

RIG-VEDA-SAMHITĀ
THE
SACRED HYMNS OF THE BRĀHMANS
TOGETHER WITH THE
COMMENTARY OF SĀYANĀKĀRYA

EDITED BY

F. MAX MÜLLER 055

SECOND EDITION

VOLUME III
MANDALAS VII-IX

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF
HIS HIGHNESS THE MAHĀRĀJAH OF VĪJAYANAGARA

LONDON
HENRY FROWDE
OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, AMEN CORNER

1892

[All rights reserved]

✓ 47.551
8.9.62
MB.
✓
✓
ae
✓

Oxford

PRINTED AT THE CLARNDON PRESS

BY HORACE HARRI, PRINTER TO THE UNIVERSITY

TO

HER MOST EXCELLENT MAJESTY

Victoria

Queen of Great Britain and Ireland

Empress of India

THIS EARLIEST RECORD

OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE NATIVES OF INDIA

IS BY GRACIOUS PERMISSION

Dedicated

BY

HER MAJESTY'S

FAITHFUL SUBJECTS AND DEVOTED SERVANTS

Dasupati Ananda Gajapati Raj and Frederick Max Müller

VARIETAS LECTIONIS.

ABBREVIATIONS.

- A = A 2, Colebrooke's MS., India Office Library, Nos. 2133-2136.
- Af, Fragments of *Sâyana's* Commentary, containing portions of the 9th and 10th *Man-dalas*, belonging to me.
- B, MSS. of the B class.
- B 1, Stevenson's MS., India Office Library.
- B 4, Dr. Taylor's MS., India Office Library, 1861-1864, from the beginning of the 7th *Ashtaka* belonging to the A class.
- Bf, A fragment, containing hymns IX, 44 to IX, 67, 32, related to B 4, belonging to me.
- C, MSS. of the C class.
- C 2, Mill's MS., Bodleian Library, Mill 24-268.
- C 4, Wilson's MS., Bodleian Library, Wilson 78-86. Closely related to C 2.
- Ca, My own MS., the original of the C MSS.
- CB, Dr. Bhao Daji's MS., belonging to the B class.
- D, A fragment, containing *Ashtaka* V, *Adhyâyas* 3 to 5, belonging to me.
- M 1, *Editio princeps*.
- P 1, Pada MS., Bodleian Library, Mill 155-158.
- P 2, Dr. Taylor's Pada MS., India Office Library, No. 2032.
- P 3, Colebrooke's Pada MS., India Office Library, Nos. 20-27.
- P 4, Pada MS., Bodleian Library, Wilson 439-442.
- P 5, Pada MS. of the 5th *Ashtaka* only, Bodleian Library, Mill 159.
- S, *Samhitâ* MS. from Calcutta, in *Sârada* characters. See p. 26.
- S 1, *Samhitâ* MS., Bodleian Library, Mill 147-150.
- S 2, *Samhitâ* MS., Bodleian Library, Mill 151-154.
- S 3, Colebrooke's *Samhitâ* MS., India Office Library, Nos. 129-132.
- S 4, My own *Samhitâ* MS.

Bṛh., Saunaka's *Bṛihaddevatâ*, MS. belonging to me. Sv., *Sâma-veda*.

For other Abbreviations, see vol. i, *Varietas Lectionis*, p. 1.

P. 158. l. 14. (75.) अष्टावु° A. B1. Ca. अष्टा उ° D. Anukr. M.—l. 18. हिरण्यानि A. Ca. B1. D. हिरण्यदि Rvdh.—गा अथान् Rvdh. गावोऽथान् A. Ca. B1. D.—धान्यं Rvdh. धन्यान् A. Ca. D. धान्यान् B1.—l. 26. (75, 1.) It would be better to read इति तिलोपः.—P. 159. l. 3. (75, 2.) मत्तेषु Ca. मत्तेषु A. B1. D. M1.—l. 12. (75, 3.) सरंति A. B. प्रसरंति Ca. D.—l. 17. (75, 4.) °मांस्यतुरो वर्णात् ॥ °मांस्यतुरो वर्णाः A. Ca. B1. °मांस्यतुरो वर्णाः तान् B4. D.—l. 18. परि जिगति परिगच्छति D.—l. 25. (75, 5.) अत्रैको योग° ॥ अत्रैयो योग° A. अत्रैको याग° Ca. D. अत्र योग° B1.—l. 26. °रमाख्य° ॥ °रमाख्य° A. Ca. B1. D. रमाख्य° without विचित्र° B4.

P. 160. l. 31. (76, 1.) यागानुष्ठानार्थमि° A. B1. यागानुष्ठानमि° Ca. D.—P. 161. l. 18. (76, 3.) Sâyana took जार for the locative.—l. 19. अत्यजैव ॥ अत्यजैव A. अत्यजैव B1; the whole passage is left out in B4. Ca. D.—l. 20. यती पतिं परित्यजेत् etc. ॥ यती पतिं परित्यजेत् ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव etc. A. यती पतिं परित्यजेत् ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव (°चारिणीव D) etc. Ca. D. यथा व्यभिचारिणी पतिं न त्यजति तद्वत् सूर्यं अपरित्यजंती त्वं B4. यती पतिं परित्यजेत् नः संचरंति व्यभिचारीणीव सूर्यमपरित्यजती त्वं B1.—P. 162. l. 11. (76, 6.) स्तोमैः B1. स्तोमेभिः A. Ca. D. M1.

P. 162. l. 29. (77, 1.) वा after वाधमानं A. Ca. B1. D.—P. 163. l. 23. (77, 4.) व्युच्छ A. B1. Ca. D.—l. 24. वसूनि to आहर from B4.—P. 164. l. 2. (77, 5.) रथवद्गृथरूपेत् from B4. D.

P. 164. l. 16. (78, 1.) अस्रभ्यं repeated after धनं in A. Ca. B1. D.

P. 166. l. 9. (79, 3.) Ca. D, and probably A pr. m. have प्रयांसि for अयांसि.—l. 11. रात्र्यवसानस्य ॥ रात्रिवसानस्य A. Ca. D. रात्रिवसानस्य B1.—l. 27. (79, 5.) धनसामाय A. B1; deest in Ca. D.

P. 167. l. 12. (80, 2.) A. Ca. D read अदृश्यमाना.

C2 begins again from the sixth Adhyāya, but as it does not differ from Ca, it is only occasionally mentioned.

P. 168. l. 7. (81, 1.) व्युच्छंती A. B1. Ca. The same in verse 4.—P. 169. l. 18. (81, 6.) श्रिष्टः etc. In all cases, where the masculine is used, पाद्ः has to be supplied. Cf. Rv. Bh. VII. 60, 12. 82, 2. 85, 1.—l. 19. A omits all from प्रिय° to the end.

P. 170. l. 8. (82, 2.) वां युवां A. B. Ca. It should be युवाभ्यां, as immediately afterwards.—l. 9. शरीरदाढीय etc. A. Ca. B1. औजः शरीरदार्यहेतुभूतं संदधुः B.—औजः साष्टमी दशति B1. औजो नाष्टमी दशति A. औजो नाष्टमी ॥ दशति Ca.—P. 171. l. 2. (82, 5.) जातिमंति ॥ जतिमंति A. जनिमंति B1. संति Ca.

P. 172. l. 15. (83.) ऐंद्रावरुणं ॥ मैत्रावरुणं A. B1. Ca.—l. 24. (83, 1.) Read अर्कति । तै° ब्रा° ३. २. १. १ इति ॥ आर्कति Ca. अर्कति A. अर्कति B1.—P. 173. l. 1. (83, 2.) वीराय B. वोताय A. Ca. M1.—l. 16. and p. 174. l. 3. (83, 4 and 6.) अरत्तं ॥ रत्तं A. B1. Ca.—P. 175. l. 3. (83, 10.) धनं from B1. 4.

P. 176. l. 24. (85, 1.) चोद्दिश्य B1 and margin of B4. वोद्यस्य A. Ca.—P. 177. l. 12. (85, 3.) असांकार्येण A (cf. Wilson, s.v. सांकार्य). असांकार्येण Ca. आसांकार्येण B. असांकार्येण B1.

P. 179. l. 8. (86, 5.) च after विज्ञेय A. Ca. B; not in C.—l. 9. घासादिभिः Ca. B1.

वासादिभिः A. यवसादिभिः B4.—l. 15. (86, 6.) स्वभूतं तद्वलं A. B1. स्वरूपवद्वलं Ca; not in B4.—l. 16. प्रमादं B. प्रमोदं A. Ca.—l. 20. ह्येव A. B1. Ca. उ एव Kaush.

P. 183. l. 10. (88, 3.) अभूव A. Ca. भवाव B4. अभूतां B1. बभूविव M1.—l. 12. दीलायां A. डोलायां B1. Ca, and probably A pr. m. Cf. Rv. Bh. X. 143, 5.—l. 20. (88, 4.) Sâyana read स्वपामवोभिः instead of स्वपा महीभिः.—l. 29. (88, 5.) सख्यं B1. सत्यं A. Ca.—P. 184. l. 4. (88, 6.) सखा Ca, ससखा A, after सखा.

P. 184. l. 32. (89, 3.) प्रतिकूलमननुष्ठानं Ca. प्रतिकूजितं अनुष्ठानं A. अननुष्ठानं B4. प्रतिकूलं अनुष्ठानं B1.

P. 186. l. 4. (90, 2.) Sâyana seems to take वाज्यस्व as one word.—P. 187. l. 1. (90, 5.) स्वकीयत्वे विहितेन A. स्वकीयस्व विदितेन Ca. स्वकीयेन विदितेन B4. स्वकीयेनैव B1.—l. 19. (90, 7.) Sâyana explains सुःअर्वसे instead of सु । अर्वसे ।

P. 190. l. 3. (92, 1.) उप समीपे from B4.—l. 28. (92, 3.) A. B1. Ca have रायो for राधो. Cf. Rv. Bh. I. 48, 2.—P. 191. l. 3. (92, 4.) मूरयः स्रोतारः A. B. Ca.

P. 192. l. 2. (93, 2.) युवं युवां A. B1. Ca.—l. 4. संयोजयतं B1. स्वयोजयतं A. Ca. योजयतं B.—l. 12. (93, 3.) भूमिं व्याप्नुवन्ति B4. भूम्यां वाप्नुवन्ति A. भूम्यां चाप्नुवन्ति Ca. B1.—l. 20. (93, 4.) From बुद्धिमिं to भिवाजैः in verse 6 left out here in Ca, but inserted afterwards at the beginning of Sûkta 94 with the remark after it पूर्वार्धं लिख्यते. —l. 28. (93, 5.) A. C. Ca omit all from तनूरुचा to हतं. B4 has सधा कुर्वन्ती शूरमाता शूरमाता रणे यतते यत्नं कुर्वन्ती वैरिसेने तनूरुचा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सत्रा हतं सततं हिंसं तथा सोममुता सोममभिपुखता जनेन यतमानसंधेन देवयुभिः देवान् कामयमानैः सह विदथे यज्ञे अदेवयुं असोममुतं जनं सं हिंसं ॥ B1 has तनूरुचा ॥ औक्कि हतं.—P. 193. l. 5. (93, 6.) उपा ॥ उपु A. B1. Ca. M1.—l. 21. (93, 8.) मा before परि ख्यन् by conjecture.

P. 194. l. 6. (94, 3.) पापत्वाय पापवत्त्वाय Ca.—P. 195. l. 4. (94, 8.) यच्छतं Ca. प्रयच्छतं A. B1. M1.

P. 197. l. 14. (95, 5.) पवित्रेषां B1. परिवेषां A. C. Ca.—l. 20. त्वद्विषं B4. तृषद्विषं A. Ca. B1.—l. 28. (95, 6.) यंतुः ॥ यंतु A. Ca; deest in B1. 4.

P. 197. l. 31. (96.) द्वितीया सतोवृहती left out in A. Ca. B1. द्वितीया प्रस्तारपंक्तिः तृतीया सतोवृहती B4.—l. 32. सरस्वदेवताकः ॥ सरस्वान्देवताकः A. Ca. B.—P. 198. l. 8. (96, 1.) असुराश् ॥ असुराश् A. B1. Ca.—P. 199. l. 7. (96, 6.) सरस्वतो A. B1. Ca. सारस्वतो M1.

P. 200. ll. 28 and 30. (97, 6.) नीलवत् S1. S 2. S 3 sec. m. S 4. P1. P 3. P 5. नीळवत् S 3 pr. m. P 4. M1. Cf. Rv. VIII. 19, 31. The MSS. of Sâyana read नीलवत् and नीलं.

P. 202. l. 28. (98, 3.) पप्राथ P 3. P 4. P 5. पप्रथ P 1.—P. 203. l. 1. अदित्येन्द्रमहत्त्वस्यो ॥ अदित्य इन्द्रमादित्यस्यो A. Ca. B4. आदित्य इन्द्रमादित्यस्योक्तवान् B1.—पप्राथ ॥ पपाथ B1. पप्रथ A. Ca. M1.—l. 9. (98, 4.) अभियुधेच्च ॥ अभियुधस्व A. B. Ca.—l. 16. (98, 5.) यदेवदेव ॥ यदेतत् यदेव A. यदेतत् तदेव B1. यदेतत् सदेव Ca.—l. 23. (98, 6.) Sâyana seems to have read तवेदिदं.

P. 204. l. 15. (99, 1.) नान्यत् B1. 4. Ca sec. m. मान्यत् A. Ca pr. m.—P. 205. l. 7. (99, 3.) यामधोमुखत्वेन from Ca marg.—l. 8. पर्वतैः B 4. Ca marg. कीलसदृशैः पर्वतैः marg.

l. 15. (18, 11.) युवाध्वर्युरिव etc. ॥ युवाध्वर्युरिव सद्यन् यज्ञगृहे बर्हिः यस्मिन्युद्धे शूर etc. A. Ca. B1. अध्वर्युरिव स यथा सद्यन् यज्ञगृहे बर्हिः यस्मिन्युद्धे शूरः etc. B. यथाध्वर्युरिवा सद्यन् यज्ञगृहे बर्हिः यस्मिन्युद्धे सपत्नान् नि शिशति नितरां लुनाति तस्मिन्युद्धे शूर etc. C 2. C 4.—l. 30. (18, 13.) प्राकारांश्च B1. प्रकारांश्च A. नगरांश्च Ca.—P. 40. l. 15. (18, 15.) बाधन्ति B1. बाधन्ति A. B 4. C. Ca.—l. 17. विश्वानि ॥ विश्वा विश्वानि A. B1. Ca. M1.—P. 41. l. 1. (18, 17.) अग्नीन् ॥ अग्नीन् B. अस्मान् A. C. Ca. B1.—l. 2. वेष्वादेः कृत्यसूची चाकरो° A. वेष्वादेः कृत्यसूचीवाकरो° Ca. वेष्वादेः कृत्यसूची दे वाकरो° C 2. वेष्वादेः कृत्यं सूचीव करो° B1; deest in B 4. पथीदेः कृत्यं?—l. 3. धनानि deest in A. B1.—l. 11. (18, 18.) विंद लभस्व यो भेदः ॥ विंद लभ सुवतः etc. B. वद् उभयोरभेदः A. Ca. वा उभयोरभेदः C. विद् उभयोरभेदाः B1.—l. 23. (18, 19.) उप जभुः A. B1. Ca.—P. 42. l. 10. (18, 21.) उपगच्छति ॥ अपगच्छति A. C. Ca. अवग° B1.—l. 16. (18, 22.) इंद्रं ॥ इंद्रः A. B. Ca. इंद्र C.—l. 17. अतद्देवता° ॥ अतद्देवता° C. B1. अतसद्देवता° A. Ca.—l. 21. (18, 23.) Read निरुक्ते.—l. 23. प्रशस्तातिसर्जना अद्वादिदानांगयुक्ताः Ca. A. प्रशस्तातिसर्वजनश्रद्धादिदानांगयुक्ताः C 2. प्रशस्तातिसर्जनश्रद्धादिदानांगयुक्ताः B1.

P. 44. l. 28. (19, 6.) लया दन्तानि A. B1.—P. 45. l. 29. (19, 10.) शिवः कल्याणः शूरः B 4.—P. 46. l. 5. (19, 11.) जत्या रक्षणेन from B 4.

P. 47. l. 29. (20, 5.) साधकः B1 for सादकः.—P. 48. l. 4. (20, 6.) रेषत नैव चीयत A. रेषत (रेषते B 1) नैव चीयते B 1. Ca. D.—l. 12. (20, 7.) प्रीणाति MSS. पृणाति Ngh. III. 20.—l. 14. दूरं B. दूरः A. C. Ca. D.—पर्यासीत A. पर्यासीत् B 1. Ca. D.—चिचं A. B 1. Ca. D for चिच्यं; but both A and D, which give also the full text of the Mantras, read चिच्यं in the text.—l. 19. (20, 8.) यः before ते by conjecture.—P. 49. l. 5. (20, 10.) Sāyana considers वस्वी षु as one word. In the second explanation Ca in the margin adds after प्रशस्ता, सु स्तुतिषु, and D reads प्रशस्तासु स्तुतिषु.

P. 49. l. 8. (21.) सूचितं च is wanting in A. B. C. Ca. D.—l. 25. (21, 2.) गृहमध्यमयावा A. C. Ca. गृहः मध्यमध्यमयावस्तस्मात् B 4; deest in B 1. गृहमध्यमयावा D. गृहमध्यमरमा वा?—P. 50. l. 16. (21, 5.) उत्सहेत ॥ उत्सहे च A. C. Ca. B 4. D. उत्सहेच्च B 1.—l. 17. दीव्यन्ति ॥ दीव्यन्त इति C. Ca. D. दीव्यन्त इति B 1. दीव्यन्त इति A. दिव्यन्त इति B 4.—क्रीडन्त A. B1. Ca. D. क्रीडन्ति C.—l. 18. अपिगमन् A. अपिगमयत् B 1. अतिगमन् B. C. Ca. D.

P. 52. l. 9. (22, 2.) ऽनुगुणः ॥ गुणः A. B. C. Ca. D.—P. 53. l. 7. (22, 6.) सवना A. B. सोमसोत्रं सादेवना C. Ca. सोमसोत्रं सवना D; deest in B 1.—l. 8. इयति । स्तीति ॥ स्तीति इयति A. स्तीव इयति Ca. स्तीता इयति आइयति B 4. स्तीति आइयति D. स्तीति इयति B 1.

P. 54. l. 9. (23, 1.) ततान व्याप्तवान् D.—l. 16. (23, 2.) नहि चिकिते न ज्ञायते ॥ नहि चिकिते ज्ञायते B 1. चिकिते ज्ञायते A. Ca. D.—l. 23. (23, 3.) उपाख्युः ॥ उपख्युः A. B 1. Ca. D. M 1.—l. 24. द्वंद्वानि Ca. A. D. द्वंद्वानो B 1.—P. 55. l. 8. (23, 5.) दयसे हि । दयां करोषि B 4.—l. 14. (23, 6.) वज्रकल्पबाहुं ॥ वज्रकल्पनाहुं A. C. Ca. D; not explained in B.

P. 55. l. 26. (24, 1.) मादयस्व ॥ मादय A. B 1. B 4. C. मादाय D.—P. 56. l. 8. (24, 3.) इमं यज्ञं ॥ इदं यज्ञं A. B 4. C. D. इदं यज्ञं B 1.

P. 57. l. 8. (25, 1.) युद्धार्थे before संगच्छते Ca. D.

P. 59. l. 3. (26, 2.) हवन्ते ॥ वहन्ते A. B 1. Ca. ह्वन्ते वहन्ते D.—l. 10. (26, 3.) अन्याप्यन्यानि ॥ अन्याप्यन्यानि C. Ca. D. अन्याप्यन्या अन्यानि A. अन्या अन्यानि B. अन्याप्यन्यानि M 1.—l. 11. एकोऽसहायः from B 4.—l. 16. (26, 4.) बाधमानाः A. B 1. बाधनाः B 4. C. Ca. D.

P. 60. l. 2. (27, 1.) नेमधिता to संयामे from B 4. D has प्रयुज्यते नेमधिता; then, in the margin, नेमधितौ संयामे नरः कर्मणां नेतारः इंद्रं हवते आहुयंतीत्यर्थः. Afterwards the commentary runs on : यमिन्द्रं हवते हुयंति स etc.—l. 3. गोमति गावः संत्यस्त्रित्ति गोमत् तस्मिन् Ca sec. m. D. गोमति गोजुक्ते B. In B 1 and Ca pr. m. a lacuna is marked after सन्.—l. 30. (27, 5.) मंहनीयाधि ॥ मंहनीयाय MSS. It might be मंहनीयाय दानाय सुखा वपुत्थाम ॥

P. 61. l. 2. (28.) पंचमखेन MSS. for चतुर्थखेन.—l. 23. (28, 3.) प्रतिष्ठापयसि B 4. ष्ययति A. C. Ca. D. B 1.—P. 62. l. 2. (28, 4.) त्वत्प्रसादात् B 4. तत्प्रसादात् A. C. Ca. D. B 1.—l. 9. (28, 5.) प्रायच्छत् ॥ प्रयच्छत् B 1. प्रयच्छत् A. Ca. D.

P. 62. l. 19. (29, 1.) सवनीयो C. सेवनीयो A. तत्सेवनीयो B 4. तत् सेवनीयो D. सवनायो B 1. Ca has सवनीयो, which may be सेव०. Cf. Rv. Bh. I. 173, 11; III, 58, 6.—l. 20. The MSS. vary between तु and नु both here and in the next line, and again in VII. 31, 4.—P. 63. l. 10. (29, 4.) उतापि च A. B 1. Ca. D.

P. 63. l. 27. (30, 1.) महि A sec. m. B. Ca. महि A. D. M 1.—P. 64. l. 5. (30, 2.) सुहंतुनाम्ना C 2. ंनाम A. B. Ca. D. Possibly it might be सुहंतुना.—l. 11. (30, 3.) यद्यदा च A. B 1. यद्यथा च B 4. C. Ca. D.—l. 12. तदा ॥ तथा A. तथा B 1. 4. C. Ca. D.

P. 64. l. 26. (31.) गायत्रं ॥ त्रैपुत्रं A. B 1. Ca. D.—l. 31. तदर्थाः ॥ तदर्थाः A. C. Ca. D. तदर्थं B 1.—P. 65. l. 21. (31, 5.) वशं B. वश A. C. Ca. D.—P. 67. l. 1. (31, 12.) सर्वजगत A sec. m. सर्वत जगत A pr. m. (?) Ca. D. सर्वतः जगदंत B 1. सर्वतो जगतः M 1.—l. 2. स्तोत्राणि ॥ स्तोत्रीणां C. Ca. D. स्तोत्राणां A. B 1.

P. 67. l. 10. (32.) प्रगाथसु० to प्रगाथं D. Ait. Âr.; deest in A. B 1. Ca. M 1.—l. 12. उपसमस्त्रिद्विपदां Âsv. उपदस्त्रि द्विपदां A. स्त्रि द्विपदां Ca. उपसमस्त्रिद्विपदां D. सत्रिद्विपदां B 1.—l. 13. प्रकृतात् D. प्रकृतात् A. B 1. Ca. M 1.—प्रगाथादनंतरं ॥ प्रगाथानंतरं A. B 1. Ca. D.—l. 14. मरुत्वतीया ऊर्ध्वं Âsv. मरुत्वतीयादूर्ध्वं A. मरुत्वतीयादूर्ध्वं B 1. मरुत्वती ऊर्ध्वं Ca. त्वती ऊर्ध्वं C. D has मरुत्वतीयोर्ध्वं नित्यादिर्ति with त्वया शुभेति च मरुत्वतीये पुरस्तात्सूक्तस्य शंसेत् in the margin.—l. 17. छावा after मैत्रावरुणशस्त्रे A. B. C. Ca. D.—l. 20. आरंभणीयाः Âsv. B 1. आरंभणीयां A. C. Ca. D.—l. 23. The MSS. add इति प्रगाथी स्तोत्रियानुरूपी after सिषासति, apparently a repetition from the preceding line.—l. 25. प्रगार्थी स्तोत्रियानुरूपी Âsv. रथंतरस्य स्तो० B 1. स्तोत्रियानुरूपी A. D; wanting in Ca.—l. 36. (32, 1.) It would be better to read त्वां instead of त्वया.—अपि B 4. अथिनो A. C. Ca. D. B 1.—मो B 4. मा Ca. D; deest in A. B 1; B 1 omits न also.—P. 68. l. 15. (32, 4.) सुता बभूवुः ॥ सुबभू A. Ca; wanting in C. अभिवृतवतः B 4. D marg. सुषुवः B 1. सुबभूः D pr. m.—P. 69. l. 31. (32, 10.) आत्मारथं Ca. C. D. आत्मानं A. B.—P. 70. l. 12. (32, 12.) सोमपानमस्ति B 1. समानमस्ति B 4. D. सोमानमस्ति A. Ca. सोमोषि C.—l. 19. (32, 13.) सुविहितं C. Ca. D. सुषु निहितं B 4; deest in A. B 1.—P. 72. l. 25. (32, 22.) सर्वदृशं deest in C. Ca. D.—P. 73. l. 10. (32, 24.) हविष्यः A. C. Ca. B 1. द्वातव्यः B 4. आद्वातव्यः हविष्यः D.—l. 29. (32, 27.) दुराध्वः दुष्टचित्ताः B 4.—अशिवासः अशिवाः दुराचाराः मा चक्रमुः B 4 after मावचक्रमुः.

P. 73. l. 31. (33.) सपुत्रेस्त्रिणं Anukr. सपुत्रेस्त्रिणं C. Ca pr. m. सपुत्रिणं A. Ca sec. m. D. सपुत्रेस्त्रिणं B 1.—P. 74. l. 2. स्वपुत्रैः B 1. सपुत्रैः A. Ca. D. M 1.—l. 3. न्यायात्

A. B 1. नायात् Ca. परिभाषात् C. परिभाषायात् D.—l. 9. (33, 1.) कपर्दीः चूडा° B. कपर्दी चूडा° A. B 1. C. Ca. D.—l. 12. पुत्राः सुदासराजानः Ca pr. m. D.—नार्हति B 4. अर्हति A. B 1. Ca. D.—l. 19. (33, 2.) पल्लवं A. D. पल्लवं B 1. Ca.—l. 29. (33, 3.) सवाख्ये B 4. संसवाख्ये B 1. तख्ये D. संवाख्ये A. Ca.—P. 76. l. 9. (33, 8.) The text is printed from Ca, including all corrections and marginal additions, excepting तव महिमा, which is inserted between अन्येन and अन्येतवे. The same text is found in D. A has हे वसिष्ठा एषां वो युष्माकं स्तोमोऽपि वातस्त्रिय प्रजवो etc. So has B 1, where, however, the words from the beginning to वा are put twice. B 4 agrees with A, but has at the end किंच युष्माकं वक्ष्यथः तेजः सूर्यस्त्रिय सूर्यज्योतिरिव । तथा युष्माकं महिमा समुद्रस्त्रिय गभीरः गभीरः इव ॥ C has the same as Ca, only ऽपि वा after the first स्तोमो. MS. E. I. H. 2612 marks a lacuna after हे वसिष्ठा वो युष्माकं स्तोमोऽपि वा ---- to हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं स्तोमोऽपि वा.—l. 18. (33, 9.) कारणात्मना B. D. कारणानात्मना A. C. Ca: cf. verse 12.—P. 77. ll. 3 seq. (33, 11.) मनसो and afterwards अधि from B 4.—l. 5. अहंभुवा A. B. Ca. D. अहंभुवा MS. E. I. H. 2612. स्वयंभुवा?—l. 7. तं कुंभे ॥ तं कुंभे Ca. तं कुंभे A. D. तं कुंभे B 1. तः कुंभे Brih. MS.—न्यतपत् Ca. D for न्यतपत्.—l. 9. संभूत A. B 1 and Brih. MS. संभूत C. Ca. D. संबभूव Brih. as quoted in Böhtlingk and Roth's Diet. under अगस्त्य.—अगस्त्यः संभूतो A. Ca. D. अगस्त्यसंभूतो B 1. अगस्त्यसंभूतो Brih. MS.—l. 10. The Sloka beginning with यद्वा कुंभात् exists only in A. D. B 1. हि मीयते A. B. D. Brih. MS. महीयते Brih. l. c. No MS. has वासतीचरे, as Roth reads.—l. 11. च परिमाणस्य लक्ष्यते A. B 1. परिमाणं च लक्ष्यते D. तु परिमाणं सुलक्ष्यं Brih. MS.

P. 78. l. 27. (34, 4.) पूर्वस्थामिन्द्रस्य ॥ पूर्वस्थामि A. C. Ca. D. पूर्वस्थापि B 1.—P. 79. l. 29. (34, 12.) अस्मान् ॥ नोऽस्मान् A. B 1. Ca. D. M 1.—P. 80. l. 16. (34, 16.) सीदंतं B 1. 4. सीदंत A. C. Ca. D.—l. 22. (34, 17.) न क्षीयत Ca sec. m. न क्षीयत A. Ca pr. m. न क्षीयते B 1. न क्षीयते C. न क्षीयते D.—P. 81. l. 30. (34, 24.) जिहीतां ॥ जिहातां A. B 1. Ca. D. जिहातु B 4.—P. 82. l. 2. भरणीयं B. भरणीयां A. C. Ca. D.

P. 82. l. 13. (35.) The lacuna at the end of the Viniyoga is marked in A. C. Ca. and supplied in Ca by a later hand, एव(मेता)सु. D marks no lacuna, but has एवमेतासु. B 1 has एव तमुक्तसु ।—P. 83. l. 3. (35, 3.) धर्ता B 1. विधर्ता A. Ca. D. M 1.—l. 11. (35, 4.) मित्रावरुणा मित्रावरुणावपि A. B 1. Ca. D.—l. 19. (35, 5.) After पूर्वहृती a lacuna is marked in A. Ca. पूं प्रथमाह्वाने B 4. पूं पूर्वं प्रार्थिती C. पूं प्रथममाह्वती Ca sec. m. D. B 1 has पूर्वहृती भवतां.—l. 27. (35, 6.) जलाषः. No explanation is given in A. B 1. C. Ca mark a lacuna after जलाषः, which is supplied by सुखरूपः in Ca sec. m. D, and by गंगाधरः in B 4.

P. 86. l. 25. (36, 1.) नान्यस्य चित् MSS. नान्यस्य कस्यचित्?—P. 87. l. 15. (36, 3.) अचि-
कदत् शब्दयत् B 4.—l. 21. (36, 4.) युंज्यात् ॥ युंज्यात् A. B 1. युंजन् B 4. युजान् Ca. D. युजान् C.

P. 89. l. 12. (37, 1.) तेन रथेन A. C. Ca. B 1. 4.—l. 21. (37, 2.) धनहेतुभिः मननीये स्तोत्रैः D.—P. 90. l. 12. (37, 5.) विवेषः ॥ विवेष A. B 1. Ca. D.—l. 23. (37, 6.) निवहेत् ॥
न्यवहेत् A. B 1. 4. C. Ca. D.—P. 91. l. 8. (37, 8.) प्रतिपादिता B 4. प्रतिपादका A. C. Ca. D. B 1.

P. 93. l. 17. (39.) प्रउगं Âsv. B I. प्रउग A. C. Ca. D.—l. 24. (39, 1.) सेवेते A. सेवते B I. Ca. D. सेवति M I.—l. 31. (39, 2.) आसायत इ° A. B I. आसायमि° Ca. D.—P. 94. l. 8. (39, 3.) पृथिव्यां भवाः ॥ पृथिव्यासा A. C. Ca. पृथिव्याः B 4. पृथिव्याः मं B I. पृथिव्याः सा D. See Nir. XII. 43.—l. 24. (39, 5.) गरणीयान् ॥ गरीयान् A. B. गिरीयान् Ca. M I. गिरीया D; deest in C.—P. 95. l. 4. (39, 6.) सचीमहि संगमेमहि B.—l. 11. (39, 7.) The words चंद्रा to ददतु have been restored with the help of Rv. Bh. VII. 40, 7. चंद्रा आह्लादका सर्वे यूयं etc. A. B I. ऋभिष्टुता आसन् मूर्त्ते प्रतिपादिता etc. Ca. C. D. ऋभिष्टुताः आसन् नः अस्मभ्यं अर्कं अर्चनीयं उपमं सर्वोत्कृष्टं अन्नं यच्छंतु ददंतु चंद्राः आह्लादकाः सर्वे यूयं etc. B. This shows that the omission after आह्लादकाः existed also in the B copies.

P. 95. l. 20. (40, 1.) युष्मान् ॥ युष्मदीयान् A. C. Ca. D. B I.

P. 97. l. 24. (41, 2.) Instead of प्रातःऽजितं । Sâyana explains प्रातः । जितं ।—l. 25. स्तोता यं ॥ स्तोता B I. Ca. D. स्तो A.—P. 98. l. 17. (41, 5.) वा before वयं by conjecture.—l. 24. (41, 6.) उषोदेवताः B 4. उषोदेवाः A. C. Ca. D. उषसो देवाः B I: cf. the next verse.

P. 99. l. 20. (42, 2.) तांश्च त्वं Ca. D. तां अश्च त्वं A. तां अश्वा B I. तानश्चान् D marg.—सु before युत्त from B. Sâyana took सुते for सु ते, and immediately afterwards जनिमानि सत्तः for जनिमा नि सत्तः.—l. 26. (42, 3.) नमस्कारियुं (Ca. D. नमस्कारियुं B I. नमस्कारयुं A. M I.—P. 100. l. 3. (42, 4.) वीरकस्य only in A. B I.

P. 101. l. 9. (43, 2.) साधकं ॥ साधुकं A. B. C. Ca. D.—वेद्यां B 4. वेद्यं B I. मेद्या A. C. Ca. येद्या D: cf. the next verse.—l. 15. (43, 3.) जननीं ॥ जननीयं A. B I. C. Ca. D; not in B 4.—अस्माकं ॥ अस्मानं C. Ca. अस्मान् A. B. D.—l. 17. जुङ्गः A. B I. जङ्गः Ca. D.—l. 27. (43, 4.) यति स्थ, as well as the explanation of it, is left out in A. B. C. Ca. It could easily be supplied in this way: यति स्थ यावंतः स्थ तावंतः etc.

P. 102. ll. 23 and 25. (44, 3.) मँश्चतोः P 3. मँश्चतोः P I sec. m. P 4. P 5. माँश्च° P I pr. m. मँश्च° S 4 sec. m. माँश्च° S 1. S 2. S 3. S 4 pr. m. See Prât. 301.—l. 27. मँश्चतोः A. B I. D. मँश्चतोः Ca.

P. 103. l. 14. (45.) The introduction to this hymn is left out in A and B.—l. 16. यात्वित्योषा वपानुवाक्या etc. Ca. D. The lacuna may be supplied in this way: यातु प्र यावेति । आ° ऋ. ऋ. इति ॥ सावित्रे पशावा देवो यात्वित्योषा वपानुवाक्या । etc.

P. 104. l. 30. (46, 1.) देवाय ॥ इद्राय A. C. Ca. D. B I. B 4 has इद्राय देवाय भरत etc.—P. 105. l. 5. (46, 2.) सम्यः is probably left out after भवः.—l. 7. अस्मदीयानि गृहाणि from C. Ca. D.—l. 13. (46, 3.) अंतरिक्षसकाशात् B 4. अंतरिक्षात्सकाशात् A. B I. C. Ca. D.—l. 14. चित्या B I. हित्या A. The whole passage is left out in C. Ca. D.—स्वपिवात जितप्राण B 4.

P. 105. l. 31. (47, 1.) From सोमाख्यं to तमूर्त्ति taken from C. Ca. D.—समस्कुर्वत अथे° ॥ सम्यस्कुर्वत अथे° Ca. सम्यस्कुर्वत अथे° D.

P. 106. l. 29. (48.) वैश्वदेवशस्त्र आ° B I. शस्त्रमा° A. Ca. D.—P. 107. l. 6. (48, 1.) मनुष्यहितं ॥ मनुष्य A. B I. C. Ca. D. नराहं B 4.—l. 7. आगमयंतु from Ca. D.—l. 12. (48, 2.) उरु भवंतीत्युभवः ॥ उरु भवंत्युभवः B I. C. Ca. D. पुरु भवंत्युभवः A. उरु भवन् ऋभव

B 4. The original reading might have been something like उरु भवन्तीत्युभवः । व्यत्ययेनैकवचनं । अभवः संतः.—l. 24. (48, 3.) मेथतेः ॥ मित्यातेः B. मिथ्यातेः A. मिप्रातेः Ca. D.

P. 108. l. 18. (49, 2.) समुद्रार्थाः from B.—l. 22. (49, 3.) सत्यानुते रतिः Pada MSS. See Prāt. 209.—P. 109. l. 1. (49, 4.) साकः A. C and Ca pr. m., सकः Ca sec. m. and D, before सोमः.

P. 109. l. 4. (50.) वैश्वदेवी ॥ वैश्वानरी A. B I. Ca. D.—l. 14. (50, 1.) त्सररुद्रगामी B I. त्सरः ह आगामी A. C. Ca. D. त्सरः सर्पः B 4 : cf. त्सर रुद्रगती Dhp. 15, 46.—l. 21. (50, 2.) कुल्फी गुल्फी B 4. गुल्फी गुप्ती A. C. Ca. D. गुल्फी गु B I.—P. 110. l. 4. (50, 4.) या निवतो to उन्नतदेशे गच्छंत्यः D. या निवतो नीचिर्गच्छंत्यः । या उन्नतो या ऊर्ध्वं गच्छंत्यः B 4 ; left out in A. B I. Ca.—l. 7. शिमिर्वधकर्मा । अहिंसाप्रदा ॥ शिमिर्वधनकर्मा अहिंसा° A. शिमिर्वधकर्मा अहिंसा° B I. शिमिर्वधनकर्मा असाम्रा Ca. D.

P. 110. l. 11. (51.) यक्षदादित्यान् Âsv. यक्षदादित्यानां A. B I. Ca. D.—l. 19. (51, 1.) चादितिलेऽदीनले च B 4. वा अदितिलेऽदीनलेन A. C. Ca. D. अदितिलेति अदीनले B I.

P. 113. l. 29. (55.) आद्या गायत्री etc. ॥ आद्या गायत्री द्वितीयाद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः पंचम्याद्यास्तिस्र उषः । A. C. Ca. D and B 4 pr. m. आद्या गायत्री द्वितीयाद्यास्तिस्र उपरिष्ठाद्बृहत्यः पंचम्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः B 4 sec. m. B I.—l. 30. तन्नक्षत्रयोगात् ॥ श्वल° A. श्वल° Ca. श्वल° B I. च ल° D.—l. 32. स्वप्नमाचरन् A. Ca. स्वप्नमाचरन् B I. स्वप्नमाचरेत् D. स्वप्न आचरत् Brh. MS.—l. 33. सांतयित्वा ह्यसूषपत् ॥ सांतयित्वा ह्यसूषपत् A. सांतयित्वा प्रसूषयत् B I. सांतयित्वा ह्यसूषयत् Ca. D. सांतयित्वा व्यसूषयत् Brh. MS.—P. 114. l. 1. एवं (एव Ca) प्रस्थापयामास A. B I. Ca. D. स तं प्रस्थापयामास Brh. MS.—वारुणं A. Ca. D. Brh. MS. वारुणं B I.—l. 2. प्रस्थापित्वं A. B I. Ca. D. ंनीत्वं Anukr. M. p. 133.—l. 3. कोष्ठागरे A. D. कोष्ठागरे Ca. कोष्ठागरे B I. कोष्ठागर° Anukr. M. p. 133.—l. 8. (55, 1.) कामयन्ते ॥ कामयते A. B I. Ca. D. Nir.—तत्तद्देवा विशन्ति C. D. तत्तद्देवा विशन्ति A. Ca. तत्तद्देवो विशन्ति C. Colebr. तद्देवता भवति B I. तत्तद्देवता भवति Nir.—P. 115. l. 19. (55, 7.) सूर्यः from C. Ca. D.—l. 25. (55, 8.) प्राकणे A. प्राकणे Ca. D. प्राक् प्रवणे C. प्रांगणे B I. 4.

P. 117. l. 4. (56, 8.) कंपयितुवेगः A. Ca. D. कंपयितुं वेगः (sic) B I pr. m. कंपयितुं वेगः B I sec. m. कंपयितुः or कंपयिता !—ll. 8 seqq. (56, 9 and 10.) The commentary to this and to the next verse is omitted in A. B I. C. Ca and C. Colebr. All the C MSS. have सनेम्यस्मदिति - - - अगन्वयस्त्यक्तः । The explanation printed in brackets is written by a later hand on the margin of C. Colebr. B 4 has the following spurious commentary : Verse 9. सनेमि पुराणं परंपरागतं दिव्यं दीप्यमानं वर्धमानमित्यर्थः वः युष्मत्सख्यं अस्मत् अस्मत्तः मा युयोत मा पृथक् कुरुत । किंच इह युष्मत्सख्ये नः अस्मान् दुर्मतिः मा प्रणक् न प्राप्नोतु ॥ Verse 10. हे मरुतः तुराणां यजमानार्थं त्वरया आगच्छतां वः युष्माकं नाम आहुवे आहुयामि यत येन आहुनेन प्रियाः स्निहयुक्ताः वावशानाः अस्माकं आहुनं कृतमिति शब्दायमानाश्च संतः तृपन् संतुष्टाः भविष्यथ तत् आहुनमिति शेषः ॥ D has the following commentary on verse 9 : हे मरुतः सनेमि सनातनं दिव्यं दीप्यमानं अद्याख्यं युष्मदीयमायुधं अस्मत्तः सकाशात् युयोत पृथक् कुरुत । तथा युष्मदीया दुर्मतिः नियहयुद्धिः नो अस्मान् इह अस्मिन् लोके मा प्रणक् मा प्राप्नोतु ॥ The comm. of verse 10 in D is identical with that of B 4 : only it reads तृपत् संतुष्टा भविष्यमतत् आ.—P. 118. l. 1. (56, 13.) Sâyana reads वक्षः सुवक्षः instead of वक्षः सु वक्षः.—P. 119. l. 17. (56, 18.) स्वदीयं A. B. C. Ca. D.

P. 121. l. 24. (57, 2.) ये मरुतः MSS.—P. 122. l. 1. (57, 3.) रोचमानैराभरणीरायुधैः ॥ रोचमानैरायुधैराभरणैः A. B. C. Ca. D.—l. 10. (57, 4.) हि प्रमादः ॥ क्षिप्रमदः A. C. Ca. D. क्षिप्रयागः B1.—l. 26. (57, 6.) प्रत्यक्षसुतः A. B1. Ca. D. प्रत्यक्षतः M1. Cf. परोक्षसुतिः Rv. Bh. VII. 21, 7; प्रत्यक्षसुतिः 24, 5 etc.

P. 124. l. 14. (58, 5.) नमंतां ॥ नवंतां A. Ca. नवतां B1. D.

P. 125. l. 23. (59, 4.) न सहति A. B. C. Ca. D.—P. 126. l. 16. (59, 7.) निषीदतु ॥ निषेदतु A. B4. C. Ca. D. तु B1.—l. 24. (59, 8.) स जनो A. B. C. Ca. D.—P. 127. ll. 19 seqq. (59, 12.) No commentary is given in A. B1. Ca. Ca. Colebr., which mark the omission. C explains the verse: वयं त्र्यंबकं त्रिलोचनं यजामहे । किंलक्षणं । सुगंधं शोभनगंधोपेतं पुष्टिवर्धनं पुष्टेः पोषकं । हे रुद्र मा मां मृतात् मरणात् मुच्यीय । मां मोचय । कस्मात्कमिव बंधनात् नात् वत् उर्वारुकमिन्द्रवारुकमिव बंधनं प्रत्यक्षसुतिः ॥ B has the following: त्र्यंबकं त्रिलोकस्य मातृभूतं । पालकमित्यर्थः । सुगंधं सुष्ठु व्यापकं पुष्टिवर्धनं यजमानस्य बलं वर्धयितारं एतादृशं रुद्रं यजामहे । वयं यजमानश्चत्विजो हविर्भिः पूजयामहे । किमर्थं । मृत्योः सकाशात् मुच्यीय । मुच्येय । मामृतात् । अमृतात् मोक्षात् नैव मुच्यीय इत्येतदर्थं । दृष्टांतः । बंधनात् वृतात् उर्वारुकमिव उर्वारुकफलमिव । तद्यथा ईषत्प्रयत्नेन मुंचत इति तद्वत् ॥ The explanation given in brackets is taken literally from D. MS. E. I. H. 2612: त्र्यंबकं त्रिनेत्रं महादेवं यजामहे पूजयामः । कीदृशं । सुगंधं दिव्यगंधोपेतं । marg. पुष्टिवर्धनं पुत्रपत्यादिपुष्टिहेतुं । अहं तत्प्रसादान्मृत्योर्मुच्यीय मुक्तः स्यां । मोचने दृष्टांतः । उर्वारुकमिव । बंधनात् यथा चीर्मटं पक्वं स्वयमेव वृतान्मुक्तं भवति तद्वत् अमृतात् मुक्तावस्थातो वा मा मुक्तः स्यां ॥

P. 128. l. 12. (60, 1.) वयं repeated after अदीनदेव in A. B. C. Ca. D.—l. 21. (60, 2.) नृचक्षा नृणां मनुष्याणां द्रष्टा from B.—l. 23. स्थितानि B1. खिन्नानि A. Ca. खिन्नानि D.—P. 129. l. 2. (60, 3.) तदवांतरगोव्यक्तिं ॥ तदवांतरेणाव्यक्तिं A. B. तदवांतरगोव्यक्तिं C. Ca. D.—l. 24. (60, 6.) सामर्थ्यैश्चितयंति from B.—क्रतुं कर्तारं ॥ कृतं कर्तारं C. कर्तारं A. B1. Ca. D, which insert क्रतुं before सुचितसं.—P. 130. l. 2. (60, 7.) विप्यितस्य व्याप्नितस्य A. B1. Ca. D. विप्यितः विप्राप्तः Nir. VI. 20.—Instead of पर्षन्, A. B1 pr. m. Ca. D read परिषत्.—P. 131. l. 3. (60, 11.) तासां after सोता A. B. C. Ca. D.—l. 4. Sāyana explains उरु ऽक्षयाय instead of उरु । क्षयाय ।—l. 5. (60, 12.) For देव here and VII. 61, 7, as for वरुण VII. 61, 1, see Prāt. 312.—l. 10. दुःखिन ॥ दुःखानि A. B. C. Ca. D.—l. 11. शिष्टो गतः A. B. C. Ca. D. See note to VII. 81, 6.

P. 131. l. 28. (61, 2.) यत्कर्म A. B. Ca. D. यत्कर्मणा? B4 has क्त्वा समर्थेन कर्मणा after शोभनकर्माणी.—P. 132. l. 7. (61, 3.) ऋधग्यत ऋधक्सत्येन यतो विवेकात् ॥ ऋधक् यत् ऋधक् सत्यान यतः विवेकान् Ca. ऋधक् यत् ऋधक् सत्यानयतः विवेकात् A. D. ऋधक् यत् ऋधक् सत्यानयतः विवेकान् C. ऋधक् यतः ऋधक् सत्योनयतः विवेकात् B1. The emendation given is simpler than it would be to read सत्यान्यतो ('different from truth').—l. 25. (61, 5.) वां from B (not B1).—युवाभ्यां ॥ युवां A. B. C. Ca. D.—l. 26. नाभूवन् । न भवति ॥ भूवन् भवति A. B1. C. Ca. D. अभूवन् भवति B.

P. 133. l. 16. (62, 1.) B4 gives a marginal explanation of प्रतिनियतः । नियमेन देवसादृशत्वेनोपादानात् ।—l. 17. क्रत्वा ॥ कर्त्वा Ca. कर्त्वा A. D. क्रत्वा B1.—l. 23. (62, 2.) उन्नाः ॥ उद्गाः A. D. उद्गात् B1. उन्नाः उद्गाः Ca.—l. 24. कृष्णशवासु° A. कृष्णशतासु° Ca. कृष्णशतासु° C. D. कृष्णवाग्न्युत्तरतो B1.

P. 137. l. 20. (64, 4) तं seems to have been dropped before जनं.—l. 28. (64, 5.) रक्षतं from D.

P. 138. l. 11. (65, 2.) पुत्रादिरूपाः ॥ ०रूपा A. B I. Ca. D. M I.—l. 29. (65, 4.) वां युवां प्रति repeated after लोके in A. B I. C. Ca. D; not in B 4.

P. 139. l. 9. (66.) आशंती ॥ आशंती A. B. C. Ca. D.—l. 26. (66, 3.) गृहाः ॥ यहाः A. B. C. Ca. D; cf. Rv. Bh. VII. 19, 11; X. 69, 4.—P. 140. l. 9. (66, 6.) रक्षक added in A. C. Ca. D after अहिंसितस्य.—l. 11. ये Ca. ते A. B I. D. M I.—l. 22. (66, 8.) हे विप्राः प्राज्ञाः MSS.—P. 141. l. 29. (66, 13.) प्रजापतेः B 4. D. प्रजातिः A. C. प्रजातिः व Ca. प्रजातिः प B I.—P. 142. l. 15. (66, 15.) सूर्यं वहति ॥ अयं वहति A. B I. Ca. D. अयं वहति C. अथो वहति B 4.—l. 17. सुविताय कल्याणाय B 4. सुविताय प्रकाशाय B I marg.; deest in A. B I. C. Ca. D.—l. 23. (66, 16.) हविःस्वीकारस्वीतदधीनत्वात् B I pr. m. ०स्य तदीयाधीनत्वात् B I sec. m. ०स्वीतदीयाधीनत्वात् D. हविःस्वीकारस्वीतदीयाधीनत्वात् Ca. हविस्वीकारस्वीतदीयाधीनत्वात् A; quite corrupt in C; not in B 4.—P. 143. l. 4. (66, 18.) युलोकसं C. Ca. D. दुसं A. B.

P. 143. l. 20. (67, 1.) केन साधनेनेति Ca. Colebr. sec. m. and D. केनेति B I. B 4. All the other MSS. mark a lacuna after शेषः. ---केनेति A. ---वनेति Ca.—P. 144. l. 10. (67, 4.) युवाभ्यां MSS. युवयोः?—l. 12. अतो वां ॥ अतीवा A. अतीवाव C. Ca. अति वा B I. D; not in B 4.—l. 29. (67, 6.) लब्धे A sec. m. B. D. लब्धे C. Ca; illegible in A pr. m.; perhaps लभ्ये.—P. 145. l. 6. (67, 7.) सख्ये ॥ सख्येव A. B I. Ca. D.—l. 15. (67, 8.) गंगाद्याः B I. 4. गंगाद्याक्ताः A. C. Ca. D; cf. Pâñ. VII. 4, 15.—तद्रथानुकूलाः ॥ तद्रथानुकूलाः B 4. तद्रथानुकूला A. Ca. D; left out in C. तद्रथानुः B I. M I.

P. 146. l. 10. (68, 1.) उपचपयितारी Ca. D. चपयितारी A. B I. M I.—l. 21. (68, 2.) तच्छ्रुतं ॥ तं श्रुतं A. B I. Ca. D.—P. 147. l. 9. (68, 5.) ऋवीसं ॥ ऋवीस A. D. ऋ - स Ca. ऋष्वा वासं B I. ऋषि (आ वा) सं B 4.—l. 11. धारयति B I. धारयत A. C. Ca. D. धारयत् B 4.—l. 17. (68, 6.) तस्य रूपस्य प्रत्याप्स्ये ॥ नतस्य रूपस्य प्रत्याप्य A. Ca. D. तस्य रूपस्य प्रत्याप्य C. नतस्य रूपस्य प्रत्याप्स्ये B 4 pr. m. तस्य रूपस्य प्रत्ययं B 4 sec. m. तस्य रूपस्य प्रत्यायं B I. Perhaps नवस्य रूपस्य प्रत्याप्यं. Cf. Rv. Bh. IV. 5, 14.—P. 148. l. 1. (68, 8.) घनादात्रे ॥ घनादात्रे A. B I. 4. C. Ca. D.—l. 4. नदीं तां ॥ नदीनां A. B I. 4. D. नदीतां C. Ca.

P. 149. l. 13. (69, 4.) अथत A. अथत B I. Ca. D.—l. 14. पर्यवृणीत ॥ परिवृणीत A. B I. Ca. D.—l. 29. (69, 6.) C 2 has a lacuna from this verse to the beginning of the sixth Adhyāya.—l. 31. हवन्ते ॥ जरन्ते A. Ca. D. जयन्ते B I.—मा नियच्छन्तु ॥ मा नियन्तु A. Ca. मा नियतु B 4. नानयन्तु B I. मातियन्तु D.—P. 150. l. 5. (69, 7.) विचिन्तं A. B I. 4. Ca. D. निचिन्तं?

P. 150. l. 21. (70, 1.) यवं यागमा ॥ यदागमा A. Ca. D. M I. यदा आ B I.—l. 23. अथो ऽस्थात् B I. अथो न अथोऽस्थात् Ca. अथो न अथोऽस्थात् A. अथो न अथः अस्थात् B 4. D.—l. 24. तत्स्थानमथ ॥ ०नमथ A. Ca. D. ०नमथथ B I.—l. 25. योनिं स्थानमिव A. Ca. B 4. D. योनिं स्थानमिव B I.—l. 30. (70, 2.) वा वां ॥ वा Ca. D. युवा A. व्यवां B I.—l. 31. प्रवर्गश्च A. Ca. D. प्रकार्यश्च B I. Cf. Rv. Bh. I. 164, 26; VII. 103, 8; VIII. 9, 4.—यद्गुँ etc. TĀ. यद्गुर्म इत्यतपत् etc. A. Ca. यद्गुर्म इत्यतपत्तद्गुर्मस्वमितिः D. यद्गुं इत्यतपत्तद्गुर्मस्वमिति श्रुतिः B I. Cf. Rv. Bh. I. 164, 26; V. 43, 7.—P. 151. l. 9. (70, 3.) नि seems to have

been dropped before सदंता.—l. 15. (70, 4.) देवा देवाँ MSS.—चनिष्टं etc. Sâyana explains चनिष्टं either as a verbal form or as a superlative.—l. 25. (70, 5.) जनाय from B 4, which has not जनस्य.—l. 26. भवतु B 4. भवति A. B 1. Ca. D.

P. 152. l. 10. (71.) एकोनविंशति ॥ एकविंशति A. B 1. Ca. D.—P. 153. l. 9. (71, 4.) यो by conjecture.—l. 11. यद्रथो Ca. D. तद्रथो A. B 1. यद्यश्च रथो etc. B 4.—l. 12. अथवाह B 1. अथ आह A. B 4. Ca. D. It may be अन्य आह; cf. Rv. Bh. VI. 42, 2.—वां ॥ वा A. B. Ca. D.—l. 18. (71, 5.) निरूहयुः A. B. Ca. D.—l. 19. अंहसः पापात् D.—l. 20. निष्पतं A. Ca. D. निष्पथं B 1.—न्यपारयतं ॥ निपारयतं A. निपारयतं B. Ca. D.

P. 154. l. 3. (72, 1.) गोप्रदेन ॥ गोप्रदेशेन । A. B. Ca. D. गोप्रदेशेन ?—l. 12. (72, 2.) बंधुत्वातिशयं ॥ बंधुत्वातिशायं B 1. बंध्वीतिशयं A. Ca. बंध्वातिशयं D; not in B 4.—l. 15. कश्यपाद् B 1. कश्यपाव° A. Ca. D.—The passage from the *Bṛihaddevatâ* is quoted by Kuhn in the *Zeitschrift für vergl. Sprachforschung* I. 442 from a Berlin MS. of the same. Various readings from A 2 are published by Prof. Roth amongst the errata of the same volume. The readings marked M. M. are from a MS. lately (1862) received from India. It generally agrees with the Berlin MS., and the readings of these two MSS. are mostly preferable to those of the MSS. of Sâyana. According to the principles, however, which I have tried to follow throughout this edition of Sâyana, I was not at liberty to receive them in the text, because the MSS. clearly show that Sâyana was either not acquainted or not satisfied with these readings, and that he gave his extracts from the *Bṛihaddevatâ* either from other MSS. or from memory.—l. 16. सरखूं Kuhn, M. M. सरखूं A. Ca. B. D.—l. 17. सरख्वां B 1. सरख्वां A. Ca. D. Roth found सरख्वा. सरख्योर्ज° M. M.—जाति ते A. B 1. जातते Ca. D. जज्ञाति Kuhn, M. M.—यस्या च वै यमः Ca. D. यस्या च तै यमः A. रस्या व तै B 1. The *Bṛihad*. has तौ चाप्युभौ यमावेव ज्यायांस्ताभ्यां तु वै यमः ॥ M. M.—l. 18. सरखूं Kuhn, M. M. सरखुः A. B. शरखु Ca. D.—प्रचक्रमे A. B. Ca. D. उपचक्रमे Kuhn. त्वोपचक्रमे M. M.—अविज्ञानात् Kuhn, M. M. अविज्ञातात् A. अविज्ञाता B 1. अविजातात् Ca. D.—l. 19. राजर्षिर्भवत्सोऽपि M. M.—अपक्रांतां A. B. Ca. D. त्वपक्रांतां Kuhn, M. M.—सरखूं A. B. *Bṛih.* ंखूं Ca. D.—आत्मरूपिणीं A. B. Ca. D. अश्वरूपिणीं Kuhn, M. M.—l. 20. सरखूं A. ंखूं B 1. ंखुः Ca. D. सरखूंस्तं Kuhn. सरखूंश्च M. M.—विज्ञाय Ca. D. जिज्ञाय A. B. विदित्वा M. M.—हयरूपिणं M. M. भयरूपिणं A. B. भसरूपिणं Ca. D. हररूपिणं Kuhn.—l. 21. तच्छुक्रं Kuhn, M. M. तं शुक्रं A. Ca. B. D.—गर्भकाम्यया Kuhn, M. M. गतकाम्यया A. Ca. B. D.—आघ्रातमात्राच्छुक्रात् Kuhn, M. M. (only शुक्र° throughout).—l. 22. अश्विनाविति Kuhn, M. M.—l. 24. (72, 3.) धिष्ण्येमे all *Samhitâ* MSS., *Prât.* 174.—l. 28. Sâyana read अश्विना for अश्विनोः. The Pada MS. P 1 had indeed अश्विना pr. m.—l. 29. परिवृढानि ॥ कर्मपरिवृढानि A. Ca. B 1. D; left out in B 4.—P. 155. l. 13. (72, 5.) दक्षिणत B. दक्षिण A. Ca. D.

P. 155. l. 30. (73, 2.) मनुषः सकाशात् D. मनुषसकाशात् A. Ca.; deest in B.—P. 156. l. 19. (73, 4.) सोमाः ॥ सोमा A. Ca. सोमान् D.—समगच्छंतं ॥ समगच्छंतं A. गच्छंतं च Ca. संगच्छंतं च D. गच्छंतं B 4. From तस्यार्थः to ंतं आगच्छंतं left out in B 1.

P. 157. l. 11. (74, 2.) A. Ca. D have दधतुः for ददधुः.

P. 158. l. 14. (75.) अष्टावु° A. B1. Ca. अष्टा उ° D. Anukr. M.—l. 18. हिरण्यानि A. Ca. B1. D. हिरण्यादि Rvdh.—गा अश्चान् Rvdh. गानोऽश्चान् A. Ca. B1. D.—धान्यं Rvdh. धन्यान् A. Ca. D. धान्यान् B1.—l. 26. (75, 1.) It would be better to read इति तिलोपः.—P. 159. l. 3. (75, 2.) मत्तैषु Ca. मत्तैषु A. B1. D. M1.—l. 12. (75, 3.) सरंति A. B. प्रसरंति Ca. D.—l. 17. (75, 4.) °माञ्चतुरो वर्णान् ॥ °माञ्चतुरो वर्णाः A. Ca. B1. °माञ्चत्वारी वर्णाः तान् B4. D.—l. 18. परि जिगाति परिगच्छति D.—l. 25. (75, 5.) अत्रैको योग° ॥ अत्रैको योग° A. अत्रैको याग° Ca. D. अत्र योग° B1.—l. 26. °ररमाख्य° ॥ °ररमाख्य° A. Ca. B1. D. ररमाख्य° without विचित्र° B4.

P. 160. l. 31. (76, 1.) यागानुष्ठानार्थमि° A. B1. यागानुष्ठानमि° Ca. D.—P. 161. l. 18. (76, 3.) Sāyana took जार for the locative.—l. 19. अत्यञ्चैव ॥ अत्यञ्चैव A. अत्यञ्चैव B1; the whole passage is left out in B4. Ca. D.—l. 20. यतो पतिं परित्यज्ये° etc. ॥ यती पति-परित्यजेत् ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव etc. A. यती पतिं परित्यजेत् ततः सचरंतीत्यभिचरणीव (°चरिणीव D) etc. Ca. D. यथा व्यभिचारिणी पतिं न त्यजति तद्वत् सूर्यं अपरित्यजंती त्वं B4. यती पतिं परित्यजेत् नः संचरंति व्यभिचरणीव सूर्यमपरित्यजती त्वं B1.—P. 162. l. 11. (76, 6.) स्तोमैः B1. स्तोमिभिः A. Ca. D. M1.

P. 162. l. 29. (77, 1.) वा after वाधमानं A. Ca. B1. D.—P. 163. l. 23. (77, 4.) व्युच्छ A. B1. Ca. D.—l. 24. वमूनि to आहर from B4.—P. 164. l. 2. (77, 5.) रथवद्रथैरुपेतं from B4. D.

P. 164. l. 16. (78, 1.) अस्मभ्यं repeated after धनं in A. Ca. B1. D.

P. 166. l. 9. (79, 3.) Ca. D, and probably A pr. m. have प्रयांसि for अवांसि.—l. 11. राज्यवसानस्य ॥ रात्रिवसानस्य A. Ca. D. रात्रिवसानस्य B1.—l. 27. (79, 5.) धनलाभाय A. B1; deest in Ca. D.

P. 167. l. 12. (80, 2.) A. Ca. D read अदृश्यमाना.

C2 begins again from the sixth Adhyāya, but as it does not differ from Ca, it is only occasionally mentioned.

P. 168. l. 7. (81, 1.) व्युच्छंती A. B1. Ca. The same in verse 4.—P. 169. l. 18. (81, 6.) शिष्टः etc. In all cases, where the masculine is used, पादः has to be supplied. Cf. Rv. Bh. VII. 60, 12. 82, 2. 85, 1.—l. 19. A omits all from प्रिय° to the end.

P. 170. l. 8. (82, 2.) वां युवां A. B. Ca. It should be युवाभ्यां, as immediately afterwards.—l. 9. शरीरदार्ढ्याय etc. A. Ca. B1. औजः शरीरदार्ढ्यहेतुभूतं संदधुः B.—औजः साष्टमी दशति B1. औजो नाष्टमी दशति A. औजो नाष्टमी ॥ दशति Ca.—P. 171. l. 2. (82, 5.) जातिमंति ॥ जतिमंति A. जनिमंति B1. संति Ca.

P. 172. l. 15. (83.) ऐंद्रावरुणं ॥ मैत्रावरुणं A. B1. Ca.—l. 24. (83, 1.) Read अक्षिति । तै° ब्रा° ३. २. १. १ इति ॥ आर्क्षति Ca. अर्क्षति A. अर्क्षति B1.—P. 173. l. 1. (83, 2.) वीराश्च B. वीराश्च A. Ca. M1.—l. 16. and p. 174. l. 3. (83, 4 and 6.) अरचतं ॥ रचतं A. B1. Ca.—P. 175. l. 3. (83, 10.) धनं from B1. 4.

P. 176. l. 24. (85, 1.) चोद्दिश्य B1 and margin of B4. वीरस्य A. Ca.—P. 177. l. 12. (85, 3.) असांकर्येण A (cf. Wilson, s.v. सांकर्य). असांकार्येण Ca. आसांकार्येण B. असांकार्येण B1.

P. 179. l. 8. (86, 5.) च after विशेष्य A. Ca. B; not in C.—l. 9. घासादिभिः Ca. B1.

वासादिभिः A. यवसादिभिः B4.—l. 15. (86, 6.) स्वभूतं तद्वलं A. B1. स्वरूपवद्वलं Ca; not in B4.—l. 16. प्रमाद्° B. प्रमोद्° A. Ca.—l. 20. ह्येव A. B1. Ca. उ एव Kaush.

P. 183. l. 10. (88, 3.) अभूव A. Ca. भवाव B4. अभूतां B1. वभूविव M1.—l. 12. दोलायां A. डोलायां B1. Ca, and probably A pr. m. Cf. Rv. Bh. X. 143, 5.—l. 20. (88, 4.) Sâyana read स्वपामवोभिः instead of स्वपा महोभिः.—l. 29. (88, 5.) सख्यं B1. सखं A. Ca.—P. 184. l. 4. (88, 6.) सखा Ca, ससखा A, after सखा.

P. 184. l. 32. (89, 3.) प्रतिकूलमननुष्ठानं Ca. प्रतिकूजितं अनुष्ठानं A. अननुष्ठानं B4. प्रति-
कूलं अनुष्ठानं B1.

P. 186. l. 4. (90, 2.) Sâyana seems to take वाज्यस्य as one word.—P. 187. l. 1. (90, 5.) स्वकीयस्वे विहितेन A. स्वकीयस्य विहितेन Ca. स्वकीयेन विहितेन B4. स्वकीयेनैव B1.—
l. 19. (90, 7.) Sâyana explains सुऽअवसे instead of सु । अवसे ।

P. 190. l. 3. (92, 1.) उप समीपे from B4.—l. 28. (92, 3.) A. B1. Ca have रायो for राधो. Cf. Rv. Bh. I. 48, 2.—P. 191. l. 3. (92, 4.) सूरयः स्तोतारः A. B. Ca.

P. 192. l. 2. (93, 2.) युवं युवां A. B1. Ca. —l. 4. संयोजयतं B1. स्वयोजयतं A. Ca. योजयतं B.—l. 12. (93, 3.) भूमिं व्याप्नुवन्ति B4. भूम्यां व्याप्नुवन्ति A. भूम्यां चाप्नुवन्ति Ca. B1.—
l. 20. (93, 4.) From बुद्धिमि° to भिवीजैः in verse 6 left out here in Ca, but inserted afterwards at the beginning of Sûkta 94 with the remark after it पूर्वाधं लिख्यते.—
l. 28. (93, 5.) A. C. Ca omit all from तनूरुचा to हतं. B4 has सधी कुर्वन्ती शूरसाता शूरसार्ता रणे यतते यत्र कुर्वन्ती वैरिसेने तनूरुचा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सत्रा हतं सततं हिंस्रं तथा सोमसुता सोममभिषुखता जनेन यतमानसंधेन देवयुभिः देवान् कामयमानैः सह विदधे यज्ञे अदेवयुं असोममुतं जनं सं हिंस्रं ॥ B1 has तनूरुचा ॥ औक्कि हतं.—P. 193. l. 5. (93, 6.) उपा ॥ उपु A. B1. Ca. M1.—l. 21. (93, 8.) मा before परि ख्यन् by conjecture.

P. 194. l. 6. (94, 3.) पापत्वाय पापवत्त्वाय Ca.—P. 195. l. 4. (94, 8.) यच्छतं Ca. प्रयच्छतं A. B1. M1.

P. 197. l. 14. (95, 5.) पवित्रेभ्यां B1. परिवेभ्यां A. C. Ca.—l. 20. त्वद्विष° B4. तृपद्व-
द्विष° A. Ca. B1.—l. 28. (95, 6.) यंतुः ॥ यंतु A. Ca; deest in B1. 4.

P. 197. l. 31. (96.) द्वितीया सतोबृहती left out in A. Ca. B1. द्वितीया प्रस्तारपंक्तिः
तृतीया सतोबृहती B4.—l. 32. सरस्वदेवताकः ॥ सरस्वान्देवताकः A. Ca. B.—P. 198. l. 8.
(96, 1.) असुराश° ॥ असुराश° A. B1. Ca.—P. 199. l. 7. (96, 6.) सरस्वतो A. B1. Ca. सार-
स्वत° M1.

P. 200. ll. 28 and 30. (97, 6.) नीलवत् S1. S 2. S 3 sec. m. S 4. P1. P 3. P 5.
नीळवत् S 3 pr. m. P 4. M1. Cf. Rv. VIII. 19, 31. The MSS. of Sâyana read नीलवत् and नीलं.

P. 202. l. 28. (98, 3.) पप्राथ P3. P4. P5. पप्रथ P1.—P. 203. l. 1. अदित्येन्द्रमहत्त्व-
स्यो ॥ अदित्य इन्द्रमादित्यस्यो A. Ca. B4. आदित्य इन्द्रमादित्यस्योक्तवान् B1.—पप्राथ ॥ पपाथ
B1. पप्रथ A. Ca. M1.—l. 9. (98, 4.) अभियुध्येच्च ॥ अभियुध्यस्व A. B. Ca.—l. 16. (98, 5.)
यदेवदेव ॥ यदेतत् यदेव A. यदेतत् तदेव B1. यदेतत् सदेव Ca.—l. 23. (98, 6.) Sâyana
seems to have read तवेदिदं.

P. 204. l. 15. (99, 1.) नान्यत् B1. 4. Ca sec. m. मान्यत् A. Ca pr. m.—P. 205. l. 7.
(99, 3.) वामधोमुखत्वेन from Ca marg.—l. 8. पर्वतैः B4. Ca marg. कीलसदृशैः पर्वतैः marg.

of C Colebrooke; deest in Ca. B1. A.—l. 25. (99, 5.) सद्य एव B1. संपद्य स एव A. संद्यस एव (perhaps for संद्यश्च एव) Ca.—P. 206. l. 3. (99, 6.) वृज्जनेषु आ युत्सु B4.

P. 208. l. 7. (100, 6.) विष्णो प्रख्यातं A. B1. विष्णोः प्र० Ca. विष्णोऽप्र० M1. Nir. Roth and SS.—l. 14. यद्वा seems to have been dropped before तन्नाम.—l. 16. यस्मादन्य-
रूपो ॥ यस्मात् अनुत् A. Ca. यस्मात् अन्यतु B1.—l. 20. गूढरूपोऽपि ॥ गूढरूपाणि A. गूढरूपायि
Ca. गूढरूपोऽसि B1.

P. 209. l. 6. (101.) तिस्रश्चादिभ्यामुपतिष्ठत भास्करं A. तिस्रमुपतिष्ठत भास्कर एताभ्यां Ca.
तिस्र दीदित्यमुपतिष्ठत भास्करं B1. तिस्र एताभ्यामुपतिष्ठद्विवाकरं Rvdh.—l. 17. (101, 1.) प्रवदतेति
Ca. प्रवदतेति A. B1. M1.—l. 30. (101, 2.) वसंता B1. TS. वसंते A. Ca. M1.

P. 211. l. 19. (103.) पर्जन्यस्तुतिः सं० A. Ca. पर्जन्यः स्तुतिसं० B1. पर्जन्यस्तुतिसं० Anukr. M.—
P. 213. l. 16. सर्वतो वदंतो ॥ सर्वतः थावदंतः A. सर्वतः यावदंतः B1. Ca.—तद्दिनं ॥ पदिनं
Ca. पद्दंतं A. यद्दंतं B1.—l. 17. (103, 7.) सर्वतो ॥ तो A. Ca.; deest in B1.—l. 24.
(103, 8.) प्रवर्गेण A. B1. Ca.

P. 214. l. 19. (104.) पंचैन्द्रो B1. Anukr. पंचैन्द्रो वा A. चतस्र ऐन्द्रो वा Ca.—l. 20.
देवत A. B1. Ca. देवत Anukr.—l. 21. रक्षोघ्नं A. B1. Ca. रक्षोघ्नं B1. MS.—P. 215.
l. 31. (104, 5.) अरमसारभूतस्य B1. अरमसाभूतस्य A. Ca. अरमसाङ्गूतस्य?—P. 216. l. 9.
(104, 6.) कक्षबंधनी A. कक्षं बंधनी Ca. M1. कक्षबंधनी B1.—l. 11. यथा before धनैः by
conjecture. नृपतीव is not explained in A. Ca. B. The omission took place probably
after स्तोत्राणि, and Sāyana's explanation might have been स्तोत्राणि नृपतीव राजानाविव
र्ता यथा धनैः पुरयतः तथा etc. B4 has at the end दृष्टांतः नृपतीव राजानो इव तौ यथा
पुरयतः तद्वत् ॥—l. 17. (104, 7.) द्रोग्धुन् B1. B4. Ca and A pr. m. द्वेष्टुन् A sec. m.—
P. 217. l. 2. (104, 9.) परिवर्दति B1. B4. Ca. परिवर्तति A.—l. 25. (104, 12.) इदमादिभिः
B1. इदमाभिः A. Ca.—l. 26. वसिष्ठं ॥ वसिष्ठं A. B1. Ca.—l. 27. दृष्टा वसिष्ठेनेति नः श्रुतं ॥
दृष्टा वसिष्ठो नेति श्रुतं Ca. दृष्टा वसिष्ठो नेति नः श्रुतं A. B1.—l. 29. सत्यभाषणं ॥ असत्यभाषणं A.
B1. Ca.—P. 218. l. 3. (104, 13.) इति न मुंचति B1. B4. Ca. इति न मुंचते A.—l. 14.
(104, 14.) जायतां B1. जायतु A. Ca. M1.—P. 219. l. 20. (104, 19.) तीक्ष्णीभूतं A. B1.
Ca. तीक्ष्णीकृतं M1.—l. 27. (104, 20.) परिंकरभूतैः A. परिंकरभूतैः B1. परिंकरता भूतैः Ca.
See verse 22.—P. 220. l. 18. (104, 22.) शुशुलूकः by conjecture.—l. 27. (104, 23.)
स्त्रीपुंसं ॥ स्त्रीपुंसं A. B1. B4. स्त्रीपुंसं Ca.—l. 28. विनाशयतु A. B1. विवासयतु
Ca.—P. 221. l. 6. (104, 25.) स्त्री अरणः ॥ स्त्रीऽग्निं नरः A. B1. Ca. M1.

MANDALA VIII.

P. 222. l. 4. (1.) प्रायोगिश्च A. लायो० B1. प्रायो० Ca.—l. 8. ज्ञयोग० B1. प्रयोग० A.
प्रायोगि० Ca.—l. 12. अषिका A. अषीका Ca. M1. अषीका B1.—l. 14. एकोनविंशत् ॥
एकोनविंशो Ca. B1. एकोनविंशो A.—l. 33. (1, 2.) वृषमिव A. B1. वृषमिव Ca. M1.—
P. 223. l. 23. (1, 5.) त्वां ॥ त्वा त्वां A. B1. Ca. M1.—P. 225. l. 19. (1, 12.) इष्कर्ता Pada
MSS. and Sāyana. Cf. Rv. VIII. 20, 26, and Prāt. 465, 65.—l. 20. अभिशेषणात् B1.
B4 sec. m. अभिशेषणाः B4 pr. m. अभिशेषणा A. Ca.—द्वव्यात् B1. द्वव्यान् A. B4.
Ca.—P. 226. l. 29. (1, 17.) अदाभ्यहे हिमादासुत ॥ अदाभ्यहे हिमादासुत A. अदाभ्ये हिमां-
दासुत Ca. अदाक्यहे हिमादासुत B1. See Kāty. Sraut. XII. 5, 13 seqq.; Rv. Bh.

VIII. 2, 2; IX. 72, 8; 107, 5.—P. 227. l. 23. (1, 20.) आस्रावणेन B4. आस्रावणेन A. Ca. आस्रावणेन B1.—P. 228. l. 3. (1, 21.) ददाति हि ष्म from Ca.—l. 27. (1, 24.) भूतयोऽन्ये ॥ भूतयोनि A. Ca. भूतयो नो B1; cf. the following verse.—P. 229. l. 15. (1, 26.) स इवैद्रं ॥ स ह्यैद्रं A. Ca; deest in B.—l. 27. (1, 27.) न वियुक्तो ॥ वियुक्तो A. B1. विनियुक्तो Ca.—P. 230. l. 16. (1, 29.) प्राप्ते ॥ प्रपति A. Ca; deest in B.—l. 22. (1, 30.) मेधातिथये ॥ मेधातिथये A. B. Ca.—l. 26. लक्ष्यते ॥ वक्ष्यते A. B1. चक्षते Ca. चक्षते M1.—P. 231. l. 2. (1, 31.) आरोहयं B4. आरोहयंत A. Ca; deest in B1.

P. 232. l. 3. (2.) च after आंगिरसस्य by conjecture.—l. 4. विभिंदो ॥ विभिंद A. B1. Ca. M1.—l. 21. (2, 2.) भवतीति ॥ भवतीषु A. Ca. भवतिषु B1. Some omission has taken place, which can be supplied from Sāyana's commentary on the same verse in Sv. II. 1, 2, 8, 2: परिपूतः शोधितः दशापवित्रस्य नाभिपूततया ऊर्णासुकया हि सोमः परिपूयति । तदुक्तं भगवता आपस्त्वेन शुक्लामूर्णासुकां यजमानाय प्रयच्छति तां शकटे दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते शुक्लं वलक्ष्याः पवित्रममोतं भवतीति नदीषु etc. Cf. Rv. Bh. IX. 107, 5.—P. 233. l. 11. (2, 5.) नजा च ॥ नजा व A. Ca. नजा च B1.—l. 23. (2, 6.) इंद्रं ॥ यमिंद्रं A. B. Ca.—P. 234. l. 1. (2, 8.) सोमैः ॥ सोमाः A. B1. Ca.—l. 24. (2, 12.) अपि च माः कंदांसि A. Ca. अपि च कंदांसि B1. अपि च नपाः । कंदांसि M1.—l. 32. (2, 13.) तव B. अत एव A. Ca. B1.—P. 235. l. 1. दृढयति A sec. m. दृढयति B1. द्रढयति Ca and perhaps A pr. m.—l. 3. निहीयते ॥ निहीति A. B1. नहीति Ca.—P. 236. l. 15. (2, 20.) दुःसहहनं A. दुःसहनं B1. M1. दुःसहहनं Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 18, 14.—P. 237. l. 9. (2, 25.) अहीनांतर्गते A. आ° B1. अहानां अंतर्गते Ca.—l. 10. कंदोगप्रत्ययं स्तोमस्तो° B1. कंदोगं प्रत्ययं स्तोमस्तो° Ca. कंदोगप्रत्ययं स्तोमस्तो° A.—l. 24. (2, 27.) The commentary to this verse is left out in A. C. Ca. B1 says अस्यार्थः नृटितः. B4 has the following: ब्रह्मयुजा अन्नवंती शग्मा मुखप्रदी हरी एतादृशी अथी युवां इह अस्रवज्ञे इंद्रं आ वचतः आवहतं कीदृशं इंद्रं अस्रत्सखायं गीभिः अस्रत्वृतेः स्तोत्रैः श्रुतं प्रख्यातं गर्वणसं गिरां संभक्तारं ॥ The commentary given in brackets is taken from Sāyana's commentary to the same verse in Sv. II. 8, 2, 1, 2.—P. 239. l. 15. (2, 36.) सत्यः साधुः A. B1. सत्सु साधुः Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 16, 8.—l. 20. (2, 37.) अनुकूलो ॥ अनुकूलवेद्यो Ca. A. B1 reads प्रियाः अनुकूला मेधा यज्ञा येषां.—प्रियमेधा A. B. Ca instead of प्रियमेधो?—P. 240. l. 10. (2, 40.) काण्वायनिं B1. काण्वायनि A. काण्वायनि Ca. काण्वायनं Shaṅkavimsa-brāhmana.—भूत्वाजहार ibid. and B1 sec. m. भूत्वाजहार B1 pr. m. A. Ca. भूत्वाजहार M1. See Rv. Bh. I. 51, 1.

P. 241. l. 5. (3, 1.) संहितैः ॥ संहितैः A. B1. Ca.—P. 242. l. 13. (3, 6.) अप्रथयत् deest in A. B1.—P. 244. l. 2. (3, 11.) विकल्पनात् ॥ विकर्तनात् A. Ca. विकर्तनात् B1.—l. 28. (3, 13.) इंद्रस्य लिंगं deest in B1.—l. 30. नट् ॥ नट् A. B1. Ca. M1.—P. 247. l. 21. (3, 22.) तस्याः by conjecture. तां B4; deest in A. B1. Ca.—P. 248. l. 6. (3, 24.) बलस्य दातारं A. B1. Ca.

P. 249. l. 10. (4, 3.) संपूर्णं ॥ संपूर्णत्वं A. Ca and B4 pr. m. संपूर्णं च B4 sec. m. B1.—l. 12. एकयत्नेन ॥ एकयत्नेन A. Ca. एकत्र B4. एकयत्नेनैव B1.—l. 18. (4, 4.) क्लेदनाः from Ca. B. A has a lacuna.—P. 250. l. 5. (4, 6.) परस्मिपदं is supplied from C2. The interpretation of यवीयुधा is left out in A. Ca. B1. यवीयुधा वज्रायुधेन युद्धमानेन B4.—l. 26. (4, 8.) प्रवचनीयत्वं ॥ प्रवचनीयं A. Ca. B.—l. 34. अधवी घेट पा पान घेट

इक्ष्वीगोदिको नुप्रत्ययः तत्संनियोगिन इकारांतादेशस्य पानव्याः सोमा इत्यर्थः Ca after इत्यर्थः.—
P. 252. l. 13. (4, 13.) बङ्गलमिति सप्तम्या अलुक् ॥ बङ्ग लुक् A. बङ्गलुक् Ca. मिति अलुक्
B 1.—l. 24. (4, 14.) गती वा ॥ गंतोर्वा A. Ca. गंतो वा B 1.—l. 27. अध्वरं सेवमानाः B 1. A.
अध्वरे सचमानाः Ca. अध्वरे शोभमानाः B 4.—P. 253. l. 14. (4, 16.) तत् कस्य हेतोः B 1. 4.
तत्कस्य हेतो A. Ca.—P. 254. l. 15. (4, 20.) शुद्धानां ॥ शुद्धां भो A. शुद्धां वां भो Ca. शुद्धां
B 1. 4.—l. 17. तत्प्रतिगृहीतं A. तैः प्रतिगृहीतं B 1. Ca. प्रतिगृहीतानि ?

P. 255. l. 20. (5, 2.) नृवतीं B 1. नेतृमतीं A. Ca.—P. 256. l. 23. (5, 6.) अपायः ॥ अपायां
A. Ca. B 1. Some words seem to have been left out.—l. 29. (5, 7.) कीदृशीः ॥ ईदृशीः
A. B 1. 4. Ca.—P. 257. l. 16. (5, 10.) वा after इति by conjecture.—P. 259. l. 26.
(5, 22.) यद्यदा deest in A. B. Ca.—l. 30. (5, 23.) साधू ॥ साधु A. B 1. Ca. M 1.—P. 260.
l. 1. बभूवतुरिति B 1. Nir.; deest in A. Ca. M 1.—P. 261. l. 29. (5, 33.) जनं deest in
A. B. Ca.—P. 262. l. 2. (5, 34.) अस्मिन् B. यस्मिन् A. Ca.—l. 9. (5, 35.) प्रथमांतरमेव
नामंत्रितं ॥ प्रथमांतरमेव सामंत्रितं Ca. प्रथमांतरमेवमामंत्रितं A. B 1. 4.

P. 263. l. 16. (6.) पारश्वस्य A. पारसव्यस्य B 1. पारश्व्यं Ca. See Anukr. M.
p. 28.—l. 21. अतिरिक्तोक्त्य ॥ ०क्तोक्त्य MSS. both here and Rv. Bh. VIII. 8, 1 and
VIII. 9, 1. But see Ásv. IX. 11, 13; Rv. Bh. IV. 57, 1-3; V. 76 etc.—l. 22.
अश्विना Ásv. अश्विनोः A. B 1. Ca. M 1. See Rv. Bh. VIII. 9.—P. 266. l. 24. (6, 19.)
एनां ॥ एनं A. Ca; lacuna in B 1.—P. 267. l. 19. (6, 23.) उत प्रजां सुवीर्यं is not ex-
plained in A. B. Ca. उतापि च प्रजां सुवीर्यं सुपुत्रवीरं चाद्रियस्व B 4. —P. 269. l. 6. (6, 32.)
सेवस्व from B 1.—l. 12. (6, 33.) वज्री हस्तः । तद्वान् ॥ वज्रहस्तः तद्वत् A. Ca. वज्रहस्त तद्वानी
B 1; cf. Rv. Bh. I. 121, 14.—P. 270. l. 20. (6, 40.) वज्रहस्तेन A. B. Ca. वज्रहस्तेन ?—
P. 271. l. 3. (6, 43.) अत्यग्निष्टोमादिषु ॥ अत्यष्टोमादिषु A. Ca; lacuna in B 1, only चा-
गक्रिष्टोमादिषु being left. See Ásv. VI. 7, 7. 11, 1.—l. 24. (6, 47.) दशगुं ॥ शतगुं
A. B. Ca.

P. 272. l. 28. (7, 5.) यद्यदा by conjecture. नि यत् B 4.—P. 273. l. 15. (7, 8.) अग्ने
रश् च A. B 1. Ca. Cf. *Um.* IV. 56; II. 75; Rv. Bh. III. 7, 9.—P. 275. l. 3. (7, 17.)
A. Ca. have immediately after पृश्निमातरः, येनात्मीयेन etc. of the next verse. B 1
has पृश्निमारुतः ॥ अथाष्टादशी ॥ etc., B 4 पृश्निमातरः मरुतः तथा स्तोमैः स्तोत्रैः उदीरते.—l. 23.
(7, 21.) प्रवृत्तयज्ञका ॥ प्रवृत्तं A. B. Ca.—P. 276. l. 5. (7, 22.) गीतम (twice) A. B. Ca. गीतम
Brih. Up., and A pr. m. the first time. -सर्वाणि च *Brih. Up.* सर्वाणि A. B. Ca.—
संदृश्यानि *Brih. Up.* संदृश्यानि Ca. संदग्धानि A. संबध्यानि B 1. Cf. Rv. Bh. I. 164, 1.—l. 16.
(7, 24.) आप्यस्य ॥ आप्तस्य A. B. Ca.—ll. 26 seq. (7, 26.) उशना Pada MSS. उशनाः
Sâyana.—P. 277. l. 10. (7, 28.) समानवाक्ये निघातयुष्मदस्वदादेशा ॥ समानवाक्येषु युष्मदादेशा
A. Ca; deest in B; cf. Rv. Bh. I. 31, 3. 32, 12. 34, 11. 48, 3; III. 30, 1.—l. 15.
(7, 29.) ऋजीका नाम B. ऋजीका नामा B 1. ऋजीकानां A. Ca.—तत्संबंधिनि ॥ तत्संबंधि A.
B. Ca.—l. 17. रथकव्यया ॥ ०कव्यया A. Ca. ०कव्यया B 1.—P. 278. l. 12. (7, 33.) आवर्तयामि
B 4. आवर्तयानि A. B 1. Ca.

P. 279. l. 1. (8.) ०पुभं त्विति Anukr. ०पुभमिति B 1. ०पुभमिति A. Ca. M 1.—l. 16.
(8, 2.) स्तोत्रुभिः A. B 1. Ca. One expects स्तोत्रुभ्यः.—P. 280. l. 2. (8, 4.) ऋषेः ॥ ऋषिः A.
B 1. Ca. M 1; see verse 8.—l. 12. (8, 5.) पचे ॥ यज्ञे A. B 1. Ca.—P. 281. l. 18. (8, 10.)

त्रियमाणा ॥ श्रीयमाणा A. Ca. त्रियाणा B I.—P. 282. l. 4. (8, 12.) अभिप्राप्तावश्रीष्टां ॥ अभि-
प्राप्ता श्रीष्टां A. Ca. ऽप्ती श्रीष्टां B I.—P. 284. l. 19. (8, 23.) चिसंख्यां B 4. संख्यां A.
B I. Ca.

P. 285. l. 29. (9, 5.) इत्यादिना ॥ इत्यादि A. B I. Ca.—P. 287. l. 13. (9, 10.) यद्यथा
after युवां from B I.—P. 289. l. 4. (9, 17.) वा after होतः by conjecture.

P. 290. l. 15. (10, 1.) अतस्त्रितयादपि स्थानात् B 4. अतस्त्रितया परिस्थानादपिनात् B I.
अतस्त्रितयादपि नात् A. Ca.—P. 291. l. 4. (10, 4.) यज्ञस्य शिरो ॥ यज्ञशिरसो A. Ca. स्य
यज्ञशिरसो B I.—तावितयज्ञशिरः A sec. m. Ca. तावितेव A pr. m. तावितयज्ञशिराः B I.—
l. 6. A omits all after प्रत्यवायरहितस्य to the end of the fifth Ashṭaka.

P. 291. l. 24. (11.) षट्सप्तकाष्टकैव वर्धमाना Ca. षट्सप्तकष्टकैवर्धमाना B I. Cf. Rv. Bh.
VI. 16; Anukr. Paribh. IV. 7; Weber, Indische Studien VIII. 239 seq.

SIXTH ASHṬAKA.—Here begins another hand in A 2, and the text is omitted.
C 2, C 4, and Ca are very corrupt. B I and B 4 give both only an extract, but
B 4 contains marginal additions and corrections.—P. 295. l. 17. (12, 1.) सोमपानञ्ज
B. सोमपानाय ज्ञं A. Ca.—l. 22. ई A. Ca. ईङ् Dhp. 26, 34.—ईयामहे A pr. m. Ca.
ईमहे A sec. m.—l. 28. (12, 2.) अपनयनेन B 4. अपनयने A. Ca. B I. अपनयेन C.—P. 297.
l. 2. (12, 8.) लुङि सिपि मंचे ॥ लुङि सि - - मंचे C. लुङि सिमंधेरे A. Ca.—P. 298. l. 6. (12, 12.)
प्रांचंती ॥ प्रांचती MSS.—l. 7. सुत्यगुणं ॥ सुत्यागुणं A. B. C. Ca.—l. 13. (12, 13.) व्यत्ययेन
परस्यं A sec. m. व्यत्ययेन परस्यं A. Ca: cf. MK. and Kâs. on Pân. VI. 1, 8, 2.—
l. 14. हविः is evidently left out after शुद्धं.—P. 299. l. 27. (12, 20.) वा after प्रापयितारं
by conjecture.—P. 300. l. 2. (12, 21.) कीर्त्तयः पूर्वीः B. कीर्त्त (A marg. adds नीयाः)
विद्या विश्वानि सर्वाणि वमूनि के पूर्वीः A. C. Ca.—P. 301. l. 29. (12, 31.) प्रेरयति A. B I. Ca.
प्रेरति प्रेरयति?—P. 302. l. 5. (12, 32.) अयाकिंद्रस्य ॥ अयाकिंद्रस्य A. Ca. See TBr. III.
5, 7, 6; VS. XXI. 47; Rv. Bh. IX. 69, 6.

P. 303. l. 7. (13, 3.) तमे to the end of the verse from Ca. तथा वृधे वर्धनार्थं सखा
भव B.—l. 14. (13, 4.) बर्हिषो यज्ञस्य वि राजसि ॥ बर्हिषो यज्ञ वि वा रां A. Ca. बर्हिषः वेद्या
स्तीर्णे बर्हिषि वि रां B.—l. 20. (13, 5.) ईमहे याचामहे B.—l. 21. वेदितारं ॥ विदिं A. Ca.—
आहर B. आहर इति A. Ca.—l. 26. (13, 6.) Either अकरोत् is left out after ऽसमर्थाः or
शृधु प्रसहने should stand immediately after अकरोत्.—P. 305. l. 30. (13, 17.) वृक्षस्य
शाखा इव from B. Ca.—P. 306. l. 19. (13, 20.) ज्ञायते वर्तते ॥ जानन्वर्तते B 4. तानन् वर्तते
B I. जावर्तते A. जान्वर्तते Ca.—बलविं B. बलविं A. Ca.—P. 307. l. 19. (13, 25.) अषि-
भिरुत्पादिताभिः by conjecture. अषिरुत्पादिताभिः A. Ca. अषि - - त्पादिताभिः C.—l. 25.
(13, 26.) हेतोः B. होतुः A. Ca.—P. 308. l. 1. (13, 27.) प्राप्तवसू C 2. प्रतवसु A. Ca.
प्रथितवसू or प्रत्तवसू?—l. 12. (13, 29.) स्यः after हिंसिञ्च्यः A. Ca. Perhaps सत्यः.—l. 15.
दशावरं A sec. m. दाचावरं Ca and A pr. m.

P. 309. l. 12. (14.) काण्वायनी A. Ca. काण्वायनी Anukr.—P. 310. l. 9. (14, 6.)
After वर्धमानस्य, at the end of the page, several leaves are wanting in Ca, which
are supplied by a modern hand. The lacuna extends as far as 17, 6. The sup-
plementary leaves agree with C.—l. 28. (14, 9.) वृढीकृतानि ॥ वृढीकृता A. वृ - कृता C.—

P. 311. ll. 21 to 24. (14, 13 and 14.) The last word of the 13th verse (something like पराजिम्बे) and the beginning of the 14th are wanting in A. C. B has the following, but put in a wrong place: हे इंद्र मायाभिः उत्सिद्धपतः सर्वत्र प्रसरतः यां आरुचतः युलोकं आरोहतः दस्युन्.

P. 312. l. 19. (15, 3.) शत्रुजातानि ॥ शत्रुहर्नादिजातानि C. शत्रुहर्नादि° A. शत्रुन् B: cf. verse 11.—l. 29. (15, 4.) येषां after उशब्दः A. C.—P. 313. l. 3. (15, 5.) यद्वा to विशिषेण from C.—ll. 30 seq. (15, 10.) After दानुतमो जज्ञिषे C adds स्रोतुतमो जज्ञिषे, and after दधिषे A. C add स्रोतुतमो जज्ञिषे प्रादुर्भवसि अत एव विश्वा सर्वा (सर्वाभ्यो A). In M 1 यद्वा was inserted before स्रोतुतमो by conjecture, and सर्वा corrected to सर्वाणि. But the whole seems to be a gloss, patched up with repetitions.—P. 314. l. 16. (15, 13.) Read शचीर्ऽऽपतिं.

P. 315. l. 15. (16, 5.) शत्रुषु deest in B.—प्राप्तिषु ॥ प्रत्येषु A. प्रयेषु Ca; deest in B.—पक्षपातवचनाय only in A.—P. 316. l. 12. (16, 11.) अतिपालयतु A after अतिपारयतु.—l. 16. (16, 12.) न च्छं ॥ छं° A. Ca. M 1.

P. 316. l. 22. (17.) आयसृचो ॥ आवा चा A. आवा C: cf. Rv. Bh. I. 6, 4; I. 7.—P. 317. l. 3. (17, 3.) Ca wanting.—l. 13. (17, 5.) °दक्षिणभेदेन ॥ °दक्षिणेपदेन A. °दक्षिणपदेन C 2.—l. 14. स चासिक्तः wanting in B, placed in A. C after चेति.—l. 19. (17, 6.) Ca begins again.—P. 318. l. 21. (17, 12.) शाचिपूजन ॥ शाचिषा A. Ca. Three verses (11-13) left out in B.—l. 22. यतः by conjecture.—l. 28. (17, 13.) स्वयमेव ॥ स्वयं ते तव A. Ca.—P. 319. l. 7. (17, 14.) °संपादिनां B. °संपादितानां A. Ca.

P. 319. l. 22. (18.) द्वाविंशत्यृचं ॥ द्वाविंशर्चे MSS. ut saepe.—l. 27. (18, 1.) देवानां ॥ देवादीनां A. Ca; deest in B.—P. 321. l. 12. (18, 9.) च वातु अनुवर्ततां B. चानुवर्ततां A. Ca.—l. 19. (18, 10.) शिष्यते ॥ शिष्टति A. शिष्टति Ca.—P. 322. l. 11. (18, 14.) अयमर्थः ॥ अयमर्थः Ca. अमर्थः A; deest in B.—l. 31. (18, 17.) विश्वानि सर्वाणि दुरिता B. विश्वा सर्वाणि दुरितानि A. Ca. M 1.—P. 323. l. 14. (18, 20.) स्वामिनां A. Ca; deest in B.

P. 323. l. 27. (19.) सोभरिरार्थं ॥ सोभरिरार्थं A. Ca. सोभरिः ऋषिः B. Again Rv. Bh. VIII. 20, VIII. 21, and VIII. 22, A. Ca read सोभरि, B सोभरि, but VIII. 21, 9, A. B. Ca read सोभरिरहं. VIII. 22, 1, A sec. m. B have सोभरिरहं, A pr. m. Ca सो.—l. 29. After रा (of राजान) two leaves are wanting in Ca, which are supplied from another MS. of about the same date.—P. 324. l. 1. सोभरिः Anukr. सोभरं A. Ca.—पितुर्न द्वि° Anukr. पितुर्द्वि° A. Ca. पितुर्द्वि° M 1.—l. 10. (19, 1.) लिटि after वहेः C.—ll. 15 seq. (19, 2.) ऋषिः to विभूतरातिं from B.—ईमिमम° ॥ इंद्रमम° B.—l. 17. नियंतारं from B.—P. 325. l. 5. (19, 5.) यच्च वेदेन to परिचरति from B.—l. 28. (19, 8.) साधकाः समीचीनाः वेमासो धारणान्यपि ॥ साधकसमीचीनाः । (°ना । A sec. m.) त्वेसमाधीरणान्यपि A. Ca. समीचीनाः चमासः वेमासः रक्षणान्यपि B.—P. 326. l. 1. (19, 9.) मर्तो B. मर्तो A. Ca.—l. 10. (19, 10.) जयादिकं, and then स तादृशो जनो to the end, from B.—P. 327. l. 4. (19, 14.) निशानं ॥ निश्यानं A. Ca.—l. 20. (19, 16.) परिचरेमहि from B.—P. 329. l. 2. (19, 22.) प्रयच्छत्यर्थः A. Ca. प्रयच्छ इत्यर्थः B 1. प्रयच्छत इत्यर्थः B, which may be right.—वाग्भिः from B.—l. 27. (19, 25.) ये यथायथा etc. A. Ca, which, however, omit ते after ऽसते. C 2 has यथापासते तदेव भवतीति ।.—l. 28. भवेयमिति ॥ भवति A. Ca.—P. 330. l. 4. (19, 26.)

पापया after अत एव A. B. Ca.—P. 331. l. 3. (19, 31.) शकटनीडेवस्थानात् B. °नीलेवस्थान् A. Ca.—l. 13. (19, 32.) स्रोतव्यत्वेन ॥ स्रोतव्येन A. B. Ca. M I.—l. 20. (19, 33.) लभये° ॥ लभयमि° A. B. Ca. M I.—l. 30. (19, 35.) यजमानेषु from Ca.—P. 332. l. 11. (19, 37.) No commentary is given in A. C. Ca. B has उतायेतत् यदुक्तं मे मह्यं प्रथियोः अश्वादिषः श्याम-वर्णानां प्रणेता प्रकर्षेण नेता मह्यमदात् क्रु पुनरसावदात् सुवास्वाः सुषु निवासायाः नयाः अधि तुवनि तीर्थेऽधि एतददात् मह्यं सुवास्तु नाम नदी तुव तीर्थं भवतीति निरुक्तं अग्रतो गामी भवदसुः भावयता बहूनां पूजितलक्षणः दियानां दानार्हाणां गवां पतिः ताश्च गाः एतत्संख्यायुक्ताः ॥ Cf. Nir. IV. 15.

P. 332. l. 17. (20, 1.) हे प्रस्थावानः to मा from B. मरुतः by conjecture.—l. 24. (20, 2.) मह्यंतः ॥ तद्वातः A. Ca. In B the second explanation is given alone. अमुषाः is one of the मह्यन्नामानि in Ngh. III. 3.—l. 26. कामयमाना by conjecture; the rest from B.—P. 333. l. 2. (20, 3.) मरुतां to the end from B.—l. 9. (20, 4.) दुःखेन युज्यते B. दुःखे ज्यते A. Ca.—l. 11. सर्वोक्तं after पूर्वोक्तं A. Ca.—l. 24. (20, 6.) आंतरिचं ॥ अंत° A. B. Ca.—P. 334. l. 8. (20, 8.) बलनाय Ca. बल° A. Cf. Rv. Bh. I. 75, 1, etc.—l. 12. (20, 9.) विशेयते ॥ विशेयांतो A. विशेयांतो Ca.—l. 25. (20, 11.) शक्त्यादीन्या° ॥ शक्त्यान्या° A. Ca.—P. 335. l. 16. (20, 14.) हीनः ॥ नहिनः A. Ca; deest in B.—P. 336. l. 22. (20, 19.) शक्तान् ॥ शत्रून् C. सत्कृतम् A. Ca. सेक्तुम् B.—P. 337. l. 11. (20, 22.) द्रव्यं after आभरणं A. B. Ca.—l. 14. धारयितव्ये स्तोत्रे यज्ञे वा ॥ धारयितव्य स्तोत्र यज्ञे वा A. Ca. धारयितव्ये B.—l. 25. (20, 24.) स्तोत्रीभिः A. Ca after कल्याणीभिः.

P. 338. l. 21. (21, 1.) तदानुरूपतृचस्य वयम् लेखनुरूपतृचस्य A. Ca.—P. 339. l. 26. (21, 5.) गोविकारे to उच्येते ॥ गोविकारो दधिपयस्या (°स्य A pr. m. °स्य Ca) गोशब्देनोच्यते A. Ca.—P. 340. l. 13. (21, 7.) सुख्य° ॥ सुख्य° A. Ca.—ते स्वां etc. ॥ त त्वं मह्यंतामिति जानंतो (जानंता, Ca) वनंता वयं भवता रक्षंत इति A. Ca.—l. 20. (21, 8.) हे वज्रिन् वज्रिवन् इंद्र B.—P. 341. l. 5. (21, 10.) हरितवर्णाश्चपितं from B.—l. 7. य before एवं सति A. Ca.—P. 342. l. 1. (21, 13.) यच्च A. Ca. यच्च B.—l. 9. (21, 14.) The end of the commentary which is wanting in A. Ca is supplied by B: यदा मानवस्य गदमुं दानादिराहित्यं समूहसि निराकरोषि यष्ट्वं ह्यपोषि करोषि आदित् अनंतरमेव पितेव सन् तेन ह्यसे ॥—l. 26. (21, 16.) धनादिभिः ॥ नादिभिः A. Ca. आ B.—l. 27. कैश्चित् ॥ कश्चित् A. B. Ca.—P. 343. l. 10. (21, 18.) वर्तते । तान् ॥ चतं ततान् A. Ca. तान् B.—धनैस्सन्नोति ॥ धनौ सन्नोति A. Ca. सन्नोति B.

P. 343. l. 14. (22, 1.) After अनुष्टुप् something like एकादशी ककुब्दादशी मध्येज्योतिः is lost. B I has अनुष्टुप् नवमी दशमी द्वे ज्योतिषां एकादशी त्रयोदशीर्यषेदशीसप्तदशः काकुभः द्वादशी-चतुर्दशीषोडशीअष्टादशः सतोबृहत्तः. See Prāt. 1024.—l. 15. आश्विनं Anukr. आश्विनं Ca. आश्विनौ A. M I.—l. 22. (22, 1.) उपज्ञपयितारं ॥ उपजनायतारं A. Ca: cf. Rv. Bh. VIII. 24, 25, and दसु उपपद्ये Dh. 26, 104.—ll. 26 and 28. (22, 2.) पूर्वापुषं S 2. S 3 pr. m. (?) S 4. P 3. P 1. P 4 sec. m. पूर्वायुषं S 3 (sec. m. ?) S 1. P 4 pr. m.—l. 31. युजेषु ॥ युजेषु A. युजेषु Ca.—P. 344. l. 5. (22, 3.) योतन° ॥ योतन° A. Ca. M I; deest in B.—l. 13. (22, 4.) मंत्रांतरं ॥ मंत्रांतरं सति A. Ca.—l. 30. (22, 6.) वृक्षेण वृक्षो लांगलं etc. ॥ वृक्षेण लांग-लेखनं कुक्षयः । शुभस्यती उदकस्य पालयिता भवति । विकर्त्तनादिति यास्तुः । तेन लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षथः । पुनश्च तक्षी विलेखनं कुक्षयः । शुभस्यती etc. A. Ca. वृक्षेण लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षथः C. वृक्षेण लांगलेन यवं यवनामकं धान्यं कर्षथः । पुनश्च तक्षी etc. B. The confusion in A. Ca arises from the copyist having originally skipped a line after लेखनं कुक्षयः.—

P. 345. l. 2. यच्चदिने B. पक्षदिने A. Ca.—l. 8. (22, 7.) अस्मान् ॥ अस्माकं A. B. Ca.—
आगच्छतं B. गच्छती A. Ca.—l. 28. (22, 10.) अवधः to राजानं from B.—l. 30. यद्यत् ॥ यत्
यच्छत् A. Ca. यत् B 1.—P. 346. l. 4. (22, 11.) अधृतगमनाः ॥ अधृतधनाः A. B. Ca.—l. 15.
(22, 12.) वंदनो मायाभिः ॥ वंदनमालाभिः A. Ca.—l. 29. (22, 14.) सूयमानमार्गो ॥ सूयमार्गो
A. Ca.—l. 31. रुद्री उग्रौ B.—P. 347. l. 4. (22, 15.) सेवनीयशीलौ in the sense of
'whose character is to be honoured'? सेवनीय° A. B. Ca. सचनी° C 2. सचनीयी or
सेवनीयी would be good emendations, if it were likely that शीलौ crept into the text
from a marginal gloss. See Dh. 6, 2; Rv. Bh. II. 31, 4; IX. 78, 3.—l. 5. सोमरी
सोभरिरहं B. सोभरिरहं A. Ca. See note to VIII. 19.—l. 13. (22, 16.) जतिमी रक्षामिः
from B.—l. 26. (22, 18.) प्रयच्छति ॥ प्रच्छति A. Ca.; deest in B.—l. 28. त्वत्तो B. C.
त्वभो A. Ca.

P. 348. l. 26. (23, 4.) उदस्थात् A. Ca. उदस्थात् (meant for उद्वृ°) B 1.—P. 349.
l. 10. (23, 7.) हे देवाः B before चर्षणीनां.—यष्ट्वेन ॥ यष्ट्वेन B. यष्टृ यष्ट्वेन A. Ca.—l. 16.
(23, 8.) यच्चवति ॥ धत्रयच्चं प्रति A. Ca. यच्चं प्रति B. धत्रयच्चं C 2.—P. 350. l. 24. (23, 15.)
माययापि तस्य ॥ मायापि तस्य A. Ca. मापितस्य B.—P. 351. l. 4. (23, 17.) गृह ॥ सह A. B.
Ca.—P. 352. l. 16. (23, 24.) परिहरिण ॥ परिपूरेण A. Ca.—l. 21. (23, 25.) वनस्पतिरू-
पाभिररणीभिः ॥ भिर्वारणीभिः A. Ca. M 1. अरणीभिः B.—l. 28. (23, 26.) मानुषाणां after
मानुषा A. Ca.—P. 353. l. 16. (23, 29.) प्रदातासि from B.

P. 353. l. 26. (24.) विश्वमना ॥ विश्वनाम A. Ca sec. m. विश्वनाम Ca pr. m. वैश्व-
नाम B 1. वैश्वो नाम M 1.—P. 354. l. 5. (24, 1.) इत्त्व° ॥ इति° A. Ca.—l. 17. (24, 3.)
नानाविधानोपेतं ॥ नानाविधानोपेतं A. Ca. B.—l. 18. आ before संपादय, meant for आहर,
A. Ca. आ सपा C 2.—l. 24. (24, 4.) निरेकं a second time by conjecture.—
l. 26. स्तवमानः ॥ स्तवानः A. Ca. M 1. स्तवागमः B 1.—P. 355. l. 10. (24, 6.) तथा मनो
by conjecture. Instead of धनादिप्रदा° A. Ca have धनादिभिः प्रदा° and in A the
words प्राप्नोमीत्यर्थे to धनादिभिः stand in the margin. B 1 is quite corrupt: जरितुः
स्त्रीतुर्मनः कामं धनादिविषयं आपुण आपुरय.—l. 24. (24, 8.) ते B 1. तव A. Ca. M 1.—l. 30.
(24, 9.) वर्तयि° ॥ वर्तयि° A. B. Ca.—P. 356. l. 19. (24, 12.) यशसे deest in B.—l. 31.
(24, 14.) दच्चं ॥ रच्चं B 1. Ca. रच्चकं A. M 1.—P. 357. l. 10. (24, 15.) स्तुतिकर्मा C. कर्मा
A. Ca.—l. 16. (24, 16.) The explanation of सदावृधः from B.—l. 22. (24, 17.) उपलक्षणां ॥
पलक्षणां A. Ca. उपलक्षणमेतत् would be a more usual phrase.—l. 24. सुम् ॥ वोम A. Ca.
आगमः M 1.—सर्वैः ॥ वै A. Ca.—l. 30. (24, 18.) A. Ca have a lacuna after आहृया-,
which extends to verse 23. This lacuna is supplied in Ca by another hand,
apparently copying from C 2, which here agrees in all material points with B.—
P. 358. l. 12. (24, 20.) अस्विभिः ॥ अस्विस्तः Ca. अस्विग्भ्यः M 1.—l. 23. (24, 21.) Ca (in
the supplementary leaf) adds at the end, यद्वा येन दत्तं धनं सर्वं शत्रुजनमभिववति येन दत्तं
धनमादायसतः शत्रुगभिववतीत्यर्थः ॥—P. 359. l. 2. (24, 23.) दशधा A. Ca. दशमो?—l. 8.
(24, 24.) संबोधाह ॥ संबोध् A. Ca.—l. 10. भवंतीति ॥ भवंति A. Ca.—यजमानानामिव ॥ यजमा-
नामारा A. Ca.—l. 11. परिपदां समानाधिकरणः ॥ परिपदी समानक A. Ca.—l. 26. (24, 26.)
सन्वसे ॥ सन्वसे A. सन्वसे Ca. सन्वसे B.—l. 32. (24, 27.) ऋन् etc. ॥ ऋन् मनुष्यान् ऋणोति° A.
Ca. नृन् मनुष्यान् ऋणोति B.—l. 33. किं पुनस्तं ॥ किं पुना A. Ca. किं पुनः B.—P. 360. l. 15.

47551

पापया after अत एव A. B. Ca.—P. 331. l. 3. (19, 31.) शकटनीडेऽवस्थानात् B. °नीलेऽवस्थान् A. Ca.—l. 13. (19, 32.) स्रोतव्यत्वेन ॥ स्रोतव्येन A. B. Ca. M I.—l. 20. (19, 33.) लभये° ॥ लभयमि° A. B. Ca. M I.—l. 30. (19, 35.) यजमानेषु from Ca.—P. 332. l. 11. (19, 37.) No commentary is given in A. C. Ca. B has उतायेतत् यदुक्तं मे मह्यं प्रथियोः अश्वादिषः श्यामवर्णानां प्रणेता प्रकर्षेण नेता मह्यमदात् क्रु पुनरसावदात् सुवास्वाः सुषु निवासायाः नयाः अधि तुम्वनि तीर्थेऽधि एतददात् मह्यं सुवास्तु नाम नदी तुम्व तीर्थं भवतीति निरुक्तं अग्रतो गामी भवदसुः भावयता बहूनां पूजितलक्षणः दियानां दानार्हाणां गवां पतिः ताश्च गाः एतत्संख्यायुक्ताः ॥ Cf. Nir. IV. 15.

P. 332. l. 17. (20, 1.) हे प्रस्थावानः to मा from B. मरुतः by conjecture.—l. 24. (20, 2.) महान्तः ॥ तद्वातः A. Ca. In B the second explanation is given alone. अमुषाः is one of the महन्नामानि in Ngh. III. 3.—l. 26. कामयमाना by conjecture; the rest from B.—P. 333. l. 2. (20, 3.) मरुतां to the end from B.—l. 9. (20, 4.) दुःखेन युज्यते B. दुःखे ज्यते A. Ca.—l. 11. सर्वोक्तं after पूर्वोक्तं A. Ca.—l. 24. (20, 6.) आंतरिचं ॥ अंत° A. B. Ca.—P. 334. l. 8. (20, 8.) बलनाय Ca. बल° A. Cf. Rv. Bh. I. 75, 1, etc.—l. 12. (20, 9.) विशेयते ॥ विशेयांतो A. विशेयांतौ Ca.—l. 25. (20, 11.) शक्त्यादीन्या° ॥ शक्त्यान्या° A. Ca.—P. 335. l. 16. (20, 14.) हीनः ॥ नहिनः A. Ca; deest in B.—P. 336. l. 22. (20, 19.) शक्तान् ॥ शत्रून् C. सत्कृतम् A. Ca. सेक्तुन् B.—P. 337. l. 11. (20, 22.) दक्कं after आभरणं A. B. Ca.—l. 14. धारयितव्ये स्तोत्रे यज्ञे वा ॥ धारयितव्य स्तोत्र यज्ञे वा A. Ca. धारयितव्ये B.—l. 25. (20, 24.) स्तोत्रीभिः A. Ca after कल्याणीभिः.

P. 338. l. 21. (21, 1.) तदानुरूपतृचस्य वयम् लेखनुरूपतृचस्य A. Ca.—P. 339. l. 26. (21, 5.) गोविकारे to उच्येते ॥ गोविकारो दधिपयस्या (°स्य A pr. m. °स्य Ca) गोशब्देनोच्यते A. Ca.—P. 340. l. 13. (21, 7.) सुख्य° ॥ सुख्य° A. Ca.—ते स्वां etc. ॥ त त्वं महान्तामिति जानतो (जानता, Ca) वनता वयं भवता रक्षत इति A. Ca.—l. 20. (21, 8.) हे वज्रिन् वज्रिवन् इंद्र B.—P. 341. l. 5. (21, 10.) हरितवर्णाश्चपितं from B.—l. 7. य before एवं सति A. Ca.—P. 342. l. 1. (21, 13.) यच्च A. Ca. यच्च B.—l. 9. (21, 14.) The end of the commentary which is wanting in A. Ca is supplied by B: यदा मानवस्य गदमुं दानादिराहित्यं समूहसि निराकरोषि यष्ट्वं ह्यपोषि करोषि आदित् अनंतरमेव पितेव सन् तेन ह्यसे ॥—l. 26. (21, 16.) धनादिभिः ॥ नादिभिः A. Ca. आ B.—l. 27. कैश्चित् ॥ कश्चित् A. B. Ca.—P. 343. l. 10. (21, 18.) वर्तते । तान् ॥ चतं ततान् A. Ca. तान् B.—धनैस्सन्नोति ॥ धनौ सन्नोति A. Ca. सन्नोति B.

P. 343. l. 14. (22, 1.) After अनुष्टुप् something like एकादशी ककुब्दादशी मध्येज्योतिः is lost. B I has अनुष्टुप् नवमी दशमी द्वे ज्योतिषां एकादशी त्रयोदशीर्षेदशीसप्तदशः काकुभः द्वादशी-चतुर्दशीषोडशीअष्टादशः सतोबृहत्तः. See Prāt. 1024.—l. 15. आश्विनं Anukr. आश्विनं Ca. आश्विनौ A. M I.—l. 22. (22, 1.) उपज्ञपयितारं ॥ उपजनायतारं A. Ca: cf. Rv. Bh. VIII. 24, 25, and दसु उपपद्ये Dh. 26, 104.—ll. 26 and 28. (22, 2.) पूर्वापुषं S 2. S 3 pr. m. (?) S 4. P 3. P 1. P 4 sec. m. पूर्वायुषं S 3 (sec. m. ?) S 1. P 4 pr. m.—l. 31. युजेषु ॥ युजेषु A. युजेषु Ca.—P. 344. l. 5. (22, 3.) योतन° ॥ योतन° A. Ca. M I; deest in B.—l. 13. (22, 4.) मंचांतरं ॥ मंचांतरं सति A. Ca.—l. 30. (22, 6.) वृक्षेण वृक्षो लांगलं etc. ॥ वृक्षेण लांगलेखनं कुक्षयः । शुभस्यती उदकस्य पालयिता भवति । विकर्त्तनादिति यास्तुः । तेन लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षथः । पुनश्च तक्षी विलेखनं कुक्षयः । शुभस्यती etc. A. Ca. वृक्षेण लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षथः C. वृक्षेण लांगलेन यवं यवनामकं धान्यं कर्षथः । पुनश्च तक्षी etc. B. The confusion in A. Ca arises from the copyist having originally skipped a line after लेखनं कुक्षयः.—

l. 10. (27, 12.) वा before व्यत्ययेन A. Ca.—l. 26. (27, 14.) ऽपरं by conjecture. B1 has दिने तु सर्वे व दिवसेषु अपर किंचनः धनदातारो etc.—P. 376. l. 1. (27, 15.) °माणत्वाद्सत्सं० ॥ °माणत्वात्सं० A. Ca.—l. 30. (27, 18.) ऋजुगमने प्रस्ये by conjecture. ऋजुगमनप्रेरन् A. Ca. ऋज् is explained as पर्वत or मेघ. (Cf. Rv. Bh. IV. 1, 17; V. 54, 4. Probably, however, some omission has taken place, and रन् formed part of a grammatical explanation.—P. 377. l. 7. (27, 19.) मृचिर्गं ॥ निमृचिर्गं A. Ca. M1. (Cf. Dh. 7, 13.—l. 8. धनं मनवे ॥ धने मध्ये A. Ca.—P. 378. l. 3. (27, 22.) प्राप्नुमः A. Ca is a mistake for प्राप्नुयाम.

P. 379. l. 17. (29, 1.) °देवतं ॥ °देवताः A. Ca.—सौम्यं TS. सौम्यं A. Ca.—l. 18. श्वलं ॥ सवलं A. Ca; deest in B.—l. 19. किरणैस्तावदुन्नते चंद्रमसि दुःखोपशमनानि ॥ किरणैः तावपुदते (तावपुदते Ca) चंद्रमसि सर्वस्वदुःखापशमनेन A. Ca. सर्वस्व is only an erroneous repetition of सर्वस्व.—l. 20. रात्रयश्चंद्रनेतुकाः ॥ रात्रयः चंद्रनेतुकः A. Ca.—P. 380. l. 16. (29, 6.) यथा before चोरः repeated by conjecture.—l. 17. स्वसहायेभ्यो suggested in M1 and adopted by Windisch, Zwölf Hymnen, p. 69. स्वसहायेभ्यो C. तस्य सहायेभ्यो A. Ca; deest in B.—P. 381. l. 3. (29, 9.) From द्वा द्वौ to तेनोक्तेन, in the next verse, left out in A.—l. 7. (29, 10.) From एकेऽत्रयो to एतादृशा अत्रयः left out in Ca. The words are taken from B.—एतादृशा ॥ एतादृशा अतादृशा B.

P. 381. l. 14. (30, 1.) शिशुर्नास्ति खलु B. शिनास्ति कल्पनया नास्तीत्यर्थः A. Ca.—l. 23. (30, 2.) जेटि—लुगं ॥ लोटि—लुगं A. Ca.—l. 30. (30, 3.) धनादिमंतश्च ॥ धनादि मंत्रश्च A. Ca.—l. 31. मानवात्। मनुः etc. ॥ मानवान् मनुः सर्वेषां मनुः पिता नत आगत् (आगतात् Ca) परावतेः पिता मुहुरं मार्गं चक्रे तस्मात्पथो etc. A. Ca. मानवात् पित्र्यात् सर्वेषां मनुः पिता ततः आगतात् परावतः दूरात् पथः etc. B. मानवात्पित्र्यात्। सर्वेषां मनुः पिता तत आगतात्परावतः। पिता मनुर्दूरं मार्गं चक्रे तस्मात् पथो etc. M1.—l. 33. अस्मानपनयत ॥ मास्मानपनयत A. Ca. तस्मात् मार्गात् स्तोमोन् अपनयत। B.—P. 382. l. 6. (30, 4.) विद्यानरोऽपिः ॥ वैश्यां A. Ca.—l. 8. मृणोति ॥ मृणोति A. Ca. M1.

P. 382. l. 20. (31, 1.) जेव्यडागमाः ॥ °डागमाः A. Ca.—Sâyana reads ब्रह्म for ब्रह्मा.—l. 31. (31, 3.) दीप्तिमान् रथो रंहणशीलः etc. ॥ दीप्तिमान् रथः असत् B. दीप्तिमान् शीलो खंदनः देवानां हविःप्रदानरूपेण पू-यज्ञेन असत् Ca. A agrees with Ca, but has only न् instead of दीप्तिमान्.—P. 383. l. 1. येन मे रथो ॥ यो हे म रथे A. Ca. हेमरथे C2. Very doubtful.—l. 5. (31, 4.) After °शीलं A. Ca have यतीत्यर्थः, C2 तीत्यर्थः.—l. 6. धेनुः before धिनोति A. Ca.—दिवेदिवे etc. ॥ दिवे दिवेर्दुह्यति A. Ca. दिवेदिवे दुहे देवैः दुह्यति B.—l. 15. (31, 5.) अन्नादीन् A. Ca. °दीनि B. Immediately afterwards all MSS. have again अन्नादीन्, though it is grammatically wrong.—l. 20. (31, 6.) प्राशितव्यान् ॥ प्राशव्यान् A. Ca.—l. 22 A. Ca have सुष्यत इत्यर्थः after न गच्छतः.—l. 25. (31, 7.) नापि ॥ अपि A. B. Ca.—P. 384. l. 1. (31, 8.) तत्रापि A. B. Ca.—l. 15. (31, 10.) फलपुष्यं B. स्वर्गपुष्यफलं A. स्वर्गफलपुष्यं Ca. स्वर्ग seems a later addition.—युक्तानां from B.—l. 18. भवतो ॥ भवथ A. Ca; B has only सचामुवो देवैः सहितस्य.—l. 19. वर्तामह ॥ वर्ताम A. B. Ca. M1.—P. 385. l. 6. (31, 14.) चेत्रो A. B. Ca.—l. 15. (31, 15.) तद्वत्। यो देवानां from B.—l. 23. (31, 16.) देवानां मन इयच्छति ॥ देवानां न इयच्छति Ca. न इयच्छति A. B reads हे यजमान यः हविभिः देवानां मनः इयच्छति.—P. 386. l. 8. (31, 18.) आमुगमनाश्च ॥ गमनाश्च A. B. Ca.

P. 386. ll. 19 to 22. (32.) A. Ca have between मादनं and प्र कृतानि the passage which is inserted after °स्थानि, प्रति to तुची । आ० ८. १२ । इति ॥—l. 21. अच्चावाकवादे etc. ॥ अच्चावाकः पत्नीयजमानस्थान A sec. m. आच्चादको पत्नीयजमानस्थान A pr. m. Ca. Instead of पत्नीयजमानस्थान we expect प्रत्यक्षा इत्यस्य तुचस्य स्थानि. Cf. Rv. Bh. VIII. 71, 10.—P. 387. l. 29. (32, 9.) अश्विनोऽश्वयुक्तान् कृधि from B.—l. 30. धनवतश्च C. मेघवतश्च A. Ca. धनिनश्च B.—P. 388. l. 9. (32, 11.) इदं to एव from B.—l. 19. (32, 13.) शोभनपारणश्च ॥ शोभनवरणश्च A. Ca. शोभनाचरणश्च B. शोभनवर्णश्च C 2. Cf. Rv. Bh. III. 39, 8. 50, 3.—P. 389. l. 4. (32, 16.) यज्ञा ब्रह्मचारिवासी TS. यद्वा ब्रह्मचारिवासी A sec. m. यद्वा ब्रह्मसू । चारिवासी A pr. m. Ca.—l. 8. (32, 17.) Ca omits all from the first सुत्य एवेन्द्र to ब्रह्माणि । ; the lacuna is supplied in A in the margin. B has an independent explanation : सुत्य एवेन्द्रः तस्मिन् सामानि उप गायत हे होतारः पन्थे तस्मिन् इद्रे उक्त्यानि सोत्राणि शंसत हे अध्वर्यवः पन्थे इत् तस्मिन्नेव इद्रे ब्रह्म अन्नानि कृणोत कुरुत जुजत ॥—l. 21. (32, 20.) वुसं तुग्यमित्यु० ॥ वुसं तुग्यं उ० A sec. m. नुसं - संतुगधं ल्यु० Ca. A pr. m. वुसं तुग्या Ngh. I. 12.—P. 390. l. 3. (32, 22.) पंच before जनान् from B.—P. 391. ll. 4 to 7. (32, 29.) From सोमरूप० to सोमपि० in the 30th verse taken from B. A. Ca mark a lacuna.

P. 391. l. 14. (33.) सूत्रितं च to अनुरूपः from Ca and C 2. There is still some mistake, as the third Viniyoga refers to the first.—l. 29. (33, 2.) आगमत A. Ca; B has निर्गमने नतारः नीयगमनः वृषभः इव शब्दं कुर्वन् कदा ओकः स्थानं आ गमः आगच्छेदिति. Sâyana seems to read इन्द्रः for इन्द्र.—P. 392. l. 4. (33, 3.) देहि from B.—l. 25. (33, 6.) अपरिवृतः ॥ अवृतः A. Ca. आवृतः B. अपवृतः A marg. See verse 10.—अवः ॥ अवं A. Ca; deest in C 2.—P. 393. l. 5. (33, 7.) पुरः शत्रुपुराणि B.—l. 24. (33, 10.) वृषभिश्च ॥ वृषाश्च A pr. m. Ca. वृषंश्च A sec. m. वृषैश्च B.—P. 394. l. 1. (33, 11.) अश्वरशनाः A. B. Ca.—l. 28. (33, 15.) महन् ॥ महान् A. Ca. M I. महां B.—P. 395. l. 4. (33, 16.) तव ॥ ते तव A. B. Ca. M I.—l. 9. (33, 17.) ज्ञायोगिः ॥ प्रायोगिः A. B. Ca.—l. 10. ज्ञायोगिः A. प्रायोगिः Ca.—l. 11. अपि च स्त्रियाः B I. अपि स्त्रिया A. Ca. M I.—l. 22. (33, 19.) ज्ञायोगिं and ज्ञायोगे A sec. m. ज्ञावयोगिं and ज्ञावयोगे A pr. m. Ca. प्रायोगिं and प्रयोगे B I.

P. 395. l. 30. (34.) वसुरोचिषो B. वसुमत्तोविनो A. Ca.—P. 396. l. 7. (34, 1.) स्वर्गं A sec. m. B. कुर्वस्वर्गं A pr. m. Ca. C.—P. 397. l. 7. (34, 6.) The commentary to this verse is taken from B; left out in A. Ca.—P. 398. l. 3. (34, 10.) अर्येश्वर A. B. Ca.—l. 9. (34, 11.) उपश्रुत्युपश्रुतौ ॥ उपश्रुति उपश्रुतेः A sec. m. उपश्रुति A pr. m. Ca. उपश्रुति B.—l. 26. (34, 14.) धनानि is probably omitted after वा.—P. 399. l. 3. (34, 15.) वसूनि A. Ca. वसूनि B.—l. 15. (34, 18.) वनस्यतयो before वनस्य A. Ca.— तिष्ठमिति ॥ तिष्ठति A. Ca. तिष्ठं B.

P. 399. l. 17. (35.) औपरिष्टाञ्ज्योतिषं A. Ca. उपरिष्टाञ्ज्योतिषं M I. See Anukr. M. p. 29.—l. 20. अश्विनोर्यामि A. Ca. अश्वोर्यामि ?—P. 400. l. 7. (35, 3.) The commentary on this verse, the following, and the 6th verse is supplied from B.—P. 401. l. 16. (35, 9.) गगणं ॥ गगनं B. वा गगनं A. Ca.—P. 403. l. 22. (35, 20.) सर्गानिव B. सर्गाणि A. Ca. वस्त्राणि in the margin of A, marked to be inserted after सर्गाणि.—l. 28. (35, 21.) यज्ञान् A marg. after अध्वरान्.—P. 404. l. 13. (35, 23.) यज्ञ एव यत् Sat. Br. यज्ञ A. Ca.

P. 405. l. 2. (36, 1.) अन्यासु TS. अन्या A. Ca.—l. 11. (36, 2.) रक्ष ॥ रक्षसि A. B. Ca.—P. 406. l. 14. (36, 7.) प्राविथ ॥ प्रवस्थमाविथ A. Ca. पुरुजुत्सपुत्रं प्राविथ रक्षिथ B.

P. 406. l. 16. (37.) There is something wrong in the Viniyoga, we should expect पृथ्व्यस्य पंचमेऽहनि निक्विवल्यशस्त्र इदं सूक्तं. Cf. Rv. Bh. I. 81.—l. 22. (37, 1.) जतिभिः from B.—l. 23. प्ररक्ष A sec. m. प्ररक्षः B. रक्षः A pr. m. Ca. प्रारक्षः?—P. 407. l. 21. (37, 6.) भवसि अव० A. Ca. B. अवसि अव० C 2.—l. 27. (37, 7.) चत्राणि बलानि कामैर्वर्धयन् from B.

P. 408. l. 4. (38.) ंस्तोत्रियसंज्ञकसृचः ॥ ंस्तोत्रियसंज्ञक A. Ca : cf. Rv. Bh. VI. 60, 7.—l. 5. ंनीयस्य ॥ ंनीय० A. Ca.—P. 409. l. 16. (38, 10.) साम ऋच्यते B. साम उच्यते A. Ca. M I.

P. 410. l. 2. (39, 2.) रराव्यां P I sec. m. P 2. P 3. P 4. अराव्यां P I pr. m. and A. B. Ca in the commentary; lacuna in B I.—P. 411. l. 14. (39, 7.) अपि ॥ अप्या A. Ca; lacuna in B.—l. 22. (39, 8.) After सप्तमानुषः B adds सप्तहोता.

P. 412. l. 12. (40.) ऊरुभाग ॥ उरुभीग A. Ca. उरुनीयं C 2.—l. 14. होचकाः स्वशस्त्रे C 2. होचकस्त्रीशस्त्रे A. Ca.—आरंभणीयाभ्य ॥ आरंभणीयारभ्य A. Ca. C 2.—l. 23. (40, 1.) दत्तं from B.—P. 413. l. 16. (40, 4.) हे नामाक नमाकवत् ॥ हे नमाकवत् B. हे नामाक नमाकवर्ता A. Ca. हे नामाक नामाकवर्ता C 2.—P. 414. l. 1. (40, 6.) वल्त्या ॥ वत्याः B. तमाया A. Ca.—l. 11. (40, 7.) वनुयाम च स्तुमः B.—l. 24. (40, 9.) वस्वो वा A. Ca.—l. 25. पूर्वीः। या etc. ॥ पूर्वीर्वयः प्रज्ञां साधतासाधयन् A. Ca. पूर्वीः बह्यः प्रज्ञाः नः याः धियः अस्मद्बुद्धयः नु चिप्रं साधतं साधयंतु ॥ B.

P. 415. l. 28. (41, 1.) मरुद्भ्यश्च ॥ मरुद्भिश्च A. Ca. M I. मरुद्भ्यः उ मरुद्भिश्च B I.—l. 29. After रक्षति B adds यथा गोपालो गा रक्षति तद्वत्.—P. 416. l. 5. (41, 2.) Read समीपे य उदये ॥ समीपे उदये A. B. Ca. Sâyana takes उदये for a verbal form, and, if so, the relative pronoun must be inserted.—l. 17. (41, 3.) त्रिषु A. B. Ca. One expects त्रिषु --- कालेषु.—l. 24. (41, 4.) After निर्माता B begins a new sentence with तस्य वरुणस्य.—स्वकृतं B. स्वतुतं A. स्वतुतं Ca.—l. 25. स हि B. स इत् A. Ca. M I.—रक्षिता ॥ ररक्षति Ca. ररक्षति A. रक्षति B.—P. 417. l. 9. (41, 6.) त्रितं भुर्भुव स्वः त्रिस्थानं B.—l. 17. (41, 7.) A. Ca mark a lacuna. यः वरुणः आसु दिनु अत्क व्याप्तः सन् आशये जायते वर्तते यः वरुणः एषां शत्रूणां विश्वा सर्वाणि परि जातानि परितो भूतानि धामानि पुराणि मर्मुशत् विनाशयत् अस्य वरुणस्य पुरो गये रथस्य पुरस्तात् विश्वे सर्वे etc. B.—P. 418. l. 4. (41, 9.) अंतरिक्षेऽधि वसतः ॥ अंतरिक्षाधिवश्रुतः A. Ca. अंतरिक्षेऽधि विश्रुतानि B.—तिस्रो etc. ॥ तिस्रो भूमीरधिस्थिता A. Ca. तिस्रो भूमिः द्यौरतरिक्षं भूमीः त्रिरुत्तराणि तिसृणां अधिस्थितानि B.—l. 13. (41, 10.) Sâyana explains अधिनिःऽनिजः।

P. 418. l. 20. (42.) इत्थिकादशिताः Âsv. ंनः A. Ca.—l. 24. देवेति Âsv.; deest in A. Ca.—l. 32. (42, 1.) B has विश्वेत् बह्वनि संति ॥

P. 420. l. 7. (43.) आज्यभागी A. Ca; not in Âsv.—l. 28. (43, 3.) वप्सति । भक्षयति ॥ वप्सति भक्षयति A. Ca. M I. वप्सति भक्षयति B.—l. 32. (43, 4.) पृथगिति etc. ॥ पृथगित्यनेन सममर्थगति पृथगतोव वाज० Ca and A pr. m. पृथगित्यनेन सममर्थयं गिति । पृथगित्येव वाज० A by correction. The VS., in Weber's edition, has वृथक्.—P. 421. l. 16. (43, 8.) मल्ल-लाभवन् A sec. m. and Ngh. I. 17. मल्लनाभवन् Ca and A pr. m., the latter perhaps भल्लः.—l. 29. (43, 11.) सोमघृतं ॥ सोमधृते A. Ca. सोमधृतं B.—P. 423. l. 13. (43, 21.) प्रमु प्रमुः A sec. m. Ca. प्रमुः प्रमुः A pr. m. प्रमुः प्रमुः B. The MSS. of the text

have here and Rv. VIII. 11, 8, where the same verse occurs, प्रमुः.—अनु by conjecture.—P. 424. l. 25. (43, 30.) गाह् ॥ याह्यितव्यानि A. B. Ca. Cf. Rv. Bh. IV. 18, 2; V. 4, 9.

P. 425. l. 31. (44, 3.) सादयत् A. B. Ca.—P. 426. l. 24. (44, 9.) ज्वलदीप्ति A. B. Ca. ज्वलदीप्ति? See verse 14.—P. 427. l. 19. (44, 15.) तनेति ॥ तना इति A. Ca. M I.—P. 428. l. 6. (44, 19.) वर्धयंतु ॥ वर्धयंति A. B. Ca. The same occurs again in verse 22.—P. 429. l. 12. (44, 28.) तं सुख्य वा ॥ तसुयवा A. Ca; deest in B.

P. 429. l. 27. (45.) इति खोत्रं A. Ca; not in Âsv.—P. 431. l. 25. (45, 13.) भंक्तारं ॥ भोक्तारं A. B. Ca.—l. 29. (45, 14.) पणमानं A. Ca. पणिनामानं B.—P. 433. l. 8. (45, 23.) मनुष्या A sec. m. मनुष्याणां A pr. m. B. Ca.—l. 17. (45, 25.) प्रेरितवान् ॥ प्रेरयितवान् A. B. Ca.—P. 434. l. 5. (45, 29.) बुर्बुरमिति ॥ बुर्बुरेति A. M I. बुर्बुरेति Ca. See Rv. Bh. I. 33, 15.—l. 15. (45, 31.) किं नाकार्षीः ॥ किं माकार्षीः A. B. Ca.—P. 435. l. 19. (45, 38.) The end of the commentary is left out in A. Ca. It is supplied in B in the following way : असिन्वन् अवध्नन् श्वघ्नीव कितव इव स सोमः स्वामेव प्राप्तः आवयः दृश्यमानाः सर्वे देवाः निवता अधोमुखाः संतः आचरन् निर्गताः.—l. 29. (45, 40.) हिंघि । अतस्तासां ॥ हिंस्य तस्तासां A. हिंस्य त । तासां Ca. हिंस्य तासां B. हिंस च । तासां M I.—P. 436. l. 4. (45, 41.) विमर्शनक्षमे ॥ विमर्शके न क्षमे A. Ca. विमर्शके न क्षमे B. See Benfey, Glossary to Sâma-veda, s. v. parsâna. The intended interpretation seems to have been 'able to withstand friction or a blow;' vim'ris being used in the sense of âmr'is.

P. 436. l. 19. (46.) अष्टाचरता ॥ अष्टाचरवती A. B. Ca.—l. 20. °चतुर्थयोर्द्वा° ॥ °तृतीययोर्द्वा° A. B. Ca.—l. 25. नवकाथीकादश्छष्टिनो A sec. m. नवकाथीकादश्छष्टिना B. नवकाथीकादश्छष्टिनाशि A pr. m. Ca. See Anukr. M. p. 4.—l. 33. °दोत्तरे A. Ca. °दोत्तरा M I. See Anukr. M. p. 30.—P. 437. l. 28. (46, 6.) रायो from B I.—P. 438. l. 18. (46, 9.) श्रवायः श्रवणीयः दयः B after तारकः. The substantive omitted is मदः.—l. 23. (46, 10.) निपातानिपातद्वय° A sec. m. निपातानिपाततद्वय° A pr. m. Ca. अनिपात, if the reading be right, must be taken in the sense of पद.—P. 439. l. 27. (46, 15.) मह्यं, instead of मम, A. B. Ca.—l. 28. Sâyana seems to have read अय instead of अथ. A has अथेदानीं by correction.—l. 29. लिङ्भावात् A. Ca. One expects लिङ्गभावात्.—P. 440. l. 5. (46, 16.) अथापि इदानीमपि A. Ca. अथापि इदानीमपि A by correction. अथ अति चित् अनंतरमपि B. Here also Sâyana seems to have read अथथ or अप्यथ instead of अत्यथ.—l. 12. (46, 17.) यजनसाधनेः A sec. m. यजमानसा° A pr. m. B. Ca. M I.—वा after एव by conjecture.—P. 441. l. 3. (46, 20.) सुसन्तः सुषु संभक्तः B after संभक्तः.—l. 4. वा ॥ स्वा A. Ca.—l. 10. (46, 21.) वशायाश्चाय ॥ वशायाख्याय A. Ca and Brih. MS.—कानीतसु Brih. MS. कानीतस्य A. Ca.—l. 14. कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रे ॥ कानीते पुत्रे कन्यायाः A pr. m. Ca. कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः A sec. m. कानीते कानीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रे B.—l. 26. (46, 23.) आश्वः A. B. Ca.—P. 442. l. 21. (46, 26.) सा before संख्या from B.—°नां चिः to सोमसुद्धिः सो° from the margin of A. B 4 makes the same addition in the margin from चिः to पुषु°.—l. 30. (46, 27.) अन्वशात् ॥ अन्वप्सान् Ca. अतप्सान् A.—P. 443. l. 12. (46, 29.) अक्षयं A. B. Ca.—P. 444. l. 7. (46, 33.) योज्यं ॥ योज्य A. Ca.

P. 444. l. 10. (47.) लैंगिकः by conjecture.—l. 27. (47, 2.) यथा from B.—P. 445.

l. 4. (47, 3.) पक्षा वयो न is not explained again in A. Ca. तत् वयो न पक्षा पक्षिणः शिशुकानां पक्षोपरि यथा तथा वि यंतन etc. B.—l. 20. (47, 5.) अवटधि० ॥ अवटधि० A. Ca. अव इति धि० C 2.—l. 29. (47, 6.) Sāyana explains आश्रवः instead of आश्र वः.—यं after यूयं by conjecture.—P. 446. l. 7. (47, 7.) प्रवृद्धमपरिहारार्हं ॥ अप्रवृद्धं अपरिहारार्थं A. Ca. प्रवृद्धं अपरिहारार्थः C. अभिप्रवृद्धं अपरिहारार्थं B.—l. 24. (47, 9.) कस्य ॥ यस्य A. B. Ca.—P. 447. l. 29. (47, 14.) ऋषिण ॥ ऋषि A. Ca.—उपतिष्ठत् A. Ca. ष्टेत् Åsv. Grihy.—P. 448. l. 22. (47, 16.) यदेव ॥ तदेव A. B. Ca.—l. 23. भोक्तृ इत्यर्थः ॥ भोक्तुरित्यर्थः A. B. Ca.—यदेवापः ॥ तदेवापः B. देवापः A. Ca.—l. 25. द्वितीय च A. Ca. द्वितीय च पूरणः B.—l. 26. ०रूपवत् C. ०रूपवत् Ca. ०सूतवत् A.—P. 449. l. 1. (47, 17.) सदाय ॥ सदाय A. Ca; deest in B.

P. 449. l. 26. (48, 2.) अगाः P 1. 2. 3. 4. अगाः Aufrecht.—l. 28. अदीनः from B.—P. 450. l. 7. (48, 3.) ततोऽमृता ॥ ततो मूमा अमृता A. Ca. ततः अमृता B.—l. 15. (48, 4.) अस्माभिः पीतस्त्वं from B.—l. 23. (48, 5.) वधो ॥ वधः A. Ca. वधः B 1. वधो Prof. Aufrecht in Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft, vol. xxv. p. 236, note.—l. 24. ता B. ते A. Ca.—P. 451. l. 1. (48, 6.) संधुच्येन A sec. m. B. संघणेन A pr. m. Ca. Cf. Gitagov. III. 12, where न संधुच्यते is explained by दीप्यते सुखं न भवति 1.—l. 26. (48, 9.) श्रेष्ठान् A. Ca. श्रेष्ठः B.—P. 452. l. 4. (48, 10.) B reads चिरकालावस्थानं एमि इंद्रमपि याचे 1, which is no improvement.—l. 9. (48, 11.) पीडा from B.—A. Ca read तविषीचीः.—बलवत्यः पीडाः B.—l. 10. अभिषुः त्यजंतु B.—अपगमे C. अपरामे A pr. m. Ca. अपराधे A sec. m. B.—यस्मात् ॥ तस्मात् A. B. Ca.—l. 17. (48, 12.) मर्त्यान् B. मर्त्त्यान् A. Ca. M 1.—l. 30. (48, 14.) निऽद्रा Pada MSS. निऽद्राः Sāyana.—P. 453. l. 11. (48, 15.) विश्वतो B. विश्वाभिः A. Ca.—l. 12. हे इंद्रो त्वं ऊतीभिः [सजोषाः marg.] सह प्रीयमाणः सन् ऊतीभिः सह अथवोतयो etc. A. हे इंद्रो त्वं ऊतीभिः सह प्रीयमाणः सन् ऊतीभिः सह अथवोतयो etc. Ca. हे इंद्रो त्वं ऊतीभिः सह प्रीयमाणः सन् सजोषाः गंतारो महतः तैः सहितः etc. B 1.

A MS. of the Rig-veda was discovered by Dr. Bühler in Kashmir. It was written on birch-bark and in the Śārada alphabet. As it seemed to be of some importance Dr. Bühler kindly had it forwarded to me. A collation made by Dr. Wenzel showed, however, that the MS. contained no independent readings, and that it had by no means been carefully copied. The various readings in the Vālakhilya hymns are given as a specimen to show the character of the MS.

P. 453. l. 21. (49, 2.) गिरिरिव प्रसा S.—l. 25. (49, 3.) न S 1. 2. 3. 4. P 3. P 4. Aufrecht. नु P 1. M 1.—P. 454. l. 4. (49, 4.) प्रचुद्रेव S.—l. 16. (49, 7.) उय ऋश्वेभिरा S.—l. 24. (49, 9.) यथा प्राव S.

P. 455. l. 11. (50, 2.) शिनिर्न(?) S.—l. 23. (50, 5.) स्वधावन् स्वधयति S.—P. 456. l. 6. (50, 7.) उय for ऋष्व S.—l. 14. (50, 9.) यथा प्रावो S.—l. 18. (50, 10.) असिशासो S.

P. 456. l. 22. (51, 1.) सांखरणं S.—P. 457. l. 1. (51, 2.) पार्यद्वनः and जित्रिमृधंतं S.—l. 5. (51, 3.) धिन्वते for विधते S.—ll. 6 and 8. अरिष्यंतं S 3 by correction. S 4. P 3. P 4 sec. m. अरिष्यंतं S. S 1. P 4 pr. m. अरिष्यंतं S 2. अरिष्यंतं P 1. Cf. Aufrecht, vol. ii. p. v.—P. 458. l. 5. (51, 9.) दंशन् S for दासः.—ll. 6 and 8. पवीरवि S 1. 2. 3. 4. P 1. 3. 4. परीरवि Aufrecht.—l. 9. (51, 10.) मधुमंतो घृतश्रुतो S.

P. 458. l. 18. (52, 2.) मिथं *S*.—l. 19. अजीनसि *S*.—l. 22. (52, 3.) धृषता पिब *S*.—
P. 459. l. 2. (52, 4.) अवंसुच *S*.—l. 6. (52, 5.) दाति *S*.—l. 14. (52, 7.) सर्वं *S* for
हवं.—P. 460. l. 1. (52, 10.) बृहतीरनुषत *S*.

P. 460. l. 11. (53, 2.) वाजायतो (?) *S*.—l. 19. (53, 4.) श्रीर्द्वेष *S* for श्रीर्द्वेषु.—P. 461.
l. 6. (53, 7.) वीतिहोचाभिहृत देवहृतिभिः ससवांसो विगृह्विरे *S*. Cf. Rv. VIII. 54, 6.—
l. 10. (53, 8.) अये मतीनां *S*.

P. 461. l. 15. (54, 1.) पत्रासो *S* for पीरासो.—l. 19. (54, 2.) सांघते *S*.—P. 462. ll. 9 seq.
(54, 6.) मधि सुक्रतो । वयं होचाभिहृत देवहृतिभिः ससवांसो मनामहे *S*. See Rv. VIII. 53, 7.—
l. 13. (54, 7.) इंद्रमायुर्जं *S*.—l. 14. अनुपावसो *S*.

P. 462. l. 22. (55, 1.) व्यंखामभ्याजति *S*.—P. 463. l. 2. (55, 3.) वल्वजासुक्ता *S*.—l. 7.
(55, 5.) चर्किरन्नानूनं च महि *S*.—l. 9. आ । अनू P I pr. m.? न । अनू P I sec. m. P 3. P 4.
Aufrecht, vol. ii. p. v, says, 'Die Handschriften lesen carkiran । â । anúnasya.' P I
has न by correction in the margin, but there is also a correction in the text, so it
is possible that न was corrected to आ, and afterwards again to न.

P. 463. l. 12. (56, 1.) दानैः प्रथिना *S*.—l. 14. (56, 2.) पूतक्रतुस् *S* for पीतक्रतः.—l. 16.
(56, 3.) अधि सजः *S*.—l. 18. (56, 4.) पूतक्रतायीर्व्यक्ता *S*.—यूथं *S*.—l. 20. (56, 5.)
अधिकतिर्हं *S*.

P. 464. l. 6. (57, 2.) दधिरे *S* for ददृशे.—l. 11. (57, 3.) उप यातं *S*.—l. 15. (57, 4.)
मधुसंतमश्चिना प्र दाश्वासमवथतं *S*.

P. 464. l. 20. (58, 1.) यो अनुचाना ब्रह्मणे युक्त आस्ते का *S*.—l. 23. (58, 2.) समिन्ध and
प्रभृतं *S*.—l. 24. ओषस्सर्वं and वि माह्येकैवाविदं *S*.—P. 465. l. 3. (58, 3.) भूरिमायं *S*.

P. 466. l. 21. (60, 1.) भक्षयतु after अनक्त A marg.—P. 468. l. 15. (60, 8.) मतीय
मरणधर्माय from B.—l. 22. (60, 9.) अचा गिरा A. Ca. गिरा B I. गिरा अचा would be
better.—P. 469. l. 5. (60, 11.) शंसनीयं from B.—l. 6. माति नो ॥ मातिर्नो B. मानितिर्ना
A. Ca.—l. 13. (60, 12.) तन्नं ॥ तं धनं A. B. Ca. त धनं C 2.—P. 470. l. 20. (60, 17.)
B begins हे देवाः.—हे यजमानाः ॥ गेहे यजमानाः A. Ca. गेहे यजमानाः वयं B. गृहे यजमानाः
C 2.—l. 21. अधृतगमनं B. अधृतकर्माणं A. Ca. अधृतगमनकर्माणं A marg. Cf. Rv. Bh. VIII.
12, 2. 22, 10. 11. 70, 1. 93, 11; V. 73, 2; VI. 45, 20.—l. 24. प्राण्युपकारसिद्धं B. प्राण्यु-
पकारं सिद्धं A. Ca.—P. 471. l. 14. (60, 20.) यातना ॥ यानां A. Ca.—l. 16. अनिरा A sec. m.
आतरा Ca. अंतरा B I.—l. 17. बाह्यानि A. B. Ca.—च न ॥ च A. Ca. न B.

P. 472. l. 3. (61, 2.) ओपकारकाया ॥ ओपकारकस्य A. Ca. ओपकारस्य क C 2.—l. 18.
(61, 4.) भवति MSS. भवतु?—P. 473. l. 1. (61, 6.) पीरः पूरयिता ॥ पूरयि पूरयिता A. Ca.
पूरयिता A sec. m. पूरुत् पूरयिता B I, which afterwards has गवां पीर पूरुत् हे देव etc.—
l. 6. (61, 7.) बृहतः स्तो Ait. Âr. बृहत्स्तो A sec. m. बृहत्स्तो A. Ca. M I.—P. 474. l. 15.
(61, 11.) सचा सहिताः B. सचा सहासहिताः Ca. सचा सहायसहिताः A by correction.—
l. 24. (61, 12.) वेद ॥ देवः A. Ca. देवः वेद B I.—सनिता धनं संभजता B I.—P. 475. l. 22.
(61, 16.) पश्चात् before पश्चाज्जा by conjecture.—ज्जागात् etc. ॥ पश्चाज्जागो पुरः पूर्वं भागो
धरादधोभाग A. B. Ca.—l. 24. तथा from the margin of A.—आसुराणि ॥ आसुरीः A. B.
Ca.—l. 31. (61, 17.) रचसि ॥ चचाससि A. Ca.

P. 476. l. 10. (62.) सप्तम्याबाद्य तिन्नो A. B. Ca. च deest in Anukr.—P. 477. l. 1. (62, 3.) चिदर्भता ॥ चार्भता A. B. Ca.—l. 9. (62, 4.) अयस्यते B. अवस्यते A. Ca. अवस्यते M 1.—l. 21. (62, 6.) दृष्टा by conjecture. गत्य A. B. Ca. गत्य C 2. आगत्य would not be appropriate.—l. 23. अवेचितं ॥ अवेचितुं Ca. अवेचितुं A.—l. 29. (62, 7.) ददुः from B.—P. 478. l. 1. हे पुरुष्टुत etc. A. Ca. ०तेद्र भद्रा साति समन्वयः । C 2. हे पुरुष्टुत इद्र त्वं विश्वस्य पतिः भवसीति समन्वयः । B.

P. 479. l. 9. (63.) गायत्रे A. Ca; not in C. M 1. Cf. Anukr. M. pp. 31, 223.—l. 26. (63, 3.) विद्वानुपायज्ञः ॥ विद्वानुपाय चाक्षी ज्ञः A. Ca. विद्वानुपाय चाक्षी C 2. विद्वान् B.—अपवारितवान् ॥ उवारितवान् A. Ca. उपवारितवान् A by correction. उत्सारितवान् B.—P. 481. l. 2. (63, 9.) लब्धे लब्धये ॥ लब्धये A. Ca.—l. 12. (63, 11.) अतिशयेन सुमः from B.

P. 482. l. 2. (64, 2.) तव ॥ सतव A. Ca; deest in B. प्रतिनिधि and सदृश are construed with the genitive, according to Pām. II. 3, 72.—B adds at the end अतस्त्वं महानसि ॥—l. 10. (64, 4.) प्रगच्छ C. प्रागच्छ A. B. Ca.—दिवि द्युलोकात् किं चयो निवासं A. B. दिवि द्युलोकात् । किं चयो निवासं Ca. दिवि द्युलोकात् चयो निवासं C 2.—l. 24. (64, 7.) विश्वीर्णकंधरः from the margin of A.—l. 25. ब्रह्मा स्रोता त्वा त्वां A. Ca. ब्रह्म स्रोतारं वा B 1. Sâyana explains कस्त्वां instead of कस्तं.—P. 483. l. 14. (64, 11.) Sâyana seems to have read अधि श्रितः for अधि प्रियः. B reads अधि आश्रितः and afterwards यः सोमः प्रियः स एवायं etc.

P. 485. l. 8. (65, 10.) पृषतीनामश्चानां B.—l. 17. (65, 12.) इंद्रे प्रीत ॥ इद्रः प्रीत A. Ca. इद्रः प्रीतः B.

P. 485. l. 21. (66.) इयं by conjecture.—l. 30. (66, 1.) तमिंद्रं B. त्वदर्थं A. Ca.—P. 486. l. 6. (66, 2.) अन्नस्य सोमस्य from B. A. Ca mark a lacuna.—यः after आदृत्य by conjecture. B puts it before दाता.—l. 15. (66, 3.) किमस्य कथं जात इति व and then a lacuna in A. Ca. The व is perhaps वचनात्. Or supply इति च व्युत्पत्तिः ।—l. 16. वङ्गलस्य from B. After अपवरणीयं some other word like व्रजं seems to be necessary.—l. 21. (66, 4.) Sâyana explains पुरु । संश्रुतं ।—P. 487. l. 5. (66, 6.) युच बुमन् B. युचमन् A. Ca.—l. 15. (66, 7.) हरत ॥ हर वा A. Ca. हर B.—l. 22. (66, 8.) मार्गेषु प्रज्ञानेषु वा Ca. मार्गेषु B. वा A.—l. 23. वृकोऽपि ॥ वूपि A. Ca.—P. 488. l. 4. (66, 9.) वृचहृत्य ॥ वृचहृत्ये A. Ca.—l. 11. (66, 10.) न कदाचिदित्य and then a lacuna marked in A. Ca.—व्ययं हं अभवदि° C 2. C 4. व्यहंभवदि° A. Ca. The lacuna can be supplied in the following manner: न कदाचिदित्यभिप्रायः । सर्वे हंतव्यं हतमभवदित्यर्थः ।—l. 14. A. Ca mark a lacuna after दातव्य. The context may have been दातव्यावित्थेवमभिनयेन etc. Cf. Devarâga on Ngl. IV. 3 in Nir. SS. vol. i. p. 452. Durga on Nir. VI. 26 gives no particular explanation.—l. 15. तानहर्दृशः B. ते वाहर्दृशः A. Ca.—l. 17. पश्यंति ॥ पश्यति A. B. Ca.—अहानि पश्यंति ॥ अहानि पश्यति A. Ca.—l. 18. A. Ca mark a lacuna after अतो. B omits अतो and has ईदृशान् पणीन् etc.—l. 20. आपणिकांसथा कारकुशीलवान् ॥ आपणिकांसथा कारशीलवान् A. Ca. वाणिजकांसथा कारकुशीलवान् Manu ed. Jolly. वाणिजि° ed. Mandlik.—l. 28. (66, 11.) ०तात्पर्याद्भृति° ॥ ०तात्पर्यादुति° A. Ca. तात्पर्यात् B.—P. 489. l. 15. (66, 14.) अमतेदीरिद्यात्त्रिकायाः B. अ मतेदीरिद्यात्त्रिका A. Ca.

P. 489. l. 26. (67.) संमदा° ॥ समदा° A. B. Ca. M I.—l. 27. आदित्यान् ॥ आदित्यं A. B. Ca.—l. 28. आदित्या ॥ आदित्यो A. B. Ca.—P. 491. l. 6. (67, 9.) मर्चयता ॥ मर्चयन्ता A. Ca.—l. 7. प्राप्ता etc. ॥ प्राप्तं बाधामा नोऽस्माकं etc. A. Ca.—l. 18. (67, 11.) गंभीरं गहनं A. Ca. गहनं गभीरं Ngh. I. 12.—l. 25. (67, 12.) दूरमियमदितिर्भूमिरूपा ॥ दूरंयमदंतिर्भूरिरूपा A. Ca.—l. 26. After उरूचि something seems left out, unless we change उरूचं into उर्वि त्वं.—l. 27. जीवेनापुत्यान्नश्चितुं A. Ca. unintelligible.—l. 30. (67, 13.) उच्छ्रयंतः ॥ उच्छ्रयन्ता A. Ca.—P. 492. l. 3. (67, 14.) A. Ca. have क्राणान् before वृकाणां, B क्राणां. This is either a repetition of वृकाणां (B I reads क्राणान् वृकारणां) or one has to read नोऽस्माकं प्राणान्.—l. 13. (67, 16.) भुंजहे ॥ भुज्महे A. Ca.—l. 17. (67, 17.) द्रगुथ B I. द्रगुण A. Ca. द्रगुत M I.—l. 24. (67, 18.) A. Ca., not B, have after सुंचतु again सुत्वं भवत्वित्यर्थः 1. B adds दृष्टांतः बंधात् बद्धमिव बद्धं पुरुषं बंधात् यथा विसुंचति तद्वत् ॥—l. 30. (67, 19.) मुळत सुखयत B.—P. 493. l. 3. (67, 20.) पुत्रे पितृशब्दः ॥ पुत्रे पि त्व शब्दः A. Ca.; not in B.—l. 10. (67, 21.) रिप्रमिति Nir. रिप्र इति A. Ca. M I. See Rv. Bh. I. 157, 4.

P. 493. l. 18. (68.) अंततः ॥ अथ ततः A. Ca.—P. 494. l. 2. (68, 2.) मते ॥ सते B I; deest in A. Ca. M I.—l. 7. (68, 3.) तवेत्यर्थः C. भ इत्यर्थः A. Ca.—l. 29. (68, 6.) °योग-त्वादिच्छा° ॥ °योगास्वदिच्छा° A. Ca.; very doubtful.—P. 495. l. 10. (68, 8.) बलवत्त्रिंद् यस्य B. बल --- नि यस्य A. Ca.—l. 14. (68, 9.) कर्तुं after स्नानादिव्यवहारं by conjecture. कुर्वन् A. B. Ca.—l. 18. (68, 10.) The Vinīyoya has been corrected in accordance with Âsv. and Rv. Bh. VIII. 2. °रिति नृचो मरुत्वतीयप्रतिपनुचभाविति A. Ca.—l. 24. ररश्चिथ ॥ रश्चथ A. B. Ca.—l. 29. (68, 11.) तननीयः ॥ तंतनीयः A. B. Ca.: cf. Rv. Bh. VI. 18, 6; VIII. 6, 22.—P. 496. l. 1. (68, 12.) तथा तने by conjecture.—l. 10. (68, 14.) Brih. VI. 900 has आर्चायमेधयो रच पंच दानस्तुतिः पराः ॥—l. 13. पितृपुत्र° ॥ पितृपितृ° A. B. Ca.—l. 17. (68, 15.) आतिथिन्वे ॥ अतिथिन्वे A. Ca.: cf. verses 16 and 17.—l. 18. इंद्रोत ॥ इंद्र A. Ca.—l. 23. एवमृषाश्च° ॥ एवं त्वपृषाश्च° A. Ca.—l. 32. (68, 17.) इंद्रोतदानस्य ॥ इंद्रतदानस्य A. Ca.—P. 497. l. 8. (68, 19.) निनित्सुश्चन to युष्मासु from C. युष्मे युष्मासु मर्त्यः मनुष्यः अर्वावं निनित्सुः नेतुमिक्कुः नादीधरत् च नैवोपपद्यते खलु अतो etc. B. Left out in A. Ca.

P. 497. l. 20. (69, 1.) उन्नत्तीति ॥ ऊंदितीति A. ऊंदितीति Ca.—l. 28. (69, 2.) °दिंद् सुगम्येति by conjecture. °दिंद् युगम्य इति A. Ca. °दिंद् यु इति C 2. C 4.—हि द्वा° to सर्वच from C. Cf. Sâyana's commentary on Sv. II. 7, 1, 9, 1.—P. 498. l. 6. (69, 3.) दिवीत्यर्थः ॥ दिवीत्यर्थः A. Ca. त्येषः C 2.—l. 7. आदित्यस्य C. आदित्य A. Ca.—आरोचमाने ॥ आरोचने A. Ca.—l. 9. (69, 4.) A. C. Ca. mark a lacuna after ऽनुरूपः, extending to the beginning of the verse. This has been supplied in accordance with Rv. Bh. VIII. 45.—l. 15. तत्रानुरक्तत्वात् ॥ तत्रानुरक्तत्वात् Ca. तत्रानुरक्तत्वात् A. °द्वत्वात् C 2.—ll. 24 to 29. (69, 7.) मिलिषा to यवदा from C. बध्नस्य विष्टपं सूर्यस्य from B.—P. 499. l. 2. द्वादश मासाः etc. Cf. Sat. Br. I. 3, 5, 11.—l. 10. (69, 8.) तन्नोत्रा C. तज्जेत्रा A. B. Ca.—l. 26. (69, 10.) आ पतंति etc. ॥ सापतितं वृष्टिरत्याय यदा etc. A. Ca.—P. 500. l. 8. (69, 12.) सूर्यं सुषिरामिव is not explained in A. C. Ca. यथा सूर्यं प्रति रश्मिजालं तद्वत् B. The verse occurs Nir. V. 27, and is explained in Rig-veda, vol. i. p. 20.—P. 501. l. 7. (69, 16.) गृहो रथः A. Ca. It is strange that Sâyana should use here गृह as a masculine, though he explains अर्वावं गृहं, in VIII. 73, 7, by व्यत्ययेन पुंलिंगता.—l. 8. °नंतरं to °नंतरं

from Ca.—l. 9. पुनः कीदृशं from B. तकिं A. Ca.—कीदृशं after रथं A. Ca.—l. 17. (69, 17.) खराजं twice, A. Ca, not C.

P. 501. l. 31. (70.) त्रयोदशुष्णिकं चतुर्दशनुष्टुप् पंचदशी पुरउष्णिगाद्यं ॥ त्रयोदशुष्णिकं आद्यं A. Ca. त्रयोदशी पुरष्णीकं आद्यं B 1.—l. 33. यो राजा etc. supplied from the Ait. Âr. A. C. Ca mark a lacuna.—P. 502. l. 6. (70, 1.) सेनानां C 2. सर्वेषां संग्रामाणां B; deest in A. Ca.—l. 23. (70, 3.) After अनुकूलं some word like करोति is wanted.—P. 503. l. 10. (70, 5.) मूर्तिप्रतिबिंबाय ॥ मूर्त्तिप्रतिबिंबाय A. Ca. मूर्तिप्रतिबिंबाय C. विवाय B.—l. 11. किंचन ॥ किंचमनु A. Ca.—l. 18. (70, 6.) B begins हे शविष्ठ बलवन् मघवन् धनवन् वृषन् etc.—वृषा before आ पप्राथ A. Ca.—l. 27. (70, 7.) मनुष्यः from C.—l. 28. यो मर्त्यो etc. ॥ स मर्त्यो यस्त्रिंशस्य ए० A. Ca. स मर्त्यः अस्त्रिंशस्य ए० B. B begins with यः अदेवः etc.—l. 29. योजयति B. योजयति A. Ca.—After गंतुं there seems to have been a lacuna, which in C 2 is left unsupplied. The commentary given in A. B and Ca is clearly spurious.—P. 504. l. 10. (70, 9.) उत्थापय ॥ उत्थापयत A. B. Ca.—l. 18. (70, 10.) प्रभूतधन B. प्रभूतमिवा A. Ca.—l. 19. नि शिश्रथः B 1. वि शिश्रथः A. वि शिश्रथः Ca.—l. 20. नि शिश्रथो ॥ वि शिश्रथो A. वि शिश्रथो Ca.—l. 26. (70, 11.) सखा B. सखायः A. Ca.—P. 505. l. 23. (70, 15.) हितं शीरदेव ॥ हितः शीरदेव A. B. Ca.—l. 24. Sâyana read न instead of नः.

P. 506. l. 1. (71, 1.) कस्य महोभिः A. B. Ca after रक्ष.—l. 3. अथवा to संबन्धनीयं A. Ca; not in C 2 nor in B.—l. 7. (71, 2.) अस्त्रादिभि ॥ अस्त्रादिभि A. Ca.—l. 12. (71, 3.) The commentator must have read in the text, स नो वस्व उप मासूजो नपात् etc.: cf. verse 9. त्वं नोऽस्त्रभ्यं विश्वेभिर्देवेभिर्धनं प्रयच्छसि । हे ऊजो etc. B. Could विश्वेभिर्देवेभिः have been inserted in order to remove the punarukti pointed out and explained away by Sâyana?—l. 18. (71, 4.) यं ॥ यदा A. Ca. यदा यं B.—P. 507. l. 9. (71, 9.) नपात्त्वं ॥ नपादित्वं A. Ca, which stands perhaps for नपादादित्वं.—l. 10. स सुत्यत्वेनैव प्र० ॥ सः सुत्यत्वेन वा प्र० A. Ca. M 1. सः प्र० B.—l. 19. (71, 10.) वापिं after ज्वालं A. Ca. Cf. verse 14.—P. 508. l. 6. (71, 12.) धीषु सुवृद्धिषु B before प्रथमं.—l. 13. (71, 13.) वा ॥ अतिवा A. Ca. अथवा M 1.—l. 28. (71, 15.) भयानाममिश्रणं ॥ भयानंममिश्रणं A. Ca.

P. 509. l. 19. (72, 3.) अंतः आयतनमध्ये before इच्छति B.—स्वपंतं ॥ स्थपनं A. स्खंयनं C. स्थयनं B.—l. 20. स्वप्नमेतन्मध्यमं A. Ca and Nir. var. lect. स्वप्नमेतन्माध्यमिकं Nir. Roth and SS.—ll. 26 seq. (72, 4.) अरुहत आरोहति and अवधीत A. Ca. अरुहत आरोहति and आवधीत B 1.—l. 32. (72, 5.) इयं रश्मंश्चरंश्च ॥ यं चरंश्च० Ca. हंश्चरंश्च० A.—P. 510. l. 3. (72, 6.) स्थूलं ॥ स्थूलं A. B. Ca.—l. 4. रथेऽश्वान् etc. ॥ रथेऽश्वान्यारुजनिर्द्योजयति सेत्यर्थः । A. Ca.—l. 9. (72, 7.) प्रतिप्रस्थातारी C. प्रस्था० A. Ca; deest in B.—l. 27. (72, 10.) परिखत्वाभं B. परिखेव्याभं A. Ca. परिगतारं?—नीचीनद्वारं ॥ नीचीनवारं रमूतवारं (i.e. न्यग्भूतद्वारं) B. नीचीनवारं A. Ca. नीचीनद्वारं C.—l. 32. (72, 11.) वपुष्करि, cf. Nir. V. 14.—P. 511. l. 2. आसंध्यं A. Ca. आसवां B.—l. 6. (72, 12.) आरिप्सोः Ca. अरिप्सोः A. C.—l. 7. गवाजयोः ॥ गवाश्वयोः C. गवा - योः A. Ca.—l. 26. (72, 15.) धारकमाजं ॥ धारकर्माद्यं A. Ca. धारकं B. धारकं C 2.—P. 512. l. 3. (72, 16.) मधुधुक्तं ॥ मधुक्क A. Ca.—l. 7. (72, 17.) तच्च हेतुमाह ॥ तत्र हेतुं A. Ca. तच्च हेतुं B. C.—l. 12. (72, 18.) पवमाने ॥ एवमाने A. Ca. एवं माने B.—l. 13. नु शीघ्रं B at the end of the commentary.

P. 512. l. 19. (73, 1.) हवमाह्वानं यज्ञं वा A. Ca. हवमाह्वानं B.—P. 513. l. 10. (73, 6.)

The commentary on this verse is omitted in A. Ca. It is printed from C 2. B has हे अश्विना०नी यमहृतमा यज्ञे मुखतमी नेदिष्ठमंतिकतममाथं प्राप्तव्यं यामि । प्राप्नोमि । चंति०. It seems an old lacuna, supplied independently by C 2 and B.—P. 514. l. 1. (73, 11.) अर्थमागमनाय ॥ अर्थमागमनाय A. B. Ca.—l. 7. (73, 12.) सजात्यं ॥ संजात्यं B (also the first time). साजात्यं A. Ca.—बंधकः सुवः ॥ बंधकसुवः Ca. बंधकसुवः A. बंधुकः सुतः B. Cf. Kuhn's Zeitschrift, I. p. 442.—अथवर्षिरहं ॥ अथ वा यु हं A. अथ वायुरहं Ca. आद्या वा युरहं C 2. (जरायु ?); deest in B.—l. 18. (73, 15.) अथसमूहेः ॥ अथ A. B. Ca.—l. 23. (73, 16.) करोत्यंति A. Ca. करोति B.—l. 27. (73, 17.) निशारयति ॥ निवारयति B. निशरयति A. Ca.—P. 515. l. 4. (73, 18.) आकर्षया or कर्षया A. B. Ca instead of आकर्षकया.

P. 515. l. 7. (74.) पंचमं ॥ चतुर्थं A. B. Ca. The mistake in the number of the Sūktas continues to the end of the Anuvāka.—l. 8. आर्क्ष्य A pr. m. Ca. Anukr. आर्क्ष्य A sec. m. M1.—l. 10. व्योमं ॥ ल्वाव्योमं A. Ca.—l. 17. (74, 1.) नु deest in B.—P. 516. l. 3. (74, 5.) जाततेजआद्युं ॥ जाततेजोद्युं A. Ca. जातधनं B.—l. 23. (74, 9.) संबधीति ॥ संबंधिनमिति A. B. Ca.—l. 30. (74, 10.) तूर्वथ प्राप्नुथ तथा etc. B.—l. 31. हिंस्थ deest in B.—P. 517. l. 16. (74, 13.) Sāyana seems to have read वृक्षा for मृक्षा. B has मृक्षा मृक्षाणि केशवन्ति.—वृक्ष्यंत ॥ वृक्ष्यंत C. वृक्ष्यत A. Ca.

P. 518. l. 18. (75, 3.) सर्वतो ऊताऊत वा ॥ सर्वतो ऊत आऊतो वा Ca. M1. सर्वत ऊत आऊतो वा A. सर्वतो ऊत B.—P. 520. l. 5. (75, 13.) अन्यमसोतारं ॥ अन्यसोतारं A. Ca. अन्यं सोतारं B.

P. 521. l. 4. (76, 3.) अपसृजन् A. B. Ca.—l. 28. (76, 8.) हृदा मनसा भक्त्या from B.—P. 522. l. 1. (76, 9.) अहामं ॥ अहामं A. Ca.—l. 2. शत्रून् from B. Ca.—l. 17. (76, 12.) साष्टापदी ॥ साष्टयदीं A. Ca. प्राप्ता B.—l. 18. सुतिमहं B. सुतिमयां A. Ca. सुतिं मया M1.

P. 522. l. 20. (77.) कुरुमुतेः ॥ पुरुं A. B. Ca.—P. 523. l. 5. (77, 3.) रज्ज्वेव । तथा ॥ ल्वेवलयया A. वलयया B. रज्ज्वेवलयया C 2.—P. 524. l. 5. (77, 9.) नतानि ॥ नितानि A. Ca. नीतानि B.—l. 6. च्यौत्तानि अत्युत्कृष्टानि तव बलानि भूमेः किल etc. B.—भूमेः कीलवद्वारणाय ॥ भूमे किल बद्धाधारणया A. Ca. भूमेः किल बद्धधारणाय B. भूमेः किल बद्धाधारणानि M1. Cf. Notes to VII. 99, 3.—l. 18. (77, 10.) किंचेंद्रो ॥ -- नवानपींद्रो A. Ca. किंच इंद्रः B.—l. 32. चरमपादेनोच्यते ॥ चारमपादिनोच्यते Ca. वां A.—P. 525. l. 3. (77, 11.) यास्केन व्याख्याता तदेव लिख्यते ॥ व्याख्यातत्वात्तदेव लिख्यते । यास्कः । A. Ca.—l. 4. हिरण्यमयः A. Ca and Nir. var. lect. हिरण्ययः Nir.—रखी deest in A. Ca, as in several Nir. MSS.—सांयार्यां वर्दूपे Nir. Roth. सांयारूपे A. सांयष्ट (or वृ, or मृ?) दूपे Ca. See Nir. SS. vol. iii. p. 276.—l. 5. गमनपातिनी शब्दपातिनी दूरपातिनी and afterwards गमनवेधिनौ शब्दवेधिनौ दूरवेधिनौ Nir. Roth. B begins हे इंद्र ते तव धनुस्त्विचं महाशेषं सुकृतं etc. It explains सुसंस्कृता by सुष्ठु अलंकृती.

P. 525. l. 11. (78, 1.) B explains अंधसः by सोमं.—P. 526. l. 6. (78, 6.) यदा तं निंदितुमिच्छति । The MSS. have यदा त्वं निंदितुमिच्छसि, a construction which, though intelligible, is unusual in Sanskrit, particularly as the next sentence is carried on in the third person.—l. 17. (78, 8.) यद्वा इंद्रः सोमं पीत्वा सोम इत्यभिहितः ॥ यद्वाचिंद्रः पीतं सोमोभिहितः A. Ca.—l. 21. (78, 9.) आप्तेच्छं ॥ आप्तेकुं A. Ca.—l. 28. (78, 10.) निष्कृतस्य ॥ निष्कस्य A. Ca.

P. 527. l. 12. (79, 2.) पंगुरपि from B. A. Ca mark a lacuna after ओणोऽपि.—

l. 17. (79, 3.) कृतिभ्य इत्यर्थः। *Kṛitya* is here used in the sense of 'traitor, enemy.' See Wilson, s. v., and BR. s. v. 1) b).—P. 528. l. 2. (79, 6.) A. Ca have no commentary to the third pāda. तदा ईं अतीर्य एनं यच्चारंभिणं आयुः जीवनं प्र तारीत् प्रकर्षेण वर्धयेत् ॥ B.—l. 5. (79, 7.) हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृत् हृदये पीताय हृदय संभव । अपरो नः पुराणः A. Ca. हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृत् हृदये वर्तमानः शुश्रुव अपरो नः पुराणः C 2. हे सोम पीतः त्वं नः अस्माकं हृदे हृदये पीताय शं सुखं भव किंच नः अस्माकं शुश्रुवः सुसुखः मृळ्याकुः सुखकर्ता अदृप्तकृतुः आसमाप्तकर्मा पुनःपुनः यागप्रवर्तकः अवातः निश्चलश्च भवेति अन्वयः । B.—l. 14. (79, 9.) त्वं वेक्षसे ॥ त्वं चा ईक्षसे C 2. त्वं च ईक्षसे B. त्वं - ईक्षसे A. Ca.

P. 528. l. 16. (80.) एकादशं ॥ द्वादशं A. B. Ca.—l. 24. (80, 1.) A. Ca mark a lacuna after बट्. बला बङ्गकृत्य B.—l. 28. (80, 2.) The commentary to this verse is given from B. A. Ca mark a lacuna.—P. 529. l. 9. (80, 4.) प्राव B. प्रावः A. Ca. M 1.—ll. 11 seqq. (80, 5.) वाजयुः S l. 2. 3. 4. P 1. P 4. वाजयुः P 3 pr. m. वाजयुः P 3 sec. m. P 2. In the commentary B reads वाजयुः and इच्छन् instead of इच्छत्. This seems preferable, as far as the sense is concerned.—l. 23. (80, 7.) पूरयसि A. Ca; deest in B. It may be meant for पुरायसि, as a denominative verb derived from पुरं.—l. 30. (80, 8.) स्थिता A. Ca. स्थितो Nir.—P. 530. l. 5. (80, 9.) सोमनि before सोमयाजी A. B pr. m. Ca, not C; struck out in B.

P. 530. l. 21. (81, 1.) त्वं तु from B.—अस्मभ्यं ॥ नोऽस्मभ्यं A. B. Ca. But नोऽस्मदर्थं is only in A. Ca.—l. 30. (81, 3.) वृष्णं A. Ca before वृषभं.—P. 531. l. 5. (81, 4.) स्वर्गे राजमानं from C.—l. 9. (81, 5.) उपमानं ॥ उपमानं A. Ca. B.—l. 10. स्वीकुर्वति A. Ca after अभिगुणानु.—P. 532. l. 1. (81, 9.) तव वाजा ॥ तव वाजाः अद्याः B. तव आ A. Ca.

P. 532. l. 24. (82, 2.) ऊचिषे A. Ca. औचिषे B and Pada text.—P. 533. l. 14. (82, 5.) सोऽस्माभिः ॥ सह अस्माभिः A. B. Ca.—परावत एव deest in B.—P. 534. l. 8. (82, 9.) त्वं पिब ॥ ता पिब A. Ca.

P. 534. l. 23. (83, 2.) अहःसु after सर्वेषु by conjecture.—l. 28. (83, 3.) A lacuna marked after संबन्धि in A. C. Ca.—त्वाकर्ताक्षयते C. त्वा कर्ताक्षयते A. त्वा कर्ताक्षयते Ca.—l. 29. A. C. Ca mark a lacuna after विष्पिता, which has been supplied by विष्पितानि. Nothing else seems omitted. Cf. Nir. VI. 20, and Rv. Bh. VII. 60, 7.—l. 30. नोऽस्मानति पर्षथ from B.—P. 535. l. 31. (83, 9.) ब्रुवे by conjecture. B puts it behind अपि च.

P. 536. l. 7. (84, 1.) रथी रथेन B. रथेधक A. Ca.—l. 8. काव्य ॥ क A. Ca. कः B.—l. 17. (84, 3.) एतमपि ॥ एतमेद्र A. B. Ca; also the commentary to Sv. II. 5, 1, 18, 3.—l. 18. नृप्य इति ॥ तत्प्रति A. Ca; deest in B. Cf. Rv. Bh. I. 121, 1.—l. 21. रथ त्वदन्यं ॥ रजनदन्यं A. C. Ca. रथ त्वदन्यं comm. to Sv. II. 5, 1, 18, 3.—P. 537. l. 3. (84, 5.) तुभ्यं B. वस्तुभ्यं A. Ca.—l. 4. Instead of वच्चादेशस्य, the comm. to Sv. II. 7, 2, 7, 2, reads ब्रूयादेशस्य.—l. 9. (84, 6.) सुतीः to कल्याणं from Ca. सुतिरे पुत्रपी० etc. A. सुतीः श्वं कुब या सु सुचितोः पुत्रपी० etc. B.—l. 28. (84, 9.) साधयन्निः ॥ साधायोभिः A. Ca.

P. 539. l. 4. (85, 7.) दृढांगोपेति B. दृढआबांगोपेति A. Ca.—l. 14. (85, 9.) सोमस्य by conjecture.

P. 539. l. 24. (86, 1.) भीतिमपनयतः ॥ भीतिं समनयतः A. Ca.—l. 26. अस्माविषाधां ॥

अस्ताविघाढ्या A. Ca. अस्ताविघाः C 2. अस्ताविघाः B.—l. 28. निमित्तं ॥ सनिमित्तं A. Ca ; lacuna in B.—l. 29. मा तो स्थित्वा from Ca.—P. 540. l. 6. (86, 2.) धनं । तस्याभि० ॥ धन-
वतमभि० A. Ca. धनमभि० B.—l. 14. (86, 3.) °वहोश्च० A. Ca. °वहोश्च० Un. Cf. Rv. Bh.
X. 17, 1.

P. 541. l. 9. (87.) यत्स्य इति Ásv. यत्स्यो A. Ca. M I. See Rv. Bh. VIII. 10.—
l. 14. (87, 1.) °नौ अयमनुपचीणस्तोत्रो etc. ॥ °नौ अयमनुपचीणस्तोत्रो बुभ्रुवो एतन्नामक ऋषिः । वां
युवयोः सोमस्ता भवसि युष्मत्सुती A. C. Ca. °नौ वां युवयोः सोमः बुभ्रुवो अत्रवान् युष्मत्सुती B.—
l. 18. देवते before ऽस्मिन् A. Ca.—l. 20. From तत्र to शीघ्रं left out in A. Ca.—l. 26.
(87, 2.) A. Ca omit the commentary of verses 2, 3, and 4. This omission has
been supplied from C.

P. 543. l. 17. (88, 1.) वसोः पात्रे निवसतः ॥ वसे प्रात्रः प्रतिनिवसतः A. Ca.—l. 33. (88, 2.)
याचामह इति ॥ यवोमद्वति A. Ca.

P. 545. l. 18. (89, 1.) A. C. Ca mark a lacuna after देवनशीलं.—P. 546. l. 14.
(89, 4.) गच्छंतु ॥ गच्छति B. गच्छति A. Ca.—P. 547. l. 7. (89, 7.) सुत्वा etc. A. Ca. The
construction is faulty. सुत्वा might be changed into सुत्वतः, but the mistake was
evidently committed by the author himself, and not by the copyists.

P. 547. l. 13. (90.) समसंख्याकाः सतोबृहत्स्यः from C.—l. 22. (90, 1.) वा before अलं-
कृतानि by conjecture.—l. 33. (90, 2.) तत्पुत्रस्य ॥ न पुत्रस्य A. Ca.—P. 548. l. 7. (90, 3.)
सम्यग्यो० Ca. सस्य यो० A. सप्तस्य यो० B.—l. 14. (90, 4.) तानि प्रह्वीभावयसि ॥ नानि प्रह्वी-
भवसि A. Ca.—l. 23. (90, 5.) ऋजीषी । ऋजीष etc. ॥ ऋजीषोपार्जितोभिपुतसोमः तद्वान् A. Ca.
ऋजीषी उपार्जितः अभिपुतः सोमः तद्वान् B.

P. 549. l. 8. (91.) As the text and commentary of this hymn have been pub-
lished by Professor Aufrecht in the Indische Studien, vol. iv. p. 1 seqq., I find
it necessary to justify the readings adopted in my edition, and to state more
fully the reasons for which I either agree with or differ from him.—l. 14. दंतघर्षणं
C 2. C 4. दंतघर्षं A. Ca, and Prof. Aufrecht.—l. 15. अत्र कन्या. This is the reading
of all the MSS., and I see no necessity for adopting the conjecture of Prof.
Aufrecht, अत्रिकन्या, in the sense of अत्रिसुता.—l. 19. After करिष्यामि it is absolutely
necessary to insert इति, though A and Ca omit it. In C 2 the whole passage is
omitted.—l. 23. The singular °युक्तं after the plural एतानि is certainly wrong. A. Ca.
C 2, and C 4, however, agree in °युक्तं, and as the mistake may be an error of
Sâyana's, I abstained from changing it into °युक्तानि.—l. 24. खलति. Though खलति
is given in the Dictionaries as an adjective only, there is very little, if any, doubt
that Sâyana used it here as a substantive. It would be easy to change खलति
into खलतिस्, a reading adopted by Prof. Aufrecht. But the MSS. are against
this alteration, not only here, but again p. 551, l. 7. In our passage Ca. C 2, and
C 4 have खलति; A has a lacuna. In the commentary to verse 5, however, A. Ca.
C 2, and the B MSS. also, all agree in the reading खलति; तच्चापगमय, which follows,
must be referred to शिरः. That खलति should be used by Sâyana as an adjective
also, is no valid objection, particularly as the passage where it is so used, is not

his own composition, but an extract from a Brâhmana.—l. 25. तस्याः पूर्वापहता या त्वक् ॥ तस्याः पूर्वाभिहतायाः त्वक् A. Ca. C 2. The reading of the MSS. might be explained in the sense of 'the former skin of her who was thus being struck,' but the construction would not be in harmony with the general style of Sâyana. Prof. Aufrecht proposed तस्याः पूर्वाभिहता या त्वक्, but the right reading is supplied by the Brihaddevatâ (VI. 914) from which this passage is borrowed, and not unfrequently *totidem verbis*. Brih. MS. B has,

तस्यास्त्वगपहता या पूर्वा सा शङ्खकोऽभवत् । उत्तरा त्वभवन्नोधा द्वकलासस्त्वगुत्तमा ॥

MS. H has,

तस्यां त्वचि व्यपेताया सर्वस्यां शङ्खकोऽभवत् । उत्तरा त्वभवन्नोधा द्वकलासस्त्वगुत्तमा ॥

The readings thus supplied by the Brihaddevatâ are of interest, because they show that according to the legend the cure of Apâlâ was effected by three skins being torn off her body. This is a new feature which to a certain extent weakens the similarity between this legend and some others of German origin, pointed out by Prof. Kuhn (Indische Studien, vol. i. p. 118).—The MSS. (A. Ca. C 2) have द्वकलासो instead of द्वकलासो, which is supported by the Brihaddevatâ.—l. 32. (91, 1.) सुता सुती Prof. Aufrecht. सुता कृति A. सुता सुती Ca. सुता सुती C 2. C 4. सुती B1. B 4.—l. 33. After विद्म लामि A. Ca have अवरूपं 1, C 2 अवरूपं, without a line at the end. Prof. Aufrecht has printed अटि रूपं, which would be appropriate if Sâyana, during the whole of his commentary, ever used this expression, 'this is the form after the augment.' I have printed लडि रूपं, according to Sâyana's usual style of interpretation, but I am by no means certain that this is the right reading. It may not be at all intended as a grammatical explanation, but as an adjective to सोमं. अवरूपं तं सोमं might be intended for Soma that has not been prepared for sacrifice, Soma in its original form, such as Apâlâ found on the road and took home with her. Or there may be some other technical term hidden in अवरूपं, such as अविपूतं, 'strained in sieves made of sheep-wool.' Cf. Rv. IX. 107, 2. नूनं पुनानः अविऽभिः परि स्रव. Rv. IX. 91, 2. मर्मजानः अविऽभिः गोभिः अतऽभिः, etc. The reading remains doubtful.—l. 35. दंतध्वनिं B. दंते वाज A. दंते वाजं धनं Ca. C 2. Prof. Aufrecht has conjectured दंतराजिध्वनिं as the original reading which led to the corruptions in A. Ca, and C 2. This conjecture is extremely plausible, and I should prefer it, unless the simpler reading which I adopted were supported by the B MSS.—l. 36. The quotations from the Sâtyâyani-Brâhmana can hardly ever be completely restored from the MSS. of Sâyana. There is no MS. of this Brâhmana in any of the libraries of Europe, and though it is a Brâhmana belonging to the Sâma-veda, it differs so considerably from the text of those of the Sâma-veda Brâhmanas which are known to us from MSS., that nothing can be gained by their collation. The story of Apâlâ is not to be found in any of the Sâma-veda Brâhmanas, though I examined them all most carefully. Now the language of the Brâhmanas is so peculiar and so

different from the common style of *Sâyana*, that wherever we find an opportunity of comparing the original texts with the extracts given by him, we discover a more than usual number of blunders and omissions in all our MSS., and we see that, without the help of the originals, it would have been impossible to set them right. With regard to all such extracts from *Brâhmanas* in my edition of *Sâyana*, I must crave considerable indulgence. They are given as well as they could be given with the means at my disposal; but they cannot be completely restored to correctness until we are able to procure the exact *sâkhâs* of each *Brâhmana* from which they were copied or quoted by *Sâyana*. —सोमांशुमविंदत् Prof. Aufrecht. सोमं शुमविंदत् A. Ca. C 2. The B MSS. never give these *Brâhmana* passages.—l. 37. सा तमभिव्याजहार ॥ A. Ca have सामिव्याजहार, as printed by Prof. Aufrecht. An accusative is wanted with अभिव्याजहार, and its former presence is indicated by the readings of C 2. C 4, सा मभिव्याजहार.—अस्ये त इदं Prof. Aufrecht. अस्ये ता इदं A. Ca. अस्ये ता इदं C 2. C 4. The emendation is by no means certain, इदं might be intended for इह.—P. 550. l. 15. (91, 3.) इच्छाम एव । All the MSS., A. Ca. C 2, and the two B's, have एव after इच्छाम, and at the end of the sentence, nor does there seem to be any necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, एव into एवं, and making it the first word of a new sentence. एव answers to चन, which is here used in a restrictive or determinative sense. In the next sentence a conjectural emendation seemed necessary, A. B. Ca exhibiting a lacuna, and C being corrupt: इच्छाम एव मम गृहमागच्छतं त्वामिंद्र इति जानीम एव इह मार्ग एवागतं त्व त्वां नाधीमसि नाधिगम अत्रापि चानत्यवधारणे इह त्वामिंद्र इति न जानीम इत्यपालतमिंद्रमुक्त्वा C 2. C 4. इच्छाम एव मम गृहमागच्छतं त्वामिंद्र इति जानीम एव इत्यपालयतमिंद्रमुक्त्वा A. Ca. इच्छाम एव अपि चन त्वनिमसि मम गृहमागतं त्वां इंद्र इति जानीम एव इति अपाला तमिंद्रमुक्त्वा B 1. The omission in A. B. Ca had probably been supplied in the margin of the original of the C MSS., and was afterwards inserted in the wrong place in the C MSS. In any case, it seems necessary, though without the sanction of any of the MSS., to insert the negative particle न before जानीम एव.—l. 18. कुत्सितं ॥ कुत्सितः A. Ca. C 2, and Aufrecht. It is intended, however, as an adverb qualifying शनैः, and ought to be in the neuter.—l. 20. मुखादेवाधासीत् ॥ A. Ca have मुखादेवीवधासीत् 1, C 2 and C 4 मुखादेवीवध्यसीत्. Prof. Aufrecht has अघासीत्, which most likely is a misprint, considering the rule of Pân. II. 4. 37.—l. 29. (91, 4.) The commentary to कुविन्नो वस्त्रसंस्कारत् is preserved in C 2 and C 4. The omission in A and Ca arose from the scribe mistaking the two करोतु at the end of each sentence. B has किंच वस्त्रसः प्रशसाः करत् करोतु.—l. 30. It would be better to leave out बह् after कुवित्, because बह्वारं follows; but A. Ca. C 2, and B have it.—l. 31. अत एव यतीः ॥ अत यतीः A. Ca. C 2. अथ यतीः B. Prof. Aufrecht conjectures, in the spirit of *Sâyana*, अत एव यतीः, which I have adopted, although it is difficult to understand how the mistake arose in A and in B. With reference to the first verse one might conjecture अवयतीः, but this would not be in the usual style of *Sâyana*.—P. 551.

l. 11. (91, 5.) नामुत्तान्यु ह ॥ वसुत्तान्यु ह A. Ca. C 2. The emendation here proposed by Prof. Aufrecht seems to me to admit of no doubt.—l. 16. (91, 6.) There was no necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, the reading of the MSS. यासा उर्वरा into या सोर्वरा, यासा reproducing the words of the text, namely, या and असी. B has असी च या. In line 17 too the reading of the MSS. अथो अथापि च is unobjectionable, and ought not to have been changed. B has अथो अपि च.—l. 25. (91, 7.) निष्कर्षणेन पूत्वी Prof. Aufrecht. निष्कर्षणे वा A. Ca. C 2. B leaves out निष्कर्षणेन, and reads पूत्वा शोधयित्वा etc.—l. 27. The last extract from the Sātyāyanaka is very corrupt, and the text as printed by me differs materially from that of Prof. Aufrecht. I shall first give the readings of the MSS.:

तां खे रथस्याव्यवृहत्सा मोर्द्धाभवत्तां खे नसेनसो त्ववृहत्सा संश्लिष्टकाभवत् A.

तां खे रथस्या व्यवृहत्सा मोर्द्धाभवत्तां खे नसेनमो त्ववृहत्सा संश्लिष्टकाभवत् Ca.

तां खे रथस्याव्यवृहत्सा मोर्द्धाभवतीं खे नसो त्ववृहत्सा संश्लिष्टकाभवत् C 2.

Prof. Aufrecht has introduced the following conjectures:

तां खे रथस्यासाथ व्यवृहत्सामोर्द्धाभवत्तां खेऽनस आसाथ व्यवृहत्साम संश्लिष्टकाभवत्¹.

I do not think that I understand the meaning of the passage as here given by Prof. Aufrecht, nor do I see how the *Bṛihatsāma* comes suddenly in, though nothing is said of it in Sāyana's comment. I believe that in *वृहत्* we must recognise the verb *bṛih*, 'to drag,' 'to pull,' and with *अति* this would be synonymous with *अतिरुष्*, as used immediately afterwards. Thus the construction would be, 'he dragged her through the hole of the chariot, she became this; he dragged her through the hole of the cart, she became that.' But what did she become? What is *मोर्द्धा*, and what *संश्लिष्टका*? As the first skin that came off was *शङ्खकः*, i. e. a hedgehog, and the second a *गोधा*, i. e. an iguana, it might be said that when she had been dragged through the first hole, she, having thrown off the hedgehog skin, had become a *गोधा*, an iguana, and this *गोधा* might stand for *मोर्द्धा*. But if this be so, then it would follow that after the second pulling through, she, having lost the iguana skin, became a *हकलास*, i. e. a chameleon, and of this no trace is to be discovered in *संश्लिष्टका*. Here then we must wait till new MSS. of Sāyana can be procured, or till the original of the *Sātyāyanaka* can be discovered.—l. 30. सूक्तं ॥ युक्तं A. यूक्तं Ca. सूक्तं C 2. The sense requires *सूक्तं*, and *युक्तं* in Prof. Aufrecht's text is probably a misprint.

These few notes on one short hymn may serve as a specimen of the difficulties, some of them insurmountable, with which an editor of Sāyana has to grapple. Before I could make up my mind to give up the extracts from the *Brāhmanas* as hopeless, I looked not only through the whole of the *Tāndya-Brāhmana*, but I searched wherever there was a chance of finding the story of *Apālā*. Unfortunately the MS. of the *Nitimaṅgarī*, which is very useful for

¹ Prof. Aufrecht informed me that *सामसंश्लिष्टका* in one word was a misprint.

verifying legends mentioned by Sâyana, is very deficient in the sixth Ashtaka, and does not contain the story of Apâlâ. The Rvdh. II. 34 gives one verse, of no interest whatever, viz. कन्या वारिति सूक्तं तु सतनं नियतो अपित् । त्वग्दोषिणीं तथालोकीं चिप्रं तस्मात्प्रमोचयेत् ॥ Again, the Brîhaddevatâ VI. 907 seqq. offers but little help. I copy the text from two MSS. in my possession :

अपालात्रिसुता त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा¹ । तमिन्द्रश्चकमे दृष्ट्वा विजने² पितुराश्रमे ॥
 तपसा बुबुधे सा तु सर्वमिन्द्रचिकीर्षितम् । कन्या वारिति चैतस्यामेषोऽर्थः कथितस्ततः ॥
 सा सुषाव मुखे³ सोमं सुखिन्द्रमाजुहाव तं । असी य एषीत्वनया पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ॥⁴
 अपूर्पाश्चैव सक्तंश्च भक्षयित्वा स तद्गहात्⁵ । उदकुंभं समादाय अपामर्धे जगाम सा ॥⁶
 अग्निभस्नुष्टाव सा चैनं जगादेनं तृचेन तु⁷ । सुलोमामनवद्यांगीं क्रुह मां शक्रं सुत्वचं ॥
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतस्तेन पुरंदरः । रथच्छिद्रेण तामिन्द्रः शकटस्य युगस्य च ॥
 प्रक्षिप्य निश्चर्षं त्रिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत्⁸ । तस्यास्त्वगपहता या पूर्वा सा शल्यकोऽभवत् ॥¹⁰
 उत्तरा त्वभवन्नोधा ककलासस्त्वगुत्तमा । इतिहासमिदं¹¹ सूक्तं त्वाहनुर्यास्तभागुरी ॥¹²
 कन्येति शौनकस्त्विन्द्रं पांतमित्युत्तरं च ये ॥¹³

The last work to be consulted was Shadgurusishya's commentary on the Sarvânuक्रमानि, but here too we find but little that is really valuable. (See also Anukr. M. p. 142 seq.)

कन्या वाः सप्तत्रिंशत्पालेतिहास ऐन्द्र आनुष्टुभं द्विपंत्यादि । अवायती¹⁴ । अपाला नाम अघिकात्रिपु-
 चिका । इंद्रमधिष्ठत्यापाला नाम¹⁵ तपश्चचार सोमा नाम समामनंति¹⁶ । ऐन्द्र इतिहासः । अत्रोच्यत इति
 शेषः । इतिहासस्त्वयं ।¹⁷

अपालात्रिसुता त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा । अत एव दुर्भगति भर्त्रा त्यक्ता सती पथि ॥ १ ॥
 सीम्याद्रसादिन्द्रतृप्तिरिति यच्चस्य वाक् श्रुतेः ।¹⁸ अन्विच्छंती सोमलतां जलायावत्तरत्तदा ॥ २ ॥¹⁹
 सोममर्षविदत्कन्या अथागात्पितुराश्रमं ।²⁰ तामिन्द्रश्चकमे दृष्ट्वा²¹ विजने पितुराश्रमे ॥ ३ ॥
 तपसा बुबुधे सा तु सर्वमिन्द्रचिकीर्षितं । सुषाव स्वमुखे सोमं खैर्दतैर्यावभिस्त्विति ॥ ४ ॥²²
 तस्या भक्त्यतिरेकेण पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ।²³ निरगात्स क्वचित्पूर्वं भक्षयित्वा गृह्णात्युनः ॥ ५ ॥²⁴

¹ परा B. ² वी० H. ³ मुखात् H.

⁴ सा सुषाव मुखे सोमं पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ॥ B.

⁵ शतक्रतुः H. ⁶ Deest in H.

⁷ अग्निभस्नुष्टाव चैवैनं सोममिन्द्रं तृचेन सा । H.

⁸ शक्र B. ⁹ ततः सा सुत्वचाभवत् । H. K.

¹⁰ तस्यां त्वचि व्यपेतायां सर्वस्यां शल्यकोऽभवत् H.

¹¹ ऽमिमं H. ¹² ऽरः B. यास्तुमातरौ H.

¹³ शौनकः सूक्ते पांतमिन्द्रे ततः परे । H.

¹⁴ The commentator always gives the word immediately following the pratika.

¹⁵ This passage is very corrupt. The MS. of the E. I. H. (A) reads अपाला नाम अघिका अपुचिका यां मधिष्ठत्या अपाला नाम, (B) अपाला नाम अघिका कन्या अत्रिपुचिका । यामधिष्ठत्यापाला नाम. One might conjecture कायमधिष्ठत्या, 'for the sake of her body;' but, with reference to p. 549. l. 12, I prefer इंद्रमधिष्ठत्या.

¹⁶ This is equally corrupt. I have given the text of A; B has माना समामनंति । It may be the beginning of the story in the Sâtyâyana-Brahmana, followed by इत्यामनंति ।

¹⁷ B has ऐन्द्र इतिहासः । इंद्रसंबंधीतिहासः । अत्रा-
 वगतव्य इति शेषः । इतिहासस्यायं । A has अत्रोच्यत
 and इतिहासत्वाय ।

¹⁸ This is printed after B; A differs considerably, without being more intelligible, तृप्तिरिन्द्र इति यच्चसु-
 त्युपायो भूत् ।

¹⁹ This is again printed from B; A has अन्विच्छंती
 सोमयात्वं कृतांजलायावत्तरत्तदा ।

²⁰ A has कन्याद्योगाद्यत्पितुराश्रमं ।

²¹ दृष्ट्वा A, and B sec. man., instead of दृष्ट्वा ?

²² A has साश्रुपात मुखे सोमं खैर्दतैः etc.

²³ ययामिन्द्रश्चतुर्मुखात् A.

²⁴ निरगात्क्वचित्पूर्वं तु भक्षयित्वा गृह्णात्युनः । A.

उदकुंभं समादाय तेन सार्धं तु सायगात् ।¹ ऋग्भिः सुत्वा जगदिंद्रं कुरु मां सुत्वचं त्विति ॥ ६ ॥

रथच्छिद्रे गतामिंद्रः शकटस्य युगस्य च । प्रक्षिप्य निश्चकर्ष चिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत्² ॥ ७ ॥

तस्याः पूर्वहता या त्वग्जातिः³ सा शश्वकोऽभवत्⁴ । उत्तरा खभवन्नोधा ककलासस्तथोत्तमेति⁵ ॥ ८ ॥

P. 552. l. 14. (92, 2.) गाथायोग्यं ॥ गातयोग्यं A. Ca.—l. 15. लोटि ॥ लिटि A. Ca. C 2. It might be लिङि; see, however, Rv. Bh. I. 84, 5. Instead of ध्वमस्त° the MSS. have ध्ववस्त°.—l. 22. (92, 3.) यत्वा ॥ दत्वा MSS.—l. 28. (92, 4.) Instead of इंद्रोः and चरत् A. Ca. C 2 have इंद्रः and चरतं.—P. 553. l. 20. (92, 7.) झुङ् ॥ झुङ् A. Ca. Cf. Rv. Bh. I. 34, 8. Dh. 22, 59 61.—P. 554. l. 10. (92, 11.) तवादातृन् ॥ तव दातृन् A. Ca. तव शत्रून् B.—l. 17. (92, 12.) औत्वा° ॥ The MSS. have औत्वा°. This term can only refer to Pān. VI. 1, 93. One should expect आत्वा°, but औत्वा° may be intended for आ + औत्वा°.—l. 23. (92, 13.) छष्टाके after वज्रवज्रिंद्र in A. Ca, छष्टके in C 2.—P. 555. l. 9. (92, 16.) प्रदीयमानेन सोमेन ॥ प्रदीयमानसोमेन A. Ca. M 1. प्रदीयमानः सोमः B 1. See next verse.—P. 556. l. 5. (92, 21.) Cf. Rv. VIII. 13, 18.—l. 23. (92, 24.) कुचये ॥ तुनङ् A. Ca. C 2.—l. 32. (92, 25.) स्तीति ॥ नीति A. Ca.—P. 557. l. 9. (92, 27.) समीपात्त्वां ॥ मृगपात्त्वां A. Ca. C 2.—l. 29. (92, 30.) तंद्रयुक्त इत्युक्तं ॥ तंत्रयुक्तमित्युक्तं A. Ca. C 2.—l. 30. कर्मवन्वितो ॥ कर्मवतो A. B. Ca.

P. 558. l. 30. (93, 1.) एतादृशानुभावं ॥ एतादृशं अनुभवि A. Ca.—P. 559. l. 17. (93, 4.) तदा A. Ca. C 2; there is no यदा to which this तदा answers.—l. 30. (93, 6.) धे सोमा ऋत्विग्भिः ॥ ते सोमाः मुनोतेः कर्मणि लिटि व्यत्ययेन युः । रङ्कः -- ऋत्विग्भिः A. Ca. This grammatical explanation which was intended to account for the absence of reduplication in सुन्विरे was probably a marginal note and afterwards inserted in the text.—P. 560. l. 4. (93, 7.) After सुतः सन् A. Ca. C 2 insert वृचं हेतवे वाजयामसि वाजवंतं करोतीत्यर्थे तत्करोतीत्यर्थे तत्करोतीति णिच् । णाविष्टवदिति णेरिष्टवद्भावान् टिरिति टिष्णोपः विष्णोर्लुक् । विक (वि omitted in Ca. C 2) --- र्थमिति वचनाच्चतुपो लुक्. This is evidently a marginal note which was inserted in the text. Cf. Rv. Bh. I. 4, 9.—l. 14. (93, 9.) वज्र आयुधं ॥ वज्रायुधं A. Ca.—l. 26. (93, 11.) सर्वत्रानयतीति ॥ सर्वत्र मनयति A. Ca. सर्वत्रानयेति M 1.—P. 561. l. 4. (93, 12.) शिरस्त्राणिंद्र A. Ca. It ought to be शिरस्त्राण वेन्द्रः.—l. 10. (93, 13.) A. Ca omit परुष्णीषु altogether, B 1 inserts it after रोहितवर्णासु, but without explanation.—l. 15. (93, 14.) परिगमिता ॥ वनिगमिता A. Ca. C 2.—l. 31. (93, 16.) Sâyana read आशुषे (or आशुषे?) instead of आ । शुषे.—P. 562. l. 30. (93, 20.) गच्छतु ॥ गच्छति A. Ca.—P. 563. l. 3. (93, 21.) भवानीति ॥ न्नवामीति A. Ca. भवामिति C 2. ददामि इति B.—l. 17. (93, 23.) उक्तं ॥ उक्त A. Ca. The lacuna is the same in A. Ca; in C 2 the letters र - वि have disappeared.—l. 19. विष्टजंति ॥ विष्टजन A. Ca. विष्टजन् B. C 2.—l. 22. (93, 24.) हविभिः ॥ हविः A. Ca. C 2.—l. 24. -- वादिषु Ca. C 2. वादिषु A. B has only the second explanation: हितकरं.—P. 564. l. 9. (93, 27.) The commentary to verse 27 is left out in A. Ca. C 2; it is supplied from B.—P. 565. l. 2. (93, 31.) श्रुतेऽत्रापि ॥ श्रुते तत्रापि A. Ca. श्रुतेन तत्रापि C 2. -l. 14. (93, 34.) From धत्तन् to धत्तन् supplied by conjecture, in accordance with Rv. Bh. I. 20, 7.

¹ पानार्थे प्ययमप्यगात् । A.

² सुत्वक् सघ्नः स वै भवत् A.

³ तायास्त्व° A.

⁴ शश्वको B. शश्वका A.

⁵ तथो षमे A.

P. 565. l. 22. (94.) बिंदु० ॥ बिंदु० A. Ca. B has बिंदुः पूतदषो वा ऋषिः. In the Anukr. quotation A. Ca read बिंदुः.—P. 566. l. 20. (94, 5.) तना । ततमूर्णासुकुनेति ॥ तना तत पूर्णासुको नति A. Ca. सनातन पूर्णा सुकुनेति C 2. The reading which I have adopted is conjectural and very doubtful. ऊर्णासुका and सुका are always used as feminines in the sense of 'a braid of hair.' Cf. BR. s.v., and Dr. Haas, Indische Studien, vol. v. p. 237; Sat. Br. III. 2, 1, 13; III. 5, 2, 18, etc. In the Ait. Br. I. 28, Sâyana explains ऊर्णासुकाः by अविशंबंधिरोमविशेषाः 1. सुपः, however, which is likewise used in the sense of 'a braid' (Dr. Haas, l.c.), is certainly a masculine, and it is possible therefore that सुक was likewise used in that gender. It hardly admits of a doubt that Sâyana wrote सुकुनेति, for the reading of A. Ca was likewise intended for सुकुनेति. The copyists were evidently ignorant of the word ऊर्णासुक, and changed it into पूर्णासुकुनेति. Sâyana does not give the same or a similar explanation of तन् in other passages where तना पूत occurs, but see Rv. Bh. IX. 66. 28.—l. 28. (94, 6.) सेवां ॥ सेवां A. Ca. C 2.

P. 568. l. 14. (95, 2.) After पिब C 2 adds यद्वा क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति संप्रदानं चतुर्थं बज्रं ष्ठी तदिदं सोमरूपमन्नं शीघ्रं पिब 1.—l. 22. (95, 3.) मरुत्तमानां ॥ मरुत्तमानां A. Ca. मरुत्समानां B. मरुत्संघानां?—P. 569. l. 8. (95, 5.) प्रत्नां पुरातनं etc. The variation in the gender is kept up throughout, though the carelessness of the copyists sometimes disturbs the accurate construction of the commentator. B has प्रत्नां पुरातनं ऋतस्य सत्यस्य संबन्धि पिप्युषीं प्रवृत्तं चिकित्स्वन्नसं ज्ञानिनं अतीन्द्रियार्थदर्शनेन ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि यया तां तादृशं धियं त्वदीयं रचणाख्यं तस्मै कुरु ॥—P. 570. l. 14. (95, 9.) धनादीनि B, धनकवधनादीनि A. Ca. कनकवधनादीनि C 2.

P. 570. l. 20. (96.) इथामि वो etc. ॥ इथामि वो मरुद्देवतः अत्र द्रप्स A. इथामि वो मरुत् इति पादो मरुद्देवतः । अत्र द्रप्स Ca. पिथामि वो मरुतामिति पादो मरुद्देवतः ॥ B. See commentary on verse 14. —l. 30. (96, 1.) वेदाध्ययनादीनि B. वेदाध्ययनानि शास्त्रग्रवणः चिंतयादीनि Ca. A.—P. 571. l. 8. (96, 2.) दर्भपिंजूलमुवृत्त्य Ca. दर्भकृतमुवृत्त्य A. दर्भपुंजीलमुवृत्त्य TS.—l. 32. (96, 4.) After सत्वनां A. Ca add सत्वानां. The derivation varies; it is either from षण or षद्.—P. 573. l. 4. (96, 8.) नवसु ॥ नवसु A. वसु Ca. सुर C 2.—सप्त सप्त निपादिताः ॥ सप्त सप्ततिपादिताः A. Ca. सप्त तिपादिताः C 2.—l. 5. तत्रादितः ॥ तत्र अहितेः A. Ca. तत्रादि M 1.—l. 6. षष्ठो गणः ॥ षष्ठे गर्भाः A. षष्ठो गर्भाः Ca. C 2. See VS. XVII. 86; XXXIX. 7; and Weber, Vâgasaneyi-Samhitâ, p. xxxiii.—l. 19. (96, 9.) ऋजीषं ॥ ऋजीषी A. M 1. ष्या or ष्यी Ca. षि B.—ll. 25 to 27. (96, 10.) C 2 reads कल्याणतमिंद्राय सुवृत्तिं शोभनां स्तुतिं प्रेरय वोदय कुरु किमर्थं पद्यः पशोः द्विपाञ्चतुष्पाञ्च पशोर्मम अस्मदीयाय गवे वा यद्वा पशोरितीन्द्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय स्तुतिं प्रेरया एतदेवाह etc. A. Ca read कल्याणतमार्थेन्द्राय गवे वा यद्वा पशोरितीन्द्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय पूर्वीः etc. B reads कल्याणतमार्थेन्द्राय सुवृत्तिं प्रेरय किंच य ऋष्यः अतीन्द्रियार्थेन्द्रुर्मम धनादिकं दातुं पूर्वीः etc. All the other MSS. being incomplete, the passage has been supplied from C 2, though it is very doubtful whether Sâyana wrote it.—P. 574. l. 30. (96, 13.) कुरुन्नति A. Ca. गुरुन्नति Brh. MSS. (B and A).—l. 31. योत्समानं सुसंहृष्टैः Brh. MSS. (A. B. II). योत्समानं सु सं A. Ca. योत्समानसु सं C 2. —

तानायतः Br̥h. MSS. (A. H. B). तानायुतान् A. Ca. C 2.—l. 32. After देवान्युनर्विमो the MSS. of the Br̥h. add श्रुत्वा देवगुरोर्वाक्यमनर्थं वृत्रशंकया ।—l. 33. शक्र औजसेव बलाद्वली Br̥h. MSS. (A and B). शक्र खड्ग एव लोः C 2. शक्रः खड्ग एव बलान्वलीः A. Ca. शक्र नं र्ज खीव बलाद्वली Br̥h. MS. (H).—देवानादाय तं पपुर्विधिवत्सुराः Br̥h. MSS. (A. B). देवाय-नायाय तं पुनर्विधिवत्सुरा । A. देवानायाय तं पुनर्विधिवत्सुरा । Ca. C 2. देवानातं पपुर्विधिवत्सुराः । Br̥h. MS. (H).—जघ्नुः पीत्वा C 2. Br̥h. MSS. (H. A. B). जघ्नुः पत्वा A. Ca.—l. 34. एतदनापत्वे नादरणीयं A. Ca. C 2. The whole passage from the Br̥haddevatâ seems to have been here inserted by a later hand. It is not given in B, but it could hardly be called anârsha, being taken from the Br̥haddevatâ.—P. 575. l. 2. उदस्य A. Ca. C 2. B.—P. 576. l. 1. (96, 16.) ऽन्नेवाशुभ्यः ॥ ऽन्नेव शत्रुभ्यः A. Ca. C 2.—l. 4. ते प्रकाशानुं ॥ ते प्रकाशः । अनुं A. Ca. प्रकाशः अनुं B.—l. 23. (96, 18.) क्ंदोविषयत्वा-न्निपातनं ॥ क्ंदोविषयत्वानिपातन A. Ca. C 2. See Amara-kosha III. 4, 18, 113.

P. 581. l. 20. (97, 13.) सर्वदिक्खं ॥ सर्वदिक्कं A. Ca. C 2.

P. 582. l. 16. (98.) नृमेधस्य A sec. m. नृमेधास्य A pr. m. Ca. नृमेधास्यस्य C 2.—l. 18. आबश्चेत्पुरउष्णिक् ॥ ऽश्वेत्कनुप् A. Ca. M 1.—P. 583. l. 8. (98, 3.) प्राप्नोः ॥ अप्राप्नोः A. B. Ca. M 1.—l. 23. (98, 6.) After दस्योः A. Ca. C 2 insert वृथाकालस्य.—l. 30. (98, 7.) ससृज्महे ॥ सृज्महे A. B. Ca. M 1.—P. 584. l. 10. (98, 9.) उरुयुगे A. B. Ca. All the Samhitâ MSS. (S 1. 2. 3. 4) read उरुयुगे.

P. 585. l. 25. (99, 3.) करोति भागं ॥ A. B. Ca insert अतो before भागं.—l. 26. ररमयः ॥ अयः A. Ca. C 2.—P. 586. ll. 15, 17, and 20. (99, 6.) अथयंत ॥ The Samhitâ and Pada MSS. have distinctly अ; S 3 had अ, which was corrected in red ink. The commentary, however, has अ; A. B. C 2 distinctly; Ca less distinctly.—l. 26. (99, 7.) जेतारं etc. ॥ A leaves out all between जे- and वर्धयितारं । The lacuna is supplied from Ca and C 2, which agree with each other except that Ca has गंगारं for गंतारं. B has an independent interpretation, as often, आशुं शीघ्रमागंतारं शत्रूणां जेतारं हेतारं देवानामाङ्गातारं रथीतमं रथिनां मध्ये श्रेष्ठमतूर्तं स्वाश्रितानामहिंसकं etc.

P. 587. l. 9. (100.) In A and Ca all between अनुष्टुभः, in the quotation from the Anukr., and ल्पे पशौ यद्वाम्बदंतीति, in the first Viniyoga, is left out. In C 2 the lacuna extends from आत्मानमस्तीदिति to वाग्देवत्ये । As these introductory passages are always wanting in B, the passage had to be supplied by conjecture.—l. 12. इति । प्रयाणसमये वयसामनोक्षा वाचः ॥ प्रणवो याज्या । सनये वयं साम ये वयं सामनोक्षा वचः A. Ca. याणसमये वयसामनोक्षा वचः C 2.—P. 588. l. 29. (100, 6.) भवति C 2. चिति A. Ca. B.—P. 590. l. 14. (100, 12.) अभिवृत्त्य A. Ca. अभितय Br̥h. MSS.—l. 15. उदतस्य नु A. Ca. ऽस्तीव Br̥h. MSS.—l. 16. तदेतदखिलं etc. तदेतदखिलं प्रो सखे विष्णो इति वृचति A. Ca. तदेतदखिलं सर्वमृषिलोक्तं सखेत्युचि Br̥h. MSS. (A and B). तदेतदखिलं प्रोक्तं सखे विष्णुविति त्युचि Br̥h. MS. (H).

P. 590. l. 21. (101.) तृतीया गायत्री ॥ तृतीया हि गायत्री A. Ca. B. तृतीयात्री C 2. In the quotation from the Anukr. all the MSS. have तृतीयादि.—P. 591. l. 9. (101, 2.) वर्धिष्ठच्च A. Ca. ऽश्चैत्री B.—l. 21. (101, 4.) पुनःपुनर्हं ॥ पुनर्पुनर्हं A. पुनपुनर्हं Ca. पुनः हं B.—P. 594. l. 5. (101, 14.) तथा चैतरेयब्राह्मणं ॥ तथा चैतस्ये ब्राह्मणं A. Ca. A. Ca leave

out all from इमाः प्रजाः to इमाः प्रजाः. It has been supplied from C 2. C 4.—l. 9. स तपोऽतप्यत स प्रजा अस्तजत ता ॥ स तपनोतप्यत स स्तजे ता A. Ca.—l. 11. From अभितो to अभितो left out in A.—इमाः पराभूताः ॥ इमाः मपाराभूताः A. Ca. The whole passage is very different from Sat. Br., but it would not have been safe to correct it either after the text of the Mādhyandina or after that of the Kânvasâkhâ.

P. 594. l. 32. (102.) ०यविष्ययोर्वा Anukr. ०यविष्ययोर्वा A. Ca. Cf. Anukr. M. p. 33.—l. 33. बृहद्वय इत्यं ंवृहद्वय अं A. Ca. M 1.—P. 596. l. 20. (102, 11.) वाग्निमिति Nir. ०नामिति A. Ca. M 1.—l. 25. (102, 12.) हतशत्रुजनं C 2. ह शत्रुजनं A. Ca. शत्रुहननं B.—P. 597. l. 14. (102, 16.) धीतिभिर्निधानैः C 2. दीधितिभिर्निधानः । A. Ca. धीतिभिः दीधितिभिः निधानः B. धीतिभिर्निधानः ?—l. 28. (102, 19.) वनन्वति काष्ठानि हति ॥ वनन्वती काष्ठानि हति A. Ca. वनन्वति काष्ठानि संति C 2.—P. 598. l. 6. (102, 20.) यानि कानि चेति TS. यानि चेवि A. Ca.—l. 7. सर्वमस्त्री स्वदते TS. सर्वस्त्रीस्वदते A. Ca.—l. 10. (102, 21.) A. Ca. B leave out all from काष्ठादिकं to काष्ठादिकं.

P. 598. l. 19. (103.) पंचम्याद्ययुजः A. Ca. पंचमी विराड्रूपा सप्तम्याद्ययुजः M 1.—ककुब्गायत्री C 2. ककुब्गायत्री A. Ca. ककुब्भसीयसी M 1. See Anukr. M. p. 33; Prât. 1000.—l. 23. There is an evident omission in the second Viniyoga. The *Trika* which is optional for the Maitrâvaruṇa priest at the Âbhiplavika Ukthyas, if it is taken from our hymn, can only have consisted of verses 8, 9, 10; no other verses, as far as I am aware, being enjoined by Âsv. for such a purpose. We ought therefore to insert प्र मंहिषायेति after मैचावरुणस्य, and अभि प्रयांसि वाहसा प्र मंहिषाय गायत । आ० ७. ८. इति । after सूचितं च. From the Sûtra quoted by Sâyana it is clear that he referred likewise to a third Viniyoga, namely, the Adhyâyopâkarana, in which the first and last verses of each *Mandala* are enjoined. The text might be restored as follows : उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलावंतहोम आपि याहीत्विषा । सूचितं च । आपि याहि मरुत्सखा यन्ने राजञ्कृतं हविः । आ० गृ० ३. ५. ७. इति ॥ It is impossible, of course, to restore by conjecture the very words which Sâyana used, and I have therefore not inserted them in the text. The MSS. give no help. A. Ca read मा तिदापि, C 2 मा चिदापि; अपि इति at the end is found in all, instead of अप इति.—P. 599. l. 12. (103, 3.) B adds इव पूरणः at the end of the verse.—l. 25. (103, 5.) यथा स B. यथा A. Ca.—P. 600. l. 21. (103, 9.) From यशो to यशो left out in A. Ca.—l. 22. अस्यापिः ॥ तस्यासापिः A. Ca. आस्यापिः B. —l. 23. बज्जवारं B. बज्ज A. Ca. C 2. —P. 601. l. 16. (103, 13.) One expects a verb, like सुवंति, after अभिगमनेरपि.

MANDALA IX.

P. 602. l. 6. (1.) यथार्थमा वा ग्रहग्रहणात् Âsv. MS. E. I. H. 2075 and commentary. यथार्थमावापग्रहणात् A. Ca. Cf. Windisch, Zwölf Hymnen, p. 71.—l. 24. (1, 4.) ०सा धानाद्यज्ञेन ॥ ०सात्मकेनाज्ञेन A. Ca; both in marg. धानाद्या. ०सा रसात्मकेनाज्ञेन C 2. ०सात्मकेनाज्ञेन B 4. ०सा धात्मकेनाज्ञेन B 1.—P. 603. l. 6. (1, 6.) अद्वा वै etc. Cf. Sat. Br. XII. 7, 3, 11.—l. 13. (1, 8.) प्रेरयित्वा A. B. Ca.—l. 14. ०सदृशांशुमेनं सोमं A. Ca. ०सदृशांशुमेमनं सोमं C 2. ०सदृशमंशुं सोमं B 4. ०सदृशं मधु सोमं B 1.

P. 604. l. 4. (2, 2.) प्सरः पानीयमंध ॥ प्सरः पानीयमंध अत्रं B1. पारः पानीयमंध A. Ca. B4. प्सरः पप्सानीयमंध C2.—l. 17. (2, 5.) ममृजे । मृज्यते ॥ ममृजे ममृज्यते A. Ca. B1. 4. ममृज्यते C2. ममृज्यते (Pāṇ. VII. 4. 91, vārt.) would hardly suit Śāyana's style, unless verse 7 was in his mind while he was writing.—P. 605. l. 3. (2, 9.) °स्यामृतस्य C2. °स्यामत्तस्य A. Ca. °स्य सोमस्य B1. 4.

P. 605. l. 18. (3, 2.) अथर्यो विप ॥ अध्वर्यव A. Ca.

P. 606. l. 24. (4.) सन Ca. Anukr. सना A. M1.

P. 608. l. 8. (5.) काश्यपस्य पा° C2. श्रौनकस्य पा° A. श्रौनकस्य पा° Ca. श्रौनकस्याप्रास्तुतं in B1 after the words पंचमं सूक्तं; the same in B4, but altered into श्रौनकस्याप्रीसूक्तं.—l. 16. (5, 2.) अद्भ्योऽश्वो जा° ॥ अभ्यः सवो जा° A. अभ्यः संवो जा° Ca. अभ्यः संवो जा° C2. B omits the quotation.—P. 609. ll. 25, 27, and 30. (5, 10.) अङ्गि S3. S4. P3. A. B. Ca. अग्धि S1. P4. M1, and Aufrecht. अङ्गि P1. अग्धि S2. See Rv. X. 156, 3.

P. 610. l. 7. (6.) The quotation from the Anukramanikā left out in all the MSS.

P. 611. l. 21. (7, 1.) अस्यं । स्रज्यं ॥ A has between these words हविर्दानो, and in marg. युजो युक्तान्; Ca हविर्दानो, and in marg. युजो युक्ता वान्; C2 हविर्दाना, and nothing in marg.; B1 अस्यं युक्तान् ज्यते; B4 अस्यं -- स्रज्यं, in marg. हविर्धानं. As A. Ca. C2 in verse 3 leave out the words युजो युक्ता वाचः, there can be no doubt that these words, written on the margin, were transferred by mistake from the third to the first verse. The two little strokes placed over the word हविर्दाना, in order to show that this word should be left out altogether, induced the copyist to insert युजो युक्ता after अस्यं.—l. 23. (7, 2.) धारा Pada MSS. धाराः Śāyana.—P. 612. l. 25. (7, 9.) संजयतं ॥ संजयितं MSS.

P. 613. l. 9. (8, 3.) अभिलपितः ॥ अभिपितः A. Ca. अभिलिपितः C2. अभिपितः B4; left out in B1, which has अभिषूयस्वामिन्द्रस्य etc.—l. 18. (8, 5.) लोमानि कमुदकं चात्थमि स्रजानं ॥ लोमानि ---- दत्थमिमृजानं Ca. लोमानि --- द अभिमृजानं A. लोमानि --- द अति-स्रजानं C2. लोमानि कं उदकं चांति अभि स्रजानं B1. 4.

P. 616. l. 13. (10, 6.) हरस आहरस आहर्तारस्य ॥ हरसः हा आहर्त्तारस्य आहर्त्तारस्य A. Ca. हरस आहर्त्तारस्य C2. हरसे हरसः आहरसः आहर्त्तारस्य B1. हरसः आहर्त्तारस्य B4, the preceding words being struck out.—l. 25. (10, 9.) दीप्तस्यात्मनः C2. दीप्तस्यामुनः A. Ca. दीप्तस्य स्वर्गस्य B1. 4.

P. 618. l. 10. (12, 1.) गृहे only in B1. 4.

P. 619. l. 21. (13.) सुमतिना संगमेन । Ca. C2. समतीना संगमेन A; deest in B. At first sight the reading of A सुमतीना संगमेन would suggest the very simple correction सुमतीनां संगमेन, by the assembly of the friends, or of the right-minded Pandits. Such an expression, however, was never used before by Śāyana when speaking of the authorship of his commentary, nor is it clear why so simple a phrase should have been misunderstood and changed into सुमतिना संगमेन. I have left the reading as we find it in the MSS., but I am by no means certain that it is correct. If it is, we must suppose that the passage was taken over from the

original commentary of Mād̥hava, who was the prime minister of Sangama, the predecessor of Bukka; and that Mād̥hava ascribed to him the merit of having preserved and shown to his people the right meaning of the Veda by means of the patronage which he bestowed on Mād̥hava and his literary school. See Lassen, Indische Alterthumskunde, IV. 161; Weber, Katalog der Berl. Handschriften, p. 222.—l. 23. अनुक्तेऽपि लाघवाया दृह्युतात् ॥ अनुक्तेपि लाघवाया दृह्युतात् C 2. अनुलोकिएवाया दृह्युतात् A. Ca. See Anukr. Rv. IX. 25.—P. 620. l. 21. (13, 5.) द्योतनादिगुणयुक्ताः B 1. 4. गुणकाराः C 2. द्योतनादिगुणकाः Ca. द्योतमानादिगुणकाः A.—l. 26. (13, 6.) A and Ca mark a lacuna after व्यतिसृज्यंते; C 2 goes on from ते to अथ सप्तमी; B 1. 4 have अन्नलाभाय व्यसृज्यं व्यतिसृज्यंते किं प्रति अन्नं अविभवं वारं वासं दशापविचं प्रतीत्यर्थः.

P. 621. l. 12. (14, 1.) सोमः and तरंगे to रसे only in B. B 1 has तरंगे वसतीवर्युदकरसं, B 4 तरंगं वसतीवर्युदकरसे.—l. 16. (14, 2.) मनुष्या यजमानाः and गिरा स्तुत्या only in B 1. 4.—यद्यदा ईमेन A. Ca. यदि यदा ई एनं B 1. Sāyana evidently took यदी in the Samhitā text for यदी.—l. 24. (14, 4.) A. Ca. C 2 mark a lacuna before यदा.—P. 622. l. 7. (14, 6.) B 1. 4 add विदे जानते यजमानाय after प्रेरयति, and insert यं before वसुं.

P. 622. l. 25. (15, 2.) धीशब्दाद्यकारो etc. See Rv. Bh. I. 8, 6.—P. 623. l. 10. (15, 5.) अध्वर्यादिभिः MSS. for अध्वर्यां.—वेजनवान् Ca. विजं A. वजं C 2. वेगवान् B 1. 4.—l. 11. य ईयत इति A. Ca. C 2. यं ईयत इति B 1. 4. स ईयत इति M 1.—l. 20. (15, 8.) सोमे after मृज्यमाने from C 2.

P. 624. l. 6. (16, 2.) गोषां गवां सोतारं A. Ca. C 2. गोषां गवां चीरादिना इत्यर्थः B 4. गोषां गवा चारादिना इत्यर्थः B 1.—l. 10. (16, 3.) तत्रोच्यते C 2. तवोच्यते A. Ca. B 1. 4. Probably किमर्थं was left out.—l. 14. (16, 4.) अर्षति । गच्छति । Ca. A. अर्षति प्रगच्छति C 2. प्र अर्षति । गच्छति B 1. 4.—l. 27. (16, 7.) पिप्युष्याप्याययंती ॥ पिप्युषी अप्यायती B 4. पिप्युषी अप्यायती B 1; deest in A. Ca. C 2.—P. 625. l. 1. (16, 8.) After विपश्चितं, सोतृनामैतत्, and after आयुषु, इतरेषु C 2.—अथवा तृतीयार्थे ॥ अथा तृ° A. Ca. अथ तृ° C 2; deest in B.—l. 2. प्रीणयितुं C 2. प्राणयितुं A. Ca; deest in B.

P. 626. l. 15. (18, 1.) सर्वधा असि । सर्वस्य धाता etc. C 2. सर्वधाता दाता वा भवति A. Ca. सर्वधाः (सर्वधाता B 4 marg.) सर्वधाता वासि भवसि B 1. 4.—l. 25. (18, 4.) धनानि from B 1. 4.—l. 26. अथवा only C 2.—P. 627. l. 10. (18, 7.) आ before अचिक्रदत् B only.—l. 11. उत्तरपादो नयः C 2. उत्तरपादोनयः Ca. A. उत्तरपाद उनेयः would have been the more usual form. Left out in B 1. 4, where कलशेषु is added.

P. 627. l. 25. (19, 3.) वृषा कामानां वर्षकः सोमः from B 1. 4.—P. 628. l. 2. (19, 4.) प्रवृद्धिकामा A. Ca. प्रवृद्धिका C 2. B 1. 4 vary considerably : धीतयः (धीसयः B 4 pr. m. B 1) धीयमानाः सोमाख्येन वत्सेन पीयमानाः मातरः निर्मात्र्यः वसतीवर्यः अधि रेतसि स्वकीये सारि वृषभस्य वर्षकस्य सूनोः अभिषूयमाणस्य (अभीषू° B 1. अभीषू° B 4) वत्सस्य सोमस्य सोमं अवावशंत मीलितवंतः ।—l. 12. (19, 6.) शत्रूणां रयिं B 1. 4. शत्रुणं रयिं C 2. शत्रुरयिं A. Ca.

P. 628. l. 26. (20, 2.) वाजमन्नं आ B. वाजमन्नं वा आ A. Ca. M 1. Perhaps वाजं वलमन्नं वा आ.—P. 629. l. 3. (20, 4.) हविष्मज्जो only C 2.

P. 630. l. 4. (21, 4.) रघमभिमत् देशं प्राप्नुवन्ति । A. Ca. C 2. B 4. °मतदेशं प्रा° B 1. One expects प्रापयन्ति; as it is, Sâyana must have taken रघं in the sense of अर्थ, and then explained it by अभिमत् देशं.—l. 8. (21, 5.) A. Ca. C 2 have a lacuna after अरावा; B 1. 4 अरावा अदातु(आदातु B 4)शब्दरहितः संपन्नः सन् प्रयच्छति तथा अयच्छत ॥ Sâyana probably explained अरावा by अदाता न किंचित्प्रयच्छति प्राप्तकामः स एव etc.—l. 13. (21, 6.) आदिशे स्वामिनि B 4. आदिशे स्वामिनि B 1. आदिशे सं स्वामिनि A. Ca. C 2.—l. 20. (21, 7.) प्रेरयन् ॥ प्रेरयन् MSS.

P. 630. l. 25. (22, 1.) दृष्टान्तद्वयं । आजी सृष्टाः शीघ्राः रथा इव तथा उक्तलक्षणसर्गाः वाजिन इव सृष्टाः अथा इव B 1. 4.—l. 28. (22, 2.) वाता इव वायव इव B 1. 4. वाता वायव A. Ca. वा इव वायव C 2.—P. 631. l. 8. (22, 4.) शाम्यन्ति A. Ca. C 2. B 1. 4.

P. 632. l. 1. (23, 2.) आयवः B 1. 4. आश्वः A. Ca. C 2.—रूपकव्याहरिण ॥ रूपकव्य-द्वारेण A. Ca. रूपकव्याहरिण C 2. Rûpakavyâhâra means a metaphor or a play on words, Soma being both the juice and the moon. B 1. 4 read अनुक्रमन्ते । एतैः सोमैः रुचे दीप्तौ सूर्यं जनन्तं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥—l. 2. कुर्वन्ति । दीप्तं only C 2.—l. 5. (23, 3.) अदाशुषो ऽप्रयच्छन्ते B 1. 4. अदाशुषः प्रयच्छतः A. Ca. C 2.—l. 6. इषश्च A. Ca. इषः अन्नानि B 1. 4.—l. 10. (23, 4.) तन्नामिश्रितो ॥ तथा मिश्रितो A. Ca. तथा - श्रितो C 2. मिश्रितो B 1. 4.—तमभि पर्वन्त इति शेषः ॥ तं अभिपंचन्त इति शेषः A. Ca. तं अभिपंचन्त इति शेषः C 2. त अभिपंचन्त इति शेषः किमर्थं मदे मद मदाय हर्षाय B 1. 4.—l. 22. (23, 7.) अस्व B 1. 4. अपि C 2; deest in A. Ca.

P. 633. l. 2. (24, 2.) आङ्गतिप्र° to व्याप्तुवन् only in A. Ca.—l. 7. (24, 3.) The MSS. have विनीतो वि नीयसे, we should expect वि नीयसे विनीतो.—l. 16. (24, 5.) उदराय ॥ उदराय Ca. A. C 2; deest in B 1. 4.—l. 19. (24, 6.) हन्तरिन्द्र A. Ca. C 2. B 1. 4. It should be इन्दो, but the mistake is so constant that it would not be safe to correct it against the authority of all the MSS. In Sâyana's commentary on Sv. II. 3, 2, 3, 6 we find हे सोम.—l. 23. (24, 7.) वक्ष्यात्प्रकः सोमो ॥ वक्ष्यात्प्रकः सोमो A. C 2. Ca. वक्ष्यात्प्रकः सोमो B 1. 4.

P. 634. l. 3. (25, 2.) अंगुल्या only C 2.—l. 7. (25, 3.) वृषा कामानां वर्षकः कविः क्रांतप्रश्नः only B 1. 4.—l. 16. (25, 5.) आयुषक् B 4. आयुषक् B 1. आयुषक् A. Ca. C 2.

P. 635. l. 13. (26, 5.) जामयोऽङ्गुलयः only B 1. 4.—l. 18. (26, 6.) इंदुं दीप्तं सरूपं वा A. Ca. C 2; probably दीप्तस्वरूपं, some other explanation being dropt. B 1. 4 read इंदो, and explain it at the beginning of the verse, हे पवमान पूयमान इंदो दीप्त सोम.

P. 636. l. 12. (27, 5.) सोमस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं सूर्यरश्मिभिरिव सोमस्याप्यायनात् ॥ समस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं तं सूर्यरश्मिभिरिव सोमस्याप्यायनात् A. Ca. समस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं तं etc. C 2. B 1. 4 have the simpler explanation, मदः सोमः । अध्वर्युणा पात्रे परित्यज्यते । सूर्येण कथमिति चेत् सूर्यरश्मिभिः एव सोमस्याप्यायनात्सूर्येणेति उक्तं ॥ Instead of सोमस्त्रावणे one might conjecture रसोत्स्रावणे, as coming nearer to the letters of the MSS.—l. 17. (27, 6.) इंदुदीप्तश्चिंद्रमा ॥ इंदुदीप्तश्च इंद्रमो - - A. Ca. °दीप्तश्च इंद्रमा C 2. इंदुः दीप्तश्च इंद्रं आ B 1. 4.

P. 637. l. 22. (29, 2.) जज्ञानं जायमानं C 2. जज्ञानं जातं यमानं A. Ca. जज्ञानं जातं B 1. 4.—l. 27. (29, 3.) शोभनाभिभावुकानि from Sâyana's commentary on Sv. II. 9, 1,

1, 3; our MSS. have शोभनानि भावुकानि; B 1. 4 शोभनानि only.—P. 638. l. 6. (29, 5.) कंचनामुंचनित्यर्थः ॥ कंचन अमुंचनित्यर्थः A. कंचन अमुंचनित्यर्थः Ca. कंचन अमुंचनित्यर्थः C 2. B 1. 4 have कस्य चित् कस्यापि यच्च मुमुच्यहे etc.; they insert निदः before निदारूपात्.

P. 638. l. 22. (30, 2.) इंद्रियमपि - करं A. Ca. इंद्रियमपि करे C 2; deest in B 1. 4. It may have been इंद्रियमपि वा बलकरं. Cf. Rv. Bh. I. 103, 1; II. 16, 3; IV. 24, 5.—P. 639. l. 8. (30, 6.) ब्रूते यजमानः स्वीयान् ॥ ब्रूयते जमास्वीयान् A. ब्रूयते जमास्वीयान् Ca. ब्रूते य - मानस्वीयान् C 2; deest in B 1. 4.

P. 639. l. 19. (31, 2.) भवास्त्रभ्यमि० ॥ भवास्त्रदिमि० C 2. भवास्त्रदिवि० A. Ca. B 1. 4 read the last part यद्युन्मसि तस्य अधि भव वर्धयिता भव ॥

P. 641. l. 6. (32, 6.) अस्त्रे from B 1. 4.—l. 7. मह्यमस्त्रभ्यमित्यर्थः ॥ मह्यमभ्यमि० Ca. A. मभ्यमि० C 2; deest in B.—l. 8. From किंच सनिं to the end of the verse from C 2; left out in A. Ca. B has a different commentary: युमत् दीप्तिमत् यशः कीर्त्तिं सनिं संभजं मेधा ज्ञानं च उत अपि च अयः अन्नं धेहि देहि कीदृशेभ्यः etc. to मह्यं सुतिकर्त्तुं च ॥

P. 641. l. 13. (33, 1.) प्र यंति C 2. प्रणयंति A. B 1. 4. Ca.—किमिव ॥ किं A. Ca. किंच C 2. B 1. 4. —अपामूर्मयो न C 2. अपामूर्मयः तं A. Ca. अपामूर्मयः B 1. 4.—l. 14. दृष्टांतो दर्शितो ॥ दृष्टांतदर्पितो A. Ca. दृष्टांतःदर्शितो C 2; deest in B 1. 4.—l. 19. (33, 2.) ०दितरे ऽपि पात्रा द्रोणा इ० ॥ ०दितारीति पात्रा द्रोणा इ० A. ०दितारीपि पात्रा द्रोणा इ० Ca. The passage is corrupt.—l. 20. ऋतस्यामृतस्य from B 1. 4.—l. 21. अथैकं ॥ अथैकं A. Ca. C 2; deest in B 1. 4. The same MSS. insert before अथ, अस्त्राकं, a marginal gloss, originally intended as explanatory of वाजं.—P. 642. l. 8. (33, 6.) ०मुद्रितभू० ॥ ०भूतभूद्रितभू० A. Ca. ०मुतद्रितभू० C 2; deest in B 1. 4. ०मुद्रसहितभू० comm. on Sv. II. 2, 2, 14, 3. समुद्रः is derived by some native authorities from मुद्रा in the sense of limit, so as to signify 'bounded by continents.' See Wilson, s. v.

P. 642. l. 19. (34, 3.) सुवन्ति from B 1. 4.—l. 23. (34, 4.) ०द्रष्टुर्दृष्टिः सोऽयं म० ॥ ०द्रष्टुर्दृष्टिः म० A. ०द्रष्टुर्दृष्टिः यं म० Ca. ०द्रष्टुर्दृष्टिः यं म० C 2. दृष्टिः यो यं म० B 1. 4.—मुञ्जो from B 1. 4.—l. 29. (34, 5.) सोमं A. Ca. C 2 after ०साधनं.—चात् मनोहरं from B 1. 4.

P. 643. l. 21. (35, 4.) यजमानेभ्यः B 1. 4. ऋचमानेभ्यः A. Ca. C 2 leaves out the first part of the verse.

P. 644. l. 7. (36, 1.) कार्ष्णं युद्धमितरेतरकर्षणात् ॥ कार्ष्णं यध्वं इतरेतरकर्षणात् A. Ca. कार्ष्णं यध्वं इतारतरकर्षणात् C 2. In B 1. 4 this passage is left out.—l. 16. (36, 3.) बलप्रदाय यागाय A. Ca. बलप्रदानाय C 2; left out in B 1. 4.

P. 645. l. 4. (37, 1.) विघ्नन् B 1. तिघ्नन् A. Ca. निघ्नन् M 1.—l. 11. (37, 3.) स्वर्गस्य from B 1. 4.—l. 15. (37, 4.) महर्षेरधि ॥ महर्षयदधि A. Ca. C 2. महर्षेः यत् अधि B 1. 4.

P. 645. ll. 28 and 30. (38, 1.) सः and उ पूरणः from B 1. 4.—P. 646. l. 12. (38, 4.) पुनः क इव only C 2.

P. 647. l. 1. (39, 2.) अनिष्कृतमसंस्कृतं comm. on Sv. II. 3, 1, 4, 2. अनिष्कृतं संस्कृतं A. Ca. B 1. 4. अनिष्कृतः संस्कृतः C 2.

P. 648. l. 22. (41, 1.) एवं वोपमीयते ॥ एव चो० A. Ca. एवं चो० C 2.—गावः in यथा गावः स्वगोष्ठं only C 2.—l. 24. क्षिप्राः C 2. भरुणशीलाः B 1. 4. A and Ca do not explain the word भूर्णयः.—अप घ्नतः only B 1. 4.—l. 25. सुतेति शेषः C 2. सुतेति शेषः A. Ca.

B1. 4.—l. 27. (41, 2.) दुःऽआख्यं P1. P3. P4. दुःऽआख्यं P2, and perhaps Sāyana. दुराख्यं S1. 2. 3. 4.—l. 28. बंधनं दुराख्यं दुष्टमतिं च ॥ A and Ca leave out the words बंधनं दुराख्यं. B1. 4 read सेतुं राक्षसबंधनं (राक्षसबंधं B1) दुराख्यं रक्षसां हननबुद्धिं. C2 बंधनं दुरार्थतद्वयंमतिं च.—l. 29. अत्रतमकर्माणां ॥ अत्रतकर्मणां A. Ca. अत्रतं कर्मणां B1. 4. अत्रत-कर्माणां C2.—P. 649. l. 15. (41, 5.) तदुपलक्षितमहर्ष्यते ॥ तदुपल - - तमज्यते A. Ca. तदुप-लक्ष - - तमज्यते C2; deest in B1. 4.

P. 650. l. 7. (42, 4.) दुहानो दधानः ॥ A. Ca. C2 दधानः only. B1. 4 दुहानः only.

P. 651. l. 9. (43, 5.) अयमिंदुर्वा० ॥ यमिंदवा० A. यमिंदवा० Ca. C2. यः इंदुः वा० B1. 4.—l. 10. इडभावे च ॥ इडभावश्च A. Ca. C2; deest in B1. 4.

ASHTAKA VII.—From the beginning of the seventh Ashṭaka B4, as a rule, agrees with A.

P. 653. l. 17. (44, 3.) सुतोऽभिषुतः B1. सुतेभिषुत A. Ca. C2. B4. सुतेभिषुते Bf. The Pada MSS. read सुतः.—P. 654. l. 5. (44, 6.) गातुवित्तमः पु० ॥ गातुवित्पु० A. Ca. B1. Bf. M1.

P. 654. l. 14. (45, 2.) अभिगच्छ ॥ ँगच्छति A. Ca. C2. B4. Bf. ँगच्छतु B1.—पीयसे A. Ca. B1. 4. Bf. पीड्यसे? cf. Rv. Bh. IX. 27, 1.—l. 19. (45, 3.) वासयामः संस्कुर्मः A. Ca. C2. B4. Bf. अंजयामः B1.—l. 29. (45, 5.) अतिक्रांतं दशा० A. Ca. C2. अतिक्रांत-दनग० B1. अतिक्रांतदशा० B4. Bf.—l. 30. षत । असुवन् ॥ षतसुवन् A. Ca. C2. षतास्तावन् B1. षतासुवन् B4. Bf.

P. 655. ll. 5 to 9. (46 and 46, 1.) अख्यन् only in B1 and in marg. of Ca. The other MSS. read अख्यं, both at the beginning and in the Anukr. quotation, and in the Pratika, and again in verse 1.—ll. 6 and 7. अख्यं देव० S1. 2. 3. 4. अख्यन् P1. P3. In P4 अख्यन् was first corrected to अख्यं, and this again (in marg.) to अख्यन्. Cf. Rv. IX. 87, 5.—l. 29. (46, 6.) विशः ॥ The MSS. विशः with exception of B1, which has अख्ययः क्षिप इति. Cf. Ngl. II. 5; Rv. Bh. IX. 8, 4.

P. 656. ll. 10 seq. (47, 2.) The commentary is defective in all MSS. छतानि, in the beginning, is only in the marg. of CB. There are no various readings to help in restoring the first half except conjecturally. Instead of अस्माभिरेव A. Ca. Af. Bf have अस्माभिरेष. In the second part of the commentary चयते is explained by वातयति in A. Ca. C2. Af. Bf, चापति in B1. (CB has the marginal correction चापयति.) See Rv. Bh. I. 167, 8; IX. 47, 2; Nir. IV. 25. All the Samhitā MSS. read चयते with short ॐ, a fact which it is necessary to state as the authors of the Petersburg lexicon state the contrary, and found some conclusions on the supposed length of the vowel.—l. 19. (47, 4.) सोमो only B1; the other MSS. सो. In Bf a space is left blank after सो.

P. 657. l. 9. (48, 3.) हे पवमान सोम ॥ हे सोम B1. हे सुक्रतो शोभनकर्मन्पवमान सोम A. Ca. Af. Bf. M1. Since all the MSS. read सुक्रतुः सुप्रक्षः, this seems to have been Sāyana's reading, while सुक्रतो शोभनकर्मन् probably was inserted by a copyist.—स्वामतो दिवो B1. Ca sec. m. Af. Bf. ंतोपि दिवो Ca pr. m. Bf sec. m. A. स्वामहती दिवो

C 2.—C 2 has a lacuna from **सुकृतुः** to the beginning of hymn 50, **उक्तो विनियोगः**.—l. 14. (48, 4.) **स्वर्दृशे सर्वदृशे ॥ सर्वदृशे** A. Ca. **स्वर्दृशे** Ca sec. m. Af. **स्वदृशे** B 1. **स्वर्दृशे** Bf. *Sâyana* seems to have read **स्वऽदृशे** in the Pada text.—**साधारणमित्समानमेव ॥** This is the reading of the comm. on Sv. II. 2, 2, 3, 5. All our MSS. have **साधारण-मिहमानं**, except B 1, which reads **साधारणमित्यामानं**.—l. 18. (48, 5.) **अधाथ** B 1. **अधात** A. Ca. Af. **अधातः** Bf.

P. 658. l. 22. (50, 2.) **गच्छसि** B 1. Bf. **गच्छति** A. Ca. C 2. Af.—l. 25. (50, 3.) B 1 has a lacuna from **हरितं** to **हिन्वति**.—l. 30. (50, 4.) See Rv. IX. 25, 6.

P. 659. l. 20. (51, 3.) **व्यग्रते ॥ व्यग्रते** all MSS.—**व्याप्तवते** deest in C 2 and B 1.—l. 23. (51, 4.) **देवान्प्रं** B 1. Bf. **देवान्प्रं** A. Ca. C 2.—l. 27. (51, 5.) **गच्छ ॥** All MSS. have **गच्छसि**.

P. 659. l. 29. (52.) **बुध इत्यनुं ॥ बुधेत्यनुं** A. B 1. Ca. M 1; deest in Bf.—P. 660. l. 9. (52, 2.) **अवेः** only C 2.—l. 13. (52, 3.) **पूर्णेदिने** Bf. **पूर्णेदिने** B 1. **पूर्णेदिने** A. Ca. M 1.

P. 660. l. 28. (53, 1.) **याः स्पृधः** etc. MSS.—P. 661. l. 1. (53, 2.) **प्रकृतेन** B 1 for **कृतेन**.—l. 2. **निमित्ते ॥ निमित्त** A. Ca. C 2. **निमित** B 1. **निमित्तं** B 4. Bf.—l. 6. (53, 3.) **त्वां यो दुर्षुधिः ॥ त्वां धु यो दुं** A. Ca. C 2. **त्वांधुयो दुं** Bf. **त्वां यो दुर्षधि** B 1.

P. 661. l. 14. (54, 1.) **परिमितस्य दातारं ऋषीमतीन्द्रियस्य कर्मफलस्य द्रष्टारं पयः** etc. B 1.

P. 664. l. 10. (58, 3.) **उत्तममस्त्विति** A. B 4. Ca. Af. Bf. **उत्तमस्त्विति** B 1. It ought to be **अनात्तमस्त्विति**, but the MSS. clearly point to **उत्तममस्त्विति**.—ll. 12 seqq. The extract added at the end of *Sâyana's* commentary is taken from the *Sâyâyana-Brâhmana*. The only passage I can find where the story of Taranta and Purumilla is given, is in the *Tândya-Brâhmana*, XIII. 7, 12 seqq. Here we read **ध्वस्त्रे वै पुरुषंती तरंतपुरुमीडाभ्यां वेददश्विभ्यां सहस्राण्यदित्सतां** (this in MS. Wils. 373 corrected in the margin into **अदिकृतां**) **तावैचेतां कथं नाविदमात्तमप्रतिगृहीतं स्यादिति तां प्रत्येतां ध्वस्योः पुरुषंत्योरा सहस्राणि दसहे तरत्स मंदी धावतीति ततो वैतत्तयोरात्तमप्रतिगृहीतमभवदात्तमस्याप्रतिगृहीतं भवति य एवं वेद ॥** This *Sâyana* explains: **ध्वस्त्रे शत्रुणां सार्धयित्रीं (sic) पुरुषंती एतत्संज्ञे । लिंगव्यत्ययः । एतत्संज्ञां राजानीं वेददश्विभ्यां विददश्वगोत्राभ्यां तरंतपुरुमीडाभ्यामृषिभ्यां सहस्राणि सहस्रसंख्याकानि अदिकृतः (for अदित्सतां) दातुमिच्छतां । ततस्तावृषी ऐचेतां च ईक्षणं पर्यालोचनमकुरुतां । नावावयोरिदं धनमात्तं स्वीकृतं कथं केन प्रकरिणाप्रतिगृहीतं स्यात् । प्रतिग्रहदोषवियुक्तं भवेदिति । ततस्ती प्रत्येतां । अजानीतां । ध्वस्योः पुरुषंत्योरिति मंत्रमपश्यतामित्यर्थः । ततोऽनंतरं मंत्रप्रभावात्तस्वीकृतं तयोस्तद्वनमप्रतिगृहीतं प्रतिग्रहदोषवियुक्तमभवत् । अथैतद्वेदनं प्रशंसति । आत्तमस्याप्रतिगृहीतं भवति य एवं वेदिति ॥** This throws sufficient light on the passage from the *Sâyâyana*, as quoted by *Sâyana*. The passage is, as usual, very incorrectly copied by the writers of the different MSS.; especially B 1 is full of blunders. The A MSS. and Ca share in a common lacuna, leaving out all between **तरंतपुरुमीडा** and **तरंतपुरुमीडा**. This omission must therefore have taken place before the A class branched off from the Ca MS., while the B class, which stands by itself, unaffected by this early blunder, must have branched off before this accident happened.—l. 13. **सातं** Ca. Af. Bf. **सुतं** A. **सतं** B 1. —**प्रतिममृशाते ॥ प्रतिमृशाते**

A. B 1. C'a Af. Bf.—l. 14. तावितस्रं Prof. Aufrecht. तावितस्रं B 1. भावे तस्रं A. C'a. Af. Bf.—l. 18. (58, 4.) त्रिंशत् त्रीणि शतानि ॥ त्रिंशत् शतानि A. B 4. C 2. C'a. त्रिंशत् त्रिंश-
तानि B 1. Sâyana mistook त्रिंशत्, thirty, for त्रिशत्, three hundred; the various
readings clearly point to त्रीणि शतानि.

P. 664. l. 25. (59, 1.) रमणीयं धनं B 4. रमणी धनं A. C'a. मणीयं धनं B 1. रमणी-
यधनं Bf.—l. 28. (59, 2.) अदाभ्यो. This was probably inserted from the margin,
but in a wrong place. In Af अदाभ्यो is left out, and the commentary reads
वसतीवरीभ्योऽशुभ्यश्च.—P. 665. l. 7. (59, 4.) Before विश्वानिव the words of the text,
विश्वानित्, are omitted.

P. 665. l. 8. (60.) पुरउष्णिगावद्वादशका द्वाष्टका ॥ ंगावो द्वादशको द्वाष्टको (द्वाष्टकाः B 1.
द्वाष्टको Af) A. C'a. B 1. B 4. Af. Cf. Rv. Bh. VIII. 70.—l. 13. (60, 1.) ंनामधेयेन A.
C'a. Bf. ंनामधयेन B 4. ंनामकेन B 1. ंनामयेन Af.

P. 667. l. 9. (61, 10.) On the loss of the Visarga in भूम्या ददे see Prât. 259, 4.—
l. 16. (61, 11.) विश्वा विश्वानि MSS.—अर्यो B 1. अर्यो A. C'a. Af. Bf.—l. 29. (61, 14.)
Sâyana separated सं from शिश्वरीःइव. I preferred बद्धपयस्काः to अबद्धपयस्काः, taking
it in the sense of 'full of milk, wishing to be relieved of their milk.' अबद्धपयस्काः,
however, might be interpreted as 'with unrestrained milk.'—P. 668. l. 29.
(61, 21.) The following extract may serve as a fair specimen of the state of the
B MSS. : हे सोम त्वं मूमस्थभिः शोभनोपस्थाभिः धेनुभिर्गोविकारिः पयोभिरित्यर्थः । संमिश्रिताः शोभन
यथा श्वेनः शीघ्रमागो स्थानमासीदति तवद्योनि स्वकीयं स्थानं ॥ आसीदन् ॥ न इदानीमरूपः आत्ते चमानो
भूव ॥ B 1. One can hardly believe that this was written *bona fide*, and it is easy
to imagine what would become of a second or third copy carelessly taken from
such an original.—P. 669. l. 5. (61, 22.) निरुंधानं B 4. Bf. निरुंधानं A. C'a. निरुंधं B 1.
निरुंधान Af.—l. 10. (61, 23.) The words from हे मीढुः to पूयमानस्त्वं are in all the MSS.
placed before सुवीरासः.—l. 15. (61, 24.) प्रवृद्धो ॥ प्रवृद्धो A. C'a. B 4. प्रवृद्धो B 1.—
P. 670. l. 10. (61, 30.) धूर्वणे B 1. 4. Bf. तूर्वणे A. C'a. Af.

P. 672. l. 21. (62, 17.) All between यातवे and the beginning of the next verse
is omitted in A.—P. 673. l. 9. (62, 21.) मधुमंतं B 1. मधुभूतं A. B 4. Bf. C'a.—B 1 has
देवार्थं instead of इंद्रार्थं, and प्रक्षिपति (sic) instead of साधयत.—l. 11. (62, 22.) It is
curious that the A MSS. (A. C 2. B 4. Bf) and C'a have the common mistake
अथ द्वादशी for अथ द्वाविंशी at the beginning of the verse. In C'a the passage was
omitted, but added on the margin. l. 17. (62, 23.) नृम्णा from B 1.—l. 22. (62, 24.)
श्रोतव्यानि A. C'a. B 4. Bf. स्तोतव्यानि B 1. The reading of B 1 seems preferable, but
that of the other MSS. is admissible.—P. 674. l. 3. (62, 27.) तुभ्यं MSS.

P. 675. l. 3. (63, 4.) Sâyana seems to have read अभि instead of अति.—l. 15.
(63, 7.) प्राकाशयः Bf. प्राकाशयः A. C'a. अप्रकाशयः B 1.—l. 20. (63, 8.) एतन्वा एतश् A. C'a.
B 4. Bf. एतन्व एतश् B 1. See Ngh. I. 14.—P. 676. l. 23. (63, 16.) ते before तव
MSS.—l. 26. (63, 17.) The Pada writes इमिति, and does so always where the
final Anusvâra is to be dropt. Otherwise it is ई. The cases in which Anusvâra
is dropt, are enumerated in Prât. 302.—P. 677. l. 26. (63, 24.) चरसि B 1. गितरां

पीडयसि रक्षसि A. Ca. B 4. नितरां रक्षसि Bf. Cf. Rv. Bh. IX. 66, 19.—राक्षसवर्गं B I. 4. राक्षसवर्णं गं A. Ca. Bf had the same, but the णं is cancelled.—l. 30. (63, 25.) अखिगिभः B 4. अघिभिः । खिभिः A. Ca. Bf again has the same, but घिभिः is cancelled ; deest in B I.

P. 679. l. 1. (64, 2.) तव भजनमपि Bf marg. तव भजनपि B I. तव जनमपि A. B 4. Bf pr. m. तव मं भं जनमपि Ca.—P. 680. l. 10. (64, 11.) देवावीर्देव A. Ca. B I. 4. Bf. One expects देवकाम.—P. 682. l. 16. (64, 26.) आ भर । आ हर ॥ आहराभर MSS.—l. 19. (64, 27.) आहुत A. B I. आहूत Ca.—l. 28. (64, 29.) बलवान् A. Ca. B 4. Bf. वेजनवान् B I.—P. 683. l. 3. (64, 30.) अनुप्रवचनं MSS. प्रवचनं Nir.

P. 684. l. 3. (65, 4.) The commentary is given according to A. B 4. Bf, with which Ca agrees, though in it the whole commentary was left out and was supplied in the margin. The B MSS. have supplied a fuller commentary. They begin with हे सोम त्वं वृषाभिमतफलानां वर्धितासि हि । भवसि खलु । तस्मात् हे पवमान पूयमान पुनान वा etc. After सुकर्मणः they add सुषु ध्यानवतो वा. Instead of ररिमना they have तेजसा, which is the more usual explanation. They then continue दीप्तिमंतं । अतिशयेन तेजस्विनमित्यर्थः । सुतिमंतं वा त्वा त्वां हवामहे । यज्ञेषु आह्वामहे ॥—l. 8. (65, 5.) धनुरा° B I. B 4 sec. m. दनुरा° A. Ca. B 4 pr. m. Bf.—l. 14. (65, 6.) बभसति ॥ All the MSS. read गभसंति. Cf. Devarâga on Ngh. I. 5, 7 in Nir, SS. vol. i. p. 35.—l. 16. पारिलवेन Ca sec. m. Bf. pr. m. पारिलवेन Bf sec. m. पारिलवेन A. परिलवेन B 4. मा Ca pr. m. Af; deest in B I.—P. 686. l. 19. (65, 18.) अभिषुतो भव त्वं । B I. अभिषुतो वाचं Ca. A. B 4. Bf.—P. 687. l. 8. (65, 21.) दिक्लक्ष्णं ॥ दिक्लक्ष्णं A. Ca. दिक्लक्ष्णं B 4. sec. m. दिक्लक्ष्णं Bf. दिव्युलक्ष्णं B I. दिशः अक्षं C 2.—चा B I. वा A. Ca. Bf. M I.—l. 17. (65, 23.) अजीकानामदूरभवाः आर्जीका देशाः A. Ca. Bf. अजीकाना दूरभावाः आर्जीका देशः B I. अजीका नाम दूरभवा आर्जीका देशाः M I. See Rv. Bh. IX. 113, 2 ; VIII. 7, 29.—P. 688. l. 16. (65, 28.) बलमद्या° B I. This is an important passage as it might be used to show the dependence of A. B 4 on Ca. Ca has a blot which has destroyed the lower part of बल so as to make it look like तव, and this तव occurs in A and B 4 (but not in C 2). Bf has ललमद्या°. The same blot has nearly obliterated धन in the next line, and there is a lacuna in A and B 4 (not in C 2). Bf has वह्निमनादीनां. The B MSS. are not affected by this, but stand, as usual, independent of A and Ca. But although in the ninth Mandala the MSS. Ca. A. B 4 and C 2 form one family, it would be difficult to admit in other passages that A. B 4 are dependent on Ca.—संभजामहे from B I.—l. 28. (65, 30.) उन्नम् B I. Ca sec. m. ऊन्नम् Ca pr. m. Bf. जनत्प्र° Af. ऊन्नम् A. M I. The ऊ in Ca pr. m. is not quite clear in consequence of a blot.

P. 689. l. 17. (66, 3.) After स्वदीयानि धामानि B I reads स्वधीना अहोरात्ररूपाः कालविशेषाः परि भवंति सर्वत्र व्याप्तास्तिष्ठंति । यद्वा स्वदीयधामानि स्वधीना अहो तेजसां परि वर्तंति ॥ अत एव etc.—P. 691. l. 14. (66, 13.) तदार्षति प्रगच्छति यद्यदा ॥ तदार्षति (°र्थंति Bf) प्रगच्छति तद्यदा A. Ca. Bf. ति प्रगच्छति तद्यदा Af. तदार्षति प्रगच्छति B I, leaving out the end of the verse.—l. 19. (66, 14.) खीतयः B I. The other MSS. Ca. A. B 4. C 2. Af. Bf

have **स्वितेयः**, evidently originally a wrong reading for **त्वातयः**, the old spelling of **स्वोतयः**, but liable to be read **स्वितेयः**.—P. 692. l. 14. (66, 18.) **०साहाय्याय ॥ ०साहाय्याय** B 1. **०साहाय्याय** Ca. **०सहोय्याय** A. Af. **०महोय्याय** Bf. **०मज्योय्योय(?)** Bf sec. m.—l. 24. (66, 19.) **रक्षसि** deest in B 1.—l. 25. **दुकुनां** B 1. **दुकुना** A. **दुत्सुना** Ca. Af. Bf.—l. 29. (66, 20.) **देवमनुष्या गंधर्वाप्सरसः सर्पाः पितर इति** Ca. A. B 4 (sec. man. देवाः). **देवमनुष्यगंधर्वाप्सरसः पितरो इति** B 1. See Ait. Br. III. 31.—l. 32. **अपि गीर्भिर्गां** B 4 sec. m. **अपि भिर्गां** Ca. A. B 4 pr. m. Bf. **अपि देवाभिर्गां** B 1. **अपि भिर्गां** Af.—P. 693. l. 9. (66, 22.) **हिंसकान्** B 1. C 2. **पिदिसकान्** Ca. Af. **पिदिसकात्** A. Bf. **यिदिसतान्** B 4.—l. 27. (66, 25.) **पविचान्निर्गच्छंतीत्यर्थः ॥ पविचान् निर्गच्छंतीत्यर्थः** A. Ca. B 4. C 2. Af. Bf. **पविच ता गार्गच्छंतीत्यर्थः** B 1.—l. 30. (66, 26.) **इंद्रधिन** C 2. **इंद्रधित** A. Ca. Af. **इंद्रधिन** B 1. **इंद्रधित** Bf. **इंद्रधेतर** B 4 sec. m. Differently explained by *Sâyana*, Rv. Bh. I. 22, 2; 11, 1: cf. Prât. 544, 3; Rv. Bh. I. 84, 6.—P. 694. l. 10. (66, 28.) **कलशं प्रतिकर्षेण चरति** B 1. **कलशे प्रतिकर्षेण रचति** A. Ca. **कलशेण रचति** C 2. In B 4 **प्राचाः** is changed into **प्रोचणः**; then follows **कलशे प्रतिकर्षेण रचति**. If *pratikarsha* is the right reading, it would here mean 'attraction,' a meaning not mentioned by BR.—l. 13. After **हृत्प्रादिना तिलोपः** all the MSS. add another explanation, which is meant to explain the omission of the *Āgama* *it*. This, however, was already explained as *khândasa*, and from the unfinished state of the sentence, the explanation seems to be a later addition that came into the text from the margin. Thus A. Ca. B 4. Af. Bf read **अनिलयमागमशासनमिति सिच इ आ 1**. B 1 has the same, but ends with **सिच इ**. C 2 has **सिच ३ आ न सिच ३ आ 1**.

P. 694. l. 27. (67.) All the MSS. except B 1 omit the statement that the thirtieth verse is a *Pura-ushnih*, and the twenty-seventh, thirty-first and thirty-second *Anushubh*. B 1 adds after **गायत्र्यः, अलाय्यस्वेतिषा त्रिंशी पुरउष्णिक् आया द्वादशका य षकवती (आयद्वादशकद्वादशकवती?) सप्तविंशैकत्रिंशीद्वात्रिंशस्त्रिस्रोऽनुपुभः शिष्टा गायत्र्यः । अविता नो** etc.—P. 695. l. 21. (67, 4.) **प्रभूतं**, all MSS. except C 2, which leaves out something, and reads **अवीनां स्वभूतानि गच्छंतीत्यर्थः 1**.—l. 22. **त्वया सहाहमिंद्रमाहुयामीत्यर्थः** B 4 sec. m.; A. Af. Ca have **त्वया सहेंद्रमहमाहुयामीति वाजयाहुयामीत्यर्थः ॥** C 2 has **हुयामीति वाजं महुयामीत्यर्थः ॥** Bf has **त्वया सहेंद्रमहंमाहुयामीति वाजायामाहुयामीत्यर्थः ॥** In B 1 all from **सोऽयं हरिं** to the end of the verse is left out.—P. 696. l. 24. (67, 10.) **भजः ॥ पञ्ज** A. Ca. Bf. In B 1 the first explanation, together with the commentary of verses 7 to 9, is lost. After **तदंतं गोमंतं प्रशस्तगोभिरुपेतं ॥** (verse 6), it begins at once **॥ अजाश्वः अजवाहनः** etc.—P. 697. l. 13. (67, 14.) **गाहत इति द्वे इति ॥ गाहत इति** A. Ca. Bf. B 1.—l. 25. (67, 15.) **सिपि वा ॥ सिपिना** A. Ca. Af. Bf. **सिपि क्वा** B 1.—P. 698. l. 19. (67, 21.) **पूयमान** B 1. **पूज्यमान** A. Ca. C 2. B 4. Af. Bf.—l. 24. (67, 22.) **यः पोता** is omitted in all the MSS.—P. 699. l. 25. (67, 28.) **अस्मान् प्रकर्षेण वर्धय यद्वा** A. Ca. C 2. B 4. **आत्मानं प्रकर्षेण यद्वा** B 1.—P. 700. l. 25. (67, 32.) **यागादिपरं वेदशास्त्रविदं ॥ यागादिपरवेदशास्त्रविदं** A. Ca. B 4. Af. Bf. **यागादिपरं वेदशास्त्रविदं** C 2. **योगादिपरं वेदशास्त्रं** B 1. Different emendations might be proposed; the one I have adopted is in accordance with *Sâyana*'s style. **वेदशास्त्रविदं** is unusual with *Sâyana*, and in this place without

पीडयसि रक्षसि A. Ca. B 4. नितरां रक्षसि Bf. Cf. Rv. Bh. IX. 66, 19.—राक्षसवर्गं B 1. 4. राक्षसवर्णं गं A. Ca. Bf had the same, but the णं is cancelled.—l. 30. (63, 25.) अखिगिभः B 4. अघिभिः । खिभिः A. Ca. Bf again has the same, but घिभिः is cancelled ; deest in B 1.

P. 679. l. 1. (64, 2.) तव भजनमपि Bf marg. तव भजनपि B 1. तव जनमपि A. B 4. Bf pr. m. तव मं भं जनमपि Ca.—P. 680. l. 10. (64, 11.) देवावीर्देव A. Ca. B 1. 4. Bf. One expects देवकाम.—P. 682. l. 16. (64, 26.) आ भर । आ हर ॥ आहराभर MSS.—l. 19. (64, 27.) आहुत A. B 1. आहृत Ca.—l. 28. (64, 29.) बलवान् A. Ca. B 4. Bf. वेजनवान् B 1.—P. 683. l. 3. (64, 30.) अनुप्रवचनं MSS. प्रवचनं Nir.

P. 684. l. 3. (65, 4.) The commentary is given according to A. B 4. Bf, with which Ca agrees, though in it the whole commentary was left out and was supplied in the margin. The B MSS. have supplied a fuller commentary. They begin with हे सोम त्वं वृषाभिमतफलानां वर्धितासि हि । भवसि खलु । तस्मात् हे पवमान पूयमान पुनान वा etc. After सुकर्मणः they add सुष्ठु ध्यानवंतो वा. Instead of ररिमना they have तेजसा, which is the more usual explanation. They then continue दीप्तिमंतं । अतिशयेन तेजस्विनमित्यर्थः । सुतिमंतं वा त्वा त्वां हवामहे । यज्ञेषु आह्वामहे ॥—l. 8. (65, 5.) धनुरा° B 1. B 4 sec. m. दनुरा° A. Ca. B 4 pr. m. Bf.—l. 14. (65, 6.) बभसति ॥ All the MSS. read गभसंति. Cf. Devarāga on Ngh. I. 5, 7 in Nir. SS. vol. i. p. 35.—l. 16. पारिलवेन Ca sec. m. Bf. pr. m. पारिलवेन Bf sec. m. पारिलवेन A. परिलवेन B 4. मा Ca pr. m. Af; deest in B 1.—P. 686. l. 19. (65, 18.) अभिषुतो भव त्वं । B 1. अभिषुनो वाचं Ca. A. B 4. Bf.—P. 687. l. 8. (65, 21.) दिक्लक्ष्णं ॥ दिक्लक्ष्णं A. Ca. दिक्लक्ष्णं B 4. sec. m. दिक्लक्ष्णं Bf. दिव्युलक्ष्णं B 1. दिशः अक्षं C 2.—चा B 1. वा A. Ca. Bf. M 1.—l. 17. (65, 23.) अजीकानामदूरभवाः आर्जीका देशाः A. Ca. Bf. अजीकाना दूरभावाः आर्जीका देशः B 1. अजीका नाम दूरभवा आर्जीका देशाः M 1. See Rv. Bh. IX. 113, 2; VIII. 7, 29.—P. 688. l. 16. (65, 28.) बलमद्या° B 1. This is an important passage as it might be used to show the dependence of A. B 4 on Ca. Ca has a blot which has destroyed the lower part of बल so as to make it look like तव, and this तव occurs in A and B 4 (but not in C 2). Bf has ललमद्या°. The same blot has nearly obliterated धन in the next line, and there is a lacuna in A and B 4 (not in C 2). Bf has वह्निमनादीनां. The B MSS. are not affected by this, but stand, as usual, independent of A and Ca. But although in the ninth Mandala the MSS. Ca. A. B 4 and C 2 form one family, it would be difficult to admit in other passages that A. B 4 are dependent on Ca.—संभजामहे from B 1.—l. 28. (65, 30.) उन्नम् B 1. Ca sec. m. ऊन्नम् Ca pr. m. Bf. जनत्प्र° Af. ऊन्नम् A. M 1. The ऊ in Ca pr. m. is not quite clear in consequence of a blot.

P. 689. l. 17. (66, 3.) After स्वदीयानि धामानि B 1 reads स्वधीना अहोरात्ररूपाः कालविशेषाः परि भवंति सर्वत्र व्याप्तास्तिष्ठंति । यद्वा स्वदीयधामानि स्वधीना अहो तेजसां परि वर्तंति ॥ अत एव etc.—P. 691. l. 14. (66, 13.) तदार्षति प्रगच्छति यद्यदा ॥ तदार्षति (°र्थंति Bf) प्रगच्छति तद्यदा A. Ca. Bf. ति प्रगच्छति तद्यदा Af. तदार्षति प्रगच्छति B 1, leaving out the end of the verse.—l. 19. (66, 14.) खीतयः B 1. The other MSS. Ca. A. B 4. C 2. Af. Bf

all the other MSS.: हनु अधिषण इत्याम्नागानास्वनुस्थानेधिषवणफलके etc.—l. 25. After समस्वरन् संगच्छंते all the MSS., except B1, which has a lacuna, read तदस्य शब्दयनवा, which I have altered by conjecture into तदास्यशब्दयन्वा.—l. 27. प्रीणनात् A. Ca. B1. 4.—P. 717. l. 5. (73, 2.) धाम च B4 sec. m. धाममिव A. Ca. B1. C2.—P. 718. l. 11. (73, 6.) अभिमन्यमानाः B1. Ca. अतिमं A. M1. In Ca अभि° is so written that it could easily be misread for अति°.—l. 13. नरद्यापाहासत ॥ नरस्य लमहासत A. Ca. नरस्य जपहास B1.—l. 22. (73, 7.) गोपया A. B4. Ca. C2. गोपाया B1. See Ait. Br. l. 27.—l. 24. मध्यमवाचः पुत्रा मरुतः स्वशो वाचा वशिनो भवन्ति ॥ This is merely a conjectural reading. The MSS. give the following readings: मध्यमवाचा प्र प्र मरुते शसः वाचा वशिनो भवन्ति A. Ca. C2; मध्यमवाचा प्र प्र सह ते शसः वाचा वशिनो भवन्ति B4; मध्यमवाचा प्र प्र मरुतो शः वाचा वशिनो भवति B1.—P. 719. l. 15. (73, 9.) लेख्यां ॥ लेख्यं MSS.

P. 719. l. 27. (74, 1.) पृथुतरं A. Ca. C2. B4. पृथुतमं B1.—P. 720. l. 4. (74, 2.) गतिर्निघातः ॥ गच्छते निघातः A. गच्छते निघातः Ca. C2. Af. गच्छतेर्निघातः B4. गति विघातः B1.—l. 13. (74, 3.) इंद्रः शतसहस्रसंख्याकहरिभिः सह गंतुं मार्गो विस्तीर्णो भवेदित्यर्थः B1. इंद्रः शतसहस्रसंख्याके हरिभिः सह गंतुं मार्गो विस्तीर्णो भवेदित्यर्थः A. Ca. C2. Af; also B4, except मार्गो.—l. 27. (74, 4.) मापोरिवे हन्ति ॥ मायोरिवे हन्ति A. Ca. C2. B4. Af. मागोरिवे हन्ति B1. This is evidently a quotation of an *Unādi-sūtra*, which, however, does not occur in our editions. In *Un. IV. 101*, *peru* is derived by *मिपीभ्यां हः*. In I. 38, *Uggyvaladatta* quotes an *ākṛitigana* in which *peru* occurs. But in our passage *peru* and *meru* are evidently derived from the roots *mâ* and *pâ*, and the vowel is changed to *i* before *run*. I can find no trace of this *Sūtra*, and I therefore can give the reading इत्वे only as conjectural.—P. 721. l. 12. (74, 6.) नाभस्तपसो बाधिकाः ॥ नाभा तपसो बाधिकाः A. Ca. Af. नामः तपसो बाधिकाः C2. नभो तपसो बा° B4. नामः नभसो बाधिकाः B1. नामो नभसो वा M1. See *Ngh. II. 19.*—ll. 17, 19, and 25. (74, 7.) कबंधं S1. S2. S3. S4. P1. P4. कबंधं S3 sec. m. (?) P3. A. Ca. B1. Af (twice). See *Rv. V. 54, 8. 85, 3; VIII. 7, 10.*

P. 722. l. 20. (75, 1.) चायतेरसुनि चन इति A. B4. Ca. C2. Af. चायतेरसुनि च इति B1.—P. 723. l. 1. (75, 2.) नक्षत्रं A. Ca. Af. नाक्षत्रं B1.—l. 31. (75, 5.) वचनवंतः. This is the reading of all the MSS. of *Sâyana*, also of the *Nirukta* MSS. which I could consult. *Nir. Roth* and *SS.* read वंचनवंतः. See *Nir. SS. vol. ii. p. 418.* The commentary has वंचनवंतः संमोहयितारः, *ibidem* p. 423.

P. 726. l. 1. (77, 1.) सोमः वज्रे इंद्रस्य साधने A. Ca. Af. सोमे वज्र इंद्रस्य साधने B1.—l. 11. (77, 2.) किं रजः ॥ किंच रजः A. Ca. C2. B1. 4. Af.—l. 19. (77, 3.) उपरता अत्रेत्युपराः ॥ उपरता च अत्रेत्युपरा A. Ca. Af. उपरता च अत्रेत्युपचारः B1.—P. 727. l. 5. (77, 5.) वृज्जिनेष्वरिष्टेषु 1. All the MSS. (A. Ca. C2. Af. B1. 4) have वृज्जिनेषु instead of वृज्जिनेषु, which is the reading of the MSS. of the texts, with the accent on the second syllable. As *Sâyana* seems to have read वृज्जिनेषु I have left this reading, though it is clearly wrong.

P. 728. l. 1. (78, 3.) सेचनशीलं A. Ca. C2. B1. सेचनं शीलं B4. सेवनशीलं Af.

P. 729. l. 13. (79, 3.) समरीत ॥ As all MSS. except B1, where the word is left

out, read समरीत्, Sâyana may, by mistake, have read समरीत् instead of समरीत्. In B I we have सा यथा त प्राप्नोति etc.

P. 730. l. 13. (80, 1.) चि दियुते B I. दिवि युलोके A. Ca. C 2. B 4.

P. 732. l. 1. (81, 2.) सोमसजुषां ॥ सोमसजोषां A. Ca. C 2. B I. 4.

P. 735. l. 13. (83, 4.) पशुसमूहस्वामी A. B I. Ca. पाशं? See Nir. IV. 2.—l. 22. (83, 5.) निर्वोहुं B I. निवोहुं A. Ca. M I.

P. 736. l. 28. (84, 4.) वायुभिरिव ॥ वायुरेव A. Ca. C 2. B I. 4.

P. 737. l. 24. (85, 2.) संघामात् A. Ca. B I. 4; deest in C 2. संघामान्?—P. 739. l. 27. (85, 11.) उपाकृतं 1. Sâyana seems to have read उप। पत्तिऽवांसं 1.

P. 740. l. 10. (86.) आकृष्टा इति A. Ca. B I. 4. आतुष्टा C 2.—l. 11. नीवावरी इति A. Ca. B I. 4. C 2.—l. 12. पृथय इति A. Ca. B I. 4. C 2.—l. 13. आकृष्टा माषा A. Ca. B 4. अकृष्टा माषा B I. आकृष्टा माषा C 2.—l. 15. आकृष्टा A. Ca. B I. 4. आकृष्टा C 2. अकृष्टा Anukr.—l. 16. पृथयो ॥ प्रथयो A. Ca. B 4. C 2. पृथये B I.—It is clear that Sâyana took तृतीये त्रयः for त्रयः, the three companies of Rishis mentioned before. Shadgurusishya takes it for अत्रयः. He writes चतुर्थे दशर्चे अत्रय इतिनामानः. See Aufrecht, Rig-veda, vol. ii. p. 495, note; Anukr. M. pp. 34 and 146.—l. 21. (86, 1.) From मदा to वडवा left out in A. Ca.—P. 743. l. 8. (86, 11.) अभिक्रदन् and अभ्यर्षति MSS.—P. 744. l. 29. (86, 17.) अभ्यर्षिभ्यः B I. अभिशिभ्यः A. Ca. M I.—P. 745. l. 23. (86, 20.) After इंद्रस्य A. Ca. C 2 and B 4 add यजमानस्य.—l. 32. (86, 21.) एकविंशतिं गा ऋत्विष्युखेन B I. एकविंशति वारान् त्वङ्मुखेन A. Ca. एकविंशति चारान् त्वङ्मुखेन B 4. एकविंशति वारात् त्व - खेन C 2. The readings in all the MSS. except B I are intended for एकविंशतिवारं.—P. 747. l. 12. (86, 26.) सुवर्त्मानि MSS.—l. 14. After कर्वाण इत्यर्थः B I adds यद्वा गासद्विकारीणि क्षीराणि कर्वाण इत्यर्थः 1.—l. 23. (86, 27.) After गोभिः we expect पयोभिः or क्षीरेण; पृष्ठे, too, is left unexplained by Sâyana.—P. 748. l. 5. (86, 29.) समुद्रो वर्षसाधनोऽपां B 4 sec. m. ंद्रो वर्षसाधनां पां A. Ca. ंद्रो वर्षसाधनो पां C 2. समुद्रवर्षसाधनो नि B I.—l. 20. (86, 31.) अव चक्रददवक्रदन् ॥ अवचक्रदत् अवक्रदत् B I. अवचक्रदन् अवचक्रदत् A. अवचक्रदन् अवक्रदत् Ca. अवचक्रदन् अवदं क्रदत् C 2. अवचक्रदत् अवक्रदन् (ःक्रदन् sec. m.) B 4. Sâyana takes अवचक्रदत् as a participle, in spite of the accent.—P. 749. l. 6. (86, 33.) Sâyana leaves out पवते, and seems to have read नुभिः instead of हरिः.—P. 750. l. 5. (86, 37.) वीयसे गच्छसि वी गत्यादिषु A. Ca. वियसे गच्छसि वी गत्यादिषु B I.—P. 753. l. 3. (86, 48.) One expects यतः क्रतुवित् अतः सुत्य इत्यभिप्रायः 1.

P. 753. l. 15. (87, 1.) After पृथमानो B I reads ऽभ्यर्षे वाजं संघामं वाञ्छिनं बलवंतं etc.—

P. 754. ll. 9 and 11. (87, 5.) अस्त्रं ॥ S 3. अस्त्रं ॥ S 1. अस्त्रं ॥ S 2. S 4. A text. अस्त्रं Pada MSS. Cf. Rv. IX. 46, 1.—P. 755. l. 5. (87, 8.) पात्रं स्वयंप्राप्तं ॥ प्राप्तं स्वयंप्राप्तं C 2. पात्रं स्वया प्राप्तं ॥ B I. प्राप्तं स्वया प्राप्तं A. Ca. B 4. पात्रं तथा प्रा० M I.

P. 756. l. 4. (88, 2.) ंद्विरोधात् ॥ ंद्विरोधाधीनि A. Ca. C 2. ंद्विरोधारत् B I. ंद्विरोधादीनि B 4 sec. m.—l. 11. (88, 3.) हवमाङ्गानमाकर्षं A. Ca. C 2. B I. 4. हव आङ्गानमाकर्षं /

P. 757. l. 28. (89, 1.) अथाः । व्याप्नोषि । A. Ca. C 2. B I. 4.—l. 29. न्यसदत् । निषीदति ॥ A great deal of the commentary is lost in all the MSS., there being no explanation of the last pāda. This has produced a confusion in the remaining commentary. A. Ca.

all the other MSS.: हनु अधिषण इत्याम्नामानास्वनुस्थानिधिषवणफलके etc.—l. 25. After समस्वरन् संगच्छंते all the MSS., except B1, which has a lacuna, read तदस्य शब्दयनवा, which I have altered by conjecture into तदास्यशब्दयन्वा.—l. 27. प्रीणनात् A. Ca. B1. 4.—P. 717. l. 5. (73, 2.) धाम च B4 sec. m. धाममिव A. Ca. B1. C2.—P. 718. l. 11. (73, 6.) अभिमन्यमानाः B1. Ca. अतिमं A. M1. In Ca अभि° is so written that it could easily be misread for अति°.—l. 13. नरद्यापाहासत ॥ नरस्य लमहासत A. Ca. नरस्य जपहास B1.—l. 22. (73, 7.) गोपया A. B4. Ca. C2. गोपाया B1. See Ait. Br. l. 27.—l. 24. मध्यमवाचः पुत्रा मरुतः स्वशो वाचा वशिनो भवन्ति ॥ This is merely a conjectural reading. The MSS. give the following readings: मध्यमवाचा प्र प्र मरुते शसः वाचा वशिनो भवन्ति A. Ca. C2; मध्यमवाचा प्र प्र सह ते शसः वाचा वशिनो भवन्ति B4; मध्यमवाचा प्र प्र मरुतो शः वाचा वशिनो भवति B1.—P. 719. l. 15. (73, 9.) लेख्यां ॥ लेख्यं MSS.

P. 719. l. 27. (74, 1.) पृथुतरं A. Ca. C2. B4. पृथुतमं B1.—P. 720. l. 4. (74, 2.) गतिर्निघातः ॥ गच्छते निघातः A. गच्छते निघातः Ca. C2. Af. गच्छतेर्निघातः B4. गति विघातः B1.—l. 13. (74, 3.) इंद्रः शतसहस्रसंख्याकहरिभिः सह गंतुं मार्गो विस्तीर्णो भवेदित्यर्थः B1. इंद्रः शतसहस्रसंख्याके हरिभिः सह गंतुं मार्गो विस्तीर्णो भवेदित्यर्थः A. Ca. C2. Af; also B4, except मार्गो.—l. 27. (74, 4.) मापोरिवे हन्ति ॥ मायोरिवे हन्ति A. Ca. C2. B4. Af. मागोरिवे हन्ति B1. This is evidently a quotation of an *Unādi-sūtra*, which, however, does not occur in our editions. In *Un. IV. 101*, *peru* is derived by *मिपीभ्यां हः*. In I. 38, *Uggyvaladatta* quotes an *ākṛitigana* in which *peru* occurs. But in our passage *peru* and *meru* are evidently derived from the roots *mâ* and *pâ*, and the vowel is changed to *i* before *run*. I can find no trace of this *Sūtra*, and I therefore can give the reading इत्वे only as conjectural.—P. 721. l. 12. (74, 6.) नाभस्तपसो बाधिकाः ॥ नाभा तपसो बाधिकाः A. Ca. Af. नामः तपसो बाधिकाः C2. नभो तपसो बा° B4. नामः नभसो बाधिकाः B1. नामो नभसो वा M1. See *Ngh. II. 19.*—ll. 17, 19, and 25. (74, 7.) कबंधं S1. S2. S3. S4. P1. P4. कबंधं S3 sec. m. (?) P3. A. Ca. B1. Af (twice). See *Rv. V. 54, 8. 85, 3; VIII. 7, 10.*

P. 722. l. 20. (75, 1.) चायतेरसुनि चन इति A. B4. Ca. C2. Af. चायतेरसुनि च इति B1.—P. 723. l. 1. (75, 2.) नक्षत्रं A. Ca. Af. नाक्षत्रं B1.—l. 31. (75, 5.) वचनवंतः. This is the reading of all the MSS. of *Sâyana*, also of the *Nirukta* MSS. which I could consult. *Nir. Roth* and *SS.* read वंचनवंतः. See *Nir. SS. vol. ii. p. 418.* The commentary has वंचनवंतः संमोहयितारः, *ibidem* p. 423.

P. 726. l. 1. (77, 1.) सोमः वज्रे इंद्रस्य साधने A. Ca. Af. सोमे वज्र इंद्रस्य साधने B1.—l. 11. (77, 2.) किं रजः ॥ किंच रजः A. Ca. C2. B1. 4. Af.—l. 19. (77, 3.) उपरता अत्रेत्युपराः ॥ उपरता च अत्रेत्युपरा A. Ca. Af. उपरता च अत्रेत्युपचारः B1.—P. 727. l. 5. (77, 5.) वृज्जिनेष्वरिष्टेषु । All the MSS. (A. Ca. C2. Af. B1. 4) have वृज्जिनेषु instead of वृज्जिनेषु, which is the reading of the MSS. of the texts, with the accent on the second syllable. As *Sâyana* seems to have read वृज्जिनेषु I have left this reading, though it is clearly wrong.

P. 728. l. 1. (78, 3.) सेचनशीलं A. Ca. C2. B1. सेचनं शीलं B4. सेवनशीलं Af.

P. 729. l. 13. (79, 3.) समरीत ॥ As all MSS. except B1, where the word is left

out, read समरीत्, Sâyana may, by mistake, have read समरीत् instead of समरीत्. In B I we have सा यथा त प्राप्नोति etc.

P. 730. l. 13. (80, 1.) चि दियुते B I. दिवि युलोके A. Ca. C 2. B 4.

P. 732. l. 1. (81, 2.) सोमसजुषां ॥ सोमसजोषां A. Ca. C 2. B I. 4.

P. 735. l. 13. (83, 4.) पशुसमूहस्वामी A. B I. Ca. पाशं? See Nir. IV. 2.—l. 22. (83, 5.) निर्वोहुं B I. निवोहुं A. Ca. M I.

P. 736. l. 28. (84, 4.) वायुभिरिव ॥ वायुरेव A. Ca. C 2. B I. 4.

P. 737. l. 24. (85, 2.) संघामात् A. Ca. B I. 4; deest in C 2. संघामान्?—P. 739. l. 27. (85, 11.) उपाकृतं 1. Sâyana seems to have read उप। पत्तिऽवांसं 1.

P. 740. l. 10. (86.) आकृष्टा इति A. Ca. B I. 4. आतुष्टा C 2.—l. 11. नीवावरी इति A. Ca. B I. 4. C 2.—l. 12. पृथय इति A. Ca. B I. 4. C 2.—l. 13. आकृष्टा माषा A. Ca. B 4. अकृष्टा माषा B I. आकृष्टा माषा C 2.—l. 15. आकृष्टा A. Ca. B I. 4. आकृष्टा C 2. अकृष्टा Anukr.—l. 16. पृथयो ॥ प्रथयो A. Ca. B 4. C 2. पृथये B I.—It is clear that Sâyana took तृतीये त्रयः for त्रयः, the three companies of Rishis mentioned before. Shadgurusishya takes it for अत्रयः. He writes चतुर्थे दशर्चे अत्रय इतिनामानः. See Aufrecht, Rig-veda, vol. ii. p. 495, note; Anukr. M. pp. 34 and 146.—l. 21. (86, 1.) From मदा to वडवा left out in A. Ca.—P. 743. l. 8. (86, 11.) अभिक्रदन् and अभ्यर्षति MSS.—P. 744. l. 29. (86, 17.) अभ्यर्षिभ्यः B I. अभिशिभ्यः A. Ca. M I.—P. 745. l. 23. (86, 20.) After इंद्रस्य A. Ca. C 2 and B 4 add यजमानस्य.—l. 32. (86, 21.) एकविंशतिं गा ऋत्विष्युखेन B I. एकविंशति वारान् त्वङ्मुखेन A. Ca. एकविंशति चारान् त्वङ्मुखेन B 4. एकविंशति वारात् त्व - खेन C 2. The readings in all the MSS. except B I are intended for एकविंशतिवारं.—P. 747. l. 12. (86, 26.) सुवर्त्मानि MSS.—l. 14. After कर्वाण इत्यर्थः B I adds यद्वा गासद्विकारीणि क्षीराणि कर्वाण इत्यर्थः 1.—l. 23. (86, 27.) After गोभिः we expect पयोभिः or क्षीरेण; पृष्ठे, too, is left unexplained by Sâyana.—P. 748. l. 5. (86, 29.) समुद्रो वर्षसाधनोऽपां B 4 sec. m. ंद्रो वर्षसाधनां पां A. Ca. ंद्रो वर्षसाधनो पां C 2. समुद्रवर्षसाधनो नि B I.—l. 20. (86, 31.) अव चक्रददवक्रदन् ॥ अवचक्रदत् अवक्रदत् B I. अवचक्रदन् अवचक्रदत् A. अवचक्रदन् अवक्रदत् Ca. अवचक्रदन् अवदं क्रदत् C 2. अवचक्रदत् अवक्रदन् (ःक्रदन् sec. m.) B 4. Sâyana takes अवचक्रदत् as a participle, in spite of the accent.—P. 749. l. 6. (86, 33.) Sâyana leaves out पवते, and seems to have read नुभिः instead of हरिः.—P. 750. l. 5. (86, 37.) वीयसे गच्छसि वी गत्यादिषु A. Ca. वियसे गच्छसि वी गत्यादिषु B I.—P. 753. l. 3. (86, 48.) One expects यतः क्रतुवित् अतः सुत्य इत्यभिप्रायः 1.

P. 753. l. 15. (87, 1.) After पृथमानो B I reads ऽभ्यर्षे वाजं संघामं वाञ्छिनं बलवंतं etc.—

P. 754. ll. 9 and 11. (87, 5.) अस्त्रं ३ S 3. अस्त्रं ३ S 1. अस्त्रं ३ S 2. S 4. A text. अस्त्रं Pada MSS. Cf. Rv. IX. 46, 1.—P. 755. l. 5. (87, 8.) पात्रं स्वयंप्राप्तं ॥ प्राप्तं स्वयंप्राप्तं C 2. पात्रं स्वया प्राप्तं ॥ B I. प्राप्तं स्वया प्राप्तं A. Ca. B 4. पात्रं तथा प्रा० M I.

P. 756. l. 4. (88, 2.) ंद्विरोधात् ॥ ंद्विरोधाधीनि A. Ca. C 2. ंद्विरोधारत् B I. ंद्विरोधादीनि B 4 sec. m.—l. 11. (88, 3.) हवमाङ्गानमाकर्षं A. Ca. C 2. B I. 4. हव आङ्गानमाकर्षं!

P. 757. l. 28. (89, 1.) अथाः । व्याप्नोषि । A. Ca. C 2. B I. 4.—l. 29. न्यसदत् । निषीदति ॥ A great deal of the commentary is lost in all the MSS., there being no explanation of the last pāda. This has produced a confusion in the remaining commentary. A. Ca.

P. 796. l. 4. (99, 6.) आदधत् before आदधाति B1. M1.

P. 798. l. 5. (100, 8.) परि यासि परिगच्छसि A. B1. Ca.—l. 12. (100, 9.) अति B1. अभि A. Ca. M1.

P. 799. l. 1. (101, 1.) पुरःस्थितजयस्य ॥ पुरःस्थितस्य जयस्य A. Ca. B1. 4. पुरस्थितस्य C2.—P. 801. l. 23. (101, 13.) मारकः कर्मविघ्नकारी च्वा A. Ca. C2. B4. मारककर्मो विघ्नकारी B1.—l. 24. संसाधकं A. Ca. B4. साधकं B1; deest in C2. राधकं M1. Cf. Dh. 27, 16: राध संसिद्धी.—l. 25. अपराद्धं मखं ॥ अयगद्धमखं A. अयराद्धमखं Ca. अपराद्धमखं C2. अयरोद्धमखं B4. अपराद्धं मखं CB. Lacuna in B1.

P. 803. l. 6. (102, 3.) धारया आत्मीयया विधारय । किंच A. Ca. C2. B4. B1. I have left the reading of the MSS., though I believe that the original reading was धारयात्मीयया धारया पृष्ठेषु. The insertion of विधारय, without any excuse for it, is not in Sâyana's style. In the commentary to Sv. II. 3, 2, 18, 3, Sâyana, as far as my MS. allows me to see, has no such insertion. The edition, however, has धारया आत्मीयया वि धारया किंच (Bibl. Ind. vol. iii. p. 651). The Sâma-veda has ऐरयत्, and the commentator says ऐरयदेरयेति पाठी.

P. 804. l. 14. (103, 1.) जुजोषते प्रीयमाणाय यद्वा मतिभिः from B1.—l. 25. (103, 3.) च्वावधितारं A. Ca. चारयितारं B1.

P. 805. l. 19. (104.) काश्चर्यो ॥ काश्चर्यो A. B1. Ca. M1.—P. 806. l. 20. (104, 5.) अस्मदादीनां B4 sec. m. अस्मदीनां A. Ca. C2. B4. अस्मदीयानां B1.

P. 808. l. 23. (106, 2.) लोकिर्ज्ञां B1. लोकिर्ज्ञां A. Ca. लोके ज्ञां M1.—l. 27. (106, 3.) धनुः गृं B1. धनुगृं A. Ca. धनं गृं M1.—P. 809. l. 29. (106, 9.) वृष्टिमभि दीर्यैः B1. वृष्टिमिर्द्यैः A. Ca.

P. 812. l. 8. (107, 5.) सह तिष्ठत्यत्रेति सधस्यं B1. मह तिष्ठतं A. Ca.—l. 23. (107, 7.) सोमः ॥ सोमो भवन् A. Ca. सोमो भवान् B1.—l. 24. अत्यंतं देवकामो ॥ अत्यंतकामो A. Ca. M1. B1 has गानुवित्तमः अत्यंतं ॥ कामोभवः etc., the words between being lost. See Rv. Bh. IX. 49, 3.—P. 813. l. 24. (107, 11.) A. Ca. M1, but not B1, insert व्यवधायकानि कुर्वाणः सन् आ पवस इति शेषः । हरिर्हरितवर्णः after तिरस्कुर्वन्, a repetition from the preceding verse.—P. 814. l. 16. (107, 14.) रसमभि पवंते B1. रसं ग्रामेषु प्रेरयंति अति पवंते A. Ca.—l. 24. (107, 15.) The first बृहद्दृतं is explained in A. Ca. C2 as सत्यभूतः; in B1 as सत्यभूतं; B4 has अतं, and changed it to अतः.—P. 815. l. 20. (107, 19.) रारण रणेर्लिटि उं B1. रारण रमे रणेर्लिटि उं A. Ca.—P. 817. l. 13. (107, 26.) आत्मनो B1. आत्मानं A. Ca.

P. 818. l. 1. (108, 2.) स्वर्दृशः सर्वस्य दर्शकस्य ॥ ईदृशः सर्वस्य दर्शकस्य A. Ca. C2. स्वर्विदः स्वर्गलोकस्य B1.—l. 7. (108, 3.) घुषिर् विशब्दने ॥ घुषिर् विशब्दने B1. घुषिर्विशते A. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 31, 10. 33, 8; Dh. 17, 1. 33, 53.—l. 13. (108, 4.) एतन्नामकोऽंगिरा ॥ त एतन्नामको गि द्वा ऋ A. एतन्नामकोऽंगि द्वा Ca. एतन्नामकोऽंगि C2. एतन्नामकाऽद्वा B4. एतन्नामको भिरा B1.—l. 16. आमुवन् ॥ आनखोमुवन् A. Ca. अनाशिरे व्यामुवन् B1.—P. 819. l. 6. (108, 7.) स्रोतव्यं ॥ तव्यं A. Ca. स्रोथं B1.—वनक्रचं उदकानां अर्षकं A. Ca. वनक्रचं उदकानां षकं C2. वनक्रचं उदकानां वर्षकं B1. The MSS. of the text read वनक्रचं. Sâyana derives ऋच from ऋषो गती, cf. Rv. Bh. I. 22, 15. 41, 4; but ऋच from ह्यच विलेखने, cf. Rv. Bh. VIII. 1, 2. 76, 11.

out, read समरीत्, Sâyana may, by mistake, have read समरीत् instead of समरीत्. In B I we have सा यथा त प्राप्नोति etc.

P. 730. l. 13. (80, 1.) चि दियुते B I. दिवि युलोके A. Ca. C 2. B 4.

P. 732. l. 1. (81, 2.) सोमसजुषां ॥ सोमसजोषां A. Ca. C 2. B I. 4.

P. 735. l. 13. (83, 4.) पशुसमूहस्वामी A. B I. Ca. पाशं? See Nir. IV. 2.—l. 22. (83, 5.) निर्वोहुं B I. निवोहुं A. Ca. M I.

P. 736. l. 28. (84, 4.) वायुभिरिव ॥ वायुरेव A. Ca. C 2. B I. 4.

P. 737. l. 24. (85, 2.) संघामात् A. Ca. B I. 4; deest in C 2. संघामान्?—P. 739. l. 27. (85, 11.) उपाकृतं 1. Sâyana seems to have read उप। पत्तिऽवांसं 1.

P. 740. l. 10. (86.) आकृष्टा इति A. Ca. B I. 4. आतुष्टा C 2.—l. 11. नीवावरी इति A. Ca. B I. 4. C 2.—l. 12. पृथय इति A. Ca. B I. 4. C 2.—l. 13. आकृष्टा माषा A. Ca. B 4. अकृष्टा माषा B I. आकृष्टा माषा C 2.—l. 15. आकृष्टा A. Ca. B I. 4. आकृष्टा C 2. अकृष्टा Anukr.—l. 16. पृथयो ॥ प्रथयो A. Ca. B 4. C 2. पृथये B I.—It is clear that Sâyana took तृतीये त्रयः for त्रयः, the three companies of Rishis mentioned before. Shadgurusishya takes it for अत्रयः. He writes चतुर्थे दशर्चे अत्रय इतिनामानः. See Aufrecht, Rig-veda, vol. ii. p. 495, note; Anukr. M. pp. 34 and 146.—l. 21. (86, 1.) From मदा to वडवा left out in A. Ca.—P. 743. l. 8. (86, 11.) अभिक्रदन् and अभ्यर्षति MSS.—P. 744. l. 29. (86, 17.) अभ्यर्षिभ्यः B I. अभिशिभ्यः A. Ca. M I.—P. 745. l. 23. (86, 20.) After इंद्रस्य A. Ca. C 2 and B 4 add यजमानस्य.—l. 32. (86, 21.) एकविंशतिं गा ऋत्विष्युखेन B I. एकविंशति वारान् त्वङ्मुखेन A. Ca. एकविंशति चारान् त्वङ्मुखेन B 4. एकविंशति वारात् त्व - खेन C 2. The readings in all the MSS. except B I are intended for एकविंशतिवारं.—P. 747. l. 12. (86, 26.) सुवर्त्मानि MSS.—l. 14. After कर्वाण इत्यर्थः B I adds यद्वा गास्तद्विकारीणि क्षीराणि कर्वाण इत्यर्थः 1.—l. 23. (86, 27.) After गोभिः we expect पयोभिः or क्षीरेण; पृष्ठे, too, is left unexplained by Sâyana.—P. 748. l. 5. (86, 29.) समुद्रो वर्षसाधनोऽपां B 4 sec. m. ंद्रो वर्षसाधनां पां A. Ca. ंद्रो वर्षसाधनो पां C 2. समुद्रवर्षसाधनो नि B I.—l. 20. (86, 31.) अव चक्रददवक्रदन् ॥ अवचक्रदत् अवक्रदत् B I. अवचक्रदन् अवचक्रदत् A. अवचक्रदन् अवक्रदत् Ca. अवचक्रदन् अवदं क्रदत् C 2. अवचक्रदत् अवक्रदन् (ःक्रदन् sec. m.) B 4. Sâyana takes अवचक्रदत् as a participle, in spite of the accent.—P. 749. l. 6. (86, 33.) Sâyana leaves out पवते, and seems to have read नृभिः instead of हरिः.—P. 750. l. 5. (86, 37.) वीयसे गच्छसि वी गत्यादिषु A. Ca. वियसे गच्छसि वी गत्यादिषु B I.—P. 753. l. 3. (86, 48.) One expects यतः क्रतुवित् अतः सुत्य इत्यभिप्रायः 1.

P. 753. l. 15. (87, 1.) After पृथमानो B I reads ऽभ्यर्षे वाजं संघामं वाञ्छिनं बलवंतं etc.—

P. 754. ll. 9 and 11. (87, 5.) अस्त्रं ॥ S 3. अस्त्रं ॥ S 1. अस्त्रं ॥ S 2. S 4. A text. अस्त्रं Pada MSS. Cf. Rv. IX. 46, 1.—P. 755. l. 5. (87, 8.) पात्रं स्वयंप्राप्तं ॥ प्राप्तं स्वयंप्राप्तं C 2. पात्रं स्वया प्राप्तं ॥ B I. प्राप्तं स्वया प्राप्तं A. Ca. B 4. पात्रं तथा प्रा० M I.

P. 756. l. 4. (88, 2.) ंद्विरोधात् ॥ ंद्विरोधाधीनि A. Ca. C 2. ंद्विरोधारत् B I. ंद्विरोधादीनि B 4 sec. m.—l. 11. (88, 3.) हवमाङ्गानमाकर्षं A. Ca. C 2. B I. 4. हव आङ्गानमाकर्षं!

P. 757. l. 28. (89, 1.) अथाः । व्याप्नोषि । A. Ca. C 2. B I. 4.—l. 29. न्यसदत् । निषीदति ॥ A great deal of the commentary is lost in all the MSS., there being no explanation of the last pāda. This has produced a confusion in the remaining commentary. A. Ca.

out, read समरीत्, Sâyana may, by mistake, have read समरीत् instead of समरीत्. In B I we have सा यथा त प्राप्नोति etc.

P. 730. l. 13. (80, 1.) चि दियुते B I. दिवि युलोके A. Ca. C 2. B 4.

P. 732. l. 1. (81, 2.) सोमसजुषां ॥ सोमसजोषां A. Ca. C 2. B I. 4.

P. 735. l. 13. (83, 4.) पशुसमूहस्वामी A. B I. Ca. पाशं? See Nir. IV. 2.—l. 22. (83, 5.) निर्वोहुं B I. निवोहुं A. Ca. M I.

P. 736. l. 28. (84, 4.) वायुभिरिव ॥ वायुरेव A. Ca. C 2. B I. 4.

P. 737. l. 24. (85, 2.) संघामात् A. Ca. B I. 4; deest in C 2. संघामान्?—P. 739. l. 27. (85, 11.) उपाकृतं 1. Sâyana seems to have read उप । पत्तिऽवांसं ।

P. 740. l. 10. (86.) आकृष्टा इति A. Ca. B I. 4. आतुष्टा C 2.—l. 11. नीवावरी इति A. Ca. B I. 4. C 2.—l. 12. पृथय इति A. Ca. B I. 4. C 2.—l. 13. आकृष्टा माषा A. Ca. B 4. अकृष्टा माषा B I. आकृष्टा माषा C 2.—l. 15. आकृष्टा A. Ca. B I. 4. आकृष्टा C 2. अकृष्टा Anukr.—l. 16. पृथयो ॥ प्रथयो A. Ca. B 4. C 2. पृथये B I.—It is clear that Sâyana took तृतीये त्रयः for त्रयः, the three companies of Rishis mentioned before. Shadgurusishya takes it for अत्रयः. He writes चतुर्थे दशर्चे अत्रय इतिनामानः. See Aufrecht, Rig-veda, vol. ii. p. 495, note; Anukr. M. pp. 34 and 146.—l. 21. (86, 1.) From मदा to वडवा left out in A. Ca.—P. 743. l. 8. (86, 11.) अभिक्रदन् and अभ्यर्षति MSS.—P. 744. l. 29. (86, 17.) अभ्यर्षिभ्यः B I. अभिशिभ्यः A. Ca. M I.—P. 745. l. 23. (86, 20.) After इंद्रस्य A. Ca. C 2 and B 4 add यजमानस्य.—l. 32. (86, 21.) एकविंशतिं गा ऋत्विष्युखेन B I. एकविंशति वारान् त्वङ्गुखेन A. Ca. एकविंशति चारान् त्वङ्गुखेन B 4. एकविंशति वारात् त्व - खेन C 2. The readings in all the MSS. except B I are intended for एकविंशतिवारं.—P. 747. l. 12. (86, 26.) सुवर्त्मानि MSS.—l. 14. After कर्वाण इत्यर्थः B I adds यद्वा गास्तद्विकारीणि क्षीराणि कर्वाण इत्यर्थः ।—l. 23. (86, 27.) After गोभिः we expect पयोभिः or क्षीरेण; पृष्ठे, too, is left unexplained by Sâyana.—P. 748. l. 5. (86, 29.) समुद्रो वर्षसाधनोऽपां B 4 sec. m. ंद्रो वर्षसाधनां पां A. Ca. ंद्रो वर्षसाधनो पां C 2. समुद्रवर्षसाधनो नि B I.—l. 20. (86, 31.) अव चक्रददवक्रदन् ॥ अवचक्रदत् अवक्रदत् B I. अवचक्रदन् अवचक्रदत् A. अवचक्रदन् अवक्रदत् Ca. अवचक्रदन् अवदं क्रदत् C 2. अवचक्रदत् अवक्रदन् (°क्रदन् sec. m.) B 4. Sâyana takes अवचक्रदत् as a participle, in spite of the accent.—P. 749. l. 6. (86, 33.) Sâyana leaves out पवते, and seems to have read नुभिः instead of हरिः.—P. 750. l. 5. (86, 37.) वीयसे गच्छसि वी गत्यादिषु A. Ca. वियसे गच्छसि वी गत्यादिषु B I.—P. 753. l. 3. (86, 48.) One expects यतः क्रतुवित् अतः सुत्य इत्यभिप्रायः ।

P. 753. l. 15. (87, 1.) After पृथमानो B I reads ऽभ्यर्षे वाजं संघामं वाञ्छिनं बलवंतं etc.—

P. 754. ll. 9 and 11. (87, 5.) अस्त्रं ॥ S 3. अस्त्रं ॥ S 1. अस्त्रं ॥ S 2. S 4. A text. अस्त्रं Pada MSS. Cf. Rv. IX. 46, 1.—P. 755. l. 5. (87, 8.) पात्रं स्वयंप्राप्तं ॥ प्राप्तं स्वयंप्राप्तं C 2. पात्रं स्वया प्राप्तं ॥ B I. प्राप्तं स्वया प्राप्तं A. Ca. B 4. पात्रं तथा प्रा० M I.

P. 756. l. 4. (88, 2.) ंद्विरोधात् ॥ ंद्विरोधाधीनि A. Ca. C 2. ंद्विरोधारत् B I. ंद्विरोधादीनि B 4 sec. m.—l. 11. (88, 3.) हवमाङ्गानमाकर्षं A. Ca. C 2. B I. 4. हव आङ्गानमाकर्षं ।

P. 757. l. 28. (89, 1.) अथाः । व्याप्नोषि । A. Ca. C 2. B I. 4.—l. 29. न्यसदत् । निषीदति ॥ A great deal of the commentary is lost in all the MSS., there being no explanation of the last pāda. This has produced a confusion in the remaining commentary. A. Ca.

॥ अथ सप्तमं मंडलं ॥

अथ सप्तमं मंडलमारभ्यते । तस्मिन्मंडले षडनुवाकाः । प्रथमेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि । तत्रापि नर इति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अपि पंचाधिका विराजोऽष्टादशाद्या इति । सप्तमं मंडलं वसिष्ठोऽपश्यदित्युक्तत्वान्मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टादश विराजस्त्वैकादशकाः शिष्टा अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुभः । मंडलादिपरिभाषयाभिदेवता ॥ विश्वजितीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । विश्वजितोऽपि नर इत्याज्यं । आ० ८. ७. इति ॥ अत्रेयतुर्वीराख्ये चतुरात्रे चतुर्थेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूत्र्यते हि । अपि नर इति चतुर्थे । आ० १०. २. इति ॥ व्यूहे दशरात्रे चतुर्थेऽहनीदं सूक्तं आतवेदस्वनिविदानं । सूचितं च । अपि नर इत्यापिमाहृतं । आ० ८. ८. इति ॥ महाव्रतेऽपीदमाज्यशस्त्रं । तथैव पंचमारण्यके सूत्र्यते । आज्यप्रउगे विश्वजितः । ऐ० आ० ५. १. १. इति ॥ अविवाक्येऽहनि प्रातरनुवाके त्वमपि वसूनित्यादीनामनुष्टुभां स्थान आद्यनुचः प्रक्षेपणीयः । सूत्र्यते हि । दशमेऽहन्यनुष्टुभां स्थानेऽपि नरो दीधितिभिररखोरति तुचमापेये क्रती । आ० ८. १२. इति ॥ आद्याः षड्वचस्तस्मिन्नेवाहन्यापिमाहृतं शस्त्रे स्तोत्रियानुष्पायाः । सूचितं च । अपि नरो दीधितिभिररखोरिति स्तोत्रियानुष्पायाः । आ० ८. १२. इति ॥ मंडलादिहोमे ऽधिषा ॥ आधाने तृतीयायामिष्टीं प्रेड इति खिष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । प्रेडो अप इमो अप इति संयाज्ये । आ० २. १. इति ॥ एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिषु खिष्टकृतोऽनुवाक्या ॥ प्रायणीयेष्टीं सेदपिरपी-नित्यादिके द्वे खिष्टकृतो याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । सेदपिरपीरत्यस्त्वन्यानिनि द्वे संयाज्ये । आ० ४. ३. इति ॥ आधाने तृतीयायामिष्टाविमो अप इति खिष्टकृतो याज्या । सूचितं च । इमो अप इति संयाज्ये । आ० २. १. इति ॥ एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिविषा सौविष्टकृती याज्या ॥ प्रातरनुवाक आपेये क्रती त्रिष्टुभे कंदस्याश्विनशस्त्रे च त्वमपि सुहव इत्याद्याः पंचर्चः । सूचितं च । त्वमपि सुहवो रण्वसंदृक् । आ० ४. १३. इति ॥

अपि नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तच्युती जनयंत प्रशस्तं । दूरेदृशं गृहपतिमथर्यु ॥१॥
अपि । नरः । दीधितिऽभिः । अरण्योः । हस्तऽच्युती । जनयंत । प्रऽशस्तं । दूरेऽदृशं ।
गृहऽपतिं । अथर्यु ॥१॥

नरो नेतार ऋत्विजः प्रशस्तं प्रकर्षेण सुतं दूरेदृशं दूरे दृश्यमानं दूरे पश्यांतं वा गृहपतिं गृहाणां पालकमथर्युमागम्यमतनवंतं वापिमरखोरिविद्यमानं हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या हस्तगत्या दीधितिभिरंगुलिभिर्जनयंत । दीधितयोऽंगुलयो भवंति धीयंति कर्मसु । अरणी प्रत्यृत एने अपिः समरणज्जायत इति वा । हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्याजनयंत प्रशस्तं दूरेदर्शनं गृहपतिमतनवंतं । नि० ५. १०. इति ॥

तमपिमस्ते वसवो न्यृण्वन्सुप्रतिचक्षमवसे कुतश्चित् ।

दक्षाय्यो यो दम आस नित्यः ॥२॥

तं अपिं । अस्ते । वसवः । नि । ऋण्वन् । सुऽप्रतिचक्षं । अवसे । कुतः । चित् ।

दक्षाय्यः । यः । दमे । आस । नित्यः ॥२॥

योऽपिर्दमे गृहे दक्षाथ्यः पूजनीयो हविर्भिः समर्धनीयो वा नित्योऽजस्र आस बभूव तं सुप्रतिचक्षं
सुप्रतिदर्शनमपिं कुतश्चित् सर्वस्मादपि भयहेतोरवसे रक्षणाय वसवो वासका ये वसिष्ठा अस्ते गृहे नृपवन् ।
न्यदधुः ॥

प्रेङ्क्षो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्म्या यविष्ठ ।

त्वां शश्वंत उपं यंति वाजाः ॥ ३ ॥

प्रऽइङ्घः । अग्ने । दीदिहि । पुरः । नः । अजस्रया । सूर्म्या । यविष्ठ ।

त्वां । शश्वंतः । उपं । यंति । वाजाः ॥ ३ ॥

यविष्ठ युवतम हे अग्ने प्रेङ्घः प्रकर्षेण समिद्धस्त्वमजस्रयाशरणशीलया सूर्म्या ज्वालया नोऽस्मदर्थं पुरः
पुरस्तादाहवनीयायतने दीदिहि । दीप्यस्व । त्वां शश्वंतो बहवो वाजा अन्नानि हवींशुप यंति । उपगच्छंति ॥

प्र ते अग्रयोऽग्निभ्यो वरं निः सुवीरासः शोशुचंत द्युमंतः ।

यत्रा नरः समासते सुजाताः ॥ ४ ॥

प्र । ते । अग्रयः । अग्निभ्यः । वरं । निः । सुवीरासः । शोशुचंत । द्युमंतः ।

यत्र । नरः । संऽआसते । सुजाताः ॥ ४ ॥

अग्निभ्यो लौकिकेभ्योऽग्निभ्यो वरमत्यंतं द्युमंतो दीप्तिमंतः सुवीरासः कन्ध्याणपुत्रपीत्रप्रदास्तेऽग्रयो प्र
निः शोशुचंत । प्रकर्षेण नितरां दीप्यति । यत्र येष्वग्निषु सुजाताः सुजन्मानो नरः कर्मणां नेतारो यजमाना
ऋत्विजो वा समासते सहासते ॥

दा नो अग्ने धिया रयिं सुवीरं स्वपत्यं सहस्य प्रशस्तं ।

न यं यावा तरंति यातुमावान् ॥ ५ ॥

दाः । नः । अग्ने । धिया । रयिं । सुवीरं । सुऽअपत्यं । सहस्य । प्रऽशस्तं ।

न । यं । यावा । तरंति । यातुऽमावान् ॥ ५ ॥

सहस्राभिभवकुशल हे अग्ने सुवीरं शोभनपुत्रपीत्रोपितं स्वपत्यं शोभनपीत्रोपितं प्रशस्तं अग्रं रयिं धनं धिया
स्त्रोत्रेण नोऽस्मभ्यं दाः । देहि । यं रयिं यावाभिगंता शत्रुर्यातुमावान् हिंसाया निर्गतः ॥ नलोपाभावच्छां-
दसः ॥ यद्वा । हिंसायुक्तः ॥ परो वतिर्मत्वर्थीयः पूरकः ॥ न तरति न बाधते ॥ ॥ २३ ॥

उप यमेति युवतिः सुदक्षं दोषा वस्तोर्हविष्मती घृताची ।

उप स्वैनमरमतिर्वसूयुः ॥ ६ ॥

उपं । यं । एति । युवतिः । सुऽदक्षं । दोषा । वस्तोः । हविष्मती । घृताची ।

उपं । स्वा । एनं । अरमतिः । वसुऽयुः ॥ ६ ॥

सुदक्षं सुबलं यमपिं हविष्मती हविषा युक्ता घृताची । घृतमंचतीति घृताची जुह्वः । युवतिरपिना
नित्ययुक्ता दोषा वस्तो रात्रावहनि चोपैति उपगच्छति तमेनं स्वा स्वकीयारमतिर्दीर्घिर्वसूयुः स्त्रोतृणां
धनमिच्छंत्युपैति ॥

॥ अथ सप्तमं मंडलं ॥

अथ सप्तमं मंडलमारभ्यते । तस्मिन्मंडले षडनुवाकाः । प्रथमेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि । तत्रापि नर इति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अपि पंचाधिका विराजोऽष्टादशाद्या इति । सप्तमं मंडलं वसिष्ठोऽपश्यदित्युक्तत्वाम्मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टादश विराजस्त्वैकादशकाः शिष्टा अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुभः । मंडलादिपरिभाषयाभिदेवता ॥ विश्वजितीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । विश्वजितोऽपि नर इत्याज्यं । आ० ८. ७. इति ॥ अत्रेयतुर्वीराख्ये चतुरात्रे चतुर्थेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूत्र्यते हि । अपि नर इति चतुर्थे । आ० १०. २. इति ॥ व्यूह्ये दशरात्रे चतुर्थेऽहनीदं सूक्तं आतवेदस्वनिविद्वानं । सूचितं च । अपि नर इत्यापिमाहृतं । आ० ८. ८. इति ॥ महाव्रतेऽपीदमाज्यशस्त्रं । तथैव पंचमारण्यके सूत्र्यते । आज्यप्रउगे विश्वजितः । ऐ० आ० ५. १. १. इति ॥ अविवाक्येऽहनि प्रातरनुवाके त्वमपि वसूनित्यादीनामनुष्टुभां स्थान आद्यनुचः प्रक्षेपणीयः । सूत्र्यते हि । दशमेऽहन्यनुष्टुभां स्थानेऽपि नरो दीधितिभिररखोरति तुचमापेये क्रती । आ० ८. १२. इति ॥ आद्याः षड्वचस्तस्मिन्नेवाहन्यापिमाहृतं शस्त्रे स्तोत्रियानुष्पायाः । सूचितं च । अपि नरो दीधितिभिररखोरिति स्तोत्रियानुष्पायाः । आ० ८. १२. इति ॥ मंडलादिहोमे ऽधिषा ॥ आधाने तृतीयायामिष्टीं प्रेड इति खिष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । प्रेडो अप इमो अप इति संयाज्ये । आ० २. १. इति ॥ एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिषु खिष्टकृतोऽनुवाक्या ॥ प्रायणीयेष्टीं सेदपिरपी-
नित्यादिके द्वे खिष्टकृतो याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । सेदपिरपीरत्यस्त्वन्यानिनि द्वे संयाज्ये । आ० ४. ३. इति ॥ आधाने तृतीयायामिष्टाविमो अप इति खिष्टकृतो याज्या । सूचितं च । इमो अप इति संयाज्ये । आ० २. १. इति ॥ एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिविषा सौविष्टकृती याज्या ॥ प्रातरनुवाक आपेये क्रती त्रिष्टुभे कंदस्याश्विनशस्त्रे च त्वमपि सुहव इत्याद्याः पंचर्चः । सूचितं च । त्वमपि सुहवो रण्वसंदृक् । आ० ४. १३. इति ॥

अपि नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तच्युती जनयंत प्रशस्तं । दूरेदृशं गृहपतिमथर्यु ॥१॥
अपि नरः । दीधितिऽभिः । अरण्योः । हस्तऽच्युती । जनयंत । प्रऽशस्तं । दूरेऽदृशं ।
गृहऽपतिं । अथर्यु ॥१॥

नरो नेतार ऋत्विजः प्रशस्तं प्रकर्षेण सुतं दूरेदृशं दूरे दृश्यमानं दूरे पश्यांतं वा गृहपतिं गृहाणां पालकमथर्युमागम्यमतनवंतं वापिमरखोरिविद्यमानं हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या हस्तगत्या दीधितिभिरंगुलिभिर्जनयंत । दीधितयोऽंगुलयो भवंति धीयंति कर्मसु । अरणी प्रत्यृत एने अपिः समरणज्जायत इति वा । हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्याजनयंत प्रशस्तं दूरेदर्शनं गृहपतिमतनवंतं । नि० ५. १०. इति ॥

तमपिमस्ते वसवो न्यृण्वन्सुप्रतिचक्षमवसे कुतश्चित् ।

दक्षाय्यो यो दम आस नित्यः ॥२॥

तं अपिं । अस्ते । वसवः । नि । ऋण्वन् । सुऽप्रतिचक्षं । अवसे । कुतः । चित् ।

दक्षाय्यः । यः । दमे । आस । नित्यः ॥२॥

हे अग्ने शूने शून्ये पुत्रादिरहिते गृहे मा नि षदाम । न निवसाम । नृणामन्येषां च गृहे मा नि षदाम ।
दुर्य गृहेभ्यो हित हे अग्ने अशेषसोऽपुत्राः । तोक्म शेष इति पुत्रनामसु पाठात् । अवीरतावीरतया युक्ताश्च
संतस्वा त्वां परि चरंतः प्रजावतीष्विव दुर्यासु गृहेषु निवसाम ॥

यमश्ची नित्यमुपयाति यज्ञं प्रजावतं स्वपत्यं क्षयं नः ।

स्वजन्मना शेषसा ववृधानं ॥ १२ ॥

यं । अश्ची । नित्यं । उपयाति । यज्ञं । प्रजावतं । सुऽअपत्यं । क्षयं । नः ।

स्वऽजन्मना । शेषसा । ववृधानं ॥ १२ ॥

यं यज्ञं यज्ञाश्रयमश्रयवानग्निर्नित्यमुपयाति तं प्रजावतं भृत्यादिसहितं स्वपत्यं शोभनसंतानोपितं स्वज-
न्मनीरसेन शेषसा पुत्रेण ववृधानं वर्धमानं त्वयं गृहं नोऽस्मभ्यं हे अग्ने देहीति शेषः ॥

पाहि नो अग्ने रक्षसो अजुष्टात्पाहि धूर्तरररुषो अघायोः ।

त्वा युजा पृतनायूरभि ष्यां ॥ १३ ॥

पाहि । नः । अग्ने । रक्षसः । अजुष्टात् । पाहि । धूर्तेः । अररुषः । अघऽयोः ।

त्वा । युजा । पृतनाऽयून् । अभि । स्यां ॥ १३ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानजुष्टादप्रीतिविषयाद्रक्षसो राक्षसात्पाहि । रक्ष । किंचाररुषोऽदातुरघायोः पापमिच्छतो
धूर्तेरिहंसकात्पाहि । अपि च त्वा त्वया युजा सहायभूतेन पृतनायून् पृतनाकामानभि ष्यां । अहमभिभवेयं ॥

सेद्मिरग्नीरत्यस्वन्यान्यच वाजी तनयो वीकुपाणिः ।

सहस्रपाथा अक्षरा समेति ॥ १४ ॥

सः । इत् । अग्निः । अग्नीन् । अति । अस्तु । अन्यान् । यच । वाजी । तनयः । वीकुऽपाणिः ।

सहस्रऽपाथाः । अक्षरा । संऽएति ॥ १४ ॥

स इत् स एवाग्निराहवनीयादिरक्षदीयोऽन्यानतरानन्यदीयानग्नीनत्यसु । अतिभवतु । यच यस्मिन्नर्पो
वाज्यश्रनवान् बलवान्वा वीकुपाणिर्दृढहस्तः । वीकु र्ध्वीत्वमिति बलनामसु पाठात् । सहस्रपाथा बहुतो
बहुस्थानो वा बहुदको वा तनयोऽस्मत्पुत्रोऽक्षराक्षरेण क्षयरहितेन स्तोत्रेण समेति सम्यक् परिचरन्नेति ।
समर्थपुत्रवत् एवाग्निरन्यदीयानग्नीनभिभवतीति भावः ॥

सेद्मिर्यो वनुष्यतो निपाति समेद्धारमहंस उरुथात् ।

सुजातासः परि चरन्ति वीराः ॥ १५ ॥

सः । इत् । अग्निः । यः । वनुष्यतः । निऽपाति । संऽएद्धारं । अहंसः । उरुथात् ।

सुऽजातासः । परि । चरन्ति । वीराः ॥ १५ ॥

यः समेद्धारं प्रबोधकं वनुष्यतो हिंसकात् । वनुष्यतिर्हंतिकमेति यास्कः । उरुथात् अधिकादहंसः पापाच्च
निपाति अत्यंतं रक्षति । यं च सुजातासः सुजन्मान एव वीराः स्तोतारः सुता वा परि चरन्ति स इत्
स एवाग्निः ॥ २५ ॥

अयं सो अग्निराहुतः पुरुचा यमीशानः समिद्धिं हविष्मान् ।

परि यमेत्यध्वरेषु होता ॥ १६ ॥

अयं । सः । अग्निः । आऽहुतः । पुरुऽचा । यं । ईशानः । सं । इत् । इधे । हविष्मान् ।

परि । यं । एति । अध्वरेषु । होता ॥ १६ ॥

यमपिमीशानः समृद्ध ऐश्वर्यमिच्छन् वा हविष्मान् यजमानः समिद्धे सम्यक् दीपयति । यं चाध्वरेषु हिंसारहितेषु यज्ञेषु होता देवानामाह्नाता पर्येति परिगच्छति सोऽयमपिः पुरुचा बज्रपु देशेषु बज्रपु यज्ञेषु वाज्रत आऊतिभिरभिज्जतः ॥

त्वे अग्ने आहवन्नानि भूरीशानास आ जुहुयाम् नित्या ।

उभा कृण्वंतो वहतू मियेधे ॥ १७ ॥

त्वे इति । अग्ने । आऽहवन्नानि । भूरि । ईशानासः । आ । जुहुयाम् । नित्या ।

उभा । कृण्वंतः । वहतू इति । मियेधे ॥ १७ ॥

हे अग्ने त्वे त्वयीशानासो धनानामीश्वराः संतो नित्या नित्यान्यपिहोत्रादीन्युभोभौ वहतू वहनहेतू स्तोत्रं च ऋण्वंतः कुर्वंतो मियेधे यज्ञे भूरि बहन्त्याहवन्नानि हवीष्या जुहुयाम् । आजुहवाम् ॥

इमो अग्ने वीततमानि हव्याजसो वक्षि देवतातिमच्छ ।

प्रति न ई सुरभीणि व्यंतु ॥ १८ ॥

इमो इति । अग्ने । वीतऽतमानि । हव्या । अजसः । वक्षि । देवऽताति । अच्छ ।

प्रति । नः । ई । सुरभीणि । व्यंतु ॥ १८ ॥

हे अग्ने त्वमजसोऽगवरतः सन् इमो इमानि वीततमान्यतिशयेन कांतानि हव्या हव्यानि देवतातिं देवानां समूहमभि वक्षि । वह । अच्छ गच्छ च । नोऽस्रदीयानि सुरभीणि शोभनानीमेतानि हव्यानि देवाः प्रति व्यंतु । प्रत्येकं कामयंतां ॥

मा नो अग्नेऽवीरते परा दा दुर्वाससेऽमंतये मा नो अस्यै ।

मा नः क्षुधे मा रक्षसे ऋतावो मा नो दमे मा वन आ जुहूर्थाः ॥ १९ ॥

मा । नः । अग्ने । अवीरते । परा । दाः । दुऽवाससे । अमंतये । मा । नः । अस्यै ।

मा । नः । क्षुधे । मा । रक्षसे । ऋतऽवः । मा । नः । दमे । मा । वने । आ । जुहूर्थाः ॥ १९ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानवीरतेऽपुत्रतायै मा परा दाः । मा देहि । दुर्वाससे दुष्टवस्त्राय च नो मा परा दाः । अस्या अमंतयेऽभिहान्यै नोऽस्मान्मा परा दाः । क्षुधेऽशनायायै नोऽस्मान्मा च परा दाः । रक्षसे बलिने चास्मान्मा परा दाः । हे ऋतावः सत्यवन्नपे नोऽस्मान् दमे गृहे मा जुहूर्थाः । मा हिंसीः ॥ ऊर्क्षा कौटिल्य इति धातुः ॥ वने चास्मान्मा जुहूर्थाः ॥

नू मे ब्रह्माण्यम् उच्छशाधि त्वं देव मघवद्भ्यः सुषूदः ।

रातौ स्यामोभयास आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २० ॥

नु। मे। ब्रह्माणि। अग्ने। उत। शशाधि। त्वं। देव। मघवन्तऽभ्यः। सुसूदः।
रातौ। स्याम। उभयांसः। आ। ते। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः॥ २०॥

हे अग्ने मे मम मदर्थं ब्रह्माण्डानि नु बिप्रमुच्छशाधि। उत्कर्षेण शोधितानि कुरु। किंच हे देव द्योत-
मानाग्ने मघवन्नो हविष्मन्नोऽस्मभ्यं सुसूदः। अन्नानि प्रेरय। ते त्वदीयायां रातौ दान उभयांसः स्तोत्रिणः
शस्त्रिणश्च अथवा स्तुवंतो यजमानाश्च वयमा स्याम। अत्रार्थं भवेम। नोऽस्मान्ययं त्वत्परिवाराय सर्वं
स्वस्तिभिरविनाशिभिर्मंगलैः। तथा च यास्कः। स्वस्तीत्यविनाशनामास्त्रिरभिपूजितः स्वस्तीति। नि० ३. २१.।
सदा पात। रक्षत॥ ॥ २६॥

त्वमग्ने सुहवो रण्वसंदृक्सुदीती सूनो सहसो दिदीहि।
मा ते सचा तनये नित्य आ धङ्गा वीरो अस्मन्नयो वि दासीत्॥ २१॥
त्वं। अग्ने। सुऽहवः। रण्वऽसंदृक्। सुऽदीती। सूनो इति। सहसः। दिदीहि।
मा। ते इति। सचा। तनये। नित्ये। आ। धक्। मा। वीरः। अस्मत्। नर्यः। वि।
दासीत्॥ २१॥

सहसः सूनो सहसः सुत हे अग्ने सुहवः स्वाह्वानो रण्वसंदृक् रमणीयसंदर्शनस्त्वं सुदीती शोभनया दीप्या
दिदीहि। दीप्यस्व। किंच तनये नित्य श्रीरसे पुत्रे त्वे त्वं सचा सहायभूतो मा आ धक्। माभिधावीः।
अपि चास्मत् पृथग्भूतोऽस्माकं वा॥ षष्ठ्यर्थे पंचमी॥ वीरः पुत्रो नर्यो नरहितो मा वि दासीत्। नोपचीयत॥

मा नो अग्ने दुर्भृतये सचैषु देवेऽेष्वग्निषु प्र वौचः।
मा ते अस्मान्दुर्मतयो भृमाश्चिदेवस्य सूनो सहसो नशंत॥ २२॥
मा। नः। अग्ने। दुऽभृतये। सचा। एषु। देवऽइंइषु। अग्निषु। प्र। वौचः।
मा। ते। अस्मान्। दुऽमतयः। भृमात्। चित्। देवस्य। सूनो इति। सहसः। नशंत॥ २२॥

हे अग्ने सचा सहायभूतस्त्वं देवेऽेष्वग्निषु दुर्भृतये ऋक्भरणाय नोऽस्मान्ना प्र
वौचः। न ब्रूहि। त्वत्सहायभूता अपयो यथा मामृक्केण विभ्रयुस्तथा ब्रूहीत्यर्थः। किंच सहसः सूनो हे
बलस्य पुत्राग्ने देवस्य द्योतमानस्य ते तव दुर्मतयो नियहबुद्धयो भृमाश्चित् भृमादपि॥ अत्र संप्रसारणं क्वांसं॥
प्रमादादपोत्यर्थः। अस्मान्ना नशंत। मा व्याप्तुवंतु। नशदिति व्याप्तिकर्मसु पाठात्॥

स मर्तो अग्ने स्वनीक रेवानमर्त्ये य आजुहोति ह्व्यं।
स देवता वसुवनिं दधाति यं सूरिरर्थी पृच्छमान एति॥ २३॥
सः। मर्तः। अग्ने। सुऽअनीक। रेवान्। अमर्त्ये। यः। आऽजुहोति। ह्व्यं।
सः। देवता। वसुऽवनिं। दधाति। यं। सूरिः। अर्थी। पृच्छमानः। एति॥ २३॥

स्वनीक सुतेजस्क हे अग्ने अमर्त्येऽमनुष्ये देवतात्मनि त्वयि ह्व्यं हविर्य आजुहोति स मर्तो मनुष्यो रेवान्
धनवाभवति। यं मर्त्यं सूरिः प्राप्नोऽर्थी धनादिकामः पृच्छमानोऽसावुदारः क्वास्त इति पृच्छन्नेति अभिग-
च्छति स एव मनुष्यो देवता देवताभ्यो वसुवनिं धनपोषं दधाति। यद्वा। स देवतापिर्वसुवनिं यजमानं
दधाति धारयति यमयिं सूरिः स्तोतार्थी प्रयोजनवान् पृच्छमानः कोऽसावपिरिति पृच्छमान एति॥

महो नो अग्ने सुवितस्य विद्वान्रियं सूरिभ्य आ वह्ना बृहंतं ।
 येन वयं सहसावन्मदेमाविक्षितास आयुषा सुवीराः ॥ २४ ॥
 महः । नः । अग्ने । सुवितस्य । विद्वान् । रियं । सूरिभ्यः । आ । वह् । बृहंतं ।
 येन । वयं । सहसावन् । मदेम । अविक्षितासः । आयुषा । सुवीराः ॥ २४ ॥

हे अग्ने नोऽस्मादीयस्य महो महतः सुवितस्य कव्याणस्य कर्मणो विद्वान् । अस्मादीयं कव्याणं कर्म जान-
 त्रित्यर्थः । त्वं सूरिभ्यः स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं बृहंतं महांतं रियं धनमा वह । रयिमेव विशिनष्टि । हे सहसावन्
 बलवत्तमे येन धनेन वयं स्तोतारोऽविक्षितासोऽविक्षीणा आयुषा पूर्णायुषः सुवीराः कव्याणपुत्रपौत्राश्च
 संतो मदेम हृथेम ॥

नू मे ब्रह्माण्यम् उच्छशाधि त्वं देव मघवद्भ्यः सुसूदः ।
 रातौ स्यामोभयांस आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥
 नु । मे । ब्रह्माणि । अग्ने । उत् । शशाधि । त्वं । देव । मघवत्भ्यः । सुसूदः ।
 रातौ । स्याम । उभयांसः । आ । ते । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

इयमृक् प्रागेव व्याख्याता ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाच्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

जुषस्व न इत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं । आप्रशब्दोक्तत्वादिदं तनूनपाद्रहितं । समिद्धाया
 अप्रिविशेषाः प्रत्युचं देवता उक्ताः । तथा चानुक्रम्यते । जुषस्वेकादशाप्रमिति ॥ पश्चाद्विष्टाविदमाप्रोसूक्तं ।
 सूचितं च । जुषस्व नः समिधमिति वसिष्ठानां । आ० ३. २. इति ॥ पत्नीसंयाजे त्वाप्रयागस्य याज्या त्वाप्रे
 पश्चावपि पुरोडाशस्थानुवाक्यमिति पूर्वमुक्तं ॥

जुषस्व नः समिधमग्ने अद्य शोचा बृहद्यजतं धूममृष्वन् ।
 उप स्पृश दिव्यं सानु स्तूपैः सं रश्मिभिस्ततनः सूर्यस्य ॥ १ ॥
 जुषस्व । नः । संऽइधं । अग्ने । अद्य । शोच । बृहत् । यजतं । धूमं । ऋष्वन् ।
 उप । स्पृश । दिव्यं । सानु । स्तूपैः । सं । रश्मिभिः । ततनः । सूर्यस्य ॥ १ ॥

हे अग्ने नोऽस्माकं समिधमद्य जुषस्व । सेवस्व । यजतं यजनीयं प्रशस्तं धूममृष्वन् प्रेरयन् बृहदत्यंतं शोच ।
 दीप्यस्व च । किंच दिव्यमंतरिक्षभवं सानु समुच्छ्रितं स्तूपैस्तत्रै रश्मिभिरुप स्पृश । अपि च सूर्यस्य रश्मिभिरु-
 जोभिः सं ततनः । संगच्छस्व ॥

नरा॒शंस॑स्य महि॒मान॑मेषामुप॒ स्तोषाम॑ यज॒तस्य॑ यज्ञैः ।

ये सु॒क्रतवः॑ शुच॒यो धिय॑धाः स्व॒दंति॑ दे॒वा उ॒भयानि॑ ह॒व्या ॥२॥

नरा॒शंस॑स्य । महि॒मानं॑ । एषां॑ । उप॑ । स्तो॒षाम॑ । यज॒तस्य॑ । यज्ञैः॑ ।

ये । सु॒ऽक्रतवः॑ । शुच॒यः । धि॒यं॑ऽधाः । स्व॒दंति॑ । दे॒वाः । उ॒भयानि॑ । ह॒व्या ॥२॥

ये देवाः सुक्रतवः सुप्रज्ञाः सुकर्माणो वा शुचयो दीप्तिमंतो धियंधाः कर्मणां धारयितार उभयानि सौमिकानि च हविःसंस्थादीनि च हव्या हव्यानि स्वदंति स्वदयंति भक्षयंति तेषामेषां मध्ये यज्ञैर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वा यजतस्य यजनीयस्य नराशंसस्य नरैः प्रशंसनीयस्यापिविशेषस्य महिमानं महत्त्वमुप स्तोषाम । वय-मुपसुमः । तथा च यास्कः । नरा अस्मिन्नासीनाः शंसंति । अपिरिति शाकपूर्णनरैः प्रशस्यो भवति । तस्मैषा भवति । नराशंसस्य महिमानमेषामुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैर्ये सुकर्माणः शुचयो धियं धारयितारः स्वदयंतु देवा उभयानि हवींषि सोमं चेताराणि च । नि० ८. ६. इति ॥

इ॒केन्यं॑ वो॒ असुरं॑ सु॒दक्ष॑मंत॒दूतं॑ रो॒दसी॑ सत्य॒वाचं॑ ।

म॒नुष्व॑द॒ग्निं॑ म॒नुना॑ समि॒द्धं॑ सम॒ध्वराय॑ स॒दमि॑न्महे॒म ॥३॥

इ॒केन्यं॑ । वः । असुरं॑ । सु॒ऽदक्षं॑ । अंतः॑ । दू॒तं । रो॒दसी॑ इति॑ । सत्य॒ऽवाचं॑ ।

म॒नुष्व॑त् । अ॒ग्निं । म॒नुना॑ । सं॒ऽइद्धं॑ । सं । अ॒ध्वराय॑ । स॒दं । इत् । म॒हेम॑ ॥३॥

हे अध्वर्यवो वो यूयमीकेन्यं सुत्वमसुरं बलवंतं सुदक्षं सुप्रज्ञं रोदसी रोदस्योरंतर्मध्ये दूतं देवानां हविर्वहनाथं चरंतं सत्यवाचं मनुष्वन्ननुष्वन्ननुना समिद्धं यथेदानीं मनुष्याः समिधते तथा पूर्वं मनुना प्रजापतिना प्रमिद्धमग्निमध्वराय यज्ञाय सदमित्तिदेव सं महेम । संपुजयत । मध्यमपुरुषस्य व्यत्येनोत्तमपुरुषत्वं ॥

स॒पर्य॑वो॒ भर॑माणा॒ अभि॒ज्जु प्र॑ वृ॒जते॑ नम॒सा ब॒र्हि॒र॒ग्नौ॑ ।

आ॒जु॒ह्ना॒ना घृ॑तपृ॒ष्ठं पृ॑ष॒द्वर्ध॑र्यवो ह॒विषा॑ म॒र्जय॑ध्वं ॥४॥

स॒पर्य॑वः । भर॑माणाः । अभि॒ऽज्जु । प्र । वृ॒जते॑ । नम॒सा । ब॒र्हिः । अ॒ग्नौ॑ ।

आ॒ऽजु॒ह्ना॒नाः । घृ॑त॒ऽपृ॒ष्ठं । पृ॑ष॒त्ऽवत् । अ॒ध्वर्य॑वः । ह॒विषा॑ । म॒र्ज॒य॒ध्वं ॥४॥

सपर्यवः परिचरणमिच्छंतोऽभिज्जु अभिगतजानुकं भरमाणाः पादैर्भरंतो बर्हिर्नमसा हविषा सहापी प्र वृजते । प्रभरंति । तदेव विशदयति । हे अध्वर्यवो घृतपृष्ठं घृतसंसिक्तपृष्ठं पृषद्वत् स्थूलविंदुभिर्युक्तं बर्हिर्हविषा सहाजुह्वाना मर्जयध्वं । अग्निं परिचरत ॥

स्वा॒ध्यो॑ऽ वि॒ दुरो॑ दे॒वय॑न्तोऽशि॒श्रयू॑ रथ॒युर्दे॑वताता ।

पूर्वीं॑ शि॒श्रुं न मा॒तरा॑ रिहा॒णे स॒म्युवो॑ न सम॒नेष्व॑जन् ॥५॥

सु॒ऽआ॒ध्यः । वि॒ । दुरः॑ । दे॒व॒ऽय॑न्तः । अशि॒श्रयुः॑ । रथ॒ऽयुः॑ । दे॒व॒ऽता॑ता ।

पूर्वीं॑ इति॑ । शि॒श्रुं । न । मा॒तरा॑ । रिहा॒णे इति॑ । सं । अ॒युवः॑ । न । सम॒नेषु॑ । अ॒जन् ॥५॥

स्वाध्यः सुकर्माणो देवयन्तो देवकामा यजमाना रथयू रथकामाश्च ॥ जसि पूर्वसवर्णो ह्रस्वश्च ॥ देवताता देवताती यज्ञे दुरो यज्ञगृहद्वाराणि व्यशिश्रयुः । आश्रितवंतः । किंच समनेषु यज्ञेषु पूर्वीं प्राचीनि प्राग्ये जुह्वपभृती शिश्रुं न वत्समिव मातरौ गावौ रिहाणे अग्निं लिहाने अयुवो न यथा नव्यः क्षिप्रान्णदकेन तद्वत्समंजन् । अध्वर्यव आग्नेय समंजंति ॥ १॥

उ॒त योष॑णे दि॒व्ये म॒ही न उ॒षासा॑न॒क्ता सु॒दुधे॑व धे॒नुः ।
 ब॒र्हिष॑दा पु॒रूहू॑ते म॒घोनी॑ आ य॒ज्ञिये॑ सु॒विता॑य अ॒येतां ॥ ६ ॥
 उ॒त । योष॑णे इति । दि॒व्ये इति । म॒ही इति । नः । उ॒षसा॑न॒क्ता । सु॒दुधा॑ऽइव । धे॒नुः ।
 ब॒र्हिऽसदा॑ । पु॒रूहू॑ते इति पु॒रूऽहू॑ते । म॒घोनी॑ इति । आ । य॒ज्ञिये॑ इति । सु॒विता॑य ।
 अ॒येतां ॥ ६ ॥

उतापि च योषणे युवत्यौ स्त्रीरूपे वा दिव्ये दिवि भवे मही महत्यौ बर्हिषदा बर्हिषि सीदत्यौ पुषहते बज्रभिः स्तुते मघोनी धनवत्यौ यज्ञिये यज्ञार्हे उषासानक्ताहोरात्रे सुदुधेव धेनुः कामधुग्धेनुरिव नोऽस्मान् सुविताय कक्षाणाय अयेतां ॥

वि॒प्रा य॒ज्ञेषु॑ मा॒नुषे॑षु का॒रु म॒न्ये वां जा॒तवे॑दसा॒ यज्ञ॑धै ।
 ऊ॒र्ध्वं नो॑ अ॒ध्वरं॑ कृ॒तं ह॒वेषु॑ ता दे॒वेषु॑ व॒नयो॑ वार्या॒णि ॥ ७ ॥
 वि॒प्रा । य॒ज्ञेषु॑ । मा॒नुषे॑षु । का॒रु इति । म॒न्ये । वां । जा॒तऽवे॑दसा । यज्ञ॑धै ।
 ऊ॒र्ध्वं । नः । अ॒ध्वरं॑ । कृ॒तं । ह॒वेषु॑ । ता । दे॒वेषु॑ । व॒न॒यः । वार्या॑णि ॥ ७ ॥

हे दैव्या होतारी विप्रा मेधाविनी जातवेदसा जातधनौ मानुषेषु मनुषीः क्रियमाणेषु यज्ञेषु कारु कर्मणां कतारी वां युवां यज्ञधै यष्टुं मन्ये । स्त्रीमि । किंच हवेषु हवनेषु स्त्रीषु सत्सु नोऽस्माकमध्वरमकुटिलं यज्ञमूर्ध्वं देवाभिमुखं कृतं । कृतं च । अपि च ता तौ युवां देवेषु विद्यमानानि वार्याणि धनानि वनयः । संभजयः । तान्यस्मभ्यं संप्रयच्छथ इत्यर्थः ॥

आ भार॑ती भार॑तीभिः स॒जोषा॑ इ॒ळा दे॒वैर्म॑नु॒षेभि॑र॒ग्निः ।
 सर॑स्वती सार॑स्वतेभि॒र्वाक् ति॒स्रो दे॒वीर्ब॑र्हिरे॒दं स॑दंतु ॥ ८ ॥
 आ । भार॑ती । भार॑तीभिः । स॒जोषाः॑ । इ॒ळा । दे॒वैः । म॑नु॒षेभिः॑ । अ॒ग्निः ।
 सर॑स्वती । सार॑स्वतेभिः । अ॒र्वाक् । ति॒स्रः । दे॒वीः । ब॒र्हिः । आ । इ॒दं । स॑दंतु ॥ ८ ॥

एतदायुक्कतुष्टयं द्वितीयाष्टकस्याष्टमाध्याये । ऋग्वे० ३. ४. ८-११. । यद्यपि व्याख्यातं तथापि व्यवधानात्संशेषतोऽचापि व्याख्यायते । भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी भारतीभिः सजोषाः सहितेळा मनुषेभिर्मनुष्य-लोकभवेदैवैः सार्धमपिरागच्छतु । सरस्वती सारस्वतेभिः सारस्वतेर्मध्यमस्थानिदैवैः सार्धमर्वागस्मदभिमुख-मागच्छतु । आगत्य तिस्रो देवीर्दिव्यः ॥ प्रथमार्धे द्वितीया ॥ बर्हिरिदमा सदंतु ॥

तन्न॑स्तुरी॒पम॑ध पोष॑यित्नु दे॒वं त्वष्ट॑र्वि ररा॒णः स्य॑स्व ।
 यतो॑ वी॒रः क॑र्म॒ण्यः सु॑दक्षो॒ युक्त॑या॒वा जा॑यते दे॒वका॑मः ॥ ९ ॥
 तत् । नः । तुरी॑पं । अ॒ध । पो॒षयि॑त्नु । दे॒वं । त्वष्टः॑ । वि । ररा॒णः । स्य॑स्वेति॒ स्यस्व॑ ।
 यतः॑ । वी॒रः । क॑र्म॒ण्यः । सु॑दक्षः । यु॒क्तऽया॑वा । जा॑यते । दे॒वऽका॑मः ॥ ९ ॥

देव योतमान हे त्वष्टा रराणो रममाणस्त्वं नोऽस्माकं तुरीपं स्वरितमाम्नुवत् पोषयित्नु पोषकरं तद्वेतो वि स्यस्व । विशिषेणाषसानं प्रापय । विमोचयेत्यर्थः । यतो रेतसः कर्मण्यः कर्मसु साधुः सुदक्षः सुबलो युक्तयावा सोमसुत देवकामो वीरः पुत्रो जायते ॥

वनस्पतेऽव सृजोष देवानग्निर्हविः शमिता सूदयाति ।
 सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥१०॥
 वनस्पते । अ० व । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सूदयाति ।
 सः । इत् । ऊं इति । होता । सत्यऽतरः । यजाति । यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥१०॥

हे वनस्पते देवानुपाव सृज । अथ परोक्षसृतिः । अग्निर्वनस्पतिः शमिता शामिचरूपः सन् हविः सूद-
 याति । प्रेरयतु । सेत्स एव वनस्पतिर्होता देवानामाह्वाता सत्यतरोऽपि सन् यजाति । यजतु । देवानां
 जनिमानि जननानि यथा स्वयं वेद तथा ॥

आ याह्यमे समिधानो अर्वाङ्गिन्द्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।
 बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्तां ॥११॥
 आ । याहि । अग्ने । संऽइधानः । अर्वाङ् । इन्द्रेण । देवैः । सरथं । तुरेभिः ।
 बर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुऽपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्तां ॥११॥

हे अग्ने समिधान अर्वागस्तदभिमुखस्त्वामिन्द्रेण तुरेभिस्त्वरितेदेवैश्च सरथं समानरथं यथा भवति तथा
 आ याहि । आगच्छ । नोऽस्माकं बर्हिरध्यास्तामदितिश्च सुपुत्रा कल्याणपुत्रा । स्वाहा देवाश्च सर्वेऽमृताः संतो
 मादयन्तामिति ॥ ॥२॥

अग्निं वो देवमिति दशचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्याथं वैष्टुभमायेयं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अग्निं वो दशति ॥
 अग्निं वो देवमित्येतदादीनि दश सूक्तानि तृतीयचतुर्थवर्जितानि प्रातरनुवाक आयेये क्रतौ वैष्टुभे छंदस्या-
 श्विनशस्त्रे च विनियुक्तानि । सूचितं च । अग्निं वो देवमिति दशानां तृतीयचतुर्थे उच्यते । आ० ४. १३. इति ॥
 ब्यूह्ये दशरात्रेऽष्टमेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूच्यते हि । द्वितीयस्याग्निं वो देवमित्याज्यं । आ० ८. १०. इति ॥

अग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा यजिष्ठं दूतमध्वरे कृणुध्वं ।
 यो मर्त्येषु निधुविर्चृतावा तपुर्मूर्धा घृतान्नः पावकः ॥१॥
 अग्निं । वः । देवं । अग्निऽभिः । संऽजोषाः । यजिष्ठं । दूतं । अध्वरे । कृणुध्वं ।
 यः । मर्त्येषु । निऽधुविः । चृत्ऽवा । तपुऽमूर्धा । घृतऽन्नः । पावकः ॥१॥

हे देवा वो यूयं देवं व्योतमानमग्निभिरन्यैरग्निभिः सजोषाः सजोषसं सहितं ॥ द्वितीयार्थे प्रथमा ॥ यजिष्ठं
 यदृतममग्निमध्वरे काटिच्छरहिते यज्ञे दूतं कृणुध्वं । कुर्वत । योऽपिदेवोऽपि सन् मर्त्येषु निधुविर्नितरां
 धुवसिष्ठति चृतावा यज्ञवान् सत्यवान्वा तपुर्मूर्धा तापकतेजा घृतान्नः पावकः शोधकश्च भवति ॥

प्रोथदश्वो न यवसेऽविष्यन्दा महः संवरणाद्वास्थात् ।
 आदस्य वातो अनु वाति शोचिरध स्म ते व्रजनं कृष्णमस्ति ॥२॥
 प्रोथत् । अश्वः । न । यवसे । अविष्यन् । यदा । महः । संऽवरणात् । वि । अस्थात् ।
 आत् । अस्य । वातः । अनु । वाति । शोचिः । अध । स्म । ते । व्रजनं । कृष्णं । अस्ति ॥२॥

यवसे घासेऽविष्यन् भषयन् प्रोथत् शब्दं कुर्वन् संचरन्वाश्वो न अश्व इव महो महतः संवरणात्निरोधात्

दावरूपोऽप्रियदा व्यस्यात् सततेषु वृषेषु वितिष्ठते आत्तदास्यापिः शोचिरर्चिरनु वातो वाति । अथ प्रत्यक्ष-
स्तुतिः । अधानंतरं हे अपि ते तव व्रजनं वर्त्म कृष्णमस्ति । भवति । स्तेति पूरणः ॥

उद्यस्य ते नवजातस्य वृष्णोऽग्ने चरन्त्यजरा इधानाः ।

अच्छा द्यामरूषो धूम एति सं दूतो अग्ने ईयसे हि देवान् ॥३॥

उत् । यस्य । ते । नवऽजातस्य । वृष्णः । अग्ने । चरन्ति । अजराः । इधानाः ।

अच्छ । द्यां । अरूषः । धूमः । एति । सं । दूतः । अग्ने । ईयसे । हि । देवान् ॥३॥

हे अग्ने नवजातस्य नवप्रादुर्भावस्य वृष्णे वर्षितुर्यस्य ते तवाजरा जरारहिता ज्वाला इधाना उच्चरन्ति
उन्नच्छन्ति अस्वारूप आरोचमानो धूमो द्यामच्छ दिवमभ्येति । गच्छति । हे अग्ने त्वं दूतः सन् देवान्
समीयसे हि । संप्राप्नोषि च ॥

वि यस्य ते पृथिव्यां पाजो अश्रेतृषु यदन्ना समवृक्त जंभैः ।

सेनेव सृष्टा प्रसितिष्ट एति यवं न दस्म जुह्वा विवेक्षि ॥४॥

वि । यस्य । ते । पृथिव्यां । पाजः । अश्रेत् । तृषु । यत् । अन्ना । संऽअवृक्त । जंभैः ।

सेनाऽइव । सृष्टा । प्रऽसितिः । ते । एति । यवं । न । दस्म । जुह्वा । विवेक्षि ॥४॥

हे अग्ने यस्य दावरूपस्य ते तव पाजस्तेजः पृथिव्यां भूम्यां तेषु क्षिप्रं व्यश्रेत् विश्रयति यद्यदानानि काष्ठा-
दीनि जंभैर्दत्तैः । ज्वालाभिरित्यर्थः । समवृक्तं वृक्तं खादति । तथा सेनेव छष्टोद्युक्ता ते तव प्रसितिर्ज्वालैति ।
गच्छति । दस्म हे दर्शनीयापि त्वं यवं न यवमिव जुह्वा ज्वालया विवेक्षि । काष्ठादीनि भक्षयसि व्याप्नोषि वा ॥

तमिहोषा तमुषसि यविष्ठमग्निमत्यं न मर्जयंत नरः ।

निशिशांना अतिथिमस्य योनौ दीदाय शोचिराहुतस्य वृष्णः ॥५॥

तं । इत् । दोषा । तं । उषसि । यविष्ठं । अग्निं । अत्यं । न । मर्जयंत । नरः ।

निऽशिशांनाः । अतिथिं । अस्य । योनौ । दीदाय । शोचिः । आऽहुतस्य । वृष्णः ॥५॥

यविष्ठं युवतममतिथिमतिथिवत्पूज्यं तमित्तमेवापि दोषा दोषायां रात्रावुषसि वासरेऽपि तमेवास्यापि-
योनौ स्थान आहवनीयायतने धिष्ये वा निशिशांना दीपयंतो नरो मनुष्या अत्यं न सततगमनयुक्तं
वोढारमश्चमिव मर्जयंत । परिचरन्ति । आहुतस्य च वृष्णः कामानां वर्षितुरपेक्षस्य शोचिर्ज्वाला दीदाय ।
दीप्यते ॥ ॥३॥

सुसंदृक्ते स्वनीक प्रतीकं वि यदुक्तो न रोचस उपाके ।

दिवो न ते तन्यतुरेति शुष्मश्चिचो न सूरः प्रति चक्षि भानुं ॥६॥

सुऽसंदृक् । ते । सुऽअनीक । प्रतीकं । वि । यत् । रुक्मः । न । रोचसे । उपाके ।

दिवः । न । ते । तन्यतुः । एति । शुष्मः । चिचः । न । सूरः । प्रति । चक्षि । भानुं ॥६॥

स्वनीक हे सुतेजस्कापि त्वं यद्यदा रुक्मो न सूर्य इव । सुवर्णमिव वा । उपाकेऽतिके वि रोचसे विशिष्येण
दीप्यसे तदा ते तव प्रतीकं रूपमंगं वा सुसंदृक् सुसंदर्शनं भवति । किंच ते तव शुष्मो दिवोऽंतरिक्षात्तन्व-
तुर्गात्रनिरिवेति । निर्गच्छति । चिचो दर्शनीयः सूर्यो न सूर्य इव भानुं त्वां दीप्तिं प्रति चक्षि । प्रदर्शयसि ॥

यथा वः स्वाहाग्रये दाशेम परीळाभिर्घृतवद्भिश्च हृष्यैः ।
 तेभिर्नो अग्ने अमितैर्महोभिः शतं पूभिरायसीभिर्नि पाहि ॥७॥
 यथा । वः । स्वाहा । अग्रये । दाशेम । परि । इळाभिः । घृतवत् ऽभिः । च । हृष्यैः ।
 तेभिः । नः । अग्ने । अमितैः । महः ऽभिः । शतं । पूः ऽभिः । आयसीभिः । नि । पाहि ॥७॥

हे अग्ने अग्रये ऽग्रस्य मेघे वसुभ्यं स्वाहा स्वाङ्गतं हविः । किञ्च यथा वयमिळाभिर्गोभिर्गोविकारैः क्षीरा-
 दिभिर्घृतवद्भिर्घृतसहितैर्हृष्यैः पुरोडाशादिभिश्च दाशेम परिचरेम तथा त्वमपि तेभिः प्रसिद्धैरमितैरपरिमि-
 तैर्महोभिस्तेजोभिः शतमपरिमिताभिरायसीभिर्हिरण्यमीभिः । इकमय इति हिरण्यनामसु पाठात् । पूभिर्न
 गरीभिरेव नो ऽस्मान् नि पाहि । नितरां रच ॥

या वा ते संति दाशुषे अघृष्टा गिरो वा याभिर्नृवतीरुष्याः ।
 ताभिर्नः सूनो सहसो नि पाहि स्मत्सूरीञ्जरितृञ्जातवेदः ॥८॥
 याः । वा । ते । संति । दाशुषे । अघृष्टाः । गिरः । वा । याभिः । नृवतीः । उरुष्याः ।
 ताभिः । नः । सूनो इति । सहसः । नि । पाहि । स्मत् । सूरीन् । जरितृन् । जात ऽवेदः ॥८॥

सहसः सूनो हे बलस्य पुत्र जातवेदो ऽपि दाशुषे दाशुषस्ते तव या वा याश्च ज्वालाः संति । अघृष्टा
 रचोभिरप्रधृषिता गिरो वा गिरश्च संति । याभिर्गोभिर्नृवतीः पुत्रवतीः प्रजा उरुष्या रक्षेः ताभिर्नृवतीभि-
 र्नो ऽस्मान् । स्यादिति प्रशस्तवचनः । प्रशस्तान् सूरीन् हविषां प्रेरकान् जरितृन् स्तोतृश्च नि पाहि । नितरां रच ॥

निर्यत्पूतेव स्वधितिः शुचिर्गात्स्वया कृपा तन्वाऽ रोचमानः ।
 आ यो माचो रुशेन्यो जनिष्ट देवयज्याय सुक्रतुः पावकः ॥९॥
 निः । यत् । पूता ऽइव । स्वधितिः । शुचिः । गात् । स्वया । कृपा । तन्वा । रोचमानः ।
 आ । यः । माचोः । उशेन्यः । जनिष्ट । देव ऽयज्याय । सु ऽक्रतुः । पावकः ॥९॥

यद्यदा शुचिरपिः स्वया स्वकीयया तन्वा ततया ह्यपया दीप्त्या रोचमानः पूतेव स्वधितिस्ती-
 ष्णीकृता स्वधितिरेव निर्गात् काष्ठान्निर्गच्छति तदानीं देवयज्याय भवति । तदेव विशदयति । यो ऽपि-
 रुशेन्यः कमनीयः सुक्रतुः सुकर्मा पावकः शोधकश्च माचोररख्योरा जनिष्ट आज्ञायत स देवयज्याय भवतीति ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीह्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।
 विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥१०॥
 एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीहि । अपि । क्रतुं । सुचेतसं । वतेम ।
 विश्वा । स्तोतृ ऽभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्ति ऽभिः । सदा । नः ॥१०॥

हे अग्ने एतैतानि परिदृश्यमानानि सौभगा सौभगानि शोभनानि धनानि नो ऽस्मभ्यं दिदीहि । दीपय
 देहि वा । अप्यपि च क्रतुं कर्म यज्ञानां कर्तारं वा सुचेतसं शोभनप्रज्ञानयुक्तं सुप्रज्ञानं पुत्रं वा वतेम । संभजे-
 महि ॥ वनतेः संभजनार्थस्य वर्णातरागमे सति रूपं ॥ विश्वा विश्वानि धनानि स्तोतृभ्य उन्नातृभ्यो गृणते
 शंसते च संतु । यूयं त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नो ऽस्मान् स्वस्तिभिः क्षेमैः सदा सर्वदा पात । रचत ॥ ॥४॥

प्र वः शुक्रायति दशर्चं चतुर्थं सुक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभमायेयं । प्र व इत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्तयस्व

योर्देशसूक्तमध्ये द्वितीयत्वेनोक्तः सूक्तविनियोगः ॥ एकादशिन आमेये पशौ प्र वः शुक्रायैषिषा वपाया याव्या । सूचितं च । प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं यथा विप्रस्य मनुषो हविर्भिः । आ० ३. ७. । इति ॥

प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं ह्व्यं मतिं चाग्रये सुपूतं ।

यो दैव्यानि मानुषा जनुंष्यंतर्विश्वानि विद्वना जिगाति ॥ १ ॥

प्र । वः । शुक्राय । भानवे । भरध्वं । ह्व्यं । मतिं । च । अग्रये । सुपूतं ।

यः । दैव्यानि । मानुषा । जनुंषि । अंतः । विश्वानि । विद्वना । जिगाति ॥ १ ॥

हे हविषां वोढारो वो यूयं शुक्राय शुभ्राय भानवे दीप्तायापये सुपूतं सुशुद्धं ह्व्यं मतिं क्षुतिं च प्र भरध्वं । योऽपि दैव्यानि मानुषा मानुषाणि च विश्वानि जनुंषि जातान्वतरंतरा विद्वना प्रज्ञानेन मार्गेण वा जिगाति गच्छति । देवान्मनुष्यांश्चांतरा हवींषि नेतुं वर्तते इत्यर्थः ॥

स गृत्सो अग्निस्तरुणश्चिदस्तु यतो यविष्ठो अजनिष्ट मातुः ।

सं यो वना युवते शुचिद्भूरि चिदन्ना समिदन्ति सद्यः ॥ २ ॥

सः । गृत्सः । अग्निः । तरुणः । चित् । अस्तु । यतः । यविष्ठः । अजनिष्ट । मातुः ।

सं । यः । वना । युवते । शुचिऽदन् । भूरि । चित् । अन्ना । सं । इत् । अन्ति । सद्यः ॥ २ ॥

स चित्स एव गृत्सो मेधावी । तथा च यास्कः । गृत्स इति मेधाविनाम । नि० ९. ५. । अपिसप्तसप्तारको भवति । तदा यतो यदा मानुरररणा यविष्ठो युवतमः सन् अजनिष्ट । योऽपि शुचिद्भू दीप्तदंतो वना वनानि सं युवते आत्मना संयोजयति । किंच भूरि चित् भूरीण्यप्यज्ञा स्वीयान्यज्ञानि सद्य इत्सद्य एव समन्ति सम्यग्भवत्यति ॥

अस्य देवस्य संसद्यनीके यं मर्तासः श्येतं जगृभ्रे ।

नि यो गृभं पौरुषेयीमुवोचं दुरोकमगिरायवे शुशोच ॥ ३ ॥

अस्य । देवस्य । संऽसदि । अनीके । यं । मर्तासः । श्येतं । जगृभ्रे ।

नि । यः । गृभं । पौरुषेयीं । उवोचं । दुऽऽओकं । अग्निः । आयवे । शुशोच ॥ ३ ॥

अस्य देवस्यापिरनीके मुखे संसदि स्थाने क्षेतं श्वेतं शुभ्रं यमपि मर्तासो मनुष्या जगृभ्रे परिगृह्णन्ति । यस्यापिः पौरुषेयीं पुरुषैः क्रियमाणां गृभं गुभीतं न्युवोच ॥ अच वचिः सेवार्थं वर्तते ॥ निषेवत इत्यर्थः । सोऽगिरायवे मनुष्यार्थं । द्रुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । दुरोकं सपत्नीर्दुःसेवं यथा भवति तथा शुशोच । दीप्यते ॥

अयं कविरकविषु प्रचेता मर्तेष्वग्निरमृतो नि धायि ।

स मा नो अच जुहुरः सहस्वः सदा ते सुमनसः स्याम ॥ ४ ॥

अयं । कविः । अकविषु । प्रऽचेताः । मर्तेषु । अग्निः । अमृतः । नि । धायि ।

सः । मा । नः । अचं । जुहुरः । सहस्वः । सदा । ते इति । सुऽमनसः । स्याम ॥ ४ ॥

कविः क्रांतदृक् प्रचेताः प्रकाशकोऽमृतो मरणधर्मरहितोऽयमग्निरकविष्वक्रांतदृषु मर्तेषु मरणधर्मकेषु

नि धायि । निहितः । अथ प्रत्यक्षसुतिः । सहस्वी बलवन्नपे खे यस्मिन् त्वयि सदा वयं सुमनसः सुमतयः
स्याम स स्वमचास्मिन्नोके नोऽस्मान्मा जुङ्गरः । मा हिंसीः ॥

आ यो योनिं देवकृतं ससाद् क्रत्वा ह्यग्निर्मृताँ अतारीत् ।

तमोषधीश्च वनिनश्च गर्भं भूमिश्च विश्वधायसं विभर्ति ॥ ५ ॥

आ । यः । योनिं । देवऽकृतं । ससाद् । क्रत्वा । हि । अग्निः । अमृताँ । अतारीत् ।

तं । ओषधीः । च । वनिनः । च । गर्भं । भूमिः । च । विश्वऽधायसं । विभर्ति ॥ ५ ॥

योऽग्निर्देवकृतं देवैः कल्पितं योनिं स्थानमा ससाद् अध्यास्ते । किमर्थं देवाः स्थानं कल्पयन्त्वपेरित्यत
आह । हि यस्मात्कारणादग्निः क्रत्वा प्रक्षयामृतान्देवानतारीत् । विश्वधायसं विश्वस्य धारकमोषधीरो-
षधयो वनिनश्च वृषाश्च गर्भं गर्भं संतं तं विभर्ति । भूमिश्च विभर्ति ॥ अतमेव विभर्तीति पदं बलवचनान्ततया
विपरिणतं सदोषधीभिर्वनिभिश्च संबध्यते ॥ ५ ॥

ईशे ह्यग्निर्मृतस्य भूरेरीशे रायः सुवीर्यस्य दातोः ।

मा त्वा वयं सहसावन्नवीरा माप्सवः परि षदाम मादुवः ॥ ६ ॥

ईशे । हि । अग्निः । अमृतस्य । भूरैः । ईशे । रायः । सुऽवीर्यस्य । दातोः ।

मा । त्वा । वयं । सहसाऽवन् । अवीराः । मा । अप्सवः । परि । सदां । मा । अदुवः ॥ ६ ॥

अमृतस्यान्नमुदकं वा ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ भूरेरधिकं दातोर्दातुमग्निरीशे । ईष्टे हि । सुवीर्यस्य शोभनवी-
र्ययुक्तं रायो धनं दातुमीशे । ईष्टे । अथ प्रत्यक्षसुतिः । सहसावन् हे बलवन्नपे वयं वसिष्ठा अवीराः पुत्रादि-
रहिताः संतो मा परि षदाम । मा पर्युपविशाम । अप्सवो रूपरहिताश्च संतो मा परि षदाम । तथा च
यास्तः । अप्स इति रूपनाम । नि० ५. १३. इति । अदुवः परिचरणहीनाश्च मा परि षदाम ॥

परिषद्यं हरणस्य रेकणो नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

न शेषो अग्ने अन्यजातमस्त्यचेतानस्य मा पथो वि दुस्तः ॥ ७ ॥

परिऽसद्यं । हि । अरणस्य । रेकणः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।

न । शेषः । अग्ने । अन्यऽजातं । अस्ति । अचेतानस्य । मा । पथः । वि । दुस्तः ॥ ७ ॥

अरणस्यानुणस्य रेकणो धनं परिषद्यं पर्याप्तं भवति हि । अतो नित्यस्यापुनर्देयस्य रायो धनस्य पतयः
स्याम । यद्वा । अरणस्य रेकणो धनं परिषद्यं परिहर्तव्यं भवति । अतो नित्यस्यौरसस्य रायः पुत्राख्यस्य
धनस्य पतयः स्याम । हे अग्ने अन्यजातमनीरसं शेषोऽपत्वं नास्ति । न भवति । अचेतानस्याविदुषः पथो
मार्गान् पुत्रोत्पादनप्रमुखात्सार्गान् मा वि दुस्तः । मा विदुदुषः ॥ दुष वैद्यत्य इति धातुः ॥ तथा च यास्तः ।
परिहर्तव्यं हि नोपसर्तव्यमरणस्य रेकणोऽरणोऽपाणी भवति रेकण इति धननाम रिच्यते प्रयतः । नित्यस्य
रायः पतयः स्याम । न शेषो अग्ने अन्यजातमस्ति । शेष इत्यपत्यनाम शिष्यते प्रयतोऽचेतयमानस्य तत्प्रमत्तस्य
भवति मा नः पथो विदूदुषः । नि० ३. २. इति ॥

नहि यभायारणः सुशेवोऽन्योर्दयो मनसा मन्तवा उ ।

अथा चिदोकः पुनरित्स एत्या नो वाज्यभीषाळेतु नव्यः ॥ ८ ॥

नहि । यभाय । अरणः । सुऽशेवः । अन्यऽउदर्यः । मनसा । मंतवै । ऊं इति ।
अध । चित् । ओकः । पुनः । इत् । स । एत्ति । आ । न । वाजी । अभीषाट् । एतु । नव्यः ॥ ८ ॥

पूर्वस्वामृच्युक्त एवार्थोऽत्र प्रपंच्यते । अरणोऽरममाणोऽन्योदर्यः सुशेवः सुखतमः सन् यभाय पुचत्वेन ग्रहणाय मनसा मंतवा उ मनसापि मंतव्यो न भवति हि । अध चिदपि च सोऽन्योदर्य ओक इत् संस्थान-मेव पुनरिति । प्राप्नोति । अतो वाज्यज्ञवानभीषाट् शत्रूणामभिभविता नव्यो नवजातः पुत्रो मोऽस्मानेतु । आगच्छतु ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।
सं त्वा ध्वस्मन्वद्भ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ ९ ॥
त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः । सहसाऽवन् । अवद्यात् ।
सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकान्नोऽस्मान्नि पाहि । त्वमु त्वमेवावद्यात्पात् नोऽस्मान्नि पाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वस्तदोषं पाथोऽन्नं हविः समभ्येतु । सम्यक् प्राप्नोतु । अपि चास्मान् स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्याको रथिरभ्येतु ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीह्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।
विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥
एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीहि । अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतेम ।
विश्वा । स्तोतृऽभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ॥ ६ ॥

प्राग्ने तवसे इति नवर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैष्टुभं वैश्वानरापिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्राग्ने नव वैश्वानरीयं त्विति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्राग्ने तवसे भरध्वं गिरं दिवो अरतये पृथिव्याः ।
यो विश्वेषाममृतानामुपस्थे वैश्वानरो वावृधे जागृवद्भिः ॥ १ ॥
प्र । अग्ने । तवसे । भरध्वं । गिरं । दिवः । अरतये । पृथिव्याः ।
यः । विश्वेषां । अमृतानां । उपऽस्थे । वैश्वानरः । ववृधे । जागृवत्ऽभिः ॥ १ ॥

हे स्तोतारस्तवसे प्रवृद्धाय दिवोऽतरिषस्य पृथिव्याश्चारतये गंचेऽप्ये वैश्वानरसंज्ञकायाप्ये गिरं स्तुतिं प्र भरध्वं । यो वैश्वानरो विश्वानरहितोऽपिर्विश्वेषां सर्वेषाममृतानां देवानामुपस्थे उपस्थाने यज्ञे जागृवद्भिः प्रवृद्धैर्देवैः सहितः सन् ववृधे स्तुतिभिर्हविर्भिश्च वर्धते ॥

पृष्टो दिवि धाय्यग्निः पृथिव्यां नेता सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।
स मानुषीरभि विशो वि भाति वैश्वानरो वावृधानो वरेण ॥ २ ॥
पृष्टः । दिवि । धायि । अग्निः । पृथिव्यां । नेता । सिंधूनां । वृषभः । स्तियानां ।
सः । मानुषीः । अभि । विशः । वि । भाति । वैश्वानरः । ववृधानः । वरेण ॥ २ ॥

सिंधूनां नदीनां नेता स्त्रियानामपां । स्त्रिया आपो भवति स्यायनादिति यास्कवचनात् । नि० ६. १७. ।
वृषभो वर्षिता पृष्टोऽर्चितस्तेजसा संपृक्तो वा योऽपिर्दिव्यंतरिक्षे पृथिव्यां च धायि न्यधायि स वैश्वानरो
विश्वनरहितोऽपिर्वरेण श्रेष्ठेन हविषा तेजसा वा वावृधानो वर्धमानः सन् मानुषीर्विशोऽभि मानुषीः प्रजाः
प्रति वि भाति ॥

त्वद्भिया विशं आयन्नसिंक्नीरसमना जहतीर्भोजनानि ।

वैश्वानर पूरवे शोशुचानः पुरो यदग्ने दरयन्नदीदेः ॥३॥

त्वत् । भिया । विशः । आयन् । असिंक्नीः । असमनाः । जहतीः । भोजनानि ।

वैश्वानर । पूरवे । शोशुचानः । पुरः । यत् । अग्ने । दरयन् । अदीदेः ॥३॥

हे वैश्वानर विश्वनरहितापे त्वत्त्वत्तो भिया भीत्यासिंक्नीरसितवर्णा राजस्यः ॥ प्रथमार्थे द्वितीया ॥ विशः
प्रजा असमनाः परस्परमसमेता भोजनानि धनानि जहतीस्त्यजंय आयन् । आगच्छन् । कदेत्यत आह ।
यद्यदा पूरवे राक्षे शोशुचानो दीप्यमानः पुरस्तस्य शत्रूणां पुरो दरयन् दारयन्दीदेः अजस्रः । तथा च
निगमः । अंहो राजन्वरिवः पूरवे कः । ऋग्वे० १. ६३. ७. इति ॥

तव चिधातु पृथिवी उत द्यौर्वैश्वानर व्रतमग्ने सचंत ।

त्वं भासा रोदसी आ तंतथाजस्रेण शोचिषा शोशुचानः ॥४॥

तव । चिऽधातु । पृथिवी । उत । द्यौः । वैश्वानर । व्रतं । अग्ने । सचंत ।

त्वं । भासा । रोदसी इति । आ । तंतथ । अजस्रेण । शोचिषा । शोशुचानः ॥४॥

हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरपे । तथा च यास्कः । वैश्वानरः कस्माद्विश्वान्नरात्रयति विश्व एतं नरा
नयतीति वा । नि० ७. २१. इति । तव व्रतं त्वत्प्रोतिकरं कर्म त्रिधातंत्रिचं पृथिवी च उतापि च द्यौरिति
त्रयो लोकाः सचंत । सेवते । त्रैलोक्यवर्तित्यः प्रजास्त्वदर्थं कर्म कुर्वतीत्यर्थः । अपि च त्वमजस्रेण शोचिषा
प्रकाशेन शोशुचानो दीप्यमानो भासा दीप्या रोदसी बावापृथिव्यौ चा तंतथ । विस्तारयसि ॥

त्वामग्ने हरितो वावशाना गिरः सचंते धुनयो घृताचीः ।

पतिं कृष्टीनां रथ्यं रयीणां वैश्वानरमुषसां केतुमहूँ ॥५॥

त्वां । अग्ने । हरितः । वावशानाः । गिरः । सचंते । धुनयः । घृताचीः ।

पतिं । कृष्टीनां । रथ्यं । रयीणां । वैश्वानरं । उषसां । केतुं । अहूँ ॥५॥

हे अग्ने कृष्टीनां प्रजानां । चितयः कृष्टय इति मनुष्यनामसु पाठान् । पतिं स्वामिनं रयीणां धनानां रथ्यं
नेतारमुषसामहूँ केतुं प्रज्ञापकं वैश्वानरं विश्वनरहितं त्वां हरितोऽश्वा वावशानाः कामयमानाः सचंते ।
सेवते । तथा गिरो गृणां स्फुतिरूपा वाचो धुनयः पापं धुन्वाणा घृताचीर्घृतमंचलयः । हविषा सहिता इत्यर्थः ।
सचंते ॥ ७॥

त्वे असुर्यैर्ष वसवो नृखन्क्रतुं हि ते मिचमहो जुषंत ।

त्वं दस्यूरोकसो अग्र आज उरु ज्योतिर्जनयन्नार्याय ॥६॥

त्वे इति । असुर्यैः । वसवः । नि । ऋखन् । क्रतुं । हि । ते । मिचऽमहः । जुषंत ।

त्वं । दस्यून् । ओकसः । अग्ने । आजः । उरु । ज्योतिः । जनयन् । आर्याय ॥६॥

नहि । यभाय । अरणः । सुऽशेवः । अन्यऽउदर्यः । मनसा । मंतवै । ऊं इति ।
अध । चित् । ओकः । पुनः । इत् । स । एति । आ । न । वाजी । अभीषाट् । एतु । नव्यः ॥ ८ ॥

पूर्वस्वामृच्युक्त एवार्थोऽत्र प्रपंच्यते । अरणोऽरममाणोऽन्योदर्यः सुशेवः सुखतमः सन् यभाय पुचत्वेन ग्रहणाय मनसा मंतवा उ मनसापि मंतव्यो न भवति हि । अध चिदपि च सोऽन्योदर्य ओक इत् संस्थान-मेव पुनरिति । प्राप्नोति । अतो वाज्यज्ञवानभीषाट् शत्रूणामभिभविता नव्यो नवजातः पुत्रो मोऽस्मानेतु । आगच्छतु ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।
सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ ९ ॥
त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः । सहसाऽवन् । अवद्यात् ।
सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकान्नोऽस्मान्नि पाहि । त्वमु त्वमेवावद्यात्पात् नोऽस्मान्नि पाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वस्तदोषं पाथोऽन्नं हविः समभ्येतु । सम्यक् प्राप्नोतु । अपि चास्मान् स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्याको रथिरभ्येतु ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीह्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।
विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥
एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीहि । अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतेम ।
विश्वा । स्तोतृऽभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ॥ ६ ॥

प्राग्ने तवसे इति नवर्षं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैष्टुभं वैश्वानरापिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्राग्ने नव वैश्वानरीयं त्विति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्राग्ने तवसे भरध्वं गिरं दिवो अरतये पृथिव्याः ।
यो विश्वेषाममृतानामुपस्थे वैश्वानरो वावृधे जागृवद्भिः ॥ १ ॥
प्र । अग्ने । तवसे । भरध्वं । गिरं । दिवः । अरतये । पृथिव्याः ।
यः । विश्वेषां । अमृतानां । उपऽस्थे । वैश्वानरः । ववृधे । जागृवत्ऽभिः ॥ १ ॥

हे स्तोतारस्तवसे प्रवृद्धाय दिवोऽतरिषस्य पृथिव्याश्चारतये गंचेऽप्ये वैश्वानरसंज्ञकायाप्ये गिरं स्तुतिं प्र भरध्वं । यो वैश्वानरो विश्वानरहितोऽपिर्विश्वेषां सर्वेषाममृतानां देवानामुपस्थे उपस्थाने यज्ञे जागृवद्भिः प्रवृद्धैर्देवैः सहितः सन् ववृधे स्तुतिभिर्हविर्भिश्च वर्धते ॥

पृष्टो दिवि धाय्यग्निः पृथिव्यां नेता सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।
स मानुषीरभि विशो वि भाति वैश्वानरो वावृधानो वरेण ॥ २ ॥
पृष्टः । दिवि । धायि । अग्निः । पृथिव्यां । नेता । सिंधूनां । वृषभः । स्तियानां ।
सः । मानुषीः । अभि । विशः । वि । भाति । वैश्वानरः । ववृधानः । वरेण ॥ २ ॥

प्र । संऽराजः । असुरस्य । प्रऽशस्तिं । पुंसः । कृष्टीनां । अनुऽमाद्यस्य ।
इंद्रस्यऽइव । प्र । तवसः । कृतानि । वंदे । दारुं । वंदमानः । विवक्ति ॥ १ ॥

दाहं पुरां भेत्तारं वंदे । वंदमानः सन् सम्राजः सर्वस्य भुवनस्येश्वरस्यासुरस्य बलवतः पुंसो वीरस्य ।
पीत्यमिति वीर्यमुच्यते । तथा च यास्कः । पुमान् पुरुमना भवति पुंसतेवा । नि० ९. १५ । इति । कृष्टीनां
जनानामनुमाद्यस्य स्तुत्यस्य तवसो बलवत इन्द्रस्यैव तस्य वैश्वानरस्य प्रशस्तिं कृतिं कृतानि कर्माणि च
प्र विवक्ति । प्रववीमि ॥

कविं केतुं धासिं भानुमद्रेर्हिन्वन्ति शं राज्यं रोदस्योः ।
पुरंदरस्य गीर्भिरा विवासेऽग्नेर्व्रतानि पूर्या महानि ॥ २ ॥
कविं । केतुं । धासिं । भानुं । अद्रेः । हिन्वन्ति । शं । राज्यं । रोदस्योः ।
पुरंऽदरस्य । गीःऽभिः । आ । विवासे । अग्नेः । व्रतानि । पूर्या । महानि ॥ २ ॥

कविं प्राञ्चं केतुं विश्वस्य प्रज्ञापकं धासिमद्रेर्धर्तारमादतुः स्तोतुर्वा भानुं भासकं शं सुखकरं रोदस्योर्धा-
वापृथिव्यो राज्यं राजानं वैश्वानरमपि हिन्वन्ति । मदीयाः प्रीणयन्ति प्रेरयन्ति वा देवाः । अहं च पुरंदरस्य
पुरां दारयितुरपेः पूर्या पूर्याणि पुरातनानि महानि महाति व्रतानि कर्माणि गीर्भिरा विवासे ।
परिचरामि ॥

न्यक्रतून्यथिनो मृध्रवाचः पणीरश्चङ्गा अंवृधां अयज्ञान् ।
प्रप्र तान्दस्यूरग्निर्विवाय पूर्वश्चकारापरां अयज्यून ॥ ३ ॥
नि । अक्रतून् । यथिनः । मृध्रऽवाचः । पणीन् । अश्चङ्गान् । अंवृधान् । अयज्ञान् ।
प्रऽप्र । तान् । दस्यून् । अग्निः । विवाय । पूर्वः । चकार । अपरान् । अयज्यून ॥ ३ ॥

अक्रतूनयज्ञान् यथिनो जल्पकाश्चमृध्रवाचो हिंसितवचस्कान् पणीन् पणिनामकान्वाधुषिकान्प्रधान्यज्ञादिषु
अद्वारहितानवृधान् स्तुतिभिरग्निमवर्धयतोऽयज्ञान्यज्ञहीनान् तान्दस्यून वृथा कालस्य नेतूनपिः प्रप्र अत्यंतं
नि विवाय । नितरां गमयेत् । तदेवाह । अग्निः पूर्वं मुख्यः सन् अयज्यूनयजमानानपरान् जघन्यान् चकार ॥

यो अपाचीने तमसि मदंतीः प्राचीश्चकार नृतमः शचीभिः ।
तमीशानं वस्वो अग्निं गृणीषेऽनानतं दमयंतं पृतन्यून ॥ ४ ॥
यः । अपाचीने । तमसि । मदंतीः । प्राचीः । चकार । नृतमः । शचीभिः ।
तं । ईशानं । वस्वः । अग्निं । गृणीषे । अनानतं । दमयंतं । पृतन्यून ॥ ४ ॥

नृतमो नेतृतमो योऽग्निरपाचीनेऽप्रकाशमाने तमसि निमयाः प्रजा मदंतीः स्तुवन्तीः शचीभिस्ताभ्यो
दत्ताभिः प्रज्ञाभिः प्राचीर्ऋजुगामिनीश्चकार । यद्वा । नेतृतमो योऽग्निरपाचीने तमसि निशायां मदंतीर्मा-
खंतीरुषसः शचीभिः प्रज्ञाभिः प्राचीश्चकारत्यर्थः । तं वस्वो धनस्येशानमनानतमप्रहं पृतन्यून युष्कामांश्च
दमयंतमपि गृणीषे । सौमि ॥

यो देह्योऽं अनमयह्वधस्त्रैर्यो अयपत्नीरुषसश्चकार ।
स निरुध्या नहुषो यहुो अग्निर्विशश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः ॥ ५ ॥

यः । देव्यः । अन्नमयत् । वधुऽस्त्रैः । यः । अर्योऽपत्नीः । उषसः । चकार ।
सः । निऽरुध्य । नहुषः । यद्भः । अग्निः । विशः । चक्रे । बलिऽहृतः । सहऽभिः ॥५॥

योऽपिर्देह्यो देहीरूपचिता आसुरीर्विद्या वधस्त्रैर्वधैरायुधैर्वानमयत् हीना अकरोत् । यश्चार्यपत्नीः । अर्यः सूर्यः पतियासां ता अर्यपत्न्यः । ता उषसश्चकार अकरोत् स यद्भो महानपिर्विशः प्रजाः सहोभिर्वलि-
र्निरुध्य नहुषो राज्ञो बलिहृतः करप्रदाश्चक्रे ॥

यस्य शर्मन्नुप विश्वे जनास एवैस्तस्युः सुमतिं भिक्षमाणाः ।
वैश्वानरो वरमा रोदस्योराग्निः संसाद पित्रोरुपस्थं ॥६॥
यस्य । शर्मन् । उप । विश्वे । जनासः । एवैः । तस्युः । सुऽमतिं । भिक्षमाणाः ।
वैश्वानरः । वरं । आ । रोदस्योः । आ । अग्निः । ससाद । पित्रोः । उपऽस्थं ॥६॥

विश्वे सर्वे जनासो जनाः शर्मन् शर्मणि सुखनिमित्तं यस्य वैश्वानरस्य सुमतिं भिक्षमाणाः प्रार्थमाणा
एवैः कर्मभिर्हविर्भिवोप तस्युः यमेवोपतिष्ठते स वैश्वानरो विश्वनरहितोऽग्निः सूर्यः सन् पित्रोर्मातापित्रो
रोदस्योर्बावापृथिव्योर्वरमुत्कृष्टमुपस्थं मध्यमंतरिचमा ससाद । आगच्छत् ॥

आ देवो ददे बुध्या उ वसूनि वैश्वानर उदिता सूर्यस्य ।
आ समुद्रादवरादा परस्मादाग्निर्देदे दिव आ पृथिव्याः ॥७॥
आ । देवः । ददे । बुध्या । वसूनि । वैश्वानरः । उत्ऽइता । सूर्यस्य ।
आ । समुद्रात् । अवरात् । आ । परस्मात् । आ । अग्निः । ददे । दिवः । आ । पृथिव्याः ॥७॥

वैश्वानरो विश्वनरहितोऽपिर्देवो द्योतमानो बुध्या बुध्यान्वांतरिचाणि । बुध्रमंतरिचं । तथा च यास्तुः ।
बुध्रमंतरिचं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति वा । नि० १०. ४४. इति । वसून्वाच्छादकानि तमांसि ॥ वस
आच्छादन इति धातुः ॥ सूर्यस्योदितोदितावुदये सत्वा ददे । समुद्रादंतरिचात् । सगरं समुद्र इत्यंतरिच-
नामसु पाठात् । अवरात्पृथिव्यास्तमांसा ददे । समुद्रात्परस्माद्दिवोऽपि तमांसा ददे । तदेव दर्शयति ।
अपिर्दिवस्तमांसा ददे पृथिव्याश्च तमांसा ददे ॥ ९॥

प्र वो देवमिति सप्रचं सप्रमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभमापेयं । प्र वो देवमित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्-
शस्त्रयोर्दशसूक्त उक्तो विनियोगः ॥

प्र वो देवं चित्सहसानमग्निमश्वं न वाजिनं हिषे नमोभिः ।
भवा नो दूतो अध्वरस्य विद्वान्त्मना देवेषु विविदे मितदुः ॥१॥
प्र । वः । देवं । चित् । सहसानं । अग्निं । अश्वं । न । वाजिनं । हिषे । नमःऽभिः ।
भव । नः । दूतः । अध्वरस्य । विद्वान् । त्मना । देवेषु । विविदे । मितदुः ॥१॥

हे अग्ने वस्त्वां देवं द्योतमानादिगुणयुक्तं सहसानं राक्षसानभिभवंतं बलमाचरंतं वाग्निमयस्य नेतारमश्वं
न अश्वमिव वाजिनं वेगवंतं बलवंतं वा नमोभिः स्तुतिभिर्हविर्भिवो प्र हिषे । हे अग्ने त्वां चित्प्रहिणोम्येव ।
किंच हे अग्ने त्वं विद्वान् जानन् नोऽस्माकमध्वरस्य यज्ञस्य दूतो भव । अथ परोक्षस्तुतिः । त्वनात्मना स्वयमेव
देवेषु मितदुर्दग्धद्रुमोऽपिरिव विविदे । प्रश्नायते ॥

आ यास्यमे पथ्याऽ अनु स्वा मंद्रो देवानां सख्यं जुषाणः ।

आ सानु शुष्मैर्नदयन्पृथिव्या जंभैभिर्विश्वमुशधग्वनानि ॥२॥

आ । याहि । अमे । पथ्याः । अनु । स्वाः । मद्रः । देवानां । सख्यं । जुषाणः ।

आ । सानु । शुष्मैः । नदयन् । पृथिव्याः । जंभैभिः । विश्वं । उशधक् । वनानि ॥२॥

हे अमे त्वं मद्रो मदयिता सुखो वा देवानां सख्यं । देवैः सह सख्यमित्यर्थः । जुषाणः सेवमानः पृथिव्याः सानु समुच्छ्रितं तृणगुल्मादिकं शुष्मैः शोषकेर्दाहकैस्तेजोभिर्नदयन् शब्दायमानः । दह्यमानं हि शब्दायते । जंभैर्नदयन्भिः । ज्वालाभिरित्यर्थः । विश्वं विश्वानि वनान्युशधक् कामयमानो दहनं स्वाः पथ्या अनु । स्वैर्मैर्नदयन्भिः । आ आ याहि । आकारस्य पुनर्वचनमादरार्थं ॥

प्राचीनो यज्ञः सुधितं हि बर्हिः प्रीणीति अग्निरीकृतो न होता ।

आ मातरा विश्ववारि हुवानो यतो यविष्ठ जज्ञिषे सुशेवः ॥३॥

प्राचीनः । यज्ञः । सुधितं । हि । बर्हिः । प्रीणीति । अग्निः । ईकृतः । न । होता ।

आ । मातरा । विश्ववारि इति विश्वऽवारि । हुवानः । यतः । यविष्ठ । जज्ञिषे ।

सुऽशेवः ॥३॥

अयं यज्ञः प्राचीनः । सम्यगनुष्ठीयत इत्यर्थः । यद्वा । यज्ञो यष्टा होता प्राचीनः । यद्वा । यज्ञो हविः प्राचीनः प्राचीनं प्राङ्मुखमासन्नं । बर्हिर्हि बर्हिश्च सुधितं सुनिहितं । ईकृतः स्तुतोऽग्निः प्रीणीति । तृप्तश्च भवति । होता न होता च । नेति चार्थे । विश्ववारि विश्वैर्वरणीये मातरा यावापृथिव्याविडायामा ऊवानो भवति । कदेत्यत आह । यतो यदा यविष्ठ हे युवतमामे त्वं सुशेवः सुसुखो जज्ञिषे जायसे ॥

सद्यो अध्वरे रथिरं जनंत मानुषासो विचेतसो य एषां ।

विशामधायि विशपतिदुरोणेऽग्निर्मद्रो मधुवचा ऋतावा ॥४॥

सद्यः । अध्वरे । रथिरं । जनंत । मानुषासः । विऽचेतसः । यः । एषां ।

विशां । अधायि । विशपतिः । दुरोणे । अग्निः । मद्रः । मधुऽवचाः । ऋतऽवा ॥४॥

विचेतसो विविक्तप्रज्ञा मानुषासो मनुष्या अध्वरे यज्ञे रथिरं रथिनं नेतारमपि सद्यो जनंत । जनयंति । य एषां हविर्वहति सोऽयमग्निर्विशपतिर्विशां पतिर्विश्वस्य पतिर्वा मद्रो मदयिता मधुवचा मादयितृषवस्क ऋतावा यज्ञवान् विशां मनुष्याणां दुरोणे गृहेऽधायि । आहितः ॥

असादि वृतो वहिराजगन्वानग्निर्ब्रह्मा नृषदने विधर्ता ।

द्यौश्च यं पृथिवी वावृधाते आ यं होता यजति विश्ववारं ॥५॥

असादि । वृतः । वहिः । आऽजगन्वान् । अग्निः । ब्रह्मा । नृऽसदने । विऽधर्ता ।

द्यौः । च । यं । पृथिवी । वावृधाते इति । आ । यं । होता । यजति । विश्वऽवारं ॥५॥

वृतो होतृत्वेन वहिर्हविषां वोढा ब्रह्मा परिवृढो विधर्ता विश्वस्य धारकोऽग्निराजगन्वान् शुक्लोकादागत आगमनशीलो वा नृषदने होतुः स्थानेऽसादि । उपविष्टः । यमपि द्यौश्च पृथिवी चोभे नृषधाते वर्धयतः । च च विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं होता मानुष आ यजति ॥

एते ह्युन्नेभिर्विश्वमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतक्षन् ।
 प्र ये विश्वस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन्तस्य ॥ ६ ॥
 एते । ह्युन्नेभिः । विश्वं । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वा । अरं । नर्याः । अतक्षन् ।
 प्र । ये । विश्वः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । अतस्य ॥ ६ ॥

एते मदीयाः पुरुषा बुद्धेभिरन्नेर्विश्वं पोष्यवर्गमातिरंतं वर्धयन्ति । अथवा बुद्धेभिर्यशोभिर्विश्वं जगदा-
 तिरंतं । अभ्यगच्छन्निर्त्यर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या मनुष्या मंचं स्तोत्रं स्तुत्यं वारं पर्याप्तमतत्तत्तत् समस्तुर्वर्गं ।
 वेति समुच्चये । ये च विश्वो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतिः सत्यडोरिति द्वित्वं इको झलिति सगः कित्त्वं च
 सर्वे विधयस्कंदसि विकल्प्यन्त इति न भवतः । चाशुसूदृशां सग इत्यात्मनेपदं ॥ प्र तिरंतं वर्धयन्ति । मे मदीया
 ये वा अतस्यास्य सत्यमिममप्रिं ॥ कर्मणि षठी । मानुषाणामग्नीयादितिवत् ॥ आ दीधयन् आदीपयन् ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।
 इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आनद्भ्य पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥
 नु । त्वां । अग्रे । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।
 इषं । स्तोतृऽभ्यः । मघवत्ऽभ्यः । आनद् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्रे वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामस्रदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यश्चे-
 षमन्नं नु चिप्रमद्य वानट् । प्रापयेः ॥ नशेर्व्याप्तिकर्मणोऽतर्णीतत्पर्याङ्गुलिं च्छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः ॥ यूयं
 त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातित्वेवमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १० ॥

इंधे राजेति सप्रर्चमष्टमं मूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैष्टुभमापेयं । इंधे राजित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्र-
 योर्विनियोगः ॥ आतिथ्यायां प्रप्रायमपिरिति खिष्टकृतो याज्या । सूचितं च । प्रप्रायमपिर्भरतस्य शृण्व इति
 संयाज्ये । आ० ४. ५. इति ॥

इंधे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।
 नरो ह्व्येभिरीळते सबाध आग्निरयं उषसांमशोचि ॥ १ ॥
 इंधे । राजा । सं । अर्यः । नमःऽभिः । यस्य । प्रतीकं । आऽहुतं । घृतेन ।
 नरः । ह्व्येभिः । ईळते । सऽबाधः । आ । अग्निः । अग्रे । उषसां । अशोचि ॥ १ ॥

राजा दीप्तोऽर्थः स्वामी हविषां प्रेरको वापिर्नमोभिः स्तुतिभिः सह समिंधे । समिंधति । यस्वापिः प्रतीकं
 रूपं घृतेनाहुतं भवति । यं च नरोऽस्रदीयाः सबाधः संस्रिष्टाः संजातबाधा वा ह्व्येभिर्ह्व्यैः सार्धमीळते
 कुर्वन्ति सोऽपिरुषसामय आशोचि । आदीप्यते ॥

अयमु य सुमहँ अवेदि होता मद्रो मनुषो यद्भो अग्निः ।
 वि भा अकः ससृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥
 अयं । जुं इति । स्यः । सुऽमहान् । अवेदि । होता । मद्रः । मनुषः । यद्भः । अग्निः ।
 वि । भाः । अकरित्यकः । ससृजानः । पृथिव्यां । कृष्णऽपविः । श्रोषधीभिः । ववक्षे ॥ २ ॥

स्य सोऽयं होता देवानामाह्वाता मद्रो मदयिता यद्भो महानपिर्नमोभो मनुष्यस्य सुमहानवेदि । सुम-

हत्वेन प्रहायते । अपि च सोऽयं भा दीप्रीर्व्यकः । विकरोत्यंतरिक्षे । किंच सोऽयं कृष्णपविः कृष्णमार्गोऽपिः
पृथिव्यां सखजानः खज्यमानः सन्नोषधीभिर्ववचे । वर्धते ॥

कया नो अग्ने वि वसः सुवृक्तिं कामुं स्वधामृणवः शस्यमानः ।

कदा भवेम पतयः सुदत्र रायो वंतारो दुष्टरस्य साधोः ॥३॥

कया नः । अग्ने । वि । वसः । सुऽवृक्तिं । कां । ऊं इति । स्वधां । ऋणवः । शस्यमानः ।

कदा । भवेम । पतयः । सुऽदत्र । रायः । वंतारः । दुष्टरस्य । साधोः ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्वं कया स्वधया हविषा नोऽस्माकं सुवृक्तिं सुतिं वि वसः । व्यामुषे आच्छादयसि वा । कामुं कां
च स्वधां शस्यमानः स्तूयमानस्त्वमृणवः । प्राप्नुयाः । हे सुदत्र शोभनदानामे । तथा च यास्कः । सुदत्रः कन्या-
णदानः । नि० ६. १४. । इति । वयं कदा दुष्टरस्य शत्रुभिर्दुर्हिंसकस्य साधोः समीचीनस्य रायो धनस्य पतयः
स्वामिनो भवेम । वंतारः संभक्तारश्च कदा भवेम ॥

प्रप्रायमग्निर्भरतस्य ऋण्वे वि यत्सूर्यो न रोचते बृहद्भाः ।

अभि यः पूरं पृतनासु तस्थौ द्युतानो दैव्यो अतिथिः शुशोच ॥ ४ ॥

प्रऽप्र । अयं । अग्निः । भरतस्य । ऋण्वे । वि । यत् । सूर्यः । न । रोचते । बृहत् । भाः ।

अभि । यः । पूरं । पृतनासु । तस्थौ । द्युतानः । दैव्यः । अतिथिः । शुशोच ॥ ४ ॥

अयं प्रसिद्धोऽग्निर्भरतस्य यजमानस्य मम प्रप्रायं तं ऋण्वे । प्रथितो भवति । कदेत्यत्राह । यद्यदा सूर्यो
न सूर्य इव बृहद्भा बृहद्भासमानो वि रोचते प्रकाशति । किंच योऽग्निः पृतनासु संग्रामेषु पूरं पूरनामकमसुर-
मभि तस्थौ अभिबभूव सोऽयं द्युतानो दीप्यमानो दैव्योऽतिथिर्देवानामतिथिवत्पूज्यः सन् शुशोच । जज्वाल ॥

असन्नित्वे आहवनानि भूरि भुवो विश्वेभिः सुमना अनीकैः ।

स्तुतश्चिदग्ने ऋण्विषे गृणानः स्वयं वर्धस्व तन्वं सुजात ॥ ५ ॥

असन् । इत् । त्वे इति । आऽहवनानि । भूरि । भुवः । विश्वेभिः । सुऽमनाः । अनीकैः ।

स्तुतः । चित् । अग्ने । ऋण्विषे । गृणानः । स्वयं । वर्धस्व । तन्वं । सुऽजात ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वे त्वयाहवनानि हवीष्याऊतयो वा भूरि बह्वन्यसन्नित् । भवंत्येव । त्वं च विश्वेभिर्विश्वैरनीकै-
स्तेजोभिस्त्वद्विभूतिभिरग्निभिर्वा सह सुमना भुवः । भव । हे अग्ने स्तुतः स्तोतुः । स्तौतीति स्तुत् । स्तोचं ऋण्विषे ।
शृणु । हे सुजात कन्याणप्रादुर्भावापे गृणानः स्तूयमानस्त्वं स्वयं स्वयमेव तन्वं स्वां तनुं मम तनुं वा वर्धस्व ।
वर्धयस्व ॥

इदं वचः शतसाः संसहस्रमुदग्रये जनिषीष्ट द्विबर्हाः ।

शं यत्स्तोतृभ्यं आपये भवति द्युमदमीवचातनं रक्षोहा ॥ ६ ॥

इदं । वचः । शतऽसाः । संऽसहस्रं । उत् । अग्रये । जनिषीष्ट । द्विऽबर्हाः ।

शं । यत् । स्तोतृऽभ्यः । आपये । भवति । द्युऽमत् । अमीवऽचातनं । रक्षऽहा ॥ ६ ॥

शतसा गवां शतस्य संभक्ता संसहस्रं गवां सहस्रेण च संयुतो द्विबर्हा द्वाभ्यां विद्याकर्मभ्यां नुहन् वसिष्ठो

एते ह्युन्नेभिर्विश्वमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतक्षन् ।
 प्र ये विश्वस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन्तस्य ॥ ६ ॥
 एते । ह्युन्नेभिः । विश्वं । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वारं । अरं । नर्याः । अतक्षन् ।
 प्र । ये । विश्वः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । अतस्य ॥ ६ ॥

एते मदीयाः पुरुषा बुद्धेभिरन्नेर्विश्वं पोष्यवर्गमातिरंतं वर्धयन्ति । अथवा बुद्धेभिर्यशोभिर्विश्वं जगदा-
 तिरंतं । अभ्यगच्छन्निर्त्यर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या मनुष्या मंचं स्तोत्रं स्तुत्यं वारं पर्याप्तमतत्तत्तत् समस्तुर्वर्गं ।
 वेति समुच्चये । ये च विश्वो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतिः सत्यडोरिति द्वित्वं इको झलिति सगः कित्त्वं च
 सर्वे विधयस्कंदसि विकल्प्यन्त इति न भवतः । चाशुसूदृशां सग इत्यात्मनेपदं ॥ प्र तिरंतं वर्धयन्ति । मे मदीया
 ये वा अतस्यास्य सत्यमिममप्रिं ॥ कर्मणि षष्ठी । मानुषाणामग्नीयादितिवत् ॥ आ दीधयन् आदीपयन् ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।
 इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आनद्भ्य पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥
 नु । त्वां । अग्रे । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।
 इषं । स्तोतृऽभ्यः । मघवत्ऽभ्यः । आनद् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्रे वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामस्रदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यश्चे-
 षमन्नं नु चिप्रमद्य वानट् । प्रापयेः ॥ नशेर्व्याप्तिकर्मणोऽतर्णीतत्पर्याङ्गुलिं च्छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः ॥ यूयं
 त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातित्वेवमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १० ॥

इंधे राजेति सप्रर्चमष्टमं मूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभमापेयं । इंधे राजित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्र-
 योर्विनियोगः ॥ आतिथ्यायां प्रप्रायमपिरिति खिष्टकृतो याज्या । सूचितं च । प्रप्रायमपिर्भरतस्य शृण्व इति
 संयाज्ये । आ० ४. ५. इति ॥

इंधे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।
 नरो ह्व्येभिरीळते सबाध आग्निरयं उषसांमशोचि ॥ १ ॥
 इंधे । राजा । सं । अर्यः । नमःऽभिः । यस्य । प्रतीकं । आऽहुतं । घृतेन ।
 नरः । ह्व्येभिः । ईळते । सऽबाधः । आ । अग्निः । अग्रे । उषसां । अशोचि ॥ १ ॥

राजा दीप्तोऽर्थः स्वामी हविषां प्रेरको वापिर्नमोभिः स्तुतिभिः सह समिंधे । समिंधति । यस्वापिः प्रतीकं
 रूपं घृतेनाहुतं भवति । यं च नरोऽस्रदीयाः सबाधः संस्रिष्टाः संजातबाधा वा ह्व्येभिर्ह्व्यैः सार्धमीळते
 कुर्वन्ति सोऽपिरुषसामय आशोचि । आदीप्यते ॥

अयमु य सुमहँ अवेदि होता मद्रो मनुषो यद्भो अग्निः ।
 वि भा अकः ससृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥
 अयं । जुं इति । स्यः । सुऽमहान् । अवेदि । होता । मद्रः । मनुषः । यद्भः । अग्निः ।
 वि । भाः । अकरित्यकः । ससृजानः । पृथिव्यां । कृष्णऽपविः । श्रोषधीभिः । ववक्षे ॥ २ ॥

स्य सोऽयं होता देवानामाह्वाता मद्रो मदयिता यद्भो महानपिर्नमोभो मनुष्यस्य सुमहानवेदि । सुम-

योऽधिरमुरोऽमूढः ऋविः प्राञ्चोऽदितिरदीनो विवखान्दीप्रिमान् सुसंसत शोभनसदनः शोभनसंवेदनो वा मिचः प्रमीतेस्त्राता सर्वेषामतिथिरतिथिवत्पूज्यः शिवः शिवकरो जगतश्चित्रभानुश्चिचदीप्रिषसामये मुखे भाति सोऽद्यमपां गर्भः सन् प्रखो जायमाना औषधीरा विवेश ॥

इ॒के॒न्यो॒ वो॒ म॒नु॒षो॒ यु॒गेषु॑ स॒म॒न॒गा॒ अ॒शु॒च॒ज्जा॒त॒वे॒दाः ।

सु॒सं॒दृ॒शा॒ भा॒नु॒ना॒ यो॒ वि॒भा॒ति॒ प्र॒ति॒ गा॒वः॑ स॒मि॒धा॒नं॑ बु॒ध॒न्त ॥४॥

इ॒के॒न्यः॑ । वः॑ । म॒नु॒षः । यु॒गेषु॑ । स॒म॒न॒ऽगाः॑ । अ॒शु॒च॒त् । जा॒त॒ऽवे॒दाः ।

सु॒ऽसं॒दृ॒शा॑ । भा॒नु॒ना॑ । यः । वि॒ऽभा॒ति॑ । प्र॒ति॑ । गा॒वः॑ । सं॒ऽइ॒धा॒नं॑ । बु॒ध॒न्त ॥४॥

हे अपे वस्त्वं ॥ अत्र विभक्तवचनव्यत्ययः ॥ मनुषो मनुष्यस्य युगेषु यागकालेषु सर्वेष्वपि दिवसेषु वेकेन्यः सुतयः । अतः परं परोक्षसुतिः । योऽभिर्जातवेदा जातधनः समनगा युत्रेषु संगता सन् अशुचत् दीप्यते । सुसंदृशा सुसंदर्शनेन भानुना तेजसा विभाति च । तमपिं समिधानं समिध्यमानं गावः सुतयः प्रति बुधन्त । प्रतिबोधयति ॥

वैश्वदेवे पशावपे याहीति हविषो याज्या । सूचितं च । अपे याहि दूत्यं मा रिषण्य इंद्रं नरो नेमधिता हवन्त इति तिस्रः । आ० ३. ७. इति ॥

अ॒ग्ने॒ या॒हि॒ दू॒त्यं॑ मा॒ रि॒ष॒ण्यो॒ दे॒वाँ॑ अ॒च्छा॒ ब्र॒ह्म॒कृ॒ता॑ ग॒णे॒न॑ ।

स॒र॒स्व॒तीं॑ म॒रु॒तो॑ अ॒श्वि॒ना॒पो॒ य॒क्षि॑ दे॒वान् र॒त्न॒धे॒या॒य॑ वि॒श्वान् ॥५॥

अ॒ग्ने॒ । या॒हि॒ । दू॒त्यं॑ । मा॒ । रि॒ष॒ण्यः॑ । दे॒वान् । अ॒च्छ । ब्र॒ह्म॒ऽकृ॒ता॑ । ग॒णे॒न॑ ।

स॒र॒स्व॒तीं॑ । म॒रु॒तः॑ । अ॒श्वि॒ना॑ । अ॒पः॑ । य॒क्षि॑ । दे॒वान् । र॒त्न॒ऽधे॒या॒य॑ । वि॒श्वान् ॥५॥

हे अपे दूत्यं दूतस्य कर्म हविर्वहनादि याहि देवानच्छाभिगच्छ । गणेन संघेन सह ब्रह्मकृता ब्रह्मकृतो ऽखानक्षदीयांस्य तव स्तोत्रेणा रिषण्यः । मा हिंसीः । सरस्वतीं मरुतोऽश्विनाश्विनावपस्य एतान् देवान् रत्नधेयायास्त्रभ्यं रत्नदानाय यच्चि च ॥

त्वा॒म॒ग्ने॒ स॒मि॒धा॒नो॒ वसि॑ष्ठो॒ ज॒रू॒थं॑ ह॒न्य॒क्षि॑ रा॒ये॒ पुरं॑धिं ।

पु॒रु॒णी॒था॒ जा॒त॒वे॒दो॒ जर॑स्व॒ यू॒यं पा॑त॒ स्व॒स्ति॒भिः॒ सदा॑ नः ॥६॥

त्वां॑ । अ॒ग्ने॒ । सं॒ऽइ॒धा॒नः॑ । वसि॑ष्ठः । ज॒रू॒थं॑ । ह॒न् । य॒क्षि॑ । रा॒ये॒ । पुरं॑ऽधिं ।

पु॒रु॒ऽनी॒था॑ । जा॒त॒ऽवे॒दः॑ । ज॒र॒स्व॒ । यू॒यं॑ । पा॑त॒ । स्व॒स्ति॒ऽभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥६॥

हे अपे त्वां वसिष्ठ ऋषिः समिधानो भवति । त्वं च जरूथं पश्यभाषिणं जरणीयं वा रक्षोगणं हन् । जहि । राये धनवते यजमानाय पुरंधिं बद्धधियं देवगणं । तथा च यास्कः । पुरंधिर्वद्धधीरिति । यच्चि । यज । किंच हे जातवेदोऽग्ने पुरणीथा पुरणीथेन बद्धना स्तोत्रेण जरस्व । देवान् सुहि । यद्वा । पुरणीथानेकमार्गाणि रक्षांसि जरयेत्यर्थः ॥ ॥ १२ ॥

उषो न जार इति पंचर्षं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैश्वदेवमापेयं । तथा चानुक्रांतं । उषो न पंचेति ॥ प्रातरनुषाकाश्विनशस्त्रयोर्बुक्तो विनियोगः ॥

उ॒षो॒ न॒ जा॒रः॑ पृथु॒ पा॒जो॑ अ॒श्वे॒ह॒वि॒द्यु॒त॒ही॒द्य॒च्छो॒शु॒चानः॑ ।

वृ॒षा॒ हरिः॑ शु॒चि॒रा॒ भा॒ति॒ भा॒सा॒ धि॒यो॒ हि॒न्वा॒न॒ उ॒श॒ती॒र॒जी॒गः॑ ॥ १ ॥

एते ह्युन्नेभिर्विश्वमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतक्षन् ।
 प्र ये विश्वस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन्तस्य ॥ ६ ॥
 एते । ह्युन्नेभिः । विश्वं । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वारं । अरं । नर्याः । अतक्षन् ।
 प्र । ये । विश्वः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । अतस्य ॥ ६ ॥

एते मदीयाः पुरुषा बुद्धेभिरन्नेर्विश्वं पोष्यवर्गमातिरंतं वर्धयन्ति । अथवा बुद्धेभिर्यशोभिर्विश्वं जगदा-
 तिरंतं । अभ्यगच्छन्निर्त्यर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या मनुष्या मंचं स्तोत्रं स्तुत्यं वारं पर्याप्तमतत्तत्तत् समस्तुर्वर्गं ।
 वेति समुच्चये । ये च विश्वो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतिः सत्यडोरिति द्वित्वं इको झलिति सगः कित्त्वं च
 सर्वे विधयस्कंदसि विकल्प्यन्त इति न भवतः । चाशुसूदृशां सग इत्यात्मनेपदं ॥ प्र तिरंतं वर्धयन्ति । मे मदीया
 ये वा अतस्यास्य सत्यमिममप्रिं ॥ कर्मणि षष्ठी । मानुषाणामग्नीयादितिवत् ॥ आ दीधयन् आदीपयन् ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।
 इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आनद्भ्य पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥
 नु । त्वां । अग्रे । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।
 इषं । स्तोतृऽभ्यः । मघवत्ऽभ्यः । आनद् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्रे वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामस्रदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यश्चे-
 षमन्नं नु चिप्रमद्य वानट् । प्रापयेः ॥ नशेर्व्याप्तिकर्मणोऽतर्णीतत्पर्याङ्गुलिं च्छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः ॥ यूयं
 त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातित्वेवमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १० ॥

इंधे राजेति सप्रर्चमष्टमं मूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैष्टुभमापेयं । इंधे राजित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्र-
 योर्विनियोगः ॥ आतिथ्यायां प्रप्रायमपिरिति खिष्टकृतो याज्या । सूचितं च । प्रप्रायमपिर्भरतस्य शृण्व इति
 संयाज्ये । आ० ४. ५. इति ॥

इंधे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।
 नरो ह्व्येभिरीळते सबाध आग्निरयं उषसांमशोचि ॥ १ ॥
 इंधे । राजा । सं । अर्यः । नमःऽभिः । यस्य । प्रतीकं । आऽहुतं । घृतेन ।
 नरः । ह्व्येभिः । ईळते । सऽबाधः । आ । अग्निः । अग्रे । उषसां । अशोचि ॥ १ ॥

राजा दीप्तोऽर्थः स्वामी हविषां प्रेरको वापिर्नमोभिः स्तुतिभिः सह समिंधे । समिंधति । यस्वापिः प्रतीकं
 रूपं घृतेनाहुतं भवति । यं च नरोऽस्रदीयाः सबाधः संस्रिष्टाः संजातबाधा वा ह्व्येभिर्ह्व्यैः सार्धमीळते
 कुर्वन्ति सोऽपिरुषसामय आशोचि । आदीप्यते ॥

अयमु य सुमहँ अवेदि होता मद्रो मनुषो यद्भो अग्निः ।
 वि भा अकः ससृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥
 अयं । जुं इति । स्यः । सुऽमहान् । अवेदि । होता । मद्रः । मनुषः । यद्भः । अग्निः ।
 वि । भाः । अकारित्यकः । ससृजानः । पृथिव्यां । कृष्णऽपविः । श्रोषधीभिः । ववक्षे ॥ २ ॥

स्य सोऽयं होता देवानामाह्वाता मद्रो मदयिता यद्भो महानपिर्नमोभो मनुषस्य सुमहानवेदि । सुम-

योऽधिरमूरोऽमूढः ऋषिः प्राञ्चोऽदितिरदीनो विवस्वानीप्रिमान् सुसंसत शोभनसदनः शोभनसंवेदनो वा मिचः प्रमीतेस्त्राता सर्वेषामतिथिरतिथिवत्पूज्यः शिवः शिवकरो अगतस्त्रिभानुस्त्रिचदीप्रिषसामये मुखे भाति सोऽद्यमपां गर्भः सन् प्रस्वो जायमाना औषधीरा विवेश ॥

इ॒के॒न्यो॒ वो॒ म॒नु॒षो॒ यु॒गेषु॑ स॒म॒न॒गा॒ अ॒शु॒च॒ज्जा॒त॒वे॒दाः ।

सु॒सं॒दृ॒शा॒ भा॒नु॒ना॒ यो॒ वि॒भा॒ति॒ प्र॒ति॒ गा॒वः॑ स॒मि॒धा॒नं॑ बु॒ध॒न्त ॥४॥

इ॒के॒न्यः॑ । वः॑ । म॒नु॒षः । यु॒गेषु॑ । स॒म॒न॒ऽगाः॑ । अ॒शु॒च॒त् । जा॒त॒ऽवे॒दाः ।

सु॒ऽसं॒दृ॒शा॑ । भा॒नु॒ना॑ । यः । वि॒ऽभा॒ति॑ । प्र॒ति॑ । गा॒वः॑ । सं॒ऽइ॒धा॒नं॑ । बु॒ध॒न्त ॥४॥

हे अपे वस्त्वं ॥ अत्र विभक्तवचनव्यत्ययः ॥ मनुषो मनुष्यस्य युगेषु यागकालेषु सर्वेष्वपि दिवसेषु वेकेन्यः सुत्यः । अतः परं परोक्षसुतिः । योऽभिर्जातवेदा जातधनः समनगा युत्रेषु संगता सन् अशुचत् दीप्यते । सुसंदृशा सुसंदर्शनेन भानुना तेजसा विभाति च । तमपिं समिधानं समिध्यमानं गावः सुतयः प्रति बुधन्त । प्रतिबोधयति ॥

वैश्वदेवे पशावपे याहीति हविषो याज्या । सूचितं च । अपे याहि दूत्यं मा रिषण्य इंद्रं नरो नेमधिता हवन्त इति तिस्रः । आ० ३. ७. इति ॥

अ॒ग्ने॒ या॒हि॒ दू॒त्यं॑ मा॒ रि॒ष॒ण्यो॒ दे॒वाँ॑ अ॒च्छा॒ ब्र॒ह्म॒कृ॒ता॑ ग॒णे॒न॑ ।

स॒र॒स्व॒तीं॑ म॒रु॒तो॑ अ॒श्वि॒ना॒पो॒ य॒क्षि॑ दे॒वान् र॒त्न॒धे॒या॒य॑ वि॒श्वान् ॥५॥

अ॒ग्ने॒ । या॒हि॒ । दू॒त्यं॑ । मा॒ । रि॒ष॒ण्यः॑ । दे॒वान् । अ॒च्छ । ब्र॒ह्म॒ऽकृ॒ता॑ । ग॒णे॒न॑ ।

स॒र॒स्व॒तीं॑ । म॒रु॒तः॑ । अ॒श्वि॒ना॑ । अ॒पः॑ । य॒क्षि॑ । दे॒वान् । र॒त्न॒ऽधे॒या॒य॑ । वि॒श्वान् ॥५॥

हे अपे दूत्यं दूतस्य कर्म हविर्वहनादि याहि देवानच्छाभिगच्छ । गणेन संघेन सह ब्रह्मकृता ब्रह्मकृतो ऽख्यानस्वदीयांस्य तव स्तोत्रेणा रिषण्यः । मा हिंसीः । सरस्वतीं मरुतोऽश्विनाश्विनावपस्य एतान् देवान् रत्नधेयायास्त्रभ्यं रत्नदानाय यच्चि च ॥

त्वा॒म॒ग्ने॒ स॒मि॒धा॒नो॒ वसि॑ष्ठो॒ ज॒रु॒थं॑ ह॒न्य॒क्षि॑ रा॒ये॒ पुरं॑धिं ।

पु॒रु॒णी॒था॒ जा॒त॒वे॒दो॒ जर॑स्व॒ यू॒यं पा॑त॒ स्व॒स्ति॒भिः॒ सदा॑ नः ॥६॥

त्वां॑ । अ॒ग्ने॒ । सं॒ऽइ॒धा॒नः॑ । वसि॑ष्ठः । ज॒रु॒थं॑ । ह॒न् । य॒क्षि॑ । रा॒ये॒ । पुरं॑ऽधिं ।

पु॒रु॒ऽनी॒था॑ । जा॒त॒ऽवे॒दः॑ । जर॑स्व॒ । यू॒यं॑ । पा॑त॒ । स्व॒स्ति॒ऽभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥६॥

हे अपे त्वां वसिष्ठ ऋषिः समिधानो भवति । त्वं च जरुथं पश्यभाषिणं जरणीयं वा रक्षोगणं हन् । जहि । राये धनवते यजमानाय पुरंधिं बद्धधियं देवगणं । तथा च यास्कः । पुरंधिर्वद्धधीरिति । यच्चि । यज । किंच हे जातवेदोऽग्ने पुरणीथा पुरणीथेन बद्धना स्तोत्रेण जरस्व । देवान् सुहि । यद्वा । पुरणीथानेकमार्गाणि रक्षांसि जरयेत्यर्थः ॥ ॥ १२ ॥

उषो न जार इति पंचर्षं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैशुभमापेयं । तथा चानुक्रांतं । उषो न पंचेति ॥ प्रातरनुषाकाश्विनशस्त्रयोर्बुक्तो विनियोगः ॥

उ॒षो॒ न॒ जा॒रः॑ पृथु॒ पा॒जो॑ अ॒श्रे॒ह॒वि॒द्यु॒त॒ही॒द्य॒च्छो॒शु॒चानः॑ ।

वृ॒षा॒ हरिः॑ शु॒चि॒रा॒ भा॒ति॒ भा॒सा॒ धियो॑ हि॒न्वा॒न॒ उ॒श॒ती॒र॒जी॒गः॑ ॥ १ ॥

एते ह्युन्नेभिर्विश्वमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतक्षन् ।
 प्र ये विश्वस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन्तस्य ॥ ६ ॥
 एते । ह्युन्नेभिः । विश्वं । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वारं । अरं । नर्याः । अतक्षन् ।
 प्र । ये । विश्वः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । अतस्य ॥ ६ ॥

एते मदीयाः पुरुषा बुद्धेभिरन्नेर्विश्वं पोष्यवर्गमातिरंतं वर्धयन्ति । अथवा बुद्धेभिर्यशोभिर्विश्वं जगदा-
 तिरंतं । अभ्यगच्छन्निर्त्यर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या मनुष्या मंचं स्तोत्रं स्तुत्यं वारं पर्याप्तमतत्तत्तत् समस्तुर्वर्गं ।
 वेति समुच्चये । ये च विश्वो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतिः सत्यङ्गोरिति द्वित्वं इको झलिति सगः कित्त्वं च
 सर्वे विधयस्कंदसि विकल्प्यन्त इति न भवतः । चाशुसूदृशां सग इत्यात्मनेपदं ॥ प्र ति रंत वर्धयन्ति । मे मदीया
 ये वा अतस्यास्य सत्यमिममप्रिं ॥ कर्मणि षठी । मानुषाणामग्नीयादितिवत् ॥ आ दीधयन् आदीपयन् ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।
 इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आनद्भ्य पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥
 नु । त्वां । अग्रे । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।
 इषं । स्तोतृऽभ्यः । मघवत्ऽभ्यः । आनद् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्रे वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामस्रदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यश्चे-
 षमन्नं नु चिप्रमद्य वानट् । प्रापयेः ॥ नशेर्व्याप्तिकर्मणोऽतर्णीतत्पर्याङ्गुलिं च्छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः ॥ यूयं
 त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातित्वेवमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १० ॥

इंधे राजेति सप्रर्चमष्टमं मूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैष्टुभमापेयं । इंधे राजित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्र-
 योर्विनियोगः ॥ आतिथ्यायां प्रप्रायमपिरिति खिष्टकृतो याज्या । सूचितं च । प्रप्रायमपिर्भरतस्य शृण्व इति
 संयाज्ये । आ० ४. ५. इति ॥

इंधे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।
 नरो ह्व्येभिरीळते सबाध आग्निरयं उषसांमशोचि ॥ १ ॥
 इंधे । राजा । सं । अर्यः । नमःऽभिः । यस्य । प्रतीकं । आऽहुतं । घृतेन ।
 नरः । ह्व्येभिः । ईळते । सऽबाधः । आ । अग्निः । अये । उषसां । अशोचि ॥ १ ॥

राजा दीप्तोऽर्थः स्वामी हविषां प्रेरको वापिर्नमोभिः स्तुतिभिः सह समिंधे । समिंधति । यस्वापिः प्रतीकं
 रूपं घृतेनाहुतं भवति । यं च नरोऽस्रदीयाः सबाधः संस्रिष्टाः संजातबाधा वा ह्व्येभिर्ह्व्यैः सार्धमीळते
 कुर्वन्ति सोऽपिरुषसामय आशोचि । आदीप्यते ॥

अयमु ष्य सुमहौ अवेदि होता मद्रो मनुषो यद्भो अग्निः ।
 वि भा अकः ससृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥
 अयं । जुं इति । स्यः । सुऽमहान् । अवेदि । होता । मद्रः । मनुषः । यद्भः । अग्निः ।
 वि । भाः । अकरित्यकः । ससृजानः । पृथिव्यां । कृष्णऽपविः । श्रोषधीभिः । ववक्षे ॥ २ ॥

स्य सोऽयं होता देवानामाह्वाता मद्रो मदयिता यद्भो महानपिर्नमोभो मनुषस्य सुमहानवेदि । सुम-

योऽपिर्महा महत्त्वेन विश्वा विश्वानि दुरितानि सद्भानभिभवन् जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा दमे यज्ञगृहे सवि अस्माभिः स्तूयते सोऽभिरस्मान्दुरितात्पापादवस्थात् निदिताञ्च कर्मणो रक्षिषत् । रक्षतु । अस्मान् गृणतः स्तुवतोऽपि रक्षिषत् । उतापि च सोऽपिनो मघोनो हविष्मतो रक्षिषत् ॥

त्वं वरुण उत मिचो अग्ने त्वां वर्धति मतिभिर्वसिष्ठाः ।

त्वे वसु सुषणनानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

त्वं । वरुणः । उत । मिचः । अग्ने । त्वां । वर्धति । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

त्वे इति । वसु । सुऽसननानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अग्ने त्वं वरुणोऽसि । उतापि च त्वं मिचोऽसि जगतः प्रसीतिस्वातासि । त्वां वसिष्ठा मतिभिः स्तुतिभिर्वर्धति । वर्धयति । त्वे त्वयि विद्यमानानि वसु वसूनि सुसननानि सुसंभजनानि संत्विति । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥१५॥

प्रापय इति तुचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैशुभं वैश्वानरापिदेवताकं । तथा चागुक्तांतं । प्रापये वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्राप्रये विश्वशुचे धियंधेऽसुरग्ने मन्म धीतिं भरध्वं ।

भरे हविर्न बर्हिषि प्रीणानो वैश्वानराय यतये मतीनां ॥१॥

प्र । अग्रये । विश्वऽशुचे । धियंऽधे । असुरऽग्ने । मन्म । धीतिं । भरध्वं ।

भरे । हविः । न । बर्हिषि । प्रीणानः । वैश्वानराय । यतये । मतीनां ॥१॥

हे सखायो विश्वशुचे विश्वं यो दीपयति तस्मै धियंधे धियां कर्मणां यो धाता तस्मा असुरग्नेऽसुराणां यो हुता तस्मा अग्रये मन्म मननीयं स्तोत्रं धीतिं कर्म च प्र भरध्वं । मतीनामभिमतानां कामानां यतये दाचे वैश्वानराय विश्वनरहितायात्रिशेषाय बर्हिषि यज्ञे हविर्न हविरिव स्तुतिं प्रीणानः प्रीयमाणोऽहं भरे । भरामि । यद्वा । हविः प्रीणानः प्रीणयन्नहं बर्हिषि हविर्भरे । संभरामि । नेति संप्रत्यर्थे ॥

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान् आ रोदसी अपृणा जायमानः ।

त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो वैश्वानर जातवेदो महित्वा ॥२॥

त्वं । अग्ने । शोचिषा । शोशुचानः । आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः ।

त्वं । देवान् । अभिऽशस्तेः । अमुंचः । वैश्वानर । जातऽवेदः । महिऽत्वा ॥२॥

हे अग्ने त्वं शोचिषा दीप्या शोशुचानो दीप्यमानो जायमान एव रोदसी यावापृथिव्यावापृणाः । आपूरयः । अपि च जातवेदो जातप्रज्ञ जातधन वा वैश्वानर विश्वनरहित हे अग्ने त्वं देवाग्निहत्वा महत्त्वेनाभिःशस्तेरभिःशसकाच्छचोरमुंचः । अमोचयः ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशून् गोपा इर्यः परिज्मा ।

वैश्वानर ब्रह्मणे विंद गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

जातः । यत् । अग्ने । भुवना । वि । व्यख्यः । पशून् । न । गोपाः । इर्यः । परिऽज्मा ।

वैश्वानर । ब्रह्मणे । विंद । गातुं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अग्ने जातः सूर्यात्मना जातस्त्वमिदं स्वामी प्रेरयन्वा परिज्मा परितो गंता सन् पशून् गोपाः । यथा गवां पालकः पशून्पश्यति तद्वत् । यद्यदा भुवना भूतानि व्यख्यः रक्षार्थं पश्यसि तदा ब्रह्मणे । ब्रह्म स्तोत्रं । तदर्थं गातुं गतिं फलप्राप्तिं विन्द । यदा । ब्रह्मणे ब्राह्मणार्थं गातुं विन्द । येन ब्रह्मणोपद्रवाग्निर्गच्छति तं गातुं विन्देत्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥ १६ ॥

समिधा जातवेदस इति तुचं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थमापेयं । आद्या बृहती द्वितीयातृतीये चिष्टुभौ । तथा चानुक्राम्यते । समिधा बृहत्यादीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

समिधा जातवेदसे देवाय देवहूतिभिः ।

हविभिः शुक्रशोचिषे नमस्विनो वयं दाशेमाम्रये ॥ १ ॥

संऽइधा । जातऽवेदसे । देवाय । देवहूतिऽभिः ।

हविऽभिः । शुक्रऽशोचिषे । नमस्विनः । वयं । दाशेम । अम्रये ॥ १ ॥

जातवेदसे जातवेदसं जातप्रज्ञमपयेऽपि समिधा वयं वसिष्ठा दाशेम । परिचरेम । देवाय देवं सुख-
मपि देवहूतिभिर्देवसुतिभिर्दाशेम । शुक्रशोचिषे शुक्रशोचिषं शुभ्रदीप्तिं नमस्विनो हविष्मतो वयं हविर्भिर्दा-
शेम ॥ अत्र दाशतियोगात्कर्मणि चतुर्थी । प्रायेण सर्वत्र दाशतियोगे कर्मणि चतुर्थी दृश्यते ॥

वयं ते अग्ने समिधा विधेम वयं दाशेम सुष्टुती यजत्र ।

वयं घृतेनाध्वरस्य होतव्यं देव हविषा भद्रशोचे ॥ २ ॥

वयं । ते । अग्ने । संऽइधा । विधेम । वयं । दाशेम । सुऽस्तुती । यजत्र ।

वयं । घृतेन । अध्वरस्य । होतः । वयं । देव । हविषा । भद्रऽशोचे ॥ २ ॥

हे अग्ने ते त्वां वयं वसिष्ठाः समिधा विधेम । परिचरेम । हे यजत्र यष्टव्यापे वयं सुष्टुती शोभनया सुख्या दाशेम । त्वां परिचरेम । अध्वरस्य यज्ञस्य होतरपे वयं घृतेनाज्येन त्वां दाशेम । हे भद्रशोचे कक्षा-
णज्वाल देव द्योतमानापे त्वां वयं हविषा दाशेम ॥

आ नो देवेभिरुप देवहूतिमग्ने याहि वषट्कृतिं जुषाणः ।

तुभ्यं देवाय दाशतः स्याम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

आ । नः । देवेभिः । उप । देवऽहूतिं । अग्ने । याहि । वषट्कृतिं । जुषाणः ।

तुभ्यं । देवाय । दाशतः । स्याम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

हे अग्ने नोऽस्माकं देवहूतिं स्तोत्रं यज्ञं वा देवेभिर्देवैः सार्धं वषट्कृतिं हविर्जुषाणः सेवमानस्त्वमुपा याहि ।
देवाय द्योतमानाय तुभ्यं वयं दाशतः परिचरंतः स्याम । भवेम । सिद्धमन्यत् ॥ १७ ॥

उपसवायेति पंचदशं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं गायत्रमापेयं । तथा चानुक्रांतं । उपसवाय पंचोना
गायत्रमिति ॥ प्रातरनुवाक आभेये क्रती गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । उपसवाय स्वमपे
यज्ञानामिति तिस्र उक्तमा उच्यते । आ० ४. १३. इति ॥ उपसदि पीर्वाङ्क्यामुपसवायेत्याद्यास्तिस्र ऋचः
सामिधेयः । सूत्र्यते च । उपसवाय मीन्द्रुष इति तिस्र एकैकां चिरनवानं । आ० ४. ८. इति ॥ पवित्रेष्वा-
मपी रक्षांसीत्येषा प्रथमाज्यभागानुवाक्या । सूत्रितं च । पावकवंतावाज्यभागवपी रक्षांसि सेधति । आ० २.
१२. इति ॥ अन्वारंभणीयायामपेर्भगिनो याज्या । सूत्रितं च । आ सवं सवितुर्थया स नो राधांस्वा भर

योऽपिर्महा महत्त्वेन विश्वा विश्वानि दुरितानि सद्भानभिभवन् जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा दमे यज्ञगृहे सवे अस्माभिः स्तूयते सोऽपिरस्मान्दुरितात्पापादवद्यात् निदिताञ्च कर्मणो रक्षिषत् । रक्षतु । अस्मान् गृणतः स्तुवतोऽपि रक्षिषत् । उतापि च सोऽपिनो मघोनो हविष्मतो रक्षिषत् ॥

त्वं वरुण उत मित्रो अग्ने त्वां वर्धति मतिभिर्वसिष्ठाः ।

त्वे वसु सुषणनानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

त्वं । वरुणः । उत । मित्रः । अग्ने । त्वां । वर्धति । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

त्वे इति । वसु । सुऽसननानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अग्ने त्वं वरुणोऽसि । उतापि च त्वं मित्रोऽसि जगतः प्रसीतिस्वातासि । त्वां वसिष्ठा मतिभिः स्तुतिभिर्वर्धति । वर्धयति । त्वे त्वयि विद्यमानानि वसु वसूनि सुसननानि सुसंभजनानि संत्विति । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥१५॥

प्रापय इति तुचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैशुभं वैश्वानरापिदेवताकं । तथा चागुक्तांतं । प्रापये वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्राप्रये विश्वशुचे धियंधेऽसुरग्ने मन्म धीतिं भरध्वं ।

भरे हविर्न बर्हिषि प्रीणानो वैश्वानराय यतये मतीनां ॥१॥

प्र । अग्रये । विश्वऽशुचे । धियंऽधे । असुरऽग्ने । मन्म । धीतिं । भरध्वं ।

भरे । हविः । न । बर्हिषि । प्रीणानः । वैश्वानराय । यतये । मतीनां ॥१॥

हे सखायो विश्वशुचे विश्वं यो दीपयति तस्मै धियंधे धियां कर्मणां यो धाता तस्मा असुरग्नेऽसुराणां यो हुता तस्मा अग्रये मन्म मननीयं स्तोत्रं धीतिं कर्म च प्र भरध्वं । मतीनामभिमतानां कामानां यतये दाचे वैश्वानराय विश्वनरहितायात्रिशेषाय बर्हिषि यज्ञे हविर्न हविरिव स्तुतिं प्रीणानः प्रीयमाणोऽहं भरे । भरामि । यद्वा । हविः प्रीणानः प्रीणयन्नहं बर्हिषि हविर्भरे । संभरामि । नेति संप्रत्यर्थे ॥

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान् आ रोदसी अपृणा जायमानः ।

त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो वैश्वानर जातवेदो महित्वा ॥२॥

त्वं । अग्ने । शोचिषा । शोशुचानः । आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः ।

त्वं । देवान् । अभिऽशस्तेः । अमुंचः । वैश्वानर । जातऽवेदः । महिऽत्वा ॥२॥

हे अग्ने त्वं शोचिषा दीप्या शोशुचानो दीप्यमानो जायमान एव रोदसी यावापृथिव्यावापृणाः । आपूरयः । अपि च जातवेदो जातप्रज्ञ जातधन वा वैश्वानर विश्वनरहित हे अग्ने त्वं देवाग्निहत्वा महत्त्वेनाभिश्स्तेरभिश्सकाच्छचोरमुंचः । अमोचयः ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशून् गोपा इर्यः परिज्मा ।

वैश्वानर ब्रह्मणे विंद गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

जातः । यत् । अग्ने । भुवना । वि । व्यख्यः । पशून् । न । गोपाः । इर्यः । परिऽज्मा ।

वैश्वानर । ब्रह्मणे । विंद । गातुं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

नक्षोपगतव्य । नक्षतिर्याग्निकर्मा । विरपते विशां पते देव योतमानाऽत सर्वैर्यजमानैरभिङ्गत हे अपे
बुभुमंतं दीप्तिमंतं सुवीरं कव्याणस्तोतुकं त्वा त्वां वयं नि धीमहि । निहितवतः ॥

क्षपं उ॒स्रश्च॑ दी॒दिहि॑ स्व॒ग्रय॑स्त्वया॒ व॒यं । सु॒वीर॑स्त्वम॒स्मयुः॑ ॥ ८ ॥

क्षपः । उ॒स्रः । च॒ । दी॒दिहि॑ । सु॒ऽअ॒ग्रयः॑ । त्वया॑ । व॒यं । सु॒ऽवीरः॑ । त्वं । अ॒स्म॒ऽयुः ॥ ८ ॥

हे अपे त्वं अपो राचीरसोऽहानि च । सर्वदेति यावत् । दीदिहि । दीप्यस्व । दीप्यमानेन त्वया वयं
वसिष्ठाः स्वग्रयः शोभमानाप्रयो भवाम । अस्रयुरस्मान् कामयमानः सुप आत्मनः क्वजिति क्वचि हते
क्वाच्छंदसीत्युप्रत्ययः । दकारलोपस्कांदसः ॥ तथा च यास्कः । अस्रयुरस्मान् कामयमानः । नि० ६. २१. इति ॥
त्वं सुवीरः सुस्तोतुको भव ॥

उप॑ त्वा सा॒तये॑ नरो॒ विप्रा॑सो॒ यंति॑ धी॒तिभिः॑ । उपा॑क्षरा॒ सह॑स्रिणी ॥ ९ ॥

उप॑ । त्वा । सा॒तये॑ । नरः । विप्रा॑सः । यंति॑ । धी॒तिऽभिः॑ । उप॑ । अ॒क्षरा॑ । स॒ह॒स्रिणी॑ ॥ ९ ॥

हे अपे त्वा त्वां नरो नेतारो यजमाना विप्रासो विप्रा मेधाविनो धीतिभिः कर्मभिः सातये धनाय
कामानां लाभाय वीप यंति । उपगच्छंति । सहस्रिणी सहस्रसंख्याकाक्षरा चयरहिता स्तुतिरूपासदीया
वाक् त्वामुप याति च ॥

अ॒ग्नी रक्षा॑सि सेधति॒ श्रुक्र॑शोचि॒रम॑र्त्यः । श्रुचिः॑ पा॒वक॑ ई॒ड्यः ॥ १० ॥

अ॒ग्निः । रक्षा॑सि । से॒धति॑ । श्रु॒क्रऽशोचिः॑ । अ॒म॑र्त्यः । श्रुचिः॑ । पा॒वकः॑ । ई॒ड्यः ॥ १० ॥

श्रुक्रशोचिः शुभ्रज्वालोऽमर्त्यो मरणरहितो देवतात्मा श्रुचिः स्वयं शुद्धः पावकोऽन्येषामपि शोधक
ईड्यः सुत्वोऽग्नी रक्षासि राक्षसान् सेधति । बाधतां ॥ १० ॥

स नो॑ राधा॒स्या भ॑रेशानः॒ सहसो॑ यहो । भग॑श्च दातु॒ वार्यं॑ ॥ ११ ॥

सः । नः । राधा॑सि । आ॒ भर॑ । ई॒शानः॑ । स॒हसः॑ । य॒हो इति॑ । भगः॑ । च॒ । दा॒तु॒ । वार्यं॑ ॥ ११ ॥

हे सहसो यहो बलस्य पुत्राये स प्रसिद्धस्त्वमीशानः सर्वस्य जगत ईश्वरः सन् नोऽस्मभ्यं राधासि धनानि ।
राधो राध इति धननामसु पाठात् । आ भर । आहर । भगश्च भगो देवोऽपि वार्यं धनं दातु । अस्मभ्यं
ददातु ॥ अभ्यासलोपस्कांदसः ॥ भगोऽत्र सूक्ते निपातभागिनी देवता ॥

त्वम॑ग्ने वी॒रव॑द्यशो॒ देवश्च॑ सवि॒ता भगः॑ । दिति॑श्च दाति॒ वार्यं॑ ॥ १२ ॥

त्वं । अ॒ग्ने । वी॒रऽव॑त् । यशः॑ । दे॒वः । च॒ । स॒वि॒ता । भगः॑ । दितिः॑ । च॒ । दा॒ति॒ । वार्यं॑ ॥ १२ ॥

हे अपे त्वं वीरवत्युत्रपीत्रोपेतं यशोऽन्नं देहीति शेषः । देवश्च सविता सविता देवोऽपि वार्यं वरणीयं
धनं दाति । ददातु । भगश्च देवोऽपि ददातु । दितिश्च दितिरपि देवी ददातु । सवितादिः सूक्ते निपातभा-
गिनी देवता ॥

अग्ने॑ रक्षा॒ णो अ॑हंसः॒ प्रति॑ ष्म दे॒व री॑षतः । तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह ॥ १३ ॥

अग्ने॑ । रक्षा॒ । नः । अ॑हंसः । प्रति॑ । स्म॒ । दे॒व॒ । रि॑षतः । तपि॑ष्ठैः । अ॒जरः॑ । द॒ह ॥ १३ ॥

हे अपे त्वं नोऽस्मान्हंसः पापाद्रक्ष । पाहि ॥ संहितायां दीर्घस्कांदसः ॥ अपि च हे देव योतमानापि
अजरो जरारहितस्त्वं रिषतो हिंसतः शत्रून् तपिष्ठैरतिशयेन तापकैस्तेजोभिर्दह । भस्मीकृष ॥

योऽपिर्महा महत्त्वेन विश्वा विश्वानि दुरितानि सद्भानभिभवन् जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा दमे यज्ञगृहे सवे अस्माभिः स्तूयते सोऽभिरस्मान्दुरितात्पापादवद्यात् निदिताञ्च कर्मणो रक्षिषत् । रक्षतु । अस्मान् गृणतः स्तुवतोऽपि रक्षिषत् । उतापि च सोऽपिनो मघोनो हविष्मतो रक्षिषत् ॥

त्वं वरुण उत मिचो अग्ने त्वां वर्धति मतिभिर्वसिष्ठाः ।

त्वे वसु सुषणनानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

त्वं । वरुणः । उत । मिचः । अग्ने । त्वां । वर्धति । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

त्वे इति । वसु । सुऽसननानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अग्ने त्वं वरुणोऽसि । उतापि च त्वं मिचोऽसि जगतः प्रसीतिस्वातासि । त्वां वसिष्ठा मतिभिः स्तुतिभिर्वर्धति । वर्धयति । त्वे त्वयि विद्यमानानि वसु वसूनि सुसननानि सुसंभजनानि संत्विति । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥१५॥

प्रापय इति तुचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैशुभं वैश्वानरापिदेवताकं । तथा चागुक्तांतं । प्रापये वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्राप्रये विश्वशुचे धियंधेऽसुरग्ने मन्म धीतिं भरध्वं ।

भरे हविर्न बर्हिषि प्रीणानो वैश्वानराय यतये मतीनां ॥१॥

प्र । अग्रये । विश्वऽशुचे । धियंऽधे । असुरऽग्ने । मन्म । धीतिं । भरध्वं ।

भरे । हविः । न । बर्हिषि । प्रीणानः । वैश्वानराय । यतये । मतीनां ॥१॥

हे सखायो विश्वशुचे विश्वं यो दीपयति तस्मै धियंधे धियां कर्मणां यो धाता तस्मा असुरग्नेऽसुराणां यो हुता तस्मा अग्रये मन्म मननीयं स्तोत्रं धीतिं कर्म च प्र भरध्वं । मतीनामभिमतानां कामानां यतये दाचे वैश्वानराय विश्वनरहितायात्रिशेषाय बर्हिषि यज्ञे हविर्न हविरिव स्तुतिं प्रीणानः प्रीयमाणोऽहं भरे । भरामि । यद्वा । हविः प्रीणानः प्रीणयन्नहं बर्हिषि हविर्भरे । संभरामि । नेति संप्रत्यर्थे ॥

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान् आ रोदसी अपृणा जायमानः ।

त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो वैश्वानर जातवेदो महित्वा ॥२॥

त्वं । अग्ने । शोचिषा । शोशुचानः । आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः ।

त्वं । देवान् । अभिऽशस्तेः । अमुंचः । वैश्वानर । जातऽवेदः । महिऽत्वा ॥२॥

हे अग्ने त्वं शोचिषा दीप्या शोशुचानो दीप्यमानो जायमान एव रोदसी यावापृथिव्यावापृणाः । आपूरयः । अपि च जातवेदो जातप्रज्ञ जातधन वा वैश्वानर विश्वनरहित हे अग्ने त्वं देवाग्निहत्वा महत्त्वेनाभिश्स्तेरभिश्सकाच्छचोरमुंचः । अमोचयः ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशून् गोपा इर्यः परिज्मा ।

वैश्वानर ब्रह्मणे विंद गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

जातः । यत् । अग्ने । भुवना । वि । व्यख्यः । पशून् । न । गोपाः । इर्यः । परिऽज्मा ।

वैश्वानर । ब्रह्मणे । विंद । गातुं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

उत् । अस्य । शोचिः । अस्यात् । आऽजुहानस्य । मीऽहुषः ।

उत् । धूमासः । अरूषासः । दिविऽस्पृशः । सं । अमिं । इंधते । नरः ॥३॥

मीऽहुषः कामानां वर्षितुराजुहानस्याभिह्वयमानस्यापिः शोचिस्तेज उदस्थात् । उन्तिष्ठति । अरूषास आरोचमाना दिविस्युशोऽतरिषस्युशो धूमासो धूमासोदस्युः । अस्यादित्येकवचनांतं बहुवचनांततया विपरिणतं सदचान्विति । तमिमममिं नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजः समिधते । सम्यक् दीपयति ॥

तं त्वा दूतं कृणमहे यशस्तमं देवाँ आ वीतये वह ।

विश्व्वा सूनो सहसो मर्तभोजना रास्व तद्यत्वेमहे ॥४॥

तं । त्वा । दूतं । कृणमहे । यशःऽतमं । देवान् । आ । वीतये । वह ।

विश्व्वा । सूनो इति । सहसः । मर्तऽभोजना । रास्व । तत् । यत् । त्वा । ईमहे ॥४॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रापि यशस्तममतिशयेन यशस्विनं तं प्रसिद्धं यं त्वा त्वां दूतं कृणमहे कुर्मः स त्वं देवान्वीतये हविषां भक्षणाया वह । किंच यद्यदा त्वा त्वामीमहे याचामहे तदैव विश्वा विश्वानि मर्तभोजनानि मनुष्याणां भोग्यानि कल्पाणानि धनानि रास्व । अस्मभ्यं देहि ॥

त्वमग्ने गृहपतिस्त्वं हीता नो अध्वरे ।

त्वं पोता विश्ववार प्रचेता यस्मिं वेषि च वार्ये ॥५॥

त्वं । अग्ने । गृहऽपतिः । त्वं । हीता । नः । अध्वरे ।

त्वं । पोता । विश्वऽवार । प्रऽचेताः । यस्मिं । वेषि । च । वार्ये ॥५॥

हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयापि त्वं नोऽस्माकमध्वरे यागे गृहपतिरसि । यजमानोऽसि । त्वं हीता देवानामाह्वता । त्वं त्वमेव पोतासि । अतः प्रचेताः प्रकृष्टमतिस्त्वं वार्यं वरणीयं हविर्यच्चि । यज । वेषि च । कामयस्व । भक्षय वा ॥

कृधि रत्नं यजमानाय सुक्रतो त्वं हि रत्नधा असि ।

आ नं ऋते शिशीहि विश्वमृत्विजं सुशंसो यश्च दक्षते ॥६॥

कृधि । रत्नं । यजमानाय । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । त्वं । हि । रत्नऽधाः । असि ।

आ । नः । ऋते । शिशीहि । विश्वं । ऋत्विजं । सुऽशंसः । यः । च । दक्षते ॥६॥

हे सुक्रतो शोभनकर्मन्त्रमे यजमानाय मह्यं रत्नं धनं । श्वात्रं रत्नमिति धननामसु पाठात् । कृधि । कृष । देहीत्यर्थः । हि यस्मात्त्वं रत्नधा रत्नस्य दातासि । नोऽस्माकमृते यज्ञे विश्वं सर्वमृत्विजमा शिशीहि । तीक्ष्णीकृष । किंच यः सुशंसः सुसुतिरस्त्युचो दक्षते वर्धते तं वर्धय । यदा । यः सुशंसो होता वर्धते तं वर्धयेत्यर्थः । होतुः पृथगुपादानमादरार्थं ॥ २१ ॥

त्वे अग्ने स्वाहुत प्रियासः संतु सूरयः ।

यंतारो ये मघवानो जनानामूर्वान्दयंत गोनाँ ॥७॥

त्वे इति । अग्ने । सुऽआहुत । प्रियासः । संतु । सूरयः ।

यंतारः । ये । मघऽवानः । जनानां । ऊर्वान् । दयंत । गोनाँ ॥७॥

हे अपि स्वाङ्गत यजमानैः सुष्वाङ्गत त्वे तव सूरयः प्रेरकाः सोतारो वा प्रियासः प्रियाः संतु । भवन्तु । किंच ये मघवानो धनवंतो यंतारः प्रदातारो जनागामस्यदीयानामूर्वान् समूहान् गोनां गवां घोर्वान्द्यत प्रयच्छन्ति ते च तव प्रियासः संत्विति पूर्वेषान्वयः ॥

येषामिळा घृतहस्ता दुरोण आँ अपि प्राता निषीदति ।

तांस्त्रायस्व सहस्य दुहो निदो यच्छा नः शर्म दीर्घश्रुत् ॥८॥

येषां । इळा । घृतऽहस्ता । दुरोणे । आ । अपि । प्राता । निऽसीदति ।

तान् । त्रायस्व । सहस्य । दुहः । निदः । यच्छ । नः । शर्म । दीर्घऽश्रुत् ॥८॥

येषां दुरोणे गृहे घृतहस्ता । घृतयुक्तो हस्तो यस्या असी घृतहस्ता । घृतेनाभिप्रारितित्यर्थः । इळान्नरूपा हविलक्षणा देवी । हरेकेत्यन्ननामसु पाठात् । प्राता पूर्णा आ निषीदति आसीदति । अपिति पूरणः । तान्हविष्मतो यजमानान् हे सहस्य सहसे बलाय हितापि दूहो द्रोग्धुनिदो निदकाश्च शचीस्त्रायस्व । नोऽस्यं दीर्घश्रुत् दीर्घकालं श्रोतव्यं शर्म सुखं गृहं वा यच्छ च । देहि ॥

स मंद्रया च जिह्या वहिरासा विदुष्टरः ।

अग्ने रयिं मघवद्भ्यो न आ वह हव्यदातिं च सूदय ॥९॥

सः । मंद्रया । च । जिह्या । वहिः । आसा । विदुऽतरः ।

अग्ने । रयिं । मघवत्ऽभ्यः । नः । आ । वह । हव्यऽदातिं । च । सूदय ॥९॥

हे अपि मंद्रया च मोदयिष्या देवानामासास्यस्थानीयया जिह्या ज्वालया वहिर्विषां वोढा विदुष्टरो विदुष्टरः स प्रसिद्धस्त्वं मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो नोऽस्यं रयिं धनमा वह च । हव्यदातिं । हव्यानि ददातीति हव्यदातिर्यजमानः । तं । तथा च वाजसनेयिण आमन्ति । यजमानो वै हव्यदातिः । शत० ब्रा० १. ४. १. २४. इति । सूदय च । कर्मसु प्रेरय च ॥

ये राधांसि ददत्यश्वा मघा कामेन अवंसो महः ।

ताँ अंहसः पिपृहि पतृभिष्टुं शतं पूभिर्यविष्ठ्य ॥१०॥

ये । राधांसि । ददति । अश्वा । मघा । कामेन । अवंसः । महः ।

तान् । अंहसः । पिपृहि । पतृभिः । त्वं । शतं । पूऽभिः । यविष्ठ्य ॥१०॥

हे यविष्ठ्य युवतमापे त्वं ये यजमाना महो महतः अवंसो यशसः कामेनेच्छया । यशस्कामाः संत इत्यर्थः । राधांसि साधकान्यश्वाश्चात्कानि मघा मघानि ददति तान्दातृगंहसः पापात् शचीर्वा पतृभी रक्षासाधनभूतैः शतमपरिमिताभिः पूभिर्नगरीभिश्च पिपृहि । पालय ॥

देवो वो द्रविणोदाः पूर्णा विवष्ट्यासिचं ।

उद्धा सिंचध्वमुप वा पूणध्वमादिद्धो देव ओहते ॥११॥

देवः । वः । द्रविणऽदाः । पूर्णा । विवष्टि । आऽसिचं ।

उत् । वा । सिंचध्वं । उप । वा । पूणध्वं । आत् । इत् । वः । देवः । ओहते ॥११॥

द्रविणोदा धनानां दाता देवोऽपिर्वो युष्मदीयां पूर्णां हविषासिषमासिक्तां सुचं विवष्टि । कामयते । अत उत्सिंचध्वं वा सोमेन पात्रं । उप पृणध्वं वा सोमं ॥ वाशब्दी समुच्चयार्थी ॥ ध्रुवग्रहेण ह्येतुचमसं पूरयत चापथे सोमं यच्छत चेत्यर्थः । आदिदन्तरमेव देवोऽपिर्वो युष्मानोहते । वहति ॥

तं होतारमध्वरस्य प्रचेतसं वहिं देवा अकृण्वत ।

दधाति रत्नं विधते सुवीर्यमग्निर्जनाय दाशुषे ॥ १२ ॥

तं । होतारं । अध्वरस्य । प्रचेतसं । वहिं । देवाः । अकृण्वत ।

दधाति । रत्नं । विधते । सुवीर्यं । अग्निः । जनाय । दाशुषे ॥ १२ ॥

देवाः प्रचेतसं प्रकृष्टमतिमपिमध्वरस्य यज्ञस्य वहिं वोढारं होतारं चाकृण्वत । अकुर्वन् । किमर्थमित्यत आह । स चापिर्विधते परिचरते दाशुषे हविषां प्रदात्रे जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रत्नं रमणीयं धनं दधाति । ददालित्यर्थः ॥ ॥ २२ ॥

अपि भव सुषमिधेति सप्तर्षं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धमग्निदेवताकं । सप्तापि द्विपदास्त्रिष्टुभः । तथैवानु-
क्रम्यते । अपि भव सप्त द्वैपदं त्रैष्टुभमिति ॥ अतिरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽपि भवेति तृचो
ऽनुरूपः । सूत्र्यते हि । अपि त्वं नोऽतमोऽपि भव सुषमिधा समिद्ध इति सोत्रियानुरूपी । आ० ८. २. इति ॥

अग्ने भव सुषमिधा समिद्ध उत बर्हिर्विया वि स्तृणीतां ॥ १ ॥

अग्ने । भव । सुऽसमिधा । संऽइद्धः । उत । बर्हिः । उर्विया । वि । स्तृणीतां ॥ १ ॥

हे अग्ने सुषमिधा शोभनया समिधा समिद्धो भव । सम्यक् दीप्तो भव । उतापि च बर्हिर्विया विस्तीर्ण-
मुपस्तृणीतामध्वर्युः ॥

उत द्वारं उशतीर्वि अयंतामुत देवाँ उशत आ वहेह ॥ २ ॥

उत । द्वारं । उशतीः । वि । अयंतां । उत । देवान् । उशतः । आ । वह । इह ॥ २ ॥

उतापि चोशतीर्देवान् कामयमाना द्वारो यज्ञगृहस्य देवो वा । तथा च यास्कः । द्वारो ज्वतेर्वा
द्रवतेर्वा वारयतेर्वा । नि० ८. ९. इति । वि अयंतां । उतापि चोशतो यज्ञं कामयमानान्देवानिह यज्ञ
आ वह ॥

अग्ने वीहि हविषा यक्षि देवान्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ३ ॥

अग्ने । वीहि । हविषा । यक्षि । देवान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ३ ॥

हे जातवेदो जातधनाग्ने वीहि । देवानभिगच्छ । हविषा देवान्यक्षि । यज्ञ च । स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभ-
नयज्ञाञ्च कृणुहि । कृणु ॥

स्वध्वरा करति जातवेदा यक्षहेवाँ अमृतान्पिप्रयञ्च ॥ ४ ॥

सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः । यक्षन्त । देवान् । अमृतान् । पिप्रयत् । च ॥ ४ ॥

जातवेदा जातधनोऽधिरमृताभरणरहितान्देवान् स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभनयज्ञान् करति । करोतु ।
यषत् । हविषा यज्ञतु च । पिप्रयत् । सोमैः प्रीणयतु च ॥

वंस्व विश्वा वार्याणि प्रचेतः सत्या भवंत्वाशिषो नो अद्य ॥ ५ ॥

वंस्व । विश्वा । वार्याणि । प्रचेत इति प्रऽचेतः । सत्याः । भवंत्तु । आऽशिषः । नः ।
अद्य ॥ ५ ॥

हे प्रचेतः प्रकृतमतिमत्तमे विश्वा विश्वानि वार्याणि वरणीयानि धनानि वंस्व । अस्यभ्यं देहि । नोऽस्मा-
कमाशिषोऽद्य सत्या यथार्था भवंतु ॥

त्वामु ते दधिरे हव्यवाहं देवासो अग्र ऊर्ज आ नपातं ॥ ६ ॥

त्वां । ऊं इति । ते । दधिरे । हव्यऽवाहं । देवासः । अग्रे । ऊर्जः । आ । नपातं ॥ ६ ॥

हे अग्रे ऊर्जो बलस्य नपातं पुत्रं । सूरुर्नपादित्यपत्यनामसु पाठात् । त्वामु त्वामेव ते प्रसिद्धा देवास्तो
देवा हव्यवाहं हविषो वोढारमा दधिरे । अकुर्वन्नित्यर्थः ॥

ते ते देवाय दाशतः स्याम महो नो रत्ना वि दध इयानः ॥ ७ ॥

ते । ते । देवाय । दाशतः । स्याम । महः । नः । रत्ना । वि । दधः । इयानः ॥ ७ ॥

हे अग्रे देवाय द्योतमानाय ते तुभ्यं ते प्रसिद्धा वसिष्ठा वयं दाशतो हवीषि ददतः स्याम । भवेम । अतो
महो महांस्त्वमियान उपगम्यमानो याच्यमानो वा नोऽस्यभ्यं रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि वि दधः ।
विधत्स्व ॥ ॥ २३ ॥ ॥ १ ॥

द्वितीयेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्र त्वे ह यत्पितर इति पंचविंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभ-
मिन्द्रदेवताकं । द्वाविंशादिभिश्चतसृभिः सुदासनान्नो राज्ञो दानं स्तूयते । अतस्त्वास्त्रदेवताकाः । अनुक्रम्यते
हि । त्वे ह यत्पंचाधिकेन्द्रं सुदासः पञ्चवनस्य चतस्रोऽत्या दानस्तुतिरिति ॥ महाव्रत आदितः पंचदशर्चः शंस-
नीयाः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इंद्रेति पंचदश । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इंद्र विश्वा वामा जरितारो असन्वन् ।

त्वे गावः सुदुघास्त्वे ह्यश्वास्त्वं वसु देवयते वनिष्ठः ॥ १ ॥

त्वे इति । ह । यत् । पितरः । चित् । नः । इंद्र । विश्वा । वामा । जरितारः । असन्वन् ।

त्वे इति । गावः । सुऽदुघाः । त्वे इति । हि । अश्वाः । त्वं । वसु । देवऽयते । वनिष्ठः ॥ १ ॥

हे इंद्र त्वे ह त्वय्येव नोऽस्माकं पितरश्चित् पितरोऽपि जरितारः स्तोतारः संतो यद्यस्मात्कारणाद्विश्वा
विश्वानि वामा वामानि वननीयानि धनानि । तथा च यास्कः । वामं वननीयं भवति । नि० ६. ३१. इति ।
असन्वन् अलभंत तस्माद्दयमपि धनकामास्त्वां स्तुमः । तद्युक्तं । हि यस्मात्कारणात्त्वे त्वयि गावः सुदुघा दोग्धुं
मुशकाः संति त्वे त्वय्यश्वाः संति त्वं वसु धनं देवयते देवं त्वामिच्छते यजमानाय वनिष्ठो दातुतमो भवसि ॥

राजेव हि जनिभिः क्षेप्येवाव द्युभिरभि विदुष्कविः सन् ।

पिशा गिरौ मघवन्नोभिरश्चैस्त्वायतः शिशीहि राये अस्मान् ॥ २ ॥

राजाऽइव । हि । जनिऽभिः । क्षेपिः । एव । अयं । द्युऽभिः । अभि । विदुः । कविः । सन् ।

पिशा । गिरः । मघऽवन् । गोभिः । अश्चैः । त्वाऽयतः । शिशीहि । राये । अस्मान् ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वं वनिभिर्जायामी राजेव द्युभिर्दीप्तिभिः सह क्षेप्येव । निवसस्येव । हीति पूरकः । किंच हे

मघवन् धनवन्निद्र विदुर्विद्वान् कविः क्रांतकर्मा क्रांतप्रज्ञो वा सन् गिरः स्तोतृनखान् पिशा रूपेण हिर-
स्थादिना वा गोमिन्वाश्विन्वाभि अभितो रक्ष । त्वायतस्वत्कामानखान् राये शिश्रीहि । धनार्थं च संस्क्रु ॥

इ॒मा उ॑ त्वा प॒स्पृधा॒नासो॑ अ॒त्र म॒द्रा गि॒रो दे॒व॒य॒न्ती॒रुप॑ स्युः ।

अ॒र्वा॒ची॒ ते प॒थ्या॑ रा॒य ए॒तु॒ स्याम॑ ते सु॒म॒ता॒वि॒द्र श॒र्मन् ॥३॥

इ॒माः । उं॒ इति॑ । त्वा । प॒स्पृधा॒नासः॑ । अ॒त्र । म॒द्राः । गि॒रः । दे॒व॒ऽय॒न्तीः॑ । उ॒प॑ । स्युः ।

अ॒र्वा॒ची॒ । ते॒ । प॒थ्या॑ । रा॒यः । ए॒तु॒ । स्याम॑ । ते॒ । सु॒ऽम॒तौ । इ॒द्र । श॒र्मन् ॥३॥

हे इन्द्र त्वा त्वामत्र यज्ञे स्तोतरि वा प्रवर्तमानाः पस्पृधानासः स्पर्धमाना मद्रा मोदमाना इमा गिरः
स्तुतय उप स्युः । उपतिष्ठति । अतस्ते तव रायो धनस्य पथ्या खतिरर्वाच्यस्यदभिसुख्येतु । गच्छतु । हे इन्द्र वयं
च ते सुमतौ सुष्टुतौ वर्तमानाः शर्मन् शर्मणि सुखे स्वाम । भूयास ॥

धे॒नुं न॒ त्वा॒ सू॒य॒वसे॑ दु॒धु॒क्षन्नु॒प॒ ब्र॒ह्मा॒णि॒ स॒सृ॒जे॒ वसि॑ष्ठः ।

त्वा॒मि॒न्मे॒ गो॒प॒तिं॒ वि॒श्वं आ॒हा न॒ इ॒न्द्रः सु॒म॒तिं॒ गं॒त्वच्छ॑ ॥४॥

धे॒नुं । न । त्वा । सू॒ऽय॒वसे॑ । दु॒धु॒क्षन् । उ॒प॑ । ब्र॒ह्मा॒णि॒ । स॒सृ॒जे॒ । वसि॑ष्ठः ।

त्वां॑ । इ॒त् । मे॒ । गो॒ऽप॒तिं॒ । वि॒श्वः॑ । आ॒ह॒ । आ॒ । नः॑ । इ॒न्द्रः । सु॒ऽम॒तिं॒ । गं॒तु॒ । अ॒च्छ॑ ॥४॥

हे इन्द्र सुयवसे सुतुणे गोष्ठे वर्तमानां धेनुं न धेनुमिव सुहृद्विके यज्ञगृहे । दृष्टांतसामर्थ्याहाष्टातिकलाभः ।
वर्तमानं त्वां दुधुक्षन् ॥ संहितायां व्यत्ययेन दकारः ॥ कामान् दोग्धुमिच्छन्वसिष्ठो ब्रह्माणि वत्सस्थानीयानि
स्तोत्राण्युप ससृजे । उपसृजते । मे मम विश्वः सर्वो जनस्त्वामित्त्वामिव गोपतिं गवां स्वामिनमाह । ब्रवीति ।
अथ परोचस्तुतिः । नोऽस्माकं सुमतिं सुष्टुतिमच्छामि इन्द्र आ गंतु । आगच्छतु ॥

अ॒र्णी॒सि॒ चि॒त्प्र॒थाना॑ सु॒दास॑ इ॒न्द्रो॒ गा॒धान्य॑कृ॒णो॒त्सु॒पा॒रा ।

श॒र्ध॒तं॒ शि॒म्यु॒मुच॑रथ॒स्य॒ नव्यः॑ श॒पं॒ सिं॒धू॒नाम॑कृ॒णो॒द॒शं॒स्तीः॑ ॥५॥

अ॒र्णी॒सि॒ । चि॒त् । प॒प्र॒थाना॑ । सु॒ऽदा॒से॑ । इ॒न्द्रः॑ । गा॒धा॒नि॒ । अ॒कृ॒णो॒त् । सु॒ऽपा॒रा ।

श॒र्ध॒तं॒ । शि॒म्युं॑ । उ॒च॒रथ॑स्य । नव्यः॑ । श॒पं॑ । सिं॒धू॒नां॑ । अ॒कृ॒णो॒त् । अ॒शं॒स्तीः॑ ॥५॥

नव्यः सुत्य इन्द्रोऽर्णीसि शत्रुभिर्विदारितायाः परुषाणा उदकानि पप्रथाना चित् प्रथमानान्यपि सुदासे
राज्ञे गाधानि सुपारा सुपाराणि पारयितुं तर्तुं योग्यानि चाकरोत् । अकरोत् । अपि च शर्धतमुत्साहमानं
शिम्युं बोधमानं शपं विश्वरूपोद्भवमात्मनोऽभिशापमशस्तीरभिशास्तीश्चोचथस्य स्तोतुः सिंधूनां नदीनाम-
करोत् । अकरोत् ॥ २४ ॥

पु॒रो॒ळा॒ इ॒त्तु॒र्वशो॑ य॒क्षु॒रासी॑द्रा॒ये म॒त्स्या॑सो॒ नि॒शि॒ता॒ अपी॑व ।

श्रु॒ष्टिं॑ च॒क्रु॒र्भृ॒ग॒वो॒ दु॒ह्य॒वश्च॑ स॒खा॒ स॒खा॒य॒म॒तर॑द्विषू॒चोः॑ ॥६॥

पु॒रो॒ळाः॑ । इ॒त् । तु॒र्वशः॑ । य॒क्षुः॑ । आ॒सी॒त् । रा॒ये॑ । म॒त्स्या॑सः । नि॒ऽशि॒ताः॑ । अपि॑ऽइव ।

श्रु॒ष्टिं॑ । च॒क्रुः॑ । भृ॒ग॒वः॑ । दु॒ह्य॒वः॑ । च॒ । स॒खा॑ । स॒खा॒यं॑ । अ॒तर॑त् । वि॒षू॒चोः॑ ॥६॥

यक्षुर्भृगुशः ॥ यज्ञेः सन्नत्ययो न तु सन्तः । अतो न द्विर्भावः ॥ पुरोळाः पुरोगामी पुरोदाता वा ।
इदिति पूरणः । तुर्वशो नाम राजासीत् । स तुर्वशो राये धनप्राप्तय इन्द्रस्य सखायं सुदासं अगाम । मत्स्यास

एव जले निहिता मत्स्या इव निशिता नियंत्रिता अपि भृगवो द्रुह्यवश्च योधाश्च सुदाससुर्वशस्व च श्रुष्टिमा-
शुप्राप्तिं चक्रुः । विषूचोर्विष्वगंचतोऽभयोर्मध्ये सखा सुदासश्चंद्रः सखायं सुदासमतरत् । अतारयत् । तुर्वशं
चावधीदित्यर्थः । यद्वा । यक्षुर्यश्चशीलः पुरोळाः पुरोदाता तुर्वशो नाम राजासीत् । तेन मत्स्यासो मत्स्यज-
नपदा निशिता बाधिता आसन् । अपि च भृगवो द्रुह्यवश्च श्रुष्टिं सुखं तुर्वशस्व चक्रुः । विषूचोर्विष्वगंचतोऽ-
भयोर्मध्ये सखा तुर्वशस्व सखेंद्रः सखायं राजानमतरत् । अतारयत् ॥

आ पक्थासो भलानसो भनंताल्लिनासो विषाणिनः शिवासः ।

आ योऽनयत्सधमा आर्यस्य गव्या तृत्सुभ्यो अजगन्मुधा नृन् ॥७॥

आ । पक्थासः । भलानसः । भनंत । आ । अलिनासः । विषाणिनः । शिवासः ।

आ । यः । अनयत् । सधमाः । आर्यस्य । गव्या । तृत्सुभ्यः । अजगन् । मुधा । नृन् ॥७॥

पक्थासः पक्था हविषां पाचका भलानसो भद्रमुखाः । भलेति भद्रवाची । अलिनासोऽलिनाः । तपोभि-
रप्रवृद्धा इत्यर्थः । विषाणिनः कंडूयनार्थं कृष्णविषाणहस्ताः । दीक्षिता इत्यर्थः । शिवासः शिवा यागादिना
सर्वस्व लोकास्व शिवकराः । यागेन हि शिवं भवति लोकस्व । आ भनंत । अभिष्टुवंति तमिंद्रं । भनतिः शब्द-
कर्मा गौति भनतीति शब्दकर्मसु पाठात् । य इंद्रः सधमाः । सोमपानेन सह माद्यतीति सधमादः । सधमाद
एव सधमाः । आर्यस्य कर्मशीलस्य गव्या गोसंघान् तृत्सुभ्यो हिंसकेभ्य आनयत् । अजगन् अजगत स्वयं च
गोसंघान् क्षेभे । मुधा युद्धेन तानृन् शत्रून् जघान चेति शेषः ॥

दुराध्वोऽं अदितिं सेवयंतोऽचेतसो वि जगृभ्रे परुष्णीं ।

महाविष्यक्पृथिवीं पत्यमानः पशुष्कविरंशयञ्चार्यमानः ॥८॥

दुःऽआध्यः । अदितिं । सेवयंतः । अचेतसः । वि । जगृभ्रे । परुष्णीं ।

महा । अविष्यक् । पृथिवीं । पत्यमानः । पशुः । कविः । अशयत् । चार्यमानः ॥८॥

दुराध्वो दुष्टाभिसंधयोऽचेतसो मंदमतयः सुदासः शत्रवोऽदितिमदीनां परुष्णीं नदीं सेवयंतो वि
जगृभ्रे । विषहः कूलभेदः । तमकुर्वन् । परुष्ण्याः कूलं विभिदुरित्यर्थः । स सुदासो महेंद्रप्रसादलब्धेन महिम्ना
पृथिवीमविष्यक् । तदेव व्याप्नोत् । न पुनरुदकेनाबाध्यत । ततः सुदासः शत्रुश्चायमानश्चयमानस्य पुत्रः कविः
कविनामा पत्यमानः पलायमानः पशुर्यागे संज्ञप्तः पशुरिवाशयत् । अशेत । सुदासा निहत इत्यर्थः ॥

इयुरर्थं न न्यर्थं परुष्णीमाशुश्चनेदभिपित्वं जगाम ।

सुदास इंद्रः सुतुकां अमिचानरंधयन्मानुषे वधिवाचः ॥९॥

इयुः । अर्थं । न । निऽअर्थं । परुष्णीं । आशुः । चन । इत् । अभिऽपित्वं । जगाम ।

सुऽदासे । इंद्रः । सुऽतुकान् । अमिचान् । अरंधयत् । मानुषे । वधिऽवाचः ॥९॥

अर्थेन्द्रः परुष्ण्या विच्छिन्नानि पर्वणि संदधे । ततः परुष्ण्या आपो यथापूर्वमर्थं गंतव्यमेव प्रवणदेशं
प्रति परुष्णीमीयुः । आययां चक्रुः ॥ इत् गताविति धातोरंतर्भावितस्वर्यात् लिटीयुरिति । अतो द्विकर्मकमा-
ख्यातं ॥ न्यर्थमगतव्यं परुष्ण्याः पार्श्वयोः स्थितं निम्नं देशं प्रति परुष्णीं नेयुः । आशुश्चन राक्षः सुदासोऽश्वोऽप्य-
भिपित्वमभिप्राप्तव्यमेव जगाम । इंद्रश्च सुदासे राक्षे मानुषे लोके वधिवाचो वक्ष्यकानमिचान् शत्रून् सुतुकान्
सुतोक्वान् । तुक् लोकमित्यपत्यनामसु पाठात् । अरंधयत् । वशमानयत् ॥

इयुर्गावो न यवसाद्गोपा यथाकृतमभि मित्रं चितासः ।

पृश्निगावः पृश्निनिप्रेषितासः श्रुष्टिं चक्रुर्नियुतो रंतयश्च ॥ १० ॥

इयुः । गावः । न । यवसात् । अगोपाः । यथाऽकृतं । अभि । मित्रं । चितासः ।

पृश्निऽगावः । पृश्निऽनिप्रेषितासः । श्रुष्टिं । चक्रुः । निऽयुतः । रंतयः । च ॥ १० ॥

यदेद्रः सुदासो रक्षणार्थमागच्छति तदा पृश्निनिप्रेषितासः पृश्निनिप्रेषिताः पृश्न्या मात्रा नितरां प्रहि-
ताश्चितासः संहता जानन्तो वा पृश्निगावः । पृश्निवर्णा गावोऽश्वा येषां ते पृश्निगावो मरुतो यथाकृतमिन्द्रस्य
साहाय्यं करवामेति यथा पूर्वं समयः कृतसं समयमनतिक्रम्य मित्रमिन्द्रं यवसात् ॥ निमित्तार्थं पंचमी ॥
यवसं निमित्तीकृत्यागोपा गोपालेनारक्षिता गावो न गाव इवाभीयुः । अभिजग्मुः । रंतयो रममाणा
नियुतो मरुतामश्वाश्च श्रुष्टिं शीघ्रप्राप्तिं चक्रुः । तस्मिन्नुद्धे मरुत इन्द्रं साहाय्यार्थमभ्यगच्छन्नित्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

एकं च यो विंशतिं च श्रवस्या वैकर्णयोर्जनान्राजा न्यस्तः ।

दस्मो न सन्नन्नि शिशति बर्हिः शूरः सर्गमकृणोदिद्र एषां ॥ ११ ॥

एकं च यः । विंशतिं । च । श्रवस्या । वैकर्णयोः । जनान् । राजां । नि । अस्त रित्यस्तः ।

दस्मः । न । सन्नन् । नि । शिशति । बर्हिः । शूरः । सर्गं । अकृणोत् । इन्द्रः । एषां ॥ ११ ॥

यो सुदासो राजा श्रवस्या यशस इच्छयान्नेच्छया वा परुष्याः पार्श्वस्थयोर्वैकर्णयोर्जनपदयोर्विद्यमाना-
नेकं च विंशतिं च जनान् न्यस्तः आत्मनाहन् स राजा दस्मो न दर्शनीयो युवाध्वर्युरिव सन्नन्निगृहे बर्हिर्ध-
स्मिन्नुद्धे सपत्नान्नि शिशति नितरां लुनाति तस्मिन्नुद्धे शूर इन्द्र एषां मरुतां सर्गं प्रसवमकृणोत् सुदासः
साहाय्यार्थमकरोत् ॥

अथ श्रुतं कवषं वृद्धमप्स्वनुं दुह्युं नि वृणाग्वज्रबाहुः ।

वृणाना अत्र सख्याय सख्यं त्वायंतो ये अमदन्नुं त्वा ॥ १२ ॥

अथ । श्रुतं । कवषं । वृद्धं । अप्ऽसु । अन्तुं । दुह्युं । नि । वृणाक् । वज्रऽबाहुः ।

वृणानाः । अत्र । सख्याय । सख्यं । त्वाऽयंतः । ये । अमदन् । अन्तुं । त्वा ॥ १२ ॥

अथापि च वज्रबाहुर्दिद्रः श्रुतं कवषं च वृद्धं च त्रीन् तथा दुह्युमनु आनुपूर्वेणाप्सूदकेषु नि वृणाक् ।
न्यमञ्जयदित्यर्थः । अत्रास्मिन्नवसरे ये त्वायंतस्त्वत्कामास्त्वा त्वामन्वमदन् असुवन् ते सखायः सख्याय
सख्यार्थं त्वां वृणानाः सख्यं लेभिर इति शेषः ॥

वि सद्यो विश्वा दृहितान्येषामिन्द्रः पुरः सहसा सप्त दर्दः ।

व्यानवस्य तृत्सवे गयं भाग्जेषमं पूरुं विदथे मृध्रवाचं ॥ १३ ॥

वि । सद्यः । विश्वा । दृहितानि । एषां । इन्द्रः । पुरः । सहसा । सप्त । दर्दरिति दर्दः ।

वि । आनवस्य । तृत्सवे । गयं । भाक् । जेषमं । पूरुं । विदथे । मृध्रऽवाचं ॥ १३ ॥

एषां कवषादीनां विश्वा विश्वानि दृहितानि वृडानि दुर्गाणि पुरो नगरीश्च तद्रक्षासाधनभूतान् सप्त
प्राकारादिन्द्रः सहसा बलेन सप्त एव वि दर्दः । विदारयामास । अपि चानवस्त्वानोः संबन्धिना बलस्त्वानोः

पुत्रस्य वा गयं गृहं धनं वा तृत्सवे तृत्सुनामकाय राज्ञे तृत्सूनां गणाय वा वि भाक् । व्यभजत् । अदादित्यर्थः । इत्यमिन्द्रं स्वन्तो वयं विदधे युजे मृधवाचं बाधवाचं पूरं मनुष्यं जेष्य । अयेम ॥

नि गव्यवोऽनवो द्रुह्यवश्च षष्टिः शता सुषुपुः षट् सहस्रा ।

षष्टिवीरासो अधि षड्वोयु विश्वेदिन्द्रस्य वीर्या कृतानि ॥ १४ ॥

नि । गव्यवः । अनवः । द्रुह्यवः । च । षष्टिः । शता । सुषुपुः । षट् । सहस्रा ।

षष्टिः । वीरासः । अधि । षट् । दुवः । यु । विश्वा । इत् । इन्द्रस्य । वीर्या । कृतानि ॥ १४ ॥

गव्यवो गोकामा अनवोऽनोः संबन्धिनी द्रुह्यवो द्रुह्योः संबन्धिनश्च वीरासो वीराः षष्टिः शता शतानि । सहस्राणीत्यर्थः । षट् सहस्रा सहस्राणि च षष्टिश्चाधि षडधिकाः षट् दुवोयु दुवोयुवे ॥ चतुर्थी लुक् ॥ परिचरणकामाय सुदासे । नमस्वति दुवस्वतीति परिचरणकर्मसु पाठात् । नि सुषुपुः । नितरां शरते । निहता इत्यर्थः । तान्येतानि विश्वा विश्वानि कृतानि कार्याणीन्द्रस्येत् इन्द्रस्यैव वीर्या वीर्याणीति ॥

इंद्रैणेते तृत्सवो वेविषाणा आपो न सृष्टा अध्वन्त नीचीः ।

दुर्मित्रासः प्रकलविन्मिमाना जहुर्विश्वानि भोजना सुदासे ॥ १५ ॥

इंद्रैण । एते । तृत्सवः । वेविषाणाः । आपः । न । सृष्टाः । अध्वन्त । नीचीः ।

दुःमित्रासः । प्रकलः । ऽवित् । मिमानाः । जहुः । विश्वानि । भोजना । सुऽदासे ॥ १५ ॥

कदाचिदिंद्रैण रचिता अप्यन्यदा तेनैव बाध्यते । एते तृत्सवो दुर्मित्रासो दुष्टमित्राः प्रकलविद्जागन्त इंद्रैण वेविषाणा युद्धार्थं संगताः सृष्टाः पलायनार्थमुयुक्ता नीचीः नीचीना आपो न आप इवाध्वन्त । अध्वन्त । ततो मिमानाः सुदासा बाध्यमाना विश्वानि भोजना भोग्यानि धनानि सुदासे राज्ञे अहुः ॥ २६ ॥

अर्धं वीरस्य शृतपामनिद्रं परा शर्धतं नुनुदे अभि क्षां ।

इंद्रो मन्युं मन्युम्यो मिमाय भेजे पथो वर्तनिं पत्यमानः ॥ १६ ॥

अर्धं । वीरस्य । शृतऽपां । अनिद्रं । परा । शर्धतं । नुनुदे । अभि । क्षां ।

इंद्रः । मन्युं । मन्युऽम्यः । मिमाय । भेजे । पथः । वर्तनिं । पत्यमानः ॥ १६ ॥

इंद्रोऽभि क्षां भूमिमभि । भूम्यामित्यर्थः । वीरस्य वीर्ययुक्तस्य सुदासोऽर्धं हिंसकं ॥ अर्धेर्हिंसाकर्मणो ऽर्धशब्दस्य निष्पत्तिः ॥ अनिद्रं । यस्य बुद्धाविंद्रो नास्त्यसावनिद्रः । तं । इंद्रमगणयन्तमित्यर्थः । शृतपां शृतस्य वीरादेर्हृविषः पातारं शर्धतमुत्सहमानं परा नुनुदे । किंच मन्युम्यो मन्युकर्तुर्मन्युना मिनतो हिंसतो वा शचोर्मन्युं क्रोधं मिमाय । बवाधि । अथ सुदासः शत्रुः पथो मार्गान् पत्यमानो गच्छन् वर्तनिं पलायनमार्गं भेजे । प्राप ॥

आध्रेण चित्तञ्चैकं चकार सिंखं चित्पेत्वेना जघान ।

अव स्रक्तीर्वेश्यावृश्चदिद्रः प्रायच्छद्विश्व भोजना सुदासे ॥ १७ ॥

आध्रेण । चित् । तत् । जं इति । एकं । चकार । सिंखं । चित् । पेत्वेन । जघान ।

अव । स्रक्तीः । वेश्या । अ्वृश्चत् । इंद्रः । प्र । अयच्छत् । विश्वा । भोजना । सुऽदासे ॥ १७ ॥

इंद्रस्यत्तदाध्रेण चित् दरिद्रेणापि सुदासिकं मुखं दानकर्म चकार । कारयामास । सिंखं चित् । प्रवथाः

सिंहः सिंहः । तमपि पेल्लेन च्छागेन जघान । घातयामास । वेष्णा । वेशी सूची । तथा सत्तीर्युपादेरश्रीजवा-
वृक्षत् । अवनुक्तवान् । वेष्णादेः कृत्यं सूक्ष्मेवाकरोदित्यर्थः । तान्येताणि चीणि कर्माख्यसंभावितानीति नाशंक-
नीयानीन्द्रस्य महिम्नोऽधिकत्वात् । विश्वा विश्वानि भोजना भोजनानि भोग्यानि धनानि सुदासे राशे
प्रायच्छत् । अदास ॥

शश्वंतो हि शश्वो ररधुष्टे भेदस्य चिच्छर्धंतो विंद रंधिं ।

मर्तान् एनः स्तुवतो यः कृणोति तिग्मं तस्मिन्नि जहि वज्रमिंद्र ॥१८॥

शश्वंतः । हि । शश्वः । ररधुः । ते । भेदस्य । चित् । शर्धतः । विंद । रंधिं ।

मर्तान् । एनः । स्तुवतः । यः । कृणोति । तिग्मं । तस्मिन् । नि । जहि । वज्रं । इंद्र ॥१८॥

हे इंद्र ते तव शश्वोऽरयः शश्वतो बहवो ररधुः । वज्रमीयुः । षिदपि च शर्धत उत्सहमानस्य भेदस्य ।
भिनन्ति मर्यादा इति भेदो नास्तिकः । तस्य । यद्वा । भेदो नाम सुदासः शशुः कश्चित् । तस्यैत्यर्थः । रंधिं
वशीकरं विंद । लभस्व । यो भेदः सुवतस्त्वां सुवतो मर्ताकृत्यान् प्रथिनः पापं कृणोति करोति तस्मिन् भेदे
तिग्मं निशितं योद्धारमुत्साहयंतं । तथा च यास्तः । तिग्मं तेजतेहत्साहकर्मणः । नि० १०. ६. इति । वज्रं ।
वज्रति गच्छत्येव शशुं न प्रतिहन्यत इति वज्रः । तं ॥ वज्रशब्दो वज्रेच्छेन्द्रायवज्रविप्रेत्यादिना रन्मत्ययांतो
निपातितः ॥ तं अहि । वज्रेण भेदं प्रहरेत्यर्थः ॥

आवदिंद्रं यमुना नृत्सवश्च प्राच भेदं सर्वताता मुषायत् ।

अजासश्च शिष्यवो यक्षवश्च बलिं शीर्षाणि जभुरश्वानि ॥१९॥

आवत् । इंद्रं । यमुना । नृत्सवः । च । प्र । अच । भेदं । सर्वताता । मुषायत् ।

अजासः । च । शिष्यवः । यक्षवः । च । बलिं । शीर्षाणि । जभुः । अश्वानि ॥१९॥

अत्रास्मिन् सर्वताता सर्वताती युजे य इंद्रो भेदं नास्तिकं भेदनामकं वा सुदासः शशुं प्र मुषायत् प्रामु-
ष्णात् । अवधीदित्यर्थः । तमिंद्रं यमुनावत् । अतोषयत् । तत्तीरवासी जनः सर्वोऽप्यतोषयदित्यर्थः । नृत्सव-
सृत्तोः पुरुषाश्चावन् । आवदित्येकवचनं बहुवचनान्ततया विपरिणतं सद्च संबध्यते । किंचाजासोऽजा
जनपदाः शिष्यवो जनपदा यक्षवश्च जनपदा अश्वान्यश्वसंबंधीनि शीर्षाणि शिरांसि । युजे हतानामश्वानां
शिरांसीत्यर्थः । बलिमुपहारं तस्मा इंद्रायोप जभुः । उपजहुः । यद्वा । अश्वानि शीर्षाणि युजे गृहीताश्वस्था-
नश्वानिंद्रायोपहारं जहुरित्यर्थः ॥

न त इंद्र मुमतयो न रायः संचक्षे पूर्वी उषसो न नूत्नाः ।

देवकं चिन्मान्यमानं जघंथाव त्मना बृहतः शंबरं भेत् ॥२०॥

न । ते । इंद्र । सुऽमुमतयः । न । रायः । संऽचक्षे । पूर्वीः । उषसः । न । नूत्नाः ।

देवकं । चित् । मान्यमानं । जघंथ । अच । त्मना । बृहतः । शंबरं । भेत् ॥२०॥

हे इंद्र ते तव पूर्वीः पुरातनाः सुमतयो शोभनमतयो रायो धनानि चोषसो न उषस इव न संचक्षे
संख्यातुं न शक्वाः । न श्रुता श्रुतनाश्च सुमतयो रायश्च न संचक्षे । किंच त्वं मान्यमानं मन्यमानस्य पुत्रं देवकं
देवकनामानं शशुं जघंथ । अवधीः । त्वना स्वयमेव बृहतो महतः शीलात् शंबरं चाव भेत् । अवाभेत्सी-
रिति ॥ २० ॥

प्र ये गृहादममदुस्त्वाया पराशरः शतयातुर्वसिष्ठः ।

न ते भोजस्य सख्यं मृषंताधा सूरिभ्यः सुदिना व्युच्छान् ॥ २१ ॥

प्र । ये । गृहात् । अममदुः । त्वाऽया । पराऽशरः । शतऽयातुः । वसिष्ठः ।

न । ते । भोजस्य । सख्यं । मृषंत । अध । सूरिऽभ्यः । सुऽदिना । वि । उच्छान् ॥ २१ ॥

हे इंद्र पराशरः शतयातुर्वज्ररथाः । बह्वनि रथांसि बाधितुं यं कामयते स शतयातुर्वहनां रथसां शतयिता वा । शक्तिर्वसिष्ठश्चैवमादयो ये ऋषयस्त्वाया त्वदिच्छया गृहानृहं प्राप्य ॥ ल्यब्लोपे द्वितीयार्थे पंचमी । पा० २. ३. २८. १. ॥ यद्वा । गृहात् गुहे ॥ सप्तम्यर्थे पंचमी ॥ प्राममदुः त्वां प्रतुष्टुः प्रकर्षेण तर्पितवतो वा ते पराशरप्रभृतयो भोजस्य भोजकस्य पालस्य ते तव सख्यं सख्युः कर्म स्तोत्रं यजनं वा न मृषंति । न विस्मरंति । मृष मर्षे । मर्षो मर्षणं । तन्न कुर्वतीत्यर्थः । यतो न विस्मरंत्वधातो हेतोः सूरिभ्यः सूरीणां स्तोत्र-णामेषां ॥ अत्र विभक्तिव्यत्ययः ॥ सुदिना सुदिनानि व्युच्छान् । व्युच्छंति । निवसंति । उपगच्छंतीत्यर्थः ॥

द्वे नष्टुर्देववतः शते गोर्वा रथा वधूमंता सुदासः ।

अर्हन्म्रे पैजवनस्य दानं होतैव सद्य पर्यमि रेभन् ॥ २२ ॥

द्वे इति । नष्टुः । देवऽवतः । शते इति । गोः । द्वा । रथा । वधूऽमंता । सुऽदासः ।

अर्हन् । अग्ने । पैजऽवनस्य । दानं । होताऽइव । सद्य । परि । एमि । रेभन् ॥ २२ ॥

देववतो राज्ञो नष्टुः पीत्रस्य पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासो राज्ञो गोर्गवां द्वे शते वधूमंता वधूसं-युक्ता द्वा द्वी रथा रथा च देयं दानं दानभूतान् रेभन् इंद्रं सुवन् अत एवाहंन्योग्योऽहं वसिष्ठो हे अपि सद्य यच्चगृहं होतैव वषट्कृतैव पर्यमि । अत्रापिः संबोधनं सर्वदेवमुख्यत्वप्रतिपादनार्थं न तु देवतात्वज्ञापनार्थमत-द्वेवताकत्वादस्य सूक्तस्य ॥

चत्वारो मा पैजवनस्य दानाः स्मद्दिष्टयः कृशनिनो निरेके ।

ऋज्जासो मा पृथिविष्ठाः सुदासस्तोकं तोकाय अर्वसे वहन्ति ॥ २३ ॥

चत्वारः । मा । पैजऽवनस्य । दानाः । स्मत्ऽदिष्टयः । कृशनिनः । निऽरेके ।

ऋज्जासः । मा । पृथिविऽस्थाः । सुऽदासः । तोकं । तोकाय । अर्वसे । वहन्ति ॥ २३ ॥

पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासो राज्ञः स्मद्दिष्टयः प्रशस्तातिसर्जनाः अद्वादिदानांगयुक्ताः कृशनिनो हिरण्यालंकारवतो निरेके दुर्गती सत्यामृज्जास ऋजुगामिनः पृथिविष्ठाः पृथिव्यां सुप्रतिष्ठिता दाना देयभूता-श्चत्वारोऽश्वास्तोकं पुत्रवत्पालनीयं मां वसिष्ठं रथे स्थितं तोकाय तोकस्य पुत्रस्य ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ अर्वसे ऽत्राय यशसे वा वहन्ति । पुनर्मेति पूरणः ॥

यस्य अर्वो रोदसी अंतर्वी शीर्षोशीर्षो विवभाजा विभक्ता ।

सप्रेदिंद्रं न स्रवतो गृणन्ति नि युध्यामधिर्मशिशाद्भीके ॥ २४ ॥

यस्य । अर्वः । रोदसी इति । अंतः । उर्वी इति । शीर्षोऽशीर्षो । विऽवभाज । विऽभक्ता ।

सप्रे । इत् । इंद्रं । न । स्रवतः । गृणन्ति । नि । युध्यामधिं । अशिशात् । अभीके ॥ २४ ॥

यस्य सुदासः अर्वो यश उर्वी विसीर्षो रोदसी द्वावापृथिव्यावतः । विसीर्षोर्वावापृथिव्योर्मध्ये वर्तत

इत्यर्थः । यच्च सुदा विभक्ता धनस्य प्रदाता शीर्षेशीर्षे श्रेष्ठाय श्रेष्ठाय विवभाज धनं प्रददी तं सुदासं सन्नेत् सन्नेव लोका इन्द्रं न इन्द्रमिव गृणति । सुवति । किंच सवतो नयोऽभीके युद्धे युध्दामधिं युध्दामधि-
नामकं सपत्नं त्वशिशत् । न्यहन ॥

इमं नरो मरुतः सञ्चतानु दिवोदासं न पितरं सुदासः ।

अविष्टना पैजवनस्य केतं दूणाशं सञ्चमजरं दुवोयु ॥ २५ ॥

इमं नरः । मरुतः । सञ्चत । अन्नु । दिवःऽदासं । न । पितरं । सुऽदासः ।

अविष्टनं । पैजऽवनस्यं । केतं । दुःऽनशं । सञ्चं । अजरं । दुवःऽयु ॥ २५ ॥

हे नरो नेतारो मरुत इमं सुदासं राजानं सुदासो राज्ञः पितरं दिवोदासं न दिवोदासमिव । दिवो-
दास इति पिजवनस्यैव नामांतरं । अन्नु सञ्चत । अन्नुसेवधं । किंच दुवोयु परिचरणकामस्य ॥ षष्ठा लुक् ॥
पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासः केतं मंत्रं गृहं वाविष्टन । रचत । अपि चास्य सुदासः सञ्चं बलं दूणाशं
दुर्नशमविनाशजरमशिशिलं चासु ॥ ॥ २८ ॥

यस्तिग्मशृंग इत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टभमैन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । यस्तिग्मशृंग एकाद-
शेति ॥ आभिन्नविके पंचमेऽह्न्येतन्नविद्वानं । सूचितं च । कथा शुभा यस्तिग्मशृंग इति मध्यंदिनः । आ० ७. ७. ।
इति ॥ विपुवति निष्केवल्बशस्त्रेऽधेतत्सूक्तं । सूचितं च । यस्तिग्मशृंगोऽभि त्वं मेघं । आ० ८. ६. । इति ॥
महाव्रते निष्केवल्बेऽधेतत्सूक्तं । सूचितं च । यस्तिग्मशृंगो वृषभो न भीम उयो जज्ञे वीर्याय स्वधावान् । ऐ०
आ० ५. २. २. । इति ॥ आयुष्कामिथां मा ते अस्वामितींद्रस्य चातुर्याज्या । सूचितं च । मा ते अस्वां सहसाव-
न्यरिष्टी पाहि नो अपि पायुभिः । आ० २. १०. । इति ॥

यस्तिग्मशृंगो वृषभो न भीम एकः कृष्टीश्चावयति प्र विश्वाः ।

यः शश्वतो अदाशुषो गयस्य प्रयंतासि सुष्वितराय वेदः ॥ १ ॥

यः । तिग्मऽशृंगः । वृषभः । न । भीमः । एकः । कृष्टीः । अयवयति । प्र । विश्वाः ।

यः । शश्वतः । अदाशुषः । गयस्य । प्रऽयंता । असि । सुस्विऽतराय । वेदः ॥ १ ॥

य इन्द्रस्तिग्मशृंगस्तीक्ष्णशृंगो वृषभो न वृषभ इव भीमो भयंकरः सन् एकोऽसहाय एव विश्वाः सर्वान्
कृष्टीः शश्वतान् स्थानात् प्र आवयति । यश्चेद्रोऽदाशुषोऽयजमानस्य शश्वतो बहोर्गयस्य गृहस्य धनस्य
वापहता भवतीति शेषः । हे इन्द्र स त्वं सुष्वितरायातिशयेन सोमाभिषवं कुर्वति व्रणाय वेदो धनं प्रयंता
प्रदातासि ॥ तृणंतत्वाद् च षष्ठा अभावः । असीत्यस्याख्यातस्यानुदात्तत्वात्तद्वृत्तयोगाच्चानुदात्तत्वात्संभवात्
यदुत्तयुक्तमाख्यातांतरमथाहृत्य योजना कृता ॥

त्वं ह त्वदिंद्र कुत्समावः शुश्रूषमाणस्तन्वा समर्ये ।

दासं यच्छुष्णां कुर्यवं न्यस्मा अरंधय आर्जुनेयाय शिष्यन् ॥ २ ॥

त्वं । ह । त्वत् । इन्द्र । कुत्सं । आवः । शुश्रूषमाणः । तन्वा । सऽमर्ये ।

दासं । यत् । शुष्णां । कुर्यवं । नि । अस्मै । अरंधयः । आर्जुनेयाय । शिष्यन् ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं ह त्वं खलु त्वत्तदा तन्वा शरीरेण शुश्रूषमाण उपचरन् समर्ये मर्यैर्मर्यैर्योद्धुभिः सहिते युद्धे
कुत्समावः । अरंधः । कदित्वाहाह । यद्यदार्जुनेयायार्जुन्वाः पुत्रायास्ती कुत्साय शिष्यन् धनं प्रयच्छन् दासं
दासनामकमसुरं शुष्णां च कुर्यवं च न्यरंधयः नितरां वशमानयः ॥

त्वं धृष्णो धृषता वीतहव्यं प्रावो विश्वाभिरूतिभिः सुदासै ।
 प्र पौरुकुत्सिं चसदस्युमावः श्लेचसाता वृचहत्येषु पूरं ॥३॥
 त्वं । धृष्णो इति । धृषता । वीतऽहव्यं । प्र । आवः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । सुऽदासै ।
 प्र । पौरुऽकुत्सिं । चसदस्युं । आवः । श्लेचऽसाता । वृचऽहत्येषु । पूरं ॥३॥

हे धृष्णो शत्रूणां धर्षकेन्द्र धृषता धर्षकेण वज्रेण बलेन वा वीतहव्यं दत्तहविष्कं प्रजनितहविष्कं वा सुदासं राजानं विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभि रषाभिः प्रावः । प्रकर्षेणारचः । किंच वृचहत्येषु युक्तेषु श्लेचसाता श्लेचसाती श्लेचस्य भूमेर्भजने निमित्ते पौरुकुत्सिं पुरुकृतस्वापत्यं चसदस्युं पूरं च प्रावः ॥

त्वं नृभिर्नृमणो देववीतौ भूरीणि वृचा हर्यश्च हंसि ।
 त्वं नि दस्युं चुमुरि धुनिं चास्वापयो दभीतये सुहंतुं ॥४॥
 त्वं । नृऽभिः । नृऽमनः । देवऽवीतौ । भूरीणि । वृचा । हरिऽश्च । हंसि ।
 त्वं । नि । दस्युं । चुमुरि । धुनिं । च । अस्वापयः । दभीतये । सुऽहंतुं ॥४॥

हे नृमणो नृभिर्यज्ञानां नेतृभिः स्तोतृभिर्मननीय स्तोतव्येन्द्र । नृषु मनो यत्येति बज्रप्रीहिर्वा । देववीतौ वज्रे क्रियमाणे सति संयामे वा । देवा विजिगीषवो यस्मिन् विर्यति गच्छंतीति संयामो देववीतिः । नृभिर्मन्त्रिः सह भूरीणि बहूनि वृचा वृचाणि शत्रून् हंसि । मारितवानसि । किंच हे हर्यश्चेन्द्र त्वं दभीतये दभीतिनामकाय राजर्षये । तदर्थमित्यर्थः । दस्युं चुमुरि च धुनिं च सुहंतुं सुहंतुना वज्रेण नि नितरामस्वापयः । मारितवानसीत्यर्थः ॥

तव च्यौत्नानि वज्रहस्त तानि नव यत्पुरो नवतिं च सद्यः ।
 निवेशने शततमाविवेषीरहञ्च वृचं नमुचिमुताहन् ॥५॥
 तव । च्यौत्नानि । वज्रऽहस्त । तानि । नव । यत् । पुरः । नवतिं । च । सद्यः ।
 निऽवेशने । शतऽतमा । अविऽवेषीः । अहन् । च । वृचं । नमुचिं । उत । अहन् ॥५॥

हे वज्रहस्त तव च्यौत्नानि बलानि तानि तादृशानि । यद्यदा त्वं शंबरस्य नव नवतिं च पुरः सद्यो युगपदेव विदारितवानसीति शेषः । तदा निवेशने निवेशनार्थं शततमा शततमीं पुरमविवेषीः । व्याप्रीः । वृचं चाहन् । उतापि च नमुचिमहन् ॥ २९ ॥

सना ता त इन्द्र भोजनानि रातहव्याय दाशुषे सुदासै ।
 वृष्णे ते हरी वृषणा युनज्म व्यंतु ब्रह्माणि पुरुशाक वाजं ॥६॥
 सना । ता । ते । इन्द्र । भोजनानि । रातऽहव्याय । दाशुषे । सुऽदासै ।
 वृष्णे । ते । हरी इति । वृषणा । युनज्म । व्यंतु । ब्रह्माणि । पुरुऽशाक । वाजं ॥६॥

हे इन्द्र ते तव रातहव्याय दत्तहव्याय दाशुषे यजमानाय सुदासे ता तानि त्वया दत्तानि भोजनानि भोज्यानि धनानि सना सनानि सनातनानि बभूवुरिति शेषः । हे पुरुशाक बज्रकर्मसिन्द्र वृष्णे कामानां बर्षिचे ते तुभ्यं । त्वामानेतुमित्यर्थः । वृषणा वृषणौ हरी अश्वौ युनज्मि । रथे योजयामि । ब्रह्माण्यस्य दीपानि स्तोत्राणि वाजं बलिभं त्वां व्यंतु । गच्छंतु ॥

मा ते अस्यां सहसावन्परिष्टाव्घायं भूम हरिवः परादै ।
 चायस्व नोऽवृकेभिर्वरुथैस्तव प्रियासः सूरिषु स्याम ॥ ७ ॥
 मा । ते । अस्यां । सहसाऽवन् । परिष्टौ । अघायं । भूम । हरिऽवः । पराऽदै ।
 चायस्व । नः । अवृकेभिः । वरुथैः । तव । प्रियासः । सूरिषु । स्याम ॥ ७ ॥

हे सहसावन् बलवन् हरिवो हरिवन्निद्र ते तवास्यां स्तोत्रेणास्माभिः क्रियमाणायां परिष्ठावन्वेषणायां परादै परादानायाघायाहने वयं मा भूम । किंच नोऽस्मानवृकेभिरवाधिर्वरुथैः । वारयंत्युपद्रवेभ्य इति वरुथानि रक्षणाणि । तैस्त्रायस्व । पाहि । तव सूरिषु स्तोत्रेषु मध्ये वयं प्रियासः प्रियाः स्याम । भूयास ॥

प्रियास इत्ने मघवन्नभिष्टौ नरो मदेम शरणे सखायः ।
 नि तुर्वशं नि याद्वं शिश्रीत्यतिथिग्वाय शंस्यं करिष्यन् ॥ ८ ॥
 प्रियासः । इत् । ते । मघऽवन् । अभिष्टौ । नरः । मदेम । शरणे । सखायः ।
 नि । तुर्वशं । नि । याद्वं । शिश्रीहि । अतिथिऽग्वाय । शंस्यं । करिष्यन् ॥ ८ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र ते तवाभिष्टावन्वेषणे नरः स्तोत्राणां नेतारो वयं सखायः समानख्यातयः प्रियासः प्रियास्य संतः शरण इत् गृह एव मदेम । मोदेम । किंचातिथिग्वाय । पूजयातिथीन् गच्छतीत्यतिथिस्वः । तस्मै मुदासे दिवोदासाय वासुदीयाय राज्ञे शंस्यं शंसनीयं सुखं करिष्यन् कुर्वन् तुर्वशं राजानं नि शिश्रीहि । वशं कृत्वा । याद्वं च राजानं नि शिश्रीहीत्यर्थः ॥

सद्यश्चिन्तु ते मघवन्नभिष्टौ नरः शंसंत्युक्थशासं उक्था ।
 ये ते हवेभिर्वि पणीरदाशन्नस्मान्वृणीष्व युज्याय तस्मै ॥ ९ ॥
 सद्यः । चित् । नु । ते । मघऽवन् । अभिष्टौ । नरः । शंसन्ति । उक्थऽशासः । उक्था ।
 ये । ते । हवेभिः । वि । पणीन् । अदाशन् । अस्मान् । वृणीष्व । युज्याय । तस्मै ॥ ९ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र ते तव शु अद्याभिष्टावन्वेषणे ये नर उक्थशास उक्थानां शंसितार उक्थोक्थानि शस्त्राणि सद्यश्चित् सद्य एव शंसन्ति । किंच ते तव हवेभिः स्तोत्रैः पणीनप्रदानशीलान् वणिजोऽपि अदाशन् । धनानि विशेषेणादापयन्नित्यर्थः । तानस्मान् तस्मै युज्याय सख्याय तत्सख्यमनुवर्तयितुं वृणीष्व । परिगृहाण ॥

एते स्तोमा नरां नृतम तुभ्यमस्मद्यंचो ददतो मघानि ।
 तेषामिन्द्र वृचहृत्ये शिवो भूः सखा च श्रूरोऽविता च नृणां ॥ १० ॥
 एते । स्तोमाः । नरां । नृऽतम । तुभ्यं । अस्मद्यंचः । ददतः । मघानि ।
 तेषां । इन्द्र । वृचऽहृत्ये । शिवः । भूः । सखा । च । श्रूरः । अविता । च । नृणां ॥ १० ॥

हे नृतम नेतृमिन्द्र तुभ्यं नरां नेतृणां य एते स्तोमाः संघा मघानि मंहनीयानि हवीषि ददतो ददतो ऽस्मद्यंचोऽस्मदभिमुखा अभूवन्निति शेषः । तेषां नृणां वृचहृत्त्वे संघामे शिवः कक्षायकृत भूः । भव । सखा च भूः । अविता रचिता च भूः ॥

नू इंद्रं शूरं स्तवमानं जतीं ब्रह्मजुतस्तन्वा वावृधस्व ।
 उपं नो वाजान्मिमीह्युप स्तीन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥११॥
 नु । इंद्रं । शूरं । स्तवमानः । जतीं । ब्रह्मजुतः । तन्वा । वावृधस्व ।
 उपं । नः । वाजान् । मिमीहि । उपं । स्तीन् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥११॥

हे शूरं नु अथ स्तवमानोऽस्माभिः स्तवमानो ब्रह्मजुतो ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्रेरितस्तन्वा शरीरेण ऊढ्या रक्षणेन वावृधस्व । अपि च नोऽस्मभ्यं वाजान्मन्युप मिमीहि । प्रयच्छेत्यर्थः । स्तीन् गृहांश्चोप मिमीहि । स्पष्टमन्यत् ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशायाः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृत्याः सुखं नमामि गजाननं ॥
 यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभ्यते ॥ उयो जज्ञ इति दशचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैष्टुभमिंद्रं । तथा चानु-
 क्रम्यते । उयो दशेति ॥ आभिप्रविके चतुर्थेऽहनि निष्केवल्ब एतत्सूक्तं निविडानं । सूचितं च । चतुर्थस्योयो
 जज्ञ इति निष्केवल्बं । आ० ७. ७. इति ॥ महाप्रतेऽपि निष्केवल्ब एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । उयो
 जज्ञे वीर्याय स्वधावानुडु ब्रह्माखिरत श्रवस्या । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥ सीमिकचातुर्मास्येषु वैश्वदेवस्य स्थाने
 प्रथमं पृथ्वमहः । तत्रापि निष्केवल्ब एतत्सूक्तं निविडानं । सूचितं च । जनिष्ठा उय उयो जज्ञ इति मध्यंदिनः
 । आ० ९. २. इति ॥

उयो जज्ञे वीर्याय स्वधावाञ्चक्रिरपो नर्यो यत्करिष्यन् ।
 जग्मिर्युवा नृषदंनमवोभिस्त्राता न इंद्र एनंसो महश्चित् ॥१॥
 उयः । जज्ञे । वीर्याय । स्वधाऽवान् । चक्रिः । अपः । नर्यः । यत् । करिष्यन् ।
 जग्मिः । युवा । नृऽसदंनं । अवंऽभिः । चाता । नः । इंद्रः । एनंसः । महः । चित् ॥१॥

स्वधावान् बलवानुय ओजस्व्युत्पूर्णां वेद्रो वीर्याय वीर्यं कर्तुं जज्ञे । बभूव । नर्यो नरहितः सन् यत्कर्म
 करिष्यन् भवति तदपः कर्म चक्रिः कर्तेव ॥ चक्रिरिति किन्प्रत्ययस्य लिङ्गान्नावाप्त लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतुगा-
 मिति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ अपि च नृषदंनं यज्ञगृहं युवा नित्यतदणः सन् अवोभी रक्षणीः सार्धं जग्मिर्गता
 महश्चिब्रह्महतोऽद्येनसः पापान्नोऽस्माकं चाता रचिता च भवेति ॥

हंता वृचमिंद्रः शूश्रुवान् प्रावीन्धु वीरो जरितारमूती ।
 कर्ता सुदासे अह वा उं लोकं दाता वसु मुहुरा दाश्रुषे भूत् ॥२॥

हंता । वृचं । इंद्रः । शूशुवानः । प्र । आवीत् । नु । वीरः । जरितारं । ऊती ।
कर्ता । सुदासे । अहं । वै । ऊं इति । लोकं । दाता । वसु । मुहुः । आ । दाशुषे । भूत् ॥२॥

इंद्रः शूशुवानो वर्धमानः सन् वृचमसुरं हंता भवति ॥ तृणतत्त्वाद्ब्रह्मण्यभावः ॥ वीरो वीरः सन्
जरितारं स्त्रोतारं नु क्षिप्रमूती जत्या रक्षया प्रावीत् । प्रारब्ध । सुदासे राज्ञे लोकं जनपदं कर्ता च । यद्वा ।
सुदासे कल्याणदानाय यजमानाय लोकं कर्ता च भवति ॥ इहायुत्तरचापि तृणतत्त्वाद्ब्रह्मण्यभावः । अहं वा उ
इति चयः पूरणाः ॥ दाशुषे यजमानाय वसु धनं मुहुर्भूयो भूयो दाता च भूत् । अभूत् । आ इति चार्थे ॥

युध्मो अनर्वा खजकृत्समद्वा शूरः सचाषाड्जनुषेमषाः ।

व्यास इंद्रः पृतनाः स्वोजा अधा विश्वं शत्रूयंतं जघान ॥३॥

युध्मः । अनर्वा । खजऽकृत् । समत्ऽवा । शूरः । सचाषाट् । जनुषा । ई । अषाः ।

वि । आसे । इंद्रः । पृतनाः । सुऽओजाः । अध । विश्वं । शत्रुऽयंतं । जघान ॥३॥

युध्मो योद्धानर्वाभिगंतुरहितो युद्धेष्वपराशुखो वा खजकृद्युद्धकृत् । खले खज इति युद्धनामसु पाठात् ।
समद्वा । समत् कलहः । तद्वान् शूरः शौर्योपेतो जनुषा जन्मना स्वभावत एव सचाषाट् बहूनामभिभविता-
षाः स्वयं च केनाप्यनभिभूतः स्वोजाः सुबल ईमयमिंद्रः पृतनाः शत्रूणां सेना व्यासि । विश्विपति । अधापि
च शत्रूयंतं शात्रवमाचरंतं विश्वं सर्वं जघान । इति ॥

उभे चिदिंद्रो रोदसी महित्वा पप्राथ तविषीभिस्तुविष्मः ।

नि वज्रमिंद्रो हरिवाग्निमिक्षन्त्समंधसा मदेषु वा उवोच ॥४॥

उभे इति । चित् । इंद्र । रोदसी इति । महिऽत्वा । आ । पप्राथ । तविषीभिः । तुविष्मः ।

नि । वज्रं । इंद्रः । हरिऽवान् । मिमिक्षन् । सं । अंधसा । मदेषु । वै । उवोच ॥४॥

हे तुविष्मो बहूधनेंद्र महित्वा महत्त्वेन तविषीभिर्बलैश्चोभे चिदुभे अपि रोदसी वावापृथिव्यावा
पप्राथ । आपूरितवानसि । अथ परीक्षसुतिः । हरिवानश्चवानिंद्रो वज्रं नि मिमिक्षन् शत्रुषु प्रापयन् मदेषु
यज्ञेषु निवित्सु वांधसा सोमेन समुवोच । संसेव्यते संगच्छते वा ॥ उच समवाच इति धातुः । वा इति पूरणः ॥

वृषा जजान वृषणं रणाय तमु चिन्नारी नर्यं ससूव ।

प्र यः सेनानीरध नृभ्यो अस्तीनः सत्वा ग्वेषणः स धृष्णुः ॥५॥

वृषा । जजान । वृषणं । रणाय । तं । ऊं इति । चित् । नारी । नर्यं । ससूव ।

प्र । यः । सेनाऽनीः । अध । नृऽभ्यः । अस्ति । इनः । सत्वा । गोऽएषणः । सः । धृष्णुः ॥५॥

वृषा सेना पिता कश्यपो वृषणं कामानां वर्षितारमिंद्रं रणाय युद्धार्थं जजान ॥ जन जनन इति धातुः ॥
नर्यं नरहितं तसु तमेवेंद्रं नारी चिददितिरपि ससूव । सुषुषे । अधापि च य इंद्रो नृभ्यो नृणां सेनानीः
सेनानां नेता सन् प्राप्तिं प्रभवति स इंद्र इतः सर्वस्व जगत ईश्वरो भवति । नियुत्वानिन इतीश्वरनामसु
पाठात् । सत्वा शत्रूणां सादकश्च ग्वेषणी गवामन्वेष्टा च धृष्णुः शत्रूणां धर्षकश्च भवतीति शेषः ॥ ॥५॥

नू चित्स भेषते जनो न रेषन्मनो यो अस्य घोरमाविवासात् ।

यज्ञैर्य इंद्रे दधते दुर्वासि क्षयत्स राय चतृपा चतेजाः ॥६॥

नु। चित्। सः। भेषते। जनः। न। रेषत्। मनः। यः। अस्य। घोरं। आऽविवासात्।
यज्ञैः। यः। इंद्रे। दधते। दुवांसि। क्षयत्। सः। राये। ऋतऽपाः। ऋतेऽजाः ॥ ६ ॥

यो जनोऽस्त्रेद्रस्य घोरं शत्रूणां बाधकं मनो यज्ञैराविवासात् परिचरति स जनः। नु इति प्रतिषेधे वर्तते। चिदित्त्वकारार्थं। नू चित् नैव भेषते। स्थानात् न भक्षति। न रेषत्। नैव क्षीयते। अपि च यो जनो दुवांसि परिचरणसाधनानि स्तोत्रशस्त्राणींद्रे दधते निधत्ते तस्मै जनाय ऋतपा यज्ञपाता ऋतेजा यज्ञे जातस्य स इंद्रो राये धनाय क्षयत्। निवसति। भवेदित्यर्थः ॥

यदिंद्र पूर्वो अपराय शिष्यन्नयज्यायान्कनीयसो देष्णं।
अमृत इत्पर्यासीत् दूरमा चिच चिच्यं भरा रयिं नः ॥ ७ ॥
यत्। इंद्र। पूर्वः। अपराय। शिष्यन्। अयत्। ज्यायान्। कनीयसः। देष्णं।
अमृतः। इत्। परि। आसीत्। दूरं। आ। चिच। चिच्यं। भर। रयिं। नः ॥ ७ ॥

हे चिच चायनीयेंद्र यज्ञं पूर्वः पिता ज्येष्ठो धाता वापराय पुत्राय कनीयसे वा शिष्यन् प्रयच्छन्। शिष्यतिर्दानकर्मा प्रीणाति शिष्यतीति दानकर्मसु पाठात्। भवतीति शेषः। यच्च देष्णं देयं धनं ज्यायान् ज्येष्ठः कनीयसोऽयत् प्राप्नुयात्। यद्यपि धनं पितृतो लब्ध्वा पुत्रोऽमृत इत् अमृत एव सन् पितृगृहं विहाय दूरं पर्यासीत् आस्ते तत् चिविधं चिच्यं चायनीयं रयिं धनं नोऽस्त्रभ्यमा भर। आहर ॥

यस्त इंद्र प्रियो जनो ददाशदसन्निके अद्रिवः सखा ते।
वयं ते अस्यां सुमती चनिष्ठाः स्याम वरुथे अघ्नतो नृपीती ॥ ८ ॥
यः। ते। इंद्र। प्रियः। जनः। ददाशत्। असत्। निरेके। अद्रिऽवः। सखा। ते।
वयं। ते। अस्यां। सुऽमती। चनिष्ठाः। स्याम। वरुथे। अघ्नतः। नृऽपीती ॥ ८ ॥

हे इंद्र यस्ये तुभ्यं प्रियः सखा जनो ददाशत् हवींषि दद्यात् हे अद्रिवः स सखा ते तव निरेके दाने ऽसत्। स्यात्। वयं च वसिष्ठा अघ्नतोऽहिंसतस्ते तवास्यां सुमतावनुग्रहबुद्धौ वर्तमानाश्चनिष्ठाः क्षुतिमन्तरा अतिशयिनाम्रवन्तो वा। जनोऽन्नं। नृपीती नृणां रक्षके वरुथे गृहे परणीचे वा धने स्याम। वसेम भवेम वा ॥

एष स्तोमो अचिक्रद्वृषा त उत स्तामुर्मघवन्नक्रपिष्ट।
रायस्कामो जरितारं त आगन्वमंग शक्र वस्व आ शकी नः ॥ ९ ॥
एषः। स्तोमः। अचिक्रदत्। वृषा। ते। उत। स्तामुः। मघऽवन्। अक्रपिष्ट।
रायः। कामः। जरितारं। ते। आ। अगन्। त्वं। अंग। शक्र। वस्वः। आ। शकः। नः ॥ ९ ॥

हे मघवन् धनवतिंद्र ते त्वदर्थं वृषा सेत्तिष स्तोमः स्तोमः सूयमानोऽचिक्रदत्। क्रंदति। उतापि च स्तामुः स्तोताक्रपिष्ट। अस्तीत्। अपि च हे शक्र ते तव जरितारं स्तोतारं मां रायो धनस्य कामोऽभिषाय आगन्। आगतः। अतस्त्वं वस्वो धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ नोऽस्त्रभ्यमंग चिप्रमा शकः। धिहि ॥

स न इंद्र त्वयताया इषे धास्त्वनां च ये मघवानो जुनन्ति।
वस्वी षु ते जरिचे अस्तु शक्तिर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

सः । नः । इंद्र । त्वऽयतायै । इषे । धाः । त्मना । च । ये । मघऽवानः । जुनन्ति ।
वस्वी । सु । ते । जरिचे । अस्तु । शक्तिः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

हे इंद्र स त्वं त्वयताया इषे त्वया दत्तमन्नं भोक्तुं नोऽस्मान् धाः । धारय । ये च मघवानो हविष्मन्-
स्त्वाना स्वयमेव जुनन्ति हवीषि त्वां प्रति प्रेरयन्ति तानपि त्वयताया इषे धाः । अपि च वस्वीष्वत्यंतं प्रशस्तासु
स्तुतिषु ते तव जरिचे स्तोत्रे मह्यं शक्तिः सामर्थ्यमस्तु । यद्वा । जरिचे मह्यं ते तव वस्वीषु प्रशस्ता शक्तिर्दा-
नमस्तु । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥ २ ॥

असावि देवमिति दशर्चं चतुर्थं मूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैपुभमेन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । असावोति ॥ माध्यंदिन-
सवने मैत्रावरुणस्त्रोत्रीयमानमिदं मूक्तं । असावि देवमिहोप यातित्यनुसवनं । आ० प. प. । इति ॥ इंद्रस्य वृत्रघ्नः
पशावभि क्रल्लेति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च । अभि क्रल्लेन्द्र भूरध जमन् त्वं मह्यं इंद्र तुभ्यं ह चाः
। आ० ३. ८. । इति ॥

असावि देवं गोऽञ्जुजीकमंधो न्यस्मिन्दिन्द्रो जनुषेमुवोच ।
बोधामसि त्वा हर्यश्च यज्ञैर्बोधा नः स्तोममंधसो मर्देषु ॥ १ ॥
असावि । देवं । गोऽञ्जुजीकं । अंधः । नि । अस्मिन् । इंद्रः । जनुषा । ई । उवोच ।
बोधामसि । त्वा । हरिऽञ्जुश्च । यज्ञैः । बोध । नः । स्तोमं । अंधसः । मर्देषु ॥ १ ॥

देवं दीप्तं गोञ्जुजीकं गोभिः संस्कृतं । गन्धेन मिश्रितमित्यर्थः । अंधः सोमरूपमन्नमसावि । अभिषुतं ।
ईमयमिन्द्रोऽस्मिन्नभिषुते सोमरूपेऽंधसि जनुषा स्वभावत एव न्युवोच । नितरां संगतो भवति । अथ प्रत्यक्ष-
स्तुतिः । हे हर्यश्च त्वा त्वां यज्ञैः स्तोत्रैर्हविर्भिर्वा बोधामसि । बोधयामः । अंधसः सोमस्य मर्देषु नोऽस्माकं
सोमं स्तोत्रं बोध । बुध्यस्व च ॥

प्र यंति यज्ञं विपयंति बर्हिः सोममादो विदथे दुधवाचः ।
न्यु भ्रियंते यशसो गृभादा दूरउपब्दो वृषणो नृषाचः ॥ २ ॥
प्र । यंति । यज्ञं । विपयंति । बर्हिः । सोमऽमादः । विदथे । दुधऽवाचः ।
नि । ऊं इति । भ्रियंते । यशसः । गृभात् । आ । दूरेऽउपब्दः । वृषणः । नृऽसाचः ॥ २ ॥

यज्ञं प्र यंति यष्टारो बर्हिश्च विपयंति । स्मृणन्ति । विपिः स्तरणकर्मा । विदथे यज्ञे सोममादो यावाणश्च
दुधवाचो दुधरवाचो भवन्ति । अपि च यशसो यशस्विनो दूरउपब्दः । दूर उपब्दः शब्दो येषां ते दूरउ-
पब्दः । नृषाचः । नृत्तेतृगृत्विजः सचंत इति नृषाचः । वृषणो यावाणो गृभानृहात् । गृहमध्यमयावा । तस्मात् ।
आ इति चार्थे । नि भ्रियंते । अभिषववेलायां निगृह्यन्ते । उ इति पूरणः ॥

त्वमिन्द्र स्रवित्वा अपस्कः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।
त्वद्वावक्रे रथ्योऽं न धेना रेजंते विश्वा कृचिमाणि भीषा ॥ ३ ॥
त्वं । इंद्र । स्रवित्वा । अपः । करिति कः । परिऽस्थिताः । अहिना । शूर । पूर्वीः ।
त्वत् । वावक्रे । रथ्यः । न । धेनाः । रेजंते । विश्वा । कृचिमाणि । भीषा ॥ ३ ॥

हे शूरेन्द्र त्वमहिना वृत्रेण परिष्ठिता आक्रांताः पूर्वीर्बह्नीरप उदकानि स्रवित्वै स्रवितुं कः । अकार्षीः ।

धेना नद्यश्च त्वत्त्वतो हेतो रथ्यो न रथिन इव वाक्के । निर्गच्छति ॥ वकि कौटिल्य इति धातुः ॥ विश्वा विश्वानि ह्यत्रिमाणि भुवनानि च भीषा त्वत्तो भीत्या रेजते । कंपते ॥

भी॒मो वि॒वेषा॒युधे॒भिरेषा॒मपांसि॒ विश्वा॒ नर्या॒णि वि॒द्वान् ।

इंद्रः॑ पुरो॒ जर्ह॑षाणो॒ वि दू॒धो॒द्धि वज्र॑हस्तो महि॒ना ज॑घान ॥ ४ ॥

भीमः॑ । वि॒वेष॑ । आ॒युधे॒भिः । ए॒षां । अ॒पांसि॑ । विश्वा॑ । नर्या॒णि । वि॒द्वान् ।

इंद्रः॑ । पुरः॑ । जर्ह॑षाणः । वि । दू॒धोत् । वि । वज्र॑हस्तः । म॒हिना॑ । ज॒घान् ॥ ४ ॥

इंद्रो नर्याणि नरहितानि विश्वा विश्वान्यपांसि कर्माणि विद्वान्जानन् आयुधभिरायुधैर्भीमो भयंकरः सन् एषां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ एतान्पुरान् विवेष । व्याप्तवान् । पुरश्च तेषां वि दूधोत् । अकंपयत् । अपि च जर्हषाणो ह्यथन् महिना महिम्ना युक्तो वज्रहस्तः सन् तान्नि जघान ॥

न या॒तव॑ इंद्र॒ जूजु॑वुर्नो॒ न वंद॑ना श॒विष्ठ॑ वे॒द्याभिः॑ ।

स श॒र्धे॒र्यो वि॒षुण॑स्य ज॒तोर्मा॑ शि॒श्रदे॒वा अपि॑ गु॒र्धृतं॑ नः ॥ ५ ॥

न । या॒तवः॑ । इंद्र॑ । जूजु॑वुः । नः । न । वंद॑ना । श॒विष्ठ॑ । वे॒द्याभिः॑ ।

सः । श॒र्धेत् । अ॒र्येः । वि॒षुण॑स्य । ज॒तोः । मा । शि॒श्रदे॒वाः । अपि॑ । गुः । गु॒र्धृतं॑ । नः ॥ ५ ॥

हे इंद्र यातवो राक्षसा नोऽस्मान् जूजुवुः । न हिंस्युः । जूजुवुरिति हिंसाक्रियः पृथक्करणक्रियो वा । अपि च हे शविष्ठ बलवत्तमिंद्र वंदना वंदनानि रक्षांसि वेद्याभिवेद्याभ्यः प्रजाभ्यो नोऽस्मान् जूजुवुः । न पृथक्कुर्वतु । किंचार्यः स्वामी स इंद्रो विषुणस्य विषमस्य जंतोः प्राणिनः शासने शर्धत् । उत्सहेत । अथ च शिश्रदेवाः । शिश्रेण दीव्यंति क्रीडंत इति शिश्रदेवाः । अन्नह्यचर्या इत्यर्थः । नोऽस्माकमृतं यज्ञं सत्यं वा मापि गुः । मापिगमन् । तथा च यास्कः । स उत्सहेतां यो विषुणस्य जंतोर्विषमस्य मा शिश्रदेवा अन्नह्यचर्याः । शिश्रं अथतेः । अपि गुर्धृतं नः सत्यं वा यज्ञं वा । नि० ४. १९. इति ॥ ३ ॥

अ॒भि क्र॑त्वे॒द्र भू॒रध॑ ज्मन्न ते॒ वि॒व्यङ्ग॑हि॒मानं॑ रजांसि ।

स्वेना॑ हि वृ॒चं श॒वसा॑ ज॒घंथ॑ न श॒चुरं॑ते॒ वि॒विद॑द्युधा ते ॥ ६ ॥

अ॒भि । क्र॑त्वा । इंद्र॑ । भूः । अ॒र्ध । ज्मन् । न । ते । वि॒व्यक् । म॒हिमानं॑ । रजांसि॑ ।

स्वेन॑ । हि । वृ॒चं । श॒वसा॑ । ज॒घंथ॑ । न । श॒चुः । अ॒नंते॑ । वि॒विद॑त् । यु॒धा । ते ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वं क्रत्वा कर्मणा ज्मन् पृथिव्यां वर्तमानान् जंतून्वाभि भूः । अभ्यभूः । अधापि च ते तव महिमानं रजांसि सर्वे लोका न विव्यक् । व्यचिर्व्याप्तिकर्मा । न व्याप्तवन्नित्यर्थः । स्वेन ह्यात्मीयेन च शवसा बलेन वृचं जघंथ । त्वमवधीः । शत्रुश्च युधा युद्धेन ते तवांतं हिंसां न विविदत् । न लब्धवान् ॥

दे॒वाश्चि॑त्ते॒ असु॑र्याय॒ पूर्वे॑ऽनु॒ स्या॒चाय॑ म॒मिरे॑ सहांसि ।

इंद्रो॑ म॒घानि॑ द॒यते॑ वि॒षह्ये॑द्रं वा॒जस्य॑ जो॒हुवंत॑ सा॒तौ ॥ ७ ॥

दे॒वाः । चि॑त् । ते । असु॑र्याय । पूर्वे॑ । अनु॑ । स्या॒चाय॑ । म॒मिरे॑ । सहांसि॑ ।

इंद्रः॑ । म॒घानि॑ । द॒यते॑ । वि॒ऽसह्य॑ । इंद्रं॑ । वा॒जस्य॑ । जो॒हुवंत॑ । सा॒तौ ॥ ७ ॥

पूर्वे देवाश्चिदसुरा अयसुर्याय बलाय चचाय । चदिहिंसाकर्मा । बलं हिंसां चोभि कर्तुमित्यर्थः । हे इंद्र

ते तव सहांसि बलान्यनु ममिरे ॥ ह्रीने । पा० १. ४. ८६. । इत्यगुः कर्मप्रवचनीयः ॥ तव बलेभ्यो ह्रीना ममिर इत्यर्थः । तथा च निगमांतरं । अगु ते योर्वृहती वीर्यं ममे । ऋ० १. ५७. ५. । इति । अथ परोक्षस्तुतिः । इंद्रः शत्रुन्विषह्य मघानि मंहनीयानि धनानि दयते । भक्तेभ्यः प्रयच्छति । अपि चंद्रं वाजस्यान्नस्य सातौ लाभार्थं जोड्वंत । सुवति स्रोतार आड्वयंति वा ॥

कीरिश्चिद्धि त्वामवसे जुहावेशानमिंद्र सौभगस्य भूरैः ।

अवो बभूय शतमूते अस्मे अभिस्तुस्वावतो वरूता ॥ ८ ॥

कीरिः । चित् । हि । त्वां । अवसे । जुहाव । ईशानं । इंद्र । सौभगस्य । भूरैः ।

अवः । बभूय । शतं ऽजते । अस्मे इति । अभिऽस्तुः । त्वाऽवतः । वरूता ॥ ८ ॥

हे इंद्र ईशानं त्वां कीरिः स्रोता । कावः कीरिरिति स्रोतुनामसु पाठात् । वसिष्ठोऽवसे रक्षणाय जुहाव हि । स्रोति हि इयति वा । चिदिति पूरणः । अपि च हे शतमूते बजरबेद्र अस्मे अस्माकं भूरैः प्रभूतस्य सौभगस्य धनस्यावो रक्षा बभूय । बभूविथ । अभिचतुरभिहिंसकस्य त्वावतस्वत्सदृशस्य वरूता वारयिता च भव ॥

सखायस्त इंद्र विश्वहं स्याम नमोवृधासो महिना तरूच ।

वन्वतुं स्मा तेऽवसा समीकेऽभीतिमर्यो वनुषां शवांसि ॥ ९ ॥

सखायः । ते । इंद्र । विश्वहं । स्याम् । नमःऽवृधासः । महिना । तरूच ।

वन्वतुं । स्म । ते । अवसा । संऽईके । अभिऽइतिं । अर्यः । वनुषां । शवांसि ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव नमोवृधासो नमसा सुत्या हविषा वा वर्धयितारो वयं विश्वह सर्वदा सखायः स्याम । भवेम । महिना महिम्ना तद्वाच्यं तारकेन्द्र ते तवावसा रक्षणेन समीके संग्रामेऽर्योऽभीतिमभिगमनं वनुषां हिंसकानां शवांसि बलानि च वन्वतु । स्रोतारो हिंसंतु ॥

स न इंद्र त्वयताया इषे धास्मना च ये मघवानो जुनन्ति ।

वस्वी षु ते जरिचे अस्तु शक्तिर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

सः । नः । इंद्र । त्वऽयतायै । इषे । धाः । त्मना । च । ये । मघऽवानः । जुनन्ति ।

वस्वी । सु । ते । जरिचे । अस्तु । शक्तिः । युयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

इयमृगव्याख्यातचरा ॥ ४ ॥

पिबा सोममिंद्र मंदतु लेति नवर्षं पंचमं सूक्तं । अनुक्रम्यते च । पिब नव वैराजमृतेऽत्यामिति । वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टौ विराजो नवमी त्रिष्टुप । इंद्रो देवता ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि निष्केवल्गुशस्त्रे पिबा सोममिद्रेति षट् स्तोत्रियानुरूपी । सूत्रितं च । वैराजं चेत्युष्टं पिबा सोममिंद्र मंदतु लेति षट् स्तोत्रियानुरूपी । आ० ७. ११. । इति ॥ महाप्रतेऽपि निष्केवल्गु आवाः षड्वचः । सूत्रितं च । पिबा सोममिंद्र मंदतु लेति षट् । ऐ० आ० ५. ३. १. । इति ॥ आवा निष्केवल्गुशस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । पिबा सोममिंद्र मंदतु लेति याज्या । आ० ५. १५. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि माध्यंदिनसवने होचकशस्त्रेषु सप्त विराजस्त्रीसृचान् ह्रस्वैकैकसृचः शंसनीयः । तच्च न ते गिर इत्याद्यञ्जतस ऋचः । सूत्रितं च । न ते गिरो अपि मृथे तुरस्य प्र वो महे महिवृधे भरध्वं । आ० ७. ११. । इति ॥

पिब। सोममिन्द्रं मंदंतु त्वा यं ते सुषाव हयंश्चाद्रिः। सोतुर्बाहुभ्यां सुयतो नार्वी ॥१॥
पिब। सोमं। इन्द्रं। मंदंतु। त्वा। यं। ते। सुसाव। हरिऽअश्व। अद्रिः। सोतुः।
बाहुऽभ्यां। सुऽयतः। न। अर्वा ॥१॥

हे इन्द्र सोमं पिब। स सोमस्त्वा त्वां मंदंतु। मादयतु। हे हर्यश्व ते त्वदथं सोतुरभिषवकर्तुर्बाहुभ्यामर्वा
न रश्मिभ्यामश्व इव सुयतः सुष्ठु परिगृहीतोऽद्रिर्वावा यं सोमं सुषाव ॥

यस्ते मदो युज्यश्चारुरस्ति येन वृत्राणि हर्यश्व हंसि। स त्वामिन्द्रं प्रभूवसो ममत्तु ॥२॥
यः। ते। मदः। युज्यः। चारुः। अस्ति। येन। वृत्राणि। हरिऽअश्व। हंसि। सः।
त्वां। इन्द्रं। प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो। ममत्तु ॥२॥

हे हर्यश्व ते तव यो युज्योऽनुगुणश्चारुः समीचीनो मदो मदकरः सोमोऽस्ति विद्यते येन च पीतेन
सोमेन वृत्राणि हंसि हे प्रभूवसो प्रभूतधनेन्द्र त्वां स सोमो ममत्तु। मादयतु ॥

बोधो सु मे मघवन्वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिं।

इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व ॥३॥

बोधं। सु। मे। मघऽवन्। वाचं। आ। इमां। यां। ते। वसिष्ठः। अर्चति। प्रऽशस्तिं।
इमा। ब्रह्मं। सधऽमादे। जुषस्व ॥३॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र ते तव प्रशस्तिं स्तुतिरूपां यां वाचं वसिष्ठोऽर्चति वदति तामिमां मे वसिष्ठस्य
संबन्धिनीं वाचं स्वा बोध। सुष्ठुभिवुध्यस्व। किंचिमेमानि ब्रह्म ब्रह्माणं सधमादे यज्ञे जुषस्व। सेवस्व ॥

श्रुधी हवं विपिपानस्याद्रेर्बोधा विप्रस्यार्चतो मनीषां।

कृष्वा दुवांस्यंतमा सचेमा ॥४॥

श्रुधि। हवं। विऽपिपानस्यं। अद्रेः। बोधं। विप्रस्यं। अर्चतः। मनीषां।

कृष्वं। दुवांसि। अंतमा। सचा। इमा ॥४॥

हे इन्द्र विपिपानस्य विपीतवतो विपिवतो वा ममाद्रेर्वाव्यो हवमाह्वानं श्रुधि। शृणु। तथा च
निगमांतरं। यावभ्यो वाचं वदता वदज्ञः। ऋ० १०. ९४. १. इति। विप्रस्यं प्राज्ञस्य वसिष्ठस्यार्चतः सुवतो
मनीषां स्तुतिं बोधं बुध्यस्व च। इमेमानि क्रियमाणानि दुवांसि परिचरणान्यंतर्मातिकतमानि बुद्धिस्थानि
सचा सह सहायभूतः सन्वा कृष्वं। कुरु च ॥

न ते गिरो अपि मृषे तुरस्य न सुष्ठुतिमसुर्यस्य विद्वान्।

सदा ते नाम स्वयशो विवक्ति ॥५॥

न। ते। गिरः। अपि। मृषे। तुरस्यं। न। सुऽस्तुतिं। असुर्यस्यं। विद्वान्।

सदा। ते। नामं। स्वऽयशः। विवक्ति ॥५॥

हे इन्द्र तुरस्य शत्रूणां हिंसकस्य ते तव गिरः स्तुतिरसुर्यस्य। द्वितीयाथं षष्ठी। त्वदीयमसुर्यं बलं
विदाज्ञानत्रहं नापि मृषे। मृषिर्माज्जनकमी। न मार्जयामि। न परित्यजामीत्यर्थः। सुष्ठुतिं शोभनां स्तुतिं च

नापि मृष्टे । मृष्टेर्मांजनकर्मत्वमन्वचापि दृश्यते । तद्यथा । मा नो अग्ने सख्या पित्र्याणि प्र मर्षिष्ठाः । ऋ० १. ७१. १०. इति । किंतु स्वयंशोऽसाधारण्यशस्ते तव नाम स्तोत्रं सदैव विवक्ति । ब्रवीमि ॥ ॥ ५ ॥

भूरि हि ते सर्वना मानुषेषु भूरि मनीषी हवते त्वामित् ।

मारे अस्मन्मघवज्योक्कः ॥ ६ ॥

भूरि । हि । ते । सर्वना । मानुषेषु । भूरि । मनीषी । हवते । त्वां । इत् ।

मा । आरे । अस्मत् । मघवन् । ज्योक् । करिति कः ॥ ६ ॥

हे मघवन् ते तव सर्वना सर्वनानि सोमाभिषवणानि भूरि भूरीणि मानुषेष्वस्मासु वर्तेत इति शेषः । मनीषी स्तोता त्वामित्त्वामिव भूरि हवते । नितरां ह्वयति । स्तौति । अतोऽस्यदस्यत्त आरे दूरे ज्योक् चिरकालं मा कः । आत्मानं मा कार्षीः । क्षिप्रमात्मानमस्यदासन्नं कुर्वित्यर्थः ॥

तुभ्येदिमा सर्वना शूर विश्वा तुभ्यं ब्रह्माणि वर्धना कृणोमि ।

त्वं नृभिर्हव्यो विश्वधासि ॥ ७ ॥

तुभ्यं । इत् । इमा । सर्वना । शूर । विश्वा । तुभ्यं । ब्रह्माणि । वर्धना । कृणोमि ।

त्वं । नृभिः । हव्यः । विश्वधा । असि ॥ ७ ॥

हे शूर तुभ्येत्तुभ्यमेवेमेमानि विश्वा विश्वानि सर्वना सोमाभिषवणानि मया क्रियंत इति शेषः । तुभ्यं त्वर्थमेव वर्धना वर्धनानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि कृणोमि । करोमि । त्वमेव नृभिर्धनानां नेतृभिर्विश्वधा सर्वप्रकारैर्हव्यो ज्ञातव्यः स्तुत्यो वासि ॥

नू चिन्तु ते मन्यमानस्य दस्मोदंश्रुवंति महिमानमुग्र । न वीर्यमिन्द्र ते न राधः ॥ ८ ॥

नु । चित् । नु । ते । मन्यमानस्य । दस्म । उत् । अश्रुवंति । महिमानं । उग्र । न ।

वीर्यं । इन्द्र । ते । न । राधः ॥ ८ ॥

हे दस्य दर्शनीय मन्यमानस्य स्तूयमानस्य ते तव महिमानं । नू चिदिति प्रतिषेधार्थः । नु क्षिप्रं नू चिदुदश्रुवंति । केचन न प्राप्नुवंति । हे उग्रोन्नूते ते तव राधो धनं नोदश्रुवंति ॥

ये च पूर्वं ऋषयो ये च नूत्ना इन्द्र ब्रह्माणि जनयंत विप्राः ।

अस्मे ते संतु सख्या शिवानि यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

ये । च । पूर्वं । ऋषयः । ये । च । नूत्नाः । इन्द्र । ब्रह्माणि । जनयंत । विप्राः ।

अस्मे इति । ते । संतु । सख्या । शिवानि । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

ये च पूर्वं प्राक्तना ऋषयो ये च नूत्ना नूतना विप्रा मेधाविन ऋषयो ब्रह्माणि स्तोत्राणि जनयंत अजनयंत तेष्विवास्ते अस्मास्वपि हे इन्द्र ते तव सख्या सख्यानि शिवानि भद्राणि संतु । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥ ९ ॥

उदु ब्रह्माणीति षड्वचं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैष्टुभमैन्द्रं । अनुक्रम्यते च । उदु षडिति ॥ अपिष्टोमे मार्थादिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यजीषी वज्री वृषभसुराषाकिति याज्या । आ० ५. १६. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि मार्थादिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र एतदहरहःशस्यसंज्ञकं सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यभि तष्टेवेतीतरावहरहःशस्ये । आ० ७. ४. इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःस्वितदेव

सूक्तं ॥ महाव्रतेऽपि निष्किल्व्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्या ते मह इन्द्रोत्थुयेति पंच सूक्तानि । ऐ० आ० ५. २. २. । इति ॥

उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येन्द्रं समर्थं महया वसिष्ठ ।

आ यो विश्वानि शर्वसा ततानोपश्रोता म ईवतो वचांसि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । ब्रह्माणि । ऐरत । श्रवस्या । इन्द्रं । सऽमर्थे । महय । वसिष्ठ ।

आ । यः । विश्वानि । शर्वसा । ततान । उपऽश्रोता । मे । ईवतः । वचांसि ॥ १ ॥

श्रवस्यान्नेच्छया ब्रह्माणि स्तोत्राणि हवीषि चंद्रार्थमुदैरत सर्व ऋषय इति शेषः । उ इति पूरणः । हे वसिष्ठ त्वमपि समर्थं यच्च इन्द्रं महय । स्तोत्रेण हविषा च पूजय । अपि च य इन्द्रो विश्वानि भुवनानि शर्वसा बलेना ततान स ईवत उपगमनवतो मे मम वचांसि स्तित्कृपाणि वाक्वान्युपश्रोता भवतु ॥

अयामि घोष इन्द्र देवजामिरिर्ज्यंत यच्छुरुधो विवाचि ।

नहि स्वमायुश्चिकिते जनेषु तानीदंहांस्यति पर्षस्मान् ॥ २ ॥

अयामि । घोषः । इन्द्र । देवऽजामिः । इरज्यंत । यत् । शुरुधः । विऽवाचि ।

नहि । स्वं । आयुः । चिकिते । जनेषु । तानि । इत् । अंहांसि । अति । पर्षि । अस्मान् ॥ २ ॥

यद्यदा शुद्धः । शुचं संरुधतीति शुद्ध ओषधः । इरज्यंत वर्धते तदा हे इन्द्र त्वदर्थं विवाचि स्तोत्रि देवजामिर्देवानां बंधुर्घोषः । स्तित्कृपः शब्दो घोषः । अयामि । अकारि । अपि च जनेषु मध्ये केनापि स्वमायुः स्वजीवितं नहि चिकिते । न ज्ञायते । धैरायुः क्षीयते तानीत्तानि सर्वाण्येवांहांसि पापान्यस्मानति पर्षि । अतिपारय ॥

युजे रथं गवेषणं हरिभ्यामुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्युः ।

वि बाधिष्ट स्य रोदसी महित्वेद्रो वृत्राण्यप्रती जघन्वान् ॥ ३ ॥

युजे । रथं । गोऽएषणं । हरिऽभ्यां । उप । ब्रह्माणि । जुजुषाणं । अस्युः ।

वि । बाधिष्ट । स्यः । रोदसी इति । महिऽत्वा । इन्द्रः । वृत्राणि । अप्रति । जघन्वान् ॥ ३ ॥

गवेषणं गवां प्रापकमिन्द्रस्य रथं हरिभ्यामिन्द्रवाहाभ्यां युजे । स्तोत्रैरहं युनक्ति । ब्रह्माणि स्तोत्राणि जुजुषाणं परिवारिः सेव्यमानमिन्द्रमुपास्युः । उपातिष्ठत । स्य सोऽयमिन्द्रो महित्वा महत्त्वेन रोदसी बावापु-थिभ्यो वि बाधिष्ट । व्यबाधिष्ट च । अपि चंद्रो वृत्राणि शत्रून्प्रति वृत्रानि जघन्वान् हतवान् ॥

आपश्चित्पिपुः स्तर्योऽं न गावो नक्षन्नृतं जरितारस्त इन्द्र ।

याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छा त्वं हि धीभिर्दयसे वि वाजान् ॥ ४ ॥

आपः । चित् । पिपुः । स्तर्यः । न । गावः । नक्षन् । ऋतं । जरितारः । ते । इन्द्र ।

याहि । वायुः । न । निऽयुतः । नः । अच्छ । त्वं । हि । धीभिः । दयसे । वि । वाजान् ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वत्प्रसादादापश्चिदापः स्तर्यो न गावः स्तर्यो वशा गाव इव पिपुः । वर्धतां । अप्रमृता गावो मांसला भवंति हि । ते तव जरितारः स्तोतारश्चर्तमुदकं नक्षन् । व्याभुवन । अपि च त्वं नोऽस्मान्नियुतो

वायुर्न वायुरिवाच्छ याहि । अभियाहि । त्वं हि धीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा वाजानम्रानि वि दयसे ।
स्तोतृभ्यः प्रयच्छसि ॥

ते त्वा मदा इन्द्र मादयंतु शुष्मिणं तुविराधसं जरिचे ।

एको देवचा दयसे हि मर्तानस्मिञ्शूर सर्वने मादयस्व ॥५॥

ते । त्वा । मदाः । इन्द्र । मादयंतु । शुष्मिणं । तुविऽराधसं । जरिचे ।

एकः । देवऽचा । दयसे । हि । मर्तान् । अस्मिन् । शूर । सर्वने । मादयस्व ॥५॥

हे इन्द्र त्वा त्वां त एते मदा मदकराः सोमा मादयंतु । अपि च जरिचे स्तोत्रे शुष्मिणं बलवतं तुवि-
राधसं बद्धधनं पुत्रं प्रयच्छतीति शेषः । हे शूर त्वं देवचा देवेष्वेक एव मर्तान्मनुष्यान् दयसे हि । दयतिर-
नुकंपार्थः । अस्मिन्सर्वने यज्ञे मादयस्व ॥

एवेदिंद्रं वृषणं वज्रबाहुं वसिष्ठासो अभ्यर्चन्त्यर्केः ।

स नः स्तुतो वीरवद्भ्रातु गोमद्वयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव । इत् । इंद्रं । वृषणं । वज्रऽबाहुं । वसिष्ठासः । अभि । अर्चन्ति । अर्केः ।

सः । नः । स्तुतः । वीरऽवत् । धातु । गोऽमत् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

वसिष्ठासो वसिष्ठा वज्रबाहुं वज्रकल्पबाहुं वृषणं कामानां वर्षितारमिंद्रमेवेदुक्तेन प्रकारिणीवर्कैरर्चनीयेः
स्तोत्रैरभ्यर्चति । अभिपूजयति । स्तुतः स इन्द्रो नोऽस्माभ्यं वीरवत्पुत्रादियुक्तं गोमद्वीयुक्तं च धनं धातु । ददातु ।
सष्टमव्यत् ॥ ७ ॥

योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारिति षडृचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैपुभिमिंद्रं । अनुक्रम्यते च । योनिरिति ॥
महाव्रते निष्केवच्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारित्येतस्य चतस्रः शस्त्वोत्तमामुपसंतत्यो-
पोत्तमया परिदधाति । ऐ० आ० ५. ३. १. इति ॥

योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारि तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि ।

असो यथा नोऽविता वृधे च ददो वसूनि ममदश्च सोमैः ॥१॥

योनिः । ते । इन्द्र । सद्ने । अकारि । तं । आ । नृऽभिः । पुरुऽहूत । प्र । याहि ।

असः । यथा । नः । अविता । वृधे । च । ददः । वसूनि । ममदः । च । सोमैः ॥१॥

हे इन्द्र ते तव सद्ने सद्नेार्थं योनिः स्थानमकारि । हे पुरुहूत नृभिर्मन्त्रिभिः सार्धं तं योनिमा प्र याहि ।
नोऽस्माकं यथाविता रक्षितासः भवसि नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय चासः । तथा च वसूनि ददः । अस्माभ्यं देहि ।
सोमैरसादीथैर्ममदः । मादयस्व च ॥

गृभीतं ते मन इन्द्र द्विबर्हीः सुतः सोमः परिषिक्ता मधूनि ।

विसृष्टधेना भरते सुवृक्तिरियमिंद्रं जोहुवती मनीषा ॥२॥

गृभीतं । ते । मनः । इन्द्र । द्विऽबर्हीः । सुतः । सोमः । परिऽसिक्ता । मधूनि ।

विसृष्टऽधेना । भरते । सुऽवृक्तिः । इयं । इंद्रं । जोहुवती । मनीषा ॥२॥

हे इंद्र द्विर्होः । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । द्विर्होसो द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य ते तव मनो गृभीतमस्माभिः परि-
गृहीतं । सोमस्य सुतोऽभिपुतः । मधूनि च परिषिक्ता पात्रेषु परिषिक्तानि । विस्वष्टधेना विस्वष्टजिह्वा मध्यम-
स्वरेणोच्चार्यमाणा सुवृक्तिः सुसमाप्तिरियं मनीषा क्षुतिरिंद्रं जोडवती भृशमाहुयंती भरते । संश्रियते च ॥

आ नो दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन्द्रं बर्हिः सोमपेयाय याहि ।

वहंतु त्वा हरयो मद्यं च मांगूषमच्छा तवसं मदाय ॥३॥

आ । नः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । इंद्रं । बर्हिः । सोमऽपेयाय । याहि ।

वहंतु । त्वा । हरयः । मद्यं च । आंगूषं । अच्छ । तवसं । मदाय ॥३॥

हे ऋजीषिन्द्र नोऽस्माकमिंद्रं बर्हिरिमं यच्चं सोमपेयाय दिवः स्वर्गादा याहि । आगच्छ । पृथिव्या
अंतरिक्षाच्च । आपः पृथिवीत्वंतरिक्षनामसु पाठात् । आ याहि । अपि च तवसं प्रवृद्धं बलवंतं वा मद्यं च
मदभिमुखं त्वा त्वामांगूषं स्तोत्रमच्छाभि मदाय मदार्यं हरयोऽश्वा वहंतु ॥

आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषा ब्रह्म जुषाणो हर्यंश्च याहि ।

वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्रास्मे दधवृषणं शुष्ममिंद्र ॥४॥

आ । नः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । सऽजोषाः । ब्रह्मं । जुषाणः । हरिऽअश्च । याहि ।

वरीवृजत् । स्थविरेभिः । सुऽशिप्रः । अस्मे इति । दधत् । वृषणं । शुष्मं । इंद्रं ॥४॥

हे हर्यंश्च हरिनामकाश्च सुशिप्र शोभनहनविंद्र विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभी रक्षाभिः सजोषाः संगतः
स्वविरेभिर्वृद्धैर्मरुद्भिः सह वरीवृजच्छत्रुभृशं हिंसन् अस्मि अस्मभ्यं वृषणं कामानां वर्षितारं शुष्मं बलवंतं पुत्रं
दधत् प्रयच्छन् ब्रह्म स्तोत्रं जुषाणः सेवमानो नोऽस्माना याहि ॥

एष स्तोमो मह उयाय वाहे धुरीऽवात्यो न वाजयन्धायि ।

इंद्रं त्वायमर्कं इंद्रे वसूनां दिवीव द्यामधि नः श्रोमतं धाः ॥५॥

एषः । स्तोमः । महः । उयाय । वाहे । धुरिऽइव । अत्यः । न । वाजयन् । अधायि ।

इंद्रं । त्वा । अयं । अर्कः । इंद्रे । वसूनां । दिविऽइव । द्यां । अधि । नः । श्रोमतं । धाः ॥५॥

महे महत उयायोन्नूर्णायीजस्विने वा वाहे विश्वस्य वोद्र इंद्राय धुरीव रथस्वात्यो नाश्च इव वाजयन्
बलं कुर्वन्नेष स्तोमोऽधायि । अधायि । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र यं त्वामयमर्कः स्तोता वसूनां वसूनि
धनानीदृष्टे याचते स त्वं नोऽस्मासु द्यां दिवीव श्रोमतं श्रवणीयमन्नं पुत्रं वाधि धाः । अधिधेहि ॥

एवा न इंद्र वार्यस्य पूर्धिं प्र ते महीं सुमतिं वेविदाम ।

इषं पिन्व मघवद्भ्यः सुवीरां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव । नः । इंद्र । वार्यस्य । पूर्धिं । प्र । ते । महीं । सुऽमतिं । वेविदाम् ।

इषं । पिन्व । मघवत्ऽभ्यः । सुऽवीरां । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

हे इंद्र नोऽस्मानेवैव वार्यस्य । तृतीयार्थे षष्ठी । वरणीयेन धनेन पूर्धिं । पूरय । ते तव महीं महतीं
सुमतिमनुग्रहबुद्धिं वेविदाम । भृशं लभेमहि । मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्योऽस्मभ्यं सुवीरां शोभनपुत्रादियुतामिषमन्नं
पिन्व । प्रयच्छेत्त्वर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥ ८ ॥

आ ते मह इंद्रेति षड्बुचमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैश्वभेदं । आ त इत्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्किल्वल्ल
इदमादीनि पंच सूक्तानि । सूत्रितं च । आ ते मह इंद्रीत्युपेति पंच सूक्तानि । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

आ ते मह इंद्रीत्युय समन्यवो यत्समरंत सेनाः ।

पताति दिद्युन्नयस्य बाहोर्मा ते मनो विष्वद्यक्वि चारीत् ॥ १ ॥

आ ते महः । इंद्र । ऊती । उय । सऽमन्यवः । यत् । संऽअरंत । सेनाः ।

पताति । दिद्युत् । नयस्य । बाहोः । मा । ते । मनः । विष्वद्यक् । वि । चारीत् ॥ १ ॥

हे उयोद्गर्णीजस्विन्द्र चयदा समन्यवः । समो मन्युरभिमानो यासां ताः समन्यवः । सेनाः समरंत
युधंते संगच्छंते वा तदा नयस्य नरहितस्य महो महतसे तव बाहोः स्थिता दिद्युदायुधं । दिद्युचेतिरिति
वअनामसु पाठात् । जल्यूत्यास्त्राया आ पताति । आपततु । तव विष्वद्यक्विष्वगंतु मनश्च मा वि चारीत् ।
अस्मास्वैव स्थिरं भवतु ॥

नि दुर्गे इंद्र अथिह्यमिचानभि ये नो मर्तासो अमंति ।

आरे तं शंसं कृणुहि निनित्सोरा नो भर संभरणं वसूनां ॥ २ ॥

नि । दुःऽगे । इंद्र । अथिहि । अमिचान् । अभि । ये । नः । मर्तासः । अमंति ।

आरे । तं । शंसं । कृणुहि । निनित्सोः । आ । नः । भर । संऽभरणं । वसूनां ॥ २ ॥

हे इंद्र दुर्गे युद्धे ये मर्तासो मर्ता अभ्यभिमुखाः संतो नोऽस्मानमंति अभिभवति तानमिचाञ्छुवन्ति
अथिहि । निजहि । अपि च निनित्सोरस्मान्निदितुमिच्छतो नरस्य तं शंसमाशंसनमारे दूरे कृणुहि । कुरु ।
अपि च नोऽस्मभ्यं वसूनां धनानां संभरणं समूहमा भर । आहर ॥

शतं ते शिप्रिन्नूतयः सुदासे सहस्रं शंसा उत रातिरस्तु ।

जहि वर्धर्वनुषो मर्त्यस्यास्मे द्युम्नमधि रत्नं च धेहि ॥ ३ ॥

शतं ते शिप्रिन् । ऊतयः । सुदासे । सहस्रं । शंसाः । उत । रातिः । अस्तु ।

जहि । वर्धः । वनुषः । मर्त्यस्य । अस्मे इति । द्युम्नं । अधि । रत्नं । च । धेहि ॥ ३ ॥

हे शिप्रिन्तुष्णीषिन्द्र ते त्वदीयाः शतं बहू जतयो रथाः सुदासे शोभनदानाय मह्यं संतु । सहस्रं
शंसाः शंसनीयाः कामाश्च संतु । उतापि च रातिर्धनमस्तु । वनुषो हिंसकस्य मर्त्यस्य वर्धो हिंसासाधनमायुधं
च जहि । अपि चास्ते अथस्मासु युम्नं दीप्तिमदन्नं यशो वा रत्नं च धेहि । तथा च यास्तुः । युम्नं द्योततेर्यशो
वात्तं वा । अस्ते युम्नमधि रत्नं च धेहि । अस्मासु युम्नं च रत्नं च धेहि । नि० ५. ५. इति ॥

त्वावतो हींद्र क्रत्वे अस्मि त्वावतोऽवितुः शूर रातौ ।

विश्वेदहानि तविषीव उयं ओकः कृणुष्व हरिवो न मधीः ॥ ४ ॥

त्वाऽवतः । हि । इंद्र । क्रत्वे । अस्मि । त्वाऽवतः । अविऽतुः । शूर । रातौ ।

विश्वो । इत् । अहानि । तविषीऽवः । उयं । ओकः । कृणुष्व । हरिऽवः । न । मधीः ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य क्रत्वे कर्मणेऽस्मि । भवामि हि । हे शूर अवितुर्विश्वस्य रचितुस्त्वावतस्त्वत्स-

दृशस्व रातो दाने चास्मीति शेषः । हे तविषीवो बलवसुयीजस्त्रिंद्र विश्वेद्विष्वान्वेवाहान्वोकोऽस्माकं स्थानं
कृणुष्व । जुह । हे हरिवो हरिवन् न मधीः । अस्मान् हिंसाः ॥

कुत्सा एते हर्यश्वाय श्रूषमिंद्रे सहो देवजूतमियानाः ।
सचा कृधि सुहना शूर वृचा वयं तरुचाः सनुयाम वाजं ॥ ५ ॥
कुत्साः । एते । हरिऽश्वाय । श्रूषं । इंद्रे । सहः । देवऽजूतं । इयानाः ।
सचा । कृधि । सुऽहना । शूर । वृचा । वयं । तरुचाः । सनुयाम् । वाजं ॥ ५ ॥

एते वयं वसिष्ठा हर्यश्वाय हरिनामकाश्चयेंद्राय श्रूषं सुखकरं स्तोत्रं कुत्साः कुर्वाणाः ॥ करोतिः
कुत्सशब्दनिष्पत्तिः ॥ इंद्रे देवजूतं देवैः प्रेरितं सहो बलमियाना याचमानास्तर्चा दुर्गाणि तीर्थाः संतो
वाजं बलं सनुयाम् । लभेमहि । अपि च हे शूर वृचा वृचाणि शत्रून् सुहना हंतुं सुशकानि सचा सर्वदा
कृधि । जुह ॥

एवा न इंद्र वार्यस्य पूरधि प्र ते महीं सुमतिं वेविदाम ।
इधं पिन्व मघवद्भ्यः सुवीरां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
एव । नः । इंद्र । वार्यस्य । पूरधि । प्र । ते । महीं । सुऽमतिं । वेविदाम् ।
इधं । पिन्व । मघवत्ऽभ्यः । सुऽवीरां । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥
इयं व्याख्यातचरा ॥ ॥ ६ ॥

न सोम इंद्रमिति पंचर्वं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैश्वभेद्रं । तथा चानुक्रम्यते । न सोमः पंचेति ॥
महाव्रत उक्तो विनियोगः ॥

न सोम इंद्रमसुतो ममाद् नाब्रह्मणो मघवानं सुतासः ।
तस्मा उक्थं जनये यज्जुजोषन्वृवन्वीयः शृणवद्यथा नः ॥ १ ॥
न । सोमः । इंद्रं । असुतः । ममाद् । न । अब्रह्मणः । मघऽवानं । सुतासः ।
तस्मै । उक्थं । जनये । यत् । जुजोषत् । नृऽवत् । नवीयः । शृणवत् । यथा । नः ॥ १ ॥

मघवानं धनवंतमिंद्रमसुतो नाभिषुतः सोमो न ममाद् । न तर्पयति । सुतासोऽभिषुता अपि सोमा
अब्रह्मणः स्तोत्रहीना न ममदुः । ममादेत्येतदाख्यातं बह्वचनान्ततया विपरिणतं सदच संबध्यते । अत एव
त्रिष्वपि सवनेषु पावमानैः स्तोत्रैः कुता एव सोमा ह्यन्ते । अपि च नोऽस्मदीयं यदुक्थमिंद्रो जुजोषत् सेवेत
यथा च शुवद्राजेवादरेण शृणवत् शृणुयात् तथा नवीयो नवतरमुक्थं शस्त्रं तस्मा इंद्राय जनये ।
पठामीत्यर्थः ॥

उक्थउक्थे सोम इंद्रं ममाद् नीथेनीथे मघवानं सुतासः ।
यदीं सबाधः पितरं न पुचाः समानदक्षा अवसे हवन्ते ॥ २ ॥
उक्थेऽउक्थे । सोमः । इंद्रं । ममाद् । नीथेऽनीथे । मघऽवानं । सुतासः ।
यत् । इं । सऽबाधः । पितरं । न । पुचाः । समानऽदक्षाः । अवसे । हवन्ते ॥ २ ॥

यद्यस्मादुक्थ उक्थे शस्त्रे शस्त्रे क्रियमाणे सोमो मघवानमिन्द्रं ममाद मादयति नीथे नीथे सोचे सोचे क्रियमाणे सुतासोऽभिषुताः सोमा मादयति तस्मादीमेनमिन्द्रं सबाधः परस्परं मिलिताः समानदक्षाः समानोत्साहा अस्त्रिजः पुत्राः पितरं न पितरमिवावसे तर्पणाय स्वरक्षणाय वा हवते । शस्त्रेः सोचेषु सुवन्ति ॥

चकार ता कृण्वन्नूनमन्या यानि ब्रुवन्ति वेधसः सुतेषु ।

जनीरिव पतिरेकः समानो नि मामृजे पुर इन्द्रः सु सर्वाः ॥३॥

चकार । ता । कृण्वत् । नूनं । अन्या । यानि । ब्रुवन्ति । वेधसः । सुतेषु ।

जनीःऽइव । पतिः । एकः । समानः । नि । मामृजे । पुरः । इन्द्रः । सु । सर्वाः ॥३॥

वेधसः सोचाणां विधातारः सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु यानि कर्माणि ब्रुवन्ति तानि वृत्रवधादीनि कर्माणीन्द्रः पूर्वस्मिन्काले चकार । नूनं संप्रत्यन्यान्यानि कर्माणि कृण्वत् । कुर्यात् । अपि च स इन्द्रः सर्वाः पुरः शत्रुनगरीः समानः समवृत्तिकोऽसहायः पतिर्जनीरिव जाया इव सु नि मामृजे । सम्यक् शोधयेत् ॥

एवा तमाहुरुत् शृण्व इन्द्र एको विभक्ता तरणिर्मघानां ।

मिथस्तुरं जतयो यस्य पूर्वीरस्मे भद्राणि सञ्चत प्रियाणि ॥४॥

एव । तं । आहुः । उत । शृण्वे । इन्द्रः । एकः । विभक्ता । तरणिः । मघानां ।

मिथःऽतुरः । जतयः । यस्य । पूर्वीः । अस्मे इति । भद्राणि । सञ्चत । प्रियाणि ॥४॥

यस्मिन्द्रस्य मिथः परस्परं तुरो बाधमानाः संसिष्टा वा पूर्वीः पूर्वो बह्व जतयो रक्षाः संति तमेवैवमुक्तगुणमाङ्गः पूर्वं ऋषयः । उतापि चाद्यापि स इन्द्रो मघानां मंहनीयानां धनानां विभक्ता दातेति तरणिपदस्त्वारधितेति शृण्वे । श्रूयते । तस्य च प्रसादादस्मै अस्मान् प्रियाणि भद्राणि कल्याणानि सञ्चत । सेवतां ॥

एवा वसिष्ठ इन्द्रमृतये नृक्कृष्टीनां वृषभं सुते गृणाति ।

सहस्रिण उपं नो माहि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

एव । वसिष्ठः । इन्द्रं । जतये । नृन् । कृष्टीनां । वृषभं । सुते । गृणाति ।

सहस्रिणः । उपं । नः । माहि । वाजान् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

वसिष्ठो नृन् नृणां । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । जतये रक्षायै कृष्टीनां प्रजानां वृषभं कामानां वर्षितारमिन्द्रमेवैवं पूर्वोक्तप्रकारेण गृणाति । स्तौति । अथ प्रत्यक्षसुतिः । हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं सहस्रिणः सहस्रसंख्याकान्वाजान्वाजान्वा-
न्युप माहि । प्रयच्छेत्त्वर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥१०॥

इन्द्रं नर इति पंचर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं षष्ठ्युभयैर् । इन्द्रं नर इत्यनुक्रांतं ॥ महाप्रते निष्किल्य एतत्सूक्तमुक्तं तृतीयत्वेन ॥ इन्द्रे पशौ वपापुरोडाशहविषामाद्यास्तिस्रः क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्त इत्युक्तं नो लोकमनु नेपि विद्वान् । आ० ३. ७. इति ॥

इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते यत्पार्या युनजन्ते धियस्ताः ।

शूरो नृषाता शर्वसश्चकान आ गोमति व्रजे भजा त्वं नः ॥१॥

इन्द्रं । नरः । नेमधिता । हवन्ते । यत् । पार्याः । युनजन्ते । धियः । ताः ।

शूरः । नृऽसाता । शर्वसः । चकानः । आ । गोऽमति । व्रजे । भज । त्वं । नः ॥१॥

यद्यदा पार्था युद्धभरणनिमित्तास्ताः प्रसिद्धा धियः कर्माणि युनजते प्रयुञ्जते तदा नरो नेतारो यमिन्द्रं
नेमधिता नेमधिती संयामे हवते द्रव्यति स त्वं शूरो नृषाता नृणां संभक्ता च शवसो बलस्य बलं चक्रानः
कामयमानश्च सन् गोमति व्रजे गोष्ठे गोसमूहे नोऽस्माना भज । प्रापय ॥

य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः ।

त्वं हि दृळा मघवन्विचेता अपा वृधि परिवृतं न राधः ॥ २ ॥

यः । इन्द्र । शुष्मः । मघऽवन् । ते । अस्ति । शिक्ष । सखिऽभ्यः । पुरुऽहूत । नृऽभ्यः ।

त्वं । हि । दृळा । मघऽवन् । विऽचेताः । अप । वृधि । परिऽवृतं । न । राधः ॥ २ ॥

हे पुरुहूत बज्रभिराहतेन्द्र ते तव यः शुष्मो बलमस्ति तं शुष्मं सखिभ्यः स्तोतृभ्यो नृभ्यः शिक्ष । देहि ।
अपि च हे मघवन् हि यस्माद्दृळा दृढानि । पुरां द्वाराणि विभेदिषेति शेषः । तस्मात्स त्वं विचेता विविक्त-
प्रज्ञः सन् परिवृतं तिरोहितं राधो धनमप्य वृधि । अस्मभ्यमप्यवुणु । नेति संप्रत्यर्थे ॥

इन्द्रो राजा जगतश्चर्षणीनामधि क्षमि विषुहूपं यदस्ति ।

ततो ददाति दाशुषे वसूनि चोद्द्राध उपस्तुतश्चिर्वाक् ॥ ३ ॥

इन्द्रः । राजा । जगतः । चर्षणीनां । अधि । क्षमि । विषुऽहूपं । यत् । अस्ति ।

ततः । ददाति । दाशुषे । वसूनि । चोदत् । राधः । उपऽस्तुतः । चित् । अर्वाक् ॥ ३ ॥

स इन्द्रो जगतो जंगमस्य पश्चादेर्यतो राजेश्वरो भवति चर्षणीनां मनुष्याणां च राजा भवति अधि क्षमि
क्षमायां विषुहूपं नानारूपं यद्वनमस्ति तस्यापि राजा भवति ततो दाशुषे यजमानाय वसूनि धनानि
ददाति । स इन्द्रोऽस्माभिश्चपस्तुत एव सन्नाधो धनमर्वागस्मदभिमुखं चोदत् । प्रेरयतु ॥

नू चिन्व इन्द्रो मघवा सहूती दानो वाजं नि यमते न ऊती ।

अनूना यस्य दक्षिणा पीपाय वामं नृभ्यो अभिवीता सखिभ्यः ॥ ४ ॥

नु । चित् । नः । इन्द्रः । मघऽवा । सऽहूती । दानः । वाजं । नि । यमते । नः । ऊती ।

अनूना । यस्य । दक्षिणा । पीपाय । वामं । नृऽभ्यः । अभिऽवीता । सखिऽभ्यः ॥ ४ ॥

मघवा धनवान् दानो ददानः स इन्द्रो नोऽस्माकं सहूती सहृत्वा मरुद्भिः सहाङ्गानेन वाजमजं नो
ऽस्मभ्यमूत्यूत्वे रचाये नू चित् क्षिप्रमेव नि यमते । प्रयच्छतु । यस्मिन्द्रस्यानूना संपूर्णाभिवीताभिप्राप्ता दक्षिणा
दानं सखिभ्यः स्तोतृभ्यो नृभ्यो वामं वननीयं धनं पीपाय दोग्धि ॥

नू इन्द्र राये वरिवस्कृधी न आ ते मनो ववृत्याम मघाय ।

गोमदश्चावदथं वदन्तो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

नु । इन्द्र । राये । वरिवः । कृधि । नः । आ । ते । मनः । ववृत्याम । मघाय ।

गोऽमत् । अश्चऽवत् । रथऽवत् । व्यंतः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं राये धनप्राप्तये नू क्षिप्रं वरिवो धनं । वेदो वरिव इति धननामसु पाठात् । त्वं
कृधि । देहि । वयं ते तव मनो मघाय महनीयायै सुत्वा आ ववृत्याम । आवर्तयाम । स्पष्टमन्वत् ॥ ११ ॥

ब्रह्मा ण इंद्रेति पंचर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्यं त्रैपुत्रभेद्रं । ब्रह्मा ण इत्यनुक्तांतं ॥ महाव्रते निष्किलब्धे
पंचमखेनास्य सूक्तस्य विनियोग उक्तः ॥ अष्टमेऽहनि प्रउगशस्त्र आद्यसृच ऐंद्रः । आ० ८. १०. ॥

ब्रह्मा ण इंद्रोप याहि विद्वान्वाचस्ते हरयः संतु युक्ताः ।
विश्वे चिद्धि त्वा विहवंत मर्ता अस्माकमिच्छृणुहि विश्वमिन्व ॥१॥
ब्रह्म । नः । इंद्र । उप । याहि । विद्वान् । अर्वाचः । ते । हरयः । संतु । युक्ताः ।
विश्वे । चित् । हि । त्वा । विहवंत । मर्ताः । अस्माकं । इत् । शृणुहि । विश्वं । इन्व ॥१॥

हे इंद्र त्वं विद्वान्जानन्नोऽस्माकं ब्रह्म स्तोत्रमुप याहि । ते तव हरयोऽश्वाश्वावांचोऽस्मदभिमुखा युक्ताः
संतु । हे विश्वमिन्व विश्वप्रीणयितरिंद्र त्वा त्वां विश्वे सर्वे मर्ता मनुष्याश्चिद्धि यद्यपि विहवंत पृथग्भवते
तथाप्यस्माकमिदस्माकमेव हवं शृणुहि । शृणु ॥

हवं त इंद्र महिमा व्यानद्ब्रह्म यत्पासिं श्वसिन्नृषीणां ।
आ यद्ब्रजं दधिषे हस्ते उग्र घोरः सन्नक्त्वा जनिष्ठा अषाब्धः ॥२॥
हवं । ते । इंद्र । महिमा । वि । आनद् । ब्रह्म । यत् । पासिं । श्वसिन् । ऋषीणां ।
आ । यत् । वज्रं । दधिषे । हस्ते । उग्र । घोरः । सन् । क्रत्वा । जनिष्ठाः । अषाब्धः ॥२॥

हे श्वसिन्बलवन्निंद्र यद्यदा ऋषीणां ब्रह्म स्तोत्रं पासि रक्षसि । स्तोत्रस्य रक्षणं नाम फलप्रदानं ।
तदा ते तव महिमा हवं । हवः स्तोता । तं व्यानद् । व्याप्नोतु । हे उग्रौजस्विनिंद्र यद्यदा हस्ते पाणौ वज्रमा
दधिषे धारयसि तदा क्रत्वा शत्रुवधादिना कर्मणा घोरः सन्नषाब्धः शत्रुभिरनभिभूतो जनिष्ठाः ।
अजनिष्ठाः । अभवः ॥

तव प्रणीतींद्र जोहुवानान्तं यन्नृन् रोदसी निनेथ ।
महे क्षत्राय श्वसे हि जज्ञेऽतूतुजिं चित्तूतुजिरशिभ्रत् ॥३॥
तव । प्रऽनीती । इंद्र । जोहुवानान् । सं । यत् । नृन् । न । रोदसी । इति । निनेथ ।
महे । क्षत्राय । श्वसे । हि । जज्ञे । अतूतुजिं । चित् । तूतुजिः । अशिभ्रत् ॥३॥

हे इंद्र यद्यस्त्वं तव प्रणीती प्रणीत्या प्रणयनेन जोहुवानान् भृशं क्षुवतो नृन्नोदसी द्यावापृथिव्यौ सं
निनेथ संगमयसि । दिवि पृथिव्यां च स्तोत्रं प्रतिष्ठापयसीत्यर्थः । स त्वं महे महते क्षत्राय धनाय । रयिः
वज्रमिति धननामसु पाठात् । श्वसे बलाय च । यजमानेभ्यो महद्वनं बलं च दातुमित्यर्थः । जज्ञे । जज्ञिषे ।
हीति हेत्वर्थे । यत एवमतः कारणादतूतुजिमदातारमयजमानं तूतुजिर्दाता यजमानोऽशिभ्रत् ॥ अथतिर्हि-
साकमी । तस्मान्नाडर्थे लुङ् ॥ हिगस्ति । चिदित्येवकारार्थे ॥

एभिर्न इंद्राहभिर्देशस्य दुर्मिचासो हि क्षितयः पवंते ।
प्रति यच्छे अनृतमनेना अवं द्विता वरुणो मायी नः सात् ॥४॥
एभिः । नः । इंद्र । अहं । ऽभिः । दृशस्य । दुः । ऽमिचासः । हि । क्षितयः । पवंते ।
प्रति । यत् । चष्टे । अनृतं । अनेनाः । अवं । द्विता । वरुणः । मायी । नः । सात् ॥४॥

हे इंद्र दुर्मिचासो दुष्टमिचभूता बाधकाः क्षितयो जनाः पवंते । अभिगच्छति । पवतिर्गतिकमी । तेभ्यो

धनमाच्छिद्य नोऽस्मभ्यमेभिः सान्विकैरहभिरहोभिर्दशस्य । देहि । किंचानेना एनसां गिहंता मायी प्रज्ञा-
वान् वक्ष्यो यदनुतं नोऽस्मासु प्रति चष्टे अभिपश्यति तदनुतं हे इंद्र स्वप्नसादाङ्किता विधाव सात् ।
अवस्यतु । विमोचयतु । तथा च यास्कः । स्वतिरूपकृष्टो विमोचने । नि० १. १७. । इति ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यहदन्नः ।

यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

वोचेम । इत् । इंद्रं । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।

यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

यद्य इंद्रो महो महतो राधसः संराधकस्य रायो धनस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । संराधकं महदन्नं नोऽस्मभ्यं
ददत् प्रायच्छत् यश्चेन्द्रोऽर्चतः सुवतो ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रमविष्टोऽतिशयेन रक्षिता गता भवति
तमेनं मघवानं धनवंतमिंद्रं वोचेमेत् । सुवेमेव । स्पष्टमन्वत् ॥ ॥ १२ ॥

अयं सोम इद्रेति पंचर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं चिष्टुभमिंद्रं । अयं सोम इत्यनुक्रांतं ॥ व्यूह्ये दशरात्रे
नवमेऽहन्ययं सोम इद्रेति प्रउगशस्त्र ऐंद्रसूचः । सूचितं च । अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्व आ तु प्र ब्रह्माणः
। आ० ८. ११. । इति । षोडशिशस्त्रे ब्रह्मन्वीरेतिषा चिष्टुप । सूचितं च । ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाण इति चिष्टुप
। आ० ६. २. । इति ॥

अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्व आ तु प्र याहि हरिवस्तदोकाः ।

पिबा त्वस्य सुषुतस्य चारोर्ददौ मघानि मघवन्नियानः ॥ १ ॥

अयं । सोमः । इंद्र । तुभ्यं । सुन्वे । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । तत् । औकाः ।

पिब । तु । अस्य । सुऽसुतस्य । चारोः । ददः । मघानि । मघऽवन् । इयानः ॥ १ ॥

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थमयमेष सोमः सुन्वे । अभिषुतोऽभवत् । हे हरिवो हरिवस्त्रिंद्र तदोकाः । सवनीयो
यस्यासौ तदोकाः । तु चिप्रमा प्र याहि । सुषुतस्य सम्यगभिषुतस्य चारोः शोभनस्यास्य सोमस्य । द्वितीयार्थे
षष्ठी । सम्यगभिषुतं शोभनमित्यर्थः । तु चिप्रं पिब च । अपि च हे मघवन् इयान उपगम्यमानो याच्यमानो
वा त्वं मघानि धनानि ददः । अस्मभ्यं देहि ॥

ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाणोऽर्वाचीनो हरिभिर्याहि तूयं ।

अस्मिन्नू षु सवने मादयस्वोप ब्रह्माणि शृणव इमा नः ॥ २ ॥

ब्रह्मन् । वीर । ब्रह्मऽकृतिं । जुषाणः । अर्वाचीनः । हरिऽभिः । याहि । तूयं ।

अस्मिन् । ऊं इति । सु । सवने । मादयस्व । उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः ॥ २ ॥

हे ब्रह्मन् परिवृढ वीरेंद्र ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं स्तोत्रं जुषाणः सेवमानोऽर्वाचीनोऽस्मादभिमुखः सन्
हरिभिरश्विस्तूयं चिप्रं याहि । अस्मिन्ब्रह्मिन्नेव सवने यज्ञे सु सुषु मादयस्व च । नोऽस्मादीयानीमेमानि
ब्रह्माणि स्तोत्राणि चोप शृणवः । उपशृणु ॥

का ते अस्त्यरंकृतिः सूक्तैः कदा नूनं ते मघवन्दाशेम ।

विश्वामतीरा तंतने त्वायाधा म इंद्र शृणवो हवेमा ॥ ३ ॥

का । ते । अस्ति । अरंऽकृतिः । सुऽउक्तैः । कदा । नूनं । ते । मघऽवन् । दाशेम ।
विश्वाः । मतीः । आ । ततने । त्वाऽया । अध । मे । इंद्र । शृणवः । हवा । इमा ॥ ३ ॥

हे इंद्र ते तव सूक्तेरस्माभिः क्रियमाणैः सोचैररंक्रतिरसंक्रतिः कास्ति । कीदृशी भवति । हे मघवन् ते तव कदा नूनं कदा खलु दाशेम । प्रीतिमुत्पादयेम । त्वाया त्वत्कामनयैव विश्वा मतीः सर्वाः सुतीरा ततने । करोमि । अधातः कारणात् हे इंद्र मे मदीयानीमेमानि हवा हवानि सोचाणि शृणवः । शृणु ॥

उतो घा ते पुरुष्याऽ इदासन्वेषां पूर्वेषामशृणोऽर्षीणां ।
अधाहं त्वा मघवञ्जोहवीमि त्वं न इंद्रासि प्रमतिः पितेव ॥ ४ ॥
उतो इति । घ । ते । पुरुष्याः । इत् । आसन् । येषां । पूर्वेषां । अशृणोः । अर्षीणां ।
अध । अहं । त्वा । मघऽवन् । जोहवीमि । त्वं । नः । इंद्र । असि । प्रऽमतिः । पिताऽइव ॥ ४ ॥

उतापि च । घिति पुरणः । हे मघवन् येषां पूर्वेषामशृणोः सुतीरशृणोः ते पूर्वं ऋषयः पुरुष्या इत् पुरुषेभ्यो हिता एवासन् । अधातोऽहं त्वा त्वां जोहवीमि । मृशं सीमि । अपि च हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं पितेव जनक इव प्रमतिर्बधुरसि ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यहदन्नः ।
यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥
वोचेम । इत् । इंद्रं । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।
यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

इयं व्याख्यातचर ॥ ॥ १३ ॥

आ नो देवेति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैश्वभेद्रं । आ नो देवेत्यनुक्रांतं ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र आ न इत्ययमैन्द्रसृचः । सूच्यते हि । आ नो देव शवसा याहि शुष्मिन् प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन् । आ० ८. ९. इति ॥

आ नो देव शवसा याहि शुष्मिन्भवा वृध इंद्र रायो अस्य ।
महे नृम्णाय नृपते सुवज्र महि स्र्चाय पौंस्याय शूर ॥ १ ॥
आ । नः । देव । शवसा । याहि । शुष्मिन् । भव । वृधः । इंद्र । रायः । अस्य ।
महे । नृम्णाय । नृऽपते । सुऽवज्र । महि । स्र्चाय । पौंस्याय । शूर ॥ १ ॥

हे देव द्योतमान शुष्मिन्बलवतिंद्र नोऽस्माञ्शवसा बलेन सार्धमा याहि । अस्मासभ्यं देयस्य रायो धनस्य वृधो वर्धयिता च भव । हे नृपते सुवज्र महे महते नृम्णाय बलाय च भव । बाधो नृम्णमिति बलनामसु पाठात् । हे शूर महि महते स्र्चाय शश्रूणां हिंसकाय । अदिहिंसकर्म । पौंस्याय वीर्याय च भव ॥

हवंत उ त्वा हव्यं विवाचि तनूषु शूराः सूर्यस्य सातौ ।
त्वं विश्वेषु सेन्यो जनेषु त्वं वृचाणि रंधया सुहंतु ॥ २ ॥

हवँते । ऊं इति । त्वा । हव्यं । विऽवाचि । तनूषु । शूराः । सूर्यस्य । सातौ ।
त्वं । विश्वेषु । सेन्यः । जनेषु । त्वं । वृत्राणि । रंधय । सुऽहंतु ॥ २ ॥

हे इंद्र हव्यं ज्ञातव्यं त्वा त्वां विवाचि विविधा वाचो यस्मिन्प्रादुर्भवति तस्मिन्नुद्धे शूराः पुरुषास्तनूष्वंगेषु
रक्षणीयासु मूर्यस्य सातौ संभजने । सरति गच्छतीत्यायुरत्र सूर्यो विवचितः । तस्य चिरकालं प्राप्स्यथं
हवँते । इत्यति । विश्वेषु सर्वेषु जनेषु त्वमेव सेन्यः सेनाहोऽसि । अपि च त्वं वृत्राणि शत्रून् सुहंतु सुहंतुनाम्ना
वज्रेण रंधय । अस्रभ्यं वशीकुरु ॥

अहा यदिंद्र मुदिना व्युच्छान्दधो यत्केतुमुपमं समत्सु ।
न्यप्रिः सीदसुरो न होता हुवानो अत्र सुभगाय देवान् ॥ ३ ॥
अहा । यत् । इंद्र । सुऽदिना । विऽउच्छान् । दधः । यत् । केतुं । उपऽमं । समत्सु ।
नि । अप्रिः । सीदत् । असुरः । न । होता । हुवानः । अत्र । सुऽभगाय । देवान् ॥ ३ ॥

हे इंद्र यद्यदाहाहानि मुदिना मुदिनानि व्युच्छान् व्युच्छेयुः यद्यदा च समत्सु संगामेषु केतुं ज्ञानमुपम-
मंतिकं दधः धारयेः तदामुरो बलवान् होता देवानामाहातापिः सुभगायास्माकं शोभनधनप्राप्तये देवाङ्क-
वानो ह्ययन्नवास्मिन्न्यज्ञे नि पीदत् । न्यसीदत् ॥

वयं ते तं इंद्र ये च देव स्तवँत शूर ददतो मघानि ।
यच्छा सूरिभ्य उपमं वरूथं स्वाभुवो जरणामघ्रवंत ॥ ४ ॥
वयं । ते । ते । इंद्र । ये । च । देव । स्तवँत । शूर । ददतः । मघानि ।
यच्छ । सूरिऽभ्यः । उपऽमं । वरूथं । सुऽआभुवः । जरणां । अघ्रवंत ॥ ४ ॥

हे देव शूरेंद्र ते तव वयं वसिष्ठाः स्वभूताः । ये जना मदीयपुत्रपीत्रादयो मघानि मंहनीयानि हवीषि
ददतः प्रयच्छतः स्तवँत स्तवँति तेऽपि तव स्वभूताः । तेभ्य उभयेभ्यः सूरिभ्यः स्तोत्रेभ्य उपमं श्रेष्ठ वरूथं गृहं
यच्छ । प्रयच्छ । अपि च त उभे स्वाभुवः सुसमृद्धाः संतो जरणां जरामघ्रवंत । प्राप्नुवंतु ॥

वोचेमेदिंद्र मघवानमेनं महो रायो राधसो यद्ददन्नः ।
यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥
वोचेम । इत् । इंद्र । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।
यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

एषा सिद्धा ॥ ॥ १४ ॥

प्र व इंद्रायति द्वादशर्चं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं गायत्रमिंद्र । दशम्याद्यास्तिस्रो विराजः शिष्टा
गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र वो द्वादश गायत्रं त्रिविराळंतमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ प्रथमे
रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे प्र व इंद्रायेत्याद्यसृचः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । प्र व इंद्राय मादनं प्र ह्यतान्यु-
जीषिणः । आ० ६. ४. इति ॥ अतिरात्रि प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वयमिंद्र त्वायवोऽभीत्यनुष्पसृचः ।
तथा च सूत्रितं । वयमिंद्र त्वायवोऽभि वार्चहत्यायेत्युत्तमामुद्धरेत् । आ० ६. ४. इति ॥ चतुर्थेऽहनि माध्यदि-
नसवने होचकशस्त्र आरभणीयाभ्य ऊर्ध्वं वैराज एकसृच आहवनीयः । तदर्थाः प्र वो महे महिवृधे भरध्व-
मित्याद्यास्तिस्रः । सूत्रितं च । प्र वो महे महिवृधे भरध्वमिति घतस्तिस्रस्य विराजः । आ० ७. ११. इति ॥

प्र व इंद्राय मादनं हर्यश्वाय गायत । सखायः सोमपात्रे ॥ १ ॥

प्र । वः । इंद्राय । मादनं । हरिऽश्वाय । गायत । सखायः । सोमऽपात्रे ॥ १ ॥

हे सखायः वो यूयं हर्यश्वाय सोमपात्रे सोमानां पात्र इंद्राय मादनं मदकरं स्तोत्रं प्र गायत ॥

शंसेदुक्थं सुदानव उत द्युषं यथा नरः । चकृमा सत्यराधसे ॥ २ ॥

शंसं । इत् । उक्थं । सुदानवे । उत । द्युषं । यथा । नरः । चकृम । सत्यऽराधसे ॥ २ ॥

उतापि च हे स्तोतः सुदानवे शोभनदानाय सत्यराधसे सत्यधनायेंद्रायोक्थं स्तोमं यथा नरोऽन्वे स्तोतारो युषं दीप्तिः साधनभूतं स्तोत्रं शंसन्ति तद्वत्त्वमपि शंस । उच्चारय । इदिति पूरणः । वयं च चकृम । स्तोत्रं करवाम ॥

त्वं न इंद्र वाजयुस्त्वं गव्युः शतक्रतो । त्वं हिरण्ययुर्वसो ॥ ३ ॥

त्वं । नः । इंद्र । वाजऽयुः । त्वं । गव्युः । शतऽक्रतो इति शतऽक्रतो । त्वं । हिरण्यऽयुः । वसो इति ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं वाजयुरत्तकामो भव । हे शतक्रतो त्वं नोऽस्माकं गव्युर्गोकामो भव । हे वसो वासयितरिंद्र त्वं हिरण्ययुर्हिरण्यकामोऽपि भव ॥ कंदसि परिच्छायामपि दृश्यते क्वजिति क्वच् ॥

वयमिंद्र त्वायवोऽभि प्र णोनुमो वृषन् । विद्धी त्वस्य नो वसो ॥ ४ ॥

वयं । इंद्र । त्वाऽयवः । अभि । प्र । नोऽनुमः । वृषन् । विद्धि । तु । अस्य । नः । वसो इति ॥ ४ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र त्वायवस्त्वत्कामा वयं वसिष्ठास्त्वामभि प्र णोनुमः । प्रकर्षेण सुमः । हे वसो वासयितरिंद्र अस्मिदमस्मदीयं स्तोत्रं तु चिप्रं विद्धि । अवधारय ॥

मा नो निदे च वक्तवेऽर्यो रंधीररावणे । त्वे अपि क्रतुर्मम ॥ ५ ॥

मा । नः । निदे । च । वक्तवे । अर्यः । रंधीः । अरावणे । त्वे इति । अपि । क्रतुः । मम ॥ ५ ॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं वक्तवे परुषवाक्यानां वक्त्रे निदे निदिचेऽरावणेऽदाचे नोऽस्मान् मा रंधीः । वयं मा कार्षीः । अप्यपि च त्वे त्वयि मम क्रतुर्मदीयं स्तोत्रलक्षणं कर्म गच्छत्विति शेषः । अस्मदीयं स्तोत्रं भवन्नित्ते प्रविशत्वित्यर्थः ॥

त्वं वर्मासि सप्रथः पुरोयोधश्च वृचहन् । त्वया प्रति ब्रुवे युजा ॥ ६ ॥

त्वं । वर्म । असि । सऽप्रथः । पुरःऽयोधः । च । वृचऽहन् । त्वया । प्रति । ब्रुवे । युजा ॥ ६ ॥

हे वृचहच्छत्रुणां हिंसकेंद्र त्वं वर्मास्माकं कवचमसि । कवचवद्रक्षकोऽसीत्यर्थः । सप्रथः सर्वतः पृथुश्चासि । पुरोयोधश्च पुरो योद्धा चासि । त्वया युजा त्वया सहायेन प्रति ब्रुवे । शत्रून् प्रतिब्रवीमि । प्रतिहन्मीत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

महाँ उतासि यस्य तेऽनु स्वधावरी सहः । मस्नाते इंद्र रोदसी ॥ ७ ॥

महान् । उत । असि । यस्य । ते । अनु । स्वधावरी इति स्वधाऽवरी । सहः ।

मस्नाते इति । इंद्र । रोदसी इति ॥ ७ ॥

उतापि च हे इंद्र त्वं महानसि । सर्वाधिकोऽसि । हे इंद्र यस्य ते तव सहो बलं स्वधावरी अन्नवती रोदसी व्यावापुधिव्यावनु मन्नाति अनुमन्वेति । त्वदीयं सहः सर्वाधिकमित्यत्रोभावपि लोकी विसंवादं न कुरुत इत्यर्थः ॥

तं त्वा मरुत्वन्ती परि भुवद्वाणी सयावरी । नक्षमाणा सह द्युभिः ॥ ८ ॥

तं त्वा । मरुत्वन्ती । परि । भुवत् । वाणी । सयावरी । नक्षमाणा । सह । द्युभिः ॥ ८ ॥

हे इंद्र तमुक्तगुणविशिष्टं त्वा त्वां सयावरी त्वया सह गंची । यत्र यत्र त्वं यासि तत्र तत्र यांतीत्यर्थः । द्युभिस्तेजोभिर्नक्षमाणा व्यापुवन्ती मरुत्वती । मरुतः स्रोतारः । तद्वती वाणी क्षुतिः परि भुवत् । परिभवत् । परिभवतिरत्र परिग्रहार्थीयः । परिगृह्णात्वित्यर्थः ॥

ऊर्ध्वासुस्वान्विंदवो भुवन्दस्ममुप द्यवि । सं ते नमंत कृष्टयः ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वासः । त्वा । अन्नु । इंदवः । भुवन् । दस्मं । उप । द्यवि । सं । ते । नमन्त । कृष्टयः ॥ ९ ॥

हे इंद्र उप द्यवि शुभोक्तसमीपे स्थितं दस्यं दर्शनीयं त्वा त्वामनुद्विस्त्रोर्ध्वास ऊर्ध्वा इंदवोऽस्यदीयाः सोमा भुवन् । भवति । कृष्टयः प्रजास्य ते तुभ्यं सं नमंत । भुवि सोमास्त्वदर्धमेव जायते प्रजास्य त्वामेव प्रणमन्तीतीन्द्रक्षुतिः ॥

प्र वो महे महिवृधे भरध्वं प्रचेतसे प्र सुमतिं कृणुध्वं ।

विशः पूर्वीः प्र चरा चर्षणिप्राः ॥ १० ॥

प्र । वः । महे । महिऽवृधे । भरध्वं । प्रऽचेतसे । प्र । सुऽमतिं । कृणुध्वं ।

विशः । पूर्वीः । प्र । चर । चर्षणिऽप्राः ॥ १० ॥

हे मदीयाः पुरुषाः वो यूयं महिवृधे महतां धनानां वर्धयित्रे महे महत इंद्राय प्र भरध्वं । सोमान्प्रणयत । प्रचेतसे प्रकृष्टमतय इंद्राय सुमतिं सुष्टुतिं च प्र कृणुध्वं । प्रकुरुत । अथ प्रत्यक्षक्षुतिः । हे इंद्र चर्षणिप्राः कामैः प्रजानां पूरयिता त्वं पूर्वीर्हविषां पूरयित्रीर्विशः प्रजाः प्र चर । अभिगच्छ ॥

उरुव्यचसे महिने सुवृक्तिमिंद्राय ब्रह्म जनयन्त विप्राः ।

तस्य व्रतानि न मिनन्ति धीराः ॥ ११ ॥

उरुऽव्यचसे । महिने । सुऽवृक्तिं । इंद्राय । ब्रह्म । जनयन्त । विप्राः ।

तस्य । व्रतानि । न । मिनन्ति । धीराः ॥ ११ ॥

उरुव्यचसे पृथुव्याप्तये महिने महते यस्मा इंद्राय सुवृक्तिं क्षुतिं ब्रह्मात्रं हविष्य विप्राः प्राज्ञा जनयन्त जनयन्ति तस्मिंद्रक्ष्य व्रतानि रचणादीनि कर्माणि धीराः प्राज्ञा देवा अपि न मिनन्ति । न हिंसन्ति ॥

इंद्रं वाणीरनुत्तमन्युमेव सचा राजानं दधिरे सहध्वे ।

हर्यश्वाय बर्हया समापीन् ॥ १२ ॥

इंद्रं । वाणीः । अनुत्तमन्युं । एव । सचा । राजानं । दधिरे । सहध्वे ।

हरिऽश्वाय । बर्हय । सं । आपीन् ॥ १२ ॥

सत्रा राजानं सर्वजगत ईश्वरमनुत्तमन्युं । केनाप्यनुत्तोऽबाधितो मन्युः क्रीधो यस्य सः । तमेवेन्द्रं वाणीः स्तुतयः सहस्रैः स्तोत्राणि शत्रूणामभिभवितुं दधिर । अतो हेतोर्हे स्तोतः स्वमपि हर्षसायिंद्राय । हर्षश्चमिंद्रं स्तोतुमित्यर्थः । आपीन् बंधून् सं बर्हय । उत्साहय ॥ ॥ १६ ॥

मो षु खेति सप्तविंशत्युचं पंचदशं सूक्तं । अवेयमनुत्तमणिका । मो षु सप्ताधिका प्रागाथं तृतीया द्विपदा सौदासेरपी प्रक्षिपमाणः शक्तिरत्वं प्रगाथमालेभे सोऽर्धर्चं उक्तेऽदह्यत । तं पुत्रोक्तं वसिष्ठः समापयतेति शाखायनकं वसिष्ठस्यैव हृतपुत्रस्यार्थमिति तांडकमिति । मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । इंद्रं क्रतुं न इति प्रगाथस्यार्धर्चस्य च वसिष्ठपुत्रः शक्तिर्वसिष्ठो वा । इंद्रो देवता । अयुजो बृहत्थो युजः सतोबृहत्थः । तृतीया तु द्विपदा विराट् ॥ महाव्रते निक्लेवत्ये बार्हत्तनुचाशीतावेतसूक्तं । तत्र द्विपदामभि त्वा शूरेत्येतं राथंतरं प्रगाथं नकिः सुदास इति प्रगाथं च वर्जयेत् । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । मो षु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोच्चरति राथंतरं च प्रगाथमथ हास्य नकिः सुदासो रथमित्येतं प्रगाथमुद्धृत्य त्वामिदा ह्यो नर इत्येतं प्रगाथं प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि पंचमेऽहनि च निक्लेवत्ये मो षु त्वा वाघत इति प्रगाथः सद्विपदः । सूचितं च । मो षु त्वा वाघतश्चनेति सद्विपद उपसमस्येद्विपदां । आ० ७. ३. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि मरुत्वतीये प्राकृताम्बरुत्वतीयात्प्रगाथादानंतरं नकिः सुदास इति प्रगाथं शंसित । पृष्ठाभिप्लवषडहयोस्तृतीये षष्ठेऽहनि चायं प्रगाथः । तथैव सूचितं । नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीया ऊर्ध्वं नित्यादिति । एवं स्थितान् प्रगाथान्पृष्ठाभिप्लवषयोरन्वहं पुनःपुनरावर्तयेयुः । आ० ७. ३. इति ॥ अपिष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र उदिवस्व रिच्यत इति प्रगाथः । तथा च सूचितं । उदिवस्व रिच्यते भूय इत् । आ० ५. १६. इति ॥ अपिष्टोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे कसमिंद्रेति प्रगाथः । सूचितं च । कसमिंद्रं त्वावसुं सद्यो ह जातः । आ० ५. १६. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रस्यायं प्रगाथः । अहर्गणेष्वपि द्वितीयादिष्वहःसु । सूचितं च । कसमिंद्रं त्वावसुं कन्नव्यो अतसीनां । आ० ७. ४. इति । आरंभणीयाः पर्यासान् कवतोऽहरहःशस्यानीति हीचकाः । आ० ७. १. इति ॥ पृष्ठापडहस्य तृतीयेऽहनि निक्लेवत्ये वैरूपसामपक्षे यदिंद्रं यावत इत्यनुरूपसृचः । सूचितं च । यदिंद्रं यावतस्त्वमिति प्रगाथी स्तोत्रियानुरूपी । आ० ७. १०. इति ॥ अपिष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे तरणिरित्तिषासतीति वैकल्पिकसृचः । सूचितं च । तरोभिर्वो विद्वसुं तरणिरित्तिषासति । आ० ७. ४. इति ॥ अपिष्टोमे निक्लेवत्ये रथंतरसामपक्षेऽभि त्वा शूरेति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । अभि त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथी स्तोत्रियानुरूपी । आ० ५. १५. इति ॥ आश्विनशस्त्रेऽयं प्रगाथः । तथैव सूचितं च । अभि त्वा शूर नोनुमो बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथाः । आ० ६. ५. इति ॥ महाव्रते निक्लेवत्ये दक्षिणपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । अभि त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य स्तोत्रियानुरूपी प्रगाथी । ऐ० आ० ५. ८. इति ॥ आश्विनशस्त्र इंद्रं क्रतुं न इति प्रगाथः । सूचितं च । इंद्रं क्रतुं न आ भराभि त्वा शूर नोनुमः । आ० ६. ५. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिषस्त्रेऽयं वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूचितं च । इंद्रं क्रतुं न आ भरेंद्रं च्येष्ठं न आ भर । आ० ७. ४. इति ॥

मो षु त्वा वाघतश्चनारे अस्मिन्नि रीरमन् ।

आरात्ताच्चित्सधमादं न आ गहीह वा सन्नुपं श्रुधि ॥ १ ॥

मो इति । सु । त्वा । वाघतः । चन । आरे । अस्मत् । नि । रीरमन् ।

आरात्तात् । चित् । सधऽमादं । नः । आ । गहि । इह । वा । सन् । उपं । श्रुधि ॥ १ ॥

हे इंद्र त्वा त्वया वाघतश्चन यज्ञमाणा अय्यक्षदक्षत्त आरे दूरे मो नि रीरमन् । न जितरां रमयंतु । अतस्त्वमारात्ताच्चिदूरेऽपि वर्तमानोऽक्षादीयं सधमादं यज्ञमा गहि । आगच्छ । इह वाचापि वा सन् विद्यमान उप श्रुधि । अक्षादीयं स्तोत्रमुपशृणु ॥

इ॒मे हि ते॒ ब्रह्म॒कृतः॑ सु॒ते स॒चा म॒धौ न म॒स्र आ॒सन्ते ।
 इं॒द्रे का॒मं ज॒रि॒तारो॑ व॒सू॒यवो॑ रथे॒ न पा॒द॒मा द॑धुः ॥२॥
 इ॒मे । हि । ते॒ । ब्रह्म॒ऽकृतः॑ । सु॒ते । स॒चा । म॒धौ । न । म॒स्रः । आ॒सन्ते ।
 इं॒द्रे । का॒मं । ज॒रि॒तारः॑ । व॒सू॒ऽयवः॑ । रथे॒ । न । पा॒दं । आ॒ । द॑धुः ॥२॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतेऽभिषुते सोमे ब्रह्मकृतः स्तोत्रकृतो मधौ न मधुनीव मस्रो मसिकाः सचा सहासते । उपविशन्ति । अथ परोक्षसुतिः । वसूयवो धनकामा जरितारः स्तोतारः काममिष्टमिन्द्रे रथे न पादं रथे पादमिवा दधुः । समर्पयन्ति ॥

रा॒यस्का॒मो व॒ज्रह॑स्तं सु॒दक्षि॑णं पु॒त्रो न पि॒तरं॑ हुवे ॥३॥
 रा॒यः॑ऽका॒मः । व॒ज्र॑ऽह॒स्तं । सु॒ऽदक्षि॑णं । पु॒त्रः । न । पि॒तरं॑ । हु॒वे ॥३॥

रायस्कामो धनकामोऽहं सुदक्षिणं शोभनदानं वज्रहस्तमिन्द्रं पुत्रो न पुत्र इव पितरं ऊवे । ह्ययामि ॥

इ॒म इं॒द्राय॑ सु॒न्विरे॒ सोमा॑सो द॒ध्याशि॑रः ।
 ताँ आ॒ मदा॑य व॒ज्रह॑स्त पी॒तये॒ हरि॑भ्यां या॒ह्योक्त्वा॒ आ ॥४॥
 इ॒मे । इं॒द्राय॑ । सु॒न्विरे॒ । सोमा॑सः । द॒धि॑ऽआशि॑रः ।
 तान् । आ॒ । मदा॑य । व॒ज्र॑ऽह॒स्तं । पी॒तये॑ । हरि॑ऽभ्यां । या॒हि । ओ॒क्तः । आ ॥४॥

हे वज्रहस्त दध्याशिरो दधिमिश्रणा इमे सोमासः सोमा इंद्राय तुभ्यं सुन्विरे । सुता वभ्रुवुः । तान् सोमान्मदाय मदार्थं पीतये पानार्थीको यज्ञसदनमामि हरिभ्यामश्वाभ्यामा याहि । आगच्छ ॥

अ॒व॒च्छु॒त्कर्ण॑ ई॒यते॒ वसू॑नां नू चि॒न्त्रो म॒र्धिष॑न्निरः ।
 स॒द्यश्चि॒द्यः स॒हस्रा॑णि श॒ता द॑दन्ब॒किर्दित्सं॑त॒मा मि॑नत् ॥५॥
 अ॒व॒न्त् । अ॒नु॑ऽक॒र्णः । ई॒यते॑ । व॒सू॑नां । नू । चि॒त् । नः । म॒र्धिष॑त् । गि॒रः ।
 स॒द्यः । चि॒त् । यः । स॒हस्रा॑णि । श॒ता । द॑दत् । न॒किः । दि॒त्सं॑तं । आ । मि॑नत् ॥५॥

शुक्लर्णो याज्ञाश्रवणरूपकर्ण इंद्रो वसूनां वसूनीयते । याच्यते । नोऽसदीया गिरो याज्ञावाक्यानि श्रवत् । शृणोतु । नू चिन्त्रैव मर्धिषत् । हिनस्तु । अश्रवणेन याज्ञावाक्यानि निष्फलानि न करोत्वित्यर्थः । अपि चेन्द्रः सद्यश्चित् सद्य एव याज्ञानंतरमेव सहस्राणि शतानि च ददत् । प्रयच्छेत् । दित्संतं दातुमिच्छंतं तमिन्द्रं नकिरा मिनत् । न हिंस्यात् । कश्चिदपि न वारयेदित्यर्थः ॥ ॥१७॥

स वी॒रो अ॒प्र॒तिष्कु॑त् इं॒द्रेण॑ शू॒श्रु॒वे नृ॑भिः ।
 य॒स्तै ग॒भी॒रा स॒र्वना॑नि वृ॒चह॑न्सु॒नोत्या॑ च॒ धा॒वन्ति ॥६॥
 सः । वी॒रः । अ॒प्र॒ति॑ऽस्कु॒तः । इं॒द्रेण॑ । शू॒श्रु॒वे । नृ॑भिः ।
 यः । ते॒ । ग॒भी॒रा । स॒र्वना॑नि । वृ॒च॑ऽह॒न् । सु॒नो॒ति । आ॒ । च॒ । धा॒वन्ति ॥६॥

हे वृचहन् ते त्वदर्थं यः पुमान् गभीरा गभीराणि सवनानि सोमान् सुनोति आ धावति च त्वां

स्तुतिभिर्बुधावति च स वीर इद्रेण हेतुनाप्रतिष्कृतः केनाप्यप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा भवेत् । शुभिः
परिचारकैः शूशुवे । उपगम्यते च । श्रयतिर्गतिकर्मा ॥

भवा वरूथं मघवन्मघोनां यत्समजासि शर्धतः ।

वि त्वाहतस्य वेदनं भजेमस्या दूणाशो भरा गयँ ॥ ७ ॥

भव । वरूथं । मघवन् । मघोनां । यत् । संऽजसि । शर्धतः ।

वि । त्वाऽहतस्य । वेदनं । भजेमहि । आ । दुऽनशः । भर । गयँ ॥ ७ ॥

हे मघवन् धनवर्द्धिं मघोनां हविष्मतां वरूथमुपद्रवाणां वारकं वर्म भव । यद्यस्त्वं शर्धत उत्सहमा-
नाञ्छ्वृन् समजासि संप्रेरयेः । अपि च त्वाहतस्य त्वया हतस्य शत्रोर्वेदनं धनं वि भजेमहि । विशिषेण
लभेमहि । किंच दुर्नशो नाशयितुमशक्यस्त्वं गयं गृहं धनं वा भर । अस्मभ्यमाहर ॥

सुनोता सोमपात्रे सोममिंद्राय वज्रिणे ।

पचता पक्तीरवसे कृणुध्वमित्पृणन्निपृणते मयः ॥ ८ ॥

सुनोत । सोमपात्रे । सोमं । इंद्राय । वज्रिणे ।

पचत । पक्तीः । अवसे । कृणुध्वं । इत् । पृणन् । इत् । पृणते । मयः ॥ ८ ॥

हे मदीयाः पुरुषाः वज्रिणे सोमपात्रे सोमस्य पात्र इंद्राय सोमं सुनोत । अभिषुणुत । अवस इंद्रं
तर्पयितुं पक्तीः पक्त्वान् पुरोडाशादीन् पचत च । कृणुध्वमित् । इंद्रप्रियकराणि कर्माणि च कुरुतेव । इंद्रो
हि मयः सुखं पृणन्निवजमानाय प्रयच्छेत्तेव पृणते हवींषीति शेषः ॥

मा स्रेधत सोमिनो दक्षता महे कृणुध्वं राय आतुजे ।

तरणिरिज्जयति क्षेति पुष्यति न देवासः कवत्नवे ॥ ९ ॥

मा । स्रेधत । सोमिनः । दक्षत । महे । कृणुध्वं । राये । आऽतुजे ।

तरणिः । इत् । जयति । क्षेति । पुष्यति । न । देवासः । कवत्नवे ॥ ९ ॥

हे मदीया जनाः सोमिनः सोमवतो यागात्मा स्रेधत । मा हिंसिष्ट । दक्षत । यागादिकं कर्तुमुत्सहध्वं
च । महे महत आतुजे । तुजिर्हिंसाकर्मा दानकर्मा वा । शत्रूणामभिहिंसकाय धनानां प्रदात्रे वेद्राय राये
धनलाभार्थं कृणुध्वं । कर्माणि कुरुत च । तरणिरित् कर्मसु त्वरित एव जयति शत्रून् । क्षेति । गृहे निवसति
च । पुष्यति । प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति । कवत्नवे कुत्सितक्रियायै ॥ कवोपच्छ्रयातिः सातत्यगमनकर्मणो
रूपं कवत्नरिति ॥ देवासो देवा न भवंतीति शेषः । सुखप्राप्तये भवंतीत्यर्थः ॥

नकिः सुदासो रथं पर्यास न रीरमत् ।

इंद्रो यस्याविता यस्य मरुतो गमत्स गोमति व्रजे ॥ १० ॥

नकिः । सुऽदासः । रथं । परि । आस । न । रीरमत् ।

इंद्रः । यस्य । अविता । यस्य । मरुतः । गमत् । सः । गोऽमति । व्रजे ॥ १० ॥

सुदासः शोभनदानस्य यजमानस्य रथं नकिः पर्यास । कश्चिन्न पर्यसति । न रीरमत् । न रमयति च ।
आत्मारथं न कश्चिदेनं गृह्णातीत्यर्थः । अपि च यक्षेन्द्रोऽविता रचिता यस्य च मरुतोऽवितारः स गोमति
गोयुक्ते व्रजे गोष्ठे गमत् । गच्छेत् ॥ ॥ १० ॥

गमद्वाजं वाजयन्निद्रं मर्त्यो यस्य त्वमविता भुवः ।

अस्माकं बोध्यविता रथानामस्माकं शूर नृणां ॥११॥

गमत् । वाजं । वाजयन् । इन्द्र । मर्त्यः । यस्य । त्वं । अविता । भुवः ।

अस्माकं । बोधि । अविता । रथानां । अस्माकं । शूर । नृणां ॥११॥

हे इन्द्र त्वं यस्य मर्त्यस्याविता रथिता भुवः भवेः स मर्त्यो वाजयन् स्तोत्रेण त्वां बलिनं कुर्यन् वाजमन्नं गमत् । गच्छेत् । अपि च हे शूर अस्माकं वासिष्ठानां रथानामविता रथिता बोधि । भव ॥ भवतेर्लोडि रूपं । भकारस्य बकारश्छांदसः ॥ अस्माकं नृणां पुत्रादीनां चाविता भव ॥

उदिन्वस्य रिच्यतेऽंशो धनं न जिग्युषः ।

य इन्द्रो हरिवाङ्ग दभंति तं रिपो दक्षं दधाति सोमिनि ॥१२॥

उत् । इत् । नु । अस्य । रिच्यते । अंशः । धनं । न । जिग्युषः ।

यः । इन्द्रः । हरिऽवान् । न । दभंति । तं । रिपः । दक्षं । दधाति । सोमिनि ॥१२॥

अखिन्द्रस्वांशो यज्ञे सोमस्य भागोऽतिरिच्यतेऽन्विभ्योऽपि देवेभ्यः । इन्द्रस्य त्रिष्वपि सवनेषु सोमपागमलि माध्यंदिनं हि सर्वमिन्द्रमिति । जिग्युषो जितवतो धनं न धनमिव । उदिद्विति चयः पूरणाः । अपि च यो हरिवाङ्गिन्द्रः सोमिनि यजमाने दक्षं बलं दधाति संदधाति तं रिपो रिपवो न दभंति । न हिंसति ॥

मंचमखर्वं सुधितं सुपेशंसं दधात यज्ञियेष्व ।

पूर्वीश्चन प्रसितयस्तरंति तं य इन्द्रे कर्मणा भुवत् ॥१३॥

मंचं । अखर्वं । सुऽधितं । सुऽपेशंसं । दधात । यज्ञियेषु । आ ।

पूर्वीः । चन । प्रऽसितयः । तरंति । तं । यः । इन्द्रे । कर्मणा । भुवत् ॥१३॥

हे जनाः अखर्वमनख्यं सुधितं सुविहितं सुपेशंसं शोभनरूपं मंचं स्तोत्रं यज्ञियेषु यजनीयेषु देवेषु मध्य इन्द्राय दधात । विधत्त । यो जनः कर्मणा सुत्यादिरूपेणेंद्र इन्द्रस्य चित्ते भुवत् भवेत् तं जनं पूर्वीर्बह्वः प्रसितयः पाशादीनि बंधनानि । चनेति समुदायो नेत्यर्थे वर्तते । न तरंति । न व्याप्तुवन्तीत्यर्थः ॥

कस्तमिन्द्रं त्वावमुमा मर्त्यो दधर्षति ।

अद्वा इत्ते मघवन्पार्ये दिवि वाजी वाजं सिषासति ॥१४॥

कः । तं । इन्द्र । त्वाऽवमुं । आ । मर्त्यः । दधर्षति ।

अद्वा । इत् । ते । मघऽवन् । पार्ये । दिवि । वाजी । वाजं । सिषासति ॥१४॥

हे इन्द्र तव चित्ते यो भवेत् त्वावमुं । त्वं वसुधापको यस्येति बङ्गव्रीहिः । तं जनं को मर्त्य आ दधर्षति । आधर्षेत् । हे मघवन् ते त्वदर्थं यः अद्वा अद्वाया युक्तः सन् वाजी हविष्मान् भवेत् पार्ये दिवि सीत्वेऽहनि स वाजमन्नं बलं वा सिषासति । सेवते ॥

मघोनः स्म वृचहृत्येषु चोदय ये ददति प्रिया वसु ।

तव प्रणीती हर्यश्च सूरिभिर्विश्वा तरेम दुरिता ॥१५॥

स्तुतिभिर्बुधावति च स वीर इद्रेण हेतुनाप्रतिष्कृतः केनाप्यप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा भवेत् । शुभिः परिचारकैः शूशुवे । उपगम्यते च । श्रयतिर्गतिकर्मा ॥

भवा वरूथं मघवन्मघोनां यत्समजासि शर्धतः ।

वि त्वाहतस्य वेदनं भजेमस्या दूणाशो भरा गयँ ॥ ७ ॥

भव । वरूथं । मघवन् । मघोनां । यत् । संऽजसि । शर्धतः ।

वि । त्वाऽहतस्य । वेदनं । भजेमहि । आ । दुऽनशः । भर । गयँ ॥ ७ ॥

हे मघवन् धनवर्द्धिन् मघोनां हविष्मतां वरूथमुपद्रवाणां वारकं वर्म भव । यद्यस्त्वं शर्धत उत्सहमानाञ्छत्रुन् समजासि संप्रेरयेः । अपि च त्वाहतस्य त्वया हतस्य शत्रोर्वेदनं धनं वि भजेमहि । विशिषेण लभेमहि । किंच दुर्नशो नाशयितुमशक्यस्त्वं गयं गृहं धनं वा भर । अस्त्रभ्यमाहर ॥

सुनोता सोमपात्रे सोममिंद्राय वज्रिणे ।

पचता पक्तीरवसे कृणुध्वमित्पृणन्निपृणते मयः ॥ ८ ॥

सुनोत । सोमपात्रे । सोमं । इंद्राय । वज्रिणे ।

पचत । पक्तीः । अवसे । कृणुध्वं । इत् । पृणन् । इत् । पृणते । मयः ॥ ८ ॥

हे मदीयाः पुरुषाः वज्रिणे सोमपात्रे सोमस्य पात्र इंद्राय सोमं सुनोत । अभिषुणुत । अवस इंद्रं तर्पयितुं पक्तीः पक्त्वान् पुरोडाशादीन् पचत च । कृणुध्वमित् । इंद्रप्रियकराणि कर्माणि च कुरुतेव । इंद्रो हि मयः सुखं पृणन्निव्यजमानाय प्रयच्छन्नेव पृणते हवींषीति शेषः ॥

मा स्रेधत सोमिनो दक्षता महे कृणुध्वं राय आतुजे ।

तरणिरिज्जयति क्षेति पुष्यति न देवासः कवत्नवे ॥ ९ ॥

मा । स्रेधत । सोमिनः । दक्षत । महे । कृणुध्वं । राये । आऽतुजे ।

तरणिः । इत् । जयति । क्षेति । पुष्यति । न । देवासः । कवत्नवे ॥ ९ ॥

हे मदीया जनाः सोमिनः सोमवतो यागात्मा स्रेधत । मा हिंसिष्ट । दक्षत । यागादिकं कर्तुमुत्सहध्वं च । महे महत आतुजे । तुजिर्हिंसाकर्मा दानकर्मा वा । शत्रूणामभिहिंसकाय धनानां प्रदात्रे वेद्राय राये धनलाभार्थं कृणुध्वं । कर्माणि कुरुत च । तरणिरित् कर्मसु त्वरित एव जयति शत्रून् । क्षेति । गृहे निवसति च । पुष्यति । प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति । कवत्नवे कुत्सितक्रियायै ॥ कवोपच्छ्रयातिः सातत्यगमनकर्मणो रूपं कवत्नरिति ॥ देवासो देवा न भवंतीति शेषः । सुखप्राप्तये भवंतीत्यर्थः ॥

नकिः सुदासो रथं पर्यास न रीरमत् ।

इंद्रो यस्याविता यस्य मरुतो गमत्स गोमति व्रजे ॥ १० ॥

नकिः । सुऽदासः । रथं । परि । आस । न । रीरमत् ।

इंद्रः । यस्य । अविता । यस्य । मरुतः । गमत् । सः । गोऽमति । व्रजे ॥ १० ॥

सुदासः शोभनदानस्य यजमानस्य रथं नकिः पर्यास । कश्चिन्न पर्यसति । न रीरमत् । न रमयति च । आत्मारथं न कश्चिदेनं गृह्णातीत्यर्थः । अपि च यक्षेन्द्रोऽविता रचिता यस्य च मरुतोऽवितारः स गोमति गीयुक्ते व्रजे गीष्टे गमत् । गच्छेत् ॥ ॥ १० ॥

कुहचिद्विदे । कुचचिद्विद्यमानः कुहचिद्वित् । तस्यै । यच्च क्वापि विद्यमानायित्यर्थः । महयते पूजयते
जनाय दिवे दिवे प्रतिदिनं रायो धनानि शिवेयमित् । दयामिव । आकारः पूरणः । एवमिन्द्रस्य वाक्यं
श्रुत्वा संतुष्ट ऋषिर्वदति । हे मघवन् त्वत्त्वत्तोऽन्यदस्माकमायं ज्ञातियं न ह्यस्ति । वस्यः प्रशस्यः पिता च न
पालयिता च त्वदन्यो नास्तीत्यर्थः ॥

तरणिरित्सिषासति वाजं पुरंध्या युजा ।

आ व इंद्रं पुरुहूतं नमे गिरा नेमिं तष्टैव सुद्वं ॥ २० ॥

तरणिः । इत् । सिषासति । वाजं । पुरंध्या । युजा ।

आ । वः । इंद्रं । पुरुहूतं । नमे । गिरा । नेमिं । तष्टाऽइव । सुद्वं ॥ २० ॥

तरणिरित् सुत्यादौ कर्मणि स्वरित एव पुमान् पुरंध्या महत्या धिया युजा सहायभूतया वाज-
मत्रं सिषासति । संभजते । पुरुहूतं बह्मभिराहृतमिंद्रं वस्त्वां गिरा सुत्याहमा नमे नेमिं चक्रस्य वलयं सुद्वं
शोभनदाहं तष्टैव । यथा वर्धेकिर्दाहनेभिमानमयते तद्वदित्यर्थः ॥ ॥ २० ॥

न दुष्टुती मर्त्यो विंदते वसु न स्रेधंतं रयिर्नशत् ।

मुशक्तिरिन्मघवन्तुभ्यं मावते देष्णं यत्पार्ये दिवि ॥ २१ ॥

न । दुःऽस्तृती । मर्त्यः । विंदते । वसु । न । स्रेधंतं । रयिः । नशत् ।

मुऽशक्तिः । इत् । मघऽवन् । तुभ्यं । माऽवते । देष्णं । यत् । पार्ये । दिवि ॥ २१ ॥

मर्त्यो मनुष्यो दुष्टुती दुष्टुत्या वसु धनं न विंदते । इंद्रं सुवन्नेव वसु लभत इत्यर्थः । स्रेधंतं हिंसंतं ।
इंद्रविषयसुत्यादिकर्मोष्णकुर्वतमित्यर्थः । रयिर्धनं न नशत् । न व्याप्नोति । हे मघवन् त्वया पार्ये दिवि
सीत्ये दिवसे मावते मत्सदृशाय देष्णं दातव्यं यद्द्वनमस्ति तत्तुभ्यं त्वत्तः मुशक्तिरित् मुकर्मैव । विंदत इति
व्यवहितमप्यनुषज्यतेऽध्याहारस्यांतिकत्वात् ॥

अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वदृशमीशानमिंद्र तस्थुषः ॥ २२ ॥

अभि । त्वा । शूर । नोनुमः । अदुग्धाऽइव । धेनवः ।

ईशानं । अस्य । जगतः । स्वऽदृशं । ईशानं । इंद्रं । तस्थुषः ॥ २२ ॥

हे शूरेंद्र अस्य जगतो जंगमस्त्रेशानमीश्वरं तस्थुषः स्थावरस्य विशानं । ईशानमिति पदस्वावृत्तिराद-
रार्था । स्वदृशं सर्वदृशं त्वा त्वामदुग्धा इव धेनवो यथादुग्धा धेनवः शीरपूर्णाधस्त्वेन वर्तते तद्वत्सोमपूर्ण-
चमसत्वेन वर्तमाना वयमभि नोनुमः । भृशमभिष्टुमः ॥

न त्वावाँ अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अश्वयंतो मघवन्निंद्र वाजिनो ग्व्यंतस्त्वा हवामहे ॥ २३ ॥

न । त्वाऽवान् । अन्यः । दिव्यः । न । पार्थिवः । न । जातः । न । जनिष्यते ।

अश्वऽयंतः । मघऽवन् । इंद्रं । वाजिनः । ग्व्यंतः । त्वा । हवामहे ॥ २३ ॥

हे मघवन्निंद्र दिव्यो दिवि भवस्त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो न जायते । पार्थिवः पृथिव्यां मघोऽपि

त्वावान्व्यो न जायते । दिव्यः पार्थिवो वा त्वावान्व्यो न जातः । न च जनिष्यते । पृथिव्यां दिवि च त्रिष्वपि लोकेषु स्वत्सदृशः कश्चिन्नास्तीत्यर्थः । अन्वायंतोऽन्वानिच्छंतो वाजिनो वाजमिच्छंतः ॥ इच्छायामिनिप्रत्ययः ॥ हविष्मंतो वा गन्धंतो वा इच्छंतश्च वयं त्वा त्वां हवामहे । ह्रयामः ॥

अभी षतस्तदा भरेद्रु ज्यायः कनीयसः ।

पुरूवसुर्हि मघवन्सनादसि भरेभरे च ह्य्यः ॥ २४ ॥

अभि । सतः । तत् । आ । भ्र । इंद्र । ज्यायः । कनीयसः ।

पुरूऽवसुः । हि । मघऽवन् । सनात् । असि । भरेऽभरे । च । ह्य्यः ॥ २४ ॥

हे ज्यायो ज्यायन्तिंद्र ॥ आमंचितं पूर्वमविद्यमानवदितींद्रपदस्याविद्यमानवज्ञावात् ज्याय इत्यस्य सर्वानुदात्तत्वाभावः । नकारस्य इत्वं व्यत्ययानुभावो वा ॥ कनीयसः सतो मम तत्प्रसिद्धं धनमभ्या भर । हे मघवन् त्वं सनाच्चिरादेवारभ्य पुरूवसुर्हि ब्रह्मधनो ह्यसि । भरेभरे संग्रामे यज्ञे वा हव्यो हविष्यस्यासि ॥

परां गुदस्व मघवन्नमिचान्सुवेदा नो वसू कृधि ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने भवा वृधः सखीनां ॥ २५ ॥

परां । नुदस्व । मघऽवन् । अमिचान् । सुऽवेदा । नः । वसु । कृधि ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाऽधने । भव । वृधः । सखीनां ॥ २५ ॥

हे मघवन् परा पराचीनाममिचाञ्छुदस्व । प्रेरय । नोऽस्माभ्यं वसु वसूनि सुवेदा सुखमानि कृधि । कुह । महाधने संग्रामे । वाजसाती महाधन इति संग्रामनामसु पाठात् । सखीनां सौतृणामस्माकं वसिष्ठानामविता रक्षिता बोधि । भव । वृधो वर्धयिता च भव ॥

इंद्र क्रतुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा ।

शिखां णो अस्मिन्पुरूहूत यामनि जीवा ज्योतिरशीमहि ॥ २६ ॥

इंद्र । क्रतुं । नः । आ । भर । पिता । पुत्रेभ्यः । यथा ।

शिखं । नः । अस्मिन् । पुरूऽहूत । यामनि । जीवाः । ज्योतिः । अशीमहि ॥ २६ ॥

हे इंद्र नोऽस्माभ्यं क्रतुं कर्म प्रदानं वा भर । आहर । अपि च यथा पिता पुत्रेभ्यो धनं प्रयच्छति तथा नोऽस्माभ्यं शिखं । धनं देहि । हे पुरूहूत ब्रह्मिराहूत यामनि यज्ञे जीवा वयं ज्योतिः सूर्यमशीमहि । प्रतिदिनं प्राप्नुयाम ॥

मा नो अज्ञाता वृजना दुराधोऽमाशिवासो अत्र क्रमुः ।

त्वया वयं प्रवतः शश्वतीरपोऽति शूर तरामसि ॥ २७ ॥

मा । नः । अज्ञाताः । वृजनाः । दुऽआध्यः । मा । अशिवासः । अत्र । क्रमुः ।

त्वया । वयं । प्रऽवतः । शश्वतीः । अपः । अति । शूर । तरामसि ॥ २७ ॥

हे इंद्र अज्ञाता अज्ञातगमना वृजना हिंसका दुराधो नोऽस्मात्प्राव क्रमुः । मावचक्रमुः । हे शूर त्वया वयं वसिष्ठाः प्रवतः प्रवणकाः संतः शश्वतीर्बह्वीरपोऽति तरामसि । अतितराम ॥ २७ ॥

शिवं च इति चतुर्दशर्धं षोडशं सूक्तं । अचेयमनुक्रमणिका । शिवं चः षड्गुणा संसवो वसिष्ठस्य सपुत्रस्येद्रेण

वा संवाद इति । आदितो नवानां वसिष्ठ ऋषिः । वसिष्ठपुत्राणां स्तूयमानत्वात् एव देवता । विबुधो
ज्योतिरित्यादिभिर्देशम्यादिभिः स्वपुत्रैर्वसिष्ठः स्तूयते । अतो वसिष्ठो देवता । त एव ऋषयः । या तेनोच्यते
इति न्यायात् । अनुक्तत्वान्निष्ठम् ॥

श्वित्यंचो मा दक्षिणतस्कपर्दा धियंजिन्वासो अग्नि हि प्रमंदुः ।

उत्तिष्ठन्वोचे परि बर्हिषो नृन् मे दूरादवितवे वसिष्ठाः ॥ १ ॥

श्वित्यंचः । मा । दक्षिणतः ऽकपर्दाः । धियं ऽजिन्वासः । अग्नि । हि । प्रऽमंदुः ।

उत् ऽतिष्ठन् । वोचे । परि । बर्हिषः । नृन् । न । मे । दूरात् । अवि तवे । वसिष्ठाः ॥ १ ॥

श्वित्यंचः । श्वित्यं श्वेतवर्णमंचतीति श्वित्यंचः । श्वेतवर्णा इत्यर्थः । धियंजिन्वासः कर्मणां पूरयितारो
दक्षिणतस्कपर्दाः । दक्षिणे शिरसो भागे कपर्दायूडा येषां ते दक्षिणतस्कपर्दाः । चूडाकर्मणि दक्षिणतो
वसिष्ठानामिति स्मर्यते । मा मामग्नि प्रमंदुः । विद्याबलेनाभिप्राहर्षयन् । यतो मामग्नि प्रमंदुरतो बर्हिषो
यज्ञात् । परीति पंचम्यर्थानुवादः । उत्तिष्ठन्नहं नृन्व्यस्य नेतृन्वोचे । ब्रवीमि । मे मत्तो दूराद्वसिष्ठा वसिष्ठस्य
मम पुत्रा अवितवे गंतुं नाहंतीति शेषः ॥

दूरादिद्रमनयन्ना सुतेन तिरौ वैशंतमति पांतमुग्रं ।

पाशद्युम्नस्य वायतस्य सोमात्सुतादिद्रोऽवृणीता वसिष्ठान् ॥ २ ॥

दूरात् । इंद्रं । अनयन् । आ । सुतेन । तिरः । वैशंतं । अतिं । पांतं । उग्रं ।

पाशं ऽद्युम्नस्य । वायतस्य । सोमात् । सुतात् । इंद्रः । अवृणीत । वसिष्ठान् ॥ २ ॥

यदा वसिष्ठस्य पुत्राः सुदासं राजानमयाजयन् तदैव पाशद्युम्नाख्योऽपि राजा सोमान्यष्टमुग्रमं चकार ।
तदा ते वसिष्ठपुत्राः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य तदीये यागे सोमं पिबंतमिंद्रं मंचबलेन तस्मादाच्छिद्य सुदासो यज्ञे
स्थापयामासुः । तदेतदृत्तांतं कीर्तयन् वसिष्ठः स्वसुताननेन मंचेण स्तौति ॥ वैशंतं । वैशंतः पल्लवं । अत्र वैशंत-
शब्देन सोमाधारयमसो लक्ष्यते । तत्स्थं सोमं पांतं पिबंतमुग्रमुर्णमिंद्रं सुतेन सुदासो यज्ञेऽभिषुतेन सोमेन
हेतुना तिरः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य दूरादानयन् । वसिष्ठा मंचबलेनानीतयंतः । इंद्रोऽपि वायतस्य वयतः
पुत्रस्य पाशद्युम्नस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । वायतं पाशद्युम्नमत्यतिहाय सुदासो यज्ञेऽभिषुतात्सोमाद्धेतोर्वसिष्ठान्व-
सिष्ठस्य पुत्रानवृणीत । पाशद्युम्नस्य सोमयागे चमसस्थं सोमं पिबन्नपींद्रसं पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य मंचसामर्थ्य-
बलेन सुदासो यज्ञे आह्वयकाले वसिष्ठानाजगामेत्यर्थः ॥

एवेन्नु कं सिंधुमेभिस्तारैवेन्नु कं भेदमेभिर्जघान ।

एवेन्नु कं दाशराज्ञे सुदासं प्रावदिद्रो ब्रह्मणा वो वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

एव । इत् । नु । कं । सिंधुं । एभिः । ततार । एव । इत् । नु । कं । भेदं । एभिः । जघान् ।

एव । इत् । नु । कं । दाशराज्ञे । सुदासं । प्रा । आवत् । इंद्रः । ब्रह्मणा । वः । वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

एवेत् यथा पाशद्युम्नस्य सवाख्ये सोमयागे चमसस्थं सोमं पिबंतमपींद्रं वसिष्ठैः सुदाः प्राप्तवान् एवमेव
सिंधुं नदीमेभिर्वसिष्ठैः कं सुखेन ततार । तीर्णं आसीत् । न्विति पूरणः । तथा च निगमांतरं । अर्णोसि
चित्पप्रथाना सुदासे । ऋ० ७. १८. ५. इति । एवेदेवमेव भेदं भेदनामकं शत्रुमयेभिर्वसिष्ठैरेव जघान । अथ
प्रत्यक्षसूक्तिः । एवेदेवमेव हे वसिष्ठाः वो युष्मदीधेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण दाशराज्ञे दशमी रावभिः सह युद्धे
प्रवृत्ते सति सुदासं राजानमिंद्रः प्रावत् । प्रारभत् । तथा च निगमांतरं । दश राजानः समिता अयज्यवः

सुदासमिन्द्रावश्या न युयुधुः । अ० ७. ८३. ७. । इति । दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः । अ० ७. ८३. ८. । इति च ॥

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितृणामक्षमव्ययं न किला रिषाय ।

यच्छक्ररीषु बृहता रवेणोद्रे शुष्ममदधाता वसिष्ठाः ॥४॥

जुष्टीं । नरः । ब्रह्मणा । वः । पितृणां । अक्षं । अव्ययं । न । किला । रिषाय ।

यत् । शक्ररीषु । बृहता । रवेण । उद्रे । शुष्मं । अदधात । वसिष्ठाः ॥४॥

हे नरः वो युष्मदीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण पितृणां जुष्टीं प्रीतिर्भवति । पितृणामित्यनेन पारोक्ष्येण वसिष्ठस्यैव कीर्तनं । अहं प्रीतो भवामीत्यर्थः । अथेदानीं स्वमाश्रमं गंतुमुद्यतोऽहमक्षं रथस्याक्षमव्ययं । व्ययामि ॥ लडर्थे लङ् ॥ चालयामीत्यर्थः । यूयं न किल रिषाय न च चीणा भवथ हे वसिष्ठाः यद्यस्माच्छक्ररीषुषु बृहता श्रेष्ठेन रवेण साक्षिद्रे शुष्मं बलमदधात अधारयत ॥

उद्यामिवेत्तृणजो नाथितासोऽदीधयुर्दाशराज्ञे वृतासः ।

वसिष्ठस्य स्तुवत इंद्रो अश्रोदुरुं तृत्सुभ्यो अकृणोदु लोकं ॥५॥

उत् । द्यांऽइव । इत् । तृष्णऽजः । नाथितासः । अदीधयुः । दाशराज्ञे । वृतासः ।

वसिष्ठस्य । स्तुवतः । इंद्रः । अश्रोत् । उरुं । तृत्सुभ्यः । अकृणोत् । ऊं इति । लोकं ॥५॥

तृष्णजो जाततृष्णा वृतासस्तृष्णो राजभिर्वृता नाथितासो वृष्टिं याचमानो वसिष्ठा द्यामिवादित्यमिवेदं दाशराज्ञे दशानां राज्ञां संघाम उददीधयुः । उददीधयन् । स्तुवतो वसिष्ठस्य स्तोत्रमिन्द्रोऽश्रोत् । अशृणोच्च । उरुं विश्वीर्णं लोकं तृत्सुभ्यो राजभ्योऽकृणोत् । अकरोच्च । अददास्तेत्यर्थः ॥ ॥२२॥

दंडा इवेदोअजनास आसन्परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः ।

अर्भवच्च पुरएता वसिष्ठ आदितृत्सूनां विशो अप्रथंत ॥६॥

दंडाऽइव । इत् । गोऽअजनासः । आसन् । परिच्छिन्नाः । भरताः । अर्भकासः ।

अर्भवत् । च । पुरऽएता । वसिष्ठः । आत् । इत् । तृत्सूनां । विशः । अप्रथंत ॥६॥

गोअजनासो गवां प्रेरका दंडा इव यथा दंडाः परिच्छिन्नपक्षीपशाखा भवति तद्वद्भरताः । तृत्सूनामेव राज्ञां भरता इति नामांतरिणोपादानं । शत्रुभिः परिच्छिन्ना एवासन् । अर्भकासोऽर्भका अत्यासासन् । आदित्यपरिच्छिन्नत्वादनंतरमेव तेषां तृत्सूनां वसिष्ठः पुरएता पुरोहितोऽभवच्च । तत्पौरोहित्यसामर्थ्यात्तृत्सूनां विशः प्रजा अप्रथंत । अप्रथंत ॥

चयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेतस्तिस्त्रः प्रजा आर्या ज्योतिरयाः ।

चयो घर्मास उषसं सचन्ते सर्वा इत्तां अनु विदुर्वसिष्ठाः ॥७॥

चयः । कृण्वन्ति । भुवनेषु । रेतः । तिस्त्रः । प्रजाः । आर्याः । ज्योतिःऽअयाः ।

चयः । घर्मासः । उषसं । सचन्ते । सर्वा । इत्तां । अनु । विदुः । वसिष्ठाः ॥७॥

भुवनेषु पृथिव्यंतरिक्षेषु चयोऽपिवायुसूर्या यथाक्रमेण रेतो विश्वस्य धारकमुद्रकं कृण्वन्ति । कुर्वन्ति । तेषां चयाणां ज्योतिरया आदित्यप्रमुखा आर्याः श्रेष्ठास्तिस्त्रः प्रजा भवन्ति । ते च चयोऽपिवायुसूर्या घर्मासो

दीप्यमाना उषसं सचते। समवयंति। दुर्ज्ञानात्सर्वानित्सर्वानिव तान्वसिष्ठा अनु विदुः। अभिजानंति। तेषां रहस्य-
विज्ञानादियमपि वसिष्ठानामिव स्तुतिः। तथा च शान्त्यायनकं। त्रयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेत इत्यपिः पृथिव्यां रेतः
कृणोति वायुरंतरिच आदित्यो दिवि तिस्रः प्रजा आर्या ज्योतिरया इति वसवो रुद्रा आदित्यास्तासां ज्यो-
तिर्यदसावादित्यस्त्रयो घर्मास उषसं सचंत इत्यपिरुषसं सचते वायुरुषसं सचत आदित्य उषसं सचत इति ॥

सूर्यस्येव वक्षथो ज्योतिरेषां समुद्रस्येव महिमा गभीरः ।

वातस्येव प्रजवो नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्येतेवे वः ॥ ८ ॥

सूर्यस्यऽइव । वक्षथः । ज्योतिः । एषां । समुद्रस्यऽइव । महिमा । गभीरः ।

वातस्यऽइव । प्रजवः । न । अन्येन । स्तोमः । वसिष्ठाः । अनुऽएतवे । वः ॥ ८ ॥

हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं स्तोमो महिमापि वा सूर्यस्य ज्योतिरिव वक्षथः प्रकाशोऽस्ति । हे वसिष्ठाः
वो युष्माकं महिमा स्तोमोऽपि वा समुद्रस्येव गभीरो गभीरोऽस्ति । तथा हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं
स्तोम ऋक्समूहो महिमापि वा वातस्येव प्रजवो यथा वातस्य प्रवेगोऽन्येनान्वेतुं न शक्यस्तद्वदन्त्येनान्वेतवे
ऽन्वेतुं न शक्यः ॥

त इन्निरयं हृदयस्य प्रकेतैः सहस्रवल्गमभि सं चरंति ।

यमेन ततं परिधिं वयंतोऽप्सरस उप सेदुर्वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

ते । इत् । निरयं । हृदयस्य । प्रऽकेतैः । सहस्रऽवल्गं । अभि । सं । चरंति ।

यमेन । ततं । परिऽधिं । वयंतः । अप्सरसः । उप । सेदुः । वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

त इत् एव वसिष्ठा निष्णं तिरोहितं दुर्ज्ञानं । निष्णं सस्वरित्वंतर्हितनामसु पाठात् । सहस्रवल्गं
सहस्रशास्त्रं संसारं हृदयस्य प्रकेतैः प्रज्ञानैरभि सं चरंति । एवं स्वाच्छेदेनाभिसंचरंतस्ते वसिष्ठा यमेन कार-
णात्मना सर्वनियंत्रा ततं विस्मृतं परिधिं वस्त्रं । परिधिरित्यनेन जन्मादिप्रवाहो विवक्षितः । तं वयंतो
ऽप्सरसो जननीत्विनोप सेदुः । अत्र वसिष्ठा इति बह्वचनं पूजायां । वसिष्ठः पूर्वं प्रजापतेरुत्पन्नं देहमुत्सृज्या-
प्सरःसु जायेयेति बुद्धिमकरोदिति भावः ॥

विद्युतो ज्योतिः परि संजिहानं मित्रावरुणा यदपश्यतां त्वा ।

तत्ते जन्मोतैकं वसिष्ठागस्त्यो यत्त्वा विश आजभारं ॥ १० ॥

विऽद्युतः । ज्योतिः । परि । संऽजिहानं । मित्रावरुणा । यत् । अपश्यतां । त्वा ।

तत् । ते । जन्म । उत । एकं । वसिष्ठ । अगस्त्यः । यत् । त्वा । विशः । आऽजभारं ॥ १० ॥

एतास्त्रुवु वसिष्ठस्येव देहपरिग्रहः प्रतिपाद्यते । एताश्चंद्रस्य वाक्यमित्येके वर्णयंत्यपरे वसिष्ठपुत्राणामिति ।
हे वसिष्ठ यद्यदा विद्युतो विद्युत इव स्वीयं ज्योतिर्देहांतरपरिग्रहार्थं परि संजिहानं परित्यजंतं त्वा त्वां ॥
छांदसमात्मनेपदं ॥ यदा । जिघृक्षितदेहार्थं स्वीयं ज्योतिः परि संजिहानं । परिजिघृक्षंतमित्यर्थः ॥ अस्मिन्पक्षे
जहातेर्गत्यर्थत्वादात्मनेपदं छांदसं न भवति ॥ मित्रावरुणा मित्रावरुणावपश्यतां । आवाभ्यामयं जायेयेति
समकल्पतामित्यर्थः । तत्तदा ते तवैकं जन्म । उतापि च यद्यदागस्त्यो विशो निवेशनामित्रावरुणावावां
जनयिष्याव इत्येतस्मात्पूर्वावस्थानान्त्वामाजभार आजहार ॥ २३ ॥

उतासि मैत्रावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मनसोऽधि जातः ।

द्रुप्सं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन विश्वे देवाः पुष्करे त्वादतं ॥ ११ ॥

उत। अ॒सि। मै॒त्राव॒रुणः। व॒सिष्ठः। उ॒र्वश्याः। ब्र॒ह्मन्। म॒नसः। अ॒धि। जा॒तः।
द्र॒प्सं। स्क॒न्धं। ब्र॒ह्मणा। दै॒व्येन। वि॒श्वे। दे॒वाः। पु॒ष्करे। त्वा। अ॒द्दंत॑ ॥ ११ ॥

उतापि च हे वसिष्ठ मैत्रावरुणो मित्रवरुणयोः पुत्रोऽसि । हे ब्रह्मन् वसिष्ठ उर्वश्या अप्सरसो मनसो ममायं पुत्रः स्यादिति वृशात्संकल्पाद्द्रप्सं रेतो मित्रावरुणयोर्बर्षशीदर्शनात्स्कन्नमासीत् । तस्मादधि जातो ऽसि । तथा च वक्ष्यते सत्ते ह जातावित्यूचि । एवं जातं त्वा त्वां दैव्येन देवसंबन्धिना ब्रह्मणा वेदराशिनाहं-भुवा युक्तं पुष्करे विश्वे देवा अद्दंत । अधारयंत ॥ तथा चादितिर्मित्रावरुणौ जज्ञाति इति प्रकृत्य पठ्यते । तयोरादित्ययोः सत्ते वृष्ट्याप्सरसमुर्वशी । रेतश्चस्कंद तत्कुंभे न्यपतद्वासतीवरे ॥ तेनैव तु मूर्द्धतेन वीर्यवतौ तपस्विनौ । अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च तचर्षी संबभूवतुः ॥ ब्रह्मधा पतितं रेतः कलशे च जले स्थले । स्थले वसिष्ठसु मुनिः संभूत च्छषिसत्तमः ॥ कुंभे त्वगस्त्यः संभूतो जले मत्स्यो महाद्युतिः । उदियाय ततोऽगस्त्यः शम्यामाचो महातपाः ॥ मानेन संमितो यस्मात्तस्मान्मान्य इहोच्यते । यद्वा कुंभाद्वृषिर्जातः कुंभेनापि हि मीयते ॥ कुंभ इत्यभिधानं च परिमाणस्य लक्ष्यते । ततोऽप्सु गृह्यमाणानु वसिष्ठः पुष्करे स्थितः ॥ सर्वतः पुष्करे तं हि विश्वे देवा अधारयन् । बृ० ५. ७८३-७८९ । इति ॥

स प्र॒कृत॑ उ॒भय॑स्य प्र॒विद्वान्स॒हस्र॑दान उ॒त वा॒ सदा॑नः ।

य॒मेन॑ त॒तं प॑रि॒धिं व॑यि॒ष्यन्ऽप्सर॑सः परि॒ जज्ञे॑ वसिष्ठः ॥ १२ ॥

सः । प्र॒ऽक॑तः । उ॒भय॑स्य । प्र॒ऽवि॒द्वान् । स॒हस्र॑ऽदानः । उ॒त । वा॒ । स॒ऽदा॑नः ।

य॒मेन॑ । त॒तं । प॑रि॒ऽधिं । व॑यि॒ष्यन् । अ॒प्सर॑सः । परि॒ । ज॒ज्ञे॑ । वसि॒ष्ठः ॥ १२ ॥

स वसिष्ठः प्रकृतः प्रकृष्टज्ञान उभयस्थोभयं द्विवं च पृथिवीं च प्रविद्वान् प्रकर्षेण जानन् सहस्रदानो ऽभवत् । किमनेन सहस्रदान इति विशेषणेन उत वापि वा सदानः सर्वदानसहित एवाभवत् । किंच वसिष्ठो यमेन कारणात्मना सर्वनिर्धना ततं विसृतं परिधिं वस्त्रं । परिधिरित्यनेन संसारप्रवाहो विवक्षितः । तं वयिष्यन्ऽप्सरस उर्वश्याः । परीति पंचमर्थानुवादः । जज्ञे । जातः ॥

स॒त्त्वे ह॑ जा॒तावि॑षिता नमो॒भिः कुं॑भे रेतः सि॒षिच॑तुः स॒मानं॑ ।

ततो॑ ह॒ मान॑ उ॒दिया॑य म॒ध्यात्ततो॑ जा॒तमृ॑षिमाहुर्वसिष्ठं ॥ १३ ॥

स॒त्त्वे । ह॒ । जा॒तौ । इ॒षिता॑ । नमः॑ऽभिः । कुं॑भे । रेतः॑ । सि॒सि॒च॒तुः । स॒मा॒नं॑ ।

ततः॑ । ह॒ । मानः॑ । उ॒त् । इ॒या॒य॒ । म॒ध्यात् । ततः॑ । जा॒तं । ऋ॒षिं । आ॒हुः । वसि॒ष्ठं ॥ १३ ॥

सत्ते ब्रह्मकर्तृके यागे । हेति पूरणः । जाती दीक्षितौ मित्रावरुणाविषिताधेपितौ स्वयमन्वैर्जनेर्नमोभिः सुतिभिः कुंभे वासतीवरे कलशे समानमेकदैव रेतः सिषिचतुः । असिचतां । ततो वासतीवरात्कुंभात्तथाद्-गस्त्यो मानः शमीप्रमाण उदियाय । प्रादुर्बभूव । तत एव कुंभाद्वसिष्ठमपृषिं जातमाहुः ॥

उ॒क्थ॑भृ॒तं सा॒मभृ॑तं वि॒भर्ति॑ यावा॒णं वि॒भ्रत्प्र॑ व॒दान्य॑ये ।

उ॒पै॒नमा॑ध्वं सु॒मन॑स्यमा॒ना आ॒ वो ग॑च्छाति प्र॒तृदो॑ वसिष्ठः ॥ १४ ॥

उ॒क्थ॑ऽभृ॒तं । सा॒मऽभृ॑तं । वि॒भर्ति॑ । यावा॒णं । वि॒भ्रत् । प्र॒ । व॒दा॒ति॑ । अ॒यै ।

उ॒पं । ए॒नं । आ॒ध्वं । सु॒ऽम॒न॒स्य॒मा॒नाः । आ॒ । वः । ग॒च्छा॒ति॑ । प्र॒ऽतृ॒दः । वसि॒ष्ठः ॥ १४ ॥

हे प्रतृदः । प्रतृद इति तुत्सव एवाभिधीयते नामांतरेण । वो युष्मान्वसिष्ठ आ गच्छाति । आगच्छति ।

एनं वसिष्ठं सुमनस्यमानाः सुमनसः संत उपाध्वं । उपतिष्ठत । आगतस्यासी वसिष्ठो यज्ञेऽपि पुरोहितो ब्रह्मा सनुकथभृतं शस्त्राणां संभक्तारं विभर्ति । सामभृतमुन्नातारं विभर्ति । यावाणमभिषवणं विभ्रद्विभ्रतमध्वर्युं च विभर्ति । प्र वदाति । यज्ञे यत्प्रवदितत्वं शेषादिनिमित्ते कर्तव्यमस्ति तदपि वदतीति तृत्सून् प्रतीन्द्रो ब्रवीति ॥ २४ ॥ २ ॥

तृतीयेऽनुवाके द्वाविंशति सूक्तानि । तत्र प्र शुक्रेति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । अथेयमनुक्रमणिका । प्र शुक्रे पंचाधिका वैश्वदेवं हाया एकविंशतिर्द्विपदा अण्णामहेरर्धर्षं उत्तरोऽहिरुर्ध्यायेति । वसिष्ठ ऋषिः । आया एकविंशतिर्द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजो द्वाविंशत्याक्षतस्त्रिष्टुभः । विश्वे देवा देवता ॥ व्यूह्ये दश-
रात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविद्यानं । सूचितं च । प्र शुक्रेत्विति वैश्वदेवं । आ० ८. ८. । इति ॥ षोडशिन्या धूर्ष्वस्मा इति द्विपदा । आ० ६. २. । इति ॥ महाव्रतेऽपिषा द्विपदा । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । आ धूर्ष्वस्मा इत्येका सुददोहाः । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

प्र शुक्रेतु देवी मनीषा अस्मत्सुतंष्टो रथो न वाजी ॥ १ ॥

प्र । शुक्रे । एतु । देवी । मनीषा । अस्मत् । सुतंष्टः । रथः । न । वाजी ॥ १ ॥

शुक्रे दीप्ता देवी सर्वेषां कामानां प्रदात्री मनीषा सुतिरस्रदक्षत्तोऽस्मिन् सूक्ते स्तोत्रमायान्देवान् वाजी वेगवान् सुतष्टः सुसंस्कृतो रथो न रथ इव प्रेतु । प्रगच्छतु ॥

विदुः पृथिव्या दिवो जनिचं श्रृखंत्यापो अथ क्षरंतीः ॥ २ ॥

विदुः । पृथिव्याः । दिवः । जनिचं । श्रृखंति । आपः । अथ । क्षरंतीः ॥ २ ॥

अस्यामृचापः स्तूयते । क्षरंतीः क्षरत्य आपो दिवः पृथिव्याश्च । उभयोरपि लोकयोरित्यर्थः । जनिचमु-
त्पत्तिं विदुः । जानंति । अधापि च श्रृखंति स्तोत्राणीति शेषः ॥

आपश्चिदस्मै पिन्वंत पृथीवृत्रेषु शूरा मंसंत उयाः ॥ ३ ॥

आपः । चित् । अस्मै । पिन्वंत । पृथीः । वृत्रेषु । शूराः । मंसंते । उयाः ॥ ३ ॥

इंद्रोऽस्मिन्नुचे स्तूयते । पृथीः पृथ्व्यः प्रथमाना आपश्चिदापोऽप्यस्मा इंद्राय पिन्वंत । प्यायंते । वृत्रेषु-
द्वेषु सत्सूया उन्नूर्णास्तेजस्विनो वा शूरा योद्धारोऽपि मंसंते । इममेवंद्रं सुवंति ॥

आ धूर्ष्वस्मै दधाताश्वानिंद्रो न वजी हिरण्यबाहुः ॥ ४ ॥

आ । धूःऽसु । अस्मै । दधात । अश्वान् । इंद्रः । न । वजी । हिरण्यऽबाहुः ॥ ४ ॥

अस्मै । षष्ठीर्धे चतुर्थी । अस्मिन्नुचापमनायाश्चान् धूर्षु रथस्या दधात । इंद्रो न । नेति चार्थे । इंद्रो वजी वज्रवान् हिरण्यबाहुर्हिरण्यहस्ताश्च भवति ॥ षोडशिनि शस्यमानत्वादस्या इंद्रत्वं गम्यते । आ धूर्ष्वस्मा इत्यचास्मा इत्यस्य पदस्यानुदात्तत्वं पूर्वस्यामिन्द्रस्य प्रकृतत्वात् अत एव पूर्व्यामिन्द्रोति विज्ञायते । पूर्वस्यामयू-
च्यस्मा इत्यवानुदात्तत्वमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तमिति । तथा च यास्कः । अस्मैति चोदात्तं प्रथमादेशेऽनुदात्त-
मन्वादेशे तीव्रार्थतरमुदात्तमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तं । नि० ४. २५. । इति । अल्पीयस्त्वं चिदंशब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य संनिधानस्य दूरस्थत्वेनेत्यवगत्यं ॥

अभि प्र स्याताहेव यज्ञं यातेव पत्नन्मनां हिनोत ॥ ५ ॥

अभि । प्र । स्यात् । अहंऽइव । यज्ञं । याताऽइव । पत्नन् । मनां । हिनोत ॥ ५ ॥

यज्ञस्तुतिरियं । हे जनाः यज्ञमभि प्र स्यात । अभिक्रमत । अहेवेति पूरणी । अपि च पत्नन् पत्ननि यज्ञमार्गे त्वना स्वयमेव यातेव गतेव हिनोत । गच्छत ॥ हि गताविति धातुः ॥

त्मना समत्सु हिनोत यज्ञं दधात केतुं जनाय वीरं ॥ ६ ॥

त्मना । समत्सु । हिनोत । यज्ञं । दधात । केतुं । जनाय । वीरं ॥ ६ ॥

उक्तस्त्वैव विवरणमत्र । हे मदीया जनाः समत्सु संग्रामेषु त्वना स्वयमेव हिनोत । गच्छत । अपि च केतुं प्रज्ञापकं वीरं पापानां वारधितारं । नाशकमित्यर्थः । यज्ञं जनाय लोकाय । तद्रक्षार्थमित्यर्थः । दधात । विधत्त ॥

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्तं विभर्ति भारं पृथिवी न भूमं ॥ ७ ॥

उत् । अस्य । शुष्मात् । भानुः । न । आर्तं । विभर्ति । भारं । पृथिवी । न । भूमं ॥ ७ ॥

अस्य यज्ञस्य शुष्माद्भानुः सूर्य उदार्तं । उन्नच्छति । भूम भूतानि पृथिवीव भारं लोकस्वायं यज्ञो विभर्ति च ॥

ह्यामि देवाँ अयातुरग्ने साधन्वृतेन धियं दधामि ॥ ८ ॥

ह्यामि । देवान् । अयातुः । अग्ने । साधन् । ऋतेन । धियं । दधामि ॥ ८ ॥

अस्मिन्नुचि देवाः स्तुयन्ते । हे अयातुरहिंसादिनियमयुक्तेनर्तेन यज्ञेन साधन्कामान्साधयन् देवान् ह्यामि । अपि च धियं देवानां परिचरणात्मकं कर्म दधामि । करोमीत्यर्थः ॥

अभि वो देवीं धियं दधिध्वं प्र वो देवत्रा वाचं कृणुध्वं ॥ ९ ॥

अभि । वः । देवीं । धियं । दधिध्वं । प्र । वः । देवत्रा । वाचं । कृणुध्वं ॥ ९ ॥

हे जनाः वो सूयमभि देवानुद्दिश्य देवीं दीप्तां धियं कर्म दधिध्वं । विधत्त । अपि च वो सूयं देवत्रा देवेषु वाचं स्तुतिरूपां प्र कृणुध्वं । प्रकर्षेण कुरुध्वं ॥

आ चष्ट आसां पाथो नदीनां वरुण उयः सहस्रचक्षाः ॥ १० ॥

आ । चष्टे । आसां । पाथः । नदीनां । वरुणः । उयः । सहस्रं चक्षाः ॥ १० ॥

सहस्रचक्षा बहुचक्षुर्वरुण आसां नदीनां पाथो जलमा चष्टे । अभिपश्यति । कीदृशी वरुणः । उय उन्नूर्ण औजस्वी वा ॥ ॥ २५ ॥

राजा राष्ट्रानां पेशो नदीनामनुत्तमस्मि स्रचं विश्वायुं ॥ ११ ॥

राजा । राष्ट्रानां । पेशः । नदीनां । अनुत्तं । अस्मि । स्रचं । विश्वं आयुं ॥ ११ ॥

राष्ट्रानां राष्ट्रानां ॥ एत्वाभावस्कांदसः ॥ ईश्वराणामपि वरुणो राजेश्वरो भवति । नदीनां पेशो रूपं रूपकदपि भवतीत्यर्थः । अस्मि । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । अस्य वरुणस्य स्रचं बलमनुत्तमन्धैरबाधितं विश्वायु सर्वतो गंतु भवतीति ॥

अविष्टो अस्मान्विश्वासु विश्वह्यं कृणोत शंसं निनिस्तोः ॥ १२ ॥

अविष्टो इति । अस्मान् । विश्वासु । विश्वं । अह्यं । कृणोत । शंसं । निनिस्तोः ॥ १२ ॥

अयं वृचो देवः । हे देवाः अस्मान् विश्वासु सर्वासु विशु प्रजासु । अविष्ट उ इति समुदितमविष्टो इति । अविष्ट । रक्षत । शंसं निनिस्तोर्निदिगुमिच्छतः शचीरधुमदीप्तिं कृणोत । कुरुत च ॥

येतु दिद्युद्विषामशेवा युयोत विष्वयपस्तनूनां ॥ १३ ॥

वि । एतु । दिद्युत । द्विषां । अशेवा । युयोत । विष्वक् । रपः । तनूनां ॥ १३ ॥

द्विषां शत्रूणां दिद्युदायुधमशेवासुखकरी विष्वक् सर्वतो ज्येत् । अपगच्छतु । तनूनामंगानां रपः पापं देवाः युयोत । असक्तः पुषङ्कृत ॥

अवीनो अग्निह्वयान्नमोभिः प्रेषो अस्मा अधायि स्तोमः ॥ १४ ॥

अवीत् । नः । अग्निः । ह्वयऽअत् । नमःऽभिः । प्रेषः । अस्मै । अधायि । स्तोमः ॥ १४ ॥

ह्वयाह्वयानामत्तापिर्गमोभिरसदीर्घमस्कारैः प्रेषः प्रियतमः सन्नोऽस्मानवीत् । रषतु । अस्मा अपये स्तोत्रमधायि । अस्मामिर्वधायि ॥

सजूदेवेभिरपां नपातं सखायं कृध्वं शिवो नो अस्तु ॥ १५ ॥

सऽजूः । देवेभिः । अपां । नपातं । सखायं । कृध्वं । शिवः । नः । अस्तु ॥ १५ ॥

हे स्तोतः अपामुदकानां नपातं पुत्रमपिं । सूर्गमपादित्यपत्यनामसु पाठात् । देवेभिर्देवैः सजूः सह सखायं मित्रं क्षुतिभिः कृध्वं । कृध्वं । स चापां नपातोऽस्मभ्यं शिवः सुखकरोऽस्तु । भवतु ॥

अञ्जामुक्थैरहिं गृणीषे बुध्ने नदीनां रजःसु षीदन् ॥ १६ ॥

अप्ऽजां । उक्थैः । अहिं । गृणीषे । बुध्ने । नदीनां । रजःऽसु । सीदन् ॥ १६ ॥

अहिं मेघानामाहंतारं नदीनामुदकानां बुध्ने स्थाने । बुध्नमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति व्युत्पत्तेः । तस्मिन्नजःसूदकेषु सीदन् सीदंतमञ्जामप्सु जातमिममपिमुक्थैः सोऽगृणीषे । बुध्ने नदीनां रजःसूदकेषु सीदन् बुध्नमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति । नि० १०. ४४. इति ॥

मा नोऽहिर्बुध्नो रिषे धान्मा यज्ञो अस्य सिधदृतायोः ॥ १७ ॥

मा । नः । अहिः । बुध्नः । रिषे । धात् । मा । यज्ञः । अस्य । सिधत् । ऋतऽयोः ॥ १७ ॥

अहिर्बुध्न्यः । बुध्नोऽंतरिक्षे भवो बुध्न्यः । अहिश्चासी बुध्न्येत्यहिर्बुध्न्योऽपिर्नोऽस्मान्निषे हिंसकाय मा धात् । मा ददातु । अस्यर्तायोर्यज्ञकामस्य यज्ञमानस्य यज्ञो मा च सिधत् । न षीयेत । यद्वा । अस्याहिर्बुध्न्यस्यममहिर्बुध्न्यमुद्दिश्य ऋतायोर्यज्ञकामस्य यो यज्ञः स न षीयेतित्यर्थः ॥

उत न एषु नृषु श्रवो धुः प्र राये यंतु शर्धतो अर्यः ॥ १८ ॥

उत । नः । एषु । नृषु । श्रवः । धुः । प्र । राये । यंतु । शर्धतः । अर्यः ॥ १८ ॥

अयं वृचो देवो मरुतो वा । उतापि च नोऽस्रदीयेष्वेषु नृषु पुरुषेषु श्रवोऽन्नं धुः । देवा मरुतो वा धारयंतु । राये धनार्थं शर्धत उत्सहमानाः प्रियमाणा वार्योऽरयः प्र यंतु । प्रगच्छंतु । म्रियंतामित्यर्थः ॥

तपति शत्रुं स्वर्णं भूमा महासेनासो अमेभिरेषां ॥ १९ ॥

तपति । शत्रुं । स्वः । न । भूमं । महाऽसेनासः । अमेभिः । एषां ॥ १९ ॥

महासेनासो महासेना राजान एषां मरुतां देवानां वामेभिर्बलिर्भूमा भुवनानि स्वर्णादित्य इव शत्रुं स्वकीयं तपति । बाधति । महांतोऽपि राजानोऽमेर्बलिः शत्रुं बाधति । तानि वसानि देवानामेवेत्यर्थः ॥

आ यन्नः पत्नीर्गमन्त्यच्छा त्वष्टा सुपाणिर्दधातु वीरान् ॥ २० ॥

आ । यत् । नः । पत्नीः । गर्मति । अच्छ । त्वष्टा । सुऽपाणिः । दधातु । वीरान् ॥ २० ॥

अस्मां देवपत्न्यस्त्वष्टा च देवता । यद्यदा पत्नीर्देवानां पत्न्यो नोऽस्मानच्छाभ्या गर्मति आगच्छति तदा सुपाणिः शोभनहस्तस्त्वष्टा देवो वीरान् पुत्रान् दधातु । अस्मभ्यं ददातु ॥ ॥ २६ ॥

प्रति नः स्तोमं त्वष्टा जुषेत स्यादस्मे अरमतिर्वसूयुः ॥ २१ ॥

प्रति । नः । स्तोमं । त्वष्टा । जुषेत । स्यात् । अस्मे इति । अरमतिः । वसूऽयुः ॥ २१ ॥

नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रं त्वष्टा प्रति जुषेत । प्रतिसेवेत । अपि चारमतिः पर्याप्तबुद्धिः सर्वविषयव्यापि-
बुद्धिर्वा त्वष्टास्ते अस्मदर्थं वसूयुर्धनकामः स्यात् । भूयात् ॥

ता नो रासन्नातिषाचो वसून्या रोदसी वरुणानी शृणोतु ।

वरुचीभिः सुशरणो नो अस्तु त्वष्टा सुदचो वि दधातु रायः ॥ २२ ॥

ता । नः । रासन् । रातिऽसाचः । वसूनि । आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु ।

वरुचीभिः । सुऽशरणः । नः । अस्तु । त्वष्टा । सुऽदचः । वि । दधातु । रायः ॥ २२ ॥

ता यान्यस्माकमभीष्टानि तानि वसूनि धनानि रातिषाचो दानसमवेता देवपत्न्यो नोऽस्मभ्यं रासन् ।
प्रयच्छन्तु । अपि च वरुणानी वरुणस्य पत्न्या शृणोतु । अस्मदीयं स्तोत्रमभिशृणोतु । रोदसी बावापृथिव्यौ
चाभिशृणुतां । सुदचः कल्याणदानस्त्वष्टा च वरुचीभिर्बुध्वाणां वारयित्रीभिर्देवपत्नीभिः सह नोऽस्मभ्यं
सुशरणः सुशरणप्रदोऽस्तु । रायो धनानि च विदधन्तु ॥

तन्नो रायः पर्वतास्तन्न आपस्तद्रातिषाच ओषधीरुत द्यौः ।

वनस्पतिभिः पृथिवी सज्जोषा उभे रोदसी परि पासतो नः ॥ २३ ॥

तत् । नः । रायः । पर्वताः । तत् । नः । आपः । तत् । रातिऽसाचः । ओषधीः । उत । द्यौः ।

वनस्पतिऽभिः । पृथिवी । सऽज्जोषाः । उभे इति । रोदसी इति । परि । पासतः । नः ॥ २३ ॥

नोऽस्माकं । तदित्यव्ययः । ता रायो धनानि पर्वताः परिपांतु । नोऽस्माकं तत्ता राय आपश्च परिपांतु ।
तद्रातिषाचो दानसहिता देवपत्न्यश्च परिपांतु । ओषधीरोषधयश्च तत्परिपांतु । उतापि च बौस्तत्परिपांतु ।
वनस्पतिभिः सज्जोषाः सहिता पृथिव्यंतरिचं च तत्परिपांतु । आपः पृथिवीत्यंतरिचनामसु पाठात् । नोऽस्माकं
तदुभे रोदसी बावापृथिव्यावपि परि पासतः । परिरचतां ॥

अनु तदुर्वी रोदसी जिहातामनु द्युक्षो वरुण इंद्रसखा ।

अनु विश्वे मरुतो ये सहासो रायः स्याम धरुणं धियर्धै ॥ २४ ॥

अनु । तत् । उर्वी इति । रोदसी इति । जिहातां । अनु । द्युक्षः । वरुणः । इंद्रऽसखा ।

अनु । विश्वे । मरुतः । ये । सहासः । रायः । स्याम । धरुणं । धियर्धै ॥ २४ ॥

तद्वक्ष्यमाणसुर्वीं विश्वीर्णे रोदसी बावापृथिव्यावनु जिहातां । अनुगच्छतां । अनुमन्वेतामित्यर्थः । युषो
दीप्तिर्निवासभूत इंद्रसखिंद्रसखः ॥ इंद्रः सखा यस्येति बङ्गव्रीहिः ॥ वरुणश्च तदनु जिहीतां । द्विवचनांतस्त्रीक-

वचनांततया विपरिणामः । ये सहासः शत्रूणामभिभवितारस्ते मरुतोऽपि तदगु जिहतां । अत्र बज्रवचना-
तंतया विपरिणामः । यदनुमंतव्यं तदाह । धियध्ने भरणीयं धारयितुं रायो धनस्य धरुणं धाम स्थानं वयं
स्याम । भवेमेति ॥

तन्न इंद्रो वरुणो मित्रो अग्निराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।

शर्मन्त्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।

शर्मन् । स्याम । मरुतां । उपस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

नोऽस्मभ्यं तदिदं स्तोत्रमिन्द्रो वरुणश्च मित्रश्चापिश्चापश्चीषधीरोषधयश्च वनिनो वृक्षाश्च जुषंत । जुषतां ।
सेवतां । वयं च मरुतामुपस्थ उपस्थानि वर्तमानाः शर्मन्कर्मणि सुखे गृहे वा स्याम । भवेम । सिद्धम-
न्यत् ॥ २७ ॥

शं न इंद्रापी इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । शं नः पंचोना शान्तिरिति । वसिष्ठ
ऋषिः । चिष्टुप् छंदः । वैश्वदेवं हेत्युक्तत्वादिदमपि वैश्वदेवं ॥ महानास्त्रीव्रत एतत्सूक्तं जयं । तथा च सूचितं ।
भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः शं न इंद्रापी भवतामवोभिः । आ० ८. १४. इति । एव - - सु ॥

शं न इंद्रापी भवतामवोभिः शं न इंद्रावरुणा रातह्वया ।

शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः शं न इंद्रापूषणा वाजसातौ ॥ १ ॥

शं । नः । इंद्रापी इति । भवतां । अवंऽभिः । शं । नः । इंद्रावरुणा । रातह्वया ।

शं । इंद्रासोमा । सुविताय । शं । योः । शं । नः । इंद्रापूषणा । वाजसातौ ॥ १ ॥

नोऽस्माकमस्मभ्यं इंद्रापी अवीभी रचणैः शं शान्ति भवतां । रातह्वया रातह्वयो यजमानैर्दत्तहविष्का-
विद्रावरुणेंद्रावरुणावपि नोऽस्मभ्यं शं शान्ति भवतां । इंद्रासोमिन्द्रासोमावपि नः शं शान्ति सुविताय कक्षा-
णाय च भवतां । शं शान्ति सुखाय च । पुनरुक्तिरादरार्था । अथवा शं शमनहेतुकं सुखं योर्विषययोगनिमित्तं
सुखमित्यपुनरुक्तिः । इंद्रापूषणेंद्रापूषणावपि वाजसातौ युद्धेऽज्ञलाभे निमित्ते वा नः शं शान्ति भवतामित्यर्थः ॥

शं नो भगः शमु नः शंसो अस्तु शं नः पुरंधिः शमु संतु रायः ।

शं नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शं नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥

शं । नः । भगः । शं । ऊं इति । नः । शंसः । अस्तु । शं । नः । पुरंऽधिः । शं । ऊं इति । संतु । रायः ।

शं । नः । सत्यस्य । सुऽयमस्य । शंसः । शं । नः । अर्यमा । पुरुऽजातः । अस्तु ॥ २ ॥

नोऽस्माकं शं शान्ति भगो देवोऽस्तु । भवतु । नोऽस्माकं शमु शान्त्या एव शंसो नराशंसोऽस्तु । भवतु ।
नोऽस्माकं शं शान्ति पुरंधिर्ब्रह्मधीरप्यस्तु । रायो धनान्यपि शमु शान्त्या एव संतु । नोऽस्माकं सुयमस्य
शोभनयमयुक्तस्य सत्यस्य शंसो वचनमपि शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्ति पुरुजातो ब्रह्मप्रादुर्भावोऽर्यमा
देवोऽप्यस्तु ॥

शं नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु शं न उरुची भवतु स्वधाभिः ।

शं रोदसी बृहती शं नो अद्रिः शं नो देवानां सुहवानि संतु ॥ ३ ॥

शं। नः। धाता। शं। ऊं इति। धर्ता। नः। अस्तु। शं। नः। उरूची। भवतु। स्वधाभिः।
शं। रोदसी इति। बृहती इति। शं। नः। अद्रिः। शं। नः। देवानां। सुहृवानि। संतु ॥३॥

नोऽस्माकं शं शान्ति धाता देवोऽसु । नोऽस्माकं शमु शान्ता एव धर्ता पुण्यपापानां विधारयिता
वहणो देवोऽप्यसु । नोऽस्माकं शं शान्ता उरूची विवर्तगमना पृथिव्यपि स्वधाभिरद्वैः सहासु । बृहती
महती रोदसी बावापृथिव्यावपि शं भवतां । अद्रिः पर्वतोऽपि नोऽस्माकं शं शान्ति भवतु । शं शान्ति नो
ऽस्माकं देवानां सुहृवानि सुष्टतयो संतु । भवंतु ॥

शं नो अग्निज्योतिरनीको अस्तु शं नो मित्रावरुणावश्विना शं ।
शं नः सुकृतां सुकृतानि संतु शं न इषिरो अभि वातु वातः ॥४॥
शं। नः। अग्निः। ज्योतिःऽअनीकः। अस्तु। शं। नः। मित्रावरुणौ। अश्विना। शं।
शं। नः। सुऽकृतां। सुऽकृतानि। संतु। शं। नः। इषिः। अभि। वातु। वातः ॥४॥

ज्योतिरनीको ज्योतिर्मुखोऽपिनोऽस्माकं शं शान्ता असु । भवतु । मित्रावरुणा मित्रावरुणावपि
नोऽस्माकं शं शान्ति भवतां । अश्विनाश्विनावपि शं भवतां । सुकृतां पुण्यकर्मणां पुरुषाणां सुकृतानि पुण्यकर्मा-
ख्यपि नोऽस्माकं शं शान्ति संतु । भवंतु । इषिरो गमनशीलोऽपि वातो वायुरपि नोऽस्माकं शं शान्ता
अभि वातु ॥

शं नो द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ शमंतरिक्षं दृश्ये नो अस्तु ।
शं न ओषधीर्वनिनो भवंतु शं नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥५॥
शं। नः। द्यावापृथिवी इति। पूर्वऽहूतौ। शं। अंतरिक्षं। दृश्ये। नः। अस्तु।
शं। नः। ओषधीः। वनिनः। भवंतु। शं। नः। रजसः। पतिः। अस्तु। जिष्णुः ॥५॥

नोऽस्माकं शं शान्ति द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ प्रथमाह्वाने भवतां । अंतरिक्षमपि नोऽस्माकं
दृश्ये दर्शनाय शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्ता ओषधीरोषधयोऽपि भवंतु । वनिनो वृक्षाश्च शं भवंतु । जिष्णु-
र्जयशीलो रजसो लोकस्य पतिरिन्द्रोऽपि नोऽस्माकं शं शान्ता असु ॥ २८ ॥

शं न इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः ।
शं नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलाषः शं न स्वष्टा ग्राभिरिह ऋणोतु ॥६॥
शं। नः। इंद्रः। वसुऽभिः। देवः। अस्तु। शं। आदित्येभिः। वरुणः। सुऽशंसः।
शं। नः। रुद्रः। रुद्रेभिः। जलाषः। शं। नः। त्वष्टा। ग्राभिः। इह। ऋणोतु ॥६॥

देवो वीतनादिगुणयुक्त इन्द्रो वसुभिर्देवैः सार्धं नोऽस्माकं शं शान्ति भवतु । सुशंसः शोभनस्तुतिर्वरुणो
देव आदित्यभिरादित्यैर्देवैः सार्धं शं शान्ता असु । भवतु । जलाषो रुद्रो दुःखद्रावको देवो रुद्रेभ्यो रुद्रेः
सार्धं शं शान्ति नोऽस्माकं भवतु । इह यज्ञे त्वष्टा देवो पाभिर्देवपत्नीभिः सार्धं नः शं शान्ति भवतु । इह यज्ञे
नः स्तोत्रं ऋणोतु च ॥

शं नः सोमो भवतु ब्रह्म शं नः शं नो यावाणः शमु संतु यज्ञाः ।
शं नः स्वरुणां मितयो भवंतु शं नः प्रस्व १ः शम्वस्तु वेदिः ॥७॥

शं। नः। सोमः। भवतु। ब्रह्म। शं। नः। शं। नः। यावाणः। शं। ऊं इति। संतु। यज्ञाः।
शं। नः। स्वरूपां। मितयः। भवतु। शं। नः। प्रऽस्वः। शं। ऊं इति। अस्तु। वेदिः ॥७॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं सोमो भवतु। ब्रह्म स्तोत्रमपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु। यावाणोऽभिषवसाधन-
भूताः पाषाणा अपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु। यज्ञाश्च नः शमु शान्त्या एव संतु। स्वरूपां यूपानां मितय
उन्मानान्यपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु। प्रस्व श्रीषधयोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु। वेदिरपि नः शमु
शान्त्या एवास्तु ॥

शं नः सूर्य उरुचक्षा उदेतु शं नश्चतस्रः प्रदिशो भवतु।
शं नः पर्वता ध्रुवयो भवतु शं नः सिंधवः शमु संत्वापः ॥८॥
शं नः। सूर्यः। उरुचक्षाः। उत्। एतु। शं नः। चतस्रः। प्रऽदिशः। भवतु।
शं नः। पर्वताः। ध्रुवयः। भवतु। शं नः। सिंधवः। शं। ऊं इति। संतु। आपः ॥८॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं सूर्य उरुचक्षा विस्तीर्णतिजाः सन्नुदेतु। उदयं प्राप्नोतु। चतस्रः प्रदिशो महादिशो
ऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु। नोऽस्माकं शं शान्तिं पर्वता ध्रुवयो ध्रुवा भवतु। नोऽस्माकं शं शान्तिं सिंधवो
नद्योऽपि भवतु। आपश्च नः शमु शान्त्या एव संतु ॥

शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शं नो भवतु मरुतः स्वर्काः।
शं नो विष्णुः शमु पूषा नो अस्तु शं नो भविचं शम्बस्तु वायुः ॥९॥
शं नः। अदितिः। भवतु। व्रतेभिः। शं नः। भवतु। मरुतः। सुऽअर्काः।
शं नः। विष्णुः। शं। ऊं इति। पूषा। नः। अस्तु। शं नः। भविचं। शं। ऊं इति।
अस्तु। वायुः ॥९॥

अदितिर्देवी व्रतेभिर्व्रतैः कर्मभिः सार्धं नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु। स्वर्काः शोभनस्तुतयो मरुतोऽपि नो
ऽस्माकं शं शान्तिं संतु। विष्णुर्व्यापको नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु। पूषा देवोऽपि नोऽस्माकं शमु शान्त्या
एवास्तु। भविचं भुवनमंतरिक्षमुदकं वा नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु। वायुरपि नः शमु शान्त्या एवास्तु ॥

शं नो देवः सविता चायमाणः शं नो भवतुषसो विभातीः।
शं नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शं नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शंभुः ॥१०॥
शं नः। देवः। सविता। चायमाणः। शं नः। भवतु। उषसः। विऽभातीः।
शं नः। पर्जन्यः। भवतु। प्रऽजाभ्यः। शं नः। क्षेत्रस्य। पतिः। अस्तु। शंभुः ॥१०॥

देवः ऋडनादिगुणयुक्तः सविता चायमाणो रश्मोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु। विभातीर्बुध्द्व्य उषसोऽपि
नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु। नोऽस्माकं प्रजाभ्यः पर्जन्योऽपि शं भवतु। शंभुः सुखस्व भावयिता क्षेत्रस्य पतिर्नो
ऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु ॥ ॥२९॥

शं नो देवा विश्वदेवा भवतु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु।
शमभिषाचः शमु रातिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अर्थाः ॥११॥

शं । नः । देवाः । विश्वेदेवाः । भवंतु । शं । सरस्वती । सह । धीभिः । अस्तु ।
 शं । अभिऽसाचः । शं । ऊं इति । रातिऽसाचः । शं । नः । दिव्याः । पार्थिवाः ।
 शं । नः । अर्ष्याः ॥ ११ ॥

विश्वदेवा ब्रह्मसोचका देवा नोऽस्माकं शं शान्तिं भवंतु । सरस्वती च धीभिः स्तुतिभिः कर्मभिर्वा सह नोऽस्माकं शं शान्तिं अस्तु । अभिषाचो यज्ञमभितः सेवमानाश्च नः शं शान्तिं भवंतु । रातिषाचो दानं सेवमाना अपि शमु शान्तिं एव भवंतु । दिव्या दिवि भवाश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं भवंतु । पार्थिवाः पृथिव्यां संभूताश्च नः शं भवंतु । अर्ष्या अप्संतरिषे भवाश्च । आकाशमाप इत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । नोऽस्माकं शं शान्तिं भवंतु ॥

शं नः सत्यस्य पतयो भवंतु शं नो अर्वेतः शमु संतु गावः ।
 शं नः ऋभवंः सुकृतः सुहस्ताः शं नो भवंतु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥
 शं । नः । सत्यस्य । पतयः । भवंतु । शं । नः । अर्वेतः । शं । ऊं इति । संतु । गावः ।
 शं । नः । ऋभवंः । सुऽकृतः । सुऽहस्ताः । शं । नः । भवंतु । पितरः । हवेषु ॥ १२ ॥

सत्यस्य पतयः पालकाः सत्यशीला देवा नोऽस्माकं शं शान्तिं भवंतु । अर्वेतोऽश्वाश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं भवंतु । गावोऽपि नः शं शान्तिं भवंतु । सुकृतः सुकर्माणः सुहस्ताः शोभनहस्ता ऋभवोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं संतु । हवेषु स्तोत्रेषु सत्सु पितरोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवंतु ॥

शं नो अज एकपादेवो अस्तु शं नोऽहिर्बुध्न्यः शं समुद्रः ।
 शं नो अपां नपात्पेरुस्तु शं नः पृथ्विर्भवतु देवगोपा ॥ १३ ॥
 शं । नः । अजः । एकऽपात् । देवः । अस्तु । शं । नः । अहिः । बुध्न्यः । शं । समुद्रः ।
 शं । नः । अपां । नपात् । पेरुः । अस्तु । शं । नः । पृथ्विः । भवतु । देवऽगोपा ॥ १३ ॥

अज एकपादज एकपात्रामधेयो देवो नोऽस्माकं शं शान्तिं अस्तु । अहिर्बुध्न्यश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं अस्तु । समुद्रोऽपि नः शं शान्तिं अस्तु । पेरुपद्रवेभ्यः पारथितापां नपादपात्रामधेयोऽपि देवो नोऽस्माकं शं शान्तिं अस्तु । देवगोपा देवा गोपथितारो यस्यां सा पृथ्विर्महतां माता नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु ॥

आदित्या रुद्रा वसवो जुषतेदं ब्रह्म क्रियमाणं नवीयः ।
 शृण्वंतु नो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता उत ये यज्ञियासः ॥ १४ ॥
 आदित्याः । रुद्राः । वसवः । जुषंतु । इदं । ब्रह्म । क्रियमाणं । नवीयः ।
 शृण्वंतु । नः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । उत । ये । यज्ञियासः ॥ १४ ॥

नवीयो नवतरमस्माभिः क्रियमाणमिदं ब्रह्म स्तोत्रमादित्या दिव्याः । अदितिर्षीः । ऋ० १. ८९. १०. । इति श्रुतेः । रुद्रा आंतरिक्षा वसवः पार्थिवाश्च जुषंत । जुषतां । सेवतां । अन्ये दिव्या दिवि भवाः पार्थिवासः पार्थिवा गोजाता गोः पृथ्विर्जाताः । नाको गौरिति साधारणनामसु पाठात् । उतापि च ये यज्ञियासो यज्ञार्हाः ते सर्वेऽपि नोऽस्माकं हवं शृण्वंतु ॥

ये देवानां यज्ञिया यज्ञियानां मनोर्यजचा अमृता ऋतज्ञाः ।
 ते नो रासन्तामुरुगायमद्य यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १५ ॥
 ये । देवानां । यज्ञियाः । यज्ञियानां । मनोः । यजचाः । अमृताः । ऋतज्ञाः ।
 ते । नः । रासन्तां । उरुगायं । अद्य । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १५ ॥

यज्ञियानां यजनीयानां देवानामपि यज्ञिया यजनीया मनोः प्रजापतेश्च यजचा यजनीया अमृता मरणरहिता ऋतज्ञाः सत्यज्ञा ये देवाः संति ते सर्व उरुगायं ब्रह्मकीर्तिं पुत्रमद्य नोऽस्मभ्यं रासन्तां । प्रयच्छन्तु । सिद्ध एवोत्तमः पादः ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्याय आरभ्यते । तत्र षडनुवाकात्मकस्य वासिष्ठस्य सप्तमस्य मंडलस्य तृतीये
 ऽनुवाके द्वाविंशति सूक्तानि । तत्र प्र ब्रह्मेति नवर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्यं वैष्टुभं पूर्ववद्वैश्वदेवं । अनुक्रांतं च ।
 प्र ब्रह्म नवेति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्र ब्रह्मेतु सदर्नादृतस्य वि रश्मिभिः ससृजे सूर्यो गाः ।
 वि सानुना पृथिवी संस उर्वी पृथु प्रतीकमध्येधे अग्निः ॥ १ ॥
 प्र । ब्रह्म । एतु । सदर्नात् । ऋतस्य । वि । रश्मिभिः । ससृजे । सूर्यः । गाः ।
 वि । सानुना । पृथिवी । संसे । उर्वी । पृथु । प्रतीकं । अग्निः । आ । ईधे । अग्निः ॥ १ ॥

ऋतस्य यज्ञस्य सदर्नात् स्थानाद्देवयजनदेशाद्ब्रह्म स्तोत्रं सुत्वान् सूर्यादीन्नेतु । प्रकर्षेण गच्छतु । किं
 तद्ब्रह्मेति तदाह । सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः शोभनवीर्यो वा देवो रश्मिभिरात्मीयैः किरणैर्गा अपो वृष्युदकानि
 वि ससृजे । विष्टजति । विमुंचति । प्रवर्षति । श्रूयते हि । याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पञ्चन्यो वर्ष-
 तोति । श्रूतिश्च भवति । आदित्याज्जायते वृष्टिवृष्टेरत्नं ततः प्रजा इति । अत ईदृशं माहात्म्यं सूर्यस्यैव विद्यते
 नान्यस्य चिदित्यनेन पादेन सूर्यः स्तूयते । अपि च पृथिवी प्रथिता भूमिः सानुना समुच्छितेन पर्वतादिनोर्वी
 विस्तीर्णा सती वि संसे । विसरति । व्याप्नोति । तथापिः पृथु विस्तीर्णं प्रतीकं पृथिव्या अवयवं देवयजनस्यैव
 स्थानमधि ॥ अधिपरी अनर्थकावित्यधेः कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां कर्मप्रवचनीययुक्त इति सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥
 ईदृशे स्थान ऐधे । आदीप्यते ॥

इमां वां मिचावरुणा सुवृक्तिमिधं न कृण्वे असुरा नवीयः ।
 इनो वामन्यः पद्वीरदब्धो जनं च मिचो यतति ब्रुवाणः ॥ २ ॥

इ॒मां । वां । मि॒त्राव॒रुणा॑ । सु॒ऽवृ॒क्तिं । इ॒षं । न । कृ॒खे । अ॒सुरा॑ । नवी॒यः ।
इ॒नः । वां । अ॒न्यः । प॒द॒ऽवीः । अ॒द॒ब्धः । ज॒नं । च । मि॒त्रः । य॒त॒ति । ब्रु॒वा॒णः ॥ २ ॥

हे असुरासुरी बलवती हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी वां युवाभ्यामिषं न हवीरूपमन्नमिव नवीयो नवीयसीमिमामन्नदीयां पुरोवर्तिनीं सुवृक्तिं सुतिं कृखे । अहं स्तोता करोमि । वां युवयोरन्योऽन्यतर इनः प्रभुरदब्धः शत्रुभिरहंसितो वरुणः पदवीः पदस्य स्थानस्य प्रजनयिता । वरुणो हि धर्माधर्मयोर्धारयितेति पदवीरिख्यते । ब्रुवाणोऽस्माभिः स्तूयमानो मित्रश्च जनं सर्वं प्राणिजातं यतति । यातयति । प्रवर्तयति । तथा च श्रूयते । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः । ऋ० ३. ५९. १. इति ॥

आ॒ वा॒त॒स्य॒ भ्रज॑तो रंत इ॒त्या अ॒पी॒प॒यंत॑ धे॒नवो॑ न सू॒दाः ।
म॒हो दि॒वः स॒द॒ने जा॒य॒मा॒नोऽचि॑क्रद्बृ॒षभः॑ सस्मि॒न्बू॒धन् ॥ ३ ॥
आ॒ वा॒त॒स्य॒ भ्रज॑तः । र॒न्ते । इ॒त्याः । अ॒पी॒प॒यंत॑ । धे॒नवः॑ । न । सू॒दाः ।
म॒हः । दि॒वः । स॒द॒ने । जा॒य॒मा॒नः । अ॒चि॑क्रद् । वृ॒षभः॑ । सस्मि॒न् । ऊ॒धन् ॥ ३ ॥

भ्रजतो गच्छतो वातस्य वायोरित्या गतय आ रन्ते । अभितो रमते । तथा सूदाः ॥ सूद प्रेरण इति धातुः ॥ चीरस्य प्रेरयिष्यो धेनवो न । भेति चार्थे । गावश्चापीपयंत । प्यायन्ते । एधन्ते । अपि च महो महतो दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य सदने स्थानेऽतरि च जायमान उत्पद्यमानो वृषभो वर्षणशीलः पर्जन्यः सस्मिन्बूधन् तस्मिन्तरि चिऽचिऽक्रद्त् ॥

गि॒रा य ए॒ता यु॒नज॑द्धरीं त इ॒ंद्रं प्रि॒या सु॒रथा॑ शूर॒ धायू॑ ।
प्र यो म॒न्युं रि॒रि॒क्षतो॑ मि॒नात्या॑ सु॒क्रतु॑म॒र्यम॑णं ववृ॒त्यां ॥ ४ ॥
गि॒रा । यः । ए॒ता । यु॒नज॑त् । ह॒री इति॑ । ते । इ॒ंद्रं । प्रि॒या । सु॒रथा॑ । शूर॒ । धायू॑ इति॑ ।
प्र । यः । म॒न्युं । रि॒रि॒क्षतः॑ । मि॒नाति॑ । आ । सु॒ऽक्रतु॑ । अ॒र्यम॑णं । व॒वृ॒त्यां ॥ ४ ॥

अस्याः पूर्वोऽर्ध्वं इंद्रसुतिरपरोऽर्यमणः सुतिः । हे शूर विक्रांतेंद्र ते तव प्रिया प्रियी सुरथा सुष्टुरंहणी धायू धारकावितैतौ हरी त्वदीयावश्चौ यो जनो गिरा सुतिरूपया वाचा युनजत् रथे युञ्ज्यात् हे इंद्र त्वमस्य यागमायाहीति शेषः । योऽर्यमा रिऽरिऽक्षतो हिंसितुमिच्छतः शत्रोः संबन्धिनं मन्युं कोपं प्रमिनाति प्रकर्षेण हिंसति सुक्रतुं शोभनकर्माणमर्यमणमा ववृत्यां । सुत्यावर्तयामि ॥

य॒जंते॑ अस्य॒ सख्यं॑ व॒यश्च॑ नम॒स्विनः॑ स्व॒ ऋ॒तस्य॑ धाम॒न् ।
वि॒ पृ॒क्षो॑ बा॒बधे॑ नृ॒भिः स्त॒वान् इ॒दं नमो॑ रु॒द्राय॑ प्रे॒ष्ठं ॥ ५ ॥
य॒जंते॑ । अ॒स्य॒ । स॒ख्यं॑ । व॒यः । च॒ । न॒म॒स्विनः॑ । स्वे । ऋ॒तस्य॑ । धाम॒न् ।
वि॒ । पृ॒क्षः॑ । बा॒ब॒धे॑ । नृ॒ऽभिः॑ । स्त॒वान् । इ॒दं । नमः॑ । रु॒द्राय॑ । प्रे॒ष्ठं ॥ ५ ॥

अनया इद्रः स्तूयते । नमस्विनो हविर्षणान्नवंतः स्वे स्वकीय ऋतस्य यज्ञस्य धामन् धामनि स्थाने । स्वकीये यज्ञगृहे स्थिता इत्यर्थः । वयश्च गंतारः कर्माणि कुर्वाणा यजमाना अस्य इद्रस्य सख्यं सखित्वमुद्दिश्य यजते । पूजयंतु । नृभिर्गैतुभिः स्तवानः स्तूयमानो इद्रः पृषोऽहं स्तोतुषु वि बाबधे । विबध्नाति । ददातीत्यर्थः । प्रेष्ठ इद्रस्य प्रियतममिदं नमस्तस्मै इद्राय मया क्रियते ॥ ५ ॥

आ यत्साकं यशसो वावशानाः सरस्वती सप्रथी सिंधुमाता ।

याः सुष्वयंत सुदुघाः सुधारा अभि स्वेन पयसा पीप्यानाः ॥ ६ ॥

आ । यत् । साकं । यशसः । वावशानाः । सरस्वती । सप्रथी । सिंधुऽमाता ।

याः । सुष्वयंत । सुदुघाः । सुधाराः । अभि । स्वेन । पयसा । पीप्यानाः ॥ ६ ॥

यथासां गंगादीनां नदीनां मध्ये सिंधुमातायां मातृभूता सरस्वत्येतदाख्या नदी सप्रथी सप्रमी भवति सुदुघाः कामान्दीग्धुं सुशक्वाः सुधाराः शोभनधारोपिताश्च नद्यः सुष्वयंत सुष्वयंते । गतिकर्मतत् । प्रवहंति । स्वेन स्वकीयेन पयसोदकेनाभि पीप्याना याश्चाभिवर्धयंत्यो यशसोऽन्नवत्यो वावशानाः कामयमाना नद्यः साकं युगपदेवा गच्छंतु ॥ आ इत्युपसर्गस्य योग्यक्रियाध्याहारः ॥

उत त्वे नो मरुतो मंदसाना धियं तोकं च वाजिनोऽवंतु ।

मा नः परि ख्यदक्षरा चरंत्यवीवृधन्युज्यं ते रयिं नः ॥ ७ ॥

उत । त्वे । नः । मरुतः । मंदसानाः । धियं । तोकं । च । वाजिनः । अवंतु ।

मा । नः । परि । ख्यत् । अक्षरा । चरंती । अवीवृधन् । युज्यं । ते । रयिं । नः ॥ ७ ॥

उतापि च मंदसाना मोदमाना वाजिनो वेगवंतस्ये ते मरुतो नोऽस्रदीयं धियं यज्ञाख्यं कर्म तोकं चास्रदीयं पुत्रं चावंतु । रवंतु । अक्षरा व्याप्रा चरंती वाग्देवता च नोऽस्मान् परि त्यक्त्वास्मद्व्यतिरिक्ता-नन्यान्मा ख्यत् । मा द्राचीत् । ते पूर्वोक्ता मरुतो वाक्त्र युज्यं युक्तमपि नोऽस्रदीयं रयिं धनमवी-वृधन् । वर्धयंतु ॥

प्र वो महीमरमतिं कृणुध्वं प्र पूषणं विदथ्यं न वीरं ।

भगं धियोऽवितारं नो अस्याः सातौ वाजं रातिषाचं पुरंधिं ॥ ८ ॥

प्र । वः । महीं । अरमतिं । कृणुध्वं । प्र । पूषणं । विदथ्यं । न । वीरं ।

भगं । धियः । अवितारं । नः । अस्याः । सातौ । वाजं । रातिऽसाचं । पुरंऽधिं ॥ ८ ॥

हे स्तोतारः वो यूयमरमतिमुपरतिरहितां महीं महतीं भूमिं प्र कृणुध्वं । आह्वयत । तथा विदथ्यं यज्ञार्हं वीरं न सर्वेषां प्रेरकं च पूषणमेतन्नामकं देवं प्र कृणुध्वं । तथास्या धियो नोऽस्रदीयस्यास्य कर्मणो ऽवितारं रक्षितारं भगं देवं चाह्वयत । अपि च सातावस्रदीये यज्ञे युवे वा वाजमृभूणामन्यतमं देवमाह्वयत । कीदृशं वाजं । रातिषाचं दानसेवकं पुरंधिं पुराणां धारयितारं ॥

यज्ञपुच्छेऽच्छायं व इति चमसिनः स्वं स्वं चमसमभिमृशेयुः । सूचितं च । अच्छायं वो मरुतः श्लोक एत्वित्येतयाभिमृशंति । आ० ६. १२. इति ॥

अच्छायं वो मरुतः श्लोक एत्वच्छा विष्णुं निषिक्तपामवोभिः ।

उत प्रजायै गृणते वयो धुर्यं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

अच्छं । अयं । वः । मरुतः । श्लोकः । एतु । अच्छं । विष्णुं । निषिक्तऽपां । अवःऽभिः ।

उत । प्रऽजायै । गृणते । वयः । धुः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

हे मरुतः वो युष्मानयं श्लोकोऽस्रदीयमिदं श्लोचमच्छेत् । अभिगच्छतु । निषिक्तपां निषिक्तस्य गर्भस्य

रषितारं । यद्वा । चमसे निषिक्तानां सोमानां पातारं । अविभिरस्रद्विषयरक्षणीयुक्तं विष्णुं चास्रदीयं स्तोत्रमच्छेत् । उतापि च मरुतो विष्णुश्च गृणते स्तुवते मह्यं प्रजायै पुत्ररूपां प्रजां वयोऽन्नं च धुः । अधुः । दधतु । हे मरुतो हे विष्णो यूयं स्वस्तिभिरविनाशिनोऽस्मान् सदा सर्वदा पात । रषत ॥ ॥२॥

आ वो वाहिष्ठ इत्यष्टवर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । अनुक्रम्यते च । आ वोऽष्टाविति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

आ वो वाहिष्ठो वहतु स्तवध्वै रथो वाजा ऋभुक्षणो अमृक्तः ।

अभि चिपृष्ठैः सर्वनेषु सोमैर्मदे सुशिप्रा महभिः पृणध्वं ॥ १ ॥

आ । वः । वाहिष्ठः । वहतु । स्तवध्वै । रथः । वाजाः । ऋभुक्षणः । अमृक्तः ।

अभि । चिऽपृष्ठैः । सर्वनेषु । सोमैः । मदे । सुऽशिप्राः । महऽभिः । पृणध्वं ॥ १ ॥

अनेन वृचैनर्भवः सूयंते । ऋभुक्षणो विश्वीर्णस्य तेजसो निवासभूता हे वाजा ऋभवः वाहिष्ठो वोढू-
तमः स्तवध्वै स्तोत्रमहोऽमृक्तः केनाप्यहंसितो युष्मदीयो रथो वो युष्माना वहतु । आ समंतादस्रदीयं
यज्ञं प्रापयतु । हे सुशिप्राः शोभनहनवः यूयं तेन रथेनागत्य सवनेष्वस्रदीययज्ञेषु मदे मदनिमित्ते चिपृष्ठैः
क्षीरदधिसक्तमिश्रैर्महभिर्महद्भिः सोमैरभि पृणध्वं । युष्मदीयं जठरमभिपूरयत । स रथो युष्मानावहत्विति
पूर्वेणान्वयः ॥

यूयं ह रत्नं मघवत्सु धत्थ स्वदृशं ऋभुक्षणो अमृक्तं ।

सं यज्ञेषु स्वधावंतः पिबध्वं वि नो राधांसि मतिभिर्दयध्वं ॥ २ ॥

यूयं । ह । रत्नं । मघवत्सु । धत्थ । स्वऽदृशः । ऋभुक्षणः । अमृक्तं ।

सं । यज्ञेषु । स्वधाऽवंतः । पिबध्वं । वि । नः । राधांसि । मतिऽभिः । दयध्वं ॥ २ ॥

हे ऋभुक्षणो हे ऋभवः स्वदृशः स्वर्गं पश्यंती यूयं ह यूयमेव मघवत्सु हविर्लक्षणात्स्वस्मासु निमि-
त्तेष्वमृक्तमहंसितं । चोरादिभिर्नोपहृतमित्यर्थः । रत्नं रमणीयं धत्थ । धारयथ । तदनंतरं स्वधावंतो
बलवंतस्ते यूयं यज्ञेष्वस्रदीययज्ञेषु सं पिबध्वं । सम्यक् सोमं पिबत । अपि च यूयं मतिभिर्धनहेतुभिर्नोऽस्मभ्यं
राधांसि धनानि वि दयध्वं । विशेषेण दत्त ॥

उवोचिथ हि मघवन्देष्णं महो अर्भस्य वसुनो विभागे ।

उभा ते पूर्णा वसुना गभस्ती न सूनृता नि यमते वसव्या ॥ ३ ॥

उवोचिथ । हि । मघऽवन् । देष्णं । महः । अर्भस्य । वसुनः । विऽभागे ।

उभा । ते । पूर्णा । वसुना । गभस्ती इति । न । सूनृता । नि । यमते । वसव्या ॥ ३ ॥

उवोचिथेत्याद्याः पंचवर्चं इंद्रदेवताकाः । हे मघवन् धनवर्त्रिंद्र त्वं महो महतोऽर्भस्याल्पस्य च वसुनो
धनस्य विभागे परिचरणानुकूले दाननिमित्ते देष्णं धनमुवोचिथ हि । सेवसे खलु ॥ उचतिः सेवाकर्मा ॥
तथा ते त्वदीयावुभोभौ गभस्ती बाह्व वसुना धनेन पूर्णा । संपूर्णा भवतः । ते त्वदीया सूनृता वाग्वसव्या
वसूनि धनानि न नि यमते । न नियच्छति । यद्वा । वसव्या वसुषु धनेषु साधुः सूनृता वाग्धनेन संपूर्णा
त्वदीया बाह्व न नियच्छति । जाल्यं प्रदापयतीत्यर्थः ॥

त्वमिन्द्र स्वयंशा ऋभुक्षा वाजो न साधुरस्तमेष्टुक्षा ।
 वयं नु ते दाश्यांसः स्याम ब्रह्म कृण्वंतो हरिवो वसिष्ठाः ॥ ४ ॥
 त्वं । इंद्र । स्वऽयंशः । ऋभुक्षाः । वाजः । न । साधुः । अस्तं । एषि । ऋक्षा ।
 वयं । नु । ते । दाश्यांसः । स्याम । ब्रह्म । कृण्वंतः । हरिऽवः । वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

हे इंद्र स्वयंशा असाधारणकीर्तिर्ऋभुक्षा ऋभुनिवासक ऋभूणामीश्वरो वा त्वं साधुः साधको वाजो
 नात्रमिव ऋक्षा ऋक्षणः स्तोतुर्ममास्तं गृहमेषि । प्राप्नुहि । न्वय वसिष्ठा एतत्संज्ञका ऋषयो वयं हे हरिवः
 स्वकीयाद्योपेतं त्वं ते त्वदर्थं दाश्यांसो हविर्लक्षणात्तं दत्तवंतो ब्रह्म स्तोत्रं कृण्वंतः कुर्वंतः संतः स्याम । भवेम ॥

सनितासि प्रवतो दाशुषे चिद्याभिर्विवेषो हर्यश्च धीभिः ।
 ववन्मा नु ते युज्याभिरूती कदा न इंद्र राय आ दशस्येः ॥ ५ ॥
 सनिता । असि । प्रऽवतः । दाशुषे । चित् । याभिः । विवेषः । हरिऽश्च । धीभिः ।
 ववन्म । नु । ते । युज्याभिः । ऊती । कदा । नः । इंद्र । रायः । आ । दशस्येः ॥ ५ ॥

हे हर्यश्च हरिनामकाश्चंद्र त्वं याभिर्धीभिरसदीयाभिः स्तुतिभिर्विवेषः व्याप्नोषि स त्वं दाशुषे चिद्धवि-
 र्दत्तवते यजमानायापि प्रवतः प्रवणस्य धनस्य सनितासि । दाता भवसि । अपि च हे इंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं
 कदा कस्मिन्काले रायो धनान्या दशस्येः । प्रयच्छेः । न्वय ते तव युज्याभिर्योग्याभिरूतीभी रक्षाभिर्ववन्म ।
 त्वां संभजेम ॥ ॥ ३ ॥

वासयसीव वेधसस्त्वं नः कदा न इंद्र वचसो बुबोधः ।
 अस्तं तात्या धिया रयिं सुवीरं पृक्षो नो अर्वा न्युहीत वाजी ॥ ६ ॥
 वासयसिऽइव । वेधसः । त्वं । नः । कदा । नः । इंद्र । वचसः । बुबोधिः ।
 अस्तं । तात्या । धिया । रयिं । सुऽवीरं । पृक्षः । नः । अर्वा । नि । उहीत । वाजी ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वं कदा कस्मिन्काले नोऽस्मदीयं वचसो वचोरूपं स्तोत्रं बुबोधः । अवगच्छेः । तथा स त्वं वेधसः
 स्तोतृनस्मान्वासयसीव । इवेदानीमर्थे । इदानीं स्वकीये स्थानेऽवस्थापयसि । किंच वाजी बलवानर्वा वेग-
 वांस्वदीयोऽश्वस्तात्या ॥ तनोतेरिदं रूपं ॥ संततया धियास्मत्प्रेरितया स्तुत्या हेतुभूतया सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं
 रयिं त्वदीयं धनं पृक्षोऽन्नं च नोऽस्मदीयमस्तं गृहं न्युहीत । निवहेत् ॥

अभि यं देवी निःश्रुतिश्चिदीशे नक्षंत इंद्रं शरदः सुपृक्षः ।
 उपं त्रिबन्धुर्जरदष्टिमेत्यस्ववेशं यं कृण्वंत मर्ताः ॥ ७ ॥
 अभि । यं । देवी । निःऽश्रुतिः । चित् । ईशे । नक्षंते । इंद्रं । शरदः । सुऽपृक्षः ।
 उपं । त्रिऽबन्धुः । जरत्ऽअष्टिं । एति । अस्वऽवेशं । यं । कृण्वंत । मर्ताः ॥ ७ ॥

देवी शोतमाना निःश्रुतिश्चिदीशे ॥ कृत्यार्थे केन्द्रत्ययः ॥ ईशितव्यास्वभूता सती यमिन्द्रमभि नक्षते
 व्याप्नोति । सुपृक्षः शोभनान्नीरुपेताः शरदः संवत्सराश्च यमिन्द्रं नक्षते व्याप्नुवन्ति । मर्ता मरणधर्माणः स्तोतारो
 वयं यमिन्द्रमस्ववेशं स्वकीये स्थानेऽनुपविशंतं कृण्वंत कुर्वन्ति । त्रिबन्धुस्त्रयाणां लोकानां बन्धको विधारकः
 स इंद्रो जरदष्टिं जरज्जीर्णमष्टिरशनं यस्य बलस्य हेतुभूतं तद्वलमुपैति । उपगच्छति ॥

आ नो राधांसि सवितः स्तवध्या आ रायो यंतु पर्वतस्य रातौ ।
 सदा नो दिव्यः पायुः सिषक्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥
 आ । नः । राधांसि । सवितरिति । स्तवध्या । आ । रायः । यंतु । पर्वतस्य । रातौ ।
 सदा । नः । दिव्यः । पायुः । सिषक्तु । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरक देव स्वत्सकाशात्सवधौ स्तोतुं योग्यानि राधांसि धनानि नोऽस्मान्ना यंतु ।
 आगच्छंतु । पर्वतस्य । पर्वत इति कश्चिद्दिङ्गस्य सखा । एतत्संज्ञकस्य देवस्य रातौ दाने सति रायो धनान्य-
 स्मान्ना यंतु । पायुः सर्वस्य पालको दिव्यो दिवि भवः स इंद्रः सदा सर्वदा नोऽस्मान् सिषक्तु । रचकत्वेन
 सेवतां । अस्मिन्सूक्ते ये प्रतिपादिता देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः सदा पात । पालयत ॥ ४ ॥

उदु ष्य देव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं सवितुदेवताकं । सप्तम्यष्टम्यौ वाजिदेवताके । भगमुयो
 ऽवस इत्यर्धर्चो भगदेवत्यः सावित्रो वा । तथा चानुक्रमणिका । उदु ष्य सावित्रमंलि वाजिन्यौ भगमिति भागो
 वार्धर्च इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

उदु ष्य देवः सविता ययाम हिरण्ययीममतिं यामशिश्नेत् ।
 नूनं भगो हव्यो मानुषेभिर्वि यो रत्नां पुरुवसुर्दधाति ॥ १ ॥
 उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । ययाम । हिरण्ययीं । अमतिं । यां । अशिश्नेत् ।
 नूनं । भगः । हव्यः । मानुषेभिः । वि । यः । रत्नां । पुरुवसुः । दधाति ॥ १ ॥

सविता सर्वस्य प्रेरकः स्य स देवो हिरण्ययीं सुवर्णमयीं याममतिं । रूपनामैतत् । रूपं । प्रभामित्यर्थः ।
 अशिश्नेत् आश्रयति ताममतिमुद्ययाम । उद्यच्छति । उद्गमयति । उ इति पादपूरणः । नूनमद्य भगो भञ्जनीयो
 यः सविता मानुषेभिर्मनुष्यैः स्तोतृभिर्हव्यो हवनीयः स्तोतव्यो भवति । पुरुवसुर्ब्रह्मधनो यो देवः स्तोतृभ्यो
 रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि वि दधाति करोति । स सविता देवस्ताममतिमुद्ययामिति पूर्वेण संबंधः ॥

उदु तिष्ठ सवितः श्रुध्युस्य हिरण्यपाणे प्रभृतावृतस्य ।
 व्युर्वी पृथ्वीममतिं सृजान आ नृभ्यो मर्तभोजनं सुवानः ॥ २ ॥
 उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सवितरिति । श्रुधि । अस्य । हिरण्यपाणे । प्रभृतावृतस्य ।
 वि । उर्वी । पृथ्वीं । अमतिं । सृजानः । आ । नृभ्यः । मर्तभोजनं । सुवानः ॥ २ ॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरयितृदेव त्वमुत्तिष्ठ । ऊर्ध्वं गच्छ । ततो हे हिरण्यपाणे हे सुवर्णहस्त त्वमस्मद्भीष्मि-
 तप्रदानायतस्य यज्ञस्य प्रभृती प्रणयनेऽस्यास्मदीयमिदं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । उ इति पूरणः । कीदृशस्त्वं ।
 उर्वी विस्तीर्णा पृथ्वीं प्रथिताममतिं रूपं प्रभां वि सृजानो विद्वज्जन्तुभ्यो नेतुभ्यः स्तोतृभ्यो मर्तभोजनं मनु-
 याणां भोगयोग्यं धनमा सुवानः प्रेरयन् । एवंभूतस्त्वमिदं स्तोत्रं शृण्विति संबंधः ॥

अपि घृतः सविता देवो अस्तु यमा चिद्विश्वे वसवो गृणंति ।
 स नः स्तोमानमस्य चनो धाद्विश्वेभिः पातु पायुभिर्नि सूरीन् ॥ ३ ॥
 अपि । स्तुतः । सविता । देवः । अस्तु । यं । आ । चित् । विश्वे । वसवः । गृणंति ।
 सः । नः । स्तोमान् । नमस्यः । चनः । धात् । विश्वेभिः । पातु । पायुभिः । नि । सूरीन् ॥ ३ ॥

अपि च सविता देवोऽस्माभिः सुतोऽस्तु । अस्मदीयाः सुतोः शृणोस्वित्यर्थः । विश्वे वसवश्चित् सर्वे देवा अपि यं सवितारमा गृणन्ति अभिष्टुवंति नमस्यः सर्वैर्नमस्करणीयः स देवः सोमाज्ञोऽस्मदीयानि सोचाणि चनोऽन्नं धात् । दधातु । अन्नफलानि करोतु । विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैः पायुभिः पालनैः सूरौन् सोतृणस्मान्नि पातु । नितरां पालयतु ॥

अभि यं देव्यदितिर्गृणाति सवं देवस्य सवितुर्जुषाणा ।

अभि सम्राजो वरुणो गृणन्त्यभि मित्रासो अर्यमा सजोषाः ॥ ४ ॥

अभि । यं । देवी । अदितिः । गृणाति । सवं । देवस्य । सवितुः । जुषाणा ।

अभि । संऽराजः । वरुणः । गृणन्ति । अभि । मित्रासः । अर्यमा । सऽजोषाः ॥ ४ ॥

देवी द्योतमानादितिरदीना देवमाता यं सवितारमभि गृणाति अभिष्टीति । कीदृशी । सवितुर्देवस्त्वैव सवं प्रसवमनुष्ठां जुषाणा सेवमाना । सम्राजः सम्यग्राजमाना वरुणः । उपलक्षणमेतत् । वरुणादयो देवा यं सवितारमभि गृणन्ति अभिष्टुवंति । मित्रासो मित्रादयश्च सजोषाः समानप्रीतिरयमेतत्संज्ञको देवश्च यमभि-गृणन्ति । स नः सोमांश्चनो धादिति पूर्वयर्चा संबन्धः ॥

अभि ये मिथो वनुषः सपन्ते रातिं दिवो रातिषाचः पृथिव्याः ।

अहिर्बुध्न्य उत नः शृणोतु वरुच्येकधेनुभिर्नि पातु ॥ ५ ॥

अभि । ये । मिथः । वनुषः । सपन्ते । रातिं । दिवः । रातिऽसाचः । पृथिव्याः ।

अहिः । बुध्न्यः । उत । नः । शृणोतु । वरुची । एकधेनुऽभिः । नि । पातु ॥ ५ ॥

रातिषाचो दानसेविनो वनुषः संभक्तारो ये यजमाना मिथः परस्परं संहता भूत्वा सवितारमभिलक्ष्य सपन्ते परिचरन्ति । कीदृशं । दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूमेश्च रातिं मित्रभूतं । उतापि चाहिर्बुध्न्यः । बुध्न्येऽतरिचि भवो बुध्न्यः । एतीत्यहिः । एतत्पदद्वयामिधो मध्यमस्थानोऽपिरहिर्बुध्न्य इत्युच्यते । सवितुर्मित्रभूतः सोऽपि तेषां नोऽस्माकं सवितुर्विषयं सोचं शृणोतु । तथा वरुची वाग्देवी च सवितुसहिता सत्येकधेनुभिर्मृग्याभिर्गो-भिर्नि पातु । नितरामस्मान्पालयतु ॥

अनु तन्नो जास्पतिर्मसीष्ट रत्नं देवस्य सवितुरियानः ।

भगमुयोऽवसे जोहवीति भगमनुयो अथ याति रत्नं ॥ ६ ॥

अनु । तत् । नः । जाःपतिः । मसीष्ट । रत्नं । देवस्य । सवितुः । इयानः ।

भगं । उयः । अवसे । जोहवीति । भगं । अनुयः । अथ । याति । रत्नं ॥ ६ ॥

इयानोऽस्माभिर्याच्यमानो जास्पतिः प्रजानां पालकः सविता देवः सवितुर्देवस्य स्वस्य संबन्धि रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं नोऽस्माकमनु मसीष्ट । अनुमन्यतां । उय श्रीजस्वी सोता भगं भजनीयं सवितारं भगसंज्ञकं देवं वावसे नोऽस्माकं रचनाय जोहवीति । भृशं ह्रयति । अधापि चानुयोऽसमर्थः सोता भगमे-तत्संज्ञकं सवितारं वा रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं याति । याचते ॥

वैश्वदेवे पर्वणि वाजिनस्य हविषः शं नो भवंत्वित्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । शं नो भवंतु वाजिनो हवेषु वाजेवाजेऽवत वाजिनो न इत्यूर्ध्वंशु रनवानं याज्यां । आ० २. १६. इति ॥

शं नो भवंतु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।

जंभयंतोऽहिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः ॥ ७ ॥

शं । नः । भवन्तु । वाजिनः । हवेषु । देवऽताता । मितऽद्रवः । सुऽअर्काः ।
जंभयंतः । अहिं । वृकं । रक्षांसि । सनेमि । अस्मत् । युयवन् । अमीवाः ॥ ७ ॥

देवताता देवताती यज्ञे हवेष्वसदीयेषु स्तोत्रेषु मितद्रवो मितद्रवणा मितमार्गाः स्वर्काः शोभनाम्ना वाजिन एतदभिधायका देवा नोऽस्माकं शं सुखाय भवन्तु । अपि चाहिमागल्य हंतारं वृकं वसूनामादातारं । चोरमिति शेषः । रक्षांसि च जंभयंतो हिंसंतो वाजिनो देवाः सनेमि । पुराणनामैतत् । पुरातना अमीवा रोगान्मदसक्तो युयवन् । पृथक्कुर्वन्तु ॥

वाजेवाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।
अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥ ८ ॥
वाजेऽवाजे । अवत । वाजिनः । नः । धनेषु । विप्राः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।
अस्य । मध्वः । पिबत । मादयध्वं । तृप्ताः । यात । पथिऽभिः । देवऽयानैः ॥ ८ ॥

हे वाजिन एतन्नामका देवा विप्रा भेधाविनोऽमृता अमरणधर्माण ऋतज्ञाः सत्यं जानंतः एवंभूताः संतो यूयं वाजे वाजे सर्वेषु युज्ञेषु नोऽस्मान्धनेषु धननिमित्तेष्ववत । पालयत । ततो यूयमस्य मध्वो मधुरोपेतमिमं सोमं पिबत । सोमपानानंतरं मादयध्वं । यूयं तृप्ता भवत । ततस्तृप्ता यूयं देवयानैर्देवगमनसाधनैः पथि-भिर्मार्गैर्यात । गच्छत ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वो अपिरिति सप्तर्षे षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । ऊर्ध्वः सप्त वैश्वदेवं त्वित्यनुक्रमणिका ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त ऊर्ध्वो अपिरिति वैश्वदेवसूचः । सूचितं च । ऊर्ध्वो अपिः सुमतिं वस्वो अश्रेदुत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगं । आ० ८. १०. । इति ॥

ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेत्प्रतीची जूर्णिर्देवतातिमेति ।
भेजाते अद्री रथ्येव पंथामृतं होता न इषितो यजाति ॥ ९ ॥
ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमतिं । वस्वः । अश्रेत् । प्रतीची । जूर्णिः । देवऽतातिं । एति ।
भेजाते इति । अद्री इति । रथ्याऽइव । पंथां । ऋतं । होता । नः । इषितः । यजाति ॥ ९ ॥

अग्निरंगनादिगुणविशिष्ट ऊर्ध्व उन्नमनः सन् वस्वो वासकस्य स्तोतुः सुमतिमसदीयां शोभनां स्तुतिमश्रेत् । श्रयतु । सेवतां । प्रतीच्यभिमुखी जूर्णिः सर्वासां प्रजानां जरथिञ्च्युषोदेवता देवतातिं यज्ञमेति । गच्छति । अद्री आद्रियंती अद्वावंती पत्नीयजमाना पंथां पंथानं यज्ञमार्गं रथ्येव रथिनाविव भेजाते । सेवेति । तथे-पितः संप्रेषितो नोऽसदीयो होता ऋतं यज्ञं यजाति । यजतु । करोत्वित्यर्थः ॥

प्र वावृजे सुप्रया बर्हिरेषामा विशपतीव बीरिटे इयाते ।
विशामक्तोरुषसः पूर्वहूतौ वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ॥ १० ॥
प्र । ववृजे । सुऽप्रयाः । बर्हिः । एषां । आ । विशपती इवेति विशपती इव । बीरिटे ।
इयाते इति ।

विशां । अक्तोः । उषसः । पूर्वऽहूतौ । वायुः । पूषा । स्वस्तये । नियुत्वान् ॥ १० ॥

एषां यजमानानां संबन्धि सुप्रयाः शोभनान्नेन युक्तं बर्हिः कुशमयं प्र ववृजे । प्रवृष्यते । आसायत इत्यर्थः । विशपतीव । इवेतीदानीमर्थे । इदानीमसदीयानां प्रजानां पालकौ नियुत्वान् । नियुच्छेन्न वडवा उच्यंते ।

तद्वात्वायुः पूषा च विश्वां प्रजानां स्वस्तये वैमायाक्तो रात्रिः संबन्धिन्या उषसः सकाशात्पूर्वहृती पूर्वस्मिन्नाङ्गानि सति बीरिटेऽन्तरिक्षे एयाति । आगच्छतां । यद्वा । विरपतीवित्युपमा । विश्वां मनुष्याणां बीरिटे गणे विरपतीषु राजानौ यथागच्छतां तद्वत् । अस्मिन्त्ये विश्वामित्युभयत्र संबध्यते ॥

ज्मया अत्र वसवो रंत देवा उरावन्तरिक्षे मर्जयंत शुभाः ।

अर्वाक्पथ उरुजयः कृणुध्वं श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य ॥३॥

ज्मयाः । अत्र । वसवः । रंत । देवाः । उरौ । अन्तरिक्षे । मर्जयंत । शुभाः ।

अर्वाक् । पथः । उरुऽजयः । कृणुध्वं । श्रोतं । दूतस्य । जग्मुषः । नः । अस्य ॥३॥

वसवो वसुसंज्ञका देवा अत्रास्मिन्त्ये ज्मयाः पृथिव्यां भवा रंत । रमयतां । उरौ विस्तीर्णोऽन्तरिक्षे स्थिताः शुभा दीप्यमाना मरुतश्च मर्जयंत । परिचर्यन्ति । हे उरुजयः प्रभूतगमना वसवो मरुतश्च यूयं पथो युष्मदीयान्कार्गानर्वागस्मद्भिमुखं यथा भवति तथा कृणुध्वं । कुरुत । अपि च यूयं जग्मुषो युष्मान्मति गत-वतो नोऽस्मदीयस्यास्व दूतस्यापेराङ्गानं श्रोत । शृणुत । अपिहिं यजमानानां दूतः सन्देवानाङ्गयतीत्यर्थः ॥

ते हि यज्ञेषु यज्ञियांस जमाः सधस्यं विश्वे अभि संति देवाः ।

ताँ अध्वर उशतो यस्यमे श्रुष्टी भगं नासत्या पुरंधिं ॥४॥

ते । हि । यज्ञेषु । यज्ञियांसः । जमाः । सधऽस्यं । विश्वे । अभि । संति । देवाः ।

तान् । अध्वरे । उशतः । यज्ञि । अग्ने । श्रुष्टी । भगं । नासत्या । पुरंऽधिं ॥४॥

यज्ञेषु यागेषु ते हि ते खलु प्रसिद्धा यज्ञियांसो यज्ञार्हा जमा रक्षका विश्वे सर्वे देवाः सधस्यं सहस्य-नमभि संति । अभिभवन्ति । आक्रामन्ति । हे अपि अध्वरेऽस्मदीये यज्ञ उशतः कामयमानांस्तान्देवान्यच्चि । यज । तथा श्रुष्टी । चिप्रनामेतत् । चिप्रं भगमेतत्संज्ञकं देवं नासत्या नासत्यावश्विनी च पुरंधिं पुरुणां ध्या-तारमिंद्रं च यज ॥

आग्ने गिरो दिव आ पृथिव्या मिचं वह वरुणमिंद्रमग्निं ।

आर्यमणमदितिं विष्णुमेषां सरस्वती मरुतो मादयंतां ॥५॥

आ । अग्ने । गिरः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मिचं । वह । वरुणं । इंद्रं । अग्निं ।

आ । अर्यमणं । अदितिं । विष्णुं । एषां । सरस्वती । मरुतः । मादयंतां ॥५॥

हे अग्ने त्वं दिवो बुल्लोकात्सकाशान्निरो गरणीयान् सुत्यान्देवानस्मदीयं यज्ञं प्रत्या वह । आङ्गानं कुरु । पृथिव्या अन्तरिक्षाच्चा वह । कान्देवानिति तदुच्यते । मित्रमेतत्संज्ञकं वरुणं इंद्रं च देवेषु देवतास्वरूपेणाव-स्थितं चाग्निमर्यमणमेतत्संज्ञकमदितिमदीनां पृथिवीं च विष्णुं च । एवंभूतान्देवानेषामस्माकं यजमानानाम-र्थाया वह । सरस्वती वाग्देवता च मरुतश्च मादयंतां । अस्मदीयैः स्तोत्रैर्हविर्भिश्च माबंतु ॥

रुरे ह्व्यं मतिभिर्यज्ञियानां नक्षत्कामं मर्त्यानामसिन्वन् ।

धाता रयिमविदस्यं सदासां सक्षीमहि युज्येभिर्नु देवैः ॥६॥

रुरे । ह्व्यं । मतिऽभिः । यज्ञियानां । नक्षत् । कामं । मर्त्यानां । असिन्वन् ।

धातं । रयिं । अविऽदस्यं । सदाऽसां । सक्षीमहि । युज्येभिः । नु । देवैः ॥६॥

यज्ञियानां । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । यज्ञार्हेभ्यो देवेभ्यो मतिभिरस्यदीयाभिः स्तुतिभिः सह हव्यं हवी ररे । अस्माभिर्दीयते । मर्त्यानां मनुष्याणामस्माकं काममभिलाषमस्वित्तप्रतिबध्नन्नपिर्नेचत् । अस्मदीयं यज्ञं व्या-
प्तोतु । हे देवाः यूयमविदस्वमनुष्यपक्षणीयं सदासां सर्वदा संभजनीयं रयिं धनं धात । अस्मभ्यं दत्त । न्वद्य
वयं युज्येभिः सहायभूतैरिह यज्ञे समागतेर्देवैः सखीमहि । यद्वा । न्वित्युपमायै । युज्येभिर्मुं बंधुभिरिव
देवैः सखीमहि ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्के यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू। रोदसी। इति। अभिस्तुते। इत्यभिःस्तुते। वसिष्ठैः। ऋतः। स्वानः। वरुणः। मित्रः। अग्निः।

यच्छंतु। चंद्राः। उपः। मं। नः। अर्के। यूयं। पात। स्वस्तिभिः। सदा। नः। ॥ ७ ॥

न्वद्य रोदसी यावापृथिव्यौ वसिष्ठैरस्माभिः । पूजार्थं बह्ववचनं । अभिष्टुते अभितः सर्वतः स्तुते अभूतां ।
तथा ऋतावानोऽस्माभिः क्रियमाणैर्यज्ञैरुपेता वरुणो मित्रोऽपिष्टैर्वभूता देवा अस्माभिरभिष्टुता आसन् ।
चंद्रा आह्लादका देवा नोऽस्मभ्यमर्कमर्चनीयमन्नमुपमं सर्वोत्कृष्टं यच्छंतु । ददतु । सूक्ते प्रतिपादिता ये
देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिरविनाशैः सदा सर्वदा पात । पालयत ॥ ॥ ६ ॥

ओ शुष्टिरिति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं त्रैष्टुदेवं । ओ शुष्टिरित्यनुक्रांतं ॥ विनियोगो खैगिकः ॥

ओ शुष्टिर्विदथ्याऽ समेतु प्रति स्तोमं दधीमहि तुराणां ।

यद्द्य देवः सविता सुवाति स्यामास्य रत्निनो विभागे ॥ १ ॥

ओ इति । शुष्टिः । विदथ्या । सं । एतु । प्रति । स्तोमं । दधीमहि । तुराणां ।

यत् । अद्य । देवः । सविता । सुवाति । स्याम । अस्य । रत्निनः । विभागे ॥ १ ॥

हे देवाः विदथ्या विदथेन त्वदीयेन चित्तेन संपाद्या शुष्टिः सुखमस्मानो आ समेतु । आगच्छतु । अथवा
शुष्टिर्वेगवती विदथ्या विदथे यज्ञे क्रियमाणास्यदीया स्तुतिर्गुप्मानागच्छतु । वयं तुराणां वेगवतां देवानां
स्तोमं स्तोत्रं प्रति दधीमहि । कुर्वीमहि । अथेदानीं सविता देवो यद्द्वनं सुवाति अस्मभ्यं प्रेरयेत् रत्निनो
रमणीयधनवतोऽस्य सवितुस्तस्य धनस्य विभागे दाने स्याम । वयं भवेम ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो रोदसी च द्युभक्तमिन्द्रो अर्यमा ददातु ।

दिदेष्टु देव्यदिती रेक्णो वायुश्च यन्नियुवैते भगश्च ॥ २ ॥

मित्रः । तत् । नः । वरुणः । रोदसी इति । च । द्युः । भक्तं । इंद्रः । अर्यमा । ददातु ।

दिदेष्टु । देवी । अदितिः । रेक्णः । वायुः । च । यत् । नियुवैते इति निः । युवैते । भगः । च ॥ २ ॥

मित्रो देवो नोऽस्मभ्यं तत्प्रसिद्धं धनं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वरुणो ददातु । रोदसी च यावापृथिव्यौ
च दत्तां । तथेन्द्रो द्युभक्तं द्युभिर्द्योतमानैः स्तोत्रैः सेवितं तद्वनं ददातु । अर्यमा च ददातु । तथादितिर्देवी
रेक्णो धनं दिदेष्टु । तद्वनमस्मभ्यं दिशतु । वायुश्च भगसोभौ देवौ यद्द्वनं नियुवैते अस्मान्नितरां योजयेतां
तद्वनमिति पूर्वेण संबन्धः ॥

सेदुग्रो अस्तु मरुतः स शुष्मी यं मर्त्यं पृषदश्चा अवाथ ।

उतेमग्निः सरस्वती जुनन्ति न तस्य रायः पर्येतास्ति ॥ ३ ॥

सः। इत्। उयः। अस्तु। मरुतः। सः। शुष्मी। यं। मर्त्यं। पृषत्ऽअश्याः। अवाथ।
उत। ई। अग्निः। सरस्वती। जुनन्ति। न। तस्य। रायः। परिऽएता। अस्ति ॥३॥

हे पृषदश्याः। पृषच्छन्देन केचिन्मृगविशेषा उच्यन्ते। त एवाश्या वाहा शेषां ते। एवंभूता हे मरुतो
रुद्रपुत्रा देवाः यूयं मर्त्यं मरणधर्माणं यं यजमानमवाथ पालयेत सेत्स एव यजमान उयोऽस्तु। श्रीजस्वी
भवतु। तथा स शुष्मी बलवान् भवतु। तथोतापि चाभिरंगनादिगुणयुक्ता देवः सरस्वती वाग्देवता
चेत्याद्याः सर्वे देवा ईमेन यजमानं जुनन्ति। प्रवर्तयन्ति। तस्य यजमानस्य संबन्धिना रायो धनस्य कश्चिदपि
पर्येता परिगता नास्ति। नाशक्नो न भवतीत्यर्थः ॥

अयं हि नेता वरुण ऋतस्य मित्रो राजानो अर्यमापो धुः।
सुहवा देव्यदितिरनर्वा ते नो अंहो अति पर्षन्नरिष्टान् ॥४॥
अयं हि नेता वरुणः। ऋतस्य। मित्रः। राजानः। अर्यमा। अपः। धुरिति धुः।
सुऽहवा। देवी। अदितिः। अनर्वा। ते। नः। अंहः। अति। पर्षन्। अरिष्टान् ॥४॥

ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा नेता प्रापयितायं ह्ययं खलु वरुणश्च मित्रश्चार्यमा चैते राजानः समर्था
देवा अपोऽस्मदीयं यज्ञादिलक्षणं कर्म धुः। अधुः। दधति। अनर्वा केनाप्यप्रतिगता देवी व्योतमानादिति-
रदीना देवमाता सुहवा शोभनाङ्गाना भवति। ते वरुणादयो देवा अरिष्टानवाधितान् सतो नोऽस्मान्हो
दुरितमति पर्षन्। अतिपारयन्तु ॥

अस्य देवस्य मीळुषो वया विष्णोरिषस्य प्रभृथे हविर्भिः।
विदे हि रुद्रो रुद्रियं महित्वं यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ॥५॥
अस्य। देवस्य। मीळुषः। वयाः। विष्णोः। एषस्य। प्रऽभृथे। हविःऽभिः।
विदे। हि। रुद्रः। रुद्रियं। महिऽत्वं। यासिष्टं। वर्तिः। अश्विनौ। इराऽवत् ॥५॥

प्रभृथे हविर्भिर्हवीरूपैरिषस्य प्रापणीयस्य मीळुषः कामानां सेक्तुर्विष्णोः सर्वदेवात्मकस्यास्य देवस्य।
विष्णुः सर्वा देवताः। ऐ० ब्रा० १. १. इति श्रुतेः। अन्ये देवा वयाः शाखा इव भवन्ति। रुद्रो देवो रुद्रियं
रुद्रसंबन्धि सुखं महित्वं महत्त्वं च विदे हि। अस्मान्प्रापयति खलु। अपि च हे अश्विनी देवी युवामिरावद्भ-
विलक्षणानयुक्तं वर्तिरस्मदीयं गृहं थासिष्टं। अथासिष्टं। आगच्छतं ॥

मात्रं पूषन्नाघृण इरस्यो वरुची यद्रातिषाचश्च रासन्।
मयोभुवो नो अर्वतो नि पांतु वृष्टिं परिज्मा वातो ददातु ॥६॥
मा। अत्रं। पूषन्। आघृणे। इरस्यः। वरुची। यत्। रातिऽसाचः। च। रासन्।
मयःऽभुवः। नः। अर्वतः। नि। पांतु। वृष्टिं। परिऽज्मा। वातः। ददातु ॥६॥

हे आघृणे प्राप्तदीप्ति एवंभूत हे पूषन् देव अत्रास्मिन्दाने मेरस्यः। विघातं मा कृथाः। वरुची सर्वैर्वर-
णीया सरस्वती रातिषाचश्च। रातिर्दानं। तस्य संभक्त्यो देवपत्यस्य यद्वनं रासन् अस्मभ्यं प्रयच्छेयुः। अत्र
मा कृथा इति पूर्वैण संबन्धः। किंच मयोभुवः सुखस्य भावका अर्वतो गच्छन्तो देवा नोऽस्मान्नि पांतु। नितरां
पालयन्तु। परिज्मा परितो गता वातो वायुर्वृष्टिं वृष्टिलक्षणमुदकं ददातु। प्रयच्छत्वस्मभ्यं ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।
 यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्के यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥
 नु।रोदसी इति।अभिस्तुते इत्यभिऽस्तुते।वसिष्ठैः।ऋतऽवानः।वरुणः।मित्रः।अग्निः।
 यच्छंतु।चंद्राः।उपऽमं।नः।अर्के।यूयं।पात।स्वस्तिऽभिः।सदा।नः॥७॥

पूर्वं व्याख्यातियं । अक्षरार्थस्तु । यावापुषिष्वी वरुणादयो देवाश्च वसिष्ठैरस्माभिरभिष्टुता भवन्ति । एवंभूता आह्लादका देवाः सर्वोत्कृष्टमत्तमसम्भं ददतु । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवा यूयं कक्षाणैरस्मात्सर्वदा पालयत ॥ ७ ॥

प्रातरपिमिति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । प्रातर्भागं जगत्याद्या लिंगोक्तदेवतांत्वोषसेति । वसिष्ठ ऋषिः । आद्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । आद्यापीन्द्रादिदेवत्या द्वितीयाद्याः पंच भगदेवत्याः सप्तम्युषो-
 देवत्या । अत्र केचिदाहुः । निविष्टुकामो रोगार्तो भगसूक्तं जपेत्सदा । निवेशं विशति चिप्रं रोगैश्च परिसुच्यते । ऋग्वि० २. २५. इति ॥

प्रातरग्निं प्रातरिंद्रं हवामहे प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना ।
 प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम ॥ १ ॥
 प्रातः । अग्निं । प्रातः । इंद्रं । हवामहे । प्रातः । मित्रावरुणा । प्रातः । अश्विना ।
 प्रातः । भगं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । प्रातरिति । सोमं । उत । रुद्रं । हुवेम ॥ १ ॥

प्रातरुषःकालेऽग्निं देवं हवामहे । वयं स्रोतार आह्वयामः । तथा प्रातःकाल इंद्रं हवामहे । तथा मित्रावरुणा मित्रावरुणावहोरात्राभिमानिनी देवी प्रातर्वयं हवामहे । तथाश्विनी देवानां भिषजी प्रातर्वयं हवामहे । तथा प्रातर्भगं देवं पूषणं देवं ब्रह्मणस्पतिं मंत्राभिमानिनमेतत्संज्ञकं आह्वयामः । तथा प्रातः सोम-
 मेतत्संज्ञकं देवसुतापि च रुद्रं देवं च हुवेम । आह्वयामः ॥

प्रातर्जितं भगमुयं हुवेम वयं पुत्रमदितेर्यां विधर्ता ।
 आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चिद्राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याहं ॥ २ ॥
 प्रातःऽजितं । भगं । उयं । हुवेम । वयं । पुत्रं । अदितेः । यः । विऽधर्ता ।
 आध्रः । चित् । यं । मन्यमानः । तुरः । चित् । राजा । चित् । यं । भगं । भक्षि । इति । आहं ॥ २ ॥

यो भगो देवो विधर्ता विश्वस्य जगतो धारको जितं जयशीलमुयमुन्नूणमदितेः पुत्रं भगं देवं प्रातःकाल एव वयं हुवेम । आह्वयामः । आध्रश्चिद्राद्रोऽपि स्रोता यं भगं देवं मन्यमानः सुवन् भगं भजनीयं धनं भक्षि भज विभज मह्यं देहीत्याह ब्रवीति । तुरश्चित् । तुरतिर्गतिकर्मा । प्राप्नोऽपि राजा चित् समर्थोऽपि जनो यं भगं देवं भजनीयं धनं मह्यं भक्षि देहीत्याह । तं भगं प्रातरैव वयं हुवेमेति संबंधः ॥

भग प्रणेतर्भग सत्यराधो भगेमां धियमुदवा ददन्नः ।
 भग प्र णो जनय गोभिरश्वैर्भग प्र नृभिर्नृवंतः स्याम ॥ ३ ॥
 भगं । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । भगं । सत्यऽराधः । भगं । इमां । धियं । उत । अवा । ददत् । नः ।
 भगं । प्र । नः । जनय । गोभिः । अश्वैः । भगं । प्र । नृऽभिः । नृऽवंतः । स्याम ॥ ३ ॥

हे भग देव त्वं प्रणेता प्रकर्षेण नेतासि । तादृश प्रणेतेहै भग त्वं सत्वरधः सत्वधनोऽसि । तादृश सत्वरधो हे भग त्वं नोऽस्मभ्यं ददत् कामान्प्रयच्छन्निमामसदीयां धियं स्तुतिमुदव । उद्वृष । सफलयुक्तां कुरु । हे भग त्वं गोभिरश्वैश्च नोऽस्मान् प्र जनय । प्रोद्भूतान् कुरु । हे भग त्वत्प्रसादाद्वयं नृभिर्नैतृभिः पुत्रादिभिर्भुवन्तो मनुष्यवन्तः प्र स्याम । प्रभवेम ॥

उ॒ते॒दा॒नीं॑ भ॒ग॒वंतः॑ स्या॒मो॒त प्र॑पि॒त्व उ॒त म॒ध्ये अ॒ह्नां॑ ।

उ॒तो॒दि॒ता म॒घव॑न्सूर्य॒स्य व॒यं दे॒वानां॑ सु॒म॒तौ स्या॑म ॥ ४ ॥

उ॒त । इ॒दा॒नीं॑ । भ॒ग॒ऽवंतः॑ । स्या॒म । उ॒त । प्र॑ऽपि॒त्वे । उ॒त । म॒ध्ये । अ॒ह्नां॑ ।

उ॒त । उ॒त्ऽइ॒ता । म॒घ॒ऽव॒न् । सू॒र्य॒स्य । व॒यं । दे॒वानां॑ । सु॒ऽम॒तौ । स्या॒म ॥ ४ ॥

उतापि चेदानीं वयं भगवंतः स्याम । हे भग भगेन त्वया स्वामिना युक्ता भवेम । यद्वा । भगवंतो धनवंतः स्याम । उतापि च प्रपित्वेऽह्नां प्राप्तिं पूर्वाह्निं भगवंतः स्याम । उतापि चाह्नां दिवसानां मध्ये मध्याह्ने भगवंतः स्याम । उतापि च हे मघवन्धनवन्भग देव सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्य देवस्त्रोदितोदितापुदये सति वयं त्वदनुग्रहाद्दिवानामिन्द्रादीनां सुमतावनुग्रहबुद्धी स्याम । भवेम ॥

भ॒ग ए॒व भ॒ग॒वाँ अ॒स्तु दे॒वास्ते॒न व॒यं भ॒ग॒वंतः॑ स्या॒म ।

तं त्वा॑ भ॒ग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॒हवी॑ति॒ स नो॑ भ॒ग॒ पुर॑ए॒ता भ॒वे॒ह ॥ ५ ॥

भ॒गः । ए॒व । भ॒ग॒ऽवा॒न् । अ॒स्तु । दे॒वाः । ते॒न । व॒यं । भ॒ग॒ऽवंतः॑ । स्या॒म ।

तं । त्वा॑ । भ॒ग॒ । सर्वः॑ । इ॒त् । जो॒हवी॑ति॒ । सः । नः॑ । भ॒ग॒ । पुरः॑ऽए॒ता । भ॒व॒ । इ॒ह ॥ ५ ॥

हे देवाः भगो देव एव भगवान् धनवानस्तु । तेन भगेन देवेन धनेन वा वयं भगवंतः स्याम । धनवंतो भवेम । हे भग तं प्रसिद्धं त्वा त्वां सर्वं इत्सर्व एव जनो जोहवीति । भृशं पुनःपुनर्वाङ्मयति । हे भग देव स त्वमिहास्मिन्धन्ने नोऽस्माकं पुरएता पुरोगता भव ॥

स॒म॒ध्व॒रायो॑षसो॒ नम॑न्त॒ दधि॑क्रा॒वे॒व श्रु॑च॒ये प॒दाय॑ ।

अ॒र्वा॒ची॒नं॑ व॒सु॒वि॒दं॒ भ॒गं नो॑ रथ॒मि॒वाश्र॑वा॒ वा॒जिन॑ आ॒ व॒हन्तु॑ ॥ ६ ॥

सं । अ॒ध्व॒राय॑ । उ॒षसः॑ । न॒म॑न्त॒ । द॒धि॒क्रा॒वाऽइ॒व । श्रु॑च॒ये । प॒दाय॑ ।

अ॒र्वा॒ची॒नं॑ । व॒सु॒ऽवि॒दं॑ । भ॒गं । नः॑ । रथं॑ऽइ॒व । अ॒श्र॒वाः । वा॒जिनः॑ । आ॒ । व॒हन्तु॑ ॥ ६ ॥

श्रुचये शुद्धाय गमनयोग्याय पदाय स्थानाय दधिक्रावेवाश्रो यथा तथोषस उषोदेवता अध्वरायासदीयाय यागाय सं नमन्त । संगच्छन्तु । वाजिनो वेगवंतोऽश्वा रथमिव रथं यथा तथोषसोऽर्वाचीनमसदभिसुखं वसुविदं धनस्य प्रापकं भगं देवं नोऽस्मान्प्रत्या वहन्तु । आनयन्तु ॥

अ॒श्र॒वा॒वती॒र्गो॑म॒तीर्न॑ उ॒षा॒सो वी॒र॒वतीः॑ स॒दमु॑च्छन्तु॒ भ॒द्राः ।

घृ॒तं दु॒हा॒ना वि॒श्वतः॑ प्र॒पी॒ता यू॒यं पा॑त॒ स्व॒स्ति॒भिः स॒दा नः॑ ॥ ७ ॥

अ॒श्र॒व॒ऽवतीः॑ । गो॒ऽम॒तीः॑ । नः॑ । उ॒षसः॑ । वी॒र॒ऽवतीः॑ । स॒दा । उ॒च्छन्तु॑ । भ॒द्राः ।

घृ॒तं । दु॒हा॒नाः । वि॒श्वतः॑ । प्र॒ऽपी॒ताः । यू॒यं । पा॑त॒ । स्व॒स्ति॒ऽभिः॑ । स॒दा । नः॑ ॥ ७ ॥

भद्रा भजनीया उषस उषोदेवता अश्रवावतीरश्ववत्योऽश्वसहिताः सत्यो गोमतीर्गोमत्वश्च वीरवतीर्वी-

रवत्यः पुत्रादिजन्तोपिताश्च भवन्त्यो नोऽस्मभ्यं सदं सर्वदोच्छंतु । शुक्लंतु । नैशं तमो विवासयंतु । कीदृशः । घृतमुदकं दुहानाः सिंचन्त्यो विश्वतः सर्वैर्गुणैः प्रपीताः प्रवृत्ताः । एवंभूता उषसस्तम उच्छंतु । अस्मिन् सूक्ते प्रतिपादिता हे सर्वे देवाः यूयं नोऽस्मान् सदा सर्वदा स्वस्तिभिः कृष्णाणैः पात । पालयत ॥ ॥ ८ ॥

प्र ब्रह्माण इति षड्रुचं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । अत्रानुक्रांतं । प्र ब्रह्माणः षड्वैश्वदेवं त्विति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ तृतीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र ब्रह्माण इति वैश्वदेवसृचः । सूचितं च । प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नवंत सरस्वतीं देवयंतो हवते । आ० ८. ११. इति ॥

प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नवंत प्र कंदनुर्नभन्यस्य वेतु ।

प्र धेनवं उदप्रुतो नवंत युज्यातामद्री अध्वरस्य पेशः ॥ १ ॥

प्र । ब्रह्माणः । अंगिरसः । नवंत । प्र । कंदनुः । नभन्यस्य । वेतु ।

प्र । धेनवं । उदऽप्रुतः । नवंत । युज्यातां । अद्री इति । अध्वरस्य । पेशः ॥ १ ॥

ब्रह्माणोऽंगिरस एतन्नामका ऋषयः प्र नवंत । सर्वत्र व्याप्तुवंतु । कंदनुः पर्जन्यो नभन्यस्य सोवस्यासदीयं स्तोत्रं प्र वेतु । प्रकर्षणेच्छंतु । धेनवः प्रीणयिञ्चो नय उदप्रुत उदकानि सिंचन्त्यः प्र नवंत । सर्पंतु । अद्री आद्रियंती पत्नीयजमानावध्वरस्य यज्ञस्य पेशो रूपं युज्यातां । योजयतां ॥

सुगस्ते अग्ने सनवित्तो अध्वा युस्त्वा सुते हरितो रोहितश्च ।

ये वा सद्यन्नरूषा वीरवाहो हुवे देवानां जनिमानि सत्तः ॥ २ ॥

सुऽगः । ते । अग्ने । सनऽवित्तः । अध्वा । युस्त्व । सुते । हरितः । रोहितः । च ।

ये । वा । सद्यन् । अरूषाः । वीरऽवाहः । हुवे । देवानां । जनिमानि । सत्तः ॥ २ ॥

हे अग्ने सनवित्तः सनाच्चिरकालादारभ्य लब्धस्ते त्वदीयोऽध्वा मार्गः सुगः सुष्ठु गंतव्यो भवतु । किंच हरितः श्यामवर्णा रोहितश्च लोहितवर्णोश्चेत्युभयविधा ये वा ये च ते त्वदीया अश्वाः सद्यन् सद्यनि यज्ञगृहे वीरवाहो वीरं शूरं त्वां वहंतोऽरूषा आरोचमाना भवति तांश्च त्वं सु युस्त्व । त्वदीये रथे सुष्ठु संयोजय । निसत्तो यज्ञगृहे निषण्णोऽहं होता सन् देवानामिन्द्रादीनां जनिमा जनान् संघाम्भवे । आह्वयामि ॥

समु वो यज्ञं महयन्नमोभिः प्र होता मद्रो रिरिच उपाके ।

यजस्व सु पुर्वणीक देवाना यज्ञियांमरमतिं ववृत्याः ॥ ३ ॥

सं । ऊं इति । वः । यज्ञं । महयन् । नमःऽभिः । प्र । होता । मद्रः । रिरिचे । उपाके ।

यजस्व । सु । पुरुऽअनीक । देवान् । आ । यज्ञियां । अरमतिं । ववृत्याः ॥ ३ ॥

हे देवाः वो युष्माकं यज्ञं नमोभिर्नमस्कारैर्युक्ता इमे स्तोतारो वा यजमाना वा सं महयन् । सम्यक् पूजयति । उ इति पूरकः । मद्रः स्तुतिशील उपाकेऽस्माकं समीपे स्थितोऽस्मदीयो होता प्र रिरिचे । अन्येभ्यो होतृभ्योऽतिरिच्यते । हे यजमान त्वं देवान् सु सुष्ठु यजस्व । हे पुर्वणीक बहतेजस्विन्नपे त्वं यज्ञियां यज्ञार्हा-मरमतिं भूमिमा ववृत्याः । आवर्तय । तथा च निगमांतरे । आ नो महीमरमतिं सजोषाः । ऋ० ५. ४३. ६. इति ॥

यदा वीरस्य रेवतो दुरोणे स्योनशीरतिथिराचिकेतत् ।

सुपीतो अग्निः सुधितो दम आ स विशे दाति वार्यमियत्यै ॥ ४ ॥

हे भग देव त्वं प्रणेता प्रकर्षेण नेतासि । तादृश प्रणेतेहै भग त्वं सत्पराधः सत्पधनोऽसि । तादृश सत्पराधो हे भग त्वं नोऽस्मभ्यं ददत् कामान्प्रयच्छन्निमामस्मदीयां धियं स्तुतिमुदव । उद्वृष । सफलयुक्तां कुरु । हे भग त्वं गोभिरश्वैश्च नोऽस्मान् प्र जनय । प्रोद्भूतान् कुरु । हे भग स्वल्पसादाद्वयं नृभिर्नैतृभिः पुत्रादिभिर्भुवंतो मनुष्यवंतः प्र स्याम । प्रभवेम ॥

उ॒ते॒दा॒नीं॑ भ॒ग॒वंतः॑ स्या॒मो॒त प्र॑पि॒त्व उ॒त म॒ध्ये अ॒ह्नां॑ ।

उ॒तो॒दि॒ता म॒घव॑न्सूर्य॒स्य व॒यं दे॒वानां॑ सु॒म॒तौ स्या॑म ॥ ४ ॥

उ॒त । इ॒दा॒नीं॑ । भ॒ग॒ऽवंतः॑ । स्या॒म । उ॒त । प्र॑ऽपि॒त्वे । उ॒त । म॒ध्ये । अ॒ह्नां॑ ।

उ॒त । उ॒त्ऽइ॒ता । म॒घ॒ऽव॒न् । सू॒र्य॒स्य । व॒यं । दे॒वानां॑ । सु॒ऽम॒तौ । स्या॒म ॥ ४ ॥

उतापि चेदानीं वयं भगवंतः स्याम । हे भग भगेन त्वया स्वामिना युक्ता भवेम । यद्वा । भगवंतो धनवंतः स्याम । उतापि च प्रपित्वेऽह्नां प्राप्तिं पूर्वाह्निं भगवंतः स्याम । उतापि चाह्नां दिवसानां मध्ये मध्याह्ने भगवंतः स्याम । उतापि च हे मघवन्धनवन्भग देव सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्य देवस्त्रोदितोदितापुदये सति वयं त्वदनुग्रहाद्दिवानामिन्द्रादीनां सुमतावनुग्रहबुद्धीं स्याम । भवेम ॥

भ॒ग ए॒व भ॒ग॒वाँ अ॒स्तु दे॒वास्ते॒न व॒यं भ॒ग॒वंतः॑ स्या॒म ।

तं त्वा॑ भ॒ग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॒हवी॑ति॒ स नो॑ भ॒ग॒ पुर॑ए॒ता भ॒वे॒ह ॥ ५ ॥

भ॒गः । ए॒व । भ॒ग॒ऽवा॒न् । अ॒स्तु । दे॒वाः । ते॒न । व॒यं । भ॒ग॒ऽवंतः॑ । स्या॒म ।

तं । त्वा॑ । भ॒ग॒ । सर्वः॑ । इ॒त् । जो॒हवी॑ति॒ । सः । नः । भ॒ग॒ । पुरः॑ऽए॒ता । भ॒व॒ । इ॒ह ॥ ५ ॥

हे देवाः भगो देव एव भगवान् धनवानस्तु । तेन भगेन देवेन धनेन वा वयं भगवंतः स्याम । धनवंतो भवेम । हे भग तं प्रसिद्धं त्वा त्वां सर्वं इत्सर्व एव जनो जोहवीति । भृशं पुनःपुनर्वाङ्मयति । हे भग देव स त्वमिहास्मिन्धन्ने नोऽस्माकं पुरएता पुरोगता भव ॥

स॒म॒ध्व॒रायो॒षसो॑ न॒मंत॑ दधि॒क्रा॒वे॒व श्रु॑च॒ये प॒दाय॑ ।

अ॒र्वा॒ची॒नं॑ व॒सु॒वि॒दं॑ भ॒गं नो॑ रथ॒मि॒वा॒श्रा वा॒जिन॑ आ॒ व॒हंतु॑ ॥ ६ ॥

सं । अ॒ध्व॒राय॑ । उ॒षसः॑ । न॒मंत॑ । दधि॒क्रा॒वा॒ऽइ॒व । श्रु॑च॒ये । प॒दाय॑ ।

अ॒र्वा॒ची॒नं॑ । व॒सु॒ऽवि॒दं॑ । भ॒गं । नः॑ । रथं॑ऽइ॒व । अ॒श्राः । वा॒जिनः॑ । आ॒ । व॒हंतु॑ ॥ ६ ॥

श्रुचये शुद्धाय गमनयोग्याय पदाय स्थानाय दधिक्रावेवाश्रो यथा तथोषस उपोदेवता अध्वरायास्तदीयाय यागाय सं नमंत । संगच्छंतु । वाजिनो वेगवंतोऽश्रा रथमिव रथं यथा तथोषसोऽर्वाचीनमसदभिसुखं वसुविदं धनस्य प्रापकं भगं देवं नोऽस्मान्प्रत्या वहंतु । आनयंतु ॥

अ॒श्रा॒वती॒र्गो॒मती॑र्न॒ उ॒षा॒सो वी॒र॒वती॑ः स॒दमु॒च्छंतु॑ भ॒द्राः ।

घृ॒तं दु॒हाना॑ वि॒श्वतः॑ प्र॒पी॒ता यू॒यं पा॑त स्व॒स्ति॒भिः सदा॑ नः ॥ ७ ॥

अ॒श्व॑ऽवतीः । गो॑ऽमतीः । नः॑ । उ॒षसः॑ । वी॒र॑ऽवतीः । सदा॑ । उ॒च्छंतु॑ । भ॒द्राः ।

घृ॒तं । दु॒हानाः॑ । वि॒श्वतः॑ । प्र॑ऽपी॒ताः । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्ति॒ऽभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥ ७ ॥

भद्रा भजनीया उपस उपोदेवता अश्रावतीरश्वत्वोऽश्वसहिताः सत्यो गोमतीर्गोमत्वश्च वीरवतीर्वी-

स्तोत्राणि वनिनो न शाखा वृक्षस्य शाखा इव विष्वन्विश्वतो विर्यति विशेषेण गच्छति । ते विप्राः प्रार्चन्ति
पूर्वेण संबन्धः ॥

प्र यज्ञ एतु हेत्वो न सप्रिस्वच्छ्वं समनसो घृताचीः ।

स्तृणीत बर्हिरध्वराय साधूर्धा शोचीषि देवयून्यस्युः ॥ २ ॥

प्र । यज्ञः । एतु । हेत्वः । न । सप्रिः । उत् । यच्छ्वं । सऽमनसः । घृताचीः ।

स्तृणीत । बर्हिः । अध्वराय । साधु । ऊर्धा । शोचीषि । देवयूनि । अस्युः ॥ २ ॥

अयमसदीयो यज्ञः प्रेतु । देवान्प्रति गच्छतु । तत्र दृष्टान्तः । हेत्वो न सप्रिः शीघ्रगाम्यञ्चो यथा तद्वत् ।
हे ऋत्विजः सर्वे यूयं समनसः सदृशमनस्काः संतो घृताचीः सुच उबच्छ्वं । हस्त उबस्य धारयत । तथाध्व-
राय यागं कर्तुं साधु साधकं बर्हिः कुशमयं स्तृणीत । वेदां ह्यादयत । हे अपे देवयूनि देवान्कामयमानानि
त्वदीयानि शोचीष्यचीषूर्ध्वोर्ध्वमुखान्यस्युः । तिष्ठतु ॥

आ पुत्रासो न मातरं विभृचाः सानौ देवासो बर्हिषः सदंतु ।

आ विश्वाचीं विदथ्यामनक्लमे मा नो देवताता मृधस्कः ॥ ३ ॥

आ । पुत्रासः । न । मातरं । विऽभृचाः । सानौ । देवासः । बर्हिषः । सदंतु ।

आ । विश्वाचीं । विदथ्यां । अनक्लु । अमे । मा । नः । देवऽताता । मृधः । करिति कः ॥ ३ ॥

मातरं जननीं विभृचा विशेषेण भर्तव्याः पुत्रासो न पुत्रा इव तद्वदस्माकं भरणीया देवासो देवा बर्हिषः
कुशमयस्य वेद्यामास्तीर्णस्य सानावुन्नते देश आ सदंतु । उपविशंतु । हे अपे विदथ्यां यज्ञयोग्यां त्वदीयां
ज्वालां विश्वाचीं । विश्वं सर्वं हविरंचति गच्छतीति विश्वाची जुहुः । आनक्तु । आ समंतात्सिंचतु । देवताता
देवताता युद्धे नोऽस्माकं मृधो हिंसकान् हे अपे त्वं मा कः । मा कार्षीः । यज्ञवाचको देवतातिशब्दोऽत्र
संयामे वर्तते ॥

ते सीषपंत जोषमा यजत्रा ऋतस्य धाराः सुदुघा दुहानाः ।

ज्येष्ठं वो अद्य मह आ वसूनामा गंतन समनसो यति ष ॥ ४ ॥

ते । सीषपंत । जोषं । आ । यजत्राः । ऋतस्य । धाराः । सुऽदुघाः । दुहानाः ।

ज्येष्ठं । वः । अद्य । महः । आ । वसूनां । आ । गंतन । सऽमनसः । यति । स्थ ॥ ४ ॥

यजत्रा यजनीयास्त इन्द्रादयो देवा ऋतस्वोदकस्य सुदुघाः मुखेन दोगधुं शक्या धारा दुहाना वर्षतो
जोषं पर्याप्तं यथा भवति तथा आ सीषपंत । सपतिः परिचरणार्थः । स्तुतिभिरा समंतात्पर्यचीचरन् । अस्मा-
न्परिचरणं कुर्वतु । स्वीकुर्वन्त्विति यावत् । अद्यास्मिन्दिने हे देवाः वसूनां धनानां मध्ये ज्येष्ठं अष्टं वो युष्मदीयं
महो मंहनीयं धनमा गच्छतु । यूयमपि समनससुख्यमतयः संत आ गंतन । आगच्छत । हे देवाः यूयं ---
आगतनेति संबन्धः ॥

एवा नो अमे विष्वा दशस्य त्वया वयं सहसावन्नास्क्राः ।

राया युजा सधमादो अरिष्टा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एव । नः । अमे । विष्वा । आ । दशस्य । त्वया । वयं । सहसाऽवन् । आस्क्राः ।

राया । युजा । सधऽमादः । अरिष्टाः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे अग्ने एवैवं सुतस्त्वं विष्णु प्रजामु मध्ये नोऽस्मभ्यमा दशस्य । धनमभिप्रयच्छ । हे सहसावम्बलवन्नपे
त्वयास्का अस्मन्ना वयं युजा नित्ययुक्तेन राया धनेन सधमादः सह मायंतोऽरिष्टा अहिंसिता भवेम ।
अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवाः यूयं नोऽस्मान्कव्याणः सर्वदा पालयत ॥ १० ॥

दधिकां व इति पंचचमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं दधिकाख्यदेवताकं । आद्या जगती सा तु दधिकादि-
लिंगोक्तदेवताका शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः । अनुक्रम्यते हि । दधिकां दधिकं जगत्याद्या लिंगोक्तदेवतेति ॥ गतो
विनियोगः ॥

दधिकां वः प्रथममश्विनोषसमग्निं समिद्धं भगमूतये हुवे ।
इंद्रं विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिमादित्यान्यावापृथिवी अपः स्वः ॥१॥
दधिऽक्रां । वः । प्रथमं । अश्विना । उषसं । अग्निं । संऽइद्धं । भगं । ऊतये । हुवे ।
इंद्रं । विष्णुं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । आदित्यान् । द्यावापृथिवी इति । अपः ।
स्वऽरिति स्वः ॥१॥

हे स्तोतारः वो युष्माकमूतये रक्षणाय प्रथमं दधिक्रामश्चाभिमानी देवतां ऊवे । आह्वयामि । ततो
ऽश्विनाश्विदेवानुषसमुषोदेवतां च समिद्धं सम्यग्दीप्रमग्निं च भगमेतदाख्यं देवं चाह्वयामि । इंद्रं विष्णुं पूषणं
च ब्रह्मणस्पतिमादित्यान् द्यावापृथिवी अप उदकदेवताः स्वः सूर्यमित्येतान्देवानाह्वयामि ॥

दधिक्रामु नमसा बोधयंत उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः ।
इळां देवीं बर्हिषि सादयंतोऽश्विना विप्रा सुहवा हुवेम ॥२॥
दधिऽक्रां । ऊं इति । नमसा । बोधयंतः । उत्ऽईराणाः । यज्ञं । उपऽप्रयंतः ।
इळां । देवीं । बर्हिषि । सादयंतः । अश्विना । विप्रा । सुऽहवा । हुवेम ॥२॥

दधिक्रामेतन्नामकमश्वविशेषं देवं नमसा स्तोत्रेण बोधयंतः प्रज्ञापयंत उदीराणाः प्रेरयंतो यज्ञं यागमु-
पप्रयंत उपक्रममाणा वयं बर्हिषीळां हवीरूपां देवीं सादयंत आस्थापयंतः सुहवा शोभनाह्वानौ विप्रा विप्री
मेधाविनावश्विनाश्विनौ देवी ऊवेम । आह्वयाम । उ इति पूरणः ॥

दधिकावाणं बुबुधानो अग्निमुप ब्रुव उषसं सूर्यं गां ।
ब्रधं मँश्चतोर्वरुणस्य बभुं ते विश्वास्महुरिता यावयंतु ॥३॥
दधिऽक्रावाणं । बुबुधानः । अग्निं । उपं । ब्रुवे । उषसं । सूर्यं । गां ।
ब्रधं । मँश्चतोः । वरुणस्य । बभुं । ते । विश्वा । अस्मत् । दुऽऽइता । यवयंतु ॥३॥

दधिकावाणमश्वविशेषं बुबुधानः स्तोत्रेण बोधयन्नहमग्निं देवमुप ब्रुवे । उपस्तौमि । तथा चोषसमुषोदे-
वतां सूर्यं सर्वस्व प्रेरकं देवं गां भूमिं । वाग्देवतां वा । एवंभूतान्देवानहमुपस्तौमि । मँश्चतोः । मन्यमानान्
सुवतो जनांश्चेतयते जानातीति यद्वाभिमन्यमानांश्चातयते नाशयतीति मँश्चतुः । तस्य वरुणस्य ब्रधं महान्तं
बभुं पिंगलवर्णमश्वं तस्यानयनार्थमहमुप ब्रुवे । ते देवा अस्मदस्मत्तो विश्वा विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरि-
तानि पापानि यवयंतु । पृथक्कुर्यंतु ॥

दधिकावा प्रथमो वाज्यर्वाये रथानां भवति प्रजानन् ।
संविदान उषसा सूर्येणादित्येभिर्वसुभिर्गिरोभिः ॥४॥

दधिऽक्रावा । प्रथमः । वाजी । अर्वा । अये । रथानां । भवति । प्रऽजानन् ।
संऽविदानः । उषसा । सूर्येण । आदित्येभिः । वसुऽभिः । अंगिरःऽभिः ॥ ४ ॥

प्रथमः सर्वेषामश्चानां मुखो वाजी शीघ्रगाम्यर्वा गमनशीलो दधिक्रावाश्चरूपो देवः प्रजानन् रथसंयो-
जनीयांसांस्तानश्चानधिष्ठाय ज्ञातव्यानि सम्यग्जानन् रथानामये प्रमुखो भवति । कीदृशोऽश्वः । उषसोषोदे-
वतया सूर्येण सर्वस्य प्रेरकेण देवेनादित्यभिरादित्यश्च वसुभिर्सांगिरोभिर्देवैः सह स्तोत्रैश्चैषिभिश्च संविदानः
सम्यग्जानन् । एकमत्वं प्राप्त इत्यर्थः ॥

आ नो दाधक्राः पथ्यामनक्कृतस्य पंथामन्वेतवा उ ।

शृणोतु नो दैव्यं शर्धो अग्निः शृण्वंतु विश्वे महिषा अमूराः ॥ ५ ॥

आ । नः । दधिऽक्राः । पथ्यां । अनक्कु । ऋतस्य । पंथां । अनुऽएतवै । ऊं इति ।

शृणोतु । नः । दैव्यं । शर्धः । अग्निः । शृण्वंतु । विश्वे । महिषाः । अमूराः ॥ ५ ॥

दधिक्रा अश्वरूपो देव ऋतस्य यज्ञस्य पंथां पंथानं मार्गमन्वेतवा अनुगंतुं प्रवृत्तानां नोऽस्माकं पथ्यां
पदवीमानक्कु । उदकेनासिंचतु । उ इति पूरणः । दैव्यं शर्धो देवसंबंधि बलमीदृयूपोऽपिर्नोऽस्मदीयं हवं
शृणोतु । अमूरा अमूढा महिषा महान्तो विश्वे सर्वे देवा अस्मदीयं हवं शृण्वंतु ॥ ११ ॥

आ देवो यात्विति चतुर्ऋतं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं सवितुदेवताकं त्रैष्टुभं । आ देवश्चतुष्कं सावित्रमि-
त्यनुक्रांतं ॥ बृह्दे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सावित्रनिविद्धानं । सूच्यते हि । चतुर्थेऽहन्या देवो
यातु --- । आ० ८. ८. --- इत्येषा वपानुवाक्या । सूत्रितं च । आ देवो यातु सविता सुरतः स घा नो देवः
सविता सहावा । आ० ३. ७. इति ॥ अश्वमेधेऽनुसवनं तिस्रः सावित्र्य इष्टयः । तत्र द्वितीयस्यामिष्टौ याज्येयं ।
सूत्रितं च । य इमा विश्वा जातान्या देवो यातु । आ० १०. ६. इति ॥

आ देवो यातु सविता सुरत्नोऽंतरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः ।

हस्ते दधानो नर्या पुरूणि निवेशयञ्च प्रसुवञ्च भूम ॥ १ ॥

आ । देवः । यातु । सविता । सुऽरत्नः । अंतरिक्षऽप्राः । वहमानः । अश्वैः ।

हस्ते । दधानः । नर्या । पुरूणि । निऽवेशयन् । च । प्रऽसुवन् । च । भूम ॥ १ ॥

सुरतः शोभनरत्नोपेतोऽंतरिक्षप्राः स्वकीयेन तेजसांतरिक्षस्य पूरयिताश्वैः स्वकीयेर्वाहैर्वहमान उह्यमानः
सविता सर्वस्य प्रेरको देव आ यातु । आगच्छतु । कीदृशः । नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि पुरूणि बहूनि
धनानि हस्ते पाणी दधानो दातुं धारयन् भूम भूतानि निवेशयञ्च रात्रिषु स्वे स्थाने स्थापयञ्च प्रसुवञ्चाहःसु
प्रेरयञ्च । एवंभूतः सविता देव आ यातु ॥

उदस्य बाहू शिथिरा बृहतां हिरण्यया दिवो अंताँ अनष्टां ।

नूनं सो अस्य महिमा पनिष्ट सूरश्चिदस्मा अनु दादपस्यां ॥ २ ॥

उत् । अस्य । बाहू इति । शिथिरा । बृहतां । हिरण्यया । दिवः । अंताँ । अनष्टां ।

नूनं । सः । अस्य । महिमा । पनिष्ट । सूरः । चित् । अस्मै । अनु । दात् । अपस्यां ॥ २ ॥

शिथिरा शिथिली दानार्थं प्रसारिती बृहता बृहती महती हिरण्यया हिरण्ययी सुवर्णमयापस्य

सवितुः संबन्धिनी बाहू हस्ती दिवोऽंतरिक्षस्तातान् पर्यतानुदनष्टां । ऊर्ध्वीं संती व्याप्नुवतां । नूनमयास्त्रिवृ-
ग्भृतस्य सवितुः स तादृशो महिमा महत्त्वं पनिष्ट । अस्माभिः स्तूयते । सूरश्चित्सूर्योऽप्यसौ सवित्रेऽपस्यां
कर्मच्छामनु दातु । अनुददातु ॥

सावित्रे पशौ पुरोडाशस्य हविषोः स घा न इति द्वे अनुवाक्ये । सूत्रं पूर्वमुदाहृतं ॥ आद्यमेधिकीषु
सावित्रेष्टिषु तृतीयस्यामिष्टाविमे एव याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । स घा नो देवः सविता सहावेति द्वे
। आ० १०. ६. इति ॥

स घा नो देवः सविता सहावा साविषद्वसुपतिर्वसूनि ।

विश्रयमाणो अमतिंमुरुचीं मर्तभोजनमधं रासते नः ॥ ३ ॥

सः । घ । नः । देवः । सविता । सहऽवा । आ । साविषत् । वसुऽपतिः । वसूनि ।

विऽश्रयमाणः । अमतिं । उरुचीं । मर्तऽभोजनं । अधं । रासते । नः ॥ ३ ॥

सहावा । तेजोऽंतराख्यभिभावुकं तेजो यस्य सः । वसुपतिर्धनानां पालकः स सविता देवो नोऽस्मभ्यं
वसूनि धनान्या साविषत् । आ समंतात्प्रेरयति । धेति पूरणः । स सविता देव उरुचीं विस्तीर्णगमनाममतिं
रूपं । दीप्तिमित्यर्थः । विश्रयमाणो निषेवमाणः सन्नधाधुना नोऽस्मभ्यं मर्तभोजनं मनुष्याणां भोगयोग्यं धनं
रासते । ददातु ॥

इमा गिरः सवितारं सुजिह्वं पूर्णगभस्तिमीळते सुपाणिं ।

चित्रं वयो बृहदस्मे दधातु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

इमाः । गिरः । सवितारं । सुऽजिह्वं । पूर्णऽगभस्तिं । ईळते । सुऽपाणिं ।

चित्रं । वयः । बृहत् । अस्मे इति । दधातु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

इमा ईदृग्भृता गिरः । गृणन्ति स्तुवन्तीति गिरः स्तोत्र्यः प्रजाः । यदा । इमाः स्तुतिरूपा वाचः । सुजिह्वं
शोभनजिह्वं । शोभनवाचमित्यर्थः । पूर्णगभस्तिं संपूर्णधनहस्तं सवितारं देवमीळते । स्तुवन्ति । स च सविता
चित्रं चायनीयं बृहन्नहद्वयोऽन्नमस्ये अस्मासु दधातु । यदा । अस्मै अस्मभ्यं प्रयच्छतु । हे सवितुप्रमुखा
देवाः यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः सदा सर्वदा पात । पालयत ॥ ॥ १२ ॥

इमा रुद्रायैति चतुर्ध्वं च योदशं सूक्तं वमिष्ठस्वार्धं रुद्रदेवताकं । अथा चिष्टुप शिष्टा जगत्पः । तथा
चानुकमणिका । इमा रीद्रं चिष्टुवंतमिति ॥ शूलगवादिषु रीद्रयज्ञेष्वनेन सूक्तोदीची दिगुपस्थेया । सूत्र्यते
हि । इमा रुद्राय स्थिरधन्वने इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानं । आ० गृ० ४. ९. २१. इति ॥

इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः क्षिप्रेषवे देवाय स्वधावे ।

अषांहाय सहमानाय वेधसे तिग्मायुधाय भरता ऋणोतु नः ॥ १ ॥

इमाः । रुद्राय । स्थिरऽधन्वने । गिरः । क्षिप्रऽइषवे । देवाय । स्वधाऽवे ।

अषांहाय । सहमानाय । वेधसे । तिग्मऽआयुधाय । भरत । ऋणोतु । नः ॥ १ ॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारः यूयमिमा गिरः स्तुती रुद्रायैतन्नामकाय देवाय भरत । धारयत । कीदृशाय ।
स्थिरधन्वने वृढधनुकाय क्षिप्रेषवे शीघ्रगामिबाणाय स्वधावेऽन्नवतेऽषांहाय केनायनभिभूताय सहमानाय
शत्रूणामभिभवित्रे वेधसे विधात्रे तिग्मायुधाय तीक्ष्णास्त्राय । एवंभूताय रुद्राय स्तुतीभरत । स च रुद्री
नोऽस्मदीयाः स्तुतीः शृणोतु ॥

स हि क्षयेण क्षम्यस्य जन्मनः साम्राज्येन दिव्यस्य चेतति ।

अवन्नवंतीरुपं नो दुरंश्चरानमीवो रुद्रं जासुं नो भव ॥२॥

सः । हि । क्षयेण । क्षम्यस्य । जन्मनः । सांऽराज्येन । दिव्यस्य । चेतति ।

अवन् । अवंतीः । उपं । नः । दुरः । चर । अनमीवः । रुद्रं । जासुं । नः । भव ॥२॥

स हि स खलु रुद्रो देवः क्षम्यस्य । क्षमायां पृथिव्यां भवः । तस्य जन्मनो जनस्य क्षयेणैश्वर्येण चेतति । प्रज्ञायते । दिव्यस्य जनस्य च साम्राज्येनैश्वर्येण प्रज्ञायते । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे रुद्र देव त्वं चावंतीस्त्वां स्तोत्रैस्तर्पयंतीर्नोऽस्मदीयाः प्रजा अवन् पालयन् दुरो दुर्याण्यस्मदीयानि गृहाण्युप चर । उपगच्छ । किंच त्वं नोऽस्मदीयासु प्रजास्वनमीवः । अमीवा रोगः । तामकुर्वन् भव ॥

या ते दिद्युदवंसृष्टा दिव्यस्परिं क्षमया चरति परि सा वृणक्तु नः ।

सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥३॥

या । ते । दिद्युत् । अवंऽसृष्टा । दिवः । परि । क्षमया । चरति । परि । सा । वृणक्तु । नः ।

सहस्रं । ते । सुऽअपिवात् । भेषजा । मा । नः । तोकेषु । तनयेषु । रिरिषः ॥३॥

हे रुद्र ते द्युतात्मनस्तव संबन्धिनी दिवस्पर्यन्तरिचसकाशादवसृष्टा विमुक्ता या द्युदशनिरूपा हेतिः क्षमया क्षित्या क्षितौ वा चरति वर्तते सा द्युन्नोऽस्मान्परि वृणक्तु । परित्यजतु । अपि च हे स्वपिवात ते तव सहस्रं बह्वनि भेषजा भेषजानि यान्यौषधानि संति तान्यस्मभ्यं प्रयच्छेति शेषः । नोऽस्माकं तोकेषु पुत्रेषु तनयेषु च मा रिरिषः । हिंसां मा कृथाः ॥

मा नो वधी रुद्रं मा परां दा मा ते भूमं प्रसितौ हीकृतस्य ।

आ नो भज बर्हिषि जीवशंसे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥४॥

मा । नः । वधीः । रुद्रं । मा । परां । दाः । मा । ते । भूमं । प्रऽसितौ । हीकृतस्य ।

आ । नः । भज । बर्हिषि । जीवऽशंसे । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥४॥

हे रुद्र त्वं नोऽस्मान्मा वधीः । मा हिंसीः । तथा मा परा दाः । मा च त्यासीः । अपि च हीकृतस्य क्रुद्धस्य ते तव प्रसितौ प्रकर्षेण बंधने वयं च मा भूम । किंच जीवशंसे जीवैराशंसनीये बर्हिषि यज्ञे नोऽस्मान्मा भज । भागिनः क्रुद्ध । हे रुद्रप्रमुखा देवाः यूयं नोऽस्माकञ्चाणैः सर्वदा पालयत ॥ ॥१३॥

आपो यं व इति चतुर्ध्वं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं चैष्टुभमब्देवताकं । आपो यमापमित्यनुक्रांतं च ॥ गतो विनियोगः ॥

आपो यं वः प्रथमं देवयंतं इंद्रपानमूर्मिमकृण्वतेऽः ।

तं वो वयं शुचिमरिप्रमद्य घृतमुषुं मधुमंतं वनेम ॥१॥

आपः । यं । वः । प्रथमं । देवऽयंतः । इंद्रऽपानं । जूर्मिं । अकृण्वत । इः ।

तं । वः । वयं । शुचिं । अरिप्रं । अद्य । घृतऽमुषुं । मधुऽमंतं । वनेम ॥१॥

देवयंतो देवानिच्छंतोऽध्वर्यवो हे आपो हे अब्देवताः वो युष्माकं कार्यभूतमिंद्रपानमिंद्रेण पातव्यमिच्छंतीत्याभ्याः संभूतं यमूर्मिं सोमाख्यं यं रसं प्रथमं पुराकृण्वत अभिषवणवचनादिभिः समस्कुर्वत अब्देवतां

वयमपि वो युष्मदीयं तमूर्मिं वनेम । संभजेमहि । कीदृशं । मुचिं शुद्धमरिप्रं पापरहितं घृतमुषं वृष्टिलक्षण-
मुदकं सिंचतं मधुमत्तं मधुररसोपेतं । एवभूतं तं वनेमेति संबन्धः ॥

तमूर्मिमापो मधुमत्तमं वोऽपां नपादवत्वाशुहेमा ।

यस्मिन्निद्रो वसुभिर्मादयाति तमश्याम देवयंतो वो अद्य ॥ २ ॥

तं । ऊर्मिं । आपः । मधुमत्तमं । वः । अपां । नपात् । अवत् । आप्शुहेमा ।

यस्मिन् । इंद्रः । वसुऽभिः । मादयाति । तं । अश्याम । देवऽयंतो । वः । अद्य ॥ २ ॥

हे आप एतत्संज्ञका देवाः वो युष्मदीयं मधुमत्तमं रसवत्तमं तमूर्मिं प्रसिद्धं सोमाख्यं रसमाशुहेमा
शीघ्रगतिरपां नपादेतदाख्यो देवोऽवत् । पालयतु । इंद्रो यस्मिन्मूर्मिं वसुभिर्वासकैर्देवैः सह मादयाति माबेत
अयास्मिन्दिने देवयंतो देवकामा वयं वो युष्मदीयं तमूर्मिमश्याम । प्राप्नुयाम ॥

शतपवित्राः स्वधया मदंतीर्देवीर्देवानामपि यंति पाथः ।

ता इंद्रस्य न मिनंति व्रतानि सिंधुभ्यो हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ ३ ॥

शतऽपवित्राः । स्वधया । मदंतीः । देवीः । देवानां । अपि । यंति । पाथः ।

ताः । इंद्रस्य । न । मिनंति । व्रतानि । सिंधुऽभ्यः । हव्यं । घृतऽवत् । जुहोत ॥ ३ ॥

शतपवित्राः शतं बहूनि पवित्राणि पावनानि रूपाणि यासां ताः स्वधया स्वकार्यभूतेनास्तेन मदं-
तीर्जनात्मादयंत्यो देवीर्देव्यो द्योतमाना आपो देवानामिन्द्रादीनां पाथः स्थानमपि यंति । प्रविशंति ।
तास्तादृश आप इंद्रस्य प्रीणनानि व्रतानि यज्ञादीनि कर्माणि न मिनंति । न हिंसंति । उत्पादयंतीत्यर्थः ।
हे अध्वर्यवः यूयं सिंधुभ्यस्ताभ्योऽज्ञो घृतवदुपस्तरणाभिघारणलक्षणाज्ययुक्तं हव्यं पुरोडाशादिकं हविर्जु-
होत । जुहुत ॥

याः सूर्यो रश्मिभिराततान याभ्य इंद्रो अरदद्गानुमूर्मि ।

ते सिंधवो वरिवो धातना नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

याः । सूर्यः । रश्मिऽभिः । आऽततानं । याभ्यः । इंद्रः । अरदत् । गातुं । ऊर्मिं ।

ते । सिंधवः । वरिवः । धातनः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

सूर्यो देवो या अपो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैराततान विस्तारयति । सूर्यो हि रश्मिभिश्चदकसारमा-
दाय वर्षतीत्यर्थः । याभ्योऽज्ञाऊर्मिं ॥ अर्तेरिद्रं रूपं ॥ गमनयोग्यं गातुं मेघेभ्यो निर्गमनसाधनं मार्गमिन्द्रो
ऽपरदत् वज्रेण मेघांस्ताडयन्प्रयच्छति हे सिंधव आपः ते यूयं नोऽस्मभ्यं वरिवो धनं धातन । धत्त । प्रय-
च्छत ॥ त इति सिंधुशब्देन समानाधिकरणत्वात्पुंल्लिङ्गत्वं ॥ हे अर्द्धवताः यूयं सर्वदा नोऽस्मान्कल्याणैः
पालयत ॥ ॥ १४ ॥

ऋभुचण इति चतुर्ध्वं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्णवमुद्देवताकं । अत्याया विकल्पेन विश्वे देवा
देवता । तथा चानुक्रांतं । ऋभुचण आर्भवंत्या वैश्वदेवी वेति ॥ दशमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविद्वानं ।
सूच्यते हि । ऋभुचण इत्यार्भवं । आ० ८. १२. इति ॥

ऋभुक्षणो वाजा मादयध्वमस्मे नरो मघवानः सुतस्य ।

आ वोऽर्वाचः क्रतवो न यातां विभ्वो रथं नर्यं वर्तयंतु ॥ १ ॥

ऋभुक्षणः । वाजाः । मादयध्वं । अस्मे इति । नरः । मघऽवानः । सुतस्य ।

आ । वः । अर्वाचः । क्रतवः । न । यातां । विऽभ्वः । रथं । नयं । वर्तयंतु ॥ १ ॥

ऋभुक्षणां ज्येष्ठस्याख्या वाज इति तु कनिष्ठस्य । अचर्भुक्षणो वाजा इति बङ्गवचनेनर्भवस्त्रयो गृह्यन्ते । हे ऋभुक्षणो वाजा नरो नेतारो मघवानो धनवंत एवंप्रभूता हे ऋभवः यूयमस्मै अस्मासु स्थितेन सुतस्याभिपुतेन सोमेन मादयध्वं । तृप्ता भवत । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं यातां गच्छतां यो युष्मदीयाः क्रतवः कर्मणां कर्तारो विभ्वो विभवः समर्था अथा अर्वाचोऽर्वाचोऽस्मादभिमुखा नयं मनुष्यहितं रथं युष्मदीयमा वर्तयंतु । आगमयंतु ॥

ऋभुर्ऋभुभिर्ऋभि वः स्याम विभ्वो विभुभिः शवसा शवांसि ।

वाजो अस्माँ अवतु वाजसाताविंद्रेण युजा तरुषेम वृचं ॥ २ ॥

ऋभुः । ऋभुऽभिः । ऋभि । वः । स्याम । विऽभ्वः । विभुऽभिः । शवसा । शवांसि ।

वाजः । अस्मान् । अवतु । वाजऽसाती । इंद्रेण । युजा । तरुषेम । वृचं ॥ २ ॥

हे ऋभवः ऋभुभिर्ऋभुभिर्वयमृभुः । उरु भवन्तीत्यृभवः । संतो विभुभिर्ऋभुभिर्विभ्वो विभवश्च संतः शवांसि शवसां बलानि शवसा युष्मदीयेन बलेनाभि स्याम । अभिभवेम । तथा वाजसाती संयामे वाज एतत्संज्ञक ऋभुरस्मानवतु । पालयतु । अपि च युजा सहायभूतेनेंद्रेण वृचं शतं वयं तरुषेम । ह्वाम । प्रायेण भवोऽपींद्रेण सह स्तूयंत इति ॥

ते चिद्धि पूर्वीरिभि संतिं शासा विश्वाँ अर्य उपरताति वन्वन् ।

इंद्रो विभ्वाँ ऋभुक्षा वाजो अर्यः शचोर्मिथत्या कृणवन्वि नृम्णं ॥ ३ ॥

ते । चित् । हि । पूर्वीः । अभि । संतिं । शासा । विश्वान् । अर्यः । उपरऽताति । वन्वन् ।

इंद्रः । विऽभ्वाँ । ऋभुक्षाः । वाजः । अर्यः । शचोः । मिथत्या । कृणवन् । वि । नृम्णं ॥ ३ ॥

ते तादृशा इंद्र ऋभवश्च पूर्वोर्बिद्धीरस्मच्छत्रुसेनाः शासा शासनेन स्वकीययाज्ञया । यद्वा । विश्वस्वते हिंस्वतेऽनेनेति शासशब्द आयुधवाची । तेन । अभि संति । अभिभवन्ति । चिद्धीतीमी पूरणी । किंचोपरताति ॥ सप्रम्या लुक् ॥ उपरैरुपलैः पाषाणसदृशैरायुधिस्तायते विस्तार्यत इत्युपरताति युद्धं । तस्मिन्विश्वान् समस्तानयोऽरीञ्चब्रून्वन्वन् । हिंसति । विभ्वा ऋभुषा वाज एतत्संज्ञका ऋभवश्चंद्रश्चार्यः शत्रूणामभिगंतारः संतः शचोः संबन्धि नृम्णं बलं मिथत्या ॥ मेथतेरिदं रूपं ॥ मिथतिर्हिंसा । तथा वि कृणवन् । विकुर्वंतु । विनाशयन्तित्यर्थः ॥

नू देवासो वरिवः कर्तना नो भूत नो विश्वेऽवसे सजोषाः ।

समस्मे इषं वसवो ददीरन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

नु । देवासः । वरिवः । कर्तन् । नः । भूत । नः । विश्वे । अवसे । सऽजोषाः ।

सं । अस्मे इति । इषं । वसवः । ददीरन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

हे देवासो देवा द्योतमाना ऋभवः यूयं न्वद्य नोऽस्माभं वरिवो धनं कर्तन । कुर्वत । प्रयच्छत । तथा विश्वे सर्व ऋभवो यूयं सजोषाः सह प्रीयमाणाः संतो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय भूत । भवत । अपि च वसवः

प्रशस्या ऋभव इषमन्नमस्ये अन्नभ्यं सं ददीरन् । संप्रयच्छेयुः । हे ऋभवः यूयमस्मान् सर्वदा कव्याणै रक्षत ॥ १५ ॥

समुद्रज्येष्ठा इति चतुर्दशं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैद्यममन्वेवताकं । तथा चानुकांतं । समुद्रज्येष्ठा आपमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्यात्पुनाना यंत्यनिविशमानाः ।

इंद्रो या वज्री वृषभो रराद् ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ १ ॥

समुद्रज्येष्ठाः । सलिलस्य । मध्यात् । पुनानाः । यंति । अनिऽविशमानाः ।

इंद्रः । याः । वज्री । वृषभः । रराद् । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ १ ॥

समुद्रज्येष्ठाः । समुद्रोऽर्णवो ज्येष्ठः प्रशस्ततमो यासामपां ताः । सलिलस्य । अंतरिक्षनामितत् । अंतरिक्षस्य मध्यान्माध्यमिकात्स्थानावांति । गच्छति । कीदृशः । पुनाना विश्वं शोधयंत्योऽनिविशमानाः सर्वदा गच्छंत्यः । वज्री वज्रभृद्वृषभः कामानां वर्षितंद्रो या निरुद्धा अपो रराद् लिखति देवीर्देव्यस्ता आप इहास्मिन्प्रदेशे स्थितं मामवतु । रवंतु । अभिगच्छंतु वा ॥

या आपो दिव्या उत वा स्रवंति खनिचिमा उत वा याः स्वयंजाः ।

समुद्रार्था याः शुचयः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ २ ॥

याः । आपः । दिव्याः । उत । वा । स्रवंति । खनिचिमाः । उत । वा । याः । स्वयंजाः ।

समुद्रार्थार्थाः । याः । शुचयः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ २ ॥

या आपो दिव्या अंतरिक्षमवाः संति । उत वापि च या आपो नद्यादिगताः सत्यः स्रवंति गच्छंति । याश्च खनिचिमाः खननेन निवृत्ताः । उत वापि च याः स्वयंजाः स्वयमेव प्रादुर्भवन्त्यः समुद्रार्थाः । समुद्र एवार्थो गंतव्यो यासां ताः समुद्रार्थाः । शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यन्त्यश्च भवंति । ता आपो मामवंत्विति ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन्नानां ।

मधुश्रुतः शुचयो याः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ ३ ॥

यासां । राजा । वरुणः । याति । मध्ये । सत्यानृते इति । अवऽपश्यन् । जनानां ।

मधुश्रुतः । शुचयः । याः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ ३ ॥

वरुणो यासामपां राजा स्वामी मध्ये मध्यमलोके याति गच्छति । किं कुर्वन् । जनानां प्रजानां सत्यानृते सत्यं चानृतं चावपश्यन् । जानन्नित्यर्थः । या आपो मधुश्रुतो रसं चरत्यः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यन्त्यः । ता आपो देव्यो मां रवंत्विति ॥

यासु राजा वरुणो यासु सोमो विश्वे देवा यासूर्जं मदंति ।

वैश्वानरो यास्वग्निः प्रविष्टस्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ ४ ॥

यासु । राजा । वरुणः । यासु । सोमः । विश्वे । देवाः । यासु । ऊर्जं । मदंति ।

वैश्वानरः । यासु । अग्निः । प्रऽविष्टः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ ४ ॥

अपां राजा वरुणो यास्वप्सु वर्तते । सोमो यास्वप्सु वर्तते । यास्वप्सु स्थिता विश्वे सर्वे देवा ऊर्जमन्नं मदंति । वैश्वानरोऽपिर्थासु प्रविष्टः । ता आपो देव्य इह स्थितं मामवंतु ॥ १६ ॥

आ मां मित्रावरुणेति चतुर्ऋचं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं । चतुर्थ्यतिजगती ब्यूहेन शक्ररी वादितस्त्रिस्रो जगत् । प्रथमा मित्रावरुणी द्वितीयापेयी तृतीया वैश्वदेवी चतुर्थी गंगादिगदीदेवताका । तथा चानुक्रम-
णिका । आ मां मित्रावरुणापेयी वैश्वदेवी नदीस्तुतिर्जागतमंत्यातिजगती शक्ररी वेति ॥ अस्य सूक्तस्य प्रत्युचं विषादिहरणे विनियोगो सिंगादवगंतव्यः ॥

आ मां मित्रावरुणेह रक्षतं कुलाययद्विश्वयन्मा न आ गन् ।

अजकावं दुर्दृशीकं तिरो दधे मा मां पद्येन रपसा विदत्सरुः ॥ १ ॥

आ । मां । मित्रावरुणा । इह । रक्षतं । कुलाययत् । विश्वयत् । मा । नः । आ । गन् ।

अजकाऽवं । दुःऽदृशीकं । तिरः । दधे । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । सरुः ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणा हे मित्रावरुणी युवामिहास्त्रिंशोके मामा रक्षतं । अभिमुख्येन पालयतं । कुलाययत् । कुलायं स्थानं । तत्कुर्वद्विश्वयद्विश्वेण वर्धमानं विषं नोऽस्माना अभिमुख्येन मा गन् । मा गमत् । मा गच्छतु । तथाजकावं । अजका नाम रोगविशेषः । तद्बहुर्दृशीकं दुर्दर्शनं विषं तिरो दधे । तिरो धत्तां । नञ्श्लित्यर्थः । तथा त्सरुः कृशगामी । जिह्वगः सर्प इत्यर्थः । मां पद्येन पादभवेन रपसा । रपिः शब्दकर्मा । शब्देन मा विदत् । न जानातु ॥

यद्विजामन्परुषि वंदनं भुवदष्टीवन्तौ परि कुल्फौ च देहत् ।

अग्निष्टच्छोचनप बाधतामितो मा मां पद्येन रपसा विदत्सरुः ॥ २ ॥

यत् । विऽजामन् । परुषि । वंदनं । भुवत् । अष्टीवन्तौ । परि । कुल्फौ । च । देहत् ।

अग्निः । तत् । शोचन् । अप । बाधतां । इतः । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । सरुः ॥ २ ॥

वंदनमेतत्सन्नकं यद्विषं विजामन् विविधजन्मनि परुषि वृक्षादीनां पर्वणि भुवत् उन्नवेत् । यच्च विषमष्टी-
वन्तौ जानुनी कुल्फौ गुल्फौ च परि देहत् ॥ दिह उपचये ॥ उपचितं कुर्यात् । अपिर्देवः शोचन् दीप्यमानः
सन्नितोऽस्माञ्जनात्तद्विषमप बाधतां । अपहंतु । शिष्टं व्याख्यातं ॥

यच्छल्मलौ भवन्ति यन्नदीषु यदोषधीभ्यः परि जायन्ते विषं ।

विश्वे देवा निरितस्तत्सुवंतु मा मां पद्येन रपसा विदत्सरुः ॥ ३ ॥

यत् । शल्मलौ । भवन्ति । यत् । नदीषु । यत् । ओषधीभ्यः । परि । जायन्ते । विषं ।

विश्वे । देवाः । निः । इतः । तत् । सुवंतु । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । सरुः ॥ ३ ॥

यद्विषं शल्मलावेतत्सन्नकं वृक्षे भवति । यद्विषं नदीषु तत्रस्थास्वप्सु प्रादुर्भवति । परीति पंचम्यर्थानुवादी ।
ओषधीभ्यः सकाशाद्यद्विषं जायते उत्पद्यते । विश्वे सर्वे देवास्तद्विषमितोऽस्माञ्जनाद्दिशाद्वा निः सुवंतु । निः-
शेषेण प्रेरयंतु । मा मामिति शिष्टं व्याख्यातं ॥

याः प्रवतो निवत उच्चत उदन्वतीरनुदकाश्च याः ।

ता अस्मभ्यं पर्यसा पिन्वमानाः शिवा देवीरशिपदा भवंतु सर्वा नद्यो अशिमिदा

भवंतु ॥ ४ ॥

याः। प्रऽवतः। निऽवतः। उतऽवतः। उदन्ऽवतीः। अनुदकाः। च। याः।
ताः। अस्मभ्यं। पयसा। पिन्वमानाः। शिवाः। देवीः। अशिपदाः। भवंतु।
सर्वाः। नद्यः। अशिमिदाः। भवंतु ॥ ४ ॥

या नद्यः प्रवतः प्रवणदेशे गच्छत्यः। या निवतो निम्नदेशे गच्छत्यः। या उदत उन्नतदेशे गच्छत्यः। या उदन्वती उदन्वत्य उदकयुक्ताः। अनुदकाद्योदकरहिताश्च या नद्यो यांति। पयसोदकेन पिन्वमाना विश्वमा-
प्याययंत्यो देवोर्देव्यो ब्योतमानास्तास्तादृश्यो नद्योऽस्मभ्यमशिपदाः। शिपदं नाम रोगविशेषः। तदकुर्वत्यः
सत्यः शिवाः कञ्चाण्यो भवंतु। अपि च सर्वास्ता नद्योऽशिमिदाः। शिमिर्वधकर्मा। अहिंसाप्रदा भवंतु ॥ १७७ ॥

आदित्यानामिति तुचमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैश्वदेव्यादित्यदेवताकं। अनुक्रम्यते च। आदित्यानां
तुचमादित्यं त्विति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ आदित्यदेवताके पश्चादादित्यानामवसेति वपाया अनुषाक्या।
सूचितं च। आदित्यानामवसा नूतनेनेमा गिर आदित्येभ्यः। आ० ३. ८. इति ॥ आदित्यग्रहस्त्रीवानुषाक्या।
सूचितं च। आदित्यानामवसा नूतनेन होता यच्चदादित्यान्। आ० ५. १७. इति ॥

आदित्यानामवसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शंतमेन।
अनागास्त्वे अदितित्वे तुरासं इमं यज्ञं दधतु श्रोषमाणाः ॥ १ ॥
आदित्यानां। अवसा। नूतनेन। सक्षीमहि। शर्मणा। शंऽतमेन।
अनागाऽत्वे। अदितित्वे। तुरासः। इमं। यज्ञं। दधतु। श्रोषमाणाः ॥ १ ॥

आदित्यानामदितिः पुत्राणामेतत्संज्ञकानां देवानामवसा रक्षणेन। तद्धेतुभूतेनेत्यर्थः। नूतनेनाद्यतनेन
शंतमेन। शं सुखं। अतिशयेन तत्करणेन शर्मणा। शर्मिति गृहनामैतत्। गृहेण सक्षीमहि। वयं संगच्छेमहि।
तुरासस्तुरास्वरिता आदित्याः श्रोषमाणा अस्मदीयानि स्तोत्राणि शृण्वन्तो यज्ञं यष्टारमिमं जनमनागास्त्वे
ऽनपराधत्वे चादितित्वेऽदीनत्वे च दधतु। स्थापयंतु ॥

आदित्यासो अदितिरित्यादित्यग्रहस्य याज्या। सूचितं च। आदित्यासो अदितिर्मादयंतामिति नैतं
यहमीचेत ह्यमानं। आ० ५. १७. इति ॥

आदित्यासो अदितिर्मादयंतां मित्रो अर्यमा वरुणो रजिष्ठाः।
अस्माकं संतु भुवनस्य गोपाः पिबंतु सोममवसे नो अद्य ॥ २ ॥
आदित्यासः। अदितिः। मादयंतां। मित्रः। अर्यमा। वरुणः। रजिष्ठाः।
अस्माकं। संतु। भुवनस्य। गोपाः। पिबंतु। सोमं। अवसे। नः। अद्य ॥ २ ॥

आदित्यास आदित्या देवा अदितिस्तेषां माता च। यद्वा। अदितिरिति देवविशेषणं। अदितिरदितयो
ऽदीनाः। रजिष्ठा अतिशयेनर्जवो मित्रोऽर्यमा वरुणश्चित्संज्ञका मादयंतां। तुराः संतु। भुवनस्य सर्वस्य
जगतो गोपा रक्षका एवंभूता देवा अस्माकं संतु। अस्माकमेव रक्षका भवंत्वित्यर्थः। अथास्मिन्दिने नोऽस्मा-
कमवसे रक्षणाय सोममस्माभिरभिपुतं पिबंतु ॥

आदित्या विश्वे मरुतश्च विश्वे देवाश्च विश्वे ऋभवश्च विश्वे।
इंद्रो अमिरश्विनां तुष्टवाना यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

आदित्याः । विश्वे । मरुतः । च । विश्वे । देवाः । च । विश्वे । ऋभवः । च । विश्वे ।
इंद्रः । अग्निः । अश्विना । तुस्तुवानाः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

आदित्या अदितेः पुत्रा विश्वे सर्वे द्वादशसंख्याका अर्का विश्वे मरुतश्च सर्वे एकीनपंचाशत्संख्योपेताश्च विश्वे देवाश्च विश्वे ऋभवश्चंद्रोऽपिरश्विनाश्विनावेतत्संज्ञका एवंभूता ये देवास्तुष्टुवाना अस्माभिः स्तुता बभूवुः सर्वे ते देवा यूयं सदा सर्वदा नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कृष्यागैः पात । रक्षत ॥ ॥ १८ ॥

आदित्यासो अदितय इति तुचात्मकमेकीनविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रिष्टुभमादित्यदेवताकं । आदित्यास इत्यनुक्रमणिका ॥ गतो विनियोगः ॥

आदित्यासो अदितयः स्याम पूर्येव्वा वसवो मर्त्येव्वा ।
सनेम मित्रावरुणा सनेतो भवेम द्यावापृथिवी भवेतः ॥ १ ॥
आदित्यासः । अदितयः । स्याम । पूः । देवऽचा । वसवः । मर्त्येऽचा ।
सनेम । मित्रावरुणा । सनेतः । भवेम । द्यावापृथिवी इति । भवेतः ॥ १ ॥

हे आदित्यास आदित्या देवाः ॥ अत्यथेनादुदात्तत्वाभावः ॥ यद्वा । आदित्यानामिम आदित्याः ॥ तस्ये-
दमित्यर्थे प्राग्दीव्यतीघो ख्यप्रत्ययः ॥ आदित्यानां शेषभूता वयमदितयोऽखंडनीयाः स्याम । भवेम । देवत्रा
देवेषु वसवो वासका देवाः युष्मदीयं पूः पालनं मर्त्येव्वा मनुष्येष्वस्मासु भवतु । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ
सनेतो युवां संभजंतो वयं सनेम । युवाभ्यां दत्तं धनं संभजेमहि । हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी युवयोः
प्रसादाद्वयं भवंतो भवेम । भूतिमंतः स्याम ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो मामहंत शर्म तोकाय तनयाय गोपाः ।
मा वो भुजेमान्यजातमेनो मा तत्कर्म वसवो यच्चर्यध्वे ॥ २ ॥
मित्रः । तत् । नः । वरुणः । ममहंत । शर्म । तोकाय । तनयाय । गोपाः ।
मा । वः । भुजेम । अन्यऽजातं । एनः । मा । तत् । कर्म । वसवः । यत् । चर्यध्वे ॥ २ ॥

मित्रो वरुणोऽहर्निशाभिमानिनी देववितदाद्याः सर्व आदित्या नोऽस्मभ्यं तत्प्रसिद्धं शर्म सुखं ममहंत ।
संहतिर्दानकर्मा । ददतु । गोपा विश्वस्य रक्षकास्ते देवास्तोकायास्त्रदीयाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शर्म
प्रयच्छंतु । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे देवाः वो युष्मदीया वयमन्यजातमन्येनोत्पादितमेनः पापं मा भुजेम । मा
भुक्तवंतः स्याम । हे वसवो वासका देवाः यद्येन युष्मदप्रियेण कर्मणा चर्यध्वे यूयमस्मान्नाशयत तत्तादृशं कर्म
वयं मा कर्म । मा कार्प्यं ॥ लुडि करोतिरुक्तमस्य बह्ववचनं । मंचे घसङ्करेत्यादिना तुलीपः ॥

तुरण्यवोऽंगिरसो नक्षंत रत्नं देवस्य सवितुरियानाः ।
पिता च तन्नो महान्यजत्रो विश्वे देवाः समनसो जुषंत ॥ ३ ॥
तुरण्यवः । अंगिरसः । नक्षंत । रत्नं । देवस्य । सवितुः । इयानाः ।
पिता । च । तत् । नः । महान् । यजत्रः । विश्वे । देवाः । सऽमनसः । जुषंत ॥ ३ ॥

तुरण्यवो यज्ञादिकर्मसु त्वरिता अंगिरस एतन्नामका ऋषय इत्यानाः सवितारं याचमानाः संतः सवितुः
प्रेरकस्य देवस्य संबन्धि रत्नं रमणीयं यज्ञं नक्षंत आश्रुवंत । उत्तरार्धगततच्छब्दापेक्षया यच्छब्दोऽचाधा-
द्विच्यते । यजत्रो यजत्रशीलो महान् प्रभूतः पिता च वसिष्ठस्य पितृभूतो वरुणश्च । यद्वा । सर्वेषां पिता प्रजा-

पतिः । विश्वे सर्वे देवाः समनसः समानमनस्कास्तत्तादृशं रत्नं नोऽस्माञ्जुवन्त । सेवयन्तु । यद्वा । नोऽस्मभ्यं ददतु ॥ १९ ॥

प्र यावा यज्ञिरिति तृचात्मकं विश्वं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं यावापृथिव्यं । अनुक्रम्यते च । प्र यावा यावापृथिव्यमिति ॥ चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं यावापृथिव्यनिविज्ञानं । सूत्रितं च । आ देवो यातु प्र यावेति वासिष्ठं । आ० ८. ८. इति ॥ यावापृथिव्ये पशौ वपापुरोडाशयोः प्र यावेति द्वे ऋचौ याज्ये । सूचितं च । प्र यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिरिति द्वे । आ० ३. ८. इति ॥

प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः सबाध ईळे बृहती यजत्रे ।

ते चिद्धि पूर्वे कवयो गृणन्तः पुरो मही दधिरे देवपुत्रे ॥ १ ॥

प्र। द्यावा। यज्ञैः। पृथिवी इति। नमःऽभिः। सबाधः। ईळे। बृहती इति। यजत्रे इति।

ते इति। चित्। हि। पूर्वे। कवयः। गृणन्तः। पुरः। मही इति। दधिरे। देवपुत्रे इति। देवऽपुत्रे ॥ १ ॥

यजत्रे यजनीये बृहती बृहत्या महत्या यावा पृथिवी यावापृथिवी यज्ञैर्यागिर्नमोभिः स्तोत्रेयाहं स्तोता सबाधो बाधासहितः । ऋत्विजां संबाधयुक्त इत्यर्थः । प्रेळे । प्रकर्षेण स्तौमि । मही महत्या देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोस्ते । ते चिद्धि तादृश्यां खल्वापि यावापृथिवी पूर्वे पुरातनाः कवयो गृणन्तः सुवन्तः पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्थापयामासुः ॥

आययणे यावापृथिवीककपालस्य प्र पूर्वजे इति याज्या । सूत्रितं च । मही बीः पृथिवी च नः प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिः । आ० २. ९. इति ॥

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिर्गीभिः कृणुध्वं सदने ऋतस्य ।

आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं महि वां वरुथं ॥ २ ॥

प्र। पूर्वजे इति। पूर्वऽजे। पितरा। नव्यसीभिः। गीःऽभिः। कृणुध्वं। सदने इति। ऋतस्य।

आ। नः। द्यावापृथिवी इति। दैव्येन। जनेन। यातं। महि। वां। वरुथं ॥ २ ॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारः यूयं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्ऋतस्य यज्ञस्य सदने स्थानभूते पूर्वजे पूर्वं प्रजाति पितरा पितरौ विश्वस्य मातापितृभूते यावापृथिवी प्र कृणुध्वं । तुरस्कुवत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे द्यावापृथिवी यावापृथिवी युवां दैव्येन देवसंबंधिना जनेन सह नोऽस्मानभ्या यातं । आगच्छतं । किमर्थमा यातमिति उच्यते । वां युवयोर्वरुथमस्माभिर्वरणीयं महि महत् । यद्वनमस्तीति शेषः । तद्वनमस्मभ्यं दीयतामित्यर्थः ॥

उतो हि वां रत्नधेयानि संति पुरुणि द्यावापृथिवी सुदासे ।

अस्मे धत्तं यदसदस्कृधोयु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

उतो इति। हि। वां। रत्नऽधेयानि। संति। पुरुणि। द्यावापृथिवी इति। सुदासे।

अस्मे इति। धत्तं। यत्। असत्। अस्कृधोयु। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ ३ ॥

उतो ह्यपि च खलु हे द्यावापृथिवी यावापृथिवी वां युवयोः सुदासे शोभनहविर्दानाय यजमानाय देयानि पुरुणि बह्वनि रत्नधेयानि रमणीयानि धनानि संति । भवन्ति । तेषां मध्ये यद्वनमस्कृधोयु । कृधुवी

ह्रस्वः । अह्रस्वमनल्पमसत् भवेत् तद्वनमस्मि अस्मभ्यं धत्तं । प्रयच्छतं । हे बावापृथिवी यूयं युवां नोऽस्मान् सर्वदा कञ्चाणैः पात । पालयतं ॥ २० ॥

वास्तोष्पत इति तृचात्मकमेकविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वास्तोष्पत्यं । तथा चानुक्रम्यते । वास्तोष्पते वास्तोष्पत्यमिति ॥ स्मार्ते गृहनिर्माणे वास्तोष्पत इति चतसृभिः प्रत्यृचं जुहुयात् । सूचितं च । वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मानिति चतसृभिः प्रत्यृचं ऊत्वा । आ० गृ० २. ९. ९. इति ॥

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्स्वाविशो अनमीवो भवा नः ।

यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

वास्तोः । पते । प्रति । जानीहि । अस्मान् । सुऽआवेशः । अनमीवः । भव । नः ।

यत् । त्वा । ईमहे । प्रति । तत् । नः । जुषस्व । शं । नः । भव । द्विऽपदे । शं । चतुऽपदे ॥ १ ॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितर्देव त्वमस्मांस्वदीयान्तोतृनिति प्रति जानीहि । प्रबुध्यस्व । तदनंतरं नोऽस्माकं स्वावेशः शोभननिवेशोऽनमीवोऽरोगहृद्य भव । किंच वयं त्वा त्वां यद्वनमीमहे याचामहे त्वमपि तद्वनं नोऽस्मभ्यं प्रति जुषस्व । प्रयच्छ । अपि च नोऽस्माकं द्विपदे पुत्रपीत्रादिजनाय शं सुखकरो भव । चतुष्पदेऽस्मदीयाय गवाश्चादिवगीय च शं सुखकरो भव ॥

वास्तोष्पते प्रतरंणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिंदो ।

अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ॥ २ ॥

वास्तोः । पते । प्रऽतरंणः । नः । एधि । गयऽस्फानः । गोभिः । अश्वेभिः । इंदो इति ।

अजरासः । ते । सख्ये । स्याम । पिताऽइव । पुत्रान् । प्रति । नः । जुषस्व ॥ २ ॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितर्देव त्वं नोऽस्माकं प्रतरंणः प्रवर्धको गयस्फानो गयस्मास्मदीयस्य धनस्य स्फाययिता प्रवर्धक एधि । भव । हे इंदो सोमवदाह्लादक ते त्वया सह सख्ये सति वयं गोभिः पशुभिरश्वेभिरश्वैश्च सहिता अजरासो जरारहिताः स्याम । भवेम । विनाशरहिता इत्यर्थः । पितेव पुत्रान् यथा पिता पुत्रान्नचकलेन सेवते तथा त्वमपि नोऽस्मान्प्रति जुषस्व । सेवस्व ॥

वास्तोष्पते शग्मया संसदा ते सक्षीमहि रखया गातुमत्या ।

पाहि क्षेम उत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

वास्तोः । पते । शग्मया । संऽसदा । ते । सक्षीमहि । रखया । गातुऽमत्या ।

पाहि । क्षेमे । उत । योगे । वरं । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

हे वास्तोष्पते देव शग्मया सुखकर्या रखया रमणीयया गातुमत्या धनवत्या ते त्वया देयया संसदा स्थानेन सक्षीमहि । वयं संगच्छेमहि । त्वमपि क्षेमे प्राप्तस्य रक्षण उतापि च योगेऽप्राप्तस्य प्राप्ते वरं वरणीयं नोऽस्मदीयं धनं पाहि । रक्ष । हे वास्तोष्पते यूयं त्वं नोऽस्मान् सर्वदा कञ्चाणैः पात । पाहि ॥ २१ ॥

अमीवहेत्यष्टर्चं द्वाविंशं सूक्तं । आद्या गायत्री पंचम्याद्याद्यतस्रोऽनुष्टुभो द्वितीयाद्यास्तिस्र उपरिष्ठाब्रू-हत्यः । त्र्यष्टका चतुर्थद्वादशकी बृहतीति तल्लक्षणयोगात् । आद्या वास्तोष्पतिदेवताका शिष्टा ऐंशः । तथा चानुक्रांतं । अमीवहाष्टी वास्तोष्पत्याद्या गायत्री शेषार्युपरिष्ठाब्रूहत्यादयोऽनुष्टुभः प्रस्वापिन्य उपनिषदिति ॥ गतो विनियोगः ॥ बृहद्देवतायां यदुक्तं तदिह लिख्यते । वरुणस्य गृहान्नाची वसिष्ठः स्वप्नमाचरन् । प्रविवे-शाथ तं तच्च आ नदन्नभ्यवर्तत ॥ क्रंदतं सारमेयं स धावंतं ददुमुद्यतं । यदर्जुनेति च द्वाभ्यां सांलथित्वा

ह्यसूषुपत् । एवं प्रस्थापयामास जनमन्यं च वारुणं । बृ० ६. ८१९-८२१ । इति ॥ अत्र केचित्पुनरेवमाहुः । आसां प्रस्वापिनित्वं तु कथासु परिकल्प्यते । वसिष्ठसृष्टितोऽज्ञार्थी चिरात्पालव्यभोजनः । चतुर्थराची चौर्यार्थं वारुणं गृहमेत्यनु ॥ कौष्ठागारं प्रवेशाय पालकश्चादिसुप्तये । यदजुनेति सप्तर्चं ददर्श च जज्ञाप चेति ॥

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । सखा सुशेवं एधि नः ॥ १ ॥
अमीवऽहा । वास्तोः । पते । विश्वा । रूपाणि । आऽविशन् । सखा । सुऽशेवं ।
एधि । नः ॥ १ ॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालकैतत्संज्ञक देव अमीवहामीवानां रोगाणां नाशकत्वं विश्वा विश्वानि बह्वनि रूपाण्याविशन् प्रविशन् । यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्देवा विशन्ति । नि० १०. १७. इति यास्कः । नोऽस्माकं सखा मित्रभूतः सुशेवः सुष्ठु सुखकर एधि । भव ॥

यदजुन सारमेय दतः पिशंगु यच्छसे ।
वीव भ्राजंत ऋष्टय उप स्रक्केषु बप्सतो नि षु स्वप ॥ २ ॥
यत् । अजुन । सारमेय । दतः । पिशंगु । यच्छसे ।
विऽइव । भ्राजन्ते । ऋष्टयः । उप । स्रक्केषु । बप्सतः । नि । सु । स्वप ॥ २ ॥

हे अजुन श्वेत हे सारमेय । सरमा नाम देवशुनी । तस्याः कुलीङ्गव हे पिशंगु केषुचिदंगेषु पिंगलवर्णैर्वभूत हे शुनक त्वं दतो दंतान्यद्यदा यच्छसे विवृणोषि । अस्मान्द्रुमित्यर्थः । तदानां वीव भ्राजंत ऋष्टयो यथा-युधानि विशेषेण भासन्ते तथोपास्यत्समीपे बप्सतो भक्षयतस्तव दंताः स्रक्केषु स्रक्कासु भासन्ते । स्रक्काशब्द औष्ठप्रदेशविशेषवाचीत्यर्थः । तथाभूतस्त्वमिदानीं सु सुष्ठु नि स्वप । नितरां निद्रां कुरु ॥

स्तेनं राय सारमेय तस्करं वा पुनःसर ।
स्तोतृनिद्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे नि षु स्वप ॥ ३ ॥
स्तेनं । राय । सारमेय । तस्करं । वा । पुनःसर ।
स्तोतृन् । इंद्रस्य । रायसि । किं । अस्मान् । दुच्छुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥ ३ ॥

हे पुनःसर । गतमेव देशं पुनः सरतीति पुनःसरः । तादृग्भूत हे सारमेय त्वं स्तेनं । प्रच्छन्नधनापहारी स्तेनः । तं तस्करं । प्रत्यक्षधनापहारी तस्करः । तं वा राय । गच्छ । इंद्रस्य स्तोतृनस्मान् किं रायसि । गच्छसि । अस्मान्दुच्छुनायसे । किं बाधसे । नि षु स्वप । अत्यंतं निद्रां कुरु ॥

त्वं सूकरस्य ददृहि तव ददर्तु सूकरः ।
स्तोतृनिद्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे नि षु स्वप ॥ ४ ॥
त्वं । सूकरस्य । ददृहि । तव । ददर्तु । सूकरः ।
स्तोतृन् । इंद्रस्य । रायसि । किं । अस्मान् । दुच्छुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥ ४ ॥

हे सारमेय त्वं सूकरस्य वराहस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ ददृहि । विदारय । सूकरोऽपि तव ददर्तु । विदारयतु । युवयोर्नित्यवैरित्वात् । अस्मान्मा दशेत्यर्थः ॥ स्तोतृनित्यर्धर्चः पूर्वस्वामृषि व्याख्यातः ॥

सस्तु माता सस्तु पिता सस्तु श्वा सस्तु विश्वपतिः ।
 ससंतु सर्वे ज्ञातयः सस्त्वयमभितो जनः ॥ ५ ॥
 सस्तु । माता । सस्तु । पिता । सस्तु । श्वा । सस्तु । विश्वपतिः ।
 ससंतु । सर्वे । ज्ञातयः । सस्तु । अयं । अभितः । जनः ॥ ५ ॥

हे सारमेय माता त्वदीया जननी सस्तु । स्वपतु । पिता च सस्तु । श्वा सारमेयो भवान् सस्तु । विश्वपति-
 जामाता यद्वा विश्वा जनानां पालको गृही सस्तु । सर्वे ज्ञातयो बंधवोऽपि ससंतु । स्वपंतु । अभितः परितः
 स्थितोऽयमपि सर्वो जनः सस्तु । स्वपतु ॥

य आस्ते यश्च चरति यश्च पश्यति नो जनः ।
 तेषां सं हन्मो अक्षाणि यथेदं हर्म्यं तथा ॥ ६ ॥
 यः । आस्ते । यः । च । चरति । यः । च । पश्यति । नः । जनः ।
 तेषां । सं । हन्मः । अक्षाणि । यथा । इदं । हर्म्यं । तथा ॥ ६ ॥

यो जन आस्ते अस्मिन्देशे तिष्ठति यश्च चरति गच्छति यश्च जनो नोऽस्मान्पश्यति एवंभूतानां तेषां
 जनानामाक्षणीन्द्रियाणि सं हन्मः । संहनाम । संहतिर्निमीलनं । निमीलयामित्यर्थः । इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं
 हर्म्यं प्रासादादिस्थावरात्मकं वस्तुजातं यथा निश्चलं भवति तथेमे सर्वे जना निश्चला भवंत्वित्यर्थः ॥

सहस्रशृंगो वृषभो यः समुद्रादुदाचरत् ।
 तेनां सहस्येना वयं नि जनान्स्वापयामसि ॥ ७ ॥
 सहस्रं ऽशृंगः । वृषभः । यः । समुद्रात् । उत् ऽश्चाचरत् ।
 तेन । सहस्येन । वयं । नि । जनान् । स्वापयामसि ॥ ७ ॥

सहस्रशृंगः सहस्रकिरणो वृषभो कामानां वर्षिता यः सूर्यः समुद्रादंबुधिः सकाशादुदाचरत् उदागच्छति
 सहस्येनाभिमवित्रा तेन सूर्येण वयं स्तोतारो जनान् सर्वांसि ध्यापयामसि । नितरां स्वापयामः ॥

प्रोष्ठेशया वह्येशया नारीर्यास्तल्पशीवरीः ।
 स्त्रियो याः पुण्यगंधास्ताः सर्वाः स्वापयामसि ॥ ८ ॥
 प्रोष्ठे ऽश्याः । वह्ये ऽश्याः । नारीः । याः । तल्पे ऽशीवरीः ।
 स्त्रियः । याः । पुण्यं ऽगंधाः । ताः । सर्वाः । स्वापयामसि ॥ ८ ॥

या चादृशो नारीर्नार्यः स्त्रियः प्रोष्ठेशयाः प्रांक्षणे श्यानाः । या वह्येश्याः । वह्यं वाहनं । तस्मिच्छ-
 यानाः । यास्तल्पशीवरीस्तल्पश्याः । याः स्त्रियः पुण्यगंधा मंगल्यगंधाः । तास्तादृशीः सर्वाः स्त्रीः स्वापया-
 मसि । वयं निद्रां कारयामः ॥ २२ ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र क ई व्यक्ता इति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्यं महद्देव-
 ताकं । आद्या एकादश द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजः शिष्टाश्चतुर्दश त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । क ई पंचाधिका
 मात्रतं द्वाद्या एकादश द्विपदा इति ॥ दशराचे चतुर्थेऽहन्यापिमाहते शस्त्र इदं मात्रतनिविज्ञानं । सूत्र्यते
 हि । वैश्वानरस्य सुमती क ई व्यक्ता नरः । आ० ८. ८. । इति ॥

क ई व्यक्ता नरः सनीळा रुद्रस्य मर्या अधा स्वश्वाः ॥ १ ॥

के। ई। विऽअक्ताः। नरः। सऽनीळाः। रुद्रस्य। मर्याः। अध। सुऽअश्वाः ॥ १ ॥

व्यक्ताः कांतियुक्ता नरो नेतारः सनीळाः समानीकसो रुद्रस्य महादेवस्य पुत्रा मर्या मर्याभ्यो नृभ्यो
हिता अधापि च स्वश्वाः शोभनवाहा ईमिम एवंभूताः के भवन्तीति रूपातिशयादृषिराश्चर्येणाह ॥

नकिर्हीषां जनूषि वेद ते अंग विद्रे मिथो जनिचं ॥ २ ॥

नकिः। हि। एषां। जनूषि। वेद। ते। अंग। विद्रे। मिथः। जनिचं ॥ २ ॥

एषां मरुतां जनूषि जन्मानि नकिर्ही वेद। कश्चिदपि न खलु जानाति। ते तादृशा मरुतो मिथः परस्परं
जनिचं रुद्रपृश्निभ्यां सकाशात्प्रादुर्भूतं स्वकीयं जन्मांग विद्रे। स्वयमेव विदंति ॥

अभि स्वपूभिर्मिथो वपंत वातस्वनसः श्येना अस्युधन् ॥ ३ ॥

अभि। स्वऽपूभिः। मिथः। वपंत। वातऽस्वनसः। श्येनाः। अस्युधन् ॥ ३ ॥

मरुतः स्वपूभिः स्वकीयैः पवनैः संचरणैः स्वयमेव संचरंतो मिथः परस्परमभि वपंत। संगच्छंति। अपि च
वातस्वनसो वायुवत्स्वनंतः शब्दायमानाः श्येनाः ॥ श्लेङ् गताविति धातो रूपं ॥ गमनशीलाः। यद्वा। श्येना
इति लुप्तोपममेतत्। श्येनाः पक्षिणः। तद्वन्नच्छंतः। अस्युधन्। परस्परं रूपसौंदर्यादिभिः सधंति ॥

एतानि धीरो निण्या चिकेत पृश्निर्यदूधो मही जभारं ॥ ४ ॥

एतानि। धीरः। निण्या। चिकेत। पृश्निः। यत्। ऊधः। मही। जभारं ॥ ४ ॥

धीरो धीमाच्छास्त्रज्ञो जनो निष्ठा निष्ठांश्चैतवर्णान्येतानि मरुदात्मकानि भूतानि चिकेत।
जानीयात्। किंतु न सर्वे जना जानन्तीत्यर्थः। मही महती पृश्निर्मरुतां जननी यद्यानि मरुदात्मकानि
भूतान्यूध ऊधन्वंतरिचे स्वकीये जठरे वा जभार बभार। एतानि चिकेतिति पूर्वेषु संबंधः ॥

सा विट् सुवीरा मरुद्भिस्तु सनात्सहंती पुष्यंती नृग्यं ॥ ५ ॥

सा। विट्। सुऽवीरा। मरुत्ऽभिः। अस्तु। सनात्। सहंती। पुष्यंती। नृग्यं ॥ ५ ॥

सा विट् सा प्रजा मरुतः परिचरति। सा प्रजा मरुद्भिर्हेतुभिः सनाच्चिरात्सहंती शत्रून्भिमवन्ती नृग्यं
धनं बलं वा पुष्यंती लभन्ती सुवीरा शोभनपुत्रयुक्तास्तु। भवतु ॥

यामं येष्टाः शुभा शोभिष्ठाः श्रिया संमिष्ट्या ओजोभिरुयाः ॥ ६ ॥

यामं। येष्टाः। शुभा। शोभिष्ठाः। श्रिया। संऽमिष्ट्याः। ओजःऽभिः। उयाः ॥ ६ ॥

मरुतो यामं यातव्यं गंतव्यं प्रदेशं येष्टा यातुतमा अतिशयेन गंतारः शुभालंकारेण शोभिष्ठा अतिशयेन
शोभायुक्ताः श्रिया कांत्या संमिष्ट्याः संगच्छमाना ओजोभिर्बलैरुया उवूर्णाः। एवंभूता भवन्तीति शेषः ॥

उयं व ओजः स्थिरा शवांस्यधा मरुद्भिर्गणस्तुविष्मान् ॥ ७ ॥

उयं। वः। ओजः। स्थिरा। शवांसि। अध। मरुत्ऽभिः। गणः। तुविष्मान् ॥ ७ ॥

हे मरुतः वो युष्माकमोजस्तेज उयमुवूर्णं भवतु। शवांसि युष्मदीयानि बलानि स्थिरा स्थिराणि
केचिद्दनपहर्तव्यानि भवन्तु। अधापि च मरुद्भिर्गणो मरुतां संघस्तुविष्मान् वृद्धिमाभवतु ॥

शुभ्रो वः शुष्मः कुध्मी मनांसि धुनिर्मुनिरिव शर्धस्य धृष्णोः ॥ ८ ॥

शुभ्रः । वः । शुष्मः । कुध्मी । मनांसि । धुनिः । मुनिःऽइव । शर्धस्य । धृष्णोः ॥ ८ ॥

हे मरुतः वो युष्माकं शुष्मो बलं शुभ्रः सर्वतः शोभमानं । किंच वो मनांसि कुध्मी संयामेषु शत्रुहननार्थं क्रोधनशीलानि । धृष्णोर्धर्षणशीलस्य शर्धस्य बलवतो युष्मदीयस्य गणस्य धुनिर्वृक्षादीनां कंपयितुवेगो मुनिरिव । मननाम्बुनिः स्तोता । स यथा बह्विधं शब्दमुत्पादयति एवं बह्विधशब्दस्तोत्पादक इत्यर्थः ॥

सनेम्यस्मद्युयोत दिद्युं मा वो दुर्मतिरिह प्रणङ्कः ॥ ९ ॥

सनेमि । अस्मत् । युयोत । दिद्युं । मा । वः । दुःऽमतिः । इह । प्रणक् । नः ॥ ९ ॥

[हे मरुतः सनेमि पुराणं दिद्युमायुधमस्त्रदस्त्रतो युयोत । पृथक्कुरुत । वो युष्मदीया दुर्मतिः क्रूरमतिरिहास्त्रिकर्मणि नोऽस्मान्मा प्रणक् । मा व्याप्नोतु ॥]

प्रिया वो नाम हुवे तुराणामा यत्तृपन्मरुतो वावशानाः ॥ १० ॥

प्रिया । वः । नाम । हुवे । तुराणां । आ । यत् । तृपत् । मरुतः । वावशानाः ॥ १० ॥

[हे मरुतः तुराणां शत्रूणां हिंसकानां त्वरावतां वा वो युष्माकं प्रिया प्रियेण नाम नाम्ना ऊवे । आह्वयामि । यथेनानेन वावशानाः कामयमानाः संतस्तृपत् तृप्तिं गच्छन्ति ॥] ॥ २३ ॥

स्वायुधास इष्मिणः मुनिष्का उत स्वयं तन्वः प्रुभमानाः ॥ ११ ॥

सुऽआयुधासः । इष्मिणः । मुऽनिष्काः । उत । स्वयं । तन्वः । प्रुभमानाः ॥ ११ ॥

स्वायुधासः स्वायुधाः शोभनास्त्रा इष्मिणो गंतारः मुनिष्काः शोभनालंकारा उतापि च तन्वः स्वकीयानि शरीराणि प्रुभमानाः स्वयमेव शोभयन्तो मरुत एवंभूता भवन्तीत्यर्थः ॥

मारुते पर्यां शुची वो हव्येति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च । शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां नू छिरं मरुतः । आ० ३. ७. इति ॥

शुचीं वो हव्या मरुतः शुचीनां शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः ।

ऋतेन सत्यमृतसापं आयञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ॥ १२ ॥

शुची । वः । हव्या । मरुतः । शुचीनां । शुचिं । हिनोमि । अध्वरं । शुचिऽभ्यः ।

ऋतेन । सत्यं । ऋतऽसापः । आयन् । शुचिऽजन्मानः । शुचयः । पावकाः ॥ १२ ॥

हे मरुतः शुचीनां शुचानां वो युष्माकं शुची शुचीनि हव्या हव्यानि हवीषि भवन्तु । शुचिभ्यः प्रकाशमानेभ्यो युष्मभ्यं शुचिं शुद्धमध्वरं यागं हिनोमि । अहं प्रेरयामि । ऋतसाप ऋतमुदकं सृशन्तो मरुत ऋतेन सत्येनैव सत्यमायन् । गच्छन्ति । कीदृशाः । शुचिजन्मानः शोभनजननाः शुचयो दीप्यमानाः पावकाः शोधकाः । एवंभूता गच्छन्तीत्यर्थः ॥

असेष्वा मरुतः खादयो वो वक्षःसु रुक्मा उपशिश्नियाणाः ।

वि विद्युतो न वृष्टिभीं रुचाना अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः ॥ १३ ॥

असेषु । आ । मरुतः । खादयः । वः । वक्षःऽसु । रुक्माः । उपऽशिश्नियाणाः ।

वि । विऽद्युतः । न । वृष्टिऽभिः । रुचानाः । अनु । स्वधां । आयुधैः । यच्छमानाः ॥ १३ ॥

हे मरुतः ऋषेषु युष्मदीयेषु स्कंधप्रदेशेषु खादयोऽलंकारविशेषा आ मुक्ता भवतीति शेषः । सुक्ताः सुष्ठु रोचमाना हारा वो युष्मदीयं वच उरःप्रदेशमुपशिश्रियाणा आश्रिता भवन्ति । किंच हे मरुतः वृष्टिभिर्वर्षैः सार्धं विद्युतो न तडितो यथा रुचाना रोचमानास्तादृग्भूता यूयमायुधैर्भैघताडनैः स्वधामुदकमनु यच्छमानाः प्रयच्छन्तो वि चरथेति शेषः ॥

गृहमेधीये प्र बुध्या व इति प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । प्र बुध्या व ईरते महांसीति पुष्टिमंतौ विराजी संयाज्ये । आ० २. १८. । इति ॥

प्र बुध्या व ईरते महांसि प्र नामानि प्रयज्यवस्तिरध्वं ।

सहस्रियं दस्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वं ॥ १४ ॥

प्र । बुध्या । वः । ईरते । महांसि । प्र । नामानि । प्रऽयज्यवः । तिरध्वं ।

सहस्रियं । दस्यं । भागं । एतं । गृहमेधीयं । मरुतः । जुषध्वं ॥ १४ ॥

हे मरुतः वो युष्मदीयानि बुध्या बुध्यान्तरिचे भवानि महांसि तेजांसि प्रेरते । प्रकर्षेण गच्छन्ति । किंच हे प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्ट्या मरुतः यूयं नामानि । पांसून्नमयतीति नामान्युदकानि । प्र तिरध्वं । वर्धयत । हे मरुतः यूयं सहस्रियं सहस्रसंख्याकं दस्यं दमे गृहे भवं गृहमेधीयं गृहमेधिगुणैभ्यो युष्मभ्यं देयमेत-
मेतादृशं भागं जुषध्वं । सेवध्वं । एकं भागं सहस्रियमिति कथमाह । तथा च श्रूयते । यावदेका देवता कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रथते न हि तदस्ति यत्तावदेव स्यादावज्जुहोतीति ॥

यदि स्तुतस्य मरुतो अधीथेत्या विप्रस्य वाजिनो हवीमन् ।

मसू रायः सुवीर्यस्य दात नू चिद्यमन्य आदभद्रावा ॥ १५ ॥

यदि । स्तुतस्य । मरुतः । अधिऽइथ । इत्या । विप्रस्य । वाजिनः । हवीमन् ।

मसू । रायः । सुऽवीर्यस्य । दात । नू । चित् । यं । अन्यः । आऽदभत् । अरावा ॥ १५ ॥

वाजिनो हविलक्षणावतो विप्रस्य मेधाविनो मम संबन्धिनि हवीमन् हविष्मति हविषा युक्ते स्तोत्रे क्रियमाणे सति हे मरुतः यूयं यदि यस्मात्कारणात् स्तुतस्य स्तुतं मदीयं स्तोत्रमित्येत्यमनेन प्रकारेणाधीथ अवगच्छथ तस्मात्कारणात् हे मरुतः यूयं सुवीर्यस्य शोभनपुत्रोपेतस्य रायो रायं धनं । द्वितीयार्थे षष्ठी । मनु शीघ्रं दात । दत्त । अरावारातिः शत्रुभूतोऽन्यो जनो यं रायं नू चिदादभत् नैवाभिह्वयात् । तद्वनम-
स्मभ्यं दत्तेति संबन्धः ॥ ॥ २४ ॥

मरुतः क्रीकृभिः सप्तकपालमित्यस्यात्वास इति याज्या । सूचितं च । अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो जुष्टो दमूनाः । आ० २. १८. । इति ॥

अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो यक्षदृशो न शुभयंत मर्याः ।

ते हर्म्येष्ठाः शिशवो न शुभ्रा वत्सासो न प्रक्रीकृतिनः पयोधाः ॥ १६ ॥

अत्यासः । न । ये । मरुतः । सुऽअंचः । यक्षऽदृशः । न । शुभयंत । मर्याः ।

ते । हर्म्येऽस्थाः । शिशवः । न । शुभ्राः । वत्सासः । न । प्रऽक्रीकृतिनः । पयऽधाः ॥ १६ ॥

अत्यासो नात्याः सततगामिनोऽश्वा इव स्वंचः सुष्ठु गच्छन्तो ये मरुतो यक्षदृशो न मर्या यक्षस्तोत्सवस्य दृष्टारो मनुष्या इव शुभयंत शोभन्ते हर्म्येष्ठा हर्म्ये स्थिताः शिशवो न कुमारो इव शुभ्राः शोभमाना वत्सासो

न वत्सा इव प्रकीर्त्तिनः प्रकीर्षणं क्रोडमानास्ते मरुतः पयोधाः पयस उदकस्य धारयितारो दातारो वा भवन्ति ॥

दृशस्यन्तो नो मरुतो मृळंतु वरिवस्यन्तो रोदसी सुमेके ।

अरे गोहा नृहा वधो वो अस्तु सुम्नेभिरस्मे वसवो नमध्वं ॥ १७ ॥

दृशस्यन्तः । नः । मरुतः । मृळंतु । वरिवस्यन्तः । रोदसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।

अरे । गोऽहा । नृऽहा । वधः । वः । अस्तु । सुम्नेभिः । अस्मे इति । वसवः । नमध्वं ॥ १७ ॥

मरुतो नोऽस्मभ्यं दृशस्यन्तो धनानि प्रयच्छंतः सुमेके मरुते रोदसी व्यावापुथिवी वरिवस्यन्तः स्वमहिम्ना पूरयन्तो मृळंतु । मृळयन्तु । अस्मान्स्वयुक्तान् कुर्वन्तु । अपि च हे वसवो वासका मरुतः गोहा गवां मेघस्थानामुदकानां भेदको नृहा नृणां शत्रूणां हंता वो युष्मदीयं वध आयुधमारिऽस्तु । अस्मत्तो दूरे भवन्तु । यूयमपि सुम्नेभिः सुम्नेः सुम्नेः सहास्रे अस्मासु नमध्वं । स्वयमेवाभिमुखा भवत ॥

मारुते पशावा वो हेतितेषानुवाक्या । सूचितं च । आ वो होता जोहवीति सत्तः प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय । आ० ३. ७. इति ॥

आ वो होता जोहवीति सत्तः सत्राचीं रातिं मरुतो गृणानः ।

य ईवंतो वृषणो अस्ति गोपाः सो अइयावी हवते व उक्थैः ॥ १८ ॥

आ । वः । होता । जोहवीति । सत्तः । सत्राचीं । रातिं । मरुतः । गृणानः ।

यः । ईवंतः । वृषणः । अस्ति । गोपाः । सः । अइयावी । हवते । वः । उक्थैः ॥ १८ ॥

हे मरुतः सत्तो होतृपदने निषणोऽस्मदीयो होता सत्राचीं सर्वतो गमनशीलं रातिं त्वदीयं दानं गृणानः सुवन् वो युष्माना जोहवीति । भृशमाह्वयति । हे वृषणः कामानां वर्षितारो मरुतः यो होतिवतो गच्छतो व्यापारवतो यजमानस्य गोपा अस्ति युष्मदाह्वाननिमित्तेन रक्षको भवति स होताइयावी मायारहितः सन्वो युष्मानुक्थैः सोऽर्हवते । स्तीति ॥

इमे तुरं मरुतो रामयन्तीमे सहः सहस्र आ नमन्ति ।

इमे शंसं वनुष्यतो नि पांति गुरु द्वेषो अररुषे दधन्ति ॥ १९ ॥

इमे । तुरं । मरुतः । रामयन्ति । इमे । सहः । सहस्रः । आ । नमन्ति ।

इमे । शंसं । वनुष्यतः । नि । पांति । गुरु । द्वेषः । अररुषे । दधन्ति ॥ १९ ॥

इम ईदृशो मरुतसुरं कर्मसु चिप्रवंतं यजमानं रामयन्ति । क्रोडयन्ति । इमे मरुतः सहः सहसा बलेन सहसो बलवतो जनागा नमन्ति । इमे मरुतो वनुष्यतो हिंसकात्पुरुषाच्छंसं शंसकं स्तोतारं नि पांति । नितरां पालयन्ति । अररुषे हविरप्रयच्छन्ति जनाय गुरु महद्वेषोऽप्रियं दधन्ति । कुर्वन्ति ॥

इमे रध्रं चिन्मरुतो जुनन्ति भूमिं चिद्यथा वसवो जुषन्ति ।

अप वाधध्वं वृषणस्तमांसि धत्त विश्वं तनयं तोकमस्मे ॥ २० ॥

इमे । रध्रं । चित् । मरुतः । जुनन्ति । भूमिं । चित् । यथा । वसवः । जुषन्ति ।

अप । वाधध्वं । वृषणः । तमांसि । धत्त । विश्वं । तनयं । तोकं । अस्मे इति ॥ २० ॥

इमे मरुतो रधं चित् समृद्धमपि जनं जुनन्ति । प्रेरयन्ति । भूमिं चिद्भ्रमणशीलमपि दरिद्रं जुनन्ति । प्रेरयन्ति । वसवो वासका देवा युष्मान्यथा जुषन्त कामधेरन् हे वृषणः कामानां वर्षितारः ते यूयं तमांस्वप बाधध्वं । नाशयत । अपि चास्मि अस्मभ्यं विश्वं बह्वलं तोकं पुत्रं तनयं पीत्रं च धत्त । प्रयच्छत ॥ २५ ॥

मा वो दाचान्मरुतो निरराम मा पश्चाद्दध्म रथ्यो विभागे ।

आ नः स्पार्हे भजतना वसव्येऽ यदीं सुजातं वृषणो वो अस्ति ॥ २५ ॥

मा । वः । दाचात् । मरुतः । निः । अराम । मा । पश्चात् । दध्म । रथ्यः । विभागे ।

आ । नः । स्पार्हे । भजतन । वसव्ये । यत् । ई । सुजातं । वृषणः । वः । अस्ति ॥ २५ ॥

हे मरुतः वो युष्माकं दाचादानान्मा निरराम । वयं मा निर्गमाम । यूयमस्मान्परित्यक्तान्मेभ्यो धनं मा दत्तेत्यर्थः । हे रथ्यो रथवन्तो मरुतः विभागे युष्मदीयस्य धनस्य दाने पश्चान्मा दध्म । दध्यतिर्गतिकर्मा । वयं पश्चाद्भागिनो मा भूम । यूयं प्रथममस्मभ्यमेव दत्तेति यावत् । स्पार्हे सृष्टृणीये वसव्ये धनसमूहे यूयं नोऽस्माना भजतन । भागिनः कुर्वत । हे वृषणो वर्षितारो मरुतः वो युष्माकं सुजातं शोभनजनं यद्वसव्यमस्ति तस्मिन्भागिनः कुर्वतेति संबंधः । ईमिति पूरणः ॥

सं यद्वनंत मन्युभिर्जनासः शूरा यद्द्विष्वोषधीषु विष्णु ।

अथ स्मा नो मरुतो रुद्रियासस्त्रातारो भूत पृतनास्वर्यः ॥ २२ ॥

सं । यत् । हनंत । मन्युऽभिः । जनासः । शूराः । यद्द्विषु । औषधीषु । विष्णु ।

अथ । स्म । नः । मरुतः । रुद्रियासः । चातारः । भूत । पृतनासु । अर्यः ॥ २२ ॥

यद्वादा शूरा विक्रान्ता जनानो जना यद्द्विषु महतीष्वोषधीषु विष्णु प्रजासु च जेतव्यासु मन्युभिः कीपिरभिमानैर्वा सं हनंत संगच्छते अथ तदानीं हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा हे मरुतः यूयं पृतनासु युद्देष्वर्यैरेः शत्रोः सकाशात्नोऽस्माकं चातारो भूत । रक्षका भवत ॥

भूरि चक्र मरुतः पित्र्याण्युक्थानि या वः शस्यन्ते पुरा चित् ।

मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साह्या मरुद्भिरित्सनिता वाजमर्वा ॥ २३ ॥

भूरि । चक्र । मरुतः । पित्र्याणि । उक्थानि । या । वः । शस्यन्ते । पुरा । चित् ।

मरुत्ऽभिः । उग्रः । पृतनासु । साह्या । मरुत्ऽभिः । इत् । सनिता । वाजं । अर्वा ॥ २३ ॥

हे मरुतः यूयं भूरि भूरीणि बह्वनि पित्र्याण्युक्थानितृसंबंधीनि धनदानादीनि कर्माणि चक्र । कृतवन्तो भवत । पुरा चित् पूर्वकालेऽपि वो युष्माकमुक्थानि प्रशस्थानि यानि कर्माणि प्रशस्यन्ते प्रख्यायन्ते तानि चक्रेति संबंधः । उग्र औजस्वी पृतनासु युद्देषु मरुद्भिर्युष्माभिर्हेतुभिः साह्या शत्रूणामभिभविता भवति । मरुद्भिरित्सनिता स्त्रीभिरर्वा स्त्रीभिरभिगता वाजमर्वा सनिता संभक्ता भवति । यद्वा । अर्वाश्चो वाजं युद्धं सनिता भवति ॥

अस्मे वीरो मरुतः शुष्यस्तु जनानां यो असुरो विधर्ता ।

अपो येन सुक्षितये तरेमाध स्वमोको अभि वः स्याम ॥ २४ ॥

अस्मे इति । वीरः । मरुतः । शुष्मी । अस्तु । जनानां । यः । असुरः । विधर्ता ।

अपः । येन । सुक्षितये । तरेम । अध । स्वं । ओकः । अभि । वः । स्याम ॥ २४ ॥

हे मरुतः अस्मी अस्माकं वीरः पुत्रः शुष्म्यसु । बलवान्भवतु । असुरः प्रज्ञावान्यो जनानां शत्रूणां विधर्ता विधारकः । येन पुत्रेण वयं सुषितये सुष्ठु निवासायाप आमुवतः शत्रूस्तरिम हिंसेम । स पुत्रो बलवानस्त्विति पूर्वेषान्वयः । अधापि च वो युष्मदीया वयं स्वमोक आत्मीयं स्थानमभि स्वाम । आतिष्ठेम ॥

तन्न इन्द्रो वरुणो मित्रो अग्निराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।

शर्मन्त्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इन्द्रः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।

शर्मन् । स्याम । मरुता । उपस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

पूर्वं व्याख्यातयं । अचरार्थसु । इन्द्रादयो देवा अस्मदीयं स्तोत्रं सेवतां । मरुतामुपस्थाने वर्तमाना वयं सुखे स्वाम । हे मरुतः यूयं सर्वदास्मानविनाशैः पालयत ॥ २६ ॥

मध्वो व इति सप्तर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैष्टुभं मरुद्देवताकं । मध्वः सप्तैत्यनुक्रांतं ॥ दशरात्रे षष्ठे ऽहन्यापिमारुत इदं मारुतनिविद्यानं सूचितं च । मध्वो वो नाम स प्रत्यथेत्यापिमारुतं । आ० प. ८. इति ॥

मध्वो वो नाम मारुतं यजत्राः प्र यज्ञेषु शर्वसा मदन्ति ।

ये रेजयन्ति रोदसी चिदुर्वी पिन्वंत्युत्सं यदयासुः ॥ १ ॥

मध्वः । वः । नाम । मारुतं । यजत्राः । प्र । यज्ञेषु । शर्वसा । मदन्ति ।

ये रेजयन्ति । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । पिन्वंति । उत्सं । यत् । अयासुः । उयाः ॥ १ ॥

हे यजत्रा यजनीया मरुतः वो युष्मदीयं मारुतं मरुत्संबंधि नाम नामधेयं मध्वो मध्वो मादयितारः स्तोतारो यज्ञेषु यागेषु शर्वसा बलेन प्र मदन्ति । प्रकर्षेण सुवन्ति । उच्चैः सुवन्तीत्यर्थः । ये मरुत उर्वी विस्तीर्णो रोदसी चिद्यावापृथिव्यावपि रेजयन्ति कंपयन्ति किंचित्सं मेघं पिन्वंति वर्षयन्ति उया उन्नूणा यद्ये मरुतो ऽयासुः यांति सर्वत्र गच्छन्ति । तेषां मरुतां युष्माकं नाम प्र मदन्तीति पूर्वेषान्वयः ॥

निचेतारो हि मरुतो गृणन्तं प्रणेतारो यजमानस्य मन्म ।

अस्माकमद्य विदथेषु बहिरा वीतये सदत पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

निऽचेतारः । हि । मरुतः । गृणन्तं । प्रऽनेतारः । यजमानस्य । मन्म ।

अस्माकं । अद्य । विदथेषु । बहिरः । आ । वीतये । सदत । पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

ये मरुतो गृणन्तं सुवन्तं जनं निचेतारो हि मृगयमाणा भवन्ति खलु अपि च यजमानस्य मन्माभिमतं कामं प्रणेतारस्य भवन्ति । अपरोऽर्धर्चः प्रत्यञ्जतः । हे मरुतः यूयं पिप्रियाणाः प्रीयमाणाः संतोऽद्यास्मिन्दि-वसेऽस्माकं विदथेषु यज्ञेषु वीतये सोमस्य भक्षणाय बहिर्वर्हिषि कुशमय आ सदत । आसीदत । उपविशत ॥

नैतावदन्ये मरुतो यथेमे भ्राजन्ते रुक्मैरायुधैस्तनूभिः ।

आ रोदसी विश्वपिशः पिशानाः समानमंज्यंजते ऋभे कं ॥ ३ ॥

न । एतावत् । अन्ये । मरुतः । यथा । इमे । भ्राजन्ते । रुक्मैः । आयुधैः । तनूभिः ।

आ । रोदसी इति । विश्वऽपिशः । पिशानाः । समानं । अंजि । अंजते । ऋभे । कं ॥ ३ ॥

इम ईदृशा मरुतो यथा घत्परिमाणं धनादिकं ददति अन्ये मरुद्भ्यतिरिक्ता देवा एतावज्जनादिकं न

दशुरित्यर्थः । ते च इकी रोषमानैराभरणीरायुधिः स्वकीयास्त्रीस्तनूभिरात्मीयैः केवलैरंगैश्च भाजते । सर्वदा भासते । कश्चिदेकवाक्यतामाह । यथेमे मरुतो इवमादिभिर्धाजते नेतावदेतद्व्यतिरिक्ता भाजत इति । अपि च रोदसी बावापृथिव्यौ पिशानाः प्रकाशयंतो विश्वपिशो व्याप्तदीप्तय एवंभूता मरुतः शुभे शोभायै समानं सदृशरूपमंज्याभरणमांजते । स्वकीयावयवेष्वभिव्यक्तौकुर्वन्ति । कमिति पूरणाः ॥

ऋधक्सा वो मरुतो दिद्युदस्तु यद्व आगः पुरुषता कराम ।
 मा वस्तस्यामपि भूमा यजत्रा अस्मे वो अस्तु सुमतिश्चनिष्ठा ॥ ४ ॥
 ऋधक् सा । वः । मरुतः । दिद्युत् । अस्तु । यत् । वः । आगः । पुरुषता । कराम ।
 मा । वः । तस्यां । अपि । भूम । यजत्राः । अस्मे इति । वः । अस्तु । सुमतिः । चनिष्ठा ॥ ४ ॥

हे मरुतः वो युष्मदीया सा प्रसिद्धा दिद्युतेतिर्द्धधगसु । अस्मत्तः पृथग्भवतु । यद्यपि वयं वो युष्मा-
 कमागोऽपराधं पुरुषता पुरुषतया मनुष्यत्वेन कराम करवाम । मनुष्याणां हि प्रमादः सुलभ इत्यर्थः । हे
 यजत्रा यजनीया मरुतः वो युष्मदीयायां तस्यां दिद्युत्पीषदपि मा भूम । चनिष्ठान्नवत्तमा । अतिशयेनात्र-
 प्रदेत्यर्थः । वो युष्मदीया सुमतिरनुयहवुद्धिरस्त्री अस्मास्वसु ॥

कृते चिदत्र मरुतो रणंतानवद्यासः शुचयः पावकाः ।
 प्र णोऽवत सुमतिभिर्यजत्राः प्र वाजैभिस्तिरत पुष्यसे नः ॥ ५ ॥
 कृते । चित् । अत्र । मरुतः । रणंत । अनवद्यासः । शुचयः । पावकाः ।
 प्र । नः । अवत । सुमतिऽभिः । यजत्राः । प्र । वाजैभिः । तिरत । पुष्यसे । नः ॥ ५ ॥

अत्रास्मिन्कृते चिदस्मदीये यज्ञकर्मखेव मरुतो रणंत । रमंतां । कीदृशा मरुतः । अनवव्यासोऽनिदिताः
 शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधका एवंभूता इति । किंच हे मरुतो यजत्रा यजनीयाः यूयं नोऽस्मान्
 सुमतिभिरनुयहवुद्धिभिः सुमतिभिर्हेतुभिर्वा प्रावत । प्रकर्षेण पाषयत । तथा नोऽस्मान्वाजैभिर्वाजैरत्रैः पुष्यसे
 पोषार्थं प्र तिरत । प्रवर्धयत ॥

उत स्तुतासो मरुतो व्यंतु विश्वेभिर्नामभिर्नरो हवींषि ।
 ददात नो अमृतस्य प्रजायै जिगृत रायः सूनृता मघानि ॥ ६ ॥
 उत । स्तुतासः । मरुतः । व्यंतु । विश्वेभिः । नामऽभिः । नरः । हवींषि ।
 ददात । नः । अमृतस्य । प्रऽजायै । जिगृत । रायः । सूनृता । मघानि ॥ ६ ॥

उतापि च स्तुतास एवमस्माभिः स्तुता मरुतो हवींषि व्यंतु । भक्षयंतु । कीदृशाः । विश्वेभिर्विश्वेर्नामभि-
 र्दकैः सहिता नरो नेतारः । शेषः प्रत्यक्षस्तुतः । हे मरुतः नोऽस्मदीयायै प्रजायै संततयेऽमृतस्यामृतमुदकं
 ददात । दत्त । तथा हविषो दातुर्यजमानस्य सूनृता सूनृतानि सुष्ठु नृत्वंति शोभनयोग्यानि मघानि धनानि
 जिगृत । उन्निरत । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥

आ स्तुतासो मरुतो विश्वं जती अच्छा सूरिन्सर्वताता जिगात ।
 ये नस्मना श्तिनो वर्धयंति यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

आ । स्तुतासः । मरुतः । विश्वे । ऊती । अच्छ । सूरीन् । सर्वऽताता । जिगात ।
ये । नः । त्मना । शतिनः । वर्धयति । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

हे मरुतः स्तुतास एवमस्माभिः स्तुता विश्वे सर्वे यूयमूत्पूर्वा रक्षया सहिताः सूरीन् सोतृन्च्छामिलष्य सर्वताता सर्वतातो यज्ञ आ जिगात । आगच्छत । ये मरुतस्त्मनात्मनैव नोऽस्माञ्छतिनः शतसंख्याकान्वर्धयति । यथा वयं पुत्रपीत्रादिभिः शतिनो भवेम तथा वर्धयतीत्यर्थः । ते यूयमा जिगातेति पूर्वेण संबन्धः । एवंभूता मरुतः यूयं सर्वदास्मान्पालयत ॥ ॥ २७ ॥

प्र साकमुष इति षडृचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्वार्धं त्रैष्टुभं मरुदेवताकं । अनुक्तां च । प्र साकमुषे षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र साकमुषे अर्चता गणाय यो देव्यस्य धाम्नस्तुविष्मान् ।
उत क्षौदन्ति रोदसी महित्वा नक्षन्ति नाकं निःऽञ्जतेरवंशात् ॥ १ ॥
प्र । साकंऽउक्षे । अर्चत । गणाय । यः । देव्यस्य । धाम्नः । तुविष्मान् ।
उत । क्षौदन्ति । रोदसी इति । महिऽत्वा । नक्षन्ति । नाकं । निःऽञ्जतेः । अवंशात् ॥ १ ॥

हे स्तोतारः यूयं साकमुषे संततं वर्धन्ने गणाय मरुत्समूहाय प्रार्चत । स्तोत्रं प्रोक्षारयत । यो मरुत्तपो देव्यस्य देवसंबन्धिनो धाम्नः स्वर्गाख्यस्य स्थानस्य तुविष्मान् बुद्धिमाभवति । सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रवृद्ध इत्यर्थः । तस्मै गणायेति पूर्वेण संबन्धः । उतापि च मरुतो महित्वा स्वकीयेन महत्त्वेन सहिता रोदसी यावापृथिवी बोदन्ति । भञ्जन्ति । तथा निःऽञ्जतेभ्यो रवंशादंतरिक्षाच्च नाकं स्वर्गं नक्षन्ति । व्याप्तुवन्ति ॥

जनूश्चिद्वो मरुतस्त्वेधेण भीमासस्तुविमन्यवोऽयासः ।
प्र ये महोभिरोजसोत संति विश्वो वो यामन्भयते स्वर्दृक् ॥ २ ॥
जनूः । चित् । वः । मरुतः । त्वेधेण । भीमासः । तुविऽमन्यवः । अयासः ।
प्र । ये । महःऽभिः । ओजसा । उत । संति । विश्वः । वः । यामन् । भयते । स्वःऽदृक् ॥ २ ॥

हे भीमासो भीमास्तुविमन्यवः प्रवृद्धमतयोऽयासो गंतार इति चीणि संबोधनानि । एवंभूता हे मरुतः वो युष्माकं अनुर्जन्म त्वेधेण दीप्तिन इद्रेण बभूवेति शेषः । उतापि च ये मरुतो महोभिल्लोभिरोजसा बलेन च प्र संति प्रभवन्ति तेषां वो युष्माकं यामन् यामनि गमने विश्वः स्वर्दृक् सूर्यस्य द्रष्टा सर्वो जीवसमूहः । यद्वा । स्वरंतरिक्षं । तत्पश्यतीति वृषः स्वर्दृक् । सर्वदोत्तिष्ठन्नित्यर्थः । भयते । बिभेति ॥

बृहद्वयो मघवद्भ्यो दधात जुजोषन्निन्मरुतः सुष्टुतिं नः ।
गतो नाध्वा वि तिराति जंतुं प्र एः स्यार्हाभिरूतिभिस्तिरेत ॥ ३ ॥
बृहत् । वयः । मघवत्ऽभ्यः । दधात । जुजोषन् । इत् । मरुतः । सुऽस्तुतिं । नः ।
गतः । न । अध्वा । वि । तिराति । जंतुं । प्र । नः । स्यार्हाभिः । ऊतिऽभिः । तिरेत ॥ ३ ॥

हे मरुतः यूयं मघवद्भ्यो हविर्लक्षणाद्भ्योऽस्माभ्यं बृहन्नहद्वयोऽङ्गं दधात । प्रयच्छत । नोऽस्मादीयां सुष्टुतिं शोभनं स्तोत्रं जुजोषन्ति । सेवतामेव । गतो मरुद्भिः प्राप्नोऽध्वा मार्गो जंतुं प्राणिनं न वि तिराति । गार्हति । उदकेनाप्याययत्वेव । यद्वा । वितिरतिवर्धनार्थः । नेति चार्थे । मरुद्भिर्गतो मार्गश्च जंतुं वर्धयति । तथा नोऽस्मान् स्यार्हाभिः स्युहणीयाभिरूतिभि रक्षाभिः प्र तिरेत । प्रवर्धयति ॥

युष्मोतो विप्रो मरुतः शतस्वी युष्मोतो अर्वा सहुरिः सहस्री ।
 युष्मोतः सम्राकृत हंति वृचं प्र तद्धो अस्तु धूतयो देष्णं ॥ ४ ॥
 युष्माऽजतः । विप्रः । मरुतः । शतस्वी । युष्माऽजतः । अर्वा । सहुरिः । सहस्री ।
 युष्माऽजतः । संऽराट् । उत । हंति । वृचं । प्र । तत् । वः । अस्तु । धूतयः । देष्णं ॥ ४ ॥

हे मरुतः युष्मोतो युष्माभी रक्षितो विप्रः स्तोता शतस्वी शतसंख्योपेतधनवाभभवति । युष्मोतो युष्माभी रक्षितोऽर्वाभिगता सङ्गरिः शत्रूणामभिभविता स्तोता सहस्री सहस्रधनवाभभवति । युष्मोतो युष्माभी रक्षितः सम्राट् साम्राज्ययुक्तो भवति । उतापि च वृचं शत्रुं हंति । युष्मद्रक्षको हिनस्ति । हे धूतयः कंपयित्तारो मरुतः वो युष्माभिर्दत्तं तत्प्रसिद्धं देष्णं धनं प्राप्सु । प्रभूतं भवतु ॥

ताँ आ रुद्रस्य मी॒ऋषो॑ विवासे कुविन्नसंते मरुतः पुनर्नः ।
 यत्सस्वर्ता जिही॒ऋरे॑ यदाविरव॒ तदेन॑ ईमहे तुराणाँ ॥ ५ ॥
 तान् । आ । रुद्रस्य । मी॒ऋषः । विवासे । कुवित् । नंसंते । मरुतः । पुनः । नः ।
 यत् । सस्वर्ता । जिही॒ऋरे॑ । यत् । आविः । अ॒व । तत् । ए॒नः । ई॒महे॑ । तुराणाँ ॥ ५ ॥

मी॒ऋषः कामानां वर्षितू रुद्रस्त्रिभुवनं पुत्रांस्तान्मरुत आ विवासे । अहं होता परिचरामि । ते मरुतो नोऽस्मभ्यं कुविद्ब्रह्मल्लः पुनर्भूयो नंसंते । नमंतां । अभिमुखीभवतु । कुविच्छब्देनैव पुनःशब्दार्थस्य लभ्यत्वान्पुनःशब्दग्रहणं किमर्थं । आदरार्थं । सस्वर्तातर्हितेनाप्रकाशेन यद्येनसा जिहीऋरे मरुतः क्रुध्युः आविः प्रकाशेन यद्येनसा च जिहीऋरे तुराणां क्षिप्राणां मरुतां संबन्धि तदुभयमेनोऽपराधमवेमहे । स्तोत्रेण वयमपनयामः ॥

प्र सा वाचि सुष्टुतिर्मघोनामिदं सूक्तं मरुतो जुषंत ।
 आराच्चिद्वेषो वृषणो युयोत यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
 प्र । सा । वाचि । सुऽस्तुतिः । म॒घोनाँ । इ॒दं । सुऽउ॒क्तं । म॒रुतः । जु॒षंत॑ ।
 आ॒रात् । चि॒त् । वेषः । वृषणः । यु॒योत॑ । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिऽभिः । सदा॑ । नः ॥ ६ ॥

मघोनां धनवतां मरुतां संबन्धिनी सुष्टुतिर्या शोभना स्तुतिरस्मिन्सूक्ते कृता सा स्तुतिरस्माभिः प्र वाचि । प्रोक्तासीत् । मरुत इदमीदृग्भूतं सूक्तं जुषंत । सेवतां । हे वृषणः कामानां वर्षितारः यूयं द्वेषो द्वेषांसि शत्रुनाराच्चिद्वेषो युयोत । अस्मत्तः पृथक्कुरुत । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सर्वदा रक्षत ॥ २८ ॥

यं चायध्व इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । यं चायध्वे द्वादश चिप्रगाथादि नवम्या-
 बास्तिस्त्रो गायत्र्योऽत्यानुष्टुप्त्रो मृत्विमोचनीति । आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतो-
 बृहत्यः सप्तम्यष्टम्यावनुक्तत्वाच्चिप्रभौ नवमीदशम्येकादशो गायत्र्यः । द्वादशानुष्टुप् सा च रुद्रदेवताका ।
 शिष्टा मारुत्यः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

यं चायध्व इदमिदं देवांसो यं च नयथ ।
 तस्मा अग्ने वरुण मिचार्यमन्मरुतः शर्म यच्छत ॥ १ ॥
 यं । चायध्वे । इ॒दंऽइ॒दं । दे॒वांसः । यं । च । न॒यथ॑ ।
 तस्मै॑ । अ॒ग्ने । वरुण॑ । मि॒च । अ॒र्य॒मन् । म॒रुतः । श॒र्म । य॒च्छत॑ ॥ १ ॥

हे देवासो देवाः इदमिदमितो मयहेतोर्द्यं स्तोतारं त्रायध्वे पालयध्वे । यं च स्तोतारं नयथ सन्मार्गं प्रापयथ । हे अग्ने वक्ष्ये मित्रार्थमग्ने हे मरुत एवंभूता हे देवाः तस्मै स्तोत्रे शर्म सुखं यच्छत । दत्त ॥

युष्माकं देवा अवासाहनि प्रिय ईजानस्तरति द्विषः ।

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ॥२॥

युष्माकं । देवाः । अवासा । अहनि । प्रिये । ईजानः । तरति । द्विषः ।

प्र । सः । क्षयं । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ॥२॥

हे देवाः युष्माकं युष्मदीयिनावसा रक्षणेन प्रियेऽहनि सर्वेषां देवानां प्रियभूते सुत्याभिधाने दिवस ईजान इष्टवाङ्मनो द्विषः शत्रुंस्तरति । आक्रामति । स यजमानः क्षयं स्वकीयं निवासं प्र तिरते । प्रवर्धयति । यो यजमानो वो युष्मभ्यं महीर्महांतीषो हविर्लक्षणां न्यन्नाणि वराय निवारणाय यूयं नान्यत्र गच्छता-
स्मदीयान्येव हवींषि स्वीकुरुतेति निरोधनं कर्तुं वि दाशति विशेषेण ददाति । अत एव स स्वकीयं निवासं वर्धयतीत्यर्थः ॥

नहि वंश्चरमं चन वसिष्ठः परिमंसते ।

अस्माकमद्य मरुतः सुते सचा विश्वे पिबत कामिनः ॥३॥

नहि । वः । चरमं । चन । वसिष्ठः । परिमंसते ।

अस्माकं । अद्य । मरुतः । सुते । सचा । विश्वे । पिबत । कामिनः ॥३॥

वसिष्ठ ऋषिवो युष्माकं मध्ये चरमं चनावरमपि नहि परिमंसते । वर्जयित्वा न स्तौति । किंतु सर्वानेव युष्मान् स्तौतीत्यर्थः । अथास्मिन्दिनेऽस्माकमस्मदीये सुते सोमेऽभिपुते सति हे मरुतः कामिनः सोमं कामय-
माना विश्वे यूयं सचा संगत्य पिबत । पानं कुरुत ॥

नहि वं जतिः पृतनासु मर्धति यस्मा अराध्वं नरः ।

अभि व आवर्त्सुमतिर्नवीयसी तूयं यात पिपीषवः ॥४॥

नहि । वः । जतिः । पृतनासु । मर्धति । यस्मै । अराध्वं । नरः ।

अभि । वः । आ । अवर्त् । सुमतिः । नवीयसी । तूयं । यात । पिपीषवः ॥४॥

हे मरुतः वो युष्मदीयोती रक्षा पृतनासु युद्धेषु नहि मर्धति । न खलु हिनस्ति । शत्रुभिः कृतां हिंसां न सहत इत्यर्थः । हे नरो नेतारः यूयं यस्मै अनायाराध्वं कामानदध्वं तं जगं न हिनस्तीति संबंधः । नवीयसी नवतरा वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रहबुद्धिरभ्यावर्त् । अस्मानभ्यावर्त्तां । तथा हे पिपीषवः सोमपानकामाः यूयमपि तूयं क्षिप्रं यात । आगच्छत ॥

ओ षु घृष्विराधसो यातनांधांसि पीतये ।

इमा वो ह्व्या मरुतो ररे हि कं मो ष्वन्यचं गंतन ॥५॥

ओ इति । सु । घृष्विऽराधसः । यातनं । अंधांसि । पीतये ।

इमा । वः । ह्व्या । मरुतः । ररे । हि । कं । मो इति । सु । अन्यचं । गंतन ॥५॥

हे घृष्विराधसः परस्परघृष्टानि सुसंहतानि राधांसि धेवां ते हे मरुतः यूयमंधांसि सोमलक्षणाणि

हवीषि पीतये भक्षणार्थं सु सुहो यातन । आयात । हि यस्मात्कारणात् हे मरुतः वो युष्मभ्यमिमेमानि हव्या हव्यानि हवीषि ररे अहं ददामि अतः कारणाव्युद्यमन्यच मो पु गंतन । मा गच्छत ॥

आ च नो बर्हिः सदताविता च नः स्यार्हाणि दातवे वसु ।

अस्त्रैधंतो मरुतः सोम्ये मधौ स्वाहेह मादयाध्वे ॥ ६ ॥

आ । च । नः । बर्हिः । सदत । अविता । च । नः । स्यार्हाणि । दातवे । वसु ।

अस्त्रैधंतः । मरुतः । सोम्ये । मधौ । स्वाहा । इह । मादयाध्वे ॥ ६ ॥

हे मरुतः यूयं नोऽस्यदीये बर्हिः कुशमये बर्हिष्या सदत च । उपविशत । स्यार्हाणि सुहृणीयानि वसु वर्मान धनानि दातवेऽस्यभ्यं दातुं नोऽस्मानवित च । आगच्छत च । हे मरुतः अस्त्रैधंतोऽहिसंतो यूयमिहा-
स्त्रिन्यज्ञे मधौ मदकरे सोम्ये सोमात्मके हविषि स्वाहा स्वाहाकारेण मादयाध्वे । मादयाध्वं । माद्यत ॥ २९ ॥

सस्वश्चिद्धि तन्वः श्रुंभमाना आ हंसासो नीलपृष्ठा अपपन्न ।

विश्वं शर्धो अभितो मा नि षेद नरो न रखाः सर्वने मदंतः ॥ ७ ॥

सस्वरिति । चित् । हि । तन्वः । श्रुंभमानाः । आ । हंसासः । नीलऽपृष्ठाः । अपपन्न ।

विश्वं । शर्धः । अभितः । मा । नि । षेद । नरः । न । रखाः । सर्वने । मदंतः ॥ ७ ॥

सस्वरंतर्हिता मरुतस्तन्वः स्वकीयान्यंगानि श्रुंभमाना अलंकरणैः शोभयंतो मरुतो नीलपृष्ठा असितवर्णा हंसासो हंसा इवापपन्न । आपतंतु । आगच्छंतु । विश्वं शर्धो व्याप्तो मरुन्नरो मा मामभितः समंतान्नि षेद । निषीदतु । तच्च दृष्टांतः । सर्वनेऽस्यदीये यज्ञे मदंतो हृष्यंतो रखा रमणीया नरो न मनुष्या इव तदत् ॥

साकमेधेषु मरुद्भ्यः सांतपनेभ्य इत्यस्य यो नो मरुत इति पूर्वानुवाक्या सांतपना इदमिति याज्या । तथा च सूचितं । सांतपना इदं हविर्यो नो मरुतो अभि दुर्हणायुः । आ० २. १८. इति ॥

यो नो मरुतो अभि दुर्हणायुस्तिरश्चित्तानि वसवो जिघांसति ।

दुहः पाशान्प्रति स मुचीष्ट तपिष्ठेन हन्मना हंतना तं ॥ ८ ॥

यः । नः । मरुतः । अभि । दुःऽहृणायुः । तिरः । चित्तानि । वसवः । जिघांसति ।

दुहः । पाशान् । प्रति । सः । मुचीष्ट । तपिष्ठेन । हन्मना । हंतन् । तं ॥ ८ ॥

हे वसवः प्रशस्या हे मरुतः नोऽस्यदीयानि चित्तानि दुर्हणायुरशोभनं क्रुध्यस्तिरः सर्वैस्तिरस्त्रुतो यो जनोऽभि जिघांसति अभिमुख्येन हंतुमिच्छति स जनो दुहः पापानां द्रोग्धुर्वरणस्य पाशान्सासु प्रति स मुचीष्ट । बध्नीयात् । यूयं नं जनं तपिष्ठेन तप्तमेन हन्मना हननसाधनेनायुधेन हंतन । हत । हिंसत ॥

सांतपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुष्टन । युष्माकोती रिशादसः ॥ ९ ॥

सांऽतपनाः । इदं । हविः । मरुतः । तत् । जुष्टन । युष्माक । ऊती । रिशादसः ॥ ९ ॥

सांतपनाः शत्रूणां संतापका हे मरुतः इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हविर्युष्मभ्यं कल्पितमिति शेषः । हे रिशा-
दसो रिशतां हिंसतामसितारो रिशानामत्तारो वा यूयं युष्माक युष्माकमूत्युत्था रक्षया तत्तादृशं हविर्यु-
जुष्टन । सेवध्वं ॥

गृहमेधास इति गृहमेधीयस्य हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । गृहमेधास आ गत प्र बुध्या व ईरते
महांसि । आ० २. १८. । इति ॥

गृहमेधास आ गत मरुतो माप भूतन । युष्माकोती सुदानवः ॥१०॥

गृहमेधासः । आ । गत । मरुतः । मा । अप । भूतन । युष्माक । ऊती । सुदानवः ॥१०॥

गृहमेधासो गृहे क्रियमाणो यज्ञो येषां ते सुदानवः शोभनदाना हे मरुतः यूयं युष्माक युष्माकमूलूत्थ्या
रक्षया युक्ता आ गत । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छत । हे मरुतः माप भूतन । अपगता मा भवत ॥ भू प्राप्ता-
विति धातुः ॥

वैश्वदेवे पर्वणि मारुतस्यानुवाक्येहेह व इत्येषा । सूचितं च । इहेह वः स्वतवसः प्र चित्रमर्कं गृणते
तुराय । आ० २. १६. । इति ॥

इहेह वः स्वतवसः कवयः सूर्यत्वचः । यज्ञं मरुत आ वृणे ॥११॥

इहऽइह । वः । स्वऽतवसः । कवयः । सूर्यऽत्वचः । यज्ञं । मरुतः । आ । वृणे ॥११॥

हे स्वतवसः स्वायत्तबलाः स्वयं प्रवृद्धा वा हे कवयः क्रांतदर्शिनः सूर्यत्वचः सूर्यवर्णा एवभूता हे मरुतः
यूयमिहेहेहेवास्मदीयं यज्ञमा वृणे । आभजामि । कल्पयामि ॥

त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।

उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥१२॥

त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।

उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥१२॥

अत्र शौनकः । त्रिरात्रं नियतोऽपोथ्य अपथेत्यायसं चरुं । तेनाङ्गतिशतं पूर्णं जुहुयाच्छंसितव्रतः ॥
समुद्दिश्य महादेवं त्र्यंबकं त्र्यंबकेत्युक्त्वा । एतत्पर्वशतं कृत्वा जीवेद्वर्षशतं सुखी । अम्वि० २. २७. । [चयाणां
ब्रह्मविष्णुब्रह्माण्डाणां त्र्यंबकं पितरं यजामहे इति शिष्यसमाहितो वसिष्ठो ब्रवीति । किंविशिष्टमित्यत आह ।
सुगंधिं प्रसारितपुष्पकीर्तिं । पुनः किंविशिष्टं । पुष्टिवर्धनं जगद्धीजं । उरुशक्तिमित्यर्थः । उपासकस्य वर्धनं ।
अणिमादिशक्तिवर्धनं । अतस्त्वत्प्रसादादेव मृत्योर्मरणात्संसारदा मुक्षीय । मोक्षय । यथा बंधनादुर्वारुकं
कर्कटीफलं मुच्यते तद्वत्प्रसादात्संसारदा मोक्षय । किं मर्यादीकृत्य । आमृतात् । सायुज्यतामोक्षपर्यंतमित्यर्थः ।
अथ तैत्तिरीयभाष्ये । तै० सं० १. ८. ६. २. । शोभनः शरीरगंधः पुष्पगंधो वा यस्यासौ सुगंधिः । यथा वृक्षस्य
संपुष्पितस्य दूरान्गंधो वात्येवं पुष्पस्य कर्मणो दूरान्गंधो वातीति श्रुतेः । पुष्टिं शरीरधनादिविषयां वर्धयतीति
पुष्टिवर्धनः । तादृशं त्र्यंबकं यजामहे । पूजयामः । लोके यथोर्वारुकफलानि बंधनाद्दृतात्स्वयमेव मुच्यते तद्वदहं
त्र्यंबकप्रसादेन मृत्योर्मुक्षीय । मोक्षयत्युक्तो भूयासं । अमृताच्चिरजीवितात्स्वर्गादेर्वा मा मुक्षीय । चतुर्थपादार्थ-
मंचस्य तात्पर्यातिशयं दर्शयति । त्र्यंबकं यजामहे इत्याह मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति वाचैतदाहेति ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
व्याख्याय निगमाभिन्नः पंचमस्य चतुर्थकं । अध्यायं सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र यद्व्य सूर्येति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । यद्व्य मित्रावरुणं तु वै सौर्यायेति ।
मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । अनुक्तत्वात्त्रिपुप कंदः । तु वा इत्युक्तत्वादेतदादीनि सप्त सूक्तानि मित्रावरुणदेव-
त्वानि । आद्या सूर्यदेवत्या ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

यद्व्य सूर्यं ब्रवीऽनागा उद्यन्मित्राय वरुणाय सत्यं ।
वयं देवचादिते स्याम तव प्रियासो अर्यमगृणंतः ॥ १ ॥
यत् । अद्य । सूर्यं । ब्रवः । अनागाः । उद्यन् । मित्राय । वरुणाय । सत्यं ।
वयं । देवऽचा । अदिते । स्याम । तव । प्रियासः । अर्यमन् । गृणंतः ॥ १ ॥

हे सूर्य सर्वस्य प्रेरकैतन्नामक देव उद्यन्तदयंस्त्वं यद्यद्यथास्मिन्ननुष्ठानकालेऽस्मान्प्रवः ब्रूयाः । किमिति ।
अनागा अनागस इति । एतेऽपापा इति यदि देवेषु मध्ये ब्रूयाः तर्हि वयं हे अदिति अदीगदेव देवचा
देवेषु देवानां मध्ये मित्राय वरुणाय च सत्यमवितथं स्याम । अनागसो भवेम । किंच हे अर्यमन् दातः त्वां
गृणंतः सुवन्तस्तव प्रियासः प्रियाः स्याम । त्वत्प्रमविषया भवेम । यद्वा । उत्तरार्ध एकं वाक्यं । हे अदिति हे
अर्यमन्तुलक्षण देव वयं देवेषु मध्ये त्वां गृणंतस्तवैव प्रियाः स्याम । यदि मां देवेष्वपापं ब्रूयास्तर्हि तैरयम-
नपराधीत्यनुगृहीतस्त्वां सुत्वा तव प्रियो भवेयमित्यर्थः ॥

एष स्य मित्रावरुणा नृचक्षा उभे उदेति सूर्यो अभि ज्मन् ।
विश्वस्य स्यातुर्जगतश्च गोपा ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ २ ॥
एषः । स्यः । मित्रावरुणा । नृचक्षाः । उभे इति । उत् । एति । सूर्यः । अभि । ज्मन् ।
विश्वस्य । स्यातुः । जगतः । च । गोपाः । ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणा एष पुरतो दृश्यमानः स्य स सर्वैः सुत्वत्वेन प्रसिद्धो नृचक्षा नृणां मनुष्याणां द्रष्टा सूर्य
उभे यावापृथिव्यावभ्यभिलक्ष्योदेति ज्मन्तरिक्षे गच्छन् । स विशिष्यते । विश्वस्य सर्वस्य स्यातुः स्थावरस्य
जगतो जंगमस्य च गोपा गोपायिता । किं कुर्वन् । मर्तेषु मनुष्येषु स्थितान्यृज्वृज्जनि सुकृतानि वृजिनानि
पापानि च पश्यन् ॥

अयुक्त सप्त हरितः सधस्थाद्या ईं वहति सूर्यं घृताचीः ।
धामानि मित्रावरुणा युवाकुः सं यो यूथेव जनिमानि चष्टे ॥ ३ ॥
अयुक्त । सप्त । हरितः । सधऽस्थात् । याः । ईं । वहति । सूर्यं । घृताचीः ।
धामानि । मित्रावरुणा । युवाकुः । सं । यः । यूथाऽइव । जनिमानि । चष्टे ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी युवयोरागमनाय सधस्थात्सहस्थानादंतरिक्षादंतरिक्षे सप्त सर्पणस्वभावान्
तत्संख्याकान्वा हरितो हरिद्वर्णानश्चानयुक्त । युक्तवाच्ये । हरित आदित्यस्तेति हि निरुक्तं । या हरित
ईमेन सूर्यं देवं घृताचीघृतांचना उदकवत्यः । उदकप्रदा इत्यर्थः । तादृशः सत्यो वहति ता अयुक्त । अथोदितः

सन्धामानि स्थानानि लोकाङ्गनिमानि जन्मानि । जन्मभाजः प्राणिन इत्यर्थः । तांश्च युवाकुर्युवां कामयमानो यो देवः संचष्टे सम्यक् पश्यति यूथेव गोयूथानीव यूथपाः । स यथा सर्वयूथं तदवांतरगोव्यक्तिं च सम्यक् पश्यति तद्वज्जोकान्प्राणिनश्च पश्यति ॥

उद्वां पृष्ठासो मधुमंतो अस्थुरा सूर्यो अरुहच्छुक्रमणैः ।

यस्मा आदित्या अध्वनो रदैति मित्रो अर्यमा वरुणः सज्जोषाः ॥ ४ ॥

उत् । वां । पृष्ठासः । मधुऽमंतः । अस्थुः । आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रं । अर्णैः ।

यस्मै । आदित्याः । अध्वनः । रदैति । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । सऽज्जोषाः ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोरर्थाय पृष्ठासोऽज्ञानि चरपुरोडाशादीनि मधुमंतो माधुर्योपेतानि तत्साधनान्योषधादीनि वोदस्युः । संपादिताभ्यासन् । सूर्यश्च शुक्रं दीप्तमर्णोऽर्णवमंतरिचमारुहत् । आरोहति । यस्मै सूर्याय तन्नमनार्थमादित्या अदितेः पुत्रा देवा अध्वनो मार्गाञ्जदंति विलिखंति साधयंति । के ते । मित्रोऽर्यमा वरुणश्चैते त्रयोऽपि देवाः सज्जोषसः समानप्रीतयः संतः । स देव आरुहदिति ॥

इमे चेतारो अनृतस्य भूरेमित्रो अर्यमा वरुणो हि संति ।

इम ऋतस्य वावृधुर्दुरोणे शग्मासः पुत्रा अदितेरदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे । चेतारः । अनृतस्य । भूरेः । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । हि । संति ।

इमे । ऋतस्य । ववृधुः । दुरोणे । शग्मासः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे मित्रोऽर्यमा वरुणश्च त्रयोऽप्यनुतस्य पापस्य भूरेः प्रभूतस्य चेतारो हंतारः संति । भवंति हि । इमे मित्रादय ऋतस्य यज्ञस्य दुरोणे गृहे ववृधुः । वर्धंति हविषा स्तुत्या च । कीदृशास्तु । शग्मासः सुखकरा अदितेः पुत्रा अदब्धा अहिंसिताः ॥

इमे मित्रो वरुणो दूळभासोऽचेतसं चिच्चितयंति दक्षैः ।

अपि क्रतुं सुचेतसं वतंतस्तिरश्चिदंहः सुपथा नयंति ॥ ६ ॥

इमे । मित्रः । वरुणः । दुःऽदभासः । अचेतसं । चित् । चितयंति । दक्षैः ।

अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतंतः । तिरः । चित् । अंहः । सुऽपथा । नयंति ॥ ६ ॥

इम आदित्या मित्रो वरुणश्च । एतद्व्ययमर्यम्णोऽप्युपलक्षणं । एते दूळभासो दुर्दभा अनभिमाव्या अचेतसं चिदप्रज्ञानमनुष्ठानविषयज्ञानरहितमपि दक्षैः सामर्थ्यं चितयंति । अपि सुचेतसं प्रकृष्टज्ञानवंतं पुरुषं क्रतुं कर्तारं कर्मानुष्ठानवंतं वतंतो गच्छंतोऽहो दुष्कृतं तिरश्चित्तिरो नयंतोऽस्मान्मुपथा शोभनेन मार्गेण नयंति । प्रापयंत्यभिमतं यज्ञं स्वर्गादिकं वा ॥ ११ ॥

इमे दिवो अनिमिषा पृथिव्याश्चिकित्वांसो अचेतसं नयंति ।

प्रवाजे चिन्नद्यौ गाधर्मस्ति पारं नो अस्य विष्पितस्य पर्षन् ॥ ७ ॥

इमे । दिवः । अनिऽमिषा । पृथिव्याः । चिकित्वांसः । अचेतसं । नयंति ।

प्रऽवाजे । चित् । नद्यः । गाधं । अस्ति । पारं । नः । अस्य । विष्पितस्य । पर्षन् ॥ ७ ॥

इमे मित्रादयो दिवो शुलोकस्य पृथिव्याश्च संबन्धिनोऽनिमिषानिमिषेण सर्वदा चिकित्वांसो जानंतः ।

कं । अचेतसमञ्चानं । नयंति । प्रापयंति कर्माणि । प्रव्राजि चित् प्रवणेऽप्यत्यंतनिम्नेऽपि देशे नयो नया गाधमस्ति । भवति युष्मत्सामर्थात् । ते महान्तो नोऽस्माकमस्य विप्यितस्य व्याप्नितस्य कर्मणः पारं पर्यन् । पारयंतु । नयंतु ॥

यन्नोपावददितिः शर्मं भद्रं मित्रो यच्छंति वरुणः सुदासे ।

तस्मिन्ना तोकं तनयं दधाना मा कर्म देवहेळनं तुरासः ॥ ८ ॥

यत् । गोपावत् । अदितिः । शर्मं । भद्रं । मित्रः । यच्छंति । वरुणः । सुऽदासे ।

तस्मिन् । आ । तोकं । तनयं । दधानाः । मा । कर्म । देवऽहेळनं । तुरासः ॥ ८ ॥

यच्छर्मं सुखं गृहं वा गोपावद्रक्षणोपेतं भद्रं सुत्यमदितिरदीनोऽर्थमादितिर्वा मित्रो वरुणश्चैते त्रयो देवाः सुदासे सुदानाय मह्यं यच्छंति प्रयच्छंति तस्मिच्छर्मणि तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रादिकं । अथवा तनय-शब्दोऽपत्यसामान्यवचनः । तोकं बलवन्तं पुत्रमा सर्वतो दधाना धारयंतो वयं हे तुरासो गमनाय त्वरमाणाः देवहेळनं देवानां मित्रादीनां कोपनं मा कर्म । मा कार्प्यं ॥

अव वेदिं होत्राभिर्यजेत रिपः काश्चिद्वरुणधृतः सः ।

परि द्वेषोभिर्यमा वृणक्तूरं सुदासे वृषणा उ लोकं ॥ ९ ॥

अव । वेदिं । होत्राभिः । यजेत । रिपः । काः । चित् । वरुणऽधृतः । सः ।

परि । द्वेषऽभिः । अर्यमा । वृणक्तु । उरुं । सुऽदासे । वृषणौ । उं इति । लोकं ॥ ९ ॥

हे मित्रादयः सोऽस्मद्वेषी वेदिं यागसाधनं होत्राभिः । वाङ्मामतत् । वायूपामिः सुतिभिः सार्धमव यजेत । वेद्यां कर्माणि कुर्वन्देवान् सुयादित्यर्थः । अवपूर्वो यजतिस्त्यागार्थः । स किं प्राप्नुयादिति तत्राह । वरुणधृतो वरुणेन त्वया हिंसितः स काश्चिद्रिपो हिंसाः प्राप्नुयादिति शेषः । अस्मांस्त्वयमा देवो द्वेषोभि-द्वेषुमी रचःप्रभृतिभिः परि वृणक्तु । वर्जयतु । उरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं सुदासे शोभनदानाय मह्यं प्रयच्छतं हे वृषणा वर्षकी कामानां मित्रावरुणौ ॥

सस्वश्चिद्वि समृतिस्त्वेषामपीच्येन सहसा सहते ।

युष्मद्भिया वृषणो रेजमाना दक्षस्य चिन्महिना मृळता नः ॥ १० ॥

सस्वरिति । चित् । हि । संऽञ्जतिः । त्वेषी । एषां । अपीच्येन । सहसा । सहते ।

युष्मत् । भिया । वृषणः । रेजमानाः । दक्षस्य । चित् । महिना । मृळता । नः ॥ १० ॥

एषां मित्रादीनां समृतिः संगतिः संहतिर्वा सस्वरंतर्हिता निगूढा त्वेषी दीप्ता च भवति । तादृशा एते ऽपीच्येन । एतदयंतर्हितनाम । निगूढेन सहसा बलेन सहते । अभिभवत्यस्मद्वेषुन् । किंच हे वृषणोऽभिमतव-र्षका मित्रादयः युष्मद्युष्मत्तो भिया भीत्या रेजमानाः कंपमाना भवन्ति विरोधिनाः । यस्मादेवं तस्माद्दक्षस्य युष्माकं बलस्य महिना महिम्ना महत्त्वेन नोऽस्मभ्यं मृळत । उपदयां कुरुत ॥

यो ब्रह्मणे सुमतिमायजाति वाजस्य सातौ परमस्य रायः ।

सीक्षंत मन्युं मघवानो अर्य उरु क्षयाय चक्रिरे सुधातु ॥ ११ ॥

यः । ब्रह्मणे । सुऽमतिं । आऽयजाति । वाजस्य । सातौ । परमस्य । रायः ।

सीक्षंत । मन्युं । मघऽवानः । अर्यः । उरु । क्षयाय । चक्रिरे । सुऽधातु ॥ ११ ॥

यो यजमानो ब्रह्मणे परिवृढस्वकर्मणे युष्मत्सोचरूपाय सुमतिं शोभनां बुद्धिमायजाति आयजते ।
यजतिरच दाने । ददाति करोति । किमर्थं । वाजस्यान्नस्य साती दाने निमित्ते परमस्योत्कृष्टस्य रायो
धनस्य च साती । तस्कार्यः । ईरयति सुतीः प्रेरयतीत्यरिः स्तोता । मन्यं स्तोत्रं मघवानो दानवन्तोऽर्धमादयः
सीधत । सचन्ते । सेवित्वा च तस्योत्कृष्टाय विसीर्णनिवासाय सुधातु सुधाम शोभनस्थानं चक्रिरे । कुर्वते ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १२ ॥

इयं देवा । पुरःऽहितिः । युवऽभ्यां । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुःऽगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १२ ॥

अनया सुतिमुपसंहरति । हे देवा देवी मित्रावरुणौ युवभ्यां युवाभ्यां यज्ञेष्वियं पुरोहितिः पुरस्त्रिया
पूजा सुतिलक्षणाकारि । छताभूत् । तां सेवित्वा विश्वानि सर्वाणि दुर्गा दुःखिन गंतव्यान्यापदस्त्रिः । तिर-
स्क्रुतं । तथा छत्वा नोऽस्मान्पिपृतं । पारयतं । शिष्टो गतः ॥ ॥ २ ॥

उदां चक्षुरिति सप्तमं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं मित्रावरुणं । उदां सप्तैत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो
लैंगिकः ॥

उदां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोरेति सूर्यस्तन्वान् ।

अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे स मन्युं मर्त्येषु चिकेत ॥ १ ॥

उत् । वां । चक्षुः । वरुण । सुऽप्रतीकं । देवयोः । एति । सूर्यः । तन्वान् ।

अभि । यः । विश्वा । भुवनानि । चष्टे । सः । मन्युं । मर्त्येषु । आ । चिकेत ॥ १ ॥

हे वरुणा मित्रावरुणौ देवयोर्द्योतमानयोर्वो युवयोश्चक्षुः प्रकाशकं तेजः सुप्रतीकं शोभनरूपमेवंरूपः
सूर्यस्तन्वांस्तेजो विस्तारयन्नुदेति । उन्नच्छति । अथोदितो यो देवो विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्यभि
चष्टे अभिपश्यति स देवो मर्त्येषु प्रवृत्तं मन्युं स्तोत्रं कर्म वा चिकेत । आजानाति ॥

प्र वां स मित्रावरुणावृतावा विप्रो मन्मानि दीर्घश्चुदियति ।

यस्य ब्रह्माणि सुक्रतू अवाथ आ यत्क्रत्वा न शरदः पृथैथे ॥ २ ॥

प्र । वां । सः । मित्रावरुणौ । अतऽवा । विप्रः । मन्मानि । दीर्घऽश्चुत् । इयति ।

यस्य । ब्रह्माणि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । अवाथः । आ । यत् । क्रत्वा । न । शरदः ।

पृथैथे इति ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि स प्रसिद्धो विप्रो मेधावृतावा यज्ञवान्
दीर्घश्चुदिकालं श्रुता एवमुत्कृष्टाणो वसिष्ठ इयति । प्रेरयति । यस्वर्षेर्ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि हे
सुक्रतू शोभनकर्माणी अवाथः रक्षथः । यत्कर्म शरदो बहन् संवत्सराना पृथैथे आपूरयेथे स उदियति ॥

प्रोरोमित्रावरुणा पृथिव्याः प्र दिव ऋष्वार्द्धहतः सुदानू ।

स्पशो दधाथे औषधीषु विस्वधृग्यतो अर्निमिषं रक्षमाणा ॥ ३ ॥

प्र। उ॒रोः। मि॒त्राव॒रुणा॑। पृथि॒व्याः। प्र। दि॒वः। ऋ॒ष्वात्। वृ॒हतः। सु॒दानू॑ इति सु॒दानू॑।
स्पर्शः। द॒धाथे॑ इति। ओ॒षधीषु॑। वि॒ष्णु। ऋ॒धक्। य॒तः। अ॒निऽमिषं॑। रक्ष॑माणा ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी युवामुरोर्विस्तीर्णायाः पृथिव्या अपि प्र। प्ररिचिचाथे। अस्वेदेव प्र रिरिचि
। अ० १. ६१. ९.। इत्यादिषु प्रशब्दस्य रिरिच इत्यनेन सह संबन्धदर्शनादचाप्युचितक्रियाध्याहारेण रिरिच
इति योज्यं। तथर्ष्वानुगैर्महतो वृहतः स्वरूपतोऽतिमहतो दिवो ब्रुलोकादपि प्र रिरिचाथे हे सुदानू शोभ-
नदानौ। किंर्चाषधीषु विष्णु प्रजासु निमित्तभूतासु प्रजासु चेति वा स्वशो रूपं दधाथे। धारयेथे। किं
कुर्वती। अद्ययत अद्यकस्येन यतो विवेकात् सत्येन गच्छतो जनाननिमिषमव्यवधानेन सर्वदा रक्षमाणा
पालयती ॥

शंसा॑ मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्य॑ धाम॒ शुष्मो॑ रोद॒सी ब॒द्धधे॑ महि॒त्वा।
अ॒यन्मासा॑ अ॒यज्व॑नाम॒वीराः॑ प्र य॒ज्ञम॑न्मा वृ॒जनं॑ तिरा॒ते ॥ ४ ॥
शंस॑। मि॒त्रस्य॑। वरु॒णस्य॑। धाम॑। शुष्मः॑। रोद॒सी इति॑। ब॒द्धधे॑। म॒हिऽत्वा।
अ॒यन्। मासाः॑। अ॒यज्व॑नां। अ॒वीराः॑। प्र। य॒ज्ञऽम॑न्मा। वृ॒जनं॑। ति॒रा॒ते ॥ ४ ॥

हे ऋषे मित्रस्य वरुणस्य च धाम तेजःस्थानं शंस। स्तुहि। ययोर्देवयोः शुष्मो बलं रोदसी बावापृथिवी
सह वर्तमाने महित्वा स्वमहत्त्वेन बद्धधे बध्नाति पृथक्स्थापयति इयं पृथिवीयं बौरिति पृथक्करोति। बावा-
पृथिवी सहास्तामिति श्रुतिः। अयज्वनामननुष्ठातृणां मासाः कालावयवा अवीरा अपुत्रा एवायन्। यंतु।
गच्छंतु। तद्विपरीतो यज्ञमन्मा यज्ञार्थं मतिमान्यज्ञा वृजनं बलं प्र तिराते। प्रवर्धयतु। प्रपूर्वस्तिर-
तिवर्धनार्थः ॥

अ॒मूरा॑ वि॒श्वो वृ॒षणा॑वि॒मा वा॑ न यासु॑ चि॒त्रं द॒दृशे॑ न य॒क्षं।
दु॒हः स॒चंते॑ अ॒नृता॑ ज॒नानां॑ न वा॑ नि॒रयान्य॑चिते॒ अभू॑वन् ॥ ५ ॥
अ॒मूरा॑। वि॒श्वो। वृ॒षणा॑। इ॒माः। वा॑। न। यासु॑। चि॒त्रं। द॒दृशे॑। न। य॒क्षं।
दु॒हः। स॒चंते॑। अ॒नृता॑। ज॒नानां॑। न। वा॑। नि॒रयानि॑। अ॒चिते॑। अ॒भू॑वन् ॥ ५ ॥

हे अमूरामूर्ता हे विश्वा व्यात्रां हे वृषणां वर्षितारी वां युवाभ्यामिमा इमानि स्तुतिवचांसि क्रियते।
यासु स्तुतिषु चित्रमाश्चर्यं न ददृशे न दृश्यते न यत्नं न पूजा दृश्यते। युवाभ्यां महिम्नोऽपि महत्त्वात् प्रयत्नेन
क्रियमाणमपि स्तोत्रं न चमत्करोतीत्यर्थः। जनानामनुतास्तुत्यविषयाणि स्तोत्राणि द्रुहो द्रुग्धारः सचंते।
सचंते। न महान्तः। वां युवाभ्यां क्रियमाणानि निष्पान्यन्तर्हितानि रहस्यान्यपि स्तोत्राण्यचितेऽज्ञानाय
नाभूवन्। न भवति ॥

समु॑ वां य॒ज्ञं म॒हयं॑ नमोभि॒र्हुवे॑ वां मि॒त्राव॒रुणा॑ स॒बाधः॑।
प्र वां म॒न्मान्य॑च॒से न॒वानि॑ कृ॒तानि॑ ब्र॒ह्म जु॒जुष॑न्नि॒मानि॑ ॥ ६ ॥
सं। ऊं इति॑। वां। य॒ज्ञं। म॒हयं॑। नमः॑ऽभिः। हु॒वे। वां। मि॒त्राव॒रुणा॑। सऽबाधः॑।
प्र। वां। म॒न्मानि॑। ऋ॒चसे॑। न॒वानि॑। कृ॒तानि॑। ब्र॒ह्म। जु॒जुष॑न्। इ॒मानि॑ ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्दत्तं नमोभिर्भुवे स्तुतिभिः समु महयं। संपूजयाम्यहं। तदर्थं हे मित्रा-
वरुणा मित्रावरुणौ वां सबाधो बाधायुक्तोऽहं ऊवे। आह्वयामि बाधापरिहाराय। वां युवामृषसे सेवितुं

नवानि नूतनानि सुत्यानि वा मन्थानि स्तोत्राणि प्र भवंत्वित्यध्याहारः । कृतानि मया समूहीकृतानीमानी-
दानी क्रियमाणानि ब्रह्म परिवृढानि स्तोत्राणि युवां जुजुषन् । प्रीणयंतु ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

इयं । देवा । पुरःऽहितिः । युवऽभ्यां । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुःऽगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

इयं देविति सप्तमी गता ॥ ३ ॥

उत्सूर्य इति षडृचं सप्तमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । उत्सूर्यः षष्ठायास्त्रिस्रः सौर्य इति । वसिष्ठ ऋषिः ।
त्रिष्टुप् छंदः । आद्यास्त्रिस्रः सूर्यदेवत्याः शिष्टा मित्रावरुणदेवत्याः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

उत्सूर्यो बृहदर्चीष्यश्चेत्पुरु विश्वा जनिम मानुषाणां ।

समो दिवा ददृशे रोचमानः क्रत्वा कृतः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

उत् । सूर्यः । बृहत् । अर्चीषि । अश्चेत् । पुरु । विश्वा । जनिम । मानुषाणां ।

समः । दिवा । ददृशे । रोचमानः । क्रत्वा । कृतः । सुऽकृतः । कर्तृऽभिः । भूत् ॥ १ ॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवो बृहदत्यधिकं पुरु पुरुणि ब्रह्मन्वर्चीषि तेजांस्युदश्रेत् । ऊर्ध्वं श्रयति । किं प्रति ।
मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा सर्वाणि जनिम जनिमानि जनान् । जनशब्दः संघवचनः । तान्प्रत्युदश्रेत् । स
देवो दिवाहनि रोचमानः सन् समो ददृशे । एकरूपः प्रतिनियतः सन्दृश्यते । तस्मात्पुरुषं पुरुषं प्रत्यादित्यो
भवतीति हि श्रुतिः । स देवः क्रत्वा सर्वस्य कर्ता कृतः संपादितः प्रजापतिना कर्तृभिः स्तुतिकर्तृभिः सुकृतः
सुत्या तोच्छीकृतो भूत् । भवति ॥

स सूर्य प्रति पुरो न उद्गा एभिः स्तोमैर्भिरेतशेभिरैवैः ।

प्र नो मित्राय वरुणाय वोचोऽनागसो अयम्णे अग्रये च ॥ २ ॥

सः । सूर्य । प्रति । पुरः । नः । उद्गा । गाः । एभिः । स्तोमैभिः । एतशेभिः । एवैः ।

प्र । नः । मित्राय । वरुणाय । वोचः । अनागसः । अयम्णे । अग्रये । च ॥ २ ॥

हे सूर्य स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्प्रति पुरः पुरस्तादुद्गाः । उद्गच्छ । कैः साधनैः । एभिः स्तोमैभिः स्तोमैः
स्तुतिरेतशेभिरैवैः ॥ स्वार्थिकः शकारः या जरंता युवशा ता । ऋ० १. १६१. ७. । पुरुषः कृष्णशवास्तुत्तरतः
। ऐ० ब्रा० ५. १४. । इत्यादिवत् ॥ तादृशैरैवैर्गमनशीलैरश्विभ्यः । अथ तथा कृत्वास्माभिः स्तुतः सन्नोऽस्मानना-
गसोऽपापान्त्र वोचः । केभ्यः । मित्राय वरुणायार्यम्णेऽग्रये च । अत्र सौर्य इतरेषां मित्रादीनां संकीर्तनं
तेषामपि निपातभाक्तादविबुद्धं । एवं पूर्वचोत्तरच च मित्रावरुणेऽयमादीनां संकीर्तनमपि न विरुध्यते ॥

वि नः सहस्रं श्रुधो रदंतुतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्कमा नः कामं पूपुरंतु स्तवानाः ॥ ३ ॥

वि । नः । सहस्रं । श्रुधुः । रदंतु । अतऽवानः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

यच्छंतु । चंद्राः । उपऽमं । नः । अर्कं । आ । नः । कामं । पूपुरंतु । स्तवानाः ॥ ३ ॥

नोऽस्माभ्यं शुद्धः शुचेर्दुःखस्य प्रतिरोद्धार ऋतावानः सत्यवतो वरुणादयः सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनं वि रदंतु । वितरंतु । अथवा शुद्ध उक्तलक्षणाः सहस्रसंख्याका औषधी रदंतु । किंच ते चंद्रा आह्लादकारिणो ऽस्माभ्यमुपमं सुत्यमर्कमर्चनीयं यच्छंतु । किंच सत्वाना अस्माभिः स्तूयमाना नोऽस्माकं काममपेक्षितं पुपुरंतु । पूरयंतु । हे सूर्य त्वयानुज्ञाता इति सूर्यस्य स्तुतिः ॥

द्यावाभूमी अदिते चासीथां नो ये वां जज्ञुः सृजनिमान ऋष्वे ।
मा हेळे भूम वरुणस्य वायोर्मा मित्रस्य प्रियतमस्य नृणां ॥४॥
द्यावाभूमी इति । अदिते । चासीथां । नः । ये । वां । जज्ञुः । सृजनिमानः । ऋष्वे इति ।
मा । हेळे । भूम । वरुणस्य । वायोः । मा । मित्रस्य । प्रियतमस्य । नृणां ॥४॥

हे द्यावाभूमी द्यावापृथिवी हे अदितेऽखंडनीये । एतद्यावाभूम्योरेवैकवचनेन संबोधनं । हे ऋष्वे । महत्तमितत् । हे महत्वी नोऽस्मांस्त्रासीथां । रक्षतं । ये वयं सृजनिमानः शोभनजन्मानो वां युवां जज्ञुः ज्ञातवतः स्म । किंच वयं वरुणस्य हेळे क्रोधि मा भूम । तथा वायोर्मा भूम । तथा नृणां स्तुतिनेतृणां मनुष्याणां प्रियतमस्य मित्रस्य हेळे मा भूम ॥

प्र बाहवेति पंचमी भैत्रावरुणे पश्या पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । प्र बाहवा सिद्धतं जीवसे नो यद्वह्निष्ठं नातिविधि सुदानु । आ० ३. ८. इति ॥

प्र बाहवा सिमृतं जीवसे न आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।
आ नो जने अ्रवयतं युवाना श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा ॥५॥
प्र । बाहवा । सिमृतं । जीवसे । नः । आ । नः । गव्यूतिं । उक्षतं । घृतेन ।
आ । नः । जने । अ्रवयतं । युवाना । श्रुतं । मे । मित्रावरुणा । हवा । इमा ॥५॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी देवी बाहवा युवाभ्यां बाहू प्र सिद्धतं । प्रसारयतं हविःस्वीकाराय धनप्र-
दानाय वा । किमर्थमिति । नो जीवसेऽस्माकं जीवनाय । किंच नोऽस्माकं गव्यूतिं । गावो यंति गच्छंत्यचेति
गव्यूतिर्गोमार्गभूमिः । तां तुणादिप्ररोहाय घृतेनोदकेना समंतादुक्षतं । सिंचतं । किंच नोऽस्माज्जनेऽस्मात्समाने
मनुष्यसमूहे वा नोऽस्माञ्छ्रवयतं । विश्रुतं कुरुतं । हे युवाना नित्ययौवनौ सर्वत्र व्याप्तौ वा युवां मे ममेमे-
मानि हवाह्वानानि श्रुतं । शृणुतं ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा नस्त्मने तोकाय वरिवो दधंतु ।
सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥
नु । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । नः । त्मने । तोकाय । वरिवः । दधंतु ।
सुऽगा । नः । विश्वा । सुऽपथानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

मित्रो वरुणोऽर्यमा चैते चयो देवा न्वय नोऽस्माकं त्वम आत्मन आत्महिताय तोकाय पुत्राय च
वरिवो धनं दधंतु । प्रयच्छंतु । नोऽस्माकं विश्वा सर्वाणि गंतव्यानि सुगा सुगमनानि सुपथानि च संतु ।
भवंतु । शिष्टं गतं ॥ ॥४॥

उद्वेतीति षड्वचमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभं । आद्याश्चतस्रः पंचम्याः पूर्वार्धस्य सूर्यदेवत्या अवशिष्टास्त्रयो
ऽर्धर्चा मित्रावरुणदेवत्याः । तथा चानुक्रांतं । उद्वेतीति चार्धपंचमा इति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

उद्धेति सुभगो विश्वचक्षाः साधारणः सूर्यो मानुषाणां ।

चक्षुर्मिचस्य वरुणस्य देवश्चर्मैव यः समविव्यक्तमांसि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । एति । सुऽभगः । विश्वऽचक्षाः । साधारणः । सूर्यः । मानुषाणां ।

चक्षुः । मिचस्य । वरुणस्य । देवः । चर्मैव । यः । संऽअविव्यक् । तमांसि ॥ १ ॥

उद्धेति उन्नच्छत्यं सूर्यः सुभगः शोभनभाग्यः सुष्ठु भजनीयो वा विश्वचक्षाः सर्वस्य द्रष्टा मानुषाणां सर्वेषां मनुष्याणां साधारणः । साधारणत्वप्रतिपादकश्रुतिः पूर्वमुदाहृता । मिचस्य वरुणस्य च चक्षुः प्रकाशको देवो द्योतमानः । यो देवश्चर्मैव चर्मणीव तमांसि समविव्यक् सह विचति संवेष्टयति स महानुभावो देव उद्धेति ॥

उद्धेति प्रसवीता जनानां महान्केतुरर्णवः सूर्यस्य ।

समानं चक्रं पर्याविवृत्सन्त्यदेतशो वहति धूर्षु युक्तः ॥ २ ॥

उत् । ऊं इति । एति । प्रऽसविता । जनानां । महान् । केतुः । अर्णवः । सूर्यस्य ।

समानं । चक्रं । परिऽआविवृत्सन् । यत् । एतशः । वहति । धूऽसु । युक्तः ॥ २ ॥

अयं सूर्यस्य सूर्यः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ उद्धेति । उन्नच्छति । कीदृशोऽयं । जनानां सर्वेषां प्रसविता सर्वेषु कर्मस्वनुज्ञाता महान् पूज्यः केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकोऽर्णव उदकप्रदः । किं कुर्वन्नुदेतीति उच्यते । समानं सर्वेषामेकरूपमेकमेव चक्रं रथांगं चरणशीलं रथं वा पर्याविवृत्सन् पर्यावर्तयितुमिच्छन् । यद्रथचक्रं धूर्षु रथस्य युक्त एतश्च एतश्चवर्णो हरितवर्णोऽथो वहति । एको अथो वहति सप्तनामा । ऋ० १. १६४. २. इत्युक्ते ॥

विभ्राजमान उषसामुपस्थद्विभैरुदेत्यनुमद्यमानः ।

एष मे देवः सविता चच्छंद यः समानं न प्रमिनाति धाम ॥ ३ ॥

विऽभ्राजमानः । उषसां । उपऽस्थात् । रेभैः । उत् । एति । अनुऽमद्यमानः ।

एषः । मे । देवः । सविता । चच्छंद । यः । समानं । न । प्रऽमिनाति । धाम ॥ ३ ॥

अयं सूर्यो विभ्राजमानो विशेषेण दीप्यमान उषसामुपस्थादुपस्थे मध्ये रेभैः स्तोतृभिरनुमद्यमानः सत्तुदेति । किंचिद् देवो द्योतमानः सविता मे मह्यं चच्छंद । उपच्छंदयति कामान् । एष इत्युक्तं क इति । यो देवः समानं सर्वेषां प्राणिनामेकरूपं धाम स्वीयं तेजःस्थानं न प्रमिनाति न हिनस्ति न संकोचयति स देव उदेतीति ॥

द्विवो रुक्म उरुचक्षा उदेति दूरेऽर्थस्तारणिभ्राजमानः ।

नूनं जनाः सूर्येण प्रसूता अयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि ॥ ४ ॥

द्विवः । रुक्मः । उरुऽचक्षाः । उत् । एति । दूरेऽर्थः । तारणिः । भ्राजमानः ।

नूनं । जनाः । सूर्येण । प्रऽसूताः । अयन् । अर्थानि । कृणवन् । अपांसि ॥ ४ ॥

अयं सूर्यो रुक्मो रोचमान उरुचक्षाः प्रभूततेजाश्च सन्धिवोऽंतरिक्षादुदेति । यद्वा । द्विवोऽंतरिक्षस्य रुक्म आभरणस्थानीयः । कीदृशोऽयं । दूरेऽर्थो दूरेगता ॥ अर्थोऽर्तैः ॥ दूरे प्रार्थमानो वा । तारणितारको भ्राजमानो दीप्यमानः सत्तुदेति । नूनं निश्चयं जनाः सर्वे प्राणिनः सूर्येण प्रेरकेण देवेन प्रसूता अनुज्ञाताः प्रेरिताः संतोऽर्थानि गंतव्यान्वपुष्टियान्यपांसि कर्माणि कृणवन् । कुर्वन्ति ॥

यत्रा चक्रुर्मृता गातुमस्मै श्येनो न दीयन्त्विति पाथः ।
 प्रति वां सूर उदिते विधेम नमोभिर्मिचावरुणोत ह्यैः ॥ ५ ॥
 यत्र चक्रुः । अमृताः । गातुं । अस्मै । श्येनः । न । दीयन् । अनु । एति । पाथः ।
 प्रति । वां । सूरैः । उत् । उदिते । विधेम । नमः । ऽभिः । मिचावरुणा । उत । ह्यैः ॥ ५ ॥

यत्र यस्मिन्नंतरिक्षेऽमृता अमरणधर्माणः पूर्वं देवा अस्मै सूर्याय गातुं मार्गं चक्रुः अकुर्वन् तत्पाथो
 ऽंतरिक्षमन्वेति । अनुगच्छति । क इव । दीयन् गच्छन् श्येनो न शंसनीयगमनो गृध्र इव । अयमधर्चः सौर्यं
 इत्युक्तं । हे मिचावरुणा मिचावरुणौ वां युवां सूरैः सूर्यं उदिते सति प्रातःसवने नमोभिर्ममस्कारैः स्तुतिभिर्ह-
 तापि च ह्यैर्हविर्भिश्च प्रति विधेम । परिचरेम ॥

नू मिचो वरुणो अर्यमा नस्त्मने तोकाय वरिवो दधंतु ।
 सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
 नु । मिचः । वरुणः । अर्यमा । नः । त्मने । तोकाय । वरिवः । दधंतु ।
 सुऽगा । नः । विश्वा । सुऽपथानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

नू मिच इति षष्ठी गता ॥ ॥ ५ ॥

दिवि क्षयंति पंचर्चं नवमं मूक्तं वसिष्ठस्यार्धं मिचावरुणं । दिवि पंचेत्यनुक्रमणिका ॥ तृतीये कंदीमे
 प्रउगशस्त्र आयस्त्रुचो मिचावरुणस्य । सूचितं च । दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यामा विश्ववाराश्विना गतं नः
 । आ० ८. ११. । इति ॥

दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यां प्र वां घृतस्य निर्णिजो ददीरन् ।
 ह्यं नो मिचो अर्यमा सुजातो राजा सुक्षत्रो वरुणो जुषंत ॥ १ ॥
 दिवि । क्षयंता । रजसः । पृथिव्यां । प्र । वां । घृतस्य । निःऽनिजः । ददीरन् ।
 ह्यं । नः । मिचः । अर्यमा । सुऽजातः । राजा । सुऽक्षत्रः । वरुणः । जुषंत ॥ १ ॥

दिवि बुलोकेऽंतरिक्षे पृथिव्यां च वर्तमानस्य रजस उदकस्य क्षयंता । क्षयतिरैश्वर्यकर्मा । स्वामिनी
 भवथः । हे मिचावरुणौ वां युवाभ्यां प्रेरिता मेघा घृतस्य निर्णिज उदकस्य रूपाणि ददीरन् । ददते ।
 प्रयच्छंति । अथवा वां युवाभ्यां घृतस्य निर्णिजो रूपाणि । घृतानीत्यर्थः । तानि ददीरन् । दीयंते । नो
 ऽस्माकं संबन्धि ह्यं मिचः सुजातः सुष्ठु प्रादुर्भूतोऽर्यमा राजा सर्वस्य स्वामी सुक्षत्रः शोभनबलो वरुणश्चेति
 जुषंत । सेवंतां ॥

आ राजाना मह ऋतस्य गोपा सिंधुपती क्षत्रिया यातमर्वाक् ।
 इळां नो मिचावरुणोत वृष्टिमव दिव इन्वतं जीरदानू ॥ २ ॥
 आ । राजाना । महः । ऋतस्य । गोपा । सिंधुपती इति सिंधुऽपती । क्षत्रिया ।
 यातं । अर्वाक् ।
 इळां । नः । मिचावरुणा । उत । वृष्टिं । अव । दिवः । इन्वतं । जीरदानू इति
 जीरऽदानू ॥ २ ॥

हे राजाना सर्वस्य स्वामिनी हे मही महत ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य गोपा गोपायितारी ॥ सुवामञ्चिते परांगवत्स्वर इति परांगवद्भावात् षष्ठ्यामञ्चितसमुदायस्य निघातस्य ॥ हे सिंधुपती नद्याः पाणयितारी हे बन्धिया बलवन्ती युवामर्वागस्तदभिमुखमा यातं । आगच्छतं । किंच हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी हे जीरदानु क्षिप्रदानी युवां नोऽस्त्रभ्यमिच्छामन्नमुतापि च पुष्टं तत्साधिकां वृष्टिं च दिवोऽंतरिक्षाद्वावस्तादिवन्तं । प्रेरयतं ॥

मि॒त्रस्तन्नो॒ वरु॑णो दे॒वो अ॒र्यः प्र साधि॑ष्ठेभिः प॒थिभिर्न॑यंतु ।

ब्र॒व॒द्यथा॑ न॒ आ॒द्रिः सु॒दास॑ इ॒षा म॑देम स॒ह दे॒वगो॑पाः ॥ ३ ॥

मि॒त्रः । तत् । नः । वरु॑णः । दे॒वः । अ॒र्यः । प्र । साधि॑ष्ठेभिः । प॒थिऽभिः । न॒य॑न्तु ।

ब्र॒व॑न्त । यथा॑ । नः । आ॒त् । अ॒रिः । सु॒दा॑से । इ॒षा । म॑देम । स॒ह । दे॒वऽगो॑पाः ॥ ३ ॥

मित्रो वरुणो देवोऽर्योऽर्यमा चैति त्रयोऽपि नोऽस्त्रांसन्तदा यदास्त्राकमपेक्षितं तदा साधिष्ठेभिः साधकतमैः पथिभिर्गैर्नयंतु । प्रापयंतु । किंच नोऽस्त्रान् सुदासे शोभनदानाय जनार्थारिर्यमा यथा ब्रवत् असावनुकंष्य इति ब्रूयात् तथा कुर्वंतु । अर्थम्णः पुनरभिधानमादरार्थं । देवगोपा देवा यूयं गोपायितारी येषामस्त्राकं ते वयमिषा युष्माभिर्दातव्येनान्नेन सह पुत्रादिसहिता मदेम । हृथिम ॥

यो वां ग॒तं म॑नसा॒ तक्ष॑देतमूर्ध्वा॒ धी॒तिं कृ॑णव॒द्धार॑यञ्च ।

उ॒क्षेथा॑ मि॒त्रावरु॑णा घृ॒तेन॒ ता रा॑जाना सु॒क्षिती॑स्त॒र्पयेथा॑ ॥ ४ ॥

यः । वां । ग॒तं । म॑नसा । तक्ष॑त् । ए॒तं । ऊ॒र्ध्वा । धी॒तिं । कृ॑णव॑न्त । धा॒र॑यन्त । च ।

उ॒क्षेथा॑ । मि॒त्रावरु॑णा । घृ॒तेन॑ । ता । रा॒जा॒ना । सु॒ऽक्षि॒तीः । त॒र्प॑येथा॑ ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणी यो वां युवयोरेतं गतं रथं मनसा तन्न सौमेन संकल्पयेत् तथा कृत्वोर्ध्वामुन्नतां धीतिं कर्म स्तितरूपं कृणवत् कुर्यात् उच्चैः सुयात् एवं कृत्वा धारयञ्च यागे धारयेत् हे राजाना स्वामिनी मित्रावरुणा मित्रावरुणी ता तौ युवां जनं घृतेनोदकेनोक्षेथां । सिंचतं । तक्षी सुक्षितीः शोभननिवासाः प्रजाः तर्पयेथां । यथा सुक्षितयो भवन्ति तथा तर्पयेथामिति ॥

ए॒ष स्तो॑मो वरु॑ण मि॒त्र तु॒भ्यं सोमः॑ शु॒क्रो न वा॒यवे॑ऽयामि ।

अ॒विष्टं॑ धियो॒ जिगृ॑तं पु॒रंधी॑र्यूयं पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ ५ ॥

ए॒षः । स्तो॑मः । वरु॑ण । मि॒त्र । तु॒भ्यं । सोमः॑ । शु॒क्रः । न । वा॒य॒वे । अ॒यामि॑ ।

अ॒विष्टं॑ । धि॒यः । जि॒गृ॑तं । पु॒रं॑ऽधीः । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ ५ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । हे वरुण हे मित्र तुभ्यं युवयोर्वायवे । वायुर्गतादित्यः । स एवार्थमा । तस्मै चैष स्तोमः स्तवोऽयामि । अकारि । किमिव । शुक्रो दीप्तः सोमो न युष्मभ्यं प्रीतिकरः सोमो यथा दीयते तद्वत् । धियः कर्माण्यस्तदीयान्यविष्टं । रक्षतं । पुरंधीः स्तुतीर्जिगृतं । प्रबुध्यतं । अन्यन्नतं ॥ ॥ ६ ॥

प्रति वां सूर इति पंचचं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं मित्रावरुणं । प्रति वामित्यनुक्रांतं ॥ द्वितीये छंदोमि प्रउगशस्त्रेऽधेष तुचः । सूचितं च । प्रति वां सूर उदिते सूक्तेर्धनुः प्रत्वस्य । आ० ८. १०. । इति ॥

प्रति॑ वां सूर॒ उदिते॑ सू॒क्तेर्मि॒त्रं हु॒वे वरु॑णं पू॒तद॑क्षं ।

य॒योर॑सुर्य॒र्धम॑क्षि॒तं ज्येष्ठं॑ वि॒श्वस्य॑ या॒मन्ना॑चि॒ता जि॑ग॒ल्लु ॥ १ ॥

प्रति । वां । सूरैः । उतऽइते । सुऽउक्तैः । मिचं । हुवे । वरुणं । पूतऽदक्षं ।
ययोः । असूर्यं । अक्षितं । ज्येष्ठं । विश्वस्य । यामन् । आऽचिता । जिगत्सु ॥ १ ॥

सूरैः सूर्य उदिते प्रातःसवने मिचं पूतदक्षं शुद्धबलं वरुणं वां सूक्तेर्ज्वे । आहुये । ययोर्मिचावरुणयोर-
क्षितमचीणमत एष ज्येष्ठमसूर्यं बलमाचिताचित उपचिते सूरसंधैरपिते यामन् यामनि संग्रामे विश्वस्य
शत्रुसंघस्य जिगत्सु जेतुं भवति ॥

ता हि देवानामसुरा तावर्या ता नः क्षितीः करतमूर्जयंतीः ।
अश्याम मिचावरुणा वयं वां द्यावा च यच्च पीपयन्महा च ॥ २ ॥
ता हि । देवानां । असुरा । ता । अर्या । ता । नः । क्षितीः । करतं । ऊर्जयंतीः ।
अश्याम । मिचावरुणा । वयं । वां । द्यावा । च । यच्च । पीपयन् । अहा । च ॥ २ ॥

ता हि तां खलु देवीं देवानां मध्येऽसुरा बलवती । अर्यायीं तां सर्वस्त्रेश्वरी । तां ती नोऽस्माकं
क्षितीः पुत्रादिरूपाः प्रजा ऊर्जयंतीः प्रवृद्धाः करतं । ऊर्जयंतीः । हे मिचावरुणा मिचावरुणी वयं वां युवाम-
श्याम । व्याप्तुयाम । यत्र यस्यां युवयोर्वीर्यां द्यावा द्यावापृथिव्यौ । सर्वदा तयोः सहभावादयमर्थो लभ्यते ।
अहा च । एतद्भ्रात्रेरुपलक्षणं । अहोरात्राणि च पीपयन् अस्मान् प्याययेयुः ॥

ता भूरिपाशवनृतस्य सेतू दुरत्येतू रिपवे मर्त्याय ।
ऋतस्य मिचावरुणा पथा वामपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ३ ॥
ता । भूरिऽपाशौ । अनृतस्य । सेतू इति । दुरत्येतू इति दुःऽअत्येतू । रिपवे । मर्त्याय ।
ऋतस्य । मिचावरुणा । पथा । वां । अपः । न । नावा । दुःऽइता । तरेम ॥ ३ ॥

तां ती मिचावरुणीं भूरिपाशौ प्रभूतबंधनसाधनपाशोपितावनृतस्य यागरहितस्य सेतू सेतुवर्धकी
रिपवे मर्त्याय वैरिजनाय दुरत्येतू दुरतिक्रमा भवतः । हे मिचावरुणा तादृशां मिचावरुणीं वां युवयो-
र्ऋतस्य यज्ञस्य युवयोरर्थायानुष्ठीयमानस्य यागस्य पथा मार्गेण दुरिता दुःखानि तरेम नावापो न प्रभू-
तान्युदकानीव ॥

मिचावरुणे पशावा नो मिचावरुणेत्येषा चतुर्थ्यनुवाक्या । सूचितं च । आ नो मिचावरुणा हव्यजुष्टं युवं
वस्त्राणि पीवसा वसाथे । आ० ३. ८. इति ॥

आ नो मिचावरुणा हव्यजुष्टिं घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिळाभिः ।
प्रति वामच्च वरमा जनाय पृणीतमुद्गो दिव्यस्य चारोः ॥ ४ ॥
आ । नः । मिचावरुणा । हव्यऽजुष्टिं । घृतैः । गव्यूतिं । उक्षतं । इळाभिः ।
प्रति । वां । अचं । वरं । आ । जनाय । पृणीतं । उद्गः । दिव्यस्य । चारोः ॥ ४ ॥

हे मिचावरुणा मिचावरुणी नोऽस्माकं हव्यजुष्टिं हविःसेवनवतं यज्ञमा गच्छतमिति शेषः । आगत्य
चेळाभिरग्निः सह घृतैर्दक्षैर्गव्यूतिमस्यदीयां भूमिमुक्षतं । सिंचतं । वां युवां प्रत्यत्रास्मिन्नेके वरमुत्कृष्टं हविः
स्तोत्रं वा क आ यच्छेदिति शेषः । अतः केवलं कपयैव दिव्यस्य दिवि भवस्य चारोश्चरणीयस्योन्न उदकस्य ॥
कर्मणि षष्ठी ॥ उक्तलक्षणमुदकं पृणीतं । प्रयच्छतं ॥

एष स्तोमो वरुण मित्रं तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एषः । स्तोमः । वरुण । मित्रं । तुभ्यं । सोमः । शुकः । न । वायवे । अयामि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंधीः । युयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

एष स्तोम इति पंचमी गता ॥ ७ ॥

प्र मित्रयोरित्थिकोमविश्लुचमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं । अनेयमगुक्रमणिका । प्र मित्रयोरिकोना गायत्रं दशम्याद्यास्तयः प्रगाथाः पुरउष्णिकं चतुर्थ्याद्या दशादित्यास्तिस्रः सौर्यं इति । दशमी बृहत्वेकादशी सतो-बृहती द्वादशी बृहती त्रयोदशी सतोबृहती चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतोबृहती षोडशी पुरउष्णिकं शिष्टा गायत्र्यः । चतुर्थ्याद्यास्तयोदश्रता आदित्यदेवताश्चतुर्दश्याद्यास्तिस्रः सूर्यदेवत्याः । आद्यं तृची पूर्ववक्षीचावरुणी ॥ अपिष्टोमे माध्वंदिनसवने मित्रावरुणशस्त्र आदितो नवधेः शस्याः । प्र मित्रयोर्वरुणयोरिति नव । आ० ५. १०. । इति सूचितत्वात् ॥ पृथ्याभिन्नवषडहयोः स्तोमवृद्धिनिमित्तमावापार्था आद्याः षड्वचः । सूचितं च । प्र मित्रयोर्वरुणयोरिति षट् । आ० ७. ५. । इति ॥

प्र मित्रयोर्वरुणयोः स्तोमो न एतु श्रूयः । नमस्वान्तुविजातयोः ॥ १ ॥

प्र। मित्रयोः । वरुणयोः । स्तोमः । नः । एतु । श्रूयः । नमस्वान् । तुविजातयोः ॥ १ ॥

मित्रयोर्वरुणयोः । मित्रावरुणयोरित्यर्थः । उभयत्र प्रतिधोगपिष्यया द्विवचनत्वं । तुविजातयोर्वज्रप्रादु-र्भावयोर्देवयोर्नोऽस्मादीयः श्रूयः मुखकरो नमस्वानन्नवान् हविर्भिर्युक्तः स्तोमः स्तोत्रं प्रेतु । गच्छतु । अहोरात्रं वै मित्रावरुणाविति श्रुतिः । अनयोरहोरात्रापिष्यत्वात्तयोः पुनःपुनरागमनादनयोस्तुविजातत्वं । अथवा बह्वनामुपकारायानयोः प्रादुर्भावात्तुविजातत्वं ॥

या धारयंत देवाः सुदक्षा दक्षपितरा । असुर्याय प्रमहसा ॥ २ ॥

या । धारयंत । देवाः । सुदक्षा । दक्षपितरा । असुर्याय । प्रमहसा ॥ २ ॥

या यी युवां धारयंत । के । देवा आदिकर्तारोऽसुर्याय बलकरणाय । कीदृशी युवां । सुदक्षा श्रीभन-वनी दक्षपितरा बलस्य पालकी स्वामिनी वा । बलप्रदावित्यर्थः । प्रमहसा प्रकृष्टतेजस्कौ । ती साधयतमित्युत्तरचान्वयः ॥

ता नः स्तिपा तनूपा वरुण जरितृणां । मित्रं साधयंतं धियः ॥ ३ ॥

ता । नः । स्तिपा । तनूपा । वरुण । जरितृणां । मित्रं । साधयंतं । धियः ॥ ३ ॥

ता ती स्तिपा । स्थायंत इति स्तयो गुहाः । तान्यात इति स्तिपी । तनूपा तन्वः पातारी हे वरुण हे मित्र उक्तलक्षणी युवां जरितृणां नोऽस्माकं धियः कर्माणि स्तिरूपाणि साधयंतं । सफलवति कुरुतं ॥

यद्य सूर उदितेऽनागा मित्रो अर्यमा । सुवातिं सविता भगः ॥ ४ ॥

यत् । अद्य । सूर । उदितेऽनागाः । मित्रः । अर्यमा । सुवातिं । सविता । भगः ॥ ४ ॥

यद्यनमस्माकमपिषितं तदद्यास्तिष्वास्ते सूर उदिते सति प्रातःसवनेऽनागाः पापहृता मित्रोऽर्यमा सविता भगश्चैते प्रथिकं सुवाति । प्रेरयेत् । अथवा । अनागा मित्रोऽर्यमा दाता भवतु । तदीप्सितं धनं भगो भजनीयः सविता सुवाति । प्रेरयतु ॥

सुप्रावीरस्तु स क्षयः प्र नु यामन्सुदानवः । ये नो अंहोऽतिप्रति ॥ ५ ॥
 सुप्रऽअवीः । अस्तु । सः । क्षयः । प्र । नु । यामन् । सुऽदानवः । ये । नः । अंहः ।
 अतिऽपिप्रति ॥ ५ ॥

स क्षयः स निवासः सुप्रावीरस्तु । सुप्रु प्रकर्षेण रक्षितास्तु । प्रशब्द आदरार्थः । प्रकर्षेण नु शिप्रं भवत्विति शेषः । कदेति उच्यते । हे सुदानवः सुदानाः युष्माकं यामन् यामनि गमने सति । क्रीडुशानां गमने । ये यूयमागत्य नोऽस्माकमंहः पापमतिपिप्रति अतिपारयथ तेषां गमन इति ॥ ॥ ८ ॥

उत स्वराजो अदितिरदम्भस्य व्रतस्य ये । महो राजान ईशते ॥ ६ ॥

उत । स्वऽराजः । अदितिः । अदम्भस्य । व्रतस्य । ये । महः । राजानः । ईशते ॥ ६ ॥

उतापि च ये मित्रादयस्त्रयः स्वराजः सर्वस्य स्वामिनोऽदितिलेखां माता च संति अदम्भस्याहंसितस्य महो महतो व्रतस्यास्य कर्मणो राजानः स्वामिनः त ईशते । समर्था भवन्ति । अभिमतं दातुमिति शेषः । अथैवं योज्यं । ये मित्रादयोऽदितिश्चादम्भस्य व्रतस्य स्वराज ईश्वराः ते महो महतोऽस्मादभिमतधनस्य राजानः स्वामिनः संत ईशतेऽस्मभ्यं तहातुं ॥

प्रति वामित्पे तृचश्चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य पर्यासार्थः । सूचितं च । प्रति वां सूर उदिते व्यंतरिचमतिरत् । आ० ७. २. । इति ॥

प्रति वां सूर उदिते मित्रं गृणीषे वरुणं । अर्यमणं रिशादसं ॥ ७ ॥

प्रति । वां । सूरैः । उत्ऽइते । मित्रं । गृणीषे । वरुणं । अर्यमणं । रिशादसं ॥ ७ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रं त्वां वरुणं च युवां रिशादसं शत्रूणामन्तारमर्यमणं च प्रति प्रत्येकं गृणीषे । सुवे । कदेति उच्यते । सूरि सूर्ये देव उदिते सति । प्रातरित्यर्थः ॥

राया हिरण्यया मतिरियमवृकाय शवसे । इयं विप्रा मेधसातये ॥ ८ ॥

राया । हिरण्यया । मतिः । इयं । अवृकाय । शवसे । इयं । विप्रा । मेधसातये ॥ ८ ॥

हिरण्यया हितरमणीयेन राया धनेन सहितायावृकायाहिस्याय शवसेऽस्माकं बलायेयमिदानीं क्रियमाणा मतिः स्तुतिर्भवत्विति शेषः ॥ हिरण्ययेत्यत्र सुपां मुलुगिति तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ किंच हे विप्राः प्राज्ञाः इयं मे च स्तुतिर्मेधसातये यज्ञलाभाय च भवतु ॥

ते स्याम देव वरुण ते मित्रं सूरिभिः सह । इषं स्वश्च धीमहि ॥ ९ ॥

ते । स्याम । देव । वरुण । ते । मित्रं । सूरिभिः । सह । इषं । स्वश्च । धीमहि ॥ ९ ॥

धीमहि ॥ ९ ॥

हे देव वरुण ते वयं तव स्तोतारः स्याम । समृद्धा भवेम । न केवलं वयमेव यजमानाः किंतु सूरिभिः स्तोतृभिर्द्ध्विभिः सह । तथा हे मित्र देव ते वयं सूरिभिः सह स्याम । भवेम । किंचिपमन्नं स्वर्दकं च धीमहि । धारयामहे ॥

आश्विनशस्त्रे बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथः । सूचितं च । बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथाः । आ० ६. ५. । इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप्ययं प्रगाथः । सूचितं च । बहवः सूरचक्षस इमा उ वां दिविष्ठयः । आ० ७. १२. । इति ॥

ब॒हवः॑ सू॒र॑चक्षसोऽग्निजि॒ह्वा ऋ॒तावृ॑धः ।

त्रीणि॑ ये ये॒मुर्वि॒दथानि॑ धी॒तिभिर्वि॒श्वानि॑ परि॒भूतिभिः॑ ॥१०॥

ब॒हवः॑ । सू॒र॑ऽचक्षसः । अग्नि॑ऽजि॒ह्वाः । ऋ॒त॑ऽवृ॒धः ।

त्रीणि॑ । ये । ये॒मुः । वि॒दथानि॑ । धी॒तिऽभिः॑ । वि॒श्वानि॑ । परि॒भूतिऽभिः॑ ॥१०॥

बहवो महान्तः सूरचक्षसः सूर्यसदृशप्रकाशः । सूरः प्रकाशको येषामिति वा । अपिजिह्वाः । अपिरिव जिह्वादनसाधनो येषां तादृशः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारो मित्रादयः । किंच ये त्रीणि विश्वानि व्याप्तानि विदथानि चित्वादिस्थानानि चित्वादीनि परिभूतिभिः परिभावुकैर्धीतिभिः कर्मभिर्येसुः प्रयच्छन्ति ते चत्रमाशतेत्युत्तरत्र संबन्धीयं । अथवावैव ये त्रीणि स्थानानि प्रयच्छन्ति ते ब्रह्मत्वादिगुणोपिता आगच्छन्त्वित्यध्याहार्यं ॥ १० ॥

वि॒ ये द॒धुः श॒रदं॑ मा॒स॒माद॑ह्य॒ज्ञम॒क्तुं॑ चादृ॒चं ।

अ॒ना॒प्यं वरु॑णो मि॒त्रो अ॒र्य॒मा क्ष॒त्रं॑ राजान॒ आश॑त ॥११॥

वि । ये । द॒धुः । श॒रदं॑ । मा॒सं । आ॒त् । अ॒हः । य॒ज्ञं । अ॒क्तुं॑ । च । आ॒त् । ऋ॒चं ।

अ॒ना॒प्यं । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । क्ष॒त्रं । राजा॑नः । आ॒श॒त ॥११॥

ये मित्रादयः शरदं संवत्सरं वि दधुः अकुर्वन् आदनंतरमेव मासमनंतरमहरनंतरमहःसाध्यं यज्ञं आदनंतरमक्तुं रात्रिं च ऋचं मंत्रांश्च । यद्वा । सर्वत्रादित्ययमपीत्यर्थे वर्तते । तथा सति क्रमोऽविवक्षितः । ते वरुणो मित्रोऽर्यमा च तयोऽनाप्यमन्त्रैरप्राप्तं ऋचं बलं राजानो राजमाणा आशत । व्याप्तवन्तः ॥

तद्वो॑ अ॒द्य म॑नामहे सू॒क्तैः सू॒र उ॑दि॒ते ।

यदो॑ह॒ते वरु॑णो मि॒त्रो अ॒र्य॒मा यू॒यमृ॑तस्य॒ रथ्यः॑ ॥१२॥

तत् । वः । अ॒द्य । म॑ना॒महे॑ । सू॒ऽऽक्तैः॑ । सू॒रैः । उ॒त्ऽऽ॒दि॒ते ।

यत् । ओ॒ह॒ते । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । यू॒यं । ऋ॒तस्य॑ । र॒थ्यः॑ ॥१२॥

तत्प्रसिद्धमयास्मिन्वागकाले वो युष्मान्नामहे । याचामहे । कैः साधनैः । सूक्तैः । कस्मिन्काले । सूर उदिते । प्रातःकाल इत्यर्थः । यद्वनं हे ऋतस्योदकस्य रथ्यो नेतारः यूयं वरुणादय ओहते । यूयमित्यनेन सामानाधिकरण्यादोहत इत्यत्र पुरुषव्यत्ययः । ओहध्व इत्यर्थः । तद्वनं मनामहे इति ॥

ऋ॒तावा॑न॒ ऋ॒तजा॑ता ऋ॒तावृ॑धो॒ घो॒रासो॑ अ॒नृत॑द्विषः ।

तेषां॑ वः सु॒क्ने सु॒च्छ॒र्दिष्ट॑मे न॒रः॒ स्याम॑ ये च॒ सूर॑यः ॥१३॥

ऋ॒त॑ऽवा॑नः । ऋ॒त॑ऽजा॑ताः । ऋ॒त॑ऽवृ॒धः । घो॒रासः॑ । अ॒नृत॑ऽद्विषः ।

तेषां॑ । वः । सु॒क्ने । सु॒च्छ॒र्दिऽत॑मे । न॒रः । स्या॑म । ये । च । सूर॑यः ॥१३॥

ये यूयमृतावान ऋतवन्तो यज्ञवन्त उदकवन्तो वा ऋतजाताः । उक्त ऋतशब्दार्थः । तदर्थमुत्पन्नाः । अथवा । ऋतात्मजापतेः सकाशादुत्पन्नाः । ऋतावृध उक्तार्थस्यतस्य वर्धयितारो घोरासो घोरा अनृतद्विषो ऽयष्टवेष्टारः तेषां वो युष्माकं सुच्छर्दिष्टमे सुखतमे सुक्ने धनेऽत्यंतरमणोयगृहयुक्ते सुखे वा ये वयं ये चान्ये सूरयः क्षीतारः ते सर्वे स्याम । भवेम ॥

सोमातिरेके माध्यंदिनसवने नैमित्तिके शस्त्र उदु त्वदित्ययं प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्रितं च । बरमहो असि सूर्योदु त्वद्दर्शनं वपुरिति प्रगाथी स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ६. ७. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ऽयमेव वैकल्पिकः स्तोत्रियसृचः । सूत्रितं च । उदु त्वद्दर्शनं वपुरदु त्वे मधुमत्तमाः । आ० ७. ४. इति ॥

उदु त्वद्दर्शनं वपुरदिव एति प्रतिहरे ।

यदीमाशुर्वहति देव एतंशो विश्वस्मै चक्षसे अरं ॥ १४ ॥

उत् । ऊं इति । त्यत् । दर्शनं । वपुः । दिवः । एति । प्रतिहरे ।

यत् । ई । आशुः । वहति । देवः । एतंशः । विश्वस्मै । चक्षसे । अरं ॥ १४ ॥

त्यत्तद्दर्शनं दर्शनीयं वपुर्मंडलं दिवोऽंतरिक्षस्य प्रतिहरे समीप उद्वेति । उदेति । उ इति पूरणः । यदी यदेतन्मंडलमाशुः शीघ्रगाम्येतश् एतवणोऽश्वो वहति धारयति । किमर्थं । विश्वस्मै सर्वस्मा अरं चक्षसे सम्यक्सर्वलोकदर्शनाय ॥

शीर्ष्णाः शीर्ष्णा जगतस्तस्युषस्पतिं समया विश्वमा रजः ।

सप्त स्वसारः सुविताय सूर्ये वहति हरितो रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णाः ऽशीर्ष्णाः । जगतः । तस्युषः । पतिं । समया । विश्वं । आ । रजः ।

सप्त । स्वसारः । सुविताय । सूर्ये । वहति । हरितः । रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णाः शीर्ष्णाः सर्वस्यापि शिरसः । तृतीयार्थे पंचमी । स्वशिरसेत्यर्थः । सूर्ये वहतीत्यनेन संबध्यते । अथवा शिरःशब्देन तद्वान्यदार्थो लक्ष्यते । वीप्सया तस्य कार्त्स्न्यमुच्यते । सर्वस्य श्रेष्ठमित्यर्थः । जगतो जंगमस्य तस्युषः स्थावरस्य पतिं स्वामिनं रथे वर्तमानं सूर्यं सुविताय कव्याणाय विश्वं रजः समया सर्वलोकस्य समीपे ॥ अभितः परितः समयेत्यादिना । म० २. ३. २. १. । समयाशब्दयोगात् द्वितीया ॥ सप्त सप्तसंख्याकाः स्वसारो ऽन्यनिरपेक्षेण स्वयमेव सरंथो हरितो हरितवर्णा अश्वा वहति ॥ १० ॥

तच्चक्षुर्देवहितं शुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं ॥ १६ ॥

तत् । चक्षुः । देवऽहितं । शुक्रं । उत् चरत् । पश्येम । शरदः । शतं । जीवेम ।

शरदः । शतं ॥ १६ ॥

तत्प्रसिद्धं चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं देवहितं देवानां हितं । तेषां हविःस्वीकारस्थितदधीनत्वात् । अथवा देवेन हितं । शुक्रं निर्मलं सूर्यमंडलमुच्चरत् । उन्नच्छति । तच्छरदः शतं शतसंवत्सरं पश्येम । जीवेम शरदः शतं । पुनःश्रुतिरादरार्था ॥

पृष्ठ्याभिन्नवषडहयोः स्तोमनिमित्त आवापे काव्येभिरदाभ्येति तृचः । काव्येभिरदाभ्येति तिस्रः । आ० ७. ५. । इति हि सूत्रितं ॥

काव्येभिरदाभ्या यातं वरुण द्युमत । मित्रश्च सोमपीतये ॥ १७ ॥

काव्येभिः । अदाभ्या । आ । यातं । वरुण । द्युऽमत । मित्रः । च । सोमऽपीतये ॥ १७ ॥

हे अदाभ्यादंभनीयी हे वरुण त्वं मित्रश्च बुमद्युतिमंतौ युवां काव्येभिरदाभ्याः स्तोत्रैरा यातं । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

दिवो धामभिर्वरुण मित्रश्चा यांतमदुहा । पिबतं सोममातुजी ॥ १८ ॥

दिवः । धामऽभिः । वरुण । मित्रः । च । आ । यातं । अदुहा । पिबतं । सोमं ।
आतुजी इत्याऽतुजी ॥ १८ ॥

हे वरुण त्वं मित्रश्चाद्रुहाद्रोग्धारौ युवां दिवो बुलोकसंबन्धिभ्यो धामभिर्धामभ्यः स्थानेभ्यः । पंचम्यर्थे तृतीया । अथवा धामभिस्तेजोभिर्विभृतिभिः सार्धमा यातं । अस्मद्यज्ञमागच्छतं । आगत्य चातुजी शत्रूणां सर्वतो हिंसकावादातारी वा धनानां एवंरूपी संतो सोमं पिबतं ॥ तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु । अत्र हिंसायामादाने वा वर्तते ॥

आ यातं मित्रावरुणा जुषाणावाहुतिं नरा । पातं सोममृतावृधा ॥ १९ ॥

आ । यातं । मित्रावरुणा । जुषाणौ । आऽहुतिं । नरा । पातं । सोमं । अतऽवृधा ॥ १९ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे नरा यागनेतारी आहुतिं सोमलक्षणां जुषाणौ प्रियमाणौ संतावा यातं । आगच्छतं यज्ञं । आगत्य च हे अतावृधा यज्ञस्य वर्धकां युवां सोमं पातं । पिबतं ॥ १९ ॥

प्रति वां रथमिति दशर्चं द्वादशं सूक्तं । प्रति वां दशाश्विनं तु तदित्यनुक्रमणिका । अष्टवर्षसिष्ठः । कंदस्त्रिष्टुप । तुह्यादिपरिभाषयित्वादीन्यष्ट सूक्तान्यश्विदेवत्यानि ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कृती वैष्टुभे कंदस्त्रितदा-
दिमुक्तसप्तके द्वितीयवर्जं शंसं । तथा च सूचं । प्रति वां रथमिति सप्तानां द्वितीयमुद्धरेत् । आ० ४. १५ । इति ॥

प्रति वां रथं नृपती जरथ्यै हविष्मता मनसा यज्ञियेन ।

यो वां दूतो न धिष्यावजीगरच्छा सूनुर्न पितरां विवक्ति ॥ १ ॥

प्रति । वां । रथं । नृपती इति नृऽपती । जरथ्यै । हविष्मता । मनसा । यज्ञियेन ।

यः । वां । दूतः । न । धिष्यावृ । अजीगः । अच्छं । सूनुः । न । पितरां । विवक्ति ॥ १ ॥

हे नृपती नृणामृत्विग्यजमानानां स्वामिनावश्विनी वां युवयो रथं जरथ्यै । जरा क्षुतिः । क्षीतुं प्रति गच्छामीति शेषः । केन साधनेनेति तदुच्यते । हविष्मता हविर्युक्तेन यज्ञियेन यज्ञार्हेण मनसा क्षीत्रेण । यो रथो वां हे धिष्यौ धिषणाहौ । धिषणा क्षुतिः । वां युवां दूतो न दूत इवाजीगः जागरयति प्रबोधयति अस्मान्प्रति गंतुं तं रथमच्छा विवक्ति । आवच्छि । प्रबोधने दृष्टान्तः । सूनुर्न पितरा पुत्रो मातापितराविव । अथवाच यो रथो युवामजीगः तेन रथेन गंतुं बुध्यमानो युवामच्छा विवकीति वा योज्यं ॥

अशोच्यग्निः समिधानो अस्मे उपो अदृश्रन्तमसश्चिदंताः ।

अचेति केतुरुषसः पुरस्ताच्छ्रिये दिवो दुहितुर्जायमानः ॥ २ ॥

अशोचि । अग्निः । संऽइधानः । अस्मे इति । उपो इति । अदृश्रन् । तमसः । चित् । अंताः ।

अचेति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । श्रिये । दिवः । दुहितुः । जायमानः ॥ २ ॥

अशो अस्मामिः समिधानः समिध्यमानः सन्नपिरशोचि । दीप्यते । तमसश्चित्तमसोऽप्यंताः पर्यंताः प्रदेशा उपो अदृश्रन् । उपदृश्रन्ति सर्वैः । केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकः सूर्यो दिवो दुहितुरुषसः पुरस्तात्पूर्वस्थां दिशि श्रिये शोभायै जायमानः सन्नचेति । ज्ञायते । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरगमनसमयः । अत आगच्छतमिति शेषः ॥

अभि वां नूनमश्विना सुहोता स्तोमैः सिषक्ति नासत्या विवक्षान् ।

पूर्वीभिर्यातं पथ्याभिरर्वाक्स्वर्विदा वसुमता रथेन ॥ ३ ॥

अभि वा । नूनं । अश्विना । सुहोता । स्तोमैः । सिसक्ति । नासत्या । विवक्रान् ।
पूर्वीभिः । यातं । पथ्याभिः । अर्वाक् । स्वःऽविदा । वसुऽमता । रथेन ॥ ३ ॥

हे अश्विना वां युवां सुहोता सुष्ठु देवानां स्तोता विवक्रान् सुतीनां वक्ताहं हे नासत्या सत्यभूती । इदम-
श्विनावित्यत्र योज्यं । स्तोमैः सिषक्ति । सेवते । अतोऽर्वागस्तदभिमुखं पूर्वीभिः पथ्याभिः पूर्वपुष्पैर्मार्गैः स्वर्विदा
स्वर्गमुदकं वा जानता स्वरणवता वा वसुमता धनवता वा रथेन यातं । गच्छतं ॥

अवोर्वा नूनमश्विना युवाकुर्हुवे यद्वां सुते माधी वसूयुः ।

आ वां वहंतु स्यविरासो अश्वः पिवाथो अस्मे सुषुता मधूनि ॥ ४ ॥

अवोः । वां । नूनं । अश्विना । युवाकुः । हुवे । यत् । वां । सुते । माधी इति । वसुऽयुः ।

आ । वां । वहंतु । स्यविरासः । अश्वः । पिवाथः । अस्मे इति । सुऽसुता । मधूनि ॥ ४ ॥

हे अश्विनाश्विनी अवो रक्षिचोर्युवाभ्यां युवाकुर्युवां कामयमानोऽहं नूनमद्य स्वभूतो भवामीति शेषः ।
यद्यस्मात् हे माधी मधुरस्य सोमस्याहौं मधुविद्यासंबन्धिनीं वा वां युवां सुतेऽभिपुते सोमे वसूयुर्वसुकामो
इवे स्तोमि अतो वां स्वभूतः । वां युवामा वहंतु । के । स्यविरासः खूलाः प्रवृद्धा अश्वः । एतयोरतिप्रवृद्ध-
त्वाच्छीघ्रगतेरपेक्षितत्वाच्च स्यविरैरेव भाव्यं । आगमनानंतरमस्मै अस्माभिः सुषुता सुष्ठुभिषुतानि मधूनि मधु-
ररसान् पिवाथः । पिबतं ॥

प्राचीमु देवाश्विना धियं मेऽमृधां सातये कृतं वसूयुं ।

विश्या अविष्टं वाज आ पुरंधीस्ता नः शक्तं शचीपती शचीभिः ॥ ५ ॥

प्राचीं । ऊं इति । देवा । अश्विना । धियं । मे । अमृधां । सातये । कृतं । वसुऽयुं ।

विश्याः । अविष्टं । वाजे । आ । पुरंऽधीः । ता । नः । शक्तं । शचीपती इति
शचीऽपती । शचीभिः ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनी देवा देवौ युवां प्राचीमृज्वीममृधामहिंसितां वसूयुं धनमिच्छंतीं मे मम धियं बुद्धिं
सुतिं कर्म वा सातये लाभायोचितां हतं । कुरुतं । किंच वाज आ संयामेऽपि विश्याः पुरंधीरस्तदीया बुद्धी-
रविष्टं । रक्षतं । हे शचीपती । शचीति कर्मनाम । कर्मणां पालकी ता तौ युवां शचीभिरस्तदीयैः सुत्यादिरूपैः
कर्मभिर्नोऽस्माच्छक्तं । प्रयच्छतं धनमिति शेषः ॥ ॥ १२ ॥

अविष्टं धीष्वश्विना न आसु प्रजावद्रेतो अह्यं नो अस्तु ।

आ वां तोके तनये तूतुजानाः सुरत्नासो देववीतिं गमेम ॥ ६ ॥

अविष्टं । धीषु । अश्विना । नः । आसु । प्रजाऽवत् । रेतः । अह्यं । नः । अस्तु ।

आ । वां । तोके । तनये । तूतुजानाः । सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम ॥ ६ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्मानासु धीष्वेषु कर्मस्वविष्टं । रक्षतं । नोऽस्मभ्यमह्यमक्षीणं प्रजावत्पुत्राद्युपेतं
पुत्रोत्पादनसमर्थं रेतोऽस्तु । वां युवयोरनुग्रहाच्छब्दे तोके पुत्रे तनये तत्पुत्रादौ च तूतुजाना अभिमतं धनं
प्रयच्छतः सुरत्नासः शोभनधनाश्च संतो देववीतिं देवानां वीतिः प्राप्तिर्यस्मिंस्तादृशं यज्ञमा गमेम । आगच्छेम ॥

दिवो धामभिर्वरुण मित्रश्चा यातमदुहा । पिबतं सोममातुजी ॥ १८ ॥

दिवः । धामऽभिः । वरुण । मित्रः । च । आ । यातं । अदुहा । पिबतं । सोमं ।
आतुजी इत्याऽतुजी ॥ १८ ॥

हे वरुण त्वं मित्रश्चाद्रुहाद्रोग्धारौ युवां दिवो बुलोकसंबन्धिभ्यो धामभिर्धामभ्यः स्थानेभ्यः । पंचम्यर्थे तृतीया । अथवा धामभिस्तेजोभिर्विभृतिभिः सार्धमा यातं । अस्मद्यज्ञमागच्छतं । आगत्य चातुजी शत्रूणां सर्वतो हिंसकावादातारी वा धनानां एवंरूपी संतो सोमं पिबतं ॥ तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु । अत्र हिंसायामादाने वा वर्तते ॥

आ यातं मित्रावरुणा जुषाणावाहुतिं नरा । पातं सोममृतावृधा ॥ १९ ॥

आ । यातं । मित्रावरुणा । जुषाणौ । आऽहुतिं । नरा । पातं । सोमं । अतऽवृधा ॥ १९ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे नरा यागनेतारी आहुतिं सोमलक्षणां जुषाणौ प्रियमाणौ संतावा यातं । आगच्छतं यज्ञं । आगत्य च हे अतावृधा यज्ञस्य वर्धकां युवां सोमं पातं । पिबतं ॥ ॥ १९ ॥

प्रति वां रथमिति दशर्चं द्वादशं सूक्तं । प्रति वां दशाश्विनं तु तदित्यनुक्रमणिका । अष्टवर्षसिष्ठः । कंदस्त्रिष्टुप । तुह्यादिपरिभाषयित्वादीन्यष्ट सूक्तान्यश्विदेवत्यानि ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रती वैष्टुभे कंदस्त्रितदा-
दिमूक्तसप्तके द्वितीयवर्जं शंसं । तथा च सूचं । प्रति वां रथमिति सप्तानां द्वितीयमुद्धरेत् । आ० ४. १५ । इति ॥

प्रति वां रथं नृपती जरथ्यै हविष्मता मनसा यज्ञियेन ।

यो वां दूतो न धिष्यावजीगरच्छा सूनुर्न पितरां विवक्ति ॥ १ ॥

प्रति । वां । रथं । नृपती इति नृऽपती । जरथ्यै । हविष्मता । मनसा । यज्ञियेन ।

यः । वां । दूतः । न । धिष्याव । अजीगः । अच्छ । सूनुः । न । पितरां । विवक्ति ॥ १ ॥

हे नृपती नृणामृत्विग्यजमानानां स्वामिनावश्विनी वां युवयो रथं जरथ्यै । जरा क्षुतिः । क्षीतुं प्रति गच्छामीति शेषः । केन साधनेनेति तदुच्यते । हविष्मता हविर्युक्तेन यज्ञियेन यज्ञार्हेण मनसा क्षीत्रेण । यो रथो वां हे धिष्यौ धिषणाहौ । धिषणा क्षुतिः । वां युवां दूतो न दूत इवाजीगः जागरयति प्रबोधयति अस्मान्प्रति गंतुं तं रथमच्छा विवक्ति । आवच्छि । प्रबोधने दृष्टान्तः । सूनुर्न पितरा पुत्रो मातापितराविव । अथवाच यो रथो युवामजीगः तेन रथेन गंतुं बुध्यमानो युवामच्छा विवकीति वा योज्यं ॥

अशोच्यग्निः समिधानो अस्मे उपो अदृश्रन्तमसश्चिदंताः ।

अचेति केतुरुषसः पुरस्ताच्छ्रिये दिवो दुहितुर्जायमानः ॥ २ ॥

अशोचि । अग्निः । संऽइधानः । अस्मे इति । उपो इति । अदृश्रन् । तमसः । चित् । अंताः ।

अचेति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । श्रिये । दिवः । दुहितुः । जायमानः ॥ २ ॥

अशो अस्मामिः समिधानः समिध्यमानः सन्नपिरशोचि । दीप्यते । तमसश्चित्तमसोऽप्यंताः पर्यंताः प्रदेशा उपो अदृश्रन् । उपदृश्रन्ति सर्वैः । केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकः सूर्यो दिवो दुहितुरुषसः पुरस्तात्पूर्वस्थां दिशि श्रिये शोभायै जायमानः सन्नचेति । ज्ञायते । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरगमनसमयः । अत आगच्छतमिति शेषः ॥

अभि वां नूनमश्विना सुहोता स्तोमैः सिषक्ति नासत्या विवक्षान् ।

पूर्वीभिर्यातं पथ्याभिरर्वाक्स्वर्विदा वसुमता रथेन ॥ ३ ॥

हे युवाना निखयीवनी न्वय युवां मे हवमस्रदीयां सुतिमा शृणुतं। श्रुत्वा च हे अश्विनी इरावद्ध-
विर्युक्तं वर्तिर्गृहं यासिष्टं। आगच्छतं। आगत्य च रत्नानि रमणीयानि धनानि धत्तं। दत्तं। सूरिण् स्रोतृञ्जरतं।
वर्धयतं ॥ धातुनामनेकार्थत्वात् ॥ सिष्टं स्पष्टं ॥ ॥ १३ ॥

आ शुभा यातमिति नवर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थमाश्विनं। आदितः सप्त विराजोऽष्टमीनवस्यौ
त्रिष्टुभौ। अनुक्रम्यते च। आ शुभा नव सप्ताद्या विराज इति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

आ शुभा यातमश्विना स्वश्वा गिरौ दस्रा जुजुषाणा युवाकोः।
हव्यानि च प्रतिभृता वीतं नः ॥ १ ॥

आ। शुभा। यातं। अश्विना। सुऽअश्वाना। गिरः। दस्रा। जुजुषाणा। युवाकोः।
हव्यानि। च। प्रतिऽभृता। वीतं। नः ॥ १ ॥

हे शुभा दीप्ती स्वश्वा शोभनाश्वी हे अश्विनाश्विनी आ यातं। अस्त्रयज्ञमागच्छतं। दस्रा शत्रूणामुपक्षप-
यितारौ युवां युवाकोयुंवां कामयमानस्य मम गिरः सुतीर्जुषाणा सेवमानी भवतमिति शेषः। न केवलं
सुतिं किंतु नोऽस्रदीयानि प्रतिभृता संभृतानि हव्यानि हवीषि च वीतं। भक्षयतं ॥

प्र वामंधांसि मद्यान्यस्युररं गतं हविषो वीतये मे।
तिरो अर्यो हवनानि श्रुतं नः ॥ २ ॥

प्र वामंधांसि मद्यान्यस्युररं गतं हविषो वीतये मे।

तिरो अर्यो हवनानि श्रुतं नः ॥ २ ॥

प्र। वां। अंधांसि। मद्यानि। अस्थुः। अरं। गतं। हविषः। वीतये। मे।

तिरः। अर्यः। हवनानि। श्रुतं। नः ॥ २ ॥

हे अश्विनी वां युवाभ्यां मद्यानि मदजनकान्वंधांसि सोमलक्षणाद्यन्त्रानि प्रास्थुः। प्रास्थिषत। गृहीता-
न्यासन्नित्यर्थः। अतो युवां मे मम हविषो वीतये पानायारमत्यर्थं शीघ्रं गतं। आगच्छतं। अर्योऽरिरस्रद्विरो-
धिनी हवनानि तिरस्त्रिरस्कृत्य नः। अस्त्रदाहानमित्यर्थः। तच्छ्रुतं। शृणुतं ॥ श्रुतमित्यस्य वाक्यादित्वाद्निघातः ॥

प्र वां रथो मनोजवा इयति तिरो रजांस्यश्विना शतोतिः।

अस्मभ्यं सूर्यावसू इयानः ॥ ३ ॥

प्र। वां। रथः। मनःऽजवाः। इयति। तिरः। रजांसि। अश्विना। शतऽऊतिः।

अस्मभ्यं। सूर्यावसू इति। इयानः ॥ ३ ॥

हे सूर्यावसू सूर्यायाः सह रथे वसंतौ वां युवयो रथोऽस्मभ्यमस्त्रदर्थमियानो याच्यमानः सन्नियतिं।
आगच्छत्यस्त्रयज्ञं। अथवा वां प्रेरयति गमनाय। कीदृशी रथः। मनोजवा मनोवेगः शतोतिरपरिमितास्र-
द्विषयरक्षणः। किं कुर्वन्। रजांसि लोकांस्त्रिरस्त्रिरस्कृत्यातिक्रम्येयतीति ॥

अयं ह यवां देवया उ अद्रिर्ध्वो विवक्ति सोमसुद्युवभ्यां।

आ वल्गू विप्रो ववृतीत ह्वैः ॥ ४ ॥

अयं ह। यत्। वां। देवऽयाः। ऊं इति। अद्रिः। ऊर्ध्वः। विवक्ति। सोमऽसुत्। युवऽभ्यां।

आ। वल्गू इति। विप्रः। ववृतीत। ह्वैः ॥ ४ ॥

यद्यदा वां युवां प्रति देवया देवी युवां कामयमानः । उ इति पूरणः । अयमद्रिरभिषवयावा सोमसुत
सोममभिषुखन् युवभ्यां । युवाभ्यामर्थायाभिषुखन्निति संबन्धः । एवं कुर्वन्पूर्ध्व उन्नतः सन् विवक्ति उषीः शब्द-
यति तदानीं बल्लु सुंदरी युवां विप्रो मेधावी यजमानो हवीर्हविर्भिरा ववृतीत । आवर्तयति ॥

चिचं ह यद्वां भोजनं न्वस्ति न्यत्रये महिष्वंतं युयोतं ।

यो वामोमानं दधते प्रियः सन् ॥ ५ ॥

चिचं । ह । यत् । वां । भोजनं । नु । अस्ति । नि । अत्रये । महिष्वंतं । युयोतं ।

यः । वां । ओमानं । दधते । प्रियः । सन् ॥ ५ ॥

हे अश्विनी वां युवयोश्चिचं चायनीयं यज्ञोजनं धनमस्ति ह अस्ति खलु । न्विति पूरणः । तदस्त्रभ्यं दत्त-
मित्यर्थः । अथ तयोः स्तुतिः । अत्रय एतन्नामकावृषेः । पंचम्यर्थे चतुर्थी । तस्मात्तद्विष्वंतमृवीसं नि युयोतं ।
पृथक्कुरुतं । योऽचिः प्रियः सन् स्तोतृत्वाद्युवाभ्यां प्रियभूतः सन् युवाभ्यामेव कृतमोमानं रक्षतां सुखं दधते
धारयति ॥ ॥ १४ ॥

उत त्यद्वां जुरते अश्विना भूच्यवानाय प्रतीत्यं हविर्दे ।

अधि यद्वर्षं इतर्जति धत्यः ॥ ६ ॥

उत । त्यत् । वां । जुरते । अश्विना । भूत् । च्यवानाय । प्रतीत्यं । हविःऽदे ।

अधि । यत् । वर्षः । इतःऽर्जति । धत्यः ॥ ६ ॥

उतापि च हे अश्विनाश्विनौ वां युवयोः कर्म कुर्वते जुरते जूर्णाय हविर्दे हविर्दाचे च्यवानायैतन्नामकाय
महर्षये त्वत्तत्प्रतीत्यं प्रतिगमनं तस्य रूपस्य प्रत्याप्ति भूत् । अभूत् । किं तदिति । यद्वर्षो रूपमितर्जतीतो गम-
नाख्यं मृत्योः सकाशादितः प्राप्तिरूपमधि धत्यः अर्धधत्तं । युवं च्यवानमश्विना जरतं पुनर्युवानं चक्रथुः
शचीभिः । अ० १. ११७. १३ । इत्यादिषु च्यवानस्य युवयोर्नवीकरणं प्रसिद्धं ॥

उत त्यं भुज्युमश्विना सखायो मध्ये जहुदुरेवासः समुद्रे ।

निरिं पर्षदरावा यो युवाकुः ॥ ७ ॥

उत । त्यं । भुज्युं । अश्विना । सखायः । मध्ये । जहुः । दुःऽएवासः । समुद्रे ।

निः । ईं । पर्षत् । अरावा । यः । युवाकुः ॥ ७ ॥

उतापि च त्यं तं भुज्युमेतन्नामानं समुद्रे मध्ये समुद्रोदकस्य मध्ये सखायो भुज्युसखिभूता दुरेवासो दुष्ट-
गमना जहुः । त्यक्तवन्तः । ईमेनं समुद्रमध्ये चित्रं निः पर्षत् । निरपारयतं । यो भुज्युर्युवाकुर्युवां कामयिता-
रावारणवानभिगता च तमेनं निरपारयतं । अत्राश्विनेषु सूक्तेषु कथाः सूच्यन्ते । अत्रिभुष्व्वादीनामपिजला-
दिभ्यो रक्षणरूपास्ताः सर्वा महता प्रपंचेनास्माभिर्नासत्याभ्यां बर्हिरेव । अ० १. ११६. १ । इत्यत्र प्रपंचिताः ।
तास्तत्र द्रष्टव्याः ॥

वृकाय चिज्जसमानाय शक्तमुत श्रुतं शयवे हूयमाना ।

यावग्नामपिन्वतम्पो न स्तर्ये चिच्छक्त्यश्विना शचीभिः ॥ ८ ॥

वृकाय । चित् । जसमानाय । शक्तं । उत । श्रुतं । शयवे । हूयमाना ।

यौ । अग्नां । अपिन्वतं । अपः । न । स्तर्ये । चित् । शक्ती । अश्विना । शचीभिः ॥ ८ ॥

वृकाय धनादाने । अभिलषत इत्यर्थः । चिदिति पूरणः । अथवा परेभ्यो धनानि प्रयच्छते । यद्वा । वृकाय वृकवृद्धिसकाय । एतन्नामकाय जसमानाय कर्मभिरुपवीयमाणायर्षये शक्तं । अभिमतं धनमदत्तं ॥ शक्रेर्दानार्थस्य लुब्धेतद्रूपं । अडभावस्कांदसः ॥ उतापि च शयव एतन्नामकायर्षये ह्यमानाह्यमानानी युवां श्रुतं । अशृणुतं । यौ युवामघ्यां गामपन्वतं अपूरयतं क्षीरेण अपो नाङ्गिरिव नदीं । तां यथोदकेन पूरय-
तस्तद्वत् । कीदृशीमघ्यां । स्तयं चित् स्तरोमपि निवृत्तप्रसवां वृद्धामपि शक्ती शक्त्या सामर्थ्येन दोहनलक्षणेन युक्तां कृत्वा शचीभिर्युष्मदीयैः कर्मभिर्हे अश्विनाविति । शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तयं पिप्यथुर्गो । ऋ० १. ११६. २२. । इत्यादि ह्युक्तं ॥

एष स्य कारुर्जरते सूक्तरये बुधान उषसां सुमन्मा ।

इषा तं वर्धदघ्या पयोभिर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥९॥

एषः । स्यः । कारुः । जरते । सुऽउक्तैः । अये । बुधानः । उषसां । सुऽमन्मा ।

इषा । तं । वर्धत् । अघ्या । पयःऽभिः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥९॥

एष स्तोता स्य स प्रसिद्धो वसिष्ठः कारुः स्तोतोषसामये प्रातःसवने बुधानो बुध्यमानः सुमन्मा शोभ-
नमतिः सुपुतिर्षा सूक्तेर्जरते । स्तौति । तमिषान्नेन वर्धत् । वर्धयतं ॥ वचनव्यत्ययः ॥ अघ्याहंतव्या गीश्व वर्धत् ।
वर्धयतु । अथवैकमेव वाक्यं । अघ्या गीर्वसिष्ठस्य प्रतिनियताग्निहोत्रार्था गौरिषान्नेन । घृतादिनेत्यर्थः । पयो-
भिर्यु तं वसिष्ठं वर्धत् । वर्धयतु । एवमात्मानं परोक्षेण निर्दिदेश । शिष्टं स्पष्टं ॥ १५ ॥

आ वां रथ इत्यष्टचं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैषुभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च । आ वां रथोऽष्टाविति ॥
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

आ वां रथो रोदसी बद्धधानो हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः ।

घृतवर्तनिः पविभीं रुचान इषां वोऽह्ना नृपतिर्वाजिनीवान् ॥१॥

आ । वां । रथः । रोदसी इति । बद्धधानः । हिरण्ययः । वृषऽभिः । यातु । अश्वैः ।

घृतऽवर्तनिः । पविऽभिः । रुचानः । इषां । वोऽह्ना । नृऽपतिः । वाजिनीऽवान् ॥ १ ॥

हे अश्विनी वां रथो वृषभिर्युभिरश्वैर्युक्तः सन्ना यातु यज्ञमस्रदीयं । कीदृशो रथः । रथो विशिष्यते ।
रोदसी बावापृथिव्यौ बद्धधानो बाधमानो हिरण्ययो हिरण्ययो घृतवर्तनिर्घृतमुदकं वर्तन्त्यां यस्य तादृशः
पविभी रथनेभिर्मधुपात्रैर्षा रुचानो दीप्यमान इषां वोऽह्ना यजमानैर्दत्तानां हविषां वाहको दातव्यानां
वान्नानां वोऽह्ना नृपतिर्गुणां यजमानानां स्वामी वाजिनीवानन्नवान् ॥

स पप्रथानो अभि पंच भूमा चिवंधुरो मनसा यातु युक्तः ।

विशो येन गच्छथो देवयंतीः कुत्रा चिद्याममश्विना दधाना ॥२॥

सः । पप्रथानः । अभि । पंच । भूम । चिऽवंधुरः । मनसा । आ । यातु । युक्तः ।

विशः । येन । गच्छथः । देवऽयंतीः । कुत्र । चित् । यामं । अश्विना । दधाना ॥ २ ॥

स रथः पंच भूम भूतानि सर्वप्राणिनः पप्रथानः प्रथमानस्त्रिवंधुरः । वंधुरसुखावचं सारथ्यवस्थानं
काष्ठमयं । तादृशीस्त्रिभिर्युक्तो मनसास्रत्सुत्या युक्तोऽभ्या यातु । येन रथेन देवयंतीर्विशो यजमानान्प्रति
गच्छथः । हे अश्विनाश्विनी कुत्र चिद्यच्च क्वापि यामं गमनं दधाना धारयंती येन विशो गच्छथः स यात्विति ॥

स्वश्वा यशसा यातमर्वाग्दसा निधिं मधुमंतं पिबाथः ।

वि वां रथो वध्वा उ यादमानोऽतान्दिवो बाधते वर्तनिभ्यां ॥३॥

सुऽश्वा । यशसा । आ । यातं । अर्वाक् । दसा । निऽधिं । मधुऽमंतं । पिबाथः ।

वि । वां । रथः । वध्वा । यादमानः । अंतान् । दिवः । बाधते । वर्तनिऽभ्यां ॥३॥

हे देवी स्वश्वा शोभनाश्चैन यशसा चार्वागस्तदभिमुखं यातं । आगच्छतं । हे दसा शत्रूणामुपचपयितारी मधुमंतं मधुररसोपितं निधिं निधिवन्निहितं सोमं पिबाथः । पिबतं । वां युवयो रथो वध्वा सूर्यया सह यादमानो गंतव्यान्प्रति गच्छन् । गमयन्नित्यर्थः । एवं कुर्वन् वर्तनिभ्यां स्वचक्राभ्यां दिवोऽतान् पर्यंतप्रदेशान् बाधते । शीघ्रगमनेन पीडयति ॥

युवोः श्रियं परि योषावृणीत सूरौ दुहिता परितकम्यायां ।

यहैवयंतमवथः शचीभिः परि घंसमोमना वां वयो गात् ॥४॥

युवोः । श्रियं । परि । योषा । अवृणीत । सूरः । दुहिता । परिऽतकम्यायां ।

यात् । देवऽयंतं । अवथः । शचीभिः । परि । घंसं । ओमना । वां । वयः । गात् ॥४॥

युवोर्युवयोः श्रियं । श्रयत इति श्री रथः । तं सेवामिव वा योषा सर्वदा मिश्रयंती योषित् सूरः सूर्यस्य दुहिता पर्यवृणीत । कदा । परितकम्यायां रात्री परितस्तकनवति संयामे यज्ञे वा गंतव्ये । किंच यद्यदा देवयंतं देवकामं यजमानं यज्ञं वा शचीभिर्युवयोर्गमनादिलक्षणेः कर्मभिरवथः रचथः तदानीं घंसं दीप्तं वयोऽन्नं सोमादिलक्षणमोमनावनेन रक्षणेन निमित्तेन वां परि गात् । पर्यगात् ॥

यो ह स्य वां रथिरा वस्त उसा रथो युजानः परियाति वर्तिः ।

तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥५॥

यः । ह । स्यः । वां । रथिरा । वस्ते । उसाः । रथः । युजानः । परिऽयाति । वर्तिः ।

तेन । नः । शं । योः । उषसः । विऽउष्टौ । नि । अश्विना । वहतं । यज्ञे । अस्मिन् ॥५॥

यो रथः । हेति पूरणः । स्य स प्रसिद्धो रथो हे रथिरा रथिनी ॥ मत्वर्थीयो रः ॥ उसास्तेजांसि वस्ते आच्छादयति । यश्च रथो युजानोऽश्चैर्युक्तः सन्वर्तिर्मागं यजमानगृहं वा परियाति परिगच्छति । तेन रथेन हे अश्विनाश्चिनी नोऽस्माकमस्मिन् यज्ञे उषसो व्युष्टौ प्रातःकाले शं शमनाय पापानां योर्मिश्रणाय च सुखानां नि वहतं । नितरां प्राप्तं ॥

नरा गौरेव विद्युतं तृषाणास्माकमद्य सवनीप यातं ।

पुरुचा हि वां मतिभिर्हवते मा वामन्ये नि यमन्देवयंतः ॥६॥

नरा । गौराऽइव । विऽद्युतं । तृषाणा । अस्माकं । अद्य । सवना । उप । यातं ।

पुरुऽचा । हि । वां । मतिभिः । हवते । मा । वां । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयंतः ॥६॥

हे नरा नेतारावश्चिनी गौरेव गौरा मृगीव विद्युतं विशेषेण दीप्यमानं सोमं प्रति तृषाणा तृषायुक्ता-वयास्माकं सवना सवनान्युप यातं । उपागच्छतं । पुरुचा बद्धेषु यज्ञेषु वां युवां यजमाना मतिभिः स्तुतिभिर्हवते हि । स्तुवंति । अतो वां युवामन्ये यद्यारो देवयंतो देवी कामयमाना वां युवां मा नि यमन् । मा नियच्छंतु ॥

युवं भुज्युमवविद्धं समुद्र उदूहयुरणसो अस्मिधानैः ।
 पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिर्दंसनाभिरश्विना पारयंता ॥७॥
 युवं । भुज्युं । अवऽविद्धं । समुद्रे । उत् । ऊह्युः । अणसः । अस्मिधानैः ।
 पतत्रिऽभिः । अश्रमैः । अव्यथिऽभिः । दंसनाभिः । अश्विना । पारयंता ॥७॥

हे अश्विनाश्विनौ युवं भुज्युमेतन्नामकमवविद्धं विचित्रं सखिभिः समुद्रे तन्मध्ये निमग्नमणस उदकादु-
 दूह्युः । किं कुर्वताविति तदुच्यते । अस्मिधानैरधीयमाणैरश्रमैरव्यथिभिश्च पतत्रिभिः पतनवङ्गिर्मनवङ्गी
 रथे नियुक्तरश्मिर्दंसनाभिः शारीरैः कर्मभिश्च पारयंता पारयंतौ समुद्रमणस उदूहयुरिति । नासत्या भुज्यु-
 मूह्युः पतगैः । ऋ० १. ११६. ४. इति ह्युक्तं ॥

नू मे हवमा ऋणुतं युवाना यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ।
 धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥८॥
 नु । मे । हव । आ । ऋणुतं । युवाना । यासिष्टं । वर्तिः । अश्विनौ । इराऽवत् ।
 धत्तं । रत्नानि । जरतं । च । सूरीन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥८॥
 नू मे हवमित्यष्टमी सिद्धा ॥ ॥१६॥

आ विश्ववारिति सप्तर्षे पंचदशं मूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैष्टभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च । आ विश्ववारा सप्तिति ॥
 प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च विनियोग उक्तः ॥ आद्यसुचसृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे विनियुक्तः । आ विश्व-
 वाराश्विना गतं नोऽयं सोम इन्द्र । आ० ८. ११. इति सूचितत्वात् ॥

आ विश्ववाराश्विना गतं नः प्र तस्थानमवाचि वां पृथिव्यां ।
 अश्वो न वाजी ऋणुपृष्ठो अस्थादा यत्सेदधुध्रुवसे न योनिं ॥१॥
 आ । विश्वऽवारा । अश्विना । गतं । नः । प्र । तत् । स्थानं । अवाचि । वां । पृथिव्यां ।
 अश्वः । न । वाजी । ऋणुऽपृष्ठः । अस्थात् । आ । यत् । सेदधुः । ध्रुवसे । न । योनिं ॥१॥

हे विश्ववारा सर्वैर्वरणीयावश्विनाश्विनौ नोऽस्माकं यवं यागमा गतं आगच्छतं वां युवयोस्तस्थानं पृथिव्यां
 वेद्यां प्रावाचि । प्रोच्यते । तदर्थं ऋणुपृष्ठः सुखकरपृष्ठभागः । अत्यंतविपुलत्वादाकूढानां सुखकरपृष्ठभाग इत्यर्थः ।
 वाजी वेगवानश्वोऽस्थात् । तिष्ठतु युवयोः समीपे । यत् । यमित्यर्थः । यमश्वमा सेदधुः आसीदधः सोऽश्वः ।
 यद्वा । यत्स्थानमासीदधः तत्स्थानमश्व आश्रयत्वितो गमनाय । स्थितौ दृष्टांतः । ध्रुवसे ध्रुवाय निवासाय
 योनिं न योनिं स्थानमिव ॥

सिषक्ति सा वां सुमतिश्चनिष्ठातापि घर्मो मनुषो दुरोणे ।
 यो वां समुद्रान्सरितः पिपत्येतग्वा चिन्न सुयुजा युजानः ॥२॥
 सिषक्ति । सा । वां । सुऽमतिः । चनिष्ठा । अतापि । घर्मः । मनुषः । दुरोणे ।
 यः । वां । समुद्रान् । सरितः । पिपति । एतऽग्वा । चित् । न । सुऽयुजा । युजानः ॥२॥

सा सुमतिरस्माभिः क्रियमाणा शोभना सुतिश्चनिष्ठा कमनीयतमातिशयेनाज्ञवती वा वां युवां सिषक्ति ।
 सेवते । किंच घर्मः प्रवर्गश्च मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य दुरोणे यागगृहेऽतापि । तप्तोऽभूत् । यद्वर्षे इत्यप-

तत्तद्वर्मस्य घर्मत्वं । तै० आ० ५. १. ५. । इति श्रुतिः । यज्ञस्य शिरःस्थानीयत्वादस्य । यो घर्मो वां युवां । प्राप्नु-
वन्निति शेषः । समुद्रान् सरितश्च पिपर्तिं पूरयति वृष्टिद्वारा । एतन्वा चित्र । चिदिति पूरणः । अश्वाविव यथा
सुयुजा सुष्ठु युक्तौ रथे भवतस्तथेत्यर्थः । नेत्युपमार्थे । तद्वयुवां यज्ञे युजानो योजयन्त्यज्ञः । स एवं करोति ॥

यानि स्थानान्यश्विना द्धाथे दिवो यद्गीष्वोषधीषु विष्णु ।

नि पर्वतस्य मूर्धनि सदेतेषं जनाय दाप्नुषे वहता ॥३॥

यानि । स्थानानि । अश्विना । द्धाथे इति । दिवः । यद्गीषु । ओषधीषु । विष्णु ।

नि । पर्वतस्य । मूर्धनि । सदेता । इषं । जनाय । दाप्नुषे । वहता ॥३॥

हे अश्विना युवां दिवो बुलोकादागत्य यानि स्थानानि द्धाथे कुरुष्वः । कुत्रेति उच्यते । यद्गीषु महती-
ज्वोषधीषु विष्णु यजमानेषु च । तां युवां पर्वतस्य मेघस्यांतरिक्षस्य वा मूर्धनि स्थाने सदेता निषीदंताविषमन्नं
दाप्नुषे हविर्दाने जनाय यजमानाय वहता प्रापयंतौ भवतमिति शेषः ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु यद्योग्या अश्ववैथे ऋषीणां ।

पुरुणि रत्ना दधती न्यस्मे अनु पूर्वाणि चख्ययुगानि ॥४॥

चनिष्टं । देवौ । ओषधीषु । अप्सु । यत् । योग्याः । अश्ववैथे इति । ऋषीणां ।

पुरुणि । रत्ना । दधती । नि । अस्मे इति । अनु । पूर्वाणि । चख्ययुः । युगानि ॥४॥

हे देवा देवौ युवामोषधीष्वोषधिविकारांश्चरुपुरोडाशादिकानप्सु सोमरसांश्चनिष्टं । अत्यंतकमनी-
यतमं कामयेथामित्यर्थः । यद्यस्माद्योग्या युवयोश्चिता ओषधीरपश्चरीणां संबन्धिनीरश्ववैथे व्याप्नुथः तस्मा-
दस्मदीया अपि कामयेथामित्यर्थः । यद्वा । ऋषीणामस्माकमिति पूजार्थं बह्ववचनं । यद्यस्मादोषधीष्वप्सु
च चनिष्टं योग्याः स्तुतीश्चाश्ववैथे तस्मादस्मे अस्मासु पुरुणि बह्वनि रत्ना रमणीयानि धनानि नि दधती
पूर्वाणि युगानि मिथुनानि जायापतिरूपाण्यनु चख्ययुः । ख्यातवन्तौ । अनुकृष्टवंतावनुग्रहार्थं ॥

शुश्रुवांसां चिदश्विना पुरुण्यभि ब्रह्माणि चक्षाथे ऋषीणां ।

प्रति प्र यातं वरमा जनायास्मे वामस्तु सुमतिश्चनिष्टा ॥५॥

शुश्रुऽवांसां । चित् । अश्विना । पुरुणि । अभि । ब्रह्माणि । चक्षाथे इति । ऋषीणां ।

प्रति । प्र । यातं । वरं । आ । जनाय । अस्मे इति । वां । अस्तु । सुऽमतिः । चनिष्टा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनी । चिदिति पूरणः । युवां शुश्रुवांसां श्रुतवन्तौ संतौ पुरुणि बह्वनि ब्रह्माणि परिवृढानि
कर्माणि स्तुतिलक्षणां नृषीणामस्माकं संबन्धीन्यभि चक्षाथे । अभिपश्यथी युवां । अतो जनाय जनस्य यजमानस्य
मम वरं यज्ञं प्रति प्र यातं । वां युवयोश्चनिष्टोक्तलक्षणां सुमतिरनुग्रहमतिरस्मे अस्मास्वस्तु । भवतु ॥

यो वां यज्ञो नासत्या हविष्मान्कृतब्रह्मा समर्योऽ भवाति ।

उप प्र यातं वरमा वसिष्ठमिमा ब्रह्माण्युच्यंते युवभ्यां ॥६॥

यः । वां । यज्ञः । नासत्या । हविष्मान् । कृतऽब्रह्मा । सऽमर्यः । भवाति ।

उप । प्र । यातं । वरं । आ । वसिष्ठं । इमा । ब्रह्माणि । उच्यंते । युवऽभ्यां ॥६॥

हे नासत्याश्विनी वां युवयोर्द्यौ यज्ञो यजमानः समर्य अस्मिन्पुपिर्मर्त्यैः सहितः सन् हविष्मान् हविषा

युक्तः छतब्रह्मा छतस्रोत्ररूपकर्मा भवति भवति तं वरं वरणीयं वसिष्ठमोष प्र यातं । प्रकर्षणोपागच्छतं । इमेमानि ब्रह्माणि मंत्रजातानि युवभ्यां युवाभ्यामर्थायागमनायर्च्यन्ते । स्तूयन्ते । क्रियन्त इत्यर्थः ॥

इ॒यं म॒नीषा॒ इ॒यम॒श्विना॒ गी॒रिमां॑ सु॒वृक्तिं॑ वृषणा जुषेथां ।

इ॒मा ब्र॒ह्माणि॑ यु॒वयू॒न्यग्म॒न्यूयं॑ पात स्व॒स्तिभिः॑ सदा नः ॥७॥

इ॒यं। म॒नीषा॒। इ॒यं। अ॒श्विना॒। गीः॑। इ॒मां। सु॒वृक्तिं॑। वृष॒णा॒। जुषे॒थां॑।

इ॒मा। ब्र॒ह्माणि॑। यु॒व॒ऽयू॒नि॑। अ॒ग्म॒न्। यू॒यं। पा॒त॒। स्व॒स्ति॒ऽभिः॑। सदा॑। नः॒ ॥७॥

हे अश्विनाश्विनी इयं मनीषा स्तुतिर्युवयोः कृतेति शेषः । तदेवादरार्थं पुनरुच्यते । इयं गीः स्तुतिः कृता । हे वृषणा कामानां वर्षकी इमामस्मत्कृतां सुवृक्तिं शोभनां स्तुतिं जुषेथां । सेवेथां । इमेमानि ब्रह्माणि कर्माणि स्तुतिरूपाणि युवयूनि युवां कामयमानानि संत्यग्मन् । गच्छन्तु युवां । यूयं पातेति सिद्धं ॥ १७७ ॥ ॥ ४ ॥

पंचमेऽनुवाक एकोनविंशति सूक्तानि । तत्राप स्वसुरिति षडृचं प्रथमं सूक्तं वैष्टुभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च । अप स्वसुः षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अ॒प स्व॒सुरु॒षसो॑ न॒ग्जि॒हीते॑ रि॒णक्तिं॑ कृ॒ष्णीरु॒षाय॑ पंथां ।

अ॒श्वाम॒घा गो॒मघा॑ वां हु॒वेम॒ दिवा॑ न॒क्तं॑ श॒रुम॒स्मद्यु॑योतं ॥१॥

अ॒प॒। स्व॒सुः॑। उ॒षसः॑। न॒क्। जि॒हीते॑। रि॒णक्तिं॑। कृ॒ष्णीः॑। अ॒रुषाय॑। पंथां॑।

अ॒श्व॒ऽम॒घा। गो॒ऽम॒घा। वां॑। हु॒वेम॒। दि॒वा॑। न॒क्तं॑। श॒रुं॑। अ॒स्मत्। यु॒योतं॑ ॥१॥

स्वसुः स्वसृष्ट्यानीयाया उषसः सकाशात्प्रपक्तं रात्रिरप जिहीते । अपगच्छति । तस्या अक्काशं दत्त्वा स्वयमपगतेत्यर्थः । स्वसा स्वस्त्रे ज्यायस्त्रे योनिमारिक् । ऋ० १. १२४. ८. इत्युक्तं । कृष्णीः कृष्णवर्णा रात्रिररुषायारोचमानायाहे सूर्याय वा पंथां पंथानं मार्गं रिणक्ति । रेचयति । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरागमनसमथत्वात् हे अश्वामघाश्वधनी हे गोमघा गोधनी । उभयोः प्रदातारावित्यर्थः । ईदृशी वां युवां हुवेम । स्तुमः । आह्वयामः । दिवा नक्तं सर्वदा शरुं हिंसकमस्मदस्मत्तो युयोतं । पृथक्कुरुतं ॥

उ॒पाया॑तं दा॒शुषे॑ म॒र्त्याय॑ रथे॒न वा॒मम॑श्विना॒ वह॑ता ।

यु॒युत॑म॒स्मद॑नि॒रा॒ममी॑वां दि॒वा॒ न॒क्तं॑ मा॒ध्वी॒ चासी॑थां नः ॥२॥

उ॒प॒ऽआ॒या॑तं । दा॒शुषे॑ । म॒र्त्याय॑ । रथे॒न । वा॒मं॑ । अ॒श्विना॒ । वह॑ता ।

यु॒युतं॑ । अ॒स्मत् । अ॒नि॒रां॑ । अ॒मी॒वां॑ । दि॒वां॑ । न॒क्तं॑ । मा॒ध्वी॒ इति॑ । चासी॑थां । नः ॥२॥

हे अश्विनी युवामुपायातं । उपागच्छतमस्मदाह्वानं प्रति । किमर्थं । दाशुषे हविषां दात्रे यजमानाय ह्यदर्थं रथेन वामं वननीयं धनं वहता वहती । अस्मदस्मत्तो युयुतं । पृथक्कुरुतं । किं । अनिरां । इरात्रं । तदन्नदारिद्र्यमित्यर्थः । अमीवां रोगं च । हे माध्वी मधुमती युवां नोऽस्मान् दिवा नक्तं सर्वदा चासीथां । रक्षतं ॥

आ वां रथमवमस्यां व्युष्टौ सुम्नायवो वृषणो वर्तयन्तु ।

स्यूमंगभस्तिमृतयुग्भिरश्वैराश्विना वसुमन्तं वहेथां ॥३॥

आ । वां । रथं । अवमस्यां । विऽउष्टौ । सुम्नऽयवः । वृषणः । वर्तयन्तु ।

स्यूमंऽगभस्तिं । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । आ । अश्विना । वसुंऽमन्तं । वहेथां ॥३॥

तत्तद्वर्मस्य घर्मत्वं । तै० आ० ५. १. ५. । इति श्रुतिः । यज्ञस्य शिरःस्थानीयत्वादस्य । यो घर्मो वां युवां । प्राप्नु-
वन्निति शेषः । समुद्रान् सरितश्च पिपर्तिं पूरयति वृष्टिद्वारा । एतन्वा चित्र । चिदिति पूरणः । अश्वाविव यथा
सुयुजा सुष्ठु युक्तौ रथे भवतस्तथेत्यर्थः । नेत्युपमार्थे । तद्वयुवां यज्ञे युजानो योजयन्त्यज्ञः । स एवं करोति ॥

यानि स्थानान्यश्विना द्धाथे दिवो यद्गीष्वोषधीषु विष्णु ।

नि पर्वतस्य मूर्धनि सदेतेषं जनाय दाप्नुषे वहता ॥३॥

यानि । स्थानानि । अश्विना । द्धाथे इति । दिवः । यद्गीषु । ओषधीषु । विष्णु ।

नि । पर्वतस्य । मूर्धनि । सदेता । इषं । जनाय । दाप्नुषे । वहता ॥३॥

हे अश्विना युवां दिवो बुलोकादागत्य यानि स्थानानि द्धाथे कुक्ष्यः । कुक्षेति उच्यते । यद्गीषु महती-
ज्वोषधीषु विष्णु यजमानेषु च । तां युवां पर्वतस्य मेघस्यांतरिक्षस्य वा मूर्धनि स्थाने सदेता निषीदंताविषमन्नं
दाप्नुषे हविर्दाने जनाय यजमानाय वहता प्रापयंतौ भवतमिति शेषः ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु यद्योग्या अश्ववैथे ऋषीणां ।

पुरुणि रत्ना दधती न्यस्मे अनु पूर्वाणि चख्ययुगानि ॥४॥

चनिष्टं । देवौ । ओषधीषु । अप्सु । यत् । योग्याः । अश्ववैथे इति । ऋषीणां ।

पुरुणि । रत्ना । दधती । नि । अस्मे इति । अनु । पूर्वाणि । चख्ययुः । युगानि ॥४॥

हे देवा देवौ युवामोषधीष्वोषधिविकारांश्चरुपुरोडाशादिकानप्सु सोमरसांश्चनिष्टं । अत्यंतकमनी-
यतमं कामयेथामित्यर्थः । यद्यस्माद्योग्या युवयोश्चिता ओषधीरपश्चरीणां संबन्धिनीरश्ववैथे व्याप्नुथः तस्मा-
दस्मदीया अपि कामयेथामित्यर्थः । यद्वा । ऋषीणामस्माकमिति पूजार्थं बह्ववचनं । यद्यस्मादोषधीष्वप्सु
च चनिष्टं योग्याः स्तुतीश्चाश्ववैथे तस्मादस्मे अस्मासु पुरुणि बह्वनि रत्ना रमणीयानि धनानि नि दधती
पूर्वाणि युगानि मिथुनानि जायापतिरूपाण्यनु चख्ययुः । ख्यातवन्तौ । अनुकृष्टवंतावनुग्रहार्थं ॥

शुश्रुवांसां चिदश्विना पुरुण्यभि ब्रह्माणि चक्षाथे ऋषीणां ।

प्रति प्र यातं वरमा जनायास्मे वामस्तु सुमतिश्चनिष्टा ॥५॥

शुश्रुऽवांसां । चित् । अश्विना । पुरुणि । अभि । ब्रह्माणि । चक्षाथे इति । ऋषीणां ।

प्रति । प्र । यातं । वरं । आ । जनाय । अस्मे इति । वां । अस्तु । सुऽमतिः । चनिष्टा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनी । चिदिति पूरणः । युवां शुश्रुवांसां श्रुतवन्तौ संतौ पुरुणि बह्वनि ब्रह्माणि परिवृढानि
कर्माणि स्तुतिलक्षणां नृषीणामस्माकं संबन्धीन्यभि चक्षाथे । अभिपश्यथी युवां । अतो जनाय जनस्य यजमानस्य
मम वरं यज्ञं प्रति प्र यातं । वां युवयोश्चनिष्टोक्तलक्षणां सुमतिरनुग्रहमतिरस्मे अस्मास्वस्तु । भवतु ॥

यो वां यज्ञो नासत्या हविष्मान्कृतब्रह्मा समर्योऽ भवाति ।

उप प्र यातं वरमा वसिष्ठमिमा ब्रह्माण्युच्यन्ते युवभ्यां ॥६॥

यः । वां । यज्ञः । नासत्या । हविष्मान् । कृतऽब्रह्मा । सऽमर्यः । भवाति ।

उप । प्र । यातं । वरं । आ । वसिष्ठं । इमा । ब्रह्माणि । अच्यन्ते । युवऽभ्यां ॥६॥

हे नासत्याश्विनी वां युवयोर्द्यौ यज्ञो यजमानः समर्य अस्मिन्पुपिर्मर्त्यैः सहितः सन् हविष्मान् हविषा

आ । गोऽमता । नासत्या । रथेन । अश्वऽवता । पुरुऽचंद्रेण । यातं ।

अभि । वां । विश्वाः । निऽयुतः । सचंते । स्पार्हया । श्रिया । तन्वा । शुभाना ॥ १ ॥

हे नासत्याश्विनी गोमता गीयुक्तेनाश्ववताश्वयुक्तेन । अश्वैर्वृषमैश्चोदनेत्यर्थः । यद्वा । गोमता गोप्रदेन । पुरुचंद्रेण बङ्गधनेन । धनप्रदेनेत्यर्थः । तादृशेन रथेना यातं । आगच्छतं । वां विश्वा बह्वी नियुतः सुतयः सचंते सेवन्तेऽस्मत्पेरिताः । हे स्पार्हया सृष्टणीयया श्रिया शोभया तन्वा शरीरेण च शुभाना दीप्यमानौ युवां ॥

आ नो देवेभिरूपं यातमर्वाक्सजोषसा नासत्या रथेन ।

युवोर्हि नः सख्या पित्र्याणि समानो बंधुरुत तस्य वित्तं ॥ २ ॥

आ । नः । देवेभिः । उप । यातं । अर्वाक् । सऽजोषसा । नासत्या । रथेन ।

युवोः । हि । नः । सख्या । पित्र्याणि । समानः । बंधुः । उत । तस्य । वित्तं ॥ २ ॥

हे नासत्याश्विनी युवां देवेभिरितरैर्देवैः सह सजोषसा समानप्रीती परस्परं संतौ नोऽस्माकमर्वागभिमुखं रथेना यातं । आगच्छतं । आगमने बंधुत्वातिशयमाह । युवोर्युवयोर्नोऽस्माकं च सख्या सख्यानि पित्र्याणि पितृतः प्राप्तानि । नेदानीं सुत्याद्युपाधिना प्राप्तानि भवन्तीत्यर्थः । तदेवाह । उतापि च युवयोर्मम च बंधुर्बंधकः पितामहः समान एक एव । तस्य वित्तं ॥ तस्येति कर्मणि षष्ठी ॥ तं बंधुं तद्वंधुत्वं वा वित्तं । जानीतं ॥ विवस्वान्वरुणश्चोभावपि कश्यपाददितेर्जातौ विवस्वानश्विनोर्जनको वरुणो वसिष्ठस्तेतीत्येवं समानबंधुत्वं । तथा च बृहद्देवतायामुक्तं । अभवन्मिथुनं त्वष्टुः सरणूस्त्रिशिराः सह । स वै सरणूं प्रायच्छत्स्वयमेव विवस्वते ॥ ततः सरणूनां जाते ते यमयम्यौ विवस्वतः । तावयुभौ यमाविव ह्यास्तां यम्या च वै यमः ॥ ऋद्धा भर्तुः परीचं तु सरणूः सदृशीं मित्रयं । निषिष्य मिथुनं तस्यामश्या भूत्वा प्रचक्रमे ॥ अविज्ञानाद्विवस्वांस्तु तस्यामजनयन्मनुं । राजर्षिरासीत्स मनुर्विवस्वानिव तेजसा ॥ स विज्ञाय अपक्रांतां सरणूमात्स्वरूपिणीं । त्वाप्त्रीं प्रतिजगामासु वाजी भूत्वा सलक्षणः ॥ सरणूस्तु विवस्वंतं विज्ञाय हयरूपिणं । मैथुनायोपचक्राम तां च तत्राहरोह सः ॥ ततस्तयोस्तु वेगेन शुक्रं तदपतन्मुवि । उपाजिघ्रस्र सा त्वश्या तच्छुक्रं गर्भकाम्यया ॥ आप्राणमात्राच्छुक्रं तत्कुमारी संवभूवतुः । नासत्यश्वैव दस्रस्र यौ सुतावश्विनावपीति ॥

उदु स्तोमासो अश्विनोरबुध्नञ्जामि ब्रह्माण्युषसंश्च देवीः ।

आविवासन्नोदसी धिष्येमे अच्छा विप्रो नासत्या विवक्ति ॥ ३ ॥

उत् । ऊं इति । स्तोमासः । अश्विनोः । अबुध्नन् । जामि । ब्रह्माणि । उषसः । च । देवीः ।

आऽविवासन् । रोदसी इति । धिष्ये इति । इमे इति । अच्छ । विप्रः । नासत्या ।

विवक्ति ॥ ३ ॥

स्तोमासः स्तोमाः सत्वा अश्विनाश्विनाबुध्नन् । उल्कृष्टं बोधयंति । उ इति पूरणः । जामि । बंधुनामैतत् । बंधुस्थानीयानि ब्रह्माणि परिवृढानि कर्माणि देवीर्द्योतमाना उषसः । चकारादश्विनी च । अबुध्नन् । विप्रो मेधावी वसिष्ठ इमे रोदसी बावापृथिवी धिष्ये धिष्येहिं सुखे आविवासन् परिचरन् नासत्याश्विनावच्छाभिमुखं विवक्ति । सौति ॥

वि चेदुच्छंत्यश्विना उषासः प्र वां ब्रह्माणि कारवो भरंते ।

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्वेबृहद्मयः समिधा जरंते ॥ ४ ॥

वि। च। इत्। उच्छंति। अश्विनौ। उषसः। प्र। वां। ब्रह्मणि। कारवः। भरंते।
ऊर्ध्वं। भानुं। सविता। देवः। अश्रेत्। बृहत्। अग्रयः। संऽर्धा। जरंते ॥४॥

हे अश्विनी उषस उषसो व्युच्छंति चित् । तमांसि विवासयति । चेदिति पूरणस्यार्थे वा । स च वक्ष्यमाणसूर्याद्यपेक्षकः ॥ चैद्योगादनिघातः ॥ अतो युवयोः स्तुतिसमयत्वाद्ब्रह्मणि स्तोत्राणि कारवः स्तोतारः प्र भरंते । प्रकर्षेण संपादयति । ऊर्ध्वमश्रेत् आश्रयति भानुं तेजः सविता देवः । अग्रयोऽपि समिधा समिधनेन बृहदतिमहज्जरंते । स्तूयंते ॥

आ पश्चातादिति पंचम्याश्विने पशौ वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । आ पश्चातात्नासत्या पुरस्तादा गोमता नासत्या रथेन । आ० ३. ८. इति ॥

आ पश्चातात्नासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधरादुदक्तात् ।
आ विश्वतः पांचजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
आ। पश्चातात्। नासत्या। आ। पुरस्तात्। आ। अश्विना। यातं। अधरात्। उदक्तात्।
आ। विश्वतः। पांचऽजन्येन। राया। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥५॥

हे नासत्याश्विनी पश्चातात्पश्चाद्दिशादा यातं । तथा पुरस्तात्पूर्वस्माद्दिशात् तथाधरादधस्तनद्दिशाद्दक्षिणत उदक्तादुदग्दिशात् । सर्वत्रा यातमिति संबन्धः । किं बह्वना विश्वतः सर्वस्माद्दिशात्पांचजन्येन पंचजनहितेन राया धनेन सहा यातं । निषादपंचमाश्वत्वारो वर्णाः पंचजनाः ॥ ॥५॥

अतारिष्मिति पंचचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टभमाश्विनं । अतारिष्मैत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोद्धक्तो विनियोगः ॥

अतारिष्म तमसस्पारमस्य प्रति स्तोमं देव्यंतो दधानाः ।
पुरुदंसा पुरुतमा पुराजामर्त्या हवते अश्विना गीः ॥९॥
अतारिष्म । तमसः । पारं । अस्य । प्रति । स्तोमं । देवऽयंतः । दधानाः ।
पुरुऽदंसा । पुरुऽतमा । पुराऽजा । अमर्त्या । हवते । अश्विना । गीः ॥९॥

अस्य तमसोऽज्ञानस्य तत्कार्यस्य जननमरणवतः संसारदुःखस्य अथवा प्रकृतत्वात् प्रयोगविषयाज्ञानस्य पारमतारिष्म । तीर्णाः स्म । किं कुर्वतः । देवयंतो देवकामाः स्तोमं स्तुतिं प्रति दधाना देवेषु कुर्वाणाः । पुरुदंसा बह्वकर्मणी पुरुतमा प्रभूततमौ पुराजा पूर्वजातावत एवामर्त्यामरणधर्माणावश्विनाश्विनी गीर्गृता सौता वसिष्ठो हवते । सौति । आह्वयति वा ॥

न्यु प्रियो मनुषः सादि होता नासत्या यो यजते वंदते च ।
अश्वीतं मध्वो अश्विना उपाक आ वां वोचे विदर्थेषु प्रयस्वान् ॥२॥
नि। ऊं इति। प्रियः। मनुषः। सादि। होता। नासत्या। यः। यजते। वंदते। च।
अश्वीतं। मध्वः। अश्विनौ। उपाके। आ। वां। वोचे। विदर्थेषु। प्रयस्वान् ॥२॥

प्रियो युवयोः प्रियभूतो मनुषो मानुषो मनुषः सकाशाज्जातो वा होता देवानामाह्वाता स्तोतायं निषादि । न्यसादि । निषसो भवति । युवयोः कर्मणि वर्तत इत्यर्थः । हे नासत्याश्विनी यो यजते यागं करोति

वंदते स्तौति च तस्य संबन्धिनं मध्वो मधुरं सोमरसं हे अश्विनाश्विनौ उपाकेऽतिक एव समीपे स्थित्वास्तीतं ।
पिबतमित्यर्थः । विदथेषु यज्ञेषु वां युवां प्रयस्वानन्नवान्सन्ना वोचे । आहुये ॥

अहेम यज्ञं पथामुराणा इमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथां ।

श्रुष्टीवेव प्रेषितो वामबोधि प्रति स्तोमैर्जरमाणो वसिष्ठः ॥३॥

अहेम । यज्ञं । पथां । उराणाः । इमां । सुवृक्तिं । वृषणा । जुषेथां ।

श्रुष्टीवाऽइव । प्रऽइषितः । वां । अबोधि । प्रति । स्तोमैः । जरमाणः । वसिष्ठः ॥३॥

उराणा उर स्तोत्रं कुर्वाणाः स्तोतारो वयं पथां पततामागच्छतां देवानामर्थाय यज्ञं यागं तत्साधनं
हविर्वाहेम । वर्धयेम । हे वृषणा वर्षकौ कामानां इमां सुवृक्तिं शोभनस्तुतिं जुषेथां । सेवेशां । वां युवां
श्रुष्टीवेव । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रगता दूत इव प्रेषितोऽहमबोधि । बोधयति शीघ्रं गतव्यमिति । किं
कुर्वन् । स्तोमैः स्तोत्रैः प्रति जरमाणः प्रतिसुवन् । कः । वसिष्ठोऽहमबोधीति ॥

उप त्या वही गमतो विशं नो रक्षोहणा संभृता वीकुपाणी ।

समंधांस्यगमत मत्सराणि मा नो मर्धिष्टमा गतं शिवेन ॥४॥

उप । त्या । वही इति । गमतः । विशं । नः । रक्षःऽहना । संऽभृता । वीकुपाणी
इति वीकुऽपाणी ।

सं । अंधांसि । अगमत । मत्सराणि । मा । नः । मर्धिष्टं । आ । गतं । शिवेन ॥४॥

त्या त्वी ती वही हविषां वोढारी नोऽस्माकं विशं प्रजामुत्विजसुप गमतः । उपगच्छतां । कीदृशी ती ।
रक्षोहणा रक्षसां हंतारी संभृता सम्यग्भृती पुष्टांगी वीकुपाणी वृढपाणी । यद्वा । अयमर्धर्चीऽश्वपरतया
व्याख्येयः । तथा सति ती रथस्य वोढारी वृढपादावश्विनोरश्वावुपगच्छतामिति तस्यार्थः । अंधांस्यज्ञानि
मत्सराणि मदकराणि सोमाः समगमत । समगच्छत युवां । नोऽस्मान् मा मर्धिष्टं । मा हिंसं । किंतु शिवेन
मंगलेन धनेन सार्धमा गतं । आगच्छतं ॥

आ पश्चातां न्नासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधुरादुदक्तात् ।

आ विश्वतः पांचजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

आ । पश्चातात् । नासत्या । आ । पुरस्तात् । आ । अश्विना । यातं । अधुरात् । उदक्तात् ।

आ । विश्वतः । पांचऽजन्येन । राया । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

आ पश्चातादिति पंचम्या विनियोगो व्याख्या च गता ॥ २० ॥

इमा उ वामिति षड्रचं चतुर्थं सूक्तमाश्विनं वसिष्ठस्वार्थं । आयातृतीयापंचम्यो बृहत्स्यः शिष्टाः सतीबृहत्स्यः ।
तथा चानुक्रांतं । इमा उ वां षट् प्रगाथमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रती बार्हते कंदस्याश्विनशस्त्रे च सूक्तं ।
सूचितं च । इमा उ वामयं वां । आ० ४. १५. । इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्र इमा उ वामित्वयमा-
श्विनसुषः । सूचितं च । इमा उ वां दिविष्टयः पिना सुतस्य रसिनः । आ० ७. १२. । इति ॥

इमा उ वां दिविष्टय उस्मा हवंते अश्विना ।

अयं वामहेऽवसे शचीवसू विशंविशं हि गच्छथः ॥१॥

इ॒माः । ऊं॑ इति॑ । वां॑ । दि॒विष्ट॑यः । उ॒स्रा । ह॒व॒न्ते । अ॒श्वि॒ना ।

अ॒यं । वां॑ । अ॒ह्ने । अ॒व॒से । श॒ची॒व॒सू इति॑ श॒ची॒ऽव॒सू । वि॒शं॑ऽवि॒शं । हि । ग॒च्छ॒थः ॥ १ ॥

इमा दिविष्टयो दिवमिच्छत्यः प्रजा ऋत्विजोऽपि । उ इति चार्थे । हे अश्विना उसा वासकौ वां हवन्ते । आह्वयन्ति । अयं वसिष्ठोऽपि हे शचीवसू कर्मधनी वां युवामवसेऽस्राद्रक्षणाय युवयोस्तर्पणाय वाङ्मे । आह्वयामि । किमर्थमेवं प्रजा अयहमपीत्यादरोक्तिरिति तत्राह । हि यस्मात्कारणाद्युवां विशं विशं प्रजां प्रजां प्रति गच्छथः ॥

यु॒वं चि॒त्रं द॑द॒द्युर्भो॑जनं॒ नरा॑ चो॒देषां॑ सू॒नृता॑व॒न्ते ।

अ॒र्वा॒प॒थं स॑म॒नसा॑ नि य॒च्छ॒तं पि॑ब॒तं सो॒म्यं मधु॑ ॥ २ ॥

यु॒वं । चि॒त्रं । द॑द॒द्युः । भो॑जनं । न॒रा । चो॒देषां॑ । सू॒नृता॑ऽव॒न्ते ।

अ॒र्वा॒क् । रथं॑ । सऽम॒नसा॑ । नि । य॒च्छ॒तं । पि॑ब॒तं । सो॒म्यं । मधु॑ ॥ २ ॥

हे अश्विनी युवं युवां चित्रं चायनीयं भोजनं धनं ददद्युः । धारयेथे । तद्वनं सूनुतावते स्तुतिवते स्तोत्रे चोदेषां । प्रेरयतं । तदर्थं समनसा समानमनस्का संतौ रथं युवयोः संबन्धिनमर्वागस्रादभिमुखं नि यच्छतं । नियमतं । तथा कृत्वा सोम्यं सोमसंबन्धिनं मधु मधुररसं पिबतं ॥

आ या॒त॒मुप॑ भूष॒तं मध्वः॑ पि॒बत॑मश्वि॒ना ।

दु॒ग्धं प॑यो वृष॒णा जे॒न्या॒व॒सू मा नो॑ म॒र्धिष्ट॑मा ग॒तं ॥ ३ ॥

आ । या॒त॒ । उप॑ । भूष॒तं । मध्वः॑ । पि॒ब॒तं । अ॒श्वि॒ना ।

दु॒ग्धं । प॑यः । वृष॒णा । जे॒न्या॒व॒सू इति॑ । मा । नः॑ । म॒र्धिष्टं॑ । आ । ग॒तं ॥ ३ ॥

हे अश्विना युवामा यातं । आगच्छतं । आगत्य घोप समीपे भूषतं । भवतं । मध्वो मधुरं सोमरसं पिबतं । पीत्वा च हे वृषणा वर्षकौ हे जेन्यावसू जेतव्यधनी । जितधनावित्थर्थः । युवां पयो वृष्यदकमंतरिषाद्दुग्धं । नोऽस्मान् मा मर्धिष्टं । मा हिंसं । ईदृशप्रार्थनाकरणमेव हिंसा । आ गतं । आगच्छतं शीघ्रं ॥

अ॒श्व॒सो॒ ये वा॒मुप॑ दा॒शुषो॑ गृहं॒ युवां॑ दी॒र्यंति॑ बि॒भ्रतः॑ ।

म॒क्षु॒युभि॑र्न॒रा ह॒र्ये॑भिरश्वि॒ना दे॒वा या॑त॒मस्म॒यू ॥ ४ ॥

अ॒श्व॒सः । ये । वां॑ । उप॑ । दा॒शुषः॑ । गृहं॑ । यु॒वां । दी॒र्यंति॑ । बि॒भ्रतः॑ ।

म॒क्षु॒युऽभिः॑ । न॒रा । ह॒र्ये॑भिः । अ॒श्वि॒ना । आ । दे॒वा । या॑तं । अ॒स्म॒यू इत्य॑स्म॒ऽयू ॥ ४ ॥

येऽश्वसोऽश्वा वां युवयोः स्वभूता दाशुषो हविर्दातुर्गृहं युवां बिभ्रतो धारयंतो दीर्यंति । गमयंतोत्यर्थः । मक्षुयुभिः शीघ्रगंतुभिर्हृद्येभिर्हृथिरश्चैर्हे नरा जेतारावश्विनाश्विनी देवा देवी अस्मयू अस्माकामयमानावा यातं । अस्ववक्षमागच्छतं ॥

अ॒धा ह॒ यंतो॑ अ॒श्वि॒ना पृ॒क्षः स॑च॒न्त सूर॑यः ।

ता य॑स॒तो म॒घ॒र्व॒ज्ञो ध्रु॒वं यश॑श्छ॒दि॒र॒स्मभ्यं॑ नास॒त्या ॥ ५ ॥

अध॑ । ह॒ । यंतः॑ । अ॒श्विना॑ । पृ॒क्षः । स॒चंत॑ । सूर॒यः ।

ता । यंस॑तः । म॒घव॑त् ऽभ्यः । ध्रु॒वं । यशः॑ । छ॒र्दिः । अ॒स्मभ्य॑ । नास॑त्या ॥ ५ ॥

अथा हापि चाश्विनाश्विनी यंतः स्तुतिभिर्गच्छंतो यजमानाः सूरयो मेधाविनः स्रोतारः पृषोऽसं प्रभूतं सचंत । सेवते । संयंति वा । ता तौ युवां मघवन्नोऽन्नवन्नोऽस्मभ्यं ध्रुवमविचलितं यशोऽसं यश एव वा छर्दिर्गृहं यंसतः । प्रयच्छंतं । हे नासत्याश्विनी ॥

प्र॒ ये य॒युर॑वृ॒कासो॑ रथा॑ इव नृ॒पा॒तारो॑ ज॒नानां॑ ।

उ॒त स्वे॒न॒ श॒वसा॑ श्रू॒श्रुवु॑र्नरं॒ उ॒त क्षि॑यंति सु॒क्षितिं॑ ॥ ६ ॥

प्र॒ । ये । य॒युः । अ॒वृ॒कासः॑ । रथाः॑ ऽइव । नृ॒ऽपा॒तारः॑ । ज॒नानां॑ ।

उ॒त । स्वे॒न॑ । श॒वसा॑ । श्रू॒श्रुवुः॑ । नरः॑ । उ॒त । क्षि॑यंति॒ । सु॒ऽक्षि॑तिं ॥ ६ ॥

ये यजमाना अवृकासः परकीयधनस्थानादातारो जनानां मनुष्याणां मध्ये नृपातार अत्वियूपाणां नृणां रषितारः संतो ययुः युवां प्राप्नुवन्ति हविर्भिः । प्राप्तौ दृष्टांतः । रथा इव ब्रीह्यादिपूर्णा रथा यथा प्राप्नुवन्ति स्वामिगृहं । उतेत्ययमुत्तरवाक्यपिचः । अपि च ते नरो यजमानाः स्विन शवसा स्वीयेन बलेन श्रुश्रुवुः । वर्धते । उतापि च सुक्षितिं मुनिवासं क्षियंति । गच्छति । प्राप्नुवन्ति ॥ ॥ २१ ॥

व्युषा आव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं । अत्रानुक्रमणिका । व्युषा अष्टानुषस्यं तु वा इति । तु वा इत्युक्तत्वात्तुह्यादिपरिभाषयेदमादीनि सप्त सूक्तान्युषोदेवत्यानि ॥ प्रातरनुवाक उषस्वे क्रती त्रैष्टुभे कंदस्वाश्विनशस्त्रे वेदमादीनि षट् सूक्तानि । तथा च सूत्र्यते । व्युषा आवो दिविजा इति षडिति त्रैष्टुभं । आ० ४. १४. इति ॥ अश्विधान आख्यातो विनियोगोऽत्र लिख्यते । रात्र्या अपरकाले य उत्याय प्रयतः शुचिः । व्युषा इत्युपतिष्ठेत् षड्भिः सूक्तेः कृतांजलिः ॥ प्राप्नुयात्स हिरण्यानि नानारूपं धनं बड् । गा अश्वान्युषान्धाव्यं स्त्रियो वासांस्त्रजाविकं । अश्वि० २. २८. इति ॥

व्यु॒षा आ॒वो दि॒वि॒जा ऋ॒तेना॑विष्कृ॒ण्वाना॑ म॒हि॒मान॒मागा॑त् ।

अ॒प॒ दु॒हस्त॑र्म आ॒व॒रजु॑ष्ट॒मंगि॑रस्त॒मा प॒थ्या अ॒जीगः॑ ॥ १ ॥

वि॒ । उ॒षाः । आ॒वः । दि॒वि॒ऽजाः । ऋ॒तेन॑ । आ॒विः ऽकृ॑ण्वाना । म॒हि॒मानं॑ । आ॒ । अ॒गा॒त् ।

अ॒पं । दु॒हः । त॒र्मः । आ॒वः । अ॒जु॑ष्टं । अ॒ंगि॑रः ऽत॒मा । प॒थ्याः । अ॒जी॒ग॒रि॒तिं ॥ १ ॥

इयमुषा दिविजा दिव्यंतरिचे प्रादुर्भूता सती आवः । व्योच्छत् । विभानं कृतवतीत्यर्थः ॥ वसिर्निवासवाच्यत्र विपूर्वो व्युच्छने भवेत् । कंदस्वापि दृश्यत इत्याट् । दृशिग्रहणस्य विधंत्तरोपसंग्रहणार्थत्वादनजादेरप्याडागमः । हल्ङ्याब्ध इति लोपः ॥ सेवोषा अतेन तेजसा महिमानं स्वमहत्त्वमाविष्कृण्वानागात् । आगतवती । आगत्य च द्रुहोऽस्त्रोर्गधूमजुष्टं सर्वेषामप्रियं तमश्वापावः । अपवृणोति । किंचांगिरस्तमा । अंगेर्गत्वर्थोर्दगिराः । गंतुतमा पथ्याः पदवीरजीगः । उन्निरति । प्राणिनां व्यवहाराय प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

म॒हे नो॑ अ॒द्य सु॒वि॒ताय॑ बो॒ध्युषो॑ म॒हे सौ॒भगा॑य॒ प्र य॑धि ।

चि॒चं र॒यिं य॒शसं॑ धे॒ह्यस्मे॑ दे॒वि म॑र्तेषु॒ मानु॑षि॒ अ॒व॒स्युं ॥ २ ॥

म॒हे । नः॑ । अ॒द्य । सु॒वि॒ताय॑ । बो॒धि॒ । उ॒षः । म॒हे । सौ॒भगा॑य । प्र॒ । य॒धि॒ ।

चि॒चं । र॒यिं । य॒शसं॑ । धे॒हि॒ । अ॒स्मे इति॑ । दे॒वि । म॑र्तेषु॒ । मा॒नु॒षि॒ । अ॒व॒स्युं ॥ २ ॥

अथ नोऽस्माकं महे महते सुविताय सुखप्राप्तये सुखगमनाय वा बोधि । भव । किंच हे उषः महे महते सौभगाय सौभाग्याय प्र यंधि । प्रयच्छास्मान् । किंच चिचं चाद्यनीयं यशसं यशोयुक्तं रयिं धनं धेहि धारयास्मे अस्मासु । हे मानुषि मनुष्यहिते देवि मर्तेष्वस्मासु अचक्षुमन्नवंतं पुत्रं धेहीत्वनुषंगः ॥

एते त्वे भानवो दर्शतायाश्चिचा उषसो अमृतास आगुः ।

जनयंतो दैव्यानि व्रतान्यापृणंतो अंतरिक्षा व्यस्युः ॥ ३ ॥

एते । त्वे । भानवः । दर्शतायाः । चिचाः । उषसः । अमृतासः । आ । अगुः ।

जनयंतः । दैव्यानि । व्रतानि । आऽपृणंतः । अंतरिक्षा । वि । अस्युः ॥ ३ ॥

दर्शताया दर्शनीयायाः प्रकाशयुक्ताया उषस एते पुरो दृशमानास्त्वै ते प्रसिद्धाश्चिचाः पूज्या आश्चर्यभृता वा अमृतासोऽमरणा अनश्वरा भानवो रश्मय आगुः । आगच्छन्ति । किं कुर्वन्तः । दैव्यानि देवानां संबन्धीनि व्रतानि कर्माणि जनयन्त उत्पादयन्तः । तदनुकूलप्रकाशप्रदानात्तदुत्पादकत्वमेषां । अंतरिक्षांतरिक्षाख्यापृणन्त आपूरयन्तः । एकस्त्रैवांतरिक्षस्य वायुमेघपक्षिणामासंबनोपाधिना त्रिविधत्वं । अतो बहवचनमुपपन्नं । एवं कुर्वन्तो भानवो व्यस्युः । विविधं तिष्ठति । सरन्ति ॥

एषा स्या युजाना पराकात्पंच क्षितीः परि सद्यो जिगाति ।

अभिपश्यंती वयुना जनानां दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी ॥ ४ ॥

एषा । स्या । युजाना । पराकात् । पंच । क्षितीः । परि । सद्यः । जिगाति ।

अभिऽपश्यंती । वयुना । जनानां । दिवः । दुहिता । भुवनस्य । पत्नी ॥ ४ ॥

एषा स्या सोषाः पराकाहूरदेशाहूरे स्थितापि युजानोयोगं कुर्वाणा प्रकाशाय पंच क्षितीर्निषादपंचमां-
श्चतुरो वर्णान् सद्यः परि जिगाति । किं कुर्वन्ती । जनानां प्राणिनां वयुना प्रज्ञानान्यभिपश्यन्ती सात्त्वित्वेनाव-
लोकयन्ती । कीदृशी सा । दिवो दुहिता दुहितुस्थानीया भुवनस्य भूतजातस्य पत्नी पालयित्री । परि
जिगातीत्यन्वयः ॥

वाजिनीवती सूर्यस्य योषा चिचामघा राय ईशे वसूनां ।

अषिष्टुता जरयंती मघोन्युषा उच्छति वह्निभिर्गृणाना ॥ ५ ॥

वाजिनीऽवती । सूर्यस्य । योषा । चिचऽमघा । रायः । ईशे । वसूनां ।

अषिऽस्तुता । जरयंती । मघोनी । उषाः । उच्छति । वह्निऽभिः । गृणाना ॥ ५ ॥

वाजिनीवती बह्वज्ञा । यद्यप्युषोनामेतत् तथापि चिचामघेत्यस्याप्युषोनामकस्य पृथग्विद्यमानत्वाद्देवैको
योगच्छेदोऽवगन्तव्यः । सूर्यस्य योषा योषिश्चिचामघा विचिचधना विचिचरश्म्याख्यधना वा रायो धनस्या-
विशिष्टस्य तस्य वसूनां देवमनुष्यादिसर्वाश्रयाणां धनानां चेशे । ईशे । अथवा वसवो वासका रश्मयः ।
तेषामपीष्टे । अषिष्टुता अषिभिः स्तुता जरयन्ती प्राणिजातानि । उषाः खलु पुनःपुनरावर्तमाना प्राणिना-
मायुः षपयति । मघोनी धनवत्युषा वह्निभिः कर्मबोद्धभिर्यजमानैर्गृणाना स्तूयमानोच्छति । विभानं करोति ॥

प्रति द्युतानामरुघासो अश्वश्चिचा अदृश्रनुषसं वहंतः ।

याति शुभा विश्वपिशा रथेन दधाति रत्नं विधत्ते जनाय ॥ ६ ॥

प्रति । द्युतानां । अरुषासः । अश्याः । चिवाः । अदृश्रन् । उषसं । वहंतः ।
याति । शुभ्रा । विश्वऽपिशा । रथेन । दधाति । रत्नं । विधते । जनाय ॥ ६ ॥

द्युतानां द्योतमानामुषसं वहंतो धारयंतोऽरुषास आरोचमानाश्चिवाश्चायनीया अश्याः प्रत्यदृश्रन् । प्रतिदृश्रन्ति । सा चोषाः शुभ्रा दीप्यमाना विश्वपिशा बहुरूपेण रथेन याति । सर्वत्र गच्छति । विधते परिचरते जनाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति । ददाति च ॥

सत्या सत्येभिर्महती महद्भिर्देवी देवेभिर्यजता यजचैः ।
रुजदृहानि दददुस्त्रियाणां प्रति गावं उषसं वावशंत ॥ ७ ॥
सत्या । सत्येभिः । महती । महत्ऽभिः । देवी । देवेभिः । यजता । यजचैः ।
रुजत् । दृहानि । ददत् । उस्त्रियाणां । प्रति । गावं । उषसं । वावशंत ॥ ७ ॥

सत्यान्विरबाधा महती पूजनीया प्रवृद्धा वा गुणैर्देवी द्योतमाना यजता यजनीयोषाः सत्येभिः सत्यैर्महद्भिर्देवैर्यजचैरुक्तलक्ष्णैः किरणैर्निपातभातिभरन्त्यैर्देवैर्वा सहिता सती दृहान्यत्यंतं स्थिराणि तमांसि रुजत् । भिनन्ति । उस्त्रियाणां । गोनामेतत् । उत्साविण आसां भोगा इति तद्भ्युत्पत्तिः । तासां संचाराय ददत् । ददाति । सामर्थ्यात्प्रकाशमित्यर्थः । अथवोस्त्रिया गा ददत् । ददाति स्तोत्रभ्यः । किंच गावः । उपलक्षणमेतत् । सर्वेऽपि तमोऽवबुद्धाः प्राणिन उषसं वावशंत । उशंति । कामयते । विशेषेण गवां प्रभाति संचारार्थमुषसोऽपेक्षितत्वात्तासां प्राधान्येनोक्तिः ॥

नू नो गोमद्वीरवड्देहि रत्नमुषो अश्यावत्पुरुभोजो अस्मे ।
मा नो बर्हिः पुरुषतां निदे कर्षूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥
नू नः । गोऽमत् । वीरऽवत् । धेहि । रत्नं । उषः । अश्वऽवत् । पुरुऽभोजः । अस्मे इति ।
मा । नः । बर्हिः । पुरुषतां । निदे । कः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

हे उषः नू नोऽस्माभ्यं गोमद्वृद्धभिर्गोभिर्युक्तं वीरवद्वीरैः पुरैरुपेतं रत्नं रमणीयं धनं पुरुभोजो बहुलं चाक्षे अस्मासु धेहि । देहि । पादभेदादक्षे इति पुनरभिधानं । नोऽस्माकं बर्हिर्युक्तं पुरुषता पुरुषतायां पुरुषसमूहेषु । अस्मात्सदृशेष्वित्यर्थः । निदे निंदायै मा कः । मा कार्षीः । यथा ते निंदति तथा मा कुर्वित्यर्थः ॥ २२ ॥

उदु ज्योतिरिति सप्तचं षष्ठं सूक्तं त्रैष्टुभमुषस्यं । तथा चानुक्रांतं । उदु संप्रति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयो-
रक्तो विनियोगः ॥

उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यं विश्वानरः सविता देवो अश्रेत् ।
क्रत्वा देवानामजनिष्ट चक्षुराविरकर्भुवनं विश्वमुषाः ॥ ९ ॥
उत् । ऊं इति । ज्योतिः । अमृतं । विश्वऽजन्यं । विश्वानरः । सविता । देवः । अश्रेत् ।
क्रत्वा । देवानां । अजनिष्ट । चक्षुः । आविः । अकः । भुवनं । विश्वं । उषाः ॥ ९ ॥

अमृतममृतत्वसाधकमविनाशि वा विश्वजन्यं विश्वेषां जनानां हितकरं ज्योतिर्विश्वानरः सर्वेषां जेता सविता देव उदश्रेत् । ऊर्ध्वं अयति । देवानां व्यवहर्तृणां स्तोत्राणां वा यजमानानां क्रत्वा कर्मणा निमित्तेन । यागानुष्ठानार्थमित्यर्थः । तदर्थं यद्वा देवानां चक्षुश्चक्षुःस्थानीयमौषसं तेजः क्रत्वा कर्मणा निमित्तेनाजनिष्ट ।

प्रादुरभूत् । उत्पन्ना चोषा विश्वं सर्वं भुवनं भूतजातमाविरकः । प्रादुरकः । अकरोत् । समस्तं जगदाविकृ-
तवती ॥

प्र मे पंथा देवयाना अदृश्रन्मर्धतो वसुभिरिष्कृतासः ।

अभूदु केतुरुषसः पुरस्तात्प्रतीच्यागादधि हर्म्येभ्यः ॥ २ ॥

प्र । मे । पंथाः । देवऽयानाः । अदृश्रन् । अमर्धतः । वसुऽभिः । इष्कृतासः ।

अभूत् । ऊं इति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । प्रतीची । आ । अगात् । अधि । हर्म्येभ्यः ॥ २ ॥

मे मया देवयाना देवप्रापकाः पंथाः पंथानः प्रादृश्रन् । प्रदृश्यते । कीदृशाः पंथानः । अमर्धतोऽर्हिसंतो
वसुभिरिष्कृतासः संस्कृताः । पुरस्तात् पूर्वस्थां दिशुषसः केतुः प्रज्ञापकं तेजोऽभूत् । अचेति । ज्ञायते ।
सोषाश्च प्रतीची प्रत्यगंचनास्मदभिमुखी हर्म्येभ्योऽध्युच्छितेभ्यः प्रदेशेभ्यः । हर्म्यशब्द उन्नतप्रदेशोपलक्षकः ।
आगात् । आगच्छति ॥

तानीदहानि बहुलान्यासिन्या प्राचीनमुदिता सूर्यस्य ।

यतः परिं जार इवाचरंत्युषो ददृक्षे न पुनर्यतीव ॥ ३ ॥

तानि । इत् । अहानि । बहुलानि । आसन् । या । प्राचीनं । उत्ऽइता । सूर्यस्य ।

यतः । परिं । जारऽइव । आऽचरंती । उषः । ददृक्षे । न । पुनः । यतीऽइव ॥ ३ ॥

हे उषः तानीत्तान्येव तव तेजांसि बहुलान्यासिन्यासन् । उषःप्रकाशयुक्तस्यैव कालस्याहःशब्दव्यवहारात् ।
तानीत्युक्तं कानीत्याह । या यानि सूर्यस्योदितोदितानुदये सति प्राचीनं तस्य प्राग्देशं प्रत्युदयति । यद्वा ।
सूर्यस्य प्राचीने देशे या यान्युदितोदितानि तानीत्यर्थः । हे उषः यतो यैश्च तेजोभिः परि ददृक्षे दृश्यसे त्वं ।
जार इव पत्याविवाचरंती समीपे संचरंती साध्वी नारीव जरि रात्रिर्जरयितरि सूर्ये संचरंती त्वं दृश्यसे ।
यथा लोके दुष्टं भ्रमणशीलमपि पतिमत्यज्यैव साध्वी संचरति तद्वत् तमविमुंचती स्वमित्यर्थः । न पुनर्यतीव
यतो पतिं परित्यज्येतस्ततः संचरंती व्यभिचारिणीव सूर्यमपरित्यजंती त्वं । पुनरित्यर्थं वैलक्षण्यबोधनार्थः ।
एवं यैस्तेजोभिर्युक्ता परित्यज्यसे तान्येवाहान्यासन्निति संबंधः ॥

त इहेवानां सधमाद आसन्नृतावानः कवयः पूर्व्यासः ।

गूळं ज्योतिः पितरो अन्विदन्सत्यमैत्रा अजनयन्नुषासं ॥ ४ ॥

ते । इत् । देवानां । सधऽमादः । आसन् । ऋतऽवानः । कवयः । पूर्व्यासः ।

गूळं । ज्योतिः । पितरः । अन्नु । अन्विदन् । सत्यऽमैत्राः । अजनयन् । उषसं ॥ ४ ॥

त इत्तेऽगिरस एवर्षीणां मध्ये देवानां सधमादः सह मावन्त आसन् । अभवन् । त इत्युक्तं क इत्याह ।
य ऋतावानः सत्यवन्तः कवयोऽनुचानाः । ये वा अनुचानास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २. ३८. । इति श्रुतेः । पूर्व्यासः
पूर्वकालीनाः पितरः पालयितारः सर्वस्यांगिरसो गूळं तमसावृतं ज्योतिः सौर्यं तेजोऽन्विदन् लब्धवन्तो
संचसामर्थ्यात् ते सत्यमैत्राः सत्यसुतयः संत उपासमुषसमजनयन् । प्रादुरकुर्वन् । तुरीयेण ब्रह्मणाविदद्विः
। ऋ० ५. ४०. ६. । अचयस्तमन्विदन् । ऋ० ५. ४०. ९. । इति निगमौ । अचांगिरसां सुतोषस एव सुतिर्ज्ञातव्या ॥

समान ऊर्वे अधि संगतासुः सं जानते न यतंते मिथस्ते ।

ते देवानां न मिनन्ति व्रतान्यमर्धतो वसुभिर्यादमानाः ॥ ५ ॥

सुमाने । ऊर्वे । अधि । संऽगतासः । सं । जानते । न । यतंते । मिथः । ते ।
ते । देवानां । न । मिनन्ति । व्रतानि । अमर्धतः । वसुऽभिः । यादमानाः ॥ ५ ॥

समाने सर्वेषां साधारण ऊर्वे गोसमूहे पणिभिरपहृते पुनर्लब्ध्वे सति । अधीत्यनर्थकः । संगतासो मिलिताः संतस्ते सं जानते । एकबुद्धयो भवति । न मिथः परस्परं यतते । सहैव साधनमनुतिष्ठतीत्यर्थः । तेऽगिरसो देवानां व्रतानि कर्माणि यागलक्षणानि न मिनन्ति । न हिंसन्ति । किंतु परिपालयंतोत्यर्थः । किं कुर्वन्तः । अमर्धतोऽहिंसंतो वसुभिर्वासकैरुषसां तेजोभिर्यादमाना गच्छन्तः ॥

प्रति त्वा स्तोमैरीकृते वसिष्ठा उषर्बुधः सुभगे तुष्टुवांसः ।
गवां नेची वाजपत्नी न उच्छोषः सुजाते प्रथमा जरस्व ॥ ६ ॥
प्रति । त्वा । स्तोमैः । ईकृते । वसिष्ठाः । उषःऽबुधः । सुऽभगे । तुऽस्तुऽवांसः ।
गवां । नेची । वाजऽपत्नी । नः । उच्छ । उषः । सुऽजाते । प्रथमा । जरस्व ॥ ६ ॥

हे सुभगे देव्युषः त्वा त्वामुषर्बुध उषसि बुधंतस्तुष्टुवांसः सुवंतो वसिष्ठाः स्तोमैः स्तोत्रैरीकृते । सुवंति । गवां नेची प्रापयित्री वाजपत्यन्नस्य पालयित्री । अन्नदात्रीत्यर्थः । ईदृशी त्वं गोऽस्यदर्थमुच्छ । विभाहि । हे उषः सुजाते सुप्रादुर्भावे प्रथमेतरदेवेभ्यो मुख्यभूता जरस्व ॥

एषा नेची राधसः सूनृतानामुषा उच्छन्ती रिभ्यते वसिष्ठेः ।
दीर्घश्रुतं रयिमस्मे दधाना यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥
एषा । नेची । राधसः । सूनृतानां । उषाः । उच्छन्ती । रिभ्यते । वसिष्ठेः ।
दीर्घऽश्रुतं । रयिं । अस्मे इति । दधाना । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

एषोषा राधसः स्तोतुः सूनृतानां सुतीनां नेची सत्युच्छन्ती तमो विवासयन्ती वसिष्ठेर्वसिष्ठगोत्रोत्पत्ते रिभ्यते । स्तूयते । दीर्घश्रुतं दीर्घं श्रूयमाणं सर्वत्र प्रसिद्धं रयिं धनमस्ते अस्मासु दधाना धारयन्ती ॥ २३ ॥

उपो ऋच इति षडृचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्धमुषसं । तथा चानुक्रांतं । उपो ऋचे षडिति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोः रक्तो विनियोगः ॥

उपो रूचे युवतिर्न योषा विश्वं जीवं प्रसुवन्ती चरायै ।
अभूद्भिः समिधे मानुषाणामकज्योतिर्बाधमाना तर्मांसि ॥ १ ॥
उपो इति । रूचे । युवतिः । न । योषा । विश्वं । जीवं । प्रऽसुवन्ती । चरायै ।
अभूत् । अभिः । संऽद्धे । मानुषाणां । अकः । ज्योतिः । बाधमाना । तर्मांसि ॥ १ ॥

इयमुषा उपो समीप एव सूर्यस्य ऋचे । दीप्यते । युवतिर्यौवनोपेता योषा न योषिदिव । सा यथा वस्त्राभरणादिना पत्युः समीपे प्रदीप्यते तद्वत् । किं कुर्वती । विश्वं सर्वं जीवं जीवसंघं चरायै संवाराय प्रसुवन्ती प्रेरयन्ती । किंचापिर्मानुषाणां मनुष्याणामर्थाय समिधेऽभूत् । समिधनीयोऽभवत् ॥ इत्यर्थे केन । समिधः संस्रमांसंधकारान्बाधमाना बाधमानं बाधकं ज्योतिस्तेजःसंघमकः । अकार्षीत् । अथवा । शीपसं ज्योतिस्सर्मांसि बाधमाना बाध्यमानान्यकः । अकरोत् ॥

विश्वं प्रतीची सप्रथा उदस्यादुशङ्कासो विभ्रती शुक्रमश्नैत् ।

हिरण्यवर्णा सुदृशीकसंदृग्गवां माता नेत्रहामरोचि ॥२॥

विश्वं । प्रतीची । सऽप्रथाः । उत् । अस्यात् । रुशत् । वासः । विभ्रती । शुक्रं । अश्नैत् ।

हिरण्यऽवर्णा । सुदृशीकऽसंदृक् । गवां । माता । नेत्री । अह्नां । अरोचि ॥२॥

विश्वं कृत्स्नं जगत्प्रति प्रतीचमिमुखी सप्रथाः सर्वतः पृथुतरोदस्थात् । उदगच्छत् । उदिता च रश्मिहीनं गुक्रं तेजोमयं वासो वसनीयं तेजःसमूहं विभ्रती धारयत्यश्नैत् । वर्धते । हिरण्यवर्णा हितरमणीयवर्णोपेता सुदृशीकसंदृक् । संदर्शयतीति संदृक् तेजः । सुष्ठु दर्शनीयं संदृक् तेजो यस्याः सा तादृशी । गवां वाचां गवामिव वा माता निर्मात्री । उषःकाले हि पश्चिमनुष्यादीनां वाचो निर्गच्छन्ति । गवामपि तस्मिन्काले संचारान्निर्मातृत्वं । अथवा रश्मिनां निर्मात्री । अरोचि रोचतेऽह्नां नेत्री दिवसानां प्रापयित्री ॥

देवानां चक्षुः सुभगा वहती श्वेतं नयती सुदृशीकमश्वं ।

उषा अदर्शि रश्मिभिर्यक्ता चिचामघा विश्वमनु प्रभूता ॥३॥

देवानां । चक्षुः । सुऽभगा । वहती । श्वेतं । नयती । सुऽदृशीकं । अश्वं ।

उषाः । अदर्शि । रश्मिऽभिः । विऽअक्ता । चिचऽमघा । विश्वं । अनु । प्रऽभूता ॥३॥

देवानां चक्षुःस्थानीयं तेजो वहती धारयती सुभगा शोभनधना सुदृशीकं सुदर्शनमश्वं सर्वदा गन्तारमादित्यं नयती प्रापयती । किं । श्वेतं श्वेतवर्णोपेतं सूर्यं । प्रकाशयुक्तं कुर्वतीत्यर्थः । कौदृशुषाः । रश्मिभिः स्वकीयैर्यक्तादर्शि । दृश्यते च । चिचामघा विचिचधना विश्वमनु सर्वं जगदनुलक्ष्य प्रभूता प्रवृद्धा । सर्वजगद्भवहारार्थेः ॥

अंतिवामा दूरे अमिचमुच्छोर्वी गव्यतिमभयं कृधी नः ।

यवय द्वेष आ भरा वसूनि चोदय राधो गृणते मघोनि ॥४॥

अंतिऽवामा । दूरे । अमिचं । उच्छ । उर्वी । गव्यतिं । अभयं । कृधि । नः ।

यवयं । द्वेषः । आ । भर । वसूनि । चोदय । राधः । गृणते । मघोनि ॥४॥

हे उषः अंतिवामा । अत्यस्मदंतिके वामं वननीयं धनं यस्याः सांतिवामा । त्वममिचमस्मच्छुं दूरेऽस्मत्तो विप्रकृष्टदेशे वर्तमानं कृत्वा व्युच्छ । विभाहि । यथामिचो दूरे भवति तथा व्युच्छेत्यर्थः । तथोर्वी गव्यतिं भूमिमभयं नोऽस्माकं कृधि । कुर् । किंच द्वेषोऽस्मद्वेष्टन्यावय । अस्मत्तः पृथक्कुर् । वसूनि शत्रूणां धनान्या भर । आहर । राधो धनं चोदय प्रेरय गृणते सुवते मघं हे मघोनि धनवति ॥

अस्मे श्रेष्ठेभिर्भानुभिर्वि भाह्युषो देवि प्रतिरंती न आयुः ।

इषं च नो दधती विश्ववारे गोमदश्चावदर्थवच्च राधः ॥५॥

अस्मे इति । श्रेष्ठेभिः । भानुऽभिः । वि । भाहि । उषः । देवि । प्रऽतिरंती । नः । आयुः ।

इषं । च । नः । दधती । विश्वऽवारे । गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । च । राधः ॥५॥

हे उषो देवि अस्मि अस्मभ्यं श्रेष्ठेभिः प्रशस्तीर्भानुभो रश्मिभिः प्रकाशीर्षि भाहि । प्रकाशय । किं कुर्वती ।

नोऽस्माकमायुरायुषं प्रतिरंती वर्धयंती । हे विश्ववारि विश्वैः संभजनीये देवि नोऽस्मभ्यमिषं च गोमन्नोभि-
र्बहुभिर्दुहितमश्वावदश्वैश्चोपितं रथवद्रथैरुपितं राधो धनं च दधती वि भाहीति ॥

यां त्वा दिवो दुहितवर्धयंत्युषः सुजाते मतिभिर्वसिष्ठाः ।

सास्मासु धा रयिमृष्वं बृहंतं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

यां । त्वा । दिवः । दुहितः । वर्धयंति । उषः । सुऽजाते । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

सा । अस्मासु । धाः । रयिं । ऋष्वं । बृहंतं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

हे दिवो दुहितरुषः सुजाते शोभनजनने यां त्वा त्वां मतिभिः स्तोत्रैर्वसिष्ठा वर्धयंति सा त्वमस्मासु वसि-
ष्ठेष्वं प्रदोषं बृहंतं महान्तं रयिं धनं धाः । धेहि ॥ ॥ २४ ॥

प्रति केतव इति पंचर्वमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैश्वभमुषस्यं । प्रति पंचेत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तो विनियोगः ॥

प्रति केतवः प्रथमा अदृश्रन्नुर्ध्वा अस्या अंजयो वि अयंते ।

उषो अर्वाचा बृहता रथेन ज्योतिष्मता वाममस्मभ्यं वसि ॥ १ ॥

प्रति । केतवः । प्रथमाः । अदृश्रन् । ऊर्ध्वाः । अस्याः । अंजयः । वि । अयंते ।

उषः । अर्वाचा । बृहता । रथेन । ज्योतिष्मता । वामं । अस्मभ्यं । वसि ॥ १ ॥

अस्याः प्रथमाः प्रथमोत्पन्नाः केतवः प्रज्ञापका रथमयः प्रत्यदृश्रन् । प्रतिदृश्यंते । अस्या अंजयो व्यंजका
रथमय ऊर्ध्वा ऊर्ध्वमुखा वि अयंते । विविधं सर्वत्र अयंति । हे उषो देवि अर्वाचास्मद्भिमुखिनागच्छता
बृहता महता ज्योतिष्मता तेजोवता रथेनास्मभ्यं वामं वननीयं धनं वसि । वसि ॥

प्रति धीमग्निर्जरते समिद्धः प्रति विप्रासो मतिभिर्गृणतः ।

उषा याति ज्योतिषा बाधमाना विश्वा तमांसि दुरितापं देवी ॥ २ ॥

प्रति । सीं । अग्निः । जरते । संऽइद्धः । प्रति । विप्रासः । मतिऽभिः । गृणतः ।

उषाः । याति । ज्योतिषा । बाधमाना । विश्वा । तमांसि । दुऽइत्ता । अपं । देवी ॥ २ ॥

अग्निः समिद्धः सन् सीं सर्वतः प्रति जरते । अभिवर्धते । विप्रासो विप्रा मेधाविन ऋत्विजश्च मतिभिः
स्तुतिभिरुषसं गृणतः स्तुवंतो अरंते । उषाश्च देवी ज्योतिषा विश्वा सर्वाणि तमांसि दुरितास्मद्दुरितान्यप
बाधमाना याति । ऊर्ध्वं गच्छति ॥

एता उ त्याः प्रत्यदृश्रन्पुरस्ताज्ज्योतिर्यच्छंतीरुषसो विभातीः ।

अजीजनन्सूर्ये यज्ञमग्निमपाचीनं तमो अगादजुष्टं ॥ ३ ॥

एताः । ऊं इति । त्याः । प्रति । अदृश्रन् । पुरस्तात् । ज्योतिः । यच्छंतीः । उषसः । विऽभातीः ।

अजीजनन् । सूर्ये । यज्ञं । अग्निं । अपाचीनं । तमः । अगात् । अजुष्टं ॥ ३ ॥

एता उ । उ इति पूरणः । त्यास्ताः प्रसिद्धा एता विभातीर्विभात्यो विभानं ऊर्ध्वतो ज्योतिस्तेजो यच्छंतीः
प्रयच्छत्य उषसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि प्रत्यदृश्रन् । प्रतिदृश्यंते । ता उषसः सूर्यं यज्ञमग्निं चाजीजनन् । प्रादुर-
ऊर्ध्वम् । उषस उदयानंतरं तेषां संभवात्तप्त्रनकत्वमुपचर्यते । किंचापाचीनं नीचीनमजुष्टमग्निं । सर्वेषां
दृष्टिनिरोधकत्वादप्रियत्वं । तादृशं तमोऽगात् । अपगतमभूत् ॥

अचेति दिवो दुहिता मघोनी विश्वे पश्यंत्युषसं विभातीं ।
 आस्थाद्रथं स्वधया युज्यमानमा यमश्वासः सुयुजो वहति ॥४॥
 अचेति । दिवः । दुहिता । मघोनी । विश्वे । पश्यन्ति । उषसं । विऽभातीं ।
 आ । अस्थात् । रथं । स्वधया । युज्यमानं । आ । यं । अश्वासः । सुऽयुजः । वहति ॥४॥

दिवो दुहिता मघोनी धनवत्युषा अचेति । सर्वेऽपि प्राणिनो विभातीमुच्छंतीमुषसं पश्यन्ति । तादृशी देवी स्वधयान्नेन युज्यमानं रथमास्थात् । आतिष्ठत् । आरोहति । यं रथं सुयुजः शोभन-
 योजना अश्वासोऽश्वा आ वहति अभिमतदेशं प्रापयति तं रथमास्थादिति ॥

प्रति त्वाद्य सुमनसो बुधन्तास्माकासो मघवानो वयं च ।
 तिल्विलायध्वमुषसो विभातीर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
 प्रति । त्वा । अद्य । सुऽमनसः । बुधन्त । अस्माकासः । मघऽवानः । वयं । च ।
 तिल्विलायध्वं । उषसः । विऽभातीः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

हे उपः त्वा त्वामद्यास्त्रिन्काले सुमनसः शोभनस्तुतिका मघवानो हविल्लक्षणान्नवंतोऽस्माकासोऽस्माका
 अस्मदीयाः पुरुषा अत्विजः । यद्वा । मघवान इत्येतद्वयमित्येतस्य विशेषणं । हविष्मन्तो वयं । प्रति बुधन्त ।
 प्रत्यबोधयन् स्तुतिभिः । हे उषसः यूयं च विभातीर्युच्छंत्यः सत्यस्त्रिल्लिलायध्वं । जगत् स्निग्धभूमिकं कुर्वत ॥
 तिल स्नेहन इत्यस्मान्तिलुः ॥ तिलुरिला भूमिर्यस्य तन्त्रिल्विलं । तत्कुर्वत । शिष्टं स्पष्टं ॥ ॥२५॥

व्युषा आव इति पंचर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्धमुषसं वैष्टुभं । व्युषा इत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन-
 शस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

व्युषा आवः पथ्याऽ जनानां पंचं छितीर्मानुषीर्बोधयती ।
 सुसंदृग्भिर्हृग्भिर्भानुमश्रेद्धि सूर्यो रोदसी चक्षसावः ॥१॥
 वि । उषाः । आवः । पथ्याः । जनानां । पंचं । छितीः । मानुषीः । बोधयती ।
 सुसंदृक्ऽभिः । उषऽभिः । भानुं । अश्रेत् । वि । सूर्यः । रोदसी इति । चक्षसा ।
 आवरित्यावः ॥१॥

जनानां सर्वप्राणिनां पथ्या पथि हितोषा व्यावः । व्यीच्छत् । यद्वा । जनानां हिताय व्यीच्छदिति योज्यं ।
 किं कुर्वती । मानुषीर्मनुष्यरूपाः पंचं छितीर्निषादपंचमांश्चतुरो वर्णाग्बोधयती । ईदृग्भ्युषाः सुसंदृग्भिः ।
 संदृश्यते संदर्शयतीति वा संदृक् तेजः । सुतेजोभिर्हृग्भिर्गोभिर्भानुमश्रेत् । अरुणैरुषा आजिमधावत् । ऐ० ब्रा०
 ४. ९. इति हि श्रुतिः । अरुणो गाव उषसामिति निरुक्तं । सूर्यश्च रोदसी व्यावापृथिव्यौ तमोयुक्तं चक्षसा
 प्रकाशकेन तेजसा व्यावः । विवृणोति ॥

यजते दिवो अंतैष्वक्लून्विशो न युक्ता उषसो यतते ।
 सं ते गावस्तम आ वर्तयन्ति ज्योतिर्यच्छन्ति सवितेव बाहू ॥२॥
 वि । अजते । दिवः । अंतैषु । अक्लून् । विशः । न । युक्ताः । उषसः । यतते ।
 सं । ते । गावः । तमः । आ । वर्तयन्ति । ज्योतिः । यच्छन्ति । सविताऽइव । बाहू इति ॥२॥

उषसोऽङ्गुक्षेजांसि दिवोऽतरिषस्तांतेषु पर्यंतप्रदेशेषु व्यंजते । व्यक्तीकुर्वतीत्यर्थः । युक्ताः परस्परं संयुक्ता विशो न प्रजा इव सेना इव यतते । प्रयतते तमोनाशनायाच गमनाय वा । अथ प्रत्यक्षवादः । हे उषः ते तव गावो रश्मयस्तमोऽंधकारं समा वर्तयन्ति । नाशयन्ति । ज्योतिस्तेजो यच्छन्ति । प्रयच्छन्ति । सविता सूर्यो बाहू इव ॥

अभूदुषा इंद्रतमा मघोन्यजीजनत्सुविताय अवांसि ।

वि दिवो देवी दुहिता दधान्यंगिरस्तमा सुकृते वसूनि ॥३॥

अभूत् । उषाः । इंद्रऽतमा । मघोनी । अजीजनत् । सुविताय । अवांसि ।

वि । दिवः । देवी । दुहिता । दधाति । अंगिरःऽतमा । सुऽकृते । वसूनि ॥३॥

इंद्रतमा सर्वेश्वरतमा मघोनी धनवत्युषा अभूत् । प्रादुरभूत् । सुविताय कल्याणाय अवांस्यन्नायजी-जनत् । उदपादयत् । प्रकाशितवतीत्यर्थः । दिवो दुहितांगिरस्तमा गंतुतमा । यद्वा । अंगिरोगोचैर्भारद्वाजैः सह राचेरप्युत्पत्ते राज्यवसानस्योषारूपत्वाद्गिरस्तमेत्युच्यते । भारद्वाजै राचेः सहोत्पत्तिरनुक्रमण्यमुक्ता । रात्री कुशिकः सीमरो रात्रिर्वा भारद्वाजी । अनु० अ० १०. १२७. इति । तादृशुषाः सुकृते यजमानाय वसूनि धनानि वि दधाति । करोति ॥

तावदुषो राधो अस्मभ्यं रास्व यावत्स्तोतृभ्यो अरंदो गृणाना ।

यां त्वा जजुर्वृषभस्या रवेण वि दृहस्य दुरो अद्रेरौर्णोः ॥४॥

तावत् । उषः । राधः । अस्मभ्यं । रास्व । यावत् । स्तोतृऽभ्यः । अरंदः । गृणाना ।

यां । त्वा । जजुः । वृषभस्य । रवेण । वि । दृहस्य । दुरः । अद्रेः । और्णोः ॥४॥

हे उषः यावद्वाधो धनं स्तोतृभ्यः पूर्वमरदः दत्तवत्यसि तावद्वाधो धनं गृणाना स्तूयमानास्मभ्यमपि रास्व । देहि । यां त्वा त्वां वृषभस्य रवेण । जुप्तोपमेधा ॥ वृषभस्येति कर्मणि षठी ॥ वृषभं रवेणैव त्वां प्रकाशेन जज्ञुः जानन्ति प्राणिनः । अथवा वृषभस्य प्रवृद्धस्य स्तोत्रस्य रवेण शब्देन जज्ञुः ज्ञापयन्ति । दृहस्य दृढस्याद्रेर्दुरो द्वाराणि पणिभिर्गाः प्रवेश्य पिहितानि बीर्णोः । विवृतान्यकरोः ॥

देवंदेवं राधसे चोदयंत्यस्मद्यक्सूनृता ईरयंती ।

व्युच्छंती नः सनये धियो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

देवंऽदेवं । राधसे । चोदयंती । अस्मद्यक् । सूनृताः । ईरयंती ।

विऽउच्छंती । नः । सनये । धियः । धाः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

देवं देवं सर्वमपि स्तोतारं राधसे धनाय चोदयंती प्रेरयंत्यस्मद्यक्सूनृता वचांसीरयंती प्रेरयंती व्युच्छंती व्युच्छं कुर्वती नोऽस्माकं सनये दानाय धनलाभाय धियो बुद्धीधाः । धेहि । शिष्टं स्पष्टं ॥ २६॥

प्रति स्तोमेभिरिति तुचात्मकं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभमुषसं । प्रति तुचमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनु-वाकाञ्चिनशस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

प्रति स्तोमेभिरुषसं वसिष्ठा गीर्भिर्विप्रांसः प्रथमा अंबुधन् ।

विवर्तयंती रजसी समंते आविष्कृण्वती भुवनानि विश्वा ॥१॥

प्रति । स्तोमैभिः । उषसं । वसिष्ठाः । गीऽभिः । विप्रासः । प्रथमाः । अंबुध्न ।
विऽवर्तयंती । रजसी इति । समंते इति संऽञ्जते । आविऽकृण्वती । भुवनानि ।
विश्वा ॥ १ ॥

विप्रासो मेधाविनो वसिष्ठा वसिष्ठगोत्राः स्तोमैभिः स्तोतृभिः प्रयुज्यमाना गीर्भिः स्तुतिभिः प्रथमा
इतरयजमानेभ्यः पूर्वभूताः संत उषसं प्रत्यंबुध्न । प्रतिबोधयति । कीदृशीमुषसं च । रजसी यावापृथिव्यौ
समंते समानपर्यंते एकीभूतप्राति विवर्तयंतीं आवर्तयंतीं विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्याविष्कृण्वतीं
प्रकटीकुर्वतीं स्वभासा ॥

एषा स्या नव्यमायुर्दधाना गूढी तमो ज्योतिषोषा अंबोधि ।
अग्रं एति युवतिरहंयाणा प्राचिकित्सूर्यं यज्ञमग्निं ॥ २ ॥
एषा । स्या । नव्यं । आयुः । दधाना । गूढी । तमः । ज्योतिषा । उषाः । अंबोधि ।
अग्रं । एति । युवतिः । अहंयाणा । प्र । अचिकित्त । सूर्यं । यज्ञं । अग्निं ॥ २ ॥

एषोषाः स्या सा गतदिवसेषु प्रसिद्धा दृश्यमानेषा नव्यं नवतरमायुरायुषं । यौवनमित्यर्थः । तादृशं
दधाना धारयंती गूढी गूढं तमोऽधकारं ज्योतिषा स्वतेजसा निवारयत्यंबोधि । बुध्यते । अग्रं पुरोदेशे
सूर्यस्य पुरस्तात् देवानामग्रे वा । इतरदेवेभ्यः पूर्वमित्यर्थः । युवतिर्नित्यतरुणी सर्वत्र भिन्नयंती वाहयाणा ।
नुप्तोपमेषा । अलज्जा युवतिरिव । सा यथा पत्नुरग्रे संचरति तद्वत् सूर्यस्य पुरस्तादेति । एवंभूता सती सूर्यं
यज्ञमग्निं च प्राचिकित्त । प्रज्ञापयति ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।
घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥
अश्वऽवतीः । गोऽमतीः । नः । उषसः । वीरऽवतीः । सदं । उच्छंतु । भद्राः ।
घृतं । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

अश्वावतीर्बहुभिरस्त्रभ्यं प्रदेयैरश्वैस्तद्वत्सुधा गोमतीर्गोमत्यो गोप्रदा वीरवतीर्वीरवत्यः पुत्रदा अत
एव भद्राः स्तुत्या उषास उषसः सदं सर्वदोच्छंतु । पुनः कीदृशः । घृतमुदकं दुहाना दोग्ध्यो विश्वतः प्रपीताः
सर्वतः प्रवृद्धाः । यूयं पातेति गतं ॥ ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्षसंहिताभाष्ये पंचमाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठो व्याख्यायते । सप्तमे मंडले पंचमेऽनुवाके दश सूक्तानि व्याकृतानि । प्रत्यु अदर्शीति षड्वचमे-
कादशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थमुषसं । प्रथमाया अयुजो बृहत्सो द्वितीयाया युजः सतोबृहत्सः । तथा चानुक्रांतं ।

प्रत्यु षट् प्रागाथमिति ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये ऋती बार्हते छंदस्त्राश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । प्रत्यु अदर्शिं सह वामेनेति बार्हते । आ० ४. १४. । इति ॥

प्रत्यु अदर्श्यायत्युच्छंतीं दुहिता दिवः ।

अपो महि व्ययति चक्षसे तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी ॥ १ ॥

प्रति । ऊं इति । अदर्शि । आऽयती । उच्छंतीं । दुहिता । दिवः ।

अपो इति । महि । व्ययति । चक्षसे । तमः । ज्योतिः । कृणोति । सूनरी ॥ १ ॥

आयत्यागच्छंती व्यच्छंती तमांसि विवासयंती वर्जयंती दिवो बुभोकस्य सूर्यस्य वा दुहिता पुत्री एवंभू-
तोषाः प्रत्यदर्शि । सर्वैः प्रतिदृश्यते । उ इति पूरकः । सैषा महि महत्तमो नैशमंधकारं । अप उ इति निपात-
द्वयसमुदायोऽपित्यस्यार्थे । अपो व्ययति । अपवृणोति । किमर्थं । चक्षसे दर्शनार्थं । एवं कृत्वा सूनरी जनानां
सुष्ठु नेत्र्युषा ज्योतिः प्रकाशं कृणोति । करोति ॥

उदुस्त्रियाः सृजते सूर्यः सचाँ उद्यन्नक्षत्रमर्चिवत् ।

तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च सं भक्तेन गमेमहि ॥ २ ॥

उत् । उस्त्रियाः । सृजते । सूर्यः । सचाँ । उतऽयत् । नक्षत्रं । अर्चिवत् ।

तव । इत् । उषः । विऽउषि । सूर्यस्य । च । सं । भक्तेन । गमेमहि ॥ २ ॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्य उस्त्रिया ररमीन् सचा सह युगपदेवोत्सृजते । उन्नमयति । तथोद्यदुद्गच्छत
प्रादुर्भवन्नक्षत्रं नभसि दृश्यमानं ग्रहनक्षत्रादिकमर्चिवद्दीप्तिमत्करोति । सौरिण तेजसा हि नक्षत्रं चंद्रप्रभृतीनि
नक्षत्राणि भासंते । सुष्ठुः सूर्यरश्मिचंद्रमा गंधर्वः । वा० सं० १८. ४०. । इति हि निगमः । एवं च सति हे
उष उपोदेवते तव सूर्यस्य च व्युषि विवासने प्रकाशने सति भक्तेनाग्नेन सं गमेमहि । वयं संगच्छेमहि ।
इच्छब्दः पूरकः ॥

प्रति त्वा दुहितर्दिव उषो जीरा अभुत्समहि ।

या वहंसि पुरु स्याहँ वनन्वति रत्नं न दाशुषे मयः ॥ ३ ॥

प्रति । त्वा । दुहितः । दिवः । उषः । जीराः । अभुत्समहि ।

या । वहंसि । पुरु । स्याहँ । वनन्ऽवति । रत्नं । न । दाशुषे । मयः ॥ ३ ॥

हे दिवो दुहितर्दिवोऽंतरिक्षाज्जायमाने हे उष उपोदेवते त्वा त्वां जीराः क्षिप्रकारिणो वयं प्रत्यमु-
त्समहि । प्रतिबोद्धारो भवेम । हे वनन्वति । वननं संभजनं संभक्तव्यं धनं वा । तद्वति या त्वं पुरु बङ्ग स्याहँ
सृष्टृणीयं धनं वहंसि प्रापयसि दाशुषे हवीषि दत्तवते यजमानाय रत्नं रमणीयं धनमिव मयः सुखं च या
त्वं वहंसि तां त्वां प्रत्यमुत्समहीत्यन्वयः ॥

उच्छंती या कृणोषि मंहना महि प्रख्यै देवि स्वर्दृशे ।

तस्यास्ते रत्नभाज ईमहे वयं स्याम मातुर्न सूनवः ॥ ४ ॥

उच्छंतीं । या । कृणोषि । मंहना । महि । प्रऽख्यै । देवि । स्वः । दृशे ।

तस्याः । ते । रत्नऽभाजः । ईमहे । वयं । स्याम । मातुः । न । सूनवः ॥ ४ ॥

हे महि महति देवि दानादिगुणयुक्त उषोदेवते व्युच्छंती तमांसि वर्जयंतो मंहना महिन्ना युक्ता । यद्वा । महतिर्दानकर्मा । दानयुक्ता । या त्वं स्वः सर्वं जगत् प्रख्ये प्रबोधनार्थं दृशे दर्शनार्थं च ह्यणीषि करोषि तस्यास्तादृश्या रत्नभाजो रत्नानां रमणीयानां धनानां भाजयिष्याः सेवयिष्या ईमहे । याचामहे । किं । रत्नभाज इति समभिव्याहाराद्भक्तानीति गम्यते । अपि च वयं तव प्रियतमाः स्याम । भवेम । मातुर्न सूनवः । यथा मातुर्जन्याः सूनवः पुत्राः प्रियतमा भवन्ति तद्वत् ॥

तच्चिचं राधे आ भरोषो यहीर्घश्चुत्तमं ।

यत्ने दिवो दुहितर्मर्तभोजनं तद्रास्व भुनजामहे ॥ ५ ॥

तत् । चिचं । राधेः । आ । भर । उषः । यत् । दीर्घश्चुत्तमं ।

यत् । ते । दिवः । दुहितः । मर्तभोजनं । तत् । रास्व । भुनजामहे ॥ ५ ॥

हे उषः तच्चिचं चायनीयं राधो धनमा भर । आहर । अस्मभ्यं प्रयच्छ । यत्नं दीर्घश्चुत्तमं देशकालयोर्विप्रकर्षेऽप्यतिशयेन श्रोतव्यं । अपि च हे दिवो दुहितः ते तव त्वया देयं मर्तभोजनं मर्तानां मनुष्याणां भोगयोग्यं यदन्नमस्ति तद्रास्व । देह्यस्मभ्यं । वयं च त्वहत्तं धनमन्नं च भुनजामहे । अभ्यवहरेम ॥

श्रवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वन्नं वाजाँ अस्मभ्यं गोमंतः ।

चोदयित्री मघोनः सूनृतावत्युषा उच्छदपु सिधः ॥ ६ ॥

श्रवः । सूरिभ्यः । अमृतं । वसुत्वन्नं । वाजान् । अस्मभ्यं । गोमंतः ।

चोदयित्री । मघोनः । सूनृतावती । उषाः । उच्छत् । अप । सिधः ॥ ६ ॥

हे उषः सूरिभ्यः सौतृभ्योऽस्मभ्यममृतं मरणरहितं नित्यं वसुत्वन्नं वासकं वसुत्वयुक्तं वा श्रवः श्रवणोयं यशो राखित्यनुषंगः । तथा गोमतो बद्धभिर्गोभिर्युक्तान्वाजागजानि चास्मभ्यं राख । शिष्टः परोषहतः । मघोनो हविष्मतो यजमानस्य चोदयित्री प्रेरयित्री सूनृतावती । प्रियसत्यात्मिका वाक्सूनृता । तद्वत्युषाः सिधः शोषकाच्छूनपोच्छत् । अपगमयतु ॥ १ ॥

इंद्रावरुणौ दशर्षं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं जागतं । इदमादीनि चत्वारि सूक्तानींद्रावरुणदेवतानि । तथा चानुक्रांतं । इंद्रावरुणा दशेन्द्रावरुणं ह जागतं त्विति ॥ तृतीये सवन उक्थे प्रशासुः शस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । इंद्रावरुणा युवमा वां राजानी । आ० ६. १. इति ॥

इंद्रावरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यच्छतं ।

दीर्घप्रयज्युमति यो वनुष्यति वयं जयेम पृतनासु दूढ्यः ॥ १ ॥

इंद्रावरुणा । युवं । अध्वराय । नः । विशे । जनाय । महि । शर्म । यच्छतं ।

दीर्घेऽप्रयज्युं । अति । यः । वनुष्यति । वयं । जयेम । पृतनासु । दुःऽध्यः ॥ १ ॥

हे इंद्रावरुणेन्द्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं विशे निवेशयिषे परिषारकाय जनाय पुत्रपीत्रादिलक्षणायाध्वराय यज्ञानुष्ठानार्थं महि महच्छर्मं गृहं सुखं वा यच्छतं । प्रयच्छतं । अपि च दीर्घप्रयज्युं दीर्घप्रततयज्ञमस्मदीयं जगं यः शशुरति वनुष्यति अतिजिघांसति पृतनासु संयामेषु दूढ्यो दुर्धियो दुष्टाभिसंधीस्ताच्छूनव्यं जयेम । अभिमवेम ॥

सुम्राळ्यः स्वराळ्य उच्यते वां महांताविंद्रावरुणा महावसू ।

विश्वे देवासः परमे व्योमनि सं वामोजो वृषणा सं बलं दधुः ॥ २ ॥

सं॒ऽराट् । अ॒न्यः । स्व॒ऽराट् । अ॒न्यः । उ॒च्यते । वां । म॒हांती । इं॒द्रावरु॑णा । म॒हाव॑सू
इति॑ म॒हाऽव॑सू ।

विश्वे॑ । दे॒वासः । पर॒मे । वि॒ऽओम॑नि । सं । वां । ओ॒जः । वृ॒षणा॑ । सं । ब॒लं । द॒धुः ॥ २ ॥

द्वितीयः पादः परोक्षकृतः शिष्टाः प्रत्यक्षकृताः । हे इंद्रावरुणी वां युवयोर्मध्येऽन्य एको वरुणः सम्राट् सम्ययाजमान इत्युच्यते । ता सम्राजा घृतासुती । ऋ० २. ४१. ६. । इत्यादिषु कीर्त्यते । अन्य इंद्रः स्वराट् स्वयमेवान्यनिरपेक्षयैव राजमान इत्युच्यते । स्वराकिंद्रो दमे । ऋ० १. ६१. ९. । इत्यादिषु कीर्त्यते । तथा-विधाविंद्रावरुणेन्द्रावरुणी महांती गुणैरधिकी महावसू महाधनौ च भवतः । हे वृषणा कामानां वर्षिता-राविंद्रावरुणी वां युवां परमे व्योमन्युत्कृष्ट आकाशि विश्वे देवासः सर्वे देवा ओजः सं दधुः । समयोजयन् शरीरदाढीय । तद्धेतुभूतं तदोज इत्युच्यते । स्मर्यते च । ओजः साष्टमी दशति । तथा बलं वृत्रवधादेः कार्यस्य हेतुभूतं सामर्थ्यं च युवाभ्यां सं दधुः । समयोजयन् ॥

अ॒न्व॒पां खान्य॑तृ॒त॒मो॒ज॒सा सूर्य॑मैरयतं दि॒वि प्र॒भुं ।

इं॒द्रावरु॑णा॒ मदे॑ अ॒स्य मा॒यिनो॑ऽपि॒न्वत॑म॒पितः॑ पि॒न्वतं॑ धि॒यः ॥ ३ ॥

अ॒नु । अ॒पां । खानि॑ । अ॒तृ॒तं । ओ॒ज॒सा । आ । सूर्य॑ । ऐ॒र॒य॒तं । दि॒वि । प्र॒ऽभुं ।

इं॒द्रावरु॑णा । म॒दे । अ॒स्य । मा॒यिनः॑ । अ॒पि॒न्वतं॑ । अ॒पितः॑ । पि॒न्वतं॑ । धि॒यः ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणी अपामुदकानां खानि द्वाराणि वृत्रेण पिहितान्योजसा बलेनान्वृतं । अन्वविध्यतं । आवर-कस्य वृत्रस्य वधेन वृष्टिप्रतिबंधं निराकृतवन्तावित्यर्थः । तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं दिव्यतरिञ्चे प्रभुं प्रभूतं संतमैरयतं । अभ्यगमयतं । स्वर्भानुनावृतं सूर्यं तद्वधेन प्रकाशितवन्तावित्यर्थः । हे इंद्रावरुणेन्द्रावरुणी मायिनः प्रज्ञाकरस्यास्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सत्यपितो जलरहिता नदीरपिन्वतं । जलेनापूरयतं । तथा च निवि-त्यदमात्रायते । अस्य मदे जरितरिंद्रोऽजिन्वदजुवोऽपिन्वदपित इति । अपि च धियः कर्माण्यस्माभिरनुशि-तानि कर्माणि पिन्वतं । सिंचतं । फलेन पूरयतं ॥

यु॒वामि॑द्युत्सु पृ॒त॒नासु॑ व॒ह्यो यु॒वां श्ले॑म॒स्य प्र॒स॒वे मि॒त॒ऽज्ञ॒वः ।

ई॒शा॒ना व॒स्व उ॒भय॑स्य का॒र॒व इं॒द्रावरु॑णा सु॒हवा॑ ह॒वाम॑हे ॥ ४ ॥

यु॒वां । इत् । यु॒त्ऽसु । पृ॒त॒नासु॑ । व॒ह्यः । यु॒वां । श्ले॑म॒स्य । प्र॒ऽस॒वे । मि॒त॒ऽज्ञ॒वः ।

ई॒शा॒ना । व॒स्वः । उ॒भय॑स्य । का॒र॒वः । इं॒द्रावरु॑णा । सु॒ऽह॒वा । ह॒वा॒म॒हे ॥ ४ ॥

हे इंद्रावरुणी वह्यो हविषां स्तोत्राणां वा वोढार ऋत्विजो युत्सु युत्रेषु पृतनासु शत्रुसेनासु रक्षणार्थं युवामियुवामेव हवन्ते । आद्ध्यन्ति । मितज्ञवः संकुचितजामुक्ता अंगिरसोऽपि श्लेमस्य रक्षणस्य प्रसव उत्पादने निमित्तभूते सति युवामेव हवन्ते । अतः कारणात् हे इंद्रावरुणी कारवः स्तोतारो वयमप्युभयस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च वस्वो वसुनो धनस्त्रेणानेश्वरौ सुहवा मुखेन ज्ञातव्यौ युवामेव हवामहे । आद्ध्यामहे ॥

इं॒द्रावरु॑णा॒ यदि॑मानि च॒क्रथु॑र्विश्वा॒ जा॒तानि॑ भु॒व॒नस्य॑ म॒ज्मना॑ ।

श्ले॒मे॒ण मि॒त्रो वरु॑णं दु॒व॒स्यति॑ म॒रुद्भि॑रु॒यः शु॒भम॑न्य ई॒यते ॥ ५ ॥

इं॒द्रावरु॑णा । यत् । इ॒मानि॑ । च॒क्रथुः॑ । वि॒श्वा । जा॒तानि॑ । भु॒व॒नस्य॑ । म॒ज्मना॑ ।

श्ले॒मे॒ण । मि॒त्रः । वरु॑णं । दु॒व॒स्यति॑ । म॒रुत्ऽभिः॑ । उ॒यः । शु॒भं । अ॒न्यः । ई॒यते ॥ ५ ॥

हे इंद्रावरुणौ यद्यौ युवां भुवनस्य लोकस्य संबन्धीनीमानि परिदृश्यमानानि विश्वा सर्वाणि जातानि जातिमंति भूतजातानि मज्जनात्मीयेन बलेन चक्रयुः कृतवन्तौ तयोर्युवयोर्मध्य एकं वरुणं क्षेमेण रक्षणेहेतुना मित्रो देवो दुवस्यति । परिचरति । मित्रावरुणौ हि परस्परं प्राप्तसखौ । अत एव सहचरौ दृश्येते । अन्य एक इंद्रो मरुत्त्रिर्मरुत्त्रैश्च उन्नूर्णबलः सञ्कुभं शोभनमलंकारमीयते । प्राप्नोति । यदा । मरुत्त्रिर्मध्यस्था-
भेदेवगणैः सार्धमुय ओजस्वीन्द्रः शुभमुदकमीयते । प्रेरयति ॥ ॥२॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विष ओजो मिमाते ध्रुवमस्य यत्स्वं ।

अजामिमन्यः अथयंतमातिरद्भेभिरन्यः प्र वृणोति भूयसः ॥ ६ ॥

महे । शुल्काय । वरुणस्य । नु । त्विषे । ओजः । मिमाते इति । ध्रुवं । अस्य । यत् । स्वं ।

अजामिं । अन्यः । अथयंतं । आ । अतिरत् । द्भेभिः । अन्यः । प्र । वृणोति । भूयसः ॥ ६ ॥

वरुणस्य । उपलक्षणमेतत् । इंद्रस्य वरुणस्य च त्विषे दीप्त्यर्थमोजो बलं नु त्विषं मिमाते । स्तोत्रेण निर्ममाते यजमानपत्न्यौ । स्तोत्रेण हि बलं जायते । किमर्थं । महे महते शुल्काय धनाय । इंद्रस्य धनस्य लाभार्थं । अस्त्रेन्द्रस्य वरुणस्य च ध्रुवं नित्यं स्वं स्वकीयमसाधारणं यदोजो विद्यते तदोजो मिमाते इत्यन्वयः । तयोरिंद्रावरुणयोरन्य एको वरुणोऽजामिमबंधुमस्तुवंतं अथयंतं हिंसंतं कर्माण्यकुर्वंतमस्तोतारमयजमानं चातिरत् । अभिहंत । अन्य एक इंद्रो द्भेभिरत्यैरेवोपायैर्भूयसो बहूतराञ्छून्म वृणोति । प्रकर्षणावृत्तान् बाधितान् करोति । यदा । भूयसो यजमानान् वृणोति । प्रवरानुकृष्टाङ्करोति ॥

न तमंहो न दुरितानि मर्त्यमिंद्रावरुणा न तपः कुतश्चन ।

यस्य देवा गच्छथो वीथो अध्वरं न तं मर्तस्य नशते परिऽहृतिः ॥ ७ ॥

न । तं । अंहः । न । दुःऽइतानि । मर्त्ये । इंद्रावरुणा । न । तपः । कुतः । चन ।

यस्य । देवा । गच्छथः । वीथः । अध्वरं । न । तं । मर्तस्य । नशते । परिऽहृतिः ॥ ७ ॥

हे इंद्रावरुणेन्द्रावरुणौ तं मर्त्यं मनुष्यमंहः पापं न नशते । न आप्नोति । न च दुरितानि दुर्गमनानि पापफलानि च प्राप्नुवन्ति । कुतश्चन कस्मादपि निमित्तात्तपः संतापश्च तं न प्राप्नोति । हे देवा देवी दानादि-
गुणयुक्ताविंद्रावरुणौ यस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्याध्वरं यज्ञं गच्छथः प्राप्नुथो युवां वीथः कामयेथे च यस्य हवींषि तं मनुष्यं परिऽहृतिः परिबाधा न नशते । उक्तप्रकारेण न प्राप्नोति ॥

अर्वाङ्गरा दैव्येनावसा गतं शृणुतं हवं यदि मे जुजोषथः ।

युवोर्हि सख्यमुत वा यदाथं माडीकमिंद्रावरुणा नि यच्छतं ॥ ८ ॥

अर्वाक् । नरा । दैव्येन । अर्वसा । आ । गतं । शृणुतं । हवं । यदि । मे । जुजोषथः ।

युवोः । हि । सख्यं । उत । वा । यत् । आथं । माडीकं । इंद्रावरुणा । नि । यच्छतं ॥ ८ ॥

हे नरा नेतारविंद्रावरुणौ दैव्येन देवसंबन्धिनावसा रक्षणेन सहाषागस्त्रदभिमुखमा गतं । आगच्छतं । आगत्य च मदीयं हवं स्तोत्रं शृणुतं । यदि मे मम जुजोषथः प्रीयेथे । मयि प्रीतिरस्ति चेत् युवाभ्यामागत्यं मदीयं स्तोत्रं श्रोतव्यं च भवतीत्यर्थः । युवोर्हि युवयोः खलु यत्सख्यं सखित्वमुत वापि च यदाथमापित्वं बांधवं माडीकं मृडीकस्य सुखस्य साधनं तद्भुभयं हे इंद्रावरुणौ नि यच्छतं । अस्मभ्यं प्रयच्छतं ॥

अस्माकमिंद्रावरुणा भरेभरे पुरोयोधा भवतं कृष्योजसा ।

यद्वां हवत उभये अथ स्पृधि नरस्तोकस्य तनयस्य सातिषु ॥ ९ ॥

अस्माकं । इंद्रावरुणा । भरेऽभरे । पुरःऽयोधा । भवतं । कृष्टिऽओजसा ।
यत् । वां । हवते । उभये । अर्ध । स्पृधि । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातिषु ॥ ९ ॥

हे ऋष्योजसा शत्रूणां कर्षकमोजो बलं ययोस्तादृशी हे इंद्रावरुणी भरे भरे संयामे संयामेऽस्माकं पुरोयोधा पुरस्ताद्योद्गारी भवतं । यद्यी वासुभय उभयविधाः पूर्वकालीना इदानींतनाश्च नरो नेतारः स्तोतारः स्पृधि युद्धे यी युवां हवते । अद्यापि च तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पीत्रस्य सातिषु संभजनीयेषु निमित्तभूतेषु च यी युवां हवते । तावस्माकं पुरोयोधा भवतमित्यन्वयः ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मित्रो अर्यमा द्युम्नं यच्छंतु महि शर्म सप्रथः ।
अवधं ज्योतिरदितेऽर्चतावृधो देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥
अस्मे इति । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । द्युम्नं । यच्छंतु । महि । शर्म । सप्रथः ।
अवधं । ज्योतिः । अदितेः । ऋतावृधः । देवस्य । श्लोकं । सवितुः । मनामहे ॥ १० ॥

अस्मि अस्मभ्यमिन्द्रादयो द्युम्नं द्योतमानं धनं यच्छंतु । प्रयच्छंतु । तथा महि महत्सप्रथः सर्वतः पृथु विसीर्णं शर्म गृहं च प्रयच्छंतु । अपि चर्तावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धयिष्या अदितेरदीनाया देवमातुर्ज्योति-
स्तेजश्च नोऽस्माकमवधमहिंसकमस्तु । वयं च देवस्य दानादिगुणयुक्तस्य सवितुः सर्वस्य प्रेरकस्य श्लोकं स्तोत्रं मनामहे । जानीमः । कुर्म इत्यर्थः । यद्वा । देवेन सवित्रास्मभ्यं देयं श्लोकं यज्ञो मनामहे । याचामहे ॥ १३ ॥

युवां नरेति दशर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं जागतमिन्द्रावरुणं । युवां नरेत्यनुक्रांतं ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु स्तोमवृद्धौ प्रशास्त्रुरिदं सूक्तमावापार्थं । सूत्रितं च । युवां नरा पुनीषे वां । आ० ७. ९. इति ॥

युवां नरा पश्यमानासु आप्यं प्राचा गव्यंतः पृथुपर्शवो ययुः ।
दासा च वृचा हतमार्याणि च सुदासमिन्द्रावरुणावसावतं ॥ १ ॥
युवां । नरा । पश्यमानासः । आप्यं । प्राचा । गव्यंतः । पृथुऽपर्शवः । ययुः ।
दासा । च । वृचा । हतं । आर्याणि । च । सुदासं । इंद्रावरुणा । अवसा । अवतं ॥ १ ॥

हे नरा नेताराविन्द्रावरुणी युवां । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । युवयोरायं बंधुभावं पश्यमानासः पश्यंतोऽयुष्मद्वा-
धवलाभार्थिनो गव्यंतो गा आत्मन इच्छंतो यजमानाः पृथुपर्शवः । पृथुविसीर्णः पर्शुः पार्श्वस्थि शेषां ते तथोक्ताः । विसीर्णाश्चपर्शुहस्ताः संतः प्राचा प्राचीनं ययुः । बर्हिराहरणार्थं गच्छन्ति । पर्श्वो हि बर्हिराच्छि-
यते । तथा च तैत्तिरीयकं । अश्वपर्श्वो बर्हिराच्छयतीति । हे इंद्रावरुणी युवां दासा दासान्युपक्षपयिचीणि च वृचाणावरकाणि शत्रुजातान्यार्याणि च कर्मानुष्ठानपराणि च शत्रुजातानि हतं । हिंसं । अपि च सुदास-
मस्मयाज्यमेतत्संज्ञं राजानमवसा रक्षणेन सार्धमवतं । आगच्छतं ॥

यच्चा नरः समयंते कृतध्वजो यस्मिन्नाजा भवति किं च न प्रियं ।
यच्चा भयंते भुवना स्वःऽदृशस्तर्चा न इंद्रावरुणाधि वोचतं ॥ २ ॥
यच्च । नरः । संऽअयंते । कृतऽध्वजः । यस्मिन् । आज्ञा । भवति । किं । च न । प्रियं ।
यच्च । भयंते । भुवना । स्वःऽदृशः । तर्चा । नः । इंद्रावरुणा । अधि । वोचतं ॥ २ ॥

यच्च यस्मिन्संयामे नरो मगुष्याः हतध्वज उच्छ्रितध्वजाः समयंते युद्धार्थं संगच्छते । यस्मिन्नाजाजी युद्धे ।
चनेति निपातद्वयसमुदायो विभज्य योजनीयः । किंच किमपि प्रियमनुकूलं न भवति अपि तु सर्वं दुष्करं

भवति । यत्र च युद्धे भुवना भुवनानि भूतजातानि स्वर्दृशः शरीरपातादूर्ध्वं स्वर्गस्य द्रष्टारो वीराश्च भयते विभ्रति । तत्र तादृशे संग्रामे हे इंद्रावरुणी नोऽस्मानधि वीचतं । अस्मत्पक्षपातवचनी भवतं ॥

सं भूम्या अंतां ध्वसिरा अदृष्टतेन्द्रावरुणा दिवि घोष आरुहत् ।

अस्युर्जनानामुपमामरातयोऽर्वागवसा हवनश्रुता गतं ॥३॥

सं । भूम्याः । अंताः । ध्वसिराः । अदृष्टत् । इंद्रावरुणा । दिवि । घोषः । आ । अरुहत् ।

अस्युः । जनानां । उप । मां । अरातयः । अर्वाक् । अवसा । हवनश्रुता । आ । गतं ॥३॥

हे इंद्रावरुणी भूम्या अंताः पर्यंता ध्वसिराः सैनिकिर्ध्वसाः समदृष्टत । संदृश्यते । तथा दिवि बुल्लोके घोषः सैनिकानां शब्दश्चावहत् । आरुहोऽभूत् । जनानामस्मदीयानां भटानामरातयः शत्रवो मामुपास्युः । उपस्थिताः । एवं प्रवर्तमानेऽस्मिन्युद्धे हे हवनश्रुताङ्गानशीलाविन्द्रावरुणी अर्वागसादभिमुखमवसा रक्षणेन सहा गतं । आगच्छतं ॥

इंद्रावरुणा वधनाभिरप्रति भेदं वन्वतां प्र सुदासमावतं ।

ब्रह्माण्येषां शृणुतं हवीमनि सत्या तृत्सूनामभवत्पुरोहितः ॥४॥

इंद्रावरुणा । वधनाभिः । अप्रति । भेदं । वन्वतां । प्र । सुदासं । आवतं ।

ब्रह्माणि । एषां । शृणुतं । हवीमनि । सत्या । तृत्सूनां । अभवत् । पुरःऽहितः ॥४॥

हे इंद्रावरुणेन्द्रावरुणी वधनाभिरवधकरैरायुधैरप्रतिगतमप्राप्तं भेदमेतत्संज्ञं सुदासः शत्रुं वन्वता हिंसतीं युवां सुदासं । शोभनं ददातीति सुदाः । एतत्संज्ञं मम याज्यं राजानं प्रावतं । प्रकर्षेणारक्षतं । एषां तृत्सूनां मम याज्यानां ब्रह्माणि स्तोत्राणि शृणुतं । अशृणुतं । कदा । हवीमनि । आह्वयतेऽस्मिन्युद्धार्थं परस्परमिति हवीमा संग्रामः । तस्मिन् । यस्मादेवं तस्मात्तृत्सूनामेतत्संज्ञानां मम याज्यानां पुरोहितर्मम पुरोधानं सत्या सत्यफलमभवत् । तेषु यत्नम पीरोहित्यं तत्सफलं जातमित्यर्थः ॥

इंद्रावरुणावभ्या तपन्ति माघान्यर्यो वनुषामरातयः ।

युवं हि वस्वं उभयस्य राजथोऽर्धं स्मा नोऽवतं पार्ये दिवि ॥५॥

इंद्रावरुणौ । अभि । आ । तपन्ति । मा । अघानि । अर्यः । वनुषां । अरातयः ।

युवं । हि । वस्वं । उभयस्य । राजथः । अर्धं । स्म । नः । अवतं । पार्ये । दिवि ॥५॥

हे इंद्रावरुणौ अर्योऽरेः शत्रोः संबन्धीन्वघान्याहंतृष्यायुधानि मा मामभ्या तपन्ति । अभितो बाधति । अपि च वनुषां हिंसकानां मध्येऽरातयोऽभिगमनशीलाः शत्रवश्च मामभितपन्ति । युवं हि युवां खलूभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य वस्वो वसुनो धनस्य राजथः । ईशाथे । राजतिरैश्वर्यकर्म । अर्धं स्मातः कारणात् पार्ये तरणीये दिवि दिवसे युद्धदिने नोऽस्मानवतं । रक्षतं ॥ ४ ॥

युवां हवंत उभयांस आजिष्विदं च वस्वो वरुणं च सातये ।

यत्र राजभिर्दशभिर्निबाधितं प्र सुदासमावतं तृत्सुभिः सह ॥६॥

युवां । हवंते । उभयांसः । आजिषु । इंद्रं । च । वस्वं । वरुणं । च । सातये ।

यत्र । राजऽभिः । दशऽभिः । निऽबाधितं । प्र । सुदासं । आवतं । तृत्सुऽभिः । सह ॥६॥

उभयास उभयविधाः सुदाःसञ्चो राजा तत्सहायभूतासृत्सवश्चैवं द्विप्रकारा जना आजिषु संयामिष्विद्रं च वरुणं च युवां हवते । आह्वयंते । किमर्थं । वस्वो धनस्य सातये संभजनार्थं । यत्र चेष्वाजिषु दशमिर्दशसंख्याकि राजभिः शत्रुभूतेर्नृपैर्निबाधितं नितरां हिंसितं सुदासं तृत्सुभिः सह वर्तमानं प्रावतं युवां प्रकषेणारक्षतं । तेष्वजिष्वित्यन्वयः ॥

दश राजानुः समिता अयज्यवः सुदासमिन्द्रावरुणा न युयुधुः ।

सत्या नृणामसदासुपस्तुतिर्देवा एषामभवन्देवहूतिषु ॥ ७ ॥

दश । राजानः । संऽइताः । अयज्यवः । सुऽदासै । इंद्रावरुणा । न । युयुधुः ।

सत्या । नृणां । असदासदा । उपऽस्तुतिः । देवाः । एषां । अभवन् । देवऽहूतिषु ॥ ७ ॥

हे इंद्रावरुणौ दशसंख्याका राजानः सुदासः शत्रवः समिताः संगताः परस्परं समवेता अयज्यवोऽयजमानाः एवभूतास्ते सुदासमेतत्संज्ञमेकमपि राजानं न युयुधुः । न संप्रजहुः । युवाभ्यामनुगृहीतं तं प्रहर्तुं न शक्नुः । तदानीमसदासदां । अग्रन्यत्रे हविषि सीदंतीत्यसद ऋत्विजः । हविर्मर्युक्तानां नृणां यज्ञस्य नेतृणामृत्विजासुपस्तुतिः स्तोत्रं सत्या सफलाभूत् । अपि चैषां देवहूतिषु । देवा ह्वयंत एष्विति देवहूतयो यज्ञाः । तेषु सर्वे च देवा अभवन् । युष्मदनुग्रहात्प्रादुर्भवन्ति ॥

दाशराज्ञे परियन्ताय विश्वतः सुदास इंद्रावरुणावशिष्यतं ।

श्वित्यंचो यत्र नमसा कपर्दिनो धिया धीवतो असंपतं तृत्सवः ॥ ८ ॥

दाशराज्ञे । परिऽयन्ताय । विश्वतः । सुऽदासै । इंद्रावरुणौ । अशिष्यतं ।

श्वित्यंचः । यत्र । नमसा । कपर्दिनः । धिया । धीऽवतः । असंपतं । तृत्सवः ॥ ८ ॥

हे इंद्रावरुणौ दाशराज्ञे ॥ दशशब्दस्य च्छांदसो दीर्घः । विभक्तित्यन्वयः ॥ दशमी राजभिः शत्रुभूतेर्विश्वतः सर्वतः परियन्ताय परिवेष्टिताय सुदासे राज्ञेऽशिष्यतं । बलं प्रायच्छतं । यत्र यस्मिन्देशे श्वित्यंचः श्वितं श्वित्यं नैर्मन्त्रमंचतो गच्छतः कपर्दिनो जटिला धीवतः कर्मभिर्युक्तासृत्सवो वसिष्ठशिष्या एतत्संज्ञा ऋत्विजो नमसा हविल्लक्षणेनाग्निं धिया सुत्यासपतं पर्यचरन् । तस्मिन्देशे युवां तस्मै राज्ञे बलं प्रायच्छतमित्यर्थः ॥

वृचाराण्यः समिथेषु जिघ्रते व्रतान्यन्यो अभि रक्षते सदा ।

हवामहे वां वृषणा सुवृक्तिभिस्मे इंद्रावरुणा शर्म यच्छतं ॥ ९ ॥

वृचाराणि । अन्यः । संऽइथेषु । जिघ्रते । व्रतानि । अन्यः । अभि । रक्षते । सदा ।

हवामहे । वां । वृषणा । सुवृक्तिभिः । अस्मे इति । इंद्रावरुणा । शर्म । यच्छतं ॥ ९ ॥

हे इंद्रावरुणौ युवयोरन्य एक इंद्रो वृचाराणं शत्रुन् समिथेषु संयामेषु जिघ्रते । हंति । अन्य एको वरुणः सदा सर्वदा व्रतानि कर्माण्यभि रक्षते । अभितः सर्वतो रक्षति । हे वृषणा कामानां वर्षितारारविंद्रावरुणौ तथाविधौ वां युवां सुवृक्तिभिः सुप्रवृत्ताभिः स्तुतिभिर्हवामहे । आह्वयामहे । आह्वती च युवामस्ते अस्मभ्यं शर्म सुखं यच्छतं । दत्तं ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मिचो अर्यमा द्युक्षं यच्छंतु महि शर्म सुप्रथः ।

अवधं ज्योतिरदिनेर्द्युतावृधो देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

अस्मे इति । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । द्युम्नं । यच्छंतु । महि । शर्म । सऽप्रथः ।
अवध्रं । ज्योतिः । अदितेः । अतः । देवस्य । श्लोकं । सवितुः । मनामहे ॥ १० ॥

आख्यातियं । अचरार्थसु । इंद्रादयोऽस्मभं द्योतमानं धनं प्रयच्छंतु सर्वतो विस्तीर्णं महद्गुहं च । यज्ञस्य
वर्धयिष्या अदीनाया देवमानुसेजसास्माकमबाधकं भवतु । वयं च प्रेरकस्य देवस्य स्तोत्रं मनामहे ।
कर्महे ॥ ५ ॥

आ वामिति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तं वासिष्ठं त्रैष्टुभमिंद्रावरुणं । अनुक्रांतं च । आ वां पंचेति ॥ उक्थे
तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्र इदं सूक्तं । सूत्रितं च । आ वां राजानाविंद्रावरुणा मधुमत्तमस्त्रेति याज्या
। आ० ६-१ । इति ॥

आ वां राजानावधरे ववृत्यां हव्येभिरिंद्रावरुणा नमोभिः ।

प्र वां घृताचीं बाहोर्देधानां परि त्मना विषुर्रूपा जिगाति ॥ १ ॥

आ । वां । राजानौ । अधरे । ववृत्यां । हव्येभिः । इंद्रावरुणा । नमःऽभिः ।

प्र । वां । घृताचीं । बाहोः । दधानां । परि । त्मनां । विषुऽरूपा । जिगाति ॥ १ ॥

हे राजानौ राजमानावीश्वरी इंद्रावरुणी अधरे हिंसारहितेऽस्त्रिन्यागे वां युवां हव्येभिर्हविर्भिनमोभिः
स्तोत्रैश्चा ववृत्यां । आवर्तयामि । अपि च बाहोर्हस्तयोर्दधाना धार्यमाणा विषुर्रूपा । रूप्यत इति रूपं हविः ।
विविधहविर्युक्ता घृताची घृतमंचंती जुह्वस्मनात्मना स्वयमेव वां युवां परि प्र जिगाति । अभिप्रगच्छति ।
यदा । विषुर्रूपा नानाविधरूपी वामिति योज्यं ॥

युवो राष्ट्रं बृहदिन्वति द्यौर्यौ सेतुभिररज्जुभिः सिनीथः ।

परि नो हेळो वरुणस्य वृज्या उरुं न इंद्रः कृणवदु लोकं ॥ २ ॥

युवोः । राष्ट्रं । बृहत् । इन्वति । द्यौः । यौ । सेतुऽभिः । अरज्जुऽभिः । सिनीथः ।

परि । नः । हेळः । वरुणस्य । वृज्याः । उरुं । नः । इंद्रः । कृणवत् । ऊं इति । लोकं ॥ २ ॥

हे इंद्रावरुणा युवोर्ध्वयोर्बृहन्महद्राष्ट्रं राज्यं यौर्युलोकरूपमिन्वति । वृथ्या सर्वाङ्गीणयति । यौ युवां
सेतुभिर्बंधकैररज्जुभौ रज्जुरहितै रोगादिभिः सिनीथः पापकृतो बध्नीथः ॥ पित्र् बंधन इति धातुः ॥ तयोर्मध्ये
वरुणस्य वारधितुर्देवस्य हेळः क्रोधो नोऽस्मान्परि वृज्याः । परिवृणक्तु । परित्यज्यान्वच गच्छतु । इंद्र उ
इंद्रयोर् विस्तीर्णं लोकं स्थानं कृणवत् । करोतु ॥

कृतं नो यज्ञं विदथेषु चारुं कृतं ब्रह्माणि सूरिषु प्रशस्ता ।

उपो रयिर्देवजूतो न एतु प्र णः स्पार्हाभिरुतिभिस्तिरेतं ॥ ३ ॥

कृतं । नः । यज्ञं । विदथेषु । चारुं । कृतं । ब्रह्माणि । सूरिषु । प्रऽशस्ता ।

उपो इति । रयिः । देवऽजूतः । नः । एतु । प्र । नः । स्पार्हाभिः । उतिऽभिः । तिरेतं ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणा नोऽस्माकं विदथेषु गृहेषु क्रियमाणं यज्ञं चारुं शोभनं फलसहितं कृतं । कुरुतं । तथा
सूरिषु स्तोत्रेष्वस्मासु विद्यमानानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि प्रशस्ता प्रशस्तान्युत्कृष्टानि फलभांजि कृतं ।
कुरुतं । अपि च देवजूतो देवाभ्यां युवाभ्यां प्रेरितो रधिर्धनं नोऽस्मानुपेतु । प्राप्नोतु । तथा स्पार्हाभिः सृष्टृषी-
यामिभिरुतिभि र्वाभिर्गोऽस्मान् तिरेतं । युवां वर्धयेथां । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

अस्मे इंद्रावरुणा विश्ववारं रयिं धत्तं वसुमंतं पुरुषुं ।
 प्र य आदित्यो अनृता मिनात्यमिता शूरो दयते वसूनि ॥४॥
 अस्मे इति । इंद्रावरुणा । विश्ववारं । रयिं । धत्तं । वसुमंतं । पुरुषुं ।
 प्र । यः । आदित्यः । अनृता । मिनाति । अमिता । शूरः । दयते । वसूनि ॥४॥

हे इंद्रावरुणा अस्मि अस्मभ्यं रयिं धत्तं धत्तं । प्रयच्छतं । कीदृशं । विश्ववारं विश्वैः सर्वैर्वरुणीयं संभजनीयं वसुमंतं निवासयुक्तं पुरुषुं बह्वृत्तं पुरुभिर्बहुभिः प्रशस्तं वा । आदित्योऽदितेः पुत्रो यो वरुणोऽनुतामृतानि सत्वरहितानि भूतानि प्र मिनाति प्रहिनस्ति ॥ मीढ् हिंसायामिति धातुः ॥ शूरः शौर्यवान् स वरुणोऽमितामिनात्यपरिमितानि वसूनि धनानि दयते । स्तोत्रुभ्यो ददाति ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावत्तोके तनये तूतुजाना ।
 सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
 इयं । इंद्रं । वरुणं । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।
 सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

मे मदीयेयं गीः स्तुतिरिंद्रं वरुणं चाष्ट । अष्टुतां । व्याप्नोतु । तथा तूतुजाना मया प्रेर्यमाणा सा तोके पुत्रे तनये पीत्रे च विषये प्रावत् । प्ररत्त्वस्मान् । वयं च सुरत्नासः शोभनधनाः संतो देववीतिं देवैः कामयितव्यं यच्च गमेम । प्राप्नुयाम । हे इंद्रावरुणादयः सर्वे देवाः यूयं स्वस्तिभिः कक्षापीनोऽस्मान्सदा सर्वदा पात । रक्षत ॥ ६॥

पुनीषे वामिति पंचर्षे पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैपुरमिंद्रावरुणं । पुनीष इत्यनुक्रांतं ॥ आभिलषिकेषूक्येषु तृतीयसवने स्तोमवृद्धी प्रशान्तिरिद्रमावापार्थं । सूचितं च । युवां नरा पुनीषे वां । आ० ७. ९. इति ॥

पुनीषे वामरक्षसं मनीषां सोममिंद्राय वरुणाय जुह्वत् ।
 घृतप्रतीकामुषसं न देवीं ता नो यामन्नुष्यतामभीके ॥१॥
 पुनीषे । वां । अरक्षसं । मनीषां । सोमं । इंद्राय । वरुणाय । जुह्वत् ।
 घृतऽप्रतीकां । उषसं । न । देवीं । ता । नः । यामन् । उष्यतां । अभीके ॥१॥

इंद्रावरुणौ वां युवाभ्यां युवयोरर्थमरक्षसं रक्षोरहितां राक्षसैरसंस्पृष्टां मनीषां स्तुतिं पुनीषे । शोधयामि । किं कुर्वन् । इंद्राय वरुणाय च सोमं जुह्वदिंद्रं वरुणं चोद्दिश्य सोममपी प्रक्षिपन् । कीदृशीं मनीषां । देवीं द्योतमानामुषसं नोषसमिव घृतप्रतीकां दीप्तावयवां । शिष्टः परोक्षकृतः । ता ताविंद्रावरुणावभीके ऽभिमते युद्धे यामन्यामनि युद्धार्थं गमने सति नोऽस्मानुष्यतां । रक्षतां ॥

स्पर्धते वा उ देवहूये अत्र येषु ध्वजेषु दिद्यवः पतंति ।
 युवं तां इंद्रावरुणावमिचान्हृतं पराचः शर्वा विषूचः ॥२॥
 स्पर्धते । वै । ऊं इति । देवऽहूये । अत्र । येषु । ध्वजेषु । दिद्यवः । पतंति ।
 युवं । तान् । इंद्रावरुणौ । अमिचान् । हृतं । पराचः । शर्वा । विषूचः ॥२॥

देवह्वये । देवा विजिगीषवो योद्धारो ह्वयंते युद्धार्थं परस्परमाह्वयंत इति देवह्वयः संग्रामः । अत्रा-

स्निग्धेवह्ये संग्रामे स्पधंति वै शत्रवोऽस्माभिः स्पधंति खलु । उ इति पूरकः । येषु संग्रामेषु ध्वजेषु पताकासु दिव्यवः शत्रुचिह्नान्यायुधानि पतंति तांस्तेषु संग्रामेषु विद्यमानानमिवाञ्छन् ह्ये इन्द्रावर्षणी युवं युवां शर्वा शरणा हिंसकेनायुधेन पराचः पराङ्मुखान् विषूचो विविधगतींश्च हतं । हिंसं । यथा ते शत्रवः पराङ्मुखा इतस्ततः पलायमानाश्च भवन्ति तथा तान्वाधिधामित्यर्थः ॥

आपश्चिद्विद्धि स्वयंशसः सदःसु देवीरिंद्रं वरुणं देवता धुः ।

कृष्टीरन्यो धारयति प्रविक्ता वृत्राण्यन्यो अप्रतीनि हंति ॥३॥

आपः । चित् । हि । स्वयंशसः । सदःसु । देवीः । इंद्रं । वरुणं । देवता । धुरिति धुः ।

कृष्टीः । अन्यः । धारयति । प्रविक्ताः । वृत्राणि । अन्यः । अप्रतीनि । हंति ॥३॥

आपश्चिद्विकाराः सोमाश्च स्वयंशसः स्वायत्तयशस्का देवीर्योतमानाः संतः सदःसु सद्नेषु स्थानेष्विंद्रं वरुणं च देवतेते द्वे देवते धुः । धारयति । अत्रस्थापयति । सोमेनाप्यायिता हि देवताः स्वे स्वे स्थानेषु वतिष्ठति । यद्वा । वसतीवर्षाख्या आप एव सोमाभिषवद्वारा सद्नेष्विंद्रं वरुणं च धारयति । तयोरिंद्रावर्षणयोरन्य एकः प्रविक्ताः पृथक्कृताः पुण्यापुण्यविवेकेन विचित्रफलभोक्त्रोः कृष्टीः प्रजा असांकर्येण धारयति । अन्य इंद्रो वृत्राणि शत्रुजातान्यप्रतीन्यन्यैरप्रतिगतानि हंति । हिनसि ॥

स मुकतुर्चतचिदस्तु होता य आदित्य शर्वसा वां नमस्वान् ।

आववर्तदवसे वां हविष्मानसदित्स सुविताय प्रयस्वान् ॥४॥

सः । सुकृतुः । चतुःचित् । अस्तु । होता । यः । आदित्या । शर्वसा । वां । नमस्वान् ।

आववर्तत् । अवसे । वां । हविष्मान् । असत् । इत् । सः । सुविताय । प्रयस्वान् ॥४॥

मुकतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स होता स्तोता चतचिदृतस्त्वोदकस्य यज्ञस्य वा चेता निचेतासु । भवतु । हे आदित्यादितेः पुत्राविंद्रावर्षणी ॥ छांदसः साहितिको इत्यर्थः ॥ यो नमस्वान्नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वा युक्तः सञ्जवसा बलेन युक्ता वां युवां परिचरतीति शेषः । स मुकतुरित्यन्वयः । अपि च यो हविष्मान् हविर्भियुक्तः सन्नवसे तर्पणार्थं वां युवामाववर्तत् आवर्तयेत् स यजमानः प्रयस्वान्नवान् भूत्वा सुविताय सुष्टु प्राप्नव्याय फलायासदित् । भवेदेव ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावत्तोके तनये तूतुजाना ।

सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

इयं । इंद्रं । वरुणं । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।

सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

व्याख्यातयं । मदीया सुतिरिंद्रं वरुणं चाभ्रुतां । मया प्रेर्यमाणा सा पुत्रे पीत्रे च विषयेऽस्मान्तरचतु । वयं शोभनधनाः संत उत्तरोत्तरं यागं प्राप्नुयाम । हे इंद्रावर्षणादयो देवाः अस्मान्तर्वदा कन्याणी रषत ॥ ७॥

धीरा त्वस्त्वष्टर्षं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्षं षैष्टुभं वरुणदेवत्वं । तथा चानुक्रांतं । धीराष्टी वारुणं हेति ॥ गतो विनियोगः ॥

धीरा त्वस्य महिना जनुषि वि यस्तस्तंभ रोदसी चिदुर्वी ।

प्र नाकमृष्वं ननुदे बृहंतं चिता नक्षत्रं पप्रथञ्च भूमं ॥१॥

धीरां । तु । अस्य । महिना । जनुषि । वि । यः । तस्तंभ । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति ।
प्र । नाकं । ऋष्वं । ननुदे । बृहंतं । द्विता । नक्षत्रं । पप्रथत् । च । भूम ॥ १ ॥

अस्य वरुणस्य जनुषि जन्मानि महिना महिस्वा तु चिप्रं धीरा धीराणि धैर्यवन्ति भवन्ति । यो वरुण उर्वी विसीर्णे रोदसी चिह्यावापृथिव्यावपि वि तस्तंभ विविधं सख्ये स्वकीये स्थाने स्थिते अकरोत् । यस्य बृहंतं महान्तं नाकमादित्यं नक्षत्रं चर्ष्वं दर्शनीयं द्विता द्वैधं प्र ननुदे प्रेरयति स । अहनि सूर्यं दर्शनीयं प्रेरयति रात्री नक्षत्रं तथेति द्विप्रकारः । भूम भूमिं च यः पप्रथत् अप्रथयत् विस्तारितवान् । तस्मात्स्य वरुणस्येत्यन्वयः ॥

उत् स्वया तन्वाऽ सं वदे तत्कदा न्वपंतर्वरुणे भवानि ।

किं मे हव्यमहृणानो जुषेत कदा मृळीकं सुमना अभि ख्यं ॥ २ ॥

उत् । स्वया । तन्वा । सं । वदे । तत् । कदा । नु । अंतः । वरुणे । भवानि ।

किं । मे । हव्यं । अहृणानः । जुषेत । कदा । मृळीकं । सुऽमनाः । अभि । ख्यं ॥ २ ॥

वरुणं शीघ्रं दिदृक्षमाणं अघिरनया वितर्कयति । उतेति विचिकित्सायां । उत किं स्वया तन्वा स्वीये-
नात्मीयेन शरीरेण सं वदे । सहवदनं करोमि । आहो स्वित् तन्नैव वरुणेन सह सं वदे । कदा नु कदा खलु
वरुणे देवेऽतर्भुवानि । अंतर्भूतो भवानि । वरुणस्य चित्ते संलभो भवानीत्यर्थः । अपि च मे मदीयं हव्यं स्तोत्रं
हविर्वाहणानोऽक्रुध्यन् वरुणः किं केन हेतुना जुषेत । सेवेत । सुमनाः शोभनमनस्तः सन्नहं कदा कस्मिन्काले
मृळीकं सुखयितारं वरुणमभि ख्यं । अभिपश्येयं ॥

पृच्छे तदेनो वरुण दिदृक्षूपो एमि चिकितुषो विपृच्छं ।

समानमिन्मे कवयश्चिदाहुरयं ह तुभ्यं वरुणो हणीते ॥ ३ ॥

पृच्छे । तत् । एनः । वरुण । दिदृक्षुः । उपो इति । एमि । चिकितुषः । विऽपृच्छं ।

समानं । इत् । मे । कवयः । चित् । आहुः । अयं । ह । तुभ्यं । वरुणः । हणीते ॥ ३ ॥

हे वरुण तदेनः पापं पृच्छे । त्वां पृच्छामि । दिदृक्षुः ॥ क्वांसः सुलोपः ॥ द्रष्टुमिच्छन्नहं । येन पापेन
हेतुना स्वदीयेः पाशैर्वद्धोऽस्मि पृष्टः संसत्यापं कथय । अहं विपृच्छं विविधं प्रष्टुं चिकितुषो विदुषो जनानुपो
एमि । उपागां । ते कवयश्चित् क्रांतदर्शिनो जनाश्च मे मह्यं समानमित् समानमेवैकरूपमेवाहुः । अकथयन् ।
यदाऽऽसादाह । हे स्तोतः तुभ्यमयं हायमेव वरुणो हणीते । क्रुध्यतीति । अतः क्रोधं परित्यज्यास्मान्पाशैर्भो
मोचय ॥

किमागं आस वरुण ज्येष्ठं यत्स्तोतारं जिघांससि सखायं ।

प्र तन्मे वोचो दूळभ स्वधावोऽव त्वानेना नमसा तुर इयां ॥ ४ ॥

किं । आगः । आस । वरुण । ज्येष्ठं । यत् । स्तोतारं । जिघांससि । सखायं ।

प्र । तत् । मे । वोचः । दुऽदभ । स्वधाऽवः । अव । त्वा । अनेनाः । नमसा । तुरः । इयां ॥ ४ ॥

हे वरुण ज्येष्ठमधिकं किमागं आस । कोऽपराधो मया कृतो बभूव । यथेनामसा सखायं निश्भूतं संतं
स्तोतारं जिघांससि इतुमिच्छसि । हे दूळभ दुर्दभान्नीर्वाधितुमशक्य स्वधावसिचस्विन् हे वरुण तदागो मे

मह्यं प्र वीचः । प्रब्रूहि । एवं सति तस्य प्रायश्चित्तं कृत्वानेना अपापः सन्नहं तुरस्वरमायः शीघ्रो नमसा नमस्कारेण हविषा वा स्वामवेयां । उपगच्छेयं ॥

अव दुग्धानि पित्र्या सृजा नोऽव या वयं चकृमा तनूभिः ।

अव राजन्पशुतृपं न तायुं सृजा वत्सं न दासो वसिष्ठं ॥ ५ ॥

अव । दुग्धानि । पित्र्या । सृज । नः । अव । या । वयं । चकृम । तनूभिः ।

अव । राजन् । पशुऽतृपं । न । तायुं । सृज । वत्सं । न । दासः । वसिष्ठं ॥ ५ ॥

हे वरुण पित्र्या पितृतः प्राप्तानि गोऽस्यदीयानि दुग्धानि द्रोहाम्बन्धनहेतुभूतामव सृज । विमुञ्च । अस्मत्तो विस्लेषय । वयं च या यानि द्रोहजातानि तनूभिः शरीरिसृष्टम कृतवन्तः स्य तानि चाव सृज । हे राजन्नाजमान वरुण पशुतृपं न तायुं सैन्यप्रायश्चित्तं कृत्वावसाने घासादिभिः पशूनां तर्पयितारं क्षेत्रमिव दासो रज्जीवत्सं न वत्समिव च वसिष्ठं मां बन्धकात्पापादव सृज । विमुञ्च ॥

न स स्वो दक्षो वरुण धृतिः सा सुरा मन्युर्विभीदको अचिन्तिः ।

अस्ति ज्यायान्कनीयस उपारे स्वप्नश्चनेदनृतस्य प्रयोता ॥ ६ ॥

न । सः । स्वः । दक्षः । वरुण । धृतिः । सा । सुरा । मन्युः । विऽभीदकः । अचिन्तिः ।

अस्ति । ज्यायान् । कनीयसः । उपऽउरे । स्वप्नः । चन । इत् । अनृतस्य । प्रऽयोता ॥ ६ ॥

हे वरुण स स्वो दक्षः पुरुषस्य स्वभूतं तद्वत् पापप्रवृत्ती कारणं न भवति । किंतर्हि धृतिः स्थिरोत्पत्ति-समय एव निर्मिता दैवगतिः कारणं ॥ ध्रु गतिस्त्वेर्योरिति धातुः ॥ सा च धृतिर्वक्ष्यमाणरूपा । सुरा प्रमा-दकारिणी मन्युः क्रोधस्य गुर्वादिविषयः सन्नगर्थहेतुः । विभीदको ब्रूतसाधनोऽस्यः । स च ब्रूतेषु पुरुषं प्रेरय-न्नगर्थहेतुर्भवति । अचिन्तिरज्ञानमविवेककारणं । अत ईदृशी दैवकृत्तिरेव पुरुषस्य पापप्रवृत्ती कारणं । अपि च कनीयसोऽत्यस्य हीनस्य पुरुषस्य पापप्रवृत्तावुपार उपागते समीपे नियंतृत्वेन स्थितो ज्यायानधिक ईशरोऽस्ति । स एव तं पापे प्रवर्तयति । तथा चान्नातं । एष होवासाधु कर्म कारयति तं यमधो निगीषते । कौ० उ० ३. ८. इति । एवं च सति स्वप्नश्चन स्वप्नोऽप्यनृतस्य पापस्य प्रयोता प्रकर्षण मिश्रयिता भवति । इदिति पूरकः । स्वप्ने कृतैरपि कर्मभिर्वह्नि पापानि जायन्ते किमु वक्तव्यं जायति कृतैः कर्मभिः पापान्युत्पद्यन्त इति । अतो ममापराधो दैवागत इति हे वरुण स्वया चंतव्य इति भावः ॥

अरं दासो न मीढुषे कराण्यहं देवाय भूर्णयेऽनागाः ।

अचेतयदचितो देवो अर्यो गृत्सं राये कवितरो जुनाति ॥ ७ ॥

अरं । दासः । न । मीढुषे । कराणि । अहं । देवाय । भूर्णये । अनागाः ।

अचेतयत् । अचितः । देवः । अर्यः । गृत्सं । राये । कविऽतरः । जुनाति ॥ ७ ॥

मीढुषे सेत्रे कामानां वधिषे भूर्णधि जगतो भर्षे देवाय दानादिगुणयुक्ताय वरुणायानागास्तत्रसादाद-पापः सन्नहमरमत्सं पर्याप्तं कराणि । परिचरणं करवाणि । दासो न यथा भृशः स्वामिने सम्यक् परिचरति तदत् । अर्यः स्वामी स च देवोऽचितोऽजानतोऽस्मानचेतयत् । चेतयत् । प्रज्ञापयत् । गृत्सं क्षीतारं च कवितरः प्राज्ञतरो देवो राधे धनाय धनप्राप्त्यर्थं जुनाति । जुनात् । प्रेरयत् ॥

एकादशने वारुणे पशावयमिति पुरोडाशस्थानुवाक्या । सूचितं च । अर्थं सु तुभ्यं वरुण स्वधाव एवा वंदस्व वरुणं बृहंतं । आ० ३. ७. इति ॥

अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावो हृदि स्तोम उपश्रितश्चिदस्तु ।
 शं नः क्षेमे शमु योगे नो अस्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥८॥
 अयं । सु । तुभ्यं । वरुण । स्वधाऽवः । हृदि । स्तोमः । उपऽश्रितः । चित् । अस्तु ।
 शं । नः । क्षेमे । शं । ऊं इति । योगे । नः । अस्तु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥८॥

हे स्वधावोऽन्नवन्वरुण तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणोऽयमेतत्सूक्तात्मकं स्तोमः स्तोत्रं हृदि त्वदीये हृदये सु
 सुषूपश्रित उपगतः समवेतोऽस्तु । चिदिति पुरकः । अप्राप्तस्य प्रापणं योगः प्राप्तस्य रक्षणं क्षेमः । नोऽस्मदीये
 क्षेमे रक्षणे शमुपद्रवाणां शमनमस्तु । योगे च नोऽस्मदीये प्रापणे शमु शमनमेवास्तूपद्रवाणां । हे वरुणादयो
 देवाः नोऽस्मान्सर्वदा स्वस्तिभिरविनाशैः पात । रक्षत ॥ ८ ॥

रदत्पथ इति सप्तर्चं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं वारुणं । अनुक्रांतं च । रदत्सप्रेति ॥ गतो
 विनिद्योगः ॥

रदत्पथो वरुणः सूर्याय प्राणींसि समुद्रिया नदीनां ।
 सर्गो न सृष्टो अर्वेतीऽर्चितायश्चकार महीरवनीरहभ्यः ॥१॥
 रदत् । पथः । वरुणः । सूर्याय । प्र । अणींसि । समुद्रिया । नदीनां ।
 सर्गः । न । सृष्टः । अर्वेतीः । ऋतऽयन् । चकार । महीः । अर्वनीः । अर्हऽभ्यः ॥१॥

अयं वरुणो देवः सूर्याय सर्वस्य प्रेरकायादित्याय पथो मार्गान्तरिचप्रदेशान् रदत् । प्रायच्छत् ।
 समुद्रिया समुद्र उदधां भवानि । यद्वा । समुद्रवत्यस्मादाप इति समुद्रमन्तरिचं । तच्च भवानि । अणींस्युद-
 कानि नदीनां प्रासृजत् । सर्गो न । सृज्यते युद्धभूमौ सादिना प्रेर्यत इति सर्गोऽश्वः । स यथावर्तीर्षडवाः प्रति
 शीघ्रं गच्छति तद्वृतायन्नृतं शीघ्रं गमनमात्मन इच्छन्महीर्महतीरवनी रात्रीरहभ्योऽहोभ्यः सकाशाच्चकार ।
 भेदेन कृतवान् । अस्तं गच्छन्सूर्य एव वरुण इत्युच्यते । स हि स्वगमनेन रात्रीर्जनयति ॥

आत्मा ते वातो रज आ नवीनोत्पशुर्न भूर्णिर्यवसे ससवान् ।
 अंतर्मही बृहती रोदसीमे विश्वा ते धाम वरुण प्रियाणि ॥२॥
 आत्मा । ते । वातः । रजः । आ । नवीनोत् । पशुः । न । भूर्णिः । यवसे । ससऽवान् ।
 अंतः । मही इति । बृहती इति । रोदसी इति । इमे इति । विश्वा । ते । धाम ।
 वरुण । प्रियाणि ॥२॥

हे वरुण ते त्वदीयस्त्वयांतरिचे प्रेर्यमाणो वातो वायुरात्मा सर्वस्य प्राणिजातस्य प्राणरूपेण धारयिता ।
 स च रज उदकमा नवीनोत् । समन्तात्पेरयति । वातेन हि वृष्टिर्जायते । भूर्णिर्जगतो भर्ता स वायुर्यवसे घासे
 प्रक्षिप्ते सति यथा पशुरन्नवाभभवति तद्वत्ससवान् । ससमित्यन्ननाम । तद्वाभवति । हृविलक्षणासन्नमपि तस्यै
 प्रयच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा ॥ सनोतिः क्लृप्ती रूपं ॥ ततः ससवान् संभक्तवान्वातो घासे सति पशुर्यथा भारवाही
 भवति तद्वज्जगतो भर्ता । हे वरुण मही महती बृहती परिवृढे इमे रोदसी बावापृथिव्यावन्तर्मध्ये । बावापृ-
 थिव्योर्मध्य इत्यर्थः । ते तव विश्वा सर्वाणि धाम धामानि स्थानानि तेजांसि वा प्रियाणि सर्वेषां प्रीतिक-
 राणि भवन्ति ॥

परि स्पशो वरुणस्य स्मदिष्टा उभे पश्यन्ति रोदसी सुमेके ।

ऋतावानः कवयो यज्ञधीराः प्रचेतसो य इषयंत मन्म ॥ ३ ॥

परि । स्पशः । वरुणस्य । स्मत्ऽइष्टाः । उभे इति । पश्यन्ति । रोदसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।

ऋतऽवानः । कवयः । यज्ञऽधीराः । प्रऽचेतसः । ये । इषयंत । मन्म ॥ ३ ॥

पश्यन्ति स्पृशन्तीति स्पशश्चराः । वरुणस्य देवस्य स्पशश्चराः स्मदिष्टाः । स्मदित्यित् प्रशस्वार्थे सहाये च वर्तते । प्रशस्वगतयः । यद्वा । सह प्रेषिताः संतः । सुमेके शोभनमेहने मुरूपे वोभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ परि पश्यन्ति । परित ईक्षन्ति । उभयोर्लोकयोर्वर्तमानान्पुण्यापुण्यकारिणो जनान्पश्यन्तीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्मात्तद्गीत्या ऋतावानः कर्मवन्तो यज्ञधीरा यज्ञेषु कृतबुद्धयः प्रचेतसः प्राज्ञाः कवयः क्रांतदर्शिनो ये जना मन्म मन्मानि स्तोत्राणीषयंत गमयन्ति वरुणं प्रापयन्ति । तानपि परि पश्यन्तीत्यर्थः । अतोऽस्मानपि स्तोतृञ्छात्वा पापान्मुचं-
त्वितृषिराशास्ते ॥

उवाच मे वरुणो मेधिराय त्रिः सप्त नामाघ्ना विभर्ति ।

विद्वान्पदस्य गुह्या न वोचद्युगाय विप्र उपराय शिक्षन् ॥ ४ ॥

उवाच । मे । वरुणः । मेधिराय । त्रिः । सप्त । नाम । अघ्ना । विभर्ति ।

विद्वान् । पदस्य । गुह्या । न । वोचत् । युगाय । विप्रः । उपराय । शिक्षन् ॥ ४ ॥

मेधिराय मेधाविने मे मह्यं वरुण उवाच । उक्तवान् । किमुक्तवान् तदाह । त्रिः सप्तैकविंशतिसंख्याकानि नामान्यघ्ना गौर्विभर्ति । धारयतीति । वागत्र गौरुच्यते । सा चौरसि कंठे शिरसि च बद्धानि गायत्र्यादीनि सप्त च्छंदासां नामानि विभर्ति । यद्वा । वेदात्मिका वागेकविंशतिसंख्यानां यज्ञानां नामानि विभर्ति । धारयति । अपर आह । गौः पृथिवी । तस्याश्च गौर्गर्भा ज्मेति पठितान्येकविंशति नामानीति । अपि च विद्वान्ज्ञानन्विप्रो मेधावी स वरुणो युगाय युक्तायोपरायोप समीपे रममाणायान्तेवासिने मह्यं शिक्षन्पदिशन्पदस्यो-
क्तृष्टस्य स्थानस्य ब्रह्मलोकनक्षत्रस्य संबंधीनि गुह्या गुह्यानि रहस्यान्पदेषु गम्यानि । नशब्दस्यार्थे । इमानि च वोचत् । उक्तवान् । अतोऽहं वरुणस्य शिष्योऽस्मि । तस्मात्स वरुणोऽस्मान्पापान्मोचयत्वित्यर्थः ॥

तिस्रो द्यावो निहिता अंतरस्मिन्तिस्रो भूमिरुपराः षड्विधानाः ।

गृत्सो राजा वरुणश्चक्र एतं दिवि प्रेखं हिरण्ययं शुभे कं ॥ ५ ॥

तिस्रः । द्यावः । निऽहिताः । अंतः । अस्मिन् । तिस्रः । भूमीः । उपराः । षट्ऽविधानाः ।

गृत्सः । राजा । वरुणः । चक्रे । एतं । दिवि । प्रऽईखं । हिरण्ययं । शुभे । कं ॥ ५ ॥

तिस्रस्त्रिप्रकारा उत्तममध्यमाधमभावेन त्रिविधा द्यावो बुल्लोका अस्मिन्वरुणेऽतर्मध्ये निहिताः । तिस्रः पूर्ववत्त्रिविधा भूमीर्भूम्यश्च षड्विधानाः । विधानं विधा । वसंताबृतुभेदेन षड्विधाः प्रकारा यासु तादृशः । उपरा अस्मिन्नेव वरुण उप्ता अंतर्भूताः । लोकानां चित्तं च त्रयो वा इमे विवृतो लोका इत्यादिना ब्राह्मणे-
नावगम्यते । तिस्रो भूमीर्धारयन् । ऋ० २. २७. ८. । इति निगमस्य भवति । इमौ लोकावावृत्य वरुणस्त्रिष-
तीत्यर्थः । अपि च गृत्सः सुखो राजेश्वरः स वरुणो दिव्यंतरिक्षे हिरण्ययं हिरण्यमयं सुवर्णमयं हितरमणीयं वा प्रेखं दोलावद्दिग्द्वयसंस्पर्शमेतं सूर्यं शुभे कं दीप्यर्थं चक्रे । कृतवान् । दिवि सूर्यमदधात्सोममद्रौ । ऋ०
५. ८५. २. । इति हि श्रूयते ॥

वारुणे पशावव सिंधुमिति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । अथ सिंधुं वरुणो बौरिव स्थादयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावः । आ० ३. ७. । इति ॥

अथ सिंधुं वरुणो बौरिव स्थादृप्सो न श्वेतो मृगस्तुविष्मान् ।

गंभीरशंसो रजसो विमानः सुपारक्षत्रः सतो अस्य राजा ॥ ६ ॥

अथ । सिंधुं । वरुणः । द्यौः ऽइव । स्थात् । दृप्सः । न । श्वेतः । मृगः । तुविष्मान् ।

गंभीरः ऽशंसः । रजसः । विऽमानः । सुपारऽक्षत्रः । सतः । अस्य । राजा ॥ ६ ॥

बौरिव सूर्य इव दीप्तो वरुणः सिंधुं समुद्रमव स्थात् । वेलायामवस्थापयति । यथा वेलां नातिक्रामति तथा करोतीत्यर्थः । कीदृशो वरुणः । दृप्सो न द्रवणशील उद्विंदुरिव श्वेतः शुभवर्णो मृगः । लुप्तोपममेतत् । गौरमृग इव तुविष्मान् बलवान् प्रवृद्धो वा गंभीरशंसः । गंभीरो महाज्जसः स्तोत्रं यस्य स तथोक्तः । रजस उदकस्य विमानो निर्माता सुपारक्षत्रः सुष्ठु दुःखात्पारकं चत्रं बलं धनं वा यस्य तादृशो वरुणः सतो विषमानस्यास्य जगतो राजेश्वरो भवति ॥

यो मृळ्याति चक्रुषे चिदागो वयं स्याम वरुणे अनागाः ।

अनु व्रतान्यदितेऽर्धंतो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

यः । मृळ्याति । चक्रुषे । चित् । आगः । वयं । स्याम । वरुणे । अनागाः ।

अनु । व्रतानि । अदितेः । ऋधंतः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

आगोऽपराधं चक्रुषे चित्कृतवतेऽपि स्तोत्रे यो वरुणो मृळ्याति उपदयां करोति तस्मिन्वरुणेऽनागा अनागसोऽनपराधाः संतो वयं स्याम । वर्तमाना भवेम । किं कुर्वतः । अदितेरदीनस्य वरुणस्य संबधीनि व्रतानि कर्माण्यनानुपूर्व्येणर्धतः समर्धयंतः । हे वरुणादयो देवाः यूयमस्मान्सर्वदा कञ्चारीः पालयत ॥ ७ ॥

प्र शुंध्यवमिति सप्रर्चमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैष्टुभं वारुणं । प्र शुंध्यवमित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र शुंध्युवं वरुणाय प्रेष्ठां मतिं वसिष्ठ मीळुषे भरस्व ।

य ईमर्वाचं करते यजत्रं सहस्रामघं वृषणं बृहंतं ॥ १ ॥

प्र । शुंध्युवं । वरुणाय । प्रेष्ठां । मतिं । वसिष्ठ । मीळुषे । भरस्व ।

यः । ई । अर्वाचं । करते । यजत्रं । सहस्रऽमघं । वृषणं । बृहंतं ॥ १ ॥

अधिरात्मानमेव प्रत्यशील्य सुतो नियुक्ते । हे वसिष्ठ त्वं मीळुषे सेक्ते वरुणाय शुंध्युवं शोधयिषीं यद्वा स्वत एव शुद्धां प्रेष्ठां प्रियतमां मतिं मननीयामीदृशीं सुतिं प्र भरस्व । प्रहर । प्रापय । यो वरुण ईमेन सूर्यमर्वाचमस्यदभिमुखं करते अंतरिक्षे करोति तस्मै वरुणायेत्यन्वयः । कीदृशं सूर्यं । यजत्रं यष्टव्यं सहस्रामघं बहुधनं वृषणं कामानां वर्षकं बृहंतं महान्तं ॥

अथा न्वस्य संदृशं जगन्वानग्नेरनीकं वरुणस्य मंसि ।

स्वर्ष्यदशमन्नधिपा उ अंधोऽभि मा वपुर्दृश्ये निनीयात् ॥ २ ॥

अधं । नु । अस्य । संऽदृशं । जगन्वान् । अग्नेः । अनीकं । वरुणस्य । मंसि ।

स्वः । यत् । अशमन् । अधिऽपाः । ऊं इति । अंधः । अभि । मा । वपुः । दृश्ये ।

निनीयात् ॥ २ ॥

अधाधुनास्य वरुणस्य संदृशं संदर्शनं नु चिप्रं जगन्वान् गतवानहमधिरगीकं ज्वालासंघं मंसि । सत्वानि । तं वरुणं यष्टुमिति शेषः । यद्यदा वरुणः स्वः सुखकरमरमन्नरमन्यभिषवार्थं पाषाणेऽवस्थितं । अभिषुतमित्यर्थः । ईदृशमंधः सोमलक्षणमन्नमधिपा अधिकं पाता भवेत् ॥ क्वांसः षष्ठ्यभावः ॥ उ इति पूरकः । तदानीं मा मां वपुः शरीरं स्वकीयं । वपुरिति रूपनाम । प्रशस्तं रूपं वा दृश्ये दर्शनार्थमभि निनीयात् । अभिप्रापयेत् ॥

आ यदुहाव् वरुणश्च नाव् प्र यत्समुद्रमीरयाव् मध्यं ।

अधि यत्पां स्तुभिश्चराव् प्र प्रेख ईखयावहै ऋभे कं ॥३॥

आ । यत् । रुहाव् । वरुणः । च । नाव् । प्र । यत् । समुद्रं । ईरयाव् । मध्यं ।

अधि । यत् । अपां । स्तुभिः । चराव् । प्र । प्रऽईखे । ईखयावहै । ऋभे । कं ॥३॥

यद्यदा वरुणे प्रसते सत्यहं वरुणश्चोभी नावं द्रुममयीं तरणसाधनभूतामा बहाव उभावाकृढावभूव । तां च नावं यद्यदा समुद्रं मध्यं समुद्रस्य मध्यं प्रति प्रेरयाव प्रकर्षेण गमयाव । यद्यदा चापामुदकानामधुपरि स्तुभिर्गोभीभिरन्याभिरपि नौभिश्चराव वर्तावहै । तदानीं ऋभे शोभार्थं प्रेखे नौरूपायां दोलायामेव प्रेखयावहै । निम्नोन्नतैस्तरंगैरित्येतच्च प्रविचलन्ती संकीडावहै । कमिति पूरकः । यद्वा । क्रियाविशेषणं । कं मुखं यथा भवति तथेत्यर्थः ॥

वसिष्ठं ह् वरुणो नाभ्याधादृषिं चकार स्वपा महोभिः ।

स्तोतारं विप्रः सुदिनत्वे अहां यान्तु द्यावस्ततनन्यादुषासः ॥४॥

वसिष्ठं । ह् । वरुणः । नावि । आ । अधात् । ऋषिं । चकार । सुऽअपाः । महऽभिः ।

स्तोतारं । विप्रः । सुदिनत्वे । अहां । यात् । नु । द्यावः । ततनन् । यात् । उषसः ॥४॥

एवं वसिष्ठेनात्मनोक्ते यद्वरुणेन कृतं तद्दर्शयति । वसिष्ठं ह् वसिष्ठं खलु वरुणो नावि स्वकीयायामाधात् । आरोहयत् । तथा तमृषिमवोभी रचणीः स्वपां स्वपसं शोभनकर्माणां चकार । वरुणः कृतवान् । अपि च विप्रो मेधावी वरुणोऽहं दिवसानां मध्ये सुदिनत्वे यत्फलत्वेन शोभनदिनत्वं तच्च स्तोतारमस्थापयदिति शेषः । किं कुर्वन् । याद्यातो गच्छतो यावो दिवसान् याद्यातीरुषास उपसोपलक्षिता रात्रीश्च नु चिप्रं ततनन् सूर्यात्मना विस्तारयन् ॥

क्वृत्वा न्यानि नौ सख्या बभूवुः सचावहे यद्वृकं पुरा चित् ।

बृहंतं मानं वरुण स्वधावः सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥५॥

क्वृत्वा । न्यानि । नौ । सख्या । बभूवुः । सचावहे इति । यत् । अ्वृकं । पुरा । चित् ।

बृहंतं । मानं । वरुण । स्वधाऽवः । सहस्रऽद्वारं । जगम । गृहं । ते ॥५॥

हे वरुण त्वानि तानि पुरातनानि नावावयोः सख्या सख्यानि सखित्वानि क्व क्वच बभूवुः । पुरा पूर्वस्मिन्कालेऽवृकमहिंस्यमाथितिकं यत्सख्यमस्ति तत्सचावहे । आवां सेवावहे । चिदिति पूरकः । अपि च हे स्वधावोऽन्नववरुण ते स्वदीयं गृहं जगम । गच्छानि ॥ लोडर्थे लिट् ॥ कीदृशं गृहं । बृहंतं महान्तं मानं । मांस्वित्स्वर्वाणि भूतानीति मानं । सर्वस्य भूतजातस्य परिच्छेदकमित्यर्थः । सहस्रद्वारं बज्रद्वारं ॥

य आपिर्नित्यो वरुण प्रियः सन्वामागांसि कृणवत्सखा ते ।

मा त एनस्वतो यक्षिन्भुजेम यंधि ष्मा विप्रः स्तुवते वरुथं ॥६॥

यः । आपिः । नित्यः । वरुणः । प्रियः । सन् । त्वां । आर्गांसि । कृणवत् । सखा । ते ।
मा । ते । एनस्वतः । यक्षिन् । भुजेम । यंधि । स्म । विप्रः । स्तुवते । वरुणं ॥ ६ ॥

हे वरुण यो वसिष्ठो नित्यो ध्रुव आपिर्वधुः । औरसः मुञ्च इत्यर्थः । यः पूर्वं प्रियः संस्वां प्रत्यागांस्वप-
राधान् कृणवत् अकरोत् स इदानीं ते तव सखा समानख्यातः प्रियोऽस्तु । हे यक्षिन्यजनीय वरुण ते तव
स्वभूता वयमेनस्वत एनसा पपिन युक्ताः संतो मा भुजेम । मा भुज्महि । त्वत्प्रसादात्पापरहिता एव संतो
भोगान् भुज्जामहे । विप्रो मेधावी त्वं च स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वरुणमनिष्टनिवारकं वरणीयं वा
गृहं यंधि । प्रयच्छ । क्षिति पुरकः ॥

अत्र ऋग्विधानं । ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु जपन् बंधात्प्रमुच्यते । तिष्ठन्नात्रै जपेदेतां पिशाचस्तं न गच्छति
। ऋग्वि० २. २८. इति ॥

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु क्षियंतो व्यस्मत्पाशं वरुणो मुमोचत् ।
अवो वन्वाना अदितेरुपस्थाद्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥
ध्रुवासु । त्वा । आसु । क्षितिषु । क्षियंतः । वि । अस्मत् । पाशं । वरुणः । मुमोचत् ।
अवः । वन्वानाः । अदितेः । उपऽस्थात् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

ध्रुवासु नित्यास्वासु दृश्यमानासु क्षितिषु भूमिषु क्षियंतो निवसंतो वयं हे वरुण त्वा त्वां स्तुम इति शेषः ।
स च वरुणोऽस्मदस्मत्तः पाशं बंधकं पापं वि मुमोचत् । मोचयेत् । तथादितेरखंडनीयायाः पुथिव्या उपस्था-
दुपस्थानादवो रचणं वरुणेन दत्तं वन्वानाः संभजमाना वयं स्याम । अन्यत्रतं ॥ १० ॥

मो षु वरुणेति पंचर्चमेकोनविंशं सूक्तं वारुणं । अथा जगती शिष्टाश्चतस्रो गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं ।
मो षु पंच गायत्रं जगत्यंतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

मो षु वरुण मृन्मयं गृहं राजन्नहं गमं । मृळा सुक्षत्र मृळयं ॥ १ ॥
मो इति । सु । वरुण । मृत्ऽमयं । गृहं । राजन् । अहं । गमं । मृळ । सुऽक्षत्र । मृळयं ॥ १ ॥

हे राजन्नीश्वर वरुण त्वदीयं मृन्मयं मृदादिभिर्निर्मितं गृहं मो मा उ मैवाहं गमं । गतोऽस्मि । अपि तु
सुशोभनं सुवर्णमयमेव त्वदीयं गृहं प्राप्तवानि । स त्वं मां मृळ । सुखय । हे सुषत्र शोभनधन वरुण मृळय ।
उपदयां च कुरु ॥

यदेमिं प्रस्फुरन्निव दृतिर्न ध्मातो अद्रिवः । मृळा सुक्षत्र मृळयं ॥ २ ॥
यत् । एमिं । प्रस्फुरन्ऽइव । दृतिः । न । ध्मातः । अद्रिऽवः । मृळ । सुऽक्षत्र । मृळयं ॥ २ ॥

हे अद्रिव आयुधवन्वरुण यद्यदा प्रस्फुरन्निव शीत्वेन प्रविचलन्निव त्वत्प्रसादपेमागो दृतिर्न दृतिरिव
ध्मातो वायुना पूर्णः सन् त्वया बद्धोऽहमेमि गच्छामि तदानीं मृळ । सुखय । हे सुषत्र सुधन मृळय ।
उपदयां कुरु ॥

क्रत्वः समह दीनतां प्रतीपं जगमा षुचे । मृळा सुक्षत्र मृळयं ॥ ३ ॥
क्रत्वः । समह । दीनतां । प्रतिऽइपं । जगम । षुचे । मृळ । सुऽक्षत्र । मृळयं ॥ ३ ॥

हे समह सधन षुचे स्वभावतो निर्मल वरुण दीनता दीनतयाशक्ततया क्रत्वः कर्मणः कर्तव्यत्वेन विहि-
तस्य श्रीतस्मार्तादिलक्षणस्य प्रतीपं प्रतिकूलमनमुष्ठानं जगम । प्राप्तवानस्मि । अत एव त्वया बद्धः । तादृशं
मां मृळ । सुखय । अन्यत्रतं ॥

अ॒पां म॒ध्ये तस्मि॒वांसं॑ तृ॒ष्णा॒विद॒ज्जरि॒तारं॑ । मृ॒ळा सु॒क्ष्मं च॑ मृ॒ळय॑ ॥ ४ ॥

अ॒पां । म॒ध्ये । तस्मि॒ऽवांसं॑ । तृ॒ष्णा । अ॒विद॒त् । ज॒रि॒तारं॑ । मृ॒ळ । सु॒ऽक्ष्मं॒ च॒ । मृ॒ळय॑ ॥ ४ ॥

अपां समुद्राणामुदकानां मध्ये तस्मिन्वांसं स्थितवन्तमपि जरितारं तव स्तोतारं मां तृष्णा पिपासा-
विदत् । आप्रवती । लवणोत्कटस्य सामुद्रजलस्य पानानर्हत्वात् । अतस्तादृशं मां मृळ । सुक्षय । अन्यत्रतं ॥

देवसुवां हविःषु वारुणस्य हविषो यत्किं चेदमिति याज्या । सूचितं च । यत्किं चेदं वरुण दैव्ये जन उप
ते स्तोमान्यशुपा इवाकरमिति हे । आ० ४. ११. । इति ॥

यत्किं चेदं वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं मनुष्याऽश्चरामसि ।

अचिन्ती यत्तव धर्मा युयोपिम मा नस्तस्मादेनसो देव रीरिषः ॥ ५ ॥

यत् । किं । च । इदं । वरुण । दैव्ये । जने । अभिद्रोहं । मनुष्याः । चरामसि ।

अचिन्ती । यत् । तव । धर्म । युयोपिम । मा । नः । तस्मात् । एनसः । देव । रीरिषः ॥ ५ ॥

हे वरुण दैव्ये देवसमूहरूपे जने यदिदं किंचनाभिद्रोहमपकारजातं मनुष्या वयं चरामसि चरामः
निर्वर्तयामः । तथाचिन्त्यचित्प्राज्ञानेन तव स्वदीयं यद्धर्मं धारकं कर्म युयोपिम वयं विमोहितवन्तः । हे देव
तस्मादेनसः पापान्नोऽस्मान्मा रीरिषः । मा हिंसीः ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥

षष्ठेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र प्र वीरयेति सप्तचं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्धं त्रैष्टुभं वायव्यं । यामु
पंचम्यावासु द्विवचनमस्ति ता ऐंद्रवायव्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र वीरया सप्त वायव्यं द्विंशच्च या द्विवदुक्ता
इति ॥ तृतीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र वीरयेति वायव्यसृचः । सूचितं च । प्र वीरया शुचयो दद्विरे वां ते
सत्वेन मनसा दीध्यानाः । आ० ८. ११. । इति ॥

प्र वीरया शुचयो दद्विरे वामध्वर्युभिर्मधुमंतः सुतासः ।

वहं वायो नियुतो याह्यच्छा पिबा सुतस्यांधसो मदाय ॥ १ ॥

प्र । वीरया । शुचयः । दद्विरे । वां । अध्वर्युभिः । मधुमंतः । सुतासः ।

वहं । वायो इति । निऽयुतः । याहि । अच्छ । पिब । सुतस्य । अंधसः । मदाय ॥ १ ॥

हे वायो वीरया वीरया विविधमीरयिने ॥ सुपां सुलुगिति चतुर्थी याजादेशः ॥ वां ते ॥ व्यत्ययेन
द्विवचनं ॥ तुभ्यं शुचयः शुद्धा मधुमंतो माधुर्योपेताः सुतासोऽभिषुताः सोमा ऐतरेयिभिर्नवमेऽहनि प्रउगे
ध्वर्युभिरध्वरस्य नेतुभिर्चैत्विग्भिः प्र दद्विरे । प्रदीयते ॥ दद दान इत्यस्तीतद्रूपं ॥ यत् एवमतः कारणात् हे
वायो नियुतो वडवा वह । रथं प्रापय । तेन च रथेनाच्छ याहि । अस्त्रयज्ञमभिगच्छ । अभिगत्य च सुतस्या-
भिषुतस्यांधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वकीयं भागं पिब । किमर्थं । मदाय मदोत्पत्त्यर्थं ॥

शुनासीरीये पर्वणि वायव्यस्य हविष ईशानायिति याज्या । सूचितं च । स त्वं नो देव मनसेशानाय
प्रकृतं यस्त आनट् । आ० २. २०. । इति ॥ वायव्ये पशवेषु पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । ईशानाय
प्रकृतं यस्त आनट् प्र वो वायुं रथयुजं ह्ययुधं । आ० ३. ८. । इति ॥

ईशानाय प्रहुतिं यस्त आनट्छुचिं सोमं शुचिपास्तुभ्यं वायो ।

कृणोषि तं मर्त्येषु प्रशस्तं जातोजातो जायते वाज्यस्य ॥ २ ॥

ईशानाय । प्रहुतिं । यः । ते । आनट् । शुचिं । सोमं । शुचिऽपाः । तुभ्यं । वायो इति ।

कृणोषि । तं । मर्त्येषु । प्रऽशस्तं । जातऽजातः । जायते । वाजी । अस्य ॥ २ ॥

हे वायो ईशानायेश्चराय ते तुभ्यं त्वदर्थं प्रकृतिं प्रकृष्टामाङ्गतिं चहपुरोडाशादिसाध्यां यो यजमान आनट् प्राप्नोत् । दद्यादित्यर्थः । तथा हे शुचिपाः शुद्धस्य सोमस्य पातर्वायो तुभ्यं शुचिं शुद्धं सोमं च यः प्रयच्छति मत्सिंषु मनुष्येषु मध्ये तं यजमानं प्रशस्तं मुख्यं कृणोषि । करोषि । स च जातो जातः सर्वत्र प्रादुर्भूतः प्रख्यातः सन् वाज्यस्य प्राप्तव्यस्य धनस्य प्राप्तये जायते । अवकल्पते । सर्वं धनं लभत इत्यर्थः ॥

नियुत्वद्गुणविशिष्टवायुदेवताके पशौ राये नु यमिति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा । आ० ३. ८. इति ॥

राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे राये देवी धिषणा धाति देवं ।

अध वायुं नियुतः सश्चत स्वा उत श्वेतं वसुधितिं निरेके ॥ ३ ॥

राये । नु । यं । जज्ञतूः । रोदसी इति । इमे इति । राये । देवी । धिषणा । धाति । देवं ।

अध । वायुं । निऽयुतः । सश्चत । स्वाः । उत । श्वेतं । वसुऽधितिं । निरेके ॥ ३ ॥

इमे रोदसी यावापृथिवी यं वायुं राये धनार्थं नु क्षिप्रं जज्ञतुः जनयामासतुः तं देवं दानादिगुणयुक्तं वायुं देवी ब्योतमाना धिषणा सुती राये धनार्थं धाति । धारयति । धनं यथा लभते तथा प्रेरयतीत्यर्थः । अधाधुनैवं सुतीं प्रवृत्तायां स्वाः स्वकीया नियुतो वडवा रथवाहा वायुं सश्चत । सचते । सेवते । उतापि च श्वेतं शुभ्रवर्णं निरेके । नितरां रेको रिक्तता निरेकः । दारिद्र्यमित्यर्थः । तस्मिन्सति वसुधितिं वसूनां धातारं प्रदातारं तं वायुं नियुतोऽस्मद्यज्ञं प्रापयतीति शेषः ॥

द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्योच्छन्नुषस इति तृतीया । सूचितं च । उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्रा इत्येकपातिव्यः । आ० ८. १०. इति ॥

उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्रा उरु ज्योतिर्विविदुर्दीध्यानाः ।

गव्यं चिदूर्वमुशिजो वि वव्रुस्तेषामनु प्रदिवः समुरापः ॥ ४ ॥

उच्छन् । उषसः । सुऽदिनाः । अरिप्राः । उरु । ज्योतिः । विविदुः । दीध्यानाः ।

गव्यं । चित् । ऊर्वं । उशिजः । वि । वव्रुः । तेषां । अनु । प्रऽदिवः । समुः । आपः ॥ ४ ॥

येऽंगिरसो वायुमस्तोषत तेषामरिप्राः पापरहिता उषसः सुदिनाः शोभनदिनस्य हेतुभूताः सत्य उच्छन् । औच्छन् । व्यासयन् । ते च दीध्याना दीप्यमानाः संत उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं विविदुः । वायोः प्रसादादलभंत । अपि चोशिजः कामयमानास्तेऽंगिरसो गव्यं चित्रोसंघरूपमयूर्वं धनं पणिभिरपहतं वि वव्रुः । व्यवृण्वन् । अलभंत । तथा तेषामंगिरसामर्थाय प्रदिवः पुराण्य आपोऽनु ससुः । अन्वसरन् । अन्व-गच्छन् । हिताहिताचरणपरा आसन्नित्यर्थः । आवरकस्यामुरस्य वायुना हननादसुरिणाहतामुषःप्रभृतीन् पुनर्लब्धवंत इत्यर्थः ॥

तृतीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे ते सत्येनेत्विद्रवायवसुचः । सूचितं च । ते सत्येन मनसा दीध्याना दिवि चयता रजसः पृथिव्यां । आ० ८. ११. इति ॥

ते सत्येन मनसा दीध्यानाः स्वेन युक्तासः क्रतुना वहन्ति ।

इंद्रवायू वीरवाहं रथं वामीशानयोरभि पृक्षः सचन्ते ॥ ५ ॥

ते । सत्येन । मनसा । दीध्यानाः । स्वेन । युक्तासः । क्रतुना । वहन्ति ।

इंद्रवायू इति । वीरऽवाहं । रथं । वां । ईशानयोः । अभि । पृक्षः । सचन्ते ॥ ५ ॥

ते प्रसिद्धाः सखिन यथार्थेन मनसा ममगीयेन स्तोत्रेण युक्ता दीध्याना दीप्यमानाः स्वेन स्वकीयत्वे
विहितेन क्रतुना कर्मणा नित्यनैमित्तिकात्मना युक्तासो युक्ता एषंभूता यजमाना हे इंद्रवायू वीरवाहं
वीरेर्विशेषेण रचितुभिः स्तोत्रभिर्वहनीयं प्रापणीयं । यद्वा । वीरेरश्वैर्वहनीयं । तमीशानयोरीश्वरयोर्वा युवयोः
स्वभूतं रथं वहति । स्वं स्वं यज्ञं प्रापयति । तच्च च पृषोऽन्नानि हविलक्षणाभ्यभि सचते । युवामभिसेवते ॥

ईशानासो ये दधते स्वर्णो गोभिरश्वैर्भिवसुभिर्हिरण्यैः ।

इंद्रवायू सूरयो विश्वमायुर्वर्द्धिर्वीरैः पृतनासु सद्युः ॥ ६ ॥

ईशानासः । ये । दधते । स्वः । नः । गोभिः । अश्वैः । वसुऽभिः । हिरण्यैः ।

इंद्रवायू इति । सूरयः । विश्वं । आयुः । अर्वेत्ऽभिः । वीरैः । पृतनासु । सद्युः ॥ ६ ॥

हे इंद्रवायू ईशानास ईश्वराः प्रभवो ये जना नोऽस्मभ्यं गोभिरश्वैर्भिवसुभिर्निवासकैर्हिरण्यैश्च सहितं
स्वः सुष्ठुरणीयं सुखं दधते ददति प्रयच्छन्ति । यद्वा । हिरण्यव्यतिरिक्तानि धनानि वसूनि । तैर्हिरण्यैश्च
सहेत्यर्थः । ते सूरयो दातारो विश्वं व्याप्तमायुरन्नं जीवनं वा शत्रूणां स्वभूतं पृतनासु संयामिष्वर्द्धिर्वीरैः
सूरभटैश्च साधनभूतैः सद्युः । अभिवेयुः । यद्वा । सहायै तृतीया । अर्द्धिर्वीरैः पुत्रैश्च सहितं शत्रूणामायुर-
भिवेयुरित्यर्थः ॥

अर्वतो न अर्वसो भिक्षमाणा इंद्रवायू सुष्टुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयंतः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अर्वतः । न । अर्वसः । भिक्षमाणाः । इंद्रवायू इति । सुस्तुतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

वाजऽयंतः । सु । अर्वसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

अर्वतो नाश्वा इव हविषां वोढारः अर्वसोऽन्नस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । अन्नं भिक्षमाणा याचमाना
वाजयंतो वाजं बलमात्मन इच्छन्तो वसिष्ठा वयं स्ववसे शोभनरक्षणाय सुष्ठुतर्पणाय वा सुष्टुतिभिः शोभनाभिः
सुतिभिर्इंद्रवायू इंद्रं वायुं च ऊवेम । आहुयेमहि । अन्यत्रतं ॥ ॥ १२ ॥

कुविदंगेति सप्तर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं वाच्यं । कुविदंगेत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥
वायवे पशौ कुविदंगेति वपाया याज्या । सूचितं च । कुविदंगं नमसा ये वृधास ईशानाय प्रकृतिं यस्त
आनट् । आ० ३. ८. इति ॥

कुविदंगं नमसा ये वृधासः पुरा देवा अनवद्यास आसन् ।

ते वायवे मनवे बाधितायावासयन्नुषसं सूर्येण ॥ १ ॥

कुवित् । अंग । नमसा । ये । वृधासः । पुरा । देवाः । अनवद्यासः । आसन् ।

ते । वायवे । मनवे । बाधिताय । अवासयन् । उषसं । सूर्येण ॥ १ ॥

दीव्यंति सुवंतीति देवाः स्तोतारः । पुरा पूर्वस्मिन्काले ये वृधासो वृद्धा देवाः स्तोतारः । कुविदिति
वज्रनाम । अंगेति चिप्रनाम । कुविद्वज्रशोऽंगं चिप्रं कृतेन नमसा वायुविषयेण स्तोत्रेण नमस्कारेण
वानवद्यासोऽव्यरहिता आसन् तेऽद्यापि वायवे हवींषि दातुं सूर्येण सहोषसमवासयन् । उषसो व्युष्टिं
सूर्योदयं च वायुयागार्थं कुर्वन्तीत्यर्थः । किमर्थं । मनवे मनुष्याणां बाधिताय बाधितानां पुत्रादीनां रक्षणार्थ-
मित्यर्थः । यद्वा । मनवे बाधितायेति षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्यां । बाधितस्य मनोः प्रजापतेर्यगि वायवे हवींषि
दातुमित्यन्वयः ॥

द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्त्रोशतिलेषा प्रथमा । सूत्रितं च । उशंता दूता न दभाय गोपा यावत्तरस्तन्वो यावदोज इत्येका द्वे च । आ० ८. १०. । इति ॥

उशंता दूता न दभाय गोपा मासश्च पाथः शरदश्च पूर्वीः ।

इंद्रवायू सुष्टुतिर्वामियाना माडीकमीट्टे सुवितं च नव्यं ॥२॥

उशंता । दूता । न । दभाय । गोपा । मासः । च । पाथः । शरदः । च । पूर्वीः ।

इंद्रवायू इति । सुऽस्तुतिः । वां । इयाना । माडीकं । ईट्टे । सुवितं । च । नव्यं ॥२॥

हे इंद्रवायू उशंतोशंती कामयमानी दूती ॥ देवतेर्यतिकर्मणो दूतशब्दः ॥ गंतारी गोपा गोपायितारावीदृशां युवां दभाय हिंसायै न भवतं । अपि तु मासो मासांश्च पूर्वीर्बह्वीः शरदः संवत्सरांश्च चिरकालमस्मान् पाथः । रचतं । अपि च हे इंद्रवायू सुष्टुतिरस्त्रदीया शोभना स्तुतिर्वा युवामियाना गच्छंती प्राप्नुवती माडीकं सुखमीट्टे । याचते । यद्वा । सुखं यथा भवति तथा युवामीट्टे । स्तौति । तथा नव्यं प्रशस्त्वं सुवितं सुष्ठु प्राथं धनं चेट्टे ॥

नियुत्स्वदायुदेवताके पशौ पीवोअन्नानिति वपाया याज्या । सूत्रितं च । पीवोअन्नौ रयिवृधः सुमेधा राये नु यं जज्ञतु रोदसीमे । आ० ३. ८. । इति ॥ तथा द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्त्रैव द्वितीया । सूत्रितं च । पीवोअन्नौ रयिवृधः सुमेधा उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्राः । आ० ८. १०. । इति ॥

पीवोअन्नौ रयिवृधः सुमेधाः श्वेतः सिषक्ति नियुतामभिश्चीः ।

ते वायवे समनसो वि तस्युविश्वेन्नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥३॥

पीवःऽअन्नान् । रयिऽवृधः । सुऽमेधाः । श्वेतः । सिऽसक्ति । निऽयुतां । अभिऽश्चीः ।

ते । वायवे । सऽमनसः । वि । तस्युः । विश्वा । इत् । नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥३॥

पीवोअन्नान् पीवांसि स्थूलानि प्रभूतान्यन्नानि येषां तान् रयिवृधो रथ्या धनेन वृद्धानिवंभूतानाद्वाजनान् सुमेधाः शोभनप्रज्ञो नियुतां वडवानां स्ववाहानामभिश्चीरभिश्चयणीयः श्वेतः श्वेतवर्णो वायुः सिषक्ति । सेवते । ते च जनाः समनसः समानमनस्काः संतो वायवे वायुमुद्दिश्य यष्टुं वि तस्युः । विश्वधमवतिष्ठते । स्थित्वा च ते नरः कर्मणां नेतारो जना विश्वेद्विश्चानि सर्वास्त्रेषु स्वपत्यानि शोभनापत्यहेतूनि यद्वा सुष्ठुपतनकारणानि वायुदेवत्वानि कर्माणि चक्रुः । कुर्वन्ति ॥

द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्य यावत्तर इत्यादिके द्वे ऋची । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

यावत्तरस्तन्वोऽ यावदोजो यावन्नरश्चक्षसा दीध्यानाः ।

शुचिं सोमं शुचिपा पातमस्मे इंद्रवायू सदतं बर्हिरेदं ॥४॥

यावत् । तरः । तन्वः । यावत् । ओजः । यावत् । नरः । चक्षसा । दीध्यानाः ।

शुचिं । सोमं । शुचिऽपा । पातं । अस्मे इति । इंद्रवायू इति । सदतं । बर्हिः । आ । इदं ॥४॥

हे इंद्रवायू युवयोस्तन्वः शरीरस्य तरो वेगो यावदस्ति यावच्चौजो बलं यावच्च नरः कर्मणां नेतारश्चक्षिजश्चक्षसा ज्ञानेन दीध्याना दीध्यमाना भवन्ति तस्य सर्वस्यानुरूपं शुचिपा शुचेः सोमस्य पाताराविंद्रवायू शुचिं शुद्धं सोममस्मे अस्मदीयं पातं । पिबतं । इदं वेबां स्त्रीणं बर्हिश्चा सदतं । पानार्थमासीदतं । बर्हिष्युपविशतमित्यर्थः ॥

नियुवाना नियुतः स्यार्हवीरा इन्द्रवायू सरथं यातमर्वाक् ।

इदं हि वां प्रभृतं मध्वो अयमधं प्रीणाना वि मुमुक्तमस्मे ॥५॥

निऽयुवाना । निऽयुतः । स्यार्हऽवीराः । इन्द्रवायू इति । सऽरथं । यातं । अर्वाक् ।

इदं । हि । वां । प्रऽभृतं । मध्वः । अयं । अधं । प्रीणाना । वि । मुमुक्तं । अस्मे इति ॥५॥

हे इन्द्रवायू स्यार्हवीराः सृष्टणीयस्तोतृकानियुत आत्मोयानश्चान् सरथमुभयोः समानमेकं रथं नियुवाना निमित्तश्रयंतौ युवामर्वागस्मदभिमुखं यातं । गच्छतं । इदं हीदं खलु मध्वो मधुरस्य सोमस्यायं ग्रहेष्वाथमिन्द्र-वायवाख्यं ग्रहं वां युवयोरथं प्रभृतं प्रकर्षेण हतं होमार्थमुत्तरवेदिं प्रति नीतं । अधाथ तादृशस्य सोमस्य पानानंतरं प्रीणाना प्रीयमाणौ युवामस्मे अस्मान् वि मुमुक्तं । पापाद्विमोचयतं ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्रे ऐन्द्रवायवतृचस्य या वां शतमिति तृतीया । सूत्रितं च । या वां शतं नियुतो याः सहस्रमित्येकपातित्यः । आ० ८. ९. इति ॥

या वां शतं नियुतो याः सहस्रमिन्द्रवायू विश्ववाराः सचंते ।

आभिर्यातं सुविद्वाभिर्वाक्पातं नरा प्रतिभृतस्य मध्वः ॥६॥

याः । वां । शतं । निऽयुतः । याः । सहस्रं । इन्द्रवायू इति । विश्वऽवाराः । सचंते ।

आ । आभिः । यातं । सुऽविद्वाभिः । अर्वाक् । पातं । नरा । प्रतिऽभृतस्य । मध्वः ॥६॥

हे इन्द्रवायू या नियुतः शतं शतसंख्याकाः सत्यो वां युवां सचंते सेवते । याश्च विश्ववारा विश्वीर्वरणीया नियुतः सहस्रं सहस्रसंख्याकाः सत्यो युवां सचंते । सुविद्वाभिः शोभनधनप्रदाभिराभिर्नियुत्त्रिर्वागस्मदभि-मुखमा यातं । आगच्छतं । हे नरा नेतारी प्रतिभृतस्वोत्तरवेदिं प्रति नीतस्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । ईदृशं सोमं पातं । पिवतं ॥

अर्वतो न अर्वसो भिष्ममाणा इन्द्रवायू सुष्टुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयंतः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

अर्वतः । न । अर्वसः । भिष्ममाणाः । इन्द्रवायू इति । सुस्तुतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

वाजऽयंतः । सु । अर्वसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

वाख्यातियं । अक्षरार्थस्तु । अश्वा इव हविषां वोढारोऽन्नं याचमाना बलं कामयमाना वसिष्ठा वयं शोभनरक्षणाय शोभनैः स्तोत्रैरिन्द्रवायू आह्वयेमहीति ॥ १३ ॥

आ वायो इति पंचमं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभं वायव्यं । अनुक्तांतं च । आ वायो पंचेति ॥ शुनासीरीये पर्वणि वायोर्नियुत्वतो यागस्या वायो इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि दास्यांसमच्छ । आ० २. २०. इति ॥ नियुत्वद्वायुदेवताके पशविवैव वपाया अनुवाक्या । आ० ३. ८. ॥ प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्त्रिषेवाया । सूत्रितं च । समुद्रादूर्मिरित्याश्रमा वायो भूष शुचिपाः । आ० ८. ९. इति ॥

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।

उपो ते अंधो मद्यमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयं ॥९॥

आ। वा॒यो इति॑ । भू॒ष । शु॒चि॒ऽपाः । उप॑ । नः । स॒हस्रं॑ । ते । नि॒ऽयुतः॑ । वि॒श्वे॒ऽवार ।
उपो॑ इति॑ । ते । अ॒धः । म॒द्यं । अ॒यामि॑ । यस्य॑ । दे॒व । द॒धिषे॑ । पूर्॒व॒ऽपेयं॑ ॥ १ ॥

हे शुचिपाः शुचिः शुद्धस्य सोमस्य पातर्वायो नोऽस्माकमुप समीप आ भूष । आगच्छ ॥ भू प्राप्तावित्व-
स्तीतद्रूपं ॥ हे विश्ववार विश्वैर्वरणीय ते तव वाहनभूता नियुतो वडवाः सहस्रं सहस्रसंख्याका विद्यन्ते । यत
एवमतः शीघ्रमागच्छ । ते तव मद्यं मदकरं सोमलक्षणमंधोऽन्नमुपो उप उपायामि । उपयतं पात्रे गृहीत-
मासीत् । हे देव वायो यस्य सोमस्य पूर्वपेयं प्रथमपानं दधिषे दधासि धारयसि । ऐन्द्रवायवग्रहे प्रथमे
वषट्कारे केवलाय वायवे ह्यते द्वितीये त्विन्द्रवायुभ्यामिति वायोः प्रथमपानं । तादृशमंध उपायामीत्यन्वयः ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐन्द्रवायवतुचस्य प्र सोतेत्यावा । सूचितं च । प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थाये
वायव इन्द्रमादनासः । आ० ८. ९. इति ॥

प्र सोता जी॒रो अध्व॑रेष्व॒स्थात्सोम॑मिन्द्राय वा॒यवे॑ पिब॒ध्ये ।
प्र यद्वां॑ म॒ध्वो अ॒ग्रियं॑ भ॒रंत्य॑ध्व॒र्यवो॑ दे॒व॒यंतः॑ श॒चीभिः॑ ॥ २ ॥
प्र । सोता॑ । जी॒रः । अध्व॑रेषु । अ॒स्थात् । सोमं॑ । इं॒द्राय॑ । वा॒यवे॑ । पिब॒ध्ये ।
प्र । यत् । वां॑ । म॒ध्वः । अ॒ग्रियं॑ । भ॒रंति॑ । अध्व॒र्यवः॑ । दे॒व॒ऽयंतः॑ । श॒चीभिः॑ ॥ २ ॥

जीरः क्षिप्रकारी सोताभिषोताध्वर्युरिन्द्राय वायवे च पिबध्ये पानार्थमध्वरेषु यागेषु सोमं प्रास्थात् ।
प्रातिष्ठिपत् । पुरस्तादुत्तरवेदिं प्रापितवान् । हे इन्द्रवायू यद्येषु यज्ञेषु मध्वः सोमस्याग्रियमयमभवं प्रथमभागं
देवयंतो देवकामा अध्वर्यवः शचीभिः कर्मभिरभिषवादि लक्षणैर्वी युवयोरर्थं प्र भरंति प्रकर्षेण भरंति संपा-
दयन्ति । तेष्वध्वरेष्वित्यन्वयः ॥

शुनासीरीये पर्वणि नियुल्लहायोर्थागस्य प्र याभिरिति याज्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि दाश्रांसमच्छ स
स्वं नो देव मनसा । आ० २. २०. इति ॥ तद्वित्ये पशावेषेव पुरोडाशस्थानुवाक्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि
दाश्रांसमच्छा नो नियुज्जिः शतिमीभिः । आ० ३. ८. इति ॥ प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र एषैव वायवतुचस्य
द्वितीया । सूचितं च । आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि दाश्रांसमच्छा । आ० ८. ९. इति ॥

प्र याभिर्यासि॑ दाश्रांसमच्छा॑ नियुज्जि॑र्वायविष्टये॑ दुरो॒णे ।
नि नो॑ र॒यिं सु॒भोज॑सं युवस्व॒ नि वी॒रं ग॒व्यम॒श्र्यं च॒ राधः॑ ॥ ३ ॥
प्र । याभिः॑ । यासि॑ । दाश्रांसं॑ । अ॒च्छ । नि॒युत्ऽभिः॑ । वा॒यो इति॑ । इ॒ष्टये॑ । दुरो॒णे ।
नि । नः॑ । र॒यिं । सु॒ऽभोज॑सं । यु॒वस्व॒ । नि । वी॒रं । ग॒व्यं । अ॒श्र्यं । च॒ । राधः॑ ॥ ३ ॥

हे वायो दुरोणे यज्ञगृहे स्थितं दाश्रांसं हविषां दातारं यजमानमिष्टये यागाय याभिर्नियुज्जिर्वडवा-
भिरच्छ यासि अभिगच्छसि ताभिरस्मान्प्रत्यागच्छेति शेषः । आगत्य च नोऽस्मभ्यं सुभोजसं शोभनान्नयुक्तं
रयिं धनं नि युवस्व । नितरां मिश्रय । प्रयच्छ । तथा वीरं पुत्रं गव्यं गोसंघमश्र्यमश्र्यसंघमेतदुभयात्मकं राधो
धनं च नि युवस्व । प्रयच्छ ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐन्द्रवायवतुचस्य ये वायव इंद्रेति द्वितीया । सूचितं च । ये वायव इन्द्रमाद-
नासो या वां शतं नियुतो याः सहस्रं । आ० ८. ९. इति ॥

ये वा॒यव॑ इ॒न्द्रमा॑द॒नास॑ आ॒दे॒वासो॑ नि॒तोश॑नासो अ॒र्यः॑ ।
घ॒न्तो॑ वृ॒चाणि॑ सू॒रिभिः॑ ष्याम॒ सास॑द्वांसो॑ यु॒धा नृ॒भिर॑मि॒त्रान् ॥ ४ ॥

ये । वायवे । इंद्रमादनासः । आदेवासः । नितोशनासः । अर्यः ।

घ्नतः । वृचाणि । सूरिभिः । स्याम । ससह्रांसः । युधा । नृभिः । अमिचान् ॥ ४ ॥

ये सूरयः स्तोतार इंद्रमादनासः स्तोत्रैरिन्द्रस्य तर्पयितारस्तथा वायवे वायोश्च मादनास्तर्पका भवति । ये चादेवासो जागतैरुपेता अत एवार्योऽरेः शत्रोर्मतोशनासो निहतारः । तैरस्यदीधैः सूरिभिः स्तोत्रुभिर्वृचाणि शत्रून् घ्नतो हिंसतः स्याम । भवेम । किं कुर्वतः । अमिचाञ्छत्रुभटान्भिरस्यदीधैः पुरुषैर्युधा युद्धैः ससह्रांसोऽभिभवतः ॥

नियुत्वद्वायुदेवताके पशवा नो नियुञ्जिरिति हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । आ नो नियुञ्जिः शतिनी-भिरध्वरं पीवोऽन्नं रयिवृधः सुमेधाः । आ० ३. ८. इति ॥ प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्त्रैष्व तृतीया । सूचितं च । आ नो नियुञ्जिः शतिनीभिरध्वरं प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थ्यात् । आ० ८. ९. इति ॥

आ नो नियुञ्जिः शतिनीभिरध्वरं सहस्रिणीभिरुप याहि यज्ञं ।

वायो अस्मिन्सवने मादयस्व यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

आ नः । नियुतुभिः । शतिनीभिः । अध्वरं । सहस्रिणीभिः । उप । याहि । यज्ञं ।

वायो इति । अस्मिन् । सवने । मादयस्व । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे वायो नोऽस्माकमध्वरं हिंसारहितं यज्ञं शतिनीभिः शतसंख्यावतीभिः सहस्रिणीभिः सहस्रसंख्यावतीभिश्च नियुञ्जिर्वडवाभिरुपा याहि । उपागच्छ । तदनंतरमस्मिन् सवने प्रातःसवने मादयस्व । सोमेन तुयस्व । अन्यन्नतं ॥ ॥ १४ ॥

शुचिं नित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभमैन्द्रायं । अनुक्रम्यते हि । शुचिं न्वष्टर्विद्रायं त्विति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ ऐन्द्रायस्य पशोर्वपायाः शुचिमित्येषा याज्या । सूचितं च । शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य गोभिर्विप्रः प्रमत्तिमिच्छमानः । आ० ३. ७. इति ॥

शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्येंद्रायी वृत्रहणा जुषेथां ।

उभा हि वां सुहवा जोह्वीमि ता वाजं सद्य उशते धेष्ठां ॥ १ ॥

शुचिं । नु । स्तोमं । नवऽजातं । अद्य । इंद्रायी इति । वृत्रऽहना । जुषेथां ।

उभा । हि । वां । सुहवा । जोह्वीमि । ता । वाजं । सद्यः । उशते । धेष्ठां ॥ १ ॥

हे वृत्रहणा वृत्राणां शत्रूणां हंताराविद्रायी शुचिं शुद्धं निरवद्यं नवजातमिदानीमुत्पन्नं स्तोममस्यदीयं स्तोत्रमद्यास्मिन्काले नु ऋषिं जुषेथां । सेवेथां । हि यस्मात्सुहवा सुखमाह्वातुं शक्यावुभोर्भा वां युवां जोह्वीमि पुनःपुनराह्वयामि । अत आगत्य सेवेथामित्यर्थः । किंच ता तौ तथाविधौ युवामुशते कामयमानाय यजमानाय वाजमन्नं बलं वा सद्यसादानीमेव शीघ्रं धेष्ठा धातुतमी भवतं ॥

ता सान्सी शवसाना हि भूतं साकंवृधा शवसा शूशुवांसा ।

क्षयंतौ रायो यवसस्य भूरैः पृक्तं वाजस्य स्थविरस्य घृष्वैः ॥ २ ॥

ता । सान्सी इति । शवसाना । हि । भूतं । साकंऽवृधा । शवसा । शूशुऽवांसा ।

क्षयंतौ । रायः । यवसस्य । भूरैः । पृक्तं । वाजस्य । स्थविरस्य । घृष्वैः ॥ २ ॥

हे इंद्रायी ता तौ तादृशी सान्सी सर्वैः संभजनीयौ युवां शवसाना । शवो बलं । तददाचरंती हि खलु

भूतं । बलमिव शशूणां भंजकावास्तामित्यर्थः । कीदृशी संतो । साकंबुधा सह प्रवृत्ती शवसा बलेन मृगुवांसा वर्धमाना तथा रायो धनस्य भूरिर्वङ्गस्य यवसस्यान्नस्य जयंतावीश्वरी । एवंविधौ युवं युवां स्थविरस्य स्थूलस्य घृष्टेः शशूणां घर्षकस्य वाजस्यान्नस्य ॥ क्रियायहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्ये षठी ॥ ईदृशमन्नं पुंक्तं । संयोजयतं । अस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गुधीभिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।

अर्वतो न काष्ठां नक्षमाणा इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते ॥३॥

उपो इति । ह । यत् । विदथं । वाजिनः । गुः । धीभिः । विप्राः । प्रऽमतिं । इच्छमानाः ।

अर्वतः । न । काष्ठां । नक्षमाणाः । इन्द्राग्नी इति । जोहुवतः । नरः । ते ॥३॥

वाजिनो हविष्मंतो विप्रा मेधाविनः प्रमतिं प्रकृष्टां मतिमिन्द्राग्न्योरनुग्रहबुद्धिमिच्छमाना आत्मन इच्छंतो यद्ये यजमाना विदथं । विदंति जानंति देवांसत्र यष्टव्यस्वेनेति विदथो यज्ञः । तं धीभिः कर्मभिर्वृद्धिभिर्वीपो गुः उपगच्छति । उ इति पूरकः । ते नरः कर्मणां नेतारो जना अर्वतो न काष्ठां यथाश्याः शीघ्रं युद्धभूमिं व्याभ्रुवति तथा नक्षमाणा इन्द्राग्नि कर्माणि व्याभ्रुवत इन्द्राग्नी इन्द्रमपि च जोहुवतः पुनःपुनराह्वयंतो भवति ॥

अमावास्यायमिन्द्रापस्य हविषो गीर्भिरिषेषा याज्या । सूचितं च । इन्द्राग्नी अवसा गतं गीर्भिविप्रः प्रमतिमिच्छमानः । आ० १. ६. इति ॥ इन्द्राग्ने पशौ पुरोडाशस्त्वैषेव याज्या । सूचं तूदाहृतं ॥

गीर्भिविप्रः प्रमतिमिच्छमान इष्टे रयिं यशसं पूर्वभाजं ।

इन्द्राग्नी वृचहणा सुवजा प्र नो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः ॥४॥

गीऽभिः । विप्रः । प्रऽमतिं । इच्छमानः । इष्टे । रयिं । यशसं । पूर्वऽभाजं ।

इन्द्राग्नी इति । वृचऽहना । सुऽवजा । प्र । नः । नव्येभिः । तिरतं । देष्णैः ॥४॥

हे इन्द्राग्ने प्रमतिं युवयोरनुग्रहबुद्धिमिच्छमान इच्छन् विप्रो मेधावी वसिष्ठो यशसं यशसा युक्तं पूर्वभाजं पूर्वमेव संभजनीयं रयिं धनमुद्दिश्य गीर्भिः स्तुतिभिरीडुते । युवां स्तौति । हे वृचहणा वृचस्य हंतारौ सुवजा शोभनायुधाविन्द्राग्नी नव्येभिर्नवतरैः प्रशस्यैर्देष्णैर्दातव्यैर्धनेनोऽस्मान् प्र तिरतं । प्रवर्धयतं ॥

सं यन्मही मिथती स्पर्धमाने तनूरुचा शूरसाता यतैते ।

अदेवयुं विदथे देवयुभिः सत्रा हतं सोममुता जनेन ॥५॥

सं । यत् । मही इति । मिथती इति । स्पर्धमाने इति । तनूऽरुचा । शूरऽसाता । यतैते इति ।

अदेवऽयुं । विदथे । देवयुऽभिः । सत्रा । हतं । सोमऽमुता । जनेन ॥५॥

मही महर्षी मिथती परस्परं हिंसन्ती । यद्वा । मेथतिराक्रोशकर्म । परस्परमाक्रोशन्ती । स्पर्धमाने स्पर्धा कुर्वन्ती तनूरुचा - - - हतं । हिंसं । तथा सोममुता सोममभिषुण्वता जनेन यजमानसंघेनासोममुतं जनं हिंसं ॥ ॥५॥

इमामु षु सोममुत्तिमुपं न इन्द्राग्नी सौमनसाय यातं ।

नू चिद्धि परिमन्नाथे अस्माना वां शश्वद्भिर्ववृतीय वाजैः ॥६॥

इमां । ऊं इति । सु । सोमऽसुतिं । उप । नः । आ । इंद्राग्नी इति । सोमनसाय । यातं ।
नु । चित् । हि । परिमन्नाथे इति परिऽमन्नाथे । अस्मान् । आ । वां । शश्वत्ऽभिः ।
ववृतीय । वाजैः ॥ ६ ॥

हे इंद्रापी इमाम् इमामिव नोऽसदीयां सोमसुतिं सोमाभिषवक्रियां सोमनसाय सुमनसो भावाय सु
मुष्टुपा यातं । उपागच्छतं । अपि च युवामस्मान् परित्यज्य नू चिन्नैव मन्नाथे । अन्यान्न मन्येथे । अस्मानिव
सर्वदा बुधेथे । हि यस्मादेवं तस्मादां युवां शश्वत्त्रिवंङ्गभिर्वीजैरत्नैर्हविर्लक्षणीरा ववृतीय । आवर्तयामि ॥

सो अग्र एना नमसा समिद्धोऽच्छा मिचं वरुणमिंद्रं वोचेः ।

यस्तीमार्गश्चकृमा तत्सु मृळ तदर्यमादितिः शिश्चयंतु ॥ ७ ॥

सः । अग्ने । एना । नमसा । संऽइद्धः । अच्छ । मिचं । वरुणं । इंद्रं । वोचेः ।

यत् । सीं । आर्गः । चकृम । तत् । सु । मृळ । तत् । अर्यमा । अदितिः । शिश्चयंतु ॥ ७ ॥

हे अग्ने स त्वमेनेन नमसास्तिनासदीयेन हविषा समिद्धः संदीप्तः सन्मिचं वरुणमिंद्रं चाच्छ वोचेः ।
अभिन्नूयाः । अयमसदीयो रक्षणीय इति कथय । वयं यदागोऽपराधं । सीमिति परियहायीयः । सीं
सर्वतो वाङ्मनःकाचैश्छम कृतवंतो वयं तत्तस्मादागसः सु मृळ । अस्मान् सुष्टु रच । तस्मागोऽर्यमादितिर्मि-
त्रादयश्च शिश्चयंतु । अस्मत्तो वियोजयंतु ॥

एता अग्र आपुषाणास इष्टीर्युवोः सचाभ्यश्याम वाजान् ।

मंद्रो नो विष्णुर्मरुतः परि ख्यन्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

एताः । अग्ने । आपुषाणासः । इष्टीः । युवोः । सचा । अभि । अश्याम । वाजान् ।

मा । इंद्रः । नः । विष्णुः । मरुतः । परि । ख्यन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

हे अग्ने । उपलक्षणमेतत् । हे इंद्रापी एता इष्टीरिमान्यज्ञानापुषाणास आशु शीघ्रं संभजमाना वयं
युवोर्युवयोः स्वभूतान्वाजान्नानि सचा सह युगपदेवाभ्यश्याम । अभिप्राप्तयाम । अपि चंद्रो विष्णुर्मरुतश्च
नोऽस्मान् मा परि ख्यन् । अस्मान्परित्यज्यान्मान् मा द्राक्षुः । सर्वदास्मानेव पश्यंतु । अन्यन्नतं ॥ ॥ १६ ॥

इयं वामिति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धमिंद्रापं । द्वादशनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । इयं
वां द्वादश गायत्रमंत्यानुष्टुबिति ॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र आदितो नवर्चः शस्यते । सूच्यते हि । इयं
वामस्य मन्मन इति नव । आ० ५. १०. । इति ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु स्तोमेषु वृद्धावच्छावाकस्य प्रातःसवन इदं
सूक्तमावापार्थमुत्तमावर्जं । सूचितं च । इयं वामस्य मन्मन इत्येकादश । आ० ७. ५. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि
प्रातःसवने तस्मैवायसृचः । सूचितं च । इयं वामस्य मन्मन इंद्रापी युवामिमि । आ० ७. २. । इति ॥

इयं वामस्य मन्मन इंद्राग्नी पूर्यस्तुतिः । अभ्राडृष्टिरिवाजनि ॥ १ ॥

इयं । वां । अस्य । मन्मनः । इंद्राग्नी इति । पूर्यस्तुतिः । अभ्रात् । वृष्टिः । इव । अजनि ॥ १ ॥

हे इंद्रापी इयं पूर्यस्तुतिः पूर्या मुख्या स्तुतिरस्य मन्मनः सोतुरस्माद्वसिष्ठादां युवाभ्यां युवयोरर्धमभा-
क्षेघादृष्टिरिव बहो सत्यजनि । प्रादुर्भूता । तां शृणुतमित्युत्तरत्र संबंधः ॥

शृणुतं जरितुर्हवमिंद्राग्नी वनंतं गिरः । ईशाना पिप्यतं धियः ॥ २ ॥

शृणुतं । जरितुः । हव । इंद्राग्नी इति । वनंतं । गिरः । ईशाना । पिप्यतं । धियः ॥ २ ॥

हे इंद्रापी जरितुः स्तोतुर्हवमाह्वानं युवां शृणुतं । श्रुत्वा च गिरस्तदीयाः स्तुतीर्वनतं । संभजतं । तथेशा-
नेश्वरौ युवां धियोऽनुष्ठितानि कर्माणि पिप्यतं । तत्स्यैः फलैः पूरयतं ॥

मा पापत्वाय नो नरेन्द्रापी माभिर्शस्तये । मा नो रीरधतं निदे ॥ ३ ॥

मा । पापत्वाय । नः । नरा । इंद्रापी इति । मा । अभिऽशस्तये । मा । नः ।
रीरधतं । निदे ॥ ३ ॥

हे नरा नेताराविन्द्रापी नोऽस्मान् पापत्वाय हीनभावाय मा रीरधतं । तथाभिर्शस्तये शत्रुभिः कृताया-
भिर्शंसनाय मा रीरधतं । तथा निदे निन्दकाय जनाय नोऽस्मान् मा रीरधतं । मा वशीकृतं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकस्येद्रे अपेत्ययं षडहसोत्रियसंज्ञकसृचः । सूचितं च । इंद्रे अपा
नमो बृहत्ता ऊवे ययोरिदं । आ० ७. २. इति ॥

इंद्रे अग्रा नमो बृहत्सुवृक्तिमेरयामहे । धिया धेना अयस्यवः ॥ ४ ॥

इंद्रे । अग्रा । नमः । बृहत् । सुवृक्तिं । आ । इरयामहे । धिया । धेनाः । अयस्यवः ॥ ४ ॥

अयस्यवो रक्षणकामा वयमिंद्रे देवेऽपापी च बृहद्ब्रह्मणं वर्धकं नमो हविलक्षणेन सुवृक्तिं सुप्रवृत्तं
सुतिं चेरयामहे । अभिप्रेरयामः । तथा धिया कर्मणा युक्ता धेनाः । वाङ्मैतत् । अप्रगीताः स्तुतिवाचश्चा-
भिप्रेरयामः ॥

ता हि शश्वंत ईळंत इत्या विप्रांस ऊतये । सबाधो वाजसातये ॥ ५ ॥

ता । हि । शश्वंतः । ईळंत । इत्या । विप्रांसः । ऊतये । सऽबाधः । वाजऽसातये ॥ ५ ॥

ता हि ती खल्विन्द्रापी शश्वंतो बहवो विप्रासो मेधाविनो जना ऊतये रक्षणयित्येत्यमनेन प्रकारेणोक्तं ।
सुवृति । तथा सबाधः समानं बाधमानाः परस्परं बाध्यमाना जना वाजसातयेऽन्नलाभाय तावैर्विन्द्रापी
ईळंत । सुवृति । यद्वा । वाजसातिरिति संयामनाम । संयामार्थं ॥

ता वां गीर्भिर्विपन्यवः प्रयस्वंतो हवामहे । मेधसाता सनिष्यवः ॥ ६ ॥

ता । वां । गीऽभिः । विपन्यवः । प्रयस्वंतः । हवामहे । मेधऽसाता । सनिष्यवः ॥ ६ ॥

विपन्यवः स्तोत्रमिच्छंतः प्रयस्वंतो हविलक्षणेनान्नेनोपिताः सनिष्यवः सनि धनमात्मन इच्छंतो वयं
मेधसाता मेधानां यागानां साती संभजने निमित्तभूते सति हे इंद्रापी ता ती वां युवां गीर्भिः स्तुतिमिह-
वामहे । आह्वयामहे ॥ ॥ १७ ॥

अमावास्यायमिन्द्रापस्य हविष इंद्रापी अवसेत्यनुवाक्त्वा । सूचितं च । इंद्रापी अवसा गतं गीर्भिर्विप्रः
प्रमतिमिच्छमानः । आ० १. ६. इति ॥

इंद्रापी अवसा गतमस्मभ्यं चर्षणीसहा । मा नो दुःशंस ईशत ॥ ७ ॥

इंद्रापी इति । अवसा । आ । गतं । अस्मभ्यं । चर्षणिऽसहा । मा । नः । दुःशंसः । ईशत ॥ ७ ॥

हे चर्षणीसहा चर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिभवितारौ हे इंद्रापी अस्मभ्यं स्तोतुभ्यो देवेनाव-
सानेन सहा गतं । आगच्छतं । दुःशंसो दुष्टाभिर्शंसनः पाषण्डवादी शत्रुश्च नोऽस्माभ्येशत । ईशित । अस्मा-
न्वाधितुं मा शक्नोतु ॥

मा कस्य नो अररुषो धूर्तिः प्रणङ्गुर्त्यस्य । इंद्राग्नी शर्मं यच्छतं ॥ ८ ॥

मा । कस्य । नः । अररुषः । धूर्तिः । प्रणङ्गु । मर्त्यस्य । इंद्राग्नी । शर्मं । यच्छतं ॥ ८ ॥

हे इंद्राग्नी कस्य कस्यचिदप्यररुषोऽरिर्मर्त्यस्य मनुष्यस्य संबन्धिनी धूर्तिर्हिंसा नोऽस्मात्त्वा प्रणङ्गु । मा प्राप्नोतु । शर्मं सुखं चास्मभ्यं यच्छतं । दत्तं ॥

गोमद्विरण्यवद्वसु यद्दामश्रावदीमहे । इंद्राग्नी तद्वनेमहि ॥ ९ ॥

गोऽमत् । हिरण्यऽवत् । वसु । यत् । वां । अश्रवऽवत् । ईमहे । इंद्राग्नी इति । तत् । वनेमहि ॥ ९ ॥

हे इंद्राग्नी गोमत्तोभिर्द्युक्तं हिरण्यवद्विरण्यः सुवर्णैर्युक्तमश्रावदश्रेष्ठोपेतं यद्वसु वां युवामीमहे याचामहे तद्वसु युवयोः प्रसादादयं वनेमहि । संभजेमहि ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यत्सोम आ सुते इत्थारंभणीयाहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहः-
खेवा प्रातःसवने तेनैव शंसनीया । सूचितं च । यत्सोम आ सुते नर इत्थारंभणीयाः शस्त्रा । आ० ७. २. ।
इति ॥

यत्सोम आ सुते नर इंद्राग्नी अजोहवुः । सप्तीवंता सपर्यवः ॥ १० ॥

यत् । सोमे । आ । सुते । नरः । इंद्राग्नी इति । अजोहवुः । सप्तिऽवंता । सपर्यवः ॥ १० ॥

सोमे सुतेऽभिषुते सति नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजः सपर्यवः परिचरणकामाः संतः सप्तीवंता प्रशस्ता-
याविंद्राग्नी इंद्रमधिं च यद्यदाजोहवुः अभिह्वयंते तदा युवामागच्छतमिति शेषः ॥

उक्थेभिर्वृचहंतमा या मंदाना चिदा गिरा । आंगूषैराविवासतः ॥ ११ ॥

उक्थेभिः । वृचहन्ऽतमा । या । मंदाना । चित् । आ । गिरा । आंगूषैः ।
आऽविवासतः ॥ ११ ॥

वृचहंतमा वृचाणामावरकाणां हंतुतमी मंदाना मोदमानौ या याविंद्राग्नी उक्थेभिः शस्त्रैर्गिरा च
सुत्या चाविवासतः परिचर्यंते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ आंगूषैराघोषैरन्वैश्च सोत्रैर्यावाविवासतः
परिचर्यंते ती युवामागच्छतमिति शेषः ॥

ताविहुःशंसं मर्त्यं दुर्विद्वांसं रक्षस्विनं । आभोगं हन्मना हतमुद्धिं हन्मना हतं ॥ १२ ॥

तौ । इत् । दुःऽशंसं । मर्त्यं । दुःऽविद्वांसं । रक्षस्विनं । आऽभोगं । हन्मना । हतं ।
उद्धिं । हन्मना । हतं ॥ १२ ॥

हे इंद्राग्नी ती युवां दुःशंसं दुष्टाभिःशंसनं दुर्विद्वांसं दुर्विज्ञानं रक्षस्विनं बलवन्तमाभोगमाहत्यासक्तो
ऽपहृत्य भोक्तारं मर्त्यं मनुष्यं शत्रुं हन्मना हननसाधनेनायुधेन हतं । हिंसं । उक्तमेवार्थं दृष्टान्तेन दृढयति ।
उद्धिं । सुप्तोपमेतत् । उद्धानं कुंभमिव । यथा कुंभोऽनायासेन भिद्यत एवमनायासेनैव शत्रुमायुधेन
युवां हिंसं ॥ १२ ॥

प्र बोदसेति षड्रुचं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैष्टुभं सरस्वतीदेवताकं । तृतीया तु सरस्वदेवताका । अनुक्रम्यते
च । प्र बोदसा षट् सारस्वतं तु तृतीया सरस्वत इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र

चोदसा धायसा सस्र एषेति प्रउगं । आ० ८. ९. । इति ॥ सरस्वते पशौ प्र चोदसेति वपाया याज्या । सूचितं च । प्र चोदसा धायसा सस्र एषा पावीरवी कन्या चित्रायुः । आ० ३. ७. । इति ॥

प्र क्षोदसा धायसा सस्र एषा सरस्वती धरुणमायसी पूः ।

प्रबाबधाना रथ्येव याति विश्वा अपो महिना सिंधुरन्याः ॥ १ ॥

प्र । क्षोदसा । धायसा । सस्रे । एषा । सरस्वती । धरुणं । आयसी । पूः ।

प्रऽबाबधाना । रथ्याऽइव । याति । विश्वाः । अपः । महिना । सिंधुः । अन्याः ॥ १ ॥

सरस्वत्या एषा नदीवन्निगमा । एषा दृश्यमाना नदीरूपा सरस्वत्यायस्वयसा निर्मिता पूः पुरीव धरुणं ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ धरुणा धारयित्री धायसा धारकेण चोदसोदकेन प्र सस्रे । प्रधावति । शीघ्रं गच्छति । सिंधुः खंदनशीला नदीरूपा सान्या विश्वाः सर्वा अप आपगा महिना महिम्ना प्रबाबधाना भृशं बाधमाना रथ्येव प्रतोलीव विस्तीर्णा सती याति । गच्छति । यद्वा । रथ्येव रथिनेव यथा रथी रथेन मार्गस्थं तरुगुल्मादिकं चूर्णीकृत्य गच्छति तद्वत् स्वकीयेन वेगेन सर्वं संपिपती गच्छतीत्यर्थः ॥

सरस्वत एव पशौ वपाया एकाचेतदित्यनुवाक्या । सूचितं च । एकाचेतत्सरस्वती नदीनामुत स्या नः सरस्वती जुषाणा । आ० ३. ७. । इति ॥

एकाचेतत्सरस्वती नदीनां शुचिर्यती गिरिभ्य आ समुद्रात् ।

रायश्चेतती भुवनस्य भूरैर्घृतं पयो दुदुहे नाहुषाय ॥ २ ॥

एका । अचेतत् । सरस्वती । नदीनां । शुचिः । यती । गिरिऽभ्यः । आ । समुद्रात् ।

रायः । चेतती । भुवनस्य । भूरैः । घृतं । पयः । दुदुहे । नाहुषाय ॥ २ ॥

सहस्रवत्सरेण क्रतुना यच्चमाणो नाङ्गपो नाम राजा सरस्वतीं नदीं प्रार्थयामास सा च तस्मै सहस्रसंवत्सरपर्याप्तं पयो घृतं च प्रददौ । अयमर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । नदीनामन्यासां मध्ये शुचिः शुद्धा गिरिभ्यः सकाशाद्वा समुद्रात्समुद्रपर्यन्तं यती गच्छत्येका सरस्वती नद्यचेतत् । नाङ्गपस्य प्रार्थनामज्ञासीत् । तथा भुवनस्य भूतजातस्य भूरैर्बहुलस्य रायो धनानि चेतती प्रज्ञापयती प्रयच्छती नाङ्गषाय राक्षे घृतं पयश्च सहस्रसंवत्सरक्रतोः पर्याप्तं दुदुहे । दुग्धवती । दत्तवती ॥

सरस्वदेवताके पशौ स वावृध इति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । स वावृधे नर्यो योषणासु यस्य व्रतं पशवो यंति सर्वे । आ० ३. ८. । इति ॥

स वावृधे नर्यो योषणासु वृषा शिशुर्वृषभो यज्ञियासु ।

स वाजिनं मघवद्भ्यो दधाति वि सातये तन्वं मामृजीत ॥ ३ ॥

सः । ववृधे । नर्यैः । योषणासु । वृषा । शिशुः । वृषभः । यज्ञियासु ।

सः । वाजिनं । मघवत्ऽभ्यः । दधाति । वि । सातये । तन्वं । मामृजीत ॥ ३ ॥

मध्यस्थानो वायुः सरस्वान् । नर्यो वृभ्यो हितो वृषा सेचनसमर्थः शिशुरत्यः प्रादुर्भावसमयेऽल्पतया दृश्यमानो वृषभो वर्षिता एवंभूतः स सरस्वान् यज्ञियासु यज्ञार्हासु योषणासु योषित्स्वात्मनः कलत्रभूतासु मध्यमस्थानास्वप्सु मध्ये ववृधे । वर्धते । स तादृशः सरस्वान् मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो यजमानेभ्यो वाजिनं बलिनं पुत्रं दधाति । ददाति । तथा सातये सामार्थं तन्वं तेषां शरीरं वि मामृजीत । विमार्ष्टि । सामार्थं संस्कारोती-

त्वर्थः । यद्यपि सारस्वतः स्तुतिः तथापि सरस्वत्याः प्रीणनार्थं तत्सवनमिति च्छांदोगिके सारस्वते तुचेऽस्मा उक्तो विनियोगो न विरुध्यते ॥

दशरात्रेऽष्टमेऽहनि प्रउग उत स्या न इति सारस्वतः सप्तमस्तुचः । सूचितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगं । आ० ८. १०. । इति ॥ सारस्वते पशौ पुरोडाशस्योत स्या न इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणा सरस्वत्वभि नो नेषि वस्यः । आ० ३. ७. । इति ॥

उत स्या नः सरस्वती जुषाणोपं श्रवत्सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।

मितञ्जुभिर्नमस्यैरियाना राया युजा चिदुत्तरा सखिभ्यः ॥४॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । जुषाणा । उपं । श्रवत् । सुऽभगा । यज्ञे । अस्मिन् ।

मितञ्जुऽभिः । नमस्यैः । इयाना । राया । युजा । चित् । उत्तरा । सखिऽभ्यः ॥४॥

उतापि च जुषाणा प्रीयमाणा सुभगा शोभनधना स्या सा सरस्वती नोऽस्माकमस्मिन्वच्च उप श्रवत् । अस्मदीयाः स्तुतीरुपशृणोतु । कीदृशी सा । मितञ्जुभिः प्रह्वैर्जानुभिर्नमस्यैर्नमस्कारैर्देवैरियानोपगम्यमाना । चिच्छब्दश्चार्थः । युजा नित्ययुक्तेन राया धनेन च संगता सखिभ्य उत्तरोत्कृष्टतरा । ईदृश्यास्मदीयाः स्तुतीरुपशृणोत्वित्यन्वयः ॥

पवित्रेयां सारस्वतस्य हविष इमा जुह्वाना इति याज्या । सूचितं च । इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिर्दधिक्राव्यो अकारिषं । आ० २. १२. । इति ॥

इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व ।

तव शर्मन्प्रियतमे दधाना उपं स्थेयाम शरणं न वृक्षं ॥५॥

इमा । जुह्वानाः । युष्मत् । आ । नमःऽभिः । प्रति । स्तोमं । सरस्वति । जुषस्व ।

तव । शर्मन् । प्रियऽतमे । दधानाः । उपं । स्थेयाम । शरणं । न । वृक्षं ॥५॥

हे सरस्वति इमेमान्यस्मदीयानि हवीषि जुह्वानास्तुभ्यं जुह्वतो वयं नमोभिस्त्वद्विषयैर्नमस्कारैर्युष्मत्त्वत्सकाशादा ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ आददीमहि धनानीति शेषः । स्तोमं चास्मदीयं स्तोत्रं प्रति जुषस्व । प्रतिसेवस्व । वयं च प्रियतमेऽतिशयेन प्रिये तव त्वदीये शर्मच्छर्मणि सुखे दधाना निधीयमानाः संतः शरणं न वृक्षमाश्रयभूतं वृक्षमिवोप स्थेयाम । त्वामुपतिष्ठेम । संगच्छेमहि ॥

अयमुं ते सरस्वति वसिष्ठो द्वारावृतस्य सुभगे व्यावः ।

वर्धं शुभ्रे स्तुवते रासि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

अयं । ऊं इति । ते । सरस्वति । वसिष्ठः । द्वारौ । ऋतस्य । सुऽभगे । वि । आवरित्यावः ।

वर्धं । शुभ्रे । स्तुवते । रासि । वाजान् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

हे सुभगे शोभनधने सरस्वति अयं वसिष्ठस्ते त्वां यंतुर्ऋतस्य यज्ञस्य संबन्धिन्यौ द्वारौ पूर्वापरौ व्यावः । विषृणोति । उ इति प्ररकः । हे शुभ्रे शुभवर्णे देवि वर्धं । वर्धस्व । तथा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वाजानमानि रासि । प्रदेहि । अन्यत्रतं ॥ ॥१९॥

बृहदु गायिष इति षड्वचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं । आद्या बृहती द्वितीया सतोबृहती तृतीया प्रसारपंक्तिः शिष्टास्तिस्त्रो गायत्र्यः । आद्यस्तुचः सरस्वतीदेवताकोऽत्यस्य सरस्वदेवताकः । तथा चानुक्रांतं । नृहदु

प्रगाथः प्रक्षारपंक्तिः परास्त्रिन्नी गायत्र्यः सरस्वत इति ॥ पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्र आथः प्रगाथः सरस्वतशृषः । सूचितं च । बृहद् गायिष इति बार्हतं प्रउगं प्रगाथानेके । आ० ७. १२. । इति ॥

बृहद् गायिषे वचोऽसुर्या नदीनां ।
सरस्वतीमिन्महया सुवृक्तिभिः स्तोमैर्वसिष्ठ रोदसी ॥ १ ॥
बृहत् । ऊं इति । गायिषे । वचः । असुर्या । नदीनां ।
सरस्वती । इत् । मह्य । सुवृक्तिऽभिः । स्तोमैः । वसिष्ठ । रोदसी इति ॥ १ ॥

अनयधिरात्मानं संबोध सरस्वत्याः स्तुती प्रेरयति । हे वसिष्ठ त्वं बृहद् बृहदेव महदेव वचः स्तोत्रं गायिषे । गायसि । किमर्थं । नदीनां मध्येऽसुर्या ॥ असुराशब्दाच्चतुर्थेकवचनस्य उदादेशः ॥ असुराद्यै बलवती नदीरूपायै सरस्वत्यै । अस्याः प्रीणनार्थमित्यर्थः । तथा रोदसी यावापृथिव्योः स्थितां दिवि देवतारूपेण भूम्यां वायूपेण निवसंतीं सरस्वतीमित् सरस्वतीमेव सुवृक्तिभिः सुषु दोषवर्जितैः स्तोमैः स्तोत्रमहय । पूजय । सर्वदा सरस्वतीमेव स्तुहि नात्यां देवतामिति भावः ॥

उभे यज्ञे महिना ऋभे अंधसी अधिस्त्रियंति पूरवः ।
सा नो बोध्यविची मरुत्सखा चोद् राधो मघोनां ॥ २ ॥
उभे इति । यत् । ते । महिना । ऋभे । अंधसी इति । अधिऽस्त्रियंति । पूरवः ।
सा । नः । बोधि । अविची । मरुत्ऽसखा । चोद् । राधः । मघोनां ॥ २ ॥

हे ऋभे शुभ्रवर्णे सरस्वति यद्यस्यास्ते तव महिना महिन्मोभे अंधसी उभयविधं दिव्यं पार्थिवं चाधिं ग्राम्यमारख्यं वा पूरवः पूरयित्वा मनुष्या अधिस्त्रियंति अधिगच्छंति सा त्वमविची रक्षिची सती नोऽस्मान्बोधि । बुध्यस्व । अपि च मरुत्सखा । मरुतो माध्यमिका देवगणाः । ते सखायो यस्या माध्यमिकाया वाचसादृशी त्वं मघोनां हविर्लक्षणधनोपेतानामस्त्राकं राधो धनं चोद् । प्रेरय ॥

भद्रमिन्द्रा कृणवत्सरस्वत्यक्वारी चेतति वाजिनीवती ।
गृणाना जमदग्निवत्स्तुवाना च वसिष्ठवत् ॥ ३ ॥
भद्रं । इत् । भद्रा । कृणवत् । सरस्वती । अक्वऽअरी । चेतति । वाजिनीऽवती ।
गृणाना । जमदग्निऽवत् । स्तुवाना । च । वसिष्ठऽवत् ॥ ३ ॥

भद्रा कल्याणी भजनीया वा सरस्वती भद्रमिन्द्रमेव कल्याणमेव कृणवत् । अस्त्राकं करोतु । तथाक्वार्थकुत्सितगमना वाजिनीवत्यन्नवती चेतति । चेतयतु । अस्त्रान् प्रज्ञापयतु । यद्वा । मदीयं स्तोत्रं चेतति । जानातु । तथा जमदग्निवत्जमदग्निर्धियोव मया गृणाना सूयमाना वसिष्ठवत् ॥ अर्हार्थे वतिप्रत्ययः ॥ वसिष्ठाहं वसिष्ठस्यानुरूपं स्तुवाना सूयमाना च भव ॥

सरस्वहेवताके पश्री जनीयंत इति तिस्रः पुरोडाशहविषां क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । जनीयंतो न्वयव इति तिस्रो दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहंतं । आ० ३. ८. । इति ॥

जनीयंतो न्वयवः पुत्रीयंतः सुदानवः । सरस्वंतं हवामहे ॥ ४ ॥
जनिऽयंतः । नु । अयवः । पुत्रीऽयंतः । सुऽदानवः । सरस्वंतं । हवामहे ॥ ४ ॥

अनीयंतः । आयंत आस्वपत्यानीति अनयो जायाः । ता इच्छंतः पुत्रीयंतः पुत्राभ्यामयमाणाः सुदानवः
श्रीभनदाना अयव उपगतारो वयं न्वय सरस्वतं देवं हवामहे । सुमहे । आह्वयामहे वा ॥

ये ते सरस्व जर्मयो मधुमंतो घृतश्रुतः । तेभिर्नोऽविता भव ॥५॥

ये । ते । सरस्वः । जर्मयः । मधुऽमंतः । घृतऽश्रुतः । तेभिः । नः । अविता । भव ॥५॥

हे सरस्वः सरस्वन् देव ते त्वदीया य जर्मयो अन्नसंघा मधुमंतो रसवंतो घृतश्रुतो घृतस्य वृष्युदकस्य
चारिणो भवंति तेभिस्त्वैर्मिभिर्नोऽस्माकमविता रचिता भव ॥

अन्वारंभणीयायां सरस्वतो यागस्य पीपिवांसमित्यनुवाक्या । सूचितं च । पीपिवांसं सरस्वतो दिव्यं
सुपर्णं वायसं बृहंतं । आ० २. ८. इति ॥

पीपिवांसं सरस्वतः स्तनं यो विश्वदर्शतः । भक्षीमहि प्रजामिषं ॥६॥

पीपिऽवांसं । सरस्वतः । स्तनं । यः । विश्वऽदर्शतः । भक्षीमहि । प्रऽजां । इषं ॥६॥

पीपिवांसं प्रवृद्धं सरस्वतो देवस्य स्तनं शब्दायमाणं स्तनवद्द्रसाधारं वा मेघं भक्षीमहि । भजेमहि ।
प्राप्तुयाम । यो विश्वदर्शतो विश्वैः सर्वेदर्शतो भवति वृक्षमानो भवति । तं स्तनं मेघमित्यर्थः । तथा प्रजां
पुत्रादिरूपामिषमन्नं च सरस्वतः प्रसादाद्भक्षीमहि ॥ ॥२०॥

यज्ञे दिव इति दशर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यायं वैष्टुभं । प्रथमैंद्री तृतीयानवम्योरिंद्राब्रह्मणस्यती देवता
दशम्या इंद्राबृहस्यती शिष्टानां तु बृहस्यतिः । तथा चानुक्रांतं । यज्ञे दशैश्यादि बार्हस्पत्यमंत्विंद्री च तृतीया-
नवम्यविंद्राब्राह्मणस्यत्ये इति ॥ आभिन्नविकेषूक्थेषु तृतीयसवने सोमवृद्धौ ब्राह्मणाच्छंसिन इदमुत्तरं च
सूक्तमावापार्थं । सूचितं च । यज्ञे दिवः । आ० ७. ९. इति ॥

यज्ञे दिवो नृषदने पृथिव्या नरो यत्र देवयवो मदति ।

इंद्राय यत्र सर्वानानि सुन्वे गमन्मदाय प्रथमं वयश्च ॥१॥

यज्ञे । दिवः । नृऽसदने । पृथिव्याः । नरः । यत्र । देवऽयवः । मदति ।

इंद्राय । यत्र । सर्वानानि । सुन्वे । गमत् । मदाय । प्रथमं । वयः । च ॥१॥

यत्र यस्मिन् यज्ञे देवयवो देवाभ्यामयमाणा नरो नेतार ऋत्विजो मदति ह्वयंति यत्र यस्मिंश्च सवमान्य-
भिषोतव्याः सोमा इंद्रायिंद्रार्थं सुन्वे अभिषूयंते पृथिव्याः संबन्धिनि नृषदने नृणां नेतृणां सदनभूते तस्मिन् यज्ञे
प्रथमं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं दिवो बुल्लोकात्प्रमत् । आगच्छतु । किमर्थं । मदाय मदार्थं । सोमं पातुमित्यर्थः ।
तथा वयश्च गंतारस्तदीया अश्वाश्च गमत् । आगच्छंतु ॥

आ दैव्या वृणीमहेऽवांसि बृहस्पतिर्नो मह आ सखायः ।

यथा भवेम मीऽऽहुषे अनांगा यो नो दाता परावतः पितेव ॥२॥

आ । दैव्या । वृणीमहे । अवांसि । बृहस्पतिः । नः । महे । आ । सखायः ।

यथा । भवेम । मीऽऽहुषे । अनांगाः । यः । नः । दाता । पराऽवतः । पिताऽइव ॥२॥

हे सखायः समानख्यानाः स्तोतारः वयं दैव्या दैवानि देवसंबन्धीन्यवांसि रक्षणाया वृणीमहे । अभिम-
जामहे । प्रार्थयामहे । नोऽस्माकं हविर्बृहस्यतिर्बृहतां पालयिता देव आ महे । महतिर्दानार्थः । आमहते ।
आदत्ते ॥ क्षीपस्य आत्मनेपदेऽपि तन्नोपः ॥ यो बृहस्यतिः परावतो दूरदेशान्याह्वय पुत्रेभ्यः पितेव

नोऽस्मभ्यं दाता भवति तस्मै मीढुषे सेत्रे बृहस्पतयेऽनागा अनागस अनपराधा यथा वयं भवेम हे सखायः
तथा यूयं परिचरतेति शेषः ॥

तमु ज्येष्ठं नमसा हविर्भिः सुशेवं ब्रह्मणस्पतिं गृणीषे ।
इंद्रं श्लोको महि दैव्यः सिषक्तु यो ब्रह्मणो देवकृतस्य राजा ॥३॥
तं । ऊं इति । ज्येष्ठं । नमसा । हविःऽभिः । सुऽशेवं । ब्रह्मणः । पतिं । गृणीषे ।
इंद्रं । श्लोकः । महिं । दैव्यः । सिऽसक्तु । यः । ब्रह्मणः । देवऽकृतस्य । राजा ॥३॥

ज्येष्ठं प्रशस्ततमं सुशेवं सुमुखं ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिं पालयितारमेतत्संज्ञं तमु तमेव देवं नमसा नमस्कारेण
हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिश्च सार्धं गृणीषे । गृणे । सुवे । अपि च महि महांतमिंद्रं दैव्यो देवार्हः श्लोको
ऽसदीयः स्तावको मंत्रः सिषक्तु । सेवतां । ब्रह्मणोऽन्नस्य मंत्रस्य वा देवकृतस्य दैवः श्लोतुभिः कृतस्य य इंद्रो
ब्रह्मणस्पतिर्वा राजेश्वरो भवति । तमिंद्रं तं ब्रह्मणस्पतिमिति संबंधः ॥

स आ नो योनिं सदतु प्रेष्ठो बृहस्पतिर्विश्ववारो यो अस्ति ।
कामो रायः सुवीर्यस्य तं दात्पर्धन्नो अति सञ्चतो अरिष्टान् ॥४॥
सः । आ । नः । योनिं । सदतु । प्रेष्ठः । बृहस्पतिः । विश्वऽवारः । यः । अस्ति ।
कामः । रायः । सुऽवीर्यस्य । तं । दात् । पर्धत् । नः । अति । सञ्चतः । अरिष्टान् ॥४॥

प्रेष्ठः प्रियतमः स बृहस्पतिर्नोऽस्माकं योनिं स्थानं वेदिलक्षणमा सदतु । आसीदतु । आगत्योपविशतु ।
यो बृहस्पतिर्विश्ववारो विश्वैर्वरणीयोऽस्ति भवति । अपि च रायो धनस्य सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य च यः
कामोऽस्माकमभिलाषोऽस्ति तं काममस्मभ्यं दात् । ददातु । काम्यमानं प्रयच्छत्वित्यर्थः । तथा सञ्चत उपद्रवैः
संसक्तान्नोऽस्मानरिष्टानहंसितान् कृत्वाति पर्धत् । अतिपारयति शत्रून् ॥

तमा नो अर्कममृताय जुष्टमिमे धासुर्मृतासः पुराजाः ।
शुचिक्रंदं यजतं पस्त्यानां बृहस्पतिमन्वाणं हुवेम ॥५॥
तं । आ । नः । अर्कं । अमृताय । जुष्टं । इमे । धासुः । अमृतासः । पुराऽजाः ।
शुचिऽक्रंदं । यजतं । पस्त्यानां । बृहस्पतिं । अन्वाणं । हुवेम ॥५॥

तं सर्वत्र भोक्तव्यतया प्रसिद्धममृतायामरणत्वाय जीवनाय जुष्टं पर्याप्तमर्कमर्चनसाधनमन्नं पुराजाः पुरा
जाता इमेऽमृतासोऽमरणा देवा बृहस्पतिराज्ञया नोऽस्मभ्यमा धासुः । प्रदद्युः । वयं च शुचिक्रंदं शुद्धस्तोत्रं
पस्त्यानां । पस्त्यामिति गृहनाम । तेन तद्वतो लक्ष्यते । गृहिणां यजतं यष्टव्यमन्वाणमप्रत्यृतं केनाप्यप्रतिगतं
बृहस्पतिं बृहतां पालकं देवं ऊवेम । आह्वयाम । सुधेम वा ॥ ॥२९॥

तं शग्मासो अरुषासो अश्वा बृहस्पतिं सहवाहो वहन्ति ।
सहश्चिद्यस्य नीलवत्सधस्य नभो न रूपमरुषं वसानाः ॥६॥
तं । शग्मासः । अरुषासः । अश्वाः । बृहस्पतिं । सहऽवाहः । वहन्ति ।
सहः । चित् । यस्य । नीलऽवत् । सधऽस्य । नभः । न । रूपं । अरुषं । वसानाः ॥६॥

श्रमासः श्रमाः सुखकराः शक्ता वास्वास आरोचमानाः सहवाहः संहत्य वाहका अश्वास्त्रं बृहस्पतिं वहति । वहंतु । यस्य बृहस्पतेः सहस्रिद्वलं च भवति । नीलवत् । नीलं निलयो निवासः । तद्युक्तं सधस्यं सहस्रानं च यस्य । तं बृहस्पतिमित्यन्वयः । कीदृशा अश्वाः । नमो नादित्यमिवास्वमारोचमानं रूपं वसाना धारयंतः ॥

स हि शुचिः शतपंचः स शुंधुर्हिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षाः ।

बृहस्पतिः स स्वविश ऋष्वः पुरु सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥ ७ ॥

सः । हि । शुचिः । शतऽपंचः । सः । शुंधुः । हिरण्यऽवाशीः । इषिरः । स्वऽसाः ।

बृहस्पतिः । सः । सुऽआवेशः । ऋष्वः । पुरु । सखिऽभ्यः । आऽसुतिं । करिष्ठः ॥ ७ ॥

स हि स खलु बृहस्पतिः शुचिः शुद्धः शतपत्रो बह्विधवाहनः । स एव शुंधुः सर्वेषां शोधयिता हिरण्यवाशीः । वाशीति वाङ्माम । हितरमणीयवाक् । यद्वा । वाशीभिल्लक्षतारमन्त्रयीभिः । ऋ० १०. १०१. १०. इति निगमाद्वाश्यायुधं । स्वर्णमयायुधः । इषिरो गंताभ्येषणीयो वा स्वर्षाः स्वर्गस्य संभक्ता । यद्वा । सरणशीलस्योदकस्य सनिता दाता । स एव बृहस्पतिः स्वविशः मुनिवास ऋष्वो दर्शनीयः । ईदृशो देवः सखिभ्यः स्रोतुभ्यः पुरु बह्वलमासुतिमत्रं करिष्ठः कर्तृतमो दातृतमो भवति ॥

देवी देवस्य रोदसी जनित्री बृहस्पतिं वावृधतुर्महित्वा ।

दक्षाय्याय दक्षता सखायः करद्ब्रह्मणे सुतरा सुगाधा ॥ ८ ॥

देवी इति । देवस्य । रोदसी इति । जनित्री इति । बृहस्पतिं । ववृधतुः । महिऽत्वा ।

दक्षाय्याय । दक्षत । सखायः । करत् । ब्रह्मणे । सुतरा । सुऽगाधा ॥ ८ ॥

देवी देव्या दानादिगुणयुक्ते देवस्य बृहस्पतेर्जनित्री जनयित्र्यौ रोदसी यावापृथिव्या महित्वा महत्त्वेन युक्ते बृहस्पतिं ववृधतुः । वर्धयामासतुः । हे सखायः यूयमपि दक्षाभ्याय वर्धनीयाय । द्वितीयार्थं चतुर्थी । वर्धनीयं तं बृहस्पतिं दक्षत । वर्धयत । स च बृहस्पतिर्ब्रह्मणे वृंहिताय प्रभूतायाम्नाय तदर्थं सुतरा सुतराणानि सुखेन तरणीयानि सुगाधा मुखेनावगाहनीयान्युदकानि करत् । करोतु ॥

इयं वां ब्रह्मणस्पते सुवृक्तिर्ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे अकारि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जजस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ९ ॥

इयं । वां । ब्रह्मणः । पते । सुऽवृक्तिः । ब्रह्म । इंद्राय । वज्रिणे । अकारि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंऽधीः । जजस्तं । अर्यः । वनुषां । अरातीः ॥ ९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते तुभ्यं वज्रिणे वज्रवत इंद्राय च वां युवाभ्यां ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ ब्रह्म मंत्ररूपेयं सुवृक्तिः सुप्रवृत्ता सुतिरकारि । मया कृताभूत् । तौ युवां धियोऽस्मदीयानि कर्माण्यविष्टं । रक्षतं । तथा पुरंधीः पुरंधीर्वक्त्रीः सुतीर्जिगृतं । निगिरतं । शृणुतमिति यावत् । अर्योऽरीरभिमंतीर्वनुषां संभ्रूणामस्माकमरातीः शत्रुसेना अजस्रं । उपस्यपयतं ॥

तृतीयसवन उक्थे ब्राह्मणाच्छंसिनो बृहस्पति युवमिति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्व इति याज्या । आ० ६. १. इति ॥ वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थस्त्रैवेव परिधानीया । सूचितं च । बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्व इति परिधानीया । आ० ९. ९. इति ॥

बृहस्पते युवमिंद्रश्च वस्वो दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य ।
 धत्तं रयिं स्तुवते कीरये चिद्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥
 बृहस्पते । युवं । इंद्रः । च । वस्वः । दिव्यस्य । ईशाथे इति । उत । पार्थिवस्य ।
 धत्तं । रयिं । स्तुवते । कीरये । चित् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

हे बृहस्पते त्वं चेद्रश्च युवां दिव्यस्य दिवि भवस्य वस्वो वसुनो धनस्येशाथे । अतः कारणात् स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कीरये । स्तोत्रनामैतत् । स्तोत्रे रयिं धनं धत्तं । दत्तं । चिदिति पूरणः । अन्यद्वत्तं ॥ २२ ॥

अध्वर्यव इति सप्तर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैद्युमिंद्रं सप्तस्यैन्द्रावार्हस्यत्या । तथा चानुक्रांतं । अध्वर्यवः सप्तोक्तदेवतां त्येति ॥ पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

अध्वर्यवोऽरुणं दुग्धमंशुं जुहोतन वृषभाय क्षितीनां ।
 गौराद्वेदीयाँ अवपानमिंद्रो विश्वाहेद्याति सुतसोममिच्छन् ॥ १ ॥
 अध्वर्यवः । अरुणं । दुग्धं । अंशुं । जुहोतन । वृषभाय । क्षितीनां ।
 गौरात् । वेदीयान् । अवपानं । इंद्रः । विश्वाहा । इत् । याति । सुतसोमं । इच्छन् ॥ १ ॥

हे अध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार ऋत्विजः क्षितीनां जनानां मध्ये वृषभाय श्रेष्ठस्यैन्द्रायाश्चामारोचमानं दुग्धमभिषुतमंशुं सोमं जुहोतन । जुहुत । अवपानमवक्रम्य स्थितं दूरस्थं पातव्यं सोमं गौरान्नौरमुगादपि वेदीयानतिशयेन विद्वानिंद्रः सुतसोममभिषुतसोमं यजमानमिच्छन्नन्विच्छन् विश्वाहा विश्वान्यहानीदेव सर्वदेव याति । गच्छति । अतस्तस्या इंद्राय सोमं जुहुतेत्यन्वयः ॥

यहधिषे प्रदिवि चार्वन्नं दिवेदिवे पीतिमिदस्य वक्षि ।
 उत हृदोत मनसा जुषाण उशनिंद्र प्रस्थितान्पाहि सोमान् ॥ २ ॥
 यत् । दधिषे । प्रदिविं । चारुं । अन्नं । दिवेऽदिवे । पीतिं । इत् । अस्य । वक्षि ।
 उत । हृदा । उत । मनसा । जुषाणः । उशनं । इंद्रं । प्रस्थितान् । पाहि । सोमान् ॥ २ ॥

हे इंद्र प्रदिवि प्रगतेषु दिवसेषु पूर्वस्मिन्काले चारु शोभनं यत्सोमलक्षणमन्नं दधिषे पानेनोदरे धारयसि अस्य सोमस्य पीतिमित् पानमेव दिवे दिवे प्रतिदिवसमिदानीमपि वक्षि । कामयसे ॥ वशं कांतावित्यस्य सिपि शपो लुकि षत्वकत्वषलेष्वेतद्रूपं ॥ उतापि च हे इंद्र हृदा हृदयेन । उतशब्दस्यार्थे । मनसा च जुषाणः सेवमान उशन्नस्मान्कामयमानस्त्वं प्रस्थितान् पुरस्तात्नीतानुत्तरवेदिस्थान् सोमान्पाहि । पिब ॥

जज्ञानः सोमं सहसे पपाथ प्र ते माता महिमानमुवाच ।
 एंद्रं पप्राथोर्वेपतरिषं युधा देवेभ्यो वरिवश्चकर्थ ॥ ३ ॥
 जज्ञानः । सोमं । सहसे । पपाथ । प्र । ते । माता । महिमानं । उवाच ।
 आ । इंद्रं । पप्राथ । उरु । अंतरिषं । युधा । देवेभ्यः । वरिवः । चकर्थ ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं जज्ञानी जायमान एव सहसे वषाय सोमं पपाथ । पीतवानसि । ते तव महिमानं महत्त्वं माता त्वदीया जनन्यदितिः प्रोवाच । प्रोक्तवती । संवादसूक्तेऽयं पंचा हत्यादिके नही न्वस्य । अ० ४. १८. ४ ।

इत्यर्धर्षादारभ्याद्विन्द्रमहत्त्वस्वीकृत्वात् । अतः कारणात् हे इंद्र त्वमुह विस्तीर्णमंतरिक्षमा पप्राथ । स्वतेज-
सापूरितवानसि । अपि च युधा युद्धेन देवेभ्यः सोतृभ्यो देवेभ्य एव वा वरिवो धनं चकर्थ । कृतवानसि ॥

यद्यो॒धया॑ मह॒तो म॒न्य॒माना॒न्साक्षा॑म॒ तान्वा॒हुभिः॑ शाश॒दानान् ।

यद्वा॒ नृभि॑र्वृ॒तं इं॒द्राभि॒यु॒ध्यास्तं॑ त्वया॒जिं सौ॑श्र॒वसं॑ जयेम ॥४॥

यत् । यो॒धयाः । म॒ह॒तः । म॒न्य॒मानान् । साक्षा॑म । तान् । वा॒हुऽभिः॑ । शाश॒दानान् ।

यत् । वा॒ । नृऽभिः॑ । वृ॒तः । इं॒द्र । अ॒भि॒ऽयु॒ध्याः । तं । त्वया॑ । आ॒जिं । सौ॑श्र॒वसं॑ । ज॒येम ॥४॥

हे इंद्र महतः प्रभूतान् मन्यमानाञ्छून्वयदा योधयाः अस्माभिर्योधयेः । तैः सह योद्धुं बलं प्रयच्छे-
रित्यर्थः । तदानीं शाशदानान् हिंसितस्ताञ्छून्वाङ्गभिरायुधनिरपेक्षैर्हृत्सीरेव त्वत्प्रसादात्साक्षाम् । सहेम ।
अभिभवेम । यद्वा यदि वा हे इंद्र नृभिर्नैतृभिर्मर्षञ्जिवृतः परिवृतस्त्वमेवाभियुध्याः अस्मदीयाञ्छून्वभियुध्येष्य
सौश्रवसं । अयोऽन्नं यद्यो वा । शोभनस्य अयसो हेतुं तमाजिं संयामं त्वया सहायेन वयं जयेम ॥

प्रेंद्र॑स्य वोचं प्रथ॒मा कृ॒तानि॑ प्र॒ नू॒तना॑ म॒घवा॑ या च॒कारं ।

यदे॒ददे॒वीर॑स॒हिष्ट॑ मा॒या अ॒थाभ॑व॒त्के॒वलः॑ सोमो॑ अस्य ॥५॥

प्र । इं॒द्रस्य॑ । वो॒चं । प्र॒थ॒मा । कृ॒तानि॑ । प्र । नू॒तना॑ । म॒घऽवा॑ । या । च॒कारं ।

य॒दा । इत् । अ॒दे॒वीः । अ॒स॒हिष्ट॑ । मा॒याः । अ॒थं । अ॒भ॒वत् । के॒वलः॑ । सोमः॑ । अ॒स्य ॥५॥

इंद्रस्य कृतानि वीर्यकर्माणि प्रथमा प्रथमानि पुरातनानि प्र वोचं । प्रब्रवीमि । मघवा मघवानिंद्रो या
यानि चकार कृतवान् नूतना नूतनान्यभिनवानि च तानि प्र वोचं । यदेददेवादेवीरामुरीमायासैः कृतान्य-
सहिष्ट अभ्यभूत् अथानंतरमेवास्त्रेंद्रस्य सोमः केवलोऽसाधारणोऽभवत् । तदाप्रभृत्वैव सोमस्त्रेंद्रस्य चासा-
धारणः संबन्धो जात इत्यर्थः ॥

तवे॒दं वि॒श्वम॑भि॒तः प॒श॒व्यं॑ य॒त्प॒श्यसि॑ च॒क्षसा॑ सूर्य॒स्य ।

गवा॑मसि॒ गोप॑तिरेकं इं॒द्र भ॒क्षी॒महि॑ ते॒ प्र॒य॒तस्य॑ व॒स्वः ॥६॥

तव॑ । इ॒दं । वि॒श्वं । अ॒भि॒तः । प॒श॒व्यं॑ । यत् । प॒श्यसि॑ । च॒क्षसा॑ । सूर्य॒स्य ।

गवा॑ । अ॒सि॑ । गोऽप॑तिः । एकः । इं॒द्र । भ॒क्षी॒महि॑ । ते॒ । प्र॒ऽय॒तस्य॑ । व॒स्वः ॥६॥

हे इंद्र पशव्यं । पशवो द्विविधा द्विपादश्चतुष्पादश्च । तेभ्यो हितमभितः सर्वतो विद्यमानमिदं विश्वं सर्वं
जगत्तन्नेवैव स्वभूतं । सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य चक्षसा तेजसा यद्विश्वं पश्यसि त्वं प्रकाशयसि । अपि च हे इंद्र
एक एव त्वं गोपतिरसि । न केवलमेकस्या एव गोपतिरपि तु सर्वासामित्याह गवामिति । अतः कारणान्ते
त्वया प्रयतस्य प्रत्तस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । प्रत्तं वस्वो धनं भक्षोमहि । भजेमहि ॥

बृ॒हस्प॑ते यु॒वमि॑न्द्रंश्च॒ वस्वो॑ दि॒व्यस्ये॑शाथे उ॒त पा॑र्थि॒वस्य॑ ।

ध॒त्तं र॒यिं स्तु॑व॒ते की॒रये॑ चि॒द्व्यूयं॑ पा॒त स्व॑स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥७॥

बृ॒हस्प॑ते । यु॒वं । इं॒द्रः । च॒ । व॒स्वः । दि॒व्यस्य॑ । इ॒शाथे॑ इति॒ । उ॒त । पा॑र्थि॒वस्य॑ ।

ध॒त्तं । र॒यिं । स्तु॑व॒ते । की॒रये॑ । चि॒त् । यू॒यं । पा॒त । स्व॑स्तिऽभिः । सदा॑ । नः ॥७॥

व्याख्यातेयं । अक्षरार्थं तु । हे बृहस्पते त्वं चंद्रश्च युवां दिव्यस्य पार्थिवस्य चोभयविधस्य धनस्त्रेश्वरी भवथः । तौ युवां स्तुवते स्तोत्रे धनं दत्तमिति ॥ २३ ॥

परो मात्रयेति सप्तर्षं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभं । उरं यज्ञायेत्याद्यास्तिस्र एंद्रविष्णव्यः शिष्टाः केषलविष्णुदेवताकाः । तथा चानुक्रांतं । परो विष्णवं तूबमित्येद्यश्च तिस्र इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ विष्णुदेवताके पशौ परो मात्रयेति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । परो मात्रया तन्वा वृधानिरावती धेनुमती हि भूतं । आ० ३. ८. इति ॥

प॒रो मा॒त्रया॑ त॒न्वा वृ॒धान् न ते॑ महि॒त्वमन्व॑श्चु॒वंति ।

उ॒भे ते॑ वि॒द्म र॒जसी॑ पृथि॒व्या वि॒ष्णो दे॒व त्वं प॒रमस्य॑ वित्से ॥ १ ॥

प॒रः । मा॒त्रया॑ । त॒न्वा । वृ॒धान् । न । ते॑ । म॒हि॒त्वं । अ॒नु । अ॒श्चु॒वंति ।

उ॒भे इति॑ । ते॑ । वि॒द्म । र॒जसी॑ इति॑ । पृथि॒व्याः । वि॒ष्णो इति॑ । दे॒व । त्वं । प॒रमस्य॑ । वित्से ॥ १ ॥

पर इति सकारांतं परस्तादित्यस्यार्थे ॥ परशब्दाच्छांदसोऽसिप्रत्ययः परो दिवा पर एना पृथिव्या । अ० १०. ८२. ५. इति यथा । मात्रयेति व्यत्ययेन तुतीया ॥ मात्रया परः परस्ताद्वर्तमानयापरमितया तन्वा शरीरेण वृधान वर्धमान हे विष्णो ते तव महित्वं महत्त्वं नान्वश्चुवंति । नानुव्याप्नुवंति । चैविक्रमसमये यत्तव माहात्म्यं तत्सर्वैरपि जनैर्ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः । ते तवोभे रजसी उभौ लोकी पृथिव्या आरभ्य पृथिवीमंतरेषु च विद्म । जानीमः । वयं चक्षुषीपलभामहे नान्यत् । हे देव द्योतमान विष्णो त्वमेव परमस्य स्वर्गादेश्चकृष्टलोकस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । परमं लोकं वित्से । जानासि । अतस्तव महत्त्वं न केनापि व्याप्तुं शक्यमिति भावः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ न ते विष्णो इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । न ते विष्णो जायमानो न जातस्त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्त्यां । आ० ३. ८. इति ॥

न ते॑ वि॒ष्णो जा॒यमानो॑ न जा॒तो दे॒व महि॑न्नः प॒रमं॑त॒माप ।

उ॒दस्त॑भ्ना नाक॑मृष्वं बृ॒हंतं॑ दा॒धर्थं॑ प्रा॒चीं क॒कुभं॑ पृथि॒व्याः ॥ २ ॥

न । ते॑ । वि॒ष्णो इति॑ । जा॒यमानः॑ । न । जा॒तः । दे॒व । म॒हि॒न्नः । प॒रं । अ॒तं । आ॒प ।

उत् । अ॒स्त॑भ्नाः । नाकं॑ । अ॒मृष्वं । बृ॒हंतं॑ । दा॒धर्थं॑ । प्रा॒चीं । क॒कुभं॑ । पृथि॒व्याः ॥ २ ॥

हे देव दानादिगुणयुक्त विष्णो ते तव महिम्नो महत्त्वस्य परं विप्रकृष्टमंतमवसानं जायमानः प्रादुर्भवन्नो जाप । न प्राप्नोति । तथा जातः प्रादुर्भूतोऽपि जनो नैव प्राप्नोति । तव महत्त्वस्यावसानं नास्ति । अत एव सर्वैर्न ज्ञायत इति भावः । कोऽसी महिमा तमाह । अष्वं दर्शनीयं बृहंतं महान्तं नाकं बुलोकमुदस्तभाः । त्वमूर्ध्वमधारयः । यथाधो न पतति तथा । पृथिव्या भूमेः संबन्धिनीं प्राचीं ककुभं च दाधर्थं । धारितवानसि । उपलक्षणमेतत् सर्वस्य भूतजातस्य । तथा च मंत्रांतरं । य उ चिधातु पृथिवीमुत यामेको दाधार भुवनानि विश्वा । अ० १. १५४. ४. इति ॥

पूर्वोक्त एव पशविरावती इति हविषो याज्या । सूचितं च । इरावती धेनुमती हि भूतं विश्वकर्मन्हविषा वारुवृधान इति हे । आ० ३. ८. इति ॥

इ॒रा॒वती॑ धे॒नुमती॑ हि भू॒तं सू॒यव॑सिनी॒ मनु॑षे द॒श॒स्या ।

य॒स्त॑भ्ना॒ रो॒दसी॑ वि॒ष्णवे॒ते दा॒धर्थं॑ पृथि॒वीम॑भितो॒ म॒यू॒सैः ॥ ३ ॥

इरावती इतीराऽवती । धेनुमती इति धेनुऽमती । हि । भूतं । सुयवसिनी इति
सुऽयवसिनी । मनुषे । दशस्या ।

वि । अस्तभ्नाः । रोदसी इति । विष्णो इति । एते इति । दाधर्थं । पृथिवीं । अभितः ।
मयूखैः ॥ ३ ॥

हे यावापृथिव्यौ मनुषे सुवते मनुष्याय दशस्या दित्सया युक्ते युवाभिरावती अन्नवत्यौ धेनुमती गोमत्यौ
सुयवसिनी शोभनयवसे च भूतं । अभूतं । हिशब्दः प्रसिद्धौ । विष्णुना विक्रांतत्वाद्युवामेषमेव खलु पूर्वमभूत-
मित्यर्थः । हे विष्णो एते इमे रोदसी यावापृथिव्यौ व्यस्तभ्नाः । विविधमधारयः । पृथिवीमूर्ध्वमुखत्वेन या-
मधोमुखत्वेनेति विविधत्वं । अपि च पृथिवीं प्रथितामिमां भूमिमभितः सर्वत्र स्थितैर्मयूखैः पर्वतैर्दाधर्थं ।
धारितवानसि । यथा न चलति तथा दृढीकृतवानित्यर्थः । पर्वता हि विष्णोः स्वभूताः । विष्णुः पर्वतानाम-
धिपतिरिति श्रुतेः । ते० सं० ३. ४. ५. ९. ॥

उरुं यज्ञाय चक्रयुरु लोकं जनयंता सूर्यमुषासमग्निं ।

दासस्य चिद्वृषशिप्रस्य माया जघ्नथुर्नरा पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥

उरुं । यज्ञाय । चक्रयुः । ऊं इति । लोकं । जनयंता । सूर्यं । उषसं । अग्निं ।

दासस्य । चित् । वृषऽशिप्रस्य । मायाः । जघ्नथुः । नरा । पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥

हे इंद्राविष्णू यज्ञाय यजमानायोर्लुं विस्तीर्णं लोकं स्वर्गाख्यं चक्रयुः । कृतवन्तौ खलु युवां । किं कुर्वन्ती ।
सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यमुषसं तमोनिवारकमुषःकालमपि चासुरैरावृतं जनयन्ती पुनः प्रादुर्भावयन्ती । हे
नरा नेतारविन्द्राविष्णू वृषशिप्रस्यैतत्संज्ञस्य दासस्य चिदुपचपयितुरसुरस्य मायाः पृतनाज्येषु संयामेषु
जघ्नथुः । जिहंसथुः । युवां सूर्यादिकं जनयन्तावित्युच्यते ॥

इंद्राविष्णू दृंहिताः शंबरस्य नव पुरो नवतिं च अथिष्टं ।

शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥ ५ ॥

इंद्राविष्णू इति । दृंहिताः । शंबरस्य । नव । पुरः । नवतिं । च । अथिष्टं ।

शतं । वर्चिनः । सहस्रं । च । साकं । हथः । अप्रति । असुरस्य । वीरान् ॥ ५ ॥

हे इंद्राविष्णू दृंहिता दृढीकृता नव नवतिं च नवोत्तरनवतिसंख्याकाः पुरः पुराणि शंबरस्य स्वभूतानि
अथिष्टं । अहिसिष्टं ॥ अथ हिंसायां ॥ अपि च शतं सहस्रं च वर्चिनोऽसुरस्य वीरानप्रति प्रतिद्विनो यथा न
भवन्ति तथा साकं सह सद्य एव हथः । अहिसिष्टं । यो वर्चिनः शतमिन्द्रः सहस्रं । ऋ० २. १४. ६. इति हि
निगमांतरं ॥

इयं मनीषा बृहती बृहंतोरुक्रमा तवसा वर्धयंती ।

रेरे वां स्तोमं विदथेषु विष्णो पिन्वतमिषो वृजनेष्विन्द्र ॥ ६ ॥

इयं । मनीषा । बृहती । बृहतां । उरुऽक्रमा । तवसा । वर्धयंती ।

रेरे । वां । स्तोमं । विदथेषु । विष्णो इति । पिन्वतं । इषः । वृजनेषु । इंद्र ॥ ६ ॥

बृहती महतीयं मनीषा मनीषा सुतिर्बृहता बृहती महान्तावुषक्रमा विस्तीर्णविक्रमौ । विष्णुना सहैका-

धीभावादिन्द्रस्याप्युषक्रमत्वं । तवसा । तव इति बलस्य वृद्धेर्वा नामधेयं । तद्वृत्ती एवभूती युवां वर्धयंती प्रवृद्धी कुर्वत्यस्माभिः कृता । हे विष्णो हे इन्द्र विदधेषु यज्ञेषु वां युवाभ्यां स्तोममुक्तलक्षणं स्तोत्रं ररे । ददे ॥ रा दान इति धातुः ॥ ती युवां वृजनेष्विषोऽन्नानि पिन्वते । अस्मभ्यं वर्धयते ॥

अभ्युदयेष्टी विष्णोः शिपिविष्टस्य वषट् इत्येषानुवाक्या । सूचितं च । भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी वषट् विष्णवांस आ कृणोमि । आ० ३. १३. इति ॥

वषट् विष्णवांस आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट ह्व्यं ।

वर्धतु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

वषट् । ते । विष्णो इति । आसः । आ । कृणोमि । तत् । मे । जुषस्व । शिपिऽविष्ट । ह्व्यं ।

वर्धतु । त्वा । सुऽस्तुतयः । गिरः । मे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

हे विष्णो ते तुभ्यमास आस्यादामिसुखं वषट् कृणोमि । करोमि । वषट्कारेण हविर्हावयामि । हे शिपिविष्ट । शिपयो ररमयः । तैराविष्ट विष्णो तद्वषट्कृतं मे मदीयं ह्व्यं हविर्जुषस्व । सेवस्व । सुष्टुतयः शोभनस्तुत्यात्मिका गिरो वाचस्य त्वां वर्धतु । वर्धयंतु । अन्यन्नतं ॥ २४ ॥

नू मर्ते इति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं वैष्णवं । नू मर्ते इत्यनुक्रांतं ॥ उक्थेऽच्छावाकशस्त्र इदं शंसनीयं । सूचितं च । ऋतुर्जनिचो नू मर्तो भवा मित्रः । आ० ६. १. इति ॥

नू मर्तो दयते सनिष्यन्वो विष्णवे उरुगायाय दाशत् ।

प्र यः सचाचा मनसा यजात एतावतं नर्यमाविवासात् ॥ १ ॥

नु । मर्तः । दयते । सनिष्यन् । यः । विष्णवे । उरुऽगायाय । दाशत् ।

प्र । यः । सचाचा । मनसा । यजाते । एतावतं । नर्यं । आऽविवासात् ॥ १ ॥

स मर्तो मनुष्यः सनिष्यन्धनमिच्छन् चिप्रं दयते । धनमादत्ते ॥ दयतिराहुपूर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ यो मनुष्य उरुगायाय ब्रह्मभिः कीर्तनीयाय विष्णवे दाशत् हवीषि दद्यात् । यस्य सचाचा सहाचता मनसा मननेन स्तोत्रेण प्र यजाते प्रकर्षेण पूजयेत् एतावन्तेतावत्परिमाणं महान्तं नर्यं नरेभ्यो हितं विष्णुमाविवासात् नमस्कारादिभिः परिचरेत् । स मर्तो दयत इत्यन्वयः । यद्वा ॥ सनिष्यन्निति सनतेर्लोभार्थस्य लुटि रूपं ॥ स मर्तः सनिष्यन् धनादीनि लप्स्यमानो भवन्नेव हविरादिकं नु चिप्रं दयते विष्णवे ददातीति योष्यं ॥

विष्णुदेवत्ये पशौ पुरोडाशस्य त्वं विष्णो इत्यनुवाक्या । सूचितं च । त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यां वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां । आ० ३. ८. इति ॥

त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यामप्रयुतामेवयावो मतिं दाः ।

पर्चो यथा नः सुवितस्य भूरेश्वावतः पुरुश्चंद्रस्य रायः ॥ २ ॥

त्वं । विष्णो इति । सुऽमतिं । विश्वऽज्ज्यां । अप्रऽयुतां । एवऽयावः । मतिं । दाः ।

पर्चः । यथा । नः । सुवितस्य । भूरेश्वावतः । पुरुश्चंद्रस्य । रायः ॥ २ ॥

हे एवयावः । एवा प्राप्तव्याः कामाः । तान् चापयति प्रापयति स्तोत्रनित्येवयावः । हे एवयावन् विष्णो त्वं विश्वजन्यां सर्वजनहितां दीषीर्वियुक्तां सुमतिमनुग्रहनुष्ठं दाः । अस्मभ्यं देहि । सुवितस्य सुष्ठु प्राप्तव्यस्य भूरेश्वावतः पुरोडाशस्य पुरुश्चंद्रस्य पुरुषां ब्रह्मनामाद्वादकस्य रायो धनस्य पर्चः संपर्को नोऽस्माकं यथा भवति तथा देहीत्यन्वयः ॥

विष्णव्यस्योपांशुयाजस्य चिदैव इति याज्या । सूचितं च । इदं विष्णुर्वि चक्रमे चिदैवः पृथिवीमेष एतां । आ० १. ६. । इति ॥ विष्णवे पशावधेवैव वपाया याज्या । सूचितं च । चिदैवः पृथिवीमेष एतां परो माचया तन्वा वृधान । आ० ३. ८. । इति ॥

चिदैवः पृथिवीमेष एतां वि चक्रमे शतर्चसं महित्वा ।

प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्त्वेषं ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥३॥

त्रिः । देवः । पृथिवी । एषः । एतां । वि । चक्रमे । शतऽर्चसं । महिऽत्वा ।

प्र । विष्णुः । अस्तु । तवसः । तवीयान् । त्वेषं । हि । अस्य । स्थविरस्य । नाम ॥३॥

एष देवो दानादिगुणयुक्तो विष्णुः शतर्चसं शतसंख्यान्यर्चीषि यस्यास्तादृशीमेतां पृथिवीं । उपलक्षणमेतत् । पृथिव्यादींस्त्रील्लोकान्महित्वा महत्त्वेन त्रिर्वि चक्रमे । त्रिभिः पदैर्विक्रांतवान् । तवसस्तवस्विनो वृद्धादपि तवीयान् तवस्वितरो विष्णुः प्रासु । अस्माकं प्रभवतु । स्वामी भवतु । अस्य स्थविरस्य वृद्धस्य विष्णोर्नाम नामकं रूपं विष्णुरित्येतन्नामैव वा त्वेषं हि यस्माद्दोषं तस्मात्कारणात्स विष्णुः प्रभवत्वित्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ वि चक्रम इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां चिदैवः पृथिवीमेष एतां । आ० ३. ८. । इति ॥

वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।

ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिं सुजनिमा चकार ॥४॥

वि । चक्रमे । पृथिवी । एषः । एतां । क्षेत्राय । विष्णुः । मनुषे । दशस्यन् ।

ध्रुवासः । अस्य । कीरयः । जनासः । उरुऽक्षितिं । सुऽजनिमा । चकार ॥४॥

एष देवो विष्णुरेतां पृथिवीं पृथिव्यादीनिमांस्त्रील्लोकान् क्षेत्राय निवासार्थं मनुषे सुवते देवगणाय दशस्यन्सुरेभ्योऽपहृत्य प्रदास्यन् वि चक्रमे । विक्रांतवान् । अस्य च विष्णोः कीरयः स्तोतारो जनासो जना ध्रुवासो निश्चला भवति । ऐहिकामुष्मिकयोर्लोकान् स्थिरा भवतीत्यर्थः । सुजनिमा शोभनानि जनिमानि कीर्तनस्मरणादिना मुखहेतुभूतानि यस्य तादृशो विष्णुरुक्षितिं विस्तीर्णनिवासं चकार । स्तोतृभ्यः करोति ॥

तृतीयसवनेऽतिरात्रादूर्ध्वं सोमातिरेके सति भैमिन्तिके होतुः शस्त्रे प्र तत्ते अथेति स्तोत्रियसृचः । आ० ६. ७. ॥ अभ्युदयेष्टौ विष्णोः शिपिविष्टस्य प्र तत्ते अथेति याज्या । सूचितं च । वषट् विष्णुवास आ ह्योमि प्र तत्ते अथ शिपिविष्ट नाम । आ० ३. १३. । इति ॥

प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामार्यः शंसामि वयुनानि विद्वान् ।

तं त्वा गृणामि तवसमतव्यान्क्षयंतमस्य रजसः पराके ॥५॥

प्र । तत् । ते । अद्य । शिपिऽविष्ट । नाम । अर्यः । शंसामि । वयुनानि । विद्वान् ।

तं । त्वा । गृणामि । तवसं । अतव्यान् । क्षयंतं । अस्य । रजसः । पराके ॥५॥

हे शिपिविष्ट रश्मिराविष्ट विष्णो ते तव तत्प्रसिद्धं विष्णुरिति प्रख्यातं नामार्यः स्वामी सुतीनां हविषां वा तथा वयुनानि ज्ञातव्यान्वर्थजातानि विदाज्ञानज्ञहमवेदानीं प्र शंसामि । प्रकर्षेण स्तौमि । तवसं प्रवृद्धं तं त्वा त्वां विष्णुमतव्यान्तवीयानवृद्धतरोऽहं गृणामि । स्तौमि । कीदृशं । अस्य रजसो लोकस्य पराके दूरदेशे क्षयंतं निवसंतं ॥

किमिहै विष्णो परिचक्ष्यं भूत्प्र यद्ववक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।

मा वर्षो अस्मदप गूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॥ ६ ॥

किं। इत्। ते। विष्णो इति। परिऽचक्ष्यं। भूत्। प्र। यत्। ववक्षे। शिपिऽविष्टः। अस्मि।

मा। वर्षः। अस्मत्। अप। गूहः। एतत्। यत्। अन्यऽरूपः। संऽइथे। बभूथ ॥ ६ ॥

पुरा खलु विष्णुः स्वं रूपं परित्यज्य छत्रिमं रूपांतरं धारयन् संयामे वसिष्ठस्य साहाय्यं चकार । तं जानन्नृषिरनया प्रत्याचष्टे ॥ अत्र निरुक्तं । शिपिविष्टो विष्णुरिति विष्णोर्देवं नामनी भवतः । कुत्सितार्थीयं पूर्वं भवतीत्यीपमन्यवः । किं ते विष्णो प्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयं यन्नः प्रब्रूषे शेष इव निर्विष्टतोऽस्मीत्यप्रतिपन्नरश्मिः । अपि वा प्रशंसानामैवाभिप्रेतं स्यात् । किं ते विष्णो प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्यापनीयं यदुत्प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्मीति प्रतिपन्नरश्मिः । शिपयोऽत्र रश्मय उच्यते तैराविष्टो भवति । मा वर्षो अस्मदप गूह एतत् । वर्ष इति रूपनाम वृणोतीति सतः । यदन्यरूपः समिथे संयामे भवसि संयतरश्मिः । नि० ५. ८. इति ॥ तत्र कुत्सितार्थपक्षे योजना । हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं प्रख्यापनीयं भूत् । भवति । किंशब्दः क्षेपे । अप्रख्यापनीयमेव तद्भवति । यन्नामास्मभ्यं प्र ववक्षे प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्मीति । अंतर्णीतोप-मागमेतत् । शेष इव निर्विष्टतस्तेजसानाच्छादितो भवामीति । तदस्मीलार्थत्वादिदं नाम न प्रशंसमित्यर्थः । तन्नाम किं परिचक्ष्यं वर्जनीयं परित्याज्यं । विद्वद्भ्यार्थप्रतिपादकत्वात्स्वत एव परित्यक्तं हि तत् । शिष्टं समानं पूर्वेण । अत उक्तरूपविलक्षणं यद्वैष्णवरूपमस्त्येतद्वर्षो रूपमस्मदस्माकं माप गूहः । अपगूढं संवृतं मा कुरु ॥ गूह संवरणे ॥ अपि तु तदेव रूपं प्रकटय । वैष्णवस्य रूपस्य गूहने का प्रसक्तिरिति चेत् । यद्यस्मादन्यरूपो रूपांतरमेव धारयन् समिथे संयामे बभूथ अस्माकं सहायो भवसि तस्मादिदं गूहनं न कार्यमिति ॥ प्रशंसापक्षे तु । हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं भूत् । किं प्रख्यापनीयं भवति । न प्रख्यापनीयं । किं तन्नाम । शिपिविष्टो रश्मिभिराविष्टोऽस्मीति यन्नाम प्रब्रूषे । यत् एवं प्रख्यातरूपस्त्वमतोऽस्माकमेतद्वैष्णवं रूपं संवृतं मा कार्षीः । इदानीं गूढरूपोऽपि यद्यस्मात्त्वं समिथे संयामेऽन्यरूपः छत्रिमरूपं यदन्यद्वैष्णवं रूपं शीर्षादिलक्षणं तादृग्रूप एव बभूथ भवसि तस्मात्त्वं गूढोऽपि ज्ञायस एवेति व्यर्थमेव तस्य रूपस्य गूहनं । अतो बह्व-तेजस्कं यद्वैष्णवं रूपं तदस्माकं प्रदर्शयेति तात्पर्यार्थः ॥

वषट्के विष्णवास आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट ह्यं ।

वर्धंतु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

वषट्। ते। विष्णो इति। आसः। आ। कृणोमि। तत्। मे। जुषस्व। शिपिऽविष्टः। ह्यं।

वर्धंतु। त्वा। सुऽस्तुतयः। गिरः। मे। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ ७ ॥

व्याख्यातयं । अचरार्थस्तु । हे विष्णो तुभ्यमास्यादास्तेन वषट्करोमि । वषट्कृतं तन्मदीयं हविर्हे शिपिविष्ट सेवस्व । शोभनस्तुतिरूपा मदीया वाचस्व त्वां वर्धयंत्विति । शिष्टः पादः सिद्धः ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमो व्याख्यास्यते । सप्तममंडलस्य षष्ठेऽनुवाक एकादश सूक्तानि व्याख्यातानि । तिस्रो वाच इति षड्ब्रह्मं द्वादशं सूक्तं । अचागुक्रम्यते । तिस्रः षट् पार्जन्यं त्विति । एते कुमार आमियोऽपञ्चदसिष्ठ एव वेति वक्ष्यमाणत्वादसिपुत्रः कुमार ऋषिर्वसिष्ठो वा । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । इदमुचरं च पर्जन्यदेवत्वं ॥ अत्र शौनकः । आस्यदघ्नं विगाह्यापः प्राङ्मुखः प्रयतः सुचिः । सूक्ताभ्यां तिस्रश्चादिभ्यामुपतिष्ठेत् भास्करं । अग्नयैतज्जपत्वं वृष्टिकामेन यत्नतः । पंचरात्रेऽप्यतिक्रांते महतीं वृष्टिमामुयात् । ऋत्वि० २. ३०. इति ॥

ति॒स्रो वा॒चः प्र॒ वद् ज्योति॑रया॒ या ए॒तद्दुहे॑ म॒धुदो॒घमू॒धः ।

स॒ वत्सं॑ कृ॒ण्वन्ग॒र्भमो॒षधी॑नां स॒द्यो जा॒तो वृ॒षभो॑ रौर॒वीति ॥ १ ॥

ति॒स्रः । वा॒चः । प्र॒ । वद् । ज्योतिः॑ऽअयाः । याः । ए॒तत् । दु॒हे । म॒धुऽदो॒घं । ऊ॒धः ।

सः । व॒त्सं । कृ॒ण्वन् । ग॒र्भं । ओ॒षधी॑नां । स॒द्यः । जा॒तः । वृ॒षभः । रौर॒वीति ॥ १ ॥

अधिरात्मानं स्तुती प्रेरयति । हे ऋषे तिस्रस्त्रिविधा ऋग्यजुःसामात्मिकाः स्तुतिरूपा वाचः प्र वद् । प्रब्रूहि । कीदृशो वाचः । ज्योतिरयाः । ज्योतिर्द्योतमानः प्रणवोऽये प्रमुखो यासां तादृशीः । या वाचो मधुदोघं मधुन उदकस्य दीहकं वृध्युदकस्य कर्तारमेतन्नभसि दृश्यमानमूध उद्धतं मेघं । यद्वा । लुप्तोपममेतत् । ऊध इव पयस आश्रयभूतं मेघं दुह्रे दुहते ॥ दुहेर्लेटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । बाङ्गलको रट् ॥ लोचैः प्रीतो हि पर्जन्यो मेघैर्वर्षयति । अतो वाच एव दुहंतीत्युपचर्यते । यद्वा ॥ वदेति व्यत्ययेन मध्यमः ॥ तिस्र इति द्रुतविलंबितमध्यमभेदेन त्रिविधा ज्योतिरया विद्युत्प्रमुखा वाचः प्रवदेतेति । या गर्जितलक्षणा वाचो वृष्टिप्रदमेतं मेघं दुह्रे उदकानि दुहति । एवंभूतः स च पर्जन्यो वत्सं सह निवसंतं वैद्युतापिं कृण्वन् प्रादुर्भूतं तमेवौषधीनां श्रीह्यादीनां च गर्भं कुर्वन् सद्यः श्रीघ्नं जातः प्रादुर्भूतो वृषभो वर्षिता सन्नोरवीति । भृशं शब्दायते ॥

यो वर्ध॑न् ओ॒षधी॑नां॒ या अ॒पां यो विश्व॑स्य॒ जगतो॑ दे॒व ई॒शे ।

स चि॒धातुं॑ श॒रणं॑ श॒र्मं यंस॑त्त्रि॒वर्तुं॑ ज्योतिः॑ स्व॒भिष्ट॒य॒स्मे ॥ २ ॥

यः । वर्ध॑नः । ओ॒षधी॑नां । यः । अ॒पां । यः । विश्व॑स्य । जगतः॑ । दे॒वः । ई॒शे ।

सः । चि॒ऽधातुं॑ । श॒रणं॑ । श॒र्मं । यंस॑त् । चि॒ऽवर्तुं॑ । ज्योतिः॑ । सु॒ऽअ॒भिष्टि॑ । अ॒स्मे इति॑ ॥ २ ॥

यः पर्जन्य ओषधीनां वर्धनो वर्धयिता । यस्यापासुदकानां वर्धकः । यस्य देवो द्योतमानः पर्जन्यो विश्वस्य सर्वस्य जगत ईशे ईष्टे ॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । अधीगर्थेति । पा० २. ३. ५२. । कर्मणि शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी । अनुदात्तेत्वात्सार्वाधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः । यदृत्तान्त्रित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥ स पर्जन्यस्त्रिधातु चिभूमिकं शरणं गृहं शर्म सुखं च यंसत् । यच्छतु । अस्मभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥ यमेलेव्यडागमः । सिद्धञ्जलमिति सिप् । इतश्च लोप इतीकारलोपः ॥ तथा चि॒वर्तुं॑ चि॒वृत्तु॒ष्वति॑शयेन वर्तमानं । श्रूयते हि । चीणि वा आदित्यस्य तेजांसि वसंता प्रातर्द्यौम्भि मध्यंदिने शरव्यपराक्ते । ते० सं० २. १. २. ५. । इति । एवंविधं स्वभिष्टि स्वभेषणं ज्योतिस्तेजसास्त्रे अस्मभ्यं प्रयच्छतु ॥

स्त्री॑रु॒ त्व॒ङ्गव॑ति॒ सू॒तं उ॒ त्वद्यथा॑व॒शं त॒न्वं च॒क्र ए॒षः ।

पि॒तुः प॒यः प्र॒ति गृ॒भ्णाति॑ मा॒ता तेन॑ पि॒ता वर्ध॑ते॒ तेन॑ पु॒त्रः ॥ ३ ॥

स्त॒रीः । ऊं इति । त्वत् । भवति । सूते । ऊं इति । त्वत् । यथा ऽवशं । तन्वं । चक्रे । एषः ।
पितुः । पर्यः । प्रति । गृह्णाति । माता । तेन । पिता । वर्धते । तेन । पुत्रः ॥ ३ ॥

त्वदिति तकारांतोऽन्यशब्दपर्यायोऽनुदात्तः सर्वनामसु पठितः ॥ अस्य पर्जन्यस्य त्वदन्यद्रूपं स्तरीर्निवृत्त-
प्रसवा गौः सा यथा न दोग्ध्री तद्वद्वर्षकं न भवति । उ इति पूरकः । द्वितीय उशब्दस्यार्थे । त्वदन्यस्य रूपं
सूते । धेनुवत्प्रसूते । उदकानि प्रवर्षति । एष पर्जन्यसन्त्वं स्वकीयं शरीरं यथावशं यथाकामं स्तरीत्वेन धेनुत्वेन
च चक्रे । करोति । अपि च पितुर्दिवः सकाशात्पयो वृष्युदकं माता पृथिवी प्रति गृह्णाति । प्रतिगृह्णाति ॥
इयहोर्म इति भत्वं ॥ प्रतिगृहीतेन तेन हविरात्मना परिणतेन पिता बुद्धोको वर्धते । तेनैवोदकेन पुत्रः
पृथिव्यां भवः प्राणिसंघोऽपि वर्धते ॥

यस्मिन्विश्वानि भुवनानि तस्युस्तिस्त्रो द्यावस्त्रेधा समुरापः ।
त्रयः कोशास उपसेचनासो मध्वः श्रोतंत्यभितो विरप्शं ॥ ४ ॥
यस्मिन् । विश्वानि । भुवनानि । तस्युः । तिस्रः । द्यावः । त्रेधा । समुः । आपः ।
त्रयः । कोशासः । उपसेचनासः । मध्वः । श्रोतंति । अभितः । विरप्शं ॥ ४ ॥

यस्मिन्पर्जन्ये विश्वानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि तस्युः तिष्ठति । यदधीनवृत्तीनि भवतीत्यर्थः ।
यस्मिन् द्यावो बुभ्रुतयो लोका अवतिष्ठति । यस्मात्त्रापस्त्रेधा समुः प्राच्यः प्रतीच्योऽवाच्यश्च सत्यो निर्ग-
च्छति । उपसेचनास उपसेक्तारस्त्रयः पौरस्थः प्रतीच्य उदीच्यश्चेति त्रिप्रकाराः कोशासो मेघा विरप्शं महान्तं
पर्जन्यमभितः परितो मध्वः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ मधूदकं श्रोतति । चारयति । वर्धति ॥

इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे हृदो अस्वतंरं तज्जुषत् ।
मयोभुवो वृष्टयः संत्वस्मे सुपिप्पला ओषधीर्दिवगोपाः ॥ ५ ॥
इदं । वचः । पर्जन्याय । स्वराजे । हृदः । अस्तु । अंतंरं । तत् । जुषत् ।
मयः ऽभुवः । वृष्टयः । संतु । अस्मे इति । सुपिप्पलाः । ओषधीः । देवऽगोपाः ॥ ५ ॥

इदं वचो वचनं स्तोत्रं स्वराजे स्वायत्तदीप्तये पर्जन्याय क्रियते । एतच्च हृदसादीयस्य हृदयस्यांतरमंतर्ग-
तमस्तु । स च तत्स्तोत्रं जुषोषत् । सेवतां ॥ जुषो प्रीतिसेवनयोः । लेख्यडागमस्कांदसः । शपः सुः ॥ मयोभुवः
मुखस्य भावयित्री वृष्टयोऽस्त्रे अस्माकं तत्प्रसादात्संतु । भवंतु । तथा देवगोपा देवः पर्जन्यो गोपायिता
रक्षिता यासां तथाविधा ओषधीरोषधयश्च सुपिप्पलाः सुफला अस्माकं भवंतु ॥

स रेतोधा वृषभः शश्वतीनां तस्मिन्नात्मा जगतस्तस्युषश्च ।
तन्मं ऋतं पातु शतशारदाय यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
सः । रेतः ऽधाः । वृषभः । शश्वतीनां । तस्मिन् । आत्मा । जगतः । तस्युषः । च ।
तत् । मा । ऋतं । पातु । शत ऽशारदाय । यूयं । पात । स्वस्ति ऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

स पर्जन्यः शश्वतीनां बह्वीनामोषधीनां रेतोधा रेतस उदकस्य बीजभूतस्य धाता विनिधाता भवति ।
वृषभ इत्युपमा । यथा कश्चिद्वृषभो बह्वीनां गवां गर्भस्थाधाता भवति तद्वत् । अतस्तस्मिन् पर्जन्ये जगतो
जंगमस्य तस्युषः स्थावरस्य चात्मा देहो वर्तते । तत्पर्जन्येन दत्तमृतमुदकं मा मां शतशारदाय शतसंवत्सरजी-
वनार्थं पातु । रक्षतु ॥ माशब्दस्य अत्यक इति प्रकृतिभावो ह्रस्वत्वं च ॥ अन्यद्गतं ॥ ११ ॥

पर्जन्यायेति तृचं चयोदशं सूक्तं गायत्रं । पूर्ववद्वृषिदेवते । तथा चानुक्रांतं । पर्जन्याय तृचं गायत्रमिति ॥
वेद्यानरपार्जन्यायामन्वारंभणीयायां पार्जन्यस्य चरोः पर्जन्यायेत्यनुवाक्या । सूत्र्यति हि । पर्जन्याय प्र गायत
प्र वाता वांति पतयंति विद्युतः । आ० २. १५. इति ॥

पर्जन्याय प्र गायत दिवस्पुत्राय मीळुषे । स नो यवसमिच्छतु ॥१॥

पर्जन्याय । प्र । गायत । दिवः । पुत्राय । मीळुषे । सः । नः । यवसं । इच्छतु ॥१॥

हे स्रोतारः पर्जन्याय देवाय प्र गायत । प्रकर्षेण स्रोत्रमुत्सारयत । कीदृशाय । दिवोऽंतरिक्षस्य पुत्राय ।
तत्र हि पर्जन्यः प्रादुर्भवति । मीळुषे सेत्ने । स तावृशः पर्जन्यो नोऽस्मभ्यं यवसमोषध्यादिषण्णमन्नं दातु-
मिच्छतु ॥

यो गर्भमोषधीनां गवां कृणोत्यर्वतां । पर्जन्यः पुरुषीणां ॥२॥

यः । गर्भं । ओषधीनां । गवां । कृणोति । अर्वतां । पर्जन्यः । पुरुषीणां ॥२॥

यः पर्जन्यं ओषधीनां ग्रीह्यादीनां गवामर्वतामर्वतीनां पुरुषीणां नारीणां च यः पर्जन्यो गर्भं प्रसूतिहेतु
बीजमुदकरूपं कृणोति करोति तस्मै पर्जन्यायेत्युत्तरत्र संबंधः ॥

तस्मा इदास्ये हविर्जुहोता मधुमत्तमं । इठां नः संयतं करत् ॥३॥

तस्मै । इत् । आस्ये । हविः । जुहोत । मधुमत्तमं । इठां । नः । संयतं । करत् ॥३॥

तस्मा इत्तस्मा एव पर्जन्यायास्त्रे देवानामास्त्रभूतेऽपी मधुमत्तमं रसवत्तमं हविर्जुहोत । जुहुत हे
च्छ्वित्जः । स च पर्जन्यो नोऽस्मभ्यमिच्छामन्नं संयतं सम्यपियतं यथा भवति तथा करत् । करोतु । इदास्विति
यावत् ॥ ॥२॥

संवत्सरमिति दशर्षं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं वैशुभं । आद्या त्वनुष्टुप् । मंडूका देवता । तथा चानुक्रांतं ।
संवत्सरं दश पर्जन्यस्तुतिः संहृष्टासंभूकांस्तुष्टावाद्यानुष्टुबिति ॥ वृष्टिकामेनैतसूक्तं जयं ॥

संवत्सरं शशयाना ब्राह्मणा व्रतचारिणः ।

वाचं पर्जन्यजिन्वितां प्र मंडूका अवादिषुः ॥१॥

संवत्सरं । शशयानाः । ब्राह्मणाः । व्रतऽचारिणः ।

वाचं । पर्जन्यऽजिन्वितां । प्र । मंडूकाः । अवादिषुः ॥१॥

अत्र निरुक्तं । वसिष्ठो वर्षकामः पर्जन्यं तुष्टाव तं मंडूका अन्वमोदंत स मंडूकाननुमोदमानान् वृष्टा
तुष्टाव । नि० ९. ६. इति । मंडूका मञ्जूका मञ्जनाम्नदेवी मोदतिकर्मणो मंदेवी तुष्टिकर्मणो मंडयतिरिति
वैयाकरणा मंड एषामोक इति वा मंडो मदेवी मुदेवी तेषामेषा भवति । नि० ९. ५. इति ॥ व्रतचारिणो
व्रतं संवत्सरसत्त्वात्मकं कर्माचरंतो ब्राह्मणाः । लुप्तोपममेतत् । एवंभूता ब्राह्मणा इव संवत्सरं शरत्प्रभृत्या
वर्षतैरेकं संवत्सरं शशयानाः शिश्याना वर्षणार्थं तपस्वरंत इव बिल एव संत एते मंडूकाः पर्जन्यजिन्वितां
पर्जन्येन प्रीतां यथा वाचा पर्जन्यः प्रीतो भवति तावृशीं वाचं प्रावादिषुः । प्रवदंति ॥

दिव्या आपो अभि यदेनमायन्दृतिं न शुष्कं सरसी शयानं ।

गवामह न मायुर्वत्सिनीनां मंडूकानां वमुरचा समेति ॥२॥

दिव्याः। आपः। अ॒भि। यत्। ए॒नं। आ॒यन्। दृ॒तिं। न। अ॒शुक्कं। सर॒सी इति। श॒यानं।
गवां। अ॒हं। न। मा॒युः। व॒त्सिनी॑नां। म॒ंडूकानां। व॒मुः। अ॒र्चं। सं। ए॒ति ॥२॥

दिव्या दिवि भवा आपो दृतिं न दृतिमिव शुक्कं नीरसं सरसी ॥ महत्सरः सरसी । गौरादिलक्षणो ङीष् । सरस्यां । सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक् । ईदूती च सप्तम्यर्थ इति प्रगृह्यसंज्ञा ॥ महति सरसि निर्जले घर्मकाले शयानं निवसंतमेतं मंडूकगणं यद्यदायन् अभिगच्छति तदा चास्मिन्वर्षेण पर्जन्ये वा सति वत्सिनीनां वत्सयुक्तानां गवां न मायुर्गवां शब्द इव मंडूकानां वमुः शब्दः समेति । संगच्छते । यथा वत्सः संगतासु गोषु महान् घोषो जायते तद्वदृष्टे पर्जन्ये महान् कलकलशब्दो जायत इत्यर्थः । अहेति पूरकः ॥

यदी॒मेनाँ उ॒शतो॑ अ॒भ्यव॑र्षी॒तृथा॑वतः प्रा॒वृथा॑गतायां ।

अ॒खल॑ली॒कृत्या॑ पि॒तरं॑ न पु॒त्रो अ॒न्यो अ॒न्यमु॑प॒ वद॑तमेति ॥३॥

यत्। ईं। ए॒नान्। उ॒शतः। अ॒भि। अ॒वर्षी॑त्। तृ॒थाऽव॑तः। प्रा॒वृषि॑। आऽग॑तायां ।

अ॒खल॑ली॒कृत्यं॑। पि॒तरं॑। न। पु॒त्रः। अ॒न्यः। अ॒न्यं। उ॒प॑। वद॑तं। ए॒ति ॥३॥

उशतः कामयमानांस्तृथावतस्तृष्णावत एतान्मंडूकान् प्रावृषि वर्षतांवागतायामागते सति यद्यदाभ्यवर्षीत् पर्जन्यो जलैरभिधंचति । ईमिति पूरणः । तदानीमखललीकृत्य । अखलल इति शब्दानुकरणं । अखललशब्दं कृत्वा पुत्रः पितरं न पितरमिवान्यो मंडूको वदंतं शब्दयंतमन्यं मंडूकमुपैति । प्राप्नोति ॥

अ॒न्यो अ॒न्यम॑नु॒ गृभ्णा॑त्ये॒नोर॒पां प्र॑स॒र्गे यद॑मदिषातां ।

म॒ंडूको॑ यद॒भिवृ॑ष्टः क॒निष्क॑न्पृ॒श्निः संपृ॑क्ते हरि॒तेन॑ वाचं ॥४॥

अ॒न्यः। अ॒न्यं। अ॒नु॑। गृ॒भ्णा॑ति। ए॒नोः। अ॒पां। प्र॑ऽस॒र्गे। यत्। अ॒मदि॑षातां ।

म॒ंडूकः। यत्। अ॒भिऽवृ॑ष्टः। क॒निस्क॑न्। पृ॒श्निः। सं॑ऽपृ॒क्ते। हरि॒तेन॑। वाचं ॥४॥

एनोरिनयोर्द्वयोर्मंडूकयोरन्यो मंडूकोऽन्यं मंडूकमनुगम्य गृभ्णाति । गृह्णाति । अपामुदकानां प्रसर्गे प्रसर्जने वर्षणे सति यद्यदामदिषातां हृष्टावभृतां । यद्यदा चाभिवृष्टः पर्जन्येनाभिषिक्तः कनिष्कन् ॥ स्कंदते-र्यङ्लुगंतस्य रूपं ॥ भृशं स्कंदन्नुत्सवं कुर्वन् पृश्निः पृश्निवर्णो मंडूको हरितेन हरितवर्णेनान्येन मंडूकेन वाचं संपृक्ते संयोजयति उभावथैकविधं शब्दं कुर्वति । तदानीमन्योऽन्यमनु गृभ्णातीत्यन्वयः ॥

यदे॒षाम॑न्यो अ॒न्यस्य॑ वाचं॒ श॒क्तस्यै॑व॒ वद॑ति॒ शि॒क्षमा॑णः ।

सर्वे॑ तदे॒षां स॒मृधे॑व॒ पर्व॑ यत्सु॒वाचो॑ वद॒थना॑ध॒प्सु ॥५॥

यत्। ए॒षां। अ॒न्यः। अ॒न्यस्य॑। वाचं॑। श॒क्तस्यै॑ऽइव॑। वद॑ति। शि॒क्षमा॑णः ।

सर्वे॑। तत्। ए॒षां। स॒मृधा॑ऽइव॑। पर्वे॑। यत्। सु॒वाचः॑। वद॑थन॑। अ॒धि॑। अ॒प्ऽसु ॥५॥

हे मंडूकाः यद्यदेषां युष्माकं मध्येऽन्यो मंडूकोऽन्यस्य मंडूकस्य वाचं वदति अनुवदति अनुकरोति शिक्षमाणः शिक्षमाणः शिष्यः शक्तस्यैव शक्तिमतः शिक्षकस्य वाचं यथानुवदति तद्वत् । यद्यदा च सुवाचः शोभनवाचो यूयं सर्वेऽप्सु वृष्टेषूदकेष्वधुपरि झवंतो वदथन वदत शब्दं कुर्वत । तद्यदेषां युष्माकं सर्वे पर्वे पद्मच्छरीरं समृधेव समृद्धमेवाविकलावयमेव भवति । इवशब्दोऽवधारणे । घर्मकाले मुञ्जावमापन्ना मंडूकाः पुनर्वर्षणे सत्यविकलांगाः प्रादुर्भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

गोमायुरेको अजमायुरेकः पृश्निरेको हरित एक एषां ।

समानं नाम बिभ्रतो विरूपाः पुरुचा वाचं पिपिप्शुर्वदंतः ॥ ६ ॥

गोऽमायुः । एकः । अजऽमायुः । एकः । पृश्निः । एकः । हरितः । एकः । एषां ।

समानं । नाम । बिभ्रतः । विरूपाः । पुरुऽचा । वाचं । पिपिप्शुः । वदंतः ॥ ६ ॥

एषां मंडूकानां मध्य एको मंडूको गोमायुर्गोमायुरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो भवति । एकोऽन्यो मंडूकोऽजमायुरजस्य मायुरिव मायुर्यस्य तादृशो भवति । एकः पृश्निः पृश्निवर्णः । एकोऽपरो हरितो हरितवर्णः । एवं विरूपा नानारूपा अपि समानमेकं मंडूका इति नाम बिभ्रतो धारयंतः पुरुचा बज्जु देशेषु वाचं वदंतः शब्दं कुर्वतः पिपिप्शुः । अचयवीभवति । प्रादुर्भवति ॥ पिपिप्शुः अचयवे । पुरुशब्दाद्दिवमनुष्ये-
त्यादिना चाप्रत्ययः ॥

ब्राह्मणासो अतिराचे न सोमे सरो न पूर्णमभितो वदंतः ।

संवत्सरस्य तदहः परि ष्ट यन्मंडूकाः प्रावृषीणं बभूव ॥ ७ ॥

ब्राह्मणासः । अतिऽराचे । न । सोमे । सरोः । न । पूर्णं । अभितः । वदंतः ।

संवत्सरस्य । तत् । अहरिति । परि । स्थ । यत् । मंडूकाः । प्रावृषीणं । बभूव ॥ ७ ॥

राचिमतीत्य वर्तत इत्यतिराचः । अतिराचे न सोमे । यथातिराचाख्ये सोमयागे ब्राह्मणासो ब्राह्मणा राची सुतशस्त्राणि पर्यायेण शंसति हे मंडूकाः । द्वितीयो नशब्दः संप्रत्यर्थे । न संप्रति पूर्णं सरोऽभितः सर्वतो वदंतो राची शब्दं कुर्वाणा यूयं तदहस्तद्दिनं परि ष्ट । परितः सर्वतो भवथ । यदहः प्रावृषीणं प्रावृषिष्वं प्रावृषि भवं बभूव तस्मिन्नहनि सर्वतो वर्तमाना भवथेत्यर्थः ॥

ब्राह्मणासः सोमिनो वाचमक्रत ब्रह्म कृण्वंतः परिवत्सरीणं ।

अध्वर्यवो घर्मिणः सिध्विदाना आविर्भवन्ति गुह्या न के चित् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणासः । सोमिनः । वाचं । अक्रत । ब्रह्म । कृण्वंतः । परिवत्सरीणं ।

अध्वर्यवः । घर्मिणः । सिध्विदानाः । आविः । भवन्ति । गुह्याः । न । के । चित् ॥ ८ ॥

सोमिनः सोमयुक्ताः परिवत्सरीणं सांवत्सरिकं गवामयनिकं ब्रह्म सुतशस्त्रात्मकं कृण्वंतः कुर्वन्तो ब्राह्मणासः । लुप्तोपममेतत् । ब्राह्मणा इव वाचं शब्दमक्रत । अक्रतमे मंडूकाः । अपि च घर्मिणो घर्मण प्रवर्गेण चरन्तोऽध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार अत्विज इव सिध्विदानाः स्वियज्ञाचा गुह्या घर्मकाले बिलेऽभिगूढाः के चित् केचन मंडूका न संप्रति वृष्टी सत्यामाविर्भवन्ति । जायन्ते ॥

देवहितं जुगुपुषाद्दशस्य ऋतुं नरो न प्र मिनन्त्येते ।

संवत्सरे प्रावृष्यागतायां तप्ता घर्मा अश्नुवते विसर्गं ॥ ९ ॥

देवऽहितं । जुगुपुः । द्वादशस्य । ऋतुं । नरः । न । प्र । मिनन्ति । एते ।

संवत्सरे । प्रावृषि । आऽगतायां । तप्ताः । घर्माः । अश्नुवते । विऽसर्गं ॥ ९ ॥

नरो नेतार एते मंडूका देवहितं देवैः कृतं विधानमस्वर्तोरचं धर्म इत्थिवं रूपं जुगुपुः । गोपायति । काले काले रचन्ति । अत एव द्वादशस्य द्वादशमासात्मकस्य संवत्सरस्य तु तं तं वसंतादिकं न प्र मिनन्ति । न

हिंसति । पर्जन्यसुतेरगुमोदनेन तप्तत्वात्सि वृष्टिहेतवो भवन्तीत्यर्थः । संवत्सरे संपूर्णे प्रावृषि वर्षतीवागताया-
मागते सति घर्माः पूर्वं घर्मकाले वर्तमानास्तप्तास्तापेन पीडिताः संप्रति विसर्गं विसर्जनं विस्रायोचनमभ्युवते ।
प्राप्नुवन्ति ॥

गोमायुरदाद्जमायुरदात्पृश्निरदाद्धरितो नो वसूनि ।

गवां मंडूका ददंतः शतानि सहस्रसावे प्र तिरंत आयुः ॥ १० ॥

गोऽमायुः । अदात् । अजऽमायुः । अदात् । पृश्निः । अदात् । हरितः । नः । वसूनि ।

गवां । मंडूकाः । ददंतः । शतानि । सहस्रऽसावे । प्र । तिरंते । आयुः ॥ १० ॥

गोमायुर्गौरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो मंडूको वसूनि धनानि नोऽस्मभ्यमदात् । ददातु । अजमा-
युञ्जादात् । ददातु । हरितो हरितवर्णश्चादात् । ददातु । पृश्निः पृश्निवर्णश्चादात् । ददातु । तथा सहस्रसावे ।
सहस्रसंख्याका श्रीषधयः सूर्यत उत्पद्यत इति वर्षर्तुः सहस्रसावः । तस्मिन् सति सर्वे मंडूका गवां शतान्यपरि-
मिता गा ददतोऽस्मभ्यं प्रयच्छंत आयुर्जीवनं प्र तिरंते । प्रवर्धयंतु ॥ ॥ ४ ॥

इंद्रासोमिति पंचविंशत्युचं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं । आद्याः षड्गव्यः सप्तमी जगती त्रिष्टुष्टाष्टादशैकविं-
शीचयोविंशो जगत्थोऽत्या प्रति चत्सैत्यनुष्टुप् शिष्टाश्चतुर्दश त्रिष्टुभः । नवमीद्वादशीचयोदशः सोमदेवत्या
एकादशी देवदेवत्याष्टमीषोडश्याविंश्रदेवताके सप्तदशी यावदेवत्याष्टादशी मरुद्देवताका दशमीचतुर्दश्याव-
पिदेवताके प्र वर्तयेत्याद्याः पंचर्चं इंद्रदेवताकाः । मा नो रश् इति चयोविंश्याः पूर्वोऽर्धर्चो वसिष्ठस्य
प्रार्थनापरः । अतस्तद्देवताकः । उत्तरोऽर्धर्चः पृथिव्यंतरिचदेवत्यः । शिष्टानां रचोहणाविंद्रासोमी देवता ।
तथा चानुक्रांतं । इंद्रासोमा पंचाधिकेन्द्रासोमं राचोभ्रं शापाभिशापप्रायं षट् सप्त वाद्या जगत्य एकाविंशी-
चयोविंश्री चाष्टादशी माहती च दशमीचतुर्दश्यावापेथ्री दैविकादशंत्थानुष्टुम्बवमी द्वादशी चयोदशी सौम्यः
सप्तदशी याव्यष्टमीषोडश्याविंश्री प्र वर्तयेति पंचिंद्रो मा नो रश् इत्युषेरात्मन आशीरुत्तरोऽर्धर्चः पृथिव्यं-
तरिचदेवत इति ॥ अत्र बृहद्देवतायामनुक्रम्यते । संवत्सरे तु मंडूकानिंद्रासोमं परं तु यत् । अर्धिर्ददंश
रचोभ्रं पुत्रशोकपरिभ्रुतः । हते पुत्रशते क्रुद्धः सौदासिर्दुःखितस्तदा । बृ० ६. ८३७. ८४३. इति ॥ अतो रचोनि-
बर्हणार्थमेतत्सूक्तं जायं ॥

इंद्रासोमा तपतं रक्ष उञ्जतं न्यर्पयतं वृषणा तमोवृधः ।

परां श्रुणीतमचितो न्योषतं हतं नुदेथां नि शिशीतमचिणः ॥ १ ॥

इंद्रासोमा । तपतं । रक्षः । उञ्जतं । नि । अर्पयतं । वृषणा । तमःऽवृधः ।

परां । श्रुणीतं । अचितः । नि । न्योषतं । हतं । नुदेथां । नि । शिशीतं । अचिणः ॥ १ ॥

हे इंद्रासोमा । इंद्रस्य सोमस्येन्द्रासोमी ॥ देवतावृद्धे चेति पूर्वपदस्यानङ् । आमंचितायुदात्तत्वं ॥ रचो
रचांसि ॥ जाताविकवचनं ॥ युवां तपतं । संतापयतं ॥ आमंचितं पूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्त्वात्
तपतमिति तिङंतस्य निघाताभावः ॥ तथोञ्जतं । हिंसं ॥ उञ्जतिर्हिंसाकर्म । तिङ्ङः परत्वान्निघाताभावः ॥
हे वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारी न्यर्पयतं । रचांसि नीचिद्धं प्रापयतं । तमोवृधस्तमसावरकेणांधकारेण
मायारूपेण वर्धमानान् तमसि रात्री वर्धमानान्वाचितो ज्ञानरहितामूढान्नाचसान् परां श्रुणीतं । परा-
श्रुत्वा यथा भवन्ति तथा हिंसं । तथा न्योषतं । नितरां दहतं ॥ उष दाहे ॥ हतं । तास्मारयतं । नुदेथां ।
अस्मत्तो हतांस्तान् प्रेरयेथां । अचियोऽदनशीलांस्तान्नाचसान्नि शिशीतं । नितरां तनुकृषतं ॥

इंद्रासोमा समघशंसमभ्यर्धं तपुय्यस्तु चरुरग्निवां इव ।

ब्रह्मद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे श्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने ॥ २ ॥

इंद्रासोमा । सं । अघऽशंसं । अभि । अघं । तपुः । ययस्तु । चरुः । अग्निवान्ऽइव ।
ब्रह्मऽद्विषे । क्रव्यऽअदे । घोरऽचक्षसे । द्वेषः । धत्तं । अनवायं । किमीदिने ॥ २ ॥

हे इंद्रासोमी अघशंसमघस्थानर्थस्य शंसितारमघमागत्य हंतारं राक्षसं सं सहैव । अभीति श्रुतेर्योग्यक्रियाधाहारः । अभिभवतं । स च तपुर्वययोक्तेजसा तप्यमानो राक्षसोऽग्निवानिवाग्नियुक्तोऽग्नी प्रक्षिप्तश्चरिव ययस्तु ॥ यसु प्रयत्ने । केवलोऽप्ययमाहुर्पूर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ आयस्तु । आयासं प्राप्नोतु । उपनीयतामित्यर्थः । अपि च ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणेभ्योऽस्मभ्यं द्वेषे क्रव्यादे क्रव्यं मांसं भक्षयिषे घोरचक्षसे घोरदर्शनं य पक्षमाषिणे वा किमीदिने किमिदानीमिति चरते पिशुनाय द्वेषो द्वेषभाषमनवायमव्यवायमनवयवं निरंतर्येण यथा भवति तथा धत्तं । दत्तं ॥

इंद्रासोमा दुष्कृतो वव्रे अंतरनारभणे तमसि प्र विध्यतं ।
यथा नातः पुनरेकश्चनोदयत्तद्धामस्तु सहसे मन्युमच्छवः ॥ ३ ॥
इंद्रासोमा । दुःऽकृतः । वव्रे । अतः । अनारभणे । तमसि । प्र । विध्यतं ।
यथा । न । अतः । पुनः । एकः । चन । उत्ऽअयत् । तत् । वां । अस्तु । सहसे ।
मन्युऽमत् । शवः ॥ ३ ॥

हे इंद्रासोमी दुष्कृतो दुष्कर्मकारिणो राक्षसान् वव्रे वारकेऽतर्मध्येऽनारभण आलंबनरहिते तमसंधकारे प्र विध्यतं । प्रवेक्ष्य ताडयतं । यथा येन प्रकरिणैषां मध्य एकश्चनोऽपि राक्षसोऽतोऽस्मात्तमसः पुनर्नोदयत् उन्नच्छेत् । तथा विध्यतमित्यर्थः ॥ एतेर्लेख्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । गुणायदेशी ॥ तत्रसिद्धं मन्युमत्क्रोधयुक्तं वां युवयोः शवो बलं सहसे रक्षसामभिभवनायास्तु । भवतु ॥

इंद्रासोमा वर्तयतं दिवो वधं सं पृथिव्या अघशंसाय तर्हणं ।
उत्क्षतं स्वर्ये पर्वतेभ्यो येन रक्षो वावृधानं निजूर्वथः ॥ ४ ॥
इंद्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । वधं । सं । पृथिव्याः । अघऽशंसाय । तर्हणं ।
उत् । तक्षतं । स्वर्ये । पर्वतेभ्यः । येन । रक्षः । ववृधानं । निऽजूर्वथः ॥ ४ ॥

हे इंद्रासोमी दिवोऽंतरिक्षात् बुलोकाद्वा वधं हननसाधनमायुधं सं वर्तयतं । उत्पादयतं । पृथिव्या अस्मादपि लोकात्तर्हणं हिंसकमायुधमघशंसायाघशंसमनर्थस्वाशंसकं राक्षसं हंतुमुत्पादयतं । तथा पर्वतेभ्यः पर्ववज्रो मेघेभ्यः सकाशात्स्वर्ये ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः ॥ उपतापकमग्निमुत्तच्छतं । उद्धृतं कुशतं । येनाग्निना वावृधानं वर्धमानं प्रवृद्धं वा रक्षो राक्षसं निजूर्वथः निहथः ॥ जुर्वी हिंसायां ॥ तमग्निमुत्तच्छतमित्यर्थः ॥

इंद्रासोमा वर्तयतं दिवस्पर्येग्निप्रभिर्युवमश्महन्मभिः ।
तपुर्वधेभिरजरैभिरचिणो नि पर्शने विध्यतं यंतु निस्वरं ॥ ५ ॥
इंद्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । परि । अग्निऽतप्तेभिः । युवं । अश्महन्मऽभिः ।
तपुऽवधेभिः । अजरैभिः । अचिणः । नि । पर्शने । विध्यतं । यंतु । निऽस्वरं ॥ ५ ॥

हे इंद्रासोमी दिवोऽंतरिक्षात्परितः सर्वतो वर्तयतं । आयुधानि प्रेरयतं । युवं तौ युवामपितप्तेभिरधिना संतप्तेषुपर्वधेभिरस्त्रापकप्रहरैरजरैभिर्जरारहितैर्हृदयरमहन्मभिररमसारभूतस्त्रायसो विकारिहृननसाधनैस्त्रा-

युधिरक्षिणो राक्षसस्य पश्यानि पार्श्वस्थानि नि विध्यतं । निहतं । ते च राक्षसा निःस्वरं निःशब्दं यंतु । अपयंतु ।
निर्गच्छंतु ॥ ५ ॥

इंद्रासोमा परि वां भूतु विश्वत इयं मतिः कक्ष्याश्वेव वाजिना ।
यां वां होचां परिहिनोमि मेधयेमा ब्रह्माणि नृपतीव जिन्वतं ॥ ६ ॥
इंद्रासोमा । परि । वां । भूतु । विश्वतः । इयं । मतिः । कक्ष्या । अश्वोऽइव । वाजिना ।
यां । वां । होचां । परिऽहिनोमि । मेधया । इमा । ब्रह्माणि । नृपती इवेति नृपतीऽइव ।
जिन्वतं ॥ ६ ॥

हे इंद्रासोमी इयमस्माभिः क्रियमाणा मतिर्मननीया क्षुतिर्वाजिना वाजिनौ बलवन्तौ वां युवां विश्वतः
सर्वतः परि भूतु । परिगृह्णातु । व्याप्नोतु वा । तच्च दृष्टांतः । कक्ष्या कक्षबंधनी रज्जुरश्वेष यथाश्वं परिगृह्णाति
तद्वत् । यां होचां वाचं वां युवाभ्यां मेधया परिहिनोमि प्रेरयामि । सेयं मतिरिति संबंधः । अपि चेमेमान्य-
स्माभिः कृतानि ब्रह्माणि खोचाणि --- यथा धनैः पूरयन्ति तथा जिन्वतं । फलैः पूरयतं ॥

प्रति स्मरेथां तुजयन्निरेवैर्हंतं दुहो रक्षसो भंगुरावतः ।
इंद्रासोमा दुष्कृते मा सुगं भूद्यो नः कदा चिदभिदासति दुहा ॥ ७ ॥
प्रति । स्मरेथां । तुजयत्ऽभिः । एवैः । हतं । दुहः । रक्षसः । भंगुरऽवतः ।
इंद्रासोमा । दुऽकृते । मा । सुऽगं । भूत् । यः । नः । कदा । चित् । अभिऽदासति । दुहा ॥ ७ ॥

हे इंद्रासोमी तुजयन्निस्वरमाणैरेवैर्गंतुभिरश्वैः प्रति स्मरेथां । अभिगच्छतं ॥ उपसर्गवशेन स्मरतिरचा-
धीतरे वर्तते । यथा प्रस्मरणं प्रस्थानमिति ॥ अभिगत्य च दुहो द्रोग्धून् भंगुरावतो भंजनकर्मवतो रक्षसो
राक्षसान् हतं । हिंसं । हे इंद्रासोमी दुष्कृते पापकारिणे राक्षसाय सुगं सुखं मा भूत् । मा भवतु । दुहा
द्रोहेण युक्तो यो नोऽस्मान् कदा चिदप्यभिदासति अभिहन्ति तस्मै दुष्कृत इत्यन्वयः ॥

यो मा पाकेन मनसा चरंतमभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः ।
आप इव काशिना संगृभीता असन्नस्वासत इंद्र वक्ता ॥ ८ ॥
यः । मा । पाकेन । मनसा । चरंतं । अभिऽचष्टे । अनृतेभिः । वचःऽभिः ।
आपःऽइव । काशिना । संऽगृभीताः । असन् । अस्तु । असतः । इंद्र । वक्ता ॥ ८ ॥

पाकेन पक्कन शुद्धेन मनसा चरंतं वर्तमानं सत्यवादिनं यो मां राक्षसोऽनृतेभिरनृतेरसत्त्विर्वचोभिर्वचनैर-
भिचष्टे अभिशंसति मय्यसत्यवचनमारोपयति हे इंद्र काशिना मुष्टिना संगृभीताः सम्यग्गृहीता आप इव
यथापो विशीर्षा भवंति तथासतोऽसत्यस्य वक्ता स राक्षसोऽसन्नसु । अविद्यमानो भवतु । नञ्प्रत्ययः ॥

ये पाकशंसं विहरंत एवैर्ये वा भद्रं दूषयन्ति स्वधाभिः ।
अहये वा तान्प्रददातु सोम आ वा दधातु निऽकृतेरुपस्थे ॥ ९ ॥
ये । पाकऽशंसं । विऽहरंत । एवैः । ये । वा । भद्रं । दूषयन्ति । स्वधाभिः ।
अहये । वा । तान् । प्रऽददातु । सोमः । आ । वा । दधातु । निऽकृतेः । उपऽस्थे ॥ ९ ॥

ये राक्षसाः पाकशंसं परिपक्वचनं सत्यभाषिणं मामेवैरित्यैः प्राप्स्यैरात्मीयैः कामिर्हेतुभूतैर्विहरति विशेष्ण हरति उपक्षपयति । यथाकामं परिवदंतीत्यर्थः । ये वा स्वधाभिर्बलीर्युक्ता भद्रं कल्याणवर्तनं मां दूषयन्ति दुष्टं कुर्वन्ति तान् सर्वान् सोमोऽह्ये वा सर्पाय वा प्रददातु । निश्च्येतेः पापदेवताया उपस्थ उत्संगे वा आ दधातु । प्रक्षिपतु ॥

यो नो रसं दिप्सति पित्वो अग्ने यो अश्वानां यो गवां यस्तनूनां ।

रिपुः स्तेनः स्तेयकृद्भ्रमेतु नि ष हीयतां तन्वाऽ तनां च ॥ १० ॥

यः । नः । रसं । दिप्सति । पित्वः । अग्ने । यः । अश्वानां । यः । गवां । यः । तनूनां ।

रिपुः । स्तेनः । स्तेयऽकृत् । द्भ्रं । एतु । नि । सः । हीयतां । तन्वा । तनां । च ॥ १० ॥

हे अग्ने यो राक्षसो नोऽस्माकं पित्वोऽन्नस्य रसं सारं दिप्सति जिघांसति । यथाश्वानामस्यदीयानां रसं दिप्सति । यश्च गवां रसं दिप्सति । यश्च तनूनामस्यदीयानां शरीराणां रसं दिप्सति । रिपुर्बाधकः स्तेनश्चौरः स्तेयकृद्भ्रमस्त्वापहर्ता स सर्वो जनो दधं हिंसामेतु । प्राप्नोतु । अपि च स बाधकस्तन्वा स्वकीयेन शरीरेण तना च तनयेन च नि हीयतां । निहीनो भवतु ॥ ६ ॥

परः सो अस्तु तन्वाऽ तनां च तिस्रः पृथिवीरधो अस्तु विश्वाः ।

प्रति शुष्यतु यशो अस्य देवा यो नो दिवा दिप्सति यश्च नक्तं ॥ ११ ॥

परः । सः । अस्तु । तन्वा । तनां । च । तिस्रः । पृथिवीः । अधः । अस्तु । विश्वाः ।

प्रति । शुष्यतु । यशः । अस्य । देवाः । यः । नः । दिवा । दिप्सति । यः । च । नक्तं ॥ ११ ॥

स राक्षसस्तन्वा तना च ॥ व्यत्ययेन तृतीया ॥ तन्वाः शरीरस्य तनयस्य च परः परस्तादस्तु । वर्तमानो भवतु । उभाभ्यां वियुक्तो भवत्वित्यर्थः । विश्वा व्याप्तास्त्रिस्रः पृथिवीस्त्रींशोऽकानधोऽस्तु । अधस्ताद्भवतु । लोक-चयादपि प्रच्युतो भवत्वित्यर्थः । हे देवाः अस्य शचोर्यशोऽन्नं कीर्तवी प्रति शुष्यतु । यो राक्षसो नोऽस्मान्दि-वाहनि दिप्सति जिघांसति यश्च नक्तं रात्रौ जिघांसति अस्योभयविधस्य यशः प्रति शुष्यत्विति संबंधः ॥

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय सच्चासच्च वचसी पस्पृधाते ।

तयोर्यत्सत्यं यतरद्जीयस्तदित्सोमोऽवति हंन्यासत् ॥ १२ ॥

सुऽविज्ञानं । चिकितुषे । जनाय । सत् । च । असत् । च । वचसी इति । पस्पृधाते इति ।

तयोः । यत् । सत्यं । यतरत् । ऋजीयः । तत् । इत् । सोमः । अवति । हंति । असत् ॥ १२ ॥

प्रायेणेदमादिभिर्ऋग्भी राक्षसेन सहर्षिणा शपथः क्रियते । अत्र केचिदाहुः । हत्वा पुत्रशतं पूर्वं वसिष्ठस्य महात्मनः । वसिष्ठं राक्षसोऽसि त्वं वासिष्ठं रूपमास्थितः ॥ अहं वसिष्ठ इत्येवं जिघांसू राक्षसोऽब्रवीत् । अचोत्तरा च्चो दृष्टा वसिष्ठमेति नः श्रुतमिति ॥ चिकितुषे विदुषे जनायेद् सुविज्ञानं विज्ञातुं सुशकं भवति । किं तत् । सच्चासच्च सत्यं चासत्यं च । वचसी सत्यासत्यरूपे वचने पस्पृधाते । मिथः स्पृधेते । तयोः सदस-तोर्मध्ये यत्सत्यं यथार्थं वचनं यतरत्ऋजीय ऋजुतममकुटिलं तदित्सोमोऽवति हंन्यासत् । सत्यभाषणं सोमोऽवति । रक्षति । असदुक्तविलक्षणमसत्यं हंति । हिनस्ति । एवं सत्यावयोर्मध्ये कतरोऽनृतभाषीति विद्वद्भिः सुवि-ज्ञानमित्यर्थः ॥

न वा उ सोमो वृजिनं हिनोति न क्षुचियं मिथुया धारयंतं ।

हंति रक्षो हंन्यासच्चदंतमुभाविद्रस्य प्रसितौ शयाते ॥ १३ ॥

न। वै। ऊं इति। सोमः। वृजिनं। हिनोति। न। स्रुचियं। मिथुया। धारयंतं।
हंति। रक्षः। हंति। असंतं। वदंतं। उभौ। इंद्रस्य। प्रऽसितौ। श्याते इति ॥ १३ ॥

वृजिनं पापकारिणं राक्षसं सोमो देवो न वा उ न खलु हिनोति। प्रेरयति। गच्छत्वमिति न मुंचति।
तथा स्रुचियं। स्रुचं बलं! तद्वतं मिथुया मिथ्याभूतं वचनं धारयंतं बिभ्रतमसत्यवादिनं पुरुषं न च हिनोति।
न विस्मजति। अपि तु रक्षो राक्षसं हंति। असदसत्यं वदंतं च हंति। हिनस्ति। उभौ राक्षसानृतवादिनौ तौ
सोमेन हताविंद्रस्य संबन्धिनि प्रसितौ बंधने श्याते। निवसतः। यद्वा। इंद्रस्येति तुतीयार्थे षष्ठी। इंद्रेश्वरेण
सोमेन प्रसितौ बद्धौ ॥ षिञ् बंधने। अस्मात्कर्मणि निष्ठा। गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

यदि वाहमनृतदेव आस मोघं वा देवाँ अप्यूहे अग्ने।
किमस्मभ्यं जातवेदो हृणीषे द्रोघवाचस्ते निऽर्च्यं सचंतां ॥ १४ ॥
यदि। वा। अहं। अनृतऽदेवः। आसं। मोघं। वा। देवान्। अपिऽऊहे। अग्ने।
किं। अस्मभ्यं। जातऽवेदः। हृणीषे। द्रोघऽवाचः। ते। निऽर्च्यं। सचंतां ॥ १४ ॥

यदि वाहमनृतदेवोऽनृता असत्यभूता देवा यस्य तादृशो यद्यहमास अस्मि। अथवा मोघं वा निष्फलं
वा देवानप्यूहे उपगच्छामि। अहं यद्युक्तरूपोऽस्मि हे अग्ने तर्हि मां बाधस्व। न ह्यहं तथाविधोऽस्मि। एवं
सति हे जातवेदो जातानां वेदितरमे अस्मभ्यं किंकारणं हृणीषे। क्रुध्यसि। तव क्रोधोऽस्मासु न जायतामि-
त्यर्थः। द्रोघवाचोऽनृतवाचो राक्षसास्ते तव निऽर्च्यं ॥ निष्पूर्वोऽर्तिर्हिसायां वर्तते ॥ निऽर्च्यं निःश्रेयणार्तिं
हिसां सचंतां। सेवंतां ॥

अद्या मुरीय यदि यातुधानो अस्मि यदि वायुस्ततप पूरुषस्य।
अथा स वीरैर्दशभिर्वि यूया यो मा मोघं यातुधानेत्याह ॥ १५ ॥
अद्य। मुरीय। यदि। यातुऽधानः। अस्मि। यदि। वा। आयुः। ततपं। पूरुषस्य।
अथ। सः। वीरैः। दशभिः। वि। यूयाः। यः। मा। मोघं। यातुऽधान। इति। आह ॥ १५ ॥

इयमपि शपथरूपैव। यद्यहं वसिष्ठो यातुधानो राक्षसोऽस्मि अथास्मिन्नेव दिने मुरीय। श्रियेय। अपि
वा पूरुषस्य मनुष्यस्यायुर्जीवितं यद्यहं राक्षसो भूत्वा ततप हंसितवानस्मि तर्ह्यप्यहमस्य श्रियेयत्वन्वयः।
अथाथैवं स्यात् अहं वसिष्ठस्त्वं राक्षस इति तर्हि स त्वं दशभिर्वीरैः पुत्रैः। उपलक्षणमेतत्। सर्वैर्बधुजैर्वि
यूयाः। वियुक्तो भवेः। यो राक्षसो मा मां मोघं मृषिव हे यातुधान हे राक्षसिति संबोद्धाह ॥ ७ ॥

यो मायातुं यातुधानेत्याह यो वा रक्षाः श्रुचिरस्मीत्याह।
इंद्रस्तं हंतु महता वधेन विश्वस्य जंतोरधमस्पदीष्ट ॥ १६ ॥
यः। मा। अयातुं। यातुऽधान। इति। आह। यः। वा। रक्षाः। श्रुचिः। अस्मि। इति। आह।
इंद्रः। तं। हंतु। महता। वधेन। विश्वस्य। जंतोः। अधमः। पदीष्ट ॥ १६ ॥

यो राक्षसो मामयातुमराक्षसं संतं हे यातुधान हे राक्षसिति संबोद्धाह ब्रूते यो वा यस्य रक्षा राक्षसः
श्रुचिरस्मि श्रुजो भवामि न राक्षसोऽस्मीत्याह ब्रूते तमुभयविधं राक्षसमिंद्रो महता प्रीडेन वधेनायुधेन
वज्रेण हंतु। हिनस्नु। स च विश्वस्य सर्वस्य जंतोर्जनस्याधमो निरुद्धः सन् पदीष्ट। पततु ॥

प्र या जिगाति खर्गलेव नक्तमप दुहा तन्वं गूहमाना ।

वव्राँ अनंतौ अव सा पदीष्ट यावाणो घंतु रक्षस उपष्टैः ॥१७॥

प्र । या । जिगाति । खर्गलाऽइव । नक्तं । अप । दुहा । तन्वं । गूहमाना ।

ववान् । अनंतान् । अव । सा । पदीष्ट । यावाणः । घंतु । रक्षसः । उपष्टैः ॥१७॥

या राक्षसी नक्तं राक्षी द्रुहा द्रोहिण युक्ता खर्मलेवोष्कीव प्र जिगाति प्रगच्छति । किं कुर्वती । तन्वं खकीयं शरीरमप गूहमानापवृण्वती प्रकाशयती । सा राक्षस्यनंतानपर्यंतान्ववान् गर्तानव पदीष्ट । अवा-
शुखी पततु । यावाणः सोमाभिषवार्थाः पाषाणाञ्चोपष्टैरभिषवशब्दै रक्षसो राक्षसान् घंतु । हिंसंतु ॥

वि तिष्ठध्वं मरुतो विस्त्रिष्यच्छतं गृभायतं रक्षसः सं पिनष्टन ।

वयो ये भूत्वी पतयंति नक्तभिर्ये वा रिपो दधिरे देवे अंधरे ॥१८॥

वि । तिष्ठध्वं । मरुतः । विष्णु । इच्छतं । गृभायतं । रक्षसः । सं । पिनष्टन ।

वयः । ये । भूत्वी । पतयंति । नक्तऽभिः । ये । वा । रिपः । दधिरे । देवे । अंधरे ॥१८॥

हे मरुतः यूयं विष्णु प्रजासु वि तिष्ठध्वं । विविधं तिष्ठत । तत्र गूढान्नाक्षसान् हंतुमिच्छत । अन्विच्छत । तदन्तरं रक्षससान्नाक्षसान् गृभायत । गृभ्णीत । गृह्णीत । गृहीत्वा च सं पिनष्टन । चूर्णयत । ये राक्षसा वयः पक्षिणो भूत्वी भूत्वा नक्तभी राक्षिभी राक्षिषु पतयंति आगच्छंति । ये वा ये च देवे दीप्तिऽध्वरे यागे रिपो हिंसा दधिरे विदधिरे । तान्नाक्षसान् सं पिनष्टनेत्यन्वयः ॥

प्र वर्तय दिवो अश्मानमिंद्र सोमशितं मघवन्त्सं शिशाधि ।

प्राक्तादपाक्तादधरादुदक्तादभि जहि रक्षसः पर्वतेन ॥१९॥

प्र । वर्तय । दिवः । अश्मानं । इंद्र । सोमऽशितं । मघऽवन् । सं । शिशाधि ।

प्राक्तात् । अपाक्तात् । अधरात् । उदक्तात् । अभि । जहि । रक्षसः । पर्वतेन ॥१९॥

हे इंद्र दिवोऽंतरिचादश्मानमशनिं प्र वर्तय । प्रेरय राक्षसान् हंतुं । तथा सोमशितं सोमेन तीक्ष्णीभूतं यजमानं हे मघवन् धनवन्निंद्र सं शिशाधि । संस्कार । अपि च प्राक्तात् प्राच्या अपाक्तात् प्रतीच्या अधरा-
दवाच्या उदक्तादुत्तरतः सर्वस्वादपि दिग्भागाद्रक्षसो राक्षसान् पर्वतेन पर्ववता वज्रेणाभि जहि । मारय ॥

एत उ त्वे पतयंति श्वयातव इंद्रं दिप्संति दिप्सवोऽदाभ्यं ।

शिशीति शक्रः पिप्सुनेभ्यो वधं नूनं सृजदशनिं यातुमद्भ्यः ॥२०॥

एते । ऊं इति । त्वे । पतयंति । श्वऽयातवः । इंद्रं । दिप्संति । दिप्सवः । अदाभ्यं ।

शिशीति । शक्रः । पिप्सुनेभ्यः । वधं । नूनं । सृजत् । अशनिं । यातुमत्ऽभ्यः ॥२०॥

त्वे त एते राक्षसाः श्वयातवः श्वभिः परिकरभृतीर्हिंसंतः श्वभिः सह यांतो वा पतयंति । पतंति । ये दिप्सवो जिघांसवः संतोऽदाभ्यमहिंस्यमिंद्रं दिप्संति जिघांसंति तेभ्यः पिप्सुनेभ्यः पिप्सुनान् कपटान् हंतुं शक्रः शक्त इंद्रो वधमायुधमशनिरूपं शिशीति । तीक्ष्णीकरोति । यातुमद्भ्यो राक्षसेभ्यो नूनं क्षिप्रमशनिं सृजत् । विस्फुल्लितुं हननार्थं ॥ ८॥

इंद्रो यातूनामभवत्पराशरो हविर्मथीनामभ्याऽविवासतां ।
 अभीदु शक्रः परशुर्यथा वनं पात्रैव भिन्दन्सत एति रक्षसः ॥२१॥
 इंद्रः । यातूनां । अभवत् । पराऽशरः । हविःऽमथीनां । अभि । आऽविवासतां ।
 अभि । इत् । ऊं इति । शक्रः । परशुः । यथा । वनं । पात्राऽइव । भिन्दन् । सतः ।
 एति । रक्षसः ॥२१॥

यातूनां हिंसकानां रक्षसामयमिन्द्रः पराशरः पराशातयिता हिंसिताभवत् । कीदृशानां । हविर्मथीनां
 हवीषि मथ्यतामभिसुखमाविवासतामागच्छतां । अपि चायं शक्र इंद्रो वनं वृक्षजातं परशुर्यथा किदन्कुटार
 इव पात्रैव मृन्मयानि पात्राणि भिन्दन् मुन्नर इव च सतः । प्राप्तनामेतत् । यदाह यास्कः । तिरः सत इति
 प्राप्तस्य । नि० ३. २०. । इति । प्राप्तान्नक्षसो राक्षसान् भिन्दन् हिंसन्नभ्येति । अभिगच्छति । इदु पूरणे ॥

उलूकयातुं शुशुलूकयातुं जहि श्वयातुमुत कोकयातुं ।
 सुपर्णयातुमुत गृध्रयातुं दृषदेव प्र मृण रक्ष इंद्र ॥२२॥
 उलूकऽयातुं । शुशुलूकऽयातुं । जहि । श्वऽयातुं । उत । कोकऽयातुं ।
 सुपर्णऽयातुं । उत । गृध्रऽयातुं । दृषदाऽइव । प्र । मृण । रक्षः । इंद्र ॥२२॥

उलूकयातुं । उलूकैः परिकरभूतैः सह यातयति हिनक्षीति याति गच्छतीति उलूकयातुः । यद्वा । उलू-
 करूपी यातीत्युलूकयातुः । हे इंद्र तादृशं राक्षसं जहि । विनाशय ॥ तथा च बृहद्देवतायामुक्तं । उलूकयातुं
 अह्येताज्ञानारूपान्निशाचरान् । स्त्रीपुंरूपांश्च तिर्यचो जिघांसुनिन्द्र मे जहीति । वृ० ६. ८४९. ॥ एवमुत्तरत्रापि
 योज्यं । शुशुलूकयातुं । उलूका द्विविधाः बृहदुलूका अत्युलूकाश्चेति । तत्रोलूकयातुमिति बृहदुलूकाभिप्रा-
 येणोक्तं । शिशुरत्य उलूकः शुशुलूकः । तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं श्वयातुं श्वरूपेण वर्तमानं राक्षसमुतापि च
 कोकयातुं । कोकश्चक्रवाकः । तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं सुपर्णयातुं । सुपर्णः श्वेनः । तदाकारं यातुधानमुतापि
 च गृध्रयातुं गृध्ररूपं च यातुधानं । एतान् सर्वाज्ञानाकारान् हे इंद्र जहि । किं ब्रूना दृषदेव पाषाणेनेव
 वज्रेण रक्षो राक्षसमात्रं प्र मृण । मारय ॥

मा नो रक्षो अभि नड्यातुमावतामपोच्छतु मिथुना या किमीदिना ।
 पृथिवी नः पार्थिवात्पात्वंहंसोऽंतरिक्षं दिव्यात्पात्वस्मान् ॥२३॥
 मा । नः । रक्षः । अभि । नट् । यातुऽमावतां । अप । उच्छतु । मिथुना । या । किमीदिना ।
 पृथिवी । नः । पार्थिवात् । पातु । अंहंसः । अंतरिक्षं । दिव्यात् । पातु । अस्मान् ॥२३॥

रक्षो राक्षसजातिर्नोऽस्मान् माभि नट् । माभिव्याप्नोतु ॥ नशतेर्वाप्तिर्कर्मणो लुङि मन्त्रे घसेति त्रिर्लुक् ।
 न माङ्गो ग इत्यडभाषः ॥ तथा यातुमावतां यातनावतां राक्षसानां मिथुना मिथुनानि स्त्रीपुंरूपाणि
 युगलान्यपोच्छतु । उषा अपि विनाशयतु । अपवर्जयतु । या यानि मिथुनानि किमीदिना किमीदि-
 नानि किमिदं किमिदमिति जिघांसया वर्तमानानि भवन्ति । अपि च पृथिवी प्रथितयं भूमिश्च नोऽस्मान्
 पार्थिवात्पृथिव्यः अंतरिक्षस्य संबंधिनोऽंहंसः पापःत्यातु । रक्षतु । अंतरिक्षं च दिव्याह्वि भवात्पापाद-
 स्मान् पातु । रक्षतु ॥

इंद्र जहि पुमांसं यातुधानमुत स्त्रियं मायया शशदानां ।
 विर्यीवासो मूरदेवा ऋदंतु मा ते दृशन्सूर्यमुच्चरंतं ॥२४॥

इंद्रं । जहि । पुमांसं । यातुऽधानं । उत । स्त्रियं । मायया । शाशदानां ।
विऽयीवासः । मूरऽदेवाः । ऋदंतु । मा । ते । दृशन् । सूर्यं । उतऽचरंतं ॥ २४ ॥

हे इंद्र पुमांसं पुरुषधारिणं यातुधानं राक्षसं जहि । मारय । उतापि च मायया वंचनया शाशदानां
हिंसंतीं स्त्रियं राक्षसीं च जहि । अपि च मूरदेवा मारणक्रीडा राक्षसा वियीवासो विच्छिन्नयीवाः संत
ऋदंतु । नश्यंतु । ते तथाविधा राक्षसा उच्चरंतमुद्यंतं सूर्यमादित्यं मा दृशन् । मा द्राशुः ॥

उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलाद्यंतहोमे प्रति चक्ष्तेषा । सूचितं च । यो नः स्त्रो अरणः प्रति चक्ष
। आ० गृ० ३. ५. ७. । इति ॥

प्रति चक्ष्वि चक्ष्वेद्रंश्च सोम जागृतं । रक्षोभ्यो वधमस्यतमशनिं यातुमज्ञः ॥ २५ ॥
प्रति । चक्ष्वि । वि । चक्ष्वि । इंद्रः । च । सोम । जागृतं । रक्षःऽभ्यः । वधं । अस्यतं ।
अशनिं । यातुमत्ऽभ्यः ॥ २५ ॥

हे सोम त्वमिंद्रश्च प्रति चक्ष्वि । प्रत्येकं पश्य राक्षसान् । तथा वि चक्ष्वि । विविधं पश्य । यथास्मान्न
बाधेरन् तथा पश्यत्यर्थः । युवां च संहती जागृतं । जागरूकी रक्षोवधोयुक्ती भवतं । यातुमज्ञो हिंसावज्ञो
रक्षोभ्यो राक्षसेभ्योऽशनिमशनिरूपं वधमायुधमस्यतं । क्षिपतं ॥ ॥ २५ ॥

॥ इति सप्तमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः । सप्तमं मंडलं समाप्तं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथाष्टमं मंडलं ॥

अष्टमे मंडले दशानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पंच सूक्तानि । तेषु मा चिदन्यदिति चतुस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं । अचानुकम्यते । मा चिद्वत्तुस्त्रिंशमेधातिथिमेधातिथी ऐंद्रं बार्हतं द्विप्रगाथादि द्विचिष्टुवंतमाद्यं वृचं प्रगाथोऽपश्चत्त घोरः सम्भ्रातुः कण्वस्य पुचतामगात् ज्ञायोगिञ्चासंगो यः स्त्रीभूत्वा पुमानभूत्स मेधातिथये दानं दत्त्वा सुहि सुहीति चतस्रभिरात्मानं तुष्टाव पत्नी चास्यांगिरसी शश्वती पुंस्त्वमुपलभ्येनं प्रीतांतया तुष्टावेति । अस्यायमर्थः । अस्य सूक्तस्य मेधातिथिमेधातिथिनामानौ द्वावुषी तौ च कण्वगोत्रौ । ऋषिस्त्वानु-
क्तगोत्रः प्राङ्गुत्सात्काण्व इति परिभाषितत्वात् । आयस्य वृचस्य तु घोरस्य पुत्रः स्वकीयभ्रातुः कण्वस्य पुत्रतां प्राप्तत्वात्काण्वः प्रगाथाख्य ऋषिः । ज्ञयोगनाम्नो राज्ञः पुत्र आसंगाभिधानो राजा देवशापात् स्त्रीत्वमनुभूय पश्चात्तपोबलेन मेधातिथेः प्रसादात्पुमान् भूत्वा तस्मै ब्रह्म धनं दत्त्वा स्वकीयमंतरात्मानं दत्तदानं सुहि सुहीत्यादिभिश्चतस्रभिर्हविर्भरसौत् । अतस्त्रासामासंगाख्यो राजा ऋषिः । अस्यासंगस्य भार्गीगिरसः सुता शश्वत्याख्या भर्तुः पुंस्त्वमुपलभ्य प्रीता सती स्वभर्तारमन्वस्य स्त्रूरमित्यनया सुतवती । अतस्तस्या ऋचः शश्वत्युषिका । अत्रे द्वे चिष्टुभौ द्वितीयाचतुर्थी सतोबृहत्यां शिष्टा बृहत्यः । कृत्स्नस्य सूक्तस्यैन्द्रो देवता । सुहि सुहीत्याद्याश्चतस्र आत्मकृतस्य दानस्य सूयमानत्वात्तद्देवताकाः । अन्वस्येत्यस्या आसंगाख्यो राजा देवता । या तेनोच्यते सा देवतेति न्यायात् ॥ महाव्रते निष्कवस्ये बार्हततुचाशीतावादित एकोनत्रिंशद्विनियुक्ताः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । मा चिदन्यद्वि शंसतेत्येकया न चिंशत् । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मीत्रावरुणस्य मा चिदन्यदिति वैकल्पिकः स्रोत्रियः प्रगाथः । सूचितं च । मा चिदन्यद्वि शंसत यच्चिद्वि त्वा जना इम इति स्रोत्रियानुरूपी । आ० ७. ४. इति ॥ यावत्सोत्रेऽप्याद्या विनियुक्ता । सूचितं च । आ तू न इंद्रं जुमंतं मा चिदन्यद्वि शंसत । आ० ५. १२. इति ॥ उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलादिहोमेऽप्येषा । सूच्यते हि । मा चिदन्यदापि याहि स्वादिष्ठयेति ॥

मा चिदन्यद्वि शंसत सखायो मा रिषयत ।

इंद्रमित्तोता वृषणं सचा सुते मुहुःकथा च शंसत ॥ १ ॥

मा । चित् । अन्यत् । वि । शंसत् । सखायः । मा । रिषयत् ।

इंद्रं । इत् । स्तोत् । वृषणं । सचा । सुते । मुहुः । उक्था । च । शंसत् ॥ १ ॥

हे सखायः समानख्यानाः स्रोतारः इंद्रस्तोत्रादन्यस्तोत्रं मा चिद्वि शंसत । मैवोच्चारयत । मा रिषयत । मा हिसितारो भवत । अन्यदीयस्तोत्रोच्चारणेन वृथोपचीणा मा भवत । सुतेऽभिषुते सोमे वृषणं कामानां वर्षितारमिंद्रमिंद्रमेव हे प्रस्तोत्रादयः सचा सह संघीभूय स्रोत । सुत । हे प्रशस्त्रादयः उक्था चोक्थानि शस्त्राणि चेद्रविषयाणि यूयं मुञ्जः पुनःपुनः शंसत ॥

अवक्रक्षिणं वृषभं यथाजुरं गां न चर्षणीसहं ।

विद्वेषणं संवननोभयंकरं मंहिष्ठमुभयाविनं ॥ २ ॥

अवऽक्रक्षिणं । वृषभं । यथा । अजुरं । गां । न । चर्षणिऽसहं ।

विऽद्वेषणं । संऽवनना । उभयंऽकरं । मंहिष्ठं । उभयाविनं ॥ २ ॥

वृषभं यथा वृषभमिवावक्रक्षिणमवकर्षणशीलं शत्रूणां हिसितारमजुरं अरारहितमंहिसितं वा गां न गामिव वृषमिष चर्षणीसहं चर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिवितारं विद्वेषणं विद्वेषारं शत्रूणां संवनना

संवत्सरे सम्यक्संभजनीयं स्तोत्रमिदमयंकरं विद्यहानुग्रहयोद्भवयोः कर्तारं मंहिष्ठं दातुतममुभयाविनं दिव्यपा-
र्थिवलक्षणेनोभयविधधनेनोपेतं । यद्वा । स्थावरजंगमरूपेण द्विप्रकारेण रक्षितत्वेनोपेतं । अथवोभयविधिः
स्तोत्रमिदमिष्टमिष्टोपेतं । एवंविधमिदमिदं स्तोत्रमिदमिदं ॥

चातुर्विंशतिकेऽहनि माध्यंदिनसवने यच्चिद्धि त्वेति प्रशास्तुर्वैकल्पिकोऽनुरूपः प्रगाथः । सूत्रं तूदाहृतं ॥

यच्चिद्धि त्वा जना इमे नाना हवन्ते ऊतये ।

अस्माकं ब्रह्मेदमिदं भूतु तेऽहा विश्वा च वर्धनं ॥३॥

यत् । चित् । हि । त्वा । जनाः । इमे । नाना । हवन्ते । ऊतये ।

अस्माकं । ब्रह्म । इदं । इदं । भूतु । ते । अहा । विश्वा । च । वर्धनं ॥३॥

इमे दृश्यमानाः सर्वे जना हे इन्द्र त्वामृतये रक्षणाय तर्पणाय वा नाना पृथक्पृथक् यच्चिद्व्यपि हवन्ते
सुमन्ति । हीति पूरणः । तथाप्यस्माकमिदं ब्रह्म स्तोत्रमेव हे इन्द्र ते तव वर्धनं वर्धकं भूतु । भवतु । न केवलमि-
दानीमेव अपि तु विश्वाहा सर्वाण्यहानि सर्वेष्वहःसु चेदमेव स्तोत्रं त्वां वर्धयत्वित्यर्थः ॥

वि तर्तूयन्ते मघवन्विपश्चितोऽर्यो विपो जनानां ।

उप क्रमस्व पुरुषरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमृतये ॥४॥

वि । तर्तूयन्ते । मघऽवन् । विपऽचितः । अर्यः । विपः । जनानां ।

उप । क्रमस्व । पुरुऽरूपं । आ । भर । वाजं । नेदिष्ठं । ऊतये ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निद्र विपश्चितो विद्वांसस्त्वदीयाः स्तोतारोऽर्योऽभिगंतारो जनानां शत्रूणां विपो
वेपयितारः संतो वि तर्तूयन्ते । भृशमापदो वितरन्ति । अतिक्रामन्ति । तादृशस्त्वमुप क्रमस्व । उपगच्छास्मान् ।
पुरुषरूपं बहुरूपं नेदिष्ठमतिक्रमं वाजमन्नमृतये तर्पणाय भरास्त्रभ्यं ॥

महे चन त्वामद्रिवः परां शुल्काय देयां ।

न सहस्राय नायुताय वज्रिवो न शतार्यं शतामघ ॥५॥

महे । चन । त्वां । अद्रिवः । परां । शुल्काय । देयां ।

न । सहस्राय । न । आयुताय । वज्रिवः । न । शतार्यं । शतऽमघ ॥५॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र त्वां । चनेति निपातद्वयसमुदायो विभज्य योजनीयः । महे च महतेऽपि शुल्काय
मूल्याय न परा देयां । न विक्रीणानि । हे वज्रिवो वज्रहस्तेंद्र सहस्राय सहस्रसंख्याय च धनाय न परा
देयां । आयुताय दशसहस्राय च शुल्काय न परा देयां । हे शतामघ बहूधनेंद्र शताय । बहूना-
मेतत् । अपरिमिताय च धनाय न परा देयां । न विक्रीणानि । उक्तसंख्याद्वादापि त्वं मम प्रियत-
मोऽसीत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

वस्यीं इंद्रासि मे पितुरुत भ्रातुरभुंजतः ।

माता च मे हृदयथः समा वसो वसुत्वनाय राधसे ॥६॥

वस्यान् । इंद्र । असि । मे । पितुः । उत । भ्रातुः । अभुंजतः ।

माता । च । मे । हृदयथः । समा । वसो इति । वसुऽत्वनाय । राधसे ॥६॥

हे इंद्र त्वं मे मदीयात्पितृर्जनकादपि वस्त्रान् वसीयान् वसुमन्तरोऽसि । उतापि चाभुञ्जतोऽपात्तयतो मम भ्रातुरपि वसीयांस्त्वमधिकोऽसि । हे वसो वासकेंद्र मे मदीया माता च त्वं च समा समी समानी संती ॥ पुमान् स्त्रिया । पा० १. २. ६७. इति पुंसः शेषः ॥ हृदयथः । अर्चतिकर्मायं । मां पूजितं कुक्ष्यः । किमर्थं । वसुत्वनाय व्यापनाय राधसे धनाय च । उभयोर्लामायेत्यर्थः ॥

क्रेयथ क्रेदसि पुरुचा चिद्धि ते मनः ।

अलर्षि युध्म खजकृत्पुरंदर प्र गायत्रा अगासिषुः ॥ ७ ॥

क्रे । इयथ । क्रे । इत् । असि । पुरुऽचा । चित् । हि । ते । मनः ।

अलर्षि । युध्म । खजऽकृत् । पुरंऽदर । प्र । गायत्राः । अगासिषुः ॥ ७ ॥

हे इंद्र क्रे कुत्र देश इयथ । गतवानसि पुरा । क्रेत् कुत्र चासि । भवसि । इदानीं वर्तसे । पुरुचा चिद्धि वज्रपु हि यजमानेषु ते त्वदीयं मनः संचरति । हे युध्म युद्धकुशल खजकृत्पुत्रस्व कर्तृहे पुरंदरासुरीणां पुरा दारयितहे इंद्र अलर्षि । आगच्छ । गायत्रा गानकुशला अस्मदीयाः स्रोतारः प्रागासिषुः । प्रगायंति । सुवंति ॥ अलर्षीत्येतत् दाधर्त्वादी । पा० ७. ४. ६५. इयतेर्निपात्यते ॥

प्रास्मै गायत्रमर्चत वावातुर्यः पुरंदरः ।

याभिः काखस्योप बहिरासदं यासद्वज्री भिनत्पुरः ॥ ८ ॥

प्र । अस्मै । गायत्रं । अर्चत । वावातुः । यः । पुरंऽदरः ।

याभिः । काखस्यं । उप । बहिः । आऽसदं । यासत् । वज्री । भिनत् । पुरः ॥ ८ ॥

अस्मा इंद्राय गायत्रं गातव्यं साम गायत्रसंज्ञं वा प्रार्चत । प्रगायत । पुरंदरः पुरां दारयिता य इंद्रो वावातुर्वननीयः संभजनीयः । यद्वा । वावातुः संभक्तः स्रोतुर्य इंद्रः पुरंदरः शत्रुपुराणां दारयिता । याभिर्च्छग्भिः काखस्य कखपुत्रस्य मेधातिथेर्मेधातिथेश्च बहिर्यज्ञमुपासदमुपासत्तुमुपगतं यासत् गच्छेत् वज्री वज्रयुक्तः सन् । याभिश्चग्भिः स्तूयमानः सन् पुरः शात्रवीर्भिनत् भिन्वात् । तास्त्रुषु गायत्रं साम गायतेत्यर्थः ॥

ये ते संति दशग्विनः शतिनो ये सहस्रिणः ।

अश्यासो ये ते वृषणो रघुदुवस्तेभिर्नस्तूयमा गहि ॥ ९ ॥

ये । ते । संति । दशऽग्विनः । शतिनः । ये । सहस्रिणः ।

अश्यासः । ये । ते । वृषणः । रघुऽदुवः । तेभिः । नः । तूयं । आ । गहि ॥ ९ ॥

हे इंद्र दशग्विनो दशयोजनगामिनो येऽश्यास्ते तव संति विव्यंति । ये चान्ये शतिनः शतसंख्याकाः सहस्रिणः सहस्रसंख्याकाः संति । ये ते त्वदीया अश्यासोऽश्या वृषणः सेचनसमर्था युवानो रघुद्रुवः शीघ्रगामिनश्च । तेभिस्तेः सर्वैरश्विर्नोऽस्मांस्तूयं क्षिप्रमा गहि । आगच्छ ॥

आ त्वं ह्य संबर्दुघां हुवे गायत्रवेपसं ।

इंद्रं धेनुं सुदुघामन्यामिषं मुरुधारामरंकृतं ॥ १० ॥

आ । तु । अद्य । सबःऽदुघां । हुवे । गायत्रवेपसं ।

इंद्रं । धेनुं । सुऽदुघां । अन्यां । इषं । उरुऽधारां । अरंऽकृतं ॥ १० ॥

अनयेन्द्रं धेनुरूपेण वृष्टिरूपेण च निरूपयन् स्तौति । अवेदानो धेनुं धेनुरूपमिन्द्रं तु विप्रमा ऊवे । आह्वये । कीदृशीं धेनुं । सबर्दुघां पयसो दोग्धीं गायत्रवेपसं प्रशस्त्रवेगां सुदुघां मुखेन दोग्धुं शक्त्वां । अन्यामुक्तविलक्षणासुधारां बह्वदकधाराभिषभेषणीयां वृष्टिं । एतद्रूपेण वर्तमानमरंक्रतमलंकारं पर्याप्तकारिणं वेन्द्रं चाह्वये ॥ ॥ ११ ॥

यत्तुदत्सूर एतंशं वंकू वातस्य परिणनां ।

वह्नुत्समाजुनेयं शतक्रतुः त्सरंघंधर्वमस्तृतं ॥ ११ ॥

यत् । तुदत् । सूरः । एतंशं । वंकू इति । वातस्य । परिणनां ।

वहत् । कुत्सं । आजुनेयं । शतऽक्रतुः । त्सरत् । गंधर्वं । अस्तृतं ॥ ११ ॥

सूरः सूर्य एतश्चेतत्संज्ञं राजर्षिं यद्यदा तुदत् अव्यथयत् तदानीमेतंशं रचितुं वंकू वक्रगामिनी वातस्य वायोः सदृशी परिणना परिणनी पतनवतावीदृशावस्थी शतक्रतुर्वज्रविधकमेन्द्रं आजुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समुषिं वहत् । अवहत् । अनयत् । कुत्सेन सार्धं समानं रथमारुहीतशरक्षणायागच्छदित्यर्थः । तथा च निगमांतरं । प्रेतंशं सूर्यं पस्युधानं सौवश्ये सुष्विमावदिन्द्रः । अ० १. ६१. १५. । इति । गंधर्वं गवां ररमीनां धर्तारं सूर्यम-
सृतं केनाप्यर्हिसितं त्सरत् । अत्सरत् । छत्रगत्यागच्छत् । सूर्येण योद्धुं गतवानित्यर्थः ॥

य ऋते चिदभिऽश्रिषः पुरा जचुभ्यं आतृदः ।

संधाता संधिं मघवां पुरुवसुरिष्कर्ता विहुतं पुनः ॥ १२ ॥

यः । ऋते । चित् । अभिऽश्रिषः । पुरा । जचुऽभ्यः । आऽतृदः ।

संऽधाता । संऽधिं । मघऽवां । पुरुऽवसुः । इष्कर्ता । विऽहुतं । पुनऽरिति ॥ १२ ॥

य इन्द्रोऽभिऽश्रिषोऽभिऽश्रिषोऽभिऽश्रिषणात्संधानद्रव्यादृते चिद्विनापि जचुभ्यो ग्रीवाभ्यः सकाशादातृद आतर्दनादा रुधिरनिःस्रवणात् पुरा पूर्वमेव संधिं संधातव्यं तं संधाता संयोजयिता भवति मघवा धनवान् पुरुवसुर्वज्रधनः स इन्द्रो विहुतं विच्छिन्नं तं पुनरिष्कर्ता संस्कर्ता भवति ॥

मा भूम निष्ठा इवेन्द्र त्वदरणा इव ।

वनानि न प्रजहितान्यद्रिवो दुरोषासो अमन्महि ॥ १३ ॥

मा । भूम । निष्ठाःऽइव । इंद्रं । त्वत् । अरणाःऽइव ।

वनानि । न । प्रऽजहितानि । अद्रिऽवः । दुरोषासः । अमन्महि ॥ १३ ॥

हे इंद्र त्वत्त्वत्स्वत्प्रसादान्निष्ठा इव । नीचैर्भूता हीना निष्ठाः । त इव वयं मा भूम । तथारणा इवारमणा दुःखिन इव वयं मा भूम । अपि च प्रजहितानि प्रक्षीणानि शाखादिभिर्वियुक्तानि वनानि न वृक्षजातानीव वयं पुत्रादिभिर्वियुक्ता मा भूम । हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र दुरोषास औषितुमन्यैर्दग्धुमशक्या दुर्घेषु गृहेषु निवसंतो वा वयममन्महि । त्वां सुमः ॥

अमन्महीदनाशवोऽनुयासश्च वृचहन् ।

सकृत्सु ते महता पूर राधसानु स्तोमं मुदीमहि ॥ १४ ॥

अमन्महि । इत् । अनाशवः । अनुयासः । च । वृचऽहन् ।

सकृत् । सु । ते । महता । पूर । राधसा । अनु । स्तोमं । मुदीमहि ॥ १४ ॥

हे वृचहन् वृचस्यासुरस्य हंतिरिद्र अनाशवोऽशीघ्रा अत्वरमाणा अनुयासोऽनुया अनुव्रूणाश्च संतो वयं भक्तिश्रद्धापुरःसरं शनैस्त्वाममन्महीतु । सुम एव । हे पूर वीर्यवतिन्द्र ते त्वदर्थं सद्यदेवारमपि महता प्रभृतेन राधसा धनेन हविर्लक्षणेन सह सु शोभनं स्तोमं स्तोचमनु मुदीमहि । अनुमोदेमहि । अनुव्रवा-
मेत्यर्थः ॥

यदि स्तोमं मम श्रवदस्माकमिन्द्रमिन्दवः ।

तिरः पवित्रं समृवांसं आशवो मंदंतु तुग्यावृधः ॥ १५ ॥

यदि । स्तोमं । मम । श्रवत् । अस्माकं । इंद्रं । इंदवः ।

तिरः । पवित्रं । समृवांसः । आशवः । मंदंतु । तुग्यऽवृधः ॥ १५ ॥

अयमिन्द्रो मम मदीयं स्तोत्रं यदि श्रवत् शृणुयात् तदानीं तमिन्द्रमस्माकमस्मदीया इंदवः सोमा मंदंतु । मादयंतु । हर्षयंतु । कीदृशाः सोमाः । तिरस्तर्यगवस्थितं पवित्रं पवनसाधनं दशापवित्रं सद्यवांसः प्राप्तवतः । दशापवित्रेण पूता इत्यर्थः । आशवः शीघ्रं मदजनकास्तुग्यावृधस्तुग्याभिर्वसतीवर्येकधनाख्याभि-
रन्निर्वर्धमानाः ॥ ॥ १२ ॥

आ त्व॑द्य स॒धस्तुतिं वा॒वातुः सख्युरा ग॑हि ।

उप॑स्तुतिर्म॒घोनां प्र त्वाव॒त्वधा ते व॒शिम सु॑ष्टुतिं ॥ १६ ॥

आ । तु । अद्य । सधऽस्तुतिं । ववातुः । सख्युः । आ । गहि ।

उपऽस्तुतिः । मघोनां । प्र । त्वा । अवतु । अद्य । ते । वशिम । सुऽस्तुतिं ॥ १६ ॥

हे इंद्र ववातुः संभक्तुस्त्वां सेवमानस्य सख्युः स्तोतुः सधस्तुतिमन्यैर्हृत्विग्भिः सह क्रियमाणां स्तुतिमवे-
दानां तु चिप्रमा गहि । आगच्छ । मघोनां हविष्मतामन्येषामपि यजमानानामुपस्तुतिः स्तोत्रं त्वा त्वां
प्रावतु । प्रगच्छतु । प्रतर्पयतु वा । अधाधुना सुष्टुतिं त्वद्विषयां शोभनां स्तुतिमहमपि वशिम । कामये ॥

सोता हि सोममद्रिभिरेमेनमप्सु धावत ।

गव्या वस्त्रेव वासयंत इन्नरो निर्धुंक्षन्वक्षणाभ्यः ॥ १७ ॥

सोत । हि । सोमं । अद्रिऽभिः । आ । इं । एनं । अप्सु । धावत ।

गव्या । वस्त्राऽइव । वासयंतः । इत् । नरः । निः । धुंक्षन् । वक्षणाभ्यः ॥ १७ ॥

हे अध्वर्यवः अद्रिभिर्गोवभिः सोमं सोत । हिरवधारणे । अभिषुणुतेव । एनमिममप्सु वसतीवरीष्वा
धावत । अस्य सोमस्य धवनं कुरुत । अदाभ्यर्थहे हिमादासुत इत्यादिभिर्मैत्रिर्वसतीवरीष्वाधवनं सोमस्य
क्रियते । तत्कुरुतेत्यर्थः । गव्या गवि भवानि वस्त्रेव वस्त्राण्याच्छादकानि चर्माणीव मेघान् वासयंत इदाच्छा-

दयंत एव नरो नेतार इन्द्रस्वानुचरा महतो वषणाभ्यो नदीभ्यो नदीनामर्थाय निर्धुचन् । उदकानि निर्धुहंति । चारयंति । यत एवमतः कारणादिन्द्रयागाय सोममद्रिभिरभिषुणुतिव । मोदासिषतेत्यर्थः ॥

अध॒ ज्मो अध॑ वा दि॒वो बृ॒हतो रो॒चना॒दधि॑ ।

अ॒या वर्ध॑स्व त॒न्वा गि॒रा म॒मा जा॒ता सु॒क्रतो॒ पृ॒ण ॥ १८ ॥

अध॑ । ज्मः । अध॑ । वा । दि॒वः । बृ॒हः । रो॒च॒नात् । अधि॑ ।

अ॒या । वर्ध॑स्व । त॒न्वा । गि॒रा । म॒म । आ । जा॒ता । सु॒क्रतो॒ इति॑ सु॒क्रतो॒ । पृ॒ण ॥ १८ ॥

हे इन्द्र अधाधुना ज्मः । जमंति गच्छन्त्यस्वामिति ज्मा पृथिवी । तस्याः सकाशादध वापि वा दिवोऽत-
रिचाद्बृहतो महतो रोचनात्तत्रैदीयमानात्स्वर्गाद्वागत्य । अधिः पंचम्यर्थानुवादी । अयानया तन्वा ततया
विकृतया मम मदीयया गिरा सुत्वा वर्धस्व । वृद्धो भव । हे सुक्रतो शोभनकर्मवर्तिन्द्र जाता जातानस्यदी-
याज्जनाया पृण । अभिषिषितैः फलीरापूरय ॥

इ॒द्राय॑ सु॒ म॒दित॑मं सो॒मं सो॒ता व॑रेण्यं ।

श॒क्र ए॑णं पी॒पय॑न्विश्र॒या धि॒या हि॒न्वानं॑ न वा॒जयुं॑ ॥ १९ ॥

इ॒द्राय॑ । सु॒ । म॒दि॒न्ऽत॑मं । सो॒मं । सो॒त॒ । व॑रेण्यं ।

श॒क्रः । ए॒नं । पी॒प॒य॒त् । वि॒श्र॒या । धि॒या । हि॒न्वा॒नं । न । वा॒ज॒ऽयुं॑ ॥ १९ ॥

हे अध्वर्यवः इन्द्रयिन्द्रार्थं मदितमं मादयितृतमं वरेण्यं वरणीयं संभजनीयं सोमं सु सोत । अभिषुणुत ।
कुत इत्यत आह । शक्र इन्द्रो विश्रया धिया सर्वया क्रिययापिष्टोमादिलक्षणया हिन्वानं प्रीणयंतं वाजयुम-
न्नात्मन इच्छंतमेनं यजमानं । नेति संप्रत्यर्थीयः । संप्रति पीपयत् । वर्धयति । अतः कारणात्तस्मा इन्द्राय
सोमं सुनुतेत्यर्थः ॥

मा त्वा सोमस्य गल्दया सदा याचन्नहं गिरा ।

भूर्णिं मृगं न सर्वनेषु चुक्रुधं क ईशानं न याचिषत् ॥ २० ॥

मा । त्वा । सोमस्य । गल्दया । सदा । याचन् । अहं । गिरा ।

भूर्णिं । मृगं । न । सर्वनेषु । चुक्रुधं । कः । ईशानं । न । याचिषत् ॥ २० ॥

हे इन्द्र त्वां सर्वनेषु यज्ञेषु सोमस्य गल्दया गालनेनास्त्रावणेन गिरा सुत्वा च युक्तोऽहं सदा सर्वदा
याचन् याचमानः सन् मा चुक्रुधं । मा क्रोधयानि । बज्रशो याच्यमाने त्वयि क्रोधो जायते तं सोमस्य
गालनेन सुत्वा चापनयामीत्यर्थः । कीदृशं त्वां । भूर्णिं भतोरं मृगं न सिंहमिव भीमं । स्वामिन इन्द्रस्य
याचने लौकिकन्यायं दर्शयति । लोके को वा पुरुष ईशानमीश्वरं स्वामिनं न याचिषत् । न याचेत् । सर्व एव
हि याचते । अतोऽहमपि त्वां स्वामिनं याच इति भावः ॥ ॥ १३ ॥

मदेनेषितं मदमुपमुयेण शर्वसा ।

विश्वेषां तरुतारं मदच्युतं मदे हि ष्मा ददाति नः ॥ २१ ॥

मदे॑न । इ॒षितं॑ । म॒दं । उ॒यं । उ॒येण॑ । शर्वसा ।

विश्वेषां । तरु॒तारं॑ । म॒द॒ऽच्यु॒तं । म॒दे॑ । हि । ष्म । द॒दा॒ति । नः॑ ॥ २१ ॥

मदेन मादयिचा स्तोत्रेषितं प्रेषितं मदं मदकरं सोममुयमुन्नूर्णं रसमुश्रेयोन्नूर्णनाधिकेन श्वसा बलेन युक्त इन्द्रः पिबत्विति शेषः । पीत्वा च विश्वेषां सर्वेषां शत्रूणां तरुतारं तरीतारं जितारं मदच्युतं मदस्य शत्रूणां गर्वस्य च्यावयितारं पुत्रं मदे सोमपानेन जनिते हर्षे सति नोऽस्मभ्यं ददाति हि ष्म । ददाति खलु । अतः सोमं पिबत्वित्यर्थः ॥

शेवारि वार्यां पुरु देवो मर्ताय दाप्नुषे ।

स मुन्वते च स्तुवते च रासते विश्वगूर्तो अरिष्टुतः ॥ २२ ॥

शेवारि । वार्यां । पुरु । देवः । मर्ताय । दाप्नुषे ।

सः । मुन्वते । च । स्तुवते । च । रासते । विश्वऽगूर्तः । अरिऽस्तुतः ॥ २२ ॥

शेवारि । शेषं मुखं । तस्य गमके यज्ञे दाप्नुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय पुरु पुरुणि बहूनि वार्याणि वरणीयानि धनानि देवो दानादिगुणयुक्त इन्द्रो रासते । ददाति । स एव मुन्वते च सोमाभिषवं कुर्वते च स्तुवते च स्तोत्रं कुर्वते च धनानि रासते । कीदृशः सः । विश्वगूर्तो विश्वेषु सर्वेषु कार्येषु स्वतः प्रवृत्तोऽरिष्टुतोऽरिभिः प्रेरयितुभिः प्रशस्तः ॥

इंद्र याहि मत्स्व चित्रेण देव राधसा ।

सरो न प्रांस्युदरं सपीतिभिरा सोमेभिरु स्फिरं ॥ २३ ॥

आ । इंद्र । याहि । मत्स्व । चित्रेण । देव । राधसा ।

सरः । न । प्रांसि । उदरं । सपीतिऽभिः । आ । सोमेभिः । उरु । स्फिरं ॥ २३ ॥

हे इंद्र आ याहि । आगच्छ । हे देव द्योतमान चित्रेण दर्शनीयेन राधसा धनेन सोमलक्षणेन मत्स्व । माद्य । सपीतिभिर्मरुद्भिः सह पीयमानैः सोमेभिः सोमेभिरु विस्तीर्णं स्फिरं वृद्धमुदरमात्मीयं जठरं सरो न सर इवा प्रांसि । आपुरय ॥ प्रा पुरण आदादिकः ॥

चातुर्विंशकेऽहनि माध्यंदिने ब्रह्मशस्त्र आ लिति वैकल्पिकः स्तोत्रियन्मृचः । सूत्र्येति हि । आ त्वा सहस्रमा शतं मम त्वा मूर उदित इति ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. ४. इति ॥

आ त्वा सहस्रमा शतं युक्ता रथे हिरण्यये ।

ब्रह्मयुजो हरय इंद्र केशिनो वहंतु सोमपीतये ॥ २४ ॥

आ । त्वा । सहस्रं । आ । शतं । युक्ताः । रथे । हिरण्यये ।

ब्रह्मऽयुजः । हरयः । इंद्र । केशिनः । वहंतु । सोमऽपीतये ॥ २४ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां सहस्रं सहस्रसंख्याका हरयस्त्वदीया अश्वा आ वहंतु । आनयंत्वस्मद्यज्ञं । तथा शतं शतसंख्याकाश्च भवदीया अश्वास्त्वामा वहंतु । यद्यपि द्वावेवास्व हरी तथापि तद्विभूतयोऽन्येऽपि बहवोऽश्वाः संति । ननु युगपदेकैरश्वैः कथं यानुं शक्यत इति अत आह युक्ता इति । हिरण्यये हिरण्यमथ स्वर्णविकारि ॥ हिरण्यशब्दाद्विकारार्थे विहितस्य मयट ऋत्वास्त्वित्यादी मलोपो निपात्यते ॥ तादृशे रथे युक्ताः संबद्धाः । ब्रह्मनामश्वानां शीघ्रगमनाय रथे नियुक्तस्वायुगपदेव सर्वैरश्वैर्गंतुं शक्यत इति भावः । कीदृशा हरयः । ब्रह्मयुजो ब्रह्मणा परिवृढेर्नंद्रेण युक्ताः । यद्वा । ब्रह्मणास्मदीयेन स्तोत्रेणास्माभिर्दत्तेन हविषा वा युक्ताः । केशिनः । केशाः केशराः । तैर्युक्ताः । किमर्थमिन्द्रस्य वहनं तत्राह । सोमपीतये सोमस्य पानाय । यथास्मदीयं सोमं पिबेत अत आवहत्वित्यर्थः ॥

आ त्वा रथे हिरण्यये हरीं मयूरशेष्या ।

शित्तिपृष्ठा वहतां मध्वो अंधसो विवक्ष्णस्य पीतये ॥ २५ ॥

आ । त्वा । रथे । हिरण्यये । हरी इति । मयूरशेष्या ।

शित्तिपृष्ठा । वहतां । मध्वः । अंधसः । विवक्ष्णस्य । पीतये ॥ २५ ॥

पूर्वं हयोर्विभूतिरूपा अथा इंद्रमावहंत्विति प्रार्थितं । अधुना तावेवंद्रमावहतामिति प्रार्थति । हिरण्यये हिरण्यमये रथे युक्तौ मयूरशेष्या मयूरशेषी मयूरवर्णशेषो ययोस्ती ॥ सुपां मुलुगिति विभक्तैर्द्यादेशः ॥ शित्तिपृष्ठा श्वेतपृष्ठी एवभूतावथौ हे इंद्र त्वामा वहतां । किमर्थं । मध्वो मधुररसस्य विवक्ष्णस्य वक्तुमिष्टस्य स्तव्यस्य यद्वा बौढव्यस्य प्राप्नव्यस्यांधसोऽन्नस्य सोमरूपस्य पीतये पानार्थं ॥ ॥ १४ ॥

पिबान् त्वपस्य गिर्वणः सुतस्य पूर्वपा इव ।

परिष्कृतस्य रसिनं इयमासुतिश्चारुमेदाय पत्यते ॥ २६ ॥

पिब । तु । अस्य । गिर्वणः । सुतस्य । पूर्वपाः इव ।

परिष्कृतस्य । रसिनः । इयं । आसुतिः । चारुः । मदाय । पत्यते ॥ २६ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिवननीय स्तुतिभिः संभजनीयेन्द्र सुतस्याभिषुतस्यास्य सोमस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्ये षष्ठी ॥ इममभिषुतं सोमं तु क्षिप्रं पिब । तत्र वृष्टान्तः । पूर्वपा इव । पूर्वः सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रथमभावी सन् पिबतीति पूर्वपा वायुः । स इवैन्द्रवायवे मुख्ये ग्रहे सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं पिवेत्यर्थः । कौटुशस्य सोमस्य । परिष्कृतस्याभिषवादिभिः संस्कृतस्य ॥ संपर्युपेभ्यः । पा० ६. १. १३७. इति करोतिर्भूषणे सुट् । परिनिविभ्यः । पा० ८. ३. ७०. इति सुट् । षत्वं ॥ रसिनो रसवतः । अपि चेत्यमासुतिरय मासवो मदकरश्चारुः शोभनः सोमरसो मदाय हर्षाय हर्षजननाय पत्यते । संपत्यते ॥ पतू गती ॥ यद्वा । पत्यतिरैश्वर्यकर्मा । मदाय मदस्य पत्यते । ईष्टे । मदीत्यादने शक्त इत्यर्थः ॥

य एको अस्ति दंसना महौ उग्रो अभि व्रतैः ।

गमत्स शिप्री न स योषदा गमद्भवं न परि वर्जति ॥ २७ ॥

यः । एकः । अस्ति । दंसना । महान् । उग्रः । अभि । व्रतैः ।

गमत् । सः । शिप्री । न । सः । योषत् । आ । गमत् । हवं । न । परि । वर्जति ॥ २७ ॥

य इंद्र एकः केवलोऽसहाय एव व्रतैरात्मोद्यैः कर्मभिरभ्यस्ति शत्रून्भिभवति । यश्च दंसना कर्मणा महानधिकः अत एवोय उन्नर्णबलः शिप्री । शिप्रं शिरस्त्राणं ॥ प्रशंसायामिनिः ॥ शोभनशिरस्त्राणः । यद्वा । शिप्रे हनू नासिके वा । तद्वान् । स इंद्रो गमत् । गच्छतु । प्राप्नोतु सर्वदा । स तादृशो न योषत् । न पृथग्भवतु । न विद्युक्तो भवतु ॥ गमेर्यौतिश्च लेख्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । गमेर्वङ्गलं क्दसीति शपो लुक् । यौतिः सिद्धङ्गलमिति सिप् ॥ हवमस्मदीयं स्तोत्रं चा गमत् । अभिगच्छतु । प्राप्नोतु । न परि वर्जति । न परिवर्जयतु । न परित्यजतु । सर्वदास्मानस्मदीयं स्तोत्रं चेन्द्रः प्राप्नोत्विति यावत् ॥

त्वं पुरं चरिष्यस्व वधैः श्रुणास्य सं पिणक् ।

त्वं भा अन्नु चरो अथ द्विता यदिन्द्र हव्यो भुवः ॥ २८ ॥

त्वं । पुरं । चरिष्यस्य । वधैः । शुष्णस्य । सं । पिणक् ।

त्वं । भाः । अर्नु । चरः । अर्ध । द्विता । यत् । इंद्र । हव्यः । भुवः ॥ २८ ॥

हे इंद्र त्वं शुष्णस्य शोषकस्यासुरस्य चरिष्यस्य चरणशीलं ॥ वा कंदसीत्वमि पूर्वस्य विकल्पितस्वाद्य-
यादेशः ॥ पुरं निवासस्थानं वधैर्वज्रादिभिरायुधिः सं पिणक् । समचूर्णयः । अभांशोरित्यर्थः ॥ पिण्डैर्लेखि
मध्यमेकवचने रूपमेतत् ॥ अधापि च भा भासमानस्वमनु चरः । तं शुष्णं हंतुमन्वगच्छः । यद्वा । अध शुष्णस्य
पुरभेदनानंतरं भा दीप्तीस्वमनु चरः । अन्वगच्छः । प्राप्तवानित्यर्थः । हे इंद्र त्वं यद्यदा द्विता द्विधा द्विविधेः
सोतृभिर्यष्टभिर्य हव्यो ज्ञातव्यो भुवः भवेः । तदानीं त्वं शुष्णस्य पुरं सं पिण्णित्यन्वयः ॥ भवतेर्लेटि सिष्यडा-
गमः । क्वांसः शपो लुक् । भूसुबोक्तिङीति गुणप्रतिषेधादुवङ् ॥

चातुर्विंशकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे मम त्वेति वैकल्पिकोऽभुरूपस्युचः । सूचं तु पूर्वमुदाहृतं ॥

मम त्वा सूर उदिते मम मध्यंदिने दिवः ।

मम प्रपित्वे अपिशर्वरे वसवा स्तोमासो अवृत्सत ॥ २९ ॥

मम । त्वा । सूर । उतऽइते । मम । मध्यंदिने । दिवः ।

मम । प्रऽपित्वे । अपिऽशर्वरे । वसो इति । आ । स्तोमासः । अवृत्सत ॥ २९ ॥

सूर सूर्य उदित उदयं प्राप्ति पूर्वाह्नसमये मम स्तोमासः स्तोत्राणि हे वसो वासकेन्द्र त्वामावृत्सत ।
आवर्तयंतु । अस्मद्भिमुखं गमयंतु । तथा दिवो दिवसस्य मध्यंदिने मध्याह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामाव-
र्तयंतु । तथा प्रपित्वे प्राप्ति दिवसस्यावसाने सायाह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु । अपिशर्वरे । शर्वरीं
रात्रिमपिगतः कालोऽपिशर्वरः । शर्वरे कालेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु ॥

स्तुहि स्तुहीदिते घां ते मंहिष्ठासो मघोनां ।

निंदिताश्वः प्रपथी परमज्या मघस्य मेध्यातिथे ॥ ३० ॥

स्तुहि । स्तुहि । इत् । एते । घ । ते । मंहिष्ठासः । मघोनां ।

निंदितऽश्वः । प्रऽपथी । परमऽज्याः । मघस्य । मेध्यऽअतिथे ॥ ३० ॥

आसंगो राजर्षिर्मेध्यातिथये बह्व धनं दत्त्वा तमृषिं दत्तदानस्य स्वस्य स्तुती प्रेरयति । हे मेध्यातिथे
यच्चाहातिथ एतत्संश्रये स्तुहि स्तुहीत् । पुनःपुनरस्मान् प्रशंसैव । मोदास्व । श्रीदासीत्यं मा कार्षीः । एते धेति
खलु वयं मघोनां धनवतां मध्ये ते तुभ्यं मघस्य धनस्य मंहिष्ठासो दातृतमाः । अतोऽस्मान् स्तुहीत्यर्थः । कासौ
स्तुतिः तामाह । निंदिताश्वः । यस्य वीर्येण परेषामश्वा निंदिताः कुत्सिता भवंति तादृशः । प्रपथी । प्रकृष्टः
पंथाः प्रपथः । तद्वान् । सन्मार्गवर्तीत्यर्थः । परमज्या उत्कृष्टज्यः । अनेन धनुरादिकं लक्ष्यते । उत्कृष्टायुध
इत्यर्थः । यद्वा । परमानुत्कृष्टाञ्छुञ्जिनाति हिनसीति परमज्याः ॥ ज्या वयोहानी । अस्मादातो मनित्रिति
विष् ॥ एवंभूतोऽहमासंग इति स्तुहीत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

आ यदश्वान्वनन्वतः अश्वयाहं रथे रूहं ।

उत वामस्य वसुनश्चिकेतति यो अस्ति याद्वः पशुः ॥ ३१ ॥

आ । यत् । अश्वान् । वनन्ऽवतः । अश्वया । अहं । रथे । रूहं ।

उत । वामस्य । वसुनः । चिकेतति । यः । अस्ति । याद्वः । पशुः ॥ ३१ ॥

वनन्वतो वननवतः संभक्तवतोऽश्वासुरगानहं प्रायोगिः अथयादरातिशयेन युक्तः सन् यद्यदा हे मेधातिथे त्वदीये रथ आ बहं आरोहयं ॥ बहेरंतर्भावितष्यर्थासुडिः कृमृदृषहिभ्य इति त्रिरडादेशः ॥ तदानीं मामेवं सुहि । उतापि च । प्रकृतसुखपेष एष समुच्चयः । वामस्य वननीयस्य वसुनो धनस्य ॥ पूर्ववत्कर्मणि षठी ॥ ईदृशं धनं चिकेतति । एष आसंगो दातुं जानाति । यादो यदुवंगोऽन्नवः । यद्वा । यद्वो मनुष्याः । तेषु प्रसिद्धः । पशुः ॥ सुप्तमत्वर्थमेतत् ॥ पशुमान् । यद्वा । पशुः पश्यतिः । सूक्ष्मस्य द्रष्टा । य आसंगोऽस्ति विद्यते एष चिकेततीत्यन्वयः ॥

य ऋजा मह्यं मामहे सह त्वचा हिरण्यया ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु सौभगासंगस्य स्वनद्रथः ॥ ३२ ॥

यः । ऋजा । मह्यं । मामहे । सह । त्वचा । हिरण्यया ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । सौभगा । आऽसंगस्य । स्वनत्ऽरथः ॥ ३२ ॥

एवमेवं मां सुहीत्यासंगो मेधातिथिं ब्रूते । य आसंगस्यात्मा ऋजा गमनशीलानि धनानि हिरण्यया हिरण्यया त्वचा चर्मणास्तरणेन सह सहितानि मह्यं मेधातिथये ममहे ददौ । मंहतिर्दानकर्मा । एष आसंगस्यात्मा स्वनद्रथः शब्दायमानरथः सन् विश्वानि व्याप्तानि सौभगानि धनानि शत्रूणां स्वभूतान्यभ्यस्तु । अभिभवतु ॥

अध् प्रायोगिरतिं दासदन्यानासंगो अग्ने दशभिः सहस्रैः ।

अधोक्षणो दश मह्यं रुशंतो नृका इव सरंसो निरतिष्ठन् ॥ ३३ ॥

अध् । प्रायोगिः । अति । दासत् । अन्यान् । आऽसंगः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः ।

अध् । उक्षणः । दश । मह्यं । रुशंतः । नृकाऽऽइव । सरंसः । निः । अतिष्ठन् ॥ ३३ ॥

अधापि च प्रायोगिः प्रयोगनाम्नः पुत्र आसंगो नाम राजा दशभिर्दशगुणितैः सहस्रैः सहस्रसंख्याकैर्गवा-दिभिरन्यान्दातुनति दासत् । अतिक्रम्य ददाति । अधानंतरमुक्षणः सेचनसमर्था मह्यमासंगेन दत्ता दशतो दीप्यमाना दश दशगुणितसहस्रसंख्याकास्ते गवाद्यो नृका इव । नृकास्तटाकोऽन्नवासृणविशेषाः । ते यथा सरसस्तटाकात्संधशो निर्गच्छन्ति तथैव मह्यं दत्ता गवाद्योऽस्मादासंगान्निरतिष्ठन् । निर्गत्यावास्थियत । एवमेवंप्रकारेण मां सुहीति मेधातिथिं प्रत्युक्त्वादेतासां चतस्रणामुचां प्रायोगिरासंग ऋषिः स एव देवतेत्येतदुपपन्नं भवति ॥

अन्वस्य स्यूरं ददृशे पुरस्तादनस्थ ऊरुर्वरंबमाणः ।

शश्वती नार्येभिचक्ष्याह सुभद्रमर्य भोजनं विभर्षि ॥ ३४ ॥

अनु । अस्य । स्यूरं । ददृशे । पुरस्तात् । अनस्थः । ऊरुः । अवऽरंबमाणः ।

शश्वती । नारी । अभिऽचक्ष्य । आह । सुऽभद्रं । अर्ये । भोजनं । विभर्षि ॥ ३४ ॥

अयमासंगो राजा कदाचिद्देवशापेन नपुंसको बभूव । तस्य पत्नी शश्वती भर्तुर्नपुंसकत्वेन खिन्ना सती महत्तपस्तेपे । तेन च तपसा स च पुंस्त्वं प्राप । प्राप्तपुंस्त्वं तं रात्रावुपलभ्य प्रीता शश्वत्यनया तमसौत् ॥ अस्यासंगस्य पुरस्तात्पुरोभागे गुह्यदेशे स्यूरं स्यूलं वृद्धं सत्युप्यंजनमनु ददृशे । अनुदृश्यते । अनस्थोऽस्त्रिरहितः स चावयव ऊरुवर्षिस्त्रीर्षोऽवरंबमाणोऽतिदीर्घलिनावाङ्मुखं लंबमानः । यद्वा । ऊरुः ॥ सुपां सुगुणिति द्विवचनस्य सुः ॥ ऊरु प्रत्यवर्ंबमाणो भवति । शश्वती नामागिरसः सुता नारी तस्यासंगस्य भार्याभिचक्षीव-

भूतमवयवं निशि वृष्टा हे अर्य स्वामिन् भर्तः सुभद्रमतिशयेन कल्याणं भोजनं भोगसाधनं विभर्षि धारय-
सीत्याह । ब्रूते ॥ १६ ॥

इदं वसो इति द्विचत्वारिंशद्वचं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य मेधातिथेरांगिरसस्य च प्रियमेधस्थार्थं । शिवा
विभिंदो इत्यादिके द्वे मेधातिथेरेव । स्वादवः सोमा इत्येषानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । इंद्रो देवता । अन्ति द्वे
ऋचौ विभिंदोर्दानस्तुतित्वात्तद्विवताके । तथा चानुक्रांतं । इदं वसो द्विचत्वारिंशत्मेधातिथिरांगिरसस्य
प्रियमेधः स्वादवोऽनुष्टुबंत्वाभ्यां मेधातिथिर्विभिंदोर्दानं तुष्टावेति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ ज्योतिष्टोमे
मरुत्वतीय आद्यसृचोऽनुचरः । सूच्यते हि । इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ५. १४. ।
इति ॥ द्वितीये रात्रिपर्याये ब्रह्मशस्त्रेऽयमेव स्तोत्रियसृचः । सूचितं च । इदं वसो सुतमंध इंद्रेहि मत्स्यंधसः
। आ० ६. ४. । इति ॥ अयमेव चतुर्थेऽहन्यपि मरुत्वतीयस्यानुचरसृचः । सूचितं च । तं त्वा यज्ञेभिरिमह इदं
वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ७. ११. । इति ॥

इदं वसो सुतमंधः पिबा सुपूर्णेमुदरं । अनाभयिन्नरिमा ते ॥ १ ॥

इदं वसो इति । सुतं । अंधः । पिबं । सुऽपूर्णं । उदरं । अनाभयिन् । ररिम । ते ॥ १ ॥

हे वसो वासयितरिद्र इदं पुरोवर्तमानं सुतमभिषुतमंधोऽन्नं सोमलक्षणं पिब । यथोदरं त्वदीयं जठरं
सुपूर्णमतिशयेन संपूर्णं भवति तथेत्यर्थः । हे अनाभयिन् । आ समंताद्विभेतीत्याभयी ॥ विभेतीरेणादिक
इति ॥ नामअनाभयी । तादृश हे इंद्र ते तुभ्यं त्वदर्थं ररिम । उक्तलक्षणं सोमं दसः ॥ रा दाने । छांदसो
लिट् ॥

नृभिर्धूतः सुतो अश्रैरथ्यो वारैः परिपूतः । अश्र्यो न निक्तो नदीषु ॥ २ ॥

नृऽभिः । धूतः । सुतः । अश्रैः । अश्र्यः । वारैः । परिऽपूतः । अश्र्यः । न । निक्तः । नदीषु ॥ २ ॥

नृभिरध्वरस्य नेतृभिर्धूतित्विग्मधूत आधृतोऽदाभ्यग्रह आधवनेन संस्कृतोऽश्रैररमभिर्यावभिः कारणभूतैः
सुतोऽध्वर्युभिरभिषुतोऽथ्योऽविमेषस्य वारैर्वालैः परिपूतः । दशापवित्रस्य नाभिं कुर्वते शुक्लं वल्ल्याः पवित्र-
ममोतं भवतीति । नदीषु नदनास्वप्सश्चो नाश्व इव निक्तो निर्णीक्तः शोधितः । यथाप्सु स्नातोऽश्र्योऽपग-
तमलः सन् दीप्तो भवति एवं वसतीवयाख्याभिररिन्नरभिषुतः सोमो दीप्तो भवतीत्यर्थः । इंद्रशो यः सोमः तं
ते यवमित्युत्तरया संबंधः ॥

तं ते यवं यथा गोभिः स्वादुमकर्म श्रीणंतः । इंद्रं त्वास्मिन्संधमादे ॥ ३ ॥

तं ते । यवं । यथा । गोभिः । स्वादुं । अकर्म । श्रीणंतः । इंद्रं । त्वा । अस्मिन् । संधमादे ॥ ३ ॥

तं पूर्वोक्तगुणं सोमं हे इंद्र ते त्वदर्थं यवं यथा यवमयं सवनीयपुरोडाशमिव गोभिर्गवि भवैः क्षीरा-
दिभिः अयणद्रव्यैः श्रीणंतो मिश्रीकुर्वतः स्वादुं रसत्वेन स्वादनीयमकर्म । अकार्ष्यं ॥ करोतेर्लुङि मने
घसेति लृङ्कुक् ॥ यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वा त्वां तादृशं सोमं पातुमस्मिन्वर्तमाने सधमादे सहमदने यज्ञ
आह्वयामीति शेषः ॥

महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रनुचाशीताविंद्र इत्सोमपा इत्येतदादिसूक्तशेषः शंसनीयः । अंत्वास्मिन्सो
वर्जयित्वा तत्रापि स्वादव इत्येतां परित्यज्य तत्र स्थाने न ह्यन्यं बळाकरमित्येतामावपेत् । तथैव पंचमा-
रण्यके सूचितं । इंद्र इत्सोमपा एक इत्येतत्प्रभृतीनां तिस्र उक्तमा उद्वरति । तासां स्वादवः सोमा आ याही-
त्येतामुदृत्य न ह्यन्यं बळाकरमित्येतां प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ३. । इति ॥ पंचमेऽहनि मरुत्वतीय इंद्र
इदित्यनुचरसृचः । सूच्यते हि । इंद्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ७. १२. । इति ॥

इंद्र इत्सोमपा एक इंद्रः सुतपा विश्वायुः । अंतर्देवान्मर्त्यांश्च ॥४॥

इंद्रः । इत् । सोमपाः । एकः । इंद्रः । सुतपाः । विश्वऽआयुः । अंतः । देवान् ।
मर्त्यान् । च ॥४॥

इंद्र इतिंद्र एक एव देवान् मर्त्यान् मनुष्यांश्चांतर्मध्ये देवेषु च मध्ये सोमपाः कृत्स्नस्य सोमस्य पाता । नान्ये । ते ह्येकदेशभाजः । अत एव सुतपाः सुतस्याभिषुतस्यासदीयस्य सोमस्य कात्स्न्येन पाता । इंद्र एक एव विश्वायुः । स चंद्रः सर्वाप्तो भवति । धानाकरंभादिहवीषि सवनेष्विंद्राद्यैव ह्ययं तदभिप्रायेणोद्मुच्यते । अत एवंविध इंद्रोऽसदीयं हविः स्वीकरोत्वित्यर्थः ॥

न यं शुक्रो न दुराशीर्न नृप्रा उरुव्यचसं । अपस्पृखते सुहादं ॥५॥

न । यं । शुक्रः । न । दुःऽआशीः । न । नृप्राः । उरुव्यचसं । अपस्पृखते । सुहादं ॥५॥

उरुव्यचसं विश्वीर्णव्यापनं सुहादं सुहृदयं यमिंद्रं शुक्रो रसाधिक्येन दीप्तः सोमो नापस्पृणुते ॥ सृ प्रीतिबलयोरचोपसर्गवशात् प्रीत्यभावे वर्तते ॥ नत्रा च प्रीत्यभावो निवार्यते । न प्रीणयतीति न अपि तु प्रीणयत्येव । तथा दुराशीर्दुःखेन निष्पाद्याशीराश्रयणद्रव्यं यस्य तार्तीयसवणिकस्य सोमस्य सोऽपि यमिंद्रं नापस्पृणुते प्रीणयत्येव । नृप्रासर्पका अन्ये चरुपुरोडाशादयश्च यमिंद्रं नापस्पृखते न न प्रीणयति अपि तु प्रीणयत्येव तमिंद्रं सुम इति शेषः । यद्वा । अपेत्युपसर्गो धात्वर्थानुवादकः । यमिंद्रं शुक्रादयो नापस्पृखते न प्रीणयति । उरुव्यचसमिति हेतुगर्भविशेषणं । यतोऽयमिंद्र उरुव्यचा विश्वीर्णव्याप्तिकः अतः कारणादपर्याप्ताः संतः शुक्रादयः प्रीणयितुं न शक्नुवन्तीति भावः ॥ ॥१७॥

गोभिर्यदीमन्ये अस्मन्मृगं न द्रा मृगयंते । अभित्सरंति धेनुभिः ॥६॥

गोभिः । यत् । ई । अन्ये । अस्मत् । मृगं । न । द्राः । मृगयंते । अभिऽत्सरंति । धेनुभिः ॥६॥

यद्येऽसदस्मान्तोऽन्य ऋत्विग्यजमाना ईमेनमिंद्रं गोभिर्गवि भवेः शीरादिभिः संस्कृतेः सोमैः सहिताः संतो मृगयंते अन्विष्यंते । तत्र दृष्टान्तः । द्रा वरीतारो जालादिभिर्दृपायैर्निर्बंधाना व्याधा मृगं न । यथा मृगमन्विष्यंति तद्वदधिकारिण एव बलादिंद्रस्यान्विषणे वर्तते इत्यर्थः ॥ मृग अन्विषण इति धातुः ॥ ये च जना धेनुभिः । धेनुरिति वाङ्माम । वाग्भिः स्तुतिभिश्चाभित्सरंति अभिमुखं कुत्सितं गच्छंति । सम्यक्स्तोतुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः ॥ त्सर च्छरगती ॥ तथाविधा जना इंद्रं नोपलभंत इत्यर्थः ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि मरुत्वतीयस्य त्रय इंद्रस्येति तृचोऽनुचरः । सूच्यते हि । तं तमिद्राधसे महे त्रय इंद्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ७. १०. । इति ॥

त्रय इंद्रस्य सोमाः सुतासः संतु देवस्य । स्वे क्षयं सुतपाव्रः ॥७॥

त्रयः । इंद्रस्य । सोमाः । सुतासः । संतु । देवस्य । स्वे । क्षयं । सुतपाव्रः ॥७॥

देवस्य दानादिगुणयुक्तस्यैंद्रस्य पानार्थं त्रयः सवनत्रयरूपेण त्रिधा वर्तमानाः स्वे क्षये स्वकीये यज्ञगृहे सुतासोऽभिषुताः संतु । भवंतु । सुतपाव्रः । हेतुगर्भविशेषणमेतत् । यस्मादयमिंद्रोऽभिषुतस्यैव सोमस्य पाता तस्मादभिषुताः संत्वित्यर्थः ॥

त्रयः कोशासः श्रोतंति तिस्रश्चम्बः सुपूर्णाः । समाने अधि भार्मेन् ॥८॥

त्रयः । कोशासः । श्रोतंति । तिस्रः । चम्बः । सुपूर्णाः । समाने । अधि । भार्मेन् ॥८॥

त्रयस्त्रिसंख्याकाः कोशासः कोशाः सोमस्याश्रयभूता द्रोणकलशपूतभृदाधवनीयाख्याः श्रोतंति । चरंति ।

इंद्रार्थं सोमं स्थावयन्ति । तिस्रस्त्रिविधाः सवनत्रये वर्तमानाश्चमसश्च सुपूर्णा इंद्रयागाय सोमैः सुपुरिता आसन् । एतत्सर्वं कुचेति चेत् उच्यते । समान एकस्मिन्नेव भार्मन् भर्मणि भर ऋत्विग्भिर्धियमाणे यज्ञे । ऋधि सप्तम्यर्थानुवादी ॥

शुचिरसि पुरुनिष्ठाः क्षीरैर्मध्यत आशीर्तः । दध्ना मंदिष्ठः शूरस्य ॥९॥

शुचिः । असि । पुरुनिःऽस्थाः । क्षीरैः । मध्यतः । आऽशीर्तः । दध्ना । मंदिष्ठः । शूरस्य ॥९॥

हे सोम त्वं शुचिरसि । दशापविषेण शोधितो भवसि । स त्वं पुरुनिष्ठाः पुरुषु बह्वेषु पात्रेषु यहचमसादिषु निःशेषेण स्थाता मध्यतो मध्ये मेचावहणयहादौ क्षीरैः पयःप्रभृतिभिः अयणद्रक्षीराशीर्तौ मिश्रणेन संस्कृतः । तृतीये सवने दध्ना चाशीर्तः । एवंभूतस्त्वं शूरस्य विक्रांतस्त्रिंशस्र मंदिष्ठो मादयितुतमो भव ॥

इमे तं इंद्र सोमास्तीव्रा अस्मे सुतासः । शुक्रा आशिरं याचन्ते ॥१०॥

इमे । ते । इंद्र । सोमाः । तीव्राः । अस्मे इति । सुतासः । शुक्राः । आऽशिरं । याचन्ते ॥१०॥

हे इंद्र ते त्वदीया इमे सोमास्तीव्रास्तीव्रमदा अस्मै अस्माभिरध्वर्युभिः सुतासोऽभिषुताः शुक्राः शुक्राः संत आशिरं क्षीरादिकं अयणद्रव्यं त्वां याचन्ते । ताञ्छ्रीणीहीत्युत्तरचान्वयः ॥ ॥१०॥

ताँ आशिरं पुरोक्ताशमिद्रेमं सोमं श्रीणीहि । रेवंतं हि त्वां शृणोमि ॥११॥

तान् । आऽशिरं । पुरोक्ताशं । इंद्र । इमं । सोमं । श्रीणीहि । रेवंतं । हि । त्वां । शृणोमि ॥११॥

हे इंद्र तान् पूर्वोक्तान् सोमानाशिरं अयणद्रव्यं च क्षीरादिकं श्रीणीहि । मिश्रय यागार्थं । तदनंतरं पुरोक्ताशं धानाकरंभादिलक्षणं सवनीयपुरोडाशमिममस्रदीयं सोमं च श्रीणीहि । मिश्रय । प्रथमं भक्षितं पुरोक्ताशं पश्चात्पीतं सोमेन संयोजयेत्यर्थः । तव प्रार्थने को हेतुरिति चेत् । हि यस्माद्रेवंतं रथिमंतं ॥ रथेर्मतौ बह्वलमिति संप्रसारणं ॥ बह्वलधनं त्वां शृणोमि त्वं बह्वधन इति सर्वत्र श्रूयते अतः कारणात् त्वामेव प्रार्थयामहे ॥

हत्सु पीतासो युध्यन्ते दुर्मदासो न सुरायां । ऊधर्न नग्ना जरन्ते ॥१२॥

हत्सु । पीतासः । युध्यन्ते । दुःऽमदासः । न । सुरायां । ऊधः । न । नग्नाः । जरन्ते ॥१२॥

हे इंद्र पीतासस्त्वया पीताः सोमा हत्सु हृदयेषु त्वदीयेषु युध्यन्ते । परस्परं संप्रहारं कुर्वन्ते । तत्र दृष्टांतः । सुरायां पीतायां जायमाना दुर्मदासो न । दुष्टमदा यथा पातारं मादयन्ति तद्वत्त्वां मादयितुं परस्परं युध्यन्त इत्यर्थः । अपि च । आस्कंदांसि । तानि न जहतीति नयाः स्तोतारः । ते चोधर्न पयसा पूर्णं गवादेरूध एव सोमपूर्णं त्वां जरन्ते । सुवन्ति । जरतिः सुतिकर्मा ॥

षष्ठेऽहनि यदि रैवतसामसाध्यं पृषस्तोत्रं तदा निष्किले रेवाँ इदित्यनुरूपसृचः । सूच्यते हि । रेवतीर्नः सधमादे रेवाँ इद्रेवतः स्तोतेति स्तोत्रियानुरूपी । आ० ८. १. इति ॥

रेवाँ इद्रेवतः स्तोता स्यान्नावतो मघोनः । प्रेदु हरिवः श्रुतस्य ॥१३॥

रेवान् । इत् । रेवतः । स्तोता । स्यात् । त्वाऽवतः । मघोनः । प्र । इत् । ऊं इति ।

हरिऽवः । श्रुतस्य ॥१३॥

हे हरिवो हरिवन् ॥ मनुवसो हरिति नकारस्य बलं ॥ हरी अश्वी । तद्विन्द्र रेवतो रथिमतो बह्वधनोपेतस्य तव स्तोता रेवान् स्यात् । रथिमान् भवेत् । इच्छब्दोऽवधारणे । धनवान् भवेदेव न तु द्वारिणं

प्राप्नोति । उक्तमेवार्थं कैमुतिकन्यायेन वृडयति । त्वावतस्वत्सदृशस्य ॥ युष्मदङ्गनां कंदसि सादृश उपसं-
ख्यानमिति वतुप ॥ मघोभो मघवतो धनाढ्यस्य श्रुतस्य विश्रुतस्य सर्वत्र प्रख्यातस्यान्यस्यापि स्तोता भेदु ।
स्यादित्यनुषज्यते । प्रस्नात् । प्रभवेदेव न तु निहीयते । किमु वक्तव्यं तव स्तोता धनवान् भवेदेवेति ॥

उक्तं च न शस्यमानमगोररिरा चिकेत । न गायचं गीयमानं ॥१४॥

उक्तं । च न । शस्यमानं । अगोः । अरिः । आ । चिकेत । न । गायचं । गीयमानं ॥१४॥

गायतेगोः । अगोरस्तोररिः शशुरिद्रः शस्यमानं होवा पठ्यमानमुक्तं च न शस्यमप्या चिकेत । अभिजा-
नाति ॥ कित ज्ञाने । क्वांदसो सिट् ॥ नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रति प्रस्तोत्रादिभिर्गीयमानं गायचं गातव्यं साम
यदा गायचाख्यमपि चिकेतित्येव । अतः कारणाद्वयमपि तमिद्रं सुम इत्यर्थः ॥

मा न इद्र पीयत्नवे मा शर्धते परा दाः । शिष्टा शचीवः शचीभिः ॥१५॥

मा । नः । इद्र । पीयत्नवे । मा । शर्धते । परा । दाः । शिष्टा । शचीवः । शचीभिः ॥१५॥

हे इद्र त्वं पीयत्नवे । पीयतिर्वधकर्मा । वधशीलाय हिंसाकारिते शशवे नोऽस्मात्परा दाः । मा
परित्याचीः । मा च शर्धतेऽभिभवित्त्वेऽस्मात्परा परा दाः ॥ शृधु प्रसहन इति धातुः ॥ अपि तु हे शचीवः
शक्तिमिन्द्र शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः शिष । अस्माननुशाधि । यदा । शिषतिर्दानकर्मा । अभीष्टं धनमस्मभ्यं
देहि । यदा । शशुजितुं शिष । शक्तान् कर्तुमिच्छ ॥ शक्तेः सनतस्य सनि मीमितीसादेशेऽभ्यासलोपे च कृते लोटि
रूपमेतत् ॥ ॥१५॥

प्रथमे रात्रिपर्याये ब्रह्मशस्त्रे वयसु खेति स्तोत्रियसृचः । सूचितं च । वयसु त्वा तदिदृश्या वयमिद्र
त्वायवोऽभि । आ० ६. ४. इति ॥

वयसु त्वा तदिदृश्या इद्र त्वायंतः सखायः । कण्वा उक्त्येभिर्जरंते ॥१६॥

वयं । ऊं इति । त्वा । तदित्ऽअर्थोः । इद्र । त्वाऽयंतः । सखायः । कण्वाः । उक्त्येभिः ।

जरंते ॥१६॥

हे इद्र त्वायंतस्त्वामात्मन इच्छंतः सखायः समानख्याना वयं तदिदृश्या यत्त्वद्विषयं स्तोत्रं तदित्त्तदेवार्थः
प्रयोजनं येषां तादृशाः संतस्त्वा त्वां जरामहे । सुमहे । उ इति पूरणः । कण्वाः कण्वगोचोत्पन्ना अस्मदीयाः
पुषादयस्योक्त्येभिर्ब्रह्मैः शस्त्रैर्जरंते । त्वां सुवंति ॥

न धेमन्यदा पपन वज्रिन्पसो नविष्टौ । तवेदु स्तोमं चिकेत ॥१७॥

न । घ । ईं । अन्यत् । आ । पपन । वज्रिन् । अपसः । नविष्टौ । तव । इत् । ऊं इति ।

स्तोमं । चिकेत ॥१७॥

हे वज्रिन् वज्रमिन्द्र अपसोऽपस्विनः कर्मवतस्तव संबंधिनि नविष्टावभिनवे यागे वर्तमानोऽहमन्यत्व-
विषयादन्यत्स्तोत्रं न धे भेवा पपन । अभिष्टौमि ॥ पपतेः स्तुतिकर्मण उक्तमे णलि सिटि रूपं ॥ अपि तु तवेदु
तवैव स्तोमं स्तोत्रं चिकेत । अभिजानामि । त्वामेव सर्वदा स्तौमीत्यर्थः ॥

इच्छंति देवाः सुन्वंतं न स्वप्राय स्पृहयंति । यंति प्रमाद्मतंद्राः ॥१८॥

इच्छंति । देवाः । सुन्वंतं । न । स्वप्राय । स्पृहयंति । यंति । प्रऽमाद् । अतंद्राः ॥१८॥

सुन्वंतं सोमाभिषवं कुर्वंतं यजमानं देवा इन्द्रादयः सर्वं इच्छंति रचितुं । स्वप्राय न स्पृहयंति । स्वप्रायस्यां

तस्य सुन्वतो मेप्सन्ति । सर्वदा प्रबुद्धमेव कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ सृष्टेरीप्सितः । पा० १. ४. ३६. । इति कर्मणि चतुर्थी ।
सृष्ट ईप्सायां चुरादिरदंतः ॥ यत एवमतः कारणादतंद्रा अनालसा देवाः प्रमादं प्रकर्षेण मदकरं तदीयं
सोमं यन्ति । प्राप्नुवन्ति ॥

ओ षु प्र याहि वाजेभिर्मा हृणीथा अभ्यस्मान् । महौ इव युवजानिः ॥१९॥

ओ इति । सु । प्र । याहि । वाजेभिः । मा । हृणीथाः । अभि । अभ्यस्मान् । महान् ऽइव ।

युवजानिः ॥१९॥

हे इंद्र वाजेभिर्वाजैरस्मान् दातव्यैरज्ञैः सार्धमस्मानभ्याभिसुख्येन सु सुष्ठु प्र प्रकर्षेण ओ आ उ याहि ।
शीघ्रमायाह्येव । आगच्छेव । मा हृणीथाः । मा क्रुध्यस्व । हृणीयतिः क्रुध्यतिकर्मा । यद्वा । मा लज्जां
प्राप्नुहि ॥ हृणीद् लज्जायामिति कण्ठ्वादी पठ्यते ॥ तत्र दृष्टांतः । महानिव युवजानिः । युवतिर्वाया यस्य स
तथोक्तः ॥ जायाया निङ्ङिति समासांतो निङ्ङादेशः ॥ इंद्रश्चो महान् गुणैरधिकोऽपि यथा स्वभार्या प्रति
निर्लज्जः सञ्छीघ्रं गच्छति तद्वत् ॥

मो ध्वद्य दुर्हणावान्सायं करदारि अस्मत् । अश्रीर इव जामाता ॥२०॥

मो इति । सु । अद्य । दुःऽहनावान् । सायं । करत् । अरि । अस्मत् । अश्रीरः ऽइव ।

जामाता ॥२०॥

दुर्हणावान् । परैर्दुःसहहनमं दुर्हणं । तद्वानिद्रोऽविदानीमस्यदारिऽस्माकं समीप आगच्छतु । सु सुष्ठुतिश-
येन सायं दिवसस्यावसानं सायंकालं मो करत् । मा कार्षीत् ॥ करोतिर्माङ्ङि लुङि छमुदृष्टिभ्य इति
त्वेरङ्ङादेशः ॥ जामाता । जायत इति आ अपत्यं । तस्य निर्माता दुहितुःपतिः । अश्रीर इव । न श्रीरश्रीः ।
तदस्यास्तीत्यश्रीरः ॥ मत्वर्थीयो रः ॥ गुणैर्विहीनः कुत्सितो जामातासकृदाह्वयमानोऽप्यासायंकालं विलंबते ।
तद्वत्त्वं कालविलंबं मा कृथा इत्यर्थः ॥ ॥२०॥

विद्महा ह्यस्य वीरस्य भूरिदावरीं सुमतिं । चिषु जातस्य मनांसि ॥२१॥

विद्म । हि । अस्य । वीरस्य । भूरिऽदावरीं । सुऽमतिं । चिषु । जातस्य । मनांसि ॥२१॥

अस्येन्द्रस्य वीरस्य विक्रान्तस्य भूरिदावरीं बङ्गधनस्य दात्रीं सुमतिं कक्षाणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं विद्म
हि । जानीमः खलु । तथा चिषु भूम्यादिषु चिषु लोकेषु जातस्य तत्कार्यार्थं प्रादुर्भूतस्य मनांसि हृदयानि
च जानीमः । अतस्तस्येन्द्रस्य यथा प्रीतिर्जनियते तथा स्तोत्रं कुर्म इत्यर्थः ॥

आ तू धिंच कखमंतं न घा विद्म शवसानात् । यशस्तरं शतमूतेः ॥२२॥

आ । तु । सिंच । कखऽमंतं । न । घा । विद्म । शवसानात् । यशऽस्तरं । शतंऽजतेः ॥२२॥

हे अध्वर्यो कखमंतं । कणतिः शब्दकर्मा । कखाः स्तोतारः । यद्वा । कखगोत्रा ऋषयः । तैर्युक्तमिंद्रसु-
हिंश्च तु चिप्रमा सिंच । सोमं जुङ्गधि । शवसानात् । शवो बलं । तदिवाचरतोऽतिबलाच्छतमूतेः । शतं
बङ्गनामेतत् । बह्व्य ऊतयो रचा यस्मिन् स शतमूतिः । तादृशादस्मादिंद्राव्यशस्तरं यशस्वितरं पुरुषं न घ
मेव विद्म । जानीमः । अतस्तमेवोहिंश्च सोमं जुङ्गधीत्यर्थः ॥

ज्येष्ठेन सोतरिद्राय सोमं वीराय शक्राय । भरा पिबन्धरीय ॥२३॥

ज्येष्ठेन । सोतः । इंद्राय । सोमं । वीराय । शक्राय । भरं । पिबन्त् । नर्याय ॥२३॥

हे सोतरभिषोतरध्वर्यो वीराय विक्रांताय शक्राय शक्तियुक्ताय नर्याय नृभ्यो हितार्थेन्द्राय ज्येष्ठेन मुखेनेन्द्रवायव्यहेण । स हि धारायहाणां मध्ये ज्येष्ठः । तेन सोमं भर । हर । आहर । वीर्यं प्रापय । स चन्द्रः पिबत् । तं सोमं पिबतु ॥

यो वेदिष्ठो अ॒व्य॒थि॒ष्व॒श्रा॒वंतं॑ ज॒रि॒तु॒भ्यः॑ । वा॒जं॑ स्तो॒तु॒भ्यो॒ गो॒मंतं॑ ॥ २४ ॥

यः । वेदि॑ष्ठः । अ॒व्य॒थि॒षु॑ । अ॒श्र॒व॑न्तं । ज॒रि॒तु॒भ्यः॑ । वा॒जं॑ । स्तो॒तु॒भ्यः॑ । गो॒मंतं॑ ॥ २४ ॥

य इन्द्रोऽव्यथिष्वथितुषु सुखकरेषु स्तोतुषु वेदिष्ठोऽतिशयेन वेदिता कृतस्य स्तोत्रस्य ज्ञाता स इन्द्रो जरितुभ्यः शंसितुभ्यो होचादिभ्यः स्तोतुभ्यः प्रस्तोचादिभ्यश्चाश्रावंतं बह्मिरश्चिषेपेतं गोमंतं बह्मिर्गोभिषेपेतं संतं वाजमन्नं बखं वा ददातीति शेषः ॥

अहीनांतर्गतेऽतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रे पन्यपन्यमिति स्तोत्रियलृचः कंदोगैरस्य तृचस्य स्तूयमानत्वात् । कंदोगप्रत्ययं सोमः स्तोत्रियः । आ० ङ. १३. इति हि स्मर्यते ॥

प॒न्य॑प॒न्य॑मि॒त्सो॒तार॑ आ॒ धा॒वत॑ म॒द्याय॑ । सो॒मं॑ वी॒राय॑ शू॒राय॑ ॥ २५ ॥

प॒न्य॑ऽप॒न्यं॑ । इ॒त् । सो॒तार॑ः । आ॒ । धा॒वत॑ । म॒द्याय॑ । सो॒मं॑ । वी॒राय॑ । शू॒राय॑ ॥ २५ ॥

हे सोतारोऽभिषोतारोऽध्वर्यवः मद्याय मादयितव्याय वीराय विक्रांताय शूराय शीर्यवत इन्द्राय पन्यं पन्यमित् सर्वत्र स्तूयमेव सोममा धावत । अभिगमयत । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

पा॒ता वृ॒च॒हा सु॒त॒मा घा॑ ग॒म॒न्ना॒रे अ॒स्मत् । नि॒ य॒म॒ते श॒त॒मू॒तिः॑ ॥ २६ ॥

पा॒ता । वृ॒च॒हा । सु॒त॒मा । घा॑ । ग॒म॒न् । ना॒ । आ॒रे । अ॒स्मत् । नि॒ । य॒म॒ते । श॒तं॑ऽऽ॒र्ज॒तिः॑ ॥ २६ ॥

सुतमभिषुतं सोमं पाता पानशीलः ॥ ताच्छीलिकसृन् । न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठाः प्रतिषेधः ॥ वृचहा वृचस्वामुरस्य हतेंद्र आ गमत् । घेत्यवधारणे । आगच्छत्विव । अस्मदस्मत् आरे दूरदेशे मा भवतु । आगत्य च शतमूतिर्वह्विधरचण इन्द्रो नि यमते । अस्मदीयाञ्छून्नियच्छतु । तिरस्कारोतु । यद्वा । धनान्यस्मभ्यं नियच्छतु । ददातु ॥

ए॒ह ह॒रीं ब्र॒ह्म॒यु॒जां श॒ग्मा व॑क्ष॒तः॒ सखा॑यं । गी॒र्भिः॑ श्रु॒तं गि॒र्व॑ण॒सं ॥ २७ ॥

आ॒ । इ॒ह । ह॒री॒ इति॑ । ब्र॒ह्म॒ऽयु॒जा । श॒ग्मा । व॑क्ष॒तः॒ । सखा॑यं । गीः॑ऽभिः । श्रु॒तं ।

गि॒र्व॑ण॒सं ॥ २७ ॥

(ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मंत्रेण स्तोत्रेण हविषा वा युज्यमानौ शग्मा शग्मा सुखकरौ शक्तौ वा ईदृशी हरी अथाविहासिन्यस्त्रे सखायं समानख्यानं मित्रभूतमिन्द्रमा वक्षतः । आवहतां । कीदृशमिन्द्रं । गीर्भिः स्तुतिभिः श्रुतं प्रख्यापितमाहात्म्यं गिर्वणसं गिरां संभक्तारं स्तुतिभिः संभजनीयं वा ॥)

स्वा॒द॒वः॒ सो॒मा॒ आ॒ या॑हि श्री॒ताः॒ सो॒मा॒ आ॒ या॑हि ।

शि॒प्रि॒न्नु॒षी॒वः॒ श॒ची॒वो॒ ना॒य॒म॒च्छा॑ स॒ध॒मा॒दं ॥ २८ ॥

स्वा॒द॒वः॒ । सो॒माः॒ । आ॒ । या॑हि । श्री॒ताः॒ । सो॒माः॒ । आ॒ । या॑हि ।

शि॒प्रि॒न् । ऋ॒षि॑ऽवः । श॒ची॑ऽवः । न । अ॒यं । अ॒च्छ । स॒ध॒ऽमा॒दं ॥ २८ ॥

हे शिप्रिन् । शिप्रं शिरस्त्राणं । यद्वा । शिप्रि इन् नासिके वा । तदन् हे ऋषीव ऋषिभिः स्तोतुमिर्द्युक्त

शचीवः शक्तिमन् एवंभूत हे इंद्र अस्मदीया इमे सोमाः स्वादवः । अभिषवादिभिः संस्कृतस्विनास्वाद्गाहा जाताः । अतस्त्वमा याहि । आगच्छ । तथा ते सोमाः श्रीताः । पयश्चादिभिः श्रयणद्रव्यैर्मिश्रिताः संस्कृताः । अतोऽप्या याहि । आगच्छ । नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रत्ययं स्तोता सधमाद् सह मादयितव्यं स्वामच्छाभिमुखं स्तौतीति शेषः । अतोऽप्यायाहीत्यर्थः ॥

स्तुतश्च यास्वा वर्धन्ति महे राधसे नृम्णाय । इंद्र कारिणं वृधन्तः ॥ २९ ॥

स्तुतः । च । याः । त्वा । वर्धन्ति । महे । राधसे । नृम्णाय । इंद्र । कारिणं । वृधन्तः ॥ २९ ॥

हे इंद्र कारिणं कर्मणां कर्तारं वृधन्तो वर्धयन्तो ये स्तुतः स्तोतारः याश्च तदीयाः स्तुतयस्त्वा स्वं वर्धन्ति वर्धयन्ति । किमर्थं । महे महते राधसे धनाय नृम्णाय बलाय च । उभयोर्लोभार्थं । ते तदुभयं लभन्त इत्यध्याहारः । यद्वा । उत्तरच ते सत्त्वा दधिरे शवांसीति संबंधः ॥

गिरश्च यास्ते गिर्वाह उक्था च तुभ्यं तानि । सत्त्वा दधिरे शवांसि ॥ ३० ॥

गिरः । च । याः । ते । गिर्वाहः । उक्था । च । तुभ्यं । तानि । सत्त्वा । दधिरे । शवांसि ॥ ३० ॥

हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिभिर्वहनीयेन्द्र ते तुभ्यं क्रियमाणा गिरश्च स्तुतिरूपाश्च वाचो याः संति । उक्था चोक्थानि च शस्त्ररूपाणि च वचांसि तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणानि यानि संति । तानि सर्वाणि सत्त्वा सहैव शवांसि बलानि दधिरे । तव विदधिरे ॥ २२ ॥

एवेदेष तुविकूर्मिर्वाजाँ एको वज्रहस्तः । सनादमृक्तो दयते ॥ ३१ ॥

एव । इत् । एषः । तुविऽकूर्मिः । वाजान् । एकः । वज्रऽहस्तः । सनात् । अमृक्तः । दयते ॥ ३१ ॥

एष एवेन्द्रस्त्विकूर्मिर्बहुकर्मा । इदिति पूरकः । एकः सर्वेषु देवेषु मुख्यो वज्रहस्तो वज्रबाहुः सनाश्चिरकालादारभ्यामृक्तः शत्रुभिरबाधितः एवंभूतः स इंद्रो वाजान्नानि बलानि वा दयते । स्तोतृभ्यो ददाति ॥

हंता वृचं दक्षिणेनेंद्रः पुरु पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥ ३२ ॥

हंता । वृचं । दक्षिणेन । इंद्रः । पुरु । पुरुहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥ ३२ ॥

अयमिंद्रो दक्षिणेन हस्तेनैकैव वृचमावरकमसुरं हंता साधु हतवान् ॥ हंतेः साधुकारिणि तुन् । न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ पुरु पुरुषु ॥ सुपां सुसुगिति विभक्तेशुक् ॥ बज्रेषु देशेषु पुरुहूतो महीभिर्महतीभिः शचीभिः क्रियाभिः शक्तिभिर्वा महान् सर्वेभ्य उत्कृष्टः । एवंभूत इंद्रोऽस्मान्चत्वित्यर्थः ॥

यस्मिन्विश्वार्धणय उत च्यौत्ना जयांसि च । अन्नु घेन्मंदी मघोनः ॥ ३३ ॥

यस्मिन् । विश्वाः । चर्धणयः । उत । च्यौत्ना । जयांसि । च । अन्नु । घे । मंदी । मघोनः ॥ ३३ ॥

मघोनः ॥ ३३ ॥

विश्वः सर्वाश्चर्धणयः प्रजा यस्मिन्निंद्रे वर्तन्ते यदधीना भवन्ति । उतापि च च्यौत्ना च्यौत्नानि । बलनामितत् । प्रच्युतिसाधनानि बलानि च जयांसि शत्रुविषयाख्यभिभवानि यस्मिन्निंद्रे वर्तन्ते ॥ जि जि अभिभवन इति धातुः ॥ स इंद्रो मघोनः । मघं हविर्लक्षणं धनं । तद्वतो यजमानाननु मंथनुमोदको भवति । घेदिति पूरकौ । यद्वा । मंदी स्तुत्यः स इंद्रस्ताननु गृह्णातीति शेषः । अथवा । यस्य मघोनो धनवत इंद्रस्य मंदी स्तोतानुगृह्णो भवति एष एतानीत्युत्तरवैकवाक्यता ॥

एष एतानि चकारेंद्रो विश्वा योऽति श्रुखे । वाजदावा मघोनां ॥ ३४ ॥

एषः । एतानि । चकार । इंद्रः । विश्वा । यः । अति । श्रुखे । वाजदावा । मघोनां ॥ ३४ ॥

एष इंद्रो विश्वा विश्वानि व्याप्राण्येतानि वृचवधादीनि वीर्याणि । यद्वा । पृथिव्यादीनि भूतजातानि । तानि चकार । कृतवान् । य इंद्रो बलैरतिशयितः श्रुखे श्रूयते सर्वत्र श्रूयते । अपि च स इंद्रो मघोनां हविष्मतां यजमानानां वाजदावा वाजस्थानस्य दाता भवति ॥

प्रभर्ता रथं गव्यंतमपाकाच्चिद्यमवति । इनो वसु स हि वोऽह्ना ॥ ३५ ॥

प्रऽभर्ता । रथं । गव्यंतं । अपाकात् । चित् । यं । अवंति । इनः । वसु । सः । हि । वोऽह्ना ॥ ३५ ॥

प्रभर्ता प्रहर्ता प्रहरणशील इंद्रो रथं रंहणं गव्यंतं गा इच्छंतं यं स्रोतारमपाकाद्विपक्वप्रज्ञाच्छपोः । चिच्छब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । विपक्वप्रज्ञादप्यवति रश्मि स हि स खलु स्रोतेन ईश्वरः सन् वसु धनं वोऽह्ना साधुवाही भवति ॥ वहः साधुकारिणि तुन् । अतो न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥ ॥ २३ ॥

सनिता विप्रो अर्वद्विर्हेता वृचं नृभिः शूरः । सत्योऽविता विधंतं ॥ ३६ ॥

सनिता । विप्रः । अर्वत् । नृभिः । शूरः । सत्यः । अविता । विधंतं ॥ ३६ ॥

विप्रो मेधावी स इंद्रोऽर्वद्विरश्वैवाहनभूतेः सनिता गंतव्यं संभक्ता । तथा शूरः शीरोपेतः समृभिर्भैतृभिर्मरुद्भिः सार्धं वृचमावरकमसुरं हंता साधुघाती । अपि च विधंतं परिचरंतं यजमानं सत्यः साधुरवितथस्वभावो वा स इंद्रोऽविता परिचरतो यजमानस्य रक्षिता भवति ॥ सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वाच्च कर्मणि षष्ठी न प्रवर्तते ॥

यजध्वेनं प्रियमेधा इंद्रं सचाचा मनसा । यो भूत्सोमैः सत्यममवा ॥ ३७ ॥

यजध्व । एनं । प्रियऽमेधाः । इंद्रं । सचाचा । मनसा । यः । भूत् । सोमैः । सत्यऽममवा ॥ ३७ ॥

हे प्रियमेधाः । प्रियोऽनुकूलो मेधो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । आत्मनि पूजार्थं बद्धवचनं । प्रियमेधा अस्य । क्षयिरात्मानं संबोध्य ब्रूते । हे प्रियमेधाः सचाचा सहाचता स्रोतव्येनेद्रेण सह वर्तमानेन मनसा चित्तेनेनमिंद्रं यजध्व । यजध्वं । बुद्धिपूर्वकं यजत्वर्थः ॥ यजध्वेनं । पा० ७. १. ४३. इति निपातनादर्णालीपः ॥ य इंद्रः सोमैः करणभूतेः सत्यममवा भूत् सत्यमदोऽवितथमदो भवति ॥

गाथश्रवसं सत्पतिं श्रवस्कामं पुरुत्मानं । कण्वासो गात वाजिनं ॥ ३८ ॥

गाथऽश्रवसं । सत्पतिं । श्रवःऽकामं । पुरुत्मानं । कण्वासः । गात । वाजिनं ॥ ३८ ॥

हे कण्वासः कण्वपुत्रा मेधातिथयः । पूर्ववद्बद्धवचनमात्मनः संबोधनं च । हे कण्वस्य पुत्रा मेधातिथयः यूयं गाथश्रवसं गातव्यशसं सत्यतिं सतां पालयितारं श्रवस्कामं । श्रवःस्वप्नेषु हविःषु कामोऽभिलाषो यस्य तादृशं । पुरुत्मानं ब्रह्मात्मानं यद्वा पुरुषु बद्धेषु प्रदेशेष्वतंतं सततं गच्छंतं वाजिनं वेगवंतं एवंगुणकमिंद्रं गात । गाथत । सुध्वं ॥

य ऋते चिन्नास्पदेभ्यो दात्सखा नृभ्यः शचीवान् । ये अस्मिन्काममश्रियन् ॥ ३९ ॥

यः । ऋते । चित् । गाः । पदेभ्यः । दात् । सखा । नृभ्यः । शचीऽवान् । ये । अस्मिन् । कामं । अश्रियन् ॥ ३९ ॥

कामं । अश्रियन् ॥ ३९ ॥

पणिभिर्देवगवीष्वपहतासु पदेभ्यो गतानां गवां मार्गे संलपेभ्योऽन्वेषणसाधनभूतेभ्य च्छते चिद्वृतेऽपि विनापि सखा मित्रभूतः शचीवान् कर्मवान् प्रशस्तकर्मा य इन्द्रो नृभ्यो मेतुभ्यो देवेभ्यो गाः पणिभिरपहता दात् पुनर्दत्तवान् । ये देवा अस्मिन्निद्रे काममभिलाषमश्रियन् असेवंत प्राप्तुवन् । तेभ्यो नृभ्य इत्यन्वयः । तमिन्द्रं गतिति पूर्वेषु सहेकवाक्यता ॥

इत्था धीवंतमद्रिवः काखं मेध्यातिथिं । मेषो भूतोऽभि यन्नयः ॥४०॥

इत्था।धीऽवंतं।अद्रिऽवः।काखं।मेध्यऽअतिथिं।मेषः।भूतः।अभि।यन्।अयः॥४०॥

इत्येत्यमनेनोक्तेन प्रकारेण धीवंतं स्तुतिमंतं काखं कण्वपुत्रं मेध्यातिथिं यच्चाह्वातिथिमेतत्संज्ञमृषिं हे अद्रिवो वस्त्रिद्रे मेषो भूतो मेषरूपतां प्राप्तोऽभि यन्नभिगच्छन् ॥ य इत्यनुवर्तते । तद्योगाच्च तिक्तो निघाताभावः ॥ यस्त्वमयः अगमयः तं त्वां सुम इत्यर्थः । मेधातिथेर्मेवेति सुब्रह्मव्यामं चैकदेशस्य व्याख्यानरूपं ब्राह्मणं कंदो गैरेवमान्नायते । मेधातिथिं हि काखायनिं मेषो भूत्वाजहार । षड्विं० ब्रा० १. १. इति । तदभिप्रायेणैयं स्तुतिः कृता ॥

शिखा विभिंदो अस्मै चत्वार्ययुता ददत् । अष्टा परः सहस्रा ॥४१॥

शिखा । विभिंदो इति विऽभिंदो । अस्मै । चत्वारि । अयुता । ददत् । अष्ट । परः ।

सहस्रा ॥४१॥

विभिंदुनाम्नो राज्ञः सकाशाद्भुङ्घ धनं लब्ध्वा तदीयं दानमिदमादिक्तेन वृत्तेन प्रशंसति । हे विभिंदो राजन् ददहाता त्वमस्मै मह्यमृषये चत्वार्ययुतायुतानि दशसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्राणि शिष । अशिषः । दत्तवानसि । परः परस्तादूर्ध्वमप्यष्टसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि च दत्तवानसि ॥

उत सु त्वे पयोवृधा माकी रणस्य नृष्या । जनिवनाय मामहे ॥४२॥

उत।सु।त्वे इति।पयःऽवृधा।माकी इति।रणस्य।नृष्या।जनिऽवनाय।ममहे ॥४२॥

उतापि च सु सुष्ठु त्वे ते सर्वत्र प्रसिद्धे पयोवृधा पयस उदकस्य वर्धयिष्यौ माकी निर्मात्र्यौ भूतजातस्य रणस्य । स्तोतृणामेतत् । स्तोतुर्नृष्या नृष्यौ न पातयिष्यौ सर्वदानुयहशीले बावापृथिव्यौ अनित्वनाय पूर्वोक्त-धनस्य जननाय प्रादुर्भावाय लाभाय ममहे । स्तुतवानसि । बावापृथिव्योः प्रसन्नयोरेवेदं दानं लभ्यते नान्यदेति दानमाहात्म्यप्रशंसाधिगंतव्या ॥ २४ ॥

पिबा सुतस्येति चतुर्विंशत्युचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेध्यातिथेरार्षे । अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्य एकविंशनुष्टुप्त्राविंशोचयोविंशौ गायत्र्यौ चतुर्विंशो बृहती । एताश्चतस्रः कुर्याणस्य पुत्रस्य पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिप्रतिपादिकाः । अतसहेवताकाः । शिष्टा ऐंशः । तथा चानुक्रांतं । पिब चतुर्विंशतिर्मेधा-तिथिः प्रागायं त्वनुष्टुप्त्रायत्र्यौ नृहती चांत्याः कौर्याणस्य पाकस्थाम्नो दानस्तुतिरिति ॥ महाव्रते निष्केवत्ये बार्हततुचाशीतो दानस्तुतीर्विन्दं सूक्तं सप्तम्यष्टम्योद्योवारः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । पिबा सुतस्य रसिन इति विंशतेः सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ ज्योतिष्टोमे निष्केवत्ये आद्यो रथंतरसामप्रगाथः शंसनीयः । सूच्यते हि । पिबा सुतस्य रसिन इति सामप्रगाथः । आ० ५. १५. इति ॥ चातुर्विंशिके ऽहनि निष्केवत्येऽप्ययं प्रगाथः । सूच्यते हि । उक्तो रथंतरस्योभयं शृणवस न इति बृहतः । आ० ७. ३. इति ॥ एवमन्यत्रापि यदि रथंतरं पृष्ठं भवति तत्र सर्वचायं प्रगाथो द्रष्टव्यः ॥ पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे पिबा सुतस्येयमिन्द्रः प्रगाथः । सूचितं च । पिबा सुतस्य रसिनो देवं देवं वोऽवसे । आ० ७. १२. इति ॥

पिबा सुतस्य रसिनो मत्स्वा न इद्रु गोमंतः ।

आपिनी बोधि सधमाद्यो वृधेऽस्माँ अवंतु ते धियः ॥१॥

पिब । सुतस्य । रसिनः । मत्स्व । नः । इंद्र । गोऽमृतः ।

आपिः । नः । बोधि । सधऽमाद्यः । वृधे । अस्मान् । अवंतु । ते । धियः ॥ १ ॥

हे इंद्र रसिनो रसवतो गोमतो गोविकारिः पयःप्रभृतिभिः अयत्नद्रव्यैर्युक्तस्य नोऽस्मदीयस्य सुतस्याभि-
पुतस्य ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्ये षष्ठी ॥ इंद्रं सोमं पिब । पीत्वा च मत्स्व ।
तृप्तो भव । अपि च सधमाद्यः सह मादयितव्यः संहितैरस्माभिस्तर्पयितव्यस्त्वमापिरापयिता बंधुः सन्नोऽस्मान्
वृधे वर्धनाय बोधि । बुध्यस्व । ते त्वदीया धियो बुद्धयोऽनुग्रहात्मिका अस्मान् स्तोतृन्वतु । रचंतु ॥

भूयाम ते सुमती वाजिनो वयं मा नः स्तरभिमातये ।

अस्माञ्चिच्चाभिरवतादभिष्टिभिरा नः सुक्षेषु यामय ॥ २ ॥

भूयाम ते । सुऽमती । वाजिनः । वयं । मा । नः । स्तः । अभिऽमातये ।

अस्मान् । चिच्चाभिः । अवातात् । अभिष्टिऽभिः । आ । नः । सुक्षेषु । यमय ॥ २ ॥

हे इंद्र ते तव सुमती शोभनायां मतावनुग्रहबुद्धौ वाजिनो हविष्मन्तो वयं भूयाम । वर्तमाना भवाम ।
अभिमातये । अभिमन्यत इत्यभिमातिः शत्रुः । तस्मै तदर्थं नोऽस्मान्मा स्तः । मा हिंसीः ॥ सृष्ट्वा हिंसायां ।
माङ्गि लुङ्गि च्छांदसश्चैर्बुक् ॥ अपि त्वभिष्टिभिरभ्येषणीयाभिः प्रार्थनीयाभिश्चिच्चाभिश्चायनीयाभिर्बहुविधा-
भिर्वा त्वदीयाभिस्तुतिभिरस्मानवतात् । अव । रच । तथा नोऽस्मान् सुक्षेषु सुखेष्वा यामय । आयतान् कुरु ।
सर्वदा सुखिन एव कुरु ॥

इमा उं त्वा पुरुवसो गिरौ वर्धंतु या मम ।

पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभि स्तोमैरनूषत ॥ ३ ॥

इमाः । उं इति । त्वा । पुरुवसो इति पुरुवसो । गिरः । वर्धंतु । याः । मम ।

पावकऽवर्णाः । शुचयः । विपऽचितः । अभि । स्तोमैः । अनूषत ॥ ३ ॥

हे पुरुवसो बद्धधनेन्द्र मम मदीया इमा गिरः शस्त्ररूपा वाचस्त्वा त्वां वर्धंतु । वर्धयंतु । तथा
पावकवर्णा अपिसमानतेऽस्काः अत एव शुचयः शुद्धा विपश्चितो तद्वांस उन्नातारश्च स्तोमैः स्तोत्रैर्विहिष्य-
वमानादिभिरभ्यनूषत । स्वामभिष्टुवति ॥ नू स्तुतौ जुटादिः ॥

अयं सहस्रमृषिभिः सहस्कृतः समुद्र इव पप्रथे ।

सत्यः सो अस्य महिमा गृणे शवो यज्ञेषु विप्रराज्ये ॥ ४ ॥

अयं । सहस्रं । ऋषिऽभिः । सहऽकृतः । समुद्रऽइव । पप्रथे ।

सत्यः । सः । अस्य । महिमा । गृणे । शवः । यज्ञेषु । विप्रऽराज्ये ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रः सहस्रं सहस्रसंख्याकैर्ऋषिभिरतीन्द्रियार्थदर्शिभिः स्तोत्रभिः सहस्कृतः सहसा बलेन युक्तः क्रतुः ।
सुत्या हि देवताया बलं वर्धते । स चैवंभूतः सन् समुद्र इवोदधिरिव पप्रथे । प्रथितो विसीर्णो बभूव । अस्य
चंद्रस्य सत्योऽवितथः स प्रसिद्धो महिमा महत्त्वं शवो बलं च यज्ञेषु यागेषु विप्रराज्ये । राज्ञः कर्म राज्यं ।
विप्राणां स्तोत्राणां राज्ये स्तुतशस्त्रसंधे गृणे । सूयते ॥

चातुर्विधिकेऽहनि निक्लेवस्य इंद्रमिहिवतातय इति रेवतसामप्रगाथः शंसनीयः पुष्पेऽहनि निक्लेवस्ये
त्वयं प्रगाथः । सूयते हि । इंद्रमिहिवतातय इतीतरेषां पुष्य एवैकैकमन्वहं । आ० ७. ३. इति ॥

इंद्रमिहेवतातय इंद्रं प्रयत्यध्वरे ।

इंद्रं समीके वनिनो हवामह इंद्रं धनस्य सातये ॥५॥

इंद्रं । इत् । देवऽतातये । इंद्रं । प्रऽयति । अध्वरे ।

इंद्रं । संऽईके । वनिनः । हवामहे । इंद्रं । धनस्य । सातये ॥५॥

देवतातये । देवैः स्तोत्रमिहायते विस्वार्यत इति देवतातिर्यङ्गः । तदर्थमिन्द्रमिहेवेषु मध्य इंद्रमेवाहु-
यामहे । अध्वरे यज्ञे प्रयति प्रगच्छत्युपक्रान्ति सतींद्रं हवामहे । तथा समीके सम्यग्यते संपूर्णे च यागे वनिनः
संभजमाना वयमिंद्रमेवाहुयामहे । यद्वा । समीकमिति संयामनाम । समीके संयाम इंद्रमाहुयामहे । धनस्य
सातये लाभार्थेन्द्रमेवाहुयामहे । अतः शीघ्रमिन्द्र आगच्छत्वित्यर्थः ॥ २५ ॥

इंद्रो म्हा रोदसी पप्रथच्छव इंद्रः सूर्यमरोचयत् ।

इंद्रे ह विश्वा भुवनानि येमिर इंद्रे सुवानास इंद्रवः ॥६॥

इंद्रः । म्हा । रोदसी इति । पप्रथत् । शवः । इंद्रः । सूर्यं । अरोचयत् ।

इंद्रे । ह । विश्वा । भुवनानि । येमिरे । इंद्रे । सुवानासः । इंद्रवः ॥६॥

अयमिन्द्रः शवः शवस आत्मीयस्य बलस्य म्हा महिम्ना महत्त्वेन रोदसी वावापृथिवी पप्रथत् । अप्रथयत् ।
विस्वारितवान् । तथा स्वर्भानुनावृतं सूर्यमयमेवेन्द्रोऽरोचयत् । अदीपयत् । तस्यामुरस्य वधेन प्रकाशितवान् ।
अपि चंद्रे हास्त्रिचंद्रे विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनानि भूतजातानि येमिरे । उपरमंते । इंद्रेण नियम्यंत
इत्यर्थः । तथा सुवानासः सूयमाना अभिपूयमाणा इंद्रवः सोमाद्यास्त्रिचंद्रे नियम्यंते । अंतर्भवन्तीत्यर्थः ॥

ज्योतिष्टोमो यदि रथंतरपुष्टदा निष्केवञ्चेऽभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्र्यते हि ।
अभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगार्था स्तोत्रियानुरूपी । आ० ५. १५. इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवञ्चे दक्षिणपथे
ऽप्ययं प्रगाथः । सूत्रितं च । अभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य स्तोत्रियानुरूपी प्रगार्था । ऐ० आ० ५. २. २.।
इति ॥

अभि त्वा पूर्वपीतय इंद्रं स्तोमेभिरायवः ।

समीचीनासं ऋभवः समस्वरन्नुद्रा गृणंत पूर्वं ॥७॥

अभि । त्वा । पूर्वऽपीतये । इंद्रं । स्तोमेभिः । आयवः ।

संऽईचीनासः । ऋभवः । सं । अस्वरन् । रुद्राः । गृणंत । पूर्वं ॥७॥

हे इंद्र आयवो मनुष्याः स्तोतारः स्तोमेभिः स्तोत्रैस्त्वामभिष्टुवन्ति । किमर्थं । पूर्वपीतये सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं
प्रथमत एव सोमस्य पानाय । सवनमुखे हि चमसगणैरिन्द्रस्त्रैव सोमो ह्यते । तथा समीचीनासः संगता
ऋभवः । प्रथमवाचकेन शब्देन त्रयोऽप्युपलक्ष्यन्ति । ऋभुर्विभ्वा वाज इत्येते च समस्वरन् । त्वामेव सम्यग-
स्तुवन् ॥ स्तु शब्दोपतापयोः ॥ रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतश्च पूर्वं पुरातनं वृद्धं त्वामेव गृणंत । अभ्यस्तुवन् । वृचवध-
समये प्रहर भगवो जहि वीरयस्त्रैवेकरूपया वाचा त्वां स्तुतवन्त इत्यर्थः ॥

अस्येदिंद्रो वावृधे वृष्ण्यं शवो मदे सुतस्य विष्णावि ।

अद्या तमस्य महिमानमायवोऽनुं षुवन्ति पूर्वथा ॥८॥

अस्य । इत् । इंद्रः । ववृधे । वृष्ये । शवः । मदे । सुतस्य । विष्णवि ।
अद्य । तं । अस्य । महिमानं । आयवः । अनु । स्तुवन्ति । पूर्वऽथा ॥ ८ ॥

अस्वेदस्त्वैव यजमानस्य वृष्यं वृष्यं वीर्यं शवो बलं चंद्रो वावृधे । वर्धयति । सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पानेन विष्णवि कृत्स्नदेहस्य व्यापके मदे हर्षे सति तस्त्वैव यजमानस्य बलं वर्धयतीत्यर्थः । अथास्मिन् काले इंद्रस्य तमुक्तगुणं महिमानं महत्त्वमायवो मनुष्या अनु द्रुवन्ति । आनुपूर्व्येण स्तुवन्ति । पूर्वथा ॥ पूर्वशब्दादि-वार्थे प्रत्यपूर्वत्वादिना चारुप्रत्ययः ॥ यथा पूर्वस्मिन् कालेऽस्तुवन् एवमिदानीमपि तेनैव क्रमेण स्तुवन्तीत्यर्थः ॥

अथोतिष्ठोमे माध्वंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे तत्त्वा यामीति प्रगाथोऽनु रूपः । सूचितं च । तत्त्वा यामि सुवीर्य-मिति प्रगाथी सोत्रियानुरूपी । आ० ५. १६. १ इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्वंदिनसवनेऽप्ययं प्रगाथस्तस्त्वैवा-नुरूपः । सूचितं च । तत्त्वा यामि सुवीर्यमभि प्र वः सुराधसं । आ० ७. ४. इति ॥

तत्त्वा यामि सुवीर्यं तद्ब्रह्म पूर्वचित्तये ।
येना यतिभ्यो भृगवे धने हिते येन प्रस्काखमाविथ ॥ ९ ॥
तत् । त्वा । यामि । सुऽवीर्यं । तत् । ब्रह्म । पूर्वऽचित्तये ।
येन । यतिऽभ्यः । भृगवे । धने । हिते । येन । प्रस्काखं । आविथ ॥ ९ ॥

हे इंद्र तत्सुवीर्यं शोभनवीर्यं त्वा त्वां यामि । याचामि ॥ कांदसो वर्णालोपः ॥ तथा तद्ब्रह्म परिवृढमत्रं पूर्वचित्तये पूर्वप्रज्ञानायान्धेभ्यः पूर्वमेव लाभाय त्वां याचामि । धने हितेऽभीष्टे सति येन सुवीर्येण यतिभ्यः कर्मसुपरतेभ्योऽयष्टुभ्यो जनेभ्यः सकाशाञ्जनमाहृत्य भृगवे महर्षये प्रयच्छसि । यद्वा । कर्मसु नियता अंगिरसो यतयः । तेषामर्थं धनं प्रयच्छसि ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ येन च ब्रह्मणा प्रस्काखं कण्वप्रभवं कण्वस्य पुत्रमुषिमाविथ ररषिथ । तदुभयं याचामीत्यन्वयः ॥

येना समुद्रमसृजो महीरपस्तर्दिंद्र वृष्णि ते शवः ।
सद्यः सो अस्य महिमा न संनशे यं क्षोणीरनुचक्रदे ॥ १० ॥
येन । समुद्रं । असृजः । महीः । अपः । तत् । इंद्र । वृष्णि । ते । शवः ।
सद्यः । सः । अस्य । महिमा । न । संऽनशे । यं । क्षोणीः । अनुऽचक्रदे ॥ १० ॥

हे इंद्र येनात्मीयेन बलेन समुद्रमब्धिं प्रति महीर्महतीरप उदकान्यसृजः व्यसृजः । महान् समुद्रो यावन्निरज्जैः पूर्यते तावन्ति जलानि पुरा त्वं सृष्टवानित्यर्थः । ते त्वदीयं तच्छवो बलं वृष्णि वर्षकं । अभीष्टफलदमित्यर्थः । अस्मिंद्रस्य स महिमा न संनशे । न सम्यगापनीयः । परिरप्रधृष्य इत्यर्थः ॥ नशेः कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः ॥ यं महिमानं क्षोणीः क्षोणी पृथिव्यनुचक्रदे अनुगच्छति । क्रदिरत्र गत्यर्थः । यदधीना वर्तत इत्यर्थः ॥ ॥ २६ ॥

शग्धी न इंद्र यत्त्वा रयिं यामि सुवीर्यं ।
शग्धि वाजाय प्रथमं सिषासते शग्धि स्तोमाय पूर्य ॥ ११ ॥
शग्धि । नः । इंद्र । यत् । त्वा । रयिं । यामि । सुऽवीर्यं ।
शग्धि । वाजाय । प्रथमं । सिषासते । शग्धि । स्तोमाय । पूर्य ॥ ११ ॥

हे इंद्र सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं ॥ बज्रवीर्यो वीरवीर्यं चेतुस्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ यद्वायं धनं त्वां यामि

याचामि ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥ नोऽस्मभ्यं तद्वनं शग्धि । देहि ॥ शकिरच दानार्थः । तस्मात्सोऽटि ह्रीं छांदसो विकरणस्य लुक् । ऊश्चभ्य इति हेर्धित्वं ॥ तथा सिषासते संभक्तुमिच्छते ॥ सनतेः सनि सनीवंतर्धेति विकल्पनादिङ्भावे जनसनखनामित्यात्वं ॥ वाजाय । वाज इत्यन्ननाम । तेन च तद्वाङ्मस्यते । हविष्मते यजमानाय प्रथमं सर्वेभ्यः पूर्वमेव शग्धि । धनं प्रयच्छ । यद्वा । वाजायेति द्वितीयार्थं चतुर्थी । कर्मभिस्त्वां संभक्तुमिच्छते जनाय प्रथमं वाजाय वाजमन्नं शग्धि । देहि । पश्चात्सोमाय सोत्रे हे पुष्यं पूर्वस्मिन् काले भव चिरंतनं शग्धि । देहि ॥ स्तौतेः कर्तर्यतिस्तुस्त्रित्यादिना मन्त्रत्ययः ॥

शग्धी नो अस्य यद्द पौरमाविथ धियं इंद्र सिषासतः ।

शग्धि यथा रुशमं श्यावकं कृपमिंद्र प्रावः स्वर्णं ॥१२॥

शग्धि । नः । अस्य । यत् । ह । पौरं । आविथ । धियः । इंद्र । सिषासतः ।

शग्धि । यथा । रुशमं । श्यावकं । कृपं । इंद्र । प्र । आवः । स्वःऽनरं ॥१२॥

हे इंद्र धियः कर्माणि स्तोत्राणि वा सिषासतः संभक्तवतो नोऽस्माकं संबन्धिनाऽस्य यजमानस्य तद्वनं शग्धि प्रदेहि यद्द येन खलु धनेन पौरं । पुर्नोम राजा । तस्य पुत्रमाविथ ररविथ । अपि च हे इंद्र रुशमं श्यावकं कृपं चैतन्नामकांस्त्रीन्नाजर्षीन् यथा येन प्रकारेण प्रावः प्रारचः तथा स्वर्णं सर्वस्य हविषो नेतारं प्रापयितारं । यद्वा । स्वः स्वर्गं प्रति नेतव्यमिमं यजमानं शग्धि । शक्तं कुरु । धनादिसंपत्त्या यागानुष्ठानाय यथा शक्तो भवति तथा कुर्वित्यर्थः । इंद्रेत्यामंत्रितस्य पादादित्विनाष्टमिकनिघाताभावे षाष्ठिकमामंत्रिता-बुदान्तत्वं ॥

चातुर्विंशकेऽहनि माध्याह्निसवने ब्रह्मशस्त्रे कन्नव्य इति कदान्त्रगाथः । सूचितं च । कन्नव्यो अतसीनां कद्रु न्वस्त्राकृतमिति कद्रुतः प्रगाथाः । आ० ७. ४. इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु तस्मिच्छस्त्रे तस्त्रैवायं प्रगाथः । सूच्यते हि । आरंभणीयाः पर्यासान् कद्रुतोऽहरहःशस्त्रानीति होत्रका द्वितीयादिष्वेव । आ० ७. १. इति ॥

कन्नव्यो अतसीनां तुरो गृणीत मर्त्यः ।

नही न्वस्य महिमानमिंद्रियं स्वर्गुणं आनशुः ॥१३॥

कत् । नव्यः । अतसीनां । तुरः । गृणीत । मर्त्यः ।

नहि । नु । अस्य । महिमानं । इंद्रियं । स्वः । गृणतः । आनशुः ॥१३॥

अतसीनामतसीनां सततगामिनीनां स्तुतीनां तुरः प्रेरयिता मर्त्यो मरणधर्मा नव्योऽभिनव इदानींतनः कत् को नाम स्तोता गृणीत । इंद्रं स्तुयात् । अल्पप्रश्नैरिदानींतनैरिंद्रः स्तोतुं न शक्यत इत्यर्थः ॥ गृ शब्दे । क्रियादिकः । ज्वादीनां ब्रह्म इति ब्रह्मत्वं ॥ नु पुरा पूर्वस्मिन्नपि काले विद्यमानाः स्वः सर्वे गृणतः स्तौतारः । यद्वा । स्वः सुहृदणीयं प्राप्तव्यमिंद्रं गृणतः स्तुवंतो जनाः । इंद्रियं । इंद्रियमिंद्रस्य लिंगमिंद्रस्त्रीवासाधारणं । अस्त्रेन्द्रस्य महिमानं महत्त्वं न ह्यानशुः । न खलु प्राप्तुवन् ॥ अन्नोतेर्लिटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । अत आदेरित्यभ्यासखात्वं । अन्नोतेश्चेति नृट् । हि चेति निघातप्रतिषेधः ॥

कद्रु स्तुवंतं अतयंत देवत ऋषिः को विप्र ओहते ।

कदा हवं मघवन्निंद्र सुन्वतः कद्रु स्तुवत आ गमः ॥१४॥

कत् । ऊं इति । स्तुवंतः । अतऽयंत । देवता । ऋषिः । कः । विप्रः । ओहते ।

कदा । हवं । मघऽवन् । इंद्र । सुन्वतः । कत् । ऊं इति । स्तुवतः । आ । गमः ॥१४॥

हे इंद्र सुवतः सोचं कुर्वतः कदु के खलु जना देवता ॥ देवान्सन्निति स्वार्थिकसत्प्रत्ययः । व्यत्ययेन प्रथमा ॥ देवं त्वामुद्दिश्य ऋतयंत । ऋतं यज्ञमेच्छन् । त्वदीययागेच्छापि दुर्लभा दूरे त्वयागकथा । ऋषिर्द्रष्टा विप्रो मेधावी कः सोतौहते । वहति । त्वां सुतीः प्रापयति । न कश्चिदपि त्वां सोतुं शक्नोतीत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे मघवन् धनवन्निद्रं अनुयहीचा त्वदीवागंतव्यं । स त्वं कदा कस्मिंश्काले मुन्वतः सोमा-भिषवं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानं प्रत्या गमः । आगच्छः । कदु कदा च कस्मिंश्च काले सुवतः केवलं सोचं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानमा गमः । अभ्यगच्छः ॥ मुन्वतः सुवत इत्युभयत्र शतुरनुम इति बिभक्तेशदाप्तत्वं । गमेर्बुद्धि लृदिच्चात् छेरडादेशः ॥

ज्योतिष्टोमे माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्र उदु त्य इति प्रगाथोऽनुष्पानंतरं शंसनीयः । सूचितं च । उदु त्ये मधुमत्तमा इंद्रः पूर्भित् । आ० ५. १६. । इति ॥ चानुर्विंशिके माध्यंदिनसवने तस्मिन्नेव शस्त्रेऽयं प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुष्पः । सूचितं च । उदु त्ये मधुमत्तमास्त्वमिन्द्रं प्रतूर्तिषु । आ० ७. ४. । इति ॥

उदु त्ये मधुमत्तमा गिरः स्तोमास ईरते ।

सचाजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयंतो रथा इव ॥ १५ ॥

उत् । ऊं इति । त्ये । मधुमत्तमाः । गिरः । स्तोमासः । ईरते ।

सचाऽजितः । धनऽसाः । अक्षितऽऊतयः । वाजऽयंतः । रथाऽइव ॥ १५ ॥

त्ये ते प्रसिद्धा मधुमत्तमा अतिशयेन मधुरा गिरोऽप्रगीताः शस्त्ररूपा वाचः स्तोमासः प्रगीतानि बहिष्पवमानादीनि सोचाणि चोदीरते । हे इंद्र त्वामुद्दिश्योन्नच्छति । ऊर्ध्वं प्रसरति ॥ ईर गती । आदादिकः ॥ तत्र दृष्टांतः । सचाजितः सहैव शत्रूञ्जयंतः अत एव धनसा धनानि संभजंतः ॥ वन षण संभक्तौ । जनसनखनक्रमगमो विट् । विडुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं ॥ अक्षितोतयः । अक्षिताः चयरहिता ऊतयो रथा येषां ते तथोक्ताः ॥ चियो भावे निष्ठा । निष्ठायामण्यदर्थ इति पर्युदासाहीर्षाभावः । अत एव चियो दीर्घादिति निष्ठानस्वाभावश्च ॥ वाजयंतो वाजमन्नमिच्छंतः ॥ क्वचि न च्छंदस्यपुत्रस्वेतीत्वदीर्घयोः प्रतिषेधः ॥ एवंगुणविशिष्टा रथा इव । ते यथा विविधमितस्तत उत्तिष्ठति तद्बुदीरत इत्यर्थः ॥ ॥ २७ ॥

कखा इव भृगवः सूर्या इव विश्वमिच्छीतमानशुः ।

इंद्रं स्तोमैभिर्महयंत आयवः प्रियमेधासो अस्वरन् ॥ १६ ॥

कखाऽइव । भृगवः । सूर्याऽइव । विश्वं । इत् । धीतं । आनशुः ।

इंद्रं । स्तोमैभिः । महयंतः । आयवः । प्रियऽमेधासः । अस्वरन् ॥ १६ ॥

कखा इव कखगोचोत्पन्ना ऋषयो इव सुवतो भृगवो भृगुगोचोत्पन्ना ऋषयो धीतमाध्यातं विश्वमिच्छाप्तं तमेवेन्द्रमानशुः । व्यापुः । सूर्या इव । यथा सूर्यरश्मयः सर्वे जगद्भ्रामुवन्ति तद्वत् । अपि च प्रियमेधासः प्रियप्रज्ञा एतत्संज्ञा वायवो मनुष्यास्तमेवेन्द्रं महयंतः पूजयंतः स्तोमैभिः सोत्रैस्वरन् । असुवन् ॥ सृ शब्दो-पतापयोः । भौवादिकः ॥

युष्वा हि वृचहंतम हरी इंद्र परावतः ।

अर्वाचीनो मघवन्स्तोमपीतय उय ऋष्वेभिरा गहि ॥ १७ ॥

युष्वा । हि । वृचहन्ऽतम । हरी इति । इंद्र । पराऽवतः ।

अर्वाचीनः । मघऽवन् । सोमऽपीतये । उयः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥ १७ ॥

हे वृचहंतम । वृचं हतवान् वृचहा । अतिशयेन हतवान् वृचहंतमः । यथा पुनर्नोत्तिष्ठति तथा हतवान्-
त्यर्थः ॥ अनो नृद्धिति तमपो नृट् ॥ हे तादृशेन्द्र हरी त्वदीयावन्धो युक्त्व । हिरवधारणे । आत्मीये रथे योज-
येव । हे मघवन् धनवन् उग्र उन्नूर्णस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थं ॥ दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥
अर्वाचीनोऽस्मदभिसुख ऋष्वेभिर्ऋष्वैर्दंशनीयेर्मरुद्भिः सार्धं परावतः । दूरनामेतत् । दूरे वर्तमानाद्युक्तोकादा
गहि । आगच्छ ॥ गमेर्लोऽट् सेर्हिः । छांदसः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपोः । तस्यासिद्धवदत्रा
भादित्यसिद्धत्वादिर्भुगभावः ॥

इमे हि ते कारवो वावशुधिया विप्रासो मेधसातये ।

स त्वं नो मघवन्निद्र गिर्वणो वेनो न शृणुधी हवँ ॥ १८ ॥

इमे । हि । ते । कारवः । वावशुः । धिया । विप्रासः । मेधऽसातये ।

सः । त्वं । नः । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । वेनः । न । शृणुधि । हवँ ॥ १८ ॥

कारवः कर्मणां कर्तारो विप्रासो मेधाविन इमे हीमे खलु यजमाना धिया सुत्या हे इन्द्र ते त्वां वावशुः ।
पुनरसुवन् ॥ वाशु शब्द इत्यस्माद्यङ्लुगंताद्रूपमेतत् ॥ यद्वा । वावशुः पुनःपुनरकामयंत ॥ वशं कांतौ । अस्मा-
द्यङ्लुगंताङ्ङि सिजभ्यस्तेति श्लेर्जुस् । बाङ्ङकोऽङ्भावः । लिटि वा तुजादित्वाद्भ्यासदीर्घत्वं । हि चेति
निघातप्रतिषेधः ॥ किमर्थं । मेधसातये मेधस्य यागस्य संभजनार्थं ॥ सन्तः कृत्वि जनसनखनामित्यात्वं ।
दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे मघवन् धनवन् गिर्वणो गीर्भिर्यजनीय मोऽस्माकं हवं स्तोत्रं सर्वपू-
र्वोक्तगुणस्त्वं शृणुधि । शृणु । नुध्यस्व । वेनो न । वेनतिः कांतिकर्मा । यथा कांतो जातामिलापः पुरुषः काम-
यितव्यमेकाग्र्येण शृणोति तद्वत् ॥ शुशृणुपृक्तवृथ इति हेर्धित्वं । अन्येषामपीति सांहितिको दीर्घः ॥

निरिन्द्र बृहतीभ्यो वृचं धनुभ्यो अस्फुरः ।

निरबुदस्य मृगयस्य मायिनो निः पर्वतस्य गा आजः ॥ १९ ॥

निः । इन्द्र । बृहतीभ्यः । वृचं । धनुऽभ्यः । अस्फुरः ।

निः । अबुदस्य । मृगयस्य । मायिनः । निः । पर्वतस्य । गाः । आजः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र वृचमावरकमसुरं बृहतीभ्यो महद्भ्यः ॥ विंगव्यत्ययः ॥ धनुभ्यो धनुर्भ्यः कोदंडेभ्यः ॥ छांदसो
रेफलोपः । हेतो पंचमी ॥ महद्भिर्धनुर्भिर्हेतुभिर्निरस्फुरः । स्फुरतिर्वधकर्मा । निरवधीः । निःशेषेण हतवानसि ।
यद्वा । वृचमावरकं मेघं धनुभ्यः । धन्वंति गच्छंतीति धनव आपः । महतीभ्योऽङ्गाः ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ ईदृशी-
नामपां ज्ञाभार्थं निरवधीः । अपि च मायिनो मायाविनोऽबुदस्यैतत्संज्ञकस्यासुरस्य मृगयस्यैतत्संज्ञकस्य च ॥
उभयत्र कर्मणि षष्ठी ॥ इमावप्यसुरी निरस्फुरः । निःशेषेणावधीः ॥ मायाशब्दस्य त्रीह्यादिषु पाठात् त्रीह्या-
दिभ्यश्चेति मत्वर्थीयो विनिः ॥ तथा पर्वतस्य बलनाम्नासुरेण गवामदर्शनाय निहितस्य गिरेः संबन्धिनीर्गा
बलेनापहृता निराजः । निरगमयः ॥ अज गतिषेपणयोः ॥

निरप्रयो रुरुचुर्निरु सूर्यो निः सोम इन्द्रियो रसः ।

निरंतरिक्षादधमो महामर्हि कृषे तदिन्द्र पौंस्यं ॥ २० ॥

निः । अप्रयः । रुरुचुः । निः । ऊं इति । सूर्यः । निः । सोमः । इन्द्रियः । रसः ।

निः । अंतरिक्षात् । अधमः । महं । अर्हि । कृषे । तत् । इन्द्र । पौंस्यं ॥ २० ॥

हे इन्द्र महं महान्तं श्रुत्वा जगतो व्यापकमहिमाहनशीलं वृचं यदा त्वमंतरिक्षादाकाशात्निरधमः

निरगमयः । धमतिर्गतिकर्मा । तत्तदानीं पींस्त्रं वृषहहनहेतुभूतं बलं कृषे । कृषे । पुरस्कृषे ॥ करोतिष्कां-
दसो विकरणस्य लुक् ॥ अप्रयस्य त्रिस्थानगता नी बहचुः । निःशेषेण दिदीपिरे । सूर्यः प्रेरक आदित्योऽपि
निःशेषेण दिदीपे । इंद्रिय इंद्रेण सेव्यो रसो रसात्मकोऽमृतमयः सोमस्य निःशेषेण दिदीपे । अग्न्यादयः
सर्वे पूर्वं वृचेणावृतत्वान्निष्प्रभाः संत इदानीं तस्मिन्नावरके हते सम्यक् प्राकाशितेत्यर्थः ॥ २८ ॥

यं मे दुरिंद्रो मरुतः पाकस्थामा कौरयाणः ।

विश्वेषां त्मना शोभिष्ठमुपैव द्विवि धावमानं ॥ २९ ॥

यं मे । दुः । इंद्रः । मरुतः । पाकऽस्थामा । कौरयाणः ।

विश्वेषां । त्मना । शोभिष्ठं । उपऽइव । द्विवि । धावमानं ॥ २९ ॥

इदमादिकेन चतुर्ध्वेन कुरयाणपुत्रात्पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानं लब्ध्वा मेध्यातिथिस्तदीयं दानं स्वीति ।
यं यादृशं धनसंघं मह्यमिंद्रो मरुतस्य दुः दत्तवतः तादृशमेव धनसमूहं कौरयाणः । शत्रुन् प्रति युद्धाभिसु-
खेन कृतं यानं हस्त्यश्वादिकं येनासी कुरयाणः । तस्य पुत्रः कौरयाणः । पाकस्थामा । तिष्ठत्यनेनेति स्थाम
बलं । परिपक्वबलः । एतत्संज्ञो राजा मह्यं प्रादात् ॥ ददानिर्लुङि गतिस्थिति सिचो लुक् । अडभावष्कांद्सः ॥
कीदृशं धनसंघं । विश्वेषां सर्वेषां धनानां मध्ये त्मनात्मना स्वत एव शोभिष्ठमतिशयेन शोभावंतं ॥ मंत्रेष्व-
श्वादेरित्यात्मन आकारलोपः । शोभावच्छब्दादातिशयनिक इष्टम् । विश्वतोर्लुक् । यस्थेति लोपः ॥ अति-
शयेन शोभावत्त्वे दृष्टांतः । दिव्याकाश उपैव धावमानं प्रभाभिष्टपेतं शीघ्रगामिनं सूर्यमिव । शोभावत्तम-
मित्यर्थः ॥

रोहितं मे पाकस्थामा सुधुरं कक्ष्यप्रां । अदाद्रायो विबोधनं ॥ २२ ॥

रोहितं । मे । पाकऽस्थामा । सुधुरं । कक्ष्यऽप्रां । अदात् । रायः । विबोधनं ॥ २२ ॥

पाकस्थामा राजा रोहितं लोहितवर्णं वृषभमश्वं वा मे मह्यमदात् । दत्तवान् । कीदृशं । सुधुरं शोभ-
नधुरं शोभनवहनप्रदेशं ॥ ऋक्पुरव्यूः । पा० ५. ४. ७४. । इत्यकारः समासांतः । ऋत्वाद्यस्येति बङ्ग्रीहावुत्तर-
पदाद्युदात्तत्वं ॥ कक्ष्यप्रां । कक्ष्या कक्षयोर्बाङ्गमूलयोर्बन्धमाना रज्जुः । तस्याः प्रातारं पूरयितारं । पीव-
रमित्यर्थः ॥ प्रा पूरणे ॥ रायो धनस्य विबोधनं विशेषेण बोधकं । बङ्गधनप्राप्तिहेतुमित्यर्थः ॥ ऊडिदमित्या-
दिना रायो विभक्तिश्चदात्ता ॥

यस्मा अन्ये दश प्रति धुरं वहति वह्यः । अस्तं वयो न तुग्यं ॥ २३ ॥

यस्मै । अन्ये । दश । प्रति । धुरं । वहति । वह्यः । अस्तं । वयः । न । तुग्यं ॥ २३ ॥

पूर्वोक्त एवाश्वो विशेष्यते । यस्मै । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । यस्याश्वस्य वृषभस्य वा धुरं वोढव्यं युगधुरमन्ये
प्रकृतादस्माद्विलक्षणा दशसंख्याका वह्यो वोढारोऽश्वा बलीवर्दा वा प्रतिनिधयः संतो मां वोढुं वहति
विभक्ति । वह्यनामेकच वह्ये दृष्टांतः । अस्तं । अस्त्यति चिप्यते तस्मिन्पदार्थजातमित्यस्तं गृहं । प्रति वयो न
गंतारोऽश्वा यथा तुग्यं तुयपुत्रं भुज्युं समुद्रतीरादवहनं तद्वत् । तादृशमश्वं मह्यं प्रादादिति पूर्वस्यामृच्यन्वयः ॥
भुज्योर्वहनं च नासत्या भुज्युमृह्युः । ऋ० १. ११६. ४. । इत्यादाववगंतव्यं । यदा । यस्मा इति कर्मणि चतुर्थी ।
यं रथमन्ये दशसंख्याका वह्यो वोढारोऽश्वा धुरं वहनप्रदेशं प्रति गताः संतो वहति तादृशं रथमपि मह्यं
दत्तवानित्यर्थः ॥

आत्मा पितृस्तनूर्वासं अोजोदा अभ्यंजनं ।

तुरीयमिंद्रोहितस्य पाकस्थामानं भोजं दातारंमब्रवं ॥ २४ ॥

आत्मा । पितुः । तनूः । वासः । ओजःऽदाः । अभिऽञ्जनं ।

तुरीयं । इत् । रोहितस्य । पाकऽस्थामानं । भोजं । दातारं । अत्रवं ॥ २४ ॥

अयं पाकस्थामात्मा स्वयं पितुर्जनकस्य तनूस्तनयः । पिता यथा सन्मार्गवर्तितया प्रशस्त एवमयमपीत्यर्थः । तथा वासो वासयिता निवासयिता ॥ वासयतेरौणादिकोऽसुन् ॥ अभ्यञ्जनमभिव्यक्तं यथा भवति तथौजोदा ओजसो बलस्य दाता धारयिता वा । यद्वा । आत्मा सततगामी । पितुरित्यन्ननाम । व्याप्तमन्नं येन दत्तं । तनूर्विसृतं वासो यस्त्रमभ्यञ्जनमभ्यञ्जनसाधनं घृततैलादिकं च येन दत्तं । यद्वाजोदा बलस्य दातारं पाकस्थामानं तुरीयं स्वकीयप्रपितामहपिचया चतुर्थं यद्वा तुरीयं शत्रूणां तूर्वकं हिंसितारं भोजं शत्रूणां भोजयितारं रोहितस्य लोहितवर्णस्य पूर्वोक्तस्याश्वस्य दातारं एवंगुणकं पाकस्थामानमत्रवं । उक्तेन प्रकारेणास्त्रीयं । इदिति पुरकः ॥ ॥ २९ ॥

यदिद्रेत्येकविंशत्यर्थं चतुर्थं सूक्तं काण्वगोत्रस्य देवातिथेराथं । वृचाश्विन इत्येषा पुरउष्णिक् शिष्टास्व-युजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । सूरं राध इत्यादिभिसिद्धभिः कुबंगदानस्य सूयमानत्वान्तास्तद्देवताकाः । तत्पूर्वाः पंचदश्याद्याश्चतस्रः पूषदेवताका इन्द्रदेवताका वा शिष्टा ऐंशः । तथा चानुक्रांतं । यदिद्र सैका देवा-तिथिसृचोऽंशः पुरउष्णिगंतः कुबंगस्य दानस्रुतिस्तत्पूर्वाश्चतस्रः पीण्यो वेति ॥ महाव्रते निष्केवच्चे बार्हतृ-चाशीतावाद्याश्चतुर्दशर्चः शंसनीयाः । तथैव पंचमारण्यके । यदिद्र प्रागपागुदगिति चतुर्दश । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माथ्यदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्र आद्यः प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूच्यते हि । यदिद्र प्रागपागुदयथा गौरो अपा कृतं । आ० ७. ४. इति ॥

यदिद्र प्रागपागुदङ् न्यग्वा हूयसे नृभिः ।

सिमां पुरु नृषूतो अस्यानवेऽसिं प्रशर्धं तुर्वशे ॥ १ ॥

यत् । इद्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृऽभिः ।

सिमं । पुरु । नृऽसूतः । असिं । आनवे । असिं । प्रऽशर्धं । तुर्वशे ॥ १ ॥

हे इद्र यद्यदि प्राकप्राच्यां दिशि वर्तमानैः ॥ सप्तम्यंतादिकच्छब्दाद्विहितस्यास्तातेरंचेर्नुक् । पा० ५. ३. ३०. । इति लुक् ॥ अपाकप्रतीच्यां दिशि वर्तमानैः । यदि वोदगुदीच्यां दिशि वर्तमानैः । यद्वा न्यङ्गीच्यां दिश्रधस्ता-द्वर्तमानैः ॥ न्यधी इति नेः प्रकृतिस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोर्यण इति परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं ॥ एवंभूतेर्नृभिः स्तोत्रिभस्त्वं हूयसे स्वस्वकार्यायाहूयसे हे सिम श्रेष्ठेद्र । सिम इति वै श्रेष्ठमाचक्षत इति वाजसनेयकं । यद्यथैवं बङ्गभिराहूयसे तथाप्यानवे । आनुगोम राजा । तस्य पुत्रे राजर्षी पुरु बङ्गत्वं नृषूतो नृभिस्तदीयैः स्तोत्रिभिः प्रेरितोऽसि । भवसि । राज्ञो हितकरणे त्वां स्तोतारः प्रेरयंतीत्यर्थः ॥ घू प्रेरणे । अस्मात्कर्मेणि निष्ठा । तुतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ अपि च हे प्रशर्धं प्रकर्षेण शर्धयितरभिभवितरिद्र तुर्वश एतत्संज्ञे च राजनि नृषूतोऽसि । नृभिः प्रेरितो भवसि ॥

यद्वा रुमे रुशमे श्यावके कृप इद्रं मादयसे सचा ।

कखासस्त्वा ब्रह्मभिः स्तोमवाहस इद्रा यच्छंत्या गहि ॥ २ ॥

यत् । वा । रुमे । रुशमे । श्यावके । कृपे । इद्रं । मादयसे । सचा ।

कखासः । त्वा । ब्रह्मऽभिः । स्तोमऽवाहसः । इद्रं । आ । यच्छंति । आ । गहि ॥ २ ॥

यद्वा यद्यपि इमादिषु चतुर्षु राजसु हे इद्र त्वं सचा सह मादयसे मायसि तथापि स्तोमवाहसः स्तोमनां स्तोत्राणां वोढारः कखासः कण्वगोत्रा ऋषयो ब्रह्मभिः परिवृद्धैर्मैत्रेहविभिर्वा हे इद्र त्वामा

यच्छंति । आगमयंति । यद्वा । द्वितीयार्थे तृतीया । ब्रह्मभिर्ब्रह्माणि हवींष्यामिमुख्येन प्रयच्छंति । ददति ॥
दाण् दाने । पाप्नेत्यादिना यच्छादेशः ॥ अतस्त्वमा गहि । शीघ्रमागच्छ ॥ गमेलीटि च्छांदसः शपो लुक् ॥

चातुर्विंशकेऽहनि माध्यादिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यथेति प्रगाथोऽगुरूपः । सूचितं च । यथा गौरो अपा
कृतमित्यच्छावाकस्य । आ० ७. ४. इति ॥

यथा गौरो अपा कृतं तृष्यन्नेत्यवेरिणं ।

आपित्वे नः प्रपित्वे तूयमा गहि कर्षेषु सु सचा पिब ॥३॥

यथा । गौरः । अपा । कृतं । तृष्यन् । एति । अवं । इरिणं ।

आऽपित्वे । नः । प्रऽपित्वे । तूयं । आ । गहि । कर्षेषु । सु । सचा । पिब ॥३॥

गौरो गौरमृगसृष्यन् पिपासन्नपाप्नेदकैः ॥ ब्यत्येनैकवचनं । ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं ॥
कृतं संपूर्णं कृतमिरिणं निस्तृणं तटाकदेशं यथा येन प्रकारेणावेति अवगच्छति । अवशब्दोऽभिषब्दस्यार्थे ।
अभिमुखः सञ्जीघ्रं गच्छति तथापित्वे बंधुत्वे प्रपित्वे प्राप्ति सति हे इंद्र त्वं नोऽस्मांस्तूयं । क्षिप्रनामितत् ।
शीघ्रमा गहि । आगच्छ । आगत्य च कर्षेषु कष्वपुत्रेष्वस्मासु सचा सहैकयतिनैव विद्यमानं सर्वं सोमं
सु सुष्ठु पिब ॥

मंदंतु त्वा मघवन्निंद्रेदवो राधोदेयाय सुन्वते ।

आमुष्या सोममपिबश्चमू सुतं ज्येष्ठं तद्दधिषे सहः ॥४॥

मंदंतु । त्वा । मघऽवन् । इंद्र । इंद्रवः । राधःऽदेयाय । सुन्वते ।

आऽमुष्यं । सोमं । अपिबः । चमू इति । सुतं । ज्येष्ठं । तत् । दधिषे । सहः ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र इंद्रवः क्लेदनाः सोमास्त्वां मंदंतु । मादयंतु । हर्षयंतु ॥ मदेर्ब्यत्येन परस्त्रीपदं ॥
किमर्थं । सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय राधोदेयाय राधसो धनस्य दानार्थं ॥ ददातिरचो यदिति
भावे यत् । इंद्रतीतीकारः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वे कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । शतुरनुम इति सुन्वच्छब्दा-
त्परा विभक्तिरुदात्ता ॥ अपि च त्वं सोममामुष्यामोषणं कृत्वात्तमपि बलादपहत्यापिबः । पीतवानसि । स
यज्ञवेशंसं कृत्वा प्रासहा सोममपिबत् । तै० सं० २. ४. १२. १. इति श्रुतेः । कीदृशं सोमं । चमू चम्बोरधिषवण-
फलकयोः सुतमभिषुतं । यद्वा । चमूभ्यां चमसाभ्यां होतुर्मैवावरुणस्य च संबंधिभ्यां संस्कृताभिर्वसतीवरीभिः
सुतमभिषुतं । यस्मादेवं तत्तस्मात्कारणाज्येष्ठं प्रशस्यतमं वृद्धतमं वा सहो बलं दधिषे । हे इंद्र त्वं धारयसि ।
अतो मदीया अपि सोमास्त्वां मादयंत्विति प्रार्थते ॥

प्र चक्रे सहसा सहो बभञ्ज मन्युमोजसा ।

विश्वे त इंद्र पृतनायवो यहो नि वृक्षा इव येमिरे ॥५॥

प्र । चक्रे । सहसा । सहः । बभञ्ज । मन्युं । ओजसा ।

विश्वे । ते । इंद्र । पृतनाऽयवः । यहो इति । नि । वृक्षाऽइव । येमिरे ॥५॥

स इंद्रः सहसात्कीयेनाभिभवेन वीर्यकर्मणा सहः शत्रूणामभिभवनं प्र चक्रे । प्रकर्षेण कृतवान् । तथीजसा
बलेन मन्युं परकीयं क्रोधं बभञ्ज । मपवान् । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यचकृतः । हे यहो । महन्नमितत् । हे महन्निंद्र
विश्वे सर्वे पृतनायवो युद्धकामाः शचवस्ते त्वया वृक्षा इव महीरुहा इव नि येमिरे । नियता आसन् । यथा
वृक्षा निश्चलासिद्धंति तद्वन्निर्व्यापारा अभूवन्नित्यर्थः ॥ ३० ॥

सहस्रेणैव सचते यवीयुधा यस्त आनृपस्तुतिं ।

पुत्रं प्रावर्गं कृणुते सुवीर्यं दाप्नोति नमउक्तिभिः ॥ ६ ॥

सहस्रेणऽइव । सचते । यविऽयुधा । यः । ते । आनृत् । उपऽस्तुतिं ।

पुत्रं । प्रावर्गं । कृणुते । सुऽवीर्यं । दाप्नोति । नमउक्तिऽभिः ॥ ६ ॥

हे इंद्र ते तवोपस्तुतिं स्तोत्रं यः पुरुष आनृत् प्राप्नोति त्वां प्रापयति ॥ अप्नोतिर्लङ्कित्व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ सचते । समवेति ॥ षच समवाये ॥ सहस्रेणैव यथा सहस्रसंख्येन बलेन तथेत्यर्थः । यस्य यजमानो नमउक्तिभिर्नमस्कारवचनैः स्तोत्रैः सार्धं दाप्नोति हवींषि तुभ्यं ददाति ॥ दाशु दाने ॥ स यजमानः सुवीर्यं शोभनवीर्ययुक्ते संयामे प्रावर्गं प्रकर्षेण शत्रूणां वर्जयितारं पुत्रं कृणुते । करोति । उत्पादयति । त्वत्प्रसादात्कृत इत्यर्थः ॥ प्रपूर्वावृजेः कृत्यञ्चुटो बङ्गश्चमिति कर्तरि घञ् । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये । पा० ६. ३. १२२. इति दीर्घः । थाथादिगोत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ यद्वा । सुवीर्यं इत्येतत्पुत्रस्य विशेषणं । द्वितीयार्थे सप्तमी । शोभनवीर्यं पुत्रं ॥ बङ्गब्रीहो वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

मा भेम मा अमिष्मोयस्य सख्ये तव ।

महत्ते वृष्णो अभिचक्ष्यं कृतं पश्येम तुर्वशं यदुं ॥ ७ ॥

मा । भेम । मा । अमिष्म । उयस्य । सख्ये । तव ।

महत् । ते । वृष्णः । अभिऽचक्ष्यं । कृतं । पश्येम । तुर्वशं । यदुं ॥ ७ ॥

हे इंद्र उयस्योद्गूर्णबलस्य तव सख्ये सखित्वे सति वयं मा भेम । मा भेष । कृतश्चिदपि शत्रोर्भीता मा भूम । मा अमिष्म । आंताः पीडिताश्च मा भूम । वृष्णः कामानां वर्षितुस्ते तव संबन्धि महत्प्रभूतं कृतं वृत्रवधादिलक्षणं कर्माभिचक्ष्यं । अमितः ख्यापनीयं स्तोत्रं । अतो महानुभावस्य तव सख्यं प्राप्ताणां भीतिश्रमी न जायेते इत्यर्थः । तत्कथमवगम्यत इति चेत् उच्यते । तुर्वशमेतत्संज्ञं राजर्षिं यदुमेतत्संज्ञं च त्वत्प्रसादात्सुखेन जीवंती पश्येम । दृष्टवन्तः खनु वयं । अतः कारणात्त्वत्सख्यं प्राप्तस्य भयादिकं न जायत इत्येतदुपपन्नमित्यर्थः ॥

सथ्यामनुं स्फिग्यं वावसे वृषा न दानो अस्य रोषति ।

मध्वा संपृक्ताः सारधेण धेनवस्तूयमेहि द्रवा पिबं ॥ ८ ॥

सथ्यां । अमुं । स्फिग्यं । वावसे । वृषा । न । दानः । अस्य । रोषति ।

मध्वा । संऽपृक्ताः । सारधेण । धेनवः । तूयं । आ । इहि । द्रव । पिबं ॥ ८ ॥

वृषा कामानां वर्षितेन्द्रः सथ्यां दक्षिणेतरां स्फिग्यं कटिप्रदेशमनु ॥ तृतीयार्थेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ सथ्या स्फिग्या शरीरेकदेशेनैव वावसे । वस्ते । सर्वभूतजातमाच्छादयति । स्वयं कृत्स्नं जगद्गीतव्यं वर्तत इत्यर्थः । निगमांतरं च भवति । यदन्यथा स्फिग्या चामवस्थाः । ऋ० ३. ३२. ११. इति । अपि च दानोऽवखंडयिता ॥ दान अवखंडने । पचायच्च ॥ स चास्त्रेमिन्द्रं न रोषति । न हिनस्ति ॥ रिष ह्य हिंसायां ॥ इंद्रं हिंसितुं शक्तः कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः । यद्वा । दानो हविषां दाता यजमानश्चास्त्रिन्द्रस्य न रोषति । रोषं न जनयति । सर्वदा हविर्भिः परिचरतीत्यर्थः । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यचकृतः । सारधेण । सरधा मधुमक्षिका । तत्संबन्धिना मध्वा मधुना । सुप्तोपममेतत् । मधुनेव रसवता शीरादिना श्रयणद्रव्येण संपृक्ताः संस्पृष्टाः संस्कृता धेनवो धेनुवत् प्रीतिजनका अस्मदीयाः सोमाः । यद्वा । धिवेः प्रीणनार्थाद्देनवः । प्रीणयितार इत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे इंद्र तूयं चिप्रमेहि । अस्मत्समीपमागच्छ । आगत्य च द्रव । सोमा यक्षि-

उत्तरवेदिलक्षणं स्थानं ह्यथेते तं देशं शीघ्रं गच्छ ॥ द्रु गताविति धातुः । द्यौचोऽतस्त्रिंशु इति साहित्यिको दीर्घः ॥ तद्गन्तरमध्वर्युणा दत्तं सोमं पिब । तेन सोमेन सम्यक् स्वोदरं पूरयेत्यर्थः ॥

अश्वी रथी सुरूप इजोमाँ इन्द्र ते सखा ।

श्वाचभाजा वयसा सचते सदा चंद्रो याति सभामुप ॥९॥

अश्वी । रथी । सुरूपः । इत् । गोऽमान् । इत् । इन्द्र । ते । सखा ।

श्वाचभाजा । वयसा । सचते । सदा । चंद्रः । याति । सभां । उप ॥९॥

हे इन्द्र ते तव सखा मित्रभूतः पुरुषोऽश्व्यादिगुणविशिष्ट एव भवति । इच्छब्दः प्रथिकमभिसंबध्यते । अश्वीद्वज्जमिरश्चैरूपेण एव भवति । न कदाचिदश्वैर्वियुज्यते । रथी रथवानेव स भवति । सुरूप इच्छोभ-
नरूपः शोभनावयव एव स भवति । गोमाँ इन्द्रद्वीभिर्गोभिर्युक्त एव स भवति । न कदाचिदेतैर्वियुज्यत इत्यर्थः ।
अपि च श्वाचभाजा । श्वाचमिति धननाम । आश्वतनीयं शीघ्रं प्राप्तव्यं शोभनं धनं संभजतेदृग्धनसंयुक्तेन
वयसा । अन्ननामेतत् । अन्नेन स सर्वदा सचते । समवेति । संगच्छते ॥ षच समवाये ॥ अत एव चंद्रः सर्वेषा-
माह्लादकः सन् सभां जगसंसदमुप याति । उपगच्छति ॥

अश्वयो न तृथ्यन्नवपानमा गहि पिबा सोमं वशाँ अन्नु ।

निमेघमानो मघवन्दिवेदिव ओजिष्ठं दधिषे सहः ॥१०॥

अश्वयः । न । तृथ्यन् । अन्नवपानं । आ । गहि । पिब । सोमं । वशान् । अन्नु ।

निऽमेघमानः । मघऽवन् । दिवेऽदिवे । ओजिष्ठं । दधिषे । सहः ॥१०॥

हे इन्द्र अश्वो नर्शाख्यो मृग इव तृथ्यन् पिपासंस्त्वमवपानमवनीतं यहचमसादिषु पात्रेष्वानीतं पातव्यं
सोममा गहि । अभिगच्छ । गत्वा च तमसादीयं सोमं वशाँ अन्नवपानं यथाकामं पिब । यावता पीतेन
पर्याप्तियायते तावता सोमेन स्वोदरं पूरयेत्यर्थः । अत एव सोमपानात् प्राप्तवन्नस्त्वं दिवे दिवे प्रतिदिवसं
निमेघमानो व्यंध्यवाङ्मुखानि वृथ्युदकानि सिंचन् हे मघवन्निद्र ओजिष्ठमोजस्वितममुन्नूर्णतमं सहो बलं
दधिषे । धारयसि ॥ ओजस्विशब्दादिष्विनि विभक्तोर्लुगिति विनो लुक् । टेरिति टिल्लोपः ॥ ३१ ॥

अध्वर्यो द्रावया त्वं सोममिन्द्रः पिपासति ।

उप नूनं युयुजे वृषणा हरी आ च जगाम वृचहा ॥११॥

अध्वर्यो इति । द्रावय । त्वं । सोमं । इन्द्रः । पिपासति ।

उप । नूनं । युयुजे । वृषणा । हरी इति । आ । च । जगाम । वृचऽहा ॥११॥

हे अध्वर्यो अध्वरस्य नेतः त्वं सोमं द्रावय । उत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रापय । यद्वा । रसात्मना द्रावण-
शीलं कुर्व । अभिषुखित्यर्थः । किं कारणमिति चेत् । इन्द्रः पिपासति । इमं सोमं पातुमिच्छति । त्वद्यैतत्कथ-
मवगतमिति चेत् तच्चाह । वृषणा वर्षितारौ युवानी वा हरी अश्वी नूनमव युयुजे । उपगम्य सारथिर्योजि-
तवान्नये । वृचहा वृचस्य हतेन्द्रश्चा जगाम । आगतवान् ॥

स्वयं चित्स मन्यते दाम्भुरिर्जनो यचा सोमस्य तृपसि ।

इदं ते अन्नं युज्यं समुक्षितं तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१२॥

स्वयं । चित् । सः । मन्यते । दाशुरिः । जनः । यच्च । सोमस्य । तृपसि ।
इदं । ते । अन्नं । युज्यं । संऽउक्षितं । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥ १२ ॥

दाशुरिर्दाशुरान् ॥ दाशतेरीणादिक उरिन् ॥ हविषां दाता स यजमानलक्षणो जनः स्वयं चित् स्वयमे-
वात्मनेव मन्यते । सर्वं जानाति । परायत्तप्रज्ञो न भवतीत्यर्थः । यत्र यस्मिञ्जने सोमस्य पानेन हे इन्द्र त्वं
तृपसि तृपसि ॥ तृप तृप्य तृपौ । तौदादिकः । शे तुन्यादीनां । पा० ७. १. ५९. १. । इति गुम् ॥ ते त्वदीयं युज्यं
योग्यमिदमस्यदीयं सोमलक्षणमन्नं समुक्षितं सम्यक् पात्रेष्वसिक्तं ॥ उष सेचने । कर्मणि निष्ठा । गतिरन्तर
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ अतस्तं तादृशं सोममेहि । अभिगच्छ । प्र द्रव । शीघ्रं प्राप्नुहि । तदन्तरं पिब ।
पानं कुरु ॥

रथेष्ठायाध्वर्यवः सोममिन्द्राय सोतन ।

अधि ब्रध्नस्याद्रयो वि चक्षते सुन्वतो दाश्वधरं ॥ १३ ॥

रथेऽस्थाय । अध्वर्यवः । सोमं । इन्द्राय । सोतन ।

अधि । ब्रध्नस्य । अद्रयः । वि । चक्षते । सुन्वतः । दाशुऽश्वधरं ॥ १३ ॥

रथेष्ठाया । रथे तिष्ठतीति रथेष्ठः ॥ सुपि स्थ इति कप्रत्ययः । तत्पुरुषे कृति बज्रलमिति सप्रम्या अलुक् ॥
एवंलक्षणायेन्द्राय हे अध्वर्यवः सोमं सोतन । अभिषुणुत ॥ पुञ् अभिषवे । तप्रनप्रनयनाञ्चेति तनवादेशः ॥
ब्रध्नस्य बुध्नस्य मूलस्याभिषवार्थं चर्मणि स्थापितस्योपराख्यस्य विसृतस्याश्मनोऽधुपर्यद्रयोऽन्ये यावाणश्च-
तद्वेषु दिव्यु वर्तमाना दाश्वधरं दाशोर्दातुर्यजमानस्याध्वरो यागो येन निष्यद्यते तादृशं सोमं सुन्वतं
अस्त्रिङ्गिरेपेचं स्वयमेवाभिषुण्वतो वि चक्षते । विशेषेण प्रकाशते । सोमाभिषवेऽतिशयेनानुकूला वर्तते
इत्यर्थः । अथवाद्रयस्यैरद्रिभिर्हे अध्वर्यवः सोममभिषुणुतेति योज्यं ॥

उप ब्रध्नं वावाता वृषणा हरी इन्द्रमपसु वक्षतः ।

अर्वाचं त्वा सप्रयोऽध्वरश्रियो वहंतु सवनेदुपं ॥ १४ ॥

उप । ब्रध्नं । वावाता । वृषणा । हरी इति । इन्द्रं । अपऽसु । वक्षतः ।

अर्वाचं । त्वा । सप्रयः । अध्वरऽश्रियः । वहंतु । सवना । इत् । उप ॥ १४ ॥

ब्रध्नमंतरिक्षं वावाता संभक्तवती ॥ वनतेर्निष्ठायां छांदसं द्विर्वचनमिडभाव आत्वं धातुस्वरश्च । अन्येषा
मपि वृक्षत इति सांहितिकोऽभ्यासदीर्घः ॥ यद्वा । वावाता पुनःपुनर्गती ॥ वा गतिगंधनयोः । अस्माद्यद्गुलुगंता-
त्कर्तरि निष्ठा ॥ वृषणा वृषणी सेक्तारी हरी हरणशीलावश्चावृक्तगुणी संतावपस्वस्यदीयेषु कर्मसु ॥ अपस्वब्दः
सकारांतः कर्मवचनः । पीवोपवसनानां कंदसि लोपो वक्तव्यः । म० ६. ३. १०९. ६. । इतीह सकारो लुप्यते ॥ तत्रे-
ममिन्द्रमुप वक्षतः । उपवहतां । उपानयतां ॥ वहतेर्लेख्यडागमः । सिद्धलमिति सिप् ॥ अपि चाध्वरश्रियोऽध्वरं
सेवमानाः सप्रयः सर्पणशीला अन्येऽपि त्वदीया अश्वाः सवना सवनानि प्रातःसवनादीन्यस्त्रयागसंबंधीनि
प्रति हे इन्द्र त्वामर्वाचमभिमुखमुप वहंतु । उपगमयंतु । इदिति पूरकः ॥

प्र पूषणं वृणीमहे युज्याय पुरुवसुं ।

स शक्र शिष्य पुरुहूत नो धिया तुजे राये विमोचन ॥ १५ ॥

प्र । पूषणं । वृणीमहे । युज्याय । पुरुऽवसुं ।

सः । शक्र । शिष्य । पुरुऽहूत । नः । धिया । तुजे । राये । विऽमोचन ॥ १५ ॥

इदमावासु चतसृषु पूष्ण इन्द्रस्य च लिंगसङ्गावादेता उभयथा व्याख्यायते । पुरुवसुं बद्धधनं पूष्णं पोषकमिन्द्रं यद्वितत्संज्ञं देवं प्र वृणीमहे । प्रकर्षेण संभजामहे । किमर्थं । युज्याय । युक्त इति युक् सखा । तस्य भावाय । सखित्वायेत्यर्थः । हे शक्र शक्त पुरुहृत बद्धभिराहृत हे विमोचन पापाद्विमोचयितरिन्द्र पूष्ण्वा स त्वं नोऽस्मान् धियात्मीयया बुद्ध्या शिष । शक्तान् कर्तुमिच्छ । किमर्थं । राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं तुजे श्चूस्त्रोच्चयितुं हिंसितुं ॥ तुज हिंसायां । अस्मात्कृत्यार्थं केन्द्रत्ययः ॥ यद्वा । राय इति क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । आतावेकवचनं ॥ रायो धनानि धिया सुत्या प्रीतः सन्नोऽस्मभ्यं शिष । देहि ॥ शिष्यतिर्दानकर्म । ऊडिदमिति रायो विभक्तिरुदात्ता ॥ ३२ ॥

सं नः शिशीहि भुरिजौरिव क्षुरं रास्वं रायो विमोचन ।

त्वे तन्नः सुवेदमुस्त्रियं वसु यं त्वं हिनोषि मर्त्यं ॥१६॥

सं । नः । शिशीहि । भुरिजोःऽइव । क्षुरं । रास्वं । रायोः । विऽमोचन ।

त्वे इति । तत् । नः । सुऽवेदं । उस्त्रियं । वसुं । यं । त्वं । हिनोषि । मर्त्यं ॥१६॥

हे इन्द्र पूष्ण्वा नोऽस्मान् सं शिशीहि । सम्यङ्दिश्य । तीक्ष्णबुद्धीन् क्रुह । भुरिजौरिव । बाहुनामैतत् । नापितस्य बाह्यौरिव स्थितं चुरमिव । अपि च हे विमोचन पापाद्विमोचन पापाद्विमोचयितः रायो धनानि रास्व । अस्मभ्यं देहि ॥ रा दाने ॥ तत्कस्य हेतोः । त्वे त्वयि खलूस्त्रियं । उसा गावः । तत्संबद्धं तद्वसु निवासकं धनं नोऽस्माकं सुवेदं सुलभं नान्येषु देवेषु । यं धनसमूहं मर्त्यं मनुष्यं स्तोतारं प्रति त्वं हिनोषि प्रेरयसि तद्वसु लयीत्यन्वयः । यत एवं तस्माद्रास्विति योज्यं ॥

वेमि त्वा पूष्णं जसे वेमि स्तोतव आघृणे ।

न तस्य वेम्यरणं हि तद्वसो स्तुषे पञ्जाय सान्ने ॥१७॥

वेमि । त्वा । पूष्णं । जसे । वेमि । स्तोतवे । आघृणे ।

न । तस्य । वेमि । अरणं । हि । तत् । वसो इति । स्तुषे । पञ्जाय । सान्ने ॥१७॥

हे पूष्ण पोषकेन्द्र एतत्संज्ञं वा देव त्वा त्वाभृजसे प्रसाधयितुं वेमि । कामये । आघृणे आगतदीप्ति स्तोतवे त्वां स्तोतुं वेमि । कामये । यत्त्वद्वातिरिक्तं देवतातरं तस्य स्तोत्रं न वेमि । न कामये । तत्कृत इति चेत । हि यस्मादरणमरणममुखकरं । अतस्त्वामिव स्तोतुं कामय इत्यर्थः । हे वसो वासकं स्तुषे स्तुवते पञ्जाय प्रार्थकाय स्तोत्राणां सान्ने । साम स्तोत्रं । सामर्थ्याद् च तद्वाञ्छंस्वते । तद्वते । यद्वा । पञ्ज इति कशीवत आख्या । आम्नातं हि । यदां पञ्जासो अश्विना हवते । अ० १. ११७. १०. इति । तस्मै कशीवत इव मह्यं । सामर्थ्यादुपमार्थो लभ्यते । अपेक्षितं धनं देहीति शेषः ॥

परा गावो यवसं कश्चिदाघृणे नित्यं रेक्णो अमर्त्य ।

अस्माकं पूष्णवित्ता शिवो भव मंहिष्ठो वाजसातये ॥१८॥

परा । गावः । यवसं । कत् । चित् । आघृणे । नित्यं । रेक्णः । अमर्त्य ।

अस्माकं । पूष्णं । अविता । शिवः । भव । मंहिष्ठः । वाजसातये ॥१८॥

हे आघृण आगतदीप्ति पूष्णिन्द्र वा कश्चित् कश्चिन्चित्कालेऽस्मदीया गावो यवसं तृणं भक्षितुं परा गच्छंति । हे अमर्त्यामरण देव तदानीं रेक्णस्तन्नोरूपं धनं नित्यमस्माकं ध्रुवमसु । चोरव्याघ्रादिभिर्हिंसितं मा भूत् । अपि च हे पूष्ण पोषयितः अस्माकमविता रक्षिता भूत्वा शिवः सुखकरो भव । तथा वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा संभजनार्थं मंहिष्ठो दातुतमो भव ॥

स्यूरं राधः शताश्वं कुरंगस्य दिविष्टिषु ।
 राज्ञस्त्वेषस्य सुभगस्य रातिषु तुर्वशेष्वमन्महि ॥ १९ ॥
 स्यूरं । राधः । शतऽश्वं । कुरंगस्य । दिविष्टिषु ।
 राज्ञः । त्वेषस्य । सुभगस्य । रातिषु । तुर्वशेषु । अमन्महि ॥ १९ ॥

इदमादिकेन वृत्तेन देवातिथिः कुरंगनाम्नो राज्ञो दानं स्वीति । कुरंगस्य । कुरुञ्जितुं गच्छति कुलं गच्छतीति वा कुरंगः ॥ ङोऽन्यत्रापि वृञ्जत इति गमिर्ङः । पृषोदरादिः ॥ एतत्संज्ञस्य त्वेषस्य दीप्तस्य सुभगस्य शोभनधनस्य एवंभूतस्य राज्ञः संबन्धिनीषु दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्त्रेषणेषु प्राप्तिहेतुभूतासु यागक्रियासु रातिषु दानेषु दक्षिणाकूपेषु सत्सु तुर्वशेषु । मनुष्यनामैतत् ॥ निर्धारणे सप्तमी ॥ मनुष्येषु मध्ये वयं स्यूरं स्यूलं प्रभूतं शताश्वमश्वानां शतेन युक्तं राधो धनममन्महि । अज्ञासिष्म । अलभामहीत्यर्थः ॥

धीभिः सातानि काखस्य वाजिनः प्रियमैधेरभिद्युभिः ।
 षष्टिं सहस्रानु निर्मजामजे निर्यूथानि गवामृषिः ॥ २० ॥
 धीभिः । सातानि । काखस्य । वाजिनः । प्रियमैधैः । अभिद्युऽभिः ।
 षष्टिं । सहस्रां । अनुं । निःऽमजां । अजे । निः । यूथानि । गवां । ऋषिः ॥ २० ॥

काखस्य कल्पपुत्रस्य वाजिनो हविष्मतो मेधातिथेः संबन्धिभिर्धीभिर्धातुभिः स्त्रीतुभिः सातानि संभक्ता-
 न्यभियुभिरभिगतदीप्तिभिः प्रियमैधैरेतत्संज्ञैश्चर्षिभिः सेवितानि निर्मजां निःशेषेण युञ्जानां गवां षष्टिं सहस्रा-
 षष्टिसंख्याकानि सहस्राणि यूथान्युषिर्देवातिथिरहमनु पश्चात् निरजे । निःशेषेणागच्छं । साकञ्चेन प्राप्तवानस्मि ॥
 अज गतिचेपणयोः ॥ यथा प्रियमेधानां काखानां च गवां यूथानि राज्ञा दत्तानि तत्रप्रतिगृहीतं एवं तेन
 दत्तानि मया प्रतिगृह्यंत इत्यर्थः ॥

वृक्षाश्चिन्मे अभिपित्वे अरारणुः । गां भजंत मेहनाश्वं भजंत मेहना ॥ २१ ॥
 वृक्षाः । चित् । मे । अभिऽपित्वे । अरारणुः । गां । भजंत । मेहनां । अश्वं । भजंत ।
 मेहनां ॥ २१ ॥

मे मयाभिपित्वे पूर्वोक्ते धनेऽभिप्राप्तिं सति वृक्षाश्चिद्वृक्षा अरारणुः । अशब्दयन् । कथमिति तदाह ।
 इमं ऋषयो मेहना मंहनीयां प्रशस्यां गां भजंत । असेवंत । अलभंत । मेहना मंहनीयमश्वं च भजंत ।
 अलभन्तेति ॥ गामश्वमिति जात्यभिप्रायमेकवचनं ॥ यद्वा । मेहनेति म इह नेति पदत्रयात्मकमेकं पदं । यदाह
 यास्कः । यदिद्र चित्रं चायनीयं मंहनीयं धनमस्ति । यन्म इह नास्तीति वा त्रीणि मध्यमानि पदानि
 । नि० ४. ४. । तदैवं व्याख्येयं । इमं ऋषयो गामश्वं चालभंत । इहास्मिन्नाजनि प्रशस्तस्य धनस्य तद्दानं मम
 नासीत्यम नासीदिति वृषप्रमुखा सर्वेऽपि जनाः प्रोचुरित्यर्थः ॥ ॥ ३३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके सप्तमीऽध्यायः ॥

यस्य निःश्रितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमो व्याख्यातुमारभते । अष्टमे मंडले प्रथमेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याकृतानि । दूरादित्येको-
नचत्वारिंशद्वचं पंचमं सूक्तं कण्वगोत्रस्य ब्रह्मातिथेराधं । आदितः षट्त्रिंशन्नायत्र्यः । ततो द्वे बृहत्पौ । अतिमा-
नुष्टुप् । अंत्येषु पंचस्वर्धेषु चेदिपुत्रस्य कशुनाम्नो राक्षो दानं स्तूयते । अतस्तद्देवताकाः । शिष्टा अश्विन्यः ।
तथा चानुक्तांतं । दूरादेकात्रचत्वारिंशद्ब्रह्मातिथिराश्विनं द्विबृहत्पुत्रं तमंत्याः पंचार्धर्चाश्विनस्य कशोर्दानस्तु-
तिरिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रयोराश्विने क्रतौ गायत्रे कंदस्वत्पुत्रवर्जमिदं सूक्तं । सूच्यते हि ।
दूरादिहेवेति तिस्र उक्तमा उद्धरेत् । आ० ४. १५. इति ॥

दूरादिहेव यत्सत्यरुणस्पुरशिश्वितत् । वि भानुं विश्वधातनत् ॥ १ ॥

दूरात् । इहऽइवायत् । सती । अरुणऽप्सुः । अशिश्वितत् । वि भानुं । विश्वधा । अतनत् ॥ १ ॥

दूरादूर्ध्व एव विप्रकृष्ट एव नभसः प्राक्प्रदेशे वर्तमानेहेव सतीह समीपे विद्यमानेव ॥ अस्तेः शतरि-
शसोरक्षोप उगितश्चेति ङीप् । शतुरनुम इति नद्या उदात्तत्वं ॥ अरुणस्पुरारोचमानरूपा ईदृश्रुषा यद्यदा-
शिश्वितत् अश्वेतयत् ॥ श्विता वणो । अस्माख्यंताङ्गुलि चङ्गि रूपं । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥ तदा
भानुं दीप्तिं विश्वधा ब्रह्मविधं व्यतनत् । विसारितवती ॥ तनोतिर्व्यत्ययेन शप् ॥ ईदृशीमुषसं हे अश्विनी सचेथे
इत्युत्तरयैकवाक्यता । यद्वा । प्रातरनुवाक्य उषस्येन कांडेनोषाः स्तुता सती प्रादुर्भवूव । हे अश्विनी शंसिष्य-
माणमाश्विनं क्रतुं श्रोतुं युवामपि प्रादुर्भवतमित्यध्याहारिण वाक्यं पूरणीयं ॥

नृवहस्रा मनोयुजा रथेन पृथुपाजसा । सचेथे अश्विनोषसं ॥ २ ॥

नृऽवत् । दस्रा । मनःऽयुजा । रथेन । पृथुऽपाजसा । सचेथे इति । अश्विना । उषसं ॥ २ ॥

हे दसा दस्री दर्शनीयी शत्रूणामुपपत्तयितारी वा ॥ सुपां सुसुगित्वाकारः ॥ ईदृशी हे अश्विनाश्विनी
नृवत्तुभिर्नैतुभिसुख्यं वर्तमानौ युवां ॥ तेन तुष्यमिति प्रथमार्थे वतिः ॥ यद्वा । नृवतीं ॥ नृशब्दान्मनुपस्कांदसत्वं ।
रथुतिसामान्याद्वा कंदसीर इति षत्त्वं । ङीपस्कांदसो लुक् । इत्स्वमुड्भ्यां मतुविति मतुप उदात्तत्वं ॥
ईदृशीमुषसं रथेनात्मीयेन वाहनेन सचेथे । सम्यगागच्छथः ॥ षच समवाये ॥ यद्वा । सचतिः सेवनाथः ।
सचेथे । सेवेथे । तदाह यास्कः । सचस्वा नः स्वस्तये सेवस्व नः स्वस्तये । नि० ३. २१. इति । कीदृशेन रथेन ।
मनोयुजा मनसैव व्यापारांतरनिरपेक्षेण स्मरणमात्रेणाश्विर्युज्यमानेन पृथुपाजसा विस्तीर्णबलेन बहून्नेन वा ।
उषसोऽनंतरमश्विनोः स्तूयमानत्वात्तामश्विनी गच्छत इत्युच्यते ॥

युवाभ्यां वाजिनीवसू प्रति स्तोमा अदृस्त । वाचं दूतो यथोहिषे ॥ ३ ॥

युवाभ्यां । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । प्रति । स्तोमाः । अदृस्त । वाचं ।

दूतः । यथा । ओहिषे ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू । वाजो हविर्लक्षणमसं । तयुक्ता यागक्रिया वाजिनी । तस्यां वसु धनं ययोरस्ति तौ
तथोक्ता । यद्वा । अत्रयुक्तं स्तोतृभ्यो देयं वसु धनं ययोरस्ति तादृशी । हे अश्विनी युवाभ्यां स्तोमा अस्माभिः
कृतानि स्तोत्राणि प्रत्यदृष्टत । प्रतिदृष्टतां ॥ दृशेऽस्कांदसः कर्मणि लुङ् । लिङ्सिषावात्मनेपदेष्विति कित्वा-
त्तृजिदृशोरित्यमभावः । षत्वकत्वषत्वानि ॥ अहं च यथा येन प्रकारेण दूतः प्रेष्यो वाचं स्वामिनो वाक्यं
याचते तथा युवयोः प्रीतिपूर्विकां वाचमोहिषे । पुष्यव्यत्ययः । याचे ॥ उहिरर्दने । याचन इत्यर्थः । व्यत्यये-
नात्मनेपदं । यद्वा । दूतो यथा स्वामिनोक्तां वाचं विदेशस्त्वमन्यं प्रापयति एवमहमपि स्तुतिरूपां वाचमोहिषे ।

वहे । युवां प्रापयामि ॥ वहेर्बल्येन मध्यमः । ह्यंदसं संप्रसारणं । ह्यंदसुभयधेत्यार्धधातुकत्वादिङागमः । शबभावो लघूपधगुणश्च । एङि पररूपमिति पररूपत्वं ॥

पुरुप्रिया एं ऊतये पुरुमंद्रा पुरुवसू । स्तुषे कण्वासो अश्विना ॥ ४ ॥
पुरुऽप्रिया । नः । ऊतये । पुरुऽमंद्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू । स्तुषे । कण्वासः ।
अश्विना ॥ ४ ॥

पुरुप्रिया बहूनां प्रियी पुरुमंद्रा बहूनां मादयितारी वा । यद्वा । पुरु बहूनां मायंती । पुरुवसू बहूनां ईदृशावश्विनाश्विनी नोऽस्माकमृतये रचणाय कण्वासः कण्वगोचा वयं स्तुषे । सुमहे ॥ पुरुषवचनयोर्बल्यः ॥ यद्वा । कण्वास इति पूजार्थं बहूवचनं । अश्विरात्मानं संबोधयति । हे अंतरात्मानं कण्वासः कण्वगोत्रस्त्वं स्तुषे । अश्विनी सुहि ॥

मंहिष्ठा वाजसातमेषयंता शुभस्पती । गंतारा दाशुषो गृहं ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा । वाजऽसातमा । इषयंता । शुभः । पती इति । गंतारा । दाशुषः । गृहं ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा मंहिष्ठी मंहनीयी पूजनीयी यद्वा दातृमौ वाजसातमा । वाजोऽन्नं बलं वा । तस्यातिशयेन दातारी । यद्वा । वाजो हविर्बल्यमन्नं । तस्य संभक्तमौ ॥ सनीतिः सनीतिर्वा जनसनेति विट् । विडुनोरनुनासिकस्यात्वं ॥ इषयंता स्तोत्रभ्य इषमन्नं कुर्वती ॥ इट्शब्दात्तत्करोतीति णिच् । ऐरिष्ठवद्भावेन टिलोपे प्राप्ति प्रकृत्यैकाजिति प्रकृतिभावः ॥ यद्वा । इषयंतेषयंती श्रेयांसि प्रापयंती ॥ इष गती । अस्माद्धेतुमसिच् । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः ॥ शुभः शोभनस्य धनस्योदकस्य वा पती स्वामिनी ॥ षष्ठाः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ दाशुषश्चरुपुरोडाशादीनि दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीलौ ॥ गमेसाच्छी-
लिकसृज् । अतो न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठाः प्रतिषेधः ॥ ईदृशावश्विनी सुम इति शेषः ॥ ॥ ५ ॥

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामवितारिणीं । घृतैर्गव्यूतिमुह्यतं ॥ ६ ॥

ता । सुऽदेवाय । दाशुषे । सुऽमेधां । अविऽतारिणीं । घृतैः । गव्यूतिं । उह्यतं ॥ ६ ॥

हे अश्विनी ता तौ तादृशी युवां सुदेवाय । शोभना देवा येन यष्टव्याः स तथोक्तः ॥ बह्व्रीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मै दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ ईदृग्यजमानार्थं सुमेधां शोभनयज्ञामवितारिणीं । वितरणं विगमनमपायः । अनपायिनीं । नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ईदृशीं गव्यूतिं । गावो यूयंते संयुज्यंतेऽनेति गव्यूतिर्गोसंचारभूमिः ॥ गोयूती ह्यंसि । पा० ६. १. ७९. २. । इत्यवादेशः ॥ तां घृतैः चरणशीलैर्दकैश्चतं । सिंचतं ॥ उच्यते चने ॥

आ नः स्तोममुप द्रवन्नूयं श्येनेभिराशुभिः । यातमश्वेभिरश्विना ॥ ७ ॥

आ । नः । स्तोमं । उप । द्रवत् । नूयं । श्येनेभिः । आशुभिः । यातं । अश्वेभिः । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रमश्वेभिरश्वैः । द्रवत् तूयमित्युभे क्षिप्रनामनी । एकः पूरकः । तूयं क्षिप्रमुपा यातं । उपगच्छतं । यद्वा । द्रवदिति स्तोमविशेषणं । द्रवच्छीघ्रं प्रवर्तमानं स्तोममित्यर्थः । कीदृशै-
रश्वैः । श्येनेभिः शंसनीयगामिभिः प्रशस्यगमनेराशुभिः शीघ्रैः ॥

येभिस्तिष्ठः परावतो दिवो विश्वानि रोचना । चीरकून्परिदीयथः ॥ ८ ॥

येभिः । तिष्ठः । पराऽवतः । दिवः । विश्वानि । रोचना । चीन् । अकून् । परिऽदीयथः ॥ ८ ॥

हे अश्विनी तिष्ठो दिवस्त्रीन्दिवसांस्त्रीनकून्तिष्ठो राचीश्च ॥ अत्यंतसंयोगे द्वितीया ॥ एतावतं काष्ठं

विश्वानि सर्वाणि व्याप्तानि वा रोचना रोचमानानि नक्षत्ररूपाणि देवगृहाणि परावतो दूरदेशादिभिर्द्यैरक्षैः
परिदीयथः परिगच्छथः । दीयतिर्गतिकर्मा । तैरस्माकं स्तोत्रमुपयातमिति पूर्वचान्वयः ॥

उत नो गोमतीरिष उत सातीरहर्विदा । वि पथः सातये सितं ॥९॥

उत नः । गोऽमतीः । इषः । उत । सातीः । अहः । ऽविदा । वि । पथः । सातये । सितं ॥९॥

उतापि च हे अहर्विदाहो संभयितारौ । यद्वा । अह्नि प्रभातसमये वेदितव्यी स्तोतव्यी । नोऽस्मभ्यं गो-
मतीर्बहुभिर्गोभिर्युक्ता इषोऽपानि दत्तमिति शेषः । उतापि च सातीः संभजनीया दातव्या वा रायस्त्रास्मभ्यं
दत्तं ॥ सन्तिः सन्तिर्था कर्मणि क्तिन् । जनसगखनामित्यात्वं । ऊतियूतीत्यादिना क्तिन् उदात्तत्वं निपात्यते ॥
अपि चास्माकं सातय उक्तानां गवादीनां लाभाय संभजनाय वा पथस्तदुपायरूपाभ्यागान् वि सितं । विशेषेण
बधीतं । यथान्ये न प्रविशन्ति तथा कुरुतमित्यर्थः ॥ षिञ् बंधने । छांदसो विकरणस्य लुक् ॥ यद्वा । उपसर्गवशादयं
धातुः स्वार्थविपरीते बंधनाभावे वर्तते । प्रस्मरणं प्रस्थानमिति यथा । पथो मार्गान् वि सितं । विमुंचतं ।
प्रदर्शयतमित्यर्थः ॥ पथिच्छब्दोऽतोदात्तः । तस्य शसि टिलोप उदात्तनिवृत्तिस्वरिण शस उदात्तत्वं ॥

आ नो गोमंतमश्विना सुवीरं सुरथं रयिं । वोऽहमश्वीवतीरिषः ॥१०॥

आ । नः । गोऽमंतं । अश्विना । सुऽवीरं । सुऽरथं । रयिं । वोऽहं । अश्वीवतीः । इषः ॥१०॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा वोऽहं । आवहंतं । आहरतं ॥ वहेषींति च्छांदसः शपो लुक् ।
द्वलधत्वद्वलद्वलोपेषु कृतेषु सहिवहोरोदवर्णस्त्वोत्वं ॥ कीदृशं रयिं । गोमंतं बहुभिर्गोभिर्युक्तं सुवीरं ।
वीर्याज्जायंत इति वीराः पुत्राः । शोभनैस्त्वैषेते । विविधमीरयति शत्रूनि वा वीराः शूराः । तैरुपेतं ।
सुरथं शोभनरथेन युक्तं । अपि चाश्वीवतीरश्वयुक्ताः ॥ मंचे सोमाश्चेति मती दीर्घः ॥ इष इष्यमाणान्यत्राणि
चास्मभ्यमावहंतं ॥ ॥२॥

द्विदेवत्यस्त्राश्विनयहस्य वावृधानेत्येषा याज्या । सूच्यते हि । होता यच्चदश्विना नासत्या वावृधाना
शुभस्यती । आ० ५. ५. इति ॥

वावृधाना शुभस्यती दस्ना हिरण्यवर्तनी । पिबंतं सोम्यं मधु ॥११॥

वावृधाना । शुभः । पती इति । दस्ना । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबंतं ।

सोम्यं । मधु ॥११॥

हे शुभस्यती शुभः शोभनस्यालंकारस्योदकस्य वा पती स्वामिनी हे अश्विनी ॥ सुवामंचित इति षष्ठ्यंतस्य
परांगवज्ञावात् षष्ठ्यामंचितसमुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ दस्ना दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ वा
हिरण्यवर्तनी हिरण्यमयमार्गौ । यद्वा । वर्ततेऽस्मिन्निति वर्तनी रथः । हिरण्यमयो रथो ययोस्वी । यद्वा ।
वर्तनि वर्तनमाचरणं । हितरमणीयाचरणी । वावृधाना प्रवृद्धी । वृधेर्लिटः कानच् ॥ ईदृशी युवां सोम्यं
सोममयं मधु माधुर्योपेतं मदकरं वा रसं पिबंतं ॥

अस्मभ्यं वाजिनीवसू मघवद्भ्यश्च सप्रथः । छुर्दियेतमदाभ्यं ॥१२॥

अस्मभ्यं । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । मघवत्ऽभ्यः । च । सऽप्रथः । छुर्दिः ।

यंतं । अदाभ्यं ॥१२॥

हे वाजिनीवसू । वाजिनी हविर्युक्ता यागक्रिया । तस्यां वसु धनं हविर्भागलक्षणं यथोक्तथाविधौ हे
अश्विनी अस्मभ्यं स्तोत्रुभ्यो मघवद्भ्यः । मघं धनं हविलक्षणं । तद्वद्भ्यो यजमानेभ्यश्च सप्रथः सर्वतः पृषु विष्ठी-

यमदाभ्यं केनाप्यहिंसं हृदिः । गृह्णामीतत् । गृहं यतं । निघच्छतं । दत्तमिति धावत् ॥ यमेच्छांसः शपो लुक् । छंदस्युभयधेत्यार्धधातुकत्वेन छित्त्वाभावाद्गुणासिकसोपाभावः ॥

नि षु ब्रह्म जनानां याविष्टं तूयमा गतं । मो ष्वर्ण्यो उपारतं ॥१३॥

नि । सु । ब्रह्म । जनानां । या । अविष्टं । तूयं । आ । गतं । मो इति । सु । अन्यान् ।

उपं । अरतं ॥१३॥

हे अश्विनौ या यौ युवां जनानां प्राणिनां मध्ये ब्रह्म ब्राह्मणजातिं सु सुषु नि नितरामविष्टं अरविष्टं । यद्वा । जनानां यजमानानां ब्रह्म परिवृढं सोचं हविर्लक्षणमन्नं वा यौ युवां न्यविष्टं न्यगच्छतं । अवतिर्गत्यर्थः । ती युवां तूयं चिप्रमा गतं । अस्मानप्यागच्छतं । अन्यामस्यद्व्यतिरिक्तान्यजमानान् मो मिव सूपारतं । उपगमतं । कदाचिदपि मिव प्राप्तमित्यर्थः ॥ अर्तेर्माङ्ङि लुङि सतिशास्वतिभ्यश्चेति च्चुरङादेशः ॥

आपराङ्ङिके प्रथम्ये घर्मस्य हविषोऽस्य पिबतमिति द्वितीया याव्या । सूचितं च । अस्य पिबतमश्विनेति वा प्रेषितो होता । आ० ४. ७. । रति ॥

अस्य पिबतमश्विना युवं मदस्य चारुणः । मध्वो रातस्य धिष्या ॥१४॥

अस्य । पिबतं । अश्विना । युवं । मदस्य । चारुणः । मध्वः । रातस्य । धिष्या ॥१४॥

हे अश्विनाश्विनौ हे धिष्या । धिषणा स्तुतिः । तदहीं युवं युवां मदस्य मदकरस्य चारुणः शोमस्य रातस्यास्माभिर्दत्तस्यास्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य स्वांश्लक्षणं भागं पिबतं । यद्वा । द्वितीयाथे षठी । इमं सोमं पिबतं ॥

अस्मे आ वहतं रयिं शतवैतं सहस्रिणं । पुरुक्षुं विश्वधायसं ॥१५॥

अस्मे इति । आ । वहतं । रयिं । शतवैतं । सहस्रिणं । पुरुऽक्षुं । विश्वधायसं ॥१५॥

हे अश्विनौ अस्मे अस्माभ्यं रयिं धनमा वहतं । आनयतं । कथंभूतं । शतवैतं शतसंख्योपेतं सहस्रिणं सहस्रसंख्योपेतं च पुरुक्षुं बज्रनिवासं यद्वा पुरुभिर्बज्रभिः स्तुत्यं विश्वधायसं विश्वेषां सर्वेषामस्यदीयानां धारकं ॥ वहिहाधाभ्यच्छंदसीति दधातेरसुण् । णिदित्यनुवृत्तेर्षिद्वयविन युगागमः ॥ ॥३॥

पुरुचा चिद्धि वां नरा विह्वयंते मनीषिणः । वाघञ्जिराश्वना गतं ॥१६॥

पुरुऽचा । चित् । हि । वां । नरा । विऽह्वयंते । मनीषिणः । वाघत्ऽभिः । अश्विना ।

आ । गतं ॥१६॥

हे नरा नरी स्तोत्राणां धनस्य नेताराश्विनौ मनीषिणो मनस ईशितारः स्तोतारो वां युवां पुरुचा चिद्धि बज्रपु हि देशेषु विह्वयते । विविधमाह्वयंति । तथा सति हे अश्विनौ वाघञ्जिर्वाहकैरश्विना गतं । अस्मानिवागच्छतं ॥

जनासो वृक्तवर्हिषो हविष्मंतो अरंकृतः । युवां हवन्ते अश्विना ॥१७॥

जनासः । वृक्तऽवर्हिषः । हविष्मंतः । अरंऽकृतः । युवां । हवन्ते । अश्विना ॥१७॥

वृक्तवर्हिषः । वृक्तं छिन्नं वर्हिर्घोषे तयोक्ताः । हविष्मंतो हविर्भिर्युक्ता अरंकृतः पर्याप्तकारिणः यदा हविरादीनामसंक्रतारो जनास अस्तिगच्छन्वा जना हे अश्विनाश्विनौ युवां हवन्ते । आह्वयंति । अत आगच्छ-
तमिति शेषः ॥

अस्माकमद्य वा मयं स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः । युवाभ्यां भूत्वश्विना ॥१८॥

अस्माकं अद्य वा । अयं स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः । युवाभ्यां । भूतु । अश्विना ॥१८॥

अथेदानीमस्माकमयं स्तोमोऽस्मदीयं सोमं हे अश्विनी वां युवयोर्वाहिष्ठो वाहयितुतमः प्रापयितुतमः सन् युवाभ्यामंतमोऽतिशक्तमोऽतिशयेन समीपवर्ती भूतु । भवतु ॥ तमे तादेच । पा० ६. ४. १४९. ९. । इत्यति-
कशब्दस्य तादिर्भुष्यते । भवतेऽच्छांसः शपो लुक् ॥

यो ह वां मधुनो दृतिराहितो रथचर्षणे । ततः पिबतमश्विना ॥१९॥

यः । ह । वां । मधुनः । दृतिः । आऽहितः । रथऽचर्षणे । ततः । पिबतं । अश्विना ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनी रथचर्षणे रथस्य चर्षणे द्रष्टव्ये मध्ये देशे यो दृतिर्मधुनो मधुरस्वास्माभिर्दत्तस्य सोमस्य संबन्धी तेन मधुना पूर्णं आहितः स्थापितो वर्तते ततो दृतेः सकाशात्सोमं पिबतं ॥

तेन नो वाजिनीवसू पश्वे तोकाय शं गवे । वहंतं पीवरीरिषः ॥२०॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । पश्वे । तोकाय । शं । गवे । वहंतं । पीवरीः । इषः ॥२०॥

हे वाजिनीवसू । वाजोऽन्नं बलं वा । तयुक्तधनी नोऽस्माकं पश्वे पश्वेऽश्वादिषणाय ॥ जसादिषु च्छंदसि वावचनमिति धेर्ङितोति गुणस्य विकल्पितत्वात् ॥ तोकाय पुत्राय गवे च ॥ आत्मभिप्रायं सर्वपै-
कवचनं ॥ पशुप्रभृतिभ्यः शं सुखं यथा भवति तथा पीवरीः प्रवृद्धानीषोऽन्नानि तेन भवदीयेन रथेन वहंतं ।
आवहंतं । प्रापयतं । दत्तमित्यर्थः ॥ ॥४॥

उत नो दिव्या इष उत सिंधूरहर्विदा । अप ज्ञारेव वर्षथः ॥२१॥

उत । नः । दिव्याः । इषः । उत । सिंधून् । अहःऽविदा । अप । ज्ञाराऽइव । वर्षथः ॥२१॥

उतापि च हे अहर्विदाहो संभयितारौ । यद्वा । अङ्गि प्रभातसमये वेदितव्यौ स्तोत्रभावश्विनी । दिव्या दिवि भवा इष इष्यमाणा अपो नोऽस्मदर्थं द्वारेण द्वारेणैव च्छिद्रेणैवाप वर्षथः । मेघादपकृष्य युवां सिंचथः ।
उतापि च सिंधून् संदणशीला नदीवृष्टिरीषदकैरस्माकं स्नानपानादिकार्याय छतवन्तावित्यर्थः ॥

कदा वां तौग्यो विधत्समुद्रे जहितो नरा । यद्वां रथो विभिष्यतात् ॥२२॥

कदा । वां । तौग्यः । विधत् । समुद्रे । जहितः । नरा । यत् । वां । रथः । विऽभिः । पतात् ॥२२॥

हे नरा नरी नेतारावश्विनी तौग्यस्युपपुत्रो भुष्युः समुद्रे जलधी अहितोऽसुरैः प्रक्षिप्तः सन् कदा कसिम्काले वां युवां विधत् । अविधत् । स्तुतिभिः पर्यचरत् । यद्यदा वां युवयोर्विभिर्गंतुभिरश्वैरुपेतो रथः पतात् तं भुष्युमानेतुं पतेत् गच्छेत् तदानीं भुष्युरस्मीदिति पूर्वैणाधिेन पृष्टस्य प्रतिवचनं ॥

युवं कखाय नासत्यापिरिप्राय हर्म्ये । शश्वदूतीर्दशस्यथः ॥२३॥

युवं । कखाय । नासत्या । अपिऽरिप्राय । हर्म्ये । शश्वत् । ऊतीः । दशस्यथः ॥२३॥

हे नासत्या । सत्सु साधू सत्यौ । न सत्यावसत्यौ । न असत्यौ नासत्यौ ॥ नभ्रायनपादिति नञः प्रकृति-
भावः ॥ यद्वा । सत्सु नेतारौ नासिकाप्रभवौ वा । उक्तं च भगवता यास्तेन । सत्यावैव नासत्यावित्यौ-

र्षवामः । सत्यस्य प्रणेता रावित्यायायणः । नासिकाप्रभवो बभूवतुरिति वा । नि० ६. १३. । इति । तौ युवां
कण्वाद्यैतत्संज्ञायर्षये हर्म्ये हर्म्यतलेऽपिरिप्तायासुरिर्बाधिताय शशच्छशतीर्बह्वीरुनी रषा दशस्ययः । इत्त-
वंती । युवं कण्वायापिरिप्ताय चषुः प्रत्यघन्तं । ऋ० १. ११८. ७. । इत्यनेतिहास उक्तः । सोऽच द्रष्टव्यः ॥

ताभिरा यातमूतिभिर्नव्यसीभिः सुशस्तिभिः । यद्वा वृषखसू हुवे ॥ २४ ॥

ताभिः । आ । यातं । उतिऽभिः । नव्यसीभिः । सुशस्तिऽभिः । यत् । वां । वृषखसू
इति वृषणऽवसू । हुवे ॥ २४ ॥

हे वृषखसू वर्षणधनी ॥ वृषखस्यश्वयोर्हपसंख्यानं । पा० १. ४. १८. ४. । इति वृषयभावो निपात्यते ॥
तदानीं ताभिः पूर्वोक्ताभिर्नव्यसीभिर्नवतराभिः सुशस्तिभिः सुप्रशस्त्राभिर्कृतिभि रषाभिः सार्धमा यातं ।
आगच्छतं । यद्वा वां ऊवे स्तुतिभिराहुयामि ॥

यथा चित्कखमावतं प्रियमेधमुपस्तुतं । अचिं शिंजारंमश्विना ॥ २५ ॥

यथा । चित् । कखं । आवतं । प्रियऽमेधं । उपऽस्तुतं । अचिं । शिंजारं । अश्विना ॥ २५ ॥

हे अश्विनाश्विनी यथा चिबेन खलु प्रकारेण कखमेतत्संज्ञमुषिमावतं अरचतं प्रियमेधं प्रिययज्ञमेतत्संज्ञं
चोपस्तुतमेतदाख्यं च शिंजारं शब्दयतं सुवंतमश्विमेतानुषींश्च येन प्रकारेणारचतं तथास्मानपि रचतमिति
शेषः । यद्वा । एतावद्वां वृषखसू इत्यनयैकवाक्यता ॥ ५ ॥

यथोत कृत्व्ये धनेऽंशुं गोष्वगस्त्यं । यथा वाजेषु सोभरिं ॥ २६ ॥

यथा । उत । कृत्व्ये । धने । अंशुं । गोषु । अगस्त्यं । यथा । वाजेषु । सोभरिं ॥ २६ ॥

उतापि च यथा येन प्रकारेण धने कृत्व्ये कर्तव्ये प्राप्तव्ये सत्यंमेतत्संज्ञं स्तोतारमावतं अरचतं । गोषु च
सव्यव्यासु यथागस्त्यमुषिमारचतं । वाजेष्वन्नेषु सव्यव्येषु यथा येन प्रकारेण सोभरिमेतत्संज्ञमुषिं चारचतं ।
अत्रापि पूर्ववद्वाक्यशेष उचरयैकवाक्यता वा ॥

एतावद्वां वृषखसू अतो वा भूयो अश्विना । गृणतः सुममीमहे ॥ २७ ॥

एतावत् । वां । वृषखसू इति वृषणऽवसू । अतः । वा । भूयः । अश्विना । गृणतः ।
सुमं । ईमहे ॥ २७ ॥

हे वृषखसू वर्षणधनावश्विनाश्विनी गृणतः सुवंतो वयमेतावत् यथा चित् कखमित्यादिना यावद्गुणां-
तमेतत्परिमाणं सुमं सुखमतो वास्माद्वा भूयो बहूतरमधिकं सुमं वां युवामीमहे । याचामहे ॥

रथं हिरण्यवंधुरं हिरण्याभीशुमश्विना । आ हि स्थाथो दिविस्पृशं ॥ २८ ॥

रथं । हिरण्यऽवंधुरं । हिरण्यऽअभीशुं । अश्विना । आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशं ॥ २८ ॥

हे अश्विनाश्विनी हिरण्यवंधुरं । सारथिस्थानं वंधुरं । हिरण्यमयसारथिस्थानं हिरण्याभीशुं हिरण्यमयप्रयत्नं
दिविसुश्रमसुन्नतस्वाह्विं स्पृशतं ॥ स्पृशेः क्तिन् । दिव्यशब्दाद्वितीयार्थे सप्तमी । बहुभ्यां ऊर्हपसंख्यानमित्यनुक्तं ॥
ईदृशं रथमा हि स्थाथः । युवामातिष्ठ एव । हिरण्यधारणे । अस्मदीयां स्तुतिं श्रोतुं शीघ्रं रथमास्माद्यागत-
मिति भावः ॥ ष्टा गतिनिवृत्ती । षटि च्छांदसः शपो लुक् ॥

हिरण्ययीं वां रभिरीषा अक्षो हिरण्ययः । उभा चक्रा हिरण्यया ॥ २९ ॥

हिरण्ययीं । वां । रभिः । ईषा । अक्षः । हिरण्ययः । उभा । चक्रा । हिरण्यया ॥ २९ ॥

हे अश्विनी वां युवयो रभिरारंभणीयालंभनभृता रथस्त्रेषा हिरण्ययो हिरण्ययो हिरण्यविकारा ।
अथ हिरण्ययो हिरण्ययो हिरण्यनिर्मितः ॥ ईषा अथादिषु च्छंदसि । पा० ६. १. १२७. २. । इति प्रकृति-
भावः ॥ अपि चोभोभे द्वे अपि चक्रा चक्रे रथचरणे हिरण्यया हिरण्यये सुवर्णनिर्मिते ॥ सुपां सुसुगिति
द्विवचनस्वाकारः । अथवास्त्ववास्त्ववादिना हिरण्यशब्दाभ्यटो मलोपो निपात्यते ॥

तेन नो वाजिनीवसू परावतश्चिदा गतं । उपेमां सुष्टुतिं मम ॥ ३० ॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । पराऽवतः । चित् । आ । गतं । उपं ।
इमां । सुऽस्तुतिं । मम ॥ ३० ॥

हे वाजिनीवसू अन्नवद्वनावश्विनी य उक्तो हिरण्यसर्वावयवो रथः तेन रथेन नोऽस्मान्परावतश्चिद-
रदेशादप्या गतं । आगच्छतं ॥ गमेच्छंदसः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशेत्वनुनासिकलोपः ॥ इदानीमुधिरक्व-
दाह । मम मदीयामिमामिदानीं क्रियमाणं सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं चोपगच्छतं ॥ ॥ ६ ॥

आ वहेथे पराकात्पूर्वीरश्रन्तावश्विना । इषो दासीरमत्या ॥ ३१ ॥

आ । वहेथे इति । पराकात् । पूर्वीः । अश्रन्ता । अश्विना । इषः । दासीः । अमत्या ॥ ३१ ॥

हे अमत्यामरणावश्विनाश्विनी दासीः । दासा उपचपयितारोऽसुराः । तत्संबन्धिनीः पूर्वीः पुरीरश्रन्ती
मद्यन्ती भञ्जन्ती युवामिषोऽन्नानि पराकात्परागताहरदेशादा वहेथे । अस्मान्प्रापयथः । यद्वा । अश्रन्ती
व्याभ्रवन्ती ॥ अशु व्याप्ती । अस्माद्वात्येन आ परस्मैपदं च ॥ पूर्वीर्बह्वीर्दासीर्दासस्त्रोपचपयितुः शचोः संबन्धि-
नीरिषोऽन्नानि शत्रुभ्योऽपहृत्यास्मान्प्रापयथः ॥

आ नो द्युसैरा श्रवोभिरा राया यातमश्विना । पुरुश्चंद्रा नासत्या ॥ ३२ ॥

आ । नः । द्युसैः । आ । श्रवःऽभिः । आ । राया । यातं । अश्विना । पुरुऽचंद्रा । नासत्या ॥ ३२ ॥

हे पुरुश्चंद्रा बहुहिरण्यो यद्वा पुरुणां बहुनामाह्लादको ॥ इत्खाचंद्रोत्तरपदे मंच इति सुट् । पादादि-
त्वात्पाठिकमामंचिताद्युदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यस्वभावी सत्यस्य नेतारी नासिकाप्रभवो वा ॥ आमंचितं
पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्थामंचितस्याविद्यमानवद्वावादिदमप्यामंचितमाद्युदात्तं । न च नामंचिते समाना-
धिकरण इत्यविद्यमानवत्त्वनिषेधः पुरुश्चंद्रेत्यस्य विशेषवचनत्वात् ॥ ईदृशौ हे अश्विनाश्विनी द्युसैर्योतमानैर-
नैर्दातव्यैः सार्धं नोऽस्माना यातं । आगच्छतं । तथा श्रवोभिः श्रवणीधैर्यशोभिश्चास्मानागच्छतं । तथा राया
धनेन चास्मानागच्छतं ॥

एह वां प्रुषितप्सवो वयो वहंतु पर्णिनः । अच्छा स्वध्वरं जनं ॥ ३३ ॥

आ । इह । वां । प्रुषितऽप्सवः । वयः । वहंतु । पर्णिनः । अच्छ । सुऽअध्वरं । जनं ॥ ३३ ॥

हे अश्विनी इहास्त्रिन्यागे वां युवां प्रुषितप्सवः । प्रुषिः स्नेहनकर्मा । स्निग्धरूपाः पर्णिनः पशोपिताः ।
यद्वा । लुप्तोपममेतत् । पश्चिण इव शीघ्रगामिनः । वयो गंतारोऽश्वाः स्वध्वरं शोभनयज्ञं यजमानलक्षणं
जनमच्छामिमुखमा वहंतु । आनयंतु ॥

रथं वामनुगायसं य इषा वर्तते सह । न चक्रमभि वाधते ॥ ३४ ॥

रथं । वां । अनुऽगायसं । यः । इषा । वर्तते । सह । न । चक्रं । अभि । वाधते ॥ ३४ ॥

हे अश्विनी धो रथोऽस्मभ्यं देवेनाग्नेन सह वर्तते वां युवयोः स्वभूतमनुगायसं क्षीतुभिरनुगातव्यं तं रथं

चक्रं परसैन्वं नामि बाधते । नामिहंति । यद्वा । चक्रं वीर्यकर्मसाधनं ॥ घञर्थे कविधानमिति चः । ऋषादीनां के । का० ६. १. १२. १. इति द्विर्वचनं । अस्मिन्पक्षेऽन्वः शत्रुरिति कर्तृपदमध्याहृतत्वं ॥

हिरण्ययेन रथेन द्रवत्पाणिभिरश्वैः । धीर्जवना नासत्या ॥ ३५ ॥

हिरण्ययेन । रथेन । द्रवत्पाणिऽभिः । अश्वैः । धीऽर्जवना । नासत्या ॥ ३५ ॥

हे धीर्जवना मनोवद्वेगवती ॥ आमं चिताद्युदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यस्वभावी सत्यस्य नेतारी वा ॥ आमंचितं पूर्वमविव्यमानवदिति पूर्वस्वाविव्यमानत्वेन पदादपरत्वादाष्टमिकनिघाताभावः । न च नामंचित-विव्यमानवत्त्वनिषेधो धीर्जवनेत्यस्य विशेषणत्वेन सामान्यवचनत्वाभावात् । व्यावर्तकं हि विशेषणं ॥ ईदृशी युवां द्रवत्पाणिभिः शीघ्रगमनपदैरश्वैर्युक्तेन हिरण्ययेन हिरण्ययेन स्वर्णमयेन रथेनागतमिति शेषः । यद्वा ॥ धीर्जवना नासत्येति तद्व्ययमपि प्रथमांतमेव नामंचितं । धियो जव इव जवो ययोस्ती । बज्रव्रीही पूर्वपदप्रकृतित्वरत्वं ॥ ईदृशेन रथेन शीघ्रगमनी नासत्यावश्विनावागच्छतमिति शेषः ॥ ॥ ७ ॥

युवं मृगं जागृवांसं स्वदथो वा वृषण्वसू । ता नः पृक्तमिषा रयिं ॥ ३६ ॥

युवं । मृगं । जागृऽवांसं । स्वदथः । वा । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । ता । नः । पृक्तं । इषा । रयिं ॥ ३६ ॥

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनी युवं युवां जागृवांसं जागरणशीलं स्वकार्ये मदजननेऽन्वयं मृगं मृगमन्वेषणीयं सोमं स्वदथः । आस्वादयथः । यद्वा । जागृवांसं जायतं मृगं मृगनामान-मसुरं स्वदथः । स्वादयथः । हिंस्र इत्यर्थः । ता ती युवां नोऽस्मादर्थमिषान्नेन रयिं धनं पृक्तं । संपृक्तं । कुर्वतं । ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

ता मे अश्विना सनीनां विद्यातं नवानां ।

यथा चिच्चैद्यः कशुः शतमुष्ट्रानां ददत्सहस्रा दश गोनां ॥ ३७ ॥

ता । मे । अश्विना । सनीनां । विद्यातं । नवानां ।

यथा । चित् । चैद्यः । कशुः । शतं । उष्ट्रानां । ददत् । सहस्रा । दश । गोनां ॥ ३७ ॥

हे अश्विनाश्विनी ता तादृशी युवां नवानामभिनवानां श्रेष्ठानां सनीनां संभवनीयानां धनानां । कर्मणि षष्ठी ॥ ईदृशानि धनानि मे मह्यं दापयितुं विद्यातं । जानीतं । यथा चिद्येन खलु प्रकारेण चिद्य-चेदिपुत्रः कशुरेतत्संज्ञो राजोष्ट्रानां शतं तथा गोनां गवां दश सहस्रा दशसंख्यानि सहस्राणि ददत् दद्यात् तथा विद्यातमिति पूर्वचान्वयः ॥

यो मे हिरण्यसंदृशो दश राज्ञो अमंहत ।

अधस्पदा इच्चैद्यस्य कृष्टयश्चर्मन्ना अभितो जनाः ॥ ३८ ॥

यः । मे । हिरण्यऽसंदृशः । दश । राज्ञः । अमंहत ।

अधःऽपदाः । इत् । चैद्यस्य । कृष्टयः । चर्मऽन्नाः । अभितः । जनाः ॥ ३८ ॥

यः कशुसंज्ञो राजा मे मह्यं हिरण्यसंदृशो हिरण्यसंदर्शनान् हिरण्यसमागतेजस्कान् दश राज्ञोऽमंहत परिचरयार्थं दत्तवान् । दशसंख्याकान्नाश्वो युञ्जे पराजितान् गृहीत्वा दासत्वेनास्मी दत्तवानित्यर्थः । नवीदृ-शानां बज्रविधानां राज्ञां दान एकः कथं शक्यतादिति तच्चाह । कृष्टयः सर्वाः प्रजासस्य चैद्यस्य चेदिपुत्रस्य

कशोरधसदा इत् पादयोरधसादेव वर्तते । न कश्चिदपि तत्समानसादधिको वा विद्यते । अमितः सर्वतो वर्तमाना अनाश्रमन्नाश्रममयस्य कवचादेर्धारणे कृताभ्यासाः । यद्वा । चर्माणि चरससाधनान्यन्वादीनि बाहूनानि । तेषु मन्त्रव्यसंतीति चर्मन्वाः ॥ न्वा अश्रमम् । आतो मन्त्रिति विष् ॥ सर्वे मनुष्यास्यस्य भटा इत्यर्थः ॥

माकिरेना पथा गाद्येनेमे यंति चेदयः ।

अन्यो नेत्सूरिरोहते भूरिदावत्तरो जनः ॥३९॥

माकिः । एना । पथा । गात् । येन । इमे । यंति । चेदयः ।

अन्यः । न । इत् । सूरिः । ओहते । भूरिदावत्तः । जनः ॥३९॥

येन मार्गिणेमे चेदयोऽस्य राक्षः पितृपितामहादयो यंति गच्छन्ति एनामेन पथा मार्गिण माकिर्गात् । अन्यो न गंतुं शक्नोति । अपि चास्माद्राक्षोऽन्यो भूरिदावत्तरो बहूदानुतमः सूरिर्विद्वान् सज्जनो नेत्रिवीहते । वहति । स्तोत्रभ्यो धनं प्रापयति । यद्वा । बहूदानुतमो यो जनः कशुर्नाम अस्मादन्यः ॥ व्यत्ययेन प्रथमा ॥ अन्यं सूरिः स्तोता नेदोहते । नैव याचते । श्रीहिर्याञ्जाकर्मा । यथान्यं न याचते तथा बहू धनं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ ॥८॥ ॥१॥

द्वितीयेऽनुवाके सप्त सूक्तानि । तत्र महौ इंद्र इत्यष्टाचत्वारिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य वत्सस्यार्थं गायत्रं । अथतृचवर्जमिंद्रं । तस्मिन्परशुनाम्नो राक्षः पुत्रस्य तिरिंदिरस्य दानं स्तूयते । अतः स तृचसहिवताकः । तथा चानुक्रांतं । महौ इंद्रोऽष्टाचत्वारिंशद्वत्ससृचोऽत्यस्तिरिंदिरस्य पारश्वस्य दानस्तुतिरिति ॥ महाव्रते गायत्रतुचाशीतावत्तृचवर्जमिंद्रं सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । महौ इंद्रो य ओजसेति तिस्र उक्तमा उद्धरति । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥ प्रातःसवने सोमार्तिरिक्ते महानित्यादिकाः स्तोमातिशंसनार्थाः । सूचितं च । महौ इंद्रो य ओजसातो देवा अवंतु न इत्विंद्रीभिर्वेष्णवीभिश्च स्तोममतिशस्य । आ० ६. ७. इति ॥ तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे महौ इंद्र इति तुचोऽनुरूपः । सूचितं च । महौ इंद्रो य ओजसा समस्य मन्यवे विश इति । आ० ६. ४. इति ॥ अत्रोर्यामे ब्रह्मणोऽतिरिक्तोकथ्य अयमेव तुचोऽनुरूपः । सूच्यते हि । महौ इंद्रो य ओजसा नूनमश्चिना । आ० ९. ११. इति ॥ दर्शयागे महेंद्रयाजिनः सांभाव्यस्य महानित्वेषानुवाक्या । सूच्यते हि । महौ इंद्रो य ओजसा भुवस्त्वमिंद्रं ब्रह्मणा महान् । आ० १. ६. इति ॥

महौ इंद्रो य ओजसा पर्जन्यो वृष्टिमाँ इव । स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥१॥

महान् । इंद्रः । यः । ओजसा । पर्जन्यः । वृष्टिमान्ऽइव । स्तोमैः । वत्सस्य । वावृधे ॥१॥

य इंद्र ओजसा बलिन महान् सर्वेभ्योऽधिकः । क इव । वृष्टिमानिव । यथा वृष्ट्या युक्तः पर्जन्यो रसानां पार्जयिता देवो महान् स इवेत्यर्थः । स इंद्रो वत्सस्य पुत्रस्थानीयस्य स्तोतुर्वत्सनाम् एवैषैः स्तोत्रैर्वृधे । प्रवर्धते ॥

प्रजामृतस्य पिप्रतः प्र यद्भरंत वह्यः । विप्रां ऋतस्य वाहसा ॥२॥

प्रऽजां । ऋतस्य । पिप्रतः । प्र । यत् । भरंत । वह्यः । विप्राः । ऋतस्य । वाहसा ॥२॥

ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा प्रजां प्रकर्षेण जातमिंद्रं पिप्रतो नभसः प्रदेशान् पूरयंतो षड्रथो वाहका अश्वा यद्यदा प्र भरंत प्रकर्षेण भरति वहति तदा विप्रा मेधाविन ऋतस्य यज्ञस्य वाहसा प्रापकेण स्तोत्रेण तमिंद्रं सुवंतीति शेषः ॥

कषा इंद्रं यदक्रत स्तोमैर्यज्ञस्य साधनं । जामि ब्रुवत आयुधं ॥३॥

कषाः । इंद्रं । यत् । अक्रत । स्तोमैः । यज्ञस्य । साधनं । जामि । ब्रुवते । आयुधं ॥३॥

कखाः । सोतुनामितत् । सोतारः कखगोचा वेद्रं सोमिः सोषैर्यज्ञस्य यागस्य साधनं साधयितारं निष्पादकं यथादाकृत अकृतम् ॥ करोतेर्बुद्धिं मंचे घसेति बुद्धिं ॥ तदानीमायुधं शत्रूणां हिंसकं बाणादिकं जामि । अतिरेकनामितत् । अतिरिक्तमहितं प्रयोजनरहितं ब्रुवते । कथयति । आयुधसाध्यस्य सर्वकार्यस्यैद्रेण कृतत्वादायुधं निष्प्रयोजनमित्यर्थः । यद्वा । आयुधमायोधनशीलमिन्द्रं जामि जामिं भातरं ब्रुवते । वदंति । सर्वकार्येषु भ्रातृवद्वर्तत इत्यर्थः ॥

तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे समस्य मन्यव इत्याद्या द्विचत्वारिंशद्वृषः । सूच्यते हि । समस्य मन्यवे विश इति द्विचत्वारिंशद्विच्यजिते । आ० ६. ४. इति ॥

समस्य मन्यवे विशो विश्वा नमंत कृष्टयः । समुद्रायैव सिंधवः ॥ ४ ॥
सं । अस्य । मन्यवे । विशः । विश्वाः । नमंत । कृष्टयः । समुद्रायऽइव । सिंधवः ॥ ४ ॥

विशो विश्वो विश्वाः सर्वाः कृष्टयः प्रजा अस्मिन्मन्यवे क्रोधाय । यद्वा । मन्युर्मनसाधनं सोचं । तदर्थं । सं नमंत । सम्यक् स्वत एव नमंति ॥ नमतेः कर्मकर्तरि च्छांदसो लङ् । न दुहस्वनामिति यज्ञिणोः प्रतिषेधः ॥ प्रङ्गीभवति । तत्र दृष्टांतः । समुद्रायैव यथा समुद्रमब्धिं प्रति सिंधवः खंदनशीला नद्यः स्वयमेव नमंते तद्वत् ॥

ओजस्तदस्य तिल्विष उभे यत्समवर्तयत् । इन्द्रश्चर्मैव रोदसी ॥ ५ ॥
ओजः । तत् । अस्य । तिल्विषे । उभे इति । यत् । संऽअवर्तयत् । इन्द्रः । चर्मैऽइव ।
रोदसी इति ॥ ५ ॥

अस्मिन्मन्यवे तदोजो बलं तिल्विषे । दिदीपि ॥ त्विष दीप्तौ ॥ यथेनौजसायमिन्द्र उभे रोदसी यावापुथिक्वौ चर्मैव समवर्तयत् सम्यवर्तयति । यथा कश्चित्किंचिच्चर्म कदाचिद्विस्तारयति कदाचित्संकोचयति एवं तदधीने अभूतामित्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

वि चिद्वृचस्य दोधतो वज्रेण शतपर्वणा । शिरो बिभेद वृष्णिना ॥ ६ ॥
वि । चित् । वृचस्य । दोधतः । वज्रेण । शतऽपर्वणा । शिरः । बिभेद । वृष्णिना ॥ ६ ॥

चिच्छब्दोऽप्यर्थः । स च भिन्नक्रमः । वृचस्य चिदावरकस्यापि दोधतोऽत्यर्थं जगत्कंपयतोऽसुरस्य शिरो मूर्धानं शतपर्वणा शतसंख्यापर्वणि धारा यस्य तादृशेन वृष्णिना वीर्यवता वज्रेणैद्रो वि बिभेद । विचिच्छेद ॥

आभिन्नविकेषुक्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्र इमा अभीति तुचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । इमा अभि प्र योनुम इत्यथ ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. ८. इति ॥

इमा अभि प्र योनुमो विपामयेषु धीतयः । अग्नेः शोचिर्न दिद्युतः ॥ ७ ॥
इमाः । अभि । प्र । योनुमः । विपां । अग्नेषु । धीतयः । अग्नेः । शोचिः । न । दिद्युतः ॥ ७ ॥

विपां सोतृणामयेषु पुरस्तादिमा अस्मदीया धीतयो धियः सोचाख्यभि प्र योनुमः । आभिमुख्येण पुनःपुनः प्रवदामः ॥ गु शब्दे ॥ कीदृशीः स्तुतीः । अपिः शोचिर्न दीप्तिरिव दिद्युतो दीप्यमाना वेदरूपाः ॥

गुहा सतीरूप त्मना प्र यच्छीचंत धीतयः । कखा ऋतस्य धारया ॥ ८ ॥
गुहा । सतीः । उप । त्मना । प्र । यत् । शोचंत । धीतयः । कखाः । ऋतस्य । धारया ॥ ८ ॥

गुहा गुहायां सतीः सत्यो भवंत्यो यथा धीतयः स्तुतयः कर्माणि वा त्मनात्मना स्वेनेद्रेणोपगम्यमानाः प्र

शोचंत प्रादीप्यंत । यद्वा । आत्मना स्वत एवेन्द्रसुपगच्छंत्यः प्रदीप्यते । ताः सुतीः कणाः कण्वगोवा ऋषय
ऋतस्योदकस्य सोमात्मकस्य धारया सहिताः कुर्वतीति शेषः ॥

प्र तमिंद्र नशीमहि रयिं गोमंतमश्विनं । प्र ब्रह्म पूर्वचिन्तये ॥९॥

प्र । तं । इंद्र । नशीमहि । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । प्र । ब्रह्म । पूर्वऽचिन्तये ॥९॥

हे इंद्र गोमंतं गोभिर्युक्तमश्विनमश्विनेत्येतं तं प्रसिद्धं रयिं स्वदीयं धनं प्र नशीमहि । प्राप्नुयाम । तथा ब्रह्म
परिवृढमन्नं च पूर्वचित्तयेऽन्वेभ्यः पूर्वमेव ज्ञानाय प्राप्तवाम ॥

अहमिद्धि पितुष्परि मेधामृतस्य जयभं । अहं सूर्यं इवाजनि ॥१०॥

अहं । इत् । हि । पितुः । परि । मेधां । ऋतस्य । जयभं । अहं । सूर्यः । इव । अजनि ॥१०॥

पितुः पालकस्यैतस्य सत्यस्यावितथस्त्रिंशस्य मेधामनुग्रहात्मिकां बुद्धिमहमिदमेव परि जयभ । परिगृही-
तवानस्मि नात्थे । हि यस्मादेवं तस्मादहं सूर्यं इवाजनि सूर्यो यथा प्रकाशमानः सन् प्रादुर्भवति तथाजनिषं ।
प्रादुरभूवं ॥ ॥१०॥

अहं प्रत्नेन मन्मना गिरः शुभामि कण्ववत् । येनेंद्रः शुष्ममिद्धे ॥११॥

अहं । प्रत्नेन । मन्मना । गिरः । शुभांमि । कण्वऽवत् । येन । इंद्रः । शुष्मं । इत् । द्धे ॥११॥

कण्ववन्मम जनकः कण्व इवाहं प्रत्नेन नित्येन वेदरूपेण मन्मना मननसाधनेनेंद्रविषयेण स्तोत्रेण गिरो
वाचः शुभामि । अलं करोमि । यदा हींद्रविषये प्रयुज्यते तदानीं यथार्थत्वाद्वाचोऽलंकारता भवति । येन
खलु स्तोत्रेण इंद्रः शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं दध इत् धत्त एव धारयत्येव । यत्स्तोत्रमिंद्र ईदृशं बलमवश्यं
जनयति तेन मन्मनेत्यर्थः ॥

ये त्वामिंद्र न तुष्टुवुर्चर्षयो ये च तुष्टुवुः । ममेद्धर्षस्व सुष्टुतः ॥१२॥

ये । त्वां । इंद्र । न । तुष्टुवुः । ऋर्षयः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥१२॥

हे इंद्र ये जनास्त्वां न तुष्टुवुः न कुर्वन्ति ये चर्षयो मंत्राणां द्रष्टारो जनास्तुष्टुवुः त्वां कुर्वन्ति उभयेषां
मध्ये ममेकमेव स्तोत्रेण सुष्टुतः शोभनं स्तुतः सन् वर्धस्व । वृद्धो भव ॥

यदस्य मन्युरध्वनीद्वि वृचं पर्वशो रुजन् । अपः समुद्रमैरयत् ॥१३॥

यत् । अस्य । मन्युः । अध्वनीत् । वि । वृचं । पर्वऽशः । रुजन् । अपः । समुद्रं । ऐरयत् ॥१३॥

अस्त्रिंशस्य मन्युः क्रोधो वृचमावृत्त्य तिष्ठंतमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि पर्वणि पर्वणि वि रुजन्
विभंजनं यद्यदाध्वनीत् स्तनयित्तुलक्षणं शब्दमकरोत् तदानीं समुद्रं समुदनीयमुदधिं प्रत्यपो वृष्ट्युदकान्धि-
रयत् । स इंद्रः प्रेरितवान् ॥

नि शुष्णे इंद्र धर्षासिं वज्रं जघथ दस्यवि । वृषा ह्युय ऋत्विषे ॥१४॥

नि । शुष्णे । इंद्र । धर्षासिं । वज्रं । जघथ । दस्यवि । वृषा । हि । उय । ऋत्विषे ॥१४॥

हे इंद्र शुष्णे शोषक एतत्संज्ञि दस्यव्युपपत्तयितर्यसुरे धर्षासिं धारयितव्यं वज्रं कुक्षिशं त्वं नि जघथ । नि-
हतवानसि । वज्रेण तमसुरं न्यवधीरित्यर्थः । हे उद्योतूणां वलेन्द्र वृषा कामाणां वर्धितेति हि ऋत्विषे । श्रूयसे ।
अतोऽस्मादपेक्षितं धनं देहीति शेषः ॥

न द्याव् इन्द्रमोजसा नांतरिक्षाणि वज्रिणं । न विव्यचंत भूमयः ॥ १५ ॥

न । द्यावः । इन्द्रं । ओजसा । न । अंतरिक्षाणि । वज्रिणं । न । विव्यचंत । भूमयः ॥ १५ ॥

द्यावो बृहलोका इममिन्द्रमोजसा बलेन न विव्यचंत । न व्याप्तवन्ति । बृहलोकेभ्योऽप्यस्य बलमधिकमित्यर्थः । तथांतरिक्षाखंतरा चांतानि द्यावापृथिव्योर्मध्ये वर्तमाना लोका वज्रिणं वज्रवन्तमिन्द्रं न व्याप्तवन्ति । तथा भूमयो बृहलोकाश्च तमिन्द्रं न व्याप्तवन्ति । त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोकाः । ऐ० आ० १. १. २. । इति ब्राह्मणादेकैकस्य लोकस्य त्रिवं । तिस्रो भूमीः । ऋ० २. २७. ८. । इत्यादिनिगमाच्च ॥ १११ ॥

यस्तं इन्द्रमहीरपः स्तभूयमान आशयत् । नि तं पद्यासु शिञ्जथः ॥ १६ ॥

यः । ते । इन्द्र । महीः । अपः । स्तभूयमानः । आ । अशयत् । नि । तं । पद्यासु । शिञ्जथः ॥ १६ ॥

हे इन्द्र ते तव संबन्धिनीर्महीर्महतीरप आंतरिक्षाण्युदकानि यो वृचः स्तभूयमानः संभयन् यथाघो न पतति तथा कुर्वन्नाशयत् आवृत्त्याशेत तमसुरं पद्यासु गमनशीलास्वप्सु मध्ये नि शिञ्जथः । न्यहिंसीः । अथिहिंसार्थः । वज्रेण तमसुरं हत्वा नदीषु पातितवानित्यर्थः ॥

य इमे रोदसी मही समीची समजयभीत् । तमोभिरिन्द्रं तं गुहः ॥ १७ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । मही इति । समीची इति संऽईची । संऽअजयभीत् ।

तमःऽभिः । इन्द्र । तं । गुहः ॥ १७ ॥

यो वृचो मही महती विसीर्णो समीची संगते इमे प्रत्यक्षत उपलभ्यमाने रोदसी द्यावापृथिव्यौ समजयभीत् सम्यगयहीत् । आवृणोदित्यर्थः । तमसुरं हे इन्द्र त्वं तमोभिरंधकारिगुहः । संवृतमकरोः । अनाद्यनंतं मरणलक्षणं तमः प्राविश्य इत्यर्थः ॥

य इन्द्र यतयस्वा भृगवो ये च तुष्टुवुः । ममेदुय श्रुधी हवँ ॥ १८ ॥

ये । इन्द्र । यतयः । त्वा । भृगवः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । उय । श्रुधि । हवँ ॥ १८ ॥

हे इन्द्र ये यतयो नियता अगिरसस्त्वां तुष्टुवुः ये च भृगवो भृगुगोचास्त्वां तुष्टुवुः सुवन्ति तेषु मध्ये ममेकमेव हवं लोचं हे उयीजस्त्रिन्द्रं श्रुधि । शृणु ॥

इमास्तं इन्द्रं पृथ्वयो घृतं दुहत आशिरं । एनामृतस्य पिप्युषीः ॥ १९ ॥

इमाः । ते । इन्द्र । पृथ्वयः । घृतं । दुहते । आऽशिरं । एनां । अमृतस्य । पिप्युषीः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीया इमाः पृथ्वयः प्राष्टवर्णा गावो घृतं चरणशीलमेनामाशिरमाश्रयणद्रव्यं पयो दुहते । दुहति । चारयति । कीदृशः पृथ्वयः । अतस्त्व सत्वस्वावितथस्त्रिन्द्रस्य यज्ञस्य वा पिप्युषीर्वर्धयिष्यः ॥

या इन्द्र प्रस्वस्वासा गर्भमचक्रिन् । परि धर्मेव सूर्ये ॥ २० ॥

याः । इन्द्र । प्रऽस्वः । त्वा । आसा । गर्भं । अचक्रिन् । परि । धर्मेऽइव । सूर्ये ॥ २० ॥

हे इन्द्र प्रस्वः । प्रसुवते गर्भं विसृजतीति प्रस्वः ॥ सूतेः सत्सूद्विषेति छिप् ॥ ईदृशो या गाव आसास्तेन त्वा त्वदीयं वीर्यं वृचवधानंतरमोषधादिरूपेण परिणतं भक्षयित्वा गर्भमचक्रिन् अकुर्वन् त्वदीयं वीर्यमंतरधारयन् । तच्च वृष्टांतः । सूर्यं परितः सूर्यमंडलस्योपरि धर्मेव धारकं पोषकमुदकं यथा रश्मयो गर्भरूपेण विधत्ति तद्वत् । यद्वा । परि धर्मेव परितो धारयितारं सूर्यमिव । यथा सूर्यः परितः सर्वं जगच्छति तद्वत् ।

कृत्स्नस्य जगतो धारकमिन्द्रस्य वीर्यमित्यर्थः । शीघ्रधादिरूपेण परिणतस्त्रिंशद्वीर्यस्य गोभिरात्मनि धारकमिन्द्रस्य वृषं जघ्नुष इत्यारभ्य तैत्तिरीयके विस्तृष्टमात्मातं । तत्पशव शीघ्रधीभ्योऽध्यात्मस्तमनयन् तत्प्रत्यकुहन् । तै० सं० २. ५. ३. ३. इति । पयोरूपेण परिणतं तद्वीर्यमिमा गाव आशिरार्थं कुहन् इति पूर्वस्वामुच्यन्वयः ॥ ॥ १२ ॥

वाजपेथेऽतिरिक्तोक्ते स्वामिच्छवसस्यत इथिषा । सूचितं च । स्वामिच्छवसस्यते तं प्रत्यथा । आ० ९. ९. इति ॥

त्वामिच्छवसस्यते कणा उक्थेन वावृधुः । त्वां सुतास इंदवः ॥ २१ ॥

त्वां । इत् । शवसः । पते । कणाः । उक्थेन । ववृधुः । त्वां । सुतासः । इंदवः ॥ २१ ॥

हे शवसस्यते बलस्य स्वामिन्द्रिन्द्र स्वामेव कणाः स्रोतारः कण्वगोत्रा वर्षय उक्थेन शस्त्रेण ववृधुः । वर्धयन्ति । सुतासोऽध्वर्युभिरभिपुता इंदवः सोमाश्च स्वामेव वर्धयन्ति ॥

तवेदिंद्र प्रणीतिषूत प्रशस्तिरद्विवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥ २२ ॥

तव । इत् । इंद्र । प्रऽनीतिषु । उत । प्रऽशस्तिः । अद्रिऽवः । यज्ञः । वितंतसाय्यः ॥ २२ ॥

उतापि च हे अद्रियः । आदृणात्यनेत्यद्विर्वचः । तद्विन्द्र तवेत्तवैव प्रणीतिषु प्रकृष्टेषु नयनेषु धनप्रदानेषु सत्सु प्रशस्तिः प्रकृष्टा स्तुतिः क्रियते । तथा वितंतसाय्यो विसृततमः ॥ तनोतेऽस्त्रांसमेतद्रूपं । यद्वा । तंतसिः कंड्वादिर्बुद्धयर्थः । तस्मादौणादिक आव्यप्रत्ययः ॥ प्रवृत्तो यज्ञश्च तवैव क्रियते ॥

आ न इंद्र महीमिषं पुरं न दधि गोमतीं । उत प्रजां सुवीर्यं ॥ २३ ॥

आ नः । इंद्र । मही । इषं । पुरं । न । दधि । गोऽमतीं । उत । प्रजां । सुऽवीर्यं ॥ २३ ॥

हे इंद्र गोऽस्त्रभ्यमस्त्रदर्थं महीं महतीं गोमतीं गोभिर्युक्तामिषमन्नमा दधि । आद्रियस्य । दातुं कामयस्य । नशब्दसार्थं । पुरं न । पालनं पुः । पालनं रक्षणं चास्त्रभ्यं कर्तुमाद्रियस्य ॥

उत त्यदाश्चर्यं यदिंद्र नाहुषीष्वा । अये विष्णु प्रदीदयत् ॥ २४ ॥

उत । त्यत् । आऽभ्युऽश्चर्यं । यत् । इंद्र । नाहुषीषु । आ । अये । विष्णु । प्रऽदीदयत् ॥ २४ ॥

हे इंद्र नाहुषीषु । नहुषा इति मनुष्यनाम । तत्संबन्धिनीषु । यद्वा । नाहुषो नाम कश्चिद्राजा । तदीयासु । विष्णु प्रजास्वये पुरस्ताद्यदाश्चर्यं शीघ्रगाम्यश्चसंघातकं बलं प्रदीदयत् प्रादीयत उतापि च त्यत्तदप्यस्त्रभ्यं देहीति शेषः । आकारः पुरकः ॥

अभि व्रजं न तन्निषे सूर उपाकचक्षसं । यदिंद्र मृळयांसि नः ॥ २५ ॥

अभि । व्रजं । न । तन्निषे । सूरः । उपाकऽचक्षसं । यत् । इंद्र । मृळयांसि । नः ॥ २५ ॥

न संप्रत्यर्थं । न संप्रतीदानीं हे इंद्र सूरः प्राज्ञस्त्वं व्रजं गोष्ठमुपाकचक्षसं । उपाक इत्यंतिकनाम । अंतिके द्रष्टव्यमभि तन्निषे । अभितनोषि । अभिविस्तारयसि । गोभिः पूर्णं करोषीत्यर्थः ॥ तनोतेऽस्त्रांसि खिति तनिपत्योऽस्त्रदसीत्युपधालोपः ॥ यद्यदा हे इंद्र त्वं नोऽस्मान् मृळयांसि मृळयसि मुखयसि ॥ ॥ १३ ॥

यदंग तविषीयस इंद्र प्रारजसि क्षितीः । मह्यं अपार ओजसा ॥ २६ ॥

यत् । अंग । तविषीऽयसे । इंद्र । प्रऽरारजसि । क्षितीः । महान् । अपारः । ओजसा ॥ २६ ॥

अग्निसमिमुखीकरणे । हे इंद्र यव्यस्त्वं तविषीयसे । तविषीति बलनाम । बलमिवाचरसि । हस्त्यश्चर-
थादिकं बलं यथा सर्वं शत्रुजातं भगति तद्वत्त्वमसहाय एव सन् सर्वमेव शत्रुजातं मारयसीत्यर्थः । यस्य त्वं
चित्तीः । मनुष्यनामैतत् । मनुष्यान् प्रराजसि प्रकर्षेषेशिषे । राजतिरिस्वर्यकर्मा ॥ अस्यापि यद्वृत्तयोगात्
निघातः ॥ स इंद्र ओजसा बलेन महान् सर्वेभ्योऽधिकः अत एवापारः पाररहितः । केनाप्यवसानं प्रापयि-
तुमशक्य इत्यर्थः ॥

तं त्वा हविष्मतीर्विश उप ब्रुवत ऊतये । उरुज्यसमिन्दुभिः ॥२७॥

तं । त्वा । हविष्मतीः । विशः । उप । ब्रुवते । ऊतये । उरुऽज्यसं । इन्दुऽभिः ॥२७॥

हे इंद्र तं पूर्वोक्तगुणसुव्ययसं विस्तीर्णव्यापिनं त्वां हविष्मतीर्हविर्भिस्वरपुरोडाशादिभिर्युक्ता विशः प्रजा
उप ब्रुवते । उपेत्य सुवति । किमर्थं । इन्दुभिः सोमैरुतये तर्पणाय । यद्वा । इन्दुभिः सोमैरुत्त्रयसं विस्तीर्णजव-
मृतये रक्षणाय सुवति ॥

उपहूरे गिरीणां संगथे च नदीनां । धिया विप्रो अजायत ॥२८॥

उपऽहूरे । गिरीणां । संऽगथे । च । नदीनां । धिया । विप्रः । अजायत ॥२८॥

गिरीणां पर्वतानामुपहूरे उपहृत्ये प्राति नदीनां सरितां संगथे संगमने च इंद्रुन्विधे देशे क्रियमाणया
धिया यागक्रियया सुत्वा वा विप्रो मेधावीन्द्रोऽजायत । प्रादुर्भवति । अतो वयमपि तादृशे देशे यजामः
सुमो वेति भावः ॥ गिरीणामित्यत्र नामन्यतरस्वामिति नाम उदात्तत्वं ॥

अतः समुद्रमुद्धतश्चिकित्वाँ अवं पश्यति । यतो विपान एजति ॥२९॥

अतः । समुद्रं । उतऽवतः । चिकित्वान् । अवं । पश्यति । यतः । विपानः । एजति ॥२९॥

यतो यस्मिन्बुल्लोके विपानो व्याप्तुवन् विशिष्टपानयुक्तो वेद्र एजति चेष्टते उद्धत उद्गतात् ॥ उपसर्गा-
च्छेदसि धाल्थर्थ इति वतिः ॥ अतोऽस्माद्बुल्लोकाच्चिकित्वाज्ञानं स इंद्रः समुद्रं समुद्रनशीलं यजमानैर्दी-
यमानं सोममव पश्यति । अवाबुखः सन्नीचते । यद्वा । सूर्यात्मनेन्द्रः सूयते । यस्मिन्नभसि विपानो व्याप्तुवन्
सूर्यात्मिन्द्र एजति वर्तते चिकित्वाज्ञानं विद्वान्वा स इंद्र उद्धत उद्गतादतोऽस्मादतरिचात्समुद्रं । उपलक्षण-
मेतत् । समुद्रोपलक्षितं सर्वं जगदव पश्यति । अवाबुखं प्रच्छतेः किरणैः प्रकाशयति ॥

आदित्प्रत्नस्य रेतसो ज्योतिष्पश्यन्ति वासरं । परो यदिध्यते दिवा ॥३०॥

आत् । इत् । प्रत्नस्य । रेतसः । ज्योतिः । पश्यन्ति । वासरं । परः । यत् । इध्यते । दिवा ॥३०॥

परो दिवा दिवः परस्माद्बुल्लोकात्परि यद्यदायमिन्द्रः सूर्यात्मनेध्यते दीप्यते आदिद्वन्तरमेव प्रत्नस्य
चिरंतनस्य रेतसो गंतुः ॥ री गतिरेषणयोः । अस्मात् सुरीभ्यां तुङ् । उ० ४. २०१. इत्यमुन् तुडागमश्च ॥ यद्वा ।
रेत इत्युदकनाम । रेतस्विन उदकवतः । सामर्थ्यात्त्वर्थो लक्ष्यते । इंद्रुशस्त्रिंशस्य सूर्यात्मनो वासरं निवासकं
वासरस्य निवासस्य हेतुभूतं वा ज्योतिर्बोतमानं तेजः पश्यति सर्वे जनाः । यद्वा । वासरमित्यात्संतसंयोगे
द्वितीया । कृत्स्नमहर्षदयप्रभृत्यास्तमनं यावज्ज्योतिष्पश्यन्तीत्यर्थः ॥ इसुसोः सामर्थ्यं इति विसर्जनीयस्य
षत्वं ॥ १४ ॥

कखास इंद्र ते मतिं विश्वे वर्धति पींस्यं । उतो शविष्ठ वृषाय ॥३१॥

कखासः । इंद्र । ते । मतिं । विश्वे । वर्धति । पींस्यं । उतो इति । शविष्ठ । वृषाय ॥३१॥

हे इंद्र ते त्वदीयां मतिं बुद्धिं पींसं । बलनामैतत् । बलं च विश्वे सर्वे कखासः कखाः स्रोतारः

कण्वगोत्रा वर्षयो वर्धयति । वर्धयति ॥ कंदसुभयथेति शप आर्धघातुक्त्वाक्षेरनिटीति णिलोपः ॥ उतो अपि च हे शविष्ठ शवस्वितम बलवत्तम ॥ विन्मतोसुक् । टेरिति टिलोपः ॥ ईदृशेन्द्र वृष्णं त्वदीयं वीर्यं बलकर्म च कण्वासो वर्धयंतिव ॥

इमां मं इंद्र सुष्टुतिं जुषस्व प्र सु मामव । उत प्र वर्धया मतिं ॥ ३२ ॥

इमां । मे । इंद्र । सुऽस्तुतिं । जुषस्व । प्र । सु । मां । अ॒व । उ॒त । प्र । वर्ध॒य । म॒तिं ॥ ३२ ॥

हे इंद्र इमां पुरोवर्तिनीं मे मदीयां सुष्टुतिं शोभनां सुतिं जुषस्व । सेवस्व । सेवित्वा च स्रोतारं मां सु शोभनं प्राव । प्रकर्षेण रश् । उतापि च मतिमस्रदीयां बुद्धिं प्र वर्धय । प्रवृद्धां कुरु । यथा बद्धर्थदर्शिणी भवति तथा कुर्वित्वर्थः ॥

उत ब्रह्मण्या वयं तुभ्यं प्रवृद्ध वज्रिवः । विप्रा अतस्म जीवसे ॥ ३३ ॥

उ॒त । ब्र॒ह्म॒ण॒या । व॒यं । तु॒भ्यं । प्र॒वृ॒द्ध । व॒ज्रि॒वः । वि॒प्राः । अ॒त॒स्म । जी॒व॒से ॥ ३३ ॥

उतापि च हे प्रवृद्ध सुतिभिः प्रकृष्टां बुद्धिं प्राप्त हे वज्रिवो वज्रवन्निद्र ॥ एको मत्वर्थीयोऽनुवादः । यद्वा । वज्रोऽस्यास्तीति वज्री हस्तः । तद्वा । कंदसीर इति मनुषो वत् । मनुषसो हरिति मकारस्य हत्वं ॥ ईदृशेन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं विप्रा मेधाविनो ब्रह्मण्या ब्रह्माणि स्रोत्राणि हविलक्षणाव्ययानि वा ॥ सुपां सुलुगिति सुपो याजादेशः ॥ जीवसे जीवनाथमतस्म । अकार्षं ॥ तच्च त्वच्च तनूकरणे । लङि च्छांदसः शपो लुक् ॥

अभि कणां अनूषतापो न प्रवता यतीः । इंद्रं वनन्वती मतिः ॥ ३४ ॥

अ॒भि । क॒णाः । अ॒नू॒ष॒ता॒पो॒ न॒ प्र॒व॒ता॒ य॒तीः । इं॒द्रं॒ व॒न॒न्व॒ती॒ म॒तिः ॥ ३४ ॥

कणाः कण्वगोत्रा ऋषयोऽभ्यनूषत । इंद्रमभिष्टुवंति ॥ नू सुती । कुटादिः ॥ प्रवता प्रवणेन मार्गेण यतोर्गच्छत्य आपो नाप इव मतिर्मननीया कण्वैः क्रियमाणा सुतिः सुत्यमिंद्रं वनन्वती स्वयमेव संभजनवती भवति ॥

इंद्रमुक्थानि वावृधुः समुद्रमिव सिंधवः । अनुत्तमन्युमजरं ॥ ३५ ॥

इं॒द्रं॒ उ॒क्थानि॑ । व॒वृ॒धुः । स॒मु॒द्रं॒ इ॒व । सि॒ंध॒वः । अ॒नु॒त्त॒म॒न्यु॒म॒ज॒रं ॥ ३५ ॥

उक्थानि शस्त्राण्यस्त्राभिः शस्त्रमानानींद्रं ववृधुः । वर्धयति । सिंधवः खंदनशीला नद्यः समुद्रमिव समुद्रं जलसिंधं यथा वर्धयति तद्वत् । कीदृशमिंद्रं । अनुत्तमन्युं । अनुत्तोऽप्रेरितः परैरनभिभूतो मन्युः क्रोधो यस्य तादृशं ॥ नुदविदोद्वेत्त्यादिना । पा० ८. २. ५६. । विकल्पितत्वान्निष्ठानत्वाभावः ॥ अजरं जरारहितं ॥ वज्रव्रीही नञो जरमरमिचमुता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ ॥ १५ ॥

आ नो याहि परावतो हरिभ्यां हर्यताभ्यां । इममिंद्र सुतं पिब ॥ ३६ ॥

आ । नः । या॒हि । प॒रा॒व॒तः । ह॒रि॒भ्यां । ह॒र्य॒ता॒भ्यां । इ॒मं । इं॒द्र । सु॒तं । पि॒ब ॥ ३६ ॥

हे इंद्र परावतः परागतादूरे वर्तमानाद्युलोकादर्थताभ्यां कांताभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यां नोऽस्माना याहि । आगच्छ । आगत्य चेममस्रदीयं सुतमभिषुतं सोमं पिब ॥

त्वामिबृचहंतम जनासो वृक्तबर्हिषः । हवन्ते वाजसातये ॥ ३७ ॥

त्वां । इत् । वृ॒च॒ह॒न्त॒म॒ ज॒ना॒सो॒ वृ॒क्त॒ब॒र्हि॒षः । ह॒व॒न्ते॒ वा॒ज॒सा॒त॒ये ॥ ३७ ॥

हे वृषहंतमातिशयेन वृत्राणामावृण्वतां शत्रूणां हंतः स्वामित्त्वामेव वृक्तबर्हिषो वृक्तं यागार्थं क्षिप्तं बर्हिषेषां तथाविधोक्ताः प्रवृत्तयज्ञा जनासो जना ऋत्विग्लक्षणा इत्यंते । आह्वयंति ॥ इजः शपि बह्वसं इंदसीति संप्रसारणं ॥ किमर्थं । वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा सातये लाभाय । यद्वा । संयामना-
मितत् । वाजस्य सातिर्यस्मिन् संयामे तच्च साहाय्याय त्वामाह्वयंतीत्यर्थः ॥

अनु त्वा रोदसी उभे चक्रं न वर्त्येतशं । अनु सुवानास इंदवः ॥ ३८ ॥

अनु त्वा रोदसी इति । उभे इति । चक्रं न वर्ति । एतशं । अनु सुवानासः । इंदवः ॥ ३८ ॥

हे इंद्र त्वा त्वामुभे रोदसी बावापुथिव्यावनुवर्तेते । त्वद्धीने भवत इत्यर्थः । तच्च वृष्टांतः । चक्रं न यथा रथचक्रमेतशं । अश्वनामितत् । पुरो गच्छंतमश्वमनु वर्ति अनुवर्तेते तद्वत् । अपि च सुवानास ऋत्विग्भिरभिषू-
यमाणा इंदवः सोमाश्च त्वामनुवर्तेते ॥

मंदस्वा सु स्वर्णर उतेंद्र शर्यणावति । मत्स्वा विवस्वतो मती ॥ ३९ ॥

मंदस्व । सु । स्वःऽनरे । उत । इंद्र । शर्यणाऽवति । मत्स्व । विवस्वतः । मती ॥ ३९ ॥

उतापि च हे इंद्र शर्यणावति । शर्यणा नाम कुश्चेत्तवर्तिनो देशाः । तेषामदूरभवं सरः शर्यणावत् ॥ मध्वादिभ्यश्चेति स्वार्थिको मतुप । मती बहुच इति दीर्घः । संज्ञायामिति वत् ॥ तस्मिन् सरसि विद्यमाने स्वर्णरे सर्वैर्ऋत्विग्भिर्नैतव्ये यज्ञे सु सुष्टु मंदस्व । माय । तृप्तो भव । अपि च विवस्वतः परिचरणवतो यजमानस्य मती मत्या च मत्स्व । मदं प्राप्तुहि ॥ मतिशब्दात्तृतीयायाः सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥

वावृधान उप द्यवि वृषा वज्ररोरवीत् । वृचहा सोमपातमः ॥ ४० ॥

वावृधानः । उप । द्यवि । वृषा । वज्री । अरोरवीत् । वृचहा । सोमऽपातमः ॥ ४० ॥

वावृधानो वृद्धो वज्री वज्रवान् अत एव वृचहा वृचस्य मेघस्यासुरस्य वा हंता सोमपातमोऽतिशयेन सोमस्य पातिंद्रो वृषोदकानां वर्षिता द्यवि युलोकिऽतरिच उप समीपे यथास्माभिः श्रूयते तथारोरवीत् । भृशं क्षानयित्वुलक्षणं शब्दमकरोत् । मेघेन वज्रहस्तेनेदृशं शब्दमचीकरदित्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

ऋषिर्हि पूर्वजा अस्येक ईशान ओजसा । इंद्रं चोष्कूयसे वसु ॥ ४१ ॥

ऋषिः । हि । पूर्वजाः । असि । एकः । ईशानः । ओजसा । इंद्रं । चोष्कूयसे । वसु ॥ ४१ ॥

हे इंद्र पूर्वजाः सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं जात उत्पन्नः । यद्वा । यज्ञेषु प्रथममेव प्रादुर्भूतः । त्वमृषिर्हि द्रष्टा सर्वज्ञः खल्वसि । भवसि । अपि च सर्वेषु देवेषु मध्य एको मुख्य ओजसा बलेनेशान ईश्वरो भवसि । यद्वा । एकोऽसहाय एव समोजसालीयैरेव बलेनेशानः सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि । स त्वं वसु धनं चोष्कूयसे । पुनःपुनः स्रोतुभ्यो ददासि ॥ स्तुत्रं आप्रवण इह दानार्थः । तथा चोक्तं । चोष्कूयमाण इंद्र भूरि वामं दददिंद्रं बह्व वननीयं । नि० ६. २२. । इति ॥

अस्माकं त्वा सुताँ उप वीतपृष्ठा अभि प्रयः । शतं वहंतु हरयः ॥ ४२ ॥

अस्माकं । त्वा । सुतान् । उप । वीतऽपृष्ठाः । अभि । प्रयः । शतं । वहंतु । हरयः ॥ ४२ ॥

हे इंद्र अस्माकमखादीयान् सोमानुपलक्ष्य प्रयः । अन्ननामितत् । धानाकरंभादिहविर्लक्षणमन्नं चाभिलक्ष्य वीतपृष्ठाः प्रशस्त्रोपरिभागाः शतं शतसंख्याका हरयोऽश्वास्त्वां वहंतु । प्रापयंतु ॥

इमां सु पूर्या धियं मधोर्घृतस्य पिप्पुषी । कखा उक्थेन वावृधुः ॥ ४३ ॥

इमां । सु । पूर्या । धियं । मधोः । घृतस्य । पिप्पुषी । कखाः । उक्थेन । वावृधुः ॥ ४३ ॥

इमामिदानीं क्रियमाणां सु सुष्ठु पूर्वां पूर्वैः पित्रादिभिः कृतां मधोर्मधुरस्य घृतस्य चरणशीलस्योदकस्य पियूषीं वर्धयित्रीं । यद्वा । मधुरेण घृतेनाज्येन प्रवृद्धां धियं यागक्रियां कृत्वाः कण्वगोषा ऋषय उक्थेन शस्त्रेण वावृधुः । इंद्रार्थं वर्धयन्ति । उक्थैर्हं यागो वर्धते । अत्यपिष्टोमादिषूत्तरासु संख्यासु शस्त्रवृद्धेर्दृष्टत्वात् । यद्वा । पूर्वां चिरंतनीमिमामिन्द्रस्य धियमनुयहनुषिं चरणशीलेन मधुरेण सोमेन पियूषीं वर्धनीयामुक्थेन स्तोत्रेण वावृधुः । वर्धयन्ति ॥

इंद्रमिद्विमहीनां मेधे वृणीत मर्त्यैः । इंद्रं सनिष्युः कृतये ॥ ४४ ॥

इंद्रं । इत् । विऽमहीनां । मेधे । वृणीत । मर्त्यैः । इंद्रं । सनिष्युः । कृतये ॥ ४४ ॥

विमहीनां विशेषेण महतां देवानां मध्य इंद्रमिद्विन्द्रमेव मेधे यज्ञे मर्त्यो मनुष्यो होता वृणीत । सुतिभिः संभजते । तथा सनिष्युर्धनकामश्च स्तोतोतये रचणायेन्द्रमेव वृणीते । सुत्या संभजते ॥

अर्वाचं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥ ४५ ॥

अर्वाचं । त्वा । पुरुऽस्तुत । प्रियमेधऽस्तुता । हरी इति । सोमऽपेयाय । वक्षतः ॥ ४५ ॥

हे पुरुष्टुत ब्रह्मिः सुतेन्द्र प्रियमेधस्तुता प्रियमेधैः प्रिययज्ञैर्द्विभिः सुतौ ॥ तृतीया कर्मक्षीति पूर्वपद-प्रकृतिस्वरत्वं । सुपां सुगुणित्याकारः ॥ इंद्रशौ हरी अशौ सोमपेयाय सोमपानार्थं त्वामर्वाचमस्यदभिमुखं वक्षतः । वहतां ॥

शतमहं तिरिंदिरे सहस्रं पर्शवा ददे । राधांसि याज्ञानां ॥ ४६ ॥

शतं । अहं । तिरिंदिरे । सहस्रं । पर्शौ । आ । ददे । राधांसि । याज्ञानां ॥ ४६ ॥

इदमादिकेन तुचेन तिरिंदिरस्य राज्ञो दानं स्तूयते । पर्शौ परशुनाम्नः पुत्रे ॥ उपचाराज्जन्ये जनकशब्दः ॥ तिरिंदिर एतत्संज्ञे राजानि याद्वानां । यदुरिति मनुष्यनाम । यदव एव याद्वाः ॥ स्वार्थिकस्तद्धितः ॥ तेषां मध्येऽहं शतं शतसंख्याकानि सहस्रं सहस्रसंख्याकानि च राधांसि धनान्या ददे । स्वीकरोमि । यद्वा । याद्वानां यदुकुलजानामन्येषां राज्ञां स्वभूतानि राधांसि बलादपहृतानि तिरिंदिरे वर्तमानान्यहं प्राप्नोमि ॥

त्रीणि शतान्यर्वतां सहस्रा दश गोनां । ददुष्पजाय सान्ने ॥ ४७ ॥

त्रीणि । शतानि । अर्वतां । सहस्रा । दश । गोनां । ददुः । पजाय । सान्ने ॥ ४७ ॥

पूर्वस्यामृचि स्वसंप्रदानकं दानमुक्तं । अधुनान्येभ्योऽप्युषिभ्यस्तिरिंदिरो ब्रह्म दानं दत्तवानित्याह । अर्वतां गंतव्यामश्वानां त्रीणि शतानि गोनां गवां दश दशगुणितानि सहस्रा सहस्राणि च पजाय सुतीनां प्रार्जकाय सान्न एतत्संज्ञायर्षेधे । यद्वा । सान्ने । साम स्तोत्रं । तद्धते । पजाय पञ्जकुलजाताय कचीवते ददुः । तिरिंदिराख्या राजानो दत्तवन्तः ॥

उदानद्रुकोहो दिवमुष्ट्राश्चतुर्युजो ददन्त । अर्वसा याज्ञं जनं ॥ ४८ ॥

उत् । आनद्रु । ककुहः । दिवं । उष्ट्रान् । चतुऽयुजः । ददन्त । अर्वसा । याज्ञं । जनं ॥ ४८ ॥

अयं राजा ककुह उच्छ्रितः सञ्जवसा कीर्त्वा दिवं स्वर्गमुदानट् । उच्छ्रितरं व्याप्नोत् । किं कुर्वन् । चतुर्युजश्चतुर्भिः स्वर्गभारिर्युक्तानुष्ठानं ददत् प्रयच्छन् । तथा याज्ञं जनं च दासत्वेन प्रयच्छन् ॥ १७० ॥

प्र यद् इति षट्त्रिंशद्दृचं द्वितीयं सूक्तं कण्वगोचस्य पुनर्वत्सस्वार्थं मावृतं गायत्रं । तथा चानुक्रांतं । प्र यद्दः षट्त्रिंशत्पुनर्वत्सो मावृतमिति ॥ ब्रूञ्हे दशरात्रे प्रथमे छंदोम आप्रिमावृतशस्त्र इदं सूक्तं मावृतनिविधानं । सूचितं च । प्र यद्दस्त्रिष्टुभं दूतं व इत्याप्रिमावृतं । आ० ङ. ९. इति ॥

प्र यज्ञस्त्रिष्टुभमिषं मरुतो विप्रो अक्षरत् । वि पर्वतेषु राजथ ॥ १ ॥

प्र । यत् । वः । त्रिऽस्तुभं । इषं । मरुतः । विप्रः । अक्षरत् । वि । पर्वतेषु । राजथ ॥ १ ॥

हे मरुतो मितराविणो मितरोचिनो वा एतत्संज्ञा माध्यमका देवगणाः ॥ पादादित्वात्पादादाविति पर्युदासादाष्टमिकनिघाताभावे षाष्ठिकमामंत्रितायुदात्तत्वं ॥ वो युष्मभं विप्रो मेधावी स्तोता त्रिष्टुभं त्रिषु सवनेषु प्रशस्यां त्रिभिर्देवैः स्तुतां वा यद्वा त्रिष्टुप्कंदसा संबद्धां माध्यदिनसवनिकीमिषं सोमलक्षणमन्नं यद्यदा प्राचरत् प्रासिंचत् अपी प्राचिपत् । यद्वा । त्रिष्टुभं त्रिष्टुप्कंदस्कं स्तोत्रमिषं सोमं चेति योज्यं । तदानीं यूयं पर्वतेषु पर्ववत्सु शिलोच्चयेषु वि राजथ । तेन सोमेन लब्धवलाः संतो विशेषेण दीप्ता भवथ ॥

यदंग तविषीयवो यामं शुभ्रा अचिध्वं । नि पर्वता अहासत ॥ २ ॥

यत् । अंग । तविषीऽयवः । यामं । शुभ्राः । अचिध्वं । नि । पर्वताः । अहासत ॥ २ ॥

हे तविषीयवः । तविषीति बलनाम । तां कामयमानाः । यद्वा । बलयुक्ताः । हे शुभ्राः शोभमाना अंग हे मरुतः यामं । याति गच्छतीति यामो रथः । तं यद्यदाचिध्वं समचिनुध्वं अश्वादिभिः साधनैः संचितं संस्रिष्टं कृष्य गमनार्थं तदानीं पर्वता गिरयोऽपि न्यहासत । नितरां गच्छंति । युष्मद्रथवेगाङ्गीताः संतः स्वस्थानात्प्रचलंति ॥ श्रीहाङ् गती । कांदसो लुङ् ॥

उदीरयंत वायुभिर्वाश्रासः पृश्निमातरः । धुक्षंत पिप्पुषीमिषं ॥ ३ ॥

उत् । ईरयंत । वायुऽभिः । वाश्रासः । पृश्निऽमातरः । धुक्षंत । पिप्पुषीं । इषं ॥ ३ ॥

वाश्रासो वाशनशीलाः शब्दकारिणः पृश्निमातरः । पृश्निर्माध्यमिका वाक् । सा माता जननी येषां ते तद्योक्ताः ॥ अतस्कंदसीति कपः प्रतिषेधः ॥ ईदृशा मरुतो वायुभिः । वांति गच्छंतीति वायवः पृषत्यः । पृषतीभिर्वाहनभूताभिः स्वावयवभूतैर्वायुभिरेव वोदीरयंत । उन्नमयंति मेघादिकं । तथा पिप्पुषीं वर्धचिषी-मिषमन्नं च स्तोतृभ्यो धुक्षंत । दुहंति ॥

वपंति मरुतो मिहं प्र वेपयंति पर्वतान् । यद्यामं यांति वायुभिः ॥ ४ ॥

वपंति । मरुतः । मिहं । प्र । वेपयंति । पर्वतान् । यत् । यामं । यांति । वायुऽभिः ॥ ४ ॥

मरुत एतत्संज्ञा देवा मिहं वृष्टिं वपंति । विकिरंति । विचिपंति । तथा पर्वतान् गिरीन् प्र वेपयंति । प्रकंपयंति । अयमर्थः कदेति चेत । यद्यदा वायुभिः सार्धं यामं रथं गमनं वा यांति प्राप्नुवंति तदानीमित्यर्थः ॥

नि यद्यामाय वो गिरिर्नि सिंधवो विधर्मणे । महे शुष्माय येमिरे ॥ ५ ॥

नि । यत् । यामाय । वः । गिरिः । नि । सिंधवः । विऽधर्मणे । महे । शुष्माय । येमिरे ॥ ५ ॥

हे मरुतः वो युष्माकं यामाय रथाय गमनाय वा गिरिः ॥ सुपां सुलुगिति असः सुः ॥ गिरयः पर्वता यद्यदा नि येमिरे स्वयमेव नियम्यते तथा सिंधवः स्वदनशीलाः समुद्रा नद्यो वा विधर्मणे विधरणाय महे महति शुष्माय शोषकाय युष्मदीयाय बलाय नि येमिरे स्वयमेव नियम्यते । गिरयो नद्यश्च युष्मद्यामाद्व-लाच्च भौतिकवैकल्याने नियता वर्तंत इत्यर्थः । तदानीं वपंति मरुतो मिहमिति शेषः ॥ यमैः कर्मकर्तारि-भिरिति । यदृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥ ॥ १८ ॥

युष्माँ उ नक्तमूतये युष्मान्दिवा हवामहे । युष्मान्प्रयत्यध्वरे ॥ ६ ॥

युष्मान् । उं इति । नक्तं । ऊतये । युष्मान् । दिवा । हवामहे । युष्मान् । प्रऽयति । अध्वरे ॥ ६ ॥

हे मरुतः युष्माँ उ युष्मानिव नक्तं राचावूतये रक्षणार्थं हवामहे । दिवाहि च युष्मानेवाह्वयामहे ।
अध्वरे । अधरो नास्त्यस्मिन्नित्यध्वरो यागः ॥ नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ यागे प्रयति प्रगच्छति
प्रवर्तमाने सति रक्षणार्थं युष्मानेवाह्वयामहे ॥

उदु त्ये अरुणप्सवश्चिचा यामेभिरीरते । वाश्रा अधि षुना दिवः ॥७॥

उत् । ऊं इति । त्ये । अरुणऽप्सवः । चिचाः । यामेभिः । ईरते । वाश्राः । अधि ।
शुना । दिवः ॥७॥

त्ये ते पूर्वोक्तगुणा अरुणप्सवोऽरुणवर्णरूपाश्चिचाश्चायनीया आश्चर्यभूता वा वाश्राः शब्दकारिणः
एवंभूता मरुतो यामेभिरीरतेतिर्द्वोऽधि युलोकस्योपरि शुना सानुना समुच्छ्रितप्रदेशेनोदीरते । उन्नच्छति ।
उ इति पूरणः ॥ पदादिषु मास्युत्तूनामुपसंख्यानमिति सानुशब्दस्य शुभावः ॥

कारीयां सौर्यस्य हविषः सृजति रश्मिमित्येषानुवाक्या । मूच्यते हि । सृजति रश्मिमोजसा वहिष्ठेभि-
र्विहरन्यासि तंतु । आ० २. १३. इति ॥

सृजति रश्मिमोजसा पंथां सूर्याय यातवे । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥८॥

सृजति । रश्मिं । मोजसा । पंथां । सूर्याय । यातवे । ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥८॥

तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाधाहारः । ये मरुतः सूर्याय सूर्यस्य ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी ॥ यातवे गंतुं
रश्मिं व्याप्तं ॥ अशे रश् चेत्यशोतिरीणादिको मिप्रत्ययो रशादेशश्च ॥ यद्वा । रश्मिभस्तेजोभिर्युक्तं । पंथां
पंथानमोजसा बलेन सृजति उत्पादयति । वृचादिभिरावृतं सूर्यपथमावरकस्य वृचादेरपनयनेन जनय-
तीत्यर्थः । ते मरुतो भानुभस्तेजोभिर्वि तस्थिरे । कृत्स्नं जगद्ध्याप्यावतिष्ठते ॥

इमां मे मरुतो गिरमिमं स्तोममृभुक्षणः । इमं मे वनता हवँ ॥९॥

इमां । मे । मरुतः । गिरं । इमं । स्तोमं । ऋभुक्षणः । इमं । मे । वनत । हवँ ॥९॥

हे मरुतः इमां पुरोवर्तिनीं मे मम गिरं शस्त्ररूपां वाचं वनत । संभजत । हे ऋभुक्षणः । महत्तामैतत् ।
महांतः ॥ जसीतोऽत्सर्वनामस्थान इत्यकारः । वा षपूर्वस्य निगम इति दीर्घाभावः ॥ ते यूर्यामिमं स्तोमं स्तोत्रं
प्रगीतमंचसार्थं मे ममेमं पुरोवर्तिनं हवमाह्वानरूपं च याजुषं मंत्रं वनत । संभजत । सेवध्वं ॥

चीणि सरांसि पृश्नयो दुदुहे वज्रिणे मधु । उत्सं कवंधमुद्रिणं ॥१०॥

चीणि । सरांसि । पृश्नयोः । दुदुहे । वज्रिणे । मधु । उत्सं । कवंधं । उद्रिणं ॥१०॥

पृश्नयो मरुन्मातृभूता गावो वज्रिणे वज्रवत इंद्राय ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ इन्द्रार्थं मधु मधुरं क्षीरादिक-
माश्रयणद्रव्यं चीणि सरांसि सर इव सोमैः पूरितानि चीणि सवनानि त्रिष्वपि सवनेषु श्रयणार्थं दुदुहे ।
दुदुहिरि । यद्वा । मधु मधुरं सोमं वज्रिणे वज्रयुक्ताय मरुन्नृणाय चीणि सरांसि द्रोणकलशाधवनीयपुतभुञ्ज-
नानि प्रति पृश्नयो माथमिका वाचो दुदुहे । वृष्टिद्वारा दुहति । यद्वा । पृश्नय इति मातृवाचिना शब्देन
पुत्रा उच्यते । पृश्निमातरो मरुत इन्द्रार्थं चीणि सरांसि द्रोणकलशादीनि मधु मधुना सोमेन पूरयितुस्त-
स्तुत्सवणशीलं कवंधमुद्रकमुद्रिणमुद्रकवंतं मेघं दुदुहे । दुहते ॥ दुहेऽकांसो लिट् । इरयो र इति रेभावः ।
पादादित्वादिनघातः ॥ ॥१०॥

मरुतो यज्ञ वो दिवः सुस्नायंतो हवामहे । आ तू न उप गंतन ॥११॥

मरुतः । यत् । ह । वः । दिवः । सुस्नाऽयंतः । हवामहे । आ । तू । नः । उप । गंतन ॥११॥

हे मरुतः यद्य यदा खलु वो युष्मान् सुम्नायंतः सुम्नं सुखमात्मन इच्छंतो वयं दिवो बुभोकाश्चामहे
क्षुतिभिराह्वयामहे आ स्वगंतरमेव शीघ्रं नोऽस्मानुप गंतन । उपगच्छत ॥ गमेलींति तप्तनप्तनघनाक्षेति
तनवादेशः ॥

यूयं हि ष्टा सुदानवो रुद्रा ऋभुष्णो दमे । उत प्रचेतसो मदे ॥१२॥

यूयं । हि । स्थ । सुदानवः । रुद्राः । ऋभुष्णः । दमे । उत । प्रचेतसः । मदे ॥१२॥

उतापि च हे सुदानवः शोभनदाना हे रुद्रा रुद्रपुत्राः ॥ पादादित्वादांभितनिघाताभावः ॥ हे
ऋभुष्णो महान्त उषतेजस्का वा ईदृशा हे मरुतः यूयं हि खलु दमे यद्यगृहे मदे मदकरि सोमे पीति सति
प्रचेतसः स्थ । प्रकृष्टज्ञाना भवथ ॥

आ नो रयिं मदच्युतं पुरुक्षुं विश्वधायसं । इयंती मरुतो दिवः ॥१३॥

आ । नः । रयिं । मदच्युतं । पुरुक्षुं । विश्वधायसं । इयंती । मरुतः । दिवः ॥१३॥

हे मरुतः नोऽस्माकं रयिं धनं दिवो बुभोकादेयतं । आगमयत ॥ अ गतावित्थस्मादंतर्भातित्थर्थाञ्ज-
होत्यादिकास्त्रोति तस्य तप्तनप्तनेति तवादेशः । अनुदात्ते चेत्यभ्यस्ताद्युदात्तत्वं ॥ कीदृशं रयिं । मदच्युतं मदे
स्रवंतं यदा शाचवस्य मदस्य च्यावयितारं पुरुक्षुं बह्निवासं बह्निभिः स्तूयमाणं वा विश्वधायसं विश्वेषां
सर्वेषामस्मदीयानां धारणाय पोषणाय पर्याप्तं ॥

अधीव यङ्गिरीणां यामं शुभ्रा अचिध्वं । सुवानैर्मंदध्व इंदुभिः ॥१४॥

अधिऽइव । यत् । गिरीणां । यामं । शुभ्राः । अचिध्वं । सुवानैः । मंदध्वे । इंदुभिः ॥१४॥

हे शुभ्राः शोभमाना मरुतः गिरीणां पर्वतानामधीवोपरीव यद्यदा यामं युष्मदीयं रथमचिध्वं गमन-
साधनैरश्वादिभिरुपचितं कुरुष्व तदानीं सुवानैरभिषूयमाणैरिंदुभिः सोमैर्मंदध्वे । मादयध्वे ॥

एतावतश्चिदेषां सुम्नं भिसेत मर्त्यः । अदाभ्यस्य मन्मभिः ॥१५॥

एतावतः । चित् । एषां । सुम्नं । भिसेत । मर्त्यः । अदाभ्यस्य । मन्मभिः ॥१५॥

मर्त्यो मनुष्यः स्रोता मन्मभिः स्रोत्रैः सुम्नं सुखं धनं वैषां मरुतां स्वभूतं भिसेत । याचित । इदानीं
गणाभिप्रायेणैकवदाह । एतावतश्चिदन्परिमाणस्य चादाभ्यस्य केनापि हिसितुमशक्यस्य मरुतणस्य सुम्नं
भिसेत ॥ एतच्छब्दात् यत्तदेतेभ्य इति परिमाणेऽर्थे वतुप् । आ सर्वनाम्न इत्यात्वं ॥ ॥२०॥

ये द्रप्सा इव रोदसी धमन्त्यनु वृष्टिभिः । उत्सं दुहंतो अक्षितं ॥१६॥

ये । द्रप्साःऽइव । रोदसी इति । धमन्ति । अनु । वृष्टिभिः । उत्सं । दुहंतः । अक्षितं ॥१६॥

ये मरुतो द्रप्सा इवोदविदव इव रोदसी बावापृथिव्यौ वृष्टिभिर्वर्षणैरनु धमन्ति अनुगच्छन्ति साकञ्चन
व्याप्नुवन्ति । यदा । अनुध्माते उच्छ्रसितावयवे कुर्वन्ति । किं कुर्वन्तः । अक्षितमणीणमुदकमुत्सं मेघं दुहंतः पूरयंतो
मेघादवाक्पुखं पातयंतः ॥ दुहेर्लक्षणेऽहोः । पा० ३. २. १२६. । इति हेतौ शतृप्रत्ययः ॥ यत एवं दुहन्ति ततो
रोदसी अनुधमन्तीत्यर्थः ॥

उदु स्वानेभिरीरत उद्वैरुदु वायुभिः । उन्स्तोमैः पृश्निमातरः ॥१७॥

उत् । ऊं इति । स्वानेभिः । ईरते । उत् । रथैः । उत् । ऊं इति । वायुभिः । उत् ।

स्तोमैः । पृश्निमातरः ॥१७॥

स्वामिभिः स्वामिः शब्दमन्वत उदीरते । उग्रच्छति ॥ स्वम शब्दे । स्वमहसोर्वा । पा० ३. ३. ६२. । इत्यपो विकल्पितत्वात्पक्षे घञ् । कर्षात्स्वत इत्यंतोदात्तत्वं । बङ्गलं कंदसीति भिन्न ऐसभावः ॥ उ इति पुराणः । तथा रथे रथप्रमुखिर्वाहनैस्त्रोदीरते । पुत्रिमातरः --- ॥

येनाव तुर्वशं यदुं येन कर्षं धनस्पृतं । राये सु तस्य धीमहि ॥ १८ ॥

येन । आ० व । तुर्वशं । यदुं । येन । कर्षं । धन० स्पृतं । रा० ये । सु । तस्य । धी० म० हि ॥ १८ ॥

येनात्मीयेन रथणेन तुर्वशमेतत्संज्ञं यदुमेतत्संज्ञं च राजर्षिमाव यूयं रक्षितवन्तः स्म ॥ अथतेर्लिटि मध्यमबङ्गवचने रूपमेतत् ॥ येन च धनस्पृतं धनकामं कर्षवृषिं रक्षितवन्तः स्म तस्य युष्मदीयं रथणं राये धनार्थं सु धीमहि । शोभनं ध्यायाम ॥

इमा उ वः सुदानवो घृतं न पिप्युषीरिषः । वर्धन्काखस्य मन्मभिः ॥ १९ ॥

इमाः । ऊं इति । वः । सु० दान० वः । घृतं । न । पि० प्यु० षीः । इषः । वर्धन् । का० ख० स्य । मन्म० भिः ।

मन्मऽभिः ॥ १९ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतः घृतं न घृतमिव पिप्युषीर्वर्धयिष्यः शरीरपुष्टिहेतुभूता इमा इदानीं प्रदीयमाना इषोऽन्नानि सोमलक्षणानि काखस्य कर्षवृषस्य मम संबन्धिभिर्मन्मभिः स्तोत्रैः सार्धं वो युष्मान् वर्धन् वर्धयंतु ॥ वृधेर्स्थिताल्लिटि रूपमेतत् । उ इति पुराणः ॥

कं नूनं सुदानवो मर्दथा वृक्तवर्हिषः । ब्रह्मा को वः सपर्यति ॥ २० ॥

कं । नूनं । सु० दान० वः । मर्द० थ । वृ० क्त० व० र्हि० षः । ब्र० ह्मा । को । वः । स० प० र्य० ति ॥ २० ॥

मरुदागमनस्य विलंबमसहभान अक्षिरणया वितर्कयति । सुदानवः शोभनदाना हे वृक्तवर्हिषः । वृक्तं वृक्कं छिन्नं वर्हिषेयां यागाद्य । यद्वा । वर्हिरिति यज्ञनाम । वृक्तः प्रवृक्तो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । हे ईदृशा मरुतः क्व कुच देशे नूनमिदानीं मर्दथ । माद्यथ ॥ मदी हर्षे । व्यत्ययेन शप् ॥ कस्य ब्रह्मा ब्राह्मणः स्तोता वो युष्मान् सपर्यति । परिचरति । किंकारणं बङ्गशः स्तुतेरपि भवन्निरिदानीं नागम्यत इति न जानीमः ॥ ॥ २१ ॥

नहि ष्म यद् वः पुरा स्तोमेभिर्वृक्तवर्हिषः । शर्धीं चृतस्य जिन्वथ ॥ २१ ॥

न० हि । ष्म । यद् । वः । पुरा । स्तो० मे० भिः । वृ० क्त० व० र्हि० षः । श० र्धीं । च० र्त० स्य । जि० न्व० थ ॥ २१ ॥

पूर्वया वितर्कैर्दानिं निश्चिनोति । हे वृक्तवर्हिषः प्रवृक्तयज्ञका मरुतः नहि ष्म । तन्न खलु संभवति । वो यूयं पुरास्ततः पूर्वमेव हतैः स्तोमेरन्यदीयैः स्तोत्रैर्धृतस्योदकस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा संबन्धिनः शर्धानात्मीयानि बलानि जिन्वथ प्रीणयथेति यज्ञ यत्खलु तन्न संभवत्येव । अतः शीघ्रमागच्छतेत्यर्थः । यद्वा । वृक्तवर्हिष इत्युत्विङ्गाम । हे अस्त्विजः वो युष्माकं संबन्धिभिः स्तोमेभिः स्तोत्रैर्धृतस्य यज्ञस्य संबन्धिनो यागार्हाञ्छर्धान् मास्तानि बलानि पुरान्येभ्यः स्तोत्रेभ्यः पूर्वं यद्यस्मात्कारणाज्जिन्वथ यूयं प्रीणयथ ॥ जिविः प्रीणनार्थः ॥ तस्मादन्यदीयैः स्तोत्रैर्नहि ष्म न खलु ते मरुतो वशीभवन्तीत्यर्थः ॥

प्रवर्ष्ये महावीरे पयसोरासिक्तयोः सतोः समु त्वे महतीरप इत्येषानुवक्तव्या । सूत्र्यते हि । आसिक्तयोः समु त्वे महतीरप इति महावीरमादायोत्तिष्ठत्सु । आ० ४. ७. । इति ॥

समु त्वे महतीरपः सं क्षोणी समु सूर्ये । सं वज्रं पर्वशो दधुः ॥ २२ ॥

सं । ऊं इति । त्वे । म० ह० तीः । अ० पः । सं । क्षो० णी । इति । सं । ऊं इति । सूर्ये । सं । वज्रं ।

प० र्व० शः । द० धुः ॥ २२ ॥

त्ये ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो महतीर्बद्धीरपो वृष्यदकानि समु दधुः । संदधति । औषधादिभिः संयोजयति । यद्वा । घर्मकाले सूर्यरश्मिभिराहता उपरि सम्यग्धारयति ॥ बृहन्महतीरुपसंख्यानमिति महतः परस्य ङीप उदात्तत्वं । ऊडिदमित्यादिनाऽशब्दात्परः शस् उदात्तः ॥ तथा षीणी षीणी द्यावापृथिवी च ते मरुतः सं दधुः । यथा स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठते तथा धारयति । सूत्रात्मना वायुना सर्वे जगद्धारयते । तथा च श्रूयते । वायुर्वै गोतम तत्सूत्रं वायुना वै गोतम सूत्रेणायं च लोकः सर्वाणि च भूतानि संदृभ्यानि भवंति । वृ० उ० ३. ७. २. इति । तथा सूर्ये सर्वस्य प्रेरकमादित्यं चांतरिक्षे सं दधुः । सम्यग्धारयति । उशब्दः समुच्चये । ईदृशास्ते मरुतो वज्रमात्मोयमायुधं पर्वशः पर्वणि पर्वणि वृत्रस्य सर्वेष्ववयवसंबन्धिषु हननार्थं सं दधुः । समययुजन ॥

वि वृत्रं पर्वशो ययुर्वि पर्वताँ अराजिनः । चक्राणा वृष्णि पौंस्यँ ॥ २३ ॥

वि । वृत्रं । पर्वऽशः । ययुः । वि । पर्वतान् । अराजिनः । चक्राणाः । वृष्णि । पौंस्यँ ॥ २३ ॥

अराजिनो राज्ञा केनचित्स्वामिना नधिष्ठिताः । यद्वा । राजा स्वाम्यस्य न विद्यत इत्यराजिन्द्रः । तद्युक्ताः । वृष्णि वीर्यवतींस्त्रं बलं चक्राणाः कुर्वाणा मरुतो वृत्रमावरकमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि भेदेन वि ययुः । विशिष्टं वधमगमयन् । तथा पर्वतान् गिरींश्च विशिष्टं वधं प्रापयन् ॥

अनुं चितस्य युध्यतः शुष्मभावन्नुत क्रतुं । अन्विद्रं वृत्रतूर्ये ॥ २४ ॥

अनुं । चितस्य । युध्यतः । शुष्मं । आवन् । उत । क्रतुं । अनुं । इन्द्रं । वृत्रऽतूर्ये ॥ २४ ॥

चितस्याप्यस्यैतत्संज्ञस्य युध्यतः शत्रून् संप्रहरतो राजर्षेः शुष्मं परेषां शोषकं बलं मरुतोऽन्वावन् । साहाय्यार्थमन्वगच्छन् । यद्वा । अनुगुणमरुत्तन् । उतापि च क्रतुं तदीयं कर्म चारुत्तन् । अपि च वृत्रतूर्ये वृत्रवधार्थे संग्राम इन्द्रं चान्वावन् । अरुत्तन् ॥

विद्युद्धस्ता अभिद्यवः शिप्राः शीर्षेन्हिरण्ययीः । शुभा व्यंजत श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युत्ऽहस्ताः । अभिऽद्यवः । शिप्राः । शीर्षेन् । हिरण्ययीः । शुभाः । वि ।

अंजत । श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युद्धस्ता विद्योतमानायुधबाहवोऽभिव्यवोऽभिमत्तदीप्रयः शुभाः शोभमाना मरुतः शीर्षेच्छीर्ष्णि शिरस्त्रात्मोयेषु शिरःसु हिरण्ययीर्हिरण्ययीः स्वर्णमयानि शिप्राः शिरस्त्राणानि श्रिये शोभार्थं व्यंजत । व्यंजयति । व्यक्तीकुर्वति । धारयतीत्यर्थः ॥ ॥ २२ ॥

उशना यत्परावतं उह्णो रंघ्रमयातन । द्यौर्न चक्रदङ्गिया ॥ २६ ॥

उशना । यत् । पराऽवतः । उह्णः । रंघ्रं । अयातन । द्यौः । न । चक्रदत् । भिया ॥ २६ ॥

हे मरुतः उशनाः ॥ अत्ययेन प्रथमा ॥ उशनासा काव्येनर्षिणा सूयमाना यूयं । यद्वा ॥ उशनाःशब्दात्सुपां मुलुगिति जसः सुः ॥ उशनासः स्तोतृन् कामयमाना यूयं । उह्णः सेक्तुः कामानां वर्षितुरात्मोयस्य रथस्य वृष्टिहेतोरंतरिक्षस्य वा रंघ्रं मध्यं परावतो दूरदेशायवदायातन अगच्छत ॥ यातेर्लङि मध्यमबहुवचनस्य तप्प्रनप्प्रनथमाश्चेति तनादेशः ॥ तदानां द्यौर्न । अत्र बुशब्देन तत्रत्यो जनसंघो लक्ष्यते । बुशोके वर्तमानो जनसंघ इव पार्थिवमपि सर्वे भूतजातं भिया युष्मद्वेगजनितया भीत्या चक्रदत् । अशब्दयत् अकंपत वा ॥

आ नो मुखस्य दावनेऽश्वैर्हिरण्यपाणिभिः । देवास उप गंतन ॥ २७ ॥

आ । नः । मुखस्य । दावने । अश्वैः । हिरण्यपाणिऽभिः । देवासः । उप । गंतन ॥ २७ ॥

हे देवासो दानादिगुणयुक्ता मरुतः नोऽस्माकं मखस्य यज्ञस्य दावने दानाय ॥ ददातिरौणादिको भावे वनिः ॥ हिरण्यपाणिभिः स्वर्णमयपादैः स्वर्णालंकारैर्हितरमणीयपादैर्षीश्वैरोप गंतम । उपागच्छत । प्राप्तुत ॥ गमेल्लोष्टि च्छांदसः शपो लुक् । तप्तमप्तनधमाश्चेति तनवादेशः । अत एव छित्त्वाभावाद्नुनासिकलोपो न क्रियते ॥

यदेषां पृषती रथे प्रष्टिर्वहति रोहितः । यांति शुभ्रा रिणन्पः ॥ २८ ॥

यत् । एषां । पृषतीः । रथे । प्रष्टिः । वहति । रोहितः । यांति । शुभ्राः । रिणन् । अपः ॥ २८ ॥

एषां मरुतां रथे पृषतीः पृषद्भिः श्वेतविंदुभिर्युक्ता मृग्यो यद्यदा वहति यदा च प्रष्टिः प्राशुः शीघ्रगामी । यद्वा । प्रमुखे युज्यमानः सन् । रोहितः पृषतः पृषद्भिर्युक्तो मृगो वहति तदानीं शुभ्राः शोभमाना मरुतो यांति । गच्छन्ति । तेषां गमने च सत्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि रिणन् । अरिणन् । अगच्छन् । सर्वत्र प्रवहति ॥ री गतिरेषणयोः क्रियादिकः । प्वादीनां ह्रस्वः । छांदसोऽडभावः । समानवाक्ये निघातयुष्मद्-सदादेशा वक्तव्याः । पा० ८. १. १८. ५. । इति वचनादत्र पूर्वपदस्य वाक्यांतरगतत्वात्तिङ्कृतिङ् इति निघाताभावः ॥

मुषोमे शर्यणावत्याजीके पस्त्यावति । ययुर्निचक्रया नरः ॥ २९ ॥

मुसुसोमे । शर्यणाऽवति । आजीके । पस्त्याऽवति । ययुः । निऽचक्रया । नरः ॥ २९ ॥

मुषोमे शोभनसोमयुक्त आजीके । अजीका नाम देशाः । तत्संबंधिनि शर्यणावति कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धे शर्यणावत्संज्ञे सरसि पस्त्यावति । पस्त्यमिति गृहनाम । यज्ञगृहोपेति सोमपानाय नरो नेतारो मरुतो निचक्रया भीचीनचक्रयावाङ्मुखं प्रवर्तमानया रथकव्यया ययुः । यांति । गच्छन्ति ॥ यतिश्छांदसो लिट् ॥ यद्वा । नरो नेतार अत्विज उक्तगुणविशिष्टे शर्यणावति मरुत्यागाय सोममाहर्तुं निचक्रया भीचीनचक्रया शक्यया ययुः । गच्छन्ति ॥

कदा गच्छाथ मरुत इत्या विप्रं हवमानं । माडीकेभिर्नाधमानं ॥ ३० ॥

कदा । गच्छाथ । मरुतः । इत्या । विप्रं । हवमानं । माडीकेभिः । नाधमानं ॥ ३० ॥

हे मरुतः इत्येत्यमनेन प्रकारेण हवमानमाह्वयंतं सुवतं नाधमानं याचमानं विप्रं मेधाविनं स्तोतारं मां कदा कस्मिन्काले माडीकेभिः सुखहेतुभिर्धनैः सार्धं गच्छाथ । गच्छथ । विलंबं मा क्वपत शीघ्रमागच्छतेति भावः ॥ ॥ २३ ॥

कडं नूनं कधप्रियो यदिद्रमजहातन । को वः सखित्व औहते ॥ ३१ ॥

कत् । ह । नूनं । कधऽप्रियः । यत् । इद्रं । अजहातन । कः । वः । सखिऽत्वे । औहते ॥ ३१ ॥

हे कधप्रियः कथया सुत्या प्रीयमाणाः ॥ कथ वाक्यप्रबंधने । अस्माद्भवि चिंतिपूजीत्यादिनाङ् । ततश्चाप । उत्तरपदे ङ्यापोः संज्ञाच्छंदसोरिति ब्रह्मत्वं । धत्वं छांदसं ॥ ईदृशा हे मरुतः वृत्रेण सह युध्यमानमिद्रं नूनं सत्यमजहातन पर्यत्यजतेति यदेतत् तत्कञ्च कदा खलु कस्मिन् काले जातं । न कदाचिदपीत्यर्थः । तथा च ब्राह्मणं । मरुतो ह्येनं नाजङ्गः प्रहर भगवो जहि वीरयस्व । ऐ० ब्रा० ३. २०. । इति । वृत्रस्य त्वा यमथादीषमाणाः । ऋ० ८. ९६. ७. । इत्यादि च निगमांतरं । यत एवमतः कारणादौ युष्माकं सखित्वे ॥ व्यत्ययेन सप्तमी ॥ सखिभावं कः स्तोतौहते । याचते । यद्वा । वहति । प्राप्नोति । ईदृशमनपायं युष्मत्सखित्वं दुर्लभमित्यर्थः ॥

सहो षु णो वज्रहस्तैः कर्णासो अग्निं मरुद्भिः । स्तुषे हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

सहो इति । सु । नः । वज्रहस्तैः । कर्णासः । अग्निं । मरुत्भिः । स्तुषे ।
हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

वज्रहस्तैर्वज्राङ्गभिर्हिरण्यवाशीभिः । हिरण्यमयी वाशी तक्षणसाधनमायुधं धेवामस्ति तावृषीः । मरुद्भिः सहो सहैव वर्तमानमग्निं नोऽस्यदीया हे कर्णासः कर्णाः स्तोतारः कण्वगोत्रा वर्षयः यूयं स्तुषे । सुध्वं । यद्वा । न इति प्रथमार्थे द्वितीया । नो वयं कण्वगोत्राः ॥ अस्यदो द्वयोश्च । पा० १. २. ५९. । इत्येकस्मिन् वज्रवचनं । सविशेषणस्य प्रतिषेधः । का० १. २. ५९. १. । इति तु व्यत्ययेन प्रवर्तते ॥ स्तुषे । स्तुवे ॥ स्तोतेरुत्तमै-कवचने सिद्धङ्गलमिति सिप् ॥

ओ षु वृणाः प्रयज्यूना नव्यसे सुविताय । ववृत्यां चिचवाजान् ॥ ३३ ॥

ओ इति । सु । वृणाः । प्रयज्यून । आ । नव्यसे । सुविताय । ववृत्यां । चिचवाजान् ॥ ३३ ॥

वृणो वर्षितृनभीष्टफलदान् प्रयज्यून प्रकर्षेण यष्टव्यान् चिचवाजान् विचिचगमनान् विचिचवजान् विचिचधनान्वा एवभूतात्प्रवृत्तः सु सुष्टो आ उ ववृत्यां । आवर्तयामि । अस्यदभिमुखं यथा गच्छंति तथा करोमि । अपि च नव्यसे नवीयसे नवतरायात्वंतं प्रशस्त्याय सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय धनाय च ताना ववृत्यां । आवर्तयामि ॥

गिरयश्चिन्नि जिहते पर्शानासो मन्यमानाः । पर्वताश्चिन्नि येमिरे ॥ ३४ ॥

गिरयः । चित् । नि । जिहते । पर्शानासः । मन्यमानाः । पर्वताः । चित् । नि । येमिरे ॥ ३४ ॥

मरुत्स्वागच्छत्सु गिरयश्चिन्निरयोऽपि शिलोच्चया अपि पर्शानासः पीड्यमानाः । यद्वा । मरुद्भिः सुश्रमानाः । अत एव मन्यमाना अभिमन्यमाना बाध्यमानाः संतो नि जिहते । नितरां गच्छंति । मरुद्देशेन स्थानात् प्रच्यवन्ते । तथा पर्वताश्चित् पर्वन्तो मेघा अपि तदीयेन गमनेन नि येमिरे । नियम्यन्ते । यद्वा । गिरयः सुद्राः शिलोच्चया महान्तः पर्वताः ॥

आरण्यावावानो वहन्त्यन्तरिक्षेण पततः । धातारः स्तुवते वयः ॥ ३५ ॥

आ । आरण्यवावानः । वहन्ति । अन्तरिक्षेण । पततः । धातारः । स्तुवते । वयः ॥ ३५ ॥

आरण्यावावानोऽरण्यं व्याप्तं गच्छतः । यद्वा । आरण्यश्चक्षुषोऽपि शीघ्रं यांतीत्यरण्यावावानः ॥ यातेरातो मनिन्निति वनिप् ॥ ईदृशा अन्त्रा अन्तरिक्षेणाकाशमार्गेण पततो गच्छतो मरुत आ वहन्ति । आनयन्ति । यद्वा । पतत इत्यन्वानां विशेषणं । अन्तरिक्षे नभसि पततो गच्छतः ॥ छांदसो गुमभावः ॥ किं कुर्वन्तः । स्तुवते स्तोत्रं कुर्वन्ते जनाय वयोऽङ्गं धातारो विधातारः कुर्वाणाः ॥

अग्निर्हि जानि पूर्यच्छंदो न सूरौ अर्चिषा । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निः । हि । जानि । पूर्यः । छंदः । न । सूरः । अर्चिषा । ते । भानुभिः । वि । तस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निर्ह्यपिः खल्वर्चिषा तेजसा पूर्यः सर्वेषु देवेषु मुख्यो जानि । अजायत ॥ दीपजनेत्यादिना । पा० ३. १. ६१. । कर्तरि लुङि च्छिणादेशः ॥ तत्र दृष्टान्तः । छंद उपच्छंदनीयः सूरौ न सूर्य इव । तदन्तरं ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो भानुभिर्दोषिभिर्वि तस्थिरे । विविधमवतिष्ठन्ते । आपिमावृते ह्यपिः पूर्वं सूर्यते पञ्चा-अवृते । तदपेक्षया च पूर्वोत्तरयोर्धर्चयोः क्रमेणापिर्मरुतश्च सूर्यते ॥ २४ ॥

आ नो विश्वाभिरिति चयोविंशत्युचं तृतीयं सूक्तं सध्वंसाख्यस्य काण्वस्वार्धमानुष्टुभं । एतदादीनि षीणि

सूक्तान्ध्रिदेवत्वानि । तथा चानुक्तांतं । आ नख्यधिका सध्वंस आश्विनं ह्यानुष्टुभं खिति ॥ प्रातरनुवाक
आश्विने क्रतावानुष्टुभे कंदस्याश्विनशस्त्रे चैतत्सूक्तं । सूच्यते हि । आ नो विश्वाभिस्थं चिद्विभित्वाऽनुष्टुभं
। आ० ४. १५. । इति ॥ अतोर्धामे प्रशासुरतिरिक्तोक्थेऽप्येतत् । सूचितं च । आ नो विश्वाभिः प्रातर्यावाणा
। आ० ९. ११. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्र आ नो विश्वाभिरित्याश्विनसृचः । सूचितं च । आ नो विश्वाभि-
रूतिभिस्त्यसु वो अप्रहृणं । आ० ७. ११. । इति ॥

आ नो विश्वाभिरूतिभिरश्विना गच्छंतं युवं ।

दस्रा हिरण्यवर्तनी पिबंतं सोम्यं मधु ॥ १ ॥

आ । नः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । अश्विना । गच्छंतं । युवं ।

दस्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबंतं । सोम्यं । मधु ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनावभुवानी सर्वं जगद्भामुवंती यदाश्विर्युक्ती युवं युवां विश्वाभिः सर्वाभिर्व्याप्तभिर्वीतिभी
रक्षाभिर्दातव्याभिः सार्धं नोऽस्माना गच्छंतं । आगत्य च हे दस्रा दस्री दर्शनीयौ शत्रूणामुपपत्तपचितारी वा
हे हिरण्यवर्तनी हिरण्यमथरथौ हितरमणीयाचरणौ वा ईदृशौ हे अश्विनी सोम्यं सोममयं मधुः पिबंतं ॥

आ नूनं यातमश्विना रथेन सूर्यत्वचा । भुजी हिरण्यपेशसा कवी गंभीरचेतसा ॥ २ ॥

आ । नूनं । यातं । अश्विना । रथेन । सूर्यऽत्वचा । भुजी इति । हिरण्यऽपेशसा ।

कवी इति । गंभीरऽचेतसा ॥ २ ॥

हे भुजी हविषां भोक्तारौ यदा स्रोतृभिरज्ञानां भोजयितारौ सर्वस्य जगतः पालकौ वा हे हिरण्यपेशसा
हिरण्यमयालंकारौ हिरण्यमयावयवौ वा हे कवी क्रांतदर्शिनौ स्रोतव्यौ वा हे गंभीरचेतसा प्रशस्तज्ञानौ
ईदृशौ हे अश्विनाश्विनी सूर्यत्वचा सूर्यवह्नासमानेन रथेन नूनमवश्यमस्माना यातं । आगच्छंतं ॥

आ यातं नहुषस्पयैतरिक्षात्सुवृक्तिभिः ।

पिबाथो अश्विना मधु कण्वानां सवने सुतं ॥ ३ ॥

आ । यातं । नहुषः । परि । आ । अंतरिक्षात् । सुवृक्तिऽभिः ।

पिबाथः । अश्विना । मधु । कण्वानां । सवने । सुतं ॥ ३ ॥

हे अश्विनी नहुषस्वरि । नहुष इति मनुष्यनाम । सामर्थ्याच्चाच तत्संबद्धो लोको लक्ष्यते । मानुषान्तस्मा-
ल्लोकात् ॥ परि पंचम्यर्थानुवादी ॥ सुवृक्तिभिः सुष्ठु दोषवर्जिताभिः सुप्रवृत्ताभिर्वा स्तुतिभिर्हेतुभूताभिरा यातं ।
आगच्छंतं । तथांतरिक्षादंतरा चांतान्ध्रमाल्लोकादप्यागच्छंतं । आगत्य च कण्वानां कण्वगोत्राणामस्माकं
सवने यज्ञे प्रातःसवनादौ सुतमभिषुतं मधु मधुरं सोमं हे अश्विनी पिबाथः । पिबंतं ॥

आ नो यातं दिवस्पयैतरिक्षादधप्रिया । पुत्रः कण्वस्य वामिह सुषावं सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

आ । नः । यातं । दिवः । परि । आ । अंतरिक्षात् । अधऽप्रिया । पुत्रः । कण्वस्य । वां ।

इह । सुषावं । सोम्यं । मधु ॥ ४ ॥

हे अश्विनी दिवस्वरि दिवोऽधि शुभोक्तामोऽस्माना यातं । आगच्छंतं ॥ पंचम्याः परावध्यर्थ इति
विसर्वनीयस्य सत्वं ॥ हे अधप्रियाधोऽधस्तादक्षिणैके विद्यमानेन सोमेन प्रीयमाणी । यदा । कधप्रिया ॥

छांदसो वर्णलोपः ॥ कथया सुत्या प्रीयमाणी । हे ईदृशावश्विनी अंतरिक्षादप्यागच्छतं । इहास्मिन्ने कण्वस्यैः पुत्रः सोम्यं सोममयं मधु वां युवाभ्यां युवयोरथं सुषाव । अभिषुणोति । अत आ यातमित्यन्वयः ॥

आ नो यातमुपश्रुत्यश्विना सोमपीतये ।

स्वाहा स्तोमस्य वर्धना प्र कवी धीतिभिर्नरा ॥ ५ ॥

आ । नः । यातं । उपऽश्रुति । अश्विना । सोमऽपीतये ।

स्वाहा । स्तोमस्य । वर्धना । प्र । कवी इति । धीतिऽभिः । नरा ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्माकमुपश्रुति । श्रूयत इति श्रुत् सुतिः । उपगता श्रुवस्मिन् तस्मिन्ने सोमपीतये सोमपानाया यातं । आगच्छतं । हे वर्धना वर्धनी कवी क्रांतदर्शिनावश्विनी स्वाहा स्वाहाकृता स्वाहाकारेण सम्यगिष्टी संती । यद्वा । स्वाहेति वाङ्मम । सुतिरूपया वाचा सुता वाचा स्तोमस्य स्तोतुः प्रवर्धकौ भवतं । तथा हे नरा नेतारावश्विनी धीतिभिः कर्मभिर्यदृश प्रवर्धकौ भवतं । यद्वा । स्वाहेत्यादीन्यामंत्रितानि । हे स्वाहा स्वाहाकृता स्तोमस्य स्तोत्रस्य स्तोतुषा हे प्रवर्धना प्रवर्धयितारी हे कवी क्रांतदर्शिनी धीतिभिर्बुद्धि-भिरात्मीयैः कर्मभिर्वा हे नरा संवेषां नेतारावश्विनी सोमपानाया यातमित्येकमेव वाक्यं ॥ अस्मिन्ने धीतिभिरित्यपरांगवत्त्वाभावश्छांदसः ॥ यद्वा । धीतिभिर्धातव्याभिर्बुद्ध्याभिरुत्तिभिः सार्धमा यातमिति क्रियया संबन्धः ॥ ॥ २५ ॥

यच्चिद्धि वां पुर ऋषयो जुहूरेऽवसे नरा ।

आ यातमश्विना गतमुपेमां सुष्टुतिं मम ॥ ६ ॥

यत् । चित् । हि । वां । पुरा । ऋषयः । जुहूरे । अवसे । नरा ।

आ । यातं । अश्विना । आ । गतं । उप । इमां । सुऽस्तुतिं । मम ॥ ६ ॥

हे नरा नेतारावश्विनी यच्चिद्धि यदा खलु वां युवां पुरा पूर्वस्मिन्काल ऋषयोऽतीन्द्रियार्थदर्शिनः स्तोतारोऽवसे रक्षणाय जुहूरे जुहुवरे सुतिभिराहुयन् ॥ इयतेर्लियभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं । हल इति दीर्घः । इरयो र इति रेभावः ॥ तदानीं हे अश्विनी आ यातं । आगच्छतं । आगतवती स्यः । अतो मम मदीयामिमां सुष्टुतिं शोभनां सुतिमप्युपा गतं । उपागच्छतं ॥

दिवश्विद्रोचनादध्या नो गतं स्वर्विदा । धीभिर्वत्सप्रचेतसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । रोचनात् । अधि । आ । नः । गतं । स्वःऽविदा । धीभिः । वत्स

ऽप्रचेतसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ॥ ७ ॥

हे स्वर्विदा स्वः सूर्यस्य बुलोकस्य वा संमथितारावश्विनी दिवश्विद्बुल्लोकाच्च रोचनादधि रोचमाना-दंतरिक्षाच्च नोऽस्माना गतं । आगच्छतं ॥ पूर्ववदधिः पंचम्यर्थानुवादकः ॥ हे वत्सप्रचेतसा वत्से स्तोत्रि-प्रकृष्टज्ञानी । यद्वा । वत्स निवासकं वेदितव्यं वा प्रकृष्टं चेतो ज्ञानं ययोस्तौ तथोक्तौ । तौ युवां धीभिरा-त्मीयाभिर्बुद्धिभिः सहागच्छतं । हे हवनश्रुता हवनस्यास्यदीयस्याह्वानस्य स्तोत्रस्य श्रोतारी स्तोमेभिः स्तोत्रै-स्सत्कृतैर्युज्यमानौ संतावागच्छतं ॥

किमन्ये पर्यासतेऽस्मत्स्तोमेभिरश्विना ।

पुत्रः कण्वस्य वामृषिर्गीर्भिवत्सो अवीवृधत् ॥ ८ ॥

किं । अन्ये । परि । आसते । अस्मत् । स्तोत्रेभिः । अश्विना ।
पुत्रः । कण्वस्य । वां । ऋषिः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥८॥

अस्यदस्यतोऽन्ये व्यतिरिक्ताः स्तोतारः स्तोत्रेभिः स्तोत्रैरश्विनाश्विनी देवी किं पर्यासते । अस्यद्व्यतिरिक्ताः केऽप्यश्विनी स्तोत्रं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । कण्वस्यर्षेः पुत्र ऋषिर्मेचद्रष्टा वत्सो गीर्भिः स्तुतिभिर्हे अश्विनी वां युवामवीवृधत् । अवर्धयत् ॥

आ वां विप्रं इहावसेऽहस्तोमेभिरश्विना ।
अरिप्रा वृचहंतमा ता नो भूतं मयोभुवा ॥९॥
आ । वां । विप्रः । इह । अवसे । अहन्त । स्तोत्रेभिः । अश्विना ।
अरिप्रा । वृचहन्ऽतमा । ता । नः । भूतं । मयःऽभुवा ॥९॥

हे अश्विनाश्विनी विप्रो मेधावी स्तोत्रेहास्त्रिन्यागेऽवसे रक्षणार्थं स्तोत्रेभिः स्तोत्रैर्वा युवामाह्वत् । आह्वत-
वान् ॥ इयतेर्मुञ्चि लिपिसिचिह्नश्चेति च्छिरुडादेशः ॥ हे अरिप्रा । रिप्रमिति पापनाम । अपापी हे वृचहंतमा
वृचाणां शत्रूणां हंतुतमौ ता तौ तादृशौ युवां नोऽस्माकं मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ भूतं । भवतं ॥

आ यद्वां योषणा रथमतिष्ठद्वाजिनीवसू ।
विश्वान्यश्विना युवं प्र धीतान्यगच्छतं ॥१०॥
आ । यत् । वां । योषणा । रथं । अतिष्ठत् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।
विश्वानि । अश्विना । युवं । प्र । धीतानि । अगच्छतं ॥१०॥

हे वाजिनीवसू । वाजिनी हविष्मती यागक्रिया । तस्यां विद्यमानस्वांशलक्षणधनावश्विनी योषणा
योषित्सूर्योर्वाजिधावनेन त्रियमाणा सती वां युवयो रथं यद्यदातिष्ठत् आस्थितवती आरूढवती तदा हे अश्वि-
नाश्विनी युवं युवां धीतानि ध्यातान्यभिलषितानि विश्वानि सर्वाणि प्रकर्षेणागच्छतं । प्रापतं ॥ ॥२६॥

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ।
वत्सो वां मधुमञ्चचोऽशंसीत्काव्यः कविः ॥११॥
अतः । सहस्रंऽनिर्णिजा । रथेन । आ । यातं । अश्विना ।
वत्सः । वां । मधुऽमत् । वचः । अशंसीत् । काव्यः । कविः ॥११॥

हे अश्विनाश्विनी येषु लोकेषु यत्र वर्तन्ते अतोऽस्मात्स्थानात्सहस्रनिर्णिजा । निर्णिगिति रूपनाम ।
स्वर्णमयतया बहुविधरूपयुक्तेन रथेना यातं । आगच्छतं । काव्यः कवेः पुत्रः कविर्मेधावी वत्स ऋषिर्वा
युवाभ्यां युवयोरर्थं मधुमन्माधुर्योपेतं वचो वचनमुक्थमशंसीत् । शंसितवान् । यत एवमत आगच्छतमित्यर्थः ॥

पुरुमद्रा पुरुवसू मनोतरा रयीणां ।
स्तोमं मे अश्विनाविममभि वहीं अनूषातां ॥१२॥
पुरुऽमद्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू । मनोतरा । रयीणां ।
स्तोमं । मे । अश्विनौ । इमं । अभि । वही इति । अनूषातां ॥१२॥

पुरुमंद्रा बङ्गमदौ बङ्गभिः सोमैर्मादयितव्यौ वा पुरुवसू बङ्गधनी बङ्गनां निवासकौ वा रयीणां धनानां मनोतरा मंतारी दातारी ॥ मन्यतेऽसृचि पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः । नामन्यतरस्यामिति रेशब्दात्प्राम उदात्तत्वं ॥ वही छत्स्य जगतो वोढारी ईदृशावश्विनी मे ममेमं स्तोमं स्तोत्रमभ्यनूषातां । सम्यक्सुतमिति प्राशंसिषातां ॥ गु सुतो ॥ यद्वा । सुवतिरच अवणार्थे वर्तते । अभिप्राप्तावश्रीष्टां ॥

आ नो विश्वान्यश्विना धत्तं राधांस्यह्या ।

कृतं नं ऋत्वियावतो मा नो रीरधतं निदे ॥ १३ ॥

आ । नः । विश्वानि । अश्विना । धत्तं । राधांसि । अह्या ।

कृतं । नः । ऋत्वियऽवतः । मा । नः । रीरधतं । निदे ॥ १३ ॥

हे अश्विनाश्विनी अह्याह्याख्यहीतिकरणान्यलज्जाहेतूनि प्रशस्तानि विश्वानि सर्वाणि राधांसि धनानि नोऽस्मभ्यमा धत्तं । प्रयच्छतं । अपि च नोऽस्मानृत्वियावतः । अती काले भवं प्रजोत्पादनरूपं कर्म ऋत्वियं । तद्वतः कुरुतं । तथा निदे निंदायै निंदकाय वा नोऽस्मान्मा रीरधतं । मा वशं नैष्टं ॥

यन्नासत्या परावति यद्वा स्थो अर्ध्वरे ।

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ॥ १४ ॥

यत् । नासत्या । पराऽवति । यत् । वा । स्थः । अर्ध्वः । अर्ध्वरे ।

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातं । अश्विना ॥ १४ ॥

हे नासत्या सत्यस्वभावी सत्यस्य नेतारी नासिकाप्रभवी वाश्विनी यद्यदि परावति दूरदेशे स्थः । यद्वा यदि चांवरं । अंतिकनामेतत् । समीपे स्थः भवथः ॥ अर्ध्वः सप्तम्यर्थानुवादी ॥ अतोऽस्मात्सर्वस्मात्स्थानात्सहस्रनिर्णिजा बङ्गविधरूपेण रथेन हे अश्विनी आगच्छतं ॥

यो वां नासत्यावृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ।

तस्मै सहस्रनिर्णिजमिषं धत्तं घृतश्चुतं ॥ १५ ॥

यः । वां । नासत्या । अर्ध्वः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ।

तस्मै । सहस्रऽनिर्निजं । इषं । धत्तं । घृतऽश्चुतं ॥ १५ ॥

हे नासत्यौ यो वत्साख्य अर्ध्वी युवां गीर्भिः सुतिभिरवीवृधत् अवर्धयत् तस्मा अर्ध्वे सहस्रनिर्णिजं बङ्गविधरूपं घृतश्चुतं घृतं अरंतीमिषमन्नं धत्तं । प्रयच्छतं ॥ २७ ॥

प्रास्मा ऊर्जे घृतश्चुतमश्विना यच्छतं युवं ।

यो वां सुम्नाय तुष्टवंदसूयाहानुनस्पती ॥ १६ ॥

प्र । अस्मै । ऊर्जे । घृतऽश्चुतं । अश्विना । यच्छतं । युवं ।

यः । वां । सुम्नाय । तुष्टवंत् । वसुऽयात् । दानुनः । पती इति ॥ १६ ॥

हे अश्विनाश्विनी अस्मै स्तोत्रे घृतश्चुतं घृतधारया युक्तामूर्जे बलकरमन्नरसं युवं युवां प्र यच्छतं । दत्तं । हे दानुनस्पती दानस्याधिपती वां युवां सुम्नाय सुखार्थं यस्तुष्टवत् सुयात् । यद्य वसुयात् वसु धनमात्मन इच्छेत् । अस्मा इत्यन्वयः ॥

आ नो गंतं रिशादसेमं स्तोमं पुरुभुजा । कृतं नः सुश्रियो नरेमा दातमभिष्टये ॥१७॥
 आ । नः । गंतं । रिशादसा । इमं । स्तोमं । पुरुऽभुजा । कृतं । नः । सुऽश्रियः । नरा ।
 इमा । दातं । अभिष्टये ॥१७॥

हे रिशादसा रिशतां हिंसतां निरसितारी यद्वा रिशानां हिंसकानामत्तारी भक्षितारी हे पुरुभुजा बङ्गलस्य हविषो भोक्तारी बहूनां पालकी वा हे अश्विनी नोऽस्माकमिमं स्तोमं स्तोत्रमा गंतं । अभिगच्छतं । आगत्य च हे नरा नेतारी नोऽस्मान् सुश्रियः सुश्रीकाञ्छोभनया संपदा युक्तान् दत्तं । कुषतं । तदर्थमिमे-
 मानि पुरो वर्तमानानि पार्थिवान्वभिष्टयेऽभिप्राप्तये दातं । दत्तं ॥ ददातेर्लोऽटि च्छांदसः शपो लुक् ॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।
 राजंतावध्वराणामश्विना यामहूतिषु ॥१८॥
 आ । वां । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहूषत ।
 राजंतौ । अध्वराणां । अश्विना । यामऽहूतिषु ॥१८॥

हे अश्विनाश्विनी यामहूतिषु यामानां यातूणां देवानां हृतिराह्वानं येषु यागेषु तेषु प्रियमेधा प्रिययज्ञा एतत्संज्ञा ऋषयोऽध्वराणां यज्ञानां राजंतावीश्वरौ । राजतिरेश्वर्यकर्मो । अश्विनी हि देवानामध्वर्यु आस्तामिति हि ब्राह्मणं । ईदृशी विश्वाभिः सर्वाभिरूतिमी रक्षाभिः सहितौ वां युवामाहूषत । आहूयन् । असुवन्नित्यर्थः ॥

आ नो गंतं मयोभुवाश्विना शंभुवा युवं ।
 यो वां विपन्यू धीतिभिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥१९॥
 आ । नः । गंतं । मयऽभुवा । अश्विना । शंभुवा । युवं ।
 यः । वां । विपन्यू इति । धीतिऽभिः । गीऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनी मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारी शंभुवा रोगाणां शमस्य भावयितारी युवं युवां नोऽस्माना गंतं । आगच्छतं । हे विपन्यू सुखावश्विनी यो वत्सः स्तोता वां युवां धीतिभिः कर्मभिः परिचर-
 णैर्गीर्भिः स्तुतिभिश्चावीवृधत् अवर्धयत् तानस्मानिति पूर्वत्वान्वयः ॥

याभिः कखं मेधातिथिं याभिर्वशं दशव्रजं ।
 याभिर्गोशर्यमावतं ताभिर्नोऽवतं नरा ॥२०॥
 याभिः । कखं । मेधऽअतिथिं । याभिः । वशं । दशऽव्रजं ।
 याभिः । गोऽशर्यं । आवतं । ताभिः । नः । अवतं । नरा ॥२०॥

हे अश्विनी याभिरूतिभिः कखमुर्धं मेधातिथिं चावतं अरुषतं । याभिश्च वशमेतत्संज्ञं चावतं । याभिश्च गोशर्यं । शीर्षा गौर्यस्य स गोशर्यः शयुः । तथा चान्नातं । शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तर्यं पिष्ययुर्गी । ऋ० १. ११६. २२. । इति । ईदृशं गोशर्यं शयुमावतं अरुषतं । हे नरा नेतारी ताभिरूतिभिर्नोऽस्मानवतं । ररुषतं ॥ २८॥

याभिर्नरा चसदस्युमावतं कृत्ये धने ।

ताभिः च्वपस्माँ अश्विना प्रावतं वाजसातये ॥२१॥

याभिः । नरा । चसदस्युं । आवतं । कृत्ये । धने ।

ताभिः । सु । अस्मान् । अश्विना । प्र । आवतं । वाजसातये ॥२१॥

हे नरा नेतारावश्विनी धने कृत्ये कर्तव्ये प्राप्तव्ये सति चसदस्युमेतत्संज्ञं पुरुकुत्सपुत्रमुषिं याभिः कृतिभि-
रावतं अरचतं हे अश्विनी ताभिः कृतिभिः सु सुहस्मान् प्रावतं । प्ररचतं । किमर्थं । वाजसातये वाजसायज्ञस्य
बलस्य वा सातये संभजनार्थं ॥

प्र वां स्तोमाः सुवृक्तयो गिरौ वर्धत्वश्विना ।

पुरुचा वृचहंतमा ता नो भूतं पुरुस्पृहा ॥२२॥

प्र । वां । स्तोमाः । सुवृक्तयः । गिरः । वर्धतु । अश्विना ।

पुरुचा । वृचहन्तमा । ता । नः । भूतं । पुरुस्पृहा ॥२२॥

हे अश्विनी स्तोमाः प्रगीतमंत्ररूपाः सुतयः सुवृक्तयः सुप्रवृत्ताः सुष्ठु दोषवर्जिता वा गिरः शस्त्ररूपा
वाचस्य वां युवां प्र वर्धतु । प्रवर्धयंतु । अपि च हे पुरुचा बहूनां चातारी हे वृचहंतमा वृचाणां शत्रूणां
हंतृतमी ईदृशी हे अश्विनी ता तौ युवां नोऽस्माकं पुरुस्पृहा पुरु बहूनां स्पृहणीयावीप्सितव्यौ भूतं । भवतं ॥

चीणिं पदान्यश्विनौराविः सांति गुहा परः ।

कवी ऋतस्य पत्नभिरवाग्जीवेभ्यस्परि ॥२३॥

चीणिं । पदानि । अश्विनोः । आविः । संति । गुहा । परः ।

कवी इति । ऋतस्य । पत्नभिः । अवाक् । जीवेभ्यः । परि ॥२३॥

चीणिं त्रिसंख्याकान्यनयोरश्विनोर्देवयो रथस्य संबन्धीनि पदानि चक्राणि गुहा गुहायां वर्तमानान्येतावतं
कालमदृश्यमानानि परो गुहायाः परस्ताद्दृष्टिगोचरे देश आविः संति । आविर्भवति ॥ सांहितिकच्छांदसो
दीर्घः । व्यत्ययेन निघाताभावः । यद्वा । संतीत्येतदस्तेः शतरि जसि रूपं ॥ आविर्भूतानि दृश्यन्ते । अश्विनस्य
रथस्य चक्रचयोपेतत्वं च रथस्त्रिचक्रः परि वर्तते । ऋ०४. ३६. १. इत्यादिनिगमांतरे प्रसिद्धं । कवी क्रांतद-
र्शिनावश्विनावृतस्य सत्यस्योदकस्य यज्ञस्य वा हेतुभूतैः पत्नभिर्यैः पदैर्जीवेभ्यस्परि । परिपर्यर्थः ॥ पंचम्याः
परावध्यर्थ इति सत्त्वं ॥ जीवानामुपरि जीवेष्वस्मास्वर्वागभिसुखं । आगच्छतमिति शेषः । तानि पदानीदानी-
मुपलभ्यंत इत्यन्वयः ॥ ॥२९॥

आ नूनमित्येकविंशत्युचं चतुर्थं सूक्तं शशकर्णस्यार्धमश्विदेवत्वं । विश्वेकविंशती द्वितीयातृतीये चेति चतस्रो
गायत्र्यः प्रथमा चतुर्थी षष्ठी चतुर्दशी पंचदशी चेति पंच बृहत्यः पंचमी ककुप् मध्यमश्चेत्ककुप् । अनु० ५. ३. ।
इत्युक्तलक्षणसंज्ञावात् । दशमी त्रिष्टुबेकादशी विराड्द्वादशी जगती शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं ।
आ नूनं सैका शशकर्णीऽति गायत्र्यावुपाये चाथा चतुर्थी षष्ठी चतुर्दशाथे च बृहत्यः पंचमी ककुप्दशम्या-
यास्त्रिष्टुबिरेकादश्या इति ॥ अप्तोर्यमे ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोकथ्य इदं सूक्तं । सूच्यते हि । आ नूनमश्विना
तं वां रथं । आ० ९. ११. । इति ॥

आ नूनमश्विना युवं वत्सस्य गंतमवसे ।

प्रास्मै यच्छतमवृकं पृथु च्छदिर्युयुतं या अरातयः ॥१॥

आ । नूनं । अश्विना । युवं । वत्सस्य । गंतं । अर्वसे ।

प्र । अस्मै । यच्छतं । अवृकं । पृथु । छर्दिः । युयुतं । याः । अरातयः ॥१॥

हे अश्विनाश्विनी युवं युवां वत्सस्य स्तोत्रमभावसे रक्षणार्थं नूनमवश्यमा गंतं । आगच्छतं । आगत्य चास्मा ऋषयेऽवृकं बाधकरहितं पृथु विसीर्यं छर्दिर्गृहं प्र यच्छतं । प्रदत्तं । तथा या अरातयोऽदानशीलाः शत्रुभूताः प्रजास्ता युयुतं । स्तोत्रभ्यः पृथक्कृतं ॥

यदंतरिक्षे यद्वि वि यत्पंच मानुषाँ अन्नु । नृम्णां तद्धतमश्विना ॥२॥

यत् । अंतरिक्षे । यत् । दिवि । यत् । पंच । मानुषान् । अन्नु । नृम्णां । तत् । धत्तं । अश्विना ॥२॥

अंतरिक्षे गंधर्वादिभिः सेविते मध्यमे लोके यदृम्णां धनमस्ति । दिवि बुल्लोके च यदस्ति । पंच पंचसंख्या-
कास्मानुषान्नुषाननु ॥ लक्षणेऽभ्योः कर्मप्रवचनीयत्वं । कर्मप्रवचनीययुक्त इति द्वितीया ॥ पंचविधा मनुष्या
निषादपंचमास्यारो वर्णा यत्र वर्तते तत्र चेह लोके यदृम्णां धनमस्ति । हे अश्विनी तत्त्रिविधं नृम्णां धनं
धत्तं । अस्मभ्यं प्रयच्छतं ॥

ये वां दंसाँस्यश्विना विप्रांसः परिमामृशुः । एवेत्काखस्य बोधतं ॥३॥

ये । वां । दंसाँसि । अश्विना । विप्रांसः । परिऽममृशुः । एव । इत् । काखस्य । बोधतं ॥३॥

हे अश्विनी वां युवयोः संबन्धीनि दंसांसि कर्माणि परिचरणात्मकानि ये विप्रासो विप्रा मेधाविनो
यजमानाः परिमामृशुः परिमृशंति पुनःपुनः स्पृशंति । अमृतिष्ठतीत्यर्थः । यथा तदीयानि परिचरणानि युवां
जानीथः एवेदेवमेव काखस्य कखपुत्रस्य मम परिचरणं बोधतं । अवगच्छतं ॥

अयं वां घर्मो अश्विना स्तोमेन परि षिच्यते ।

अयं सोमो मधुमान्वाजिनीवसू येन वृचं चिकेतथः ॥४॥

अयं । वां । घर्मः । अश्विना । स्तोमेन । परि । षिच्यते ।

अयं । सोमः । मधुऽमान् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । येन । वृचं । चिकेतथः ॥४॥

हे अश्विनी वां युवयोः संबन्ध्यं घर्मः प्रवर्ग्यं स्तोमेन स्तोत्रेण ऋक्सामरूपेण परि षिच्यते । आर्द्री-
क्रियते । यथा युवयोस्तृप्तिकरो भवति तथा क्रियत इत्यर्थः । यदा । घर्मस्य हविष आधारभूतो महावीरो
घर्मः । स स्तोमेन स्तोत्रेण पयसा परि षिच्यते । आशिच्यते वां युवयोरर्थं । अपि च हे वाजिनीवसू
अन्नवहनौ अयं सोमस्तार्तीयसवनिको मधुमान्वाधुर्यवान् युवाभ्यां दीयते । येन युवां वृचमावरकं शत्रुं
चिकेतथः हंतव्यतया जानीथः । अयं घर्मः सोमस्यैतुभयचान्वयः ॥

यत्सु यद्वनस्पतौ यदोषधीषु पुरुदंससा कृतं । तेन माविष्टमश्विना ॥५॥

यत् । अप्ऽसु । यत् । वनस्पतौ । यत् । ओषधीषु । पुरुऽदंससा । कृतं । तेन । मा ।

अविष्टं । अश्विना ॥५॥

हे पुरुदंससा बहुकर्मपावश्विनी अप्सूदकेषु यज्ञेषु कृतं युवामकाष्ठं ॥ करोतिर्बुद्धि मंत्रे घसेत्यादिना
त्रैर्बुक् ॥ तथा वनस्पतौ । वनानां पतिर्वनस्पतिः ॥ पारस्करादिस्वात्सुट् । उभे वनस्पत्यादिवृत्ति पूर्वोत्तरप-
दयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वं । जाती वेदमेकवचनं ॥ वनस्पतिषु वृक्षेषु यत्र भेषजं युवामकुषतं । ओषधीषु । ओषः
पाक आसु धीयत इत्योषधयो ग्रीह्यादयः ॥ कर्मस्वधिकरणे चेति दधातिरधिकरणे किप्रत्ययः । दासीभारा-

दिषु पठितत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । औषधेऽथ विभक्तावप्रथमायामिति दीर्घः ॥ त्रीह्यादिष्वोषधोषु च यज्ञेष्वं
छतं युवामकाष्टं । हे अश्विनाश्विनी तेन सर्वेण भेषजेन मा मामविष्टं । रक्षतं ॥ अघतेर्लोटि सिद्धञ्जलमिति
बङ्गलयहणात्सिप् । तत इट् ॥ ३० ॥

यन्नासत्या भुरण्यथो यद्वा देव भिषज्यथः ।

अयं वां वत्सो मतिभिर्न विंधते हविष्मंतं हि गच्छथः ॥ ६ ॥

यत् । नासत्या । भुरण्यथः । यत् । वा । देवा । भिषज्यथः ।

अयं । वां । वत्सः । मतिऽभिः । न । विंधते । हविष्मंतं । हि । गच्छथः ॥ ६ ॥

हे नासत्या सत्यस्वभावावश्विनी यद्यी युवां भुरण्यथः सर्वं जगत्पोषयथः ॥ भुरण्य धारणपोषणयोः ।
कंडादिः ॥ हे देवा दानादिगुणयुक्तावश्विनी ॥ छांदसः सांहितिको ब्रह्मः ॥ यद्वा । यौ च युवां भिषज्यथः
सर्वस्य प्राणिजातस्य भेषज्यं रोगोपशमनं कुरथः ॥ भिषज् चिकित्सायां । अयमपि कंडादिः ॥ तौ वां युवामयं
वत्सः स्रोता मतिभिर्मननीयैः केवलेः स्रोत्रैर्न विंधते । न विंदते । न लभते ॥ वर्णविकारश्छांदसः ॥ कुत इति
चेत् उच्यते । हविष्मंतं हविर्भिर्युक्तं स्रोतारं हि युवां गच्छथः । तस्माद्युवां हविर्भिर्युक्तैः स्रोत्रैः प्रसीदथ
इति भावः ॥

प्रवर्ग्ये महावीरे गोपयस्यासिच्यमान आ नूनमित्थिषानुवक्तव्या । सूच्यते हि । आ नूनमश्विनोर्ऋषिरिति
गव्य आ सुते सिंचत त्रियमित्याजे । आ० ४. ७. इति ॥

आ नूनमश्विनोर्ऋषिः स्तोमं चिकेत वामया ।

आ सोमं मधुमत्तमं घर्मं सिंचादथर्वणि ॥ ७ ॥

आ । नूनं । अश्विनोः । ऋषिः । स्तोमं । चिकेत । वामया ।

आ । सोमं । मधुमत्तमं । घर्मं । सिंचात् । अथर्वणि ॥ ७ ॥

हे अश्विनी यदा युवामागच्छेयाथां तदानीं युवयोरश्विनोः स्तोमं स्तोत्रमृषिर्मंत्रद्रष्टा वामया वननीय-
योक्नुष्टया बुद्ध्या नूनमवश्यमा चिकेत । अभिजानीयात् ॥ कित ज्ञाने । छांदसो लिट् ॥ तथा मधुमत्तममति-
शयेन मधुरं सोमं घर्मं प्रवर्ग्यसंबन्धि घर्माख्यं हविष्याथर्वण्यहिंसकेऽपी । यद्वा । अथर्वा ऋषिः । तेन निर्मथितो
ऽपि रूपचारादथर्वेत्युच्यते । अथर्वणा निर्मथनं च त्वामये पुष्करादधि । ऋ० ६. १६. १३. इत्यादिनिगमांतरे
ऽवगम्यते । तस्मिन्नभावा सिंचात् । आसिंचेत् । प्रक्षिपेत् । अतः शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥

आ नूनं रघुवर्तनिं रथं तिष्ठथो अश्विना ।

आ वां स्तोमा इमे मम नभो न चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

आ । नूनं । रघुऽवर्तनिं । रथं । तिष्ठथः । अश्विना ।

आ । वां । स्तोमाः । इमे । मम । नभः । न । चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

हे अश्विनी रघुवर्तनिं लघुवर्तनं शीघ्रगमनं रथं नूनमवश्यमिदानीमेवा तिष्ठथः । आतिष्ठतं । अधिरोहतं ॥
वालमूललध्वलमिति लघोर्लकारस्य रेफः ॥ मम मदीया इमे स्तोमाः स्तोत्राणि नभो न सूर्यमिव तेजस्विनी
वां युवामा चुच्यवीरत । आच्यवते । अभिगच्छति । यद्वा । अघतिरचांतर्भावित्यर्थः । आच्यवयति । युवा-
मभिप्रापयति ॥

यद्द्य वां नासत्योक्थैराचुच्युवीमहि । यद्वा वाणीभिरश्विनेवेत्काखस्य बोधतं ॥९॥
 यत् । अद्य । वां । नासत्या । उक्थैः । आऽचुच्युवीमहि । यत् । वा । वाणीभिः ।
 अश्विना । एव । इत् । काखस्य । बोधतं ॥९॥

हे नासत्यी अवेदानीमुक्थैः शस्त्रैर्यथा येन प्रकारेण वां युवामाचुच्युवीमहि आगमयेम हे अश्विनी यद्वा यथा वाणीभिरुक्थव्यतिरिक्ताभिरपि वाग्भिः स्तुतिभिर्युवामागमयेम एवेदेवमेव तथैव काखस्य मम तदुक्थादिकं बोधतं । अवगच्छतं ॥

यद्वा कक्षीवाँ उत यद्वाश्च ऋषिर्यद्वा दीर्घतमा जुहाव ।
 पृथी यद्वा वैन्यः सार्दनेष्वेवेदतो अश्विना चेतयेथां ॥१०॥
 यत् । वां । कक्षीवान् । उत । यत् । विऽअश्चः । ऋषिः । यत् । वां । दीर्घऽतमाः । जुहाव ।
 पृथी । यत् । वां । वैन्यः । सार्दनेषु । एव । इत् । अतः । अश्विना । चेतयेथां ॥१०॥

हे अश्विनी वां युवां कक्षीवानृषिर्यथा जुहाव तुष्टाव । उतापि च यश्च एतत्संज्ञ ऋषिश्च यद्यथा जुहाव । यद्यथा च वां युवां दीर्घतमा ऋषिर्जुहाव । सार्दनेषु यद्वागृहे वैन्यो वेनस्य पुत्रः पृथ्येतसंज्ञो राजर्षिर्वा युवां यद्यथा जुहाव तुष्टाव । एवेदेवमेव स्तुवतो ममात इदं स्तोत्रं ॥ इदंशब्दाद्वितीयार्थे तसिः ॥ हे अश्विनी चेतयेथां । जानीतं ॥ ॥३१॥

यातं हृदिष्पा उत नः परस्या भूतं जगत्पा उत नस्तनूपा ।
 वर्तिस्तोकाय तनयाय यातं ॥११॥
 यातं । हृदिऽपौ । उत । नः । परऽपा । भूतं । जगत्ऽपौ । उत । नः । तनूऽपा ।
 वर्तिः । तोकाय । तनयाय । यातं ॥११॥

हे अश्विनी हृदिष्पी । हृदिरिति गृहनाम । तस्यास्रदीयस्य पालकी संतौ युवां यातं । आगच्छतं । उतापि च नोऽस्माकं परस्या परमतिशयेन पालकी भूतं । भवतं ॥ पारस्करादित्वात्सुट् ॥ तथा जगत्पी सर्वस्य जगतो जंगमस्य प्राणिजातस्यास्रदीयस्य पालकी भवतं । उतापि च नोऽस्माकं तनूपा तनूनां शरीराणां तनयानां वा पालकी भवतं । एतत्सर्वार्थं तोकाय तोकस्य पुत्रस्य तनयाय तनयस्य पीत्रस्य चास्रदीयस्य वर्तिर्गृहं यातं । गच्छतं ॥

यदिद्रेण सरथं याथो अश्विना यद्वा वायुना भवथः समोकसा ।
 यदादित्येभिर्ऋभुभिः सजोषसा यद्वा विष्णोर्विक्रमणेषु तिष्ठथः ॥१२॥
 यत् । इद्रेण । सऽरथं । याथः । अश्विना । यत् । वा । वायुना । भवथः । संऽओकसा ।
 यत् । आदित्येभिः । ऋभुऽभिः । सऽजोषसा । यत् । वा । विष्णोः । विऽक्रमणेषु ।
 तिष्ठथः ॥१२॥

हे अश्विनी इद्रेण सह सरथं समानमेकं रथमास्थाय यद्यदि याथः गच्छथः । यद्वा यदि वा वायुना सह समोकसा समाननिवासी भवथः । यद्यदि वादित्येभिरदितिपुत्रैर्मिनादिभिर्ऋभुभिश्च सजोषसा सह प्रीयमाणौ वर्तेथे । यद्वा यदि वा विष्णोर्विक्रमणेषु विष्णुना देवेन विक्रातेषु त्रिषु लोकेषु तिष्ठथः । अतः सर्वस्मादपि स्थानादागच्छतमिति शेषः ॥

यद्द्याश्विनावहं हुवेय वाजसातये । यत्पृतसु तुर्वणे सहस्तच्छेष्टमश्विनोरवः ॥ १३ ॥
 यत् । अद्य । अश्विनौ । अहं । हुवेय । वाजसातये । यत् । पृतसु । तुर्वणे । सहः ।
 तत् । श्रेष्ठं । अश्विनोः । अवः ॥ १३ ॥

यद्यदाहमश्विनौ वाजसातये संयामार्थं ऊवेय आहुयेय अवेदानीं तावागच्छतमिति शेषः । पृतसु
 पृतनासु संयामेषु तुर्वणे शत्रूणां हिंसने यत्सहः शत्रूणामभिभवितु रक्षणमश्विनोः तद्वो रक्षणं श्रेष्ठं प्रशस्तमं ।
 अतस्तावाहुयामीति भावः ॥

आ नूनं यातमश्विनेमा हव्यानि वां हिता ।
 इमे सोमासो अधि तुर्वणे यदाविमे कर्षेषु वामथं ॥ १४ ॥
 आ । नूनं । यातं । आश्विना । इमा । हव्यानि । वां । हिता ।
 इमे । सोमासः । अधि । तुर्वणे । यदौ । इमे । कर्षेषु । वां । अथं ॥ १४ ॥

हे अश्विनौ नूनमवशमा यातं । आगच्छतं । इमेमानि पुरोवर्तीनि हव्यानि हवीषि वां युवाभ्यां हिता
 हितानि । यद्वा । युवयोरर्थं विहितानि कृतानि । इमे च सोमासः सोमास्तुर्वणे यदौ च वर्तमानाः । वां
 युवाभ्यां युवयोरर्थं संस्कृता वा ॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादकः ॥ अथापि च कर्षेषु कर्षणपुत्रेष्वस्मासु चेमे
 सोमा वां युवाभ्यां दत्ताः । अत आयातमित्यर्थः ॥

यन्नासत्या पराके अर्वाके अस्ति भेषजं ।
 तेन नूनं विमदाय प्रचेतसा छर्दिर्वत्साय यच्छतं ॥ १५ ॥
 यत् । नासत्या । पराके । अर्वाके । अस्ति । भेषजं ।
 तेन । नूनं । विमदाय । प्रचेतसा । छर्दिः । वत्साय । यच्छतं ॥ १५ ॥

हे नासत्यावश्विनौ पराके दूरदेशेऽर्वाके समीपे च यद्युवयोः संबन्धि भेषजं रोगोपशमनकारणमस्ति तेन
 भेषजेन सहितं छर्दिर्गृहं हे प्रचेतसा प्रकष्टज्ञानावश्विनौ विमदाय । लुप्तोपममेतत् । एतत्संज्ञायेवर्षे वत्साय
 नूनमवशं प्रयच्छतं ॥ ३२ ॥

अभुत्सु प्र देव्या साकं वाचाहमश्विनोः । व्यावर्देव्या मतिं वि रातिं मर्त्येभ्यः ॥ १६ ॥
 अभुत्सि । ऊं इति । प्र । देव्या । साकं । वाचा । अहं । अश्विनोः । वि । आवः । देवि ।
 आ । मतिं । वि । रातिं । मर्त्येभ्यः ॥ १६ ॥

अश्विनोः संबन्धिन्या देव्या द्योतमानया वाचा स्तुतिरूपया साकं सहाहं प्राभुत्सि । प्रबुद्धोऽस्मि । उ इति
 पूरणः । हे देवि द्योतमान उषः त्वं च मतिं मया कृतां स्तुतिमाभिलक्ष्य व्यावः । तर्मासि विवृणु । अपगमय ।
 प्रकाशयेत्यर्थः ॥ वृणोतिस्कान्दसे लुङि मन्त्रे घसेत्यादिना ल्लिङ्गम् । कं दस्यपि वृक्षत इत्याडागमः ॥ अपि च
 मर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं रातिं धनं व्यावः । प्रकाशय ॥

प्र बोधयोषो अश्विना प्र देवि सूनृते महि ।
 प्र यज्ञहोतरानुषकप्र मदाय श्रवो बृहत् ॥ १७ ॥

प्र । बो॒ध॒य॒ । उ॒षः॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । प्र । दे॒वि॒ । सू॒नृ॒ते॒ । म॒हि॒ ।

प्र । य॒ज्ञऽहो॒तः॒ । आ॒नु॒षक्॒ । प्र । म॒दा॒य॒ । अ॒श्र॒वः॒ । बृ॒हत् ॥ १७ ॥

हे उषः अश्विनी देवी प्र बोधयास्मत्स्तोत्रस्य श्रवणार्थं । हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे सूनुते सुष्ठु भेचि हे महि महति इत्यंमहाभागा त्वमश्विनी प्र बोधय । हे यज्ञहोतर्यज्ञानां यष्टव्यानां देवानामाज्ञातर्होतर्वा आनुषगनुषक्तं संततं यथा भवति तथाश्विनी स्तुतिभिः प्र बोधय । तथा मदायाश्विनीर्मदीत्यादनार्थं बृहत्-हृच्छ्रवः श्रवणीयं सोमलक्षणमज्ञमस्माभिः कल्पितं ॥

य॒दु॒षो॒ या॒सि॒ भा॒नु॒ना॒ सं॒ सूर्ये॑ण॒ रो॒च॒से॒ । आ॒ हा॒य॒म॒श्वि॒नो॒ रथो॑ व॒र्ति॒र्यो॒ति॒ नृ॒पा॒य्यं ॥ १८ ॥

यत् । उ॒षः॒ । या॒सि॒ । भा॒नु॒ना॒ । सं॒ । सूर्ये॑ण॒ । रो॒च॒से॒ । आ॒ । ह॒ । अ॒श्र॒यं॒ । अ॒श्वि॒नोः॒ ।

रथः॑ । व॒र्तिः॑ । या॒ति॒ । नृ॒ऽपा॒य्यं ॥ १८ ॥

हे उषः भागुना दीप्या सह यद्यदा यासि गच्छसि तदानीं सूर्येण सं रोचसे । सम्यग्दीप्यसे । अपि च तस्मिन्तमयेऽश्विनोरथं रथो नृपाय्यं यदृभिर्नैतुभिर्चर्त्स्विभिः पालनीयं वर्तिर्यज्ञगृहमा याति ह । आगच्छति खलु ॥

य॒दापी॑तासो अ॒श॒वो॒ गा॒वो॒ न दु॒ह॒ ऊ॒ध॒भिः॑ ।

य॒द्वा॒ वा॒णी॒र॒नू॒षत॒ प्र दे॒व॒य॒तो॑ अ॒श्वि॒ना॒ ॥ १९ ॥

यत् । आ॒ऽपी॑तासः । अ॒श॒वः॑ । गा॒वः॑ । न । दु॒हे॒ । ऊ॒ध॒ऽभिः॑ ।

यत् । वा॒ । वा॒णीः॑ । अ॒नू॒षत॒ । प्र । दे॒व॒ऽय॒तः॑ । अ॒श्वि॒ना॒ ॥ १९ ॥

यद्यदापीतास आ समंतात्पीतवर्णा अश्रवः सोमलता ऊधभिर्गावो न गाव इव दुहे रसं दुहते ॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । बङ्गलं हंद्सीति ऋडागमः ॥ यद्वा यदा च देवयंतो देवान्कामयमाना चत्विजो वाणीर्वाचः स्तुतोरनूषत अस्तुवन् । अकुर्वन्नित्यर्थः । तदाश्विनी देवी प्रावतं । प्ररचतं ॥

प्र॒ द्यु॒म्ना॒य॒ प्र श॒वसे॒ प्र नृ॒षा॒ह्या॒य॒ श॒र्मणे॑ । प्र॒ द॒क्षाय॑ प्र॒चेत॒सा ॥ २० ॥

प्र । द्यु॒म्ना॒य॒ । प्र । श॒वसे॒ । प्र । नृ॒ऽस॒ह्या॒य॒ । श॒र्मणे॑ । प्र । द॒क्षाय॑ । प्र॒ऽचे॒त॒सा ॥ २० ॥

प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानाश्विनी युम्नाय द्योतमानायान्नाय यशसे वा ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ युम्नार्थमस्मान् प्ररचतं । शवसे बलाय च प्ररचतं । नृषाहाय गृभिः सोढव्याय शर्मणे सुखाय च प्ररचतं । दक्षाय वृद्धार्थं प्ररचतं । यद्वा ॥ युम्नायेत्यादी क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ युम्नादीन्वस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

य॒नूनं॑ धी॒भिर्ऽश्वि॒ना॒ पि॒तुर्यो॑ना॒ नि॒षी॒दथः॑ । य॒द्वा॒ सु॒म्ने॒भि॒रु॒क्थ्या ॥ २१ ॥

यत् । नू॒नं॑ । धी॒भिः॑ । अ॒श्वि॒ना॒ । पि॒तुः॑ । यो॒ना॑ । नि॒ऽसी॒दथः॑ । यत् । वा॒ । सु॒म्ने॒भिः॑ ।

उ॒क्थ्या ॥ २१ ॥

हे अश्विनी पितुः पालयितुर्गुणोक्तस्य संबंधिनि योना योनी स्थाने यद्यदि धीभिः कर्मभिः सह निषीदथः निवसथः । यद्वा यदि वा हे उक्थ्योक्थ्यी प्रशस्यौ सुम्नेभिः सुम्नेः सुखैः सह निवसथः । तदास्माभिः स्तुती संतावागच्छतमिति शेषः । अथवा । पितुः पालयितुर्यजमानस्य संबंधिनि योनी यज्ञगृहे धीभिः स्तुतिभिः

सार्धं यदि निवसथः यदि च मुन्निः सुखकीर्तुर्विभिन्स सह निवसथः तर्ह्यागच्छतं । नूनमिति पदपूरणः । उक्तं च यास्केन । अथापि पदपूरणः । नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे । नि० १. ७. । इति ॥ ३३ ॥

यत्स्थ इति षड्वचं पंचमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य प्रगाथस्वार्थमाश्रितं । आद्या बृहती । द्वितीया मध्येज्योतिस्त्रिष्टुप् यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः । अनु० ९. ८. । इत्युक्तलक्षणसङ्गावात् । तृतीयामुष्टुप् । चतुर्थ्यास्तारपंक्तिः । अंथी चेदास्तारपंक्तिः । अनु० ८. ७. । इति हि तल्लक्षणं । पंचमी बृहती षष्ठी सतोबृहती । तथा चानुक्तां । यत्स्थः षट् प्रगाथोऽपश्चद्वहती मध्येज्योतिरनुष्टुबास्तारपंक्तिः प्रगाथ इति ॥ प्रातरनुवाकाश्रिते ऋतौ बार्हते क्द-स्वाश्रितशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्र्यते हि । शुन्धी वां यत्स्थ इति बार्हतं । आ० ४. १५. । इति ॥

यत्स्थो दीर्घप्रसन्नानि यद्वादो रोचने दिवः ।

यद्वा समुद्रे अध्याकृते गृहेऽत आ यातमश्विना ॥ १ ॥

यत् । स्थः । दीर्घऽप्रसन्नानि । यत् । वा । अद् । रोचने । दिवः ।

यत् । वा । समुद्रे । अधि । आऽकृते । गृहे । अतः । आ । यातं । अश्विना ॥ १ ॥

हे अश्विनी दीर्घप्रसन्नानि । प्रसीदंतिषु देवा इति प्रसन्नानो यज्ञगृहाः । दीर्घा आचताः प्रसन्नानो यस्मिन् तस्मिन्नेके यद्यदि स्थः भवथः वर्तेथे । यद्वा यदि वादोऽमुष्मिन्द्वो बुभोक्तस्य संबन्धिनि रोचने रोचमाने स्थाने भवथः । यद्वा यदि वा समुद्रेऽंतरिचे । समुद्रवलयस्मादाप इति समुद्रमंतरिचं । तस्मिन् । आकृते निर्मिते गृहेऽधिवसथः । अतस्त्रितयादपि स्थानात् हे अश्विनी आ यातं । आगच्छतं ॥

यद्वा यज्ञं मनवे संमिमिक्षथुरेवेत्काण्वस्य बोधतं ।

बृहस्पतिं विश्वान्देवाँ अहं हुव इंद्राविष्णूँ अश्विनावाप्नुहेषसा ॥ २ ॥

यत् । वा । यज्ञं । मनवे । संऽमिमिक्षथुः । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतं ।

बृहस्पतिं । विश्वान् । देवान् । अहं । हुवे । इंद्राविष्णूँ इति । अश्विनी । आप्नुहेषसा ॥ २ ॥

हे अश्विनी यद्वा यथा वा येन वा प्रकारेण मनवे प्रजापतये यजमानाय यज्ञं संमिमिक्षथुः संसिक्तवन्तौ युवां कृतवन्तौ एवेदेवमेव काण्वस्य कण्वगोत्रस्य मम यज्ञं कर्तुं बोधतं । अथगच्छतं । अपि च बृहस्पतिं बृहतां देवानां पतिं देवपुरोहितं विश्वान् सर्वान्निचादीन् देवाँ इंद्राविष्णूँ चाप्नुहेषसा शीघ्राश्वी । यद्वा ॥ हेपृ शब्दे ॥ शीघ्रं सर्वत्र शक्यमानो स्तूयमानावश्विनी चाहं ऊवे । आऊये ॥

त्या न्वश्विना हुवे सुदंससा गृभे कृता । ययोरस्ति प्र णः सख्यं देवेष्वध्याप्यं ॥ ३ ॥

त्या । नु । अश्विना । हुवे । सुऽदंससा । गृभे । कृता । ययोः । अस्ति । प्र । नः । सख्यं ।

देवेषु । अधि । आप्यं ॥ ३ ॥

त्या त्वी पूर्वोक्तगुणावश्विनी नु चिप्रमहं ऊवे । आऊयामि । कीदृशी । सुदंससा शोभनकर्माणी गृभे गृहे ग्रहणायास्माभिर्दत्तानां हविषां स्वीकरणायास्मभ्यं धनदानाय वा कृता कृतौ प्रादुर्भूतौ देवेषु मध्ये ॥ अधिः सप्तम्यर्थागुवादी ॥ ययोरश्विनोरायमाप्रथं नोऽस्माकं सख्यं सखित्वं प्राप्ति प्रभवति उत्कर्षणं वर्तते तौ ऊव इत्यन्वयः ॥

ययोरधि प्र यज्ञा असूरे संति सूरयः ।

ता यज्ञस्याध्वरस्य प्रचेतसा स्वधाभिर्या पिबतः सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

ययोः । अधि । प्र । यज्ञाः । असूरे । संति । सूरयः ।

ता । यज्ञस्य । अध्वरस्य । प्रऽचेतसा । स्वधाभिः । या । पिबंतः । सोम्यं । मधु ॥ ४ ॥

ययोरश्विनोरधुपरि यज्ञा ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यागाः प्र संति प्रभवन्ति । क्लिप्तस्य यज्ञशिरसोऽश्विभ्यां संधागात् । तथा च यज्ञस्य शिरोऽक्लिष्यतेत्युपक्रम्य तैत्तिरीयकं । तवितयज्ञशिरः प्रत्यधत्तां यदाश्विनो गृह्यति यज्ञस्य निष्कृष्ये । तै० सं० ६. ४. ९. ५. । इति । असूरे स्तोत्ररहितेऽपि देशे ययोश्च सूरयः स्रोतारः संति तावश्विनावध्वरस्य हिंसाप्रत्यवायरहितस्य यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः प्रचेतसा प्रकृष्टं ज्ञातारो स्वधाभिर्बलहेतुभिः क्षुतिभिराह्वयामीति शेषः । या यावश्विनी सोम्यं सोममयं मधु मधुरं सोमरसं पिबतः ॥

यद्दद्याश्विनावपाग्यत्प्राक्स्थो वाजिनीवसू ।

यद्दुह्यथ्यनवि तुर्वशे यदौ हुवे वा मथ मा गतं ॥ ५ ॥

यत् । अद्य । अश्विनौ । अपाक् । यत् । प्राक् । स्थः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

यत् । दुह्यवि । अनवि । तुर्वशे । यदौ । हुवे । वा । अथ । मा । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे अश्विनी अवेदानो यद्यथापक् प्रतीक्षां दिशि स्थः भवथः वर्तथे । हे वाजिनीवसू अन्नवदनी यद्यदि प्राक् प्राच्यां दिशि स्थः भवथः । यद्यदि वा द्रुह्यप्रभृतिषु चतुर्षु स्रोतषु संग्रहितौ भवथः । एवं सर्वत्र संग्रहितौ वां युवां ऊवे । अहमाह्वयामि । अथानंतरमेव मा मामा गतं । आगच्छतं ॥

यदंतरिक्षे पतथः पुरुभुजा यद्वेमे रोदसी अनु ।

यद्वा स्वधाभिरधितिष्ठथो रथमत आ यातमश्विना ॥ ६ ॥

यत् । अंतरिक्षे । पतथः । पुरुऽभुजा । यत् । वा । इमे इति । रोदसी इति । अनु ।

यत् । वा । स्वधाभिः । अधिऽतिष्ठथः । रथं । अतः । आ । यातं । अश्विना ॥ ६ ॥

हे पुरुभुजा बहूनां पालयितारो बहूलहविषो भोक्तारो वा यद्यद्यंतरिक्षे पतथः गच्छथः । यद्वा यदि वेमे रोदसी द्यावापृथिव्यावनुलक्ष्य गच्छथः । यद्वा यदि वा स्वधाभिरात्मीथिस्तेजोभिर्बलैर्वा सार्धं रथमधि- तिष्ठथः रथ उपविश्यथः ॥ अधिशीङ्ख्यासामित्याधारस्य कर्मसंज्ञा ॥ अतः सर्वस्मात्स्थानात् हे अश्विनी आ यातं । आगच्छतं ॥ ॥ ३४ ॥

त्वमपे इति दशर्चं षष्ठं सूक्तं कण्वगोत्रस्य वत्सस्वार्धमापेयं । आद्या प्रतिष्ठागायत्री अष्टकसप्तकषट्कोपेत- त्वात् । द्वितीया वर्धमाना षट्सप्तकाष्टकोपेतत्वात् । तथा चोक्तं । षट्सप्तकाष्टकैव वर्धमाना विपरीता प्रतिष्ठेति । दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चागुक्तांतं । त्वमपे दश वत्स आपेये गायत्रेऽत्या त्रिष्टुप्वाद्या प्रतिष्ठोपाद्या वर्धमानेति ॥ प्रातरनुवाकस्यापेये क्रतौ गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चोत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूच्यते हि । त्वमपे व्रतपा इत्युत्तमामुद्धरेत् । आ० ४. १३. । इति ॥ व्रातपत्यामायानुवाक्या । सूचितं च । त्वमपे व्रतपा असि यद्वो वयं प्रमिनाम व्रतानि । आ० ३. १३. । इति ॥

त्वमपे व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्व्वा । त्वं यज्ञेष्व्वाः ॥ १ ॥

त्वं । अपे । व्रतऽपाः । असि । देवः । आ । मर्त्येषु । आ । त्वं । यज्ञेषु । ईद्वः ॥ १ ॥

हे अपे देवो द्योतमानस्त्वं मर्त्येषु च देवेषु च मध्ये व्रतपा असि । व्रतानां कर्मणां रक्षिता भवसि । अतः कारणात्तत्रेषु त्वमीद्वः सुत्वोऽसि ॥

त्वमसि प्रशस्यो विदथेषु सहंत्य । अग्ने रथीरध्वराणां ॥२॥

त्वं । असि । प्रशस्यः । विदथेषु । सहंत्य । अग्ने । रथीः । अध्वराणां ॥२॥

हे सहंत्य शत्रूणामभिभवितरपे विदथेषु यज्ञेषु त्वं प्रशस्यः सुखोऽसि । अध्वराणां यागानां रथीर्निता च भवसि ॥

स त्वमस्मदप द्विषो युयोधि जातवेदः । अदेवीरग्ने अरांतीः ॥३॥

सः । त्वं । अस्मत् । अप । द्विषः । युयोधि । जातवेदः । अदेवीः । अग्ने । अरांतीः ॥३॥

हे जातवेदो जातानां वेदितरपे स पूर्वोक्तगुणस्त्वमस्मदस्मत्तो द्विषो द्वेष्टृञ्चतूणप युयोधि । पृथक्कुरु । अदेवीरामुरीररातीः शत्रुसेनाश्च पृथक्कुरु ॥

अंति चित्संतमहं यज्ञं मर्तस्य रिपोः । नोप वेषि जातवेदः ॥४॥

अंति । चित् । संतं । अहं । यज्ञं । मर्तस्य । रिपोः । न । उप । वेषि । जातवेदः ॥४॥

हे जातवेदः अंति चिदतिकेऽपि संतं भवतं समीपे विद्यमानमपि रिपोरस्मच्छत्रोर्मर्तस्य मनुष्यस्य यज्ञं नोप वेषि । अहशब्दोऽवधारणे । नैव कामयसे ॥

मर्ता अमर्त्यस्य ते भूरि नाम मनामहे । विप्रासो जातवेदसः ॥५॥

मर्ताः । अमर्त्यस्य । ते । भूरि । नाम । मनामहे । विप्रासः । जातवेदसः ॥५॥

मर्ता मनुष्या विप्रासो मेधाविनो वयं हे अग्ने जातवेदसो जातानां वेदितुरमर्त्यस्य मरणरहितस्य देवस्य भूरि विसृतं नाम स्तोत्रं मनामहे । जानीमः । कुर्म इति यावत् ॥ ३५ ॥

विप्रं विप्रासोऽवसे देवं मर्तास ऊतये । अग्निं गीर्भिर्हवामहे ॥६॥

विप्रं । विप्रासः । अवसे । देवं । मर्तासः । ऊतये । अग्निं । गीःऽभिः । हवामहे ॥६॥

विप्रासो मेधाविनो मर्तासो मर्ता मनुष्या वयं विप्रं मेधाविनं देवं दानादिगुणयुक्तमपिमवसे हविर्भिक्ष-
र्पयितुमृतयेऽस्माकं रक्षणार्थं च गीर्भिर्हवामहे । आह्वयामहे ॥

आभिर्भिक्षविकेषूक्येषु तृतीयसवन आ ते वत्स इति वैकल्पिकः स्तोत्रियसृष्टः । सूचितं च । आ ते वत्सो मनो यमदापि स्थूरं रयिं भर । आ० ७. ८. इति ॥

आ ते वत्सो मनो यमत्परमाच्चित्सधस्यात् । अग्ने त्वांकामया गिरा ॥७॥

आ । ते । वत्सः । मनः । यमत् । परमात् । चित् । सधस्यात् । अग्ने । त्वांऽकामया । गिरा ॥७॥

हे अग्ने वत्स ऋषिस्ते तव मनः परमाच्चिदुत्कृष्टादपि सधस्यात्सहस्थानाद्युलोकादा यमत् । आचमयति । केन साधनेन । त्वांकामया त्वामभिलषंत्या गिरा सुख्या ॥

पुरुचा हि सदृङ्गसि विशो विश्वा अन्नु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥८॥

पुरुचा । हि । सदृङ्गः । असि । विशः । विश्वाः । अन्नु । प्रभुः । समत्सु । त्वा । हवामहे ॥८॥

हे अग्ने पुरुचा हि ब्रह्मण्येषु त्वं सदृङ्गः । समानं द्रष्टा भवसि । अत एव विश्वाः सर्वा विशः प्रजा अनुलक्ष्य प्रभुरीश्वरो भवसि । ईदृशं त्वां समत्सु संग्रामेषु रक्षणार्थं हवामहे । आह्वयामहे ॥

स॒मत्स्व॒ग्निम॒वसे॒ वाज॒यंतो॑ ह॒वाम॒हे । वा॒जेषु॑ चि॒त्रा॒धसं॑ ॥९॥

स॒मत्सु॑ । अ॒ग्निं । अ॒वसे॑ । वा॒ज॒ऽयंतः॑ । ह॒वाम॒हे । वा॒जेषु॑ । चि॒त्रा॒धसं॑ ॥९॥

समत्सु सहमदनेषु संग्रामेषु वाजयंतो बलमिच्छन्तो वयमवसे रक्षणार्थमग्निं हवामहे । कीदृशं । वाजेषु संग्रामेषु चित्राधसं चायनीयधनं ॥

प्र॒त्नो हि॑ क॒मीड्यो॑ अ॒ध्वरेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्यश्च॑ स॒त्सि ।

स्वां चा॒ग्ने त॒न्वं पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्यं॑ च॒ सौभ॑ग॒मा य॑ज॒स्व ॥१०॥

प्र॒त्नः । हि॑ । कं॒ । ई॒ड्यः । अ॒ध्वरेषु॑ । स॒नात् । च॒ । होता॑ । नव्यः॑ । च॒ । स॒त्सि ।

स्वां । च॒ । अ॒ग्ने । त॒न्वं । पि॒प्रय॑स्व । अ॒स्मभ्यं॑ । च॒ । सौभ॑गं । आ । य॑ज॒स्व ॥१०॥

हे अग्ने अध्वरेषु यज्ञेष्वीडाः स्तुत्यस्त्वं प्रत्नो हि चिरंतनः खलु भवसि । कमिति पूरकः । तथा सनाच्चिर-
कालादारभ्य होता देवानामाज्ञाता च सन्नव्यः स्तुत्यश्च सन् सत्सि । यज्ञेषु निषीदसि । हे अग्ने देवानां
हविर्वहंस्त्वं स्वां च तन्वमात्मीयं च शरीरं पिप्रयस्व । त्वदीये च हविर्भागेन तर्पय । अस्मभ्यं स्तोतृभ्यश्च सौभगं
सुभगत्वं चा यजस्व । प्रदेहि ॥ सुभगशब्दाज्ञावार्थं सुभगाशब्दं च इत्युक्त्वादिषु पाठादङ्गप्रत्ययः ॥ ३६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विषातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकभागप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

इत्थं पंचमाष्टकं व्याख्यायैदानीमुपिच्छंदोदेवताविनियोगप्रदर्शनपुरःसरं षष्ठस्य प्रथमोऽध्यायो व्याख्या-
तुमारभ्यते ॥ अष्टममंडलस्य द्वितीयेऽनुवाके षट् सूक्तानि जातानि । य इंद्रेति त्रयस्त्रिंशद्वृचं सप्तमं सूक्तं
कण्वगोत्रस्य पर्वताख्यस्वार्धमौष्णिहर्मिंद्रं । तथा चानुक्रांतं । य इंद्रं त्रयस्त्रिंशत्पर्वत श्रीष्णिहं त्विति ॥ महाव्रते
निकेवन्व श्रीष्णिहतृचाशीताविदमादिके द्वे सूक्ते । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । श्रीष्णिही तृचाशीतिर्य इंद्र
सोमपातम इति सूक्ते । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ दशमेऽहनि निकेवन्व आदितः षड्वचः शंसमीयाः । सूच्यते
हि । य इंद्रं सोमपातम इति षट्षष्णिहः । आ० ८. १२. । इति ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र
आयस्नुचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । य इंद्रं सोमपातम इंद्रं नो गधि । आ० ७. ८. । इति ॥ तृतीये
पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रेऽप्ययमेव तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । इंद्रः सुतेषु सोमेषु य इंद्रं सोमपातमः । आ०
६. ४. । इति ॥

य इंद्रं सोमपातमो मदः शविष्ठ चेतति । येना हंसि न्यचिणं तमीमहे ॥ १ ॥

यः इंद्रं सोमपातमः । मदः । शविष्ठ । चेतति । येन । हंसि । नि । अचिणं । तं । ईमहे ॥ १ ॥

हे इंद्रं यस्त्वं सोमपातमोऽतिशयेन सोमस्य पाता । हे शविष्ठ बलवत्तम ॥ शव इति बलनाम । तस्मा-
द्विनंतादातिशायनिक इष्टनं । विन्मतोर्लुक् । टिलोपः ॥ हे ईदृशेन्द्रं तस्य तव सोमपानजनितो यो मदश्चेतति
सम्यग्जानाति वृत्रवधादीनि कार्याणि कर्तुं ॥ य इत्यस्य चेततीत्यनेनापि संबंधाववृत्तान्नित्यमिति तिङ्
निहन्यते ॥ अथवैतदेवं वाक्यं । हे बलवत्तमेन्द्रं सोमपातमः सोमस्य पातुतमो यस्त्वं मदः सोमैर्मादयितव्यस-
र्पणीयः संश्रितति ॥ पुरुषव्यत्ययः ॥ चेतसि सम्यग्जानासि ॥ मदोऽनुपसर्ग इति मदेः कर्मण्यप् ॥ येन सोमपा-
नजनितेन मदेनात्रिणमन्तारं राक्षसादिकं नि हंसि नि हिनस्सि निरुष्टं हिंसां प्रापयसि तं मदं तादृङ्गदोपेतं
त्वां वेमहे । याञ्जाकर्मायं । याचामहे । यद्वा ॥ ई गतौ दैवादिकः । छांदसो विकरणस्य लुक् ॥ ईयामहे ।
उपगच्छामः । स्तुतिभिः संभजामहे इत्यर्थः ॥

येना दशग्वमधिगुं वेपयंतं स्वर्णरं । येना समुद्रमाविथा तमीमहे ॥ २ ॥

येन । दशग्वं । अधिगुं । वेपयंतं । स्वःऽनरं । येन । समुद्रं । आविथ । तं । ईमहे ॥ २ ॥

हे इंद्रं येन सोमपानजनितेन मदेन दशग्वं । ये दशभिर्मासीः सत्त्वासनं परिसमाप्य निरगमन् ते दशगवा
अंगिरसः । तेषामन्यतममधिगुमधृतगमनमनिवारितगतिमेतत्संज्ञं चर्षिं वेपयंतं तमांसि वर्जयंतं स्वर्णरं सर्वस्य
नेतारं सूर्यं चाविथ वृत्रादेर्दस्त्रोरपनयनेन ररन्विथ । येन च मदेन समुद्रमुदधिमंतरिचं चाविथ ररन्विथ ।
त्वदीयं मदं तद्वतं त्वां वेमहे । याचामहे । मदे हि सति इष्टः सन्निद्रो बद्ध धनं प्रयच्छति । अतस्तत्कारणस्य
मदस्य याञ्जोपपन्ना ॥

येन सिंधुं महीरपो रथां इव प्रचोदयः । पंथामृतस्य यातवे तमीमहे ॥ ३ ॥

येन । सिंधुं । महीः । अपः । रथान् । इव । प्रचोदयः । पंथां । अमृतस्य । यातवे । तं । ईमहे ॥ ३ ॥

हे इंद्र महीर्महतीरपो वृष्यदक्कानि सिंधुं खंदनशीलां नदीं समुद्रं वा प्रति येन सोमपानजन्येन मदेन प्रचोदयः प्रेरयसि । तत्र दृष्टांतः । रथानिव । यथा रथिनो रथान् स्वाभिलषितदेशगमनाय प्रेरयन्ति तद्वत् । अतस्व यज्ञस्य पंथां पंथानं मार्गं यातवे यातुं प्राप्तुं तं मदमीमहे । याचामहे ॥

इ॒मं स्तो॒मम॒भिष्ट॑ये घृ॒तं न॒ पू॒तम॑द्रिवः । येना॒ नु स॒द्य॒ ओज॑सा॒ व॒वक्षि॑थ ॥४॥

इ॒मं । स्तो॒मं । अ॒भिष्ट॑ये । घृ॒तं । न । पू॒तं । अ॒द्रिऽवः॑ । ये॒न । नु । स॒द्यः । ओज॑सा । व॒वक्षि॑थ ॥४॥

हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र घृतं न घृतमिव मंत्रपूतमाज्यमिव पूतं शुद्धमिममस्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं बुध्यस्विति शेषः । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिप्रायै । इष्टस्य धनादेरस्माकं लाभायेत्यर्थः । येन स्तोत्रेण स्तूयमानः सन्नो जसत्कीयेन बलेन सद्यस्तदानीमेव स्तुतिसमय एव नु चिप्रं ववक्षिथ अस्मान्वहसि अभिलषितं प्रापयसि इमं स्तोममित्यन्वयः ॥

इ॒मं जु॒षस्व॒ गिर्व॑णः॒ समु॒द्र इ॒व पि॒न्वते॑ । इं॒द्र॒ विश्वा॑भि॒रू॒तिभि॑र्व॒वक्षि॑थ ॥५॥

इ॒मं । जु॒षस्व॒ । गि॒र्व॑णः । स॒मु॒द्रः । इ॒व । पि॒न्वते॑ । इं॒द्र॒ । विश्वा॑भिः । उ॒तिऽभिः॑ । व॒वक्षि॑थ ॥५॥

हे गिर्वणो गिरां स्तुतीनां संभक्तः यद्वा स्तुतिभिः संभजनीयेन्द्र इमं स्तोमं मया क्रियमाणं जुषस्व । सेवस्व । स च स्तोमः समुद्र इव समुद्रो यथा चंद्रोदयं प्राप्य पिन्वते । वर्धते । अभिधेयस्येन्द्रगुणगणस्याधिकेन तत्प्रतिपादिका स्तुतिरपि विसृता भवतीत्यर्थः ॥ पूर्वस्यामृचि ववक्षिथेत्येन युक्तो येनेति शब्दोऽत्रापि सामर्थ्यान्तेन संबध्यते । अत एवास्य तिङ्ङुतिङ् इति निघाताभावः ॥ हे इंद्र येन स्तोमेन हेतुना विश्वाभिर्व्याप्राभिरूतिभी रक्षाभिर्ववक्षिथ वहसि श्रेयांस्यस्मान्प्रापयसि ॥ वहः सन्तान्नित्यमंत्र इति निषेधादामभावे थलि लिटि रूपमेतत् ॥ ॥१॥

यो नो॒ दे॒वः प॑रा॒वतः॑ सखि॒त्वना॑य॒ माम॑हे । दि॒वो न॒ वृष्टिं॑ प्रथ॒यन्व॒वक्षि॑थ ॥६॥

यो नो॒ दे॒वः । प॑रा॒वतः॑ । सखि॒त्वना॑य॒ । म॒म॑हे । दि॒वः । न । वृष्टिं॑ । प्रथ॒यन् । व॒वक्षि॑थ ॥६॥

यो नो देवो दानादिगुणयुक्त इंद्रः परावतः परावताहूराहुलोकादागत्य नोऽस्माकं सखित्वनाय सखित्वाय मामहे धनानि प्रददी ॥ मंहतेर्दानकर्मण एतद्रूपं ॥ यद्वा । अस्माभिः पूज्यते ॥ मह पूजायां । अस्माच्छांसः कर्मणि लिट् ॥ उत्तरार्धर्चः प्रत्यब्रूतः । हे इंद्र दिवो न वृष्टिं दिवः सकाशाद्वृष्टिमिव प्रथयन्नस्मदीयानि धनानि विसारयन् यस्त्वं ववक्षिथ अस्मान् वोढुमिच्छसि तादृशं त्वां सौमीति शेषः ॥

व॒वक्षु॑रस्य॒ के॒तव॑ उ॒त व॒ज्रो॒ गभ॑स्त्योः । यत्सूर्यो॒ न रो॑दसी॒ अव॑र्धयत् ॥७॥

व॒वक्षुः॑ । अ॒स्य॒ । के॒तवः॑ । उ॒त । व॒ज्रः । गभ॑स्त्योः । यत् । सू॒र्यः । न । रो॑दसी॒ इति॑ ।

अ॒व॑र्धयत् ॥७॥

अस्येन्द्रस्य केतवः प्रज्ञानान्यस्मत्स्तुतिविषयाणि । यद्वा । रथ उत्तिष्ठताः पताकाः केतवः । ववक्षुः । अवहन । अस्माच्छ्रेयांसि प्रापयन् । उतापि च गभस्त्योः । बाह्वनामैतत् । इंद्रस्य हस्तयोरेवस्थितो वज्रश्चावहत । यद्यदायमिन्द्रः सूर्यो न सर्वस्य प्रेरक आदित्य इव रोदसी यावापृथिवी वृथादिप्रदानेनावर्धयत् तदानीमित्यर्थः ॥

यदि॑ प्र॒वृ॒द्ध स॒त्पते॑ स॒हस्रं॑ म॒हिषाँ॑ अ॒र्घः । आ॒दि॒त्त इ॒न्द्रि॒यं म॒हि प्र॑ वा॒वृ॒धे ॥८॥

यदि॑ । प्र॒वृ॒द्ध । स॒त्प॑ते । स॒हस्रं॑ । म॒हिषान् । अ॒र्घः । आ॒त् । इत् । ते । इ॒न्द्रि॒यं । म॒हि ।

प्र । व॒वृ॒धे ॥८॥

हे प्रवृद्ध प्रकर्षेण महन् हे सत्यते सतामनुष्ठानाणां पालयितरिद्र सहस्रं सहस्रसंख्याकान्महिषान् । महन्ना-
मैतत् । महतोऽसुरान् वृषादीन् यदि यदाघः अवधीः ॥ हंतेऽस्कांद्समेतद्रूपं । यद्वा । घसू अदने । सुडि
सिपि मन्त्रे घसेति त्रुम्बुक् ॥ आदिदन्तरमेव हे इंद्र ते तर्वेद्रियं वीर्यं महि महद्बलं सत्प्र वावृधे ।
प्रकर्षेण वर्धते ॥

इंद्रः सूर्यस्य रश्मिभिर्न्यर्शसानमोषति । अग्निर्वनेव सासहिः प्र वावृधे ॥ ९ ॥

इंद्रः । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । नि । अर्शसानं । ओषति । अग्निः । वनाऽइव । ससहिः ।
प्र । ववृधे ॥ ९ ॥

अयमिंद्रः सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य रश्मिभिः किरणैः करणभूतिरर्शसानं ॥ अर्तेर्गुणः शुद्ध । उ०
२. ८८. । इत्यु गतावित्यस्मादसानचप्रत्ययः शुडागमश्च । अयं केवलोऽप्यतिराड्पूर्वार्थो द्रष्टव्यः । आड्पूर्वश्च
बाधने वर्तते । यथा आर्तिमार्तोः । शत० १३. १. २. ४. । इति ॥ अर्शसानं बाधमानं मंदेहादिकमसुरं न्योषति ।
नितरां दहति ॥ उष दाहे ॥ तत्र दृष्टान्तः । अग्निर्वनेव । यथा वनारण्यानि दावानसो भस्मसात्करोति तद्वत् ।
एवं सासहिः शत्रूणामभिवचनशोख इंद्रः प्र वावृधे । प्रकर्षेण वर्धते ॥

इयं तं ऋत्विद्यावती धीतिरेति नवीयसी । सपर्यती पुरुप्रिया मिमीत इत् ॥ १० ॥

इयं । ते । ऋत्विद्यंऽवती । धीतिः । एति । नवीयसी । सपर्यती । पुरुऽप्रिया ।
मिमीते । इत् ॥ १० ॥

हे इंद्र ते स्वामियं पुरोवर्तिनी मया क्रियमाणा धीतिः स्तुतिरेति । गच्छति । कीदृशी । ऋत्विद्यावती ।
ऋती वसंतादिकालेऽनुष्ठेयं यज्ञकर्म ऋत्विगं । तद्वती नवीयस्यतिशयेनाभिनवा स्तुतिः । सपर्यती पूजयंती
पुरुप्रिया पुरु बलं प्रोणयित्री सती मिमीत इत् । इंद्रगतान् गुणान् परिच्छिनत्थेव । माहात्म्यं प्रख्याप-
यत्येव सेयमित्यन्वयः ॥ अनुमीयमानेन यच्छब्देन च योगात्मिभ्यो इत्यस्य निघाताभावः । यद्वा । सपर्यती
पुरुप्रियेतीदमयेतीत्यनेन संबन्धीयं । अतः पूर्वपदस्य भिन्नवाक्यस्त्वत्वात् समानवाक्ये युष्मदस्मादेदेशा वक्तव्या
इति वचनात्तदपेक्षया निघाताभावे सत्यभ्यस्तानामादिरित्याबुदात्तत्वं ॥ २ ॥

गर्भो यज्ञस्य देवयुः क्रतुं पुनीत आनुषक् । स्तोमैरिंद्रस्य वावृधे मिमीत इत् ॥ ११ ॥

गर्भः । यज्ञस्य । देवऽयुः । क्रतुं । पुनीते । आनुषक् । स्तोमैः । इंद्रस्य । ववृधे । मिमीते ।
इत् ॥ ११ ॥

यज्ञस्य यष्टव्यस्त्रिंशत्स्य गर्भो गरिता सोता ॥ गृ शब्दे । अर्तिगृभ्यां भन् ॥ यद्वा ॥ यजेर्भाव एव नङ्प्रत्ययः ॥
यागस्य गर्भो गृहीतानुष्ठाता । देवयुर्देवं दानादिगुणयुक्तमिंद्रमात्मन इच्छन्नानुषगनुषक्तमानुपूर्व्येण संततं यथा
भवति तथा क्रतुं प्रज्ञापकं सोमं पुनीते । दशापवित्रेण शोधयति । इंद्रपानार्थमिति शेषः । यद्वा । यज्ञस्य
गर्भो दीक्षितः । पुनर्वा एतमुत्विजो गर्भं कुर्वति । ऐ० ब्रा० १. ३. । इत्यादि ब्राह्मणं । स देवकामः क्रतुं ज्योतिष्टो-
मादिकमानुषक् । आनुपूर्व्यनामैतत् । यदाह यास्कः । आनुषगिति नामानुपूर्व्यस्य । नि० ६. १४. । इति । स
स्तोत्रेद्रस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ इंद्रविषयैः स्तोमैः स्तोत्रैर्ववृधे । वर्धते । यद्वा । वृधिना प्रयोज्यव्यापारवाचिना
प्रयोजकव्यापारो लक्ष्यते । स्तोमैः स्तोत्रैस्त्रिंशद् वर्धयति । स च स्तोमैर्मिमीत इत् । इंद्रस्य गुणजातं परिच्छि-
नत्थेव । अनुगतार्थो भवतीत्यर्थः ॥

स॒नि॒र्मि॒त्रस्य॑ प॒प्रथ॑ इ॒ंद्रः सोम॑स्य पी॒तये॑ । प्राची॑ वाशी॒व सु॒न्वते॑ मिमी॒त इत् ॥१२॥
 स॒निः । मि॒त्रस्य॑ । प॒प्रथे॑ । इ॒ंद्रः । सोम॑स्य । पी॒तये॑ । प्राची॑ । वाशी॒व इव॑ । सु॒न्वते॑ ।
 मिमी॒ति । इत् ॥१२॥

मित्रस्य मित्रभृतस्य स्रोतुः सनिर्धनस्य दतिंद्रः सोमस्य पीतये पानाय पप्रथे । प्रथितो विस्तीर्णशरीरो बभूव । यथा पीतो बज्रलः सोम उदरेऽतर्भवति तथा प्रवृद्धशरीरो बभूवेत्यर्थः । तत्र प्रथमे दृष्टान्तः । प्राची प्राचंती प्रकर्षेण सुत्वं गुणगणं प्राप्नुवती वाशीव । वाङ्मैतत् । सुतिरूपा वाक् सुन्वते ॥ पृथये चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी ॥ सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य संबंधिनी यथा सुत्वंगुणबाङ्गल्येन विस्तीर्णा भवति तथेंद्रः पप्रथ इत्यर्थः । प्रथिता च सा मिमीत इत् । इंद्रमाहात्म्यं यथावत्परिच्छिनत्वेव ॥

यं वि॒प्रा उ॒क्थवा॑हसोऽभि॒प्रमं॑दुरा॒यवः॑ । घृ॒तं न पि॑ष्य आ॒स॒नृत॑स्य॒ यत् ॥१३॥
 यं । वि॒प्राः । उ॒क्थऽवा॑हसः । अ॒भिऽप्र॑मं॒दुः । आ॒यवः॑ । घृ॒तं । न । पि॑ष्ये । आ॒स॒नि ।
 ऋ॒तस्य॑ । यत् ॥१३॥

विप्रा मेधाविन उक्थवाहस उक्थानां शस्त्राणां वोढारः प्रापयितार आयवो मनुष्या यमिंद्रमभिप्रमंदुः अभि प्रकर्षेण मादयंति ॥ मदेर्बन्धयेन परस्परं द्विर्वचनपरेण च्छंदसि वेति वचनाद्विर्वचनाभावः ॥ तस्मिंद्रस्यासन्त्यास्ये ॥ पृथिव्यादिनास्यशब्दस्यासन्नादेशः ॥ घृतं न घृतमिव शुद्धं पिष्ये । सेचनेन वर्धये ॥ प्यायतिष्कां दसो लिट् । लिट्यडोश्चेति पीभावः ॥ किं तद्वचिः । अतस्य यज्ञस्य संबंधि यत्सोमलक्षणं हविरस्ति तदित्यर्थः ॥

उ॒त स्व॒राजे॑ अ॒दितिः॑ स्तोम॒मिंद्रा॑य जी॒जनत् । पु॒रु॒प्र॒श॒स्त॒मृत॑यं ऋ॒तस्य॑ यत् ॥१४॥
 उ॒त । स्व॒राजे॑ । अ॒दितिः॑ । स्तोमं॑ । इं॒द्राय॑ । जी॒जन॑त् । पु॒रुऽप्र॒श॒स्तं । उ॒तये॑ ।
 ऋ॒तस्य॑ । यत् ॥१४॥

उतापि चादितिरदीना देवमाताखंडनीयस्रोता वा स्वराजे स्वयमेव राजमानयिंद्राय पुरुप्रशस्तं बज्रलमुत्कृष्टं यद्वा पुरुभिर्बज्रभिः प्रशंसितत्वं सोमं स्रोत्रं जीजनत् । अजीजनत् । अजनयत् । किमर्थं । ऊतये रक्षणार्थं । यत् स्रोत्रमृतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा संबंधि भवति तं स्तोममित्यन्वयः ॥

अ॒भि वहू॑य ऊ॒तयेऽनू॑षत॒ प्रश॑स्तये । न दे॒व वि॒व्रता॑ ह॒री ऋ॒तस्य॑ यत् ॥१५॥
 अ॒भि । वहू॑यः । ऊ॒तये॑ । अ॒नूष॑त । प्र॒श॒स्तये॑ । न । दे॒व । वि॒व्रता॑ । ह॒री इति॑ ।
 ऋ॒तस्य॑ । यत् ॥१५॥

वहूयो वोढार अखिज ऊतये रक्षणार्थं प्रशस्तये प्रशस्त्यर्थं चाभ्यनूषत । इंद्रमभ्युषन् ॥ नु सुती । कुटादिः ॥ हे देव दानादिगुणयुक्तेंद्र । नेति संप्रत्यर्थे । संप्रति विव्रता विविधकर्माणी हरी लदीयावश्चावृतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा संबंधि यत् स्रोत्रं हविर्वा विद्यते तदभिलक्ष्य त्वां वहत इति शेषः ॥ ३ ॥

यत्सोम॑मिंद्र॒ विष्ण॑वि॒ यद्वा घ॑ चि॒त् आ॒स्ये॑ । यद्वा म॒रुत्सु॑ मं॒दसे॑ स॒मिंद्रु॑भिः ॥१६॥
 यत् । सोमं॑ । इं॒द्र । विष्ण॑वि । यत् । वा । घ॒ । चि॒त्ते । आ॒स्ये॑ । यत् । वा । म॒रुत्सु॑ ।
 मं॒दसे॑ । सं । इं॒द्रुऽभिः॑ ॥१६॥

हे इंद्र विष्णवि विष्णौ पानार्थमागते सत्यन्वदीये यागे सोमं यद्यदि तेन विष्णुना सार्धं पिबसि । यद्वा

यदि चाप्येऽपां पुषे चित एतत्संज्ञे राजर्षी यजमाने सोमं पिबसि । घेति पूरणः । यद्वा यदि च मक्षत्सु च सोमपानायागतेष्वन्यदीये यज्ञे मंदसे माबसि । तथाप्यस्मदीयेरेवेदुभिः सोमैः सं सम्यङ्ग्याव ॥

यद्वा शक्र परावति समुद्रे अग्निं मंदसे । अस्माकमित्सुते रणा समिंदुभिः ॥१७॥
यत् । वा । शक्र । पराऽवति । समुद्रे । अग्निं । मंदसे । अस्माकं । इत् । सुते । रण ।
सं । इंदुऽभिः ॥१७॥

हे शक्र शक्तेर्द्र परावति परागते दूरदेशे समुद्रे समुद्रगभीले सोमे । अग्निं सप्रम्यर्थानुवादी । यद्वा यदि वा मंदसे माबसि तथाप्यस्माकमिदस्माकमेव सोमेऽभिषुते सतीदुभिः सोमरसैः सं रण । सम्यग्यमस्व ॥

यद्वासि सुन्वतो वृधो यजमानस्य सत्पते । उक्थे वा यस्य रायसि समिंदुभिः ॥१८॥
यत् । वा । असि । सुन्वतः । वृधः । यजमानस्य । सत्पते । उक्थे । वा । यस्य । रायसि ।
सं । इंदुऽभिः ॥१८॥

हे सत्पते सतां पालयितरिद्र सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य यद्वा यदि वा वृधोऽसि वर्धयिता भवसि ॥ वृधेरंतर्णीतर्ष्यर्थादिगुपधलक्षणः कः ॥ यस्य च यजमानस्योक्थे शस्त्रे वा शंसिते सति रष्यसि रमसे । एवमपीदुभिरस्मदीयेरेव सोमैः सम्यग्यमस्व ॥

देवंदेवं वोऽवस इंद्रमिंद्रं गृणीषणि । अधा यज्ञाय तुर्वणे व्यानशुः ॥१९॥
देवंऽदेवं । वः । अवसे । इंद्रंऽइंद्रं । गृणीषणि । अध । यज्ञाय । तुर्वणे । वि । व्यानशुः ॥१९॥

हे अस्त्विग्यजमानाः वो युष्माकमवसे रक्षणाय देवं देवमिंद्रमिंद्रं दानादिगुणयुक्तं । इंद्रो ब्रह्म देशेषु युगपत्प्रवृत्तेषु यागेषु तत्र तत्र हविःस्वीकरणाय बह्वनि शरीराण्याददानः स्वयमेकोऽप्यनेकः संस्रच तत्र संनिधत्ते । तथा च निगमांतरं । इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते । ऋ० ६. ४७. १८. इति । तदपेक्षयं वीप्सा । ब्रह्म विभज्य वर्तमानं सर्वं तमिंद्रं गृणीषणि । अहं स्तौमि ॥ गृणातेर्लिङि च्छांदसमेतद्रूपं ॥ यद्वा । कारकमे-
षेतत् । गृणीषणि स्वप्नेच्छायां सत्यां । अधानंतरं सर्वमिंद्रं मदीयाः स्तुतयो व्यानशुः । व्याप्तुवति । किमर्थं । तुर्वणे तूर्णं संभजनाय यज्ञाय यागार्थं । यद्वा ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ यच्च यद्यच्च तुर्वणे शत्रूणां हंसितारं तूर्णसंभजनं वा ॥

यज्ञेभिर्यज्ञवाहसं सोमेभिः सोमपातमं । होत्राभिरिंद्रं वावृधुर्व्यानशुः ॥२०॥
यज्ञेभिः । यज्ञऽवाहसं । सोमेभिः । सोमऽपातमं । होत्राभिः । इंद्रं । ववृधुः । वि ।
व्यानशुः ॥२०॥

यज्ञेभिर्यज्ञेयजमानसाधनेर्हविर्मिर्द्यज्ञवाहसं यज्ञे वोढव्यं प्रापणीयं यज्ञेयीगिर्यज्ञानां यजमानानां फलस्य प्रापयितारं वा । अथवा यज्ञवाहसं यज्ञेन प्राप्यं । न केवलमेकेन यज्ञेनापि तु सर्वैरित्याह यज्ञेभिरिति । एवं सोमेभिः सोमपातमं सर्वेषां सोमानां पातुतममिंद्रं होत्राभिः स्तुतिभिर्वावृधुः । स्तोतारो वर्धयति । ताश्च क्रियमाणाः स्तुतयो व्यानशुः । तमिंद्रं व्याप्तुवति च ॥ अज्ञोतेर्व्यत्येन परस्मैपदं ॥ ४ ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः । विश्वा वसूनि दाशुषे व्यानशुः ॥२१॥
महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः । विश्वा । वसूनि । दाशुषे ।
वि । व्यानशुः ॥२१॥

अस्येन्द्रस्य प्रणीतयः प्रणयनानि धनानां प्रकृष्टप्रापणानि महीर्महत्तो महान्ति भवन्ति । उतापि चास्य प्रशस्तयः प्रशंसनीयाः कीर्तयः पूर्वाबिह्यो विसृततमा भवन्ति । ता उभयविधा दामुषे चरपुरोडाशादीनि दत्तवन्ति यजमानाय दातुं विश्वा विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि व्यानयुः । व्याप्नुवन्ति ॥

इंद्रं वृत्राय हंतवे देवासो दधिरे पुरः । इंद्रं वाणीरनूषता समोजसे ॥ २२ ॥

इंद्रं वृत्राय हंतवे देवासः । दधिरे पुरः । इंद्रं वाणीः । अनूषत । सं । ओजसे ॥ २२ ॥

देवासो देवा वृत्राय हंतवे वृत्रमावरकमसुरं हंतुं ॥ हतिसुमर्थं तवेन्द्राख्यः ॥ इममिंद्रं पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्वामित्वेनाधारयन् । वाणीर्वाख्यः सुतिरूपा वाचश्चिममेवेंद्रमनूषत । सुवन्ति । किमर्थं । सं समीचीनार्थो जसे बलार्थं । यथा वृत्रवधानुगुणमुत्कृष्टं बलमस्य जायते तथा सुवन्तीत्यर्थः ॥

महांतं महिना वयं स्तोमेभिर्हवनश्रुतं । अर्करभि प्र णोनुमः समोजसे ॥ २३ ॥

महांतं । महिना । वयं । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुतं । अर्कैः । अभि । प्र । नोनुमः । सं ।

ओजसे ॥ २३ ॥

महिना महिम्ना महान्तं सर्वेभ्योऽधिकं हवनश्रुतं हवनस्याङ्गानस्य श्रोतारमिंद्रं वयं स्तोमेभिः स्तोमैस्त्रिवृत्पंचदशादिभिरर्करचनसाधनैः शस्त्रैश्चाभि प्र णोनुमः । आभिसुख्येन प्रकर्षेण पुनःपुनः सुमः ॥

न यं विविक्तो रोदसी नांतरिक्षाणि वज्रिणं । अमादिदस्य तित्विषे समोजसः ॥ २४ ॥

न । यं । विविक्तः । रोदसी इति । न । अंतरिक्षाणि । वज्रिणं । अमात् । इत् । अस्य ।

तित्विषे । सं । ओजसः ॥ २४ ॥

यं वज्रिणं वज्रवन्तमिंद्रं रोदसी यावापृथिव्यौ न विविक्तः न पृथक्कृतः स्वसमीपात्पृथक्कृतं न शकृतः । यावापृथिव्यौ व्याप्य य इंद्रो वर्तत इत्यर्थः ॥ विचित्रं पृथग्भावे ॥ अंतरिक्षाणंतरा चांतानि यावापृथिव्योर्वर्तमानानि गंधर्वादीनां स्थानानि च यं न पृथक्कुर्वन्ति । अस्येन्द्रस्यामादित् । अमति रजति शत्रुनेनेत्यमो बलं । बलादेव तित्विषे । सर्वं जगद्दीप्यते । किमर्थं । ओजसो बलस्य संगमाय ॥ यद्वा । ओजःशब्दाद्विहितस्य विनो बज्रं कंदसोति लुक् ॥ ओजस्विनो बलवतोऽस्येन्द्रस्त्विति योज्यं । समित्युपसर्गः स तित्विष इत्यनेन संबध्यते ॥

षोडशशस्त्रे यदिंद्रं पृतनाज्य इति तुचः । सूच्यते हि । यदिंद्रं पृतनाज्येऽयं ते असु हर्यत इत्यौष्णिहवार्हती तुची । आ० ६. २. इति ॥

यदिंद्रं पृतनाज्ये देवास्त्वा दधिरे पुरः । आदिन्ने हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २५ ॥

यत् । इंद्रं । पृतनाज्ये । देवाः । त्वा । दधिरे । पुरः । आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति ।

ववक्षतुः ॥ २५ ॥

हे इंद्रं पृतनाज्ये । संयामनामैतत् ॥ पृतनाः सेना अजन्ति गच्छन्त्यस्मिन्निति वा पृतना जीयतेऽचेति वा पृतनाज्यं संयामः ॥ तत्र त्वा त्वां यद्यदा देवाः पुरो दधिरे वृषह्वनाय पुरतोऽधारयन् आदिदन्तरमेव हर्यता हर्यती कांती ॥ हर्य गतिकान्त्योः । भृमृवृशीत्यादिनीशादिकोऽतत्प्रत्ययः ॥ ईदृशी हरी अन्धी ते त्वां ववक्षतुः । अवहतां ॥ ५ ॥

यदा वृचं नदीवृतं शवसा वज्रिन्नवंधीः । आदिन्ने हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २६ ॥

यदा । वृचं । नदीऽवृतं । शवसा । वज्रिन् । अवंधीः । आत् । इत् । ते । हर्यता ।

हरी इति । ववक्षतुः ॥ २६ ॥

हे वज्रिन् वज्रवसिन्द्र नदीवृतं । नदनान्नद्य आपः । श्रूयते हि । अहास्यनदता हते तस्मादा गयो नाम
स्थ । तै० सं० ५. ६. १. २ । इति । ता आवृण्वंतं वृत्रमवर्षणशीलं मेघमसुरं वा यदा यस्मिन्काले श्रवसा बलेना-
वधीः अहिंसोः । शिष्टं समानं ॥

यदा ते विष्णुरोजसा चीणिं पदा विचक्रमे । आदिन्ते हर्यता हरी ववस्रतुः ॥२७॥
यदा ते । विष्णुः । ओजसा । चीणिं । पदा । विऽचक्रमे । आत् । इत् । ते । हर्यता ।
हरी इति । ववस्रतुः ॥२७॥

हे इंद्र ते तवानुजो विष्णुर्वापनशीलो देव ओजसा बलेन यदा यस्मिन्काले चीणिं पदानि पदत्रयरूपेण
चीळोकान् विचक्रमे विक्रांतवान् परिच्छिन्नवान् । गतमन्यत् ॥

यदा ते हर्यता हरी वावृधाते दिवेदिवे । आदिन्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥२८॥
यदा ते । हर्यता । हरी इति । ववृधाते इति । दिवेऽदिवे । आत् । इत् । ते । विश्वा ।
भुवनानि । येमिरे ॥२८॥

हे इंद्र त्वदीयो हर्यता हर्यतो कातो हरी हरणशीलावश्वी दिवे दिवे प्रतिदिवसं यदा यस्मिन्काले
वावृधाते प्रवृध्वी बभूवतुः आदिदन्तरमेव त्वया विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि येमिरे ।
नियम्यते स्म ॥

यदा ते मारुतीर्विशस्तुभ्यमिन्द्र नियेमिरे । आदिन्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥२९॥
यदा ते । मारुतीः । विशः । तुभ्यं । इंद्र । निऽयेमिरे । आत् । इत् । ते । विश्वा ।
भुवनानि । येमिरे ॥२९॥

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं मारुतीर्मारुत्यो मरुद्रूपास्ते त्वदीया विशः प्रजा यदा यस्मिन्काले नियेमिरे
नियच्छंति भूतजातानि । अन्यन्नतं ॥

यदा सूर्यममुं दिवि श्रुकं ज्योतिरधारयः । आदिन्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥३०॥
यदा । सूर्यं । अमुं । दिवि । श्रुकं । ज्योतिः । अधारयः । आत् । इत् । ते । विश्वा ।
भुवनानि । येमिरे ॥३०॥

हे इंद्र अमुं विप्रकण्ठं शुकं निर्मलं ज्योतिर्द्योतमानं सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं शोभनवीर्यं वादित्यं दिवि शुलोके
जगतः प्रकाशनाय यदा यस्मिन्कालेऽधारयः धारितवानसि । समानमन्यत् ॥

इमां त इंद्र सुष्टुतिं विप्रं इयति धीतिभिः । जामिं पदेव पिप्रतीं प्राध्वरे ॥३१॥
इमां । ते । इंद्र । सुऽस्तुतिं । विप्रः । इयति । धीतिभिः । जामिं । पदाऽइव ।
पिप्रतीं । प्र । अध्वरे ॥३१॥

हे इंद्र विप्रो मेधावी सोताध्वरे यज्ञ इमां पुरोवर्तिनीं पिप्रतीं पूजयतीं प्रीणयतीं वा सुष्टुतिं शोभनां
सुतिं धीतिभिः कर्मभिः परिचरणीः सार्धं ते त्वां प्रेरयति । प्रममयति । जामिं पदेव यथा बंधुभूतं पुष्यसुक्ते-
ष्टानि पदानि स्नानानि प्रापयति तद्वत् ॥

यदस्य धामनि प्रिये समीचीनासो अस्वरन् । नाभा यज्ञस्य दोहना प्राध्वरे ॥३२॥
यत् । अस्य । धामनि । प्रिये । संऽईचीनासः । अस्वरन् । नाभा । यज्ञस्य । दोहना ।
प्र । अध्वरे ॥३२॥

अध्वरे यज्ञऽख्येन्द्रस्य धामनि स्थाने तेजसि वा प्रिये प्रीणयितव्ये सति समीचीनासः संगताः स्तोतारो यद्यदा प्रास्वरन् प्रकषेणास्वन् ॥ स्तु शब्दोपतापयोः ॥ अयाकिन्द्रस्य प्रिया धामानीति हि निगमः । कस्मिन्दे श्ने । नाभा नाम्नी पृथिव्या नाभिस्थानीये मध्ये यज्ञस्य यजनसाधनस्य सोमस्य दोहना दोहने दोहनाधिकारणेऽभिषवस्थाने । वेद्यामित्यर्थः । तदानीं धनं प्रदेहीत्युत्तरत्र संबंधः ॥

सुवीर्यं स्वर्ध्वं सुगव्यमिन्द्र दडि नः । होतैव पूर्वचित्तये प्राध्वरे ॥३३॥
सुऽवीर्यं । सुऽअर्ध्वं । सुऽगव्यं । इन्द्र । दडि । नः । होताऽइव । पूर्वऽचित्तये । प्र ।
अध्वरे ॥३३॥

सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं स्वर्ध्वं शोभनेनाश्रयसंघेन च युक्तं सुगव्यं शोभनगोसंघयुक्तं च धनं हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं दडि । ददस्व ॥ दद दाने । अनुदाने । व्यत्ययेन परस्मैपदं । कांसः शपो लुक् ॥ अहं चाध्वरे यागे होतैव यथा मानुषो होतृत्वं क् सति एवमेव पूर्वचित्तये पूर्वप्रज्ञानायान्येभ्यः स्तोत्रेभ्यः पूर्वमेवास्तस्त्रोचपरिज्ञानाय प्राशंसिषमिति शेषः ॥ ६॥ २॥

तृतीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि । तत्रेन्द्रः सुतेष्विति त्रयस्त्रिंशद्भूतं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य नारदस्वार्धमौष्णिहमैन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । इन्द्रः सुतेषु नारद इति ॥ महाव्रते निष्कवल्ब्य औष्णिहृतुचाशीर्ता पूर्वसूक्तं सहीक्तो विनियोगः ॥ तृतीये पर्यायेऽक्शावाकशस्त्र इन्द्रः सुतेष्विति तृचः स्तोत्रियः । सूच्यते हि । इन्द्रः सुतेषु सोमेषु च इन्द्र सोमपातमः । आ० ६. ४. इति ॥

इन्द्रः सुतेषु सोमेषु क्रतुं पुनीत उक्थ्यं । विदे वृधस्य दक्षसो महान् हि षः ॥१॥
इन्द्रः । सुतेषु । सोमेषु । क्रतुं । पुनीते । उक्थ्यं । विदे । वृधस्य । दक्षसः । महान् ।
हि । सः ॥१॥

सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सत्स्विन्द्रस्तान्प्रीत्या क्रतुं कर्मणां कर्तारमुक्थ्यं स्तोतारं च पुनीते । शोधयति । यद्वा । सोमेष्वभिषुतेषुक्थ्यास्त्वं क्रतुं यागं तैः सोमैः पुनीते । यजमानैः पूतं कारयति । किमर्थं । वृधस्य वर्धकस्य दक्षसो बलस्य विदे लाभाय । स तादृश इन्द्रो महान् हि महान् खलु । अत एव कर्तुं शक्नोतीति भावः ॥

स प्रथमे व्योमनि देवानां सद्ने वृधः । सुपारः सुश्रवस्तमः समप्सुजित् ॥२॥
सः । प्रथमे । विऽओमनि । देवानां । सद्ने । वृधः । सुऽपारः । सुश्रवःऽतमः ।
सं । अप्सुऽजित् ॥२॥

स इन्द्रः प्रथमे प्रथिते विस्तीर्णे मुखे वा व्योमनि विशिषेण रक्षके देवानां सद्ने । सीदत्यस्मिन्निति सद्ने स्थानं स्वर्गास्त्वं । तत्र स्थितः सन् वृधो यजमानानां वर्धयिता च भवति । तथा सुपारः सुष्ठु पारयिता प्रारब्धस्य सम्यक्परिसमापयिता सुश्रवस्तमः । अतिशयेन शोभनं श्रवोऽन्नं यशो वा यस्य स तथोक्तः । सं सम्यगप्सुजिदप्सूदकेषु प्राथेषु सत्सु तद्विघातिनो वृचादेर्जेता । यद्वा । आप इत्यंतरिक्षनाम । अंतरिक्षे वर्तमानानामसुराणां जेता । तमइ इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

तमहे वाजसातय इद्रं भराय शुष्मिणं । भवा नः सुम्ने अंतमः सखा वृधे ॥३॥
 तं । अहे । वाजसातये । इद्रं । भराय । शुष्मिणं । भव । नः । सुम्ने । अंतमः ।
 सखा । वृधे ॥३॥

तं पूर्वोक्तगुणं शुष्मिणं बलवन्तमिद्रं वाजसातये बलानामन्नानां वा सातिर्लाभो यस्मिन् तादृशाय भराय संग्रामाय । यद्वा । भ्रियते तस्मिन् हवींषीति भरो यज्ञः । प्रायेण संग्रामनामानि यज्ञनामत्वेन च दृश्यते । भराय यज्ञार्थं । अहे । आह्वये ॥ लिपिसिचिह्नस्यात्मनेपदेष्वन्यतरस्यामिति ह्रयतेऽङ्कादसे लङि चैरङादेशः ॥ हे इद्रं त्वं सुम्ने सुवे धने वा लिप्यति सति नोऽस्माकमंतमोऽतिक्रमः संनिष्ठतमो भव ॥ तमे तादृशेत्यतिकशब्दस्य तादिलोपः ॥ तथा वृधे वर्धनार्थं च सखा समानख्यानो मित्रभूतो भव ॥

इयं त इद्रं गिर्वणो रातिः क्षरति सुन्वतः । मंदानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥४॥
 इयं । ते । इद्रं । गिर्वणः । रातिः । क्षरति । सुन्वतः । मंदानः । अस्य । बर्हिषः ।
 वि । राजसि ॥४॥

हे गिर्वणो गोभिः स्तुतिभिर्वननीय संभजनीचंद्र ते तुभ्यं त्वदर्शमियं पुरोवर्तिनी सुन्वतः सोमाभिषवं जुर्वतो यजमानस्य संबन्धिनी रातिर्ऋत्विग्भिर्दीयमाना सोमाङ्कतिः क्षरति । आहवनीयं प्रति गच्छति । त्वं च तथा मंदानो मंदमानो मोदमानकृष्यन्नस्य बर्हिषो यज्ञस्य वि राजसि । विशेषेणेशिषे । राजतिरेश्वर्यकर्मा ॥

नूनं तदिद्रं दद्धि नो यत्त्वा सुन्वत ईमहे । रयिं नश्चिचमा भरा स्वर्विदं ॥५॥
 नूनं । तत् । इद्रं । दद्धि । नः । यत् । त्वा । सुन्वतः । ईमहे । रयिं । नः । चिचं । आ ।
 भर । स्वःऽविदं ॥५॥

हे इद्रं नूनमवश्यं तदन्नं नोऽस्मभ्यं दद्धि । ददस्व ॥ दद दाने । च्त्वयेन परस्त्रीपदं । ङादसः शपो लुक् ॥ यदन्नं त्वा त्वां सुन्वतः सोममभिषुण्वतो वयमीमहे । अपि च चिचं चायनीयं स्वर्विदं सर्वस्य लभकं यद्वा स्वर्गस्य वेदितारमास्तिकं रयिं पुत्रं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर ॥ ॥७॥

स्तोता यन्ने विचर्षणिरतिप्रशर्धयन्निरः । वया इवानु रोहते जुषंत यत् ॥६॥
 स्तोता । यत् । ते । विऽचर्षणिः । अतिऽप्रशर्धयत् । गिरः । वयाऽऽइव । अनुं ।
 रोहते । जुषंत । यत् ॥६॥

हे इद्रं विचर्षणिविशेषेण द्रष्टा स्तोता ते तुभ्यं त्वदर्शं गिरः स्तुतीर्यबदातिप्रशर्धयत् अतिशयेन प्रशर्धयित्रीरकरोत् । शत्रूणां प्रसहनसमर्थाः ॥ शृधु प्रसहने ॥ यद्यदा च ता गिरो जुषंत त्वामसेवंत अप्रीणयन्वा तदा वया इव शाखा इव यथैकस्मिन्वृक्षे बद्धाः शाखा उपरि प्ररोहति तथानु रोहते । स्तुत्या सर्वे गुणास्त्वयि प्ररोहति ॥

प्रत्नवर्जनया गिरः शृणुधी जरितुर्हव । मदेमदे ववक्षिथा सुकृत्वने ॥७॥
 प्रत्नऽवत् । जनय । गिरः । शृणुधि । जरितुः । हव । मदेऽमदे । ववक्षिथ । सुऽकृत्वने ॥७॥
 हे इद्रं प्रत्नवत् पुरा यथा स्तोतृभ्योऽपेक्षितफलप्रदानेन स्तुतीर्जनयसि एवमिदानीमपि गिरः स्तुतीर्जनय ।

उत्पादय । जरितुः स्रोतुर्हवमाद्धानं च शृणुधि । शृणु । जानीहि । तादृशस्त्वं मदे मदे सोमेन तर्पणे तर्पणे सति मुकत्वने शोभनकर्त्रे यजमानाय ववक्षिथ । अपेक्षितं फलं वहसि । ददासीत्यर्थः ॥

क्रीळंत्यस्य सूनृता आपो न प्रवता यतीः । अया धिया य उच्यते पतिर्दिवः ॥ ८ ॥

क्रीळंति । अस्य । सूनृताः । आपः । न । प्रवता । यतीः । अया । धिया । यः ।

उच्यते । पतिः । दिवः ॥ ८ ॥

अखेंद्रस्य सूनृताः प्रियसत्वात्मिका वाचः क्रीळंति । विहरंति । तत्र दृष्टान्तः । प्रवता प्रवणेन मार्गेण यतीर्गच्छन्त्य आपो नाप इव । यथा निम्बोन्नतेन पथा गच्छन्त्य आप उत्पतन्ननिपतनेन विहरंति तद्वत् । दिवः स्वर्गस्य पतिः पालयिता य इंद्रोऽयानया धिया सुत्वोच्यते प्रतिपाद्यते अखेंद्रस्यैत्यन्वयः ॥

उतो पतिर्य उच्यते कृष्टीनामेक इड्डीशी । नमोवृधैरवस्युभिः सुते रण ॥ ९ ॥

उतो इति । पतिः । यः । उच्यते । कृष्टीनां । एकः । इत् । वशी । नमः । वृधैः । अवस्युः । सुतेः । रणः ।

सुते । रण ॥ ९ ॥

उतो अपि च वशी वशयितैक इदेक एव छष्टीनां मनुष्याणां पतिः पालयितेति य इंद्र उच्यते । केः । नमोवृधैर्नमसा स्तोत्रेण हविषा वा वर्धयितुमिरवस्युभी रक्षणेच्छुभिः स त्वं पूर्वोक्ते सुतेऽभिषुते सोमे रण । रमस्व । यद्वा । हे स्तोतः तमिंद्रं सुते सोमे सुहि । रणतिः शब्दार्थः ॥

सुहि श्रुतं विपश्चितं हरी यस्य प्रसक्षिणा । गंतारा दाशुषो गृहं नमस्विनः ॥ १० ॥

सुहि । श्रुतं । विपः । चितं । हरी इति । यस्य । प्रसक्षिणा । गंतारा । दाशुषः ।

गृहं । नमस्विनः ॥ १० ॥

हे स्तोतः विपश्चितं विशिष्टज्ञानं श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं तमिंद्रं सुहि । प्रशंस । यखेंद्रस्य हरी अश्वी प्रसक्षिणा शत्रूणां प्रसहनशीली नमस्विनो हविष्मतो दाशुषो दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीली च तमिंद्रं सुहीति संबंधः ॥ गमेस्ताच्छीलिकसृज् ॥ ८ ॥

तूतुजानो महेमतेऽश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः । आ याहि यज्ञमाशुभिः शमिद्धि ते ॥ ११ ॥

तूतुजानः । महेऽमते । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुऽभिः । आ । याहि । यज्ञं । आशुऽभिः ।

शं । इत् । हि । ते ॥ ११ ॥

हे महेमते । महते फलाय मतिर्बुद्धिर्यस्यासी महेमतिः ॥ अलुक् छान्दसः ॥ स तादृश हे इंद्र तूतुजानस्त्व-रमाणः सन् प्रुषितप्सुभिः स्निग्धरूपैराशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वेभिरश्वैर्यज्ञमस्वदीयमा याहि । आगच्छ । हि यस्मान्ते तव तस्मिन्वशे शमितं सुखं विद्यत एव अत आगच्छेत्यर्थः ॥

इंद्रं शविष्ठ सत्पते रयिं गृणत्सु धारय । अवंः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वं ॥ १२ ॥

इंद्रं । शविष्ठ । सत्पते । रयिं । गृणत्सु । धारय । अवंः । सूरिऽभ्यः । अमृतं ।

वसुऽत्वं ॥ १२ ॥

हे शविष्ठ बलवत्तम सत्पते सतां पालयितरिंद्रं गृणात्स्वस्मासु रयिं धनं धारय । अवंस्वापय । अपि च सूरिभ्यः स्रोतुभ्योऽमृतमनश्चरं वसुत्वं व्याप्तिमच्छवोऽन्नं यशो वा देहीति शेषः ॥

हवे त्वा सूर उदिने हवे मध्यंदिने दिवः । जुषाण इंद्र सप्तिभिर्न आ गहि ॥ १३ ॥
हवे त्वा । सूरैः । उत्ऽइते । हवे । मध्यंदिने । दिवः । जुषाणः । इंद्र । सप्तिऽभिः ।
नः । आ । गहि ॥ १३ ॥

हे इंद्र सूर सूर्य उदित उदयं प्राप्ते सति प्रातःसवने त्वां हवे । आह्वये । तथा दिवो दिवसस्य मध्यंदिने मध्यभागे माध्यंदिनसवने त्वां हवे । आह्वये । हे इंद्र स त्वं जुषाणः प्रीयमाणः सन् सप्तिभिः सर्पणशीलैर-
श्वेनोऽस्माना गहि । आगच्छ ॥

आ तू गहि प्र तु द्रव मत्स्वा सुतस्य गोमंतः । तंतुं तनुष्व पूर्यं यथा विदे ॥ १४ ॥
आ । तु । गहि । प्र । तु । द्रव । मत्स्व । सुतस्य । गोऽमंतः । तंतुं । तनुष्व । पूर्यं ।
यथा । विदे ॥ १४ ॥

हे इंद्र तु क्षिप्रमा गहि । आगच्छ । आगत्य च तु क्षिप्रं प्र द्रव । सोमो यच्च निवसति तं देशं प्रति शीघ्रं गच्छ । गत्वा च गोमतो गोविकारैः पयःप्रभृतिभिः अयणद्रव्यैर्युक्तस्य सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पानेन मत्स्व । माद्य । हृष्टो भव । तदनंतरं यथाहं विदे उपलभे तथा पूर्यं पूर्यैः कृतं तंतुं विसृतं यच्च तनुष्व । सम्यङ्निष्पादय । फलोत्पादनसमर्थं कुर्वित्यर्थः ॥

यच्छक्रासि परावति यदर्वावति वृचहन् । यद्वा समुद्रे अंधसोऽवितेदसि ॥ १५ ॥
यत् । शक्र । असि । पराऽवति । यत् । अर्वाऽवति । वृचऽहन् । यत् । वा । समुद्रे ।
अंधसः । अविता । इत् । असि ॥ १५ ॥

हे शक्र शक्रेन्द्र परावति दूरदेशे यद्यथासि भवसि । हे वृचहन् यद्यदि वावावति समीपे भवसि वर्तसे । यद्वा यदि वा समुद्रे जलधावतरिजे वा वर्तसे । तस्मात्सर्वस्मात्स्थानादागत्यांधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य पानेनावितासि । रक्षिता भवसि ॥ १५ ॥

इंद्रं वर्धतु नो गिर इंद्रं सुतास इंदवः । इंद्रे हविष्मतीर्विशो अराणिषु ॥ १६ ॥
इंद्रं । वर्धतु । नः । गिरः । इंद्रं । सुतासः । इंदवः । इंद्रे । हविष्मतीः । विशः ।
अराणिषु ॥ १६ ॥

नोऽस्माकं गिरः सुतिरूपा वाच इंद्रं वर्धतु । वर्धयंतु । सुतासोऽभिषुता इंदवः सोमाद्यास्वदीयास्तमिंद्रं वर्धयंतु । हविष्मतीर्हविष्मात्पो हविर्भिश्चपुरोडाशादिर्युक्ता विशः प्रजासस्त्रिंद्रैऽराणिषु । अरंसिषुः ॥

तमिह्विप्रा अवस्यवः प्रवत्तीभिरूतिभिः । इंद्रं क्षोणीरवर्धयन्वया इव ॥ १७ ॥
तं । इत् । विप्राः । अवस्यवः । प्रवत्तीभिः । ऊतिऽभिः । इंद्रं । क्षोणीः । अवर्धयन् ।
वयाऽइव ॥ १७ ॥

विप्रा मेधाविनोऽवस्यवो रक्षणकामाः क्षोतारसामिन्नमेवेंद्रं प्रवत्तीभिः प्रकर्षणाभिगंभीभिरूतिभिसृ-
प्तिकरीभिराऊतिभिः सुतिभिर्वा वर्धयति । तथा क्षोणीः क्षोण्यः । क्षोणीति पृथिवीनाम । तदुपलक्षिताः सर्वे लोका वया इव वृचस्य शाखा इव तदधीनाः संतोऽवर्धयन् । वर्धयति ॥

त्रिकटुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमन्तत । तमिद्धर्धतु नो गिरः सदावृधं ॥ १८ ॥

त्रिकटुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अन्तत । तं । इत् । वर्धतु । नः । गिरः ।
सदावृधं ॥ १८ ॥

त्रिकटुकेषु । त्रिकटुका नाम ज्योतिर्गौरायुरिति त्रीणाभिप्रविकान्यहानि । तेषु देवासो देवाश्चेतनं चेतयितारमिद्धं यज्ञं यष्टव्यमन्तत । अतन्वत । अन्तत ॥ तनोतेर्लङ्ङि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । तनिपत्यो-
च्छांदसीत्युपधालोपः ॥ तमित्तमेवेन्द्रं नोऽस्माकं गिरः स्तुतयश्च वर्धयंतु । कौटुशं । सदावृधं सर्वदा स्तोतृणां
वर्धयितारं ॥

स्तोता यत्ने अनुव्रत उक्थान्यृतुथा दधे । शुचिः पावक उच्यते सो अद्भुतः ॥ १९ ॥

स्तोता । यत् । ते । अनुऽव्रतः । उक्थानि । ऋतुऽथा । दधे । शुचिः । पावकः । उच्यते ।
सः । अद्भुतः ॥ १९ ॥

हे इंद्र यद्यस्य ते तव स्तोतानुव्रतोऽनुकूलकर्मा सन्नृतुथा ऋतुषु काले काल उक्थानि शस्त्रादि दधे
विधत्ते करोति ॥ लोपस्य आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ परोऽर्धर्चः परोचक्रतः । स इंद्रोऽद्भुत आश्चर्यभूतः
शुचिः शुद्धः पावकोऽन्येषामपि शोधक उच्यते । स्तोतृभिः स्तूयते ॥

तदिद्रुद्रस्य चेतति यद्गं प्रत्नेषु धामसु । मनो यत्रा वि तद्भुर्विचेतसः ॥ २० ॥

तत् । इत् । रुद्रस्य । चेतति । यद्गं । प्रत्नेषु । धामसु । मनः । यत्र । वि । तत् । दधुः ।
विऽचेतसः ॥ २० ॥

तदित्तदेव रुद्रस्य । बहुःखं । तस्य द्वावचितुरीश्वरस्य यद्गमपत्यं महत्संघात्मकं । यद्वा । रुद्रशब्देन
लक्षणया महन्नण उच्यते । रुद्रस्य रुद्रपुत्रस्य महन्नणस्य यद्गं । महन्नामितत् । महत्तदेव बलं प्रतिषु चिरंतनेषु
धामसु पृथिव्यादिस्थानेषु चेतति । ज्ञायते । वर्तते । यत्र यस्मिन्बलविषये विचेतसो विशिष्टज्ञानाः स्तोता-
रस्तात्प्रसिद्धं मनो मग्नसाधनं स्तोत्रं वि दधुः कुर्वन्ति तदित्यन्वयः ॥ ॥ १० ॥

यदि मे सख्यमावरं इमस्य पाह्यंधसः । येन विश्वा अति द्विषो अतारिम ॥ २१ ॥

यदि । मे । सख्यं । आऽवरः । इमस्य । पाहि । अंधसः । येन । विश्वाः । अति ।
द्विषः । अतारिम ॥ २१ ॥

हे इंद्र मम सख्यं सखित्वं यथावरः यथाभिमुख्येन वृणुयाः तर्हीमिस्थास्य ॥ हलि लोपाभावच्छांदसः ॥
पुरीवर्तिनोऽंधसोऽग्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांशं पाहि । पिब ॥ अंधस इति कर्मणि वा षष्ठी । पिबतेच्छांदसः
शपो लुक् ॥ येन स्वप्नीतेन सोमेन हेतुना वयं विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेषीः शत्रुसेना अत्यतारिम अतितरेम
अतिक्रामेम ॥

कदा तं इंद्रं गिर्वणः स्तोता भवति शंतमः । कदा नो गव्ये अश्वे वसौ दधः ॥ २२ ॥

कदा । ते । इंद्र । गिर्वणः । स्तोता । भवति । शंतमः । कदा । नः । गव्ये । अश्वे ।
वसौ । दधुः ॥ २२ ॥

हे गिर्वणो गिरां स्तुतीनां संभक्तारिद्रं ते तव स्तोता शंतमः सुखतमोऽतिशयेन सुखवान् कदा कस्मिन्काले

भवाति । भवेत् । कदा कस्मिंश्च काले नोऽस्मान् गव्ये गोसमूहेऽश्वेऽश्वसंधे वसो निवासभूतेऽन्यस्मिन्नपि धने दधः । धारयेः ॥

उत ते सुष्टुता हरी वृषणा वहतो रथं । अजुर्यस्य मदिंतं यमीमहे ॥ २३ ॥

उत । ते । सुऽस्तुता । हरी इति । वृषणा । वहतः । रथं । अजुर्यस्य । मदिन्ऽतं । यं । ईमहे ॥ २३ ॥

उतापि च हे इंद्र सुष्टुता शोभनं सुती वृषणी कामानां वर्षितारी हरी अश्ववजुर्यस्य अरारहितस्य ते तव रथमिदानीं वहतः । अस्मन्निकटं प्रापयतः । मदिंतममतिशयेन मदवंतं यं त्वां धनमीमहे याचामहे तस्य त इत्यन्वयः ॥

तमीमहे पुरुष्टुतं यद्दं प्रत्नाभिरूतिभिः । नि बर्हिषि प्रिये सददधं द्विता ॥ २४ ॥

तं । ईमहे । पुरुऽस्तुतं । यद्दं । प्रत्नाभिः । ऊतिऽभिः । नि । बर्हिषि । प्रिये । सदत् । अधं । द्विता ॥ २४ ॥

यद्दं महान्तं पुरुस्तुतं वज्रभिः सुतं तमिंद्रं प्रत्नाभिः पुराणीभिरूतिभिसृष्टिकरीभिः सोमाऊतिभिर्हेतुभिरीमहे । याचामहे । स चेंद्रः प्रिये प्रीतिकरे बर्हिष्यास्त्रीणैर्दमे नि षदत् । निषीदतु । हविःस्वीकरणाद्योपविशतु । अधानंतरं द्विता द्वैधं वर्तमानानि चरुपुरोडाशादीनि सोमलक्षणाणि च हवीषि स्वीकरोत्विति शेषः ॥

वर्धस्वा सु पुरुष्टुतं ऋषिष्टुताभिरूतिभिः । धुश्रस्व पिप्युषीमिषमवां च नः ॥ २५ ॥

वर्धस्व । सु । पुरुऽस्तुतं । ऋषिऽस्तुताभिः । ऊतिऽभिः । धुश्रस्व । पिप्युषी । इषं । अवं । च । नः ॥ २५ ॥

हे पुरुष्टुत वज्रभिः सुतेंद्रं ऋषिष्टुताभिर्ऋषिभिर्मंचदग्निभिः पुरा सुताभिरूतिभी रक्षाभिः सु सुष्टु वर्धस्व । अस्मान्बधेय । यद्वा । ऋषिभिरुत्पादिताभिरूतिभिः सुतिभिस्त्वं वर्धस्व । वृद्धिं प्राप्नुहि । नोऽस्मभ्यं च पिप्युषीं प्रवृद्धामिषमिष्यमाणमन्नम धुचस्व । अवाङ्मुखमस्मादभिमुखं धुचस्व । चारय । देहीत्यर्थः ॥ ॥ ११ ॥

इंद्र त्वमवितेदसीत्था स्तुवतो अद्रिवः । ऋतादियमि ते धियं मनोयुजं ॥ २६ ॥

इंद्र । त्वं । अविता । इत् । असि । इत्था । स्तुवतः । अद्रिऽवः । ऋतात् । इयमि । ते । धियं । मनःऽयुजं ॥ २६ ॥

हे अद्रिवो वज्रवसिंद्र स्वमित्येत्यमनेन प्रकरिण स्तुवतः स्त्रीं कुर्वतो यजमानस्यावितेदसि । रक्षितेव भवसि । यत एवमतः कारणाद्दहमप्यृतायश्चाद्वितोर्मनोयुजं मनसा मननीयेन स्तोत्रेण प्राप्यां ते त्वदीयां धियमनुयहवुद्धिमियमि । प्राप्नोमि । यद्वा । ऋतात्सत्यभूतात्त्वत्तः स्तोत्रेण युक्तं स्वप्नीतिकरं कर्माहं प्राप्नोमि ॥

इह त्या संधमाद्या युजानः सोमपीतये । हरी इंद्र प्रतद्वसू अभि स्वर ॥ २७ ॥

इह । त्या । सधऽमाद्या । युजानः । सोमऽपीतये । हरी इति । इंद्र । प्रतद्वसू इति प्रतत्ऽवसू । अभि । स्वर ॥ २७ ॥

हे इंद्र इहास्मिन्यागे सोमपीतये सोमपानायाभि स्वर । अभिगच्छ । किं कुर्वन् । त्या त्वी तौ प्रसिद्धौ

सधमाद्या लया सह हविर्भिर्मादयितव्यौ तर्पयितव्यौ प्रतद्वसु प्राप्तवसू विश्वीर्णधनौ ईदृशी हरी लदीयावञ्ची
युजानो रथेन संयोजयन् ॥

अभि स्वरंतु ये तव रुद्रासः सस्यतु अय्यं । उतो मरुत्वतीर्विशो अभि प्रयः ॥ २८ ॥

अभि । स्वरंतु । ये । तव । रुद्रासः । सस्यतु । अय्यं । उतो इति । मरुत्वतीः । विशः ।

अभि । प्रयः ॥ २८ ॥

अभि स्वरंतु अभिगच्छंतु ते हे इंद्र तवानुचरा रुद्रासो रुद्रपुत्रा ये मरुतः संति । अपि च ते अय्यं
अयणीयमिमं यच्चं सस्यत । सचंतु । प्राप्तवंतु । उतो अपि च मरुत्वतीर्मरुच्चिद्युक्ता विशोऽन्यापि देवी प्रजा
प्रयः । अन्ननामितत् । अस्मदीयं हविलंबणमन्नमभिगच्छंतु ॥

इमा अस्य प्रतूर्तयः पदं जुषंत यद्वि । नाभा यज्ञस्य सं दधुर्यथा विदे ॥ २९ ॥

इमाः । अस्य । प्रतूर्तयः । पदं । जुषंत । यत् । दिवि । नाभा । यज्ञस्य । सं । दधुः ।

यथा । विदे ॥ २९ ॥

अस्येन्द्रस्य संबन्धिन्य इमाः पूर्वोक्ता मरुदादिरूपाः प्रजाः प्रतूर्तयः प्रकर्षेण शत्रूणां हिंसित्व्यः पदं स्थानं
जुषंत । असेवंत । दिवि युक्ते यत्स्थानमन्यैर्बुध्रापमसि तत्पदमित्यर्थः । अपि च ता यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादे-
नाभा नाभी नाभिस्थानीये हविर्धान उत्तरवेद्यां वा सं दधुः । संनिदधते । यथा येन प्रकारेण विदे विदे
अपेक्षितं धनं लभे तथेत्यर्थः । यद्वा । विदे ज्ञानाय यथास्माकं दद्यावरं ज्ञानं भवति तथेत्यर्थः ॥

अयं दीर्घाय चक्षसे प्राचि प्रयत्यध्वरे । मिमीते यज्ञमानुषग्विचक्ष्य ॥ ३० ॥

अयं । दीर्घाय । चक्षसे । प्राचि । प्रयति । अध्वरे । मिमीते । यज्ञं । आनुषक् ।

विचक्ष्य ॥ ३० ॥

प्राचि प्राचीने प्रागायते यज्ञगृहेऽध्वरे हिंसारहिते यज्ञे प्रयति गच्छति प्रवर्तमाने सत्ययमिन्द्रः प्रवर्तमानं
तं यज्ञमानुषगनुषक्तमानुपूर्व्येण विचक्ष्य विशेषेण बृह्ना मिमीते । निष्पादयति । किमर्थं । दीर्घाययातय
चक्षसे दर्शनाय । यद्वा । द्रष्टव्याय फलाय ॥ ॥ १२ ॥

वृषायमिन्द्र ते रथं उतो ते वृषणा हरी । वृषा त्वं शतक्रतो वृषा हवः ॥ ३१ ॥

वृषा । अयं । इंद्र । ते । रथः । उतो इति । ते । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वं । शतक्रतो

इति शतऽक्रतो । वृषा । हवः ॥ ३१ ॥

हे इंद्र ते लदीयोऽयं रथो वृषा कामानां वर्धिता । उतो अपि च ते तव हरी अञ्ची वृषणा वृषणी
वर्धितारौ । हे शतक्रतो बृहत्कर्मन् बृहत्प्रसिद्धं त्वं च वृषा वर्धिता कामानां । तथा हवस्वद्विषयमाह्वानं च
वृषा वर्धिता । त्वद्विषयमाह्वानमपि कामान्वर्धति । किमु वक्तव्यं लदीया रथादयो वर्धेतीति भावः ॥

वृषा यावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः । वृषा यज्ञो यमिन्वसि वृषा हवः ॥ ३२ ॥

वृषा । यावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः । वृषा । यज्ञः । यं । इन्वसि ।

वृषा । हवः ॥ ३२ ॥

यावाभिषवसाधनपाषाणो वृषा वर्षिता कामानां । हे इंद्र त्वदीयः सोमपानजन्यो मदश्च वृषा वर्षिता । सुतस्त्वदर्थमभिषुतोऽयं सोमश्च वृषा वर्षिता । यं यज्ञमिन्वसि त्वं प्राप्नोषि स च यज्ञो वृषाभीष्टफलश्च वर्षिता । त्वदीयो हवश्च वृषा ॥

वृषां त्वा वृषणं हुवे वज्रिञ्चिन्नाभिहृतिभिः । वावंथ हि प्रतिष्टुतिं वृषा हवः ॥३३॥
वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन् । चिन्नाभिः । ऋतिऽभिः । ववंथं । हि । प्रतिऽस्तुतिं ।
वृषा । हवः ॥३३॥

हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र वृषणं वृषाणं वर्षितारं त्वां वृषा वर्षिता हविषामासिक्ताहं चिन्नाभिश्चायनीयाभि-
र्नानाविधाभिर्षोतिभिस्त्रिकरीभिः सुतिभिर्ज्वे । आह्वये । हि यस्मात्त्वं प्रतिष्टुतिं त्वामभिलक्ष्य कृतं स्तोत्रं
ववंथ वनसि संभजसि अतस्त्वदीयो हव आह्वानं वृषा वर्षिता । यद्वा । हवो ह्रातव्यो वृषा वर्षिता त्वं
यस्मात्सुतिं वनसि तस्मान्त्वां ऊच इत्यर्थः ॥ ॥१३॥

यदिन्द्राहमिति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गोषूक्त्यश्वसूक्तिनोः काण्वगोत्रयोरापं गायत्रमिन्द्रं । तथा चानु-
क्तांतं । यदिन्द्रं पंचोना गोषूक्त्यश्वसूक्तिनौ काण्वायनाविति ॥ महाव्रते निष्केवच्य एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके
सूच्यते । यदिन्द्राहं यथा त्वं प्र सम्राजं चर्षणीनामिति सूक्ते । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ तृतीये पर्याये ब्रह्मशस्त्रे
ऽपीदं सूक्तं । सूचितं च । यदिन्द्राहं प्र ते महे । आ० ६. ४. । इति ॥

यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत् । स्तोता मे गोषखा स्यात् ॥१॥
यत् । इंद्र । अहं । यथा । त्वं । ईशीय । वस्वः । एकः । इत् । स्तोता । मे । गोऽसखा । स्यात् ॥१॥

हे इंद्र यथा त्वमेक इदेक एव केवलं वस्वो वसुनो धनस्त्रिशिषे एवमपि यद्यदीशीय ऐश्वर्ययुक्तः स्यां
तदानीं मे मम स्तोता गोसखा स्यात् । गोभिः सहितो भवेत् । ईश्वरस्य तव स्तोता कुतो हेतोगोसहितो न
भवेत् अपि तु भवेदित्यभिप्रायः ॥

शिक्षेयमस्मै दित्सेयं शचीपते मनीषिणे । यद्दहं गोपतिः स्यां ॥२॥
शिक्षेयं । अस्मै । दित्सेयं । शचीऽपते । मनीषिणे । यत् । अहं । गोऽपतिः । स्यां ॥२॥

हे शचीपते शक्तिमन्द्रिञ्च अस्मी मनीषिणे मनस ईशित्रे स्तोत्रे दित्सेयं । दातुमिच्छेयं । तदन्तरं शिषेयं ।
पार्थितं धनं दद्यां च । यद्यद्यहं गोपतिर्गवामधिपतिः स्यां भवेयं त्वत्प्रसादादिति शेषः ॥

धेनुष्ट इंद्र सूनृता यजमानाय सुन्वते । गामश्वं पिप्युषी दुहे ॥३॥
धेनुः । ते । इंद्र । सूनृता । यजमानाय । सुन्वते । गां । अश्वं । पिप्युषी । दुहे ॥३॥

हे इंद्र ते तव सूनृता सुतिरूपा वाग्धेनुर्दोग्धी गौर्भूत्वा सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय गामश्वं च ।
उपलक्षणमेतत् । गवाश्चादिकं सर्वमभिलषितं दुहे । दुग्धे । किं कुर्वती । पिप्युषी तमेव प्रवर्धयिषी ॥

न ते वर्तास्ति राधंस इंद्र देवो न मर्त्यैः । यदित्ससि स्तुतो मघं ॥४॥
न । ते । वर्ता । अस्ति । राधंसः । इंद्र । देवः । न । मर्त्यैः । यत् । दित्ससि । स्तुतः । मघं ॥४॥

हे इंद्र ते तव राधसो धनस्य स्तोतृभ्यो दातव्यस्य वर्ता निवारको देवो नास्ति । न विद्यते । न मर्त्यो
मनुष्योऽपि निवारको नास्ति । स्तुतः स्तोतृभिः प्रख्यापितगुणः सन् यन्मह्यं मघं मंहनीयं धनं दित्ससि त्वं
दातुमिच्छसि ॥

यज्ञ इद्रमवर्धयद्यद्भूमिं व्यवर्तयत् । चक्राण ओपशं दिवि ॥५॥

यज्ञः । इद्रं । अवर्धयत् । यत् । भूमिं । वि । अवर्तयत् । चक्राणः । ओपशं । दिवि ॥५॥

यज्ञो यजमानैरनुष्ठीयमानो याग इद्रं देवमवर्धयत् । श्रूयते हि । इद्र इदं हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽहतेति । स इद्रो यद्यस्माद्भूमिं पृथिवीं व्यवर्तयत् पृथ्यादिप्रदानेन विशेषेण वर्तमानामकरोत् । किं कुर्वन् । दिव्यंतरिक्षे मेघमोपशमुपेत्य शयानं चक्राणः कुर्वन् । यद्वा । आत्मनि समवेतो वीर्यविशेष ओपशः । तमंतरिक्षे कुर्वन् ॥ १४ ॥

वावृधानस्य ते वयं विश्वा धनानि जिग्युषः । जतिमिन्द्रा वृणीमहे ॥ ६ ॥

वावृधानस्य । ते । वयं । विश्वा । धनानि । जिग्युषः । जतिं । इद्र । आ । वृणीमहे ॥ ६ ॥

हे इद्र वावृधानस्य वर्धमानस्य विश्वा विश्वानि सर्वाणि धनानि शत्रुसंबंधीनि जिग्युषो जितवतस्ते तवोतिं रक्षां वयमा वृणीमहे । आभिमुख्येन संभजामहे ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्रे व्यंतरिक्षमतिरदित्ययं पर्याससृषः । सूत्र्यते हि । व्यंतरिक्षमतिर-
च्छयावाश्वस्य मुन्वत इति तुचाः पर्यासाः । आ० ७. २. इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःस्वपि तस्वीव तस्त्रिष्व
शस्त्रेऽयं पर्याससृषः । सूचितं च । पर्यासात्कद्वतोऽहरहःशस्यानीति होचका द्वितीयादिष्वेव । आ०
७. १. इति ॥

व्यंतिरिषमतिरन्मदे सोमस्य रोचना । इद्रो यदभिन्नद्वलं ॥ ७ ॥

वि । अतिरिषं । अतिरत् । मदे । सोमस्य । रोचना । इद्रः । यत् । अभिन्नत् । वलं ॥ ७ ॥

सोमस्य पानेन मदे हर्षं सति रोचना रोचमानमंतरिक्षमयमिन्द्रो व्यतिरत् । व्यवर्धयत् । यद्यस्मात्कार-
णाद्वलमावृत्य स्थितमसुरं मेघं वाभिन्नत् व्यदारयत् ॥

उत्ता आजदंगिरोभ्य आविष्कृण्वन्गुहां सतीः । अर्वाचं नुनुदे वलं ॥ ८ ॥

उत् । गाः । आजत् । अंगिरःऽभ्यः । आविः । कृण्वन् । गुहां । सतीः । अर्वाचं ।

नुनुदे । वलं ॥ ८ ॥

अंगिरोभ्य ऋषिभ्यो बलानुचरैः पणिभिरपहता गा उदाजत् । उदगमयत् । किं कुर्वन् । गुहा गुहायां
विले सतीर्विद्यमाना यथा न दृश्यते तथा पणिभिर्गुहास्ता गा आविष्कृण्वन् प्रकाशयन् । अपि च पणीनाम-
धिपतिं बलमसुरमयर्वाचमधीमुखं नुनुदे । प्रेरितवान् ॥

इद्रेण रोचना दिवो दृहानि दृहितानि च । स्थिराणि न पराणुदे ॥ ९ ॥

इद्रेण । रोचना । दिवः । दृहानि । दृहितानि । च । स्थिराणि । न । पराऽनुदे ॥ ९ ॥

दिवो बुलोकस्य संबंधीनि रोचना रोचमानानि देवगुहात्मकानि नक्षत्राणीद्रेण दृहानि दृढावयवानि
बलवन्ति कृतानि दृहितानि च दृढोक्तानि । यथैकत्र नैश्चल्येनावतिष्ठते तथा कृतानीत्यर्थः । यद्वा ॥ गृह दृहि
वृहि वृडौ ॥ दृहितानि वर्धितानि चेत्यर्थः । अपि च स्थिराणि स्यात्सूनि दृढानि तानि न पराणुदे ।
परानोदनीयानि न भवन्ति । न केनापि स्थानात्प्रत्यावधितुं शक्यानीत्यर्थः ॥ शुद्ध प्रेरणे । अस्मात्कृतार्थ
इति केन्द्रत्ययः ॥

अपामूर्मिर्मदन्निव स्तोमं इंद्राजिरायते । वि ते मदां अराजिषुः ॥१०॥

अपां । ऊर्मिः । मदनऽइव । स्तोमः । इंद्र । अजिरऽयते । वि । ते । मदाः । अराजिषुः ॥१०॥

अपां समुद्राणामूर्मिलरंगो मदन्निव यथा मायसुपर्युपरि जायते । हे इंद्र स्तोमस्त्वदीयं स्तोत्रं तथाजिरायते । अजिरः क्षिप्रगामी । स इवाचरति । अपि च ते त्वदीया मदाः स्तोत्रजन्याः सोमपानजन्याश्च अराजिषुः । विशेषेण राजन्ते । दीप्यते ॥ ॥१५॥

त्वं हि स्तोमवर्धन इंद्रास्युक्थवर्धनः । स्तोतृणामुत भद्रकृत् ॥११॥

त्वं । हि । स्तोमऽवर्धनः । इंद्र । असि । उक्थऽवर्धनः । स्तोतृणां । उत । भद्रऽकृत् ॥११॥

हे इंद्र त्वं हि त्वं खलु स्तोमवर्धनः स्तोमेन त्रिवृत्यं च दशादिना वर्धनीयोऽसि । तथोक्थवर्धन उक्थिः शस्त्रवर्धनीयश्च त्वमेवासि । उतापि च स्तोतृणामस्माकं भद्रकृद्भद्रस्य कक्षाणस्य फलस्य कर्तापि त्वमेवासि ॥

इंद्रमित्केशिना हरीं सोमपेयाय वक्षतः । उप यज्ञं सुरार्धसं ॥१२॥

इंद्रं । इत् । केशिना । हरी इति । सोमऽपेयाय । वक्षतः । उप । यज्ञं । सुऽरार्धसं ॥१२॥

केशिना केशिनौ । मूर्धजानि लोमानि केशाः । तदंतौ हरी अश्वी सुरार्धसं शोभनधनमिंद्रमिंद्रिद्रमेव यज्ञमुपास्त्रयज्ञं प्रति सोमपेयाय सोमपानार्थं वक्षतः । वहतां । यदा । यज्ञं यष्टव्यमिंद्रमुपवहतां ॥

अपां फेनेन नमुचेः शिर इंद्रोदवर्तयः । विश्वा यदजयः स्पृधः ॥१३॥

अपां । फेनेन । नमुचेः । शिरः । इंद्र । उत । अवर्तयः । विश्वाः । यत् । अजयः । स्पृधः ॥१३॥

पुरा किलिंद्रोऽसुराजित्वा नमुचिमसुरं यहीतुं न शशाक । स च युध्यमानस्तेनासुरेण जयहे । स च गृहीतमिंद्रमेवमवोचत् । त्वां विस्त्रजामि रात्रावह्नि च शुक्लेणार्द्रेण चायुधेन यदि मां मा हिंसीरिति । स इंद्रस्तेन विस्त्रष्टः सन्नहोराचयोः संधी शुक्लार्द्रविलक्षणेन फेनेन तस्य शिरश्चिच्छेद । अयमर्थोऽस्यां प्रतिपाद्यते ॥ हे इंद्र अपां फेनेन वस्त्रीभूतेन नमुचिरसुरस्य शिर उदवर्तयः । शरीरादुद्गतमवर्तयः । अच्छेत्सीरित्यर्थः । कदेति चेत् । यद्यदा विश्वाः सर्वाः स्पृधः स्पर्धमाना आसुरीः सेना अजयः जितवानसि । इंद्रो वृत्तं हत्वासुरान् ॥

मायाभिरुत्तिसृप्तत इंद्रं ग्रामारुह्यतः । अव दस्यूरधूनुथाः ॥१४॥

मायाभिः । उतऽसिसृप्ततः । इंद्रं । द्यां । आऽरुह्यतः । अव । दस्यून् । अधूनुथाः ॥१४॥

--- हे इंद्र त्वमवाधूनुथाः । अवाधुत्वं प्रेरितवानसि ॥

असुन्वामिंद्र संसदं विषूचीं व्यनाशयः । सोमपा उत्तरो भवन् ॥१५॥

असुन्वां । इंद्रं । संसदं । विषूचीं । वि । अनाशयः । सोमऽपाः । उतऽतरः । भवन् ॥१५॥

हे इंद्र त्वं सोमपाः सोमस्य पाता भूलोत्तर उत्कृष्टतरो भवन्नसुन्वां सोमाभिषवहीनां संसदं जनसंहतिं विषूचीं परस्परविरोधेन विषु नाना गंधीं व्यनाशयः । विशेषेण नाशयसि ॥ ॥१६॥

तम्बभीति चयोद्दशर्षं तृतीयं सूक्तमीष्णिहमिंद्रं । पूर्वोक्ताविषर्षी । तथा चानुक्रम्यते । तम्बभि सप्तोमीष्णिहमिति ॥ महाप्रते निष्केवञ्च श्रीष्णिहनुष्णाशीतावुत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूच्यते हि । तम्बभि प्र गायतेत्युत्तमासु-

व्ररति । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ आभिप्रविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र आद्यसृचो वैकल्पिकोऽगुरूपः । सूचितं च । तन्वभि प्र गायत वयमु त्वाप्तपूर्व्य । आ० ७. ८. । इति ॥

तन्वभि प्र गायत पुरुहूतं पुरुष्टुतं । इंद्रं गीर्भिस्तविषमा विवासत ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । अभि । प्र । गा॒यत॒ । पुरु॑ऽहूतं । पुरु॑ऽस्तुतं । इंद्रं । गीःऽभिः । त॒विषं॑ ।

आ । वि॒वा॒स॒त॒ ॥ १ ॥

पुरुहूतं ब्रह्मभिराहूतं पुरुष्टुतं ब्रह्मभिः स्तुतं तसु तमेवेन्द्रं हे स्रोतारः अभि प्र गायत । अभिमुखं प्रकर्षेण सुध्वं । एतदेव स्पष्टयति । तविषं महातमिन्द्रं गीर्भिर्वाग्भिरा विवासत । परिचरत ॥

यस्य द्विवर्हसो बृहत्सहो दाधार रोदसी । गिरीरज्ञा अपः स्ववृषत्वना ॥ २ ॥

यस्य॑ । द्वि॒ऽव॒र्ह॒सः॑ । बृ॒हत् । सहः॑ । दा॒धार॑ । रोद॒सी॒ इति॑ । गि॒रीन् । अ॒ज्ञान् । अ॒पः ।

स्वः॑ । वृ॒ष॒ऽत्व॒ना ॥ २ ॥

द्विवर्हसो द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य यस्मिंस्त्रस्य बृहत्सहसहो बलं रोदसी बावापृथिवी दाधार धारयति ॥ छांदसो लिट् । तुजादित्वाद्भ्यासदीर्घः ॥ तथाज्ञान् क्षिप्रगमनान् गिरीन् पर्वतान् मेघान्वा स्वः सरणशीला अप उदकानि च वृषत्वना वृषत्वेन वीर्येण यस्मिंस्त्रस्य बलं धारयति तत्रावस्थापयति । तन्वभीति पूर्व्या संबंधः स त्वमित्युत्तरया वा ॥

स राजसि पुरुष्टुतं एको वृत्राणि जिघ्रसे । इंद्रं जैत्रां श्रवस्यां च यंतवे ॥ ३ ॥

सः । रा॒ज॒सि॑ । पुरु॑ऽस्तुत॒ । एकः॑ । वृ॒त्राणि॑ । जि॒घ्र॒से॒ । इंद्रं॑ । जै॒त्रां । श्र॒व॒स्यां । च॒ ।

यंत॑वे ॥ ३ ॥

हे पुरुष्टुत ब्रह्मभिः स्तुतेन्द्रं स पूर्वोक्तगुणस्त्वं राजसि । दीप्यसे । ईशिषे वा । अपि च त्वमेकः सहायरहितः केवल एव सन् वृत्राण्यावरकाणि शत्रुजातानि जिघ्रसे । हतवानसि । किमर्थं । जैत्राणि जेतव्यानि धनानि श्रवस्या श्रवस्थानि श्रवणीयान्यन्नानि यद्वा श्रवणाहार्हाणि यशांसि च यंतवे यंतुं नियंतुं स्वाधीनं कर्तुं ॥

आभिप्रविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्रे तं ते मदमिति गृधो वैकल्पिकः स्रोत्रियः । सूच्यते हि । तं ते मदं गृणीमसि तन्वभि प्र गायत । आ० ७. ८. । इति ॥

तं ते मदं गृणीमसि वृषणं पृत्सु सासहिं । उ लोककृत्नुमद्रिवो हरिश्चियं ॥ ४ ॥

तं । ते॒ । म॒दं॑ । गृ॒णी॒म॒सि॑ । वृ॒ष॒णं॑ । पृ॒त्सु॑ । सा॒स॒हिं॑ । ऊं इति॑ । लो॒क॒कृ॒त्नुं॑ । अ॒द्रि॒ऽवः॑ ।

ह॒रि॒ऽश्चि॒यं॑ ॥ ४ ॥

हे अद्रिवो वज्रवज्जिन्द्र ते त्वदीयं तं मदं सोमपानजनितं हर्षं गृणीमसि । गृणीमः । प्रशंसामः ॥ गृ शब्दे क्रयादिः । प्वादीनां ह्रस्वः । इदं तो मसीति मस इकारागमः ॥ कीदृशं । वृषणं वर्षितारं कामानां पृत्सु संयामेषु सासहिं शत्रूणामभिभवितारं लोककृतुं लोकस्य स्थानस्य कर्तारं हरिश्चियं हरिभ्यामश्वाभ्यां श्रवणीयं सेवं । उशब्दः समुच्चये पदपुरणे वा ॥

येन ज्योतींथायवे मनवे च विवेदिथ । मंदानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥ ५ ॥

येन॑ । ज्यो॒तीं॑षि । आ॒य॒वे॑ । मन॒वे॑ । च॒ । वि॒वे॒दि॒थ॑ । म॒दा॒नः॑ । अ॒स्य॑ । ब॒र्हि॒षः॑ । वि॒ ।

रा॒ज॒सि॑ ॥ ५ ॥

हे इंद्र येनात्मीयेन मदेनायव श्रीर्षशेयाय मनवे विवस्वतः पुत्राय च ज्योतीषि सूर्यादीनि वृषादिभि-
रायुतानि तद्धरणेन विवेदिथ अलंभयः । प्रज्ञापितवान् प्रकाशितवानसीत्यर्थः । तेन मदेन मंदागो मोदमा-
नस्त्वमस्य बर्हिषो वृषस्य यज्ञस्य वि राजसि । विशेषेणेशिषि । यद्वा । अस्मेति गुतीयार्थे षष्ठी । अनेन बर्हिषा
वृषेन ह्ययम् वि राजसि । विशेषेण दीप्यसे ॥ १७ ॥

तद्द्या चित्त उक्थिनोऽनुं द्रुवंति पूर्वथा । वृषपत्नीरपो जया दिवेदिवे ॥ ६ ॥

तत् । अद्य । चित् । ते । उक्थिनः । अनुं । स्तुवंति । पूर्वथा । वृषपत्नीः । अपः ।

जय । दिवेऽदिवे ॥ ६ ॥

हे इंद्र ते स्वदीयं तत्प्रसिद्धं बलमय चिदद्यापि पूर्वथा पूर्वस्मिन्काल इवोक्थिनः शस्त्रिणः स्रोतारोऽनु
द्रुवंति । क्रमेण प्रशंसति । स त्वं वृषपत्नीः वृषा वर्षिता पर्जन्यः पतिर्यासां तावृषीरपो दिवे दिवे प्रतिदिवसं
जय । स्वायत्तं कुरु ॥

तव त्यदिद्रियं बृहत्तव शुष्ममुत क्रतुं । वज्रं शिशति धिषणा वरेण्यं ॥ ७ ॥

तव । त्यत् । इन्द्रियं । बृहत् । तव । शुष्मं । उत । क्रतुं । वज्रं । शिशति । धिषणा ।

वरेण्यं ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्यत्तत्प्रसिद्धमिन्द्रियमिन्द्रस्य सिंगं बृहत्प्रभूतं वीर्यं धिषणा स्तुतिः शिशति । निःश्लति । तीक्ष्णी-
करोति । तथा तव स्वदीयं शुष्मं शीषकं बलमुतापि च क्रतुं प्रज्ञानं बलं कर्म वा वरेण्यं वरणीयं वज्रमायुधं
च स्तुतिस्तीक्ष्णीकरोति ॥

तव द्यौरिन्द्र पौंस्यं पृथिवी वर्धति श्रवः । त्वामापः पर्वतासश्च हिन्विरे ॥ ८ ॥

तव । द्यौः । इन्द्र । पौंस्यं । पृथिवी । वर्धति । श्रवः । त्वां । आपः । पर्वतासः । च ।

हिन्विरे ॥ ८ ॥

हे इंद्र तव स्वदीयं पौंस्यं बलं शीर्वर्धति । वर्धयति । स्वदीयं श्रवो यशः पृथिवी वर्धयति ॥ वृधेर्ष्य-
तास्रटि शपि च्छंदस्युभयथेत्यर्धधातुकत्वात्तेरनिटीति णिलोपः ॥ तं त्वामाप उदकान्यंतरिषाणि पर्वतासः
पर्वताः पर्वततो मेघाश्च गिरयश्च वा हिन्विरे । प्रीणयति । स्वामित्वेन प्राप्नुवति वा ॥

त्वां विष्णुर्वृहन्स्यो मिचो गृणाति वरुणः । त्वां शर्धो मद्यनु मारुतं ॥ ९ ॥

त्वां । विष्णुः । बृहन् । स्यः । मिचः । गृणाति । वरुणः । त्वां । शर्धः । मद्यति ।

अनुं । मारुतं ॥ ९ ॥

हे इंद्र बृहत्कृत्वा चयो निवासहेतुर्विष्णुर्मिचो वरुणश्च त्वां गृणाति । स्तौति । तथा मारुतं मद्यत्संबंधि
शर्धो बलं त्वामनु मद्यति । तव मद्यत्सुलक्ष्य पञ्चाश्रावति । त्वामनुमादयति वा ॥

त्वं वृषा जनानां मंहिष्ठ इन्द्र जज्ञिषे । सचा विश्वा स्वपत्यानि दधिषे ॥ १० ॥

त्वं । वृषा । जनानां । मंहिष्ठः । इन्द्र । जज्ञिषे । सचा । विश्वा । सुऽअपत्यानि । दधिषे ॥ १० ॥

हे इंद्र वृषा वर्षिता त्वं जनानां देवजनानां मध्ये मंहिष्ठो दातृतमो जज्ञिषे । प्रादुर्भवसि । अत एव
विश्वा सर्वाणि स्वपत्यानि शोभनेः पुषादिभिः सहितानि सचा सह दधिषे । दातुं धारयसि । ददासि
वा ॥ १० ॥

स॒चा त्वं पु॒रुष्टु॑र् ए॒को वृ॒चाणि॑ तो॒शसे॑ । नान्य॑ इं॒द्रा॒न्कर॑णं भू॒य इ॒न्वति॑ ॥ ११ ॥
 स॒चा । त्वं । पु॒रु॒ऽस्तु॒त । ए॒कः । वृ॒चाणि॑ । तो॒श॒से । न । अ॒न्यः । इं॒द्रा॒त् । कर॑णं । भू॒यः ।
 इ॒न्व॒ति ॥ ११ ॥

हे पुरुष्टुत ब्रह्मिः सुतेन्द्र त्वमेकोऽसहाय एव सन् सचा । महन्नामैतत् । महांति वृचाणि शत्रुजातानि । यद्वा । सचेति सहायै । सहैव युगपदेवैकयत्नेनैव । तोशसे । हिनस्सि । तोशतिर्वधकर्मा । अकर्तुं शक्नोतीति भावः । अपि चास्मादिन्द्रादन्यः कश्चिन्नूयो ब्रह्मतरं कारणं कर्म वृचवधादिकं नेन्वति । न प्राप्नोति । इंद्र एव कर्तुं शक्नोतीति भावः ॥

यदि॑न्द्र॒ मन्म॑शस्त्वा॒ नाना॑ ह॒वँत॒ ऊ॒तये॑ । अ॒स्माके॑भिर्नृ॒भिर्चा॒ स्व॒र्जय॑ ॥ १२ ॥
 यत् । इं॒द्र । म॒न्म॑ऽशः । त्वा । नाना॑ । ह॒वँते । ऊ॒तये॑ । अ॒स्माके॑भिः । नृ॒ऽभिः । अ॒त्र ।
 स्वः । ज॒य ॥ १२ ॥

हे इंद्र यद्यस्मिन् संग्रामे त्वां मन्मशो मन्मना सोत्रेण नागा ब्रह्मप्रकारं हवन्ते आह्वयन्ति । किमर्थं । ऊतये रक्षायै । अत्रास्मिन् संग्रामेऽस्माकेभिरस्माकैरस्मदीधैरेव नृभिर्नृभिः सोतुभिराहृतः सन् स्वः शत्रुबलं जय । अभिमव ॥

अ॒रं क्ष॒याय॑ नो म॒हे वि॒श्व्या॑ रू॒पाण्या॑वि॒शन् । इं॒द्रं जै॒त्राय॑ ह॒र्षया॑ श॒ची॒पतिं॑ ॥ १३ ॥
 अ॒रं । क्ष॒याय॑ । नः । म॒हे । वि॒श्व्या॑ । रू॒पा॒णि । आ॒ऽवि॒शन् । इं॒द्रं । जै॒त्राय॑ । ह॒र्ष॒य ।
 श॒ची॒ऽप॒तिं ॥ १३ ॥

हे सोतः महे महते नोऽस्माकं क्षयाय । गृह्णामैतत् । गृहाय ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ गृहार्थमरमलं पर्याप्तं विश्वा विश्वानि व्याप्तानि रूपाणीन्द्रगतानि गुणजातान्याविशन् स्तुत्या व्याप्नुवन् शचीपतिं । शचीति कर्मनाम । कर्मणां पालकं । यद्वा । शच्या इंद्राख्या भर्तारं । तमेन्द्रं जैत्राय जेतव्यधनार्थं हर्षय । तोषय स्तुत्या परिचरणेन वेति शेषः ॥ १९ ॥

प्र सम्राजमिति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तमिर्बिठिनाम्नः काण्वस्यार्थं गायत्रमिन्द्रं । अनुक्रम्यते हि । प्र सम्राजं द्वादशेर्बिठिरिति ॥ अतिरात्रे द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । प्र सम्राजमुप क्रमस्वा भर । आ० ६. ४. इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवच्च एतदादिके द्वे सूक्ते उपरितनस्यांशं वृचं वर्षयित्वा । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । प्र सम्राजं चर्षणीनामिति सूक्ते उत्तरस्योत्तमे उद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ५. इति ॥

प्र स॒म्राजं॑ च॒र्षणी॑नामि॒न्द्रं स्तो॒ता न॒र्थ्यं गी॒भिः । नरं॑ नृ॒षाहं॑ म॒हिष्ठं॑ ॥ १ ॥
 प्र । सं॒ऽरा॒जं । च॒र्ष॒णी॒नां । इं॒द्रं । स्तो॒त । न॒र्थ्यं । गीः॑ऽभिः । नरं॑ । नृ॒ऽसहं॑ । म॒हिष्ठं॑ ॥ १ ॥

चर्षणीनां मनुष्याणां मध्ये सम्राजं सम्यग्राजमानं यद्वा मनुष्याणामधीश्वरमिन्द्रं हे स्तोतारः प्र स्तोत । प्रकर्षेण स्तुत । कीदृशं । गीभिः स्तुतिभिर्नर्थ्यं स्तुत्यं नरं नेतारं नृषाहं नृणां शत्रुमनुष्याणामभिवितारं महिष्ठं दातृतमं ॥

यस्मि॑न्नु॒क्थानि॑ र॒ण्यंति॑ वि॒श्वानि॑ च अ॒व॒स्या । अ॒पाम॒वो न॑ सं॒मुद्रे॑ ॥ २ ॥
 यस्मि॑न् । उ॒क्थानि॑ । र॒ण्यंति॑ । वि॒श्वानि॑ । च । अ॒व॒स्या । अ॒पां । अ॒वः । न । सं॒मुद्रे॑ ॥ २ ॥
 यस्मिन्द्रं उक्थानि शस्त्राणि रण्यंति रमन्ते विश्वानि सर्वाणि अवस्था अवस्थानि अवशीयानि हविर्क-

क्षान्त्यन्नानि च रमन्ति । तत्र दृष्टान्तः । समुद्र उदधावपासुदकानामवो न । अवति गच्छतीत्यवस्तरंगजालं ।
तद्यथा समुद्रेऽतर्भवति तथा रण्यंतीत्यर्थः ॥

तं सुष्टुत्या विवासे ज्येष्ठराजं भरे कृन्तुं । महो वाजिनं सनिभ्यः ॥३॥

तं । सुऽस्तुत्या । आ । विवासे । ज्येष्ठराजं । भरे । कृन्तुं । महः । वाजिनं । सनिभ्यः ॥३॥

तमिंद्रं सुष्टुत्या शोभनया सुत्या विवासे । परिचरामि । कीदृशं । ज्येष्ठराजं ज्येष्ठेषु प्रशस्यतमेषु देवेषु मध्ये
राजमानं ॥ राजतेः सत्सूक्ष्मिणेति क्लिप् ॥ भरे संयामे महो महतो वृचवधादेः कृत्वं कर्तारं वाजिनमन्नवंतं
बलवंतं वा । किमर्थं । सनिभ्यो धनेभ्यः । धनलाभाद्येत्यर्थः ॥

यस्यानूना गभीरा मदा उरवस्तरुचाः । हर्षुमंतः शूरसातौ ॥४॥

यस्य । अनूनाः । गभीराः । मदाः । उरवः । तरुचाः । हर्षुऽमंतः । शूरऽसातौ ॥४॥

यस्मिंद्रस्य मदाः सोमपानजनिता अनूना अनूना गभीरा गांभीर्योपेता उरवो विसतीर्णास्तरुचाः शत्रूणां
तारकाः शूरसातौ शूरसंभजनीचे संयामे हर्षुमंतो हर्षयुक्ताः संयामोत्सुका भवन्ति । तमिंद्रमिति पूर्वयोत्तरया
वा संबंधः ॥

तमिद्धनेषु हितेष्वधिवाकाय हवन्ते । येषामिंद्रस्ते जयन्ति ॥५॥

तं । इत् । धनेषु । हितेषु । अधिवाकाय । हवन्ते । येषां । इंद्रः । ते । जयन्ति ॥५॥

धनेषु हितेषु शत्रुषु निहितेषु प्राप्तेषु सत्सु तमित्तं पूर्वोक्तगुणमेवेंद्रमधिवाकायाधिवचनाय पक्षपातवचनाय
हवन्ते । स्तोतार आह्वयन्ति । तत्र च येषां पक्ष इंद्रो वर्तते त एव जयन्ति । जयेन तानि धनानि लभन्ते नान्ये ॥

तमिच्च्यौत्नैरार्येति तं कृतेभिश्चर्षणयः । एष इंद्रो वरिवस्कृत् ॥६॥

तं । इत् । च्यौत्नैः । आर्येति । तं । कृतेभिः । चर्षणयः । एषः । इंद्रः । वरिवऽकृत् ॥६॥

तमित्तमेवेंद्रं च्यौत्नैर्वस्करैः स्तोत्रैरार्येति । आर्यमभिज्ञमीश्वरं कुर्वन्ति । चर्षणयो मनुष्याः कृतैः कर्मभि-
श्चार्येति । एष एवंगुणक इंद्रो वरिवस्कृद्भनस्य कर्ता भवति स्तोत्रुणां ॥ २० ॥

इंद्रो ब्रह्मं च ऋषिरिंद्रः पुरु पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥७॥

इंद्रः । ब्रह्मा । इंद्रः । ऋषिः । इंद्रः । पुरु । पुरुऽहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥७॥

अयमिंद्रो ब्रह्मा परिवृढः सर्वेभ्योऽधिकः । स एवेंद्रं ऋषिर्द्रष्टा सर्वस्वार्थजातस्य । स इंद्रः पुरु ब्रह्मं
पुरुहूतो ब्रह्मिराहूतस्य महीभिर्महतीभिः शचीभिः क्रियाभिर्वृचवधादिरूपाभिर्महान्प्रभूतो भवति ॥

स स्तोम्यः स हव्यः सत्यः सत्वा तुविकूर्मिः । एकश्चित्सन्नभिभूतिः ॥८॥

सः । स्तोम्यः । सः । हव्यः । सत्यः । सत्वा । तुविऽकूर्मिः । एकः । चित् । सन् । अभिऽभूतिः ॥८॥

स पूर्वोक्त इंद्रः स्तोम्यः स्तोमार्हः सुत्वर्हः । स एव हव्यो ज्ञातव्यस्य सत्यः सत्सु साधुरवितथस्वभावः सत्वा
शत्रूणामवसादयिता तुविकूर्मिर्बहुकर्म । यत एवातः कारणादेकचित्सन्नसहायोऽपि भवन्नभिभूतिः शत्रूणाम-
भिभविता तिरस्कृता भवति ॥

तमर्केभिस्तं सामंभिस्तं गायत्रैश्चर्षणयः । इंद्रं वर्धन्ति स्तितयः ॥९॥

तं । अर्केभिः । तं । सामंऽभिः । तं । गायत्रैः । चर्षणयः । इंद्रं । वर्धन्ति । स्तितयः ॥९॥

चर्षणयो द्रष्टारो मंचाणां क्षितयो मनुष्यास्तमिन्द्रमर्केभिरर्चनसाधनेर्यब्रूयैर्भैर्वर्धति । वर्धयति । तथोन्नतारः सामभिर्गानविशिष्टैर्भैस्व वर्धयति । तथा गायत्रैर्गायत्र्यादिच्छंदोयुक्तेः शस्त्ररूपैरप्रगीतेर्भैस्त्वमेवेन्द्र होतारो वर्धयति ॥

प्रणेतारं वस्यो अच्छा कर्तारं ज्योतिः समत्सु । सासह्रांसं युधामिचान् ॥१०॥

प्रऽनेतारं वस्यः । अच्छ । कर्तारं । ज्योतिः । समत्सु । सासह्रांसं । युधा । अमिचान् ॥१०॥

वस्यो वसीयः प्रशस्तं वसु धनमच्छामिसुखेन प्रणेतारं प्रापयितारं समत्सु संयामेषु शत्रुनिरसनेन ज्योतिः प्रकाशं जयलक्षणं कर्तारं करणशीलं ॥ करोतेसाच्छीलिकसृणु ॥ कुत इत्यत आह । युधायुधेनामिचाच्छत्रुणु ससह्रांसमभिभूतवंतं । एवंगुणकमिन्द्रं वर्धयतीति शेषः ॥

स नः पप्रिः पारयाति स्वस्ति नावा पुरुहूतः । इंद्रो विश्वा अति द्विषः ॥११॥

सः । नः । पप्रिः । पारयाति । स्वस्ति । नावा । पुरुहूतः । इंद्रः । विश्वाः । अति । द्विषः ॥११॥

पप्रिः प्राता पुरयिता पुरहूतो बज्रभिराहूतः स इंद्रो विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेषीः प्रजा नोऽस्मान्नावा तरणसाधनेन स्वस्ति ज्ञेयणाति पारयाति । अतिपारयतु ॥

स त्वं न इंद्र वाजेभिर्दशस्या च गातुया च । अच्छा च नः सुम्नं नैषि ॥१२॥

सः । त्वं । नः । इंद्र । वाजेभिः । दशस्य । च । गातुया । च । अच्छ । च । नः । सुम्नं । नैषि ॥१२॥

हे इंद्र स तादृशस्त्वं नोऽस्मभ्यं वाजेभिर्बलेर्दशस्य च । धनं प्रयच्छ च । दशस्यतिर्दानकमी । गातुय च । गातुं मार्गमस्मभ्यमिच्छ च ॥ गातुशब्दाच्छंदसि परेच्छायामिति क्वच । न च्छंदस्यपुत्रस्येति दीर्घनिषेधः ॥ तथा नोऽस्मान् सुम्नं सुखं चाच्छ नैषि । अभिप्रापय ॥ ॥२१॥

आ याहीति पंचदशर्षं पंचमं सूक्तमिर्बिठेरार्षमैन्द्रं । चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतोबृहत्यादितस्त्रयोदश गायत्र्यः । अनुक्रम्यते हि । आ याहि पंचोना प्रगाथांतमिति ॥ अत्रं प्रगाथं वर्जयित्वा शिष्टस्य महाप्रत उक्तो विनियोगः ॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्र आथाः षड्बुचः स्तोत्रियानुरूपायाः । तथानंतराः सप्तर्षस्य शंसनीयाः । सूत्र्यते हि । आ याहि सुषुमा हि त इति षट् स्तोत्रियानुरूपावन्तराः सप्त । आ० ५. १०. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवन आबसृचोऽस्मिन्नेव शस्त्रे षठ्स्तोत्रियसंज्ञक आवापार्थः । सूचितं च । आ याहि सुषुमा हि त इंद्रमिन्नाधिनो बृहत् । आ० ७. २. इति ॥

आ याहि सुषुमा हि त इंद्र सोमं पिबा इमं । एदं बर्हिः संतो मम ॥१॥

आ । याहि । सुषुमा । हि । ते । इंद्र । सोमं । पिब । इमं । आ । इदं । बर्हिः । संतो । मम ॥१॥

हे इंद्र त्वमा याहि । आगच्छ । ते त्वदर्थं सुषुम हि । अभिषुतवंतः खलु सोमं वयं । तमिममभिषुतं सोमं पिब । तदर्थं मम मदीयमिदं बर्हिर्वैद्यामासीर्णमा सदः । आसीद् । अभिनिषीद् ॥

आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना । उप ब्रह्माणि नः शृणु ॥२॥

आ । त्वा । ब्रह्मयुजा । हरी । इति । वहतां । इंद्र । केशिना । उप । ब्रह्माणि । नः । शृणु ॥२॥

हे इंद्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मंचेण युज्यमानो केशिना केशवंती हरी हरणशीलावन्ती त्वा त्वामा वहतां । अभिप्रापयतां । त्वं चास्मदन्नमुपेत्य नोऽस्माकं ब्रह्माणि स्तोत्राणि शृणु । स्तोत्राणि गृहाण । सम्यक् चित्ते धारय ॥

ब्रह्माणस्त्वा वयं युजा सोमपामिद्र सोमिनः । सुतावंतो हवामहे ॥३॥

ब्रह्माणः । त्वा । वयं । युजा । सोमऽपां । इंद्र । सोमिनः । सुतऽवंतः । हवामहे ॥३॥

हे इंद्र ब्रह्माणो ब्रह्मणा वयं त्वा त्वां युजा योग्येन स्तोत्रेण हवामहे । आहुयामहे । कथंभूतं । सोमपां सोमस्य पातारं । कीदृशा वयं । सोमिनः सोमयुक्ताः सुतावंतोऽभिषुतैश्च सोमैरुपेताः ॥

आ नो याहि सुतावंतोऽस्माकं सुष्टुतीरूप । पिबा सु शिप्रिन्धंसः ॥४॥

आ । नः । याहि । सुतऽवंतः । अस्माकं । सुऽस्तुतीः । उप । पिब । सु । शिप्रिन् । अंधंसः ॥४॥

हे इंद्र सुतावतोऽभिषुतसोमयुक्तानस्माना याहि । अभिगच्छ । ततोऽस्माकं संबन्धीनि सुष्टुतीः शोभनानि स्तोत्राण्युपगच्छ । जामीहि । हे सुशिप्रिच्छोभनशिरस्त्राण शोभनहनुक वेद्र अंधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांश्लक्षणं भागं पिब । यद्वा ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अंधोऽस्मदीयं सोमं पिब ॥

आ ते सिंचामि कुक्षोरनु गाचा वि धावतु । गृभाय जिह्या मधु ॥५॥

आ । ते । सिंचामि । कुक्ष्योः । अन्नु । गाचा । वि । धावतु । गृभाय । जिह्या । मधु ॥५॥

हे इंद्र ते तव कुक्ष्योदरघोरा सिंचामि । सोमानवगयामि । कुक्षी सोमेन पूरयामीत्यर्थः । इंद्रस्य हि द्वे उदरे । तथा च श्रूयते । ओभा कुक्षी पृणता वार्चघ्ने च माघोनं चेति । यद्वा । एकस्त्रिवोदरस्य सव्यदक्षिणभेदेनोर्ध्वाधोभागभेदेन वा द्वित्वं । स चासिक्तः सोमो गाचाणि शरीरावयवानि हस्तपादादीनि सर्वाण्यनुक्रमेण वि धावतु । व्याप्नोतु । त्वं च मधु मधुरं मया सिंचमानं सोमं जिह्या रसनेन्द्रियेण गृभाय । गृहाण ॥ कंदसि शायजपीति यह उत्तरस्य अः शायजादेशः । ह्यहोर्भ इति भत्वं ॥ ॥२२॥

स्वादुष्टे अस्तु संसुदे मधुमान्त्वेऽ तव । सोमः शमस्तु ते हृदे ॥६॥

स्वादुः । ते । अस्तु । संऽसुदे । मधुऽमान् । त्वे । तव । सोमः । शं । अस्तु । ते । हृदे ॥६॥

संसुदे सम्यक् सुष्ठु दाचे हे इंद्र ते तुभ्यं मधुमात्राधुर्यवानयं सोमः स्वादुरस्तु । रुचिकरो भवतु । तव तन्वे शरीराय च स्वादुरस्तु । तव हृदे हृदयाय च स सोमः शमस्तु । सुखजनकं भवतु ॥

अयमु त्वा विचर्षणे जनीरिवाभि संवृतः । प्र सोम इंद्र सर्पतु ॥७॥

अयं । ऊं इति । त्वा । विऽचर्षणे । जनीः । ऽइव । अभि । संऽवृतः । प्र । सोमः । इंद्र । सर्पतु ॥७॥

हे विचर्षणे विद्रष्टरिद्र जनीरिव जगयो जाया इव ता यथा शुक्लैर्षस्तीः संवृता भवति एवं संवृतः पयःप्रमृतिभिः श्रयणद्रक्षैरावृतोऽयं सोमोऽभि प्र सर्पतु । अभिगच्छतु । उ इति पूरकः ॥

तुविपीवो वपोदरः सुबाहुरंधसो मदे । इंद्रो वृचाणि जिघ्रते ॥८॥

तुविऽपीवः । वपाऽउदरः । सुऽबाहुः । अंधंसः । मदे । इंद्रः । वृचाणि । जिघ्रते ॥८॥

तुविपीवो विस्तीर्णकंधरो वपोदरः पीवरोदरः । यथा बहवः सोमाः पीता अंतर्भवति तथा विसृतजठररूपैः । सुबाहुः शोभनबाहुः एवंगुणक इंद्रोऽंधसोऽन्नस्य सोमात्मकस्य मदे हर्षे सति वृचाणि शत्रुजातानि जिघ्रते । हिगस्ति ॥

इंद्र प्रेहि पुरस्त्वं विश्वस्येशान् ओजसा । वृचाणि वृचहञ्जहि ॥९॥

इंद्र । प्र । इहि । पुरः । त्वं । विश्वस्य । ईशानः । ओजसा । वृचाणि । वृचऽहन् । जहि ॥९॥

हे इंद्र ओजसा बलेन विश्वस्य सर्वस्य जगत ईशानः स्वामी भवंस्त्वं पुरोऽस्माकं पुरस्तात्मेहि । प्रगच्छ । प्रामुहि । हे वृत्रहन् वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हंतः वृत्राण्यस्मदीयानि शत्रुजातानि अहि । विनाशय ॥

अभ्युदयेष्टाविंशस्य प्रदातुर्दीर्घस्ते अस्त्वंकुश इत्यनुवाक्या । सूच्यते हि । दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो भद्रा ते हस्ता सुष्ठतोत पाणी । आ० ३. १३. इति ॥

दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो येना वसु प्रयच्छसि । यजमानाय सुन्वते ॥ १० ॥

दीर्घः । ते । अस्तु । अंकुशः । येन । वसु । प्रयच्छसि । यजमानाय । सुन्वते ॥ १० ॥

हे इंद्र ते तवांकुशः खणिराकर्षणसाधनमायुधं दीर्घोऽसु । आयतो भवतु । यथा दूरस्थमपि वसु व्याप्नोति तथायामवान् भवत्वित्यर्थः । येनांकुशेन सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय वसु धनमाहृत्य प्रयच्छसि ददासि ॥ ॥ २३ ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं त इद्रेति स्तोत्रियसृचः । सूचितं च । अयं त इंद्र सोमोऽयं ते मानुषे जने । आ० ६. ४. इति ॥

अयं त इंद्र सोमो निपूतो अधि बर्हिषि । एहीमस्य द्रव पिब ॥ ११ ॥

अयं । ते । इंद्र । सोमः । निपूतः । अधि । बर्हिषि । आ । इहि । ई । अस्य । द्रव । पिब ॥ ११ ॥

हे इंद्र ते तुभ्यं स्वदर्थमयं सोमो बर्हिष्यधि वेद्यामास्तीर्णे दर्भे निपूतो नितरां दशापवित्रेण शोधितः । अभिषवादिसंस्कारैः संस्कृत इत्यर्थः । ईमिदानीमस्येमं सोमं प्रत्येहि । आगच्छ । आगत्य यत्र रसात्मकः सोमो ह्ययते तं देशं प्रति द्रव । शीघ्रं गच्छ । तदन्तरं तं सोमं पिब ॥

शाचिगो शाचिपूजनाय रणाय ते सुतः । आखंडल प्र हूयसे ॥ १२ ॥

शाचिगो इति शाचिऽगो । शाचिऽपूजन । अयं । रणाय । ते । सुतः । आखंडल ।

प्र । हूयसे ॥ १२ ॥

हे शाचिगो । शाचयः शक्ता गावो यस्यासी शाचिगुः । यद्वा ॥ शच व्यक्तायां वाचि । अस्मादीणादिक इङ्प्रत्ययः ॥ शाचयो व्यक्ता प्रख्याता गावो रश्मयो गाव एव वा यस्य तादृशः । हे शाचिपूजन । पूज्यते ऽनेनेति पूजनं स्तोत्रादि । प्रख्यातपूजन ते तव रणाय रमणाय सुखजननायायं सोमः सुतोऽभिपुतः । यतः कारणात् हे आखंडल शत्रूणामाखंडयितः प्र हूयसे प्रकृष्टाभिः स्तुतिभिराहूयसे । अत आगत्येमं सोमं पिबेति भावः ॥

यस्ते शृंगवृषो नपात्प्रणपाकुंडपाय्यः । न्यस्मिन्दध आ मनः ॥ १३ ॥

यः । ते । शृंगऽवृषः । नपात् । प्रनपादिति प्रऽनपात् । कुंडऽपाय्यः । नि । अस्मिन् ।

दधे । आ । मनः ॥ १३ ॥

हे शृंगवृषो नपात् । शृंगवृषा नाम कश्चिद्वृषिः तस्य चेंद्रः स्वयमेव पुत्रतया जज्ञ इत्याख्यायिका । नपादित्यपत्यनाम । शृंगवृषः पुत्र । यद्वा । शृण्वन्ति हिंसन्तीति शृंगाणि रश्मयः । तैर्वर्धतीति शृंगवृडादित्यः । तस्य न पातयितः स्वकीये स्थानेऽवस्थापयितः ॥ सुवामंचित इति षष्ठ्यंतस्य परांगवज्जवेनामंचितानुप्रवेशात् समुदाय-स्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ ईदृश हे इंद्र ते तत्र संबन्धी प्रणपात् प्रकर्षेण न पातयिता रक्षिता कुंडपाय्यः । कुंडैः पीयतेऽस्मिन् सोम इति कुंडपाय्यः क्रतुविशेषः ॥ क्रतौ कुंडपाय्यसंचाथी । पा० ३. १. १३०. इति पिबतेरधिकरणे ख्यत्रत्ययो युगागमश्च निपात्यते ॥ एतत्संज्ञो यः क्रतुरस्त्वस्मिन् कुंडपाय्ये क्रतौ मनः स्वांतमा

नि दधे । अमितो वर्तमानाः कुंडपायिनामान च्छषयः पुरा निदधिरि । सम्यक् त्वद्देवत्वं क्रतुमनुष्ठितवन्त इत्यर्थः ॥ दधातेर्बिंटीरयो र इति रेभावः ॥

वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणांसंच सोम्यानां ।

द्रूपो भेत्ता पुरां शश्वतीनामिन्द्रो मुनीनां सखा ॥१४॥

वास्तोः । पते । ध्रुवा । स्थूणा । अंसंच । सोम्यानां ।

द्रूपः । भेत्ता । पुरां । शश्वतीनां । इंद्रः । मुनीनां । सखा ॥१४॥

हे वास्तोष्पते गृहपते स्थूणा गृहाधारभूतः संभो ध्रुवा स्थिरा भवतु । सोम्यानां सोमार्हाणां सोमसंपादिनां वास्त्राकमंसचमंसचाणमंसोपलक्षितस्य क्लृप्तशरीरस्य चायकं रक्षकं बलं भवतु । अपि च द्रूपो द्रवणशीलः सोमः तद्वान् ॥ अश्वत्थादित्वाद्चप्रत्ययः ॥ शश्वतीनां बह्वीनां पुरामसुरपुरीणां भेत्ता विदारयिता एवंभूत इंद्रो मुनीनामृषीणामस्त्राकं सखा मित्रभूतो भवतु ॥

पृदाकुसानुर्यजतो गवेषण एकः सन्नभि भूर्यसः ।

भूर्णिमश्वं नयत्तुजा पुरो गृभेद्रं सोमस्य पीतये ॥१५॥

पृदाकुऽसानुः । यजतः । गोऽएषणः । एकः । सन् । अभि । भूर्यसः ।

भूर्णिं । अश्वं । नयत् । तुजा । पुरः । गृभा । इंद्रं । सोमस्य । पीतये ॥१५॥

पृदाकुसानुः । पृदाकुः सर्पः । स इव सानुः समुच्छ्रितः । तद्वदुन्नतशिरस्क इत्यर्थः । यद्वा । पृदाकुवत्सानुः संभजनीयः । स यथा बज्रभिर्मणिमन्त्रीषधादिभिः संसेव्यो नालीः एवमिन्द्रोऽपि बज्रभिः स्तोत्रादिभिर्द्यौः सेव्य इत्यर्थः । यजतो यद्यद्यो गवेषणो गवामेषयिता प्रापयिता एवंगुणको य इंद्र एकः सन्नसहायः केवल एव सन् भूर्यसो बह्वतराञ्छत्रूनभिभवति भूर्णिं भरणशीलमश्वं व्याप्तुवन्तं तमिन्द्रं सोमस्य पीतये पानार्थं पुरो ऽस्त्राकं पुरस्तात्प्रयत् । नयति । प्रापयति । सामर्थ्यात् स्तोतेति लभ्यते । केन साधनेन । तुजा क्षिप्रगामिना गुभा ग्रहणसाधनेन स्तोत्रेण । यद्वा । अश्वमिति लुप्तोपममेतत् । यथा वोढारमश्वं दुर्यहं पाशेनानयति एवमुक्तेन प्रकारेण महानुभावमिन्द्रं सुत्या स्तोतानयतीत्यर्थः ॥ ॥ २४ ॥

इदं हेति द्वाविंशत्युचं षष्ठं सूक्तमिर्बिंटीरार्षमुष्णिककंदस्कं । उत त्वेतिषाश्विदेवताका । श्रमपिरित्वेषापिसूर्यवायुदेवताका । शिष्टा आदित्यदेवताकाः । तथा चानुक्रम्यते । इदं ह द्वाधिकादित्यमीष्णहमष्टम्यश्विभ्यां पराभिसूर्यानिष्ठानामिति ॥ गतो विनियोगः ॥

इदं ह नूनमेषां सुखं भिक्षेत मर्त्यैः । आदित्यानामपूर्व्यं सवीमनि ॥१॥

इदं ह । नूनं । एषां । सुखं । भिक्षेत । मर्त्यैः । आदित्यानां । अपूर्व्यं । सवीमनि ॥१॥

इदं हेदानीं खलु नूनमवशमादित्यानामदितिः पुत्राणामेषां देवानां मित्रादीनां सवीमनि प्रसवे प्रेरणे सति मर्त्यो मनुष्यः स्तोतापूर्व्यमभिनवं सुखं सुखकरं धनं भिक्षेत । याचेत । न कालान्तरि ॥

अनर्वाणो ह्येषां पंथा आदित्यानां । अदब्धाः संति पायवः सुगेवृधः ॥२॥

अनर्वाणः । हि । एषां । पंथाः । आदित्यानां । अदब्धाः । संति । पायवः । सुगेऽवृधः ॥२॥

एषामादित्यानां पंथाः पंथानो मार्गाः ॥ सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ अनर्वाणोऽप्रल्युताः परिरप्रतिगताः अत एवादब्धा अहिंसिताश्च संति । भवति । हि यस्मादेवं तस्मात्पायवः पालयितारस्ते मार्गाः सुगेवृधः सुगमे सुखे विषये वर्धका भवन्तु ॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मिचो अर्यमा । शर्म यच्छंतु सप्रथो यदीमहे ॥३॥
तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मिचः । अर्यमा । शर्म । यच्छंतु । सप्रथः ।
यत् । ईमहे ॥३॥

सवित्रादयस्त्वारा देवाः सप्रथः सर्वतः पृथु विसीर्णं तच्छर्म सुखं गृहं वा नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु यच्छंतु ।
ददतु । यच्छर्ममहे वयं याचामहे ॥

देवेभिर्देव्यदितेऽरिष्टभर्मन्ना गहि । स्मत्सूरिभिः पुरुप्रिये सुशर्मभिः ॥४॥
देवेभिः । देवि । अदिते । अरिष्टभर्मन् । आ । गहि । स्मत् । सूरिभिः । पुरुप्रिये ।
सुशर्मभिः ॥४॥

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे अरिष्टभर्मन्नाहंसितभरणे हे पुरुप्रिये बह्वभिः प्रीयमाणे हे एवंगुणविशिष्टे
ऽदिते सूरिभिः प्राज्ञैः सुशर्मभिः सुसुखिर्देवेभिर्देवैरात्मीयैः पुत्रैः सार्धं । अदिति निपातः शोभनार्थः । अच्छो-
भनं यथा भवति तथा गहि । आगच्छ ॥

ते हि पुत्रासो अदितेर्विदुर्बेषांसि योतवे । अंहोश्चिदुरुचक्रयोऽनेहसः ॥५॥
ते । हि । पुत्रासः । अदितेः । विदुः । बेषांसि । योतवे । अंहोः । चित् । उरुचक्रयः ।
अनेहसः ॥५॥

अदितेः पुत्रासः पुत्रास्ते हि ते खलु मित्रादयो देवा द्वेषांसि द्वेषुणि राक्षसादीनि योतवे पृथक्कर्तुं विदुः ।
जानन्ति ॥ विदो लटो वेति विद उत्तरस्य श्लेषसादेशः ॥ तथोरुचक्रयो विसीर्णस्य कर्मणः कर्तारोऽनेहसो
ऽनाहंतारो रक्षकास्तेऽहोश्चिदाहननशीलात्पापादपि योतवे पृथक्कर्तुंमस्मान्जानन्ति ॥ ॥२५॥

अदितिर्नो दिवा पशुमदितिर्नक्तमश्वयाः । अदितिः पात्वंहसः सदावृधा ॥६॥
अदितिः । नः । दिवा । पशुं । अदितिः । नक्तं । अश्वयाः । अदितिः । पातु । अंहसः ।
सदाऽवृधा ॥६॥

नोऽस्माकं पशुमदितिरदीनाखंडनीया वा देवमाता दिवाहनि पातु । रक्षतु । तथाश्वया वाह्याभ्यंत-
रभेदेन प्रकारद्वयरहिता सर्वदैकप्रकारा कपटरहिता सादितिर्नक्तं रात्रौ चासदीयं गवादिपशुजातं रक्षतु ।
तथास्मान्ग्रहसः पापात् पातु । रक्षतु । केन साधनेन । सदावृधा सर्वदा वृद्धिमतात्मीयेन रक्षणेन ॥

उत स्या नो दिवा मतिरदितिरूत्या गमत् । सा शंताति मयस्करदप सिधः ॥७॥
उत । स्या । नः । दिवा । मतिः । अदितिः । ऊत्या । आ । गमत् । सा । शंताति ।
मयः । करत् । अप । सिधः ॥७॥

उतापि च स्या सा पूर्वोक्ता मतिर्मन्त्री मंतव्या स्त्रोतव्या वादितिरूत्या रक्षया सार्धं दिवाहनि नो
ऽस्माना गमत् । आगच्छतु । आगत्य च शंताति शान्तिकरं मयः सुखं सादितिः करत् । करोतु । सिधो
बाधकाञ्छुंसापगमयतु ॥ सिधिर्बाधनार्थः । शिवशमरिष्टस्य करे । पा० ४. ४. १४३. इति शंशब्दात्कारणार्थं
तातिरूपत्ययः ॥

उत त्या दैव्या भिषजा शं नः करतो अश्विना । युयुयातामितो रपो अप सिधः ॥ ८ ॥
 उत । त्या । दैव्या । भिषजा । शं । नः । करतः । अश्विना । युयुयाता । इतः । रपः ।
 अप । सिधः ॥ ८ ॥

उतापि च त्या तो प्रसिद्धी दैव्या देवेषु भवी भिषजा चिकित्सकी ईदृशावश्विनाश्विनी नोऽस्माकं शं
 मुखं रोगाणां शमनं वा करतः । कुरुतां । इतोऽस्मत्तो रपः पापं युयुयातां । पृथक्कुर्यातां । सिधः शत्रून्वा-
 पगमयतां ॥

शममिरमिभिः करच्छं नस्तपतु सूर्यः । शं वातो वात्वरपा अप सिधः ॥ ९ ॥
 शं । अमिः । अमिऽभिः । करत् । शं । नः । तपतु । सूर्यः । शं । वातः । वातु । अरपाः ।
 अप । सिधः ॥ ९ ॥

अमिभिः स्वविभूत्या विभिन्निर्गार्हपत्यादिभिरभिर्देवः शं करत् । अस्माकं रोगशान्तिं मुखं वा करोतु ।
 सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्यश्च नोऽस्माकं शं मुखं यथा भवति तथा तपतु । प्रदीप्यतां । वातो वायुधारपा
 अपापः सन् शं यथा भवति तथा च वातु । अनुवर्ततां । सिधः शत्रून्वापगमयतु ॥

अपामीवामप सिधमप सेधत दुर्मतिं । आदित्यासो युयोतना नो अंहसः ॥ १० ॥
 अप । अमीवां । अप । सिधं । अप । सेधत । दुऽमतिं । आदित्यासः । युयोतन ।
 नः । अंहसः ॥ १० ॥

हे आदित्याः अमीवां रोगमप सेधत । अस्मत्तोऽपगमयत । सिधं चापसेधकं शत्रुं चाप सेधत । दुर्मति-
 मस्माकं दुःखस्य मन्तारं चाप सेधत । अपि च हे आदित्यास आदित्याः नोऽस्मान्हसः पापाद्युयोतन ।
 पृथक्कुरुत ॥ यौतिर्लोडि च्छांदसः शपः सुः । तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तनबादेशः । पित्वाद्गुदात्तत्वे धातुस्वरः
 शिष्यते । आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदादपरत्वात्त्रिधातो न भवति ॥ २६ ॥

युयोता शरुमस्मदाँ आदित्यास उतामतिं । अमृधग्धेषः कृणुत विश्ववेदसः ॥ ११ ॥
 युयोत । शरुं । अस्मत् । आ । आदित्यासः । उत । अमतिं । अमृधक् । धेषः । कृणुत ।
 विश्वऽवेदसः ॥ ११ ॥

हे आदित्याः शरुं हिंसकमस्मदास्मत्तस्य युयोत । पृथक्कुरुत । उतापि चामतिं दुर्बुद्धिं च पृथक्कुरुत । हे
 विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा द्वेषो द्वेषुच्छत्रुनुधक् पृथक् कृणुत । कुरुत । अस्मत्तो वियोजयत ॥

तत्सु नः शर्म यच्छतादित्या यन्मुमोचति । एनस्वंतं चिदेनसः सुदानवः ॥ १२ ॥
 तत् । सु । नः । शर्म । यच्छत । आदित्याः । यत् । मुमोचति । एनस्वंतं । चित् ।
 एनसः । सुऽदानवः ॥ १२ ॥

हे आदित्याः तच्छर्मं मुखं नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु यच्छत । दत्त । हे सुदानवः शोभनदानाः युष्मदीयं यच्छर्म-
 नस्वंतं चित् पापिनमपि स्रोतारमेनसः पापाण्युमोचति मोचयति तद्यच्छतेत्यन्वयः ॥

यो नः कश्चिद्रिरिच्छति रक्षस्वेन मर्त्यः । स्वैः ष एवै रिरिषीष्ट युर्जनः ॥ १३ ॥
 यः । नः । कः । चित् । रिरिच्छति । रक्षः ऽत्वेन । मर्त्यः । स्वैः । सः । एवैः । रिरिषीष्ट ।
 युः । जनः ॥ १३ ॥

यः कश्चिन्मर्त्यो मनुष्यो नोऽस्मान् रक्षस्वेन रक्षोभावेन पिशाचाद्यात्मना रिरिच्छति जिहिसिषति ॥ रिष
 हिंसायामिति धातुः ॥ स मनुष्यः स्वैरेवैरात्मीयेरेव चेष्टति रिरिषीष्ट । हिंसितो भूयात् । स जगो युर्धातापग-
 मनशीलश्च भवतु । यद्वा । स जगः स्वैरेव गमनेर्युर्दुःखं गच्छन् हिंसितो भवतु ॥

समित्तमघमन्नवहुः शंसं मर्त्यं रिपुं । यो अस्मिन्चा दुर्हेणावाँ उप ह्ययुः ॥ १४ ॥
 सं । इत् । तं । अघं । अन्नवत् । दुः ऽशंसं । मर्त्यं । रिपुं । यः । अस्मिन् ऽचा । दुः ऽहनावान् ।
 उप । ह्ययुः ॥ १४ ॥

दुःशंसं दुष्कीर्तिं रिपुं शत्रुं तं मर्त्यमिन्नमघमेवाघं पापं समन्नवत् । सम्यग्वाप्नोतु । यो मर्त्योऽस्मिन्चास्मा-
 स्वसाक्षिष्ये दुर्हेणान्दुष्टहृत्तमवानुपजायते ह्ययुर्दुर्भावां प्रकाराभ्यां युक्तश्च भवति । अयमर्थः । प्रत्यक्षतो
 हितं वदति परोक्षतस्त्वहितं । तादृशः कपटो ह्ययुरित्युच्यते । यथासाक्षिष्ये कपटो भवति तमपि पापं
 वाप्नोत्विति ॥

पाकचा स्थन देवा हत्सु जानीथ मर्त्ये । उप ह्ययुं चाह्वयुं च वसवः ॥ १५ ॥
 पाकऽचा । स्थन । देवाः । हत्सु । जानीथ । मर्त्ये । उप । ह्ययुं । च । अह्वयुं । च ।
 वसवः ॥ १५ ॥

हे देवा दानादिगुणयुक्ता आदित्याः यूयं पाकचा पाकेषु विपन्नप्रज्ञेषु क्षीनुषु स्थन । भवथ । यद्वा ॥
 प्रथमार्थे चाप्रत्ययः ॥ पाकचा पाकाः परिपक्वज्ञाना भवथ । यत एवमतः कारणाद्भृत्स्वात्मीयेषु हृदयेषु ह्ययुं
 द्विप्रकारयुक्तं कपटिनं चाह्वयुं च तद्विलक्षणं कापत्यरहितं च मर्त्यं मनुष्यमुपेत्य हे वसवो वासवाः जानीथ ।
 अथगच्छथ ॥ ॥ २७ ॥

आ शर्म पर्वतानामोतापां वृणीमहे । द्यावाक्षामारे अस्मद्रपंस्कृतं ॥ १६ ॥
 आ । शर्म । पर्वतानां । आ । उत । अपां । वृणीमहे । द्यावाक्षामा । अरे । अस्मत् ।
 रपः । कृतं ॥ १६ ॥

पर्वतानां मेघानां गिरीणां वा संबन्धि शर्म सुखं वयमा वृणीमहे । आभिसुखिन संभवामहे । उतापि
 चापामुदकानां च । हे द्यावाक्षामा द्यावापृथिवी अस्मदरेऽस्मत्तो विप्रकृष्टे देशे रपः पापं कृतं । कृतं ।
 अस्मत्तो वियोजयतमित्यर्थः ॥

ते नो भद्रेण शर्मणा युष्माकं नावा वसवः । अति विश्वानि दुरिता पिपर्तन ॥ १७ ॥
 ते । नः । भद्रेण । शर्मणा । युष्माकं । नावा । वसवः । अति । विश्वानि । दुः ऽज्ञता ।
 पिपर्तन ॥ १७ ॥

हे वसवो वासधितार आदित्याः ते पूर्वोक्तगुणा यूयं भद्रेण शोभनेन शर्मणा सुखिन युष्माकं नावा नो
 ऽस्मान् विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुर्गमनान्वति पिपर्तन । पिपृत । अतिपारयत ॥

तुचे तनाय तसु नो द्राघीय आयुर्जीवसे । आदित्यासः सुमहसः कृणोतन ॥ १८ ॥
 तुचे । तनाय । तत् । सु । नः । द्राघीयः । आयुः । जीवसे । आदित्यासः । सुऽमहसः ।
 कृणोतन ॥ १८ ॥

हे आदित्यासोऽदितिः पुत्राः सुमहसः शोभनतेजस्काः नोऽस्माकं तुचे पुत्राय तनाय तत्तनयाय पीत्राय च जीवसे जीवनाय द्राघीयो दीर्घतमं तत्प्रसिद्धमायुर्जीवितं सु सुष्ठु कृणोतन ॥

यज्ञो हीळो वो अंतर आदित्या अस्ति मृळत । युष्मे इञ्चो अपि षसि सजात्ये ॥ १९ ॥
 यज्ञः । हीळः । वः । अंतरः । आदित्याः । अस्ति । मृळत । युष्मे इति । इत् । वः । अपि ।
 स्मसि । सऽजात्ये ॥ १९ ॥

हे आदित्याः हीळः ॥ हीडिर्गत्यर्थः ॥ गंतव्यः प्राप्तव्योऽस्माभिरनुष्ठितो यज्ञो वो युष्माकमंतरोऽस्ति । अंतिके वर्तमानो भवति । अतोऽस्माकृत । सुखयत । वो युष्माकं सजात्ये सजातले ज्ञातिले बांधवे वर्तमाना वयं युष्मे इवुष्मास्त्रेवापि स्मसि । सर्वदा भवामोऽपि ॥ इदं तो मसिः ॥

बृहद्वरुणं मरुतां देवं चातारं मश्विना । मिचमीमहे वरुणं स्वस्तये ॥ २० ॥
 बृहत् । वरुणं । मरुतां । देवं । चातारं । मश्विना । मिचं । इमहे । वरुणं । स्वस्तये ॥ २० ॥

मरुतां देवानां स्वामिनां चातारं पालयितारं देवमिन्द्रमश्विनाश्विनौ च मिचं वरुणं च बृहत्प्रीडं वरुणं शीतातपादिनिवारकं गृहं स्वस्तयेऽविनाशयेमहे । याचामहे ॥

अनेहो मिचार्यमन्वृवद्वरुणं शंस्यं । चिवरुणं मरुतो यंत नष्टुर्दिः ॥ २१ ॥
 अनेहः । मिच । अर्यमन् । नृऽवत् । वरुणं । शंस्यं । चिऽवरुणं । मरुतः । यंत ।
 नः । छुर्दिः ॥ २१ ॥

हे मिच हे अर्यमन् हे वरुण हे मरुतः ते सर्वे यूयमनेहोऽर्हिसितं भुवतृभिः पुत्रादिभिरुपेतं शंस्यं सुखं चिवरुणं चयाणां शीतातपवर्षाणां निवारकं यद्वा चिभूमिकं छुर्दिर्गृहं यंत । यच्छत । दत्तेत्यर्थः ॥

ये चिद्धि मृत्युबंधव आदित्या मनवः स्मसि । प्र सू न आयुर्जीवसे तिरेतन ॥ २२ ॥
 ये । चित् । हि । मृत्युऽबंधवः । आदित्याः । मनवः । स्मसि । प्र । सु । नः । आयुः ।
 जीवसे । तिरेतन ॥ २२ ॥

हे आदित्याः ये चिवे च वयं मनवो मनुष्या हि यस्मान्मृत्युबंधवः स्मसि मृत्योर्यमस्य बंधुभूताः प्रत्यासन्न-
 मरणा भवामः अतो हेतोस्तेषां नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय चिरकालावस्त्राणां आयुर्जीवितं सु प्र तिरेतन ।
 शोभनं प्रवर्धयत ॥ २२ ॥

तं गूर्धयेति सप्तत्रिंशद्दृचं सप्तमं सूक्तं काण्वस्य सोमरेरार्षं प्रथमातृतीयाव्ययुजः ककुभो द्वितीयाचतुर्थी-
 दियुजः सतोबृहत्त्वः । पितुर्न पुत्र एषा सप्तत्रिंशी द्विपदा विंशत्यक्षरा विराट् । यमादित्यास इत्येषा चतुस्त्रिं-
 श्शुष्णिक् । घृयं राजान एषा पंचत्रिंशी सतोबृहती । अदात्म इत्येषा ककुप । उत म इत्येषा सप्तत्रिंशी पंक्तिः ।
 षट्त्रिंशी सप्तत्रिंशी च षसदस्युनाम्नो राज्ञो दागस्तुरित्पत्तत्तद्विवताके । चतुस्त्रिंशीपंचत्रिंशत्तद्विवताके ।

शिष्टा अपिष्यः । तथा चानुक्रांतं । तं गूर्धय सप्तत्रिंशत् सोभरिरापियं काकुभं प्रागाथं ह पितुर्न द्विपदांति ककुप्यंती असदस्वोर्दानस्तुतिस्तपूर्वं उष्णक्सतोबृहत्यावादिष्येभ्य इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

तं गूर्धया स्वर्णरं देवासो देवमरतिं दधन्विरे । देवचा हव्यमोहिरि ॥ १ ॥

तं । गूर्धय । स्वःऽनरं । देवासः । देवं । अरतिं । दधन्विरे । देवऽचा । हव्यं । आ । ऊहिरि ॥ १ ॥

हे स्रोतः तं प्रसिद्धमपिं गूर्धय । सुहि । गूर्धयतिः स्तुतिकर्मा । कीदृशं । स्वर्णरं सर्वस्य नेतारं सर्वैर्धज-मानैः कर्मादी गीतं वा । अथवा स्वर्गं प्रति हविषां नेतारं । देवासः दीव्यंति स्तुवन्तीति देवा ऋत्विजो देवं दानादिगुणयुक्तमरतिमर्थं स्वामिनं यद्वाभिप्राप्तद्रव्यं दधन्विरे । धन्वति । गच्छति । सुत्यादिभिः प्राप्तुवति । धविर्गत्वर्थः । प्राप्य च तेनाग्निना देवचा देवान् ॥ देवमनुष्येत्यादिना द्वितीयार्थं चाप्रत्ययः ॥ हव्यं षडपुरोडा-शादिस्रवणं हविरोहिरि । अभिप्रापयति ॥ बहेयंजादिस्वात्संप्रसारणं ॥

विभूतरातिं विप्र चिचशोचिषमग्निमीळिष्व यंतुरं ।

अस्य मेधस्य सोम्यस्य सोभरे प्रेमध्वराय पूर्यं ॥ २ ॥

विभूतऽरातिं । विप्र । चिचऽशोचिषं । अग्निं । ईळिष्व । यंतुरं ।

अस्य । मेधस्य । सोम्यस्य । सोभरे । प्र । ई । अध्वराय । पूर्यं ॥ २ ॥

ऋषिरात्मानं संबोधय स्तुती प्रेरयति । हे विप्र मेधाविन् सोभर एतत्संज्ञैर्ध्वराय यागाद्येमिममपिं प्रेळिष्व । प्रस्तुहि । कीदृशं । विभूतरातिं विभूतदानं चिचशोचिषं चायनीयतेजस्कं विचिचदीप्तिकं वा सोम्यस्य सोमसाध्यस्यास्य मेधस्य यज्ञस्य यंतुरं नियंतारं पूर्यं चिरंतनं ॥

आभिन्नविकेषुकथेषु तृतीयसवने प्रशासुः शस्त्रे यजिष्ठं स्वेत्यादिकौ प्रगाथी वैकल्पिकी स्तोत्रियानुरूपी । सूचितं च । यजिष्ठं त्वा ववृमहे यः समिधा य आङ्गती । आ० ७. ८. इति ॥

यजिष्ठं त्वा ववृमहे देवं देवचा होतारममर्त्यं । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुं ॥ ३ ॥

यजिष्ठं । त्वा । ववृमहे । देवं । देवऽचा । होतारं । अमर्त्यं । अस्य । यज्ञस्य । सुऽक्रतुं ॥ ३ ॥

हे ऋषे यजिष्ठमिष्टतमं त्वा ववृमहे । वृणीमहे । संभजामहे । कीदृशं त्वां । देवचा देवेषु मध्ये देवमतिशयेन दानादिगुणयुक्तं होतारं देवानामाह्वातारममर्त्यमविनाशमस्य यज्ञस्य यागस्य सुक्रतुं सुष्ठु कर्तारं ॥

ऊर्जो नपातं सुभगं सुदीदितिमग्निं श्रेष्ठशोचिषं ।

स नो मिचस्य वरुणस्य सो अपामा सुस्रं यज्ञते दिवि ॥ ४ ॥

ऊर्जः । नपातं । सुऽभगं । सुऽदीदितिं । अग्निं । श्रेष्ठऽशोचिषं ।

सः । नः । मिचस्यं । वरुणस्य । सः । अपां । आ । सुस्रं । यज्ञते । दिवि ॥ ४ ॥

ऊर्जोऽज्ञस्य नपातं न पातयितारं । यद्वा । नप्तारं चतुर्थं । हविर्लक्षणेनाग्नेनापो जायतेऽग्निश्चीषधिवन-स्तयस्तेभ्य एष जात इति चतुर्थत्वं ॥ नभ्रायनपादिति नजः प्रकृतिता च ॥ सुभगं शोभनधनं सुदीदिति सुष्ठु दोषयितारं श्रेष्ठशोचिषं प्रशस्तमतेजस्कमपिं स्तौमीति शेषः । स तादृशोऽग्निर्गोऽस्यदर्थं दिवि योतमाने देवयजने बुलौकि वा मिचस्य देवस्य वरुणस्य च सुस्रं सुखमाभिलस्य यज्ञते । यजतु । तथा सोऽपिरपामब्दे-वतानां सुस्रमभियजतु ॥

यः समिधा य आहुती यो वेदेन द्वाश मर्तो अग्रये । यो नमसा स्वध्वरः ॥ ५ ॥

यः । संऽइधा । यः । आऽहुती । यः । वेदेन । द्वाश । मर्तोः । अग्रये । यः । नमसा ।
सुऽअध्वरः ॥ ५ ॥

इयं पाकयज्ञप्रशंसापरेति भगवताश्वलायनेन व्याख्याता । आ० गृ० १. १. ४. । यो मर्तो मनुष्यः समिधा पालाशादिनेधेनापयेऽग्न्यर्थं द्वाश परिचरति । यथाहुती आहुत्याज्यादिसाध्यया परिचरति । यश्च वेदेन वेदाध्ययनेन परिचरति । यश्च स्वध्वरः शोभनेनाध्वरेण ज्योतिष्टोमादिना युक्तः सन्नमसानेन चरुपुरो-
डाशादिनापये द्वाश अग्न्यर्थं परिचरति । तस्येदर्वंत इत्युत्तरच संबंधः ॥ ॥ २९ ॥

तस्येदर्वंतो रंहयंत आश्वस्तस्य द्युम्नितमं यशः ।

न तमंहो देवकृतं कुतश्च न न मर्त्यकृतं नशत् ॥ ६ ॥

तस्य । इत् । अर्वंतः । रंहयते । आश्वः । तस्य । द्युम्निऽतमं । यशः ।

न । तं । अंहः । देवऽकृतं । कुतः । च । न । न । मर्त्यऽकृतं । नशत् ॥ ६ ॥

यः पूर्वोक्तस्तस्येत्तस्वीवाश्वो व्यापनशीला अर्वंतोऽश्वा रंहयते । वेगं कुर्वति । शत्रून् प्रसहंत इत्यर्थः । द्युम्नितमं दीप्तिमत्तमं यशः कीर्तिश्च तस्यैव भवति । यद्वा । द्युम्निति धननाम । धनवत्तमं यशोऽन्नं च तस्य भवति । अपि च देवकृतमंहः पापं कुतश्च न कस्मादपि हेतोस्तं न नशत् । न प्राप्नोति । न मर्त्यकृतं मनुष्यैः कृतं ॥

स्वग्रयो वो अग्निभिः स्याम सूनो सहस ऊर्जा पते । सुवीरस्त्वमस्मयुः ॥ ७ ॥

सुऽअग्रयः । वः । अग्निऽभिः । स्याम । सूनो इति । सहसः । ऊर्जा । पते । सुऽवीरः ।
त्वं । अस्मऽयुः ॥ ७ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्र । अग्निर्हि बलेन मथ्यमानो जायते । हे ऊर्जा पतेऽन्नानां हविल्लक्षणानां स्वा-
मिन्नपे वः ॥ वचनव्यत्ययः ॥ तवावयवभूतैरग्निभिर्गार्हपत्यादिभिर्वयं स्वग्रयः शोभनापिकाः स्याम । भवेम ।
सुवीरः शोभनेवीरैरुपेतस्त्वं चास्मथुरस्मान्कामयमानो भव ॥

प्रशंसमानो अतिथिर्न मिचियोऽग्नी रथो न वेद्यः ।

त्वे क्षेमासो अपि संति साधवस्त्वं राजा रयीणां ॥ ८ ॥

प्रऽशंसमानः । अतिथिः । न । मिचियः । अग्निः । रथः । न । वेद्यः ।

त्वे इति । क्षेमासः । अपि । संति । साधवः । त्वं । राजा । रयीणां ॥ ८ ॥

प्रशंसमानः सुवन्नतिथिरिव । यद्वा ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ प्रशंसमानः । सोऽपिर्मिचियो मित्राणां सोतृणां हितो भवति । तथा रथो न रथ इव वेद्यो लंभनीयोऽभिषवफलसाधनत्वेन ज्ञातव्यो वा ।
उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षत्वकर्ता । हे अपि त्वे त्वयि साधवः साधकाः समीचीनाः क्षेमासो धारणान्यपि संति ।
भवन्ति । तथा रयीणां धनानामेव राजेश्वरो भवसि ॥

सो अद्वा द्वाध्वरोऽग्ने मर्तोः सुभग स प्रशंस्यः । स धीभिरस्तु सनिता ॥ ९ ॥

सः । अद्वा । द्वाऽध्वरः । अग्ने । मर्तोः । सुऽभग । सः । प्रऽशंस्यः । सः । धीभिः ।

अस्तु । सनिता ॥ ९ ॥

हे अग्ने यो मर्तो मनुष्यो दाश्रध्वरस्य दत्तयज्ञो भवति सो अज्ञा । सत्यनामितत् । सत्यफलो भवतु । हे सुभग शोभनधनापि स एव प्रशंस्यः प्रशंसनीयः स्नाघनीयस्य भवतु । तथा स धीभिः कर्मभिः स्तोत्रैर्वा सगिता संभजनशीलो भवतु ॥

यस्य त्वमूर्ध्वो अर्ध्वराय तिष्ठसि क्षयद्वीरः स साधते ।

सो अर्वेङ्गिः सनिता स विपन्युभिः स श्रूरैः सनिता कृतं ॥१०॥

यस्य । त्वं । ऊर्ध्वः । अर्ध्वराय । तिष्ठसि । क्षयत् ऽवीरः । सः । साधते ।

सः । अर्वेत् ऽभिः । सनिता । सः । विपन्यु ऽभिः । सः । श्रूरैः । सनिता । कृतं ॥१०॥

हे अग्ने यस्य यजमानस्याध्वराय यागनिष्पादनाय त्वमूर्ध्व उद्युक्तः संक्षिप्तसि अचतिष्ठसे स यजमानः अयद्वीरो निवसन्निरिखीर्वा वीरैः पुत्रादिभिरुपेतः सन् साधते । सर्वकर्तव्यं साधयति । तदेव विवृणोति । स तादृशो जनो ऽर्वेङ्गिरश्चैः कृतं निष्पादितं जयादिकं सगिता संभजनशीलो भवति । स तादृशो जनो विपन्यु-भिर्मैधाविभिः स श्रूरैश्च सगिता भवति ॥ ३० ॥

यस्याग्निर्वपुर्गृहे स्तोमं चनो दधीत विश्ववार्यः । हव्या वा वेविषद्विषः ॥११॥

यस्य । अग्निः । वपुः । गृहे । स्तोमं । चनः । दधीत । विश्व ऽवार्यः । हव्या । वा ।

वेविषत् । विषः ॥११॥

यस्य यजमानस्य गृहे विश्ववार्यो विश्वैर्वरणीयो वपुः । रूपनामितत् । रूपवान् दीप्तिमानपिः स्तोमं स्तोत्रं चनो ऽम्रं च हविलक्षणं दधीत धारयेत् । यस्य च हव्या । वाशब्दः समुच्चये । हव्यानि हवीषि च विषो व्याप्तान् देवान् वेविषत् प्रापयेत् ॥ विषु व्याप्तौ । अस्माद्धेति रूपमेतत् ॥ स यजमान इति पूर्वच संबंधः ॥

विप्रस्य वा स्तुवतः सहसो यहो मक्षुतमस्य रातिषु ।

अवोदेवमुपरिमर्त्यं कृधि वसो विविदुषो वचः ॥१२॥

विप्रस्य । वा । स्तुवतः । सहसः । यहो इति । मक्षुत् ऽतमस्य । रातिषु ।

अवः ऽदेवं । उपरि ऽमर्त्यं । कृधि । वसो इति । विविदुषः । वचः ॥१२॥

हे सहसो यहो वसस्य पुत्रापि विप्रस्य मेधाविनः स्तुवतः स्तोत्रुर्वा रातिषु हविर्दानेषु मक्षुतमस्य शीघ्र-तमस्य यदुर्वा विविदुषो ज्ञातव्यस्याभिन्नस्य वचो वचनं हे वसो वासकापि अवोदेवं देवानामवस्तादुपरिमर्त्यं मर्त्यानामुपरिष्ठाञ्छ कृधि । कुश्च । सर्वं नमःप्रदेशं व्यापयेति यावत् ॥

यो अग्निं हव्यदातिभिर्नमोभिर्वा सुदक्षमाविवासति । गिरा वाजिरशोचिषं ॥१३॥

यः । अग्निं । हव्यदाति ऽभिः । नमः ऽभिः । वा । सु ऽदक्षं । आ ऽविवासति । गिरा ।

वा । अजिर ऽशोचिषं ॥१३॥

यो यजमानो हव्यदातिभिर्हविषां दानिर्नमोभिर्नमस्कारिर्वा सुदक्षं शोभनबलमपिमाविवासति परिचरति गिरा वा सुत्या वाजिरशोचिषं अग्निगामितेजस्कं तमपि परिचरति स समृद्धो भवतीति शेषः ॥

समिधा यो निशंती दाशददिति धामभिरस्य मर्त्यः ।

विश्वेत्स धीभिः सुभगो जनो अतिं द्युक्षैरुद्ग इव तारिषत् ॥१४॥

संऽइधा । यः । निऽश्रिती । दाशन्त । अर्दिति । धामऽभिः । अस्य । मर्त्यैः ।
विश्वी । इत् । सः । धीभिः । सुऽभगः । जनान् । अति । द्युम्नैः । उन्नऽइव । तारिषत् ॥१४॥

यो मर्त्यो मनुष्योऽस्वापेर्धामभिः शरीरेर्गार्हपत्यादिरूपेण विभज्य वर्तमानैः सार्धमदितिमखंडनीयं तमेवापि निश्रिती निश्रित्वा निशानसाधनया प्रज्वलनहेतुभूतया समिधा दाशत् परिचरेत् धीभिः कर्मभिर्बुद्धिविशेषैर्वा सुभगः सन् विश्वेत् सर्वानेव जगाम्युच्चैर्द्योतमानैरत्रैर्यशोभिर्बोत्र इवोदकानीवाति तारिषत् । अतितरेत् । अतिक्रामेत् ॥

तदग्ने द्युम्नमा भर यत्सासहत्सदने कं चिद्चिणं । मन्युं जनस्य दूढ्यः ॥१५॥
तत् । अग्ने । द्युम्नं । आ । भर । यत् । ससहत् । सदने । कं । चित् । अचिणं । मन्युं ।
जनस्य । दुऽध्यः ॥१५॥

हे अग्ने तद्युम्नमा भर । अस्मभ्यमाहर । यत्सदने गृहे वर्तमानं कं चित्काम्यचिणमत्तारं राचसादिकं सासहत् अत्यर्थमभिभवेत् । तथा दूढ्यो दुर्धियः पापबुद्धेः शत्रुजनस्य मन्युं क्रोधं यच्च बुम्नमभिभवेत् तदाहरेत्यन्वयः ॥ धी चेति पृषोदरादिपाठाहुरो रेफस्त्वोत्वं उत्तरपदादेष्ट्वं च ॥ ३१ ॥

येन चष्टे वरुणो मिचो अर्यमा येन नासत्या भगः ।
वयं तस्ते शवसा गातुवित्तमा इंद्रत्वोता विधेमहि ॥१६॥
येन । चष्टे । वरुणः । मिचः । अर्यमा । येन । नासत्या । भगः ।
वयं । तत् । ते । शवसा । गातुवित्ऽतमाः । इंद्रत्वाऽजताः । विधेमहि ॥१६॥

येनापेयेन तेजसा वरुणो देवश्चष्टे प्रकाशयति । येन च मिचोऽर्यमा च चष्टे । येन च नासत्याश्विनी च चषाते । भगो भजनीय एतत्संज्ञो देवश्च चष्टे । शवसा बलेन गातुवित्तमा गातोर्गतव्यस्य स्तोत्रस्य चातुतमाः । यद्वा । गंतव्यस्य प्राप्तव्यस्य लब्धतमाः । इंद्रत्वोता इंद्रेणेश्वरेण स्वयोता रचिताः संतो वयं हे अग्ने ते स्वदीयं तत्तेजो विधेमहि । परिचरेमहि ॥

ते घेदग्ने स्वाध्योऽ ये त्वा विप्र निदधिरे नृचक्षसं । विप्रासो देव सुक्रतुं ॥१७॥
ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽआध्यः । ये । त्वा । विप्र । निऽदधिरे । नृऽचक्षसं । विप्रासः ।
देव । सुऽक्रतुं ॥१७॥

हे अग्ने ते घेत्त एव खलु स्वाध्यः शोभनाध्याना भवन्ति । हे विप्र मेधाविन् देव योतमानापि ये विप्रासो विप्रा मेधाविनश्चखिजो नृचक्षसं नृणां चष्टारं सुक्रतुं सुकर्माणं शोभनप्रज्ञं वा त्वा त्वां निदधिरे निदधति यागार्थं गार्हपत्यादिस्नानिष्वाधानसंस्कारेण स्थापयन्ति ते घेदित्यन्वयः ॥

त इधेदिं सुभग त आहुतिं ते सोतुं चक्रिरे दिवि ।
त इह्वार्जेभिर्जिग्युर्महद्भनं ये त्वे कामं न्येरिरे ॥१८॥
ते । इत् । वेदिं । सुऽभग । ते । आऽहुतिं । ते । सोतुं । चक्रिरे । दिवि ।
ते । इत् । वार्जेभिः । जिग्युः । महत् । धनं । ये । त्वे इति । कामं । निऽएरिरे ॥१८॥

हे सुभग शोभनधनापि त इत् एव यजमानास्त्वयागाय वेदिं चक्रिरे । कुर्वन्ति । तदन्तरं ते यजमाना
आहुतिं चरुपुरोडाशादिसाधां दीक्षणीयादिषु कुर्वन्ति । ततो दिवि द्योतमाने स्रोत्रेऽहनि सोतुं सोममभि-
षोतुं चक्रिरे । उद्योगं कुर्वन्ति । अनुष्ठितयज्ञास्त इत् एव वाजेभिर्वाजैर्बलिर्महत्प्रभूतं धनं जिम्युः । जयन्ति ।
शत्रुभ्यो लभन्ते । कुत इत्यत आह । ये यजमाना हे अपि त्वे त्वयि काममभिलाषं न्येरिरे नितरां गच्छन्ति ।
त्वामादरातिशयेन सुवन्तीत्यर्थः ॥

आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवने प्रशासुः शस्त्रे भद्रो न इति प्रगाथो वैकल्पिकः स्रोत्रियः । सूच्यते हि ।
भद्रो नो अपिराहुतो यदी घृतेभिराहुतः । आ० ७. ८. इति ॥

भद्रो नो अपिराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अश्वरः । भद्रा उत प्रशस्तयः ॥ १९ ॥
भद्रः । नः । अग्निः । आहुतः । भद्रा । रातिः । सुभग । भद्रः । अश्वरः । भद्राः । उत ।
प्रशस्तयः ॥ १९ ॥

आहुतो हविर्भिक्षपितोऽपिनोऽस्माकं भद्रः कल्याणो भवतु । हे सुभग शोभनधनापि भद्रा कल्याणी
रातिर्दानं चास्माकं भवतु । भद्रः कल्याणोऽश्वरो यागश्च भवतु । उतापि च भद्राः कल्याणः प्रशस्तयः
प्रशंसाः स्तुतयश्च भवन्तु ॥

भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये येना समत्सु सासहः ।
अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धतां वनेमा ते अभिष्टिभिः ॥ २० ॥
भद्रं । मनः । कृणुष्व । वृत्रतूर्ये । येन । समत्सु । सासहः ।
अव । स्थिरा । तनुहि । भूरि । शर्धतां । वनेम । ते । अभिष्टिभिः ॥ २० ॥

हे अपि वृत्रतूर्ये संयामे भद्रं शोभनं मनः कृणुष्व । अस्माकं कुरु । येन मनसा त्वं समत्सु संयामेषु सासहः
भृशं शत्रून्भिमवसि । अपि च शर्धतामभिमवतां शत्रूणां भूरि भूरीणि बहूनि स्थिराणि दृढान्यप्यव तनुहि ।
अवांचि कुरु । पराजितानि कुर्वित्यर्थः । वयं चाभिष्टिभिरभ्येषणसाधनैर्हविर्भिः स्रोत्रैश्च ते त्वां वनेम । संभजे-
महि । यद्वा । ते तव प्रसादादभिष्टिभिरभीष्टैः फलैर्वनेम । संगच्छेमहि ॥ ३२ ॥

इँके गिरा मनुर्हितं यं देवा दूतमरतिं न्येरिरे । यजिष्ठं हव्यवाहनं ॥ २१ ॥
इँके । गिरा । मनुःऽहितं । यं । देवाः । दूतं । अरतिं । निऽएरिरे । यजिष्ठं । हव्य-
ऽवाहनं ॥ २१ ॥

गिरा वाचा स्तुतिरूपया मनुर्हितं मनुना प्रजापतिना यजमानेनाहितं तमपिमीके । स्त्रीमि । कीदृशं ।
यजिष्ठं यष्टृतमं हव्यवाहनं हविषां वोढारमरतिमर्यमीश्वरं वा दूतं देवानां दूते वर्तमानं । यमपिं देवा
न्येरिरे नितरां प्रेरयन्ति ॥

तिग्मजंभाय तरुणाय राजते प्रयो गायस्यग्रये ।
यः पिंशते सूनृताभिः सुवीर्यमग्निघृतेभिराहुतः ॥ २२ ॥
तिग्मऽजंभाय । तरुणाय । राजते । प्रयः । गायसि । अग्रये ।
यः । पिंशते । सूनृताभिः । सुवीर्यं । अग्निः । घृतेभिः । आहुतः ॥ २२ ॥

तिग्मजंभाय तीक्ष्णज्वालाय तद्विषयं गित्ययूने जरामरणरहिताय राजते राजमानायापये प्रयो
हविलंबचणमस्रं गायसि हे स्रोतः । प्रवृद्धं प्रयच्छेत्पर्यः । योऽपिः सूनुताभिः प्रियसत्वात्मिकाभिर्वाग्भिः सुतो
घृतेभिर्घृतेराश्वीराजतोऽभिज्जतश्च सन् सुवीर्यं शोभनवीर्यं पिंशते आक्षेपयति स्रोतुभिः संयोजयति ॥ पिश
अवयवे ॥ तस्मा अपय इत्यन्वयः ॥

आभिज्जविकेपूकथेषु प्रशासुः शस्त्रे यदा भद्रो नः । ऋ० ८. १९. १९ । इति प्रगाथः स्रोत्रियः तद्गानीं यदी
घृतेभिरिति प्रगाथोऽगुरुः । सूचं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

यदी घृतेभिराहुतो वाशीमग्निभरते उच्चाव च । असुर इव निर्णिजं ॥ २३ ॥
यदि । घृतेभिः । आऽहुतः । वाशी । अग्निः । भरते । उत् । च । अवं । च । असुरःऽइव ।
निःऽनिजं ॥ २३ ॥

घृतेभिर्घृतेराजतोऽभिज्जतोऽयमपिर्यदि यदा यस्मिन्काले वाशी । वाक्कामितत् । वाचं शब्दसुसोर्ध्वं
चाव चावाक्क भरते संपादयति । यदा । वाशीं वाशनशीलां शब्दकारिणीं ज्वालासुद्धरते उग्ररति उग्रम-
यत्पूर्ध्वमुखमव च भरते अवाङ्मुखं च हरति उपसंहरति । असुर इव ररमीनां चेन्ना सूर्यो यथा निर्णिजमा-
त्नीयं रूपमुपरितनेषु लोकेषु प्रकाशतयोन्नमयति अधस्तेषु चावाङ्मुखं गमयति तद्दुश्चनीचभावनयापिक्षेज
उन्नमयति । तं सुम इति शेषः ॥

यो हव्यान्वैरयता मनुर्हितो देव आसा सुगंधिना ।
विवासते वार्याणि स्वध्वरो होता देवो अमर्त्यः ॥ २४ ॥
यः । हव्यानि । ऐरयत । मनुःऽहितः । देवः । आसा । सुऽगंधिना ।
विवासते । वार्याणि । सुऽअध्वरः । होता । देवः । अमर्त्यः ॥ २४ ॥

यो मनुर्हितो मनुना प्रजापतिनाहितो देवो स्रोतमानोऽपिः सुगंधिना शोभनगंधयुक्तेनासास्त्रेण
हव्यान्वक्षदीयानि हवीश्विरयत देवान्प्रति प्रेरयति स्वध्वरः शोभनयज्ञो होता देवानामाह्वाता देवो दीप्य-
नानोऽमर्त्यो मरणरहितः सोऽपिर्वार्याणि वरणीयानि धनानि विवासते । परिचरते । यजमानाय प्रयच्छ-
तीति शेषः ॥

यदग्ने मर्त्यस्त्वं स्यामहं मिषमहो अमर्त्यः । सहसः सूनवाहुत ॥ २५ ॥
यत् । अग्ने । मर्त्यः । त्वं । स्यां । अहं । मिचऽमहः । अमर्त्यः । सहसः । सूतो इति ।
आऽहुत ॥ २५ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राज्जत घृतेरभिज्जत हे मिषमहोऽगुरुलदीप्तिमत्रपे मर्त्यो मरणधर्माहं यद्यदि
त्वं स्यां स्वदुपासनया स्वदूपमापन्नो भवेयं । ये यथायद्योपासते ते तदेव भवतीति श्रुतेः । तद्द्विहममर्त्यो
मरणरहितो देव एव भवेयमिति ॥ ३३ ॥

न त्वा रासीयाभिश्स्तये वसो न पापत्वार्य संत्य ।
न मे स्तोतामतीवा न दुहितः स्यादग्ने न पापया ॥ २६ ॥
न । त्वा । रासीय । अभिऽशस्तये । वसो इति । न । पापऽत्वार्य । संत्य ।
न । मे । स्तोता । अमतिऽवा । न । दुऽहितः । स्यात् । अग्ने । न । पापया ॥ २६ ॥

हे वसो वासकापे त्वा त्वामभिश्नक्तयेऽभिश्नक्तये मिथ्यापवादाय हिंसायै च न रासीय । नाक्रोशयेयं ॥
राक्ष शब्दे ॥ हे संत्य संभजनीयापि पापत्वाय त्वां न रासीय । मे मदीयः स्तोता चानभिमतवचनेन त्वां
नाक्रोशयतु । अत एवामतीवा । अमतिरशोभना बुद्धिः । तद्वान् अपि च दुर्हितः शत्रुर्हे अमे अस्माकं न
स्वात् । न भवतु । अत एव पापयाशोभनया बुद्ध्या स न बाधतां ॥

पितुर्न पुत्रः सुभृतो दुरोण आ देवाँ एतु प्र णो हविः ॥ २७ ॥

पितुः । न । पुत्रः । सुऽभृतः । दुरोणे । आ । देवान् । एतु । प्र । नः । हविः ॥ २७ ॥

पितुर्न पुत्रः पितुः पुत्र इवास्माकं सुभृतः सुष्ठु भर्ता । यद्वा । पित्रा पुत्र इवास्माभिः सम्यग्भृतो हविर्भिः
पोषितः । अयमपिः पुत्र इवास्माकं सुभृतो दुरोणे यत्तृगृहे देवानामिल्लक्ष जोऽस्माकं हविः प्रेतु । प्रगमयतु ।
यद्वा । अघिरैतु । आगच्छतु । अस्मादीयं हविष देवान् प्राप्नोतु ॥

तवाहमम्र ऊतिभिर्नेदिष्ठाभिः सचेय जोषमा वसो । सदा देवस्य मर्त्यः ॥ २८ ॥

तव । अहं । अग्ने । ऊतिऽभिः । नेदिष्ठाभिः । सचेय । जोषं । आ । वसो इति । सदा ।
देवस्य । मर्त्यः ॥ २८ ॥

हे वसो वासकापे नेदिष्ठाभिरंतिकतमाभिर्ऋजुगामिनीभिर्वा देवस्य तवोतिभी रक्षाभिर्मर्त्यो मनुष्योऽहं
स्तोता सदा सर्वदा जोषमा सचेय । प्रीतिमभिसेवेय ॥

तव क्रत्वा सनेयं तव रातिभिरग्ने तव प्रशस्तिभिः ।

त्वामिदाहुः प्रमतिं वसो ममाग्ने हर्षस्व दातवे ॥ २९ ॥

तव । क्रत्वा । सनेयं । तव । रातिऽभिः । अग्ने । तव । प्रशस्तिऽभिः ।

त्वां । इत् । आहुः । प्रऽमतिं । वसो इति । मम । अग्ने । हर्षस्व । दातवे ॥ २९ ॥

हे अग्ने तव क्रत्वा त्वदीयेन परिचरणरूपेण कर्मणा सनेयं । त्वां संभजेयं । एतदेव विशदयति । तव
रातिभिस्त्वदीयेर्हविर्दानैश्च सनेयं । तथा तव प्रशस्तिभिः प्रशंसनैः स्तोत्रैश्च त्वां संभजेयं । अस्त्वैव संभजने किं
कारणं तदाह । हे वसो वासकापे मम स्तोतुः प्रमतिं प्रकष्टबुद्धिं रचकं त्वामित्त्वामेवाहुः । प्रकृवादिनः
कथयंति । अतो हे अग्ने दातवे दातुं हर्षस्व । इष्टो भव । हर्षयुक्तः सन् बद्ध धनं प्रयच्छेत्वर्यः ॥

पूर्वोक्त एव प्रशास्तुः शस्त्रे प्र स इति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सृज्यते हि । प्र सो अग्ने तवोतिभि-
रपि वो वृधंतं । आ० ७. ८. इति ॥

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तिरते वाजभर्मभिः । यस्य त्वं सख्यमावरः ॥ ३० ॥

प्र । सः । अग्ने । तव । ऊतिऽभिः । सुऽवीराभिः । तिरते । वाजभर्मऽभिः । यस्य ।

त्वं । सख्यं । आऽवरः ॥ ३० ॥

हे अग्ने तवोतिभी रक्षाभिः स यजमानः प्र तिरते । प्रवर्धते । ऊतयो विशेयंति । सुवीराभिः । शोभना
वीराः पुत्रादयो यासु तास्तथोक्ताः । वाजभर्मभिः । वाजानामन्नाणां बलानां वा भर्म भरणं यासु तादृशीभिः ।
हे अग्ने त्वं यस्य यजमानस्य सख्यं सखित्वं मित्रत्वमावरः अभिवृणोषि स तिरत इत्यन्वयः ॥ ३४ ॥

तव द्रुप्तो नीलवान्वाश ऋत्विय इंधानः सिष्णवा ददे ।

त्वं महीनामुषसामसि प्रियः स्रपो वस्तुषु राजसि ॥ ३१ ॥

तव । द्रुप्सः । नीलंऽवान् । वाशः । ऋत्विजः । इंधानः । सिष्णो इति । आ । ददे ।
त्वं । महीनां । उषसां । असि । प्रियः । क्षपः । वस्तुषु । राजसि ॥ ३१ ॥

हे सिष्णो ॥ सिषिः सेचनार्थः ॥ सोमेनासिच्यमानापि द्रुप्सो द्रवणशीलो नीलवान् शकटनीडेऽवस्थानात्
तद्वाग् वाशः कांतः शब्दायमानो वा ऋत्विज ऋतौ वसंतादिकालविशेषे भव इंधानः संदीपयन् एवभूतस्तव
सोम आ ददे । तुभ्यं होमायाध्वर्युणादीयते । अपि च त्वं महीनां महतीनामुषसां प्रियो मित्रभूतोऽसि ।
उषसि ह्यपयो होमाय प्रज्वाल्यते । तथा क्षपः क्षपाया रात्रेः संबन्धिषु वस्तुषु राजसि । प्रकाशसे । यद्वा ।
रात्रिसंबन्धीनि वस्तूनि पदार्थजातानि त्वं प्रकाशयसि ॥

तमागन्म सोभरयः सहस्रमुष्कं स्वभिष्टिमवसे । सम्राजं चासदस्यवं ॥ ३२ ॥

तं । आ । अगन्म । सोभरयः । सहस्रंऽमुष्कं । सुऽअभिष्टिं । अवसे । संऽराजं ।
चासदस्यवं ॥ ३२ ॥

सोभरय ऋषयो वयमवसे रक्षणाय तमपिमागन्म । हविर्भिः सुतिभिश्च प्राप्ता अभूम । कीदृशं ।
सहस्रमुष्कं । मुष्णंति तमांस्वपहरंतीति मुष्काणि तेजांसि । बह्वतेजस्कं स्वभिष्टिं शोभनाभ्येषणं सम्राजं सम्यया-
जमानं चासदस्यवं । असदस्युर्नाम राजर्षिः । तस्य स्रोतव्यत्वेन संबन्धिन् ॥

यस्य ते अग्ने अन्ये अग्रय उपक्षितो वया इव ।

विपो न द्युम्ना नि युवे जनानां तव क्षत्राणि वर्धयन् ॥ ३३ ॥

यस्य । ते । अग्ने । अन्ये । अग्रयः । उपऽक्षितः । वयाऽइव ।

विपः । न । द्युम्ना । नि । युवे । जनानां । तव । क्षत्राणि । वर्धयन् ॥ ३३ ॥

हे अग्ने यस्य ते तवान्येऽपयो वया इव वृषस्य शाखा इवोपचितः समीपे निवसंतो भवंति जनानां
जनिमतां मनुष्याणां मध्येऽहं तस्य तव क्षत्राणि बलानि सुत्या वर्धयन् विपो न । स्रोतुनामैतत् । अन्ये
स्रोतार इव द्युम्ना स्रोतमानान्यन्नानि यशांसि वा नि युवे । नितरां प्राप्नोमि । स्वप्नसादाहभयेत्यर्थः ॥

यमादित्यासो अद्रुहः पारं नयथ मर्त्यं । मघोनां विश्वेषां सुदानवः ॥ ३४ ॥

यं । आदित्यासः । अद्रुहः । पारं । नयथ । मर्त्यं । मघोनां । विश्वेषां । सुऽदानवः ॥ ३४ ॥

हे अद्रुहोऽद्रोघारो हे सुदानवो हे आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मित्रादयः मघोनां हविष्मतां विश्वेषां
सर्वेषां मध्ये यं मर्त्यं मनुष्यं यजमानं पारं नयथ आरव्यस्य कर्मणः समाप्तिं प्रापयथ । स तत्फलं लभत इत्यर्थः ॥

यूयं राजानः कं चिच्चर्षणीसहः क्षयंतं मानुषाँ अन्नु ।

वयं ते वो वरुण मित्रार्यमन्त्यामेदृतस्य रथ्यः ॥ ३५ ॥

यूयं । राजानः । कं । चित् । चर्षणिऽसहः । क्षयंतं । मानुषान् । अन्नु ।

वयं । ते । वो । वरुण । मित्रं । अर्यमन् । स्याम । इत् । ऋतस्य । रथ्यः ॥ ३५ ॥

हे राजानो राजमाना हे चर्षणीसहः शत्रुभूतानामभिभवितार आदित्याः यूयं मानुषान् मनुष्यान् यजमा-
नानुषस्य क्षयंतं क्षपयंतं कं चित् कमपि शत्रुवर्गमभिभवथेति शेषः । यद्वा । मनुष्येषु यजमानेषु क्षयंतं सुती-
नामोश्वरं कं चित् कमपि स्रोतारं मा यूयं गच्छत । हे वरुण हे मित्र हे अर्यमन् ते तादृशा वयं वो युष्माकं
संबन्धिन् ऋतस्य यज्ञस्य रथ्यः स्याम । नेतारो भवेम ॥

हे वसो वासकापि त्वा त्वामभिश्चक्षयेऽभिश्चक्षयामि मिथ्यापवादाय हिंसायै च न रासीय । नाक्रोशयिष्यं ॥
राक शब्दे ॥ हे संख्य संभजनीयापि पापत्वाय त्वां न रासीय । मे मदीयः स्रोता चानभिमतवचनेन त्वां
नाक्रोशयतु । अत एवामतीवा । अमतिरशोभना बुद्धिः । तद्वान् अपि च दुर्हितः शत्रुर्हे अपि चक्षाकं न
ख्यात् । न भवतु । अत एव पापयाशोभनया बुद्ध्या स न बाधतां ॥

पितुर्न पुत्रः सुभृतो दुरोण आ देवो एतु प्र णो हविः ॥ २७ ॥

पितुः । न । पुत्रः । सुऽभृतः । दुरोणे । आ । देवान् । एतु । प्र । नुः । हविः ॥ २७ ॥

पितुर्न पुत्रः पितुः पुत्र इवास्माकं सुभृतः सुभु भर्ता । यद्वा । पित्रा पुत्र इवास्माभिः सम्यग्भृतो हविभिः
पोषितः । अयमपिः पुत्र इवास्माकं सुभृतो दुरोणे यज्ञगृहे देवानामिच्छ नोऽस्माकं हविः प्रेतु । प्रगमयतु ।
यद्वा । अघ्निरेतु । आगच्छतु । अस्मदीयं हविष देवान् प्राप्नोतु ॥

तवाहमग्र जतिभिर्नेदिष्ठाभिः सचेय जोषमा वसो । सदा देवस्य मर्त्यः ॥ २८ ॥

तव । अहं । अग्ने । जतिऽभिः । नेदिष्ठाभिः । सचेय । जोषं । आ । वसो इति । सदा ।
देवस्य । मर्त्यः ॥ २८ ॥

हे वसो वासकापि नेदिष्ठाभिरंतिष्ठतमामिच्छजुगामिनीभिर्वा देवस्य तवोतिमी रक्षामिर्मर्त्यो मनुष्योऽहं
स्रोता सदा सर्वदा जोषमा सचेय । प्रीतिमभिसिषेय ॥

तव क्रत्वा सनेयं तव रातिभिरग्ने तव प्रशस्तिभिः ।

त्वामिदाहुः प्रमतिं वसो ममाग्ने हर्षस्व दातवे ॥ २९ ॥

तव । क्रत्वा । सनेयं । तव । रातिऽभिः । अग्ने । तव । प्रशस्तिऽभिः ।

त्वां । इत् । आहुः । प्रऽमतिं । वसो इति । मम । अग्ने । हर्षस्व । दातवे ॥ २९ ॥

हे अपि तव क्रत्वा त्वदीयेन परिचरणरूपेण कर्मणा सनेयं । त्वां संभजेयं । एतदेव विशदयति । तव
रातिभिस्त्वदीयेर्हविर्दानिष्य सनेयं । तथा तव प्रशस्तिभिः प्रशंसनेः स्तोत्रैश्च त्वां संभजेयं । अस्त्वैव संभजे किं
कारणं तदाह । हे वसो वासकापि मम स्रोतुः प्रमतिं प्रकृष्टबुद्धिं रक्षकं त्वामित्त्वामिवाहुः । प्रकृष्टादिनाः
कथयन्ति । अतो हे अपि दातवे दातुं हर्षस्व । इष्टो भव । हर्षयुक्तः सन् ब्रह्म धनं प्रयच्छेत्त्वर्षः ॥

पूर्वोक्त एव प्रशास्तुः शस्त्रे प्र स इति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्र्यते हि । प्र सो अपि तवोतिमि-
रदिं वो वृधंतं । आ० ७. ८. इति ॥

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तिरते वाजभर्मभिः । यस्य त्वं सख्यमावरः ॥ ३० ॥

प्र । सः । अग्ने । तव । जतिऽभिः । सुऽवीराभिः । तिरते । वाजभर्मऽभिः । सख्यं ।

त्वं । सख्यं । आऽवरः ॥ ३० ॥

हे अपि तवोतिमी रक्षामिः स यजमानः प्र तिरति । प्रवर्धति । जतयो विशिष्यति । सुवीराभिः ।
वीराः पुत्रादयो यासु तास्तपोक्ताः । वाजभर्मभिः । वाजानामस्त्राणां बलानां वा मर्म मरणं प्राप्नुवन्ति ।
हे अपि त्वं यस्य यजमानस्य सख्यं सखित्वं मित्रत्वमावरः अभिवृद्धोऽपि स तिरत इत्यन्वयः ॥

तव द्रुप्तो नीलवान्वाश ऋत्विय इंधानः सिष्णावा ददे ।

त्वं महीनामुषसामसि प्रियः क्षपो वस्तुषु राजसि ॥ ३१ ॥

तव । द्रुप्तः । नीलऽवान् । वाशः । ऋत्विजः । इंधानः । सिष्णो इति । आ । द्दे ।
त्वं । महीनां । उपसां । अस्ति । प्रियः । ह्यपः । वस्तुषु । राजसि ॥ ३१ ॥

हे सिष्णो ॥ सिधिः सेवार्थः ॥ सोमेनासिच्यमानाणि द्रुप्तो द्रवणशीलो नीलवान् शकटनीडोऽवस्थानात्
तद्वाग् वाशः कांतः शब्दायमानो वा ऋत्विज ऋतौ वसंतादिकालविशेषे भव इंधानः संदीपयन् एवंभूतस्तव
सोम आ द्दे । तुभ्यं होमायाध्वर्युणादीयते । अपि च त्वं महीनां महतीनामुपसां प्रियो मिषभूतोऽसि ।
उपसि ह्यपयो होमाय प्रजास्यते । तथा ह्यपः ह्यपाया राचेः संबंधिषु वस्तुषु राजसि । प्रकाशसे । यद्वा ।
राचिसंबंधोनि वस्तूनि पदार्थजातानि त्वं प्रकाशयसि ॥

तमार्गन्म सोभरयः सहस्रमुष्कं स्वभिष्टिमवसे । सम्राजं चासदस्यव ॥ ३२ ॥

तं । आ । अगन्म । सोभरयः । सहस्रऽमुष्कं । सुऽअभिष्टिं । अर्वसे । संऽराजं ।
चासदस्यव ॥ ३२ ॥

सोभरय ऋषयो वयमवसे रक्षणाय तमधिमागन्म । हविर्भिः स्तुतिभिश्च प्राप्ता अभूम । कीदृशं ।
सहस्रमुष्कं । मुष्णति तमांस्त्रपहरंतीति मुष्काणि तेषांसि । बहतेजस्कं स्वभिष्टिं शोभनाभ्येषणं सम्राजं सम्यया-
जमानं चासदस्यव । असदस्युर्नाम राजर्षिः । तस्य स्रोतव्यस्त्रिण संबन्धिगं ॥

यस्य ते अग्ने अन्ये अग्रय उपक्षितो वया इव ।

विपो न द्युम्ना नि युवे जनानां तव स्रचाणि वर्धयन् ॥ ३३ ॥

यस्य । ते । अग्ने । अन्ये । अग्रयः । उपऽक्षितः । वयाऽइव ।

विपः । न । द्युम्ना । नि । युवे । जनानां । तव । स्रचाणि । वर्धयन् ॥ ३३ ॥

हे अग्ने यस्य ते तवान्येऽपयो वया इव वृषस्य शाखा इवोपक्षितः समीपे निवसंतो भवति जनानां
जनिमतां मनुष्याणां मध्येऽहं तस्य तव स्रचाणि वसानि सुत्या वर्धयन् विपो न । स्रोतुनामितत् । अन्ये
स्रोतार इव द्युम्ना स्रोतमानान्यज्ञानि यथांसि वा नि युवे । गितरां प्राप्नोमि । त्वत्प्रसादाद्भवेद्यत्पर्यः ॥

यमादित्यासो अद्रुहः पारं नयथ मर्त्यं । मघोनां विश्वेषां सुदानवः ॥ ३४ ॥

यं । आदित्यासः । अद्रुहः । पारं । नयथ । मर्त्यं । मघोनां । विश्वेषां । सुऽदानवः ॥ ३४ ॥

हे अद्रुहोऽद्रोघारो हे सुदानवो हे आदित्यासोऽदितिः पुत्रा मित्रादयः मघोनां हविष्मतां विश्वेषां
सर्वेषां मध्ये यं मर्त्यं मनुष्यं यजमानं पारं नयथ आरब्धस्य कर्मणः समाप्तिं प्रापयथ । स तत्फलं लभत इत्यर्थः ॥

यूयं राजानः कं चिर्षणीसहः क्षयंतं मानुषो अन्नु ।

वयं ते वो वरुण मिषार्थमन्त्यामेदृतस्य रथ्यः ॥ ३५ ॥

यूयं । राजानः । कं । चित् । चर्षणिऽसहः । क्षयंतं । मानुषान् । अन्नु ।

वयं । ते । वो । वरुण । मिषार्थमन् । त्यामेदृतस्य । रथ्यः । ३५ ॥

हे राजानो राजमाना हे चर्षणीसहः मनुष्यान् क्षययन्तं मानुषान् मनुष्यान् क्षययन्तं
मानुषस्य क्षयंतं क्षययंतं कं चित् क्षययन्तं चर्षणीसहः क्षययन्तं मानुषान् क्षययन्तं
नामोक्षरं कं चित् क्षययन्तं स्रोतारं मा पुष्पं क्षययन्तं चर्षणीसहः क्षययन्तं
संबन्धिगं ऋतस्य यज्ञस्य रथ्यः क्षययन्तं चर्षणीसहः क्षययन्तं मानुषान् क्षययन्तं

अदान्मे पौरुकुत्स्यः पंचाशतं चसदस्युर्वधूनां । मंहिष्ठो अर्यः सत्पतिः ॥ ३६ ॥
 अदान् । मे । पौरुकुत्स्यः । पंचाशतं । चसदस्युः । वधूनां । मंहिष्ठः । अर्यः ।
 सत्पतिः ॥ ३६ ॥

इदमादिक्तेन प्रगाथेन चसदस्योर्दानमृषिः प्रशंसति । पौरुकुत्स्यः पुरुकुत्सपुत्रसदस्युर्मे मह्यं वधूनां पंचाशतमदात् । दत्तवान् । कीदृशः । मंहिष्ठो दातृतमोऽर्योऽभिगंतव्यः स्वामी वा सत्पतिः सतां श्रेष्ठानां स्रोतृणां पालयिता ॥

उत मे प्रिययोर्वयियोः सुवास्वा अधि तुर्वनि ।
 तिसृणां सप्ततीनां श्यावः प्रणेता भुवद्भसुर्दियानां पतिः ॥ ३७ ॥
 उत । मे । प्रिययोः । वयियोः । सुवास्वाः । अधि । तुर्वनि ।
 तिसृणां । सप्ततीनां । श्यावः । प्रऽनेता । भुवत् । वसुः । दियानां । पतिः ॥ ३७ ॥
 - - - - - ॥ ३५ ॥

आ गंतिति षड्विंशत्युचमष्टमं सूक्तं काण्वस्व सोमरेरार्षं मासतं प्रथमाद्युजः ककुभो द्वितीयादियुजः सतोवृहत्यः । अगुक्रम्यते हि । आ गंतं षड्विंशतिर्मासतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ गंता मा रिषण्यत् प्रस्थावानो मापं स्याता समन्यवः । स्थिरा चिन्नमयिष्णवः ॥ १ ॥
 आ । गंत । मा । रिषण्यत् । प्रऽस्थावानः । मा । आपं । स्यात् । सऽमन्यवः । स्थिरा ।
 चित् । नमयिष्णवः ॥ १ ॥

हे प्रस्थावानो गमनशीला मरुतः यूयमा गंत । आगच्छत । मा रिषण्यत । अनागमनेनास्माभ्या हिंस । हे समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा स्थिरा चित् स्थिराणि दृढान्यपि पर्वतादीनि हे नमयिष्णवो नमनशीलाः कंपयितारः मापं स्यात । अस्मात्तोऽपेत्यान्यत्र मा तिष्ठत । अस्मास्तेव तिष्ठतेत्यर्थः ॥

वीळुपविभिर्मरुत ऋभुक्ष्ण आ रुद्रासः सुदीतिभिः ।
 इषा नो अद्या गता पुरुस्पृहो यज्ञमा सोभरीयवः ॥ २ ॥
 वीळुपविऽभिः । मरुतः । ऋभुक्ष्णः । आ । रुद्रासः । सुदीतिऽभिः ।
 इषा । नः । अद्या । आ । गत । पुरुऽस्पृहः । यज्ञं । आ । सोभरीऽयवः ॥ २ ॥

हे ऋभुक्ष्णो महान्त उरुभासमाननिवासा वा हे रुद्रासो रुद्रा रुद्रपुत्राः ईदृशा हे मरुतः सुदीतिभिः शोभनदीप्तिकैर्वीळुपविभिः । रथनेमयः पवयः । वीळु दृढाः पवयो येषु तादृशै रथैरा गत । आगच्छत । एतदेव विप्रुणोति । हे पुरुस्पृहो बड्भिः सृष्टणीया ईप्सितव्याः सोभरीयवः सोभरिर्मुषं मां कामयमाना नोऽस्माकं यज्ञं प्रत्यवेदानीमिषास्तेन सहागच्छत । आ पूरणः ॥

विद्या हि रुद्रियाणां शुष्ममुयं मरुतां शिमीवतां । विष्णोरिषस्य मीळुषां ॥ ३ ॥
 विद्या । हि । रुद्रियाणां । शुष्मं । उयं । मरुतां । शिमीऽवतां । विष्णोः । इषस्यं ।
 मीळुषां ॥ ३ ॥

इद्रियाणां इद्रपुत्राणां शिमीवतां कर्मवतां विष्णोर्व्याप्तस्त्रीषस्त्रीषणीयस्य वृथ्युदकस्य मीढ्नुषां सेक्तृणां मरुतामुयमुद्रुणं शुष्मं बलं विस्र हि । जानीमः खलु ॥

वि द्वीपानि पापतन्निष्ठदुष्कुनोभे युजंत रोदसी ।

प्र धन्वान्यैरत शुभ्रखादयो यदेजथ स्वभानवः ॥ ४ ॥

वि । द्वीपानि । पापतन् । तिष्ठत् । दुष्कुना । उभे इति । युजंत । रोदसी इति ।

प्र । धन्वानि । ऐरत । शुभ्रऽखादयः । यत् । एजथ । स्वऽभानवः ॥ ४ ॥

द्वीपानि द्वयोः पार्श्वयोरपि येषु तान्युदमध्यस्थलानि ॥ द्वांतरूपसर्गेभ्योऽप ईत् । पा० ६. ३. ९७. । इतीत् । अकपुरित्वादिनाकारः समासांतः ॥ तानि च वि पापतन् । अत्यर्थं मरुद्देगेन विपतंति । तिष्ठत् स्थावरं चान्य-
दृशजातं दुष्कुना दुःखिन युज्यते । उभे रोदसी यावापुधिव्यावपि युजंत । ते मरुतः स्वागमनजनितेन कंपनेन योजयंति । परोऽर्धर्चः परोऽर्धकृतः । धन्वानि गमनशीलान्युदकानि च प्रैरत । प्रगच्छंति । हे शुभ्रखादयः
शोभनायुधाः शोभनहविष्का वा हे स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयः यूयं यद्यदैजथ कंपयथ । तदैतत्पूर्वोक्तं सर्वं
निष्पाद्यत इत्यर्थः ॥

अच्युता चिद्धो अज्मन्ना नानदति पर्वतासो वनस्पतिः । भूमिर्यामेषु रेजते ॥ ५ ॥

अच्युता । चित् । वः । अज्मन् । आ । नानदति । पर्वतासः । वनस्पतिः । भूमिः ।

यामेषु । रेजते ॥ ५ ॥

हे मरुतः वो युष्माकमज्मन्ज्मनि गमने सत्यच्युता चिच्छावयितुमशक्या अपि पर्वतासः पर्वता मेघा
गिरयो वा वनस्पतिः ॥ जाताविकवचनं ॥ वनस्पतयो वृक्षाश्च जानदति । अभितो भृशं शब्दायते । अपि च
यामेषु युष्मदीयेषु गमनेषु निमित्तेषु भूमिः पृथिवी च रेजते । कंपते ॥ ३६ ॥

अमाय वो मरुतो यातवे द्यौर्जिहीत उत्तरा बृहत् ।

यच नरो देदिशते तनूष्वा त्वक्षांसि बाह्वोजसः ॥ ६ ॥

अमाय । वः । मरुतः । यातवे । द्यौः । जिहीते । उत्तरा । बृहत् ।

यच । नरः । देदिशते । तनूषु । आ । त्वक्षांसि । बाहुऽओजसः ॥ ६ ॥

हे मरुतः वो युष्माकममाय बलाय यातवे यातुं द्यौर्युलोको बृहदंतरिचं विद्वज्योत्तरोन्नततरा जिहीते ।
गच्छति । युष्मदागमनाद्गीता सती युष्मदीयमांतरिचं स्थानं परित्यज्योर्ध्वं पालयत इत्यर्थः । यच यस्मिन्नं-
तरिषु बाह्वोजसः बाह्वोरोजो बलं येषां तादृशा नरो नेतारो मरुतस्त्वक्षांसि दीप्तान्याभरणानि तनूष्वा-
त्कीयेषु शरीरेष्व्वा देदिशते आदिष्टानि धृतानि कुर्वति । यद्वा । तनूषु विस्तृतासु मेघस्वास्वप्सु त्वक्षांसि तनू-
कृतानि तीक्ष्णीकृतान्यायुधानि मेघोन्नदनाया देदिशते पुनःपुनरादिशति । तद्बृहदंतरिचं जिहीत इत्यन्वयः ॥

स्वधामनु श्रियं नरो महि त्वेषा अमवंतो वृषप्सवः । वहंते अहुतप्सवः ॥ ७ ॥

स्वधां । अन् । श्रियं । नरः । महि । त्वेषाः । अमऽवंतः । वृषऽप्सवः । वहंते ।

अहुतऽप्सवः ॥ ७ ॥

नरो नेतारो मरुतः स्वधामनु । स्वधेत्त्वन्ननाम । इविलक्षणात्मनमनुलक्ष्य श्रियं शोभां महि महत्मीढं वहते ।
धारयति । कीदृशाः । तेषा दीप्ता अमवंतो बलवंतो वृषप्सवो वर्षणरूपा अहुतप्सवोऽनुदितस्वरूपाश्च ॥

गोभिर्वाणो अज्यते सोभरीणां रथे कोशे हिरण्यये ।

गोबधवः सुजातास इषे भुजे महांतो नः स्पर्से नु ॥८॥

गोभिः । वाणः । अज्यते । सोभरीणां । रथे । कोशे । हिरण्यये ।

गोऽबधवः । सुऽजातासः । इषे । भुजे । महांतः । नः । स्पर्से । नु ॥८॥

सोभरीणामृषीणां गोभिः शब्दैः स्तुतिबन्धुर्वाणो मरुद्दीणाज्यते । व्यज्यते । प्रकटीक्रियते । कुच । हिरण्यये रथे कोशे कोशवद्वेष्टिते मध्यदेशे । यद्वा । गोभिर्गोभिर्गोमातुर्कीर्वा मरुद्भिर्वाणोऽज्यते । व्यज्यते । सोभरीणां ज्ञानायेदृशे रथे वाद्यत इत्यर्थः । अपि च गोबधवो गोमातुक्ताः सुजातासः शोभनजन्मानो महान्तो महानु-
भावास्ते मरुतो नोऽस्माकमिषेऽज्ञाय भुजे भोगाय स्पर्से प्रीत्यै च बलनाय वा नु चिप्रं भवंस्विति शेषः ॥

प्रति वो वृषदंजयो वृष्णे शर्धाय मारुताय भरध्वं । हव्या वृषप्रयाव्णे ॥९॥

प्रति । वः । वृषत् ऽअंजयः । वृष्णे । शर्धाय । मारुताय । भरध्वं । हव्या । वृषऽप्रयाव्णे ॥९॥

हे वृषदंजयो वृषता वर्षकेण सोमेनांजतः सिंचतोऽध्वर्यवः वो यूयं वृष्णे वर्षत्रे मारुताय मरुत्संघरूपाय शर्धाय बलाय हव्यानि हवीषि प्रति भरध्वं । आहवनीयं प्रति हरत । शर्धं विशेथ्यते । वृषप्रयाव्णे । वृषाणः सेक्ताः प्रयावानः प्रकृष्टं गंतारो मरुतो यस्मिन् तस्यथोक्तं । तस्मै ॥

वृषणश्चेन मरुतो वृषप्सुना रथेन वृषनाभिना ।

आ श्येनासो न पक्षिणो वृथा नरो हव्या नो वीतर्ये गत ॥१०॥

वृषणश्चेन । मरुतः । वृषऽप्सुना । रथेन । वृषऽनाभिना ।

आ । श्येनासः । न । पक्षिणः । वृथा । नरः । हव्या । नः । वीतर्ये । गत ॥१०॥

हे नरो नेतारो मरुतः वृषणश्चेन वृषभिः सेचनसमर्थैरश्वैरुपेतैः वृषप्सुना वर्षकरूपयुक्तेन वृषनाभिना । नाभिस्रक्त्रच्छिद्रं । वर्षकनाभियुक्तेन रथेन नोऽस्माकं हव्यानि हवीष्या गत । आगच्छत । वृथानायासेनैव वीतये भक्षणार्थं । तत्र दृष्टान्तः । श्येनासो न पक्षिणः श्येनाः शंसनीयगतयः पक्षिणो यथा शीघ्रमागच्छन्ति । तद्वदना-
यासेन शीघ्रमागच्छन्त्यर्थः ॥ ३७ ॥

समानमंज्येषां वि भ्राजते रुक्मासो अग्निं बाहुषु । दर्विद्युतत्यृष्टयः ॥११॥

समानं । अंजि । एषां । वि । भ्राजते । रुक्मासः । अग्निं । बाहुषु । दर्विद्युतति । अृष्टयः ॥११॥

एषां मरुतामंजि रूपाभिव्यंजकमाभरणं समानमेकविधमेव । एतदेवाह । रुक्मासो रुक्मा दीप्यमानाः सुवर्णमया हारा वि भ्राजते । वक्त्रस्थलेषु विशेधेण दीप्यते । तथा बाहुष्वधंसेष्वृष्टयः शक्त्यादीन्वायुधानि दर्विद्युतति । अत्यर्थं दीप्यते ॥

त उयासो वृषण उयबाहवो नकिष्टनूषु येतिरे ।

स्थिरा धन्वान्यायुधा रथेषु वोऽनीकेष्वधि श्रियः ॥१२॥

ते । उयासः । वृषणः । उयऽबाहवः । नकिः । तनूषु । येतिरे ।

स्थिरा । धन्वानि । आयुधा । रथेषु । वः । अनीकेषु । अग्निं । श्रियः ॥१२॥

उयास उन्नूणाः सर्वकार्येषुयता वृषणो वर्षितार उयवाहव उन्नूणवाङ्कास्ते मरुतस्तनूष्वात्कीयेषु शरीरेषु नकिर्येतिरे । रचणाय न प्रयतते । न हि कश्चित्तेषां शरीराणि बाधितुं शक्नोति येन यत्नः क्रियेत । परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतः वो युष्माकं रथेषु धन्वानि धनून्ध्यायुधान्यायोधनानि बाणादीनि च स्थिरा स्थिराणि दृढतराणि संति । अत एव कारणादनीकेष्वधि सेनामुखेषु त्रियो जयसंपदो युष्माकं भवति ॥

येषामर्णां न सप्रथो नाम त्वेषं शश्वतामेकमिद्भुजे । वयो न पित्र्यं सहः ॥ १३ ॥
येषां । अर्णैः । न । सप्रथः । नाम । त्वेषं । शश्वतां । एकं । इत् । भुजे । वयः । न ।
पित्र्यं । सहः ॥ १३ ॥

अर्णो षोदकमिव सप्रथः सर्वतः पृष्ठु विस्तीर्णं त्वेषं दीप्तं शश्वतां बहूनां येषां मरुतामीदृशं नाम मरुत इति नामधेयमेकमिदमेवासहायमेव सद्भुजे स्तोत्राणां भोगाय भवति । तत्र दृष्टांतः । सहः प्रसहनशीलं पित्र्यं पितुरागतं वयो नाम्नमिव । यथा तद्विस्त्रमेण भोगाय भवति तथेत्यर्थः । तानित्युत्तरचैकवाक्यता ॥

तान्वंदस्व मरुतस्तौ उपं स्तुहि तेषां हि धुनीनां ।
अराणां न चरमस्तदैषां दाना महा तदैषां ॥ १४ ॥
तान् । वंदस्व । मरुतः । तान् । उपं । स्तुहि । तेषां । हि । धुनीनां ।
अराणां । न । चरमः । तत् । एषां । दाना । महा । तत् । एषां ॥ १४ ॥

हे अंतरात्मन् तान्यूर्वोक्तगुणान्मरुतो वंदस्व । प्रणम । तानेवोपेत्य स्तुहि । हि यस्माद्युनीनां कंपयितृणां तेषां मरुतां वयं शेषभूताः स्म । अराणामर्थाणां स्वामिनां यथा चरमो हीनः शेषभूतस्तद्वत् । तत्तस्माद्देवां मरुतां दाना दानानि महा महत्त्वेन युक्तान्यस्माकं भवति । तदैषामिति द्विरक्तिरादरार्था पदपुराणार्था वा ॥

सुभगः स वं जतिष्वासु पूर्वसु मरुतो व्युष्टिषु । यो वा नूनमुतासति ॥ १५ ॥
सुऽभगः । सः । वः । जतिषु । आसं । पूर्वसु । मरुतः । विऽउष्टिषु । यः । वा । नूनं ।
उत् । असति ॥ १५ ॥

हे मरुतः वो युष्माकमूतिषु रचासु सतीषु स स्तोता सुभग आस । शोभनधनो भवति ॥ अस्तेष्कांदसो भूमावाभावः ॥ यद्वा । सुभग आस । दीप्यते ॥ अस गतिदीप्यादानेषु ॥ कदेति चेत उच्यते । पूर्वसु व्युष्टिषु पूर्वेषुऽतीतेषु विवासितेषु दिवसेषु । यद्वा । पूर्वास्वागामिनीषु व्युष्टिषूषःसु । उषःकालोपलक्षितेषु दिवसेषु । उतापि च यो मनुष्यः स्तोता यथा वा नूनमवस्त्वमसति युष्माकं भवति ॥ अस्तेष्कांदसः शपो लुगभावः ॥ स सुभग इत्यन्वयः ॥ ॥ ३८ ॥

यस्य वा यूयं प्रति वाजिनो नर आ ह्वया वीतये गथ ।
अभि ष द्युम्नैरुत वाजसातिभिः सुस्ना वो धूतयो नशत् ॥ १६ ॥
यस्य । वा । यूयं । प्रति । वाजिनः । नरः । आ । ह्वया । वीतये । गथ ।
अभि । सः । द्युम्नैः । उत । वाजसातिऽभिः । सुस्ना । वः । धूतयः । नशत् ॥ १६ ॥

हे नरो नेतारो मरुतः यूयं यस्य वा यस्य च वाजिनो हविष्मतो यत्रमाणस्य ह्वया ह्वयानि हवीषि प्रति

वीतये मषणाया गथ आगच्छथ स यजमानो हे धृतयः कंपयितारो मरुतः युक्तीर्षोतमभिरर्षीर्यशोभिर्वा
उतापि च वाजसातिभिर्वाजानां संभजनैश्च वो युष्माकं संबन्धीनि मुखान्यभि नशत् । अभितो व्याप्नोति ॥

यथा रुद्रस्य सूनवो दिवो वशन्त्यसुरस्य वेधसः । युवानस्तथेदसत् ॥१७॥

यथा । रुद्रस्य । सूनवः । दिवः । वशन्ति । असुरस्य । वेधसः । युवानः । तथा । इत् ।

असत् ॥१७॥

रुद्रस्य दुःखद्रावयितुरीश्वरस्य सूनवः पुत्रा असुरस्योदकानां वेपुर्मेषस्य वेधसो विधातारः । यद्वा ।
असवः प्राणाः । तात्राति ददातीत्यसुरं वृष्टिजलं । तस्य कर्तारः । युवानो नित्यतरुणाः ईदृशा मरुतो
दिवोऽन्तरिक्षादागत्य यथा धेन प्रकरिण वशन्ति अस्मान् कामयन्ति तथेत्तैव प्रकरिणासत् । इदं स्तोत्रं
भवतु ॥ वष्टेऽङ्गादसः शपो सुगभावः ॥

ये चाहँति मरुतः सुदानवः स्मन्मीळुषश्चरँति ये ।

अतश्चिदा न उप वस्यसा हृदा युवान् आ ववृध्वं ॥१८॥

ये । च । अहँति । मरुतः । सुदानवः । स्मत् । मीळुषः । चरँति । ये ।

अतः । चित् । आ । नः । उप । वस्यसा । हृदा । युवानः । आ । ववृध्वं ॥१८॥

सुदानवः शोभनदाना ये च यजमाना मरुतो देवानहँति पूजयन्ति । ये च मीळुषः सेतुम्बरतः स्मत्
प्रशस्त्रं चरन्ति हविर्भिः प्रचरन्ति यजन्ति । यत एवमतोऽपि कारणान्तानुभयविधानोऽस्मानामिलस्य वस्यसा
वसीयसा वसुमन्तमेव हृदा हृदयेन हे युवानो मरुतः उपा ववृध्वं । उपेत्याभिसंभजत ॥

यूनं ऊ षु नविष्ठया वृष्णः पावकाँ अभि सोभरे गिरा । गाय गा इव चकृषत् ॥१९॥

यूनः । ऊं इति । सु । नविष्ठया । वृष्णः । पावकान् । अभि । सोभरे । गिरा । गाय ।

गाःऽइव । चकृषत् ॥१९॥

हे सोभरे यूनो नित्यतरुणान् वृष्णो वर्षिष्ठान् पावकांस्त्वाभरतो नविष्ठयातिशयेनाभिनवया गिरा वाचा
शुतिरूपया सु शोभनमभि गाय । अभिष्टुहि । चकृषत् पुनःपुनः कृषन् कृषीवन्तो गा इव । स यथा यूनः
शक्ताननबुद्धः स्वीति तद्वत् ॥

साहा ये संति मुष्टिहेव हव्यो विश्वासु पृत्सु होतृषु ।

वृष्णांश्चंद्रान् सुश्रवस्तमान् गिरा वंदस्व मरुतो अहं ॥२०॥

साहाः । ये । संति । मुष्टिहाऽइव । हव्यः । विश्वासु । पृत्सु । होतृषु ।

वृष्णः । चंद्रान् । न । सुश्रवःऽतमान् । गिरा । वंदस्व । मरुतः । अहं ॥२०॥

विश्वासु सर्वासु पृत्सु पृतनासु युक्तेषु होतृष्वान्श्रीलेषु योऽप्युषु च ये मरुतः साहाः संति अभिमवितारो
भवन्ति हव्यो ज्ञातव्यो मुष्टिहेव । मुष्टिभिरिव हंतीति मुष्टिहा मरुतः । स इव । नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रति वृष्णो
वर्षितुं चंद्रानाह्लादकान् सुश्रवस्तमानतिशयेन शोभनयशस्त्रांस्त्वाभरतोऽहं मरुत एव गिरा वाचा वंदस्व ।
शुहि ॥ ३९॥

गावश्चिह्वा समन्यवः सजात्येन मरुतः सर्वंधवः । रिहते ककुभो मिथः ॥२१॥
गावः । चित् । घ । सऽमन्यवः । सऽजात्येन । मरुतः । सऽबंधवः । रिहते । ककुभः ।
मिथः ॥२१॥

हे समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा हे मरुतः गावश्चिह्वावश्च युष्मन्मातृभूताः सजात्येन समान-
जातित्वेन सर्वंधवः समानबंधुकाः सत्यः ककुभो दिशः प्राच्यादिदिग्भागान् प्राप्य मिथः परस्परं रिहते ।
लिहति । घेति पूरकः ॥

मर्तश्चिह्नो नृतवो रुक्मवक्षस उप भ्रातृत्वमार्यति ।
अधि नो गात मरुतः सदा हि व आपित्वमस्ति निधुवि ॥२२॥
मर्तः । चित् । वः । नृतवः । रुक्मऽवक्षसः । उप । भ्रातृऽत्वं । आ । अयति ।
अधि । नः । गात । मरुतः । सदा । हि । वः । आपिऽत्वं । अस्ति । निऽधुवि ॥२२॥

हे नृतवो नृत्यंतो हे रुक्मवक्षसः । रोचमानमाभरणं रुक्मं वक्षसि येषां ते तथोक्ताः । ईदृशा हे मरुतः
मर्तश्चिह्नगुण्योऽपि स्तोता वो युष्माकं भ्रातृत्वं सखित्वमा अभिसुख्येनोपायति । उपगच्छति । अतो नो
ऽस्माकगुण्यान्स्तोतृनधि गात । अधिन्नृत । अस्मत्पक्षपातवचना भवत । हि यस्माद्वो युष्माकमापित्वं बंधुत्वं
निधुवि नितरां धारयितव्ये स्तोत्रे यज्ञे वा सदा सर्वदास्ति विद्यते तस्मादित्यर्थः ॥

मरुतो मारुतस्य न आ भेषजस्य वहता सुदानवः । यूयं सखायः सप्तयः ॥२३॥
मरुतः । मारुतस्य । नः । आ । भेषजस्य । वहत । सुऽदानवः । यूयं । सखायः । सप्तयः ॥२३॥

हे सुदानवः शोभनदाना हे सखायः समानख्याना हे सप्तयः सर्पणशीला मरुतः नोऽस्माकं मारुतस्य
भेषजस्य मरुत्संबंधि भेषजमौषधं यूयमा वहत । आनयत ॥

याभिः सिंधुमवथ याभिस्तूर्वथ याभिर्दशस्यथा क्रिविं ।
मयो नो भूतोतिभिर्मयोभुवः शिवाभिरसचद्विषः ॥२४॥
याभिः । सिंधुं । अवथ । याभिः । तूर्वथ । याभिः । दशस्यथ । क्रिविं ।
मयः । नः । भूत । जतिऽभिः । मयःऽभुवः । शिवाभिः । असचऽद्विषः ॥२४॥

हे मरुतः याभिरुतिभिः सिंधुं समुद्रमवथ रचथ । याभिश्च तूर्वथ स्तोत्राणां शत्रून् हिंस्थ । तुर्वी हिंसार्थः ॥
याभिश्च क्रिविं कूपं तृष्णजे गोतमाय दशस्यथ प्रयच्छथ । हे मयोभुवो मयसः सुखस्य भावयितारो हे
असचद्विषोऽसक्तशचवः शत्रुरहिताः शिवाभिः कल्याणीभिः सर्वाभिरुतिभि रचाभिर्नोऽस्माकं मयः सुखं भूत ।
भावयत । उत्पादयत । यद्वा ॥ भू प्राप्तौ ॥ प्रापयत ॥

यत्सिंधौ यत्सिन्ध्यां यत्समुद्रेषु मरुतः सुबर्हिषः । यत्पर्वतेषु भेषजं ॥२५॥
यत् । सिंधौ । यत् । असिन्ध्यां । यत् । समुद्रेषु । मरुतः । सुऽबर्हिषः । यत् । पर्वतेषु ।
भेषजं ॥२५॥

हे सुबर्हिषः शोभनयज्ञा मरुतः सिंधाचेतत्संज्ञे खंदनशीले नदे यज्ञेषजमस्ति यज्ञासिन्ध्यां यच्च समुद्रेषु
जलधिषु यच्च पर्वतेषु भेषजं विद्यते तत्सर्वं भेषजं पश्यंत इत्युत्तरथैकवाक्यता ॥

विश्वं पश्यंतो विभृथा तनूष्व्वा तेना नो अधि वोचत ।

क्षमा रपो मरुत आतुरस्य न इष्कर्ता विहुतं पुनः ॥ २६ ॥

विश्वं । पश्यंतः । विभृथ । तनूषु । आ । तेन । नः । अधि । वोचत ।

क्षमा । रपः । मरुतः । आतुरस्य । नः । इष्कर्त । विहुतं । पुनरिति ॥ २६ ॥

विश्वं सर्वं पूर्वोक्तं भेषजं पश्यंतो जानंतो यूयं तनूष्वस्मदीयेषु विषयेष्व्वा विभृथ । आहरथ । आह्वतेन च तेन नोऽस्मानधि वोचत । अधिब्रूत । चिकित्सतेत्यर्थः । अपि च हे मरुतः नोऽस्माकं मध्य आतुरस्य रोगिणो रपः । पापनामैतत् । रपसः पापफलस्य रोगस्य क्षमा क्षातिर्यथा भवति तथा विहुतं विवाधितमंगं पुनरिष्कर्त । निःशेषेण संपूर्णं कुरुत ॥ निसो नलोपश्छांदसः । करोतेर्लोटि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तन-धनाञ्चेति तशब्दस्य तवादेशः । अत एवोपसर्गसमुदायो नावगृह्यते ॥ ४० ॥ ३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीस्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र वयमु त्वामित्यष्टादशर्चं प्रथमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । वयमु द्यूनांति वृचे चित्रस्य दानस्तुतिरिति । अविश्वान्यस्मादिति परिभाषया काण्वः सोभरिर्च्छषिः । काकुभं प्रागायं हेत्युक्त्वादस्यापि सूक्तस्यायुजः ककुभो युजः सतोवृहत्स्यः । अंत्ये वृचे चित्रस्य दानं देवता । शिष्टा ऐंशः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ उक्थ्ये ब्राह्मणाच्छंसिश्शस्त्रे वयमु त्वामिति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । वयमु त्वामपूर्य्य यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथी । आ० ६. १. इति ॥ आभिन्नविकेषूक्थ्येष्वपि तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽयं स्तोत्रियः प्रगाथः । सूचमुक्तं ॥ अस्मिन्नेव शस्त्रे त्वं न इन्द्रा भरेति प्रगाथो यदा स्तोत्रियः तदा वयमु त्वेत्यगुरुपतुचस्याद्या । सूचितं च । वयमु त्वामपूर्य्य यो न इदमिदं पुरा याहीम इदं इति समाहारयोऽनुरूपः । आ० ७. ८. इति ॥

वयमु त्वामपूर्य्य स्थूरं न कश्चिद्भरंतोऽवस्यवं । वाजे चित्रं हवामहे ॥ १ ॥

वयं । ऊं इति । त्वां । अपूर्य्य । स्थूरं । न । कत् । चित् । भरंतः । अवस्यवं । वाजे ।

चित् । हवामहे ॥ १ ॥

हे अपूर्य्य त्रिषु सवनेषु प्रादुर्भूतत्वाद्भिनवेन्द्र भरंतः सोमलक्षणेरेस्त्वां पोषयंतो वयं वाजे । वाजंति गच्छंति योहारोऽचेति वाजयंत्यायुधान्यचेति वा वाजः संयामः । तस्मिंश्चित्रं चायनीयं विविधरूपं त्वामु त्वामेवावस्यवो रक्षणमात्मन इच्छंतः संतो हवामहे । त्वामाह्वयामः । तत्र दृष्टान्तः । स्थूरं न यथा भरंतो व्रीह्यादिभिर्गृहं पुरयंतो जना वाजेऽन्नविषये स्थूरं स्थूलं गुणाधिकं कश्चित् कंचिन्मानवं यथाह्वयंति तद्वत् ॥

उप त्वा कर्मन्तये स नो युवोयश्चक्राम यो धृषत् ।

त्वामिद्धावितारं ववृमहे सखाय इन्द्र सानसिं ॥ २ ॥

उपं । त्वा । कर्मन् । ऊतये । सः । नः । युवा । उयः । चक्राम् । यः । धृषत् ।
त्वां । इत् । हि । अवितारं । ववृमहे । सखायः । इंद्र । सानसिं ॥२॥

प्रथमपादः प्रत्यक्षतः । हे इंद्र कर्मज्ञपिष्टोमादिकर्मण्युतये रक्षणाय त्वा त्वामुपगच्छामः । द्वितीयः
पादः परोक्षतः । य इंद्रो धृषत् धृष्योति शत्रून्भिभवति ॥ जिधृषा प्रागल्भ्ये । बङ्गलं कंदसीति शप्रत्ययः ॥
युवा तत्रण उय उग्रुणः स इंद्रो नोऽस्मान् प्रति चक्राम् । आगच्छतु । यद्वा । चक्राम् । अस्मान्मुत्साहयुक्तान्
करोतु ॥ क्रमतेः सर्गार्थे व्यत्ययेन परस्मैपदं । पा० १. ३. ३८. ॥ परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षतः । सखायः समानख्याना
बंधुभृता वा वयं सानसिं ॥ वन षण् संभक्तौ ॥ संभजनीयमवितारं सर्वस्य रक्षितारं त्वामित्त्वामिव ववृमहे ।
वृणीमहे । संभजामहे । हिः प्रसिद्धौ ॥ हियोगादनिघातः ॥

आ याहीम इंद्रोऽश्वपते गोपत उर्वरापते । सोमं सोमपते पिब ॥३॥
आ । याहि । इमे । इंद्रवः । अश्वऽपते । गोऽपते । उर्वराऽपते । सोमं । सोमऽपते ।
पिब ॥३॥

अश्वपतेऽश्वानां स्वामिन् गोपते गवां पालयितव्वरापते । सर्वसखाद्या भूमिर्वरा । तस्याः पते हे इंद्र
इंद्रवः सोमा इमे भवदोयाः । त्वदर्थमभिषुता इत्यर्थः । तस्मादा याहि । आगच्छ । आगत्य सोमपते हे इंद्र
सोमं पिब ॥

वयं हि त्वा बंधुमंतमबंधवो विप्रांस इंद्र येमिम ।
या ते धामानि वृषभ तेभिरा गहि विश्वेभिः सोमपीतये ॥४॥
वयं । हि । त्वा । बंधुऽमंतं । अबंधवः । विप्रांसः । इंद्र । येमिम ।
या । ते । धामानि । वृषभ । तेभिः । आ । गहि । विश्वेभिः । सोमऽपीतये ॥४॥

हे इंद्र अबंधवो बंधुरहिता विप्रासो मेधाविनो वयं बंधुमंतं बंधुभिर्देवैरंगिरोभिर्वा तद्वतं त्वा त्वां ।
हिरवधारणे । त्वामिव येमिम । बंधुत्वेन नियच्छाम ॥ यच्छतेर्लिटि रूपं ॥ तथा सति हे वृषभ कामानां
वर्षितरिद्र ते तव या यानि धामानि शरीराणि तेजांसि वा विद्यंते तेभिस्तैर्विश्वेभिः सर्वैर्धामभिः सह सोम-
पीतये सोमपानार्थमा गहि । आगच्छ ॥

सीदंतस्ते वयो यथा गोश्रीते मधौ मदिरे विवक्षणे । अभि त्वामिंद्र नोनुमः ॥५॥
सीदंतः । ते । वयः । यथा । गोऽश्रीते । मधौ । मदिरे । विवक्षणे । अभि । त्वां । इंद्र ।
नोनुमः ॥५॥

हे इंद्र गोश्रीते ॥ श्रीङ् पाके ॥ गोविकारे दधिपयसो गोशब्देनोच्यते । दध्ना पयसा च श्रीतेन
श्रयणद्रव्येण मिश्रिते मदिरे मदकरे विवक्षणे स्वर्गप्रापणशीले त्वदीये मधौ सोमे सीदंतो निवसंतः । सद्ने
वृष्टांतः । वयो यथा पक्षिणो यथैकच संघीभूय तिष्ठति तद्वत् सीदंतो वयं त्वामभ्याभिमुख्येन नोनुमः । पुनः-
पुनर्भृशं वा सुमः ॥ ॥५॥

अच्छा च त्वेना नमसा वदामसि किं मुहुश्चिद्वि दीधयः ।
संति कामासो हरिवो ददिष्टं स्मो वयं संति नो धियः ॥६॥

अच्छ । च । त्वा । एना । नमसा । वदामसि । किं । मुहुः । चित् । वि । दीधयः ।
संति । कामासः । हरिऽवः । ददिः । त्वं । स्मः । वयं । संति । नः । धियः ॥ ६ ॥

हे इंद्र अच्छ चापि चाभिमुख्येन वैनेन नमसा स्तोत्रेण हविलक्षणेनात्रेण वा सह त्वा त्वां वदामसि । अभिवदामः ॥ चवायोगे प्रथमेति न निघातः ॥ त्वं तु मुहुश्चिमुहुर्मुहुः किं कस्माद्वेतोर्वि दीधयः । विपूर्वो दीधितश्चितने । विचिंतयसि ॥ दीधीद् दीधिदेवनयोः । व्यत्ययेन परस्मैपदं लुगभावश्च ॥ किमर्थं यूयं वदथेति चेत् हरिवो हरिताश्ववन् हे इंद्र अस्माकं कामासः पुत्रपश्चादिविषयाः कामाः संति । कामाः संतु । अहं न प्रयच्छामीति चेत् । त्वं तु ददिधेनादिदाता खलु । तस्माद्वयं त्वत्संनिधी स्मः । भवामः । किंच नो ऽस्माकं धियः कर्माणि च तव समीपे संति । तिष्ठति । ततो धनादिलाभार्थं त्वां वदाम इत्यर्थः ॥

नून्वा इदिंद्र ते वयमूती अभूम नहि नू ते अद्रिवः । विद्या पुरा परीणसः ॥ ७ ॥
नून्वाः । इत् । इंद्र । ते । वयं । जती । अभूम । नहि । नु । ते । अद्रिऽवः । विद्म । पुरा ।
परीणसः ॥ ७ ॥

हे इंद्र ते तवोत्पृष्टे रक्षणे वयं नून्वा इन्द्रतना एव भवामः । अद्रिवो वज्रिन् हे इंद्र पुरा पूर्वं त्वां परीणसः ॥ सुब्यत्ययः ॥ परीणसं परितो व्याप्तं महांतं वेति नहि विद्म । न जानीमः । नु संप्रति तु ते त्वां महांतमिति जानंतो वयं भवता रक्ष्या इति ॥

विद्या सखित्वमुत् शूर भोज्यमा ते ता वज्रिन्नीमहे ।
उतो समस्मिन्ना शिशीहि नो वसो वाजे सुशिप्र गोमति ॥ ८ ॥
विद्म । सखिऽत्वं । उत । शूर । भोज्यं । आ । ते । ता । वज्रिन् । इमहे ।
उतो इति । समस्मिन् । आ । शिशीहि । नः । वसो इति । वाजे । सुऽशिप्र । गोऽमति ॥ ८ ॥

शूर शत्रूणां शातयितवन्त्वन् हे इंद्र सखित्वं तव सखिभावं वयं विद्म । जानीमः । उतापि च भोज्यमभ्यवहारार्थं धनं च विद्म । वज्रिन् हे इंद्र ते त्वदीये ता ते सख्यधने आ चाभिमुख्येनेमहे । वयं याचामहे । उतो अपि च वसो सर्वस्य वासयितः सुशिप्र शोभनहृनो यद्वा शोभनशिरस्त्राण हे इंद्र गोमति गवादिपुक्ते समस्मिन् सर्वस्मिन् वाजेऽन्ने नोऽस्माना शिशीहि । तीक्ष्णिकुर् । उपलक्षणां । प्रदानेनास्मान् प्रसिद्धान् कुर्वित्यर्थः ॥ शिञ् निशान इत्यस्य च्छांदसः श्रुः ॥

उक्थे ब्राह्मणाच्छसिशस्त्रे यो न इदमिदमित्ययं प्रगाथोऽनुरूपः । यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथी सर्वाः ककुभः । आ० ६. १. । इति सूचितं ॥ आभिन्नविकेषूक्येष्वपि ब्राह्मणाच्छसिशस्त्रेऽयं वैकल्पिकोऽनुरूपः । आ० ७. ८. ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसर्वने ब्राह्मणाच्छसिशस्त्रे त्वं न इंद्रा भरेति प्रगाथे स्तोत्रिये सत्यनुरूपनुचः समाहार्यः । तत्रेयं यो न इदमिदमिति द्वितीया । सूचितं च । यो न इदमिदं पुरा याहीम इदं इति समाहार्योऽनुरूपः । आ० ७. ८. । इति ॥

यो न इदमिदं पुरा प्र वस्य आनिनाय तमु वः स्तुषे । सखाय इद्रमूतये ॥ ९ ॥
यः । नः । इदंऽइदं । पुरा । प्र । वस्यः । आऽनिनाय । तं । जं इति । वः । स्तुषे । सखायः ।
इद्रं । जतये ॥ ९ ॥

सखायः समानख्याना हे अखिग्यजमानाः य इंद्रः पुरा पूर्वमिदं दर्शनीयतया विद्यमानं वस्यो वसीयः ॥ वसोरीयसुनीकारलोपच्छांदसः ॥ प्रशस्तं वसु नोऽस्मान् प्राणिनाय प्रकर्षेणानीतवान् तसु तमेव धनानामा-
नेतारमिदं वो युष्माकं धनलाभार्थमूतये रक्षणाय च स्तुषे । सोभरिरहं स्वीमि ॥

हर्यश्च सत्पतिं चर्षणीसहं स हि ष्मा यो अमैदत ।

आ तु नः स वयति गव्यमश्वं स्तोतृभ्यो मघवा शतं ॥१०॥

हरिऽअश्वं । सत्ऽपतिं । चर्षणिऽसहं । सः । हि । स्म । यः । अमैदत ।

आ । तु । नः । सः । वयति । गव्यं । अश्वं । स्तोतृऽभ्यः । मघऽवा । शतं ॥१०॥

हर्यश्च हरितवर्णाश्वोपेतं सत्पतिं स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नक्षत्राणां पतिं सतां श्रेष्ठानां पतिं वा चर्षणीसहं चर्षणीनां शत्रुभूतानां मनुष्याणामभिभवितारं स हि ष्म स खलु जनः स्तीति । यो जनो अमैदत ततो लब्धधनः संसृप्तो भवति स एनं तुष्टुषति । एवं सति मघवा धनवान् स इंद्रः शतं गव्यमश्वमनेकं गवाश्वसंघं स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं तु क्षिप्रमा वयति आप्रापयतु ॥ वी गत्यादिषु । अस्माञ्छ्वेव्यडागमः ॥ ततो लब्धगवादिका वयं चैनं क्षुम इति ॥ ॥२॥

त्वया ह स्वियुजा वयं प्रति श्वसंतं वृषभ ब्रुवीमहि । संस्ये जनस्य गोमंतः ॥११॥

त्वया । ह । स्वित् । युजा । वयं । प्रति । श्वसंतं । वृषभ । ब्रुवीमहि । संऽस्ये । जनस्य ।

गोऽमंतः ॥११॥

वृषभ वर्धितहे इंद्र गोमतो गवादियुक्तस्य जनस्य संस्ये स्थाने युजे श्वसंतमस्मान्प्रति क्रोधातिशयेन श्वासकारिणं शत्रुं युजा सहायेन त्वया ह स्वित्त्वयैव खलु वयं प्रति ब्रुवीमहि । प्रतिवचनं कुर्मः । गिराकारिष्याम इत्यर्थः ॥

जयेम कारे पुरुहूत कारिणोऽभि तिष्ठेम दूढ्यः ।

नृभिर्वृचं हन्यामं शूश्रुयाम च।वेरिंद्र प्र णो धियः ॥१२॥

जयेम । कारे । पुरुऽहूत । कारिणः । अभि । तिष्ठेम । दुऽध्यः ।

नृऽभिः । वृचं । हन्यामं । शूश्रुयामं । च । अवेः । इंद्र । प्र । नः । धियः ॥१२॥

पुरुहूत बद्धभिराह्नातव्य हे इंद्र अस्माकं विविधाः शत्रव उपद्रवकारिणो बाधां मनसा स्मरंतश्चेति । तत्र कारिणो हिंसां कुर्वतः शत्रून् कारे । कीर्यंत आयुधान्यत्रेति कारो युद्धं । तस्मिंस्तान्वयं जयेम । दूढ्यो दुर्धियः पापबुद्धीनप्यभि तिष्ठेम । अभितः स्थास्यामः । किंच वृचं गवामावरकं शत्रुं नृभिरायुधनेतृभिर्महद्भिः सह हन्याम । हिंस्याम । हत्वा शूश्रुयाम च । शत्रुराहित्येन पुत्रपीत्रैरपिष्टोमादिकर्मभिश्च वर्धयेमहि । यथा । श्रयतिरचांतर्णित्यर्थः । शत्रुभ्यो बाधाभावात्सोमलक्ष्णैरत्रैस्त्वां वर्धयेम । ततस्त्वं नोऽस्माकं धियः कर्माणि प्रावेः । प्रकर्षेण रच ॥

आभिन्नविकेषवृत्तयेषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिश्शस्त्रेऽभ्रातृव्य इत्यादिकौ द्वौ प्रगाथौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपी । सूचितं च । अभ्रातृव्यो अना त्वं मा ते अमाजुरो यथा । आ० ७. ८. । इति ॥

अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिंद्र जनुषा सनादसि । युधेदापित्वमिच्छसे ॥१३॥

अभ्रातृव्यः । अना । त्वं । अनापिः । इंद्र । जनुषा । सनात् । असि । युधा । इत् ।

आपित्वं । इच्छसे ॥१३॥

हे इंद्र त्वं जनुषा अन्ननिवाभ्रातृव्यः ॥ व्यन् सपत्ने । पा० ४. १. १४५. । इति व्यन्त्रत्वयः ॥ अन्नानेतुकः ॥ अतस्त्वंदसीति कपः प्रतिषेधः ॥ अन्नियंतुक इत्यर्थः । अनापिर्बधुवर्जितस्य सनादसि । चिरादेव भ्रातृव्यादि-

वर्जितोऽसि । यच्च त्वयापित्वं बांधवमिच्छसे रच्छसि तत्र युधिबुद्धेनैव । युद्धं कुर्वन्नेव स्रोतृणां सखा भवसीति ॥

नकीं रेवंतं सख्याय विंदसे पीयंति ते सुराश्वः ।

यदा कृणोषि नदनुं समूहस्यादिप्तितेव हूयसे ॥ १४ ॥

नकिः । रेवंतं । सख्याय । विंदसे । पीयंति । ते । सुराश्वः ।

यदा । कृणोषि । नदनुं । सं । ऊहसि । आत् । इत् । पिताऽइव । हूयसे ॥ १४ ॥

हे इंद्र रेवंतं धनवंतं केवलधनवंतं दानादिरहितमयष्टारमाद्यं मानवं सख्याय सखिभावाय नकिर्विंदसे । न भजसे । नाश्रयसीत्यर्थः । अयष्टारो जनाः किं संतीत्यत आह । सुराश्वः ॥ दुश्चोश्चि गतिवृद्धोः ॥ सुरया वृद्धासद्वत् प्रमत्ता नासिकासे त्वां पीयंति ॥ पीयतिर्हिंसाकर्मा । हिंसति । तान्नाश्रयसीत्यर्थः ॥

मा ते अमाजुरो यथा मूरासं इंद्र सख्ये त्वावंतः । नि षदाम सचा सुते ॥ १५ ॥

मा । ते । अमाऽजुरः । यथा । मूरासः । इंद्र । सख्ये । त्वाऽवंतः । नि । सदांम ।

सचा । सुते ॥ १५ ॥

हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं तथा मा भूम मा भवाम यथा त्वावतस्त्वादृशस्त्वत्सदृशस्य देवस्य सख्ये मूरासो मूराः । सोमप्रदानादिद्विण सह सख्यं कुर्म इत्येतदजानतो मूढा जनाः । अमाजुरः सोमाभिषवमकुर्वन्तसे गृहेः पुत्रैः पीत्रैर्धनादिभिश्च सह जीर्णा भवन्ति । तथा वयममाजुरो न भवाम । कथं । सचा ऋत्विग्भिः सह सुतेऽभिषुते सोमे वयं तु नि षदाम । निषसाम । तस्मात्सोमदानेन त्वया सह सखिभावं कुर्म इत्यर्थः ॥ ॥३॥

मा ते गोदत्र निरराम राधस इंद्र मा ते गृहामहि ।

दृह्हा चिदर्यः प्र मृशाभ्या भर न ते दामान आदभे ॥ १६ ॥

मा । ते । गोऽदत्र । निः । अराम । राधसः । इंद्र । मा । ते । गृहामहि ।

दृह्हा । चित् । अर्यः । प्र । मृश । अभि । आ । भर । न । ते । दामानः । आऽदभे ॥ १६ ॥

हे गोदत्र स्रोतृणां गवादिदानशील हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं राधसो धनात्मा निरराम । मा निर्गमाम ॥ अर्तेर्नुडि सतिशास्वतिभ्यश्चेत्यडादेशः । ऋदृशोऽङ्गीति गुणः ॥ सर्वदा त्वत्तो धनाढ्या भवाम । किंच ते तव स्वभूता वयं धनं प्रयच्छाम । कस्माच्चिन्मा गृहामहि । तस्मादन्यत्र गृह्णीमः । अपि तु त्वत्त एव धनं गृह्णीम इत्यर्थः ॥ गृहेर्नुडि बज्रलं कंदस्योति शः । ङित्वात्संप्रसारणं ॥ अर्यः स्वामी त्वं दृह्हा चिदृढान्यपि विनश्यराणि धनानि प्र मृश । प्रकर्षेणास्मासु ख्यापय । किंचाभ्यामिमुख्येना भर । धनादिभिः समंतादस्मान्योषय । ते तव दामानस्तानि दानानि नादभे न कैश्चिदप्यादंभितुं शक्वन्ति । तस्माद्दानादियुक्तानस्मान् कुर्वित्यर्थः ॥

इंद्रो वा घेदियन्मघं सरस्वती वा सुभगा द्दिर्वसुं । त्वं वा चित्र दाम्पुषे ॥ १७ ॥

इंद्रः । वा । घ । इत् । इयत् । मघं । सरस्वती । वा । सुऽभगा । द्दिः । वसुं । त्वं ।

वा । चित्र । दाम्पुषे ॥ १७ ॥

अत्र चित्रस्य दानं स्वीति । चित्रो नाम राजा सरस्वतीतीर इंद्रार्थं यागमकृत । तत्र मंचद्रष्टृष्विर्वज्रध-

नलाभान्मह्यमेतावद्धनं को वा प्रायच्छदिति विकल्पयते । दायुष इन्द्राय हवीषि दत्तवते मह्यमिन्द्रो वा घेदिन्द्र एव किं खल्वेतावन्मघं महनीयं धनं ददिः प्रायच्छत् । यद्वा सुभगा शोभनधना सरस्वती नदी वसु धनं ददिः किं प्रायच्छत् । अथवा चित्र एतन्नामक हे राजन् त्वं वैतावद्धनं मह्यं प्रादा इति ॥

चित्र इन्द्राजा राजका इदंन्यके यके सरस्वतीमनु ।

पर्जन्य इव ततनन्दि वृष्ट्या सहस्रमयुता ददत् ॥ १८ ॥

चित्रः । इत् । राजा । राजकाः । इत् । अन्यके । यके । सरस्वतीं । अनु ।

पर्जन्यःऽइव । ततनन्त् । हि । वृष्ट्या । सहस्रं । अयुता । ददत् ॥ १८ ॥

अनया चित्र एव प्रादादिति निश्चयमकार्षीत् । सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनमयुतायुतानि च धनानि च ददत् प्रयच्छंश्चित्र इश्चित्रनामैव राजा । अन्यके यके ॥ अन्य इत्यर्थे कः ॥ अल्पा येऽन्ये राजका इन्द्राजान एव सरस्वतीमनु सरस्वत्याक्षीरं वर्तते । तान् सर्वान्याचमानानयमेव चित्रो राजा ततनन्त धनैस्तनोति ॥ तनो-तेर्नुडि चडि रूपं । चञ्चन्यतरस्यामिति स्वरः ॥ तच्च वृष्टांतः । पर्जन्य इव यथा पर्जन्यः पृथिवीं वृष्ट्या तनोति प्रीणयति तथायं चित्रः सर्वान् धनैः प्रीणयतीत्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

ओ त्यमद् इत्यष्टादशर्चं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य सोमरेराधं । आद्यातुतीयापंचम्यो बृहत्यो द्वितीयाचतु-र्थापञ्च्यः सतोबृहत्यः सप्तमी बृहत्यष्टम्यनुष्टुप् । काकुभं प्रागाथं हेत्युक्तस्यानुवृत्तेः शिष्टाश्चत्वारः काकुभाः प्रागाथाः । अश्विनौ देवता । तथा चानुक्रांतं । ओ त्यमाश्विनं त्रिप्रागाथादि बृहत्यनुष्टुबेकादश्चाथे ककुम्भधे-ज्योतिषी इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चाथाः सप्तर्चः । सूचितं च । ओ त्यमद् आ रथमिति सप्त । आ० ४. १५ । इति ॥

ओ त्यमद् आ रथमद्या दंसिष्टमृतये ।

यमश्विना सुहवा रुद्रवर्तनी आ सूर्यायै तस्थयुः ॥ १ ॥

ओ इति । त्यं । अद्दे । आ । रथं । अद्य । दंसिष्टं । उतये ।

यं । अश्विना । सुहवा । रुद्रवर्तनी इति रुद्रवर्तनी । आ । सूर्यायै । तस्थयुः ॥ १ ॥

हे अश्विनी दंसिष्टमत्यंतदर्शनीयं यद्वातिशयेन शत्रूणासुपक्षपचितारं त्वं तं युवयो रथमृतये रक्षणाया-यास्मिन्त्यागदिनेऽद्दे । सोमरिरहमाद्भयामि । सुहवा स्रोत्रशस्त्रादिभिः शोभनाङ्गानौ रुद्रवर्तनी संयामे रोदनशीलमार्गी यद्वा स्तूयमानमार्गी हे अश्विनी सूर्यायै सूर्यास्त्रयंवरं वरयितुं यं रथं युवामा तस्थयुः आश्रयथः तं रथमाद्भयामीति ॥

पूर्वापुषं सुहवं पुरुस्पृहं भुज्युं वाजेषु पूष्यं ।

सचनावंतं सुमतिभिः सोमरे विद्वेषसमनेहसं ॥ २ ॥

पूर्वऽआपुषं । सुहवं । पुरुऽस्पृहं । भुज्युं । वाजेषु । पूष्यं ।

सचनावंतं । सुमतिऽभिः । सोमरे । विद्वेषसं । अनेहसं ॥ २ ॥

हे सोमरे सुमतिभिः कल्याणीभिः स्तुतिभिरश्विनो रथं सुहि । किंविशिष्टं । पूर्वापुषं पूर्वेषां स्रोत्रूणां धनादिदानेन पोषकं सुहवं युद्धेषु शोभनाङ्गानं पुरुस्पृहं बद्धभिः स्पृहणीयं भुज्युं ॥ भुज् पालने ॥ सर्वस्य रक्षकं वाजेषु पूष्यं संयामेष्वग्रतो गंतारं सचनावंतं सर्वभेज्जवतं विद्वेषसं शत्रूणां विशेषेण द्वेषारमनेहसं कैश्चिदप्यनु-पद्रवं पापरहितं वा रथं सुहीत्यन्वयः ॥

इह त्या पुरुभूतमा देवा नमोभिरश्विना ।
 अर्वाचीना स्ववसे करामहे गंतारा दाशुषो गृहं ॥३॥
 इह । त्या । पुरुभूतमा । देवा । नमःऽभिः । अश्विना ।
 अर्वाचीना । सु । अवसे । करामहे । गंतारा । दाशुषः । गृहं ॥३॥

पुबभूतमातिशयेन बहूनां शश्रूणां भावयितारी देवा देवी ब्योतनशीली स्रोतव्यी वा दाशुषो हविर्दत्त-
 वतो यजमानस्य गृहं प्रति गंतारौ गमनशीली त्या तावश्विनाश्विनौ युवामिहासिन्धुर्मण्यवसे रक्षणय
 नमोभिर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वाचीनार्वाचीनावभिसुखमागच्छतौ सु करामहे । वयं सुष्ठु कुर्मः ॥

युवो रथस्य परि चक्रमीयत ईर्मान्यद्वामिषण्यति ।
 अस्माँ अच्छा सुमतिर्वी शुभस्पती आ धेनुरिव धावतु ॥४॥
 युवोः । रथस्य । परि । चक्रं । इयते । ईर्मा । अन्यत् । वां । इषण्यति ।
 अस्मान् । अच्छ । सुऽमतिः । वां । शुभः । पती इति । आ । धेनुःऽइव । धावतु ॥४॥

हे अश्विनी युवोर्युवयो रथस्यैकं चक्रं परितो वां गच्छति । अन्यदवस्थितं रथस्य चक्रमीर्मेमौ सर्वस्यांत-
 योमितया प्रेरकौ यद्वोदकस्य प्रेरयितारौ वां युवामिषण्यति । गच्छति । उक्तार्थे मंचांतरं । न्यध्यस्य मूर्धनि
 । ऋ० १. ३०. १९. । इति । हे शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ हे अश्विनी वां युवयोः सुमतिः कक्ष्याणी मतिर-
 च्छामिसुखेनास्माना धावतु । आगच्छतु । तत्र दृष्टांतः । धेनुरिव यथा नवप्रसूता गौर्वत्सं प्रति पयोदानार्थ-
 मागच्छति तद्वयुवयोः सुमतिरस्मान्प्रति धनादिप्रदानार्थमागच्छतु ॥

रथो यो वां चिवंधुरो हिरण्यामीशुरश्विना ।
 परि द्यावापृथिवी भूषति श्रुतस्तेन नासत्या गतं ॥५॥
 रथः । यः । वां । चिऽवंधुरः । हिरण्यऽअमीशुः । अश्विना ।
 परि । द्यावापृथिवी इति । भूषति । श्रुतः । तेन । नासत्या । आ । गतं ॥५॥

हे अश्विनाश्विनौ चिवंधुरः । वंधुरं सारथिस्थानं । चिप्रकारवंधुरोपेतः । यद्वा । द्वे ईषे तन्मध्ये रज्जुसज्ज-
 नार्थको दंडः । एते त्रयो वंधुरशब्देनोच्यंते । चिवंधुरयुक्तो हिरण्यामीशुर्हिरण्यमयाश्वादि रज्जुर्वा युवयोर्यो
 रथः श्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धः सन् द्यावापृथिवी परि भूषति स्वबलेन परिभवति ॥ भवतेर्लैटि सिय्यडागमः ॥
 यद्वा । परितः स्वप्रकाशेनालं करोति । हे नासत्या नासत्यौ तेन पूर्वोक्तेन रथेना गतं । आगच्छतं ॥ ५॥

दशस्यंता मनवे पूर्वं दिवि यवं वृकेण कर्षथः ।
 ता वामद्य सुमतिभिः शुभस्पती अश्विना प्र स्तुवीमहि ॥६॥
 दशस्यंता । मनवे । पूर्वं । दिवि । यवं । वृकेण । कर्षथः ।
 ता । वां । अद्य । सुमतिऽभिः । शुभः । पती इति । अश्विना । प्र । स्तुवीमहि ॥६॥

हे अश्विनी पूर्वं पुरातनं दिवि बुलोकं स्थितमुदकं मगध एतन्नामकाय राक्षे दशस्यंता दशस्यंती प्रयच्छंती
 युवां वृकेण । वृको लांगलं भवति विकर्तनात् । नि० ६. २६. । इति यास्तः । तेन लांगलेन यवं यवनामकं धानं

कर्षथः । पुनस्य तस्यै विलेखनं कुरुथः । शुभस्यतो उदकस्य पालयितारी हे अश्विनाश्विनी ता तौ पूर्वोक्तलक्ष-
णयुक्ता वां युवामथास्त्रिन्यद्वादिने सुमतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिः प्रकर्षेण सुवीमहि । वयं सुमः ॥

उप नो वाजिनीवसू यातमृतस्य पथिभिः ।

येभिस्तृक्षिं वृषणा चासदस्यवं महे क्षत्राय जिन्वथः ॥७॥

उप नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । यातं । ऋतस्य । पथिऽभिः ।

येभिः । तृक्षिं । वृषणा । चासदस्यवं । महे । क्षत्राय । जिन्वथः ॥७॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनवन्ती । अन्नमेव धनं ययोस्ती । अश्विनी ऋतस्य सत्यभृतस्य यज्ञस्य पथिभिर्मार्गिणी
ऽस्मानुप यातं । आगच्छतं । वृषणा वृषणी धनानां सेक्तारी हे अश्विनी चासदस्यवं चासदस्योः पुत्रं तृचिमेत-
न्नामकं येभिर्यैर्यज्ञमार्गैर्महे महते क्षत्राय धनाय जिन्वथः प्रीणयथ एव । तैर्मार्गैरस्मान् धनादिभिः प्रीण-
यितुमागतमित्यर्थः ॥

अयं वामद्विभिः सुतः सोमो नरा वृषण्वसू ।

आ यातं सोमपीतये पिबतं दाशुषो गृहे ॥८॥

अयं । वां । अद्विऽभिः । सुतः । सोमः । नरा । वृषण्वसू इति वृषण्वऽवसू ।

आ । यातं । सोमऽपीतये । पिबतं । दाशुषः । गृहे ॥८॥

नरा सर्वस्य नेतारी यद्वा स्तोत्राणां धनस्य नेतारी वृषण्वसू वर्षणशीलधनवन्ती हे अश्विनी वां युष्मदर्थ-
मद्विभिर्धावभिरयं सोमः सुतोऽभिषुतः । तस्मात्सोमपीतये सोमपानार्थं युवामा यातं । आगत्य च दाशुषो
हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे यज्ञस्थाने सोमं युवां पिबतं ॥

आ हि रुहतमश्विना रथे कोशे हिरण्यये वृषण्वसू । युंजाथां पीवरीरिषः ॥९॥

आ । हि । रुहतं । अश्विना । रथे । कोशे । हिरण्यये । वृषण्वसू इति वृषण्वऽवसू ।

युंजाथां । पीवरीः । इषः ॥९॥

वृषण्वसू वर्षणशीलधनी हे अश्विनाश्विनी हिरण्यये हिरण्ययोज्ज्वादियुक्ते कोशे आयुधादीनां कोशस्थाने
रमणशीले रथे । हिरण्यधारणे । युवामेवा रुहतं । आरोहणं कुरुतं । ततः पीवरीः पावयितृणि स्थूलानि
वेषोऽन्नानि युंजाथां । अस्मासु योजयतं ॥

याभिः पक्थमवथो याभिरधिगुं याभिर्बभुं विजोषसं ।

ताभिर्नो मसू तूयमश्विना गतं भिषज्यतं यदातुरं ॥१०॥

याभिः । पक्थं । अवथः । याभिः । अधिऽगुं । याभिः । बभुं । विऽजोषसं ।

ताभिः । नः । मसू । तूयं । अश्विना । आ । गतं । भिषज्यतं । यत् । आतुरं ॥१०॥

हे अश्विनी याभिरुतिभिः पक्थमेतन्नामकं राजानमवथः रक्षथः । याभिरुतिभिश्चाधिगुमधुतगमनं
राजानमवथः । याभिरुतिभिश्च बभुं राजानं च विजोषसं विशेषेण सोमैः प्रीणयंतं । एतान् सर्वान् येः
पालनैरवथः ताभिसी रक्षणीर्मेषु क्षिप्रं तूयं तूर्णं नोऽस्माना गतं । रक्षणार्थमागच्छतं । किंच यद्यदातुरं रोगा-
दिसहितमस्माकं पुत्रादिकं प्रति भिषज्यतं । भिषज्यं कुरुतं ॥ भिषङ्कङ्गादिः ॥ ॥६॥

यदग्निगावो अग्निगू इदा चिदहो अश्विना हवामहे । वयं गीर्भिर्विपन्यवः ॥११॥
 यत् । अग्निऽगावः । अग्निगू इत्यग्निऽगू । इदा । चित् । अहः । अश्विना । हवामहे ।
 वयं । गीऽभिः । विपन्यवः ॥११॥

अग्निगावोऽधृतगमनाः कर्मसु त्वरमाणा विपन्यवो मेधाविनो वयमग्निगू अधृतगमनौ संगामे शत्रुवधार्थं
 त्वरया गच्छतावश्विनाश्विनी युवामहो दिवसस्येदा चिदिदानीमेव प्रातःकाले गीर्भिः सुतिलक्षणाभिर्वाग्भि-
 र्ययदा हवामहे युवामाह्वयामः तदा ताभिरुक्तिभिरस्नानागच्छतमित्युत्तरत्र संबंधः ॥

ताभिरा यातं वृषणोप मे हवँ विश्वस्सुं विश्ववार्ये ।

इषा मंहिष्ठा पुरुभूतमा नरा याभिः क्रिविं वावृधुस्ताभिरा गतं ॥१२॥

ताभिः । आ । यातं । वृषणा । उप । मे । हवँ । विश्वऽस्सुं । विश्वऽवार्ये ।

इषा । मंहिष्ठा । पुरुभूतमा । नरा । याभिः । क्रिविं । ववृधुः । ताभिः । आ । गतं ॥१२॥

वृषणा वृषणी वर्षणशीली हे अश्विनी विश्वस्सुं । पुरिति रूपनाम । सोत्रशस्त्रात्मकत्वेन नानारूपं
 विश्ववार्यं सर्वदेवैर्वरणोचं मे मदीयं हवं युष्मद्विषयमाह्वानमाभिमुखीकृत्य ताभिरुक्तिभिरुप यातं । युवामा-
 गच्छतं । याभिर्नरा नरी सर्वस्य नेतारावश्विनाविषा ॥ इष इच्छायां ॥ हवींषीच्छंती मंहिष्ठा मंहिष्ठावतिशयेन
 धनानां दातारी पुरुभूतमा पुरुभूतमा युहेष्वत्यंतं पुरुधा भवंती यदातिशयेन बहूनां शत्रूणामभिभवितारी
 भवंती क्रिविं कूपं प्रति याभिरुक्तिभिरुदकानि वावृधुः अवर्धयतः ॥ दयोर्बहुवचनं पूजार्थं ॥ कूपपतितो वंदनो
 मायाभिः कूपं पूरयित्वा युवाभ्यामुत्थापितः खलु । तथा मंत्रः । उवंदनमेरयतं स्वर्दृशे । ऋ० १. ११२. ५. इति ।
 ताभिस्तैः पालनेरा गतं । अस्मद्रक्षणाथमागच्छतं ॥

ताविदा चिदहानां तावश्विना वंदमान उप ब्रुवे । ता ऊ नमोभिरीमहे ॥१३॥

तौ । इदा । चित् । अहानां । तौ । अश्विना । वंदमानः । उप । ब्रुवे । तौ । ऊं इति ।

नमःऽभिः । इमहे ॥१३॥

तौ संगाम आयुधानि स्रोतुभ्यो धनानि वा विस्तारयंती पूर्वोक्तावश्विनाश्विनावहानामह्वामिदा चिदि-
 दानीमेव प्रातःकाले वंदमानोऽभिवादनं कुर्वन् सन्नपु ब्रुवे । तयोः समीपे स्तौमि । ततस्ता उ तावेव नमोभि-
 र्हविर्भिः स्तोत्रैर्वेमहे । वयं धनादिकं याचामहे ॥

ताविहोषा ता उषसि शुभस्यती ता यामनुद्वर्तनी ।

मा नो मर्तीय रिपवे वाजिनीवसू परो रुद्रवति ख्यतं ॥१४॥

तौ । इत् । दोषा । तौ । उषसि । शुभः । पती इति । ता । यामन् । रुद्रवर्तनी इति रुद्रऽवर्तनी ।

मा । नः । मर्तीय । रिपवे । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । परः । रुद्रौ । अति ।

ख्यतं ॥१४॥

शुभस्यती उदकस्य पालयितारी रुद्रवर्तनी युद्धे रोदनशीलमार्गीं सूयमानमार्गीं वा तावित्तावेवाश्विनी
 दोषा दोषायां रात्रौ तावेवोषस्युषःकाले तावश्विनी यामन्यामन्यहनि च सर्वेषु कालेषु वयमश्विनावाह्वयामः ।
 एवं सति वाजिनीवसू अन्नधनी रुद्रौ हे अश्विनी मर्तीय मनुष्याय रिपवे शत्रवे नोऽस्मत्परः परस्तात्माति
 ख्यतं । मा ब्रूतं । शत्रवेऽस्मात्मा कुर्वतमित्यर्थः ॥

आ सुगम्याय सुगम्यं प्राता रथेनाश्विना वा सक्षणी । हुवे पितेव सोभरी ॥ १५ ॥
 आ । सुगम्याय । सुगम्यं । प्रातरिति । रथेन । अश्विना । वा । सक्षणी इति । हुवे ।
 पिताऽइव । सोभरी ॥ १५ ॥

वापि च सक्षणी सेवनीयशीलावश्विनाश्विनी युवां सुगम्याय सुखार्हाय मह्यं सुगम्यं सुखं प्रातःकाले रथेना-
 वहतं । ततः सोभरी सोभरिरहं ऊवे । युवामाह्वयामि । तच्च वृष्टांतः । पितेव यथा मम पिताजुहाव तददह-
 माह्वयामि ॥ १७ ॥

मनोजवसा वृषणा मदच्युता मधुगुमाभिरुतिभिः ।
 आरात्ताच्चिद्रूतमस्मे अवंसे पूर्वीभिः पुरुभोजसा ॥ १६ ॥
 मनःऽजवसा । वृषणा । मदऽच्युता । मधुऽगुमाभिः । उतिऽभिः ।
 आरात्तात् । चित् । भूत् । अस्मे इति । अवंसे । पूर्वीभिः । पुरुऽभोजसा ॥ १६ ॥

हे मनोजवसा मनोवच्छीघ्रं गच्छंती वृषणा वृषणी धनानां वर्षितारी मदच्युता । मासंतीति मदाः
 शवः । तेषां च्यावयितारी पुरुभोजसा बहूनां भोक्तारी रक्षकी यद्वा बहून् स्रोतृन् धनादिभिर्भोजयती हे
 अश्विनी मधुगुमाभिः शीघ्रं गच्छन्निरुतिभि रक्षामिः पूर्वीभिर्वज्रभिरस्त्रे अस्त्राकमवसे रक्षणायारात्तादंतिक
 एव भूत् । भवतं ॥

आ नो अश्वावदश्विना वर्तिर्यासिष्टं मधुपातमा नरा । गोमहस्त्रा हिरण्यवत् ॥ १७ ॥
 आ । नः । अश्वऽवत् । अश्विना । वर्तिः । यासिष्टं । मधुऽपातमा । नरा । गोऽमत् ।
 दस्त्रा । हिरण्यऽवत् ॥ १७ ॥

मधुपातमातिशयेन मधोः सोमस्य पातारी नरा नेतारी दस्त्रा सर्वैर्दर्शनीयी हे अश्विनी नोऽस्त्राकं
 वर्तिः । वर्तिरेवेति वर्तिर्गृहं । तदश्वावदश्वयुक्तं गोमहवाद्युक्तं हिरण्यवत्सुवर्णकनकादियुक्तं कृत्वा आ
 यासिष्टं । आगच्छतं । यद्वा । अस्त्रान्प्रति वर्तियंस्त्रमार्गमश्वाद्युक्तं कृत्वागच्छतं ॥ यतिर्मुंडि रूपं ॥

सुप्रावर्गं सुवीर्यं सुष्टु वार्यमनाधृष्टं रक्षस्विना ।
 अस्मिन्ना वामायाने वाजिनीवसू विश्वा वामानि धीमहि ॥ १८ ॥
 सुऽप्रावर्गं । सुऽवीर्यं । सुष्टु । वार्यं । अनाधृष्टं । रक्षस्विना ।
 अस्मिन् । आ । वां । आऽयाने । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । विश्वा ।
 वामानि । धीमहि ॥ १८ ॥

सुप्रावर्गं शोभनं प्रवर्जनं यस्य तत् । स्रोतृभ्यः स्वयमेव प्रयच्छतीत्यर्थः । तथाविधं सुवीर्यं शोभनवीर्यं सुष्टु
 शोभनं यथा भवति तथा वार्यं सर्वैर्वरणीयं रक्षस्विना बलवताप्यनाधृष्टमनभिमवनीयं धनमा धीमहि ।
 ततो वयं धारयामः । तदेवाह । वाजिनीवसू बलयुक्तधनावत्तधनी वाश्विनी वां युवयोरस्मिन्नायानेऽस्मद्गृहं
 प्रत्यागमने विश्वा विश्वानि दिव्यभौमादीनि वामानि धनान्या धीमहि । वयं लभामहे ॥ धीः आधार इत्यस्य
 लिङि च्छांदसो विकरणास्य लुक् ॥ ८ ॥

ईकिञ्चेति चिंशदृचं तृतीयं सूक्तं । ब्यञ्जपुत्रो विश्वमना ऋषिः । उष्णिक् छंदः । अपिर्देवता । तथा चानु-

क्रांतं । ईळिष्व त्रिंशद्विंशमना वैयस्य आप्रेयमौष्णिहं हेति ॥ प्रातरनुवाक आप्रेये क्रतावीष्णिहे षंदस्वाश्वि-
नशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । ईळिष्वा हीर्त्वाष्णिहं ॥ आ० ४. १३. । इति ॥

ईळिष्वा हि प्रतीष्यं यजस्व जातवेदसं । चरिष्णुधूममगृभीतशोचिषं ॥ १ ॥

ईळिष्व । हि । प्रतीष्यं । यजस्व । जातवेदसं । चरिष्णुधूमं । अगृभीतशोचिषं ॥ १ ॥

प्रतीष्यं शत्रुषु प्रतिगमनशीलमपिं । हिरवधारणे । अप्रिमेवेळिष्व । स्तुतिभिः स्तोत्रं कुरु । किच चरिष्णुधूमं
सर्वतश्चरणशीलधूमजालमगृभीतशोचिषं रचोभिरगृह्यमाणदीप्तिं जातवेदसं जातप्रज्ञं । यद्वा । जातानि
भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तमपिं यजस्व । हविर्भिः पूजय ॥

दामानं विश्वचर्षणेऽग्निं विश्वमनो गिरा । उत स्तुषे विष्यर्धसो रथानां ॥ २ ॥

दामानं । विश्वऽचर्षणे । अग्निं । विश्वऽमनः । गिरा । उत । स्तुषे । विऽस्यर्धसः ।

रथानां ॥ २ ॥

उतापि च हे विश्वचर्षणे विश्वस्य सर्वस्वार्थस्य ज्ञानेन द्रष्टव्यमनः । सर्वेषु स्थावरजंगमात्मकेष्वेकं मनो
यस्य सः । एतन्नामक हे ऋषे विश्वर्धसो विगतमात्सर्यस्य यजमानस्य रथानां रथादीनां दामानं दातारभे-
र्विधमपिं गिरा स्तुतिक्षणया वाचा स्तुषे । स्तोत्रं कुरु ॥

येषामावाध ऋग्मियं इषः पृष्टश्च निग्रभे । उपविदा वह्निर्विदते वसुं ॥ ३ ॥

येषां । आऽवाधः । ऋग्मियं । इषः । पृष्टः । च । निऽग्रभे । उपऽविदा । वह्निः ।

विदते । वसुं ॥ ३ ॥

आवाधः शत्रूणामभिमुखेन बाधक ऋग्मियं ऋग्भिरर्चनीयोऽपिर्येषामयजमानानामिषोऽज्ञानि पृषो
ऽज्ञादिरसांश्च निग्रभे निगृह्णीते ॥ यहैर्लटि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ।
हृद्यहोर्भस्क्दसीति भकारः ॥ निगृह्य च वह्निर्विषां वोढा स एवापि रूपाविदोपवेदनेन एते हवीषि देवार्थं
न प्रयच्छंतीत्येतज्ज्ञानेन तेषामिव वसु धनं विदते । लभते ॥

उदस्य शोचिरस्याहीदियुषो व्यज्रं । तपुर्जंभस्य सुद्युतो गणश्चियः ॥ ४ ॥

उत् । अस्य । शोचिः । अस्यात् । दीदियुषः । वि । अज्रं । तपुऽजंभस्य । सुऽद्युतः ।

गणऽश्चियः ॥ ४ ॥

दीदियुषः । दीदिति दीपिकर्मा । संदीप्यमानस्य तपुर्जंभस्य तापयितृदंष्ट्रस्य सुद्युतः शोभनदीपिर्गणश्चियः ।
हविरादानार्थं यजमानगणं अयति तस्य । अस्तीतादृशोऽभिरज्रं जरारहितं पुनःपुनर्मध्यमानत्वात्तनं हवि-
र्भिवर्धमानत्वादभिनवं वा शोचिस्तेज उदस्यात् । उन्नतमभुत् ॥

उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा । अभिख्या भासा बृहता ऋशुक्रनिः ॥ ५ ॥

उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सुऽअध्वर । स्तवानः । देव्या । कृपा । अभिऽख्या । भासा ।

बृहता । ऋशुक्रनिः ॥ ५ ॥

स्वध्वर शोभनयज्ञ हे अपे अभिख्याभिमुखं गच्छंत्यामितः प्रसिद्धया वा बृहता बृहत्या भासा दीप्या
ऋशुक्रनिः ॥ शुच दीप्री ॥ दीपनशीलस्त्वं स्तवानः स्तोत्रभिः सूयमानः सन् देव्या बोतमानया ह्या ज्वाल-
योत्तिष्ठ । तमःपरिहारार्थमुन्नच्छ । उ प्रसिद्धी ॥ ॥ ९ ॥

अग्ने याहि सुशस्तिभिर्हव्या जुहान आनुषक् । यथा दूतो बभूथ हव्यवाहनः ॥६॥
 अग्ने । याहि । सुशस्तिभिः । हव्या । जुहानः । आनुषक् । यथा । दूतः । बभूथ ।
 हव्यवाहनः ॥६॥

हे अग्ने आनुषगानुषक्तं यथा भवति तथा हव्या हव्यानि हवनयोग्यान्वयानि जुहानो जुहन् देवेभ्यः
 यच्छस्त्वं सुशस्तिभिः शोभनैः स्तोत्रैः सह याहि । देवानां हविष्प्रदानार्थं गच्छ । अस्य हविष्प्रदातृत्वं कथमि-
 णाशंक्वाह । यथा त्वं हव्यवाहनो हविषां वोढा देवानां दूतो बभूथ भवसि तथा जुहान इत्यन्वयः ॥

अग्निं वः पूर्यं हुवे होतारं चर्षणीनां । तमया वाचा गृणे तमु वः स्तुषे ॥७॥
 अग्निं । वः । पूर्यं । हुवे । होतारं । चर्षणीनां । तं । अया । वाचा । गृणे । तं । ऊं इति ।
 वः । स्तुषे ॥७॥

चर्षणीनां मनुष्याणां होतारं होमनिष्पादकं पूर्यं पुरातनं वो यदृत्वेन युष्मत्संबन्धिनमपि ऊवे । आहु-
 णामि । आह्वय च तमपिमयानया सूक्तरूपया वाचा गिरा गृणे । शंसामि । किंच वो युष्मदर्थं तमु
 मेवापि स्तुषे । स्तौमि ॥

यज्ञेभिरहुतक्रतुं यं कृपा सूदयंत इत् । मित्रं न जने सुधितमृतावनि ॥८॥
 यज्ञेभिः । अहुतक्रतुं । यं । कृपा । सूदयंते । इत् । मित्रं । न । जने । सुधितं । मृतावनि ॥८॥

अहुतक्रतुं बह्वविधप्रज्ञं यदा चित्रकर्माणं मित्रं न यजमानानां मित्रमिव स्थितं सुधितं हविर्भिः संतर्पितं
 मपिमृतावनि यज्ञवति जने यजमाने कृपा स्वसामर्थ्येन यज्ञेभिर्यज्ञैः सूदयंते । सूदिः चरणकर्मा । अध्वर्या-
 यः कामान् चारयन्ति । यजमानस्य कामान् प्रापयंतीत्यर्थः । तमपिसुपासेवधमित्युत्तरच संबन्धः ॥

ऋतावानमृतायवो यज्ञस्य साधनं गिरा । उपो एनं जुजुषुर्नमसस्पदे ॥९॥
 ऋतवानं । ऋतयवः । यज्ञस्य । साधनं । गिरा । उपो इति । एनं । जुजुषुः ।
 नमसः । पदे ॥९॥

ऋतायवो यज्ञकामा हे यजमानाः ऋतावानं यज्ञवंतं यज्ञस्य साधनं साधनभूतमेनमपि नमसो हविषः
 दे स्थाने यज्ञांगे वा गिरा स्तितिलक्षणया वाचोपो जुजुषुः । उपासेवधं ॥ तिङां तिङो भवतीति मध्यमपु-
 षस्य प्रथमपुरुषादेशः ॥

अच्छा नो अंगिरस्तमं यज्ञासो यंतु संयतः । होता यो अस्ति विष्ट्वा यशस्तमः ॥१०॥
 अच्छ । नः । अंगिरः । तमं । यज्ञासः । यंतु । संयतः । होता । यः । अस्ति । विष्ट्वा । यशः । तमः ॥१०॥

संयतः सुगादिभिर्नियमिता नोऽस्माकं यज्ञासो यज्ञा अंगिरस्तमंगिरसां विशिष्टमपिमच्छाभिसुखेन च
 तु । गच्छंतु । योऽपिर्विषु मनुष्येषु होता होमनिष्पादकः सन्ना सर्वतो यशस्तमः ॥ सुप्तमत्वर्षीयः ॥ यशस्वि-
 मोऽस्ति भवति तमपि यत्तित्यन्वयः ॥ ॥१०॥

अग्ने तव त्ये अजरैर्धानासो बृहद्भाः । अश्वो इव वृषणस्तविषीयवः ॥११॥
 अग्ने । तव । त्ये । अजरा । र्धानासः । बृहत् । भाः । अश्वः । इव । वृषणः । तविषीयवः ॥११॥

अजर जरारहित हे अग्ने इंधानास इंधाना दीप्यमाना बृहद्ब्रह्मंतो महांतस्थे ते सर्वगतास्तव त्वदीया
भा भासो रश्मयो वृषणः कामानां वर्षितारः संतस्तविषीयवो बलमाचरंतो भवन्ति । तत्र दृष्टांतः । अथा
इव यथा वृषणो रेतसः सेक्तारोऽथा बलमाचरंतो भवन्ति तद्वत् ॥

स त्वं न ऊर्जा पते रयिं रास्व सुवीर्यं । प्रावं नस्तोके तनये समत्स्वा ॥१२॥
स । त्वं । नः । ऊर्जा । पते । रयिं । रास्व । सुवीर्यं । प्र । अवं । नः । तोके । तनये ।
समत्सु । आ ॥१२॥

ऊर्जामन्नानां पते स्वामिन् हे अग्ने स तथाविधस्त्वं नोऽस्माभ्यं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रयिं धनं रास्व ।
देहि । नोऽस्माकं तोके पुत्रे तनये । तनोति विस्तारयति पुत्रमिति तनयः पौत्रः । तस्मिन्वर्तमानं धनं समत्सु
संगामेषु च यद्द्रवितव्यं धनं तच्च प्राव । प्रकर्षेण रत्न । अनेन पुत्रपौत्रप्रार्थनं करोति ॥

यद्वा उं विशपतिः शितः सुप्रीतो मनुषो विशि । विश्वेदग्निः प्रति रक्षांसि सेधति ॥१३॥
यत् । वै । ऊं इति । विशपतिः । शितः । सुप्रीतः । मनुषः । विशि । विश्वा । इत् । अग्निः ।
प्रति । रक्षांसि । सेधति ॥१३॥

विशपतिर्विशं पालयिता शितो हविर्भिस्तीक्ष्णीकृतः सोऽपिः सुप्रीतः सुष्ठु प्रीतः सन् मनुषो मनुष्यस्य
विशि निवेशने गृहे यदे यदा खलु वर्तते तदानीमपिर्विश्वेद्विश्वान्येव तस्य बाधकानि रक्षांसि प्रति सेधति ।
हिनस्ति ॥ विधु गत्यां । भीवादिकः । उ प्रसिद्धी ॥

श्रुष्ट्यग्ने नवस्य मे स्तोमस्य वीर विशपते । नि मायिनस्तपुषा रक्षसो दह ॥१४॥
श्रुष्टी । अग्ने । नवस्य । मे । स्तोमस्य । वीर । विशपते । नि । मायिनः । तपुषा ।
रक्षसः । दह ॥१४॥

वीर शत्रूणां विनाशयितवीर्यवन्विशपते विशं पालयितर्हे अग्ने नवस्तेदानीं क्रियमाणत्वान्नूतनं मे मदीयं
स्तोमस्य स्तोत्रशस्त्रादिकं श्रुष्टी श्रुत्वा मायिनो मायाविनो रक्षसो कर्मविघ्नकारिणो राक्षसांस्तपुषा तापकेन
तेजसा नि दह । नितरां भस्मीकुरु ॥ श्रुष्टी । स्नात्वाद्यज्ञेति निपातितः । वकारलोपस्कांदसः ॥

न तस्य मायया चन रिपुरीशीत मर्त्यः । यो अग्रये ददाश हव्यदातिभिः ॥१५॥
न । तस्य । मायया । चन । रिपुः । ईशीत । मर्त्यः । यः । अग्रये । ददाश । हव्यदातिभिः ॥१५॥

मर्त्यो मनुष्यो रिपुः शत्रुः । चनेति निपातसमुदायोऽप्यर्थः । मायया चन माययापि तस्य जनस्य जेशीत ।
ईश्वरो न भवति । यो जनो हव्यदातिभिर्हविषां दातुभिर्हविर्भिरप्रये ददाश हवीषि प्रयच्छति । तस्य
रिपुर्नोस्तीत्यर्थः ॥ ॥१५॥

व्यंश्रस्त्वा वसुविदमुश्रयुरप्रीणादृषिः । महो राये तमु त्वा समिधीमहि ॥१६॥
विऽअश्रः । त्वा । वसुऽविदं । उश्रयुः । अप्रीणात् । ऋषिः । महः । राये । तं ।
ऊं इति । त्वा । सं । इधीमहि ॥१६॥

उश्रयुर्धनानां सेक्तारमात्मन इच्छन् यद्वा वृष्टिसेक्तारमिच्छन् व्यश्नश्चरितत्नामको मम पिता वसुविदं
वसुनां धनानां लभकं त्वामप्रीणात् । धनादिप्राप्त्यर्थं हविर्भिरतोषयत् । तथा वयमपि महो महते राये
धनाय तमु तथाविधमेव त्वा त्वां समिधीमहि । सम्यगाज्यादिहविर्भिर्दीपयेम ॥

उ॒श॒नां का॒व्य॒स्वा नि हो॒तार॑मसादयत् । आ॒य॒जिं त्वा॒ मन॑वे जा॒तवे॑दसं ॥१७॥
 उ॒श॒ना । का॒व्यः । त्वा॒ । नि । हो॒तारं॑ । अ॒सा॒द॒यत् । आ॒ऽय॒जिं । त्वा॒ । मन॑वे ।
 जा॒त॒ऽवे॑दसं ॥१७॥

हे अपि काव्यः कविपुत्र उशनैतन्नामक ऋषिर्मनवे राज्ञे । तस्य गृह इत्यर्थः । आयजिमाभिमुख्येन यष्टारं जातवेदसं जातप्रश्नं त्वा त्वां । पुनस्त्वाशब्द आदरार्थः । त्वामिव होतारं होमनिष्पादकं न्यसादयत् । नितरामुपावेशयत् ॥

विश्वे हि त्वा स॒जोष॑सो दे॒वासो॑ दू॒तम॑कृत । श्रु॒ष्टी दे॒व प्रथ॑मो य॒ज्ञियो॑ भुवः ॥१८॥
 विश्वे॑ । हि । त्वा॒ । स॒ऽजोष॑सः । दे॒वासः॑ । दू॒तं । अ॒कृत॑ । श्रु॒ष्टी । दे॒व । प्रथ॑मः ।
 य॒ज्ञियः॑ । भुवः॑ ॥१८॥

हे अपि विश्वे सर्वे देवासो देवाः सजोषसः संगताः संतोऽस्माकं हवींष्याणयतीति विचार्य । हिरवधारणे । त्वामिव दूतं हविषां वीठारं दूतमकृत । अकार्षुः । ततो देव द्योतमान हे अपि प्रथमो देवानां मुख्यभूतस्त्वं श्रुष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रं यज्ञियो देवानां हविर्दातृत्वेन यज्ञाहो भुवः । भूयाः ॥

इ॒मं घा॑ वी॒रो अ॒मृतं॑ दू॒तं कृ॑ण्वी॒त म॒र्त्यः॑ । पा॒व॒कं कृ॑ष्णव॒र्तनिं॑ विहा॒यसं॑ ॥१९॥
 इ॒मं । घा॑ । वी॒रः । अ॒मृतं॑ । दू॒तं । कृ॑ण्वी॒त । म॒र्त्यः॑ । पा॒व॒कं । कृ॑ष्ण॒ऽव॒र्तनिं॑ । विहा॒यसं॑ ॥१९॥

अनया यजमानश्चापि देवानां दूतमकार्षीदित्याह । वीरः कर्मणि समर्थो मर्त्यो मनुष्यो यजमानोऽमृतं मरणधर्मरहितं पावकं पापानां शोधकं कृष्णवर्तनिं । वर्तनिर्भागः । कृष्णमार्गं विहायसं । विहाया इति महत्नाम । गुणैस्तेजोऽधिकत्वेन वा महान्तमिमं धेममेवापि दूतं देवानां वोढृत्वेन दूतं कृण्वीत । अकार्षीत् ॥

तं हु॒वेम॑ य॒तसु॑चः सु॒भासं॑ श्रु॒क्रशो॑चिषं । वि॒शा॒म॒ग्नि॒म॒जरं॑ प्र॒त्नमी॒ड्यं॑ ॥२०॥
 तं । हु॒वेम॑ । य॒त॒ऽसु॑चः । सु॒ऽभा॒सं॑ । श्रु॒ऽक्र॒ऽशो॑चिषं । वि॒शां । अ॒ग्निं । अ॒जरं॑ । प्र॒त्नं ।
 ई॒ड्यं॑ ॥२०॥

यतसुचो गृहीतसुचो यद्वा तत्तत्स्थानेषु नियमितसुचो वयं सुभासं शोभनदीप्तिं शुकशोचिषं दीपनशीलतेजस्कं विशां स्वामिनं । यद्वा । विशामीड्यमित्यन्वयः । मनुष्याणां स्रोतव्यमजरं जरारहितं प्रत्नं पुरातनं तं तथाविधमपि हुवेम । स्रोतव्यस्त्रादिभिराहुयामः ॥ ॥१२॥

यो अ॒स्मै ह॒व्यदा॑तिभि॒राहु॑तिं॒ मर्तो॑ऽवि॒धत् । भूरि॑ पोषं स ध॒त्ते वी॒रव॑द्यशः ॥२१॥
 यः । अ॒स्मै । ह॒व्यदा॑तिभिः । आ॒ऽहु॑तिं । मर्तः । अ॒वि॒धत् । भूरि॑ । पोषं । सः ।
 ध॒त्ते । वी॒र॒ऽव॑त् । यशः॑ ॥२१॥

यो मर्तो मनुष्यो हव्यदातिभिर्हविर्दातृभिर्ह्वित्भिर्भरस्मा अपय आहुतिमविधत् विदधाति स मनुष्यो भूरि ब्रह्म पोषं धनादिभिः पोषणं वीरवत् पुत्रपौत्रादियुक्तं यशः कीर्तिं च धत्ते । धारयति । तस्मै धनादीनि प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

प्रथमं जातवेदसमग्निं यज्ञेषु पूर्य्य । प्रति सुगेति नमसा हविष्मती ॥ २२ ॥

प्रथमं । जातवेदसं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य्य । प्रति । सुक् । एति । नमसा ।
हविष्मती ॥ २२ ॥

प्रथमं देवानां प्रधानभूतं जातवेदसं जातप्रज्ञं पूर्य्य पुरातनं एतावृशमग्निं यज्ञेष्वपिष्टोमादियज्ञेषु
हविष्मती सोमादिहविष्यक्ता क्षुभमसा स्तोत्रेण नमस्कारेण वा सह प्रवृत्ति । अग्निं प्रति गच्छति ॥

आभिर्विधेमाम्रये ज्येष्ठाभिर्यश्ववत् । मंहिष्ठाभिर्मतिभिः शुक्रशोचिषे ॥ २३ ॥

आभिः । विधेम । अग्रये । ज्येष्ठाभिः । व्यश्ववत् । मंहिष्ठाभिः । मतिभिः ।
शुक्रशोचिषे ॥ २३ ॥

विश्वमनोनामका वयं ज्येष्ठाभिः प्रशस्तमाभिर्मंहिष्ठाभिः पूज्यतमाभिराभिः सूक्तपाभिः स्तुतिभिः
शुक्रशोचिषे ज्वालानेजसेऽग्रये विधेम । परिचरेम वयमिह व्यश्ववत् । यथा व्यश्वोऽस्माकं पितामिं स्तुतिभिः
पर्यचरत् तद्वद्वयमपि परिचरेम ॥

नूनमर्चं विहायसे स्तोमेभिः स्थूरयूपवत् । ऋषे वैयश्च दम्यायाग्रये ॥ २४ ॥

नूनं । अर्चं । विहायसे । स्तोमेभिः । स्थूरयूपवत् । ऋषे । वैयश्च । दम्याय ।
अग्रये ॥ २४ ॥

वैयश्च व्यश्वस्य पुत्र हे विश्वमनोनामकर्षे विहायसे महते दम्याय दमे गृहेऽरणीभिर्मध्यमानत्वेन भवाय ।
यदा । यजमानगृहाणां बाधपरिहारेण हिताय । अग्रये नूनं संप्रति स्तोमेभिस्त्रिवृत्यं च दशादिलक्ष्मीः
स्तोमैर्चं । सुहि । तत्र दृष्टान्तः । स्थूरयूपवत् । यथा स्थूरयूपो नामर्षिरेनमपिमानर्चं तद्वदर्चैर्त्वर्यः ॥

अतिथिं मानुषाणां सूनुं वनस्पतीनां । विप्रां अग्रिमवसे प्रत्नमीळते ॥ २५ ॥

अतिथिं । मानुषाणां । सूनुं । वनस्पतीनां । विप्राः । अग्रिमं । अग्रवसे । प्रत्नं ।
ईळते ॥ २५ ॥

विप्रा मेधाविनो यजमाना मानुषाणां मनुष्याणामतिथिमतिथिवत्पूज्यं वनस्पतीनां सूनुं वनस्प-
तिरूपामभिररणीभिर्जायमानत्वेन तेषां सूनुं प्रत्नं पुरातनं एवंविधमग्रिमवसे कर्मरक्षणायैकते । स्तुतिभिः
सुवन्ति ॥ ॥ १३ ॥

महो विश्वाँ अभि षतोऽभिह्व्यानि मानुषा । अग्ने नि षत्सि नमसाधि बर्हिषि ॥ २६ ॥

महः । विश्वान् । अभि । सतः । अभि । ह्व्यानि । मानुषा । अग्ने । नि । सत्सि । नमसा ।
अधि । बर्हिषि ॥ २६ ॥

हे अग्ने महः कर्मकर्तृत्वेन महतो विश्वान् सर्वान् सतः स्तोत्रकरणार्थं वर्तमानान् स्तोत्रनभ्यभितस्त्वं नमसा
स्तुत्यतया बर्हिष्यधि नि षत्सि । निषीद । तथा मानुषा मनुष्यसंबंधीनि ह्व्यानि हवीष्यभ्यभितस्त्वानि स्वीकर्तुं
निषीद ॥

वंस्वा नो वार्या पुरु वंस्व रायः पुरुस्मृहः । सुवीर्यस्य प्रजावतो यशस्वतः ॥२७॥
वंस्व । नः । वार्या । पुरु । वंस्व । रायः । पुरुऽस्मृहः । सुऽवीर्यस्य । प्रजाऽवतः ।
यशस्वतः ॥२७॥

हे अपे वार्या वार्याणि वरणीयानि पुरु पुरुणि बहूनि गवादीनि नोऽस्मभ्यं वंस्व । प्रयच्छ । तथा पुरुस्मृहः पुरुभिर्बहुभिः स्मृहणीयं रायो धनं । किंविशिष्टं । सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतं प्रजावतः पुत्रपौत्रादि-सहितं यशस्वतः कीर्तिमच्च धनं नोऽस्मभ्यं वंस्व । प्रयच्छ ॥

त्वं वरो सुषाम्णेऽग्ने जनाय चोदय । सदा वसो रातिं यविष्ठ शश्वते ॥२८॥
त्वं । वरो इति । सुऽसाम्ने । अग्ने । जनाय । चोदय । सदा । वसो इति । रातिं ।
यविष्ठ । शश्वते ॥२८॥

वरो सर्वैर्वरणीय वसो शत्रूणां वासयितर्यविष्ठ पुनःपुनर्जायमानत्वेन युवतम हे अपे त्वं सुषाम्णे सुसाम्ने ॥ सुषामादित्वात् षत्वं ॥ त्वत्प्रसादाच्छोभनसामवते शश्वते बहूवे जनाय प्रादुर्भूताय स्तोत्राणां सदा सर्वदा रातिं धनादिकं चोदय । प्रेरय ॥

त्वं हि सुप्रतूरसि त्वं नो गोमतीरिषः । महो रायः सातिमग्ने अपा वृधि ॥२९॥
त्वं । हि । सुऽप्रतूरः । असि । त्वं । नः । गोऽमतीः । इषः । महः । रायः । सातिं ।
अग्ने । अपा । वृधि ॥२९॥

हे अपे त्वं । हिरवधारणे । त्वमेव सुप्रतूरः स्तोत्राणां धनादिकं सुष्ठु प्रदातासि । प्रयच्छसीत्यर्थः । अत एव गोमतीः पश्चादियुक्तानीषोऽन्नानि महो महतो रायो धनस्य मध्ये सातिं देयं धनं च नः स्तोत्राणामस्माक-मपा वृधि । अपावृणु । प्रयच्छेत्यर्थः ॥

अग्ने त्वं यशा अस्या मित्रावरुणा वह । ऋतावाना सम्राजा पूतदक्षसा ॥३०॥
अग्ने । त्वं । यशाः । असि । आ । मित्रावरुणा । वह । ऋतऽवाना । संऽराजा ।
पूतऽदक्षसा ॥३०॥

हे अपे त्वं यशाः ॥ लुप्तमत्वर्थीयः ॥ देवानां मध्ये यशस्वासि । भवसि । अत एव त्वमृतावाना ऋतावानौ सत्यवन्तौ यज्ञवन्तौ वा सम्राजा सम्राजौ सम्ययाजमानी पूतदक्षसा पूतदक्षसौ । दक्ष इति बलनाम । शुद्धबलौ मित्रावरुणावस्त्रिकर्मण्या वह । आहूय । प्रायेण कर्मण्यभिर्मित्रावरुणसहितत्वमस्तीति सूचयति ॥ ॥१४॥

सखाय आ शिषामहीति त्रिंशद्वचं चतुर्थं सूक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । सखायस्तृचोऽत्यः सीषाम्णस्य वरोदानस्तुरितरंत्वानुपुबिति । अथपुत्रो विश्वमना ऋषिः । श्रीष्णिहं हेत्युक्तत्वादेतदादीनि चीणि सूक्तान्युष्णि-ककंदस्तानि । अनुक्तत्वादिंद्रो देवता । अंत्यासु तिष्ठषु सुषामाख्यस्य राज्ञः पुत्रस्य वरुणाको राज्ञो दानं स्तूयते । अतस्तासद्देवताकाः ॥ महाप्रते, निक्किवल्थ श्रीष्णिहृतुचाशीतवितत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके शीनकेन सूच्यते । सखाय आ शिषामहि य एक इद्विदयते । ऐ० आ० ५. २. ५. इति ॥ दशमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्रे सखाय इति तिस्र ऋचः । सूच्यते च । सखाय आ शिषामहीति तिस्र उष्णिहः । आ० ८. १२. इति ॥

सखाय॑ आ शिषाम॑हि ब्रह्म॑न्द्राय॑ वज्रिणे॑ । स्तुष॑ ऊ॒ षु वो॑ नृत॑माय धृ॒ष्णवे॑ ॥ १ ॥
 सखायः॑ । आ । शिषाम॑हि । ब्रह्म॑ । इंद्राय॑ । वज्रिणे॑ । स्तुषे॑ । ऊं इति॑ । सु । वः ।
 नृत॑माय । धृ॒ष्णवे॑ ॥ १ ॥

सखायो मित्रभूता हे अश्विजः वज्रिणे वज्रहस्तायेंद्राय ब्रह्म कर्तव्यमेतत्सूक्तरूपं स्तोत्रमा शिषामहि । वयमाशासः ॥ शामु अनुशिष्टी । लुङि जैरडादेशः । इत्वपत्वे । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ तत्र वः सर्वेषामेव युष्माकमर्थाय नृतमाय सर्वेषां नेतृतमाय यद्वा संयामेष्वायुधादीनां नेतृतमाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय तस्मा इंद्रायाहमेव सु सुष्ठु सुषे । स्तौमि ॥

श॒वसा॑ ह्यसि॑ श्रुतो॑ वृ॒त्रह॑त्येन वृ॒त्रहा॑ । म॒घैर्म॒घोनो॑ अति॑ शूर॑ दाशसि॑ ॥ २ ॥
 श॒वसा॑ । हि । असि॑ । श्रुतः॑ । वृ॒त्रह॑त्येन । वृ॒त्रहा॑ । म॒घैः । म॒घोनः॑ । अति॑ ।
 शूर॑ । दा॒शसि॑ ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वं शवसा बलेन श्रुतः प्रसिद्धोऽसि । भवसि । हि प्रसिद्धी । तदेवाह । वृत्रहत्येन वृत्रामुरहनेन वृत्रहा वृत्रहेति प्रसिद्धो भवसि । शूर शौर्यवन् हे इंद्र मघोनो मघवतो धनवतः पुरुषान्मघैस्त्वदीर्घर्षणैरत्यतिक्रम्य दाशसि । स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं प्रयच्छसि ॥

स नः॑ स्त॒वान् आ भ॑र॒ रयिं॑ चि॒त्रश्र॑वस्तमं । नि॒रेके॑ चि॒द्यो ह॑रि॒वो वसु॑र्ददिः ॥ ३ ॥
 सः । नः॑ । स्त॒वानः॑ । आ । भ॑र । रयिं॑ । चि॒त्रश्र॑वःऽतमं । नि॒रेके॑ । चि॒त् । यः ।
 हरि॑ऽवः । वसुः॑ । ददिः॑ ॥ ३ ॥

हे इंद्र स तथाविधस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः संश्रित्रश्रवस्तममतिशयेन नानाविधानोपेतं रयिं पुत्रं धनं वा नोऽस्मभ्यमा भर । संपादय । देहीत्यर्थः । हरिवः । हरी अश्वी । तद्वन् हे इंद्र यस्त्वं निरेके चित्रिर्गमन एव वसुः शत्रूणां वासयिता भवसि । तवायुधनिर्गमनादेव शत्रवः पलायन्ते खलु । किंच त्वं ददिर्धनानां दाता भवसि ॥

आ नि॒रेकमु॑त् प्रि॒यमि॑न्द्र॒ दर्षि॑ जनानां । धृ॒षता॑ धृ॒ष्णो स्त॑व॒मान् आ भ॑र ॥ ४ ॥
 आ । नि॒रेकं॑ । उ॒त् । प्रि॒यं । इं॒द्र । दर्षि॑ । जनानां॑ । धृ॒षता॑ । धृ॒ष्णो इति॑ । स्त॑व॒मानः॑ ।
 आ । भ॑र ॥ ४ ॥

हे इंद्र उतापि च प्रियं प्रीणनात् प्रियतमं निरेकं । निरेकं धनं भवति विरेचनाभिर्गमनादिति । तद्वन् जनानां स्तोत्राणामस्माकमा दर्षि । आविदारय । विवृतं कृष ॥ दृ विदारणे । कांसो विकरणस्य लुक् ॥ विवृत्य च धृष्णो धर्षणशील हे इंद्र स्तवमानः स्तोत्रभिरस्माभिः स्तूयमानः सन् धृषता धृष्टेन मनसा सहा भर । तद्वनमस्मभ्यं देहि ॥

न ते॑ स॒व्यं न दक्षि॑णं हस्तं॑ वर॑न्त आ॒मुरः॑ । न प॑रि॒बाधो॑ हरि॒वो ग॑र्विष्टिषु ॥ ५ ॥
 न । ते॑ । स॒व्यं । न । दक्षि॑णं । हस्तं॑ । वर॑न्ते । आ॒ऽमुरः॑ । न । प॑रि॒ऽबाधः॑ । हरि॑ऽवः ।
 गो॑ऽइष्टिषु ॥ ५ ॥

हे हरिवोऽश्वनिन्द्र आमुरः संयाम आभिमुख्येन कर्तारः प्रतियोद्धारो गर्विष्टिषु पणिभिरपहृतानामं-

गिरसां गवामन्वेषणेषु ते तव सव्यं हस्तं न वरंते । न निवारयंति । तेषामायुधादिभिर्न निवारयंत इत्यर्थः । तथा दक्षिणं हस्तं च न निवारयंति । किंच परिबाधः परितो बाधमाना वृचादयोऽसुराश्च तव सव्यदक्षिणहस्तौ न निवारयंति । संयामेषु त्वया सर्वे शत्रवस्त्रिहस्ताः सर्वतो गच्छंतु । त्वं तु तैरबाधितो वर्तस इत्यर्थः ॥ १५ ॥

आ त्वा गोभिरिव व्रजं गीभिर्ऋणोम्यद्रिवः । आ स्मा कामं जरितुरा मनः पूण ॥६॥

आ । त्वा । गोभिःऽइव । व्रजं । गीःऽभिः । ऋणोमि । अद्रिऽवः । आ । स्म । कामं । जरितुः । आ । मनः । पूण ॥६॥

हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र गीभिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिस्त्वा त्वामा ऋणोमि । प्राप्नोमि ॥ ऋणु गतौ । तथादिः ॥ तत्र दृष्टान्तः । गोभिरिव । यथा गोपालो गोभिर्व्रजं गोष्ठं गच्छति तद्वत्त्वां स्तुतिभिः प्राप्नोमीत्यर्थः । ततस्त्वं जरितुः स्तोतुर्मम कामं धनादिविषयमा पूण । आपूरय । तथा मनो मदीयं मानसं धनादिप्रदानेनापूरय ॥

विश्वानि विश्वमनसो धिया नो वृचहंतम । उयं प्रयोतरधि षू वसो गहि ॥७॥

विश्वानि । विश्वऽमनसः । धिया । नः । वृचहन्ऽतम । उयं । प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।

अधि । सु । वसो इति । गहि ॥७॥

हे वृचहंतमातिशयेन वृचासुरस्योपद्रवाणां वा हंतः ॥ नाहस्तेति तमपो नुडागमः ॥ कीदृश । उयोर्नूर्णबल प्रणेतः स्तोत्राणां प्रकर्षेण धनादेर्नैतः ॥ आमंत्रित इत्युपेत्यस्याविव्यमानवज्रावप्रतिषेधः ॥ तथाविध वसो शत्रूणां वासयितरिन्द्र नः । पूजायां बद्धवचनं । विश्वमनस एतन्नाम्नो मम विश्वानि सर्वाणि स्तोत्राणि कर्माणि वा धिया मनसा सु सुष्ठधि गहि । अधिगच्छ । सुत्यतया यष्टव्यतया वा मनोविगेन गच्छेत्यर्थः ॥ गमेलीटि क्हांदसः शपो लुक् । हेर्द्धिद्वज्रावादनुदात्तोपदेशेत्यनुगासिकलोपः ॥

वयं ते अस्य वृचहन्विद्याम शूर नव्यसः । वसोः स्याहस्य पुरुहूत राधसः ॥८॥

वयं । ते । अस्य । वृचऽहन् । विद्याम । शूर । नव्यसः । वसोः । स्याहस्य । पुरुऽहूत । राधसः ॥८॥

राधसः ॥८॥

हे वृचहन् वृचस्य हंतः शूर बलवान् पुरुहूत पुरुभिर्बद्धभिराह्नातथेन्द्र नव्यसो नवीयसः ॥ ईयसुन ईकारलोपस्क्हांदसः ॥ नवतरं स्याहस्य सुहृणीयं राधसः ॥ राध साध संसिद्धौ ॥ शमीदेः संसाधकं ते स्वदीयमस्य वसोः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति वसोः संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे बद्धलं क्हांदसोति वसोः षष्ठी ॥ स्वदीयमिदं परिदृश्यमानं धनं वयं विद्याम । लभेमहि ॥ विदू लामि । आदादिकः । क्हांदसो विकरणस्य लुक् ॥

इंद्र यथा ह्यस्ति तेऽपरीतं नृतो शवः । अमृक्ता रातिः पुरुहूत दाशुषे ॥९॥

इंद्र । यथा । हि । अस्ति । ते । अपरिऽइतं । नृतो इति । शवः । अमृक्ता । रातिः ।

पुरुऽहूत । दाशुषे ॥९॥

हे शृतो सर्वस्यांतर्धामितया नर्तयितरिन्द्र ते स्वदीयं शवो बलं यथापरीतमस्ति शत्रुभिरपरिगतमव्याप्तं भवति । हि प्रसिद्धौ । तथा हे पुरुहूत पुरुभिर्बद्धभिराह्नातथेन्द्र दाशुषे हविर्देत्तवते यजमानाय रातिर्धनादिदानममृक्ता शत्रुभिरहिंसितं भवति । स्वस्तो लब्धं यजमानस्य धनं शत्रवो न हिंसति । यथा स्वदीयबलस्य रक्षक एव तस्य धनस्यापि रक्षक इत्यर्थः ॥

आ वृषस्व महामह महे नृतम राधसे । दृहृश्चिदृहृ मघवन्मघत्तये ॥१०॥
 आ । वृषस्व । महाऽमह । महे । नृतम । राधसे । दृहृः । चित् । दृहृ । मघऽवन् ।
 मघत्तये ॥१०॥

हे महामहातिशयेन सर्वैः पूजनीय नृतम नेतृतमैर्द्र महे महते राधसे शत्रुधनानां संसाधकाय बलाय बलार्थमा वृषस्व । खोदरमासिंच । सोमं पिबित्वर्थः । हे मघवन् धनवन्निर्द्र सोमपानेन मत्तः सन् दृहृ-श्चिदृहृद्वानि परैरबाधितान्यपि शत्रुपुराणि मघत्तये मघानां धनानां लाभाय दृहृ । जिघांस । विदारयेत्वर्थः ॥ ॥१६॥

नू अन्यचा चिदद्रिवस्वन्नो जग्मुराशसः । मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिः ॥११॥
 नु । अन्यच । चित् । अद्रिऽवः । तव । नः । जग्मुः । आऽशसः । मघऽवन् । शग्धि ।
 तव । तत् । नः । ऊतिऽभिः ॥११॥

हे अद्रिवो वञ्चवन्निर्द्र त्वं धनवान् दाता चेत्यपरिज्ञाय नोऽस्मदीयान्याशस आशंसनान्यभिलाषास्व-त्त्वत्तोऽन्यत्र देवादी नू चित् पुरा जग्मुः । अगच्छन् । तत्र फलं नालभंत । इदानीं त्वं धनवान् दानशील इत्यस्माभिर्ज्ञातं । अत एव हे मघवन् धनवन्निर्द्र तव त्वदीयं तच्छत्रुपुरविदारणलब्धं धनमूतिभिस्त्वद्द्रव्यै-र्नोऽस्मभ्यं शग्धि । देहि ॥ शग्धीति दानकर्मा । शक्नोतेर्लोपि च्छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

नृस्यंग नृतो त्वदन्यं विंदामि राधसे । राये द्युम्नाय शवसे च गिर्वणः ॥१२॥
 नृहि । अंग । नृतो इति । तव । अन्यं । विंदामि । राधसे । राये । द्युम्नाय । शवसे ।
 च । गिर्वणः ॥१२॥

हे नृतो नर्तयितगिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय संभजनीयेर्द्र राधसे बलसंसाधकायान्नाय राये धनाय द्युम्नाय शोतमानाय यशसे शवसे वर्धकाय बलाय च त्वत्त्वत्तोऽन्यं नृहि विंदामि । न लभे । अंग प्रसिद्धौ ॥

एदुमिन्द्राय सिंचत पिवाति सोम्यं मधु । प्र राधसा चोदयाते महित्वना ॥१३॥
 आ । इदुं । इन्द्राय । सिंचत । पिवाति । सोम्यं । मधु । प्र । राधसा । चोदयाते ।
 महिऽत्वना ॥१३॥

हे ऋत्विजः इदुं स्तंदनशीलं सोममिन्द्रार्थमा सिंचत । आश्रयणद्रव्येण सेचनं कुरुत । अभिषुतेत्यर्थः । ततः सोम्यं सोममयं मधु मधुकरं सोमरसं पिवाति । पिबतु । पीत्वा च स इद्रो महित्वना स्वमहत्त्वेनैव राध-सान्नेन सह धनादिकं स्तोत्रभ्यः प्र चोदयाते । प्रकर्षेण चोदयति । यद्वा । यजमानो महित्वना । इन्द्राय प्रदीयमानत्वादस्य महत्त्वं । महत्त्वयुक्तेन राधसान्नेन सह स्तोत्रं प्रचोदयति । इन्द्राय हविर्देतेति स्तोत्रं-रयतीत्यर्थः ॥

उपो हरीणां पतिं दक्षं पृंचंतमब्रवं । नूनं श्रुधि स्तुवतो अश्वस्य ॥१४॥
 उपो इति । हरीणां । पतिं । दक्षं । पृंचंतं । अब्रवं । नूनं । श्रुधि । स्तुवतः ।
 अश्वस्य ॥१४॥

हरीणां हरितवर्णानामश्वानां पतिं पालयितारं दक्षं वर्धकं स्वबलं पृंचंतं ॥ पुची संपर्के ॥ मरुत्सु योजयंतं । यद्वा । शत्रुषु स्वबलमायुधादिभिः संपर्चयंतं । एतावृशमिन्द्रं त्वामुपो अब्रवं । विश्वमना अहं स्तोत्रं

करवाणि । अश्वस्य । अश्वो नामर्षिरश्वशब्देनोच्यते । तस्य पुत्रस्य सुवतः स्तोत्रं कुर्वतो मम संबन्धिनीं त्वद्वि-
षयां स्तुतिं नूनं संप्रति श्रुधि । शृणु ॥

नह्यंगपुराचनजज्ञेवीरतरस्वत् । नकीं राया नैवथा न भंदना ॥ १५ ॥

नहि । अंग । पुरा । चन । जज्ञे । वीरऽतरः । त्वत् । नकिः । राया । न । एवऽथा ।
न । भंदना ॥ १५ ॥

हे इंद्र त्वत्त्वत्तः पुरा पूर्वं वीरतरः सामर्थ्यान् कश्चिन्नहि जज्ञे । जातः खलु । अंग प्रसिद्धौ । त्वमेव
सामर्थ्यावाज्ञात इत्यर्थः । किंच त्वत्तोऽपि राया धनेन समर्थो नकिर्न कश्चिदस्ति । तथैवथा शत्रुपुराणि
संग्रामं वा प्रति गमनेन त्वत्तोऽधिको न जातः । यद्वा । एवथा ॥ अत्र रक्षणादिषु । अकारस्त्रीकारस्कांदसः ।
आणादिकोऽथप्रत्ययः ॥ शरणागतानां स्तोत्राणां चावनेन त्वत्तोऽधिको नास्ति । किंच भंदना । भंदतिः
स्तुतिकर्मा । सुत्या च त्वदधिको न जातः । धनवान्नचकः सुत्यश्च त्वत्तोऽन्यो न जज्ञे इति ॥ ॥ १७ ॥

एदु मध्व इति तृचः पूर्वोक्ते ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । एदु मध्वो मदितरमेतो
न्विद्रं सवाम सखायः । आ० ७. ८. इति ॥

एदु मध्वो मदितरं सिंच वाध्वर्यो अंधसः । एवा हि वीरः स्तवते सदावृधः ॥ १६ ॥

आ । इत् । ऊं इति । मध्वः । मदिन्ऽतरं । सिंच । वा । अध्वर्यो इति । अंधसः ।
एव । हि । वीरः । स्तवते । सदाऽवृधः ॥ १६ ॥

हे अध्वर्यो अध्वरस्य नेतृत्वत्क सदावृधः सर्वदा वृद्धिमतो मध्वो मदकरसांधसः सोमलक्षणस्याज्ञस्य
मदितरमत्यर्थं मादयितृत्तमं सोमरसमेवा सिंचेद्रार्थं । अयमेवेन्द्रः स्तवते हि । स्तोत्रशस्त्रादिभिः सूयते खलु ।
स्तुत्येन्द्राय सोमो दातव्यः । तस्मादा सिंचेति समन्वयः ॥

इंद्रं स्यात्तहरीणां नकिष्टे पूर्व्यस्तुतिं । उदानंश् शर्वसा न भंदना ॥ १७ ॥

इंद्रं । स्यात्तः । हरीणां । नकिः । ते । पूर्व्यऽस्तुतिं । उत् । अनंश् । शर्वसा । न ।
भंदना ॥ १७ ॥

हे हरीणां स्यात्तरश्चानामधिष्ठातरिंद्र ते त्वदीयां पूर्व्यस्तुतिं पूर्वैर्ऋषिभिः कृतां स्तुतिं । उपलक्षणं ।
इदानींतनैः क्रियमाणामपि स्तुतिं नकिर्न कश्चिच्छ्वसा बलेनोदानंश् । व्याप्नोति ॥ अशू व्याप्तौ । लिख्यश्रो-
तेत्येति नृट् । कांदसो मुम् ॥ कश्चिन्नातिक्रामतीत्यर्थः । किंच भंदना सर्वैः प्रार्थनीयत्वात् पूजनीयेन धनेन
सुत्या वा त्वदीयां स्तुतिं न कश्चिदतिक्रामति । त्वत्तो बलवान् धनी सुत्यो वान्यो नास्तीत्यर्थः ॥

तं वो वाजानां पतिमहूमहि अवस्यवः । अप्रायुभिर्यज्ञेभिर्वावृधेन्यं ॥ १८ ॥

तं । वः । वाजानां । पतिं । अहूमहि । अवस्यवः । अप्रायुऽभिः । यज्ञेभिः । वृधेन्यं ॥ १८ ॥

अप्रायुभिः कर्मस्वप्रमादाद्यनुत्थयुक्तेः । अथवा । अप्रमत्ता एकत्र स्थित्वैव कर्म कुर्वन्ति । कर्म प्रारभ्य नान्यं
देशं गच्छन्तीत्यर्थः । एवंविधमनुत्थयुक्तेर्यज्ञेभिर्ऋषिभिः । एतादृशमनुत्थैर्यज्ञैर्वा वावृधेन्यं वर्धनीयं वाजानामन्तानां
पतिं स्वामिनं वो यष्टयष्टव्यसंबंधेन युष्मदीयं तं तादृशमिंद्रं अवस्यवो वयमन्नकामाः संतोऽहूमहि । आह-
यामः ॥ ह्यतेर्बुद्धिं ब्रह्मं कंदसीति संप्रसारणं ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्र एतो न्विद्रमित्येतौ तृचौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं च । एतो न्विद्रं सवाम
सखायः सुहींद्रं व्यश्ववत् । आ० ७. ८. इति ॥

एतो॒ न्वि॒द्रं॒ स्त॒वाम॑ सखा॒यः॒ स्तोम्यं॒ नरं॑ । कृ॒ष्टीर्यो॑ विश्वा॒ अभ्य॑स्त्येक॒ इत् ॥१९॥
 एतो॒ इति॑ । नु । इं॒द्रं । स्त॒वाम॑ । सखा॒यः । स्तोम्यं॑ । नरं॑ । कृ॒ष्टीः । यः । विश्वाः॑ ।
 अभि॑ । अस्ति॑ । एकः॑ । इत् ॥१९॥

हे सखायः समानख्याना मित्रभूता वा हे ऋत्विजः नु क्षिप्रमेतो । आगच्छतेव । किमर्थं तदाह । स्तोम्यं स्तोमार्हं नरं सर्वस्य नेतारं तमिन्द्रं स्तवाम । स्तोत्रं करवाम । य इंद्र एक इदेकोऽसहाय एव सन् विश्वाः सर्वाः कृष्टीः शत्रुसेना अभ्यस्ति अभिभवति । तं स्त्वामेति शेषः ॥

अ॒गो॒रु॒धाय॑ ग॒विषे॑ द्यु॒क्षाय॑ द॒स्यं॒ वचः॑ । घृ॒तात्स्वा॑दी॒यो मधु॑नश्च वो॒चत ॥२०॥
 अ॒गो॒ऽरु॒धाय॑ । गो॒ऽइषे॑ । द्यु॒क्षाय॑ । द॒स्यं॑ । वचः॑ । घृ॒तात् । स्वा॑दी॒यः । मधु॑नः । च ।
 वो॒चत् ॥२०॥

हे ऋत्विजः अगोरुधाय । गाः स्तुती रूपद्वीति गोरुधः । न गोरुधोऽगोरुधः । ता न विनाशयत्यादरेण गृणीतीत्यर्थः । तादृशाय अत एव गविषे स्तोत्राणीच्छते द्युक्षाय दीप्यमानयिन्द्राय दस्यं दर्शनीयं घृतात्स्वादुतरादाज्यान्मधुनश्च स्वादीयोऽतिशयेन स्वादुभूतं वचः स्तोत्ररूपं वाक्यं वोचत । वृत् ॥ ऋत्विग्भिः कृतं कर्म यजमानोऽपि कृतवान्भवतीति यदिदमिन्द्रविषयं वचो घृतान्मधुनश्च स्वादुतरं भवत्वित्याशास्ति । तदाह भगवानाश्वलायनः । वच एव म इदं घृतान्मधुनश्च स्वादीयोऽस्ति प्रीतिः स्वादीयोऽस्त्वित्येव तदाह । आ० गृ० १. १. ५. । इति ॥ ॥१८॥

यस्या॑मि॒तानि॑ वी॒र्या॑ऽ न राधः॒ पर्ये॑तवे । ज्योति॒र्न विश्व॑म॒भ्यस्ति॒ दक्षि॑णा ॥२१॥
 यस्य॑ । अ॒मि॒तानि॑ । वी॒र्या॑ । न । राधः॑ । परि॑ऽएतवे । ज्योति॑र्न । न । विश्वं॑ । अभि॑ ।
 अस्ति॑ । दक्षि॑णा ॥२१॥

यस्येन्द्रस्य वीर्या वीर्याणि वृत्रहननादिलक्षणानि सामर्थ्यान्यमितानि अस्त्रियंति सामार्थ्यानि नान्यानीति परिमितानि न भवति । यद्वा ॥ मीड् हिंसायां । छांदसो ह्रस्वः ॥ शत्रुभिरहिंसितानि भवति । तथा यस्येन्द्रस्य राधो धनं पर्येतवे शत्रुभिः परिगंतुं प्राप्तुं शक्यं न भवति । अत एव यस्य दक्षिणा धनं दानं विश्वमभ्यस्ति सर्वं स्तोत्रजनमभिभवति । तत्र दृष्टांतः । ज्योतिर्न । ज्योतिषामयनत्वाज्ज्योतिरंतरिचं । यथांतरिचं सर्वलोकं पिधाय तिष्ठति तद्वत्स्तोत्रजनं धनदानेन पिधत्त इत्यर्थः ॥

स्तु॒हीन्द्रं॑ व्य॒श्वव॑द॒नूर्मि॑ वा॒जिनं॑ यमं॑ । अ॒र्यो ग॑यं॒ मंह॑मानं॒ वि दा॒शुषे॑ ॥२२॥
 स्तु॒हि । इं॒द्रं । व्य॒श्वव॑वत् । अ॒नूर्मि॑ । वा॒जिनं॑ । यमं॑ । अ॒र्यः । ग॑यं॒ । मंह॑मानं॒ । वि ।
 दा॒शुषे॑ ॥२२॥

हे विश्वमनः अनूर्मि । जर्मिर्हिंसाकर्मा । कैश्चिदप्यहिंसं । अथवा शत्रुभिरगंतव्यं । अत एव वाजिनं बलवंतं यमं स्तोत्रभिः सुनियतमेतादृशमिन्द्रं स्तुहि । स्तोत्रे दृष्टांतः । व्यश्ववत् । यथा व्यश्वो विश्वमनसः पितेन्द्रमसौसदृस्तुहीत्यर्थः । स्तुतश्चेत् अर्यः स्वामीन्द्रो दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय मंहमानं पूज्यमानं गयं धनं । यद्वा । देवानां पूजायै गयं गृहं । गृहमस्ति चैत देवा हविर्भिः पूज्यंते । तादृशं गृहं वितरति । तस्मात्त्वं धनगृहलाभाय सुहीत्यर्थः ॥

ए॒वा नून॑मुप॒ स्तुहि॑ वै॒र्यश्च॑ द॒शमं॑ नव॑ । सु॒वि॒द्वांसं॑ च॒र्कृत्यं॑ च॒रणी॑नां ॥२३॥
 ए॒व । नूनं॑ । उप॑ । स्तु॒हि । वै॒र्यश्च॑ । द॒शमं॑ । नव॑ । सु॒वि॒द्वांसं॑ । च॒र्कृत्यं॑ । च॒रणी॑नां ॥२३॥

हे वैयस्य व्यस्य पुत्र विश्वमनः चरणीनां मनुष्याणां देहे स्थितानां नवानां प्राणानां दशमं दशसंख्या-
पूरकं । तत्र मंत्रः । नव वै पुरुषे प्राणा मनुष्येषु वर्तमाना इंद्रस्तेषां दशधा भवतींद्रस्यात्मानं दशधा चरंत-
मिति । एतादृशं अत एव नवं सुखं सुविद्वांसमंतर्धामित्वात् सुष्ठु सर्वे जानंतं चक्रेत्वं भूयो भूयः कार्येषु
सर्वैर्नमस्कृतं एवंविधमिंद्रमेव नूनमिदानीमुप सुहि । समीपे सुहि ॥

वेत्या हि निःश्रृतीनां वज्रहस्त परिवृजं । अहरहः शुंध्युः परिपदांमिव ॥२४॥

वेत्यं । हि । निःऽश्रृतीनां । वज्रऽहस्त । परिऽवृजं । अहःऽअहः । शुंध्युः ।
परिपदांऽइव ॥२४॥

इदानीमृषिरिंद्र संबोधाह । हे वज्रहस्त वज्रयुक्तहस्तिंद्र निःश्रृतीनामुपद्रवकारिणां रचसां परिवृजं
परिवर्जनं । हिरवधारणे । त्वमेव वेत्यं जानीषे । तत्र दृष्टान्तः । अहरहः शुंध्युः । अस्मिमुदिते सति ब्राह्मणा
आत्मीयं कर्म कृत्वा शुद्धा भवतीति शोभाहेतुत्वात् शुंध्युरादित्यः । परिपदांमिव परितो यजमानानामिव ।
यद्वा । परिपदां समानाधिकरणः । परितः पततां पक्षिणां वर्जनं स्वस्थानत्यागमहरहः प्रतिदिवसं यथा
वेत्ति । उदिते सूर्ये पक्षिणः स्वस्थानं परित्यज्य सर्वतो गच्छंति खलु । एवं त्वयीद्रे स्वबलेन प्रकाशमाने सति
शत्रवः स्वपुरादि त्वत्का पलायंत इत्यर्थः ॥

तदिद्राव आ भर येनां दंसिष्ठ कृत्वने । द्विता कुत्साय शिघ्रथो नि चोदय ॥२५॥

तत् । इंद्र । अर्वः । आ । भर । येनं । दंसिष्ठ । कृत्वने । द्विता । कुत्साय । शिघ्रथः ।
नि । चोदय ॥२५॥

हे इंद्र तदवस्तद्रक्षणमस्मभ्यमा भर । हे दंसिष्ठात्यंतं दर्शनीय यद्वा शत्रूणामुपपत्तयितरिंद्र कृत्वने कर्म
कुर्वते यजमानाय तदर्थं येन पालनमकृत्वाः तद्रक्षणमा भरति समन्वयः । किंच कुत्साय कुत्सनामकाय
राजर्षये द्विता द्विधा द्विप्रकारेण शिघ्रथः त्वं शत्रूनवधीः । तस्मै द्वैधं पालनमकार्षीरित्यर्थः । तद्रक्षणमस्मभ्यं
नि चोदय । नितरामत्यर्थं प्रेरय । यद्वा । कृत्वने इति सामान्येनोक्त्वा निःशेषेण तदेवाह कुत्सायेत्यादि । शेषं
पूर्ववत् ॥ ॥१९॥

तमुं त्वा नूनमीमहे नव्यं दंसिष्ठ सन्यसे । स त्वं नो विश्वा अभिमातीः सक्षणिः ॥२६॥

तं । ऊं इति । त्वा । नूनं । ईमहे । नव्यं । दंसिष्ठ । सन्यसे । सः । त्वं । नः । विश्वाः ।
अभिऽमातीः । सक्षणिः ॥२६॥

हे दंसिष्ठातिशयेन दर्शनीयेंद्र नव्यं स्तोत्रभिः स्तोत्रव्यं तमुं तादृशमेव त्वा त्वां नूनमिदानीमीमहे । वयं
याचामहे । किमर्थं । सन्यसे ॥ अमुं क्षेपणे । भावे क्लिप् ॥ संन्यासार्थं याचामहे इति शेषः । स तादृशस्त्वं
नोऽस्माकं विश्वाः सर्वा अभिमातीः शत्रुसेनाः सक्षणिः ॥ सहेः सनिप्रत्ययः ॥ सहनशीलोऽभिभवनशीलो
भवसि ॥

य ऋक्षादंहंसो मुचद्यो वार्यात्सप्र सिंधुषु । वधर्दासस्य तुविनृम्ण नीनमः ॥२७॥

यः । ऋक्षात् । अंहंसः । मुचत् । यः । वा । आर्यात् । सप्र । सिंधुषु । वधः । दासस्यं ।

तुविऽनृम्ण । नीनमः ॥२७॥

पूर्वोऽर्धर्वः परोचकृतः । य इंद्र ऋचात् ॥ ऋग् मनुष्यान् चणोति । चणोतिरीणादिको उग्रत्ययः ॥
तस्माद्रचसो जातादंहंसः पापरूपानुपद्रवाभ्युचत् संचति । राचस एनं न बाधते किं पुनसं हंतीत्यर्थः । अपि

च य इन्द्रः सप्त सिंधुषु गंगायासु नदीषु । यद्वा । सप्त सर्पणशीलासु सिंधुषु । तत्कूलिधित्यर्थः । गंगायां घोष इतिवत् । पा० १. ४. ४२* । तेषु वर्तमानानां स्तोत्राणामार्यात् धनादिकं प्रेरयेत् ॥ अद् गतिप्रापणयोः । आशीर्लिङ्गि गुणोऽतिसंयोगाद्योः । पा० ७. ४. २९ । इति गुणः । बङ्गलं कंदसीति लिङ्ग्यायाडागमः ॥ अथ प्रत्यक्षः । हे तुविनुम्ण बङ्गधनेन्द्र दासस्त्रोपषपयितुरसुरस्य वधर्हणनसाधकमायुधं नीनमः । नमय ॥

यथा वरो सुषाम्णे सनिभ्य आर्वहो रयिं । व्यश्वेभ्यः सुभगे वाजिनीवति ॥ २८ ॥

यथा । वरो इति । सुऽसाम्ने । सनिऽभ्यः । आ । अर्वहः । रयिं । विऽअश्वेभ्यः ।

सुऽभगे । वाजिनीऽवति ॥ २८ ॥

अनेन तुचेन वरोदानं स्तूयते । हे वरो वरुनामक राजन् सुषाम्णे सुषामाख्यं राजानं स्वपितर-मुद्दिश्य तस्योत्तमलोकप्राप्त्यर्थं सनिभ्यो भिक्षमाणेभ्य आ कोशादाहृत्य रयिं धनं यथा पुरावहः प्रापितवानसि अत एवमिदानीं व्यश्वेभ्यो व्यश्वपुत्रेभ्योऽस्त्रभ्यं धनमावह । वाजिनीवतीति पदलिङ्गादियमुषस्या । अयं तुचोऽप्युषस्य इति शौनकेनोक्तं । यथा वरो सुषाम्ण इत्युत्तमस्त्वीषसस्तुच इति । हे सुभगे शोभनधनयुक्ते वाजिनी-वत्यन्नवति ॥ मतुवगुवादार्यः ॥ यद्वा । वाजो वाजनं गमनमस्यासीति वाजिन्यन्नं । तद्वति हे उषः त्वं चास्त्रभ्यं धनं प्रयच्छ । वरोबङ्गधनदानान्तस्य दानस्तुतिः । यद्वा । विश्वमना अश्विर्वरं संबोधाह । हे सुभगे शोभनधने वाजिनीवत्यन्नवति हे उषः यथा त्वं सुषाम्णे सुषामनाम्ने मम पित्रे धनं दत्त्वा तेनैव सुषाम्णा सनिभ्यो याचमानेभ्यो धनं यथा प्रापितवत्यसि तेन यथा दानमकारयः एवं मह्यमपि धनं दत्त्वा व्यश्वेभ्यः ॥ पूजायां बङ्गवचनं ॥ व्यश्वपुत्राय विश्वमनसे धनं प्रापयेति मयापि दानं करोषि । हे वरो उषसमेवं वदेत्युषिराह ॥

आ नार्यस्य दक्षिणा व्यश्वं एतु सोमिनः । स्यूरं च राधः शतवत्सहस्रवत् ॥ २९ ॥

आ । नार्यस्य । दक्षिणा । विऽअश्वान् । एतु । सोमिनः । स्यूरं । च । राधः ।

शतऽवत् । सहस्रऽवत् ॥ २९ ॥

अनया धनमृषिरादत्तवानित्याह । नार्यस्य । नरहितो नर्यः । तस्यापत्यं नार्यः ॥ तस्मात्संबंधमात्रे तस्येद-मित्यण् ॥ तस्य सोमिनः सोमवतो यजमानस्य । यद्वा । व्यश्वानां विशेषणं । तादृशस्य वरोर्दक्षिणा दानं सोमवतो व्यश्वान् व्यश्वपुत्रानस्मानेतु । आगच्छतु । किंच स्यूरं स्यूलं शतवत्सहस्रवच्छतसहस्रधनयुक्तं राधोऽसं चास्मानागच्छतु ॥

यत्त्वा पृच्छादीजानः कुह्या कुह्याकृते ।

एषो अपश्रितो वलो गोमतीमव तिष्ठति ॥ ३० ॥

यत् । त्वा । पृच्छात् । ईजानः । कुह्या । कुह्याऽकृते ।

एषः । अपऽश्रितः । वलः । गोऽमतीं । अवं । तिष्ठति ॥ ३० ॥

इदानीमुषसं संबोधाभिधीयते । हे कुह्याकृते स वरः कुह कुत्र तिष्ठतीत्येतदिच्छ्याभिलक्षणप्रवृत्तीर्जि-ज्ञापुभिः पुरस्कृते ॥ कुहशब्दात्क्यच् ॥ एतादृशे हे उषः स्वा त्वां यद्यदा कश्चित्पृच्छात् पृच्छति ईजान इष्टवान् वरः कुह्या क्वा तिष्ठतीति यदा पृच्छति तदानीमपश्रितः सर्वैराश्रितः । यद्वा । विवृतद्वारः । यदा याचमाना आगच्छति तदा दौवारिका न प्रतिबध्नीतीत्यर्थः । तादृशो वलो वरः स्वबलेनावारकः शत्रूणां । यद्वा । भिक्षूणां धनादिप्रदानेनावरिता । एषो एष वरुगोमतीमेतन्नामिकां नदीं ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ तस्या-स्तीरेऽव तिष्ठतीति तदानीं त्वं कथयसि ॥ ॥ २० ॥

ता वामिति चतुर्विंशत्युचं पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । ता वां चतुर्विंशतिर्मेवावर्णं दशम्याथा-स्तिस्त्री वैश्वदेव्य उपांत्योष्णिगर्भेति । व्यश्वपुत्रो विश्वमना अश्विः । उष्णिक् कृद्ः । उपांत्योष्णिगर्भो षट्सप्तै-

कादशा उष्णिग्गर्भा । अमु०४.३. इति तल्लक्षणोपेतत्वात् । दशम्येकादशीद्वादशौ विश्वदेवोऽवशिष्टानां मित्रावरुणी देवता ॥ सूक्तविनियोगो भेदिकः ॥

ता वां विश्वस्य गोपा देवा देवेषु यज्ञिया । ऋतावाना यजसे पूतदक्षसा ॥१॥

ता । वां । विश्वस्य । गोपा । देवा । देवेषु । यज्ञिया । ऋतऽवाना । यजसे ।
पूतऽदक्षसा ॥१॥

हे मित्रावरुणी विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपायितारी देवा देवी द्योतनशीली देवेषु मध्ये यज्ञिया यज्ञार्हो ता ती तादृशी वां युवां हविष्प्रदानार्थं यजमानं भजथः । अत एव हे विश्वमनः ऋतावामर्तावानो सत्यवन्ती यज्ञवन्ती वा पूतदक्षसी शुद्धबली । आवां बलवन्ताविति वचनमात्रेण बलवन्ती न भवतः किंतु यद्यार्थत्वेन सामर्थ्यवन्ती । मित्रावरुणी यजसे । हविर्भिः पूजयसि ॥

मित्रा तना न रथ्याऽ वरुणो यश्च सुक्रतुः । सनात्सुजाता तनया धृतव्रता ॥२॥

मित्रा । तना । न । रथ्या । वरुणः । यः । च । सुऽक्रतुः । सनात् । सुऽजाता ।
तनया । धृतऽव्रता ॥२॥

सुक्रतुः शोभनकर्मा यो वरुणः सुकर्मा मित्रा च मित्रावरुणी । कीदृशी । तना । तन्वन्ति मुकुटकटकादिनेति तनानि धनानि । नश्चार्थे । धनानि च रथ्या रथ्यौ नेतारी । यद्वा । धनानि कर्मणः कर्तृपक्षत्वात् प्रयच्छन्ताविति संबध्यते । तादृशी रथ्यौ रथवन्ती सनाच्चिरादेव सुजाता सुजाती शोभनञ्ज्वानी । तदेवाह । तनया तनयावदितेः पुत्रौ धृतव्रता धृतव्रती धृतकर्माणी ता यजस इति पूर्वेण समन्वयः ॥

ता माता विश्ववेदसामुर्याय प्रमहसा । मही जजानादिति ऋतावरी ॥३॥

ता । माता । विश्वऽवेदसा । असुर्याय । प्रऽमहसा । मही । जजान् । अदितिः ।
ऋतऽवरी ॥३॥

अदितिस्तनयत्वमेव स्फुटयति । विश्ववेदसा विश्ववेदसी सर्वधनी । यद्वा । विश्वाणि स्थावरजंगमात्मत्वानि सर्वाणि विदतुर्जानीत इति विश्ववेदसी । प्रमहसा प्रमहसौ प्रकृष्टतेजस्वी ता ती तादृशी मित्रावरुणी मही महत्युतावरी सत्यवती माता देवमातादितिर्जजान । जनयामास । किमर्थं । असुर्यायामुराणां हन्त्रे बलाय । असुरान् हंतुमुत्पादितवतीत्यर्थः ॥

महांता मित्रावरुणा सम्राजा देवावसुरा । ऋतावानावृतमा घोषतो बृहत् ॥४॥

महांता । मित्रावरुणा । संऽराजा । देवौ । असुरा । ऋतऽवानौ । ऋतं । आ ।
घोषतः । बृहत् ॥४॥

महांता गुणाधिक्येन महांती सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानावसुरासुरी बलवन्ती । यद्वा । सर्धातर्था-मितया प्रेरको । ऋतावाना सत्यवन्ती मित्रावरुणी देवी बृहत् स्तोत्रशस्त्रादिना महांतमृतं यज्ञमा घोषतः । स्वदीप्या प्रकाशयतः ॥ घुषेर्लटि रूपं ॥

नपाता शवसो महः सूनू दक्षस्य सुक्रतू । सृप्रदानू इषो वास्वधिं क्षितः ॥५॥

नपाता । शवसः । महः । सूनू इति । दक्षस्य । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । सृप्रदानू इति
सृप्रऽदानू । इषः । वास्तु । अधि । क्षितः ॥५॥

महो महतः श्वसो बलस्य नपाता नपातो पीची । बलत उत्पादिताविति बलस्य पीची । तादृशी दक्षस्य । दक्ष वृद्धा शीघ्रार्थं चेति दक्षो वेगः । तस्य मृतु पुत्रा । बलाद्देव इति तयोः पुत्रत्वं । तौ मुक्तू शोभनकर्माणां स्रष्टदानु प्रसूतधनादिदानौ मित्रावरुणाविषोऽन्नस्य वासु निवासस्थानेऽधि चितः । अधिवसतः ॥ अधिशोडिति वासुनः कर्मसंज्ञा । चयतेर्लटि च्छांदसो विकरणस्य लुक् ॥ २१ ॥

सं या दानूनि येमथुदिव्याः पार्थिवीरिषः । नभस्वतीरा वां चरंतु वृष्टयः ॥ ६ ॥
सं । या । दानूनि । येमथुः । दिव्याः । पार्थिवीः । रिषः । नभस्वतीः । आ । वां । चरंतु । वृष्टयः ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणा यी युवां दानूनि देवानि धनानि सं येमथुः अस्मासु संयच्छतं तथा दिव्या दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवीः पृथिव्यामृत्यन्तानोषोऽन्नानि संयच्छतं । वृष्टभावे कथमन्नं लभ्यत इति चेत् तदुच्यते । नभस्वतीरुदकवत्यो वृष्टयस्तादृशां वां युवामा चरंतु । उपतिष्ठंतु । यदा वृष्ट्यवेला तदा वर्षतमित्यर्थः ॥

अधि या बृहतो दिवोऽभि यूथेव पश्यतः । ऋतावाना सम्राजा नमसे हिता ॥ ७ ॥
अधि । या । बृहतः । दिवः । अभि । यूथाऽइव । पश्यतः । ऋतऽवाना । संऽराजा । नमसे । हिता ॥ ७ ॥

या यी मित्रावरुणा वृहतो दिवो द्योतमानान्देवानधि पश्यतः । तत्र वृष्टांतः । यूथेव यथा वृषभो गीयूथानि रंतुमभ्यभिमुखं पश्यति तद्वदेती स्ववीर्येणासुरान्हत्वा देवान्कोदयितुं पश्यत इत्यर्थः । कीदृशा । ऋतावाना सत्यवन्तौ सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ नमसे हविषे हिता हिता प्रिया पश्यत इति ॥

ऋतावाना नि षेदतुः साम्राज्याय मुक्तू । धृतव्रता स्रचिया स्रचमाशतुः ॥ ८ ॥
ऋतऽवाना । नि । सेदतुः । सांऽराज्याय । मुक्तू इति सुऽक्रतू । धृतऽव्रता । स्रचिया । स्रचं । आशतुः ॥ ८ ॥

ऋतावानर्तावानां सत्यवन्तौ मुक्तू शोभनकर्माणां सुप्रज्ञी वा मित्रावरुणा साम्राज्याय साम्राज्यार्थं नि षेदतुः । न्यसीदतां । तथा मंत्रः । नि षसाद् धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा साम्राज्याय मुक्तुः । ऋ० १. २५. १० । इति । धृतव्रता धृतव्रतौ धृतकर्माणां स्रचिया स्रचिया बलवन्तौ स्रचं बलमाशतुः । आशति । व्याप्तु इत्यर्थः ॥

अक्ष्णश्चिद्गातुवित्तरानुल्बणेन चक्षसा । नि चिन्मिषंता निचिरा नि चिक्यतुः ॥ ९ ॥
अक्ष्णः । चित् । गातुवित्तरा । अनुल्बणेन । चक्षसा । नि । चित् । मिषंता । निऽचिरा । नि । चिक्यतुः ॥ ९ ॥

अक्ष्णश्चिद्गुषोऽपि पूर्वं गातुवित्तरा गातुवित्तरावतिशयेन मार्गवेत्तारौ । यद्वा । गातुवित्तरौ गातु गमनशीलं प्राणिजातं चक्षुषोऽपि पूर्वं वेत्तारौ मित्रावरुणा । कीदृशा । नि मिषंता निमिषंती सर्वमुन्नेषयंती स्वस्वकर्मणि निचिरा नितरां चिरंतनी तावनुल्बणेन । उल्बणमिति दुःसहमपेक्षेजः । तद्वददुःसहेन चक्षसा-होरात्रयोर्थापि तेजसैव नि चिक्यतुः । पूजितौ बभूवतुः । चिद्वधारणे ॥

उत नो देव्यदिति रूथतां नासत्या । उरूथंतु मरुतो वृद्धश्वसः ॥ १० ॥
उत । नः । देवी । अदितिः । उरूथतां । नासत्या । उरूथंतु । मरुतः । वृद्धऽश्वसः ॥ १० ॥

उतापि च देवी शीतलश्रीलादितिर्मिवावर्णयोर्माता नोऽस्मान्नरुतु । नासत्या नासत्यौ । असत्यमनयो-
नास्तीति नासत्यौ । अश्विनौ चोत्थतां । रक्षतां ॥ उरुथतिः कण्डूादिः ॥ वृद्धश्रवसो वृद्धवेगाः । अतिशयेन
वेगवंत इत्यर्थः । यद्वा वर्धनश्रीलहविलंबणान्नोपेता मरुत उरुथंतु । अस्मान्पालयंतु ॥ २२ ॥

ते नो नावमुरुथत दिवा नक्तं सुदानवः । अरिथंतो नि पायुभिः सचेमहि ॥ ११ ॥
ते । नः । नावं । उरुथत । दिवा । नक्तं । सुदानवः । अरिथंतः । नि । पायुऽभिः ।
सचेमहि ॥ ११ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतोऽरिथंतः केनाप्यहंसिताः ते तादृशा यूयं नोऽस्मदीयां नावं यज्ञियां
नावं दिवा नक्तं चोत्थत । पालयत । ततो वयं पायुभिर्युष्मदीधिः पालनैर्नि सचेमहि । नितरां
समवेता भवेम ॥

अघ्नते विष्णवे वयमरिथंतः सुदानवे । श्रुधि स्वयावन्तिंसंधो पूर्वचित्तये ॥ १२ ॥
अघ्नते । विष्णवे । वयं । अरिथंतः । सुदानवे । श्रुधि । स्वयावन् । सिंधो इति ।
पूर्वऽचित्तये ॥ १२ ॥

पूर्वोऽर्ध्वः परोच्छतः । अरिथंतः पालनवत्त्वात् केनाप्यवाधिता वयमघ्नते स्तोत्राणां यष्टूणां चाहिसकाय
सुदानवे शोभनदानाय विष्णवे स्वमहत्त्वेन सर्वव्यापकायैतन्नामकाय देवाय स्तुतिं कुर्मः । अथ प्रत्यक्षः । हे
स्वयावन् । स्वयमेवासहायः सन् दिवि संग्रामे वा यातीति स्वयावन् । सिंधो स्तोत्रं प्रति धनानां खंदन-
शील विष्णो पूर्वचित्तये । चित्तः कर्म । मंत्रांतरेऽपि तथा श्रवणात् । सा चित्तिभिर्नि हि चकार मत्तं
। ऋ० १. १६४. २९. इति । पूर्वं प्रारब्धकर्मणे यजमानाय तदर्थं श्रुधि । अस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिं त्वं शृणु ॥

तद्वार्यं वृणीमहे वरिष्ठं गोपयत्यं । मित्रो यत्पांति वरुणो यदर्यमा ॥ १३ ॥
तत् । वार्यं । वृणीमहे । वरिष्ठं । गोपयत्यं । मित्रः । यत् । पांति । वरुणः । यत् ।
अर्यमा ॥ १३ ॥

वरिष्ठमरुतरं गोपयत्यं सर्वेषां रक्षकं यतैः पालनीयं वा वार्यं सर्वैर्वननीयं तद्वनं वृणीमहे । वयं
संजामहे । यद्वनं मित्रः सर्वेषां मित्रभृतो वरुणः शत्रूणां वारधितार्यमा सर्वदा गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो
देवाः पांति पालयति । तद्वनं वृणीमहे । अस्मदीयस्य धनस्य रक्षका भवतीत्यर्थः ॥

उत नः सिंधुरपां तन्मरुतस्तदश्विना । इंद्रो विष्णुमीढ्वासं सजोषसः ॥ १४ ॥
उत । नः । सिंधुः । अपां । तत् । मरुतः । तत् । अश्विना । इंद्रः । विष्णुः । मीढ्वासं ।
सजोषसः ॥ १४ ॥

पुनरपि धनरक्षणमेवाशास्ते । उतापि चापामुदकानां सिंधुः खंदनशीलः पर्जन्यो नोऽस्मदीयं तद्वनं
रक्षतु । तदेव मरुतश्च पालयंतु । अश्विनाश्विनी देवी तद्वनं पालयतां । तथेन्द्रो विष्णुश्च मीढ्वासं कामानां
सेत्कार एते सर्वे देवाः सजोषसः संगताः संतोऽस्मदीयं धनं रक्षंतु । एते देवा अस्मभ्यं धनं दत्त्वा पालयंतित्यर्थः ॥

ते हि ष्मा वनुषो नरोऽभिमांति कयस्य चित् ।
तिग्मं न क्षोदः प्रतिघ्नंति भूर्णयः ॥ १५ ॥

ते । हि । स्म । वनुषः । नरः । अभिऽमातिं । कयस्य । चित् ।
तिग्मं । न । क्षोदः । प्रतिऽघ्नति । भूर्णयः ॥ १५ ॥

वनुषो वननीयाः संभजनीया नरो नेतारस्ते हि ष्मा ते खलु देवा भूर्णयः क्षिप्रगमनाः संतः कयस्य चित्कस्यचिच्छत्रोरभिमातिमभिमानं प्रतिघ्नति । प्रतिकूलं यथा भवति तथा हिंसति । तत्र दृष्टान्तः । तिग्मं न यथा तिग्मं तीक्ष्णं जवेन गच्छत्क्षोद उदकमयतः स्थितं वृक्षमुन्मूलयति तद्वत्तस्याभिमानं घ्नतीत्यर्थः ॥ २३ ॥

अयमेक इत्या पुरूरु चष्टे वि विश्वपतिः । तस्य व्रतान्यनु वश्वरामसि ॥ १६ ॥
अयं । एकः । इत्या । पुरु । उरु । चष्टे । वि । विश्वपतिः । तस्य । व्रतानि । अनु । वः ।
चरामसि ॥ १६ ॥

मित्रस्य कर्माण्याह । विश्वपतिर्विशं पालयितानयोर्मित्रावरुणयोरेकोऽयं मित्रः पुर पुरूणि वह्ननि चोरुणि च द्रव्याणीत्येत्यं वि चष्टे । स्वतेजसा पश्यति । तस्य मित्रस्य व्रतानि कर्माणि वो युष्मदर्शमनु चरामसि । अनुचरामः । कुर्म इत्यर्थः ॥

अनु पूर्वाण्योक्त्वा साम्राज्यस्य सश्विम । मित्रस्य व्रता वरुणस्य दीर्घश्रुत् ॥ १७ ॥
अनु । पूर्वाणि । ओक्त्वा । सांऽराज्यस्य । सश्विम । मित्रस्य । व्रता । वरुणस्य ।
दीर्घऽश्रुत् ॥ १७ ॥

साम्राज्यस्य । सम्राजो भावः साम्राज्यं । साम्राज्यमस्यास्तीति साम्राज्यः ॥ अश्विर्वादिभ्य इत्यच्प्रत्ययः ॥ साम्राज्यवतो वरुणस्य पूर्वाणि पुरातनान्योक्त्वा । ओको गृहं । तस्मै हितानि कर्माणि वयं सश्विम ॥ सश्वतिर्ग-
तिकर्मा । लिटि रूपं । द्विर्वचनस्य च्छंदसि विकल्पितत्वाद् च द्विर्वचनाभावः ॥ तदेवाह । मित्रस्य व्रता व्रतानि कर्माणि च दीर्घश्रुत् ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् ॥ दीर्घश्रुतोऽतिशयेन प्रसिद्धस्य वरुणस्य व्रतानि च सश्वमेति ॥

परि यो रश्मिना दिवोऽतान्ममे पृथिव्याः । उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ॥ १८ ॥
परि । यः । रश्मिना । दिवः । अंतान् । ममे । पृथिव्याः । उभे इति । आ । पप्रौ ।
रोदसी इति । महिऽत्वा ॥ १८ ॥

यो मित्रो दिवः पृथिव्या बावापृथिव्योरंतान् रश्मिना स्वतेजसा परि ममे परिमिनोति । तयोः पर्यंतान् स्वरश्मिना भासयतीत्यर्थः । स एवोभे रोदसी बावापृथिव्यौ महित्वा स्वमहिम्ना पप्रौ । आ समंतात्पूरयति ॥

उदु ष्य शरणे दिवो ज्योतिरयस्त सूर्यैः । अग्निर्न शुक्रः समिधान आहुतः ॥ १९ ॥
उत् । ऊं इति । स्यः । शरणे । दिवः । ज्योतिः । अयंस्त । सूर्यैः । अग्निः । न । शुक्रः ।
संऽइधानः । आऽहुतः ॥ १९ ॥

सूर्यः सुवीर्यः सुष्ठु सर्वस्य प्रेरकः स्य स मित्रो वरुणश्च दिवो योतमानस्तादित्यस्य शरणे स्थाने नभसि ज्योतिरात्मीयं तेज उदयं स । उब्यच्छति । ऊर्ध्वं गमयति । सर्वत्र विसारयतीत्यर्थः ॥ यमेर्नुङि रूपं ॥ ततः सोऽग्निर्न शुक्रोऽग्निरिव दीप्यमानः समिधानो हविर्भिः समिध्यमान आहुतः सर्वैराहुतसिष्ठति ॥

वचो दीर्घप्रसन्ननीशे वाजस्य गोमंतः । ईशे हि पित्वोऽविषस्य दावने ॥२०॥
वचः । दीर्घेऽप्रसन्ननि । ईशे । वाजस्य । गोऽमंतः । ईशे । हि । पित्वः । अविषस्य ।
दावने ॥२०॥

हे सोतः दीर्घप्रसन्ननि दीर्घं प्रततं विकृतं सन्न सदनं यस्मिन्त्ये वचः । मित्रं वरुणं च सुहि ॥ वक्त्रे-
व्यडागमः ॥ स वरुणो गोमंतः पशुमतो वाजस्यान्नख्ये । ईष्टे । स्वामी भवति । केवलं स्वामी न भवति
किंत्वविषस्य महतः प्रीतिकारिणः पित्वोऽन्नस्य दावने दानाय चेशे । समर्थो भवति । ये सोत्रं कुर्वति
तेभ्योऽन्नं ददातीत्यर्थः ॥ ॥२४॥

तत्सूर्यं रोदसी उभे दोषा वस्तोरुपं ब्रुवे । भोजेष्वस्माँ अभ्युच्चरा सदा ॥२१॥
तत् । सूर्यं । रोदसी इति । उभे इति । दोषा । वस्तोः । उपं । ब्रुवे । भोजेषु । अस्मान् ।
अभि । उत् । चर । सदा ॥२१॥

सूर्यं सुवीर्यं तद्धारणं मैत्रं च तेज उभे रोदसी उभे यावापृथिवी च दोषा ॥ सुपां मुलुगिति द्वितीयाया
लुक् । कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ रात्री वस्तोरहनि चाहमुप ब्रुवे । उपसौमि । त्वं सूर्यमानो वरुणो
भोजेषु दातृष्वस्मान् सदाभ्युच्चर । सर्वदाभिमुखं प्रेरय । दातृष्वितेषां दागेष्वस्मान् पुरोभाविनः कुर्वित्यर्थः ॥

चृजमुष्णरायायने रजतं हरयाणे । रथं युक्तमसनाम सुषामणि ॥२२॥
चृजं । उष्णरायायने । रजतं । हरयाणे । रथं । युक्तं । असनाम । सुऽसामनि ॥२२॥

मुषाम्णः पुत्रो वरुणो राजा । स यद्दानं प्रादाद्विश्वमनसे तदसौ विश्वमना ऋषिरनयाचष्टे । उष्-
णरायने । उष्णनामा कश्चिद्वरोः पूर्वजः ॥ तस्य गोत्रापत्य उष्णशब्दात्प्रत्ययः । तदतात्पर्यप्रत्ययः । एतौ क्दांर्सा ।
वृद्धिभावोऽपि संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति न भवति ॥ तस्य गोत्रापत्ये हरयाणे शत्रुजीवितेश्वर्यादिहरण-
शीलयान एतादृशे सुषामणि । बह्ववित्यतुशब्देन पुत्रोऽभिधीयते । मुषाम्णः पुत्रे वरी राजनि ददति सति
किमभूत् । ऋचमुजुगामिनं रजतं रजतमयं रजतसदृशं वा युक्तमश्वाभ्यां युक्तं रथमसनाम । एतेषां मित्रादीनां
प्रसादादयं संभक्तवतो लब्धवतोऽभूम ॥

ता मे अश्वानां हरीणां नितोशना । उतो नु कृत्यानां नृवाहसा ॥२३॥
ता । मे । अश्वानां । हरीणां । निऽतोशना । उतो इति । नु । कृत्यानां ।
नृऽवाहसा ॥२३॥

ऋषिः प्रतिगृहीतावश्वावाह । हरीणां हरितवर्णानामश्वानामश्वसंधानां मध्ये नितोशना नितोशनौ ।
तोशतिर्हिसाकर्मा । शत्रूणामत्यंतं बाधकतावुतो अपि च कृत्यानां युद्धकर्मणि कुशलानां च नु कुशलमिति
बाधको नृवाहसा नृवाहसावायुधनेतृणां मनुष्याणां वोढारौ ता तावश्वा मे मह्यं नु चिप्रं सीषाम्णेन वरुणा
दत्तौ भवेतां ॥

स्मद्भीष्मू कशावंता विप्रा नविष्टया मती । महो वाजिनावर्वता सचासनं ॥२४॥
स्मद्भीष्मू इति स्मत्ऽअभीष्मू । कशाऽवंता । विप्रा । नविष्टया । मती । महः ।
वाजिनौ । अर्वता । सचा । असनं ॥२४॥

ऋषिरिदानीं तावथावग्रहीषमित्याह । स्रदभीशू । सत्सुमत ॥ उकारलोपस्कांदसः ॥ शोभनरज्जुयुक्ती यद्वा शोभनशरीरकांती कशावंता कशावंती कशायुक्ती विप्रा विप्री मेधाविनामुचिती । मेधावी स्तोता यथा स्तुत्यं देवं स्तुतिभिः प्रीणयति तद्वत् संतोषकौ । महो महतः सौषाम्णस्य वरोः संबन्धिनौ वाजिनी शीघ्रगमनवंतावर्वतावर्वती द्वावश्नी सचा सह युगपदेव नविष्ठया नवतरया मती मत्या स्तुत्या मित्रादीन् स्तुवन्नसनं । विश्वमना अहं समभजं । प्रत्यग्रहीषमित्यर्थः ॥ ॥२५॥

युवोर् ध्विति पंचविंशत्युचं षष्ठं सूक्तं । अचानुक्रमणिका । युवोः पंचाधिका व्यञ्चो वांगिरस आश्विनं विंशत्याद्या वायव्यास्तपूर्वाश्चतस्रो गायत्र्योऽत्येकविंशौ च विंशनुष्टुबिति । आंगिरसो व्यञ्चो वैयञ्चो विश्वमना वा ऋषिः । षोडश्याद्याश्चतस्रो गायत्र्यो विंशनुष्टुबेकविंशौ पंचविंशौ च गायत्र्यौ शिष्टाः पूर्ववदुष्णिहः । आश्विनी देवता । विंशत्याद्याः पंचर्ची वायुदेवताकाः ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावाँष्णिहे कंदस्याश्विनशस्त्रे चादितः पंचर्चः । सूचितं च । युवोर् धू रथं ऊव इति पंचदशैर्वाँष्णिहं । आ० ४. १५. । इति ॥

युवोर् धू रथं हुवे सधस्तुत्याय सूरिषु । अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसू ॥ १ ॥

युवोः । ऊं इति । सु । रथं । हुवे । सधऽस्तुत्याय । सूरिषु । अतूर्तऽदक्षा । वृषणा ।

वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ॥ १ ॥

हे अतूर्तदक्षा ॥ तू ज्वनतरणयोरित्यस्य निष्ठायां नसत्तेति सूत्रेण निपातितः ॥ परैरहिंसितबलां वृषणा वृषणौ कामानां सेक्तारौ अत एव वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावाश्विनी युवोर्युवयोरथं सु ऊवे । मुष्टु स्तोत्रादिभिराह्वयामि । किमर्थं । सूरिषु प्राज्ञेषु स्तोत्रेषु मध्ये सधस्तुत्याय ॥ स्तौतिभवे क्वप ॥ सह भवंती स्तोतुं । तस्माद्युवयोः शीघ्रगत्यै युष्मन्नमनसाधनरथमेवाह्वयामि ॥

युवं वरो मुषाम्णे महे तने नासत्या । अवोभिर्याथो वृषणा वृषण्वसू ॥ २ ॥

युवं । वरो इति । सुऽसाम्ने । महे । तने । नासत्या । अवःऽभिः । याथः । वृषणा ।

वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ॥ २ ॥

ऋषिर्वह् राजानं संबोधाह । हे नासत्या नासत्यौ । न विद्यतेऽसत्यमनयोरिति नासत्यौ । वृषणा कामानां वर्षितारौ वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावाश्विनी युवं युवां मुषाम्णे मुषामाख्यराज्ञे मम पित्रेऽक्षी महे महेते तने । तनोतीति तनं धनं । धनाय ॥ क्रियार्थोपपदस्येति चतुर्थी ॥ तस्मै धनं दातुं पुरा यथागच्छतं तद्व्यग्रमपि धनं दातुमवोभिः पालनैः सह याथः युवामायातमिति हे वरो वरुनामक राजज्ञेवं ब्रूहीत्यृषिर्वदति ॥

ता वामद्य हवामहे ह्व्येभिर्वाजिनीवसू । पूर्वीरिष इषयंतावति स्रपः ॥ ३ ॥

ता । वां । अद्य । हवामहे । ह्व्येभिः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । पूर्वीः ।

इषः । इषयंतौ । अति । स्रपः ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनवंतावाश्विनी पूर्वीर्बह्वनीषोऽन्नामीषयंती ॥ इषु इच्छायां ॥ इच्छंती ता तां प्रसिद्धी वां युवामद्यास्मिन्यागदिनेऽति स्रपः चपाया अतिक्रमे । उषःकाल इत्यर्थः । तस्मिन्नुषःकाले ह्व्येभिर्हविर्बर्हणैरज्ञैः सह वयं हवामहे । आह्वयामः । आश्विनशस्त्रस्य तत्र शस्यमानत्वादुषःकाल एवाह । याग इत्यर्थः ॥

आ वां वाहिष्ठो अश्विना रथो यातु श्रुतो नरा । उप स्तोमान्पुरस्य दर्शयः श्रिये ॥ ४ ॥

आ । वां । वाहिष्ठः । अश्विना । रथः । यातु । श्रुतः । नरा । उप । स्तोमान् । पुरस्य ।

दर्शयः । श्रिये ॥ ४ ॥

हे नरा सर्वस्य नेतारावस्थिनास्थिनी वां युवयोर्वाहिष्ठो वोढृतमः श्रुतो विश्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धो रथ आयातु । अस्रदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतु । तेन रथेन युवामागत्य तुरस्य चिप्रं स्तोत्रं कुर्वतस्तस्य स्तोमांस्त्रिवृत्यंचदशादिस्तोमाञ्छ्रिये तस्यैश्वर्यप्रदानायोप दर्शयः । पश्यातिर्ज्ञानकर्मो । जानीतं ॥ दृशैर्लटि व्यत्ययेनाडादेशः ॥

जुहुराणां चिदस्थिना मन्येषां वृषण्वसू । युवं हि रुद्रा पर्षथो अति द्विषः ॥५॥
जुहुराणां चित् । अस्थिना । आ । मन्येषां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । युवं । हि ।
रुद्रा । पर्षथः । अति । द्विषः ॥५॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावस्थिनास्थिनी जुहुराणां चित् ॥ ऊर्का कीटिव्ये । ऊर्कैः मनो लुक् ह्रलोपश्च । उ० २. ९२. । इत्यानच्प्रत्ययः ॥ कुटिलात्कर्मविघ्नकारिणो मायाविनोऽपि शत्रूना आभिमुख्येन मन्येषां । जानीतं । ततो हे रुद्रा संयामे रोदनशीली रुवंतां वास्थिनी युवं । हिरवधारणे । युवामेव द्विषो द्वेषकारिणस्ताञ्छ्रुनति पर्षथः । अतोत्य संक्षेपशयतं । हतमित्यर्थः । पुषु हिंसासंक्षेपशयोरिति भौवादिकः ॥ ॥ २६ ॥

दसा हि विश्वमानुषद्भुभिः परिदीयथः । धियंजिन्वा मधुवर्णा शुभस्पती ॥६॥
दसा । हि । विश्वं । आनुषक् । मधुऽभिः । परिऽदीयथः । धियंऽजिन्वा । मधुऽवर्णा ।
शुभः । पती इति ॥६॥

दसा दसां सर्वदर्शनीयी । यद्वा ॥ दसु उपक्षये ॥ शत्रूणामुपक्षयितारावस्थिनी । कीदृशी । धियंजिन्वा धियंजिन्वा । जिविः प्रीणनार्थः । कर्माणि प्रीणयन्ती मधुवर्णा मधुवर्णां सर्वेषां मादनशीलशरीरकांती । ये युवयो रूपं पश्यन्ति ते तत्रैव हृष्टा भवंतीत्यर्थः । तादृशी शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ तादृशी युवां मनुभिः शीघ्रगमनेरश्विरानुषगनुषकं यथा भवति तथा विश्वमुत्विग्भिर्हविर्भिश्च व्याप्तं । हिरवधारणे । अस्रदीयं यज्ञमेव प्रति परिदीयथः । दीयतिर्गतिकर्मा । परित आगच्छतं ॥

उप नो यातमस्थिना राया विश्वपुषा सह । मघवाना सुवीरावनपच्युता ॥७॥
उप । नः । यातं । अस्थिना । राया । विश्वपुषा । सह । मघऽवाना । सुऽवीरौ ।
अनपऽच्युता ॥७॥

हे अस्थिनास्थिनी विश्वपुषा विश्वस्य सर्वस्य पोषकेण राया धनेन सह नोऽस्रदीयं यज्ञमुप यातं । उपागच्छतं । यज्ञमागत्य धनसम्पत्त्यं प्रयच्छतमिति भावः । किमनयोर्धनमस्तीत्यत आह । मघवाना मघवानां मंहनीयधनवंती सुवीरौ शोभनसामर्थ्योपिती । यद्वा । वीराः समर्थाः शत्रवः । तद्वन्ती । तथाप्यनपच्युता तैरपचावनीयी न भवतः । ती यज्ञं प्रत्यागच्छतं ॥

आ मे अस्य प्रतीव्यमिंद्रनासत्या गतं । देवा देवेभिरद्य सचनस्तमा ॥८॥
आ । मे । अस्य । प्रतीव्यं । इंद्रनासत्या । गतं । देवा । देवेभिः । अद्य । सचनःऽतमा ॥८॥

हे इंद्रनासत्यिंद्रास्थिनी सचनस्तमा ॥ षच समवाये । कृत्यल्युट इति कर्मणि ल्युट् ॥ अतिशयेन सर्वैः समवेतव्यं सेव्यमानौ युवां प्रतीव्यं । वी गत्यादिषु । अधिकरण श्रीणादिकः क्लिप् ॥ प्रतिशब्दस्य वीप्सार्थो ऽस्ति । पुनःपुनर्विद्यति भक्षयति हवींषि देवा अत्रेति प्रतीवीर्यज्ञः । तमस्य पुरोवर्तिनो मे मम संबन्धिनं यज्ञमयास्मिन्दिने देवेभिर्देवैः सार्धमा गतं । आगच्छतं । यद्वा । मे ममास्य क्रियमाणस्य स्तोत्रस्य प्रतीव्यं प्रतिगतं यथा भवति तथाभिमुख्येनायातं ॥

व॒यं हि वां॑ ह॒वाम॑ह उ॒क्ष॒ण्यं॑तो व्य॒श्व॒वत् । सु॒म॒तिभि॒रुप॑ वि॒प्रावि॑हा ग॒तं ॥९॥
 व॒यं । हि । वां॑ । ह॒वाम॑हे । उ॒क्ष॒ण्यं॑तः । व्य॒श्व॒ऽवत् । सु॒म॒तिऽभिः॑ । उप॑ । वि॒प्रा॑ । इ॒ह ।
 आ । ग॒तं ॥९॥

उक्ष्यंतो धनादिसेक्तारावात्मन इच्छंतो वयं वां हि धनादीनां प्रत्तारी युवामेव हवामहे । तस्मात्तार्थ-
 माह्वयामः । तत्र वृष्टांतः । व्यश्ववत् । यथास्माकं पिता युवामेव सुत्वा धनमलभत तद्वत् । हे विप्रा मेधावि-
 नावश्विनीं सुमतिभिरस्माभिः क्रियमाणैः कक्ष्याणैः सोत्रैः सह । यद्वा । सुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहबुद्धिभिः
 सह । इहास्मिन्यागदिन उपा गतं । उपागच्छतं ॥

अ॒श्विना॒ स्व॒षे स्तु॒हि कु॒वित्ते॒ अ॒वतो॑ ह॒वँ । ने॒दी॒यसः॑ कू॒ळया॑तः प॒णी॒रुत् ॥१०॥
 अ॒श्विना॑ । सु । अ॒षे । स्तु॒हि । कु॒वित् । ते॒ । अ॒वतः॑ । ह॒वँ । ने॒दी॒यसः॑ । कू॒ळया॑तः ।
 प॒णी॒न् । उ॒त् ॥१०॥

हे ऋषे विश्वमनः अश्विनाश्विनी देवी सु शुहि । शोभनं सुहि । ततस्तावश्विनी ते सोतुसव हवमाह्वानं
 कुवित् । कुविदिति बह्वनाम । बह्ववारं अवतः । शृणुतां ॥ श्रु अवणे । लेव्यडागमः ॥ एवं त्वया सुतावश्विनी
 नेदीयसोऽतिकतमाञ्छन्नून् कूळयातः । हिंसां । उतापि च पणिनितन्नामकार्वांगरोगवामपनेतृनसुरानपि
 हिंसां ॥ कुडि दाहे । ष्यंतस्य लेव्यडागमः ॥ ॥२७॥

वै॒यश्व॑स्य॒ श्रुतं॑ न॒रोतो॑ मे॒ अ॒स्य वे॑दथः । स॒जोष॑सा॒ वरु॑णो मि॒त्रो अ॒र्य॒मा ॥११॥
 वै॒यश्व॑स्य॒ श्रुतं॑ । न॒रा । उ॒तो इ॑ति । मे॒ । अ॒स्य । वे॑दथः । स॒ऽजोष॑सा । वरु॑णः । मि॒त्रः ।
 अ॒र्य॒मा ॥११॥

हे नरा नेतारावश्विनी वैयश्वस्य व्यश्वपुत्रस्य विश्वमनसो ममाह्वानं श्रुतं । शृणुतां । उतापि च मे मदीयमस्य
 तदाह्वानं वेदथः । आत्मायन्तया जानीथः । अथ वरुणो मित्रो मित्रावरुणी च सजोषसा संगतावर्धमैत-
 न्नामको देवश्च मदीयमाह्वानं श्रुत्वा मह्यं धनादिकं प्रयच्छंतु ॥

यु॒वा॒द॒त्तस्य॑ धि॒षण्या॑ यु॒वानी॑तस्य सू॒रिभिः॑ । अ॒हर॑ह॒वृष॑णा॒ म॒ह्यँ शि॒क्षतं॑ ॥१२॥
 यु॒वा॒ऽद॒त्तस्य॑ । धि॒षण्या॑ । यु॒वा॒ऽनी॑तस्य । सू॒रिऽभिः॑ । अ॒हः॑ऽअ॒हः । वृ॒ष॒णा॑ । म॒ह्यँ ।
 शि॒क्षतं॑ ॥१२॥

हे धिष्ण्या धिष्ण्यी धिषणाहीं सुत्वी वृषणी कामानां सेक्तारावश्विनीं सूरिभिः ॥ सुपां सुपो भवंतीति
 चतुर्थीसृतीया ॥ सूरिभ्यः सोतुभ्यो युवादत्तस्य युवाभ्यां यत्सोतुभ्यो दीयते तत् तथा युवानीतस्य युवाभ्यां
 यत्सोतुभ्यो नीयते तच्च धनादिकमहरहरहन्यहनि मह्यं विश्वमनसे सोत्रं कुर्वाणाय युवां शिक्षतं । प्रयच्छतं ॥

यो वां॑ य॒ज्ञेभि॒रावृ॑तोऽधि॒वस्त्रा॑ व॒धूरि॑व । स॒प॒र्यंता॑ ऋ॒भे च॑क्रा॒ते अ॒श्विना॑ ॥१३॥
 यः । वां॑ । य॒ज्ञेभिः॑ । आऽवृ॑तः । अ॒धिऽव॑स्त्रा । व॒धूःऽइ॑व । स॒प॒र्यंता॑ । ऋ॒भे । च॑क्रा॒ते
 इ॑ति । अ॒श्विना॑ ॥१३॥

अथ पूर्वोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । यो मनुष्यो वां युवयोर्धर्चैर्भिर्यजनैः पूजनेः यद्वा युष्मद्विषयेर्यागिरावृतः
 परिवृतो भवति । तत्र वृष्टांतः । अधिवस्त्रोपरिनिहितवस्त्रा वधूरन्वेन वस्त्रेण यथाच्छादिता भवति तथावृतो

यदा भवति तदा सपर्यंताभीष्टप्रदानेन तं परिचरंतावश्विनाश्विनी भवन्ती तं मनुष्यं शुभे चक्राति । मंगले धने कृतवन्ती । तं धनादियुक्तमकार्षामित्यर्थः । यो युवाभ्यां हवीषि प्रयच्छति तं धनादियुक्तं कुर्वतमित्यर्थः ॥

यो वा॑ मुरु॒ष्यच॑स्तमं चिकेतति नृपाय्यं । वर्तिर॑श्विना परि यातमस्मयू ॥१४॥
यः । वां । उ॒रु॒ष्यचः॑ऽतमं । चिकेतति । नृ॒ऽपाय्यं । वर्तिः । अ॒श्विना॒ । परि । या॒तं ।
अ॒स्मयू॒ इत्य॑स्म॒ऽयू ॥१४॥

हे अश्विनी उरुष्यचस्तममतिशयेन ग्रहेषु भूतं व्याप्तं नृपाय्यं नेतृभ्यां युवाभ्यां पातव्यं सोमं यो मनुष्यो वां युवाभ्यां तं सोमं दातुं चिकेतति भृशं जानाति तस्य वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तिर्गृहं । अस्मयू अस्मान् । पूजार्थं बद्धवचनं । विश्वमगसं मां कामयमानो युवां परि यातं । सोमपानार्थं तस्य गृहं प्रत्यायातं ॥ चिकेतति । कित ज्ञान इत्यस्य यद्गुणं तस्य लेख्यडागमः ॥

अ॒स्मभ्यं॑ सु वृष॒ण्वसू॑ या॒तं वर्ति॑र्नृपाय्यं । वि॒षुदु॑हे॒व य॒ज्ञमू॑ह्युर्गिरा ॥१५॥
अ॒स्मभ्यं॑ । सु । वृ॒ष॒ण्वसू॑ इति वृषण॑ऽवसू । या॒तं । वर्तिः । नृ॒ऽपाय्यं । वि॒षुदु॑हा॑ऽइव ।
य॒ज्ञं । ऊ॒ह्युः । गि॒रा ॥१५॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवन्तावश्विनी अस्मभ्यमस्मदर्थं नृपाय्यं नेतृभ्यां पातव्यं सोमं प्रति वर्तिरस्मदीयं गृहं प्रति सु यातं । युवां मुह्यायातं । गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा युवां यज्ञमूह्युः । मनुष्येषु यज्ञसमाप्तिं प्रापयथः । तत्र दृष्टान्तः । विषुदुहेव ॥ द्रुह जिघांसायां ॥ विश्वान्दिहनास्ति शत्रून्मिति विषुदुहः शरः । तेन यथा व्याधो मृगमभिलषितं देशं प्रापयति तद्वत् स्तुत्या यज्ञमवैकल्येन समाप्तिं प्रापयथ इत्यर्थः ॥ २८ ॥

प्रातरनुवाक आश्विने क्रती गायत्रे कंदसि वाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्रः । सूचितं च । वाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्र उदीराथामा मे हवमिति गायत्रं । आ० ४. १५. इति ॥

वा॒हिष्ठो॑ वां ह॒वानां॑ स्तोमो॑ दूतो हु॒वन्नरा॑ । यु॒वाभ्यां॑ भूत्वश्विना ॥१६॥
वा॒हिष्ठः॑ । वां । ह॒वानां॑ । स्तो॒मः । दू॒तः । हु॒वत् । न॒रा । यु॒वाभ्यां॑ । भू॒तु । अ॒श्विना॒ ॥१६॥

हे नरा नरी सर्वस्य नेतारावश्विनी हवानां स्तोत्राणां स्तोत्राणां मध्ये स्तोमो वाहिष्ठो युवामतिशयेन व्यामुवन्न मदीयः स्तोमो दूतो दूतभूतः सन्न ऊवत् । आह्वयतु । सोऽयं मदीयः स्तोमो युवाभ्यां प्रियकरो भूतु । भवतु ॥

य॒द्दो॑ दि॒वो अ॒र्णव॑ इ॒षो वा॒ म॒दथो॑ गृहे । श्रु॒तमि॒न्मे अ॒मर्त्या॑ ॥१७॥
यत् । अ॒दः । दि॒वः । अ॒र्ण॒वे । इ॒षः । वा॒ । म॒दथः॑ । गृ॒हे । श्रु॒तं । इ॒त् । मे॒ । अ॒म॒र्त्या॑ ॥१७॥

हे अश्विनी दिवो बुलोकस्यादः ॥ सुपां मुलुगिति सप्तम्याः सः ॥ अमुष्मिन्नर्णवेऽपां स्थाने यद्यदि मदथः माद्यथः । वापि तेषो युवामिच्छतो यजमानस्य गृहे यदि माद्यथः । एवं चेत् हे अमर्त्या मरणधर्मरहितावमनुष्यो वाश्विनी मे मदीयं स्तोत्रं श्रुतमित् । युवां शृणुतमेव । ममैव स्तोत्रं श्रुत्वा युवां माद्यतमित्यर्थः । यदा । अदः स्तोत्रमिति संबध्यते ॥

उ॒त स्या॑ श्वेत॒याव॑री वा॒हिष्ठा॑ वां न॒दीनां॑ । सिं॒धुर्हि॑र॒ण्यव॑र्तनिः ॥१८॥
उ॒त । स्या॑ । श्वे॒त॒याव॑री । वा॒हिष्ठा॑ । वां । न॒दीनां॑ । सिं॒धुः । हि॒र॒ण्य॑ऽव॒र्तनिः॑ ॥१८॥

विश्वमना चक्षिः श्वेतयावरीनाम्न्यो नद्यास्तीरेऽश्विनावस्तीत् । अनया नद्यापि स्तुतवतीत्याह । उतापि

च श्वेतयावरी । श्वेतजला यातीति श्वेतयावरी । कीदृशी । सिंधुः खंदमाना हिरण्यवर्तनिर्हिरण्यस्वीय-
मार्गा हिरण्योभयकूला । स्वीषा श्वेतयावरीनामिका नदीनामन्यासां नदीनां मध्ये वां युवां वाहिष्ठा
स्तुत्यातिशयेनागंचो भवति । एषापि युवां सौतीत्यर्थः । यद्वा । एषा नदी युवयो रथस्य वाहिष्ठा वोढृतमा
सती प्रियकरी भवति । यस्माद्दहमस्त्रास्तीरे युवामस्तुवमिति ॥

स्मदेतया सुकीर्त्याश्विना श्वेतया धिया । वहैथे शुभ्रयावाना ॥१९॥

स्मत् । एतया । सुऽकीर्त्या । अश्विना । श्वेतया । धिया । वहैथे इति । शुभ्रयावाना ॥१९॥

हे शुभ्रयावाना शोभनशीलगमनवती हे अश्विनाश्विनौ सुकीर्त्या शोभनस्तुत्या श्वेतया श्वेतजलया धिया
धारयिष्या हिरण्यकूलवत्सोभयकूलस्थितानां प्राणिनां धनदानेन पोषयिष्यीतया नद्या स्तुमच्छोभनं
वहैथे । युवां स्तुतिं प्राप्नुथः । एषा युवामस्तौदित्यर्थः ॥

युस्त्वा हि त्वं रथासहा युवस्व पोष्या वसो ।

आन्नो वायो मधु पिवास्माकं सवना गहि ॥२०॥

युस्त्व । हि । त्वं । रथऽसहा । युवस्व । पोष्या । वसो इति ।

आत् । नः । वायो इति । मधु । पिब । अस्माकं । सर्वना । आ । गहि ॥२०॥

एतदाद्या वायव्यः । हे वायो रथसहा रथसही रथवहनसमर्थावश्चौ । हिरवधारणे । त्वमेव युत्त्व ।
संयोजय । हे वसो वासयितः शत्रूणां पोष्या पोषी कंठेषु करलतास्फालनैराश्यास्य पोषणीयौ तावश्चौ
युवस्व । संग्रामेषु शत्रुवधार्थं मिश्रय । यद्वा । अस्त्रयज्ञेषु संमिश्रय । ताभ्यां युक्तः सन् यज्ञं प्रत्यागच्छेत्त्यर्थः ।
हे वायो आदनंतरं नोऽस्त्रदीयं मधु मदकरं सोमं त्वं पिब । अत एवास्माकं यज्ञेषु सवना त्रिषु सवनेष्वा
गहि । सोमपानार्थमागच्छ ॥ ॥२०॥

वायव्ये पशौ वपायास्तव वायव्येषा वानुवाक्या । सूचितं च । प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा तव
वायवृतस्यते । आ० ३. ८. इति ॥

तव वायवृतस्यते त्वष्टृर्जामातरद्भुत । अवांस्या वृणीमहे ॥२१॥

तव । वायो इति । ऋतः पते । त्वष्टुः । जामातः । अद्भुत । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥२१॥

हे ऋतस्यत ऋतपते यज्ञानां पते ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां मुक् । का० ७. १. ५१. ४. इति
मुगागमः ॥ त्वष्टृर्जामातर्ब्रह्मणो जामातः । एषा कथेतिहासादिभिरवगंतव्या । तादृशाद्भुत महन् विचित्रकर्मन्
हे वायो तव त्वदीयान्यवांसि पालनान्या वृणीमहे । वयमस्मिन्पशुयागे संभजामहे ॥

त्वष्टृर्जामातरं वयमीशानं राय ईमहे । सुतावंतो वायुं द्युम्ना जनांसः ॥२२॥

त्वष्टुः । जामातरं । वयं । ईशानं । रायः । ईमहे । सुतऽवंतः । वायुं । द्युम्ना । जनांसः ॥२२॥

इमे जनासो जना वयं त्वष्टृर्ब्रह्मणो जामातरमीशानं सर्वस्वैश्वरं एतादृशं वायुं सुतवंतोऽभिषुतसोमा
रायो धनमीमहे । याचामहे । तेन दत्तेन वयं द्युम्ना धनवंतः स्थामेति शेषः ॥

वायव्यतुचे वायो याहि शिवा दिव इत्यादिके द्वे ऋचौ द्वितीयानुतीये । सूचितं च । वायो याहि शिवा
दिव इति द्वे । आ० ७. १०. इति ॥

वायो याहि शिवा दिवो वहस्वा सु स्वर्ध्वं । वहस्व महः पृथुपक्षसा रथे ॥२३॥
वायो इति । याहि । शिव । आ । दिवः । वहस्व । सु । सुऽअर्ध्वं । वहस्व । महः ।
पृथुऽपक्षसा । रथे ॥२३॥

हे वायो दिवो बुलोकस्य शिव ॥ सुपां सुसुगिति द्वितीयाया लुक् ॥ शिवं कल्याणमा याहि । आप्रापय । सर्वज्योतिषां स्वदाधारत्वान्तेषामाधारो भूत्वा बुलुके तानि ख्यापयेति प्रार्थयति । ततस्त्वं स्वर्ध्वं । अश्वानां संघोऽर्ध्वः । शोभनाश्वसंघं रथं सु सुष्ठु वहस्व । सर्वतो दिशु प्रापय । इदानीं तेभ्योऽपि समर्थावश्वावावह । महो महास्त्वं पृथुपक्षसा पृथुपार्श्वद्वययुक्तावश्वौ रथे स्वकीये वहस्व । शत्रुहननार्थं संयोजय ॥

वायव्ये पशौ पुरोडाशहविषोस्त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे अनुवाक्ये । सूचितं च । त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे कुविदंग नमसा ये वृधासः । आ० ३. प. । इति ॥

त्वां हि सुप्सरस्तमं नृषदनेषु हूमहे । यावाणं नाश्वपृष्ठं मंहना ॥२४॥

त्वां । हि । सुप्सरःऽतमं । नृऽसदनेषु । हूमहे । यावाणं । न । अश्वऽपृष्ठं । मंहना ॥२४॥

हे वायो सुप्सरस्तमं । सुप्स इति रूपनाम ॥ रो मत्वर्थीयः ॥ अतिशयेन शोभनरूपवंतं मंहना स्वकीयेन महत्त्वेनाश्वपृष्ठं सर्वतो व्याप्तपृष्ठं । पृष्ठशब्दः सर्वांगं लक्षयति । व्याप्तस्तत्त्वांगमित्यर्थः । त्वां । हिरवधारणे । त्वामेव नृषदनेषु नृसदनेषु । बरोऽध्वरस्य नेतारं अश्विजोऽत्र सीदंतीति नृषदना यज्ञाः । तेषु हूमहे । वयमाहुयामः । कथमिव । यावाणं न । यथा सोमाभिषवार्थं यावाणं सुतिभिराहुयंति तद्वत्त्वां सुतिभिराहुयामः ॥

मुनासीरीये स त्वं नो देवेष्वेषा वायोरनुवाक्या । सूचितं च । स त्वं नो देव मनसेशानाय प्रकृतं यस्त आनट् । आ० २. २०. । इति ॥

स त्वं नो देव मनसा वायो मंदानो अग्नियः । कृधि वाजाँ अपो धियः ॥२५॥

सः । त्वं । नः । देव । मनसा । वायो इति । मंदानः । अग्नियः । कृधि । वाजान् ।

अपः । धियः ॥२५॥

हे देव बीतमान यद्वा स्तोत्रव्य वायो अग्नियो देवानां मध्ये मुख्योऽयतो गंतासि । तादृशस्त्वं मनसा मंदानो मंदमानः स्वयमेव मोदमानः सन्नोऽस्माकं वाजानन्नान्यपो मेघभेदनेनोदकानि च उभयसिंस्त्वया प्रदत्ते सति धियोऽपि होचादिकर्माणि च कृधि । कृष् । कारयेत्यर्थः ॥ ३० ॥

अपिषकथे इति द्वाविंशत्युचं सप्तमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अपिषकथे द्वाधिकं मनुर्वैषस्वतो वैश्वदेवं ह प्रागाथमिति । विषस्वतः पुत्रो मनुर्ध्रुविः । प्रथमातृतोयावयुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्यः । इदमादीनां चतुर्णां सूक्तानां विश्वे देवा देवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

अग्निस्कथे पुरोहितो यावाणो बर्हिर्ध्वरे ।

अत्रा यामि मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवाँ अवो वरेण्यं ॥१॥

अग्निः । उक्थे । पुरःऽहितः । यावाणः । बर्हिः । अर्ध्वरे ।

अत्रा । यामि । मरुतः । ब्रह्मणः । पतिं । देवान् । अवः । वरेण्यं ॥१॥

मनुः प्रार्थयति । उक्थे स्तोत्रशस्त्रात्मकेऽध्वरे हिंसारहितेऽस्त्रिन्यक्षेऽपिः पुरोहितो यज्ञार्थं पुरत उत्तर-

वेद्यामृत्विग्निर्निहितोऽभूत् । तथा यावाणश्च सोमाभिषवार्थं पुरतो निहिताः । बर्हिश्च पुरतो निहितमासादितं । एवं सामग्यां सत्यां मरुत एकीमपंचाशन्न्यद्गणान् ब्रह्मणस्पतिं स्तोत्रस्य पालयितारमेतन्नामकं देवं देवानिन्द्रादींश्च एतान् सर्वान्देवान्वरेण्यं वरणीयं भजनीयमवो रक्षणमुचा सूक्तरूपया स्तुत्या यामि । मनुरहं याचामि ॥ याचतेर्लेटि रूपं । वर्णलोपस्कंदांसः ॥

आ पशुं गांसि पृथिवीं वनस्पतीनुषासा नक्तमोषधीः ।

विश्वे च नो वसवो विश्ववेदसो धीनां भूत प्रावितारः ॥२॥

आ । पशुं । गांसि । पृथिवीं । वनस्पतीन् । उषसां । नक्तं । ओषधीः ।

विश्वे । च । नः । वसवः । विश्वेऽवेदसः । धीनां । भूत । प्रऽअवितारः ॥२॥

पूर्वार्धेऽपिः संबोध्यते पश्चादिशब्दसङ्गावात् । हे अग्ने नोऽस्मदीये यज्ञे पशुमग्नीषोमीयं पशुं प्रत्या गांसि । आगच्छसि ॥ गाङ् गती । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तथा पृथिवीमिदं देवसदनं प्रति किंच वनस्पतीन् मथनसाधनानरणिंरूपान्वनस्पतीन्प्रति तथोषासा ह्येतव्यत्वेनोषःकालं तथा नक्तं यद्यव्यतया रात्रिं च प्रति किंचोषधीः ॥ उष दाहिऽत्र मादनकर्मा ॥ ओषति माद्यत्वेनेत्योषः सोमः । स धीयते निधीयते चेत्विद्योषधयो यावाणः । तान्प्रत्यागच्छसि । यद्वा । ओषधयः फलपाकांता लताः । ताः प्रत्यायाहि । अथवा हे स्तोतः पश्चादीना गांसि । समंतात्सुहि ॥ कै गे शब्द इति धातुः ॥ ततो हे वसवो वासयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे विश्वे सर्वेऽपि देवाः नोऽस्मदीयानां कर्मणां प्रावितारो भूत । अग्नेनापिना सह यूयं प्रकर्षेण रक्षका भवत ॥

प्र सू न एत्वध्वरोऽग्रा देवेषु पूर्यः ।

आदित्येषु प्र वरुणे धृतव्रते मरुत्सु विश्वभानुषु ॥३॥

प्र । सु । नः । एतु । अध्वरः । अग्रा । देवेषु । पूर्यः ।

आदित्येषु । प्र । वरुणे । धृतऽव्रते । मरुत्ऽसु । विश्वऽभानुषु ॥३॥

पूर्यः पुरातनः । पूर्यान् पुरातनानिन्द्रादीन् देवान्प्रति क्रियमाणत्वाद्यज्ञोऽपि पूर्य इत्युच्यते । तादृशी मुखो नोऽस्मदीयोऽध्वरो यज्ञोऽग्रा ॥ सुपां सुनुगिति सप्रम्या डादेशः ॥ अयी । अग्निर्देवानां मुखत्वात्प्रथममभिहितः । तस्मिन्नयी सर्वेष्वन्येषु देवेषु च सु सुष्ठु प्रेतु । प्रकर्षेण गच्छतु । देवान् विशिनष्टि । आदित्येष्वदितः पृथिविन्द्रादिषु धृतव्रते धृतकर्मणि वरुणे च विश्वभानुषु सर्वतो व्याप्ततेजस्केषु मरुत्सु च प्रेतु ॥

विश्वे हि ष्मा मनवे विश्ववेदसो भुवन्वृधे रिशादंसः ।

अरिष्टेभिः पायुभिर्विश्ववेदसो यंता नोऽवृकं छर्दिः ॥४॥

विश्वे । हि । स्म । मनवे । विश्वेऽवेदसः । भुवन् । वृधे । रिशादंसः ।

अरिष्टेभिः । पायुऽभिः । विश्वेऽवेदसः । यंतं । नः । अवृकं । छर्दिः ॥४॥

विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्रधनाः । बह्वधना इत्यर्थः । तादृशा रिशादसो रिशतां हिंसतां शत्रूणामसितार उपपन्नपयितारो वा विश्वे हि ष्म सर्वे खलु देवा मनवे । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । मनोवृधे वर्धनाय भुवन् । भवन्तु । स्तोत्रे मनुष्याय धनं दत्त्वा तं वर्धयत्वित्याशास्ते । ततो हे विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा देवाः अरिष्टेभिः परिरहितैः पायुभिः पालनैः सहावृकं । वृकः स्तनः । तद्रहितं । बाधारहितमित्यर्थः । तादृशं छर्दिर्गृहं नोऽस्मभ्यं यंतं । प्रयच्छत । शत्रून्हत्वा गृहेष्वस्माभिः कर्माणि कारयतेत्यर्थः ॥ यंतेति यमेत्सोऽटि च्छादसो विकरणस्य लुक् । तस्य तवादेशः । तेनानुनासिकलोपाभावः ॥

आ नो अद्य समनसो गन्ता विश्वे सजोषसः ।

अचा गिरा मरुतो देव्यदिते सदर्ने पस्त्ये महि ॥५॥

आ । नः । अद्य । सऽमनसः । गन्तं । विश्वे । सऽजोषसः ।

अचा । गिरा । मरुतः । देवि । अदिते । सदर्ने । पस्त्ये । महि ॥५॥

समनसः सर्वेषु स्तोत्रेषु समानमगस्ता विश्वे सर्वे देवा यूयं सजोषसः परस्परं संगताः संतो गिरा । सुश्रूषतया प्राप्तव्येत्यर्थः । तयर्चा सहायास्त्रिन्यागदिने भो यष्टूनस्माना गन्तं । आगच्छत । अन्तरं हे मरुतो देवि द्योतमाने महि महति देवानां मातृत्वान्महत्त्वयुक्ते हे अदितेऽदीन एतन्नामिके देवि सदर्ने स्थाने पस्त्ये ऽस्मदीये गृहे स्तोत्रव्यतयोपविशत ॥ मरुत इत्यादर्षाक्यभेदादनिघातः । उत्तरत्र पूर्वस्यामन्वितस्याविव्यमानवत्त्वेन वाक्यादित्वादानिघातः ॥ ३१॥

अभि प्रिया मरुतो या वो अश्व्या हव्या मित्र प्रयाथनं ।

आ बर्हिर्दिद्रो वरुणस्तुरा नरं आदित्यासः सदंतु नः ॥६॥

अभि । प्रिया । मरुतः । या । वः । अश्व्या । हव्या । मित्र । प्रऽयाथनं ।

आ । बर्हिः । इंद्रः । वरुणः । तुराः । नरः । आदित्यासः । सदंतु । नः ॥६॥

हे मरुतः प्रिया प्रियाणि या यानि वो युष्माकमश्व्याश्व्यानि प्रियानश्वसंघानभि प्रयाथन । अस्वयज्ञं प्रति प्रापयत । यूयमश्वैर्युक्ताः संत आगच्छतेत्यर्थः । अथ हे मित्र । मित्रशब्देनान्ये वरुणादयोऽप्युच्यन्ते । हे मित्रादयो देवाः हव्या हव्यानि हवनयोग्यानि हवीषि स्वीकर्तुमागच्छतेत्यर्थः । स्तूयमाना आगच्छत ॥ प्रपूर्वा-वातेर्लोपि तप्रनप्रनथनाशेति थनादेशः ॥ आगत्य चंद्रो वरुण इंद्रावरुणो तुराः संग्रामे शत्रुवधार्थं त्वरमाणा नरो नेतार आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मरुदादयो देवाश्च नोऽस्मदीये यज्ञे बर्हिर्बर्हिष्यासादित आ सदंतु । आसीदंतु । प्रविशंतु ॥ सदेः सीदादेशाभावश्चांदसः ॥

वयं वो वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आनुषक् ।

सुतसोमासो वरुण हवामहे मनुष्वदिङ्गाग्रयः ॥७॥

वयं । वः । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आनुषक् ।

सुतऽसोमासः । वरुण । हवामहे । मनुष्वत् । इङ्गऽअग्रयः ॥७॥

हे वरुण वरुणादयो हे देवाः वृक्तबर्हिष ऋत्विजो वयमानुषक् सुगादिष्वनुषक्तं यथा भवति तथा हितप्रयसः । प्रीणातीति प्रयोऽज्ञं । तेषु निहितहविष्काः संतो वो युष्मान् हवामहे । एतानि हवीष्यादातुमा-रुयामः । कीदृशाः । सुतसोमासोऽभिषुतसोमा इवाप्रय आङ्गतिभिः समिज्ञाप्रयो वयमाहुयामः । तत्र दृष्टांतः । मनुष्वत् । मनुष्यथा यज्ञे युष्मानाजुहाव तद्वत् ॥

आ प्र यात मरुतो विष्णो अश्विना पूषन्माकीनया धिया ।

इंद्र आ यातु प्रथमः सन्निषुभिर्वृषा यो वृचहा गृणे ॥८॥

आ । प्र । यात । मरुतः । विष्णो इति । अश्विना । पूषन् । माकीनया । धिया ।

इंद्रः । आ । यातु । प्रथमः । सन्निषुऽभिः । वृषा । यः । वृचऽहा । गृणे ॥८॥

हे विश्वे देवाः प्र यात । प्रकर्षेणास्रदीयकर्माण्यागच्छत । हे मरुतो हे विष्णो स्वबलेन सर्वतो व्याप्ति-
ज्ञामक देव हे अश्विनाश्विनी पूषन् । स्रोतृन्धनादिना पोषयतीति पूषा । एतज्ज्ञामक देव मरुदादयो हे देवाः
माकीनया ॥ अस्रच्छब्दायुष्मदस्रदोः । पा० ४. ३. १. । इति खञ् शैषिकः । एकवचने तवकममकाविति मम-
कादेशः । वर्णलोपस्कांदसः ॥ मया क्रियमाण्या धिया सुत्या सहास्रव्यञ्जं प्रत्यागच्छत ॥ मरुदादेरामंषितस्य
वाक्यभेदादनिघातः ॥ किञ्च प्रथमो देवानां मुख्यः स इंद्रश्चा यातु । वृषा कामानां सेक्ता य इंद्रः सनिष्पुभिः ।
सनिः संभजनं । तदात्मन इच्छन्निः स्रोतृभिर्वृत्रहापामावरकस्य वृत्रासुरस्य हंतेति गृणे सूयते ॥ गृ शब्द इत्यस्य
कर्मणि लिटि च्छांदसो विकरणः ॥

वि नो देवासो अद्रुहोऽच्छिद्रं शर्म यच्छत ।

न यद्दूराद्दसवो नू चिदंतितो वरूथमादधर्षति ॥९॥

वि । नः । देवासः । अद्रुहः । अच्छिद्रं । शर्म । यच्छत ।

न । यत् । दूरात् । वसवः । नु । चित् । अंतितः । वरूथं । आऽदधर्षति ॥९॥

हे अद्रुहः स्रोतृणामद्रोग्धारः । यद्वा ॥ द्रुहेरीणादिकः कर्मणि क्तिप् ॥ शत्रुभिरहिंस्याः । हे देवासो
मरुदादयो देवाः अच्छिद्रं बाधकरहितं साधीयो वा शर्म । शृणाति दुःखादिकमिति शर्म गृहं । तन्नोऽस्रभं
वि यच्छत । हे वसवः शत्रूणां वासयितारो मरुदादयः दूराद्दूरदेशादंतितोऽतिकदेशाद्वा कश्चिदागत्य नू
चित्कदाचिदपि वरूथं वरणीयं संभजनीयं यद्गृहं नादधर्षति आधर्षणं हिंसनं न करोति तद्गृहं प्रयच्छतेति
समन्वयः ॥ धृष प्रसहन इत्यस्य विभाषितणिच्त्वात् यदा णिच् नास्ति तदा रूपं ॥

अस्ति हि वः सजात्यं रिशादसो देवासो अस्त्याप्यं ।

प्र णः पूर्वस्मै सुविताय वोचत मक्षु सुम्नाय नव्यसे ॥१०॥

अस्ति । हि । वः । सऽजात्यं । रिशादसः । देवासः । अस्ति । आप्यं ।

प्र । नः । पूर्वस्मै । सुविताय । वोचत । मक्षु । सुम्नाय । नव्यसे ॥१०॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो देवासो देवा द्योतमाना मरुदादयः वो युष्माकं सजात्यमस्ति ।
प्रस्वरं समानजातिभावोऽस्ति खलु । किंचाप्यं । आपिबंधुः । तस्य भाव आप्यं । स्रोतृषु सुत्यलक्षणेन संबंधा-
द्वैवस्वतेन मगुना मया स्रोत्रा सह युष्माकं बंधुभावोऽस्ति खलु । ततः पूर्वस्मै प्रथमभाविने सुविताय । सुष्टीयते
सर्वैरागम्यत इति सुवितोऽभ्युदयः । तस्मै नव्यसे नवीयसे नवतराय सुम्नाय च उभयं मनु शीघ्रं नोऽस्माकं प्र
वोचत । प्रकर्षेण ब्रूत । अभ्युदयधनानि प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ ॥३२॥

इदा हि व उपस्तुतिमिदा वामस्य भक्तये ।

उप वो विश्ववेदसो नमस्युराँ असृष्ट्यामिव ॥११॥

इदा । हि । वः । उपऽस्तुतिं । इदा । वामस्य । भक्तये ।

उप । वः । विश्वऽवेदसः । नमस्युः । आ । असृष्टिः । अन्याँऽइव ॥११॥

हे विश्ववेदसः सर्वधना हे देवाः नमस्युरन्नमिच्छन् मगुरहं वो युष्मद्विषयामुपस्तुतिमन्यामिवाद्दृष्टपूर्वामिव
स्थितां । कैश्चिदप्युक्ततामित्यर्थः । तादृशीमुपस्तुतिमिदा हि । हिरवधारणे । इदानीमिदोपाह्वयि । उपाह्वयामि ।
करोमीत्यर्थः । किमर्थं । वो युष्मत्संबन्धिनो वामस्य वननीयस्त्रेदेदानीमेव भक्तये संभजनाय । लाभायेत्यर्थः ॥
अस्त्विति ऋजैर्बुद्धि रूपं । पादादित्वादिनिघातः ॥

उदु ष वः सविता सुप्रणीतयोऽस्यादूर्ध्वो वरेण्यः ।

नि द्विपादश्चतुष्पादो अर्थिनोऽविश्रन्पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । वः । सविता । सुप्रणीतयः । अस्यात् । ऊर्ध्वः । वरेण्यः ।

नि । द्विपादः । चतुःपादः । अर्थिनः । अविश्रन् । पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

हे सुप्रणीतयः । शोभनप्रणीतिः स्तुतिः । शोभनप्रणयनाः शोभनस्तुतयो मरुतः वो युष्माकं मध्य ऊर्ध्व ऊर्ध्व गता वरेण्यः सर्वैर्वरणीयः संभजनीयः स सविता सर्वस्य स्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामकः स देवो यदोदस्थात स्वतेजसोद्गतोऽभूत् तदार्थिनो द्विपादो पादद्वययुक्ताः पुरुषाश्चतुष्पादः पादचतुष्टययुक्ता अथादयः पतयिष्णवः पतनशीलाः पक्षिणश्च न्यविश्रन् । स्वस्वकार्येषु निविशन्ते । सूर्य उदिते केचन पुरुषा अपिहोत्रादिकं कुर्वन्ति केचन देवताविषयं स्तोत्रं कुर्वन्ति । पश्चादयस्मृणादिभक्षणार्थं सर्वत्र संचरन्ति ॥ न्यविश्रन् । निपूर्वाद्दिशतेर्लङि व्यत्ययेन परस्मैपदं । बङ्गलं कंदसीति रुडागमः ॥

पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे देवदेवमिति वैश्वदेवस्तुचः । सूचितं च । देवदेवं बृहदु गाधिषे वचः । आ० ७. १२. इति ॥

देवदेवं वोऽवसे देवदेवमभिष्टये ।

देवदेवं हुवेम वाजसातये गृणंतो देव्या धिया ॥ १३ ॥

देवऽदेवं । वः । अवसे । देवऽदेवं । अभिष्टये ।

देवऽदेवं । हुवेम । वाजऽसातये । गृणंतः । देव्या । धिया ॥ १३ ॥

वयं देव्या द्योतमानया धिया स्तुत्या गृणंतः स्तुवंतः संतो वो युष्माकं मध्ये देवं देवं दीप्यमानं देवमवसे कर्मरक्षणायाद्भयाम । अनुक्रमेणाह । अभिष्टयेऽभिलषितप्राप्त्यर्थं च देवं देवं वयमाद्भयाम । ततो वाजसातये ऽजलाभाय ऊवेम । इयाम ॥

देवासो हि ष्मा मनवे समन्यवो विश्वे साकं सरातयः ।

ते नो अद्य ते अपरं तुचे तु नो भवंतु वरिवोविदः ॥ १४ ॥

देवासः । हि । स्म । मनवे । सऽमन्यवः । विश्वे । साकं । सऽरातयः ।

ते । नः । अद्य । ते । अपरं । तुचे । तु । नः । भवंतु । वरिवऽविदः ॥ १४ ॥

समन्यवः समानमनसः यदा संग्रामेषु शत्रुहननार्थं समानक्रोधयुक्ता विश्वे सर्व एव देवासो हि ष्म मरुदादयो देवाः खलु मनव एतन्नामकायर्षये मह्यं साकं सह युगपदेव सरातयो धनादिदानेन सहिता भवंतु । पुनरपि प्रार्थयन्ते । ते देवा नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिनेऽपरं च किं बङ्गना सर्वेषु दिवसेषु धनदातारो भवंतु । न केवलमस्माकमेव किंतु तुचे । तुगित्यपत्यनाम ॥ तुजि पिजि हिंसादाननिकेतनेषु ॥ तोजयति हिनस्ति पितुर्दुःखादिकमिति तुक् पुत्रः । तस्मै नोऽस्माकं पुत्राय वरिवोविदो वरणीयस्य धनस्य संभयितारो भवंतु ॥

प्र वः शंसाम्यदुहः संस्थ उपस्तुतीनां ।

न तं धूर्तिर्वरुण मित्र मर्त्य यो वो धामभ्योऽविधत् ॥ १५ ॥

प्र । वः । शंसामि । अदुहः । संऽस्थे । उपऽस्तुतीनां ।

न । तं । धूर्तिः । वरुण । मित्र । मर्त्य । यः । वः । धामऽभ्यः । अविधत् ॥ १५ ॥

हे अद्रुहोऽद्रोऽधारोऽहिंसा वा मरुदादयः उपसृतीनामुपसृतीचाणां संख्ये तासां यज्ञे क्रियमाणत्वाद्-
स्नात्संस्थानभृतेऽस्मिन्यज्ञे वो युष्मान् प्र शंसामि । प्रकर्षेण स्तौमि । हे वरुण मित्र मित्रावरुणौ तं मर्त्यं मनुष्यं
धूर्तिः ॥ धूर्तिं हिंसार्थः ॥ शत्रुभ्यो हिंसा तं न बाधते यो मनुष्यो वो युष्माकं धामभ्यस्तेजोभ्यः । धीयते
ऽस्मिन्निति धाम शरीरं वा । तेभ्योऽविधत् ॥ विध विधाने ॥ हवींषि विदधाति प्रयच्छति । एतेन तेजसामपि
हविर्भक्षणमस्तीति ज्ञायते ॥

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मणस्पर्यरिष्टः सर्व एधते ॥ १६ ॥

प्र । सः । क्षयं । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ।

प्र । प्रजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । अरिष्टः । सर्वः । एधते ॥ १६ ॥

हे मरुदादयः स मनुष्यः क्षयं । क्षियंति निवसंत्यत्रेति क्षयो गृहं । तत्स मनुष्यः प्र तिरते । प्रकर्षेण
वर्धयति । तिरतिवृद्धिकर्मा । स एव महीर्महांतीषोऽन्नानि च वि वर्धयति यो मनुष्यो वराय वरणीयाय
धनाय तदर्धं वो युष्मभ्यं दाशति हवींषि प्रयच्छति । धनादिभिर्वर्धयतीत्यन्वयः । किंच धर्मणः । ध्रियत
च्छत्वितिभरिति धर्मं कर्म । युष्मद्विषयात्कर्मणः सकाशात्स मनुष्यः प्रजाभिः पुत्रपीत्रादिभिः परि परितः
सर्वतः प्र जायते । प्रकर्षेणाविर्भवति । आत्मा वै पुत्रनामासि । शत० १४. ९. ४. २६. इति श्रुतेः । ततोऽरिष्टो
ऽथैरहिंसितः सर्वो युष्माकं हविष्प्रदानात्सकलो जन एधते । धनादिभिर्वर्धते ॥ ३३ ॥

ऋते स विंदते युधः सुगेभिर्यात्यध्वनः ।

अर्यमा मित्रो वरुणः सरातयो यं चायंते सजोषसः ॥ १७ ॥

ऋते । सः । विंदते । युधः । सुगेभिः । याति । अध्वनः ।

अर्यमा । मित्रः । वरुणः । सऽरातयः । यं । चायंते । सऽजोषसः ॥ १७ ॥

सोऽर्यमादीनां हविर्दाता मनुष्यो युधः ॥ युध संप्रहारि । भावे क्लिप् ॥ युद्धादृते विनापि विंदते । धनानि
लभते । किंच सुगेभिः शोभनगमनैः सुष्ठु गंतुभिर्वाद्यैः सहाध्वनो मार्गान् । गंतव्यान्देष्टानित्यर्थः । तान् याति ।
गच्छति । यं जनमर्थमा सततं गच्छन् मित्रः स्तोत्राणां यष्टूणां च धनप्रदानेन मित्रभूतो वरुणो निवारयिता
शत्रूणां यद्वा वरणीयः संभजनीय एतन्नामकाः सरातयः समानदानास्त्रयो देवाः सजोषसः परस्परं संगताः
संतो यं हव्यप्रदातारं चायंते स्वरक्षणीः पालयंति स धनादीनि विंदतीत्यन्वयः ॥

अज्ञे चिदस्मै कृणुथा न्यंचनं दुर्गे चिदा सुसरणं ।

एषा चिदस्माद्गन्निः परो नु सास्त्रेधन्ती वि नश्यतु ॥ १८ ॥

अज्ञे । चित् । अस्मै । कृणुथ । निऽअंचनं । दुःगे । चित् । आ । सुऽसरणं ।

एषा । चित् । अस्मात् । अगन्निः । परः । नु । सा । अस्त्रेधन्ती । वि । नश्यतु ॥ १८ ॥

हे देवाः अज्ञे चित् ॥ जि अभिभवे ॥ परैरनभिभवनीयेऽपि परपरं न्यंचनं नितरां गमनमस्मी मन्वे
कृणुथ । यूयं कुरुत । यद्वा । अज्ञे अज्ञगमने प्रस्थे गमनं कुरुत । तथा दुर्गे चिदगंतव्येऽपि स्थले सुसरणं ॥ छ
गती ॥ शोभनगमनमा समंतात्कुरुत । एवं सति शेषागन्निः शत्रूणां तदेतदायुधमस्मात्सर्वतो गंतुर्मनोर्षु चिपं
परः परस्ताद्भवेत् । पश्चात्साग्निरस्त्रेधन्ती कांश्चिदप्यहिंसती वि नश्यतु । विनष्टा भवेत् ॥

यद्द्य सूर्ये उद्यति प्रियक्ष्चा ऋतं दध ।

यन्निम्बुचिं प्रबुधिं विश्ववेदसो यद्वा मध्यंदिने दिवः ॥१९॥

यत् । अद्य । सूर्ये । उत्स्यति । प्रियऽक्ष्चाः । ऋतं । दध ।

यत् । निऽम्बुचिं । प्रऽबुधिं । विश्वऽवेदसः । यत् । वा । मध्यंदिने । दिवः ॥१९॥

हे प्रियक्ष्चाः प्रीणयितुबला देवाः सूर्ये सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरके सवितर्युवात्युन्नच्छति सत्यवास्मिन्दिने यद्यदा ऋतं कल्याणभूतं गृहं दध धारयत ॥ दधातेर्लिटि मध्यमबहुवचने रूपं ॥ यद्यदा हे विश्ववेदसः सर्वधना देवाः निम्बुचि । मुचिर्गत्यर्थः । सूर्यस्य निम्बोचने नितरां गमने । सायमित्यर्थः । तस्मिन् धारयथ । यद्वा प्रबुधि तस्य प्रबोधने प्रातःकाले । यद्वा दिवः सूर्यतेजसा दीप्यमानस्याहो मध्यंदिने मध्ये धनं मनवे धत्तेत्युत्तरत्र संबंधः ॥

यद्वाभिपित्वे असुरा ऋतं यते हृदिरेम वि दाप्नुषे ।

वयं तद्वा वसवो विश्ववेदस उप स्थेयाम मध्यं आ ॥२०॥

यत् । वा । अभिऽपित्वे । असुराः । ऋतं । यते । हृदिः । येम । वि । दाप्नुषे ।

वयं । तत् । वः । वसवः । विश्वऽवेदसः । उप । स्थेयाम । मध्ये । आ ॥२०॥

हे असुराः प्राज्ञाः संयाम आप्राणां क्षेपारो वा देवाः यद्वाभिपित्वेऽस्वयज्ञं प्रति युष्माकमभिप्राप्तावृतं सत्यभूतं यज्ञं यते ॥ इणः शतरि रूपं ॥ गच्छते दाप्नुषे हवीषि दत्तवते यजमानाय च्छदिः ॥ छर्दिर्दीप्तिदेव-
नयोः ॥ दीप्यतेऽनेनेति च्छर्दिस्तेजः । यद्वा । कर्दति दीव्यतेऽनेति च्छर्दिर्गृहं । तद्गृहं तेजो वा वि येम प्रयच्छथ ।
यद्येवं यूयं कुरुथ तर्हि वयं हे वसवः स्रोतृणां धनादिभिराच्छादयितारः यद्वा शत्रूणां विवासयितारो
विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे देवाः वो युष्मत्संबंधि तत्कल्याणं गृहं । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । भवद्भिः
प्रत्तस्य गृहस्य मध्य उप स्थेयाम । उपतिष्ठेम । युष्मान्हविर्भिः पूजयेम ॥ तिष्ठतेराशीर्लिङ्गि लिङ्या-
शिष्यङ्ङित्यङ्प्रत्ययः ॥

यद्द्य सूर उदिते यन्मध्यंदिने आतुचिं ।

वामं धत्य मनवे विश्ववेदसो जुह्वानाय प्रचेतसे ॥२१॥

यत् । अद्य । सूर । उत्स्यते । यत् । मध्यंदिने । आऽतुचिं ।

वामं । धत्य । मनवे । विश्वऽवेदसः । जुह्वानाय । प्रऽचेतसे ॥२१॥

हे विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्तधना हे देवाः यद्यदावेदानीं । यद्वा सूर्य उदिते सति । यद्यदा मध्यंदिने दिवसस्य मध्ये । यद्वातुचि । आतुचिर्गमनार्थः । सूर्यस्य निम्बोचने । सायमित्यर्थः । जुह्वानायामी हवीषि जुह्वते अत एव प्रचेतसे प्रकृष्टज्ञानाय मनव एतन्नामकार्यर्थे मह्यं वामं वननीयं धनं धत्य दत्य तद्वृणीमह इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

वयं तद्वाः सम्राज आ वृणीमहे पुत्रो न बहुपाय्यं ।

अश्याम तदादित्या जुह्वतो हविर्येन वस्योऽनशामहे ॥२२॥

वयं । तत् । वः । संऽराजः । आ । वृणीमहे । पुत्रः । न । बहुऽपाय्यं ।

अश्यामं । तत् । आदित्याः । जुह्वतोः । हविः । येन । वस्यः । अनशामहे ॥२२॥

हे सम्राजः सम्यग्दीप्यमाना देवाः पुत्रो न ॥ एकवचनं क्वांसं ॥ युष्माकं पुत्रा इव स्थिताः पुत्रा यथा पितृभिः पोष्याः तद्वयुष्माभिः पोष्या वयं । ब्रह्मपात्रं ब्रह्मभिर्भोज्यं वो युष्मत्संबन्धि तद्धनमश्नाम । प्राप्नुयाम । येन धनेन वस्यो वसीयोऽतिशयेन वसुमत्त्वमनशामहे अन्नवामहे प्राप्नुमः ॥ अग्नीतेर्लोति व्यत्ययेन अम्रत्ययः ॥ ॥ ३४ ॥

ये त्रिंशतीति पंचचर्मष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रांतं । ये त्रिंशति पंचोपांत्या पुरउष्णिगिति । मनुर्द्धपिः । प्राग्वत्सप्रोयपरिभाषया गायत्री कंदः । उपांत्या पुरउष्णिक् । पूर्ववद्विश्वे देवे देवता ॥ तृतीये कंदोमे विश्वदेवशस्त्रे ये त्रिंशतीत्येतत्सूक्तं विश्वदेवनिविधानं । सूचितं च । ये त्रिंशतीति विश्वदेवं । आ० ८. ११. इति ॥

ये त्रिंशति त्रयस्परो देवासो बर्हिरासदन् । विदन्ब्रह्म द्वितासनन् ॥ १ ॥

ये त्रिंशति त्रयः परः देवासः बर्हिः । आ । असदन् । विदन् । अहं । द्विता । असनन् ॥ १ ॥

मनुराह । त्रिंशति त्रिंशत्संख्यायाः परः परस्तात्त्रयः । त्रयस्त्रिंशद्देवता इत्यर्थः । ये देवासो देवा बर्हिरसदीययज्ञसंबन्धिनि बर्हिषि हविःस्वीकरणार्थमासदन् आसीदन्तु अथानंतरं विदन् ते देवा अस्मान्हविषां प्रदातृनिति जानन्तु । ततो द्विता द्विधा द्विप्रकारमसनन् । अस्मभ्यं धनं पश्चादिकं च प्रयच्छन्तु । यद्वा । द्विता द्वेधं । अनेन पौनःपुन्यं लक्ष्यते । पुनःपुनरस्मभ्यं धनादिकं ददत्वित्यर्थः ॥

वरुणो मित्रो अर्यमा स्मद्रातिषाचो अग्रयः । पत्नीवंतो वषट्कृताः ॥ २ ॥

वरुणः । मित्रः । अर्यमा । स्मद्रातिऽसाचः । अग्रयः । पत्नीऽवंतः । वषट्कृताः ॥ २ ॥

वरुणो वरुणीयः संभजनीयो मित्रः स्तोत्रुणां यष्टृणां च धनादिदानेन मित्रभूतोऽर्यमा स्तोत्रकारिणे धनं प्रापयन् यद्वा सततं गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो देवाः स्मद्रातिषाचः । स्मत् सुमच्छोभना रातिर्हविष्प्रदानं येषामस्तीति स्मद्रातयो यजमानाः । तान् सचन्ते धनादिप्रदानेन सेवंत इति तथोक्ताः । यद्वा । कल्याणं यथा भवति तथा हविषां दातृन् सचन्त इति । ते तादृशाः पत्नीवंतो देवपत्नीसहिता अप्रयोऽग्नशीलानानाविधा अप्रयो वषट्कृताः । मया सोमस्याये वीहि वीषडित्यादिना स्वाहाकृताः । मुञ्जता इत्यर्थः ॥

ते नो गोपा अपाच्यास्त उदक्त् इत्या न्यक् । पुरस्तात्सर्वया विशा ॥ ३ ॥

ते नः । गोपाः । अपाच्याः । ते । उदक् । ते । इत्या । न्यक् । पुरस्तात् । सर्वया । विशा ॥ ३ ॥

ते वरुणादयो देवाः सर्वया सर्वेण विशानुचरवर्गेण सहापाच्याः । अपाची प्रतीची । ततो नोऽस्माकं गोपा गोपायितारो भवन्तु । त एव उदगुदीच्याः ॥ अंचिर्भुगिति पंचम्यर्थे विहितस्यास्तातेर्भुक् ॥ ततोऽप्यस्माकं रक्षका भवन्तु । इत्येति शब्देनोर्ध्वा दिशं दक्षिणां च निर्दिशति । इत्यमनेन पूर्वोक्तेन प्रकारेणोर्ध्वाया दक्षिणास्याश्च दिशस्ते देवा अस्माकं पालयितारो भवन्तु । तथा न्यपीच्या दिशः ॥ अत्रापि पूर्ववदस्तातेर्भुक् ॥ अधस्तादेवाप्यस्माकं त्रातारो भवन्तु । किंच पुरस्तात्पाच्या दिशश्च ते देवा अस्माकं गोपायितारो भवन्तु ॥

यथा वशन्ति देवास्तथेदसन्नदेषां नकिरा मिनत् । अरावा च न मर्त्यैः ॥ ४ ॥

यथा । वशन्ति । देवाः । तथा । इत् । असत् । तत् । एषां । नकिः । आ । मिनत् । अरावा ।

च न मर्त्यैः ॥ ४ ॥

देवा द्योतमानाः सर्वे देवा यथा वशन्ति यथा कामयन्ते ॥ वशं कांती । संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपस्य च्छंदसि विकल्पितत्वाद्यणादेशः ॥ तथेवथोशन्ति तथेवासत् । तन्नवत्येव । तदेवाह । एषां देवानां तत्कामनं नकिर्न कश्चिदपि मिनत् । हिनस्ति ॥ मीर्ह्विसायां । लेटि रूपं । मीनातेर्निगम इति ब्रह्मस्वत्वं ॥ कथं देवानां मभिलषितं तथा भवतीति चेत् तदाह । अरावा । यदि देवाः कस्यचिदप्यदातारं मनुष्यं कामयेरन् तदारो-

वादाता । चनेत्यर्थे । अदातापि मर्त्यो मनुष्य उशब्दो देवेभ्यो हवीषि प्रयच्छति । तस्मान्नेषां यत्कामनं तत्तथा भवत्येत्यर्थः ॥

सप्रानां सप्र ऋष्टयः सप्र द्युम्नान्येषां । सप्रो अधि श्रियो धिरे ॥ ५ ॥

सप्रानां । सप्र । ऋष्टयः । सप्र । द्युम्नानि । एषां । सप्रो इति । अधि । श्रियः । धिरे ॥ ५ ॥

अत्र पुरातनी कथा । इंद्रसमानं पुत्रमिच्छन्त्या अदितेर्गर्भस्य केनचित्कारणेनेद्रेण सप्रधा भिन्नत्वात् गर्भः सप्रगणात्मकोऽभवत् । ततो मरुतः संपन्नाः । सप्रगणा वै मरुतः । तै० सं० २. २. ११. १. इति श्रुतेः । एषा कथेदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः । ऋ० १. ११४. ६. । इत्यस्मिन्वर्गे सप्रपंचेनाभ्यधायि । तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । सप्रानां मरुतां गणानां सप्र सप्रसंख्याका ऋष्टय आयुधविशेषा विभिन्नाः संति । तथा सप्र सप्रसंख्याकानि द्युम्नानि द्योतमानानि कुंडलादीन्याभरणानि । द्युम्नान्यन्नानि वा । एषां गणानां विभिन्नानि संति । ततः सप्र मरुतां गणाः सप्रो सप्रैव सप्रविधाः श्रियः सकला दीप्तोरधि धिरे । परस्परमधिकं दधिरे ॥ ३५ ॥

बभुरेक इति दशर्वं नवमं सूक्तं । मरीचिपुत्रः कश्यपो वैवस्वतो मनुष्या ऋषिः । तथा चानुक्रम्यते । बभुर्दश कश्यपो वा मारीचो द्वैपदमिति । दशापि द्वैपदा विश्वशररा विराजः । पूर्ववद्विश्वे देवा देवता ॥ तृतीये कंदोमे वैश्वदेवसूक्तात्पूर्वमेव द्वैपदं सूक्तं शंसनीयं । सूच्यते हि । बभुरेक इति द्वैपदासूक्तानि पुरस्ता-
द्वैश्वदेवसूक्तानां । आ० ८. ७. इति ॥

बभुरेको विषुणः सूनरो युवांज्यंक्ते हिरण्ययं ॥ १ ॥

बभुः । एकः । विषुणः । सूनरः । युवां । अंजि । अंक्ते । हिरण्ययं ॥ १ ॥

अत्र दशानामृचां किंचित्पदं लिंगात्पृथग्देवतं । अत्र प्रथमायां बभुरित्यनेन सोमोऽभिधीयते । सौम्यं बभुमा लभेत । तै० सं० २. १. ३. ३. । इत्यादिषु दृष्टत्वात् । बभुर्बभुवर्णः शबलतादिषु परिपक्वः । यद्वा । डुभृञ् धारणपोषणयोः । कुभ्रश्च । उ० १. २३. । इति कुप्रत्ययः ॥ सर्वस्य सुधामथैः किरणैस्तावदुन्नते चंद्रमसि दुःखो-
पशमनानि पुष्टानि खलु । तादृशो विषुणो विष्वगंचनः सूनरः सुष्ठु रात्रीणां नेता । रात्रयसंद्रनेतुकाः खलु । एतादृशो युवा प्रतिदिवसमाविर्भूतत्वान्तरुण एको देवः सोमो हिरण्ययं हिरण्यमयमंजि । अभिव्यज्यते प्रकाशतेऽनेनेत्वाभरणं । अभिव्यक्तिसाधनं कुंडलमुकुटादिकं स्वशरीरमंक्ते । अभिव्यंजयति ॥

योनिमेकं आ ससाद् द्योतनोऽंतर्देवेषु मेधिरः ॥ २ ॥

योनिं । एकः । आ । ससाद् । द्योतनः । अंतः । देवेषु । मेधिरः ॥ २ ॥

अत्र योनिमिति लिंगादपि रच्यते । अपथे गृहपतय इत्यादिषु दृष्टत्वात् । देवेषु देवानामंतर्मध्ये द्योतनः स्वतेजसा दीप्यमानो मेधिरो मेधावी । अथवा मेधाकांक्षिणां स्रोतूणां मेधादातुत्वेन मेधायुक्तः । एवंविध एकोऽपि योनिं स्थानभूतमाहवनीयादिकमा ससाद् । हविःस्वीकरणार्थमासीदिति ॥

वाशीमेको विभर्ति हस्तं आयसीमंतर्देवेषु निधुविः ॥ ३ ॥

वाशी । एकः । विभर्ति । हस्तं । आयसीं । अंतः । देवेषु । निधुविः ॥ ३ ॥

देवेष्वंतर्देवानां मध्ये द्योतमानो निधुविर्निश्चले स्थाने वर्तमानः । यद्वा । नितरां गमनमस्थास्तीति निधुविः सर्वदा गच्छन् । अथवा संयामेषु शत्रूणां पुरतोऽतिशयेन स्वीर्यवान् । एतादृश एकस्त्वष्ट्रनामको देव आयसीमयोमयधारां वाशीं । वाशु शब्दे ॥ शब्दयत्याक्रंदयति शत्रूननयेति वाशी तक्षणसाधनं कुठारः । तं स्वकीये हस्ते विभर्ति । धारयति ॥

वज्रमेको विभर्ति हस्तं आहितं तेन वृचाणि जिघ्नते ॥ ४ ॥

वज्रं । एकः । विभर्ति । हस्तं । आहितं । तेन । वृचाणि । जिघ्नते ॥ ४ ॥

अत्र वज्रलिङ्गादिन्द्रो देवता । एक इन्द्र आहितं स्वकीयहस्ते निहितं वज्रमेतन्नामकमायुधं विभर्ति । धत्ते । स एवेन्द्रस्तेन निहितेन वज्रेण वृत्राख्यावरकाणि रक्षांसि पापानि वा जिघ्रते । शृगं हति ॥

तिग्ममेको विभर्ति हस्त आयुधं शुचिरुग्रो जलाषभेषजः ॥ ५ ॥

तिग्मं । एकः । विभर्ति । हस्ते । आयुधं । शुचिः । उग्रः । जलाषभेषजः ॥ ५ ॥

अत्र जलाषभेषज इत्यनेन इन्द्रोऽभिधीयते । शुचिः ॥ शुच दीप्ती ॥ सर्वतः स्वतेजसा दीप्यमानः । यद्वा ॥ शुच शोके ॥ शत्रूणां शोचयिता दुःखयिता । अत एवोय उर्गवल्नो जलाषभेषजो रोगापनयनेन सुखकरभेषज्यवान् । यद्वा । स्रोतूणां दुःखरूपसंसारोच्छेदेन सुखकारिभिसूपः । प्रथमो देवो भिषगित्यादिश्रुतिभिरस्य भिषक्तं श्रूयते । तादृश एको इन्द्रस्तिग्मं तीक्ष्णधारमायुधं । आयुध्यति संप्रहरति शत्रून्नेत्यायुधं पिनाकः । तं स्वकीये हस्ते विभर्ति ॥

पथ एकः पीपाय तस्करो यथा एष वेद निधीनां ॥ ६ ॥

पथः । एकः । पीपाय । तस्करः । यथा । एषः । वेदः । निधीनां ॥ ६ ॥

पथ इति लिंगेन पूषा निगद्यते । सं पुषन्नध्वनस्तिर । ऋ० १. ४२. १. इत्यादिषु दृष्टत्वात् । एकः पूषनामको देवः पथो मार्गान् पीपाय । प्यायतिर्वर्धनकर्माप्यत्र रक्षणार्थः । येऽभिहोत्रादि कर्म कुर्वन्ति तेषां स्वर्गमार्गं ये दुष्कृतं कर्म कुर्वन्ति तेषां यातनामार्गं च रक्षति । उभयेषां मार्गविपर्ययो यथा न भवति तथा पालयतीत्यर्थः । एष सोऽयं पूषा निधीनां पृथिव्यां निहितानि धनानि वेद । वेत्ति । ज्ञात्वा स्रोतूणां तानि ददातीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । तस्करो यथा । यथा चोरः पथि गच्छतां पुरुषाणां धनहरणार्थं मार्गं रक्षति तथा च स चोरो गृहे निहितानि ज्ञात्वा तदाहृत्य स्वसहायेभ्यो यथा तानि ददाति तद्वत् ॥

चीर्येक उरुगायो वि चक्रमे यत्र देवासो मदन्ति ॥ ७ ॥

चीरिणः । एकः । उरुऽगायः । वि । चक्रमे । यत्र । देवासः । मदन्ति ॥ ७ ॥

उरुगायो वि चक्रम इति पदलिङ्गाद्विष्णुश्च्यते । उरुगाय उरुभिर्बहुभिर्गातव्यः । यद्वा । बहुषु देशेषु गन्ता बहुकीर्तिर्वा । सर्वाञ्छत्रुन् स्वसामर्थ्येन शब्दयत्याक्रन्दयतीति वोरुगायः । एतादृश एकोऽसहायो विष्णुस्त्रीणि पदानि भुवनानि वि चक्रमे । साधु पादेन विक्रांतवान् ॥ वेः पादविहरणे । पा० १. ३. ४१. इति क्रमतेरात्मनेपदं ॥ यत्र येषु लोकेषु देवास इन्द्रादयो देवा मदन्ति यजमानदत्तैर्हविर्भिर्मायन्ति तानि वि चक्रम इत्यन्वयः ॥

विभिर्द्वा चरत एकया सह प्र प्रवासेव वसतः ॥ ८ ॥

विऽभिः । द्वा । चरतः । एकया । सह । प्र । प्रवासाऽइव । वसतः ॥ ८ ॥

एकया सहेति लिंगादश्विनावभिधीयते । द्वा द्वौ द्वित्वसंख्योपेतावश्विनी विभिः ॥ वी गत्यादिषु । क्रिप । क्रांसो ह्रस्वः ॥ गमनसाधनेरश्वैश्चरतः । संचरेते । किंचेमावश्विनाविक्रया सूर्याख्यया ताभ्यां स्वयंवृतया स्त्रिया सह प्र वसतः । प्रवासं सर्वत्र गमनं कुरुतः । प्रवासे दृष्टान्तः । प्रवासेव । यथा प्रवासिनी द्वौ पुरुषाविक्रया स्त्रिया सह प्रवसतस्तद्वत् ॥

सदो द्वा चक्राते उपमा दिवि सम्राजा सर्पिरासुती ॥ ९ ॥

सदः । द्वा । चक्राते इति । उपऽमा । दिवि । संऽराजा । सर्पिरासुती इति सर्पिःऽआसुती ॥ ९ ॥

सम्राजाविति लिंगेन मित्रावरुणावभिधीयते । उपमोपमौ परस्परं स्वकांत्वोपमानभूतौ । यद्वा । उपमीयत
आभ्यां सर्वमित्युपमौ सर्वस्य । एतावेव सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ सर्पिरासुतौ । सर्पिर्घृतमाभ्यामामुद्यत
इति सर्पिरासुतौ । घृतहविष्कौ द्वा द्वौ मित्रावरुणौ दिवि बुल्लोके सदः । सीदंत्वचेति सदः स्थानं । तच्च-
क्राति । अकाष्टा ॥

अर्चत एके महि सामं मन्वत तेन सूर्यमरोचयन् ॥ १० ॥

अर्चतः । एके । महि । सामं । मन्वत । तेन । सूर्यं । अरोचयन् ॥ १० ॥

एकेऽत्रयो महि महत्साम चित्युत्पंचदशादि मन्वत । अमन्वत । तदेवाचतः पूजयंत एतादृशा अत्रयस्ते-
नोक्तेन साम्ना सूर्यमरोचयन् । अदीपयन् । त एवात्र देवता ॥ ३६ ॥

नहि व इति चतुर्दशं दशमं सूक्तं । आद्या गायत्री द्वितीया पुरउष्णिक् तृतीया बृहती चतुर्थ्यनुष्टुप् ।
मनुर्वैवस्वत ऋषिः । पूर्ववद्विश्वे देवा देवता । तथा चानुक्रांतं । नहि वच्यतुष्कं पुरउष्णिग्वृहत्यनुष्टुवंतमिति ॥
विनियोगस्तु लिंगादवगतव्यः ॥

नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः । विश्वे सतोमहांत इत् ॥ १ ॥

नहि वः । अस्ति । अर्भकः । देवासः । न । कुमारकः । विश्वे । सतःऽमहांतः । इत् ॥ १ ॥

हे देवासो देवाः वो युष्माकं मध्येऽर्भको नह्यस्ति । शिशुर्नास्ति खलु । तथा न कुमारको युष्माकं मध्ये
कुमारोऽपि नास्ति । किंतु सर्वे यूयं सवयसो नित्यतरुणा भवथ । एतदेव प्रतिपादयति । विश्वे सर्वे देवा
यूयं सतोमहांत इत् । सर्वस्वाद्विद्यमानात्पृथिव्यामपि ये महांतस्ते सतोमहांत इत्युच्यंते । तस्माद्युष्माकमर्भ-
कोऽपि कुमारोऽपि नास्तीत्यर्थः ॥

इति स्तुतासो असथा रिशादसो ये स्थ त्रयश्च त्रिंशच्च । मनोर्देवा यज्ञियासः ॥ २ ॥

इति । स्तुतासः । असथ । रिशादसः । ये । स्थ । त्रयः । च । त्रिंशत् । च । मनोः । देवाः ।

यज्ञियासः ॥ २ ॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो हे मनोर्यज्ञियासो मनुनामकस्य मम यज्ञार्हा हे देवाः ये यूयं
त्रयश्च त्रिसंख्याकास्त्रिंशच्च त्रिंशत्संख्याकास्त्रयस्त्रिंशद्विद्वताः स्थ भवथ अभूत ते यूयमितीत्यमनेन प्रकारेण
स्तुतासोऽसथ । मया मनुना स्तुता भवथ ॥ अस्तेलैटि च्छांदसो लुगभावः ॥ यद्वा । असथेति कात्यर्थः । इत्थं
स्तुता यूयं हवींषि कामयध्वं ॥

ते नस्त्राध्वं तेऽवत त उ नो अधि वोचत ।

मा नः पथः पित्र्यान्मान्वादधि दूरं नैष्ट परावतः ॥ ३ ॥

ते । नः । चाध्वं । ते । अवत । ते । ऊं इति । नः । अधि । वोचत ।

मा । नः । पथः । पित्र्यात् । मान्वात् । अधि । दूरं । नैष्ट । पराऽवतः ॥ ३ ॥

हे देवाः ते यूयं नोऽस्मान्त्राध्वं । बाधकेभ्यो रक्षोभ्यस्त्रायध्वं । ते यूयमवत । धनादिप्रदानैरस्मान्त्रचत । त
एव देवा नोऽस्मानधि वोचत । अधिकं भवंतः कर्मकारिणो धनादिमंतश्च भवंत्विति यूयं ब्रूत । किंच हे देवाः
मान्वात् । मनुः सर्वेषां पिता । तत आगतात्पित्र्यात् पिता मनुर्धं मार्गं चक्रे तस्मात्पथो मार्गात्तोऽस्मान्ना
नैष्ट । मा नयत । अपनयन् मा कुरुतेत्यर्थः । सर्वदा ब्रह्मचर्याभिहोत्रादिकर्माणि येन मार्गेण भवंति तमेवा-
स्मानयत । किंतु दूरं य एतद्व्यतिरिक्तो विप्रकृष्टमार्गोऽस्ति तस्मादधि । अधिकमित्यर्थः । अस्मानपनयत ॥

ये देवास इह स्थन् विश्वे वैश्वानरा उत ।

अस्मभ्यं शर्म सप्रथो गवेऽश्वाय यच्छत ॥४॥

ये । देवासः । इह । स्थन् । विश्वे । वैश्वानराः । उत ।

अस्मभ्यं । शर्म । सप्रथः । गवे । अश्वाय । यच्छत ॥४॥

हे देवासो देवाः उतापि च वैश्वानराः । विश्वे सर्वे नरः कर्मनेतारोऽध्वर्वाद्यो यस्य स विश्वानरो यज्ञः । तस्मिन् सोमादिहवीषि स्वीकर्तुं भवाः प्रादुर्भूताः ॥ भवार्थेऽयप्रत्ययः ॥ यद्वा । विश्वानरोऽपिः । देवानां तन्मुखत्वान्तस्य संबन्धिनः । विश्वे सर्वे ये देवा यूयमिहास्मिन्नस्मदीये यज्ञे स्थन् हवोष्वादातुं भवथ ततः सप्रथः ॥ प्रथ प्रख्याने ॥ सर्वतः प्रसिद्धं सर्वत्र पृथुतमं वा शर्म । सर्वे शृणाति हिंस्ति दुःखमिति शर्म सुखं । तदस्मभ्यं प्रयच्छत । तथा गवेऽस्मदीयेभ्यो यज्ञसाधनभूतेभ्यो गोभ्योऽश्वाय शर्म सुखं प्रदत्त ॥ ३७ ॥ ॥४॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र यो यजातोत्पदादशर्चं प्रथमं सूक्तं । वैवस्वतो मनुर्धृषिः । नवमीचतुर्दशानुष्टुभीं शिष्टाः पंचदशावाञ्छतस्रः पंक्तयः । दशमो पादनिचृत् । त्रयः सप्तकाः पादनिचृत् । अनु० ४. ४. इति तल्लक्षणात् । शिष्टा एकादश प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यः । आवासु चतसृषु यज्ञस्ततो यजमानप्रशंसा च श्रूयते । अतस्तद्देवताकाः । या दंपती इत्यावासु पंचम्यादिषु दंपती प्रशस्ते । अतस्तद्देवताकाः । अत्रशिष्टासु नवमु दंपत्योराशिषः प्रतिपाद्यंते । अतस्ता एव देवताः । तथा चानुक्रम्यते । यो यजाति ज्ञानत्रिज्यास्तवो यजमानप्रशंसा च येषादिपंच दंपत्योः शिष्टास्तदाशिषोऽनुष्टुप् चतुष्पंक्त्यंतं नवम्यनुष्टुप्दशमो पादनिचृदिति ॥

यो यजाति यजात इत्सुनवच्च पचाति च । ब्रह्मेदिंद्रस्य चाकनत् ॥१॥

यः । यजाति । यजाति । इत् । सुनवत् । च । पचाति । च । ब्रह्मा । इत् । इंद्रस्य । चाकनत् ॥१॥

यो यजमानः सक्रयजाति यागं करोति हविर्भिर्देवान्यूजयति स देवेभ्यो लब्धधनादिकः सन् यजात इत् । पुनरभीष्टप्राप्तये देवेभ्यो हवीषि प्रयच्छत्येव । तथा स एव यजमानः सुनवच्च । सोमाभिषवं करोति च । स एव पचाति च । पशुपुरोडाशादिकं पचति च ॥ सर्वत्र यजादिषु लेव्यडागमाः ॥ स यजमान इंद्रस्य ब्रह्म ब्रह्माणि । इदवधारणे । इंद्रसंबंधीनि सोचाखेव चाकनत् । पुनःपुनः कामयते ॥ कनतेः कांत्वर्थावङ्गुल्यभ्यासत्वं छांदसं । ततो लेव्यडागमः ॥ अत्र यागे यजमानो धनादि लभत इति यज्ञप्रशंसा । स एव दृष्टफलः सन् सोमाभिषवादीन्करोतीति यजमानप्रशंसा ॥

पुरोक्ताशं यो अस्मै सोमं ररंत आशिरं । पादिन्नं शक्रो अंहंसः ॥२॥

पुरोक्ताशं । यः । अस्मै । सोमं । ररंते । आऽशिरं । पात् । इत् । तं । शक्रः । अंहंसः ॥२॥

यो यजमानोऽस्मा इंद्राय पशुपुरोक्ताशं तथाशिरं तृतीयसवने गोक्षीरेणामिश्रितं सोमं ररंते प्रयच्छति ॥ रातेर्लेटि शपः सुः । अडागमः ॥ शक्रः समर्थः स इंद्रस्य यष्टारमंहंसः पापात्तद्रूपाद्रूचसो वा पात् । इदवधारणे । अपादं । रचत्येव ॥ पातेर्कुञ्जि रूपं ॥

तस्य द्युमाँ असद्रथो देवजूतः स शूश्रुवत् । विश्वा वन्वन्नमिचिया ॥३॥

तस्य । द्युऽमान् । असत् । रथः । देवऽजूतः । सः । शूश्रुवत् । विश्वा । वन्वन् । अमिचिया ॥३॥

तस्य देवान्यूजयतो यजमानस्य देवजूतो देवैरिन्द्रादिभिः प्रेरितो बुमान् दीप्तिमान् रथो रंहणशीलः स्वंदनी देवानां हविष्प्रदानरूपेण यज्ञेनासत् । भवति । आगच्छति । ततस्तेन रथेनामित्रियामिचियाञ्छुभिः कृतान् विश्वा सर्वान् बाधान् वन्वन् । वनोतिर्हिंसाकमेति यास्कः । हिंसन् स एव शूश्रुवत् । पुचादिभिर्धनैश्च

सम्राजाविति लिंगेन मित्रावरुणावभिधीयते । उपमोपमौ परस्परं स्वकांत्वोपमानभूतौ । यद्वा । उपमीयत
आभ्यां सर्वमित्युपमौ सर्वस्य । एतावेव सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ सर्पिरासुतौ । सर्पिर्घृतमाभ्यामामुद्यत
इति सर्पिरासुतौ । घृतहविष्कौ द्वा द्वौ मित्रावरुणौ दिवि बुल्लोके सदः । सीदंत्वचेति सदः स्थानं । तच्च-
क्राति । अकाष्टा ॥

अर्चत एके महि सामं मन्वत तेन सूर्यमरोचयन् ॥ १० ॥

अर्चतः । एके । महि । सामं । मन्वत । तेन । सूर्यं । अरोचयन् ॥ १० ॥

एकेऽत्रयो महि महत्साम चित्युत्पंचदशादि मन्वत । अमन्वत । तदेवाचतः पूजयंत एतादृशा अत्रयस्ते-
नोक्तेन साम्ना सूर्यमरोचयन् । अदीपयन् । त एवात्र देवता ॥ ३६ ॥

नहि व इति चतुर्दशं दशमं सूक्तं । आद्या गायत्री द्वितीया पुरउष्णिक् तृतीया बृहती चतुर्थ्यनुष्टुप् ।
मनुर्वैवस्वत ऋषिः । पूर्ववद्विश्वे देवा देवता । तथा चानुक्रांतं । नहि वच्यतुष्कं पुरउष्णिग्वृहत्यनुष्टुवंतमिति ॥
विनियोगस्तु लिंगादवगतव्यः ॥

नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः । विश्वे सतोमहांत इत् ॥ १ ॥

नहि वः । अस्ति । अर्भकः । देवासः । न । कुमारकः । विश्वे । सतःऽमहांतः । इत् ॥ १ ॥

हे देवासो देवाः वो युष्माकं मध्येऽर्भको नह्यस्ति । शिशुर्नास्ति खलु । तथा न कुमारको युष्माकं मध्ये
कुमारोऽपि नास्ति । किंतु सर्वे यूयं सवयसो नित्यतरुणा भवथ । एतदेव प्रतिपादयति । विश्वे सर्वे देवा
यूयं सतोमहांत इत् । सर्वस्वाद्विद्यमानात्पृथिव्यामपि ये महांतस्ते सतोमहांत इत्युच्यंते । तस्माद्युष्माकमर्भ-
कोऽपि कुमारोऽपि नास्तीत्यर्थः ॥

इति स्तुतासो असथा रिशादसो ये स्थ त्रयश्च त्रिंशच्च । मनोर्देवा यज्ञियासः ॥ २ ॥

इति । स्तुतासः । असथ । रिशादसः । ये । स्थ । त्रयः । च । त्रिंशत् । च । मनोः । देवाः ।

यज्ञियासः ॥ २ ॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो हे मनोर्यज्ञियासो मनुनामकस्य मम यज्ञार्हा हे देवाः ये यूयं
त्रयश्च त्रिसंख्याकास्त्रिंशच्च त्रिंशत्संख्याकास्त्रयस्त्रिंशद्वैवताः स्थ भवथ अभूत ते यूयमितीत्यमनेन प्रकारेण
स्तुतासोऽसथ । मया मनुना स्तुता भवथ ॥ अस्तेलैटि च्छांदसो लुगभावः ॥ यद्वा । असथेति कात्यर्थः । इत्थं
स्तुता यूयं हवींषि कामयध्वं ॥

ते नस्त्राध्वं तेऽवत त उ नो अधि वोचत ।

मा नः पथः पित्र्यान्मान्वादधि दूरं नैष्ट परावतः ॥ ३ ॥

ते । नः । चाध्वं । ते । अवत । ते । ऊं इति । नः । अधि । वोचत ।

मा । नः । पथः । पित्र्यात् । मान्वात् । अधि । दूरं । नैष्ट । पराऽवतः ॥ ३ ॥

हे देवाः ते यूयं नोऽस्मांस्त्राध्वं । बाधकेभ्यो रचोभ्यस्त्रायध्वं । ते यूयमवत । धनादिप्रदानैरस्मात्प्रचत । त
एव देवा नोऽस्मानधि वोचत । अधिकं भवंतः कर्मकारिणो धनादिमंतश्च भवंत्विति यूयं ब्रूत । किंच हे देवाः
मान्वात् । मनुः सर्वेषां पिता । तत आगतात्पित्र्यात् पिता मनुर्धं मार्गं चक्रे तस्मात्पथो मार्गात्तोऽस्मान्मा
नैष्ट । मा नयत । अपनयन् मा कुरुतेत्यर्थः । सर्वदा ब्रह्मचर्याभिहोत्रादिकर्माणि येन मार्गेण भवंति तमेवा-
स्मानयत । किंतु दूरं य एतद्व्यतिरिक्तो विप्रकृष्टमार्गोऽस्ति तस्मादधि । अधिकमित्यर्थः । अस्मानपनयत ॥

पुत्रिणा पुत्रवंती तत्रापि कुमारिणा षोडशवर्षदेशीयपुत्रवंती हिरण्यपेशसा हिरण्यमचैराभरणैरलंकृतकू-
पावुभोभी ता ती दंपती विश्वं सर्वमायुरायुष्यं व्यश्रुतः । व्याप्तः । यज्ञेन तयोः पुत्रादिकं धनमायुश्च
संभवतीत्यर्थः ॥

वीतिहोत्रा कृतञ्चसू दशस्यंतामृताय कं । समूधो रोमशं हंतो देवेषु कृणुतो दुवः ॥ ९॥
वीतिऽहोत्रा । कृतञ्चसू इति कृतत्ऽवसू । दशस्यंता । अमृताय । कं । सं । ऊधः ।
रोमशं । हतः । देवेषु । कृणुतः । दुवः ॥ ९॥

वीतिहोत्रा वीतिहोत्री । वीतिः प्रियकरो होत्रा यज्ञो ययोस्ती । अनेन यज्ञेन तयोः सुखादिकं
संभवति । तादृशी । यद्वा । वीतिः कांत्यर्थः । होत्रेति वाङ्माम । अस्मद्विषयां स्तुतिं कुरुतमिति पृथक्पृथग्देवैः
कास्यमानस्तुती । अत एव कं सुखप्रदं हवीरूपमन्नं दशस्यंता देवेभ्यः प्रयच्छंती कृतदसू ॥ तकारोपजन-
म्कांदसः ॥ याचमानकृतधनी । पात्रेषूपयुक्तधनावित्यर्थः । एवंविधी दंपती अमृतायामरणाय संतानाभिवृद्धये
रोमशं रोमवंतं वृषणमूधो योनिं च सं हतः । संयोजयत इति । भैशुनमनूयते । ततः सपुत्रादिकौ ती देवेषु
दुवः स्तुत्यन्नदानरूपां परिचर्यां कृणुतः । कुरुतः ॥ पंचभिर्दंपती असूयेतां ॥

आ शर्म पर्वतानां वृणीमहे नदीनां । आ विष्णोः सचाभुवः ॥ १० ॥

आ । शर्म । पर्वतानां । वृणीमहे । नदीनां । आ । विष्णोः । सचाऽभुवः ॥ १० ॥

एतदादिषु दंपत्योराशिषः । यष्टारो वयं पर्वतानां फलपुष्पसहितलताभिर्युक्तानां यच्छर्म सुखं तत्तेषां
स्त्रीयलक्षणं सुखं वा नदीनां चोभयकूलवासिभिर्मुनिभिर्मनुष्यैर्वा जपाद्यनुष्ठाने कृते यत्सुखं तासां भवति तत्सुखं
एकत्र स्थित्वा सकलपदार्थभोक्तृत्वलक्षणमनुष्ठानलक्षणं सुखमा वृणीमहे । संभजामहे । सचाभुवो देवैः सह
भवतो देवसहितस्य विष्णोरपि शत्रुहननलक्षणं यत्सुखं तदपि वयमा वृणीमहे । बाधाभावाद्द्विप्रदानेन
देवैः सह वर्तामहे इत्यर्थः ॥ ॥ ३९ ॥

एतुं पूषा रयिर्भगः स्वस्ति सर्वधातमः । उरुर्धा स्वस्तये ॥ ११ ॥

आ । एतु । पूषा । रयिः । भगः । स्वस्ति । सर्वऽधातमः । उरुः । अध्वा । स्वस्तये ॥ ११ ॥

रयिर्धनानां दाता भगो भजनीयः सर्वैः सर्वधातमः सर्वेषां धारयितुतमः सर्वेषां धनादिभिः पोषयितुतमः
पूषितन्नामको देवः स्वस्ति चेमेणैतु । अस्मान्प्रति गच्छतु । ततो मार्गरचके पूषण्यागते सत्युर्वस्तीर्णोऽध्वा
मार्गः स्वस्तयेऽस्माकमविनाशाय भवतु ॥

अरमतिरनर्वणो विश्वो देवस्य मनसा । आदित्यानामनेह इत् ॥ १२ ॥

अरमतिः । अनर्वणः । विश्वः । देवस्य । मनसा । आदित्यानां । अनेहः । इत् ॥ १२ ॥

देवानां मध्ये पूषणमाह । अनर्वणः । अर्वा गंतव्यः । शत्रुभिरगंतव्यस्याप्रत्युत्स्य देवस्य द्योतमानस्य पूषणो
विश्वः सर्वः स्तोतृजनो मनसा अद्वया भक्त्यैवारमतिरलंमतिः पर्याप्तस्तुतिर्भवति । तथा ह्यादित्यानामदितेः
पुत्राणां देवानां दानमनेह इदपापमेव खलु । तस्मादन्नादिप्राप्तये स्तोतृजनः पूषणं स्तौतीत्यर्थः ॥

यथा नो मित्रो अर्यमा वरुणः संति गोपाः । सुगा ऋतस्य पंथाः ॥ १३ ॥

यथा । नः । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । संति । गोपाः । सुऽगाः । ऋतस्य । पंथाः ॥ १३ ॥

मित्रोऽर्यमा वरुणः एते त्रयो देवा नोऽस्माकं गोपा गोपयितारो यथा संति भवंति धैर्मागैर्वयमेतैः
पालयितव्या भवाम त ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य पंथाः पंथानः सुगा एषां सुगमना भवंतु । तैरागत्यास्मान्-
ज्जमागै स्थापयंतित्यर्थः ॥

अग्निं वः पूर्यं गिरा देवमीळे वसूनां। सपर्यंतः पुरुप्रियं मिचं न क्षेचसाधसं ॥१४॥
अग्निं। वः। पूर्यं। गिरा। देवं। ईळे। वसूनां। सपर्यंतः। पुरुऽप्रियं। मिचं। न।
क्षेचऽसाधसं ॥१४॥

हे देवाः वो युष्माकं पूर्यं सुखं पुरतो गंतारं वा देवं स्वभासा दीप्यमानमग्निं वसूनां प्राप्त्रये गिरा स्तुतिप्रणया वाचेळे। अहं स्तौमि। किंच सपर्यंतो युष्मान्परिचरंतो मनुष्याः पुरुप्रियं बह्विधप्रियं बहूनामभिमतदानेन प्रीणयितारं वा क्षेचसाधसं। क्षियति निवसति कर्मकरणाथमचेति क्षेचो यच्चः। तस्य साधकं। साधने दृष्टांतः। मिचं न। यथा मिचं सुहृदन्वस्य क्षेचं केदारार्दिकं साधयति तद्वयञ्चसाधकमग्निं वसुप्राप्त्रये क्षुर्वति ॥

मक्षु देववतो रथः शूरो वा पृत्सु कामुं चित् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयंक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१५॥

मक्षु। देवऽवतः। रथः। शूरः। वा। पृत्ऽसु। कामुं। चित् ।

देवानां। यः। इत्। मनः। यजमानः। इयंक्षति। अग्नि। इत्। अयज्वनः। भुवत् ॥१५॥

देववतः। देवा यष्टव्यतया यस्य संति स देववान्। तस्य रथो देवैर्दत्तो मक्षु शीघ्रं दुर्गमं मार्गमपि प्रविशति। सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। वेतिशब्दोऽत्रोपमानवाची। यथा शूरो योद्धा कामु चित्युत्सु पृतनासु तद्वत्। यो देवानां। इदवधारणे। मन एवेयन्नति स्तुतिभिः पूजयितुमिच्छति। यद्वा। देवानां मन इयन्नति हविर्भिर्यष्टमिच्छति। स यजमानोऽयज्वनो यागमकुर्वतो जनानभि भुवत्। स्वसामर्थ्यानाभिभवत्येव। इयन्नति। यन्न पूजायां। यज देवपूजादिषु। उभयोरभ्यासस्य संप्रसारणं छांदसं। पूर्वस्य स्त्रोः संयोगाद्योरिति ककाररलोपः ॥

न यजमान रिष्यसि न सुन्वान् न देवयो ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयंक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१६॥

न। यजमान्। रिष्यसि। न। सुन्वान्। न। देवयो इति देवऽयो ।

देवानां। यः। इत्। मनः। यजमानः। इयंक्षति। अग्नि। इत्। अयज्वनः। भुवत् ॥१६॥

हे यजमान यो भवान् देवानां मन इयन्नति स त्वं न रिष्यसि। विनष्टो न भवसि। किंतु पुत्रपौत्रादिभिर्वर्धसे। हे सुन्वान सोमाभिषवं कुर्वन् यः मुनंस्तेषां मन इयन्नति स त्वमपि न रिष्यसि। हे देवयो देवान् कामयमान यो देवानियन्नति तादृशस्त्वमपि न रिष्यसि। किंतु धनादिभिर्वर्धसे। देवानां मनो यो यजमानो यष्टमिच्छति स यागमकुर्वतो जनानभिभवति ॥

नकिष्टं कर्मणा नश्न प्र योषन् योषति ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयंक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१७॥

नकिः। तं। कर्मणा। नश्त्। न। प्र। योषत्। न। योषति ।

देवानां। यः। इत्। मनः। यजमानः। इयंक्षति। अग्नि। इत्। अयज्वनः। भुवत् ॥१७॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टमिच्छति तं नकिर्न कश्चिदपि नश्त्। स्वकीयेन कर्मणा न व्याप्नोति। नशतिर्वापि नकिर्न। किंच स यष्टा न प्र योषत्। स्वस्मात्स्थानात् विभक्तः पृथक्कृतो न भवति। किंच न

योषति । पुत्रादिभिर्धनादिभिश्च न विभक्तो भवति ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्योभयत्र लेख्यङागमः ॥ शिष्टं
वाख्यातं ॥

असदचं सुवीर्यमुत त्याश्वथ्यं ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १८ ॥

असत् । अचं । सुवीर्यं । उत । त्यात् । आशुऽश्वथ्यं ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १८ ॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति अत्रास्मिन्यजमाने सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकमसत् ।
भवत्येव । उतापि चाश्वथ्यमाशुगमनाश्वसंघयुक्तं त्यक्तवनादिकं तस्मिन्यजमाने भवति । देवानां मनो यो जनो
हविर्भिर्यष्टुमिच्छति यद्वा पूजयितुमिच्छति स जनोऽयज्वनः सर्वानभिभवत्येव ॥ ४० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशने तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाश ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठस्य तृतीयोऽध्याय आरभ्यते ॥ प्र कृतानीति त्रिंशद्दृचं द्वितीयं सूक्तं । तत्रेयमनुक्रमणिका । प्र
कृतानि त्रिंशन्मेधातिथिरिति । काण्वो मेधातिथिर्ऋषिः । परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री
खंदः । अनादेशपरिभाषयेन्द्रो देवता ॥ महाप्रते निष्केवल्के गायत्रतृचाशीतावेतसूक्तं । तथैव पंचमारण्यके
श्रीमकेन सूचितं । प्र कृतान्यृजीषिण आ घा ये अपिमिंधते । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये
मैत्रावरुणशस्त्रे प्र कृतानीति तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । प्र व इंद्राय मादनं प्र कृतान्यृजीषिणः । आ० ६. ४. ।
इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे प्रति श्रुतायेत्याद्याः पंचदशर्चः । सूच्यते हि । प्रति श्रुताय वो धृषदिति पंचदश । आ०
६. ४. इति ॥ दशमेऽहनि प्रातःसर्वनेऽच्छावाकवादे पत्नीयजमानस्थाने प्रति श्रुतायेति तृचः । सूचितं च ।
प्रति श्रुताय वो धृषदिति तृचा । आ० ८. १२. इति ॥ अहीनांतर्गतस्यातिरात्रस्य प्रथमे पर्याये होतुः पत्य
इदुप गायतेत्यनुरूपः ॥

प्र कृतान्यृजीषिणः कण्वा इंद्रस्य गार्थया । मदे सोमस्य वोचत ॥ १ ॥

प्र । कृतानि । ऋजीषिणः । कण्वाः । इंद्रस्य । गार्थया । मदे । सोमस्य । वोचत ॥ १ ॥

हे कण्वाः ऋजीषिण ऋजीषवतः सोमस्य कृतानि कर्माणींद्रस्य गार्थयेंद्रस्य वाचा मदेऽस्य मदे संजाते
सति प्र वोचत । प्रब्रूत ॥

यः सृबिंदमनर्शनिं पिपुं दासमहीशुवँ । वधीदुयो रिणन्नपः ॥ २ ॥

यः । सृबिंदं । अनर्शनिं । पिपुं । दासं । अहीशुवँ । वधीत् । उयः । रिणन् । अन्नपः ॥ २ ॥

य इंद्र उय उन्नूर्णस्तीजस्वी वा सोऽप उदकानि रिणन् प्रेरयन् सृबिंदनामकं शत्रुमगर्शनिमनर्शनिनामकं
पिपुं पिपुनामकं च दासं चाहीशुवं च शत्रुं वधीत् । अवधीत् । जघान ॥

अग्निं वः पूर्यं गिरा देवमीळे वसूनां। सपर्यंतः पुरुप्रियं मिचं न क्षेचसाधसं ॥१४॥
अग्निं। वः। पूर्यं। गिरा। देवं। ईळे। वसूनां। सपर्यंतः। पुरुऽप्रियं। मिचं। न।
क्षेचऽसाधसं ॥१४॥

हे देवाः वो युष्माकं पूर्यं सुखं पुरतो गंतारं वा देवं स्वभासा दीप्यमानमग्निं वसूनां प्राप्त्रये गिरा स्तुतिप्रणया वाचेळे। अहं स्तौमि। किंच सपर्यंतो युष्मान्परिचरंतो मनुष्याः पुरुप्रियं बह्विधप्रियं बहूनामभिमतदानेन प्रीणयितारं वा क्षेचसाधसं। क्षियति निवसति कर्मकरणाथमत्रेति क्षेचो यच्चः। तस्य साधकं। साधने दृष्टांतः। मिचं न। यथा मिचं सुहृदन्वस्य क्षेचं केदारार्दिकं साधयति तद्वयञ्चसाधकमग्निं वसुप्राप्त्रये क्षुर्वति ॥

मक्षु देववतो रथः शूरो वा पृत्सु कामुं चित् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयंक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१५॥

मक्षु। देवऽवतः। रथः। शूरः। वा। पृत्ऽसु। कामुं। चित् ।

देवानां। यः। इत्। मनः। यजमानः। इयंक्षति। अग्नि। इत्। अयज्वनः। भुवत् ॥१५॥

देववतः। देवा यष्टव्यतया यस्य संति स देववान्। तस्य रथो देवैर्दत्तो मक्षु शीघ्रं दुर्गमं मार्गमपि प्रविशति। सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। वेतिशब्दोऽत्रोपमानवाची। यथा शूरो योद्धा कामु चित्सु पृतनासु तद्वत्। यो देवानां। इदवधारणे। मन एवेयन्नति स्तुतिभिः पूजयितुमिच्छति। यद्वा। देवानां मन इयन्नति हविर्भिर्यष्टमिच्छति। स यजमानोऽयज्वनो यागमकुर्वतो जनानभि भुवत्। स्वसामर्थ्यानिभवत्येव। इयन्नति। यन्न पूजायां। यज देवपूजादिषु। उभयोरभ्यासस्य संप्रसारणं छांदसं। पूर्वस्य स्त्रोः संयोगाद्योरिति ककाररलोपः ॥

न यजमान रिष्यसि न सुन्वान् न देवयो ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयंक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१६॥

न। यजमान्। रिष्यसि। न। सुन्वान्। न। देवयो इति देवऽयो ।

देवानां। यः। इत्। मनः। यजमानः। इयंक्षति। अग्नि। इत्। अयज्वनः। भुवत् ॥१६॥

हे यजमान यो भवान् देवानां मन इयन्नति स त्वं न रिष्यसि। विनष्टो न भवसि। किंतु पुत्रपौत्रादिभिर्वर्धसे। हे सुन्वान सोमाभिषवं कुर्वन् यः मुनंस्तेषां मन इयन्नति स त्वमपि न रिष्यसि। हे देवयो देवान् कामयमान यो देवानियन्नति तादृशस्त्वमपि न रिष्यसि। किंतु धनादिभिर्वर्धसे। देवानां मनो यो यजमानो यष्टमिच्छति स यागमकुर्वतो जनानभिभवति ॥

नकिष्टं कर्मणा नश्न प्र योषन् योषति ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयंक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१७॥

नकिः। तं। कर्मणा। नश्त्। न। प्र। योषत्। न। योषति ।

देवानां। यः। इत्। मनः। यजमानः। इयंक्षति। अग्नि। इत्। अयज्वनः। भुवत् ॥१७॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टमिच्छति तं नकिर्न कश्चिदपि नश्त्। स्वकीयेन कर्मणा न व्याप्नोति। नशतिर्वापि नकिर्न। किंच स यष्टा न प्र योषत्। स्वस्मात्स्थानात् विभक्तः पृथक्कृतो न भवति। किंच न

बृबदुकथं हवामहे सृप्रकरस्त्रमृतये । साधु कृण्वंतमवसे ॥ १० ॥

बृबत्ऽउक्थं । हवामहे । सृप्रऽकरस्त्रं । जृतये । साधु । कृण्वंतं । अवसे ॥ १० ॥

जतये लोकस्य रक्षणाय सृप्रकरस्त्रं प्रसूतबाहुं । करस्त्रं बाहु कर्मणां प्रसूतारौ । नि० ६. १०. इति यास्कवचनात् । अवसे लोकस्य पालनाय साधु कृण्वंतं साधु कुर्वंतं बृबदुकथं महदुकथमिंद्रं हवामहे । द्रयामः । तथा च यास्कः । बृबदुकथो महदुकथो वक्तव्यमस्या उक्थं । नि० ६. ४. इति ॥ ॥ २ ॥

यः संस्थे चिच्छ्रतक्रतुरादीं कृणोति वृचहा । जरितृभ्यः पुरुवसुः ॥ ११ ॥

यः । संऽस्थे । चित् । शतऽक्रतुः । आत् । ईं । कृणोति । वृचऽहा । जरितृऽभ्यः ।

पुरुऽवसुः ॥ ११ ॥

यः प्रसिद्ध इंद्रः संस्थे संग्रामे शतक्रतुर्बहुकर्म भवति अपि चादनंतरमीमिंद्रं शत्रुवधादिकं कृणोति करोति चिदेव अयमिंद्रो वृचहा शत्रुणां हंता भवति । किंच जरितृभ्यः स्तोतृणामर्थं पुरुवसुर्बहुधनो भवति । न स्वार्थमित्यर्थः ॥

स नः शक्रश्चिदा शकहानवाँ अंतराभरः । इंद्रो विश्वाभिरूतिभिः ॥ १२ ॥

सः । नः । शक्रः । चित् । आ । शकत् । दानऽवान् । अंतरऽआभरः । इंद्रः । विश्वाभिः ।

जतिऽभिः ॥ १२ ॥

शक्रः शक्तः स इंद्रो नश्चिदस्मानप्या शकत् । शक्तान् करोतु । अपि चिंद्रो दानवान् विश्वाभिः सर्वरूतिभिः पालनैरंतराभरोऽंतराहरश्चिद्राणामापूरकः । चिद्रापिधाधीत्यर्थः ॥

यो रायोऽवनिर्महान्सुपारः सुन्वतः सखा । तमिंद्रमभि गायत ॥ १३ ॥

यः । रायः । अवनिः । महान् । सुऽपारः । सुन्वतः । सखा । तं । इंद्रं । अभि । गायत ॥ १३ ॥

य इंद्रो रायो धनस्त्रावनिः पालको महान् सर्वोत्तमः सुपारः शोभनपारणश्च भवति । यश्च सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य सखा प्रियो भवति । तमिंद्रमभि गायत । अभिष्टुत ॥

आयंतारं महि स्थिरं पृतनासु अवोजितं । भूरेरीशान्मोजसा ॥ १४ ॥

आऽयंतारं । महि । स्थिरं । पृतनासु । अवऽजितं । भूरैः । ईशानं । ओजसा ॥ १४ ॥

आयंतारमागतारं महि महान्तं पृतनासु संग्रामेषु स्थिरमचलं अवोजितं अवसो जेतारमोजसा बलेन भूरैर्बहोर्धनस्त्रेशानमीश्वरमभिगायत ॥

नकिरस्य शचीनां नियंता सूनृतानां । नकिर्वक्ता न दादिति ॥ १५ ॥

नकिः । अस्य । शचीनां । निऽयंता । सूनृतानां । नकिः । वक्ता । न । दात् । इति ॥ १५ ॥

अखिंद्रस्य सूनृतानां शोभनानां शचीनां कर्मणां । धीः शचीति कर्मणामसु पाठात् । नकिर्न कश्चिन्नियंता नियामकः । अयमिंद्रो न दादिति न प्रयच्छतीति नकिर्वक्ता न कश्चिद्वदति । किंतु सर्वोऽपि जनोऽयं प्रदातिवैव ब्रवीतीत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥

न नूनं ब्रह्मणामृणं प्राशूनामस्ति सुन्वतां । न सोमो अप्रता पपे ॥ १६ ॥

न। नूनं। ब्रह्मणां। ऋणं। प्राशूनां। अस्ति। सुन्वतां। न। सोमः। अप्रता। पपे ॥ १६ ॥

प्राशूनां । ये सोमं प्राशुर्वति ते प्राशवः । तेषां सोमं सुन्वतां ब्रह्मणां ब्राह्मणानामृणं देवर्णं न नूनमस्ति । न खलु विद्यते । तथा च श्रूयते । एष वा अनुणो यः पुत्री यज्वा ब्रह्मचारिवासी । ति० सं० ६. ३. १०. ५. । इति । किंचाप्रताविस्तीर्णधनेन सोमो न पपे । न पीयते । प्रभूतधनेनैव सोमः पीयत इत्यर्थः ॥

पन्य इदुपं गायत पन्य उक्थानि शंसत । ब्रह्मा कृणोत पन्य इत् ॥ १७ ॥

पन्ये। इत्। उपं। गायत। पन्ये। उक्थानि। शंसत। ब्रह्म। कृणोत। पन्ये। इत् ॥ १७ ॥

हे उपगातारः पन्य इत् स्तुत्य एवेन्द्र उप गायत । उपगानं कुरुत । किंच पन्य एवेन्द्र उक्थानि स्तोत्राणि शंसत । हे स्तोतार इति शेषः । पन्य इत् स्तुत्य एवेन्द्र ब्रह्माण्यन्यानि स्तोत्राणि कृणोत । कुरुत ॥

पन्य आ दर्दिरच्छता सहस्रा वाज्यवृतः । इन्द्रो यो यज्वनो वृधः ॥ १८ ॥

पन्यः। आ। दर्दिरत्। शता। सहस्रा। वाजी। अश्वृतः। इन्द्रः। यः। यज्वनः। वृधः ॥ १८ ॥

यो वाजी बलवाञ्छता वीराणां शतानि सहस्रा सहस्राणि वा दर्दिरत् अभिमुखेन दारयति सो ऽयमिन्द्रः शत्रुभिरवृतः पन्यः स्तुत्यो भवति । यज्वनो विधिनेष्टवतो यजमानस्य वृधो वर्धयिता च भवति ॥

वि षू चर स्वधा अनु कृष्टीनामन्वाहुवः । इन्द्र पिब सुतानां ॥ १९ ॥

वि। सु। चर। स्वधाः। अनु। कृष्टीनां। अनु। आऽहुवः। इन्द्र। पिब। सुतानां ॥ १९ ॥

हे इन्द्र आहुव आहुताव्यस्त्वं कृष्टीनां मनुष्याणां स्वधा हवीष्यनु सु सुष्ठु वि चर । द्वितीयोऽनु पूरणः । सुतानामभिषुतान् सोमांश्च पिब ॥

पिब स्वधेनवानामुत यस्तुग्ये सचा । उतायमिन्द्र यस्तव ॥ २० ॥

पिब। स्वधेनवानां। उत। यः। तुग्ये। सचा। उत। अयं। इन्द्र। यः। तव ॥ २० ॥

हे इन्द्र स्वधेनवानां स्वधेनवान् स्वभूतपयसो धेनोः संबन्धिनः सोमान् । धेन्वा क्रीतानित्यर्थः । तथा च श्रूयते । धेन्वा क्रीणातीति । उतापि च यः सोमस्तुग्य उदके । वुसं तुग्यमित्युदकनामसु पाठात् । सचा संख्यः तमपि सोमं पिब । उतापि च यः सोमस्तव त्वदीयस्त्वामुद्दिश्य गृहीतः सोऽयं त्वया पातव्य इति शेषः ॥ ॥ ४ ॥

अतीहि मन्युषाविणं सुषुवांसमुपारणे । इमं रातं सुतं पिब ॥ २१ ॥

अति। इहि। मन्युऽसाविणं। सुषुवांसं। उपऽअरणे। इमं। रातं। सुतं। पिब ॥ २१ ॥

हे इन्द्र मन्युषाविणं क्रोधेन सोमं सुन्वंतमतीहि । अतिगच्छ । तथोपारणे । ब्राह्मणा उपेत्य यस्मिन्देशे न रमन्ते स उपारणः । तस्मिन्देशे सुषुवांसं सुन्वंतमतीहि । इमं रातं ब्राह्मणोपद्रवरहिते देशेऽस्माभिर्दत्तमिमं सुतं सोमं पिब ॥

इहि तिस्रः परावत इहि पंच जनाँ अति । धेना इन्द्रावचाकशत् ॥ २२ ॥

इहि। तिस्रः। पराऽवतः। इहि। पंच। जनान्। अति। धेनाः। इन्द्र। अवाऽचाकशत् ॥ २२ ॥

हे इंद्र धेना अस्मदीयाः सुतीरवचाकशद्योऽपश्यत् स त्वं परावतो दूरात् । आरे परावत इति दूरनामसु पाठात् । तिस्रोऽयपृष्ठपार्श्वदिश इहि । गच्छ । अनेनायतः पृष्ठतः पार्श्वतश्चंद्रस्वागमनमाशस्ते । अपि च पंच जनान् मनुष्यान्तीहि । अतिगच्छ । यद्वा । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसि च पंच जनाः । तानतीहीत्यर्थः । तथा च यास्कः । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्येके चत्वारो वर्णा निषादः पंचम इत्यौपमन्यवः । नि० ३. ८. इति ॥

सूर्यो रश्मिं यथा सृजा त्वा यच्छंतु मे गिरः । निम्नमापो न सध्वक् ॥ २३ ॥

सूर्यः । रश्मिं । यथा । सृज । आ । त्वा । यच्छंतु । मे । गिरः । निम्नं । आपः । न । सध्वक् ॥ २३ ॥

हे इंद्र सूर्यो यथा रश्मिं रश्मीन्किरणानश्चप्रग्रहान्वा विच्छजति तथा मह्यं धनं विच्छज । अपि च मे मदीया गिरः सुतयः सध्वक् सह त्वामा यच्छंतु । निम्नमापो न । यथा निम्नदेशमापः सह परिगृह्णाति तद्वदित्यर्थः ॥

अध्वर्यवा तु हि षिंच सोमं वीराय शिप्रिणे । भरां सुतस्य पीतये ॥ २४ ॥

अध्वर्यो इति । आ । तु । हि । सिंच । सोमं । वीराय । शिप्रिणे । भरं । सुतस्य । पीतये ॥ २४ ॥

हे अध्वर्यवः शिप्रिणे हनुमते वीराय शूरयिद्राय सोमं तु हि चिप्रमेवा सिंच । सुतस्य सुतं सोमं पीतये पानाय च भर । आहर च ॥

य उन्नः फलिगं भिनन्यक्विसिंधूरवासृजत् । यो गोषु पक्कं धारयत् ॥ २५ ॥

यः । उन्नः । फलिऽगं । भिनत् । न्यक् । सिंधून् । अवऽअसृजत् । यः । गोषु । पक्कं । धारयत् ॥ २५ ॥

धारयत् ॥ २५ ॥

य उन्न उदकार्थं फलिगं मेघं । रैवतः फलिग इति मेघनामसु पाठात् । भिनत् अभिनत् । सिंधूनपश्चांतरिषाभ्यगर्वागवाच्छजत् । यश्च गोषु पक्कं पयो धारयत् अधारयत् । स इंद्र इत्यर्थः ॥ ५ ॥

अहं नृचमृचीषम और्णवाभमहीश्रुवं । हिमेनाविध्यद्वुदं ॥ २६ ॥

अहं । नृचं । ऋचीषमः । और्णऽवाभं । अहीश्रुवं । हिमेनं । अविध्यत् । अवुदं ॥ २६ ॥

ऋचीषम ऋचा दीप्त्या सम इंद्रो वृचं वृचनामकं शत्रुमहन् । जघान । तथीर्णवामसीर्णवामनामकमहीश्रुवमहीश्रुवनामकं च शत्रुमहन् । तथा हिमेन तुषारिणीदकेन वावुदं मेघमविध्यत् ॥

प्र व उयाय निष्टुरेऽषाह्णाय प्रसक्षिणे । देवत्तं ब्रह्म गायत् ॥ २७ ॥

प्र । वः । उयाय । निऽतुरे । अषाह्णाय । प्रऽसक्षिणे । देवत्तं । ब्रह्म । गायत् ॥ २७ ॥

हे उन्नातारः वो यूयमुयायोद्गुणाय निष्टुरे शत्रुन्निस्तरतेऽषाह्णाय शत्रुणामभिभवित्ने प्रसक्षिणे प्रसहनशीलायेन्द्राय देवत्तं देवप्रसादलब्धं ब्रह्म स्तोत्रं प्र गायत ॥

यो विश्वान्यभि व्रता सोमस्य मदे अंधसः । इंद्रो देवेषु चेतति ॥ २८ ॥

यः । विश्वानि । अभि । व्रता । सोमस्य । मदे । अंधसः । इंद्रः । देवेषु । चेतति ॥ २८ ॥

अंधसोऽवमानस्य सोमस्य मदे संजाति विश्वानि सर्वाणि व्रता व्रतानि कर्माणि य इंद्रो देवेष्वभि चेतति चापयति तस्मा इंद्राय देवत्तं ब्रह्म गायतेत्यर्थः ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोऽहामभि प्रयो हितं ॥ २९ ॥

इह । त्या । सधऽमाद्या । हरी इति । हिरण्यऽकेश्या । वोऽहं । अभि । प्रयः । हितं ॥ २९ ॥

इह यन्ने त्या तौ प्रसिद्धौ सधमाद्या सह मायांती हिरण्यकेश्या हिरण्यकेश्वी हरी अश्वी हितं हितकरं प्रयः सोमरूपमन्नमभ्यभिलक्ष्य वोऽहं । इन्द्रं वहतां । प्रापयतामिति ॥

अर्वाचं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥ ३० ॥

अर्वाचं । त्वा । पुरुऽस्तुत । प्रियमेधऽस्तुता । हरी इति । सोमऽपेयाय । वक्षतः ॥ ३० ॥

हे पुरुष्टुतेन्द्र त्वा त्वां प्रियमेधस्तुता हरी अश्वी सोमपेयाय सोमपानायार्वाचमस्रदभिमुखं वक्षतः । वहतः ॥ ६ ॥

वयं घ त्वेत्तिकोनविंशत्युचं तृतीयं मूक्तं काण्वस्व मेधातिथेरार्थं बृहतीच्छंदस्कं । षोडशाद्यास्तिस्रो गायत्र्य एकोनविंशनुष्टुप । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्तां । वयं घैकोना मेधातिथिर्बाहृतं त्रिगायत्र्यनुष्टुबंतमिति ॥ महाव्रते निक्किवन्त्वे बाहृततुचाशीतावादितः पंचदशर्चः । तथैव पंचमारण्यके शीनकेन सूत्र्यते । वयं घ त्वा सुतावंत इति पंचदश मो षु त्वा वाघतश्चनेखेतस्य द्विपदां चोच्चरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वयं घ त्वेति तुचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । तथा च सूत्रं । वयं घ त्वा सुतावंतः क ई वेद् सुते सचा । आ० ७. ४. इति ॥ स्वरसाम्बन्धमेव तुचोऽनुरूपः । सूत्रितं च । वयं घ त्वा सुतावंत इति तिस्रो बृहत्यः । आ० ८. ५. इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे क ई वेदेति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रमुक्तमेव ॥

वयं घ त्वा सुतावंत आपो न वृक्तबर्हिषः ।

पवित्रस्य प्रस्रवणेषु वृत्रहन्परि स्तोतारं आसते ॥ १ ॥

वयं । घ । त्वा । सुतऽवंतः । आपः । न । वृक्तऽबर्हिषः ।

पवित्रस्य । प्रऽस्रवणेषु । वृत्रऽहन् । परि । स्तोतारः । आसते ॥ १ ॥

हे वृत्रहन्दिन्द्र त्वा त्वां वयं घ वयं खलु सुतवंतः सोममभिपुतवंत आपो नाप इव प्रवणमभिगच्छामः । पवित्रस्य सोमानां प्रस्रवणेषु वृक्तबर्हिषः स्तोतारश्च त्वां पथुपासते ॥

स्वरंति त्वा सुते नरो वसो निरेक उक्थिनः ।

कदा सुतं तृषाण ओक आ गम इन्द्र स्वञ्चीव वंसंगः ॥ २ ॥

स्वरंति । त्वा । सुते । नरः । वसो इति । निरेके । उक्थिनः ।

कदा । सुतं । तृषाणः । ओकः । आ । गमः । इन्द्र । स्वञ्चीऽइव । वंसंगः ॥ २ ॥

हे वसो वासयितरिन्द्र त्वा त्वां सुतेऽभिपुते सोमे निरेके निर्गमन उक्थिनो नरो नेतारः स्वरंति । शब्दायते । अपि चन्द्रः सुतं सोमं प्रति तृषाणसृष्यन् स्वञ्चीव स्वभूतशब्द इव वंसंगो वननीयगमनो वृषभः शब्दं कुर्वन् कदाकः स्थानमागमत् ॥

कालेभिर्धृष्णावा धृषद्वाजं दर्षि सहस्रिणं ।

पिशंगरूपं मघवन्विचर्षणे मक्षू गोमंतमीमहे ॥ ३ ॥

कखेभिः । धृष्णो इति । आ । धृषत् । वाजं । दर्षि । सहस्रिणं ।
पिशंगरूपं । मघवन् । विचर्षणे । मक्षु । गोमंतं । ईमहे ॥३॥

हे धृष्णो धर्षकेंद्र कखेभिः कण्वागुद्दिश ॥ विभक्तियत्ययः ॥ सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं वाजमा दर्षि ।
देहि । हे मघवन्धनवन् विचर्षणे विद्रष्टरिद्र धृषवृष्टं पिशंगरूपं गोमंतं च वाजं मक्षु शीघ्रमीमहे । याचामहे ।
त्वामिति शेषः ॥

पाहि गायान्धसो मद् इन्द्राय मेध्यातिथे ।
यः संमिध्वो ह्योर्यः सुते सचा वज्री रथो हिरण्ययः ॥४॥
पाहि । गाय । अंधसः । मदे । इन्द्राय । मेध्यऽअतिथे ।
यः । संमिध्वः । ह्योः । यः । सुते । सचा । वज्री । रथः । हिरण्ययः ॥४॥

हे मेध्यातिथे पाहि । सोमं पिव । अंधसः पीतस्य सोमस्य मदे तस्मा इन्द्राय गाय । स्तोत्रं पठ च । य
इन्द्रो ह्योर्यश्चयोः संमिध्वः स्वरथे संमिध्वयिता । यश्च सुते सोमे सचा सहायः । य इन्द्रो वज्री । यस्य रथो
हिरण्ययो हिरण्यमयः ॥

यः सुषव्यः सुदक्षिण इनो यः सुक्रतुर्गृणे ।
य आकरः सहस्रा यः शतामघ इन्द्रो यः पूर्भित्तारितः ॥५॥
यः । सुऽसव्यः । सुऽदक्षिणः । इनः । यः । सुऽक्रतुः । गृणे ।
यः । आऽकरः । सहस्रा । यः । शतऽमघः । इन्द्रः । यः । पूऽभित्त । आऽरितः ॥५॥

यः सुषव्यः शोभनसव्यहस्तः । यश्च सुदक्षिणः । यश्चैन ईश्वरः । नियुत्वानिन इतीश्वरनामसु पाठात् ।
यश्चापि सुक्रतुः सुप्रज्ञः । सहस्रा सहस्राणां बहूनां यश्चाकरः कर्ता । यश्चापि शतमघो बहूधनः । यश्च
पूरभित्त पुरां भेत्ता । यश्चारितः प्रत्युतः स्तोमान् । तथा च यास्कः । य आरितः कर्मणि कर्मणि स्थिरः प्रत्युतः
स्तोमान् । नि० ५, १५ । इति । स इन्द्रो गृणे । अस्माभिः सूयते च ॥ ॥७॥

यो धृषितो योऽवृतो यो अस्ति शमश्रुषु श्रितः ।
विभूतद्युम्नश्च्यवनः पुरुष्टुतः क्रत्वा गौरिव शाकिनः ॥६॥
यः । धृषितः । यः । अवृतः । यः । अस्ति । शमश्रुषु । श्रितः ।
विभूतऽद्युम्नः । च्यवनः । पुरुऽस्तुतः । क्रत्वा । गौऽइव । शाकिनः ॥६॥

यो धृषितः शत्रूणां धर्षयिता । यश्चावृतः शत्रुभिरपरिवृतः । यश्चापि शमश्रुषु श्रुतेषु । श्रवः श्रयंत्यस्मिन्निति
व्युत्पत्तेः शमश्रु युष्मिति वृद्धा वदति । श्रितोऽस्ति भवति । यश्चापि विभूतद्युम्नः प्रभूतधनः । यश्च च्यवनः
सोमानां च्यावयिता । यश्चापि पुरुष्टुतो बहूश्रुतः । स इन्द्रः क्रत्वा कर्मणा शाकिनः शक्यस्य यजमानस्य
गौरिव यथा गौः पयसो दोग्ध्री तथा कामानां दोग्धा भवति ॥

क ई वेद सुते सचा पिबंतं कव्यो दधे ।
अयं यः पुरो विभिनत्योजसा मंदानः शिप्रंधसः ॥७॥

कः । ई । वेद । सुते । सचा । पिर्वतं । कत् । वयः । दधे ।

अयं । यः । पुरः । विऽभिन्नत्ति । ओजसा । मंदाऽनः । शिऽप्री । अंधसः ॥ ७ ॥

सुतेऽभिपुते सोमे सचत्विजा सह सोमं पिबंतमीमेनमिंद्रं को वेद । वेत्ति । न कोऽपि वेत्तीत्यर्थः । कत् किं वा वयोऽन्नं दधे । धारयति । योऽयमिंद्रः शिऽप्री हनुमानंधसः सोमेन मंदानो मंदमान ओजसा बलेन पुरो विभिन्नत्ति ॥

दाना मृगो न वारणः पुरुचा चरथं दधे ।

नकिष्ठा नि यमदा सुते गमो महंश्चरस्योजसा ॥ ८ ॥

दाना । मृगः । न । वारणः । पुरुऽचा । चरथं । दधे ।

नकिः । त्वा । नि । यमत् । आ । सुते । गमः । महान् । चरसि । ओजसा ॥ ८ ॥

मृगः शत्रूणामन्वेषको वारणो गजो दाना मदजलानीव पुरुचा बद्धेषु यज्ञेषु चरथं चरणशीलं मदं दधे । इंद्रो धारयति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र त्वा त्वां नकिर्नि यमत् । न कश्चिन्नियच्छति । सुते सोम आ गमः । आगच्छ । महान् हि त्वमोजसा बलेन सर्वतश्चरसि ॥

य उयः सन्ननिष्टृतः स्थिरो रणाय संस्कृतः ।

यदि स्तोतुर्मघवां शृणवद्भवं नेद्रो योषत्या गमत् ॥ ९ ॥

यः । उयः । सन् । अन्निऽस्तृतः । स्थिरः । रणाय । संस्कृतः ।

यदि । स्तोतुः । मघऽवा । शृणवत् । हवं । न । इंद्रः । योषति । आ । गमत् ॥ ९ ॥

य उय उन्नर्ण ओजस्वी वा सन् भवन्ननिष्टृतः शत्रुभिरनिस्तीर्णः स्थिरोऽचलो रणाय युद्धाय संस्कृतः शस्त्रैरबन्धतः सोमैर्वा संस्कृतः स इंद्रो मघवा धनवान् यदि स्तोतुर्हवमाह्वानं शृणवत् शृणोति तर्ह्यन्यत्र न योषति । न गच्छति । कित्वा गमत् । तत्रैवागच्छति ॥

सत्यमित्था वृषेदसि वृषजूतिर्नोऽवृतः ।

वृषा ह्युय शृण्विषे परावति वृषो अर्वावति श्रुतः ॥ १० ॥

सत्यं । इत्था । वृषा । इत् । असि । वृषऽजूतिः । नः । अवृतः ।

वृषा । हि । उय । शृण्विषे । पराऽवति । वृषो इति । अर्वाऽवति । श्रुतः ॥ १० ॥

हे उयोन्नर्णे त्वं सत्यमित्येत्यं वृषेत्कामानां वर्षक एवासि । वृषजूतिर्वृषभिश्चाकृष्टो नोऽस्माकमवृतः शत्रुभिरपरिवृतश्चासि । वृषा हि सेचक एव शृण्विषे । श्रुयसे । परावति दूरेऽपि वृषैर्वावावति समीपेऽपि वृषा सेचक एव श्रुतः । वृषैर्वाश्रूयथाः ॥ ॥ ८ ॥

वृषणस्ते अभीशवो वृषा कशा हिरण्ययी ।

वृषा रथो मघवन्वृषणा हरी वृषा त्वं शतक्रतो ॥ ११ ॥

वृषणः । ते । अभीशवः । वृषा । कशा । हिरण्ययी ।

वृषा । रथः । मघऽवन् । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥ ११ ॥

हे मघवन् ते तवाभीश्वो ररमयोऽश्चरशना वृषणो वर्षितारः । हिरण्ययी हिरण्मयी कशापि वृषा । रथोऽपि वृषा वर्षिता । हरी अथावपि वृषणा वृषणौ वर्षितारी । हे शतक्रतो बृहस्पतिर्द्र त्वं च वृषा वर्षिता ॥

वृषा सोता सुनोतु ते वृषन्वृजीपिन्ना भर ।
वृषा दधन्वे वृषणं नदीष्वानु तुभ्यं स्यातहरीणां ॥१२॥
वृषा । सोता । सुनोतु । ते । वृषन् । ऋजीपिन् । आ । भर ।
वृषा । दधन्वे । वृषणं । नदीषु । आ । तुभ्यं । स्यातः । हरीणां ॥१२॥

हे वृषन् वर्षितरिन्द्र ते तव सोताभिषवकर्ता वृषा वर्षिता सन् सुनोतु । सोममभिषुणोतु । हे ऋजीपिन्नु-
गमनेन्द्र आ भर । धनमस्मभ्यमाहर । हरीणामश्वानामाभिमुख्येन हे स्यातरिन्द्र तुभ्यं नदीपूदकेषु वृषणं
वर्षितारं सोमं वृषा वर्षिता दधन्वे । धारितवानभिषवार्थं ॥

एन्द्रं याहि पीतये मधुं शविष्ठ सोम्यं ।
नायमच्छा मघवां शृणवन्निरो ब्रह्मोक्था च सुक्रतुः ॥१३॥
आ । इन्द्र । याहि । पीतये । मधुं । शविष्ठ । सोम्यं ।
न । अयं । अच्छ । मघवा । शृणवन् । गिरः । ब्रह्म । उक्था । च । सुऽक्रतुः ॥१३॥

हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र सोम्यं सोमात्मकं मध्वमृतं पीतये पानाया याहि । आगच्छ । किमर्थमागमन-
मित्यत आह । यत आगमनमंतरेण मघवा धनवान् सुक्रतुः सुकर्मा शोभनप्रज्ञो वायमिन्द्रो गिरः सुतीव्रह्म
स्तोत्राण्युक्तानि च नाच्छ शृणवन् नाभिषृणोति । अत आगमनमित्यर्थः ॥

वहंतु त्वा रथेष्ठामा हरयो रथयुजः ।
तिरश्चिदर्यं सवनानि वृत्रहन्त्येषां या शतक्रतो ॥१४॥
वहंतु । त्वा । रथेऽस्थां । आ । हरयः । रथेऽयुजः ।
तिरः । चित् । अर्यं । सवनानि । वृत्रहन् । अन्येषां । या । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥१४॥

हे वृत्रहन्शतक्रतो बृहस्पतिर्द्र रथेष्ठां रथस्थामर्यमीश्वरं त्वा त्वां रथयुजो रथे युक्ता हरयोऽथा अन्येषां
या यानि सवनानि संति तानि तिरस्तिरस्कुर्वतः सवनान्यस्वदीयानि सवनान्या वहंतु ॥

अस्माकंमद्यांतमं स्तोमं धिष्व महामह ।
अस्माकं ते सवना संतु शंतमा मदाय द्युक्ष सोमपाः ॥१५॥
अस्माकं । अद्य । अंतमं । स्तोमं । धिष्व । महाऽमह ।
अस्माकं । ते । सवना । संतु । शंतमा । मदाय । द्युक्ष । सोमऽपाः ॥१५॥

हे महामह महतामपि महन् महापुत्र वावांतमंतिकतममस्माकं मेधातिथीनां स्तोमं धिष्व । धारय ।
हे द्युक्ष दीप्त सोमपाः सोमस्य पातरिन्द्र ते तव मदाय मदार्थं सवना सवनान्यस्माकं शंतमा शंतमानि
संतु । भवंतु ॥ ॥९॥

नहि षस्तव नो मम शास्त्रे अन्यस्य रण्यति । यो अस्मान्वीर आनयत् ॥१६॥
 नहि । सः । तव । नो इति । मम । शास्त्रे । अन्यस्य । रण्यति । यः । अस्मान् । वीरः ।
 आ । अनयत् ॥१६॥

यो वीरः शूरोऽस्माननयत् स इंद्रस्तव शास्त्रे शासने नहि रण्यति । न रमते । ममापि शास्त्रे शासने नो रण्यति । अन्यस्यापि शासने न रण्यति । किंतु रक्षण एव रमत इत्यर्थः ॥

इंद्रश्चिह्ना तदब्रवीत्स्त्रिया अशास्यं मनः । उतो अहं क्रतुं रघुं ॥१७॥
 इंद्रः । चित् । घ । तत् । अब्रवीत् । स्त्रियाः । अशास्यं । मनः । उतो इति । अहं ।
 क्रतुं । रघुं ॥१७॥

यो मेधातिथेर्धनप्रदाता ज्ञायोगिरासंगः स पुमान् भूत्वा स्व्यभवत् । तदा यदिंद्र उवाच तदिदमाह । तथा चाङ्गः । ज्ञायोगिज्ञासंगो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत् स मेधातिथये दानं दत्तेति । इंद्रश्चिह्नं खलु तदब्रवीत् । स्त्रिया मनश्चित्तमशास्यं पुरुषेणाशिष्यं शासितुमशक्यं प्रबलत्वादिति । उतो अपि च स्त्रियाः क्रतुं प्रज्ञां रघुं लघुमाह ॥

सप्तौ चिह्ना मदच्युता मिथुना वहतो रथं । एवेहूर्वृष्ण उक्तरा ॥१८॥
 सप्तौ इति । चित् । घ । मद्ऽच्युता । मिथुना । वहतः । रथं । एव । इत् । धूः । वृष्णः ।
 उत्ऽतरा ॥१८॥

सप्तौ चिह्नं स्त्रियाश्चावपि खलु मदच्युता सोमं प्रति गंताराविंद्रस्त्रैव रथं मिथुनी वहतः । एवेदेवमेव वृष्ण इंद्रस्य रथो धूर्त्तराश्चयोक्तरा भवति ॥

अधः पश्यस्व मोपरि संतरां पादकौ हर ।
 मा ते कशन्नकौ दृशन् स्त्री हि ब्रह्मा बभूविथ ॥१९॥
 अधः । पश्यस्व । मा । उपरि । संऽतरां । पादकौ । हर ।
 मा । ते । कशऽन्नकौ । दृशन् । स्त्री । हि । ब्रह्मा । बभूविथ ॥१९॥

एवमंतरिचादागच्छन्नथस्व इंद्रः स्त्रियं संतं स्वस्मात्पुंस्त्वमिच्छतं ज्ञायोगिं यदुवाच तदाह । हे ज्ञायोगे त्वं स्त्री सत्यधः पश्यस्व । एष स्त्रीणां धर्मः । उपरि मा पश्यस्व । उपरिदर्शनं स्त्रीणां धर्मो न भवति हि । पादकौ पादावपि संतरां संक्षिष्टौ यथा भवतस्तथा हर । यथा पुरुषो विस्त्रिष्टपादनिधानो भवति तथा त्वया स्त्रिया न कर्तव्यमित्यर्थः । अपि च ते कशन्नकौ । कशन्नकश्च कशन्नकौ । कशतिराहननकर्म । कशन्नकावुभे अंगे मा दृशन् । पुरुषा न पश्यन्तु । तयोरदर्शनं वाससः सुष्ठु परिधानेन भवति । अतः सुष्ठु वाससा परिधानं कुरु । स्त्रियो ह्या गुल्फादभिसंबीता भवन्तीत्यर्थः । हि यस्मात्कारणाद्ब्रह्मा सन् स्त्री बभूविथ ॥ ॥१९॥

एंद्र याहीत्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तं काण्वस्य नीपातिथेरार्षमानुष्टुभं । षोडशाद्यास्त्रिस्तो गायत्र्यः । वसुरोचिषोऽगिरोगोत्राः सहस्रसंख्याका आ यदिंद्रश्चेत्यादीनां तासां तिष्ठणामुषयः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रमणं । एंद्र याहि ह्यूना नीपातिथिरानुष्टुभं तृचोऽथो गायत्र्यसं सहस्रं वसुरोचिषोऽगिरसोऽपश्चन्निति ॥ विनियोगो वैगिकः ॥

ए॒न्द्र॒ या॒हि॒ हरि॑भिरु॒प॒ क॒र्ण॑स्य सु॒ष्टु॒तिं ।

दि॒वो अ॒मु॒ष्य॒ शा॒स॒तो॒ दि॒वं॒ य॒य॒ दि॒वा॒व॒सो ॥१॥

आ । इ॒न्द्र॒ । या॒हि॒ । हरि॑ऽभिः । उ॒प॒ । क॒र्ण॑स्य । सु॒ऽस्तु॒तिं ।

दि॒वः । अ॒मु॒ष्य॒ । शा॒स॒तः॒ । दि॒वं॒ । य॒य॒ । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वा॒ऽव॒सो ॥१॥

हे इन्द्र कर्णस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं हरिभिरुपरुपा याहि । दिवो ब्रुलोकं । द्वितीयाद्यं षष्ठी । अमुष्या-
मुष्मिन्निन्द्रे शासतः शासति ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ तत्र वयं सुखमास्महे । हे दिवावसो दीप्रहविकिन्द्र दिवं
स्वर्गं यय । ययं गच्छत । बद्धवचनं पूजार्थं । यद्वा । हे दिवावसो दिवो दुनामकममुष्यामुं लोकं शासनं
कुर्वतो ययं दिवं स्वर्गं यय । गच्छत । अत्र बद्धवचनं पूजार्थमित्यर्थः ॥

आ॒ त्वा॒ या॒वा॒ व॒द॒न्नि॒ह॒ सो॒मी॒ घोषे॑ण॒ य॒च्छ॒तु॒ ।

दि॒वो अ॒मु॒ष्य॒ शा॒स॒तो॒ दि॒वं॒ य॒य॒ दि॒वा॒व॒सो ॥२॥

आ । त्वा॒ । या॒वा॒ । व॒द॒न् । इ॒ह॒ । सो॒मी॒ । घोषे॑ण॒ । य॒च्छ॒तु॒ ।

दि॒वः । अ॒मु॒ष्य॒ । शा॒स॒तः॒ । दि॒वं॒ । य॒य॒ । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वा॒ऽव॒सो ॥२॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यज्ञे यावा सोमाभिषवपाषाणः सोमी सोमवान् वदच्छब्दं कुर्वन् घोषेण ध्वनिना
सहा यच्छतु । सिद्धमन्यत् ॥

अ॒त्रा॒ वि॒ ने॒मि॒रे॒षा॒मु॒रां॒ न॒ धू॒नु॒ते॒ वृ॒कः॒ ।

दि॒वो अ॒मु॒ष्य॒ शा॒स॒तो॒ दि॒वं॒ य॒य॒ दि॒वा॒व॒सो ॥३॥

अ॒त्र॒ । वि॒ । ने॒मिः॒ । ए॒षां॒ । उ॒रां॒ । न॒ । धू॒नु॒ते॒ । वृ॒कः॒ ।

दि॒वः । अ॒मु॒ष्य॒ । शा॒स॒तः॒ । दि॒वं॒ । य॒य॒ । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वा॒ऽव॒सो ॥३॥

अत्रास्मिन्यज्ञ एषामभिषवग्राव्यां नेमिः सोमलता वि धूनुते । विशेषेण कंपयति । उरां मेषीं वृको न
वृक इव । सिद्धमन्यत् ॥

आ॒ त्वा॒ क॒र्णा॒ इ॒हा॒व॒से॒ ह॒व॑न्ते॒ वा॒ज॑सा॒तये॒ ।

दि॒वो अ॒मु॒ष्य॒ शा॒स॒तो॒ दि॒वं॒ य॒य॒ दि॒वा॒व॒सो ॥४॥

आ । त्वा॒ । क॒र्णाः॒ । इ॒ह॒ । अ॒व॒से॒ । ह॒व॑न्ते॒ । वा॒ज॑ऽसा॒तये॒ ।

दि॒वः । अ॒मु॒ष्य॒ । शा॒स॒तः॒ । दि॒वं॒ । य॒य॒ । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वा॒ऽव॒सो ॥४॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यज्ञे कर्णा अवसे रक्षणाय वाजसातयेऽन्नस्य प्राप्त्यर्थं चा हवन्ते । आभिमुखीन
ह्वयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

द॒र्धा॒मि॒ ते॒ सु॒ता॒नां॒ वृ॒ष्णे॒ न॒ पू॒र्व॒पा॒य्यं॒ ।

दि॒वो अ॒मु॒ष्य॒ शा॒स॒तो॒ दि॒वं॒ य॒य॒ दि॒वा॒व॒सो ॥५॥

द॒र्धा॒मि॒ । ते॒ । सु॒ता॒नां॒ । वृ॒ष्णे॒ । न॒ । पू॒र्व॒पा॒य्यं॒ ।

दि॒वः । अ॒मु॒ष्य॒ । शा॒स॒तः॒ । दि॒वं॒ । य॒य॒ । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वा॒ऽव॒सो ॥५॥

नहि षस्तव नो मम शास्त्रे अन्यस्य रण्यति । यो अस्मान्वीर आनयत् ॥१६॥
 नहि । सः । तव । नो इति । मम । शास्त्रे । अन्यस्य । रण्यति । यः । अस्मान् । वीरः ।
 आ । अनयत् ॥१६॥

यो वीरः शूरोऽस्माननयत् स इंद्रस्तव शास्त्रे शासने नहि रण्यति । न रमते । ममापि शास्त्रे शासने नो रण्यति । अन्यस्यापि शासने न रण्यति । किंतु रक्षण एव रमत इत्यर्थः ॥

इंद्रश्चिद्वा तदब्रवीत्स्त्रिया अशास्यं मनः । उतो अहं क्रतुं रघुं ॥१७॥
 इंद्रः । चित् । घ । तत् । अब्रवीत् । स्त्रियाः । अशास्यं । मनः । उतो इति । अहं ।
 क्रतुं । रघुं ॥१७॥

यो मेधातिथेर्धनप्रदाता ज्ञायोगिरासंगः स पुमान् भूत्वा स्व्यभवत् । तदा यदिंद्र उवाच तदिद्माह । तथा चाङ्गः । ज्ञायोगिज्ञासंगो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत् स मेधातिथये दानं दत्तेति । इंद्रश्चिद्वेद्रः खलु तदब्रवीत् । स्त्रिया मनश्चित्तमशास्यं पुरुषेणाशिष्यं शासितुमशक्यं प्रबलत्वादिति । उतो अपि च स्त्रियाः क्रतुं प्रज्ञां रघुं लघुमाह ॥

सप्तौ चिद्वा मदच्युता मिथुना वहतो रथं । एवेहूर्वृष्ण उक्तरा ॥१८॥
 सप्तौ इति । चित् । घ । मद्ऽच्युता । मिथुना । वहतः । रथं । एव । इत् । धूः । वृष्णः ।
 उत्ऽतरा ॥१८॥

सप्तौ चिद्वेद्रस्याश्वावपि खलु मदच्युता सोमं प्रति गंताराविंद्रस्त्रिव रथं मिथुनी वहतः । एवेदेवमेव वृष्ण इंद्रस्य रथो धूर्त्तराश्चयोक्तरा भवति ॥

अधः पश्यस्व मोपरि संतरां पादकौ हर ।
 मा ते कशन्नकौ दृशन् स्त्री हि ब्रह्मा बभूविथ ॥१९॥
 अधः । पश्यस्व । मा । उपरि । संऽतरां । पादकौ । हर ।
 मा । ते । कशऽन्नकौ । दृशन् । स्त्री । हि । ब्रह्मा । बभूविथ ॥१९॥

एवमंतरिषादागच्छन्नथस्व इंद्रः स्त्रियं संतं स्वस्मात्पुंस्त्वमिच्छतं ज्ञायोगिं यदुवाच तदाह । हे ज्ञायोगे त्वं स्त्री सत्यधः पश्यस्व । एष स्त्रीणां धर्मः । उपरि मा पश्यस्व । उपरिदर्शनं स्त्रीणां धर्मो न भवति हि । पादकौ पादावपि संतरां संक्षिष्टौ यथा भवतस्तथा हर । यथा पुरुषो विस्त्रिष्टपादनिधानो भवति तथा त्वया स्त्रिया न कर्तव्यमित्यर्थः । अपि च ते कशन्नकौ । कशन्न अकशन्न कशन्नकौ । कशन्निराहननकर्म । कशन्नकावुभे अंगे मा दृशन् । पुरुषा न पश्यन्तु । तयोरदर्शनं वाससः सुष्ठु परिधानेन भवति । अतः सुष्ठु वाससा परिधानं कुरु । स्त्रियो ह्या गुल्फादभिसंबीता भवतीत्यर्थः । हि यस्मात्कारणाद्ब्रह्मा सन् स्त्री बभूविथ ॥ ॥१९॥

एंद्र याहीत्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तं काण्वस्य नीपातिथेरार्षमानुष्टुभं । षोडशाद्यास्त्रिस्तो गायत्र्यः । वसुरोचिषोऽगिरोगोत्राः सहस्रसंख्याका आ यदिंद्रश्चेत्यादीनां तासां तिष्ठणामुषयः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रमणं । एंद्र याहि ब्रह्मा नीपातिथिरानुष्टुभं तृचोऽथो गायत्र्यसं सहस्रं वसुरोचिषोऽगिरसोऽपश्चन्निति ॥ विनियोगो वैगिकः ॥

आ । याहि । अर्यः । आ । परि । स्वाहा । सोमस्य । पीतये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१०॥

हे अर्येश्वर त्वमा परि सर्वत आ याहि । आगच्छ । पीतये तव पानार्थं सोमस्य सोमं स्वाहा करोमि । सिद्धमन्यत् ॥ ॥१०॥

आ नो याह्युपश्रुत्युक्थेषु रणया इह ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥११॥

आ । नः । याहि । उपश्रुति । उक्थेषु । रणय । इह ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥११॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकमिह यच्च उक्थेषु शस्त्रेषु पठामानेषूपश्रुत्युपश्रुती समीपमा याहि । आगच्छ । अस्मान्रणय च । सिद्धमन्यत् ॥

सरूपैरा सु नो गहि संभृतेः संभृताश्वः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१२॥

सऽरूपैः । आ । सु । नः । गहि । संभृतेः । संभृतऽश्वः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१२॥

हे इंद्र संभृताश्वः पुष्टाश्वस्त्वं सु संभृतेः सरूपैः समानरूपैरश्वेनोऽस्माना गहि । आगच्छ । सिद्धमन्यत् ॥

आ याहि पर्वतेभ्यः समुद्रस्याधि विष्टपः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१३॥

आ । याहि । पर्वतेभ्यः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१३॥

हे इंद्र त्वं पर्वतेभ्य आ याहि । आगच्छ । समुद्रस्यांतरिक्षस्य विष्टपो विष्टपाश्चाध्यायाहीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

आ नो गव्यान्यश्व्या सहस्रां प्रूर दृहि ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१४॥

आ । नः । गवानि । अश्व्या । सहस्रां । प्रूर । दृहि ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१४॥

हे शूरेंद्र त्वं नोऽश्वभ्यं सहस्रा सहस्राणि सहस्रसंख्यानि गवानि गोहितानि गोरूपाणि वाश्वान्यर्वाहि-
तान्यश्वात्मकानि वा दृहि । आविवृणु । सिद्धमन्यत् ॥

आ नः सहस्रशो भरायुतानि शतानि च ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१५॥

आ । नः । सहस्रऽशः । भर । अयुतानि । शतानि । च ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१५॥

हे इंद्र नोऽस्मभ्यं सहस्रशः सहस्रधायुतानि शतानि चाभीष्टानि वस्तूना भर । आहर । सिद्धमन्यत् ॥

आ यदिद्रं दद्वहे सहस्रं वसुरोचिषः । ओजिष्ठमभ्यं पशुं ॥१६॥

आ । यत् । इंद्रः । च । दद्वहे इति । सहस्रं । वसुरोचिषः । ओजिष्ठं । अभ्यं । पशुं ॥१६॥

वसुरोचिषो वसुदीप्तयो वयं सहस्रमस्माकं नेतिद्रं श्रीजिष्ठं बलवत्तरमभ्यमश्वात्सकं पशुं च यद्यदा दद्वहे पारावतादादद्वहे । उत्तरत्र संबंधः ॥

य ऋजा वातरंहसोऽरुषासो रघुष्यदः । भ्राजते सूर्या इव ॥१७॥

ये । ऋजाः । वातरंहसः । अरुषासः । रघुऽस्यदः । भ्राजते । सूर्याऽइव ॥१७॥

तदा य ऋजा ऋजुगामिनो वातरंहसो वायुसदृशवेगा अरुषास आरोचमाना रघुष्यदो लघु खंदमाना अथाः सूर्या इव यथा सूर्यस्तथा भ्राजते ॥

पारावतस्य रातिषु द्रवचक्रेष्वाम्बुषु । तिष्ठं वनस्य मध्य आ ॥१८॥

पारावतस्य । रातिषु । द्रवत्ऽचक्रेषु । आम्बुषु । तिष्ठं । वनस्य । मध्ये । आ ॥१८॥

तेषु पारावतस्य रातिषु देवेषु द्रवचक्रेषु द्रवद्रवचक्रेष्वाम्बुषुष्वेषु । तार्क्ष्य आशुरित्यश्वनामसु पाठात् । प्रतिगृहीतेषु सत्सु वनस्य मध्य आ तिष्ठमिति वसुरोचिषां सहस्रं वदति ॥ १३ ॥

अग्निनेद्रेणेति चतुर्विंशत्युचं पंचमं सूक्तं श्लावाश्वस्याचेयस्यार्थं । अत्रानुक्रमणिका । अग्निना चतुर्विंशतिः श्लावाश्व आश्विनर्मापरिष्टाज्ज्योतिषं पंक्तिमहाबृहतीपंक्त्यंतमिति । उपरिष्टाज्ज्योतिष्कंदः चतुर्थपादस्याष्टाचरत्वात् । यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः । अनु० ९. ८. इति तल्लक्षणं । द्वाविंशती पंक्तिः । त्रयोविंशती महाबृहती चत्वारोऽष्टका जागतश्च महाबृहती । अनु० ९. ९. इत्युक्तलक्षणोपितत्वात् । चतुर्विंशती पंक्तिः । अश्विनी देवता ॥ अश्विनोर्यामि होतुरतिरिक्तोक्थेऽग्निनेद्रेणेतत्सूक्तं । सूचितं च । अग्निनेद्रेणा भात्यपिः । आ० ९. ११. इति ॥

अग्निनेद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥१॥

अग्निना । इंद्रेण । वरुणेन । विष्णुना । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥१॥

हे अश्विनाश्विनी अग्निनेद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिश्च सचाभुवा सहभूताउषसा सूर्येण च सजोषसा संगती युवां सोमं पिबतं ॥

विश्वाभिधीभिर्भुवनेन वाजिना दिवा पृथिव्याद्रिभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥२॥

विश्वाभिः । धीभिः । भुवनेन । वाजिना । दिवा । पृथिव्या । अद्रिऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥२॥

हे वाजिना बलिनावश्विनी विश्वाभिः सर्वाभिर्धीभिः प्रज्ञाभिर्भुवनेनाखिलेन भूतजातेन च दिवा युक्तोक्तेन च पृथिव्या चाद्रिभिश्च सचामुवा सहभूतावुषसा सूर्येण च संगती युवां सोमं पिबतं ॥

विश्वैर्देवैस्त्रिभिरेकादशैरिहाङ्गिर्मरुद्भिर्भृगुभिः सचामुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥३॥

विश्वैः । देवैः । त्रिऽभिः । एकादशैः । इह । अत्ऽभिः । मरुत्ऽभिः । भृगुऽभिः । सचाऽमुवा ।

सऽजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥३॥

हे अश्विनी विश्वैर्देवैस्त्रिभिरेकादशैस्त्रयस्त्रिंशैरिह यज्ञेऽङ्गिर्मरुद्भिर्भृगुभिश्च सचामुवा सहभूतावुषसा सूर्येण च संगती युवां सोमं पिबतं ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥४॥

जुषेथां । यज्ञं । बोधतं । हवस्य । मे । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सऽजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥४॥

हे अश्विनी यज्ञं जुषेथां । सेवेथां । मे मम हवस्य हवं बोधतं । जानीतं । इह यज्ञे विश्वा सर्वाणि सवनान्यव गच्छतं । प्राप्तं । इषमन्नं न आ वोळ्हं । प्रापयतं ॥

स्तोमं जुषेथां युवशेवं कन्यनां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥५॥

स्तोमं । जुषेथां । युवशाऽइव । कन्यनां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सऽजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥५॥

हे अश्विनी देवी युवामिहास्मिन्यज्ञे स्तोमं जुषेथां । सेवेथां । युवशेव यथा युवानौ कन्यनां कन्यानामाङ्गानं सेवेते । तद्वदित्यर्थः । इह यज्ञे विश्वा विश्वानि सवनान्यव गच्छतं । प्राप्तं । सिद्धमन्यत् ॥

गिरो जुषेथामध्वरं जुषेथां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥६॥

गिरः । जुषेथां । अध्वरं । जुषेथां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सऽजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥६॥

हे देवावश्विनी नोऽस्माकं गिरः स्तुतीर्जुषेथां । सेवेथां । तथाध्वरं यज्ञं च जुषेथां । इह यज्ञे विश्वानि सवनान्यव गच्छतं । प्राप्तं ॥ ॥१४॥

हारिद्रवेव पतथो वनेदुप सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च चिर्वतिर्यातमश्विना ॥७॥

हारिद्रवाऽइव । पतथः । वना । इत् । उप । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनी युवां सुतमभिषुतं सोममुप पतथो हारिद्रवाविव यथा हारिद्रवी पक्षिणी वना वनान्युद-
कानि वा । वनमित्युदकनामसु पाठात् । उपपततः । तद्वदित्यर्थः । महिषाविव यथा पिपासितौ महिषावु-
दकान्युपगच्छतः तथा सुतं सोममव गच्छथः । उषसा सूर्येण च संगतौ त्रिर्वर्तिस्त्रिर्मासं यातं च ॥

हंसाविव पतथो अध्वगाविव सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥ ८ ॥
हंसौऽइव । पतथः । अध्वगौऽइव । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ८ ॥

हे अश्विनी युवां हंसाविव यथा हंसावध्वगाविव यथा च पथिकावुदकं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं
पतथः । सिद्धमन्यत् ॥

शेनाविव पतथो हव्यदातये सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥ ९ ॥
शेनौऽइव । पतथः । हव्यदातये । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ९ ॥

हे अश्विनी युवां शेनाविव यथा शेनौ गगणं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं हव्यदातये यजमानार्थं
पतथः । गच्छथः । सिद्धमन्यत् ॥

पिबतं च तृप्णुतं चा च गच्छतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जे नो धत्तमश्विना ॥ १० ॥
पिबतं । च । तृप्णुतं । च । आ । च । गच्छतं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जे । नः । धत्तं । अश्विना ॥ १० ॥

हे अश्विनी युवां सोमं पिबतं च । तृप्णुतं च । तृप्यतं च । पानार्थं तृप्यर्थं चा गच्छतं । सोमं पीत्वा तृप्ती
संतौ युवामस्मभ्यं प्रजां च धत्तं । धारयतं । द्रविणं धनं च धत्तं । उषसा सूर्येण च संगतौ नोऽस्मभ्यमूर्जे
बलं च धत्तं ॥

जयतं च प्र स्तुतं च प्र चावतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जे नो धत्तमश्विना ॥ ११ ॥
जयतं । च । प्र । स्तुतं । च । प्र । च । अवातं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जे । नः । धत्तं । अश्विना ॥ ११ ॥

हे अश्विनी युवां जयतं । शबूच्च जयतं । प्र स्तुतं स्तोतृच्च प्र चावतमस्माच्च प्ररक्षतं । अन्यत्सिद्धं ॥

ह॒तं च॒ श॒चू॒न्य॒त॒तं च॒ मि॒त्रि॒णः॑ प्र॒जां च॒ ध॒त्तं॑ द्र॒वि॒णं च॒ ध॒त्तं॑ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण॒ चो॒जं नो॑ ध॒त्तम॑श्विना ॥१२॥

ह॒तं । च॒ । श॒चू॒न् । य॒त॒तं । च॒ । मि॒त्रि॒णः॑ । प्र॒ऽजां । च॒ । ध॒त्तं॑ । द्र॒वि॒णं । च॒ । ध॒त्तं॑ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । उ॒जं । नः॑ । ध॒त्तं॑ । अ॒श्वि॒ना ॥१२॥

हे अश्विनी युवां शचून् हतं । उतापि च यततं मित्रिणः । मैत्रीयुक्तांश्च गच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥ ११५ ॥

मि॒त्राव॑रु॒ण॒व॒न्ता उ॒त ध॑र्म॒व॒न्ता म॒रु॒त्व॑न्ता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छथो ह॒वं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्या॑तमश्विना ॥१३॥

मि॒त्राव॑रु॒णऽव॑न्तौ । उ॒त । ध॑र्म॒ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्व॑न्ता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वं ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१३॥

उतापि च हे अश्विनी युवां मित्रावरुणवन्ता मित्रावरुणयुक्ती धर्मवन्ती धर्मयुक्ती च मरुत्वन्ता मरुद्धि॒र्युक्ती च जरितुः स्तोतुर्हवमाद्धानं गच्छथः । आगच्छतं । उषसा सूर्येण चादित्यैश्च यातं । गच्छतं ॥

अ॒ंगि॒र॒स्व॑न्ता उ॒त वि॒ष्णु॑व॒न्ता म॒रु॒त्व॑न्ता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छथो ह॒वं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्या॑तमश्विना ॥१४॥

अ॒ंगि॒र॒स्व॑न्तौ । उ॒त । वि॒ष्णु॑ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्व॑न्ता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वं ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१४॥

उतापि च हे अश्विनी युवामंगिरस्वन्तावंगिरोभिर्युक्ती विष्णुवन्ता विष्णुना च सहितौ मरुद्धिश्च सहितौ स्तोतुराद्धानं गच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥

ऋ॒भु॒म॒न्ता वृ॑षणा॒ वाज॑व॒न्ता म॒रु॒त्व॑न्ता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छथो ह॒वं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्या॑तमश्विना ॥१५॥

ऋ॒भु॒ऽम॒न्ता । वृ॑षणा॒ । वाज॑ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्व॑न्ता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वं ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१५॥

हे अश्विनावृभुमन्ता ऋभुसहितौ वृषणा कामानां वर्षितारी वाजवन्तौ वाजयुक्ती मरुत्वन्ती च स्तोतुराद्धानं गच्छतं । ऋभुमन्ता वाजवन्तैति ज्येष्ठकर्मिष्ठाभ्यां व्यपदेशः । सिद्धमन्यत् ॥

ब्र॒ह्मं जि॒न्व॒त॒मु॒त जि॒न्व॒तं॑ धि॒यो ह॒तं र॒क्षांसि॑ से॒ध॒त॒म॒मी॒वाः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ सु॒न्व॒तो अ॒श्वि॒ना ॥१६॥

ब्र॒ह्मं । जि॒न्व॒तं॑ । उ॒त । जि॒न्व॒तं॑ । धि॒यः । ह॒तं । र॒क्षांसि॑ । से॒ध॒तं॑ । अ॒मी॒वाः ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोमं॑ । सु॒न्व॒तः । अ॒श्वि॒ना ॥१६॥

हे अश्विनी युवां ब्रह्म ब्राह्मणं जिन्वतं । प्रीणयतं । उतापि च धियः कर्माणि जिन्वतं । हतं च रक्षांसि । अमीवा राक्षसांश्च सेधतं । उषसा सूर्येण च संगतौ सुन्वतो यजमानस्य सोमं पिबतमित्यर्थः ॥

हारिद्रवाऽइव । पतथः । वना । इत् । उप । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनी युवां सुतमभिषुतं सोममुप पतथो हारिद्रवाविव यथा हारिद्रवी पक्षिणी वना वनान्युद-
कानि वा । वनमित्युदकनामसु पाठात् । उपपततः । तद्वदित्यर्थः । महिषाविव यथा पिपासितौ महिषावु-
दकान्युपगच्छतः तथा सुतं सोममव गच्छथः । उषसा सूर्येण च संगतौ त्रिर्वर्तिस्त्रिर्मासं यातं च ॥

हंसाविव पतथो अध्वगाविव सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥ ८ ॥
हंसौऽइव । पतथः । अध्वगौऽइव । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ८ ॥

हे अश्विनी युवां हंसाविव यथा हंसावध्वगाविव यथा च पथिकावुदकं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं
पतथः । सिद्धमन्यत् ॥

शेनाविव पतथो हव्यदातये सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥ ९ ॥
शेनौऽइव । पतथः । हव्यदातये । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ९ ॥

हे अश्विनी युवां शेनाविव यथा शेनौ गगणं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं हव्यदातये यजमानार्थं
पतथः । गच्छथः । सिद्धमन्यत् ॥

पिबतं च तृप्णुतं चा च गच्छतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जे नो धत्तमश्विना ॥ १० ॥
पिबतं । च । तृप्णुतं । च । आ । च । गच्छतं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जे । नः । धत्तं । अश्विना ॥ १० ॥

हे अश्विनी युवां सोमं पिबतं च । तृप्णुतं च । तृप्यतं च । पानार्थं तृप्यर्थं चा गच्छतं । सोमं पीत्वा तृप्ती
संतौ युवामस्मभ्यं प्रजां च धत्तं । धारयतं । द्रविणं धनं च धत्तं । उषसा सूर्येण च संगतौ नोऽस्मभ्यमूर्जे
बलं च धत्तं ॥

जयतं च प्र स्तुतं च प्र चावतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जे नो धत्तमश्विना ॥ ११ ॥
जयतं । च । प्र । स्तुतं । च । प्र । च । अवं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जे । नः । धत्तं । अश्विना ॥ ११ ॥

हे अश्विनी युवां जयतं । शबूच्च जयतं । प्र स्तुतं स्तोतृच्च प्र चावतमस्मांश्च प्ररक्षतं । अन्यत्सिद्धं ॥

अ॒र्वायथं॑ नि यच्छतं॑ पिबतं॑ सोम्यं॑ मधु॑ ।

आ या॑तमश्वि॒ना ग॑तमव॒स्युर्वा॑महं हु॒वे ध॒त्तं रत्नानि॑ दा॒शुषे ॥ २२ ॥

अ॒र्वाक् । रथं॑ । नि । य॒च्छतं॑ । पिब॑तं । सो॒म्यं । मधु॑ ।

आ । या॑तं । अ॒श्वि॒ना । आ । ग॑तं । अ॒व॒स्युः । वां । अ॒हं । हु॒वे । ध॒त्तं । रत्नानि॑ । दा॒शुषे ॥ २२ ॥

हे अश्विनी वां स्वीयं रथमर्वागस्यदभिसुखं नि यच्छतं । सोम्यं सोममयं मध्वमृतं च पिबतं । यज्ञमा यातं च । सोमं प्रत्या गतं । आगच्छतं च । अवस्यु रक्षणकामोऽहं श्वावाश्वो वां ऊवे । ऊयामि । दाशुषे हवीषि प्रयच्छते मह्यं रत्नानि धत्तं । धारयतं ॥

न॒मो॒वा॒के प्र॑स्थिते अ॒ध्वरे॑ न॒रा वि॒वक्ष्ण॑स्य पी॒तये॑ ।

आ या॑तमश्वि॒ना ग॑तमव॒स्युर्वा॑महं हु॒वे ध॒त्तं रत्नानि॑ दा॒शुषे ॥ २३ ॥

न॒मः॑ऽवा॒के । प्र॑स्थिते । अ॒ध्वरे॑ । न॒रा । वि॒वक्ष्ण॑स्य । पी॒तये॑ ।

आ । या॑तं । अ॒श्वि॒ना । आ । ग॑तं । अ॒व॒स्युः । वां । अ॒हं । हु॒वे । ध॒त्तं । रत्नानि॑ । दा॒शुषे ॥ २३ ॥

हे अश्विनी नरा नेतारी युवां विवक्षणस्य हवनशीलस्य मम प्रस्थिते नमोवाके । नमस्काराय प्रीच्यते स नमोवाकः । तस्मिन्नध्वरे यज्ञे । तथा च ब्राह्मणं । उभयं सह वा एतद्यज्ञ एव यत्सूक्तवाक्य नमोवाक्य । शत० १. ९. १. ४. इति । पीतये सोमपानाया यातं । सिद्धमन्यत् ॥

स्वाहा॑कृतस्य तृ॒पतं॑ सु॒तस्य॑ दे॒वा॒वंध॑सः ।

आ या॑तमश्वि॒ना ग॑तमव॒स्युर्वा॑महं हु॒वे ध॒त्तं रत्नानि॑ दा॒शुषे ॥ २४ ॥

स्वाहा॑ऽकृतस्य । तृ॒पतं॑ । सु॒तस्य॑ । दे॒वा । अंध॑सः ।

आ । या॑तं । अ॒श्वि॒ना । आ । ग॑तं । अ॒व॒स्युः । वां । अ॒हं । हु॒वे । ध॒त्तं । रत्नानि॑ । दा॒शुषे ॥ २४ ॥

हे अश्विनी देवा युवां सुतस्याभिषुतस्य स्वाहाकृतस्य ऊतस्यांधसः सोमस्य तृपतं । सिद्धमन्यत् ॥ १७ ॥

अवितासीति सप्रचं षष्ठं मूक्तमात्रेयस्य श्वावाश्वस्यार्थं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अविता सप्र शाकुरं महापंक्त्यंतमिति । षट्पंचाशदक्षरा शकुरी कंदः । श्वावाश्वस्वेति सप्रमी महापंक्तिः षऊष्टका वा महापंक्तिः । अनु० १०. ३. इति लक्षणसंज्ञावात् ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि मरुत्वतीय इदं सूक्तं । सूचितं च । अवितासीत्या हि । आ० ७. १२. इति ॥

अ॒वि॒ता॒सि॑ सु॒न्वतो॑ वृ॒क्त॒र्बर्हि॑षः पि॒वा॒ सोमं॑ म॒दाय॑ कं श॑त॒क्रतो॑ ।

यं ते॑ भा॒गम॑धा॒रय॑न्वि॒श्वः॑ से॒हानः॑ पृ॒तना॑ उ॒रु॒ जयः॑ स॒म॒प्सु॑जि॒न्म॒रुवाँ॑ इं॒द्र स॑त्पते ॥ १ ॥

अ॒वि॒ता । अ॒सि॑ । सु॒न्वतः॑ । वृ॒क्त॑ऽर्बर्हि॑षः । पि॒व । सोमं॑ । म॒दाय॑ । कं । श॑त॒क्रतो॑ इति॑

शत॑ऽक्रतो॑ ।

यं ते॑ । भा॒गं । अ॒धा॒रय॑न् । वि॒श्वः॑ । से॒हानः॑ । पृ॒तनाः॑ । उ॒रु॒ । जयः॑ । सं । अ॒प्सु॑ऽजित॑ ।

म॒रु॒त्वान् । इं॒द्र । स॑त्ऽप॒ते ॥ १ ॥

हे शतक्रतो बह्वकर्मत्रिंद्र सुन्वतः सोमाभिषवं ऊर्वतो वृक्तर्बर्हिषः स्त्रीर्बर्हिषो यज्ञमानस्याविता रधि-

तासि । भवसि । मदाय मदारथं सोमं पिब । हे सत्यते सतां पत इन्द्र ते तुभ्यं यं सोमस्य भागमधारयन् सर्वे देवा अकल्पयन् । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । स एतं माहिन्द्रमुद्धारमुदहरत वृचं हत्वान्यासु देवतास्वधि । तै० सं० ६. ५. ३. इति । तं भागं विश्वाः पृतनाः शत्रूणां सर्वाः सेना उरु ब्रह्म जयते वेगं च सं सेहानः सम्यग्भि- भवन्नप्सुजिदप्सु जेता च सन् पिब ॥

प्राव स्तोतारं मघवन्नव त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥२॥

प्र। अव। स्तोतारं। मघऽवन्। अव। त्वां। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्। मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥२॥

हे मघवन् स्तोतारं प्राव । प्ररच । त्वां चाव । सोमपानेन रच । सिद्धमन्यत् ॥

ऊर्जा देवाँ अवस्योजसा त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥३॥

ऊर्जा देवान् अवसि। ओजसा। त्वां। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्। मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥३॥

हे इन्द्र त्वं देवानूर्जान्नेन हविषावसि । रचसि । त्वामप्योजसा बलेनावसि । सिद्धमन्यत् ॥

जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥४॥

जनिता दिवः। जनिता। पृथिव्याः। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्। मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥४॥

हे इन्द्र त्वं दिवो दुर्लोकस्य जनिता जनकोऽसि । पृथिव्याश्च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

जनिताश्चानां जनिता गवामसि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥५॥

जनिता। अश्चानां। जनिता। गवाँ। असि। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्। मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥५॥

हे इंद्र त्वमश्नानां जनिता जनकोऽसि । गवां च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

अचीणां स्तोममद्रिवो महस्कृधि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।
यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इंद्र सत्पते ॥६॥
अचीणां स्तोमं । अद्रिऽवः । महः । कृधि । पिबा । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो । इति शतऽक्रतो ।
यं । ते । भागं । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सं । अप्सुऽजित् ।
मरुत्वाँ । इंद्र । सत्ऽपते ॥ ६ ॥

हे अद्रिवोऽद्रिमन् अचीणां स्तोमं महस्कृधि । पूजितं कुरु । सिद्धमन्यत् ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतस्तथा ऋणु यथाऋणोरचेः कर्माणि कृण्वतः ।
प्र चसदस्युमाविथ त्वमेक इन्नुषाह्य इंद्र ब्रह्माणि वर्धयन् ॥ ७ ॥
श्यावऽश्वस्य । सुन्वतः । तथा । ऋणु । यथा । अऋणोः । अचेः । कर्माणि । कृण्वतः ।
प्र । चसदस्युं । आविथ । त्वं । एकः । इत् । नृऽसह्यै । इंद्र । ब्रह्माणि । वर्धयन् ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्वं सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतः श्यावाश्वस्य मम स्तुतिं कर्माणि कृण्वतः कुर्वतोऽचेर्यथाऋणोः
अऋणीषीः तथा ऋणु । अपि च त्वमेक इदेक एव नृषाह्ये युद्धे ब्रह्माणि स्तोत्राणि कामैर्वर्धयंस्वसदस्युं
प्राविथ ॥ ॥ १८ ॥

प्रेदं ब्रह्मेति सप्रचं सप्रमं मूक्तमात्रेयस्य श्यावाश्वस्यार्यं । आद्या द्वापंचाशदक्षरातिजगती । शिष्टाः षड्बुचः
पडष्टका महापंक्तयः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्रेदं महापांक्तमाद्यातिजगतीति ॥ महाव्रते निक्किवल्ब
एतत्सूक्तं । तथा च सूत्रं । प्रेदं ब्रह्मेन्द्रो मदाय । आ० ७. १२. इति ॥

प्रेदं ब्रह्म वृचतूर्येषु प्राविथ प्र सुन्वतः शचीपत इंद्र विश्वाभिरूतिभिः ।
माध्यंदिनस्य सवनस्य वृचहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥ १ ॥
प्राइदं । ब्रह्म । वृचऽतूर्येषु । आविथ । प्र । सुन्वतः । शचीऽपते । इंद्र । विश्वाभिः । जतिऽभिः ।
माध्यंदिनस्य । सवनस्य । वृचऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ १ ॥

हे शचीपत इंद्र त्वं वृचतूर्येषु संयामेध्विदं ब्रह्मेमान् ब्राह्मणान्विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभी रक्षाभिः प्राविथ ।
प्ररब । सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानांश्च प्राविथ । अपि च हे अनेद्यानिद्य वज्रिवो वज्रिन् वृचहर्षिंद्र
माध्यंदिनस्य सवनस्य संबन्धनं सोमस्य सोमं पिब ॥

सेहान उय पृतना अभि दुहः शचीपत इंद्र विश्वाभिरूतिभिः ।
माध्यंदिनस्य सवनस्य वृचहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥ २ ॥
सेहानः । उय । पृतनाः । अभि । दुहः । शचीऽपते । इंद्र । विश्वाभिः । जतिऽभिः ।
माध्यंदिनस्य । सवनस्य । वृचऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ २ ॥

हे शचीपते कर्मपत उयोवृणोंद्र अभि दुहो द्रोग्धीः पृतनाः सेनाः सेहानोऽभिभवन् सर्वैः पालनेर्ब्रा-
ह्मणान् प्राविथेत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

तासि । भवसि । मदाय मदारथं सोमं पिब । हे सत्यते सतां पत इन्द्र ते तुभ्यं यं सोमस्य भागमधारयन् सर्वे देवा अकल्पयन् । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । स एतं माहिन्द्रमुद्धारमुदहरत वृचं हत्वान्यासु देवतास्वधि । तै० सं० ६. ५. ३. इति । तं भागं विश्वाः पृतनाः शत्रूणां सर्वाः सेना उरु ब्रह्म जयो वेगं च सं सेहानः सम्यग्भि-
भवन्नप्सुजिदप्सु जेता च सन् पिब ॥

प्राव स्तोतारं मघवन्नव त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥२॥

प्र। अव। स्तोतारं। मघऽवन्। अव। त्वां। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति
शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥२॥

हे मघवन् स्तोतारं प्राव । प्ररच । त्वां चाव । सोमपानेन रच । सिद्धमन्यत् ॥

ऊर्जा देवाँ अवस्योजसा त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥३॥

ऊर्जा देवान् अवसि। ओजसा। त्वां। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥३॥

हे इन्द्र त्वं देवानूर्जान्नेन हविषावसि । रचसि । त्वामप्योजसा बलेनावसि । सिद्धमन्यत् ॥

जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥४॥

जनिता दिवः। जनिता। पृथिव्याः। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥४॥

हे इन्द्र त्वं दिवो दुर्लोकस्य जनिता जनकोऽसि । पृथिव्याश्च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

जनिताश्चानां जनिता गवामसि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥५॥

जनिता। अश्चानां। जनिता। गवाँ। असि। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति
शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥५॥

यज्ञस्य हीति दशर्चमष्टमं सूक्तं श्वावाश्वस्यार्धं प्राक्त्वसप्रपरिभाषया गायत्रिंन्द्राभिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । यज्ञस्य दशैन्द्रापमिति ॥ पृथ्वाभिन्नवपडहयोः प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र आवापार्थमेतत्सूक्तं । सूचितं च । यज्ञस्य हि स्थ इत्यच्छावाकस्य । आ० ७. ५. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने यज्ञस्य हि स्थ इति षष्ठहस्तोत्रियसंज्ञकसृचः । सूचितं च । इंद्रापी युवामिने यज्ञस्य हि स्थ ऋज्विजेत्यच्छावाकस्य । आ० ७. २. । इति ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकस्य प्रातर्यावभिरिति प्रातःसवनीयस्य प्रस्थितयाग्या । सूचितं च । प्रातर्यावभिरिति यजति । आ० ५. ७. । इति ॥ चातुर्विंशिके प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे श्वावाश्वस्त्रेत्थं पर्याससृचः । अन्यत्राप्यहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु । सूच्यते हि । श्वावाश्वस्य सुन्वत इति तुचाः पर्यासाः । आ० ७. २. । इति ॥

यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा सस्त्री वाजेषु कर्मसु । इंद्रापी तस्य बोधतं ॥ १ ॥
यज्ञस्य । हि । स्थः । ऋत्विजा । सस्त्री इति । वाजेषु । कर्मसु । इंद्रापी इति ।
तस्य । बोधतं ॥ १ ॥

हे इंद्रापी सस्त्री शुद्धी युवां यज्ञस्यत्विजा ऋत्विजा स्थः । भवथः । वाजेषु कर्मसु युवेषु वोपतिष्ठताविन्द्रापी तस्य तं मां तस्य मम स्तुतिं वा बोधतं । जानीतं ॥

तोशासा रथयावाना वृत्रहणापराजिता । इंद्रापी तस्य बोधतं ॥ २ ॥
तोशासा । रथयावाना । वृत्रहणा । अपराजिता । इंद्रापी इति । तस्य । बोधतं ॥ २ ॥

हे इंद्रापी तोशासा शत्रून् हिंसती रथयावाना रथेन गच्छती वृत्रहणा वृत्रस्य हंतारावपराजिता केनाप्यपराजिता तस्य तं मां बोधतं ॥

इदं वां मदिंरं मधुधुष्णन्नद्रिभिर्नरः । इंद्रापी तस्य बोधतं ॥ ३ ॥
इदं । वां । मदिंरं । मधु । अधुष्णन् । अद्रिऽभिः । नरः । इंद्रापी इति । तस्य । बोधतं ॥ ३ ॥

हे इंद्रापी वां युवामुद्दिश्य नरो यज्ञस्य नेतारोऽद्रिभिर्योवभिर्मदिंरं मदकरं मधु सोमात्मकममृतमधुचन् । अपूरयन् । सिद्धमन्यत् ॥

जुषेथां यज्ञमिष्टये सुतं सोमं सधस्तुती । इंद्रापी आ गतं नरा ॥ ४ ॥
जुषेथां । यज्ञं । इष्टये । सुतं । सोमं । सधस्तुती इति सधस्तुती । इंद्रापी इति । आ ।
गतं । नरा ॥ ४ ॥

हे सधस्तुती सहभूतस्तुती नरा नेताराविन्द्रापी यज्ञं जुषेथां । सेवेथां । इष्टये यागाय सुतमभिषुतं सोमं चा गतं । आगच्छतं ॥

इमा जुषेथां सर्वना येभिर्हव्यान्यूहयुः । इंद्रापी आ गतं नरा ॥ ५ ॥
इमा । जुषेथां । सर्वना । येभिः । हव्यानि । ऊहयुः । इंद्रापी इति । आ । गतं । नरा ॥ ५ ॥

हे इंद्रापी नरा नेतारी युवां येभिर्धैः सवनेर्हव्यान्यूहयुः वहथः तानीमेमानि सवना सवनाणि जुषेथां । सेवेथां । आ गतं च ॥

इमां गायत्रवर्तनिं जुषेथां सुष्टुतिं मम । इंद्रापी आ गतं नरा ॥ ६ ॥
इमां । गायत्रवर्तनिं । जुषेथां । सुष्टुतिं । मम । इंद्रापी इति । आ । गतं । नरा ॥ ६ ॥

हे इंद्राग्नी नरी युवां मम गायत्रवर्तनिं गायत्रमार्गामिमां सुष्टुतिं शोभनां सुतिं जुषेथां । सेवेथां । आ गतं च ॥ ॥२०॥

प्रातर्यावभिरा गतं देवेभिर्जन्यावसू । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥७॥

प्रातर्यावऽभिः । आ । गतं । देवेभिः । जेन्यावसू इति । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥७॥

हे जेन्यावसू जेतव्यश्चतुधनाविंद्राग्नी प्रातर्यावभिर्देवैः सह सोमपीतये सोमस्य पानाया गतं । आगच्छतं ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतोऽचीणां ऋणुतं हवँ । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥८॥

श्यावऽश्वस्य । सुन्वतः । अचीणां । ऋणुतं । हवँ । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥८॥

हे इंद्राग्नी युवां सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य श्यावाश्वस्य ममाचीणामृत्विजां हवं ह्वानं सोमस्य पानाय ऋणुतं ॥

एवा वामह ऊतये यथाहुवंत मेधिराः । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥९॥

एव । वां । अह्ने । ऊतये । यथा । अहुवंत । मेधिराः । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥९॥

हे इंद्राग्नी वां युवां यथा मेधिराः प्राक्षा अहुवंत आहृतवंतः एवमहमृतये रक्षणाय सोमस्य पीतये चाह्ने । ह्वयामि ॥

आहं सरस्वतीवतोरिंद्राग्न्योरवो वृणे । याभ्यां गायत्रमृच्यते ॥१०॥

आ । अहं । सरस्वतीऽवतोः । इंद्राग्न्योः । अरवः । वृणे । याभ्यां । गायत्रं । मृच्यते ॥१०॥

याभ्यां ययोरिंद्राग्न्योरर्थं गायत्रं सामर्थ्येन सूयते तयोः सरस्वतीवतोः सुतिमतोरिंद्राग्न्योः संबन्धयो रक्षणमहमा वृणे ॥ ॥२१॥

अपिमस्तोषीति दशर्चं नवमं सूक्तं काण्वस्य नाभाकस्वार्थं । षडष्टका महापांक्तिः खंडः । अपिर्देवता । अनुक्रांतं च । अपिमस्तोषि नाभाक अपियं महापांक्तिं हीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

अग्निमस्तोषृग्मियमग्निमीळा यजधै ।

अग्निर्देवाँ अनक्तु न उभे हि विदथे कविरंतश्चरति दृत्यं नभंतामन्यके समे ॥१॥

अग्निं । अस्तोषि । ऋग्मियं । अग्निं । ईळा । यजधै ।

अग्निः । देवान् । अनक्तु । नः । उभे इति । हि । विदथे इति । कविः । अंतरिति । चरति ।

दृत्यं । नभंतां । अन्यके । समे ॥१॥

ऋग्मियमृगहमग्निमस्तोषि । सौमि । अपि चापि यजधै यष्टुमीळा सुत्या सौमीत्यर्थः । अपि चापिनो ऽसाकं विदथे यज्ञे देवान् हविर्भिरनक्तु । कविः क्रांतदर्शपरुभे यावापृथिव्यावंतदृत्यं हविर्वहनादिलक्षणं दूतकर्म चरति । अन्यके शचवोऽपि समे सर्वे नभंतां । नभतिर्हिसाकर्मा । अपिना हिंसाकर्मा ॥

न्यमे नय्यसा वचस्तनूषु शंसमेषां ।

न्यराती रराव्यां विश्वा अर्यो अरातीरितो युच्छंत्वामुरो नभंतामन्यके समे ॥२॥

नि । अग्ने । नव्यसा । वचः । तनूषु । शंसं । एषां ।

नि । अरातीः । ररावणां । विश्वाः । अर्यः । अरातीः । इतः । युच्छंतु । आऽमुरः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥२॥

हे अग्ने तनूष्वस्त्राकमंगेषु नव्यसा नवतरेण वचो वचसा स्तोत्रिणीषां शत्रूणां शंसं शंसनं नि दहेत्यर्थः ।
ररावणां हविः प्रयच्छतामरातीः शत्रूश्च निदह । अपि च विश्वाः सर्वेऽर्योऽभिगच्छंत आमुर आमूढा अरातोः
शत्रव इतो युच्छंतु । गच्छंतु । सिद्धमन्यत् ॥

अग्ने मन्मानि तुभ्यं कं घृतं न जुह्व आसनि ।

स देवेषु प्र चिकिद्धि त्वं ह्यसि पूर्यः शिवो दूतो विवस्वतो नभंतामन्यके समे ॥३॥

अग्ने । मन्मानि । तुभ्यं । कं । घृतं । न । जुह्वे । आसनि ।

सः । देवेषु । प्र । चिकिद्धि । त्वं । हि । असि । पूर्यः । शिवः । दूतः । विवस्वतः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥३॥

हे अग्ने तुभ्यं त्वदर्शमासन्यास्त्रे कं घृतं न यथा मुखकरं घृतं जुह्वत्यन्ये तद्वदहमपि तवास्त्रे मन्मानि मननी-
यानि स्तोत्राणि जुह्वे । जुहोमि । स त्वं देवेषु देवानां मध्ये प्र चिकिद्धि । अस्रदीयाः स्तुतीर्जानीहि । अपि
च त्वं पूर्यः प्रतोऽसि । शिवः मुखकरश्चासि । विवस्वतो दूतश्चासि । सिद्धमन्यत् ॥

तत्तद्गिरिवयो दधे यथायथा कृपण्यति ।

ऊर्जाहुतिर्वसूनां शं च योश्च मयो दधे विश्वस्यै देवहृत्यै नभंतामन्यके समे ॥४॥

तत्ऽतत् । अग्निः । वयः । दधे । यथाऽयथा । कृपण्यति ।

ऊर्जाऽआहुतिः । वसूनां । शं । च । योः । च । मयः । दधे । विश्वस्यै । देवऽहृत्यै ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥४॥

यथा यथा यद्यदन्नं ऋपण्यति स्तोत्रुभिर्याच्यते तत्तद्गयोऽपिर्दधे । स्तोत्रुभ्यः प्रयच्छति । अपि चोर्जाहुति-
रत्नेनाह्रयमानोऽपिर्वसूनां हविषां वासकानां यजमानानां शं शान्तिनिमित्तं योर्विषययोगजनितं च मयः
सुखं दधे । करोति । विश्वस्यै देवहृत्यै सर्वस्यै देवानां ह्यानाय च भवति । यः कश्चापि देवो यदि ह्रयते
अपिरेव सर्वं करोतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

स चिकेत सहीयसाग्निश्चिचेण कर्मणा ।

स होता शश्वतीनां दक्षिणाभिरभीवृत इनोति च प्रतीव्यं नभंतामन्यके समे ॥५॥

सः । चिकेत । सहीयसा । अग्निः । चिचेण । कर्मणा ।

सः । होता । शश्वतीनां । दक्षिणाभिः । अभिऽवृतः । इनोति । च । प्रतीव्यं । नभंतां ।
अन्यके । समे ॥५॥

सोऽपिः सहीयसाभिभावकेन चिचेण नागाविधेन कर्मणा व्यापरिण चिकेत । ज्ञायते । सोऽपिः शश्व-
तीनां बद्धीनां देवतानां होता ह्याता दक्षिणाभिः पशुभिश्चाभीवृतः प्रतीव्यं प्रत्येतव्यं शत्रुमिनोति च । गच्छति
च । सिद्धमन्यत् ॥ २२ ॥

अग्निर्जाता देवानामग्निर्वेद मर्तानामपीच्यं ।

अग्निः स द्रविणोदा अग्निद्वारा व्यूर्णुते स्वाहुतो नवीयसा नभतामन्यके संमे ॥६॥

अग्निः । जाता । देवानां । अग्निः । वेद । मर्तानां । अपीच्यं ।

अग्निः । सः । द्रविणः । दाः । अग्निः । द्वारां । वि । ऊर्णुते । सुऽआहुतः । नवीयसा ।

नभतां । अन्यके । संमे ॥६॥

देवानां जाता जातानि जन्मान्यभिर्वेत्ति । मर्तानां मनुष्याणां चापीच्यं गुह्यमग्निर्वेद । वेत्ति । सोऽग्निर्द्र-
विणोदा धनस्य दाता । नवीयसा नवतरेण हविषा स्वाहुतः सम्यग्घृतोऽग्निद्वारा धनस्य द्वाराणि व्यूर्णुते
च । सिद्धमन्यत् ॥

अग्निर्देवेषु संवसुः स विश्वु यज्ञियास्वा ।

स मुदा काव्या पुरु विश्वं भूमेव पुष्यति देवो देवेषु यज्ञियो नभतामन्यके संमे ॥७॥

अग्निः । देवेषु । संऽवसुः । सः । विश्वु । यज्ञियासु । आ ।

सः । मुदा । काव्या । पुरु । विश्वं । भूमऽइव । पुष्यति । देवः । देवेषु । यज्ञियः ।

नभतां । अन्यके । संमे ॥७॥

देवेषु मध्येऽग्निः संवसुः । संवसति । सोऽग्निर्विज्ञियासु यज्ञार्हासु विश्वु प्रजास्वपि संवसुः । किंच सोऽग्निः
पुं बहूनि काव्या कर्माणि भूमेव यथा भूमिर्विश्वं तथा मुदा मोदेन पुष्यति । देवेषु मध्ये देवोऽग्निर्विज्ञियो
यज्ञार्हश्च भवति । सिद्धमन्यत् ॥

यो अग्निः सप्तमानुषः श्रितो विश्वेषु सिंधुषु ।

तमागन्म चिपस्त्यं मंधातुर्दस्युहंतममग्निं यज्ञेषु पूर्वं नभतामन्यके संमे ॥८॥

यः । अग्निः । सप्तऽमानुषः । श्रितः । विश्वेषु । सिंधुषु ।

तं । आ । अगन्म । चिऽपस्त्यं । मंधातुः । दस्युहन्ऽतमं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्वं ।

नभतां । अन्यके । संमे ॥८॥

योऽग्निः सप्तमानुषो विश्वेषु सर्वेषु सिंधुषु नदीषु श्रितस्त्रिपस्त्यं चिस्थानं मंधातुर्योविनाशस्य मंधातुर्दस्यु-
हंतमं दस्यूनां हंतारं यज्ञेषु पूर्वं मुख्यं तमपि वयमागन्म । सिद्धमन्यत् ॥

अग्निस्त्रीणि चिधातून्या क्षेति विदथा कविः ।

स चीरेकादशां इह यक्षच्च पिप्रयच्च नो विप्रो दूतः परिष्कृतो नभतामन्यके संमे ॥९॥

अग्निः । चीणि । चिऽधातूनि । आ । क्षेति । विदथा । कविः ।

सः । चीन् । एकादशान् । इह । यक्षत् । च । पिप्रयत् । च । नः । विप्रः । दूतः ।

परिऽकृतः । नभतां । अन्यके । संमे ॥९॥

कविः क्रांतदर्शमिस्त्रीणि चिधातूनि चिबंधनादीनि पृथिव्यादीनि विदथा वेदनीयानि स्थानान्या चेति ।

आवसति । अपि च सोऽपिर्दूतो देवानां विप्रः प्राज्ञः परिष्कृतोऽलंकृतश्च सन्निरह यज्ञे त्रीनिकादशांस्त्रयस्त्रिं-
शद्वैवान्यघत् । यजतु । नोऽस्मान् पिप्रयश्च । कामैः पूरयतु च । सिद्धमन्यत् ॥

त्वं नो अग्र आयुषु त्वं देवेषु पूर्य वस्व एक इरज्यसि ।

त्वामापः परिस्रुतः परि यन्ति स्वसेतवो नभंतामन्यके समे ॥१०॥

त्वं । नः । अग्ने । आयुषु । त्वं । देवेषु । पूर्य । वस्वः । एकः । इरज्यसि ।

त्वां । आपः । परिऽस्रुतः । परि । यन्ति । स्वऽसेतवः । नभंतां । अन्यके । समे ॥१०॥

हे पूर्व्यामे त्वमेक एवायुषु मनुष्येषु । द्रुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । नोऽस्माकं वस्वो धनस्त्रे-
रज्यसि । ईश्रिषे । देवेष्वपि त्वमेक एव वस्व इरज्यसि । अपि च त्वां स्वसेतवः स्वभूतसेतवः परिस्रुतः परि-
स्रवत्य आपः परि यन्ति । परिगच्छन्ति । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२३॥

इंद्राग्नी युवमिति द्वादशर्चं दशमं सूक्तं नाभाकस्यार्धं । द्वितीया षट्पंचाशदक्षरा शक्ररी द्वादशी त्रिष्टुप
शिष्टा महापंक्तयः । इंद्राग्नी देवता । तथा चानुक्रांतं । इंद्राग्नी द्वादशैद्रायं त्रिष्टुवंतं द्वितीया शक्ररीति ॥
महाव्रते निकैवल्य ऊर्ध्वभाग एव सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । ऊर्ध्व इंद्राग्नी युवं सु नः । ऐ० आ०
५. ३. १. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणो यदि महावाल्भिदं शसेत्तदानीं माध्यंदिनसवने
होत्रकाः स्वशस्त्र आरंभणीयाभ्य ऊर्ध्व नाभाकतुचावावपेरन् । तत्र ता हि मध्यमित्यच्छावाकस्य नाभाकतुचः ।
सूचितं च । ता हि मध्यं भराणामित्यच्छावाकः । आ० ७. २. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने
ब्राह्मणाच्छंसिनः पूर्वीष्ट इद्रेति नाभाकतुचः । सूचितं च । पूर्वीष्ट इंद्रोपमातय इति ब्राह्मणाच्छंसी । आ०
७. २. इति ॥

इंद्राग्नी युवं सु नः सहंता दासथो रयिं ।

येन दृह्वा समत्स्वा वीळु चित्साहिषीमह्यग्निर्वनेव वात इन्नभंतामन्यके समे ॥१॥

इंद्राग्नी इति । युवं । सु । नः । सहंता । दासथः । रयिं ।

येन । दृह्वा । समत्ऽसु । आ । वीळु । चित् । सहिषीमहि । अग्निः । वनांऽइव ।

वाते । इत् । नभंतां । अन्यके । समे ॥१॥

हे इंद्राग्नी सहंता शत्रुनभिभवन्ती युवं युवां नोऽस्मभ्यं रयिं धनं सुष्ठु दासथः । दत्तं । तं रयिं विशिनष्टि ।
येन रयिणा समत्सु चित् संयामे दृढा चिद्दृढानि स्थिराण्यपि वीळु शत्रुबलान्यग्निर्वनेव यथापिर्वनानि वात
इद्वानेनैवाभिभवति तथा सहीषिमहि अभिभवाम । सिद्धमन्यत् ॥

नहि वां वव्रयामहेऽथेंद्रमिद्यंजामहे शविष्ठं नृणां नरं ।

स नः कदा चिद्वेता गमदा वाजसातये गमदा मेधसातये नभंतामन्यके समे ॥२॥

नहि । वां । वव्रयामहे । अथ । इंद्रं । इत् । यजामहे । शविष्ठं । नृणां । नरं ।

सः । नः । कदा । चित् । अर्वेता । गमत् । आ । वाजऽसातये । गमत् । आ ।

मेधऽसातये । नभंतां । अन्यके । समे ॥२॥

हे इंद्राग्नी वां युवां न वव्रयामहे । वयं धनं न याचामहे । अथ ह्यपि तर्हि शविष्ठमतिशयेन बलवंतं

नृणां नरं नेतृणामपि नेतारमिन्द्रमिन्द्रमेव यजामहे । स इन्द्रो नोऽस्मानर्वताश्चैन कदा चिद्वाजसातये
ऽज्ञलाभाया गमत् । आगच्छति । कदाचिन्नेधसातये यज्ञभजनाया गमत् । सिद्धमन्यत् ॥

ता हि मध्यं भराणामिन्द्राग्नी अधिष्ठितः ।

ता उ कवित्वना कवी पृच्छ्यमाना सखीयते सं धीतमंश्रुतं नरा नभतामन्यके संमे ॥३॥

ता । हि । मध्यं । भराणां । इन्द्राग्नी इति । अधिऽष्ठितः ।

तौ । ऊं इति । कविऽत्वना । कवी इति । पृच्छ्यमाना । सखिऽयते । सं । धीतं ।

अंश्रुतं । नरा । नभतां । अन्यके । संमे ॥३॥

ता ती प्रसिद्धाविन्द्राग्नी भराणां संयामाणां मध्यमधिष्ठितः । अधिनिवसतो हि । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे
नरा नेतारी कवित्वना कवित्वेन कवी क्रांतकर्माणी पृच्छ्यमाना कविजनैः पृच्छ्यमाना ता उ तावेव युवां
सखीयते सखित्वमिच्छते यजमानाय धीतं तत्कृतं कर्म समंश्रुतं । सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्चं नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा गिरा ।

ययोर्विश्वमिदं जगदियं द्यौः पृथिवी मह्युपपस्ये विभृतो वसु नभतामन्यके संमे ॥४॥

अभि । अर्चं । नभाकऽवत् । इन्द्राग्नी इति । यजसा । गिरा ।

ययोः । विश्वं । इदं । जगत् । इयं । द्यौः । पृथिवी । मही । उपऽस्ये । विभृतः । वसु ।

नभतां । अन्यके । संमे ॥४॥

हे नाभाक नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा यागेन गिरा स्तुत्या चाभ्यर्चं । अभिपूजय । ययोरिन्द्राग्न्योर्विश्वं
सर्वमिदं जगत्तिष्ठति । ययोश्चोपस्य इयं द्यौर्मही महती पृथिवी च द्यावापृथिव्यावुभे वसु धनं विभृतः
धारयतः । सिद्धमन्यत् ॥

प्र ब्रह्माणि नभाकवदिन्द्राग्निभ्यामिरज्यत ।

या सप्रबुधमर्णवं जिह्ववारमपोरुत इन्द्र ईशान ओजसा नभतामन्यके संमे ॥५॥

प्र । ब्रह्माणि । नभाकऽवत् । इन्द्राग्निऽभ्यां । इरज्यत ।

या । सप्रऽबुधं । अर्णवं । जिह्वऽवारं । अपऽऊरुतः । इन्द्रः । ईशानः । ओजसा ।

नभतां । अन्यके । संमे ॥५॥

ब्रह्माणि स्तोत्राणीन्द्राग्निभ्यां नभाकवत्प्रेरज्यत । नाभाकः प्रेरयते । या चाविन्द्राग्नी सप्रबुधं सप्रमूलं
जिह्ववारं पिहितद्वारमर्णवमपोरुतः तेजोभिराच्छादयतः तयोर्मध्य ओजसा बलेनेन्द्र ईशान ईश्वरो भवति ।
सिद्धमन्यत् ॥

अपि वृश्च पुराणवद्धृततेरिव गुष्पितमोजो दासस्य दंभय ।

व्यं तदस्य संभृतं वस्विद्रेण वि भजेमहि नभतामन्यके संमे ॥६॥

अपि । वृश्च । पुराणऽवत् । व्रततेऽइव । गुष्पितं । ओजः । दासस्य । दंभय ।

व्यं । तत् । अस्य । संऽभृतं । वसु । इद्रेण । वि । भजेमहि । नभतां । अन्यके । संमे ॥६॥

अपि च हे इंद्र पुराणवत्प्रतो यथा व्रततेरिव यथा वक्ष्या गुपितं निर्गतां शाखां वृद्धति तथा शत्रूणां वृद्धि । छेदय । तदेवाह । दासस्य दासनामकस्य शत्रोरोजो बलं दंभय । नाशय । अथ परोचक्षुतिः । वयं नामाका अस्य दासस्य संभृतं वस्त्रिद्रेण हेतुना वि भजेमहि । सिद्धमन्यत् ॥ २४ ॥

यदिंद्राग्नी जना इमे विह्वयंते तना गिरा ।

अस्माकैभिर्नृभिर्वयं सासह्याम पृतन्यतो वनुयाम वनुष्यतो नभंतामन्यके समे ॥ ७ ॥

यत् । इंद्राग्नी इति । जनाः । इमे । विह्वयंते । तना । गिरा ।

अस्माकैभिः । नृभिः । वयं । सासह्याम । पृतन्यतः । वनुयाम । वनुष्यतः । नभंतां ।

अन्यके । समे ॥ ७ ॥

यद्य इमे जनास्तना धनेन गिरा स्तुत्या चेंद्राग्नी विह्वयंते विशेषेण ह्वयंति तेषु मध्ये वयं नामाकाः पृतन्यतः पृतनामिच्छंतीः स्माकैभिरस्माकीर्नृभिर्मनुष्यैः सासह्याम । शत्रून् नभिवेम । वनुष्यतः क्षुतिमिच्छंतः शत्रून् वनुयाम च । सिद्धमन्यत् ॥

या नु श्वेताववो दिव उच्चरात उप द्युभिः ।

इंद्राग्न्योरनु व्रतमुहाना यंति सिंधवो यान्सीं बंधादमुंचतां नभंतामन्यके समे ॥ ८ ॥

या । नु । श्वेतौ । अश्वः । दिवः । उत्तरातः । उप । द्युभिः ।

इंद्राग्न्योः । अनु । व्रतं । उहानाः । यंति । सिंधवः । यान् । सीं । बंधात् । अमुंचतां ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥ ८ ॥

या नु यावेचेंद्राग्नी श्वेतौ श्वेतवर्णी । सत्त्वगुणोपेतावित्थर्यः । अश्वोऽधस्ताद्युभिर्दीप्तिभिर्दिव उपोच्चरातः उच्चरातः तयोरेवेंद्राग्न्योरुहाना ह्विर्वहंतो यजमाना व्रतं कर्मानु यंति । अपि सीमिमाविंद्राग्नी यान्प्रसिद्धान् सिंधवः सिंधून् बंधाद्धनादमुंचतां । सिद्धमन्यत् ॥

पूर्वीष्टं इंद्रोपमातयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः सूनो हिन्वस्य हरिवः ।

वस्वो वीरस्यापृचो या नु साधंत नो धियो नभंतामन्यके समे ॥ ९ ॥

पूर्वीः । ते । इंद्र । उपमातयः । पूर्वीः । उत । प्रशस्तयः । सूनो इति । हिन्वस्य । हरिवः ।

वस्वः । वीरस्य । आऽपृचः । याः । नु । साधंत । नः । धियः । नभंतां । अन्यके । समे ॥ ९ ॥

हे हरिवो वस्त्रिन् सूनो प्रेरयितरिद्र हिन्वस्य प्रीणयितुर्वस्वो दीपकस्य वीरस्यापृचो धनान्युपयच्छतस्ते तव ता उपमातय उपमानानि पूर्वीर्बह्वनि । उतापि च प्रशस्तयः पूर्वीः । या नो धियः प्रज्ञां साधंत असाधयन् । सिद्धमन्यत् ॥

तं शिशीता सुवृक्तिभिस्त्वेषं सत्वानमृग्मयं ।

उतो नु चिद्य ओजसा शुष्णास्यांडानि भेदति जेषत्स्वर्वतीरपो नभंतामन्यके समे ॥ १० ॥

तं । शिशीत । सुवृक्तिभिः । त्वेषं । सत्वानं । ऋग्मयं ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओजसा । शुष्णस्य । आंडानि । भेदति । जेषत् । स्वः । वतीः ।

अपः । नभंतां । अन्यके । समे ॥ १० ॥

हे स्तोतारः त्वेषं दीप्तं सत्वानं संभक्तारं धनानामृगिमयमृगहृमृगिभः स्तोतव्यं तमिंद्रं सुवृत्तिभिः स्तुतिभिः शिशीत । संस्क्रुत । उतो नु चिदपि च य इंद्रं औजसा बलेन शुष्णस्य शुष्णनामकस्यासुरस्यांडान्यंडजातान्यपत्नानि भेदति अभिगत स स्वर्वतीर्दिव्यान्यपः सलिलानि जेषत् । जयतु । सिद्धमन्यत् ॥

तं शिशीता स्वध्वरं सत्यं सत्वानमृत्वियं ।

उतो नु चिद्य ओहत आंडा शुष्णस्य भेदन्यजैः स्वर्वतीरपो नभंतामन्यके समे ॥११॥

तं । शिशीत । सुऽअध्वरं । सत्यं । सत्वानं । ऋत्वियं ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओहते । आंडा । शुष्णस्य । भेदति । अजैः । स्वऽवतीः ।

अपः । नभंतां । अन्यके । समे ॥११॥

हे स्तोतारः स्वध्वरं सुयज्ञं सत्यमविनाशं सत्वानं संभक्तारमृत्वियमृतौ यष्टव्यं तमिंद्रं शिशीत । स्तुतिभिः संस्क्रुत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । उतो नु चिदपि च य इंद्रं ओहते यज्ञं प्रति गच्छति शुष्णस्यांडान्यंडजातानि च भेदति भिनत्ति स त्वं स्वर्वतीर्दिव्यान्यपः सलिलान्यजैः । अजैषीः । सिद्धमन्यत् ॥

एवेन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नवीयो मंधातृवदंगिरस्वदवाचि ।

त्रिधातुना शर्मणा पातमस्मान्वयं स्याम पतयो रयीणां ॥१२॥

एव । इंद्राग्निभ्यां । पितृऽवत् । नवीयः । मंधातृऽवत् । अंगिरस्वत् । अवाचि ।

त्रिऽधातुना । शर्मणा । पातं । अस्मान् । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥१२॥

एवं याभ्यामिन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नभाकवन्धातृवद्यौवनाश्रमांधातृवस्त्रांगिरस्वदंगिरोवन्न नवीयो नव-
तरमवाचि नाभाकिन मया पाठिताविद्रापी त्रिधातुना त्रिपर्वणा शर्मणा गृहेण नोऽस्मान्नाभाकान्पातं ।
रचतं । वयं रयीणां धनानां पतयः स्वामिनः स्याम । भवेम ॥ ॥२५॥

अस्मा ऊ ष्विति दशर्चमेकादशं सूक्तं । अचियमनुक्रमणिका । अस्मा ऊ षु दश वारुणं त्विति । नाभाक
अपिरनुवृत्तत्वात् । महापांक्तं हीत्युक्तत्वादिदमपि महापांक्तं । इदमादिके द्वे सूक्ते वरुणदेवत्ये ॥ विनियोगो
लैंगिकः ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने त्रैत्रावरुणशस्त्र आरंभणीयाया ऊर्ध्वं स चप इत्ययं नाभाकतृचः ।
सूचितं च । स चपः परि षस्वज इति त्रैत्रावरुणः । आ० ७. २. इति ॥ यः ककुभ इत्येतत्प्रभृतिको वा नाभा-
कतृचः । सूचितं च । यः ककुभो निधारय इति वा । आ० ७. २. इति ॥

अस्मा ऊ षु प्रभूतये वरुणाय मरुद्भ्योऽर्ची विदुष्टरेभ्यः ।

यो धीता मानुषाणां पश्वो गा इव रक्षति नभंतामन्यके समे ॥१॥

अस्मै । ऊं इति । सु । प्रऽभूतये । वरुणाय । मरुत्ऽभ्यः । अर्चं । विदुऽतरेभ्यः ।

यः । धीता । मानुषाणां । पश्वः । गाऽइव । रक्षति । नभंतां । अन्यके । समे ॥१॥

हे स्तोतः सु प्रभूतये प्रकृष्टधनायास्त्रै वरुणाय विदुष्टरेभ्यो विदुष्टरेभ्यो मरुद्भ्यश्चार्चं । सुहि । यो वरुणो
धीता कर्मणा मानुषाणां मनुष्याणां पश्वः पशून् गा इव रक्षति । सिद्धमन्यत् ॥

तमू षु समना गिरा पितृणां च मन्मभिः ।

नाभाकस्य प्रशस्तिभिर्यैः सिंधूनामुपोदये सप्रस्वसा स मध्यमी नभंतामन्यके समे ॥२॥

तं । ऊं इति । सु । समना । गिरा । पितृणां । च । मन्मऽभिः ।
नाभाकस्य । प्रशस्तिऽभिः । यः । सिंधूनां । उप । उत्ऽञ्जये । सप्तऽस्वसा । सः ।
मध्यमः । नभंतां । अन्यके । समे ॥ २ ॥

तमु तमेव वरुणं समना समानया गिरा जुत्वा स्वभिष्टीमि । पितृणां मन्मभिः स्तोमैश्चाभिष्टीमि ।
नाभाकस्यैः प्रशस्तिभिः स्तोत्रैश्चाभिष्टीमि । सिंधूनां खंदमानानां नदीनामुप समीप य उदये उत्तच्छति यश्च
सप्तस्वसा स मध्यम इति वाग्भिर्निरुच्यते । अन्यके दुर्धियः शत्रवः समे सर्वे नभंतां । मा भूवन् ॥ तथा च
यास्कः । तं स्वभिष्टीमि समानया गिरा गीत्वा जुत्वा पितृणां च मनकीथैः स्तोमैर्नाभाकस्य प्रशस्तिभिः ।
ऋषिर्नाभाको बभूव । यः खंदमानानामासामपासुपोदये सप्तस्वसारमेनमाह वाग्भिः स मध्यम इति
निरुच्यतेऽथैष एव भवति । नभंतामन्यके समे मा भूवन्नन्यके सर्वे ये नो द्विषन्ति दुर्धियः पापधियः पापसं-
कल्पाः । नि० १०. ५. इति ॥

स क्षपः परि षस्वजे न्युप्तो मायया दधे स विश्वं परि दर्शतः ।
तस्य वेनीरनुं व्रतमुषस्तिस्त्रो अवर्धयन्नभंतामन्यके समे ॥ ३ ॥
सः । क्षपः । परि । सस्वजे । नि । उप्तः । मायया । दधे । सः । विश्वं । परि । दर्शतः ।
तस्य । वेनीः । अनुं । व्रतं । उषः । तिस्रः । अवर्धयन् । नभंतां । अन्यके । समे ॥ ३ ॥

स वरुणः क्षपो रात्रीः परि षस्वजे । परिष्वजते । अपि च दर्शतो दर्शनीयः स वरुण उप्त उत्तरणशीलः
सन् विश्वं मायया कर्मणा परि परितो नि दधे । निदधाति । किंच तस्य वरुणस्य व्रतं कर्म वेनीः कामय-
मानाः प्रजास्तिस्र उपस्त्रिषु प्रातर्माध्यंदिनं सायं चान्ववर्धयन् । अनुवर्धयति । सिद्धमन्यत् ॥

यः ककुभो निधारयः पृथिव्यामधि दर्शतः ।
स मातां पूर्य पदं तद्वरुणस्य सस्यं स हि गोपा इवेयो नभंतामन्यके समे ॥ ४ ॥
यः । ककुभः । निऽधारयः । पृथिव्यां । अधि । दर्शतः ।
सः । मातां । पूर्य । पदं । तत् । वरुणस्य । सस्यं । सः । हि । गोपाऽऽइव । इर्यः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥ ४ ॥

यो वरुणः पृथिव्यामधि पृथिव्या उपरि दर्शतो दर्शनीयः सन् ककुभो दिशो निधारयः निधारयति स
वरुणो माता निर्माता । पूर्यं प्रत्नं पदं स्वर्गाख्यं स्थानं सप्तमस्त्राभिश्च सर्पणीयं तद्वरुणस्य स्वकृतं । अपि च
स हि स एवेर्य ईश्वरः सन् गोपा इव गोपाल इव पशूनामस्त्राकं रक्षिता । सिद्धमन्यत् ॥

यो धर्ता भुवनानां य उस्त्राणामपीच्याऽ वेद् नामानि गुह्या ।
स कविः काव्यां पुरु रूपं द्यौरिव पुष्यति नभंतामन्यके समे ॥ ५ ॥
यः । धर्ता । भुवनानां । यः । उस्त्राणां । अपीच्यां । वेद् । नामानि । गुह्या ।
सः । कविः । काव्यां । पुरु । रूपं । द्यौऽऽइव । पुष्यति । नभंतां । अन्यके । समे ॥ ५ ॥

यो वरुणो भुवनानां धर्ता धारयिता यज्ञोस्त्राणां देवाधिष्ठानभूतानां रश्मीनामपीच्यापीच्यान्त-

हिंतानि गुह्या गुह्यानि गुहायां निहितानि नामानि वेद जानाति स वरुणः कविः प्राज्ञः सन् काव्या
काव्यानि कविकर्माणि पुर बहूनि रूपं बौरिव पुष्यति । सिद्धमन्यत् ॥ २६ ॥

यस्मिन्विश्वानि काव्या चक्रे नाभिरिव श्रिता ।
चित्तं जूती सपर्येत व्रजे गावो न संयुजे युजे अश्वीं अयुस्त नभंतामन्यके संमे ॥ ६ ॥
यस्मिन् । विश्वानि । काव्या । चक्रे । नाभिःऽइव । श्रिता ।
चित्तं । जूती । सपर्येत । व्रजे । गावः । न । संऽयुजे । युजे । अश्वान् । अयुस्त । नभंतां ।
अन्यके । संमे ॥ ६ ॥

यस्मिन्वरुणे विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि कविकर्माणि चक्रे नाभिरिव यथा रथस्य चक्रे नाभि-
स्तथा श्रिता श्रितानि तं चित्तं चिस्थानं वरुणं जूती जूत्या चिप्रं सपर्येत । हे मदीया जनाः परिचरत ।
किमर्थमित्यत आह । व्रजे गोष्ठे गावो न यथा गाः संयुजे संयोगार्थं सह स्थापयितुं युजे युञ्जति तथास्माकम-
भियोगायाश्चानयुषत । सपत्ना युञ्जति । अतस्तदुपद्रवपरिहाराय वरुणं परिचरतेत्यर्थः ॥

य आस्वत्क आशये विश्वा जातान्येषां ।
परि धामानि मर्मेशुश्रूणस्य पुरो गये विश्वे देवा अनु व्रतं नभंतामन्यके संमे ॥ ७ ॥
यः । आसु । अत्कः । आऽशये । विश्वा । जातानि । एषां ।
परि । धामानि । मर्मेशत् । वरुणस्य । पुरः । गये । विश्वे । देवाः । अनु । व्रतं । नभंतां ।
अन्यके । संमे ॥ ७ ॥

--- त्वरिमृशतो वरुणस्य पुरो गये रथस्य पुरस्ताद्भवति तस्य वरुणस्य पुरस्ताद्विश्वे सर्वे देवा व्रतं
कर्मानुगच्छंतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

स समुद्रो अपीच्यस्तुरो द्यामिव रोहति नि यदासु यजुर्दधे ।
स माया अर्चिना पदास्तृणात्नाकमारुहन्नभंतामन्यके संमे ॥ ८ ॥
सः । समुद्रः । अपीच्यः । तुरः । द्यांऽइव । रोहति । नि । यत् । आसु । यजुः । दधे ।
सः । मायाः । अर्चिना । पदा । अस्तृणात् । नाकं । आ । अरुहत् । नभंतां ।
अन्यके । संमे ॥ ८ ॥

यस्मादापः समुद्रवन्ति स वरुणः समुद्रोऽपीच्योऽतर्हितस्तुरः क्षिप्रो द्यामिव यथादित्यो द्यां रोहति
तथा नाकं रोहति । अपि च यद्यो वरुण आसु दिशु यजुः प्रजाभ्यो दानं नि दधे निदधाति स वरुणो
माया असुराणां माया अर्चिनार्चिष्मता पदा स्थानेन । तेजसेत्यर्थः । आस्तृणात् । समंताद्विनक्ति । नाकं
सर्गमारुहत् । आरोहति । सिद्धमन्यत् ॥

यस्य श्वेता विचक्षणा तिस्रो भूमीरधिष्ठितः ।
चिरुत्तराणि पप्रतुर्वरुणस्य ध्रुवं सद्ः स सप्तानामिरज्यति नभंतामन्यके संमे ॥ ९ ॥

यस्य । श्वेता । विऽचक्षणा । तिस्रः । भूमीः । अधिऽस्थितः ।
त्रिः । उत्तराणि । पप्रतुः । वरुणस्य । ध्रुवं । सदः । सः । सप्तानां । इरज्यति ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥ ९ ॥

यस्य वरुणस्याधिचितोऽतरिक्षेऽधि वसतः श्वेता श्वेतानि विचक्षणा तेषां तिस्रो भूमीस्त्रिरक्षरानि
तिष्ठणामधिस्थितानि भुवनानि पप्रतुः प्रथयति । तथा च मंचवर्णः । तिस्रो भूमीधारयन् वीर्यत यून
। ऋ० २. २७. ८. इति । तस्य वरुणस्य सदः स्थानं ध्रुवमचलमिति । किंच स वरुणः सप्तानां सिंधुनामि-
रज्यति । ईश्वरो भवति । सिद्धमन्यत् ॥

यः श्वेताँ अधिनिर्णिजश्चक्रे कृष्णाँ अन्नु व्रता ।
स धामं पूर्वं ममे यः स्क्भेन वि रोदसी अजो न द्यामधारयन्नभंतामन्यके समे ॥ १० ॥
यः । श्वेतान् । अधिऽनिर्णिजः । चक्रे । कृष्णान् । अन्नु । व्रता ।
सः । धामं । पूर्वं । ममे । यः । स्क्भेन । वि । रोदसी इति । अजः । न । द्यां । अधारयत् ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥ १० ॥

यो वरुणो निर्णिज आत्मीयान्नभमीन्दिवा श्वेतानधि चक्रे अधिकरोति तथा रात्रौ कृष्णांश्चक्रे स
वरुणोऽनु व्रता कर्माणि लचीकृत्योभयविधकर्मानुगुणं पूर्वं धामांतरिचं दिवं वा ममे । निर्ममे । अपि च यः
स्क्भेनांतरिक्षेणाजो न यथादित्यो वां धारयति तथा रोदसी यावापृथिव्यावधारयत् विधारयति स वरुण
इत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ २७ ॥

अस्तभ्रादिति षडृचं द्वादशं सूक्तं । अर्चनाना ऋषिः काण्वो नाभाको वा ऋषिः । उत्तरे स्वर्चनानाः ।
आद्यसृचस्त्रैष्टुभो वरुणदेवत्यो द्वितीयसृच आनुष्टुभोऽश्विदेवताकः । तथा चानुक्रांतं । अस्तभ्रात् षडृचनाना
वा त्रैष्टुभमंत्यं वा तृचमाश्विनमानुष्टुभमपश्यदिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ वारुणे पशौ हविषो याज्यास्त-
भ्रादिति । सूचितं च । अस्तभ्राद्यामसुरो विश्ववेदा इत्येकादशिनः । आ० ३. ७. इति ॥ अपीषोमप्रणयने
ऽधिषोत्तरा परिधानीया । तथा सूचितं । अस्तभ्राद्यामसुरो विश्ववेदा इति परिदध्यादुत्तरया वा । आ०
४. १०. इति ॥ एवा वंदस्वेषा वारुणे पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । एवा वंदस्व वरुणं वृहंतं
तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वंदमान इति द्वे । आ० ३. ७. ॥ सोमप्रवहण इमां धियमित्येषा परिधानीया । सूचितं च ।
इमां धियं शिचमाणस्य देवेति निहिते परिदध्यात् । आ० ४. ४. इति ॥

अस्तभ्राद्यामसुरो विश्ववेदा अमिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।
आसीद्विश्वा भुवनानि सप्ताद्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ १ ॥
अस्तभ्रात् । द्यां । असुरः । विश्वऽवेदाः । अमिमीत । वरिमाणं । पृथिव्याः ।
आ । आसीदत् । विश्वा । भुवनानि । संऽराट् । विश्वा । इत् । तानि । वरुणस्य ।
व्रतानि ॥ १ ॥

विश्ववेदा विश्वधनोऽसुरो बलवान्वरुणो यामस्तभ्रात् । तथा पृथिव्याश्च वरिमाणं परिमाणममिमीत ।
चक्रे । एवं निर्मितानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि सप्तादुत्वासीदश्च । अर्थात् षड् । वरुणस्य तान्येतानि व्रतानि
कर्माणि विश्वेद्विश्वान्येव । अतो वर्णयितुमशक्यानीत्यर्थः ॥

ए॒वा वंदस्व॑ वरुणं॑ बृह॑तं नम॒स्या धीर॑ममृत॒स्य गो॒पां ।
 स नः॑ शर्म॑ चि॒वकू॑थं वि यंस॒त्पातं॑ नो द्यावापृथि॒वी उ॒पस्थे॑ ॥२॥
 ए॒व । वंदस्व॑ । वरुणं॑ । बृह॑तं । नम॒स्य । धीरं॑ । अमृत॒स्य । गो॒पां ।
 सः । नः । शर्मं॑ । चि॒वकू॑थं । वि । यंस॒त् । पा॒तं । नः । द्या॒वापृथि॒वी इति॑ । उ॒पस्थे॑ ॥२॥

हे स्रोतः बृह॑तं महान्तं वरुणमेवैवं वंदस्व । सुहि । अमृतस्य गोपां गोपयितारं धीरं प्राञ्चं वरुणं नमस्व । नमस्कुरु च । स वरुणो नोऽस्मभ्यं चि॒वकू॑थं चि॒स्थानं शर्मं गृहं वि यंसत् । प्रयच्छतु । उपस्थ उपस्थाने वर्तमानात्तोऽस्माभ्यावापृथिवी द्यावापृथिवी पातं । रक्षतं ॥

इ॒मां धियं॑ शि॒क्षमा॑णस्य दे॒व क्रतुं॑ दक्षं॑ वरुण॒ सं शि॒शाधि॑ ।
 ययाति॑ विश्वा॒ दुरि॑ता तरे॒म सु॒तर्मा॑णमधि॒ नावै॑ रुहेम ॥३॥
 इ॒मां । धियं॑ । शि॒क्षमा॑णस्य । दे॒व । क्रतुं॑ । दक्षं॑ । वरुण॒ । सं । शि॒शाधि॑ ।
 यया॑ । अति॑ । विश्वा॒ । दुःऽइ॒ता । तरे॒म । सु॒तर्मा॑णं । अधि॑ । नावै॑ । रुहे॒म ॥३॥

हे देव द्योतमान वरुण इमां धियमिदं कर्म शिक्षमाणस्यानुतिष्ठतो मम क्रतुं प्रज्ञानं दक्षं च सं शिशाधि । तीक्ष्णीकुरु । यया नावा यज्ञरूपया विश्वा सर्वाणि दुरिता दुरितान्यति तरेम तां सुतर्माणं सुष्ठु तारयित्रीं यज्ञरूपां नावमधि रुहेम । वयमारुहेम । दुःखसागरतरणे हेतुत्वाद्यज्ञो नीरित्यच व्यपदिश्यते ॥

आ वां यावा॑णो अ॒श्विना॑ धी॒भिर्वि॑प्रा अ॒चुच्य॑वुः ।
 नास॑त्या सोम॒पीत॑ये नभ॑तामन्यके संमे ॥४॥
 आ । वां । यावा॑णः । अ॒श्विना॑ । धी॒भिः । वि॑प्राः । अ॒चुच्य॑वुः ।
 नास॑त्या । सोम॒ऽपी॒तये॑ । नभ॑तां । अ॒न्यके॑ । स॒मे ॥४॥

हे नासत्या सत्यी सत्यप्रणेतारी वा । तथा च यास्तुः । सत्यविव नासत्यावित्थीर्णवामः सत्यस्य प्रणेतारी । नि० ६. १३. इति । अश्विनाश्विनी वां युवां सोमपीतये सोमस्य पानाय विप्राः प्राञ्चा अश्विजो यावाणः सोमाभिषवपाषाणाश्च धीभिः कर्मभिः स्वस्व्यापरैरचुच्यवुः । अभिगच्छन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

यथा॑ वा॒मचि॑रश्विना गी॒र्भिर्वि॑प्रो अ॒जोह॑वीत् ।
 नास॑त्या सोम॒पीत॑ये नभ॑तामन्यके संमे ॥५॥
 यथा॑ । वां । अ॒चिः । अ॒श्विना॑ । गीः॒ऽभिः । वि॑प्रः । अ॒जोह॑वीत् ।
 नास॑त्या । सोम॒ऽपी॒तये॑ । नभ॑तां । अ॒न्यके॑ । स॒मे ॥५॥

हे नासत्यावश्विनी वां युवां विप्रः प्राञ्चोऽचिर्यथा गीर्भिः सुतिभिः सोमपीतयेऽजोहवीत् तथाहमपि जोहवीमि ॥

ए॒वा वा॑महू ऊ॒तये॑ यथाहु॑वंत॒ मेधि॑राः ।
 नास॑त्या सोम॒पीत॑ये नभ॑तामन्यके संमे ॥६॥

एव । वां । अहे । ऊतये । यथा । अहुवंत । मेधिराः ।
नासत्या । सोमऽपीतये । नभंतां । अन्यके । समे ॥ ६ ॥

इयं व्याख्यातचरा ॥ २८ ॥ ५ ॥

षष्ठेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्रेमे विप्रस्वेति त्रयस्त्रिंशद्दृचं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्थार्थं गायत्रम-
पिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । इमे त्रयस्त्रिंशद्विरूप आंगिरस आपेयं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आपेये कृती
गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चैतदादिके द्वे सूक्ते । सूचितं च । इमे विप्रस्वेति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥ कारीर्य-
वभृथेयोः प्रथमान्यभागस्थाप्लव इत्यनुवाक्या । तथा सूचितं । अप्सुमंतावाज्यभागावप्लवे सधिष्टव । आ०
२. १३. । इति ॥ आग्नीध्रस्य प्रातःसवने प्रस्थितयाज्या । श्रूयते च । उषान्नाय वशान्नायेत्याग्नीध्रो यजति
। ऐ० ब्रा० ६. १०. । इति ॥ अप्रिवतीष्टौ त्वं ह्यप इत्येषा याज्या । सूचितं च । त्वं ह्यपे अपिनापे त्वमस्यबुयो-
ध्यमीवाः । आ० ३. १३. । इति ॥ अप्रिमंथनेऽप्येषा । सूचितं च । त्वं ह्यपे अपिना तं मर्जयंत सुकृतं । आ० २. १६. ।
इति ॥ अपये कामायाष्टाकपालेष्टी तुभ्यं ता अंगिरस्तमेत्येषानुवाक्या । सूचितं च । तुभ्यं ता अंगिरस्तमाश्लाम
तं काममपे तवोतीति कामाय । आ० २. १०. । इति ॥ अन्वाहितापेः प्रयाणे समारोपणपक्षेऽनघैकाङ्गतिः
कर्तव्या । तथा सूचितं । तुभ्यं ता अंगिरस्तमेति वाज्याङ्गतिं ऊत्वा समारोपयेत् । आ० ३. १०. । इति ॥ वैद्युता-
पिनाग्नीनां संसर्गेऽपयेऽप्सुमतीष्टिः । तत्र यदपे दिविजा इति याज्या । यदपे दिविजा अस्यग्निर्होता
न्यसीदद्यजोयान् । आ० ३. १३. । इति ॥

इमे विप्रस्य वेधसोऽग्नेरस्तृतयज्वनः । गिरः स्तोमांस ईरते ॥ १ ॥

इमे । विप्रस्य । वेधसः । अग्नेः । अस्तृतऽयज्वनः । गिरः । स्तोमांसः । ईरते ॥ १ ॥

इमेऽस्रदीयाः स्तोमांसः स्तोतारो विप्रस्य मेधाविनो वेधसो विधातुरस्तृतयज्वनोऽर्हिसितयजमानस्या-
मेर्गिरः स्तुतीरीरते । प्रेरयंति ॥

अस्मि ते प्रतिहर्यते जातवेदो विचर्षणे । अग्ने जनामि सुष्टुतिं ॥ २ ॥

अस्मि । ते । प्रतिहर्यते । जातऽवेदः । विऽचर्षणे । अग्ने । जनामि । सुऽस्तुतिं ॥ २ ॥

हे जातवेदो जातधन विचर्षणे विद्रष्टरपे असौ प्रतिहर्यते प्रयच्छते ते तुभ्यं सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं
जनामि । आंगिरसोऽहं जनयामि ॥

आरोका इव घेदहं तिग्मा अग्ने तव त्विषः । दद्भिर्वनानि बप्सति ॥ ३ ॥

आरोकाऽइव । घ । इत् । अहं । तिग्माः । अग्ने । तव । त्विषः । दत्ऽभिः । वनानि ।

बप्सति ॥ ३ ॥

हे अग्ने तव तिग्मास्तीक्ष्णास्त्विषो दीप्तय आरोका इवारोचमानाः पशव इव दद्भिर्दंतिर्वनान्यरण्यानि
बप्सति । भक्षयंति । घेदहेति त्रयं पूरकं ॥

हरयो धूमकेतवो वातजूता उप ह्यवि । यतंते वृथंगमयः ॥ ४ ॥

हरयः । धूमऽकेतवः । वातऽजूताः । उप । ह्यवि । यतंते । वृथक् । अगमयः ॥ ४ ॥

हरयो हरणशीला वातजूता वातप्रेरिता धूमकेतवो धूमध्वजा अगमय उप बभ्रंतरेषु वृथक् पृथग्यतंते ।
गच्छंति । पृथगित्यनेन सममव्ययं वृथगिति । पृथगित्येव वाजसनेयिनः पठंति । वा० सं० ३३. २. ॥

एते त्वे वृथंगमयं इद्वासः समदृक्षत । उषसामिव केतवः ॥ ५ ॥

एते । त्वे । वृथक् । अमयः । इद्वासः । सं । अदृक्षत । उषसांऽइव । केतवः ॥ ५ ॥

एते त्व एतेऽमयो वृथक् पृथगिद्वासोऽग्निहोतृभिः समिद्धाः संत उषसामिव केतव उषसां प्रज्ञापका इव समदृक्षत । सम्यग्दृश्यंते ॥ ॥ २९ ॥

कृष्णा रजांसि पत्सुतः प्रयाणे जातवेदसः । अग्निर्यद्रोधति क्षमि ॥ ६ ॥

कृष्णा । रजांसि । पत्सुतः । प्रऽयाने । जातऽवेदसः । अग्निः । यत् । रोधति । क्षमि ॥ ६ ॥

जातवेदसोऽग्नेः प्रयाणे पत्सुतः पत्तो रजांसि पांसवः कृष्णानि भवति । कदेत्यत आह । क्षमि क्षमायां यद्यदापी रोधति शुष्कान्वनस्यतीन्निरुणद्धि ॥

धासिं कृष्वान ओषधीर्वपसंत् अग्निर्न वायति । पुनर्यन्तरुणीरपि ॥ ७ ॥

धासिं । कृष्वानः । ओषधीः । वपसंत् । अग्निः । न । वायति । पुनः । यन् । तरुणीः । अपि ॥ ७ ॥

अग्निरोषधीर्धासिमन्नं । जुडासीत्यन्ननामसु पाठात् । कृष्वानः कुर्वन् बप्सुन्नचयन्न वायति । न शाम्यति । पुनश्च तरुणीरोषधीरपि यन् गच्छन् भवति । भक्षयितुमिति शेषः ॥

जिह्वाभिरह ननमदृर्चिषां जंजणाभवन् । अग्निर्वनेषु रोचते ॥ ८ ॥

जिह्वाभिः । अहं । ननमत् । अर्चिषां । जंजणाऽभवन् । अग्निः । वनेषु । रोचते ॥ ८ ॥

अग्निर्जिह्वाभिरह ज्वालाभिरिव ननमद्वनस्यतीनत्वंतं नमयन्नर्चिषा तेजसा जंजणाभवञ्ज्वलन् । जंजणाभवन् मन्त्रालाभवन्निति ज्वलतिकर्मसु पाठात् । वनेष्वरण्येषु रोचते । प्रकाशते ॥

अप्स्वमे सधिष्टव सौषधीरनु रूध्यसे । गर्भे सञ्जायसे पुनः ॥ ९ ॥

अप्ऽसु । अमे । सधिः । तव । सः । ओषधीः । अनु । रूध्यसे । गर्भे । सन् । जायसे ।

पुनरिति ॥ ९ ॥

हे अमे यस्य तवाप्सु सधिः प्रवेशस्थानं स त्वमोषधीरनु रूध्यसे । अनुरण्यति । पुनश्च तासां भूमिष्ठानां गर्भे सन् भवञ्जायसे । प्रादुर्भवसि ॥

उदमे तव तद्वृतादृर्ची रोचत आहुतं । निसानं जुहोऽ मुखे ॥ १० ॥

उत् । अमे । तव । तत् । घृतात् । अर्चिः । रोचते । आऽहुतं । निसानं । जुहः । मुखे ॥ १० ॥

हे अमे तव घृतादाहुतं जुहो होमसाधनभृतायाः स्रुचो मुखे निसानं लिहानं तदृर्चिद्रोचते । प्रकाशते ॥ ॥ ३० ॥

उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्रये ॥ ११ ॥

उक्षऽअन्नाय । वशाऽअन्नाय । सोमऽपृष्ठाय । वेधसे । स्तोमैः । विधेम । अग्रये ॥ ११ ॥

उक्षान्नाय । उक्षान्नमदनीयं हविर्यस्यासावुक्षान्नः । तस्मै वशान्नाय । वशान्नं यस्यासी वशान्नः । तस्मै सोमपृष्ठाय सोमघृतपृष्ठाय वेधसे विधाने कामानामपये स्तोमैर्विधेम । परिचरेम ॥

उ॒त त्वा॒ नम॑सा व॒यं हो॒त॒वरे॑ण्य॒क्रतो॑ । अ॒ग्ने॑ स॒मिद्धि॑रीमहे ॥ १२ ॥
 उ॒त । त्वा॒ । नम॑सा । व॒यं । हो॒तः । वरे॑ण्य॒क्रतो॑ इति॒ वरे॑ण्यऽक्रतो॑ । अ॒ग्ने॑ । स॒मि॒त्स॒भिः ।
 ई॒महे ॥ १२ ॥

उतापि च हे होतर्देवानां ज्ञातर्वरेण्यक्रतो वरणीयप्रज्ञापि त्वा त्वां वयमांगिरसा नमसान्नैव हविषा समिद्धिश्चेमहे । याचामहे ॥

उ॒त त्वा॒ भृ॒गुव॑च्छु॒चे म॒नुष्व॑द॒ग्र आ॒हुत॑ । अ॒ंगि॒र॒स्व॒ह्वाम॑हे ॥ १३ ॥
 उ॒त । त्वा॒ । भृ॒गुऽव॑त् । श्रु॒चे॒ । म॒नुष्व॑त् । अ॒ग्ने॒ । आ॒ऽहु॑त् । अ॒ंगि॒र॒स्व॑त् । ह॒वाम॑हे ॥ १३ ॥
 हे शुचे स्वभावतः शुद्धाङ्गतापि त्वा त्वां भृगुवद्यथा भृगुस्तथा मनुष्वद्यथा च मनुस्तथांगिरोवच्च हवामहे ॥
 त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्तता । सखा सख्या समिध्यसे ॥ १४ ॥
 त्वं । हि॒ । अ॒ग्ने॒ । अ॒ग्नि॒ना॒ । वि॒प्रः । वि॒प्रे॒ण॒ । स॒न् । स॒ता॒ । स॒खा॒ । स॒ख्या॒ । सं॒ऽद्ध्य॑से ॥ १४ ॥

हे अग्ने विप्रो मेधावी सन् विद्यमानः सखा च त्वं विप्रेण सता सख्यापिना समिध्यसे । तथा च ब्राह्मणं । त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्ततेति विप्र इतरो विप्र इतरः सन्नितरः सन्नितरः सखा सख्या समिध्यस इत्येष ह वा अस्य स्वः सखा । ऐ० ब्रा० १. १६. । इति ॥

स त्वं विप्राय दाशुषे रयिं देहि सहस्रिणं । अग्ने वीरवतीमिषं ॥ १५ ॥
 सः । त्वं । वि॒प्रा॒य॒ । दा॒शु॒षे॒ । र॒यिं॑ । दे॒हि॒ । स॒ह॒स्रि॑णं । अ॒ग्ने॒ । वी॒र॒ऽव॑तीं । इ॒षं ॥ १५ ॥

हे अग्ने स प्रसिद्धस्त्वं विप्राय मेधाविने दाशुषे हविषां प्रदाचे यजमानाय सहस्रिणं सहस्रसंख्याकमपरिमितं रयिं धनं वीरवतीं पुत्रपौत्रादिसहितमिषमन्नं च देहि ॥ ३१ ॥

अ॒ग्ने॒ भ्रा॒तः॑ स॒ह॒स्कृ॑त॒ रोहि॑दश्च॒ श्रु॒चि॒व्र॑त् । इ॒मं स्तो॑मं॒ जुष॑स्व मे ॥ १६ ॥
 अ॒ग्ने॒ । भ्रा॒त॒रि॑ति । स॒हः॑ऽकृ॒त् । रोहि॑त्ऽअश्च॒ । श्रु॒चि॑ऽव्र॑त् । इ॒मं । स्तो॑मं॒ ।
 जुष॑स्व । मे ॥ १६ ॥

हे अग्ने भ्रातर्भ्रातृवद्यजमानानां मित्रभूत सहस्कृत सहसा बलेन कृत रोहिदश्च लोहितवर्णाश्च श्रुचिव्रत शुद्धकर्मन्त्रे म आंगिरसस्य ममेमं स्तोमं जुषस्व । श्वेवस्व ॥

उ॒त त्वा॒ग्ने॒ म॒म॒ स्तु॒तो वा॒श्रा॒य॒ प्र॒ति॒ह॒र्य॑ते । गो॒ष्ठं॑ गा॒व इ॒वाश॑त् ॥ १७ ॥
 उ॒त । त्वा॒ । अ॒ग्ने॒ । म॒म॒ । स्तु॒तः॑ । वा॒श्रा॒य॒ । प्र॒ति॒ऽह॒र्य॑ते । गो॒ऽस्थं॑ । गा॒वः॑ऽइ॒व ।
 आ॒श॒त् ॥ १७ ॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां ममांगिरसस्य स्तुतः स्तुतयो वाश्राय वाशनशीलाय वत्साय प्रतिहर्यते पयः कामयमानाय दोग्धुं गोष्ठं गाव इव यथा गावः प्रविशन्ति तथाशत । प्राप्नुवन्ति ॥

तु॒भ्यं॑ ता॒ अ॒ंगि॒र॒स्त॒म॒ वि॒श्वाः॑ सु॒क्षि॒त॒यः॑ पृथक् । अ॒ग्ने॒ का॒मा॒य॒ ये॒मि॒रे ॥ १८ ॥
 तु॒भ्यं॑ । ताः । अ॒ंगि॒रः॑ऽत॒म॒ । वि॒श्वाः॑ । सु॒ऽक्षि॒त॒यः॑ । पृथक् । अ॒ग्ने॒ । का॒मा॒य॒ ।
 ये॒मि॒रे ॥ १८ ॥

हे अंगिरसमांगिरसां श्रेष्ठानि तुभ्यं विश्वाः सर्वास्ताः प्रसिद्धाः सुचितयः प्रजाः कामायात्मनः कामसिद्धयं पृथग्येमिरे । नियच्छंति ॥

अग्निं धीभिर्मनीषिणो मेधिरासो विपश्चितः । अद्भ्यसद्याय हिन्विरे ॥ १९ ॥

अग्निं । धीभिः । मनीषिणः । मेधिरासः । विपःऽचितः । अद्भ्यऽसद्याय हिन्विरे ॥ १९ ॥

मनीषिणो मनस ईश्वरा मेधिरासो मेधाविनो विपश्चितः प्राज्ञा यजमाना धीभिः कर्मभिरद्भ्यसद्यायात्प्रसन्न भजनायाधि हिन्विरे । प्रीणयति ॥

तं त्वामज्मेषु वाजिनं तन्वाना अग्ने अध्वरं । वह्निं होतारमीळते ॥ २० ॥

तं । त्वां । अज्मेषु । वाजिनं । तन्वानाः । अग्ने । अध्वरं । वह्निं । होतारं । ईळते ॥ २० ॥

हे अग्ने वाजिनं बलिनं वह्निं हविषां वोढारं होतारं देवानामाह्नातारं तं प्रसिद्धं त्वामज्मेषु गृहेष्वध्वरं यज्ञं तन्वाना विस्तारयंतो यजमाना ईळते । क्षुवंति ॥ २० ॥

पुरुचा हि सदृङ्गसि विशो विश्वा अन्नु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥ २१ ॥

पुरुऽचा । हि । सऽदृङ् । असि । विशः । विश्वाः । अन्नु । प्रऽभुः । सऽमत्सु । त्वा । ह्वा । महे ॥ २१ ॥

हे अग्ने त्वं हि यतः प्रभु प्रभुः ॥ सुलोपस्कान्दसः ॥ पुरुचा बङ्गेषु प्रदेशेषु विश्वाः सर्वा विशः प्रजा अन्नु सदृङ् समानदर्शसि अतस्त्वा त्वां समत्सु संयामेषु हवामहे । ह्वयामः ॥

तमीळिष्व य आहुतोऽग्निर्विभ्राजते घृतैः । इमं नः शृणवद्भव ॥ २२ ॥

तं । ईळिष्व । यः । आऽहुतः । अग्निः । विऽभ्राजते । घृतैः । इमं । नः । शृणवत् । हव ॥ २२ ॥

योऽग्निर्घृतैः सहाहुतो विभ्राजते यद्य नोऽस्माकमिमं हवमाह्वानं शृणवत् शृणोति तमपिमीळिष्व । क्षुहि ॥

तं त्वा वयं हवामहे शृण्वंतं जातवेदसं । अग्ने घ्नंतमप द्विषः ॥ २३ ॥

तं । त्वा । वयं । ह्वा । महे । शृण्वंतं । जातऽवेदसं । अग्ने । घ्नंतं । अपं । द्विषः ॥ २३ ॥

हे अग्ने जातवेदसं जातधनं जातप्रज्ञं वा द्विषः शत्रून्घ्नं घ्नंतं हिंसंतं शृण्वंतमस्मदीयमाह्वानं शृण्वंतं च त्वां वयमांगिरसा हवामहे ॥

विशां राजानमद्भुतमध्यस्थं धर्मणाभिमं । अग्निमीळे स उ अश्वत् ॥ २४ ॥

विशां । राजानं । अद्भुतं । अधिऽअस्थं । धर्मणां । इमं । अग्निं । ईळे । सः । उं इति ।

श्वत् ॥ २४ ॥

विशां प्रजानां राजानमीश्वरमद्भुतं महांतं धर्मणां कर्मणामध्यक्षमनुसंधातारमिममपिमीळे । स्त्रीमि । स उ स एवाग्निः श्वत् । अस्मदीयां क्षुतिं शृणोतु ॥

अग्निं विश्वायुवेपसं मर्यं न वाजिनं हितं । सग्निं न वाजयामसि ॥ २५ ॥

अग्निं । विश्वायुऽवेपसं । मर्यं । न । वाजिनं । हितं । सग्निं । न । वाजयामसि ॥ २५ ॥

विश्वायुवेपसं सर्वगतबलमग्निं वाजिनं बलिनं मर्यं न मनुष्यमिव हितं सतिं नाश्वमिव वाजयामसि ।
सुतिभिर्हविर्भिद्य बलिनं कुर्मः ॥ ३३ ॥

घ्नन्मृध्राण्यप द्विषो दहन्वक्षांसि विश्वहा । अग्ने तिग्मेन दीदिहि ॥ २६ ॥

घ्नन् । मृध्राणि । अप । द्विषः । दहन् । रक्षांसि । विश्वहा । अग्ने । तिग्मेन । दीदिहि ॥ २६ ॥

हे अग्ने त्वं मृध्राणि हिंसकान् द्विषो द्वेषुण्यप घ्नन् हिंसन् विश्वहा सर्वदा रक्षांसि च दहंस्तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा दीदिहि । दीप्यस्व ॥

यं त्वा जनास इंधते मनुष्वदंगिरस्तम । अग्ने स बोधि मे वचः ॥ २७ ॥

यं । त्वा । जनासः । इंधते । मनुष्वत् । अंगिरः । तम । अग्ने । सः । बोधि । मे । वचः ॥ २७ ॥

हे अंगिरस्तमाग्ने यं त्वा त्वां जनासो जना मनुष्वद्यथा मनुष्येभ्यो दीपयति स त्वं मे मदीयं वचः सुतिं बोधि । बुध्यस्व ॥

यदग्ने दिविजा अस्यप्सुजा वा सहस्कृत । तं त्वा गीर्भिर्हवामहे ॥ २८ ॥

यत् । अग्ने । दिविजाः । असि । अप्सुजाः । वा । सहः । कृत । तं । त्वा । गीः । भिः ।
हवामहे ॥ २८ ॥

हे अग्ने यद्यस्त्वं दिविजा दिविभवोऽसि भवसि अप्सुजा वांतरिचजातश्च भवसि सहस्कृतः सहसा बलेन कृतश्चासि तं त्वा त्वामग्निं गीर्भिः सुतिभिर्हवामहे । ह्वयामः ॥

तुभ्यं घेत्ते जना इमे विश्वाः सुक्षितयः पृथक् । धासिं हिन्वंत्यत्तवे ॥ २९ ॥

तुभ्यं । घ । इत् । ते । जनाः । इमे । विश्वाः । सुक्षितयः । पृथक् । धासिं । हिन्वंति ।
अत्तवे ॥ २९ ॥

हे अग्ने तुभ्यं घ त्वदर्थमेव त इमे मया दृश्यमाना जना विश्वाः सर्वाः सुक्षितयः प्रजाश्च धासिमन्नं हविरत्तवेऽदनाय पृथग्निह्वन्ति । प्रेरयन्ति ॥

ते घेदग्ने स्वाध्वोऽहा विश्वा नृचक्षसः । तरंतः स्याम दुर्गहा ॥ ३० ॥

ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽअध्वः । अहा । विश्वा । नृऽचक्षसः । तरंतः । स्याम ।
दुऽगहा ॥ ३० ॥

हे अग्ने ते घेत्त्वदर्थमेव खलु वयं स्वाध्वः सुकर्माणः संतो विश्वा विश्वान्यहाहानि नृचक्षसो द्रष्टारश्च दुर्गहा दुःखेन गाहयितव्यानि तरंतः स्याम । भवेम ॥ ३४ ॥

अग्निं मद्रं पुरुप्रियं शीरं पावकशोचिषं । हृद्भिर्मद्रेभिरीमहे ॥ ३१ ॥

अग्निं । मद्रं । पुरुऽप्रियं । शीरं । पावकऽशोचिषं । हृत्ऽभिः । मद्रेभिः । ईमहे ॥ ३१ ॥

मद्रं मादनं पुरुप्रियं बज्रप्रियं शीरं यज्ञेषु शयनशीलं पावकशोचिषं पावकदीप्तिमग्निं हृद्भिर्मनोहरिर्मद्रेर्मादनैः स्तोत्रैरीमहे । याचामहे ॥

स त्वमग्ने विभावसुः सृजन्सूर्यो न रश्मिभिः । शर्धन्तमांसि जिघ्रसे ॥३२॥
सः । त्वं । अग्ने । विभाऽवसुः । सृजन् । सूर्यः । न । रश्मिऽभिः । शर्धन् । तमांसि ।
जिघ्रसे ॥३२॥

हे अग्ने विभावसुर्दीप्तिरोचनः स प्रसिद्धस्त्वं सृजतुयन् सूर्यो न यथा सूर्यस्तथा रश्मिभिः शर्धन् बलं कुर्वन्तमांसि जिघ्रसे । नाशयसि ॥

तत्रे सहस्व ईमहे दात्रं यन्नोपदस्यति । त्वदग्ने वार्यं वसुं ॥३३॥
तत् । ते । सहस्वः । ईमहे । दात्रं । यत् । न । उपदस्यति । त्वत् । अग्ने । वार्यं । वसुं ॥३३॥

हे सहस्वो बलवत्तमे ते तव यद्वसु नोपदस्यति नोपचीयते तद्दात्रं दातव्यं वार्यं वरणीयं च वसु धनं त्वन्वत्त ईमहे । याचामहे ॥ ३५ ॥

समिधापिमिति त्रिंशद्दृचं द्वितीयं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्वार्धं प्राक्सत्सप्रपरिभाषया गायत्रमापियं । तथा चानुक्रम्यते । समिधापिं त्रिंशदिति ॥ प्रातरनुवाकि गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं विनियुक्तं ॥ महाव्रते समिधापिमित्याद्याश्रतस्रः सामिधेयः । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । समिधापिमिति चतस्रो वैश्वकर्मेण ऋषभः । ऐ० आ० ५. १. १. इति ॥ आतिथ्यायां समिधापिमित्येषा प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूचितं च । समिधापिं दुवस्यता प्यायस्व समेतु ते । आ० ४. ५. इति ॥ अमावास्यायां प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूचितं च । बुधन्वंतावमावास्यायामपिः प्रतिन मन्मना । आ० १. ५. इति ॥ दर्शपूर्णमासयोरापियस्यानुवाक्यापि-
मूर्धेत्येषा । सूचितं च । अपिमूर्धा भुवो यज्ञस्य । आ० १. ६. इति ॥ मूर्धन्वद्गुणस्यापेरथ्येष्वानुवाक्या । सूचितं च । नित्ये मूर्धन्व इति ॥ पवमानेष्टिषु द्वितीयस्यामिष्टावपेः शुचेरनुवाक्यापिः शुचिब्रततम इत्येषा । सूचितं च । अपिः शुचिब्रततम उदमे शुचयस्तव । आ० २. १. इति ॥

समिधापिं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिं । आस्मिन्हृव्या जुहोतन ॥१॥
संऽइधा । अग्निं । दुवस्यत । घृतैः । बोधयत । अतिथिं । आ । अस्मिन् । हृव्या ।
जुहोतन ॥१॥

हे ऋत्विजः अतिथिमतिथिवत्प्रियमपिं समिधा दुवस्यत । परिचरत । घृतैर्दीप्तिसाधनैराज्यैर्बोधयत च । अस्मिन्समिधेऽग्नी हृव्या हवीष्या जुहोतन । आजुङ्गत च ॥

अग्ने स्तोमं जुषस्व मे वर्धस्वानेन मन्मना । प्रति सूक्तानि हर्य नः ॥२॥
अग्ने । स्तोमं । जुषस्व । मे । वर्धस्व । अनेन । मन्मना । प्रति । सूक्तानि । हर्य । नः ॥२॥

हे अग्ने म आंगिरसस्य मम स्तोमं स्तोत्रं जुषस्व । सेवस्व । अनेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण वर्धस्व च । नोऽस्माकं सूक्तानि प्रति हर्य । कामय च ॥

अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुपं ब्रुवे । देवाँ आ सादयादिह ॥३॥
अग्निं । दूतं । पुरः । दधे । हव्यऽवाहं । उपं । ब्रुवे । देवान् । आ । सादयात् । इह ॥३॥

दूतं देवानां हव्यवाहं हविषां बोढारं चापिं पुरो दधे । पुरस्कारोमि । उपं ब्रुवे । उपस्तौमि च । सोऽपिरिह यज्ञे देवाना सादयत् । आसादयतु ॥

उत्ते बृहंतो अर्चयः समिधानस्य दीदिवः । अग्ने शुक्रास ईरते ॥४॥

उत् । ते । बृहंतः । अर्चयः । संऽइधानस्य । दीदिऽवः । अग्ने । शुक्रासः । ईरते ॥४॥

हे दीदिवो दीप्तये समिधानस्य समिध्यमानस्य ते तव बृहंतो महान्तः शुक्रासो ज्वलन्तोऽर्चयो दीप्तय उदीरते ॥

उप त्वा जुहोऽं मम घृताचीर्यतु हर्यत । अग्ने हव्या जुषस्व नः ॥५॥

उप । त्वा । जुहः । मम । घृताचीः । यंतु । हर्यत । अग्ने । हव्या । जुषस्व । नः ॥५॥

हे हर्यत कामयमानाग्ने मम मदीया घृताचीर्घृतमंचत्थो जुहः सुचस्त्वा त्वामुप यंतु । नोऽस्माकं हव्या हव्यानि जुषस्व । सेवस्व च ॥ ॥३६॥

मंद्रं होतारमृत्विजं चित्रभानुं विभावसुं । अग्निमीळे स उ श्रवत् ॥६॥

मंद्रं । होतारं । ऋत्विजं । चित्रऽभानुं । विभाऽवसुं । अग्निं । ईळे । सः । उं इति ।

श्रवत् ॥६॥

मंद्रं मादनं होतारं देवानामाहातारमृत्विजमृती यष्ट्यं चित्रभानुं चित्रदीप्तिं विभावसुं दीप्तिधनमग्निमीळे । स्तौमि । सोऽपिः श्रवत् । अस्मदीयां स्तुतिं शृणोत्वैव ॥

प्रत्नं होतारमीड्यं जुष्टमग्निं कविक्रतुं । अध्वराणामभिश्चियं ॥७॥

प्रत्नं । होतारं । ईड्यं । जुष्टं । अग्निं । कविऽक्रतुं । अध्वराणां । अभिऽश्चियं ॥७॥

प्रत्नं पुराणं होतारं देवानामाहातारमीड्यं सुत्यं जुष्टं प्रीतं सेवितं वा कविक्रतुं क्रांतकर्माणमध्वराणां यज्ञानामभिश्चियमभिश्चियतारमीड्यमग्निमीळे । स्तौमि ॥

जुषाणो अंगिरस्तमेमा हव्यान्यानुषक् । अग्ने यज्ञं नय ऋतुथा ॥८॥

जुषाणः । अंगिरःऽतम । इमा । हव्यानि । आनुषक् । अग्ने । यज्ञं । नय । ऋतुऽथा ॥८॥

हे अंगिरस्तमांगिरसां श्रेष्ठापि इमेमान्यस्मदीयानि हव्यानि हवीष्यानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा जुषाणः सेवमानो भव । ऋतुथा काले काले यज्ञं च नय ॥

समिधान उ संत्य शुक्रशोच इहा वह । चिकित्वादैव्यं जनं ॥९॥

संऽइधानः । उं इति । संत्य । शुक्रऽशोचे । इहा । आ । वह । चिकित्वान् । दैव्यं । जनं ॥९॥

हे संत्य भजनशील शुक्रशोचे ज्वलदीप्ति त्वं समिधान उ समिध्यमान एव दैव्यं देवसंबन्धिनं जनं चिकित्वाज्ञानमिह यज्ञ आ वह ॥

विप्रं होतारमद्रुहं धूमकेतुं विभावसुं । यज्ञानां केतुमीमहे ॥१०॥

विप्रं । होतारं । अद्रुहं । धूमऽकेतुं । विभाऽवसुं । यज्ञानां । केतुं । ईमहे ॥१०॥

विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाहातारमद्रुहमद्रोग्धारं धूमकेतुं धूमध्वजं विभावसुं दीप्तिधनं यज्ञानां केतुं पताकस्थानीयमग्निमीमहे । अभीष्टं याचामहे ॥ ॥३७॥

अग्ने नि पाहि नस्त्वं प्रति ष देव रीषतः । भिंधि द्वेषः सहस्कृत ॥११॥

अग्ने । नि । पाहि । नः । त्वं । प्रति । स्म । देव । रिषतः । भिंधि । द्वेषः । सहःऽकृत ॥११॥

हे सहस्कृत बलेन कृत देव दीप्ताये रिषतो हिंसकान्नोऽस्मान् प्रति नि पाहि । प्रतिरच । स्मेति पुरणः । द्वेषो द्वेषः शत्रुंश्च भिंधि । विदारय ॥

अग्निः प्रत्नेन मन्मना शुभानस्तन्वं स्वां । कविर्विप्रेण वावृधे ॥१२॥

अग्निः । प्रत्नेन । मन्मना । शुभानः । तन्वं । स्वां । कविः । विप्रेण । वावृधे ॥१२॥

कविः क्रांतकर्माग्निः प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण स्वां स्वकीयां तन्वं तनुमंगं शुभानः शोभयन् विप्रेण मेधाविना स्तोत्रा वावृधे । प्रवृद्धो भवति ॥

ऊर्जो नपातमा हुवेऽग्निं पावकशोचिषं । अस्मिन्यज्ञे स्वध्वरे ॥१३॥

ऊर्जः । नपातं । आ । हुवे । अग्निं । पावकऽशोचिषं । अस्मिन् । यज्ञे । सुऽअध्वरे ॥१३॥

ऊर्जोऽन्नस्य नपातं पुत्रं पावकशोचिषं शोधकदीप्तिमग्निं स्वध्वरेऽसुरैरत्वंतमहिंस्तेऽस्मिन्यज्ञ आ ऊवे । आह्वयामि ॥

स नो मित्रमहस्त्वमग्ने शुक्रेण शोचिषा । देवैरा सत्सि बर्हिषि ॥१४॥

सः । नः । मित्रऽमहः । त्वं । अग्ने । शुक्रेण । शोचिषा । देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषि ॥१४॥

हे मित्रमहो मित्राणां पूजनीयाग्ने स त्वं शुक्रेण ज्वलता शोचिषा तेजसा देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आ सत्सि । आसीद् ॥

यो अग्निं तन्वोऽ दमे देवं मर्तः सपर्यति । तस्मा इहीदयद्वसु ॥१५॥

यः । अग्निं । तन्वः । दमे । देवं । मर्तः । सपर्यति । तस्मै । इत् । दीदयत् । वसु ॥१५॥

यो मर्तो मनुष्यो दमे गृहेऽग्निं देवं तन्वो धनस्य प्राप्त्यर्थमिति शेषः । भोजनं तनेति धननामसु पाठात् । सपर्यति परिचरति तस्मा इत्तस्मा एव वसु धनं दीदयत् । सोऽग्निः प्रयच्छति ॥ ॥३८॥

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयं । अपां रतांसि जिन्वति ॥१६॥

अग्निः । मूर्धा । दिवः । ककुत् । पतिः । पृथिव्याः । अयं । अपां । रतांसि । जिन्वति ॥१६॥

मूर्धा देवानां श्रेष्ठो दिवो बुलोकस्य ककुदुच्छ्रितः पृथिव्याश्च पतिरयमपिरपां रतांसि स्थावरजंगमात्मकानि भूतानि जिन्वति । प्रीणयति ॥

उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजंत ईरते । तव ज्योतींश्चर्चयः ॥१७॥

उत् । अग्ने । शुचयः । तव । शुक्राः । भ्राजंतः । ईरते । तव । ज्योतींषि । अर्चयः ॥१७॥

हे अग्ने ते तव शुचयो निर्मलाः शुक्राः शुक्लवर्णा भ्राजंतो दीप्यमाना अर्चयः प्रभास्तव ज्योतीषि तेजांसुदीरते । प्रेरयति ॥

ईशिषे वार्यस्य हि दाचस्याग्ने स्वर्पतिः । स्तोता स्यां तव शर्मणि ॥१८॥

ईशिषे । वार्यस्य । हि । दाचस्य । अग्ने । स्वःऽपतिः । स्तोता । स्यां । तव । शर्मणि ॥१८॥

हे अग्ने स्वर्पतिः स्वर्गस्य स्वामी त्वं वार्यस्य वरणीयस्य दापस्य दातव्यस्य धनसेषिषे । ईश्वरोऽसि । शर्मणि सुखे निमित्ते तव स्तोता स्थां । भवेयं ॥

त्वामग्ने मनीषिणस्त्वां हिन्वन्ति चित्तिभिः । त्वां वर्धतु नो गिरः ॥१९॥

त्वां अग्ने । मनीषिणः । त्वां । हिन्वन्ति । चित्तिभिः । त्वां । वर्धतु । नः । गिरः ॥१९॥

हे अग्ने त्वां मनीषिणो मनस ईश्वराः स्तोतारः स्तुतिभिः सुवन्तीति शेषः । किंच त्वामेव चित्तिभिः कर्मभिर्हिन्वन्ति । प्रीणयन्ति । नोऽस्माकं गिरः स्तुतयस्त्वामेव वर्धतु । वर्धयंतु ॥

अदब्धस्य स्वधावतो दूतस्य रेभतः सदा । अग्नेः सुख्यं वृणीमहे ॥२०॥

अदब्धस्य । स्वधाऽवतः । दूतस्य । रेभतः । सदा । अग्नेः । सुख्यं । वृणीमहे ॥२०॥

हे अग्ने अदब्धस्य केनाप्यहिंसितस्य स्वधावतो बलवतो दूतस्य देवानां रेभतो देवान् सुवतस्यैव सख्यं सदा वयं वृणीमहे ॥ ३९॥

अग्निः शुचिर्व्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः । शुचीं रोचत आहुतः ॥२१॥

अग्निः । शुचिर्व्रतऽतमः । शुचिः । विप्रः । शुचिः । कविः । शुचिः । रोचते । आहुतः ॥२१॥

शुचिर्व्रततमोऽतिशयेन शुद्धकर्मा शुचिः शुद्ध एव विप्रो मेधावी शुचिः शुद्धः सन्नेव कविः क्रांतकर्मा शुचिरेवाहुतोऽपी रोचते । प्रकाशते ॥

उत त्वा धीतयो मम गिरो वर्धतु विश्वहा । अग्ने सुख्यस्य बोधि नः ॥२२॥

उत । त्वा । धीतयः । मम । गिरः । वर्धतु । विश्वहा । अग्ने । सुख्यस्य । बोधि । नः ॥२२॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां मम धीतयः कर्माणि गिरः स्तुतयश्च विश्वहा सर्वदा वर्धतु । वर्धयंतु । नोऽस्माकं सख्यस्य सख्यं सखिकर्म सुत्यादिकं बोधि । बुध्यस्व ॥

यदग्ने स्यामहं त्वं त्वं वा घा स्या अहं । स्युष्टे सत्या इहाशिषः ॥२३॥

यत् । अग्ने । स्यां । अहं । त्वं । त्वं । वा । घा । स्याः । अहं । स्युः । ते । सत्याः । इह । आऽशिषः ॥२३॥

हे अग्ने यद्यद्यहं त्वं बद्धधनः स्थां भवेयं त्वं वा घ त्वं वा खल्वहं दरिद्रः स्तोता स्थाः भवेः ततस्तवाशिष आशासनामीहास्यद्विषये सत्याः सत्यानि स्युः । भवेयुः ॥

वसुर्वसुपतिर्हि कमस्यग्ने विभावंसुः । स्याम ते सुमतावपि ॥२४॥

वसुः । वसुऽपतिः । हि । कं । असिं । अग्ने । विभाऽवंसुः । स्याम । ते । सुऽमता । अपि ॥२४॥

हे अग्ने त्वं विभावसुर्दोषिधनो वसुपतिर्धनपतिर्वसुर्वासयिता चासि भवसि हि यस्मात् अतो वयमपि ते तव सुमतावनुग्रहबुद्धौ स्याम । भवेम ॥

अग्ने धृतव्रताय ते समुद्रायैव सिंधवः । गिरो वाश्नास ईरते ॥२५॥

अग्ने । धृतऽव्रताय । ते । समुद्रायऽइव । सिंधवः । गिरः । वाश्नासः । ईरते ॥२५॥

हे अग्ने धृतव्रताय धृतकर्मणे ते तुभ्यं वाश्नासो वाश्नशीला गिरो मम स्तुतयः सिंधवो नद्यः समुद्रायैव यथा समुद्राय तथेरते । प्रवर्तन्ते ॥ ४०॥

युवानं वि॒शपतिं॑ क॒विं वि॒श्वदं॑ पु॒रुवे॑पसं । अ॒ग्निं श्रु॑भामि॒ मन्म॑भिः ॥२६॥

युवानं॑ वि॒शपतिं॑ क॒विं वि॒श्वदं॑ पु॒रुवे॑पसं । अ॒ग्निं श्रु॑भामि॒ मन्म॑भिः ॥२६॥

युवानं नित्यतरुणं विशपतिं विशां पतिं कविं क्रांतकर्माणं विश्वदं सर्वस्य हविषोऽन्तारं पुरुवेपसं ब्रह्मकर्माणं । वेशो वेप इति कर्मनामसु पाठात् । अग्निं मन्मभिर्मननीयैः सोमैः श्रुभामि । शोभयामि ॥

य॒ज्ञानां॑ र॒थ्ये व॒यं ति॒ग्मज॑भाय वी॒ठवे॑ । स्तो॒मैरि॑षेमा॒ग्रये॑ ॥२७॥

य॒ज्ञानां॑ र॒थ्ये व॒यं ति॒ग्मज॑भाय वी॒ठवे॑ । स्तो॒मैः इ॒षेम॑ । अ॒ग्रये॑ ॥२७॥

यज्ञानां रथ्ये ऋषे तिग्मजभाय तीक्ष्णज्वालाय वीठवे बलवतेऽप्ये सोमिः सोमैर्विषमांगिरसा इषेम । सुतिं कर्तुमिच्छेम ॥

अ॒ग्रय॑म॒ग्ने त्वे॒ अपि॑ ज॒रिता॑ भू॒तु सं॒त्य । तस्मै॑ पा॒वक॑ मृ॒ळय॑ ॥२८॥

अ॒ग्रय॑म॒ग्ने त्वे॒ इति॑ । अपि॑ ज॒रिता॑ भू॒तु सं॒त्य । तस्मै॑ पा॒वक॑ मृ॒ळय॑ ॥२८॥

हे पावक शोधक संत्य भजनीयापि त्वे अपि त्वय्यप्ययमस्मदीयो जनो जरिता सोता भूतु । भवतु । तस्मै जरिचे मृळय । सुखमुत्पादय । तं सुखय वा ॥

धी॒रो ह्यस्य॑स्रस॒द्विप्रो॑ न जागृ॒विः सदा॑ । अ॒ग्ने दी॒दय॑सि॒ द्यवि॑ ॥२९॥

धी॒रः । हि॒ असि॑ । अ॒स्रस॒त् । वि॒प्रः । न॒ जागृ॒विः । सदा॑ । अ॒ग्ने दी॒दय॑सि॒ द्यवि॑ ॥२९॥

हे अग्ने त्वं धीरोऽसि हि । भवसि खलु । अस्रस्रद्विविषि सीदन्विप्रो न मेधावीव जागृविः प्रजानां हितकरणे जागरणशीलोऽसि । सदा बन्वन्तरिचे दीदयसि । दीव्यसि च ॥

पुरा॑ग्ने॒ दुरि॑तेभ्यः॒ पुरा॑ मृ॒धेभ्यः॑ क॒वे । प्र॒ण॒ आयु॑र्वसो॒ तिर॑ ॥३०॥

पुरा॑ । अ॒ग्ने । दुः॒इते॑भ्यः । पुरा॑ । मृ॒धेभ्यः॑ । क॒वे । प्र॒ण॒ आयुः॑ । व॒सो॒ इति॑ । ति॒र ॥३०॥

हे वसो वासक कवे क्रांतकर्मत्रये दुरितेभ्यः पापेभ्यः पुरा मृधेभ्यो हिंसकेभ्यश्च पुरा । यदा दुरितानि शत्रवन्नास्मान् हिंसितुमुद्युजते ततः प्रागेवेत्यर्थः । नोऽस्माकमायुः प्र तिर । वर्धय ॥ ॥४९॥

आ घा य इति द्विचत्वारिंशदृचं तृतीयं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ घ द्विचत्वारिंशत्त्रिंशोक्त आद्यभिंद्री । अनुक्तगोचत्वात्काण्वस्त्रिशोक्त ऋषिः । परं गायत्रं प्राक्सत्प्रेरिति परिभाषया गायत्री कंदः । अनुक्तत्वादिंद्री देवता । आद्यायास्त्वपिसेंद्रश्च ॥ महाव्रते निष्किल्ये गायत्रतुचाशीतापितसूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । आ घा ये अपिमिंधत आ तू न इंद्रं लुमंतमिति सूक्ते । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र आदितः सप्तदशर्चः । तथैवातिरात्र इति खंडे सूच्यते । आ घा ये अपिमिंधत इति सप्तदश । आ० ६. ४. इति ॥ आययण अपिंद्रस्व हविष आ घा य इत्येषानुवाक्या । सूचितं च । आ घा ये अपिमिंधते सुकर्माणः सुब्रह्मो देवयंत इति सोत्रं । आ० २. ९. इति ॥ भैषावषणातिरिक्तोक्थे सोत्रमिंद्राय येषायाः षडृचो विकल्पेन स्तोत्रियानुक्ताः । सूचितं च । तद्वो गाय सुते सचा सोत्रमिंद्राय गायत । आ० ९. ११. इति ॥ द्वितीये पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिनोऽभि त्वा वृषभेति स्तोत्रियस्तुचः । सूचितं च । अभि त्वा वृषभा सुतेऽभि प्र गोपतिं गिरा । आ० ६. ४. इति ॥ चातुर्विधिकेऽहनि प्रातःसवने भिंधि विश्वा इति ब्राह्मणाच्छंसिनः षठहस्तोत्रियः । तथा च सूचितं । भिंधि विश्वा अप द्विष इति ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. २. इति ॥

आ घा ये अग्निमिंधते स्तृणंति बर्हिरानुषक् । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥१॥

आ। घ। ये। अग्निं। इंधते। स्तृणंति। बर्हिः। आनुषक्। येषां। इंद्रः। युवा। सखा ॥१॥

य ऋषय आ घाभिमुखेन खल्वग्निमिंधते दीपयंति येषां च युवा नित्यतरुण इंद्रः सखा भवति त आनुषगानुपूर्वेण बर्हिः स्तृणंति ॥

बृहन्निदिध्म एषां भूरिं शस्तं पृथुः स्वरुः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥२॥

बृहन। इत्। इध्मः। एषां। भूरिं। शस्तं। पृथुः। स्वरुः। येषां। इंद्रः। युवा। सखा ॥२॥

एषामृषीणामिध्मो बृहन्निग्रहान् खलु भूरि ब्रह्म च शस्तं स्तोत्रं स्वरुश्च पृथुर्महान् । सिद्धमन्यत् ॥

अयुद्ध इद्युधा वृतं पूर आजति सत्वभिः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥३॥

अयुद्धः। इत्। युधा। वृतं। पूरः। आ। अजति। सत्वभिः। येषां। इंद्रः। युवा। सखा ॥३॥

तेष्वंतर्भूतः कश्चिदयुद्ध इत्यागयोद्वैव सन् युधा वृतं योद्धृभिर्मटेरावृतं शत्रुं सत्वभिरात्मीयैर्बलैः पूरः सत्ताजति । नमयति ॥

आ बुंदं वृचहा ददे जातः पृच्छद्वि मातरं । क उयाः के हं शृखिरे ॥४॥

आ। बुंदं। वृचहा। ददे। जातः। पृच्छत्। वि। मातरं। के। उयाः। के। हं। शृखिरे ॥४॥

आत उत्पन्नो वृचहंद्रो बुंदमिषुं । तथा च यास्कः । बुंद इषुर्भवति । नि० ६. ३२. । रति । आ ददे । आदाय चेषुमुया उन्नूर्णवलाः के के च शृखिरे वीर्येण विश्रुता इति स्वमातरं वि पृच्छत् । अप्राचीत् ॥

प्रति त्वा श्वसी वदन्निरावप्सो न योधिषत् । यस्ते शत्रुत्वमाचके ॥५॥

प्रति। त्वा। श्वसी। वदत्। गिरौ। अप्सः। न। योधिषत्। यः। ते। शत्रुत्वं।

आऽचके ॥५॥

हे इंद्र त्वा त्वां श्वसी बलवती माता प्रति वदत् । प्रत्यवोचत् । यस्ते शत्रुत्वमाचके कामयते स गिरौ पर्वतेऽप्सो न दर्शनीयो गज इव योधिषत् । योधयति ॥ ॥४२॥

उत त्वं मघवञ्छृणु यस्ते वष्टिं ववक्षि तत् । यद्वीळ्यासि वीळु तत् ॥६॥

उत। त्वं। मघवन्। शृणु। यः। ते। वष्टिं। ववक्षि। तत्। यत्। वीळ्यासि। वीळु। तत् ॥६॥

उतापि च हे मघवन् त्वं शृण्वस्वदीयां सुतिं । ते त्वत्तो यद्वष्टिं कामयते स्तोता तद्ववक्षि । तस्मै तद्वहसि । किंच त्वं यद्वीळ्यासि वृढीकरोषि तद्वीळु तद्वृढमेव सर्वत्र भवति ॥

यदाजिं यात्याजिकृदिंद्रः स्वश्वयुरूपं । रथीतमो रथीनां ॥७॥

यत्। आजिं। याति। आजिऽकृत्। इंद्रः। स्वश्वऽयुः। उपं। रथिऽतमः। रथिनां ॥७॥

यद्यदाजिकृद्युद्धकृदिंद्रः स्वश्वयुः कल्याणमश्वमिच्छन्नाजिं युद्धमुप याति तदा रथीतमोऽतिशयेन रथी भवति । रथीनां सर्वान्नाथिनश्च जयतीति शेषः ॥

वि षु विश्वा अभियुजो वज्रिन्विष्वग्यथा वृह । भवा नः सुश्रवस्तमः ॥ ८ ॥
वि । सु । विश्वाः । अभिऽयुजः । वज्रिन् । विष्वक् । यथा । वृह । भव । नः ।
सुश्रवःऽतमः ॥ ८ ॥

हे वज्रिन् त्वं विश्वाः सर्वा अभियुजोऽभियोक्त्रीः प्रजा यथा विष्वग्भवति तथा सु सुष्ठु वि वृह । नो
ऽस्माकं सुश्रवस्तमः शोभनान्नवत्तमश्च भव ॥

अस्माकं सु रथं पुर इंद्रः कृणोतु सातये । न यं धूर्वति धूर्तयः ॥ ९ ॥
अस्माकं । सु । रथं । पुरः । इंद्रः । कृणोतु । सातये । न । यं । धूर्वति । धूर्तयः ॥ ९ ॥

यमिंद्रं धूर्तयो हिंसका न धूर्वति न हिंसति स इंद्रोऽस्माकं सातयेऽभीष्टलाभाय सु रथं कव्याणं रथं
पुरः कृणोतु । पुरस्करोतु ॥

वृज्यामं ते परि द्विषोऽरं ते शक्र दावने । गमेमेदिंद्र गोमतः ॥ १० ॥
वृज्यामं । ते । परि । द्विषः । अरं । ते । शक्र । दावने । गमेमं । इत् । इंद्र । गोऽमतः ॥ १० ॥

हे शक्रिंद्र याचमाना वयं ते तव द्विषो द्वेषुन् परि वृज्याम । नोपगच्छेम । किंतु ते तव गोमतः पशुमतो
दावनेऽभीष्टदानायारं पर्याप्तं गमेमेत् । गच्छेमैव ॥ ४३ ॥

शनैश्चिद्यंतो अद्रिवोऽश्वावंतः शतग्विनः । विवक्षणा अनेहसः ॥ ११ ॥
शनैः । चित् । यंतः । अद्रिऽवः । अश्वऽवंतः । शतऽग्विनः । विवक्षणाः । अनेहसः ॥ ११ ॥

हे अद्रिवो वज्रिन् वयं शनैर्मंदं मंदं यंतो गच्छंतोऽश्वावंतोऽश्ववंतः शतग्विनो बद्धधना विवक्षणा बोढव्यं
वहतोऽनेहस उपद्रवरहिताश्च संतो गमेमेदिति संबंधः ॥

ऊर्ध्वा हि ते दिवेदिवे सहस्रा सूनृता शता । जरितृभ्यो विमंहते ॥ १२ ॥
ऊर्ध्वा । हि । ते । दिवेऽदिवे । सहस्रा । सूनृता । शता । जरितृऽभ्यः । विऽमंहते ॥ १२ ॥

हे इंद्र ते तव जरितृभ्यः स्तोतृभ्यः सहस्रा सहस्राणि शता शतानि चोर्ध्वोर्ध्वानि मुख्यानि सूनृता सूनृतानि
साधनानि दिवे दिवेऽन्वहं विमंहते । यजमानः प्रयच्छति । मंहतिर्दानकर्मा ॥

विद्महि त्वा धनं जयमिंद्रं दृह्या चिदारुजं । आदारिणं यथा गयं ॥ १३ ॥
विद्म । हि । त्वा । धनंऽजयं । इंद्रं । दृह्या । चित् । आऽरुजं । आऽदारिणं ।
यथा । गयं ॥ १३ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां धनंजयं धनानां जितारं दृढा चिद्दृढानामपि शत्रूणामारुजमाभिसुख्येन भंक्तारमादा-
रिणमादतारं च यथा गयं गृहमिवोपद्रवेभ्यो रक्षकं च विद्म । जानीम ॥

ककुहं चित्त्वा कवे मंदंतु धृष्णविंदवः । आ त्वा परिणं यदीमहे ॥ १४ ॥
ककुहं । चित् । त्वा । कवे । मंदंतु । धृष्णो इति । इंदवः । आ । त्वा । परिणं । यत् । ईमहे ॥ १४ ॥

हे कवे क्रांतकर्मन् धृष्णो धर्षकेंद्र यद्यदा परिणं पणमानं त्वा त्वामा अभिसुख्येनेमहे अभीष्टं याचामहे
तदा ककुहमुच्छ्रितं त्वा त्वामिंदवश्चित् सोमा अपि मंदंतु । मादयंतु ॥

यस्ते रेवाँ अदाश्रुरिः प्रममर्षं मघत्तये । तस्य नो वेद आ भर ॥१५॥
यः । ते । रेवान् । अदाश्रुरिः । प्रऽममर्षं । मघत्तये । तस्य । नः । वेदः । आ । भर ॥१५॥

हे इंद्र मघत्तये धनदानाय ते तुभ्यं यः पुमान्नेवान् धनवान् सप्तदाश्रुरिरदानशीलः प्रममर्षं अभ्यसूयति तस्य पुंसो वेदो धनं नोऽसभ्यमा भर । आहर ॥ ॥४४॥

इम उ त्वा वि चक्षते सखाय इंद्र सोमिनः । पुष्टावंतो यथा पशुं ॥१६॥
इमे । ऊं इति । त्वा । वि । चक्षते । सखायः । इंद्र । सोमिनः । पुष्टावंतः । यथा । पशुं ॥१६॥

हे इंद्र त्वा त्वां सोमिनोऽभिषुतसोमाः सखाय इम उ इम एव खल्वसदीया जनाः पुष्टावंतः संभृतघासा यथा पशुं पशुमिव वि चक्षते । विपश्चति ॥

उत त्वाबधिरं वयं श्रुत्कर्णं संतमृतये । दूरादिह हवामहे ॥१७॥
उत । त्वा । अबधिरं । वयं । श्रुत्कर्णं । संतं । जतये । दूरात् । इह । हवामहे ॥१७॥

उतापि च हे इंद्र अबधिरमनुपहतश्रोत्रेन्द्रियं अत एव श्रुत्कर्णं श्रवणपरकर्णं संतं त्वा त्वां वयं त्रिशोका इह यज्ञं जतये रक्षणाय दूराद्भवामहे । इयामः ॥

यच्छुश्रूया इमं हवं दुर्मर्षं चक्रिया उत । भवेरापिनो अंतमः ॥१८॥
यत् । शुश्रूयाः । इमं । हवं । दुःमर्षं । चक्रियाः । उत । भवेः । आपिः । नः । अंतमः ॥१८॥

हे इंद्र यद्यदीमसदीयं हवमाह्वानं शुश्रूयाः शृणुयाः तर्हि दुर्मर्षं शत्रूणां दुःसहं बलं चक्रियाः । कुर्याः । उतापि च नोऽस्माकमंतमोऽतिक्रम आपिर्बधुर्भवेः ॥

यच्चिद्धि ते अपि व्यथिर्जगन्वांसो अमन्महि । गोदा इदिंद्र बोधि नः ॥१९॥
यत् । चित् । हि । ते । अपि । व्यथिः । जगन्वांसः । अमन्महि । गोऽदाः । इत् । इंद्र । बोधि । नः ॥१९॥

अपि चिदपि च हे इंद्र ते तुभ्यं यद्यदा हि व्यथिर्दारिद्रेण व्यथिता जगन्वांसो गंतारो वयममन्महि विष्टुमः तदा नोऽस्माकं गोदा इदवां दानैव भवामीति बोधि । बुध्यस्व ॥

आ त्वा रंभं न जिब्रयो ररभ्मा शवसस्पते । उश्मसि त्वा सधस्य आ ॥२०॥
आ । त्वा । रंभं । न । जिब्रयः । ररभ्म । शवसः । पते । उश्मसि । त्वा । सधस्ये । आ ॥२०॥

हे शवसस्पते बलस्य पते त्वा त्वां वयं जिब्रयो बीणा वृद्धा रंभं न दंडमिव ररभ्म । रभामहे । तथा च यास्तः । आरभामहे त्वा जीर्णा इव दंडं । नि० ३. २१. इति । अपि च त्वा त्वां सधस्ये यज्ञ उश्मसि । कामयामहे ॥ ॥४५॥

स्तोत्रमिंद्राय गायत पुरुनृम्णाय सत्वने । नकिर्यं वृखते युधि ॥२१॥
स्तोत्रं । इंद्राय । गायत । पुरुऽनृम्णाय । सत्वने । नकिः । यं । वृखते । युधि ॥२१॥

यमिंद्रं युधि युजे नकिर्वृखते केऽपि न वारयति तस्मै सत्वने दानशीलाय पुरुनृम्णाय बद्धधनार्थेन्द्राय स्तोत्रं गायत । पठत ॥

अभि त्वा वृषभा सुते सुतं सृजामि पीतये । तृपा व्यञ्जुही मदं ॥२२॥

अभि । त्वा । वृषभ । सुते । सुतं । सृजामि । पीतये । तृप । वि । अञ्जुहि । मदं ॥२२॥

हे वृषभेन्द्र त्वा त्वां सुते सोमेऽभिषुते सति सुतमभिषुतं सोमं पीतये पानायामि वृजामि । तृप । तृष्य । मदं मदकरं व्यञ्जुहि च ॥

मा त्वा मूरा अविष्यवो मोपहस्वान् आ दभन् । मार्कीं ब्रह्मद्विषो वनः ॥२३॥

मा । त्वा । मूराः । अविष्यवः । मा । उपहस्वानः । आ । दभन् । मार्कीं । ब्रह्मद्विषः ।

वनः ॥२३॥

हे इंद्र त्वा त्वां मूरा मूरका मूढा मनुष्या अविष्यवः पालनकामा मा दभन् । मा हिंसन्तु । उपहस्वान् उपहसनपराश्च मा भवन्तु । ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां द्वेषन् मार्कीं वनः । मा भजेथाः ॥

इह त्वा गोपरीणसा महे मंदंतु राधसे । सरो गौरो यथा पिब ॥२४॥

इह । त्वा । गोपरीणसा । महे । मंदंतु । राधसे । सरः । गौरः । यथा । पिब ॥२४॥

हे इंद्र त्वा त्वामिह यज्ञे गोपरीणसा गव्येन पयसा संमिश्रितेन सोमेन महे महते राधसे धनाय मंदंतु । मनुष्या मादयन्तु । त्वं च तं सोमं यथा गौरो मृगः सरः पिबति तथा पिब ॥

या वृचहा परावति सना नवा च चुच्युवे । ता संसत्सु प्र वोचत ॥२५॥

या । वृचहा । परावति । सना । नवा । च । चुच्युवे । ता । संसत्सु । प्र । वोचत ॥२५॥

वोचत ॥२५॥

वृचहेन्द्रः परावति दूरे या यानि सना सनातनानि नवा नवानि नूतनानि च धनानि चुच्युवे प्रेरितवान् तानि धनानि संसत्सु यज्ञेषु सभामु वा प्र वोचत । प्रवृत्ते विद्वज्जनः ॥ ॥४६॥

अपिबत्कद्रुवः सुतमिन्द्रः सहस्रबाहे । अचादेदिष्ट पौंस्यं ॥२६॥

अपिबत् । कद्रुवः । सुतं । इंद्रः । सहस्रबाहे । अच । अदेदिष्ट । पौंस्यं ॥२६॥

इंद्रः कद्रुवः कद्रुनामकस्वर्षेः संबन्धिनं सुतमभिषुतं सोममपिबत् । पीतवान् । सहस्रबाहे सहस्रबाहोः शत्रुंघ्राहन्ति शेषः । अचास्त्रिजवसरे पौंस्यमिन्द्रस्य वीर्यमदेदिष्ट । अदीप्यत ॥

सत्यं तत्तुर्वशे यदौ विदानो अहूवाय्यं । व्यानद् तुर्वणे शमि ॥२७॥

सत्यं । तत् । तुर्वशे । यदौ । विदानः । अहूवाय्यं । वि । व्यानद् । तुर्वणे । शमि ॥२७॥

तुर्वशे राक्षि यदी च यदुनामके च राक्षि तत्प्रसिद्धं यागादिलक्षणं शमि कर्म । शची शमीति कर्मनामसु पाठात् । सत्यं परमार्थं विदानो जानस्तयोः प्रीत्यर्थमहूवाय्यमहूवाय्यनामकं तयोः शत्रुं तुर्वणे संग्रामे व्यानद् । व्याप्तवान् ॥

तरिणिं वो जनानां चदं वाजस्य गोमतः । समानमु प्र शंसिषं ॥२८॥

तरिणिं । वः । जनानां । चदं । वाजस्य । गोऽमतः । समानं । जं इति । प्र । शंसिषं ॥२८॥

हे अस्मदीयाः पुष्याः वो युष्माकं जनानां पुत्रपीत्रादीनां तरणिं तारकं चदं शश्रूणां तर्दयितारं गोमतः
पशुमतोऽन्नस्य दातारं चंद्रं समानसु साधारणमेव प्र शंसिषं । स्तौमि ॥

ऋभुक्षणं न वर्तव उक्थेषु तुग्यावृधं । इंद्रं सोमे सचा सुते ॥२९॥

ऋभुक्षणं । न । वर्तवे । उक्थेषु । तुग्यावृधं । इंद्रं । सोमे । सचा । सुते ॥२९॥

ऋभुक्षणं महांतं तुग्यावृधमुदकस्य वर्धयितारं । तुग्या बुर्बुरमित्युदकनामसु पाठात् । इंद्रं सोमे सचा
स्तौत्रेण सह सुतेऽभिषुते सत्युक्थेषु शस्त्रेषु वर्तवे धनं वरितुं प्रशंसामीति शेषः । नेति संप्रत्यर्थे ॥

यः कृतद्वि योन्यं त्रिशोकाय गिरिं पृथुं । गोभ्यो गातुं निरैतवे ॥३०॥

यः । कृतत् । इत् । वि । योन्यं । त्रिऽशोकाय । गिरिं । पृथुं । गोभ्यः । गातुं । निऽएतवे ॥३०॥

य इव एवेन्द्रो योन्यमुदकनिर्गमनद्वारं पृथुं विसीर्णं गिरिं मेघं । गिरिर्ब्रज इति मेघनामसु पाठात् ।
त्रिशोकाय त्रिशोकनामर्थं वि कृतत् व्यच्छिनत् स गोभ्यो गमनवद्ग उदकेभ्यो निरैतवे निर्गमनाय गातुं
भूमिं । भूमिर्गातुरिति तन्नामसु पाठात् । मार्गमित्यर्थः । करोतीति शेषः ॥ ॥४७॥

यद्दधिषे मनस्यसि मंदानः प्रेदियस्यसि । मा तत्करिंद्र मृळय ॥३१॥

यत् । दधिषे । मनस्यसि । मंदानः । प्र । इत् । इयस्यसि । मा । तत् । कः । इंद्र । मृळय ॥३१॥

हे इंद्र मंदागो मोदमानस्त्वं यच्छुभं वसु दधिषे धारयसि यच्च मनस्यसि पूजयसि यदपि च प्रेदियस्यसि
प्रयच्छस्त्रेव तत्सर्वं मा कः । किं नाकार्षीः । अस्माकं कृतवानेव । किंचास्मामृळय । सुखय ॥

दभं चिद्धि त्वावंतः कृतं शृण्वे अधि क्षमिं । जिगात्विंद्र ते मनः ॥३२॥

दभं । चित् । हि । त्वाऽवंतः । कृतं । शृण्वे । अधि । क्षमिं । जिगात् । इंद्र । ते । मनः ॥३२॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य दभं चिदल्पमपि कृतं कर्माधि क्षमि क्षमायां ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादः ॥
शृण्वे । विश्रुतं भवति हि । तथा सति ते तव मनो जिगात् । मयि गच्छतु ॥

तवेदु ताः सुकीर्तयोऽसन्नुत प्रशस्तयः । यद्विंद्र मृळयासि नः ॥३३॥

तव । इत् । ऊं इति । ताः । सुऽकीर्तयः । अस्तन् । उत । प्रऽशस्तयः । यत् । इंद्र ।

मृळयासि । नः ॥३३॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्यथाभिर्मृळयासि सुखयसि ताः सुकीर्तयः शोभनाख्यातयस्त्वैत्तवैवासन । भवेयुः ।
उतापि च ताः प्रशस्तयः स्तुतयश्च तवैव भवेयुः ॥

मा न एकस्मिन्नागसि मा द्वयोरुत त्रिषु । वधीर्मा शूर भूरिषु ॥३४॥

मा । नः । एकस्मिन् । आगसि । मा । द्वयोः । उत । त्रिषु । वधीः । मा । शूर । भूरिषु ॥३४॥

हे शूरेंद्र नोऽस्मानेकस्मिन्नागस्यपराधे मा वधीः । मा हिंसीः । द्वयोरगसोरपि मा वधीः । उतापि च
त्रिष्वगः स्वपि मा हिंसीः । भूरिष्वयसंख्यातेष्वगःसु मा च वधीः ॥

विभया हि त्वावंत उयादभिप्रभंगिणः । दस्माद्दहमृतीषहः ॥३५॥

विभयं । हि । त्वाऽवंतः । उयात् । अभिऽप्रभंगिनः । दस्मात् । अहं । ऋतिऽसहः ॥३५॥

हे इंद्र स्वावतस्वत्सदृशादुयादुद्रूर्णादभिप्रभंगिणः शत्रूणामभिप्रहर्तुर्दस्वात्पापानामुपपत्तयितुर्चर्चतीषहः
शत्रुकृतां हिंसां सहतोऽहं विभय हि ॥ ४८ ॥

मा सख्युः शूनमा विदे मा पुत्रस्य प्रभूवसो । आवृत्तं ज्ञुते ते मनः ॥ ३६ ॥
मा । सख्युः । शूनं । आ । विदे । मा । पुत्रस्य । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । आवृत्तं ।
भूतु । ते । मनः ॥ ३६ ॥

हे प्रभूवसो प्रभूतधनेंद्र ते तव सख्युः शूनं वृत्तं मा विदे । मावेदयामि । पुत्रस्यापि शूनं मा विदे । तव
मनोऽस्मात्स्वावृत्तदावर्तनवज्जुतु । भवतु । पुनःपुनः सुखं करोत्वित्यर्थः ॥

को नु मर्या अमिथितः सखा सखायमब्रवीत् । जहा को अस्मदीषते ॥ ३७ ॥
कः । नु । मर्याः । अमिथितः । सखा । सखायं । अब्रवीत् । जहा । कः । अस्मत् ।
ईषते ॥ ३७ ॥

को नु कः खलु हे मर्या मनुष्याः अमिथितः । मेथतिराक्रोशकर्म । अनाकुष्ठ इंद्रादन्यः सखा सखायं
प्रति जहा अहं कं जघान कः को वासदस्यत्तो भीत ईषते पलायत इत्यब्रवीत् । वदति । इंद्र एवैतादृशस्य
वचनस्य वक्तव्यमिप्रायः । तथा च यास्कः । मेथतिराक्रोशकर्म । अपापकं जघान कमहं जातु कोऽस्मज्जीतः
पलायते । नि० ४. २. इति । मा न एकस्मिन्नागसीत्यादिकया श्रुत्या नूनमुषिमिंद्र आजहारेत्यवर्षिर्वि-
स्यत इति ॥

एवारै वृषभा सुतेऽसिन्वन्भूर्यावयः । श्वघ्नीव निवता चरन् ॥ ३८ ॥
एवारै । वृषभ । सुते । असिन्वन् । भूरि । आवयः । श्वघ्नीऽइव । निवता । चरन् ॥ ३८ ॥

हे वृषभ कामानां वर्षकेंद्र एवारि । एवारो नाम कश्चित् । तस्मिन् सुतेऽभिषुते सोमे सति भूरि बह्वनि
धनान्यसिन्वन् बध्नञ्छ्वघ्नी । श्वघ्नी कितवः । तथा च यास्कः । श्वघ्नी कितवो भवति स्वं हति --- । नि०
५. २२. । --- ॥

आ त एता वचोयुजा हरी गृभ्णे सुमद्रथा । यदी ब्रह्मभ्य इहदः ॥ ३९ ॥
आ । ते । एता । वचःऽयुजा । हरी इति । गृभ्णे । सुमत्ऽरथा । यत् । ई । ब्रह्मभ्यः ।
इत् । ददः ॥ ३९ ॥

ते तव सुमद्रथा कक्षाणरथी वचोयुजा मंचेण युज्यमानवितैतौ हरी अश्वावा गृभ्णे । अस्रदभिमुखं
यातुं हस्ताभ्यामाकर्षामीत्यर्थः । यद्यस्मात्त्वं ब्रह्मभ्य इंद्राहाणेभ्य एवेमिदं धनं ददः ददासि ॥

भिंधि विश्वा अप द्विषः परि बाधो जही मृधः । वसुं स्पार्हे तदा भर ॥ ४० ॥
भिंधि । विश्वाः । अप । द्विषः । परि । बाधः । जहि । मृधः । वसु । स्पार्हे । तत् । आ । भर ॥ ४० ॥

हे इंद्र त्वं विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेषीः शत्रुसेना अप भिंधि । विदारय । बाधो हिंसिचीमृधः संघामान् ।
सृधो मृध इति संघामनामसु पाठात् । परि जहि । हिंधि । अतस्मासां स्पार्हे सृहणीयं तत्प्रसिद्धं वस्वा भर ।
अस्रभ्यमाहर ॥

यञ्जीळाविंद्र यत्स्थिरे यत्पर्शानि पराभृतं । वसुं स्पार्हे तदा भर ॥४१॥

यत्। वीळा। इंद्र। यत्। स्थिरे। यत्। पर्शानि। पराऽभृतं। वसुं। स्पार्हे। तत्। आ। भर ॥४१॥

हे इंद्र त्वया च वीळा वृद्धे परैः कंपयितुमशक्ते यद्धनं पराभृतं विन्यस्तं यच्च स्थिर स्वयमचले पराभृतं यच्चापि पर्शानि विमर्शनचमे पराभृतं तत्स्याहं वसा भर ॥

यस्य ते विश्वमानुषो भूरर्दत्तस्य वेदति । वसुं स्पार्हे तदा भर ॥४२॥

यस्य। ते। विश्वऽमानुषः। भूरैः। दत्तस्य। वेदति। वसुं। स्पार्हे। तत्। आ। भर ॥४२॥

हे इंद्र ते त्वया ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ दत्तस्य दत्तं भुरैर्वङ्ग यस्य यद्धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ विश्वमानुषः सर्वो मनुष्यो वेदति जानाति तत्स्याहं स्युहणीयं वसा भर ॥ ॥४२॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थोऽस्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्रसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
षष्ठे तृतीयमध्यायं व्याख्याय श्रीमतीसुतः । श्रीसायणार्थः संगृह्य चतुर्थं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र त्वावत इति त्रयस्त्रिंशद्दृचं चतुर्थं सूक्तमश्वपुत्रस्य वशाख्यस्यार्थं । प्राम्बत्सप्रपरिभाषयाद्याश्चतस्रो गायत्र्यः । तत्राद्या पादनिचृत त्रयः सप्तकाः पादनिचृत । अ० ४. ४. । इत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । दधानो गोम-
दश्वदित्येषा पंचमी ककुबष्टकद्वादशाष्टकेः पादैरुपेतत्वात् । मध्यमस्येत्ककुप । अ० ५. ३. । इति हि तल्लक्षणं ।
तमिंद्रमिति षष्ठी गायत्री । तस्मिन् हि संतीति सप्तमी बृहती । यस्ते मद इत्यष्टम्यनुष्टुप् । यो दुष्टर इति
नवमी सतोबृहती । अयुजो आगती सतोबृहती । अ० ८. ४. । इति ह्युक्तं । गव्यो षु ण इति दशमी गायत्री ।
नहि ते शूरेत्येकादशी बृहती । य ऋष्व इति द्वादशी विपरीता सतोबृहती प्रथमतृतीययोरष्टाचरा द्वितीय-
चतुर्थयोर्द्वादशाचरा च । युजो चेद्विपरीता । अ० ८. ५. । इत्युक्तत्वात् । स नो वाजेष्विति त्रयोदशी चतुर्विं-
शत्यचरा द्विपदा । अभि वो वीरमिति चतुर्दशी पिपीलिकमध्या बृहती । त्रयोदशिनोर्मध्येऽष्टकः पिपीलिक-
मध्या । अ० ७. ७. । इत्युक्तत्वात् । ददी रेक्ण इति पंचदशी ककुम्ब्यंकुशिरा वैभुभजागतचतुष्काः ककुम्ब्यंकु-
शिरा । अ० ५. ४. । इत्युक्तत्वात् । विश्वेषामिति षोडशी विराट् । महः सु व इति सप्तदशी जगती । ये
पातयंत इत्यष्टादशुपरिष्ठाबृहती चतुर्थपादस्य द्वादशाचरत्वात् । प्रभंगमित्येकोनविंशी बृहती । सनितः
सुसनितरिति विंशी विषमपदा बृहती नवकाथिकादश्याष्टिनो विषमपदा । अ० ७. ८. । इत्युक्तत्वात् । आ स
एतु षष्टिं सहस्रेत्येकविंशीद्वाविंशी पंक्ती । दश श्वावा इति त्रयोविंशी गायत्री । दानास इति चतुर्विंशी
पंक्तिः । पंचविंशीसप्तविंशौ बृहत्थौ । षड्विंशष्टाविंशौ सतोबृहत्थौ । एकोनविंशी गायत्री । गावो न यूथमिति
त्रिंशी विंशत्यचरा द्विपदा विराट् । एकत्रिंशुष्णिक् । द्वात्रिंशी पंक्तिः । त्रयस्त्रिंशी गायत्री । आ स एत्वित्या-
दिभिश्चतस्रभिः कनीतपुत्रस्य पृथुश्रवसो दानं सूयते । अतस्सहिवताकाः । आ नो वायवित्यादीनां चतस्रणां
द्वात्रिंशत्स्य वायुर्देवता । शिष्टा अनादेशपरिभाषयेंद्रदेवताकाः ॥ एतत्सर्वमनुक्तमण्डामुक्तं । त्वावतस्त्रयस्त्रिं-
शदशोऽश्व आ स आदि कानीतस्य पृथुश्रवसो दानस्तुराद्या पादनिचृत पंचम्यादि ककुम्ब्यायत्री बृहत्-
नुष्टुप् सतोबृहती गायत्री विपरीतोत्तरः प्रगाथो द्विपदा चतुर्विंशिका बृहती पिपीलिकमध्या ककुम्ब्यंकुशिरा
विराड्गव्युपरिष्ठाबृहतीबृहत्थौ विषमपदोत्तरे पंक्ती गायत्री पंक्तिः प्रगाथी च वायव्यौ गायत्री द्विपदीष्णिक्
पंक्तिर्वायव्या गायत्रीति ॥ महाप्रते निष्केवन्द्ये सनितः सुसनितरित्यंतमेव सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके श्रीनकेन
सूचितं । त्वावतः पुरुवसविति वशः सनितः सुसनितरित्यंतदंतः । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥

त्वावतः पुरुवसो व्यमिंद्र प्रणेतः । स्मसिं स्यातर्हरीणां ॥१॥

त्वाऽवतः । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । व्यं । इंद्र । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । स्मसिं ।
स्यातः । हरीणां ॥१॥

हे पुरुवसो ब्रह्मणेन्द्र प्रणेतः कर्मणां पारं प्रकर्षेण प्रापयितरिंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य । इंद्रसमानस्थान्य-
स्याभावात्तवेत्यर्थः । तव स्वभूता वयं स्मसि । स्मः । हे हरीणामितत्संज्ञकानामश्वानां स्यातरधिष्ठातः ॥

त्वां हि सत्यमद्रिवो विद्म दातारमिषां । विद्म दातारं रयीणां ॥२॥

त्वां । हि । सत्यं । अद्रिऽवः । विद्म । दातारं । इषां । विद्म । दातारं । रयीणां ॥२॥

हे अद्रिवः । अन्ति शत्रुमित्यद्रिवशः । तद्वन्निंद्र त्वां सत्यं निश्चयमिषामन्नानां दातारं विद्म । जानीमः ।
तथा रयीणां धनानां दातारं विद्म ॥

आ यस्य ते महिमानं शतमूते शतक्रतो । गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ॥३॥

आ । यस्य । ते । महिमानं । शतंऽऊते । शतक्रतो इति शतक्रतो । गीऽभिः ।
गृणन्ति । कारवः ॥३॥

हे शतमूतेऽपरिमितरक्षण हे शतक्रतो ब्रह्मकर्मयुक्तेन्द्र यस्य ते महिमानं माहात्म्यं कारवः स्तोतारो
गीर्भिः स्तुतिभिर्गृणन्ति सुवन्ति स्वाभीष्टाय ॥

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा । मिचः पांत्यदुहः ॥४॥

सुऽनीथः । घा । सः । मर्त्यः । यं । मरुतः । यं । अर्यमा । मिचः । पांति । अदुहः ॥४॥

स मर्त्यो मनुष्यो यजमानः सुनीथः सुयज्ञः सुनयनो वा भवति । घेति प्रसिद्धी । स इत्युक्ते कमित्याह । यं
यजमानं मरुतो देवाः पांति रक्षन्त्यद्रुहोऽद्रोहकर्तारः । तथा यमर्यमा पाति । यं च मिचः पाति । स एवं
भवतीति ॥

दधानो गोमदश्वत्सुवीर्यमादित्यजूत एधते । सदा राया पुरुस्पृहा ॥५॥

दधानः । गोऽमत् । अश्वऽवत् । सुऽवीर्यं । आदित्यऽजूतः । एधते । सदा । राया ।
पुरुऽस्पृहा ॥५॥

आदित्यजूत आदित्यप्रेरित आदित्यानुगृहीतो यजमानो गोमत्तोभिरुपेतमश्ववदश्वैरुपेतं सुवीर्यं शोभन-
वीर्योपेतं पुत्रं दधानो धारयन्नेधते वर्धते सदा सर्वदा । किंच पुरुस्पृहा ब्रह्मभिः स्पृहणीयेन राया धनेन
सदैधते ॥ ॥५॥

तमिंद्रं दानमीमहे श्वसानमभीर्वे । ईशानं राय ईमहे ॥६॥

तं । इंद्रं । दानं । ईमहे । श्वसानं । अभीर्वे । ईशानं । रायः । ईमहे ॥६॥

तं प्रसिद्धमिंद्रं दानं देयं रायो धनमीमहे । याचामहे । कीदृशमिंद्रं । श्वसानं बलमाचरंतमभीर्वमभीरु-
मीशानं सर्वस्य स्वामिन् ॥

तस्मिन्नि संत्युतयो विश्वा अभीरवः सचा ।
 तमा वहंतु सप्रयः पुरुवसुं मदाय हरयः सुतं ॥७॥
 तस्मिन् । हि । संति । ऊतयः । विश्वाः । अभीरवः । सचा ।
 तं । आ । वहंतु । सप्रयः । पुरुवसुं । मदाय । हरयः । सुतं ॥७॥

तस्मिन्नि उतयो गन्धो विश्वाः सर्वा अभीरवोऽकातराः सचा सहायभूता मरूपाः सेनाः संति ।
 भवंति । अथवा तस्मिन् सर्वा रक्षणाः सह संभवन्ति । तस्मिन् सप्रयः सर्पणशीला हरयोऽश्वाः पुरुवसुं बद्धधनं ।
 बद्धधनप्रदमित्यर्थः । तं मदाय सुतमभिसुतमभिषुतं सोमं प्रत्या वहंतु । आगमयंतु ॥

यस्ते मदो वरेण्यो य इंद्र वृत्रहंतमः । य आददिः स्वर्नृभिर्यः पृतनासु दुष्टरः ॥८॥
 यः । ते । मदः । वरेण्यः । यः । इंद्र । वृत्रहन्तमः । यः । आददिः । स्वः । नृभिः ।
 यः । पृतनासु । दुष्टरः ॥८॥

पूर्वमंचे मदाय हरय इत्युक्तं स मदः स्तूयते । हे इंद्र ते तव यो मदो वरेण्यो वरणीयः । यस्य मदः
 संग्रामे वृत्रहंतमः शत्रूणामतिशयेन हंता । यश्चाददिरादाता स्वः स्वराणं धनं नृभिर्नृभ्यः शत्रुभ्यः । यस्य पृतनासु
 संग्रामेषु दुष्टरोऽनभिभाव्यः । तस्मै मदाय हरयो वहन्विति ॥

यो दुष्टरो विश्ववार अवाय्यो वाजेष्वस्ति तरुता ।
 स नः शविष्ठ सवना वसो गहि गमेम गोमति व्रजे ॥९॥
 यः । दुष्टरः । विश्ववार । अवाय्यः । वाजेषु । अस्ति । तरुता ।
 सः । नः । शविष्ठ । सवना । आ । वसो इति । गहि । गमेम । गोमति । व्रजे ॥९॥

हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयेन्द्र वाजेषु युद्धेषु यस्त्वव दुष्टरो दुःखेन तरीतुं शक्यस्त्वता शत्रूणां तारकोऽस्ति
 भवति हे वसो वासक हे शविष्ठातिशयेन बलवन्निद्र स त्वं नः सवनास्माकं सवनान्या गहि । आगच्छ । वयं
 च गोमति व्रजे गोमंतं व्रजं गमेम । गच्छेम ॥

गव्यो षु णो यथा पुराश्वयोत रथया । वरिवस्य महामह ॥१०॥

गव्यो इति । सु । नः । यथा । पुरा । अश्वया । उत । रथया । वरिवस्य । महामह ॥१०॥

हे महामह महाधनेन्द्र गव्या ॥ गव्या उ इति निपातानिपातद्वयसमुदायस्यादिवज्जावेन निपातवज्जावा-
 त्प्रकृतिभावः ॥ अस्माकं गवामिच्छ्यास्माकं गा दातुं यथा पुरा पूर्वं यथास्माकं गवादिदानाय वरिवस्यसि
 तद्वद्व्यापि सु सुप्तु वरिवस्य । परिचर । आगच्छेत्यर्थः । न केवलं गवेच्छ्या किंत्वश्वयाश्वप्रदानेच्छ्या । उतापि
 च रथया रथेच्छ्या च वरिवस्येति ॥ १२ ॥

नहि ते शूर राधसोऽतं विंदामि सचा ।

दशस्या नो मघवन् चिदद्रिवो धियो वाजेभिराविथ ॥११॥

नहि । ते । शूर । राधसः । अतं । विंदामि । सचा ।

दशस्य । नः । मघवन् । नु । चित् । अद्रिवः । धियः । वाजेभिः । आविथ ॥११॥

हे शूर विक्रांतिंद्र ते तव राधसो धनस्यांतमियत्तां सत्रा सत्वं नहि विंदामि । न लभे । यस्मादेवं तस्मात्
हे मघवन् धनवन् हे अद्रिवो वज्रवतिंद्र नोऽस्माकं नू चित् क्षिप्रमेव दशस्य । देहि तद्धनं । किंच वाजेभिर्वा-
जैरत्नीर्धियोऽस्मादीयानि कर्माण्याविथ । रच ॥

य ऋष्वः आवयत्सखा विश्वेत्स वेद् जनिमा पुरुष्टुतः ।

तं विश्वे मानुषा युगेद्रं हवन्ते तविषं यतसुचः ॥१२॥

यः । ऋष्वः । आवयत्सखा । विश्वा । इत् । सः । वेद् । जनिम । पुरुऽस्तुतः ।

तं । विश्वे । मानुषा । युगा । इंद्रं । हवन्ते । तविषं । यतसुचः ॥१२॥

य इंद्र ऋष्वो दर्शनीयः आवयत्सखा । आवयंतः सखाय ऋत्विजो यस्य स तादृशः आवयत्सखा ।
पुरुष्टुतो ब्रह्मभिर्यजमानैः स्तुतो य इंद्रः स विश्वेत् सर्वाण्यपि जनिमा जन्मानि प्राणिनां वेद् । जानाति । तं
तविषं बलवन्तमिंद्रं विश्वे सर्वेऽप्यध्वर्वाद्यो यतसुचः स्वीकृतहविष्काः संतो मानुषा मनुष्यसंबन्धिनो युगा
युगानि कालान् सर्वेषु कालेषु हवन्ते । आह्वयन्ति । स्तुवन्ति ॥

स नो वाजेष्वविता पुरुवसुः पुरःस्थाता । मघवा वृत्रहा भुवत् ॥१३॥

सः । नः । वाजेषु । अविता । पुरुऽवसुः । पुरःऽस्थाता । मघऽवा । वृत्रहा । भुवत् ॥१३॥

एषा द्विपदा जगती ॥ स पुरुवसुर्ब्रह्मधनो मघवा धनवान् वृत्रहा शत्रूणां हंतिद्रो नोऽस्माकं वाजेषु
संयामेष्वविता रचिता पुरःस्थाता तदर्थं पुरतो वर्तमानो भुवत् । भवतु ॥

अभि वो वीरमंधसो मर्देषु गाय गिरा महा विचेतसं ।

इंद्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा ॥१४॥

अभि । वः । वीरं । अंधसः । मर्देषु । गाय । गिरा । महा । विचेतसं ।

इंद्रं । नाम । श्रुत्यं । शाकिनं । वचः । यथा ॥१४॥

हे उन्नाचादयः वः । यूयमित्यर्थः । अथवा हे यजमानाः वो युष्माकं हितायांधसः सोमस्य मदेष्ट्याव-
मानेषु सत्सु वीरं शत्रूणामीरचितारं नाम शत्रूणां नामकं विचेतसं विशिष्टप्रज्ञं श्रुत्यं सर्वत्र श्रोतव्यं शाकिनं
शक्तं इंद्रमिंद्रं महा महत्वा गिरा स्तुत्या वचो वायुष्मदीया यथा येन प्रकारेण प्रवर्तते गायत्र्या चिष्टुभा
वा तथा गाय । गायत । स्तुतिं कुरुत ॥

द्दी रेक्णस्तन्वे द्दिर्वसु द्दिर्वाजेषु पुरुहूत वाजिनं । नूनमथ ॥१५॥

द्दिः । रेक्णः । तन्वे । द्दिः । वसु । द्दिः । वाजेषु । पुरुऽहूत । वाजिनं । नूनं ।

अथ ॥१५॥

हे पुरुहूत ब्रह्मभिराहूतेंद्र त्वं तन्वे मह्यं शरीराय रेक्णो धनं द्दिर्दीता भव । कदेति उच्यते । नूनं
क्षिप्रमथेदानीमेव । एवं प्रतिवाक्यं योज्यं । तथा वसु धनं पुत्रादिभ्यो द्दिर्दीता भव । तथा वाजेषु संयामेषु
वाजिनमन्नवंतं रथिं द्दिर्दीता भवेति ॥ अत्र सर्वेष्वपि वाक्येषु द्दिरित्यस्य लिङ्गावाप्त लोकाव्ययेति
षष्ठीप्रतिषेधः ॥ ३ ॥

विश्वेषामिरज्यंतं वसूनां सासह्रांसं चिदस्य वर्षसः । कृपयतो नूनमत्यथ ॥ १६ ॥
विश्वेषां । इरज्यंतं । वसूनां । ससह्रांसं । चित् । अस्य । वर्षसः । कृपयतः । नूनं ।
अति । अथ ॥ १६ ॥

हे इंद्र त्वां विश्वेषां सर्वेषां वसूनां धनानामिरज्यंतमीशानमस्य वर्षसो वारकस्य कृपयतो युञ्जं कल्पयतः
शत्रोः सासह्रांसमभिवितारं सुवंत इति शेषः । स त्वं नूनं चिप्रमयापीदानीमपि धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

महः सु वो अरमिषे स्तवामहे मीळुषे अरंगमाय जग्मये ।
यज्ञेभिर्गीर्भिर्विश्वमनुषां मरुतामियक्षसि गाये त्वा नमसा गिरा ॥ १७ ॥
महः । सु । वः । अरं । इषे । स्तवामहे । मीळुषे । अरं । अरंगमायं । जग्मये ।
यज्ञेभिः । गीः । ऽभिः । विश्वमनुषां । मरुतां । इयक्षसि । गाये । त्वा । नमसा । गिरा ॥ १७ ॥

हे इंद्र महो महतो वः । तवेत्यर्थः ॥ व्यत्ययेन बङ्गवचनं ॥ अरं गमनमस्माद्विषयमिच्छामि ॥ अतैररमिति
रूपं ॥ तदर्थं मीळुषे सेक्तेऽरंगमाय संपूर्णगमनाय जग्मये गमनशीलाय यज्ञं प्रति एवंभूताय देवाय
स्तवामहे । त्वां सुम इत्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । यज्ञेभिर्यजनसाधनेर्हविर्भिर्यज्ञैरेव वा गीर्भिः
सुतिभिः । हे देव विश्वमनुषां विश्वेषां मनुष्याणां यष्टुणामियक्षसि । एतैरिज्यसे । मरुतां संबंधी त्वं । किंच
त्वा त्वां नमसा नमस्कारेण गिरा स्तुत्या च गाये । सुवे ॥

ये पातयंते अज्मभिर्गिरीणां सुभिरिषां ।
यज्ञं महिष्वणीनां सुम्नं तुविष्वणीनां प्राध्वरे ॥ १८ ॥
ये । पातयंते । अज्मऽभिः । गिरीणां । सुऽभिः । एषां ।
यज्ञं । महिऽस्वनीनां । सुम्नं । तुविऽस्वनीनां । प्र । अध्वरे ॥ १८ ॥

ये मरुतो गिरीणां मेघानां सुभिः प्रस्त्रवन्निरज्मभिर्बलैर्बलकरैर्बदकैः सह पातयंते पतति गच्छति एषां
मरुतां महिष्वणीनां प्रभूतध्वनीनां यज्ञं कुर्म इति शेषः । कृत्वा च तुविष्वणीनां बङ्गध्वनीनां सुम्नं सुखं तैः
कृतमध्वरे यज्ञे प्र प्राप्नुयाम । अथवा । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । प्रभूतस्वनेभ्यः सुम्नमुक्तलक्षणं हविः प्र प्राप्नुया-
माध्वरे यज्ञे ॥

प्रभंगं दुर्मतीनामिंद्र शविष्ठा भर ।
रियिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते ॥ १९ ॥
प्रऽभंगं । दुऽमतीनां । इंद्रं । शविष्ठं । आ । भर ।
रियिं । अस्मभ्यं । युज्यं । चोदयत् । अमते । ज्येष्ठं । चोदयत् । अमते ॥ १९ ॥

दुर्मतीनां दुष्टमनस्कानां वृत्रादीनां प्रभंगं प्रकर्षेण भंजकं त्वां याचामहे इति शेषः । हे इंद्र शविष्ठाति
शयेन बलवन् स्तुतस्त्वमस्मभ्यं रियिं धनं युज्यं योग्यमस्माकमुचितं धनमा भर । आहर । हे चोदयन्मते ।
चोदयंती धनं प्रेरयंती मतिर्यस्य स तथोक्तः । हे तावृश देव । किंच हे चोदयन्मते उक्तार्थं ज्येष्ठं धनमा भर ॥

सनिंतः सुसनिंतरुय चिच चेतिष्ठ सूनृत ।
प्रासहां सम्राट् सहरिं सहंतं भुज्युं वाजेषु पूर्थ्यं ॥ २० ॥

सन्तिरिति । सुऽसन्तितः । उयं । चित्रं । चेतिष्ठ । सूनृत ।
पुऽसहा । संऽराट् । सहुरिं । सहंतं । भुज्युं । वाजेषु । पूर्य्यं ॥२०॥

हे सन्तितः संभक्तदातवोद्योद्गुणबल चित्र चायमीय चितिष्ठात्यंतं चेतयितः सूनृत मुसत्य प्राप्तहा प्रसह्य हे
सम्राट् सर्वस्य स्वामिन् सम्ययाजमान वा त्वं सज्जरिं सहनशीलं भुज्युं भोजयितारं पूर्य्यं प्रवृद्धं । मुख्यमित्यर्थः ।
इदृशं धनं वाजेषु संयामेष्वामरेति शेषः ॥ ॥४॥

आ स एतु य ईवदाँ अदेवः पूर्तमाददे ।
यथा चिद्वशो अश्व्यः पृथुश्रवसि कानीतेऽस्या व्युषाददे ॥२१॥
आ । सः । एतु । यः । ईवत् । आ । अदेवः । पूर्तं । आऽददे ।
यथा । चित् । वशः । अश्व्यः । पृथुश्रवसि । कानीते । अस्याः । विऽउषिं । आऽददे ॥२१॥

अत्र शीनकः । वशायाश्व्याय यत्पादात्कानीतसु पृथुश्रवाः । तदत्र सूयते दानमा स एत्वमादिभिः
। वृ० ६. ८८७. एतु आगच्छतु स योऽदेवो देवादभ्यो मनुष्यो वश ईवन्नमनवन्नवादिलक्षणं पूर्तं पूर्णमाददे
आदत्ते । स्वीकृतवानित्यर्थः । देवश्चेन्माययाप्यागतुमर्हति । अतः प्रकाशिनैवागच्छत्वित्यर्थः । कथमस्य धना-
वाप्तिप्रसंग आगमनप्रसंगश्चेति तदुच्यते । यथा चित् । चिदिति पूरणः । येन कारणेन यस्माद्वा वश एतत्सं-
ज्ञकोऽश्व्योऽश्वपुत्रः पृथुश्रवस्तेतन्नामके राशि कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रेऽस्या उपसो व्युषि व्युषावाददे
आदत्ते तेन कारणेन तस्माद्वा कारणादायात्विति । एवमश्वो बंधुवर्गो वा ब्रूते ॥

षष्टिं सहस्राश्वस्यायुतासनमुष्टानां विंशतिं शता ।
दश श्यावीनां शता दश चरुषीणां दश गवाँ सहस्रा ॥२२॥
षष्टिं । सहस्रा । अश्वस्य । अयुता । असनं । उष्टानां । विंशतिं । शता ।
दशं । श्यावीनां । शता । दशं । चरुषीणां । दशं । गवाँ । सहस्रा ॥२२॥

स वश आगत्य ब्रूते । अश्वस्याश्वसंबन्धिनः षष्टिं सहस्रा सहस्राण्ययुतायुतानि चासनं । अभजं । उष्ट्राणां
विंशतिं शता शतानि चासनं । श्यावीनां श्याववर्णानां वडवानां दश शता शतानि चासनं । चरुषीणां
चीष्णारोचमानानि शुभाणि कनुष्पुष्टपाश्वीदिस्थानानि यासां तादृशीनां गवां दश सहस्रा सहस्राण्यभजं ॥

दश श्यावा ऋधद्रयो वीतवारास आशवः । मथ्रा नेमिं नि वावृतुः ॥२३॥
दशं श्यावाः । ऋधत्ऽरयः । वीतऽवारासः । आशवः । मथ्राः । नेमिं । नि । वावृतुः ॥२३॥

दश दशसंख्याकाः श्यावाः श्याववर्णा आशवोऽश्वो नेमिं रथनेमिं नि वावृतुः । निवर्तयति । रथं वहं-
तीत्यर्थः । इदृशास्त ऋधद्रयः प्रवृद्धवेगा वीतवारासः क्रांतबलाः प्राप्तबला वाशवो मथ्रा मथनशीलाः ॥

दानासः पृथुश्रवसः कानीतस्य सुरार्धसः ।
रथं हिरण्ययं ददन्मंहिष्ठः सूरिरभूद्वर्षिष्ठमकृत श्रवः ॥२४॥
दानासः । पृथुऽश्रवसः । कानीतस्य । सुऽरार्धसः ।
रथं । हिरण्ययं । ददत् । मंहिष्ठः । सूरिः । अभूत् । वर्षिष्ठं । अकृत । श्रवः ॥२४॥

पूर्वमंचैः प्रतिपादिताणि धनानि बंधूनां पितृणां पुरस्ताद्भिर्दिशन्नाशास्ते । पृथुश्रवसः कानीतस्य सुराधसः शोभनधनस्य । यतस्तस्य धनं दानाय कल्पितं अतः स सुराधाः । तस्य दानासो दाना दत्तानि धनानीमानि । स च पृथुश्रवाः पूर्वमुक्ताणि हिरण्यं हिरण्यमयं रथं च ददत् प्रयच्छन् मंहिष्ठोऽतिशयेन दाता सूरिः सर्वस्य प्रेरकः प्राज्ञो वाभूत् । भवति । भवतु वा । वर्षिष्ठमतिशयेन प्रवृद्धां श्रवः कीर्तिमकृत । करोति । करोतु वा ॥

आ नो वायविविषा पंचमेऽहनि प्रउगशस्ते वायव्यतुचे तृतीया । आ नो वायो महे तन इत्थिका रथेन पृथुपाजसा । आ० ७. १२. इति हि सूचितं ॥

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे ।

वयं हि ते चकृमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥ २५ ॥

आ । नः । वायो इति । महे । तने । याहि । मखाय । पाजसे ।

वयं । हि । ते । चकृम । भूरि । दावने । सद्यः । चित् । महि । दावने ॥ २५ ॥

हे वायो त्वं नोऽस्मान् प्रत्या याहि । आगच्छ । किमर्थं । महे महते तने धनाय मखाय महनीयाय पाजसे बलाय च । उभयं प्रदातुमित्यर्थः । किमत्रास्तीति चेत् उच्यते । वयं हि वयं खलु ते भूरि दावने प्रभूतधनदात्रे चक्रम स्तुतिं हविर्वा । सद्यश्चित्तदानीमेव तवागमनानंतरमेव चक्रम महि महतो धनस्य दावने दात्रे ॥ ५५ ॥

यो अश्वेभिर्वहते वस्त उसास्त्रिः सप्त सप्ततीनां ।

एभिः सोमेभिः सोमसुद्धिः सोमपा दानाय शुक्रपूतपाः ॥ २६ ॥

यः । अश्वेभिः । वहते । वस्ते । उसाः । चिः । सप्त । सप्ततीनां ।

एभिः । सोमेभिः । सोमसुत्ऽभिः । सोमऽपाः । दानाय । शुक्रपूतऽपाः ॥ २६ ॥

यः पृथुश्रवा अश्वेभिरश्वैर्वहते गृहं वस्ते चोसा गाः । ताभिश्च गच्छतीत्यर्थः । चिः सप्तैति तासां गवां संख्योक्ता । सा संख्या विशिष्यते । सप्ततीनां चिः सप्त । उक्तसंख्याकाभिर्गोभिरश्वैश्च यो गच्छति स पृथुश्रवा एभिः सोमेभिः सोमेः सोमसुद्धिः सोममभिषुण्वद्भिश्च हे सोमपाः । सोमस्य पातरिति वायोः संबोधनं । हे शुक्रपूतपा दीप्तपूतस्य च सोमस्य पातवायो दानाय तुभ्यं सोमं दातुं सोमैर्युक्तो भवतीति शेषः ॥

यो मं इमं चिदु त्मनामंदच्चिचं दावने ।

अरदे अक्षे नहुषे सुकृत्वनि सुकृत्तराय सुकृतुः ॥ २७ ॥

यः । मे । इमं । चित् । ऊं इति । त्मनां । अमंदत् । चिचं । दावने ।

अरदे । अक्षे । नहुषे । सुऽकृत्वनि । सुकृत्ऽतराय । सुऽकृतुः ॥ २७ ॥

यः पृथुश्रवा मे मह्यमिमं पुरतोवर्तमानं चिचं चायनीयं गवाश्चादिकं दावने दानाय त्मनात्मना स्वबुद्धी वामंदत् अमंदत् अमाद्यत । स च सुकृतुः शोभनकर्मा राजा सुकृत्तराय सुकृतकर्तृत्वाद्यारदेऽक्षे नहुषे सुकृत्वनि च । एते तस्य राज्ञोऽध्याः । तेष्वन्वशात् अक्षी गवादिकान् संयोजयतेति । यद्वा । अरदादयोऽन्ये राजानः । तेषु मध्ये सुकृत्तरायामंददिति ॥

उचथ्येऽ वपुषि यः स्वराकृत वायो घृतस्त्राः ।

अश्वेषितं रजेषितं शुनेषितं प्राज्म तदिदं नु तत् ॥२८॥

उचथ्ये । वपुषि । यः । स्वऽराट् । उत । वायो इति । घृतऽस्त्राः ।

अश्वऽइषितं । रजःऽइषितं । शुनाऽइषितं । प्र । अज्म । तत् । इदं । नु । तत् ॥२८॥

उचथ्ये वक्तव्ये स्तुति वपुषि शरीरे यः स्वराट् स्वयं राजते । यद्वा । उचथ्यो वपुश्चोभी राजानी । तयो-
रपि यः स्वराट् स्वाराज्यं करोति अतिशयेन वर्तते । हे वायो यस्य घृतस्त्रा घृतवक्त्रुद्वः स राजाश्वेषितमश्वैः
प्रापितं रजेषितं । रजःशब्देनोद्गो गर्दभो बोध्यते । तेनाप्यानीतं शुनेषितं चाज्मानं प्रादात् । तदन्नमश्वाद्या-
नीतमिदं पुरतो दृश्यते । तत्तवैवानुग्रहादित्यर्थः । अथवैकस्यच्छब्दः पूरणः । अश्वाद्यानीतं यदस्ति तदिदं
खल्विति ॥

अधं प्रियमिषिराय षष्टिं सहस्रासनं । अश्वानामिन्न वृष्णां ॥२९॥

अधं । प्रियं । इषिराय । षष्टिं । सहस्रा । असनं । अश्वानां । इत् । न । वृष्णां ॥२९॥

अधाधुनेषिराय धनादिप्रेरयित्वा राज्ञे प्रियं श्रेयमश्वाणामिव वृष्णां सेक्तृणां गवां सहस्रा सहस्राणां
षष्टिं षष्टिसहस्रसंख्याकं प्रियभूतमसनं । अभजं ॥

गावो न यूथमुप यंति वध्रय उप मा यंति वध्रयः ॥३०॥

गावः । न । यूथं । उपं । यंति । वध्रयः । उपं । मा । आ । यंति । वध्रयः ॥३०॥

गावो न गाव इव ता यथा संगमे यूथमुप यंति उपगच्छन्ति तद्वद्वध्रयस्त्रिभुक्तमुक्ता वृषभाः पृथुश्रवसा
दत्ता मा मामुप यंति । समीपं प्राप्नुवन्ति । मा मां वध्रय उपा यंतीति पुनरुक्तिरादरार्था ॥

अध यच्चारथे गणे शतमुष्ट्राँ अचिक्रदत् । अध श्वित्नेषु विंशतिं शता ॥३१॥

अधं । यत् । चारथे । गणे । शतं । उष्ट्रान् । अचिक्रदत् । अधं । श्वित्नेषु । विंशतिं । शता ।

शता ॥३१॥

अथाथ यदादा चारथे । चरथं चरणं गमनं । तत्संबन्धिनि चार्यमाणे । वनाय प्रेर्यमाण इत्यर्थः । तादृशे
गणे उष्ट्रसंघे उष्ट्राञ्छतमुष्ट्राणां शतमचिक्रदत् अस्मभ्यं प्रदानायाजुहाव । अधापि चास्मदर्थमेव श्वित्नेषु
श्वेतवर्णेषु गोयूथेषु विंशतिं च शता शतानि च अथवा शतानां विंशतिमचिक्रदत् ॥

शतं दासे बल्बूथे विप्रस्तरुक्ष आ ददे ।

ते ते वायविमे जना मदंतींद्रगोपा मदंति देवगोपाः ॥३२॥

शतं । दासे । बल्बूथे । विप्रः । तरुक्षे । आ । ददे ।

ते । ते । वायो इति । इमे । जनाः । मदंति । इंद्रऽगोपाः । मदंति । देवऽगोपाः ॥३२॥

अयं विप्रो मेधावी वशो जनोऽहं बल्बूथ एतन्नामके दासे तरुक्षे गवाश्चादीनां तारके गवाव्यधिक्रते
राधास्त्राकं प्रदिष्टधनदातरथा ददे । किं दानं । गवाश्चादीनां शतं । शतशब्दोऽपरिमितवचनः । हे वायो ते
तव स्वभूतासे सोतार इमे जनाः । बधमित्यर्थः । आत्मन एव परोचस्मिन् वादः । स्वयानुगृहीतत्वाद्विद्रगोपाः ।

इंद्रो गोपायिता येषां ते तथोक्ताः । इंद्रेण रचिता मदंति । तथा देवगोपा मदंति । इंद्रं देवांश्च राज्ञो लब्धेन धनेन यजंतो मदंतीत्यर्थः ॥

अध स्या योषणा मही प्रतीची वशमश्वं । अधिरुक्त्वा वि नीयते ॥३३॥

अध । स्या । योषणा । मही । प्रतीची । वशं । अश्वं । अधिरुक्त्वा । वि । नीयते ॥३३॥

अधाधुना स्या सा योषणा योषा राज्ञा प्रदत्ता मही महती पूज्या प्रतीच्यस्मदभिमुख्यश्चमश्चपुचं वशं मां प्रति साधिरुक्त्वाभरणा सती वि नीयते । तां कन्यां मां प्रत्यानयंतीत्यर्थः । अत्र वायव्यास्वृषु यत्र वायुर्न स्यूयते परं दानप्रशंसैव तामु सर्वासु हे वायो त्वदनुग्रहादेवमिति योज्यं वायुपरत्वमवगत्यं ॥ ६॥

महि व इत्यष्टादशर्चं पंचमं सूक्तमाप्यस्य त्रितस्वार्थं । षडष्टका महापांक्तिस्कंदः । आद्यास्त्वयोदशर्चं आदित्यदेवताकाः । यच्च गोष्वित्याद्याः पंचर्चं उषोदेवताका आदित्यदेवताकाश्च । तथा चानुक्रमणिका । महि वो ह्रूना चित आप्य आदित्येभ्योऽत्याः पंचोषसेऽपि महापांक्तिमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

महि वो महतामवो वरुण मित्रं दाशुषे ।

यमादित्या अभि दुहो रक्षथा नेमघं नशदनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१॥

महि । वः । महतां । अरवः । वरुण । मित्रं । दाशुषे ।

यं । आदित्याः । अभि । दुहः । रक्षथ । न । ई । अघं । नशत् । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥१॥

हे वरुण हे मित्र । एतद्वयमर्यम्णोऽप्युपलक्षणं । हे वरुणादयः महतां वो युष्माकमवो रक्षणं महि महत् । कस्मै । दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय क्रियमाणं । किंच हे आदित्याः यं यजमानं द्रुहो द्रोगधुः सकाशादभि रक्षथ ईमेनं यजमानमघं पापं न नशत् । न प्राप्नोति । ऊत एवमिति तत्रोच्यते । वो युष्माकमूतयो रक्षणान्यनेहसोऽपापान्यनुपद्रवाणि च । ऊतयो युष्माकं रक्षणानि सुऊतयः शोभनरक्षणानि । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

विदा देवा अघानामादित्यासो अपाकृतिं ।

पक्षा वयो यथोपरि व्यस्मे शर्म यच्छतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥२॥

विद । देवाः । अघानां । आदित्यासः । अपऽआकृतिं ।

पक्षा । वयः । यथा । उपरि । वि । अस्मे इति । शर्म । यच्छत । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥२॥

हे देवा आदित्यास आदित्याः यूयमघानां दुःखानामपाकृतिमपाकरणं परिहारप्रकारं विद । जानीथ । यस्मादेवं तस्माद्वयः पक्षिणो यथा पक्षा पक्षावपरि स्वशिशुकानामुपरि कुर्वन्ति सुखाय तद्वदस्मै अघसानु शर्म सुखं यच्छत । कुरुत ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥ अस्मै अस्माकमुपरीति वा ॥

व्यस्मे अधि शर्म तत्पक्षा वयो न यंतन ।

विश्वानि विश्ववेदसो वरुण्या मनामहेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥३॥

वि । अस्मे इति । अधि । शर्म । तत् । पक्षा । वयः । न । यंतन ।
 विश्वानि । विश्वेदसः । वरूथ्या । मनामहे । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥३॥

हे आदित्याः यूथमस्मे अथस्मासु तत् । युष्मास्वेवासाधारणं यच्छर्मास्ति तदित्यर्थः । तद्वि यंतन ।
 विश्वेषु प्रापयत । हे विश्वेदसः सर्वधनाः युष्मान् विश्वानि सर्वाणि वरूथ्या । वरूथं गृहं । तदुचितानि
 धनानि मनामहे । याचामहे ॥

यस्मा अरासत क्षयं जीवातुं च प्रचेतसः ।
 मनोर्विश्वस्य घेदिम आदित्या राय ईशतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥४॥
 यस्मै । अरासत । क्षयं । जीवातुं । च । प्रचेतसः ।
 मनोः । विश्वस्य । घ । इत् । इमे । आदित्याः । रायः । ईशते । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥४॥

यस्मै मनुष्याय क्षयं निवासं जीवातुं जीवनसाधनमत्र च प्रचेतसः प्रकृष्टमतयोऽरासत प्रयच्छंति तस्मै
 यजमानाय तदर्थमिमं आदित्या विश्वस्य घेत् सर्वस्वाप्ययष्टुर्मनोर्मनुष्यस्य धनिकस्य रायो धनस्तेषुते ।
 स्वामिनो भवंत्वपहृत्य यजमानाय प्रदातुं ॥

परि णो वृणजन्घा दुर्गाणि रथ्यो यथा ।
 स्यामेदिंद्रस्य शर्मण्यदित्यानामुतावस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥५॥
 परि । नः । वृणजन् । अघा । दुःऽगानि । रथ्यः । यथा ।
 स्याम । इत् । इंद्रस्य । शर्मणि । आदित्यानां । उत । अरवसि । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥५॥

परि वृणजन् परिवर्जयंतु नोऽस्माकमघानि पापानि । तत्र दृष्टान्तः । दुर्गाणि दुर्गमनान् प्रदेशानवटधि-
 प्त्यादिकान् यथा परिवर्जयंति तद्वत् । इंद्रस्य शर्मणि स्याम । भवेम वयं । उतापि चादित्यानामवसि रक्षणे
 च स्याम ॥ ॥७॥

परिहृतेना जनो युष्मादत्तस्य वायति ।
 देवा अदभ्रमाश वो यमादित्या अहेतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥६॥
 परिऽहृता । इत् । अना । जनः । युष्माऽदत्तस्य । वायति ।
 देवाः । अदभ्रं । आश । वः । यं । आदित्याः । अहेतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥६॥

परिहृतेत् परिपीडितेनैव तपोनियमादिना प्राणयुक्तो जनो युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तं धनं ॥ कर्मणि
 षष्ठी ॥ वायति । गच्छति । हे देवा हे आशवः शीघ्रगमनाः यूयं यं यजमानमहेतनं प्राप्तुथः स जनोऽदभ्र-
 मनस्यं धनं वायति प्राप्नोतीति संबंधः ॥

न तं तिग्मं च न त्यजो न द्रासद्भि तं गुरु ।
 यस्मा उ शर्म सप्रथ आदित्यासो अराध्वमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥७॥
 न । तं । तिग्मं । च । न । त्यजः । न । द्रासत् । अभि । तं । गुरु ।
 यस्मै । ऊं इति । शर्म । सऽप्रथः । आदित्यासः । अराध्वं । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥७॥

तं मनुष्यं तिग्मं च न तीक्ष्णमेव संतं त्यजः । क्रोधनामेतत् । अत्र क्रोधात्प्रयुज्यमानमायुधमुच्यते । न द्रासत् ॥ द्रा कुत्सायां गती ॥ कुत्सितं नागच्छति । न हिनस्तीत्यर्थः । तथा तं जनं गुरु प्रवृद्धमपरिहारार्हं दुःखं न द्रासत् । न गच्छति । हे आदित्यास आदित्याः सप्रथः समानप्रथनाः सर्वतः पृथुभूता वा यूयं यस्मा उ यस्मै यजमानाय । उशब्दः पूरणः । शर्म सुखमराध्वं अदत्त तं न द्रासदिति ॥

युष्मे देवा अपि षसि युध्यंत इव वर्मसु ।
 यूयं महो न एनसो यूयमर्भोदुरुष्यतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥८॥
 युष्मे इति । देवाः । अपि । स्मसि । युध्यंतऽइव । वर्मसु ।
 यूयं । महः । नः । एनसः । यूयं । अर्भोत् । उरुष्यत । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥८॥

हे देवा आदित्याः युष्मे युष्मासु वयमपि षसि । अपि भवेम । युष्माभिरपिहिताः स्नेह्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । युध्यंतः शूरा वर्मसु कवचेषु यथा भवंति तद्वत् । यूयं नोऽस्मान् महो महत एनसः पापादुरुष्यत । रक्षत । तथा यूयमस्मानर्भोदत्यादयेनस उरुष्यत ॥

अदितिर्न उरुष्यत्वदितिः शर्म यच्छतु ।
 माता मित्रस्य रेवतोऽर्यम्णो वरुणस्य चानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥९॥
 अदितिः । नः । उरुष्यतु । अदितिः । शर्म । यच्छतु ।
 माता । मित्रस्य । रेवतः । अर्यम्णः । वरुणस्य । च । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥९॥

नोऽस्मानदितिरखंडनीया देवमातोऽथतु । रक्षतु । तथादितिः शर्म सुखं यच्छतु । अदितिर्विशेष्यते । या माता निर्मात्री । कस्य । मित्रस्य रेवतो धनवतोऽर्यम्णो वरुणस्य च । सा न उरुष्यत्विति ॥

यहेवाः शर्म शरणं यद्भद्रं यदनातुरं ।
 त्रिधातु यद्भरुथ्यं तदस्मासु वि यंतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१०॥
 यत् । देवाः । शर्म । शरणं । यत् । भद्रं । यत् । अनातुरं ।
 त्रिऽधातु । यत् । वरुथ्यं । तत् । अस्मासु । वि । यंतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥१०॥

हे देवा आदित्याः यच्छर्म सुखं शरणं शरणीयं । यद्भद्रं सर्वैर्भजनीयं । यदनातुरं रोगरहितं । यत्त्रिधातु चिगुणं । यद्गच्छं । वरुथं गृहं । तदर्हं । तदुक्तगुणकं शर्मास्मासु वि यंतम । वियच्छत ॥ ८॥

आदित्या अव हि ख्यताधि कूलादिव स्पशः ।

सुतीर्थमर्वतो यथानु नो नेषथा सुगमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ११ ॥

आदित्याः । अव । हि । ख्यत । अधि । कूलात्ऽइव । स्पशः ।

सुऽतीर्थं । अर्वतः । यथा । अनु । नः । नेषथ । सुऽगं । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ११ ॥

हे आदित्याः यूयमव हि ख्यत । अव हि पश्यताधस्तात्स्थितानस्मान् । तत्र दृष्टान्तः । कूलादधि कूले स्पशः स्पष्टाः । स्थिता इत्यर्थः । यथा कूलस्थः पुरुषोऽधोगतमुदकं जिज्ञासुस्तत्रस्थं मनुष्यं वा विलोकयितुमवाक्यपश्यति तद्वत् । तथा कृत्वा सुतीर्थं शोभनावतारप्रदेशमर्वतोऽश्वान्यथा प्रापयत्यश्वरचकाः तद्वन्नोऽस्मान् सुगं सुपंथानमनु नेषथ । अनुमयथ ॥

नेह भद्रं रक्षस्विने नावयै नोपया उत ।

गवे च भद्रं धेनवे वीराय च अवस्यतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १२ ॥

न । इह । भद्रं । रक्षस्विने । न । अवऽयै । न । उपऽयै । उत ।

गवे । च । भद्रं । धेनवे । वीराय । च । अवस्यते । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।

वः । ऊतयः ॥ १२ ॥

हे आदित्याः इह भूमौ भद्रं कल्याणं सुखं रक्षस्विने । रक्षो वलं । बलवतेऽस्मद्विद्वे न भवत्विति शेषः । अवया अस्मान् हिंसितुमवगच्छते न भवतु भद्रं । तथोपया उपगच्छते न भवतु । तर्हि कस्य भवत्विति उच्यते । गवे च भद्रं युष्मदीयं भवतु । चशब्दो वक्ष्यमाणधेन्वावपेक्षः । किंच धेनवे नवप्रसूतिकायै भद्रं भवतु । वीरायास्तुत्रादिकाय भद्रं भवतु । कीदृशाय वीराय । अवस्यतेऽन्नमिच्छते । अथवोत्तरार्धेऽपि नेत्यनुवर्तते । अस्मद्विरोधिना गवादिक्वाय भद्रं न भवत्विति तस्यार्थः ॥

यदाविर्यदपीच्यं देवासो अस्ति दुष्कृतं ।

चित्ते तद्विश्वमास्य आरे अस्मद्घातनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १३ ॥

यत् । आविः । यत् । अपीच्यं । देवासः । अस्ति । दुऽकृतं ।

चित्ते । तत् । विश्वं । आस्ये । आरे । अस्मत् । द्घातन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १३ ॥

हे देवासो देवा आदित्याः यदाविर्यत्यापमाविर्भूतमस्ति । दुष्कृतं यच्चापीच्यमंतर्हितमस्ति । अपीच्यमित्यंतर्हितनाम । तद्विश्वं तदुभयमास्ये चित्ते मयि मा भूत् । किंत्वस्मदारे दूरे द्घातन । स्थापयत ॥

यच्च गोष्वित्यादिसूक्तशेषेण दुःस्वप्नं दृष्ट्वादित्यमुपतिष्ठत् । तथा च स्वप्नममनोर्ज्ञं दृष्ट्वेत्पुत्रकर्म्य यच्च गोषु दुष्प्रयमिति पंचमिरादित्यमुपतिष्ठत् । आ० गृ० ३. ६. ६. इति सूचितं ॥

यच्च गोषु दुष्प्रयमं यच्चास्मे दुहितर्दिवः ।

चित्ताय तद्विभावयास्याय परा वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १४ ॥

यत् । च । गोषु । दुःऽस्वप्नं । यत् । च । अस्मे इति । दुहितः । दिवः ।
 चिताय । तत् । विभाऽवरि । आश्राय । परा । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १४ ॥

हे दिवो दुहितरूप उषोदेवते यच्च गोष्वसदीयासु दुष्प्रमनर्थसूचकं दृष्टं ॥ स्वार्थिको यत् ॥ किंच यच्च दुष्प्रमनस्य अस्मासु दृष्टं । गोपीडानिमित्तकमस्माकं पीडानिमित्तकं च यद्दुःस्वप्नं पश्याम इत्यर्थः । तत्सर्वं हे विभावरि । उषोनामैतत् । हे व्युच्छन्नवति देवि आप्याय चिताय परा वह । दूरे परिहर ।

निष्कं वा घा कृणवन्ते स्रजं वा दुहितर्दिवः ।
 चित्ते दुष्प्रमनं सर्वमाश्रे परि दस्यस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १५ ॥
 निष्कं । वा । घ । कृणवन्ते । स्रजं । वा । दुहितः । दिवः ।
 चित्ते । दुःऽस्वप्नं । सर्वं । आश्रे । परि । दस्यसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥ १५ ॥

हे दिवो दुहितरूपः निष्कं वा घाभरणविशेषं वा कृणवते कुर्वते स्वर्णकाराय यद्दुष्प्रमनं दृष्टं । स्वर्णकारिण निर्माणसमये दृष्टमित्यर्थः । घेति पूरणः । वाशब्दश्चार्थः । वाघवा स्रजं माल्यं कृणवते । कुर्वण इत्यर्थः । तस्मिन्नपि मालाकारि मालानिर्माणसमये यद्दुष्प्रमनं दृष्टं तदुभयविषयं दुःस्वप्नमाश्रेऽपां पुत्रे चित्ते वर्तमानं परि दस्यसि । उपरि दस्यः । वयं चिताः परित्यजामेत्यर्थः । अथवा । चित्ते मयि यद्दुष्प्रमनं दृष्टं तत्स्वर्णकाराय मालाकाराय वा परि दस्यसि । अस्मत्तोऽपि निष्कृष्य तयोरुपरि स्थापयामः ॥ १६ ॥

तदन्नाय तदपसे तं भागमुपसेदुषे ।
 चिताय च द्विताय चोषो दुष्प्रमनं वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १६ ॥
 तत्ऽअन्नाय । तत्ऽअपसे । तं । भागं । उपऽसेदुषे ।
 चिताय । च । द्विताय । च । उषः । दुःऽस्वप्नं । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १६ ॥

तदन्नाय । यदेव जागरावस्थायां भोज्यत्वेन प्रसिद्धं मधुपायसादि स्वप्नेऽपि तदेवात्र यस्य सः । तादृशाय । प्रत्यक्षभोजनवत् स्वप्नेऽपि भोक्तृ इत्यर्थः । तथा तदपसे । यदेवापः कर्म निर्दिष्टं जाग्रदवस्थायां क्रियते तदेव कर्म स्वप्ने यस्य स तत्कर्मा । तादृशाय देवाय तं भागं दुःस्वप्नस्यांशमुपसेदुषे प्राप्नुवति चिताय द्विताय च हे उषो देवि दुष्प्रमनमन्नकर्मविषयं वह । अन्यत्र प्रापय । स्वप्ने दृष्टं मधुभोजनादिकं जाग्रदवस्था-
 गुरुपवत्सुखकरं भवत्वित्यर्थः ॥

यथा कलां यथा शफं यथं ऋणं संनयामसि ।
 एवा दुष्प्रमनं सर्वमाश्रे सं नयामस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १७ ॥
 यथा । कलां । यथा । शफं । यथा । ऋणं । संऽनयामसि ।
 एव । दुःऽस्वप्नं । सर्वं । आश्रे । सं । नयामसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥ १७ ॥

संज्ञापितं पशुं दानार्थं संस्कुर्वतो यथा येन प्रकारेण कलां शफमिति संदायान्यत्र संनयंति । अथापरो यथाशब्दः पूरणः । अथवा । यथा कलां हृदयाद्यवयवमवदानार्हं संनयंति यथा च शफं शफोपलक्षितमनवदानार्हं शफास्थादिकं संनयंति । यथा वा ऋणं शनैः संनयंति एवैवं दुष्कृत्यं सर्वमाप्ये वर्तमानं सं नयामसि । संनयामः । अपसारयामः ॥

अजैष्माद्यासनाम चाभूमानागसो वयं ।

उषो यस्माद्दुष्प्वप्यादभैष्माप तदुच्छत्वनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १८ ॥

अजैष्म । अद्य । असनाम । च । अभूम । अनागसः । वयं ।

उषः । यस्मात् । दुःऽस्वप्यात् । अभैष्म । अप । तत् । उच्छतु । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १८ ॥

वयं चिता अजाजैष्म । जयेम । असनाम च । संभजेम च सुखं सुखं वा । अनागसोऽपापा अभूम । भवेम । हे उषः यस्माद्दुष्प्वप्यादभैष्म भीताः स्म तत्पापमपोच्छतु । अपगच्छतु ॥ ॥ १० ॥

स्वादोरभचीति पंचदशर्चं षष्ठं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्यार्थं सोमदेवताकं त्रैष्टुभं । पंचमी जगती । सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । स्वादोः पंचोना प्रगाथः सीम्यं त्रैष्टुभं पंचमी जगतीति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

स्वादोरभक्षि वयसः सुमेधाः स्वाध्यां वरिवोवित्तरस्य ।

विश्वे यं देवा उत मर्त्यासो मधु ब्रुवंतो अभि संचरंति ॥ १ ॥

स्वादोः । अभक्षि । वयसः । सुऽमेधाः । सुऽआध्यः । वरिवोवित्ऽतरस्य ।

विश्वे । यं । देवाः । उत । मर्त्यासः । मधु । ब्रुवंतः । अभि । संऽचरंति ॥ १ ॥

अहं प्रगाथः सुमेधाः शोभनप्रज्ञः स्वाध्यः स्वाध्ययनः सुकर्मा वरिवोवित्तरस्यातिशयेन पूजां लभमानस्य स्वादोः सुष्ठदनीयस्य स्वादुभूतस्य वयसोऽन्नस्य ॥ एताः कर्मणि षष्ठ्यः ॥ उक्तलक्षणं वयोऽन्नं सीमाख्यमभक्षि । भवयेय । यं यदन्नं विश्वे देवाः सर्वेऽपीन्द्रादय उतापि च मर्त्यासो मर्त्या मनुष्या मधु ब्रुवंतो मनोहरमेतदिति शब्दायंतोऽभि संचरंति अभिसंगच्छंते प्राप्तुवंति तदन्नमभचीति ॥

अपीषोमप्रणयनेऽतश्चेत्षिषा । तथा च सूचितं । अंतश्च प्रागा अदितिर्भवासि श्रेणो न योनिं सदन्नं धिया कृतं । आ० ४. १०. । इति ॥

अंतश्च प्रागा अदितिर्भवास्यवयाता हरंसो दैव्यस्य ।

इंद्रविंद्रस्य सख्यं जुषाणः श्रीष्टीव धुरमनु राय ऋध्याः ॥ २ ॥

अंतरिति । च । प्र । अगाः । अदितिः । भवासि । अवऽयाता । हरंसः । दैव्यस्य ।

इंदो इति । इंद्रस्य । सख्यं । जुषाणः । श्रीष्टीऽइव । धुरं । अनु । राये । ऋध्याः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमंतश्च प्रागाः । हृदयस्य यागागारस्य वांतर्गच्छसि । गत्वा चादितिरदीनस्त्वं दैव्यस्य हरसः क्रोधस्यावयाता पुथक्कृता भवासि । भवसि । हर इति क्रोधनाम । हे इंदो सोम त्वमिंद्रस्य सख्यं जुषाणः सेवमानः श्रीष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । तत्संबंधी श्रीष्टी । क्षिप्रगाम्यश्चो धुरमिव रायेऽस्माकं धनलाभायान्वृधाः । अनुगच्छसि । अथवाश्चो यथा धुरं वृत्ताभिमतदेशं प्रापयति तद्वदस्मान्प्रापय । अनुपूर्वं अधिर्गत्वर्थः ॥

अपाम सोममित्यादिके द्वे सोमपानोत्तरकालीनास्याभिमर्शने हृदयाभिमर्शने च क्रमेण विनियुक्ते । तथा च सूचितं । अपाम सोमममृता अभूम शं नो भव हृद आ पीत इंदविति मुखहृदये अभिमृशेरिति ॥

अपाम सोमममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान् ।
किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य ॥३॥
अपाम सोमं अभृताः अभूम अगन्म ज्योतिः अविदाम देवान् ।
किं नूनं अस्मान् कृणवत् अरातिः किं ऊं इति धूर्तिः अमृत मर्त्यस्य ॥३॥

हे अमृतामरण सोम त्वामपाम । पानं करवाम । कुर्मः । ततोऽमृता अभूम । भवेम । यस्मात्त्वममृतः अतस्त्व पानादयमप्यमृताः स्याम । पश्चाज्ज्योतिर्द्योतमानं स्वर्गमगन्म । अविदाम ज्ञातवन्तो देवान् । तथाभूतानस्मान्मृतामिदानीमरातिः शत्रुः किं कृणवत् । कुर्यात् । किमु किं वा मर्त्येदेदानीं मनुष्यभूतस्य मम धूर्तिर्हिंसकः किं कृणवत् । कुर्यात् ॥

शं नो भव हृद आ पीत इंदो पितेव सोम सूनवे सुशेवः ।
सखेव सख्यं उरुशंस धीरः प्र ए आयुर्जीवसे सोम तारीः ॥४॥
शं नः । भव हृदे । आ । पीतः । इंदो इति । पिताऽइव । सोम । सूनवे । सुऽशेवः ।
सखाऽइव । सख्ये । उरुऽशंस । धीरः । प्र । नः । आयुः । जीवसे । सोम । तारीः ॥४॥

हे इंदो सोम अस्माभिः पीतस्त्वं नोऽस्माकं हृदे हृदयाय शं सुखमा भव । सुखभवने दृष्टान्तद्वयं । पिता सूनवे स्वात्मजाय यथा सुखाय भवति यथा वा सखाहितान्निवर्त्य हिते स्थापयिता सखायं स्वसख्ये यथा सुशेवः सुसुखो भवति । शिवमिति सुखनाम । तद्वत्त्वमपि भव । किंच हे उरुशंस बद्धभिर्बद्धधा वा शंसनीय बद्धकीर्तिं सोम धीरो धीमांस्त्वं नोऽस्माकं जीवसे जीवनायायुरायुषं प्र तारीः । प्रवर्धय ॥

इमे मा पीता यशसं उरुष्यवो रथं न गावः समनाह पर्वसु ।
ते मा रक्षंतु विस्रसंश्चरिचादुत मा सामाद्यवयंत्विदं वः ॥५॥
इमे मा पीताः यशसः उरुष्यवः रथं न गावः सं अनाह पर्वसु ।
ते मा रक्षंतु विस्रसः चरिचात् उत मा सामात् यवयंतु इदं वः ॥५॥

इमे पीता यशसो यशस्करा उरुष्यवोऽस्माकं रचाकामाः सोमा गावो गोविकारभृता वध्यो रथं न रथमिव ता यथा रथं विस्रसं पर्वसु समनाह संदधते तद्व्यां पीताः सोमाः पर्वसु संनह्यंतु । किंच ते सोमा मा मां विस्रसो विस्रसाश्चरिचात्तरणादनुष्ठानाद्गच्छंतु । सोमः पीतश्चेत्कर्म ह्यविस्रसं भवति । उतापि च मा मां सामाद्वाधि सकाशादिदं वः पीता यवयंतु । पृथक्कुर्यंतु ॥ ॥११॥

अग्निं न मा मथितं सं दिदीपः प्र चक्षय कृणुहि वस्यसो नः ।
अथा हि ते मद आ सोम मन्ये रेवाँ इव प्र चरा पुष्टिमच्छ ॥६॥
अग्निं । न । मा । मथितं । सं । दिदीपः । प्र । चक्षय । कृणुहि । वस्यसः । नः ।
अथं । हि । ते । मदे । आ । सोम । मन्ये । रेवान्ऽइव । प्र । चर । पुष्टिं । अच्छ ॥६॥

हे सोम पीतस्त्वं मा मां मथितमपिं नापिमिव सं दिदीपः । संदीपय । प्र चक्षय च चक्षुषः संधुक्षणेन ।
नोऽस्मान् वस्यसोऽतिशयेन वसुमतः कृणुहि । कुरु । अथाधुना हि खलु ते त्वां हे सोम मदे मदाय मन्ये ।
स्त्रीमि । तथा सति रेवानिव धनवानिह । इवेति संप्रत्यर्थे । पुष्टिमस्त्वतोषमच्छ प्र चर । अभिगच्छ ॥

इषिरेण ते मनसा सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव रायः ।

सोम राजन् प्र ण आयूषि तारीरहानीव सूर्यो वासराणि ॥ ७ ॥

इषिरेण । ते । मनसा । सुतस्य । भक्षीमहि । पित्र्यस्येव । रायः ।

सोम । राजन् । प्र । नः । आयूषि । तारीः । अहानिऽइव । सूर्यः । वासराणि ॥ ७ ॥

इषिरेणेच्छावता मनसा सुतस्य ते सुतमभिषुतं त्वां भक्षीमहि । पित्र्यस्य पितृसंबन्धिनो धनस्यैव धनमिव ।
पित्र्यं धनं यथेषणेन मनसोपभुंजते तद्वत् । भक्षित हे सोम राजन् स्वामिन् नोऽस्माकमायूषि प्र तारीः ।
प्रवर्धय । वासराणि जगद्वासकान्यहानि सूर्य इव । अत्रेषणेन वैषणेन वार्षणेन वा । नि० ४. ७. इत्यादि-
निरुक्तं ज्ञातव्यं ॥

सोम राजन्मृक्यां नः स्वस्ति तव स्मसि व्रत्याऽस्तस्य विद्धि ।

अलर्ति दक्ष उत मन्युरिंदो मा नो अर्यो अनुकामं परा दाः ॥ ८ ॥

सोम । राजन् । मृक्यं । नः । स्वस्ति । तव । स्मसि । व्रत्याः । तस्य । विद्धि ।

अलर्ति । दक्षः । उत । मन्युः । इंदो इति । मा । नः । अर्यः । अनुऽकामं । परा । दाः ॥ ८ ॥

हे सोम राजन् नोऽस्मान् स्वस्थविनाशाय मृक्य । सुखय च । व्रत्या व्रतिनो वयं तव स्मसि । स्वभृताः
स्म । तस्य तं स्वकीयं तव विद्धि । जानीहि । अथवा तव त्वमित्यर्थः । त्वं जानीहि । किंच हे इंदो दक्षः प्रवृद्धो
ऽस्मच्छतुरलर्ति । गच्छति । उतापि च मन्युः क्रोधः क्रुद्धो वालर्ति । तादृशस्योभयविधस्यार्योऽरिरेनुकामं यथा-
कामं नोऽस्मान्मा परा दाः । परादेहि ॥

त्वं हि नस्तन्वः सोम गोपा गात्रेगात्रे निषसत्या नृचक्षाः ।

यत्रे वयं प्रमिनाम व्रतानि स नो मृक सुषखा देव वस्यः ॥ ९ ॥

त्वं । हि । नः । तन्वः । सोम । गोपाः । गात्रेऽगात्रे । निऽससत्यं । नृऽचक्षाः ।

यत् । ते । वयं । प्रऽमिनाम । व्रतानि । सः । नः । मृक । सुऽसखा । देव । वस्यः ॥ ९ ॥

हे सोम देव त्वं नोऽस्माकं तन्वस्वनोरंगस्य गोपा हि रक्षिता खलु । अतो गात्रे गात्रे सर्वेष्वङ्गेषु नृचक्षा
गुणां कर्मनेतृणां द्रष्टा त्वं निषसत्य । निषीदसि । यद्यद्यपि ते तव व्रतानि कर्माणि वयं प्रमिनाम हिंस्रः
तथापि हे देव स त्वं वस्यः श्रेष्ठान्नोऽस्मान् सुषखा शोभनसखा सन् मृक । सुखय ॥

चतुर्दरेण सख्या सचेय यो मा न रिषेड्यश्च पीतः ।

अयं यः सोमो न्यधाय्यस्मे तस्मा इदं प्रतिरमेम्यायुः ॥ १० ॥

चतुर्दरेण । सख्या । सचेय । यः । मा । न । रिषेत् । हरिऽञ्च । पीतः ।

अयं । यः । सोमः । नि । अधायि । अस्मे इति । तस्मै । इदं । प्रऽतिरं । एमि । आयुः ॥ १० ॥

अहं प्रगाथ ऋदूदरेणोदराबाधकेन सोमेन सखा सचेय । संगच्छेय । संगतो भवामि । ऋदूदरः सोमो मृदूदरः । नि० ६. ४. इति यास्कः । यः सोमः पीतः सन् मा मां न रिष्येत् न हिंसेत् हे हर्यश्चिद्र । सीम्ये सूक्तं इन्द्रस्य कीर्तनं सोमस्येन्द्रस्वामिकत्वान्न विरुद्धं । योऽयं सोमोऽस्मै अस्मासु न्यधायि निहितोऽभूत् तस्मै सोमाय प्रतिरमायुर्जठरे चिरकालावस्थानमिन्द्रमेमि । याचे ॥ ॥ १२ ॥

अप॒ त्या अ॒स्युरनि॒रा अ॒मीवा॒ निर॒चस॒न्तमि॒षीची॒रभै॒षुः ।

आ सोमो॑ अ॒स्माँ अ॒रुह॒द्विहाया॑ अ॒गन्म॒ यत्र॑ प्रति॒रन्त॑ आ॒युः ॥ ११ ॥

अप॒ । त्याः । अ॒स्युः । अनि॒राः । अ॒मीवाः । निः । अ॒चस॒न् । तमि॒षीचीः । अ॒भैषुः ।

आ । सोमः॑ । अ॒स्मान् । अ॒रुह॒त् । वि॒हायाः । अ॒गन्म॒ । यत्र॑ । प्र॒ऽति॒रन्ते॑ । आ॒युः ॥ ११ ॥

त्यास्ता अनिराः प्रेरयितुमशक्या अमीवा बलवत्यः पीडा अपास्युः । अपगच्छन्तु । यास्तमिषीचीर्बलवत्यो ऽस्मान्निर्नितरामत्रसन् प्राप्नुवन् कंपयन्ति तथाभिषुः । अपगमे कारणमाह । यस्तात्सोमो विहाया महान् सन्नखानारुहत् आगमत् प्राप्तवान् अतोऽपास्युरिति भावः । यत्र यस्मिन् सोमे पीत आयुरायुषं प्रतिरन्ते वर्धयन्ति मनुष्यास्तं सोममगच्छति ॥

यो न॒ इदं॑ः पि॒तरो॑ ह॒त्सु पी॒तोऽम॒र्त्यो॑ म॒र्त्योँ आ॒वि॒वेश॑ ।

तस्मै॑ सोमा॒य ह॒विषा॑ वि॒धेम॑ मृ॒ळीके॑ अ॒स्य सु॒मतौ॑ स्या॒म ॥ १२ ॥

यः । नः । इदं॑ । पि॒तरः॑ । ह॒त्सु । पी॒तः । अ॒मर्त्यः॑ । म॒र्त्यान् । आ॒ऽवि॒वेश॑ ।

तस्मै॑ । सोमा॒य । ह॒विषा॑ । वि॒धेम॑ । मृ॒ळीके॑ । अ॒स्य । सु॒ऽम॒तौ । स्या॒म ॥ १२ ॥

हे पितरः य इदुर्हत्सु पीतः सन्नमर्त्यो मृतिरहितः सन्नाविवेश मर्त्यान्तोऽस्मान् तस्मै सोमाय हविषा विधेम । परिचरेम । अस्य सोमस्य मृळीके सुखे सुमतौ चानुग्रहबुद्धौ च स्याम । भवेम ॥

महापितृयज्ञे सोमाय पितृमते पुरोडाशमित्यत्र त्वं सोमेति याज्या । सूत्रितं च । त्वं सोम पितृभिः संविदानो बर्हिषदः पितर ऊर्ध्ववाक् । आ० २. १९. इति ॥ तृतीयसवने सोमस्य चरोरपीयं याज्या । त्वं सोम पितृभिः संविदान इति सोमस्य । आ० ५. १९. इति हि सूत्रितं ॥

त्वं सोम॑ पि॒तृभिः॑ संवि॒दानोऽनु॑ द्यावापृथि॒वी आ॑ तंतंथ ।

तस्मै॑ त इ॒दो ह॒विषा॑ वि॒धेम॑ व॒यं स्या॒म प॒तयो॑ रयी॒णां ॥ १३ ॥

त्वं । सो॒म । पि॒तृऽभिः॑ । सं॒ऽवि॒दानः॑ । अ॒नु । द्यावापृथि॒वी इति॑ । आ॒ । तंतंथ॑ ।

तस्मै॑ । ते । इ॒दो इति॑ । ह॒विषा॑ । वि॒धेम॑ । व॒यं । स्या॒म । प॒तयः॑ । रयी॒णां ॥ १३ ॥

हे सोम त्वं पितृभिः सह संविदानः संगच्छमानो द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावन्वा तंतंथ । क्रमेण विसारयसि । तस्मै सोमाय हविषा विधेम । परिचरेम । वयं रयीणां धनानां पतयः स्याम । भवेम ॥

चातारो॑ दे॒वा अ॒धि॒ वो॒चता॑ नो॒ मा नो॑ नि॒द्रा ई॒शत॑ मोत॒ जल्पिः॑ ।

व॒यं सोम॑स्य॒ वि॒श्वहं॑ प्रि॒यासः॑ सु॒वीरा॑सो वि॒दथ॑मा वदे॒म ॥ १४ ॥

चातारः॑ । दे॒वाः । अ॒धि॒ । वो॒चत॑ । नः॑ । मा । नः॑ । नि॒ऽद्रा । ई॒शत॑ । मा । उ॒त । जल्पिः॑ ।

व॒यं । सोम॑स्य॒ । वि॒श्वहं॑ । प्रि॒यासः॑ । सु॒ऽवी॒रासः॑ । वि॒दथ॑ । आ॒ । व॒दे॒म ॥ १४ ॥

हे चातारो रक्षितारो हे देवाः नोऽस्मानधि वोचत । अधिवचनं कुरुत । किंच नोऽस्मान्निद्राः स्वप्ना
मेव । ईश्वरा मा भूवन् बाधितुं । उतापि च जल्पिर्निद्रकोऽस्मात्मा निद्रतु । वयं सोमस्य प्रियासः प्रियाः
स्वाम विश्वह सर्वेष्वप्यहःसु । सर्वदेत्यर्थः । सुवीरासः शोभनपुत्राः संतो विदथं स्तोत्रमा वदेम । आभिमुख्येन
वदेम । अथवा । सुपुत्रा विदथं गृहमा वदेम । आवदनं पुत्रपौत्राणां धनेनोपच्छदनं ॥

त्वं नः सोम विश्वत इति सौम्ये पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । त्वं नः सोम विश्वतो वयोधा या ते
धामानि दिवि या पृथिव्यां । आ० ३. ७. इति ॥

त्वं नः सोम विश्वतो वयोधास्त्वं स्वर्विदा विशा नृचक्षाः ।

त्वं न इन्द्र जतिभिः सजोषाः पाहि पश्चातादुत वा पुरस्तात् ॥ १५ ॥

त्वं नः । सोम । विश्वतः । वयःऽधाः । त्वं । स्वःऽवित् । आ । विश् । नृऽचक्षाः ।

त्वं नः । इन्द्रो इति । जतिभिः । सजोषाः । पाहि । पश्चातात् । उत । वा । पुरस्तात् ॥ १५ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं विश्वतः सर्वाभ्यो दिग्भ्यो वयोधा अन्नदाता । तथा त्वं स्वर्वित् स्वर्गलोकको नृचक्षाः
सर्वमनुष्यद्रष्टा त्वमा विश् । हे इन्द्रो त्वं सजोषाः सह प्रीयमाणः समूतिभिः सह । अथवोतयो गंतारो मरुतः ।
तेः सहितः सन् पश्चातात् पश्चादुत वा पुरस्ताच्च पाहि ॥ १३ ॥ ६ ॥

॥ अथ वालखिल्यं ॥

॥ प्रथमं सूक्तं ॥

अभि प्र वः सुरार्धसमिन्द्रमर्च यथा विदे ।

यो जरितृभ्यो मघवा पुरुवसुः सहस्रेणैव शिक्षति ॥ १ ॥

अभि । प्र । वः । सुऽरार्धसं । इन्द्रं । अर्चं । यथा । विदे ।

यः । जरितृऽभ्यः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । सहस्रेणऽइव । शिक्षति ॥ १ ॥

शतानीकेव प्र जिगाति धृष्णुया हन्ति वृत्राणि दाम्भुषे ।

गिरेरिव प्र रसा अस्य पिन्विरे दत्राणि पुरुभोजसः ॥ २ ॥

शतानीकाऽइव । प्र । जिगाति । धृष्णुऽया । हन्ति । वृत्राणि । दाम्भुषे ।

गिरेऽइव । प्र । रसाः । अस्य । पिन्विरे । दत्राणि । पुरुऽभोजसः ॥ २ ॥

आ त्वा सुतास इदं वो मदा ये इन्द्र गिर्वणः ।

आपो न वज्रिन्नन्वोक्चं सरः पृणन्ति शूर राधसे ॥ ३ ॥

आ । त्वा । सुतासः । इंद्रवः । मदाः । ये । इंद्र । गिर्वणः ।
 आपः । न । वज्रिन् । अनु । ओक्चं । सरः । पृणति । शूर । राधसे ॥३॥
 अनेहसं प्रतरणं विवक्षणं मध्वः स्वादिष्टमीं पिब ।
 आ यथा मंदसानः किरासि नः प्र क्षुद्रेव त्मना धृषत् ॥४॥
 अनेहसं । प्रऽतरणं । विवक्षणं । मध्वः । स्वादिष्टं । इं । पिब ।
 आ । यथा । मंदसानः । किरासि । नः । प्र । क्षुद्राऽइव । त्मना । धृषत् ॥४॥
 आ नः स्तोममुप द्रवद्धियानो अश्वो न सोतृभिः ।
 यं ते स्वधावन्स्वदयंति धेनव इंद्र कर्षेषु रातयः ॥५॥
 आ । नः । स्तोमं । उप । द्रवत् । हियानः । अश्वः । न । सोतृऽभिः ।
 यं । ते । स्वधाऽवन् । स्वदयंति । धेनवः । इंद्रं । कर्षेषु । रातयः ॥५॥ ॥१४॥
 उग्रं न वीरं नमसोप सेदिम विभूतिमक्षितावसुं ।
 उद्रीव वज्रिन्वतो न सिंचते क्षरंतींद्र धीतयः ॥६॥
 उग्रं । न । वीरं । नमसा । उप । सेदिम । विऽभूतिं । अक्षितऽवसुं ।
 उद्रीऽइव । वज्रिन् । अवतः । न । सिंचते । क्षरंति । इंद्र । धीतयः ॥६॥
 यद्ध नूनं यद्वा यज्ञे यद्वा पृथिव्यामधि ।
 अतो नो यज्ञमाशुभिर्महेमत उग्र उग्रेभिरा गहि ॥७॥
 यत् । ह । नूनं । यत् । वा । यज्ञे । यत् । वा । पृथिव्यां । अधि ।
 अतः । नः । यज्ञं । आशुऽभिः । महेऽमते । उग्रः । उग्रेभिः । आ । गहि ॥७॥
 अजिरासो हरयो ये त आशवो वाता इव प्रसक्षिणः ।
 येभिरपत्यं मनुषः परीयसे येभिर्विश्वं स्वदृशे ॥८॥
 अजिरासः । हरयः । ये । ते । आशवः । वाताऽइव । प्रऽसक्षिणः ।
 येभिः । अपत्यं । मनुषः । परिऽइयसे । येभिः । विश्वं । स्वः । दृशे ॥८॥
 एतावतस्त ईमह इंद्र सुस्रस्य गोमतः ।
 यथा प्रावो मघवन्मेध्यातिथिं यथा नीपातिथिं धने ॥९॥
 एतावतः । ते । ईमहे । इंद्र । सुस्रस्यं । गोऽमतः ।
 यथा । प्र । आवः । मघऽवन् । मेध्यऽअतिथिं । यथा । नीपऽअतिथिं । धने ॥९॥

यथा कर्त्वे मघवन्त्सदस्यवि यथा पक्थे दर्शव्रजे ।
 यथा गोशर्ये असनोऽर्जुजिश्चनीद्र गोमद्विरण्यवत् ॥ १० ॥
 यथा । कर्त्वे । मघऽवन् । चसदस्यवि । यथा । पक्थे । दर्शऽव्रजे ।
 यथा । गोऽशर्ये । असनोः । ऋजिश्चनि । इंद्र । गोऽमत् । हिरण्यऽवत् ॥ १० ॥ ॥ १५ ॥

॥ अथ द्वितीयं सूक्तं ॥

प्र सु श्रुतं सुराधसमर्चा शक्रमभिष्टये ।
 यः सुन्वते स्तुवते काम्यं वसु सहस्रेणैव मंहते ॥ १ ॥
 प्र । सु । श्रुतं । सुऽराधसं । अर्चं । शक्रं । अभिष्टये ।
 यः । सुन्वते । स्तुवते । काम्यं । वसु । सहस्रेणऽइव । मंहते ॥ १ ॥
 शतानीका हेतयो अस्य दुष्टरा इंद्रस्य समिषो महीः ।
 गिरिर्न भुज्मा मघवत्सु पिन्वते यदी सुता अमँदिषुः ॥ २ ॥
 शतऽअनीकाः । हेतयः । अस्य । दुस्तराः । इंद्रस्य । संऽइषः । महीः ।
 गिरिः । न । भुज्मा । मघवत्ऽसु । पिन्वते । यत् । ई । सुताः । अमँदिषुः ॥ २ ॥
 यदी सुतास इंद्रवोऽभि प्रियममँदिषुः ।
 आपो न धायि सर्वनं म आ वसो दुर्घा इवोप दाशुषे ॥ ३ ॥
 यत् । ई । सुतासः । इंद्रवः । अभि । प्रियं । अमँदिषुः ।
 आपः । न । धायि । सर्वनं । मे । आ । वसो इति । दुर्घाऽइव । उप । दाशुषे ॥ ३ ॥
 अनेहसं वो हवमानमृतये मध्वः स्तरंति धीतयः ।
 आ त्वा वसो हवमानास इंद्रव उप स्तोत्रेषु दधिरे ॥ ४ ॥
 अनेहसं । वः । हवमानं । ऊतये । मध्वः । स्तरंति । धीतयः ।
 आ । त्वा । वसो इति । हवमानासः । इंद्रवः । उप । स्तोत्रेषु । दधिरे ॥ ४ ॥
 आ नः सोमे स्वध्वर इयानो अत्यो न तोशते ।
 यं ते स्वदावन्स्वदँति गूर्तयः पौरै छंदयसे हवं ॥ ५ ॥
 आ । नः । सोमे । सुऽअध्वरे । इयानः । अत्यः । न । तोशते ।
 यं । ते । स्वदाऽवन् । स्वदँति । गूर्तयः । पौरै । छंदयसे । हवं ॥ ५ ॥ ॥ १६ ॥

प्र वीरमुयं विविचिं धनस्पृतं विभूतिं राधसो महः ।
 उद्रीव वज्रिन्नवतो वसुत्वना सदा पीपेथ दाशुषे ॥६॥
 प्र । वीरं । उयं । विविचिं । धनस्पृतं । विभूतिं । राधसः । महः ।
 उद्रीऽइव । वज्रिन् । अन्नवतः । वसुत्वना । सदा । पीपेथ । दाशुषे ॥६॥

यद्ध नूनं परावति यद्वा पृथिव्यां दिवि ।
 युजान इंद्र हरिभिर्महेमत ऋष्व ऋष्वेभिरा गहि ॥७॥
 यत् । ह । नूनं । पराऽवति । यत् । वा । पृथिव्यां । दिवि ।
 युजानः । इंद्र । हरिऽभिः । महेऽमते । ऋष्वः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥७॥

रथिरासो हरयो ये ते अस्मिध ओजो वातस्य पिप्रति ।
 येभिर्नि दस्युं मनुषो निघोषयो येभिः स्वः परीयसे ॥८॥
 रथिरासः । हरयः । ये । ते । अस्मिधः । ओजः । वातस्य । पिप्रति ।
 येभिः । नि । दस्युं । मनुषः । निघोषयः । येभिः । स्वपरिति स्वः । परिऽइयसे ॥८॥

एतावतस्ते वसो विद्याम शूर नव्यसः ।
 यथा प्राव एतंशं कृष्ये धने यथा वशं दशव्रजे ॥९॥
 एतावतः । ते । वसो इति । विद्याम । शूर । नव्यसः ।
 यथा । प्र । आवः । एतंशं । कृष्ये । धने । यथा । वशं । दशव्रजे ॥९॥

यथा कर्षे मघवन्मेधे अध्वरे दीर्घनीथे दमूनसि ।
 यथा गोशर्ये असिषासो अद्रिवो मयि गोचं हरिश्चियं ॥१०॥
 यथा । कर्षे । मघऽवन् । मेधे । अध्वरे । दीर्घऽनीथे । दमूनसि ।
 यथा । गोऽशर्ये । असिषासः । अद्रिऽवः । मयि । गोचं । हरिऽश्चियं ॥१०॥ ॥११॥

॥ अथ तृतीयं सूक्तं ॥

यथा मनौ सांवरणौ सोममिन्द्रापिबः सुतं ।
 नीपातिथौ मघवन्मेधातिथौ पुष्टिगौ श्रुष्टिगौ सचा ॥१॥
 यथा । मनौ । सांवरणौ । सोमं । इंद्र । अपिबः । सुतं ।
 नीपऽअतिथौ । मघऽवन् । मेधऽअतिथौ । पुष्टिऽगौ । श्रुष्टिऽगौ । सचा ॥१॥

पार्षद्वाणः प्रस्करं समसादयच्छयानं जित्रिमुद्धितं ।
 सहस्राण्यसिषाम्रवामृषिस्त्वोतो दस्यवे वृकः ॥२॥
 पार्षद्वाणः । प्रस्करं । सं । असादयत् । शयानं । जित्रि । उद्धितं ।
 सहस्राणि । असिसासत् । गवां । ऋषिः । त्वाऽऊतः । दस्यवे । वृकः ॥२॥

य उक्थेभिर्न विंधते चिकिच्च ऋषिचोदनः ।
 इंद्रं तमच्छा वद् नव्यस्या मत्यरिष्यंतं न भोजसे ॥३॥
 यः । उक्थेभिः । न । विंधते । चिकित् । यः । ऋषिऽचोदनः ।
 इंद्रं । तं । अच्छ । वद् । नव्यस्या । मती । अरिष्यंतं । न । भोजसे ॥३॥

यस्मा अर्के सप्रशीर्षाणमानृचुस्त्रिधातुमुत्तमे पदे ।
 स त्विमा विश्वा भुवनानि चिक्रदादिज्जनिष्ट पौंस्यं ॥४॥
 यस्मै । अर्के । सप्रऽशीर्षाणं । आनृचुः । त्रिऽधातुं । उत्तमे । पदे ।
 सः । तु । इमा । विश्वा । भुवनानि । चिक्रदत् । आत् । इत् । जनिष्ट । पौंस्यं ॥४॥

यो नो दाता वसूनामिंद्रं तं हूमहे वयं ।
 विद्म ह्यस्य सुमतिं नवीयसीं गमेम गोमति व्रजे ॥५॥
 यः । नः । दाता । वसूनां । इंद्रं । तं । हूमहे । वयं ।
 विद्म । हि । अस्य । सुऽमतिं । नवीयसीं । गमेम । गोऽमति । व्रजे ॥५॥ ॥१८॥

यस्मै त्वं वसो दानाय शिषसि स रायस्पोषमश्रुते ।
 तं त्वा वयं मघवन्निद्रं गिर्वणः सुतावंतो हवामहे ॥६॥
 यस्मै । त्वं । वसो इति । दानाय । शिषसि । सः । रायः । पोषं । अश्रुते ।
 तं । त्वा । वयं । मघऽवन् । इंद्रं । गिर्वणः । सुतऽवंतः । हवामहे ॥६॥

कदा चन स्तरीरसि नेद्रं सश्रसि दाश्रुषे ।
 उपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥७॥
 कदा । चन । स्तरीः । असि । न । इंद्रं । सश्रसि । दाश्रुषे ।
 उपऽउप । इत् । नु । मघऽवन् । भूयः । इत् । नु । ते । दानं । देवस्य । पृच्यते ॥७॥

प्र यो ननक्षे अभ्योजसा क्रिविं वधैः शुष्णं निघोषयन् ।
 यदेदस्तंभीत्प्रथयन्नमूं दिवमादिज्जनिष्ट पार्थिवः ॥८॥
 प्र । यः । ननक्षे । अभि । ओजसा । क्रिविं । वधैः । शुष्णं । निघोषयन् ।
 यदा । इत् । अस्तंभीत् । प्रथयन् । अमूं । दिवं । आत् । इत् । जनिष्ट । पार्थिवः ॥८॥

यस्यायं विश्व आर्यो दासः शेवधिपा अरिः ।
 तिरश्चिदर्ये रुशमे पवीरवि तुभ्येत्सो अज्यते रयिः ॥९॥
 यस्य । अयं । विश्वः । आर्यः । दासः । शेवधिपाः । अरिः ।
 तिरः । चित् । अर्ये । रुशमे । पवीरवि । तुभ्य । इत् । सः । अज्यते । रयिः ॥९॥

तुरण्यवो मधुमंतं घृतश्चुतं विप्रासो अर्कमानृचुः ।
 अस्मे रयिः पप्रथे वृष्ययं शवोऽस्मे सुवानास इंदवः ॥१०॥
 तुरण्यवः । मधुमंतं । घृतश्चुतं । विप्रासः । अर्क । आनृचुः ।
 अस्मे इति । रयिः । पप्रथे । वृष्ययं । शवः । अस्मे इति । सुवानासः । इंदवः ॥१०॥ ॥१९॥

॥ अथ चतुर्थं सूक्तं ॥

यथा मनौ विवस्वति सोमं शक्रापिबः सुतं ।
 यथा चित्ते छंद इंद्र जुजौषस्यायौ मादयसे सचा ॥१॥
 यथा । मनौ । विवस्वति । सोमं । शक्र । अपिबः । सुतं ।
 यथा । चित्ते । छंदः । इंद्र । जुजौषसि । आयौ । मादयसे । सचा ॥१॥

पृषध्रे मेध्ये मातरिश्चनींद्र सुवाने अमंदथाः ।
 यथा सोमं दशशिप्रे दशोण्ये स्यूमरश्मावृजूनसि ॥२॥
 पृषध्रे । मेध्ये । मातरिश्चनि । इंद्र । सुवाने । अमंदथाः ।
 यथा । सोमं । दशशिप्रे । दशओण्ये । स्यूमरश्मौ । अजूनसि ॥२॥

य उक्था केवला दधे यः सोमं धृषितापिबत् ।
 यस्मै विष्णुस्त्रीणि पदा विचक्रम उप मिचस्य धर्मभिः ॥३॥
 यः । उक्था । केवला । दधे । यः । सोमं । धृषिता । अपिबत् ।
 यस्मै । विष्णुः । स्त्रीणि । पदा । विचक्रमे । उप । मिचस्य । धर्मभिः ॥३॥

यस्य त्वमिन्द्र स्तोमेषु चाकनो वाजे वाजिञ्छतक्रतो ।
 तं त्वा वयं सुदुर्घामिव गोदुहो जुहूमसि अवस्यवः ॥४॥
 यस्य । त्वं । इन्द्र । स्तोमेषु । चाकनः । वाजे । वाजिन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
 तं । त्वा । वयं । सुदुर्घांऽइव । गोऽदुहः । जुहूमसि । अवस्यवः ॥४॥

यो नो दाता स नः पिता महौ उय ईशानकृत् ।
 अयामन्नुयो मघवा पुरुवसुगोरश्वस्य प्र दातु नः ॥५॥
 यः । नः । दाता । सः । नः । पिता । महान् । उयः । ईशानऽकृत् ।
 अयामन् । उयः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । गोः । अश्वस्य । प्र । दातु । नः ॥५॥ ॥२०॥

यस्मै त्वं वसो दानाय मंहसे स रायस्योर्षमिन्वति ।
 वसूयवो वसुपतिं शतक्रतुं स्तोमैरिन्द्रं हवामहे ॥६॥
 यस्मै । त्वं । वसो इति । दानाय । मंहसे । सः । रायः । पोषं । इन्वति ।
 वसुऽयवः । वसुऽपतिं । शतऽक्रतुं । स्तोमैः । इन्द्रं । हवामहे ॥६॥

कदा चन प्र युच्छस्युभे नि पासि जन्मनी ।
 तुरीयादित्य हवनं त इन्द्रियमा तस्थावमृतं दिवि ॥७॥
 कदा । चन । प्र । युच्छसि । उभे इति । नि । पासि । जन्मनी इति ।
 तुरीय । आदित्य । हवनं । ते । इन्द्रियं । आ । तस्थौ । अमृतं । दिवि ॥७॥

यस्मै त्वं मघवन्निद्र गिर्वणः शिष्यो शिष्यसि दाप्नुषे ।
 अस्माकं गिर उत सुष्टुतिं वसो कण्ववच्छृणुधी हवं ॥८॥
 यस्मै । त्वं । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । शिष्यो इति । शिष्यसि । दाप्नुषे ।
 अस्माकं । गिरः । उत । सुऽस्तुतिं । वसो इति । कण्वऽवत् । शृणुधि । हवं ॥८॥

अस्तावि मन्म पूर्यं ब्रह्मद्राय वोचत ।
 पूर्वीर्चतस्य बृहतीरनूषत स्तोतुर्मधा असृक्षत ॥९॥
 अस्तावि । मन्म । पूर्यं । ब्रह्म । इन्द्राय । वोचत ।
 पूर्वीः । चतस्य । बृहतीः । अनूषत । स्तोतुः । मेधाः । असृक्षत ॥९॥

समिन्द्रो रायो बृहतीरधूनुत सं क्षोणी समु सूर्ये ।
 सं शुक्रासः शुचयः सं गवाशिरः सोमा इन्द्रममदिषुः ॥१०॥
 सं । इन्द्रः । रायः । बृहतीः । अधूनुत । सं । क्षोणी इति । सं । ऊं इति । सूर्ये ।
 सं । शुक्रासः । शुचयः । सं । गोऽआशिरः । सोमाः । इन्द्रं । अमदिषुः ॥१०॥ ॥२१॥

॥ अथ पंचमं सूक्तं ॥

उपमं त्वा मघोनां ज्येष्ठं च वृषभाणां ।
 पूभिन्नमं मघवन्नन्द्र गोविदमीशानं राय इमहे ॥१॥
 उपऽमं । त्वा । मघोनां । ज्येष्ठं । च । वृषभाणां ।
 पूभिन्ऽतमं । मघऽवन् । इन्द्र । गोऽविदं । ईशानं । रायः । इमहे ॥१॥

य आयुं कुत्समतिथिग्वमर्दयो वावृधानो दिवेदिवे ।
 तं त्वा वयं हर्यश्वं शतक्रतुं वाजयंतौ हवामहे ॥२॥
 यः । आयुं । कुत्सं । अतिथिऽग्वं । अर्दयः । ववृधानः । दिवेऽदिवे ।
 तं । त्वा । वयं । हरिऽअश्वं । शतऽक्रतुं । वाजऽयंतः । हवामहे ॥२॥

आ नो विश्वेषां रसं मध्वः सिंचन्वद्रयः ।
 ये परावति सुन्विरे जनेष्वा ये अर्वावतींदवः ॥३॥
 आ । नः । विश्वेषां । रसं । मध्वः । सिंचन्तु । अद्रयः ।
 ये । पराऽवति । सुन्विरे । जनेषु । आ । ये । अर्वाऽवति । इंदवः ॥३॥

विश्व्या द्वेषांसि जहि चाव चा कृधि विश्वे सन्वन्त्वा वसु ।
 शीष्टेषु चित्ते मदिरासो अंशवो यत्रा सोमस्य तृपसि ॥४॥
 विश्व्या । द्वेषांसि । जहि । च । अव । च । आ । कृधि । विश्वे । सन्वन्तु । आ । वसु ।
 शीष्टेषु । चित् । ते । मदिरासः । अंशवः । यत्र । सोमस्य । तृपसि ॥४॥ ॥२२॥

इन्द्र नेदीय एदिहि मितमैधाभिरूतिभिः ।
 आ शंतम शंतमाभिरभिष्टिभिरा स्वापि स्वापिभिः ॥५॥
 इन्द्रं । नेदीयः । आ । इत् । इहि । मितऽमैधाभिः । ऊतिऽभिः ।
 आ । शन्तम । शन्तमाभिः । अभिष्टिऽभिः । आ । सुऽआपे । स्वापिऽभिः ॥५॥

आजितुरं सत्पतिं विश्वचर्षणिं कृधि प्रजास्वाभंगं ।
 प्र सू तिरा शचीभिर्ये त उक्थिनः क्रतुं पुनत आनुषक् ॥६॥
 आजिऽतुरं । सत्ऽपतिं । विश्वऽचर्षणिं । कृधि । प्रऽजामु । आऽभंगं ।
 प्र । सु । तिर । शचीभिः । ये । ते । उक्थिनः । क्रतुं । पुनते । आनुषक् ॥६॥

यस्ते साधिष्ठोऽवसे ते स्याम भरेषु ते ।
 वयं होत्राभिरुत देवहूतिभिः ससवांसो मनामहे ॥७॥
 यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । ते । स्याम । भरेषु । ते ।
 वयं । होत्राभिः । उत । देवहूतिऽभिः । ससऽवांसः । मनामहे ॥७॥

अहं हि ते हरिवो ब्रह्म वाजयुराजिं यामि सदोत्तिभिः ।
 त्वामिदेव तममे समश्चयुर्गव्युर्ये मथीनां ॥८॥
 अहं । हि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । वाजऽयुः । अजिं । यामि । सदा । उतिऽभिः ।
 तां । इत् । एव । तं । अमे । सं । अश्चऽयुः । गव्युः । अये । मथीनां ॥८॥ ॥२३॥

॥ अथ षष्ठं सूक्तं ॥

एतन्न इन्द्र वीर्यं गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ।
 ते स्तोभंत ऊर्जमावन्घृतश्चुतं पौरासो नक्षन्धीतिभिः ॥१॥
 एतत् । ते । इन्द्र । वीर्यं । गीऽभिः । गृणन्ति । कारवः ।
 ते । स्तोभंतः । ऊर्जं । आवन् । घृतऽश्चुतं । पौरासः । नक्षन् । धीतिऽभिः ॥१॥

नक्षन्त इन्द्रमवसे सुकृत्यया येषां सुतेषु मंदसे ।
 यथा संवर्ते अमदो यथा कृश एवास्मे इन्द्र मत्स्व ॥२॥
 नक्षन्ते । इन्द्रं । अवसे । सुऽकृत्यया । येषां । सुतेषु । मंदसे ।
 यथा । संऽवर्ते । अमदः । यथा । कृशे । एव । अस्मे इति । इन्द्र । मत्स्व ॥२॥

आ नो विश्वे सजोषसो देवासो गंतनोप नः ।
 वसवो रुद्रा अवसे न आ गमञ्छृण्वंतु मरुतो हव ॥३॥
 आ । नः । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । गंतन । उप । नः ।
 वसवः । रुद्राः । अवसे । नः । आ । गमन् । शृण्वंतु । मरुतः । हव ॥३॥

पूषा विष्णुर्हवनं मे सरस्वत्यवंतु सप्त सिंधवः ।
 आपो वातः पर्वतासो वनस्पतिः ऋणोतु पृथिवी हवँ ॥४॥
 पूषा । विष्णुः । हवनं । मे । सरस्वती । अवंतु । सप्त । सिंधवः ।
 आपः । वातः । पर्वतासः । वनस्पतिः । ऋणोतु । पृथिवी । हवँ ॥४॥ ॥२४॥

यदिद्र राधो अस्ति ते माघोनं मघवत्तम ।
 तेन नो बोधि सधमाद्यौ वृधे भगो दानाय वृचहन् ॥५॥
 यत् । इंद्र । राधः । अस्ति । ते । माघोनं । मघवत्तमम् ।
 तेन । नः । बोधि । सधमाद्यः । वृधे । भगः । दानाय । वृचहन् ॥५॥

आजिपते नृपते त्वमिद्धि नो वाज आ वक्षि सुक्रतो ।
 वीती होत्राभिरुत देववीतिभिः ससवांसो वि ऋखिरे ॥६॥
 आजिपते । नृपते । त्वम् । इद्धि । नो । वाज । आ । वक्षि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ।
 वीती । होत्राभिः । उत । देववीतिभिः । ससवांसः । वि । ऋखिरे ॥६॥

संति ह्यपर्ये आशिष इंद्र आयुर्जनानां ।
 अस्मान्नक्षस्व मघवन्नुपावसे धुक्षस्व पिप्युषीमिषं ॥७॥
 संति । हि । अपर्ये । आऽशिषः । इंद्रे । आयुः । जनानां ।
 अस्मान् । नक्षस्व । मघवन् । उपावसे । धुक्षस्व । पिप्युषी । इषं ॥७॥

वयं त इंद्र स्तोमैभिर्विधेम त्वमस्माकं शतक्रतो ।
 महि स्थूरं शशयं राधो अहयं प्रस्कराय नि तोशय ॥८॥
 वयं । ते । इंद्र । स्तोमैभिः । विधेम । त्वम् । अस्माकं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
 महि । स्थूरं । शशयं । राधः । अहयं । प्रस्कराय । नि । तोशय ॥८॥ ॥२५॥

॥ अथ सप्तमं सूक्तं ॥

भूरीदिद्रस्य वीर्यं व्यख्यं भयार्ति । राधस्ते दस्यवे वृक ॥९॥
 भूरि । इत् । इंद्रस्य । वीर्यं । वि । व्यख्यं । अभि । आ । अयति । राधः । ते । दस्यवे । वृक ॥९॥
 शतं श्वेतासं उक्षणो दिवि तारो न रोचन्ते । म्हा दिवं न तस्त्रभुः ॥२॥
 शतं । श्वेतासः । उक्षणः । दिवि । तारः । न । रोचन्ते । म्हा । दिवं । न । तस्त्रभुः ॥२॥

श॒तं वे॒णुञ्छ॒तं शु॒नः श॒तं च॒र्माणि॑ म्ना॒तानि॑ ।
 श॒तं मे॑ ब॒ल्वज॒स्तुका॑ अ॒रुषी॑णां च॒तुःश॒तं ॥३॥
 श॒तं । वे॒णुन् । श॒तं । शु॒नः । श॒तं । च॒र्माणि॑ । म्ना॒तानि॑ ।
 श॒तं । मे॑ । ब॒ल्वज॒ऽस्तुकाः॑ । अ॒रुषी॑णां । च॒तुःऽश॒तं ॥३॥

सु॒दे॒वाः स्थ॑ का॒ण्वाय॒ना व॒योव॒यो वि॒चर॑न्तः । अ॒श्व॑सो॒ न च॑क्रम॒त ॥४॥
 सु॒ऽदे॒वाः । स्थ॑ । का॒ण्वाय॒नाः । व॒यःऽव॒यः । वि॒ऽच॒र॑न्तः । अ॒श्व॑सः । न । च॒क्र॒म॒त ॥४॥

आ॒दि॒त्सा॒प्रस्य॑ च॒र्कि॒र॒न्नानू॑नस्य॒ महि॑ श्र॒वः ।
 श्या॒वी॒रति॑ध्व॒सन्प॒थश्च॑क्षु॒षा च॒न सं॒नशे॑ ॥५॥
 आ॒त् । इ॒त् । सा॒प्रस्य॑ । च॒र्कि॒र॒न् । आ॒ । अ॒नू॑नस्य । महि॑ । श्र॒वः ।
 श्या॒वीः । अ॒ति॒ऽध्व॒सन् । प॒थः । च॑क्षु॒षा । च॒न । सं॒ऽन॒शे॑ ॥५॥ ॥२६॥

॥ अथाष्टमं सूक्तं ॥

प्र॒ति॒ ते द॒स्य॒वे वृ॒क॒ राधो॑ अ॒दर्श॑र्ह्यं । द्यौ॒र्न प्र॑थि॒ना श॒वः ॥१॥
 प्र॒ति॒ । ते॒ । द॒स्य॒वे॒ । वृ॒क॒ । राधः॑ । अ॒दर्शि॑ । अ॒र्ह्यं । द्यौः॑ । न । प्र॑थि॒ना । श॒वः ॥१॥

द॒श॒ म॒ह्यं पौ॑त॒क्रतः॑ स॒हस्रा॑ द॒स्य॒वे वृ॒कः । नि॒त्या॒द्रा॒यो अ॑म॒ंहत ॥२॥
 द॒श॒ । म॒ह्यं । पौ॑त॒ऽक्र॒तः । स॒हस्रा॑ । द॒स्य॒वे॒ । वृ॒कः । नि॒त्यात् । रा॒यः । अ॑म॒ंह॒त ॥२॥

श॒तं मे॑ ग॒र्द्भाना॑ं श॒त॒मूर्षी॑वतीनां । श॒तं दा॒साँ अ॒ति॒ स्र॒जः ॥३॥
 श॒तं । मे॑ । ग॒र्द्भाना॑ं । श॒तं । ऊ॒र्षी॑ऽवतीनां । श॒तं । दा॒सान् । अ॒ति॒ । स्र॒जः ॥३॥

त॒त्रो॒ अपि॑ प्रा॒णी॒यत॑ पू॒त॒क्रता॑यै॒ व्य॒क्ता । अ॒श्व॑ना॒मि॒न्न यू॒थ्याँ ॥४॥
 त॒त्रो॒ इति॑ । अपि॑ । प्रा॒ऽनी॒य॒त॒ । पू॒त॒ऽक्र॒ता॑यै॒ । वि॒ऽअ॒क्ता॑ । अ॒श्व॑ना॒नां । इ॒त् । न । यू॒थ्याँ ॥४॥

अ॒चे॒त्य॒ग्नि॑श्चि॒कितु॑र्ह॒व्य॒वाट् सु॒म॒द्रथः॑ ।
 अ॒ग्निः॑ शु॒क्रेण॑ शो॒चि॒षा बृ॑ह॒त्सू॒रो अ॒रो॒चत॑ दि॒वि॒ सूर्यो॑ अ॒रो॒चत ॥५॥
 अ॒चे॒ति॑ । अ॒ग्निः॑ । चि॒कितुः॑ । ह॒व्य॒ऽवाट् । सः॑ । सु॒म॒त्ऽर॑थः ।
 अ॒ग्निः॑ । शु॒क्रेण॑ । शो॒चि॒षा । बृ॒ह॒त् । सू॒रः । अ॒रो॒च॒त् । दि॒वि॒ । सूर्यः॑ । अ॒रो॒च॒त् ॥५॥ ॥२७॥

॥ अथ नवमं सूक्तं ॥

युवं देवा क्रतुना पूर्येण युक्ता रथेन तविषं यजत्रा ।
 आगच्छतं नासत्या शचीभिरिदं तृतीयं सर्वनं पिबाथः ॥१॥
 युवं । देवा । क्रतुना । पूर्येण । युक्ता । रथेन । तविषं । यजत्रा ।
 आ । अगच्छतं । नासत्या । शचीभिः । इदं । तृतीयं । सर्वनं । पिबाथः ॥१॥

युवां देवास्त्रयं एकादशासः सत्याः सत्यस्य ददृशे पुरस्तात् ।
 अस्माकं यज्ञं सर्वनं जुषाणा पातं सोममश्विना दीद्यमी ॥२॥
 युवां । देवाः । त्रयः । एकादशासः । सत्याः । सत्यस्य । ददृशे । पुरस्तात् ।
 अस्माकं । यज्ञं । सर्वनं । जुषाणा । पातं । सोमं । अश्विना । दीद्यमी इति दीदिऽअमी ॥२॥

पनाय्यं तदश्विना कृतं वां वृषभो दिवो रजसः पृथिव्याः ।
 सहस्रं शंसा उत ये गर्विष्टौ सर्वौ इत्तौ उप याता पिबथ्ये ॥३॥
 पनाय्यं । तत् । अश्विना । कृतं । वां । वृषभः । दिवः । रजसः । पृथिव्याः ।
 सहस्रं । शंसाः । उत । ये । गोऽइष्टौ । सर्वौ । इत् । तान् । उप । यात । पिबथ्ये ॥३॥

अयं वां भागो निहितो यजत्रेमा गिरो नासत्योप यातं ।
 पिबतं सोमं मधुमंतमस्मे प्र दाश्यांसमवतं शचीभिः ॥४॥
 अयं । वां । भागः । निऽहितः । यजत्रा । इमाः । गिरः । नासत्या । उप । यातं ।
 पिबतं । सोमं । मधुऽमंतं । अस्मे इति । प्र । दाश्यांसं । अवतं । शचीभिः ॥४॥ ॥२६॥

॥ अथ दशमं सूक्तं ॥

यमृत्विजो बहुधा कल्पयंतः सचेतसो यज्ञमिमं वहति ।
 यो अनूचानो ब्राह्मणो युक्त आसीत्का स्वित्तत्र यजमानस्य संवित् ॥१॥
 यं । ऋत्विजः । बहुधा । कल्पयंतः । सऽचेतसः । यज्ञं । इमं । वहति ।
 यः । अनूचानः । ब्राह्मणः । युक्तः । आसीत् । का । स्वित् । तत्र । यजमानस्य । संऽवित् ॥१॥

एक एवाग्निर्बहुधा समिद्ध एकः सूर्यो विश्वमनु प्रभूतः ।
 एकैवोषाः सर्वमिदं वि भात्येकं वा इदं वि बभूव सर्वं ॥२॥

एकः । ए॒व । अ॒ग्निः । ब॒हुधा । सं॒ऽइ॒द्धः । एकः । सूर्यः । वि॒श्वं । अ॒नु । प्र॒ऽभू॒तः ।
 ए॒का । ए॒व । उ॒षाः । स॒र्वं । इ॒दं । वि । भा॒ति । एकं । वै । इ॒दं । वि । ब॒भू॒व । स॒र्वं ॥२॥
 ज्योति॑ष्मंतं के॒तु॒मंतं चि॒च॒क्रं सु॒खं रथं सु॒षट् भूरि॑वारं ।
 चि॒चाम॑घा॒ यस्य॒ योगे॑ऽधि॒जज्ञे॒ तं वां हु॒वे अ॒तिं रि॒क्तं पि॒ब॒ध्ने ॥३॥
 ज्योति॑ष्मंतं के॒तु॒ऽमंतं । चि॒ऽच॒क्रं । सु॒ऽखं । रथं । सु॒ऽसदं । भूरि॑ऽवारं ।
 चि॒च॒ऽम॒घा॒ । यस्य॑ । योगे॑ । अ॒धि॒ऽज॒ज्ञे । तं । वां । हु॒वे । अ॒तिं । रि॒क्तं । पि॒ब॒ध्ने ॥३॥ ॥२९॥

॥ अथैकादशं सूक्तं ॥

इ॒मानि॑ वां भा॒ग॒धे॒यानि॑ सि॒स्र॒त इ॒न्द्रा॑व॒रुणा॒ प्र म॒हे सु॒तेषु॑ वां ।
 य॒ज्ञे॒य॒ज्ञे ह॒ स॒र्व॒ना भु॒र॒ण्यथो॑ यत्सु॒न्वते॒ यज॑मानाय॒ शि॒क्षथः ॥१॥
 इ॒मानि॑ । वां । भा॒ग॒ऽधे॒यानि॑ । सि॒स्र॒ते । इ॒न्द्रा॑व॒रुणा॒ । प्र । म॒हे । सु॒तेषु॑ । वां ।
 य॒ज्ञे॒ऽय॒ज्ञे । ह॒ । स॒र्व॒ना । भु॒र॒ण्यथः॑ । यत् । सु॒न्वते॒ । यज॑मानाय॒ शि॒क्षथः ॥१॥
 नि॒ष्वि॒ध्व॒री॒रोष॑धी॒राप॑ आ॒स्तामि॑न्द्रा॒व॒रुणा॒ महि॑मानं॒माश॑त ।
 या सि॒स्र॒त र॒जसः॑ पा॒रे अ॒ध्व॒नो य॒योः श॒चु॒र्नकि॑रादे॒व ओ॒ह॒ते ॥२॥
 निः॑ऽसि॒ध्व॒रीः । ओ॒ष॒धीः । आ॒पः । आ॒स्तां । इ॒न्द्रा॑व॒रुणा॒ । म॒हि॒मा॒नं । आ॒श॒त ।
 या । सि॒स्र॒तुः । र॒जसः॑ । पा॒रे । अ॒ध्व॒नः । य॒योः । श॒चुः । न॒किः । अ॒दे॒वः । ओ॒ह॒ते ॥२॥
 स॒त्यं तदि॑न्द्रा॒व॒रुणा॒ कृ॒शस्य॑ वां म॒ध्वं ऊ॒र्मिं दु॒ह॒ते स॒प्र वा॒णीः ।
 ताभि॑र्दा॒श्वांस॑म॒वतं॒ शु॒भ॒स्पती॑ यो वा॒म॒द॒ब्धो अ॒भि पा॒ति चि॒त्ति॑भिः ॥३॥
 स॒त्यं । तत् । इ॒न्द्रा॑व॒रुणा॒ । कृ॒शस्य॑ । वां । म॒ध्वः । ऊ॒र्मिं । दु॒ह॒ते । स॒प्र । वा॒णीः ।
 ताभिः॑ । दा॒श्वांसं॑ । अ॒व॒तं । शु॒भः । प॒ती इति॑ । यः । वां । अ॒द॒ब्धः । अ॒भि । पा॒ति । चि॒त्ति॑ऽभिः ॥३॥
 घृ॒त॒प्रुषः॑ सौ॒म्या जी॑र॒दान॒वः स॒प्र स्व॒सारः॑ स॒द॒न ऋ॒तस्य॑ ।
 या ह॑ वा॒मि॑न्द्रा॒व॒रुणा॒ घृ॒त॒श्चु॒त॒स्ताभि॑र्ध॒त्तं यज॑मानाय॒ शि॒क्ष॒तं ॥४॥
 घृ॒त॒ऽप्रुषः॑ । सौ॒म्याः । जी॑र॒ऽदान॒वः । स॒प्र । स्व॒सारः॑ । स॒द॒ने । ऋ॒तस्य॑ ।
 याः । ह॑ । वां । इ॒न्द्रा॑व॒रुणा॒ । घृ॒त॒ऽश्चु॒तः । ताभिः॑ । ध॒त्तं । यज॑मानाय॒ शि॒क्ष॒तं ॥४॥ ॥३०॥
 अ॒वो॑चाम॒ मह॒ते सौ॒भ॒गाय॑ स॒त्यं त्वे॒षाभ्यां॑ महि॒मानं॒मिन्द्रि॑यं ।
 अ॒स्मान्नि॒स्वी॑न्द्रा॒व॒रुणा॒ घृ॒त॒श्चु॒त॒स्त्रिभिः॑ सा॒प्तेभि॑र॒वतं॒ शु॒भ॒स्पतो॑ ॥५॥

अवोचाम । महते । सौभगाय । सत्यं । त्वेषाभ्यां । महिमानं । इन्द्रियं ।
 अस्मान् । सु । इन्द्रावरुणा । घृतऽश्रुतः । चिऽभिः । साप्तेभिः । अवतं । शुभः । पती इति ॥५॥
 इन्द्रावरुणा यदृषिभ्यो मनीषां वाचो मतिं श्रुतमदत्तमये ।
 यानि स्थानान्यसृजंत धीरा यज्ञं तन्वानास्तपसाभ्यपश्यं ॥ ६ ॥
 इन्द्रावरुणा । यत् । ऋषिऽभ्यः । मनीषां । वाचः । मतिं । श्रुतं । अदत्तं । अये ।
 यानि । स्थानानि । असृजंत । धीराः । यज्ञं । तन्वानाः । तपसा । अभि । अपश्यं ॥ ६ ॥
 इन्द्रावरुणा सौमनसमदृप्तं रायस्पोषं यजमानेषु धत्तं ।
 प्रजां पुष्टिं भूतिमस्मासु धत्तं दीर्घायुत्वाय प्र तिरतं न आयुः ॥ ७ ॥
 इन्द्रावरुणा । सौमनसं । अदृप्तं । रायः । पोषं । यजमानेषु । धत्तं ।
 प्रऽजां । पुष्टिं । भूतिं । अस्मासु । धत्तं । दीर्घायुत्वाय । प्र । तिरतं । नः । आयुः ॥ ७ ॥ ॥ ३९ ॥
 ॥ इति वालखिल्यं समाप्तं ॥

सप्तमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्राप आ याहीति विंशत्युचं प्रथमं सूक्तं प्रागाथपुचस्व भर्गस्वार्धमापेयं ।
 प्रथमातृतीयाद्युजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । अप आ विंशतिर्भर्गः
 प्रागाथ आपेयं प्रागाथं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आपेये क्रतो बार्हते कंदस्वाश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । तथा च
 सूचितं । अयमपिरप आ याहि । आ० ४. १३. । इति ॥

अम आ यास्यमिभिर्होतारं त्वा वृणीमहे ।
 आ त्वामनक्तु प्रयता हविष्मती यजिष्ठं बर्हिरासदे ॥ १ ॥
 अमे । आ । याहि । अमिऽभिः । होतारं । त्वा । वृणीमहे ।
 आ । त्वां । अनक्तु । प्रऽयता । हविष्मती । यजिष्ठं । बर्हिः । आऽसदे ॥ १ ॥

हे अपे अपिभिर्यष्टैः सहा याहि । आगच्छ । तदर्थं होतारं देवानामाह्वानारं त्वा त्वां वृणीमहे । त्वा
 त्वामागतं प्रयताध्वर्युहस्ताभ्यां नियता हविष्मती घृतवती यजिष्ठं त्वां बर्हिर्बर्हिष्यासद् आसाथा सर्वतोऽनक्तु ॥

अच्छा हि त्वा सहसः सूनो अंगिरः सुचश्चरंत्यध्वरे ।
 ऊर्जो नपातं घृतकेशमीमहेऽमिं यज्ञेषु पूर्यं ॥ २ ॥
 अच्छ । हि । त्वा । सहसः । सूनो इति । अंगिरः । सुचः । चरंत । अध्वरे ।
 ऊर्जः । नपातं । घृतऽकेशं । ईमहे । अमिं । यज्ञेषु । पूर्यं ॥ २ ॥

हे सहस्रः सूतो बलस्य पुत्र । बलेन मध्यमानत्वात् । हे अंगिरोऽंगिरसां मध्य एक । अथवांगतिर्गतिकर्मा । सर्वत्र संगत । त्वा त्वामध्वरे यागेऽच्छामिप्राप्तुं सुचक्षरंति । गच्छंति । अत ऊर्जोऽन्नस्य नपातं न पातयितारं रचकं बलस्य नप्तारं वा घृतकेशं प्रदीप्तकलशस्थानीयज्वालं पूर्वं पुरातनं पूरकं वापिं यज्ञेष्वसदीधेष्वीमहे । स्तोमि ॥

अग्ने कविर्वेधा असि होता पावक यस्यः ।

मंद्रो यजिष्ठो अध्वरेष्वीद्भ्यो विप्रेभिः शुक्र मन्मभिः ॥३॥

अग्ने । कविः । वेधाः । असि । होता । पावक । यस्यः ।

मंद्रः । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईद्भ्यः । विप्रेभिः । शुक्र । मन्मऽभिः ॥३॥

हे अग्ने कविर्मेधावी त्वं वेधा विधातासि फलानां । हे पावक होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा यस्यो यष्टव्योऽसि । हे शुक्र दीप्त मंद्रो मोदनीयो यजिष्ठो यष्टृतमस्त्वमध्वरेषु यज्ञेषु विप्रेभिर्मेधाविभिर्ऋत्विग्भिर्मन्मभिर्मननीथिः स्तोत्रैरीड्यः सुत्वोऽसि ॥

अद्रोघमा वहोशतो यविष्ठ्य देवाँ अजस्र वीतये ।

अभि प्रयांसि सुधिता वसो गहि मंदस्व धीतिभिर्हितः ॥४॥

अद्रोघं । आ । वह । उशतः । यविष्ठ्य । देवान् । अजस्र । वीतये ।

अभि । प्रयांसि । सुऽधिता । आ । वसो इति । गहि । मंदस्व । धीतिऽभिः । हितः ॥४॥

अद्रोघमद्रोघधारं मां प्रति हे यविष्ठ्य युवतमाजस्र नित्य आ वह । आनय । कान् । उग्रतोऽस्रदर्थं कामयमानान्देवान् । किमर्थं । वीतये हविर्भक्षणाय । हे वसो वासकापे सुधिता सुनिहितानि प्रयांस्यन्ना-
न्यभि गहि । अभिगच्छ । आगत्य च धीतिभिः सुतिभिर्हितो निहितः सन्मंदस्व । यद्वा । धीतिभिर्मंदस्वेति संबंधः ॥

त्वमित्सप्रथा अस्यग्ने चातर्च्युतस्कविः ।

त्वां विप्रांसः समिधान दीदिव आ विवासंति वेधसः ॥५॥

त्वं । इत् । सऽप्रथाः । असि । अग्ने । चातः । च्युतः । कविः ।

त्वां । विप्रांसः । सऽइधान् । दीदिऽवः । आ । विवासंति । वेधसः ॥५॥

हे अग्ने चाता रचक च्युतः सत्यभूतः कविः क्रांतप्रज्ञस्त्वमित्त्वमेव सप्रथाः सर्वतः पृथुरसि । भवसि । हे समिधान समिध्यमान हे दीदिवो दीप्त त्वां विप्रासो विप्रा मेधाविनो वेधसो विधातारः स्तोतारो विवा-
संति । परिचरंति ॥ ॥३२॥

शोचां शोचिष्ठ दीदिहि विशे मयो रास्व स्तोत्रे महौ असि ।

देवानां शर्मन्मम संतु सूरयः शचूषाहः स्वग्रयः ॥६॥

शोचं । शोचिष्ठ । दीदिहि । विशे । मयः । रास्व । स्तोत्रे । महान् । असि ।

देवानां । शर्मन् । मम । संतु । सूरयः । शचूऽसहः । सुऽअग्रयः ॥६॥

हे शोचिष्ठातिशयेन शोचयितरमे शोच । दीप्यस्व । दीदिहि । दीपयास्मान् । विशे प्रजाये स्तोत्रे मयः सुखं राख । देहि । त्वं महानसि । देवानां संबन्धिनि शर्मच्छर्मणि सुखे मम सूरयः स्तोतारो मेधाविनो ऽस्माकं पुत्रादयो वा संतु । भवंतु । शत्रूषाहः शत्रूणामभिभवितारः स्वपथः शोभनाप्रयश्च संतु ॥

यथा चिद्वृद्धमंतसमग्ने संजूर्वसि क्षमि ।

एवा दह मिचमहो यो अस्मधुग्दुर्मन्मा कश्च वेनति ॥७॥

यथा । चित् । वृद्धं । अतसं । अग्ने । संऽजूर्वसि । क्षमि ।

एव । दह । मिचऽमहः । यः । अस्मऽधुक् । दुऽमन्मा । कः । च । वेनति ॥७॥

हे अग्ने क्षमि क्षमायां वर्तमानं वृद्धमतसं शुष्कं काष्ठं यथा येन प्रकारेण संजूर्वसि । जूर्वतिर्हिंसाकर्मा । सम्यग्दहसीत्यर्थः । एवैवं दह हे मिचमहो मित्राणामस्माकं पूजक तेजो वा । कं । योऽस्मधुगस्माकं द्रोग्धा कश्च कश्चिद्वुर्मन्मा दुर्मतिर्वेनति कामयतेऽस्माद्द्रोग्धं तं दहेति ॥

मा नो मर्ताय रिपवे रक्षस्विने माघशंसाय रीरधः ।

अस्नेधद्विस्तरणिभिर्यविष्य शिवेभिः पाहि पायुभिः ॥८॥

मा । नः । मर्ताय । रिपवे । रक्षस्विने । मा । अघऽशंसाय । रीरधः ।

अस्नेधतऽभिः । तरणिऽभिः । यविष्य । शिवेभिः । पाहि । पायुऽभिः ॥८॥

नोऽस्मान्मर्ताय मरणधर्माय रिपवे शत्रवे हिंसिते रक्षस्विने बलवते मा रीरधः । वशमानय । तथाघ-
शंसाय पापशंसकाय मा रीरधः । हे यविष्य युवतम अस्नेधद्विरहिंसकैस्तरणिभिसारकैः शिवेभिः सुखकरैः
पायुभिः पालनेनोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

पाहि नो अग्र एकया पात्युपत द्वितीयया ।

पाहि गीर्भिस्तिस्सृभिर्जुजा पते पाहि चतसृभिर्वसो ॥९॥

पाहि । नः । अग्ने । एकया । पाहि । उपत । द्वितीयया ।

पाहि । गीऽभिः । तिसृऽभिः । जुजा । पते । पाहि । चतसृऽभिः । वसो इति ॥९॥

हे अग्ने नोऽस्मानेकयर्चा गिरा पाहि । रक्ष । उतापि च द्वितीययर्चा पाहि । पालय । पाहि तिसृभिर्गी-
भिर्जुजामन्नानां बलानां वा पते स्वामिन् । तथा पाहि चतसृभिर्गीर्भिर्हे वसो वासकाये ॥

पाहि विश्वस्माद्रक्षसो अराव्णः प्र स्म वाजेषु नोऽव ।

त्वामिद्धि नेदिष्ठं देवतातये आपिं नक्षामहे वृधे ॥१०॥

पाहि । विश्वस्मात् । रक्षसः । अराव्णः । प्र । स्म । वाजेषु । नः । अव ।

त्वां । इत् । हि । नेदिष्ठं । देवऽतातये । आपिं । नक्षामहे । वृधे ॥१०॥

हे अग्ने विश्वस्मात्सर्वस्माद्रक्षसोऽराव्णोऽदातुः सकाशात्पाहि । रक्षास्मान् । वाजेषु संग्रामेषु नोऽस्मान्
प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । स्नेति पूरणः । हि यस्मान्नेदिष्ठमासन्नमापिं बंधुभूतं त्वामित्त्वामेव देवतातये यज्ञाय
यज्ञसिद्धयर्थं वृधे वर्धनाय नक्षामहे व्याप्तुमः । नक्षतिर्व्याप्तिकर्मा ॥ ३३ ॥

आ नो अग्ने वयोवृधं रयिं पावक शंस्यं ।

रास्वा च न उपमाते पुरुस्पृहं सुनीती स्वयंशस्तरं ॥११॥

आ । नः । अग्ने । वयःऽवृधं । रयिं । पावक । शंस्यं ।

रास्व । च । नः । उपऽमाते । पुरुऽस्पृहं । सुऽनीती । स्वयंशःऽतरं ॥११॥

हे अग्ने पावक शोधक वयोवृधमन्नस्य वर्धकं शंसं शंसनीयं रयिं धनं नोऽस्माभ्यमा हरेति शेषः । आहृत्य च हे उपमाते । उपास्नात्समीपे माति नो धनमित्युपमातिः । हे तावृशपि नोऽस्माभ्यं सुनीती सुनीत्या शोभन-
नयनेन पुरुस्पृहं वज्रमिः स्पृहणीयं स्वयंशस्तरमत्यंतं स्वभूतकीर्तिं धनं रास्व च । देहि ॥

येन वंसाम् पृतनासु शर्धतस्तरंतो अर्यं आदिशः ।

स त्वं नो वर्ध प्रयसा शचीवसो जिन्वा धियो वसुविदः ॥१२॥

येन । वंसाम् । पृतनासु । शर्धतः । तरंतः । अर्यः । आऽदिशः ।

सः । त्वं । नः । वर्ध । प्रयसा । शचीवसो इति शचीऽवसो । जिन्व । धियः । वसुऽविदः ॥१२॥

येन धनेन पृतनासु संयामेषु शर्धतो वेगं कुर्वतोऽयोऽरीऽच्छूनादिश आदेष्टुच्छस्त्रप्रचेष्टुंस्तरंतो वंसाम्
हिंसाम तद्वनं देहि । हे शचीवसो प्रज्ञया वासयितः कर्म धनं वा स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्वर्ध । वर्धय ।
प्रीणय । प्रयसानेन त्वं वा वर्ध । अस्मादीयेन प्रयसा हविषा वसुविदो वसूनां लभकानि धियः कर्माण्यस्मादी-
यानि जिन्व । प्रीणय ॥

शिशानो वृषभो यथाग्निः शृंगे दविध्वत् ।

तिग्मा अस्य हनवो न प्रतिधृषे सुजंभः सहसो यहुः ॥१३॥

शिशानः । वृषभः । यथा । अग्निः । शृंगे इति । दविध्वत् ।

तिग्माः । अस्य । हनवः । न । प्रतिऽधृषे । सुऽजंभः । सहसः । यहुः ॥१३॥

अयमग्निः शृंगे शिशानस्त्रीकृष्णकुर्वन् वृषभो यथा दविध्वत् कंपयति शिरः एवं शृंगस्थानीया ज्वालाः
शिशानस्त्रीकृष्णकुर्वन् दविध्वत् । कंपयति शिरः । अस्माभिर्हनवो न हनव इव हनुस्थानीया ज्वालास्तिग्मा न
प्रतिधृषे । प्रतिधर्षितुमशक्त्वाः । योऽपिः सुजंभः सुदंष्ट्रः सहसो यज्ञः सहसः पुत्रोऽस्य हनव इत्यर्थः ॥

नहि ते अग्ने वृषभ प्रतिधृषे जंभासो यद्वितिष्ठसे ।

स त्वं नो होतः सुहुतं हविष्कृधि वंस्वा नो वार्या पुरु ॥१४॥

नहि । ते । अग्ने । वृषभ । प्रतिऽधृषे । जंभासः । यत् । विऽतिष्ठसे ।

सः । त्वं । नः । होतरिति । सुऽहुतं । हविः । कृधि । वंस्व । नः । वार्या । पुरु ॥१४॥

हे वृषभ वर्षक ते तव जंभासो जंभा दंतस्थानीया ज्वाला नहि प्रतिधृषे प्रतिधर्षितुं न शक्त्वाः । यद्यस्मा-
द्वितिष्ठसे विविधं गच्छसि । प्रवर्धस इत्यर्थः । हे होतर्होमनिष्पादक स त्वं हविरस्मात्तं सुहुतं कृधि । कुरु ।
नोऽस्माभ्यं वार्या वरणीयानि पुरु बहूनि वंस्व । देहि ॥

शेषे वनेषु माचोः सं त्वा मर्तास इंधते ।

अतंद्रो हव्या वहसि हविष्कृत आदिहेवेषु राजसि ॥१५॥

शेषे । वनेषु । माचोः । सं । त्वा । मर्तासः । इंधते ।

अतंद्रः । हव्या । वहसि । हविःकृतः । आत् । इत् । देवेषु । राजसि ॥१५॥

हे अपे वनेषु वर्तमानयोर्माचोररण्योः शेषे । स्वपिषि । वर्तसे । त्वा त्वां तथाभूतं मर्तासो मनुष्या अध्वर्यादयो मथनेनोत्पाद्य समिंधते । पश्चात्प्रवृद्धस्त्वमतंद्रोऽनलसः सन् हविष्कृतो यजमानस्य हव्या हवीषि वहसि देवान्प्रति । आदिदन्तरमेव देवेषु मध्ये राजसि । दीप्यसे ॥ ३४ ॥

सप्र होतारस्तमिदीकते त्वाग्ने सुत्यजमह्यं ।

भिनत्स्यद्रिं तपसा वि शोचिषा प्राग्ने तिष्ठ जनाँ अति ॥१६॥

सप्र । होतारः । तं । इत् । ईकते । त्वा । अग्ने । सुत्यजं । अह्यं ।

भिनत्सि । अद्रिं । तपसा । वि । शोचिषा । प्र । अग्ने । तिष्ठ । जनान् । अति ॥१६॥

हे अग्ने तमिन्तमेव त्वा त्वां सप्र होतारो होत्रका ईकते । सुवन्ति । कीदृशं त्वां । सुत्यजं सुत्यागं । अभिमतप्रदमित्यर्थः । अह्यमचीणं प्रवृद्धं । किंचाद्रिं मेघं तपसा तापकेन शोचिषा तेजसा । तपसा शोचिषा चेति वा योज्यं । वि भिनत्सि । हे अग्ने जनानस्मानत्यतीत्य प्र तिष्ठ प्रगच्छ हविरादाय देवान्प्रति । अथवा-सद्विरोधिजनानतिक्रम्य प्र तिष्ठ ॥

अग्निमग्निं वो अग्निगुं हुवेम वृक्तबर्हिषः ।

अग्निं हितप्रयसः शश्वतीष्वा होतारं चर्षणीनां ॥१७॥

अग्निंऽअग्निं । वः । अग्निंऽगुं । हुवेम । वृक्तऽबर्हिषः ।

अग्निं । हितऽप्रयसः । शश्वतीषु । आ । होतारं । चर्षणीनां ॥१७॥

अग्निमग्निं । वीप्सादरार्था । अग्निमेव हे यजमानाः वो युष्मदर्थं ऊवेम । आह्वयाम । अथवा । हे देवाः वो युष्मदर्थमिति वा व्याख्येयं । कीदृशा वयं । वृक्तबर्हिषस्त्रिदर्भाः । कीदृशमग्निं । अग्निगुमधुतगमनं सर्वदा गुहे वर्तमानमग्निं । हितप्रयसो निहितहविष्का वयमा ऊवेमेति शेषः । कीदृशमग्निं । शश्वतीषु बद्धीषु भूमिषु वर्तमानं होतारं होमनिष्पादकं । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणामर्थाय । अपी तृप्ते सति वृष्टिस्त्राभा-त्प्राण्युपकारसिद्धं प्राण्यर्थत्वं । अथवा मनुष्याणां यजमानानां होतारं होमसाधकं ॥

केतेन शर्मन्सचते सुषामण्यग्ने तुभ्यं चिकित्वना ।

इषण्यया नः पुरुरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमृतये ॥१८॥

केतेन । शर्मन् । सचते । सुऽसामनि । अग्ने । तुभ्यं । चिकित्वना ।

इषण्यया । नः । पुरुऽरूपं । आ । भर । वाजं । नेदिष्ठं । उतये ॥१८॥

हे अग्ने तुभ्यं चिकित्वना चिकित्वा जनेन होचादिना सह यजमानः केतेन प्रज्ञापकेन सोत्रेण यजत इति शेषः । कुचेति तदुच्यते । सुषामणि शोभनरथंतरादिसामोपेति शर्मन्ऽशर्मणि सुखसाधने यज्ञे । अतो हे अग्ने इषण्येच्छया स्वीयया नोऽस्मभ्यं पुरुरूपं नानारूपं नेदिष्ठमंतिके सर्वदा वर्तमानं वाजमन्नमृतये रचणाया भर । आहर ॥

अग्ने जरितर्विशपतिस्तेपानो देव रक्षसः ।

अप्रोषिवान्गृहपतिर्महौ असि दिवस्यायुर्दुरोणयुः ॥१९॥

अग्ने । जरितः । विशपतिः । तेपानः । देव । रक्षसः ।

अप्रोषिऽवान् । गृहऽपतिः । महान् । असि । दिवः । पायुः । दुरोणऽयुः ॥१९॥

हे अग्ने देव जरितः स्तोतः । सुखित्वर्थः । विशपतिः प्रजानां पालको रक्षसो राक्षसानां तेपानः संतापको ऽसि । अप्रोषिवान्गृहपतिर्महौ तदेवाह । गृहपतिर्यजमानगृहस्य पालकश्च त्वं महानतिशयेन पूज्यो ऽसि । दिवो बुभोक्तस्य पायुः पाता दुरोणयुर्यजमानगृहस्य मिश्रयिता । सर्वदा वर्तमान इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महानसीत्स्वल्पः ॥

मा नो रक्ष आ वेशीदाघृणीवसो मा यातुर्यातुमावतां ।

परोगव्यूतिर्निरामप क्षुधमग्ने सेध रक्षस्विनः ॥२०॥

मानः । रक्षः । आ । वेशीत् । आघृणीवसो इत्याघृणिऽवसो । मा । यातुः । यातुऽमावतां ।

परः । गव्यूति । अनिरां । अप । क्षुधं । अग्ने । सेध । रक्षस्विनः ॥२०॥

हे आघृणीवसो दीप्तधनाग्ने नोऽस्मान्नशो राक्षसादिः । रक्षो रक्षितव्यमस्मात् । नि० ४. १८. इति यास्कः । मा वेशीत् । सर्वतो न प्रविशतु । तथा यातुमावतां । यातुर्यातना पीडा । तद्वतां यातुधानानां यातुः पीडा मा वेशीत् । हे अग्ने अनिरां । इरात्रं । अन्नाभावं दारिद्र्यं क्षुधं क्षपयितारं रक्षस्विनो बलवन्ति रक्षांसि च परोगव्यूति क्रोशद्वयाद्देशात्परस्मात् । एतदुपलक्षणं । अत्यंतं दूरदेशेऽपि सेध । परिहर । अनिरा बुद्धाह्यानि रक्षांसि च न पीडयन्त्विति ॥ ३५ ॥

उभयं शृणवदित्यष्टादशर्धं द्वितीयं सूक्तं प्रागाथस्य भग्नस्थार्षं । अत्रानुक्रमशिका । उभयं ब्रूनेति । पूर्वसूक्ते प्रागाथं त्वित्युक्त्वादिदमपि प्रागाथं । अत्रायुजो बृहत्सो युजः सतोबृहत्सः । अनुक्त्वादिद्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवत्ये बाह्वंतनुचाशीतावेतत्सूक्तं सप्तम्यष्टमीवर्जं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं श्रौतकेन । उभयं शृणवच्च न इति सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवत्य उभयमिति बृहत्साम प्रगाथः । तथा च सूचितं । उभयं शृणवच्च न आ वृषस्य पुरुवसो । आ० ७. ४. इति ॥ एवमन्यत्रापि यस्मिन्नहनि पृष्ठस्तोत्रे बृहत्साम क्रियते तस्मिन्नहनि निष्केवत्येऽयं प्रगाथः ॥

उभयं शृणवच्च न इन्द्रो अर्वागिदं वचः ।

सत्राच्या मघवा सोमपीतये धिया शविष्ठ आ गमत् ॥१॥

उभयं । शृणवत् । च । नः । इन्द्रः । अर्वाक् । इदं । वचः ।

सत्राच्या । मघऽवा । सोमऽपीतये । धिया । शविष्ठः । आ । गमत् ॥१॥

उभयं स्तोत्रात्मकं शस्त्रात्मकं सोमयविधमिदं वचोऽर्वागस्यदभिमुखमिन्द्रः शृणवत् । शृणोतु । श्रुत्वा च सत्राच्यास्माकं सहांचंत्या धिया युक्तः सन् मघवा शविष्ठोऽतिशयेन बलवान्ना गमत् आगच्छतु सोमपीतये सोमपानाय ॥

तं हि स्वराजं वृषभं तमोजसे धिषणे निष्टतस्तुः ।

उतोपमानां प्रथमो नि षीदसि सोमकामं हि ते मनः ॥२॥

तं । हि । स्वऽराजं । वृषभं । तं । ओजसे । धिषणे इति । निऽततऽक्षतुः ।
उत । उपऽमानां । प्रथमः । नि । सीदसि । सोमऽकामं । हि । ते । मनः ॥ २ ॥

तं हि तं खल्विन्द्रं स्वराजं स्वयमेव राजमानं धिषणे बावापुथिच्यौ वृषभं जगदुपकारकाया वृष्टेर्वर्षकं निष्टतक्षतुः । संचस्कारतुः । तं तमेवेन्द्रमोजसे बलाय निष्टतक्षतुः । उत यस्मादेवं तस्मात् हे इन्द्र उपमानामुपमानभूतानामन्येषां देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यः सन्नि धीदसि वेद्यां । सोमकामं हि खलु ते मनः ॥

पूर्वोक्तेऽच्छावाकशस्त्र आ वृषस्वेति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रमुक्तं ॥

आ वृषस्व पुरुवसो सुतस्येंद्रांधसः ।
विद्महि त्वा हरिवः पृत्सु सासहिमधृष्टं चिद्दधृष्वणिं ॥ ३ ॥
आ । वृषस्व । पुरुवसो इति पुरुवसो । सुतस्य । इन्द्र । अंधसः ।
विद्महि । हि । त्वा । हरिऽवः । पृत्सु । ससहिं । अधृष्टं । चित् । दधृष्वणिं ॥ ३ ॥

हे पुरुवसो ब्रह्मधनेन्द्र त्वमा वृषस्व । आसिंचस्व । किं । सुतस्यांधसः सुतमंधः सोमं अठरे । हे हरिवो हरिभ्यां तद्विन्द्रं त्वा त्वां विद्महि । जानीमः खलु । कीदृशं । पृत्सु संगामेषु सासहिमभिभवितारं शत्रूणा-मधृष्टं चित्कैरप्यधर्षणीयं दधृष्वणिमन्येषां धर्षकं ॥

अप्रामिसत्य मघवन्तथेदसदिन्द्रं क्रत्वा यथा वशः ।
सनेम वाजं तव शिप्रिन्नवसा मसू चिद्यंतो अद्रिवः ॥ ४ ॥
अप्रामिऽसत्य । मघऽवन् । तथा । इत् । असत् । इन्द्र । क्रत्वा । यथा । वशः ।
सनेम । वाजं । तव । शिप्रिन् । अवसा । मसू । चित् । यंतः । अद्रिऽवः ॥ ४ ॥

हे अप्रामिसत्याहिंसितसत्य हे मघवन्निन्द्र तथेदसत् । तथैव भवति । हे इन्द्र क्रत्वा कर्मणा प्रज्ञानेन यथा येन प्रकारेण वशः कामयेः । हे शिप्रिन् अवसा रक्षणेन निमित्तेन वाजमग्नं सनेम संभजेम वयं तव स्वदनु-यहात् । कीदृशा वयं । मनु चिच्छीघ्रमेव यंतः शत्रून्गच्छंतोऽभिभवंतः । हे अद्रिवः । अद्रिवशः । तद्विन्द्रेति ॥

शग्ध्युऽषु शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
भगं न हि त्वा यशसं वसुविदमनु शूर चरामसि ॥ ५ ॥
शग्धि । ऊं इति । सु । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
भगं । न । हि । त्वा । यशसं । वसुऽविदं । अनु । शूर । चरामसि ॥ ५ ॥

हे शचीपत इन्द्र शग्धि । देह्यभिमतं । विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभिर्महद्भिः सह । हे शूर भगं न भार्यमिव यशसं यशस्विनं वसुविदं धनस्य लभकं त्वा त्वामनु चरामसि । अनुचरामः । परिचरामित्यर्थः ॥ ॥ ३६ ॥

पौरो अश्वस्य पुरुकृद्गवामस्युत्सो देव हिरण्ययः ।
नकिर्हि दानं परिमधिषत्त्वे यद्यद्यामि तदा भर ॥ ६ ॥
पौरः । अश्वस्य । पुरुऽकृत् । गवां । असि । उत्सः । देव । हिरण्ययः ।
नकिः । हि । दानं । परिऽमधिषत् । त्वे इति । यत्स्यत् । यामि । तत् । आ । भर ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वमश्वस्य पीरः पूरयितासि । भवसि । तथा गवां पुषःकृद्भृङ्गकर्तासि । हे देव हिरण्ययो हिरण्यमय-
शरीरस्त्वमुत्स उत्ससदृशोऽसि । हे इंद्र त्वे त्वयि वर्तमानं दानमस्त्रद्विषयं देयं धनं वा नक्तिः परिमर्धयत् ।
न कश्चिन्नक्ति । अतो यथयामि याचे तदा भर । आहर मह्यं ॥

यद्यपिष्टोमे बृहत्साम तदानां निष्केवत्ये प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं च । त्वं ह्येहि चेरव इति प्रगाथा एते
भवन्ति । आ० ५. १५. इति ॥ महाव्रते निष्केवत्ये उत्तरपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । त्वामिद्वि
हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहतः स्तोत्रियानुरूपी प्रगाथी । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

त्वं ह्येहि चेरवे विदा भगं वसुत्तये ।

उद्वावृषस्व मघवन्गविष्टये उदिंद्राश्वमिष्टये ॥७॥

त्वं । हि । आ । इहि । चेरवे । विदाः । भगं । वसुत्तये ।

उत् । ववृषस्व । मघवन् । गोऽइष्टये । उत् । इंद्र । अश्वऽइष्टये ॥७॥

हे इंद्र त्वं हि त्वं खलु । सामर्थ्याद्वातेति गम्यते । अत एहि । आगच्छ । आगत्य चास्त्रभ्यं भगं भजनीयं
धनं विदाः । लभस्व । दत्स्व । किमर्थं । वसुत्तयेऽस्माकं वसुदानाय । हे मघवन् गविष्टये गा इच्छते मह्यमुद्-
वृषस्व । उत्तिंचस्व गामिति शेषः । तथा हे इंद्र अश्वमिष्टयेऽश्वेषणवते मह्यमश्वानुद्बवृषस्व । उत्तिंचस्व । देहि ॥

त्वं पुरु सहस्राणि शतानि च यूथा दानाय मंहसे ।

आ पुरंदरं चकृम विप्रवचस इंद्रं गायंतोऽवसे ॥८॥

त्वं । पुरु । सहस्राणि । शतानि । च । यूथा । दानाय । मंहसे ।

आ । पुरंदरं । चकृम । विप्रवचसः । इंद्रं । गायंतः । अवसे ॥८॥

हे इंद्र त्वं पुष पुरुणि बह्वनि सहस्राणि शतानि च यूथा गवादिपूथानि दानाय यजमानविषयाय
मंहसे । अनुमन्यसे । यदा । दानाय दात्रे यजमानाय मंहसे । प्रयच्छसि । मंहतिर्दानकर्मा । अथ परोक्षेण
ब्रवीति । पुरंदरं शत्रुपुराणां दारयितारमिंद्रमवसे रक्षणाय प्रीतये वा गायंतः सुवतो विप्रवचसो विविध-
प्रकृष्टवचना वयमा आगतारमभिमुखं वा चक्रम । कुर्मः ॥

अविप्रो वा यदविधद्विप्रो वेद्र ते वचः ।

स प्र ममंदत्त्वाया शतक्रतो प्राचामन्यो अहंसन ॥९॥

अविप्रः । वा । यत् । अविधत् । विप्रः । वा । इंद्र । ते । वचः ।

सः । प्र । ममंदत् । त्वाऽया । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । प्राचामन्यो इति प्राचाऽमन्यो ।

अहंसन ॥९॥

हे इंद्र ते तव वचः स्तोत्रं यद्योऽविप्रो वामेधाव्यस्तुतिकुशलो वा विप्रो मेधावी स्तुतिकुशलो वाविधत्
कुर्यात् । त्वां स्तौतीत्यर्थः । स स्तोता त्वाया त्वयोच्छया साधनेन प्र ममंदत् । प्रकर्षेण मोदते । हे शतक्रतो
बहुकर्मन् हे प्राचामन्यो प्राचीनक्रोध । अप्रतिहतक्रोधेत्यर्थः । न हींद्रक्रोधं प्रतिहंति कश्चित् । हे अहंसन ।
संयामेऽहमित्यात्मनो महत्त्वं प्रकाशयन्वः शत्रुं संमजते स तथोक्तः । तादृशंद्र ॥

उ॒य॒वा॒हुर्म॑क्ष॒कृत्वा॑ पु॒रं॒द्रो॒ यदि॑ मे शृ॒णव॑ञ्च॒र्वे ।
 व॒सू॒य॒वो॒ वसु॑पतिं श॒त॒क्र॒तुं॒ स्तोमै॑रि॒द्रं॒ हवाम॑हे ॥ १० ॥
 उ॒य॒ऽवा॒हुः । म॒क्ष॒ऽकृ॒त्वा । पु॒रं॒ऽद्रः॑ । यदि॑ । मे । शृ॒णव॑न्त् । ह॒र्वे ।
 व॒सु॒ऽय॒वः । वसु॑ऽपतिं । श॒त॒ऽक्र॒तुं । स्तोमैः॑ । इ॒द्रं । ह॒वाम॑हे ॥ १० ॥

उयवाहुर्मक्षकृत्वा भुजो अक्षत्वा वधकर्ता शृणुणां पुरंदरः पुराणां दारयितेद्रो यदि मे हवं शृणवत् शृणुयात् तर्हि वसूयवो वसुकामा वयं वसुपतिं बहुधनस्वामिनं शतक्रतुमपरिमितप्रक्षमिंद्रं स्तोमैः स्तोमैर्हवामहे । आह्वयामः ॥ ३७ ॥

न पा॒पासो॑ म॒नाम॑हे॒ नारा॑यासो॒ न ज॒ह्वः॑ ।
 यदि॑च्चि॒वद्रं॑ वृष॒णं॒ सचा॑ सु॒ते सखा॑यं कृ॒णवा॑महे ॥ ११ ॥
 न । पा॒पासः॑ । म॒ना॒म॒हे । न । नारा॑यासः । न । ज॒ह्वः॑ ।
 यत् । इत् । नु । इ॒द्रं । वृष॒णं । सचा॑ । सु॒ते । सखा॑यं । कृ॒णवा॑महे ॥ ११ ॥

वयमिंद्रं पापासः पापा अकृतपुण्या ब्रह्मचर्यव्रतादिरहिता न मनामहे । न मन्यामहे । तथारायासो ऽराया अधना वाहविष्का वा न मनामहे । न जह्वोऽज्वलना अनपयो न मनामहे । कृतव्रतनियमादिपुण्या दानवतोऽभिसहितासं क्षुम इत्यृषिरात्मानमाह । यदियस्मादेव कारणाभिवदानीं वृषणं वर्षकमिंद्रं सुते सोमेऽभिषुते सचा सहिताः सखायं क्षणवामहे कुर्मः तस्मात्पापादिरहिता मनामहे । पापादिविशिष्टानामिंद्रसाहाय्यकरणासंभवात् । अत्र न पापा मन्यामहे । नि० ६. २५. । इत्यादिनिश्चतं द्रष्टव्यं ॥

उ॒यं॒ यु॒यु॒ज्म॒ पृ॒त॒नासु॑ सा॒स॒हि॒मृ॒ण॒का॒ति॒मदा॑भ्यं ।
 वेदा॑ भृ॒मं चि॒त्स॒निता॑ र॒थी॒त॒मो वा॒जिनं॑ यमि॒द्रु न॑शत् ॥ १२ ॥
 उ॒यं । यु॒यु॒ज्म॒ । पृ॒त॒नासु॑ । स॒स॒हिं । ऋ॒ण॒ऽका॒तिं । अ॒दा॑भ्यं ।
 वेदं॑ । भृ॒मं । चि॒त् । स॒निता॑ । र॒थि॒ऽत॒मः । वा॒जिनं॑ । यं । इत् । ऊं॒ इति॑ । न॑शत् ॥ १२ ॥

उयमूर्णबलमिंद्रं युयुज्म । योजयामः । कीदृशमिंद्रं । पृतनासु संयामेषु सासहिं शृणुणामभिभवितारमृणकातिमृणभूतस्तुतिं । यस्मै स्तुतिर्घणवदवस्त्रं क्रियते तं तादृशं । अथवा ऋणवदवस्त्रफलप्रदस्तुतिकं । अदाभ्यं केनाप्यर्हस्त्रं । य इंद्रो भृमं चिद्वृष्वशेषु भ्रमणशीलमेव वाजिनं बलवन्तमश्वं रथीतमो रथस्वामी वेदं वेत्ति गृह्णाति तद्वत् सनितेद्रो वाजिनं हविष्मन्तं यमियमेव जनं बहूनां यजमानानां मध्ये नशत् व्याप्नोति तमिंद्रमिति । ते वयमिति वा योज्यं । वयं युयुज्मिति पक्षे व्यत्ययेन बहुवचनं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकस्य यत् इंद्रेति वैकल्पिकः स्तोत्रियकृत् । सूचितं च । यत् इंद्र भयामहे यथा गौरी अपा कृतं । आ० ७. ४. । इति ॥ दुःस्वप्नदशनेऽप्येतदादिसूक्तशेषो जप्यः । आ० गृ० ३. ११. २. ॥

यत् इ॒द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अ॒भयं॑ कृ॒धि ।
 म॒घ॒व॒ञ्छ॒ग्धि॑ त॒व॒ तन्न॑ ऊ॒तिभि॑र्वि॒ द्विषो॑ वि॒ मृधो॑ जहि ॥ १३ ॥
 यतः॑ । इ॒द्र॒ । भया॑महे । ततः॑ । नः॑ । अ॒भयं॑ । कृ॒धि ।
 म॒घ॒ऽव॒न् । श॒ग्धि॑ । त॒व॒ । तत् । नः॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ । वि॒ । द्विषः॑ । वि॒ । मृधः॑ । ज॒हि ॥ १३ ॥

हे इंद्र यतो हिंसकाङ्गयामहे वयं ततो नोऽस्माभ्यमभयं कृधि । कृष । हे मघवन् शग्धि शक्तो भवसि नोऽस्माभ्यमभयं कर्तुं तव तत्तैः कृतिमी रक्षणी रक्षकैः पुत्रैः । किंच वि जहि द्विषोऽस्मद्वेष्टुन् । वि जहि मृधोऽस्मद्विंसकान् ॥

त्वं हि राधस्पते राधसो महः क्षयस्यासि विधतः ।

तं त्वा वयं मघवन्निद्रं गिर्वेणः सुतावंतो हवामहे ॥१४॥

त्वं । हि । राधःपते । राधसः । महः । क्षयस्य । असि । विधतः ।

तं । त्वा । वयं । मघऽवन् । इंद्र । गिर्वेणः । सुतऽवंतः । हवामहे ॥१४॥

हे राधस्पते धनस्वामिन् त्वं हि त्वं खलु महो महतो राधसो धनस्य षयस्य च गृहस्य च वर्धयितासि हि खलु । सामर्थ्यादेवं लभ्यते । कस्य राधसो गृहस्य च वर्धक इति उच्यते । विधतः परिचरतो यजमानस्य । तं तादृशं त्वा त्वां वयं हे मघवन्निद्रं गिर्वेणो गीर्भिवननीय सुतावंतोऽभिपुतसोमा हवामहे । आङ्गयाम ॥

इंद्रः स्पृकृत वृचहा परस्या नो वरेण्यः ।

स नो रक्षिषच्चरमं स मध्यमं स पश्चात्पातु नः पुरः ॥१५॥

इंद्रः । स्पृ । उत । वृचऽहा । परऽपाः । नः । वरेण्यः ।

सः । नः । रक्षिषत् । चरमं । सः । मध्यमं । सः । पश्चात् । पातु । नः । पुरः ॥१५॥

अयमिंद्रः स्पृ सर्वस्य ज्ञाता । स्वशक्तिर्ज्ञानकर्मा । उतायं वृचहा वृचहंता परस्याः परपालयिता नोऽस्माकं वरेण्यो वरणीयः । स इंद्रो नोऽस्माकं । पुत्रमिति शेषः । रक्षिषत् । रक्षतु । चरमं पुत्रं तथा स रक्षिषत् । स मध्यमं पुत्रं रक्षिषत् । स नोऽस्मान् पश्चाद्रक्षिषत् । नः पुरः पुरस्ताद्रक्षिषत् ॥ ३८ ॥

त्वं नः पश्चादधरादुत्तरात्पुर इंद्रं नि पाहि विश्वतः ।

आरे अस्मत्कृणुहि दैव्यं भयमारे हेतीरदेवीः ॥१६॥

त्वं । नः । पश्चात् । अधरात् । उत्तरात् । पुरः । इंद्र । नि । पाहि । विश्वतः ।

आरे । अस्मत् । कृणुहि । दैव्यं । भयं । आरे । हेतीः । अदेवीः ॥१६॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्पश्चात्पश्चात्परात्पुरः पूर्वभागादधरादधोभागात् । एतदुपरिभागस्योपलक्षणं । उत्तरादुत्तरभागात् । एतद्विषयस्याप्युपलक्षणं । किं वज्रना विश्वतः सर्वस्मात्प्रदेशानि पाहि । हे इंद्र दैव्यं भयमस्मदस्मत् आरे दूरे कृणुहि । कृष । तथादेवीरासुराणि हेतीरायुधान्यारे कृणुहि ॥

अद्याद्या श्वःश्च इंद्रं चास्वं परे च नः ।

विश्वा च नो जरितृन्सत्पते अहा दिवा नक्तं च रक्षिषः ॥१७॥

अद्यऽअद्य । श्वऽश्वः । इंद्र । चास्वं । परे । च । नः ।

विश्वा । च । नः । जरितृन् । सत्ऽपते । अहा । दिवा । नक्तं । च । रक्षिषः ॥१७॥

अद्याद्य यदद्यशब्दवाच्यमहरसि तत्र सर्वत्र एवं श्वःश्चस्वास्व । रक्ष । तथा परे च परस्मिन्सृतीयेऽहनि च चास्व । हे सत्पते सतां पालक विश्वा सर्वास्वप्यहाहानि सर्वेष्वप्यहःसु नोऽस्माज्जरितृन्रक्षिषः । रक्षसि । तथा दिवा नक्तं च रक्षिषः । रक्षसि रक्ष वा ॥

प्र॒भ॒ङ्गी श्रू॒रौ म॒घवा॑ तु॒वीम॒घः संमि॑ष्ठो वी॒र्या॑य॒ कं ।
 उ॒भा ते॑ बा॒हू वृष॑णा शत॒क्रतो॑ नि या वज्रं॑ मिमि॒क्षतुः॑ ॥१८॥
 प्र॒ऽभ॒ङ्गी । श्रू॒रः । म॒घऽवा॑ । तु॒विऽम॒घः । संऽमि॑ष्ठः । वी॒र्या॑य॒ । कं ।
 उ॒भा । ते॑ । बा॒हू इति॑ । वृष॑णा । श॒त॒क्रतो॑ इति॑ शतऽक्रतो । नि । या । वज्रं॑ ।
 मिमि॒क्षतुः॑ ॥१८॥

अयं मघवेन्द्रः प्रभङ्गी प्रभञ्जनशीलः शूरस्तुवीमघः प्रभूतधनः संमिष्ठः सम्यङ्पुत्रप्रयिता । किमर्थं । वीर्याय शत्रूणां वीर्यकरणाय । कमिति पादपूरणः । एवमहानुभावो भवति । अथ प्रत्यक्षवादः । हे इंद्र त उभोभावपि बाहू वृषणा वर्षकी कामानां हे शतक्रतो ब्रह्मप्रज्ञ या यौ वज्रमायुधं नि मिमिक्षतुः परिगृह्णीतः ॥ ३९ ॥

प्रो अस्मा इति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्वार्षं । पंचपदा पंक्तिः । सप्तम्याबास्तिस्रो बृहत्स्यः । इंद्रो देवता । अत्रानुक्रमणिका । प्रो अस्मि द्वादश प्रगाथः पांक्तं सप्तम्याबास्य तिस्रो बृहत्स्य इति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्रो अ॒स्मा उ॒प॒स्तुतिं॑ भ॒रता॑ यज्जु॒जोष॑ति ।
 उ॒क्थैरि॑न्द्र॒स्य मा॒हि॒नं॒ वयो॑ वर्ध॒न्ति सो॒मिनो॑ भ॒द्रा इं॒द्रस्य॑ रा॒तयः॑ ॥१॥
 प्रो इति॑ । अ॒स्मै । उ॒प॒ऽस्तुतिं॑ । भ॒रत॑ । यत् । जु॒जोष॑ति ।
 उ॒क्थैः । इं॒द्रस्य॑ । मा॒हि॒नं । वयोः॑ । वर्ध॒न्ति । सो॒मिनः॑ । भ॒द्राः । इं॒द्रस्य॑ । रा॒तयः॑ ॥१॥

अस्मा इंद्रायोपस्तुतिमुपेत्य क्रियमाणां स्तुतिं प्रो भरत । प्रकर्षेण संपादयत हे ऋत्विजः । यथययमिन्द्रो जुजोषति सेवते तर्हि भरतेति । सोमिनः सोमप्रियस्त्रिंशस्य स्वभूतं माहिनं महद्दयोऽन्नं सोमलक्षणमुक्थैः शस्त्रैर्वर्धति । वर्धयति । भद्राः स्तुत्यानि खल्विन्द्रस्य रातयो दानानि ॥

अ॒युजो॑ अ॒स॒मो नृ॒भिरे॑कः कृ॒ष्टी॒र्यास्यः॑ ।
 पू॒र्वीरि॑ति॒ प्र वा॑वृ॒धे वि॒श्वो जा॒तान्यो॒जसा॑ भ॒द्रा इं॒द्रस्य॑ रा॒तयः॑ ॥२॥
 अ॒युजः॑ । अ॒स॒मः । नृ॒ऽभिः॑ । ए॒कः । कृ॒ष्टीः । अ॒र्यास्यः॑ ।
 पू॒र्वीः । अ॒ति॑ । प्र । वा॒वृ॒धे । वि॒श्वो । जा॒तानि॑ । अ॒जसा॑ । भ॒द्राः । इं॒द्रस्य॑ । रा॒तयः॑ ॥२॥

अयुजोऽसहायोऽसमोऽसदृशोऽन्यैर्नृभिर्देवैरेको मुख्योऽयास्य उपपत्तितुमशक्यः पूर्वीः कृष्टीः पूर्वतन्यः प्रजा अति प्र वावृधे । अतिप्रवर्धते । किंच विश्वो सर्वाणि जातानीदानीमुत्पन्नान्योजसा बलेनाति प्र वावृधे । भद्रा हीन्द्रस्य रातयः । अथवा । अयमृषिरयुजोऽसहायोऽन्यैरसदृश एक एव सन् पूर्वीः प्रजा जातानि सर्वाण्यप्यतिक्रम्य वर्धते । शिष्टं समानं ॥

अ॒हि॒तेन॑ चि॒द॒र्वता॑ जी॒र॒दानुः॑ सि॒षास॑ति ।
 प्र॒वा॒च्यमि॑न्द्र॒ तन्न॑व वी॒र्या॑णि क॒रिष्य॑तो भ॒द्रा इं॒द्रस्य॑ रा॒तयः॑ ॥३॥
 अ॒हि॒तेन॑ । चि॒त् । अ॒र्वता॑ । जी॒र॒दानुः॑ । सि॒षास॑ति ।
 प्र॒ऽवा॒च्यं । इं॒द्र । तत् । तव॑ । वी॒र्या॑णि । क॒रिष्य॑तः । भ॒द्राः । इं॒द्रस्य॑ । रा॒तयः॑ ॥३॥

अयं जीरदानुः क्षिप्रप्रदानं इंद्रोऽहितेनायोजितेनाप्रिरितेन चिद्वर्षतारणवताश्चैन सिषासति । संभक्तुमिच्छति । तस्मात्ते इंद्र वीर्याणि सामर्थ्यानि करिष्यतस्तव महत्त्वं प्रवाच्यं । सुहृत्प्रियार्थः ॥

आ याहि कृण्वाम त इंद्र ब्रह्माणि वर्धना ।

येभिः शविष्ठ चाकनो भद्रमिह श्रवस्यते भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥४॥

आ । याहि । कृण्वाम । ते । इंद्र । ब्रह्माणि । वर्धना ।

येभिः । शविष्ठ । चाकनः । भद्रं । इह । श्रवस्यते । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥४॥

हे इंद्र आ याहि । आगच्छ । ते कृण्वाम । किं । ब्रह्माणि परिवृढानि सुतिलक्षणानि कर्माणि । कीदृशानि । वर्धनोत्साहवर्धकानि । येभिर्भ्यः कर्मभिर्हे शविष्ठातिशयेन बलवन्निद्र चाकनः कामयसे । किं । भद्रं कर्तुं । कस्मै । श्रवस्यतेऽन्नमिच्छते स्तोत्रे ॥

धृषतश्चिद्वृषन्मनः कृणोषीद्र यत्त्वं ।

तीव्रैः सोमैः सपर्यतो नमोभिः प्रतिभूषतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥५॥

धृषतः । चित् । धृषत् । मनः । कृणोषि । इंद्र । यत् । त्वं ।

तीव्रैः । सोमैः । सपर्यतः । नमःऽभिः । प्रतिऽभूषतः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥५॥

हे इंद्र धृषतश्चिद्वृषादपि धृषद्वृष्टं मनः कृणोषि । अत्यंतं धृष्टं करोषि । यद्यस्मात्त्वं तीव्रमंदजनकैः सोमैः सपर्यतो पूजयतो नमोभिर्नमस्कारैश्च प्रतिभूषतोऽलंकुर्वतो यजमानस्वामिमतं दित्ससीति शेषः ॥

अवं चष्ट ऋचीषमोऽवतां इव मानुषः ।

जुष्टी दक्षस्य सोमिनः सखायं कृणुते युजं भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥६॥

अवं । चष्टे । ऋचीषमः । अवतान्ऽइव । मानुषः ।

जुष्टी । दक्षस्य । सोमिनः । सखायं । कृणुते । युजं । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥६॥

अयमिन्द्र ऋचीषम ऋचा सुत्या समस्तथा परिच्छिन्नः सन्नव चष्टे । पश्यत्यनुयहेणास्मान् । तत्र दृष्टांतः । मानुषो मनुष्योऽवतानवटान् कूपादिप्रदेशानिव । दृष्ट्वा च जुष्टी प्रीतोऽयं दक्षस्य प्रवृहस्य सोमिनो यजमानस्य युजं युज्यमात्मानं सखायं कृणुते । करोति । तस्याभिमतं साधयतीत्यर्थः । अथवा । तृषितो मनुष्यो जलपूर्णानवटानिव स्तुतः सन् पश्यति सोमं पातुं । पश्चादवेक्षितं तं युज्यमानं सोमं जुष्टी सेवित्वा दक्षस्य सोमिनः सखायं जुहते ॥ ॥४०॥

विश्वे त इंद्र वीर्यं देवा अनु क्रतुं ददुः ।

भुवो विश्वस्य गोपतिः पुरुष्टुत भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥७॥

विश्वे । ते । इंद्र । वीर्यं । देवाः । अनु । क्रतुं । ददुः ।

भुवः । विश्वस्य । गोऽपतिः । पुरुऽस्तुत । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥७॥

हे इंद्र ते तव वीर्यं सामर्थ्यं क्रतुं प्रज्ञां चान्वनुसृत्य विश्वे सर्वे देवा ददुः । दधुः । धारयति वीर्यं प्रज्ञां च । तव बलिन प्रज्ञया च तेऽपि बलिनः प्रज्ञावन्तश्च भवन्तीत्यर्थः । तादृशस्त्वं गोपतिः प्रसिद्धानां गवामुद-

कानां सुतिवचसो वा पतिभुवः । भवसि । विश्वस्येत्यदांतर्गतस्त्रापि गोशब्दस्य विशेषः । हे पुरष्टुत ब्रह्मिः
सुतिं ब्रह्मस्येति समन्वयः ॥

गृणे तदिंद्र ते शव उपमं देवतातये ।

यद्धंसि वृचमोजसा शचीपते भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ८ ॥

गृणे । तत् । इंद्र । ते । शवः । उपऽमं । देवऽतातये ।

यत् । हंसि । वृचं । ओजसा । शचीऽपते । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ ८ ॥

हे इंद्र ते तव तच्छ्रुवो बलमुपममंतिकं देवतातये यजमानाय यज्ञार्थं वा गृणे । सुवे । यवस्त्राद्धे शचीपते
वृचमोजसा बलेन हंसि तस्मान्ने शवो गृणे ॥

समनेव वपुष्यतः कृणवन्मानुषा युगा ।

विदे तदिंद्रश्चेतनमधं श्रुतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ९ ॥

समनाऽइव । वपुष्यतः । कृणवन् । मानुषा । युगा ।

विदे । तत् । इंद्रः । चेतनं । अधं । श्रुतः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ ९ ॥

समनेव समागमनस्त्रा योषिदिव सा यथा वपुष्यतो वपुरिच्छतः पुरुषान् कृणवत् करोति स्ववशान् एवम-
यमिंद्रो मानुषा मनुष्यान् युगा युगानि कालान् संवत्सरायनर्तुमासादीन्विदे । संभयति । तद्युगनिर्माणात्मकं
कर्मैंद्रश्चेतनं सर्वस्य प्रज्ञापकं कृतवानिति शेषः । अधार्थेवं कृत्वा श्रुतः सर्वत्र ख्यातोऽभूत् ॥

उज्जातमिंद्र ते शव उच्चासुत्तव क्रतुं ।

भूरिगो भूरि वावृधुर्मघवन्तव शर्मणि भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ १० ॥

उत् । जातं । इंद्र । ते । शवः । उत् । त्वां । उत् । तव । क्रतुं ।

भूरिगो इति भूरिऽगो । भूरि । ववृधुः । मघऽवन् । तव । शर्मणि । भद्राः । इंद्रस्य ।
रातयः ॥ १० ॥

हे इंद्र उत् । अयं व्यवहितेनापि वावृधुरित्यनेन संबध्यते । उद्धर्धयंति सोमेन । किं । ते शवो बलं । न
केवलं बलं किंतु त्वामुद्धर्धयंति सुत्यादिना । पश्चान्तव क्रतुं प्रज्ञां स्वानुकूलामुद्धर्धयंति । भूरिखितप्रत्याख्यातं
संबध्यते । अतिप्रभूतमुद्धर्धयंतीत्यर्थः । क एवं कुर्वंतीति उच्यते । हे भूरिगो ब्रह्मपशो हे मघवन्धनवज्जिंद्र तव
शर्मणि त्वदीये सुखे ये वर्तंते ते च कुर्वंतीति ॥

अहं च त्वं च वृचहन्सं युज्याव सनिभ्य आ ।

अरातीवा चिदद्रिवोऽनु नौ शूर मंसते भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ११ ॥

अहं । च । त्वं । च । वृचऽहन् । सं । युज्याव । सनिऽभ्यः । आ ।

अरातिऽवा । चित् । अद्रिऽवः । अनु । नौ । शूर । मंसते । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ ११ ॥

हे वृचहन्निंद्र त्वं चाहं च सं युज्याव । संगतो भवाव । कियदवधीति उच्यते । सनिभ्य आ यावता कालेन
धनानि लभ्यंते तावत्कालं । नौ संगतयोश्चावयोर्हे अद्रिवो वज्रवज्जिंद्र अरातीवादानोऽपि जनस्त्वहन्तधन-
स्यानु मंसते । अनुमतिं करोति ॥

सत्यमिद्धा उ तं वयमिंद्रं स्त्वाम् नानृतं ।

महाँ असुन्वतो वधो भूरि ज्योतीषि सुन्वतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ १२ ॥

सत्यं । इत् । वै । ऊं इति । तं । वयं । इंद्रं । स्त्वाम् । न । अनृतं ।

महान् । असुन्वतः । वधः । भूरि । ज्योतीषि । सुन्वतः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ १२ ॥

वयं प्रगाथास्तमिंद्रं सत्यमित्यमेव स्त्वाम् । नानृतमसत्यं न स्त्वाम् । अस्माभिर्हता गुणाः सत्या एव संतु नानृता इत्यर्थः । सुखसिंद्रस्य संबन्धसुन्वतोऽयद्युर्वधो महात्मभूतो भवति । भूरि ज्योतीषि ब्रह्मन्तो-
मासुन्वतोऽभिषवं कुर्वतो यजमानसिंद्रकृतोऽनुग्रहो महात्मवतीत्यर्थः ॥ ॥ ४९ ॥

स पूर्य इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । स पूर्यो गायत्रमाया चतुर्थ्यादिद्वे सप्तमी चानुष्टुभो गायत्रेऽत्या देवी चिष्टुविति । प्रथमाचतुर्थीपंचमीसप्तम्यसतस्रोऽनुष्टुभोऽस्त्रे रुद्रा इत्यत्या चिष्टुववशिष्टा गायत्र्यः । अंत्याया देवा देवता शिष्टा ऐंद्र्यः ॥ षष्ठेऽहनि मरुत्वतीयस्यायसृचः प्रतिपत् । सूचितं च । स पूर्यो महानां त्रय इंद्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ८. १. इति ॥

स पूर्यो महानां वेनः क्रतुभिरानजे ।

यस्य द्वारा मनुष्यिता देवेषु धियं ज्ञानजे ॥ १ ॥

सः । पूर्यः । महानां । वेनः । क्रतुऽभिः । ज्ञानजे ।

यस्य । द्वारा । मनुः । पिता । देवेषु । धियः । ज्ञानजे ॥ १ ॥

स पूर्यो मुख्यो महानां पूज्यानां यजमानानां क्रतुभिः कर्मभिर्निमित्तभूतैर्वेनः कांतक्षेपां हविः कामयमान आनजे । आगच्छति । यस्मिंद्रस्य द्वारा द्वाराणि प्राप्नुयायानि धियः कर्माणि देवेष्वेतेषु मध्ये पिता सर्वेषां पालको मनुरानजे प्राप । आनजिः प्राप्तिकर्मा ॥

दिवो मानं नोत्सदन्सोमपृष्ठासो अद्रयः । उक्था ब्रह्म च शंस्या ॥ २ ॥

दिवः । मानं । न । उत् । सद्न् । सोमऽपृष्ठासः । अद्रयः । उक्था । ब्रह्म । च । शंस्या ॥ २ ॥

दिवो शुक्लोकस्य मानं निर्मातारमिंद्रं नोत्सदन् । नोत्सुजंतु । के । सोमपृष्ठासः सोमस्प्रष्टारः सोमाभिष-
वकर्तारोऽद्रयो यावाणः । किंचोकथोकथानि शस्त्राणि ब्रह्म च ब्रह्माणि स्तोत्राणि शंखा शंसमीयानि भवंतीति शेषः । यद्वा । यानि स्तोत्राणि शस्त्राणि च संति तानींद्रं नोत्सुजंत्विति समन्वयः ॥

स विद्वाँ अंगिरोभ्य इंद्रो गा अंवृणोत्प । स्तुषे तदस्य पौंस्यं ॥ ३ ॥

सः । विद्वाँ । अंगिरःऽभ्यः । इंद्रः । गाः । अंवृणोत् । अप । स्तुषे । तत् । अस्य । पौंस्यं ॥ ३ ॥

स विद्वानुपायज्ञ इंद्रोऽंगिरोभ्यस्तेषामर्थीय गाः पणिभिरपहताः पिहिता अपावृणोत् । अपवारितवान् । तत्तादृशस्य पौंस्यं पुंस्त्वं सामर्थ्यं क्षुषि । क्षौमि ॥

स प्रत्नथा कविवृध इंद्रो वाकस्य वक्षणिः ।

शिवो अर्केस्य होमन्यस्मचा गंतवसे ॥ ४ ॥

सः । प्रत्नऽथा । कविऽवृधः । इंद्रः । वाकस्य । वक्षणिः ।

शिवः । अर्केस्य । होमनि । अस्मऽचा । गंतु । अवंसे ॥ ४ ॥

स इंद्रः प्रत्नया प्रत्नवत्पूर्वस्मिन्काले यथा तद्वदिदानीमपि कविवृधो मेधाविनां स्तोत्राणां वर्धयिता वाकस्य स्तोत्रवृक्षणिर्वोढा शिवः सुखकरोऽर्कस्य । अर्कमन्नमर्चनीयत्वादर्चनसाधनत्वाद्वा । तादृशस्य सोमस्य होमनि होमे सोऽस्त्रास्त्रासु निमित्तभूतेष्ववसे रक्षणाय गच्छतु ॥

आदू नु ते अनु क्रतुं स्वाहा वरस्य यज्यवः ।

श्वाचमर्का अनूषतेद्रं गोचस्य दावने ॥ ५ ॥

आत् । ऊं इति । नु । ते । अनु । क्रतुं । स्वाहा । वरस्य । यज्यवः ।

श्वाचं । अर्काः । अनूषत । इंद्रं । गोचस्य । दावने ॥ ५ ॥

आद्यन्तरमेव न्वय हे इंद्र ते तव क्रतुं कर्मानु क्रमेण । अनूषतेति संबन्धः । अनुक्रमेण सुवति । के । स्वाहा वरस्य स्वाहादेव्याः पतेरपेयज्यवो यष्टारः । त्वदर्थमपी यागं कुर्वत इत्यर्थः । तादृशा अर्का अर्चयितारः स्तोतारः । श्वाचमिति क्षिप्रनाम । अन्यदेवतास्तुरूपविलंबमकृत्वातिशीघ्रमतिदीर्घं सुवतीत्यभिप्रायः । किमर्थं सुवतीति उच्यते । गोचस्य दावने धनस्य दानाय ॥

इंद्रे विश्वानि वीर्यां कृतानि कर्त्वानि च । यमर्का अध्वरं विदुः ॥ ६ ॥

इंद्रे । विश्वानि । वीर्यां । कृतानि । कर्त्वानि । च । यं । अर्काः । अध्वरं । विदुः ॥ ६ ॥

अस्मिन्दिंद्रे विश्वानि सर्वाणि वीर्यां वीर्याणि सामर्थ्यानि कृतानि कर्त्वानि च कर्तव्यानि च वर्तत इति शेषः । यमिंद्रमर्काः स्तोतारोऽध्वरमहिंसकं विदुः जानन्ति तस्मिन्दिंद्र इति ॥ ॥ ४२ ॥

पंचमेऽहनि मरुत्वतीये यत्पांचजन्येति तुचः प्रतिपत् । सूचितं च । यत्पांचजन्यया विशेद्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदशुचरौ । आ० ७, १२ । इति ॥

यत्पांचजन्यया विशेद्रे घोषा असृक्षत ।

अस्नृणाहर्हणा विपोऽर्यो मानस्य स क्षयः ॥ ७ ॥

यत् । पांचऽजन्यया । विशा । इंद्रे । घोषाः । असृक्षत ।

अस्नृणात् । बर्हणा । विपः । अर्यः । मानस्य । सः । क्षयः ॥ ७ ॥

यद्यदा पांचजन्यया । निषादपंचमाश्रितारो वर्णाः पंच जनाः । तत्रभवया विशा प्रजयेद्रे घोषाः स्तुतयो ऽसृक्षत सृज्यंते तदानीमयमिंद्रोऽस्नृणात् हिंसति शत्रून् बर्हणा स्वमहत्त्वेन । अनन्यसहायेनेत्यर्थः । तादृशः सोऽर्य इंद्रो विपो मेधाविनः स्तोत्रमम मानस्य पूजायाः सत्कारस्य चयो निवासो भवति ॥

इयमुं ते अनुष्टुतिश्चकृषे तानि पौंस्या । प्रावश्चक्रस्य वर्तनिं ॥ ८ ॥

इयं । ऊं इति । ते । अनुऽस्तुतिः । चकृषे । तानि । पौंस्या । प्र । आवः । चक्रस्य । वर्तनिं ॥ ८ ॥

इयमिदानीं क्रियमाणानुष्टुतिरनुकूला स्तुतिस्ते तव स्वभूता । कृतस्त इति उच्यते । तानि प्रसिद्धानि वृत्रव-
धादीनि पौंस्या पुंस्त्वानि यतश्चकृषे । अतस्त इत्यर्थः । हे इंद्र चक्रस्य रथाधारस्य वर्तनिं मार्गं प्रावः ।
प्रारब्धः । अथास्त्रयज्ञगमनाय रत्नःकृता चक्रमार्गवाधा यथा न भवति तथा रत्नसोत्वर्थः ॥

अस्य वृष्णो व्योदन उरु क्रमिष्ट जीवसे । यवं न पश्च आ ददे ॥ ९ ॥

अस्य । वृष्णः । विऽओदने । उरु । क्रमिष्ट । जीवसे । यवं । न । पश्च । आ । ददे ॥ ९ ॥

अस्य वृष्णो वर्षितुरिन्द्रस्य व्योदने विविधेऽग्ने लब्धे सति जीवसे जीवनायोश्च विस्तीर्णं क्रमिष्ट पदगिधानं करोति सर्वो लोकः । अथर्वेन्द्रस्य स्वभूतेऽग्ने लब्धे लब्धये वा सति पदन्यासं करोति । तथा कृत्वा यवं न पश्वी यवं पशव इव सर्वो जन आ ददे आदत्ते स्नुतादस्मात् ॥

तद्धाना अवस्यवो युष्माभिर्दक्षपितरः । स्याम मरुत्वतो वृधे ॥१०॥

तत् । दधानाः । अवस्यवः । युष्माभिः । दक्षऽपितरः । स्याम । मरुत्वतः । वृधे ॥१०॥

तत्सोचं दधाना धारयंतोऽवस्यवो रचाकामा वयं हे अस्विजः युष्माभिः । सहिता इति वा योज्यं । तावृशा दक्षपितरः । दक्षोऽग्निं । तस्य पितरः पालकाः स्वामिनः स्याम । किमर्थं । मरुत्वतो मरुत्स्त्रिद्वत् इन्द्रस्य वृधे वर्धनाय यागाय ॥

वत्कृत्वियाय धाम्ने ऋक्भिः शूर नोनुमः । जेषामेन्द्र त्वया युजा ॥११॥

वत् । ऋत्वियाय । धाम्ने । ऋक्भिः । शूर । नोनुमः । जेषाम । इन्द्र । त्वया । युजा ॥११॥

वत् सत्यमृत्वियायतौ भवाय । अतुशब्दो यागकालोपलक्षकः । यागकाले प्रादुर्भूताय धाम्ने कल्याणतेजसे तुभ्यं हे शूरेंद्र ऋक्भिर्मन्त्रैर्नोनुमः । अतिशयेन क्षुमः । हे इन्द्र स्तुतेन त्वया युजा सहायभूतेन जेषाम जयेम शत्रून् ॥

अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृत्रहत्ये भरहूतौ सजोषाः ।

यः शंसते स्तुवते धायि पञ्च इंद्रज्येष्ठा अस्माँ अवंतु देवाः ॥१२॥

अस्मे इति । रुद्राः । मेहना । पर्वतासः । वृत्रऽहत्ये । भरऽहूतौ । सऽजोषाः ।

यः । शंसते । स्तुवते । धायि । पञ्चः । इंद्रऽज्येष्ठाः । अस्मान् । अवंतु । देवाः ॥१२॥

अस्मे अस्मान् रुद्रा मेहनोदकसेचनयुक्ताः पर्वतासो मेघाश्च वृत्रहत्ये वृत्रहननसाधने भरहूतौ संयामाह्वाने सजोषा अस्मत्समानप्रीतिश्च य इन्द्रः शंसते शस्त्रं पठते स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते च यजमानाय पञ्चो बलवान् वेगवान्वा धायि गच्छति स इन्द्रश्चम इन्द्रज्येष्ठा देवा अस्मानवंतु । रचंतु । अस्मानिति पूरणः । अथर्वेवं योज्यं । रुद्रा रुद्रपुत्रा मेहना सेचनेन युक्ताः पर्वताः पर्वतसदृशाः पूरणवंतः प्रीणनवंतो वा । पर्वं पुनः पुणानिः प्रीणानिर्वेति निरुक्तं । १. २०. । वृत्रहत्ये भरहूतौ सजोषाः सजोषसः सहायभूता मरुतो देवा इन्द्रज्येष्ठा उक्तलक्षण इन्द्रास्मानवंत्विति ॥ ॥४३॥

उत्वा मंदत्विति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं प्रगाथस्यार्थं । प्राम्बत्सप्रपरिभाषया गायत्रमैन्द्रं । उत्त्वैत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

उत्वा मंदंतु स्तोमाः कृणुष्व राधो अद्रिवः । अवं ब्रह्मद्विषो जहि ॥१॥

उत् । त्वा । मंदंतु । स्तोमाः । कृणुष्व । राधः । अद्रिऽवः । अवं । ब्रह्मऽद्विषः । जहि ॥१॥

हे इन्द्र त्वा त्वां स्तोमाः स्तुतय उदुकृष्टं मंदंतु । मादयंतु । कृणुष्व कुरु राधोऽग्निं हे अद्रिवो वज्रवर्तिन्द्र असभ्यं । किंच ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्विष्टुनव जहि ॥

पदा पृणींराधसो नि बाधस्व म्हाँ असि । नहि त्वा कश्चन प्रति ॥२॥

पदा । पृणीन् । अराधसः । नि । बाधस्व । महान् । असि । नहि । त्वा । कः । चन । प्रति ॥२॥

पणोऽङ्घ्रानराधसो यष्टव्यधनरहिताम् केवलधनान् पदा पादेनातिक्रम्य नि गितरां बाधस्व । त्वा त्वां तव कञ्चन कञ्चिदपि देवोऽसुरो मनुष्यो वा प्रति प्रतिनिधिः सदृशो नम्यस्ति खलु ॥

त्वमीशिषे सुतानामिन्द्र त्वमसुतानां । त्वं राजा जनानां ॥३॥

त्वं । इशिषे । सुतानां । इन्द्र । त्वं । असुतानां । त्वं । राजा । जनानां ॥३॥

हे इन्द्र त्वं सुतानामभिपुतानां सोमानामीशिषे । ईश्वरो भवसि । तथा त्वमसुतानां वक्ष्याकारि वर्तमानानां चेशिषे । त्वं जनानां सर्वेषां राजा भवसि ॥

एहि प्रेहि क्षयो दिव्याऽघोषञ्चर्षणीनां । ओभे पृणासि रोदसी ॥४॥

आ । इहि । प्र । इहि । क्षयः । दिवि । आऽघोषन् । चर्षणीनां । आ । उभे इति । पृणासि । रोदसी इति ॥४॥

हे इन्द्र एहि । आगच्छ । तथा प्रेहि । प्रगच्छ । दिवि बुल्लोकात् । किं । क्षयो निवासं । किं कुर्वन् । आघोषञ्चब्दं कुर्वन् । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणामर्थाय । अथवा । हविः स्वीकृत्य प्रेहि । सुखेन गच्छ । दिवमाघोषन् यजमानं सुवन् । उभे रोदसी दावापृथिव्यावा पृणासि । आपूरयसि तेजसा वृथ्या वा ॥

त्यं चित्पर्वतं गिरिं शतर्वतं सहस्रिणं । वि स्तोतृभ्यो सरोजिथ ॥५॥

त्यं । चित् । पर्वतं । गिरिं । शतऽर्वतं । सहस्रिणं । वि । स्तोतृऽभ्यः । सरोजिथ ॥५॥

हे इन्द्र त्वं त्यं चित्तं । चिदिति पूरणः । पर्वतं पर्वतं गिरिं मेघं । उभयोर्मेघनामत्वादेको योगरूढो द्रष्टव्यः । शतर्वतं शतोदकर्वतं तथा सहस्रिणमपरिमितवृष्टिं मेघं स्तोतृभ्योऽर्थाय वि सरोजिथ । विद्वज वज्रेण ॥

वयमु त्वा दिवा सुते वयं नक्तं हवामहे । अस्माकं काममा पृण ॥६॥

वयं । ऊं इति । त्वा । दिवा । सुते । वयं । नक्तं । हवामहे । अस्माकं । कामं । आ । पृण ॥६॥

हे इन्द्र वयं त्वा त्वां दिवाहनि सुते सोमेऽभिपुते हवामहे । आह्वयामः । तथा वयं नक्तं हवामहे । आहृत आगत्यास्माकं काममा पृण । आपूरय ॥ ॥४४॥

ऋषे स्य वृषभो युवा तुविग्रीवो अनानतः । ब्रह्मा कस्तं सपर्यति ॥७॥

ऋ । स्यः । वृषभः । युवा । तुविऽग्रीवः । अनानतः । ब्रह्मा । कः । तं । सपर्यति ॥७॥

स्य स वृषभो वर्षिता युवा नित्यतरुणसुविग्रीवो विसीर्णकंधरोऽनानतः कदाचिदप्यनवगत इन्द्रः ऋ कृच वर्तत इति को जानातीत्यर्थः । को ब्रह्मा सोता त्वा त्वां सपर्यति । पूजयति ॥

कस्य स्वित्सवनं वृषा जुजुष्वँ अवं गच्छति । इन्द्रं क उं स्वित्दा चके ॥८॥

कस्य । स्वित् । सवनं । वृषा । जुजुष्वान् । अवं । गच्छति । इन्द्रं । कः । उं इति । स्वित् ।

आ । चके ॥८॥

कस्य स्वित्सवनं । स्वित्दिति विचिकित्सायां । वृषा वर्षितेन्द्रो जुजुष्वान् प्रीयमाणोऽव गच्छति । क उं को वा यजमान इन्द्रमा चके । जानाति सोतुं । स्वित्दिति पूरणः ॥

कं ते दाना असक्षत वृचहृन्कं सुवीर्या । उक्थे क उ स्वित्तमः ॥९॥

कं । ते । दानाः । असक्षत । वृचऽहन् । कं । सुऽवीर्या । उक्थे । कः । ऊँ इति ।
स्वित् । अंतमः ॥९॥

ते त्वां दाना यजमानैर्दत्ता असक्षत । सेवते । हे वृचहृन् वृचस्य हृतरिद्रं कं कीदृशं त्वामुक्थे शस्त्रे
सुवीर्या शोभनवीर्याणि सोचाख्यसचत । क उ स्वित्तमो वांतिकतमो भवति युद्धे ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं ते मानुष इति तुचोऽनुरूपः । सूचितं च । अयं ते मानुषे जग उद्देदमि
। आ० ६. ४. इति ॥

अयं ते मानुषे जने सोमः पूरुषु सूयते । तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१०॥

अयं । ते । मानुषे । जने । सोमः । पूरुषु । सूयते । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥१०॥

अयं सोमस्ते स्वदर्थं तव स्वभूतो वा पूरुषु मनुष्येषु मध्ये मानुषे जने मयि सूयते । अथवा पूरुषामसु
राजसु सूयते । तस्य । तमित्यर्थः । तमेहि । आगच्छ । आगत्य च प्र द्रव यहसमीपं । तथा कृत्वा पिब तं सोमं ॥

अयं ते शर्यणावति सुषोमायामधि प्रियः । आर्जीकीये म्दित्तमः ॥११॥

अयं । ते । शर्यणाऽवति । सुऽसोमायां । अधि । प्रियः । आर्जीकीये । म्दिन्ऽतमः ॥११॥

अयमस्त्राभिरभिषुतः सोमस्ते त्वां म्दित्तमो मादयित्तमः । अयमधिश्रित आश्रितः । कुचेति तदुच्यते ।
शर्यणावति कुक्षेचस्य अघनार्धभवे शरतुषोपेति सरसि । तत्सरः कुच वर्तत इति उच्यते । सुषोमायामेतन्ना-
मिकायां नदां । सा च कुच वर्तत इति तदुच्यते । आर्जीकीय एतन्नामके देशे । एवमुक्तप्रकारेणात्यंतदूरदेशे
वर्तते यः सोमः स एवायं । अभिषुतं पिबेत्युत्तरचान्वयः ॥

तमद्य राधसे महे चारुं मदाय घृष्वये । एहीमिद्र द्रवा पिब ॥१२॥

तं । अद्य । राधसे । महे । चारुं । मदाय । घृष्वये । आ । इहि । ईं । इद्र । द्रव । पिब ॥१२॥

तं पूर्वमंत्र उपवर्णितं चारुं चरणशीलं सोमं महे महते राधसेऽस्माकं धनाय तव घृष्वये शत्रूणां
घर्षणशीलाय मदाय पिब । हे इद्र तदर्थं द्रव । गच्छ शीघ्रं सोमपात्रं प्रति । तदर्थमीमिदानीमेहि ।
आगच्छ ॥ ॥४५॥

यदिद्र प्रागिति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं प्रगाथस्वार्धं गायत्रमैद्रं । यदिद्रेत्यनुक्रांतं ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

यदिद्र प्रागपागुदङ्गवा हूयसे नृभिः । आ याहि तूर्यमाशुभिः ॥१॥

यत् । इद्र । प्राक् । अपाक् । उर्दक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृऽभिः । आ । याहि । तूर्यं । आशुऽभिः ॥१॥

हे इद्र त्वं नृभिः कर्मणेतृभिरस्त्रदीधिरध्वर्थादिभिः प्राग्वापागुदम्बा न्यम्बा यतः कृतस्त्रिहूयसेऽतस्तूर्य
तूर्यमाशुभिराशुगामिभिरश्चैरा याहि । आगच्छ ॥

यद्वा प्रस्रवणे दिवो मादयासे स्वर्णरे । यद्वा समुद्रे अंधसः ॥२॥

यत् । वा । प्रऽस्रवणे । दिवः । मादयासे । स्वःऽनरे । यत् । वा । समुद्रे । अंधसः ॥२॥

यद्वाथवा दिवो शुलोकस्य प्रस्रवणेऽमृतनिष्यंदनस्थाने मादयासे मावसि । यद्वा स्वर्णरे स्वर्गनयने वा

भूलोकेऽन्यस्य यागदेशे मायसि । यद्वांधसः । अंधोऽन्नं । तेन तत्कारणमुदकं लभ्यते । तस्य समुद्रे समुदनापा-
दानभूतेऽंतरिक्षे मायसि । तत्र तत्र वर्तमानमपि ऊव इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

आ त्वा गीर्भिर्महामुरुं हुवे गार्मिव भोजसे । इंद्र सोमस्य पीतये ॥३॥

आ । त्वा । गीःऽभिः । महं । उरुं । हुवे । गांऽइव । भोजसे । इंद्र । सोमस्य । पीतये ॥३॥

हे इंद्र त्वा त्वां गीर्भिः स्तुतिभिर्ज्वे । आहूयामि । कीदृशं त्वां । महं महान्तमुच्चं प्रभूतं । किमर्थं । सोमस्य
पीतये पानाय । इहानि वृष्टान्तः । भोजसे भोगाय गामिव ॥

आ त इंद्र महिमानं हरयो देव ते महः । रथे वहंतु बिभ्रतः ॥४॥

आ । ते । इंद्र । महिमानं । हरयः । देव । ते । महः । रथे । वहंतु । बिभ्रतः ॥४॥

हे इंद्र ते तव महिमानं माहात्म्यं रथे बिभ्रतो धारयंतो हरयोऽश्वा आ वहंतु । तथा हे देव ते महसेजो
रथे बिभ्रतोऽश्वा आ वहंतु । अत्र महिम्नो महसश्च पृथगावहनासंभवात्ताभ्यां विशिष्टं वहंत्वित्यर्थः । अथवा
महिमानं बिभ्रतस्ते त्वां रथे वहंतु महो बिभ्रतश्च त्वां वहंत्विति योग्यं ॥

इंद्रं गृणीष उ स्तुषे महौ उय ईशानकृत् । एहि नः सुतं पिब ॥५॥

इंद्रं । गृणीषे । उं इति । स्तुषे । महान् । उयः । ईशानऽकृत् । आ । इहि । नः । सुतं । पिब ॥५॥

हे इंद्र त्वं गृणीषे । उच्यसे । इदं देहीदं कुर्विति । तथा स्तुषे उ । स्तुयसे च । उ इति चार्थे । कीदृशस्त्वं ।
महान् गृणीः प्रवृद्ध उय उन्नूर्णबल ईशानकृद्दैत्यर्यकर्ता । तादृशस्त्वमेहि । आगच्छ । आगत्य च नः सुतं
सोमं पिब ॥

सुतावंतस्त्वा वयं प्रयस्वंतो हवामहे । इदं नो बर्हिःरासदे ॥६॥

सुतऽवंतः । त्वा । वयं । प्रयस्वंतः । हवामहे । इदं । नः । बर्हिः । आऽसदे ॥६॥

सुतावंतोऽभिषुतसोमवंतः प्रयस्वंतश्चरुपुरोडाशावन्नवंतश्च वयं त्वा त्वां हवामहे । आहूयामः । किमर्थं ।
इदं नोऽसदीयं बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे बर्हिषि वासदे आसादनाय ॥ ॥४६॥

यच्चिद्धि शश्वतामसींद्र साधारणस्त्वं । तं त्वा वयं हवामहे ॥७॥

यत् । चित् । हि । शश्वतां । असि । इंद्र । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥७॥

हे इंद्र त्वं यच्चिद्धि यस्मात्त्वत्तु शश्वतां बहूनां यज्ञमानानां साधारणोऽसि । चिदिति पूरणः । हीति
प्रसिद्धौ । तं तादृशं साधारणं त्वा त्वां वयं हवामहे । आहूयामः । इतरभ्यः पूर्वमिति भावः ॥

प्रातःसवन इदं ते सोम्यमिति होतुः प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । इदं ते सोम्यं मधु मिचं वयं हवामहे
। आ० ५. ५. इति ॥

इदं ते सोम्यं मध्वधुस्त्रद्रिभिर्नरः । जुषाण इंद्र तत्पिब ॥८॥

इदं । ते । सोम्यं । मधु । अधुस्त्रन् । अद्रिऽभिः । नरः । जुषाणः । इंद्र । तत् । पिब ॥८॥

हे इंद्र ते त्वदर्थमिदं सोम्यं सोमसंबन्धि मध्वधुस्त्रद्रिभिर्यावभिरभिवषसाधनैर्नरोऽसदीया अध्वर्या-
दयः । हे इंद्र तन्मधु जुषाणः प्रीयमाणः पिब ॥

विश्वीं अर्यो विपश्चितोऽति ख्यस्तूयमा गहि । अस्मे धेहि अर्यो बृहत् ॥९॥
विश्वान् । अर्यः । विपःऽचितः । अति । ख्यः । तूयं । आ । गहि । अस्मे इति । धेहि ।
अर्यः । बृहत् ॥९॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं विश्वान्विपश्चितः स्रोतूनति ख्यः । अतिक्रम्य पश्य । तदर्थं तूयं विप्रमा गहि ।
आगत्य चास्मे अस्मासु बृहच्छ्रवोऽन्नं यशो वा धेहि ॥

दाता मे पृषतीनां राजा हिरण्यवीनां । मा देवा मघवा रिषत् ॥१०॥
दाता । मे । पृषतीनां । राजा । हिरण्यऽवीनां । मा । देवाः । मघऽवा । रिषत् ॥१०॥
हिरण्यवीनां हिरण्यवीतानां पृषतीनां राजेन्द्रो मे दाता भवतु । हे देवाः मघवेन्द्रो मा रिषत् । रिष्टो
मा भवतु ॥

सहस्रे पृषतीनामधि चंद्रं बृहत्पृथु । शुकं हिरण्यमा ददे ॥११॥
सहस्रे । पृषतीनां । अधि । चंद्रं । बृहत् । पृथु । शुकं । हिरण्यं । आ । ददे ॥११॥

अहं पृषतीनां गवां सहस्रेऽध्यपरि धारितं बृहत्सहस्रपृथु विसृतं चंद्रमाह्लादकं शुकं निर्मलं हिरण्यमा
ददे । स्वीकरोमीद्रेणानीतं ॥

नपातो दुर्गहस्य मे सहस्रेण सुरार्धसः । अर्यो देवेष्वक्रत ॥१२॥
नपातः । दुःऽगहस्य । मे । सहस्रेण । सुऽरार्धसः । अर्यः । देवेषु । अक्रत ॥१२॥

नपातोऽरचितस्य दुर्गहस्य दुःखं गाहमानस्य मे संबन्धिनो जनाः सहस्रेणापरिमितेन्द्रदत्तेन गवादि-
धनेन सुरार्धसः सुधनाः संतो देवेषु प्रीतेषु । इंद्रे प्रीत इत्यर्थः । अर्योऽन्नं यशो वाक्रत । अलभन्तेत्यर्थः ॥ ॥४७॥

तरोभिर्व इति पंचदशर्वं सप्तमं सूक्तं प्रगाथपुत्रस्य कलेरार्थं । प्रथमातृतीयाद्ययुजो बृहत्सो द्वितीया-
चतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्सः पंचदशी त्वगुष्टुप । तथा चानुक्रमणिका । तरोभिः पंचोना कलिः प्रागाथः प्रागा-
थमंत्यानुष्टुबिति ॥ महाव्रते निष्केवत्ये बार्हतृचाशीतावितत्सुक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । तरोभिर्वो
विदद्वसुमित्युत्तमामुद्वरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ अपिष्टोमेऽच्छावाकशस्त्रेऽयं प्रगाथः स्तोत्रियः । तथा च
सूचितं । तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्तिषासतीति प्रगाथी स्तोत्रियानुष्टुपौ । आ० ५. १६. इति ॥ चातुर्वि-
शिकेऽहन्ययमेव प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्तिषासति । आ० ७. ४. इति ॥

तरोभिर्वो विदद्वसुमिंद्रं सबाधं ऊतये ।

बृहद्गायंतः सुतसोमे अध्वरे हुवे भरं न कारिणं ॥१॥

तरःऽभिः । वः । विदत्ऽवसुं । इंद्रं । सऽबाधः । ऊतये ।

बृहत् । गायंतः । सुतऽसोमे । अध्वरे । हुवे । भरं । न । कारिणं ॥१॥

हे अस्त्रिजः वो यूयं तरोभिर्वेगैरश्वैरुपेतं वेगैरेव वा विदद्वसुं वेदयद्वसुं धनाविदकमिंद्रं सबाधो बाधा-
सहिता ऊतये रक्षणाय बृहत्सामैतत्संज्ञं गायंतः संतः परिचरतेति शेषः । कुचेति तदुच्यते । सुतसोमे सुतसो-
मकेऽध्वरे यज्ञे सोमयागे । अहं च तमिंद्रं ऊवे । आह्वयामि । कमिव । भरं भर्तारं कुटुंबपोषकं कारिणं
हितकरणशीलं यथा स्वहितकरणायाह्वयंति पुत्रादयस्तद्वत्तथाभूतमिंद्रं ऊव इति ॥

न यं दुधा वरंते न स्थिरा सुरो मदे सुशिप्रमंधसः ।
 य आदृत्या शशमानाय सुन्वते दाता जरिच उक्थ्यं ॥२॥
 न । यं । दुधाः । वरंते । न । स्थिराः । सुरः । मदे । सुऽशिप्रं । अंधसः ।
 यः । आऽदृत्यं । शशमानाय । सुन्वते । दाता । जरिच । उक्थ्यं ॥२॥

यं सुशिप्रमिंद्रं दुधा दुर्धरा असुरादयो न वरंते न वारयन्ति संयामि । तथा स्थिरा देवा न वरंते । किंच सुरो मरणस्वभावा मनुष्या न वरंते । अंधसोऽन्नस्य सोमस्य मदे मदाय सोमपानजनितायादृत्य यः शशमानाय शंसमानाय सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते जरिचे स्तोत्रे च दाता भवति । किं । उक्थ्यं सुखं धनं । स रेजयतीत्युत्तरच संबंधः ॥

यः शक्रो मृक्षो अश्वो यो वा कीजो हिरण्ययः ।
 स ऊर्वस्य रेजयत्यपावृत्तिमिंद्रो गव्यस्य वृचहा ॥३॥
 यः । शक्रः । मृक्षः । अश्वः । यः । वा । कीजः । हिरण्ययः ।
 सः । ऊर्वस्यं । रेजयति । अपाऽवृत्तिं । इंद्रः । गव्यस्य । वृचऽहा ॥३॥

यः शक्र इंद्रः स्तोत्राणां मृचः शोधकः परिचरणीयो वा । यश्चाश्वः । अश्वकुशलोऽश्वः । अथवाश्व इति स्वार्थिको यत् । मृचोऽश्वः प्रचालितोऽश्व इव वर्तेते । यो वा कीजः । कीज इत्यद्भुतमाह । किमस्य कथं जात इति व - - - । यश्च हिरण्ययो हिरण्यमयशरीरः स एवमाश्चर्यभूत इंद्रो वृचहा गव्यस्य गोसमूहस्य । कीदृशस्य । ऊर्वस्य बज्रलखापावृत्तिमपवरणीयं रेजयति । कंपयतीत्यर्थः ॥

निखातं चिद्यः पुरुसंभृतं वसूदिद्वपति दाशुषे ।
 वज्री सुशिप्रो हर्यश्च इत्करिंद्रः क्रत्वा यथा वशत् ॥४॥
 निऽखातं । चित् । यः । पुरुऽसंभृतं । वसुं । उत् । इत् । वपति । दाशुषे ।
 वज्री । सुऽशिप्रः । हरिऽअश्वः । इत् । कर्त् । इंद्रः । क्रत्वा । यथा । वशत् ॥४॥

निखातं चिद्ब्रह्मी खात्वा स्थापितमपि संभृतं संगृहीतं यागदानादिकं कृत्विदृशं पुत्रं बज्रं वसु धनमुदिद्वपति उद्वपत्येव दाशुषे यजमानाय । एवं यो देवः करोति स वज्री सुशिप्रः सुहनुर्हर्यश्च इत्करितवर्णाश्वयुक्त इंद्र एव करोति । केनोपाधिना । क्रत्वा कर्मणा यागिनोपाधिना । यथा वशत् येन प्रकारेण कामयते तथा स एव करोति ॥

यद्वावंथं पुरुष्टुत पुरा चिच्चूर नृणां ।
 वयं तत्त इंद्र सं भरामसि यज्ञमुक्थं तुरं वचः ॥५॥
 यत् । ववंथं । पुरुऽस्तुत् । पुरा । चित् । चूर । नृणां ।
 वयं । तत् । ते । इंद्र । सं । भरामसि । यज्ञं । उक्थं । तुरं । वचः ॥५॥

हे पुरुष्टुत बज्रभिः स्तुतेंद्र शूर विक्रांत नृणां नेतृणां स्तोत्राणां सकाशात् पुरा । चिदित्युपमार्थे । तथेदा नीमपि यद्ववंथं अशोकमथाः तदेव वयं तुरं तुर्यं ते तुभ्यमिंद्र सं भरामसि । संभरामः । किं तदिति उच्यते । यच्च यागयोग्यं हविस्त्वयं शस्त्रं वचो वाच्यं । तव प्रियतमं हविः स्तोत्रं च संभराम इत्यर्थः ॥ ४८ ॥

सचा सोमेषु पुरुहूत वज्रिवो मदाय द्युस्र सोमपाः ।
 त्वमिद्धि ब्रह्मकृते काम्यं वसु देष्टः सुन्वते भुवः ॥ ६ ॥
 सचा । सोमेषु । पुरुऽहूत । वज्रिऽवः । मदाय । द्युस्र । सोमऽपाः ।
 त्वं । इत् । हि । ब्रह्मऽकृते । काम्यं । वसु । देष्टः । सुन्वते । भुवः ॥ ६ ॥

हे पुरुहूत वज्रभिराहूत हे वज्रिवो वज्रवन् युञ्ज युमन् सोमपाः सोमस्य पातः त्वं सोमेष्वभिषुतेषु मदाय सचा सह भवेति शेषः । त्वमित्यमेव ब्रह्मकृते स्तोत्रकर्म सुन्वते च काम्यं कमनीयं वसु धनं देष्टो दातृत्वमो भुवः । भवसि ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यांदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे वयमेनमिति वैकल्पिकोऽगुरुषुः । तथा च सूचितं । वयमेनमिदा ह्यो यो राजा चर्षणीनां । आ० ७. ४. इति ॥

वयमेनमिदा ह्योऽपीपेमेह वज्रिणं ।
 तस्मा उ अद्य संमना सुतं भरा नूनं भूषत श्रुते ॥ ७ ॥
 वयं । एनं । इदा । ह्यः । अपीपेम । इह । वज्रिणं ।
 तस्मै । ऊं इति । अद्य । समना । सुतं । भर । आ । नूनं । भूषत । श्रुते ॥ ७ ॥

वयं यजमाना एनमिन्द्रं वज्रिणमिदेदानीं ह्यद्येहाचापोपेम आप्याययाम सोमेन । तस्मा उ तस्मा एवावाच समना संयामार्थं सुतमभिषुतं सोमं भर हरत हे अध्वर्चादयः । नूनमिदानीं श्रुते स्तोत्रे श्रुते सत्या भूषत । आभवतु । आगच्छतु ॥

वृकश्चिदस्य वारुण उरामथिरा वयुनेषु भूषति ।
 सेमं नः स्तोमं जुजुषाण आ गहीन्द्र प्र चिचया धिया ॥ ८ ॥
 वृकः । चित् । अस्य । वारुणः । उराऽमथिः । आ । वयुनेषु । भूषति ।
 सः । इमं । नः । स्तोमं । जुजुषाणः । आ । गहि । इन्द्र । प्र । चिचया । धिया ॥ ८ ॥

वृकश्चित्सेनोऽपि वारुणो वारुण्यता सर्वस्य सन्नयुरामथिः शत्रूणां मार्गं गच्छतां मथिता सन्नयस्त्रिन्द्रस्य वयुनेषु मार्गेषु प्रक्षानेषु वा भूषति । आनुकूल्यमेव भजते । अतीवर्हिंस्रोऽपीन्द्रस्यानुकूलो भवतीत्यर्थः । यद्वा ॥ खेति कर्मणि षष्ठी ॥ अमुमिन्द्रसुक्तरूपो वृकोऽपि वयुनेषु स्तोत्रेषु भूषति । स त्वमिमं नः स्तोमं जुजुषाणः प्रीयमाण आ गहि । आगच्छ । हे इन्द्र चिचया धिया कर्मणा सुतिलक्षणेन निमित्तेन प्र प्रकर्षणा गहि । शीघ्रमागच्छ ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यांदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे एव कद्रुं न्विति कद्रुप्रगाथः । कद्रुं न्वस्याकृतमिति कद्रुतः प्रगाथाः । आ० ७. ४. इति हि सूचितं ॥

कद्रुं न्वस्याकृतमिन्द्रस्यास्ति पौंस्यं ।
 केनो नु कं श्रोमतेन न श्रुश्रुवे जनुषः परि वृचहा ॥ ९ ॥
 कद्रुं । ऊं इति । नु । अस्य । अकृतं । इन्द्रस्य । अस्ति । पौंस्यं ।
 केनो इति । नु । कं । श्रोमतेन । न । श्रुश्रुवे । जनुषः । परि । वृचऽहा ॥ ९ ॥

अस्येन्द्रस्य कद्रु नु किं नु खलु पीसं पीरुषमकृतमनाचारितमस्ति । सर्वमपि वृचवधादिकमनेन कृतमेव इतः परं न किंच पीसं कृत्यमस्तीत्यर्थः । लोके स्वल्पमपि यः पुंस्त्वं कुर्यात्स तेन सूयतेऽयं तु न सुत एतदुच्यते । केनो नु कं केन खलु श्रोमतेन श्रवणीयेन पुंस्त्वेन न श्रुयुवे । न श्रूयते । किं कतिपयैरेवाहोभिः कृतेन नेत्याह । अस्य वृचहा वृचस्यातिप्रबलस्य हंतायं अनुषः परि जन्मप्रभृति क्रियमाणैः सामर्थ्यैः श्रूयते । वृचहृत्यं तत्पुंस्त्वप्रदर्शनाद्योतनाय । यथा वृचहननं सर्वैः श्रूयते तद्वदन्यान्यपीति भावः ॥

कद्रु महीरधृष्टा अस्य तविषीः कद्रु वृचघ्नो अस्तृतं ।

इंद्रो विश्वान्वेकनाटाँ अहर्दृशं उत क्रत्वा पणीरभि ॥ १० ॥

कात् । ऊं इति । महीः । अधृष्टाः । अस्य । तविषीः । कात् । ऊं इति । वृचऽघ्नः । अस्तृतं ।

इंद्रः । विश्वान् । वेकऽनाटान् । अहःऽदृशः । उत । क्रत्वा । पणीन् । अभि ॥ १० ॥

कद्रु कदा खल्वस्येन्द्रस्य तविषीर्वलान्यधृष्टा अधृष्टान्यधर्षकाण्यासन् । कद्रु कदा नु खलु वृचघ्नो वृचहंतुरिन्द्रस्य हंतव्यमस्मृतमहिंसितमभवत् । न कदाचिदित्य - - - - - व्ययं हं अभवदित्यर्थः । अथवास्य महान्ति वलानि सेनालक्षणानि कदाप्यधृष्टान्यन्यबलैरहिंसितानि तथा वृचघ्नो शारीरं बलमस्मृतमन्यैरहिंसं । ईदृशेन द्विविधेन बलेनेंद्रो विश्वान् सर्वान्वेकनाटान् । अनेन कुसीदिनो वृद्धिजीविनो वार्धुषिका उच्यते । कथं तद्भृत्यत्तिः । वे इत्यपभ्रंशो द्विशब्दार्थे । एकं कार्षापणमृणिकाय प्रयच्छन् द्वौ मह्यं दातव्य - - - नयेन दर्शयति ततो द्विशब्देनैकशब्देन च नाटयतीति वेकनाटाः । तानहर्दृशः । अहःशब्देन तदुत्पादक आदित्योऽभिधियो भवति । तं पश्यतीत्यहर्दृशः । ननु सर्वे सूर्यं पश्यति कोऽवातिशय इति उच्यते । इहैव जन्मनि सूर्यं पश्यति न जन्मांतरे । लुब्धका अयष्टारोऽंधे तमसि मज्जति । अथवा लौकिकान्येवाहानि पश्यति न पारलौकिकान्यदृष्टानि । दृष्टप्रधाना हि नास्तिकाः । अतो - - - शान् पणीन् पणिसदृशाञ्छूद्रकल्पान् । उतशब्द एवार्थः । क्रत्वोत कर्मणैव ताडनादिव्यापारेणैवाभि भवतीति शेषः । यद्वा । पणीनुत पणीनेवाभिभवति न यष्टारं । पणीनां निंदा स्मर्यति । गोरक्षकानापणिकांस्तथा कारुकुशीलवान् । प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्चैव विप्रान् शूद्रवदाचरेत् । मनु० ८. १०२. इति ॥ ॥ ४९ ॥

वयं घां ते अपूर्व्येन्द्र ब्रह्माणि वृचहन् ।

पुरुतमासः पुरुहूत वज्रिवो भृतिं न प्र भरामसि ॥ ११ ॥

वयं । घां । ते । अपूर्व्या । इंद्र । ब्रह्माणि । वृचऽहन् ।

पुरुऽतमासः । पुरुऽहूत । वज्रिऽवः । भृतिं । न । प्र । भरा॒म॒सि ॥ ११ ॥

हे इंद्र वयं घ खलु ते तवापूर्व्या नूतनानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि प्र भरामसि संभरामः पुरुतमासो बहूतमा वयमृत्विग्यजमानरूपेण वृचहन् वृचस्य हंतः पुरुहूत वज्रभिराहूत हे वज्रिवो वज्रयुक्तेन्द्र । किमिव । भृतिं न भृतिमिव । तं यथा नियमेन प्रयच्छति तद्वत् । नियमेन प्रदानतात्पर्यामृतिदृष्टान्तत्वमविरुद्धं ॥

पूर्वींश्चिद्धि त्वे तुविकूर्मिन्नाशसो हवंत इंद्रोतयः ।

तिरिश्चिर्दयः सवना वसा गहि शविष्ठ श्रुधि मे हवं ॥ १२ ॥

पूर्वीः । चित् । हि । त्वे इति । तुविऽकूर्मिन् । आऽशसः । हवंते । इंद्र । ऊतयः ।

तिरः । चित् । अर्यः । सवना । आ । वसो इति । गहि । शविष्ठ । श्रुधि । मे । हवं ॥ १२ ॥

हे तुविकूर्मिन् बहूकर्मिन्द्र त्वे त्वयि पूर्वीर्बहून्याशस आशंसनानि स्थितानि तद्योतयो रक्षाश्च त्वय्य-

खिता लब्धं ह्वंत आह्वयंति स्तोतारोऽन्ये । अतोऽर्थोऽरेः सवना सवनानि तिरश्चित्तिरस्कृत्यारीन्वा तिर-
स्कृत्यास्तसवनान्यभिलष्य हे वसो वासकेन्द्र आ गहि । आगच्छ । अतो हे शविष्ठातिशयेन बलवन् मे हवं
श्रुधि । शृणु ॥

वयं घा ते त्वे इद्विट् विप्रा अपि षसि ।

नहि त्वदन्यः पुरुहूत कश्चन मघवन्नस्ति मर्दिता ॥ १३ ॥

वयं । घ । ते । त्वे इति । इत् । ऊं इति । इद्विट् । विप्राः । अपि । स्मसि ।

नहि । त्वत् । अन्यः । पुरुऽहूत् । कः । चन । मघवन् । अस्ति । मर्दिता ॥ १३ ॥

हे इद्विट् वयं घ वयं खलु ते तव स्वभूताः । अतस्त्वे इत्त्वथैव विप्रा मेधाविनः स्तोतारोऽपि षसि । अपिः
संभावनायां । त्वदधीनाः स्नेहार्थः । अन्यान्विहायेंद्र एव वर्तते । तस्मिन्कोऽतिशय इति आह । हे पुरुहूत
त्वदन्यः कश्चन हे मघवन् मर्दिता सुखयिता नास्ति ॥

त्वं नो अस्या अमतेरुत क्षुधोऽभिशस्तेरव स्पृधि ।

त्वं न ऊती तव चित्रया धिया शिक्षा शचिष्ठ गातुवित् ॥ १४ ॥

त्वं । नः । अस्याः । अमतेः । उत । क्षुधः । अभिशस्तेः । अव । स्पृधि ।

त्वं । नः । ऊती । तव । चित्रया । धिया । शिक्षा । शचिष्ठ । गातुऽवित् ॥ १४ ॥

हे इद्विट् त्वं नोऽस्मान्स्या अमतेर्दारिद्र्यात्प्रिकाया उतापि च क्षुधोऽभिशस्तेर्निंदायाश्च सकाशादव स्पृधि ।
अवमोचय । किंच त्वं नोऽस्मभ्यं तवोत्प्लूत्या चित्रया धिया विचित्रेण कर्मणा शिक्ष । देह्यभिमतं । हे शविष्ठ
गातुविभ्यार्गञ्ज उपायञ्जस्त्वं ॥

सोम इद्वः सुतो अस्तु कलयो मा विभीतन ।

अपेदेश ध्वस्मायति स्वयं घैषो अपायति ॥ १५ ॥

सोमः । इत् । वः । सुतः । अस्तु । कलयः । मा । विभीतन ।

अप । इत् । एषः । ध्वस्मा । अयति । स्वयं । घ । एषः । अप । अयति ॥ १५ ॥

सोमः सुतोऽभिषुतो वो युष्माकं संबन्धस्त्वित् । भवत्वेन्द्राय । हे कलयः । कलिमहर्षेर्ज्ञातयः पुत्राश्चात्र
संबोधन्ते । यूयं मा विभीतन । भीता मा भवत । भीत्यभावे कारणमाह । एष ध्वस्मा ध्वंसको राक्षसादिर-
पायति । अपगच्छत्वेन्द्रसामर्थ्यात् । स्वयं घ स्वयमेवैषोऽपायति । उ इति पूरणः । पुनरुक्तिर्दाढ्यार्था ॥ १५ ॥

त्याम्बित्येकविंशत्युचमष्टमं सूक्तं । अत्रागुक्रमणिका । त्याम्बु सेका मत्स्यः सांमदो मैत्रावरुणिर्मान्यो वा
बहवो वा मत्स्या जालनद्या आदित्यानसुवन् । संमदाख्यस्य महामीनस्य पुत्रो मत्स्यो यद्वा मित्रावरुणयोः
पुत्रो मान्योऽथवा बहवो वा मत्स्या जालनद्याः संतो बंधनमोषायादित्यानसुवन् । अतस्त एवर्षयः । परं
गायत्रं प्राक्त्वत्प्रेरिति परिभाषया गायत्री कंदः । आदित्या देवता ॥ सूक्तविनियोगो खैगिकः ॥

त्यान्बु क्षत्रियाँ अव आदित्यान्वाचिषामहे । सुमृळीकाँ अभिष्टये ॥ १ ॥

त्यान् । नु । क्षत्रियाँ । अवः । आदित्यान् । याचिषामहे । सुऽमृळीकान् । अभिष्टये ॥ १ ॥

त्यांस्मानादित्यान चित्रियाज्ञात्वा चित्रियानवो रक्षणं याचिषामहे । याचामहे । कीदृशान् । सुमृळीकान्

सुष्ठु सुखयितृन् । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिगमनायाभिमताय वा । मत्स्यपक्षे जालनिर्गमनं प्रार्थितमितरपक्षेऽभि-
मतमिति विवेकः ॥

मिचो नो अत्यंहतिं वरुणः पर्षदर्यमा । आदित्यासो यथा विदुः ॥२॥

मिचः । नः । अति । अंहतिं । वरुणः । पर्षत् । अर्यमा । आदित्यासः । यथा । विदुः ॥२॥

मिचो वरुणोऽर्यमादित्यास आदित्या नोऽस्मानंहतिमति पर्षत् । अतिनयंतु । ते यथा विदुः येन प्रकारेण
दुःसहं जानंति तथाति पर्षदिति । इतरपक्षेऽंहतिं पापमति पर्षदिति ॥

तेषां हि चिचमुक्थ्यं वरुथमस्ति दाशुषे । आदित्यानामरंकृते ॥३॥

तेषां । हि । चिचं । उक्थ्यं । वरुथं । अस्ति । दाशुषे । आदित्यानां । अरंऽकृते ॥३॥

तेषामादित्यानां हि खलु चिचं चायनीयमुक्थं सुखं वरुथं धनमस्ति दाशुषे हविर्दानेऽरंरुतेऽरंरुते
पर्याप्तकारिणे यजमानाय दातव्यं धनमस्तीति ॥

महि वो महतामवो वरुण मिचार्यमन् । अवास्या वृणीमहे ॥४॥

महि । वः । महतां । अवं । वरुण । मिचं । अर्यमन् । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥४॥

हे वरुणादयः महतां वोऽवो रक्षणं महि महदाशुषे हविर्दाने करणीयमस्ति । अतोऽवांसि रक्षणान्या
वृणीमहे ॥

जीवानो अभि धेतनादित्यासः पुरा हथात् । कञ्च स्थ हवनश्रुतः ॥५॥

जीवान् । नः । अभि । धेतन । आदित्यासः । पुरा । हथात् । कत् । ह । स्थ । हवनऽश्रुतः ॥५॥

हे आदित्यास आदित्याः नोऽस्मानिदानीं जोवाञ्जीवतः सतोऽभि धेतन । अभिधावत । अभिधावनं
कुषत । पुरा हथाञ्जनान्युतेः पूर्वं । कत्के स्थ । भवथ । हे हवनश्रुत आह्वानश्रोतारः । आह्वानं श्रुत्वा शीघ्र-
मागच्छतेति ॥ ॥५१॥

यद्वः आंताय सुन्वते वरुथमस्ति यच्छर्दिः । तेना नो अधि वोचत ॥६॥

यत् । वः । आंताय । सुन्वते । वरुथं । अस्ति । यत् । छर्दिः । तेना । नः । अधि । वोचत् ॥६॥

आंताय कर्मणः सुन्वतेऽभिपुण्वते यजमानाय दातव्यं यद्वरुथं वरणीयं धनं वो युष्माकमस्ति यच्च छर्दिः
सुखवासयोग्यं गृहमस्ति तेन ह्येनास्मान्नीणयित्वा नोऽस्मानधि वोचत । अधिवचनं कुषत ॥

अस्ति देवा अंहोरुर्वस्ति रत्नमनागसः । आदित्या अङ्गुतेनसः ॥७॥

अस्ति । देवाः । अंहोः । उरु । अस्ति । रत्नं । अनागसः । आदित्याः । अङ्गुतऽएनसः ॥७॥

हे देवाः अंहोर्हितुः पापशीलस्त्रोर्वस्ति । महत्यापमस्ति । अनागसोऽपापस्य रत्नं रमणीयं सुकृतं अयो
ऽस्ति । ततो हे आदित्या अङ्गुतेनसोऽभूतपापाः । अतोऽस्मदभिमतं कुषतेति भावः ॥

मा नः सेतुः सिषेद्यं महे वृणक्तु नस्परि । इंद्र इद्धि श्रुतो वशी ॥८॥

मा । नः । सेतुः । सिसेत् । अयं । महे । वृणक्तु । नः । परि । इंद्रः । इत् । हि । श्रुतः । वशी ॥८॥

नोऽस्मान् सेतुर्बंधको जालो मा सिधेत् । मा बभ्रातु । नोऽस्माकहे महते कर्मणे परि वृणक्तु । परिवर्जयतु जालात् । कः । इंद्र इदिंद्र एव श्रुतो विश्रुतो वशी सर्वस्य वशीकर्ता । स परि वृणक्तु ॥

मा नो मृचा रिपूणां वृजिनानामविष्यवः । देवां अभि प्र मृक्षत ॥९॥

मा । नः । मृचा । रिपूणां । वृजिनानां । अविष्यवः । देवाः । अभि । प्र । मृक्षत ॥९॥

हे अविष्यवो रक्षितुमिच्छन्तो देवाः नोऽस्मान्वृजिनानां हिंसकानां रिपूणां मृचा । मृचिर्हिंसाकर्मा । यत्पुरेण मर्चयता मुपेशसा । आ० गृ० १. १७. १५. । इत्यादिषु तथा वृष्टत्वात् । हिंसकेन जालेन माभि प्र मृक्षत । अभिमर्शनमुपरि जालस्य प्रेरणं मा कुर्वत । यद्वा । मृचा जालेन प्राप्ता बाधा नोऽस्माकं मा भवतु । हे देवाः यूयं च परिमार्जयत । परिहरत ॥

आधाने पवमानेष्टिपुत्र त्वामदित इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत त्वामदिते महि महीमू षु मातरं । आ० २. १. । इति ॥ आदित्यपत्नी वपाया अनुवाक्येयमेव । सूचितं च । उत त्वामदिते मह्यनेहो न उद्व्रजे । आ० ३. ८. । इति ॥

उत त्वामदिते मस्यहं देव्युपं ब्रुवे । सुमृच्छीकामभिष्टये ॥१०॥

उत । त्वां । अदिते । महि । अहं । देवि । उप । ब्रुवे । सुऽमृच्छीकां । अभिष्टये ॥१०॥

हे महि महत्यदिते देवमातर्देवि त्वामहं मत्स्यप्रमुखोऽहमुप ब्रुवे । उपेत्य स्त्रीभि । कीदृशीं । सुमृच्छोकां सुष्ठु सुखयित्रीं । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिमताय ॥ ॥१०॥

पथिं दीने गभीर आ उयंपुत्रे जिघांसतः । मार्किस्तोकस्य नो रिषत् ॥११॥

पथिं । दीने । गभीरे । आ । उयंऽपुत्रे । जिघांसतः । मार्किः । तोकस्य । नः । रिषत् ॥११॥

हे अदिते आ पथिं । सर्वतः पालयसि । दीने क्षीणे गभीर उदके । उदकनामितत् गभीरं गहनमिति तन्नामसु पाठात् । उयंपुत्रे । उन्नूणाः पुत्रा यस्मिन् तत् । तस्मिन्नुदके जिघांसतो हिंसतो जालं तोकस्यास्माकं तनयस्य तनयं माकी रिषत् । भव हिंसां करोतु ॥

आदित्यस्य पशावनेहो न इति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचं च । अनेहो न उद्व्रजेऽदितिर्ह्यजनिष्ट । आ० ३. ८. । इति ॥

अनेहो न उरुव्रज उरूचि वि प्रसर्तवे । कृधि तोकाय जीवसे ॥१२॥

अनेहः । नः । उरुऽव्रजे । उरूचि । वि । प्रऽसर्तवे । कृधि । तोकाय । जीवसे ॥१२॥

अनेहोऽपापाप्नोऽस्मान् हे उद्व्रजे विसीर्षगमने । दूरमियमदितिर्भूमिरूपा गता भवत्यतिविश्रुतत्वात् । अथवोद्वगमने धीरे हे उरूचि उरुत्वं वि प्रसर्तवेऽभिसरणाय ह्यधि । जुह । कक्षी । तोकाय पुत्राय मत्स्याय जीवसे जीवनाय । यथा जीविनापुत्यान्नचितं तथोरुत्वं कुर्विति ॥

ये मूर्धानः क्षितीनामदब्धासः स्वयंशसः । व्रता रक्षन्ते अदुहः ॥१३॥

ये । मूर्धानः । क्षितीनां । अदब्धासः । स्वऽयंशसः । व्रता । रक्षन्ते । अदुहः ॥१३॥

ये मूर्धानः सर्वेषां मूर्धस्थानीया उक्कयंतः क्षितीनां मनुष्याणामदब्धासोऽहिंसकाः स्वयंशसः स्वायत्तकी-
र्तयो व्रता व्रतान्यस्मादीयानि कर्माणि रक्षन्ते पालयन्तेऽद्बुहोऽद्बुग्धारः संतः ॥

ते न आसो वृकाणामादित्यासो मुमोचत । स्तेनं बद्धमिवादिते ॥१४॥

ते । नः । आसः । वृकाणां । आदित्यासः । मुमोचत । स्तेनं । बद्धं ऽइव । अदिते ॥१४॥

हे आदित्यास आदित्याः ते यूयं नोऽस्मान्वृकाणां हिंसकानामदातॄणां वाक् आस्यात्सकाशाश्चमुचत । विमोचत । विमोचनं कुरुत स्तेनं बद्धमिव । हे अदिते त्वं च मोचयास्मानिति ॥

अपो षु ण इयं शरूादित्या अपं दुर्मतिः । अस्मदेवजघ्नुषी ॥१५॥

अपो इति । सु । नः । इयं । शरूः । आदित्याः । अपं । दुःऽमतिः । अस्मत् । एतु । अजघ्नुषी ॥१५॥

हे आदित्याः इयं शरूहिंसिका प्रसितिर्जालिकप्रेरिताजघ्नुष्यहिंसती सत्यस्मदस्मत्तः सु मुष्टपो एतु । अपगच्छत्विव । तथा दुर्मतिर्दुष्टा मतिरप्यजघ्नुष्यस्मत्तोऽपगच्छतु ॥ ५३ ॥

शश्वद्धि वः सुदानव आदित्या ऊतिभिर्वयं । पुरा नूनं बुभुज्महे ॥१६॥

शश्वत् । हि । वः । सुऽदानवः । आदित्याः । ऊतिऽभिः । वयं । पुरा । नूनं । बुभुज्महे ॥१६॥

हे सुदानवः सुदाना हे आदित्याः वो युष्माकमूतिभो रक्षाभिर्वयं पुरा नूनमिदानीमपि शश्वत्सर्वदा बुभुज्महे । यद्वा । शश्वद्ब्रह्मभोगान्भुज्महे ॥

शश्वंतं हि प्रचेतसः प्रतियंतं चिदेनसः । देवाः कृणुथ जीवसे ॥१७॥

शश्वंतं । हि । प्रऽचेतसः । प्रतिऽयंतं । चित् । एनसः । देवाः । कृणुथ । जीवसे ॥१७॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टमाया हे देवाः शश्वंतं बद्धमपि प्रतियंतं चित् प्रतिगच्छंतमपि शत्रुमेनसः पापस्य कर्तारं । अथचैनसः पापकृतः ॥ व्यत्ययेन बद्धवचनं ॥ पापकर्तारं जीवसे जीवनायास्माकं कृणुथ । कुरुत । अस्मत्तो वियुक्तमिति शेषः ॥

तत्सु नो नयं सन्यसे आदित्या यन्मुमोचति । बंधाबद्धमिवादिते ॥१८॥

तत् । सु । नः । नयं । सन्यसे । आदित्याः । यत् । मुमोचति । बंधात् । बद्धं ऽइव । अदिते ॥१८॥

तद्धं धकं नोऽस्माकं सु मुष्टु नयं सुत्यं सन्यसे संभजनाय भवतु । अस्माकं मोचनेन सुत्यं भवत्वित्यर्थः । हे आदित्या अदितेः पुत्रा हे अदिते त्वदनुग्रहाद्यश्चमुचति मुंचत्यस्मान् बंधनसाधनं पूर्वं यत्प्रतिबंधकत्वादासीत् तदेव युष्मदनुग्रहादस्मान्मुंचतु । यद्वा । युष्माकं यद्रक्षणमस्मान्मुंचति तत्सुष्टु सुत्यं संभजनाय भवत्विति योज्यं ॥

नास्माकमस्ति तत्र आदित्यासो अतिष्कदे । यूयमस्मभ्यं मृळत ॥१९॥

न । अस्माकं । अस्ति । तत् । तरः । आदित्यासः । अतिऽष्कदे । यूयं । अस्मभ्यं । मृळत ॥१९॥

हे आदित्यास आदित्याः युष्मत्कर्तृकस्तत्रो वेगोऽस्माकं नास्ति यो वेगो बंधकाज्जाषादतिष्कदेऽस्माकमतिष्कं दनाय प्रभवति । अतो यूयमस्मभ्यं मृळत । तत्तादृशं तरः कुरुतेत्यर्थः ॥

मा नो हेतिर्विवस्वत आदित्याः कृचिमा शरुः । पुरा नु जरसो वधीत् ॥२०॥

मानः हेतिः । विवस्वतः । आदित्याः । कृचिमा । शरुः । पुरा । नु । जरसः । वधीत् ॥२०॥

हे आदित्याः नोऽस्मान्विवस्वतो विवस्वत्युच्यते यमस्य । पुत्रे पितृशब्दः । तस्य हेतिरायुधभूता कृचिमा क्रियया निष्पन्ना शर्हिंसिका प्रसितिः पुरा पूर्वं त्विदानीं । सर्वदेवार्थः । जरस इदानीं जीर्णान्मा वधीत् । मा हिंस्यात् ॥

वि षु द्वेषो व्यंहतिमादित्यासो वि संहितं । विष्वग्वि वृहता रपः ॥२१॥

वि।सु।द्वेषः।वि।अंहतिं।आदित्यासः।वि।संहितं।विष्वक्।वि।वृहत्।रपः॥२१॥

हे आदित्यास आदित्याः द्वेषो द्वेषेण सु सुष्ठु वि वृहत् । उन्मूलयत । नाशयतेत्यर्थः । तथांहितं पातकं पापं वि वृहत् ॥ हंतिरंह च । उ० ४. ६२. । इत्यतिप्रत्ययः ॥ तथा संहितं जानं वि वृहत् । तथा रपः पापं सर्वं विष्वग्विषुचीनं वि वृहत् । रपो रिप्रमिति पापनामनी भवतः । नि० ४. २१. । इति यास्कः ॥ ॥ ५४ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्वरुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवोद्ये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

षष्ठे चतुर्थमध्यायं श्रीमायणसुतः सुधीः । व्याख्याय सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्रा त्वा रथमित्येकोनविंशत्युचं नवमं सूक्तं । अचेयमनुक्रमणिका । आ त्वैकोना प्रियमेध आदावनुष्टुम्-
खालुचाश्चत्वारोऽत्याः षट्कृचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरिति । आंगिरसः प्रियमेध ऋषिः । प्रथमाचतुर्थीसप्तमीद-
शस्योऽनुष्टुभः शिष्टाः परं गायत्रमिति परिभाषया गायत्र्यः । अंततः षट्स्वृत्तुचाश्चमेधयोर्दानं स्तुयते ।
अतस्त्रास्तद्वैवताकाः । शिष्टा अनुक्तपरिभाषयैः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्यलुचो मरुत्वतीयस्य
प्रतिपत् । तथा च सूत्रितं । आ त्वा रथं यथोतय इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ
। आ० ५. १४. । इति ॥ महाव्रतादिष्वपि यत्र तुचांतरं न विधीयते तत्र सर्वत्रायमेव प्रतिपद्भवति ॥

आ त्वा रथं यथोतये सुम्नायं वर्तयामसि । तुविकूर्मिमृतीषह्मिन्द्र शविष्ठ सत्पते ॥१॥

आ । त्वा । रथं । यथा । उतये । सुम्नायं । वर्तयामसि । तुविऽकूर्मि । ऋतिऽसहं ।

इन्द्र । शविष्ठ । सत्ऽपते ॥१॥

हे इन्द्र त्वा त्वामा वर्तयामसि । आवर्तयामः । किमर्थं । उतयेऽस्माकं रक्षणाय सुम्नाय सुखाय च ।
किमिव । रथं यथा । रथं यथोतये सुम्नाय चावर्तयति तद्वत् । कीदृशं त्वां । तुविकूर्मिं बद्धकर्माणामृतीषहं
हिंसकानामभिभवितारं । हे इन्द्र शविष्ठातिशयेन बलवन् हे सत्यते सतां पालक त्वामिति समन्वयः ॥

तुविष्णुषु तुविक्रतो शचीवो विश्वया मते । आ पंप्राथ महित्वना ॥२॥

तुविऽष्णुषु । तुविक्रतो इति तुविऽक्रतो । शचीऽवः । विश्वया । मते । आ । पंप्राथ ।

महिऽत्वना ॥२॥

हे तुविष्णु प्रभूतबल हे तुविक्रतो बज्रकर्मन् । अथवा बज्रप्रश्न कर्मणः पृथगभिधानात् । हे शचीवो बज्रकर्मोपेत मते पूजनीयेन्द्र विश्वया विश्वव्याप्तेन महित्वना महत्त्वेना पप्राथ । आपूरितवानसि । अविशेषाद्विश्वमित्यर्थः ॥

यस्य ते महिना महः परि ज्मायंतमीयतुः । हस्ता वज्रं हिरण्यं ॥३॥

यस्य । ते । महिना । महः । परि । ज्मायंतं । ईयतुः । हस्ता । वज्रं । हिरण्यं ॥३॥

महो महतो यस्य ते तव । यच्छब्दः प्रकृतपरामर्शकः । प्रकृतं तूक्तमृगद्वयं । तच्चतुर्विक्रममृतीषहमित्याद्युक्तलक्षणस्य तवेत्यर्थः । महिना महत्त्वेन हस्ता तव हस्ता हस्ती ज्मायंतं पृथिव्यां सर्वतो व्याप्तुवतं हिरण्यं हिरण्यमयं वज्रमीयतुः परिगृह्णीतः । सर्वदास्माकं भयनिवारणायेति भावः ॥

पृथ्वाभिप्रवषडहयोर्द्वितीयेऽहनि विश्वानरस्येति प्रतिपत्तुचः । सूचितं च । विश्वानरस्य वसतिमिन्द्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ७. ६. इति ॥

विश्वानरस्य वस्पतिमनानतस्य शर्वसः । एवैश्च चर्षणीनामृती हुवे रथानां ॥४॥

विश्वानरस्य । वः । पतिं । अनानतस्य । शर्वसः । एवैः । च । चर्षणीनां । ऊती ।

हुवे । रथानां ॥४॥

विश्वानरस्य विश्वाञ्चतुर्भूतस्थानानतस्य शत्रूणामप्रदस्य शर्वसो बलस्य पतिं स्वामिनमिन्द्रं वा । अचेन्द्रसंबन्धिनी मरुतोऽपि संकीर्त्यते । हे मरुतः वः । युष्माकमित्यर्थः । यद्यपि मरुत्संशब्दनं नास्ति तथापि व इति सामर्थ्याद्भवति । युष्माकं चर्षणीनामिन्द्रस्य सेनारूपाणां वो युष्माकं गमनेरिति सामानाधिकरण्यं । युष्माकं रथानां चोत्थितिभिर्गमनैश्च सह ऊवे । आहूयामि । गंतुमी रथैर्गंतुभिर्मरुत्सिश्च संहेद्रं ऊव इत्यर्थः । यद्वा । हे यजमानाः युष्मदीयाः सैनिकाः सरथा यदा प्रविशंति युद्धाय संयामं तदानीं तेषां साहाय्यायेन्द्रं ऊव इत्यर्थः ॥

अभिष्टये सदावृधं स्वमींहेषु यं नरः । नाना हवंत ऊतये ॥५॥

अभिष्टये । सदाऽवृधं । स्वःऽमींहेषु । यं । नरः । नाना । हवंत । ऊतये ॥५॥

हे यजमानाः युष्माकमभिष्टये साहाय्यार्थमभिगमनायाभिष्टये वा सदावृधं सर्वदा वर्धयंतं सेवकान् स्वयं सर्वदा वर्धमानं वा ऊव इति शेषः । यं स्वमींहेषु संयामेषु नरो नेतारो मनुष्या नाना बज्रप्रकारं हवन्ते आहूयंत्युतये रथार्थं तं ऊव इति शेषः ॥ ॥५॥

परोमाचमृचीषममिन्द्रमुयं सुराधसं । ईशानं चिद्धसूनां ॥६॥

परःऽमाचं । ऋचीषमं । इन्द्रं । उयं । सुऽराधसं । ईशानं । चित् । वसूनां ॥६॥

परोमाचं । परा मात्रा यस्य तावृशं । अथवा मीयत इति माचं दूरदेशः । ततः परस्माद्धर्ममागमपरिमितस्वरूपं । तथाप्युचीषममृचा स्तुत्या समं । यद्यप्यपरिच्छिन्नः तथापि स्तुतिर्वावन्माचं विषयीकरोति । तत्सम इत्यर्थः । तदेवाह । इन्द्रं परमैश्वर्ययोगत्वादिच्छानुकूलस्वरूपमुयमुर्णुर्णुबलं सुराधसं । राध इति धननाम । शोभनधनं शोभनात्तं वेशानं चिदीश्वरं च । केषां । वसूनामस्मभ्यं प्रदेयानां गवादिधनानां । एवंमहानुभावमिन्द्रं ऊव इति शेषः ॥

तृतीयेऽहनि मरुत्वतीये तंतमिदिति प्रतिपत्तुचः । सूचितं च । तंतमिद्राधसे महे चय इन्द्रस्य सोमाः । आ० ७. १०. इति ॥

तंतमिद्राधसे मह इंद्रं चोदामि पीतये । यः पूर्व्यामनुष्टुतिमीशे कृष्टीनां नृतुः ॥७॥
तंऽतं । इत् । राधसे । महे । इंद्रं । चोदामि । पीतये । यः । पूर्व्या । अनुऽस्तुतिं ।
ईशे । कृष्टीनां । नृतुः ॥७॥

तं तमिन्तमेवेन्द्रं । सर्वेष्वपि यागकालेषु तमेवेन्द्रमित्यर्थः । तं प्रति चोदामि प्रेरयामि स्तुतिं पीतये सोमपानाय । ततः कौ लाभ इति उच्यते । महे महते राधसे धनाय प्रभूतधनलाभार्थं । यो श्रुतुः फलस्य नेता देवः पूर्व्या पूर्वे भवां यज्ञमुखस्थामनुष्टुतिमनुक्रमेण क्रियमाणां स्तुतिं कृष्टीनां मनुष्याणामृत्विजां संबंधिनीमीशे ईष्टे श्रोतुं तं चोदामीति संबंधः ॥

न यस्य ते शवसान सख्यमानंशं मर्त्यैः । नकिः शवांसि ते नशत् ॥८॥
न । यस्य । ते । शवसान । सख्यं । आनंशं । मर्त्यैः । नकिः । शवांसि । ते । नशत् ॥८॥

हे शवसान बलवन्निद्रं यस्य ते तव सख्यं मर्त्यै मरणधर्मा मनुष्यो नानंशं न व्याप्नोति ते शवांसि बलान्यपि नकिर्नैव नशत् । व्याप्नोति ॥

त्वोतासस्त्वा युजाप्सु सूर्यं महद्धनं । जयेम पृत्सु वज्रिवः ॥९॥
त्वाऽऊतासः । त्वा । युजा । अपऽसु । सूर्यं । महत् । धनं । जयेम । पृत्सु । वज्रिऽवः ॥९॥

हे इंद्र त्वोतासस्त्वया रक्षितास्त्वा त्वया युजा सहायेनाप्सु स्नातुं सूर्यं द्रष्टुं च । स्नानादिव्यवहारं कर्तुं सूर्यं उदिते सति गमनादिव्यवहारं कर्तुमित्यर्थः । तदर्थं पृत्सु संयामेषु हे वज्रिवो वज्रिनिद्रं महद्धनं जयेम । शत्रून् संयामे जित्वा तेषां धनं लभेमेत्यर्थः ॥

चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीये तं त्वा यज्ञेभिरिति तृचः प्रतिपत् । सूचितं च । तं त्वा यज्ञेभिरिमाह इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ७. ११. इति ॥

तं त्वा यज्ञेभिरिमाहे तं गीर्भिर्गिर्वणस्तम । इंद्रं यथा चिदाविथ वाजेषु पुरुमाय्यं ॥१०॥
तं । त्वा । यज्ञेभिः । ईमहे । तं । गीऽभिः । गिर्वणऽस्तम । इंद्रं । यथा । चित् । आविथ ।
वाजेषु । पुरुऽमाय्यं ॥१०॥

तं सुत्यत्वेन प्रसिद्धं त्वा त्वां यज्ञेभिर्यागसाधनैः सोमादिभिरिमाहे । याचामहे । तमेवेन्द्रं गीर्भिः स्तुतिभिरिमाहे । हे गिर्वणस्तम गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयतमेन्द्रं तं त्वामिति समन्वयः । हे इंद्र त्वं यथा चिदाविथ येन प्रकारेण ररक्षिथ मां । चिदिति पूरणः । कुत्रेति उच्यते । वाजेषु संयामेषु । कीदृशं मां । पुरुमाय्यं बद्धप्रश्नं । बद्धस्तुतिमित्यर्थः ॥ ॥२॥

यस्य ते स्वादु सख्यं स्वाद्वी प्रणीतिरद्विवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥११॥
यस्य । ते । स्वादु । सख्यं । स्वाद्वी । प्रऽनीतिः । अद्विऽवः । यज्ञः । वितंतसाय्यः ॥११॥

हे अद्विषो वज्रवन्निद्रं यस्य सुत्यत्वेन प्रसिद्धस्य ते तव सख्यं स्वाद्वतीवानुभवार्हं । किंच ते प्रणीतिः प्रणयनं धनादीनां स्वाद्वी स्वादु सुहृषेकं । तथेभे त्वद्विषयो यज्ञश्च वितंतसाय्यो विशेषेण तननीयः ॥

उरु रास्तन्वेऽं तनं उरु क्षयाय नस्कृधि । उरु णो यंधि जीवसे ॥१२॥
उरु । नः । तन्वे । तने । उरु । क्षयाय । नः । कृधि । उरु । नः । यंधि । जीवसे ॥१२॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं तन्व आत्मजायोर्ष प्रभूतं हृदि । जुष । सामर्थ्याहनं सुखं वेति गम्यते । तथा तने तत्पुत्रायोर्ष हृदि । तथा चयाय निवासायोर्ष हृदि । नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय यंधि । प्रयच्छामिमतं ॥

उरुं नृभ्य उरुं गवे उरुं रथाय पंथां । देववीतिं मनामहे ॥ १३ ॥

उरुं । नृऽभ्यः । उरुं । गवे । उरुं । रथाय । पंथां । देवऽवीतिं । मनामहे ॥ १३ ॥

हे इंद्र नृभ्योऽस्मदीयेभ्यो भृत्वेभ्य उरुं हितं मनामहे । तथा गवे । एतदुपलक्षणं । गवाश्चादिक्वाय तथा रथाय पंथां पंथानं मार्गं । अथवा नृप्रभृतीनां संचाराय शोभनं मार्गं मनामहे । तथा देववीतिं यज्ञं मनामहे ॥

उपं मा षड्द्वाद्वा नरः सोमस्य हर्षा । तिष्ठंति स्वादुरातयः ॥ १४ ॥

उपं । मा । षट् । द्वाऽद्वा । नरः । सोमस्य । हर्षा । तिष्ठंति । स्वादुऽरातयः ॥ १४ ॥

एतदाद्याः षड्च ऋचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरूपाः । यद्यपि बृहद्देवतानुक्रमणामुच्चाश्चमेधयोर्च पंच दान-प्रशंसका इत्युक्तं तथाप्युप मा षडित्यस्या राजदानस्तुतिशेषत्वादनरोधः । अनथैवाशयानुक्रमणामंत्याः षड्च ऋचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरित्युक्तं ॥ मा मां प्रियमेधं यज्ञे प्रसंपतः षडेतत्संख्याका नरो नेतारो राजानः सोमस्य पीतस्य हर्षा हर्षेण स्वादुरातयः सुषूपभोगार्हदानाः संतो द्वा द्वा द्वी द्वी पितृपुत्ररूपेण युग्मौ भूत्वा मामुप तिष्ठंति । तेषां युग्मानां नाम तूत्तरच स्पष्टीक्रियते ॥

ऋजाविंद्रोत आ ददे हरी ऋक्षस्य सूनवि । आश्वमेधस्य रोहिता ॥ १५ ॥

ऋजावौ । इंद्रोते । आ । ददे । हरी इति । ऋक्षस्य । सूनवि । आश्वमेधस्य । रोहिता ॥ १५ ॥

इंद्रोत एतन्नामक आतिथिर्वेऽतिथिस्वनाम्नो राज्ञः पुत्रे । अतिथिग्वाय शंवरं । अ० १. ५१. ६. । इत्यति-थिग्वाय शंसं । अ० ६. २६. ३. । इत्यादिष्वतिथिग्वः प्रसिद्धः । तत्पुत्र इंद्रोत ऋजावृजुगामिनावश्वावा ददे । स्वीकृतवानस्मि । तथर्चस्य सूनवृक्षनाम्नो पुत्रेऽन्यस्मिन्नाजनि हरी हरितवर्णावश्वावा ददे । तथाश्वमेधस्याश्व-मेधपुत्रे राजनि रोहिता रोहितवर्णावश्वावा ददे । जन्वनुक्रमणामुभयोरिव दानप्रशंसारूपत्वमुक्तमत्र कथं चयाणां दानकीर्तनमिति नैष दोषः । ऋचाश्चमेधपुत्रयोरिव यागेऽस्यर्षेः प्रवृत्तेस्तयोरिव दानं । प्रस्तुत्य इंद्रोतस्तु स्वपित्रा सह तयोर्यज्ञदिदृक्षयागत्य तयोर्दानं दृष्ट्वा स्वपित्रा प्रेरितो दत्तवानश्वी । अतस्तद्दानं प्रासंगिकमिति । एवमुच्चाश्चमेधयोर्दानस्तुतित्वं न व्याहृत्यते । पितृपुत्रयोरभेदात्तयोः पञ्चकर्तृत्वाच्चिंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वं षड्द्वानित्यत्र विसृष्टयिष्यते ॥ ३ ॥

सुरथां आतिथिग्वे स्वभीश्रूराक्षे । आश्वमेधे सुपेशंसः ॥ १६ ॥

सुऽरथान् । आतिथिऽग्वे । सुऽअभीश्रून् । आक्षे । आश्वमेधे । सुऽपेशंसः ॥ १६ ॥

आतिथिग्व इंद्रोते सुरथाञ्छोभनरथोपितानश्चानाददे । आर्च ऋचपुत्रे स्वभीश्रूनाददे । आश्वमेधे ऽश्वमेधपुत्रे सुपेशंसः सुरूपानश्चाञ्छोभनालंकारानाददे ॥

षठ्श्रूँ आतिथिग्व इंद्रोते वधूमंतः । सचां पूतक्रतौ सनं ॥ १७ ॥

षट् । अश्वान् । आतिथिऽग्वे । इंद्रोते । वधूऽमंतः । सचां । पूतऽक्रतौ । सनं ॥ १७ ॥

आतिथिग्व इंद्रोते पूतक्रतौ शुद्धप्रज्ञे शुद्धकर्मेपेते वा तस्मिन्वधूमंतो वधूमिर्वड्वाभिसद्वतः षड्द्वान् सचर्चाश्चमेधयोः पुत्राभ्यां दत्तेनाश्वादिधनेन सचा सह सनं । सव्यवानस्मि । एतत्साहित्यवचनमिंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वे सिद्धं ॥

ऐषु चेतद्वृषणवत्यंतर्जृजेष्वरुषी । स्वभीशुः कशावती ॥१८॥

आ । एषु । चेतत् । वृषणऽवती । अंतः । जृजेषु । अरुषी । सुऽअभीशुः । कशाऽवती ॥१८॥

एष्वृजेष्वृजुगामिष्वशेष्वंतर्मध्य आ चेतत् । आ ज्ञायते । का । वृषणवती वर्षकेः पुमश्चैसद्वृषणवत्यारोचमाना स्वभीशुः शोभनप्रयहा कशावती दृप्ता वडवा ज्ञायते ॥

न युष्मे वाजबंधवो निनित्सुश्चन मर्त्यैः । अवद्यमधि दीधरत् ॥१९॥

न । युष्मे इति । वाजऽबंधवः । निनित्सुः । चन । मर्त्यैः । अवद्यं । अधि । दीधरत् ॥१९॥

हे वाजबंधवोऽन्नबंधवोऽन्नप्रदाः । एवं पुत्राणां पितृपुत्ररूपाणां षणां वा संबोधनं । हे राजानः युष्मे युष्मासु निनित्सुश्चन निंदकोऽपि मर्त्यो मनुष्योऽवयं निंदां नाधि दीधरत् । नात्वधारयत् । नारोपयति युष्मासु । अतोऽनिंदा यूयमिति दातृणां स्तुतिः ॥ ॥४॥

प्रम व इत्यष्टादशर्चं दशमं सूक्तं प्रियमेधस्यागिरसस्यार्धं । द्वितीया नदं व इत्येषा चतुःसप्तकोष्णिक चतुर्थीवास्तिस्रो गायत्र्य एकादशीषोडशी पंक्ती शिष्टा दशानुष्टुभः । अपादिद्र इत्यर्धर्चो वैश्वदेवो वरुण इदिहेत्याद्यासु येऽर्धर्चो वरुणदेवताकाः शिष्टा ऐंश्रः । तथा चानुक्रांतं । प्रम ब्रूनानुष्टुभं द्विवृहत्वं द्वितीयोष्णिक चतुर्थीवास्तिस्रो गायत्र्यः षोडशैकादशी पंक्ती अपाद्वैश्वदेवोऽर्धर्चस्त्वयो वाचणा इति ॥ आयसृचः षोडशिशस्त्र आनुष्टुभः । सूत्रितं च । प्रम वस्त्रिष्टुभमिषमर्चतं प्रार्चतं । आ० ६. २. इति ॥

प्रम वस्त्रिष्टुभमिषं मंदद्वीरायेदंवे । धिया वो मेधसांतये पुरंध्या विवासति ॥१॥

प्रऽप्रं । वः । त्रिऽस्तुभं । इषं । मंदत्ऽवीराय । इंदंवे । धिया । वः । मेधऽसांतये ।

पुरंऽध्या । आ । विवाऽसति ॥१॥

हे अध्वर्ष्यादयः वो यूयं । प्रथमार्धे द्वितीया । त्रिष्टुभं सोमत्रयोपेतमिषमन्नं प्रम । अपरः प्रशब्दः पुरणः । प्रभरतेति शेषः । उपसर्गश्रुतेयौग्यक्रियाध्याहारः । कक्षी । मंदद्वीराय । यो वीरान् हर्षयति स मंदद्वीरः । तस्मा इंदव इंद्राय ॥ इंदतेरिष्यकर्मण इंदं रूपं । अथवा फलैर्वृष्टिभिर्वीगत्तीतींद्रिद्रः ॥ तस्मै । स चंद्रो वो युष्मान्मेधसांतये यज्ञसंभजनाय पुरंध्या ब्रह्मप्रज्ञया धिया कर्मणा विवासति । अभिमतफलयोजनेन सत्करोतीत्यर्थः ॥

महाव्रते निष्केवल्हे नदं व इत्येषा विहरणीया । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं च । नदं व ओदतीनामित्येतैतानि व्यतिषजति । ऐ० आ० ५. १. ६. इति ॥

नदं व ओदतीनां नदं योयुवतीनां । पतिं वो अघ्नानां धेनूनामिषुध्यसि ॥२॥

नदं । वः । ओदतीनां । नदं । योयुवतीनां । पतिं । वः । अघ्नानां । धेनूनां । इषुध्यसि ॥२॥

ओदतीनां । ओदत्य उषसः ओदती भास्वतीति तन्नामसु पाठात् । तासां नदं । उत्पादकमित्यर्थः । इंद्रेण ह्युषस उत्पद्यंत इंद्रस्यैव सूर्यत्वात् विवस्वदिंद्र सुगम्येति हि द्वादशादित्यमध्य इंद्रः पठितः । तादृशमिंद्रं हे यजमानाः वो युष्मदर्थं । आह्वयतेत्यर्थः । तथा योयुवतीनां सर्वत्र मिश्रयतीनां नदीनां नदं शब्दचितारं वो युष्मदर्थमाह्वयामि । अघ्नानामहंतव्यानां गवां पतिमाह्वये । अथ प्रत्यक्षता । हे यजमान त्वं धेनूनां वीरादिना प्रीणयित्रीणां गवामिषुध्यसि । अन्नमिच्छसि ॥

अपिहोषे पूर्वाङ्गती ऊतायां ता अस्त्वयनयोत्तरामाङ्गतिं कांचमाणस्तिष्ठेत् । तथा च सूत्रितं । ता अस्य सूददोहस इति पूर्वामाङ्गतिमुपोत्यायोत्तरां कांचेत । आ० २. ३. इति ॥ महाव्रते निष्केवल्हेऽप्येषा । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । ता अस्य सूददोहस इत्येतदादिः सूददोहाः सूददोहाः । ऐ० आ० ५. १. ६. इति ॥

ता अस्य सूददोहसः सोमं श्रीणन्ति पृश्नयः ।
 जन्मन्देवानां विशस्त्रिष्वा रोचने दिवः ॥३॥
 ताः । अस्य । सूदऽदोहसः । सोमं । श्रीणन्ति । पृश्नयः ।
 जन्मन् । देवानां । विशः । त्रिषु । आ । रोचने । दिवः ॥३॥

ताः प्रसिद्धाः सूददोहसः । सूद इति कूपनाम । तत्सदृशदोहनाः पृश्नयः पृश्निवर्णा गावोऽसिद्धस्य सोमं श्रीणन्ति । मिश्रयन्त्वाश्रिण । कदा । त्रिषु त्रिष्वपि सवनेषु । गावो विशिष्यन्ते । देवानां जन्मन्मस्थाने । दिवीत्यर्थः । दिव आदित्यस्या रोचन आरोचमाने । अनेन द्यौर्विशिष्यते । तस्मिन् स्थाने विशो निविशत्यः । यज्ञार्थोपयुक्तानां गवां बुभ्रातिः प्रसिद्धा ॥

द्वितीये पर्याये भिचावरुणशस्त्रेऽभि प्र गोपतिमिति तुचोऽशुक्लः । सूचितं च । अभि त्वा वृषभा सुतेऽभि प्र गोपतिं गिरा । आ० ६. ४. इति ॥

अभि प्र गोपतिं गिरेंद्रमर्चं यथा विदे । सूनुं सत्यस्य सत्पतिं ॥४॥
 अभि । प्र । गोऽपतिं । गिरा । इंद्रं । अर्चं । यथा । विदे । सूनुं । सत्यस्य । सत्पतिं ॥४॥

गोपतिं गवां स्वामिनमिन्द्रमभि प्रार्चं । प्रकर्षेण पूजय सुत्या । यथा विदे स यथा स्वात्मानं सुतप्रकारं जानाति यथा वा यागं प्रति गंतव्यमिति जानाति तथा वेति । कीदृशमिन्द्रं । सत्यस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा सूनुं पुत्रं । तत्रानुरक्तत्वात्सूनुरित्युपचर्यते । सत्यतिं सतां यजमानानां पालकं ॥

आ हरयः समृजिरेऽरुषीरधि बर्हिषि । यत्राभि संनवामहे ॥५॥
 आ । हरयः । समृजिरे । अरुषीः । अधि । बर्हिषि । यत्र । अभि । संनवामहे ॥५॥

हरयो हरितवर्णा अथा अरुषीरारोचमाना अधि बर्हिषि । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । बर्हिष्यासृत आ सृजिरे । आसृजंतु । यत्र यस्मिन्बर्हिषि स्थितमिन्द्रमभि संनवामहे अभिसंस्तुमः ॥ ५॥

इंद्राय गावं आशिरं दुदुहे वज्रिणे मधु । यत्सीमुपहरे विदत् ॥६॥
 इंद्राय । गावं । आऽशिरं । दुदुहे । वज्रिणे । मधु । यत् । सीं । उपऽहरे । विदत् ॥६॥

इंद्राय गाव आशिरमाश्रयणसाधनं पयआदिकं मधु मदकरं दुदुहे । दुहते । कीदृशाय । वज्रिणे वज्रयुक्तायेंद्राय । यद्यदोपहरे समीपे वर्तमानं मधु सोमरसं सीं सर्वतो विदत् लभते तदा ॥

षोडशिशस्त्रस्योबद्धभस्त्रेतिषांत्वा । सूचितं च । उबद्धभस्त्र विष्टपमित्येषा परिधानीया । आ० ६. २. इति ॥

उद्यद्भ्रस्य विष्टपं गृहमिन्द्रश्च गन्वहि ।
 मध्वः पीत्वा सचेवहि चिः सप्त सख्युः पदे ॥७॥
 उत् । यत् । ब्रभ्रस्य । विष्टपं । गृहं । इंद्रः । च । गन्वहि ।
 मध्वः । पीत्वा । सचेवहि । चिः । सप्त । सख्युः । पदे ॥७॥

यद्यदा ब्रभ्रस्य विष्टपं सूर्यस्य स्थानं गृहमिन्द्रयाहं चोभावुन्नन्वहि उन्नन्वावः तदानीं मधो मधुरं

सोमरसं पीत्वा सचेवहि । संख्यौ भवेव । कुच । सख्युः सर्वेषां सखिभूतस्यादित्यस्य । चिः सप्तित्यनेन देवलो-
कानामुत्तममेकविंशं स्थानमुच्यते । आदित्यस्यैकविंशत्वात् । तथा च ब्राह्मणं । द्वादश मासाः पंचतर्तवस्तय
इमे लोका असावादित्य एकविंश इति । तादृश एकविंशस्थाने सचेवहीति ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रेऽर्चतेति द्वितीय आनुष्टुभस्तुचः । सूचितं च । प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत । आ०
६. २. इति ॥

अर्चत प्रार्चत प्रियमेधासो अर्चत । अर्चतु पुत्रका उत पुरं न धृष्णवर्चत ॥ ६ ॥

अर्चत । प्र । अर्चत । प्रियंऽमेधासः । अर्चत । अर्चतु । पुत्रकाः । उत । पुरं । न ।

धृष्णु । अर्चत ॥ ६ ॥

हे अध्वर्यादयः यूयमिन्द्रमर्चत । पूजयत सुत्या । प्रार्चत । प्रकर्षणार्चतेन्द्रमेव । हे प्रियमेधासः प्रियमे-
धसंबन्धिनस्तत्रोवाः यूयमर्चतेन्द्रं । पुत्रकाः पुत्रा अप्यर्चतेन्द्रं । उतापि च पुरं न धृष्णु यथा पुरं धर्षणशील-
मर्चति तादृशमिन्द्रमर्चत ॥

अवं स्वराति गर्गरो गोधा परि सनिष्वणत् ।

पिंगा परि चनिष्कदद्राय ब्रह्मोद्यतं ॥ ९ ॥

अवं । स्वराति । गर्गरः । गोधा । परि । सनिष्वणत् ।

पिंगा । परि । चनिष्कदत् । इन्द्राय । ब्रह्म । उतऽयतं ॥ ९ ॥

गर्गरो गर्गरध्वनियुक्तो वाद्यविशेषो युञ्जेऽव स्वराति । भयं शब्दयति । गोधा हस्तघ्नः परि परितः
सनिष्वणत् । स्वणति भृशं । पिंगा पिंगवर्णा ज्यापि परि चनिष्कदत् । परिक्षंदते । यस्मादेवं युञ्जः संनद्धोऽत
इन्द्राय ब्रह्म परिवृढं कर्म क्षुत्तिलक्षणमुद्यतं भवत्विति शेषः ॥

आ यत्पतत्येन्यः सुदुघा अनपस्फुरः । अपस्फुरं गृभायत सोममिन्द्राय पातवे ॥ १० ॥

आ । यत् । पतति । एन्यः । सुदुघाः । अनपऽस्फुरः । अपऽस्फुरं । गृभायत ।

सोमं । इन्द्राय । पातवे ॥ १० ॥

यद्यदेन्य एतवर्णाः शुभवर्णा नव आ पतति आगच्छति सर्वतः प्रवहति । कीदृशः । सुदुघाः सुदोहा
अनपस्फुरः । अपस्फुरोऽपस्फुरा अपवृद्धाः । अतादृशोऽनपस्फुरः । अत्यंतं प्रवृद्धा इत्यर्थः । यद्वा । सुदुघाः
प्रवृद्धा एतवर्णा गावो यदा पयआद्यथाया पतति तदापस्फुरं । अत्रापशब्दो धात्वर्थानुवादी । अत्यंतप्रवृद्धं
सोममिन्द्राय पातवे पातुं गृभायत । यह्यं जुह्वत । अथवानपस्फुर इत्यत्राप्यपशब्दोऽनुवादी धात्वर्थस्य ।
तथा सत्ययमर्थः । यदेन्यो नवोऽनपस्फुरोऽप्रवृद्धोदका आ पतति वृष्टिरस्या यदा भवति तदा सोममिन्द्रार्थं
संपादयतेति ॥ ६ ॥

अपादिद्रो अपादिमिर्विश्वे देवा अमत्सत ।

वरुण इदिह क्षयत्तमापो अभ्यनूषत वत्सं संशिश्वरीरिव ॥ ११ ॥

अपात् । इन्द्रः । अपात् । अग्निः । विश्वे । देवाः । अमत्सत ।

वरुणः । इत् । इह । क्षयत् । तं । आपः । अभि । अनूषत् । वत्सं । संशिश्वरीऽइव ॥ ११ ॥

इंद्रोऽपात् । अपिबत्सोमं । अपिरप्यपिबत् । विश्वे देवा अप्यमत्सत । तुप्ता अभवन् सोमपानिन । वरुण इक्ष्णोऽपीहास्त्रिन्यागृहे चयत् । निवसतु सोमपानार्थं । निवसंतं तमापोऽथभ्यनूषत । उदकान्यापनशीलाः स्तुतयो वाभ्यष्टवन् । किमिव । वत्सं स्वीयं संशिश्वरीः संशिश्वर्यः संगच्छमाना गाव इव । ता यथा धावंत्यो हंभारवं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिंधवः । अनुक्षरन्ति काकुदं सूर्म्यं सुषिरामिव ॥१२॥
सुदेवः । असि । वरुण । यस्य । ते । सप्त । सिंधवः । अनुक्षरन्ति । काकुदं । सूर्म्यं ।
सुषिरांऽइव ॥१२॥

हे वरुण जलाभिमनिन्देव त्वं सुदेवोऽसि यस्य सुदेवस्य ते तव काकुदं तानुं समुद्रास्थं सप्त सिंधवो गंगायाः सप्त नद्योऽनुक्षरन्ति जिह्वायां सर्वदा स्रवन्ति ॥

षोडशिशस्त्रे यो व्यतीनिति तृतीय आनुष्टुभसृचः । सूत्रितं च । यो व्यतीरफाणयदिति तृचा आनुष्टुभाः । आ० ६. २. इति ॥

यो व्यतीरफाणयत्सुयुक्ताँ उप दाशुषे । तन्नो नेता तदिहपुरुषमा यो अमुच्यत ॥१३॥
यः । व्यतीन् । अफाणयत् । सुयुक्तान् । उप । दाशुषे । तन्नः । नेता । तत् । इत् । वपुः ।
उपऽमा । यः । अमुच्यत ॥१३॥

य इंद्रो व्यतीन्विधगमनान् सुयुक्तान् सुष्टु रथे संबद्धानश्चान्दाशुषे हविर्दीचे यजमानाय गंतुं प्राप्तुमुपाफाणयत् उपगमयति । फणतिर्गतिकर्मा । यदैवं करोति तदित्तदानीमेव तन्नः । तक्तिर्गतिकर्मा । यन्नगमनशीलो नेतोदकस्य फलस्य वा नायक इंद्रो वपुषदकमुत्पादयतीति शेषः । य इंद्र उपमोपमानभूतोऽमुच्यत अन्यैर्वृष्टिवारकैरसुरादिभिर्मुक्तो भवति ॥

अतीदु शक्र औहत इंद्रो विश्वा अति द्विषः ।
भिनत्कनीनं ओदनं पच्यमानं परो गिरा ॥१४॥
अति । इत् । ऊँ इति । शक्रः । औहते । इंद्रः । विश्वाः । अति । द्विषः ।
भिनत् । कनीनः । ओदनं । पच्यमानं । परः । गिरा ॥१४॥

अयमिंद्रः शक्रः शक्रः सप्ततीदीहते । अतिक्रम्य गच्छत्येव संयामे निरोधकाञ्चानु । तदेवाह । अयमिंद्रो विश्वा द्विषो द्वेषुञ्चानुनत्यतिक्रम्य गच्छति । कनीनः कमनीयः परो मेघानां परस्ताद्वर्तमान इंद्र ओदनं । मेघनामैतत् । मेघं भिनत् । अभिनत् । भिनत्ति वृथ्यर्थं । कीदृशं । गिरा माध्यमिकया वाचा स्तनितलक्षणया पच्यमानं । वज्रनिर्घोषेण ताड्यमानमित्यर्थः ॥

अर्भको न कुमारकोऽधि तिष्ठन्नवं रथं ।
स पक्षन्महिषं मृगं पिचे माचे विभुक्रतुं ॥१५॥
अर्भकः । न । कुमारकः । अधि । तिष्ठत् । नवं । रथं ।
सः । पक्षत् । महिषं । मृगं । पिचे । माचे । विभुऽक्रतुं ॥१५॥

अयमिंद्रोऽर्भको नात्यशरीरः कुमारकः कुमार इव नवं सुखं रथमधि तिष्ठत् । अधितिष्ठति । स इंद्रो

महिषं महांतं मृगं मृगवदितस्ततो धावंतं सर्वैर्मृग्यं वा विमुक्तुं ब्रह्मकर्माख्यं मेघं पचत् । पचति । वृथ्यभिमुखं करोतीत्यर्थः ॥

आ तू सुशिप्र दंपते रथं तिष्ठा हिरण्ययं ।

अध द्युक्षं संचेवहि सहस्रपादमरुषं स्वस्तिगामनेहसं ॥ १६ ॥

आ । तु । सुऽशिप्र । दंऽपते । रथं । तिष्ठ । हिरण्ययं ।

अध । द्युक्षं । संचेवहि । सहस्रपादं । अरुषं । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ॥ १६ ॥

हे सुशिप्र मुहनो हे दंपते गृहस्वामिन् । अत्र गृहो रथः । तस्य स्वामिन् तु त्वं तावद्द्रथमा तिष्ठ । हविः-स्वीकरणानंतरं पश्चाद्दहं रथमारोहामीति भावः । कीदृशं । हिरण्ययं हिरण्यमयं । अध तवारोहणानंतरम-हमप्याहृद्योभी संचेवहि । संगच्छेवहि । संगती भवेव । पुनः कीदृशं । बुचं दीप्तं रथं सहस्रपादं ब्रह्मपादम-रुषमारोचमानं स्वस्तिगां कुशलगमनमनेहसमपापं ॥

पूर्वाह्नि प्रवर्ग्ये तं घेमिष्येतिषा । सूचितं च । तं घेमिष्या नमस्विन इति प्रागाथीं पूर्वाह्नि । आ० ४. ७. इति ॥

तं घेमिष्या नमस्विन उषं स्वराजमासते ।

अर्थं चिदस्य सुधितं यदेतव आवर्तयति दावने ॥ १७ ॥

तं । घ । ई । इत्या । नमस्विनः । उषं । स्वराजं । आसते ।

अर्थं । चित् । अस्य । सुधितं । यत् । एतवे । आवर्तयति । दावने ॥ १७ ॥

तं घ तं खल्मीमेनमिन्द्रमित्येत्यमनेन प्रकरिण नमस्विनोऽन्नवंतः स्तुतिवंतो वाध्वर्ष्यादयः स्वरजं स्वयं राजमानं बोपासते । सेवते । तथा कृत्यार्थं चिदरणीयं धनं सुधितं मुष्टु स्थापितमस्त्रिंशस्य संबन्धिनं प्राप्तुवंतीति शेषः । कदेति आह । यद्यदेतवऽस्त्रिंशस्य गमनाय स्वयं प्राप्तुं वा दावने हविर्दानायावर्तयति स्तुतयः तदेत्यर्थः । अथवाश्वा वावर्तयति तदेत्यर्थः ॥

अनुं प्रत्नस्यौकसः प्रियमेधास एषां ।

पूर्वामनु प्रयतिं वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आशत ॥ १८ ॥

अनुं । प्रत्नस्य । औकसः । प्रियऽमेधासः । एषां ।

पूर्वा । अनुं । प्रयतिं । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आशत ॥ १८ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । एषां देवानामिन्द्रादीनां प्रत्नस्य पुराणस्यौकसः स्थानस्य पुराणं स्थानं प्रियमेधासः प्रियमेधा अन्वाशत । अनुप्राप्ताः । कीदृशाः प्रियमेधाः । पूर्वा मुख्यं प्रयतिं प्रदानमनु लचीकृत्य वृक्तबर्हिषः स्तीर्णदर्भा हितप्रयस आसादितसोमादिहविष्काः ॥ ७ ॥ ७ ॥

अष्टमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र यो राजेति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं । अचानुक्रमणिका । यो राजा पंचोना पुरुहन्वा बार्हतं त्रिप्रगाथाबुष्णिगनुष्टुप्पुरउष्णिगंतमिति । पुरुहन्वा ऋषिः । स च क्वचित्कर्धचिदवि-शेषितं । अनु० २. ३. इति परिभाषयांगिरसः । आयातृतीयापंचम्यो बृहत्यः । द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः । सप्तम्यायाः षड्बृहत्यः । त्रयोदशसुष्णिकं । चतुर्दशनुष्टुप् । पंचदशी पुरउष्णिगायद्वादशका द्वाष्टका । आय-चेत्पुरउष्णिकं । अनु० ५. २. इति हि तल्लक्षणं । इन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निकेवज्जे बार्हततृचाशीतावादित एकादशर्चः । तथा च पंचमारुष्यके सूचितं । यो राजा चर्षणीनामित्येकादश । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥

यो राजा चर्षणीनां याता रथेभिरध्रिगुः ।
 विश्वासां तरुता पृतनानां ज्येष्ठो यो वृचहा गृणे ॥१॥
 यः । राजा । चर्षणीनां । याता । रथेभिः । अध्रिऽगुः ।
 विश्वासां । तरुता । पृतनानां । ज्येष्ठः । यः । वृचऽहा । गृणे ॥१॥

य इन्द्रश्चर्षणीनां मनुष्याणां राजा स्वामी रथैर्याता गता चाध्रिगुरधृतगमनोऽन्वैर्विश्वासां पृतनानां सेनानां तरुता तारकः । यस्य ज्येष्ठो गुणैर्ज्यायान् । यस्य वृचहा वृचं हतवान् । तं महाभागमिन्द्रं गृणे । स्तौमि ॥

इंद्रं तं शुभं पुरुहन्मन्त्रवसे यस्य द्विता विधर्तेरि ।
 हस्ताय वज्रः प्रति धायि दर्शतो महो दिवे न सूर्यः ॥२॥
 इंद्रं । तं । शुभं । पुरुऽहन्मन् । अत्रवसे । यस्य । द्विता । विऽधर्तेरि ।
 हस्ताय । वज्रः । प्रति । धायि । दर्शतः । महः । दिवे । न । सूर्यः ॥२॥

हे पुरुहन्मन्त्रवसे त्वं तमिन्द्रं शुभं । हविष्प्रदानादिनालंजुह । किमर्थं । अत्रवसे रक्षणाय । एषमात्मा स्वात्मानं संबोधयतीति । यस्य तव विधर्तेरि विधारक इन्द्रे द्विता द्वित्वमस्त्यौग्यमनीग्यं । तव शत्रून् हंतुमुग्रत्वं त्वदनुग्रहायानीग्यं चेति द्वैतमस्ति । तत्रौग्यचिह्नं दर्शयति । हस्ताय कराय हननाय शत्रूणां दर्शतो दर्शनीयो महो महान्वज्रः प्रति धायि प्रतिनिहितो भवति दिवे प्रकाशाय दिवसाय वा अथवा दिवि दृश्यमानः सूर्य इव ॥

तस्मिन्नेव शस्त्रे नकिष्टमिति प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । नकिष्टं कर्मणा नशन्न त्वा वृहंतो अद्रयः । आ० ७. ४. इति ॥

नकिष्टं कर्मणा नशद्यश्चकारं सदावृधं ।
 इंद्रं न यज्ञैर्विश्वगूर्तमृभ्वंसमधृष्टं धृष्णवोजसं ॥३॥
 नकिः । तं । कर्मणा । नशत् । यः । चकार । सदाऽवृधं ।
 इंद्रं । न । यज्ञैः । विश्वऽगूर्तं । अमृभ्वंसं । अधृष्टं । धृष्णुऽञ्जोसं ॥३॥

तं जनमन्यो मर्षको जनः कर्मणा हननादिव्यापारेण नकिर्गशत् । नैव आप्नोति । य इन्द्रं चकार इन्द्रमेवानुकूलं यज्ञैः साधनैः । कीदृशमिन्द्रं । सदावृधं सदा वर्धकं विश्वगूर्तं सर्वैः सुख्यमृभ्वंसं महान्तमधृष्टमन्वीधृष्णवोजसं धर्षकबलं ॥

अषाह्ममुयं पृतनासु सासहिं यस्मिन्महीरुरुज्यः ।
 सं धेनवो जायमाने अनोनवुर्घावः क्षामो अनोनवुः ॥४॥
 अषाह्मं । उयं । पृतनासु । सासहिं । यस्मिन् । महीः । उरुऽज्यः ।
 सं । धेनवः । जायमाने । अनोनवुः । घावः । क्षामः । अनोनवुः ॥४॥

अषाह्मसोढमुयमुर्णबलं पृतनासु शत्रुसेनासु सासहिमभिमवितारं स्तौमीत्यर्थः । यस्मिन्निन्द्रे जायमाने महीर्महत्त्वं उरुज्यो बज्रवेगा धेनवो हविरादिना प्रीणयिष्यः प्रजा गाव एव वा समनोनवुः समसुबन् । न

केवलं धेनुव एव अपि तु ब्यावो बुलोकाः शामः पृथिव्यश्च समनोनवः । तत्रत्याः सर्वे प्राणिनो नमंत इत्यर्थः ।
चिचुतो लोका इति श्रुतेर्बहुवचनं ॥

तृतीयेऽहनि निष्केवञ्चे वैरूपसामपचे यद्वाव इति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । यद्वाव इन्द्र ते शतं
यदिन्द्र यावतस्त्वमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ७. १०. । इति ॥

यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः ।

न त्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥ ५ ॥

यत् । द्यावः । इन्द्र । ते । शतं । शतं । भूमीः । उत । स्युरिति स्युः ।

न । त्वा । वज्रिन् । सहस्रं । सूर्याः । अनु । न । जातं । अष्ट । रोदसी इति ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ते तव प्रतिमानार्थं यद्यदि ब्यावो बुलोकाः स्युः तथापि नाश्रुवन्ति । उतापि च भूमीभूम्यस्ते तव
मूर्तिप्रतिबिंबाय शतं स्युः तथापि नाश्रुवन्ति । हे वज्रिन् ते त्वां सहस्रं सूर्या अगणिता अपि सूर्या नानुभवन्ति ।
न प्रकाशयन्तीत्यर्थः । न तत्र सूर्या भाति । क० उ० ५. १५. । इति श्रुतेः । किं बज्रना । जातं पूर्वमुत्पन्नं किंचन
नाष्ट । नाश्रुते । तथा रोदसी ब्यावापृथिव्या नाश्रुवाते । सर्वेभ्योऽतिरिच्यस इत्यर्थः । ज्यायान्यृथिव्या ज्याया-
नंतरिचाञ्ज्यायान्दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः । कां० उ० ३. १४. ३. । इति श्रुतेः ॥ ॥ ८ ॥

आ पप्राथ महिना वृषायां वृषन्विश्वं शविष्ट शर्वसा ।

अस्माँ अत्र मघवन्गोमति व्रजे वज्रिञ्चिचाभिरूतिभिः ॥ ६ ॥

आ । पप्राथ । महिना । वृषायां । वृषन् । विश्वं । शविष्ट । शर्वसा ।

अस्मान् । अत्र । मघऽवन् । गोऽमति । व्रजे । वज्रिन् । चिचाभिः । जतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे वृषन्नभिमतवर्षकेन्द्र त्वमा पप्राथ । आपूरयसि । व्याप्नोषि । कानि । विश्वा सर्वाणि वृषस्था वर्षकारिणि
बलानि शत्रुसंबंधिनि । केन साधनेन । महिना महता शर्वसा बलेन स्वीयेन । अथवा वृषस्थितेच्छवोविशेषणं ।
तथा सत्यभिमतवर्षकेण महता बलेनास्त्रदीघानि बलानि पूरयसीत्यर्थः । अथ तथा कृत्वास्मान् गोमति बज्र-
भिर्गोभिर्युक्ते व्रजे शत्रुसंबंधिनि निमित्ते सत्यस्मानव हे वज्रिन्वज्रयुक्तेन्द्र । कैः साधनेः । चिचाभिर्गोनाविधेरू-
तिभो रचणैरिति ॥

न सीमदेव आपदिषं दीर्घायो मर्त्यः ।

एतग्वा चिद्य एतशा युयोजते हरी इन्द्रो युयोजते ॥ ७ ॥

न । सीं । अदेवः । आपत् । इषं । दीर्घायो इति दीर्घऽञ्जायो । मर्त्यः ।

एतऽग्वा । चित् । यः । एतशा । युयोजते । हरी इति । इन्द्रः । युयोजते ॥ ७ ॥

हे दीर्घायो नित्येन्द्र सोऽदेव इन्द्राख्यदेवरहितो मर्त्यो मरणधर्मा मनुष्यः सीं सर्वमिषमन्नं नापत् । न
प्राप्नोति । यो मर्त्योऽस्त्रेन्द्र क्षीतत्वा चित् । एतवर्णाविवाश्वी भवतोऽभिमतदेश्यमनाय । एतशीतशावश्वी युयो-
जते योजयति रथे यच्च गंतुं । यथेन्द्रो हरी युयोजते तन्न यः स्तौति । स न प्राप्नोतीति समन्वयः ॥

तं वो महो महाय्यमिन्द्रं दानाय सस्त्रिणि ।

यो गाधेषु य आरणेषु हव्यो वाजेष्वस्ति हव्यः ॥ ८ ॥

तं । वः । महः । महाय्यं । इंद्रं । दानाय । सस्रिणिं ।

यः । गाधेषु । यः । आऽऽरणेषु । हव्यः । वाजेषु । अस्ति । हव्यः ॥ ८ ॥

हे ऋत्विजः महो महांतो वो यूयं तं महाय्यं पूज्यमिंद्रं दानाय सस्रिणिं सचमानं परिचरतेति शेषः । य इंद्रो गाधेषूदकेषु हव्योऽस्ति आह्रातव्यो भवति । यश्चारणेषु गंतव्येषु निम्नेषूदकेषु स्थलेषु वा हव्योऽस्ति । तथा वाजेषु संग्रामेषु जयाय हव्यो ह्रातव्योऽस्ति भवति ॥

उटू षु णो वसो महे मृशस्वं शूर राधसे ।

उटू षु मस्यै मघवन्मघत्तय उदिंद्र श्रवसे महे ॥ ९ ॥

उत् । ऊं इति । सु । नः । वसो इति । महे । मृशस्वं । शूर । राधसे ।

उत् । ऊं इति । सु । मस्यै । मघऽवन् । मघत्तये । उत् । इंद्र । श्रवसे । महे ॥ ९ ॥

हे वसो वासयितः शूरेंद्र त्वं नोऽस्मान् सु सुष्टु मृशस्वं । उन्मृशस्वीव । उत्पापय । किमर्थं । महे महते राधसेऽन्नाय । तथा हे शूर मघवन्निंद्र उन्मृशस्वं मस्यै महते मघत्तये धनदानाय । तथोन्मृशस्वींद्र महे महत्यै श्रवसे कीर्त्यै ॥

त्वं न इंद्र ऋतयुस्त्वानिदो नि तृपसि ।

मध्ये वसिष्व तुविनृम्णोर्वोर्नि दासं शिश्रथो ह्यैः ॥ १० ॥

त्वं । नः । इंद्र । ऋतऽयुः । त्वाऽनिदः । नि । तृपसि ।

मध्ये । वसिष्व । तुविऽनृम्ण । ऊर्वोः । नि । दासं । शिश्रथः । ह्यैः ॥ १० ॥

हे इंद्र ऋतयुर्यज्ञकामस्त्वं नोऽस्मांस्त्वानिदः । त्वां यो निदति सः । अयजनमेव निदा तव । तस्मादयष्टुः सकाशान्ति नितरां तृपसि । प्रीणयसि । तस्य धनमपहत्येति भावः । एवं संतर्प्य हे तुविनृम्ण प्रभूतधन स त्वं तवोर्वोर्मध्येऽस्मान्वसिष्व । ऊरभ्यामाच्छादय रक्षार्थं । दासमुपचपयितारमस्रश्चिषिणं पापं वा हृषीर्हृननैर्नि शिश्रथः । मारयसि । अथवा त्वद्विरोधिनं दासमसुरं नि शिश्रथो हननैः ॥ १० ॥

अन्यव्रतममानुषमयज्वानमदेवयुं ।

अव स्वः सखा दुधुवीत पर्वतः सुम्नाय दस्युं पर्वतः ॥ ११ ॥

अन्यऽव्रतं । अमानुषं । अयज्वानं । अदेवऽयुं ।

अव । स्वः । सखा । दुधुवीत । पर्वतः । सुऽम्नाय । दस्युं । पर्वतः ॥ ११ ॥

हे इंद्र अन्यव्रतं व्यतिरिक्तकर्माणं अत एवामानुषं मानुषाणामिंद्रयाजिनामप्रियमयज्वानमयष्टारमदेव-युमदेवकर्मिणं पापिनं स्वः स्वर्गादथ दुधुवीत । अवचालयेदित्यर्थः । कः । सखा पर्वतस्तव सखिभूतः पर्वत ऋषिः । यद्यप्यन्यं देवमिष्ट्वा स्वर्गं प्राप्नोति सः तथापि पातयत्यृषिः । न केवलं धूमनमात्रं अपि तु सुम्नाय सुष्टु हृन्ने मृत्यवे दस्युमुक्तलक्षणं पर्वतः प्रेरयतीति शेषः । अत इंद्रमेवावशं यजध्वमिति शेषः ॥

त्वं न इंद्रासां हस्ते शविष्ठ दावने ।

धानानां न सं गृभायास्मयुर्धिः सं गृभायास्मयुः ॥ १२ ॥

त्वं । नः । इन्द्र । आसां । हस्ते । श्विष्ठ । दावने ।

धानानां । न । सं । गृभाय । अस्मऽयुः । द्विः । सं । गृभाय । अस्मऽयुः ॥ १२ ॥

हे श्विष्ठ बलवन्निद्र त्वं नोऽस्मभ्यं दावने प्रदानायासां गवां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ एता गा हस्ते गृभाय । गृहाण । यहणे दृष्टांतः । धानानां न । धाना भ्रष्टयवाः ॥ अत्रापि कर्मणि षष्ठी ॥ धाना यथा संगृह्णाति तद्वद्गृहाण । कीदृशस्त्वं । अस्मयुरस्मान्कामयमानः । गृहीत्वा चास्मयुः सन् द्विः सं गृभाय । पुनर्द्विवारं संगृहाण ॥

सखायः क्रतुमिच्छत कथा राधाम शरस्य । उपस्तुतिं भोजः सूरियो अह्यः ॥ १३ ॥

सखायः । क्रतुं । इच्छत । कथा । राधाम । शरस्य । उपऽस्तुतिं । भोजः । सूरिः । यः । अह्यः ॥ १३ ॥

हे सखाय ऋत्विजोऽध्वर्ष्यादयः क्रतुं कर्मद्रसंबन्धिनमिच्छत क्रतुं । हे सखायः शरस्य ॥ गृहिंसायां ॥ हिंसकस्त्रिंशस्य कथा कथं राधाम । साधयाम । किं । उपस्तुतिं सोचं । य इन्द्रो भोजः शत्रूणां भोजयिता सूरिः प्रेरकोऽह्योऽनवनतः शत्रूणामिति ॥

भूरिभिः समह ऋषिभिर्बर्हिष्मद्भिः स्तविष्यसे ।

यदित्यमेकमेकमिच्छरं वत्सान्पराददः ॥ १४ ॥

भूरिऽभिः । समह । ऋषिऽभिः । बर्हिष्मत्ऽभिः । स्तविष्यसे ।

यत् । इत्थं । एकंऽएकं । इत् । शरं । वत्सान् । पराऽददः ॥ १४ ॥

हे इन्द्र समह समानपूज । सर्वैः पूज्यत्वर्थः । भूरिभिर्बर्हिष्मिच्छिभिर्भरतीन्द्रियश्चैर्ऋत्विग्भिर्बर्हिष्मद्भिर्ऋषीणां वद्भिः स्तविष्यसे । स्तूयसे । यद्य इन्द्र इत्यमेकमेकमिदमेकमेव बहन्वत्सान् स्तोतुभ्यः पराददः प्रयच्छसि । हे शर हिंसक शत्रोः । अत्र वत्सशब्दो वत्समातृणां गवामुपलक्षकः । गाः प्रयच्छसीति ॥

कर्णगृह्या मघवा शौरदेव्यो वत्सं नस्त्रिभ्य आनयत् । अजां सूरिर्न धातवे ॥ १५ ॥

कर्णऽगृह्या । मघऽवा । शौरऽदेव्यः । वत्सं । नः । त्रिऽभ्यः । आ । अनयत् । अजां ।

सूरिः । न । धातवे ॥ १५ ॥

अयं मघर्षेद्रस्त्रिभ्यो हिंसकेभ्यः सकाशाच्छौरदेव्यः । दीव्यंति क्रीडंत इति देवा योजारः । मुराश्च ते देवाश्च मुरदेवाः । तेषां हितं शौरदेवं युद्धं । तत्संबन्धिन्यो गाः । युद्धे शत्रून्हत्वा तत्संबन्धिन्य इत्यर्थः । ता वत्सं न । नेति चार्थे । वत्ससहिता अस्मभ्यं कर्णगृह्या कर्णे गृहीत्वानयत् । आनयत् । सूरिर्न प्रेरकः स्वामीव धातवे पानायाजां यथा स आनयति गृहीत्वा तद्वदिति ॥ १० ॥

त्वं नो अप इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं । सुदीतिपुष्मीऽह्नावृषी तयोरन्यतरो वा । आदी नव गायत्र्यो दशमीद्वादशीचतुर्दशो बृहत् एकादशीचथोदशीपंचदशः सतोबृहत् । अपिर्देवता । तथा चानुक्तां । त्वं नः सुदीतिपुष्मीऽह्नी तथोर्वा अन्यतर आपेयं तु त्रिप्रगाथांतमिति ॥ प्रातरनुवाक आपेये क्रती गायचे कंदस्याश्विनशस्त्र आदितो नवर्चः । तथा च सूचितं । त्वं नो अपे महोभिरिति नव । आ० ४. १३. इति ॥

त्वं नो अपे महोभिः पाहि विश्वस्या अरातेः । उत द्विषो मर्त्यस्य ॥ १ ॥

त्वं । नः । अपे । महःऽभिः । पाहि । विश्वस्याः । अरातेः । उत । द्विषः । मर्त्यस्य ॥ १ ॥

हे अपि त्वं नोऽस्मान्महोभिः पूजाभिर्महन्निर्धनेर्वा पाहि । रक्ष । विश्वस्या बज्रविधादरातिरदातुः सकाशात् अदानाद्वा पाहि । त्वमेव महद्भगं दत्त्वादातुरदानाद्वा सकाशाद्ब्रह्मैव । यद्वा । महोभिर्युक्तस्त्वमिति योज्यं । उतापि च द्विषो द्वेषोर्मर्त्यस्य मर्त्यात्सकाशात्पाहि । अस्मभ्यं बलं दत्त्वेति भावः । अथवा मर्त्यस्य द्विषो द्वेषाद्ब्रह्मेति संबन्धः । अरातेरित्यस्यादानादिति पक्षे तत्रापि मर्त्यस्यादानादिति संबन्धनीयं ॥

न॒हि म॒न्युः पौरु॑षेय॒ ई॒शे हि वः॑ प्रियजात । त्वमिदं॑सि॒ क्षपा॑वान् ॥२॥

न॒हि म॒न्युः । पौरु॑षेयः । ई॒शे । हि । वः । प्रिय॑ऽजात । त्वं । इत् । अ॒सि । क्षपा॑ऽवान् ॥२॥

हे प्रियजाताये वस्तव पौरुषेयः पुरुषसंबन्धी मन्युः क्रोधो नेशे नेष्टे बाधितुं । अस्मदादिभी रचितत्वादिति भावः । दिवाचराः खलु पुरुषाः अतो दिवा तव ह्यभिर्नास्तीति भावः । अथ रात्रिचरा रक्षःप्रभृतयः । तेभ्योऽपि पीडा नास्तीत्युच्यते । त्वमित्त्वमेव खलु क्षपावात्रात्रिमानसि । रात्रौ ह्यभिर्विशेषेण तेजस्वी भवति ॥

स नो॑ विश्वेभिर्दे॒वेभिरू॒र्जो॑ नपा॒द्भद्र॑शोचे । र॒यिं दे॑हि वि॒श्ववारं॑ ॥३॥

सः । नः । विश्वे॑भिः । दे॒वेभिः । ऊ॒र्जो॑ । न॒पात् । भद्र॑ऽशोचे । र॒यिं । दे॑हि । वि॒श्वऽवारं॑ ॥३॥

हे अपि स स्तुत्यस्त्वं नोऽस्मभ्यं वस्वो वसु धनमुप मासि । प्रयच्छसि । हे ऊर्जो नपाद्बलस्य नपन्नं पातयित्वा हे भद्रशोचे स्तुत्यप्रकाशनं । देवादरार्थं पुनराह । रयिं धनं विश्ववारं सर्वैररणीयं धनं देहि । अथवा यद्वसुप मास्यस्मभ्यं दातुं तद्वनं गृहादिलक्षणं तच्च रयिं दानार्हं गोहिरण्यादिकं च देहीत्यपुनरुक्तिः ॥

न तम॑ग्रे अ॒रांतयो॑ म॒र्तं यु॒वंत॑ रा॒यः । यं चा॑यसे दा॒श्व्यांसं॑ ॥४॥

न । तं । अ॒ग्रे । अ॒रांत॑यः । म॒र्तं । यु॒वंत॑ । रा॒यः । यं । चा॑यसे । दा॒श्व्यांसं॑ ॥४॥

हे अपि तं स्तोतारमरातयोऽदानशीला द्वेषिणो रायो रयिमंतो न युवंत । न पृथक्कुर्वन्ति । रायो धनाद्वा न युवंत । यं दाश्व्यांसं हविर्दातारं चायसे पालयसे ॥

यं त्वं वि॒प्र मे॒धसा॑ता॒वग्रे॑ हि॒नोषि॑ ध॒नाय॑ । स तवो॒ती गो॑षु गंतां ॥५॥

यं । त्वं । वि॒प्र । मे॒धऽसा॑तौ । अ॒ग्रे । हि॒नोषि॑ । ध॒नाय॑ । सः । तव॑ । ऊ॒ती । गो॑षु । गंतां ॥५॥

हे अपि विप्र त्वं यं मर्त्यं मेधसाती यज्ञस्य संभजने हिनोषि प्रेरयसि धनाय गवादिधनलाभाय स यजमानस्तवोत्पूत्या रक्षणेन यागेषु गंता भवति । गोमान् भवतीत्यर्थः ॥ ॥११॥

त्वं र॒यिं पु॒रु॒वीर॑म॒ग्रे दा॑शुषे॒ मर्ता॑य । प्र णो॑ नय॒ वस्यो॑ अ॒च्छ ॥६॥

त्वं । र॒यिं । पु॒रु॒ऽवीरं॑ । अ॒ग्रे । दा॑शुषे । मर्ता॑य । प्र । नः । न॒य । वस्यः॑ । अ॒च्छ ॥६॥

हे अपि त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते मर्ताय यजमानाय रयिं धनं पुरुवीरं बज्रभिर्वीरैर्युक्तं प्रयच्छसि । अतो नोऽस्मानपि वस्यो वसीयो धनमच्छाभिप्राप्तुं प्र णय । प्रापय ॥

उ॒रु॒ष्या णो॑ मा परां दा अ॒घाय॑ते जा॒तवे॑दः । दु॒रा॒ध्ये॒ऽ मर्ता॑य ॥७॥

उ॒रु॒ष्य । नः । मा । परां । दाः । अ॒घऽय॑ते । जा॒तऽवे॑दः । दुः॒ऽआ॒ध्ये । मर्ता॑य ॥७॥

हे जातवेदो जातविय जातधन वापि नोऽस्मानुष्य । रक्ष । उरुष्यती रक्षाकमेति यास्तः । नि० ५. २३. । मा परा दाः । मा परादेह्यस्मान् । कस्मा इति स उच्यते । अघायतेऽघं पापमिच्छते दुराध्ये दुराध्यानाय दुर्विचिंतकाय हिंसाबुद्धये मर्ताय मनुष्याय ॥

अग्ने॒ मा॒किं॒ष्टे॒ दे॒वस्य॑ रा॒तिम॑दे॒वो यु॒योत॑ । त्वमी॒शिषे॒ वसू॑नां ॥ ८ ॥

अग्ने॑ । मा॒किः । ते । दे॒वस्य॑ । रा॒तिं । अ॒दे॒वः । यु॒यो॒त । त्वं । ई॒शि॒षे । वसू॑नां ॥ ८ ॥

हे अग्ने देवस्य द्योतमानस्य ते तव रातिं दानं दत्तं धनं वा कश्चिद्देवो मर्त्यादिर्माकिर्युयोत । मैव पृथक्करोतु । त्वमेवेशिषे । कस्य । वसूनां धनानामीश्वरो भवसि दातुं । अनेनामिश्रणीयाद्या रातिः सञ्जाव उक्तो भवति ॥

स नो॒ वस्व॒ उप॑ मा॒स्यू॒र्जो॑ नपा॒न्माहि॑नस्य । सखे॑ वसो॒ जरि॑तृभ्यः ॥ ९ ॥

सः । नः । वस्वः । उप॑ । मा॒सि॒ । ऊ॒र्जः । न॒पात् । माहि॑नस्य । सखे॑ । व॒सो॒ इति॑ ।

ज॒रि॒तृ॒भ्यः ॥ ९ ॥

हे ऊर्जो नपाद्वलस्त्रान्नस्य पुत्र । बलेन मध्यमानत्वादाश्लक्षणेनान्नेन प्रवर्धमादूर्जो नपात्त्वं । हे सखे सखिवद्वितकारिन्वसो वासकापि स सुखत्वेनैव प्रसिद्धस्त्वं जरितृभ्यो गरितृभ्यः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं माहिनस्य वसः । माहिन इति महन्नाम । महद्वनमुप मासि । समीपे मासि । निर्मासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

प्रातरनुवाके बाह्वेते कंदस्यच्छा न इत्याद्याः षड्रुचः । तथा च सूचितं । अच्छा नः शीरशोचिषमिति षट् । आ० ४. १३. इति ॥ दशमेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छा वो अपिमिति तृचस्य स्थानेऽच्छा न इति तुचोऽच्छावाकवादः । सूचितं च । अच्छा नः शीरशोचिषं प्रति श्रुताय वो धृषदिति तुचो । आ० ८. १२. इति ॥

अच्छा॑ नः शी॒रशो॑चिषं॒ गिरो॑ यंतु॒ दर्श॑तं ।

अच्छा॑ य॒ज्ञासो॒ नम॑सा॒ पुरु॑वसुं॒ पुरु॑प्रश॒स्तमू॑तये ॥ १० ॥

अच्छ॑ । नः । शी॒रऽशो॑चिषं । गि॒रः । यंतु॑ । दर्श॑तं ।

अच्छ॑ । य॒ज्ञासः॑ । नम॑सा । पुरु॑ऽवसुं । पुरु॑ऽप्रश॒स्तं । ऊ॒तये॑ ॥ १० ॥

अच्छामिमुखं यंतु गच्छंतु नोऽस्माकं गिरः स्तुतयः । कं । शीरशोचिषमशनशीलज्वालं दर्शतं सर्वैर्दर्शनीयमपि । तथा यज्ञासो यज्ञाश्चासदीया नमसा हविषाज्यादिलक्षणेनाच्छामिमुखं यंतु । गच्छंतु । कीदृशं । पुरुवसुं प्रभूतधनं पुरुप्रशस्तं बह्वस्तुतं । किमर्थं । ऊतयेऽस्माकं रक्षणाय ॥ १२ ॥

अग्निं॑ सूनुं॒ सह॑सो जा॒तवे॑दसं॒ दा॒नाय॑ वा॒र्याणां॑ ।

द्वि॒ता यो भू॑द॒मृतो॒ मर्त्ये॑ष्व्वा होता॑ म॒द्रत॑मो वि॒शि ॥ ११ ॥

अग्निं॑ । सूनुं॑ । सह॑सः । जा॒तऽवे॑दसं । दा॒नाय॑ । वा॒र्याणां॑ ।

द्वि॒ता । यः । भू॑त् । अ॒मृतः॑ । मर्त्ये॑षु । आ । होता॑ । म॒द्रऽत॑मः । वि॒शि ॥ ११ ॥

अग्निं सहसः सूनुं बलस्य पुत्रं जातवेदसं जातधनं वार्याणां वरणीयानां गवादिधनानां दानाय गिरोऽच्छं यंस्वित्यनुवर्तते । योऽग्निरमृतोऽमरणधर्मा देवेषु भवति स मर्त्येष्व्वा । आकारश्चार्थे । मनुष्येषु चामृतं अभवदित्येवं द्विता द्वैधं भवति । देवेष्वमृतत्वमस्य प्रसिद्धं मनुष्येषु कीदृशोऽभूदिति उच्यते । विशि विशु यजमानरूपासु प्रजासु होमनिष्पादको मद्रतमो मादयितुमस्य भवति । अच्छं यंस्विति समन्वयः । अथवा । योऽमृतो द्विता द्वित्वं द्वैधं द्विप्रकारोऽभूत् । कथं । मर्त्येषु सामान्येन दाहपाकादिसाधनोऽभवदित्येतत्प्रसिद्धं विशि यजमानरूपायां तु होता मद्रतमोऽभवदित्येवं द्वित्वं ॥

अग्निं वो देवयज्ययाग्निं प्रयत्यध्वरे ।

अग्निं धीषु प्रथममग्निमर्वत्यग्निं क्षैत्राय साधसे ॥१२॥

अग्निं । वः । देवऽयज्यया । अग्निं । प्रऽयति । अध्वरे ।

अग्निं । धीषु । प्रथमं । अग्निं । अर्वति । अग्निं । क्षैत्राय । साधसे ॥१२॥

हे यजमानाः युष्माकं देवयज्यया देवयागेन निमित्तेन देवयागार्थमग्निं स्वीमीति शेषः । तथापिमध्वरे यागे प्रयति प्रकर्षेण गच्छति प्रवृत्तिं सति स्वीमि प्रथममितरदेवेभ्यः । तथापिमर्वत्यागते भ्रातृभ्ये स्वीमि यज्ञ-विघ्नपरिहारार्थं । तथा क्षैत्राय क्षेत्राय क्षेत्रसंबन्धिने साधसे साधनाय क्षेत्रलाभाय स्वीमि । यज्ञाति क्षेत्रलाभरूपाय फलाय च स्वीमि । एवमादौ मध्येऽति च सर्वदा स्वीमीत्यर्थः ॥

अग्निरिषां सख्ये ददातु न ईशे यो वार्याणां ।

अग्निं तोके तनये शश्वदीमहे वसुं संतं तनूपां ॥१३॥

अग्निः । इषां । सख्ये । ददातु । नः । ईशे । यः । वार्याणां ।

अग्निं । तोके । तनये । शश्वत् । ईमहे । वसुं । संतं । तनूपां ॥१३॥

अग्निर्देवः सख्ये समानख्यानाय नो मह्यं । सख्युः कर्म सख्यं । तस्मिन्वा । नोऽस्यभ्यमिषामिषोऽन्नानि ददातु । योऽग्निर्वार्याणां धनानामीशे ईष्टे स ददात्विति । तमेवाग्निं तोके पुत्रार्थं तनये तत्पुत्रार्थं च शश्वद्भुजधनमन्नं वेमहे । याचामहे । वार्याणामीश इत्युक्तत्वादेवं लभ्यते । कीदृशमग्निं । वसुं वासकं संतं सर्वदा वर्तमानं तनूपामंगानां पालयितारं ॥

अग्निमीळिष्वावसे गाथाभिः शीरशोचिषं ।

अग्निं राये पुरुमीळ् श्रुतं नरोऽग्निं सुदीतये हृदिः ॥१४॥

अग्निं । ईळिष्व । अवसे । गाथाभिः । शीरऽशोचिषं ।

अग्निं । राये । पुरुऽमीळ् । श्रुतं । नरः । अग्निं । सुऽदीतये । हृदिः ॥१४॥

हे पुरुमीळ् त्वमग्निमवस आवयो रक्षणायेळिष्व । सुहि गाथाभिः । गाथेति वाङ्माम । मंचरूपाभिर्वाग्भिः । कीदृशं । शीरशोचिषं शयनस्वभावरोचिषं । तथा राय ईळिष्व । श्रुतमेतं नरोऽन्येऽपि यजमानाः सुवंति स्वार्थं । तस्मात्सुदीतये मह्यमग्निं हृदिर्गृहं याचस्वेत्वेवं सुदीतिः पुरुमीळ् ब्रूते ॥

अग्निं द्वेषो योतवै नो गृणीमस्यग्निं शं योश्च दातवै ।

विश्वामु विष्वावितेव हव्यो भुवद्वस्तुर्चूषूणां ॥१५॥

अग्निं । द्वेषः । योतवै । नः । गृणीमसि । अग्निं । शं । योः । च । दातवै ।

विश्वामु । विष्णु । अविताऽइव । हव्यः । भुवत् । वस्तुः । चूषूणां ॥१५॥

अग्निं द्वेषो द्वेषो योतवै पृथक्कर्तुं गृणीमसि । गृणीमः । सुमः । तथापि शं सुखं योश्च भयाभामभिग्रहं च दातवै दानुं । अथवा शं सुखस्य योमिंश्रणाय च गृणीमसि । अस्मिन्ने द्वेषो योतवा इत्यनेन सह समुच्चयार्थश्चशब्दः । सोऽग्निर्विश्वामु सर्वासु विष्णु प्रजास्ववितेव रक्षिता राजिवर्षूणामुषीणामस्माकं वसुर्वासको देवो

हव्यो भवत् । भवतु । अथवा । सर्वासु विषु यजमानरूपासु प्रजासु मध्य ऋषूणामृषीणां सूक्तद्रष्टृणामस्माकमेव हव्यो भवतु वसुः सर्वस्व वासको देवः ॥ १३ ॥

हविष्कृणुध्वमित्यष्टादशर्चं तृतीयं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । हविर्ह्युना हर्यतः प्रागाथो हविषां स्तुतिर्वेति । प्रगाथपुत्रो हर्यत ऋषिः । परं गायत्रं प्राग्वत्समेरिति परिभाषया गायत्री वंदः । आपेयं त्वित्युक्तत्वाद्-पिदेवता यद्वा हविषां सूयमानत्वाच्चेवताकं वा ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

हविष्कृणुध्वमा गमदध्वर्युर्वनते पुनः । विद्वाँ अस्य प्रशासनं ॥ १ ॥

हविः । कृणुध्वं । आ । गमत् । अध्वर्युः । वनते । पुनरिति । विद्वान् । अस्य । प्रशासनं ॥ १ ॥

हे अध्वर्युसंबन्धिनो हविष्कर्तारः यूयं हविः कृणुध्वं । कृध्वं शीघ्रं । यत् आ गमत् आजगामायमपिः अतः कृणुध्वं । अध्वर्युः पुनर्वनते । संभजते । किं । सामर्थ्यादध्वरमिति गम्यते । कीदृशोऽध्वर्युः । अस्य हविषः प्रशासनं प्रदानं विद्वान् ॥

नि तिग्ममभ्यंशुं सीदद्भोता मनावधि । जुषाणो अस्य सख्यं ॥ २ ॥

नि । तिग्मं । अभि । अंशुं । सीदत् । होता । मनौ । अधि । जुषाणः । अस्य । सख्यं ॥ २ ॥

होतृत्वेकं तिग्मं तीक्ष्णमंशुं तमपि नि षीदत् । निषीदति । कीदृशो होता । अस्यापिः सख्यं मनावधि यजमाने जुषाणः ॥ अधीति सप्रम्यर्थानुवादी ॥

अंतरिच्छंति तं जने रुद्रं परो मनीषया । गृभ्णांति जिह्या ससं ॥ ३ ॥

अंतः । इच्छंति । तं । जने । रुद्रं । परः । मनीषया । गृभ्णांति । जिह्या । ससं ॥ ३ ॥

तं रुद्रं । रुद्रः खं । तस्य द्रावयितारं । अथवा रुत् स्तुतिः । तथा गंतव्यं । स्तुत्यमित्यर्थः । तादृशमपि जने यजमानार्थं मनीषया स्वप्रज्ञानेन परः परस्नात्युरोदेश इच्छंति स्थापयितुं । त एव पश्चात्सं स्वपंतमपि जिह्या ॥ अन्ये जमकशब्दः ॥ जिह्याप्रभवया स्तुत्या गृभ्णांति । गृह्णंत्यंगुलिभिः । अत्र यास्तः । स्वप्रमेतत्वात्सं ज्योतिरनित्यदर्शनं । नि० ५. ३. इति ॥

जाम्यतीतपे धनुर्वयोधा अरुह्वनं । दृषदं जिह्यावधीत् ॥ ४ ॥

जामि । अतीतपे । धनुः । वयःऽधाः । अरुह्वत् । वनं । दृषदं । जिह्या । आ । अवधीत् ॥ ४ ॥

वयोधा अन्नस्य दातापिर्मध्यमस्थानो जामि प्रवृद्धं सर्वमतिरिच्य वर्तमानं । जाम्यतिरेकनामेति यास्तः । नि० ४. २०. । धनुर्धन्वांतरिच्यमतीतपे । अतितपति । अथवापिर्जामि गमनशीलं धनुरतितपति स्वविरोधिनं । स च वयोधा अन्नस्य दातापिर्वनमुदकमरुहत् । आरोहति विमोकाय । तदर्थं जिह्या ज्वालयया दृषदं मेघ-मवधीत् । हति । दावापिपक्षे वनं तरुसमूहं हति । जिह्या दृषदं कठिनमपि पाषाणं भिनत्तीति ॥

चरन्वत्सो रुशन्निह निदातारं न विंदते । वेति स्तोतव अंब्यं ॥ ५ ॥

चरन् । वत्सः । रुशन् । इह । निऽदातारं । न । विंदते । वेति । स्तोतवे । अंब्यं ॥ ५ ॥

वत्सः । वत्सवञ्जापलेन धावनाद्वत्स इत्युपचर्यते । अथवा वत्स इव संचरन् । इवशब्दो लुप्यते । रुशन्ङ्केतो भवन्निहासिञ्जोके निदातारं निरोधकं न विंदते । न लभते । किंतु स्तोतवे स्तोतुमंब्यं स्तोतारं स्वयं वेति । कामयते । अथवाच वैद्युतोऽपिरुच्यते । वैद्युतोऽयं रुशन्चरन्नेहांतरिच्ये वत्सः सर्वदा वसन् वत्सस्थानीयो वा समिदातारं निरोधकं न विंदते । किंतु स्तोतुमंब्यं माध्यमिकां वाचं वेति ॥ १४ ॥

उतो न्वस्य यन्महदश्वावद्योजनं बृहत् । दामा रथस्य ददृशे ॥ ६ ॥

उतो इति । नु । अस्य । यत् । महत् । अश्वऽवत् । योजनं । बृहत् । दामा । रथस्य । ददृशे ॥ ६ ॥

उतो अपि च नु षिप्रमथास्यादित्यस्य यन्महत्पाहात्म्ययुक्तमश्वावत्संवृद्धाश्वबृहत्स्वूलं योजनं वृश्नते । तदेवाह । रथस्य दामा ददृशे वृश्नते । अंतरिचे रथेऽश्वान्नियोजयतीत्यर्थः । तदा दुहंतीत्युत्तरच संबंधः ॥

अभिष्टवे घर्मदाहे दुहंति सप्तत्वेषा । सूचितं च । दुहंति सप्तैकां समिद्धो अभिरश्मिना । आ० ४. ७. इति ॥ यावस्तोत्रेऽपिषा । सूचितं च । दुहंति सप्तैकामधुक्षत्पिपुषीमिषं । आ० ५. १२. इति ॥

दुहंति सप्तैकामुप द्वा पंचं सृजतः । तीर्थे सिंधोरधि स्वरे ॥ ७ ॥

दुहंति । सप्त । एकां । उप । द्वा । पंचं । सृजतः । तीर्थे । सिंधोः । अधि । स्वरे ॥ ७ ॥

सप्तत्विज एकां घर्मं दुहंति । तेषां मध्ये द्वा द्वी प्रतिप्रस्थातारावध्वर्यु पंचान्यानुप सृजतः । प्रयोजयतः । के ते पंच त उच्यते । यजमानं ब्राह्मणं होतारमाधीधं प्रस्तोतारमिति । कुवेति उच्यते । सिंधोः कस्याश्चित्स्वत्यादिप्रस्थाताया नद्यास्तीर्थे । यत्रायमृषिर्यजति तत्र । स्वरेऽधि ॥ स्वरतिः शब्दकर्म । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥ स्वरोपेति शब्दवति । यत्तीर्थमृत्विजां ओं श्रावयेत्यादिशब्दैः शब्दवद्भवति तस्मिन्नित्यर्थः ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे यावणोऽभिष्टवे वा दशभिरित्येषा । सूचितं च । आ दशभिर्विष्वस्तो दुहंति सप्तैकां । आ० ४. ७. आ० ५. १२. इति ॥

आ दशभिर्विष्वस्वत इंद्रः कोशमचुच्यवीत् । खेदया चिवृता दिवः ॥ ८ ॥

आ । दशऽभिः । विष्वस्वतः । इंद्रः । कोशं । अचुच्यवीत् । खेदया । चिऽवृता । दिवः ॥ ८ ॥

विष्वस्वतः परिचरतो यजमानस्य दशभिरंगुलीभिर्याचितः सद्भिद्रः कोशं । मेघनामेतत् । उदकसेचकं मेघं दिवोऽंतरिक्षसंबंधिनं तत्सकाशाद्वाचुच्यवीत् । ब्यदारयदित्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । चिवृता चिप्रकारवर्तनवता खेदया रश्मिना । यद्वा । अवेद्रशब्देनापिरादित्यो वा गृह्यते । खेदया चिवृतेति सिंगात् ॥

परि चिधातुरध्वरं जूर्णिरिति नवीयसी । मध्वा होतारो अंजते ॥ ९ ॥

परि । चिऽधातुः । अध्वरं । जूर्णिः । एति । नवीयसी । मध्वा । होतारः । अंजते ॥ ९ ॥

अथमप्रिस्त्रिधातुर्लोहितशुक्लरूपभेदेन चिवर्णो जूर्णोर्जवो वेगवान्नीयसी नवीयस्या ज्वालाध्वरं प्रवर्ग्येनेति । गच्छति । होतारो होमनिष्पादका अध्वर्यादयो मध्वाज्यादिना पर्यंजते । अथवापेस्त्रिस्त्रिप्रकारा चिप्रा जवतरा ज्वाला पर्येति महावीरं । तं मध्वांजत इति ॥

सिंचन्ति नमसावतमुच्चाचक्रं परिज्मानं । नीचीनवारमक्षितं ॥ १० ॥

सिंचन्ति । नमसा । अवतं । उच्चाऽचक्रं । परिऽज्मानं । नीचीनऽवारं । अक्षितं ॥ १० ॥

नमसा नमनेनावतं महावीरमुच्चाचक्रमुपरिस्थितचक्रं परिज्मानं परिणत्याभं नीचीनवारं नीचीनद्वारमक्षितमचीणं ईदृशं चीराववशेषयुक्तमाहवनीयस्योपरि नमनेन सिंचन्ति । जुहति । महावीरेण ह्याहवनीये ह्ययते ॥ १५ ॥

अभ्यारमिदद्रयो निषिक्तं पुष्करे मधु । अवतस्य विसर्जने ॥ ११ ॥

अभिऽआरं । इत् । अद्रयः । निऽसिक्तं । पुष्करे । मधु । अवतस्य । विऽसर्जने ॥ ११ ॥

अद्रय आद्रियमाणा अध्वर्यादयोऽभ्यारमिदभिगम्यैव निषिक्तमतिरिक्तं मधु पुष्करे वपुष्करे प्रवृद्ध

उपयमनीपात्रे सिंचति । अपिहोत्रार्थमवतस्य महावीरस्य विसर्जने विसर्जनसमये होमानंतरं खलु महावीरमासंधमासादयति ॥

गाव् उपावतावतं मही यज्ञस्य रप्सुदा । उभा कर्णा हिरण्यया ॥१२॥

गावः । उपा । अवत । अवत । मही इति । यज्ञस्य । रप्सुदा । उभा । कर्णा । हिरण्यया ॥१२॥

हे गावो घर्मदुघाः यूयमवतं महावीरं प्रत्युपावत । उपागच्छत । यस्माद्यज्ञस्य घर्मयागस्य साधनभूते रप्सुदा । रप्सुदारप्सुदे आरिप्सोः फलप्रदे । लिप्स्वोरश्चिनोर्दातव्ये वा । यद्वा रपणं शब्दनं । रप मंत्रः । तेन मुष्टु दातव्ये । अथवा षूद क्षरणे । रपा मंत्रेण चारणीये दीहनीये । ईदृशे गवाजयोः पयसी मही महती बङ्गले अपेक्षिते अत उपावतं । गौरजाया अयुपलक्षकः अजापयसोऽपि महावीरे सेचनीयत्वात् । अपि चास्य महावीरस्योभोर्भा कर्णा कर्णस्थानीयौ द्वौ रक्मौ हिरण्यया हिरण्ययौ सुवर्णरजतमयावित्यर्थः ॥

प्रवर्ग्येऽजापयसि महावीर आनीयमान आ सुत इत्येषा । सूत्रितं च । आ सुते सिंचत त्रियमित्याजे । आ० ४. ७. । इति ॥

आ सुते सिंचत त्रियं रोदस्योरभिश्चियं । रसा दधीत वृषभं ॥१३॥

आ । सुते । सिंचत । त्रियं । रोदस्योः । अभिऽश्चियं । रसा । दधीत । वृषभं ॥१३॥

सुते दुग्धे गोपयसि त्रियं त्रयणमाजं पय आ सिंचत । सिंचत हे अध्वर्यवः । कीदृशमाजं । रोदस्योः ॥ कर्मणि षष्ठीषा ॥ द्यावापृथिव्यावभिश्चियमभिश्चियं । अपिसंयोगात्तावत्पर्यंतं प्रवृद्धमित्यर्थः । अथवा तत्काव-
श्चिनौ द्यावापृथिव्यावित्येके । नि० १२. १. । इति निरुक्तत्वाद्दश्चिनोरभिश्चियमित्यर्थः । सेचनानंतरं रसा रस आज्ञे पयसि वृषभं वर्षकमपि दधीत । स्थापयत । अजाया आपेयीत्वात् क्षीरस्याप्यपिसंयोजनमुचितं । आपेयी वा एषा यदञ्जति ब्राह्मणं ॥

ते जानत स्वमोक्षं सं वत्सासो न मातृभिः । मिथो नसंत जामिभिः ॥१४॥

ते । जानत । स्वं । ओक्षं । सं । वत्सासः । न । मातृभिः । मिथः । नसंत । जामिभिः ॥१४॥

ते ता गावो जानत । ज्ञातवत्यः । अथवा सामान्याकारिण त इति पुनिर्देशः । किं । स्वं स्वकीयमोक्षं निवासं महावीरं । तत्र दोग्धमगमन्नित्यर्थः । तदेवाह । वत्सासो वत्सा मातृभिर्न जननीभिः सह यथा संगच्छति तद्वज्जामिभिर्वधुभिः सहिता गावो मिथः प्रत्येकं सं नसंत । संगच्छते महावीरं ॥

उप स्रक्त्रेषु बप्सतः कृण्वते धरुणं दिवि । इंद्रे अग्रा नमः स्वः ॥१५॥

उप । स्रक्त्रेषु । बप्सतः । कृण्वते । धरुणं । दिवि । इंद्रे । अग्रा । नमः । स्वः । रिति स्वः ॥१५॥

महावीरस्य स्रक्त्रेषु बप्सतो ज्वालया भक्षयतोऽभेरन्नं धरुणमिंद्रे अपेति वक्ष्यमाणत्वादिद्राग्न्योर्धार-
कमाजं दिव्यतरिण उप कृण्वते । उपकुर्वते । यदाभिर्महावीरं दहति तदा तस्योपर्युभयविधं क्षीरमासेचय-
तीत्यर्थः । एवं महावीर आसिचिंद्रेऽग्रायो च स्वः सर्वं गव्यमाजं च नमोऽन्नं । अथवा स्वरंतरिक्षे । योजयं-
तीति शेषः ॥ ॥१६॥

प्रवर्ग्ये घर्मदुहि दुग्धायामधुक्षदित्येषा । सूत्रितं च । दुग्धायामधुक्षत्पिपुषी । आ० ४. ७. । इति ॥ याव-
सोत्रेऽप्येषा । अधुक्षत्पिपुषीमिषमा कलशेषु धावति । आ० ५. १२. । इति सूत्रितत्वात् ॥

अधुक्षत्पिपुषीमिषमूर्जे सप्रपदीमरिः । सूर्यस्य सप्र रश्मिभिः ॥१६॥

अधुक्षत् । पिपुषी । इषं । ऊर्जे । सप्रऽपदी । अरिः । सूर्यस्य । सप्र । रश्मिऽभिः ॥१६॥

अरिररणीशो वायुः सूर्यस्य सप्त रश्मिभिः साधनैः पितृषोमायाययदिवमन्नमूर्धं रसं च सप्तपदीं सर्पणस्वभावपादां माध्यमिकां वाचं घर्मधूपेणावस्थितामधुषत् । दुग्धवान् । यद्यप्यध्वर्युः पात्रेण गां दुग्धे तथाप्येवं भावनया सांगं भवति । माध्यमिकाया वाचो मधुधुक्त्वं हिंक्ष्वती गीरमीमेत् । ऋ० १. १६४. २७. २८. । इत्यादिषु प्रसिद्धं ॥

सोमस्य मित्रावरुणोदिता सूर आ ददे । तदातुरस्य भेषजं ॥१७॥

सोमस्य । मित्रावरुणा । उत्तऽइता । सूरैः । आ । ददे । तत् । आतुरस्य । भेषजं ॥१७॥

हे मित्रावरुणो सूरैः सूर्यं उदितोदिते सोमस्य सोममा ददे । स्वीकरोति । तत्र हेतुमाह । तत्स्वीकाररूपं कर्मातुरस्यास्मदादेर्भेषजमीषधं । हितकरमित्यर्थः ॥

उतो न्वस्य यत्पदं हर्यतस्य निधान्यं । परि द्यां जिह्यातनत् ॥१८॥

उतो इति । नु । अस्य । यत् । पदं । हर्यतस्य । निऽधान्यं । परि । द्यां । जिह्या ।

अतनत् ॥१८॥

पवमाने सोम उतो अपि चास्य सोमदातुर्हर्यतस्य प्रदानं कामयमानस्य मम यत्पदं निधान्यं हविषां निधानार्हमुत्तरवेदिलक्षणं तत्र स्थित्वाप्रिथीं परि परितो जिह्या ज्वालयातनत् । व्याप्नोत् ॥ ॥१७॥

उदीराथामित्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तमात्रेयस्य गोपवनस्य सप्तवध्रैर्वार्धं गायत्रमाश्विनं । तथा चानुक्रम-
णिका । उदीराथां गोपवन आत्रेयः सप्तवध्रैर्वार्धमाश्विनमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रती गायत्रे कंदस्वाश्वि-
नशस्त्रे चेदं सूक्तं । उदीराथामा मे हवमिति गायत्रं । आ० ४. १५. । इति सूचितत्वात् ॥

उदीराथामृतायते युंजाथामश्विना रथं । अंति षड्भूतु वामवः ॥१॥

उत् । ईराथां । ऋतऽयते । युंजाथां । अश्विना । रथं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥१॥

हे अश्विनाश्विनी ऋतायते यज्ञमिच्छते मयां मदर्थमुदीराथां । उन्नच्छतं । तदर्थं हवमाह्वानं यज्ञं वा प्राप्तुं युंजाथां । योजयतमथै रथं । वां युवयोरवो रक्षणमंत्यस्मदंतिके सद्वर्तमानं भूतु । भवतु ॥

निमिषश्चिज्जवीयसा रथेना यातमश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥२॥

निऽमिषः । चित् । जवीयसा । रथेन । आ । यातं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु ।

वां । अवं ॥२॥

निमिषश्चिन्निषेधादपि जवीयसातिशयवेगेन रथेना यातं । आगच्छतमस्मद्यज्ञं हे अश्विना । शिष्टसूक्तं ॥

उपं स्तृणीतमत्रये हिमेन घर्ममश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥३॥

उपं । स्तृणीतं । अत्रये । हिमेन । घर्मं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥३॥

अत्रये महर्षयेऽसुरैरपी प्रवित्राय तस्य हितार्थं घर्ममपिदाहकं हिमेनोदकेनोप स्तृणीतं । उपस्तीर्णयती । हिमेनापि घंसमवारयेथां । ऋ० १. ११६. ८. । इति निगमः ॥

कुहं स्यः कुहं जग्मथुः कुहं श्येनेव पेतथुः । अंति षड्भूतु वामवः ॥४॥

कुहं । स्यः । कुहं । जग्मथुः । कुहं । श्येनाऽइव । पेतथुः । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥४॥

हे अश्विनी युवां जुह क्क स्यः । भवथः । इदानीं जुह क्क कुच जग्मथुः । गच्छथः स्विच्छया । जुह क्क वा
श्लेनेव श्लेनाविव श्रीघ्नपतनी संतो पेतथुः । पतथः । एवमचिंत्यस्वभावी कृपया संनिहितौ भवतमिति शेषः ।
तादृशयोर्वोऽतिके भवतु ॥

यद्द्य कर्हि कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हवं । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ५ ॥

यत् । अद्य । कर्हि । कर्हि । चित् । श्रुश्रूयात । इमं । हवं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं । ॥ ५ ॥

यद्यस्मान् निर्धार्यतेऽतोऽद्यास्मिन्काले कर्हि कस्मिन्नपि देशे कर्हि कस्मिन्नपि काले इमं हवमस्मादीयमाह्वानं
श्रुश्रूयात । श्रुश्रूयात ॥ ॥ ५ ॥

अश्विना यामहूतमा नेदिष्ठं याम्याप्यं । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ६ ॥

अश्विना । याम् । हूतमा । नेदिष्ठं । यामि । आप्यं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं । ॥ ६ ॥

यामहूतमातिशयेन काले ज्ञातव्यावश्विनाश्विनी यामि । नेदिष्ठमतिकतममाप्यं बांधवं च यामि तयोः ॥

अवंतमचये गृहं कृणुतं युवमश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ७ ॥

अवंतं । अचये । गृहं । कृणुतं । युवं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं । ॥ ७ ॥

हे अश्विना युवं युवामचयेऽग्न्यागारे दह्यमानायावंतं रचंतं गृहं कृणुतं । कृतवन्ती । तादृशयोर्वामवो
भवतु ॥ अवंतमिति व्यत्ययेन पुँल्लिंगता ॥

वरेथे अग्निमातपो वदते वल्ग्वचये । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ८ ॥

वरेथे इति । अग्निं । आऽतपः । वदते । वल्गु । अचये । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं । ॥ ८ ॥

हे अश्विनी वल्गु मनोहरं वदते सुवतेऽचय आतप आतपादीष्णादपि वरेथे । आवारयतं ॥

प्र सप्तवधिराशसा धारामग्नेरशायत । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ९ ॥

प्र । सप्तवधिरः । आऽशसा । धारां । अग्नेः । अशायत । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं । ॥ ९ ॥

सप्तवधिरमर्हर्हिर्हे अश्विनी युवयोराशसाशंसनेन सुत्या मञ्जूषाया निर्गत्वापेधारां तस्यां मञ्जूषायां प्रा-
शायत । आशाययत् । स्वनिरोधिकां तां दग्धवानित्यर्थः । सप्तवधेः पेटिकांतःप्रवेशोऽश्विनोरनुग्रहात्निर्गमश्च
वि जिहीव्य वनस्यते । ऋ० ५. ७८. ५. । इत्यच स्पष्टमुक्तं ॥

इहा गतं वृषणसू शृणुतं मे इमं हवं । अंति षड्भूतु वामवः ॥ १० ॥

इह । आ । गतं । वृषणसू इति वृषणऽवसू । शृणुतं । मे । इमं । हवं । अंति । सत् ।

भूतु । वां । अवं । ॥ १० ॥

हे वृषणसू वर्षणधनावश्विनी इहास्मिन्वक्ष्य आ गतं । आगच्छतं । तदर्थं मे ममेमं हवं शृणुतं ॥ ॥ १० ॥

किमिदं वां पुराणवज्जरंतोरिव शस्यते । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ११ ॥

किं । इदं । वां । पुराणऽवत् । जरंतोःऽइव । शस्यते । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं । ॥ ११ ॥

हे अश्विनी वां युवयोरर्धमागमनाय पुराणवत् पुराणयोरतिवृद्धयोरिव । तदेवाह । जरतोरिव शस्वते । पुनःपुनरागच्छतमिति शस्वते । किमिदं । यथा लोके वृद्धो जीर्णो बद्धवारमाहृतोऽपि नागच्छति तद्वयुवाम-
पीत्यर्थः । एवमनागमाद्ब्रवीति ॥

समानं वां सजात्यं समानो बंधुरश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥१२॥

समानं वां । सऽजात्यं । समानः । बंधुः । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥१२॥

हे अश्विनाश्विनी वां युवयोः परस्परं सजात्यं समानजातित्वं समानमेकमेव । उभयोरप्यश्वरूपाया सूर्यपत्या उत्यन्तेः सजात्यं । तथा युवयोर्बंधुर्बंधकः सुवः समान एक एव । अथवर्षिरहं समान एक एव बंधुः ॥

यो वां रजांस्यश्विना रथो वियाति रोदसी । अंति षड्भूतु वामवः ॥१३॥

यः । वां । रजांसि । अश्विना । रथः । विऽयाति । रोदसी इति । अंति । सत् । भूतु ।

वां । अवं ॥१३॥

वां युवयोर्यो रथोऽस्ति स रथो रजांसि लोकान्त्रोदसी बावापृथिव्यौ च वियाति । विशेषेण गच्छति । अतस्तेन रथेन शीघ्रमागच्छतमिति शेषः ॥

आ नो गव्येभिरश्वैः सहसैरुप गच्छतं । अंति षड्भूतु वामवः ॥१४॥

आ नः । गव्येभिः । अश्वैः । सहसैः । उप । गच्छतं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥१४॥

हे अश्विनी नोऽस्मान् सहसैरपरिमितैर्गव्येभिर्गोसमूहैरश्वसमूहैश्चोप गच्छतं ॥

मा नो गव्येभिरश्वैः सहसैभिरति ख्यतं । अंति षड्भूतु वामवः ॥१५॥

मा नः । गव्येभिः । अश्वैः । सहसैभिः । अंति । ख्यतं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥१५॥

हे अश्विनी गव्येभिर्गोसमूहैरश्वसमूहैः सहसैभिः सहससंख्यकिर्मास्मानति ख्यतं । अतीति प्रतीत्य-
स्मित्तरथे । मा निवारयतमित्यर्थः ॥

अरुणप्सुरुषा अभूदकज्योतिर्ऋतावरी । अंति षड्भूतु वामवः ॥१६॥

अरुणऽप्सुः । उषाः । अभूत् । अकः । ज्योतिः । ऋतऽवरी । अंति । सत् । भूतु ।

वां । अवं ॥१६॥

हे अश्विनी उषा अरुणप्सुः शुभवर्णाभूत् । भवति । न केवलं स्वयं । ज्योतिस्तेजोऽकः करोत्यति सर्वत-
च्छतावर्युतवत्युषाः ॥

अश्विना सु विचाकशवृषं परशुमाँ इव । अंति षड्भूतु वामवः ॥१७॥

अश्विना । सु । विऽचाकशत् । वृषं । परशुमान्ऽइव । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥१७॥

सु विचाकशदत्यंतं दीप्यमानः सूर्योऽपिर्वा वृषं परशुमानिव स यथा शकलयति तद्वत्तमो निशारय-
तीति शेषः । वृष्टांतसामर्थ्यादेव ज्ञभ्यति । यस्मादेवं तस्मादश्विनाश्विनावाह्य इति शेषः ॥

पुरं न धृष्णवा रुज कृष्णया बाधितो विशा । अति षड्भूत वामवः ॥१८॥
 पुरं । न । धृष्णो इति । आ । रुज । कृष्णया । बाधितः । विशा । अति । सत् । भूतु ।
 वां । अवं ॥१८॥

हे धृष्णो धर्षक सप्तवधे त्वं कृष्णयाकर्षया विशा प्रवेशयत्या पेटिकया बाधितस्त्वं ततो निर्गत्य तामेवा
 रुज । पीडयाश्चिनोरनुग्रहात् । एवं स्वयं स्वात्मानं प्रेष्यति । अथवा गोपवनः सप्तवधिमिवं ब्रवीति । वां युव-
 योरवो रक्षणं गमनं वा समीपे । तत्र चिषु वगैष्वन्ति षट्क्षुत्तरोऽधर्षोऽन्वितपदाध्याहरिण योज्यः ॥ २०॥

विशोविशो व इति पंचदशर्षे पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । विशोविशो वः पंचोनाभियं त्वनुष्टुम्भुखा-
 सुचाश्चत्वारोऽन्वितस्त्रोऽनुष्टुभ आर्षस्य श्रुतर्वणो दानस्तुतिरिति । अनुष्टुप्तेर्गोपवन ऋषिः । आदितस्त्रिषु
 तृत्रेषु सर्वाः प्रथमा अनुष्टुभो द्वितीयानुष्टुभे प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यौ त्रयोदशाद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः ।
 अस्तोत्तरस्य चापिर्देवता । अन्वितस्त्रोः श्रुतर्वनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिः ॥ अमविश्वदेवस्तुत्यंशारदीयेष्वदं
 सूक्तमाश्रयस्त्रं । सूचितं च । विशोविशो वो अतिथिमित्याज्यं । आ० ९. ८. । इति ॥

विशोविशो वो अतिथिं वाजयंतः पुरुप्रियं ।
 अग्निं वो दुर्यं वचः स्तुषे शूषस्य मन्मभिः ॥१॥
 विशःऽविशः । वः । अतिथिं । वाजऽयंतः । पुरुऽप्रियं ।
 अग्निं । वः । दुर्यं । वचः । स्तुषे । शूषस्यं । मन्मऽभिः ॥१॥

हे अन्य ऋत्विजो यजमानाश्च वो ययं वाजयंतोऽन्नमिच्छंतो विशो विशः सर्वस्याः प्रजाया अतिथिं पूज्यं
 पुरुप्रियं बद्धप्रियमग्निं स्तुष्या परिचरतेति शेषः । अहं च वो युष्मदर्थं दुर्यं गुहा हितं वचो नु स्तुषे शूषस्य
 मुखस्य लाभाय । कैः साधनैः । मन्मभिर्मेननीयैः स्तोत्रैः ॥

यं जनासो ह्विष्मंतो मित्रं न सर्पिरासुतिं । प्रशंसंति प्रशस्तिभिः ॥२॥
 यं । जनासः । ह्विष्मंतः । मित्रं । न । सर्पिःऽआसुतिं । प्रऽशंसंति । प्रशस्तिऽभिः ॥२॥

यमग्निं जनासो जना यजमाना ह्विष्मंतः संतो मित्रं न मित्रमिवादित्वमिव सखायमिव वा सर्पिरासुतिं
 सर्पिरासूयते ह्ययते यस्मिन् तादृशं प्रशंसंति सुवंति प्रशस्तिभिः स्तुतिभिः स्तुव इति शेषः ॥

पन्यांसं जातवेदसं यो देवतात्युद्यता । हव्यान्वैर्यद्विद्वि ॥३॥
 पन्यांसं । जातऽवेदसं । यः । देवऽताति । उत्ऽयता । हव्यानिं । ऐर्यत् । दिवि ॥३॥

पन्यांसमतिशयेन स्तोतारं साधु कृतमिति यजमानं सुवंतं जातवेदसं जातधनं जातविषं वा स्तुव इति
 शेषः । योऽपिर्देवताति देवताती यच्च उच्यतेयतानि हव्यानि हवीषि दिव्यैरयत् प्रेरयति दिवि देवेशः ॥

आगन्म वृचहंतमं ज्येष्ठमग्निमानवं । यस्य श्रुतर्वा बृहन्नास्ती अनीक एधते ॥४॥
 आ । अगन्म । वृचहन्ऽतमं । ज्येष्ठं । अग्निं । आनवं । यस्यं । श्रुतर्वा । बृहन् । आर्षः ।
 अनीके । एधते ॥४॥

वृचहंतमं पापानामतिशयेन हंतारं ज्येष्ठं प्रशस्त्वमानवं मनुष्यसंबन्धिनं तेषां हितकारिणमपिमागन्म ।
 आगता वयं ॥ पुजार्थं बद्धवचनं ॥ यस्यापिरनीके ज्वालासंधे बृहन्नाहानार्च ऋषपुत्रः श्रुतर्वा नाम राजधते
 वर्धते । कर्म करोतीत्यर्थः । तमपिमागन्नेति समन्वयः । एवं श्रुतर्वायां मिषद्यागतो गोपवनीऽपि स्त्रीति ॥

अमृतं जातवेदसं तिरस्तमांसि दर्शतं । घृताहवनमीड्यं ॥५॥

अमृतं । जातवेदसं । तिरः । तमांसि । दर्शतं । घृतञ्चाहवनं । ईड्यं ॥५॥

स एवागव्य स्तीति । अमृतममरणं जातवेदसं जाततेजआद्युपलक्षणधनं तमांसि तिरो दर्शतं । दर्शयंत-
मित्यर्थः । घृताहवनं । घृतमाह्वयते यत्र तं । ईड्यं सुखं । ईदृशमागव्येति संबंधः ॥ ॥२१॥

सबाधो यं जना इमेऽग्निं हव्येभिरीळते । जुहानासो यत्सुचः ॥६॥

सबाधः । यं । जनाः । इमे । अग्निं । हव्येभिः । ईळते । जुहानासः । यत्सुचः ॥६॥

इमे सबाधो बाधसहिता अध्वर्ष्यादयो यमपि हव्येभिर्हविर्भिरीळते सुवन्ति । कीदृशा जनाः । जुहा-
नासो यागं कुर्वाणा यत्सुचस्तदर्थं धृतसुगदंडाः । तमागव्येति समन्वयः ॥

इयं ते नव्यसी मतिरग्ने अधाय्यस्मदा ।

मद्रं सुजातं सुक्रतोऽमूरं दस्मातिथे ॥७॥

इयं । ते । नव्यसी । मतिः । अग्ने । अधायि । अस्मत् । आ ।

मद्रं । सुजातं । सुक्रतो इति सुक्रतो । अमूरं । दस्म । अतिथे ॥७॥

हे अग्ने इयमिदानीं क्रियमाणा नव्यसी नवतरा स्तुतिस्ते तव स्वभूतास्मदस्मास्वधाधि । धृताभूत् । वयं
तव स्तुतिं कुर्म इत्यर्थः । हे मद्रं मोदमानं सुजातं शोभनजननं सुक्रतो शोभनकर्मन्मूरामूढ दस्म दर्शनीया-
तिथेऽतिथिवत्पूज्येत्वपेर्विशेषणानि ॥

सा ते अग्ने शंतमा चनिष्ठा भवतु प्रिया । तया वर्धस्व सुष्टुतः ॥८॥

सा । ते । अग्ने । शंतमा । चनिष्ठा । भवतु । प्रिया । तया । वर्धस्व । सुष्टुतः ॥८॥

हे अग्ने सास्माभिः क्रियमाणा स्तुतिः शंतमात्यंतं सुखकरा चनिष्ठातिशयेनान्नवती ते तव प्रिया भवतु ।
तया स्तुत्या सुष्टुतः सुष्ठु स्तुतः सन् वर्धस्व । प्रवृद्धो भव ॥

सा द्युम्नैर्द्युम्निनीं बृहदुपोप अवंसि अवंः । दधीत वृचतूर्ये ॥९॥

सा । द्युम्नैः । द्युम्निनीं । बृहत् । उपऽउप । अवंसि । अवंः । दधीत । वृचऽतूर्ये ॥९॥

सास्माभिः क्रियमाणा स्तुतिर्द्युम्निनीं तमानैरत्नैरस्मभ्यं प्रदेयैर्द्युम्निन्नवती अवंसि पूर्वस्मिन्विद्यमानेऽन्ते
पुनरपि बृहन्महच्छ्रवोऽन्नमुपोप दधीत । पुनरुपरिधारयतु । कुचेति उच्यते । वृचतूर्ये संग्रामे । श्रवोः संबं-
धीति यावत् ॥

अश्वमिन्नां रथप्रां त्वेषमिन्द्रं न सत्पतिं । यस्य अवांसि तूर्वथ पन्यं पन्यं च कृष्टयः ॥१०॥

अश्वं । इत् । गां । रथऽप्रां । त्वेषं । इन्द्रं । न । सत्ऽपतिं । यस्य । अवांसि । तूर्वथ । पन्यं पन्यं च कृष्टयः ॥१०॥

पन्यंऽपन्यं । च । कृष्टयः ॥१०॥

गां गंतारमश्वमित् । इच्छद् इवार्ये । अश्वमिव । तं यथा सुवन्ते तथेत्यर्थः । रथप्रां रथानामस्मदीयानां
पूरयितारं धनेः तथा त्वेषं दीप्तमपि सत्पतिं सतां पालकमिन्द्रं नेद्रमिवेमं कृष्टयो मनुष्याः परिचरतेति शेषः ।
यस्यापेर्बलेन अवांस्त्रानानि शत्रुसंबंधीनि तूर्वथ तथा पन्यं पन्यं च यद्यत्सुखं धनमस्ति तदपि तूर्वथ
हिंस्थ ॥ ॥२२॥

यं त्वा गोपर्वनो गिरा चनिष्ठमे अंगिरः । स पावक शुधी हर्वं ॥११॥

यं । त्वा । गोपर्वनः । गिरा । चनिष्ठत् । अग्ने । अंगिरः । सः । पावक । शुधि । हर्वं ॥११॥

हे अग्ने यं त्वा त्वां गोपवन ऋषिर्गिरा स्तुत्या चनिष्ठत् अतिशयेनाज्ञप्रदातारमकरोत् स तादृशाधिऽगिरः सर्वत्र गंतरंगिरसां मध्य एक वा पावक शोधक हवं गोपवनस्य शुधि । गृणु ॥

यं त्वा जनास ईळते स्वाधो वाजसातये । स बोधि वृचतूर्ये ॥१२॥

यं । त्वा । जनासः । ईळते । सऽवाधः । वाजऽसातये । सः । बोधि । वृचऽतूर्ये ॥१२॥

हे अग्ने यं त्वा त्वां जनासो जनाः स्तोतारो वा वाजसातयेऽज्ञस्य लाभाय स्वाधो निर्बंधरूपवाधोपिताः संत ईळते सुवति स त्वं वृचतूर्ये वैरिनाशनाय पापक्षयाय वा बोधि । बुध्यस्व । अथवा वृचस्य तूर्ये संग्रामे बोधि ॥

अहं हुवान आर्क्षे श्रुतर्वणि मद्च्युति ।

शर्धीसीव स्तुकाविनां मृक्षा शीर्षा चतुर्णां ॥१३॥

अहं । हुवानः । आर्क्षे । श्रुतर्वणि । मद्ऽच्युति ।

शर्धीसिऽइव । स्तुकाऽविनां । मृक्षा । शीर्षा । चतुर्णां ॥१३॥

अहमृषिर्जवानो ह्यमानो यच्चदिदृबाधं श्रुतर्वणेतन्नाम्नि राजनि मद्च्युति शत्रूणां मद्स्य चावयितरि स्तुकाविनां । स्तुकाविन ऊर्णायवः । सुकः केशसंघातः । तद्वतां शर्धीसीवीच्छितानि लोमानोव तानि यथा सुश्रंति तद्वदृचा वृचाणि । वृक्ष्यंत इति वृचाः केशाः । तद्वति वृचाणि शीर्षा शीर्षाणि शिरांसि । केषां । चतुर्णां श्रुतर्वणा प्रदत्तानामश्यानां शिरांस्युन्मृजामीति शेषः । अथवा वृचा वृक्षेण । प्रस्यनसाधनत्वाद्दृचो हस्तः । तेनोन्मृजामि ॥

मां चत्वार आशवः शविष्ठस्य द्रवित्त्वः ।

सुरथासो अभि प्रयो वसन्वयो न तुग्यं ॥१४॥

मां । चत्वारः । आशवः । शविष्ठस्य । द्रवित्त्वः ।

सुऽरथासः । अभि । प्रयः । वसन् । वयः । न । तुग्यं ॥१४॥

मां शविष्ठस्यातिशयेनाज्ञवतः श्रुतर्वणो राज्ञः संबन्धिनश्चत्वार आशवोऽश्या द्रवित्त्वो गमनशीलाः सुरथासः शोभनरथा अश्याः प्रयोऽज्ञं शत्रूणां प्रत्यभि वचन् । अभिवहंति । वयो न तुग्यं सुज्यं यथाश्विभ्यां प्रेरिताश्चतस्रो नावः खगृहं प्रापयन् तद्वदिति ॥

सत्यमित्त्वा महेनदि परुषायव देदिशं ।

नेमापो अश्वदातरः शविष्ठादस्ति मर्त्ये ॥१५॥

सत्यं । इत् । त्वा । महेऽनदि । परुषिण । अश्व । देदिशं ।

न । ई । आपः । अश्वऽदातरः । शविष्ठात् । अस्ति । मर्त्ये ॥१५॥

हे महेनदि परुष्येतन्नामिके त्वा त्वां सत्यमित् सत्यमेवाव देदिशं । आदिशामि । वदामि । नयाकारेण

संबोध्यापः संबोधयति । हे आपः ईमस्माच्छविष्ठाद्वलवत्तमाकृतवर्णोऽधिकः कश्चिदश्वदातरोऽश्वाणां दानु-
तमो मर्त्यो नास्ति । परुष्णास्तीरे रात्रोऽश्वमेधप्रतिग्रहान्तां संबोध्य ब्रूते ॥ २३ ॥

युक्त्वा हीति षोडशर्चं षष्ठं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्वार्षं गायत्रमापेयं । तथा चानुक्रमणिका । युक्त्वा हि
षोऽश्व विरूप इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । तृतीये युक्त्वा हीत्याज्यं । आ० ७.
१० । इति ॥ प्रातरनुवाकेऽप्यापेये गायत्रे कंदस्वाश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । युक्त्वा हि प्रेषं वः
। आ० ४. १३ । इति ॥

युक्त्वा हि देवहूतमाँ अश्वीँ अग्ने रथीरिव । नि होता पूर्यः सदः ॥ १ ॥

युक्त्वा हि देवऽहूतमान् । अश्वान् । अग्ने । रथीःऽइव । नि । होता । पूर्यः । सदः ॥ १ ॥

हे अग्ने देवहूतमान् देवानामाहुतमानश्चान्युक्त्वा । योजय रथे । रथीरिव यथा रथी स्वाश्वानिष्टदेश-
गमनाय योजयति तद्वत् । तथा कृत्वा होता त्वं पूर्यो मुख्यः सन्न षट् । उपविश च ॥

उत नो देव देवाँ अच्छा वोचो विदुष्टरः । अश्विश्चा वार्या कृधि ॥ २ ॥

उत । नः । देव । देवान् । अच्छ । वोचः । विदुःऽतरः । अत् । विश्वा । वार्या । कृधि ॥ २ ॥

हे देवाग्ने उतापि च नोऽस्मान् देवानच्छा वोचः । अभिब्रूयाः । सम्यगनुष्ठितवन्त इति । तथा विदुष्टरो
विद्वत्तमान्वोचः । तथा कृत्वा विश्वा सर्वाणि वार्या वरणीयानि धनानि देवसंबंधीनि अत् सत्यानि कृधि ।
कुर्वस्वाकं । अथवासदीयानि सर्वाणि वरणीयानि हवीषि अत् सत्यानि कुरु । देवान् प्रापयेत्यर्थः ॥

त्वं ह यद्यविष्य सहसः सूनवाहुत । अतावा यज्ञियो भुवः ॥ ३ ॥

त्वं । ह । यत् । यविष्य । सहसः । सूनो इति । आऽहुत । अतऽवा । यज्ञियः । भुवः ॥ ३ ॥

हे अग्ने यविष्य युवतम सहसः सूनो बलस्य पुत्राहुत सर्वतो हुताहुत वा त्वं यद्यदा ह खल्वृतावा
सत्यवान् यज्ञियो यज्ञाहंस्य भुवः भवसि तदा वार्याणि अत्कुर्वति संबधः ॥

दर्शपूर्णमासयोरप्रेयस्यायमपिरिति वैकल्पिकी याज्या । सूचितं च । अयमग्निः सहस्रिण इति वेदं
विष्णुर्वि चक्रमे । आ० १. ६ । इति ॥

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतितनस्पतिः । मूर्धा क्वी रयीणां ॥ ४ ॥

अयं । अग्निः । सहस्रिणः । वाजस्य । शतितनः । पतिः । मूर्धा । क्विः । रयीणां ॥ ४ ॥

अयमग्निः शतितनः सहस्रिणश्चोक्तसंख्योपेतस्य वाजस्यान्नस्य पतिः स्वामी मूर्धा शिरोवदुन्नतः श्रेष्ठः क्वि-
र्मेधावी रयीणां धनानामपि पतिरिति शेषः । तदुभयं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहूतिभिः । नेदीयो यज्ञमंगिरः ॥ ५ ॥

तं । नेमिं । अमृभवः । यथा । आ । नमस्व । सहूतिभिः । नेदीयः । यज्ञं । अंगिरः ॥ ५ ॥

हे अंगिरः त्वं सहूतिभिः समानाहुतैरन्यैर्देवैः सह नेदीयोऽतिकतमं यज्ञमा नमस्व । आनमय । अमृवो
नेमिं रथमिव ॥ २४ ॥

तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिं ॥ ६ ॥

तस्मै । नूनं । अभिऽद्यवे । वाचा । विरूप । नित्यया । वृष्णे । चोदस्व । सुऽस्तुतिं ॥ ६ ॥

हे विरूप नागरूपैतन्नामक महर्षे त्वं तस्मै प्रसिद्धायाभिषेकेऽभिगततुम्भये वृष्णे वर्षकायापये नित्ययो-
त्पत्तिरहितया वाचा मंत्ररूपया सुष्टुतिं नूनमिदानीं चोदस्व । सुहीत्विषमृषिः स्वात्मानं ब्रवीति यजमानो वा
होतारं विरूपं ॥

कमुं ध्विदस्य सेनयाग्नेरपाकचक्षसः । पणिं गोषु स्तरामहे ॥७॥

कं । ऊं इति । स्वित् । अस्य । सेनया । अग्नेः । अपाकऽचक्षसः । पणिं । गोषु ।
स्तरामहे ॥७॥

अस्याग्नेरपाकचक्षसोऽनल्पचक्षसोऽग्नेः सेनया ज्वालारूपया गोषु निमित्तेषु कमुं ध्वित् कं खलु पणिं
स्तरामहे । स्तरणं हिंसनं । इदानीं बलिनमभिमवेमेत्यर्थः ॥

मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोस्नाः । कृशं न हासुरघ्नाः ॥८॥

मा । नः । देवानां । विशः । प्रस्नातीऽइव । उस्नाः । कृशं । न । हासुः । अघ्नाः ॥८॥

देवानां सर्वेषां विशः प्रजाभूतान्परिचारकान्नोऽस्नात्मा हासीत् । अपिमां परित्यजतु । प्रस्नातीरस्ना
इव पयः चरतीर्गाव इव । ता यथा न सुंचति । उभयमपि न परित्यजत्वित्यर्थः । किमिव । कृशमल्यं स्ववत्स-
मय्या गावो यथा न हासुः न परित्यजन्ति तद्वत् ॥

मा नः समस्य दृढ्यः परिद्वेषसो अंहतिः । जर्मिर्न नावमा वधीत् ॥९॥

मा । नः । समस्य । दुः । परिद्वेषसः । अंहतिः । जर्मिः । न । नावमा । वधीत् ॥९॥

समस्य सर्वस्य परिद्वेषसः परितो द्विषतो दृढ्यः पापबुद्धेरहतिर्हननं मा वधीत् । मा हिंस्यात् । नावमूर्मिः
समुद्रतरंग इव । स यथा तां पीडयति तद्वन्मा वधीदित्यर्थः । अत्र मा नः सर्वस्य दुर्धियः । नि० ५. २३ ।
इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

नमस्ते अम ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः । अमैरमिचमर्दय ॥१०॥

नमः । ते । अग्ने । ओजसे । गृणन्ति । देव । कृष्टयः । अमैः । अमिचं । अर्दय ॥१०॥

हे अग्ने देव तुभ्यं नमो गृणन्ति । नमस्कारशब्दमुच्चारयन्ति । किमर्थं । ओजसे बलाय । के । कृष्टयो
मनुष्या यजमानाः । अतोऽहमपि गृणामीत्यर्थः । तथामैर्बलैरमिचं शत्रुमर्दय । नाशय ॥ ॥२५॥

याम्येणाग्निना वैतानिकस्य संसर्गेऽग्नेये संवर्गायेष्टिः कार्या । तत्र कुवित्सु न इत्यनुवाक्या मा नो अस्मि-
न्निति याज्या । सूचितं च । कुवित्सु नो गविष्टये मा नो अस्मिन्महाधने । आ० ३. १३. इति ॥

कुवित्सु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रयिं । उरुकृदुरु णस्कुधि ॥११॥

कुवित् । सु । नः । गोऽइष्टये । अग्ने । संवेषिषः । रयिं । उरुकृत् । उरु । नः । कृधि ॥११॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्माकं गविष्टये गवामेषणाय कुविद्वज्ज रयिं धनं संवेषिषः । संप्रापय । उरुकृत्त्वं
नोऽस्मानुर्कृधि । कुरु ॥

मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्गभारभृद्यथा । संवर्गं सं रयिं जय ॥१२॥

मा । नः । अस्मिन् । महाधने । परा । वर्के । भारऽभृत् । यथा । संवर्गं । सं । रयिं । जय ॥१२॥

नोऽस्मान्स्त्रिस्त्रिहाधने संयामे मा परा वर्क । मा परित्याचीः । भारभृद्यथा । भारवाही यथा भारमंते परित्यजति तद्वत् । संवर्गं शत्रुभ्यः सहाच्छिद्यमानं रथिं धनं सं जयास्मदर्थं ॥

अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना । वर्धा नो अमवच्छवः ॥ १३ ॥

अन्यं । अस्मत् । भियै । इयं । अग्ने । सिषक्तु । दुच्छुना । वर्धा । नः । अमऽवत् । शवः ॥ १३ ॥

हे अग्ने त्वदीयं दुच्छुना बाधकसंहतिरस्मदन्यमस्मोतारं भियै भयाय सिषक्तु । सेवतां । त्वं च नोऽस्माकममवद्वलोपितं शवो वेगं वर्ध । वर्धय संयामे ॥

यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा । तं घेदमिर्वृधावति ॥ १४ ॥

यस्यं । अजुषत् । नमस्विनः । शमीं । अदुऽमखस्य । वा । तं । घ । इत् । अमिः ।

वृधा । अवति ॥ १४ ॥

यस्य नमस्विनो नमस्कारवतोऽदुर्मखस्य वादुष्टयागस्य वा शमीं कर्मजुषत् असेवत तं घेत्तमेव यजमानं संयामेऽपिर्वृधावति । विशेषेण गच्छति । अतो नमोयुक्ता अदुर्मखाश्च भवेमेति ॥

परस्या अर्धि संवतोऽवराँ अभ्या तर । यचाहमस्मि ताँ अव ॥ १५ ॥

परस्याः । अर्धि । संऽवतः । अवराँ । अभि । आ । तर । यचं । अहं । अस्मि ।

तान् । अव ॥ १५ ॥

हे अग्ने परस्या अन्यायाः संवतः सेनाया अवराँन्यानस्मदीयानभ्यमिमुखमा सर्वतस्वर । तारय । वैरिसेना अस्मद्भटेः पराभावधेत्यर्थः । यच धेष्वस्मदीयपरिजनमध्येऽहमस्मि स्वामी तानव । रच ॥

विद्या हि ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथावसः । अधा ते सुसमीमहे ॥ १६ ॥

विद्य । हि । ते । पुरा । वयं । अग्ने । पितुः । यथा । अवसः । अध । ते । सुसं । ईमहे ॥ १६ ॥

हे अग्ने पितुः पालकस्य ते तवावसोऽवो रक्षणं पुरा यथा तथेदानीमपीति विद्य । अध तत्ते तव सुसं सुखमीमहे । याचामहे । अथवा पितुर्यथेति वृष्टांतः । पितुः पालनं पुत्रो यथा वेत्ति तथेत्यर्थः ॥ ॥ २६ ॥

इमं नु मायिनमिति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तं । कुरुसुतिर्नाम काण्व ऋषिः । गायत्री छंदः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । इमं नु द्वादश कुरुसुतिः काण्व इति ॥ बृहदे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि महत्त्वतीय आयसृचः । सूचितं च । इमं नु मायिनं ऊवे त्वसु वः सत्तासाहं । आ० ८. ८. इति ॥

इमं नु मायिनं हुव इंद्रमीशान्मोजसा । मरुत्वंतं न वृजसे ॥ १ ॥

इमं । नु । मायिनं । हुवे । इंद्रं । ईशानं । मोजसा । मरुत्वंतं । न । वृजसे ॥ १ ॥

इमं मायिनं प्रज्ञावंतमोजसा स्वबलेनेशानं सर्वस्य स्वामिनं मरुत्वंतं न । नेति संप्रत्यर्थे । मरुत्सिद्धंतमिदानीमिंद्रं वृजसे शत्रूणां छेदनाय ऊवे । आह्वयामि ॥

अयमिंद्रो मरुत्सखा वि वृचस्याभिनच्छिरः । वज्रेण शतपर्वणा ॥ २ ॥

अयं । इंद्रः । मरुत्ऽसखा । वि । वृचस्य । अभिनत् । शिरः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥ २ ॥

अयमिंद्रो महत्सखा मरुदुक्तो वृचस्य व्यभिगतं व्यच्छिगच्छिरो वज्रेण शतपर्वणा शतसंधिना ॥

वावृधानो मरुत्सखेंद्रो वि वृचमैरयत् । सृजन्समुद्रिया अपः ॥३॥

ववृधानः । मरुत्सखा । इंद्रः । वि । वृचं । ऐरयत् । सृजन् । समुद्रियाः । अपः ॥३॥

अयमिंद्रो वावृधानो वर्धमानो मरुत्सखा मरुत्सहायो वृचं मेघं बैरयत् । विदारितवान् । किं कुर्वन् । समुद्रियाः । समुद्रमंतरिचं । तत्संबन्धिन्य अप अपष्टजन् ॥

षष्ठेऽहनि मरुत्वतीयेऽयं ह येनेति मरुत्सखिनिविद्वानीयः । सूत्रितं च । अयं ह येन वा इदमुप नो हरिमिः सुतं । आ० ट. ट. । इति ॥

अयं ह येन वा इदं स्वमरुत्वता जितं । इंद्रेण सोमपीतये ॥४॥

अयं ह । येन । वै । इदं । स्वः । मरुत्वता । जितं । इंद्रेण । सोमऽपीतये ॥४॥

अयं ह खल्विंद्रो येन वै येन खलु मरुत्वता मरुत्सखिनिविद्वानीयः स्वः स्वर्गाख्यं स्थानमिदं स्वः सर्वं कर्म वा यद्वेदं सर्वं जगज्जितं । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

मरुत्वंतमृजीषिणमोजस्वंतं विरप्शिनं । इंद्रं गीर्भिर्हवामहे ॥५॥

मरुत्वंतं । ऋजीषिणं । ओजस्वंतं । विऽरप्शिनं । इंद्रं । गीऽभिः । हवामहे ॥५॥

मरुत्वंतं मरुत्सखिनिविद्वानीयः । अभिपुतशेष ऋजीषः । स च तृतीयसवने पुनः मूयते । तद्वंतमोजस्वंतं । ओजो नामाष्टमी दशा । शरीरवृद्धिपतमित्यर्थः । विरप्शिनं । महन्नामितत् । महान्तं एवंमहानुभावमिंद्रं गीर्भिः स्तुतिभिर्हवामहे । आह्वयामः ॥

इंद्रं प्रत्नेन मन्मना मरुत्वंतं हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥६॥

इंद्रं । प्रत्नेन । मन्मना । मरुत्वंतं । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥६॥

मरुत्वंतमिंद्रं प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण हवामहेऽस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥ ॥२७॥
पंचमेऽहनि मरुत्वतीये मरुत्वाँ इंद्रं मीढ्व इति तृचो निविद्वानीयः । सूत्रितं च । मरुत्वाँ इंद्रं मीढ्वस्त्वमिंद्रं वाजयामसि । आ० ट. ट. । इति ॥

मरुत्वाँ इंद्रं मीढ्वः पिबा सोमं शतक्रतो । अस्मिन्यज्ञे पुरुष्टुत ॥७॥

मरुत्वान् । इंद्रं । मीढ्वः । पिबं । सोमं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अस्मिन् । यज्ञे ।

पुरुऽस्तुत ॥७॥

हे मीढ्वः फलस्य वृष्टेर्वा सेक्तः शतक्रतो ब्रह्मकर्मैर्द्र त्वं मरुत्वान् सोमं पिबास्मिन्यज्ञे हे पुरुष्टुत ब्रह्मि-
राहृत ॥

तुभ्येदिंद्रं मरुत्वते सुताः सोमासो अद्रिवः । हृदा हूयंत उक्थिनः ॥८॥

तुभ्यं । इत् । इंद्रं । मरुत्वते । सुताः । सोमासः । अद्रिऽवः । हृदा । हूयंते । उक्थिनः ॥८॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्रं मरुत्वते तुभ्येतुभ्यमेव सोमासः सुताः । अभिपुताः । ते चोक्थिनः शस्त्रवंतो हृदा मनसा भक्त्या ह्वयते त्वदर्थं ॥

पिबेदिंद्रं मरुत्सखा सुतं सोमं दिविष्टिषु । वज्रं शिशान् ओजसा ॥९॥

पिबं । इत् । इंद्रं । मरुत्सखा । सुतं । सोमं । दिविष्टिषु । वज्रं । शिशानः । ओजसा ॥९॥

हे इंद्र मरुत्सखा त्वं सुतमभिषुतं सोमं पिब । किमर्थं । दिविष्टिष्वस्माकमहामभिगमनेषु दिवः स्वर्गस्य वैषणेषु निमित्तेषु । पीत्वा चौजसा बलेन सोमपानजनितेन वज्रं शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् । शत्रुञ्जहीति भावः ॥

चतुर्विंशोऽहनि प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र उत्तिष्ठन्निति तृचः षऊहसोत्रियः । सूचितं च । उत्तिष्ठन्नो-जसा सह भिंध विद्या अप द्विषः । आ० ७. २. १ इति ॥

उत्तिष्ठन्नोजसा सह पीत्वी शिप्रे अवेपयः । सोममिंद्र चमू सुतं ॥ १० ॥

उत्तिष्ठन् । ओजसा । सह । पीत्वी । शिप्रे इति । अवेपयः । सोमं । इंद्र । चमू इति । सुतं ॥ १० ॥

हे इंद्र त्वं पीत्वी पीत्वीजसा बलेन सहोत्तिष्ठच्छिप्रे हनु अवेपयः । अकंपयः । मदावेशादिति भावः । किं पीत्वा । चमू चम्बोरधिषवणफलकयोः सुतं सोमं ॥

अनु त्वा रोदसी उभे क्रक्षमाणमकृपेतां । इंद्र यहस्युहाभवः ॥ ११ ॥

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । क्रक्षमाणं । अकृपेतां । इंद्र । यत् । दस्युऽहा । अभवः ॥ ११ ॥

हे इंद्र क्रक्षमाणं शत्रुन्विलिखंतं त्वा त्वासुभे रोदसी उभे अपि बावापृथिव्यावन्वहपेतां । अनुकल्पयेतां । यद्यदा दस्युहाभवः भवसि तदा ॥

वाचमष्टापदीमहं नवस्रक्तिमृतस्पृशं । इंद्रात्परि तन्वं ममे ॥ १२ ॥

वाचं । अष्टाऽपदीं । अहं । नवऽस्रक्तिं । ऋतऽस्पृशं । इंद्रात् । परि । तन्वं । ममे ॥ १२ ॥

अष्टापदीं । अष्टाभिर्दिग्भिर्दिग्भिः साष्टापदी । नवस्रक्तिमुपरि स्थितेनादित्येन नवस्रक्तिं । आसु दिव्य व्याप्रामित्यर्थः । ऋतस्पृशं यज्ञस्पृशं वाचं सुतिमहं परिपूर्णादिंद्रात्तन्वं तन्नू न्यूनां सतीं परि ममे । अनूनेयतां करोमीत्यर्थः । कार्त्थेन स्वरूपं सुत्या विषयीकर्तुमशक्यत्वादिति भावः ॥ ॥ २८ ॥

जज्ञान इत्येकादशर्चमष्टमं सूक्तं काण्वस्य कुबसुतेरार्थं । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहद्वेकादशी सती-बृहती । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । जज्ञान एकादश प्रगाथांतमिति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये जज्ञानो नु शतक्रतुरित्येषा । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । जज्ञानो नु शतक्रतुरित्येका । ऐ० आ० ५. २. ३. १ इति ॥

जज्ञानो नु शतक्रतुर्वि पृच्छदिति मातरं । क उयाः के ह शृण्वरे ॥ १ ॥

जज्ञानः । नु । शतऽक्रतुः । वि । पृच्छत् । इति । मातरं । के । उयाः । के । ह । शृण्वरे ॥ १ ॥

अयमिंद्रो जज्ञानो नु जायमान एव शतक्रतुर्ब्रह्मकर्मैतीत्यं मातरं स्वजननीं विपृच्छति । किमिति । के उया उन्नूर्णवला लोके । के ह शृण्वरे । श्रूयंते गुणैः । के विप्रुता इत्यर्थः ॥

आदीं शवस्यब्रवीदौर्णवाभमहीशुवं । ते पुत्र संतु निष्टुरः ॥ २ ॥

आत् । ई । शवसी । अब्रवीत् । और्णऽवाभं । अहीशुवं । ते । पुत्र । संतु । निऽष्टुरः ॥ २ ॥

इद्रेण पृष्टा शवसी मातानंतरमेवैतमिंद्रमब्रवीत् । किमिति उच्यते । और्णवाभमहीशुवमेतन्नामानावसुरौ तिष्ठतः । तानुक्तावन्ये च तादृशा हे पुत्र तव निष्टुरो निसारणीयाः संत्विति ॥

समिहान्वृचहाखिदन्खे अराँ इव खेदया । प्रवृद्धो दस्युहाभवत् ॥३॥
 सं । इत् । तान् । वृचऽहा । अखिदत् । खे । अरान्ऽइव । खेदया । प्रऽवृद्धः । दस्युऽहा ।
 अभवत् ॥३॥

ताञ्जनन्वोक्तान् वृचहेन्द्रः समित्सहेवाखिदत् । खेदनं नामाकर्षणं । खे रथचक्रस्य नामावराञ्चक्राङ्गभू-
 ताञ्जकून् खेदया रज्ज्विव । तथा तान्यथा संखिदंति तद्वत् । तथा कृत्वा दस्युहा शत्रुघातीन्द्रः प्रवृद्धोऽभवत् ॥

एकया प्रतिधापिबत्साकं सराँसि चिंशतँ । इन्द्रः सोमस्य काणुका ॥४॥
 एकया । प्रतिऽधा । अपिबत् । साकं । सराँसि । चिंशतँ । इन्द्रः । सोमस्य । काणुका ॥४॥

अयमिन्द्र एकैकेन प्रतिधा प्रतिधानेन साकमेकधैव चिंशतमपि । उक्थपावाणीत्यर्थः । कौटूशानि ।
 सराँसि सोमस्य पूर्णानि सोमरसेन पूर्णानि काणुका कांतानि क्रांतानि वा सोमेन कृतानि वा सोमपूर्णान्य-
 पिबत् । पीतवान् माध्यंदिनसवने । याज्ञिकप्रसिद्धैवं । नैरुक्तप्रसिद्धा तु कालाभिमानोन्द्रः । चिंशदपरपञ्च-
 स्याहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपञ्चस्य च संति । तानेकरूपमनुभवतीति । एतत्सर्वमेकेन प्रतिधानेनापिबत् । नि० ५. ११. ।
 इत्यादि निरुक्ते तद्व्याख्याने च स्पष्टमुक्तं । तदत्र द्रष्टव्यं ॥

अभि गंधर्वमनृणदबुधेषु रजःस्वा । इन्द्रो ब्रह्मभ्य इवृधे ॥५॥
 अभि । गंधर्वे । अनृणत् । अबुधेषु । रजःऽसु । आ । इन्द्रः । ब्रह्मऽभ्यः । इत् । वृधे ॥५॥

अयमिन्द्रो गंधर्वं । गामुदकं धारयतीति गंधर्वो मेघः । तमभ्यानुणत् । सर्वतो हिंसितवान् । कुच ।
 अबुधेषु पदनिधानयोग्यस्थानरहितेषु रजःसु लोकेषु । अंतरिक्षप्रदेशेष्वित्यर्थः । किमर्थं । ब्रह्मभ्य इन्द्राहाणेभ्य
 एव वृधे वर्धनाय ॥ ॥२९॥

निराविध्यङ्गिरिभ्य आ धारयत्पक्कमोदनं । इन्द्रो बुंदं स्वाततं ॥६॥
 निः । अविध्यत् । गिरिऽभ्यः । आ । धारयत् । पक्कं । ओदनं । इन्द्रः । बुंदं । सुऽआततं ॥६॥

अयमिन्द्रो गिरिभ्यो मेघेभ्यः सकाशाद्बुदकं निर्गमयितुं निराविध्यत् । संप्राहरत्तानेव मेघान् । किं कुर्वन् ।
 पक्कं परिपक्कमोदनं कुर्वन्मनुष्याणामर्थाय । केन साधनेनेति तदुच्यते । बुंदमिषुं स्वाततं सुष्ठु सर्वतो विसृतमा-
 दयेति शेषः ॥

शतब्रह्म इषुस्तवं सहस्रपर्णं एक इत् । यमिन्द्र चकृषे युजं ॥७॥
 शतऽब्रह्मः । इषुः । तवं । सहस्रऽपर्णः । एकः । इत् । यं । इन्द्रः । चकृषे । युजं ॥७॥

हे इन्द्र तवेषुः शतब्रह्मः शतायः सहस्रपर्णः सहस्रसंख्याकिः पविः संवृतः शीघ्रगमनाय । अपरिमितगमनो
 वा । स वैक इदेक एव । यं चेषुं युजं सहायं चकृषे करोषि युजाय ॥

तेन स्तोतृभ्य आ भर नृभ्यो नारिभ्यो अत्तवे । सद्यो जात ऋभुष्टिर ॥८॥
 तेन । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर । नृऽभ्यः । नारिऽभ्यः । अत्तवे । सद्यः । जातः ।
 ऋभुऽस्थिर ॥८॥

तेनेषुणा स्तोतृभ्योऽस्त्वभ्यं नृभ्यो मनुष्येभ्यः । पुत्रेभ्य इत्यर्थः । तथा नारिभ्यः स्त्रीभ्यश्चात्तवेऽदनाय पर्याप्तं

धनमा भर । आहर । सवसदानीमेव जातोऽस्माभिर्दन्तिन सोमेन प्रवृद्धः सन् हे ऋभुषिर । उरः प्रभूतः स्थिरश्च संग्रामे स तथोक्तः । हे तादृशेन्द्र त्वमा भरेति समन्वयः ॥

ए॒ता च्यौ॒त्नानि॑ ते कृ॒ता वर्षि॑ष्ठानि॒ परी॑णसा । हृ॒दा वी॒डु॒धारयः॑ ॥ ९ ॥

ए॒ता । च्यौ॒त्नानि॑ । ते । कृ॒ता । वर्षि॑ष्ठानि । परी॑णसा । हृ॒दा । वी॒डु॒ । अ॒धारयः॑ ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते त्वर्यतेतानि पुरतः सर्वदृश्यमानानि वर्षिष्ठान्यतिशयेन प्रवृद्धानि परीणसा परितो नतानि अत एव च्यौत्नानीति भावः । भूमिः कीलवडारणाय छता छतानि । पर्वतास्त्वया छता इत्यर्थः । या यानि हृदा वृद्धा वीडु स्थिराण्यधारयः । वृद्धा कर्तव्यानीति यान्यधारयः तानीमानीति ॥

विश्वे॒ज्ञा वि॒ष्णुरा॒भर॒दुरु॒क्रमस्व॑र्षितः ।

श॒तं म॒हिषा॒न्क्षी॒रपा॒कमो॑दनं व॒राह॑मिन्द्र॒ एमु॑षं ॥ १० ॥

वि॒श्वः । इ॒त् । ता । वि॒ष्णुः । आ । अ॒भर॒त् । उ॒रुऽक्र॑मः । त्वाऽई॒षितः॑ ।

श॒तं । म॒हिषा॒न् । क्षी॒रऽपा॒कं । ओ॒दनं । व॒राहं॑ । इ॒न्द्रः । ए॒मु॑षं ॥ १० ॥

अस्या ऋचो निरुक्ततिहासिकमतभेदेन द्विधा योजना । निरुक्तपक्षे तावत् । हे इंद्र ता तानि यानि त्वया स्रष्टव्यानुदकानि संति तानि विष्णुर्ध्यापनशील आदित्य आभरत् । आभरति । लोकाय प्रयच्छतीत्यर्थः । कीदृशो विष्णुः । उरुक्रमो वङ्गगतिः । किं स्वविरोधेनेति आह । त्वेषितस्त्वया प्रेरितः । न केवलमुदकान्येव अपि च शतं महिषाञ्छतसंख्याकान्पशून् । महिषशब्दो गवादेरप्युपलक्षकः । अथवा शतशब्दोऽपरिमितवचने महिष इति महन्नाम । असंख्यातान्महतो यज्ञान्यजमानेभ्य आभरत् । ददातीत्यर्थः । किंच क्षीरपाकं क्षीरपक्कमोदनं पायसं । एतच्चरूपुरोडाशादेरुपलक्षकं । तद्यजमानेभ्य आभरत् । अथवा सर्वार्थं वृष्टिप्रदानद्वारादनं प्राहरत् । किंचन्द्रो वराहं जलपूर्णं मेघं हंतीति शेषः । कीदृशं तं । एमुषं ॥ आ इत्यस्य स्थानि छांदस एकारः ॥ आमपमुदकस्य मोषकमित्यर्थः । निरुक्तपक्षे एवं ॥ ऐतिहासिकपक्षे चरकब्राह्मण इतिहास आम्नायते । विष्णुर्यज्ञः । स देवभ्य आत्मानमंतरधात् । तमन्यदेवता नाविदन्निद्रस्त्विवत् । स इंद्रमब्रवीत्को भवानिति । तमिन्द्रः प्रत्यब्रवीदहं दुर्गाणामसुराणां च हंता भवांसु क इति । सोऽब्रवीदहं दुर्गादाहर्ता त्वं तु यदि दुर्गाणामसुराणां हंता ततोऽयं वराहो वाममुष एकविंशत्याः पुरां परिऽश्रममधीनां वसति तस्मिन्नसुराणां वसु वाममस्ति तमिमं जहीति । तस्येंद्रस्ताः पुरो भित्त्वा हृदयमविध्यत् । अधि तत्र यदासीत्तद्विष्णुराहरदिति सोऽयमितिहासोऽस्येदु मातुः सवनेषु । ऋ० १. ६१. ७. विश्वेत्ता विष्णुरित्याभ्यां प्रतिपादितः । तयोर्मध्येऽस्येदु मातुरित्यत्र विष्णुना हे इंद्र त्वं दुर्गाणां हंतेत्यात्मानं कथयसि तर्हि वाममुषं वराहमसुरं जहीत्युक्ताथो विध्यद्वराहमिति पादेन प्रतिपादितः । इंद्रेण च विष्णो त्वं दुर्गादाहर्तेति रूपे मया पुराणि जितान्यसुरश्च घातितस्तस्य वामं वस्वानयेत्युक्तो विष्णुमूर्तिसस्य वराहासुरस्य धनं मुमोष । सोऽर्थो मुपायद्विष्णुः पचतमिति पादेन सूचितः । स किं पुनर्मुषितवानिति तद्वचोच्यते विश्वेत्तेति । हे इंद्र त्वेषितस्त्वया प्रेरितो विष्णुर्यज्ञरूपी त्वेषितस्त्वं दुर्गादाहर्ता किल तर्हि त्वं तस्य धनान्याहरति त्वया प्रेरितः सन्नुरुक्रमो भूत्वा विश्वेत्ता यानि त्वयाहर्तव्यानीत्युक्तानि यानि च तत्र स्थितानि सर्वाण्यभरत् । आभरतु । कानि तानीति । शतं महिषानपरिमितान्प्रशस्तान्पदार्थान् तेषां वाहनरूपान् महिषान्वा क्षीरपाकमोदनं च पक्कमात्रमेवादनं चाभरत् । विध्यद्वराहमित्युक्तोऽर्थश्च चरमपादेनोच्यते । इंद्रसु वराहं वराहारं स्वीकृतामुरसर्वस्वं वराहरूपिणं वैमुषमेमुषनामानमथवैमुषं धनानामामोषकं वराहमसुरं हृदयेऽविध्यदिति शेषः ॥

तु॒वि॒श्वं ते॒ सु॒कृतं॑ सु॒मयं॑ धनुः सा॒धुर्वु॑दो हि॒र॒ण्ययः॑ ।

उ॒भा ते॑ बा॒हू र॒ण्या सु॑संस्कृत ऋ॒दूपे॑ चि॒दृदू॑वृधा ॥ ११ ॥

तुविऽक्षं । ते । सुऽकृतं । सुऽमयं । धनुः । साधुः । बुन्दः । हिरण्ययः ।
उभा । ते । बाहू इति । रण्या । सुऽसंस्कृता । ऋदुऽपे । चित् । ऋदुऽवृधा ॥११॥

एषा निरुक्त एकमपि पदं विहाय यास्तेन व्याख्याता । तदेव लिख्यते । तुविक्षं बह्वविक्षेपं महाविक्षेपं वा ते सुकृतं सुमयं सुमुखं धनुः साधयिता ते बुन्दो हिरण्यमयः । उभा ते बाहू रण्णी रमणीया सांश्राम्या वर्द्धुपे अर्दनपातिनी गमनपातिनी मर्मस्थर्दनवेधिनी गमनवेधिनी वा । नि० ६. ३३. इति ॥ ॥३०॥

पुरोक्ताशं न इति दशर्चं नवमं सूक्तं काव्यस्य जुहमुतेरार्थं । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहती । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । पुरोक्ताशं दश बृहत्वंतमिति ॥ सूक्तविनियोगो लिंगिकः ॥ महाव्रते निष्किवल्ये गायत्रतृचाशीतावाद्यास्त्रिषु ऋचः । तथा च सूचितं । पुरोक्ताशं नो अंधस इति तिस्रः । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

पुरोक्ताशं नो अंधस इन्द्रं सहस्रमा भर । शता च शूर गोनां ॥१॥

पुरोक्ताशं । नः । अंधसः । इन्द्रं । सहस्रं । आ । भर । शता । च । शूर । गोनां ॥१॥

हे शूरिन्द्र पुरोक्ताशं पुरो दीयमानमेतत्संज्ञकमंधसोऽन्नं स्वीकृत्य गोनां गवां सहस्रं शता शतानि च नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । अथवा नोऽस्मभ्यं पुरतो दीयमानमंधसोऽधो व्यंजनं सहस्रं सहस्रसंख्याकं गोसहस्रं चाहरति योज्यं ॥

आ नो भर व्यंजनं गामश्चमभ्यंजनं । सचा मना हिरण्यया ॥२॥

आ । नः । भर । विऽअंजनं । गां । अश्चं । अमिऽअंजनं । सचा । मना । हिरण्यया ॥२॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मभ्यं व्यंजनं गामश्चमभ्यंजनं तैलं चा भर । मना मननीयानि हिरण्यया हिरण्यमयान्युपकरणानि सचा सहाभरेति ॥

उत नः कर्णशोभना पुरूणि धृष्णावा भर । त्वं हि शृण्विषे वसो ॥३॥

उत । नः । कर्णऽशोभना । पुरूणि । धृष्णा इति । आ । भर । त्वं । हि । शृण्विषे ।

वसो इति ॥३॥

उतापि च नोऽस्मभ्यं कर्णशोभना कर्णाभरणानि पुरूणि बह्वन्या भर । हे धृष्णो धर्पकेन्द्र वसो वासयितरिन्द्र त्वं हि खलु शृण्विषे । श्रूयसे । किमिति । उदारोऽयमिन्द्र इति ॥

नकीं वृधीक इन्द्र ते न सुषा न सुदा उत । नान्यस्त्वच्छूर वाघतः ॥४॥

नकीं । वृधीकः । इन्द्र । ते । न । सुऽसाः । न । सुऽदाः । उत । न । अन्यः । तत् ।

शूर । वाघतः ॥४॥

हे इन्द्र ते त्वत्तोऽन्यः कश्चिवृधीकी वर्धयिता नकीं नैव । तथा सुषाः सुष्ठु संभक्ता संग्रामादी त्वत्तोऽन्यो न । उतापि च सुदाः सुदाता न । तथा हे शूर त्वत्त्वत्तोऽन्यो वाघतः । ऋत्विषामेतत् । ऋत्विजो यजमानस्य नेता नान्योऽस्ति त्वामृते ॥

नकीमिन्द्रो निकर्तवे न शक्रः परिशक्तवे । विश्वं शृणोति पश्यति ॥५॥

नकीं । इन्द्रः । निऽकर्तवे । न । शक्रः । परिऽशक्तवे । विश्वं । शृणोति । पश्यति ॥५॥

अयमिन्द्रो निकर्तवे निकर्तुं नको नैव शक्यः । तथा शक्रः शक्तोऽयं परिशक्तवे परिभावाय न शक्यत इति । स तु विश्वं शृणोति पश्यति च ॥ ३१ ॥

स म॒न्युं म॒र्त्याना॒मद॒भ्यो॒ नि चि॒की॒षते॒ । पुरा॒ नि॒द॒श्चि॒की॒षते॒ ॥ ६ ॥

सः । म॒न्युं । म॒र्त्यानां॑ । अ॒द॒भ्यः । नि । चि॒की॒षते॒ । पुरा॑ । नि॒दः । चि॒की॒षते॒ ॥ ६ ॥

स इंद्रो मन्युं क्रोधं । केषां । मर्त्यानां । अदभ्यः केनाप्यहिंसितः सन्नि चिकीषते । निकरोति । किं मन्युं प्राथैव नेत्याह । निदो निंदायाः पुरा पूर्वमेव चिकीषते । यदा तं निदितुमिच्छति कश्चित्ततः पूर्वमेव तं निकरोतीत्यर्थः ॥

क्रत्व॒ इत्पूर्णा॑मु॒दरं॑ तुरस्या॒स्ति वि॒धतः॑ । वृ॒च॒घ्नः॑ सोम॒पाव्रः॑ ॥ ७ ॥

क्रत्वः । इत् । पूर्णा॑ । उ॒दरं॑ । तुरस्य॑ । अ॒स्ति । वि॒धतः॑ । वृ॒च॒घ्नः॑ । सोम॒पाव्रः॑ ॥ ७ ॥

तुरस्य त्वरमाणस्य वृचघ्नो वृचं हतवतः सोमपाव्रः सोमपातुर्दरं क्रत्व इत् कर्मणैव पूर्णमस्ति । भवति । कस्य कर्मणोति उच्यते । विधतः परिचरतो यजमानस्य । यतः परिचरणाभावे तस्य कुबिपूर्त्यभावोऽतस्त्यूर्त्ये परिचरतेति शेषः ॥

त्वे वसू॒नि सं॒गता॒ विश्वा॑ च सोम॒ सौभ॑गा । सु॒दान्त्वरि॑कृता ॥ ८ ॥

त्वे इति॑ । वसू॒नि । सं॒गता॑ । विश्वा॑ । च । सोम॒ । सौभ॑गा । सु॒दा॒तुं । अ॒परि॑ऽकृता ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वे त्वयि वसूनि धनान्यस्मदिष्टानि संगता संगतानि । तथा हे सोम सोमवन्निद्र त्वयि विश्वा सर्वाणि सौभगा सौभाग्यानि संगतानि । तथा सुदातु सुदानान्यपरिकृताकुटिलानि । अतस्तानि कुर्वति भावः । यद्वा । इंद्रः सोमं पीत्वा सोम इत्यभिहितः सोमश्रुतेः ॥

त्वामि॒द्यव॒युर्म॑म॒ कामो॑ ग॒व्युर्हि॑र॒ण्ययुः॑ । त्वाम॑श्च॒युरे॒षते॑ ॥ ९ ॥

त्वां । इत् । य॒व॒ऽयुः॑ । म॒म॑ । का॒मः । ग॒व्युः । हि॒र॒ण्य॒ऽयुः॑ । त्वां । अ॒श्च॒ऽयुः॑ । आ । ई॒षते॑ ॥ ९ ॥

त्वामित्त्वामिवेषते । किं । मम कामः । स कीदृशः । यवयुर्वेक्कुः सन्नेषते । तथा गव्युः सन्नेषते । तथा हिरण्ययुश्च सन्नेषते । तथाश्चयुश्च सन्नेषते । तं काममाप्तेच्छं कुर्वति भावः ॥

तवे॒दि॒न्द्रा॒हमा॑शसा॒ हस्ते॑ दा॒चं च॒ना द॑दे ।

दि॒नस्य॑ वा म॒घव॑न्त्संभृतस्य वा पू॒र्धि य॑वस्य का॒शिना॑ ॥ १० ॥

तव॑ । इत् । इं॒द्र । अ॒हं । आ॒ऽश॒सा॑ । ह॒स्ते॑ । दा॒चं । च॒न । आ । द॑दे ।

दि॒नस्य॑ । वा । म॒घ॒ऽव॒न्त् । सं॒ऽभृ॒तस्य॑ । वा । पू॒र्धि । य॑वस्य । का॒शिना॑ ॥ १० ॥

हे इंद्र तवेत्तवैवाशसाशंसनेन त्वमस्मदीयं क्षेत्रं यवसमृद्धं करोषीत्याशंसनेन हस्ते दाचं चन लवनसाधनं दात्रमप्या ददे । स्वीकरोमि । किमनेन प्रयासिन । दिनस्य वा पूर्वमेव च्छिन्नस्य वा यवस्य संभृतस्य वा पूर्वमेव च्छित्त्वा निकृतस्य राशीकृतस्य वा यवस्य काशिना मुष्टिना पूर्धि । पूरय । आशंसनं देहि च ॥ ३२ ॥

अयं कृत्वरिति नवर्चं दशमं सूक्तं । अचेयमनुक्रमणिका । अयं कृत्वर्येव कृत्वर्यार्गवः सौम्यमंत्यानुष्टुबिति । भार्गवः कृत्वर्यैषिः । नवम्यनुष्टुप् । अष्टौ गायत्र्यः । सोमो देवता ॥ विनियोगो जैगिकः ॥

अयं कृत्स्नरगृभीतो विश्वजिदुद्भिदित्सोमः । ऋषिर्विप्रः कार्थेन ॥१॥
 अयं । कृत्स्नः । अगृभीतः । विश्वऽजित् । उन्ऽभित् । इत् । सोमः । ऋषिः । विप्रः ।
 कार्थेन ॥१॥

अयं सोमः कृत्स्नः कर्ता सर्वस्वागृभीतोऽन्वैरगृहीतो विश्वजित्सर्वस्य जेतोऽन्वित्फलस्योद्भिदकः । अथवा विश्वजिदुद्भिदौ सोमयागौ । तयोर्निष्पादकत्वात्तद्रूपः । ऋषिर्मानवान्विप्रो मेधावी विप्रवत्पूज्यो विशिषेण पूरको वा । एवमहानुभावः सोमः कार्थेन स्तोत्रेण सुखी भवतीति शेषः ॥

अभ्यूर्णोति यन्नमं भिषक्ति विश्वं यत्तुरं । प्रेमंधः ख्यन्निः श्रोणो भूत् ॥२॥
 अभि । ऊर्णोति । यत् । नमं । भिषक्ति । विश्वं । यत् । तुरं । प्र । ई । अंधः । ख्यत् ।
 निः । श्रोणः । भूत् ॥२॥

अयं सोमो यन्नपमस्ति तदभ्यूर्णोति । आच्छादयति । यन्नपमिव विफलं वर्तते तदाच्छादयति फलेन । अथवा वस्त्रं जनयन्नाच्छादयति । तथा यन्तुरमातुरं रणं विश्वं तद्विपक्ति । भिषज्यति । यज्ञद्वारा स्वर्गसाधनेनीषधरूपेण च शरीरसिद्धिसाधनश्च । अंधः संनद्धोऽपि प्र ख्यत् । पश्यति । श्रोणोऽपि पंगुरपि निर्भूत् । निर्भवति । निर्गच्छति ॥

त्वं सोम तनूकृद्भो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । उरु यंतासि वरूथं ॥३॥
 त्वं । सोम । तनूकृत्ऽभ्यः । द्वेषऽभ्यः । अन्यऽकृतेभ्यः । उरु । यंता । असि । वरूथं ॥३॥

हे सोम त्वं तनूकृद्भ्यः कृतीकुर्वन्नः । अथवांगानां विच्छेदकेभ्योऽन्यकृतेभ्यो द्वेषोभ्यः । शत्रुकृतेभ्योऽप्रियेभ्यः । क्रतेभ्य इत्यर्थः । वरूथं वरकं रक्षणमुक्त्वं यंतासि । भवसि सोतृणां । अन्यकृतानि हि रचांसोति ब्राह्मणं ॥

त्वं चित्ती तव दक्षैदिव आ पृथिव्या ऋजीषिन् । यावीरघस्य चिद्वेषः ॥४॥
 त्वं । चित्ती । तव । दक्षैः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । यावीः । अघस्य ।
 चित् । द्वेषः ॥४॥

हे ऋजीषिन् तृतीयसवनगतेनर्जीषेण तद्वत् सोम त्वं तव चित्ती चित्त्वा प्रज्ञया दक्षैर्बलिश्च दिव आ । आ इति चार्थे । पृथिव्या आ पृथिव्याश्च सकाशादघस्य चिदस्माकमाहंतुरपि द्वेषः शत्रोः कृत्यां यावीः । पृथक्कुरु ॥

अर्थिनो यंति चेदर्थं गच्छानिद्दुषो रातिं । ववृज्युस्तृथतः कामं ॥५॥
 अर्थिनः । यंति । च । इत् । अर्थं । गच्छान् । इत् । दुषः । रातिं । ववृज्युः । तृथतः । कामं ॥५॥

अर्थिनो धनानि कामयमाना यंति चेत । यंति चार्थं प्रति । गत्वा च ददुषो दातू रातिं दानं गच्छानित् । गच्छन्ति च । गतेषु मध्ये यं हे सोम त्वमनुगृह्णासि तस्य तृथतो भिन्नमाणस्य कामं ववृज्युः । पुनः कामाना-वर्जयंति । तावत्पर्यंतं पुरयंतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥

विदद्यत्पूर्थं नष्टमुदीमृतायुमीरयत् । प्रेमायुस्तारीदतीर्णं ॥६॥
 विदत् । यत् । पूर्थं । नष्टं । उत् । ई । ऋत्ऽयुं । ईरयत् । प्र । ई । आयुः । तारीत् । अतीर्णं ॥६॥

यद्यदा पूर्वं पुराणं नष्टं स्वकीयं धनं विदत् सभते नष्टधन ईमेनमृतायुं नष्टधनलाभार्थं यज्ञकामसु-
दीरयत् । प्रेरयति । धनं साधयतीत्यर्थः ॥

सुशेवो नो मृ॒ठ्याकु॑रदृ॒प्रक्र॑तुरवा॒तः । भवा॑ नः सोम॒ शं हृ॑दे ॥ ७ ॥

सु॒ऽशेवः॑ । नः॑ । मृ॒ठ्याकुः॑ । अ॒दृ॒प्र॒ऽक्र॑तुः । अ॒वा॒तः । भव॑ । नः॑ । सो॒म॒ । शं॑ । हृ॒दे ॥ ७ ॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं हृदे हृदये वर्तमानः सुशेवः - - । अपरो नः पूरणः ॥

मा नः सोम॒ सं वी॑विजो॒ मा वि॑ बीभिषथा राजन् । मा नो॒ हार्दिं॑ त्वि॒षा व॑धीः ॥ ८ ॥

मा । नः॑ । सो॒म॒ । सं॑ । वी॒वि॒जः॑ । मा । वि॑ । बी॒भि॒ष॒थाः॑ । रा॒ज॒न् । मा । नः॑ । हा॒र्दिं॑ ।

त्वि॒षा । व॑धीः ॥ ८ ॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्मान्मा सं वीविजः । चलितांगान्मा कार्षीः । हे राजन् सोम अस्मान्मा वि बीभिष-
थाः । भीतान्मा कुरु । नोऽस्माकं हार्दिं हृदयं त्विषा दीप्त्या मा वधीः ॥

अ॒व॒ यत्स्वे॑ स॒ध॒स्ये॑ दे॒वानां॑ दु॒र्म॒ती॒री॒क्षे॑ । रा॒ज॒न्न॒प॒ द्वि॒षः॑ से॒ध॒ मी॒ढो॑ अ॒प॒ स्नि॒धः॑ से॒ध॥ ९ ॥

अ॒व॑ । यत् । स्वे॑ । स॒ध॒ऽस्ये॑ । दे॒वानां॑ । दुः॒ऽम॒तीः॑ । ई॒क्षे॑ । रा॒ज॒न् । अ॒प॑ । द्वि॒षः॑ । से॒ध॑ ।

मी॒ढः॑ । अ॒प॑ । स्नि॒धः॑ । से॒ध॑ ॥ ९ ॥

स्वे सधस्ये स्वकीये सहस्थाने गृहे देवानां दुर्मतीर्दुर्मतयो न प्रविशंत्विति । यद्यदाविचे अहं त्वं वेवसे तदा
हे राजन् द्विषोऽस्मिहेष्टनप सेध । हे मीढः सोमरसस्य सेतः स्निधो हिंसकानप सेध । मिंधीत्यर्थः ॥ ॥ ३४ ॥

न ह्यन्यमिति दशचमेकादशं मूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । न ह्यन्यं दशैकवूर्नीधसो गायत्रेऽत्या देवी
त्रिष्टुबिति । एकवूर्नीमा नोधसः पुत्र ऋषिः । अत्या त्रिष्टुप् सा च देवदेवत्या शिष्टा गायत्र्य ऐंशः ॥ द्वितीये
पर्याये मैत्रावरुणशस्त्र आदितोऽष्टर्चः । सूत्रितं च । न ह्यन्यं बळाकरमित्यर्था । आ० ६. ४. इति ॥ महाव्रते
निष्केवस्ये गायत्रतृचाशीतावाद्या विनियुक्ता । तथा च पंचमारण्यके श्रौनकः । न ह्यन्यं बळाकरमित्यां
प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

न॒ह्य॒प॒न्यं॑ ब॒ळा॒करं॑ म॒र्दि॒तारं॑ श॒त॒क्र॒तो॑ । त्वं न॑ इं॒द्र॒ मृ॒ळ॒य ॥ १ ॥

न॒हि॑ । अ॒न्यं॑ । ब॒ळा॑ । अ॒करं॑ । म॒र्दि॒तारं॑ । श॒त॒क्र॒तो॑ इति श॒त॒ऽक्र॒तो॑ । त्वं । नः॑ । इं॒द्र॑ ।

मृ॒ळ॒य ॥ १ ॥

हे शतक्रतो त्वत्तोऽन्यं मर्दितारं सुखयितारं बळा बट-तत्राकरं । न करोमि । तस्माद्धि इंद्र त्वं
नोऽस्मान्मृळय ॥

यो नः॑ श॒श्वत्पु॑रावि॒थामृ॒धो॒ वाज॑सातये । स त्वं न॑ इं॒द्र॒ मृ॒ळ॒य ॥ २ ॥

यः । नः॑ । श॒श्वत् । पु॒रा । आ॒वि॒थ । अ॒मृ॒धः । वाज॑ऽसातये । सः । त्वं । नः॑ । इं॒द्र॑ । मृ॒ळ॒य ॥ २ ॥

(योऽमृधोऽहिंसको नोऽस्मान्वाजसातये पुरा पूर्वमाविथ रचितवान् हे इंद्र स त्वं नोऽस्मान्मृळयत्सदा
मृळय । सुखय ॥)

किमंग रधचोदनः सुन्वानस्यावितेदसि । कुविस्विंद्र एः शकः ॥३॥
किं । अंग । रधऽचोदनः । सुन्वानस्य । अविता । इत् । असि । कुवित् । सु । इंद्र ।
नः । शकः ॥३॥

हे इंद्र त्वं रधचोदनः । रधं राधकं चोदयतीति रधचोदनः । तादृशस्त्वं सुन्वानस्यावितेदसि । रचक एव भवसि । अतो नोऽस्माकं कुविद्रज सु सुष्ठु शकः । अशकः । शक्तो भव । बज्र धनं कुर्वित्यर्थः । अस्मान्वा बज्र कुर्विति ॥

इंद्र प्र णो रथमव पश्चाच्चित्संतमद्रिवः । पुरस्तादिनं मे कृधि ॥४॥
इंद्र । प्र । नः । रथं । अ॒व । प॒श्चात् । चि॒त् । सं॒तं । अ॒द्रिऽवः । पुरस्तात् । ए॒नं । मे । कृधि ॥४॥

हे इंद्र नो रथं प्राव । प्ररच । कीदृशं रथं । पश्चाच्चित्संतं । चिदप्यर्थे । अस्तत्समानरथानां पश्चाद्भूतमप्येनं मे रथं हे अद्रिवो वज्रवज्रिंद्र पुरस्ताद्वर्तमानं कृधि । कुरु ॥

हंतो नु किमाससे प्रथमं नो रथं कृधि । उपमं वाजयु अ॒वः ॥५॥
हंतो इति । नु । किं । आ॒स॒से । प्र॒थ॒मं । नः । रथं । कृधि । उ॒प॒ऽमं । वा॒ज॒ऽयु । अ॒वः ॥५॥

हतेत्येतदादि मुख्यकृदामंचितेन समानं । हे हंतिंद्र न्विदानीं किं त्वं तूष्णीमाससे । तत्र किं करोमीति चेत् उच्यते । नो रथं प्रथमं सर्वेषां मुख्यं कृधि । कुरु । वाजय्वस्माकमन्नमिच्छेच्छ्वोऽन्नं हविलक्षणमुपमं । अतिक्रमामेतत् । तवातिकभूतं वर्तते इति शेषः । यस्मादेवं तस्माद्रथमस्मादीयं प्रथमं कृधीति ॥ ॥३५॥

अवा नो वाजयुं रथं सुकरं ते किमित्परि । अस्मान्सु जिग्युषस्कृधि ॥६॥
अ॒व । नः । वा॒ज॒ऽयुं । रथं । सु॒करं । ते । कि॒मित्प॒रि । अ॒स्मान्सु जि॒ग्युष॑स्कृधि ॥६॥
अ॒व । नः । वा॒ज॒ऽयुं । रथं । सु॒ऽकरं । ते । किं । इत् । परि । अ॒स्मान् । सु । जि॒ग्युषः ।
कृधि ॥६॥

हे इंद्र नो वाजयुमन्नेच्छुं रथमव । रच संग्रामे । ते तव किमित् किमपि सर्वकर्तव्यजातं परि परितः सुकरं सुखेन कर्तव्यं । तव कर्तुमशक्यं न किंचिदसि । यस्मादेवं तस्मात्सु जिग्युषः सुष्ठु जेतुं कुरु संग्रामे ॥

इंद्र दृश्यस्व पूरसि भद्रा त एति निष्कृतं । इयं धीः ऋत्विष्यावती ॥७॥
इंद्र । दृ॒श्य॒स्व । पू॒र॒सि । भ॒द्रा । त॒ ए॒ति । नि॒ष्कृ॒तं । इ॒यं । धीः । ऋ॒त्वि॒ष्या॒वती ॥७॥

हे इंद्र त्वं दृश्यस्व । दृढो भव संग्रामे । त्वं पूरसि । पूरयसि । यथा पुरमविचलितं तद्वत्त्वमसि । अथवा । अस्मादीये यज्ञे दृढो भव । त्वं पुनरन्ययज्ञजिगमिषुर्मा भूः । त्वं पूः पूरकः कामानामसि । किमत्र विद्यत इति चेत् उच्यते । निष्कृतं निष्कर्तारं ते त्वां भद्रा कन्याणीयं धीः स्तुतिः क्रिया वर्त्विष्यावती । अतुशब्दः कालोपलक्षकः । स्वकालोपेता सत्येति । गच्छति । यद्वा । ते निष्कृतं स्थानमेति ॥

मा सीमवद्य आ भागुर्वी काष्ठा हितं धनं । अपावृक्ता अरत्नयः ॥८॥
मा । सी॒ । अ॒व॒द्ये । आ॒ । भा॒क् । उ॒र्वी । काष्ठा । हि॒तं । ध॒नं । अ॒प॒ऽआ॒वृ॒क्ताः । अ॒रत्न॑यः ॥८॥

मास्मान् सीं सर्वतोऽवद्ये निंदा भाक् । माभजतु । प्राप्नोतु न कुतश्चित् । पापरहितान्कुर्वित्यर्थः । किंचोर्वी काष्ठा बद्धतराल आज्यंतः । आज्यंतोऽपि काष्ठोच्यते क्रांत्वा स्थिता भवति । नि० २. १५. इति यास्कः । तत्र हितं निहितं शत्रुसंबन्धि धनमस्माकं भवत्वित्यर्थः । अरत्नयोऽरममाणाः शत्रवोऽपावृक्ताः संलति शेषः ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा कस्तदुश्मसि । आदित्पतिर्न ओहसे ॥ ९ ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा करः । तत् । उश्मसि । आत् । इत् । पतिः । नः । ओहसे ॥ ९ ॥

हे इंद्र त्वं यज्ञियं यज्ञसंबन्धि तुरीयं चतुर्थं नाम यदा करः करोषि तदुश्मसि । कामयामहे । आदिद-
न्तरमेव नामकामानंतरमेव पतिः पालकस्त्वं नोऽस्मानोहसे । वहसि । प्रापयसि । नक्षत्रनाम गुह्यं नाम
प्रकाशं नामैतत् चीणि नामानि सोमयाजीति तुरीयं नाम तच्च यज्ञियं ॥

अवीवृध्वो अमृता अमंतीदेकद्यूदेवा उत याश्च देवीः ।

तस्मा उ राधः कृणुत प्रशस्तं प्रातमंष्टू धियावसुर्जगम्यात् ॥ १० ॥

अवीवृधत् । वः । अमृताः । अमंतीत् । एकऽद्यूः । देवाः । उत । याः । च । देवीः ।

तस्मै । ऊं इति । राधः । कृणुत । प्रशस्तं । प्रातः । मसू । धियावसुः । जगम्यात् ॥ १० ॥

इयं वैश्वदेवी । हे देवा हे अमृता अमरणा वो युष्मानयमवीवृधत् वर्धयति स्तुत्यामंदीत् तर्पयति सोमे-
नैकद्यूर्नक्षत्रिणं । उतापि च हे देवोर्देव्यो देवपत्न्यः याश्च यूयं स्थ युष्मानयवीवृधदमंदीच्च । तस्मै राधो धनं
प्रशस्तं प्रवृद्धं कृणुत । कुरुत । उ इति पूरण एवकारार्थो वा । प्रातः प्रातरिव मनु चिप्रं धियावसुः कर्मधन
इंद्रो जगम्यात् । आगच्छतु । इंद्रस्य देवस्वामित्वादाधिक्यब्योतनाय पुनरभिधानं ॥ ३६ ॥ ८ ॥

नवमेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि । तत्रा तू न इंद्रेति नवर्चं प्रथमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य कुसीदिन आर्षं गाय-
त्रमिंद्रं । तथा चानुक्रम्यते । आ तू नो नव कुसीदी काण्व इति ॥ महाव्रते निष्किल्ले गायत्रनुवाशीतावेतदा-
दिके द्वे सूक्ते । तथैव पंचमारण्यके सूचितं च शौनकेन । आ तू न इंद्रं शुभंतमिति सूक्ते सूददोहाः । ऐ० आ० ५.
२. ३. इति ॥ द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणे शस्त्र आद्यसृचः । सूचितं च । आ तू न इंद्रं शुभंतमा प्र द्रव
परावतः । आ० ६. ४. इति ॥

आ तू न इंद्रं शुभंतं चित्रं यामं सं गृभाय । महाहस्ती दक्षिणेन ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इंद्रं । शुभंतं । चित्रं । यामं । सं । गृभाय । महाहस्ती । दक्षिणेन ॥ १ ॥

हे इंद्र महाहस्ती महाहस्तवास्त्वं तु तदानीमेवास्त्रं दातुं नोऽस्मदर्थं शुभंतं शब्दवंतं । स्तुत्यमित्यर्थः ।
चित्रं चायनीयं यामं याहकं ग्रहणाहं वा धनं दक्षिणेन हस्तेना सं गृभाय । आभिमुख्येन संगृहाण ॥

विद्महि त्वां तुविकूर्मिं तुविदेष्णं तुवीमघं । तुविमात्रमवोभिः ॥ २ ॥

विद्महि । हि । त्वा । तुविऽकूर्मिं । तुविऽदेष्णं । तुविऽमघं । तुविऽमात्रं । अवःऽभिः ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां विद्महि । जानीमः खलु । कीदृशमिति । तुविकूर्मिं बद्धकर्माणं तुविदेष्णं बद्धप्रदेयं
तुविमघं बद्धधनं तुतिमात्रं बद्धप्रमाणमवोभिर्भुक्तं ॥

नहि त्वां शूर देवा न मतीसो दित्संतं । भीमं न गां वारयंते ॥ ३ ॥

नहि । त्वा । शूर । देवाः । न । मतीसः । दित्संतं । भीमं । न । गां । वारयंते ॥ ३ ॥

हे शूरेंद्र त्वा त्वां दित्संतं दातुमिच्छंतं देवा नहि वारयंते । न निवारयंति । तथा मतीसो मर्त्या अपि
न वारयंते । भीमं न गां भयजनकं वृषभं यवसे प्रवृत्तमिव । तं यथा वारयंतुं न शक्नुवन्ति तद्वत् ॥

प्रथमे पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र एतो न्विंद्रमिति वृचः । तथा च सूचितं । एतो न्विंद्रं क्षत्रामेशानं मा नो
अस्त्रिण्यघवन् । आ० ६. ४. इति ॥

एतो न्विद्रं स्तवामेशानं वस्वः स्वराजं । न राधसा मर्धिषत् ॥४॥

एतो इति । नु । इंद्रं । स्तवाम । ईशानं । वस्वः । स्वऽराजं । न । राधसा ।
मर्धिषत् । नः ॥४॥

हे अस्रदीया जनाः एतो । आगच्छतैव नु षिप्रं । किं कर्तुं । स्तवामिंद्रं । कीदृशं तं । वस्वो वसुधो
धनस्त्रेशानं स्वामिनं स्वराजं स्वयमेव राजमानं स्वर्गे राजमानं वा । नोऽस्मानिद्रेणानुगृहीतान्नाधसा
धनेनान्यो धनी न मर्धिषत् । न बाधतां । आद्यानामस्रत्समानानामप्याद्यात्वाय स्तवामेत्यर्थः ॥

प्र स्तोषदुपं गासिषच्छ्रवत्सामं गीयमानं । अभि राधसा जुगुरत् ॥५॥

प्र । स्तोषत् । उपं । गासिषत् । श्रवत् । सामं । गीयमानं । अभि । राधसा । जुगुरत् ॥५॥

पूर्वमंत्रे स्तवामेत्युक्तं । तदेव स्तोत्रमिंद्रः प्र स्तोषत् । प्रस्तुत्वा च गासिषत् । उपगानं च करोतु । तदर्थं
गीयमानं साम स्तोत्रं श्रवत् । शृणोतु । राधसा धनेन च युक्तोऽस्मानभि जुगुरत् । अभिशृणातु ॥ ३७ ॥

आ नो भर दक्षिणेनाभि सव्येन प्र मृश । इंद्र मा नो वसोर्निर्भाक् ॥६॥

आ । नः । भर । दक्षिणेन । अभि । सव्येन । प्र । मृश । इंद्र । मा । नः । वसोः । निर्भाक् ॥६॥

हे इंद्र नोऽस्रभ्यमा भर । आहत्य दक्षिणेन सव्येन च हस्तेनोभाभ्यां हस्ताभ्यामभि प्र मृश । प्रयच्छेत्यर्थः ।
नोऽस्मान्वसोर्धनादा निर्भाक् । मा निर्भाक्सीः ॥

द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र उप क्रमस्विति तृचः । सूचितं च । उप क्रमस्वा भर धृषता तदस्त्री नव्यं
। आ० ६. ४. इति ॥

उपं क्रमस्वा भर धृषता धृष्णो जनानां । अदापूष्टरस्य वेदः ॥७॥

उपं । क्रमस्व । आ । भर । धृषता । धृष्णो इति । जनानां । अदापूऽतरस्य । वेदः ॥७॥

हे इंद्र त्वमुप क्रमस्व । धनं प्रत्युपगच्छ । प्रवृत्तो भव वा दातुं । हे धृष्णो धर्वक शत्रूणां धृषता धृष्टेन
चेतसा युक्तः सन्ना भर । आहर च । कस्य धनमाहरेति उच्यते । जनानां मध्येऽदापूष्टरस्यात्वंतमदातृतमस्य
वेदो धनं ॥

इंद्र य उ नु ते अस्ति वाजो विप्रैभिः सनित्वः । अस्माभिः सु तं संनुहि ॥८॥

इंद्र । यः । उ । नु । ते । अस्ति । वाजः । विप्रैभिः । सनित्वः । अस्माभिः । सु ।
तं । संनुहि ॥८॥

हे इंद्र यो वाजोऽन्नं विप्रैर्भिर्मेधाविभिः सनित्वः संभजनीयस्ते तवास्ति तं वाजमस्माभिर्याचितः सन्
अस्रभ्यं वा सु सुष्ठु संनुहि । देहि ॥

सद्योजुवस्ते वाजा अस्मभ्यं विश्वश्चंद्राः । वशैश्च मस्रू जरंते ॥९॥

सद्यःऽजुवः । ते । वाजाः । अस्मभ्यं । विश्वऽचंद्राः । वशैः । च । मस्रू । जरंते ॥९॥

हे इंद्र ते तव वाजा अस्मभ्यं सद्योजुवः शीघ्रं गंतारो भवंतु । कीदृशास्ते । विश्वचंद्राः सर्वहिरण्योपेता बहूनामाह्लादका वा । अस्मदीयाश्च जना वशैः कामैरनेकैर्युक्ता मधु शीघ्रं जरंते । सुवति ॥ ॥३८॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके पंचमोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

आ प्र द्रवेति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं । तथा चानुकम्यते । आ प्र द्रवेति । ऋषियान्यस्मादिति परिभाषया काण्वः कुसीबृषिः । प्राम्वत्सप्रियपरिभाषया गायत्री कंदः । अनादेशपरिभाषयंद्रो देवता ॥ महाव्रते निष्किल्वे सूक्तविनियोग उक्तः ॥ द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्र आ प्र द्रवेति तृचोऽनु रूपः । सूचितं च । आ प्र द्रव परावतो नह्यन् बळाकरमित्यष्टौ । आ० ६. ४. इति ॥

आ प्र द्रव परावतोऽर्वावतश्च वृचहन् । मध्वः प्रति प्रभर्मणि ॥ १ ॥

आ । प्र । द्रव । पराऽवतः । अर्वाऽवतः । च । वृचऽहन् । मध्वः । प्रति । प्रभर्मणि ॥ १ ॥

हे वृचहृत्प्रपामावरकस्य वृचामुरस्य हंतर्है इंद्र प्रभर्मणि । प्रकृष्टानि भर्माणि भरणानि पशुग्रहादिसंपादनानि यस्मिन् स प्रभर्मा यज्ञः । यद्वा । प्रकृष्टाः कर्मणि कुशला भर्माणो देवानां हविष्प्रदानेन पोषका ऋत्विजो यस्मिन्निति स तथोक्तः । एतादृशे यज्ञे मध्वो मदकरान्तोमान्प्रति परावतो विप्रकृष्टाहृत्स्वाद्देशादप्यर्वावतश्च समीपस्थाद्देशादप्याभिसुख्येन प्र द्रव । त्वं त्वरयागच्छ ॥ मध्व इति वा कंदसीति पूर्वसवर्णादीर्घाभावः ॥

तीव्राः सोमांसु आ गहि सुतासो मादयिष्णवः । पिबा दधृग्यथोचिषे ॥ २ ॥

तीव्राः । सोमांसः । आ । गहि । सुतासः । मादयिष्णवः । पिबं । दधृक् । यथा ।

ओचिषे ॥ २ ॥

हे इंद्र तीव्रास्तीव्रमदाः । क्षिप्रं मदकारिण इत्यर्थः । मादयिष्णवो मादनशीला मादनकारिणो वेमे सोमांसः सोमाः सुतासस्त्वदर्थमभिपुताः । तस्माद्वा गहि । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छ । आगत्य च तान् पिब । सोमपाने कारणमाह । त्वं यथा दधृग्धृष्टत्मीती प्रगल्भः संस्तानुचिषे समवैषि सेवसे । ततस्तान्यथाकामं पिबेत्यर्थः ॥ दधृगिति त्रिधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्माद्दृत्विग्दधृगित्यादिना क्लिन्नत्ययांते निपात्यते । ऊचिषे । उच समवाये । क्वांसे लटि रूपं ॥

इषा मंदस्वादु तेऽरं वराय मन्यवै । भुवन्त इंद्रं शं हृदे ॥ ३ ॥

इषा । मंदस्व । आत् । ऊं इति । ते । अरं । वराय । मन्यवै । भुवन्त । ते । इंद्र । शं । हृदे ॥ ३ ॥

हे इंद्र इषा सोमलक्षणेनानेन मंदस्व । मोदस्व । हृद्यो भव । उ इत्यवधारणे । आदनंतरमेव ते तव वराय शत्रुनिवारकाय मन्यवे क्रोधाय स सोमोऽरमलं पर्याप्तो भवतु । क्रोधशमने समर्थो भवतु । यदा सोमं पिबति तदा मन्युं त्यजतीत्यर्थः । किंच ते तव हृदे हृदये स सोमः शं शंकरः सुखकरो भुवत् । भवतु ॥

तृतीये पर्याय आ त्वशत्रवित्यनुरूपसूचः । सूचितं च । आ खेता नि वीदता त्वशत्रवा गहि । आ० ६. ४. । इति ॥

आ त्वशत्रवा गहि न्युक्थानि च हूयसे । उपमे रोचने दिवः ॥४॥

आ । तु । अशत्रो इति । आ । गहि । नि । उक्थानि । च । हूयसे । उपऽमे । रोचने । दिवः ॥४॥

हे अशत्रो सपत्नरहित । अस्य बद्धविधबलत्वाद्गणामिमुखं गंतारः शत्रवो न संतीत्यर्थः । तादृशं तु क्षिप्रमा गहि । आयाहि । अस्यबद्धं प्रत्यागच्छ । यतो दिवः स्वतेजसा दीप्यमानाद्युलोकात् । तच्चख्येदेव-
रित्यर्थः । रोचनेऽपिभिदीप्यमाने लोके चोपमे समीपे । स्रोतारः स्रोत्रशस्त्रात्मकं शब्दं कुर्वत्यत्रेत्युपमो यज्ञः ।
तस्मिन्नस्यदोये यज्ञे चोक्थानि त्रिवृत्पंचदशादिलक्षणानि स्रोत्राणि प्रति नि हूयसे त्वं स्रोतव्यतया नितरा-
माहूयसे । यस्मादेवं तस्मादागच्छति समन्वयः ॥

तुभ्यायमद्रिभिः सुतो गोभिः श्रीतो मदाय कं । प्र सोमं इंद्र हूयते ॥ ५ ॥

तुभ्यं अयं अद्रिऽभिः । सुतः । गोभिः । श्रीतः । मदाय । कं । प्र । सोमः । इंद्र । हूयते ॥ ५ ॥

हे इंद्र अद्रिभिरभिषवसाधनैर्यावभिरयं सोमसुभ्यं त्वदर्थं सुतोऽभिषुतः । ततो दशापवित्रेण पुत्रा
गोभिर्गोविकारैः बोरुद्रिभिः श्रीतः सोऽस्माभिः परावत एव संस्कृतः सोमसव मदाय मदार्थं कं मुखेन प्र
हूयते । अपौ स्वाहा क्रियते । तस्मादागत्य सोमं पिब ॥ ॥ १ ॥

इंद्रं श्रुधि सु मे हवमस्मे सुतस्य गोमतः । वि पीतिं तृप्तिंश्चुहि ॥ ६ ॥

इंद्रं । श्रुधि । सु । मे । हवं । अस्मे इति । सुतस्य । गोऽमतः । वि । पीतिं । तृप्तिं ।
अश्नुहि ॥ ६ ॥

हे इंद्र मे मदीयं हवं त्वद्विषयमाह्वानं सु मुहु श्रुधि । शृणु । तथास्मि अस्माभिः सुतस्याभिषुतस्य गोमतो
गव्यबोरवतः । क्षीरेण मिश्रितस्येत्यर्थः । तादृशस्य सोमस्य पीतिं पानं व्यश्नुहि । विविधं प्राप्नुहि । तत्पानेन
विविधां तृप्तिं च गच्छ ॥ अशू व्याप्ती । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

तृतीये पर्याय एवाच्छावाकशस्त्रे य इंद्रं चमसेष्विति तुचः । सूचितं च । य इंद्रं चमसेष्विति सोमः प्र वः
सतां । आ० ६. ४. । इति ॥

य इंद्रं चमसेष्विति सोमश्चमूषु ते सुतः । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥ ७ ॥

यः । इंद्रं । चमसेषु । आ । सोमः । चमूषु । ते । सुतः । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥ ७ ॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतो यः सोमश्चमसेष्वितन्नामकेषु पात्रेषु तथा चमूषु । चमति यजत्यत्रेति चम्वो
यहाः । तेषु चा सर्वतोऽस्ति अस्य तमेतं सोमं पिबेत् । इद्वधारणे । पिबेत् । कथमस्य सोमपानयोग्यता
तत्राह । हे इंद्र त्वमीशिषे । तस्य स्वमेवेश्वरो भवसि खलु । यत एवं ततः पिबेति समन्वयः ॥ ईश ऐश्वर्यं ।
लटोशः से । पा० ७. २. ७७. । इतीडागमः ॥

यो अप्सु चंद्रमा इव सोमश्चमूषु ददृशे । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥ ८ ॥

यः । अप्सु । चंद्रमाः । इव । सोमः । चमूषु । ददृशे । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥ ८ ॥

हे इंद्र यो गृहीतः सोमश्चमूषु ग्रहेषु ददृशे अंतर्दृश्यते । तत्र दृष्टांतः । चंद्रमा इव यथा चंद्रमा अप्सवतः-

रिषे निर्मलतया दृश्यते तद्वत् । यद्वा । अप्सूदकेषु चंद्रमाः प्रतिबिंबतया नानाविधो दृश्यते तथाष्टयहेष्वनेक-
रूपः सन् दृश्यते । तमेतं सोमं पिबैव । यतस्त्वमेवेशिषे खलु ॥

यं ते श्येनः पदाभरन्निरो रजांस्यस्पृतं । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥९॥

यं ते । श्येनः । पदा । आ । अमरत् । तिरः । रजांसि । अस्पृतं । पिब । इत् । अस्य ।
त्वं । ईशिषे ॥९॥

हे इंद्र श्येनः शंसनीयः पक्षी । पक्षिरूपधारिणी गायत्रीत्यर्थः । स पक्षी रजांसंतंरिचादिलोकस्थितान्
सोमपालान् गंधर्वास्तिरस्तिरःकुर्वन्नस्पृतं शत्रुभिरस्पृष्टं संतं यं सोमं ते त्वदर्थं पदा पद्मामाभरत् । पदेति
सवनद्वयाभिप्रायं । सवनद्वय आहृतं सोमं त्वं पिब । गायत्री पक्षिरूपं धारयित्वा पद्मां सोममाहरदित्यत्रार्थे
यजुर्गद्गणं । पद्मां द्वे सवने समगृह्णात्युखिनैकं तस्माद्द्वे सवने शुक्रवती प्रातःसवनं च माध्यंदिनं च । तै० सं० ६.
१. ६. ४. इति । तं पिबैव । त्वमेव तस्मैश्वरो भवसि ॥ ॥२॥

देवानामिति नवचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य कुसीदिन आर्षं गायत्रं वैश्वदेवं । तथा चानुक्रम्यते । देवानां
वैश्वदेवमिति ॥ दशरश्चिष्टमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविष्टानं । सूचितं च । देवानामिद्व इति
वैश्वदेवं । आ० ८. १०. इति ॥

देवानामिद्वो महत्तदा वृणीमहे वयं । वृष्णामस्मभ्यंमृतये ॥१॥

देवानां । इत् । अर्वः । महत् । तत् । आ । वृणीमहे । वयं । वृष्णां । अस्मभ्यं । ऊतये ॥१॥

हे देवाः देवानां स्वतेजसा सर्वतो दीप्यमानानां । इदेवार्थे । युष्माकमेव महद्ग्राप्तं मंहनीयं वावः पालनं
यद्व्यते तद्गृष्णां कामानां वर्षितृष्णां युष्माकं स्वभूतं तद्रक्षणं यजमाना वयमा वृणीमहे । समंतात्संभजामहे ।
किमर्थं । अस्मभ्यमृतये । पूर्वमस्मभ्यमस्मदर्थमिति साधारण्येनोक्ता तद्विशिनष्टि । ऊतय इति । अस्माकं
पालनायेति ॥

ते नः संतु युजः सदा वरुणो मित्रो अर्यमा । वृधासश्च प्रचेतसः ॥२॥

ते नः । संतु । युजः । सदा । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । वृधासः । च । प्रचेतसः ॥२॥

ते देवा वरुणः शत्रूणां निवारको मित्रः सर्वेषां मित्रभूतोऽर्यमा सततं गच्छन् एतन्नामकास्ते त्रयो देवाः
सदा सर्वदा सर्वेष्वहःसु नोऽस्माकं युजः सहायाः संतु । भवंतु । अपिहोत्रादिकर्मणीद्रादिदेवाः सहागमना-
दियज्ञपरिसमापनानिषु साहाय्यं कुर्वन्त्वित्यर्थः । ततः प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः । यद्वा । चेतः स्रोत्रं । शोभनस्तु-
तयः । ते देवा वृधासो वर्धकाश्चास्माकं धनादिदानेन वर्धयितारस्य संतु ॥

अतिं नो विष्पिता पुरु नौभिरपो न पर्षथ । यूयमृतस्य रथ्यः ॥३॥

अतिं । नः । विष्पिता । पुरु । नौभिः । अपः । न । पर्षथ । यूयं । अमृतस्य । रथ्यः ॥३॥

अतस्य सत्वस्य यज्ञस्य वा हे रथ्यो नेतारो देवाः । यद्वा । अतस्वेति संबन्धि --- स्वात्कर्ताचिष्यते ।
यज्ञस्य साधका हे रथ्यो रथवंतो देवाः विष्पिता विष्पितानि विप्राप्तानि विततानि पुरु ॥ सुपो लुक् ॥
पुरुणि वह्ननि शत्रुवल्गानि कर्माणि नोऽस्मानति पर्षथ । पारं समाप्तिं रक्षणीर्गमयत । तच्च दृष्टांतः । नौभि-
रपो न । यथा नाविकोऽप उदकानि नौभिर्जनांस्तीरं प्रति प्रापयति तद्वत् ॥

वामं नो अस्वर्यमन्वामं वरुण शंस्यं । वामं ह्यावृणीमहे ॥४॥

वामं । नः । अस्तु । अर्यमन् । वामं । वरुण । शंस्यं । वामं । हि । आऽवृणीमहे ॥४॥

हे अर्यमन् देव वामं वननीयं संभजनीयं धनं नोऽस्माकमसु । भवतु । हे वरुण शंस्यं सर्वं शंसनीयं सुखं नाम धनमस्माकमसु । जतः । हिशब्दो हेतो । यस्मात्कारणादयं वामं धनं युष्मानावृणीमहे । याचामह इत्यर्थः । तस्मान्नोऽस्त्वित्याशास्ते ॥

वामस्य हि प्रचेतस ईशानासो रिशादसः । नेमादित्या अघस्य यत् ॥५॥

वामस्य । हि । प्रचेतसः । ईशानासः । रिशादसः । न । ई । आदित्याः । अघस्य । यत् ॥५॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः शोभनसुतयो वा हे रिशादसो रिशतां हिंसतां शत्रूणामसितारः क्षेप्तारो देवाः यूयं वामस्य वननोयस्य धनस्त्रिशानास ईशानाः । हिरवधारणे । ईशाना एव स्वामिन एव भवथ । तस्माद्युष्मान्याचाम इत्यर्थः ॥ ईशानाः । ईश ऐश्वर्ये । अनुदात्तेत् । तास्यनुदात्तेदिति स्वरणाद्युदात्तता भवति । न संबुद्धिः ॥ ततो हे आदित्या अदितिः पुत्रा देवाः ईमेन याचमानं मां तद्वनं प्राप्नोतु यद्वनमघस्य पापस्य संबन्धि विद्यते ॥ ३॥

वयमिद्धः सुदानवः क्षियन्तो यांतो अध्वन्ना । देवा वृधाय हूमहे ॥६॥

वयं । इत् । वः । सुदानवः । क्षियन्तः । यांतः । अध्वन् । आ । देवाः । वृधाय । हूमहे ॥६॥

हे सुदानवः शोभनदाना हे देवाः क्षियन्तो गृहेष्वपिहोत्रार्थं निवसन्तोऽध्वन् ॥ सुपो लुक् ॥ अध्वनि समिदाहरणार्थं यांतो गच्छन्तोऽपि वयमिद्धो युष्मानिव वृधाय हविर्भर्षधनाय हूमहे । आह्वयामः । यद्वा । वयं गृहेषु गृहान्निर्गमनकाले मार्गेषु च वृधायास्माकं धनादिभर्षधनायाह्वयामः ॥

अधि न इंद्रेषां विष्णो सजात्यानां । इता मरुतो अश्विना ॥७॥

अधि । नः । इंद्र । एषां । विष्णो इति । सजात्यानां । इत । मरुतः । अश्विना ॥७॥

हे इंद्र विष्णो मरुतो हे अश्विनाश्विनी हे इंद्रादयो देवाः सजात्यानां । समानायां जाती भवाः सजात्या भ्रातृमित्रादयः । तेषां मध्ये नोऽस्मानधीत । यूयं सुख्यतयाधिगच्छत ॥

प्र भ्रातृत्वं सुदानवोऽध द्विता समान्या । मातुर्गर्भे भरामहे ॥८॥

प्र । भ्रातृत्वं । सुदानवः । अध । द्विता । समान्या । मातुः । गर्भे । भरामहे ॥८॥

हे सुदानवः शोभनदाना आदित्याः अधाथास्मत्प्रत्यागमनानंतरं वयं समान्या समान्येन ॥ सुपो उदादेशः ॥ पूर्वं सर्वेषां देवानां सांहत्येन ततो द्विता द्विधा द्विप्रकारेण च मातुरदितिर्गर्भे संजातं यद्युष्माकं भ्रातृत्वं विद्यते तद्विदानो वयं प्र भरामहे । प्रभरणमुच्चारणं प्रकाशनं वा । उच्चारयामः प्रकाशयामो वा । सर्वेषां देवानां द्वंद्वशो जननं तैत्तिरीयके स्पष्टमभिहितं । अदितिः पुत्रकामा साध्यैभ्यो देवैभ्यो ब्रह्मादनमपचदित्युपक्रम्य तस्यै पूषा चार्यमा चाजायेतां । तै० सं० ६. ५. ६. । इत्यादिना ॥

यूयं हि ष्टा सुदानव इंद्रज्येष्ठा अभिद्यवः । अधा चिद्ध उत ब्रुवे ॥९॥

यूयं । हि । ष्ट । सुदानवः । इंद्रज्येष्ठाः । अभिद्यवः । अध । चित् । वः । उत । ब्रुवे ॥९॥

पूर्वोऽर्धर्चः सिद्धः । हे सुदानवः शोभनदाना देवा इंद्रज्येष्ठाः । इंद्रो ज्येष्ठो मुखो येषां ते तथोक्ताः । सर्वदेवा इंद्रनेतृका इत्यर्थः । तादृशा अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयो यूयं हि ष्ट । अस्मद्वद्भ्यो भवथ खलु । हि प्रसिद्धौ । अध चिद्विधानंतरमेव वो युष्मानहं ब्रुवे । स्तौमि । उतापि च पुनःपुनः स्तौमीत्यर्थः ॥ ४॥

प्रेष्ठं व इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तं कवेः पुत्रस्त्रोशनस आर्धं गायत्रमापेयं । तथानुक्रम्यते । प्रेष्ठमुशना काव्य आपेयमिति ॥ प्रातरनुवाक आपेये क्रतौ गायत्रे क्वंस्त्राश्विनशस्त्रे चिदं सूक्तं । सूचितं च । युक्त्वा हि प्रेष्ठं वः

। आ० ४. १३. । इति ॥ आभिप्रविकेषूकथेषु मैत्रावरुणे प्रेष्ठं व इति तुचो वैकल्पिकः सोचियः । सूचितं च । प्रेष्ठं वो अतिथिं प्रेष्ठं यविष्ठ भारत । आ० ७. ८. । इति ॥

प्रेष्ठं वो अतिथिं स्तुषे मित्रमिव प्रियं । अग्निं रथं न वेद्यं ॥१॥

प्रेष्ठं । वः । अतिथिं । स्तुषे । मित्रं ऽइव । प्रियं । अग्निं । रथं । न । वेद्यं ॥१॥

हे यजमानाः प्रेष्ठं युष्माकं धनदानेन प्रियतममतिथिं युष्माभिरतिथिवत्पूज्यं । यद्वा ॥ अत सातत्व्यगमने । ऋतन्व्यजीत्यादिनातिरिथिन् ॥ सततं देवानां हविः प्रदातुं गच्छंतं । मित्रमिव सखायमिव प्रियं स्तोतुः प्रीणनकरं रथं न रथमिव वेद्यं । वेदो धनं । धनहितं लाभहेतुं । यथा रथो रथेन धनं लभते तद्वत् स्तोतारोऽनेन धनं लभते । तादृशं धनलाभकारणमग्निं वो युष्मत्कर्मसिद्ध्यर्थं स्तुषे । काव्य उशनाः स्तौमि ॥

कविमिव प्रचेतसं यं देवासो अर्धं द्विता । नि मर्त्येष्वद्दधुः ॥२॥

कविं ऽइव । प्रऽचेतसं । यं । देवासः । अर्धं । द्विता । नि । मर्त्येषु । आऽद्दधुः ॥२॥

अधापि च देवासो देवा इन्द्रादयो यमग्निं मर्त्येषु मनुष्येषु द्विता द्विधा न्याद्दधुः गार्हपत्याहवनीयात्कक्लेन द्विधा निहितवतः । तत्र दृष्टान्तः । कविमिव प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं कविं क्रांतकर्मणं पुरुषं यथा द्विधा कार्यद्वयेऽन्यो नियोजयति तद्वत् । यद्वा । दिवि पृथिव्यां च निहितवतः । भूमौ तु हविराहरणार्थं दिवि तु हविष्प्रदानार्थमिति द्विधं विधानं कृतवत इत्यर्थः ॥

त्वं यविष्ठ दाशुषो नूँः पाहि ऋणुधी गिरः । रक्षां तोकमुत त्मना ॥३॥

त्वं । यविष्ठ । दाशुषः । नृन् । पाहि । ऋणुधि । गिरः । रक्ष । तोकं । उत । त्मना ॥३॥

हे यविष्ठ युवतम । यद्वा ॥ यीतिसृजंतस्त्रिणि रूपं ॥ देवानां हविषां मिश्रयितुतमापे त्वं दाशुषो हविर्दत्तवतो नृन् कर्मणां नेतृन् यजमानान् पाहि । धनादिदानेन रक्ष ॥ नूँः पाहीत्यत्र संहितायां नृन्पे । पा० ८. ३. १०. । इति नकारस्य रुत्वं । अत्रानुनासिकः । पा० ८. ३. २. । इति पूर्वस्वानुनासिकः ॥ किंच गिरस्त्वद्विषयाः स्तुतीः ऋणुधि । अवहितः सञ्कृणु ॥ अथ अरणे । अशुणुषु इत्यादिना हेर्धादेशः ॥ उतापि च त्मनात्मनैव स्वयमेव तोकमस्मदीयं तनयं पुत्रं रक्ष । पालय । आत्मनेति सर्वत्र संबध्यते । आत्मना स्वयमेव रक्ष । त्वदन्यं पालयितारं न विदामः । त्वमेवास्मदीयं स्तोत्रं ऋणु ॥

कया ते अग्ने अंगिर ऊर्जो नपादुपस्तुतिं । वराय देव मन्यवे ॥४॥

कया । ते । अग्ने । अंगिरः । ऊर्जः । नपात् । उपऽस्तुतिं । वराय । देव । मन्यवे ॥४॥

हे अंगिरोऽंगिरसां वरिष्ठ । यद्वा । अंगति सर्वत्र गच्छतीत्यंगिराः । तादृश हे ऊर्जो नपात् । नपादित्यपत्यनाम । अन्नस्य पुत्र । हविर्भिवर्धमानत्वात् । यद्वा । नपादिति नप्ता । हविलक्षणास्त्रस्य नप्तः । अग्नी प्रास्ताङ्गतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठति आदित्याज्जायते वृष्टिरिति । वृष्टिरोषधय ओषधीभ्योऽप्रित्त्वन्नस्य नप्ता । हे देव द्योतमानापे वराय सर्वैर्वरणीयाय मन्यवे शत्रून्तमन्यमानाय ते तुभ्यं कया कीदृश्या वाचोपस्तुतिमुपस्तोत्रमहं भरेयं । त्वं महान् खल्वहमल्पः । तदर्थं स्तुतिं कुर्यामित्युषिरग्निं प्रति वदति ॥

दाशेम कस्य मनसा यज्ञस्य सहसो यहो । कदु वोच इदं नमः ॥५॥

दाशेम । कस्य । मनसा । यज्ञस्य । सहसः । यहो इति । कत् । ऊं इति । वोचे ।

इदं । नमः ॥५॥

ऋषिरग्निं प्रति ब्रूते । हे सहसो यद्गो । यजुरित्यपत्यनाम । बलेन निष्पाद्यमानत्वाद्बलस्य पुत्र हे अपि कस्य कीदृशस्य यज्ञस्य यज्ञवतो यजनीयदेववतो यजमानस्य मनसा युक्ताः संतो हवींषि तुभ्यं वयं दाशेम । प्रयच्छेम ॥ पूजायां बद्धवचनं ॥ किंच तुभ्यमिदं नमो हविर्नमस्कारं वा कत् कदा वोचे । अहं वदामि । उ इति प्रश्ने । ऋषिः कदा यद्यामि कदा स्तोष्यामीत्यग्निं पृच्छति ॥ वोचे । वच्यादेशस्य लुब्धात्मनेपद उत्तमैकवचने रूपं ॥ ॥५॥

अधा त्वं हि नःस्करो विश्वा अस्मभ्यं सुऽश्चितीः । वाजद्रविणसो गिरः ॥ ६ ॥

अधं । त्वं । हि । नः । करः । विश्वाः । अस्मभ्यं । सुऽश्चितीः । वाजद्रविणसः । गिरः ॥ ६ ॥

हे अपि अधानंतरं त्वं । हिरवधारणे । त्वमेवास्मभ्यं करः । कुरु । देहीत्यर्थः ॥ करोतिर्लेख्यडागमः ॥ किमित्यपेचामाह । नोऽस्मदीया गिरस्त्वद्विषया विश्वाः सर्वाः स्तुतीरेवं कुरु यथा सुचितोः । क्षियति निवसंत्यत्रेति क्षितयो गृहाः । शोभननिवासाः । यद्वा । क्षितयो मनुष्याः । कन्याणपुत्रपौत्रादियुक्ताः । तथा वाजद्रविणसोऽन्नयुक्तधनवतीः । अथवा वाजो दीप्तिः । सर्वतो दीप्तधनाश्च कुरु । त्वमस्माभिः स्तुतः सन् गृहपुत्राजधनादीनि देहीत्यर्थः ॥

कस्य नूनं परीणसो धियो जिन्वसि दंपते । गोषाता यस्य ते गिरः ॥ ७ ॥

कस्यं । नूनं । परीणसः । धियः । जिन्वसि । दंपते । गोऽसाता । यस्यं । ते । गिरः ॥ ७ ॥

हे दंपते । यदा गार्हपत्ये वर्तसे तदा जायापतिस्वरूपोऽसि । तस्माद्दंपतिशब्देनागिरभिधीयते । तथा-विध हे अपि नूनमिदानीं कस्य कीदृशस्य जनस्य परीणसो बह्वनि धियः कर्माणि जिन्वसि । प्रीणयसि । यस्य ते तव संबन्धिन्यो गिरः स्तुतयो गोसाता गोसातौ गवां लामे भवंति खलु । तस्मात्त्वं कुत्र तिष्ठसि । अस्माकमिदानीं गवेच्छा प्रवर्तते । यद्वा । हे अपि त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीणयसि । न कस्यापीत्यर्थः । अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयति भावः ॥

अग्निमंथने तं मर्जयंत सुक्रतुमित्येषा । सूचितं च । तं मर्जयंत सुक्रतुं यज्ञेन यज्ञमयजंत देवाः । आ० २. १६. इति ॥

तं मर्जयंत सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु । स्वेषु क्षयेषु वाजिनं ॥ ८ ॥

तं । मर्जयंत । सुऽक्रतुं । पुरःऽयावानं । आजिषु । स्वेषु । क्षयेषु । वाजिनं ॥ ८ ॥

सुक्रतुं शोभनप्रज्ञं सुकर्माणं वाजिषु संयामेषु पुरोयावानं शत्रुहननार्थं पुरत एव गंतारं वाजिनं बलवंतं तादृशमग्निं यजमानाः स्वेष्व्वात्मीयेषु क्षयेषु गृहेषु मर्जयंत । निर्मथितमग्निमनं कुर्वन्ति । परिचरंतीति यावत् ॥

क्षेति क्षेमेभिः साधुभिर्नकिर्यं घ्नति हंति यः । अग्ने सुवीरं एधते ॥ ९ ॥

क्षेति । क्षेमेभिः । साधुऽभिः । नकिः । यं । घ्नति । हंति । यः । अग्ने । सुऽवीरः । एधते ॥ ९ ॥

हे अपि यो मनुष्यः साधुभिः साधयद्भिः क्षेमेभिः पालनैः सह क्षेति स्वगृहे निवसति । तथा यं जनं नकिः न केचन घ्नति न हिंसति । य एव हंति शत्रून् स्वयमेव हंति । स मनुष्यस्तव स्तोता खलु । अन्यथा तस्मैतावन्न घटते । ततः स स्तोता सुवीरः शोभनपुत्रादियुक्तः सन्नेधते । आत्मीयगृहेषु धनादिभिर्वर्धते ॥ ॥ ६ ॥

आ मे हवमिति नवर्चं पंचमं सूक्तं । छणो नामांगिरस ऋषिः । गायत्री छंदः । एतदादीनि त्रीणि सूक्तान्यश्विदेवत्यानि । तथा धानुक्रांतं । आ मे छण आश्विनं हीति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । उदीराथामा मे हवं । आ० ४. १५. इति ॥

आ मे हवं नासत्याश्विना गच्छतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥१॥

आ । मे । हवं । नासत्या । अश्विना । गच्छतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥१॥

हे नासत्या । असत्यमनयोर्नास्तीति नासत्यौ । तादृशी हे अश्विनाश्विनी युवं युवां मे मदीयं हवमाह्वानं श्रुत्वा । यद्वा । हवं । ह्यतेऽनेति हवो यज्ञः ॥ केवलस्याधिकरणेऽपि ह्यदसः ॥ मदीयं यज्ञं प्रति मध्वो मदकरस्य सोमस्य पीतये पानाय तदर्थमा गच्छतं ॥

इमं मे स्तोममश्विनेमं मे शृणुतं हवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥२॥

इमं । मे । स्तोमं । अश्विना । इमं । मे । शृणुतं । हवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥२॥

हे अश्विनाश्विनी मे मदीयमिमं स्तोमं स्तोत्रं किंच मे मदीयमिममिदमागमनविषयं हवमाह्वानं च शृणुतं ॥

अयं वां कृष्णो अश्विना हवन्ते वाजिनीवसू । मध्वः सोमस्य पीतये ॥३॥

अयं । वां । कृष्णः । अश्विना । हवन्ते । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥३॥

हे वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनी ॥ अत्रेतिरनुवादार्थः ॥ यद्वा । वाजो वजनं क्रिया । तद्वती वाजिनी । तयुक्तधनवती हे अश्विनाश्विनी अयं कृष्णो नाम मंत्रद्रष्टृष्वीं युवां हवन्ते । स्तुतिभिराह्वयति । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतय इति ॥

शृणुतं जरितुर्हवं कृष्णस्य स्तुवतो नरा । मध्वः सोमस्य पीतये ॥४॥

शृणुतं । जरितुः । हवं । कृष्णस्य । स्तुवतः । नरा । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥४॥

हे नरा नरी सर्वस्य नेतारावश्विनी जरितुः ॥ तच्छीलार्थे तुन् । व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं ॥ जरितुः सवन-
शीलस्य स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतः कृष्णस्यैतन्नामकस्यर्षेः संबन्धि हवं युष्मद्विषयमाह्वानं शृणुतं । यद्वा । जरितुरन्य-
देवानां स्तोतुः स्तुवत इदानीं युवयोः स्तोत्रकारिणस्तस्य हवं शृणुतं । शिष्टं गतं ॥

हृदिर्दियंतमदाभ्यं विप्राय स्तुवते नरा । मध्वः सोमस्य पीतये ॥५॥

हृदिः । यंतं । अदाभ्यं । विप्राय । स्तुवते । नरा । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥५॥

हे नरा नेतारावश्विनी विप्राय मेधाविने अत एव स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कृष्णायर्षयेऽदाभ्यं ॥ दमेधेति
एतत्प्रत्ययः ॥ परैरहंस्यं हृदिर्गुहं यंतं । प्रयच्छतं । किमर्थं । सोमपानाय । स्तोत्रे गुहे दीयमाने सति तदा स
सोमं युवाभ्यां प्रयच्छति ॥ ७॥

गच्छतं दाशुषो गृहमित्या स्तुवतो अश्विना । मध्वः सोमस्य पीतये ॥६॥

गच्छतं । दाशुषः । गृहं । इत्या । स्तुवतः । अश्विना । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥६॥

हे अश्विनाश्विनी इत्येत्यमनेन प्रकारिण स्तुवतो युवयोः स्तोत्रं कुर्वतो दाशुषो हवींषि दत्तवतो यजमानस्य
गृहं प्रति गच्छतं । युवामागच्छतं । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतय इति ॥

युंजाथां रासंभं रथे वीङ्गं वृषखसू । मध्वः सोमस्य पीतये ॥७॥

युंजाथां । रासंभं । रथे । वीङ्गुऽङ्गं । वृषखसू इति वृषखऽवसू । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥७॥

हे वृषखसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनी युवां वीङ्गं । वीङ्गुर्दृढः । दृढांगोपि स्वरथे रासंभं शब्दायमान-
मेतन्नामकमश्वं युंजाथां । संयोजयतं । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतय इति । रासभावश्विनोरिति रासभावेवा-
श्विनी रथस्य वाहनी ॥

त्रिवंधुरेण त्रिवृता रथेना यातमश्विना । मध्वः सोमस्य पीतये ॥८॥

त्रिऽवंधुरेण । त्रिऽवृता । रथेन । आ । यातं । अश्विना । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥८॥

हे अश्विनाश्विनी त्रिवंधुरेण त्रिफलकासंघटितेन त्रिवृता त्रिकोणेन । यद्वा । त्रिवृता । त्रीणि कवचादि-
भिरावरणानि यस्य स तथोक्तः । तेन रथेनास्मद्यज्ञं प्रत्या यातं । युवामागच्छतं च । शिष्टं गतं ॥

नू मे गिरौ नासत्याश्विना प्रावतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥९॥

नू । मे । गिरः । नासत्या । अश्विना । प्र । अश्वतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥९॥

हे नासत्यासत्यरहितौ हे अश्विनाश्विनी मे मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः प्रति युवं युवां नू चिप्रं
प्रावतं । प्रकर्षेणागच्छतं । यद्वा । मे गिरः प्रावतं । आत्मीयतया प्ररक्षतं । किमर्थं । मध्वो मदकरस्य सोमस्य
पीतये पानाय तदर्थं । सर्वे देवाः स्तुतिभिराहृताः संतो यज्ञं प्रत्यागच्छंतीति गच्छतं रक्षतं चेति युक्तं
भवति ॥ ॥८॥

उभा हि दक्षेति पंचचं षष्ठं सूक्तं । विश्वको नाम कृष्णस्य पुत्रः कृष्ण एव वर्षिः । जगती कंदः । अश्विनी
देवता । तथानुक्रम्यते । उभा हि पंच विश्वको वा कार्ष्णिर्जागतमिति ॥ विनियोगो विंगादवगंतव्यः ॥

उभा हि दस्त्रा भिषजा मयोभुवोभा दक्षस्य वचसो बभूवथुः ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥१॥

उभा । हि । दस्त्रा । भिषजा । मयःऽभुवा । उभा । दक्षस्य । वचसः । बभूवथुः ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥१॥

हे अश्विनी दस्त्रा दर्शनीयी । यद्वा ॥ दसु उपचये ॥ सर्वेषां शत्रूणामुपक्षपयितारी । भिषजा देवानां वैद्वी
यद्वा भीतीनां चासयितारी । यदा नरोऽश्विनी स्तुवंति तदा तौ तेषां भोतिमपनयत इत्यर्थः ॥ पृषोदरादि-
त्वादूपसिद्धिः ॥ तादृशी अत एव मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारानुभा परस्परं द्वित्वसंख्यापूरकानुभोभौ
द्वौ युवां दक्षस्यैतन्नामकस्य प्रजापतेर्वचसः स्तुतेः संबन्धिनी बभूवथुः । हि प्रसिद्धौ । पुरा युवां दक्षेणास्तावि-
षायां खलु । ता तादृशी प्रशस्यौ वां युवां विश्वक एतन्नामकं क्षपिस्तनूकृथे । तनोति कुलमिति तनूः पुत्रः ।
तस्य विष्णाप्यो निमित्तं हवते । स्तुतिभिराह्वयति । तस्मान्नोऽस्माकं सख्या सख्यानि यष्टयष्टव्यतया जातानि
सखित्वानि मा वि यौष्टं । मा पृथक्कृतं ॥ यीतेर्लुङि सिचि रूपं ॥ किंच युवां मुमोचतं । अस्मानागतं रथे
स्थित्वाश्वप्रयहान्मुचतं ॥ मुचतेर्लोङि बज्जलं कंदसीति शपः सुः । अडागमः ॥ अत्र विष्णापुनामानं पुत्रमुद्दिश्य
तस्य पिता विश्वको युवामाह्वयतीत्यात्मानमाह । यद्वा । विश्वकस्य पिता कृष्णो नामर्षिर्मम पुत्रो विश्वकः
पुत्रार्थं युवामधिह्वयतीति वदति ॥

कथा नूनं वां विमना उपं स्तवद्युवं धियं ददयुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोर्चतं ॥२॥

कथा । नूनं । वां । विऽमनाः । उपं । स्तवत् । युवं । धियं । ददयुः । वस्यःऽइष्टये ।
ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोर्चतं ॥२॥

हे अश्विनी विमना एतन्नामक ऋषिर्नूनं पुरा कथा युवामुप स्तवत् । कथमुपासीत् । तेन सुती युवं युवां वस्यइष्टये । वस्यो वसीयः प्रशस्तं धनं । तस्याभिलषितस्त्रेष्टयेऽभिगमनाय यद्वा वसिष्ठधनस्त्रेष्टये प्राप्तये धियं बुद्धिं विमनसे ददयुः । अर्द्धाथां खलु ॥ वस्य इति वसुमच्छब्दादीयमुनि विन्मतोर्बुधिति लुक् । ईयमुन ईकारलोपश्चादसः ॥ तादृशौ युवां विश्वको हवत इति गतं ॥

युवं हि ष्मा पुरुभुजेममेधतुं विष्णाप्वे ददयुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोर्चतं ॥३॥

युवं । हि । स्म । पुरुऽभुजा । इमं । एधतुं । विष्णाप्वे । ददयुः । वस्यःऽइष्टये ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोर्चतं ॥३॥

हे पुरुभुजा पुरुभुजी पुरुष्णां बहूनां धनादिदानेन भोजयितारी । यद्वा । बहूनां स्त्रीतृणां पालयितारा-
वश्विनी युवं । हि धेत्यवधारणे । युवामेवममेधतुं ॥ एधतेरेधिवहोश्चतुः । उ० १. ७९. । इति चतुप्रत्ययः ।
चित्त्वादंतोदान्तः ॥ इमां धनादिवृद्धिं विष्णाप्वे । विष्णोः सर्वेषां देवानां मुख्यत्वात् तद्ब्रह्मणे सर्वे देवा गृहीता
भवन्ति । विष्णादीन्कर्मणा व्याप्नोतीति विष्णापूः ॥ पृषोदरादिः ॥ यद्वा । विष्णुं सर्वयहेषु व्याप्तं सोमं दशा-
पवित्रेण पुनातीति । तस्य चतुर्थी विष्णाप्व इति । एतन्नामके मम पुत्रे पीत्रे वा । पुत्राय पीत्राय वा । इमां
धनादिवृद्धिं ददयुः । अर्द्धत्वं । किमर्थं । वस्यइष्टये वसीयसः प्रशस्तधनस्त्रेष्टय इच्छां पूरयितुं ॥ क्रियाथोपपदस्य
। पा० २. ३. १४. । इति चतुर्थी ॥ ता वामिति पूर्ववद्वाख्येयं ॥

उत त्वं वीरं धनसामृजीषिणं दूरे चित्संतमवसे हवामहे ।

यस्य स्वादिष्टा सुमतिः पितुर्यथा मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोर्चतं ॥४॥

उत । त्वं । वीरं । धनऽसां । ऋजीषिणं । दूरे । चित् । संतं । अवसे । हवामहे ।

यस्य । स्वादिष्टा । सुऽमतिः । पितुः । यथा । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोर्चतं ॥४॥

हे अश्विनी उतापि च वीरं कर्मणि समर्थं धनसां धनानां संभक्तारमृजीषिणं । ऋजीष उपाजितोऽभिपुतः
सोमः । तद्वत्तं दूरे चिहूर एव संतं भवंतं विनष्टमिव त्वं तं विष्णाप्वमवसेऽस्माकं रक्षणाय हवामहे । आङ्-
यामः । पुत्रो हि पितरं रक्षते । किंच यस्य पुत्रस्य पीत्रस्य वा सुमतिः शोभना सुतिः स्वादिष्टा स्वादुतमा ।
अतिशयेन देवानां स्वादुकारिणीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । पितुर्यथा पितुर्विश्वकस्य सुतिर्यथा देवानां प्रीतिकरी
तद्वत् । तस्मात्तमाङ्गयाम इति शेषः । मेति गतार्थः ॥

ऋतेन देवः सविता शमायत ऋतस्य शृंगमुर्विया वि पंप्रथे ।

ऋतं सासाह महिं चित्पृतन्यतो मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोर्चतं ॥५॥

ऋतेन । देवः । सविता । शंऽआयते । ऋतस्य । शृंगं । उर्विया । वि । पंप्रथे ।

ऋतं । सासाह । महिं । चित् । पृतन्यतः । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोर्चतं ॥५॥

ऋषिः सत्यप्रशंसां करोति । हे अश्विनी देवो द्योतमानः सविता सर्वस्व स्वस्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामको देव ऋतेन सत्विन शमायते । सायंकाले स्वकिरणसमूहं शमयति । ततोऽनंतरं स एव सविता ऋतस्य सत्यस्य भृंगमघसुर्विद्योर् विस्तीर्णं यथा भवति तथा प्रातःकाले वि पप्रथे । विशेषेण प्रथयति । सर्वतो विस्तारयति । किंच पृतन्यतः पृतनाभिच्छतः संयुयुत्सोः शत्रोर्महि चिन्महदपि बलमृतं सत्त्वं स्वयमेवाभिभवति । इत्यमृतं प्रशस्तमभूत् । तस्माद्युवामपि तेर्नतेन नोऽस्माकं सख्यानि मा वि चीष्टं । अत्रागंतुमश्चररमोऽनुचतमिति ॥ १९ ॥

दुम्नी वामिति षड्भुजं सप्तमं सूक्तं । तथा चानुक्रम्यते । दुम्नी षड्वासिष्ठो वा दुम्नीकः प्रियमेधो वा प्रागाथं हेति । वसिष्ठपुत्रो दुम्नीक ऋषिरांगिरसः प्रियमेधो वा । उभयत्र वाशब्दाद्यदोभावपि न स्यातां तदा प्रकृत आंगिरसः कृष्ण एव ऋषिः । अयुजो बृहत्सो युजः सतोबृहत्सः । अश्विनी देवता ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रती बार्हते ऋदस्याश्विनशस्ते चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । दुम्नी वां यत्स्य इति बार्हते । आ० ४. १५. इति ॥

दुम्नी वां स्तोमो अश्विना क्रिविर्न सेक आ गतं ।

मध्वः सुतस्य स दिवि प्रियो नरा पातं गौराविवेरिणे ॥ १ ॥

दुम्नी । वां । स्तोमः । अश्विना । क्रिविः । न । सेके । आ । गतं ।

मध्वः । सुतस्य । सः । दिवि । प्रियः । नरा । पातं । गौरौऽइव । इरिणे ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनी अयमनुपत्नीणस्तोत्रो दुम्नीक एतन्नामक ऋषिर्वा युवयोः स्तोमः स्तोता भवति । युष्मत्सुतो कृतायां स्तोत्राणि नाल्पीभवति किंतु पुनर्वर्धत इत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । क्रिविर्न । क्रिविरिति कूपनाम । कूपी यथा सेक उदकसेचने वृष्टी भवत्यां नाल्पोदको भवति तद्वत् । यद्वा । वां युवयोः स्तोमो युष्मद्विषया स्तुतिर्धुम्यन्नवतो खलु । स्तोत्रे कृते तस्मा अन्नादिकं प्रयच्छथ इत्यर्थः । तस्माद्युवामस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतं । स्तोत्राणि श्रोतुमागच्छतं । हे नरा नरां नेतारावश्विनी सोऽयं स्तोता दिवि द्योतमानेऽस्मिन्न्यज्ञे सुतस्याभिषुतस्य मध्वो मदकरस्य सोमस्य प्रियः स्तोत्रकारित्वेन प्रियतमो भवति । ततस्त्विन सुतं सोमं पातं युवां । तत्र दृष्टांतः । गौराविव यथा तृषिती गौरावितन्नामकी मृगाविरिण तटाकादिषूदकपानार्थं शीघ्रमागच्छतस्तद्वत् ॥

पिबतं घर्मे मधुमंतमश्विना बर्हिः सीदतं नरा ।

ता मंदसाना मनुषो दुरोण आ नि पातं वेदसा वयः ॥ २ ॥

पिबतं । घर्मे । मधुऽमंतं । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदतं । नरा ।

ता । मंदसाना । मनुषः । दुरोणे । आ । नि । पातं । वेदसा । वयः ॥ २ ॥

हे अश्विनाश्विनी मधुमंतं मदवंतं । मदकारिणमित्यर्थः । तादृशं रसवंतं वा घर्मं ॥ घृ चरणदीप्त्योः ॥ पात्रेषु चरंतं सोमं पिबतं । यद्वा । मधुमंतं । मधुर्मदकरः सोमः । तद्वतं घर्मं महावीरपात्रगतं चीरं पिबतं सोमं चेत । न तु साहचर्येण तदसंभवात् । हे नरा नरां नेतारी सर्वस्य हे अश्विनी बर्हिर्वर्हिषि यज्ञ आ सीदतं । उपविशतं । यद्वा । पूर्वं द्वितीयं पादं व्याख्याय प्रथमपादो व्याख्येयः । उपसदनानंतरं सोमपानं युक्तमिति । किंच मनुषो मनुषस्य दुरोणे गृहभृतेऽस्मिन्देवयजने मंदसाना सोमपानेन मोदमानो ता तौ पूर्वोक्तलक्षणौ युवां वेदसा पुरोडाशादिलक्षणैः हविषा सह वयः सोमरूपमन्नमागत्य नि पातं । निपिबतं । यद्वा । वेदसा धनेन सह वयोऽस्माकमायुर्नि पातं । नितरां रक्षतं ॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

ता वर्तिर्यातमुप वृक्तबर्हिषो जुष्टं यज्ञं दिविष्टिषु ॥ ३ ॥

आ । वां । विश्वभिः । ऊतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहृषत् ।
ता । वर्तिः । यातं । उप । वृक्तऽबर्हिषः । जुष्टं । यज्ञं । दिविष्टिषु ॥३॥

हे अश्विनी प्रियमेधाः । मेधो यज्ञः । प्रियतमयज्ञा यजमानाः । यद्वा । प्रियमेधा एतन्नामक ऋषिः ॥ पूजायां बह्वचनं ॥ यष्टार ऋषिर्वा विश्वाभिरुतिभिः सर्वैः पालनैः सह । अथवावति याज्ञाकर्म । सर्वैरभिलषितयाचनैः सहिता अहृषत । आह्रासिषुः । आह्रासीत् । आत्मना पालनहेतुकत्वेन । यद्वाभिलषितदानाय वामाहृषति । ततो युवां वृक्तबर्हिष आस्तरणार्थं क्लिन्नबर्हिषो यष्टुः संबन्धि जुष्टं सर्वदेवेषु सेवितं पर्याप्तं वा यज्ञं यजनीयं हविः प्रति दिविष्टिषु दिवसानामह्राभागमनेषु प्रातःकालेषु यज्ञेषु वा वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तिर्गृहं । तदुपा यातं । हविःस्वीकरणार्थं युवामागच्छतं ॥

पिबन्तं सोमं मधुमंतमश्विना बर्हिः सीदतं सुमत् ।
ता वावृधाना उप सुष्टुतिं दिवो गंतं गौराविवेरिणं ॥४॥
पिबन्तं । सोमं । मधुऽमंतं । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदतं । सुऽमत् ।
ता । वावृधानौ । उप । सुऽस्तुतिं । दिवः । गंतं । गौरौऽइव । इरिणं ॥४॥

हे अश्विनाश्विनी मधुमंतं रसवंतं मदवंतं वा सोमं युवां पिबन्तं । ततो बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे सुमच्छोभनमा सीदतं । पश्चादावृधानौ सोमपानेन वृद्धौ ता तां युवां दिवो बुलोकात्सुष्टुतिमस्त्राभिः क्रियमाणां स्तुतिमुप गंतं । उपगच्छतं । तत्र दृष्टांतः । गौराविव यथा गौरमृगावन्यस्त्राद्देशादिरिणं तटाकादिकं प्रति जलपानार्थमागच्छतस्तद्वत् ॥

आ नूनं यातमश्विनाश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः ।
दस्त्रा हिरण्यवर्तनी शुभस्पती पातं सोममृतावृधा ॥५॥
आ । नूनं । यातं । अश्विना । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुऽभिः ।
दस्त्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । शुभः । पती इति । पातं । सोमं ।
ऋतऽवृधा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनी युवां प्रुषितप्सुभिः ॥ प्सु इति रूपनाम । प्रुष स्नेहनसेचनपूरणेषु ॥ स्निग्धरूपैः । दीप्ररूपैरित्यर्थः । तादृशैः शीघ्रगामिभिरश्वैः सह नूनमिदानीमा यातं । अस्त्रदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतं । हे दस्त्रा दस्त्री दर्शनीयावुपक्षपथितारी वा हे हिरण्यवर्तनी । वर्ततेऽचेति वर्तनी रथः । हिरण्यमथरथौ हे शुभस्पती उदकस्य कन्याणस्य वा पालयितारी हे ऋतावृधा सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयितारी हे अश्विनी युवां शीघ्रमागत्य सोमं पातं । पिबन्तं ॥

वयं हि वां हवामहे विपन्यवो विप्रासो वाजसातये ।
ता वल्गू दस्त्रा पुरुदंससा धियाश्विना श्रुष्ट्या गंतं ॥६॥
वयं । हि । वां । हवामहे । विपन्यवः । विप्रासः । वाजऽसातये ।
ता । वल्गू इति । दस्त्रा । पुरुऽदंससा । धिया । अश्विना । श्रुष्टी । आ । गंतं ॥६॥

हे अश्विनी विपन्यवः स्तोतारः अत एव विप्रासो विप्रा मेधाविनी वयं वाजसातयेऽन्नकामाय वां ।

हिरवधारणे । युवामेव हवामहे । स्तुतिभिराहुयामः । ततो वल्लु । वल्लमं कुशलगमनं । कुशलगमनशीलौ
पुरुदंससा बङ्गकर्मणी तौ युवां धियास्रदीयया स्तुत्याहती संतो श्रुष्टो । श्रुष्टीति चिप्रनाम । चिप्रमस्रभ्यं
धनादिदानाया गतं । आगच्छतं ॥ १० ॥

तं वो दस्ममिति षडृचमष्टमं सूक्तं गौतमस्य नोधस आर्षं । तथा चानुक्रम्यते । तं वो दस्मं नोधा इति ।
प्रागाथं हेत्युक्तत्वादेतदादिसूक्तत्रयं प्रागाथं । इंद्रो देवता ॥ महाव्रते निकेवल्हे बाहृततुचाशीतावेतसूक्तं ।
तथा च पंचमारण्यके सूत्रितं । तं वो दस्ममृतीषहमा नो विश्वासु हव्यः । ऐ० आ० ५. २. ४. । इति ॥ अग्निष्टोमे
माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे तं वो दस्ममिति प्रागाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । तं वो दस्ममृतीषहं तत्त्वा
यामि मुवीर्यमिति प्रागार्थं स्तोत्रियानुरूपं । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्म-
णाच्छंसिनो वैकल्पिकः स्तोत्रियोऽयमेव प्रागाथः । आ० ७. ४. ॥ विषुवत्यपि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छं-
सिशस्त्रे तं वो दस्ममृतीषहमिति नोधसस्य योनिः शंसनीया । तं वो दस्ममृतीषहमभि प्र वः सुराधसं
। आ० ८. ६. । इति ॥

तं वो दस्ममृतीषहं वसोर्मदानमंधसः ।

अभि वत्सं न स्वसरेषु धेनव इंद्रं गीर्भिनं वामहे ॥ १ ॥

तं । वः । दस्मं । ऋतिऽसहं । वसोः । मदानं । अंधसः ।

अभि । वत्सं । न । स्वसरेषु । धेनवः । इंद्रं । गीऽभिः । नवामहे ॥ १ ॥

नोधा इंद्रं स्तौति । हे ऋत्विग्यजमानाः दस्मं दर्शनीयमृतीषहं । ऋतयो बाधकाः शत्रवः । तेषामभिव-
वितारं । पुनः कीदृशं । वसोर्वासयितुर्दुःखस्य निवासयितुः । यद्वा । वसोः पात्रे निवसतः । तादृशस्यांधसः
सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मदानं मंदमानं मोदमानं वो यष्टयष्टव्यत्वेन युष्मत्संबन्धिनं तं तादृशमिंद्रं गीर्भिः
स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरभि नवामहे ॥ नू स्तवने नु शब्दे ॥ अभिष्टुमः । कुत्रेति । स्वसरेषु । अत्र यास्तुः । स्वस-
राण्यहनि स्वयंसारीण्यपि वा स्वरादित्यो भवति स एनानि सारयति । नि० ५. ४. । इति । सूर्यनेतृकेषु दिवसेषु
वयमभिष्टुमः । तत्र दृष्टांतः । वत्सं न यथा धेनवो नवप्रमृतिका धेनवः स्वसरेषु । मुह्यसंतं प्रेर्यते गावो यत्रेति
स्वसराणि गोष्ठानि । तेषु वत्समभिलक्ष्य शब्दयति तद्वत् ॥

द्युक्षं सुदानुं तविषीभिरावृतं गिरिं न पुरुभोजसं ।

क्षुमंतं वाजं शतिनं सहस्रिणं मक्षू गोमंतमीमहे ॥ २ ॥

द्युक्षं । सुदानुं । तविषीभिः । आऽवृतं । गिरिं । न । पुरुऽभोजसं ।

क्षुमंतं । वाजं । शतिनं । सहस्रिणं । मक्षू । गोऽमंतं । ईमहे ॥ २ ॥

द्युक्षं दीप्तीनां निवासस्थानं । अतिशयेन दीप्तिमित्यर्थः । यद्वा । द्युक्षं दिवि द्युलोके क्षियतं निवसंतं ।
सुदानुं शोभनदानं तविषीभिर्बलैरावृतमाच्छादितं । आवरणे दृष्टांतः । गिरिं न तविषीभिर्बलयुक्तैर्मेघैरावृतं
शिलोच्चयमिव स्थितं । पुनः कीदृशं । पुरुभोजसं सोमादिहविष्प्रदानेन बङ्गभिर्यजमानैर्भोजयितव्यं यद्वा बहूनां
पानयितारमिंद्रं क्षुमंतं ॥ द्रुक्षु शब्दे ॥ शब्दवंतं । अनेन पुत्रादिकं लक्ष्यते । स्तोत्रादीनि कुर्वाणं शतिनं सहस्रिणं
शतसहस्रसंख्याकधनयुक्तं गोमंतं गवाद्युक्तं वाजमंत्रं मक्षु शोभनीयमहे । याचामहे । यद्वा । पूर्वार्धे वाजवि-
शेषणत्वेन वा योजनीयः । प्रदीप्तं शोभनयोग्यं बलाद्युक्तं बङ्गभिः पुत्रमित्रादिभिर्भोक्तव्यं शब्दाद्युक्त-
मंत्रमिंद्रं याचामहे इति ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो न त्वा बृहंत इति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च ॥
न त्वा बृहंतो अद्रय उभयं शृणवस्व नः । आ० ७. ४. । इति ॥

न त्वा बृहंतो अद्रयो वरंत इंद्र वीळ्वः ।

यद्विस्सि स्तुवते मावते वसु नकिष्टदा मिनाति ते ॥३॥

न । त्वा । बृहंतः । अद्रयः । वरंते । इंद्र । वीळ्वः ।

यत् । दिस्सि । स्तुवते । माऽवते । वसु । नकिः । तत् । आ । मिनाति । ते ॥३॥

हे इंद्र बृहंतो बलेन महांतः अत एव वीळ्वः सर्वतो दृढा अप्यद्रयः पर्वतास्त्वा त्वां न वरंते । बलेन निवारयंति । अग्निवारणमेवोत्तरार्धेन विवृणोति । स्तुवते त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वते मावते मत्सदृशाय मादृशाय स्तोत्रे यद्वसु यद्वनं दिस्सि त्वं दातुमिच्छसि तव देयं तद्वनं नकिर्न कश्चिदा मिनाति । आभिमुख्येन हिनस्ति । मीञ् हिंसायां । मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः । मावते । युष्मदस्त्रज्ञां सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप् ॥

योडासि क्रत्वा शवसोत दंसना विश्वा जाताभि मज्मना ।

आ त्वायमर्क ऊतये ववर्तति यं गोतमा अजीजनन् ॥४॥

योडा । असि । क्रत्वा । शवसा । उत । दंसना । विश्वा । जाता । अभि । मज्मना ।

आ । त्वा । अयं । अर्कः । ऊतये । ववर्तति । यं । गोतमाः । अजीजनन् ॥४॥

हे इंद्र क्रत्वा वृत्रहननादिकर्मणापि वा प्रज्ञानेन शवसात्कीयेन बलेन योडा शत्रूणां संहारकोऽसि । उतापि च त्वं दंसना स्वकीयेन कर्मणा मज्मना ॥ मज्म मुजि शब्दार्थः । मज्ममुजी चेति मज्मतिः शब्दार्थः ॥ शत्रूणामाक्रोशनसमर्थेन बलेन विश्वा जाता सर्वाणि भूतजातान्यभिभवसि । उक्तार्थस्य विश्वा जातान्यभ्यसि मद्वा । ऋ० पृ. १००. ४ । इत्यादिष्विन्द्रेणैवोक्तत्वात् । एतादृशं त्वा त्वामर्कः ॥ अर्चं पूजायां ॥ अर्चनीयोऽयं मंत्रः यद्वाक्यं देवानामर्चकः पूजकोऽयं स्तोत्रोत्तये स्वरक्षणाया ववर्तति । आवर्तयति । आत्माभिमुख्ये करोतीत्यर्थः ॥ वर्ततेर्लेटि वङ्गलं स्युरडागमस्य ॥ यं त्वां गोतमा गोतमपुत्रा नोधःप्रभृतयोऽजीजनन् स्वयञ्चे प्रादुरवीभवन् । तं त्वामयं मंत्रः स्तोत्रा वावर्तयति ॥

प्र हि रिरिस्त्र ओजसा दिवो अंतेभ्यस्परि ।

न त्वा विव्याच रज इंद्र पार्थिवमनु स्वधां ववक्षिथ ॥५॥

प्र । हि । रिरिस्त्रे । ओजसा । दिवः । अंतेभ्यः । परि ।

न । त्वा । विव्याच । रजः । इंद्र । पार्थिवं । अनु । स्वधां । ववक्षिथ ॥५॥

हे इंद्र दिवो बुलोकस्य पर्यंतेभ्य ओजसा । हिरवधारणे । स्वबलेनैव प्र रिरिस्त्रे । प्रकर्षणातिरिक्तो भवसि ॥ रिचलेटि वङ्गलं कंदसीति स्युः । प्रत्ययस्वरः ॥ किंच हे इंद्र पार्थिवं पृथिव्यां भवो रजो लोकस्त्वा त्वां महता स्वशरीरेण न विव्याच । न व्याप्नोति । बावापृथिवीभ्यामपि स्वतः स त्वं बलेन समर्थो भवसीत्यर्थः । एवंभूतः सत्सत्ताकं स्वधामन्नमुदकं वानु ववक्षिथ । अनुवोढुमिच्छ ॥ वहेः सन्तस्य च्छांदसे स्त्रिटि रूपं । मंत्रत्वादात्मभावः ॥

नकिः परिष्टिर्मघवन्मघस्य ते यहाश्रुषे दशस्यसि ।

अस्माकं बोध्युचर्थस्य चोदिता मंहिष्ठो वाजसातये ॥६॥

नकिः । परिष्टिः । मघऽवन् । मघस्य । ते । यत् । दाश्रुषे । दशस्यसि ।

अस्माकं । बोधि । उचर्थस्य । चोदिता । मंहिष्ठः । वाजऽसातये ॥६॥

हे मघवन्धनवर्जिन्द्र ते तव मघस्य मंहनीयस्य धनस्य परिष्टिः परिबाधको निरोद्धा नकिर्न कश्चिदसि । यद्यदा दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दशस्यसि धनं प्रयच्छसि तदा तस्य निरोधको नासीत्पर्यः । तथा सति चोदिता धनानां चोदयिता स्तोत्रुभ्यः प्रेरयिता अत एव मंहिष्ठो दातृतमो मंहनीयो वा स त्वमस्माकं संबन्धुचषस्य स्तोत्रं वाजसातयेऽन्नलाभाय तदर्थं क्रियमाणमिति बोधि । बुध्यस्व । स्तोत्रेण सुतः सन्न-
स्नाभ्यमन्नादिकं प्रयच्छेति शेषः ॥ बोधि । बुध अवबोधने । भीवादिकः । लोटि क्त्वाद्सः शपो लुक् ।
व्यादेशः ॥ ॥ ११ ॥

बृहदिन्द्रायैति सप्तमं नवमं सूक्तं । नृमेधपुरमेधावृषी । तौ चानुक्तत्वादांगिरसी । आदितो द्वौ प्रगाथौ पंचमीषध्यावनुष्टुभौ सप्तमी बृहती । तथा चानुक्रम्यते । बृहदिन्द्राय सप्त नृमेधपुरमेधो ब्रानुष्टुबृहत्यंतमिति ॥ चानुर्विशिकेऽहनि मरुत्वतीये प्राक्ततामरुत्वतीयात्प्रगाथादूर्ध्वं द्वौ मरुत्वतीया प्रगाथौ शंसनीयी । बृहदिन्द्राय गायतेत्ययमाद्यः प्रगाथः पृथ्वाभिन्नवषडहयोर्द्वितीयेऽह्न्ययं प्रगाथः । सूचितं च । बृहदिन्द्राय गायत नकिः मुदासो रथमिति मरुत्वतीय ऊर्ध्वं नित्यात् । आ० ७. ३. इति ॥

बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृत्रहंतमं ।

येन ज्योतिरजनयन्वृतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥ १ ॥

बृहत् । इंद्राय । गायत । मरुतः । वृत्रहन्ऽतमं ।

येन । ज्योतिः । अजनयन् । चृतऽवृधः । देवं । देवाय । जागृवि ॥ १ ॥

हे मरुतः ॥ इ शब्दे ॥ मितं ह्वंतीति मरुतः । हे मितभाषिणः स्तोतारः वृत्रहंतममतिशयेन पापविनाशनं बृहत्सामिन्द्रायिन्द्रायं गायत । अस्मदीययज्ञे गानं कुरुत । अतावृधः सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धका विश्वे देवा देवाय द्योतमानायिन्द्राय देवं देवगशीलं --- जागृवि सर्वेषां जागरणशीलं ज्योतिः सूर्यं येन साम्राजनयन् इंद्रायमुदपादयन् तत्साम गायतेति ॥

अपाधमद्भिश्शस्तीरशस्तिहाथेट्रो द्युभ्याभवत् ।

देवास्त इंद्र सख्याय येमिरे बृहद्भानो मरुन्नण ॥ २ ॥

अप । अधमत् । अभिऽशस्तीः । अशस्तिऽहा । अथ । इंद्रः । द्युम्नी । आ । अभवत् ।

देवाः । ते । इंद्र । सख्याय । येमिरे । बृहद्भानो इति बृहत्ऽभानो । मरुत्ऽगण ॥ २ ॥

अशस्तिहा स्तोत्रशंसनरहितानां शत्रूणां हंतिद्रोऽभिश्शस्तीः ॥ शसु हिंसायां ॥ अभितो हिंसा येषां ते । तादृशान् । यद्वा । अभिश्शस्तीः शत्रुघ्नता हिंसाः । अपाधमत् । अपागमयत् । अथ शत्रुहननानंतरमिन्द्रो द्युम्नी सर्वत्र द्योतमानयशोयुक्तः । यद्वा । तेषां धनापहरणेन धनादिमान् । आभवत् । सर्वतः प्रसिद्धोऽभवत् । अथोत्तरोऽर्धः प्रत्यक्षगतः । हे बृहद्भानो बृहणशीलतेजस्क महादीप्ति वा मरुन्नण । मरुतां सप्त गणा यस्य संति स तद्योक्तः । तादृश हे इंद्र देवा द्योतमानाः सर्वे देवाः सख्यायात्मनः सखिभावाय ते त्वां येमिरे । नियच्छंति ॥

अपिष्टोमे मरुत्वतीये प्र व इंद्रायैत्ययं मरुत्वतीयः प्रगाथः । सूचितं च । प्र व इंद्राय बृहत् इति मरुत्व-
तीयः प्रगाथः । आ० ५. १४. इति ॥

प्र व इंद्राय बृहते मरुतो ब्रह्माचंत ।

वृत्रं हनति वृत्रहा शतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा ॥ ३ ॥

प्र । वः । इंद्राय । बृहते । मरुतः । ब्रह्म । अर्चत ।

वृचं । हनति । वृचऽहा । शतऽक्रतुः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥३॥

हे मरुतो मितराविणः स्रोतारः बृहते महते वः सुखस्रोतुल्लक्षण्येन संबन्धेन युष्मदीयायेंद्राय ब्रह्म सामलक्षणं स्रोचं प्रार्चत । प्रोच्चारयत । ततो वृचहा वृचस्य पापस्य वा हंता शतक्रतुः शतविधकर्मा बह्विधप्रज्ञो वेद्रो शतपर्वणा शतसंख्याकधारिण वज्रेणैतन्नामकेनायुधेन वृचमपामावरकं वृचाख्यमसुरं हनति । युष्माभिरभिष्टुतः सन् हतु ॥ हतेर्लेव्यडागमः ॥

अभि प्र भर धृषता धृषन्मनः श्रवश्चित्ते असञ्चुहत् ।

अर्षत्वापो जवसा वि मातरो हनो वृचं जया स्वः ॥४॥

अभि । प्र । भर । धृषता । धृषत्ऽमनः । श्रवः । चित् । ते । असत् । बृहत् ।

अर्षत् । आपः । जवसा । वि । मातरः । हनः । वृचं । जय । स्वर्परिति स्वः ॥४॥

हे धृषन्मनः शत्रूणां धर्षणशीलमनस्केंद्र ते तवैव बृहन्महदतिप्रभूतं श्रवोऽज्ञमसत् । अस्ति । तदज्ञं धृषता धृष्टेन मनसा युक्तः सन्नस्यभ्यमभि प्र भर । अभिमुख्येन प्रकर्षेण संपादय । देहीत्यर्थः । हे इंद्र मातरोऽस्माकमुत्पादनहेतुत्वान्मातृभूताः । कथमपां मातृत्वं । अज्ञः पृथिवी पृथिव्या औषधय इत्यादिश्रुतेः । तादृश आपो जवसा वेगेन व्यर्षतु । विविधं भूमिं प्रति गच्छंतु । कथमापो गच्छंतीति चेत् तदाह । वृचमपामावरितारं शत्रुं मेघं हनः । जहि । ताडय । ततो मेघभेदनेनोदकानि विगच्छंतु । पुनरपि स्वः सर्वं भूतजातं जय ॥

प्रथमे स्वरसाम्नि निष्क्रेवत्ये यज्जायथा अपूर्व्येति स्रोत्रियः । तथा सूच्यते । तेषां स्रोत्रिया यज्जायथा अपूर्व्यं । आ० ८. ५. इति ॥

यज्जायथा अपूर्व्यं मघवन्वृचहत्याय । तत्पृथिवीमप्रथयस्तदस्तभा उत द्यां ॥५॥

यत् । जायथाः । अपूर्व्यं । मघऽवन् । वृचऽहत्याय । तत् । पृथिवीं । अप्रथयः । तत् ।

अस्तभाः । उत । द्यां ॥५॥

हे अपूर्व्यं स्वतो व्यतिरिक्तेन पुर्व्येण वर्जित हे मघवन् मंहनीयधनवर्जिन्द्र वृचहत्याय वृचासुरहननाय यद्यदा त्वं जायथाः उत्पन्नः प्रादुर्भूतोऽसि तत्तदानीमेव पृथिवीं प्रथमानामप्रथयः । प्रसिद्धां दृढामकरोः । उतापि च तत्तदानीमेव द्यां बुलोकमंतरिक्षेणास्तभाः । निरुद्धामकार्षीः । एतादृशं वीर्यं त्वदन्यस्य न संभवतीत्यर्थं बोतयितुमपूर्व्येति पदं ॥

तन्नै यज्ञो अजायत तर्क उत हस्कृतिः । तद्विश्वमभिभूरसि यज्जातं यच्च जंत्वं ॥६॥

तत् । ते । यज्ञः । अजायत । तत् । अर्कः । उत । हस्कृतिः । तत् । विश्वं । अभिऽभूः ।

असि । यत् । जातं । यत् । च । जंत्वं ॥६॥

हे इंद्र यद्यदा स्वमजायथाः तत्तदानीं ते त्वदर्थो यज्ञोऽपिष्टोमादिरजायत । सोमपानार्थममृत । उतापि च तदानीं हस्कृतिः ॥ हसे हसने ॥ हासकारी प्रीत्यर्थं क्रियमाणो हर्षस्य सूचकोऽर्कोऽर्चनीयो मंत्रोऽप्यजायत । किंच तदा यज्जातं भूतजातं यच्च जंत्वं ॥ छत्वार्ये त्वन्नत्ययः ॥ अनित्यं यद्विश्वमसि तत्सर्वमभिभूरसि । स्वमहिम्नाभिभूतवानसि ॥

आ॒मासु॑ प॒क्कमैर॑य॒ आ॒ सूर्यं॑ रोहयो दिवि ।

घ॒र्मं न॒ साम॑न्तपता सुवृ॒क्तिभिर्जुष्टं॑ गिर्व॒णसे॑ बृहत् ॥७॥

आ॒मासु॑ । प॒क्कं । ऐर॑यः । आ॒ । सूर्यं॑ । रो॒हयः॑ । दि॒वि ।

घ॒र्मं । न॒ । साम॑न् । त॒पत॑ । सुवृ॒क्तिऽभिः॑ । जुष्टं॑ । गिर्व॒णसे॑ । बृहत् ॥७॥

हे इंद्र आमास्वपक्कामु गोषु पक्कं पय ऐरयः । प्रैरयश्च । तथा मंचः । आमासु चिह्मधिषे पक्कमंतः । ऋ० १. ६२. ९. इति । किंच दिवि बुलोके सूर्यमा रोहयश्च । पूर्वं पणयो नामासुरा अंगिरसां गा अपहृत्यांधकारा-
वृते कस्मिंश्चित्पर्वते ताः स्थापितवंतः । ततोऽंगिरस इंद्रं स्तुत्वा गाः पुनरस्वभ्यमाहरेति तैरुक्त इंद्रो गवां स्थानं
तमसावृतं दृष्ट्वा तत्र गोदर्शनाय बुलोके सर्वप्रकाशकं सूर्यमारोहितवान् स्थापितवानसि ॥ चादिलोपे विभा-
षेति पूर्वस्त्रैरय इत्यस्य न निघातः ॥ अथ परोक्षकृतोऽर्घ्यः । हे स्रोतारः सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभि-
स्तपत । इंद्रं तीक्ष्णोक्तुत । इंद्रं स्तुतिभिः प्रवर्धयतेत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । घर्मं न यथा घर्मं दीपनशोचं प्रवर्धयं
सामन् ॥ सुपां सुजुगिति तृतीयाया लुक् ॥ सामभिर्यथा तपति तद्वत् । ततो गिर्वणसे गोभिर्वगनीयायिंद्राय
जुष्टं प्रीतिकरं पर्याप्तं वा बृहत्साम गायत ॥ ॥१२॥

आ नो विश्वास्विति षडृचं दशमं सूक्तं । नृमेधपुष्यमेधावृषी । विषमसंख्याका बृहत्यः समसंख्याकाः सतो-
बृहत्यः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । आ नो विश्वासु षडिति ॥ महाव्रते निष्किल्ले बार्हतृचाशीतावे-
तत्सूक्तं । सूत्र्यते हि पंचमारण्यके । आ नो विश्वासु हव्यो या इंद्र भुज आभरः । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥

आ नो विश्वासु हव्य इंद्रः समत्सु भूषतु ।

उप॒ ब्रह्मा॑णि॒ सव॑नानि वृ॒त्रहा॑ पर॒म॒ज्या॑ ऋ॒चीष॑मः ॥१॥

आ॒ । नः॑ । विश्वा॑सु । हव्यः॑ । इंद्रः॑ । स॒मत्सु॑ । भू॒षतु॑ ।

उप॑ । ब्रह्मा॑णि । सव॑नानि । वृ॒त्रहा॑ । पर॒म॒ज्याः॑ । ऋ॒चीष॑मः ॥१॥

अपिरन्येन्द्र एवं करोत्वित्याशास्ते । विश्वासु सर्वासु समत्स्वसुरयुजेषु हव्यः सर्वेदेवैरात्मरक्षणार्थमाह्ला-
तव्यः एतादृश इंद्रो नोऽस्माकं ब्रह्माणि स्रोत्राणि हवीरूपाण्यन्नानि वोपा भूषतु । उदकमनुभावयतु । सेवता-
मित्यर्थः । यद्वा । एतान्यनं करोतु । तदागमनेन स्रोत्राणि हवींषि वालंकृतानि भवति । तथा सवनानि
प्रातःसवनादीनि चीणि सवनानि च भूषतु । कीदृश इंद्रः । वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य पापस्य वा हंता परमज्याः ।
युजेषु शत्रुहननार्थं परमाविनश्यरी ज्या मौर्वी यस्य स तथोक्तः । यद्वा । परमावलेन प्रकृष्टाऽशत्रुञ्जीनाति
हिनस्तीति परमज्याः । ऋचीषमः स्तुत्या समः स्तुतिभिरभिमुखीकरणीयः । एतादृगिंद्रः स्रोत्राणि भूषत्विति ॥

त्वं दा॒ता प्रथ॑मो राध॒साम॑स्यसि स॒त्य ई॑शान॒कृत् ।

तु॒विद्यु॑न्मस्य॒ यु॒ज्या वृ॑णीमहे पु॒त्रस्य॑ श॒र्वसो॑ म॒हः ॥२॥

त्वं । दा॒ता । प्रथ॑मः । राध॒सां । असि॑ । असि॑ । स॒त्यः । ई॑शान॒कृत् ।

तु॒वि॒द्युन्मस्य॑ । यु॒ज्या । आ॒ । वृ॒णीम॑हे । पु॒त्रस्य॑ । श॒र्वसः॑ । म॒हः ॥२॥

हे इंद्र प्रथमः सर्वेषां मुख्यस्त्वं राधसां धनानां दातासि । यद्वा । धनदातृणां मध्ये त्वं प्रथम आदिमो
भवसि । तथेशानकृत्त्व स्रोतृणीशानानिश्चर्ययुक्तान् कुर्वस्त्वं सत्यः सत्यकर्मासि । यथार्थकर्मा भवसीत्यर्थः ।
यस्मादेवं तस्माद्दयं तुविद्युन्मस्य बहूधनवतो बहुस्य वा शर्वसो बलस्य पुत्रस्य शत्रुवधार्थं बलकारणत्वो-
त्पत्तत्वात्तत्पुत्रस्य अत एव महो महत्त्वव युज्या योग्यानि धनान्या वृणीमहे । संभजामहे ॥

ब्रह्मा त इन्द्र गिर्वणः क्रियंते अनतिङ्गता ।

इमा जुषस्व हर्यश्च योजनेन्द्र या ते अमन्महि ॥३॥

ब्रह्म । ते । इन्द्र । गिर्वणः । क्रियंते । अनतिङ्गता ।

इमा । जुषस्व । हरिऽअश्च । योजना । इन्द्र । या । ते । अमन्महि ॥३॥

हे गिर्वणो गीर्भिवनगीथेन्द्र अनतिङ्गता । सर्वानतिक्रम्य न भवति । इन्द्रगुणव्यापकानि । यथार्थभूता-
नीत्यर्थः । तादृशानि यानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि ते स्वदर्थमस्माभिः क्रियंते हे हर्यश्च हरिताम्रवन् हे इन्द्र
योजनानि तव सम्यग्योजनशीलानि तानीमेमानि स्तोत्राणि जुषस्व । सेवस्व । किंच हे इन्द्र ते स्वदर्थं या
यानि स्तोत्राण्यमन्महि वयमुच्चरामः तानि सर्वाणि सेवस्व ॥

त्वं हि सत्यो मघवन्नानतो वृचा भूरि न्यृजसे ।

स त्वं शविष्ठ वज्रहस्त दाशुषेऽर्वाचं रयिमा कृधि ॥४॥

त्वं । हि । सत्यः । मघऽवन् । अनानतः । वृचा । भूरि । निऽञ्जसे ।

सः । त्वं । शविष्ठ । वज्रऽहस्त । दाशुषे । अर्वाचं । रयिं । आ । कृधि ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र सत्यः सत्यकर्मा स्वमेवानानतः केषामप्यप्रहः सन् भूरि भूरीणि वृत्राणि रक्षांसि
न्यृजसे । तानि प्रह्नीभावयसि । न्यक्रोषीत्यर्थः । हिरवधारणे । हे शविष्ठ बलेन वृष्टतम हे वज्रहस्त । वज्रो
हस्ते यस्य स तथोक्तः । हे इन्द्र स तादृशस्त्वं दाशुषे तुभ्यं हविर्दत्तवते यजमानाय रयिं धनादिकमर्वाच-
मर्वाचीनमभिमुखं यथा गच्छति तथा तमा कृधि । समंतात्कृ ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माघंदिनसवने ब्राह्मणाच्छसिश्चस्ते त्वमिन्द्र यथा असीति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः ।
सूच्यते च । त्वमिन्द्र यथा असीन्द्र क्रतुं न आ भर । आ० ७. ४. । रति ॥

त्वमिन्द्र यशा अस्यृजीषी शवसस्पते ।

त्वं वृत्राणि हंस्यप्रतीन्येक इदनुत्ता चर्षणीधृता ॥५॥

त्वं । इन्द्र । यशाः । असि । ऋजीषी । शवसः । पते ।

त्वं । वृत्राणि । हंसि । अप्रतीनि । एकः । इत् । अनुत्ता । चर्षणिऽधृता ॥५॥

हे शवसस्पते बलस्य पालयितर्हे इन्द्र ऋजीषी । ऋजीष उपाजितोऽभिषुतः सोमः । तद्वांस्त्वं यशा यश-
स्वसि । कथमस्य यशस्वित्वं तदाह । अप्रतीनि बलिभिरप्यप्रतिगतानि अत एवानुत्तान्नीर्णोत्तुमशक्यानि
वृत्राणि रक्षांसि त्वमेक इदसहाय एव चर्षणीधृतासुरादिहृणनद्वारेण मनुष्याणां धारकेण वज्रेण हंसि ।
संप्रहरसि । अत एवास्य यशस्वित्वं ॥

तमु त्वा नूनमसुर प्रचेतसं राधो भागमिवेमहे ।

महीव कृत्तिः शरणा त इन्द्र प्र ते सुम्ना नो अश्ववन् ॥६॥

तं । ऊं इति । त्वा । नूनं । असुर । प्रऽचेतसं । राधः । भागंऽइव । इमहे ।

महीऽइव । कृत्तिः । शरणा । ते । इन्द्र । प्र । ते । सुम्ना । नः । अश्ववन् ॥६॥

हे असुर बलवन् प्राणवन् हे इन्द्र य उक्तगुणोऽसि तं प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं त्वा । उ इत्यवधारणे । पितृव-

त्योषकं त्वामेव राधो धर्मादिसाधनं धनं नूनमिदानीमीमहे । वयं याचामहे । तत्र वृष्टांतः । भागमिव । यथा कश्चित्पितृभागभूतं धनं याचते तद्वदिंद्रो यजमानेभ्यः स्तोतृभ्यश्च धनं प्रयच्छत्येव । तस्मान्नागभूतं धनं यष्टारो वयं याचामहे । हे इंद्र महीव कृत्तिः । कृत्तिर्यशो वासं वा ॥ कृती छेदने । करणे कृत्तिः । कृतत्व-
नेनेति ॥ इंद्रशो कृत्तिरिव ते तव शरणा शरणं गृहमंतरिचे युल्लोके महद्वर्तते । अत्र यास्कः । कृत्तिः कृततेर्यशो वासं वा महीव कृत्तिः शरणा त इंद्र सुमहत्त इंद्र शरणमंतरिचे कृत्तिरिवेति । नि० ५. २२. । किंच ते तव स्वभूतानि सुम्बा सुम्बाणि पुचादिविषयसुखानि च नोऽस्मान्प्राप्नुवन् । प्रकर्षेणासुवतां । व्याप्तुवन्तु ॥ अश्री-
तेल्लेव्यडागमः ॥ १३ ॥

कन्या वारिति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं । अत्रेः पुत्र्यपालाख्या त्वग्दोषपरिहारायानेन सूक्तेनेंद्रं सुतवती । अतः सैवर्षिः । प्रथमाद्वितीये पंक्तौ शिष्टाः पंचानुष्टुभः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्तां । कन्या वाः सप्ताचेव्य-
पालेतिहास एंद्रं आनुष्टुभं द्विपंक्त्यादीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥ अत्रेतिहासमाचक्षते । पुरा क्लिप्ताश्चिमुतापाला
ब्रह्मवादिनी केनचित्कारणेन त्वग्दोषदुष्टा सत्यत एव दुर्भगेति भर्त्रा परित्यक्ता पितुराश्रमे त्वग्दोषपरिहाराय
चिरकालमिंद्रमधिष्ठत्य तपस्तेपे । सा कदाचिदिंद्रस्य सोमः प्रियकरो भवति तमिंद्राय दास्यामीति बुद्ध्या
नदीतीरं प्रत्यागमत् । सा तत्र स्नात्वा पथि सोममप्यलभत । तमादाय गृहं प्रत्यागच्छती मार्गं एव तं चखाद् ।
तद्ब्रह्मणकाले दंतघर्षणजातं शब्दं याव्णां सोमाभिषवध्वनिमिति मत्वा तदानीमेवेन्द्रः समागमत् । आगत्य
तामुवाच । किमत्र यावाणोऽभिषुल्वंतीति । सा प्रत्युचे । अत्र कन्या स्नानार्थमागत्य सोमं दृष्ट्वा तं भक्षयति
तद्ब्रह्मणो ध्वनिरेव न तु याव्णां सोमाभिषवध्वनिरिति । तथा प्रत्युक्त इंद्रः पराङ्गावर्तत । गच्छंतमिंद्रं सा
पुनरब्रवीत् । किमर्थं निवर्तसे त्वं तु सोमपानाय गृहं गृहं प्रतिगच्छसि । इदानीमत्रापि मम दंष्ट्राभ्यामभिषुतं
सोमं पिव धानादींश्च भक्षयेति । सैवेन्द्रमनाद्रियमाणा सती पुनरप्याह । अत्रागतं त्वामिंद्र इति न जानामि
त्वयि गृहमागते वज्रमानं करिष्यामीतींद्रमुक्त्वाच समागत इंद्र एव नान्य इति निश्चित्य स्वास्ये निहितं
सोममाह । हे सोम त्वमागतायेंद्राय पूर्वं शनैस्ततः शनैः क्षिप्रं परिस्रवेति । तत इंद्रस्तां कामयित्वा तस्या
आस्य एव दंष्ट्राभिषुतं सोममपात् । तत इंद्रेण सोमे पीते सति त्वग्दोषादहं भर्त्रा परित्यक्ता सतीदानीमिंद्रेण
संगतेत्यपालायामुक्त्वायामिंद्रस्तां व्याजहार । किं कामयसे तदहं करिष्यामीत्युक्ते सा वरमचीकमत । मम पितुः
शिरो रोमवर्जितं तस्योषरं चेत्तं फलादिरहितं मम गुह्यस्थानमप्यरोमशमेतानि रोमफलादियुक्तं कुर्वित्युक्तायां
तत्पितृशिरःस्थितं खलतिमपहाय चेत्तं च फलादियुक्तं क्लृप्तस्त्यास्त्वग्दोषपरिहाराय स्वकीयरथच्छिद्रे शकटस्य
युगस्य च च्छिद्रे एतां चिवारं निश्चकर्ष । तस्याः पूर्वापहता या त्वक् शब्दको द्वितीया गोधा तृतीया कृकला-
सोऽभूत् । तत इंद्रस्तामप्यपालां सूर्यसदृशत्वचमकरोदित्थेतिहासिकी कथा । एतच्च शाव्यायनब्राह्मणे स्पष्टमुक्तं ।
तद्ब्राह्मणं तत्तद्गव्याख्यानसमये दर्शयिष्यते । एषोऽर्थः कन्या वारित्यादिष्वृषु प्रतिपाद्यते ॥

कन्या३ वारवायती सोममपि सुताविदत् ।

अस्तं भरंत्यब्रवीदिंद्राय सुनवै त्वा शक्राय सुनवै त्वा ॥१॥

कन्या । वाः । अत्रवयती । सोमं । अपि । सुता । अविदत् ।

अस्तं । भरंती । अब्रवीत् । इंद्राय । सुनवै । त्वा । शक्राय । सुनवै । त्वा ॥१॥

वाक्दकं प्रत्यवायती स्नानार्थमभव्यगच्छती कन्यापाला नाम स्त्री सुता सुता मार्गे सोममप्यविदत् ।
अलभत ॥ विद्रु लामे । ङङि रूपं ॥ तं सोममस्तं गृहं प्रति भरंत्याहरंती सा सोममब्रवीत् । हे सोम त्वा
त्वामिंद्राय सुनवै । मम दंतैरेवाभिषुण्वै । पुनर्हे सोम त्वा त्वां शक्राय समर्थयेंद्राय सुनवै । इदानीमिवा-
भिषव करवै । सोमभक्षणकाले दंतध्वनिं यावध्वनिमिति मत्वेन्द्रसामगमत् । एषोऽर्थः शाव्यायनब्राह्मणे
स्पष्टमभिहितः । सा तीर्थमभव्ययंती सोमांशुमविदत्तं समखादत्तस्ये ह यावाण इव दंता ऊवुः । स इंद्र
आद्रवत् यावाणो वै वदंतीति । सा तमभिव्याजहार कन्या वारवायती सोममपि सुताविददित्यस्यै त इदं
यावाण इव दंता वदंतीति विदित्विंद्रः पराङ्गावर्तत । तमब्रवीदसौ य एषि वीरक इत्यादिनेति ॥

असौ य एषि वीरको गृहंगृहं विचाकशत् ।

इमं जंभसुतं पिब धानावंतं करंभिणमपूपवतमुक्थिनं ॥२॥

असौ । यः । एषि । वीरकः । गृहंगृहं । विचाकशत् ।

इमं । जंभसुतं । पिब । धानावंतं । करंभिणं । अपूपवतं । उक्थिनं ॥२॥

सा शक्रमन्नवीत् । हे इंद्र वीरको वीरः समर्थस्त्वं योऽसी त्वं विचाकशत् ॥ काशु दीप्ती । यङ्लुक् शतरि रूपं । धातोर्ह्रस्वस्कांदसः ॥ अत्यर्थं दोष्यमानः सन् गृहं गृहं यजमानगृहं प्रति सोमपानाय स्वमेषि । गच्छसि । अतस्त्वमत्रापि जंभसुतं मम दंतैरभिषुतमिमं सोमं पिब । कीदृशं । धानावंतं । धाना भ्रष्टयवाः । तद्वतं करंभिणं सक्तुमंतमपूपवतं पुरोडाशादिसहितमुक्थिनं स्तोत्रादियुक्तेतादृशं सोममवैव पिबेति । सा सोमेन सह धानादीनावेदयत् स्तोत्रं चाकार्षीदित्यर्थः ॥

आ चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसि ।

शनैरिव शनकैरिवेन्द्रायेंदो परि स्रव ॥३॥

आ । चन । त्वा । चिकित्सामः । अधि । चन । त्वा । न । इमसि ।

शनैःऽइव । शनकैःऽइव । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥३॥

पुनरपि सा तमनादृत्वाह । हे इंद्र । चनेति निपातसमुदायोऽवधारणार्थे । त्वा त्वामा चिकित्सामः । ज्ञानुमिच्छाम एव । इह मार्ग एवागतं त्वा त्वां नाधीमसि । नाधिगच्छामः । अत्रापि चनेत्यवधारणे । मम गृहमागच्छंतं त्वामिन्द्र इति न जानीम एवेत्यपाला तमिन्द्रमुक्त्वा स्वास्ये स्थितं सोमं प्रत्याह । हे इंद्रो चरणशील सोम अस्मा आगतधिंद्राय तदर्थं पूर्वं शनैर्मदं मदं ततः शनकैरिव ॥ कुत्सितार्थेऽकच् ॥ कुत्सितं शनैः शनकैः । क्षिप्रमित्यर्थः । क्षिप्रमेव त्वं परि स्रव । मदीयदंष्ट्राभिरभिषूयमाणः सन् परितः चरति । तथा यज्ञेष्वपि यावभिरभिषूयमाणः सोमः प्रथमं शनैः परिस्रवति ततः शनकैः क्षिप्रमिति तदभिप्रायेणोक्तं । तत इंद्र एतद्वाक्यं श्रुत्वा तदानीमेवमभिषुतं सोमं यज्ञस्थानीयादपालामुखादेवाधासीत् । उक्तार्थः शाखायनकत्राह्वणे स्पष्टमभ्यधापि । अनाद्रियमाशौच तमन्नवीदा चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसोति । पुरा मां सर्वयर्चापाला स्तौतीत्युपपर्यावर्तत शनैरिव शनकैरिवेन्द्रायेंदो परि स्रवेति ह वा अस्मै सुखात्सोमं निरधयत्सोमपीथ इह वा अस्मै भवति य एवं विद्वान् स्त्रीमुपजिघ्रतीति ॥

कुविच्छकृत्कुवित्करंत्कुविन्नो वस्यसस्करत् ।

कुवित्पत्तिद्विषो यतीरिंद्रेण संगमामहै ॥४॥

कुवित् । शकत् । कुवित् । करत् । कुवित् । नः । वस्यसः । करत् ।

कुवित् । पत्तिऽद्विषः । यतीः । इंद्रेण । संऽगमामहै ॥४॥

सोमं पीतवानिंद्रोऽस्मानेवं करोत्वित्याह । स इंद्रः कुविद्वङ्गवारमस्माञ्शकत् । शक्तान् समर्थांश्करोतु । किंच कुविद्वङ्ग चास्मभ्यं करत् । करोतु । किंच स एवेन्द्रो नोऽस्मान्कुविद्वङ्गत्वं वस्यसो वसीयसोऽतिशयेन वसुमतः करोतु ॥ करोतिः शक्नोतिश्च लेख्यडागमः ॥ इदानीमावेद्यहमेवं करिष्यामीति वदति । पूर्वं कुविद्वङ्ग पतिद्विषस्त्वगदोषात्पतिभिर्भर्तुंभिर्बङ्गवारं द्विष्टा अत एव यतीः पतिभ्यः सकाशादितो गच्छंत्यो वयं कैश्चिदप्यनूह्यमानाः सत्यः संप्रतीद्रेण सह संगमामहै । संगच्छामहै । सर्वत्र पूजार्थं बङ्गवचनं । संगमशब्देनेन्द्रोऽपालामचकमतेति ॥

इमानि चीणिं विष्टपा तानींद्र वि रोहय ।

शिरस्तस्योर्वरादिदं म उपोदरे ॥५॥

इमानि । चीणिं । विष्टपा । तानि । इंद्र । वि । रोहय ।

शिरः । तस्य । उर्वरा । आत् । इदं । मे । उप । उदरे ॥५॥

इंद्रेण किं कामयसे तहास्यामीत्युक्ता सा वरमनया प्रार्थयते । हे इंद्र इमानि चीणिं विष्टपानि स्थानानि संति । तानि चीणिं स्थानानि वि रोहय । उत्पादय । कानि तानि । तस्य मम पितृ रोमवर्जितं शिरः । बलतिमित्यर्थः । तन्नापगमय । रोमशं कुर्वित्यर्थः । उर्वरां तस्योषरं चैत्रं सर्वसस्याद्यं कुरु । आदनंतरं मे ममोपोदर उपोदरस्य समीपे यदिदं स्थानं । गुह्यमित्यर्थः । तच्च त्वग्दोषे सत्यसंजातरोमकं । तदपि त्वग्दोषपरिहारेण रोमयुक्तं कुरु । एतानि चीणिं स्थानानि । एषोऽर्थः श्लाघ्यायनके प्रपंचेनोक्तः । ताम्रवीदपान्ने किं कामयसीति । साम्रवीदिमानि चीणिं विष्टपेति खलतिर्हास्ये पिता स तं हाखलति चकारोर्वरा हास्य न वच्चे सो जज्ञ उपख्ये हास्ये रोमाणि नामुस्तान्यु ह जच्चिर इत्यस्योत्तरा भूयसे निवर्चनायासी च या न इति ॥

असौ च या न उर्वरादिमां तन्वं मम ।

अथो तस्य यच्छिरः सर्वा ता रोमशा कृधि ॥६॥

असौ । च । या । नः । उर्वरा । आत् । इमां । तन्वं । मम ।

अथो इति । तस्य । यत् । शिरः । सर्वा । ता । रोमशा । कृधि ॥६॥

उक्तमेवार्थमनया विवृणोति । नोऽस्माकं पितृयासा उर्वरा यदिदमूषरं चैत्रमस्ति । आदनंतरं ममेमां तन्वमिदं त्वग्दोषदुष्टं गुह्यस्थानं । अथो अथापि च तस्य तातस्य यच्छिरो रोमवर्जितमस्ति । एतानि सर्वा उर्वराणि तानीमानि चीणिं स्थानानि रोमशा रोमशानि कृधि । कुरु ॥

खे रथस्य खेऽनसः खे युगस्यं शतक्रतो ।

अपालामिंद्र त्रिष्पूत्र्यकृणोः सूर्यत्वचं ॥७॥

खे । रथस्य । खे । अनसः । खे । युगस्यं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

अपालां । इंद्र । त्रिः । पूत्री । अकृणोः । सूर्यऽत्वचं ॥७॥

अनयापालां सूर्यसदृशप्रभामकरोदित्याह । हे शतक्रतो हे शतसंख्याकयज्ञ बद्धविधप्रज्ञ वा हे इंद्र रथस्य स्वकीयस्य खे पृथुतेरे छिद्रे तथानसः शकटस्य खे तदपेचयाल्ये छिद्रे युगस्य खे चाल्यतेरे मूल्मे छिद्रे रथशकटयुगानां छिद्रेषु त्वग्दोषपरिहाराय त्रिस्त्रिवारं निष्कर्षणेन पूत्री शोधयित्वा ततोऽपालामेतन्नामि-
कामत्रिसुतां ब्रह्मवादिनीं सूर्यत्वचं सूर्यसमानत्वचमकृणोः । अकरोः । कल्याणतमरूपभाजमकरोरित्यर्थः श्लाघ्यायनकब्राह्मणे स्पष्टमभिहितः । तां खे रथस्यात्यवृहत्सा गोधाभवत्तां खेऽनसोऽत्यवृहत्सा संस्रिष्टकाभव-
त्तदेवाभ्यनूच्यते खे रथस्य खेऽनस इति । तस्यै ह यत्कल्याणतमं रूपाणां तद्रूपमासेति त्वग्दोषापनयनाया-
वादिद्वारेष्वतिकर्षणमिति । यस्त्वग्दोषदूषितः सन्नेतत्सूक्तं पठति तस्य त्वग्दोषमपगमय्य सूर्यसदृशकांतिमिंद्रः
करोतीति सूक्तं प्रशस्यते ॥ १४ ॥

पांतमा व इति त्रयस्त्रिंशद्वचं द्वादशं सूक्तमांगिरसस्य शतकचस्य सुकचस्य वार्धमिंद्रं । आद्यानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथानुक्रम्यते । पांतं त्रयस्त्रिंशच्छतकचः सुकचो वाद्यानुष्टुप्बिति ॥ महाव्रते गायत्रनुचाशीतो प्रथमावर्जमिदं सूक्तमुत्तरं च । पंचमारण्यके सूचितं च । पुरुहंतं पुरुष्टुतमिति शेषः । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये होतुः शस्त्र आसी तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं च । पांतमा वो अंधसोऽपावु शिष्यंधसः । आ० ६. ४. इति ॥

पांतमा वो अंधस इंद्रमभि प्र गायत । विश्वासाहं शतक्रतुं मंहिष्ठं चर्षणीनां ॥१॥
पांतं । आ । वः । अंधसः । इंद्रं । अभि । प्र । गायत । विश्वऽसहं । शतऽक्रतुं ।
मंहिष्ठं । चर्षणीनां ॥१॥

हे अश्विजः वो शुष्मदीयमंधसः सोमलक्षणमन्नमा पांतमाभिसुख्येन पिबंतं ॥ पा पाने । अंधसः शपो नृक् । सर्वे विधयस्कंदसि विकल्पंत इति न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधाभावः । ततोऽंधस इत्यस्य कर्तृकर्मणोरिति षष्ठी ॥ सोममाभिसुख्येन पिबंतमेतादृशमिंद्रं प्र गायत । प्रकर्षणाभिष्टुत । कीदृशं । विश्वसहं सर्वेषां शत्रूणामभिमवितारं सर्वेषां भूतजातानां वा अत एव शतक्रतुं बहुविधप्रज्ञानं बहुविधकर्मणां वा चर्षणीनां मनुष्याणां मंहिष्ठं धनस्य दातृतमं । यद्वा । यजमानानां यष्टव्यत्वेन पूजनीयमिंद्रं गायतेति समन्वयः ॥

पुरुहूतं पुरुष्टुतं गाथान्यं सनश्चुतं । इंद्र इति ब्रवीतन ॥२॥

पुरुऽहूतं । पुरुऽस्तुतं । गाथान्यं । सनऽश्चुतं । इंद्रः । इति । ब्रवीतन ॥२॥

हे अश्विज्यजमानाः पुरुहूतं यज्ञेषु बहुभिराहूतं पुरुष्टुतं बहुभिः स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तुतं अत एव गाथान्यं गाथाद्योग्यं गातव्यं सनश्चुतं सनातनतया प्रसिद्धं एवविधं देवमिंद्र इति यूयं ब्रवीतन । ब्रूयात ॥ ब्रूञ् व्यक्तायां वाचीत्यस्य लोटि व्यत्ययेन धमस्तनवादेशः । अत एव गुणः ॥

इंद्र इन्नो महानां दाता वाजानां नृतुः । महां अभिऽत्वा यमत् ॥३॥

इंद्रः । इत् । नः । महानां । दाता । वाजानां । नृतुः । महान् । अभिऽत्वा । आ । यमत् ॥३॥

इंद्र इत्यूर्वात्तलक्षण इंद्र एव नोऽस्मभ्यं महानां महतां वाजानामन्नानां । यद्वा । महानां ॥ वर्णव्यत्ययः ॥ मघानां धनानां वाजानामन्नानां च । दाता भवतु । कीदृशः । नृतुः ॥ नृत्तिशृत्थोः कूः । उ० १. ९३. इति कूप्रत्ययः । इत्यस्कांदासः ॥ सर्वस्य नर्तयिता । यद्वा ॥ नृ नये । श्रीणादिकसुप्रत्ययः । धातोर्इत्यस्कांदासः ॥ स्तोत्रभ्यो गवादिनेता । अत एव महान् स इंद्रोऽभिऽत्वाभिगतजानुकमस्मभ्यमा यमत् । आयच्छतु । ददातु । यद्वा । स इंद्रोऽभिऽत्वाभिमुखमागच्छन्नं स्वहस्तयोः परिगृह्यास्मान्नयतु । धनं यत्वास्मभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥

अपातु शिष्यंधसः सुदक्षस्य प्रहोषिणः । इंद्रोऽरिद्रो यवाशिरः ॥४॥

अपात् । ऊं इति । शिष्री । अंधसः । सुऽदक्षस्य । प्रऽहोषिणः । इंद्रोः । इंद्रः ।
यवऽआशिरः ॥४॥

शिष्री । शिष्रे ह्रन् नासिके वा । शोभनहनुः । यद्वा । शिष्राः शीर्ष्याः । सुशिरस्त्राणः । स इंद्र एव प्रहोषिणः प्रकर्षेण देवाभ्रविभिर्जुहुतः सुदक्षस्यैतन्नामकस्वर्षेः संबन्धि यवाशिरः ॥ श्रीङ् पाके । आङ्पूर्वस्थापसृधेयामानुचुरित्यादिना धातोः शिरादेशः ॥ यवैरामिश्रितं यवैः सह पक्कमिंद्रोः सर्वतः पात्रेषु चरदंधसः सोमलक्षणमन्नमपात् । अपिबत् । यद्वा । अस्य सोमस्य भागमिंद्रार्थं परिकल्पितं सोमांशमपिबत् । उ इत्यवधारणे ॥

तम्वभि प्राचेतंद्रं सोमस्य पीतये । तदिद्यस्य वर्धनं ॥५॥

तं । ऊं इति । अभि । प्र । अर्चत् । इंद्रं । सोमस्य । पीतये । तत् । इत् । हि ।
अस्य । वर्धनं ॥५॥

हे ऋत्विजः तमु तमेवेन्द्रमभ्यामिमुख्येन प्रार्चत । प्रकर्षेण सुत । किमर्थं । सोमस्य पीतयेऽचागत्य सोम-
पानाय । किमर्थं सोमपानायिति विशेथ्यते तदाह । तदित्तत्सोमपानमेवाखेंद्रस्य वर्धनं वर्धकं भवति खलु ।
तस्मात्सोमपानजहर्षाय प्रार्चत ॥ १५ ॥

अस्य पीत्वा मदानां देवो देवस्यौजसा । विश्वाभि भुवना भुवत् ॥ ६ ॥

अस्य । पीत्वा । मदानां । देवः । देवस्य । औजसा । विश्वा । अभि । भुवना । भुवत् ॥ ६ ॥

देवो शोतमान इन्द्रोऽस्वास्वाभिर्दीयमानस्य सोमस्य मदानां मदकरान्नसान् पीत्वा पानं कृत्वा । यद्वा ।
अस्तीतं सोमं पीत्वा तथा मदानां मदसाधनादीनि भक्षयित्वा । देवस्य गृहेषु शोभमानस्य यद्वा देवनशीलस्य
देवैः काम्यमानस्य सोमस्य पानजातिनीजसा बलेन विश्वा भुवना सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्यभि भुवत् ।
अभिमवति । सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार । ऋ० २. १५. २. । इत्यादिषु सोमपानमदे सर्वाणि वृत्रहृन्नादि-
कर्माणि चकारित्वेवमत्रापि सर्वाणि भूतानि भुवनादीनि कर्माख्यकार्षीदिति ॥

प्रथमे पर्थये होतुः शस्त्रे त्वमु वः सत्रासाहमित्यादिसूक्तशेषः । सूचितं च । त्वमु वः सत्रासाहमिति
सूक्तशेषोऽभि त्वं मेघं । आ० ६. ४. । इति ॥ अर्पौर्यामेऽच्छावाकातिरिक्तोक्थे त्वमु वः सत्रासाहमिति तुचो
वैकल्पिकः सोत्रियः । सूचितं च । त्वमु वः सत्रासाहं सत्रा ते अनु कृष्टय इति वा सोत्रियानुरूपी । आ० ९. १५. ।
इति ॥ ब्रूहस्य दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि निष्केवच्य एष एव तुचो निविद्यानीयः । सूचितं च । इमं नु मायिनं
ऋवे त्वमु वः सत्रासाहं । आ० ८. ८. । इति ॥

त्वमु वः सत्रासाहं विश्वासु गीर्ष्वायतं । आ च्यावयस्युतये ॥ ७ ॥

त्वं । ऊं इति । वः । सत्राऽसहं । विश्वासु । गीर्षु । आऽयतं । आ । च्यावयसि । ऊतये ॥ ७ ॥

यजमानः सोतारं संबोधाह । हे सोतः सत्रासाहं । सत्राशब्दो ब्रह्मवाचो । ब्रह्मनामभिमवितारं । यद्वा ।
शत्रुन् स्वबलेन संगत्य जेतारं । वो युष्मदीयेषु विश्वासु गीर्षु सर्वेषु सोत्रेष्वायतं विकृतं । सर्वेचेन्द्र एव सूयते ।
तस्मान्नेषु विततं त्वं । उ इत्यवधारणे । तमेवेन्द्रमूतयेऽस्मद्रक्षणाया च्यावयसि ॥ च्युङ् मुङ् गतौ ॥ त्वदीयैः
सोत्रैर्यज्ञं प्रत्यामिमुख्येनागमय ॥

युध्मं संतमन्वाणीं सोमपामनपच्युतं । नरमवार्यक्रतुं ॥ ८ ॥

युध्मं । संतं । अनवाणीं । सोमऽपां । अनपऽच्युतं । नरं । अवार्यऽक्रतुं ॥ ८ ॥

एवंगुणोपेतमिन्द्रमागमयेत्याह । युध्मं शत्रूणां संप्रहारकं संतं अत एवानवाणमन्थैरप्रत्युतमनभितं तस्मा-
दनपच्युतं संयामेषु शत्रुभिरहिंसितं सोमपां सोमस्य पातारमस्य सोमस्य मदे सत्ववार्यक्रतुं भटैरनिवारणीय-
कर्माणं नरं सर्वस्य नेतारं । एतादृगुणोपेतमिन्द्रमागमयेति पूर्वेषु सह संबंधः ॥

शिक्षा ए इन्द्र राय आ पुरु विद्वां ऋचीषम । अवा नः पार्ये धने ॥ ९ ॥

शिक्षा । नः । इन्द्र । रायः । आ । पुरु । विद्वान् । ऋचीषम । अवा । नः । पार्ये । धने ॥ ९ ॥

हे ऋचीषम सुत्वा सम । यद्वा ॥ इष गतिहिंसादर्शनेषु । अस्मादमप्रत्ययः ॥ सर्वैर्गतव्य दर्शनीय वा ।
उक्तगुणोपेत हे इन्द्र विद्वान् सर्वविषयज्ञानवांस्त्वं शत्रुभ्य आहृत्य रायो धनानि नोऽस्मभ्यं पुरु ब्रह्मवारं शिक्ष ।
प्रयच्छ । यद्वा । पुर्विति रायो विशेषणं । ब्रह्मनि धनानि प्रयच्छ । किंच पार्ये । पाराः शत्रवः । तत्रभवे धन
आजिहीर्षिते शत्रुधने नोऽस्मानव । रक्ष । शत्रुन् हत्वा तद्वनेनास्मान् पालयेत्यर्थः ॥

अतश्चिदिन्द्र ए उपा याहि शतवाजया । इषा सहस्रवाजया ॥ १० ॥

अतः । चित् । इन्द्र । नः । उप । आ । याहि । शतऽवाजया । इषा । सहस्रऽवाजया ॥ १० ॥

हे इंद्र अतश्चिदस्माद्युलोकादेव यद्वास्माच्छत्रुस्थानात् शतवाजया शतसंख्याकबलयुक्तेन तथा सहस्र-
वाजया । वाजोऽङ्गं । सहस्रसंख्यान्नवता बज्रबलान्नेषान्नरसेन युक्तः सन्नोऽस्मानुपा याहि । अधिकमाभि-
मुख्येनागच्छ ॥ ॥१६॥

अयाम् धीवतो धियोऽर्वङ्गिः शक्र गोदरे । जयेम पृतसु वज्रिवः ॥११॥

अयाम् । धीऽवतः । धियः । अर्वन्तऽभिः । शक्र । गोऽदरे । जयेम । पृतऽसु ।
वज्रिऽवः ॥११॥

हे शक्र समर्थेन्द्र धीवतः ॥ कंदसीर इति मनुषो बलं ॥ कर्मकरणात्कर्मवतो वयं धियो युद्धजयार्थं कर्मा-
ण्ययाम् । गच्छाम् । ततो गोदरे ॥ दू विदारणे । अच इरितीप्रत्ययः ॥ गवां पर्वतानां दारयितर्हे वज्रिवो
वज्रवन् । यद्वा । वजनं गमनं वज्रः । तद्वा न कुलिशः । तद्वन्निद्र पृतसु संयामेष्वर्वङ्गिः सर्वतो गंतुमिस्त्वया
दत्तैरश्वैर्जयेम । वयं तवादातृञ्जेथामः ॥

वयमुं त्वा शतक्रतो गावो न यवसेष्व्वा । उक्थेषु रणयामसि ॥१२॥

वयं । ऊं इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । गावः । न । यवसेषु । आ । उक्थेषु ।
रणयामसि ॥१२॥

हे शतक्रतो बज्रप्रज्ञान बज्रकर्मन्वेन्द्र त्वा सर्वतः । उ इत्यवधारणे । त्वामेवोक्थेषु स्तोत्रशस्त्रादिकेषु वयं
रणयामसि ॥ इदं तो मसिः ॥ आरणयामः । शब्दयामः । रमयाम इत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । गावो न यथा
गोपालो यवसेषु तृणविशेषेषु गावो गाः पशूना समंताद्गमयति तद्वत् ॥ गाव इति सर्वविधीनां कंदसि
विकल्पितत्वादीत्याभावः ॥

विश्व हि मर्त्यत्वानुक्तामा शतक्रतो । अगन्म वज्रिन्नाशसः ॥१३॥

विश्व । हि । मर्त्यऽत्वना । अनुऽकामा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अगन्म ।
वज्रिन् । आऽशसः ॥१३॥

हे शतक्रतो बज्रप्रज्ञेन्द्र मर्त्यत्वना मर्त्यत्वानि ॥ सुपां सुनुगिति विभक्तेराजादेशः । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनि-
त्यत्वाद्दीर्घाभावः ॥ विश्व हि विश्वान्येव मर्त्यत्वान्यनुकामा कामानभिलाषाननुगतानि । कामोपेतानीत्यर्थः ।
मनुष्याश्चेतानि कामयंत इत्यर्थः । तथा सति हे वज्रिन् वज्रवन्निद्र वयमप्याशस आशंसनानि धनादिकामा-
नगन्म । अवगच्छामः ॥ गमेल्लेटि वज्रलं कंदसीति शपो लुक् । स्वोश्चेति मकारस्य नकारः ॥

त्वे सु पुत्र शवसोऽवृचन्कामकातयः । न त्वामिन्द्राति रिच्यते ॥१४॥

त्वे इति । सु । पुत्र । शवसः । अवृचन् । कामऽकातयः । न । त्वां । इंद्र । अति । रिच्यते ॥१४॥

हे शवसस्युच बलनिमित्तमुत्पन्नत्वाद्वलस्य पुत्रेन्द्र कामकातयः ॥ कै गै रे शब्दे ॥ कामपराः कातयः शब्दा
येषां भवति ते तथोक्ताः । तादृशा मनुष्यास्त्वे त्वयि स्वपुत्रन् । स्वस्वकामाभिपूरणार्थं सुपु वर्तते । तस्मान्मर्त्य-
त्वानि कामोपेतानीत्युत्पन्नं ॥ वृत्तु वर्तने । लडि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । बज्रलं कंदसीति ऋडागमः ॥ यत
एवं ततो हे इंद्र त्वां कश्चिदपि देवो नाति रिच्यते । बलेन धनेन वातिरिक्तः समर्थो नास्ति ॥

स नो वृषन्सनिष्ठया सं घोरया द्रवित्वा । धियाविद्धि पुरंध्या ॥१५॥

सः । नः । वृषन् । सनिष्ठया । सं । घोरया । द्रवित्वा । धिया । अविद्धि । पुरंऽध्या ॥१५॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिद्रं स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं सनिष्ठया ॥ षण्णु दाने ॥ धनादेर्दातृतमया घोरेया सपत्नानां भयकारिण्या अत एव द्रवित्वा द्रावयिष्या शश्रूणां पलायिष्या ॥ द्रवतेरितुचप्रत्ययः ॥ पुरंध्या बहूनां धारयिष्या धिया तादृशेन कर्मणा नोऽस्मान् समविद्धि । समतात्पालय ॥ अवतेर्लोडि बहूनां हृदसीति शपो लुक् । बहूनां वदनात्सिप इडागमः ॥ अस्मान्धनदानादिना रक्षित्वर्थः ॥ ॥१७॥

यस्ते नूनं शतक्रतुर्विद्रं द्युम्नितमो मदः । तेन नूनं मदे मदेः ॥१६॥

यः । ते । नूनं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्रं । द्युम्निऽतमः । मदः । तेन । नूनं ।

मदे । मदेरिति मदेः ॥१६॥

अत्र सोमः स्तूयते । हे शतक्रतो शतविधप्रज्ञान हे इन्द्रं द्युम्नितमो यशस्वितमो यो मदः । मादांत्वनेनेति मदः सोमः । यः सोमो नूनं पुरा ते त्वदर्थमस्माभिरभिषुतोऽस्ति तेनास्माभिः प्रदीयमानेन सोमेन नूनमिदानीं मदे तत्पानेन मदे तव संजाते सत्यस्मानपि मदेः । धनादिदानेन त्वं मादय ॥ मदी हर्षे ॥ अत्रांतर्णीतण्यर्थः । बहूनामिति शप् ॥

यस्ते चित्रश्रवस्तमो य इन्द्रं वृत्रहंतमः । य ओजोदातमो मदः ॥१७॥

यः । ते । चित्रश्रवःऽतमः । यः । इन्द्रं । वृत्रहन्ऽतमः । यः । ओजःऽदातमः । मदः ॥१७॥

हे इन्द्रं चित्रश्रवस्तमोऽतिशयेन नानाविधकीर्तियो मदः सोमस्ते त्वदर्थमस्माभिरभिषुतः । यः सोमो वृत्रहंतमोऽतिशयेन पापानां हंता । किंच यः सोम ओजोदातमोऽतिशयेन बलस्य दाता । तेनास्माभिर्दीयमानेन सोमेन त्वं मादेरिति पूर्वेण संबंधः ॥

विद्या हि यस्ते अद्रिवस्वादत्तः सत्य सोमपाः । विश्वांसु दस्म कृष्टिषु ॥१८॥

विद्या । हि । यः । ते । अद्रिऽवः । त्वाऽदत्तः । सत्य । सोमऽपाः । विश्वांसु । दस्म ।

कृष्टिषु ॥१८॥

हे अद्रिवः । अद्रिविज्ञः । तद्वन् हे सत्य यथार्थकर्मन् सोमपाः सोमस्य पातदस्म दर्शनीय यद्वा शश्रूणा-मुपचपयितरिद्रं विश्वांसु कृष्टिषु सर्वेषु सोमस्य दातृषु यजमानेषु त्वादत्तस्त्वया दत्तसे त्वदीयो यो रथिरस्ति तं विद्या हि । यष्टारो वयमपि जानीम एव । यद्वा । हे इन्द्रं सर्वेषु यष्टृषु मध्ये वयं ते त्वदीयमेव नान्यदीय-मिति तं सोमं जानीम एव यः सोमस्त्वादत्तोऽस्माभिस्त्वदर्थं दीयते ॥ अत्र त्वादेश्स्कांदसः ॥

प्रथमे पर्यायेऽच्छावाकस्त्रेद्राय मद्ने सुतमिति स्तोत्रियः । सूचितं च । इन्द्राय मद्ने सुतमिन्द्रमिन्नाथिनो बृहत् । आ० ६. ४. इति ॥

इंद्राय मद्ने सुतं परिं षोभंतु नो गिरः । अर्कमर्चंतु कारवः ॥१९॥

इंद्राय । मद्ने । सुतं । परिं । स्तोभंतु । नः । गिरः । अर्कं । अर्चंतु । कारवः ॥१९॥

मद्ने ॥ मादतेः क्लृप् ॥ मदनशीलाधिंद्राय तदर्थं सुतमभिषुतं सोमं नोऽस्मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः परिं षोभंतु । स्तोभतिः स्तुतिकर्मा । परितः सोमं जुवंतु । ततः कारवः स्तुतिकारिणः स्तोतारश्चार्कं सर्वैरर्चनीयं सोममर्चंतु । पूजयंतु ॥

यस्मिन्विश्वं अधि श्रियो रणंति सप्र संसदः । इन्द्रं सुते ह्वामहे ॥२०॥

यस्मिन् । विश्वाः । अधि । श्रियः । रणंति । सप्र । संऽसदः । इन्द्रं । सुते । ह्वामहे ॥२०॥

यस्मिन्निद्रे विश्वाः सर्वाः श्रियः कांतयोऽध्यधिकं भवन्ति । अतिशयेन तेजस्वीत्यर्थः । किंच सप्त सप्त-
संख्याकाः संसदः । सम्यग्यज्ञेषु कर्मकरणार्थं सीदन्तीति संसदो ह्योचकाः । यस्मिन्नर्णति सोमप्रदानार्थं रमन्ति ।
यद्वा । यं शब्दयन्ति कुर्वन्ति । तं पूर्वोक्तलक्षणमिन्द्रं सुते सोमेऽभिपुते सति हवामहे । वयं सोमपानाद्याह-
यामः ॥ ॥ १८ ॥

त्रिकदुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमन्तत । तमिद्धर्धतु नो गिरः ॥ २१ ॥

त्रिऽकदुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अन्तत । तं । इत् । वर्धतु । नः । गिरः ॥ २१ ॥

हे देवासो देवाः त्रिकदुकेष्वामिन्द्रविकेष्वहःसु । ज्योतिर्गौरायुरिति त्रिकदुकाः । तेषु चेतनं ॥ चित्ती
संज्ञाने ॥ चेतति आनन्दनेन स्वर्गादिकमिति चेतनः । ज्ञानसाधनं यज्ञमन्तत । अतन्वत । स्त्रीः स्त्रीः कर्मभिः
पालनैश्च विस्तारितवन्तः ॥ तनु विस्तारि । लडि बङ्गलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । तनिपत्योऽछंदसीत्युपधा-
लोपः ॥ तमित्तमेवास्मदीयं यज्ञं नोऽस्माकं गिरः सुतिलक्षणा वाचो वर्धतु । वर्धयंतु ॥

आ त्वा विशंत्विंदवः समुद्रमिव सिंधवः । न त्वामिन्द्राति रिच्यते ॥ २२ ॥

आ । त्वा । विशंतु । इंदवः । समुद्रंऽइव । सिंधवः । न । त्वां । इन्द्र । अति । रिच्यते ॥ २२ ॥

हे इन्द्र इंदवः स्रवंतोऽस्माभिर्दीयमानाः सोमास्त्वा त्वामा विशंतु । सर्वतः प्रविशंतु । तच्च दृष्टांतः ।
समुद्रमिव सिंधवः स्रंदमाना नवो यथा समुद्रं जलाशयं सर्वतः प्रविशन्ति तद्वत् । यत एव तस्मात् हे इन्द्र
त्वां कश्चिदपि देवो बलेन धनेन वा नाति रिच्यते । नातिरिक्तोऽस्ति । सामर्थ्यवांस्वत्तोऽधिको नास्तीत्यर्थः ॥

विव्यकथं महिना वृषभ्रक्षं सोमस्य जागृवे । य इन्द्र जठरेषु ते ॥ २३ ॥

विव्यकथं । महिना । वृषन् । भ्रक्षं । सोमस्य । जागृवे । यः । इन्द्र । जठरेषु । ते ॥ २३ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितहे जागृवे जागरणशीलिन्द्र त्वं तस्य सोमस्य भ्रक्षं पानं प्रति महिना स्वमहिन्वा
विव्यकथं । सर्वतो व्याप्तवानसि ॥ व्यचिर्षिटि थल्यभ्यासस्त्रोभयेषां । पा० ६. १. १७. । इति संप्रसारणं ॥ हे इन्द्र
यः सोमस्ते जठरेषूदरेषु प्रविशति तस्य पानं व्याप्तवानसीति शेषः ॥

अरं त इन्द्र कुक्षये सोमो भवतु वृचहन् । अरं धामभ्य इंदवः ॥ २४ ॥

अरं । ते । इन्द्र । कुक्षये । सोमः । भवतु । वृचऽहन् । अरं । धामऽभ्यः । इंदवः ॥ २४ ॥

हे वृचहन् वृचस्यापामावरकस्यासुरस्य पापस्य वा हंतहे इन्द्र सोमोऽस्माभिर्दीयमानस्ते तव कुक्षयेऽरमलं
पर्याप्तो भवतु । किंचिंदवः सर्वतः चरणशोलाः सोमास्तव धामभ्यो नानाविधेभ्यः शरीरेभ्यस्तव तेजोभ्यो
वारमलं पर्याप्ता भवतु । अनेन तेजसा हविर्भाक्कमस्तीति सूचितं । अस्मदीयाः सोमा एव तव कुक्षये देहेभ्यो
ऽपि पर्याप्ता भवन्तु नान्यदीया इति भावः ॥

अरमश्राय गायति श्रुतकक्षो अरं गवे । अरमिंद्रस्य धाम्ने ॥ २५ ॥

अरं । अश्राय । गायति । श्रुतऽकक्षः । अरं । गवे । अरं । इंद्रस्य । धाम्ने ॥ २५ ॥

श्रुतकक्षो नामर्षिर्गवाश्रादिन्द्रं स्तौति । अयं श्रुतकक्ष एतन्नामकं ऋषिरश्राधिद्रेण दीयमानायाश्रायित-
दर्थमरमलं गायति । इन्द्रविषयं स्तोत्रं करोति । तथा गवेऽरमलं गायति । इन्द्रस्त्रिंशत्कर्तुकाय धाम्ने गृहाय
तदर्थं चारं पर्याप्तं स्तौति । यदश्रादिकमिन्द्रः प्रयच्छति तस्मै गायतीति । यद्वा ॥ इन्द्रस्तेति कर्मणि षष्ठी ॥
गवादिनाभार्थमिन्द्रं स्तौति ॥

अ॒रं हि ष्मा॑ सु॒तेषु॑ णः सोमे॑ष्विन्द्र॒ भूष॑सि । अ॒रं ते श॒क्र दा॒वने॑ ॥२६॥

अ॒रं । हि । स्म । सु॒तेषु॑ । नः । सोमे॑षु । इन्द्र॒ । भूष॑सि । अ॒रं । ते । श॒क्र । दा॒वने॑ ॥२६॥

हे इन्द्र सुतेष्वभिषुतेषु नोऽस्मदीयेषु सोमेषु । हि ष्मेखवधारणे । त्वमेव तेषां पानेऽलं पर्याप्तो भूषसि । भवसि । यद्वा । सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु नोऽस्माकं पर्याप्तं धनं भूषसि ॥ भू प्राप्ती ॥ त्वं प्रापय । तथा भवति हे शक्र समर्थेन्द्र दावने धनादिकस्य दाचे ते तुभ्यमस्माभिर्दीयमानाः सोमा अरमलं पर्याप्ता भवन्तु ॥ १९ ॥

प॒रा॒का॒त्ताच्चि॑दद्रि॒वस्त्वां॑ न॒क्षंत॑ नो॒ गिरः॑ । अ॒रं ग॒माम॑ ते व॒यं ॥२७॥

प॒रा॒का॒त्तात् । चि॒त् । अ॒द्रि॒वः । त्वां । न॒क्षंत॑ । नः । गिरः॑ । अ॒रं । ग॒माम॑ । ते । व॒यं ॥२७॥

हे अद्रिवो वज्रवन्तिन्द्र नोऽस्मदीया गिर इतो निर्गताः सुतयः पराकात्तात् । चिद्व्यर्थः । अतिदूरादपि त्वां नक्षंत । व्याप्तवन्तु । किमुत समीपात्त्वामश्रुवन्तामिति ॥ नक्षतेर्व्याप्तिकर्मणो नक्षतेर्वा जेटि सिपि रूपं ॥ एवं सति स्तोतारो वयं ते त्वदीयं धनमरमलं पर्याप्तं गमाम । त्वत्तो गच्छाम ॥

आभिन्नविकेषूकश्रेषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिन एवा ह्यसि वीरयुरिति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । एवा ह्यसि वीरयुरेवा ह्यस्य सृजता । आ० ७. ८. इति ॥

ए॒वा ह्यसि॑ वी॒र॒युरे॒वा श्रू॑र॒ उ॒त स्थि॑रः । ए॒वा ते॒ राध्मं॑ मनः ॥२८॥

ए॒व । हि । अ॒सि॑ । वी॒र॒ऽयुः॑ । ए॒व । श्रू॑रः । उ॒त । स्थि॑रः । ए॒व । ते॒ । राध्मं॑ । मनः ॥२८॥

हे इन्द्र त्वं वीरयुर्वीरान्युद्धकर्मणि समर्थान् हंतुं कामयमान एवासि । भवसि खलु । हि प्रसिद्धी । अत एव त्वं शूरः सामर्थ्यावानेव भवसि । उतापि च स्थिरः संग्रामे धैर्यावान् भवसि । एकत्र स्थित्वैव शत्रून् संप्रहरसीत्यर्थः । एवं सति ते तव मनो राध्मं सुतिभिराराधनीयमेव यतोऽनेन मनसा त्वं शत्रुवधं संग्रामे धैर्यादिकं च करोषीति । तव मन एव सर्वैः सुत्यमित्यर्थः ॥

ए॒वा रा॒तिस्तु॑वी॒मघ॑ वि॒श्वेभि॑र्धायि॒ धा॒तृभिः॑ । अ॒धा चि॑दिन्द्र॒ मे स॒चा ॥२९॥

ए॒व । रा॒तिः । तु॒वि॒ऽम॒घ । वि॒श्वेभिः॑ । धा॒यि॒ । धा॒तृभिः॑ । अ॒ध । चि॒त् । इन्द्र॒ ।

मे । स॒चा ॥२९॥

हे तुविमघ । तुविरिति बज्रनाम । बज्रधनवन्तिन्द्र विश्वेभिर्विश्वेर्धातृभिः कर्माधारकैः । यद्वा । देवानां हविर्दानेन पोषयितुभिः सर्वैर्यजमानैस्तव रातिर्गवाश्वधनादिदानं धायि । तिर्धार्यत एव ॥ दधातिर्भुङ्क्ति कर्मणि रूपं ॥ चिदेवार्थे । अधात एव हे इन्द्रेर्विध त्वं मे यष्टुर्ममापि सचा धनादिदानेन कर्मसहायो भव ॥

मो॒ षु ब्र॒ह्मे॒व तं॑द्रु॒र्भुवो॑ वा॒जानां॑ प॒ते । म॒त्स्वा॑ सु॒तस्य॑ गो॒मंतः॑ ॥३०॥

मो॒ इति॑ । सु । ब्र॒ह्मा॑ऽइ॒व । तं॑द्रु॒युः । भु॒वः । वा॒जा॒नां । प॒ते । म॒त्स्व । सु॒तस्य॑ ।

गो॑ऽमंतः ॥३०॥

हे वाजानां पतेऽज्ञानां पते बलानां वा हे इन्द्र तंद्रुर्भुवो वाजानां पते निवृत्तकर्मवत्त्वादात्मस्वयुक्तो ब्रह्मेव ब्राह्मण इव । अथापि तद्वदर्थे भाष्यते । नि० ६. ३१. इति यास्कोक्तमनुसृत्य तंद्रुयुक्त इत्युक्तं । अथवा यागादिकर्मपरित्यागेनात्मस्वमिच्छन्नासिको ब्राह्मण इव त्वं मो षु भुवः । सुषु मा भवः । सर्वदासत्कर्मान्वितो भवेत्याशासनं । तदेवाह । सुतस्याभिपुतस्य ततो गोमतो गव्येन क्षीरेण दध्ना वा मिश्रणवतः सोमस्य पानेन मत्स्व । माय । हृष्टो भव ॥

मा न इन्द्राभ्याऽदिशः सूरौ अक्नुष्वा यमन् । त्वा युजा वनेम तत् ॥ ३१ ॥

मा । नः । इन्द्र । अभि । आऽदिशः । सूरः । अक्नुषु । आ । यमन् । त्वा । युजा ।
वनेम । तत् ॥ ३१ ॥

हे इन्द्र आदिश आदेष्टारः समंतादायुधान्वतिविष्टजंतः सूरः ॥ ह गती ॥ सर्वत्र सरणशीला राक्षसा
अक्नुषु रात्रिषु दिवापि नोऽस्माकं माभ्या यमन् । अभिमुख्येन मा नियंतारो भवतु । यथागतास्येत् तदा
तद्रक्षःकुलं त्वा त्वया युजा सहायेन वयं वनेम । हिंसाम ॥ अथ क्रथ क्रथ क्रथ हिंसार्था वनु चेत्यत्र पठि-
तत्वाहिसार्थः ॥

त्वयेदिन्द्र युजा वयं प्रति ब्रुवीमहि स्पृधः । त्वमस्माकं तव स्मसि ॥ ३२ ॥

त्वया । इत् । इन्द्र । युजा । वयं । प्रति । ब्रुवीमहि । स्पृधः । त्वं । अस्माकं । तव । स्मसि ॥ ३२ ॥

हे इन्द्र त्वयेत् । इद्वधारणे । त्वयैव युजा सहायेन स्पृधः स्पर्धमानाञ्छत्रुत्वयं प्रति ब्रुवीमहि । निराकु-
र्वीमहि । प्रतिवचनं निराकरणं । उत्तरार्धेनेन्द्रसाहाय्यमेव प्रतिपादयति । हे इन्द्र त्वमस्माकं भवसि । स्तुत्य-
स्तोत्रयष्टयष्टयतया त्वमस्माकं भवसि वयं तव स्मसि । भवामः । तथारण्यकं । त्वमिदं सर्वं भवसि तव वयं
सः । त्वमस्माकमसीति तस्मात्त्वया सहायेन शत्रुहन्त्यामेति ॥

त्वामिद्धि त्वायवोऽनुनोनुवतश्चरान् । सखाय इन्द्र कारवः ॥ ३३ ॥

त्वां । इत् । हि । त्वाऽयवः । अनुऽनोनुवतः । चरान् । सखायः । इन्द्र । कारवः ॥ ३३ ॥

हे इन्द्र कर्मोपद्रवपरिहारादनंतरं त्वायवस्त्वां धनादिदानार्थं कामयमानाः अत एवानुनोनुवतः ॥ नीते-
र्यङ्गुलगतस्य शतरि रूपं ॥ अनुक्रमेण पुनःपुनः स्तुतिं कुर्वतः तस्मात्तव सखायः सखिभूताः कारवः स्तोतार-
स्त्वामित् । इद्वधारणे । त्वामेव चरान् । स्तुतिभिः परिचरंतु खलु ॥ हीति प्रसिद्धर्थः । चरतेलैव्यडागमः ।
हियोगादनिघातः ॥ २० ॥

उद्देति चतुस्त्रिंशद्वचं त्रयोदशं सूक्तं सुकचस्वार्थं गायत्रमेन्द्रं । अन्त्या त्विन्द्रभुं देवताका । तथा चानुक्रांतं ।
उद्दे चतुस्त्रिंशत्सुकचोऽयिन्द्राभवीति ॥ द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्र उत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूचितं च । उद्देदभी-
त्युत्तमामुद्धरेत् । आ० ६. ४. इति ॥ महाव्रतेऽप्यस्य विनियोगः पूर्वसूक्तेन सहोक्तः ॥ ज्योतिष्टोमे ब्राह्मणाच्छं-
सिश्चस्त्र आयसृचः । सूचितं च । उद्देदभीति तिस्र इन्द्र क्रतुविदं सुतमिति याज्या । आ० ५. १०. इति ॥
तथाप्तोर्यामे मैत्रावरुणातिरिक्तोक्त्येऽयं तुचोऽनुरूपः । सूचितं च । यदथ कच्च वृत्रहन्नुद्देदभि श्रुतामघमा नो
विश्वामिः । आ० ९. ११. इति ॥

उद्देदभि श्रुतामघं वृषभं नर्यापसं । अस्तारमेघि सूर्य ॥ १ ॥

उत् । घ । इत् । अभि । श्रुतऽमघं । वृषभं । नर्येऽपसं । अस्तारं । एघि । सूर्य ॥ १ ॥

सुकच इन्द्रगुणानाह । हे सूर्य । द्वादशसु भानुष्विन्द्रोऽपि सूर्यात्मना पठितः । तस्मात्सूर्यात्मक सुवीर्य हे इन्द्र
श्रुतमघं सर्वदा देयत्वेन विख्यातधनं अत एव वृषभं याचमानानां धनस्य वर्धितारं नर्यापसं । नरहितं नर्यं ।
नरहितकर्माणस्तारं दानशीडमौदार्यवतं एतादृशानुभावमभित उदेधि । इद्वधारणे । त्वमेव तस्य यज्ञे
सूर्यात्मनोन्नतोऽसि । घति प्रसिद्धी ॥

नव यो नवतिं पुरो बिभेद बाह्वोजसा । अहिं च वृत्रहावधीत् ॥ २ ॥

नवं । यः । नवतिं । पुरः । बिभेद । बाहुऽओजसा । अहिं । च । वृत्रहा । अवधीत् ॥ २ ॥

य इन्द्रो नव नवति नवनवतिसंख्याका एकोनशतसंख्याकाः शंवरस्य पुरः पुरीर्वाङ्गोजसा स्वबाहुबलेनैव विभेद दिवोदासाय भिनत्ति स्म । तथा च मंत्रः । दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो वीरच्छंवरस्य । अ० २. १९. ६. । इति । स वृत्रहा वृत्रासुरस्य हंता स इन्द्रोऽहिं च केनाप्यहंतव्यं मेघमपामावरकं वृत्रं चावधीत् । स इन्द्रोऽस्माकं धनं ददात्वित्युत्तरेण संबन्धः ॥

स न इन्द्रः शिवः सखाश्चावज्जोमद्यवमत् । उरुधारेव दोहते ॥३॥

सः । नः । इन्द्रः । शिवः । सखा । अश्वऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् । उरुधाराऽइव । दोहते ॥३॥

स पूर्वोक्तलक्षणः शिवः कल्याणतमः सखा यष्टृयष्टव्यस्रोतुसुत्यलक्षणेन संबन्धेनास्माकं मित्रभूतः एतादृश इन्द्रोऽश्वदशयुक्तं गोमत् पश्यादिसहितं यवमत् ॥ अयवादिभ्यः । पा० ८. २. ९. । इति वप्रतिषेधान्तुपो वत्साभावः ॥ यव इति धान्यविशेषः । धान्ययुक्तं धनं नोऽस्मभ्यं दोहते । दोग्धु । ददातु । तत्र दृष्टांतः । उरुधारेव प्रभूतपयोधारा यद्वा बहूनां पोषयित्री गौर्यथा वत्सस्य पयो दोग्धि तथा प्रभूतं धनमस्माकं दोग्धु । ददातु ॥ दुहेलैव्यडागमः ॥

अप्रोर्थामे मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थे यदयेति वृचः स्तोत्रियः । सूत्रं तु पूर्वण वृचिन सहोदाहृतं ॥

यदद्य कर्षं वृत्रहनुदगा अभि सूर्य । सर्वं तदिन्द्र ते वशे ॥४॥

यत् । अद्य । कर्त् । च । वृत्रऽहन् । उत्ऽअगाः । अभि । सूर्य । सर्वं । तत् । इन्द्र । ते । वशे ॥४॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्थापामावरकस्य मेघस्य हंतर्हे सूर्य सूर्यात्मकेन्द्र अवास्मिन्दिने यत्कश्च यत्किंचित्यदार्थजा- तमभ्यभिमुखीकृत्योदगाः ॥ इण गती । उत्पूर्वः । तस्य लुङि गादेशः ॥ स्वतेजसोन्नतः प्रादुर्भूतोऽसि तदा तत्सर्वं स्थावरजंगमात्मकं जगत्ते तव वशे भवति । त्वदधीनं भवति । उदिते सूर्ये त्वदर्थं प्राक्कर्म कुर्वति वृद्धति च ॥

यद्वा प्रवृद्ध सत्पते न मरा इति मन्यसे । उतो तत्सत्यमित्तव ॥५॥

यत् । वा । प्रऽवृद्ध । सत्ऽपते । न । मरै । इति । मन्यसे । उतो इति । तत् । सत्यं । इत् । तव ॥५॥

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे प्रवृद्ध स्वबलेन प्रवर्धमान सत्यते सतां पते स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नश- चाणां पते हे इन्द्र न मरा इति मनुष्यवदार्धक्येनाहं न म्रिय इति यद्यदि मन्यसे वुध्यसे ॥ मृङ् प्राणत्यागे । नेत्यडागमः । यैतोऽन्यत्रैकारः ॥ उतो अपि च तव तन्न म्रिय इति मननं सत्यमित्यथार्थमेव । इन्द्रो न म्रियत इत्यर्थे मंत्रांतरं । नह्यस्या अपरं च न जरसा मरते पतिः । अ० १०. ८६. ११. । इति ॥ २१ ॥

ये सोमांसः परावति ये अर्वावति सुन्विरे । सर्वास्ताँ इन्द्र गच्छसि ॥६॥

ये । सोमांसः । पराऽवति । ये । अर्वाऽवति । सुन्विरे । सर्वाँ । तान् । इन्द्र । गच्छसि ॥६॥

हे इन्द्र ये सोमांसः सोमाः परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरदेशे ये सोमा अर्वावत्यतिक्रमते देशे च सुन्विरे ॥ कंदसि द्विर्वचनस्य विकल्पितत्वाद् च द्विर्वचनाभावः ॥ ये सोमा अत्विग्भिरभिपूर्यन्ते सर्वाँ दूरे ममीपि चाभिपूयमाणांस्तान् सोमान् गच्छसि । तत्पानार्थं युगपत्प्राप्नोषि । अनेनेन्द्रस्य सर्वगतत्वं सूचितं च ॥

अप्रोर्थामे ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोक्थे तमिन्द्रं वाजयामसीति स्तोत्रियसूचः । सूचितं च । तमिन्द्रं वाजयामसि महौ इन्द्रो य ओजसा । आ० ९. ११. । इति ॥ ब्यूहस्य दशरात्रस्य पंचमेऽहनि निक्षेपल्येऽयमेव वृचो निविज्ञानीयः । सूचितं च ब्यूहसेदिति खंडे । मरुत्वाँ इन्द्र मीदुस्तमिन्द्रं वाजयामसि । आ० ८. ८. । इति ॥

तमिन्द्रं वाजयामसि महे वृचाय हंतवे । स वृषा वृषभो भुवत् ॥७॥

तं । इन्द्रं । वाजयामसि । महे । वृचाय । हंतवे । सः । वृषा । वृषभः । भुवत् ॥७॥

यजमाना आजः । तं पूर्वोक्तलक्षणमिन्द्रं वाजयामसि । वाजयामः । सोमेन सुतिभिर्वाजवंतं बलवंतं कुर्मः । किमर्थं । महे महते वृचायापामावरकं वृचासुरं हंतवे हंतुं । सोमपानेन मत्तः सुतिभिर्वा सुतः सन् वृषा धनानां सेक्ता दाता स इन्द्रो वृषभोऽस्माकं स्रोतृणां सोमस्य दातृणां धनादिसेचको दाता भुवत् । भवतु ॥

इन्द्रः स दामने कृत ओजिष्ठः स मदे हितः । युन्मी श्लोकी स सोम्यः ॥८॥

इन्द्रः । सः । दामने । कृतः । ओजिष्ठः । सः । मदे । हितः । युन्मी । श्लोकी । सः । सोम्यः ॥८॥

स इन्द्रो दामने स्रोतृभ्यो धनादिदानायैव कृतः । प्रजापतिना ऋष्टः । किञ्चीजिष्ठ ओजस्वितमः स एवेन्द्रः मदे । मायांत्वनेनेति मदेः सोमः । तस्मिंश्च प्रजापतिना ऋष्टिकाले हितः । सोमपानार्थं च निहित इत्यर्थः । युन्मी । युञ्जं योततेर्यशो वाञ्छं वेति । यशस्व्यन्नवान्वात एव श्लोकी । श्लोकः सुतिः । तद्वान् स इन्द्रः सोम्यः सोमार्हो भवति ॥

गिरा वज्रो न संभृतः सबलो अनपच्युतः । ववक्ष ऋष्वो अस्तृतः ॥९॥

गिरा । वज्रः । न । संभृतः । सः । सबलः । अनपच्युतः । ववक्षे । ऋष्वः । अस्तृतः ॥९॥

गिरा सुतिलक्षण्या वाचा स्रोतृभिः संभृत उत्पादितस्तीक्ष्णीकृतः । तत्र दृष्टान्तः । वज्रो न । वज्र आयुधं । तत्कर्तृभिर्निश्चितधारो यथा भवति तीक्ष्णीक्रियते तद्वत् स्रोतृभिः सुत्या संभृतः अत एव सबलो बलसहितः तस्मादनपच्युतः परैरप्रच्युतः । अनभिगत इत्यर्थः । तादृश ऋष्वो महान् दीप्यमानो वास्तुतो युद्धे शत्रुभिर-हिंसित इन्द्रो ववक्षे । स्रोतृभ्यो धनादिकं वोढुमिच्छति ॥

दुर्गे चिन्नः सुगं कृधि गृणान इन्द्रं गिर्वणः । त्वं च मघवन्वशः ॥१०॥

दुः०गे । चिन् । नः । सु०गं । कृधि । गृणानः । इन्द्रं । गिर्वणः । त्वं । च । मघ०वन् । वशः ॥१०॥

हे गिर्वणो गीर्भर्वननीचन्द्रं गृणानः स्रोतृभिः स्तूयमानस्त्वं नोऽस्माकं दुर्गे चिह्नगमेऽपि मार्गे सुगं सुगमं पंथानं कृधि । तथा कुरु । हे मघवन्धनवसिन्द्रं त्वं । चशब्दश्चेदर्थः । यदि वशः सोमपानार्थं तत्प्रदातृनस्माका-मयेथाः तदा पंथानं शोभनगमनं कुरुष्व ॥ वष्टलेत्यडागमः । चशब्दयोगादनिघातः ॥ ॥२२॥

यस्य ते नू चिदादिशं न मिनन्ति स्वराज्यं । न देवो नाग्निगुर्जनः ॥११॥

यस्य । ते । नू । चिन् । आ०दिशं । न । मिनन्ति । स्व०राज्यं । न । देवः । न ।

अग्नि०गुः । जनः ॥११॥

हे इन्द्र यस्य ते तवादिशं । आदिशति नयति सर्वज्ञानयतीत्यादिरबलं ॥ श्रीणादिकः कारणे प्रत्ययः ॥ यद्वा । आदेश एवादिशाच्चा ॥ भावे क्लिप् ॥ त्वदीयामाज्ञां नू चिदिदानीं पुरा च न मिनन्ति केचिदपि न हिंसन्ति । किञ्च स्वराज्यं तव स्वभूतं राज्यं च । यद्वा । स्वशब्देन स्वर्गोऽभिधीयते । स्वर्गस्वामित्वं च । न हिंसन्ति । हिंसकानाह । न देवो त्वदन्यो देवोऽपि च तथाप्यग्निगुरधृतगमनः संयामे त्वरमाणी वीरोऽपि न च जनः प्रादुर्भूतो मनुष्योऽपि । एते न मिनन्तीत्यर्थः ॥

अधा ते अप्रतिष्कृतं देवी शुष्मं सपर्यतः । उभे सुशिप्र रोदसी ॥१२॥
अध । ते । अप्रतिष्कृतं । देवी इति । शुष्मं । सपर्यतः । उभे इति । सुशिप्र ।
रोदसी इति ॥१२॥

हे सुशिप्र सुहृणो शोभनशिरस्त्राणेंद्र अधापि च देवी देव्यौ स्वतेजसा दीप्यमाने उभे रोदसी वावापृथि-
ष्यावप्रतिष्कृतं ॥ स्फु इति सौचो धातुः संभने वर्तते ॥ शत्रुभिरप्रतिरोधनीयं शुष्मं परबलशोषकं बलं सपर्यतः ।
पूजयतः । त्वदधीने एव भवतः ॥

त्वमेतदधारयः कृष्णामु रोहिणीषु च । परुष्णीषु रुशत्पयः ॥१३॥
त्वं । एतत् । अधारयः । कृष्णामु । रोहिणीषु । च । परुष्णीषु । रुशत् । पयः ॥१३॥

अस्य सामर्थ्यमेवोपपादयति । हे इंद्र कृष्णामु कृष्णवर्णामु गोषु तथा रोहिणीषु ॥ वर्णादनुदात्तात्तोप-
धात्तो नः । पा० ४. १. ३९. । इति डीप ॥ रोहितवर्णामु च गोषु रुशत् ॥ रोचतेदीप्तिर्कर्मणः ॥ दीप्यमानं
श्वेतमेतत्परिवृक्षमानं पयः शीरं त्वमधारयः । धारयसि । तस्मात्तद्वलं पूजयत इति समन्वयः ॥

वि यदहेरथं त्विषो विश्वे देवासो अक्रमुः । विदन्मृगस्य ताँ अमः ॥१४॥
वि । यत् । अहेः । अथ । त्विषः । विश्वे । देवासः । अक्रमुः । विदत् । मृगस्य ।
तान् । अमः ॥१४॥

अधापि चाहिरहंतव्यस्य वृचामुरस्य त्विषस्तेजोरूपादुच्छ्वासाङ्गीताः यद्वा तस्य प्रभावेन परिगमिता विश्वे
सर्वे देवासो देवा यद्यदा व्यक्रमुः विविधं पादविहरणमकुर्वन् । स्वस्थानं परित्यज्याम् देशमगच्छन्निव्यर्थः ।
तदानीं मृगस्य । एवं तान् भीषयितुं वृचो मृगरूपोऽभवत् । तद्रूपस्य संबन्धमः सर्वतो गमनशीलं बलं तज्जातं
भयं वा तान् सर्वान्देवान्विदत् । अविदत् । प्राप्नोदित्यर्थः । तस्यामुरस्येंद्रो निवारको हंताभवदित्यु-
त्तरेण संबन्धः ॥

आदु मे निवरो भुववृचहादिष्ट पौंस्यं । अजातशचुरस्तृतः ॥१५॥
आत् । ऊं इति । मे । निऽवरः । भुवत् । वृचऽहा । अदिष्ट । पौंस्यं । अजातऽशचुः ।
अस्तृतः ॥१५॥

आत् । उ इत्यवधारणे । देवानां भीत्या सर्वतो गमनानंतरमेव मे स्तोतृस्तुत्यलक्षणेन संबन्धेन मम संबन्ध-
यमिंद्रो निवरो वृचामुरस्य निवारयिता हंता भुवत् । अभवत् । ततो वृचहा वृचस्य हंतेंद्रः पौंस्यं ॥ पुंसः
कर्म पौंस्यं । यद्वा । स्त्रीपुंसाभ्यां । पा० ४. १. ८७. । इति भवार्थे खञ् । नकारस्य यकारो वर्णव्यत्ययेन । पुंसीद्रे
भवं ॥ यद्वा । बलनामितत् । स्वबलं । अदिष्ट । तस्य राज्ये दिशति । निदधाति । तद्राज्यं स्ववशमकरोदित्यर्थः ।
ततःप्रभृतींद्रोऽजातशचुरमुत्पन्नशचुरस्तृतः संयामे परिरहंसितश्चाभवत् ॥ ॥२३॥

श्रुतं वो वृचहंतमं प्र शर्धं चर्षणीनां । आ शुषे राधसे महे ॥१६॥
श्रुतं । वः । वृचहन्ऽतमं । प्र । शर्धं । चर्षणीनां । आ । शुषे । राधसे । महे ॥१६॥

हे अस्विग्यष्टारः श्रुतं बलवन्तया प्रसिद्धं अत एव वृचहंतममतिशयेन वृचहंतारं शर्धं बलभूतं वेगवंतं
वा एतादृशमिंद्रं चर्षणीनां मनुष्याणां वो युष्माकमाशुषे ॥ अज्ञातिलैव्युत्तम इटि सिप् । व्यत्ययेनोप्रत्ययः ।
वज्रं कंदसीत्यङ्गागमः ॥ तमिंद्रं स्तुतिभिः प्रीणयित्वा युष्मभ्यं प्रकर्षेणाश्रवे । प्रयच्छामीत्यर्थः । किमर्थं । महे
महते राधसे धनाय धनं युष्मभ्यं दातुं ॥

अ॒या धि॒या च॑ ग॒व्यया॑ पु॒रुणाम॑न्पु॒रुष्टु॑त । य॒स्तोमे॑सोम॒ आ॒भवः ॥१७॥

अ॒या । धि॒या । च॑ । ग॒व्य॒ऽया॑ । पु॒रु॒ऽनाम॑न् । पु॒रु॒ऽस्तु॑त । यत् । सो॒मे॒ऽसो॒मे ।
आ । अ॒भवः ॥१७॥

हे पु॒रुना॑मन् ब॒हुवि॑धश॒क्रवृ॒चहा॑दिनामोपेत । यद्वा । ब॒हुस्तु॑तिमन् । नामय॑ति स्तु॒त्यं दे॒वं व॒शं न॑य॑तीति नाम स्तोत्रं । अत एव पु॒रुष्टु॑त ब॒हुभिर॑भिष्टु॒तेन्द्र॑ सोमे सोमेऽ॒स्यदी॑षु सोमेषु त्वं यदाभवः तेषां पानार्थं समंतादभवः तदा वयमयानया । कीदृशा । गव्यया गा आत्मन इच्छत्या धियानया बुद्ध्या युक्ता भवेम । सोमं पीतवति त्वयि वयं गवादिद्युक्ता भवेमेत्यर्थः ॥

बो॒धिन्म॑ना॒ इद॑स्तु नो वृ॒चहा॑ भूर्या॒सुतिः॑ । ऋ॒णोतुं॑ श॒क्र आ॒शिषं॑ ॥१८॥

बो॒धिन्त॑ऽमनाः । इत् । अ॒स्तु । नः । वृ॒च॒ऽहा । भूरि॑ऽआसुतिः । ऋ॒णोतुं॑ । श॒क्रः ।
आ॒ऽशिषं॑ ॥१८॥

अयं परोष॒कृतः॑ । वृ॒चहा॑ वृ॒चह॑न्ता भूर्या॒सुतिः॑ । ब॒हुषु॑ देशिष्वि॒न्द्रार्थं॑ सोम आसूयतेऽभिषूयत इति तादृशः । यद्वा । ब॒हूनि॑ सोमादिहृषीषी॒न्द्रार्थमा॑सूयते ह॒यंत॑ इति तादृशः । बोधि॒न्मनाः॑ ॥ बुध॒ अ॒वग॑मने । श्रीणादिक इतिप्रत्ययः ॥ यस्य मनः स्तोत्राणामभिमतं बुध्यते जानातीति तथोक्तः । इद॒वधारणे॑ । नोऽ॒स्माकं॑ बोधि॒मना॑ एवास्तु । सर्वदास्यदभीप्सितानि जानात्वित्यर्थः । यद्वा । एतादृश इन्द्रो नोऽ॒स्माकं॑ यज्ञे भवत्विति । ततः श॒क्रः संयामे॑ शत्रुहननसमर्थ इन्द्र आशिषमस्यदीयां स्तुतिमाशासनं वा शृणोतु ॥

ज्योतिष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्दिने मैत्रावरुणस्य कथा त्वं न ऊत्येति तृषोऽनु रूपः । सूत्रितं च । होचकाणां कथा नञ्च आ भवत् कथा त्वं न ऊत्या । आ० ७. ४. इति ॥

क॒या त्वं न॑ ऊ॒त्याभि॑ प्र॒ मंद॑से वृ॒षन् । क॒या स्तो॒तृभ्य॑ आ॒ भर॑ ॥१९॥

क॒या । त्वं । नः । ऊ॒त्या । अ॒भि । प्र॒ । म॒द॒से । वृ॒ष॒न् । क॒या । स्तो॒तृ॒भ्यः । आ॒ । भ॒र॒ ॥१९॥

हे वृ॒षन्॑ कामानां वर्षितरिन्द्र कया केनोत्या ॥ अ॒व र॑चणादिषु गव्यर्थे । ऊ॒तियू॒षादिना॑ निपातितः ॥ केनाभिगमनेन नोऽ॒स्मान्भ्य॑मितः प्र॒ मंद॑से । प्र॒क॒र्षेण॑ मा॒दय॑सि । अ॒स्यदी॑यं यज्ञं प्रति सोमपानार्थमागमनेन वा त्वदीयस्तुतिश्रवणार्थमागमनेन वा कदास्मान् प्रमादयसीति । किंच कया केनाभिगमनेन स्तोतृभ्योऽ॒स्यं ध॑नमा भराविभर्षीतीन्द्रं स्तोता पुच्छति ॥

क॒स्य॑ वृ॒षा सु॒ते स॒चा नि॒यु॒त्वान्वृ॒षभो॑ र॒णत् । वृ॒चहा॑ सोम॑पीतये ॥२०॥

क॒स्य॑ । वृ॒षा । सु॒ते । स॒चा । नि॒यु॒त्वान् । वृ॒ष॒भः । र॒णत् । वृ॒च॒ऽहा । सो॒म॑ऽपी॒तये॑ ॥२०॥

वृषेन्द्रः कस्य यज्ञमानस्य सचा सुत ऋग्भिः सहाभिषुते सोमे । अनेन तद्वान्वृषो लक्ष्यते । कस्य यज्ञे सोमपीतये सोमपानाय तदर्थं रणत् । रमते । कीदृशः । नियुत्वान् । नितरां युवति मिश्रयति स्वबलेन शत्रून्विति नियुतो मरुतः । तद्वान् । यद्वा । नियुत इति वायोवाहनाश्वः । स वायुः कदाचित्संयाम इन्द्राय स्वाश्वानदात् । तद्वान् । वृषभो धनानामपां वा वर्षको वृचहा वृचस्य हृतेन्द्रः कस्य यज्ञे रमते । इदानीं नोऽ॒स्यदी॑यं यागं प्रत्यागच्छतु । यद्वा । कस्माध्वरे रमते । न कुत्रापि । किलस्यद्य एव सोमपानार्थं संक्रीडते ॥ ॥२४॥

अ॒भी षु॑ ण॒स्त्वं र॒यिं म॑द॒सानः॑ स॒हस्रि॑णं । प्र॒य॑न्ता बो॒धि दा॑श्रुषे ॥२१॥

अ॒भि । सु॑ । नः । त्वं । र॒यिं । म॑द॒सानः॑ । स॒ह॒स्रि॑णं । प्र॒ऽय॑न्ता । बो॒धि । दा॑श्रुषे ॥२१॥

हे इंद्र त्वं मंदसानोऽस्माभिर्दत्तेन सोमेन मोदमानः सन् सहस्रिणां सहस्रसंख्याकं धनं नोऽस्मभ्यं सु
मुह्यभ्यामर । तदेवाह । त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय प्रयंता धनादेः प्रदाता कर्मणो नियंता वा
भवानीति बोधि । बुध्यस्व ॥ बुध अत्रगमने । भौवादिकः । लोटि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । हेर्धिः । धिल्ले
धकारलोपश्छांदसः ॥

पत्नीवंतः सुता इम उशंतो यंति वीतर्ये । अपां जग्मिर्निचुंपुणः ॥२२॥

पत्नीऽवंतः । सुताः । इमे । उशंतः । यंति । वीतर्ये । अपां । जग्मिः । निऽचुंपुणः ॥२२॥

पत्नीवंतः । सोमसेकार्थे पत्न्यः पालयिष्य आपो वसतीवर्य एकधनाश्च । तद्वंतः सुता अस्माभिरभिषुता
इमे गृहस्थाश्चमसस्याश्च सोमा उशंत आत्मनः पानं कामयमानाः संतो यंति । इंद्रं गच्छति । किमर्थं । वीतर्य
आत्मनः पानाय । किंच निचुंपुणः । निचांतपृणः । नि० ५. १७. । इति यास्कः ॥ चमु अदने । निचांतो भक्षितः
पृणः प्रीणयिता । यद्वा । निचमनेन प्रीणातीति भक्षणेन तर्पयतीति निचुंपुणः । अभिषुतस्य सोमस्याप्सु
प्रक्षेपासंभवात्सामर्थ्यादृजीषरूपः सोमो गृह्यते । तादृशः सोमोऽपां जग्मिः ॥ अपामिति न लोकाव्ययेति
षष्ठीप्रतिषेधाभावश्छांदसः ॥ अप इत्यर्थः । यद्वा । अपां मध्यं वापः प्रति वा जग्मिर्गमनशीलः साधुगंता
वा । सोमश्चेंद्रं गच्छति । स ह्यवभृथकाल अज्जीषमप्सु प्रास्यंतीति वचनादप्सृजीषरूपः प्रक्षिप्यते । तदाहापां
जग्मिरिति ॥

इष्टा होचा असृष्टेन्द्रं वृधासो अध्वरे । अच्छावभृथमोजसा ॥२३॥

इष्टाः । होचाः । असृष्टत । इंद्रं । वृधासः । अध्वरे । अच्छ । अवऽभृथं । ओजसा ॥२३॥

अपां जग्मिरिति सामर्थ्यादवभृथदिन एव --- र - वि - ज - कुर्वतीत्युक्तं । तत्प्रसंगादाह । अध्वरेऽस्मदीये
यज्ञे वृधासो हविर्भिरिंद्रं वर्धयंत इष्टा इष्टवंतो यागं कृतवंतः सप्तसंख्याका होचा होचका अवभृथमंत्वदिव-
समच्छा प्रत्योजसा स्वतेजसा सहिता इंद्रमच्छत । विच्छर्जति । यावदवभृथं सप्तहोचका यजंतीति ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोऽहामभि प्रयो हितं ॥२४॥

इह । त्या । सधऽमाद्या । हरी इति । हिरण्यकेश्या । वोऽहाम् । अभि । प्रयः । हितं ॥२४॥

एषा व्याख्याता । ऋ० ८. ३२. २९. । अत्रापि वाक्यार्थो विधीयते । सधमाद्येद्रेण सह हविर्भिरुपयितव्यी
यद्वा संयामे सह माद्यंती हिरण्यकेश्या हिरण्यमयस्कंधगतकेशवती त्या ती प्रसिद्धी हरी हरितवर्णावितस्ता-
मकावश्चाविहास्त्रिन्यज्ञे हितं -- वादिषु निहितं हितकरं वा प्रयो हवीरूपमन्नमभिलक्ष्य वोऽहाम् । इंद्रं
वहतां । प्रापयतामिति ॥

तुभ्यं सोमाः सुता इमे स्तीर्णं बर्हिर्विभावसो । स्तोतृभ्य इंद्रमा वह ॥२५॥

तुभ्यं । सोमाः । सुताः । इमे । स्तीर्णं । बर्हिः । विभावसो इति विभाऽवसो ।

स्तोतृभ्यः । इंद्रं । आ । वह ॥२५॥

हे विभावसो विशेषेण भासमानवसुमन् । यद्वा । विशिष्टा भा विभाः प्रकृष्टदीप्रयः । निवसत्यचेति विभा-
वसुरपिः । हे तादृशापि तुभ्यं स्वदर्थमिमे सोमाः सुता अभिषुताः । तथा बर्हिः स्तीर्णं । तस्मात्स्तोतृभ्योऽस्मभ्य-
मस्वदर्थमिंद्रं सोमपानार्थमा वह । आह्वय । यच्च प्रति प्रापयेत्यर्थः ॥ २५ ॥

आ ते दक्षं वि रोचना दध्रत्ना वि दाशुषे । स्तोतृभ्य इंद्रमर्चत ॥२६॥

आ । ते । दक्षं । वि । रोचना । दधत् । रत्ना । वि । दाशुषे । स्तोतृभ्यः । इंद्रं । अर्चत ॥२६॥

अपिर्द्ध्विग्यजमानान् प्रत्याह । हे यष्टः दामुष इन्द्राय हविर्दत्तवते ते तुभ्यं रोचना रोचनं दीप्यमानं दत्तं बलमाभिमुख्येन वि दधत् । इन्द्रो विदधातु । यद्वा । रोचनमिति स्वर्गः । देवतेजसा दीप्तं रोचननामानं लोकं विदधातु । तथा रत्ना रत्नानि च तुभ्यं करोतु ॥ इधान् धारणपोषणयोः । सेटि घोर्लोपो सेटि वा । पा० ७. ३. ७०. । इत्याकारलोपः । अडागमः ॥ हे स्तोतारः स्तोतृभ्य इन्द्रविषयस्तोत्रकारिभ्यो युष्मभ्यं च बल-
रत्नादिकमिन्द्रः कुरुतां । तस्मात्तमिन्द्रं यूयमर्चत । हविर्भिः स्तुतिभिश्च पूजयत ॥

आ ते दधामीन्द्रियमुकथा विश्वा शतक्रतो । स्तोतृभ्य इन्द्र मृळय ॥ २७ ॥

आ । ते । द्धामि । इन्द्रियं । उकथा । विश्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । स्तोतृभ्यः । इन्द्र । मृळय ॥ २७ ॥

हे शतक्रतो इन्द्र ते तवेन्द्रियं वीर्यवंतं सोमं विश्वोकथा सर्वाणि स्तोत्राण्या दधामि । संपादयामि । हे इन्द्र त्वं स्तोतृभ्यो मृळय । मुखय ॥

भद्रंभद्रं न आ भरेषमूर्जे शतक्रतो । यदिन्द्र मृळयांसि नः ॥ २८ ॥

भद्रंऽभद्रं । नः । आ । भर । इषं । ऊर्जे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । यत् । इन्द्र । मृळयांसि । नः ॥ २८ ॥

हे शतक्रतो शतविधकर्मण शतप्रश्न वेन्द्र भद्रं भद्रं कल्याणतममथ सुखोत्पादकं वा धनं नोऽस्मभ्यमा भर । आसंपादय । देहि । तथेषमन्नमूर्जमन्नरसं यद्वा बलवदन्नं च देहि । नोऽस्मान्यदि मृळयांसि सुखयसि तर्हि तद्वनादिकं देहीति ॥ मृड मुखने । स्थंतस्य लेख्यडागमः ॥

स नो विश्वान्या भर सुवितानि शतक्रतो । यदिन्द्र मृळयांसि नः ॥ २९ ॥

सः । नः । विश्वानि । आ । भर । सुवितानि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । यत् । इन्द्र । मृळयांसि । नः ॥ २९ ॥

हे शतक्रतो इन्द्र स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं विश्वानि सर्वाणि सुवितानि । सुहीयते प्राप्यते धेष्विति सुवितानि मंगलानि ॥ सुपूर्वादेतेः क्ते प्रत्यय उवडादेशः ॥ सर्वानभ्युदयान्नोऽस्मभ्यमाहर । हे इन्द्र यदि नोऽस्मान् सुखयसि तर्हि धनादिसहितानभ्युदयान्देहीति ॥

त्वामिञ्चुचहंतम सुतावंतो हवामहे । यदिन्द्र मृळयांसि नः ॥ ३० ॥

त्वां । इत् । वृचहन्ऽतम । सुतऽवंतः । हवामहे । यत् । इन्द्र । मृळयांसि । नः ॥ ३० ॥

हे वृचहंतमातिशयेन वृचस्थापामावरकस्य हंतरीन्द्र सुतवंतोऽभिषुतसोमवंतो वयं । इद्वधारणे । स्वा-
मित्त्वामेव हवामहे । अस्मद्यज्ञमागत्य सोमपानायाह्वयामः । हे इन्द्र नोऽस्मान्यदि सुखयसि तर्ह्याह्वयाम इति ॥ ॥ २६ ॥

बृहस्पत्य दशरात्रस्य षष्ठेऽहनि निष्केवत्य उप नो हरिभिरिति तृचो निविज्ञानीयः । सूचितं च । अयं ह येन वा इदमुप नो हरिभिः सुतं । आ० ङ. ङ. । इति ॥

उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानां पते । उप नो हरिभिः सुतं ॥ ३१ ॥

उप । नः । हरिऽभिः । सुतं । याहि । मदानां । पते । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥ ३१ ॥

हे मदानां पते । मायतेऽनेनेति मदाः सोमाः ॥ मदोऽनुपसर्ग इति करणेऽप्रत्ययः ॥ सोमानां स्वामिन्द्रि
हरिभिरा श्रुतेन हरिभिः । अ० २. १८. ६. । इत्यादिषु बहूनामश्रानां श्रुतेऽत्रापि श्रुतसहस्रसंख्याकैरथैः सह
नोऽस्माकं यज्ञे सुतमभिषुतं सोममुप याहि । तत्पानार्थं शीघ्रमायाहि । पुनरुप न इत्यादरार्थं ॥

द्विता यो वृचहंतमो विद् इंद्रः शतक्रतुः । उप नो हरिभिः सुतं ॥३२॥

द्विता । यः । वृचहन्ऽतमः । विदे । इंद्रः । शतऽक्रतुः । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥३२॥

वृचहंतमोऽतिशयेन वृचस्य हंता शतक्रतुर्नागाविधकर्मो य इंद्रो द्विता द्विधा विदे वृचवधादावुपयकर्मो
जगद्रक्षणकाले शतकर्मैतं द्विप्रकरणं सर्वैर्ज्ञायते ॥ विद् ज्ञाने । कर्मणि विहितस्य तत्प्रत्ययस्य लोपस्य आत्म-
नेपदेऽपि तलोपः ॥ स त्वं हरिभिः सह सुतं सोममुपयाहि ॥

त्वं हि वृचहन्नेषां पाता सोमानामसि । उप नो हरिभिः सुतं ॥३३॥

त्वं । हि । वृचऽहन् । एषां । पाता । सोमानां । असि । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥३३॥

हे वृचहन् वृचस्य पापस्य वा हंतर्इन्द्र । हिशब्दो हेत्वर्थे । यस्मात्त्वमेषामस्मदीयानां सोमानां पाता
पानकर्तासि भवसि ॥ एषामितीदमोऽन्वादेशेऽशादेशोऽनुदात्तश्च ॥ अतस्त्वमथैः सह सोमं पातुमुपयाहि ।
आगच्छ ॥

वृचस्य दशरात्रस्य नवमेऽहनि वैश्वदेवेऽभिप्रवतुचसिंद्र इषे ददातु नस्ते नो रत्नानि धत्तनेति द्वे च्चवा-
वाम्ब्यां । सूचितं च । इंद्र इषे ददातु नस्ते नो रत्नानि धत्तनेत्येका द्वे च । आ० ८. ११. । इति ॥

इंद्र इषे ददातु न ऋभुक्षणं मुभुं रयिं । वाजी ददातु वाजिनं ॥३४॥

इंद्रः । इषे । ददातु । नः । ऋभुक्षणं । ऋभुं । रयिं । वाजी । ददातु । वाजिनं ॥३४॥

इंद्र एवास्माभिः सुत इष्टः सन्नृभुक्षणं ॥ वा षपूर्वस्त्विति दीर्घाभावः ॥ यागादिकर्मकरणेन मह्यं सर्वेषां
भ्रातृणां श्रेष्ठं वा । अथवा तृतीयसवने प्रजापतिसवित्रोर्मध्ये सोमपातुत्वान्महांतं । रयिं दातारमुभुं सोमपा-
नेनामर्त्यत्वं प्राप्तं तादृशमेतन्नामकं देवं नोऽस्मभ्यमिषेऽन्नार्थं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वाजी बलवानिंद्रो
वाजिनं बलवंतमन्नवंतं वा वाजनामानं कनीयांसं भ्रातरं चास्माकमन्नलाभाय ददातु ॥ ॥२७॥ ॥९॥

दशमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र गौर्धयतीति द्वादशर्चमायं सूक्तमांगिरसस्य बिंदुनाम्नः पूतदक्षनाम्नो
वर्षं गायत्रं मरुद्देवताकं । तथा चानुकम्यते । गौर्धयति द्वादश बिंदुः पूतदक्षो वा मारुतमिति ॥ सूक्तविनि-
योगो लैंगिकः ॥ प्रातःसवने सोमातिरिक्त एकं शस्त्रमुपजायते । तत्राद्यस्तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । अस्ति
सोमो अयं सुतो गौर्धयति मरुतामिति स्तोत्रियानुरूपी । आ० ६. ७. । इति ॥

गौर्धयति मरुतां श्रवस्युर्माता मघोनां । युक्ता वह्नी रथानां ॥ १ ॥

गौः । धयति । मरुतां । श्रवस्युः । माता । मघोनां । युक्ता । वह्नीः । रथानां ॥ १ ॥

मघोनां धनवतां मरुतां माता निर्मात्री गौः पुत्रिरूपा । पुत्रियै वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः ।
यद्वा । गौर्माध्यमिकी वाक् । तत्रैव मध्यमस्थाने मरुतामपि वर्तनात्तेषां तत्पुत्रत्वमुपचर्यते । धयति । सोमं
पिबति पाययति वा स्वपुत्रान्मरुतः । किमिच्छंती । श्रवस्युरन्नं कामयमाना । कीदृशी । रथानां मारुतानां
वह्निः पृषतीभिर्वडवाभिर्वोद्धी संयोजयित्री सा युक्ता सर्वत्र समंतात्पूज्या भवति ॥

यस्या देवा उपस्थे व्रता विश्वे धारयन्ते । सूर्यामासा दृशे कं ॥ २ ॥

यस्याः । देवाः । उपऽस्थे । व्रता । विश्वे । धारयन्ते । सूर्यामासा । दृशे । कं ॥ २ ॥

गौः सर्वदेवमथोत्थाह । यस्या मरुतां मातुर्गौरपस्त्रे वर्तमाना विश्वे सर्वे देवा व्रता व्रतानि स्वस्वकर्माणि धारयन्ति बिभ्रति । इयमेवास्माकं स्वपयोमिश्रितस्य सोमस्य दाचीति सर्वे तत्समीपे तिष्ठन्तीत्यर्थः । किञ्च सूर्यामासा ॥ माति स्वकलाभिक्षिधीनिति मासंद्रमाः । देवतावृद्धे चेतुभयपदप्रकृतिस्वरत्नं ॥ सूर्याचंद्रमसौ दृशे दर्शनाय सर्वलोकप्रकाशनाय च यस्या गौः समीपे कं मुखेन वर्तमानौ भवतः । सेयं गौः सोमं धयतीति पूर्वेषु समन्वयः ॥

तत्सु नो विश्वे अर्ये आ सदा गृणन्ति कारवः । मरुतः सोमपीतये ॥३॥

तत्सु नः । विश्वे । अर्येः । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः । मरुतः । सोमऽपीतये ॥३॥

अर्थः स्तोत्रकरणार्थमितस्ततो गंतारो नोऽस्मदीया विश्वे सर्वे कारवः स्तोतारस्तत्रभ्रतां बलं सदा सर्वदा गृणन्ति । आभिमुख्येन स्तुतिभिः क्षुवंति । किमर्थं । सोमपीतयेऽस्माभिर्दीयमानं सोमं पातुं । मरुत एतन्नामका देवा अस्माभिराहुतव्याः खलु । ततः पुरस्तात्सद्वलं क्षुवंतीत्यर्थः ॥

पूर्वचाभिहित एव शस्त्रेऽस्ति सोम इति स्तोत्रियक्षुचः । सूचं तु पूर्वेषु सहोदाहृतं ॥

अस्ति सोमो अयं सुतः पिबन्त्यस्य मरुतः । उत स्वराजो अश्विना ॥४॥

अस्ति । सोमः । अयं । सुतः । पिबन्ति । अस्य । मरुतः । उत । स्वराजः । अश्विना ॥४॥

अयं पुरोवर्ती सोमः सुतो मरुदर्थमस्माभिरभिषुतोऽस्ति । विद्यते । तस्मादस्य । अन्वादेशे । एनं सुतं सोमं स्वराजः स्वयं दीप्यमानाः । स्वतेजसा नान्यदीयेनेत्यर्थः । तादृशा मरुतः पिबन्ति । उतापि चाश्विनाश्विनी च सोमं पिबतः ॥

पिबन्ति मित्रो अर्यमा तनां पूतस्य वरुणः । त्रिषधस्थस्य जावतः ॥५॥

पिबन्ति । मित्रः । अर्यमा । तनां । पूतस्य । वरुणः । त्रिऽसधस्थस्य । जाऽवतः ॥५॥

न केवलं मरुत एव सोमपातारः क्लिप्तेऽपीत्याह । मित्रः सर्वेषां स्वस्वकर्माणि प्रवर्तकत्वात्सखिभूतोऽर्यमा च वरुणो दुःखादीनां शत्रूणां वा वरिता निवारकः । एतन्नामकास्त्रयो देवास्तना । ततमूर्णाक्षुकेनेति तनं दशापविचं ॥ सुपां सुसुगिति तृतीयाया अलादेशः । तनावुदात्तः ॥ तना पूतस्य शीघ्रितं त्रिसधस्थस्य । सह तिष्ठन्त्यचेति सधस्थं स्थानं । द्रोणकलशाधवनीयपूतभृदात्मनि चीणि स्थानानि यस्य तत्तथोक्तं तादृशं जावतः सुत्यजनघंतमिमं सोमं पिबन्ति । द्वितीयार्थे षष्ठ्यः ॥

उतो न्वस्य जोषमाँ इंद्रः सुतस्य गोमतः । प्रातर्होतेव मत्सति ॥६॥

उतो इति । नु । अस्य । जोषं । आ । इंद्रः । सुतस्य । गोऽमतः । प्रातः । होताऽइव ।

मत्सति ॥६॥

उतो अपि चंद्रः सुतस्यास्माभिरभिषुतस्य गोमतो गक्षीर्मिश्राणवतोऽस्य । अन्वादेशः । पूर्ववद्दशापवित्रेण पूतस्य सोमस्य जोषं पानरूपां सेवां प्रातः प्रातःसवने नु चिप्रमा मत्सति ॥ मदि सुत्यादिषु ॥ आभिमुख्येन स्तौति । यद्वा । सोममेवाकामयते । तत्र वृष्टांतः । होतिव यथा होता प्रातःसवने देवानभिष्टीति देवान् स्तोतुं वाभिवांछति ॥ २८ ॥

कदत्विषंत सूरयस्तिर आप इव सिधः । अर्षेति पूतदक्षसः ॥७॥

कत् । अत्विषंत । सूरयः । तिरः । आपःऽइव । सिधः । अर्षेति । पूतऽदक्षसः ॥७॥

अर्षिर्मरुतो बज्रवारं बुलेदानीमात्मानं वितर्कयति । सूरयः प्राज्ञा आप रषोदकानीव तिरो यद्योद-

कानि तिर्यग्गच्छन्ति तद्वत्तिरञ्जोगतयः संतः कल्कदाख्यसंत ॥ खिष दीप्ती ॥ अंतरिषि कदा दीप्यते । किंच खिषः शत्रूणां शोषका हंतारस्त इमे मरुतः पूतदक्षसः शुद्धबलाः संतः कदा वार्षन्ति । अस्मदीयं यच्च प्रत्यागच्छन्ति ॥

कड्वो अद्य महानां देवानामवो वृणे । त्मना च दुस्मवर्चसां ॥ ८ ॥

कत् । वः । अद्य । महानां । देवानां । अवः । वृणे । त्मना । च । दुस्मऽवर्चसां ॥ ८ ॥

हे मरुतः महानां मंहनीयानां महतां वा त्मना चात्मनिवालांकरणीर्विनापि दक्षवर्चसां दर्शनीयतेजस्कानां अत एव देवानां बोतमानानां वो युष्माकमवः पालनं कत् कदाहं वृणे । संभजे ॥ वृद् संभक्तौ । क्रियादिकः ॥

आ ये विश्वा पार्थिवानि पप्रथन्नोचना दिवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ९ ॥

आ । ये । विश्वा । पार्थिवानि । पप्रथन् । रोचना । दिवः । मरुतः । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

ये मरुतः विश्वा विश्वानि पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि भूतजातानि दिवो बुलोकस्य रोचना रोचमानानि ज्योतीषि चा पप्रथन् सर्वत्र विस्तारितान्यकार्षुः ॥ प्रथ प्रखानि । खंतस्य चञ्चत्क्षुद्रस्वरप्रथमद्रक्षुस्यशां । पा० ७. ४. ९५ । इत्यभ्यासस्यादादेशः । चञ्चन्यतरस्यामिति स्वरिण मधोदात्तः ॥ तादृशान्मरुतो देवान् सोमपीतये सोमपानायाहमाह्वयामि ॥

त्यान्नु पूतदक्षसो दिवो वो मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

त्यान् । नु । पूतऽदक्षसः । दिवः । वः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

हे मरुतो मितराविण एतन्नामका देवाः पूतदक्षसः परिशुद्धबलान् दिवः स्वतेजसा दीप्यमानान् । यद्वा । दिवो बुलोकस्थितान् । त्वांसान् प्रसिद्धान्वो युष्मान् चिप्रं ऊवे । आह्वयामि । किमर्थं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

त्यान्नु ये वि रोदसी तस्तभुर्मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ११ ॥

त्यान् । नु । ये । वि । रोदसी । इति । तस्तभुः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ११ ॥

ये मरुतो रोदसी द्यावापृथिवी वि तस्तभुः स्वबलेनैवात्यर्थं सन्धे चक्रुः । ते रोदसी स्वाधीने अकार्षुरित्यर्थः । त्वांसान् सर्वतः प्रतिज्ञान् चिप्रमहं ऊवे । आह्वयामि । किमर्थं । अस्मेत्यादि ॥

त्यं नु मारुतं गणं गिरिष्ठां वृषणं हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १२ ॥

त्यं । नु । मारुतं । गणं । गिरिऽस्थां । वृषणं । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १२ ॥

त्वं तं सर्वत्र विस्तृतं गिरिष्ठां गिरिषु मेघेषु पर्वतेषु वा तिष्ठतं वृषणमुदकानां कामानां वा वर्षितारं मारुतं मरुत्संबंधिनं गणं संघं ऊवे । बिंदुरहमाह्वयामि । किं प्रयोजनं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥ ॥ २९ ॥

आ खिति नवर्चं द्वितीयं सूक्तमानुष्टुभमिन्द्रं । तिरञ्जीर्णामांगिरस ऋषिः । तथा चानुक्रम्यते । आ त्वा नव तिरञ्जीरानुष्टुभमिति ॥ आभिन्नविकेषूकक्षिषु तृतीयसवनेऽच्छावाकस्या त्वा गिर इति तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूच्यते हि । गायन्ति त्वा गायत्रिण आ त्वा गिरो रथीरिव । आ० ७. ८. इति ॥

आ त्वा गिरो रथीरिवास्थुः सुतेषु गिर्वणः ।

अभि त्वा समनूषतेन्द्रं वत्सं न मातरं ॥ १ ॥

आ । त्वा । गिरः । रथीःऽइव । अस्युः । सुतेषु । गिर्वणः ।
अभि । त्वा । सं । अनूषत । इंद्र । वत्सं । न । मातरः ॥१॥

हे गिर्वणो गीर्भिवननीचेंद्र सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु गिरोऽस्माकं स्तुतिलक्षणा वाचस्त्वा त्वामास्युः । अभिमुखेन शीघ्रं तिष्ठति । तत्र दृष्टांतः । रथीरिव यथा रथवान्नेथेन गच्छन्वीरः प्राथं देशं क्षिप्रं गच्छति तद्वदस्माभिरभिगंतव्यं त्वां स्तुतयोऽभिगच्छन्ति । किंच हे इंद्र अस्मादीया गिरस्त्वा त्वामभिलक्ष्य समनूषत । सम्यक् शब्दायति । सुवतीत्यर्थः ॥ नू सवने । कुटादिः । तस्य लुङि रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । वत्सं न मातरः । यथा मातरो गावो वत्समभिलक्ष्य हंभारवादिशब्दं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

आ त्वा शुक्रा अचुच्यवुः सुतासं इंद्र गिर्वणः ।
पिबा त्वपस्यांधस इंद्र विश्वासु ते हितं ॥२॥
आ । त्वा । शुक्राः । अचुच्यवुः । सुतासं । इंद्र । गिर्वणः ।
पिब । तु । अस्य । अंधसः । इंद्र । विश्वासु । ते । हितं ॥२॥

हे गिर्वणो गीर्भिवननीय हे इंद्र शुक्रा यहेषु पात्रेषु च दीप्यमानाः सुतासोऽस्माभिरभिषुताः सोमास्त्वा त्वामाचुच्यवुः । आगच्छंतु ॥ चुङ् मुङ् गती । लङि वज्रलं कंदसीति शपः झुः ॥ ततस्त्वमस्माभिर्दीप्यमानस्यांधसः सोमस्य भवदीयं भागं तु क्षिप्रं पिब । तदेवोपपादयति । हे इंद्र विश्वासु सर्वासु दिशु ते त्वदर्थं सोमपुरोडाशादिहविर्हितं भवति ॥

पिबा सोमं मदाय कमिंद्र श्येनाभृतं सुतं ।
त्वं हि शश्वतीनां पती राजा विशामसि ॥३॥
पिब । सोमं । मदाय । कं । इंद्र । श्येनऽआभृतं । सुतं ।
त्वं । हि । शश्वतीनां । पतिः । राजा । विशां । असि ॥३॥

हे इंद्र त्वं श्येनाभृतं ॥ ह्यहोर्भस्मकंदसीति हकारस्य भकारः ॥ दुलोकाच्छेनरूपया गायत्र्याहृतं सुतमभिषुतं सोमं मदाय हर्षाय पिब । कमिति पूरणः सुखार्थो वा । सुखेन सोमं पिब । हिशब्दो हेतो । हि यस्मात्त्वं शश्वतीनां बह्वीनां विशां मरुन्नणानां सर्वेषां देवगणानां च पतिः पालयिता स्वाम्यसि भवसि तथा राजा स्वतेजसा दीप्यमानश्चासि । अतस्त्वं पूर्वं सोमं पिबेति ॥

आभिन्नविकेषूकथेषु तृतीयसवनेऽच्छावाकस्य शुधी हवं तिरश्च्या इति वैकल्पिकः सोत्रियः । सूत्रितं च । शुधी हवं तिरश्च्या आश्रुत्कर्णं शुधी हवं । आ० ७. ८. इति ॥

शुधी हवं तिरश्च्या इंद्र यस्त्वा सपर्यति ।
सुवीर्यस्य गोमतो रायस्पूधिं महौ असि ॥४॥
शुधि । हवं । तिरश्च्याः । इंद्र । यः । त्वा । सपर्यति ।
सुऽवीर्यस्य । गोऽमतः । रायः । पूधिं । महान् । असि ॥४॥

हे इंद्र यस्त्वा त्वां सपर्यति ॥ सपरशब्दः कंङ्गादिः ॥ हविर्भिः परिचरति तादृशस्य तिरश्च्या एतन्नामकस्वर्षेर्मम हवं स्तुतिभिस्त्वद्विषयमाह्वानं शुधि । गृणु । श्रुत्वा च हे इंद्र त्वं सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतस्य । यदा ।

वीरे पुत्रे भवं वीर्यं । सुपुत्रस्य । गोमतो गवादिपशुमतो रायो धनस्य दानेन पूर्यते । अस्मान्पुरय । एतत्सामर्थ्यं कृत इत्यत आह । त्वं महान् गुणाधिको देवानां श्रेष्ठश्चासि । भवसि खलु ॥

इंद्र यस्ते नवीयसीं गिरं मंद्रामजीजनत् ।

चिकित्विन्मनसं धियं प्रत्नामृतस्य पिप्युषीं ॥५॥

इंद्र । यः । ते । नवीयसीं । गिरं । मंद्रां । अजीजनत् ।

चिकित्वित्ऽमनसं । धियं । प्रत्नां । अमृतस्य । पिप्युषीं ॥५॥

हे इंद्र यो यजमानो नवीयसीं नवतरां पुनःपुनःक्रियमाणतया मंद्रां मदकरीं गिरं स्तुतिलक्षणां वाचं ते त्वदर्थमजीजनत् उदपीपदत् । अकार्षीदित्यर्थः । तस्मै स्तोत्रे त्वं प्रत्नां पुरातनमृतस्य सत्यस्य संबंधि । यद्वा । नृतीयार्थं षष्ठी । सत्येन पिप्युषीं प्रवृद्धं ॥ लिङ्गोच्चेति प्यायतेः पीभावः ॥ तादृशं चिकित्विन्मनसं ॥ कित् चानि । कृसी रूपं । अकारखेकारः ऋं दसः ॥ चिकित्वांसि ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि यथेति । अमायया क्रियमाणं यत्नव रक्षणं सर्वेषां हृदयं प्रज्ञापयतीति तदतीन्द्रियार्थदर्शकं धियं रक्षणस्यं तस्मै कुरु ॥ ३० ॥

तमुं ष्टवाम् यं गिरं इंद्रमुक्थानि वावृधुः ।

पुरूण्यस्य पौंस्या सिषासंतो वनामहे ॥६॥

तं । ऊं इति । स्तवाम् । यं । गिरं । इंद्रं । उक्थानि । वावृधुः ।

पुरूणि । अस्य । पौंस्या । सिषासंतः । वनामहे ॥६॥

अषयः परस्परमाहुः । तं पूर्वोक्तलक्षणं । उ इत्यवधारणे । तमेवं स्तवाम् । स्तुतिभिः स्तुमः । यमिंद्रं गिरोऽस्माकं स्तुतय उक्थानि शस्त्राणि च वावृधुः प्रावर्धयन् तं स्तुमः । ततो वयमस्त्रेन्द्रस्य पुरूणि बहूनि पौंस्या वीर्याणि सिषासंतः ॥ षण् संभक्तौ । सनीडभावपक्ष आत्वे कृते सनोतिरेन इति साहित्यिकं षत्वं ॥ तानि वीर्याणि संभक्तमिच्छंतो वनामहे । तमिंद्रं स्तुतिभिः संभजामहे ॥

एतो न्विंद्रं स्तवाम् शुद्धं शुद्धेन साम्ना ।

शुद्धैरुक्थैर्वीवृध्वासं शुद्ध आशीर्वान्ममत्तु ॥७॥

एतो इति । नु । इंद्रं । स्तवाम् । शुद्धं । शुद्धेन । साम्ना ।

शुद्धैः । उक्थैः । वृध्वासं । शुद्धः । आशीःऽवान् । ममत्तु ॥७॥

अत्रेतिहासमाचक्षते । पुरा किलिंद्रो वृचादिकानमुराहत्वा ब्रह्महत्यादिदोषिणात्मानमपरिशुद्धमित्यमन्यत । ततसाहोषपरिहारार्थे इंद्रं चर्षीणवोचत् । अपूर्तं मां युष्मदीयेन साम्ना शुद्धं कुरुतेति । ततस्ते च शुद्ध्युत्पादकेन साम्ना शस्त्रैश्च परिशुद्धमकार्षुः । पश्चात्पूतार्थे इंद्रयागादिकर्माणि सोमादीनि हवींषि प्रादुरिति । एषोऽर्थः शान्त्यायनकब्राह्मणे प्रतिपादितः । इंद्रो वासुरान्हत्वापूत इवामेधोऽमन्यत । सोऽकामयत शुद्धमेव मा संतं शुद्धेन साम्ना स्तुयुरिति । स चर्षीणव्रवीत् स्तु मेति । तत अषयः सामापश्यन् । तेनास्तुषन्नेतो न्विंद्रमिति । ततो वा इंद्रः पूतः शुद्धो मेधोऽभवदिति ॥ तथा चास्या अचोऽयमर्थः । अषयः परस्परं ब्रुवन्ति । नु चिप्रमेतो । गच्छतैव । आगत्य च शुद्धेन शुद्ध्युत्पादकेन साम्ना तथा शुद्धैः शुद्धिहेतुभिश्चकथैः शस्त्रैश्च इंद्रं शुद्धमपापिनं कृत्वा स्तवाम् स्तुयाम् । ततः सामशस्त्रैश्च वावृध्वासं पापराहित्येन वर्धमानं तमिमिंद्रं शुद्धो दशापविचेणाशीर्वानाश्रयणवान् गव्यादिभिः ॥ इंद्रसीर इति मतुपो बलं ॥ तादृशः सोमो ममत्तु । इंद्रं मादयतु ॥ मादयतेऽं दसः सुः ॥

इंद्रं शुद्धो न आ गहि शुद्धः शुद्धाभिरूतिभिः ।

शुद्धो रयिं नि धारय शुद्धो ममद्धि सोम्यः ॥८॥

इंद्रं । शुद्धः । नः । आ । गहि । शुद्धः । शुद्धाभिः । जतिऽभिः ।

शुद्धः । रयिं । नि । धारय । शुद्धः । ममद्धि । सोम्यः ॥८॥

हे इंद्र शुद्धोऽस्यदीधिः सामभिः शस्त्रैश्च परिशुद्धस्त्वं नोऽस्माना गहि । आगच्छ । शुद्धाभिरूतिभिः । जतयो मरुतः । अवंति सर्वत्र गच्छतीति वा । तेऽपि सामभिः शस्त्रैः परिपूताः । तैर्मरुद्भिः सह शुद्धः पापरहितस्त्वमा गहि । आगत्य च शुद्धस्त्वं रयिं धनमस्मासु नि धारय । नितरां स्थापय । किंच शुद्धस्त्वं च सोम्यः सोमार्हो भूत्वा ममद्धि । सोमेन माद्य ॥ मदी हर्षे । लोटि बङ्गलं कंदसीति शपः सुः ॥

इंद्रं शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुषे ।

शुद्धो वृत्राणि जिघ्रसे शुद्धो वाजं सिसाससि ॥९॥

इंद्रं । शुद्धः । हि । नः । रयिं । शुद्धः । रत्नानि । दाशुषे ।

शुद्धः । वृत्राणि । जिघ्रसे । शुद्धः । वाजं । सिसाससि ॥९॥

हे इंद्र शुद्धः । हिरवधारणे । शुद्ध एव त्वं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं प्रयच्छ । तथा शुद्धस्त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनादीनि च देहि । ततः शुद्धः पापरहितस्त्वं वृत्राण्यपामावरकान् कर्मविघ्नकारिणः शत्रून् पापानि वा जिघ्रसे । हंसि । ततः शुद्धः शत्रुहननदोषपरिहारायास्सदीधिः सामभिः शस्त्रैः परिशुद्धस्त्वं वाजमन्नमस्मभ्यं सिसाससि । प्रदातुमिच्छसि । यदा यदा शत्रून् हं ह्वयां तदा तदा शुद्धत्वादेकैः सामभिः शस्त्रैश्च यूयं मां परिशुद्धं कुरुतेत्यस्मभ्यमन्नं दातुमिच्छसीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

अस्मा इत्येकविंशत्युचं तृतीयं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यति । अस्मै सैका बुतानो वा मारुतस्त्रीष्टुभं चतुर्थो विराठिष्ठाभीति मारुतः पादः परेंद्रावार्हस्येति । बुतानाख्यो मरुतां पुत्र ऋषिस्त्रिरधीर्नामागिरसो वा । चतुर्थो विराट् । शिष्टास्त्रिष्टुभः । इंद्रो देवता । इष्यामि वो मरुत इति पादो मरुदेवत्वः । अध द्रप्स इत्येषा खिंद्राबृहस्यतिदेवताका ॥ सूक्तविनियोगो लिंगादवगत्यः ॥

अस्मा उषास आतिरंत याममिंद्राय नक्तमूर्म्याः सुवाचः ।

अस्मा आपो मातरः सप्त तस्युर्नृभ्यस्तराय सिंधवः सुपाराः ॥१॥

अस्मै । उषसः । आ । अतिरंत । यामं । इंद्राय । नक्तं । ऊर्म्याः । सुऽवाचः ।

अस्मै । आपः । मातरः । सप्त । तस्युः । नृऽभ्यः । तराय । सिंधवः । सुऽपाराः ॥१॥

इंद्रसामर्थ्याङ्गीता उषस उषःकाला अस्मै पूर्वोक्तगुणोपितायेंद्राय यामं स्वस्वगमनमातिरंत । तिरतिर्वर्धनकर्मा । समंतादवर्धयंत । यथा पूर्वमुवांति तथेदानीमप्यस्मा उन्नता अभवन् । तथोर्म्याः ॥ रात्रिनामैतत् । ऋ गतिप्रापणयोः । अतरे च । उ० ४. ४४. । इति मिप्रत्ययः । भवे कंदसीति यत् ॥ सर्वैरभिगतव्याः । रात्रौ हि सर्वे स्वनिवासं गच्छन्ति । स्वनिलयप्राप्तिहेतुभूता रात्रयः । नक्तमपररात्रिकाले सुवाचः शोभनवाचो भवंति । तस्मिन् काले हि सर्वे वेदाध्ययनादीनि कुर्वन्ति । तस्मात्कल्याणवाचोऽभवन् । इंद्रेऽनुशासति वेदाद्यनुमाने निरता अभवन् । तथापः ॥ आपू व्याप्तौ ॥ सर्वतो व्याप्ता मातरो जगतां निर्मात्र्यः सप्त सप्तसंख्याकाः सिंधवः खंदमाना गंगाया नद्यः । यद्वा । सर्पणशीलाः सिंधवः सरितः । तासामावरकस्याहिर्हंनोत्यादित्वाद्वा इंद्राय नृभ्यस्तराय मनुष्याणां सुखेन तरखार्थं सुपाराः शोभनपाराः सुखेन तर्तुं योग्या अभवन्त्यर्थः ॥

अतिविद्धा विधुरेणा चिदस्ता चिः सप्त सानुं संहिता गिरीणां ।

न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥ २ ॥

अतिऽविद्धा । विधुरेणा । चित् । अस्ता । चिः । सप्त । सानुं । संऽहिता । गिरीणां ।

न । तत् । देवः । न । मर्त्यः । तुतुर्यात् । यानि । प्रऽवृद्धः । वृषभः । चकार ॥ २ ॥

विधुरेण ॥ वर्णव्यत्ययः ॥ चिदप्यर्थे । विधुरेणासहायेनाप्यस्ता ॥ असु क्षेपणे । ताच्छीलिकनृन् ॥ शत्रुक्षेपण-
शीलेन्द्रेण । यद्वा । अस्तास्त्रेण वज्रेण । चिः सप्तैकविंशतिसंख्यानि संहिता संहितान्येकत्र संघीभूतानि गिरीणां
सप्तानां पर्वतानां सानु सानून्यतिविद्धानि । अतीत्य ताडितानि । तेन मुक्तो वज्रपातस्तानि भित्त्वागमदित्यर्थः ।
अत्र तैत्तिरीयकं ब्राह्मणं । दर्भपिंजूलमुवृत्त्य सप्त गिरीन् भित्त्वा तमहन्नित्यादि । तै० सं० ६. २. ४. ३. । तस्मिंश्च
तप्तानि सानुभेदनादीनि कर्माणि देव इन्द्राद्यतिरिक्तो देवो मर्त्यो मनुष्यो वा न तुतुर्यात् । न तरेत् । तथा
कर्तुं न शक्नोतीत्यर्थः ॥ तू प्रवणतरणयोः । लिङि च्छांदसः शपः युः । बज्रं कंदसीत्युत्वं । यद्वा । तुर त्वरणे
जोहोत्यादिकः ॥ प्रवृद्धः सोमपानेन बलेन वा प्रवृद्धो वृषभः कामानामुदकानां वा वर्षक इन्द्रो यानि कर्माणि
चकार कृतवान् तानि देवो मनुष्यो वा न तथा कर्तुं शक्नोतीत्यर्थः ॥

इंद्रस्य वज्रं आयसो निमिष्य इंद्रस्य बाह्योभूयिष्ठमोजः ।

शीर्षनिंद्रस्य क्रतवो निरेक आसन्नेषंत श्रुत्या उपाके ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । वज्रः । आयसः । निऽमिष्यः । इंद्रस्य । बाह्योः । भूयिष्ठं । ओजः ।

शीर्षन् । इंद्रस्य । क्रतवः । निरेके । आसन् । आ । ईषंत । श्रुत्यै । उपाके ॥ ३ ॥

उक्तगुणस्मिंद्रस्य वज्र आयसोऽयसा निर्मितः । अयोमय इत्यर्थः । स वज्र इंद्रेण स्वहस्ते निमिष्यः संमिश्रो
ऽत्यंतं संबद्धः कृतः । अत एवेन्द्रस्य बाह्योभूयिष्ठोभूयिष्ठं बज्रतममोजो वीर्यमस्ति । तथा निरेके ॥ निपूर्वाद्दि-
च्यतेवा निष्पूर्वादेतेवेति संदेहादनवग्रहः ॥ निर्गमने यदा युद्धार्थमिंद्रो निर्गच्छति तदानीमिंद्रस्य शीर्ष-
च्छिरसि क्रतवः कर्माणि शिरस्त्राणनिधानादीनि । यद्वा । शिर इति गलप्रभृत्सूर्ध्वमंगमुच्यते । तत्रत्याभ्याम-
क्षिभ्यां दर्शनप्रेरणादीनि कर्माणि भवन्ति । तथासन् ॥ आस्यस्यासन्नादेशः ॥ आस्ये च यानि कर्माणि युद्धार्थं
वाजिनो गजान् संनाहयतेत्यादीनि भवन्ति । किंच श्रुत्यै संग्रामाय निर्गच्छतोऽनुशासत इंद्रस्य वाक्यश्रवणार्थं
सर्व उपजीविनो भृत्या उपाकेऽतिक एषंत । अयमिंद्रोऽस्मान् कुत्र कुत्र कार्ये नियोज्यतीत्येतेन मनसा तर्दतिके
समंतादागच्छति ॥ ईष गतिहिंसादर्शनेषु भौवादिकः ॥

मन्ये त्वा यज्ञियं यज्ञियानां मन्ये त्वा च्यवनमच्युतानां ।

मन्ये त्वा सत्वनामिंद्र केतुं मन्ये त्वा वृषभं चर्षणीनां ॥ ४ ॥

मन्ये । त्वा । यज्ञियं । यज्ञियानां । मन्ये । त्वा । च्यवनं । अच्युतानां ।

मन्ये । त्वा । सत्वनां । इंद्र । केतुं । मन्ये । त्वा । वृषभं । चर्षणीनां ॥ ४ ॥

एतदादयः प्रत्यक्षाः । हे इंद्र त्वा त्वां यज्ञियानां यज्ञाहाणां देवानामपि यज्ञियं पुरस्तादेव यज्ञार्हमिति
मन्ये । अच्युत्तु । तथा त्वा त्वामच्युतानां अतिरहितानामपि पर्वतानां च्यवनं व्यावधितारं वज्रेण विभेदक-
मिति मन्ये । जानामि । यद्वा । अच्युतानां बलेन व्यावधितुमशक्यानां बलिनां वीराणामपि स्वबलेन विद्रा-
वधितारमिति जाने । किंच हे इंद्र सत्वनां ॥ घण संभक्तौ । कृत्विप् ॥ संभजमानानां भटानां केतुमुच्छ्रितमिति
मन्ये । यद्वा । सत्वनां स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा संभक्त्यां यष्ट्यां केतुमात्मनः प्रज्ञापकं तेषां पूजनीयमिति वा मन्ये ।
तथा त्वा त्वां चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतफलवर्षकमिति मन्ये । जानामि ॥

आ यवज्जं बाहोरिंद्र धत्से मद्च्युतमहये हंतवा उ ।
 प्र पर्वता अनवंत प्र गावः प्र ब्रह्माणो अभिनक्षंत इंद्रं ॥५॥
 आ । यत् । वज्जं । बाहोः । इंद्रं । धत्से । मद्च्युतं । अहये । हंतवै । ऊं इति ।
 प्र । पर्वताः । अनवंत । प्र । गावः । प्र । ब्रह्माणः । अभिनक्षंतः । इंद्रं ॥५॥

हे इंद्र बाहोर्वज्जमायुधं । कीदृशं । मद्च्युतं शत्रूणां मदस्य आवधितारं यद्यदा धत्से आदधासि । किमर्थं । अहयेऽहिनामानमसुरं मेघं वा हंतवै । उ इत्यवधारणे । हंतुमेव । किंच यदा वेद्रेणाहिनामकेऽसुरे हते सति पर्वता जगदापुरका मेघाः प्रागवत ॥ शु शब्दे ॥ प्रकर्षणाशब्दयन् । यदा वा गावस्तास्थान्युदकानि च प्रकर्षेण ध्वनिमकुर्वन् । उदकान्यध्वनयन्नित्यत्र याजुषो निगमः । यद्दः संप्रयतीरहावनदता हते तस्मादा नयो नाम स्य । अथ० ३. १३. १. ते० सं० ५. ६. १. २. इति । तुरीयः पादः परोचः । तदानीमभिनक्षंत अभित इंद्रं स्तुतिभिर्हविर्भिर्गच्छंतो ब्रह्माणो ब्राह्मणा इंद्रं पर्यचरन् । यदा । ब्रह्माणः ॥ बृह वृधौ ॥ प्रवृद्धाः पर्वतादय इंद्रमस्तुवन्निति ॥ ३२ ॥

तमुं एवाम य इमा जजान विश्वा जातान्यवराण्यस्मात् ।
 इंद्रेण मिचं दिधिषेम गीभिर्रुपो नमोभिर्वृषभं विशेम ॥६॥
 तं । ऊं इति । स्त्वाम् । यः । इमा । जजान । विश्वा । जातानि । अवराणि । अस्मात् ।
 इंद्रेण । मिचं । दिधिषेम । गीःऽभिः । उपो इति । नमःऽभिः । वृषभं । विशेम ॥६॥

परस्परं स्तोतार आज्ञः । तमु तमेवेन्द्रं वयं संहत्य स्त्वाम् । स्तोचं करवाम । य इंद्र इमेमानि भूतानि अजान जनयामास । तस्मादस्मादिंद्रादेव विश्वा विश्वानि सर्वाणि वस्तुजातानि सर्वाणि अर्गति वावराण्यवरकालीनानि पश्यान्नवानि भवंति । तेनानेनेद्रेण वयं गीभिः स्तुतिभिर्मिचं । सुप्रभावप्रत्ययेन निर्देशः । मैत्रो दिधिषेम ॥ धिष धारण इति धातुं केचिद्वदति ॥ यदा । मिचं ॥ छांदसमेकवचनं ॥ वयमिद्रेण सह मिचाणि सुबद्धो भवेमेति गीभिर्इंद्रं शब्दयेम ॥ धिष शब्दे । जीहोत्यादिकः । अत्र व्यत्ययेन द्विविकरणता सुच्य शस्य ॥ ततो नमोभिः क्रियमाणीर्नमस्कारिर्दीयमानैर्हविर्भिर्वा वृषभं कामानां वर्षकमिंद्रमुपो विशेम । अस्मद्भिः मुखमेव कुर्याम ॥

वृचस्य त्वा श्वसथादीषमाणा विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः ।
 मरुद्भिर्इंद्र सख्यं ते अस्वथेमा विश्वाः पृतना जयासि ॥७॥
 वृचस्यं । त्वा । श्वसथात् । ईषमाणाः । विश्वे । देवाः । अजहुः । ये । सखायः ।
 मरुत्ऽभिः । इंद्रं । सख्यं । ते । अस्तु । अर्थं । इमाः । विश्वाः । पृतनाः । जयासि ॥७॥

हे इंद्र तव ये विश्वे देवाः प्राक् सखायः संयामे सखित्वं कुर्यामेति मिचाण्यभवन् ते सर्वे देवा वृचस्य वृचामुरस्य श्वसथात् ॥ श्वसेरीणादिकोऽथप्रत्ययः ॥ सर्वानागच्छतो बृहदा तेषां भीत्युत्पादनाय वृचामुरः श्वासमकार्षीत् । श्वासाङ्गीताः संतः अत एवेषमाणाः सर्वतः पलायमानास्त्वा त्वामजङ्गः । संयामे त्यक्तवतः । एवं सति हे इंद्र मरुद्भिः सह सख्यं सखिभावस्ते तवास्तु । ये मरुतस्त्वां न परित्यजति तेः सहेति । अथानंतरमिमा विश्वाः पृतनाः शत्रुसेना जयासि । स्वबलेनाभिभवसि । अनेन वृचघ्नं तमिंद्रमाह । अघेद्रो वै वृचं हनिष्यन्नित्यादि ब्राह्मणमनुसंधयं । ऐ० ब्रा० ३. २०. ॥

चिः षष्टिस्त्वा मरुतो वावृधाना उस्मा इव राशयो यज्ञियासः ।
 उप त्वेमः कृधि नो भागधेयं षुषं त एना हविषा विधेम ॥८॥

त्रिः । षष्टिः । त्वा । मरुतः । ववृधानाः । उम्नाःऽइव । राशयः । यज्ञियासः ।
उप । त्वा । आ । इमः । कृधि । नः । भागुऽधेयं । शुष्मं । ते । एना । हविषा । विधेम ॥ ८ ॥

प्रसंगादेतावन्तो मरुतः सहाया अभवन्नित्याह । हे इंद्र चिस्त्रयः ॥ जसः सुपां सुसुगिति सुः ॥ षष्टिच्युत्तर-
संख्याका मरुतः । ते च तैत्तिरीयक ईदृङ्गान्यादृङ्गुत्यादिना । तै० सं० ४. ६. ५. ५. । नवसु गणेषु सप्त सप्त निपा-
दिताः । तत्रादितः पंच गणाः संहितायामास्त्रायति । स्वतवांस प्रघासी च सांतपनश्च गृहमेधी च क्रीडी च
शाकी चोष्णीषी । वा० सं० १७. ८५. । इति खैलिकः षष्ठो गणः । ततो धुमिश्च ध्वांतश्चेत्यावास्त्रयोऽरखे
ऽनुवाक्याः । तै० आ० ४. २४. । इत्थं चयः षष्टिसंख्याका उम्ना इव राशयो गाव इव संघीभूतास्ते त्वां वावृधानाः
स्वबलेन वर्धितवन्तः । ते मरुतो यज्ञियासो यज्ञार्हा अभवन् । तं मरुत्सहायमिंद्रं त्वा त्वां वयमेमः । उपग-
च्छामः । ततस्त्वं नोऽस्मभ्यं भागधेयं भजनीयं धनं कृधि । कुर्व । पश्चाद्वयमप्येनेन सोमलक्षणेन हविषा ते
तुभ्यं शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं विधेम ॥ विध विधाने ॥ विद्धमः । कुर्म इत्यर्थः ॥

तिग्ममायुधं मरुतामनीकं कस्त इंद्रं प्रति वज्रं दधर्ष ।
अनायुधासो अमुरा अदेवाश्चक्रेण ताँ अप वप ऋजीषिन् ॥ ९ ॥
तिग्मं । आयुधं । मरुताँ । अनीकं । कः । ते । इंद्रं । प्रति । वज्रं । दधर्ष ।
अनायुधासः । अमुराः । अदेवाः । चक्रेण । तान् । अप । वप । ऋजीषिन् ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव स्वभूतं तिग्मं तीक्ष्णमायुधं । आयुधतेऽनेनेत्यायुधं धनुः । तत्र मरुतां चयः षष्टिसंख्यानां
स्वत्सहायानामनीकं संघं ते स्वदीयं वज्रं च कः को वा देवो मनुष्यो वा प्रति दधर्ष । प्रतिकूलमभिभवति ।
अभिभावको नास्तीत्यर्थः ॥ धृष प्रसहने । आ धृषादा । धा० ३४. । इति विभाषितणिच् । तदभावे लिटि रूपं ॥
अत एषानायुधासो धनुराद्यायुधवर्जिता अदेवा देववर्जिता देवद्विषो येऽमुराः संति हे ऋजीषिन् ।
अपार्जितोऽभिषुत्वः सोम ऋजीषं । तद्विंद्रं तानमुराञ्चक्रेण चक्रसमानवीर्येण चक्ररूपेण वज्रेण वाप वप ।
अपनतान् कुर्व । अपनुदेत्यर्थः ॥

महे उपायं तवसे सुवृक्तिं प्रेरय शिवतमाय पश्वः ।
गिर्वाहसे गिर इंद्राय पूर्वीर्धेहि तन्वे कुविदंग वेदत् ॥ १० ॥
महे । उपायं । तवसे । सुऽवृक्तिं । प्र । इंद्राय । शिवऽतमाय । पश्वः ।
गिर्वाहसे । गिरः । इंद्राय । पूर्वीः । धेहि । तन्वे । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ १० ॥

हे स्रोतः महे महते गुणैरुपाय बलेनोन्नूनाय तवसे ॥ तु इति धातुर्बुद्धर्थः ॥ प्रवृत्ताय शिवतमाय कल्या-
णतमायेंद्राय सुवृक्तिं शोभनां सुतिं प्रेरय । चोदय । कुर्व । किमर्थं । पश्वः पशोः । द्विपाञ्चतुष्पाञ्च । पशोर्म-
मास्त्रदीयाय गवे वा । यद्वा पशोरतीन्द्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय सुतिं
प्रेरय । एतदेवाह । हे स्रोतः गिर्वाहसे गोभिः सुतिभिश्चह्यमानायेंद्राय पूर्वीर्बद्धीर्गिरः सुतीर्धेहि । कुर्व । ततः
स इंद्रसन्वे । तन्नोति कुलमिति तन्नूस्तनयः । तस्मिन् पुत्राय स्वशरीरायात्मने वा कुवित् । बङ्गनामैतत् । बङ्ग
धनमंग चिप्रं वेदत् । संभयतु । ददातु ॥ विदू लामि । लिव्यडागमः । कुविच्छब्दयोगादनिघातः ॥ ३३ ॥

उक्थवाहसे विभ्वे मनीषां दुणा न पारमीरया नदीनां ।
नि स्पृश धिया तन्वि श्रुतस्य जुष्टतरस्य कुविदंग वेदत् ॥ ११ ॥

उक्थऽवाहसे । विऽभ्वे । मनीषां । दुणा । न । पारं । ईरय । नदीनां ।
नि । स्पृश । धिया । तन्वि । श्रुतस्य । जुष्टऽतरस्य । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ ११ ॥

हे स्रोतः उक्थवाहस उक्थैः स्रोत्रशस्त्रादिभिर्ब्रह्ममाणाय अत एव विभ्वे महते यद्वा शत्रूणामभिभवित् इन्द्राद्यिन्द्रार्थं मनीषां मनस ईशां स्तुतिमीरय । प्रेरय । तत्र दृष्टांतः । द्रुणा न यथा नाविको नदीनां नदमानानां सरितां पारं तीरं प्रति पथिकं द्रुणा नावा प्रापयति तद्वदिन्द्रं प्रति स्तुतिं गमयेति । किंच नि स्पृश नितरां धनं स्पर्शय गमय तन्व्यात्मनि पुत्रे वा । कीदृशं । श्रुतस्य सर्वत्र विश्रुतस्य प्रसिद्धस्य जुष्टतरस्यात्त्वर्थं प्रीणयितुरिन्द्रस्य स्वभूतं । धनं धिया त्वदीयया स्तुत्या कर्मणा वात्मानं गमय । ततस्त्वयामिष्टुत इन्द्रः कुवित् इन्द्रं धनं चिप्रं वेदत् । लंभयतु । ददातु ॥

तद्विविद्धि यत्त इन्द्रो जुजोषत्स्तुहि सुष्टुतिं नमसा विवास ।

उपं भूष जरितर्मा रुवण्यः आवया वाचं कुविदंग वेदत् ॥ १२ ॥

तत् । विविद्धि । यत् । ते । इन्द्रः । जुजोषत् । स्तुहि । सुऽस्तुतिं । नमसा । आ । विवास ।

उपं । भूष । जरितः । मा । रुवण्यः । आवय । वाचं । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ १२ ॥

हे ऋत्विक् तत् सोमादिहविः स्रोत्रं वा विविद्धि । व्यापय । तानीन्द्रार्थं कुर्वित्यर्थः । ते तव स्वभूतं यद्विः स्रोत्रं वेद्रो जुजोषत् स्वीकुर्यात् तत्कुरु ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः । लेटि शपः सुः । अडागमः । इन्द्रसत्त्वात्त्राभ्यस्तस्वेति गुणप्रतिषेधाभावः ॥ हे स्रोतः सुष्टुतिं सुस्तुतिं । शोभमाना स्तुतिर्यस्य स तथोक्तः । तादृशमिन्द्रं सुहि । तथा नमसा स्रोत्रेण हविषा वा आ विवास । इन्द्रमाभिसुख्येन परिचर ॥ विवासतिः परिचरणकर्मा । लोटि रूपं ॥ हे जरितः स्रोतः उप भूष ॥ भूष अलंकारे ॥ अलंकृतो भव । मा रुवण्यः । धनाभावान्मा धनयः । मा रोदीरित्यर्थः । धनागमने कारणमाह । हे स्रोतः वाचं स्तुतिमिन्द्रं आवय । ज्ञापय । ततस्त्वया स्तुत इन्द्रसुभ्यं कुवित् इन्द्रं धनं चिप्रं प्रयच्छतु ॥

पृष्यषडहगतेषूकथेषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽव द्रप्स इति तुचः । सूचितं च । अत्र द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदिति तिस्रोऽच्चा म इन्द्रमिति नित्यभैकाहिकं । आ० ८. ३. इति ॥

अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदियानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः ।

आवत्तमिन्द्रः शच्या धमंतमप स्नेहितीर्नृमणा अधत् ॥ १३ ॥

अव । द्रप्सः । अंशुऽमतीं । अतिष्ठत् । इयानः । कृष्णः । दशऽभिः । सहस्रैः ।

आवत् । तं । इन्द्रः । शच्या । धमंतं । अप । स्नेहितीः । नृऽमनाः । अधत् ॥ १३ ॥

अवेतिहासमाचक्षते किल । कृष्णो नामासुरो दशसहस्रसंख्यैरसुरैः परिवृतः सन्नंशुमतीनामधेयाया नयास्तीरेऽतिष्ठत् । तत्र तं कृष्णमुदकमध्ये स्थितमिन्द्रो बृहस्पतिना सहागच्छत् । आगत्य तं कृष्णं तस्मानुचरांश्च बृहस्पतिसहायो जघानेति ॥ केचिदन्यथा वदन्ति । तेषां कथा हेतुः । द्रप्स इत्युदककणोऽभिधीयते स तु सोमो द्रप्सश्चस्कंद । ऋ० १०. १७. ११. इत्यादिषु सोमपरत्वनिष्कृतात् । एतत्पदमाश्रित्याहुः ॥ अपक्रम्य तु देवेभ्यः सोमो वृत्रभयादितः । नदीमंशुमतीं नामाभ्यतिष्ठत्कुर्वन्प्रति ॥ तं बृहस्पतिर्नैकेन सोऽभ्ययावृत्रहा सह । योत्स्यमानं सुसंहृष्टैर्मर्द्धिर्विधायुधैः ॥ दृष्ट्वा तानायतः सोमः स्वबलेन व्यवस्थितः । मन्वानो वृत्रमायातं जिघांसुमरिसेनया ॥ व्यवस्थितं धनुष्मंतं तमुवाच बृहस्पतिः । अदत्पतिरयं सोम प्रेहि देवान्पुनर्विभो ॥ सोऽब्रवीन्नेति तं शक्र ओजसेव बलाद्वली । इयाय देवानाहाय तं पपुर्विधिवत्सुराः ॥ जघ्नुः पीत्वा च दैत्यानां समरे नवतीर्नव । तदव द्रप्स इत्यस्मिन् वृत्रे सर्वे निगद्यते ॥ वृ० ६. ११८-१२५. ॥ एतद्वर्णने नादरणीयं भवति ॥ एषोऽर्थः क्रमेणर्षु वक्ष्यते । तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । द्रप्सः । द्रुतं सरति गच्छतीति द्रप्सः ॥

पृषोदरादिः ॥ द्रुतं गच्छन् दशभिः सहस्रैर्दशसहस्रसंख्यैरसुरैरियागः कृष्ण एतन्नामकोऽसुरोऽंशुमतीं नाम नदीमवातिष्ठत् । अवतिष्ठते । ततः शच्या कर्मणा प्रज्ञानेन वा धर्मतमुदस्यांतरुच्छ्रसंतं यद्वा जगद्गीतिकरं शब्दं कुर्वंतं तं कृष्णमसुरमिंद्रो मरुद्भिः सहावत् । प्राप्नोत् । पश्चात्तं कृष्णमसुरं तस्यानुचरांश्च हतवानिति वदति । नृमणा नृषु मनो यस्य सः । यद्वा । कर्मनेतृष्वृत्त्विकविधं मनो यस्य स तथोक्तः । तादृशः सन् स्नेहितोः । स्नेहितवर्धकर्मसु पठितः । सर्वस्य हिंसिचीसस्य सेना अपाधत्त । अपधानं हननं । अवधीदित्यर्थः । अप स्त्रोहितं नृमणा अधद्रा इति च्छंदोगाः पठंति । सा० सं० १. ४. १. ४. १. । तस्यानुचरान् हत्वा तं द्रुतं गच्छं-
तमसुरमपाधत्त । हतवान् ॥

द्रुप्तमपश्यं विषुणे चरंतमुपहृरे नद्यो अंशुमत्याः ।

नभो न कृष्णमवतस्थिवांसमिष्यामि वो वृषणो युध्यताजौ ॥ १४ ॥

द्रुप्तं । अपश्यं । विषुणे । चरंतं । उपहृरे । नद्यः । अंशुऽमत्याः ।

नभः । न । कृष्णं । अवतस्थिऽवांसं । इष्यामि । वः । वृषणः । युध्यत । आजौ ॥ १४ ॥

तुरीयपादो मरुतः । मरुतः प्रति यद्वाक्यमिंद्र उवाच तदत्र कीर्त्यते । हे मरुतः द्रुप्तं द्रुतगामिनं कृष्ण-
महमपश्यं । अदर्शं । कुत्र वर्तमानं । विषुणे विष्वगंचने सर्वतो विस्मृते देशे । यद्वा । विषुणो विषमः । विषमे
परैरदृष्टे गृहारूपे देशे । चरंतं परितो गच्छंतं । किंचांशुमत्या एतन्नामिकाया नद्यो नद्या उपहृरेऽत्यंतं
गूढस्थाने नभो न नभसि यथादित्यो दीप्यते तद्वत्तत्र दीप्यमानमवतस्थिवांसमुदकस्यांतरवस्थितं कृष्णमितन्ना-
मकमसुरमपश्यं । तस्मिन्दृष्टे सति हे वृषणः कामानामुदकानां वा सेक्तारो मरुतः वो युष्मान् युद्धार्थमिष्यामि ।
अहमिच्छामि । ततो यूयं तमिमं कृष्णमार्जौ । अर्जति गच्छंत्वच योद्धार आयुधानि प्रक्षेपयंतीति वाजिः
संघामः । तस्मिन्नुध्यत । संहरत । वाक्यभेदादनिघातः । केचिदिष्यामि वो मरुत इति पठंति । तत्र हे मरुतः
वो युष्मानिच्छामोत्वर्थो भवति ॥

अथ द्रुप्तो अंशुमत्या उपस्थेऽधारयत्तन्वं तित्विषाणः ।

विशो अदेवीरभ्या उचरंतीर्बृहस्पतिना युजेद्रः ससाहे ॥ १५ ॥

अथ । द्रुप्तः । अंशुऽमत्याः । उपस्थे । अधारयत् । तन्वं । तित्विषाणः ।

विशः । अदेवीः । अभि । आऽचरंतीः । बृहस्पतिना । युजा । इंद्रः । ससाहे ॥ १५ ॥

अथाथ द्रुप्तो द्रुतगामी कृष्णोऽंशुमत्या नद्या उपस्थे समीपे तित्विषाणो दीप्यमानः संसन्त्वमात्मीयं
शरीरमधारयत् । परैरदृष्टस्त्वेन विभर्ति । यद्वा । बलप्राप्त्यर्थं स्वशरीरमाहारादिभिरपोषयत् । तत्रिंद्रो
गत्वा बृहस्पतिनैतन्नामकेन देवेन युजा सहायेनादेवीरयोतमानाः । कृष्णरूपा इत्यर्थः । यद्वा । पापयु-
क्त्वात्सुत्याः । आचरंतीरागच्छंतीर्विशोऽसुरसेना अभि ससाहे । जघान । तमवधीदित्यर्थः । प्रसंगादव-
गम्यते ॥ ३४ ॥

त्वं ह त्वत्सभ्यो जायमानोऽशुच्यो अभवः शत्रुरिंद्र ।

गूह्ये द्यावापृथिवी अन्वविंदो विभुमज्ञो भुवनेभ्यो रणं धाः ॥ १६ ॥

त्वं । ह । त्वत् । सभ्यः । जायमानः । अशुच्यः । अभवः । शत्रुः । इंद्र ।

गूह्ये इति । द्यावापृथिवी इति । अन्वु । अन्वित् । विभुमत्सभ्यः । भुवनेभ्यः ।

रणं । धाः ॥ १६ ॥

हे इंद्र त्वं खलु त्वत्तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् उच्यते । जायमानस्त्वं प्रादुर्भवन्नेवाशुभ्यः शत्रुरहितेभ्यः सप्तभ्यः कृष्णवृत्रमसुचिशंकरादिसप्तभ्यो बलवद्भ्यः शत्रुभ्यः तदर्थं शत्रुरभवः । यद्वा । सप्तभ्यः । सप्तिवांगिरसः । सप्तभ्योऽंगिरोभ्यो गवानयनार्थं प्रादुर्भवन्नेवाशुभ्यो बलवद्भ्यः पणिभ्यः शत्रुरभवः । किं च हे इंद्र त्वं गूढे तमसा गूढे संवृते बावापृथिवी बावापृथिवी सूर्यात्मना ते प्रकाशानुक्रमेणाविंदः । अलभथाः । तथा विभु-मज्ञो महत्त्वयुक्तेभ्यो भुवनेभ्यो लोकेभ्यो रणं रमणं धाः । धारयसि । विदधासीत्यर्थः ॥

त्वं ह त्वदप्रतिमानमोजो वज्रेण वज्रिन्धृषितो जघंध ।

त्वं शुष्णास्यावातिरो वधचैस्त्वं गा इंद्र शच्येदविंदः ॥ १७ ॥

त्वं ह । न्यत् । अप्रतिमानं । ओजः । वज्रेण । वज्रिन् । धृषितः । जघंध ।

त्वं । शुष्णास्य । अवं । अतिरः । वधचैः । त्वं । गाः । इंद्र । शच्या । इत् । अविंदः ॥ १७ ॥

हे इंद्र त्वं ह त्वं खलु त्वदेतत्कर्माकार्षीः । किं तत् अभिधीयते । हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र धृषितो धृष्टः संयामेषु शत्रुहन्ने कुशलः सन् । यद्वा । धृष्टो धीरः सप्तप्रतिमानं । प्रतिमानमुपमा । निरुपमं । अस्य सदृश-मन्यदीयं वीर्यं नास्तीत्यर्थः । तादृशं शुष्णस्त्रीजो बलं वज्रेणायुधेन जघंध । हतवानसि ॥ अभ्यासासिति हृतेर्घत्वं ॥ पूर्वं शुष्णस्य बलं विनाशदात्रीं शुष्णमपि हतवानित्याह । त्वं वधचैर्हृन्मसाधनैरायुधिः शुष्णस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे बज्रलमिति षष्ठी ॥ शुष्णमवातिरः । कुत्साय राजर्षये ऽवाबुखं कृत्वावधीः । तथा च निगमः । कुत्साय शुष्णमशुवं नि बर्हीः ॥ ४. १६. १२. इति । तथा हे इंद्र त्वं शच्या स्वकीयया प्रज्ञया कर्मणा वा गाः शत्रून्हेत्वा तेषां गा अविंदः । अलभथाः । यद्वा । अंगिरसां गाः पणीन् संप्रहृत्य लब्धवानसि ॥

त्वं ह त्वद्दृषभ चर्षणीनां घनो वृत्राणां तविषो बभूथ ।

त्वं सिंधूरसृजस्तस्तभानान् त्वमपो अजयो दासपत्नीः ॥ १८ ॥

त्वं ह । न्यत् । वृषभ । चर्षणीनां । घनः । वृत्राणां । तविषः । बभूथ ।

त्वं । सिंधून् । असृजः । तस्तभानान् । त्वं । अपः । अजयः । दासपत्नीः ॥ १८ ॥

त्वं खलु तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् । हे वृषभ कामानां वर्धितरिन्द्र चर्षणीनां यष्टृणां मनुष्याणां भावितानां वृत्राणामुपद्रवाणां घनो हंता ॥ अमूर्त्यर्थेऽपि च्छंदोविषयत्वान्निपातनं ॥ तादृशस्त्वं तविषः प्रवृद्धो बलवान्वा बभूथ । वभूविष ॥ बभूथा ततश्चेतीडभावो निपात्यते ॥ ततस्त्वं तस्तभानानसुरैर्विबध्यमानाः सिंधून् गंगायाः सप्त नदीः सरणायास्वजः । पश्चात्त्वं दासपत्नीः । दासा उपपन्नपथितारः शत्रवः । ते पतयः स्वामिनो यामां ताः ॥ नित्यं सपत्न्यादिषु । पा० ४. १. ३५. । इत्यत्र दासाश्चेत्युपसंख्यानान्दृढीप ॥ असुरस्वामिका अपोऽजयः । जितवानसि । तानसुराजित्वोदकानि च प्रास्वज इत्यर्थः ॥

स सुक्रतु रणिता यः सुतेष्वनुत्तमन्युर्यां अहेव रेवान् ।

य एक इन्नर्यपांसि कर्ता स वृत्रहा प्रतीदन्यमाहुः ॥ १९ ॥

सः । सुऽक्रतुः । रणिता । यः । सुतेषु । अनुत्तमन्युः । यः । अहांऽइव । रेवान् ।

यः । एकः । इत् । नरि । अपांसि । कर्ता । सः । वृत्रहा । प्रति । इत् । अन्यं । आहुः ॥ १९ ॥

अथ परोक्षकृताः । स इंद्रः सुक्रतुः शोभनप्रज्ञः शोभनकर्मा भवति यः सुतेष्वभिपुतेषु सोमेषु रणिता तत्पानार्थं रमणशीलः किंशानुत्तमन्युः परैरनुत्तमोऽधः शत्रुभिर्नोत्तमशक्वः तादृशो च इंद्रो रेवान्भवान् ।

तत्र दृष्टान्तः । अथैव यथाहाहाणि दिवसा धनवंतः । दिवसेषु हि धनानि प्रादुर्भवन्ति न रात्रिषु । तद्वत् ।
तथा य इन्द्र एक इदसहाय एव नरि कर्मनेतरि मनुष्येऽपांसि कर्माणि कर्ता कर्तुंशीलो भवति ॥ ताच्छीलि-
कसृण् । अत एव षष्ठीप्रतिषेधः ॥ स पूर्वोक्तगुणोपेत इन्द्रो वृचहा । अपामावरकस्यासुरखोपद्रवस्य वा
हंतुत्यावृचहेति सर्वैः श्रूयते । तमेवेन्द्रमन्यं प्रति । इदवधारणे । अन्यं प्रत्येवाङ्गः । इन्द्रः सर्वमन्यं शत्रुसंचं प्रति
भवति । अभिभवत्येवेति वदति ॥

स वृचहेन्द्रश्चर्षणीधृत्तं सुष्टुत्या हव्यं हुवेम ।

स प्राविता मघवा नोऽधिवक्ता स वाजस्य श्रवस्यस्य दाता ॥ २० ॥

सः । वृचऽहा । इन्द्रः । चर्षणिऽधृत् । तं । सुऽस्तुत्या । हव्यं । हुवेम ।

सः । प्रऽअविता । मघऽवा । नः । अधिऽवक्ता । सः । वाजस्य । श्रवस्यस्य । दाता ॥ २० ॥

स वृचहा वृचस्य हंता स इन्द्रश्चर्षणिधृत्तगुण्याणां धनादिदानेन पोषको भवति । तमिन्द्रं वयं सुष्टुत्या
शोभनया स्तुत्या ऊवेम । अस्मद्यज्ञेष्वाह्वयामः । किमर्थं यूयमाह्वयथेति चेत् कारणं ब्रूमः । स इन्द्रः प्राविता
प्रकर्षेणास्माकं रचिता भवति । किंच मघवा धनवानिन्द्रो नोऽस्माकमधिवक्ताधिकं वक्ता बह्वानेन वक्ता
भवति । यद्वा । धनदानेनास्मानधिकं वक्तुमर्हति ॥ अर्हे छत्यतुचस्य । पा० ३. ३. १६० । इति तुच् ॥ किंच स
एवेन्द्रः श्रवस्यस्य श्रवसः कीर्तिर्निमित्तस्य वाजस्यान्नस्य । यद्वा । श्रवसोऽन्नस्य हिताय वाजस्य बलस्य । दाता
भवति खलु । तस्मादेवंगुणमिन्द्रं वयमाह्वयामः ॥

स वृचहेन्द्रश्चभुक्षाः सद्यो जज्ञानो हव्यो बभूव ।

कृण्वन्नपांसि नर्यां पुरुणि सोमो न पीतो हव्यः सखिभ्यः ॥ २१ ॥

सः । वृचऽहा । इन्द्रः । चभुक्षाः । सद्यः । जज्ञानः । हव्यः । बभूव ।

कृण्वन् । अपांसि । नर्यां । पुरुणि । सोमः । न । पीतः । हव्यः । सखिऽभ्यः ॥ २१ ॥

चभुक्षाः स महान् । यद्वा । चभुशब्देनर्भ्वादयस्त्रयो गृह्यन्ते । चभुभिः सह क्षियति निवसतीति तादृशः ।
वृचहा स इन्द्रः सद्यस्तदानीमेव जज्ञानः प्रादुर्भवन्हव्यः सर्वैः स्तोत्रमिर्घट्टभिराह्वातव्यो बभूव । किंच नर्यां
नर्याणि । नरा मनुष्याः कर्मनेतारः । तेभ्यो हितानि पुरुणि बह्वन्यपांसि कर्माणि कृण्वन् कुर्वन् सखिभ्यो
हविश्रदानोपकारस्वाश्विचेभ्यश्चस्त्रिभ्यो हव्य आह्वातव्यो हवणयोग्यो वाभूत् । तत्र दृष्टान्तः । सोमो न यथा
पीतः सोमो यष्टुभ्यः स्वर्गादिफलानि कुर्वन्देवैराह्वातव्यो भवति तद्वत् ॥ ॥ ३५ ॥

या इन्द्रेति पंचदशर्षं चतुर्थं सूक्तं काश्यपस्य रेभस्वार्षमिन्द्रं । दशम्यतिजगती द्वापंचाशदक्षरा । एकादशी-
द्वादश्यानुपरिष्टाद्बृहत्या त्र्यष्टकांतद्वादशकवत्यौ । त्रयोदश्यतिजगती । चतुर्दशी चिष्टुप् । पंचदशी अगती ।
शिष्टा बृहत्याः । तथा चानुक्रम्यते । या इन्द्रं पंचोना रेभः काश्यपो बार्हतमतिजगत्युपरिष्टाद्बृहत्यावतिजगती
चिष्टुष्जगतीत्यंतत इति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ महाव्रते निष्केवत्ये बार्हततृचाशीतौ या इन्द्रेत्यादि
नवर्षः । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । या इन्द्रं भुज आभर इति नव सूददोहाः । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥
चानुर्वंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकानुरूपतृचस्य या इन्द्रेत्यादिके द्वे द्वितीयातृतीये ।
सूच्यते च । तमिन्द्रं जोहवीमि या इन्द्रं भुज आभर इत्येका द्वे वा । आ० ७. ४. इति ॥

या इन्द्रं भुज आभरः स्वर्वाँ अमुरेभ्यः ।

स्तोतारमिन्मघवन्नस्य वर्धय ये च ते वृक्तवर्हिषः ॥ १ ॥

याः । इंद्र । भुजः । आ । अमरः । स्वःऽवान् । अमुरेभ्यः ।

स्तोतारं । इत् । मघऽवन् । अस्य । वर्धय । ये । च । त्वे इति । वृक्तऽवर्हिषः ॥ १ ॥

अधिरिन्द्रं प्रार्थयति । हे इंद्र स्ववान् सुखवान् स्वर्गवान्वा । अथवा स्वःशब्दः सर्वपर्यायः । सर्वं भूतजातं । आत्मन एवोत्पन्नत्वात्तद्वान् । एवंगुणस्त्वं या यानि भुजो भोक्तव्यानि धनान्यमुरेभ्यो बलवज्जो राक्षसेभ्य आमरः आहरः तान् हत्वाहृतवानसि ॥ ह्यहोरिति भकारादेशः ॥ अत एव हे मघवन् धनवसिन्द्र अस्य ॥ अन्वादेशेऽशादेशः ॥ एतस्याहृतस्य धनस्य दानेन स्तोतारमित्तव सोचकारिणमेव वर्धय । वृद्धिमंतं कुव । ये चान्ये यष्टारस्त्वदर्थं वृक्तवर्हिषः स्तोत्रवर्हिषो भवति अतस्तांश्च धनेन वर्धय ॥

यमिन्द्र दधिषे त्वमश्वं गां भागमथ्यं ।

यजमाने सुन्वति दक्षिणावति तस्मिन्तं धेहि मा पृणौ ॥ २ ॥

यं । इंद्र । दधिषे । त्वं । अश्वं । गां । भागं । अथ्यं ।

यजमाने । सुन्वति । दक्षिणाऽवति । तस्मिन् । तं । धेहि । मा । पृणौ ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वं यमश्वं गमनसाधनान् हरीन् गामप्रिहोत्रकर्मणि पयःप्रदानेनोपकारिका गा अथ्यं व्ययरहितमविनश्वरं भागं भजनीयं धनं । सर्वत्रिकत्वमविवक्षितं । एताऽश्वभ्य आहृत्य दधिषे विभिषि तं सर्वं सुन्वति सोमाभिषवं कुर्वति दक्षिणावति यश्च अत्विग्भ्यो दक्षिणादेयत्वेन तद्वति यजमाने यागं कुर्वणे तस्मिंस्त्वं धेहि । सर्वत्र धनादिदानं मा कुर्वित्याह । मा पृणौ ॥ पण व्यवहारे ॥ द्रव्यव्यवहारादयष्टा जनः पणिः । तस्मिन्नेतत्सर्वं मा देहि ॥

य इंद्र सस्यव्रतोऽनुष्वापमदेवयुः ।

स्वैः ष एवैर्मुमुर्त्पोथं रयिं सनुतर्धेहि तं ततः ॥ ३ ॥

यः । इंद्र । सस्ति । अत्रतः । अनुऽस्वापं । अदेवऽयुः ।

स्वैः । सः । एवैः । मुमुर्त् । पोथं । रयिं । सनुतः । धेहि । तं । ततः ॥ ३ ॥

हे इंद्र अदेवयुर्देवान् युष्मानकामयमानोऽव्रतो व्रतरहितः कर्मरहितो भूत्वानुस्वापमनुवृत्तस्वप्नं यथा भवति तथा यः सस्ति स्वपति ॥ षस स्वापि ॥ आदादिकः ॥ स जनः स्वीरात्मीधरेवैर्गमनैरेव पोथं पोषणीयं रयिं स्वीयं धनं मुमुर्त् । मारयतु । विनाशयतु । अमार्गैर्भूतादिभिस्तस्य धनं नश्नतु न तु देवानां हविष्प्रदानेति । ततस्त्वं तमयष्टारं जनं । सनुतरित्यंतर्हितनाम । सनुतरंतर्हिते कर्मरहिते कस्मिंश्चिद्देशे धेहि । स्थापय ॥

यच्छक्रासि परावति यदर्वावति वृचहन् ।

अतस्त्वा गीर्भिद्युर्गादंद्र केशिभिः सुतावाँ आ विवासति ॥ ४ ॥

यत् । शक्र । असि । पराऽवति । यत् । अर्वाऽवति । वृचऽहन् ।

अतः । त्वा । गीःऽभिः । द्युऽगतं । इंद्र । केशिऽभिः । सुतऽवान् । आ । विवासति ॥ ४ ॥

हे शक्र शत्रुहननसमर्थेन्द्र यद्यदा परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरे बुलुके देशेऽसि विद्यसे हे वृचहन् वृचस्य हंतारिन्द्र यद्यद्यर्वावत्यर्वाचीने तस्मादधस्तात्स्थिते तदपेक्षया समीपे देशेऽंतरिक्षे भवसि तस्मादपि अतोऽस्माद्बुलुकाद्वा बुगत ॥ गम् गती । क्विपि गमः क्षावित्यनुनासिकलोपः । तुक् । सुपां सुलुगिति लुक् ॥ बुलुकं प्रति गच्छन्निः स्वभासा सर्वतो गच्छन्निः केशिभिः केशवज्जिह्वैरिभिरिव स्थिताभिर्गीर्भिः सुतिभिस्त्वा स्वां सुतवान्-भिषुतसोमवान्यजमान आ विवासति । आत्मीयं यश्च प्रत्यागमयति स्वामैतेः स्तोत्रैः परिचरतीति वा ॥

यद्वासि रोचने दिवः समुद्रस्याधि विष्टपि ।
 यत्पार्थिवे सद्ने वृचहंतम यदंतरिक्ष आ गहि ॥५॥
 यत् वा । असि । रोचने । दिवः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि ।
 यत् । पार्थिवे । सद्ने । वृचहन्ऽतम् । यत् । अंतरिक्षे । आ । गहि ॥५॥

हे इंद्र यद्वा यदि वा दिवो युलोकस्य रोचने दीपनशीले स्थाने भवसि । यद्वा समुद्रस्य मध्येऽध्यधिगते विष्टपि विष्टपे तत्संबन्धे कस्मिंश्चित्स्थाने भवसि । हे वृचहंतमातिशयेन वृचस्यामुरस्य पापस्य वा हंतरिद्र यद्वादि वा पार्थिवे पृथिव्यां भवे सद्ने स्थाने विवसे । यदि वांतरिक्षे तस्मिंश्चोके वर्तसे । यचकुच भवसि तथाप्यस्मदीयं यज्ञं प्रत्या गहि । आगच्छ ॥ ॥३६॥

स नः सोमेषु सोमपाः सुतेषु शवसस्पते ।
 मादयस्व राधसा सूनृतावतेंद्र राया परीणसा ॥६॥
 सः । नः । सोमेषु । सोमऽपाः । सुतेषु । शवसः । पते ।
 मादयस्व । राधसा । सूनृताऽवता । इंद्र । राया । परीणसा ॥६॥

हे सोमपाः सोमस्य पातः हे शवसस्पते बलस्य पालयितरिद्र स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं सुतेष्वस्माभिरभिषुतेषु सोमेषु नोऽस्मान्नाधसा बलसाधनेनाग्नेन सूनृतावतानुतरहितत्वोपेतेन । यद्वा । सुमुतेति वाङ्माम । शोभनवाक्ययुक्तेन । अग्नेन पुत्रादिकं लक्ष्यते । पुत्रोपेतेनाग्नेन । परीणसा । बङ्गनामितत् । बङ्गना राया धनेन च नोऽस्मात्पादयस्व । मोदय । सोमस्य प्रदातृभ्योऽस्मभ्यमन्नपुत्रधनादिकं देहीत्यर्थः ॥

मा न इंद्र परा वृणग्भवा नः सधमाद्यः ।
 त्वं न ऊती त्वमिन्न आप्यं मा न इंद्र परा वृणक् ॥७॥
 मा । नः । इंद्र । परा । वृणक् । भव । नः । सधऽमाद्यः ।
 त्वं । नः । ऊती । त्वं । इत् । नः । आप्यं । मा । नः । इंद्र । परा । वृणक् ॥७॥

हे इंद्र नो हविषां प्रदातृनस्मान्ना परा वृणक् । मा परित्यासीः ॥ वृजी वर्जने । रौधादिकः । लडि रूपं ॥ तदेवाह । त्वं नोऽस्माकं सोमेन सधमाद्यः सधमादनशीलो भव । किंच हे इंद्र नोऽस्मांस्त्वमेवोत्सृष्ट्यां स्थापय । यद्वा । ऊती ॥ व्यत्ययेन कर्तरि क्लिप्ति वा निपातितः ॥ त्वमेवास्माकं रक्षिता खलु । तथा त्वमित् । रदवधारणे । त्वमेवास्माकमायं ज्ञातियं । त्वमेव बंधुरित्यर्थः । अत एव मा न इंद्र परा वृणगित्थिष गतार्थः ॥

अस्मे इंद्र सचा सुते नि षदा पीतये मधु ।
 कृधी जरिचे मघवन्नवो महद्स्मे इंद्र सचा सुते ॥८॥
 अस्मे इति । इंद्र । सचा । सुते । नि । सद् । पीतये । मधु ।
 कृधि । जरिचे । मघऽवन् । अवं । महत् । अस्मे इति । इंद्र । सचा । सुते ॥८॥

हे इंद्र अस्मि अस्मानिः सचा सह सुतेऽभिषुते सोमे नि षद । अस्मदीये यज्ञे निषीद । किमर्थं । मधु पीतये मधुनः ॥ सुपां सुसुगिति ऊसो लुक् ॥ मदकरस्य सोमस्य पीतये पानार्थं । किंच हे मघवन् धनवसिंद्र महदवो रक्षणं जरिचे कृधि । कुब । कस्मिन् सति । अस्मि इंद्र सचा सुत इति व्याख्यातः पादः ॥

न त्वा देवासं आशत न मर्त्यासो अद्रिवः ।

विश्वानि जातानि शर्वसाभिभूरसि न त्वा देवासं आशत ॥९॥

न । त्वा । देवासः । आशत । न । मर्त्यासः । अद्रिवः ।

विश्वानि । जातानि । शर्वसा । अभिभूः । असि । न । त्वा । देवासः । आशत ॥९॥

हे अद्रिवो वज्रवज्रिद्रं त्वा त्वा देवासस्त्वदन्ये सर्वे देवा नाशत । स्वकर्मणा स्वबलेन वा न व्याप्नुवन्ति । न मर्त्यासो मर्त्या मनुष्याश्च न व्याप्नुवन्ति । कुत एव तदवसीयते । तदाह । विश्वा विश्वानि सर्वाणि जातानि भूतजातानि शर्वसा स्वबलेनैवाभिभूरसि । अभिभावकोऽसि भवसि । तस्मान्न त्वा देवास आशतेति गतार्थः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्दंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो विश्वाः पृतना इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं तमिद्रं जोहवीमि । आ० ७. ४. इति ॥

विश्वानि पृतना अभिभूतरं नरं सजुस्ततस्त्पुरिद्रं जजनुश्च राजसे ।

क्रत्वा वरिष्ठं वरं आमुरिमुतोयमोजिष्ठं तवसं तरस्विनं ॥१०॥

विश्वानि । पृतनाः । अभिभूतरं । नरं । सजुः । ततस्त्पुरिद्रं । इन्द्रं । जजनुः । च । राजसे ।

क्रत्वा । वरिष्ठं । वरं । आमुः । उत । उयं । ओजिष्ठं । तवसं । तरस्विनं ॥१०॥

विश्वानि सर्वा व्याप्ता वा पृतनाः ॥ पृङ् व्यायामे ॥ व्याप्रियंत इति पृतनाः सेनाः । सजुः परस्परं संगताः सत्योऽभिभूतरं शत्रूणामत्यर्थमभिभवितारं नरं सर्वस्य नेतारमिद्रं ततश्चुः । आयुधादिभिस्तीक्ष्णीकुर्वन्ति । आयुधवंतमश्ववंतं च चक्रुरित्यर्थः । यद्वा । पृतना इति संग्रामाः । व्याप्रियन्तेऽचेति पृतनाः संग्रामाः । सर्वानिव संग्रामानभिभावुकमिद्रं स्तोतारोऽन्योन्यं संगताः स्तुतिभिस्तीक्ष्णमकुर्वन् । सुते सति बलवाभवतीति । यद्वा । यष्टारो हविप्रदानेन वीर्यवंतं कुर्वन्तीति । किंच स्तोतारो राजसे ॥ राजतेसुमर्थेऽसिप्रत्ययः ॥ आत्मनो विराजनाथं प्रकाशनार्थं सूर्यात्मानमिद्रं जजनुः । जनयामासुः । स्तोत्रं यज्ञे प्रादुरभावयन्नित्यर्थः । उतापि च क्रत्वा स्वीयवृचवधादिकर्मणैव वरिष्ठमुत्तममामुरिं शत्रूणामभिमुख्येन मारयितारमिद्रं वरे वरणीये धने स्तोतारश्चक्रुः । आत्मनां धनलाभार्थं स्तुवन्तीत्यर्थः । कीदृशं । उयमुन्नूर्णबलं अत एवीजिष्ठमोजस्वितमं तवसं प्रवृद्धं तरस्विनं संग्रामे शत्रुवधार्थं वेगवंतमिद्रं धनार्थं स्तुवन्ति ॥ ३७ ॥

समीं रेभासो अस्वरन्निद्रं सोमस्य पीतये ।

स्वर्पतिं यदीं वृधे धृतव्रतो ह्योजसा समूतिभिः ॥११॥

सं । इ । रेभासः । अस्वरन् । इन्द्रं । सोमस्य । पीतये ।

स्वःऽपतिं । यत् । इ । वृधे । धृतऽव्रतः । हि । ओजसा । सं । ऊतिऽभिः ॥११॥

रेभासः ॥ रेभु शब्दे ॥ शब्दयितारः स्तोतारः । यद्वा । रेभासः कश्यपपुत्रा रेभास एतन्नामका ऋषयः । ईमेनमिद्रं समस्वरन् । सम्यगशब्दयन् । समस्तुवन् । किमर्थं । सोमस्य पीतये सोमपात्राय । किंच स्वर्पतिं स्वर्गस्य पालयितारं धनस्य स्वामिनं वेमेनमिद्रं यद्यदा वृधे हविर्भिर्वर्धनाय संस्तुवन्ति तदा धृतव्रतो धृतकर्मेन्द्र ओजसा बलेन स्तोत्रमिच्छतिभिर्महद्भिः पालनेश्च सह संगच्छते । स्तुतिभिर्बलं महद्भिः पालनं चन्द्रस्य भवतीत्यर्थः ॥

नेमिं नमन्ति चक्षसा मेषं विप्रां अभिस्वरा ।

सुदीतयो वो अद्रुहोऽपि कर्णे तरस्विनः समूकभिः ॥१२॥

नेमिं । नमन्ति । चक्षसा । मेघं । विप्राः । अग्निऽस्वरा ।

सुऽदीतयः । वः । अद्रुहः । अपि । कर्णे । तरस्विनः । सं । ऋक्ऽभिः ॥१२॥

नेमिं । अरान्यथा नेमिर्वाप्नोति तद्वत्सर्वं व्याप्नुते । तादृशं नमनशीलमिन्द्रं चक्षसा दर्शनमात्रेणैव नमन्ति । काक्षपा रेभाः स्तोतारो वा नमस्कुर्वन्ति । ततो विप्रा मेधाविनो मेघं । इन्द्रो मेघो भूत्वा मेधातिथिं स्वर्गमनयत् । तस्मान्मेधातिथेर्मेघभूतमिन्द्रमभिस्वराभिस्वरणेन स्तोत्रेण प्रणमन्ति । इदानीं यजमानः स्तोतृणाह । अपि च सुदीतयः शोभनदीप्रयोऽद्रुहः कस्याप्यद्रोग्धारो वो यूयं ॥ छांदसो वसादेशः ॥ तरस्विनः कर्मसु स्तोत्रेषु वा त्वरायुक्ताः संत इन्द्रस्य कर्णे श्रोत्रसमीपे ऋक्भिरर्चनायुक्तैर्मघैः । यद्वा । ऋचो बह्व्यो येषु संति तेः शस्त्रादिभिः । संसृत । इन्द्रो यथा युष्मदीयानि स्तोत्रशस्त्रादीनि शृणोति तथा सम्यग्भिष्टुतेत्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रे वैकल्पिकस्यानुरूपतुचस्य तमिन्द्रमित्याद्याः । सूत्रमुदाहृतं ॥

तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुयं सत्वा दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि ।

मंहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियो ववर्तद्राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री ॥१३॥

तं । इन्द्रं । जोहवीमि । मघऽवानं । उयं । सत्वा । दधानं । अप्रतिऽस्कृतं । शवांसि ।

मंहिष्ठः । गीऽभिः । आ । च । यज्ञियः । ववर्तत् । राये । नः । विश्वा । सुऽपथा ।

कृणोतु । वज्री ॥१३॥

तं पूर्वोक्तगुणोपेतमिन्द्रं जोहवीमि । यथाहं पुनराहुयामि ॥ इत्येतेरभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं ॥ कीदृशं । मघवानं मंहनीयधनवतमुयमुन्नूर्णवलं सत्वा सत्यं यथार्थमेव शवांसि बलानि दधानं अत एवाप्रतिष्कृतं शत्रुभिरप्रतिरोधनीयमाहुयामि । किंच मंहिष्ठः पूज्यतमो दातुतमो वा यज्ञियो यन्नाहं इन्द्रो गीर्भिरस्मदीयामिः स्तुतिभिरा ववर्तच्च । यज्ञेष्वभिमुख्येन वर्ततां च ॥ वर्ततेत्यर्थतस्य चङ्ङि रूपं । चवायोगे प्रथमेति न निघातः । चञ्चन्यतरस्यामिति स्वरः ॥ ततो वज्री वज्रवानिन्द्रो नोऽस्माकं राये धनाय विश्वा विश्वानि सर्वाण्येव सुपथा सुमार्गाणि कृणोतु च । करोतु । धनं सर्वदिक्स्थमस्मान्नाप्नोत्वित्यर्थः ॥

त्वं पुरं इन्द्रं चिकिदेना व्योजसा शविष्ठ शक्र नाशयथ्यै ।

त्वद्भिश्चानि भुवनानि वज्जिन्द्यावा रेजेते पृथिवी च भीषा ॥१४॥

त्वं । पुरः । इन्द्रं । चिकित् । एनाः । वि । अ्योजसा । शविष्ठ । शक्र । नाशयथ्यै ।

त्वत् । विश्चानि । भुवनानि । वज्जिन् । द्यावा । रेजेते इति । पृथिवी इति । च । भीषा ॥१४॥

हे शविष्ठ बलवत्तम अत एव हे शक्र शत्रुहणसमर्थ हे इन्द्र त्वमेनाः ॥ अन्वादेशे ॥ एतानि पुरः शंवरस्य पुराण्योजसा स्वीयेनैव तेजसा वि नाशयथ्यै विनाशयितुं चिकिञ्चाता भवसि ॥ नशेय्यताच्छ्रेय्यप्रत्ययः ॥ पुनरपि सामर्थ्यं प्रशंसति । हे वज्जिन्वज्रमिन्द्रं विश्चानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि त्वत्त्वत्तो भीत्या कंपते । तथा बावापृथिवी ॥ दिवो बावेति बावादेशः । आबुदात्तश्च । पृथिवी ऊर्ध्वतस्विनांतोदात्तः । देवताद्वंद्वे चेतुभयपदप्रकृतित्स्वरत्वं । विप्रकर्षस्तु छांदसः ॥ बावापृथिवी च भीषा त्वत्तो भीत्या रेजेते । कंपते । अरेजेतां रोदसी । ऋ० १. ३१. ३. । इति निगमः । सर्वं त्वदधीना इत्यर्थः ॥

तन्मं ऋतमिन्द्रं शूरं चित्रं पात्वपो न वज्जिन्दुरितातिं पृषिं भूरिं ।

कदा न इन्द्रं रायं आ दशस्येर्विश्वप्ल्यस्य स्पृहयाय्यस्य राजन् ॥१५॥

तत्। मा। ऋतं। इंद्र। शूर। चिच्च। पातु। अपः। न। वज्रिन्। दुः। इता। अति। पर्धि। भूरि।
कदा। नः। इंद्र। रायः। आ। दशस्येः। विश्वऽप्यस्य। स्पृहयाय्यस्य। राजन् ॥ १५ ॥

हे शूर बलवंसिच चायनीय विविधरूप वा । इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते । अ० ६. ४७. १८. । इत्यादिषु
दृष्टत्वात् । बलविधरूप हे इंद्र तत् प्रशस्तं त्वदीयमृतं सत्त्वं मा मां पातु । सर्वतो रक्षतु । किंच हे वज्रिन्
वज्रवज्रिन्द्र भूरि ॥ सुपो लुक् ॥ भूरीणि बहूनि दुरिता दुरितानि पापान्यति पर्धि । अतीत्य पारय । तच्च
दृष्टान्तः । अपो न यथा नाविक उदकानि मनुष्यान्पारयति तद्वदस्मान्पापानि पारय । हे राजन् दीप्यमान हे
इंद्र विश्वप्यस्य ॥ प्य इति रूपनाम । रूपे साधु प्यं । नकारोपजनस्कांदसः ॥ बलरूपं तत् स्पृहयाय्यस्य
सर्वैः स्पृहणीयं रायः ॥ क्रियायहणमिति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे बलमिति षष्ठी ॥ तद्धनं नोऽस्मभ्यमा
आभिमुख्येन कदा दशस्येः । कस्मिन्काले प्रयच्छेः । तदा तव स्वभूतं सत्त्वं मा रक्षतु । मह्यं धनं दत्त्वा कर्मणि
च मयानुष्ठाय मां पापरहितं कुर्वित्यर्थः ॥ ॥ ३८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाच्चतुरो देयाद्विवातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विवातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठस्य सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । तत्रेन्द्रायेति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तमांगिरसस्य नृमेधस्यार्षमैन्द्रं । सप्तमी
दशस्येकादशौ च तिस्रः ककुभो मध्यमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । मध्यमश्लोकजुप् । अनु० ५. ३. । इति हि
तल्लक्षणं । नवमीद्वादशौ पुरउष्णिहौ । प्रथमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । आद्येत्पुरउष्णिक् । अनु० ५. २. । इति
हि तल्लक्षणं । शिष्टा उष्णिहः । तथा चानुकम्यते । इंद्राय द्वादश नृमेध औष्णिहं सप्तस्युपांत्वे च ककुभोऽत्या-
नवम्यौ पुरउष्णिहाविति ॥ महाव्रते औष्णिहत्तुचाशीताविदं सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । इंद्राय साम
गायत सखाय आ शिषामहि । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ आभिर्लविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिन इंद्राय
साम गायतेति वैकल्पिकः स्तोत्रियलृचः । सूचितं च । इंद्राय साम गायत सखाय आ शिषामहि । आ० ७. ८. ।
इति ॥ पूर्वोक्तस्यैव ब्राह्मणाच्छंसिन आभिर्लविकेषूक्येष्वेन्द्र नो गधीति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । इंद्र
नो गध्येदु मध्वो मद्रितरं । आ० ७. ८. । इति ॥ उक्ये तृतीयसवनेऽच्छावाकस्याधा हीद्रेति स्तोत्रियलृचः ।
सूचितं च । अधा हीन्द्र गिर्वण इयं त इंद्र गिर्वणः । आ० ६. १. । इति ॥ पूर्वोक्त एव शस्त्रे त्वं न इंद्रा
भरेति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । त्वं न इंद्रा भर वयसु त्वामपूर्वं यो न इदमिदं पुरा
। आ० ७. ८. । इति ॥

इंद्राय सामं गायत विप्राय बृहते बृहत् । धर्मकृते विपश्चिते पनस्यवे ॥ १ ॥

इंद्राय सामं गायत विप्राय बृहते बृहत् । धर्मऽकृते विपःऽचिते पनस्यवे ॥ १ ॥

हे उन्नतारः विप्राय मेधाविने बृहते महते धर्मकृते कर्मणः कर्त्रे विपश्चिते विदुषे पनस्यवे स्तुतिमिच्छत
इंद्राय बृहद्बृहन्नामकं साम गायत । पठत ॥

त्वमिंद्राभिभूरसि त्वं सूर्यमरोचयः । विश्वकर्मा विश्वदेवो महौ अंसि ॥ २ ॥

त्वं । इंद्र । अभिऽभूः । असि । त्वं । सूर्यं । अरोचयः । विश्वऽकर्मा । विश्वऽदेवः ।

महान् । असि ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वमभिभूः शत्रूणामभिभवितासि । भवसि । किंच त्वं सूर्यमादित्यमरोचयः । तेजोभिरदीपयः । किंच विश्वकर्मा विश्वस्य कर्तासि विश्वदेवः सर्वदेवश्चासि । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । अपि वा अन्वया देवता इंद्रमन्वन्वा इति । अतो महान् सर्वाधिकोऽसि ॥

विभ्राजज्योतिषा स्वर्गच्छो रोचनं दिवः । देवास्त इंद्र सख्याय येमिरे ॥३॥
विभ्राजन् । ज्योतिषा । स्वः । अगच्छः । रोचनं । दिवः । देवाः । ते । इंद्र । सख्याय ।
येमिरे ॥३॥

हे इंद्र त्वं ज्योतिषा तेजसा दिव आदित्यस्य रोचनं प्रकाशकमधिकरणत्वेन स्वः स्वर्गं विभ्राजन् प्रकाश-
यन्नगच्छः । प्राप्नोः । किंच देवाः सर्वे ते तव सख्याय मित्रत्वाय येमिरे । त्वं स्वमात्मानं नियमितवतः ।
अस्माकमिन्द्रः सखा यथा स्यादिति सर्वे देवा यत्नमकार्षुरित्यर्थः ॥

एंद्रं नो गधि प्रियः सत्राजिदगोह्यः । गिरिर्न विश्वतस्पृथुः पतिर्दिवः ॥४॥
आ । इंद्र । नः । गधि । प्रियः । सत्राजिदगोह्यः । गिरिः । न । विश्वतः । पृथुः ।
पतिः । दिवः ॥४॥

हे इंद्र प्रियः प्रियतमः सत्राजिदगोह्यः जेतागोह्यः केनापि गूहितुमशक्यो गिरिर्न पर्वत इव विश्वतः सर्वतः
पृथुः पृथुतमो दिवः स्वर्गस्य पतिरीश्वरस्त्वं नोऽस्माना गधि । आगच्छ ॥

अभि हि सत्य सोमपा उभे बभूथ रोदसी । इंद्रासि सुन्वतो वृधः पतिर्दिवः ॥५॥
अभि । हि । सत्य । सोमपाः । उभे इति । बभूथ । रोदसी इति । इंद्र । असि । सुन्वतः ।
वृधः । पतिः । दिवः ॥५॥

हे सत्य सोमपाः सोमस्य पातरिंद्र यस्त्वमुभे रोदसी यावापृथिव्यावभि बभूथ सामर्थ्येनाभिभवसि स त्वं
सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य वृधो वर्धकोऽसि । दिवः स्वर्गस्यापि पतिरीश्वरोऽसि ॥

त्वं हि शश्वतीनामिंद्रं दर्ता पुरामसि । हुंता दस्योर्मनोवृधः पतिर्दिवः ॥६॥
त्वं । हि । शश्वतीनां । इंद्रं । दर्ता । पुरां । असि । हुंता । दस्योः । मनोः । वृधः ।
पतिः । दिवः ॥६॥

हे इंद्र शश्वतीनां बह्वीनां पुरां शत्रुगरीणां दर्तासि । दारयिता भवसि । किंच दस्योरुपपत्तितुरसुरस्य
हुंतासि । घातको भवसि । मनोर्मनुष्यस्य यागादिकं कुर्वतो वृधो वर्धकश्चासि । दिवः स्वर्गस्यापि पतिरी-
श्वरोऽसि ॥ ॥९॥

अधा हींद्र गिर्वण उप त्वा कामान्महः संसृज्महे । उदेव यंत उदभिः ॥७॥
अध । हि । इंद्र । गिर्वणः । उप । त्वा । कामान् । महः । संसृज्महे । उदाऽइव । यंतः ।
उदभिः ॥७॥

हे गिर्वणो गीर्भिवनगीथिंद्र अधा हि संप्रति हि त्वा त्वां महो महतः कामाश्कमनीयान् सोमागुप
संसृज्महे । उपसृजामः । प्रापयाम इत्यर्थः । तत्र वृष्टांतमाह । उदेव यथोदकेन यंतो गच्छत उदभिरंजलि-
नोत्पिष्योदकैः समीपस्थान्पृषणान् क्रीडार्थं संसृजति तद्वदित्यर्थः ॥

वारुणं त्वा यव्याभिर्वर्धति शूर ब्रह्माणि । वावृध्वासं चिदद्रिवो दिवेदिवे ॥८॥
वाः । न । त्वा । यव्याभिः । वर्धति । शूर । ब्रह्माणि । वावृध्वासं । चित् । अद्रिऽवः ।
दिवेऽदिवे ॥८॥

हे अद्रिवो वज्रिशूरेंद्र वारुण यथोदकमुदकस्थानं यव्याभिर्नदीभिः । अवनयो यव्या इति नदीनामसु पाठात् । वर्धति वर्धयति तथा ब्रह्माणि स्तोत्रैर्वृध्वासं चित् यथा निरदकं देशं नदीभिस्तथा न किंतु प्रवृद्धमेव त्वां दिवेदिवेऽन्वहं वर्धयति । स्तोतारो वर्धयति ॥

युञ्जति हरीं इषिरस्य गार्थयोरौ रथं उरुयुगे । इंद्रवाहां वचोयुजा ॥९॥
युञ्जति । हरी इति । इषिरस्य । गार्थया । उरौ । रथे । उरुयुगे । इंद्रऽवाहां ।
वचःऽयुजा ॥९॥

इषिरस्य गमनशीलस्त्रिंशोऽरुयुगे महायुग उरौ महति रथ इंद्रवाहेन्द्रस्य वाहनभूतो वचोयुजा वचन-
मात्रेणैव युज्यमानो हरी अर्था गार्थया स्तोत्रेण स्तोतारो युञ्जति । योजयति ॥

त्वं न इंद्रा भरुं ओजो नृम्णं शतक्रतो विचर्षणे । आ वीरं पृतनाषहं ॥१०॥
त्वं । नः । इंद्र । आ । भरु । ओजः । नृम्णं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विऽचर्षणे । आ ।
वीरं । पृतनाऽसहं ॥१०॥

हे शतक्रतो ब्रह्मकर्मन् विचर्षणे विद्रष्टरिद्र त्वं नोऽस्त्रभ्यमोजो बलं नृम्णं धनं । गयो नृम्णमिति
धननामसु पाठात् । आ भर । आहर । वीरं वीर्योपेतं पृतनाषहं सेनासहं सेनामभिमवितारं स्वामा
याचामह इति शेषः ॥

त्वं हि नः पिता वसो त्वं माता शतक्रतो बभूविथ । अधा ते सुखमीमहे ॥११॥
त्वं । हि । नः । पिता । वसो इति । त्वं । माता । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । बभूविथ ।
अध । ते । सुखं । इमहे ॥११॥

हे वसो वासयितः शतक्रतो ब्रह्मकर्मिन्द्र त्वं नोऽस्त्राकं पिता पितृवत्पालको बभूविथ । भव । त्वं माता
मातृवदारकश्च बभूविथ । अधाय च वयं ते तव स्वभूतं सुखं सुखमीमहे । याचामहे ॥

त्वां शुष्मिन्पुरुहूत वाजयंतमुप ब्रुवे शतक्रतो । स नो रास्व सुवीर्यं ॥१२॥
त्वां । शुष्मिन् । पुरुऽहूत । वाजऽयंतं । उप । ब्रुवे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सः ।
नः । रास्व । सुऽवीर्यं ॥१२॥

हे शुष्मिन्बलवन् पुरुहूत ब्रह्मभिर्यजमानैराहूत शतक्रतो ब्रह्मकर्मिन्द्र वाजयंतं बलमिच्छंतं स्वामुप ब्रुवे ।
उपस्वीमि । स त्वं नोऽस्त्रभ्यं सुवीर्यं धनं रास्व । देहि ॥ ॥२॥

स्वामिदा ह्य इत्यष्टचं षष्ठं सूक्तं नृमेधस्याथं । अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । स्वामि-
दाष्टी प्रागाथमिति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकस्य स्वामिदा ह्यः । आ० ७. ४. इति ॥
महाव्रतेऽपि निष्किले बाईततुचाशीतावयं प्रगाथः । तथैव पंचमारखके सूचितं । स्वामिदा ह्यो नर इत्येतं
प्रमाद्यं प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः श्रायंतं

इवेति वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूत्रितं च । आर्यत इव सूर्यं बरमहौ असि सूर्य । आ० ७. ४. इति ॥
चातुर्विंशकेऽहनि माध्याह्ने त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु त्वमिन्द्र यशा असि । आ० ७. ४. इति ॥ तस्मिन्निवाहनि
निष्केवले वैराजयोनिभूतोऽयं प्रगाथः शंसनीयः । सूत्रितं च । तद्योरक्रियमाणस्य योनिं शंसित्वैरूपवैराजशा-
करैरवतानां च । आ० ७. ३. इति ॥

त्वामिदा ह्यो नरोऽपीप्यन्वज्जिभूर्णयः ।

स इन्द्र स्तोमवाहसामिह श्रुध्युप स्वसरमा गहि ॥१॥

त्वां । इदा । ह्यः । नरः । अपीप्यन् । वज्जिन् । भूर्णयः ।

सः । इन्द्र । स्तोमऽवाहसां । इह । श्रुधि । उप । स्वसरं । आ । गहि ॥१॥

हे वज्जिन् वज्जमिन्द्र यं त्वां भूर्णयो हविर्भिररणशीला नरः कर्मणां नेतारो यजमाना इदाद्य ह्यस्या-
पीप्यन् सोममपाययन् स त्वं स्तोमवाहसां स्तोत्रवाहकानामस्माकं स्तोत्रमिह यज्ञे श्रुधि । शृणु । स्वसरं च गृहं
च । दुर्याः स्वसराणोति गृहनामसु पाठात् । उपा गहि । उपागच्छ ॥

मत्स्वां मुशिप्र हरिवस्तदीमहे त्वे आ भूषति वेधसः ।

तव श्रवांस्युपमान्युकथ्यां सुतेष्विन्द्र गिर्वणः ॥२॥

मत्स्वं । मुऽशिप्र । हरिऽवः । तत् । इमहे । त्वे इति । आ । भूषति । वेधसः ।

तव । श्रवांसि । उपऽमानि । उकथ्यां । सुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥२॥

हे मुशिप्र शोभनहनो शोभनोष्णीषित्वा हरिवोऽश्ववन् गिर्वणो गोभिर्वननीयिन्द्र त्वे त्वयि वेधसः परि-
चारका आ भूषति । आभवति । मत्स्व सोमेन मादयात्मानं । किंच तत्त्वां वयमीमहे । याचामहे । किं याच्य-
मित्यवाह । सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु तव श्रवांस्यन्युपमान्युपमानभूतान्युकथ्या प्रशंस्यानि च संत्विति ॥

आर्यत इव सूर्यं विश्वेदिन्द्रस्य भक्षत ।

वसूनि जाते जनमान ओजसा प्रति भागं न दीधिम ॥३॥

आर्यतःऽइव । सूर्यं । विश्वा । इत् । इन्द्रस्य । भक्षत ।

वसूनि । जाते । जनमाने । ओजसा । प्रति । भागं । न । दीधिम ॥३॥

हे अस्रदीया जनाः आर्यत इव सूर्यं यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यं भजते तथेन्द्रस्य विश्वेद्विश्वान्येव
धनानि भक्षत । भजत । स च यानि वसूनि धनानि जात उत्पन्ने जनमाने जनिष्यमाणे चीजसा बलेन
करोति भागं न पित्र्यं भागमिव तानि धनानि प्रति दीधिम । प्रतिधारयामिति । यद्वा । आर्यत इव सूर्यं
यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यमुपतिष्ठते तथेन्द्रस्य विश्वा विश्वानि विभक्तुमिच्छंतः समाश्रिता मरुत इन्द्रमुपतिष्ठत
इति शेषः । उपस्थाय च मरुतो वसूनुदकलक्षणानि धनानि जाते जाताय जनमाने जनिष्यमाणाय च मनु-
ष्याय चीजसा बलेन भक्षत । विभजते । तत्र चास्माकं यो भागस्तं भागं । नेति संप्रत्यर्थे । प्रतीत्येषोऽन्वित्येतस्य
स्थाने । अनु दीधिम । वयमनुधायाम । तथा च यास्तः । समाश्रिताः सूर्यमुपतिष्ठते । अपि वीपमार्थे स्था-
त्सूर्यमिन्द्रमुपतिष्ठत इति । सर्वाणीन्द्रस्य धनानि विभक्ष्यमाणाः । स यथा धनानि विभजति जाते च जनि-
ष्यमाणे च तं वयं भागमनुधायाम । नि० ६. ८. इति ॥

अनर्शरातिं वसुदामुप स्तुहि भद्रा इन्द्रस्य रातयः ।

सो अस्य कामं विधतो न रोषति मनो दानाय चोदयन् ॥४॥

अनर्शऽरातिं । वसुऽदां । उप । स्तुहि । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ।
सः । अस्य । कामं । विधतः । न । रोषति । मनः । दानाय । चोदयन् ॥४॥

हे स्तोतारः अनर्शरातिमपापकदानं । अपापिष्ठस्य दातारमित्यर्थः । तथा च यास्कः । अनर्शरातिमन-
श्रीलदानमश्रीलं पापकं । नि० ६. २३. । इति । वसुदां धनस्य दातारमिन्द्रमुप स्तुहि । यत इंद्रस्य रातयो
दानानि भद्राः कल्याणानि । महदैश्वर्यकारीणीत्यर्थः । यतश्च स इंद्रः स्वकीयं मनो दानायाभीष्टप्रदानाय
चोदयन् प्रेरयन् विधतः परिचरतोऽस्य स्तोतुः काममिच्छां न रोषति न हिनस्ति ॥

त्वमिन्द्र प्रतूर्तिष्वभि विश्वा असि स्पृधः ।
अशस्तिहा जनिता विश्वतूरसि त्वं तूर्य तरुष्यतः ॥५॥
त्वं । इंद्र । प्रऽतूर्तिषु । अभि । विश्वाः । असि । स्पृधः ।
अशस्तिऽहा । जनिता । विश्वऽतूः । असि । त्वं । तूर्य । तरुष्यतः ॥५॥

हे इंद्र त्वं प्रतूर्तिषु संग्रामेषु विश्वाः सर्वाः सृधो युद्धकारिणीः शत्रुसेना अभ्यसि । अभिभवसि । किंच हे
तूर्य शत्रूणां बाधकं त्वमशस्तिहा दैव्यानामशस्तीनां हंतासि । जनितासुरेभ्योऽशस्तीनां जनयिता चासि ।
विश्वतूः सर्वस्य शत्रुवर्गस्य हिंसिता चासि । तरुष्यतो बाधकांश्च बाधमानोऽसि ॥

अनु ते शुष्मं तुरयंतमीयतुः क्षोणी शिशुं न मातरां ।
विश्वास्ते स्पृधः अथयंत मन्यवे वृचं यदिंद्र तूर्वसि ॥६॥
अनु । ते । शुष्मं । तुरयंतं । ईयतुः । क्षोणी इति । शिशुं । न । मातरां ।
विश्वाः । ते । स्पृधः । अथयंत । मन्यवे । वृचं । यत् । इंद्र । तूर्वसि ॥६॥

हे इंद्र ते तव शुष्मं बलं तुरयंतं हिंसंतं शत्रुं क्षोणी वावापृथिव्यौ मातरा मातरौ शिशुं न शिशुमिवा-
न्वीयतुः । अनुगच्छतः । गमनमात्रे दृष्टांतः । किंच हे इंद्र त्वं यद्यस्माद्वृचं शत्रुं तूर्वसि हंसि अतस्ते तव मन्यवे
क्रोधाय विश्वाः सर्वाः सृधः संग्रामकारिण्यः सेनाः अथयंत । अथिताः खिन्ना भवन्ति ॥

इत जती वो अजरं प्रहेतारमप्रहितं ।
आशुं जेतारं हेतारं रथीतममतूर्तं तुग्यावृधं ॥७॥
इतः । जती । वः । अजरं । प्रऽहेतारं । अप्रऽहितं ।
आशुं । जेतारं । हेतारं । रथिऽतमं । अतूर्तं । तुग्यऽवृधं ॥७॥

हे अस्त्रदीयजनाः वो यूयमजरं जरारहितं प्रहेतारं शत्रूणां प्रेरकमप्रहितं केनाप्यप्रेषितमाशुं वेगवंतं
जेतारं शत्रूणां हेतारं गंतारं रथीतमं रथिनां श्रेष्ठमतूर्तं केनाप्यहिंसितं तुग्यावृधमुदकस्य वर्धयितारमिन्द्रमूल्यै
रक्षणायेतः कुरुत । पुरस्कुरुत इति यावत् ॥

इष्कर्तारमनिष्कृतं सहस्कृतं शतमूर्तिं शतक्रतुं ।
समानमिन्द्रमवसे हवामहे वसवानं वसूजुवं ॥८॥

इष्कर्तारं । अग्निःऽकृतं । सहःऽकृतं । शतंऽकृतिं । शतऽकृतं ।
समानं । इंद्रं । अश्वसे । हवामहे । वसवानं । वसुऽजुवं ॥ ८ ॥

इष्कर्तारं शत्रुणां संस्कर्तारमनिष्कृतं स्वयमन्यैरसंस्कृतं सहस्कृतं वलेन कृतं शतमूतिं वज्ररक्षणं शतक्रतुं
वज्रप्रज्ञं वज्रकर्माणां वा समानं बहूनां साधारणं वसवानं धनान्याच्छादयंतं वसूजुवं यजमानेभ्यो वसूनां
प्रैरयितारमिन्द्रमवसे रक्षणाय वयं हवामहे । ह्ययामः ॥ ॥ ३ ॥

अयं त इति द्वादशर्चं सप्तमं मूक्तं भृगुगोत्रस्य नेमस्वार्थं । अयमस्मि जरितरिति वृचेनेन्द्रो नेमसमीपमेत्य
स्वकीयं माहात्म्यमवोचत् अतस्तस्य वृचस्य स एवर्षिः । यस्य वाक्यं स ऋषिः । अनु० २. ४. इति न्यायात् । षष्ठी
जगती । सप्तम्यावास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः । शिष्टास्त्रिष्टुभः । इंद्रो देवता । यद्वाग्वदंती देवी वाचमित्येति वाग्देवत्ये
शिष्टा ऐंद्र्यः । तथा चानुक्रांतं । अयं द्वादश नेमो भार्गवस्त्रिष्टुभं षष्ठी जगती परास्तिस्त्रोऽनुष्टुभोऽयमित्येति
वृचेनेन्द्र आत्मानमस्त्रीदुपांत्वे वाच्याविति ॥ वाग्देवत्ये पर्शां यद्वाग्वदंतीति वषाया अनुवाक्या । सूचितं च ।
यद्वाग्वदंत्वविचेतनानि पतंगो वाचं मनसा विभर्ति ॥ आ० ३. ८. इति ॥ पूर्वोक्त एव पर्शां देवी वाचमित्येति
हविषो याज्या । सूचितं च । देवीं वाचमजनयंत देवा जनीयंतो न्वयव इति तिस्रः । आ० ३. ८. इति ॥
प्रयाणसमये वयसाममनोक्षा वाचः श्रुतैतां अपित । सूचितं च । कनिक्रदञ्जनुषं प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेद्देवीं
वाचमजनयंत देवा इति च । आ० गृ० ३. १०. ९. इति ॥

अयं त एमि तन्वा पुरस्ताद्विश्वे देवा अभि मां यंति पश्चात् ।

यदा मह्यं दीधरो भागमिन्द्रादिन्मया कृणवो वीर्याणि ॥ १ ॥

अयं ते । एमि । तन्वा । पुरस्तात् । विश्वे । देवाः । अभि । मा । यंति । पश्चात् ।

यदा । मह्यं । दीधरः । भागं । इंद्र । आत् । इत् । मया । कृणवः । वीर्याणि ॥ १ ॥

हे इंद्र ते तव पुरस्तादयतस्तन्वा पुत्रेण सहायमहमेमि । शत्रूनभिभवितुं गच्छामि । तवायतो गच्छंतं मां
विश्वे देवास्त्वया सह पश्चादभि यंति । अभिगच्छंति । यदा त्वं मह्यं भार्गवाय नेमाय भागं शत्रुषु स्थितं भागं
दीधरः धारयसि आदिदन्तरमेव मया सह मच्छत्रुञ्जेतुं वीर्याणि पीरुषाणि कृणवः । कुरु । यदि शत्रुषु
स्थितं धनं मह्यं दित्ससि तर्हि शत्रुजयार्थं गच्छतः सपुत्रस्य मम साहाय्यं कुर्वति भावः ॥

दधामि ते मधुनो भक्षमये हितस्ते भागः सुतो अस्तु सोमः ।

असंश्च त्वं दक्षिणतः सखा मेऽधा वृचाणि जंघनाव भूरि ॥ २ ॥

दधामि । ते । मधुनः । भक्षं । अये । हितः । ते । भागः । सुतः । अस्तु । सोमः ।

असं । च । त्वं । दक्षिणतः । सखा । मे । अधं । वृचाणि । जंघनाव । भूरि ॥ २ ॥

हे इंद्र ते तुभ्यं मधुनो मदकरस्य सोमस्य भक्षमये प्रथमं दधामि । धारयामि । सुतोऽभिषुतो भागो
भजनीयः सोमस्ते तव हृदये हितो निहितोऽस्तु । भवतु । अपि च त्वं मे मम दक्षिणतो दक्षिणपार्श्वं सखा
सप्तसः । स्थितो भव । अधाय भूरि बहूनि वृचाण्यसदीयाञ्छत्रुञ्जघनाव । त्वमहं चोभावावां हन्वः ॥

प्र सु स्तोमं भरत वाजयंत इंद्राय सत्यं यदि सत्यमस्ति ।

नेन्द्रो अस्तीति नेम उ त्व आह क ई ददर्श कमभि एवाम ॥ ३ ॥

प्र । सु । स्तोमं । भरत । वाजऽयंतः । इंद्राय । सत्यं । यदि । सत्यं । अस्ति ।

न । इंद्रः । अस्ति । इति । नेमः । ऊं इति । त्वः । आह । कः । ई । ददर्श । कं । अभि । स्तवाम ॥ ३ ॥

हे जनाः वाजयंतः संग्राममिच्छंतो यूयं । पौंस्ये वाज इति संग्रामनामसु पाठात् । इंद्राय सत्यं सत्यभूतं स्तोमं सु सुपु प्र भरत । इंद्रोऽस्तीत्येतद्यदि सत्यमस्ति भवति । इंद्रास्तित्वे कः संदेहः । तच्चाह । नेम उ भार्गवो नेम एवेन्द्रो नाम त्वः कश्चिन्नास्तीत्याह । तत्र कारणं दर्शयति । क ईमेनमिंद्रं ददर्श । अद्राणीत् । न कोऽप्यपश्यत् । अतः कं वयमभि एवाम । अभिष्टुमः । तस्मादिंद्रो नाम कश्चिद्विद्यत इति वादमात्रं न तु तत्सत्यमित्यर्थः ॥

अयमस्मि जरितः पश्य मेह विश्वा जातान्यभ्यस्मि म्हा ।

ऋतस्य मा प्रदिशो वर्धयंत्याददिरो भुवना ददरीमि ॥४॥

अयं । अस्मि । जरितरिति । पश्य । मा । इह । विश्वा । जातानि । अभि । अस्मि । म्हा ।

ऋतस्य । मा । प्रदिशः । वर्धयति । आददिरोः । भुवना । ददरीमि ॥४॥

एवं नेमस्यैर्वचनमाकर्ण्येन्द्रस्तस्य समीपमाजगाम । आगत्य चात्मानमनेन वृचेन स्तौति । हे जरितः स्तोतः अयमहमस्मि । इह तव समीपे स्थितं मा मां पश्य । विश्वा सर्वाणि जातानि भुवनानि म्हा महत्वेनाभ्यस्मि । अहमभिभवामि । किंच मामृतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा प्रदिशः प्रदेष्टारो विद्वांसः स्तोत्रैर्वर्धयन्ति । अपि चाददिरो आदरणशीलोऽहं भुवना भुवनानि शत्रुभूतानि ददरीमि । भृशं विदारयामि ॥

आ यन्मा वेना अरुहन्तस्यै एकमासीनं हर्यतस्य पृष्ठे ।

मनश्चिन्मे हृद आ प्रत्यवोचदचिक्रदञ्छिष्मंतः सखायः ॥५॥

आ । यत् । मा । वेनाः । अरुहन् । ऋतस्य । एकं । आसीनं । हर्यतस्य । पृष्ठे ।

मनः । चित् । मे । हृदे । आ । प्रति । अवोचत् । अचिक्रदन् । शिष्नुऽमंतः । सखायः ॥५॥

यद्यदा य ऋतस्य यज्ञस्य यज्ञं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वेनाः कामयमाना हर्यतस्य कांतस्यांतरिक्षस्य पृष्ठे आसीनमुपविष्टमेकं मा मामारुहन् तदानो तेषां भवतामारोहं मनश्चिन्म एव मे मम हृदे हृदयाय प्रत्यवोचत् । अव्रवीत् । अज्ञासिषं च तदाज्ञानं शिष्नुमंतः पुत्रयुक्ताः सखायः प्रिया अमी अचिक्रदन् मां क्रंदन्तीति ॥

विश्वेत्ता ते सर्वनेषु प्रवाच्या या चकर्थ मघवन्निद्र सुन्वते ।

पारावतं यत्पुरुसंभृतं वस्वपावृणोः शरभाय ऋषिबंधवे ॥६॥

विश्वा । इत् । ता । ते । सर्वनेषु । प्रवाच्या । या । चकर्थ । मघवन् । इंद्र । सुन्वते ।

पारावतं । यत् । पुरुसंभृतं । वसु । अपऽऽवृणोः । शरभाय । ऋषिऽबंधवे ॥६॥

स्वसमीपमागतमिंद्रं दृष्ट्वा संतुष्टं अपिरिन्द्रस्य विविधानि कर्माणि दानं च विश्वेत्ता त इत्यनेन वृचेन स्तौति । हे मघवन्निद्र त्वं सर्वनेषु यज्ञेषु सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय या यानि कर्माणि चकर्थ अकरोः ते तव ता तानि कर्माणि प्रवाच्या प्रवक्तव्यानि विश्वेदनंतान्येव । किंच त्वं पारावतं परावन्नामकस्य कस्यचिच्छ्वोः स्वभूतं यद्वनमस्ति तदृषिबंधवे शरभाय शरभनाम्न ऋषयेऽपावृणोः । अपवृतवानसि । पुरुसंभृतं यथा बद्धसंभृतं भवति ॥ ॥४॥

प्र नूनं धावता पृथङ्गेह यो वो अवावरीत् ।

नि षीं वृचस्य मर्मणि वज्रमिंद्रो अपीपतत् ॥७॥

प्र । नूनं । धावत् । पृथक् । न । इह । यः । वः । अवावरीत् ।
नि । सीं । वृचस्य । मर्मणि । वज्रं । इंद्रः । अपीपत् ॥ ७ ॥

यः शत्रुर्नमिदानीं प्र धावत प्रधावति पृथगिह पृथङ् तिष्ठति च वो युष्मान्नावावरीत् न विवारयति च तस्य वृचस्य शत्रोर्मणि मर्मस्थान इंद्रो वज्रं कुलिशं न्यपीपत् । नितरामपातयत् ॥

मनोजवा अयमान आयसीमतरत्पुरं ।

दिवं सुपर्णो गत्वाय सोमं वज्रिण आभरत् ॥ ८ ॥

मनःऽजवाः । अयमानः । आयसीं । अतरत् । पुरं ।

दिवं । सुऽपर्णः । गत्वाय । सोमं । वज्रिणं । आ । अभरत् ॥ ८ ॥

सुपर्णो गरुत्मान मनोजवा मनोविगोऽयमानो गच्छन्नायसीं हिरण्मयीं पुरं नगरीमतरत् । अतारोत् । ततो दिवं स्वर्गं गत्वाय गत्वा वज्रिण इंद्राय सोममाभरत् । आहरच्च ॥

समुद्रे अंतः शयत उद्गा वज्रो अभीवृतः । भरंत्यस्मै संयतः पुरःप्रस्रवणा वलिं ॥ ९ ॥

समुद्रे । अंतरिति । शयते । उद्गा । वज्रः । अभिऽवृतः । भरंति । अस्मै । संऽयतः

पुरःऽप्रस्रवणाः । वलिं ॥ ९ ॥

यो वज्रः समुद्रेऽंतः समुद्रस्य मध्ये शयते शैते यद्योद्गोदकेनाभिवृतोऽस्मि वज्राय संयतः संयामस्य । सगमन संयत इति संयामनामसु पाठात् ॥ पुरःप्रस्रवणाः पुरस्ताद्भक्तः शत्रवो बलिमुपहारं भरंति । धारयंति । तस्य च्छेद्या भवंतीत्यर्थः ॥

यद्वाग्वदंत्यविचेतनानि राष्ट्रीं देवानां निषसाद् मंद्रा ।

चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगाम ॥ १० ॥

यत् । वाक् । वदंती । अविऽचेतनानि । राष्ट्रीं । देवानां । निऽससाद् । मंद्रा ।

चतस्रः । ऊर्जं । दुदुहे । पयांसि । क्व । स्वित् । अस्याः । परमं । जगाम ॥ १० ॥

राष्ट्री राजनशीला देवानां मंद्रा मादयित्री वा यद्यदा वाग्विचेतनानि विज्ञानरहितानप्रज्ञातान्-
नर्थावदंती प्रज्ञापयंती निषसाद् यज्ञे निषीदति तदा चतस्रो दिशः प्रत्यूर्जमन्नं पयांसि तत्कारणभुतान्युद-
कानि दुदुहे । अस्या माध्यमिकाया वाचः स्वभूतं यत्परमं अष्टं तत्क्व जगाम । क्व गच्छतीति न दृश्यत इत्यर्थः ।
तथा च यास्तः । यद्वाग्वदंत्यविचेतनान्यविज्ञातानि राष्ट्री देवानां निषसाद् मंद्रा मदना चतस्रोऽनु दिश
ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगामेति यत्पृथिवीं गच्छतीति वा यदादित्वररमयो हरंतीति वा
। नि० ११. २८. इति ॥

देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदंति ।

सा नो मद्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु ॥ ११ ॥

देवीं । वाचं । अजनयंत । देवाः । तां । विश्वऽरूपाः । पशवः । वदंति ।

सा । नः । मंद्रा । इषं । ऊर्जं । दुहाना । धेनुः । वाक् । अस्मान् । उप । सुऽस्तुता ।

आ । एतु ॥ ११ ॥

एषा माध्यमिका वाक् सर्वप्राण्यंतर्गता धर्माभिवादिनी भवतीति विभूतिमुपदर्शयति । यां देवीं योत-
मानां माध्यमिकां वाचं देवा माध्यमिका अजनयंत जनयति तां वाचं विश्वरूपाः सर्वरूपा व्यक्तवाचोऽव्यक्त-
वाचश्च पशवो वदंति । तत्पूर्वकत्वाद्वाक्प्रवृत्तेः । सा वाग्देवी मंद्रा मदना सुत्या हर्षयित्री वा वृष्टिप्रदानेना-
स्त्रभूमिषमन्नमूर्जे पयोघृतादिरूपं रसं च दुहाना चरंती धेनुधेनुभृता सुष्टुतास्त्राभिः सुतास्त्रान्निमानुपैतु ।
उपगच्छतु । वर्षणाद्योयुक्त्यर्थः । तथा च यास्कः । देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदंति
व्यक्तवाचश्चाव्यक्तवाचश्च सा नो मदनान्नं च रसं च दुहाना धेनुर्वागस्त्रानुपैतु सुष्टुता । नि० ११-२९ । इति ॥

सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व द्यौर्देहि लोकं वज्राय विष्कभे ।

हनाव वृचं रिणचाव सिंधूनिद्रस्य यंतु प्रसवे विसृष्टाः ॥ १२ ॥

सखे । विष्णो इति । विऽतरं । वि । क्रमस्व । द्यौः । देहि । लोकं । वज्राय । विऽस्कभे ।

हनाव । वृचं । रिणचाव । सिंधून् । इंद्रस्य । यंतु । प्रऽसवे । विऽसृष्टाः ॥ १२ ॥

हे सखे विष्णो त्वं वितरमत्यंतं वि क्रमस्व । विक्रमं कुरु । हे द्यौः त्वं वज्राय वज्रस्य विष्कभे विष्कभनाय
लोकमवकाशं देहि । प्रयच्छ । हे विष्णो त्वं चाहं चोभावावां वृत्रमसुरं हनाव । हन्वः । सिंधून् वृत्रावष्टब्धा
नदीश्च रिणचाव । नयावः । तेऽमी विष्टष्टाः सिंधव इन्द्रस्य प्रसवे यंतु । प्रेरणे गच्छंतु । तमिममर्थं संगृह्य
शोकैः शान्तो दर्शयति । त्रींशोऽकानभिवृत्तैतान्वृत्रस्तस्थो स्वया त्वया । तं नाशकवृत्तुमिंद्रो विष्णुमभ्येत्य
सोऽब्रवीत् ॥ वृचं हनिष्ये तिष्ठस्व विक्रम्याद्य ममांतिके । उद्यतस्य तु वज्रस्य द्यौर्देदातु ममांतरं ॥ तथेति
विष्णुस्तच्चक्रे द्यौश्चास्य विवरं ददा । तदेतदखिलं प्रोक्तं सखे विष्णो इति त्वृचा । बृ० ६. ९३१-९३३-
इति ॥ ॥ ५ ॥

ऋधगिति षोडशर्चमष्टमं मृक्तं । अत्रानुकम्यते । ऋधक् षोडश जमदग्निर्भार्गवो मैत्रावरुणं प्रागाथं
त्रिचिपुवंतं तृतीयो गायत्री सतोबृहती स्तोत्रं राजसृक्सपादादित्याश्विन्यां वायव्ये सौर्यां बृहत्युषसा सूर्य-
प्रभासुतिर्वा पावमानी गव्ये इति । भृगुगोत्रो जमदग्निर्ऋषिः । चतुर्दशाद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । त्रयोदशो बृहती
शिष्टानामयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । तृतीया गायत्री । स्तोत्रं राजसु गायतेति पादेन सहिता ते हिन्विर
इत्यादित्यदेवताका । आ मे वचांसोति द्वे अश्विदेवताके । आ नो यज्ञं दिविस्युशमिति द्वे वायुदेवत्ये । बरमहो
असि सूर्येति द्वे सूर्यदेवत्ये । इयं या नीचीत्येषोपोदेवत्या । यद्वा । सूर्यप्रभानया स्तूयते । अतः सैव देवता ।
प्रजा ह तिस्र इत्येषा पवमानदेवताका । माता रुद्राणामिति द्वे गोदेवत्ये । शिष्टाः पंचर्षो मैत्रावरुणः ॥
मृक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ संग्रामार्थं राज्ञः संनहने प्र यो वां मित्रावरुणेति द्वे राजानं वाचयेत् । सूत्रितं च ।
अभीवर्तं वाचयति प्र यो वां मित्रावरुणेति च द्वे । आ० गृ० ३. १२. १२ । इति ॥ पृष्यस्य पंचमेऽहनि प्रउगे
वायव्यतृचस्या नो यज्ञमित्यादिके द्वे ऋचावाधे । सूत्रितं च । आ नो यज्ञं दिविस्युशमिति द्वे आ नो वायो
महं तन इत्येका । आ० ७. १२. १ । इति ॥ आश्विनं शंमिष्यम्होता बरमहो असि सूर्येति द्वाभ्यामिंद्रं जुहुयात् ।
सूत्रितं च । बरमहो असि सूर्येति द्वाभ्यामिंद्रं वो विश्वतस्सरोति च । आ० ६. ५. १ । इति ॥ माध्यंदिनसवने
सोमार्तिरेक एकं शस्त्रमुपजायते । तत्र बरमहो असोति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । बरमहो असि सूर्योदु
त्यद्दर्शतं वपुरिति प्रगाथां स्तोत्रियानुरूपं । आ० ६. ७. १ । इति ॥ अयमेव प्रगाथस्यातुर्विंशिके माध्यंदिनो
ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च । आयंत इव सूर्यं बरमहो असि सूर्यं । आ० ७. ४. १ । इति ॥
मधुपर्के गामुत्सृज्य माता रुद्राणामिति जपेत् । सूत्रितं च । माता रुद्राणां दुहिता वसूनामिति जपित्सी-
मुत्सृजतेत्युत्सृज्यम् । आ० गृ० १. २४. २५. १ । इति ॥

ऋधगित्या स मर्त्यैः शशमे देवतातये ।

यो नूनं मित्रावरुणावभिष्टय आचक्रे हव्यदातये ॥ १ ॥

ऋधक् । इत्या । सः । मर्त्यः । शशमे । देवऽतातये ।
यः । नूनं । मित्रावरुणौ । अ॒भिष्टये । आऽच॒क्रे । ह॒व्यऽदा॒तये ॥ १ ॥

यो मनुष्यो नूनं क्षिप्रं हव्यदातये हविषां प्रदात्रे यजमानाय मित्रावरुणावभिष्टयेऽभिमतसिद्धार्थमाचक्रे
ऽभिमुखी करोति स मर्त्यो मनुष्य ऋधक् सत्वमित्येत्यं देवतातये यज्ञार्थं शशमे । हविः संस्करोति ॥

वर्षिष्ठश्चा उरुचक्षसा नरा राजाना दीर्घश्रुत्तमा ।
ता बाहुता न दंसना रथर्यतः साकं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ २ ॥
वर्षिष्ठऽश्चौ । उरुऽचक्षसा । नरा । राजाना । दीर्घश्रुत्ऽतमा ।
ता । बाहुता । न । दंसना । रथर्यतः । साकं । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः ॥ २ ॥

वर्षिष्ठश्चातिप्रथेन वृहवलावुरुचक्षसा महादर्शनी नरा नेतारी कर्मणां राजाना दीप्यमाना दीर्घश्रुत्त-
मातिशयेन विद्वांसो ता ता मित्रावरुणौ बाहुता न भुजाविव सूर्यस्य रश्मिभिः किरणैः साकं सह दंसना
दंसनानि कर्माणि । अप्रो दंस इति कर्मनामसु पाठात् । रथर्यतः । प्राप्तः । यथा बाहू सह कर्म प्राप्तः
तथा मित्रावरुणौ सह यज्ञं प्राप्त इत्यर्थः ॥

प्र यो वां मित्रावरुणाजिरो दूतो अद्रवत् । अयःशीर्षा मदेरघुः ॥ ३ ॥
प्र । यः । वां । मित्रावरुणा । अजिरः । दूतः । अद्रवत् । अयःऽशीर्षा । मदेऽरघुः ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवामजिरो गमनशीलो यो यजमानः प्राद्रवत् अभिगच्छति स देवानां दूतो
भवति । अयःशीर्षा हिरण्यालंकृतशिरस्कश्च भवति । मदेरघुर्मदकरे धने गन्ता च भवति ॥

न यः संपृच्छे न पुनर्हवीतवे न संवादाय रमते ।
तस्मान्नो अद्य समृतेरुष्यतं बाहुभ्यां न उरुष्यतं ॥ ४ ॥
न । यः । संऽपृच्छे । न । पुनः । हवीतवे । न । संऽवादाय । रमते ।
तस्मात् । नः । अद्य । संऽञ्जतेः । उरुष्यतं । बाहुऽभ्यां । नः । उरुष्यतं ॥ ४ ॥

यः शत्रुः संपृच्छे संप्रग्राह्य न रमते न क्रीडति न च पुनःपुनर्हवीतवे हवनाय रमते न च संवादाय रमते
तस्माच्छत्रोः समृतेः संगामान्नोऽस्नानद्योरुष्यतं हे मित्रावरुणौ युवां रक्षतं । किंच तस्य शत्रोर्बाहुभ्यां नो
ऽस्नानुरुष्यतं । रक्षतं ॥

प्र मित्राय प्रार्यग्णे सचथ्यमृतावसो ।
वरुथ्यं वरुणे छंद्यं वचः स्तोत्रं राजसु गायत ॥ ५ ॥
प्र । मित्राय । प्र । अर्यग्णे । सचथ्यं । ऋतवसो इत्यृतऽवसो ।
वरुथ्यं । वरुणे । छंद्यं । वचः । स्तोत्रं । राजऽसु । गायत ॥ ५ ॥

हे ऋतवसो यज्ञधन मित्राय सचथ्यं सेवार्हं वरुथ्यं यज्ञगृहे भवं च स्तोत्रं प्र गायत । प्रकर्षेण गायत ।
अर्यग्णे च प्र गायत । वरुणे क्वथं प्रीणनसाधनं चैतादृशं वचः प्र गायत । प्रगायतेति बह्वचनं पूजार्थं ।
एतदेव दर्शयति । राजसु मित्रादिषु राजसु स्तोत्रं गायत । पठत । मित्रादींस्त्रीनाञ्चः स्तुतेति समुदा-
यार्थः ॥ ॥ ६ ॥

ते हिन्विरे अरुणं जेन्यं वस्वेकं पुत्रं तिसृणां ।
 ते धामान्यमृता मर्त्यानामदब्धा अभि चक्षते ॥ ६ ॥
 ते । हिन्विरे । अरुणं । जेन्यं । वसुं । एकं । पुत्रं । तिसृणां ।
 ते । धामानि । अमृताः । मर्त्यानां । अदब्धाः । अभि । चक्षते ॥ ६ ॥

अरुणमरुणवर्णं जेन्यं जयसाधनं वसु वासकं तिसृणां पृथिव्यादीनामेकं पुत्रं ते देवा हिन्विरे । प्रेरयन्ति त्रैलोक्यस्य तमोनिवारणाय । किंचादब्धाः केनाप्यहिंसिता अमृता मरणरहितास्ते देवा मर्त्यानां मनुष्याणां धामानि स्थानान्यभि चक्षते । अभिपश्यन्ति ॥

आ मे वचांस्युद्यता द्युमत्तमानि कर्त्वा ।
 उभा यातं नासत्या सजोषसा प्रति हव्यानि वीतये ॥ ७ ॥
 आ । मे । वचांसि । उत्स्यता । द्युमत्सतमानि । कर्त्वा ।
 उभा । यातं । नासत्या । सजोषसा । प्रति । हव्यानि । वीतये ॥ ७ ॥

हे नामत्या नासत्वी सत्यस्य प्रणेतारी सजोषसा संगतावुभौ युवां मे जमदग्नेर्ममोद्यतोद्यतानि द्युमत्तमानि दीप्ततमानि वचांसि सौत्ररूपाणि वाक्यानि कर्त्वा कर्माणि चा यातं । किंच हव्यानि हवीषि वीतये भक्षणाय प्रति गच्छतं ॥

रातिं यद्वामरक्षसं हवामहे युवाभ्यां वाजिनीवसू ।
 प्राचीं होत्रां प्रतिरन्तावितं नरा गृणाना जमदग्निना ॥ ८ ॥
 रातिं । यत् । वां । अरक्षसं । हवामहे । युवाभ्यां । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।
 प्राचीं । होत्रां । प्रऽतिरन्तां । इतं । नरा । गृणाना । जमत्ऽअग्निना ॥ ८ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनावस्थिनी वां युवयोः संबन्धि यदरक्षसं रक्षोवर्जितं दानमस्ति तद्यदा हवामहे । एतदेव विशदयति । युवाभ्यां क्रियमाणां रातिं दानं हवामह इति । तदानीं प्राचीं प्राङ्मुखं होत्रां सुतिं प्रतिरन्तां वर्धयन्तां नरा नेतारी जमदग्निर्धिया गृणानां स्तूयमानां च संतावितं । आगच्छतं ॥

आ नो यज्ञं दिविस्पृशं वायो याहि सुमन्मभिः ।
 अन्तः पवित्रं उपरि श्रीणानोऽयं शुक्रो अयामि ते ॥ ९ ॥
 आ । नः । यज्ञं । दिविऽस्पृशं । वायो इति । याहि । सुमन्मऽभिः ।
 अन्तरितिं । पवित्रं । उपरि । श्रीणानः । अयं । शुक्रः । अयामि । ते ॥ ९ ॥

हे वायो त्वं नोऽस्माकं दिविस्पृशं तं यज्ञमा याहि । किमर्थमागमनमित्यत्राह । सुमन्मभिः सुष्टुतिभिरन्तः पवित्रं पवित्रस्य मध्य उपरि श्रीणानः अयमाणो निषिच्यमानोऽयं शुक्रः सोमस्ते तुभ्यमयामि । नियत आसीदिति ॥

वेत्यध्वर्युः पृथिभी रजिष्ठैः प्रति हव्यानि वीतये ।
 अर्धा नियुत्व उभयस्य नः पिब शुचिं सोमं गवांशिरं ॥ १० ॥

वेति । अध्वर्युः । पृथिऽभिः । रजिष्ठैः । प्रति । हव्यानि । वीतये ।
अध । नियुत्वः । उभयस्य । नः । पिब । शुचिं । सोमं । गोऽआशिरं ॥१०॥

हे नियुत्वो नियुत्संज्ञकाश्चवन्वायो अध्वर्युर्हविर्धानाद्भ्रजिष्ठैर्जुतमैः पृथिभिर्मगिर्वेति । गच्छति । वीतये भक्षणाय तव भक्षणानि हव्यानि हवीषि च प्रति नयतीति शेषः । अधाय नोऽस्माकं संबन्धिनमुभयस्यो-
भयविधं सोमं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ पिब । उभयविधत्वं दर्शयति । शुचिं शुद्धं सोमं गवाशिरं गव्येन पयसा
मिश्रितं वेति ॥ ७ ॥

बहमहाँ असि सूर्य बळादित्य महँ असि ।
महस्ते सतो महिमा पनस्यतेऽद्वा देव महँ असि ॥११॥
बट् । महान् । असि । सूर्य । बट् । आदित्य । महान् । असि ।
महः । ते । सतः । महिमा । पनस्यते । अद्वा । देव । महान् । असि ॥११॥

हे सूर्य त्वं महान्स्तेजसाधिकोऽसि । बट् सत्वं । नैतन्मिथ्येत्यर्थः । हे आदित्यादितेः पुत्र त्वं महान् बलेनाप्य-
धिकोऽसि । बट् सत्वं । महो महतः सतो भवतस्ते महिमा महत्त्वं पनस्यति । स्तोत्रुभिः स्तूयते । हे देव वीत-
नादिगुणयुक्त सूर्य त्वं महान् वीर्येणाप्यधिकोऽसि । भवसि । अद्वा सत्यमेव । अत्र न संशय इत्यर्थः । वट्
सत्रादिति सत्यनामसु पाठात् ॥

बट् सूर्य अवंसा महँ असि सचा देव महँ असि ।
महा देवानामसूर्यैः पुरोहितो विभु ज्योतिरदाभ्यं ॥१२॥
बट् । सूर्य । अवंसा । महान् । असि । सचा । देव । महान् । असि ।
महा । देवानां । असूर्यैः । पुरःऽहितः । विऽभु । ज्योतिः । अदाभ्यं ॥१२॥

हे सूर्य त्वं अवंसा अवस्येन महान् सर्वाधिकोऽसि बट् सत्वं । हे देव वीतमान सूर्य त्वं देवानां मध्ये महा
महत्त्वेन महानधिकोऽसि सचा सत्यमेव । असूर्योऽसुराणां हंता चासि । किंच त्वं देवानां पुरोहितो हितोप-
देष्टासि । किंच तज्ज्योतिस्तेजो विभु महद्दाभ्यं केनाप्यहिंसं च ॥

इयं या नीच्यर्किणी रूपा रोहिण्या कृता ।
चिचेव प्रत्यदर्श्यायत्यैतद्दशसु बाहुषु ॥१३॥
इयं । या । नीची । अर्किणी । रूपा । रोहिण्या । कृता ।
चिचाऽइव । प्रति । अदर्शि । आऽयती । अंतः । दशऽसु । बाहुषु ॥१३॥

अस्यामृच्युषसः स्तुतिः सूर्यप्रभाया वा । येयं नीच्यवाङ्मुख्यर्किणी स्तुतिमती रूपा रूपवती रोहिण्या
प्रकाशयुक्ता कृतोपाः सूर्यप्रभा वोत्पादिता सांतर्रङ्गांडस्य मध्ये बाहुषु बाहुस्थानीयासु दशसु दशसंख्याकामु
दित्वायत्वागच्छती चिचेव चिचा गौरिच प्रत्यदर्शि । सर्वैरदृश्यत ॥

प्रजा हं तिस्रो अन्यायमीयुर्न्यैन्या अकमभितो विविश्रे ।
बृहद्ध तस्यौ भुवनेष्वंतः पवमानो हरित आ विवेश ॥१४॥

प्र॒ऽजाः । ह॒ । ति॒स्रः । अ॒ति॒ऽआ॒यँ । ई॒युः । नि । अ॒न्याः । अ॒र्कं । अ॒भितः । वि॒वि॒श्रे ।
बृ॒हत् । ह॒ । त॒स्थौ । भु॒वने॒षु । अ॒न्तरि॒ति । प॒व॒मानः । ह॒रितः । आ । वि॒वेश् ॥ १४ ॥

यास्त्रिसः प्रजा अत्यायमीयुः अत्यायमायन् अन्यास्ता इमाः प्रजा अर्कमर्चनीयमग्निमभितो विविश्रे । अभितो निविष्टास्ततो न परावभूयुः । भुवनेष्वन्तर्मध्ये बृहन्नहानसावादित्यः । प्रजापतिरित्येके । तस्थौ । प्रकाशयन्नतिष्ठत् । हरितो दिशः पवमानो वायुरा विवेश । आविष्टः । तथा चैतरेयब्राह्मणं । प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति या वै ता इमाः प्रजास्त्रिसो अत्यायमायंस्तानीमानि वयांसि वंगावगधाश्चेरपादाः । न्यन्या अर्कमभितो विविश्रे इति ता इमाः प्रजा अर्कमभितो निविष्टा इममेवाग्निं बृहद् तस्थौ भुवनेष्वन्तरित्यद् उ एव बृहद्भुवनेष्वन्तरसावादित्यः पवमानो हरित आ विवेशेति वायुरेव पवमानो दिशो हरित आविष्टः । ऐ० आ० २. १. १. इति । वाजसनेयिनोऽप्यामन्ति । स तपोऽतप्यत स प्रजा अरुजत ता अस्य प्रजाः स्रष्टाः परावभूयस्तानीमानि वयांसित्युपक्रम्य प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति या अमूः प्रजा अत्यायन् न्यन्या अर्कमभितो विविश्रे इत्यग्निर्वा अर्कस्तमिमाः प्रजा अभितो निविष्टास्ता इमाः पराभूताः । बृहद् तस्थौ भुवनेष्वन्तरिति प्रजापतिमेवैतदभ्यनूक्तं पवमानो हरित आ विवेशेति दिशो वै हरितस्ता अयं पवमान आविष्टः । शत० २. ५. १. १-५. इति ॥

मा॒ता रु॒द्राणां॑ दु॒हिता वसू॑नां॒ स्वसा॑दित्यानाम॒मृत॑स्य॒ नाभिः॑ ।

प्र॒ नु वो॑चं चि॒कितु॑षे॒ जना॑य॒ मा गा॒मना॑गा॒मदि॑तिं वधिष्ट ॥ १५ ॥

मा॒ता । रु॒द्राणां॑ । दु॒हिता । वसू॑नां । स्वसा॑ । आ॒दित्या॑नां । अ॒मृत॑स्य । नाभिः॑ ।

प्र॒ नु । वो॑चं । चि॒कितु॑षे । जना॑य । मा । गां । अना॑गां । अ॒दि॒तिं । व॒धिष्ट ॥ १५ ॥

अस्मिन् वृचे गीः स्तूयते । या गी रुद्राणां महतां माता जननी वसूनां दुहिता पुत्र्यादित्यानां स्वसा भगिन्यमृतस्य पयसो नाभिरावासस्थानं तामनागामनागसमदितिमदीनां गां गोरूपां देवीं मा वधिष्ट हे जनाः मा हिंसिष्टेति चिकितुषे चेतनावते अनाय न्विदानीं प्र वोचं । अहं प्रावोचमिति शुश्रूषमाणेभ्य उपदेशः ॥

व॒चो॒विदं॑ वाच॒मुदी॒रयंतीं॑ वि॒श्वामि॒धीं॒भिरु॑पतिष्ठ॒मानां॑ ।

दे॒वीं दे॒वेभ्यः॑ प॒र्येयु॑षीं॒ गामा॑ मा॒वृक्त॑ म॒र्त्यो द॒भ्रचे॑ताः ॥ १६ ॥

व॒चः॑ऽविदं॑ । वाचं॑ । उ॒त्ऽइ॒रयंतीं॑ । वि॒श्वामि॑ । धी॒भिः । उ॒प॑ऽतिष्ठ॒मानां॑ ।

दे॒वीं । दे॒वेभ्यः॑ । परि॑ । आ॒ऽइ॒युषीं॑ । गां । आ । मा । अ॒वृक्त॑ । म॒र्त्यः । द॒भ्रऽचे॑ताः ॥ १६ ॥

वचोविदं वचसो लंबघित्रीं वाचमुदीरयंतीं पयः पीत्वा पश्चाद्वाचमुदीरयंतीं । शुधितो हि जनो न वाचमुदीरयति भुक्त्वा पश्चाद्दुदीरयति । विश्वामिः सर्वाभिधींभिर्वाग्भिश्चपतिष्ठमानां देवीं ब्योतमानां देवेभ्यो देवार्थं मा मामेयुषीमवगच्छंतीं गां दभ्रचेता अल्पबुद्धिर्मर्त्यो मनुष्यः पर्यावृक्त । परिवर्जयति ॥ ८ ॥

स्वमप इति द्वाविंशत्यृचं नवमं सूक्तं गायत्रमापेयं । भृगुगोचः प्रयोगो नामर्षिः । बार्हस्पत्यः पावकविशेषेण त्रिंशष्टोऽग्न्याख्यो वा । यद्वा । सहोनाम्नः पुत्री गृहपतियविष्टसंज्ञकौ द्वावपि । तौ सहदं सूक्तमपश्यतां । तस्मादस्य तावुषी । अथवा तयोरन्यतरः । तथा चानुक्रांतं । स्वमपे द्वाधिका भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्यो वापिः पावकः सहसः सुतयोर्वाग्न्योर्गृहपतियविष्टयोर्वा अन्यतर आपेयं त्विति ॥ प्रातरनुवाकस्यापेये क्रती गायत्रे कंदस्त्रादितोऽष्टादशर्चः । सूचितं च । स्वमपे बृहद्वय इत्यष्टादशार्चंतस्त्वेति सूक्ते । आ० ४. १३. इति ॥ देवसुवां हविःष्वपेर्गृहपतेरनुवाक्या स्वमपे बृहद्वय इत्येषा । सूचितं च । स्वमपे बृहद्वयो हव्यवाळ्भिरजरः पिता नः । आ० ४. ११. इति ॥ अन्वारंभणोऽयायामपेर्भगिनोऽनुवाक्या आ सवं सवितुरित्येषा । सूचितं च । आ सवं

सवितुर्यथा स नो राधांस्वा भर । आ० २. ८. । इति ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवने मैत्रावरुणस्त्राभिं वो वृधंतमिति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तुचः । सूत्रितं च । अग्निं वो वृधंतमपे यं यज्ञमध्वरं । आ० ७. ८. । इति ॥ दशमेऽह्नोमं नो यज्ञमिति स्तोत्रमूक्तस्य द्वितीयस्य स्थानेऽपि घृतस्येत्येषा । सूत्रितं च । स्तोत्रमूक्तस्य द्वितीयतृतीययोः स्थानेऽपि घृतस्य धीतिभिरभे सुसंद्रं सर्पिष इत्येते । आ० ८. १२. । इति ॥

त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाप्नुषे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । बृहत् । वयः । दधासि । देव । दाप्नुषे । कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥ १ ॥

हे देव बीतमानापि कविः क्रांतकर्मा गृहपतिर्गृहपालको युवा नित्यं तदणस्त्वं दाप्नुषे हविषां प्रदाने यजमानाय बृहद्वयो महदन्नं दधासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

स न ईळानया सह देवाँ अग्ने दुवस्युवा । चिकिद्भिभानवा वह ॥ २ ॥

सः । नः । ईळानया । सह । देवान् । अग्ने । दुवस्युवा । चिकित् । विभानो इति विऽभानो । आ । वह ॥ २ ॥

हे विभानो विशिष्टदीप्तेऽपि चिकिञ्चाता सन्नोऽस्माकं दुवस्युवा परिचरणशीलयेळानया सुवत्या वाचा सह देवाना वह ॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं चोदिष्टेन यविष्य । अभि ष्मो वाजसातये ॥ ३ ॥

त्वया । ह । स्वित् । युजा । वयं । चोदिष्टेन । यविष्य । अभि । स्मः । वाजऽसातये ॥ ३ ॥

हे यविष्य युवतमापि चोदिष्टेनातिशयेन धनाणां प्रेरयिष्या त्वया युजा स्विद्व सहायेनैव वयं भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्याः पावका अपयो वा वाजसातयेऽन्नलाभायाभि ष्मः । शत्रूनभिभवेम ॥

और्वभृगुवच्छुचिमप्रवानवदा हुवे । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ४ ॥

और्वभृगुऽवत् । शुचिं । अप्रवानऽवत् । आ । हुवे । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ४ ॥

समुद्रवाससं समुद्रमध्यवर्तिनं वाडवं शुचिं शुद्धमग्निमौर्वभृगुवद्यथौर्वभृगुरप्रवानवद्यथाप्रवानस्तथा ऊवे । आहुयाम्यहं ॥

हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रंदं सहः । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ५ ॥

हुवे । वातऽस्वनं । कविं । पर्जन्यऽक्रंदं । सहः । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ५ ॥

वातस्वनं वातसदृशध्वनिं कविं क्रांतकर्माणं पर्जन्यक्रंदं पर्जन्यसदृशक्रंदनं सहः सहस्त्रिनं वाडवमग्निं ऊवे । यामि । अन्यन्नतं ॥ ॥ ९ ॥

आ सवं सवितुर्यथा भगस्येव भुजिं हुवे । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ६ ॥

आ । सवं । सवितुः । यथा । भगस्यऽइव । भुजिं । हुवे । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ६ ॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवं यथा प्रसवमिव भगस्येव भुजिं भगाख्यस्य देवस्य भोगमिव च समुद्रवाससं ऊवे । आहुयामि ॥

अग्निं वो वृधंतमध्वराणां पुरुतमं । अच्छा नम्रे सहस्वते ॥७॥

अग्निं । वः । वृधंतं । अध्वराणां । पुरुऽतमं । अच्छ । नम्रे । सहस्वते ॥७॥

अध्वराणामहिंस्थानां बलिनां नम्रे बंधुं सहस्वते बलवंतं ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ वृधंतं ज्वालाभिर्वर्धमानं पुरुतममतिशयेन वज्रमपिमृत्वित्जो वो यूयमच्छ । अभिगच्छत ॥

अयं यथा न आभुवत्त्वष्टा रूपेव तस्या । अस्य क्रत्वा यशस्वतः ॥८॥

अयं । यथा । नः । आऽभुवत् । त्वष्टा । रूपाऽइव । तस्या । अस्य । क्रत्वा । यशस्वतः ॥८॥

अयमग्निर्नोऽस्मांस्तस्या विकर्तव्यानि रूपेव त्वष्टा रूपाणि वर्धकिरिव यथा येन प्रकारेणाभुवत् आभवति तथैनमपिमभिगच्छतेत्यर्थः । किंच वयमस्याभिः क्रत्वा प्रदानेन युक्ता यशस्वतो यशस्वतो भवेमेति शेषः ॥

अयं विश्वा अभि श्रियोऽग्निदेवेषु पत्यते । आ वाजैरुप नो गमत् ॥९॥

अयं । विश्वाः । अभि । श्रियः । अग्निः । देवेषु । पत्यते । आ । वाजैः । उप । नः । गमत् ॥९॥

मनुष्याणां विश्वाः सर्वाः श्रियः संपदो देवेषु देवानां मध्ये योऽयमग्निरभि पत्यते अभिगच्छति सोऽग्निर्नोऽस्मानपि वाजैरुपैरुपा गमत् । उपागच्छतु ॥

विश्वेषामिह स्तुहि होतृणां यशस्तमं । अग्निं यज्ञेषु पूर्य ॥१०॥

विश्वेषां । इह । स्तुहि । होतृणां । यशःऽतमं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य ॥१०॥

विश्वेषां सर्वेषां होतृणां मध्ये यशस्तमं यशस्वितमं यज्ञेषु पूर्य मुख्यमपिमिहास्त्रदीये यज्ञे हे स्तोतः स्तुहि ॥ १० ॥

शीरं पावकशोचिषं ज्येष्ठो यो दमेष्वा । दीदाय दीर्घश्रुतमः ॥११॥

शीरं । पावकऽशोचिषं । ज्येष्ठः । यः । दमेषु । आ । दीदाय । दीर्घश्रुतऽतमः ॥११॥

ज्येष्ठो देवानां मुख्यो दीर्घश्रुतमोऽतिशयेन विद्वानपिर्दमेषु यज्वनां गृहेष्वा दीदाय । आदीप्यते । तं शीरमनुशायिनं । तथा च यास्कः । अनुशायिनमिति वाशिनमिति वा । नि० ४. १४. इति । पावकशोचिषं पावकदीप्तिं स्तुहीत्यर्थः ॥

तमर्वतं न सानसिं गृणीहि विप्र शुष्मिणं । मित्रं न यातयज्जनं ॥१२॥

तं । अर्वतं । न । सानसिं । गृणीहि । विप्र । शुष्मिणं । मित्रं । न । यातयत्ऽज्जनं ॥१२॥

हे विप्र मेधाविन् स्तोतः अर्वतं नाशमिव सानसिं संभजनीयं शुष्मिणं बलिनं मित्रं न सखायमिव यातयज्जनं हतशत्रुजनं तमपि गृणीहि । स्तुहि ॥

उप त्वा जामयो गिरो देदिशतीर्हविष्कृतः । वायोरनीके अस्थिरन् ॥१३॥

उप । त्वा । जामयः । गिरः । देदिशतीः । हविःऽकृतः । वायोः । अनीके । अस्थिरन् ॥१३॥

हे अपि हविष्कृतो यजमानार्थं गिरः स्तुतयो जामयः स्वसार इव देदिशतीस्त्व गुणान्दिशत्यस्त्वा त्वामुपतिष्ठते । वायोरनीके समीपे त्वां समेधयंत्योऽस्थिरन् । अतिष्ठच्च ॥

यस्य चिधात्ववृतं बर्हिस्तस्यावसंदिनं । आपश्चिन्नि दधा पदं ॥ १४ ॥

यस्य । चि॒ऽधा॒तु । अ॒वृतं । ब॒र्हिः । त॒स्थौ । अ॒सं॑ऽदि॒नं । आ॒पः । चि॒त् । नि । द॒ध । प॒दं ॥ १४ ॥

यस्यापेस्त्रिधातु चिरवृतमनावृतं चासंदिनमवद्धं च । स्तरणकाले हि बर्हिरवद्धं भवति । बर्हिस्तस्या आसनाथं तिष्ठति तस्मिन्नपावापश्चिदापोऽपि पदं नि दध । निदधति । आंतरिख्या माध्यमिके पदं निदधतीत्यर्थः ॥

पदं देवस्य मीळुषोऽनाधृष्टाभिरूतिभिः । भद्रा सूर्य इवोपदृक् ॥ १५ ॥

प॒दं । दे॒वस्य॑ । मी॒ळु॒षः । अ॒ना॒धृ॒ष्टा॒भिः । उ॒ति॑ऽभिः । भ॒द्रा । सूर्यः । इ॒व । उ॒प॒ऽदृ॒क् ॥ १५ ॥

मीळुषः कामानां सेक्तुर्देवस्य द्योतमानस्यापेः पदं स्थानमनाधृष्टाभिः शत्रुभिरनाधृष्टाभिरूतिभि रक्षाभिरभ्रजनीयं भवतीत्यर्थः । तथैवास्त्रोपदृग्पदृष्टिरपि सूर्य इव यथा सूर्यस्तद्वज्रद्रा मनुष्यैर्भ्रजनीया भवति ॥ ॥ १५ ॥

अग्ने घृतस्य धीतिभिस्तेपानो देव शोचिषा । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ १६ ॥

अ॒ग्ने । घृ॒तस्य॑ । धी॒ति॑भिस्ते॒पा॒नो॒ दे॒व । शो॒चि॒षा । आ॒ दे॒वा॒न्व॒क्षि॒ यक्षि॑ च ॥ १६ ॥
अ॒ग्ने । घृ॒तस्य॑ । धी॒ति॑ऽभिः । ते॒पा॒नः । दे॒व । शो॒चि॒षा । आ॒ । दे॒वा॒न् । व॒क्षि॒ । यक्षि॑ । च ॥ १६ ॥

हे देव द्योतमानापे घृतस्य दीप्तिसाधनस्याज्यस्य धीतिभिर्निधानैस्तेपानस्तपञ्चोचिषा ज्वालया देवान प्रत्या वक्षि । आवह । यक्षि । यज च ॥

तं त्वाजनंत मातरः कविं देवासो अंगिरः । हव्यवाहममर्त्यं ॥ १७ ॥

तं । त्वा । अ॒ज॒न॒न्त॑ । मा॒तरः॑ । क॒विं । दे॒वा॒सः । अ॒ंगि॒रः । ह॒व्य॒ऽवा॒हं । अ॒म॒र्त्यं ॥ १७ ॥

हे अंगिरोऽपि कविं क्रांतकर्माणममर्त्यं मरणरहितं हव्यवाहं हविषां वोढारं तं प्रसिद्धं त्वा त्वां देवासो देवा मातर इवाजनंत । जनयति ॥

प्रचेतसं त्वा कवेऽग्ने दूतं वरेण्यं । हव्यवाहं नि षेदिरे ॥ १८ ॥

प्र॒ऽचे॒त॒सं । त्वा । क॒वे॒ । अ॒ग्ने॑ । दू॒तं । व॒रे॒ण्यं । ह॒व्य॒ऽवा॒हं । नि । षे॒दि॒रे ॥ १८ ॥

हे कवे क्रांतकर्मज्ञे प्रचेतसं प्रकृष्टबुद्धिं वरेण्यं वरणीयं दूतं देवानां हव्यवाहं हविषां वोढारं त्वा त्वां नि षेदिरे । देवा निषीदति ॥

नहि मे अस्यग्या न स्वधितिर्वनन्वति । अथैतादृग्भरामि ते ॥ १९ ॥

न॒हि । मे॒ । अ॒स्य॑ग्या॒ न स्व॒धि॒ति॒र्व॒न॒न्व॒ति॑ । अ॒थै॒ता॒दृ॒ग्भ॒रामि॑ ते ॥ १९ ॥
न॒हि । मे॒ । अ॒स्ति॑ । अ॒ग्या॑ । न । स्व॒ऽधि॒तिः॑ । व॒न॒न्ऽव॒ति॑ । अ॒थ॑ । ए॒ता॒दृ॒क् । भ॒रामि॑ । ते ॥ १९ ॥

हे अग्ने मे मम भार्गवस्य प्रयोगस्वर्षेरघ्या गीः । अघ्योस्तेति गोनामसु पाठात् । नह्यस्ति न विद्यते यस्याः पयसाज्येन च त्वां यजेय । किंच स्वधितिर्नहि वनन्वति काष्ठानि हति धिः काष्ठैस्त्वां समिधीय । अथैतादृगपि होत्रार्थं पयसो दोग्ध्रीं गामिंधनसाधनानि चैतत्सर्वं ते तुभ्यमहं भरामि ॥

यदग्ने कानि कानि चिदा ते दाहूणि दध्मसि । ता जुषस्व यविष्ठ्य ॥२०॥
 यत् । अग्ने । कानि । कानि । चित् । आ । ते । दाहूणि । दध्मसि । ता । जुषस्व ।
 यविष्ठ्य ॥२०॥

पूर्वस्यामृच्युक्तस्त्रिवार्थस्य विवरणमत्र । हे यविष्ठ्य युवतमाप्ते तुभ्यं यद्यदा कानि कानि चिदानि कान्यपि दाहूणि काष्ठान्या दध्मसि आधारयामि तदा ता तान्यपरशुवृकणान्यपि जुषस्व । सेवस्व । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । न ह स वै पुरापिरपरशुवृकणं दहति तदस्त्री प्रयोग एवर्षिरस्वदयवदपे यानि कानि चेति समिधमाद्धात्य-परशुवृकणमेवास्त्री स्वदयति सर्वमस्त्री स्वदते । तै० सं० ५. १. १०. १. । इति ॥

यदत्युपजिह्विका यद्वस्रो अतिसर्पति । सर्वं तदस्तु ते घृतं ॥२१॥
 यत् । अत्ति । उपजिह्विका । यत् । वस्रः । अत्तिऽसर्पति । सर्वं । तत् । अस्तु । ते । घृतं ॥२१॥

हे अग्ने यत्काष्ठादिकमुपजिह्विका । उपजिघ्रतीत्युपजिह्विका । अत्ति भक्षयति । यद्य काष्ठादिकं वस्रः । वमत्युदकमिति वस्रः । उपजिह्विकावस्रशब्दौ यद्यपि पर्यायौ तथापि पृथगुपादानाद्वस्रशब्दस्तद्विशेषे पर्य-वस्यति । सोऽप्यतिसर्पति अतिगच्छति । तत्सर्वं ते तव घृतं घृतसदृशमसु । यथा घृतं तव प्रियकरं भवति तथा प्रियकरं भवत्वित्यर्थः ॥

अग्निमिंधानो मनसा धियं सचेत मर्त्यः । अग्निमीधे विवस्वभिः ॥२२॥
 अग्निं । इंधानः । मनसा । धियं । सचेत । मर्त्यः । अग्निं । ईधे । विवस्वऽभिः ॥२२॥

मर्त्यो मनुष्योऽग्निमिंधानः काष्ठैः प्रज्वलयन् मनसैव अहंधानो धियं कर्म सचेत । काले भजेत । विवस्व-भिर्ऋत्विग्भिश्चाग्निमेवेधे । प्रज्वलयति ॥ ॥२२॥

अदर्शीति चतुर्दशर्चं दशमं सूक्तं काण्वस्य सोमरेरार्षं । अत्रानुक्रम्यते । अदर्शि षकूना सोमरिर्बाहृतं पंचम्यावयुजः सतोबृहत्थोऽष्टम्यादि युजः ककुब्गायत्री ककुबनुष्टुबंत्वापिमाहतीति । पंचमीसप्तमीनवम्येकाद-शीत्रयोदशः पंच सतोबृहत्थः । अष्टमीद्वादश्या ककुभौ दशमी गायत्री चतुर्दशनुष्टुप् शिष्टा बृहत्थः । आपियं त्वित्युक्तत्वादभिर्देवता । अंत्वायास्त्वग्निर्मरुतश्च ॥ प्रातरनुषाकस्याग्नेये क्रतौ बाहृते कंदस्यादितः सप्तर्चः । सूत्रितं च । अदर्शि गातुवित्तम इति मन्त्रेति बाहृतं । आ० ४. १३. ॥ आभिर्ऋत्विक्केषूक्थेषु मीचावरुणस्य वैकल्पिकः स्तोत्रियसृचः । सूत्रितं च । मा चिदापि याहि मरुत्सखा यत्ने राजन्नप इति ॥

अदर्शि गातुवित्तमो यस्मिन्व्रतान्यादधुः ।
 उपो षु जातमार्यस्य वर्धनमग्निं नक्षंत नो गिरः ॥१॥
 अदर्शि । गातुवित्ऽतमः । यस्मिन् । व्रतानि । आऽदधुः ।
 उपो इति । सु । जातं । आर्यस्य । वर्धनं । अग्निं । नक्षंत । नः । गिरः ॥१॥

यस्मिन्नपी व्रतानि कर्माण्यादधुः यजमाना आदधन् गातुवित्तमोऽतिशयेन मार्गाणां ज्ञाता सोऽपिर-दर्शि । प्रादुरभूत् । किंच सु जातं सम्यक्प्रादुर्भूतमस्वार्थस्वोक्तमवर्णस्य वर्धनं वर्धयितारसन्धिं नोऽस्माकं गिरः सुतिरूपा वाच उपो नक्षंत । उपगच्छत्वैव ॥ नच गताविति धातुः ॥

प्र देवोदासो अग्निर्देवाँ अच्छा न मज्जना ।
 अन्नु मातरं पृथिवीं वि वावृते तस्थौ नाकस्य सानंवि ॥२॥

प्र । देवःऽदासः । अग्निः । देवान् । अच्छ । न । मज्मना ।

अनु । मातरं । पृथिवीं । वि । ववृते । तस्थौ । नाकस्य । सानवि ॥२॥

देवोदासो दिवोदासेनाहयमानोऽपिमातरं । सर्वस्य लोकस्य धारणवत्त्वात्पृथिवी माता । तां पृथिवीमच्छ प्रति देवांसस्य दिवोदासस्य यज्ञे देवाननु प्रति हविर्वोढुं न प्र वि वावृते । यस्मादेनमपि दिवोदासो मज्मना बलेनाजुहाव तस्मादयमभिर्नाकस्य स्वर्गस्य सानवि समुच्छ्रिते देशे स्वायतन एव तस्थौ । अतिष्ठत् ॥

यस्माद्रेजंत कृष्टयश्चकृत्यानि कृण्वतः ।

सहस्रसां मेधसाताविव त्मनाग्निं धीभिः सपर्यत ॥३॥

यस्मात् । रेजंत । कृष्टयः । चकृत्यानि । कृण्वतः ।

सहस्रऽसां । मेधसाताऽइव । त्मना । अग्निं । धीभिः । सपर्यत ॥३॥

यस्मात्कारणाच्छकृत्यानि कर्तव्यानि कर्माणि कृण्वतः कृषाणांश्चकृत्यानि कृष्टय इतरे मनुष्या रेजते कंपते तस्मादिदानीं हे जनाः यूयं सहस्रसां गवां धनानां च सहस्रस्य दातारमपि मेधसाता यज्ञे धीभिः कर्तव्यः कर्मभिस्त्वनात्तत्रैव सपर्यत । परिचरत ॥

प्र यं राये निनीषसि मर्तो यस्ते वसो दाशत् ।

स वीरं धत्ते अग्र उक्थशंसिनं त्मना सहस्रपोषिणं ॥४॥

प्र । यं । राये । निनीषसि । मर्तः । यः । ते । वसो इति । दाशत् ।

सः । वीरं । धत्ते । अग्रे । उक्थऽशंसिनं । त्मना । सहस्रऽपोषिणं ॥४॥

हे वसो वासकामे त्वं यं तव स्तोतारं राये धनार्थं प्र निनीषसि प्रनेतुमिच्छसि यच्च मर्तो मनुष्यस्ते तुभ्यं दाशत् हवीषि प्रयच्छति स मनुष्य उक्थशंसिनमुक्थानां शंसितारं त्मनात्तत्रैव सहस्रपोषिणं बहूधनं वीरं पुत्रं धत्ते । धारयति ॥

स दृष्ट्वे चिदभि तृणन्ति वाजमर्वता स धत्ते अक्षिति श्रवः ।

त्वे देवचा सदा पुरुवसो विश्वा वामानि धीमहि ॥५॥

सः । दृष्ट्वे । चित् । अभि । तृणन्ति । वाजं । अर्वता । सः । धत्ते । अक्षिति । श्रवः ।

त्वे इति । देवऽचा । सदा । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । विश्वा । वामानि । धीमहि ॥५॥

हे पुरुवसो बहूधनापे यस्तुभ्यं हवीषि प्रयच्छति स यजमानो दृष्ट्वे चिदृष्टेऽपि शत्रुपुरे स्थितं वाजमन्नमर्वताश्चेनाभि तृणन्ति । हिनस्ति । यथा स यजमानोऽबिल्ववीणं श्रवोऽन्नं धत्ते धारयति । तथा च सति तुभ्यं हवीषां प्रदातारो वयमपि देवचा देवे त्वे त्वयि स्थिता विश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि सदा सर्वदा धीमहि । धारयामः ॥ ॥१३॥

यो विश्वा दयते वसु होता मद्रो जनानां ।

मधोर्न पाचा प्रथमान्यस्मै प्र स्तोमा यन्त्यग्रे ॥६॥

यः । विश्वा । दयते । वसु । होता । मद्रः । जनानां ।

मधोः । न । पात्रा । प्रथमानि । अस्मै । प्र । स्तोमाः । यन्ति । अग्रये ॥ ६ ॥

होता देवानामाह्वाता मद्रो मोदमानो योऽपिर्विश्वा सर्वाणि वसु वसूनि धनानि जनानां जनेभ्यो दयते प्रयच्छति तस्मा अस्मा अग्रये मधोर्न मदकरस्य सोमस्यैव प्रथमानि मुख्यानि पात्राणि स्तोमाः प्र यन्ति । प्रगच्छन्ति ॥

अश्वं न गीर्भी रथ्यं सुदानवो मर्मृज्यन्ते देवयवः ।

उभे तोके तनये दस्म विशपते पर्षि राधो मघोनां ॥ ७ ॥

अश्वं । न । गीःऽभिः । रथ्यं । सुऽदानवः । मर्मृज्यन्ते । देवऽयवः ।

उभे इति । तोके इति । तनये । दस्म । विशपते । पर्षि । राधः । मघोनां ॥ ७ ॥

हे दस्म दर्शनीय विशपते विशां पतेऽपे यं त्वां सुदानवः शोभनदाना देवयवो देवानात्मन इच्छन्तो यजमाना रथ्यं रथस्य वोढारमश्वं नाश्वमिव गीर्भिः स्तुतिभिर्मर्मृज्यन्ते परिचरन्ति स त्वमस्माकं यजमानानां तोके पुत्रे तनये पर्षि चोभे उभयस्त्रिन्मघोनां धनवतां राधो धनं पर्षि । प्रयच्छ ॥

प्र मंहिष्ठाय गायत ऋताव्रै बृहते शुकशोचिषे । उपस्तुतासो अग्रये ॥ ८ ॥

प्र । मंहिष्ठाय । गा॒य॒त । ऋ॒ता॒व्रै । बृ॒ह॒ते । शु॒क्र॒शो॒चि॒षे । उप॑ऽस्तुतासः । अ॒ग्र॒ये ॥ ८ ॥

हे यूयमुपस्तुतास उपस्तोतारः मंहिष्ठाय दातृतमायर्ताव्रि यज्ञवते सत्यवते वा बृहते महते शुकशोचिषि दीप्ततेजसेऽग्रये स्तोत्रं पठत ॥

आ वंसते मघवा वीरवद्यशः समिद्धो द्युम्याहुतः ।

कुविन्नो अस्य सुमतिर्नवीयस्यच्छा वाजेभिरागमत् ॥ ९ ॥

आ । वंस॑ते । म॒घ॒वा । वी॒र॒व॒द्य॒शः । समि॑द्धो । द्यु॒म्या॒हु॒तः ।

कु॒वि॒त् । नः । अ॒स्य॒ । सु॒म॒तिः । न॒वी॒य॒सी । अ॒च्छ॑ । वा॒जे॒भिः । आ॒ऽग॒म॒त् ॥ ९ ॥

मघवा धनवान् बुम्यन्नवान् यशस्वी वा । तथा च यास्कः । बुम्यं योततिर्यशो वाजं वा । जि० ५. ५. । इति । यशो यशस्करमन्नमा वंसते । यजमानेभ्य आ प्रयच्छति । अस्यापिर्नवीयसी नवतरा सुमतिरनुग्रहबुद्धिर्नोऽस्मानच्छ प्रति वाजेभिरन्नेः सह कुविद्वज्जवारं । सखिलं कुविदिति बज्जनाममु पाठात् । आगमत् । आगच्छतु ॥

प्रेष्ठं मु प्रियाणां स्तुत्यासावातिथिं । अग्रिं रथानां यमं ॥ १० ॥

प्रेष्ठं । ऊं इति । प्रियाणां । स्तुहि । आऽसाव । अतिथिं । अग्रिं । रथानां । यमं ॥ १० ॥

हे आसाव स्तोतः प्रियाणां प्रेष्ठं प्रियतममतिथिमभ्यागतं रथानां यमं चन्तारमपिमेव स्तुहि ॥ १४ ॥

उदिता यो निदिता वेदिता वस्वा यज्ञियो ववर्तति ।

दुष्टरा यस्य प्रवणे नीर्मयो धिया वाजं सिषासतः ॥ ११ ॥

उत्सृता । यः । निऽदिता । वेदिता । वसु । आ । यज्ञियः । ववर्तति ।
दुस्तराः । यस्य । प्रवणे । न । ऊर्मयः । धिया । वाजं । सिंसासतः ॥११॥

वेदिता वेत्ता यज्ञियो यज्ञाहो योऽपि रुदितोदितान्युन्नतानि निदिता निदितानि श्रुतानि च वसु
वसूनि धनान्या ववर्तति आवर्तयति । धिया कर्मणा वाजं संयामं सिंसासतः संभक्तुमिच्छतो यस्य चापेर्जालाः
प्रवणे नोर्मयः प्रवणाभिमुखाः समुद्रस्य तरंगा इव दुष्टरास्तर्तुमशक्वाः । तमपि हे स्रोतः सुहीत्यर्थः ॥

मा नो हृणीतामतिथिर्वसुरग्निः पुरुप्रशस्त एषः । यः सुहोता स्वध्वरः ॥१२॥
मा । नः । हृणीतां । अतिथिः । वसुः । अग्निः । पुरुऽप्रशस्तः । एषः । यः । सुऽहोता ।
सुऽअध्वरः ॥१२॥

वसुर्वासकोऽतिथिरतिथिवत्प्रियः पुरुप्रशस्तो बह्वभिः स्रोतः सुहोता सुष्ठु देवानामाह्वाता स्वध्वरः
सुयज्ञश्च योऽग्निः स एषोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं मा हृणीतां । केनापि न रुध्यतां । केनाप्यनवरुद्वः सन्नपिरस्म-
भ्यमभीष्टं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

मो ते रिषन्वे अच्छोक्तिभिर्वसोऽग्ने केभिश्चिदैवैः ।
कीरिश्चिद्धि त्वामीष्टे दूत्याय रातहृव्यः स्वध्वरः ॥१३॥
मो इति । ते । रिषन् । ये । अच्छोक्तिऽभिः । वसो इति । अग्ने । केभिः । चित् । एवैः ।
कीरिः । चित् । हि । त्वां । ईष्टे । दूत्याय । रातऽहृव्यः । सुऽअध्वरः ॥१३॥

हे वसो वासकाये त्वां ये मनुष्या अच्छोक्तिभिरभिष्टुतिभिः केभिः कैः सुखकीरेवैश्चिदभिगमनैरपि ते
स्रोतारो मो रिषन् । मैव हिंसतां । रातहृव्यो दत्तहविष्कः कीरिश्चित् स्रोतापि दूत्याय हविर्वहनादिलक्षणाय
दूतकर्मणे त्वामीष्टे हि । कीर्ति खलु ॥

आग्ने याहि मरुत्सखा रुद्रेभिः सोमपीतये ।
सोभर्या उप सुष्टुतिं मादयस्व स्वर्णरे ॥१४॥
आ । अग्ने । याहि । मरुत्सखा । रुद्रेभिः । सोमऽपीतये ।
सोभर्याः । उप । सुऽस्तुतिं । मादयस्व । स्वऽनरे ॥१४॥

हे अग्ने मरुत्सखा मरुतां प्रियस्त्वं स्वर्णरेऽस्माकं यज्जगत्क्षणे कर्मणि सोमपीतये सोमपानाय रुद्रेभ्यो
रुद्रेर्मरुद्भिः सहा याहि । आगच्छ । सोभर्याः सोभरेर्मम सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं चोपागच्छ । मादयस्व । स्तुतिं
श्रुत्वा सोमं पीत्वात्मानं मादय च ॥ १५॥

॥ इत्यष्टमे मंडले दशमोऽनुवाकः समाप्तं चाष्टमं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ नवमं मंडलं ॥

नवमे मंडले सप्तानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके चतुर्विंशतिसंख्याकानि सूक्तानि । तत्र स्वादिष्टयेति दशर्चं प्रथमं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । स्वादिष्टया दश मधुच्छंदा इति । वैश्वामित्रो मधुच्छंदा ऋषिः । प्राग्वत्सप्रीचपरिभाषया गायत्री कंदः । नवमं मंडलं पावमानं सीम्यमिति वचनात् पवमानगुणविशिष्टः सोमो देवता ॥ ग्रावस्तोत्रेऽर्बुदसूक्तस्य प्रागुक्तमाया इदमादिकं सर्वं पावमानं विकल्पेनावपनीयं । सूचितं च । प्रीते वदंत्वित्यर्बुदं प्रागुक्तमाया आ व ऋजसे प्र वो ग्रावाण इति सूक्तयोरंतरोपरिष्ठात्पुरस्ताद्वा पावमानोरोष्य यथार्थमा वा ग्रहग्रहणात् । आ० प. १२. । इति ॥ उपाकर्मणि मंडलादिग्रहण आद्या । सूत्रं पूर्वमेवोदाहृतं ॥

स्वादिष्टया मदिष्टया पवस्व सोम धारया । इंद्राय पातवे सुतः ॥ १ ॥

स्वादिष्टया । मदिष्टया । पवस्व । सोम । धारया । इंद्राय । पातवे । सुतः ॥ १ ॥

हे सोम इंद्राय पातवे पातुं सुतोऽभिपुतस्त्वं स्वादिष्टया स्वादुतमया मदिष्टयातिशयेन मादयिञ्चा धारया पवस्व । ऋ ॥

रक्षोहा विश्वचर्षणिरभि योनिमयोहतं । द्रुणां सधस्यमासदत् ॥ २ ॥

रक्षःऽहा । विश्वऽचर्षणिः । अभि । योनिं । अयःऽहतं । द्रुणां । सधऽस्यं । आ । असदत् ॥ २ ॥

रक्षोहा रक्षसां हंता विश्वचर्षणिविश्वस्य द्रष्टा सोमोऽयोहतं हिरण्येन हतं । तथा च ब्राह्मणं । हिरण्यपाणिरभिवुणोतीति । द्रुणा द्रोणकलशेनाधिषवणफलकाभ्यां वा सधस्यं सहस्रानं योनिमभिववस्थानमभ्यासदत् । अभ्यासीदति ॥

वरिवोधातमो भव मंहिष्ठो वृत्रहंतमः । पर्षि राधो मघोनां ॥ ३ ॥

वरिवःऽधातमः । भव । मंहिष्ठः । वृत्रहन्ऽतमः । पर्षि । राधः । मघोनां ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं वरिवोधातमोऽतिशयेन धनानां दाता भव । वेदो वरिव इति धननामसु पाठात् । मंहिष्ठो दानुतमश्च भव । सर्वदानुत्वमत्रोच्यत इत्यपुनरुक्तिः । वृत्रहंतमोऽतिशयेन शत्रूणां हंता भव । किंच मघोनां धनवतां शत्रूणां राधो धनं च पर्षि । अस्मभ्यं प्रयच्छ ॥

अभ्यर्षं महानां देवानां वीतिमंधसा । अभि वाजमुत श्रवंः ॥ ४ ॥

अभि । अर्षं । महानां । देवानां । वीतिं । अंधसा । अभि । वाजं । उत । श्रवंः ॥ ४ ॥

हे सोम त्वं महानां महतां देवानां वीतिं यज्ञमंधसा धानाद्यन्नेन सहाभ्यर्षं । अभिगच्छ । उतापि चाभिगच्छेस्त्वं वाजं वलं श्रवोऽन्नं चाभिगमयास्मानित्यर्थः ॥

त्वामच्छा चरामसि तदिदर्थं दिवेदिवे । इंद्रो त्वे न आशसः ॥ ५ ॥

त्वां । अच्छं । चरामसि । तत् । इत् । अर्थं । दिवेऽदिवे । इंद्रो इति । त्वे इति । नः ।

आऽशसः ॥ ५ ॥

हे इंद्रो यागेषु क्लिबमान सोम त्वामच्छ त्वां प्रति चरामसि । वयं चरामः । दिवेदिवे प्रतिदिनमस्माकं

तदित्तदेव तत्परिचरशमेवार्थं कार्यं नान्यत्कार्यमस्ति । नोऽस्माकमाश्रय आशंसनान्यपि स्वे त्वथैव नान्यत्र ॥ १६ ॥

पुनाति ते परिस्सुतं सोमं सूर्यस्य दुहिता । वारिणं शश्वता तना ॥ ६ ॥

पुनाति । ते । परिऽसुतं । सोमं । सूर्यस्य । दुहिता । वारिणं । शश्वता । तना ॥ ६ ॥

हे सोम ते तव परिस्सुतं चरंतं सोमं सोमरसं सूर्यस्य दुहिता अद्वा देवी वारिणं बालिनं शश्वता शश्वतेन तना विकृतेन पुनाति । तथा च वाजसनेयिन आमर्षति । अद्वा वै सूर्यस्य दुहिता अद्वा ह्येनं पुनातीति ॥

तमीमखीः समर्थे आ गृभ्णति योषणो दश । स्वसारः पार्ये दिवि ॥ ७ ॥

तं । ई । अखीः । सऽमर्थे । आ । गृभ्णति । योषणः । दश । स्वसारः । पार्ये । दिवि ॥ ७ ॥

समर्थे समनुषे यज्ञे पार्ये दिवि सौख्येऽहनि योषणः स्त्रियः स्वसारः स्वयं सरंत्यो दशसंख्याका अखी-
रख्योऽंगुलयः । अगुयोऽख्य इत्यंगुलिनामसु पाठात् । तमो तमेतं सोममा गृभ्णति । आगृह्णति ॥

तमीं हिन्वंत्यगुवो धर्माति वाकुरं दृतिं । त्रिधातुं वारणं मधु ॥ ८ ॥

तं । ई । हिन्वंति । अगुवः । धर्माति । वाकुरं । दृतिं । त्रिऽधातुं । वारणं । मधु ॥ ८ ॥

तमीमेनं सोममगुवोऽंगुलयो हिन्वंति । अभिषवदेशं प्रति प्रेरयति । प्रेरयित्वा च वाकुरं भासमानं दृतिं
दृतिसदृशांशुमेनं सोमं धर्माति । अभिषुण्वति । यद्यपि धमतिरभिषवकर्मा न भवति तथाप्योचित्याद्वाभिष-
वपरो भविष्यति । तदेतत्सोमात्मकं मधु वक्षु त्रिधातु विस्थानं । द्रोणकलश आधवनीयः पूतभृदिति
त्रिधातवः । वारणं शत्रूणां वारकं च भवति ॥

अभीऽममघ्या उत श्रीणति धेनवः शिशुं । सोममिन्द्राय पातवे ॥ ९ ॥

अभि । इमं । अघ्याः । उत । श्रीणति । धेनवः । शिशुं । सोमं । इन्द्राय । पातवे ॥ ९ ॥

उतापि चेममेनं शिशुं बालं सोममघ्या अहंतव्या धेनवो गाव इन्द्राय पातवे पातुमभि श्रीणति । स्वकीयेन
पयसा संस्कुर्वतीत्यर्थः ॥

अस्येदिन्द्रो मदेष्वा विश्वा वृचाणि जिघ्रते । शूरो मघा च मंहते ॥ १० ॥

अस्य । इत् । इन्द्रः । मदेषु । आ । विश्वा । वृचाणि । जिघ्रते । शूरः । मघा । च । मंहते ॥ १० ॥

शूरो वीर इन्द्रोऽस्त्रेदस्य सोमस्यैव मदेषु विश्वा विश्वानि वृचाणि शत्रूना जिघ्रते । आहंति । मघा
मघानि धनानि च मंहते । यज्ञमानेभ्यः प्रयच्छति ॥ १० ॥

पवस्वति दशर्षं द्वितोयं सूक्तं काण्वस्य मेधातिथिरार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं ।
पवस्व मेधातिथिरिति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

पवस्व देववीरति पवित्रं सोमं रंहा । इन्द्रमिन्द्रो वृषा विश ॥ ११ ॥

पवस्व । देवऽवीः । अति । पवित्रं । सोमं । रंहा । इन्द्रं । इन्द्रो इति । वृषा । आ । विश ॥ ११ ॥

हे सोम देववीर्देवकामस्त्वं रंहा वेगेन पवित्रं यथा भवति तथाति पवस्व । अतिचर । किंच हे इन्द्रो
वृषा सेचकस्त्वमिन्द्रमा विश । प्रविश ॥

आ वच्यस्व महि प्सरो वृषेदो द्युम्नवत्तमः । आ योनिं धर्णसिः सदः ॥२॥
 आ । वच्यस्व । महि । प्सरः । वृषा । इंदो इति । द्युम्नवत्तमः । आ । योनिं ।
 धर्णसिः । सदः ॥२॥

हे इंदो सोम महि महान्वृषा कामानां वर्षको द्युम्नवत्तमो यश्चित्तमो धर्णसिर्धर्ता त्वं प्सरः पानीयमंध
 आ वच्यस्व । अस्मान्प्रत्यागमय । योनिं स्वकीयं स्थानमा सदः । आसोद च ॥

अधुक्षत प्रियं मधु धारां सुतस्य वेधसः । अपो वसिष्ट सुक्रतुः ॥३॥
 अधुक्षत । प्रियं । मधु । धारां । सुतस्य । वेधसः । अपः । वसिष्ट । सुक्रतुः ॥३॥

सुतस्याभिपतस्य वेधसोऽभिलषितस्य विधातुर्यस्य सोमस्य धारा प्रियं प्रोतिकरं मध्वमृतमधुक्षत दुग्धे
 स सुक्रतुः सुकर्मा सोमोऽपो वसतोवरीर्वसिष्ट । आच्छादयति ॥

महांतं त्वा महीरन्वापो अर्षेति सिंधवः । यद्गोभिर्वासयिष्यसे ॥४॥
 महांतं । त्वा । महीः । अनु । आपः । अर्षेति । सिंधवः । यत् । गोभिः । वासयिष्यसे ॥४॥

हे सोम त्वं यद्यदा यज्ञे गोभिर्गोविकारिः पयोभिर्वासयिष्यसे आच्छादयिष्यसे तत्तदा महांतं त्वामनु
 प्रति सिंधवः स्वंदमाना महोर्महत्वा आपोऽर्षेति । गच्छति ॥

समुद्रो अप्सु मामृजे विष्टंभो धरुणो दिवः । सोमः पवित्रे अस्मयुः ॥५॥
 समुद्रः । अप्सु । मामृजे । विष्टंभः । धरुणः । दिवः । सोमः । पवित्रे । अस्मयुः ॥५॥

समुद्रः । समुद्रवंत्यस्माद्रसा इति समुद्रः । विष्टंभो दिवः स्वर्गस्य धरुणो धारकश्चास्त्रयुरस्त्रात्कामः सोमो
 ऽप्सुदक्षेषु मामृजे । मुज्यते । पवित्रेऽभिषिच्यत इत्यर्थः ॥ १८ ॥

अचिक्रदद्दृषा हरिर्महान्मित्रो न दर्शतः । सं सूर्येण रोचते ॥६॥
 अचिक्रदत् । वृषा । हरिः । महान् । मित्रः । न । दर्शतः । सं । सूर्येण । रोचते ॥६॥

वृषा कामानां वर्षको हरिर्हरितवर्णो महान् सर्वोत्तमो मित्रो न यथा सखा तद्वद्दर्शतो दर्शनीयो योऽयं
 सोमोऽचिक्रदत् शब्दं करोति सोऽयं सोमः सूर्येण सह रोचते । दिवि प्रकाशते ॥

गिरस्त इंदु औजसा मर्मृज्यंते अपस्युवः । याभिर्मदाय शुंभसे ॥७॥
 गिरः । ते । इंदो इति । औजसा । मर्मृज्यंते । अपस्युवः । याभिः । मदाय । शुंभसे ॥७॥

हे इंदो ते तर्वाजसा बलेनापस्युवः कर्मेच्छासंबन्धिन्यस्ता गिरः स्तुतयो मर्मृज्यंते शोध्यंते याभिर्गोभिस्त्वं
 मदाय चरःशुंभसे अर्णक्रियसे ॥

तं त्वा मदाय घृष्वय उ लोककृत्नुमीमहे । तव प्रशस्तयो महीः ॥८॥
 तं । त्वा । मदाय । घृष्वये । ऊं इति । लोकःकृत्नुं । इमहे । तव । प्रशस्तयः । महीः ॥८॥

हे सोम यस्य तव प्रशस्तयः प्रशंसा महीर्महत्वा घृष्वय उ त्वत्प्रसादाच्छूणां चर्षणशीलाय यजमानायैव
 लोककृतनुमुत्तमस्य लोकस्य कर्तारं तं त्वां सोमं मदायेमहे । वयं याचामहे ॥

अस्मभ्यमिन्द्विन्द्रयुर्मध्वः पवस्व धारया । पर्जन्यो वृष्टिमाँ इव ॥९॥

अस्मभ्यं । इंदो इति । इन्द्रऽयुः । मध्वः । पवस्व । धारया । पर्जन्यः । वृष्टिमान्ऽइव ॥९॥

हे इंदो सोम इन्द्रयुरिन्द्रकामस्त्वं मध्वो मदकरस्यामृतस्य धारया पर्जन्यो वृष्टिमानिव यथा वर्षवान्पर्जन्यो मेघस्तथास्मभ्यं मेघातिथिभ्यः पवस्व । चर ॥

गोषा इंदो नृषा अस्यश्चसा वाजसा उत । आत्मा यज्ञस्य पूर्यः ॥१०॥

गोऽसाः । इंदो इति । नृऽसाः । असि । अश्चऽसाः । वाजऽसाः । उत । आत्मा । यज्ञस्य । पूर्यः ॥१०॥

हे इंदो यज्ञस्य पूर्यः प्रत्न आत्मात्मभूतस्त्वं गोषा अस्मभ्यं गवां दातासि । भवसि । नृषाः पुत्राणां दाता चासि । अश्चसा अश्चानां दाता चासि । उतापि च वाजसा अज्ञानां दाता चासि ॥ ॥१०॥

एष देव इति दशर्चं तृतीयं सूक्तमाजीर्तः शुनःशेषस्थार्धं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रांतं च । एष शुनःशेष इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

एष देवो अमर्त्यः पर्णवीरिव दीयति । अभि द्रोणान्यासदं ॥१॥

एषः । देवः । अमर्त्यः । पर्णवीऽइव । दीयति । अभि । द्रोणानि । आऽसदं ॥१॥

देवो द्योतमानोऽमर्त्यो मरणरहित एष सोमो द्रोणानि द्रोणकलशान्यभ्यभिलक्ष्यासदमासदमार्थं पर्णवीरिव यथा पक्षी तथा वेगेन दीयति । गच्छति ॥

एष देवो विपा कृतोऽति ह्रांसि धावति । पवमानो अदाभ्यः ॥२॥

एषः । देवः । विपा । कृतः । अति । ह्रांसि । धावति । पवमानः । अदाभ्यः ॥२॥

विपांगुल्या । अथर्यो विप इत्थंगुलिनामसु पाठात् । कृतोऽभिषुत एष सोमो देवः पवमानः चरत्तदाभ्यः केनाप्यर्हसितश्च सन् ह्रांसि शत्रून्त धावति । हंतुमभिगच्छति ॥

एष देवो विपन्युभिः पवमान ऋतायुभिः । हरिर्वाजाय मृज्यते ॥३॥

एषः । देवः । विपन्युऽभिः । पवमानः । ऋतायुऽभिः । हरिः । वाजाय । मृज्यते ॥३॥

पवमानः चरत्त्रेष सोमो देवो विपन्युभिः स्तोत्रभिर्ऋतायुभिर्यज्ञकामैर्हरिरश्च इव वाजाय संयामार्थं मृज्यते । स्तुतिभिरर्त्नयति ॥

एष विश्वानि वार्या शूरो यन्निव सत्वभिः । पवमानः सिषासति ॥४॥

एषः । विश्वानि । वार्या । शूरः । यन्ऽइव । सत्वऽभिः । पवमानः । सिषासति ॥४॥

पवमानः चरत्शूरो वीर एष सोमो देवो विश्वानि सर्वाणि वार्या वरणीयानि धनानि सत्वभिर्बलैर्यन्निव ऋत्निव सिषासति । अस्मदर्थं संभक्तमिच्छति ॥

एष देवो रथर्यति पवमानो दशस्यति । आविष्कृणोति वग्वनुं ॥५॥

एषः । देवः । रथर्यति । पवमानः । दशस्यति । आविः । कृणोति । वग्वनुं ॥५॥

पवमानः ऋत्नेष सोमो देवो रथर्यति । अस्मदीयं यागं प्रत्यागमनाय रथं कामयति । दशस्यति । आगत्य चास्त्रभ्यमभिलषितं प्रथच्छति । वस्वन्तुं शब्दमाविष्कृणोति । अभिषूयमाणः प्रकटयति ॥ २० ॥

एष विप्रैरभिष्टुतोऽपो देवो वि गाहते । दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ ६ ॥

एषः । विप्रैः । अभिऽस्तुतः । अपः । देवः । वि । गाहते । दधत् । रत्नानि । दाशुषे ॥ ६ ॥

विप्रैर्मेधाविभिः स्तोत्रभिरभिष्टुतः परितः स्तुत एष सोमो देवो दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय रत्नानि मण्णियानि धनानि दधद्धारयन्प्रथच्छन्नपो वसतीवरीर्वि गाहते । प्रविशति ॥

एष दिवं वि धावति तिरो रजांसि धारया । पवमानः कनिक्रदत् ॥ ७ ॥

एषः । दिवं । वि । धावति । तिरः । रजांसि । धारया । पवमानः । कनिक्रदत् ॥ ७ ॥

धारया पवमानः ऋत्नेष सोमः कनिक्रदद्भिषूयमाणः शब्दं कुर्वन्नजांसि लोकांस्तिरस्तिरस्कुर्वन्त्यागाद्विं स्वर्गं वि धावति । गच्छति ॥

एष दिवं व्यासरत्तिरो रजांस्यस्पृतः । पवमानः स्वध्वरः ॥ ८ ॥

एषः । दिवं । वि । व्या । असरत् । तिरः । रजांसि । अस्पृतः । पवमानः । सुऽअध्वरः ॥ ८ ॥

पवमानः ऋत्नेष सोमः स्वध्वरः सुयज्ञोऽस्युतः केनाप्यर्हिसितश्च सन्नजांसि लोकांस्तिरस्तिरस्कुर्वन्त्यागाद्विं प्रति व्यासरत् । विसरति । गच्छति ॥

एष प्रत्नेन जन्मना देवो देवेभ्यः सुतः । हरिः पवित्रे अर्षति ॥ ९ ॥

एषः । प्रत्नेन । जन्मना । देवः । देवेभ्यः । सुतः । हरिः । पवित्रे । अर्षति ॥ ९ ॥

हरिर्हरितवर्णो देवो द्योतमान एष सोमः प्रतिन पुराणेन जन्मना जननेन देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिषुतः सन् पवित्रे स्थातुमर्षति । गच्छति ॥

एष उ स्य पुरुव्रतो जज्ञानो जनयन्निषः । धारया पवते सुतः ॥ १० ॥

एषः । उं इति । स्यः । पुरुऽव्रतः । जज्ञानः । जनयन् । इषः । धारया । पवते । सुतः ॥ १० ॥

स्य एष उ सोम एव पुरुव्रतो वज्रकर्मा जज्ञानो जायमान एवेषोऽन्नानि जनयन्नुत्पादयन् सुतोऽभिषुतः सन् धारया पवते । ऋरति ॥ २१ ॥

सना चेति दशर्चं चतुर्थं मूक्तमांगिरसकुलस्य हिरण्यसूपस्यार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रांतं च । सन हिरण्यसूप इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

सना च सोम जेषि च पवमान महि श्रवः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥ १ ॥

सनं । च । सोम । जेषि । च । पवमान । महि । श्रवः । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥ १ ॥

हे महि श्रवो महदन्न पवमान सोम सन । अस्त्रवाग्नि यजनीयान्देवान्भज । जेषि च । यागविध्वंसकारिणो राक्षसांश्च जय । अथ देवान्प्राप्य राक्षसांश्च जित्वागंतरं नोऽस्मान्वस्यसः श्रेयसः ह्यधि । कृष । श्रेयोऽस्मभ्यं देहीत्वर्थः ॥

सना ज्योतिः सना स्वर्विश्वं च सोम सौभगा । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥ २ ॥

सनं । ज्योतिः । सनं । स्वः । विश्वं । च । सोम । सौभगा । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥ २ ॥

हे सोम त्वं ज्योतिस्तेजः सन । अस्मभ्यं प्रयच्छ । अपि च स्वः स्वर्गं सन । अस्मभ्यं देहि । विश्वा विश्वानि
सौमगा सौभाग्यानि च सन । सिद्धमन्यत् ॥

सना दक्षमुत क्रतुमप सोम मृधो जहि । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥३॥

सनं । दक्षं । उत । क्रतुं । अपं । सोम । मृधः । जहि । अथं । नः । वस्यसः । कृधि ॥३॥

हे सोम त्वं दक्षं वलं सन । अस्मभ्यं देहि । उतापि च क्रतुं प्रज्ञानं सन । मृधो हिंसकाऽश्वंश्चाप जहि ।
मारय । सिद्धमन्यत् ॥

पवीतारः पुनीतन सोममिंद्राय पातवे । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥४॥

पवितारः । पुनीतन । सोमं । इंद्राय । पातवे । अथं । नः । वस्यसः । कृधि ॥४॥

हे पवीतारः सोमाभिषवकर्तारः यूयमिंद्राय पातवे पातुं सोमं पुनीतन । अभिषुणुत । सिद्धमन्यत् ॥

त्वं सूर्यं न आ भज तव क्रत्वा तवोतिभिः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥५॥

त्वं । सूर्यं । नः । आ । भज । तव । क्रत्वा । तव । उतिऽभिः । अथं । नः । वस्यसः । कृधि ॥५॥

हे सोम त्वं तव क्रत्वा तवोतिभिस्त्वत्कर्तृकेण कर्मणा त्वत्कर्तृकामि रक्षाभिश्च नोऽस्मान् सूर्यं आ भज ।
प्रापय । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२२॥

तव क्रत्वा तवोतिभिर्ज्योक्पश्येम सूर्यं । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥६॥

तव । क्रत्वा । तव । उतिऽभिः । ज्योक् । पश्येम । सूर्यं । अथं । नः । वस्यसः । कृधि ॥६॥

हे सोम तव क्रत्वा प्रज्ञानेन तवोतिभी रक्षाभिश्च ज्योक् चिरं पश्येम सूर्यं । पश्याम । द्रक्ष्यामः ।
सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्ष स्वायुध सोमं द्विबर्हसं रयिं । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥७॥

अभि । अर्षं । सुऽआयुध । सोमं । द्विऽबर्हसं । रयिं । अथं । नः । वस्यसः । कृधि ॥७॥

हे स्वायुध शोभनायुध सोम त्वं द्विबर्हसं द्वयोर्बावापृथिव्योः स्थानयोः परिवृढं रयिं धनमभ्यर्ष । अस्मा-
नभिगमय । सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्षानपच्युतो रयिं समत्सु सासहिः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥८॥

अभि । अर्षं । अनपऽच्युतः । रयिं । समत्सु । सासहिः । अथं । नः । वस्यसः । कृधि ॥८॥

हे सोम समत्सु संग्रामेष्वनपच्युतः शत्रुभिरनाहतः सासहिः शत्रूणामभिभविता त्वं रयिं धनमभ्यर्ष ।
अस्मानभिगमय । सिद्धमन्यत् ॥

त्वां यज्ञैरवीवृधन्पवमान विधर्मणि । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥९॥

त्वां । यज्ञैः । अवीवृधन् । पवमान । विऽधर्मणि । अथं । नः । वस्यसः । कृधि ॥९॥

हे पवमान सोम यजमानानां विधारणाय प्रवृत्तं त्वां यज्ञैर्विधर्मणात्प्रविधारणार्थमवीवृधन् । यजमाना
वर्धयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

रयिं नश्चित्रमश्चिनमिदो विश्वायुमा भर । अथा नो वस्यसकृधि ॥१०॥
 रयिं । नः । चित्रं । अश्चिनं । इदो इति । विश्वऽआयुं । आ । भर । अथ । नः ।
 वस्यसः । कृधि ॥१०॥

हे इदो यागेषु क्लिद्यमान सोम त्वं चित्रं नानाविधमश्चिनमश्चवंतं च विश्वायुं सर्वगामिनं रयिं नोऽस्म-
 भ्यमा भर । आहर । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२३॥

समिद्ध इत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तं काश्यपस्यासितस्य देवलस्य वार्षं । अष्टम्यावाञ्चतस्रोऽनुष्टुभः शिष्टाः सप्त
 गायत्र्यः । नराशंसवर्जिताः समिदादयः क्रमेण प्रत्यृचं देवताः । तथा चानुक्रांतं । समिद्ध एकादश काश्यपो
 ऽसितो देवलो वा विंशतिः सूक्तान्याद्यमाप्रियश्चतुरनुष्टुवंतमिति ॥ काश्यपस्य पावमानमिदमाप्रीसूक्तं । सूचितं
 च । समिद्धो अवेति सर्वेषां यथर्षि वा । आ० ३. २. इति ॥

समिद्धो विश्वतस्पतिः पवमानो वि राजति । प्रीणन्वृषा कनिःक्रदत् ॥१॥
 संऽइद्धः । विश्वतः । पतिः । पवमानः । वि । राजति । प्रीणन् । वृषा । कनिःक्रदत् ॥१॥

आप्रीवत्सोमस्तुतिरत्र । समिद्धः सम्यग्दीप्तो विश्वतस्पतिः सर्वतः स्वामी वृषा कामानां वर्षिता पवमानः
 सोमः कनिःक्रददभिषूयमाणः शब्दं कुर्वन्प्रीणन्देवाप्रीणयन्वि राजति । यागेषु प्रकाशते ॥

तनूनपात्पवमानः शृंगे शिशानो अर्षति । अंतरिक्षेण रारंजत् ॥२॥
 तनूऽऽनपात् । पवमानः । शृंगे इति । शिशानः । अर्षति । अंतरिक्षेण । रारंजत् ॥२॥

तनूनपात्वपमानः सोमः । तनूनपादत्र सोमो भवति । तथा च श्रूयते । अश्वोऽश्वो जायते ततः सोमो
 जायत इति । शृंगे दीप्ति उन्नतप्रदेशे । हृणिः शृंगाणीति ज्वलन्नामसु पाठात् । शिशानस्तीक्ष्णोऽर्षतिरक्षेण
 रारंजदर्षति । द्रोणकलशं प्रति गच्छति । तथा चाम्नायते । द्वाभ्यां धाराभ्यामाययणं गृह्णातीति ॥

इंकेन्यः पवमानो रयिर्वि राजति द्युमान् । मधोर्धाराभिरोजसा ॥३॥
 इंकेन्यः । पवमानः । रयिः । वि । राजति । द्युमान् । मधोः । धाराभिः । ओजसा ॥३॥

इंकेन्यः स्तुत्यः पवमानः सोमो रयिरभीष्टस्य दाता बुमान्दीप्तिमांश्च सन्मधोषदकस्य धाराभिः सह
 चरत्तोजसा बलेन च राजति । प्रकाशते ॥

वर्हिः प्राचीनमोजसा पवमानः स्तृणहरिः । देवेषु देव ईयते ॥४॥
 वर्हिः । प्राचीनं । ओजसा । पवमानः । स्तृणन् । हरिः । देवेषु । देवः । ईयते ॥४॥

हरिर्हरितवर्णो देवो द्योतमानः सोमः पवमानो देवेषु यज्ञेषु वर्हिः प्राचीनं प्राचीनायं स्तृणस्त्वारय-
 म्मोजसा बलेनेयते । गच्छति ॥

उदातैर्जिहते बृहद्द्वारो देवीर्हिरण्ययीः । पवमानेन सुष्टुताः ॥५॥
 उत् । अतैः । जिहते । बृहत् । द्वारः । देवीः । हिरण्ययीः । पवमानेन । सुऽस्तुताः ॥५॥

हिरण्ययोर्हिरण्ययोर्द्वारो देवीर्द्वारो दिव्यः पवमानेन सोमेन सह सुष्टुताः सोतुभिः सम्यक् स्तुताः
 सत्यो बृहद्बृहतीभ्यो महतीभ्य आतिराताभ्यो दिग्भ्यः । आता आशा इति दिङ्नामसु पाठात् । उन्नच्छति ॥ ॥२४॥

सृशिल्ये बृहती मही पर्वमानो वृषण्यति । नक्तोषासा न दर्शते ॥६॥
सृशिल्ये इति सुऽशिल्ये । बृहती इति । मही इति । पर्वमानः । वृषण्यति । नक्तोषसा ।
न । दर्शते इति ॥६॥

सृशिल्ये मरुपे बृहती परिवृढे मही महती न संप्रति दर्शते दर्शनीये नक्तोषासा नक्तोषासौ पर्वमानः
सोमो वृषण्यति । कामयते ॥

उभा देवा नृचक्षसा होतारा दैव्या हुवे । पर्वमान इन्द्रो वृषा ॥७॥

उभा । देवा । नृऽचक्षसा । होतारा । दैव्या । हुवे । पर्वमानः । इन्द्रः । वृषा ॥७॥

नृचक्षसा मनुष्याणां द्रष्टारो दैव्या दैव्यी देवसंबन्धिनी होतारा होतारावुभोमी देवा देवी ऊवे ।
आह्वयामि यज्ञे । पर्वमानः सोम इन्द्रो दीप्तः । तथा च यास्कः । इन्द्र इरां वृषातीति वेरां दारयत इति
वेरां धारयतीति वेधे भूतानीति वा तद्यदेवं प्राणैः समेधत तदिन्द्रस्त्रिद्वस्वमिति विज्ञायते । नि० १०. ८. ।
इति । वृषा कामानां वर्षिता च भवतीति ॥

भारती पर्वमानस्य सरस्वतीळा मही ।

इमं नो यज्ञमा गमन्तिस्त्रो देवीः सुपेशंसः ॥८॥

भारती । पर्वमानस्य । सरस्वती । इळा । मही ।

इमं । नः । यज्ञं । आ । गमन् । तिस्रः । देवीः । सुऽपेशंसः ॥८॥

भारती भारत्याख्या सरस्वती सरस्वत्याख्या च मही महतीळाख्या च तिस्रः सुपेशंसः मरुपा देवीर्देव्यो
नोऽस्माकं पर्वमानस्य सोमस्य संबन्धिमिमं यज्ञं प्रत्या गमन् । आगच्छंतु ॥

त्वष्टारमयजां गोपां पुरोयावान्मा हुवे ।

इंदुरिन्द्रो वृषा हरिः पर्वमानः प्रजापतिः ॥९॥

त्वष्टारं । अयऽजां । गोपां । पुरऽयावान् । आ । हुवे ।

इंद्रः । इन्द्रः । वृषा । हरिः । पर्वमानः । प्रजाऽपतिः ॥९॥

अयजामये जातं गोपां प्रजानां पालयितारं पुरोयावानं देवानां पुरस्तात्रंतारं त्वष्टारं देवमा ऊवे ।
आह्वयामि यज्ञे । हरिर्हरितवर्णः पर्वमान इंदुः सोम इन्द्रो देवानामीश्वरो वृषा कामानां वर्षिता च
प्रजापतिः प्रजानां पालयिता च भवतीति ॥

वनस्पतिं पर्वमानं मध्वा समङ्गि धारया ।

सहस्रवल्शं हरितं भ्राजमानं हिरण्ययं ॥१०॥

वनस्पतिं । पर्वमानं । मध्वा । सं । अङ्गि । धारया ।

सहस्रऽवल्शं । हरितं । भ्राजमानं । हिरण्ययं ॥१०॥

हे पर्वमान सोम हरितं हरितवर्णं हिरण्ययं कदाचिज्जिरण्ययवर्णं च भ्राजमानं दीप्यमानं सहस्रवल्शं
सहस्रशाखं वनस्पतिं देवं धारया धारामथेय मध्वा मधुना समङ्गि । अन्न । संस्तुर्विषयः ॥

विश्वे देवाः स्वाहाकृतिं पवमानस्या गत ।
 वायुर्बृहस्पतिः सूर्योऽग्निरिंद्रः सजोषसः ॥११॥
 विश्वे । देवाः । स्वाहाऽकृतिं । पवमानस्य । आ । गत ।
 वायुः । बृहस्पतिः । सूर्यः । अग्निः । इंद्रः । सऽजोषसः ॥११॥

हे विश्वे देवाः वायुर्बृहस्पतिश्च सूर्यश्चाग्निश्च इंद्रश्च सर्वे यूयं सजोषसः संगताः संतः पवमानस्य सोमस्य स्वाहाकृतिं स्वाहाकारं प्रत्या गत । प्रत्यागच्छत ॥ ॥२५॥

मंद्रयेति नवर्षं षष्ठं सूक्तं काश्रपस्यासितस्य देवस्य वर्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं ॥

मंद्रया सोम धारया वृषा पवस्व देवयुः । अथ्यो वारेष्वस्मयुः ॥१॥
 मंद्रया । सोम । धारया । वृषा । पवस्व । देवऽयुः । अथ्यः । वारेषु । अस्मऽयुः ॥१॥
 हे सोम वृषा कामानां वर्षिता देवयुर्देवकामोऽस्युरस्यत्कामश्चाथ्योऽवेर्वरिषु वालेषु दशापवित्रे मंद्रया मदकरया धारया पवस्व । अर ॥

अभि त्यं मद्यं मदमिंद्रविंद्र इति क्षर । अभि वाजिनो अर्वतः ॥२॥
 अभि । त्यं । मद्यं । मदं । इंद्रो इति । इंद्रः । इति । क्षर । अभि । वाजिनः । अर्वतः ॥२॥
 हे इंद्रो सोम त्वमिंद्र ईश्वर इति कृत्वा त्यं तं मद्यं मदकरं मदं रसमभि अर । वर्ष । वाजिनो बलवतो अर्वतोऽश्वासास्मदर्थमभि अरेत्यर्थः ॥

अभि त्यं पूर्यं मदं सुवानो अर्ष पवित्र आ । अभि वाजमुत अर्वः ॥३॥
 अभि । त्यं । पूर्यं । मदं । सुवानः । अर्ष । पवित्रे । आ । अभि । वाजं । उत । अर्वः ॥३॥
 हे सोम सुवानोऽभिषूयमाणस्त्वं पूर्यं प्रत्वं त्यं तं प्रसिद्धं मदं मदकरं रसं पवित्र आ समंतादभ्यर्ष । अभिगमय । वाजं बलमस्मानभ्यर्ष । उतापि च अथोऽन्नमभ्यर्ष ॥

अनुं द्रप्सास इंद्रव आपो न प्रवतासरन् । पुनाना इंद्रमाशत ॥४॥
 अनुं । द्रप्सासः । इंद्रवः । आपः । न । प्रऽवता । असरन् । पुनानाः । इंद्रं । आशत ॥४॥
 द्रप्सासो द्रुतगतयः पुनानाः अरंत इंद्रवः सोमाः प्रवता प्रवणेन मार्गेणापो नाप इवेन्द्रमन्वसरन् । अनुमच्छति । आशत । व्याप्नुवति च ॥

यमत्यमिव वाजिनं मृजंति योषणो दश । वने क्रीळंतमत्यविं ॥५॥
 यं । अत्यंऽइव । वाजिनं । मृजंति । योषणः । दश । वने । क्रीळंतं । अतिऽअविं ॥५॥

अत्यविं दशापवित्रमतिक्रम्य वनेऽरक्षे क्रीळंतं वर्तमानं यं सोमं दश दशसंख्याका योषणः स्त्रियः अंगुलय इत्यर्थः । तथा च निगमांतरं । तमीमखीः समर्थ आ गृभ्णाति योषणो दश । ऋ० ९. ७. । इति वाजिनं बलिनमत्यमिवाश्वमिव मृजंति परिचरंति । उत्तरया सहात्वयः ॥ ॥२६॥

तं गोभिर्वृषणं रसं मदाय देववीतये । सुतं भराय सं सृज ॥६॥
 तं । गोभिः । वृषणं । रसं । मदाय । देवऽवीतये । सुतं । भराय । सं । सृज ॥६॥

वृषथा कामानां वर्षितारं देववीतये देवानां पाणाय मदाय सुतमभिषुतं तं रसं भराय संगामाय गोमिः
पयोमिः सं खज । संयोजय ॥

देवो देवाय धारयेद्राय पवते सुतः । पयो यदस्य पीपयत् ॥७॥

देवः । देवाय । धारया । इंद्राय । पवते । सुतः । पयः । यत् । अस्य । पीपयत् ॥७॥

देवाय योतमानयिंद्राय सुतोऽभिषुतो देवो योतमानः सोमो धारया पवते । चरति । यथास्मादस्य
सोमस्य पयः पीपयत् इंद्रमाथायितवत् । तस्माद्धारया पवत इत्यर्थः ॥

आत्मा यज्ञस्य रंखा सुष्वाणः पवते सुतः । प्रत्नं नि पाति कार्थं ॥८॥

आत्मा । यज्ञस्य । रंखा । सुस्वानः । पवते । सुतः । प्रत्नं । नि । पाति । कार्थं ॥८॥

यज्ञस्वात्मात्मभूतः सुतोऽभिषुतः सोमः सुष्वाणो यजमानेभ्यः कामान्नेरयन् रंखा वेगेन पवते । चरति ।
प्रत्नं पुरातनं काव्यमात्मनः कवित्वं च नि पाति । अभिरचति ॥

एवा पुनान इंद्रयुमदं मदिष्ठ वीतये । गुहां चिहधिषे गिरः ॥९॥

एव । पुनानः । इंद्रयुः । मदं । मदिष्ठ । वीतये । गुहां । चित् । धधिषे । गिरः ॥९॥

हे मदिष्ठातिशयेन मदकर सोम इंद्रयुरिंद्रकामस्त्वं वीतय इंद्रस्य पाणाद्यैवैवं मदं पुनानः चरन्गुहा
गुहायां । यज्ञशालायामित्यर्थः । गिरश्चिच्छब्दानपि धधिषे । अभिषववेलायामुपरवेषु धारयसि । करो-
पीत्यर्थः ॥ ॥२७॥

अद्यमिति नवर्षं सप्तमं सूक्तं । अद्यमिदं नुक्तांतं । असितो देवलो वर्षिः । ती च कश्चपगोचकी । गायत्रं
कंदः । सोमः पवमानो देवता ॥ उक्तो विनियोगः ॥

असृयमिंदवः पथा धर्मनृतस्य सुश्रियः । विदाना अस्य योजनं ॥१॥

असृयं । इंद्रवः । पथा । धर्मन् । नृतस्य । सुश्रियः । विदानाः । अस्य । योजनं ॥१॥

सुश्रियः शोभनश्रयणा अस्त्रिंशस्य योजनं संबंधं विदाना जानंत इंद्रवः सोमा धर्मन् कर्मय्युतस्य यज्ञस्य
पथा मार्गेषास्त्रयं । ख्यते ॥

प्र धारा मध्वो अयियो महीरपो वि गाहते । हविर्हविष्पु वंद्यः ॥२॥

प्र । धारा । मध्वः । अयियः । महीः । अपः । वि । गाहते । हविः । हविष्पु । वंद्यः ॥२॥

हविष्पु हविषां मध्ये वंद्यः सुतो हविर्हविरात्मको यः सोमो महीर्महतीरपो वसतीवरीर्षि गाहते तस्य
मध्वः सोमस्त्रायियो मुख्या धाराः प्र पतंतीत्यर्थः ॥

प्र युजो वाचो अयियो वृषाव चक्रद्वने । सद्भाभि सत्यो अंध्वरः ॥३॥

प्र । युजः । वाचः । अयियः । वृषा । अवा । चक्रदत् । वने । सद्भा । अभि । सत्यः । अंध्वरः ॥३॥

एतदेव दर्शयति । वृषा कामानां वर्षकः सत्यः सत्यभूतोऽध्वरो हिंसावर्जितोऽयियो मुख्यः सोमः सद्य
यज्ञगृहमभि प्रति वन उदके युजो युक्ता वाचः प्राव चक्रदत् । अवक्रदति । शब्दात्करोतीत्यर्थः ॥

परि यत्काव्या कविर्नृम्णा वसानो अर्षेति । स्वर्वाजी सिषासति ॥४॥

परि । यत् । काव्या । कविः । नृम्णा । वसानः । अर्षेति । स्वः । वाजी । सिषासति ॥४॥

कविः क्रांतकर्मा सोमो नृणां नृणां धनानि वसान आच्छाद्यन्स्त्रोतृणां काव्या काव्यानि कविक-
र्माणि सोचाणि यद्यदा पर्यर्षति परिगच्छति तदा स्वः स्वर्गे वाजी बलवानन्नवान्वेद्रः सिषासति । यागं
प्रत्यागतुं स्वकीयं वचं संभक्तुमिच्छति ॥

पर्वमानो अ॒भि स्पृ॒धो॒ विशो॒ राजे॒व सी॒दति । यदी॑मृ॒खंति॑ वे॒धसः ॥५॥

पर्व॒मानः । अ॒भि । स्पृ॒धः । वि॒शः । राजा॑ऽइव । सी॒दति॒ । यत् । ई॒ । अ॒मृ॒खंति॑ । वे॒धसः ॥५॥

यद्यदेमेनं सोमं वेधसः कर्मणां कर्तारं च्छ्रंति प्रेरयति तदा पवमानः शरज्ञेष सोमः स्पृधः स्वर्धमाना-
न्यागविघ्नकारिणो राक्षसान्विशः स्वर्धमानान्मनुष्यान् राजेव यथा राजा तद्वदभि षीदति । नाशयितुमभि-
गच्छति ॥ ॥२८॥

अ॒थ्यो॒ वारे॒ परि॑ प्रि॒यो हरि॑र्वनेषु सी॒दति । रे॒भो व॑नुष्यते म॒ती ॥६॥

अ॒थ्यः । वारे॑ । परि॑ । प्रि॒यः । हरिः॑ । वने॑षु । सी॒दति॒ । रे॒भः । व॑नुष्यते । म॒ती ॥६॥

हरिर्हरितवर्णः प्रियो देवानां प्रियतम एव सोमो वनेषूदकेषु संपुक्तोऽथ्योऽवेर्वरि वाञ्छोपेते परि षीदति ।
किंच रेभोऽभिषववेलायामुपरवेषु शब्दं कुर्वन्मती मत्वा सुत्या वनुष्यते । सेव्यते ॥

स वा॒युमि॑न्द्रं म॒श्विना॑ सा॒कं म॑देन गच्छति । र॒णा यो अ॑स्य॒ धर्मे॑भिः ॥७॥

सः । वा॒युं । इ॑न्द्रं । अ॒श्विना॑ । सा॒कं । म॑देन । ग॒च्छति॒ । र॒णः । यः । अ॑स्य॒ । धर्मे॑भिः ॥७॥

यो यजमानोऽस्य सोमस्य धर्मभिः कर्मभिः क्रयणाभिषवादिभ्यो रण रमते स यजमानो वायुमिन्द्रं
चाश्विनाश्विनौ च मदेन साकं सह गच्छति । प्राप्नोति ॥

आ मि॒चावरु॑णा भ॒गं म॑ध्वः प॒वंत॑ ऊ॒र्मयः॑ । वि॒दाना॑ अ॒स्य॒ शक्त्र॑भिः ॥८॥

आ । मि॒चावरु॑णा । भ॒गं । म॑ध्वः । प॒वन्ते॑ । ऊ॒र्मयः॑ । वि॒दानाः॑ । अ॒स्य॒ । शक्त्र॑ऽभिः ॥८॥

येषां यजमानानां मध्वः सोमस्योर्मयस्तरंगा मिचावरुणा मिचावरुणौ देवी भगं भगाख्यं देवं च प्रति
पवन्ते शरन्ति ते यजमाना अस्य सोमस्येनं सोमं विदाना जानन्तः शक्त्रभिः सुखैः संगच्छन्ति इति शेषः ॥

अ॒स्मभ्यं॑ रो॒दसी॒ रयिं॑ म॒ध्वो वा॑जस्य सा॒तये॑ । अ॒वो व॑सू॒नि सं जि॑तं ॥९॥

अ॒स्मभ्यं॑ । रो॒दसी॒ इति॑ । रयिं॑ । म॒ध्वः । वा॑जस्य । सा॒तये॑ । अ॒वः । व॑सू॒नि । सं । जि॑तं ॥९॥

हे रोदसी बावापुथिव्यौ युवां मध्वो देवानां मोदयितुर्वाजस्य सोमात्प्रकस्यान्नस्य सातये जामायास्यभ्यं
काश्रपासिभ्यः काश्रपदेवलेभ्यो वा रयिं धनं अवोऽन्नं च वसूनि वासकान्यन्यान्पि पश्चादीनि धनानि सं
जितं । संजयतं । प्रयच्छतमित्यर्थः ॥ ॥२९॥

एते सोमा इति नवर्चमष्टमं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । अनुक्रांतं च । एते सोमा इति ॥ उक्तः सूक्तविनि-
योगः ॥ यावस्तोत्रे गाणगारिमतेनाभिरूपकरणे सोमि मृज्यमाने मुञ्जति खेत्येषा । सूचितं च । अथापरमभिरूपं
कुर्यादिति गाणगारिरा प्यायस्व समेतु त इति तिस्रो मुञ्जति त्वा दश षिपः । आ० ५. १२. इति ॥

ए॒ते सो॒मा अ॒भि प्रि॒यमि॑न्द्रस्य॒ काम॑म॒क्षर॑न् । वर्ध॑तो अ॒स्य वी॒र्यं॑ ॥१॥

ए॒ते । सो॒माः । अ॒भि । प्रि॒यं । इ॑न्द्रस्य । का॒मं । अ॒क्षर॑न् । वर्ध॑तः । अ॒स्य॒ । वी॒र्यं॑ ॥१॥

एत अभिपुता इमे सोमा अस्त्रिद्रस्य वीर्यं शक्तिं वर्धते वर्धयंत इन्द्रस्य कामं काम्यं प्रियं प्रीतिकरं
रसमभ्यचरन् । अभिपवन्ते । अभ्यवर्षन् ॥

पुनानासंश्चमूषदो गच्छंतो वायुमश्विना । ते नो धांतु सुवीर्ये ॥२॥

पुनानासः । चमूऽसदः । गच्छंतः । वायुं । अश्विना । ते । नः । धांतु । सुऽवीर्ये ॥२॥

ते प्रसिद्धाः सोमाः पुनानासः पुनाना अभिषूयमाणाश्चमूषदश्चमसेषु सीदंतो वायुमश्विनाश्विनी च
गच्छंतः प्राप्तुवन्तो नोऽस्त्राभ्यं सुवीर्यं शोभनवीर्यं धांतु । धारयंतु । प्रयच्छन्त्वित्यर्थः ॥

इंद्रस्य सोम राधसे पुनानो हार्दिं चोदय । ऋतस्य योनिमासदं ॥३॥

इंद्रस्य । सोम । राधसे । पुनानः । हार्दिं । चोदय । ऋतस्य । योनिं । आऽसदं ॥३॥

हे सोम पुनानोऽभिषूयमाणो हार्दिभिलषितस्त्वमिन्द्रस्य राधसे संराधनायर्तस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमासदं
यथेन्द्र आसीदति तथेन्द्रं चोदय । प्रेरय ॥

मृजंति त्वा दश क्षिपो हिन्वन्ति सप्त धीतयः । अनु विप्रा अमादिषुः ॥४॥

मृजंति । त्वा । दश । क्षिपः । हिन्वन्ति । सप्त । धीतयः । अनु । विप्राः । अमादिषुः ॥४॥

हे सोम त्वा त्वां दश दशसंख्याकाः क्षिपोऽगुलयः । त्रिशः क्षिप इत्यगुलिनामसु पाठात् । मृजंति ।
परिचरन्ति । सप्त सप्तसंख्याका धीतयो होत्रकाश्च त्वा त्वां हिन्वन्ति । स्वस्व्यापारेः प्रीणयन्ति । विप्रा मेधा-
विनश्च त्वामन्वमादिषुः । अनुमादयन्ति ॥

देवेभ्यस्त्वा मदाय कं सृजानमति मेधः । सं गोभिर्वासयामसि ॥५॥

देवेभ्यः । त्वा । मदाय । कं । सृजानं । अति । मेधः । सं । गोभिः । वासयामसि ॥५॥

हे सोम मेधोऽवेलोमानि कमुदकं चात्यभि सृजानं त्वा त्वां देवेभ्यो देवानां ॥ विभक्तित्वत्ययः ॥ मदाय
मदायं गोभिर्गोविकारिः पयोभिः सं वासयामसि । संवासयामः ॥ ॥३०॥

पुनानः कलशेष्व्वा वस्त्राण्यरुषो हरिः । परि गव्यान्व्यव्यत ॥६॥

पुनानः । कलशेषु । आ । वस्त्राणि । अरुषः । हरिः । परि । गव्यानि । अव्यत ॥६॥

पुनानः पूयमानः कलशेषु कुंभेषु निषिच्यमानोऽरुष आरोचमानो हरिर्हरितवर्णः सोमो गव्यानि दध्या-
दीनि वस्त्राणि वासांसीव पर्यव्यत । पर्याच्छादयति ॥

मघोन आ पवस्व नो जहि विश्वा अप द्विषः । इंदो सखायमा विश ॥७॥

मघोनः । आ । पवस्व । नः । जहि । विश्वाः । अप । द्विषः । इंदो इति । सखायं ।

आ । विश् ॥७॥

हे इंदो सोम मघोनो धनवतो नोऽस्मान्प्रति पवस्व । चर । विश्वा विश्वान्द्विषो द्वेषुणप जहि । मारय
च । सखायं प्रियमिन्द्रमा विश । आमुहि च ॥

वृष्टिं दिवः परि स्रव द्युम् पृथिव्या अधि । सहो नः सोम पृत्सु धाः ॥८॥

वृष्टिं । दिवः । परि । स्रव । द्युम् । पृथिव्याः । अधि । सहः । नः । सोम । पृत्सु । धाः ॥८॥

हे सोम त्वं दिवो शुक्लोकाद्दृष्टिं वर्षं परि स्रव । वर्ष । पृथिव्या अधि पृथिव्यां । अधिः सप्तम्यर्धापुषादः ।
बुधमन्नं चोत्पादयेति शेषः । नोऽस्माकं सहो बलं च पुत्सु संयामेषु धाः । धेहि ॥

नृचक्षसं त्वा वयमिन्द्रपीतं स्वर्विदं । भक्षीमहि प्रजामिषं ॥९॥

नृऽचक्षसं । त्वा । वयं । इन्द्रऽपीतं । स्वःऽविदं । भक्षीमहि । प्रऽजां । इषं ॥९॥

हे सोम नृचक्षसं नृणां द्रष्टारं स्वर्विदं सर्वन्नमिन्द्रपीतमिन्द्रेण पीतं त्वा त्वां पिबंतो वयं काश्रपासिताः
काश्रपदेवला वा प्रजां पुचादिकाभिषमन्नं च भक्षीमहि । भजेमहि ॥ ३१॥

परि प्रियेति नवचं नवमं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । परि प्रियेत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

परि प्रिया दिवः क्विर्वयांसि नृश्रोर्हितः । सुवानो याति क्विक्रतुः ॥१॥

परि । प्रिया । दिवः । क्विः । वयांसि । नृश्रोः । हितः । सुवानः । याति । क्विऽक्रतुः ॥१॥

क्विमेधावी क्विक्रतुः क्रांतप्रज्ञः क्रांतकर्मा वा सोमो नृश्रोर्धिषवणफलकयोर्हितो निहितः सुवानो
ऽभिषूयमाणो दिवो शुक्लोकस्य परि प्रियातिप्रियाणि वयांसि याव्याः । तथा च मंचवर्णः । वयांसि श्लेना
अतिथयः पर्यतानां ककुभ इति । याति । गच्छति ॥

प्रप्र क्षयाय पन्यसे जनाय जुष्टो अद्रुहे । वीत्यर्ष चनिष्ठया ॥२॥

प्रऽप्र । क्षयाय । पन्यसे । जनाय । जुष्टः । अद्रुहे । वीती । अर्ष । चनिष्ठया ॥२॥

हे सोम प्रप्रात्यंतं क्षयाय तव निवासभूतायाद्द्रुहेऽद्रोग्धे च पन्यसे स्तोत्रे जनाय मनुष्याय वीती वीत्ति
मचक्षाय जुष्टः पर्याप्तस्त्वं चनिष्ठयान्नवक्तमया धारयार्ष । यागं प्रति गच्छ ॥

स सूनुर्मातरा शुचिर्जातो जाते अरोचयत् । महान्मही चृतावृधा ॥३॥

सः । सूनुः । मातरा । शुचिः । जातः । जाते इति । अरोचयत् । महान् । मही इति ।

चृतऽवृधा ॥३॥

जात उत्पन्नः शुचिर्विशुद्धो महान्महविद्वत्तमः स सोमाख्यः सूनुः पुत्रो मही महत्यावृतावृधा यज्ञस्य वर्ध-
यित्री जाते विश्वस्य जनयित्री मातरात्मनो मातरौ बावापृथिव्यावरोचयत् । रोचयति । दीपयति ॥

स सप्त धीतिभिर्हितो नृद्यो अजिन्वद्द्रुहः । या एकमक्षि वावृधुः ॥४॥

सः । सप्त । धीतिऽभिः । हितः । नृद्यः । अजिन्वत् । अद्रुहः । याः । एकं । अक्षि । वावृधुः ॥४॥

या नद्यो यमेकं मुखं सोममख्यबीणं ववृधुः वर्धयति स सोमो धीतिभिरंगुलिभिः । रग्ना धीतय
इत्थंगुलिनामसु पाठात् । हितो निहितः सप्तद्रुहो द्रोहवर्जिताः सप्त सप्तसंख्याका नद्यो नदीरजिन्वत् ।
प्रीणयति ॥

ता अभि संतमस्तृतं महे युवानमा दधुः । इंदुमिद्र तव व्रते ॥५॥

ताः । अभि । संतं । अस्तृतं । महे । युवानं । आ । दधुः । इंदुं । इंद्रं । तव । व्रते ॥५॥

हे इंद्र तव स्वदीये व्रते कर्मणि ता अंगुल्यः । पूर्वच धीतिभिरित्यंगुलीनामुपासत्वात्तच्छब्देन परामर्शः ।
संतं विद्यमानमस्तृतमहंसितं युवानं नित्यतरुणमिंद्रं सोमं महे महतेऽभिषवादिषणाय कर्मणेऽभ्या
दधुः ॥ ३२ ॥

अभि वह्निरमर्त्यः सप्त पश्यति वावहिः । क्रिविर्देवीरतर्पयत् ॥ ६ ॥

अभि । वह्निः । अमर्त्यः । सप्त । पश्यति । वावहिः । क्रिविः । देवीः । अतर्पयत् ॥ ६ ॥

यो वह्निर्यज्ञस्य धुरो वोढामर्त्यो मरणरहितो वावहिर्देवानां तृप्तेरत्यंतं वोढा ष सोमः सप्त नदीः पश्यति सोऽयं क्रिविः क्रूपरूपेण पूर्णोऽवस्थितः सन्देवीर्नदीरतर्पयत् । तर्पयति ॥

अवा कल्पेषु नः पुमस्तमांसि सोम योध्या । तानि पुनान जंघनः ॥ ७ ॥

अव । कल्पेषु । नः । पुमः । तमांसि । सोम । योध्या । तानि । पुनान । जंघनः ॥ ७ ॥

हे पुमः पुमस्तोम कल्पेषु कल्पनीयेष्वहःसु नोऽस्मानव । रष । अपि ष पुनान हे पवमान सोम त्वं योध्या योधनीयानि तमांसि रषांसि यानि तानि जंघनः । नाशय ॥

नू नव्यसे नवीयसे सूक्ताय साधया पथः । प्रत्नवद्रीचया रुचः ॥ ८ ॥

नू । नव्यसे । नवीयसे । सूक्ताय । साधया । पथः । प्रत्नवद्रीचया । रुचः ॥ ८ ॥

हे सोम नव्यसे नव्याय नूतनाय नवीयसे सुत्वायास्माकं सूक्ताय पथो मार्गान्नु चिप्रं साधय । अभिगच्छ । अपि च प्रत्नवद्रीचापूर्वं रुचः स्वदीप्ती रोचय । प्रकाशय ॥

पवमान महि अरवो गामश्च रासि वीरवत् । सना मेधां सना स्वः ॥ ९ ॥

पवमान । महि । अरवः । गां । अश्चं । रासि । वीरवत् । सन । मेधां । सन ।

स्वर्परिति स्वः ॥ ९ ॥

हे पवमान सोम यस्त्वं वीरवत्पुत्रवत्सहि महच्छ्रवोऽन्नं गां चाश्चं च रासि अस्मभ्यं प्रयच्छसि स त्वं मेधां सन । अस्मभ्यं प्रयच्छ । अपि च स्वर्चदस्मदभिलषितं तत्सर्वं सन । देहि ॥ ३३ ॥

प्र स्वानास इति नवर्षं दशमं सूक्तं । अथावाः पूर्ववत् । प्र स्वानास इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

प्र स्वानासो रथा इवार्वतो न अरवस्यवः । सोमासो राये अक्रमुः ॥ १ ॥

प्र । स्वानासः । रथाः । इव । अर्वतः । न । अरवस्यवः । सोमासः । राये । अक्रमुः ॥ १ ॥

प्र स्वानासोऽभिषववेलायामुपरवेषु शब्दं कुर्वतः सोमासः सोमा रथा इव यथा शब्दं कुर्वतो रथा अर्वतो न यथा शब्दं कुर्वतोऽश्वाः तथा अरवस्यवः शत्रुभ्योऽन्नमिच्छंतो राये यजमानानां धनायाक्रमुः । आगच्छन् ॥

हिन्वानासो रथा इव दधन्विरे गर्भस्त्योः । भरासः कारिणांमिव ॥ २ ॥

हिन्वानासः । रथाः । इव । दधन्विरे । गर्भस्त्योः । भरासः । कारिणां । इव ॥ २ ॥

सोमा रथा इव यथा रथास्तथा हिन्वानासो हिन्वाना यागदेशं प्रति गच्छंतो भरासो भराः कारिणांमिव यथा भारवाहिनां बाहोर्धीयते तथा गर्भस्त्योर्ध्वलिजां बाहोः । गर्भस्ती बाह इति बाहुनामसु पाठात् । दधन्विरे । धीयते ॥

राजानो न प्रशस्तिभिः सोमासो गोभिरंजते । यज्ञो न सप्त धानृभिः ॥ ३ ॥

राजानः । न । प्रशस्तिभिः । सोमासः । गोभिः । अंजते । यज्ञः । न । सप्त । धानृभिः ॥ ३ ॥

सोमासः सोमाः प्रशस्त्रिभिः प्रशस्ताभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्मी राजानो न यथा राजानः सप्त धातुभिः सप्त होत्राभिर्यज्ञो न यथा च यज्ञस्तथा गोभिर्गोविकारैः पयोभिरंजते । अज्यति । संस्क्रियंत इत्यर्थः ॥

परि सुवानास इंदवो मदाय बर्हेणा गिरा । सुता अर्षेति धारया ॥४॥

परि । सुवानासः । इंदवः । मदाय । बर्हेणा । गिरा । सुताः । अर्षेति । धारया ॥४॥

सुवानासः सुवाना अभिषूयमाणा इंदवः सोमा बर्हेणा महत्या गिरा स्तुतिरूपया वाचा सुता अभिषुताः संतो मदाय मदार्थं धारया पर्यर्षति । परितो गच्छति ॥

आपानासो विवस्वतो जनंत उषसो भगं । सूरु अखं वि तन्वते ॥५॥

आपानासः । विवस्वतः । जनंतः । उषसः । भगं । सूरुः । अखं । वि । तन्वते ॥५॥

विवस्वत इंद्रस्यापानास आपानभूता उषसो भगं जनंतो जनयंतः सूरुः संरंतः सोमा अखं वि तन्वते । अभिषववेलायामुपरवेषु शब्दं कुर्वति ॥ ३४ ॥

अप द्वारा मतीनां प्रत्ना ऋखंति कारवः । वृष्णो हरस आयवः ॥६॥

अप । द्वारा । मतीनां । प्रत्नाः । ऋखंति । कारवः । वृष्णः । हरसे । आयवः ॥६॥

मतीनां स्तुतीनां कारवः कर्तार ऋत्विजः प्रत्नाः पुराणा वृष्णः सेचकस्य सोमस्य हरस आहरस आहृता-
रश्चायवो मनुष्या द्वारा यज्ञस्य द्वाराखपर्वति ॥

समीचीनास आसते होतारः सप्तजामयः । पदमेकस्य पिप्रतः ॥७॥

संऽईचीनासः । आसते । होतारः । सप्तजामयः । पदं । एकस्य । पिप्रतः ॥७॥

समीचीनासः समीचीना जामयो जामिसदृशा एकस्य सोमस्य पदं स्थानं पिप्रतः पूरयंतः सप्त होतारः सप्त होत्रका आसते । यज्ञ उपविशति ॥

नाभा नाभिं न आ ददे चक्षुश्चित्सूर्ये सचा । कवेरपत्यमा दुहे ॥८॥

नाभा । नाभिं । नः । आ । ददे । चक्षुः । चित् । सूर्ये । सचा । कवेः । अपत्यं । आ । दुहे ॥८॥

नाभिं यज्ञस्य नाभिभूतं सोमं नोऽस्माकं नाभा नाभावहमा ददे । पिबामीत्यर्थः । पीतसोमानामस्माकं चक्षुश्चक्षुरपि सूर्ये सचा संगतं भवति । किंच कवेः क्रांतकर्मणः सोमस्थापत्यमंशुमा दुहे । आपूरयामि ॥

अभि प्रिया दिवस्पदमध्वर्युभिर्गुहा हितं । सूरः पश्यति चक्षसा ॥९॥

अभि । प्रिया । दिवः । पदं । अध्वर्युभिः । गुहा । हितं । सूरः । पश्यति । चक्षसा ॥९॥

सूरः सुवीर्यं इंद्रश्चक्षसा चक्षुषा दिवो दीप्तस्वात्मनः प्रिया प्रियं पदमध्वर्युभिर्गुहा गुहायां हृदये हितं निहितं पीतं सोममप्यभि पश्यति ॥ ३५ ॥

उपास्त्रा इति नवर्षमेकादशं सूक्तं । ऋष्यायाः पूर्ववत् । उपास्त्रा इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तः सूक्तविनियोगः ॥ अभिष्टवे घर्मदुघावत्सेऽपनीयमाने नमसेदुपेत्येषा । सूचितं च । नमसेदुप सीदत संजानाना उप सीदन्नभिष्णु । आ० ४. ७. इति ॥

उपास्मै गायता नरः पर्वमानायेंदवे । अग्नि देवाँ इयंक्षते ॥१॥

उप । अस्मै । गायत । नरः । पर्वमानाय । इंदवे । अग्नि । देवान् । इयंक्षते ॥१॥

हे नरो नेतार ऋत्विजः यज्ञस्य देवानिन्द्रादीनभीयन्नत आभिमुख्येन यष्टुमिच्छते पवमानाय चरतेऽस्मा अभिषूयमाणायेंदवे सोमाद्योप गायत । उपगानं कुरुत ॥

अग्नि ते मधुना पयोऽर्थर्वाणो अग्निश्रयुः । देवं देवाय देवयु ॥२॥

अग्नि । ते । मधुना । पयः । अर्थर्वाणः । अग्निश्रयुः । देवं । देवाय । देवऽयु ॥२॥

हे सोम ते तव देवं देवनशीलं देवयु देवयु देवकामं रसं देवाय देवनशीलायेंद्राय मधुना पयो गन्धेन पयसाथर्वाण ऋषयोऽभ्यग्निश्रयुः । अभ्यश्रीणन् । समस्तुर्वन्नित्यर्थः ॥

स नः पवस्व शं गवे शं जनाय शमर्वते । शं राजन्नीषधीभ्यः ॥३॥

सः । नः । पवस्व । शं । गवे । शं । जनाय । शं । अर्वते । शं । राजन् । औषधीभ्यः ॥३॥

हे राजन्दीप्यमान सोम स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्माकं गवे शं सुखं पवस्व । चर । जनाय पुत्रादये च शं पवस्व । अर्वतेऽश्वाय च शं पवस्व । औषधीभ्यश्च शं पवस्व ॥

बभ्रवे नु स्वतवसेऽरुणाय दिविस्पृशे । सोमाय गाथमर्चत ॥४॥

बभ्रवे । नु । स्वऽतवसे । अरुणाय । दिविऽस्पृशे । सोमाय । गाथं । अर्चत ॥४॥

हे स्तोतारः बभ्रवे बभ्रवर्णाय स्वतवसे स्ववलायारुणाय कदाचिदरुणवर्णाय दिविस्पृशे दिवं स्पृशते सोमाय नु चिप्रं गाथं स्तुतिरूपां वाचमर्चत । उच्चारयतेत्यर्थः ॥

हस्तच्युतेभिरद्रिभिः सुतं सोमं पुनीतन । मधावा धावता मधु ॥५॥

हस्तऽच्युतेभिः । अद्रिऽभिः । सुतं । सोमं । पुनीतन । मधौ । आ । धावत । मधु ॥५॥

हे ऋत्विजः हस्तच्युतेभिर्हस्तप्रच्युतेरद्रिभिरभिषवघावभिः सुतमभिषुतं सोमं पुनीतन । पवित्रे पावयत । अपि च मधौ मदकरे सोमे मधु गव्यं पय आ धावत । प्रक्षिपत ॥ ॥३६॥

नमसेदुपं सीदत दध्नेदभि श्रीणीतन । इंदुमिंद्रे दधातन ॥६॥

नमसा । इत् । उप । सीदत । दधा । इत् । अग्नि । श्रीणीतन । इंदु । इंद्रे । दधातन ॥६॥

हे ऋत्विजः नमसेन्नमस्कारिणोवोप सीदत । सोममुपगच्छत । दध्नेदध्नेवाभि श्रीणीतन । अग्निश्रीणीत च । इंद्र इंदुं सोमं दधातन । धत्त च ॥

अमिचहा विचर्षणिः पवस्व सोम शं गवे । देवेभ्यो अनुकामकृत् ॥७॥

अमिचऽहा । विऽचर्षणिः । पवस्व । सोम । शं । गवे । देवेभ्यः । अनुकामऽकृत् ॥७॥

हे सोम अमिचहामिचार्णां हंता विचर्षणिविद्रष्टा देवेभ्योऽनुकामकृद्भीष्टस्य कर्ता त्वं गवेऽस्माकं गवे शं सुखं पवस्व । चर ॥

इंद्राय सोम पातवे मदाय परि षिच्यसे । मन्श्चिन्मनसस्पतिः ॥८॥

इंद्राय । सोम । पातवे । मदाय । परि । सिच्यसे । मन्ऽचित् । मनसः । पतिः ॥८॥

हे सोम मनश्चिन्मनसो ज्ञाता मनसस्यतिरीश्वरस्त्वमिन्द्रार्थिन्द्रस्य पातवे पानाय मदाय च परि पिच्यसे ।
परितः पात्रेषु सिच्यसे ॥

पवमान सुवीर्यं रयिं सोम रिरीहि नः । इन्द्रविद्रेण नो युजा ॥९॥

पवमान । सुवीर्यं । रयिं । सोम । रिरीहि । नः । इन्द्रो इति । इद्रेण । नः । युजा ॥९॥

हे इन्द्रो क्रियमान पवमान सोम त्वं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रयिं धनं नोऽस्माकं संबन्धिनेद्रेण युजा
सहायेन नोऽस्मभ्यं रिरीहि । देहि ॥ ॥३७॥

सोमा अख्यमिति नवर्चं द्वादशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । सोमा अख्यमित्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

सोमा असृग्रमिन्दवः सुता ऋतस्य सादने । इन्द्राय मधुमत्तमाः ॥१॥

सोमाः । असृग्रं । इन्दवः । सुताः । ऋतस्य । सादने । इन्द्राय । मधुमत्तमाः ॥१॥

सुता अभिषुता मधुमत्तमा अतिशयेन मधुमत्त इन्दवः सोमा ऋतस्य यज्ञस्य सादने गृह इन्द्रार्थिन्द्रा-
र्थमख्यं । ख्यति ॥

अभि विप्रा अनूषत गावो वत्सं न मातरः । इन्द्रं सोमस्य पीतये ॥२॥

अभि । विप्राः । अनूषत । गावः । वत्सं । न । मातरः । इन्द्रं । सोमस्य । पीतये ॥२॥

विप्रा मेधाविनः सोमस्य पीतये पानार्थिन्द्रं मातरो जनयिञ्चो गावो वत्सं न यथा वत्सं प्रति तद्वद-
भनूषत । अभिशब्दयति ॥

मदच्युत्सेति सादने सिंधोरूर्मा विपश्चित् । सोमो गौरी अधि श्रितः ॥३॥

मदऽच्युत् । सेति । सादने । सिंधोः । ऊर्मा । विपःऽचित् । सोमः । गौरी इति ।

अधि । श्रितः ॥३॥

मदच्युत्प्रदकरस्य रसस्य चावयिता सोमः सादने ॥ संहितायां दीर्घम्हांसः ॥ स्थाने ज्ञेति । निवसति ।
एतदेव विवृणोति । सिंधोर्नद्या ऊर्मोर्मां तरणे । वसतीवरीष्वित्यर्थः । विपश्चिद्विद्वान्तोमो गौरी अधि
गौर्यामधि । अधीति सप्रम्यर्थानुवादः । माध्यमिकायां वाचि । गौरी गांधर्वीति वाङ्मामसु पाठात् । श्रितः ।
मिश्रयति ॥

दिवो नाभा विचक्षणोऽव्यो वारं महीयते । सोमो यः सुक्रतुः कविः ॥४॥

दिवः । नाभा । विऽचक्षणः । अव्यः । वारं । महीयते । सोमः । यः । सुऽक्रतुः । कविः ॥४॥

यः सुक्रतुः सुप्रज्ञः कविः क्रांतकर्मा विचक्षणो विद्वष्टा स सोमो दिवोऽंतरिक्षस्य नाभा नामो नामिभूते
ऽव्योऽवेर्वारे वाले महीयते । पूज्यते । पूयमानः स्तूयत इत्यर्थः ॥

यः सोमः कलशेष्वँ अंतः पवित्र आहितः । तमिन्दुः परि षस्वजे ॥५॥

यः । सोमः । कलशेषु । आ । अंतरिति । पवित्रे । आहितः । तं । इन्दुः । परि । षस्वजे ॥५॥

यः सोमः कलशेषु कुम्भेषु आस्ते यश्च पवित्रे पवित्रस्यांतर्मध्य आहितो निहितः तं स्वांशभूतं सोममिन्दुः
सोमो देवः परि षस्वजे । प्रविशति ॥ ॥३८॥

प्र वाचमिंदुरिष्यति समुद्रस्याधिं विष्टपिं । जिवन्कोशं मधुश्चुतं ॥६॥

प्र । वाचं । इंदुः । इष्यति । समुद्रस्य । अधिं । विष्टपिं । जिवन् । कोशं । मधुऽश्चुतं ॥६॥

इंदुः सोमो मधुश्चुतं मधुनश्चावकं कोशं मेघं । असुरः कोश इति मेघनामसु पाठात् । जिवन्प्रीणयन्स-
मुद्रस्यांतरिचस्वाधि विष्टपि विष्टप्ये स्थाने वाचं प्रेष्यति । प्रेरयति । पवित्रे पूयमानः शब्दं करोतीत्यर्थः ॥

नित्यस्तोत्रो वनस्पतिर्धीनामंतः संबर्दुघः । हिन्वानो मानुषा युगा ॥७॥

नित्यऽस्तोत्रः । वनस्पतिः । धीनां । अंतरिति । सबःऽदुघः । हिन्वानः । मानुषा । युगा ॥७॥

नित्यस्तोत्रः संततस्तोत्रः सबर्दुघोऽमृतस्य दोग्धा वनस्पतिर्वनानां पालयिता सोमो मानुषा मानुषाणि
युगा युगान्यहीनैकाहात्मकानि हिन्वानः प्रीणयन्धीनां कर्मणामंतर्मध्ये निवसतीत्यर्थः ॥

अभि प्रिया दिवस्पदा सोमो हिन्वानो अर्षति । विप्रस्य धारया कविः ॥८॥

अभि । प्रिया । दिवः । पदा । सोमः । हिन्वानः । अर्षति । विप्रस्य । धारया । कविः ॥८॥

कविः क्रांतकर्मा सोमो दिवोऽंतरिषाहिन्वानः प्रेष्यमाणो विप्रस्य मेधाविनः स्वस्य धारया प्रिया
प्रियाणि पदानि स्थानान्यर्षति । अभिगच्छति ॥

आ पवमान धारय रयिं सहस्रवर्चसं । अस्मे इंदो स्वाभुवं ॥९॥

आ । पवमान । धारय । रयिं । सहस्रऽवर्चसं । अस्मे इति । इंदो इति । सुऽआभुवं ॥९॥

हे पवमानिंदो सोम त्वं सहस्रवर्चसं बद्धदीप्तिं स्वाभुवं शोभनभवनं रयिं धनमस्ते अस्मानु धारय ।
प्रक्षिपेत्यर्थः ॥ ॥३९॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

षष्ठस्य सप्तमोऽध्यायः संग्रहात्संप्रदर्शितः । अथाष्टमः सुमतिना संगमेन प्रदर्श्यते ॥

तत्र सोमः पुनान इति नवर्चं त्रयोदशं सूक्तं । असितो देवलो वर्षिः । सोमो देवता । पवमानगुणः
सोमो विज्ञेयः काशपावुषी इति विद्यादनुक्तेऽपि लाघवाया दृच्छ्युतात् । सोम इत्यनुक्रांतं ॥ गतो
विनियोगः ॥

सोमः पुनानो अर्षति सहस्रधारो अत्यविः । वायोरिंद्रस्य निष्कृतं ॥१॥

सोमः । पुनानः । अर्षति । सहस्रऽधारः । अतिऽअविः । वायोः । इंद्रस्य । निऽकृतं ॥१॥

अयं पुनानः पावकः सोमोऽर्षति । गच्छति । कीदृशोऽयं पवमानः । सहस्रधारोऽपरिमितधारोऽत्यविः ।
अचाविशब्देन तन्नोमान्युच्यते । अविषोमभिर्निष्पादितं दशापविचमित्यर्थः । तदतिक्रम्य गच्छतीत्यत्यविः ।

किमर्थं । वायोरिन्द्रस्य च पानायेति शेषः । किं प्रति । निष्कृतं । निरित्येष समित्येतस्मिन्नर्थे । संस्कृतं पात्रं प्रति ॥

पवमानमवस्यवो विप्रमभि प्र गायत । सुष्वाणं देववीतये ॥२॥

पवमानं । अवस्यवः । विप्रं । अभि । प्र । गायत । सुस्वानं । देवऽवीतये ॥२॥

हे अवस्यवो रक्षणकामा उन्नाद्यादयः यूयं पवमानं शोधकं विप्रं विशिषेण देवानां प्रीणयितारं विप्रवच्छुद्धं वा । अथवा । विप्र इति मेधाविनाम । मेधाविनं । देववीतये देवपानाय सुष्वाणं सूयमानमभि प्र गायत । अभिमुख्येन प्रकर्षेण स्तुत ॥

पवन्ते वाजसातये सोमाः सहस्रपाजसः । गृणाना देववीतये ॥३॥

पवन्ते । वाजऽसातये । सोमाः । सहस्रऽपाजसः । गृणानाः । देवऽवीतये ॥३॥

पवन्ते चरन्ति सोमाः । किमर्थं । वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय । कीदृशाः । सहस्रपाजसो बङ्गवलाः । पातृणां बलप्रदा इत्यर्थः । गृणानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ सूयमानाः । पुनः किमर्थं । देववीतये । देवानां वीतिर्गतिः प्राप्तिर्भक्षणं वा यस्मिन्स देववीतिर्यज्ञः । तदर्थं । यज्ञसिद्धिः साक्षात्प्रयोजनं तद्वारा वाजलाभ इति ॥

उत नो वाजसातये पवस्व बृहतीरिषः । द्युमदिदो सुवीर्यं ॥४॥

उत । नः । वाजऽसातये । पवस्व । बृहतीः । इषः । द्युऽमत् । इंदो इति । सुऽवीर्यं ॥४॥

उतापि च नोऽस्माकं वाजसातयेऽन्नलाभाय हे इंदो सोम बृहतीरिषो महती रसधारा द्युमदीप्तिमत्सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं च पवस्व । चर । शोभनसामर्थ्योपेता धाराः पवस्वेत्यर्थः । अथवा वाजसातये संग्रामाय बृहतीरिषो द्युमत्सुवीर्यं संपादयितुं पवस्विति योज्यं ॥

ते नः सहस्रिणं रयिं पवन्तामा सुवीर्यं । सुवाना देवास इंदवः ॥५॥

ते । नः । सहस्रिणं । रयिं । पवन्तां । आ । सुऽवीर्यं । सुवानाः । देवासः । इंदवः ॥५॥

त इंदवः सोमा नोऽस्माकं सहस्रिणं सहस्रसंख्योपेतं रयिं धनं सुवीर्यं चा पवन्तां । कीदृशास्ते । सुवानाः सूयमाना देवासो वीतनादिगुणयुक्ताः ॥ ॥९॥

अत्या हियाना न हेतृभिरसृयं वाजसातये । वि वारमव्यमाश्वः ॥६॥

अत्याः । हियानाः । न । हेतृऽभिः । असृयं । वाजऽसातये । वि । वारं । अव्यं । आश्वः ॥६॥

वाजसातये संग्रामाय हियानाः प्रेर्यमाणा अत्या नाश्वा इव ते यथा प्रेरकैः प्रेर्यमाणाः संग्रामाय शीघ्रं धावन्ति तद्वद्देतृभिः प्रेरकैः प्रेर्यमाणा आश्वः शीघ्रगामिनः सोमा वाजसातयेऽन्नलाभायाबं वारं दशापविचं व्यसृयं । व्यतिसृज्यंति ॥

वाश्रा अर्षेतींदवोऽभि वत्सं न धेनवः । दधन्विरे गर्भस्त्योः ॥७॥

वाश्राः । अर्षेति । इंदवः । अभि । वत्सं । न । धेनवः । दधन्विरे । गर्भस्त्योः ॥७॥

वाश्राः शब्दयंत इंदवः सोमा अर्षेति अभिगच्छंति पात्रं प्रति वाश्राः शब्दकारिण्यो धेनवो न । ता यथा शब्दयंत्यो वत्सं प्रत्यागच्छंति तद्वत् । त एव गर्भस्त्योर्बाहोर्दधन्विरे । ध्रियंते च ॥

जुष्ट इन्द्राय मत्सरः पर्वमान कनिक्रदत् । विश्वा अप द्विषो जहि ॥८॥

जुष्टः । इन्द्राय । मत्सरः । पर्वमान । कनिक्रदत् । विश्वाः । अप । द्विषः । जहि ॥८॥

इन्द्राय जुष्टः प्रियः पर्याप्तो मत्सरः सोमो भवतीति शेषः । मत्सरः सोमो मन्दतेस्तुप्रिकर्मण इति निरुक्तं । २. ५. १ हे पर्वमान त्वं कनिक्रदच्छब्दयन्विद्या द्विषः सर्वानस्माकं द्वेषमप जहि ॥

अपघ्नतो अराव्णः पर्वमानाः स्वर्दृशः । योनावृतस्य सीदत ॥९॥

अपघ्नतः । अराव्णः । पर्वमानाः । स्वःऽदृशः । योनौ । अतस्य । सीदत ॥९॥

हे पर्वमानाः अराव्णोऽदानानयजमानानपघ्नतो हिंसतः स्वर्दृशः सर्वत्र द्रष्टारस्य यूयमृतस्य योनी यज्ञस्य स्थाने सीदत । अथवा सोमपानार्थमुक्तलक्षणा देवाः अतस्य योनौ सीदतेति योज्यं ॥ २॥

परि प्रेत्यष्टर्षे चतुर्दशं मूक्तं । ऋष्यादि पूर्ववत् । परि प्राष्टावित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

परि प्रासिष्यदत्कविः सिंधोरूमवधि श्रितः । कारं विभ्रत्पुरुस्पृहं ॥१॥

परि । प्रासिष्यदत् । कविः । सिंधोः । ऊर्मौ । अधि । श्रितः । कारं । विभ्रत् । पुरुस्पृहं ॥१॥

परि प्रासिष्यदत् परिप्रसंदते कविर्मेधावी सोमः सिंधोरूमौ तरंगे वसतीवर्युदकरसेऽधि श्रित आश्रितः । पुरुस्पृहं वज्रभिः सृष्टणीयं कारं शब्दं विभ्रत्प्रत्ययपरिप्रसंदत इति संबंधः ॥

गिरा यदी सबंधवः पंच व्राता अपस्यवः । परिष्कृण्वन्ति धर्णसिं ॥२॥

गिरा । यदि । सऽबंधवः । पंच । व्राताः । अपस्यवः । परिष्कृण्वन्ति । धर्णसिं ॥२॥

सबंधवः समानबंधनाः पंच व्राताः पंच जना मनुष्या यजमाना अपस्यवः कर्मच्छवो यद्यदेमेन धर्णसिं धारकं सोमं गिरा स्तुत्या परिष्कृण्वन्ति अलंकुर्वन्ति । अस्योत्तरचान्वयः ॥

आदस्य शुष्मिणो रसे विश्वे देवा अमत्सत । यदी गोभिर्वसायते ॥३॥

आत् । अस्य । शुष्मिणः । रसे । विश्वे । देवाः । अमत्सत । यदि । गोभिः । वसायते ॥३॥

आत्परिष्कारणानंतरमेवं शुष्मिणो बलवतोऽस्य सोमस्य रसे विश्वे देवा अमत्सत । अमाद्यंत । यदि यदा गोभिर्गोविकारैः । विकारि प्रकृतिशब्दः । बीरादिभिर्वसायते आच्छायते ॥

निरिणानो वि धावति जहृच्छर्याणि तान्वा । अत्रा सं जिघ्नते युजा ॥४॥

निऽरिणानः । वि । धावति । जहृत् । शर्याणि । तान्वा । अत्रा । सं । जिघ्नते । युजा ॥४॥

अयं सोमो निरिणानो दशापवित्रादधो गच्छन्वि धावति । विविधं धावति । - - - - यदा तान्वा । तनु दशापवित्रवस्त्रं । तत्संबंधीनि शर्याणि द्वाराणि जहृत् अधः सरति । अत्रास्मिन्यज्ञे युजा सखिभूतेर्निद्रेण सह सं जिघ्नते । संगतो भवति । वस्त्रसुषिराद्विनिर्गत्य दशापवित्रादधः सत्याचं विविधं गच्छन् होमद्वारिणैर्द्रेण संगतो भवतीत्यर्थः ॥

नप्नीभिर्यो विवस्वतः शुभ्रो न मामृजे युवा । गाः कृण्वानो न निरिणैर्ज ॥५॥

नप्नीभिः । यः । विवस्वतः । शुभ्रः । न । मामृजे । युवा । गाः । कृण्वानः । न । निऽनिरिणैर्ज ॥५॥

यः सोमो विवस्वतः परिचरणवतो यजमानस्य नप्नीभिः पीत्रस्थानीयाभिः । तस्य हस्तः पुत्रोऽगुणवयः

पांचस्थानीया इत्यभिप्रायः । मामृजे मृज्यते शुधो न दीप्तोऽथो युवेव । यथाप्रवृद्धोऽथो मृज्यते स्वपरिषा-
रकैस्तद्वत् एव युवा मिश्रणशीलः सोमो निर्णिजं । निर्णिगिति रूपनाम । स्वकीयं रूपं गा न ह्यखानो
गोविकारांश्च कुर्वाणो भवतीति शेषः ॥ ३ ॥

अतिं श्रिती तिरश्चतां गव्या जिगात्यख्या । वमुमियतिं यं विदे ॥ ६ ॥
अतिं । श्रिती । तिरश्चतां । गव्या । जिगाति । अख्या । वमुं । इयतिं । यं । विदे ॥ ६ ॥

अख्यांगव्याभिषूयमाणः सोमो गव्या गव्यानि श्रित्वा श्रित्वै अयणार्थं तिरश्चता तिरश्चीनमति जिगाति ।
अंशुमतिक्रम्य गच्छति । तथांगव्याभिषूयमाणो वमुं शब्दमियति । प्रेरयति ॥

अभि श्लिपः समग्मत मर्जयंतीरिषस्पतिं । पृष्ठा गृभ्णत वाजिनः ॥ ७ ॥
अभि । श्लिपः । सं । अग्मत । मर्जयंतीः । इषः । पतिं । पृष्ठा । गृभ्णत । वाजिनः ॥ ७ ॥

क्षिपोऽगुलयो मर्जयंतीरभिमुशंत्य इपस्यतिमन्नानां स्वामिनं सोममभि समग्मत । अभिसंगच्छंते । संगत्य च
वाजिनो बलवतः सोमस्य पृष्ठा पृष्ठानि गृभ्णत । गृह्णत्यभिषवांगुलयः ॥

परि दिव्यानि मर्मशुश्वानि सोम पार्थिवा । वसूनि याह्यस्मयुः ॥ ८ ॥
परि । दिव्यानि । मर्मशुत् । विश्वानि । सोम । पार्थिवा । वसूनि । याहि । अस्मयुः ॥ ८ ॥

हे सोम दिव्यानि पार्थिवानि च विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि परि मर्मशुत्परिमृशन्परिगृह्णन्नस्युरस्य-
न्कामयमानो याहि । आगच्छ । एवमभिषुण्वन्नसं संबोध् वृते ॥ ४ ॥

एष धियेत्यष्टर्चं पंचदशं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । एष धियेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एष धिया यात्यख्या शूरो रथेभिराशुभिः । गच्छन्निद्रस्य निष्कृतं ॥ ९ ॥
एषः । धिया । याति । अख्या । शूरः । रथेभिः । आशुभिः । गच्छन् । इन्द्रस्य ।
निःऽकृतं ॥ ९ ॥

एष सोमः शूरो विक्रांतोऽख्यांगव्याभिषुतो धिया कर्मणा याति । गच्छति । कं देशं प्रति । उच्यते ।
इन्द्रस्य निष्कृतं स्थानं दिवं प्रति रथेभिराशुभिः शीघ्रगामिभिर्गच्छन्निद्रेण रथेऽवस्थाप्य स्वस्थाननयनाय ।
अंगव्याभिषूयमाणः सन् होमद्वाराग्निं निष्पीडनद्वारा पात्रं वा गच्छतीत्यर्थः ॥

एष पुरु धियायते बृहते देवतातये । यत्रामृतास आसते ॥ १० ॥
एषः । पुरु । धियाऽयते । बृहते । देवऽतातये । यत्र । अमृतासः । आसते ॥ १० ॥

एष सोमः पुरु ब्रह्मं धियायते । धियं कर्मेच्छति ॥ धीशब्दाद्यकारोपजनः । यद्वा । द्वितीयार्थे तृतीया
क्वांद्सञ्चालुक् ॥ कस्मै । बृहते महते देवतातये यज्ञाय । यत्र यस्मिन्त्येऽमृतासोऽमृता देवा आसते वसंति
तदर्थं ॥

एष हितो वि नीयतेऽतः शुभावंता पथा । यदीं तुजंति भूर्णयः ॥ ११ ॥
एषः । हितः । वि । नीयते । अंतरिति । शुभऽवंता । पथा । यदि । तुजंति । भूर्णयः ॥ ११ ॥

एष सोमो हितो निहितो हविधीने वि नीयते तस्मात्स्थानादाहवनीयं प्रति । अंतस्तयोर्मध्यदेशे

शुभावता शोभावता पथा मर्गेण यदि यदा तुजंति प्रयच्छंति देवेभ्यो भूर्णयो भरणशीला अध्वर्यादयः । तदा वि नीयत इति समन्वयः ॥

एष शृंगाणि दोधुवच्छिशीते यूथ्योऽ वृषा । नृम्णा दधान् ओजसा ॥४॥

एषः । शृंगाणि । दोधुवत् । शिशीते । यूथ्यः । वृषा । नृम्णा । दधानः । ओजसा ॥४॥

एष सोमः शृंगाणि शृंगवदुन्नतानंशूनभियवकाले दोधुवत् । धूनोति । यूथ्यो यूथाहो यूथपतिवृषा वृषभो यथा शिशीते तीक्ष्णे शृंगे धूनोति तद्वत् । कीदृश एषः । ओजसा बलेन नृम्णा नृम्णानि धनानि दधानो ऽस्मदर्थं धारयन् ॥

एष रुक्मिभिरीयते वाजी शुभेभिरंशुभिः । पतिः सिंधूनां भवन् ॥५॥

एषः । रुक्मिऽभिः । ईयते । वाजी । शुभेभिः । अंशुऽभिः । पतिः । सिंधूनां । भवन् ॥५॥

एष सोमो रुक्मिभिरध्वर्यादिभिः सहेयते । गच्छति । कीदृश एषः । वाजी वेजनवाञ्शुभेभिः शुभेर्दीप्तिरंशुभिर्विशिष्टः । अथवा रुक्मिभिरत्येतदप्यंशुविशेषणं । सिंधूनां खंदमानानां रसानां पतिर्भवन् य ईयत इति ॥

एष वसूनि पिबन्ना परूषा ययिवाँ अति । अत्र शदेषु गच्छति ॥६॥

एषः । वसूनि । पिबन्ना । परूषा । ययिऽवान् । अति । अत्र । शदेषु । गच्छति ॥६॥

एष सोमो वसून्वाक्छादकानि पिबन्ना पिबन्तानि पीडितानि रक्षांसि परूषा पर्वणात्यतिक्रम्य ययिवाक्छादेषु शातनीयेषु रक्षःस्वव गच्छति ॥

एतं मृजंति मर्ज्यमुप द्रोणेष्वायवः । प्रचक्राणं महीरिषः ॥७॥

एतं । मृजंति । मर्ज्यं । उप । द्रोणेषु । आयवः । प्रऽचक्राणं । महीः । र्षः ॥७॥

आयवो मनुष्या ऋत्विज एतं सोमं मर्ज्यं मार्जनीयमुप मृजंति । निष्पीडयंतीत्यर्थः । कुत्र । द्रोणेषु द्रोणकलशेषु । कीदृशं । महीरिषो महात्यन्त्रानि प्रचक्राणं कुर्वाणं । प्रभूतरसस्त्राविणमित्यर्थः ॥

यावस्तोत्रे गाणगारिमतेनाभिरूपकरणे मृज्यमाने सोम एतमु त्वमित्येषा । सूत्रितं च । एतमु त्वं दश क्षिपो मृज्यमानः सुहृत्स्था । आ० ५. १२. । इति ॥

एतमु त्वं दश क्षिपो मृजंति सप्र धीतयः । स्वायुधं मर्दितमं ॥८॥

एतं । उं इति । त्वं । दश । क्षिपः । मृजंति । सप्र । धीतयः । सुऽआयुधं । मर्दिन्ऽतमं ॥८॥

त्वं तमेतमेव सोमं दश क्षिपो दशांगुलयो मृजंति । परिचरंति । सप्र धीतयः सप्रत्विजश्च । ऋत्विजो ऽंगुलिभिर्मृजंतीत्यर्थः । कीदृशमेतं । स्वायुधं शोभनायुधं मर्दितमं मादयितृतमं । रक्षोहननसामर्थ्यप्रदर्शनाय स्वायुधशब्दश्रवणं ॥ ॥५॥

प्र ते सोतार इत्यष्टचं षोडशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । प्र त इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र ते सोतार ओण्योऽ रसं मदाय घृष्वये । सर्गो न तक्त्येशः ॥९॥

प्र । ते । सोतारः । ओण्योः । रसं । मदाय । घृष्वये । सर्गः । न । तक्ति । एतेशः ॥९॥

हे सोम ते तव रसं सोतारः सोमाभिषवकर्तार ओण्यो रसं । लुप्तोपममेतत् । बावापृथिव्यो रसमुदकमिव । अथवीखोर्बावापृथिव्योर्मध्ये तयोः संबन्धिनं वा रसं । प्र स्त्रावयंतीति शेषः । किमर्थं । घृष्वये

शत्रुघर्षणशीलाय मदायेंद्रस्य मदाय । अभिषवजनितः सोमः सर्गः ऋष्ट एतशो नाश्व इव तन्ति । गच्छति पात्रं प्रति ॥

क्रत्वा दक्षस्य रथ्यमपो वसानमंधसा । गोषामखेषु सश्चिम ॥२॥

क्रत्वा । दक्षस्य । रथ्यं । अपः । वसानं । अंधसा । गोऽसां । अखेषु । सश्चिम ॥२॥

वयमभिषोतारो दक्षस्य बलस्य रथ्यं नेतारमप उदकानि रसान्वसानमाच्छादयंतमंधसा अयणान्निन सहितं गोपां गवां सोतारं एवमुक्तलक्षणं सोमं क्रत्वा कर्मणाखेप्वंगुलीषु सश्चिम । संयोजयामः ॥

अनप्रमप्सु दुष्टरं सोमं पवित्रं आ सृज । पुनीहींद्राय पातवे ॥३॥

अनप्रं । अपऽसु । दुष्टरं । सोमं । पवित्रं । आ । सृज । पुनीहि । इंद्राय । पातवे ॥३॥

अनप्रं शत्रुभिरनाप्रमप्स्वांतरिच्यासु । वर्तमानमिति शेषः । दुष्टरमन्यैरनभिभावं । न हि सोमं कश्चिदप्यतितरति । इंद्रं सोमं पवित्रे दशापवित्रं आ सृज । प्रचिप हे अध्वर्यो । तत्रोच्यते । इंद्रायेंद्रस्य पातवे पातुं पुनीहि ॥

प्र पुनानस्य चेतसा सोमः पवित्रे अर्षति । क्रत्वा सधस्थमासदत् ॥४॥

प्र । पुनानस्य । चेतसा । सोमः । पवित्रे । अर्षति । क्रत्वा । सधऽस्थं । आ । असदत् ॥४॥

चेतसा स्तुत्या पुनानस्य पूयमानस्यांशीभूतः सोमः पवित्रे दशापवित्रेऽर्षति । गच्छति । अथ पश्चात् क्रत्वा कर्मणा प्रचानेन वा सधस्थं सहस्थानं द्रौणकलश आसदत् । आसीदति ॥

प्र त्वा नमोभिरिंदव इंद्र सोमा असृक्षत । महे भराय कारिणः ॥५॥

प्र । त्वा । नमः । ऽभिः । इंद्रवः । इंद्र । सोमाः । असृक्षत । महे । भराय । कारिणः ॥५॥

हे इंद्र त्वा त्वां नमोभिर्नमस्कारोपलक्षितैः स्तोत्रैरथवाग्निः संहिंदवः सोमाः प्रासृक्षत । प्राप्तुवन्ति । किमर्थं । महे महते भराय संयामाय । कीदृशाः । कारिणो बलकरणशीलाः ॥

पुनानो रूपे अव्यये विश्वा अर्षन्भि श्रियः । शूरो न गोषु तिष्ठति ॥६॥

पुनानः । रूपे । अव्यये । विश्वाः । अर्षन् । अभि । श्रियः । शूरः । न । गोषु । तिष्ठति ॥६॥

अव्ययेऽविमये रूपे रूप्यमाणे वस्त्रे पुनानः पूयमानो विश्वाः सर्वाः श्रियः शोभा अभ्यर्षन्भिगच्छन्गोषु निमित्तासु शूरो न शूर इव स यथा संयामे तिष्ठति तद्वदसी तिष्ठति पात्रे ॥

दिवो न सानुं पिप्युषी धारां सुतस्य वेधसः । वृथा पवित्रे अर्षति ॥७॥

दिवः । न । सानुं । पिप्युषी । धारां । सुतस्य । वेधसः । वृथा । पवित्रे । अर्षति ॥७॥

दिवो न बुल्लोकादंतरिचादिव सानुं समुच्छ्रितमुदकं तद्यथाधो निपतति तद्वेधसो विधानुर्बलस्य कर्तुः सुतस्थाभिपुतस्य सोमस्य पिप्युष्याप्याययंती धारा वृथानायासेनैव पवित्रे दशापवित्रेऽर्षति । गच्छति ॥

त्वं सोम विपश्चितं तनां पुनान आयुषु । अव्यो वारं वि धावसि ॥८॥

त्वं । सोम । विपः । ऽचितं । तनां । पुनानः । आयुषु । अव्यः । वारं । वि । धावसि ॥८॥

हे सोम त्वं विपश्चितं स्तोतारमायुषु मनुष्येषु मध्ये रक्षसि । अथवा । तृतीयार्थे द्वितीया । विपश्चिताध्व-
र्युणा । तना वस्त्रेण पुनानः पूयमानः । अथवा । विपश्चितमिंद्रं प्रीणयितुं तना पुनानः सन् । अथो वारमवे-
र्वालं वि धावसि । विविधं गच्छसि ॥ ६ ॥

प्र निम्नेनेवेत्यष्टर्षं सप्तदशं सूक्तं । अथवाऽऽद्याः पूर्ववत् । प्र निम्नेनेवेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र निम्नेनेव सिंधवो घ्नंतो वृत्राणि भूर्णयः । सोमा असृयमाश्वः ॥ १ ॥

प्र । निम्नेनऽइव । सिंधवः । घ्नंतः । वृत्राणि । भूर्णयः । सोमाः । असृयं । आश्वः ॥ १ ॥

निम्नेन प्रवणेन देशेन सिंधवो नद्य इव तथा वृत्राणि शत्रून् घ्नंतो भूर्णयः क्षिप्रगमना आश्वो व्याप्ताः
सोमाः प्राह्वयं । प्रगच्छंति द्रोणकलशं प्रति ॥

अभि सुवानास इंदवो वृष्टयः पृथिवीमिव । इंद्रं सोमासो अक्षरन् ॥ २ ॥

अभि । सुवानासः । इंदवः । वृष्टयः । पृथिवीऽइव । इंद्रं । सोमासः । अक्षरन् ॥ २ ॥

सुवानासः सूयमाना इंदवो द्रवरूपाः सोमासः सोमा इंद्रं प्रीणयितुमभ्यक्षरन् । किमिव । वृष्टयः
पृथिवीमिव ॥

अत्यूर्मिर्मत्सरो मदः सोमः पवित्रे अर्षति । विघ्नन्क्षांसि देवयुः ॥ ३ ॥

अतिऽऊर्मिः । मत्सरोः । मदः । सोमः । पवित्रे । अर्षति । विघ्नन् । रक्षांसि । देवऽयुः ॥ ३ ॥

अत्यूर्मिः । अतिक्रांता ऊर्मयो यस्मात्तोऽत्यूर्मिः । अतिप्रवृद्ध इत्यर्थः । मत्सरो मादनशीलो मदो
मदात्मकः सोमः पवित्रेऽर्षति । गच्छति । किं कुर्वन् । रक्षांसि विघ्नन् घातयन् देवयुर्देवाङ्कामयमानोऽर्षतीति
संबंधः ॥

पवित्रेऽर्षति द्वितीयाज्यभागस्या कलशेष्विति याज्या । सूचितं च । आ कलशेषु धावति पवित्रे परिपिच्यत
इत्येका । आ० ५. १२ । इति ॥

आ कलशेषु धावति पवित्रे परि पिच्यते । उक्थैर्यज्ञेषु वर्धते ॥ ४ ॥

आ । कलशेषु । धावति । पवित्रे । परि । पिच्यते । उक्थैः । यज्ञेषु । वर्धते ॥ ४ ॥

अयं सोमः कलशेषु धावति । तदर्थं पवित्रे परि पिच्यतेऽध्वर्युभिः । उक्थैः स्तोत्रैर्यज्ञेषु निमित्तेषु वर्धते ।
प्रवृद्धो भवति ॥

अति ची सोम रोचना रोहन्न भ्राजसे दिवं । इणान्सूर्यं न चोदयः ॥ ५ ॥

अति । ची । सोम । रोचना । रोहन् । न । भ्राजसे । दिवं । इणान् । सूर्यं । न । चोदयः ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं ची रोचना चीणि रोचनानि चीक्षीकानत्यतिक्रम्य रोहन्नुपरिस्वं दिवं बुलोकं भ्राजसे ।
प्रकाशयसि । तथेष्ण्यच्छन्सूर्यं न सूर्यं च चोदयः । चोदयसि । प्रेरयसि । नशब्दार्थे ॥

अभि विप्रा अनूषत मूर्धन्यज्ञस्य कारवः । दधानाश्चक्षसि प्रियं ॥ ६ ॥

अभि । विप्राः । अनूषत । मूर्धन् । यज्ञस्य । कारवः । दधानाः । चक्षसि । प्रियं ॥ ६ ॥

अभ्यनूषत अभिष्टवंति विप्रा मेधाविनः स्तोतारः । कुच । यज्ञस्य मूर्धन्मूर्धनि । शिरोवदुत्तमेऽभिषवदिवस

इत्यर्थः । कीदृशास्ते । कारवः कर्तारः परिचर्याया यागानुष्ठानारो वा । चक्षसि द्रष्टरि सोमि प्रियं दधाना अभ्यनूषतेति समन्वयः ॥

तमु त्वा वाजिनं नरो धीभिर्विप्रा अवस्यवः । मृजंति देवतातये ॥ ७ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । वाजिनं । नरः । धीभिः । विप्राः । अवस्यवः । मृजंति । देवतातये ॥ ७ ॥

हे सोम तमु तमेव त्वा त्वां वाजिनमन्नवंतं गमनवंतं वा नरो नेतारो विप्रा मेधाविनोऽध्वर्वाद्यो धीभिः कर्मभिर्मृजंति । शोधयंति । देवतातये यच्चार्यं । किमिच्छवः । अवस्यवोऽन्नमिच्छवः ॥

मधोर्धारामनु क्षर तीव्रः सधस्यमासदः । चारुञ्चृताय पीतये ॥ ८ ॥

मधोः । धारो । अन्नु । क्षर । तीव्रः । सधऽस्यं । आ । असदः । चारुः । चृताय । पीतये ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं मधोर्मधुररसस्य धारामनु चर प्रवहन् । तीव्रस्तीव्ररसः सन्सधस्यं सहस्त्रानमभिषवस्थानं पवित्रं वासदः । सीद । चारुश्चरणशीलः सन्नृताय यच्चार्यं पीतये देवानां पानाय ॥ ७ ॥

परि सुवान इति सप्तर्चमष्टादशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । परि सुवानः सप्तैत्यनुक्रांतं । गतो विनियोगः ॥

परि सुवानो गिरिष्ठाः पवित्रे सोमो अक्षाः । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ९ ॥

परि । सुवानः । गिरिऽस्थाः । पवित्रे । सोमः । अक्षारिति । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ ९ ॥

अयं सोमः पवित्रे पर्यन्ताः । परिष्करति । सुवानः सूयमानो गिरिष्ठा गिरिस्थायी । यावसु वर्तमान इत्यर्थः । स त्वं मर्देषु मादकेषु सोतृषु सर्वधा असि । सर्वस्य धाता दाता वा भवसि ॥

त्वं विप्रस्त्वं कविर्मधु प्र जातमंधसः । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १० ॥

त्वं । विप्रः । त्वं । कविः । मधु । प्र । जातं । अंधसः । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ १० ॥

हे सोम त्वं विप्रो विविधं प्रीणयिता विप्रसदृशो वा त्वं च कविर्मधावी । अतस्त्वमंधसोऽन्नाज्जातं मधु मधुररसं प्रयच्छसीति शेषः ॥

तव विश्वे सजोषसो देवासः पीतिमाशत । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ११ ॥

तव । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । पीतिं । आशत । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ ११ ॥

हे सोम तव पीतिं पानं विश्वे देवासो देवाः सजोषसः समानप्रीतयः संत आशत । प्राप्नुवन् ॥

आ यो विश्वानि वार्या वसूनि हस्तयोर्दधे । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १२ ॥

आ । यः । विश्वानि । वार्या । वसूनि । हस्तयोः । दधे । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ १२ ॥

यः सोमो विश्वानि वार्या वरणीयानि वसूनि धनानि स्तोतृहस्तयोरा दधे करोति । प्रयच्छतीत्यर्थः । मर्देषु सर्वधा असिति । अथवा स शुष्मीत्युत्तरसंबन्धः ॥

य इमे रोदसी मही सं मातरैव दोहते । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १३ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । मही इति । सं । मातराऽइव । दोहते । मर्देषु ।

सर्वऽधाः । असि ॥ १३ ॥

यः सोम इमे मही महत्वी रोदसी बावापृथिवी सं दोहते । उभयोः सारं परिगृह्णातीत्यर्थः । मातरैव यथा द्वे मातरावेको वत्सो दोहते तद्वत् ॥

परि॒ यो रोद॑सी॒ उ॒भे स॒द्यो वाजे॑भिर॒र्षति॑ । म॒र्देषु॑ स॒र्वधा॑ अ॒सि ॥ ६ ॥
परि॒ । यः । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ । स॒द्यः । वाजे॑भिः । अ॒र्षति॑ । म॒र्देषु॑ । स॒र्व॒ऽधाः ।
अ॒सि ॥ ६ ॥

यः सोम उभे रोदसी बावापृथिवी सब्रह्मदानीमेव वाजेभिरन्नेः पर्यर्षति परिगच्छति । सोमाङ्गत्वा बावापृथिव्यावन्नवत्वी करोतीत्यर्थः ॥

स शु॒ष्मी क॒लशे॑ष्वा पु॒नानो॑ अ॒चिक्र॑दत् । म॒र्देषु॑ स॒र्वधा॑ अ॒सि ॥ ७ ॥
सः । शु॒ष्मी । क॒लशे॑षु । आ । पु॒नानः॑ । अ॒चिक्र॑दत् । म॒र्देषु॑ । स॒र्व॒ऽधाः । अ॒सि ॥ ७ ॥

उक्तरोत्या महान्त सोमः शुष्मी बलवान्युनामः पूयमानः सन्नाचिक्रदत् । शब्दं करोति । अत्र सर्वत्र यथोचितमुत्तरपादो नेयः ॥ ॥ ८ ॥

यत्सोमेति सप्तर्चमेकोनविंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । यत्सोमेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

यत्सो॑म चि॒त्रमु॑कथ्यं दि॒व्यं पा॑र्थिवं वसु॑ । तन्नः॑ पु॒नान॑ आ भ॒र ॥ १ ॥
यत् । सो॑म । चि॒त्रं । उ॒कथ्यं॑ । दि॒व्यं । पा॑र्थिवं । वसु॑ । तत् । नः॑ । पु॒नानः॑ । आ । भ॒र ॥ १ ॥

हे सोम यच्चित्रं चायनीयमुकथं सुत्वं दिव्यं दिवि भवं पार्थिवं पृथिवीसंबद्धं च वसु धनमस्ति तन्नोऽस्मभ्यं पुनामः पूयमानः सन्ना भर । आहर ॥

यु॒वं हि स्यः॑ स्व॒र्पती॑ इंद्रश्च सोम॒ गोप॑ती । ई॒शाना॑ पि॒प्यतं॑ धियः ॥ २ ॥
यु॒वं । हि । स्यः॑ । स्वः॑पती॒ इति॑ स्वः॑ऽपती॒ । इंद्रः॑ । च॒ । सो॑म । गो॒पती॑ इति॒
गो॑ऽपती॒ । ई॒शाना॑ । पि॒प्यतं॑ । धियः॑ ॥ २ ॥

हे सोम त्वमिन्द्रश्च युवं हि युवां खलु स्वर्पती सर्वस्य स्वामिनी स्यः । भवथः । तथा गोपती गवां पासका-वीशानिश्चरती संती धियोऽसदीयानि कर्माणि पिप्यतं । प्याययतं ॥

वृषा॑ पु॒नान॑ आ॒युषु॑ स्त॒नय॑न्नधि॒ ब॒र्हिषि॑ । हरिः॑ स॒न्योनि॑मास॒दत् ॥ ३ ॥
वृषा॑ । पु॒नानः॑ । आ॒युषु॑ । स्त॒नय॑न् । अ॒धि । ब॒र्हिषि॑ । हरिः॑ । सन् । योनि॑ । आ ।
अ॒स॒दत् ॥ ३ ॥

वृषा कामानां वर्षकः सोम आयुषु मनुष्येष्वध्वर्वादिषु पुनामः सन् स्तनयन्शब्दं कुर्वन्नधि बर्हिषि । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । आसीत्ते दमे हरिर्हरितवर्णः सन्योनिं स्वकीयं स्थानमासदत् । आसीदति ॥

अ॒वाव॑शंत॒ धी॒तयो॑ वृष॒भस्या॑धि॒ रेत॑सि । सू॒नोर्व॑त्सस्य॒ मा॒तरः॑ ॥ ४ ॥
अ॒वाव॑शंत । धी॒तयः॑ । वृष॒भस्य॑ । अ॒धि । रेत॑सि । सू॒नोः॑ । व॒त्सस्य॑ । मा॒तरः॑ ॥ ४ ॥

धीतयो धीयमानाः सोमाद्धेन वत्सेन पीयमाना वसतीवर्धः ॥ क्तिन् व्यत्ययेनांतोदान्तः ॥ अधि रेतसि

स्वकीये सरि वृषभस्य वर्षकस्य सोमस्य । सोममित्यर्थः । अवावशंत । पुनः कामयते । सोममाष्यायचितुं कामयंत इत्यर्थः । तदेवाह । मूनोः स्वपुत्रस्थानीयस्य वत्सस्य सोमस्य मातरो निर्मात्र्यः प्रवृद्धिकामा मातृस्थानीया अवावशतेति समन्वयः ॥

कुविद्वृषण्यंतीभ्यः पुनानो गर्भमादधत् । याः शुक्रं दुहते पर्यः ॥ ५ ॥

कुवित् । वृषण्यंतीभ्यः । पुनानः । गर्भं । आऽदधत् । याः । शुक्रं । दुहते । पर्यः ॥ ५ ॥

वृषण्यंतीभ्यो वृषणं सोममात्मन इच्छंतीभ्यो वसतीवरीभ्यः पुनानः पूयमानो मिश्रयमाणो गर्भं स्वगर्भस्थानीयं रसं कुविद्वृष प्रभूतमादधत् । करोति । या आपः शुक्रं दीप्तं पयो दुहते स्ववत्साय सोमाय ताभ्यो गर्भमादधत् ॥

उपं शिक्षापतस्युषो भियसमा धेहि शत्रुषु । पवमान विदा रयिं ॥ ६ ॥

उपं । शिक्षा । अपऽतस्युषः । भियसं । आ । धेहि । शत्रुषु । पवमान । विदाः । रयिं ॥ ६ ॥

हे पवमान सोम उप शिक्ष । त्वं समीपे क्रुह । कान् । अपतस्युषोऽपक्रम्य स्थितान् । अस्मद्भिमतानित्यर्थः । शत्रुष्वस्त्रिरोधिषु भियसं भयमा धेहि । क्रुह । जनय । अस्माकं तेषां शत्रूणां रयिं धनं विदाः । विंदसि ॥

नि शत्रोः सोम वृषण्यं नि शुष्मं नि वयस्तिर । दूरे वा सतो अंति वा ॥ ७ ॥

नि । शत्रोः । सोम । वृषण्यं । नि । शुष्मं । नि । वयः । तिर । दूरे । वा । सतोः । अंति । वा ॥ ७ ॥

हे अभिपूयमाण सोम त्वं शत्रोर्वृष्णं वर्षकं वनं नि तिर । निपूर्वस्तिरतिनाशार्थः । नाशय । तथा शत्रोः शुष्मं शोषकं तेजो नि तिर । तस्यैव वयोऽन्नं च नि तिर । कीदृशस्य शत्रोः । दूरे वा सतोऽस्मत्तो दूरे वर्तमानस्यांति वा सतोऽतिके वर्तमानस्य वा ॥ ७ ॥

प्र कविरिति सप्तर्षं विशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । प्र कविरित्यनुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र कविर्देववीतयेऽव्यो वारैभिरर्षति । साह्वान्विश्वा अभि स्पृधः ॥ १ ॥

प्र । कविः । देवऽवीतये । अर्ष्यः । वारैभिः । अर्षति । साह्वान् । विश्वाः । अभि । स्पृधः ॥ १ ॥

कविर्मैधावी सोमो देववीतये देवानां पानायाव्योऽवेर्वरिभिर्वरिर्दशापवित्रेण प्रार्षति । प्रकर्षेण गच्छति । साह्वान्शत्रूणां सोढा सोमो विद्याः स्पृधः सर्वान्शयामान्द्रिंसकान्वाभि भवतीति श्रेषः ॥

स हि ष्मा जरितृभ्य आ वाजं गोमंतमिन्वति । पवमानः सहस्रिणं ॥ २ ॥

सः । हि । स्म । जरितृऽभ्यः । आ । वाजं । गोऽमंतं । इन्वति । पवमानः । सहस्रिणं ॥ २ ॥

स हि ष्म म खनु पवमानः सोमो जरितृभ्यः स्तोतृभ्यो गोमंतं बद्धभिर्गोभिर्युक्तं सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं वाजमन्नमाभिमुखमिन्वति । व्याप्नोति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

परि विश्वानि चेतसा मृशसे पवसे मती । स नः सोम श्रवो विदः ॥ ३ ॥

परि । विश्वानि । चेतसा । मृशसे । पवसे । मती । सः । नः । सोम । श्रवः । विदः ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं चेतसा स्वीयेनास्मदनुकूलेन चित्तेन विश्वानि सर्वाणि धनानि परि मृशसे । प्रयच्छसीत्यर्थः । मती मत्थास्त्रसुत्या पवसे । वरसि रसं । स त्वं हे सोम नोऽस्मभ्यं श्रवोऽन्नं विदः । देहि ॥

अभ्यर्षं बृहद्यशो मघवद्भ्यो ध्रुवं रयिं । इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥४॥

अभि। अर्षं। बृहत्। यशः। मघवत्ऽभ्यः। ध्रुवं। रयिं। इषं। स्तोतृऽभ्यः। आ। भर॥४॥

हे सोम बृहद्यशो महतीं कीर्तिमभ्यर्ष । अभिगमय । मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्योऽस्रभ्यं ध्रुवं रयिं धमं चाभ्यर्ष । किंचेषमन्नं स्तोतृभ्योऽस्रभ्यमा भर । आहर ॥

त्वं राजैव सुव्रतो गिरः सोमा विवेशिथ । पुनानो वहे अद्भुत ॥५॥

त्वं। राजाऽइव। सुऽव्रतः। गिरः। सोम। आ। विवेशिथ। पुनानः। वहे। अद्भुत॥५॥

हे सोम सुव्रतः सुकर्मा पुनानस्त्वं राजैव गिरोऽस्रदीयाः सुतीरा विवेशिथ । आविशसि । हे वहे वोढरद्भुत महत्सोम ॥

स वह्निरप्सु दुष्टरो मृज्यमानो गभस्त्योः । सोमश्चमूषु सीदति ॥६॥

सः। वह्निः। अपऽसु। दुस्तरः। मृज्यमानः। गभस्त्योः। सोमः। चमूषु। सीदति॥६॥

स सोमो वह्निर्वोढा यज्ञादेरप्स्वंतरिचे वर्तमानो दुष्टरो दुःखेनान्यैस्तरणीयो मृज्यमानः शोधमानो गभस्त्योर्हस्तयोरेवंभूतः सन्स चमूषु पात्रेषु सीदति ॥

क्रीकुरुमखो न मंह्युः पवित्रं सोम गच्छसि । दधत्स्तोत्रे सुवीर्यं ॥७॥

क्रीकुरुः। मखः। न। मंह्युः। पवित्रं। सोम। गच्छसि। दधत्। स्तोत्रे। सुऽवीर्यं॥७॥

हे सोम क्रीकुरुः क्रीडनशीलस्त्वं मंह्युः । मंहतिर्दानकर्मा । दानेच्छुर्मखो न दानमिव पवित्रं गच्छसि । किं कुर्वन् । स्तोत्रे स्तुतिकर्त्रे सुवीर्यं शोभनवीर्यं दधत्प्रयच्छन् ॥ १० ॥

एते धावंतीति सप्रर्चमेकविंशं मूक्तं । च्छप्याद्याः पूर्ववत् । एते धावंतीत्यनुक्रांतं ॥ गतो विभियोगः ॥

एते धावंतीद्वः सोमा इंद्राय घृष्वयः । मत्सरासः स्वर्विदः ॥९॥

एते। धावंति। इंद्रवः। सोमाः। इंद्राय। घृष्वयः। मत्सरासः। स्वऽविदः॥९॥

एते सोमा इंद्राय धावंति । गच्छन्ति । कीदृशा एते । इंद्रवः क्लेदयितारो दीप्ता वा घृष्वयो घर्षणशीला मत्सरासो मादयितारः स्वर्विदः स्वर्लोकस्य लंभयितारः ॥

प्रवृण्वंती अभियुजः सुष्वये वरिवोविदः । स्वयं स्तोत्रे वयस्कृतः ॥२॥

प्रऽवृण्वंतः। अभिऽयुजः। सुष्वये। वरिवऽविदः। स्वयं। स्तोत्रे। वयऽकृतः॥२॥

प्रवृण्वंतः सुवानं प्रकर्षेण संभजंतः तथाभियुजोऽभियोजयितारः सुष्वये सुवृभिपवकर्त्रे वरिवोविदः । वरिव इति धननाम । तस्य लंभयितारः स्वयं स्तोत्रे वयस्कृतोऽन्नस्य कर्तारः । एते धावंतीति संबन्धः ॥

वृथा क्रीकृतं इंद्रवः सधस्यमभ्येकमित् । सिंधोरूर्मा व्यक्षरन् ॥३॥

वृथा। क्रीकृतः। इंद्रवः। सधऽस्यं। अभि। एकं। इत्। सिंधोः। जूर्मा। वि। व्यक्षरन्॥३॥

वृथानायासेन क्रीकृतं इंद्रवः सोमा एकमिदमेव सधस्यं सहस्रानां द्रीणकलशं वाभ्यचरन्निति शेषः । सिंधोरूर्मा वसतीवरीषु व्यक्षरन् ॥

एते विश्वानि वार्या पवमानास आशत । हिता न सप्रयो रथे ॥४॥

एते । विश्वानि । वार्या । पवमानासः । आशत । हिताः । न । सप्रयः । रथे ॥४॥

एते सोमाः पवमानासः पूयमाना विश्वानि वार्या वार्याणि वरणीयानि धनान्याशत । व्यामुवन् । रथे हिताः स्थापिता न सप्रयोऽश्वा इव । ते यथा रथमभिमतं देशं प्राप्नुवन्ति तद्वन्नमस्माकं प्रायच्छन्नित्यर्थः ॥

आस्मिन्पिशंगमिन्दवो दधाता वेनमादिशे । यो अस्मभ्यमरावा ॥५॥

आ । अस्मिन् । पिशंगं । इन्दवः । दधात । वेनं । आऽदिशे । यः । अस्मभ्यं । अरावा ॥५॥

हे इन्दवः सोमाः अस्मिन्पिशंगमिन्दवो बहुरूपं मणिमुक्ताहिरण्यादिभेदेन नानारूपं वेनं कामयन्तं बहुविधं काममादिशेऽस्मभ्यमादेशनाया दधात । आयच्छत । यो यवमानोऽस्मभ्यमरावा ----- प्रयच्छति प्राप्तकाम एव खल्वुत्विग्भ्यः प्रयच्छति ॥

ऋभुर्न रथ्यं नवं दधाता केतमादिशे । शुक्राः पवध्वमर्णसा ॥६॥

ऋभुः । न । रथ्यं । नवं । दधात । केतं । आऽदिशे । शुक्राः । पवध्वं । अर्णसा ॥६॥

ऋभुर्नोऽभसमानो रथस्वामीव स यथा रथ्यं रथस्य नेतारं नवं सुत्वं कुशलं सारथिनमय आधत्ते तद्वदस्मदीयेऽस्मिन्नादिशे स्वामिनि केतं प्रज्ञानं दधात । स्थापयत । हे सोमाः योऽस्मभ्यं प्रयच्छति तस्मिन्नित्यर्थः । हे सोमाः अर्णसोदकेन शुक्रा दीप्ताः संतः पवध्वं । वरध्वं ॥

एत उ त्वे अवीवशन्काष्ठा वाजिनो अक्रत । सतः प्रासाविषुर्मतिं ॥७॥

एते । उं इति । त्वे । अवीवशन् । काष्ठा । वाजिनः । अक्रत । सतः । प्र । असाविषुः ।

मतिं ॥७॥

त्वे त एत उ एत एव सोमा अवीवशन् । कामयन्ति यज्ञं । कांत्वा च वाजिनो बलवन्तोऽज्रवन्तो वा सोमाः काष्ठामक्रत । निवासस्थानमकुर्वन् । द्रोणकलशादुन्नता यहानित्यर्थः । सतो यजमानस्य स्तोतुर्वा मतिं बुद्धिं सुतिं वा प्रासरविषुः । प्रैरयन् ॥ ॥११॥

इति सोमास इति सप्तर्चं द्वाविंशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । एते सोमास इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एते सोमास आशवो रथा इव प्र वाजिनः । सर्गाः सृष्टा अहेषत ॥९॥

एते । सोमासः । आशवः । रथाःऽइव । प्र । वाजिनः । सर्गाः । सृष्टाः । अहेषत ॥९॥

एते पूयमानाः सोमासः सोमाः सृष्टा अध्वर्युणाशवो दशापवित्रादधोगमने शीघ्राः प्राहेषत । प्रहेषन्ति । शीघ्रममने दृष्टांतदयं । आबी सृष्टाः शीघ्रा रथा इव तथोक्तलक्षणा वाजिन इव वेजमवन्तोऽश्वा इव ॥

एते वाता इवोरवः पर्जन्यस्येव वृष्टयः । अग्नेरिव भ्रमा वृथा ॥२॥

एते । वाताःऽइव । उरवः । पर्जन्यस्यऽइव । वृष्टयः । अग्नेःऽइव । भ्रमाः । वृथा ॥२॥

एते सोमा उरवो महांतो वाता इव वायव इव वृथानायासेन व्यामश्रित्युत्तरच संबंधनीयं । अथवा-
ध्वाहारेण निःसरंतीति योज्यं । तथा पर्जन्यस्य वृष्टय इव वर्षा यथा तथैव । किंचापिर्भमा भ्रमणा ज्वाला-
संचारा इव ॥

एते पूता विपश्चितः सोमासो दध्याशिरः । विपा व्यानश्रुधियः ॥३॥

एते। पूताः। विपःऽचितः। सोमासः। दधिऽआशिरः। विपा। वि। आनश्रुः। धियः॥३॥

एते सोमासः सोमाः पूताः शुद्धा विपश्चितः प्राज्ञा दध्याशिरो दध्याश्रयणा विपा प्रज्ञानेन धियो ऽस्रदीयानि कर्माणि व्यानश्रुः । व्याप्नुवन्ति ॥

एते मृष्टा अमर्त्याः ससृवांसो न शश्रमुः । इयंक्षंतः पथो रजः ॥४॥

एते। मृष्टाः। अमर्त्याः। ससृऽवांसः। न। शश्रमुः। इयंक्षंतः। पथः। रजः॥४॥

एते सोमा मृष्टा दशपवित्रेण शोधिता अमर्त्या अमरणधर्माणाः ससृवांसो हविर्धानात्सरतः पथो मार्गान्नजो लोकांश्चैयचंतो गंतुमिच्छन्तो न शश्रमुः । न शान्तिं ॥

एते पृष्ठानि रोदसोर्विप्रयंतो व्यानश्रुः । उतेदमुत्तमं रजः ॥५॥

एते। पृष्ठानि। रोदसोः। विऽप्रयंतः। वि। आनश्रुः। उत। इदं। उत्ऽतमं। रजः॥५॥

एते सोमा रोदसोर्बावापृथिव्योः पृष्ठानि विप्रयंतो विविधं गच्छन्तो व्यानश्रुः । व्याप्नुवन्ति । उतापि चेदमुत्तमं रजो बुलोकं व्यानश्रुः । आहुतिद्वारेणेति भावः । रोदसोरित्यन्तरेणोऽभिप्रेतः ॥

तंतुं तन्वानमुत्तममनुं प्रवत आशत । उतेदमुत्तमाय्यं ॥६॥

तंतुं। तन्वानं। उत्ऽतमं। अनुं। प्रऽवतः। आशत। उत। इदं। उत्तमाय्यं॥६॥

तंतुं यज्ञं तन्वानमुत्तममुत्कृष्टं सोममन्वाशत प्रवतो नद्यः । उतापि चेदं कर्मानेन सोमेनोत्तमाय्यमुत्तमी-
छतं । अथवा । तंतुं तन्वानं सोमं प्रवतोऽधःस्थिताः सर्वा अन्वाशत । उतेदमुत्तमाय्यं रजः । बुलोक इत्यर्थः ।
सोऽप्यन्वभृते पृथिव्यां चांतरिक्षे च । उत्तमीछतमुत्तमाय्यं ॥

त्वं सोम पणिभ्य आ वसु गव्यानि धारयः । ततं तंतुमचिक्रदः ॥७॥

त्वं। सोम। पणिऽभ्यः। आ। वसुं। गव्यानि। धारयः। ततं। तंतुं। अचिक्रदः॥७॥

हे सोम त्वं पणिभ्योऽसुरेभ्यो लुब्धकेभ्यो वा सकाशाद्गव्यानि गोहितानि वसु वसूनि गोकुल्यानि वसूनि
चेति वाहृत्य धारयः । धारयसि । तथा तंतुं यज्ञं प्रति ततं विसृतं यथा भवति तथाचिक्रदः । शब्दम-
कार्षीः ॥ ॥१२॥

सोमा अक्षयमिति सप्तर्चं त्रयोविंशं सुक्तं । अक्षयायाः पूर्ववत् । सोमा अक्षयमित्यनुक्रांतं ॥ गतो वि-
नियोगः ॥

सोमा असुग्रमाशवो मधोर्मदस्य धारया । अभि विश्वानि काव्या ॥१॥

सोमाः। असुग्रयं। आशवः। मधोः। मदस्य। धारया। अभि। विश्वानि। काव्या॥१॥

आशवः शीघ्राः सोमा अक्षयं । अक्षयन् । क्षयन्ति । मधोर्मधुरस्य मदस्य मदकरस्य धारयाक्षयमिति
संबंधः । किं प्रति उच्यते । अभि लक्ष्मीकृत्य विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि स्तोत्राणि प्रति । स्तोत्रसमय
इत्यर्थः ॥

अनुं प्रत्नासं आयवंः पदं नवीयो अक्रमुः । रुचे जनंत सूर्यं ॥२॥

अनुं। प्रत्नासः। आयवंः। पदं। नवीयः। अक्रमुः। रुचे। जनंत। सूर्यं॥२॥

प्रत्नासः पुराणाः केचिदायवः शीघ्रगमना अश्वा नवीयो नवतरं पद्मन्वक्रमुः । अनुक्रमंते । रूपकव्या-
हारेण सोमाः स्रूयन्ते । रुचे दीप्यै सूर्यं जनंत । कुर्वन्ति । दीप्तं कुर्वन्तीत्यर्थः । सोमप्यायनेन हि चंद्रो रोचते ॥

आ पवमान नो भरार्यो अदाणुषो गयं । कृधि प्रजावतीरिषः ॥३॥

आ । पवमान । नः । भर । अर्यः । अदाणुषः । गयं । कृधि । प्रजाऽवतीः । इषः ॥३॥

हे पवमान सोम त्वं नोऽस्मभ्यमर्योऽरिरदाणुषोऽप्रयच्छतो गयं गृहं गृहोपलक्षितं धनमा भर । आहर ।
तथास्मभ्यं प्रजावतीरिषश्च कृधि । कुरु ॥

अभि सोमास आयवः पवन्ते मद्यं मदं । अभि कोशं मधुश्रुतं ॥४॥

अभि । सोमासः । आयवः । पवन्ते । मद्यं । मदं । अभि । कोशं । मधुऽश्रुतं ॥४॥

आयवो गंतारः सोमासः सोमा मद्यं मदकरं रसमभि पवन्ते । चरन्ति । तथा मधुश्रुतं मधुस्राविणं कोशं ।
रसाधारेण कोशशब्देन तन्नामिच्छितो रसो लक्ष्यते । तमभि पवन्त इति शेषः ॥

सोमो अर्षति धर्णसिर्दधान इन्द्रियं रसं । सुवीरो अभिशस्तिपाः ॥५॥

सोमः । अर्षति । धर्णसिः । दधानः । इन्द्रियं । रसं । सुऽवीरः । अभिशस्तिऽपाः ॥५॥

सोमोऽर्षति । गच्छति । कीदृशः सः । धर्णसिर्धारको जगतां तथेन्द्रियमिन्द्रियवर्धकं रसं दधानो धार-
यन्सुवीरः सुवीरोऽभिश्स्तिपा अभिशस्तेः पाता । अभितो हिंसा ततो रचक इत्यर्थः । सोमपानं ब्रह्महत्यादि-
निंदामनुमाष्टीति प्रसिद्धं ॥

इंद्राय सोम पवसे देवेभ्यः सधमाद्यः । इंदो वाजं सिषाससि ॥६॥

इंद्राय । सोम । पवसे । देवेभ्यः । सधऽमाद्यः । इंदो इति । वाजं । सिषाससि ॥६॥

हे सोम सधमाद्यः । सधमादो यद्यः । तदर्हस्वमिंद्राय देवेभ्यश्चान्येभ्यः पवसे । चरसे । हे तादृशेदो सोम
अस्मभ्यं वाजमन्नं सिषाससि । दातुमिच्छसि ॥

अस्य पीत्वा मदानामिंद्रो वृत्राण्यप्रति । जघानं जघनच्च नु ॥७॥

अस्य । पीत्वा । मदानां । इंद्रः । वृत्राणि । अप्रति । जघानं । जघनत् । च । नु ॥७॥

मदानां मदकराणां मध्येऽतिशयेन मदकरमस्यामुं सोमं पीत्वा वृत्राणि शत्रून्प्रतिगतः ससिंद्रो जघान ।
हतवान् । नु क्षिप्रं जघनच्च । हंतुं चेदानीमपि ॥ ॥१३॥

प्र सोमास इति सप्तर्चं चतुर्विंशं मूक्तं । असितो देवलो वर्षिर्गायत्री कंदः सोमो देवता । प्र सोमास
इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासो अधन्विषुः पवमानास इंदवः । श्रीणाना अप्सु मृजत ॥९॥

प्र । सोमासः । अधन्विषुः । पवमानासः । इंदवः । श्रीणानाः । अप्सुऽसु । मृजत ॥९॥

सोमासः सोमाः पवमानासः पुयमाना इंदवो दीप्ताः प्राधन्विषुः । धन्वतिर्गतिकर्मा । प्रगच्छन्ति । किंच
श्रीणाना गोभिः श्रयमाणा अप्सु वसतीवरीषु च मृजत । मृज्यन्ते ॥

अभि गावो अधन्विषुरापो न प्रवता यतीः । पुनाना इंद्रमाशत ॥२॥

अभि । गावः । अधन्विषुः । आपः । न । प्रऽवता । यतीः । पुनानाः । इंद्रं । आशत ॥२॥

गावो गमनशीला इंदवोऽभधन्विषुः । अभिगच्छन्ति दशापवित्रं । किमिव । प्रवता प्रवणवता देशेन यतीर्गच्छन्त आपो नाप इव । पञ्चात्पुनागा इंद्रं प्रीणयितुमाशत । व्यामुवन् । आऊतिप्रणाड्यंद्रमेव वा व्यामुवन् ॥

प्र पवमान धन्वसि सोमेंद्राय पातवे । नृभिर्यतो वि नीयसे ॥३॥

प्र । पवमान । धन्वसि । सोम । इंद्राय । पातवे । नृऽभिः । यतः । वि । नीयसे ॥३॥

हे पवमान सोम इंद्रायेंद्रस्य पातवे पाणाय प्र धन्वसि । प्रगच्छस्याहवनीयं प्रति हविर्धानात् । तदेवाह । नृभिर्नैतुभिर्ह्विग्भिर्यतो विनीतो वि नीयसे हविर्धानात् । अथवा । पवमान प्र धन्वसि पात्रं प्रतीद्रुपाणाय तदर्थं हविर्धानादि नीयसे ॥

त्वं सोम नृमादनः पवस्व चर्षणीसहे । सस्त्रियो अनुमाद्यः ॥४॥

त्वं । सोम । नृऽमादनः । पवस्व । चर्षणिऽसहे । सस्त्रिः । यः । अनुऽमाद्यः ॥४॥

हे सोम त्वं नृमादनो नृणां मादयिता त्वं चर्षणीसहे । चर्षणयो मनुष्या द्वेष्टारः । तेषां समभिभविव इंद्राय पवस्व । अर । यस्त्वं सस्त्रिः शुद्धोऽनुमाद्यः सुत्यः स पवस्विति समन्वयः ॥

इंदो यदद्रिभिः सुतः पवित्रं परिधावसि । अरमिंद्रस्य धाम्ने ॥५॥

इंदो इति । यत् । अद्रिऽभिः । सुतः । पवित्रं । परिऽधावसि । अरं । इंद्रस्य । धाम्ने ॥५॥

हे इंदो त्वं यद्यदाद्रिभिर्धावभिः सुतोऽभिषुतः पवित्रं दशापवित्रं परिधावसि परिगच्छसि तदेंद्रस्य धाम्ने स्थानायाधारकायोदराय वारं पर्याप्तो भवसि ॥

पवस्व वृचहंतमोक्थेभिरनुमाद्यः । शुचिः पावको अङ्गुतः ॥६॥

पवस्व । वृचहन्ऽतम । उक्थेभिः । अनुऽमाद्यः । शुचिः । पावकः । अङ्गुतः ॥६॥

हे वृचहंतम शुच्युणामतिशयेन हंतरिंद्र त्वं पवस्व । अर । कीदृशस्त्वं । उक्थेभिः शस्त्रिरनुमाद्यः सुत्यः शुचिः शुद्धः पावकोऽन्यस्य शोधकोऽङ्गुतो महान् । एवंमहागुभावः पवस्व ॥

शुचिः पावक उच्यते सोमः सुतस्य मध्वः । देवावीरघशंसहा ॥७॥

शुचिः । पावकः । उच्यते । सोमः । सुतस्य । मध्वः । देवऽअवीः । अघशंसऽहा ॥७॥

सुतस्याभिषुतस्य मध्वो मदकरस्य षड्यात्मकः सोमो रसरूपः शुचिः स्वयं शुद्धः पावकः शोधक-
चोच्यते । तथा देवावीर्देवानामविता तर्पयिताघशंसहा । अघं पापं शंसतीत्यघशंसा असुराः । तेषां हतेति
चोच्यते ॥ १४ ॥ ११ ॥

द्वितीयेऽनुवाके षट्त्रिंशत्सूक्तानि । तत्र पवस्विति षडृषं प्रथमं सूक्तं दृष्ट्व्युतनाम्नोऽगस्त्यपुत्रस्यार्धं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रांतं च । पवस्व षड् दृष्ट्व्युत आगस्त्य इति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व दक्षसाधनो देवेभ्यः पीतये हरे । मरुद्भ्यो वायवे मदः ॥९॥

पवस्व । दक्षऽसाधनः । देवेभ्यः । पीतये । हरे । मरुत्ऽभ्यः । वायवे । मदः ॥९॥

हे हरे हरितवर्णो पापहर्तृवा सोम दक्षसाधनः । दक्षो बलं । तस्य साधको मदो मदकरश्च त्वं पवस्व । अर । देवेभ्य इंद्रादिभ्यः पीतये पाणाय । तथा मरुद्भ्यो वायवे च पीतये पवस्व ॥

पवमान धिया हितोऽभि योनिं कनिक्रदत् । धर्मणा वायुमा विश ॥ २ ॥

पवमान । धिया । हितः । अभि । योनिं । कनिक्रदत् । धर्मणा । वायुं । आ । विश ॥ २ ॥

हे पवमान सोम धिया कर्मणास्रग्यापरिणांगुल्या वा हितो धृतः सम्कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन्योनिं स्थानं ग्रहं यामि विशति शेषः । तदेवाह । धर्मणा वायुं । वायुसंबन्धि पात्रमित्यर्थः । तदा विश । प्रविश ॥

सं देवैः शोभते वृषा कविर्योनावधि प्रियः । वृचहा देववीतमः ॥ ३ ॥

सं । देवैः । शोभते । वृषा । कविः । योनीं । अधि । प्रियः । वृचऽहा । देवऽवीतमः ॥ ३ ॥

अयं सोमः सं शोभते देवैः सह योनीं स्थाने स्वीयेऽधिष्ठितो वृषा कामानां वर्षकः कविः क्रांतप्रज्ञः प्रियः प्रियभूतः सर्वेषां यद्वा प्रीणयिता वृचहा वृचस्व हंता देववीतमोऽतिशयेन देवास्कामयमानः एवमहा-
गुभावः सोमः सं शोभते ॥

विश्वार्था रूपाण्यां विश्वपुनानो याति हर्यतः । यचामृतास आसते ॥ ४ ॥

विश्वार्था । रूपाणि । आऽविश्वान् । पुनानः । याति । हर्यतः । यच । अमृतासः । आसते ॥ ४ ॥

विश्वार्था सर्वाणि रूपाण्यां विश्वपुनानः पूयमानो हर्यतः कमनीयः ॥ हर्यं गतिकांत्योः ॥ ईदृशो याति । गच्छति । यचामृतासोऽमृता देवा आसते तिष्ठति तं देशं याति ॥

अरुषो जनयन्गिरः सोमः पवत आयुषक् । इंद्रं गच्छन्कविक्रतुः ॥ ५ ॥

अरुषः । जनयन् । गिरः । सोमः । पवते । आयुषक् । इंद्रं । गच्छन् । कविऽक्रतुः ॥ ५ ॥

अरुष आरोचमानः सोमो गिरः शब्दाज्जनयन्पवते । चरति । किं कुर्वन् । आयुषगनुषक्तमिंद्रं गच्छन्त्या-
मुवन् कविक्रतुः क्रांतप्रज्ञः ॥

आ पवस्व मदितम पविचं धारया कवे । अर्कस्य योनिमासदं ॥ ६ ॥

आ । पवस्व । मदिन्ऽतम । पविचं । धारया । कवे । अर्कस्य । योनिं । आऽसदं ॥ ६ ॥

हे मदितम मादयितुम कवे क्रांतप्रज्ञ सोम त्वं पविचमतिक्रम्य धारया पवस्व । किमर्थं । अर्कस्वार्चनी-
यस्तेन्द्रस्य योनिं स्थानमासदं प्राप्तुं ॥ १५ ॥

तममृचतेति षड्बुचं द्वितीयं मुक्तं दृच्छत्युतपुचस्तेध्रवाहनात् आर्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं ।
अमुक्रांतं च । तममृचतेध्रवाहो दाढेच्युत इति ॥ अतो विनियोगः ॥

तममृक्षंत वाजिनमुपस्थे अदिनेरधि । विप्रासो अरुष्या धिया ॥ १ ॥

तं । अमृक्षंत । वाजिनं । उपऽस्थे । अदिनेः । अधि । विप्रासः । अरुष्या । धिया ॥ १ ॥

तं वाजिनमश्वमश्वदाशुं । व्याप्तमित्यर्थः । अदिनेः पृथिव्या उपस्थ उत्संगे । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ।
अमृक्षंत । शोधितवतः । के । विप्रासो मेधाविनोऽध्वर्चादयः । केन साधनेन । अरुष्यांगुल्या धिया प्रक्षया
सुत्या वामृचंत । अथवाश्व्या सूक्ष्मया धियांगुल्येति विशेष्यविशेषणभावः ॥

तं गावो अभ्यनूषत सहस्रधारमक्षितं । इंद्रं धर्तारमा दिवः ॥ २ ॥

तं । गावः । अभि । अनूषत । सहस्रऽधारं । अक्षितं । इंद्रं । धर्तारं । आ । दिवः ॥ २ ॥

तं सोमं गावो गन्धः सुतयोऽभ्यगूषत । असुवन् । कीदृशं तं । सहस्रधारं बहुधारमपितमपीणमिदुं
दीप्तं दिवो दुष्कोकसा धर्तारं सर्वतो धारकं । सोमाधारत्वाद्युल्लोकवासिनां संस्त्राणस्य ॥

तं वेधां मेधयाह्यन्पवमानमधि द्यवि । धर्णसिं भूरिधायसं ॥३॥

तं । वेधां । मेधया । अह्यन् । पवमानं । अधि । द्यवि । धर्णसिं । भूरिऽधायसं ॥३॥

वेधां विधातारं पवमानं तं मेधया प्रहयाह्यन् । प्रहियन्ति । किं प्रति । अधि यवि दुष्कोकं प्रति । पुनः
कीदृशं । धर्णसिं सर्वस्य धारकं भूरिधायसं बहूनां कर्तारं ॥

तमह्यन्भुरिजोर्धिया संवसानं विवस्वतः । पतिं वाचो अदाभ्यं ॥४॥

तं । अह्यन् । भुरिजोः । धिया । संऽवसानं । विवस्वतः । पतिं । वाचः । अदाभ्यं ॥४॥

तं सोमं विवस्वतः परिचरत अखिजो भूरिजोर्बाह्योर्धियांगुल्याह्यन् । प्राहियन् । कीदृशं तं । संवसानं
वसंतं पात्रे वाचः सुतेः पतिं स्वामिनमदाभ्यमदंभनीयं ॥

तं सानावधिं जामयो हरिं हिन्वंत्यद्रिभिः । हर्यतं भूरिचक्षसं ॥५॥

तं । साना । अधि । जामयः । हरिं । हिन्वंति । अद्रिऽभिः । हर्यतं । भूरिऽचक्षसं ॥५॥

तं सोमं हरिं हरितवर्णं सानावधिं समुच्छ्रिते देशे । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । जामयोऽंगुलयो
हिन्वंति । प्रेरयन्ति । अधिषुण्वत्यद्रिभिर्धावभिः । कीदृशं । हर्यतं कमनीयं भूरिचक्षसं बहुद्रष्टारं ॥

तं त्वा हिन्वंति वेधसः पवमान गिरावृधं । इन्द्राया मत्सरं ॥६॥

तं । त्वा । हिन्वंति । वेधसः । पवमान । गिराऽवृधं । इन्द्रो इति । इन्द्राय । मत्सरं ॥६॥

हे पवमान सोम उक्तगुणविशिष्टं त्वा त्वां हिन्वंति । प्रेरयन्ति । कस्यै । इन्द्राय । के । वेधसो विधातार
अखिजः । कीदृशं त्वां । गिरावृधं सुत्या वर्धमानमिदुं दीप्तं सरूपं वा मत्सरं मदकरं ॥ ॥६॥

एष कविरिति षडृचं तृतीयं सूक्तं नृमेधनाम् आंगिरसस्वार्षं गायत्रं सौम्यं । एष कविर्नृमेध इत्यनुक्तांतं ॥
उक्तो विनियोगः ॥

एष कविरभिष्टुतः पवित्रे अधि तोशते । पुनानो घ्नन्प सिधः ॥१॥

एषः । कविः । अभिऽस्तुतः । पवित्रे । अधि । तोशते । पुनानः । घ्नन् । अप । सिधः ॥१॥

एष सोमः कविर्मेधाव्यभिष्टुतोऽमितः सुतः पवित्रेऽधि दशापवित्रमतीत्य तोशते । यद्यपि तोशतिर्वधकर्मा
तथापि हनने गतिसङ्गावादाच्च गतिमात्रे वर्तते । गच्छतीत्यर्थः । अथवा । पवित्रेऽधि कृष्णाजिने तोशते ।
हन्यते । पीड्यत इत्यर्थः । किं कुर्वन् । पुनानः पूयमानः सिधः शत्रून्प घ्नन्पगमयन् ॥

एष इन्द्राय वायवे स्वर्जित्परिं षिच्यते । पवित्रे दक्षसाधनः ॥२॥

एषः । इन्द्राय । वायवे । स्वःऽजित् । परि । सिच्यते । पवित्रे । दक्षऽसाधनः ॥२॥

एष सोमः स्वर्जित्स्वर्गस्य सर्वस्य वा जेतन्द्राय वायवे च पवित्रे परि षिच्यते । कीदृश एषः । दक्षसाधनो
बलकारी ॥

एष नृभिर्वि नीयते दिवो मूर्धा वृषा सुतः । सोमो वनेषु विश्ववित् ॥३॥

एषः । नृऽभिः । वि । नीयते । दिवः । मूर्धा । वृषा । सुतः । सोमः । वनेषु । विश्वऽवित् ॥३॥

एष सोमो नृभिः कर्मनेतृभिर्द्ध्विभिर्ध्वि नीयते । विविधं नीयते । एष कीदृशः । दिवो युक्तो कस्य मूर्धा शिरोवत्प्रधानभूतो वृषाभिमतवर्षकः सुतोऽभिषुतः । कुत्र नीयते । वनेषु वननीयेषु पात्रेषु वनसंभूतद्रुमवि-
कारिषु वा पात्रेषु । विश्ववित्सर्वज्ञ एष इति समन्वयः ॥

एष गव्युरचिक्रदत्पवमानो हिरण्ययुः । इंदुः सचाजिदस्तृतः ॥ ४ ॥

एषः । गव्युः । अचिक्रदत् । पवमानः । हिरण्ययुः । इंदुः । सचाऽजित् । अस्तृतः ॥ ४ ॥

एष सोमः पवमानः पूयमानोऽचिक्रदत् । शब्दं करोति । कथंभूतः सन् । गव्युरस्माकं गा इच्छन् हिरण्य-
युर्धनमिच्छन्निंदुर्दीप्तः सन्सचाजिन्महतः शचीरसुरादेजैतासृतः स्वयमन्धिरहिंस्य सन् ॥

एष सूर्येण हासते पवमानो अधि द्यवि । पवित्रे मत्सरो मदः ॥ ५ ॥

एषः । सूर्येण । हासते । पवमानः । अधि । द्यवि । पवित्रे । मत्सरो । मदः ॥ ५ ॥

एष पवमानः पूयमानः सोमः सूर्येण देवेनाधि द्यवि युक्तोऽंतरिक्षे पवित्रे हासते । परित्यज्यति । मत्सरो
मदकरो मदः सोमः । यद्यप्यध्वर्युहस्ताद्दशापवित्रे परित्यज्यति सोमः तथाप्यंतरिक्षे सूर्येण पवित्रे त्यज्यत इति
भावना वीर्यवत्त्वाय । सत्स्वप्यन्वदेवेषु सोमस्त्रावणे मूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं सूर्यररिमभिरेव सोमस्त्रा-
प्यायनात् ॥

एष शुष्मसिष्यदंतंरिंशे वृषा हरिः । पुनान इंदुरिंद्रमा ॥ ६ ॥

एषः । शुष्मी । असिष्यदत् । अंतंरिंशे । वृषा । हरिः । पुनानः । इंदुः । इंद्रं । आ ॥ ६ ॥

एष शुष्मी बलवान्तोमोऽंतरिक्षे दशापवित्रेऽसिष्यदत् । खंदते । कीदृश एषः । वृषा वर्षको हरिर्हरि-
तवर्णः पुनानः पूयमान इंदुर्दीप्तश्चैवेंद्रमा । इंद्रं चाभिगच्छतीति शेषः । आ इति चार्थे ॥ ॥ १७ ॥

एष वाजीति यदुचं चतुर्थं सूक्तं प्रियमेधस्वार्थं गायत्रं सौम्यं । एष वाजी प्रियमेध इत्यनुक्रांतं ॥ गती
विनियोगः ॥

एष वाजी हितो नृभिर्विश्वविन्मनसस्पतिः । अब्यो वारं वि धावति ॥ १ ॥

एषः । वाजी । हितः । नृऽभिः । विश्वऽवित् । मनसः । पतिः । अब्यः । वारं । वि । धावति ॥ १ ॥

एष सोमो वाजी गमनशीलो हितोऽध्वर्युणा पात्रे निहितो विश्ववित्सर्वज्ञो मनसः स्तोत्रस्य पतिः
स्वामी । अथवा सोमस्य मनोभिमानित्वान्नमसः स्वामित्वं चंद्रमा मनो भूत्वा हृदयं प्राविशदिति श्रुतेः ।
तादृशोऽसाव्यो वारमवेर्वालं दशापवित्रं वि धावति । विविधं गच्छति ॥

एष पवित्रे अक्षरत्सोमो देवेभ्यः सुतः । विश्वा धामान्याविशन् ॥ २ ॥

एषः । पवित्रे । अक्षरत् । सोमः । देवेभ्यः । सुतः । विश्वा । धामानि । आऽविशन् ॥ २ ॥

एष सोमो देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिषुतः सन्पवित्रेऽक्षरत् । स्रवति । विश्वा सर्वाणि धामानि देवशरीरा-
स्थापिशन्प्रविशन् । प्रवेष्टुमित्यर्थः ॥

एष देवः शुभायतेऽधि योनावमर्त्यः । वृत्रहा देववीतमः ॥ ३ ॥

एषः । देवः । शुभायते । अधि । योनौ । अमर्त्यः । वृत्रहा । देवऽवीतमः ॥ ३ ॥

एष सोमो देवः शुभायते । शोभते । कुत्र । अधि योनी स्त्रीषु स्थाने । कीदृश एषः । अमर्त्योऽमरणधर्मा
वृत्रहा शत्रुहंता देववीतमो विशिष्येण देवानां कामधिता ॥

एष वृषा कनिक्कदहृशभिर्जामिभिर्यतः । अ॒भि द्रो॒णानि धावति ॥४॥

एषः । वृषा । कनिक्कदत् । दृशऽभिः । जामिऽभिः । यतः । अ॒भि । द्रो॒णानि । धावति ॥४॥

एष वृषा वर्धिता कामानां कनिक्कदच्छब्दं कुर्वन्द्दशभिर्जामिभिरंगुलीभिर्यतो धृतो द्रोणानि द्रुममयाणि पाचाण्यभि धावति । अभिगच्छति ॥

एष सूर्यमरोचयत्पर्वमानो विचर्षणिः । विश्वा धामानि विश्ववित् ॥५॥

एषः । सूर्ये । अ॒रोचयत् । पर्वमानः । विऽचर्षणिः । विश्वा । धामानि । विश्वऽवित् ॥५॥

एष सोमः सूर्यमरोचयत् । रोचयति स्वरसेन । पर्वमानः पूयमानो विचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा विश्ववित्सर्ववित् । न केवलं सूर्यं किंतु विश्वा सर्वाणि धामानि तेजःस्थानानि रोचयति ॥

एष शुष्म्यदाभ्यः सोमः पुनानो अर्षति । देवावीरघशंसहा ॥६॥

एषः । शुष्मी । अ॒दाभ्यः । सोमः । पुना॒नः । अ॒र्षति । दे॒वऽअ॒वीः । अ॒घ॒शंस॒ऽहा ॥६॥

एष सोमः शुष्मी बलवानदाभ्योऽदंभनीयः पुनानः पूयमानोऽर्षति । गच्छति । देवावीर्देवानामविताघशंसहा । अघाऽशंसंतीत्यघशंसाः । तेषां हंता ॥ ॥९८॥

प्रास्येति षड्बुचं पंचमं सूक्तं नृमेधस्यांगिरसस्वार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रम्यते च । प्रास्य नृमेध इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्रास्य धारा अक्षरन्वृणाः सुतस्यौजसा । देवाँ अनु प्रभूषतः ॥७॥

प्रा॒ अ॒स्य । धाराः । अ॒क्षर॒न् । वृ॒णाः । सु॒तस्य॑ । अ॒जसा॑ । दे॒वान् । अनु॑ । प्र॒भूष॑तः ॥७॥

अस्य सोमस्य वृष्णो वर्षकस्य सुतस्याभिषुतस्य देवाननु प्रभूषतः प्रभवितुमिच्छत औजसा स्ववीर्येण धाराः प्राचरन् । प्रकर्षेण चरति ॥

सप्तिं मृजंति वेधसो गृणंतः कारवो गिरा । ज्योतिर्जज्ञानमुकथ्यं ॥२॥

सप्तिं । मृ॒जंति । वे॒धसः॑ । गृ॒णंतः॑ । का॒रवः॑ । गि॒रा । ज्यो॒तिः । ज॒ज्ञानं॑ । उ॒कथ्यं॑ ॥२॥

सप्तिमश्वास्थानीयं सर्पणस्वभावं वा सोमं मृजंति । शोधयंति । के । गृणंतः सुवतो वेधसो विधातारः कारवः कर्मकर्तारोऽध्वर्धादयो गिरा सुत्या साधनेन । कीदृशं सप्तिं । ज्योतिर्दीप्यमानं सोमं जज्ञानं जायमानं । प्रवृत्तमित्यर्थः । अथवा ज्योतिर्जायमानं अयं वै ज्योतिर्यत्सोम इति श्रुतेः । उकथ्यं सुत्यं ॥

सुषहा सोम तानि ते पुनानाय प्रभूवसो । वर्धा समुद्रमुकथ्यं ॥३॥

सु॒षहा॑ । सो॒म । तानि॑ । ते । पुना॒नाय॑ । प्र॒भुव॒सो॒ इति॑ प्रभुऽवसो । वर्धे । स॒मुद्रं॑ ।

उ॒कथ्यं॑ ॥३॥

हे सोम प्रभूवसो प्रभूतधन पुनानाय पूयमानस्य ते तव तानि तेजांसि सुषहा शोभनाभिभावुकानि । यस्मादेवं तस्मात्समुद्रं समुद्रसदृशं द्रोणकलशमुकथ्यं सुत्यं तं वर्धे । वर्धय । पूरय रसेन ॥

विश्वा वसूनि संजयन्पर्वस्व सोम धारया । इनु जेषांसि सध्र्यक् ॥४॥

विश्वा । वसू॒नि । सं॒जय॑न् । पर्व॒स्व । सो॒म । धार॑या । इ॒नु । जेषा॑ंसि । स॒ध्र्यक्॑ ॥४॥

हे सोम विश्वा सर्वाणि वसून्सदर्थं संजयन्ववस्व । बर धारया । द्वेषांसि द्वेष्याणि सर्वाणि सध्वक्सहेवेनु । प्रेरय दूरदेशं प्रति ॥

रक्षा सु नो अररुषः स्वनात्समस्य कस्य चित् । निदो यत्र मुमुष्महे ॥ ५ ॥

रक्षा । सु । नः । अररुषः । स्वनात् । समस्य । कस्य । चित् । निदः । यत्र । मुमुष्महे ॥ ५ ॥

हे सोम नोऽस्मान् सुष्ठु रक्ष । पालय । कस्मात् । अररुषोऽदातुः स्वनाच्छब्दान्निंदाकृपात् । किमेकस्मादानशीलस्य । न । समस्य सर्वस्य योऽस्ति तस्य सर्वस्य कस्यचित् । कंचनामुंचन्नित्यर्थः । न केवलमदातुः स्वनात् । किं तर्हि । कस्य चित्कस्यापि निदो निंदकाद्रक्ष । यत्र मुमुष्महे यस्मिन्नक्षणे सति यत्र मुक्ता भवेम तेन रक्षणेन रक्षयेति ॥

एदो पार्थिवं रयिं दिव्यं पवस्व धारया । द्युमंतं शुष्ममा भर ॥ ६ ॥

आ । इदो इति । पार्थिवं । रयिं । दिव्यं । पवस्व । धारया । द्युमंतं । शुष्मं । आ । भर ॥ ६ ॥

हे इदो क्लियमान सोम त्वं धारया पवस्व । सर्वतः बर । पार्थिवं दिव्यं च रयिं धनं द्युमंतं दीप्तिमंतं शुष्मं बलं चा भर । आहरासम्भं ॥ ॥ १९ ॥

प्र धारा इति षडृचं षष्ठं सूक्तं विंदुनाम् आंगिरसस्यार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । प्र धारा विंदुरित्यनुक्रमणिका ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र धारा अस्य शुष्मिणो वृथा पवित्रे अक्षरन् । पुनानो वाचमिष्यति ॥ १ ॥

प्र । धाराः । अस्य । शुष्मिणः । वृथा । पवित्रे । अक्षरन् । पुनानः । वाचं । इष्यति ॥ १ ॥

शुष्मिणो बलवतोऽस्य सोमस्य धाराः पवित्रे दशापवित्रे वृथाप्रयत्नेनाक्षरन् । स्रवति । तदानीं पुमानः पूयमानः सोमो वाचं स्तुतिं स्वीयं धामिं वेष्यति । प्रेरयति ॥

इंदुर्हियानः सोतृभिर्मृज्यमानः कनिक्रदत् । इयति वमुमिंद्रियं ॥ २ ॥

इंदुः । हियानः । सोतृभिः । मृज्यमानः । कनिक्रदत् । इयति । वमुं । इंद्रियं ॥ २ ॥

अयमिंदुर्दीप्तः सोमो हियानः प्रेर्यमाणो व्याप्रियमाणः । कैः । सोतृभिर्ह्वलिभिः । पश्चाद्दशापवित्रे मृज्यमानः शोष्यमानः कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन्निंद्रियमिंद्रस्य संबन्धिमिंद्रियमपि - करं वमुं शब्दमियति । प्रेरयति ग्रहणसमये ॥

आ नः शुष्मं नृषाह्यं वीरवंतं पुरुस्पृहं । पवस्व सोम धारया ॥ ३ ॥

आ । नः । शुष्मं । नृषाह्यं । वीरवंतं । पुरुस्पृहं । पवस्व । सोम । धारया ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं धारया पवस्व । किं । शुष्मं बलं । कीदृशं । नृषाह्यं नृणामसद्विरोधिनामभिभावुकं वीरवंतं पुत्रोपितं पुरुस्पृहं वज्रभिः स्पृहणीयं शुष्ममा पवस्व । एतस्य स्त्राभाय पवस्वैत्यर्थः । रससावे सति होमद्वारा तत्सिद्धे शुष्मं पवस्वैत्युपचर्यते ॥

प्र सोमो अति धारया पवमानो असिष्यदत् । अभि द्रोणान्यासदं ॥ ४ ॥

प्र । सोमः । अति । धारया । पवमानः । असिष्यदत् । अभि । द्रोणानि । आ । सदं ॥ ४ ॥

अयं पवमानः सोमो धारयात्यतिक्रम्य दशापवित्रं प्रासिष्यदत् । प्रसदते । किमर्थं । द्रोणानि द्रोणकलशादीन्यासदमासादनाय ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिन्वन्त्यद्रिभिः । इन्द्रविन्द्राय पीतये ॥५॥

अप्सु। त्वा। मधुमत्तमं। हरिं। हिन्वन्ति। अद्रिः। इन्द्रो इति। इन्द्राय। पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । किमर्थं । इन्द्रायैन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धीय मत्सरं ॥६॥

सुनोत। मधुमत्तमं। सोमं। इन्द्राय। वज्रिणे। चारुं। शर्धीय। मत्सरं ॥६॥

हे अखिलजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनोत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धीयास्त्राकं बलायैन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनोति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राह्वगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो चिनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पवमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र। सोमासः। सुऽआध्यः। पवमानासः। अक्रमुः। रयिं। कृण्वन्ति। चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पवमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्त्राकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो द्युम्ववर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः। पृथिव्याः। अधि। भव। इन्द्रो इति। द्युम्वऽवर्धनः। भव। वाजानां। पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्नाणां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य द्युम्ववर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्त्राकं लोकद्वये यद्युम्वमसि तस्य वर्धयिता भवास्त्रभमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धति ते महः ॥३॥

तुभ्यं। वाताः। अभिऽप्रियः। तुभ्यं। अर्षेति। सिंधवः। सोमं। वर्धति। ते। महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तंभमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनाथैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयेऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्यै । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ। प्यायस्व। सं। एतु। ते। विश्वतः। सोम। वृष्यै। भव। वाजस्य। संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्यं वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संगामे वाजस्त्रास्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं। गावः। घृतं। पयः। बभ्रो इति। दुदुहे। अक्षितं। वर्षिष्ठे। अधि। सानवि ॥५॥

हे बभ्रो बभ्रुवर्ण सोम तुभ्यं त्वदर्धं गावो घृतं पयसाचितमधीणं दुदुह्रे । दुहते । वर्षिष्ठे प्रवृष्टेऽधि
सागवि समुच्छ्रिते प्रदेशे स्थिताय तुभ्यं ॥

स्वायुधस्य ते सतो भुवन्स्य पते वयं । इंदो सखित्वमुशमसि ॥ ६ ॥

सुऽआयुधस्य । ते । सतः । भुवन्स्य । पते । वयं । इंदो इति । सखिऽत्वं । उशमसि ॥ ६ ॥

हे भुवन्स्य भूतजातस्य पते स्वामिन्पालक सोम । सोमस्य जगदाप्याधिकत्वं तत्स्वामित्वं । हे इंदो सोम
वयमनुष्ठातारः स्वायुधस्य ते तव सतः सखित्वमुशमसि । कामयामहे ॥ २१ ॥

प्र सोमास इति षडृचमष्टमं सूक्तमाचिद्यस्य श्वावाश्वस्वार्धं गायत्रं सौम्यं । अनुक्रम्यते च । प्र सोमासः
श्वावाश्व इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासो मदच्युतः श्रवसे नो मघोनः । सुता विदर्धे अक्रमुः ॥ १ ॥

प्र । सोमासः । मदऽच्युतः । श्रवसे । नः । मघोनः । सुताः । विदर्धे । अक्रमुः ॥ १ ॥

सोमासः सोमा मदच्युतो मदस्त्राविणः सुता अभिषुताः संतो विदर्धे यज्ञे मघोनो हविष्पतो मम श्रवसे
ऽन्नाय कीर्तये वा प्राक्रमुः । प्रगच्छंति ॥

आदीं चितस्य योषणो हरिं हिन्वंत्यद्रिभिः । इंदुमिंद्राय पीतये ॥ २ ॥

आत् । इं । चितस्य । योषणः । हरिं । हिन्वंति । अद्रिऽभिः । इंदुं । इंद्राय । पीतये ॥ २ ॥

आदपि चेमेन हरिं हरितवर्णं सोमं चितस्यर्षेयोषणोऽगुलयोऽद्रिभिर्यावभिहिन्वंति । प्रेरयंति । किमर्थं ।
इंदुं दीप्तं सोममिंद्रायेंद्रस्य पीतये पानाय ॥

आदीं हंसो यथा गणं विश्वस्यावीवशन्मतिं । अन्यो न गोभिरज्यते ॥ ३ ॥

आत् । इं । हंसः । यथा । गणं । विश्वस्य । अवीवशत् । मतिं । अन्यः । न । गोभिः । अज्यते ॥ ३ ॥

आदपि चेमयं सोमो हंसो यथा गणं जनसंघं स्वगतिविशेषेण स्वनेन वा प्रविशति तद्वद्विश्वस्य सर्वस्य
सोतुजनस्य मतिं स्तुतिं बुद्धिं वावीवशत् । वशं नयति । स च सोमोऽत्यो नाश्व इव गोभिरग्विहृदकैर्वाज्यते ।
सिच्यते । स्निग्धीक्रियते ॥

उभे सोमावचाकशन्मृगो न तक्तो अर्षसि । सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ४ ॥

उभे इति । सोम । अवऽचाकशत् । मृगः । न । तक्तः । अर्षसि । सीदन् । नृतस्य ।

योनिं । आ ॥ ४ ॥

हे सोम उभे यावापृथिव्याववचाकशत् । पशतिकर्मेदं । पशन्मृगो न मृग इव तक्तो गव्यैः पयसादिभिर्मि-
श्रितः सन् । दध्ना तनक्ति । तै० सं० २. ५. ३. ५. । इत्यादी तथा दृष्टत्वात् । अर्षसि । गच्छसि च । किं कुर्वन् ।
अतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमा सीदन्नाश्रयन् । यज्ञसाधनाय गच्छसीत्यर्थः ॥

अभि गावो अनूषत् योषां जारमिव प्रियं । अगन्नाजिं यथा हितं ॥ ५ ॥

अभि । गावः । अनूषत् । योषां । जारंऽइव । प्रियं । अगन् । आजिं । यथा । हितं ॥ ५ ॥

हे सोम त्वां गावः शब्दा अभ्यनूषत् । अभिष्टुवंति । योषा प्रियं जारमिव । सा यथा तं स्तौति तद्वत् । स

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिन्वन्त्यद्रिभिः । इन्द्रविन्द्राय पीतये ॥५॥

अप्सु । त्वा । मधुमत्तमं । हरिं । हिन्वन्ति । अद्रिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । किमर्थं । इन्द्रायैन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धीय मत्सरं ॥६॥

सुनोत । मधुमत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । चारुं । शर्धीय । मत्सरं ॥६॥

हे अखिलजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनोत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धीयास्त्राकं बलायैन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनोति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ ॥२०॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राह्वगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो चिनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पवमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र । सोमासः । सुऽआध्यः । पवमानासः । अक्रमुः । रयिं । कृण्वन्ति । चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पवमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्त्राकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो युम्ववर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः । पृथिव्याः । अधि । भवं । इन्द्रो इति । युम्वऽवर्धनः । भवं । वाजानां । पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्नाणां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य युम्ववर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्त्राकं लोकद्वये यद्दुम्वमसि तस्य वर्धयिता भवास्त्रभमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यंमर्षेति सिंधवः । सोमं वर्धति ते महः ॥३॥

तुभ्यं । वाताः । अभिऽप्रियः । तुभ्यं । अर्षेति । सिंधवः । सोमं । वर्धति । ते । महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तंभमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनाथैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयेऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ये । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ । प्यायस्व । सं । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्ये । भवं । वाजस्य । संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्यं वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संगामे वाजस्त्रास्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं । गावः । घृतं । पयः । बभ्रो इति । दुदुहे । अक्षितं । वर्षिष्ठे । अधि । सानवि ॥५॥

ब्रह्मीर्ब्राह्मणप्रेरिता यद्भीर्महत्तः । यद्भीरिति महत्ताम् । अतस्य यज्ञस्य मातरो निर्मात्र्यः सुतयोऽभ्य-
नूषत । सुवन्ति । किं । दिवो बुदेवतायाः शिशुं शिशुस्थानीयं सोमं । तमेव मर्मृज्यते । मृजति । तुतीयस्थामितो
दिवि सोम आसीदित्यादिश्रुतेर्बुशिशुसुलं तस्य ॥

रायः समुद्रांश्चतुरोऽस्मभ्यं सोम विश्वतः । आ पवस्व सहस्रिणः ॥ ६ ॥

रायः । समुद्रान् । चतुरः । अस्मभ्यं । सोम । विश्वतः । आ । पवस्व । सहस्रिणः ॥ ६ ॥

रायो धनस्य संबन्धिनश्चतुरः समुद्रान् । धनपूर्णाणित्यर्थः । तादृशांस्तमुद्रानस्मभ्यमर्थाय हे सोम विश्वतः
सर्वत आ पवस्व । तथा सहस्रिणोऽपरिमितान्कामाना पवस्व । आयच्छ । चतुःसमुद्रस्थधनविशेषप्राप्तिसम्ब-
न्धगतभूमिस्वामित्वमन्तरेणासंभवाच्चतुःसमुद्रमुद्रितभूमंडलस्वामित्वमेवाशास्ते यजमानः ॥ २३ ॥

प्र सुवान इति षडृचं दशमं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । प्र सुवान इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र सुवानो धारया तनेंदुर्हिन्वानो अर्षति । रुजदृह्णा व्योजसा ॥ १ ॥

प्र।सुवानः।धारया।तना।इंदुः।हिन्वानः।अर्षति।रुजत्।दृह्णा।वि।ओजसा॥१॥

इंदुः सोमः सुवानः सूयमानो हिन्वानोऽध्वर्युणा प्रेर्यमाणो धारया तना पविचं प्रार्षति । गच्छति ।
अथ प्रत्यक्षेणोच्यते । दृह्णा दृढान्यपि शत्रुपुराण्योजसा बलेन वि रुजत् । विरुजति । विस्रययति ॥

सुत इंद्राय वायवे वरुणाय मरुद्भ्यः । सोमो अर्षति विष्णावे ॥ २ ॥

सुतः । इंद्राय । वायवे । वरुणाय । मरुत्भ्यः । सोमः । अर्षति । विष्णावे ॥ २ ॥

अयं सुतोऽभिषुतः सोम इंद्रायर्षमर्षति । गच्छति ॥

वृषाणं वृषभिर्यतं सुवन्ति सोममद्रिभिः । दुहन्ति शक्नना पयः ॥ ३ ॥

वृषाणं । वृषभ्यः । यतं । सुवन्ति । सोमं । अद्रिभ्यः । दुहन्ति । शक्नना । पयः ॥ ३ ॥

वृषाणं रससेक्तारं यतं नियतं सोमं वृषभो रसस्य वर्षकैरद्रिभिर्घावभिः सुवन्ति । शक्नना कर्मणा
दुहन्त्यध्वर्यादयः पयः सोमरसं । सोमं पयो दुहन्तीति द्विकर्मत्वोऽयं ॥

भुवन्तितस्य मर्ज्यो भुवदिंद्राय मत्सरः । सं रूपैरज्यते हरिः ॥ ४ ॥

भुवन्त् । चित्तस्य । मर्ज्यः । भुवन्त् । इंद्राय । मत्सरः । सं । रूपैः । अज्यते । हरिः ॥ ४ ॥

चित्तस्थापां पुत्रस्य सूक्तद्रष्टृर्ष्वेभ्यः सोऽयं मत्सरो मदकरः सोमो मर्ज्यो भुवत् । मुञ्चो भवति । तस्य
यागार्थं शेषपानार्थं च । तथेन्द्रायिंद्रपानाय मर्ज्यो भुवत् । रूपे रूपकैश्च क्षीरादिभिर्हरिर्हरितवर्णः सोमः
समज्यते ॥

अभीमृतस्य विष्टपं दुहते पृश्निमातरः । चारु प्रियतमं हविः ॥ ५ ॥

अभि । ई । अतस्य । विष्टपं । दुहते । पृश्निऽमातरः । चारु । प्रियऽतमं । हविः ॥ ५ ॥

इमेनं सोममृतस्य विष्टपं स्थानं । यज्ञाश्रयमित्यर्थः । तादृशं पृश्निमातरो मरुतोऽभि दुहते । किं ।
प्रियतममिंद्रादीनां हविर्होमसाधनं चारु मनोहरं । मरुत्पेरितवृष्ट्या सोमवृष्टेस्तद्दोषघ्नं ॥

समेनमहुता इमा गिरो अर्षति सस्रुतः । धेनूर्वाश्रो अवीवशत् ॥ ६ ॥

सं । एनं । अहुताः । इमाः । गिरः । अर्षति । सऽस्रुतः । धेनूः । वाश्रः । अवीवशत् ॥ ६ ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिन्वन्त्यद्रिभिः । इन्द्रविन्द्राय पीतये ॥५॥

अप्सु । त्वा । मधुमत्तमं । हरिं । हिन्वन्ति । अद्रिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । किमर्थं । इन्द्रायैन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धीय मत्सरं ॥६॥

सुनोत । मधुमत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । चारुं । शर्धीय । मत्सरं ॥६॥

हे अखिलजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनोत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धीयास्त्राकं बलायैन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनोति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राह्वगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो चिनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पवमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र । सोमासः । सुऽआध्यः । पवमानासः । अक्रमुः । रयिं । कृण्वन्ति । चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पवमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्त्राकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो द्युम्ववर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः । पृथिव्याः । अधि । भवं । इन्द्रो इति । द्युम्वऽवर्धनः । भवं । वाजानां । पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्नाणां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य द्युम्ववर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्त्राकं लोकद्वये यद्युम्वमसि तस्य वर्धयिता भवास्त्रभ्यमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धति ते महः ॥३॥

तुभ्यं । वाताः । अभिऽप्रियः । तुभ्यं । अर्षेति । सिंधवः । सोम । वर्धति । ते । महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तंभमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनाथैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयेऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ये । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ । प्यायस्व । सं । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्ये । भवं । वाजस्य । संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्ये वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संगामे वाजस्त्रास्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं । गावः । घृतं । पयः । बभ्रो इति । दुदुहे । अक्षितं । वर्षिष्ठे । अधि । सानवि ॥५॥

विश्वः सर्वो जनी मनुष्यो यजमानो यस्य सोमस्य व्रते कर्मणि दाधार धारयति मन इति शेषः ।
कीदृशस्य । धर्मणः कर्मणः पतेः पालकस्य पुनानस्य पूयमानस्य प्रभुवसोः प्रभूतधनस्य ॥ २५ ॥

असर्जोति षडृचं द्वादशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । असर्जोत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

असर्जि रथ्यो यथा पवित्रे चम्वोः सुतः । कार्ष्णन्वाजी न्यक्रमीत् ॥ १ ॥

असर्जि रथ्यः । यथा पवित्रे चम्वोः । सुतः । कार्ष्णन् । वाजी । नि । अक्रमीत् ॥ १ ॥

रथ्यो यथा रथसंबन्धश्च इव स यथा विष्टज्यते तद्वस्त्वोरभिषवणफलकयोः सुतोऽभिषुतः सोमोऽसर्जि ।
दृष्टोऽभूत्पवित्रे । तथाभूतो वाजी वेजनवान्सोमाख्योऽश्वः कार्ष्णन् । कार्ष्णं युद्धमितरेतरकर्षणात् । अत्र
देवानामाकर्षणवति यक्षाख्ये संघामे न्यक्रमीत् । नितरां क्रामयति ॥

स वह्निः सोम जागृविः पवस्व देववीरति । अभि कौशं मधुश्रुतं ॥ २ ॥

सः । वह्निः । सोम । जागृविः । पवस्व । देवऽवीः । अति । अभि । कौशं । मधुऽश्रुतं ॥ २ ॥

हे सोम स वह्निर्वाहको जागृविर्जागरूको देववीर्देवकामस्त्वं मधुश्रुतं मधुसावि कौशं दशापवित्रमति-
क्रम्यामि पवस्व । द्रोणकलशं प्रति चर ॥

स नो ज्योतीषि पूर्य पवमान वि रोचय । क्रत्वे दक्षाय नो हिनु ॥ ३ ॥

सः । नः । ज्योतीषि । पूर्य । पवमान । वि । रोचय । क्रत्वे । दक्षाय । नः । हिनु ॥ ३ ॥

हे पूर्य पुराण पवमान सोम नोऽस्माकं ज्योतीषि दिव्यानि स्थानानि वि रोचय । प्रकाशय । किंच क्रत्वे
कर्मणे यागाय दक्षाय बलाय च बलप्रदाय यागाय वा नोऽस्मान्हिनु । प्रेरय ॥

शुभमानं ऋतायुभिर्मृज्यमानो गभस्त्योः । पवते वारे अ्व्यये ॥ ४ ॥

शुभमानः । ऋतायुऽभिः । मृज्यमानः । गभस्त्योः । पवते । वारे । अ्व्यये ॥ ४ ॥

अतायुभिर्मृज्यमानोऽस्मिन्निगमिः शुभमानोऽस्मिन्निगमिः क्लियमाणस्तेषामिव गभस्त्योर्हस्तयोर्मृज्यमानः सोमोऽव्यये
ऽविमये वारे वाले दशापवित्रे पवते । पूयते ॥

स विश्वा दाशुषे वसु सोमो दिव्यानि पार्थिवा । पवतां मांतरिक्ष्या ॥ ५ ॥

सः । विश्वा । दाशुषे । वसु । सोमः । दिव्यानि । पार्थिवा । पवतां । आ । अंतरिक्ष्या ॥ ५ ॥

सोऽभिषुयमाणः सोमो दाशुषे हविर्दात्रे विश्वा सर्षाणि वसु वसूनि धनानि पवतां । प्रयच्छतु । विश्वा-
नीत्युक्तस्य विवरणं शिष्टं । दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिवीसंबद्धान्यंतरिक्ष्यांतरिक्षे भवानि च पवतां ॥

आ दिवस्पृष्टमश्वयुर्गव्ययुः सोम रोहसि । वीरयुः शवसस्पते ॥ ६ ॥

आ । दिवः । पृष्टं । अश्वऽयुः । गव्यऽयुः । सोम । रोहसि । वीरऽयुः । शवसः । पते ॥ ६ ॥

हे सोम त्वं क्षीणामश्वयुरश्वमिच्छन्गव्ययुगो इच्छन्वीरयुः पुत्रानिच्छन्दिवः पृष्टं बुधोकमा रोहस्वाङ्-
तिद्वारा हे शवसस्पतेऽन्नस्य पालक ॥ २६ ॥

स सुत इति षडृचं त्रयोदशं सूक्तं रङ्गणस्वार्थं गायत्रं सीम्यं । अनुक्रम्यते च । स सुतो रङ्गण इति ॥
गतो विनियोगः ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिन्वन्त्यद्रिभिः । इन्द्रविन्द्राय पीतये ॥५॥

अप्सु । त्वा । मधुमत्तमं । हरिं । हिन्वन्ति । अद्रिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । किमर्थं । इन्द्रायैन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धीय मत्सरं ॥६॥

सुनोत । मधुमत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । चारुं । शर्धीय । मत्सरं ॥६॥

हे अखिजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनोत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धीयास्त्राकं बलायैन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनोति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राह्वगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो चिनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पर्वमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र । सोमासः । सुऽआध्यः । पर्वमानासः । अक्रमुः । रयिं । कृण्वन्ति । चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पर्वमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्त्राकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो युम्नवर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः । पृथिव्याः । अधि । भवं । इन्द्रो इति । युम्नऽवर्धनः । भवं । वाजानां । पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्नाणां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य युम्नवर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्त्राकं लोकद्वये यद्युम्नमसि तस्य वर्धयिता भवास्त्रभमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यंमर्षेति सिंधवः । सोमं वर्धति ते महः ॥३॥

तुभ्यं । वाताः । अभिऽप्रियः । तुभ्यं । अर्षेति । सिंधवः । सोमं । वर्धति । ते । महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तंभमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनाथैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयेऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ये । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ । प्यायस्व । सं । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्ये । भवं । वाजस्य । संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्ये वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संगामे वाजस्त्रास्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं । गावः । घृतं । पयः । बभ्रो इति । दुदुहे । अक्षितं । वर्षिष्ठे । अधि । सानवि ॥५॥

ए॒तं चि॒तस्य॑ योष॑णो॒ हरिं॑ हि॒न्व॑न्त्यद्रि॒भिः । इ॒दुमि॑न्द्राय॒ पी॒तये॑ ॥२॥

ए॒तं । चि॒तस्य॑ । योष॑णः । हरिं॑ । हि॒न्व॑न्ति । अ॒द्रिऽभिः । इ॒दुं । इ॒न्द्राय॑ । पी॒तये॑ ॥२॥

एतमिदुं क्लियमानं हरिं हरितवर्णं सोमं चितस्त्वर्षेयोषणोऽंगुलयोऽद्रिभिर्हिन्वन्तीन्द्रायेंद्रस्य पीतये पानाय ॥

ए॒तं त्वं ह॒रितो॑ द॒शं म॒र्मृज्य॑न्ते॒ अप॒स्युवः॑ । याभि॑र्म॒दाय॑ शु॒भन्ते ॥३॥

ए॒तं । त्वं । ह॒रितः॑ । द॒शं । म॒र्मृज्य॑न्ते । अप॒स्युवः॑ । याभिः॑ । म॒दाय॑ । शु॒भन्ते ॥३॥

एतं त्वं तं सोममध्वर्योर्दश हरितो हरणस्वभावा अंगुलयोऽपस्युवः कर्मच्छवः सत्वो मर्मृज्यन्ते । शोधयन्ति । याभिरिन्द्रस्य मदाय शुभन्ते दीप्यते । शोधयत इत्यर्थः । तमेतमिति संबंधः ॥

ए॒ष स्य॑ मा॒नुषी॑ष्वा श्ये॒नो न॑ वि॒क्षु सी॑दति । गच्छ॑ञ्जारो न यो॒षितं॑ ॥४॥

ए॒षः । स्यः॑ । मा॒नुषी॑षु । आ । श्ये॒नः । न । वि॒क्षु । सी॑दति । गच्छ॑न् । जा॒रः । न । यो॒षितं॑ ॥४॥

स्य स एष सोमो मानुषीषु विक्षु प्रजासु यजमानरूपास्वनुग्रहेणा सीदति श्येनो न श्येन इव । पुनः क इव । योषितं गच्छन्नभिगच्छञ्जारो न जार इव । स यथा संकेतितसास्याः कामपूरणाय गूढो गच्छति तद्वदित्यर्थः ॥

ए॒ष स्य॑ मद्यो॒ रसोऽ॒व च॒ष्टे दि॒वः शि॒शुः । य इ॒दुर्वार॑मा॒विशत् ॥५॥

ए॒षः । स्यः॑ । मद्यः॑ । रसः॑ । अ॒व । च॒ष्टे । दि॒वः । शि॒शुः । यः । इ॒दुः । वा॒रं । आ । अ॒विशत् ॥५॥

स्य स एष मद्यो मदनिमित्तो रसोऽव चष्टे । सर्वमवपश्यति । दिवः शिशुर्बुपुत्रः । तत्रोत्पत्तेः पुत्रत्वमस्य । य इदुर्दोषः सोमो वारं दशापवित्रमाविशत् आविशति स एष इति ॥

ए॒ष स्य॑ पी॒तये॑ सु॒तो ह॒रि॒रर्ष॑ति ध॒र्णा॒सिः । क्र॑न्द॒न्योनि॑म॒भि प्रि॒यं ॥६॥

ए॒षः । स्यः॑ । पी॒तये॑ । सु॒तः । ह॒रिः । अ॒र्ष॑ति । ध॒र्णा॒सिः । क्र॑न्दन् । यो॒निं । अ॒भि । प्रि॒यं ॥६॥

एष स्य स सोमः पीतये पानाय सुतोऽभिषुतो हरिर्हरितवर्णो धर्णासिर्धारकः प्रियं स्वप्रियभूतं योनिं स्थानं द्रोणकलशं क्रन्दन्शब्दयन्नभ्यर्षति । गच्छति ॥ ॥२८॥

आशुरर्षेति षड्रुचं पंचदशं सूक्तमांगिरसस्य बृहन्मतेरार्षे गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । आशुरर्षे बृहन्मतिरित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

आ॒शु॒रर्षे॑ बृह॒न्मते॑ परि॒ प्रि॒येण॑ धा॒म्ना । यत्र॑ दे॒वा इति॑ ब्र॒वन् ॥९॥

आ॒शुः । अ॒र्षे॑ । बृह॒त्ऽम॒ते॑ । परि॒ । प्रि॒येण॑ । धा॒म्ना । यत्र॑ । दे॒वाः । इति॑ । ब्र॒वन् ॥९॥

हे बृहन्मते महामते सोम प्रियेण देवानां प्रियतमेन धाम्ना शरीरेण धारयामुः शीघ्रः सन्पयर्षे । परिगच्छ । यत्र देवा इन्द्रादयो वर्तन्ते इति ब्रवन् ब्रुवन्नुच्चारयन् । तां दिशं गच्छामीति ब्रुवन्नित्यर्थः ॥

परि॑ष्कृ॒खन्नि॑ष्कृतं॒ जना॑य॒ या॒तय॑न्निषः । वृ॒ष्टिं दि॒वः परि॑ स्र॒व ॥२॥

परि॑ऽकृ॒खन् । अ॒निःऽकृ॑तं । जना॑य । या॒तय॑न् । इषः॑ । वृ॒ष्टिं । दि॒वः । परि॑ । स्र॒व ॥२॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिन्वत्यद्रिभिः । इन्द्रविन्द्राय पीतये ॥५॥

अप्सु। त्वा। मधुमत्तमं। हरिं। हिन्वति। अद्रिः। इन्द्रो इति। इन्द्राय। पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिन्वति । प्रेरयति । किमर्थं । इन्द्रायिन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धीय मत्सरं ॥६॥

सुनोत। मधुमत्तमं। सोमं। इन्द्राय। वज्रिणे। चारुं। शर्धीय। मत्सरं ॥६॥

हे अखिलजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनोत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धीयास्त्राकं बलाधिन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनोति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राह्वगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो चिनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पवमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र। सोमासः। सुऽआध्यः। पवमानासः। अक्रमुः। रयिं। कृण्वन्ति। चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पवमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्त्राकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो द्युम्ववर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः। पृथिव्याः। अधि। भव। इन्द्रो इति। द्युम्वऽवर्धनः। भव। वाजानां। पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्नाणां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य द्युम्ववर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्त्राकं लोकद्वये यद्युम्वमसि तस्य वर्धयिता भवास्त्रभमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षति सिंधवः । सोम वर्धति ते महः ॥३॥

तुभ्यं। वाताः। अभिऽप्रियः। तुभ्यं। अर्षति। सिंधवः। सोमं। वर्धति। ते। महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्षयितारो भवति । तथा सिंधवः स्तंभमाना नवसुभ्य-
मर्षति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनाथैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयेऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ये । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ। प्यायस्व। सं। एतु। ते। विश्वतः। सोम। वृष्ये। भव। वाजस्य। संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्ये वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संगामे वाजस्त्रास्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं। गावः। घृतं। पयः। बभ्रो इति। दुदुहे। अक्षितं। वर्षिष्ठे। अधि। सानवि ॥५॥

नू नो रयिं महामिंदोऽस्मभ्यं सोम विश्वतः । आ पवस्व सहस्रिणं ॥३॥

नु। नः। रयिं। महां। इंदो इति। अस्मभ्यं। सोम। विश्वतः। आ। पवस्व। सहस्रिणं ॥३॥

हे सोम अभिषुतस्त्वं हे इंदो नोऽस्मभ्यं नु चिप्रं महं महान्तं सहस्रिणमसंख्यातं रयिं धनं विश्वत आ पवस्व । सर्वतः परिस्रव ॥

विश्वा सोम पवमान द्युम्नानीद्वा भर । विदाः सहस्रिणीरिषः ॥४॥

विश्वा। सोम। पवमान। द्युम्नानि। इंदो इति। आ। भर। विदाः। सहस्रिणीः। रिषः ॥४॥

हे सोम पवमान पूयमानिंदो दीप्त त्वं विश्वा सर्वाणि ब्रह्मविधानि द्युम्नानि द्रविणान्या भर । आहर । विदा लभय च सहस्रिणीः सहस्रसंख्याकानीषोऽज्ञानि ॥

स नः पुनान आ भर रयिं स्तोत्रे सुवीर्यं । जरितुर्वर्धया गिरः ॥५॥

सः। नः। पुनानः। आ। भर। रयिं। स्तोत्रे। सुवीर्यं। जरितुः। वर्धय। गिरः ॥५॥

हे सोम स त्वं नोऽस्मभ्यं स्तोत्रे स्तोत्रुभ्यः पुनानः पूयमानोऽभिषूयमाण आ भर । आहर । किं । रयिं धनं । कीदृशं । सुवीर्यं सुपुत्रं । किंच जरितुः स्तोत्रुगिरः स्तोत्रुवर्धय ॥

पुनान इद्वा भर सोम द्विबर्हसं रयिं । वृषन्दिदो न उक्थ्यं ॥६॥

पुनानः। इंदो इति। आ। भर। सोम। द्विबर्हसं। रयिं। वृषन्। इंदो इति।

नः। उक्थ्यं ॥६॥

हे इंदो सोम पुनानः पूयमानस्त्वमा भर । आहर । किं । रयिं धनं । कीदृशं धनं । द्विबर्हसं द्वयोर्वावा-पृथिव्याख्ययोः स्थानयोः परिवृद्धं । तदेवाह । हे इंदो वृषन्वर्धक नोऽस्मभ्यमुक्थ्यं सुत्वं धनमा भर ॥ ३० ॥

प्र ये गाव इति षड्बुचं सप्तदशं सूक्तं काण्वस्व मेधातिथेरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानु-क्रांतं । प्र ये गावो मेधातिथिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र ये गावो न भूर्णयस्त्वेषा अयासो अक्रमुः । घ्नंतः कृष्णामप त्वचं ॥१॥

प्र। ये। गावः। न। भूर्णयः। त्वेषाः। अयासः। अक्रमुः। घ्नंतः। कृष्णां। अप। त्वचं ॥१॥

येऽभिषुताः सोमा गावो नोदकानीव तानि यथा तूर्णमधः पतन्ति तद्वत् । एवं बोपमीयते । यथा गावः स्वगोष्ठं प्रत्यागु गच्छन्ति तद्वत् । अथवा गावः स्तुतिवाचः । ता यथा स्तुत्यं प्रति चिप्रं प्राप्नुवन्ति तद्वत् । भूर्णयः चिप्रास्त्वेषा दीप्ता अयासोऽया गमनशीलाः कृष्णां त्वचं । कृष्णा त्वयचाः । तमप घ्नन्तो निघ्नन्तः । त्वचिः संवरणकर्मा । इद्बभूताः सोमाः प्राक्रमुः । ताम्स्तुतेति शेषः ॥

सुवितस्य मनामहेऽति सेतुं दुराव्यं । साह्रांसो दस्युमव्रतं ॥२॥

सुवितस्य। मनामहे। अति। सेतुं। दुराव्यं। साह्रांसः। दस्युं। अव्रतं ॥२॥

सुवितस्य । शोभनं प्राप्तः सुवितः । शोभनस्य सोमस्य सेतुं रक्षोविषयं बंधनं दुराव्यं दुष्टमतिं च रक्षसां बंधनं तेषां हननबुद्धिं च सोमकर्तृका मनामहे । सुमः । कथं सुम इति तदुच्यते । अव्रतमकर्माद्यं दस्युं शत्रुं साह्रांसोऽभिभवतः ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिन्वन्त्यद्रिभिः । इन्द्रविन्द्राय पीतये ॥५॥

अप्सु। त्वा। मधुमत्तमं। हरिं। हिन्वन्ति। अद्रिः। इन्द्रो इति। इन्द्राय। पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । किमर्थं । इन्द्रायैन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धीय मत्सरं ॥६॥

सुनोत। मधुमत्तमं। सोमं। इन्द्राय। वज्रिणे। चारुं। शर्धीय। मत्सरं ॥६॥

हे अखिलजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनोत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धीयास्त्राकं बलायैन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनोति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ ॥२०॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राह्णगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो चिनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पर्वमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र। सोमासः। सुऽआध्यः। पर्वमानासः। अक्रमुः। रयिं। कृण्वन्ति। चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पर्वमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्त्राकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो द्युम्ववर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः। पृथिव्याः। अधि। भव। इन्द्रो इति। द्युम्वऽवर्धनः। भव। वाजानां। पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्नाणां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य द्युम्ववर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्त्राकं लोकद्वये यद्युम्वमसि तस्य वर्धयिता भवास्त्रभमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धति ते महः ॥३॥

तुभ्यं। वाताः। अभिऽप्रियः। तुभ्यं। अर्षेति। सिंधवः। सोमं। वर्धति। ते। महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तंभमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनाथैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयेऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धन्ति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ये । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ। प्यायस्व। सं। एतु। ते। विश्वतः। सोम। वृष्ये। भव। वाजस्य। संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्ये वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संगामे वाजस्त्रास्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं। गावः। घृतं। पयः। बभ्रो इति। दुदुहे। अक्षितं। वर्षिष्ठे। अधि। सानवि ॥५॥

वावृधानाय तूर्वये पर्वते वाजसातये । सोमाः सहस्रपाजसः ॥ ३ ॥

ववृधानाय । तूर्वये । पर्वते । वाजसातये । सोमाः । सहस्रपाजसः ॥ ३ ॥

वावृधानाय वर्धमानाय तूर्वये ऋषिप्राय वाजसातये संयामाद्यान्नलाभाय वा पर्वते पूयते सोमाः सहस्रपाजसोऽपरिमितवशाः । असंख्यातवेगा इत्यर्थः ॥

दुहानः प्रत्नमित्पयः पविचे परि षिच्यते । क्रंदन्देवाँ अजीजनत् ॥ ४ ॥

दुहानः । प्रत्नं । इत् । पयः । पविचे । परि । षिच्यते । क्रंदन् । देवान् । अजीजनत् ॥ ४ ॥

प्रत्नमित्युराणमेव पयो रसं दुहानो दधानः सोमः पविचे परि षिच्यते । किंच क्रंदन्शब्दं कुर्वन्देवानजीजनत् । जनयति स्वसमीपे । यत्र सोमोऽभिषूयते तत्र देवा नियतं प्रादुर्भवन्ति । अतो जनयतीत्युपचर्यते ॥

अभि विश्वानि वार्याभि देवाँ ऋतावृधः । सोमः पुनानो अर्षति ॥ ५ ॥

अभि । विश्वानि । वार्याँ । अर्षति । देवान् । ऋतावृधः । सोमः । पुनानः । अर्षति ॥ ५ ॥

अयं सोमः पुनानः पूयमानो विश्वानि वार्या वरणीयानि धनान्यर्षति । तथर्तावृधो यज्ञवर्धकान्देवान्यर्षति ॥

गोमन्नः सोम वीरवदश्वावद्वाजवत्सुतः । पवस्व बृहतीरिषः ॥ ६ ॥

गोऽमत् । नः । सोम । वीरऽवत् । अश्वऽवत् । वाजऽवत् । सुतः । पवस्व । बृहतीः । इषः ॥ ६ ॥

हे सोम सुतस्त्वं नोऽस्मभ्यं गोमन्नोभिर्युक्तं वीरवद्वृद्धभिरवीरैरुपेतमश्वावदश्चैर्युक्तं वाजवद्वाजैर्वैः संयामिर्वोपेतं धनं बृहतीरिषः प्रभूतान्यन्नानि पवस्व । प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥ ३२ ॥

यो अथ इवेति षडृचमेकोनविंशं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । यो अथ इवेत्यनुकांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

यो अत्यं इव मृज्यते गोभिर्मदाय हर्यतः । तं गीभिर्वासयामसि ॥ १ ॥

यः । अत्यःऽइव । मृज्यते । गोभिः । मदाय । हर्यतः । तं । गीऽभिः । वासयामसि ॥ १ ॥

यः सोमोऽत्य इवातनशीलोऽश्च इव गोभिर्वसतीवरीभिरग्निर्गोविकारिः पयश्चादिभिर्वा मृज्यते मिश्र्यते । किमर्थं । मदाय देवानां । कीदृशः । यो हर्यतः क्रांतः । तं सोमं गीभिः सुतिभिर्वासयामसि । वासयामः ॥

तं नो विश्वा अवस्युवो गिरः शुभंति पूर्वथा । इंदुमिद्राय पीतये ॥ २ ॥

तं । नः । विश्वाः । अवस्युवः । गिरः । शुभंति । पूर्वथा । इंदुं । इंद्राय । पीतये ॥ २ ॥

तमिदं सोमं नोऽस्माकं विश्वाः सर्वा अवस्युवः । अथो रक्षणं । तद्विच्छेद्यो गिरः सुतयः पूर्वथा पूर्वमिव पूर्वं यथा तथैवेदानीमपि शुभंति । दीपयंति । किमर्थं । इंद्रायिंद्रस्य पीतये पानाय ॥

पुनानो याति हर्यतः सोमो गीभिः परिष्कृतः । विप्रस्य मेध्यातिथेः ॥ ३ ॥

पुनानः । याति । हर्यतः । सोमः । गीऽभिः । परिष्कृतः । विप्रस्य । मेध्यऽअतिथेः ॥ ३ ॥

पुनानः पूयमानो हर्षतः कमनीयः सोमो गोभिः परिष्कृतः सुतिभिरलंघ्यतो याति कलशं प्रति । किमर्थं ।
विप्रस्य मेधाविनो मेधातिथेर्मम यागार्थं । यद्वा । मम गोभिर्निति संबंधः ॥

पवमान विदा रयिमस्मभ्यं सोम सुश्रियं । इंदो सहस्रवर्चसं ॥४॥

पवमान । विदाः । रयिं । अस्मभ्यं । सोम । सुऽश्रियं । इंदो इति । सहस्रं ऽवर्चसं ॥४॥

हे पवमानेदो सोम अस्मभ्यं सुश्रियं शोभनया श्रिया युक्तं सहस्रवर्चसं ब्रह्मदीप्तिं रयिं धनं विदाः ।
देहीत्यर्थः ॥

इंदुरत्यो न वाजसृक्तनिंक्रंति पविच आ । यदक्षारति देवयुः ॥५॥

इंदुः । अत्यः । न । वाजऽसृत् । कनिंक्रंति । पविचै । आ । यत् । अक्षाः । अति । देवऽयुः ॥५॥

अयमिंदुर्वाजसृक्तसंयामसरणोऽत्यो नाश्व इव पविच आ पविचे कनिंक्रंति । शब्दं करोति । यद्यदाक्षाः
क्षरति ॥ क्षर संचलन इत्यस्माच्छांदसे लुङि तिपि सिच् । ब्रह्मं कंदसीतीडभावः । इडभावे च रात्स्येति
सलोपः ॥ देवयुर्देवकामः सन् तदा शब्दं करोति ॥

पवस्व वाजसातये विप्रस्य गृणती वृधे । सोम रास्व सुवीर्यं ॥६॥

पवस्व । वाजऽसातये । विप्रस्य । गृणतः । वृधे । सोम । रास्व । सुऽवीर्यं ॥६॥

हे सोम पवस्व । क्षर । किमर्थं । वाजसातयेऽन्नलाभाय । तथा गृणतः सुवतो विप्रस्य मम मेधातिथेर्वृधे
वर्धनाय च । हे सोम सुवीर्यं शोभनवीर्येपितं पुत्रं च रास्व । देहि ॥ ॥३३॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः ॥

॥ समाप्तं च षष्ठाष्टकं ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

ॐ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य विःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमाष्टकस्य प्रथमाध्याय आरभ्यते ॥ प्र ण इति षड्रुचं विंशं सूक्तमांगिरसस्यायास्यस्वार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्र णोऽयास्य इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र ण इंदो महे तनं ऊर्मि न विभ्रदर्षसि । अ॒भि दे॒वाँ अ॒यास्यः ॥ १ ॥

प्रा॒नः । इ॒ंदो इति॑ । म॒हे । तने॑ । ऊ॒र्मि । न । वि॒भ्रत् । अ॒र्षसि॑ । अ॒भि । दे॒वान् । अ॒यास्यः ॥ १ ॥

हे इंदो सोम त्वं नोऽस्माकं महे महते तने धनाय प्रार्थसि । प्रगच्छसि । न संप्रति । अयास्यश्चायमुषिल-
वोर्मिं तरंगं विश्वज्ञारयन्देवानभि गच्छति यष्टुं ॥

म॒ती जुष्टो धि॒या हितः॑ सोमो॑ हि॒न्वे परा॒वति॑ । वि॒प्रस्य॑ धार॒या क॒विः ॥ २ ॥

म॒ती । जुष्टः॑ । धि॒या । हितः॑ । सोमः॑ । हि॒न्वे । परा॒ऽवति॑ । वि॒प्रस्य॑ । धार॒या । क॒विः ॥ २ ॥

कविः क्रांतकर्मा सोमो विप्रस्य मेधाविनः सोतुर्मती मत्वा सुत्वा जुष्टः सेवितो धिया कर्मणा हितो यज्ञे
निहितः परावति पविचाहूरदेशे धारया हिन्वे । प्रेर्यते ॥

अ॒यं दे॒वेषु॑ जागृ॒विः सु॒त ए॒ति प॒विच॒ञ्चा । सोमो॑ या॒ति वि॒चर्ष॑णिः ॥ ३ ॥

अ॒यं । दे॒वेषु॑ । जागृ॒विः । सु॒तः । ए॒ति । प॒विच॑ । अ॒ञ्चा । सोमः॑ । या॒ति । वि॒ऽचर्ष॑णिः ॥ ३ ॥

जागृविर्जागरणशीलोऽयं सोमो देवेषु देवार्थं सुतोऽभिषुत ऐति । समंतात्प्रच्छति । अपि च विचर्षणि-
र्विद्वष्टा सोमः पविचे याति । पावनाय गच्छति ॥

स नः॑ पवस्व वा॒ज॒युश्च॑क्रा॒णश्चारु॑म॒ध्वरं । ब॒र्हिष्माँ॑ अ॒ञ्चा वि॒वास॑ति ॥ ४ ॥

सः । नः॑ । प॒वस्व॑ । वा॒ज॒ऽयुः । च॒क्रा॒णः । चारु॑ । अ॒ध्वरं॑ । ब॒र्हिष्मान्॑ । अ॒ञ्चा ।

वि॒वा॒स॒ति ॥ ४ ॥

हे सोम यं त्वां बर्हिष्माणुखिगा विवासति परिचरति स त्वं नोऽस्मदर्थं वाजयुरन्नमिच्छन्नध्वरं हिंसारहितं
यागं चाहं कक्षाणं चक्राणः कुर्वन्पवस्व । चर ॥

स नो॑ भगा॒य वा॒यवे॑ वि॒प्रवी॑रः स॒दावृ॑धः । सोमो॑ दे॒वेष्व॑ य॒मत् ॥ ५ ॥

सः । नः॑ । भगा॒य । वा॒यवे॑ । वि॒प्रऽवी॑रः । स॒दाऽवृ॑धः । सोमः॑ । दे॒वेषु॑ । अ॒ञ्चा । य॒मत् ॥ ५ ॥

स पवमानः सोमो वायवे वायुदेवार्थं भगाय भगदेवार्थं च विप्रचीरो विप्रेर्मेधाविभिः सुत्वा प्रेरितः सदावृधो नित्यवृद्धो भवन्नोऽस्मभ्यं देवेषु स्थितं धनमा यमत । आ प्रयच्छतु ॥

स नो अद्य वसुत्तये क्रतुविज्ञातुवित्तमः । वाजं जेषि श्रवो बृहत् ॥ ६ ॥

सः । नः । अद्य । वसुत्तये । क्रतुऽवित् । गातुवित्ऽतमः । वाजं । जेषि । श्रवः । बृहत् ॥ ६ ॥

हे सोम क्रतुवित् क्रतूनां कर्मणां संमको गातुवित्तमः पुष्यलोकानामतिशयेन मार्गस्य ज्ञाता त्वमद्यास्त्रि-
त्रहनि नोऽस्माकं वसुत्तये धनलाभाय बृहन्नहच्छ्रवोऽन्नं वाजं वसं च जेषि । जय ॥ ॥ १ ॥

स पवस्विति षडृचमेकविंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । स पवस्वित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

स पवस्व मदाय कं नृचक्षा देववीतये । इंदुविंद्राय पीतये ॥ १ ॥

सः । पवस्व । मदाय । कं । नृऽचक्षाः । देवऽवीतये । इंदो इति । इंद्राय । पीतये ॥ १ ॥

हे इंदो सोम नृचक्षा नृणां नेतृणां द्रष्टा स त्वं देववीतये यज्ञार्थेन्द्रार्थेन्द्रस्य पीतये पानाय च मदाय मदार्यं च कं सुखं यथा भवति तथा पवस्व । ऋ ॥

स नो अर्षाभि दूत्यं त्वमिंद्राय तोशसे । देवान्सखिभ्य आ वरं ॥ २ ॥

सः । नः । अर्षा । अभि । दूत्यं । त्वं । इंद्राय । तोशसे । देवान् । सखिऽभ्यः । आ । वरं ॥ २ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं दूत्यं दूतस्य कर्मार्ष । अभिगच्छ । अपि च यस्त्वमिंद्रार्थेन्द्रार्थं तोशसे पीयसे स त्वं सखिभ्यः प्रियेभ्योऽस्मभ्यं वरं श्रेष्ठं धनं देवाना पवस्वित्यर्थः ॥

उत त्वामरुणं वयं गोभिरंज्मो मदाय कं । वि नो राये दुरो वृधि ॥ ३ ॥

उत । त्वां । अरुणं । वयं । गोभिः । अंज्मः । मदाय । कं । वि । नः । राये । दुरः । वृधि ॥ ३ ॥

उतापि च हे सोम यमरणमरणवर्णं त्वां मदाय मदार्यं वयमागिरसायास्वा गोभिर्गोविकारिः पयो-
भिरंज्मः वासयामः संकुर्मः । कमिति पूरणं । स त्वं नोऽस्माकं राये धनाय दुरो द्वाराणि वि वृधि ।
विवृतानि कुरु ॥

अत्यू पवित्रमक्रमीह्वजी धुरं न यामनि । इंदुर्देवेषु पत्यते ॥ ४ ॥

अति । ऊं इति । पवित्रं । अक्रमीत् । वाजी । धुरं । न । यामनि । इंदुः ।

देवेषु । पत्यते ॥ ४ ॥

इंदुः सोमो वाज्यञ्चो यामनि गमने धुरं न रथस्य धुरं यथा तथा पवित्रमत्यक्रमीत् । अतिगच्छति ।
देवेषु देवानां मध्ये पत्यते । गच्छति च ॥

समी सखायो अस्वरन्वने क्रीळंतमत्यविं । इंदुं नावा अनूषत ॥ ५ ॥

सं । ईमिति । सखायः । अस्वरन् । वने । क्रीळंतं । अतिऽअविं । इंदुं । नावाः ।

अनूषत ॥ ५ ॥

अत्यविमतिक्रांतं दशापवित्रं वन उदके क्रीळंतं संक्रीडमानमीमेनमिंदुं सोमं सखायः प्रियस्रोतारः
समस्वरन् । संसुवति । नावा वाचोऽप्यनूषत । असुवन् । नीरचरमिति वाक्कामसु पाठात् ॥

तया पवस्व धारया यया पीतो विचक्षसे । इदो स्तोत्रे सुवीर्ये ॥६॥

तया । पवस्व । धारया । यया । पीतः । विचक्षसे । इदो इति । स्तोत्रे । सुवीर्ये ॥६॥

हे इदो त्वं यया धारया पीतः सन्विचक्षसे विचक्षणाय स्तोत्रे स्तोत्राणां कर्त्रे पुरुषाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं प्रयच्छसीति शेषः । तथा धारया पवस्व । चर ॥ ॥२॥

असृग्निति षडृचं द्वाविंशं सूक्तं । अथ्यायाः पूर्ववत् । असृग्नित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

असृग्नन्देववीतयेऽत्यासः कृष्या इव । क्षरंतः पर्वतावृधः ॥९॥

असृग्नम् । देवऽवीतये । अत्यासः । कृष्याऽइव । क्षरंतः । पर्वतऽवृधः ॥९॥

पर्वतावृधः पर्वतैरभिषवयावभिर्वृद्धाः पर्वतेषु वा जाताः क्षरंतः सोमा देववीतये यज्ञायात्यासोऽथाः कृष्या इव यथा कर्मण्या अथाः तद्वदसृग्नम् । सृज्यते ॥

परिष्कृतास इंदवो योषेव पित्र्यावती । वायुं सोमा असृक्षत ॥२॥

परिऽकृतासः । इंदवः । योषाऽइव । पित्र्यऽवती । वायुं । सोमाः । असृक्षत ॥२॥

इंदवो यागेषु क्लिद्यमानाः सोमाः परिष्कृतासः परिष्कृता अलंकृताः संतः पित्र्यावती पितृमती योषिवा-
लंकृता कन्यका यथा वरं प्रति गच्छति तद्वदायुं प्रत्यसृक्षत । गच्छति ॥

एते सोमास इंदवः प्रयस्वतश्चमू सुताः । इंद्रं वर्धति कर्मभिः ॥३॥

एते । सोमासः । इंदवः । प्रयस्वतः । चमू इति । सुताः । इंद्रं । वर्धति । कर्मऽभिः ॥३॥

इंदवो दीप्ताः प्रयस्वतोऽन्नपंत एतेऽस्मिन्कर्मणि वर्तमाना अमी सोमासः सोमाश्चमू चम्बोरधिषवणफ-
लकयोः सुता अभिषुताः संतः कर्मभिर्यागैरिंद्रं वर्धति । प्रवर्धयति । प्रीणयंतीत्यर्थः ॥

आ धावता सुहस्त्यः शुक्रा गृभ्णीत मंधिना । गोभिः श्रीणीत मत्सरं ॥४॥

आ । धावत । सुहस्त्यः । शुक्रा । गृभ्णीत । मंधिना । गोभिः । श्रीणीत । मत्सरं ॥४॥

हे सुहस्त्यः शोभनहस्ता अस्त्रिजः आ धावत । मां संप्रत्यागच्छत । मंधिना सह शुक्रा शुक्रं च गृभ्णीत ।
गृह्णीत सोमं । मत्सरं सोमं गोभिर्गोविकारिः पयोभिः श्रीणीत । संस्क्रुत च ॥

स पवस्व धनंजय प्रयंता राधसो महः । अस्मभ्यं सोम गातुवित् ॥५॥

सः । पवस्व । धनंजय । प्रऽयंता । राधसः । महः । अस्मभ्यं । सोम । गातुऽवित् ॥५॥

हे धनंजय शत्रुसंबंधिनां धनानां जितः सोम गातुविदभीष्टमार्गस्य लंभकोऽस्मभ्यं महो महतो राधसो
धनस्य प्रयंता प्रदाता च यः स त्वं पवस्व । चर ॥

एतं मृजंति मर्ज्यं पवमानं दश क्षिपः । इंद्राय मत्सरं मदं ॥६॥

एतं । मृजंति । मर्ज्यं । पवमानं । दश । क्षिपः । इंद्राय । मत्सरं । मदं ॥६॥

मर्ज्यं मर्जनीयं शोभ्यं पवमानं क्षरंतं मत्सरं मदकरमेतमिमं मदं सोमं दशसंख्याकाः क्षिपोऽगुलयः ।
त्रिशः क्षिप इत्थंगुलिनामसु पाठात् । इंद्रार्थं मृजंति । पवित्रे शोधयति ॥ ॥३॥

अथा सोम इति पंचचं त्रयोविंशं सूक्तं भृगुपुत्रस्य कवेरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं ।
अथा सोमः पंच कविर्भार्गव इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

अ॒या सोमः सु॒कृत्यया॑ म॒हश्चि॒द्भ्यव॑र्धत । म॒दान उ॒वृषाय॑ते ॥ १ ॥

अ॒या । सोमः । सु॒ऽकृत्यया॑ । म॒हः । चि॒त् । अ॒भि । अ॒वर्ध॑त । म॒दानः । उ॒त् । वृ॒षऽय॑ते ॥ १ ॥

सोमोऽयामया सुकृत्यया शोभनयाभिषवादिलक्षणया क्रियया महश्चिन्महतो देवान् प्रत्यभ्यवर्धत ।
प्रवृद्धोऽभूत् । मंदानो मोदमान उवृषायते । वृषवदाचरति । यथा मोदमानो वृषभः शब्दं करोति तथाभि-
षववेलायामुपरवेषु शब्दं करोतीत्यर्थः ॥

कृ॒तानी॑दस्य॒ कर्त्वा॒ चेत॑ते दस्युतर्ह॑णा । ऋ॒णा च॑ धृ॒ष्णुश्च॑यते ॥ २ ॥

कृ॒तानि॑ । इ॒त् । अ॒स्य॒ । कर्त्वा॑ । चेत॑ते । द॒स्युऽतर्ह॑णा । ऋ॒णा । च॑ । धृ॒ष्णुः । च॑य॒ते ॥ २ ॥

कृतान्यस्य यस्मैतस्य सोमस्य दस्युतर्हणा दस्युनामसुराणां कर्त्वा कर्माणि स इदस्माभिरिव सोऽयं धृष्णुर्धृष्टः
सोमो यजमानानामृणा चर्णान्यपि चयते । कामप्रदानेन चातयति ॥

आ॒त्सोमं॑ इ॒न्द्रियो॒ रसो॒ वज्रः॑ सहस्र॒सा भु॑वत् । उ॒कथं॑ यदस्य॒ जाय॑ते ॥ ३ ॥

आ॒त् । सोमः॑ । इ॒न्द्रि॒यः । रसः॑ । वज्रः॑ । स॒हस्र॑ऽसाः । भु॒वत् । उ॒कथं॑ । यत् । अ॒स्य॒ ।

जा॒य॑ते ॥ ३ ॥

यवदास्त्रेन्द्रस्योक्तं शस्त्रं जायते प्रादुर्भवति तदादनंतरमेवेन्द्रिय इन्द्रस्य प्रियकरो रसो बलवान्वज्रो
वज्रसदृशः केनाप्यर्हस्यः सोमः सहस्रसा अस्त्रमपरिमितस्य धनस्य दाता भवति ॥

स्व॒यं क॒विर्वि॑ध॒र्तरि॒ विप्रा॑य॒ रत्न॑मिच्छति । यदी॑ म॒र्मृज्य॑ते॒ धियः॑ ॥ ४ ॥

स्व॒यं । क॒विः । वि॒ऽध॒र्तरि॑ । विप्रा॑य । रत्नं॑ । इ॒च्छति॑ । यदी॑ । म॒र्मृज्य॑ते । धि॒यः ॥ ४ ॥

यदि कविः क्रांतकर्माय सोमो धियो धीभिः ॥ विभक्तित्वत्पथः ॥ धीतिभिः । अंगुष्ठीभिरित्यर्थः । मर्मृज्यते
शोधते तर्हि स्वयं स्वयमेव विप्राय मेधाविने विधर्तरि कामानां विधातरीन्द्रे रत्नं रमणीयं धनमिच्छति ।
इन्द्रेण धनं दापयितुमिच्छतीत्यर्थः ॥

सि॒षास॑तू॒ रयी॑णां वाजे॒ष्वर्व॑तामिव । भ॒रेषु॑ जि॒ग्युषा॑मसि ॥ ५ ॥

सि॒सा॑स॒तुः । र॒यी॑णां । वाजे॒षु । अ॒र्वता॑ऽइव । भ॒रेषु॑ । जि॒ग्युषा॑ । अ॒सि ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं भरेषु संग्रामेषु जिग्युषां शत्रुं जयतां रयीणां धनानां सिषासतुः संभक्तुमिच्छुरसि । भवसि ।
शत्रुघ्नयज्ञो धनानि प्रयच्छसीत्यर्थः । तच्च दृष्टांतः । वाजेषु संग्रामेष्वर्वतामिवास्त्रानामिव । यथा संग्रामं प्रवि-
शन्नोऽश्वेभ्यो घासं प्रयच्छति तद्वदित्यर्थः ॥ ४ ॥

तं स्वेति पंचचं चतुर्विंशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । तं स्वेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

तं त्वा॑ नृ॒म्णानि॑ विभ्र॒तं स॒धस्ये॑षु म॒हो दि॒वः । चा॒रुं सु॒कृत्य॑येमहे ॥ १ ॥

तं । त्वा॑ । नृ॒म्णा॒नि । विभ्र॒तं । स॒धऽस्ये॑षु । म॒हः । दि॒वः । चा॒रुं । सु॒ऽकृत्य॑या । इ॒महे॑ ॥ १ ॥

महो दिवो महतो बुलोकस्य सधस्येषु सहस्रानेषु स्मितं नृम्णानि धनानि विभ्रतमस्मद्दर्थं धारयंतं चारुं
कक्षायां तं पवमानं त्वा त्वां सुकृत्यया शोभनया क्रिययेमहे । धनानि याचामहे ॥

संवृक्तधृष्णमुकथ्यं महामहिम्वतं मदं । शतं पुरो रुरुक्षणिं ॥२॥

संवृक्तधृष्णु । उकथ्यं । महाऽमहिम्वतं । मदं । शतं । पुरः । रुरुक्षणिं ॥२॥

हे सोम संवृक्तधृष्णु । संवृक्ताः संक्षिन्ना धृष्णवो धर्षणशीलाः शत्रवो येनासौ संवृक्तधृष्णुः । तमुकथ्यमुकथाहं प्रशस्त्रं महामहिम्वतं महनीयवङ्गकर्माणं मदं मदकरं शतं बह्वि पुरः शत्रूणां पुराणि रुरुक्षणिं विनाशयंतं त्वां धनामीमह इति संबंधः ॥

अतस्त्वा रयिमभि राजानं सुक्रतो दिवः । सुपर्णो अय्यथिर्भरत् ॥३॥

अतः । त्वा । रयिं । अभि । राजानं । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । दिवः । सुऽपर्णः ।

अय्यथिः । भरत् ॥३॥

हे पवमान सोम रयिमभि धनं प्रति राजानं त्वा त्वामतो दिवोऽमुष्माद्युलोकात्सुक्रतुः सुपर्णोऽय्यथिर्ब-
धारहितः सुपर्णः श्रेणो भरत् । आहरत् । तथा च निगमांतरं । आदाय श्रेणो अमरत्सोमं सहस्रं सर्वा । अ०
४.२६.७. इति ॥

विश्वस्मा इत्स्वर्दृशे साधारणं रजस्तुरं । गोपामृतस्य विर्भरत् ॥४॥

विश्वस्मै । इत् । स्वः । दृशे । साधारणं । रजःऽस्तुरं । गोपां । चतस्य । विः । भरत् ॥४॥

रजस्तुरमुदकस्य प्रेरकमृतस्य यक्षस्य गोपां गोपायितारं विश्वस्मै सर्वस्मै स्वर्दृशे सर्वदृशे देवाय साधार-
णमित्समानमेव संतं सोमं विः पक्षी श्रेणो भरत् । स्वर्गादाहरत् ॥

अधा हिन्वान इन्द्रियं ज्यायो महित्वमानशे । अभिष्टिकृद्विचर्षणिः ॥५॥

अध । हिन्वानः । इन्द्रियं । ज्यायः । महिऽत्वं । आनशे । अभिष्टिऽकृत् । विऽचर्षणिः ॥५॥

अथाय विचर्षणिः कर्मणां विद्रष्टाभिष्टिकृद्यजमानानामभोष्टस्य फलस्य कर्ता सोम इन्द्रियं स्वकीयं बलं
हिन्वानः प्रेरयञ्जायः प्रशस्यतरं महित्वं महत्त्वमानशे । प्राप्नोति ॥ ॥५॥

पवस्विति पंचर्वं पंचविंशं सूक्तं । अथायाः पूर्ववत् । पवस्वित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व वृष्टिमा सु नोऽपामूर्मिं दिवस्परि । अयस्मा बृहतीरिषः ॥६॥

पवस्व । वृष्टिं । आ । सु । नः । अपां । ऊर्मिं । दिवः । परि । अयस्माः । बृहतीः । रिषः ॥६॥

हे सोम त्वं दिवो बुलोकाद्वृष्टिं नोऽस्माकमा पवस्व । समंतात्त्वर । एतदेव दर्शयति । अपामुदकानामूर्मिं
तरंगं दिवः पर्या पवस्व । अपि चायस्मा यत्त्वरहितान्यनामयानि बृहतीर्महांतीषोऽन्नान्या पवस्व ॥

तया पवस्व धारया यया गाव इहागमन् । जन्यास उप नो गृहं ॥७॥

तया । पवस्व । धारया । यया । गावः । इहा । आऽगमन् । जन्यासः । उप । नः । गृहं ॥७॥

हे सोम त्वं तया तादृशा धारया पवस्व । चर । कीदृशेत्यत्राह । यया यादृशा त्वदीयया धारया
जन्यासो जन्याः शत्रुजनपदभवा गाव इहास्मिंस्तौके नोऽस्माकं संबंधि गृहमुपागमन् उपागच्छति ॥

घृतं पवस्व धारया यज्ञेषु देववीतमः । अस्मभ्यं वृष्टिमा पव ॥८॥

घृतं । पवस्व । धारया । यज्ञेषु । देवऽवीतमः । अस्मभ्यं । वृष्टिं । आ । पव ॥८॥

हे सोम यज्ञेषु देववीतमोऽत्यंतं देवकामस्त्वमसाम्भं भार्गवेभ्यः ऋविभ्यो घृतमुदकं । वषं घृतमित्थुदकना-
मसु पाठात् । धारया संपातेन पवस्व । षर । वृष्टिं वर्षं चा पव । पवस्व ॥

स न ऊर्जे व्युष्ययं पविचं धाव धारया । देवासः ऋणवन्हि कं ॥४॥

सः । नः । ऊर्जे । वि । व्युष्ययं । पविचं । धाव । धारया । देवासः । ऋणवन् । हि । कं ॥४॥

हे सोम सुतोऽभिषुतस्त्वं नोऽस्माकमूर्जेऽज्ञायाव्ययमविमयं पविचं धारया संपातेन वि धाव । प्राप्नुहि ।
देवासो देवा अपि हि कं गृणवन् । गमनवेलायामुत्पन्नं तव शब्दं शृण्वंतु ॥

पवमानो असिष्यदृक्षांस्यपजंघनत् । प्रत्नवद्रोचयनुचः ॥५॥

पवमानः । असिष्यदत् । रक्षांसि । अपऽजंघनत् । प्रत्नऽवत् । रोचयन् । रुचः ॥५॥

रक्षांसि राक्षसानपजंघनदपन्ननुच आत्मीया दीप्तीः प्रत्नवत्पुराणवद्रोचयन्दीपयन्ववमानः सोमोऽसि-
ष्यदत् । खंदति ॥ ॥६॥

उत्त इति पंचर्चं षड्भुंशं सूक्तमांगिरसखोषध्यस्वार्धं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चामुक्तांतं । उत्ते
शुष्मास उच्यते इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

उत्ते शुष्मास ईरते सिंधोरूर्मेरिव स्वनः । वाणस्य चोदया पविं ॥१॥

उत् । ते । शुष्मासः । ईरते । सिंधोः । ऊर्मेऽइव । स्वनः । वाणस्य । चोदय । पविं ॥१॥

हे सोम ते तव शुष्मासः शुष्मा वेगा उदीरते । उन्नच्छंति । तच्च वृष्टांतः । सिंधोः समुद्रस्त्रोर्मेरिव यथा
तरंगात्स्वनो ध्वनिश्चच्छति तद्वदित्यर्थः । स त्वं वाणस्य विस्फुटस्य वाणस्य गालस्य वा वादिचविशेषस्य पविं
शब्दं । पविः भारतीति वाङ्मामसु पाठात् । चोदय । प्रेरय । वेगेन खंदमानस्त्वं विस्फुटवाणशब्दसदृशं शब्दं
कुर्वित्यर्थः ॥

प्रसवे त उदीरते तिस्रो वाचो मखस्युवः । यदव्य एषि सानवि ॥२॥

प्रऽसवे । ते । उत् । ईरते । तिस्रः । वाचः । मखस्युवः । यत् । अव्ये । एषि । सानवि ॥२॥

हे सोम ते तव प्रसवे सति मखस्युवो यज्ञमिच्छवो यज्ञमानस्य तिस्रो वाच ऋग्यजुःसामात्मकानि त्रीणि
वाक्यानुदीरते । उन्नच्छंति । कदेत्यत आह । यद्यदा सानवि व्युच्छितेऽव्येऽविमये पविच एषि त्वं गच्छसि ॥

अव्यो वारे परि प्रियं हरिं हिवन्त्यद्रिभिः । पवमानं मधुश्चुतं ॥३॥

अव्यः । वारे । परि । प्रियं । हरिं । हिवन्ति । अद्रिऽभिः । पवमानं । मधुऽश्चुतं ॥३॥

प्रियं देवानां प्रीतिकरं हरिं हरितवर्णमद्रिभिर्घावभिरभिषुतं मधुश्चुतं मधुनो रसस्य आवयितारं
पवमानं सोममव्योऽवेवारे वासे परि हिवन्ति । अत्विजः परिप्रेरयति ॥

आ पवस्व मदितम पविचं धारया कवे । अर्कस्य योनिमासदं ॥४॥

आ । पवस्व । मदिन्ऽतम । पविचं । धारया । कवे । अर्कस्य । योनिं । आऽसदं ॥४॥

हे मदितम सादयितुतम कवे क्रांतकर्मन्तोम अर्कस्यार्चनीयस्त्रिंशस्य योनिमुदरं स्थानमासदं प्राप्तुं पवि-
चमतीत्य धारया संपातेना पवस्व । आभिमुख्येन षर । यद्यपिषा पूर्वस्मिन्नधाये व्याकृता तथापि मंदमतीनां
विस्वरगाशंकया पुनर्व्याख्याता ॥

स पवस्व मर्दितम् गोभिरंजानो अक्नुभिः । इन्द्रविद्राय पीतये ॥५॥

सः । पवस्व । मर्दिन्ऽतम् । गोभिः । अंजानः । अक्नुऽभिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय ।
पीतये ॥५॥

हे मर्दितम् मादधितृतेन्दो सोम अक्नुभिरंजनसाधनभूतेर्गोभिर्गोविकारिः पयोभिरंजानोऽज्यमानः
संस्क्रियमाणः स स्वमिन्द्रार्थेन्द्रस्य पीतये पानाय पवस्व । अर ॥ ॥७॥

अध्वर्यो इति पंचर्षे सप्तविंशं सूक्तमांगिरसस्त्रोच्यस्त्रार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते ।
अध्वर्यो इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

अध्वर्यो अद्रिभिः सुतं सोमं पविच आ सृज । पुनीहीन्द्राय पातवे ॥९॥

अध्वर्यो इति । अद्रिऽभिः । सुतं । सोमं । पविचे । आ । सृज । पुनीहि । इन्द्राय ।
पातवे ॥९॥

हे अध्वर्यो अद्रिमिथोवभिः सुतमभिषुतं सोमं पविच आ सृज । एतदेव दर्शयति । इन्द्रार्थेन्द्रस्य पातवे
पानाय पुनीहि । पावय ॥

दिवः पीयूषमुत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । सुनोता मधुमत्तमं ॥२॥

दिवः । पीयूषं । उत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । सुनोत । मधुमत्तमं ॥२॥

हे अध्वर्यवः यूयं मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं दिवो बुलोकस्य पीयूषममुतमुत्तमं श्रेष्ठं सोमं वज्रिणे
वसवत इन्द्राय सुनोत । अभिषुणुत ॥

तव त्य इन्द्रो अंधसो देवा मधोर्व्यध्नते । पवमानस्य मरुतः ॥३॥

तव । त्ये । इन्द्रो इति । अंधसः । देवाः । मधोः । वि । व्यध्नते । पवमानस्य । मरुतः ॥३॥

हे इन्द्रो सोम तव संबंधिनं मधोर्मदकरस्य पवमानस्य पूयमानमंधसोऽन्नं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ त्ये त इमे
देवा इन्द्रादयो मरुतस्य व्यध्नते । व्याप्तवते । व्याप्तवतीत्यर्थः ॥

त्वं हि सोम वर्धयन्सुतो मदाय भूर्णये । वृषन्स्तोतारमूतये ॥४॥

त्वं । हि । सोम । वर्धयन् । सुतः । मदाय । भूर्णये । वृषन् । स्तोतारं । मूतये ॥४॥

हे सोम सुतोऽभिषुतस्त्वं वर्धयन्देवान्प्रवृष्टान्कुर्वन्वृषन्कामान्वर्षन् भूर्णये चिप्राय मदायोतये रक्षणाय च
स्तोतारमभिगच्छसीत्यर्थः ॥

अभ्यर्षे विचक्षण पविचं धारया सुतः । अभि वाजमुत श्रवः ॥५॥

अभि । अर्षे । विऽचक्षण । पविचं । धारया । सुतः । अभि । वाजं । उत । श्रवः ॥५॥

हे विचक्षण सोम सुतोऽभिषुतस्त्वं पविचमभि प्रति धारयार्षे । गच्छ । उतापि चास्माकं वाजमन्नं श्रवः
कीर्तिं चाभि शरेत्यर्थः ॥ ॥८॥

परि बुच इति पंचर्षमष्टाविंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । परि बुच इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

परि द्युष्टः सनद्रयिर्भरद्वाजं नो अंधसा । सुवानो अर्ष पविच आ ॥१॥
परि । द्युष्टः । सनत्ऽरयिः । भरत् । वाजं । नः । अंधसा । सुवानः । अर्ष ।
पविचै । आ ॥१॥

बृचो दीपः सनद्रयिर्दीयमानधनः सोमो नोऽस्माकं वाजं बलमंधसान्नैः सह परि भरत् । परिभरत् । प्रयच्छत् । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे सोम सुवानोऽभिषूयमाणस्त्वं पविच आर्ष । चर ॥

तव प्रत्नेभिरध्वभिरव्यो वारि परि प्रियः । सहस्रधारो यात्तना ॥२॥
तव । प्रत्नेभिः । अध्वऽभिः । अव्यः । वारैः । परि । प्रियः । सहस्रऽधारः । यात् । तना ॥२॥

हे सोम तव संबन्धी प्रियो देवानां प्रीतिकरः सहस्रधारो ब्रह्मधारस्तना विस्तृतसारो रसः प्रत्नेभिः प्राणैरध्वभिर्मार्गैरव्योऽवेवैरि वारि दशापवित्रे परि यात् । परिगच्छति ॥

चरुर्न यस्तमींखयेदो न दानमींखय । वधैर्वधस्तवींखय ॥३॥
चरुः । न । यः । तं । ईंखय । इंदो इति । न । दानं । ईंखय । वधैः । वधस्तो इति
वधऽस्तो । ईंखय ॥३॥

हे सोम चरुर्न चरुविय यः पूर्णोदो भवति तमींखय । अस्मान्प्रापय । अपि च हे इंदो नेदानां दानं देयमींखय । हे वधस्तो प्रहारेण प्रसवणशील सोम वधैर्याव्यां प्रहरिरींखय ॥

नि शुष्ममिंदेषां पुरुहूत जनानां । यो अस्माँ आदिदेशति ॥४॥
नि । शुष्मं । इंदो इति । एषां । पुरुऽहूत । जनानां । यः । अस्मान् । आऽदिदेशति ॥४॥

हे पुरुहूत ब्रह्मिराहूतेदो सोम त्वं यः शुष्मो येषां शत्रुजनानां बलमस्मानादिदेशति बाधार्थमाहूयति एषां शत्रुजनानां तं शुष्मं बलं नि न्यक् कुर्विति शेषः ॥

शतं न इंद ऊतिभिः सहस्रं वा शुचीनां । पवस्व मंहयद्रयिः ॥५॥
शतं । नः । इंदो इति । ऊतिभिः । सहस्रं । वा । शुचीनां । पवस्व । मंहयत्ऽरयिः ॥५॥

हे इंदो सोम मंहयद्रयिः प्रदीयमानधनस्त्वं नोऽस्माकमूतिभिः कृतिभ्यः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ रथार्थं शुचीनां शुद्धानां तवांशमूतानां सोमानां शतं सहस्रं वा पवस्व । चर ॥ ॥५॥

उत्त इति चतुर्ध्वचमेकोनचिंशं सूक्तं काश्चपस्त्रावत्सारस्वार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । उत्ते चतुष्कमवत्सार इति ॥ उत्तो विनियोगः ॥

उत्ते शुष्मासो अस्थू रक्षो भिंदंतो अद्रिवः । नुदस्व याः परिस्पृधः ॥१॥
उत् । ते । शुष्मासः । अस्थुः । रक्षः । भिंदंतः । अद्रिऽवः । नुदस्व । याः । परिऽस्पृधः ॥१॥

हे अद्रिवो यावन्सोम ते तव शुष्मासः शुष्मा वेगा रक्षो राक्षसाभिंदंतो विदारयंत उदस्युः । उन्तिष्ठति । याः स्पृधः स्पर्धमानाः शत्रुसेना अस्मान्प्रतिबाधंते तास्त्वं नुदस्व । प्रेरय । बाधस्त्वर्थः ॥

अया निजघ्नोरोजसा रथसंगे धने हिते । स्तवा अविभ्युषा हृदा ॥२॥
अया । निऽजघ्नः । ओजसा । रथऽसंगे । धने । हिते । स्तवै । अविभ्युषा । हृदा ॥२॥

हे सोम त्वमयानेन कृतेनोजसा बलिन निजघ्निः शशुम्हंतुं शीलवान् । तं त्वामविभ्युषाभीतेन हृदा मनसा युक्तोऽहं रथसंगेऽस्माकं रथानां संगे हिते शत्रुषु निहिते धने च निमित्ते सवै । स्तौमि ॥

अस्य व्रतानि नाधृषे पर्वमानस्य दूढ्या । रुज यस्त्वा पृतन्यति ॥३॥

अस्य व्रतानि । न । आऽधृषे । पर्वमानस्य । दुःऽध्या । रुज । यः । त्वा । पृतन्यति ॥३॥

हे सोम पर्वमानस्य वरतो यस्यास्य तव व्रतानि कर्माणि दूढ्या दुर्बुद्धिना राक्षसेन नाधृष आधर्षयितु-
मशक्यानि स त्वं त्वां यो दुर्बुद्धिः शत्रुः पृतन्यति योद्धुमिच्छति तं रुज । बाधस्व ॥

तं हिन्वन्ति मदच्युतं हरिं नदीषु वाजिनं । इंदुमिंद्राय मत्सरं ॥४॥

तं । हिन्वन्ति । मद्ऽच्युतं । हरिं । नदीषु । वाजिनं । इंदुं । इंद्राय । मत्सरं ॥४॥

मद्च्युतं मदस्य आवधितारं हरिं हरितवर्णं वाजिनं बलिनं मत्सरं मदकरं तमिंदुं सोमं नदीषु वसती-
वरीष्विंद्रायेंद्रार्थं हिन्वन्ति । ऋत्विजः प्रेरयन्ति ॥ ॥१०॥

अस्य प्रतामिति चतुर्दशं त्रिंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । अस्य प्रतामित्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

अस्य प्रत्नामनु द्युतं शुक्रं दुदुहे अह्रयः । पयः सहस्रसामृषिं ॥९॥

अस्य । प्रत्नां । अन्तुं । द्युतं । शुक्रं । दुदुहे । अह्रयः । पयः । सहस्रऽसां । ऋषिं ॥९॥

अस्य सोमस्य प्रत्नां पुराणां द्युतं द्योतमानां तनुमनु शुक्रं दीप्तं सहस्रसामभिलषितस्यापरिमितस्य
कर्मफलस्य दातारं पयः पातव्यं रसमह्रयः कवयो दुदुहे । दुर्हति ॥

अयं सूर्य इवोपदृग्यं सरांसि धावति । सप्त प्रवत आ दिवै ॥२॥

अयं । सूर्यःऽइव । उपऽदृक् । अयं । सरांसि । धावति । सप्त । प्रऽवतः । आ । दिवै ॥२॥

अयं सोमः सूर्य इव यथा सूर्यः सर्वस्य लोकस्योपद्रष्टा तद्वत्कर्मणामुपद्रुगुपद्रष्टा । अपि चायं सोमः
सरांसि । त्रिंशदुक्थपात्राणीति केचिद्वर्णयन्ति । अपरे तु त्रिंशदहोरात्राणि सरांसीति । तानि धावति ।
गच्छति । तथा च यास्कः । तत्रैतद्याज्ञिका वेदयन्ते त्रिंशदुक्थपात्राणि मार्ध्वदिने सवन एकदेवतानि तान्यत-
स्मिन्काल एकेन प्रतिधानेन पिबन्ति तान्यत्र सरांस्युच्यन्ते । त्रिंशदपरपक्षस्याहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपक्षस्येति
नेरुक्ताः । नि० ५. ११. इति । अपि चायं सोमो दिवमधिष्ठत्य सप्त प्रवतः सप्त नदीरा तिष्ठति ॥

अयं विश्वानि तिष्ठति पुनानो भुवन्नोपरि । सोमो देवो न सूर्यः ॥३॥

अयं । विश्वानि । तिष्ठति । पुनानः । भुवन्ना । उपरि । सोमः । देवः । न । सूर्यः ॥३॥

पुनानः पूयमानोऽयं सोमो विश्वानि सर्वाणि भुवना भुवनानि सर्वेषां भुवनानामुपरि तिष्ठति । तत्र
दृष्टान्तमाह । देवो न सूर्यः । यथा सूर्यो देवः सर्वेषां भुवनानामुपरि तिष्ठति तद्वदयं सोमोऽपीत्यर्थः ॥

परि णो देववीतये वाजाँ अर्षसि गोमंतः । पुनान इंदुविंदुयुः ॥४॥

परि । नः । देवऽवीतये । वाजान् । अर्षसि । गोऽमंतः । पुनानः । इंदोऽइति । इंदुऽयुः ॥४॥

हे इंदो सोम इंदुयुरिंद्रकामः पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्माकं देववीतये यज्ञाय गोमतो गोयुक्तानि
वाजागत्रानि पर्यर्षसि । परितः चरित्यर्थः ॥ ॥११॥

यवयवं न इति चतुर्द्धचमेकविंशं सूक्तं काश्यपस्यावत्सारस्वार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । यवयवमित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

यवयवं नो अंधसा पुष्टंपुष्टं परि स्रव । सोम विश्वा च सौभगा ॥ १ ॥

यवैऽयवं । नः । अंधसा । पुष्टंऽपुष्टं । परि । स्रव । सोम । विश्वा । च । सौभगा ॥ १ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं पुष्टंपुष्टं ब्रह्मं यवयवं पुनःपुनर्युतं रसमंधसान्नात्मना परि स्रव । धारया चर ॥ अत्र प्रार्थयितुमृष्ण्यात्वंतं पीडितत्वादावाधे च । पा० प. १. १०. । इति द्विर्भावः । पीडा प्रयोक्तृधर्मो नाभिधेयधर्म इत्युक्तं ॥ अपि च विश्वा विश्वानि सौभगानि धनानि परि स्रव ॥

इंदो यथा तव स्तवो यथा ते जातमंधसः । नि बर्हिषि प्रिये संदः ॥ २ ॥

इंदो इति । यथा । तव । स्तवः । यथा । ते । जातं । अंधसः । नि । बर्हिषि । प्रिये । संदः ॥ २ ॥

हे इंदो सोम अंधसोऽन्नरूपस्य तव संबन्धी स्तवः स्तवनं स्तोत्रं तथा ते तव जातं अन्नं यथा प्रादुर्भूतमस्ति तथा त्वं प्रिये प्रीणयितरि बर्हिष्यस्त्रयागे नि षदः । निषण्णो भव ॥

उत नो गोविदश्चवित्पवस्व सोमांधसा । मक्षूतमेभिरहंभिः ॥ ३ ॥

उत । नः । गोऽवित् । अश्चऽवित् । पवस्व । सोम । अंधसा । मक्षुऽतमेभिः । अहंभिः ॥ ३ ॥

उतापि च हे सोम नोऽस्माकं गोविन्नोप्रदोऽश्चविदश्चप्रदश्च त्वं मक्षूतमेभिर्मक्षुतमेरतिशयेन शीघ्रिरहमि-रहोभिर्हेतुभिरंधसान्नेन पवस्व । धारया चर ॥

यो जिनाति न जीयते हंति शत्रुमभीत्य । स पवस्व सहस्रजित् ॥ ४ ॥

यः । जिनाति । न । जीयते । हंति । शत्रुं । अभिऽइत्यं । सः । पवस्व । सहस्रऽजित् ॥ ४ ॥

हे सहस्रजिदसंख्यानां शत्रूणां जेतः सोम यो भवाजिनाति शत्रुहंति न जीयते स्वयं शत्रुभिर्न जीयते । न हन्यत इत्यर्थः । शत्रुमभीत्य शत्रुं स्वयमभ्येत्य हंति न च स्वयं शत्रुभिरभिभूयते स त्वं पवस्व । चर ॥ ॥ १२ ॥

परि सोम इति चतुर्द्धचं द्वाविंशं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । परि सोम इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

परि सोमं ऋतं बृहदाणुः पवित्रे अर्षति । विघ्नन्क्षांसि देव्युः ॥ १ ॥

परि । सोमः । ऋतं । बृहत् । आणुः । पवित्रे । अर्षति । विऽघ्नन् । रक्षांसि । देवऽयुः ॥ १ ॥

आणुः क्षिप्रकारी देवयुर्देवकामः सोमः पवित्रे स्थित्वा रक्षांसि राक्षसान्विघ्नन्निघ्नन्बृहत्सहस्रतममं पर्यर्षति । परिगमयति । अस्मभ्यं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

यत्सोमो वाजमर्षति शतं धारा अपस्युवः । इंद्रस्य सख्यमाविशन् ॥ २ ॥

यत् । सोमः । वाजं । अर्षति । शतं । धाराः । अपस्युवः । इंद्रस्य । सख्यं । आऽविशन् ॥ २ ॥

यद्यदापस्युवः कर्मकामाः शतं शतसंख्याका धाराः सोमस्य धारा इंद्रस्य सख्यं सखित्वमाविशन् प्राप्तुवन्ति तदा सोमो वाजमर्षति । गमयति । अस्मभ्यं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

अभि त्वा योषणो दशं जारं न कन्यानुषत । मृज्यसे सोम सातये ॥ ३ ॥

अभि । त्वा । योषणः । दशं । जारं । न । कन्यां । अनुषत । मृज्यसे । सोम । सातये ॥ ३ ॥

हे सोम त्वा त्वां या दशसंख्याका योषणोऽंगुलयः कन्या पितृमती कन्यका जारं न यथा प्रियमभिग-
द्ध्यते तद्ददभ्यगुषत अभिगद्ध्यते ताभिः सातयेऽस्माकं धनस्य सामाय मृज्यसे । इन्द्रार्थं शोध्यसे ॥

त्वमिन्द्राय विष्णवे स्वादुरिंदो परि स्रव । नृन्स्तोतृन्पास्यंहसः ॥४॥

त्वं। इन्द्राय। विष्णवे। स्वादुः। इंदो इति। परि। स्रव। नृन्। स्तोतृन्। पाहि। अंहसः ॥४॥

हे इंदो सोम स्वादुः प्रियरसस्त्वमिन्द्रार्थं विष्णवे विष्ण्वर्थं च परि स्रव । परिभर । नृन्कर्मणां नेतृन्स्तोतृ-
स्त्वद्विषयाणां सुतीनां कर्तृगंहसो दुरितात्पाहि । रच च ॥ ॥१३॥

प्र ते धारा इति चतुर्ध्वं चयस्त्रिंशं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । प्र ते धारा इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

प्र ते धारा असश्चतो दिवो न यंति वृष्टयः । अच्छा वाजं सहस्रिणं ॥१॥

प्र। ते। धाराः। असश्चतः। दिवः। न। यंति। वृष्टयः। अच्छ। वाजं। सहस्रिणं ॥१॥

हे सोम ते तवासश्चतः संगरहिता धाराः सहस्रिणमपरिमितसंख्याकं वाजममच्छ नोऽस्मदर्थं प्र
यंति । प्रगच्छंति । तच्च वृष्टांतः । दिवो न वृष्टयः । यथा युक्तोकाद्वर्षधारा निःसंगाः प्रजानामपरिमितममं
प्रयच्छंति तद्वदित्यर्थः ॥

अभि प्रियाणि काव्या विश्वा चक्षाणो अर्षति । हरिस्तुजान आयुधा ॥२॥

अभि। प्रियाणि। काव्या। विश्वा। चक्षाणः। अर्षति। हरिः। तुजानः। आयुधा ॥२॥

हरिर्हरितवर्णः सोमो विश्वा विश्वानि प्रियाणि देवानां प्रीतिकराणि काव्या काव्यानि कर्माणि चक्षाणः
पञ्चत्रायुधा स्वकीयान्यायुधानि तुजानो राक्षसान्प्रति प्रेरयञ्चाभ्यर्षति । यागं प्रति गच्छति ॥

स मर्मृजान आयुभिरिभो राजैव सुव्रतः । श्येनो न वंसु षीदति ॥३॥

सः। मर्मृजानः। आयुऽभिः। इभः। राजाऽइव। सुव्रतः। श्येनः। न। वंसु। सीदति ॥३॥

सुव्रतः सुकर्मा स सोम आयुभिर्मनुषीर्ध्वंस्त्रिभर्मर्मृजानः शोध्यमान इभो गतमयो राजैव यथा राजा
श्येनो न यथा च श्येनस्तथा वंसूदकेषु वसतोवरीषु सीदति ॥

स नो विश्वा दिवो वसूतो पृथिव्या अधि । पुनान इंद्वा भर ॥४॥

सः। नः। विश्वा। दिवः। वसु। उतो इति। पृथिव्याः। अधि। पुनानः। इंदो इति। आ। भर ॥४॥

हे इंदो सोम पुनानः पवमानस्त्वं दिवोऽधि दिवि स्थितान्युतो अपि च पृथिव्या अधि पृथिव्यां स्थितानि ।
अधीति सप्तम्यर्थानुवादः । विश्वा विश्वानि वसु वसूनि नोऽस्मभ्यमा भर । आहर ॥ ॥१४॥

तरत्स इति चतुर्ध्वं चयस्त्रिंशं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । तरत्स इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

तरत्स मंदी धावति धारा सुतस्यांधसः । तरत्स मंदी धावति ॥१॥

तरत्। सः। मंदी। धावति। धारा। सुतस्य। अंधसः। तरत्। सः। मंदी। धावति ॥१॥

मंदी देवानां हर्षकरः स सोमस्तरत्स्तोतृन्पाप्मनः सकाशान्तरयन्धावति । पवते । तदेव दर्शयति ।
सुतस्याभिषुतस्यांधसो देवानामन्नात्मकस्य सोमस्य धारा धावतीति । पुनरपि तदेवाहात्यंताद्वरार्थं तरत्स
मंदी धावतीति । यद्वा । अस्या अघो यास्किनोक्तोऽर्थो द्रष्टव्यः । तद्यथा । तरति स पापं सर्वं मंदी यः

सोति धावति गच्छतूधी गतिं । धारा सुतस्त्रांधसो धारयाभिषुतस्य सोमस्य मंचपूतस्य वाचा सुतस्य । नि० १३. ६. इति ॥

उ॒स्रा वे॒द् वसू॑नां॒ मर्त॑स्य दे॒व्यव॑सः । तर॒त्स म॑दी धा॒वति ॥२॥

उ॒स्रा । वे॒द् । वसू॑नां । मर्त॑स्य । दे॒वी । अव॑सः । तर॑त् । सः । म॑दी । धा॒वति ॥२॥

वसूनां धनानामुत्तोत्तरणशीला प्रदात्री देवी ब्योतमाना स्तूयमाना वा यस्य सोमस्य धारा मर्तस्य मनुष्यं यजमानमवसो रक्षितुं वेद जानाति । सिद्धमन्यत् ॥

ध्व॒स्रयोः पुरु॑षंत्यो॒रा स॒हस्रा॑णि द॒द्महे । तर॒त्स म॑दी धा॒वति ॥३॥

ध्व॒स्रयोः । पुरु॑ऽसंत्योः । आ । स॒हस्रा॑णि । द॒द्महे । तर॑त् । सः । म॑दी । धा॒वति ॥३॥

ध्वस्रयोः पुरुषंत्योः । ध्वस्रः कश्चिद्राजा पुरुषंतिः कश्चित् । तयोर्भयोः ॥ अत्रेतरैतरेयोर्गविवक्षया द्विवचनं द्रष्टव्यं ॥ सहस्राणि धनानां सहस्राण्या दद्महे । वयं प्रतिगृह्णीमः । तदस्माभिः प्रतिगृहीतं धनमुत्तममस्त्वित्युषिः सोमं प्रार्थयत इति सोमस्य स्तुतिः । सिद्धमन्यत् । यथावत्सार एतयोर्धनानि प्रतिजयाह एवं तरंतपुरुमीळ्ही प्रतिजगृहतुः । तथा च शाव्यायनकं । अथ ह वै तरंतपुरुमीळ्ही वैददश्वी ध्वस्रयोः पुरुषंत्योर्वेङ्ग प्रतिगृह्य गरगिराविव मेनाति तौ ह स्नांगुल्या सातं प्रतिममृशति तावकामयेतामसातं नाविवेदं सातं स्यादात्तमिवैव न प्रतिगृहीतमिति तावेतच्चतुर्चमपश्यतां तेन प्रथितां ततो वै तयोरसातं सातमभवदात्तमिवैव न प्रतिगृहीतं स यः प्रतिगृह्य कामयेतेत्यादि ॥

आ ययोस्त्रिंश॑तं॒ तना॑ स॒हस्रा॑णि च॒ दद्म॑हे । तर॒त्स म॑दी धा॒वति ॥४॥

आ । ययोः । त्रिंश॑तं । तना॑ । स॒हस्रा॑णि । च । दद्म॑हे । तर॑त् । सः । म॑दी । धा॒वति ॥४॥

ययोर्ध्वस्रपुरुषंत्योस्त्रिंशतं त्रीणि शतानि सहस्राणि तना वस्त्राण्या दद्महे वयं प्रतिगृह्णीमः तयोरस्माभिः प्रतिगृहीतं तत्सर्वमप्रतिगृहीतमस्त्विति सोममृषिः प्रार्थयत इति सोमस्यैव स्तुतिः । सिद्धमन्यत् ॥ १५ ॥

पवस्वेति चतुर्चं पंचत्रिंशं मूलं । अथ्याव्याः पूर्ववत् । पवस्वेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

पव॑स्व गो॒जिद॑श्च॒जिद्वि॑श्च॒जित्सो॑म र॒ण्यजि॑त् । प्र॒जाव॑द्र॒त्नमा॑ भर ॥१॥

पव॑स्व । गो॒ऽजि॑त् । अ॒श्च॒ऽजि॑त् । वि॒श्च॒ऽजि॑त् । सो॒म । र॒ण्य॑ऽजि॑त् । प्र॒जा॑ऽव॑त् ।

र॒त्नं । आ । भर ॥१॥

हे सोम गोजिच्छत्रूणां गवां जेताश्चजिदश्वानामपि जेता विश्वजिद्विश्वस्य जगतो जेता रण्यजिद्रमणीयस्य धनस्यापि जेता त्वं पवस्व । धारया चर । अपि चास्मभ्यं प्रजावत्पुत्राबुपितं रत्नं रमणीयं धनमा भर । आहर ॥

पव॑स्वा॒ज्ञो अ॒दा॑भ्यः॒ पव॑स्वौष॒धीभ्यः॑ । पव॑स्व धि॒षणा॑भ्यः ॥२॥

पव॑स्व । अ॒त्ऽभ्यः॑ । अ॒दा॑भ्यः । पव॑स्व । अ॒ष॒धीभ्यः॑ । पव॑स्व । धि॒षणा॑भ्यः ॥२॥

हे सोम त्वमज्ञो वसतीवरीभ्योऽदाभ्योऽगुभ्यश्च पवस्व । चर । अपि चौषधीभ्यः पवस्व । चर । किंघ धिषणाभ्यो यावभ्यः पवस्व । चर ॥

त्वं सो॑म॒ पव॑मानो॒ विश्वा॑नि दुरि॒ता तर॑ । क॒विः सी॑द् नि ब॒र्हिषि॑ ॥३॥

त्वं । सो॑म॒ । पव॑मानः । विश्वा॑नि । दुः॑ऽइ॒ता । तर॑ । क॒विः । सी॑द् । नि । ब॒र्हिषि॑ ॥३॥

हे सोम पवमानः पूयमानः कविः क्रांतकर्मा त्वं विश्वानि सर्वाणि दुरितानि राक्षसैः कृतान्युपद्रवाणि तर । निराकुरु । अस्मिन्वर्हिषि नि षीद च ॥

पवमान स्वर्विदो जायमानोऽभवो महान् । इंदो विश्वाँ अभिर्दसि ॥४॥

पवमान । स्वः । विदुः । जायमानः । अभवः । महान् । इंदो इति । विश्वान् । अभि ।
इत् । असि ॥४॥

हे पवमान सोम त्वं स्वः सर्वे विदः । यजमानाय प्रयच्छ । अपि च जायमानः प्रादुर्भवन्नेव महान् पूजनीयोऽभवः । असि । किंच हे इंदो सोम त्वं विश्वानिव सर्वाणिव शत्रून्भ्यसि । तेजसामिभवसि ॥ ॥१६॥

प्र गायत्रेणेति चतुर्ध्वं षट्शं सूक्तं काश्यपस्यावत्सारस्वार्थं । तृतीया पुरउष्णिगाद्यद्वादशका द्यष्टका । शिष्टा गायत्र्यः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्र गायत्रेणोपांत्या पुरउष्णिगिति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

प्र गायत्रेण गायत पवमानं विचर्षणिं । इंदुं सहस्रचक्षसं ॥१॥

प्र । गायत्रेण । गायत । पवमानं । विऽचर्षणिं । इंदुं । सहस्रऽचक्षसं ॥१॥

विचर्षणिं विद्रष्टारं सहस्रचक्षसं बद्धदर्शनं पवमानं पूयमानमिंदुं सोमं गायत्रेण गायत्रनामधेयेन साम्ना प्र गायत । हे स्तोतारः गानं कुरुत । स्तुतेत्यर्थः ॥

तं त्वा सहस्रचक्षसमथो सहस्रभर्णसं । अति वारमपाविषुः ॥२॥

तं । त्वा । सहस्रऽचक्षसं । अथो इति । सहस्रऽभर्णसं । अति । वारं । अपाविषुः ॥२॥

हे सोम सहस्रचक्षसं बद्धदर्शनं अथो अपि च सहस्रभर्णसं बद्धभरणं तमभिषुतं त्वा त्वां वारं वारं दशापविचमत्यपाविषुः । अल्विजः पावयति ॥

अति वारान्पवमानो असिष्यदक्लशौ अभि धावति । इंद्रस्य हादीविशन् ॥३॥

अति । वारान् । पवमानः । असिष्यदत् । क्लशान् । अभि । धावति । इंद्रस्य । हादिं ।
आऽविशन् ॥३॥

पवमानः पूयमानः सोमो वारान्विषालानत्यतिक्रम्यासिष्यदत् । स्वंदते । अपि इंद्रस्य हादिं हृदयमा-
विशन् क्लशान् द्रोणान्यभि धावति । अभिगच्छति ॥

इंद्रस्य सोम राधसे शं पवस्व विचर्षणे । प्रजावद्रेत् आ भर ॥४॥

इंद्रस्य । सोम । राधसे । शं । पवस्व । विऽचर्षणे । प्रजाऽवत् । रेतः । आ । भर ॥४॥

हे विचर्षणे विद्रष्टः त्वमिंद्रस्य राधसे राधनाय संसिद्धौ शं सुखकरं रसं पवस्व । भर । अपि चास्त्रभ्यं प्रजावत्पुत्रावुपेतं रेत उदकमज्ञं वा भर । आहर । प्रयच्छेत्यर्थः ॥ ॥१७॥ ॥२॥

तृतीयेऽनुवाके सप्त सूक्तानि । तत्राद्या वीतीति त्रिंशद्भुचं प्रथमं सूक्तं । अमहीयुर्नामांगिरस ऋषिः । गायत्री छंदः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । अथा वीती त्रिंशद्महीयुरिति ॥ उक्तो वि-
नियोगः ॥

अया वीती परि स्रव यस्त इंदो मदेष्वा । अवाहन्नवतीर्नव ॥१॥

अया। वीती। परि। स्रव। यः। ते। इंदो इति। मदेषु। आ। अवऽअहन्। नवतीः। नव॥१॥

हे इंदो सोम अयानेन रसेन वीती वीत्या इंद्रस्य भक्षणाय परि स्रव । परिचर । कीदृशेन रसेनेत्यत आह । ते तव यो रसो मदेषु संग्रामेषु नवतीर्नवेति नवनवतिमंख्याकाश्च शत्रुपुरीरवाहन् जघान । अमुं सोमरसं पीत्वा मत्तः सन्निद्र उक्तलक्षणाः शत्रुपुरीर्जघानेति कृत्वा रसो जघानेत्युपचारः ॥

पुरः सद्य इत्याधिये दिवोदासाय शंबरं । अध त्यं तुर्वशं यदुं ॥२॥

पुरः। सद्यः। इत्याऽधिये। दिवःऽदासाय। शंबरं। अध। त्यं। तुर्वशं। यदुं॥२॥

सद्य एकस्मिन्नेवाह्नि पुरः शत्रूणां पुराणि सोमरसोऽवाहन् । इत्याधिये सत्यकर्मणे दिवोदासाय राज्ञे शंबरं शत्रुपुराणां स्वामिनमधाय त्यं तं तुर्वशनामकं राजानं दिवोदासशत्रुं यदुं यदुनामकं राजानं च वशमानयच्च । अत्रापि सोमरसं पीत्वा मत्तः सन्निद्रः सर्वमेतदकार्षीदिति सोमरसे कर्तृत्वमुपचर्यते ॥

परि शो अश्वमश्वविन्नोमदिंदो हिरण्यवत् । क्षरा सहस्रिणीरिषः ॥३॥

परि। नः। अश्वं। अश्वऽवित्। गोऽमत्। इंदो इति। हिरण्यऽवत्। क्षरं। सहस्रिणीः। इषः॥३॥

हे इंदो सोम अश्वविदश्वस्य लंबकस्त्वं नोऽस्माकमश्वं गोमन्नोयुक्तं हिरण्यवद्विरण्योपेतं धनं च परि चर । अपि च सहस्रिणीर्बह्वनीषोऽज्ञानि चर ॥

पवमानस्य ते वयं पवित्रमभ्युदतः । सखित्वमा वृणीमहे ॥४॥

पवमानस्य। ते। वयं। पवित्रं। अभिऽउदतः। सखिऽत्वं। आ। वृणीमहे॥४॥

हे सोम पवित्रमभ्युदतः पवित्रमभिक्षेदयतः पवमानस्य चरतश्च ते तव सखित्वं सख्यं वयममहीयव आंगिरसा आ वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

ये ते पवित्रमूर्मयोऽभिस्तरंति धारया । तेभिर्नः सोम मृळय ॥५॥

ये। ते। पवित्रं। ऊर्मयः। अभिऽस्तरंति। धारया। तेभिः। नः। सोम। मृळय॥५॥

हे सोम ते तव य ऊर्मयस्तरंगाः पवित्रं धारया चरति तेभिस्तेर्मिभिर्नोऽस्मान् मृळय । मुखय ॥ ॥५॥

स नः पुनान आ भर रयिं वीरवतीमिषं । ईशानः सोम विश्वतः ॥६॥

सः। नः। पुनानः। आ। भर। रयिं। वीरऽवतीं। इषं। ईशानः। सोम। विश्वतः॥६॥

हे सोम विश्वतः सर्वस्य जगत ईशान ईश्वरः सोऽभिषुतः पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्मभ्यं रयिं धनं वीरवतीं पुत्राद्युपेतमिषमज्ञं चा भर । आहर ॥

एतमु त्यं दश क्षिपो मृजति सिंधुमातरं । समादित्येभिरख्यत ॥७॥

एतं। ऊं इति। त्यं। दशं। क्षिपः। मृजति। सिंधुऽमातरं। सं। आदित्येभिः। अख्यत॥७॥

सिंधुमातरं यस्य सोमस्य सिंधवो नद्यो मातरो भवति त्वं तमेतमिमं सोमं दश क्षिपो दशसंख्याका अंगुलयो मृजति । शोधयति । अपि च सोऽयं सोम आदित्येभिरादित्यैः समख्यत । संगच्छते ॥

समिद्रेणोत वायुना सुत एति पवित्र आ । सं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ ८ ॥

सं । इंद्रेण । उत । वायुना । सुतः । एति । पवित्रे । आ । सं । सूर्यस्य । रश्मिभिः ॥ ८ ॥

सुतोऽभिषुतः सोमः पवित्र इंद्रेण समेति । संगच्छति । उतापि च वायुना समेति । सूर्यस्य रश्मिभिर्मयू-
खैरपि समेति ॥

स नो भगाय वायवे पूषणे पवस्व मधुमान् । चारुमित्रे वरुणे च ॥ ९ ॥

सः । नः । भगाय । वायवे । पूषणे । पवस्व । मधुमान् । चारुः । मित्रे । वरुणे । च ॥ ९ ॥

हे सोम मधुमान् मधुरसञ्चारः कल्याणस्वरूपश्च सोऽभिषुतस्त्वं नोऽस्माकं यज्ञे भगाय भगाख्याय
देवाय वायवे च पूषणे च मित्रे मित्राय देवाय वरुणे वरुणाय च पवस्व । चर ॥

उच्चा ते जातमंधसो दिवि षड्भूम्या ददे । उयं शर्म महि श्रवः ॥ १० ॥

उच्चा । ते । जातं । अंधसः । दिवि । सत् । भूमिः । आ । ददे । उयं । शर्म । महि । श्रवः ॥ १० ॥

हे सोम ते तव संबन्धिनोऽंधसो रसस्योच्चोपरि जातं जन्म । अपि च दिवि बुद्धिके सत्त्वमानं स्वतस्तव
संबन्ध्यमुद्गूर्णं शर्म सुखं महि महच्छ्रवोऽन्नं च भूमिरा ददे ॥ भूम्या दद इति पदत्रयमामनन्ति । विसर्जनीय-
लोपः साहितिकः ॥ भूमिर्भामा जना मादृशाः । भूमिष्टेरादीयत इत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

एना विश्वान्यर्ये आ द्युम्नानि मानुषाणां । सिषासंतो वनामहे ॥ ११ ॥

एना । विश्वानि । अर्यः । आ । द्युम्नानि । मानुषाणां । सिषासंतः । वनामहे ॥ ११ ॥

एनेनानेन सोमेन मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा विश्वानि द्युम्नान्यन्नायार्योऽभिगच्छंतः सिषासंतः संभक्त-
मिच्छंतश्च वचं वनामहे । संभजामहे ॥

स न इंद्राय यज्यवे वरुणाय मरुद्भ्यः । वरिवोवित्परि स्रव ॥ १२ ॥

सः । नः । इंद्राय । यज्यवे । वरुणाय । मरुद्भ्यः । वरिवः । वित् । परि । स्रव ॥ १२ ॥

हे सोम वरिवोविदन्नस्य लभकः पवमानस्त्वं नोऽस्माकं यज्यवे यष्टव्याथेंद्राय वरुणाय च मरुद्भ्यश्च परि
स्रव । धारया चर ॥

उपो षु जातमप्सरं गोभिर्भंगं परिष्कृतं । इंदुं देवा अयासिषुः ॥ १३ ॥

उपो इति । सु । जातं । अप्सतुरं । गोभिः । भंगं । परिष्कृतं । इंदुं । देवाः । अयासिषुः ॥ १३ ॥

सु जातं सम्यक्प्रादुर्भूतमप्सरं वसतीवरीभिः प्रेरितं भंगं शत्रूणां भञ्जकं गोभिर्गोविकरिः पयोभिः परिष्कृ-
तमलंकृतं संस्कृतमिंदुं सोमं देवा इंद्रादय उपायासिषुः । उपागच्छति ॥

तमिद्धर्धतु नो गिरो वत्सं संशिश्वरीरिव । य इंद्रस्य हृदंसनिः ॥ १४ ॥

तं । इत् । वर्धतु । नः । गिरः । वत्सं । संशिश्वरीः । इव । यः । इंद्रस्य । हृदंसनिः ॥ १४ ॥

यः सोम इंद्रस्य हृदंसनिर्हृदयस्य संभक्ता भवति तमित्तमेव सोमं नोऽस्माकं गिरः स्फुतिरूपा वाचः सं
वर्धतु । सम्यक्वर्धयतु । तच्च दृष्टान्तः । वत्सं बालं शिश्वरीरिव । यथा शिश्वर्यो बद्धपयस्का मातरो वत्सं
वर्धयति तद्वदित्यर्थः ॥

अर्षी णः सोमं शं गवे धुक्षस्व पिप्युषीमिषं । वर्धी समुद्रमुक्थ्यं ॥१५॥
अर्षी नः । सोमं । शं । गवे । धुक्षस्व । पिप्युषीं । इषं । वर्ध । समुद्रं । उक्थ्यं ॥१५॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं गवे शं सुखमर्षं । चर । अपि च पिप्युषीं प्रवृद्धमिषमन्नं धुक्षस्व । पूरय । किंचोक्थं प्रशख्यं समुद्रमुद्रकं वर्ध । वर्धय ॥ ॥२०॥

पवमानो अजीजनद्विवश्चित्रं न तन्यतुं । ज्योतिर्वैश्वानरं बृहत् ॥१६॥
पवमानः । अजीजनत् । द्विवः । चित्रं । न । तन्यतुं । ज्योतिः । वैश्वानरं । बृहत् ॥१६॥

पवमानः सोमो बृहन्नहद्वैश्वानरं वैश्वानराख्यं ज्योतिस्तेजो दिवो बुलोकस्य चित्रं तन्यतुं नाशनिमिवाजीजनत् । अजनयत् ॥

पवमानस्य ते रसो मदो राजन्नदुच्छुनः । वि वारमव्यमर्षति ॥१७॥
पवमानस्य । ते । रसः । मदः । राजन् । अदुच्छुनः । वि । वारं । अव्यं । अर्षति ॥१७॥

हे राजन्दीप्यमान सोम पवमानस्य चरतस्ते तवादुच्छुनो रक्षोवर्जितो मदो मदकरो रसोऽव्यमविमयं वारं बालं दशापवित्रमर्षति । अभिगच्छति ॥

पवमान रसस्तव दक्षो वि राजति द्युमान् । ज्योतिर्विश्वं स्वर्दृशे ॥१८॥
पवमान । रसः । तव । दक्षः । वि । राजति । द्युमान् । ज्योतिः । विश्वं । स्वः । दृशे ॥१८॥

हे पवमान सोम तव त्वदीयो दक्षो वृद्धो द्युमान्दीप्तिमान्नसो वि राजति । प्रकाशते । न केवलं स्वयमेव प्रकाशते किंतु विश्वं व्याप्तं स्वः सर्वं ज्योतिस्तेजश्च दृशे द्रष्टुं करोतीति शेषः ॥

यस्ते मदो वरेण्यस्तेना पवस्वांधसा । देवावीरघशंसहा ॥१९॥
यः । ते । मदः । वरेण्यः । तेन । पवस्व । अंधसा । देवऽअवीः । अघशंसऽहा ॥१९॥

हे सोम ते तव देवावीर्देवकामोऽघशंसहा राक्षसानां हंता वरेण्यः सर्वैर्वरणीयो मदो मदकरो यो रसो विद्यते तेन रसेनांधसादनीयेन पवस्व । चर ॥

जघ्निर्वृत्रममिचियं सस्त्रिर्वाजं दिवेदिवे । गोषा उं अश्वसा असि ॥२०॥
जघ्निः । वृत्रं । अमिचियं । सस्त्रिः । वाजं । दिवेऽदिवे । गोऽसाः । उं इति ।

अश्वऽसाः । असि ॥२०॥

हे सोम त्वममिचियममिचभवं वृत्रं शत्रुं जघ्निर्हतासि । भवसि । किंच दिवेदिवे प्रतिदिनं वाजं संग्रामं सस्त्रिः संभक्तासि । किंच गोषा गवां दातासि । अश्वसा अश्वानां दाता चासि ॥ ॥२१॥

संमिष्टो अरूषो भव सूपस्थाभिर्न धेनुभिः । सीदंञ्छेनो न योनिमा ॥२१॥
संऽमिष्टः । अरूषः । भव । सुऽउपस्थाभिः । न । धेनुऽभिः । सीदन् । श्येनः । न ।

योनिं । आ ॥२१॥

हे सोम त्वं सूपस्थाभिः शोभनोपस्थानाभिर्धेनुभिर्गोभिः । गोविकारिः पयोभिरित्थर्थः । संमिष्टः संमिश्रितः

श्रेणो न यथा श्रेणः शीघ्रमागव्यं स्थानमासीदति तद्वयोनिं स्वकीयं स्थानमा सीदन् । न संप्रत्वर्ये । रदानी-
मवष आरोचमानो भव ॥

स पवस्व य आविथेद्रं वृत्राय हंतवे । वत्रिवांसं महीरपः ॥ २२ ॥

सः । पवस्व । यः । आविथ । इंद्रं । वृत्राय । हंतवे । वत्रिऽवांसं । महीः । अपः ॥ २२ ॥

हे सोम यस्त्वं महीर्महतीरपो महांत्युदकानि वत्रिवांसं निरुधानं वृत्राय वृत्रं हंतवे हंतुमिंद्रमाविथ
अरचः स त्वं पवस्व । धारया चर । सोमं पीत्वा मत्तः सन्निद्रो महांत्युदकानि निरुधानं वृत्रं जघानेत्यर्थः ॥

सुवीरांसो वयं धना जयेम सोम मीढुः । पुनानो वर्ध नो गिरः ॥ २३ ॥

सुऽवीरांसः । वयं । धना । जयेम । सोम । मीढुः । पुनानः । वर्ध । नः । गिरः ॥ २३ ॥

सुवीरांसः सुवीराः कन्याणपुत्रा वयममहीयव आंगिरसा धना शत्रूणां धनानि जयेम । शत्रून्नित्रा
तदीयानि धनानि स्वीकुर्यामित्यर्थः । हे मीढुः सेक्तः सोम पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्माकं गिरः स्तुतिरूपा
वाचश्च वर्ध । वर्धय ॥

त्वोतासस्तवावसा स्याम वन्तं आमुरः । सोमं व्रतेषु जागृहि ॥ २४ ॥

त्वाऽऊतासः । तव । अवसा । स्याम । वन्तः । आऽमुरः । सोमं । व्रतेषु । जागृहि ॥ २४ ॥

हे सोम तव त्वदीयिनावसा रक्षणेन त्वोतासस्त्वया रक्षिताः संतो वन्तः शत्रून्भजमाना आमुरस्तेषाम-
भिमारकाः स्याम । भवेम । व्रतेष्वस्माकं कर्मसु जागृहि । प्रबुद्धो भव ॥

अपघ्नन्पवते मृधोऽप सोमो अराव्णः । गच्छन्निद्रस्य निष्कृतं ॥ २५ ॥

अपऽघ्नन् । पवते । मृधः । अप । सोमः । अराव्णः । गच्छन् । इंद्रस्य । निऽकृतं ॥ २५ ॥

सोमो मृधो हिंसकाञ्छत्रुनपघ्नन्आरयन्नराव्णः शक्ती सत्यां धनानामदातृश्यापघ्नन्निद्रस्य निष्कृतं स्थानं
गच्छन् प्राप्तुवन् पवते । धारया चरति ॥ २२ ॥

महो नो राय आ भर पवमान जही मृधः । रास्वेदो वीरवद्यशः ॥ २६ ॥

महः । नः । रायः । आ । भर । पवमान । जहि । मृधः । रास्व । इंद्रो इति । वीरऽवन्त । यशः ॥ २६ ॥

हे पवमानेदो सोम नोऽस्माकं महो महाति रायो धनान्या भर । आहर । मृधो हिंसकाञ्छत्रुश्च जहि ।
मारय । वीरवत्पुत्राद्युपितां यशः कीर्तिं च रास्व । अस्मभ्यं देहि ॥

न त्वा शतं च न हृतो राधो दित्संतमा मिनन् । यत्पुनानो मखस्यसे ॥ २७ ॥

न । त्वा । शतं । च । न । हृतः । राधः । दित्संतं । आ । मिनन् । यत् । पुनानः । मखस्यसे ॥ २७ ॥

हे सोम राधो धनमा दित्संतमादातुमिच्छंतं त्वा त्वां शतं च न बहवोऽपि हृतो हिंसकाः शत्रवो न
मिनन् । न हिंसन्ति । कदेत्यत्राह । यद्यदा पुनानः पूयमानस्त्वं मखस्यसे अस्मभ्यं धनं दातुमिच्छसि ॥

पवस्वेदो वृषा सुतः कृधी नो यशसो जने । विश्वा अप द्विषो जहि ॥ २८ ॥

पवस्व । इंद्रो इति । वृषा । सुतः । कृधि । नः । यशसः । जने । विश्वाः । अप । द्विषः । जहि ॥ २८ ॥

हे इंदो सोम सुतोऽभिषुतो वृषा सेक्ता त्वं पवस्व । धारया चर । अने जनपदेषु नोऽस्मान्यशसो यशस्विनः
कृधि । कुरु । विद्याः सर्वान् द्विषो द्वेषुञ्छून्नप जहि । मारय च ॥

अस्य ते सख्ये वयं तवेदो द्युम्ने उतमे । सासह्याम पृतन्यतः ॥२९॥

अस्य ते । सख्ये । वयं । तव । इंदो इति । द्युम्ने । उतऽतमे । सासह्याम । पृतन्यतः ॥२९॥

हे इंदो सोम अस्मास्मिन्यागे वर्तमानस्य ते तव सख्ये सखित्वे सति वयममहीयव आंगिरसास्त्व त्वदीय
उत्तमे श्रेष्ठे बुध्नेऽन्ने तृप्तिं प्राप्ताः । तथा च यास्कः । बुध्नं व्योततेर्यशो वाजं वा । नि० ५. ५. इति । पृतन्यतो
युद्धमिच्छतः शत्रून् ससह्याम । अभिभवेम ॥

या ते भीमान्यायुधा तिग्मानि संति धूर्वणे । रक्षा समस्य नो निदः ॥३०॥

या । ते । भीमानि । आयुधा । तिग्मानि । संति । धूर्वणे । रक्षा । समस्य । नः । निदः ॥३०॥

हे सोम ते तव या यानि भीमानि शत्रूणां भयंकराणि तिग्मानि तीक्ष्णान्यायुधायुधानि धूर्वणे शत्रुव-
धार्यं संति तैरायुधैः समस्य सर्वस्य शत्रोर्निंदो निंदाया नोऽस्मान्न च । पालय ॥ ॥२३॥

एते अख्यमिति त्रिशदृचं द्वितीयं मूक्तं भार्गवस्य जमदग्निरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा
चानुक्रांतं । एते अख्यं जमदग्निरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

एते असृग्रमिंदवस्तिरः पविचमाशवः । विश्वान्यभि सौभगा ॥१॥

एते । असृग्रं । इंदवः । तिरः । पविचं । आशवः । विश्वानि । अभि । सौभगा ॥१॥

आशवः शीघ्रा एते पवमाना इंदवः सोमा विश्वानि सर्वाणि सौभगा सौभगानि धनान्यभिलक्ष्य पविचं
तिरोऽख्यम् । अत्विग्भिः ख्यंते ॥

विघ्नंतो दुरिता पुरु सुगा तोकाय वाजिनः । तना कृण्वंतो अर्वते ॥२॥

विऽघ्नंतः । दुःऽइता । पुरु । सुऽगा । तोकाय । वाजिनः । तना । कृण्वंतः । अर्वते ॥२॥

वाजिनो बलवंतः सोमाः पुरु बह्वनि दुरिता दुरितानि विघ्नंतो विशेषेण नाशयंतसोकायास्माकं
पुत्रायार्वतेऽश्वाय च सुगा सुखानि तना धनानि च कृण्वंतः कुर्वंतः तिरः पविचं ख्यंते इति संबन्धः ॥

कृण्वंतो वरिवो गवेऽभ्यर्षति सुष्टुतिं । इळामस्मभ्यं संयतं ॥३॥

कृण्वंतः । वरिवः । गवे । अभि । अर्षति । सुऽस्तुतिं । इळां । अस्मभ्यं । संऽयतं ॥३॥

अस्माकं गवेऽस्मभ्यं च संयतं यदस्मान् संयच्छति तद्वरिवो धनमिळामन्नं च कृण्वंतः कुर्वंतः सोमाः
सुष्टुतिमस्मदीयां शोभनां स्तुतिमभ्यर्षति । अभिमुख्येन गच्छति ॥

असाव्यंशुर्मदायाप्सु दक्षो गिरिष्ठाः । श्येनो न योनिमासदत् ॥४॥

असावि । अंशुः । मदाय । अप्सु । दक्षः । गिरिऽस्थाः । श्येनः । न । योनिं ।

आ । असदत् ॥४॥

गिरिष्ठाः पर्वते जातोऽंशुः सोमो मदाय मदार्धमसावि । अभिषुतः । अप्सु वसतीवरीषु दक्षः प्रवृष्टश्च
भवति । किंच श्येनो न यथा श्येनो वेगेनागत्स्य स्थानमासीदति तद्वदयं सोमो योनिं स्वकीयं स्थानमासदत् ।
आसीदति ॥

शुभ्रमंधो देववातमप्सु धूतो नृभिः सुतः । स्वदंति गावः पयोभिः ॥५॥

शुभ्रं । अंधः । देवऽवातं । अपऽसु । धूतः । नृऽभिः । सुतः । स्वदंति । गावः । पयःऽभिः ॥५॥

यद्देववातं देवैः प्रार्थितं शुभ्रं शोभनमंधोऽन्नं गावः पशवः पयोभिराश्रिः स्वदंति स्वादयंति सोऽयं सोमो नृभिर्नृतुभिर्हृत्स्विभिः सुतोऽभिषुतः सन्नप्सु वसतीवरीषु धूतः शोधितो भवति ॥ २४ ॥

आदीमश्वं न हेतारोऽश्वशुभ्रमृताय । मध्वो रसं सधमादे ॥६॥

आत् । ई । अश्वं । न । हेतारः । अश्वशुभ्रम् । अमृताय । मध्वः । रसं । सधऽमादे ॥६॥

आदनंतरं हेतारः प्रेरका चत्विजः सधमादे यच्च ईमेन मध्वो मदकरस्य सोमस्य रसममृतायामरणायाश्च नाश्वमिवाश्वशुभ्रम् । शोभयंति ॥

यास्ते धारा मधुश्रुतोऽसृयमिदं ऊतये । ताभिः पवित्रमासदः ॥७॥

याः । ते । धाराः । मधुऽश्रुतः । असृयं । इदं । इति । ऊतये । ताभिः । पवित्रं । आ । असृदः ॥७॥

हे इदं सोम ते तव मधुश्रुतो मधुररसस्य श्रोतयिञ्चो या धारा ऊतये रक्षणायाश्च अस्त्वयं ताभिर्धाराभिस्त्वं पवित्रमासदः । आसीद ॥

सो अर्षेद्राय पीतये तिरो रोमाण्यव्यया । सीदन्योना वनेष्वा ॥८॥

सः । अर्षः । इद्राय । पीतये । तिरः । रोमाणि । अव्यया । सीदन् । योना । वनेषु । आ ॥८॥

हे सोम सोऽभिषुतस्त्वमव्ययाव्ययान्यविमयानि रोमाणि वानानि तिरस्त्रिस्कुर्वन् वनेषु पात्रेषु योना योनौ स्थान आ सीदन्निद्रायेंद्रस्य पीतये पानायार्षः । चर ॥

त्वमिदो परि स्रव स्वादिष्ठो अंगिरोभ्यः । वरिवोविद्धृतं पयः ॥९॥

त्वं । इदो इति । परि । स्रव । स्वादिष्ठः । अंगिरःऽभ्यः । वरिवःऽवित् । घृतं । पयः ॥९॥

हे इदो सोम स्वादिष्ठः स्वादुतमो वरिवोविदस्त्वदभिलषितस्य धनस्य लंभकश्च त्वमंगिरोभ्योऽंगिरसामर्थाय घृतमाज्यं पयश्च परि स्रव । परिचर ॥

अयं विचर्षणिर्हितः पवमानः स चेतति । हिन्वान् अपार्थं बृहत् ॥१०॥

अयं । विऽचर्षणिः । हितः । पवमानः । सः । चेतति । हिन्वानः । अपार्थं । बृहत् ॥१०॥

विचर्षणिर्षिद्रष्टा हितः पात्रेषु निहितः पवमानोऽयं सोम आप्यमप्सु भवं बृहत्प्रहदन्नं हिन्वानः प्रेरयन् स चेतति । सर्वैः स ज्ञायते ॥ २५ ॥

एष वृषा वृषव्रतः पवमानो अशस्तिहा । करद्वसूनि दाशुषे ॥११॥

एषः । वृषा । वृषऽव्रतः । पवमानः । अशस्तिऽहा । करत् । वसूनि । दाशुषे ॥११॥

वृषा कामानां सेक्ता वृषव्रतो वृषकर्माशस्तिहा राक्षसानां हंता पवमान एष सोमो दाशुषे हविषां दात्रे यजमानाय वसूनि धनानि करत् । करोति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

आ पवस्व सहस्रिणं रयिं गोमंतमश्विनं । पुरुश्चंद्रं पुरुस्पृहं ॥१२॥

आ । पवस्व । सहस्रिणं । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । पुरुऽचंद्रं । पुरुऽस्पृहं ॥१२॥

तुभ्ये॒मा भुव॑ना कवे महि॒न्ने सोम॑ तस्थिरे । तुभ्य॑मर्षेति॒ सिंधवः॑ ॥२७॥
तुभ्य॑ । इ॒मा । भुव॑ना । क॒वे । महि॒न्ने । सोम॑ । त॒स्थिरे॑ । तुभ्य॑ । अ॒र्षेति॑ । सिंधवः॑ ॥२७॥

हे कवे क्रांतकर्मन् सोम तुभ्यं तव महिन्ने इमेमानि भुवना भुवनानि तस्थिरे । तिष्ठन्ति । त्वामिव पुरस्कृत्य-
तीत्यर्थः । अपि च सिंधवो नद्यस्तुभ्यमेवार्षेति । गच्छन्ति । त्वदाज्ञामेवानुपालयन्तीत्यर्थः ॥

प्र ते॑ दि॒वो न वृ॑ष्टयो॒ धारा॑ यन्त्यस॒श्रतः॑ । अ॒भि शु॒क्रामु॑प॒स्तिरं॑ ॥२८॥
प्र । ते॑ । दि॒वः । न । वृ॑ष्टयः । धाराः । य॑न्ति । अ॒स॒श्रतः॑ । अ॒भि । शु॒क्रां । उ॒प॒ऽस्तिरं॑ ॥२८॥

हे सोम ते तवासश्चतोऽसंगा धारा दिवोऽतरिचादृष्टयो न वर्षाणीव शुक्रां शुक्रवर्णां शुक्रवर्णैरविलो-
मभिर्निर्मितमुपस्तिरमुपस्तीर्यमाणं पवित्रमभि प्रति प्र यन्ति ॥

इ॒न्द्राये॑दुं पु॒नीत॑नो॒यं दक्षा॑य साध॒नं । ई॒शानं॑ वी॒तिरा॑धसं ॥२९॥
इ॒न्द्राय॑ । इ॒दुं । पु॒नीत॑न । उ॒यं । दक्षा॑य । साध॒नं । ई॒शानं॑ । वी॒तिरा॑धसं ॥२९॥

हे ऋत्विजः उयमुवूर्णं दक्षाय वल्लस्य साधनं करणमीशानं धनानामीश्वरं वीतिराधसं दत्तधनमिदुं
सोममिन्द्रायेन्द्रार्थं पुनीतन । पुनीत ॥

पव॑मान ऋ॒तः क॒विः सोमः॑ प॒वित्र॑मासदत् । दध॑त्स्तो॒त्रे सु॒वीर्यं॑ ॥३०॥
पव॑मानः । ऋ॒तः । क॒विः । सोमः॑ । प॒वित्रं॑ । आ । अ॒सदत् । दध॑त् । स्तो॒त्रे । सु॒वीर्यं॑ ॥३०॥

ऋतः सत्यभूतः कविः क्रांतकर्मा पवमानः सोमोऽस्रदीये स्तोत्रे सुवीर्यं शोभनवीर्यं दधत् प्रयच्छन्
पवित्रमासदत् । आसीदति ॥ ॥२९॥

आ पवस्वेति त्रिंशद्दृचं तृतीयं सूक्तं काश्यपस्य निधुवेरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं ।
आ पवस्व निधुविः काश्यप इति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ प॑वस्व स॒हस्रि॑णं॒ रयिं॑ सोम॒ सु॒वीर्यं॑ । अ॒स्मे श्रवा॑ंसि धारय ॥१॥
आ । प॑वस्व । स॒हस्रि॑णं । र॒यिं । सोम॑ । सु॒वीर्यं॑ । अ॒स्मे इति॑ । श्रवा॑ंसि । धार॒य ॥१॥

हे सोम त्वं सहस्रिणं ब्रह्मसंख्याकं सुवीर्यं शोभनवीर्यं रयिं धनमा पवस्व । आभिमुख्येन चर । अपि
चास्ते अस्मासु श्रवांस्रानि धारय । स्थापय ॥

इष॑मूर्जे॒ च पि॒न्वस॑ इ॒न्द्राय॑ मत्सरि॒तमः॑ । च॒मूष्वा॑ नि षी॒दसि॑ ॥२॥
इषं॑ । ऊ॒र्जे । च । पि॒न्वसे॑ । इ॒न्द्राय॑ । मत्सरि॒तमः॑ । च॒मूषु॑ । आ । नि । षी॒दसि॑ ॥२॥

हे सोम मत्सरितमोऽतिशयेन मदयितृतमस्त्वमिन्द्रायेन्द्रार्थमिषमन्नमूर्जं रसं च पिन्वसे । चरसि । अपि
च चमूषु चमसेष्वा नि षीदसि । तिष्ठसि ॥

सु॒त इ॒न्द्राय॑ वि॒ष्णवे॑ सोमः॒ क॒लशे॑ अ॒क्षर॑त् । मधु॑माँ अ॒स्तु वा॒यवे॑ ॥३॥
सु॒तः । इ॒न्द्राय॑ । वि॒ष्णवे॑ । सोमः॑ । क॒लशे॑ । अ॒क्षर॑त् । मधु॑ऽमान् । अ॒स्तु । वा॒यवे॑ ॥३॥

इन्द्रायेन्द्रार्थं विष्णवे विष्णवर्थं च वायवे वाय्वर्थं च सुतोऽभिषुतो यः सोमः कलशे द्रोणकलशेऽक्षरत्
चरति सोऽयं सोमो मधुमान् मधुररसवानस्तु । भवतु ॥

एते असृपमाशवोऽति हूरांसि बभ्रवः । सोमा ऋतस्य धारया ॥४॥

एते । असृप्यं । आशवः । अति । हूरांसि । बभ्रवः । सोमाः । ऋतस्य । धारया ॥४॥

बभ्रवो बभ्रवणा आशवः शीघ्रा एत इमे सोमा ऋतस्योदकस्य धारयादयं । खञ्जति । हूरांसि रचांस्य-
भिगच्छति च ॥

इंद्रं वर्धतो अप्सुरः कृण्वंतो विश्वमार्यं । अपघ्नतो अरावणः ॥५॥

इंद्रं । वर्धतः । अप्सुरः । कृण्वंतः । विश्वं । आर्यं । अपघ्नतः । अरावणः ॥५॥

इंद्रं वर्धतो वर्धयंतोऽप्सुर उदकस्य प्रेरका विश्वं सोममस्रदीयकर्मार्यमार्यं भद्रं कृण्वंतः कुर्वतोऽरावणो
ऽदातूनपघ्नतो विनाशयंतः । अभर्षतीत्युत्तरया संबन्धः ॥ ३० ॥

सुता अनु स्वमा रजोऽभ्यर्षति बभ्रवः । इंद्रं गच्छंत इंदवः ॥६॥

सुताः । अनु । स्वं । आ । रजः । अभि । अभर्षति । बभ्रवः । इंद्रं । गच्छंतः । इंदवः ॥६॥

बभ्रवो बभ्रवणाः सुता अभिषुता इंदवः सोमा इंद्रमा गच्छंत अभिमुख्येन प्राप्तवतः स्वं स्वकीयं रजः
स्थानमनु प्रत्यभ्यर्षति । अभिगच्छति ॥

अया पवस्व धारया यया सूर्यमरोचयः । हिन्वानो मानुषीरपः ॥७॥

अया । पवस्व । धारया । यया । सूर्यं । अरोचयः । हिन्वानः । मानुषीः । अपः ॥७॥

हे सोम मानुषीर्मुखाणां हितायप उदकानि हिन्वानः प्रेरयस्व यया धारया सूर्यमरोचयः प्राकाशयः
तयायानया धारया पवस्व । चर ॥

अयुक्त सूर एतं पवमानो मनावधि । अंतरिक्षेण यातवे ॥८॥

अयुक्त । सूरः । एतं । पवमानः । मनौ । अधि । अंतरिक्षेण । यातवे ॥८॥

पवमानः पूयमानः सोमो मनावधि । मनुर्मनुष्यः । तस्मिन्नुष्य इत्यर्थः । अंतरिक्षेण यातवे गंतुं सूरः
प्रेरकस्य सूर्यस्वैतश्मश्वं । एतन्वा एतश् इत्यथनामसु पाठात् । अयुक्त । युक्ते ॥

उत त्या हरितो दश सूरौ अयुक्त यातवे । इंद्रिंद्र इति ब्रुवन् ॥९॥

उत । त्याः । हरितः । दश । सूरः । अयुक्त । यातवे । इंद्रः । इंद्रः । इति । ब्रुवन् ॥९॥

उतापि चंद्रः सोम इंद्र इति ब्रुवन्स्थास्ता दश दशसंख्याका हरितो दिशः प्रति यातवे गंतुं सूरः सूर्यस्वै-
तश्मयुक्त । युनक्ति ॥

परीतो वायवे सुतं गिर इंद्राय मत्सरं । अथ्यो वारेषु सिंचत ॥१०॥

परि । इतः । वायवे । सुतं । गिरः । इंद्राय । मत्सरं । अथ्यः । वारेषु । सिंचत ॥१०॥

हे गिरः स्तोतारः यूयं वायवे वाख्यर्षमिंद्रार्थिंद्रार्थं च सुतमभिषुतं मत्सरं मदकरं सोममितोऽभिषव-
देशाद्ब्रुवाथोऽवेर्वरिषु बालेषु परि सिंचत ॥ ३१ ॥

पवमान विदा रयिमस्मभ्यं सोम दुष्टरं । यो दूणाशो वनुष्यता ॥ ११ ॥

पवमान । विदाः । रयिं । अस्मभ्यं । सोम । दुष्टरं । यः । दुः । नशः । वनुष्यता ॥ ११ ॥

हे पवमान सोम यो रयिर्वनुष्यता हिंसकेन शत्रुणा दूणाशो नाशयितुमशक्यः तं शत्रुभिर्दुष्टरं रयिं धनमस्मभ्यं विदाः । देहि ॥

अभ्यर्षं सहस्रिणं रयिं गोमंतमश्विनं । अभि वाजंमुत अवं ॥ १२ ॥

अभि । अर्षं । सहस्रिणं । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । अभि । वाजं । उत । अवं ॥ १२ ॥

हे सोम त्वं सहस्रिणं बहुसंख्याकं गोमंतं गोभिर्युक्तमश्विनमश्ववंतं रयिं धनमभ्यर्षं । अस्मानभिगमय । उतापि च वाजं बलं श्रवोऽन्नं चास्मानभि गमय ॥

सोमो देवो न सूर्योऽद्रिभिः पवते सुतः । दधानः कलशे रसं ॥ १३ ॥

सोमः । देवः । न । सूर्यः । अद्रिऽभिः । पवते । सुतः । दधानः । कलशे । रसं ॥ १३ ॥

देवो न देव इव सूर्यो रोचमानः सोमोऽद्रिभिर्यावभिः सुतोऽभिषुतः सन् कलशे द्रोणकलशे रसं दधानो धारयन् पवते । धारया चरति ॥

एते धामान्यार्या शुक्रा ऋतस्य धारया । वाजं गोमंतमक्षरन् ॥ १४ ॥

एते । धामानि । आर्या । शुक्राः । ऋतस्य । धारया । वाजं । गोऽमंतं । अक्षरन् ॥ १४ ॥

एतेऽभिषुता इमे शुक्रा दीप्ताः सोमा आर्यार्याणां श्रेष्ठानां यजमानानां धामानि गृहान्प्रति गोमंतं गोभिर्युक्तं वाजमन्नमृतस्योदकस्य धारयाचरन् । चरन्ति ॥

सुता इंद्राय वज्रिणे सोमासो दध्याशिरः । पवित्रमत्यक्षरन् ॥ १५ ॥

सुताः । इंद्राय । वज्रिणे । सोमासः । दधिऽआशिरः । पवित्रं । अति । अक्षरन् ॥ १५ ॥

वज्रिणे वज्रवत् इंद्रयिंद्रार्थं सुता अभिषुता दध्याशिरो दधिसंस्कृताः सोमासः सोमाः पवित्रमत्यति-
कम्याचरन् । धारया चरन्ति ॥ ३२ ॥

प्र सोम मधुमत्तमो राये अर्षं पवित्रं आ । मदो यो देववीतमः ॥ १६ ॥

प्र । सोम । मधुमत्तऽतमः । राये । अर्षं । पवित्रं । आ । मदः । यः । देवऽवीतमः ॥ १६ ॥

हे सोम ते तव यो मदो रसो मधुमत्तमोऽत्यंतं मधुमान् देववीतमोऽतिशयेन देवकामश्च तं रसं राये
ऽस्माकं धनार्थं पवित्रे प्रार्षं । धारया चर ॥

तमीं मृजंत्यायवो हरिं नदीषु वाजिनं । इंदुमिंद्राय मत्सरं ॥ १७ ॥

तं । ईमिति । मृजन्ति । आयवः । हरिं । नदीषु । वाजिनं । इंदुं । इंद्राय । मत्सरं ॥ १७ ॥

हरिं हरितवर्णं वाजिनं बलिनं मत्सरं मद्करं तं पवमानमीमेनमिंदुं सोममायवो मनुष्या ऋत्विजो
नदीषु वसतीवरीषु मृजन्ति । मार्जयन्ति ॥

आ पवस्व हिरण्यवदश्वावत्सोम वीरवत् । वाजं गोमंतमा भर ॥ १८ ॥

आ । पवस्व । हिरण्यऽवत् । अश्वऽवत् । सोम । वीरऽवत् । वाजं । गोऽमंतं । आ । भर ॥ १८ ॥

हे सोम त्वं हिरण्यवत्सुवर्णोपेतमश्ववदश्वयुक्तं च वीरवत्सुचायुपेतं च धनमा पवस्व । अस्मान्प्रति चर । अपि च गोमंतं पशुभिर्हपेतं वाजमत्तमा भर । अस्मभ्यमाहर ॥

परि वाजे न वाजयुमव्यो वारेषु सिंचत । इंद्राय मधुमत्तमं ॥ १९ ॥

परि । वाजे । न । वाज॒ऽयुं । अव्यः । वारेषु । सिंच॒त । इंद्राय । मधु॒मत्त॒ऽतमं ॥ १९ ॥

वाजयुं युद्धकामं मधुमत्तममतिशयेन मधुमंतं सोममिंद्रार्थमव्योऽवेर्वरेषु वालेषु दशापवित्रे वाजे न युद्ध इव हे ऋत्विजः परि सिंचत ॥

कविं मृजंति मर्ज्यं धीभिर्विप्रा अवस्यवः । वृषा कनिंक्रदर्षति ॥ २० ॥

कविं । मृजंति । मर्ज्यं । धीभिः । विप्राः । अवस्यवः । वृषा । कनिंक्रत् । अर्षति ॥ २० ॥

अवस्ववो रक्षणकामा विप्रा मेधाविन ऋत्विजो धीभिरंगुलीभिर्मर्ज्यं मर्जनीयं कविं क्रांतकर्माणं यं सोमं मृजंति मार्जयंति सोऽयं वृषा सेचकः सोमः कनिंक्रच्छब्दं कुर्यन्नर्षति । धारया चरति ॥ ॥ ३३ ॥

वृषणं धीभिरप्सुरं सोममृतस्य धारया । मती विप्राः समस्वरन् ॥ २१ ॥

वृषणं । धीभिः । अप्सु॒ऽतुरं । सोमं । ऋ॒तस्य । धार॒या । म॒ती । वि॒प्राः । सं । अ॒स्व॒रन् ॥ २१ ॥

विप्रा मेधाविन ऋत्विजो वृषणं कामानां वर्षकमप्सुरमपां प्रेरकं सोमं धीभिरंगुलीभिर्मती मत्या सुत्या चर्तस्वोदकस्य धारया समस्वरन् । प्रेरयंति ॥

पवस्व देवायुषगिंद्रं गच्छतु ते मदः । वायुमा रोह धर्मेणा ॥ २२ ॥

पवस्व । देव । आयुषक् । इंद्रं । गच्छतु । ते । मदः । वायुं । आ । रोह । धर्मेणा ॥ २२ ॥

हे देव द्योतमान सोम पवस्व । धारया चर । अपि च ते तव मदो मदकरो रस आयुषगनुषक्तमिंद्रं प्रति गच्छतु । अपि च त्वं वायुं धर्मेणा धारकेण रसेना रोह । प्राप्नुहि ॥

पवमानं नि तोशसे रयिं सोम अवाय्यं । प्रियः समुद्रमा विश ॥ २३ ॥

पवमानं । नि । तो॒श॒से । र॒यिं । सो॒म । अ॒वा॒य्यं । प्रि॒यः । स॒मु॒द्रं । आ । वि॒श ॥ २३ ॥

हे पवमान सोम यस्त्वं अवाय्यं अवाणीयं रयिं शत्रूणां धनं नि तोशसे नितरां पीडयसि स त्वं प्रियः सन् समुद्रं द्रोणकलशमा विश । प्रविश ॥

अपघ्नन्पवसे मृधः क्रतुवित्तोम मत्सरः । नुदस्वादेवयुं जनं ॥ २४ ॥

अप॒घ्नन् । प॒व॒से । मृ॒धः । क्र॒तु॒ऽवि॒त् । सो॒म । म॒त्स॒रः । नु॒द॒स्व । अ॒दे॒व॒ऽयुं । ज॒नं ॥ २४ ॥

हे सोम मत्सरो मदकरो यस्त्वं मृधो हिंसकाञ्छत्रुणपघ्नन्मारयन् क्रतुविदस्मभ्यं प्रज्ञां प्रयच्छन् पवसे चरसि स त्वमदेवयुमदेवकामं जनं राक्षसवर्गं नुदस्व । प्रेरय ॥

पवमाना असृक्षत सोमाः श्रुक्रास इंद्रवः । अभि विश्वानि काव्या ॥ २५ ॥

पव॒मा॒नाः । अ॒सृ॒क्ष॒त । सो॒माः । श्रु॒क्रा॒सः । इं॒द्र॒वः । अ॒भि । वि॒श्वानि । का॒व्या ॥ २५ ॥

श्रुक्रास उज्वला इंद्रवो दीप्ताः पवमानाः चरंतः सोमा विश्वानि काव्या काव्यानि स्तोत्राख्यभ्यख्यत । यज्यंत ऋत्विगिभः ॥ ३४ ॥

पर्वमानास आशवः शुभा असृमिंदवः । घ्नतो विश्वा अप द्विषः ॥ २६ ॥

पर्वमानासः । आशवः । शुभाः । असृम्यं । इंदवः । घ्नतः । विश्वाः । अप । द्विषः ॥ २६ ॥

आशवः शीघ्राः शुभाः शोभमानाः पर्वमानासः चरंत इंदवो दीप्ताः सोमा विश्वाः सर्वान्द्विषो द्वेषुञ्च-
ब्रूनप घ्नतो मारयंतोऽसृम्यं । सृज्यंते ॥

पर्वमाना दिवस्पयंतंरिक्षादसृसत । पृथिव्या अधि सानवि ॥ २७ ॥

पर्वमानाः । दिवः । परि । अंतरिक्षात् । असृसत । पृथिव्याः । अधि । सानवि ॥ २७ ॥

पर्वमानाः सोमा दिवो बुल्लोकादंतरिक्षाच्च पृथिव्या भूम्या अधि सानवि समुच्छ्रिते देशे देवयज्ञे
पर्यसृसत । सृज्यंते ॥

पुनानः सोम धारयेदो विश्वा अप सिधः । जहि रक्षांसि सुक्रतो ॥ २८ ॥

पुनानः । सोम । धारया । इंदो इति । विश्वाः । अप । सिधः । जहि । रक्षांसि ।

सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ २८ ॥

हे इंदो दीप्त सुक्रतो सुकर्मन् सोम धारया पुनानः पूयमानस्त्वं विश्वाः सर्वांश्च सिधो द्वेषुञ्चब्रूनक्षांसि
राक्षसांश्चाप जहि । मारय ॥

अपघ्नन्तोम रक्षसोऽभ्यर्ष कनिक्रदत् । द्युमंतं शुष्ममुत्तमं ॥ २९ ॥

अपऽघ्नन् । सोम । रक्षसः । अभि । अर्ष । कनिक्रदत् । द्युऽमंतं । शुष्मं । उत्तमं ॥ २९ ॥

हे सोम त्वं रक्षसो रक्षांस्यपघ्नन्विनाशयन् कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन् द्युमंतं दीप्तिमंतमुत्तमं श्रेष्ठं शुष्मं बल-
मभ्यर्ष । अस्मान्प्रति पवस्व ॥

अस्मे वसूनि धारय सोम दिव्यानि पार्थिवा । इंदो विश्वानि वार्या ॥ ३० ॥

अस्मे इति । वसूनि । धारय । सोम । दिव्यानि । पार्थिवा । इंदो इति ।

विश्वानि । वार्या ॥ ३० ॥

हे इंदो दीप्त सोम दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पार्थिवानि पृथिव्यां जातानि च विश्वानि सर्वाणि
वार्या वार्याणि वरणीयानि वसून्वस्मे अस्मासु धारय । प्रक्षिप ॥ ३० ॥

वृषा सोमेति त्रिंशदृचं चतुर्थं सूक्तं मारीचस्य कक्षपस्यार्थं गायत्रं पर्वमानसोम्यं । तथा चानुक्रांतं । वृषा
सोम कक्षप इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

वृषा सोम द्युमाँ असि वृषा देव वृषव्रतः । वृषा धर्माणि दधिषे ॥ १ ॥

वृषा । सोम । द्युऽमान् । असि । वृषा । देव । वृषऽव्रतः । वृषा । धर्माणि । दधिषे ॥ १ ॥

हे सोम वृषा वर्षकस्त्वं द्युमान्दीप्तिमानसि । अपि च हे देव द्योतमान सोम वृषा त्वं वृषव्रतो वर्षणशील-
कर्मासि । किंच हे सोम वृषा त्वं धर्माणि देवानां मनुष्याणां च हितानि कर्माणि दधिषे । धारयसि ॥

वृषास्ते वृषायं शवो वृषा वनं वृषा मदः । सत्यं वृषन्वृषेदसि ॥ २ ॥

वृषाः । ते । वृषायं । शवः । वृषा । वनं । वृषा । मदः । सत्यं । वृषन् । वृषा । इत् । असि ॥ २ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षक सोम वृष्णो वर्षितुस्ते तव श्रवो बलं वृष्णं वर्षणशीलं भवति । वनं तव भजनमपि वृषा वर्षणशीलं । मदस्तव रसोऽपि वृषा वर्षणशीलः । सत्त्वं सत्यमेव त्वं वृषेद्वर्षणशील एवासि । भवसि ॥

अश्वो न चक्रदो वृषा सं गा इंदो समर्वतः । वि नो राये दुरो वृधि ॥३॥

अश्वः । न । चक्रदः । वृषा । सं । गाः । इंदो इति । सं । अर्वतः । वि । नः । राये । दुरः । वृधि ॥३॥

हे इंदो सोम वृषा त्वमश्वो नाश्व इव सं चक्रदः । संक्रंदसे । अपि च गाः पशूनर्वतोऽश्वान्वास्त्वभ्यं सं । प्रयच्छसीति शेषः । किंच नोऽस्माकं राये धनाय दुरो द्वाराणि वि वृधि । विवृतानि कुरु ॥

असृक्षत प्र वाजिनो गव्या सोमासो अश्वया । शुक्रासो वीरयाशवः ॥४॥

असृक्षत । प्र । वाजिनः । गव्या । सोमासः । अश्वया । शुक्रासः । वीरया । आशवः ॥४॥

वाजिनो बलवतः शुक्रासः शुक्रा उज्वला आश्वो वेगवतश्च सोमासः सोमा गव्या गवेच्छयाश्वयाश्चेच्छया च वीरया पुचेच्छया च प्राश्चत । अतिगमिः सृज्यते ॥

शुभमाना ऋतायुभिर्मृज्यमाना गभस्त्योः । पवन्ते वारो अय्यये ॥५॥

शुभमानाः । ऋतायुऽभिः । मृज्यमानाः । गभस्त्योः । पवन्ते । वारो । अय्यये ॥५॥

ऋतायुभिर्यज्ञकामैः शुभमाना अलंक्रियमाणा गभस्त्योर्गभस्तिभ्यां बाहुभ्यां । गभस्ती बाहू इति बाहु-
नामसु पाठात् । मृज्यमानाः शोध्यमानाः सोमा अय्ययेऽविमये वारो वारो पवित्रे पवन्ते । चरन्ति ॥ ॥३६॥

ते विश्वा दाशुषे वसु सोमा दिव्यानि पार्थिवा । पवन्तामांतरिस्थ्या ॥६॥

ते । विश्वा । दाशुषे । वसु । सोमाः । दिव्यानि । पार्थिवा । पवन्तां । आ । अंतरिस्थ्या ॥६॥

ते सोमा दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पार्थिवानि पृथिव्यां संभूतानि चांतरिच्यांतरिचाख्यंतरिचि-
जातानि च विश्वा विश्वानि वसु वसूनि धनानि दाशुषे हविषां प्रदात्रे यज्ञमानाय पवन्तां । चरन्तु ॥

पवमानस्य विश्ववित्प्र ते सर्गा असृक्षत । सूर्यस्येव न रश्मयः ॥७॥

पवमानस्य । विश्ववित् । प्र । ते । सर्गाः । असृक्षत । सूर्यस्येव । न । रश्मयः ॥७॥

हे विश्ववित्प्रश्च द्रष्टः सोम पवमानस्य चरतस्ते तव सर्गाः प्रसृज्यमाना धाराः सूर्यस्यैव रश्मयः सूर्यस्य
किरणा इव प्रकाशमानाः । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं प्राश्चत । प्राश्च्यंत ॥

केतुं कृण्वन्दिवस्परि विश्वा रूपाभ्यर्षसि । समुद्रः सोम पिन्वसे ॥८॥

केतुं । कृण्वन् । दिवः । परि । विश्वा । रूपा । अभि । अर्षसि । समुद्रः । सोम । पिन्वसे ॥८॥

हे सोम समुद्रः । समुद्रवन्ति यस्माद्रसाः स समुद्रः । स त्वं केतुं प्रज्ञानं कृण्वन्कुर्वन्नस्माकं विश्वा विश्वानि
रूपाणि दिवोऽंतरिचादभ्यर्षसि । अभिपवसे । पिन्वसे । नानाविधानि धनानि चास्त्वभ्यं प्रयच्छसि ॥

हिन्वानो वाचमिष्यसि पवमान विधर्मणि । अक्रान्देवो न सूर्यः ॥९॥

हिन्वानः । वाचं । इष्यसि । पवमान । विधर्मणि । अक्रान् । देवः । न । सूर्यः ॥९॥

हे पवमान सोम हिन्यानः प्रियमाणस्त्वं वाचं शब्दमिष्यसि । प्रेरयसि । कदेत्यत्राह । यदा तव रसः सूर्यो देवो न देव इव विधर्मणि विधारके पवित्रेऽक्रान् अक्रमीत् । तदेत्यर्थः ॥

इंदुः पविष्ट चेतनः प्रियः कवीनां मती । सृजदश्वं रथीरिव ॥ १० ॥

इंदुः । पविष्ट । चेतनः । प्रियः । कवीनां । मती । सृजत् । अश्वं । रथीःऽइव ॥ १० ॥

चेतनः प्रज्ञापकः प्रियो देवानां प्रीतिकर इंदुः सोमः कवीनां क्रांतकर्मणां स्रोतृणां मती मत्या सुत्या पविष्ट । पवते । अश्वं हयं रथीरिव रथीवीर्मिं खजत् । खजति च ॥ ३७ ॥

ऊर्मिर्यस्ते पवित्र आ देवावीः पर्यक्षरत् । सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ११ ॥

ऊर्मिः । यः । ते । पवित्रे । आ । देवऽअवीः । परिऽअक्षरत् । सीदन् । ऋतस्य ।

योनिं । आ ॥ ११ ॥

हे सोम ते तव यो देवावीर्देव ऊर्मिस्तरंग ऋतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमा सीदन् पवित्रे पर्यक्षरत् परि-
क्षरति तमूर्मिं खजतीति पूर्वच संबंधः ॥

स नो अर्ष पवित्र आ मदो यो देववीतमः । इंदुविद्राय पीतये ॥ १२ ॥

सः । नः । अर्ष । पवित्रे । आ । मदः । यः । देवऽवीतमः । इंदो इति । इद्राय । पीतये ॥ १२ ॥

हे इंदो यस्त्वं देववीतमोऽतिशयेन देवकामो मदो मदकरश्च भवसि स त्वं नोऽस्माकं पवित्र इंद्राचिंद्रस्य पीतये पानायार्ष । पवस्व ॥

इषे पवस्व धारया मृज्यमानो मनीषिभिः । इंदो रुचाभि गा इहि ॥ १३ ॥

इषे । पवस्व । धारया । मृज्यमानः । मनीषिऽभिः । इंदो इति । रुचा । अभि ।

गाः । इहि ॥ १३ ॥

हे इंदो सोम मनीषिभिर्द्धृत्विग्भिर्मृज्यमानः शोधमानस्त्वमिषेऽस्माकमन्नाय धारया पवस्व । क्षर । रुचा रोचमानेनांधसा गाः पशूनभीहि । अभिगच्छ ॥

पुनानो वरिवस्कृधूर्जे जनाय गिर्वणः । हरै सृजान आशिरं ॥ १४ ॥

पुनानः । वरिवः । कृधि । ऊर्जे । जनाय । गिर्वणः । हरै । सृजानः । आऽशिरं ॥ १४ ॥

हे शिर्वणो गीर्भिर्वननीय हरि हरितवर्ण सोम आशिरं वीरं प्रति खजानो विद्विज्यमानः पुनानः
पूयमानस्त्वं जनाय यजमानार्थं वरिवो धनमूर्जमन्नं च कृधि । कृष ॥

पुनानो देववीतय इंद्रस्य याहि निष्कृतं । द्युतानो वाजिभिर्यतः ॥ १५ ॥

पुनानः । देवऽवीतये । इंद्रस्य । याहि । निऽकृतं । द्युतानः । वाजिऽभिः । यतः ॥ १५ ॥

हे सोम द्युतानो दीप्यमानो वाजिभिर्बलिभिर्यजमानैर्यतः संगृहीतो देववीतये यज्ञार्थं पुनानः पूयमान-
स्त्वमिंद्रस्य निष्कृतं स्थानं याहि । गच्छ ॥ ३८ ॥

प्र हिन्वानास इंद्वोऽच्छा समुद्रमाशवः । धिया जूता असृक्षत ॥ १६ ॥

प्र । हिन्वानासः । इंदवः । अच्छ । समुद्रं । आशवः । धिया । जूताः । असृक्षत ॥ १६ ॥

आश्वो वेगवंत इंदवः सोमाः समुद्रमंतरिचमच्छ प्रति हिन्वानासो हिन्वाणाः प्रेर्यमाणा धियांगुह्या
ब्रूताः कृष्टाश्च प्राकचत । चञ्चते ॥

मर्मृजानासं आयवो वृथा समुद्रमिंदवः । अगमन्तस्य योनिमा ॥१७॥

मर्मृजानासः । आयवः । वृथा । समुद्रं । इंदवः । अगमन् । ऋतस्य । योनिं । आ ॥१७॥

मर्मृजानासो मर्मृज्यमाना आयवो गंतार इंदवः सोमा वृथायासं विनैव समुद्रमंतरिचं गच्छंति ।
एतदेव दर्शयति । ऋतस्योदकस्य योनिं स्थानमगमन् । गच्छंतीति ॥

परि णो यास्यस्मयुर्विश्वा वसून्योजसा । पाहि नः शर्म वीरवंत् ॥१८॥

परि नः । याहि । अस्मयुः । विश्वा । वसूनि । ओजसा । पाहि नः । शर्म । वीरऽवंत् ॥१८॥

हे सोम अस्मयुरस्माकामस्त्वं नोऽस्माकं विश्वा विश्वानि वसूनि धनान्योजसा बलेन सह परि याहि ।
रषार्थं परिगच्छ । अपि च नोऽस्माकं वीरवत्सुत्रवच्छर्मं गृहं पाहि । रष ॥

मिमाति वहिरेतशः पदं युजान ऋक्भिः । प्र यत्समुद्र आहितः ॥१९॥

मिमाति । वहिः । एतशः । पदं । युजानः । ऋक्भिः । प्र । यत् । समुद्रे ।
आऽहितः ॥१९॥

हे सोम यद्यदा यो वहिर्वहनशील एतशोऽश्वो मिमाति शब्दं करोति ऋक्भिर्ऋत्विग्भिः स्तोत्रभिः पदं
यज्ञे युजानो निदधत् स्तोत्रश्रवणार्थमागच्छति तदा स यज्ञवाहकाश्वात्मा त्वं समुद्र उदके वसतीवरीषु
प्राहितो भवसि ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययमाप्नुः ऋतस्य सीदति । जहात्यप्रचेतसः ॥२०॥

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । आप्नुः । ऋतस्य । सीदति । जहाति । अप्रऽचेतसः ॥२०॥

यद्यदाशुर्वेगवान्सोम ऋतस्य यज्ञस्य हिरण्ययं हिरण्यमयं योनिं स्थानं । हिरण्यपाणिरभिषुणोतीत्युक्तं ।
आ सीदति तदानीमप्रचेतसो जहाति । विस्त्रजति । अस्रोतृणां यज्ञं नाभिगच्छति किंतु स्तोत्राणामेव यज्ञम-
भिगच्छतीत्यर्थः ॥ ॥३९॥

अभि वेना अनूषतेयंक्षंति प्रचेतसः । मज्जांत्यविचेतसः ॥२१॥

अभि । वेनाः । अनूषत । इयंक्षंति । प्रऽचेतसः । मज्जांति । अविऽचेतसः ॥२१॥

वेनाः कांताः स्तोत्रारोऽभ्यनूषत । सोममभिपुवंति । प्रचेतसः सुमतय इयंक्षंति । यष्टुमिच्छंति च । अवि-
चेतसः । विशिष्टमतयो विचेतसः । अविचेतसो विपरीतमतय इत्यर्थः । मज्जांति । निमज्जांति । ये सोमं
नाभिपुवंति न यजंति च ते नरके पतंतीत्यर्थः ॥

इंद्रयिंदो मरुत्वते पवस्व मधुमत्तमः । ऋतस्य योनिमासदं ॥२२॥

इंद्राय । इंदो इति । मरुत्वते । पवस्व । मधुमत्ऽतमः । ऋतस्य । योनिं । आऽसदं ॥२२॥

हे इंदो सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन मधुमांस्त्वमुतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमासदमुपवेष्टुं मरुत्वत इंद्रायि-
रार्थं पवस्व । चर ॥

तं त्वा विप्रा वचोविद् परिष्कृण्वन्ति वेधसः । सं त्वा मृजंत्यायवः ॥ २३ ॥
तं । त्वा । विप्राः । वचः ऽविद्ः । परि । कृण्वन्ति । वेधसः । सं । त्वा । मृजन्ति । आयवः ॥ २३ ॥

हे सोम तं पवमानं त्वा त्वां विप्राः प्राञ्चा वेधसः कर्मणां कर्तारो वचोविद्ः स्तोतारः परिष्कृण्वन्ति । अलंकुर्वन्ति । अपि च त्वा त्वामायवो मनुष्याः सं मृजन्ति । सम्यक् शोधयन्ति ॥

रसं ते मित्रो अर्यमा पिबन्ति वरुणः कवे । पवमानस्य मरुतः ॥ २४ ॥
रसं । ते । मित्रः । अर्यमा । पिबन्ति । वरुणः । कवे । पवमानस्य । मरुतः ॥ २४ ॥

हे कवे क्रांतकर्मन् सोम पवमानस्य चरतस्ते तव रसं मित्रोऽर्यमा च वरुणस्य मरुतश्चेति सर्वे देवाः पिबन्ति ॥

त्वं सोम विपश्चितं पुनानो वाचमिष्यसि । इंदो सहस्रभर्णसं ॥ २५ ॥
त्वं । सोम । विपः ऽचितं । पुनानः । वाचं । इष्यसि । इंदो इति । सहस्र ऽभर्णसं ॥ २५ ॥

हे इंदो दीप्त सोम पुनानः पूयमानस्त्वं विपश्चितं प्रक्षया पवित्रां सहस्रभर्णसं बज्रभरणां वाचमिष्यसि । प्रेरयसि ॥ ॥ ४० ॥

उतो सहस्रभर्णसं वाचं सोम मखस्युवं । पुनान इंदवा भर ॥ २६ ॥
उतो इति । सहस्र ऽभर्णसं । वाचं । सोम । मखस्युवं । पुनानः । इंदो इति । आ । भर ॥ २६ ॥

उतो अपि च हे इंदो दीप्त सोम पुनानः पूयमानस्त्वं सहस्रभर्णसं सहस्रभरणां मखस्युवं धनकामां वाचमस्मभ्यमा भर । आहर ॥

पुनान इंदवेषां पुरुहूत जनानां । प्रियः समुद्रमा विश ॥ २७ ॥
पुनानः । इंदो इति । एषां । पुरुऽहूत । जनानां । प्रियः । समुद्रं । आ । विश ॥ २७ ॥

हे पुरुहूत बज्रभिराजतेंदो सोम पुनानः पूयमानस्त्वमेषामस्त्रिन्यागे स्तोत्रं कुर्वतां जनानां प्रियः सन् समुद्रं द्रोणकलशमा विश । प्रविश ॥

दविद्युतत्या रुचा परिष्टोभंत्या कृपा । सोमाः शुक्रा गवाशिरः ॥ २८ ॥
दविद्युतत्या । रुचा । परि ऽस्तोभंत्या । कृपा । सोमाः । शुक्राः । गो ऽआशिरः ॥ २८ ॥

शुक्रा उज्वला दविद्युतत्या द्योतमानया रुचा दीप्त्या परिष्टोभंत्या परितः शब्दायमानया कृपा धारया च युक्ताः सोमा गवाशिरो भवन्ति । गव्येन पयसा मिश्रिता भवन्तीत्यर्थः ॥

हिन्वानो हेतुभिर्यत आ वाजं वाज्यक्रीत् । सीदंती वनुषो यथा ॥ २९ ॥
हिन्वानः । हेतुऽभिः । यतः । आ । वाजं । वाजी । अक्रीत् । सीदंतः । वनुषः । यथा ॥ २९ ॥

वाजी बलवान् सोमो हेतुभिः प्रेरकैः स्तोत्रभिर्हिन्वानः स्तोत्रैः प्रेरमाणो यतः संयतः सन् वाजं यागाख्यं युद्धमाक्रीत् । आक्रामति । तच्च वृष्टांतः । यथा वनुषो हंतारो भटाः सीदंती युद्धं प्रविशंत आक्रामन्ति तद्वदित्यर्थः ॥

अध्वक् सोम स्वस्तये संजग्मानो दिवः कविः । पवस्व सूर्यो दृशे ॥३०॥

अध्वक् । सोम । स्वस्तये । संजग्मानः । दिवः । कविः । पवस्व । सूर्यः । दृशे ॥३०॥

हे सोम कविः क्रांतः सूर्यः सुवीर्यस्त्वमध्वगृध्रवन् । तथा च यास्कः । अध्वगिति पृथग्भावस्यानुप्रवचनं भवत्यथापृध्रोत्वर्थे दृश्यते । नि० ४. २५. । इति । संजग्मानः संगच्छमानः स्वस्तये दृशे दर्शनाय च दिवः पवस्व । चर ॥ ॥४९॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हादं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये सप्तमाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

ह्रिन्वतीति त्रिंशद्वचं पंचमं मूक्तं । वरुणपुत्रस्य भृगोरार्षं भार्गवस्य जमदग्नेर्वा गायत्रं पवमानसोमदेव-
ताकं । तथा चानुक्रम्यते । ह्रिन्वति भृगुर्वाङ्मणिर्जमदग्निर्वेति ॥ गतो विनियोगः ॥

ह्रिन्वति सूरमुस्रयः स्वसारो जामयस्पतिं । महामिन्दुं महीयुवः ॥ १ ॥

ह्रिन्वति । सूरं । उस्रयः । स्वसारः । जामयः । पतिं । महां । इन्दुं । महीयुवः ॥ १ ॥

अत्र सर्वत्र पवमानः सोमः स्तूयते । तत्रादावृषिः सोमं प्रत्याह । मदीया अंगुलयस्त्वामभिषोतुं प्रेरयं-
तीति । तदुच्यते । स्वसारः । अंगुलिनामैतत् । सुष्ठु कर्मसु प्रेर्यत ऋत्विग्भिरिति स्वसारः । जामय एकस्मात्पा-
णोरुत्पन्नत्वात्परस्परं बंधुभूता उस्रयः कर्मार्थं निवसंत्यः । सर्वत्र गन्त्र इत्यर्थः । तादृशोऽंगुलयो महीयुवस्त्व-
दभिषवं कामयमानाः सत्यः सूरं सुवीर्यं सोमे पीते वीर्यं भवतीति शोभनवीर्यकारणं वा सर्वेषां कर्मणि
प्रेरकं वा तादृशं पतिं सर्वस्य स्थावरजन्मजातस्य स्वामिनं यस्माद्दिवार्थमिज्यतेऽत एव महं देवेभ्यो
दीयमानत्वेन महान्तं महनीयं वेदुं ग्रहेषु संदमानं सोमं ह्रिन्वति । प्रेरयति ॥ हि वर्धनगत्योः स्वादिः ॥

पवमान रुचारुचा देवो देवेभ्यस्परि । विश्वा वसून्या विश ॥ २ ॥

पवमान । रुचाऽरुचा । देवः । देवेभ्यः । परि । विश्वा । वसूनि । आ । विश् ॥ २ ॥

हे पवमान दशापवित्रेण पूयमान यद्वा पुनान शुद्ध सोम रुचारुचा ॥ रुच दीप्तौ ॥ सर्वेण तेजसा देवो
दीप्यमानस्त्वं देवेभ्यः परि देवेभ्यः सकाशाद्विश्वा व्याप्तानि सर्वाणि बहूनि वसूनि धनान्यस्माकमा विश्वा ।
प्रापय । यद्वा । देवेभ्यस्तदर्थं सर्वाणि वसूनि निवासस्थानानि ग्रहादीन्या विश्वा । समंतात्प्रविश ॥

आ पवमान सुष्टुतिं वृष्टिं देवेभ्यो दुवः । इषे पवस्व संयतं ॥ ३ ॥

आ । पवमान । सुऽस्तुतिं । वृष्टिं । देवेभ्यः । दुवः । इषे । पवस्व । संयतं ॥ ३ ॥

हे पवमान पूयमान पुनान वा सोम सुष्टुतिं शोभनस्तुतियुक्तां वृष्टिं देवेभ्यो देवानां दुवः ॥ सुपां मुलुगिति
चतुर्थ्या लुक् ॥ दुवसे परिचरणाया पवस्व । आगमय । त्वं यथा मदीयया स्तुत्या वृष्टिर्भविष्यति तथा
कुर्वित्वर्थः । किंचास्माकमिषेऽज्ञार्थं च संयतं सम्यगस्मान् संगच्छतीं वृष्टिं जुह्व । यद्वा । दुवः परिचर्यामभिलक्ष्य
क्रियमाणां सुष्टुतिं शोभनस्तुतिरूपां वृष्टिं । बह्वस्तुतिमित्यर्थः । एतां देवेभ्यः प्रापय ॥

वृषा॒ ह्यसि॑ भानुना॒ द्युम॑न्तं॒ त्वा ह॒वाम॑हे । प॒व॒मान॑ स्वा॒ध्यः ॥ ४ ॥

वृषा॑ । हि । असि॑ । भानुना॑ । द्युऽम॑न्तं । त्वा । ह॒वाम॑हे । प॒व॒मान॑ । सुऽआ॒ध्यः ॥ ४ ॥

हे पवमान पूयमान सोम स्वाध्यः सुकर्माणो वयं भानुना रश्मिना द्युमन्तं द्युतिमन्तं त्वा त्वां हवामहे । आह्वयामः । हि यस्मात्त्वं वृषा कामानां वर्षयितासि ॥

आ प॒व॒स्व सु॒वीर्यं॑ म॒द॒मानः॑ स्वायुध । इ॒हो वि॒द्वद्वा॑ ग॒हि ॥ ५ ॥

आ । प॒व॒स्व । सु॒वीर्यं॑ । म॒द॒मानः॑ । सुऽआ॒युध॑ । इ॒हो इति॑ । सु । इ॒दो इति॑ । आ । ग॒हि ॥ ५ ॥

हे स्वायुध । यच्च स्फचकपाशादीनि दशायुधानीत्यभिधीयते । शोभनानि तानि यच्च स तथोक्तः । यद्वा । धनुरादीन्यायुधानि यस्य सः । तादृशं हे सोम त्वं मंदमानो मोदमानः सन् । यद्वा । अंतर्णीतिवर्थः । देवान् स्वयं मादयन् । सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकमस्माकमा पवस्व । पवतिर्गत्यर्थः । आ प्रापय । किंच हे इंदो यहेषु चमसेषु च चरणशील सोम इहो । इह उ पदद्वयं । उ इत्यवधारणे । इहेवास्मदीये यच्च एव सुहा गहि । आगच्छ ॥ ॥ ५ ॥

यद्भिः॑ परि॒षि॒च्यसे॑ मृ॒ज्यमानो॑ ग॒भ॒स्त्योः॑ । दु॒णां स॒ध॒स्यं म॒धुषे॑ ॥ ६ ॥

यत् । अ॒त॒ऽभिः॑ । परि॒ऽसि॒च्यसे॑ । मृ॒ज्यमानः॑ । ग॒भ॒स्त्योः॑ । दु॒णां । स॒ध॒ऽस्यं॑ । अ॒धु॒षे ॥ ६ ॥

हे सोम गभस्त्योः । बाहुनामैतत् । बभसति दीपयति निर्मथ्र्त्वाभ्यामपिमिति गभस्ती बाहू । तथोमृष्यमानस्ताभ्यां शोधमानः सन्नद्धिः । सोमसेचनार्थं चतुर्विधा आपः । ताभिर्वसतीवरीभिरैकधनाभिस्त यद्यदा परिषिच्यसे परितः सिच्यमानो भवसि तदानो दुणा द्रुममयेन पारिल्लवेन पात्रेषु गृह्यमाणः सन् सधस्यं सह तिष्ठत्यत्रेति सधस्यं स्थानं ग्रहचमसादिकमयुषे । प्राप्नोषि ॥

प्र सोमा॑य व्य॒श्व॒वत्प॑र्व॒मानाय॑ गायत । म॒हे स॒हस्र॑चक्ष॒से ॥ ७ ॥

प्र । सोमा॑य । व्य॒श्व॒ऽवत् । प॒र्व॒मानाय॑ । गा॒य॒त । म॒हे । स॒हस्र॑ऽचक्ष॒से ॥ ७ ॥

हे स्तोतारः पवमानाय दशापवित्रेण पूयमानाय पुनानाय वा सोमाय प्र गायत । प्रकर्षेण सामगानं कुरुत । अभिष्टुत वा । कथमिव । व्यश्ववत् । यथा पूर्वं व्यश्वो गामर्षिः सोममगासीत् तद्वयूयमपि । कीदृशाय । महे महते देवेभ्यः स्वीक्रियमाणत्वेन गुणादिभिर्वा महत्त्वयुक्ताय सहस्रचक्षसे । प्रयोगबाहुल्यापेक्षमेतद्वचनं । सहस्रसंख्याकस्तोत्रयुक्ताय । यद्वा । नानाविधैर्देवैरनेकधा द्रष्टव्याय सोमायेति ॥

यस्य॑ वर्णं॒ मधु॑श्चुतं॒ हरिं॑ हि॒न्व॒त्यद्रि॑भिः । इ॒दुमि॑न्द्राय॒ पी॒तये॑ ॥ ८ ॥

यस्य॑ । वर्णं॒ । म॒धु॑ऽश्चुतं॒ । हरिं॑ । हि॒न्व॒न्ति । अ॒द्रि॑ऽभिः । इ॒दुं । इ॒न्द्राय॑ । पी॒तये॑ ॥ ८ ॥

हे अध्वर्यादयः वर्णं शत्रूणां वारकं येनासी पीयते तेन मत्तेन शत्रवः संप्रहार्यत इति शत्रुनिवारणसमर्थं मधुशुतं मधुररमस्य चावधितारं हरिं हरितवर्णमिदुं । इंधेरेतद्रूपमत्रेष्यते । सर्वतो दीप्यमानं । उन्द क्लेदन इत्यस्माद्वा । अभिषवानंतरं पात्रेषु चरणशीलं । यस्य सोमस्य तव कारणमंशुमद्रिभिर्हिन्वति प्रेरयति । अभिषुखन्तीत्यर्थः । इन्द्राय पीतय इन्द्रस्य पानाय । तदर्थमित्यर्थः ॥

तस्य॑ ते वा॒जिनो॑ व॒यं वि॒श्व॒ा ध॒नानि॑ जि॒ग्युषः॑ । स॒खि॒त्व॒मा वृ॑णीमहे ॥ ९ ॥

तस्य॑ । ते । वा॒जिनः॑ । व॒यं । वि॒श्व॒ा । ध॒नानि॑ । जि॒ग्युषः॑ । स॒खि॒ऽत्वं । आ । वृ॑णीमहे ॥ ९ ॥

हे सोम वाजिनः संभृतहविष्का वयं विश्वा विश्वानि सर्वाणि व्याप्तानि वा शत्रुधनानि जिग्युषो जितव-

तस्य पूर्वोक्तलक्षणस्य प्रसिद्धस्य वा ते तव सखित्वं सुत्वक्तोक्तलक्षणं सख्यमा वृणीमहे । संभजामहे । अस्मभ्यं धनं देहीति संभजनं कुर्म इत्यर्थः ॥ जिग्मुषः । जि जये । लिटि कृत्सी वस्त्रिकाजदिति नियमादिडभावः । सन्लिटोर्जैरित्यभ्यासादुत्तरस्य कवर्गादेशः । असि परतो वसोः संप्रसारणं । क्तसुप्रत्ययस्वरः ॥

वृषा पवस्व धारया मरुत्वते च मत्सरः । विश्वा दधान् ओजसा ॥१०॥

वृषा । पवस्व । धारया । मरुत्वते । च । मत्सरः । विश्वा । दधानः । ओजसा ॥१०॥

हे सोम त्वं वृषा स्रोतृणामभिमतफलस्य वर्षकः सन् धारया त्वदीयया पवस्व । द्रोणकलशमागच्छ । पवतिर्गतिकर्मा । आगतस्त्वं यदास्माभिरिन्द्राय दीयसे तदा मरुत्वते सहाया मरुतो यस्य संति तस्मा इन्द्राय मत्सरो मदकरस्य भव । कीदृशः । विश्वा विश्वानि सर्वाणि व्याप्तानि वा धनान्योजसात्मीयेन बलेन युक्तः सन् स्रोतृभ्यस्तानि दधानः प्रयच्छन् । त्वं मादयिता भवेति समन्वयः ॥ ॥२॥

तं त्वा धर्तारमोण्योः पवमान स्वर्दृशं । हिन्वे वाजेषु वाजिनं ॥११॥

तं । त्वा । धर्तारं । ओण्योः । पवमान । स्वःऽदृशं । हिन्वे । वाजेषु । वाजिनं ॥११॥

हे पवमान पूयमान पुमान वा हे सोम ओण्योः । यावापुषिषीनामैतत् । तयोर्धर्तारं धारकं अत एव स्वर्दृशं स्वर्गस्य सूर्यस्य वा द्रष्टारं सर्वैर्देवैर्द्रष्टव्यं वा वाजिनं बलवंतं पूर्वोक्तगुणप्रसिद्धं त्वा त्वां वाजेषु संयामेषु हिन्वे । प्रेरयामि । यद्वा । वाजेष्वेषु विषयेषु हिनोमि । अन्नादिकं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

अया चित्तो विपानया हरिः पवस्व धारया । युजं वाजेषु चोदय ॥१२॥

अया । चित्तः । विपा । अनया । हरिः । पवस्व । धारया । युजं । वाजेषु । चोदय ॥१२॥

हे पवमान अया ॥ अय पय गती ॥ कर्मार्थमितस्ततो गच्छंतीभिरनया विपा ॥ विप प्रेरणे । हवीष्ययी प्रेरयंतीति विपोऽगुलयः । एकवचनं छांदसं । प्रत्येकविवक्षया वा ॥ एताभिर्मदीयाभिरंगुलीभिश्चित्तो ज्ञातः । निर्गतोऽभिषुतो हरिर्हरितवर्णस्त्वं धारया संततया पवस्व । द्रोणकलशं यहांश्चागच्छ त्वं । किंच युजं सखायमिन्द्रं वाजेषु संयामेषु चोदय । प्रेरय । यदास्माभिरिन्द्रार्थं सोमो दीयते तदा तत्पानेन हृष्टः सञ्चक्रुन् हंतीत्यर्थः ॥

आ न इंदो महीमिषं पवस्व विश्वदर्शतः । अस्मभ्यं सोम गातुवित् ॥१३॥

आ । नः । इंदो इति । मही । इषं । पवस्व । विश्वदर्शतः । अस्मभ्यं । सोम । गातुऽवित् ॥१३॥

हे इंदो शरणशील दीपनशील वा हे सोम विश्वदर्शतो विश्वैः सर्वैर्दर्शनीयः । यद्वा । विश्वं सर्वं वस्तुजातं दर्शते ज्ञायतेऽनेनेति । स विश्वस्य प्रकाशक इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महीमिषं महत्प्रभूतमन्नं नोऽस्मभ्यमा पवस्व । आगमय । प्रयच्छेत्यर्थः । किंच हे सोमाभिषूयमाण पवमान अस्मभ्यं गातुवित् स्वर्गमार्गस्य लभयिता ज्ञापयिता भव ॥

आ कलशां अनूषतेदो धाराभिरोजसा । इंद्रस्य पीतये विश ॥१४॥

आ । कलशाः । अनूषत । इंदो इति । धाराभिः । ओजसा । आ । इंद्रस्य । पीतये । विश ॥१४॥

हे इंदो शरणशील सोम ओजसा बलेन युक्तस्य तव धाराभिर्निरंतराभिः सहिताः कलशाः ॥ प्रयोगवा-
ज्यापेक्षमेतद्गुणवचनं ॥ द्रोणकलशां आनूषत । स्रोतृभिराभिमुखेन सूयते । सोमाभिषवकाले हृत्यजिजः
सुवन्ति खलु । ततस्त्वमिन्द्रस्य पीतये पात्राया द्विश । यहांश्चमसांश्च प्रविश ॥

यस्य ते मद्यं रसं तीव्रं दुहंत्यद्रिभिः । स पवस्वाभिमातिहा ॥ १५ ॥

यस्य ते । मद्यं । रसं । तीव्रं । दुहन्ति । अद्रिऽभिः । सः । पवस्व । अभिमातिऽहा ॥ १५ ॥

हे सोम यस्य ते तव मद्यं मदकरं तीव्रं चिप्रं मदकारिणं रसमद्रिभिर्घावभिरध्वर्वाद्यो दुहन्ति अभिषु-
एवंति स तादृशस्त्वमभिमातिहा । अभितो मातिरभिमानं येषां ते शत्रवः । पापरूपाणां शत्रूणां हंता सन्
पवस्व । सर्वतो गच्छ । येऽभिषुएवंति ते पापरहिताः सुकृतिनो भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

राजा मेधाभिरीयते पवमानो मनावधि । अंतरिक्षेण यातवे ॥ १६ ॥

राजा । मेधाभिः । ईयते । पवमानः । मनौ । अधि । अंतरिक्षेण । यातवे ॥ १६ ॥

मनौ मनुष्ये यागं कुर्वणे सति । यद्वा । मनावधि । मनुर्मंतव्यो यज्ञः । तस्मिन्पवमानः पूयमानः पुनाजो
वा राजा । राजशब्देन सोमोऽभिधीयते । सोमं राजानमक्रौणित्यादिषु दृष्टत्वात् । स राजा मेधाभिः
स्तुतिभिः सहेयते । गच्छति । किमर्थं । अंतरिक्षेणाकाशमार्गेण द्रोणकलशं प्रति यातवे यातुं । द्रोणाभिगम-
नकाले हि स्तोत्रभिः स्तूयते खलु ॥

आ न इंदो शतग्विनं गवां पोषं स्वध्वं । वह्ना भगन्निमृतये ॥ १७ ॥

आ । नः । इंदो इति । शतऽग्विनं । गवां । पोषं । सुऽध्वं । वह्ना । भगन्निं । ऊतये ॥ १७ ॥

हे इंदो पात्रेषु क्षरणशील दीपनशील वा हे सोम शतग्विनं शतसहस्रसंख्याभिर्गोभिर्युक्तं गवां पोषं
गवादीनां पुष्टिवर्धनं स्वध्वं शोभनाद्यसंगसहितं भगन्तिं भगदन्तिं भजनीयधनदानं चोतये रक्षणाय नो
ऽस्माकमा वह्ना । प्रापय । गवादींश्च तेषां च वृद्धिं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

आ नः सोम सहो जुवो रूपं न वर्चसे भर । सुध्वाणो देववीतये ॥ १८ ॥

आ । नः । सोम । सहः । जुवः । रूपं । न । वर्चसे । भर । सुध्वाणः । देवऽवीतये ॥ १८ ॥

हे सोम देववीतये देवपानाय देवानां कामाय वा सुध्वाणोऽभिषूयमाणोऽभिषुतो भव त्वं । सहः शत्रु-
भिभवनसमर्थं बलं जुवः । जु इति गत्यर्थः । शत्रुन्मति शीघ्रगमनं च । यद्वा । सर्वतो गमनशीलं । किंच । नेति
चार्ये । वर्चसे ॥ वर्चं दीप्तां ॥ दीप्त्यै सर्वत्र प्रकाशनाय रूपं च नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । प्रयच्छ ॥

अर्षा सोम द्युमत्तमोऽभि द्रोणानि रोरुवत् । सीदञ्छ्येनो न योनिमा ॥ १९ ॥

अर्षं । सोम । द्युमत्तमः । अभि । द्रोणानि । रोरुवत् । सीदन् । श्येनः । न ।

योनिं । आ ॥ १९ ॥

हे सोमामिषूयमाण पवमान द्युमत्तमोऽतिशयेन दीप्तिमांस्त्वं द्रोणानि ॥ प्रयोगवाङ्म्यापिषमेतद्गुणवचनं ॥
द्रोणानि लक्ष्मीकृत्य रोरुवत्पुनःपुनर्भृशं वा शब्दं कुर्वन्नर्षं । तानागच्छ । दशापविचमध्यान्निरगतः सोमोऽवि-
च्छिन्नधारया द्रोणकलशे पतञ्छब्दं करोति खलु । तत्र दृष्टान्तः । श्येनो न यथा सीदन् सर्वतो गच्छञ्छेनः
शंसनीयगतिः पक्षी योनिं स्वस्थानं कुलायं प्रति भृशं शब्दायमानः सन्नागच्छति तद्वत् ॥

अप्सा इंद्राय वायवे वरुणाय मरुद्भ्यः । सोमो अर्षति विष्णवे ॥ २० ॥

अप्साः । इंद्राय । वायवे । वरुणाय । मरुत्ऽभ्यः । सोमः । अर्षति । विष्णवे ॥ २० ॥

अप्सा वसतीवरीनामधेयानामपां संभक्ता ॥ षण् संभक्ती । जनसमेति विद् । आलं विद्भुनोरिति ॥ तादृशः

सोमोऽर्षति । द्रोणकलशमागच्छति । किमर्थं । इंद्राय । सर्वदेवानां प्रथम एवेन्द्रः सोमं पिबति तस्मात्पूर्वमेवाभिहितः । तस्मै वायवे तत्सहायाय च । इंद्रवायवे हींद्रस्थानंतरं वायुः सोमं पिबति तस्मात्तदनु वायुरक्तः । तस्मै च वरुणाय मरुद्भ्यो मितं शब्दं कुर्वन्न एतन्नामकेभ्यो देवेभ्यो विष्णवे सर्वजगद्वापि विष्णवे च । एतेषां पातुं सोमः स्रवतीत्यर्थः ॥ ॥४॥

इषं तोकाय नो दधद्स्मभ्यं सोम विश्वतः । आ पवस्व सहस्रिणं ॥२१॥

इषं । तोकाय । नः । दधत् । अस्मभ्यं । सोम । विश्वतः । आ । पवस्व । सहस्रिणं ॥२१॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं तोकाय पुत्रायेषमन्नं दधद्विदधत्प्रयच्छन् सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं धनं विश्वतः सर्वतो दिवस्सभ्यं चा पवस्व । आ प्रयच्छ । अस्मभ्यं पुत्राय चान्नधनादिकं प्रयच्छत्यर्थः ॥

ये सोमांसः परावति ये अर्वावति सुन्विरे । ये वादः शर्यणावति ॥२२॥

ये । सोमांसः । परावति । ये । अर्वावति । सुन्विरे । ये । वा । अदः । शर्यणावति ॥२२॥

एतदादिभ्यामुग्भ्यामिंद्रार्थं सर्वत्र सोमाभिषवोऽस्तीत्याह । ये सोमांसः सोमाः परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरे देशे ये वार्वावत्यंतिके देशे इंद्रार्थं सुन्विरे अभिषूयंते अभ्यषूयंत ये वा शर्यणावति । कुर्वन्नेत्रस्य जघनार्थं शर्यणावत्संज्ञकं मधुररसयुक्तं सोमवत्सरोऽस्ति । अदोऽस्मिन्तरसि सुरसा ये सोमा इंद्रायाभिषूयंते तेऽस्माकमभिमतफलं प्रयच्छत्विति वक्ष्यमाणेन संबंधः ॥

य आर्जीकेषु कृत्वसु ये मध्ये पस्त्यानां । ये वा जनेषु पंचसु ॥२३॥

ये । आर्जीकेषु । कृत्वऽसु । ये । मध्ये । पस्त्यानां । ये । वा । जनेषु । पंचऽसु ॥२३॥

ये वा सोमा आर्जीकेषु । ऋजीकानामदूरभवा आर्जीका देशाः । तेषु तथा कृत्वसु । कृत्वान इति देशाभिधानं । तेषु कर्मवत्सु देशेषु च किंच पस्त्यानां सरस्वत्यादीनां नदीनां मध्ये समीपे च ये सोमा अभिषूयंते । ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्तमासत । ऐ० ब्रा० २. १०. । इत्यादिषु नदीतीरे यज्ञकरणस्य श्रवणात् । किंच जनेषु पंचसु । निषादपंचमाश्वत्वारो वर्णाः पंच जनाः । तेषु च ये वा सोमा अभिषुताः ते सोमा अस्माकमभिमतं प्रयच्छत्वित्युत्तरेण संबंधः ॥

ते नो वृष्टिं दिवस्परि पवंतामा सुवीर्यं । सुवाना देवास इंदवः ॥२४॥

ते । नः । वृष्टिं । दिवः । परि । पवंतां । आ । सुवीर्यं । सुवानाः । देवासः । इंदवः ॥२४॥

सुवानासत्र चात्र चाभिषूयमाणा देवा दीपनशीलाः सुत्या वेदवो यहेषु चमसेषु च चरंतसे सोमा नोऽस्माकं दिवस्परि । परिशब्दः पंचमीद्योतकः । अंतरिक्षादादित्याद्वा वृष्टिं । अपी प्रास्ताङ्गतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायते वृष्टिरिति वृष्टिकारणत्वात् । किंच सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रं च धनादिकं वा आ पवंतां । प्रापयंतु । यजमानः सोमेनाभिमतफलानि प्राप्नोति खलु ॥

पवंते हर्यतो हरिर्गृणानो जमदग्निना । हिन्वानो गोरधिं त्वचि ॥२५॥

पवंते । हर्यतः । हरिः । गृणानः । जमत्ऽअग्निना । हिन्वानः । गोः । अग्निं । त्वचि ॥२५॥

हर्यतो देवान् कामयमानो हरिर्हरितवर्णः किंच गोस्त्वच्यध्यानबुद्धे चर्मणि हिन्वानः प्रेर्यमाणः स सोमो जमदग्निना मंचद्रघ्रर्षिणा गुणानः स्तूयमानः सन् पवंते । दशापवित्रेण पूतो भवति । यद्वा । पात्राख्यभिगच्छति ॥ ॥५॥

प्र शुक्रासो वयोजुवो हिन्वानासो न सप्रयः । श्रीणाना अप्सु मृजत ॥ २६ ॥

प्र। शुक्रासः। वयःऽजुवः। हिन्वानासः। न। सप्रयः। श्रीणानाः। अप्सु। मृजत ॥ २६ ॥

शुक्रासः शुक्रा दीप्यमाना वयोजुवोऽन्नं प्रेरयंतः । यद्यदपेक्ष्य देवेभ्यः सोमं प्रयच्छंति तत्तदपेक्षितं सोमो ददाति । ते सोमाः श्रीणाना दधिहीरादिभिः श्रीयमाणाः संतोऽप्सु वसतीवरीष्वेकधनासु च मृजत । ऋत्विग्भिः प्रमृज्यति । शोध्यंति । तत्र दृष्टांतः । हिन्वानासो न सप्रयः । अश्वनामैतत् । यथाश्वा हिन्वानासो हिन्वानाः सादिभिः प्रथ्यमाणाः संतोऽप्सु तैरेव प्रशोधिता भवन्ति तद्वत् ॥

तं त्वा सुतेष्वामुवो हिन्विरे देवतातये । स पवस्वानया रुचा ॥ २७ ॥

तं। त्वा। सुतेषु। आऽमुवः। हिन्विरे। देवऽतातये। सः। पवस्व। अनया। रुचा ॥ २७ ॥

अथ प्रत्यक्षतः । हे सोम आमुवः । कर्मकरणार्थं समंताद्भवन्तीत्यामुव ऋत्विजः । ते सुतेषु । सुतोऽभिपुतः सोमः । तद्वत्सु यज्ञेषु देवतातये ॥ सर्वदेवात्तातिलिति स्वार्थिकस्तातित् ॥ इंद्रादिदेवेभ्यस्तं तादृशं प्रसिद्धं त्वा त्वां हिन्विरे । यावभिः प्रेरयंति । अभिपुष्वन्तीत्यर्थः । ततः सोऽभिपुतः स त्वमनया रुचा दीप्यमानया धारया द्रोणकलशं प्रति पवस्व । आगच्छ । पवतिर्गतिकर्मा । यद्वा । अनया मदीयया रुचा क्षुत्या सह कलशमागच्छ । कलशाभिगमनकाले हि सोमं क्षुवंति ॥

आ ते दक्षं मयोभुवं वह्निमद्या वृणीमहे । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ २८ ॥

आ। ते। दक्षं। मयःऽभुवं। वह्निं। अद्या। वृणीमहे। पांतं। आ। पुरुऽस्पृहं ॥ २८ ॥

हे सोम यष्टारो वयं ते तव स्वभूतं दक्षं बलमद्यास्मिन्यागदिन आभिसुख्येना वृणीमहे । संभजामहे । कीदृशं । मयोभुवं सुखस्य भावकं वह्निं धनादीनां प्रापकं पांतं शत्रुभ्यो रक्षकं पुरुस्पृहं बह्वभिः सृहणीयं काम्यमानं बलमिति ॥

आ मंद्रमा वरेण्यमा विप्रमा मनीषिणं । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ २९ ॥

आ। मंद्रं। आ। वरेण्यं। आ। विप्रं। आ। मनीषिणं। पांतं। आ। पुरुऽस्पृहं ॥ २९ ॥

हे सोम मंद्रं मदकरं क्षुत्वं वा त्वामा वृणीमहे । वरेण्यं सर्वैर्वरेणीयं संभजनीयं च । किंच विप्रं मेधाविनं त्वा । तथा मनीषिणं । मनस ईषा मनीषा । तद्वतं क्षुतिमतं वा त्वामा वृणीमहे । प्रत्येकं विशेषणापेक्षया आ इत्युपसर्गः कृतः । किंच पांतं सर्वेषां रक्षकं पुरुस्पृहं बह्वभिः सृहणीयं च त्वां संभजामहे ॥

आ रयिमा सुचेतुनमा सुक्रतो तनूष्वाम् । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ ३० ॥

आ। रयिं। आ। सुऽचेतुनं। आ। सुक्रतो इति सुऽक्रतो। तनूषु। आ। पांतं।

आ। पुरुऽस्पृहं ॥ ३० ॥

हे सुक्रतो शोभनयज्ञ सोम त्वदीयं रयिं धनं वयमा वृणीमहे । किंच सुचेतुनं ॥ चित्ती संज्ञाने । भाव श्रीणादिक उन्नत्ययः ॥ सुज्ञानं च । तनूष्वस्मत्पुत्रेषु च धनं सुज्ञानं च त्वमा विधेहि । यद्वा । पुत्रार्थं वयमा वृणीमहे । तथा पांतं सर्वस्य रक्षकं पुरुस्पृहं बह्वभिर्यष्टभिः काम्यमानं त्वां संभजामहे ॥ ६ ॥

पवस्वेति त्रिंशद्दृचं षष्ठं सूतं । अत्रानुक्रम्यते । पवस्व शतं वैखानसा अष्टादशमुष्टुप्परास्तिन्न आपेक्ष्य इति । शतसंख्याका वैखानसाख्याः संहता ऋषयः । त्वं सोम सूर इत्येषानुष्टुप् । शिष्टा गायत्र्यः । अप आचूंषीत्या-
यास्तिन्नः पवमानविशिष्टाभिदेवताकाः । अन्यासां पवमानः सोमो देवता ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

पर्वस्व विश्वचर्षणेऽभि विश्वानि काव्या । सखा सखिभ्य ईद्मः ॥ १ ॥

पर्वस्व । विश्वऽचर्षणे । अभि । विश्वानि । काव्या । सखा । सखिभ्यः । ईद्मः ॥ १ ॥

हे विश्वचर्षणे सर्वव्यापित्वेन सर्वस्य द्रष्टृहे सोम सखा सुत्यस्तोतृयष्टव्ययष्टलक्षणेन संबन्धेन सखिभूतस्व-
मीडः स्तोतव्यः सन् सखिभ्यो हविप्रदानेनोपकारकत्वान्निचभूतेभ्योऽस्मभ्यं विश्वानि सर्वाणि काव्या कवेः
कर्माणि काव्यानि ॥ ब्राह्मणादित्वात् थ्यञ् ॥ सर्वाणि स्तोत्राण्यभि लक्षीकृत्य पवस्व । आगच्छ ॥

ताभ्यां विश्वस्य राजसि ये पवमान धामनी । प्रतीची सोम तस्थतुः ॥ २ ॥

ताभ्यां । विश्वस्य । राजसि । ये इति । पवमान् । धामनी इति । प्रतीची इति ।

सोम । तस्थतुः ॥ २ ॥

हे पवमान दशापवित्रेण पूयमान पुनान वा हे सोम ये धामनी पूर्वपक्षापरपक्षयोर्लतारूपस्य सोमस्य
त्वैकैकपर्णवृद्धिद्वासाभ्यां तव स्वभूतौ पूर्वादिपर्चा । यद्वा । ये धामनी नामनी अंशुसोमात्मके । अपि प्रतीची
त्वदभिमुखं गच्छती गच्छती वा पर्चा नामनी तस्थतुः उपजग्मतुः ताभ्यां त्वं विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य राजसि ।
स्वामी भवसि । पूर्वादिपक्षाभ्यां सर्वलोकस्योपनायकत्वान्तस्य स्वामी भवसि । पृथिव्यामंशुनाम्ना मनुष्याणां
सर्वेषामभोप्सितदानेन तस्य लोकस्य बुलुके देवेभ्यः स्वमुधामयकलादानेन तेषां प्रीणयिता भवसि । देवाः
खलु सोमस्यैकैकवृद्धिद्वासाभ्यां कलाः पिबन्ति ॥

परि धामानि यानि ते त्वं सोमासि विश्वतः । पवमान ऋतुभिः कवे ॥ ३ ॥

परि । धामानि । यानि । ते । त्वं । सोम । असि । विश्वतः । पवमान । ऋतुभिः । कवे ॥ ३ ॥

हे सोम यस्मान्ने त्वदीयानि धामानि तेजांसि परितो वर्तन्ते अत एव हे पवमान पूयमान हे कवे
क्रांतकर्मन् हे सोम त्वमृतुभिर्वसंतादिकालविशेषैः सह विश्वतः सर्वतोऽसि । भवसि । अहोरात्रौ यत्र यत्र
व्याप्तौ तत्र तत्र वसंतादिकालोपाधिकः सोमस्तिष्ठति । तयोस्तदधीनत्वादित्यर्थः ॥

पर्वस्व जनयन्निषोऽभि विश्वानि वार्या । सखा सखिभ्य ऊतये ॥ ४ ॥

पर्वस्व । जनयन् । इषः । अभि । विश्वानि । वार्या । सखा । सखिभ्यः । ऊतये ॥ ४ ॥

हे सोम सखा सखिभूतस्त्वं विश्वानि सर्वाणि वार्या वरणीयान्यस्मद्गतानि स्तोत्राण्यभि लक्षीकृत्य सखि-
भ्योऽस्मभ्यमृतये रक्षणाय जीवनाविषोऽज्ञानि जनयन् प्रयच्छन् पवस्व । आगच्छ । पवतिर्गतिकर्मा ॥

तव शुक्रासो अर्चयो दिवस्पृष्टे वि तन्वते । पवित्रं सोम धामभिः ॥ ५ ॥

तव । शुक्रासः । अर्चयः । दिवः । पृष्टे । वि । तन्वते । पवित्रं । सोम । धामभिः ॥ ५ ॥

हे सोम शुक्रासः सर्वत्र ज्वलनशीला धामभिस्तेजोभिः सहितस्य तव स्वभूता अर्चयोऽर्चनीया ररमयो
दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य बुलुकस्य वा पृष्ठेऽधरभागे । पृथिव्यामित्यर्थः । पवित्रं पवमानसाधनमुदकं वि
तन्वते । विशेषेण तन्वति । विस्तारयति । सर्वत्र कुर्वतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

तवेमे सप्त सिंधवः प्रशिषं सोम सिस्रते । तुभ्यं धावन्ति धेनवः ॥ ६ ॥

तव । इमे । सप्त । सिंधवः । प्रशिषं । सोम । सिस्रते । तुभ्यं । धावन्ति । धेनवः ॥ ६ ॥

वृष्टिकर्तृत्वप्रसंगादाह । हे सोम इम इमास्त्वया खटाः सप्त सप्तसंख्याकाः सिंधवः खंदमाना गंगाया

नबः । यद्वा । सप्त सर्पणशीला नबः । तव प्रशिषं प्रशासनमाज्ञामभि सिञ्चति । ऋगसरंति । त्वदाज्ञामगुह्यत्वं समुद्रं गच्छंतीत्यर्थः । किञ्च धेनवो नवप्रसूतिका देवानां हविप्रदानेन प्रीणयिष्यो गावसुभ्यं त्वदर्थमेवाशिरं धीरं प्रयच्छाम इति धावन्ति । आगच्छन्ति ॥

प्र सोम याहि धारया सुत इन्द्राय मत्सरः । दधानो अक्षिति अरवः ॥७॥

प्र । सोम । याहि । धारया । सुतः । इन्द्राय । मत्सरः । दधानः । अक्षिति । अरवः ॥७॥

हे सोमाभिषूयमाण देव मत्सर इन्द्रस्य मदकरस्त्वं सुतोऽस्माभिरभिषुतः सन्निद्रार्थेन्द्रार्थं दशापवित्राभिर्गतया संततया त्वदीयया धारया द्रोणकलशं प्र याहि । प्रकर्षेण प्राप्नुहि । यद्वा । हे सोम सुतोऽभिषुतस्त्वमिन्द्राय मत्सरो मादयितुतमः सन् धारयाप्री स्वाहाकरिण पाचात्यतंत्वा धारया सह त्वमिन्द्रमुपयाहि । कीदृशः । अचित्यक्षीणं अरवः । अरव इत्यन्ननाम । दधानोऽस्मभ्यं प्रयच्छन् प्र याहीति ॥

समु त्वा धीभिरंस्वरन्हिन्वतीः सप्त जामयः । विप्रमाजा विवस्वतः ॥८॥

सं । ऊं इति । त्वा । धीभिः । अस्वरन् । हिन्वतीः । सप्त । जामयः । विप्रं । आज्ञा ।

विवस्वतः ॥८॥

हे सोम हिन्वतीः ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ हिन्वन्तः स्तुतीः प्रेरयन्तः सप्त सप्तसंख्याका जामय एकस्मिन्वृत्ते कर्मकरणेन परस्परं बंधुभूता हीतृप्रभृतयः सप्त हीत्रका विवस्वतो देवानां हविप्रदानेन परिचरणवतो यजमानस्त्राज्ञाजी । अजति गच्छत्यृत्विजोऽचेत्याजिर्यज्ञः । तस्मिन् विप्रं मेधाविनं पवमानं त्वा त्वामेव धीभिर्धीतिभिः स्तुतिभिः समस्वरन् । अशब्दयन् । असुवन् । यद्वा । हिन्वतीर्गच्छन्त्यः सप्त जामयो गंगायाः सप्त नवो धीभिः ॥ वर्षाणोपस्त्रांदसः ॥ धीतिभिरंगुलीभिर्विप्रं त्वां समस्वरन् । प्रेरयन्ति । वसतीवरीभिरैकधनाभिश्च परिशीधनार्थं प्रेरयन्तीति ॥

मृजन्ति त्वा समयुवोऽथ्ये जीरावधि प्वणि । रेभो यदज्यसे वने ॥९॥

मृजन्ति । त्वा । सं । अयुवः । अथ्ये । जीरौ । अधि । स्वनि । रेभः । यत् । अज्यसे । वने ॥९॥

हे सोम अयुवः । अंगुलिनामैतत् । अजति प्रक्षिपन्ति हवींथयाविति । यद्वा । अगेर्गत्वर्थस्य । कर्मकरणाथमितस्ततो गच्छन्तीति । अयुवोऽंगुलयोऽस्मदीया जीरौ पापानामभिभावुके क्षिप्रं कृते वा स्वन्ध्यधिकं शब्दायमानेऽथ्येऽविवासेन कृते पवित्रे त्वा त्वां तदा सं मृजन्ति । सम्यक् शोधयन्ति । यद्यदा रेभः ॥ रेभु शब्दे ॥ उदकमध्ये प्रक्षेपेण शब्दायमानस्त्वं वने वननीये वसतीवरीष्य उदकेऽज्यसे अक्तः सित्तो भवसि । तदा मृजन्तीत्यन्वयः ॥

पवमानस्य ते कवे वाजिन्सर्गा असृक्षत । अर्वतो न अरवस्यवः ॥१०॥

पवमानस्य । ते । कवे । वाजिन् । सर्गाः । असृक्षत । अर्वतः । न । अरवस्यवः ॥१०॥

मार्जनप्रसंगमाह । हे कवे क्रांतप्रज्ञ हे वाजिन्नवन् सोम पवमानस्य दशापवित्रेण पूयमानस्य ते तव सर्गाः । सृज्यन्त इति सर्गा धाराः । कीदृशाः । अरवस्यवः ॥ कंदसि परेच्छायां क्वच् ॥ यष्टृणामन्नं कामयमानास्त्वदीया धारा असृक्षत । सृजन्ति । निर्गच्छन्तीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । अर्वतो न । यथाश्वा मंदुरातो निर्गच्छन्ति तद्वत् पवित्राभिः सरन्तीत्यर्थः । प्रयोगापेक्षं चात्र धाराबाहुच्छं ॥ ८॥

अच्छा कोशं मधुश्चुतमसृयं वारं अथ्ये । अवावशंत धीतयः ॥११॥

अच्छ । कोशं । मधुऽश्चुतं । असृयं । वारं । अथ्ये । अवावशंत । धीतयः ॥११॥

धारानिर्गमनप्रसंगाद्भिधीयते। मधुस्रुतं मधुररसस्य चावधितारं चारधितारं कोशं द्रोणकलशमच्छा-
भिलक्ष्याव्ययेऽविमयेऽविस्वभूते वा वारिं वारिं दशापवित्रेऽस्रयं। सोमा अस्विग्भिः स्रज्यंति ॥ स्रजेः कर्मणि
तिङ्गां तिङ्गो भवतीति श्रो रमादेशः ॥ किंच धीतयः। अंगुलिनामैतत्। धयंति पिबंत्याभिरिति। असादीया
अंगुलयोऽवावशंत। तान् सोमान् पुनःपुनर्मांज्जनाथं कामयंति ॥

अच्छा समुद्रमिन्द्वोऽस्तं गावो न धेनवः। अगमन्तस्य योनिमा ॥१२॥

अच्छ। समुद्रं। इंदवः। अस्तं। गावः। न। धेनवः। अगमन्। चतस्यं। योनिं। आ ॥१२॥

इंदवः चरंतः सोमाः समुद्रं सोमानामेकैव संगमनस्थानं द्रोणकलशमभिगच्छंति। तत्र वृष्टांतः। धेनवः
पयःप्रदानेन जनानां प्रीणयिष्यो नवप्रसूतिका गावोऽस्तं गृहं यथाभिगच्छंति तद्वत्। किंच ते सोमा अतस्य
सत्वभूतस्य यच्चस्य योनिं स्थानमागमन्। आभिमुख्येन गच्छंति ॥ गमेर्लुङि सिचो लुक्पधालोपः ॥

प्र णं इंदो महे रण आपो अर्षेति सिंधवः। यद्गोभिर्वासयिष्यसे ॥१३॥

प्रानः। इंदो इति। महे। रणे। आपः। अर्षेति। सिंधवः। यत्। गोभिः। वासयिष्यसे ॥१३॥

हे इंदो चरन् सोम नोऽस्माकं स्वभूताय रणे रणाय। रणंति सुवति देवानचेति रणो यच्चः ॥ अधि-
करणे अप्। डेर्यः। पा० ७. १. १३. इति न भवति सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वात् ॥ महे महते रणाय
यच्चाय तदर्थं सिंधवः संदमाना आपो वसतीवर्याख्याः सोमसेकार्थं तदार्षेति। प्रगच्छंति। यद्यदा त्वं गोभि-
र्गर्भैर्दधिबीरादिभिर्वासयिष्यसे आच्छायसे मिश्रितो भवसि तदापो गच्छतीति ॥

अस्य ते सख्ये वयमियंस्तस्त्वोतयः। इंदो सखित्वमुशमसि ॥१४॥

अस्य। ते। सख्ये। वयं। इयंस्तः। त्वाऽऽतयः। इंदो इति। सखिऽत्वं। उशमसि ॥१४॥

हे इंदो पवमान इयंस्तो यष्टुमिच्छंतः पूजयितुमिच्छंतो वास्य प्रसिद्धस्य ते तव सख्ये सखिकर्मणि स्थिता
वयं लोतयस्त्वदायत्तरणः संतः सखित्वं सखिभावमेवोशमसि। उशमः। कामयामहे ॥

आ पवस्व गविष्टये महे सोम नृचक्षसे। इंद्रस्य जठरे विश ॥१५॥

आ। पवस्व। गोऽइष्टये। महे। सोम। नृऽचक्षसे। आ। इंद्रस्य। जठरे। विश ॥१५॥

हे सोम पवमान गविष्टयेऽगिरसां गवामन्वेषि महे महते नृचक्षसे नृणां मनुष्याणां द्रष्टे कर्मनेतृणां फलं
पश्यति वा चंद्राया पवस्व। पात्रेषु दशापवित्रेण पूतो भव। इंद्रस्य जठर उदर उदरभूते द्रोणकलशे वा
विश। प्रविश ॥ ॥९॥

महाँ असि सोम ज्येष्ठ उयाणामिन्दु अोजिष्ठः। युध्वा सञ्छुश्वज्जिगेथ ॥१६॥

महान्। असि। सोम। ज्येष्ठः। उयाणां। इंदो इति। अोजिष्ठः। युध्वा। सन्।

शश्वत्। जिगेथ ॥१६॥

हे सोम त्वं महानसि। यतस्त्वं देवानां प्रीणयिता खलु। त्वं ज्येष्ठः प्रशस्ततमो भवसि। किंच हे इंदो
पवमान त्वमुयाणामुन्मूर्णबलानामप्योजिष्ठ अोजस्वितमो भवसि। त्वं युध्वा सञ्छुश्वज्जिगेथः सह युद्धं कुर्वन्नेव
शश्वत् सर्वदा जिगेथ। तांसेषां धनानि च जितवानसि ॥ जि जये। शस्ति सन्निटोर्जेरिष्यभासादुत्तरस्य
कवर्गादेशः ॥

य उयेभ्यश्चिदोजीयाञ्छूरेभ्यश्चिच्छूरतरः । भूरिदाभ्यश्चिन्मंहीयान् ॥ १७ ॥

यः । उयेभ्यः । चित् । ओजीयान् । शूरेभ्यः । चित् । शूरऽतरः । भूरिऽदाभ्यः ।
चित् । मंहीयान् ॥ १७ ॥

यः सोम उयेभ्यश्चिदुन्नूरेभ्यो बलवद्भ्योऽप्योजीयानोजस्वितमः । किंच यः शूरेभ्यश्चिद्वीरेभ्योऽपि शूरतरो
ऽत्यंतसमर्थो भवति । तथा यः सोमो भूरिदाभ्यः ॥ इदाञ् दानि । आतो मनिन्निति विच् ॥ बङ्गधनानां
दातृभ्योऽपि मंहीयान् दातृतमो भवति । तं त्वां वृणोमह इत्युत्तरेण संबन्धः ॥

त्वं सोम सूर एषस्तोकस्य साता तनूनां । वृणीमहे सख्याय वृणीमहे युज्याय ॥ १८ ॥
त्वं । सोम । सूरः । आ । इषः । तोकस्य । साता । तनूनां । वृणीमहे । सख्याय ।
वृणीमहे । युज्याय ॥ १८ ॥

हे सोम सूरः सुवीर्यः । यद्वा । सर्वस्य यागादिकर्मणि प्रेरकः । त्वमिषोऽन्नान्यस्माकमा धेहि । उपसर्गश्रुते-
योग्यक्रियाधाहारः । किंच त्वं तोकस्य पुत्रस्य तनूनां । तन्वति विस्तारयति कुलमिति तन्वः पात्राः । तेषां च
साता दाता भव ॥ षण्णु दानि । जनसनेति विट् । जनसनेत्यात्वं ॥ वयं तं त्वां सख्याय सखिभावाय कर्मणे वा
वृणोमहे । संभजामहे । तथा युज्याय ॥ युज् सहायः । तस्य भावे कर्मणि वा ष्यञ् । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्य-
त्वादवृद्धिः ॥ शत्रुवधादिलक्षणसाहाय्याय च वयं वृणीमहे ॥

अग्निहोत्रे पूर्वस्यामाङ्गतीं ऊतायामुपस्थितेन यजमानेन प्रतिदिवसं प्रतिसंवत्सरं वानेन तुचेनापिरूपस्थेयः ।
सूचितं च । आपेयीभिश्चाप आयूषि पवस इति तिष्ठभिः संवत्सरे संवत्सरे । आ० २. ३. इति ॥ चौलादिकर्मसु
चतस्र आज्याङ्गतयो होतव्यास्तत्रैव तिस्रः । सूचितं च । तेषां पुरस्ताच्चतस्र आज्याङ्गतोर्जुङ्गयादप आयूषि
पवस इति तिष्ठभिः । आ० गृ० १. ४. ३. इति ॥ आधाने पवमानेष्टावप्रेः पवमानस्याप आयूषीत्येषानुवाक्या ।
अग्ने पवस्त्वेषा याज्या । सूचितं च । प्रथमायामग्निरपिः पवमानोऽप आयूषि पवसेऽपि पवस्व स्वपाः
। आ० २. १. इति ॥ पुनराधये द्वितीयाज्यभागस्याप आयूषीत्येषा वैकल्पिकानुवाक्या । सूचितं च । नित्यं
पूर्वमनुवाह्येणोऽप आयूषि पवस इत्युत्तरं । आ० २. ८. इति ॥

अम आयूषि पवस आ सुवोर्जमिषं च नः । आरे बाधस्व दुच्छुनां ॥ १९ ॥

अग्ने । आयूषि । पवसे । आ । सुव । ऊर्ज । इषं । च । नः । आरे । बाधस्व । दुच्छुनां ॥ १९ ॥

हे अग्ने पवमानरूप त्वमस्माकमायूषि जीवनानि पवसे । रक्षसि । नोऽस्माकमूर्जमघ्नरसमिषमघ्नं चा सुव ।
आभिमुखेन प्रेरय । किंच दुच्छुनां । रक्षोनामैतत् । रक्षांस्त्यरेऽस्मत्तो दूर एव बाधस्व । संपीडय ॥

अग्निर्ऋषिः पवमानः पांचजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयं ॥ २० ॥

अग्निः । ऋषिः । पवमानः । पांचऽजन्यः । पुरःऽहितः । तं । ईमहे । महाऽगयं ॥ २० ॥

पांचजन्यः । निषादपंचमाश्रुत्वारो वर्णाः पंचजनाः । यद्वा । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसिखिति
पंचजनाः । अथवा देवमनुष्या गंधर्वाप्सरसः सर्पाः पितर इति ब्राह्मणेऽभिहिताः पंचजनाः ॥ गंधीराश्रय
इत्यत्र बहिर्देवपंचजनेभ्य इति वक्तव्यमिति वचनात् । का० ४. ३. ५८. १. भवार्थे ज्यप्रत्ययः ॥ तेषां तत्तदमीष्ट-
प्रदानेन स्वभूत ऋषिः सर्वद्रष्टा पवमानस्तद्रूपोऽग्निः पुरोहितः कर्मार्थमुत्खिभिः पुरो निहितः । तं पूर्वोक्त-
लक्षणं महागयं महद्भिर्देवादिभिरपि गीर्भिर्गीतव्यं । मह्यंति प्रभूतानि यज्ञगृहाणि वा यस्य स तथोक्तः । तं
पवमानगुणविशिष्टमग्निमीमहे । धनादीनि याचामहे ॥ ॥ १० ॥

अग्ने॒ पव॑स्व॒ स्वपा॑ अ॒स्मे व॑र्चैः सु॒वीर्यै॑ । दध॑द्रयिं मयि॒ पोषं॑ ॥ २१ ॥

अग्ने॑ । पव॑स्व । सु॒ऽअपाः । अ॒स्मे इति॑ । व॑र्चैः । सु॒ऽवीर्यैः । दध॑त् । र॒यिं । मयि॑ । पोषं॑ ॥ २१ ॥

हे अग्ने स्वपाः ॥ सोर्मनसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ शोभनकर्मा स्वमस्त्रे अस्मासु सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं वर्चः ॥ वर्च दीप्ती ॥ तेजः पवस्व । आगमय । तथा भवान्नयिं धनं पुत्रं वा पोषं ॥ भावे कर्मणि वा घञ् ॥ गवां पुष्टिं यद्वा गवादिकं मयि भवान्दधत् । दधातु । करोत्वित्यर्थः ॥ दधातिलेख्यडागमः । घोर्लोपो लोटि वा । पा० ७. ३. ७०. । इत्याकारलोपः ॥

पव॑मानो॒ अति॑ स्नि॒धोऽभ्य॑र्षति सु॒ष्टुतिं॑ । सूर॑ो न वि॒श्वदर्श॑तः ॥ २२ ॥

पव॑मानः । अति॑ । स्नि॒धः । अ॒भि । अ॒र्षति॑ । सु॒ऽस्तुतिं॑ । सूरः॑ । न । वि॒श्वऽदर्श॑तः ॥ २२ ॥

पवमानः सोमः स्निधो हिंसकाऽशत्रून्तिक्रम्य गच्छति । तथा सुष्टुतिं स्तोत्राणां शोभनां स्तुतिमभ्यर्षति । आभिमुख्येन गच्छति ॥ ऋषी गतीं तीर्त्वादिक् । बङ्गलं कंदसीति शप् । गुणः ॥ किंच सूरौ न सूर्य इव विश्वदर्शतः सर्वस्य द्रष्टा सर्वेषां दर्शनीयो भवति ॥

स म॑र्मृ॒जान॑ आ॒युभिः॑ प्रय॑स्वान्प्रय॑से हि॒तः । इंदु॑रत्यो॒ विच॑क्षणः ॥ २३ ॥

सः । म॑र्मृ॒जानः । आ॒युऽभिः । प्रय॑स्वान् । प्रय॑से । हि॒तः । इंदुः॑ । अत्यः॑ । वि॒ऽच॒क्षणः॑ ॥ २३ ॥

आयुभिः कर्मनेतृभिर्मनुषैर्मृजानः पुनःपुनर्मृज्यमानः शोधमानः स इंदुः स सोमोऽत्यो देवान्संततं गन्ता भवति । कीदृशः । प्रयस्वान् प्रीणनशीलान्नवान् । यद्वा । स्तोत्रभ्यो देयत्वेनान्नयुक्तः । अत एव प्रयसे हवीरूपायान्नाय हितो विचक्षणः सर्वस्य प्रदर्शनकारी सर्वस्य विद्रष्टा वा सोमो देवानभिगन्ता भवति ॥ चक्षिष्यक्तायां वाचि । अनुदात्तेतश्च हलादेरिति युच् ॥

पव॑मान॒ ऋतं॑ बृह॒च्छुक्रं॑ ज्योति॑रजी॒जन्त॑ । कृ॒ष्णा तमांसि॑ जंघ॑नत् ॥ २४ ॥

पव॑मानः । ऋ॒तं । बृ॒हत् । शु॒क्रं । ज्यो॑तिः । अ॒जी॒जन्त॑ । कृ॒ष्णा । तमांसि॑ । जंघ॑नत् ॥ २४ ॥

पवमान ऋतं सत्यं यथार्थभूतं बृहत्प्रभूतं सर्वदेशेषु व्यापकं शुक्रं दीप्यमानं श्वेतवर्णं ज्योतिस्तेजोऽजीजन्त । युलोक उदपादयत् । किं कुर्वन् । कृष्णा कृष्णवर्णानि तमांसि जंघनशृङ्गं विनाशयन् ॥ हंतैर्यङ्नुकि शतरि रूपं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

पव॑मानस्य॒ जंघ॑तो॒ हरि॑श्चंद्रा॒ असृ॑क्षत । जी॒रा अ॒जिर॑शोचिषः ॥ २५ ॥

पव॑मानस्य । जंघ॑तः । हरिः॑ । च॒न्द्राः । अ॒सृ॒क्षत॑ । जी॒राः । अ॒जिर॑ऽशोचिषः ॥ २५ ॥

जंघतः पुनःपुनस्तमांसि विनाशयतो हरिर्हरितवर्णस्याजिरशोचिषः सर्वत्रगमनशीलतेजसः पवमानस्य सोमस्य चंद्राः ॥ चदि आह्लादने ॥ देवानामाह्लादयिष्यो जीराः क्षिप्रं चरणशीला धारा अस्त्वन्त । स्वर्जति । पवित्रान्निर्गच्छंतीत्यर्थः ॥ ॥ ११ ॥

पव॑मानो र॒थीत॑मः शु॒भ्रेभिः॑ शु॒भ्रश॑स्तमः । हरि॑श्चंद्रो म॒रुत्त॑णः ॥ २६ ॥

पव॑मानः । र॒थिऽत॑मः । शु॒भ्रेभिः॑ । शु॒भ्रश॑ऽतमः । हरि॑ऽचंद्रः । म॒रुत्त॑ऽगणः ॥ २६ ॥

पवमानो देवो रथीतमोऽतिशयेन रथवान् ॥ ईद्रधिनः । पा० ८. २. १७. १. । इतीकारः ॥ तथा शुभ्रेभिः शोभायुक्तेभ्यस्तेजोभ्योऽपि शुभ्रशस्तमोऽत्यंतदीप्यमानश्च । यद्वा । निर्मलेभ्योऽपि निर्मलतमयशोयुक्तः । हरि-

शंद्रः ॥ ब्रह्माक्षद्रोत्तरपद इति साहित्यिकः सुट् ॥ हरितवर्णदीप्तिर्हरितधारावान्वा मन्त्रज्ञः । मन्त्रतो यस्य गणः सहायभूताः स तथोक्तः । तादृशः सर्वाङ्गोक्तान् स्वरश्मिभिः स्वदीप्तिभिर्व्यञ्जयत् व्याप्तोऽस्मिन्तरेणान्वयः ॥

पवमानो व्यञ्जवट्टश्मिभिर्वाजसातमः । दधत्स्तोत्रे सुवीर्यं ॥ २७ ॥

पवमानः । वि । अञ्जवत् । रश्मिभिः । वाजसातमः । दधत् । स्तोत्रे । सुवीर्यं ॥ २७ ॥

पवमानः सोमो रश्मिभिः स्वदीप्तिभिर्व्यञ्जयत् । सर्वे जगद्वाप्तोतु । कीदृशः । वाजसातमोऽतिशयिनामस्य दाता बलस्य संभक्ता वा । तथा स्तोत्रे पवमानस्तोत्रं कुर्वते मन्त्रे सुवीर्यं सुवीर्योपेतं पुत्रं धनं वा दधद्विदधत् प्रयच्छन् व्याप्तोतु ॥ अज्ञोतेर्लेख्यडागमः ॥

प्र सुवान इंदुरक्षाः पवित्रमत्युच्यं । पुनान इंदुरिद्रमा ॥ २८ ॥

प्र।सुवानः।इंदुः।अक्षारिति।पवित्रं।अति।अव्ययं।पुनानः।इंदुः।इंद्रं।आ॥२८॥

सुवानोऽभिषूयमाण इंदुः सोमोऽव्ययमविमयमूर्धास्तुकेन निर्मितं दशापवित्रमतीत्य प्राचाः । कलशं प्रतिकर्षणं चरति ॥ चरतेर्लुङि तिपि सिचि च्छांदस इडागमाभावः । अतो लीतस्य । पा० ७. २. २. इति वृद्धिः । रात्सखेति सिचो लोपः । रेफांतं स्पष्टयितुमितिकारः । बज्जलं कंदसि । पा० ७. ३. ९७. इतीडभावः । हल्ञ्यादिना तिलोपः ॥ ततः पुनानः पवित्रेण शुद्ध इंदुः सोम इंद्रमा विशति । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रिया-
ध्याहारः ॥

एष सोमो अग्निं त्वचि गवां क्रीळत्यद्रिभिः । इंद्रं मदाय जोहुवत् ॥ २९ ॥

एषः।सोमः।अग्निं।त्वचि।गवां।क्रीळति।अद्रिभिः।इंद्रं।मदाय।जोहुवत्॥२९॥

एष अंशुरूपः सोमो गवां त्वच्छानडुहचर्मणि । अग्निशब्द उपर्यर्थोत्तकः । चर्मण्युपर्यद्रिभिर्गवामिः सह क्रीडति । अभिषवाय संक्रीडते । एतेन तत्काल इंद्रविषयां स्तुतिं कुर्वतीत्यवगम्यते ॥

यस्य ते द्युम्नवत्पयः पवमानाभृतं दिवः । तेन नो मृळ जीवसे ॥ ३० ॥

यस्यं।ते।द्युम्नवत्।पयः।पवमान।आभृतं।दिवः।तेनं।नः।मृळ।जीवसे॥३०॥

हे पवमान पूयमान हे सोम दिवो दुष्लोकादाभृतं श्वेनरूपया गायत्र्याहृतं दुष्पदद्वयवशोयुक्तं वा पयः सोमलक्षणमन्नं यस्य ते तव स्वभूतं विद्यते तस्मात्त्वं तेनाग्नेन नोऽस्माञ्जीवसे चिरजीवनाय मृळ । मृळव । सुख्य ॥ ॥ १२ ॥

त्वं सोमासीति द्वाविंशदृचं सप्तमं सूक्तं । आद्यतृचस्य बार्हस्पत्यो भरद्वाज ऋषिः । द्वितीयस्य मारीचः कश्यपः । तृतीयस्य राहगणो गोतमः । चतुर्थस्य भीमोऽचिः । पंचमस्य गाथिनो विश्वामित्रः । षष्ठस्य भार्गवो जमदग्निः । सप्तमस्य मैत्रावरुणिर्वसिष्ठः । सूक्तशेषस्यांगिरसः पवित्रो वसिष्ठो वोभो वा समुदितावृषी । पवस्व सोम मंद्यन्नित्याद्यास्तिस्रो द्विपदा गायत्र्यः । अविता नो अजाश्च इत्याद्यास्तिस्रः पवमानपुषदेवत्याः पवमानसोमदेवताका वा । यत्ते पवित्रमर्चिषीत्याद्याः पंचर्चः पवमानाभिदेवत्याः । आसां पंचानां मध्य उभाभ्यां देव सवितरिति तृतीया पवमानसवितृदेवताका वा । चतुर्थी त्रिभिर्द्वं देव सवितरित्येषा विकल्पेन पवमानाभिसवितृदेवताका । पुनंतु मामित्येषा विकल्पेन वैश्वदेवी । यः पावमानीरध्येतीत्यादिके द्वे पवमानमंडला-
ध्येतुस्तुतिप्रतिपादिके । अतः सैव देवता । शिष्टाः सर्वाः पवमानसोमदेवताकाः । तथा चानुक्रम्यते । त्वं सोमासि द्वाविंशद्भरद्वाजः कश्यपो गोतमोऽचिर्विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठ इति ह तृचाः सप्त ऋषयः शिषे पवित्रो वसिष्ठो वोभो वा पवस्व सोम तिस्रो नित्यद्विपदा गायत्र्योऽविता नस्तिस्रः षोडशो वा यत्ते पवित्रं पंचाभ्येत्साः सावित्र्यभिसावित्री वैश्वदेवी वासामंथास्त्रिंशी पुरउष्णिक् सप्तविंशनुष्टुबन्धे च ते पावमान्यध्येतु-
स्तुति इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

त्वं सोमासि धारयुर्मंद्रं औजिष्ठो अर्ध्वरे । पर्वस्व मंहयद्रयिः ॥१॥

त्वं । सोम । असि । धारयुः । मंद्रः । औजिष्ठः । अर्ध्वरे । पर्वस्व । मंहयत् ऽरयिः ॥१॥

हे सोमाभिषूयमाण पवमान मंद्रो मोदयितुम औजिष्ठ औजस्वितमस्वमध्वरे हिंसारहितेऽसदीये यश्च धारयुरभिषवणधाराकामोऽसि । भवसि । ततस्त्वं मंहयद्रयिः सोतृभ्यः प्रदीयमानधनः सन् पवस्व । द्रोणकलशे यहादिषु दशापवित्रेण पूतो भव । यद्वा ॥ धारयुस्तद्वदर्थं भाष्यत इति मत्वर्थीयो युः ॥ स हे सोम त्वं धारावानिव ततः पवस्वेति संबंधः ॥

त्वं सुतो नृमादनो दधन्वान्मत्सरित्तमः । इंद्राय सूरिरंधसा ॥२॥

त्वं । सुतः । नृऽमादनः । दधन्वान् । मत्सरिन् ऽतमः । इंद्राय । सूरिः । अंधसा ॥२॥

हे सोम नृमादनो नृणां कर्मणो नेतृणामृत्विजां मादयिता अत एव दधन्वांस्तेभ्यो धनानि धारयन् प्रयच्छन् यद्वा यच्छस्व धारकः सूरिः प्राज्ञः सुतोऽस्माभिरभिषुतस्त्वमंधसा हवीरूपेणान्नैः सहेंद्राय मत्सरि-
तमस्तस्यातिशयेन मदकारी भव ॥ नाहस्वेति नकारः ॥

त्वं सुष्वाणो अद्रिभिरभ्यर्षे कनिक्रदत् । द्युमंतं शुष्ममुत्तमं ॥३॥

त्वं । सुस्वानः । अद्रिऽभिः । अर्षि । अर्षे । कनिक्रदत् । द्युऽमंतं । शुष्मं । उत्तमं ॥३॥

हे पवमान सोम अद्रिभिर्गोविभिः सुष्वाणः सुन्वानोऽभिषूयमाणस्त्वं कनिक्रदद्भृशं शब्दं कुर्वन्नभ्यर्षे । कलशं पात्राणि वाभिगच्छ । तथा द्युमंतं दीप्तियुक्तमुत्तमं शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं च प्राप्नुहि । यद्वा । एकवाक्यतया योजनीयः । सूयमानस्त्वं बलमभिगच्छेति ॥ कदि क्रदि आह्वाने । क्रदेर्यङ्लुकि नलोपोऽभ्यासस्य निगागमश्च दार्धर्तं दर्धतीति सूत्रेण सर्वं निपात्यते । तस्माच्छतृप्रत्ययः । अभ्यसानामादिरिति स्वरः ॥

इंदुर्हिन्वानो अर्षति तिरो वाराण्यव्यया । हरिर्वाजमचिक्रदत् ॥४॥

इंदुः । हिन्वानः । अर्षति । तिरः । वाराणि । अव्यया । हरिः । वाजं । अचिक्रदत् ॥४॥

हिन्वानो यावभिः प्रेर्यमाणोऽभिषूयमाण इंदुः सोमोऽव्ययाविमयान्यवीनां स्वभूतानि वाराणि बालानि । पवित्राणीत्यर्थः । तानि तिरस्त्रिरस्कृत्य व्यवधायार्षति । गच्छति । प्रभृतं निर्गच्छतीत्यर्थः । सोऽयं हरिर्हरितवर्णः सोमो वाजमन्नमचिक्रदत् । शब्दयति । त्वया सहेंद्रमहमाह्वयामीत्यर्थः ॥

इंदो व्यथ्यमर्षसि वि श्रवांसि वि सौभगा । वि वाजान्तसोम गोमंतः ॥५॥

इंदो इति । वि । अथ्यं । अर्षसि । वि । श्रवांसि । वि । सौभगा । वि । वाजान् ।

सोम । गोऽमंतः ॥५॥

हे इंदो सोम अथ्यमविवाले भवं पवित्रं व्यर्षसि । विविधं धाराभिर्गच्छसि । किंच श्रवांसि हवीरूपाख्य-
ज्ञानि च विगच्छसि । तथा सौभगा । सुभगस्य भावः सौभगं ॥ सुभगशब्द उन्नात्तादिषु पठ्यते । तस्योत्तरप-
दपुङ्गिर्नेष्यते ॥ सौभगानि धनानि विविधं प्राप्नोषि । तथा हे सोम गोमतः पशुमंति वाजान् बलानि च
विविधं प्राप्नुहि । तानि सर्वाण्यस्माकं प्रापयेत्यभिप्रायः ॥ ॥९३॥

आ न इंदो शतृग्विनं रयिं गोमंतमश्विनं । भरां सोम सहस्रिणं ॥६॥

आ नः । इंदो इति । शतृऽग्विनं । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । भरं । सोम । सहस्रिणं ॥६॥

हे इंदो पात्रेषु चरन् हे सोम नोऽस्मभ्यमा भर । संपादय । देहि । किमिति उच्यते । शतम्बिनं । शतं गावो यस्य स शतगुः । तद्वतं गोमंतं प्रशस्तपशुमंतमश्विनमश्वयुक्तं सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं रथिं धनं पुत्रं वा भर ॥

पवमानासु इंदवस्तिरः पवित्रमाश्वः । इंद्रं यामेभिराशत ॥ ७ ॥

पवमानासः । इंदवः । तिरः । पवित्रं । आश्वः । इंद्रं । यामेभिः । आशत ॥ ७ ॥

पवित्रमूर्णास्तुकेन निर्मितं दशापवित्रं तिरस्तिरस्कृत्य व्यवधायकं कृत्वा पवमानासः कलशं प्रति बज्र-धाराः चरन्त आश्वः क्षिप्रमदकारिणश्चमसादीन् व्याप्नुवन्तो इंदवः सोमा यामेभिः स्त्रीधर्मनैरिंद्रमाशत । व्याप्नुवन्ति ॥

ककुहः सोम्यो रस इंद्रिद्राय पूर्यः । आयुः पवत आयवे ॥ ८ ॥

ककुहः । सोम्यः । रसः । इंद्रः । इंद्राय । पूर्यः । आयुः । पवते । आयवे ॥ ८ ॥

ककुहः । सोमः सर्वकर्मकारयितृत्वेन सर्वेषां समुच्छितोऽतिशयितो भवति । सोऽयं पूर्यः पूर्वेः कृतो ऽभिषुतः पूर्वं प्रातःकाले कृतो वायुरिंद्रमभिगन्तिदुः पात्रेषु चरन् सोम्यः ॥ मये च । पा० ४. ४. १३८. इति यप्रत्ययः ॥ सोममयो रस आयवे सर्वत्र गंच इंद्राय पवते । कलशेषु पवित्रेण पूतो भवति । यद्वा । इंद्रार्थमभिमुखं गच्छति । पवतिर्गतिकर्मा ॥

हिन्वन्ति सूरमुस्रयः पवमानं मधुश्चुतं । अभि गिरा समस्वरन् ॥ ९ ॥

हिन्वन्ति । सूरः । उस्रयः । पवमानं । मधुश्चुतं । अभि । गिरा । सं । अस्वरन् ॥ ९ ॥

उस्रयः कर्मकरणार्थमितस्ततः संचरन्त्योऽंगुलयो मधुश्चुतं मदकरस्य रसस्य चावधितारं सूरं सुवीर्यं सर्वस्य यागादिकर्मणि प्रेरकं पवमानं सोमं हिन्वन्ति । अभिषवार्थं संप्रेरयन्ति । ततः स्रोतारो गिरा सुख्या तमेनमभि समस्वरन् । सम्यगभिपृवन्ति ॥

अविता नो अजाश्वः पूषा यामनियामनि । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥ १० ॥

अविता । नः । अजश्च अश्वः । पूषा । यामनिऽयामनि । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥ १० ॥

अजाश्वः । अजाः पूषण इत्युक्तत्वाद् अजा एवाश्वो वाहनानि यस्य स तथोक्तः । स पूषैतन्नामको देवो यामनि यामनि सर्वस्मिन्गमने भीमदिव्यलक्षणे नोऽस्माकमविता पालयिता भवतु । किंच कन्यासु कमनीयास्वभिमतासु स्त्रीषु नोऽस्माना भक्षत् । आ भजतां । अस्माकं कन्याः प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥ भजः सेवार्थाक्षेपि सिष्यडागमे रूपं ॥ यद्वा । अजाश्वोऽजवाहनः पूषा सर्वस्य पोषयिता सोमो यामनि यामनि । यायते प्राप्यते देवैरर्चितं याम यज्ञः । तत्र यज्ञे नोऽस्माकमविता रक्षिता भवतु । तथा कन्यासु स्त्रीष्विष्टास्वस्माना भक्षत् । प्रापयतु ॥ ॥ १४ ॥

अयं सोमः कपर्दिने घृतं न पवते मधु । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥ ११ ॥

अयं । सोमः । कपर्दिने । घृतं । न । पवते । मधु । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥ ११ ॥

कपर्दिने कन्याणमुकुटवते सोमाय पूषे वा तदर्थमयं मादयिताभिषुतोऽस्मादीयः सोमः पवते च । गच्छति । तं प्राप्नोति । तत्र दृष्टान्तः । घृतं न मधु मादकं हवीरूपं घृतं यथा सोमं पूषणं वा गच्छति तद्वत् । ततः स कन्यास्वस्मानागमयत् ॥

अयं तं आघृणे सुतो घृतं न पवते शुचिं । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥१२॥

अयं ते । आघृणे । सुतः । घृतं । न । पवते । शुचिं । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥१२॥

हे आघृणे ॥ घृ चरणदीप्त्योः ॥ सर्वतो दीप्यमान पवमान पूषन् वा ते स्वदर्थं सुतोऽभिषुतोऽयं सोमः पवते । स्वदभिमुखमागच्छति । यद्वा । स्वदर्थं पात्रेषु पवित्रेण पूतो भवति चरति वा । तत्र दृष्टांतः । घृतं न शुचिं शुद्धं घृतं यथा स्वां प्राप्नोति तद्वत् । ततस्त्वमभिलषितान्यस्माकं देहीति ॥

वाचो जंतुः कवीनां पवस्व सोम धारया । देवेषु रत्नधा असि ॥१३॥

वाचः । जंतुः । कवीनां । पवस्व । सोम । धारया । देवेषु । रत्नधाः । असि ॥१३॥

हे सोम कवीनां क्रांतप्रज्ञानां स्तोत्राणां वाचो जंतुः स्तुतिर्जनयिता । यद्वा । मेधाविनां मध्ये त्वमेव वाचं जनयसि । अत्यंतं वाग्मी । त्वं धारया पवस्व । द्रोणकलशं यहाँश्च प्राप्नुहि । तत इन्द्रादिदेवेषु रत्नधा रमण-शीलस्य सोमस्य निधातासि । भवसि । अथवा देवेषु स्तोत्रकारिषु कर्म कुर्वाणेषु वास्वामु रत्नस्य कनकादे-दीता भवसि ॥

यावत्तोचे गाणगारिमतेनाभिरूपकरणे कलशेषु सोम आसिच्यमानेऽस्य तुचस्या कलशेष्वित्यादिके द्वितीयातृतीये । सूचितं च । आ कलशेषु धावति श्वेनो वर्म वि गाहते इति द्वे । आ० ५. १२. । इति ॥

आ कलशेषु धावति श्वेनो वर्म वि गाहते । अभि द्रोणा कनिक्रदत् ॥१४॥

आ । कलशेषु । धावति । श्वेनः । वर्म । वि । गाहते । अभि । द्रोणा । कनिक्रदत् ॥१४॥

अश्विगिभरभिषिच्यमानः कश्चित्सोमः कलशेषु सोमाधारिषु द्रोणकलशेषु धावति । सर्वतो गच्छति । श्वेनः । लुप्तोपममेतत् । यथा श्वेनो वर्म वरणीयं कुलायं वि गाहते प्रविशति तद्वत् । कनिक्रददत्यंतं शब्दं कुर्वन् द्रोणा द्रोणकलशानभि गच्छति च । यद्वा । द्रोणाधवनीयपूतभृत्संज्ञकाभिप्रायं । एकः सिच्यमानः सोमो द्रोणं प्रति शब्दायमानः पश्चात्प्रथमं गच्छति । ततः पात्रद्वयमिति ॥

परि प्र सोम ते रसोऽसर्जि कलशे सुतः । श्वेनो न तक्तो अर्षति ॥१५॥

परि । प्र । सोम । ते । रसः । असर्जि । कलशे । सुतः । श्वेनः । न । तक्तः । अर्षति ॥१५॥

हे सोम कलशेषु द्रोणाभिधानेषु सुतोऽभिषुतस्ते तव रसः परि प्रासर्जि । परितो यहेषु चमसेषु च प्रकृष्टो विभक्तो भवति । कथमिव । श्वेनो न तक्तः । तत्किर्गतिकर्मा । गमनशीलः श्वेनः पक्षी यथा सर्वचार्षति गच्छति तद्वत् । यद्वा । यथा श्वेनः सर्वतो गता तद्वत्तक्तः पात्रेषु गतः सोमोऽर्षति । इन्द्रादिदेवानागच्छत् ॥ अर्तिलेखि-सिपि वा रूपं । पूर्वमृषी गतावित्यस्मात्कृति शपि रूपं ॥ १५ ॥

पवस्व सोम मंदयन्दित्राय मधुमत्तमः ॥१६॥

पवस्व । सोम । मंदयन् । इन्द्राय । मधुमत्तमः ॥१६॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन मधुररसवास्त्वं मंदयन् मादयिता भवन् । यद्वा । इन्द्राय ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति संप्रदानं ॥ इन्द्रं मोदमानः सन् पवस्व । इन्द्रार्थमागच्छ ॥

असृपन्देववीतये वाजयंतो रथा इव ॥१७॥

असृपन् । देवऽवीतये । वाजऽयंतः । रथाऽइव ॥१७॥

एतेऽभिषुताः सोमा वाजयंतः संतो देववीतये देवयजनायासृषन् । विरुज्यंते । ऋत्विग्भिः प्रदीयंते । तत्र दृष्टांतः । रथा इव वाजयंतः शत्रुधनानि बलानि वा स्वामिन इच्छंतो रथा देववीतये देवानां गमनाय यथा विरुज्यंते तद्वत् ॥

ते सुतासो मृदितमाः शुक्रा वायुमसृक्षत ॥ १८ ॥

ते । सुतासः । मृदिन्ऽतमाः । शुक्राः । वायुं । असृक्षत ॥ १८ ॥

मृदितमा अतिशयेन मादयितारः शुक्रा दीप्यमानाः सुता अभिषुतास्ते सोमा वायुं शब्दमसृक्षत । असृजन् । अकार्युः । यद्वा । वायुमेव सोमपानार्थमसृजन् । सोमेषु सुतेषु सत्सु वायुस्त्यानार्थमागच्छति ॥

याव्णा तुन्नो अभिष्टुतः पवित्रं सोम गच्छसि । दधत्स्तोत्रे सुवीर्यं ॥ १९ ॥

याव्णा । तुन्नः । अभिऽस्तुतः । पवित्रं । सोम । गच्छसि । दधत् । स्तोत्रे । सुऽवीर्यं ॥ १९ ॥

हे सोम त्वं याव्णा तुन्नोऽभिपीडितोऽभिषुतस्त्वं स्तोत्रभिरभिष्टुतः सन् पवित्रं गच्छसि । प्राप्नोषि । किं कुर्वन् । स्तोत्रे स्तोत्रकारिणे जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनादिकं दधद्विदधत् प्रयच्छन् ॥

एष तुन्नो अभिष्टुतः पवित्रमति गाहते । रक्षोहा वारमभ्ययं ॥ २० ॥

एषः । तुन्नः । अभिऽस्तुतः । पवित्रं । अति । गाहते । रक्षःऽहा । वारं । अभ्ययं ॥ २० ॥

तुन्नः ॥ तुद् व्यथने ॥ यावभिरभिव्यथितः सुतः अत एव सर्वैरभिष्टुत एषोऽस्मदीयः सोमो रषोहा कर्मविघ्नकारिणां राक्षसानां पापानां वा हंताभवत् । अव्ययमविमयमव्यवयवभूतं वारं बालं तेन हतं पवित्रं दशापवित्रमत्यतिक्रम्य गाहते । द्रोणकलशं प्रविशति ॥ १९६ ॥

यदति यच्च दूरके भयं विंदति मामिह । पवमानं वि तज्जहि ॥ २१ ॥

यत् । अति । यत् । च । दूरके । भयं । विंदति । मां । इह । पवमानं । वि । तत् । जहि ॥ २१ ॥

हे पवमानं पृथमानं पुनाम वा सोम यज्ञयमंत्यंतिके तथा यच्च भयं दूरकेऽतिदूरे देशेऽथवेहास्मिन् प्रदेशेऽपि भयं मां विंदति लभते प्राप्नोति तन्नयं त्वं वि जहि । विशेषेण नाशय । यद्वा । इहेति यज्ञोऽयं लोको वा । अस्मिन् क्रियमाणे यज्ञेऽस्मिन्लोके वा यज्ञयं व्याप्नोति तन्नाशयेत्यर्थः ॥

पवमानः सो अद्य नः पवित्रेण विचर्षणिः । यः पोता स पुनातु नः ॥ २२ ॥

पवमानः । सः । अद्य । नः । पवित्रेण । विचर्षणिः । यः । पोता । सः । पुनातु । नः ॥ २२ ॥

स तादृशः प्रसिद्धो विचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा पवमानोऽवेदानीमेव पवित्रेण पापशोधकेन तेजसा नोऽस्मान्पुनातु । पापरहितान् करोतु ॥

पवित्रेभ्यः प्रथमाज्यभागस्य याज्या यज्ञे पवित्रमित्येषा । सूचितं च । यज्ञे पवित्रमर्चय्या कलशेषु धावतोति पवित्र इत्येति । आ० २. १२. इति ॥

यज्ञे पवित्रमर्चिष्यमे विततमंतरा । ब्रह्म तेन पुनीहि नः ॥ २३ ॥

यत् । ते । पवित्रं । अर्चिषि । अग्ने । विऽतंतं । अंतः । आ । ब्रह्म । तेन । पुनीहि । नः ॥ २३ ॥

हे पवमानगुणविशिष्टये ते स्वदीयं पवित्रं शोधकं यत्स्वतेजोऽर्चिषि सौरवेद्युतादितेवर्षतर्मध्य आ विततमाविष्कृतं विद्यति । यद्वा । हे अग्ने ते तव स्वभूतेऽर्चिषि तेजस्तर्मध्ये यत्पवित्रं शुश्रुत्पादकं सामर्थ्यमस्ति । तेन तादृशेण तेजसा ब्रह्म पुषादिवर्धनकारि नः शरीरं पुनीहि । पापरहितं पूतं कुरु ॥

यज्ञे पविचमर्चिवदग्ने तेन पुनीहि नः । ब्रह्मसवैः पुनीहि नः ॥२४॥

यत्ते। पविचं। अर्चिऽवत्। अग्ने। तेन। पुनीहि। नः। ब्रह्मऽसवैः। पुनीहि। नः॥२४॥

हे अग्ने पविचं शोधकमर्चिवदर्चिवत् ॥ छंदसोर इति मतपो वत् ॥ सौरादितेजोयुक्तं ते स्वदीयं यत्तेजो विद्यते तेन स्वोद्येनैव तेजसा नोऽस्मान् पुनीहि । पूतान् कुरु । किंच ब्रह्मसवैर्ब्राह्मणकर्तृकसोमाभिषवैः । यद्वा । ब्रह्म सोमः । तस्याभिषवैः । नोऽस्मान्पुनीहि ॥

उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेन च । मां पुनीहि विश्वतः ॥२५॥

उभाभ्यां। देव। सवितरिति। पवित्रेण। सवेन। च। मां। पुनीहि। विश्वतः॥२५॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरक हे देव द्योतमान सोम त्वं पवित्रेण पापशोधकेन स्वदीयेन तेजसा सवेन सोमाभिषवेण च एताभ्यामुभाभ्यां विश्वतः सर्वतो मां पुनीहि । पूतं कुरु ॥ ॥१७॥

त्रिभिर्षु देव सवितर्वर्षिष्टैः सोम धामभिः । अग्ने दक्षैः पुनीहि नः ॥२६॥

त्रिऽभिः। त्वं। देव। सवितः। वर्षिष्टैः। सोम। धामऽभिः। अग्ने। दक्षैः। पुनीहि। नः॥२६॥

हे देव सुख दीप्यमान वा हे सवितः सर्वस्य स्वस्वकर्मणि चोदयित्वं सोम पवमानगुणविशिष्ट हे अग्ने त्वं वर्षिष्टैर्वृद्धतमैः अत एव दक्षैः सामर्थ्यवस्त्रिभिर्धामभिः शरीरैरपि वायुसूर्यात्मकैस्त्रिभिः शरीरैर्नोऽस्मान् पुनीहि । परिशुद्धान् कुरु ॥

पुनंतु मां देवजनाः पुनंतु वसवो धिया ।

विश्वे देवाः पुनीत मा जातवेदः पुनीहि मा ॥२७॥

पुनंतु। मां। देवऽजनाः। पुनंतु। वसवः। धिया।

विश्वे। देवाः। पुनीत। मा। जातऽवेदः। पुनीहि। मा॥२७॥

देवजनाः । देवानां जनो प्रादुर्भावो येषां यज्ञेष्विति देवजना यजमानाः । यद्वा । इंद्रादिदेवगणाः । मां पुनंतु । परिपूतं कुर्वंतु । तथा वसवो वासका देवा धियात्मीयेन कर्मणा मां पुनंतु । अथवा प्रत्यक्षः । हे विश्वे देवाः सर्वे देवाः मा मां पुनीत । पूतं कुरुत । हे जातवेदः । जातानि भूतजातानि वेत्तीति यद्वा जातप्रज्ञ हे अग्ने मा मां पुनीहि ॥

प्र प्यायस्व प्र स्यंदस्व सोम विश्वेभिरंशुभिः । देवेभ्य उन्नमं हविः ॥२८॥

प्र। प्यायस्व। प्र। स्यंदस्व। सोम। विश्वेभिः। अंशुऽभिः। देवेभ्यः। उन्नमं। हविः॥२८॥

हे सोम प्र प्यायस्व । अस्मान्प्रकर्षेण वर्धय । यद्वा । देवान् सोमेन वर्धय । किंच विश्वेभिरंशुभिः सर्वैस्त्वदीयैरंशुभिर्देवेभ्यो देवार्थमुन्नमं प्रशस्तमं हविः सोमरूपं प्र स्यंदस्व । कलशादीन्प्रति प्रसव । प्रयच्छति यावत् ॥

अपीषोमप्रणयन उप प्रियमित्थिषा । सूचितं च । उप प्रियं पणिप्रतमित्यर्धर्च आरमेत् । आ०४.१०.। इति ॥

उप प्रियं पणिप्रतं युवानमाहुतीवृधं । अगन्म बिभ्रतो नमः ॥२९॥

उप। प्रियं। पणिप्रतं। युवानं। आहुतिऽवृधं। अगन्म। बिभ्रतः। नमः॥२९॥

प्रियं सर्वस्य प्रीणयितारं पनिप्रतमत्यंतं शब्दायमानं युवानं तक्षणमाङ्गतिवृधमाङ्गतिभिर्वर्धनीयं पवमानं वयं नमो हविर्नमस्कारं वा बिभ्रतो धारयंतः संत उपागन्म । उपगच्छेम ॥ गमेर्मुक्तिं मंत्रे घसेति त्रिमुक्तिं सति खोश्चेति नकारः । पनिप्रतं । पनेः स्तुत्यर्थस्य यङ्लुकि रूपं । दाधर्तिं दधर्तीति सूच इतिकरणस्य प्रदर्शनार्थत्वाद्वाभ्यासस्य निगागम उपधालोपस्य निपात्यते ॥

अ॒ला॒य्य॑स्य॒ प॒र॒शु॒र्न॒ना॒श॒ त॒मा प॑वस्व देव सोम । आ॒खुं चि॑देव देव सोम ॥ ३० ॥
अ॒ला॒य्य॑स्य । प॒र॒शुः । न॒ना॒श॒ । तं । आ । प॒व॒स्व । दे॒व । सो॒म । आ॒खुं । चि॒त् । ए॒व ।
दे॒व । सो॒म ॥ ३० ॥

अलाय्यस्य ॥ अतैरीणादिक आय्यप्रत्ययः । कपिलकादित्वाङ्गत्वं ॥ अभिगमनशीलस्य शत्रोः परशुच्छेदकः पवमानस्यैव शत्रुं ननाश । नाशयतु । अस्नानपापांस्ततो हे देव दीप्यमान सोम आ पवस्व । अस्नदाभिमुख्येन गच्छ । किंच हे देव द्योतमान स्तुत्य वा हे सोम आखुं चित् ॥ खनु अवदारणे ॥ सर्वस्वाहंतारमपि तं शत्रुमेव बाधस्व नास्नानपापानिति ॥

यः पा॒व॒मा॒नी॒र॒ध्ये॒तृ॒षि॒भिः सं॒भृ॒तं र॑सं । सर्वे॑ स पू॒तम॑श्नाति स्व॒दितं॑ मा॒तरि॑श्चना ॥ ३१ ॥
यः । पा॒व॒मा॒नीः । अ॒धि॒ऽए॒ति । ऋ॒षि॑ऽभिः । सं॒ऽभृ॒तं । र॑सं । सर्वे॑ । सः । पू॒तं । अ॒श्ना॒ति ।
स्व॒दि॒तं । मा॒त॒रि॒श्च॒ना ॥ ३१ ॥

यो जनः पावमानीः पवमानदेवताकाः सर्वा ऋचः तद्रूपमृषिभिः सूक्तद्रष्टृभिर्मधुच्छंदःप्रभृतिभिः संभृतं संपादितं रसं वेदरसभृतं सारं सूक्तसंगमथ्येति अधीति स जनः सर्वे भोज्यजातं पूतं परिशुद्धमेवाश्नाति । परिपूतं पापरहितमन्नं भक्षयति । कथमस्य पूतत्वं तत्राह । स्वस्वाशनात्प्रागेव मातरिश्चना । मातर्यंतरिषे अस्सितीति मातरिश्चा वायुः । स च वायुः पवित्रमेव । पवित्रेण वायुना स्वदितं स्वादूकृतं परिपूतमेवात्रं पश्चात्स नरोऽश्नाति ॥

पा॒व॒मा॒नी॒र्यो॑ अ॒ध्ये॒तृ॒षि॒भिः सं॒भृ॒तं र॑सं । तस्मै॑ सर॒स्वती॑ दुहे क्षी॒रं स॒र्पिर्मधू॑त्कं ॥ ३२ ॥
पा॒व॒मा॒नीः । यः । अ॒धि॒ऽए॒ति । ऋ॒षि॑ऽभिः । सं॒ऽभृ॒तं । र॑सं । तस्मै॑ । सर॒स्वती॑ । दुहे ।
क्षी॒रं । स॒र्पिः । मधु॑ । उ॒त्कं ॥ ३२ ॥

यो ब्राह्मणः पावमानीः पवमानदेवताका ऋचः तदात्मकमृषिभिर्मधुच्छंदः आदिभिः संभृतं रसं वेदसारं सूक्तसंगमथ्येति अधीति तस्मै पवमानाध्ययनं कुर्वति जनाय सरस्वती सर्वत्र सरणवती वाग्देवता क्षीरं यज्ञसाधनभृतं पयः सर्पिस्तादृशं घृतं मधु मदकरमुदकं सोमं दुहे । स्वयमेव दोग्धि । एनं नरं यागादिपरं वेदशास्त्रविद् करोतीत्यर्थः ॥ दुह प्रपूरणे । कर्मकर्तरि न दुहस्त्रुनमां यक्त्रिणाविति यकः प्रतिषेधः । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ १८ ॥ ३ ॥

चतुर्थेऽनुवाकेऽष्टादश सूक्तानि । तत्र प्र देवमिति दशर्चं प्रथमं सूक्तं । भलंदनपुत्रस्य वत्सप्रेरार्थं पवमानसोमदेवताकं । दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्वः । तथा चागुक्रम्यते । प्र देवं दश वत्सप्रिर्भाषंदनस्त्रिष्टुबंतं हेति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र दे॒वम॑च्छा मधु॑मंतं इ॒द्वोऽसि॑ष्यदंतं गाव॑ आ न धे॒नवः॑ ।
ब॒र्हि॑षदो वच॑नावंतं ऊ॒र्धभिः॑ परि॒स्रुतं॑ मु॒स्त्रिया॑ नि॒र्णिजं॑ धिरे ॥ १ ॥

प्र। देवं । अ॒च्छ । मधु॑ऽमंतः । इ॒द्वः । अ॒सि॒स्यद॑न्त । गा॒वः । आ । न । धे॒नवः॑ ।
ब॒र्हिऽस॑दः । व॒च॒नाऽव॑न्तः । ऊ॒र्ध॑ऽभिः । प॒रिऽसु॑तं । उ॒स्रि॒याः । निःऽनि॒जं । धि॒रे ॥१॥

मधुमंतो मादकरससंयुक्ता इद्वः सोमा देवं योतमानं सोमात्मकमिन्द्रमच्छ प्रति प्राप्तिष्यदन्त । प्रस्यदन्ते । यहादिषु प्रचरन्ति ॥ स्वदन्तेर्ष्यन्तस्य लुङि चङि रूपं ॥ तत्र दृष्टान्तः । गाव आ न धेनवः । पयस्विन्व्यः प्रीणयिन्व्यो गावो यथा वत्सं प्रति प्रस्रवन्ति तद्वत् । किंच बर्हिषदो बर्हिषि सोदन्तो वचनावन्तो हंभारवादिशब्दवन्त उस्रियाः । गोनामैतत् । तादृश्यो गाव ऊर्धभिः पयोधारकैः स्त्रैः स्त्रीरूधभिः परिस्रुतं परितःस्रवणशीलं निर्णयं शुद्धं पयोभूतं सोमरसं धिरे । दधिरे । इन्द्रार्थं धारयति ॥

स रो॒रुव॑द्भि पूर्वा अ॒चि॒क्र॒द॒दुपा॑रुहः अ॒थ॒यन्त्स्वा॑द॒न्ते ह॑रिः ।
ति॒रः प॒वि॒त्रं प॒रि॒यन्तु॑रु ज॒यो नि श॑र्याणि द॒ध॒न्ते दे॒व आ व॑रं ॥२॥
सः । रो॒रुव॑त् । अ॒भि । पूर्वाः । अ॒चि॒क्र॒द॒त् । उ॒प॒ऽआ॑रुहः । अ॒थ॒यन् । स्वा॑द॒न्ते । ह॑रिः ।
ति॒रः । प॒वि॒त्रं । प॒रिऽय॑न् । उ॒रु । ज॒यः । नि । श॑र्याणि । द॒ध॒न्ते । दे॒वः । आ । व॑रं ॥२॥

रोरुवत् कलशादिकं प्रत्याद्यन्तं शब्दं कुर्वन् स सोमः पूर्वा मुख्याः स्रोतृणां सुतो रभ्यचिक्रदत् । अभिमुखमध्वनयत् । सुतयः साधोयस्य इति प्रतिध्वनिमंगीकारमकाशीदित्यर्थः । किंच हरिर्हरितवर्ण उपारुहः ॥ रोहतेस्ताच्छीलिकः क्रिप् ॥ उपारोहणशीला ऊर्ध्वं प्रादुर्भवनशीला ओषधीः अथयन्त्रये विशेषयन् स्वादन्ते । स्वादूकरोति । ताः फलिनीः कुर्वन् स्वादुयुक्ता विदधातीत्यर्थः । तथा पवित्रमविवालात्मकं दशापवित्रं तिरस्त्रिरस्कृत्य पाचाणि प्रत्यात्मनः चरणकाले पवित्रं व्यवधायकं कृत्वा परियन् परितो गच्छन् सोम उरु महान्तं जयो वेगं करोति । ततः शर्याणि ॥ सृ हिंसायां ॥ हिंसितव्यानि यद्वा श्रेण हंतव्यानि रक्षांसि नि दधन्ते । निक्षिपति । न्यङ्करोति । हिनस्तीति यावत् । पश्चाद्देवो दीप्यमानः सोमो वरं वरणीयं धनं सोमं दातुभ्यो यजमानेभ्य आ दधते । आधारयति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ दधातेर्लेख्यडागमे घोर्लोपो लोटि वेत्याकारलोपः ॥

वि यो म॒मे य॒म्या सं॒यती॑ म॒दः सा॒कं॒वृ॒धा प॒यसा॑ पि॒न्व॒द॒क्षिता॑ ।
म॒ही अ॒पारे॑ र॒ज॒सी वि॒वे॒वि॒द॒द॒भि॒व्र॒ज॒न्न॒क्षितं॑ पा॒ज आ द॑दे ॥३॥
वि । यः । म॒मे । य॒म्या । सं॒यती॑ इति सं॒ऽयती॑ । म॒दः । सा॒कं॒ऽवृ॒धा । प॒यसा॑ ।
पि॒न्व॒त् । अ॒क्षिता॑ ।
म॒ही इति॑ । अ॒पारे॑ इति॑ । र॒ज॒सी इति॑ । वि॒ऽवे॒वि॒द॒त् । अ॒भि॒ऽव्र॒ज॒न् । अ॒क्षितं॑ ।
पा॒जः । आ । द॑दे ॥३॥

यो मदः । मायात्यनेनेति मदः सोमरसः । यम्या युगलभूते संयती परस्परं संगच्छमाने द्वावापृथिव्यौ वि ममे विश्लेषेण निर्मितवान् ततः ते साकंवृधा सहेव वर्धनशीले तथाक्षिताक्षीणे सामर्थ्यवत्यौ यथा भविष्यतः तथा स सोमः पयसा पयोरूपेण स्वीयसेन पिन्वत् । असिचत् । अवर्धयदिति यावत् । किंच मही महर्त्यौ अत एवापारे पर्यंतरहिते रजसी । द्वावापृथिवीनामैतत् । ते द्वावापृथिव्यौ विवेविदत् ॥ विद ज्ञाने । यङ्लुकि शतरि रूपं । अभ्यासस्वरः ॥ इयं पृथिवीयं द्यौरिति सर्वेषां विविच्य तेजसा प्रज्ञापयन्नभिन्नजन्मभिः सर्वतो गच्छन् सोमोऽक्षितमक्षीणमविनश्वरं पाजो बलमा ददे । स्वीकृतवान् । अत्यंतं बलवानभवदित्यर्थः ॥

स मातरां विचरन्वाजयन्नपः प्र मेधिरः स्वधया पिन्वते पदं ।

अंशुर्वेन पिपिशे यतो नृभिः सं जामिभिर्नसते रक्षते शिरः ॥४॥

सः । मातरां । विऽचरन् । वाजयन् । अऽपः । प्र । मेधिरः । स्वधयां । पिन्वते । पदं ।

अंशुः । यवेन । पिपिशे । यतः । नृऽभिः । सं । जामिऽभिः । नसते । रक्षते । शिरः ॥४॥

मेधिरः ॥ मेधारथाभ्यामिरनिरची । पा० प. २. १०९. ३. । इतीरन्मत्स्यो मत्स्यधीयः ॥ मेधावान् प्राज्ञः सोमो मातरा मातरौ जगतो निर्मात्री वावापुथिव्यौ विचरन्तरेणात्वं चरन् तथापोऽतरिष्वितान्युदकानि वाजयन् प्रेरयन् ॥ वजेख्यंतस्य शतरि रूपं ॥ तादृशः स्वधया सक्तुलक्षणेनाग्नेन सह पदं स्वस्वानमुत्तरवेदिरूपं प्र पिन्वते । प्रकर्षेणाप्याययति । ततो नृभिः कर्मणेतुभिर्द्वित्विभिर्यतः संयतोऽंशुः सोमो यवेन पिपिशे ॥ पिशे अवयवे ॥ अवयवत्वेन कृतः । मिश्रित इत्यर्थः । सोमसु यवसक्तुभिः श्रीयते खलु । सोऽयं जामिभिरकस्मात्पाणोदत्यन्नाभिरंगुलीभिः सं नसते । संगच्छते च । शिरः शोणं भूतजातं च रक्षते च । स्वीय-रसेन रक्षति । पोषयति ॥ नसतिर्गतिकर्मा । घादिलोपे विभाषिति न निघातः ॥

सं दक्षेण मनसा जायते क्विर्ऋतस्य गर्भो निहितो यमा परः ।

यूना ह संतां प्रथमं वि जज्ञतुर्गुहा हितं जनिम नेममुद्यतं ॥५॥

सं । दक्षेण । मनसा । जायते । क्विः । ऋतस्य । गर्भः । निऽहितः । यमा । परः ।

यूना । ह । संतां । प्रथमं । वि । जज्ञतुः । गुहा । हितं । जनिम । नेमं । उत्ऽद्यतं ॥५॥

प्रसंगात्सोममूर्धयोराविर्भावमाह । दक्षेण प्रवृत्तेन मनसा सह सं जायते । पुथिव्याः सम्यग्जायते । तथा ऋतस्योदकस्यैव गर्भो गर्भस्थानीयः । यद्वा । सत्यस्य यज्ञस्य मध्ये गर्भः शब्दनीयः सुखः । स एव सोमः परः परस्तादंतरिक्षे यमा यमेन नियमेन देवैर्निहितः सः । सूर्याच्च वृष्टिर्भवति । तस्मात्सोमः सूर्यात्मकतयावस्थित इत्यर्थः । एवं यूना । हेत्यवधारणे । युवानविव संती तौ प्रथमं जननकाले वि जज्ञतुः । अयं सोमोऽयं सूर्य इति विशेषेण ज्ञायते । तयोश्चार्धं जनिम जन्म गुहा गुहायां हितं । निहितं भवति । तयोर्नेममर्धं चोद्यतं प्रकाशितं भवति । दिवा सूर्यः प्रादुर्भवति रात्रौ चंद्रमा इति ॥ १९९ ॥

मंद्रस्य रूपं विविदुर्मनीषिणः श्येनो यदंधो अंभरत्परावतः ।

तं मर्जयंत सुवृधं नदीष्वँ उशंतंमंशुं परियंतमृग्मियं ॥६॥

मंद्रस्यं । रूपं । विविदुः । मनीषिणः । श्येनः । यत् । अंधः । अंभरत् । पराऽवतः ।

तं । मर्जयंत । सुऽवृधं । नदीषु । आ । उशंतं । अंशुं । परिऽयंतं । ऋग्मियं ॥६॥

मनीषिणः प्राज्ञा यष्टारो मंद्रस्य मदकरस्य रसस्य सोमस्य रूपं विविदुः । जानति । यदंधो यत्सोमलक्षणमन्नं श्येनो गायत्रोरूपो पक्षी परावतो दूराद्युल्लोकादाभरत् आजहार ॥ ह्यहोर्भस्वंदसीति भकारः ॥ तं तादृशं सुवृधं सुष्ठु वर्धमानं सुवर्धयितारं वांशुं सोमं नदीषु नदमानासु वसतीवर्धास्त्रास्त्रप्ला मर्जयंत । अस्त्रिव आशोधयति । अलं कुर्वति वा । कोदृशं । उशंतं देवान् कामयमानं परियंतं परितो गच्छंतमृग्मियमृगईं सुखं सोममामर्जयतीति ॥

त्वां मृजंति दश योषणः सुतं सोमं ऋषिभिर्मतिभिर्धीतिभिर्हितं ।

अथ्यो वारैभिरुत देवहूतिभिर्नृभिर्यतो वाजमा दधि सातये ॥७॥

प्र। देवं । अ॒च्छ । मधु॑ऽमंतः । इ॒द्वः । अ॒सि॒स्यद॑न्त । गा॒वः । आ । न । धे॒नवः॑ ।
ब॒र्हिऽस॑दः । व॒च॒नाऽव॑न्तः । ऊ॒र्ध॑ऽभिः । प॒रिऽसु॑तं । उ॒स्रि॒याः । निःऽनि॒जं । धि॒रे ॥१॥

मधुमंतो मादकरससंयुक्ता इद्वः सोमा देवं योतमानं सोमात्मकमिन्द्रमच्छ प्रति प्रासिष्यदन्त । प्रस्यदन्ते । यहादिषु प्रचरन्ति ॥ स्वदन्तेर्ष्यतस्य लुङि चङि रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । गाव आ न धेनवः । पयस्विन्व्यः प्रीणयिन्व्यो गावो यथा वत्सं प्रति प्रस्रवंति तद्वत् । किंच बर्हिषदो बर्हिषि सोदन्तो वचनावंतो हंभारवादिशब्दवंत उस्रियाः । गोनामैतत् । तादृश्यो गाव ऊर्धभिः पयोधारकैः स्त्रैः स्त्रीरूधभिः परिस्रुतं परितःस्रवणशीलं निर्णोजं शुद्धं पयोभूतं सोमरसं धिरे । दधिरे । इन्द्रार्थं धारयति ॥

स रो॒रुव॑द्भि पूर्वा अ॒चि॒क्र॑ददुपा॒रुहः॑ अ॒थय॑न्त्स्वा॒द॒ते॒ हरिः॑ ।
ति॒रः प॒वि॒त्रं प॒रि॒यन्तु॑रु॒ ज्यो॒ नि श॑र्याणि॒ दध॑ते॒ दे॒व आ वरं॑ ॥२॥
सः । रो॒रुव॑त् । अ॒भि । पूर्वाः । अ॒चि॒क्र॑दत् । उ॒पऽआ॒रुहः॑ । अ॒थय॑न् । स्वा॒द॒ते॒ । हरिः॑ ।
ति॒रः । प॒वि॒त्रं । प॒रिऽय॑न् । उ॒रु॒ । ज्यः॑ । नि । श॑र्याणि॒ । द॒ध॒ते॒ । दे॒वः । आ । वरं॑ ॥२॥

रोरुवत् कलशादिकं प्रत्याद्यंतं शब्दं कुर्वन् स सोमः पूर्वा मुख्याः स्रोतृणां सुतो रभ्यचिक्रदत् । अभिमुखमध्वनयत् । सुतयः साधोयस्य इति प्रतिध्वनिमंगीकारमकाशीदित्यर्थः । किंच हरिर्हरितवर्ण उपारुहः ॥ रोहतेस्ताच्छीलिकः क्रिप् ॥ उपारोहणशीला ऊर्ध्वं प्रादुर्भवनशीला ओषधीः अथयन्त्ये विशेषयन् स्वादते । स्वादूकरोति । ताः फलिनीः कुर्वन् स्वादुयुक्ता विदधातीत्यर्थः । तथा पवित्रमविवालात्मकं दशापवित्रं तिरस्त्रिरस्कृत्य पाचाणि प्रत्यात्मनः चरणकाले पवित्रं व्यवधायकं कृत्वा परियन् परितो गच्छन् सोम उरु महान्तं ज्यो वेगं करोति । ततः शर्याणि ॥ सृ हिंसायां ॥ हिंसितव्यानि यद्वा श्रेण हंतव्यानि रक्षांसि नि दधते । निक्षिपति । न्यङ्करोति । हिनस्तीति यावत् । पश्चाद्देवो दीप्यमानः सोमो वरं वरणीयं धनं सोमं दातुभ्यो यजमानेभ्य आ दधते । आधारयति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ दधातेर्लेव्यडागमे घोर्लोपो लोटि वेत्याकारलोपः ॥

वि यो म॒मे य॒म्या सं॑य॒ती म॑दः सा॒कं॑वृ॒धा प॑यसा पि॒न्व॒दक्षि॑ता ।
म॒ही अ॒पारे॑ रज॒सी वि॒वे॒वि॒द॒द॒भि॒व्र॒ज॒न्न॒क्षि॑तं पा॒ज आ द॑दे ॥३॥
वि । यः । म॒मे । य॒म्या । सं॑य॒ती इति सं॑य॒ती । म॑दः । सा॒कं॑ऽवृ॒धा । प॑यसा ।
पि॒न्व॒त् । अ॒क्षि॑ता ।
म॒ही इति॑ । अ॒पारे॑ इति॑ । रज॒सी इति॑ । वि॒ऽवे॒वि॒द॒त् । अ॒भि॒ऽव्र॒ज॒न् । अ॒क्षि॑तं ।
पा॒जः । आ । द॑दे ॥३॥

यो मदः । मायात्यनेनेति मदः सोमरसः । यम्या युगलभूते संयती परस्परं संगच्छमाने द्वावापृथिव्यौ वि ममे विश्लेषेण निर्मितवान् ततः ते साकंवृधा सहेव वर्धनशीले तथाक्षिताक्षीणे सामर्थ्यवत्यौ यथा भविष्यतः तथा स सोमः पयसा पयोरूपेण स्त्रीधरसेन पिन्वत् । असिचत् । अवर्धयदिति यावत् । किंच मही महर्त्यौ अत एवापारे पर्यंतरहिते रजसी । द्वावापृथिवीनामैतत् । ते द्वावापृथिव्यौ विवेविदत् ॥ विद ज्ञाने । यङ्लुकि शतरि रूपं । अभ्यासस्वरः ॥ इयं पृथिवीयं द्यौरिति सर्वेषां विविच्य तेजसा प्रज्ञापयन्नभिन्नजन्मभिः सर्वतो गच्छन् सोमोऽक्षितमक्षीणमविनश्वरं पाजो बलमा ददे । स्त्रीकृतवान् । अत्यंतं बलवानभवदित्यर्थः ॥

इषुर्नेति दशर्चं द्वितीयं सूक्तं । आंगिरसस्य हिरण्यसूपस्यार्थं पवमानसोमदेवताकं । नवमीदशम्यौ चिष्टुभौ । शिष्टा अगत्यः । तथा चानुक्रांतं । इषुर्न हिरण्यसूपोऽन्वे चिष्टुभाविति ॥ गतो विनियोगः ॥

इषुर्न धन्वन्प्रति धीयते मतिर्वत्सो न मातुरुप सज्यूर्धनि ।

उरुधारेव दुहे अग्रं आयत्यस्य व्रतेष्वपि सोम इष्यते ॥१॥

इषुः । न । धन्वन् । प्रति । धीयते । मतिः । वत्सः । न । मातुः । उप । सज्जि । ऊर्धनि ।

उरुधाराऽइव । दुहे । अग्रं । आऽयती । अस्य । व्रतेषु । अपि । सोमः । इष्यते ॥१॥

अस्मिन्पवमानरूप इंद्रे मतिर्मननीयास्मदीया सुतिः प्रति धीयते । अस्माभिर्निधीयते वा ॥ दधाते रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । इषुर्न येषुः शरो धन्वन् धनुष प्रति धीयते तद्वत् । किंचोर्धनि सर्वस्य पोषयितृत्वोऽधःस्थानीय इंद्रे सोमो मदार्थमस्माभिरुप सज्जि । उपसृज्यते । कथमिव । मातुर्गोर्धनि पयोधारके वत्सो न वत्सो यथा पयःपानार्थं सृज्यते तद्वत् । उरुधारेव बहुविधपयोधारा गौरिवाये वत्सस्य पुरत आयतो गच्छती सती पयो दुहे दुग्धे तथा सोऽयमिंद्रो वत्सभूतेभ्यः स्रोतुभ्यः पुरतो गच्छन् बहुविधास्मान्दुग्धे । किंचास्मितादृशस्य व्रतेष्वपि सोम इष्यते । यष्टुभिः प्रेर्यते खलु ॥

उपो मतिः पृच्यते सिच्यते मधु मंद्राजनी चोदते अंतरासनि ।

पवमानः संतनिः प्रघ्नतामिव मधुमान्द्रूपसः परि वारमर्षति ॥२॥

उपो इति । मतिः । पृच्यते । सिच्यते । मधु । मंद्राजनी । चोदते । अंतः । आसनि ।

पवमानः । संऽतनिः । प्रघ्नतांऽइव । मधुऽमान् । द्रूपसः । परि । वारं । अर्षति ॥२॥

अस्मिन्पवमानरूप इंद्रे मतिः सुतिरूपो पृच्यते । उपपृच्यते । स्रोतुभिः संयोज्यते ॥ पृची संपके ॥ तथा मधु मदकरः सोम इंद्रार्थं सिच्यते । अङ्घ्रियवसक्तुमिश्च सिक्तो भवति । ततश्च मंद्राजनी ॥ अज गतिचेपणयो-रित्यस्य च्युटि ङीपि रूपं ॥ मदकरस्य रसस्य प्रेरयित्री सोमधारा तस्मिंद्रस्यासन्वास्तेऽतमर्थे चोदते । यष्टुभिः प्रेर्यते ॥ आस्यशब्दस्य पद्मोमासित्यादिनासन्नित्यादेशः ॥ किंच संतनियंहादिषु सम्यग्विस्तृतो मधुमान् मदकरसवान् पवमानः पुयमानः सोमो द्रूपसो द्रुतगमनशीलो यद्वा चिप्रंहननशीलः सन् वारमविवालयं पवित्रं परितोऽर्षति । आगच्छति । तत्र दृष्टांतः । प्रघ्नतामिव प्रकर्षणं हंतूणां योतूणां संतनिः सम्यग्विस्तृतः शरो यथा शीघ्रं प्राथमभितो गच्छति तद्वत् ॥

अथ्ये वधूयुः पवते परि त्वचि अथीति नप्तीरदितेर्चृतं यते ।

हरिरक्रान्यजतः संयतो मदो नृग्णा शिशानो महिषो न शोभते ॥३॥

अथ्ये । वधूऽयुः । पवते । परि । त्वचि । अथीति । नप्तीः । अदितेः । चृतं । यते ।

हरिः । अक्रान् । यजतः । संऽयतः । मदः । नृग्णा । शिशानः । महिषः । न । शोभते ॥३॥

वधूयुः । वधुभूता वसतीवर्य एकधनासहिता आपः । तद्वान् सोमोऽन्वेऽवेः स्वभूते त्वचि चर्मणि परि पवते । परितो वर्तते । पुतो भवति । किंच नप्तीर्नप्तीः । नपृशब्दश्चतुर्थापत्यवाची । सोमस्य नप्तीः । सोमो ह्योषधीनामये रेतो निषिंचति । प्रजापते रेतो देवा देवानां रेतो वर्ष वर्षस्य रेत ओषधय इति श्रुतेः । यद्वा । नपृशब्दोऽपत्यवाची । तस्यापत्यानि । सोमः सुधामयैः स्वकिरौरोषधीर्वर्धयति । तस्मादपत्यभूताः । अदितेः । पृथिवीनामेतत् । अदीनायाः पृथिव्या उत्पन्ना ओषधीर्धृतं सत्यरूपं यच्च यते गच्छते यजमानाय अथीति । अयमभि फलिनीः कर्तुं विद्येषयति । किंच हरिर्हरितवर्णो यजतः सर्वैर्यष्ट्यः अत एव संयतो यद्वादिषु संगृहीतो मदः । माद्यत्यनेनेति मदः सोमः । तादृशोऽक्रान् । क्रामति । पाचेष्ववतिष्ठते । यद्वा । शचूणतिक्रामति ॥

क्रमेणुकि तिति बङ्गलं कंदसीतीडागमाभावावृद्धौ कृतायां सिञ्चोपि सति हृत्प्रादिना तियो खोपि मो नो धातोरिति नले कृते रूपं ॥ अत एव सोम नृम्णा स्वबलानि शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् अथवा शत्रुबलानि तनुकुर्वन् महिषो न । महन्नामैतत् । महानिव सर्वत्र व्याप्त इव शोभते । स्वतेजसा सर्वत्र दीप्यते । यद्वा । नः संप्रतथे । इदानीमिवंगुणयुक्तो महान् सोमः शोभत इति ॥

उक्षा मिमाति प्रति यंति धेनवो देवस्य देवीरूपं यंति निष्कृतं ।

अत्यक्रमीर्दजुनं वारमव्ययमत्कं न निक्तं परि सोमो अव्यत ॥४॥

उक्षा । मिमाति । प्रति । यंति । धेनवः । देवस्य । देवीः । उप । यंति । निःऽकृतं ।

अति । अक्रमीत् । अर्जुनं । वारं । अव्ययं । अत्कं । न । निक्तं । परि । सोमः । अव्यत ॥४॥

उक्षा रेतसः सेक्ता वृषभः पुरतो मिमाति । शब्दायते ॥ माङ् माने शब्दे च ॥ तं वृषभं धेनवो गावः प्रति यंति । अनुगच्छंति । तथा देवस्य द्योतमानस्य निष्कृतं संस्कृतं स्थानं देवीर्देव्य उप यंति । उपगच्छंति । अनेनाधेनं सोमस्तुतिश्चाभिधीयते । सोमः सन् द्रोणकलशाभिगमनकाले शब्दं करोति । तमनु धेनवः प्रीणयिष्यः स्तुतयः परियंति । देवस्य स्थानं स्तुतयोऽभिगच्छंति । तथा सोऽयं सोमोऽर्जुनं श्वेतवर्णमव्ययमवियमयमविस्वभूतं वारं वारं पवित्रमत्यक्रमीत् । अतिक्रामति । अतिक्रम्य पात्राणि गच्छतीत्यर्थः । किंच सोम अत्कं नात्मीयं कवचमिव निक्तमुज्ज्वलं श्रयणद्रव्यं पर्यव्यत । परितः संवृणोति ॥

अमृक्तेन रुशता वाससा हरिरमर्त्यो निर्णिजानः परि व्यत ।

दिवस्पृष्टं बर्हणा निर्णिजे कृतोपस्तरणं चम्वोर्नभस्मयं ॥५॥

अमृक्तेन । रुशता । वाससा । हरिः । अमर्त्यः । निःऽनिजानः । परि । व्यत ।

दिवः । पृष्टं । बर्हणा । निःऽनिजे । कृत । उपऽस्तरणं । चम्वोः । नभस्मयं ॥५॥

अमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितो हरिर्हरितवर्णः सोमो निर्णिजान उदकेन शोधमानः सप्तमृक्तेन । मृजी शीचालंकारयोः ॥ अर्निर्णिकेनापि रुशता स्वतः शुक्लवर्णेन पयोरूपेण वाससा परि व्यत । परित आच्छादयति । सोमे परिपूते गव्येन पयसा मिश्रीकुर्वन्ति खनु । तदुच्यते । ततः सोऽयं सोमो दिवो बुलोकस्य पृष्टं पृष्ठभागे तिष्ठतमादित्यं बर्हणा बर्हणाय पापानामुद्यमनकारिणे पापनाशिने निर्निजे निर्निजनाय परिपवनाय कृत । बुलोकैऽकापीत । स हि स्वदीप्त्या सर्वं निर्णोक्ति ॥ कृत । कृणोतिर्नुकि ह्रस्वादिति सिचो लोपः ॥ तदेवाह । चम्वोः । द्यावापृथिवीनामैतत् । चमन्ति भक्षयन्त्यत्र देवा मनुष्या इति । तयोरुपस्तरणमाच्छादनशीलं नभस्मयमादित्यमयमादित्यस्य स्वभूतं तेजश्च सर्वेषां निर्णेजनायाकापीत ॥ २९ ॥

सूर्यस्येव रश्मयो द्रावयित्त्वो मत्सरासः प्रसुपः साकमीरते ।

तंतुं ततं परि सर्गास आशवो नेंद्रादृते पवते धाम किं चन ॥६॥

सूर्यस्यऽइव । रश्मयः । द्रावयित्त्वः । मत्सरासः । प्रऽसुपः । साकं । ईरते ।

तंतुं । ततं । परि । सर्गासः । आशवः । न । इंद्रात् । चृते । पवते । धाम । किं । चन ॥६॥

सूर्यस्य रश्मयः सर्वस्य प्रेरकस्य सुवीर्यस्य वादित्यस्य रश्मयः सर्वतो व्यापकाः किरणा इव द्रावयित्त्वः सर्वत्रद्रवणशीला मत्सरासो मदकराः प्रसुपः शत्रूणां प्रस्वापका हंतार आशवो ग्रहेषु चमसेषु च व्याप्ताः सर्गासः सृज्यमानाः सोमास्ततं विसृतं तंतुं तंतुभिः कृतं वस्त्रं साकं सह युगपत् परीरते । परितो गच्छंति । ते सोमा इंद्रादृत इंद्रं वर्जयित्वान्यत्किं चन धाम देवशरीरं लक्ष्मीकृत्य न पवते । न गच्छति ॥ एकवचनं क्वांदसं ॥

न गच्छन्ति । किंलिङ्गस्यैव धाम प्रति गच्छन्ति । इन्द्रस्य धाम्नी यष्टव्यत्वं च अयाकिङ्गस्य प्रिया धामानि । वा० सं० २१. ४७. इति मंत्रवर्णादवगम्यते ॥

सिंधोरिव प्रवणे निम्न आशवो वृषच्युता मदासो गातुमाशत ।
शं नो निवेशे द्विपदे चतुष्पदेऽस्मे वाजाः सोम तिष्ठंतु कृष्टयः ॥७॥
सिंधोःऽइव । प्रवणे । निम्ने । आशवः । वृषऽच्युताः । मदासः । गातुं । आशतु ।
शं नः । निऽवेशे । द्विऽपदे । चतुःऽपदे । अस्मे इति । वाजाः । सोम । तिष्ठंतु । कृष्टयः ॥७॥

वृषच्युताः ॥ वृष हिंसासंक्लेशनदानेष्वपि ॥ वृषभिः सोमस्य दातुभिर्द्ध्वलिभिश्च्युताः परिस्रुता मदासो मद्कारिणः सोमाः स्तुतिभिः प्राप्तव्य इद्रे गातुं गमनमाशत । प्राप्तवन्ति । तत्र दृष्टान्तः । सिंधोरिव प्रवणे । प्रगच्छत्युदकानि यजेति तत्प्रवणं । तस्मिन्नित्थे स्थले सिंधोर्नद्या आशवो व्याप्ता आपो यथा गच्छन्ति तद्वत् । अथ प्रत्ययः । हे सोम नोऽस्माकं निवेशे स्वगृहं प्रति प्रवेशने निर्गमने वा द्विपदे पुत्रादिकाय चतुष्पदे गवा-दिकाय पशवे शं मुखं कुरु । किंच हे सोम अस्मि अस्मासु वाजा अन्नानि कृष्टयः पुत्रादिकाः प्रजास्य तिष्ठंतु । अन्नादिकं देहीत्यर्थः ॥

आ नः पवस्व वसुमद्धिरण्यवदश्वावन्नोमद्यवमत्सुवीर्यं ।
यूयं हि सोम पितरो मम स्थनं दिवो मूर्धानः प्रस्थिता वयस्कृतः ॥८॥
आ नः । पवस्व । वसुऽमत् । हिरण्यऽवत् । अश्वऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् । सुऽवीर्यं ।
यूयं । हि । सोम । पितरः । मम । स्थनं । दिवः । मूर्धानः । प्रऽस्थिताः । वयःऽकृतः ॥८॥

हे सोम त्वं वसुमदसुयुक्तं हिरण्यवत्कनकादिसहितमश्ववन्नोमद्यवमत्सुवीर्यं यवमत् । यवो नाम धान्य-विशेषः । धान्यविशिष्टं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं नोऽस्मभ्यमा पवस्व । आप्रापय । प्रयच्छेति यावत् । किंच हे सोम यतस्त्वं मम पितृणामंगिरसामपि पितासि ततो यूयमेव मम पितरः स्थन । भवथ । पितृवङ्गत्वमच सोमस्वामिधीयते । कौटुशाः । दिवो बुलोकस्य मूर्धानो मूर्धवदुच्छ्रिताः । कर्मभिः स्वर्गादिकमलभन्तित्यर्थः । प्रस्थिताः सर्वदा कर्मकरणार्थं स्थिताः वयस्कृतो हवीरूपस्यान्नस्य कर्तारः । तादृशा मम पितरस्त्वं भवसि ॥

एते सोमाः पवमानासु इदं रथा इव प्र ययुः सातिमच्छ ।
सुताः पविचमति यंत्यव्यं हिल्वी वत्रिं हरितो वृष्टिमच्छ ॥९॥
एते । सोमाः । पवमानासः । इदं । रथाःऽइव । प्र । ययुः । सातिं । अच्छ ।
सुताः । पविचं । अति । यंति । अत्यं । हिल्वी । वत्रिं । हरितः । वृष्टिं । अच्छ ॥९॥

पवमानासः पवित्रेण पूयमाना एतेऽस्मदीयाः सोमाः सातिं ॥ षण् संभक्ती । कर्मणि क्तिन् ॥ सर्वैः संभजनीयमिन्द्रमच्छ प्र ययुः । प्रकर्षेण अच्छन्ति । तत्र दृष्टान्तः । रथा इवेंद्रस्य रथा यथा सातिं ॥ यो अंतक-र्मणि । जतियूतीत्यादिना निपातितः ॥ सीयते अयतेऽस्मिन्निति सातिः संयामः । तमच्छ तं प्रति प्रगच्छन्ति तद्वत् । किंच सुता यावभिरभिषुताः सोमा अव्यमविवालभवं पविचमति यंति । अतीत्य गच्छन्ति । तेऽमी हरितो हरितवर्णा अश्वाः । यद्वा । हरितस्त आदित्यवाहनरूपा अश्वा भूत्वा । वत्रिं । वृषोति शरीरमिति वत्रिर्जरा ॥ आदृगमहनेति किप्रत्ययः ॥ सर्वागव्यापिनीं जरां हिल्वी हिल्वा तरुणाः संतो वृष्टिमच्छ वृष्टिं गमयितुं गच्छन्ति ॥ हिल्वी । जहातिश्च क्ति । पा० ७. ४. ४३. इति ह्यादेशः । स्नात्वाद्यादयश्चेति च्छंदसि निपातितं ॥

इन्द्रविंदाय बृहते पवस्व सुमृळीको अनवद्यो रिशादाः ।

भरं चंद्राणि गृणते वसूनि देवैर्द्यावापृथिवी प्रावतं नः ॥१०॥

इंदो इति । इंद्राय । बृहते । पवस्व । सुऽमृळीकः । अनवद्यः । रिशादाः ।

भरं । चंद्राणि । गृणते । वसूनि । देवैः । द्यावापृथिवी इति । प्र । अ॒व॒तं॒ । नः॒ ॥१०॥

हे इंदो सोम त्वं बृहते महत इंद्राय तदर्थं पवस्व । पात्रेषु चर । इंद्रं प्रत्यागच्छ वा । कीदृशः । सुमृळीक इंद्रस्य सुष्ठु मुखयिता अत एवानवद्यो गृह्यारहितः रिशादा रिशतां बाधकानामसिता । एतादृशस्त्वमिंद्राय पवस्व । किंच गृणते स्तुवते मह्यं चंद्राण्यह्लादकानि वसूनि धनानि भर । प्रयच्छ । किंच हे द्यावापृथिवो युवां च पवमाने सत्यां देवैः सुभगैर्धनिः सह नोऽस्मान् प्रावतं । प्ररचतं ॥ ॥२२॥

चिरस्मा इति दशर्चं तृतीयं मूक्तं वैश्वामित्रस्य रेणोरार्षं दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्थः । पवमानः सोमो देवता । चिरस्मी रेणुरित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

चिरस्मै सप्त धेनवो दुदुहे सत्यामाशिरं पूर्य्य व्योमनि ।

चत्वार्यन्या भुवनानि निर्णिजे चारुणि चक्रे यदृतेरवर्धत ॥१॥

चिः । अ॒स्मै । स॒प्त । धे॒नवः॑ । दु॒दुहे॑ । स॒त्यां । आऽशिरं॑ । पू॒र्य्ये॑ । विऽव्योमनि॑ ।

च॒त्वारि॑ । अ॒न्या॒ । भु॒व॒ना॒नि॒ । निःऽनि॒जे॑ । चा॒रु॒णि॒ । च॒क्रे॑ । यत् । अ॒व॒र्ध॒त॑ ॥१॥

अस्मी पवमानाय पूर्य्यं पूर्वं कृते व्योमनि । विविधमोमावचं गमनं देवानामत्रेति व्योम यज्ञः । तस्मिन्स्थिताय । यद्वा । प्रत्ने व्योमन्यंतरिक्षे वर्तमानाय । चिः सप्तैकविंशतिसंख्याका धेनवः प्रीणयिष्यो गावः सत्यां यथार्थभूतामाशिरमाश्रयणसाधनं क्षीरादि दुदुहे । दुहति । यद्वा । चिः सप्त द्वादश मासाः पंचतवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंश इत्येतेः सर्वैः सह गोषु पय उत्पाद्यते तत्रावो दुहंत इति । किंचायं सोमोऽन्यान्यानि चत्वारि भुवनान्युदकानि वसतीवरीस्त्रिस्रसैकधना इति तानि चतुःसंख्याकानि चारुणि कल्याणान्युदकानि निर्णिजे निर्णेजनाय परिशोधनाय परिपोषणाय वा चक्रे । कदा करोति । यद्यदायमृतेर्यज्ञैरवर्धत वर्धितवान् तदा करोति ॥

स भिक्षमाणो अमृतस्य चारुण उभे द्यावा काव्येना वि शश्रथे ।

तेजिष्ठा अपो मंहना परि व्यत यदी देवस्य अवंसा सदो विदुः ॥२॥

सः । भि॒क्ष॒मा॒णः॑ । अ॒मृ॒त॒स्य॑ । चा॒रु॒णः॑ । उ॒भे॑ इति । द्यावा । का॒व्ये॒न॒ । वि॒ । श॒श्र॒थे॑ ।

ते॒जि॒ष्ठाः॑ । अ॒पः॑ । म॒ह॒ना॑ । परि॑ । व्य॒त॒ । य॒दि॑ । दे॒व॒स्य॑ । अ॒वं॒सा॑ । स॒दः॑ । वि॒दुः॑ ॥२॥

स पवमानश्चारुणः कल्याणस्यामृतस्योदकस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थर्थे बङ्गलं । पा० २. ३. ६२. इति षष्ठी ॥ चारुदकं भिक्षमाणो यष्टुभिर्याच्यमानः सन्नभे ॥ द्यावादेशस्य वृद्धे विहितत्वाद्बोत्तरपदाभावे वृद्धः प्रतीयते ॥ उभे द्यावापृथिवी काव्येन कविकर्मणा वि शश्रथे । विवृते करोति । यज्ञनिमित्तेनोदकेन संपूरयतीत्यर्थः । किंच तेजिष्ठातिशयेन दीप्तान्यप उदकानि मंहना महत्त्वेन परि व्यत । वरणार्थं परित आच्छादयति । यदि यद्विजो देवस्य व्योतमानस्य सोमस्य सदः स्थानं अवंसा हविषा युक्ताः संतो विदुः यागार्थं जानन्ति लभन्ते तदा परित आवृणोतीति ॥ विदुः ज्ञाने । सिज्जस्येति शैर्जसादेशः ॥

ते अस्य संतु केतवोऽमृत्यवोऽदाभ्यासो जनुषी उभे अन्नु ।
 येभिर्नृम्णा च देव्या च पुनत आदिद्राजानं मनना अगृभ्णत ॥३॥
 ते । अस्य । संतु । केतवः । अमृत्यवः । अदाभ्यासः । जनुषी इति । उभे इति । अन्नु ।
 येभिः । नृम्णा । च । देव्या । च । पुनते । आत् । इत् । राजानं । मननाः । अगृभ्णत ॥३॥

अस्तीतादृशस्य सोमस्य केतवः प्रज्ञापकाः सर्वेश्चायनीया अमृत्यवो मरणधर्मरहिताः अत एवादाभ्यासः ॥
 दमेत्येति वक्तव्यमिति ख्यत् । पा० ३. १. १२४. ३. ॥ परैरहिंस्यास्ते तादृशा अस्य ररमय उभे अनुषी जन्मनी
 स्थावरजंगमात्मके द्वे अनु लक्ष्मीकृत्य संतु । रणंतु । ओषधीनामयं सोमो रेतो निषिचति यज्ञे मनुष्याणां च
 धाराः स्रवति खलु । सोऽयं येभियैः केतुभिर्नृम्णा नृम्णानि बलानि देव्या देवाहाणि चान्नानि पुनते प्रेरयति
 आदिद्रभिषवानंतरमेव राजानं सोमं मनना मननीयाः स्तुतयोऽगृभ्णत । परिगृह्णति । प्राप्तुवतीत्यर्थः ॥
 ह्यहोरिति भकारः ॥

स मृज्यमानो दशभिः सुकर्मभिः प्र मध्यमासु मातृषु प्रमे सचा ।
 व्रतानि पानो अमृतस्य चारुण उभे नृचक्षा अन्नु पश्यते विशी ॥४॥
 सः । मृज्यमानः । दशभिः । सुकर्मभिः । प्र । मध्यमासु । मातृषु । प्रमे । सचा ।
 व्रतानि । पानः । अमृतस्य । चारुणः । उभे इति । नृचक्षाः । अन्नु । पश्यते । विशी ॥४॥

स पवमानः सुकर्मभिः शोभनकर्मयुक्ताभिर्दशभिर्दशसंख्याकाभिरंगुलीभिर्मृज्यमानः स सचाग्री प्रास्ताङ्ग-
 तिरित्यादिक्रमेणापां सहायः प्रमे लोकात् प्रमातुं मध्यमास्तरिष्विषितास्ववतिष्ठते ॥ प्रमे । प्रपूर्वात्प्रतिः
 क्तिपि ङयि अत इति योगविभागादाकारलोपः ॥ किंच नृचक्षा नृणां द्रष्टा पवमानश्चारुणः कल्याणस्वामु-
 तस्योदकस्य वृष्यर्थं व्रतानि यागादिकर्माणि पानो रचन्नुभे विशी मनुष्यान् देवांश्चांतरिचेण गच्छन्नु पश्यते ।
 अनुपश्यति । मनुष्यानभिमतदानेन देवान् हविष्प्रदानेनिति ॥

स मर्मृजान इन्द्रियाय धायसे ओभे अन्ता रोदसी हर्षते हितः ।
 वृषा शुष्मेण बाधते वि दुर्मतीरादेदिशानः शर्यहेव अरुधः ॥५॥
 सः । मर्मृजानः । इन्द्रियाय । धायसे । आ । उभे इति । अन्तरिति । रोदसी इति ।
 हर्षते । हितः ।

वृषा । शुष्मेण । बाधते । वि । दुःमतीः । आ । देदिशानः । शर्यहा । इव । अरुधः ॥५॥

मर्मृजानः पवित्रेण मृज्यमानः स पवमानो धायसे जगतो धारकायेंद्रियायेंद्रस्य पर्याप्ताय बलाय
 तदर्धमुभे रोदसी ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ उभयोर्बावापृथिव्योरंतर्हिती मध्ये वर्तमानः सन्ना हर्षते ।
 सर्वतो गच्छति । इन्द्रस्य हि सोमेन बलं भवति । वृषा कामानामुदकानां वा वर्षकः सोऽयं शुष्मेण शोषकेण
 बलेन दुर्मतीर्दुष्टबुद्धीनसुरान् वि बाधते । विशेषेण पीडयति । किं कुर्वन् । शुष्मः ॥ शुचा रंधति परानिति ।
 पृषोदरादिः ॥ दुःखकारिणोऽसुरानादेदिशानः पुनःपुनराह्वयन् हति । तच्च दृष्टान्तः । शर्यहेव हननसाधनै-
 रिषुभिर्हिता वीरः प्रतिभटान् यथा हिनस्ति तद्वत् ॥ २३ ॥

स मातरा न ददृशान उस्त्रियो नानन्देति मरुतामिव स्वनः ।
 जानन्नृतं प्रथमं यत्स्वर्णरं प्रशस्तये कर्मवृणीत सुक्रतुः ॥६॥

सः । मातरां । न । ददृशानः । उस्त्रियः । नानदत् । एति । मरुतांऽइव । स्वनः ।
जानन् । ऋतं । प्रथमं । यत् । स्वःऽनरं । प्रऽशस्तये । कं । अवृणीत । सुऽक्रतुः ॥ ६ ॥

स पवमानो मातरा मातरी बावापृथिवी दृशानः पुनःपुनः पञ्च ततो नानददृशं शब्दं कुर्वन्नेति । सर्वत्र गच्छति । तत्र दृष्टांतः । उस्त्रियो न । उस्त्रियेति गोनाम । तस्य स्वरूपतो वत्सो यथा मातरं गं पञ्चञ्छब्दं करोति तद्वत् । किंच मरुतामिव यथा मरुतां गणः स्वनः ॥ पचाद्यजंतः ॥ स्वनं कुर्वन् सर्वतो गच्छति तद्वत् । यदुदकं स्वर्णं । स्वरिति सर्वपर्यायः । सर्वमनुष्यहितं भवति । सर्वे हि मनुष्या उदके संगच्छन्ति तत्कार्यत्वात् । तादृशं प्रथमं मुख्यमृतमुदकं जानन् विद्वान् सुक्रतुः शोभनकर्मा सुप्रज्ञो वा स पवमानः प्रशस्तये प्रशंसनायात्स्वस्तोचकरणाय कं मनुष्यमवृणीत । समभजत । नान्यमस्मद्व्यतिरिक्तमित्यर्थः ॥

रुवति भीमो वृषभस्तविषया ऋगे शिशानो हरिणी विचक्षणः ।
आ योनिं सोमः सुकृतं नि षीदति गव्ययी त्वग्भवति निर्णिगव्ययी ॥ ७ ॥
रुवति भीमः । वृषभः । तविषया । ऋगे इति । शिशानः । हरिणी इति । विऽचक्षणः ।
आ । योनिं । सोमः । सुऽकृतं । नि । षीदति । गव्ययी । त्वक् । भवति । निऽनिक ।
अव्ययी ॥ ७ ॥

भीमः शत्रूणां भयं करो वृषभः कामानामुदकानां वा वर्षणो विचक्षणः सर्वस्य विदर्शनशीलः स पवमान-
स्तविषया ॥ तु इति वृद्धर्थः । अस्मादच इः । उ० ४. १३८. इतीप्रत्ययः । तस्मादिच्छायामर्थे क्वच् । सर्वप्राति-
पदिकेभ्यः । का० ७. १. ५१. ३. इति सुगागमः ॥ आत्मनो बलेच्छया हरिणी हरितवर्णे द्वे ऋगे शिशानस्ती-
रणीकुर्वन् द्रोणकलशं प्रति द्वाभ्यां धाराभ्यां ख्यात्या ग्रहणं गृह्णाति । तदुच्यते । ते धारारूपं ऋगे तीरणीकुर्वन्
रुवति । शब्दायते ॥ ६ शब्दे । बज्रं कंदसीति शः ॥ ततः स सोमः सुकृतं सुष्ठु कृतं योनिं स्वस्थानं द्रोणक-
लशमा नि षीदति । समंतात्तिष्ठति । तस्य सोमस्य निर्णिङ्निर्नेत्री परिशीर्धयित्री गव्ययी गोमयी त्वग्भवति ।
आनडुहे हि चर्मणि सोमाभिषवः । एवमव्ययी अविमयो त्वक्त्त निर्नेत्री भवति । तद्वि दशापविचापे-
क्ष्यमभिहितं ॥

शुचिः पुनानस्तन्वमरेपसमव्ये हरिन्यधाविष्ट सानवि ।
जुष्टो मित्राय वरुणाय वायवे चिधातु मधु क्रियते सुकर्मभिः ॥ ८ ॥
शुचिः । पुनानः । तन्व । अरेपसं । अव्ये । हरिः । नि । अधाविष्ट । सानवि ।
जुष्टः । मित्राय । वरुणाय । वायवे । चिऽधातु । मधु । क्रियते । सुकर्मऽभिः ॥ ८ ॥

अरेपसं पापरहितं । यद्वा ॥ रिपि गतो ॥ गतिरहितं । पात्रे स्थितमित्यर्थः । तादृशं तन्वमात्मीयं शरीरं
पुनानः शोधयन् अत एव शुचिः पुतो दीप्यमानो वा हरिर्हरितवर्णः सोमः सानवि सानुनि समुच्छ्रितेऽव्ये
ऽविवालकते दशापवित्रे न्यधाविष्ट । अत्विग्निर्निधीयते ॥ धृञ् कंप्ने । स्वसिचसोयुटतासिषु । पा० ६. ४. ६२. ।
इति कर्मणि लुङि चिण्वदिट् । णित्वावृद्धिः ॥ ततो मित्राय वरुणाय वायवे एतेभ्यो जुष्टः पर्याप्तस्त्रिधातु
चिसंधानो वसतोवरीभिर्दध्ना पयसा संसृष्टः सोमस्त्रिधातु तादृशं मधु मदकरः सोमः सुकर्मभिः शोभन-
कर्मयुक्तेर्त्विग्निः क्रियते । मित्रादिदेवार्थं प्रदीयते ॥

पवस्व सोम देववीतये वृषेदस्य हार्दि सोमधानमा विश ।
पुरा नो बाधाहुरिताति पारय क्षेचविद्धि दिश आहा विपृच्छते ॥ ९ ॥

पवस्व । सोम । देवऽवीतये । वृषा । इंद्रस्य । हार्दि । सोमऽधानं । आ । विश् ।
पुरा । नः । बाधात् । दुःऽइता । अति । पारय । सत्रऽवित् । हि । दिशः । आहं ।
विऽपृच्छते ॥ ९ ॥

हे सोम वृषा कामानामुदकानां वा सेचकस्त्वं देववीतये देवानां पानाय पवस्व । कलशादिषु क्षर । अथ हे सोम त्वमिन्द्रस्य हार्दि हृदयंगमं प्रियं सोमधानं । सोमो निधीयतेऽस्मिन्निति सोमधानं पात्रं । तदा विश् । प्रविश् । किंच नोऽस्माकं बाधाद्बाधनात्पीडनात्पुरा पूर्वमेव दुरितानि दुर्गमनानि रक्षांस्यति पारय । अतीत्य पारं गमय । अपि च क्षेत्रविन्मार्गज्ञः पुरुषो विपृच्छते विविधं पंधानं पृच्छते जनाय दिशो मार्गानाह हि । ब्रूते खलु । उक्ता तं यथा रक्षति तथा यज्ञमार्गवेत्ता त्वमस्मभ्यं यज्ञपथ उक्तास्मान्पालयति ॥

हितो न सप्रिभि वाजमर्षेदंस्वेदो जठरमा पवस्व ।
नावा न सिंधुमतिं पर्षि विद्वाञ्छूरो न युध्यन्नव नो निदः स्यः ॥ १० ॥
हितः । न । सप्रिः । अभि । वाजं । अर्षे । इंद्रस्य । इंद्रो इति । जठरं । आ । पवस्व ।
नावा । न । सिंधुं । अति । पर्षि । विद्वा । शूरः । न । युध्यन् । अर्षे । नः । निदः ।
स्परिति स्यः ॥ १० ॥

हे सोम अत्विग्भिः प्रेर्यमाणः सन् वाजं सोमनिधानं द्रोणकलशमभ्यर्ष । अभिगच्छ । तत्र दृष्टांतः । हितो न सप्रिः । अथो हितः प्रेर्यमाणः सन् वाजं संग्राममभिलक्ष्य यथा याति तद्वत् । ततो हे इंद्रो इंद्रस्य जठरं जठरभूतं द्रोणकलशं वा पवस्व । अभिमुख्येन प्रविश । किंच विद्वा न सर्वं जानस्त्वमस्मानति पर्षि । दुरितान्यतीत्य पारय । तत्र दृष्टांतः । नावा न यथा नाविकाः सिंधुं नदीं नावा मनुष्यान् पारयति तद्वत् । किंच हे सोम त्वं शूरो न शूरो वीर इव युध्यञ्छून् संप्रहरन् निदो निदकाच्छूरोऽस्मानव स्यः । अवपारय । बाधान्विनाश पालय । यद्वा । नोऽस्माकं निदो निदकाच्छूरोऽस्मानव स्यः । अवाङ्मुखं जहि ॥ स्यू हिंसायां । बड्बलं कंदसोति आप्रत्ययस्य लुक् । तिपि गुणे हल्ङ्यादिना तिपो लोपः ॥ २४ ॥

आ दक्षिणेति नवर्चं चतुर्थं मूक्तं वैश्वामित्रस्यर्षभस्यार्षं पवमानसोमदेवताकं नवमी त्रिष्टुप् शिष्टा अगत्यः । तथा चानुक्रांतं । आ दक्षिणा नव ऋषभस्यै वैश्वामित्राविति । तावित्यनेन प्रकृतो रेणुर्ऋषभस्यैभे परामृश्येति । श्रूयते हि । अथ ह वैश्वामित्रः पुत्रानामंत्रयामास मधुच्छंदाः शृणोतन ऋषभो रेणुरष्टकः । ऐ० ब्रा० ७. १७. इति ॥ गतः मूक्तविनियोगः ॥

आ दक्षिणा सृज्यते शुष्म्याऽसदं वेति द्रुहो रक्षसः पाति जागृविः ।
हरिरोपशं कृणुते नभस्पयं उपस्तिरे चम्बोऽब्रह्म निरिजे ॥ १ ॥
आ । दक्षिणा । सृज्यते । शुष्मी । आऽसदं । वेति । द्रुहः । रक्षसः । पाति । जागृविः ।
हरिः । ओपशं । कृणुते । नभः । पयः । उपऽस्तिरे । चम्बोः । ब्रह्म । निऽन्रिजे ॥ १ ॥

सोमस्य स्वभूते यज्ञ अत्विग्भ्यो दक्षिणा सृज्यते । अस्मामिः प्रदीयते । शुष्मी बलवान् सोम आसदमास्थानं द्रोणाख्यं वेति । प्रविशति । किंच जागृविर्जागरणशीलः सोमो द्रुहो द्रोहकारिणो रक्षसो राक्षसात्पाति । स्रोतृन्नरति । अपि च हरिर्हरितवर्णः सोम ओपशं । आ समंतादुपशेत् इत्योपशः । सर्वस्य धारकं नभो नभस आदित्यस्य स्वभूतमुदकं कृणुते । सर्वत्र करोति । अर्षो प्रास्ताङ्कतिरित्यादिक्रमेण करोतीत्यर्थः । यद्वा । नभोऽंतरिक्षं पयः पयसो धारकं करोतीति । किंचायं सोमश्चम्बोः । यावापृथिवीनामैतत् । चर्मति भक्षयति मनुष्यदेवा अचेति । तयोर्ऋषिरे उपस्तरणायाच्छादनाय ब्रह्म बृहदुद्यतं तमांसि विनाशयतं यद्वा

परिवृढं सूर्यं बुलुके करोति । तथा तमेव सूर्यं निर्निजे पदार्थानां निर्निजनाय परिशोधनाय च करोति ।
आदित्यो हि बावापुथिन्वी स्वतेजसोपसृणाति । स हि स्वभासा सर्वं निर्निक्ति च ॥

प्र कृष्टिहेव श्रूष एति रोर्वदसूर्ये वर्णं नि रिणीते अस्य तं ।

जहाति वत्रिं पितुरेति निष्कृतमुपप्रुतं कृणुते निर्णिजं तना ॥२॥

प्र । कृष्टिहाऽइव । श्रूषः । एति । रोर्वदत् । असूर्ये । वर्णं । नि । रिणीते । अस्य । तं ।

जहाति । वत्रिं । पितुः । एति । निःऽकृतं । उपऽप्रुतं । कृणुते । निःऽनिजं । तना ॥२॥

श्रूषः शत्रूणां शोषको बलवान् सोमो रोर्वदत्वंतं शब्दं कुर्वन् कृष्टिहेव मनुष्याणां हंता योद्धेव प्रेति ।
प्रगच्छति । किंचामुर्चमसुराणां बाधकस्यात्मनो वर्णं हरितमावारकं बलं वा नि रिणीते । निर्गमयति । ततः
स सोमो वत्रिं । वृणोति शरीरमिति वत्रिर्जरा । जहाति । त्यजति । कथमिति चेत् तदुच्यते । पितुरन्नं सोमो
निष्कृतं संस्कृतं द्रोणकलशं दिवं वेदानीमेति । गच्छति । किंच सोमसुनाविवालेन तते विसृते दशापवित्रे
निर्निजं । निर्निगिति रूपनाम । आत्मीयं रूपमुपप्रुतमुपगमनशीलं द्रुते । करोति । तस्माज्जरां त्यजतीत्यर्थः ॥

अद्रिभिः सुतः पवते गर्भस्त्योर्वृषायते नभसा वेपते मती ।

स मोदते नसते साधते गिरा नेनिक्ते अप्सु यजते परीमणि ॥३॥

अद्रिऽभिः । सुतः । पवते । गर्भस्त्योः । वृषऽयते । नभसा । वेपते । मती ।

सः । मोदते । नसते । साधते । गिरा । नेनिक्ते । अप्सु । यजते । परीमणि ॥३॥

अद्रिभिर्घावभिर्गर्भस्त्योर्वाद्भोर्वाद्भ्यां च सुतोऽभिषुतः स सोमः पवते । पात्राणि प्रति गच्छति । यः
सोमो वृषायते वृषवदाचरति किंच यो मती सुत्याभिषुतः सप्तमसांतरिचेण वेपते सर्वत्र गच्छति स सोमो
मोदते । हृष्टो भवति । तथा नसते । यहादिषु संस्रिष्टो भवति । किंच गिरा सुत्या सुतः सन् साधते । स्रोतृणां
धनात्त्रादिकं साधयति । अपि चाप्सु वसतीवर्षाख्यासु नेनिक्ते । शुद्धो भवति । तथा परीमणि देवै रक्ष्यमाणे
यज्ञे देवानां हविष्प्रदानेन पोषके वा यज्ञे यजते । पूजितो भवति ॥

परि द्युसं सहसः पर्वतावृधं मध्वः सिंचन्ति हर्म्यस्य सस्रणि ।

आ यस्मिन्गावः सुहुताद् ऊधनि मूर्धञ्छ्रीणान्त्यग्रियं वरीमभिः ॥४॥

परि । द्युसं । सहसः । पर्वतऽवृधं । मध्वः । सिंचन्ति । हर्म्यस्य । सस्रणि ।

आ । यस्मिन् । गावः । सुहुतऽअदः । ऊधनि । मूर्धन् । श्रीणति । अग्रियं । वरीमभिः ॥४॥

सहसः सहस्त्रिनो मध्वो मदकराः सोमा बुधं दीप्यमाने बुलुके क्षियन्तं निवसन्तं पर्वतावृधं भेषानां
पर्वतानां वा वर्धयितारं हर्म्यस्य शत्रुपुरस्य सक्षणिमभिभवितारमिन्द्रं परि सिंचन्ति । तथा सुहुताद्ः सुहुतानां
हविषां भक्षयितारो गावो मूर्धन्मूर्धनि समुच्छित ऊधनि पयोधारके स्थाने स्थितमग्रियं मुखं पयो वरीम-
भिश्चत्विर्भहत्विर्यस्त्रिन्यवमानगुणाविशिष्ट इन्द्र आ श्रीणति । आमिश्रयति । दध्ना पयसा च सोमं श्रीणति
खलु । तदुच्यते ॥

समी रथं न भुरिजौरहेषत दश स्वसारो अदितेरुपस्थ आ ।

जिगादुप जयति गोरपीच्यं पदं यदस्य मतुथा अजीजनन् ॥५॥

सं । ईमिति । रथं । न । भुरिजोः । अहेषत । दशं । स्वसारः । अदितेः । उपऽस्थे । आ ।
जिगात् । उप । जयति । गोः । अपीच्यं । पदं । यत् । अस्य । मत्तुथाः । अजीजनन् ॥ ५ ॥

भुरिजोः । बाहुनामैतत् । बिभति पदार्थानाम्भामिति । तयोर्बाहोर्दश दशसंख्याकाः स्वसारः सर्वत्रसर-
णशीला अंगुलयोऽदितेर्भूमेरूपस्थे समीपे देवयजनदेश ईमेन सोममाभिमुख्येन समहेषत । संप्रेरयति ॥ हि
वर्धनगत्योः । लुङि रूपं ॥ कथमिव । रथं न रथं यथांगुलयः प्रेरयति तद्वत् । स सोमो जिगात् । पात्राणि
गच्छति । किंच गोर्धेनोरपीच्यमंतर्हितं पय उप जयति । तदानीमुपगच्छति । यद्यदा मत्तुथा मननीयगा-
थावंतः स्तोतारोऽस्य सोमस्य पदं स्थानमजीजनन् जनयति तदानीमित्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

अभिष्टवे श्येनो न योनिमित्येषा । सूचितं च । संप्रेषितः श्येनो न योनिं सदनं धिया कृतं । आ० ४. ७. ।
इति ॥ अपीषोमप्रणयनेऽप्येषा । सूचितं च । अंतश्च प्रागा अदितिर्भवामि श्येनो न योनिं सदनं धिया कृतं
। आ० ४. १०. । इति ॥

श्येनो न योनिं सदनं धिया कृतं हिरण्ययमासदं देव एषति ।
ए रिणंति बर्हिषि प्रियं गिराश्वो न देवाँ अप्येति यज्ञियः ॥ ६ ॥
श्येनः । न । योनिं । सदनं । धिया । कृतं । हिरण्ययं । आऽसदं । देवः । आ । ईषति ।
आ । ईमिति । रिणंति । बर्हिषि । प्रियं । गिरा । अश्वः । न । देवान् । अपि । एति । यज्ञियः ॥ ६ ॥

देवो द्योतमानः पवमानो धिया स्वकर्मणा कृतं संपादितं हिरण्ययं हिरण्ययमासदमासद्वभिधान-
मेषति । अभिमुखं गच्छति ॥ ईषतिर्गत्यर्थस्य व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तत्र दृष्टांतः । श्येनो न योनिं कुलायं यथा
श्येनः पक्षी प्रविशति तद्वत् । तत ईमेन प्रियं प्रीणयितारं सोमं गिरा स्तुत्वा बर्हिषि यज्ञ आ रिणंति ।
स्तोतारोऽभिमुखं प्रेरयति । स्तुवंतीत्यर्थः । अनंतरं यज्ञियो यज्ञार्हो यष्टव्योऽयं सोमोऽश्वो नाश्व इव स्वरया
देवानप्येति । अभिगच्छति ॥

परा व्यक्तो अरुषो दिवः कविर्वृषा चिपृष्ठो अनविष्ट गा अभि ।
सहस्रणीतिर्यतिः परायती रेभो न पूर्वीरुषसो वि राजति ॥ ७ ॥
परा । विऽअक्तः । अरुषः । दिवः । कविः । वृषा । चिऽपृष्ठः । अनविष्ट । गाः । अभि ।
सहस्रऽनीतिः । यतिः । पराऽयतिः । रेभः । न । पूर्वीः । उषसः । वि । राजति ॥ ७ ॥

अरुष आरोचमानः कविः क्रांतप्रज्ञः सोमो व्यक्तो विस्पष्टधारायुक्तः । यद्वा । वसतीवरीभिर्विशेषेण
सिक्तः सन् । दिवोऽंतरिक्षात् परा पराङ्मुखमागच्छति । पवित्राहोणकलशं परागच्छतीत्यर्थः । वृषा वृषभ-
स्त्रिपृष्ठः । त्रीणि सवनानि पृष्ठान्यस्येति चिपृष्ठः सोमस्य सर्वेषु विद्यमानत्वान्तस्माच्चिपृष्ठः सोमो गाः स्तोतृभिः
क्रियमाणाः स्तोतरभिलक्ष्यानविष्ट । शब्दायते ॥ नु शब्दे ॥ किंच सहस्रणीतिः सहस्रनयनः । प्रयोगबाहु-
व्यापेचं ग्रहेषु चमसेषु च सहस्रविधनयनत्वं । अत एव यतिः पात्रादीनि प्रत्यागता परायतिः कलशात्
प्रति परागता भवति । सोऽयं पूर्वीर्बह्वीरुषसः ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ बह्वृषःकालेषु रेभो न ॥ रेभु
शब्दे ॥ शब्दायमानः स्तोत्रे वि राजति । विशेषेण दीप्यते । तेषु सोमस्याभिषूयमाणत्वात् स्तोता खलु देवानां
स्तुतिकरणेन राजति ॥ ०

त्वेषं रूपं कृणुते वरुणो अस्य स यत्राशयत्समृता सेधति सिधः ।
अप्सा याति स्वधया दैव्यं जनं सं सुष्टुती नसते सं गोअयया ॥ ८ ॥

त्वेषं। रूपं। कृणुते। वर्णः। अस्य। सः। यत्र। अशयत्। संऽञ्चृता। सेधति। सिधः।
अप्साः। याति। स्वधया। दैव्यं। जनैः। सं। सुऽस्तुती। नसते। सं। गोऽअयया ॥ ८ ॥

अस्य ॥ अन्वादेशेऽशादेशः ॥ अस्य सोमस्य स्वभूतो वर्णः शत्रूणां निवारको रश्मिस्त्वेवं दीप्यमानं रूपं कृणुते। करोति। स रश्मिर्यत्र समृता ॥ अर्तैः क्लिप्ति रूपं ॥ सम्यक् प्राप्यते योद्धुमिरचेति संयामः। अक्षिण् समुतौ युजेऽशयत् श्रेते तिष्ठति ॥ श्रीङ्गो लडि बङ्गलं कंदसीति शपो लुगभावः ॥ तत्र युजे स रश्मिः सिधः शोषकाञ्छत्रुण् सेधति। निषेधति। हिगस्तीति यावत् ॥ वाक्यभेदादनिघातः ॥ किंचाप्साः ॥ समोतिर्विव्याले छते रूपं ॥ अपामुदकानां दाता। यद्वा। वसतीवर्याख्यानामपां संभक्ता। सोऽयं स्वधया हवीरूपेणाग्निं सह दैव्यं देवानां संबन्धिनं जनं प्रति याति। गच्छति। अपि च सोऽयं सुष्टुती सुस्तुत्या सं। संगच्छते। उपस-गेत्युतेयोग्यक्रियाध्याहारः। किंच स सोमो गोअयया गवादिमुख्यया यया वाचा स्तोतारः पशून् याचते तथा वाचा सं नसते। संगतो भवति ॥ नसतिर्गत्यर्थः। भिन्नवाक्यत्वादनघातः ॥

उक्षेवं यूथा परियन्त्रावीदधि त्विषीरधित सूर्यस्य।
दिव्यः सुपर्णोऽव चक्षत क्षां सोमः परि क्रतुना पश्यते जाः ॥ ९ ॥
उक्षाऽइव। यूथा। परिऽयन्। अरावीत्। अधि। त्विषीः। अधित। सूर्यस्य।
दिव्यः। सुऽपर्णः। अव। चक्षत। क्षां। सोमः। परि। क्रतुना। पश्यते। जाः ॥ ९ ॥

उक्षेव वृषभ इव यूथा गोयूथानि प्रत्यागच्छच्छब्दं करोति तद्वदयं सोमः स्तुतीः परियन्परिगच्छन्त्रा-
वीत्। शब्दायते। ततः सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य त्विषीर्दीप्तीरधित। अधिदधाति। सूर्यात्मना
सुलोकेऽवतिष्ठत इत्यर्थः ॥ दधातेर्लुङि स्थाप्थोरिच्छेतीत्वकित्त्वे ॥ किंच दिव्यो दिवि भवः सुपर्णः सुपतनः
श्लेणरूपया गायत्र्याहृतत्वाच्छोभनगमनः सोमः क्षां। पृथिवीनामैतत् क्षियंति निवसंत्वचेति। क्षां पृथिवीमव
चक्षत। अवपश्यति ॥ चष्टर्लङि बङ्गलं कंदसीति शपो लुगभावः ॥ ततः सोमो जा जाताः प्रजाः क्रतुना
प्रज्ञानेन परि पश्यते। परितः पश्यति ॥ व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ २६ ॥

हरिं मृजंतीति नवर्षं पंचमं सूक्तमांगिरसस्य हरिमंतस्त्वार्षं पवमानसोमदेवताकं। जागतमूर्ध्वं प्रागुशनसः
। अनु० अ० ९. ६७. इति परिभाषया जागतं। तथा चानुक्रांतं। हरिं मृजति हरिमंत इति ॥ गतो विनियोगः ॥

हरिं मृजंत्यरूषो न युज्यते सं धेनुभिः कलशे सोमो अज्यते।
उद्धाचमीरयति हिन्वते मती पुरुष्टुतस्य कति चित्परिप्रियः ॥ १ ॥
हरिं। मृजंति। अरूषः। न। युज्यते। सं। धेनुऽभिः। कलशे। सोमः। अज्यते।
उत्। वाचं। ईरयति। हिन्वते। मती। पुरुऽस्तुतस्य। कति। चित्। परिऽप्रियः ॥ १ ॥

हरिं हरितवर्णं सोममुत्विजो मृजति। मार्जयति ॥ मृजेरजादौ संक्रमे विभाषावृद्धिरिष्यते। म० १. १. ३. १०.
का० १. १. ५. इति तत्र वृजेरभावः ॥ सोऽयमरूषः ॥ अर्तैरूषचप्रत्ययः ॥ गमनशीलोऽश्च इव युज्यते। ईद्रा-
दिभिः संयुज्यते। किंच कलशे। कलशो द्रोणाभिधानः। स्थितः सोमो धेनुभिर्गोविकृतिर्दध्यादिभिः समज्यते।
समक्तः सिक्तो भवति। अपि च सोमो यदा वाचं शब्दमुदीरयति उन्नमयति। शब्दं करोतीत्यर्थः। तदा
स्तोतारश्च मती ॥ सुपां सुलुगिति द्वितीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ स्तुतिं हिन्वते। प्रेरयति ॥ हि गती वृद्धी चेति
स्वादिः। आत्मनेपदी ॥ ततः स्तोत्राभिष्टुतः स पुषष्टुतस्य बङ्गस्तोत्रयुक्तस्य स्तोतुः परिप्रियः ॥ प्रीङ् तर्पणे।
क्षिप। शसीयकादेशः। कडुत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वं ॥ परितः प्रीणयितृणि कति चित् कियंति धनानि प्रयच्छति ॥

साकं वदन्ति बहवो मनीषिण इन्द्रस्य सोमं जठरे यदादुहुः ।
 यदीं मृजन्ति सुगभस्तयो नरः सनीळाभिर्दशभिः काम्यं मधु ॥२॥
 साकं । वदन्ति । बहवः । मनीषिणः । इन्द्रस्य । सोमं । जठरे । यत् । आऽदुहुः ।
 यदिं । मृजन्ति । सुऽगभस्तयः । नरः । सऽनीळाभिः । दशऽभिः । काम्यं । मधु ॥२॥

मनीषिणो मनस ईशितारः प्राज्ञा बहवः स्तोतारः साकं सहैव युगपच्चान्वदन्ति । तदा सुवन्ति । यदेन्द्रस्य जठरे द्रोणकलशे सोममादुहुः अखिजो दुदुहुः तदामिषुवतीति ॥ दुहेर्लियुसि रूपं । द्विर्वचनस्य क्दसि विकल्पितत्वाद् च द्विर्वचनाभावः ॥ किंच यदि यदा सुगभस्तयः शोभनबाहुका नरः कर्मधेतारो मनुष्याः काम्यं काम्यमानं मधु मदकरं सोमं सनीळाभिर्दशसंख्याकाभिर्मृजन्ति सोममभिषुवन्ति तदा वदन्तीत्यन्वयः ॥

अरममाणो अत्येति गा अभि सूर्यस्य प्रियं दुहितुस्तिरो रवं ।
 अन्वस्मै जोषमभरद्विनंगृसः सं ह्ययीभिः स्वसृभिः क्षेति जामिभिः ॥३॥
 अरममाणः । अति । एति । गाः । अभि । सूर्यस्य । प्रियं । दुहितुः । तिरः । रवं ।
 अनु । अस्मै । जोषं । अमरत् । विनंगृसः । सं । ह्ययीभिः । स्वसृभिः । क्षेति । जामिभिः ॥३॥

स सोमोऽरममाणोऽनुपरतः सन् । पुनःपुनर्देवानां प्रीणनाय यहादीनि प्रविशन्नित्यर्थः । गा गोविकाराणाश्रयणानभिलक्ष्यात्येति । अतिक्रम्य गच्छति । ततः शब्दायमानः सोमः सूर्यखादित्यस्य दुहितुषसः प्रियं रवं शब्दं तिरः । तिरस्करोति । तस्मिन्काले सोमाभिषवध्वनिर्महाभवतोत्यर्थः । विनंगृसः । विनं कमनीयं स्तोत्रं गृह्णातीति विनंगृसः स्तोता । जोषं ॥ जुषेर्घञि रूपं ॥ पर्याप्तं स्तोत्रं तस्मै सोमायान्वभरत् । अनुभरति । करोतीति यावत् । सोऽयं सोमो द्वयीभिर्द्वीभ्यां पाणिभ्यामुत्पन्नाभिर्जामिभिः परस्परं बंधुभिः स्वसृभिः कर्मकरणार्थमितस्ततो गच्छतीभिरंगुलीभिः सं ज्ञेति । संगच्छते ॥ वि निवासगत्योः । क्दसो विकरणस्य लुक् ॥

नृधूतो अद्रिषुतो बर्हिषि प्रियः पतिर्गवां प्रदिव इंदुर्चृत्वियः ।
 पुरंधिवान्मनुषो यज्ञसाधनः शुचिर्धिया पवते सोम इंद्र ते ॥४॥
 नृऽधूतः । अद्रिऽसुतः । बर्हिषि । प्रियः । पतिः । गवां । प्रऽदिवः । इंदुः । चृत्वियः ।
 पुरंधिऽवान् । मनुषः । यज्ञऽसाधनः । शुचिः । धिया । पवते । सोमः । इंद्र । ते ॥४॥

हे इंद्र पवमानगुणविशष्टेन्द्र ते स्वदर्थं बर्हिषि यज्ञेऽयं सोमो धिया स्वेन कर्मणा धारया वा पवते । पात्रेषु खंदते । कीदृशः । नृधूतः कर्मनेतृभिर्मनुष्यैः शोधितः अद्रिषुतो यावभिरभिषुतः प्रियो देवानां प्रीणयिता गवां पतिः स्वामी । इंद्रो गा अलभत तस्मान्गवां स्वामी । प्रदिवः । पुराणनामैतत् । पुराणः इंदुः पात्रेषु चरन् अखिज अतौ जातः ॥ अतोरणं क्दसि घस । पा० ५. १. १०५-१०६ । इति घस । सिन्धेन पदसंज्ञायां भसंज्ञानिमित्तं औगुणो न भवति ॥ पुरंधिवान् । पुरंधिर्बहुधीरिति यास्तः । नि० ६. १३. । बहुकर्मवान् मनुषो मनुष्यस्य यज्ञसाधनः शुचिर्दीप्यमानः । यद्वा । दशापवित्रेण शुद्धः । एवंगुणः सोम इंद्रार्थं पवत इति संबंधः ॥

नृबाहुभ्यां चोदितो धारया सुतोऽनुष्वधं पवते सोम इंद्र ते ।
 आप्राः क्रतून्समजैरध्वरे मतीर्वेने दुषस्रभ्वोऽरासद्भरिः ॥५॥

नृबाहुऽभ्यां । चोदितः । धारया । सुतः । अ॒नुऽस्व॒धं । प॒व॒ते । सोमः । इंद्र॑ । ते ।
 आ । अ॒प्राः । क्र॒तून् । सं । अ॒जैः । अ॒ध्व॒रे । म॒तीः । वेः । न । दुऽसत् । च॒म्बोः । आ ।
 अ॒स॒दत् । हरिः ॥५॥

हे इंद्र पवमानगुणविशिष्ट नृबाहुभ्यां कर्मनेतृणामृत्विजां बाहुभ्यां चोदितः प्रेरितो धारया सुतो
 ऽभिषुतः । यथा धारा भवति तथाभिषुत इत्यर्थः । तादृशः सोमसे तवानुष्वधं बलमनु बलार्थं । यद्वा ।
 स्वधेत्वन्ननाम । अत्रार्थं पवते । आगच्छति । ततः स त्वं सोमपागेन क्रतून् कर्माण्याः । आपूरयसि । किंचा-
 ध्वरे यज्ञे मतीरभिमामाञ्छन्नून् समजैः । सम्यग्जितवानसि ॥ जि जये । जुडि सिपि सिचो बङ्गलं कंदसीती-
 उभावः । सिचि वृद्धिरिति वृद्धिः ॥ सोऽयं हरिर्हरितवर्णः सोमश्चम्बोरधिषवणफलकयोरासदत् । आसीदति ।
 तत्र दृष्टांतः । वेर्भ ॥ वी गत्यादिषु । अन्येभ्योऽपि दृशंत इति विच् । सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणः ॥
 यथा वेः पक्षी द्रुषत् द्रुमे सीदतीति तद्वत् ॥ द्रुषत् । पूर्वपदादिति षत्वं ॥ ॥२७॥

अ॒भुं दु॒हंति॑ स्त॒न॒यंत॑म॒क्षितं॑ क॒विं क॒वयोऽप॒सो म॒नी॒षिणः॑ ।
 स॒मी गा॒वो म॒तयो॑ यंति॒ संय॑तं च॒तस्य॑ यो॒ना॒ स॒दने॑ पु॒नर्भु॑वः ॥६॥
 अ॒भुं । दु॒हंति॑ । स्त॒न॒यंतं॑ । अ॒क्षितं॑ । क॒विं । क॒वयः॑ । अ॒पसः॑ । म॒नी॒षिणः॑ ।
 सं । ई॒मिति॑ । गा॒वः । म॒तयः॑ । यंति॑ । सं॒यतः॑ । च॒तस्य॑ । यो॒ना॒ । स॒दने॑ । पु॒नः॑ऽभु॒वः ॥६॥

कवयः क्रांतप्रज्ञा अपसः कर्मवंतो मनीषिणः । मनस ईशा मनीषा वृद्धिः । तद्वंत च्छत्विजः स्तनयंतं
 शब्दायमानमक्षितमचीणं कविं क्रांतदर्शनमभुं सोमं दुहंति । अभिषुर्वति । ततः पुनर्भुवः पुनर्भवनशीला
 गावः पशवो मतयो मननीयाः स्तुतयश्च संयतः परस्परं संगताः सत्य च्छतस्य सत्वभूतस्य यज्ञस्य योगा योनी
 योनिस्थानीय उत्पत्तिभूते सदन उत्तरवेद्याख्य ईमेन सोमं सं यंति । गच्छति ॥

नाभां पृथिव्या धरुणो महो दिवोऽपामूर्मो सिंधुष्वंतरुक्षितः ।
 इंद्रस्य वज्रो वृषभो विभुवसुः सोमो हृदे पवते चारु मत्सरः ॥७॥
 नाभां । पृथिव्याः । धरुणः । महः । दिवः । अपां । ऊ॒र्मो । सिंधुषु॑ । अ॒न्तः । उ॒क्षितः॑ ।
 इंद्र॑स्य । व॒ज्रः । वृ॒षभः॑ । वि॒भुऽव॑सुः । सोमः । हृ॒दे । प॒व॒ते । चारु॑ । म॒त्सरः॑ ॥७॥

महो महतो दिवो बुलोकस्य धरुणो धारकोऽयं सोमः पृथिव्या विस्तीर्णया भूमेर्नाभा नामी नाभि-
 स्थानीय उच्छ्रितप्रदेशे यदुत्तरवेदीनाभिः । ऐ० ब्रा० १. २८. । इत्याम्नात् उत्तरवेदिस्थान च्छत्विभिर्निहितः
 सिंधुषु खंदमानासु नदीष्वपामुदकानामूर्मो संघेऽंतमेध्य उचितः सित्तः । अंतरिक्षस्थानमध्ये वर्तमान इत्यर्थः ।
 तादृश इंद्रस्य वज्रो वज्रस्थानीयो वृषभः कामानां वर्षिता अत एव विभुवसुर्व्यापधनः सोमश्चाद् कक्षाखं यथा
 भवति तथेन्द्रस्य मत्सरो मादयिता सन् हृदे मनसे सुखाय पवते । आगच्छति ॥

स तू पवस्व परि पार्थिवं रजः स्तोत्रे शिक्षन्नाधून्वते च सुक्रतो ।
 मा नो निर्भाग्वसुनः सादनस्पृशो रयिं पिशंगं बहुलं वसीमहि ॥८॥
 सः । तु । प॒व॒स्व । परि॑ । पार्थि॒वं । रजः॑ । स्तो॒त्रे । शि॒क्षन् । आ॒ऽधू॒न्व॒ते । च । सु॒क्रतो॑
 इति॑ सुऽक्रतो ।

मा । नः । निः । भा॒क् । वसु॑नः । स॒द॒न॒ऽस्पृ॑शः । र॒यिं । पि॒शंगं॑ । बहु॒लं । व॒सी॒म॒हि ॥८॥

हे सुकृतो शोभनकर्मन् सुप्रज्ञ वा सोम तादृशस्त्वं पार्थिवं रजो लोकं क्षयीकृत्य तु चिप्रं परि पवस्व । परितः सर्वतः क्षर । किं कुर्वन् । आधुन्वतेऽदाभ्ययहे चिभिरंशुभिराधावनं कुर्वते । तथा भगवतापसवेन सूचितं । तैरेनं चतुराधुनोति पंचकृत्यः सप्रकृत्यो वेति । तस्मिन् धनादिकं शिष्यन् प्रयच्छन् परि पवस्विति समन्वयः । ततस्त्वं नोऽस्मान्वसुनो धनाम्ना निर्भाक् । मा निर्भाषीः । कीदृशात् । सदनस्युशः । येन भूतेन वसुना सदनानि गृहान् पुत्रादीन् स्युशति तादृशान्गृहादिकस्य प्रदातुर्धनाम्ना वियुजः ॥ भाक् । भज सेवायां । बुद्धिं सिपि सिचि बज्जलं छंदसीतीडागमाभावः । एकाच इतीट्प्रतिषेधः । हलंतलक्षणा बुद्धिः । पा० ७. २. ३. । सिपो लोपः ॥ यस्मादेवं तस्माद्वयं पिशंगं नानारूपं कनकादिना अत एव बज्जलं प्रभूतं रयिं धनं वसीमहि । आच्छादयेम । बज्जधनवन्तो भवेमेत्यर्थः ॥ वस आच्छादने । आदादिकः । सिचि रूपं ॥

आ तू न इंदो शतदात्वश्व्यं सहस्रदातु पशुमद्धिरण्यवत् ।

उप मास्व बृहती रेवतीरिषोऽधि स्तोत्रस्य पवमान नो गहि ॥ १९ ॥

आ । तु । नः । इंदो इति । शतऽदातु । अश्व्यं । सहस्रऽदातु । पशुऽमत् । हिरण्यऽवत् ।

उप । मास्व । बृहतीः । रेवतीः । इषः । अधि । स्तोत्रस्य । पवमान । नः । गहि ॥ १९ ॥

हे इंदो पवमान नोऽस्मभ्यं तु चिप्रं धनमायच्छ । कीदृशं । शतदातु । दातु दानं । बज्जदानं अश्व्यमश्व-सहितं सहस्रदातु सहस्रदानोपेतं पशुमत्पश्यादियुक्तं हिरण्यवद्धिरण्ययुक्तं च धनं देहि । तथा हे सोम बृहतीः प्रभूतानि रेवतीर्धनवन्ति । यद्वा । पयसो दातारः पशवः । तद्वंतीषोऽज्ञानि चास्मभ्यमुप मास्व । उपनिर्मिष्व । कुर्वति यावत् । किंच हे पवमान नोऽस्माकमेवंभूतस्य स्तोत्रस्य अवगायाधि गहि । आगच्छ । क्रियार्थोप-पदस्य । पा० २. ३. १४. । इति चतुर्थी । चतुर्थ्यर्थे बज्जलं छंदसीति षष्ठी ॥ २२ ॥

सक्रे इति नवर्चं षष्ठं सूक्तमांगिरसस्य पवित्रस्यायं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । सक्रे पवित्र इति ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टव एतत्सूक्तं । सूचितं च । सक्रे द्रप्सस्यायं वेनञ्चोदयत्युन्निगर्भाः । आ० ४. ६. । इति ॥

सक्रे द्रप्सस्य धमंतः समस्वरन्तस्य योना समरंत नाभयः ।

चीन्स मूर्धो असुरश्चक्र आरभे सत्यस्य नावः सुकृतमपीपरन् ॥ १ ॥

सक्रे । द्रप्सस्य । धमंतः । सं । अस्वरन् । ऋतस्य । योना । सं । अरंत । नाभयः ।

चीन् । सः । मूर्धः । असुरः । चक्रे । आऽरभे । सत्यस्य । नावः । सुऽकृतं । अपीपरन् ॥ १ ॥

सक्रे यज्ञस्य हनुस्थानीये । सक्रे ओष्ठप्रांते हनुश्च्यते । अधिषवणफलके धमतोऽभिषूयमाणस्य द्रप्सस्य सोमस्यांशवः समस्वरन् । संगच्छंते । तदास्व्यशब्दयन्वा । ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य योना योनावुत्पत्तिस्थाने नाभयः सोमरसाः समरंत । संगच्छंते ॥ अर्तः समो गमीत्यादिनात्मनेपदं । सर्तिशास्वर्तिभ्यश्चेति चुरेत् ॥ अथासुरो बलवान् सर्वेषां प्रीणनात् प्राणदाता वा स सोमो मूर्धः समुच्छ्रितांस्त्रीक्षोकानारभ आरंभणाय मनुष्यदेवादीनां संचरणाय करोति । किंच सत्यस्य सत्यभूतस्य सोमस्य नावो नौका इव स्थिताश्चक्रः स्थाब्धः । आदित्याययणोक्थध्रुवस्थाब्ध इति । ताः स्थाब्धः सुकृतं सुष्ठु कर्माणि कुर्वंत यजमानमपीपरन् । अभिमतदानेन पूजयंति वा ॥ पारयतेर्बुद्धिं चिच्छि सन्वन्नावाभ्यासित्वदीर्घाः ॥

सम्यक् सम्यंचो महिषा अहेषत सिंधोरूर्मावधि वेना अवीविपन् ।

मधोर्धाराभिर्जनयंतो अर्कमिप्रियामिंद्रस्य तन्वमवीवृधन् ॥ २ ॥

सम्यक् । सम्यंचः । महिषाः । अहेषत । सिंधोः । ऊर्मा । अधि । वेनाः । अवीविपन् ।

मधोः । धाराभिः । जनयंतः । अर्कः । इत् । प्रियां । इंद्रस्य । तन्वं । अवीवृधन् ॥ २ ॥

महिषाः पूषा महान्तो वर्त्विजः सम्यंचः परस्वरं संगताः संतः सम्यग्हेषत । सोमं सम्यक् प्रेरयन्ति । अभि-
वृष्वतीति यावत् ॥ हि मती वृषी च । कुडि सिचि रूपं ॥ ततो वेनाः । वेनतेः कांतिकर्मण इति याक्ः
। नि० १०. ३८. । स्वर्गादिफलं कामयमाना ऋत्विजः सिंधोः खंदमानस्योदकस्योर्मावधि संघे वसतीवर्षादिषु
जलेषु सोममयीविषन् । कंपयन्ति । तच्च प्रेरयन्तीत्यर्थः ॥ वपतेखंतस्य कुडि चडि यौ चङ्गुपधाया वृत्स इति
वृत्सः ॥ किंचार्कमर्चनीयं खोचं जनयंतः कुर्वतस्ते प्रियां प्रियतमामिंद्रस्य तन्वं धाम च मधोर्मदकरस्य
सोमस्य धाराभिरवीवृधन् । वर्धितवन्तः ॥ वर्धतेर्कुडि चडि रूपं ॥

पविचवंतः परि वाचमासते पितृषां प्रत्नो अभि रक्षति व्रतं ।

महः समुद्रं वरुणस्तिरो दधे धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभं ॥३॥

पविचवंतः । परि । वाचं । आसते । पिता । एषां । प्रत्नः । अभि । रक्षति । व्रतं ।

महः । समुद्रं । वरुणः । तिरः । दधे । धीराः । इत् । शेकुः । धरुणेषु । आरभं ॥३॥

पविचवंतः पविचेण शोधकेन सामर्थ्येन युक्ताः सोमस्य रश्मयो वाचं सोमस्थितां माध्यमिकां वाचं
पर्यासते । पर्युपविशन्ति । सोमोऽंतरिक्षे तिष्ठति खलु सोमो वै राजा गंधर्वेष्वसीत् । ऐ० ब्रा० १. २७. । इत्या-
न्नामात् । ततः प्रत्नः पुराण एषां रश्मीनां पितायं सोमश्च व्रतं प्रकाशनात्मकं कर्माभि रक्षति । अचितं
करोति । किंच वरुणः सर्वस्य स्वतेजसाच्छादकः सोऽयं सोमो महो महत् समुद्रं । अंतरिक्षनामितत् । महदं-
तरिचं ते रश्मिभस्तिरो दधे । अंतर्हितमकरोत् । सर्वं व्याप्नोदिति यावत् । तमिमं सोमं धीराः । इद्व-
धारणे । कर्मणि कुशलाः प्राज्ञा एवर्त्विजो धरुणेषु सर्वस्य धारकेषु वसतीवर्षाख्येषूदकेष्वारभमारभ्युं शेकुः ।
शक्नुवन्ति च ॥ रमेक्षुमर्थे शक्ति एमुल्कमुलौ । पा० ३. ४. १२. । इति कमुष् । जित्स्वरेण मध्योदात्तः ॥

सहस्रधारेऽव ते समस्वरन्दिवो नाके मधुजिह्वा असश्चतः ।

अस्य स्पशो न नि मिषन्ति भूर्णयः पदेपदे पाशिनः संति सेतवः ॥४॥

सहस्रधारे । अव । ते । सं । अस्वरन् । दिवः । नाके । मधुऽजिह्वाः । असश्चतः ।

अस्य । स्पशः । न । नि । मिषन्ति । भूर्णयः । पदेऽपदे । पाशिनः । संति । सेतवः ॥४॥

सहस्रधारेऽव । उदकधारा यस्माद्भवति तत्तथोक्तमंतरिक्षं । तस्मिन्वर्तमानास्ते सोमरश्मयोऽवावसात्
स्थितां पृथिवीं वृथा संयोजयन्तीत्यर्थः । किंच दिवो बुलोकस्य नाके समुच्छिते देशे वर्तमाना मधुजिह्वा
मध्वयाः । सोमतेजसाद्येभ्यो हि मधुत्पन्नं भवति । अतो मधुजिह्वाः । असश्चतः संगतवर्जिताः पृथक्पृथग्दिव्य-
वस्थिता अस्य सोमस्य स्वभूताः स्पशः सारभूता रश्मयो भूर्णयः चिप्रगामिनः संतो न नि मिषन्ति । निषेधं न
कुर्वन्ति । किंतु पापिनः सुष्ठतिनश्च ज्ञातुं सर्वदा जायतीत्यर्थः । अथवा राजानो दुष्टान्विवारयितुं सर्वदा
जागरणं कुर्वन्ति तद्वत् । एवं ते रश्मयः पदे पदे स्थाने स्थाने सेतवः संबन्धाः संतः पाशिनः पापकृतां बाधकाः
सन्ति । भवन्ति ॥

पितृर्मातुरध्या ये समस्वरन्नुचा शोचंतः संदहंतो अव्रतान् ।

इंद्रद्विष्टामप धमन्ति मायया त्वचमसिक्नीं भूमनो दिवस्परि ॥५॥

पितृः । मातुः । अधि । आ । ये । संऽअस्वरन् । उचा । शोचंतः । संऽदहंतः । अव्रतान् ।

इंद्रऽद्विष्टां । अप । धमन्ति । मायया । त्वचं । असिक्नीं । भूमनः । दिवः । परि ॥५॥

पितृर्मातुर्बावापृषिच्योः । बीमं पिता जनिता नाभिरच बंधुमं माता पृथिवी महीयं । ऋ० १. १६४. ३३. ।

इत्यादिषु बावापृथिवीर्मातापितृस्वास्त्रानात् । बावापृथिवीभ्यां धे सोमररमयोऽध्या समस्वरन् अधिकं प्रादुर्भूता अभवन् त अचर्त्विग्भिः क्रियमाणया सुखा शोचन्ती दीप्यमाना अत्रतान् कर्मरहितान्यजमानान् संदहंतः सम्यन्विनाशयंतस्ते ररमय इन्द्रद्विष्टामिन्द्राय द्वेषकारिणी ॥ ते च । पा० ६. २. ४५. इति पूर्वपदप्रकृतस्वरः ॥ इद्रेण द्विष्टं वा । असिक्तीं । राचिनामेतत् । राचिवत्कृष्णरूपां स्वचं । राक्षसमित्यर्थः । मायया कर्मणा प्रक्षया वा भूमनो विस्तृताङ्गुलीकाद्विस्वरि युलीकाश्चाप धमन्ति । अपगतं कुर्वन्ति । अपघ्नन्तीत्यर्थः ॥ ॥ २९ ॥

प्रत्नान्मानादध्या ये समस्वरञ्छ्लोकयंचासो रभसस्य मंतवः ।

अपानक्षासौ बधिरा अहासत ऋतस्य पंथां न तरन्ति दुःकृतः ॥ ६ ॥

प्रत्नात् । मानात् । अधि । आ । ये । संऽअस्वरन् । श्लोकऽयंचासः । रभसस्य । मंतवः ।

अप । अनक्षासः । बधिराः । अहासत । ऋतस्य । पंथां । न । तरन्ति । दुःकृतः ॥ ६ ॥

श्लोकयंचासः । श्लोकाः स्तुतयः । स्तुतिनियमना रभसस्य मंतवो वेगमभिमन्यमानाः एतादृशा धे सोमररमयः प्रतापुराणास्मानादंतरिचादध्या समस्वरन् सह प्रादुर्भूता अभवन् तान्प्रमीननवासञ्चक्षुर्वर्जिताः साधु पदार्थानामद्रष्टारो नरा बधिरा देवतास्तुतिश्रवणवर्जिताः पापकृतो नरश्चापाहासत । तान्परित्यजन्ति । दर्शिनः श्रवणवंतो मेधाविनस्तु न परिजहति किंतु कुर्वन्ति । तदेवाह । अतस्य सत्यस्य पंथां मार्गभूतमेघां गणं दुःकृतः पापकृतो नरा न तरन्ति । नोत्तरयन्ति । सुकृतस्तु तरन्तीत्यभिप्रायः ॥

सहस्रधारे वितते पवित्र आ वाचं पुनन्ति कवयो मनीषिणः ।

रुद्रास एषामिषिरासौ अद्रुहः स्पशः स्वंचः सुदृशौ नृचक्षसः ॥ ७ ॥

सहस्रधारे । विऽतते । पवित्रे । आ । वाचं । पुनन्ति । कवयः । मनीषिणः ।

रुद्रासः । एषां । इषिरासः । अद्रुहः । स्पशः । सुऽअंचः । सुऽदृशः । नृऽचक्षसः ॥ ७ ॥

कवयः क्रांतकर्माणः अत एव मनीषिणः प्राज्ञा अलिजः सहस्रधार अनेकधारोपेते वितते कर्मणि विस्तृते पवित्रे शुश्रुत्यादके सोमे वर्तमानां वाचं माध्यमिकां । सोमः खलु विश्वावसुप्रभृतिगंधर्वाश्चांतरिचेऽतिष्ठन् सोमो धे राजा गंधर्वेष्वासीदिति श्रवणात् तत्र वर्तमानं सोमं देवा गोपया वाचा क्रीतवन्तः । तदा सोमे वाक्लिष्ठतीति शक्यते वक्तुं । तस्मात्सोमे स्थितां माध्यमिकां वाचमा पुनन्ति । संस्कुर्वन्ति । कुर्वन्तीति यावत् । य उक्तगुणा मरुतां मातरं माध्यमिकां वाचं कुर्वन्ति तेषां रुद्रासो रुद्रपुत्रा मध्यमवाचः पुत्रा मरुतः स्पशो वाचा वशिणो भवन्ति । कीदृशाः । इषिरा गमनशीला अद्रुहः स्तोतृणामद्रोग्धारः । यद्वा ॥ द्रुहेः कर्मणि क्लिबीणादिकः ॥ परैरहिंसाः । स्वंचः शोभनांचनाः अत एव सुदृशः सुदर्शना नृचक्षसो नृक्षां कर्मनेतृणां द्रष्टारः ॥

ऋतस्य गोपा न द्भाय सुक्रतुस्त्री ष पवित्रा हृद्यंतरा दधे ।

विद्वान्त विश्वा भुवनाभि पश्यत्यवाजुष्टान्विध्यति कर्ते अव्रतान् ॥ ८ ॥

ऋतस्य । गोपाः । न । द्भाय । सुऽक्रतुः । ची । सः । पवित्रा । हृदि । अंतः । आ । दधे ।

विद्वान् । सः । विश्वा । भुवना । अभि । पश्यति । अव्र । अजुष्टान् । विध्यति । कर्ते ।

अव्रतान् ॥ ८ ॥

अतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य गोपा गोपायिता अत एव सुक्रतुः शोभनकर्मा सोमो न द्भाय द्भाय स्तंभ-

नाथ न भवति । परैर्दंभयितुं न शक्यत इत्यर्थः । किंच स सोमस्त्री ॥ शिंक्षदसि बड्ढलमिति लुक् ॥ ऋणि पवित्रापिषायुसूर्यात्मकानि ऋणि पवित्राणि ह्यंतर्हृदयस्थांतरा दधे । आदधाति । स्वस्मिन् संगमयतीत्यर्थः । अपि च विद्वान् सर्वं जानानः स सोमो विद्या भुवना सर्वाणि भुवनान्यभि पश्यति । ततः कर्ते ॥ करोतिरौणा-
दिकक्षप्रत्ययः ॥ कर्मण्यजुष्टानप्रियान् अत एवात्रतानयजमानानव विध्यति । अवाङ्मुखात् कृत्वा ताडयति ।
हिनस्तीति यावत् ॥

ऋतस्य तंतुर्विततः पवित्रं आ जिह्वाया अये वरुणस्य मायया ।

धीराश्चित्तमिनक्षंत आशताचा कर्तमव पदात्यप्रभुः ॥९॥

ऋतस्य । तंतुः । विऽतंतः । पवित्रे । आ । जिह्वायाः । अये । वरुणस्य । मायया ।

धीराः । चित् । तत् । संऽइनक्षंतः । आशत । अच । कर्ते । अवं । पदाति । अप्रऽभुः ॥९॥

ऋतस्य सत्यभुतस्य यज्ञस्य तंतुस्त्रानिता पवित्रेऽविवालयमये दशापवित्रे विततो विसृतः । यद्वा । पवित्रे
ऽंतरिचे विसृतः सोमो वरुणस्य जिह्वाया अये मायया कर्मणा आ । आस्थितः । वरुणजिह्वाय आपस्त्रिष्ठति ।
तासु सोमो वसतीति वसतीवर्याबुदकेषु स्थित इत्यर्थः । ततो धीराश्चित् कर्मणि प्राज्ञा एव तद्वरणजिह्वाय-
स्थानं समिनक्षंतः । इनक्षतिर्गतिकर्मा । संव्याप्रुवंतः संत आशत । स्तुतिभिर्हृविर्मिर्वा प्राप्तुवन् । यः पुनः कर्ते ॥
कालाध्नोरिति द्वितीया ॥ कर्मण्यप्रभुः समर्थो न भवति सोऽयमचास्त्रिष्ठे लोकेऽव पदाति । अक्तात्प्रके
पतति । नोपरि गच्छति ॥ पद गती । लेव्याडागमः ॥ तस्मात्सर्वैरभिष्टोमादिकर्म कर्तव्यमित्येषोऽर्थोऽभिहितो
भवति ॥ ३० ॥

शिशुर्नेति नवर्चं सप्तमं सूक्तं दैर्घतमसस्य कक्षीवत आर्षं पवमानसोमदेवताकं । अष्टमी चिष्टुप् शिष्टा
जगत्यः । तथा चानुक्रम्यते । शिशुर्न कक्षीवांस्त्रिष्टुबष्टमीति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

शिशुर्न जातोऽव चक्रद्वने स्वर्ग्येद्वाज्यरुषः सिषासति ।

दिवो रेतसा सचते पयोवृधा तमीमहे सुमती शर्म सप्रथः ॥१॥

शिशुः । न । जातः । अवं । चक्रदत् । वने । स्वः । यत् । वाजी । अरुषः । सिषासति ।

दिवः । रेतसा । सचते । पयःऽवृधा । तं । ईमहे । सुऽमती । शर्म । सऽप्रथः ॥१॥

स पवमानः सोमो वने वननीये वसतीवर्याख्य उदके जात उत्पन्नः शिशुर्न शिशुरिवाव चक्रदत् ।
अवाङ्मुखं क्रंदति । तदोदकमध्ये पतच्छब्दं करोति खलु । यद्यदा वाजी बलवानन्नवान्वाक्ष आरोचमानः ।
यद्वा । वाज्यश्च इवाक्षः ॥ अर्तेरुषच् ॥ गमनशीलः । सोमः स्वः स्वर्गलोकं सिषासति संभक्तुमिच्छति ॥ सनोतिः
सनीडभाव आत्वं । सनोतिरिति साहितिकं पत्वं ॥ सोऽयं पयोवृधा गवामोषधीनां च चीरस्य वर्धकेन
रेतसोदकेन सह दिवो द्युलोकात्सचते । पार्थिवं लोकं समवेति । तं तादृशं प्रसिद्धं सोमं सप्रथः सर्वतः पृथुतरं
धनादिना युक्तं शर्मं गृहं तद्वयं सुमती ॥ सुपां सुलुगिति तुतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ सुमत्या शोभनया
सुत्येमहे । याचामहे ॥ ईमह इति याज्ञाकर्म । ईड् गती दैवादिकः । छांदसः अनो लुक् ॥

दिवो यः स्क्भो धरुणः स्वातत आपूर्णो अंशुः पर्येति विश्वतः ।

सेमे मही रोदसी यक्षदावृता समीचीने दाधार समिषः कविः ॥२॥

दिवः । यः । स्क्भः । धरुणः । सुऽआततः । आऽपूर्णः । अंशुः । परिऽएति । विश्वतः ।

सः । इमे इति । मही इति । रोदसी इति । यक्षत् । आऽवृता । समीचीने इति

संऽईचीने । दाधार । सं । इषः । कविः ॥२॥

दिवो शुक्लोकस्य स्तंभो विष्कंभयिता संरोद्धा धरणः सर्वस्य धारकः । यद्वा । पृथिव्या धारकः । विष्टंभो दिवो धरणः पृथिव्याः । ऋ० ९. ८९. ६. इत्याम्नागात् । तावृशः स्वाततः सुष्ठु सर्वं च विततो विसृतः अत एवापूर्णः पात्रेषु संपूर्णो योऽगुः सोमात्मको विश्वतः सर्वतः पर्येति परिगच्छति ॥ तिष्ठि षोदाप्तवतीति गतेर्निघातः ॥ स सोम इमे रोदसी बावापृथिव्यावावृतासंभजनीयेन कर्मणा यच्चत् । यजतु । स्वबलेन संयोजयत्वित्यर्थः । ततः सोऽयं समीचीने परस्परं संगते बावापृथिव्यौ दाधार । धारयां चकार ॥ तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः ॥ अनंतरं कविः क्रांतकर्मणोऽज्ञानि स्तोतुभ्यः सं प्रयच्छतु । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाधाहारः ॥

महिं प्सरः सुकृतं सोम्यं मधुर्वीं गव्यूतिरदितेऽर्जुतं यते ।

ईशे यो वृष्टेरित उस्त्रियो वृषापां नेता य इतर्जुतिः ऋग्मियः ॥ ३ ॥

महिं । प्सरः । सुऽकृतं । सोम्यं । मधु । उर्वीं । गव्यूतिः । अदितेः । ऋतं । यते ।

ईशे । यः । वृष्टेः । इतः । उस्त्रियः । वृषां । अपां । नेता । यः । इतः ऽर्जुतिः । ऋग्मियः ॥ ३ ॥

ऋतं सत्यभूतं यज्ञं यते गच्छते तस्मा इन्द्राय सुष्ठु संस्कृतं सोम्यं सोममयं महि महत् प्रभूतं मधु मधुररसं प्सरो भक्षणं पानीयं भवति ॥ प्सा भक्षणे ॥ किंच तस्माद्यज्ञं प्रत्यागच्छतामिन्द्रादीनामदितेः पृथिव्या गव्यूतिर्मार्गश्चोर्वीं विस्रोणीं भवति । इन्द्रः शतसहस्रसंख्याकहरिभिः सह गंतुं मार्गं विस्रोणींऽभवदित्यर्थः । य इन्द्र इत इमं लोकं प्रत्यापतत्या वृष्टेरीशे ईश्वरो भवति । तथोस्त्रियः । उस्त्रेति गोनाम । गोभ्यो हितोऽपा-मुदकानां वृषा वर्षको यज्ञस्य नेता नायक इतर्जुतिः । इममस्मदीयं यज्ञं प्रव्यूतिर्ममनं यस्य स तथोक्तः । इतो गच्छन् य इन्द्र ऋग्मिय ऋगर्हः स्तोतव्यो भवति । तस्मा अयं सोमः पातव्यो भवतीति ॥

प्रवर्षेऽभिष्टव आत्मन्वन्नभ इत्येषा । सूचितं च । तदु प्रयच्छतमसस्य कर्मात्मन्वन्नभो दुह्यते घृतं पयः । आ० ४. ७. इति ॥

आत्मन्वन्नभो दुह्यते घृतं पयं ऋतस्य नाभिरमृतं वि जायते ।

समीचीनाः सुदानवः प्रीणन्ति तं नरो हितमव मेहन्ति पेरवः ॥ ४ ॥

आत्मन् ऽवत् । नभः । दुह्यते । घृतं । पयः । ऋतस्य । नाभिः । अमृतं । वि । जायते ।

संऽईचीनाः । सुऽदानवः । प्रीणन्ति । तं । नरः । हितं । अव । मेहन्ति । पेरवः ॥ ४ ॥

आत्मन्वत् ॥ अगो नुडिति नुडागमः ॥ आत्मवत्सारवहृतं पयश्च नभो नभस आदित्यरूपात्सोमो दुह्यते । किंचर्तस्य यज्ञस्य नाभिः ॥ णह बंधने । स्वमोर्नपुंसकात् । पा० ७. १. २३. इति सोर्नुप भवति सर्वविधोनां कुंदसि विकल्पितत्वात् ॥ नाभि यज्ञस्य बंधकममृतमुदकं च वि जायते । तस्मादेव प्रादुर्भवति । ततः सुदानवः शोभनस्तुतिहविर्दानवतो यजमानाः समीचीनाः परस्परं संगताः संतस्तमिमं सोमं प्रीणयन्ति । स्तुतिभिस्तर्पयन्ति । अथ नरो नेतारः पेरवः ॥ पा रक्षणे । मापोरित्त्वे इन्निति इन्द्रात्थयः ॥ सर्वस्य रक्षकाः सोमररमयो हितं निहितमवावस्तावर्तमानं पार्थिवमुदकं मेहन्ति । वर्षति ॥ मिह सेचने भौवादिकः ॥ यद्वा । हितमुदकं पृथिवीं प्रति मेहन्ति ॥

अरावीदंशुः सचमान उर्मिणा देवाभ्यं मनुषे पिन्वति त्वचं ।

दधाति गर्भमदितेरूपस्य आ येन तोकं च तनयं च धामहे ॥ ५ ॥

अरावीत् । अंशुः । सचमानः । उर्मिणा । देवऽअभ्यं । मनुषे । पिन्वति । त्वचं ।

दधाति । गर्भं । अदितेः । उपऽस्थे । आ । येन । तोकं । च । तनयं । च । धामहे ॥ ५ ॥

ऊर्मिणा वसतीवर्धादीनामुदकानां संघेन सचमानोऽशुः सोमोऽरावीत् । शब्दं करोति । किंच स सोमो देवाय ॥ अत्र रक्षणे । अविदुस्तृतीये ईरितीप्रत्ययः ॥ देवानां पालयित्रीं त्वचमात्मनः शरीरं मनुषे मनुष्याय यजमानाय पिवन्ति । सिञ्चति । पात्रेषु चरतीति यावत् । अपि चादितेरदीनायाः पृथिव्या उपस्थे समीप ओषधीषु तं गर्भमा दधाति । सुधामयैः किरणैर्विदधाति । येन गर्भेण वयं तोकं दुःखनाशकं पुत्रं च तनयं । तनोति कुलमिति तनयः पीत्रः । तं च धामहे । दध्महे । धारयामः ॥ दधातेर्लटि बङ्गलं कंदसीति शपो लुक् ॥ ३१ ॥

सहस्रधारेऽव ता असञ्चतस्तृतीये संतु रजसि प्रजावतीः ।

चतस्रो नाभो निहिता अबो दिवो हविर्भरंत्यमृतं घृतञ्चुतः ॥ ६ ॥

सहस्रधारे । अब । ताः । असञ्चतः । तृतीये । संतु । रजसि । प्रजाऽवतीः ।

चतस्रः । नाभः । निऽहिताः । अबः । दिवः । हविः । भरंति । अमृतं । घृतञ्चुतः ॥ ६ ॥

सहस्रधारे बहदकधारे तृतीये रजसि लोके स्वर्गे वर्तमाना असञ्चतः परस्परमसक्ताः प्रजावतीत्वादि-तप्रजावत्यः सोमस्य स्वभूतास्ता अब संतु । अबस्तात्पृथिव्यां पतंतु । कास्ता इत्याह । चतस्रो नाभस्तपसो वाधिकाः सोमस्य संबन्धिन्यश्चतस्रो दीप्तयः कलाः । दिवो बुल्लोकादवोऽवस्तात्निहिताः सोमेन स्थापितास्ता घृतञ्चुतो घृतस्योदकस्य च्यावयिष्यः सत्यो हविः सोमादिलक्षणं भरंति । देवानां प्रयच्छति । तथासुतं गोष्वोषधीषु च पयोरूपं सुधारूपं च भरंति । प्रक्षिपंति ॥

श्वेतं रूपं कृणुते यत्सिषासति सोमो मीढ्वा असुरो वेद भूमनः ।

धिया शमी सचते सेमभि प्रवहिवस्त्ववंधमव दर्षदुद्रिणं ॥ ७ ॥

श्वेतं । रूपं । कृणुते । यत् । सिषासति । सोमः । मीढ्वान् । असुरः । वेद । भूमनः ।

धिया । शमी । सचते । सः । ई । अभि । प्रऽवत् । दिवः । कवंधं । अब । दर्षत् । उद्रिणं ॥ ७ ॥

श्वेतं दीप्यमानं शुक्लं रूपं कृणुते तदा करोति यद्यदा सिषासति स्वर्गं संभक्तुमिच्छति । सोमे पात्राणागते सति तत्तेजसानुरंजितानां तेषां श्वेतं रूपं भवति । ततो मीढ्वान् ॥ मिह सेचने । अस्मात् क्रसी दाश्वास्ताडा-मीढ्वंश्चेति निपातनादभिमतरूपसिद्धिः ॥ कामानां सेक्तासुरः प्राज्ञो बलवान् वा सोमो भूमनो बङ्गधनानि वेद । स्तोत्रुभ्यो दातुं जानाति । प्रयच्छतीति यावत् । स ई ॥ सोऽचि लोपि चेदिति सुलोपः ॥ सोऽयं धिया प्रक्षानेन प्रवत् प्रकृष्टानि शमी ॥ द्वितीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ कर्माण्यभि सचते । अभितः समवैति । किंच दिवोऽंतरिशादुद्रिणमुदकवतं कवंधं मेघं । कवंधशब्देन मेघोऽभिधीयते ॥ तात्स्थ्यात्ताच्छब्दमिति ॥ मेघमव दर्षत् । अवदारयति । विवृतद्वारं करोति । मेघं विदार्यांतरिशादुद्रिं करोतीत्यर्थः ॥

अथ श्वेतं कलशं गोभिरक्तं कार्ष्णन्ना वाज्यकमीत्सवान् ।

आ हिन्विरे मनसा देवयंतः कक्षीवन्ते शतहिमाय गोनां ॥ ८ ॥

अथ । श्वेतं । कलशं । गोभिः । अक्तं । कार्ष्णन् । आ । वाजी । अकमीत् । ससऽवान् ।

आ । हिन्विरे । मनसा । देवऽयंतः । कक्षीवन्ते । शतऽहिमाय । गोनां ॥ ८ ॥

अथाथागतं श्वेतं संप्रति सोमसंसर्गाच्छ्रेतवर्णं गोभिश्चकैरक्तं संपृक्तं द्रोणकलशं ससवान् संभजन सोम आकमीत् । आकमते । कार्ष्णन् । कार्ष्णशब्दः काष्ठावचनः । आजि धावन्तो योद्धारो थां गंतुमिच्छति तस्यां

काष्ठायां वाची कश्चिद्व्यो युञ्जं भजमान आक्रमीत् । आक्रमते । सोमः काष्ठायां द्रोणकलशे पततीत्यर्थः । ततस्त्वस्री सोमाय देवयंतो देवानिच्छंत ऋत्विजो मनसा ह्रिन्विर । सुतीराभिमुख्येन प्रेरयति । तत्र शतहिमाय बङ्गमनाय कश्चीवते स्तोत्रकारिण एतन्नामकायर्षये सोमो गोनां गाः पशून् प्रेरयति ॥ गोः पादाति । पा० ७. १. ५७. इति गुडागमः । क्रियायद्दृष्टं कर्तव्यं । म० १. ४. ३२. इति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥

अद्भिः सोम पपृचानस्य ते रसोऽव्यो वारं वि पवमान धावति ।

स मृज्यमानः कविभिर्मदितम स्वदस्वेन्द्राय पवमान पीतये ॥९॥

अत्ऽभिः । सोम । पपृचानस्य । ते । रसः । अव्यः । वारं । वि । पवमान । धावति । सः । मृज्यमानः । कविऽभिः । मदिन्ऽतम । स्वदस्व । इंद्राय । पवमान । पीतये ॥९॥

हे पवमान पवित्रेण पूयमान हे सोम अद्भिर्वसतीवर्थादिभिर्बदकिः पपृचानस्य संपुष्यमानस्य ते तव रसोऽव्योऽवेर्वारं वाचं दशापवित्रं वि धावति । विविधं प्राप्नोति । ततो हे मदितम मादयितुम हे पवमान सोम त्वं कविभिः क्रातकर्मभिर्ऋत्विग्भिर्मृज्यमानः पूयमानः सद्भिद्राय पीतय इंद्रस्य पानार्थं स्वदस्व । प्रिय-रसो भव ॥ ॥३२॥

अभि प्रियाणीति पंचर्चमष्टमं सूक्तं । भार्गवस्य कवेरार्षे जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथानुक्रम्यते । अभि प्रियाणि पंच कविरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अभि प्रियाणि पवते चनोहितो नामानि यद्भो अधि येषु वर्धते ।

आ सूर्यस्य बृहतो बृहन्नधि रथं विष्वंचमरुहद्विचक्षणः ॥१॥

अभि । प्रियाणि । पवते । चनःऽहितः । नामानि । यद्भः । अधि । येषु । वर्धते ।

आ । सूर्यस्य । बृहतः । बृहन् । अधि । रथं । विष्वंचं । अरुहत् । विऽचक्षणः ॥१॥

चनोहितः । चन इत्यत्रनाम ॥ चायतेरसुनि चन इत्यौणादिकसूत्रेण निपातितः । उ० ४. १९९. ॥ चनसेऽज्ञाय हितः यद्वा हितान्नः सोमः प्रियाणि जगतः प्रीषयितृणि नामानि नमनशीलानि तावदुक्तान्यभि पवते । अभितः करोति । येष्वंतरिक्षस्थितेषूदकेषु यद्भो महानयं सोमोऽधि वर्धते अधिकं प्रवृद्धो भवति । अपां मध्ये सोमो वसति । ततो बृहन्नहान् सोमो बृहतो महतः परिवृढस्य सूर्यस्य विष्वंचं विष्वग्गमनमधुपरि रथं विचक्षणः सर्वस्य विद्रष्टा सन्नाहृत् । आरोहति । अपौ प्रास्ताङ्गतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठत इति ॥

ऋतस्य जिह्वा पवते मधु प्रियं वक्ता पतिर्धियो अस्या अदाभ्यः ।

दर्धाति पुत्रः पित्रोरपीच्यं नाम तृतीयमधि रोचने दिवः ॥२॥

ऋतस्य । जिह्वा । पवते । मधु । प्रियं । वक्ता । पतिः । धियः । अस्याः । अदाभ्यः ।

दर्धाति । पुत्रः । पित्रोः । अपीच्यं । नाम । तृतीयं । अधि । रोचने । दिवः ॥२॥

ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य जिह्वा मुख्यत्वेन जिह्वास्थानीयः सोमः प्रियं प्रियकरं मधु मदकरं रसं पवते । षरति । कीदृशः । वक्ता शब्दकृतः । यद्वा । स्तोत्रुभिः क्रियमाणाः स्तुतयः साधीयस्य इति प्रतिश्रवणस्य कर्ता । अस्या धिय एतस्य कर्मणः पतिः पालयितादाभ्यो रक्षोभिर्हिंसितुमशक्यः । पुत्रो यजमानः पित्रोर्मातापित्रोरपीच्यमंतर्हितं यज्ञाम् । तौ न जानीतो नामकरणवेलायां । तस्मात्तयोरपरिज्ञायमानं तत्तृतीयं

नाम दिवो बुधोक्त्वा रोचने दीप्यमाने सोमेऽभिषुयमाणि सत्वधि दधाति । अत्यंतं धारयति । नक्षत्राव-
हारिकनाम्नी प्रभाष्य सोमयाजीति तृतीयमस्य नामेति भगवता बोधायनेनोक्तं ॥

अव द्युतानः कलशाँ अचिक्रदन्नुभिर्येमानः कोश आ हिरण्यये ।

अभीमृतस्य दोहना अनूषताधि चिपृष्ठ उषसो वि राजति ॥३॥

अव । द्युतानः । कलशाँ । अचिक्रदत् । नृऽभिः । येमानः । कोशे । आ । हिरण्यये ।

अभि । ई । अमृतस्य । दोहनाः । अनूषत । अधि । चिऽपृष्ठः । उषसः । वि । राजति ॥३॥

द्युतानः ॥ द्युत दीप्ती ॥ दीप्यमानो नृभिः कर्मनेतुभिर्ऋत्विग्भिर्हिरण्यये हिरण्यये कोशेऽधिषवणधर्मणि ।
तस्य हिरण्ययत्वं हिरण्यपाणिरभिषुयोतीति हिरण्यसंबंधात् । तादृशे कोशे येमानः ॥ छांदसे कर्मणि लिटि
कानचि रूपं ॥ नियम्यमानः सोमः । तत अतस्य सत्वभूतस्य यज्ञस्य दोहना दोग्धार अत्विज ईमेन सोम-
मभ्यनूषत । अभिषुयति । यावाणो वत्सा अत्विजो दुहंतीति तैत्तिरीयब्राह्मण एषां दोग्धुत्वमभिहितं । सोमः
कलशान्द्रोणाभिधानान्प्रत्यवाचिक्रदत् । अवक्रदति । शब्दायते । ततस्त्रिपुष्टः । चीणि सवमान्येव पुष्टानि
यस्य स तथोक्तः चिपु सवनेषु सोमस्य विद्यमानत्वात् ॥ चिचक्रादित्वाङुत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ तादृशः सोम
उषसोऽधि यागाहनि वि राजति ॥ अधिशोऽस्त्रासां । पा० १. ४. ४६. इति द्वितीया ॥ तेष्वहःसु विशेषेण
दीप्यते । यद्वा । राजतिरंतर्णीतत्पर्यः । अहानि प्रकाशयति ॥

अद्रिभिः सुतो मतिभिश्चनोहितः प्ररोचयन्रोदसी मातरा शुचिः ।

रोमाण्यथा समया वि धावति मधोधारा पिन्वमाना दिवेदिवे ॥४॥

अद्रिऽभिः । सुतः । मतिऽभिः । चनःऽहितः । प्रऽरोचयन् । रोदसी इति ।

मातरा । शुचिः ।

रोमाणि । अथा । समया । वि । धावति । मधोः । धारा । पिन्वमाना । दिवेऽदिवे ॥४॥

मतिभिः ॥ मग ज्ञाने । मंत्रे वृषेपचमनेति क्लृप्तुदात्तः ॥ सुतिभिरद्रिभिर्घावभिश्च सुतोऽभिषुतश्चनो-
हितश्चनसेऽज्ञाय हितो हिताज्ञो वा मातरा मातरौ जगतो निर्मात्र्यौ रोदसी यावापृथिव्यौ प्ररोचयन्
स्वतेजसा प्रकाशयन् अत एव शुचिर्दीप्यमानः एवंविधः सोमोऽव्यान्वविभवानि रोमाणि तैः कृतानि
पवित्राणि समयाभितः समीपे वि धावति । विशेषेण चरति । किंच पिन्वमानाङ्गिः सिन्धमाना मधोर्मदकरस्य
सोमस्य धारा दिवेदिवेऽन्वहं दीर्घसन्नेषु पवित्राण्युभयतः पवते ॥

परि सोम प्र धन्वा स्वस्तये नृभिः पुनानो अभि वासयाशिरँ ।

ये ते मदा आहनसो विहायसस्तेभिरिंद्रं चोदय दातवे मघं ॥५॥

परि । सोम । प्र । धन्व । स्वस्तये । नृऽभिः । पुनानः । अभि । वासय । आऽशिरँ ।

ये । ते । मदाः । आहनसः । विऽहायसः । तेभिः । इंद्रं । चोदय । दातवे । मघं ॥५॥

हे सोम स्वस्तयेऽविनाशाय परि प्र धन्व । पात्राणि परितः प्रगच्छ । धविर्गत्वर्थः । किंच नृभिः कर्मनेतु-
भिर्ऋत्विग्भिः पुनानः पूयमानस्त्वमाशिरमाश्रयणं क्षीरादिकमभि वासय । आच्छादय । संयोजयति यावत् ।
आहनसः । आहननवंतो वचनवंतः । नि० ४. १५. इति यास्तुः । शत्रूणामभिमुख्येन हंतारोऽभिह्वयमाना

अभिषूयमाणाः स्तुतिमंतः शब्दवंतो वा विहायसः । महत्तामितत् । महान्तस्ते त्वदीया ये मदा मदहेतवो
रसाः संति तेभिस्तेः सोमैरस्माभिर्दीयमानैर्मघं मंहनीयं धनमस्त्रभ्यं दातवे दातुमिद्रं चोदय । प्रेरय ॥ ३३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये सप्तमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः संपूर्णः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
व्याख्यायाव्याहृतप्रश्नः सप्तमस्य द्वितीयकं । अध्यायं सायणामात्यसृतीयं व्याकरोत्वथ ॥

तत्र धर्तेति पंचर्षं नवमं सूक्तं भार्गवस्य कवेरार्थं जागतं पवमानसोमदेवताकं । धर्तेत्यनुक्रांतं ॥ गतो
विनियोगः ॥

धर्ता दिवः पवते कृत्व्यो रसो दक्षो देवानामनुमाद्यो नृभिः ।

हरिः सृजानो अत्यो न सत्वभिर्वृथा पाजांसि कृणुते नदीष्व्वा ॥ १ ॥

धर्ता । दिवः । पवते । कृत्व्यः । रसः । दक्षः । देवानां । अनुऽमाद्यः । नृऽभिः ।

हरिः । सृजानः । अत्यः । न । सत्वऽभिः । वृथा । पाजांसि । कृणुते । नदीषु । आ ॥ १ ॥

धर्ता सर्वस्य धारकः सोमो दिवोऽतरिष्वादंतरिचस्थिताहृशापवित्रात्वपते । पूयते । कीदृशः सोमः ।
कृत्व्यः कर्तव्यः । शोध्य इत्यर्थः । रसो रसात्मको देवानां दक्षो बलप्रदः । यद्वा । दक्षः प्रवर्धनीयो देवानाम-
र्थाय । तथा नृभिर्ननुभिर्ऋत्विग्भिरनुमाद्योऽनुमदनीयः स्तुत्यो वा । हरिर्हरितवर्णः सत्वभिः प्राणिभिः
सादिभिः सृजानः सृज्यमानोऽत्यो नाश्व इव स यथा शिषितो वृथानायासेन गच्छति तद्वृथाप्रयत्नेन
पाजांसि बलानि स्वीयान्वेगान्कृणुते । कुरुते । नदीषु वसतीवरीषु । ताभिरित्यर्थः । आ सिक्त इति शेषः ।
अयमभिषवसमयाभिप्रायः ॥

शूरो न धत्त आयुधा गभस्त्योः स्वर्षः सिषासन्नथिरो गविष्टिषु ।

इंद्रस्य शुष्ममीरयन्नपस्युभिरिंदुर्हिन्वानो अज्यते मनीषिभिः ॥ २ ॥

शूरः । न । धत्ते । आयुधा । गभस्त्योः । स्वर्षः । रिति स्वः । सिषासन् । रथिरोः । गोऽइष्टिषु ।

इंद्रस्य । शुष्मं । ईरयन् । अपस्युऽभिः । इंद्रुः । हिन्वानः । अज्यते । मनीषिऽभिः ॥ २ ॥

अयं सोमो गभस्त्योर्हस्तयोरायुधायुधानि शूरो न शूर इव धत्ते । धारयति । स्वः स्वर्गसुखसाधनं यज्ञं
वा सिषासन् संभक्तुमिच्छन् रथिरो रथवान् ॥ रथादिरत्प्रत्ययः ॥ गविष्टिषु यजमानस्य गवामिषणेषु सत्सु ।
यजमानार्थं गोसंभजनाय रथवानित्यर्थः । इंद्रस्य शुष्मं बलमीरयन् प्रेरयति इंद्रुः सोमो देवोऽपस्युभिः
कर्मेच्छुभिर्मनीषिभिर्मेधाविभिर्ऋत्विग्भिर्हिन्वानः प्रेर्यमाणोऽज्यते गोभिः ॥

इंद्रस्य सोम पवमान ऊर्मिणा तविथमाणो जठरेष्वा विश ।

प्र णः पिन्व विद्युद्भेव रोदसी धिया न वाजाँ उप मासि शश्वतः ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । सोम । पवमानः । जर्मिणा । तविष्यमाणः । जठरेषु । आ । विश् ।
 प्र । नः । पिन्व । विऽद्युत् । अभाऽइव । रोदसी इति । धिया । न । वाजान् । उप ।
 मासि । शश्वतः ॥३॥

हे सोम पवमानः पूयमानस्त्वं तविष्यमाणो वर्धयिष्यमाणः सन्निद्रस्य जठरेषुर्मिणा प्रभृतया धारया
 आ विश् । जठरप्रदेशस्य बाहुल्याद्बहुवचनं । नोऽस्यदर्थं विद्युदग्नेवाभाणीव सा यथा दोग्धभाणि तद्वत्प्र
 पिन्व धुन्व रोदसी वावापृथिवी । किंच धिया कर्मणा नेदानीं । नेति संप्रत्यर्थे । शश्वतः । बहुनामैतत् ।
 बह्वन्वाजान्नान्यप समीपे मासि । निर्मासि ॥

विश्वस्य राजा पवते स्वर्दृशं ऋतस्य धीतिमृषिषाठवीवशत् ।

यः सूर्यस्यासिरेण मृज्यते पिता मतीनामसमष्टकाव्यः ॥४॥

विश्वस्य । राजा । पवते । स्वऽदृशः । ऋतस्य । धीतिं । ऋषिषाट् । अवीवशत् ।

यः । सूर्यस्य । असिरेण । मृज्यते । पिता । मतीनां । असमष्टऽकाव्यः ॥४॥

विश्वस्य जगतो राजा स्वामी सोमः स्वर्दृशः स्वर्गद्रष्टुः सर्वद्रष्टुर्वर्तस्य सत्यभूतस्येन्द्रस्य । मनुष्यवाच्यनृश-
 व्दप्रतियोगिकस्यर्तशब्दस्य देवार्थः । तत्राप्यौचित्येन्द्रः परिगृह्यते । तस्य धीतिं मतिं कर्म वर्षिषाडुषीणाम-
 तीन्द्रियद्रष्टृणामभिभविता । महत्त्वेन स्वयमप्यृषिषेष्टत्वादिति भावः । तथा च मंचांतरं । ब्रह्मा देवानां
 पदवीः कर्षीनामृषिः । ऋ० ९. ९६. ६. इति । ईदृशः सोमोऽवीवशत् । अकामयतेन्द्रस्य कर्म । यः सोमः सूर्यस्य
 देवस्यासिरेण जेपकेण रश्मिना मृज्यते । असमष्टकाव्योऽन्यैः कविभिरव्याप्तकर्मो सोमो मतीनामस्यदीयानां
 सुतीनां पिता पालकः स्वामी भवतीति शेषः । यद्वा । यो मतीनां पितासमष्टकाव्यश्च सन्मृज्यते स पवत इति
 संबन्धः ॥

वृषेव यूथा परि कोशमर्षस्यपामुपस्थे वृषभः कर्निक्रदत् ।

स इंद्राय पवसे मत्सरित्तमो यथा जेषाम समिथे त्वोतयः ॥५॥

वृषाऽइव । यूथा । परि । कोशं । अर्षसि । अपां । उपऽस्थे । वृषभः । कर्निक्रदत् ।

सः । इंद्राय । पवसे । मत्सरिन्ऽतमः । यथा । जेषाम । संऽइथे । त्वाऽऊतयः ॥५॥

हे सोम त्वं वृषेव यूथा यूथानि वृषभ इव स यथा तानि प्रविशति तद्वत् कोशं कोशवद्रसधारकं
 कलशं पर्यर्षसि । परिगच्छसि । कुत्रस्थः सन् । अपामुपस्थेऽतरिषे । कीदृशः सन् । वृषभो वर्षिता कर्निक्रदच्छब्दं
 कुर्वन् । स त्वं हे सोम इंद्रायिन्द्रार्थं पवसे । पूयसे । मत्सरित्तमो मादयितुतमस्त्वं । यथा वयं जेषाम जयेम
 समिथे संयामे त्वोतयस्त्वया रक्षिताः संतः ॥ ॥५॥

एष प्र कोश इति पंचर्चं दशमं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । एष इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एष प्र कोशे मधुमाँ अचिक्रदद्विद्रस्य वज्रो वपुषो वपुष्टरः ।

अभीमृतस्य सुदुघां घृतश्चुतो वाश्रा अर्षति पर्यसेव धेनवः ॥६॥

एषः । प्र । कोशे । मधुऽमान् । अचिक्रदत् । इंद्रस्य । वज्रः । वपुषः । वपुऽतरः ।

अभि । ई । ऋतस्य । सुऽदुघां । घृतऽश्चुतः । वाश्राः । अर्षति । पर्यसाऽइव । धेनवः ॥६॥

एषोऽयं सोमो मधुमाधुररसः कोशे द्रोणकलशे प्राचिक्रदत् । प्रकर्षेण शब्दायते । कीदृश एषः ।

इंद्रस्य वज्रो वज्रस्थानीयः । बलकरत्वेन वज्रवत्प्रहरणसाधनत्वाद्ब्रह्मत्वोपचारः । एष एव हि सोमो वज्र
इंद्रस्य साधने । तथा वपुषो बीजानां वपुर्व्यस्मात्पुष्टरोऽतिशयेन वप्रा । बीजावापस्य सोमकर्तृकत्वात्
सोमो वै रेतोधाः । तै० सं० २. १. १. ६. । इति श्रुतेः । ईमस्वर्तस्य सत्यफलस्य सोमस्य धारा इति शेषः । ता
अभ्यर्षति । अभिगच्छति । कीदृश्याः । सुदुघाः सुषु दोग्ध्रः फलानां घृतसुत उदकस्य रसस्य वा चारयिष्यो
वाश्राः शब्दयंत्यः । किमिव । पयसा युक्ता वाश्रा धेनव इवेति ॥

स पूर्यः पवते यं दिवस्परि श्येनो मथायदिषितस्तिरो रजः ।

स मध्व आ युवते वेविजान इत्कृशानोरस्तुर्मनसाह बिभ्युषा ॥२॥

सः । पूर्यः । पवते । यं । दिवः । परि । श्येनः । मथायत् । इषितः । तिरः । रजः ।

सः । मध्वः । आ । युवते । वेविजानः । इत् । कृशानोः । अस्तुः । मनसा । अह । बिभ्युषा ॥२॥

स सोमः पूर्यः प्रत्नः पवते । पूयते । अभिषूयत इत्यर्थः । यं सोमं दिवो बुलोकाच्छ्वेन इषितः स्वमात्रा
प्रेषितः सन् परि मथायत् पर्यमथात् तिरस्तीर्णं तिरस्कुर्वन् । किं । रजसृतीयं लोकं । स एव सोमो मध्वो
मधुररसं सोममा युवते । यीति । पृथक्करोति बुलोकात् । स्वयं वेविजान इत्यल्लक्षणे गच्छन् ऋशानोः
सोमपालस्यासुः शरत्तुः सकाशाद्बिभ्युषा भीतेन मनसाह । मध्व आ युवत इति संबंधः । ऋशानोः सोम-
पालत्वं ब्राह्मणे स्पष्टमुक्तं । ऋशानुः सोमपालः सव्यस्य पदः । ऐ० ब्रा० ३. २६. ॥

ते नः पूर्वास उपरास इंदवो महे वाजाय धन्वतु गोमते ।

ईक्षेण्यासो अह्यो न चारवो ब्रह्मब्रह्म ये जुजुषुर्हविर्विः ॥३॥

ते । नः । पूर्वासः । उपरासः । इंदवः । महे । वाजाय । धन्वतु । गोमते ।

ईक्षेण्यासः । अह्यः । न । चारवः । ब्रह्म । ब्रह्म । ये । जुजुषुः । हविः । हविः ॥३॥

ते वक्ष्यमाणाः पूर्वासः पूर्वं उपरासः । उपरता अत्रेत्युपराः । तादृशा इंदवः सोमा महे महते गोमते
नो मह्यं वाजायान्नायान्नलाभार्थं धन्वतु । गच्छतु । प्राप्तुवतु । कीदृशा इंदवः । ईक्षेण्यास ईक्षणीयाः संदर्श-
नीया अह्यो न । अह्यः स्त्रिय आहननात् । ता इव सुषेपाः स्त्रिय इव चारवो रमणीयाः । त इत्युक्तं क
इत्याह । य इंदवो ब्रह्म ब्रह्म सर्वमपि स्तावकमंत्रजातं हविर्विः सर्वमपि हविर्जातं च जुजुषुः सेवते ॥

अयं नो विद्वान्वनवद्वनुष्यत इंदुः सत्राचा मनसा पुरुष्टुतः ।

इनस्य यः सद्ने गर्भमादधे गवामुस्त्रमभ्यर्षति व्रजं ॥४॥

अयं । नः । विद्वान् । वनवत् । वनुष्यतः । इंदुः । सत्राचा । मनसा । पुरुऽस्तुतः ।

इनस्य । यः । सद्ने । गर्भे । आऽदधे । गवां । उस्त्रं । अभि । अर्षति । व्रजं ॥४॥

अयमिंदुः सोमो नोऽस्मान्वनुष्यतो हंतुमिच्छतः शत्रून् विद्वान्जानन्तुं वनवत् । हंतु तान् । केन साधनेन ।
सत्राचा सहाचता मनसा । कीदृशः । पुरुष्टुतो ब्रह्मभिः सुतः । यः सोम इत्यस्त्ररसापिः सद्ने स्थाने भूर्मा
वेद्यां वा वर्तमानो गर्भमादधे धारयत्वौषधीषु । यश्च गवामस्त्रदीयानां शत्रुभिरपहतानामुस्त्रं प्रभूतानामपां
पयसां जनकं व्रजमभ्यर्षति गच्छति । स वनवदिति ॥

चक्रिर्दिवः पवते कृष्यो रसो महौ अदभ्यो वरुणो हुरुग्यते ।

असावि मिचो वृजनेषु यज्ञियोऽत्यो न यूथे वृष्युः कर्निकदत् ॥५॥

चक्रिः । दिवः । पवते । कृत्यः । रसः । महान् । अद्वयः । वरुणः । हुरुक् । यते ।
असावि । मित्रः । वृजनेषु । यज्ञियः । अत्यः । न । यूथे । वृषऽयुः । कनिक्रदत् ॥५॥

चक्रिः सर्वस्य कर्ता कृत्यः कर्मणो रसो रसात्मको महान् गुणैरधिकोऽद्वयोऽहिंसो ऊरुक् कुटिलं यते गच्छते । इतस्ततः परिचरत इत्यर्थः । तदर्थं दिवः सकाशात्पवते । पुयते । अंतरिक्षस्थाद्दशापवित्रादित्यर्थः । किंचासी सोमोऽसावि । सुयते । कदा । वृजिनेष्वरिष्टेषु सत्सु । तत्परिहारार्थं । कीदृशः सः । मित्रः सर्वेषां मित्रभूतो यज्ञियो यष्टव्योऽत्यो नाश्च इव यूथे वडवायूथे स यथा वृषयुः सञ्ज्वलं करोति तद्वदसी वृषभो रसस्य वर्षिता कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन् असावीति ॥ २॥

प्र राजा वाचमिति पंचर्चमेकादशं मूर्त्तं । अष्टाथाः पूर्ववत् । प्र राजेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र राजा वाचं जनयन्सिष्यददपो वसानो अभि गा इयक्षति ।
गृभ्णाति रिप्रमविरस्य तान्वा षुद्धो देवानामुप याति निष्कृतं ॥१॥
प्र । राजा । वाचं । जनयन् । असिष्यदत् । अपः । वसानः । अभि । गाः । इयक्षति ।
गृभ्णाति । रिप्रं । अविः । अस्य । तान्वा । षुद्धः । देवानां । उप । याति । निःऽकृतं ॥१॥

राजा राजमानोऽयं सोमोऽभिषूयमाणः सन् वाचं शब्दं जनयन्त्वाद्यन्नसिष्यदत् । प्रसंदते । तथापो वसतीवरीर्वसान आच्छादयन् गाः सुतीरभीयन्ति । अभिगच्छति । इयतिर्गतिकर्मसु पठितः । अस्य सोमस्य रिप्रमनुपादेयत्वेन पापरूपमभिषुतवस्त्रीशकलादिरूपमविरविरोमनिर्मितं दशापवित्रं तान्वा स्त्रीधेन वस्त्रेण गृभ्णाति । गृह्णाति शोधनसमये । पश्चाच्छुद्धो देवानां निष्कृतं संस्कृतं स्थानमुप याति । उपगच्छति ॥

इंद्राय सोम परि पिच्यसे नृभिर्नृचक्षा ऊर्मिः कविरज्यसे वने ।
पूर्वीर्हि ते सुतयः संति यातवे सहस्रमश्वा हरयश्चमूषदः ॥२॥
इंद्राय । सोम । परि । सिच्यसे । नृऽभिः । नृऽचक्षाः । ऊर्मिः । कविः । अज्यसे । वने ।
पूर्वीः । हि । ते । सुतयः । संति । यातवे । सहस्रं । अश्वाः । हरयः । चमूऽसदः ॥२॥

हे सोम त्वमिन्द्रायेंद्रार्थं नृभिर्नृभिर्नृचक्षिभिः परि पिच्यसे । अभिषूयसे । तथा हे सोम नृचक्षा नृणां यष्टुणामनुग्रहेण द्रष्टोर्मिः प्रेर्यमाणः प्रवृद्धो वा कविर्मेधावी च त्वं वन उदकेऽज्यसे । प्रेर्यसे । पूर्वीर्बृह्यो हि ते सुतयो मार्गच्छिद्राणि संति यातवे यातुं । अल्पस्य सोमस्यापरिमितसुतिगमनासंभवात्तस्य बाहुल्यमाह । चमूषदोऽभिषवणफलकयोः सीदतः सहस्रमपरिमिता अश्वा व्याप्ता हरयो हरितवर्णा अश्वः संति । अथवा । इंद्राय परिपिच्यसे इत्युक्त्वादिंद्रप्राप्ती मार्गसाधनयोः सञ्जाव उत्तरार्धेन प्रतिपादितः । ते पुरातन्यः सरस्यः संतींद्रं प्रति यातुं । तथा सहस्रसंख्याका हरितवर्णा अश्वाश्च संति चमूषदस्येति ॥

समुद्रिया अप्सरसो मनीषिणमासीना अंतरभि सोममक्षरन् ।
ता ईं हिन्वन्ति हर्म्यस्य सृक्षणिं याचन्ते सुभं पर्वमानमक्षितं ॥३॥
समुद्रियाः । अप्सरसः । मनीषिणं । आसीनाः । अंतः । अभि । सोमं । अक्षरन् ।
ताः । ईं । हिन्वन्ति । हर्म्यस्य । सृक्षणिं । याचन्ते । सुभं । पर्वमानं । अक्षितं ॥३॥

समुद्रियाः । समुद्रसाधनत्वात्समुद्रमंतरिषं । तत्संबन्धिन्वोऽप्सरसः काश्चनांतर्धमध्य आसीनाः पात्रेषु वर्तमाना वसतीवर्षी मनीषिणं मेधाविषं सोममभ्यक्षरन् । अभिषूयमाणं सोममभिषरति । ता ईमेना

एवेमेन हर्म्यस्य हर्म्यवत्सुखकरस्य यागगृहस्य सषणिं सेचनशीलं हिन्वति । वर्धयति । पोषयति । त एते स्तोतारो वा पवमानं सोममञ्जितमचीणं मुन्नं मुखं याचन्ति । प्रार्थयन्ति । तत्रायं भावः । काञ्चनाप्सरसः सोमं राजानं मनीषिणं कामयमाना देवानपि परित्यज्य स्वर्गादागत्य राज्ञः समीपे स्थित्वा तस्य रसानाददते । स्वरसेन वर्धयति तं मुखं च याचन्त इति ॥

गो॒जिन्नः॒ सोमो॑ रथ॒जिद्धिरण्य॒जिस्व॒र्जिद्वि॒जित्प॑वते सहस्र॒जित् ।

यं दे॒वासंश्च॑क्रिरे पीतये॒ मदं॑ स्वादिष्टं द्र॒प्सम॑रुणं मयो॒भुवँ ॥४॥

गोऽजित् । नः । सोमः । रथऽजित् । हिरण्यऽजित् । स्वऽजित् । अप्ऽजित् । पवते । सहस्रऽजित् ।

यं दे॒वासः । च॑क्रिरे । पी॒तये॑ । म॒दं । स्वादिष्टं । द्र॒प्सं । अ॒रुणं । म॒यःऽभुवँ ॥४॥

नोऽस्माकं गोजिद्ववां जिता तथा रथजिद्वथस्य जिता हिरण्यजिद्धिरण्यस्य जिता तथा स्वर्जित्स्वर्गस्य सुखस्य जिताञ्जिदपां जिता सहस्रजित्सहस्रसंख्याकस्य धनस्य जिता सोमः पवते । पूयते । यं देवासो देवाश्चक्रिरे कृतवन्तः । किमर्थं । पीतये पानाय । कीदृशं सोमं । मदं मदकरं स्वादिष्टं स्वादुतमं द्रप्सं रसात्मकमरणमरुणवर्णं मयोभुवं सुखस्य भावयितारं ॥

ए॒तानि॑ सोम॒ पव॑मानो अस्म॒युः स॒त्यानि॑ कृ॒ण्वन्द्र॒विणान्य॑र्षसि ।

ज॒हि श॑चु॒मंति॑के दूर॒के च॒ य उ॒र्वीं ग॒व्यूति॑मभयं च न॒स्कृधि ॥५॥

ए॒तानि॑ । सोम॒ । प॒व॒मानः । अ॒स्म॒ऽयुः । स॒त्यानि॑ । कृ॒ण्वन् । द्र॒वि॒णानि॑ । अ॒र्ष॒सि॑ ।

ज॒हि । श॑चु॒ । अ॒ंति॑के । दूर॒के । च॒ । यः । उ॒र्वीं । ग॒व्यूतिं॑ । अ॒भयं॑ । च॒ । नः । कृ॒धि॑ ॥५॥

हे सोम एतानि पूर्वमंचोक्तानि गवादीनि द्रविणानि सत्यानि कृण्वन् कुर्वन् पवमानः पूयमानोऽर्षसि । पवसे । जहि च शचु योऽस्मच्छत्रुरतिके समीपे दूरकेऽत्यंतं दूरे देशे च वर्तते तं जहि । तथोर्वीं गव्यूतिं विस्तीर्णं मार्गमभयं च नोऽस्माकं कृधि । कुरु ॥ ३ ॥

अचोदस इति पंचचं द्वादशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । अचोदस इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

अ॒चो॒दसो॑ नो ध॒न्वंत्वि॒दवः॑ प्र सु॒वाना॑सो बृ॒हद्वि॑वेषु हर॒यः ।

वि च॒ नश॑न्न इ॒षो अ॒रा॒तयो॑ऽर्यां न॒शन्त॑ स॒निष॑न्त नो धि॒यः ॥९॥

अ॒चो॒दसः॑ । नः॑ । ध॒न्वंतु॑ । इ॒दवः॑ । प्र । सु॒वा॒नासः॑ । बृ॒हत्ऽद्वि॑वेषु । हर॒यः ।

वि । च॑ । न॒शन् । नः॑ । इ॒षः । अ॒रा॒तयः॑ । अ॒र्यः॑ । न॒शन्त॑ । स॒निष॑न्त । नः॑ । धि॒यः॑ ॥९॥

अचोदसोऽचोदना अनन्यप्रेरिता इंदवः सोमा नोऽस्माकं प्र धन्वन्तु । प्रगच्छन्तु । धन्वतिर्गतिकर्मा । कुत्र । बृहद्विवेषु प्रभृतदीप्तिषु यागेषु निमित्तेषु । अथवा बृहद्विवकुलजेषु मध्ये । न इति संबन्धः । कीदृशा इंदवः । सुवानासः सृयमाना हरयो हरितवर्णाः । किंच नोऽस्मभ्यं ये चेषोऽन्नस्यारातयोऽदातारः संति ते च वि नशन् । विनश्यन्तु । तथार्योऽरयोऽपि नशन्त । विनश्यन्तु । सनिषन्त संभजन्तु च नो धियोऽसादीयानि कर्माणि देवा अस्मत्प्रियभूता वा ॥

प्र णो॑ ध॒न्वंत्वि॒दवो॑ म॒दच्यु॑तो ध॒ना वा॒ येभि॑र॒र्वतो॑ जु॒नीम॑सि ।

ति॒रो म॑र्त॒स्य क॑स्य॒ चि॒त्परि॑कृ॒तिं व॒यं ध॑नानि वि॒श्वधा॑ भ॒रेम॑हि ॥२॥

प्र। नः। धन्वंतु। इंदवः। मद्ऽच्युतः। धना। वा। येभिः। अर्वतः। जुनीमसि।
तिरः। मर्तस्य। कस्य। चित्। परिऽहृतिं। वयं। धनानि। विश्वधा। भरेमहि ॥२॥

प्र णो धन्वंतु प्रधन्वंतु प्रगच्छंतु नोऽस्माकमिंदवः सोमा मद्च्युतो मद्साविणः। वाथवा। किंचित्पर्यः।
धना धनान्यपि प्र धन्वंतु। येभिर्देवैः सोमैरर्वतो बलवतः शत्रोः समीपं जुनीमसि जुनीमः प्राप्तुमः। कस्य
चित् कस्यापि मर्तस्य मनुष्यस्य प्रबलस्य परिहृतिं परितो बाधां तिरस्त्रिरस्कुर्वतो वयं धनानि गवादिहृ-
पाणि विश्वधा सर्वदा भरेमहि। विभ्रयाम ॥

उत स्वस्या अरात्या अरिर्हि ष उतान्यस्या अरात्या वृको हि षः।
धन्वन्न तृणा समरीत ताँ अभि सोम जहि पवमान दुराध्यः ॥३॥
उत। स्वस्याः। अरात्याः। अरिः। हि। सः। उत। अन्यस्याः। अरात्याः। वृकः। हि। सः।
धन्वन्। न। तृणा। सं। अरीत। तान्। अभि। सोम। जहि। पवमान्। दुःऽआध्यः ॥३॥

उतापि च स सोमः स्वस्या अरात्याः स्वीयस्य शत्रोररिभंगता हननाय। उतापि च स सोमोऽन्यस्या
अस्मदीयाया अरात्या अस्मच्छत्रोर्वृको हि हिंसकः खलु ॥ अरातिशब्दः स्त्रीलिंगोऽप्यस्ति ॥ अथ प्रत्यचक्षतः।
धन्वन्न तृणा। धन्व निरुदको देशः। तस्मिन्स्थितस्य तृष्णैव सा यथा तं समरीत प्राप्नोति तद्वत्तानुभववि-
धाञ्चशूङ्गहि ॥

दिवि ते नाभा परमो य आददे पृथिव्यास्ते रूहुः सान्वि क्षिपः।
अद्रयस्त्वा बप्सति गोरधि त्वच्यप्सु त्वा हस्तैर्दुहुर्मनीषिणः ॥४॥
दिवि। ते। नाभा। परमः। यः। आऽददे। पृथिव्याः। ते। रूहुः। सान्वि। क्षिपः।
अद्रयः। त्वा। बप्सति। गोः। अधि। त्वचि। अप्ऽसु। त्वा। हस्तैः। दुहुः। मनीषिणः ॥४॥

हे सोम ते तव स परम उत्तमोऽंशो दिवि दिवो नाभा नाभौ बुलोकस्य नाभिस्थानीये देशे। अथवा
नाभौ वृष्यादेर्वंधके दिवि बुलुके। वर्तते य आददे आदत्ते हविर्देवतारूपः सन्। ते तव बुलोकस्यांशस्याव-
यवाः पृथिव्याः सान्वि समुच्छ्रिते देशे पर्वतादिप्रदेशे क्षिपः क्षिप्ताः संतो रुद्धः। रोहति। त्वा त्वां सोमां-
शभूतमद्रयो यावाणो बप्सति। भक्षयति। बप्सतिरत्तिकर्मा। कुत्र। गोरधि त्वचि। अधीति सप्तमर्थानु-
वादी। आनडुहेऽधिषवणचर्मणीत्यर्थः। यद्यपीदानीतनाः छप्पाजिनेऽभिपुण्वंति न गोचर्मणि तथापि
तस्मिन्सोमो मीयते क्रयार्थं। तथा च सति यस्मिन् मिमीते तस्याधिषवणचर्मणि सूत्रान्मानसाधनस्त्वैव गोचर्म-
णोऽधिषवणचर्मत्वाभिधानादविरोधः। त्वा त्वां तथाप्यु वसतीवरीषु दुदुङ्गः। दुहति। अङ्गिराज्ञाव्य
दुहंतीत्यर्थः। यद्वा। अप्सूदकेषु रसेषु निमित्तेषु दुदुङ्गः। कैः साधनैः। हस्तैः। हस्तो हंतेरिति निरुक्तं। १. ७.।
के। मनीषिणो मेधाविनोऽध्वर्वाद्यः ॥

एवा त इंदो सुभ्वं सुपेशसं रसं तुजंति प्रथमा अभिश्चियः।
निदंनिदं पवमान नि तारिष आविस्ते शुष्मो भवतु प्रियो मदः ॥५॥
एव। ते। इंदो इति। सुऽभ्वं। सुऽपेशसं। रसं। तुजंति। प्रथमाः। अभिऽश्चियः।
निदंऽनिदं। पवमान्। नि। तारिषः। आविः। ते। शुष्मः। भवतु। प्रियः। मदः ॥५॥

पूर्वचाद्रयस्त्वां बप्सतीत्युक्तं। तदेवोच्यते। हे इंदो सोम एवैवमिदानीं क्रियमाणप्रकारेण ते तव सुभ्वं

शोभनभवनं सुपेशसं । पेश इति रूपनाम । सुरूपं रसं प्रथमाः प्रथममेव । यद्वा । प्रथम इति मुख्यनाम प्रथमा मुख्याः । यावाणोऽध्वर्यवो वाभिश्चियोऽभिश्चयंतः संतस्कुंजति । प्रेरयति । हे पवमान निदं निदम स्त्रिदकं सर्वमपि शत्रुं नि तारिषः । विनाशय । ते तव शुष्मो बलकरः प्रियः प्रियभूतो मदी मदकरो रर आविर्भवतु ॥ ॥४॥

सोमस्य धरिति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं भारद्वाजस्य वसुनाम्न आर्षं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथ चानुक्रांतं । सोमस्य वसुभारद्वाज इति ॥ गतो विनियोगः ॥

सोमस्य धारां पवते नृचक्षस ऋतेन देवान्हवते दिवस्परि ।

बृहस्पते र्वथेना वि दिद्युते समुद्रासो न सर्वनानि विव्यचुः ॥१॥

सोमस्य । धारां । पवते । नृचक्षसः । ऋतेन । देवान् । हवते । दिवः । परि ।

बृहस्पतेः । र्वथेन । वि । दिद्युते । समुद्रासः । न । सर्वनानि । विव्यचुः ॥१॥

सोमस्याभिषूयमाणस्य धारा पवते । क्षीणते । कीदृशस्य सोमस्य । नृचक्षसो नृणां यजमानानां द्रष्टुः । स चेतन यज्ञेन देवान्सोमभाज इन्द्रादीन्हवते । कुच । दिवस्परि द्युलोकस्योपरि वर्तमानान् । बृहस्पतेर्मंत्रपालकस्य स्तोत्र र्वथेन शब्देन स्तोत्रेण वि दिद्युते । विद्योतते । समुद्रासो न समुद्रा इव पृथिवीं सवनानि यज्ञसंबंधीनि विव्यचुः । व्याप्नुवति ॥

यं त्वा वाजिन्नघ्या अभ्यनूषतायोहंतं योनिमा रोहसि द्युमान् ।

मघोनामार्युः प्रतिरन्महि अत्र इन्द्राय सोम पवसे वृषा मदः ॥२॥

यं । त्वा । वाजिन् । अघ्याः । अभि । अनूषत । अयःऽहंतं । योनिं । आ । रोहसि ।

द्युमान् ।

मघोनां । आर्युः । प्रऽतिरन् । महि । अत्रः । इन्द्राय । सोम । पवसे । वृषा । मदः ॥२॥

हे वाजिन्नघ्वन् सोम यं त्वा त्वामघ्या अहननीया गावोऽभ्यनूषत अभिपुवति । आशिरार्थं स्थिताः शब्दायंत इत्यर्थः । स त्वमयोहंतं । अय इति हिरण्यनाम । तेन तद्वान्याणिर्लक्ष्यते । हिरण्यमयेन पाणिना हतं संस्कृतं योनिं स्थानमा रोहसि । द्युमान्दोः सन् । अभि योनिमयोहंतं । ऋ० ९. १. २. इति ह्युक्तं । किंच हे सोम मघोनां हविष्मतां यजमानानामायुरायुष्यं महि महच्छवोऽन्नं यशो वा प्रतिरन्वर्धयन्निन्द्रायिन्द्रार्थं पवसे । पूयसे । वृषा वर्षको मदी मदकरश्च त्वं ॥

एद्रस्य कुक्षा पवते मदिंतम ऊर्जं वसानः अत्रसे सुमंगलः ।

प्रत्यङ् स विश्वा भुवनाभि पप्रथे क्रीळन्हरित्यः स्यंदते वृषा ॥३॥

आ । इद्रस्य । कुक्षा । पवते । मदिन्ऽतमः । ऊर्जं । वसानः । अत्रसे । सुऽमंगलः ।

प्रत्यङ् । सः । विश्वा । भुवना । अभि । पप्रथे । क्रीळन् । हरिः । अत्यः । स्यंदते । वृषा ॥३॥

अयं सोम इद्रस्य कुक्षा कुक्षावा पवते । आसिच्यते । किमर्थं । अत्रसे तस्मान्नाय यष्टुर्वाप्तसिद्धर्थं । सोमो विशिष्यते । मदिंतमो मादयितुतम ऊर्जं वसानो बलकरं रसमाच्छादयन् । अपो वसानः । ऋ० ९. ७८. १. इति ह्युक्तं । सुमंगलः शोभनमंगलप्रदः । स सोमः प्रत्यङ् विश्वा भुवना सर्वाणि भूतजातान्यभि पप्रथे । अभि-प्रथयति । दिव्युदितः सन् क्रीळन् वेद्यां स क्रीडमानो हरिर्हरितवर्णोऽत्योऽतनकुशलो वृषा वर्षकः स्यंदते रसरूपेण ॥

प्र। नः। धन्व॑न्तु। इ॒न्द॒वः। म॒द॒ऽच्युतः॑। ध॒ना। वा। येभिः॑। अ॒र्व॑तः। जु॒नी॒मसि॑।
ति॒रः। म॒र्त॑स्य। क॒स्य॑। चि॒त्। परि॑ऽहृतिं। व॒यं। ध॒नानि॑। वि॒श्व॒धा। भ॒रे॒महि॑ ॥२॥

प्र णो धन्व॑न्तु प्रधन्व॑न्तु प्रगच्छ॑न्तु नोऽस्माक॑मिन्दवः सोमा म॒द॒च्युतो॑ म॒द॒स्रा॒विणः। वा॒थ॒वा। कि॒ंचि॒त्त्व॒र्यः। ध॒ना ध॒नान्य॑पि प्र धन्व॑न्तु। येभिः॑ सोमै॒रर्व॑तो बलवतः शत्रोः समीपं जु॒नी॒मसि॑ जु॒नी॒मः प्राप्नु॑मः। क॒स्य चि॒त् क॒स्यापि॑ म॒र्त॑स्य मनुष्यस्य प्रबलस्य परि॑हृतिं परितो बाधां ति॒रस्त्रि॒रस्त्रु॑र्वतो वयं ध॒नानि॑ ग॒वादि॒रूपाणि॑ विश्व॒धा सर्व॑दा भ॒रे॒महि॑। वि॒भु॒याम॑ ॥

उ॒त स्व॒स्या अ॒रा॒त्या अ॒रि॒र्हि ष उ॒तान्य॒स्या अ॒रा॒त्या वृ॒को हि॑ षः।
ध॒न्व॒न्न तृ॒णा॒ सम॑रीत॒ ताँ अ॒भि सो॒म ज॒हि प॑व॒मान॒ दुरा॑ध्यः ॥३॥
उ॒त। स्व॒स्याः। अ॒रा॒त्याः। अ॒रिः। हि। सः। उ॒त। अ॒न्य॒स्याः। अ॒रा॒त्याः। वृ॒कः। हि। सः।
ध॒न्व॒न्। न। तृ॒णा। सं। अ॒री॒त। तान्। अ॒भि। सो॒म। ज॒हि। प॑व॒मान्। दुः॒ऽआ॒ध्यः ॥३॥

उतापि च स सोमः स्वस्या अ॒रा॒त्याः स्वी॒यस्य॑ श॒चोर॑रि॒रभि॑गता ह॒नना॑य। उतापि च स सोमोऽन्य॒स्या अ॒स्रा॒दीया॒या अ॒रा॒त्या अ॒स्र॒च्छ॒चोर्वृ॑को हि हिंसकः खलु ॥ अ॒रा॒तिश॒ब्दः स्त्री॒लिंगोऽप्य॑स्ति ॥ अथ प्रत्यचक्षतः। ध॒न्व॒न्न तृ॒णा। ध॒न्व॒ निरु॑दको देशः। तस्मि॑न्स्थितस्य तृ॒णैव॑ सा यथा तं सम॑रीत प्राप्नोति तद॒त्तानु॑भयवि॒धाञ्च॑वृ॒ज्जहि॑ ॥

दि॒वि ते॒ नाभा॑ पर॒मो य आ॑द॒दे पृथि॒व्यास्ते॑ रू॒हुः सान॑वि॒ क्षिपः॑।
अ॒द्र॒यस्त्वा॒ ब॒प्स॒ति गोर॑धि॒ त्वच्य॑प्सु॒ त्वा ह॒स्तैर्दु॑हु॒र्मनी॒षिणः॑ ॥४॥
दि॒वि। ते। नाभा॑। पर॒मः। यः। आ॑ऽद॒दे। पृथि॒व्याः। ते। रू॒हुः। सान॑वि॒ क्षिपः॑।
अ॒द्र॒यः। त्वा। ब॒प्स॒ति। गोः। अ॒धि॑। त्व॒चि। अ॒प्सु। त्वा। ह॒स्तैः। दु॒हुः। म॒नी॒षिणः॑ ॥४॥

हे सोम ते तव स पर॑म उ॒त्तमोऽंशो॑ दि॒वि दि॒वो नाभा॑ नाभा॒ यु॒लो॒कस्य॑ नाभि॒स्थानी॑ये देशे। अथ॒वा नाभा॑ वृ॒ष्यादे॒र्वंध॑के दि॒वि यु॒लोके॑। वर्तते य आ॑द॒दे आ॑द॒त्ते ह॒विर्दे॒वता॑रूपः सन्। ते तव यु॒लो॒कस्यांश॑स्याव॒यवाः पृथि॒व्याः सान॑वि॒ समु॒च्छ्रिते॑ देशे पर्व॒तादि॑प्रदेशे क्षिपः क्षिप्राः संतो ब॒हूः। रो॒हति॑। त्वा त्वां सोमां॒श॒भूतम॑द्र॒यो या॒वाणो॑ ब॒प्स॒ति। भ॒क्षय॑न्ति। ब॒प्स॒तिर॒त्तिक॑र्मा। कु॒त्र। गोर॑धि॒ त्वचि॑। अधी॒ति स॒प्तम्य॑र्थानु॒वादी॑। आ॒न॒डुहे॑ऽधिषवणचर्मणीत्वर्थः। यद्य॒पीदा॑नीतनाः छ॒ष्णाजि॑नेऽभिपु॒ष्वन्ति॑ न गो॒चर्म॑णि॒ तथापि॑ तस्मि॒न्सोमो॑ मी॒यते॑ क्रयार्थं। तथा च सति यस्मिन् मिमीते तस्याधिषवणचर्म॑णि मूत्रा॒न्मान॑साधनस्त्वैव गो॒चर्म॑णोऽधिषवणचर्म॑त्वाभिधा॒नाद॑विरोधः। त्वा त्वां तथाप्यु॒ वस॑तीवरीषु दु॒दुः॒ह॒ति॑। अ॒ङ्गिरा॑न्नाथ्य दु॒ह॑न्तीत्वर्थः। यद्वा। अप्सू॒दकेषु॑ रसेषु निमित्तेषु दु॒दुः॒ह॒तिः। कैः सा॒धनैः। ह॒स्तैः। ह॒स्तो ह॑न्तेरिति निरु॒क्तं। १. ७.। के। मनी॒षिणो॑ मेधा॒विनोऽध्व॑र्वा॒दयः॑ ॥

ए॒वा तं इ॒दो सु॒भ्वं सु॒पेश॑सं॒ रसं॑ तु॒जंति॑ प्रथ॒मा अ॒भि॒श्रियः॑।
नि॒दं॑नि॒दं प॑व॒मान॒ नि ता॑रिष आ॒विस्ते॑ षु॒ष्मो भ॑वतु प्रि॒यो म॑दः ॥५॥
ए॒व। ते। इ॒दो इ॒ति। सु॒ऽभ्वं। सु॒ऽपेश॑सं। र॒सं। तु॒जंति॑। प्रथ॒माः। अ॒भि॒ऽश्रियः॑।
नि॒दं॑ऽनि॒दं। प॑व॒मान्। नि। ता॑रिषः। आ॒विः। ते। षु॒ष्मः। भ॑वतु प्रि॒यः। म॑दः ॥५॥

पूर्वचा॒द्रय॒स्त्वां ब॒प्स॒तीत्यु॒क्तं। तदे॒वो॒च्यते॑। हे इ॒दो सोम॑ ए॒वैव॑मि॒दाणी॑क्रियमाणप्रकारेण ते तव सु॒भ्वं

वर्षकश्च । अथापि च देवानां सोमसजुषामुभयस्योभयविधं जन्मनो जातं विद्वाज्जानन्नसिष्यदत्कलशान् । किं तदुभयं जन्नेति उच्यते । यद्देवजातममुतो बुभुक्षुःकादितश्चास्मान्बुभुक्षुःकाश्चाश्नोति व्याप्नोति यज्ञं । तस्योभयस्य जातं विद्वानिति संबंधः ॥

आ नः सोम पवमानः किरा वस्विंदो भव मघवा राधसो महः ।

शिष्ठा वयोधो वसवे सु चेतुना मा नो गयमारो अस्मत्परा सिचः ॥३॥

आ । नः । सोम । पवमानः । किर । वसु । इंदो इति । भव । मघवा । राधसः । महः ।

शिष्ठा । वयः । वसवे । सु । चेतुना । मा । नः । गय । आरे । अस्मत् । परा । सिचः ॥३॥

आ किर सर्वतो विक्षिप नोऽस्मभ्यं हे सोम पवमानः पूयमानस्त्वं । किं । वसु वासकं धनं गवादिरूपं । किंचिंदो दीप्त हे सोम मघवा धनवास्त्वं महो महतो राधसो धनस्य भव दातेति शेषः । तथा हे वयोधो ऽन्नस्य धातः सोम वसवे वासकाय परिचरते मह्यं चेतुना प्रकृष्टेन प्रज्ञानेन सु सुखं कल्याणं शिच । देहि । नोऽस्मभ्यं प्रदेयं गयं धनमस्मदरिऽस्मन्तो दूरं मा परा सिचः । मा प्रेरय ॥

आ नः पूषा पवमानः सुरातयो मित्रो गच्छंतु वरुणः सजोषसः ।

बृहस्पतिर्मरुतो वायुरश्विना तृष्टा सविता सुयमा सरस्वती ॥४॥

आ । नः । पूषा । पवमानः । सुऽरातयः । मित्रः । गच्छंतु । वरुणः । सुऽजोषसः ।

बृहस्पतिः । मरुतः । वायुः । अश्विना । तृष्टा । सविता । सुऽयमा । सरस्वती ॥४॥

सुरातयः सुदानाः सजोषसः संगताः पूषादयो देवा आ गच्छंतु नोऽस्मान् अस्माकं यज्ञं वा । तथा सुयमा । यम्यते नियम्यत इति यमो विग्रहः । सुविग्रहा सरस्वती चागच्छतु ॥

उभे द्यावापृथिवी विश्वमिन्वे अर्यमा देवो अदितिर्विधाता ।

भगो नृशंस उर्वेतरिषं विश्वे देवाः पवमानं जुषंत ॥५॥

उभे इति । द्यावापृथिवी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वं ऽइन्वे । अर्यमा देवः । अदितिः । विऽधाता ।

भगः । नृऽशंसः । उरु । अंतरिषं । विश्वे । देवाः । पवमानं । जुषंत ॥५॥

विश्वमिन्वे । इन्वेतिर्ब्याप्तिकर्मा । सर्वव्यापिन्यानुभे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी अर्यमादयस्त्रयश्च भगश्च नृशंसो नृभिः शंसनीय उर्वेतरिषं च विश्वे देवाश्च पवमानं पूयमानं सोमं जुषंत । सेवन्ति ॥ ६॥

असावीति पंचचं पंचदशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । अस्थानुक्रमणिका । असावीति त्रिष्टुबन्ते इति । अनेन द्विवचनेन प्रकृतयोः प्र सोमस्येत्यादिकयोर्द्वयोरपि त्रिष्टुबन्तता प्रतिपादिता ॥ गतो विजियोगः ॥

असावि सोमो अरुषो वृषा हरी राजेव दस्मो अभि गा अचिक्रदत् ।

पुनानो वारं पर्यत्य्ययं श्येनो न योनिं घृतवंतमासदं ॥९॥

असावि । सोमः । अरुषः । वृषा । हरिः । राजाऽइव । दस्मः । अभि । गाः । अचिक्रदत् ।

पुनानः । वारं । परि । एति । अत्य्ययं । श्येनः । न । योनिं । घृतऽवंतं । आऽसदं ॥९॥

सोमोऽसावि । अभिषुतोऽभूत् । कीदृशः सोमः । अक्ष आरोचमानो वृषा वर्षको हरिर्हरितवर्णः । स च राजेव दक्षो दर्शनीयः सन् गा उदकान्यभिलक्ष्याचिक्रदत् । शब्दं करोति स्वरसनिर्भोकसमये । पश्चात्पु-
नानः पूयमानोऽव्ययमविमयं वारं वालं दशापवित्रं पर्येति । ततः श्लेनो न श्लेन इव योनिं स्वकीयं स्थानं
घृतवंतमुदकवंतमासदमासदनाय पवत इति शेषः ॥

कविर्वेधस्या पर्येषि माहिन्मत्यो न मृष्टो अभि वाजमर्षसि ।

अपसेधन्दुरिता सोम मृळय घृतं वसानः परि यासि निर्णिजं ॥२॥

कविः । वेधस्या । परि । एषि । माहिन् । अत्यः । न । मृष्टः । अभि । वाजं । अर्षसि ।

अपसेधन् । दुःऽइता । सोम । मृळय । घृतं । वसानः । परि । यासि । निःऽनिजं ॥२॥

हे सोम कविः क्रांतदृशी सन् वेधस्या यागविधानेच्छया माहिन् मंहनीयं पवित्रं पर्येषि । परिगच्छसि ।
पश्चात्पुष्टः प्रचालितोऽथो नाथ इव वाजं संग्राममभ्यर्षसि । हे सोम दुरितास्माकं दुरितान्यपसेधन् परिहरन्
मृळय । सुखय । घृतमुदकं वसान आच्छादयन् परि यासि । अभिगच्छसि । किं । निर्णिजं निर्णिजकं पवित्रं ॥

पर्जन्यः पिता महिषस्य पर्णिनो नाभा पृथिव्या गिरिषु क्षयं दधे ।

स्वसार आपो अभि गा उतासरन्त्सं यावभिर्नसते वीते अध्वरे ॥३॥

पर्जन्यः । पिता । महिषस्य । पर्णिनः । नाभा । पृथिव्याः । गिरिषु । क्षयं । दधे ।

स्वसारः । आपः । अभि । गाः । उता । असरन् । सं । यावऽभिः । नसते । वीते । अध्वरे ॥३॥

यस्य महिषस्य महतः पर्णिनः पर्णवतः पतनवतो वा सोमस्य पर्जन्यः पिता जनकः स सोमः पृथिव्या
नाभा नाभी नामिस्थानीये हृदिर्धने गिरिषु गिरिसंबंधिष्यावसु क्षयं निवासं दधे । धारयत्यभिषवसमये ।
उतापि च स्वसारोऽगुलय आपो वसतीवरीं गा आशिरार्थाः सुतयो वाभ्यसरन् । अभिसरन्ति । सं नसते
संगच्छते च यावभिः साकं । कुत्र । वीते कानिऽध्वरे यज्ञे ॥

जायेव पत्यावधि शेवं मंहसे पजाया गर्भं शृणुहि ब्रवीमि ते ।

अंतर्वाणीषु प्र चरा सु जीवसेऽनिद्यो वृजने सोम जागृहि ॥४॥

जायाऽइव । पत्या । अधि । शेवं । मंहसे । पजायाः । गर्भं । शृणुहि । ब्रवीमि । ते ।

अंतः । वाणीषु । प्र । चर । सु । जीवसे । अनिद्यः । वृजने । सोम । जागृहि ॥४॥

जायेव पत्नी जाया यथा स्वभार्या भर्तरि सुखं प्रयच्छति तद्वच्छेव शेवं ॥ द्वितीयाया अन्धावाभाव-
स्कांदसः ॥ सुखं मंहसे । प्रयच्छसि यजमाने । हे पजाया गर्भं सोम शृणुहि शृणु सुतीर्यास्ते तुभ्यं ब्रवीमि ।
पजिगतिकर्मा । पजा पृथिवीत्याङ्गः । अपि वा माध्यमिका वाक् पजा । भूमावोपधिरूपेण जातत्वाद्गर्भत्वं ।
माध्यमिकाया वाचोऽपि वृष्टिसाधनत्वात्तत्पुत्रत्वं । स त्वं वाणीषु वाचु सुतिष्वंतर्मध्ये सु सुष्ठु प्र चर जीवसे
ऽस्माकं जीवनाय । हे सोम अनिद्यः सुखस्त्वं वृजनेऽस्माकं शत्रुबले जागृहि । प्रबुद्धो भव ॥

यथा पूर्वेभ्यः शतसा अमृधः सहस्रसाः पर्यया वाजमिंदो ।

एवा पवस्व सुविताय नर्थसे तवं व्रतमन्वापः सचंते ॥५॥

यथा । पूर्वेभ्यः । शतऽसाः । अमृधः । सहस्रऽसाः । परिऽअयाः । वाजं । इंदो इति ।

एव । पवस्व । सुविताय । नर्थसे । तवं । व्रतं । अन्नु । आपः । सचंते ॥५॥

हे इंदो सोम यथा पूर्वभ्यो महर्षिभ्यः स्तोत्रभ्यः शतसाः शतसंख्याकस्य धनस्य दाता तथा सहस्रसाञ्च सन् पर्ययाः परिगच्छेः एवैवमिदानीमपि नव्यसे गवतराय सुवितायाम्बुदयाय पवस्व । अर । तव व्रतं कर्मान्वापो वसतीवर्यः सचते । अतः पवस्व ॥ ७ ॥

पवित्रं त इति पंचर्चं षोडशं मूक्तमागिरसस्य पवित्रस्वार्धं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथा चागुक्रांतं । पवित्रं ते पवित्र इति ॥ अभिष्टव आवे ऋचौ वक्तव्ये । सूचितं च । पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पत इति द्वे वि यत्पवित्रं धिषणा अतन्वत । आ० ४. ६. इति ॥

पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि विश्वतः ।

अतप्रतनूर्न तदामो अश्रुते श्रुतास इद्वहंतस्तत्समाशत ॥ १ ॥

पवित्रं ते । विऽतंतं । ब्रह्मणः । पते । प्रऽभुः । गात्राणि । परि । एषि । विश्वतः ।

अतप्रऽतनूः । न । तत् । आमः । अश्रुते । श्रुतासः । इत् । वहंतः । तत् । सं । आशत ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पते मंत्रस्य स्वामिन् सोम ते पवित्रं शोधकमंगं विततं । सर्वत्र विसृतं । स प्रभुः प्रभविता त्वं गात्राणि पातुरंगानि पर्येषि । परिगच्छसि । विश्वतः सर्वतः । तव तत्पवित्रमतप्रतभूः पयोत्रतादिनासंतप्रगात्र आमोऽपरिपक्वो नाश्रुते । न व्याप्नोति । श्रुतास इच्छृता एव परिपक्वा एव वहंतो यागं निर्वहंतस्तत्पवित्रं समाशत । व्याप्रवन्ति ॥

तपोष्पवित्रं विततं दिवस्पदे शोचंतो अस्य तंतवो व्यस्थिरन् ।

अवंत्यस्य पवीतारमाशवो दिवस्पृष्टमधि तिष्ठन्ति चेतसा ॥ २ ॥

तपोः । पवित्रं । विऽतंतं । दिवः । पदे । शोचंतः । अस्य । तंतवः । वि । व्यस्थिरन् ।

अवंति । अस्य । पवीतारं । आशवः । दिवः । पृष्टं । अधि । तिष्ठन्ति । चेतसा ॥ २ ॥

तपोः शत्रूणां तापकस्य सोमस्य पवित्रं शोधकमंगं तेजो वा दिवस्पदे बुलोकस्योच्छ्रिते स्थाने विततं । विसृतं । तृतीयस्वामितो दिवि सोम आसीत् । तै० ब्रा० ३. २. १. १. इति ब्राह्मणं । अस्य तंतवोऽशवः शोचंतो दोष्यमाना व्यस्थिरन् । विविधं तिष्ठन्ति । पृथिव्यां हविर्धाने वा । अस्य सोमस्याशवः शीघ्रगामिनो रसा अवंति । रक्षन्ति । कं । पवीतारं पार्वयितारं । यजमानमवंति रक्षन्ति होमद्वारा पश्चाद्बुता दिवो बुलोकस्य पृष्टं पृष्टभागमुन्नतदेशं चेतसा बुद्ध्या देवगमनेच्छावत्याधि तिष्ठन्ति । आश्रयन्ते ॥

अभिष्टवेऽरूचद्विषावपनीया । सूचितं च । ईँडे बावापृथिवी इति प्रागुत्तमाया अरूचदुषसः पृथिरग्रिय इत्यावपेत । आ० ४. ६. इति ॥

अरूचदुषसः पृथिरग्रिय उक्षा बिभर्ति भुवनानि वाजयुः ।

मायाविनो ममिरे अस्य मायया नृचक्षसः पितरो गर्भमा दधुः ॥ ३ ॥

अरूचत् । उषसः । पृथिः । अग्रियः । उक्षा । बिभर्ति । भुवनानि । वाजऽयुः ।

मायाऽविनः । ममिरे । अस्य । मायया । नृऽचक्षसः । पितरः । गर्भं । आ । दधुः ॥ ३ ॥

उषसः संबन्धी पृथिरादित्यः । पृथिरादित्यो भवति प्राश्रुत एनं वर्ण इति निरुक्तं । २. १४. । अग्रियो मुख्यः सोऽयं सोमोऽरूचत् । रोचयति । स उक्षा जलस्य सेक्ता बिभर्ति पुष्पात्पुदकेन भुवनानि भूतजातानि वाजयुक्षेयामन्नमिच्छन् । मायाविनो । माया प्रज्ञा । प्रज्ञावंतोऽस्य सोमस्य मायया प्रज्ञया ममिरे । निर्माति । सोमस्यैकैकांशपानेन जातबला अग्न्यादयः स्वस्व्यापरिण जगत्सृजन्तीत्यर्थः । तथास्य मायया

नृचक्षसो नृणां द्रष्टारः पालका देवा अंगिरसः पितरो वा गर्भमा दधुः । धारयन्ति । औषधीषु वात्र सूर्यात्मा सोमः सूयते सूर्यरश्म्यनुगमाधोनवर्धनाञ्चन्द्रस्य । अयमुषसः पुग्निः सवितारूचत् । रोचयति सर्वं रोचते वा । शिष्टं समानं । तत्संबन्धिनो नृचक्षसो नृणां द्रष्टारः पितरो जगद्रक्षका रश्मयो गर्भमा दधुर्वृष्यर्थं ॥

अभिष्टवे खरमवेक्षमाणो गंधर्व इत्येतेतां पठेत् । सूत्रितं च । गंधर्व इत्या पदमस्य रक्षतीति खरमवेच्य । आ० ४. ७. । इति ॥

गंधर्व इत्या पदमस्य रक्षति पाति देवानां जनिमान्यद्भुतः ।

गृभ्णाति रिपुं निधया निधापतिः सुकृत्तमा मधुनो भक्षमाशत ॥ ४ ॥

गंधर्वः । इत्या । पदं । अस्य । रक्षति । पाति । देवानां । जनिमानि । अद्भुतः ।

गृभ्णाति । रिपुं । निधया । निधापतिः । सुकृत्तमाः । मधुनः । भक्षं । आशत ॥ ४ ॥

गंधर्व उदकानां स्तृतीनां वा धारक आदित्योऽस्य सोमस्य पदं स्थानं दुसंबन्धीत्या सत्यं रक्षति । सोऽयं सोमो देवानां जनिमानि जन्मानि । देवानित्यर्थः । पाति । रक्षति । अद्भुतो महान् । किंचायं रिपुमस्त्रैरिणं निधया । निधा पाश्या । पाशसमूहेन गृभ्णाति । गृह्णाति । निधापतिः पशुसमूहस्वामी । तस्यास्य मधुनो मधुररसस्य भक्षं सुकृत्तमा अतिशयेन सुकृतकर्तार एवाशत । प्राप्नुवन्ति ॥

अंतिमे प्रवर्ग्ये परिधानीयायाः पूर्वं हविर्हविष्म इत्येषावपनीया । सूत्रितं च । उत्तमे प्रागुत्तमाया हविर्हविष्मो महि सप्त दैवमित्यावपेत । आ० ४. ७. । इति ॥

हविर्हविष्मो महि सप्त दैव्यं नभो वसानः परि यास्यध्वरं ।

राजा पवित्ररथो वाजमारुहः सहस्रभृष्टिर्जयसि श्रवो बृहत् ॥ ५ ॥

हविः । हविष्मः । महि । सप्त । दैव्यं । नभः । वसानः । परि । यासि । अध्वरं ।

राजा । पवित्ररथः । वाजं । आ । अरुहः । सहस्रभृष्टिः । जयसि । श्रवः । बृहत् ॥ ५ ॥

हे हविष्मः । हविरित्युदकनाम । उदकवन् सोम हविर्भूतं नभः । उदकनामेतत् । उदकरसमित्यर्थः । वसान आच्छादयन् महि महदैव्यं सप्त यागगृहं परि यासि । परिगच्छसि । अध्वरं निर्वोढुं । किंच हे सोम राजा पवित्ररथश्च वाजं संग्राममारुहः । आरोहसि । यद्वा । तत्र तत्र संग्रामवाचकेन शब्देन यज्ञव्यवहारदर्शनादत्र वाजो यज्ञाख्यसंग्रामः । तमारुहः । यथा कश्चिद्राजा रथमारुह्य स्वस्थानं प्रविशति तद्वदिति भावः । किंच सहस्रभृष्टिर्बृहत्श्रवः । अपरिमितगमन इत्यर्थः । अथवा भृष्टिरायुधं । असंख्यातायुधः सन् । बृहच्छ्रवो महदन्नं जयस्यस्यार्कं ॥ ८ ॥

पवस्व देवमादन इति पंचर्षं सप्तदशं मुक्तं वाचः पुत्रस्य प्रजापतेरार्थं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । पवस्व वाच्यः प्रजापतिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व देवमादनो विचर्षणिरप्सा इंद्राय वरुणाय वायवे ।

कृधी नो अद्य वरिवः स्वस्तिमदुरुक्षितौ गृणीहि दैव्यं जनं ॥ १ ॥

पवस्व । देवमादनः । विचर्षणिः । अप्साः । इंद्राय । वरुणाय । वायवे ।

कृधि । नः । अद्य । वरिवः । स्वस्तिमत् । उरुक्षितौ । गृणीहि । दैव्यं । जनं ॥ १ ॥

हे सोम देवमादनो देवानां मादयिता विचर्षणिविद्रष्टाप्सा अपां दाता त्वं पवस्व । ऋ । कक्षी । इंद्राय

वरुणाय वायवे च । नोऽस्माकं वरिवो धनं स्वस्तिमत । स्वस्तीत्यविनाशनाम । तद्वचनं छधि । कुर्व ।
उरुचितौ विसीर्णायां भूमौ यज्ञसंबन्धिन्यां दैव्यं जनं देवसंबन्धिनं संघं । जनशब्दः संघवाची । तं गृणीहि ।
गृणातिः शब्दकर्मा । शब्दय । यथा त्वदीयाभिषवशब्दं श्रुत्वा देवा आगच्छन्ति तथा गृणीहीत्यर्थः । अथवा
दैव्यं जनमित्युपिः स्वात्मानमाह । देवसंबन्धिनं जनं मां गृणीहि । साधु संभक्तेति शब्दय ॥

आ यस्तस्थौ भुवनान्यमर्त्यो विश्वानि सोमः परि तान्यर्षति ।

कृण्वन्संचृतं विचृतमभिष्टय इंदुः सिषक्त्युषसं न सूर्यः ॥२॥

आ । यः । तस्थौ । भुवनानि । अमर्त्यः । विश्वानि । सोमः । परि । तानि । अर्षति ।

कृण्वन् । संऽचृतं । विऽचृतं । अभिष्टये । इंदुः । सिऽसक्ति । उषसं । न । सूर्यः ॥२॥

योऽमर्त्यो देवः सोमो भुवनानि लोकाना तस्थौ आस्थितवान् तानि विश्वानि सर्वाणि भुवनानि पर्यर्षति
परितो गच्छति । परितो रक्षतीत्यर्थः । सोऽयमिंदुर्यज्ञं यजमानं वा संचृतं दैवैः फलेषु संबद्धं कृण्वन् कुर्वन्
विचृतममुरादिभिर्दुःखैर्वा विमुक्तं कृण्वन्नभितो यागाय सिषक्ति । सेवते यज्ञं । उषसं न सूर्यः सूर्य उषसमिव
यथाभिष्टयेऽभितो गमनाय प्राणिनां संचृतं प्रकाशैः संयुक्तं विचृतं तमोभिर्विमुक्तं च लोकं कुर्वन्नृषसं
सेवते तद्वत् ॥

आ यो गोभिः सृज्यत ओषधीष्वा देवानां सुम्न इषयन्नुपावसुः ।

आ विद्युता पवते धारया सुत इंद्रं सोमो मादयन्दैव्यं जनं ॥३॥

आ । यः । गोभिः । सृज्यते । ओषधीषु । आ । देवानां । सुम्ने । इषयन् । उपऽवसुः ।

आ । विऽद्युता । पवते । धारया । सुतः । इंद्रं । सोमः । मादयन् । दैव्यं । जनं ॥३॥

यः सोमो गोमी रश्मभिरा सृज्यत ओषधीषु । यं सोमं स्थापयतीत्यर्थः । किमर्थं । देवानां सुम्ने सुखे
निमित्ते सति । कीदृशोऽयं । इषयन् देवान्प्राप्तमिच्छन् ॥ इष गती ॥ धनमिच्छन्वा । तथोपावसुः शत्रुभ्यः
सकाशात्प्राप्तधनः । स सोमो विद्युता विद्योतमानया धारया आ पवते सुतः सन् । किं कुर्वन् । दैव्यं देवस्वा-
मिनमिंद्रं मादयन् ॥

एष स्य सोमः पवते सहस्रजिह्वान्वानो वाचमिषिरामुषवुधं ।

इंदुः समुद्रमुदिर्यति वायुभिरेंद्रस्य हार्दि कलशेषु सीदति ॥४॥

एषः । स्यः । सोमः । पवते । सहस्रऽजित् । हिन्वानः । वाचं । इषिरां । उषःऽबुधं ।

इंदुः । समुद्रं । उत् । इर्यति । वायुऽभिः । आ । इंद्रस्य । हार्दि । कलशेषु । सीदति ॥४॥

एष स्य स सोमः पवते । पूयते । कीदृश एषः । सहस्रजित् सहस्रस्य जेता । किं कुर्वन् । वाचमृत्विजां
सुतिरूपां वाचं हिन्वानः प्रेरयन् । कीदृशीं वाचं । इषिरां गमनशीलां सुत्यं प्रति गंचीमुषवुधमुषसि प्रबुद्धां ।
सोऽयमिंदुः सोमः समुद्रं समुद्रयं रसमुदिर्यति उन्नमयति वायुभिरेंद्रमिरध्वर्वादिभिः वायुभिरिव वा
प्रेर्यमाणः सन् । तथेंद्रस्य हार्दि । हार्दि प्रियं । तद्वादींद्रस्य प्रियवयथा भवति तथा कलशेषु द्रोणकलशप्रभृ-
तिष्वपि सीदति ॥

अभि त्यं गावः पर्यसा पयोवृधं सोमं श्रीणति मतिभिः स्वर्विदं ।

धनंजयः पवते कृत्यो रसो विप्रः कविः काथ्येना स्वर्चनाः ॥५॥

अभि। त्वं। गावः। पयसा। पयःऽवृधं। सोमं। श्रीणंति। मतिऽभिः। स्वःऽविदं।
धनंऽजयः। पवते। कृत्व्यः। रसः। विप्रः। कविः। काव्येन। स्वःऽचनाः ॥ ५ ॥

त्वं तं पयोवृधं पयसो वर्धकं सोमं गावः पयसा स्वकीयेन चीरेण श्रीणंति। अयणं कुर्वन्ति। यो मतिभिः
सुतिभिः सर्वं प्रयच्छति तं स्वर्विदं सोमं श्रीणंति। स धनञ्जयः शत्रुधनानां जिता सोमः काव्येन कर्मणा
पवते। पूयते। कीदृशः सः। कृत्व्यः कर्मणो रसो रसरूपो विप्रो मेधावी कविः क्रांतप्रज्ञः स्वर्चनाः सर्वाज्ञः।
चन इत्यज्ञनाम ॥ ॥ ५ ॥

इंद्रायैति द्वादशर्चमष्टादशं सूक्तं भृगुगोत्रस्य वेनस्वार्थं पवमानसोमदेवताकं। एकादशीद्वादशी चिष्टुभी
शिष्टा जगत्वः। तथा चानुक्रांतं। इंद्राय द्वादश वेनो भार्गवो द्विचिष्टुवंतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

इंद्राय सोम सुषुतः परि स्रवापामीवा भवतु रक्षसा सह।
मा ते रसस्य मत्सत ह्याविनो द्रविणस्वंत इह संत्विदवः ॥ १ ॥
इंद्राय। सोम। सुऽसुतः। परि। स्रव। अप। अमीवा। भवतु। रक्षसा। सह।
मा। ते। रसस्य। मत्सत। ह्याविनः। द्रविणस्वंतः। इह। संतु। इंदवः ॥ १ ॥

हे सोम त्वं सुषुतः सुहृमिषुतः सन्निद्रार्थं परि स्रव। परितः स्रव। गच्छ। रसं मुंच। अमीवा रोगो
रक्षसा सहाप भवतु। अपगतो वियुक्तो भवतु। ते तव रसस्य स्वांशं रसं पीत्वा मा मत्सत। मा माबंतु। के।
ह्याविनः। इयं सत्यामृतं। तेन युक्ताः। पापिन इत्यर्थः। किंचिदवसे रसा इहास्मिन्ये द्रविणस्वंतो धनवंतः
संतु। भवंतु ॥

अस्मान्समर्थं पवमान चोदय दक्षो देवानामसि हि प्रियो मदः।
जहि शत्रूरभ्या भंदनायतः पिबेद्र सोममव नो मृधो जहि ॥ २ ॥
अस्मान्। सऽमर्थं। पवमान्। चोदय। दक्षः। देवानां। असि। हि। प्रियः। मदः।
जहि। शत्रून्। अभि। आ। भंदनाऽयतः। पिबे। इंद्र। सोमं। अव। नः। मृधः। जहि ॥ २ ॥

हे पवमान सोम अस्मान्समर्थं संयामे चोदय। प्रेरय। दक्षो ह्यसि। समर्थः खलु भवसि देवानां मध्ये।
यद्वा। देवानां प्रीणनाय दक्षोऽसि। यद्वा। दक्षस्त्वं देवानां प्रियः प्रियकरो मदी मादयितासि हि। जहि
च शत्रून्स्माकं। अभ्यागच्छ चास्मान्प्रति भंदनायतः। भंदनाः सुतयः। भंदतेः सुतिकर्मणः। ता इच्छतः।
पिब चेद्र सोमं अव जहि च नोऽस्माकं मृधः संयामात् ॥

अदब्ध इंद्रो पवसे मदिंतम आत्मेंद्रस्य भवसि धासिरुत्तमः।
अभि स्वरंति बहवो मनीषिणो राजानमस्य भुवनस्य निंसते ॥ ३ ॥
अदब्धः। इंद्रो इति। पवसे। मदिन्ऽतमः। आत्मा। इंद्रस्य। भवसि। धासिः। उत्तमः।
अभि। स्वरंति। बहवः। मनीषिणः। राजानं। अस्य। भुवनस्य। निंसते ॥ ३ ॥

हे इंद्रो स्त्रियमान सोम अदब्धोऽहंसितो मदिंतमो मादयितृतमस्त्वं पवसे। पूयसे। आत्मा स्वयमेवो-
त्तमस्त्वमिंद्रस्य धासिरुत्तं भवसि। अस्य भुवनस्य राजानं सोमं बहवो मनीषिणः स्तोतारोऽभि स्वरंति।
अभिष्टुवंति। निंसते। गच्छंति च ॥

सहस्रणीथः शतधारी अद्भुत इन्द्रायेंदुः पवते काम्यं मधु ।
 जयन्क्षेत्रमभ्यर्षा जयन्प उरुं नो गातुं कृणु सोम मीढुः ॥४॥
 सहस्रऽनीथः । शतऽधारः । अद्भुतः । इन्द्राय । इंदुः । पवते । काम्यं । मधु ।
 जयन् । क्षेत्रं । अभि । अर्ष । जयन् । अपः । उरुं । नः । गातुं । कृणु । सोम । मीढुः ॥४॥

सहस्रनीथो बहुप्रकारमयनः शतधारीऽपरिमितधारीपितोऽद्भुत आश्चर्यकरो महानिन्दुरिन्द्राय काम्यं मधु पवते । किंच क्षेत्रमभ्यमपश्च जयन्क्षेत्रं । अभिगच्छ पविचं । हे सोम मीढुः सेतः गातुं मार्गं नोऽस्माकमुचं विस्तीर्णं कृणु । कृष ॥

कनिक्रदत्कलशे गोभिरज्यसे व्यय्ययं समया वारमर्षसि ।
 मर्मृज्यमानो अत्यो न सानसिरिंद्रस्य सोम जठरे समक्षरः ॥५॥
 कनिक्रदत् । कलशे । गोभिः । अज्यसे । वि । अय्ययं । समया । वारं । अर्षसि ।
 मर्मृज्यमानः । अत्यः । न । सानसिः । इंद्रस्य । सोम । जठरे । सं । अक्षरः ॥५॥

हे सोम कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन् कलशे वर्तमानो गोभिः पयोभिरज्यसे । सित्तो भवसि । अय्ययमविमयं वारं वाचं दशापविचं समया तत्समीपे वर्षसि । विविधं गच्छसि । मर्मृज्यमानः शोध्यमानोऽत्यो नाश्च इव सागसिः संभजनशीलस्त्वं हे सोम इंद्रस्य जठरे समक्षरः । सम्यक् चरसि ॥

स्वादुः पवस्व दिव्याय जन्मने स्वादुरिन्द्राय सुहवीतुनाम्ने ।
 स्वादुर्मित्राय वरुणाय वायवे बृहस्पतये मधुमाँ अदाभ्यः ॥६॥
 स्वादुः । पवस्व । दिव्याय । जन्मने । स्वादुः । इंद्राय । सुहवीतुऽनाम्ने ।
 स्वादुः । मित्राय । वरुणाय । वायवे । बृहस्पतये । मधुऽमान् । अदाभ्यः ॥६॥

हे सोम स्वादुस्त्वं दिव्याय जन्मने देवगणाय पवस्व । तथा सुहवीतुनाम्ने शोभनाज्ञाननामधेययिन्द्राय स्वादुस्त्वं पवस्व । मित्राय वरुणाय वायवे बृहस्पतये च पवस्व मधुमान्मधुररसोऽदाभ्योऽन्यैरहिंसस्त्वं ॥ ॥१०॥

अत्यं मृजंति कलशे दश क्षिपः प्र विप्राणां मतयो वाचं ईरते ।
 पवमाना अभ्यर्षति सुष्टुतिमेंद्रं विशंति मदिरासु इंद्रवः ॥७॥
 अत्यं । मृजंति । कलशे । दश । क्षिपः । प्र । विप्राणां । मतयः । वाचः । ईरते ।
 पवमानाः । अभि । अर्षति । सुऽस्तुतिं । आ । इंद्रं । विशंति । मदिरासः । इंद्रवः ॥७॥

अत्यमतनवतमश्रुस्थानीयं वा सोमं कलशे दश क्षिपो दशांगुलयोऽध्वर्युसंबन्धिन्यो मृजंति । शोध्यंति । तथा विप्राणां मध्ये मतयः स्तोतारो वाचः स्तुतीरीरते । प्रेरयंति । पवमानाः सोमा अभ्यर्षति अभिगच्छंति सुष्टुतिं शोभनस्तुतिं । इंद्रं मदिरासो मदकरा इंद्रवः सोमा आ विशंति । प्रविशंति ॥

पवमानो अभ्यर्षा सुवीर्यमुर्वी गव्यूतिं महि शमै सप्रथः ।
 मार्किर्नो अस्य परिषूतिरीशतेदो जयेम त्वया धनंधनं ॥८॥

पवमानः । अभि । अर्षे । सुऽवीर्ये । उर्वी । गव्यूतिं । महि । शर्मे । सुऽप्रथः ।
माकिः । नः । अस्य । परिऽसूतिः । ईशत । इंदो इति । जयेम । त्वया । धनंऽधनं ॥८॥

हे सोम पवमानः पृथुमानस्त्वं सुवीर्यमुर्वी महतीं गव्यूतिं गोमार्गं च महि महत् सप्रथः सर्वतः पृषु शर्मं गृहं सुखं वाभ्यर्ष । अभिगमय । नोऽस्माकमस्य कर्मणः परिषूतिर्हिंसायाः परिप्रेरको द्वेषी माकिरीशत । मेश्वरो भवतु । हे इंदो सोम त्वया साधनेन धनं धनं सर्वमपि धनं जयेम ॥

अधि द्यामस्थावृषभो विचक्षणोऽरूरुचद्वि दिवो रोचना कविः ।
राजा पवित्रमत्येति रोरुवद्विवः पीयूषं दुहते नृचक्षसः ॥९॥
अधि द्यां अस्यात् । वृषभः । विऽचक्षणः । अरूरुचत् । वि । दिवः । रोचना । कविः ।
राजा । पवित्रं । अति । एति । रोरुवत् । दिवः । पीयूषं । दुहते । नृऽचक्षसः ॥९॥

अध्यस्थाद्यां बुलोकं वृषभो वर्पिता विचक्षणो विद्रष्टायं सोमः । तथा कृत्वा दिवो बुलोकसंबंधीनि रोचना रोचमानानि नक्षत्रादीनि व्यरूरुचत् । विविधं रोचयति । कविः क्रांतप्रज्ञः सन्नाजा सोमः पवित्रं दशापवित्रमत्येति । अतिक्रम्य गच्छति । रोरुवच्छब्दं कुर्वन् । दिवो बुलोकस्य पीयूषं सारं रसं शृचक्षसो नृणां द्रष्टारः सोमा दुहते । स्रवंति । स्वकीयं रसमांतरिच्यमुदकं वा दुहंतीत्यर्थः ॥

दिवो नाके मधुजिह्वा असश्चतो वेना दुहंत्युक्षर्यं गिरिष्ठां ।
अप्सु द्रप्सं वावृधानं समुद्रे आ सिंधोरूर्मा मधुमंतं पवित्रं आ ॥१०॥
दिवः । नाके । मधुऽजिह्वाः । असश्चतः । वेनाः । दुहंति । उक्षर्यं । गिरिऽस्थां ।
अप्ऽसु । द्रप्सं । वावृधानं । समुद्रे । आ । सिंधोः । ऊर्मा । मधुऽमंतं । पवित्रं । आ ॥१०॥

दिवो द्योतमानस्य यज्ञस्य संबन्धिनि नाके दुःखरहिते हविर्धानाख्ये स्थाने मधुजिह्वा मधुरवाचोऽसश्चतोऽसंस्कृताः । पृथक्पृथगित्यर्थः । यद्वा चिरमकृत्वा शीघ्रमभिषुण्वंतो वेना एतन्नामका महर्षयो दुहन्ति । अभिषुण्वन्ति । यद्वा । बुलोक एव वेनाः कांता देवा दुहन्ति । तं सोममुक्षणं सेत्तारं गिरिष्ठां गिरावुज्जते देशे वर्तमानमप्सुदकेषु वसतीवरीष्वन्तर्वृधानं वर्धमानं द्रप्सं रसरूपं समुद्रे समुद्रवत्प्रवृद्धे द्रोणकलशे सिंधोरुदकस्योर्मोर्मो पुर आ सिंचन्तीति शेषः । तदर्थं मधुमंतं माधुर्योपेतं रसं पवित्रे दशापवित्रं आ सिंचन्तीति शेषः ॥

नाके सुपर्णमुपपन्निसं गिरौ वेनानामकृपंत पूर्वीः ।
शिष्णुं रिहन्ति मतयः पनिप्रतं हिरण्ययं शकुनं क्षामणि स्यां ॥११॥
नाके । सुऽपर्णे । उपपन्निऽवांसं । गिरः । वेनानां । अकृपंत । पूर्वीः ।
शिष्णुं । रिहन्ति । मतयः । पनिप्रतं । हिरण्ययं । शकुनं । क्षामणि । स्यां ॥११॥

नाके बुलुके वर्तमानं पञ्चादुत्पतंतं पतयंतं सोमं वेनानामकृपंतं संबन्धिन्यः पूर्वीर्बुध्नो गिरः कुतय उपाकृपंत । उपकल्पन्ति । अभिषुण्वन्तीत्यर्थः । तं शिष्णुं शिष्णुवत्संस्कृतं सोमं मतयः कुतयो रिहन्ति । लिहन्ति । संसृशन्ति । प्राप्तुवन्तीत्यर्थः । कीदृशं शिष्णुं । पनिप्रतं शब्दायंतं ॥ पनतेर्यङ्कुगताच्छतर्थभ्यासस्य निगागम उपधालोपस्य ॥ हिरण्ययं हिरण्यमयं शकुनं पक्षिणं क्षामणि क्षमायां स्यां हविर्धाने स्यां वर्तमानं ॥

ऊर्ध्वो गंधर्वो अग्निं नाके अस्याद्विष्वा रूपा प्रतिचक्षाणो अस्य ।
 भानुः शुक्रेण शोचिषा व्यद्यौत्प्राहूरुचद्रोदसी मातरा शुचिः ॥१२॥
 ऊर्ध्वः । गंधर्वः । अग्निं । नाके । अस्यात् । विष्वा । रूपा । प्रतिऽचक्षाणः । अस्य ।
 भानुः । शुक्रेण । शोचिषा । वि । अद्यौत् । प्र । अरुचत् । रोदसी इति । मातरा ।
 शुचिः ॥१२॥

ऊर्ध्वं उन्नतो गंधर्वो ररमीनां धारकः सोमो नाक आदित्येऽध्यस्थात् । अग्निं प्रतिष्ठति । किं कुर्वन् ।
 अस्यादित्यस्य विष्वा विश्वानि रूपाणि प्रतिचक्षाणः प्रतिपश्यन् । भानुरादित्यः सोमाधिष्ठितः सञ्जुक्तेण
 दीप्तेन शोचिषा तेजसा व्यद्यौत् । विद्योतते । न केवलं स्वयमेव अपि तु मातरा निर्मात्र्यौ रोदसी बावा-
 पृथिवीं प्राहूरुचत् । प्ररोचयति । शुचिर्दीप्तः सूर्यः ॥ ॥११॥ ॥४॥

अथ पंचमे चानुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र प्र त इत्यष्टाचत्वारिंशद्बृचं प्रथमं सूक्तं । प्रथमदशर्चस्वाकृष्टा
 इति माषा इति च द्विनामान ऋषिगणा द्रष्टारः । द्वितीयस्य दशर्चस्य सिकता इति नीवावरी इति द्विना-
 मान ऋषिगणाः । तृतीयस्य दशर्चस्य पुत्रय इत्यजा इति च नामद्वयोपेता ऋषिगणाः । अदृष्टार्थमेषां
 द्विनामत्वमवगतं च । चतुर्थस्य दशर्चस्वाकृष्टा माषा इत्यादिविनामानस्त्रयो गणा द्रष्टारः । एवं चत्वारिं-
 शन्नताः । अथ पंचानां भीमोऽचिर्ष्विः । ततस्त्रिंशत्तु गृत्समदः । जगती छंदः । पवमानः सोमो देवता ।
 तथा चानुक्रांतं । प्र तेऽष्टाचत्वारिंशद्दृषिगणा दशर्चा आकृष्टा माषाः प्रथमे सिकता निवावरी द्वितीये
 पुत्रयोऽजासृतीये चयश्चतुर्थेऽचिः पंचांत्वास्त्रिंशो गृत्समद इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र त आश्वः पवमान धीजवो मदा अर्षेति रघुजा इव त्मना ।

दिव्याः सुपर्णा मधुमंत इंदवो मदिंतमासः परि कोशमासते ॥१॥

प्र । ते । आश्वः । पवमान । धीऽजवः । मदाः । अर्षेति । रघुजाऽइव । त्मना ।

दिव्याः । सुऽपर्णाः । मधुऽमंतः । इंदवः । मदिन्ऽतमासः । परि । कोशं । आसते ॥१॥

हे पवमान पूयमान सोम ते तवाश्वो व्याप्ता धीजवो मनोवेगा मदा मदकरा रसा अर्षेति । गच्छंति ।
 त्मनात्मनैव । अनायासेनेत्यर्थः । क इव । रघुजा इव । रघुः शीघ्रगा वडवा । तत्र जाता रघुजाः । त इव
 निर्गतास्ते दिव्या दिवि भवाः । अंतरिक्षे दशापवित्रे धार्यमाणा इत्यर्थः । सुपर्णाः सुपतना मधुमंतो माधुर्यो-
 पेता मदिंतमासोऽतिशयेन मादयितृतमा इंदवो दीप्ता रसाः कोशं द्रोणकलशं पर्यासते । पर्युपविशंति ॥

प्र ते मदासो मदिरास आश्वोऽसृक्षत रथ्यासो यथा पृथक् ।

धेनुर्न वत्सं पर्यसाभि वज्रिणमिंद्रमिंदवो मधुमंत ऊर्मयः ॥२॥

प्र । ते । मदासः । मदिरासः । आश्वः । असृक्षत । रथ्यासः । यथा । पृथक् ।

धेनुः । न । वत्सं । पर्यसा । अभि । वज्रिणं । इंद्रं । इंदवः । मधुऽमंतः । ऊर्मयः ॥२॥

प्राहृतत प्रहृज्यते ते तव मदिरासो मदकरा आश्वो व्याप्ता मदासो मदा रसाः । क इव । रथ्यासो
 रथ्या अश्वाः ते यथा तथा पृथक् प्रहृज्यते । ते मधुमंतो माधुर्योपेता ऊर्मयः प्रवृद्धरसा इंदवः सोमा धेनुः
 पर्यसा वत्समिव स्वरसेन वज्रिणमिंद्रमभिगच्छंति ॥

अत्यो न हियानो अभि वाजमर्षे स्वर्वित्कोशं दिवो अद्रिमातरं ।

वृषा पवित्रे अग्निं सानो अथ्ये सोमः पुनान इद्रियाय धार्यसे ॥३॥

अत्यः । न । हियानः । अ॒भि । वा॒जं । अ॒र्षे । स्वः॑ऽवित् । को॒शं । दि॒वः । अ॒द्रिऽमा॒तरं ।
वृ॒षा । प॒वित्रे॑ । अ॒धि । सा॒नौ । अ॒व्यये॑ । सोमः । पु॒ना॒नः । इ॒न्द्रिया॑य । धाय॑से ॥ ३ ॥

अत्यो नाम इव हियानः प्रेर्यमाणो वाजं संयाममभ्यर्षे । अभिगच्छ । तथा स्ववित् सर्ववित् कोशं द्रोण-
कलशं दिवो बुल्लोकाद्द्रिमातरं । अद्रिर्मेघः । तेन तज्जन्यमुदकं लक्ष्यते । तस्य निर्मातारमभ्यर्षे । अथ
प्रत्यक्षकृतः । वृषा वर्षकः सोमोऽव्ययेऽविमयेऽधि सानौ । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । समुच्छ्रिते तस्मिन्
पुनामः पूयमानो भवति । किमर्थं । धायसे धारकाथिन्द्रियाय तदर्थं ॥

प्र त॒ आश्वि॑नीः पव॒मान॒ धी॒जुवो॑ दि॒व्या अ॑सृ॒यन्प॑यसा॒ धरी॑मणि ।
प्रा॒तः॒ऋष॑यः॒ स्थावि॑रीरसृ॒क्षत॒ ये त्वा॑ मृ॒जंत्य॑षिषाण॒ वेध॑सः ॥ ४ ॥
प्र । ते । आश्वि॑नीः । प॒व॒मान॒ । धी॒ऽजु॒वः । दि॒व्याः । अ॑सृ॒यन् । प॑यसा । धरी॑मणि ।
प्रा॒ः॒ऋ॒षयः॑ । स्था॒वि॒रीः । अ॑सृ॒क्षत॒ । ये । त्वा॒ । मृ॒जंति॑ । ऋ॒षिऽसा॑न् । वे॒धसः॑ ॥ ४ ॥

हे पवमान सोम ते तवाश्विनोर्वाप्राः ॥ अशू आप्रावित्यस्मादीणादिको विनिः । ततोऽण । व्यत्ययेनायु-
दान्तः ॥ धीजुवो मनोवेगा दिव्या दिवि भवा दिवः पतंत्यो धाराः पयसा युक्ता धरीमणि धारके द्रोणकलशे
प्रास्त्रयन् । गच्छति । ये वेधसो विधातार ऋषयो हे सोमर्षिषाणर्षिभिः संभक्त त्वा त्वां मृजंति अभिषुखंति
त ऋषयः स्थाविरीः स्थविरा धारा अंतर्मध्ये पाचस्यांतः प्रास्त्रयन् । प्रस्त्रयंति ॥

वि॒श्व॒ धामा॑नि वि॒श्वच॑क्ष॒ ऋ॒भ्वसः॑ प्र॒भोस्ते॑ स॒तः परि॑ यंति के॒तवः॑ ।
व्या॒न॒शिः प॑वसे सोम॒ धर्म॑भिः पति॒र्विश्व॑स्य॒ भुव॑नस्य॒ राज॑सि ॥ ५ ॥
वि॒श्व॒ । धामा॑नि । वि॒श्वऽच॑क्षः । ऋ॒भ्वसः॑ । प्र॒ऽभोः॑ । ते । स॒तः । परि॑ । यंति॒ । के॒तवः॑ ।
वि॒ऽआ॒न॒शिः । प॑वसे । सोम॒ । धर्म॑ऽभिः । पतिः॑ । विश्व॑स्य । भुव॑नस्य । राज॑सि ॥ ५ ॥

हे विश्वचक्षः सर्वस्य द्रष्टः सोम प्रभोः परिवृढस्य सतसे तवर्भ्वसः । ऋभ्वा इति महन्नाम । महान्तो केतवो
रश्मयो विश्वा सर्वाणि धामानि तेजःस्थानानि देवशरीराणि परि यंति । परिगच्छंति । प्रकाशयंतीत्यर्थः ।
हे सोम व्यानशिर्वापनशीलश्च त्वं धर्मभिर्धारके रसनिस्यंदेः पवसे । पूयसे । विश्वस्य भुवनस्य च पतिः स्वामी
त्वं राजसि । ईश्वरो भवसि ॥ ॥ १२ ॥

उ॒भ॒यतः॑ प॒व॒मान॑स्य॒ र॒श्मयो॑ ध्रु॒वस्य॑ स॒तः परि॑ यंति के॒तवः॑ ।
यदी॑ प॒वित्रे॑ अ॒धि मृ॒ज्यते॑ हरिः सत्ता॒ नि योना॑ क॒लशेषु॑ सीदति ॥ ६ ॥
उ॒भ॒यतः॑ । प॒व॒मान॑स्य । र॒श्मयः॑ । ध्रु॒वस्य॑ । स॒तः । परि॑ । यंति॒ । के॒तवः॑ ।
यदि॑ । प॒वित्रे॑ । अ॒धि । मृ॒ज्यते॑ । हरिः॑ । सत्ता॒ । नि । योना॑ । क॒लशेषु॑ । सी॒दति॑ ॥ ६ ॥

पवमानस्य पूयमानस्य ध्रुवस्य स्वयमविचलितस्य सतो विद्यमानस्य सोमस्य केतवः प्रज्ञापका रश्मय
उभयत इतश्चामुतश्च परि यंति । परिगच्छंति । अभिषवसमय एवं भवति । यदि यदा पवित्रे दशापवित्रे
हरिर्हरितवर्णोऽयमधि मृज्यते तदानीं सत्ता सदनशीलोऽयं योनी स्वीये स्थाने कलशेषु द्रोणकलशादिषु
नि सीदति ॥

यज्ञस्य केतुः पवते स्वध्वरः सोमो देवानामुप याति निष्कृतं ।
 सहस्रधारः परि कोशमर्षति वृषा पविचमत्येति रोरुवत् ॥७॥
 यज्ञस्य केतुः पवते सुञ्जध्वरः सोमः देवानां उप याति निःकृतं ।
 सहस्रधारः परि कोशं अर्षति वृषा पविचं अति एति रोरुवत् ॥७॥

यज्ञस्य केतुः प्रक्षापकः स्वध्वरः शोभनयागः सोमः पवते । पूयते । अभिपूयते । तादृशः सोमो देवानां निष्कृतं संस्कृतं स्थानमुप याति । उपगच्छति । तदर्थं सहस्रधारः कोशं द्रोणकण्ठं पर्यर्षति । ततो तदर्थं वृषा सेक्तायं रोरुवच्छब्दयन् पविचमतिक्रम्य गच्छत्यधोदेशं ॥

राजा समुद्रं नद्योऽ वि गाहतेऽपामूर्मिं सचते सिंधुषु श्रितः ।
 अर्धस्थात्सानु पर्वमानो अव्ययं नाभा पृथिव्या धरुणो महो दिवः ॥८॥
 राजा समुद्रं नद्यः वि गाहते अपां जर्मिं सचते सिंधुषु श्रितः ।
 अधि अस्थात्सानु पर्वमानः अव्ययं नाभा पृथिव्या धरुणः महो दिवः ॥८॥

अयं सोमो राजा समुद्रमंतरिचं नद्यस्तत्रत्या अपश्च वि गाहते । विगाह्य चापामूर्मिं सचते । उदकपुरं सचति । सिंधुषूदकेषु ग्रहेषु वा श्रितः सन् । ह्ययमानः सन्नभिमद्वारा सूर्यं प्राप्यांतरिचे मेघेषु वर्तत इत्यर्थः । अस्मैव वृष्टिसाधनत्वात् । यद्वा । लुप्तोपममेतत् । समुद्रं नद्य इव सिंधुषु वसतीवरीषु श्रित आश्रितः सन् समुद्रमभिषुतसोमरसाधारपाचं वि गाहतेऽभिषवात्सूर्वं । पश्चात्पवमानः पूयमानोऽव्ययं सानु समुच्छ्रितं दशापविचमध्यस्थात् । अधितिष्ठति । कुत्र देशे । नाभा पृथिव्या नाभिस्थानीये यज्ञे । तत्संबन्धिनि हविर्धान इत्यर्थः । यज्ञमाज्जुर्भुवनस्य नाभिमिति श्रुतेः । कीदृशः । महो दिवो बुभोकस्य धरुणो धर्ता ॥

दिवो न सानु स्तनयन्नचिक्रदद्यौश्च यस्य पृथिवी च धर्मभिः ।
 इंद्रस्य सख्यं पवते विवेविदत्सोमः पुनानः कलशेषु सीदति ॥९॥
 दिवः न सानु स्तनयन् अचिक्रदत् द्यौः च यस्य पृथिवी च धर्मभिः ।
 इंद्रस्य सख्यं पवते विवेविदत् सोमः पुनानः कलशेषु सीदति ॥९॥

दिवो न सानु स्तनयन् बुभोकस्य समुच्छ्रितं स्थानं शब्दयन्निवाचिक्रदत् । क्रंदते । यस्य सोमस्य धर्मभिर्धारणीर्वांश्च पृथिवी च धृते स्यातां । वृष्टिप्रदानद्वारीषध्याद्युत्पादनेन देवानां हविर्भावेन चोभयधारकत्वं प्रसिद्धं । तादृशः सोमो महानुभावः सोमः पुनानः पूयमान इंद्रस्य सख्यं विवेविदत्यवते । पूयते पविचे । स पुनानः सोमः कलशेषु सीदति । निवसति ॥

ज्योतिर्यज्ञस्य पवते मधु प्रियं पिता देवानां जनिता विभुवसुः ।
 दधाति रत्नं स्वधयोः पीच्यं मदिन्मो मत्सर इंद्रियो रसः ॥१०॥
 ज्योतिः यज्ञस्य पवते मधु प्रियं पिता देवानां जनिता विभुवसुः ।
 दधाति रत्नं स्वधयोः अपीच्यं मदिन्ऽतमः मत्सरः इंद्रियः रसः ॥१०॥

यज्ञस्य ज्योतिः प्रकाशकः सोमः प्रियं देवानां मधु मधुरं रसं पवते । चरति । यद्वा । ज्योतिर्यज्ञस्त्वैवितदपि मधुविशेषणं । तथा सत्युक्तलक्षणं मधु पवते पूयत इत्यर्थः । सोमरसो विशिष्यते । पिता रक्षिता देवानां

अभितोत्पादयिता सर्वस्य विभूवसुः प्रभूतधनः । ईदृशः स स्वधयोर्बावापृथिव्योः । स्वधे पुरंधी इति बावा-
पृथिवीनामसु पठितः । तयोरपीष्यमंतरहितं रत्नं रमणीयं धनं दधाति । स्थापयति स्रोतुषु । पुनः स एव
विशेष्यति । मर्दितमो मादयितुतमो मत्सरः सोम इन्द्रिय इन्द्रेण जुष्ट इन्द्रस्य वर्धको वा रसो रसरूपः ॥ ११३ ॥

अभिक्रंदन्कलशं वाज्यर्षति पतिर्दिवः शतधारो विचक्षणः ।

हरिर्मिचस्य सदनेषु सीदति मर्मृजानोऽविभिः सिंधुभिर्वृषा ॥ ११॥

अभिऽक्रंदन् । कलशं । वाजी । अर्षति । पतिः । दिवः । शतऽधारः । विऽचक्षणः ।

हरिः । मिचस्य । सदनेषु । सीदति । मर्मृजानः । अविऽभिः । सिंधुऽभिः । वृषा ॥ ११ ॥

वाजी वेज्जवान् गमनवानश्चसदृशो वा सोमोऽभिक्रंदन्कलशं कुर्वन् कलशमभ्यर्षति । गच्छति । कीदृशो
वाजी । दिवः पतिर्बुलोकस्य स्वामी शतधारः शतसंख्याकधारो विचक्षणो विद्वष्टा । हरिर्हरितवर्णो रसात्मकः
सोमो मिचस्य देवानां मिचभूतस्य यज्ञस्य वा सदनेषु स्थानेषु सीदति पात्रेषु धृतः सन् । कीदृशो हरिः ।
सिंधुभिः स्तंदनसाधनैरविभिर्देशापविचच्छिद्रैर्मर्मृजानः शोधमानो वृषा वर्षकः ॥

अये सिंधूनां पवमानो अर्षत्यये वाचो अग्नियो गोषु गच्छति ।

अये वाजस्य भजते महाधनं स्वायुधः सोतृभिः पूयते वृषा ॥ १२ ॥

अये । सिंधूनां । पवमानः । अर्षति । अये । वाचः । अग्नियः । गोषु । गच्छति ।

अये । वाजस्य । भजते । महाऽधनं । सुऽआयुधः । सोतृऽभिः । पूयते । वृषा ॥ १२ ॥

यः सोमः पवमानः सिंधूनां स्तंदमानानामुदकानामयेऽर्षति गच्छति । तथाग्नियोऽग्राहः श्रेष्ठोऽग्रे वाचो
माध्यमिकाया अयेऽर्षति । तथा गोषु रश्मिषु गच्छति । तथा वाजस्यात्रस्य बलस्य वा ज्ञाभाय महाधनं
संग्रामं भजते । स स्वायुधो वृषा वर्षकः सोमः सोतृभिरभिषवकर्तृभिः पूयते ॥

अयं मतवाञ्छुकुनो यथा हितोऽव्ये ससार पवमान ऊर्मिणा ।

तव क्रत्वा रोदसी अंतरा कवे शुचिर्धिया पवते सोम इंद्र ते ॥ १३ ॥

अयं । मतऽवान् । शुकुनः । यथा । हितः । अव्ये । ससार । पवमानः । ऊर्मिणा ।

तव । क्रत्वा । रोदसी इति । अंतरा । कवे । शुचिः । धिया । पवते । सोमः । इंद्र । ते ॥ १३ ॥

अयं सोमो मतवान् । मतं संमतं प्रियं स्तोत्रं । तद्वान् पवमानः पूयमानः सूयमानः शोधमानश्च सन्
हितः प्रेरितः शुकुनः पक्षी यथा शीघ्रं गच्छति तथाव्ये पवित्र ऊर्मिणा रसेन ससार । गच्छति । हे कवे
क्रांतप्रज्ञ । अनूचान वा ये वा अनूचानास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २. ३८. इति श्रुतेः । तादृशं यजमान यद्वोक्त-
वर्णेंद्र ते तव क्रत्वा कर्मणा धिया प्रज्ञया च । यद्वा । विशेषणविशेष्यभावः । धिया धारकेण क्रत्वा कर्मणा ।
रोदसी अंतरा रोदस्त्रोर्बावापृथिव्योरंतरा शुचिः सोमः पवते । पूयते ॥

द्रापिं वसानो यजतो दिविस्पृशंमंतरिष्वा भुवनेष्वर्षितः ।

स्वर्जज्ञानो नभसाभ्यक्रमीत्प्रलमस्य पितरमा विवासति ॥ १४ ॥

द्रापिं । वसानः । यजतः । दिविऽस्पृशं । अंतरिष्वाऽप्राः । भुवनेषु । अर्षितः ।

स्वः । जज्ञानः । नभसा । अभि । अक्रमीत् । प्रलं । अस्य । पितरं । आ । विवासति ॥ १४ ॥

दिविस्त्रुशं देवस्पृष्टारं द्रापिं कवचं तेजोरूपं वसान आच्छादयन् यजतो यष्टव्योऽतरिषमा अंतरिषस्व
पूरक उदकेन तादृशः सोमो भुवनेषूदकेष्वर्पितः स्वः सर्वं स्वेन पाययितव्यं देवसंघं स्वर्गं वा जज्ञानो जनयन् ।
अथवा । स्वरुदकं । तज्जनयन् । नभसोदकेनाभ्यक्रमीत् । अभिक्रामति । अस्योदकस्य पितरं पालकं प्रह्वं पुरा-
णमिन्द्रमा विवासति । परिचरति ॥

सो अस्य विशे महि शर्मं यच्छति यो अस्य धामं प्रथमं व्यानशे ।

पदं यदस्य परमे व्योमन्यतो विश्वा अभि सं याति संयतः ॥१५॥

सः । अस्य । विशे । महि । शर्मं । यच्छति । यः । अस्य । धामं । प्रथमं । विऽआनशे ।

पदं । यत् । अस्य । परमे । विऽओमनि । अतः । विश्वाः । अभि । सं । याति । संऽयतः ॥१५॥

स सोमोऽखिन्द्रस्य विशे प्रवेशनाय महि महच्छर्मं सुखं यच्छति । यः सोमोऽखिन्द्रस्य धाम तेजोधुक्तं
शरीरं प्रथमतः देवप्राप्तेः पूर्वं व्यानशे प्राप्तवान् । यद्यस्यास्य सोमस्य परमे महत्युत्कृष्टे व्योमनि विशिषेण
रचके बुलुके वेद्यां वा पदं भवति । अतो यस्मात्सोमानृत्त इन्द्रः सोमः स्वयं वा विश्वाः संयतः सर्वान् संया-
मानभि याति सम्यगभिगच्छति । स सोमो महि शर्मं यच्छतीति संबंधः ॥ ॥१४॥

प्रो अयासीदितुरिंद्रस्य निष्कृतं सखा सख्युर्न प्र मिनाति संगिरं ।

मर्यं इव युवतिभिः समर्षति सोमः कलशे शतयाम्ना पथा ॥१६॥

प्रो इति । अयासीत् । इंद्रः । इंद्रस्य । निऽकृतं । सखा । सख्युः । न । प्र । मिनाति । संऽगिरं ।

मर्यंऽइव । युवतिऽभिः । सं । अर्षति । सोमः । कलशे । शतयाम्ना । पथा ॥१६॥

इंद्रः सोम इंद्रस्य निष्कृतं स्थानमुदरं प्रो अयासीत् । प्रैव गच्छति । गत्वा च सखा सखिभूतः सोमः
सख्युरिंद्रस्य संगिरं सम्यगिगरणाधारभूतमुदरं न प्र मिनाति । न हिनस्ति । किंच मर्यं इव युवतिभिर्मर्त्यां
यथा युवतिभिः सह संगतो भवति तद्वदयमपि सोमो युवतिभिर्मित्राणशीलाभिर्वसतीवरीभिरङ्गिः सह
समर्षति । संगच्छतेऽभिषवकाले । पश्चात्सोमः शतयाम्नानेकयानसाधनच्छिद्रोपेतेन पथा मार्गेण दशपविच-
संबंधिनि कलशे द्रोणकलशे गच्छतीति शेषः । यद्वा । एकमेव वाक्यं । यथा मर्यो युवतिभिः सह संगच्छते
एवं कलशे शतयाम्ना पथा संगच्छतेऽङ्गिः ॥

प्र वो धियो मंद्रयुवो विपन्युवः पनस्युवः संवसनेष्वक्रमुः ।

सोमं मनीषा अभ्यनूषत स्तुभोऽभि धेनवः पयसेमशिश्युः ॥१७॥

प्र । वः । धियः । मंद्रऽयुवः । विपन्युवः । पनस्युवः । संऽवसनेषु । अक्रमुः ।

सोमं । मनीषाः । अभि । अनूषत । स्तुभः । अभि । धेनवः । पयसा । ई । अशिश्युः ॥१७॥

हे सोम वो युष्माकं धियो ध्यातारो मंद्रयुवो मदकरं शब्दं कामयमानाः पनस्युवः स्तुतिं कामयमाना
विपन्युवः । स्तोतारः संवसनेषु संवासयोग्येषु यागगृहेषु प्राक्रमुः । प्रक्रमते । तदेवाह । सोमं
मनीषा मनस ईश्वराः स्तुभः स्तोतारोऽभ्यनूषत । अभिष्टुवंति । धेनवोऽपि पयसा स्वीयेनेनं सोममभ्यशिश्युः ।
अभिश्चीरंति ॥

आ नः सोम संयतं पिणुषीमिषमिंदो पवस्व पवमानो असिधं ।

या नो दोहते चिरहन्नसश्चुषी क्षुमद्वाजवन्मधुमत्सुवीर्यं ॥१८॥

आ। नः। सोम। संऽयतं। पिप्युषीं। इषं। इंदो इति। पवस्व। पवमानः। अस्मिधं।
या। नः। दोहते। चिः। अहंन। असंश्रुषी। स्युऽमत्। वाजंऽवत्। मधुऽमत्। सुऽवीर्यं ॥१८॥

हे इंदो दीप्त सोम पवमानस्त्वं नोऽस्माकं संयतं संगृहीतं पिप्युषीं प्रवृद्धमिषमन्नमस्त्रिधमशीषं पवस्व । प्रयच्छेत्यर्थः । या यादृशी नोऽस्माकमहन्नहन्यहस्त्रिस्त्रिषु सवनेष्वसद्युष्यप्रतिबंधा दोहते षरति । किं । नुमच्छब्दीपितं सर्वत्र श्रूयमाणं वाजवत्प्रधुमन्नाधुर्योपितं सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं पुत्रं दोहते । तामिषं पवस्विति समन्वयः ॥

वृषा मतीनां पवते विचक्षणः सोमो अहः प्रतरीतोषसो दिवः ।
क्राणा सिंधूनां कलशां अवीवशदिंद्रस्य हाद्याविशन्मनीषिभिः ॥१९॥
वृषा। मतीनां। पवते। विऽचक्षणः। सोमः। अहः। प्रऽतरीता। उषसः। दिवः।
क्राणा। सिंधूनां। कलशान्। अवीवशत्। इंद्रस्य। हादिं। आऽविशन्। मनी-
षिऽभिः ॥१९॥

अयं सोमः पवते । अभिषूयते । कीदृशः सोमः । मतीनां । मतयः स्तोतारः । तेषां वृषा वर्षकः कामानां विचक्षणो विद्वष्टा अह उपसो दिवो बुलोकस्यादित्यस्य वा प्रतरीता प्रवर्धयिता । किंच सिंधूनां खंदमाना-
नामुदकानां क्राणा कर्ता ॥ करोतिः शानचि बज्जलं कंदसीति विकरणस्य लुक् । सुः । सुपां सुलुगित्याकारः ॥
कलशानवीवशत् । कामयते प्रवेष्टुं । किं कुर्वन् । इंद्रस्य हादिं हृदयमाविशन् प्रविशन् मनीषिभिः स्तुत इति शेषः । यद्वा । व्यवहितमपि मनीषिभिरित्येतत्पवत इत्यनेन संबध्यते ॥

मनीषिभिः पवते पूर्यः कविर्नृभिर्यतः परि कोशां अचिक्रदत् ।
चितस्य नाम जनयन्मधु स्रदिंद्रस्य वायोः सख्याय कर्तवे ॥२०॥
मनीषिऽभिः। पवते। पूर्यः। कविः। नृऽभिः। यतः। परि। कोशान्। अचिक्रदत्।
चितस्य। नाम। जनयन्। मधु। स्रत्। इंद्रस्य। वायोः। सख्याय। कर्तवे ॥२०॥

अयं सोमो मनीषिभिर्मैधाविभिरध्वर्वादिभिः पवते । पूयते । यद्वा । अयं मनीषिभिर्मनीषिणीभिर्धा-
राभिः पवते । षरति । कीदृशोऽयं । पूर्यः पुराणः कविर्मैधावो नृभिर्नृतुभिरध्वर्वादिभिर्यतो नियमितः सन्
कोशान् कलशान्नामं पर्यचिक्रदत् । परिक्रदते । शब्दं करोति । चितस्य चिषु स्थानेषु विसृतस्येंद्रस्य संबंधि
नाम नामकमुदकं जनयन्नुत्पादयन् मधु मधुरं रसं षरत् । षरति । किमर्थं । इंद्रस्य वायोश्च सख्याय कर्तवे
सख्यं कर्तुं ॥ ॥१५॥

अयं पुनान उषसो वि रोचयद्यं सिंधुभ्यो अभवदु लोककृत् ।
अयं चिः सप्त दुदुहान आशिरं सोमो हृदे पवते चारु मत्सरः ॥२१॥
अयं। पुनानः। उषसः। वि। रोचयत्। अयं। सिंधुऽभ्यः। अभवत्। ऊं इति। लोकऽकृत्।
अयं। चिः। सप्त। दुदुहानः। आऽशिरं। सोमः। हृदे। पवते। चारु। मत्सरः ॥२१॥

अयं सोमः पुनानः पूयमान उषसो वि रोचयत् । विविधं रोचयति । अयं सिंधुभ्यः खंदमानाभ्योऽञ्जो
वसतीवरीभ्योऽभवत् । समृद्धो भवति । उ इति पूरणः । कीदृशोऽयं । लोककृत्लोकानां कर्ता । वर्षकत्वाद्द्रो-
धारकत्वाच्चास्य लोककृत्त्वं । अयं सोमस्त्रिः सप्तकविंशतिं गा ऋत्विक्पुत्रेणाशिरं दुदुहानो दुहानः । दोहस्य

प्रयोजकत्वात्कर्तुपचारः । मत्सरो मदकरश्चाह रमणीयं पवते । चरति । किमर्थं । हृदे हृदयाय हृदय-
गमनाय ॥

पवस्व सोम दिव्येषु धामसु सृजान इंदो कलशे पवित्र आ ।

सीद्विद्रस्य जठरे कनिक्रदन्मृभिर्यतः सूर्यमारोहयो दिवि ॥ २२ ॥

पवस्व । सोम । दिव्येषु । धामसु । सृजानः । इंदो इति । कलशे । पवित्रे । आ ।

सीदन् । इद्रस्य । जठरे । कनिक्रदन् । नृऽभिः । यतः । सूर्यं । आ । अरोहयः । दिवि ॥ २२ ॥

हे सोम दिव्येषु धामसु स्थानेषु । देवानां संबन्धिषूदरेष्वित्यर्थः । तेषु पवस्व । अर । कीदृशः सन् । हे इंदो
दीप्त सोम कलशे पवित्र आ दशापवित्रे च । आ इति चार्थे । सृजानः सृज्यमानः । अचापिहोचं जुहोति
यवागूं पचतीतिवदार्थिकः क्रमोऽपगतव्यः । किंचेद्रस्य जठरे सीदन्नठरं गच्छन् कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन् मृभिर्नै-
तृभिर्हृत्स्विभिर्यतः परिगृहीतः । ऊत इत्यर्थः । तथाभूतः सन् दिवि सूर्यमारोहयः । प्रादुर्भूतमकरोः ॥

अद्रिभिः सुतः पवसे पवित्र आ इद्विद्रस्य जठरेष्वविशन् ।

त्वं नृचक्षा अभवो विचक्षण सोम गोचमंगिरोभ्योऽवृणोरपं ॥ २३ ॥

अद्रिऽभिः । सुतः । पवसे । पवित्रे । आ । इंदो इति । इद्रस्य । जठरेषु । आऽविशन् ।

त्वं । नृऽचक्षाः । अभवः । विऽचक्षण । सोम । गोचं । अंगिरःऽभ्यः । अवृणोः । अपं ॥ २३ ॥

हे इंदो सोम अद्रिभिर्यावभिः सुतोऽभिषुतस्त्वं पवसे । अरसि । पूयसे वा । पवित्र आ दशापवित्रे । आ
इति पूरणः । यद्वा । अभिषुतो भवसि पवसे चेति चार्थ आकारः । किं कुर्वन् । इद्रस्य जठरेषु जठरप्र-
देशेष्वविशन् । जठरप्रवेशायेत्यर्थः । किंच हे विचक्षण विद्रष्टः सोम त्वं नृचक्षा अभवः । नृणां मनुष्या-
णामनुग्रहेण द्रष्टा भवसि । किंच हे सोम स्वमंगिरोभ्यो गोचं मेघमुदकं चारयितुं पणिभिरपहृताणां गवामा-
वरकं पर्वतं वापावृणोः ॥

त्वां सोम पवमानं स्वाध्योऽनु विप्रांसो अमदन्नवस्यवः ।

त्वां सुपर्ण आभरह्विस्परीदो विश्वाभिर्मतिभिः परिष्कृतं ॥ २४ ॥

त्वां । सोम । पवमानं । सुऽआर्थ्यः । अनु । विप्रांसः । अमदन् । अवस्यवः ।

त्वां । सुऽपर्णः । आ । अभरत् । दिवः । परि । इंदो इति । विश्वाभिः । मतिऽभिः ।

परिऽकृतं ॥ २४ ॥

हे सोम पवमानं त्वां स्वाध्यः सुमतयः सुकर्माणो वा विप्रांसो विप्रा मेधाविनः स्तोतारोऽवस्यवो
रक्षाकामा अन्वमदन् । अनुषुषन्ति । हे इंदो त्वां सुपर्णः श्रेण आभरत् । आहरत् । दिवस्परि शुलोकस्त्रोपरि ।
शुलोकादित्यर्थः । कीदृशं त्वां । विश्वाभिर्मतिभिः सर्वाभिः क्षुतिभिः परिष्कृतमलंकृतं ॥

अव्ये पुनानं परि वारं ऊर्मिणा हरिं नवंते अभि सप्र धेनवः ।

अपामुपस्थे अध्यायवः क्विमृतस्य योना महिषा अहेषत ॥ २५ ॥

अव्ये । पुनानं । परि । वारे । ऊर्मिणा । हरिं । नवंते । अभि । सप्र । धेनवः ।

अपां । उपऽस्थे । अधि । आऽयवः । क्विं । अतस्य । योना । महिषाः । अहेषत ॥ २५ ॥

अथेऽविमये वारे चाले दशापवित्रं कर्मिणा रस्नेन परि परितः पुनानं पवमानं हरिं हरितवर्णं सोममभि
नवंते अभिनच्छन्ति सप्त धेनवः प्रीणयिष्यः सप्त गायत्र्याद्याः सप्त गंगाया नद्यो वा । नवते चोदत इति
नतिकर्मस्वयं पठितः । किंच कविं स्वामपासुपस्थेऽंतरिचस्थोत्संगं अतस्य योनी । उदकनामितत् । अतं
योनिर्धत्तस्य योनिरिति तन्नामसु पाठात् । उदके महिषा महांत आयवो मनुष्या अध्यहेषत । अधिकं
प्रेरयन्ति ॥ १६॥

इदं पुनानो अति गाहते मृधो विश्वानि कृण्वन्सुपथानि यज्यवे ।
गाः कृण्वानो निर्णिजं हर्यतः कविरत्यो न क्रीळन्परि वारंमर्षति ॥ २६ ॥
इदं पुनानः । अति । गाहते । मृधः । विश्वानि । कृण्वन् । सुऽपथानि । यज्यवे ।
गाः । कृण्वानः । निऽनिजं । हर्यतः । कविः । अत्यः । न । क्रीळन् । परि । वारं ।
अर्षति ॥ २६ ॥

अयमिदुर्दोषः सोमः पुनानः पूयमानोऽति गाहते अतिक्रम्य गच्छति मृधः शत्रून् । किं कुर्वन् । विश्वानि
गंतव्यानि सुवर्तानि वैदिकानि लौकिकानि च सुपथानि कृण्वन् कुर्वन् । कक्षी । यज्यवे यागकर्म । यजमानाय
शत्रून्परिहरन् मार्गान्सुपथान्कुर्वन् कलशं प्रविशतीत्यर्थः । किंच निर्णिजमात्मीयं रूपं गाः कृण्वानः । रसमया-
भ्रुवीणा इत्यर्थः । हर्यतः कांतः ॥ हर्यं गतिकांत्योः । श्रीणादिकोऽतच् ॥ कविः क्रांतप्रद्यः एवंभूतः सोमोऽत्यो
नाश्च इव क्रीळन् वारं दशापवित्रं पर्यर्षति । परिगच्छति ॥

असश्चतः शतधारा अभिश्चियो हरिं नवन्तेऽव ता उदन्युवः ।
क्षिपो मृजन्ति परि गोभिरावृतं तृतीयं पृष्ठे अर्धं रोचने दिवः ॥ २७ ॥
असश्चतः । शतधाराः । अभिऽश्चियः । हरिं । नवन्ते । अव । ताः । उदन्युवः ।
क्षिपः । मृजन्ति । परि । गोभिः । आऽवृतं । तृतीयं । पृष्ठे । अर्धं । रोचने । दिवः ॥ २७ ॥

असश्चतः परस्परमसंगताः शतधारा अभिश्चियोऽमितः सोमं अयंत्वस्ताः प्रसिद्धाः सूर्यस्य रश्मयो हरिमव
नवन्ते । गच्छन्ति । उदन्युव उदकेच्छावत्यः सत्यः । यद्वा । धाराशब्देनात्र सोमधारा अभिप्रताः । असश्चतो
ऽसंबद्धा अभिश्चियोऽमितो गाः अयंत्यो गोभिः श्रितास्ताः प्रसिद्धा उदन्युव इन्द्रसंबंधिवृष्टिकामा हरिमिन्द्रमव
नवन्ते । संगच्छन्ते । क्षिपोऽगुलयोऽपि गोभिर्दीप्तिपक्षे गोभी रश्मभिरावृतं सोमधारापक्षे गोभिः पर्यावृतं
व्याप्तं सोमं मृजन्ति । अवशोधयन्ति । दिव आदित्याद्रोचने रोचमाने यमादित्यो रोचयति तस्मिंस्तृतीये
चित्यपेक्षायां तृतीयभूते बुल्लोकेऽधि वसंतं सोमं मृजन्ति ॥

तवेमाः प्रजा दिव्यस्य रेतसस्त्वं विश्वस्य भुवनस्य राजसि ।
अथेदं विश्वं पवमान ते वशे त्वमिंदो प्रथमो धामधा असि ॥ २८ ॥
तव । इमाः । प्रजाः । दिव्यस्य । रेतसः । त्वं । विश्वस्य । भुवनस्य । राजसि ।
अथ । इदं । विश्वं । पवमान । ते । वशे । त्वं । इंदो इति । प्रथमः । धामधाः । असि ॥ २८ ॥

तव दिव्यस्य रेतसः सकाशादिमाः प्रजा उत्पन्मानाः प्राणिन उत्पन्नाः । सोमो वै रेतोधाः । तै० सं० २-
१. १. ६. इति श्रुतेः । त्वं विश्वस्य भुवनस्य राजसि । ईश्वरो भवसि । अथापि चेदं विश्वं हे पवमान ते वशे
त्वदधीनं वर्तते । हे इंदो प्रथमो मुख्यस्त्वं धामधा धाम्ना धर्तासि । भवसि ॥

त्वं समुद्रो असि विश्ववित्क्वे तवेमाः पंच प्रदिशो विधर्मणि ।
 त्वं द्यां च पृथिवीं चाति जभिषे तव ज्योतीषि पवमान सूर्यः ॥ २९ ॥
 त्वं समुद्रः । असि । विश्ववित् । क्वे । तव । इमाः । पंच । प्रदिशः । विधर्मणि ।
 त्वं । द्यां । च । पृथिवीं । च । अति । जभिषे । तव । ज्योतीषि । पवमान । सूर्यः ॥ २९ ॥

हे क्वे क्रांतप्रज्ञ त्वं यस्मात्समुद्रो वर्षसाधनोऽपां अतो विश्वविदसि । यद्वा । समुद्रो द्रवात्मकोऽसि विश्वविज्ञासि । किंच तव विधर्मणि विधारणे पंच प्रदिशः प्रकृष्टा दिशो भवन्तीति शेषः । त्वं द्यां च दिवं च पृथिवीं चाति जभिषे । बिभर्षि । हे पवमान सूर्यो देवस्य ज्योतीष्याथाययति ॥

त्वं पवित्रे रजसो विधर्मणि देवेभ्यः सोम पवमान पूयसे ।
 त्वामुशिजः प्रथमा अगृभ्णत तुभ्येमा विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ ३० ॥
 त्वं । पवित्रे । रजसः । विधर्मणि । देवेभ्यः । सोम । पवमान । पूयसे ।
 त्वां । उशिजः । प्रथमाः । अगृभ्णत । तुभ्ये । इमा । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥ ३० ॥

हे सोम पवमान त्वं रजसो लोकस्य रसस्य वा विधर्मणि विधारके दशापवित्रे देवेभ्यो देवार्थं पूयसे । त्वामुशिजः कामयमाना अत्विजः प्रथमाः प्रथमा मुख्या अगृभ्णत । गृह्णति । तुभ्ये तुभ्यभिमेमानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि येमिरे । यच्छ्रुत्वात्मानं ॥ ॥ १७ ॥

प्र रेभ एत्यति वारमव्ययं वृषा वनेष्वव चक्रद्वरिः ।
 सं धीतयो वावशाना अनूषत शिशुं रिहन्ति मतयः पनिप्रतं ॥ ३१ ॥
 प्र । रेभः । एति । अति । वारं । अव्ययं । वृषा । वनेषु । अव । चक्रदत् । हरिः ।
 सं । धीतयः । वावशानाः । अनूषत । शिशुं । रिहन्ति । मतयः । पनिप्रतं ॥ ३१ ॥

रेभः शब्दघिता ॥ रेभु शब्दे ॥ सोमो वारमव्ययमविमयं वालं प्राप्तेति । प्रकर्षणातिगच्छति । वृषा सेक्ता सोमो वनेषूदकेष्वव चक्रददवक्रदन् हरिर्हरितवर्णः सोमः । समनूषत । संसुवन्ति । के । धीतयो ध्यातारो वावशाना यागं सोमं वा कामयमानाः । शिशुं शिशुवत्संस्कृतं सोमं मतयः सुतयो रिहन्ति । लिहन्ति । स्पृशन्ति । स्वविषयीकुर्वन्तीत्यर्थः । कीदृशं । पनिप्रतं शब्दयन्तं ॥

स सूर्यस्य रश्मिभिः परि व्यत तंतुं तन्वानस्त्रिवृतं यथा विदे ।
 नयन्नृतस्य प्रशिषो नवीयसीः पतिर्जनीनामुप याति निष्कृतं ॥ ३२ ॥
 सः । सूर्यस्य । रश्मिभिः । परि । व्यत । तंतुं । तन्वानः । त्रिवृतं । यथा । विदे ।
 नयन् । ऋतस्य । प्रशिषः । नवीयसीः । पतिः । जनीनां । उप । याति । निःस्कृतं ॥ ३२ ॥

स सोमः सूर्यस्य रश्मिभिः परि व्यत । परिवेष्टयत्वात्मानं । किं कुर्वन् । त्रिवृतं सवनेर्देवीनां त्रिवृतं तंतुं यज्ञं तन्वानो विस्तारयन् यथा विदे जानाति । येन प्रकारेण संपूर्णमवगच्छति तथा तन्वानः । ऋतस्य सत्यभूतस्य यजमानस्य नवीयसीर्नवतराः प्रशिषः प्रशंसना अभिमतानि नयन् प्रापयन् । तस्मा एव जनीनां पतिः पालकः स्वामी निष्कृतं संस्कृतं पात्रमुप याति । गच्छति ॥

राजा सिंधूनां पवते पतिर्दिवः ऋतस्य याति पथिभिः कर्निक्रदत् ।
 सहस्रधारः परि षिच्यते हरिः पुनानो वाचं जनयन्नुपावसुः ॥३३॥
 राजा । सिंधूनां । पवते । पतिः । दिवः । ऋतस्य । याति । पथिऽभिः । कर्निक्रदत् ।
 सहस्रऽधारः । परि । षिच्यते । हरिः । पुनानः । वाचं । जनयन् । उपऽवसुः ॥३३॥

सिंधूनां गदीनामुदकाणां राजेश्वरो दिवः पतिर्बुलोकस्य स्वामृतस्य यज्ञस्य पथिभिर्मार्गैः कर्निक्रदच्छब्दं कर्षयति । सहस्रधारो बहुधारायुक्तः सोमो नृभिर्नैतृभिर्च्छ्वित्गिभिः परि षिच्यते पात्रेषु । पुनानः पूयमानो वाचं शब्दं जनयन्नुपावसुर्नृपागच्छन्नः । परि षिच्यत इति समन्वयः ॥

पवमान मह्यर्णो वि धावसि सूरु न चित्रो अय्ययानि पय्या ।
 गर्भस्तिपूतो नृभिरद्रिभिः सुतो महे वाजाय धन्याय धन्वसि ॥३४॥
 पवमान । महि । अर्णः । वि । धावसि । सूरः । न । चित्रः । अय्ययानि । पय्या ।
 गर्भस्तिऽपूतः । नृऽभिः । अद्रिऽभिः । सुतः । महे । वाजाय । धन्याय । धन्वसि ॥३४॥

हे पवमान सोम मह्यर्णो बहुदकं । अर्ण इत्युदकनाम । रसं वा वि धावसि । गमयसि ॥ धावु गति-
 शुद्धोः ॥ किंच सूरु न चित्रः सूर्य इव चित्रश्चायनीयः पूज्यः सन्नव्ययान्यविमयानि पय्या पात्राणि गच्छसि ।
 किंच गर्भस्तिपूतो बाहुभिरभिर्शोधितो नृभिर्च्छ्वित्गिभिर्घावभिश्च सुतोऽभिषुतो महे महते वाजाय संयामाय
 धन्याय धनेभ्यो हिताय धन्वसि । गच्छसि । धन्वतिर्गतिकर्मा ॥

इषमूर्जं पवमानाभ्यर्षसि श्येनो न वंसु कलशेषु सीदसि ।
 इंद्राय मद्वा मद्यो मदः सुतो दिवो विष्टंभ उपमो विचक्षणः ॥३५॥
 इषं । ऊर्जं । पवमान । अभि । अर्षसि । श्येनः । न । वंसु । कलशेषु । सीदसि ।
 इंद्राय । मद्वा । मद्यः । सुतः । दिवः । विष्टंभः । उपऽमः । विऽचक्षणः ॥३५॥

हे पवमान पूयमान सोम इषमन्नमूर्जं बलं चाभ्यर्षसि । श्येनो न श्येन इव वंसु वननीयेषु कुलायेषु कलशेषु
 सीदसि । निषण्णो भवसि । अथ परोक्षतः । इंद्राय मद्वा मदकरो मद्यो मदहेतुर्मदो रसः सुतोऽभिषुतः ।
 कीदृशः । दिवो बुलोकस्योपम उपमीयमानो विष्टंभो विशेषेण संभयिता । स्थूणा यथा गृहं तथा । विच-
 क्षणो विद्वष्टा । स्थूणैव जना उपमित् । अ० १. ५९. १. इत्युक्तं ॥ ॥१८॥

सप्त स्वसारो अभि मातरः शिशुं नवं जज्ञानं जेन्यं विपश्चितं ।
 अपां गंधर्वं दिव्यं नृचक्षसं सोमं विश्वस्य भुवनस्य राजसे ॥३६॥
 सप्त । स्वसारः । अभि । मातरः । शिशुं । नवं । जज्ञानं । जेन्यं । विपऽचितं ।
 अपां । गंधर्वं । दिव्यं । नृऽचक्षसं । सोमं । विश्वस्य । भुवनस्य । राजसे ॥३६॥

सप्त सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका वा मातरो मातृस्थानीया गंगायमुनाद्याः शिशुं शिशुस्थानीयमभि
 गच्छतीति शेषः । स्वकीयैः पयोभिराच्छादयतीति शेषः । कीदृशं शिशुं । नवं जज्ञानं जायमानं जेन्यं
 जयशीलं विपश्चितं विद्वांसं अपां जनकं तेषां मध्ये वर्तमानं वा गंधर्वमुदकस्य धातारं दिव्यं दिवि भवं नृचक्षसं
 नृणां द्रष्टारं सोमं । अभिगच्छति किमर्थं । विश्वस्य भुवनस्य विराजसे विराजनार्थं ॥

ईशान इमा भुवनानि वीर्यसे युजान इंदो हरितः सुपर्णः ।

तास्ते क्षरंतु मधुमद्भृतं पयस्त्वव व्रते सोम तिष्ठंतु कृष्टयः ॥३७॥

ईशानः । इमा । भुवनानि । वि । ईर्यसे । युजानः । इंदो इति । हरितः । सुऽपर्णः ।

ताः । ते । क्षरंतु । मधुऽमत् । घृतं । पयः । तव । व्रते । सोम । तिष्ठंतु । कृष्टयः ॥३७॥

हे इंदो सोम ईशानः सर्वस्य स्वामी त्वमिमेमानि भुवनानि भूतजातानि वीर्यसे । गच्छसि ॥ वी गत्या-
दिषु ॥ किं कुर्वन् । हरितो हरितवर्णाः सुपर्णः सुपतनास्त्राश्च रथे युजानो योजयन् । ताः सुपर्णसे तव
संबन्धिन्यो मधुमदाधुर्योपेतं घृतं दीप्तं पय उदकं क्षरंतु । हे सोम तव व्रते कर्मणि तिष्ठंतु कृष्टयो मनुष्याः सर्वे ॥

त्वं नृचक्षा असि सोम विश्वतः पवमान वृषभ ता वि धावसि ।

स नः पवस्व वसुमद्द्विरण्यवह्वयं स्याम भुवनेषु जीवसे ॥३८॥

त्वं । नृऽचक्षाः । असि । सोम । विश्वतः । पवमान । वृषभ । ता । वि । धावसि ।

सः । नः । पवस्व । वसुऽमत् । द्विरण्यऽवत् । वयं । स्याम । भुवनेषु । जीवसे ॥३८॥

हे सोम त्वं विश्वतः सर्वतः सर्वेषु भुवनेषु वृषभा नृणां द्रष्टासि । भवसि । हे पवमान वृषभापां वर्षक ता
अपो वि धावसि । विविधं गच्छसि । स त्वं नोऽस्माकं पवस्व । क्षर । किं । वसुमद्ब्रह्मिर्वसुभिर्वासकैर्गवा-
दिद्रव्यैर्युक्तं तथा हिरण्यवद्ब्रह्मिर्हिरण्यैर्युक्तं धनं । वयं च वसुभिर्हिरण्यैर्युक्ता भुवनेषु लोकेषु जीवसे जीवितुं
प्रभवः स्वाम । भवेम ॥

गोवित्पवस्व वसुविद्विरण्यविद्रेतोधा इंदो भुवनेष्वर्षितः ।

त्वं सुवीरो असि सोम विश्ववित्तं त्वा विप्रा उप गिरेम आसते ॥३९॥

गोऽवित् । पवस्व । वसुऽवित् । द्विरण्यऽवित् । रेतःऽधाः । इंदो इति । भुवनेषु । अर्षितः ।

त्वं । सुऽवीरः । असि । सोम । विश्वऽवित् । तं । त्वा । विप्राः । उप । गिरा । इमे । आसते ॥३९॥

हे सोम त्वं पवस्व । क्षर । कीदृशः । गोविद्रवां लंबकः वसुविद्वनस्य लंबकः हिरण्यविद्विरण्यस्य लंबकः
रेतोधाः । रेत उदकं । तस्य धातीषधीनां । यद्वा । रेतः प्रजननसामर्थ्यं । तस्य धारयिता । भुवनेषूदकेष्व-
र्षितः । हे इंदो सोम त्वं सुवीरः सुवीर्योऽसि । भवसि । विश्ववित्सर्वस्य वेत्ता । तं त्वा त्वामिमे विप्रा गिरा
सुत्वोपासते ॥

उन्मध्वं जर्मिर्वनना अतिष्ठिपद्पो वसानो महिषो वि गाहते ।

राजा पवित्ररथो वाजमारुहत्सहस्रभृष्टिर्जयति श्रवो बृहत् ॥४०॥

उत् । मध्वः । जर्मिः । वननाः । अतिस्थिपत् । अपः । वसानः । महिषः । वि । गाहते ।

राजा । पवित्रऽरथः । वाजं । आ । अरुहत् । सहस्रऽभृष्टिः । जयति । श्रवः । बृहत् ॥४०॥

मध्वो मधुरस्वोर्मो रसो वनना वननीया वाच उदतिष्ठिपत् । उत्थापयति । सोमामिषवकाले सुतिवाचः
प्रवृत्तेः । अपो वसान आच्छादयन् महिषो महान् वि गाहते । प्रविशति कलशं । राजा सोमः पवित्ररथः ।
दशापवित्रमेव रथो यस्य स तथोक्तः । तादृशः सोमो वाजं संयाममारुहत् । आरोहति । सहस्रभृष्टिर्वज्र-
शोऽपरिमितगमनो बृहच्छ्रवो महदसं जयत्यस्पर्द्धयं ॥ १९९ ॥

स भं॒दना॒ उ॒दि॒र्यति॑ प्र॒जाव॑तीर्वि॒श्वायुर्वि॒श्वः सु॒भरा॒ अ॒हर्दि॑वि ।
 ब्र॒ह्म प्र॒जाव॑द्रयिमश्वप॒स्त्यं पी॒त इ॒न्द्रं इ॒न्द्रम॒स्मभ्यं॑ या॒चतात् ॥४१॥
 सः।भं॒दनाः।उ॒त्।इ॒र्यति॑।प्र॒जाऽव॑तीः।वि॒श्वऽआ॒युः।वि॒श्वः।सु॒भराः।अ॒हःऽदि॑वि।
 ब्र॒ह्म।प्र॒जाऽव॑त्।र॒यिं।अ॒श्वऽप॒स्त्यं।पी॒तः।इ॒न्द्रो इति॑।इ॒न्द्रं।अ॒स्मभ्यं॑।या॒च॒तात् ॥४१॥

स सोमो विश्वायुः सर्वस्व गन्ता सोमः प्रजावतीः प्रजारूपफलदात्रीः सुभराः सुष्ठु द्विचमाणा विश्वाः सर्वा भंदनाः स्तुतीरुदिर्यति । उत्कृष्टं प्रेरयति । कस्मिन्काले उच्यते । अहर्दिव्यहोरात्रयोश्च । अथ प्रत्यक्षतः । ब्रह्म परिवृढं कर्म प्रजावत् प्रजाभिर्युक्तं । प्रजाफलकमित्यर्थः । यद्वा । अन्नं तच्च प्रजावत् प्रजायुपेतं । तथा रयिं धनं । कीदृशं । अश्वपस्त्यं व्याप्तगृहं । तदुभयं हे इन्द्रो दीप्त सोम पीत इन्द्रेण पीतस्त्वं तमेवेन्द्रमस्मभ्यं याचतात् । याचस्व ॥

सो अ॒प्ये अ॒ह्नां॑ ह॒रिर्ह॑र्यते॒ मद्ः प्र॒ चेत॑सा चेत॒यते॒ अनु॒ द्युभिः॑ ।
 द्वा ज॒ना या॒तय॑न्त॒रीय॑ते॒ नरा॑ च॒ शंसं॑ दै॒व्यं च॒ धर्ते॑रि ॥४२॥
 सः।अ॒प्ये।अ॒ह्नां॑।ह॒रिः।ह॒र्य॑तः।म॒द्ः।प्र।चे॒त॑सा।चे॒त॒य॑ते।अ॒नु॒।द्युऽभिः॑।
 द्वा।ज॒ना।या॒त॒यन्।अ॒न्तः।इ॒य॑ते।न॒रा॒शंसं॑।च॒।दै॒व्यं।च॒।ध॒र्ते॑रि ॥४२॥

स सोमोऽप्ये सर्वेषां संमुखं चेतसा प्राणिनां चेतनेन सहाह्नां बुभिर्दीप्तिभिरनु प्र चेतयते । अनुप्रचयति । यद्वा । अह्नामप्येऽयमपि । प्रातरित्यर्थः । स्तोत्राणां चेतसा प्रचानेन बुभिर्दीप्ताभिः स्तुतिभिश्चानु प्र चेतयते । कीदृशः सः । हरिर्हरितवर्णा हर्यतः कांतो मद्दो मद्दकरः । किंच द्वा जना द्वौ जनी स्तोतारं यष्टारं च यातयन् प्रापयन् स्वविहितेन कर्मणा । लौकिकवैदिकौ द्वौ जनी द्रष्टव्यौ । एवं कुर्वन्तर्वावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥ इन्द्र गती ॥ किं कुर्वन् । नराशंसं नरैः शंसनीयं । मानुषमित्यर्थः । दैव्यं च दिवि भवसुभयविधं धनं धर्तेरि धारके यजमाने प्रेरयन्निति शेषः ॥

अ॒ञ्ज॑ते व्यं॒जते॒ समं॑ज॒ते क्र॑तुं रि॒हन्ति॑ म॒धुना॒भ्यंज॑ते ।
 सि॒न्धो॑रु॒च्छ्वासे॒ प॒तय॑न्त॒मुष्ण॑णं॒ हिर॑ण्यपा॒वाः प॒शुमा॑सु गृ॒भ्णते ॥४३॥
 अ॒ञ्ज॑ते । वि । अ॒ञ्ज॑ते । सं । अ॒ञ्ज॑ते । क्र॑तुं । रि॒हन्ति॑ । म॒धुना॑ । अ॒भि । अ॒ञ्ज॑ते ।
 सि॒न्धोः । उ॒त्ऽश्वा॑से । प॒त॒य॑न्तं । उ॒ष्ण॑णं । हिर॑ण्यऽपा॒वाः । प॒शुं । आ॒सु । गृ॒भ्ण॑ते ॥४३॥

सोममृत्वजोऽञ्जते गोभिः । तथा व्यंजते । विविधमञ्जति । समञ्जते । सम्यगञ्जति । सुत्यर्थत्वादपुनरुक्तिः । तथा क्रतुं बलकर्तारं रिहन्ति । लिहन्ति । आस्वादयति देवाः । तथा पुनर्मधुना गव्येनाभ्यंजते । तमेव सोमं सिन्धोरुदकस्य रसस्वाधारभूत उच्छ्वास उच्छ्रिते देशे पतयन्तं गच्छन्तं ॥ पशुं गतावित्यस्मात्स्वार्थे णिचि वृद्धभावस्कांदसः ॥ उष्णं सेक्तारं हिरण्यपावा हिरण्येन पुनतः पशुं द्रष्टारं । पशुः पश्यतेरिति निरुक्तं । ३. १६. । आसु वसतीवरीषु गृभ्णते । गृह्णति ॥

वि॒प॒श्चि॒ते॒ प॒व॒मा॒नाय॑ गाय॒त म॒ही न॑ धारा॒त्यंधो॑ अ॒र्षति॑ ।
 अ॒हिर्न॑ जू॒र्णाम॑ति॒ सर्प॑ति॒ त्वच॑म॒त्यो न॑ क्री॒ठन्स॑र॒वृषा॑ ह॒रिः ॥४४॥
 वि॒पःऽचि॑ते । प॒व॒मा॒नाय॑ । गा॒य॒त॒। म॒ही । न॑ । धा॒रा । अ॒ति॑ । अ॒न्धः । अ॒र्ष॑ति॒ ।
 अ॒हिः । न॑ । जू॒र्णाम॑ति॒ । सर्प॑ति॒ । त्वच॑ । अ॒त्यः । न॑ । क्री॒ठन् । अ॒सर॑त् । वृ॒षा । ह॒रिः ॥४४॥

हे ऋत्विजः विपश्चिते मेधाविने पयमानाय पूयमानाय गायत । कुतिं कुवत । स च विपश्चित्सोमो मही न धारा महती वर्षधारेवांधोऽन्नं रसात्मकमत्यर्षति । अहिर्नाहिरिव जूषीं जीषीं त्वचमति सर्पति । अति-मुंचति । अभिषवादिर्कर्मणा त्वचं मुंचतीत्यर्थः । तद्वदति सर्पति धारा दशापविचात् । अत्यो नाश्च इव क्रीळन्नसरत् । सरति । गच्छति द्रोणकलशं । वृषा वर्षकः कामानां हरिर्हरितवर्णो रसः ॥

अयेगो राजार्यस्तविष्यते विमानो अहां भुवनेष्वर्षितः ।

हरिर्घृतस्तुः सुदृशीको अर्णवो ज्योतीरथः पवते राय ओक्चः ॥४५॥

अयेऽगः । राजा । अर्णवः । तविष्यते । विऽमानः । अहां । भुवनेषु । अर्षितः ।

हरिः । घृतऽस्तुः । सुदृशीकः । अर्णवः । ज्योतिःऽरथः । पवते । राये । ओक्चः ॥४५॥

अयेगोऽथे गता राजा राजमानोऽप्योऽप्यु संस्कृतः सोमस्तविष्यते । सूयते । योऽहं दिनानां विमानो निर्माता चंद्रकलाह्रासवृद्धधीनत्वादहर्व्यवहारस्य । भुवनेषूदकेषु वसतीवरीसंबंधिष्वर्षितः स्थापितः स राजा तविष्यते । किंच हरिर्हरितवर्णो घृतस्तुः प्रसूतोदकः सुदृशीकः शोभनदर्शनोऽर्णव उदकवान् । अर्ण इत्युदक-नाम । ज्योतीरथो ज्योतिर्मयरथो राये धनस्य प्रापयिता । ओक्चः । ओक इति निवासनाम । तस्य हितः ॥ २० ॥

असर्जिं स्क्भो दिव उद्यतो मदः परिं चिधातुर्भुवनान्यर्षति ।

अंशुं रिहंति मतयः पनिप्रतं गिरा यदि निर्णिजंमृग्मणो ययुः ॥४६॥

असर्जिं । स्क्भः । दिवः । उतऽयतः । मदः । परिं । चिऽधातुः । भुवनानि । अर्षति ।

अंशुं । रिहंति । मतयः । पनिप्रतं । गिरा । यदि । निऽनिजं । मृग्मणः । ययुः ॥४६॥

दिवो बुलोकस्य स्क्भः स्क्भयिता धारक उद्यतः सोमोऽसर्जिं । सृज्यते । अभिषूयत इत्यर्थः । किंच चिधातुः । द्रोणकलशाधावनीयपूतभृदाख्यास्त्रयो धातवो यस्य स तथोक्तः । तादृशो भुवनान्युदकान्यर्षति । गच्छति । अंशुं सोमं पनिप्रतं शब्दायमानं मतयः पूजका रिहंति । लिहंति । आस्वादयंति । कदा । यदि निर्णिजं निर्णिक्तं । यद्वा । निर्णिगिति रूपनाम । रूपवंतमित्यर्थः । तमृग्मणः स्तोतारो गिरा सुत्वा ययुः गच्छति तदा ॥

प्र ते धारा अन्यखानि मेथः पुनानस्य संयतो यंति रंहयः ।

यद्गोभिर्दिदो चम्बोः समज्यसे आ सुवानः सोम कलशेषु सीदसि ॥४७॥

प्र । ते । धाराः । अति । अखानि । मेथः । पुनानस्य । संऽयतः । यंति । रंहयः ।

यत् । गोभिः । इंदो इति । चम्बोः । संऽज्यसे । आ । सुवानः । सोम । कलशेषु । सीदसि ॥४७॥

पुनानस्य पूयमानस्य संयतः संगृह्यमाणा रंहयो रंहणस्वभावा धारा मेथोऽखान्यखानि लोमान्यति यंति । अतिक्रम्य गच्छति । हे इंदो सोम यद्यदा गोभिर्दिदकैश्चम्बोरधिषवणफलकयोरपरि समज्यसे तदानो हे सोम सुवानः सूयमानस्त्वं कलशेषु सीदसि ॥

पवस्व सोम क्रतुविन्न उक्थ्योऽप्यो वारे परिं धाव मधु प्रियं ।

जहि विश्वान्क्षस इंदो अचिणो बृहबदेम विदथे सुवीराः ॥४८॥

पवस्व । सोम । क्रतुऽवित् । नः । उक्थ्यः । अथ्यः । वारि । परि । धाव । मधु । प्रियं ।
जहि । विश्वान् । रक्षसः । इंदो इति । अचिणः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ४८ ॥

हे सोम नोऽस्माकं क्रतुवित् कर्मज्ञः । स्तुतिश्च इत्यर्थः । उक्थ्यः स्तुत्यः । यतः स्तुत्यः अतः क्रतुविदित्यभि-
प्रायः । ईदृशस्त्वं नोऽस्माकं यागाय पवस्व । स्रव रसं । अथ्यो वारि दशापविचे प्रियं मधु परि धाव ।
परिचर । हे इंदो दीप्त सोम अचिणो भक्षकान्विश्वान्नक्षसो जहि । सुवीराः सुपुत्रा वयं विदथे यज्ञे बृहन्न-
हृदगं वदेम । उच्चारयेम । याषेमैत्यर्थः । यद्वा । प्रभूतं स्तोत्रं वदेम ॥ ॥ २९ ॥

प्र तु द्रवेति नवर्षं द्वितीयं सूक्तं काव्यस्त्रीश्रनस आर्षं । अनादेशपरिभाषया त्रैष्टुभं पवमानसोमदेवताकं ।
तथा चानुक्रांतं । प्र तु नवोशना इति । जागतमूर्ध्वं प्रागुश्रनसः । अनु० अ० ९. ६७. इति वचनाज्जगत्व-
धिकारो निवृत्तः ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र तु द्रव परि कोशं नि षीद् नृभिः पुनानो अभि वाजमर्ष ।
अश्वं न त्वा वाजिनं मर्जयंतोऽच्छा बर्हि रशनाभिर्नयन्ति ॥ १ ॥
प्र । तु । द्रव । परि । कोशं । नि । षीद् । नृभिः । पुनानः । अभि । वाजं । अर्ष ।
अश्वं । न । त्वा । वाजिनं । मर्जयंतः । अच्छ । बर्हिः । रशनाभिः । नयन्ति ॥ १ ॥

हे सोम तु क्षिप्रं प्र द्रव । प्रगच्छ । गत्वा च कोशं द्रोणकलशं परि नि षीद् । निषण्णो भव । नृभिर्नैतृभिः
पुनानः पूयमानो वाजमर्षं यजमानार्थमुद्दिश्याम्यर्ष । अभिगच्छ । वाजिनं बलवंतमश्वं नाश्वमिव तं यथा
मार्जयन्ति तद्वद्वजिनं त्वां मार्जयन्तः शोधयन्तो बर्हिर्यज्ञमच्छ प्रति रशनाभी रशनावदायताभिरंगुलीभिर्न-
यन्त्यध्वर्युप्रमुखाः ॥

स्वायुधः पवते देव इंदुरशस्तिहा वृजनं रक्षमाणः ।
पिता देवानां जनिता सुदक्षो विष्टंभो दिवो धरुणः पृथिव्याः ॥ २ ॥
सुऽआयुधः । पवते । देवः । इंदुः । अशस्तिऽहा । वृजनं । रक्षमाणः ।
पिता । देवानां । जनिता । सुऽदक्षः । विष्टंभः । दिवः । धरुणः । पृथिव्याः ॥ २ ॥

स्वायुधः शोभनायुध इंदुः सोमो देवः पवते । स च देवोऽशस्तिहा रक्षोहा वृजनमुपद्रवं रक्षमाणः पिता
पालको देवानां तथा जनितोत्पादकः सुदक्षः सुबलो दिवो विष्टंभो विशेषेण संभयिता पृथिव्याश्च धरुणो
धारकः । एवमहानुभावः पवते ॥

अषिर्विप्रः पुरएता जनानामृभुधीरि उशना काथ्येन ।
स चिद्विवेद् निहितं यदासामपीच्यं गुह्यं नाम गोनां ॥ ३ ॥
अषिः । विप्रः । पुरऽएता । जनानां । अृभुः । धीरः । उशना । काथ्येन ।
सः । चित् । विवेद् । निऽहितं । यत् । आसां । अपीच्यं । गुह्यं । नाम । गोनां ॥ ३ ॥

अषिरतींद्रियद्रष्टा विप्रो मेधावी पुरएता पुरतो गन्ता जनानां मनुष्याणामृभुश्च भासमानो धीरो
धीमानुश्रितज्ञामर्षिर्यः स पित् स एव काथ्येन कवित्वेन स्तोत्रेण विवेद् । लभते । किं । यदासां गोनां गवा-
मपीच्यं । अंतर्हितनामितत् । अंतर्हितं गुह्यं गोपनीयं नाम नामकमुदकं पयोत्पत्तं ॥

एष स्य ते मधुमाँ इन्द्र सोमो वृषा वृष्णे परि पवित्रे अक्षाः ।
 सहस्रसाः शतसा भूरिदावा शश्वत्तमं बर्हिरा वाज्यस्थात् ॥४॥
 एषः । स्यः । ते । मधुऽमान् । इन्द्र । सोमः । वृषा । वृष्णे । परि । पवित्रे । अक्षारिति ।
 सहस्रऽसाः । शतऽसाः । भूरिऽदावा । शश्वत्ऽतमं । बर्हिः । आ । वाजी । अस्थात् ॥४॥

हे इन्द्र वृष्णे वर्षकाय ते तुभ्यमेष स्य स सोमो मधुमान् माधुर्योपितो वृषा वर्षकः पवित्रे पर्यचाः । परि-
 चरति ॥ चरतेर्बुद्धि रूपं ॥ स एव सहस्रसाः सहस्रसंख्याकधनस्य दाता शतसाः शतसंख्याकस्य दाता
 भूरिदावा ततोऽपि भूरिदाता वाजी बलवाञ्छश्वत्तमं नित्यं बर्हिर्यज्ञमास्थात् । आतिष्ठति ॥

एते सोमा अभि गव्या सहस्रा महे वाजायामृताय श्रवांसि ।
 पवित्रेभिः पवमाना असृयञ्छ्वस्यवो न पृतनाजो अत्याः ॥५॥
 एते । सोमाः । अभि । गव्या । सहस्रा । महे । वाजाय । अमृताय । श्रवांसि ।
 पवित्रेभिः । पवमानाः । असृयन् । श्वस्यवः । न । पृतनाजः । अत्याः ॥५॥

एते सोमा गव्या गव्यानि सहस्रा सहस्राणि अवांस्रान्याशिरलक्षणाणि लक्षीकृत्य पवित्रेभिः पवित्र-
 च्छ्वेः पवमानाः पूयमाना महे महते वाजायामृतायामृतायामृतायाभ्यस्यन् । स्रज्यन्ते । किमिच्छवः ।
 अवांस्रवोऽन्नेच्छवः पृतनाजः सेनाजेतारोऽत्या नाश्वा इव ॥ ॥२२॥

परि हि ष्मा पुरुहूतो जनानां विश्वासरञ्जोर्जना पूयमानः ।
 अथा भर श्येनभृत प्रयांसि रयिं तुजानो अभि वाजमर्ष ॥६॥
 परि । हि । स्म । पुरुऽहूतः । जनानां । विश्वा । असरत् । भोजना । पूयमानः ।
 अथ । आ । भर । श्येन्ऽभृत । प्रयांसि । रयिं । तुजानः । अभि । वाजं । अर्ष ॥६॥

अयं पर्यसरत् परिसरति जनानामर्थाय विश्वा सर्वाणि भोजना भोजनान्यन्नानि धनानि वा । कीदृशः ।
 पुरुहूतो बहुभिराहृतः पूयमानः शोध्यमानः । अथ प्रत्यक्षतः । अथेदानीं हे श्येनभृत श्येनेनाहृत सोम त्वं
 प्रयांस्रान्या भर । आहर । रयिं धनं तुजानो ददानो वाजमर्षं रसमभ्यर्ष । अभिगच्छ ॥

एष सुवानः परि सोमः पवित्रे सर्गो न सृष्टो अदधावदवी ।
 तिग्मे शिशानो महिषो न शृंगे गा गव्यन्नभि शूरो न सत्वा ॥७॥
 एषः । सुवानः । परि । सोमः । पवित्रे । सर्गः । न । सृष्टः । अदधावत् । अवी ।
 तिग्मे इति । शिशानः । महिषः । न । शृंगे इति । गाः । गव्यन् । अभि । शूरः । न ।
 सत्वा ॥७॥

एष सुवानः सूयमानोऽवीरणकुशलः सोमः सर्गो न सृष्टो विष्टोऽश्च इव पवित्रे पर्यदधावत् । परिधा-
 वति । किंच तिग्मे तीक्ष्णे शृंगे शिशानस्तोक्षणीकुर्वन् महिषो न महान् महिषाख्यो मृग इव । तथान्यदृष्टांतः ।
 गा गव्यन् प्रभृता गा इच्छञ्छूरो न शूर इव । एतौ महिषशूरो यथा प्रतिबुद्धौ शीघ्रं धावतः तद्वत् सत्वा
 सदनशीलोऽयं गच्छतीति शेषः ॥

एषा ययौ परमादंतरद्रेः कूचिस्ततीरुर्वे गा विवेद ।
 दिवो न विद्युस्तनयंत्यभ्रैः सोमस्य ते पवत इंद्र धारा ॥८॥
 एषा । आ । ययौ । परमात् । अंतः । अद्रेः । कूऽचित् । सतीः । ऊर्वे । गाः । विवेद ।
 दिवः । न । विऽद्युत् । स्तनयंती । अभ्रैः । सोमस्य । ते । पवते । इंद्र । धारा ॥८॥

एषा सोमधारा परमादुच्छ्रितात्क्षानाद्ययी जगाम पाचं स्वयंप्राप्तं देशं वा । किंचाद्रेः पत्नीनां
 निवासस्थानस्य पर्वतस्यांतः कूचित् कूचित् कुचचिद्भूट ऊर्वे देशे सतीर्वर्तमानाः पत्नीभिरपहता गा विवेद ।
 लब्धवती । यत्र पत्नीया गा अपहृत्य स्थापितवंतः स देश ऊर्वः । ऊर्वं गव्यं महि गृणानः । अ० ६. १७. १. ।
 इति हि मंत्रांतरं । दिवो न विद्युद्विषः सकाशाद्विद्युदिव खनयंती शब्दयंती । विद्युद्विशेष्यते । अर्धैः प्रेरितेति
 शेषः । सा यथा शब्दं करोति तद्वच्छब्दं ऊर्वती । सोमस्य संबंधिनी सेयं धारा हे इंद्र ते त्वदर्थं त्वत्पानाय
 पवते । पूयते । चरति वा ॥

उत स्म राशिं परि यासि गोनामिद्रेण सोम सरथं पुनानः ।
 पूर्वीरिषो बृहतीर्जीरदानो शिष्वा शचीवस्तव ता उपद्युत् ॥९॥
 उत । स्म । राशिं । परि । यासि । गोनां । इद्रेण । सोम । सऽरथं । पुनानः ।
 पूर्वीः । इषः । बृहतीः । जीरदानो इति जीरऽदानो । शिष्वा । शचीऽवः । तव ।
 ताः । उपऽद्युत् ॥९॥

उत स्मापि च खलु हे सोम पुनानः पूयमानो गोनां गवां राशिं समूहं पत्नीभिरपहतं परि यासि ।
 परिगच्छसि । कथंभूतः सन् उच्यते । इद्रेण सह सरथमेकमेव रथमास्थाय । हे जीरदानो चिप्रदान सोम
 उपसुदुपसूयमानस्त्वं पूर्वीर्वह्नीर्बृहतीर्मेहतीरिष उक्तलक्षणाव्ययानि शिष्व । देहि । हे शचीवोऽन्नवन् ता
 इषस्तव स्वभूता इति शेषः ॥ ॥२३॥

अयं सोम इत्यर्थं तृतीयं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । अयं सोमोऽष्टावित्यनुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

अयं सोम इंद्र तुभ्यं मुन्वे तुभ्यं पवते त्वमस्य पाहि ।
 त्वं ह यं चकृषे त्वं ववृषे इंद्रं मदाय युज्याय सोमं ॥१॥
 अयं । सोमः । इंद्र । तुभ्यं । मुन्वे । तुभ्यं । पवते । त्वं । अस्य । पाहि ।
 त्वं । ह । यं । चकृषे । त्वं । ववृषे । इंद्रं । मदाय । युज्याय । सोमं ॥१॥

हे इंद्र अयं सोमस्तुभ्यं त्वदर्थं मुन्वे । सूयते ॥ मुनोतेः कर्मार्थं कृटि लोपस्त आत्मनेपदैत्विति तलोपः ॥
 तुभ्यं त्वदर्थमेव पवते । पूयते । त्वं चास्मासुं पाहि । पिब । त्वं ह यमिंद्रुं सोमं चकृषे करोषि । त्वं च यं ववृषे
 वृतवानसि । किमर्थं । मदाय युज्याय सहायाय । सोम इंद्राय बलकरत्वात्सहाय इति प्रसिद्धं । यमेवं
 करोषि त्वं तं पाहीति समन्वयः ॥

स ईं रथो न भुरिषाठ्योजि महः पुरुणि सातये वसूनि ।
 आदीं विश्वा नहुषाणि जाता स्वर्षाता वने ऊर्ध्वा नवंत ॥२॥
 सः । ईं । रथः । न । भुरिषाट् । अयोजि । महः । पुरुणि । सातये । वसूनि ।
 आत् । ईं । विश्वा । नहुषाणि । जाता । स्वःऽसाता । वने । ऊर्ध्वा । नवंत ॥२॥

स हं सोऽयं सोमो भुरिषाद्भूरिमारस्य सोढा रथो न रथ इव भुरिषाद् प्रभूतस्य भारस्य सोढायोजि । युज्यते । कीदृशः सः । महो महान् । किमर्थमयोजि । पुरुषि बहनि वसूनि धनानि सातयेऽस्यभ्यं दातुं । आदीं योगानंतरं विश्वा विश्वानि सर्वाणि नृप्याणि । नृप्यो मनुष्याः । तेषां संबन्धीनि जाता जाताव्यस्य-
द्विरोधाद्भूर्ध्वोश्चुखानि वने वननीये स्वर्धाता स्वर्धाती । संयामनामैतत् । स्वर्गसाभयुक्ते संयामे नवंत । गच्छंतु । नवतिर्गतिकर्मा । यद्वा । सोमं संयामे युद्धार्थिनः संगच्छंति ॥

वायुर्न यो नियुत्वाँ इष्टयामा नासत्येव हव आ शंभविष्टः ।

विश्ववारो द्रविणोदा इव त्मन्पूषेव धीजवनोऽसि सोम ॥३॥

वायुः । न । यः । नियुत्वाँ । इष्टयामा । नासत्याऽइव । हव । आ । शंभविष्टः ।

विश्वऽवारः । द्रविणोदाऽइव । त्मन् । पूषाऽइव । धीऽजवनः । असि । सोम ॥३॥

यः सोमो नियुत्वाँ । नियुतो वायोरश्वाः । तद्वाँ वायुर्न वायुरिवेष्टयामेष्टगमनः । नासत्येवाश्विनाविव हवमाह्वानमाकर्षा सर्वतः शंभविष्टः सुखस्य भावधितुतमः । द्रविणोदा इव धनदातिव तन्नात्मनि विश्ववारो विश्वैर्वरणीयो भवति तद्द्विष्टवारोऽसि । पूषेव पोषकः सवितेव धीजवनो मनोवेगोऽसि । यद्वा । कर्मणां प्रवर्तयितासि हे सोम ॥

इंद्रो न यो महा कर्माणि चक्रिर्हेता वृचाणामसि सोम पूर्भित् ।

पैद्वो न हि त्वमहिनाम्नां हंता विश्वस्यासि सोम दस्योः ॥४॥

इंद्रः । न । यः । महा । कर्माणि । चक्रिः । हेता । वृचाणाँ । असि । सोम । पूऽभित् ।

पैद्वः । न । हि । त्वं । अहिऽनाम्नां । हंता । विश्वस्य । असि । सोम । दस्योः ॥४॥

इंद्रो इंद्र इव यस्त्वं महा महान्ति कर्माणि चक्रिः ताच्छीघ्रं करोषि स त्वं हे सोम वृचाणां शत्रूणां हंतासि । भवसि । तथा पूर्भित् पुरां भेत्तासि । किंच पैद्वो नाश्च इव खल्वहिनाम्नां हंता भवसि । आगत्य हंतीत्यहिः । तन्नामकानामित्यर्थः । न केवलं तेषामेव अपि तु विश्वस्यापि सर्वस्यापि दस्योरुपपत्तितुः शत्रोर्हंतासि ॥

अग्निर्न यो वन आ सृज्यमानो वृथा पाजाँसि कृणुते नदीषु ।

जनो न युध्वा महत् उपष्टिरियति सोमः पवमान ऊर्मि ॥५॥

अग्निः । न । यः । वने । आ । सृज्यमानः । वृथा । पाजाँसि । कृणुते । नदीषु ।

जनः । न । युध्वा । महत् । उपष्टिः । इर्यति । सोमः । पवमानः । ऊर्मि ॥५॥

अग्निर्नापिरिव यः सोमो वनेऽरस्य आ सृज्यमानः वनसंबन्धपिर्यथा बलानि कुर्वति एवं यः सोमो वृथानायासेन नदीष्वांतरिषाणि पाजाँसि कृणुते कुर्वति । किंच युध्वा युद्धस्य कर्ता जनो न मूरो मनुष्य इव महत् शत्रोरुपष्टिः । वाङ्मैतत् । शब्दयिता सन् पवमानः पूयमानः सोम ऊर्मिं प्रवृद्धं रसमिर्यति । प्रेरयति ॥

एते सोमा अति वाराण्यथा दिव्या न कोशासो अभ्रवर्षाः ।

वृथा समुद्रं सिंधवो न नीचीः सूतासो अभि कलशौ असृयन् ॥६॥

एते । सोमाः । अति । वाराणि । अथा । दिव्याः । न । कोशासः । अभ्रऽवर्षाः ।
वृथा । समुद्रं । सिंधवः । न । नीचीः । सुतासः । अभि । कलशान् । असृयन् ॥ ६ ॥

एते पूजमानाः सोमा अथाविमयाणि वाराणि वालान्वति गच्छंतीति शेषः । तत्र दृष्टांतः । दिव्या न कोशासो दिवि भवाः कोशा आप इव । ता विशेयन्ति । अभ्रवर्षा अक्षैर्बुधमाणाः । किंच वृथानाघासेन समुद्रं सिंधवो न नव इव नीचीनीचीनायाः सुतासोऽभिषुताः सोमाः कलशानभ्यसृयन् । अभिगच्छंति ॥

शुष्मी शर्धो न मारुतं पवस्वानभिश्स्ता दिव्या यथा विद् ।

आपो न मसू सुमतिर्भवा नः सहस्राप्साः पृतनाघाएन यज्ञः ॥ ७ ॥

शुष्मी । शर्धः । न । मारुतं । पवस्व । अर्नभिऽश्स्ता । दिव्या । यथा । विद् ।

आपः । न । मसू । सुऽमतिः । भव । नः । सहस्रऽअप्साः । पृतनाघाद् । न । यज्ञः ॥ ७ ॥

हे सोम शुष्मी । शुष्मं बलं शोषणात् । बलवांस्त्वं मारुतं शर्धो न मरुतां बलमिव पवस्व । तत्र दृष्टांतमेव स्पष्टयति । यथा दिव्या विद् प्रजानभिश्स्ता । अभिशासो निंदा । अनिदिता पवते । मरुतो वै देवानां विशः । तै० सं० २. २. ५. ७. । इति हि ब्राह्मणं । किंचापो नोदकानीव मशु चिप्रं पवमानस्त्वं सुमतिर्भव नोऽस्माकं । किंच सहस्राप्साः । अप्स इति रूपनाम । बज्ररूपस्त्वं पृतनाघाद् पृतनानामभिभवितेन्द्र इव यज्ञो यष्टव्यो भवसीति ॥

राज्ञो नु ते वरुणस्य व्रतानि बृहन्नभीरं तव सोम धाम ।

शुचिष्टुमसि प्रियो न मिचो दृष्टाय्यो अर्यमेवासि सोम ॥ ८ ॥

राज्ञः । नु । ते । वरुणस्य । व्रतानि । बृहत् । गभीरं । तव । सोम । धाम ।

शुचिः । त्वं । असि । प्रियः । न । मिचः । दृष्टाय्यः । अर्यमाऽईव । असि । सोम ॥ ८ ॥

हे सोम वरुणस्य वारकस्य ते तव व्रतानि कर्माणि नु चिप्रं करोमीति शेषः । हे सोम तव धाम तेजःस्थानं बृहन्नभीरं च । प्रियो मिच इव त्वं शुचिर्देवः शुद्धो वासि । अर्यमेवार्यमा देव इव त्वं दृष्टाय्योऽसि ॥ २४ ॥

प्रो स्य वह्निरिति सप्तर्षं चतुर्थं सूक्तं । ऋथावाः पूर्ववत् । प्रो स्य सप्तैत्यनुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्रो स्य वह्निः पथ्याभिरस्यान् दिवो न वृष्टिः पवमानो अक्षाः ।

सहस्रधारो असदन्त्यस्मे मातुरुपस्ये वन आ च सोमः ॥ ९ ॥

प्रो इति । स्यः । वह्निः । पथ्याभिः । अस्यान् । दिवः । न । वृष्टिः । पवमानः । अक्षारिति ।

सहस्रऽधारः । असदत् । नि । अस्मे इति । मातुः । उपऽस्ये । वने । आ । च । सोमः ॥ ९ ॥

प्र ऊ इति निपातद्वयसमुदाय एको निपातितः । प्रो अस्मान् प्रस्यंदते स्य स वह्निरौठा पथ्याभिर्यज्ञमार्गैः । दिवो न वृष्टिर्दिवः सकाशावृष्टिरिव पवमानः सप्तर्षाः । व्याप्नोषि । सोऽयं सोमः सहस्रधारो बज्रधारः सप्तर्षे अस्मासु न्यसदत् । निषीदति ॥

राजा सिंधूनामवसिष्ट वासं चृतस्य नावमारुहद्रजिष्ठां ।

अप्सु द्रप्सो वावृधे श्येनजूतो दुह ई पिता दुह ई पितुर्जा ॥ २ ॥

राजा । सिंधूनां । अ॒व॒सि॒ष्ट । वासः । अ॒त॒स्य । ना॒वं । आ । अ॒रु॒ह॒त् । रजि॒ष्ठां ।
अ॒प्सु । द्र॒प्सः । व॒वृ॒धे । श्ये॒नऽजू॒तः । दु॒हे । ई॒ । पि॒ता । दु॒हे । ई॒ । पि॒तुः । जां ॥२॥

अथ राजा सोमः सिंधूनामुदकानां बीरादिस्त्रिदिनीनां गवां वा वासो वसनस्थानीयं बीरास्त्रं अथण-
द्रव्यमवसिष्ट । आच्छादयति । तथा कृत्वा रजिष्ठां मृतस्य यज्ञस्य नावमारुहत् । आरोहति । स द्रप्सः
सोमरसः श्येनजुतः श्येनेनापहृतो रसोऽप्सु वसतीवरीषु ववृधे । वर्धते । ईं तमिमं पितुः पालकात्पितृस्त्राणी-
याद्युलोकाज्जां जातमपत्यं सोममोमयं पिता पालको लोको दुहे । दोग्धि रसं । तथाध्वर्युरपि दुहे । दोग्धि ।
अथवा । उक्तलक्षणमेतं सोमं पिता पालकः स्वामी यजमानो दोग्धि फलं तथा दुहेऽध्वर्युरपि रसं दुहे ।
यद्वा । दुह ईमिति पुनरुक्तिरादरार्थं ॥

सिंहं नसंत॒ मध्वो॒ अ॒यासं॒ हरि॑म॒रुषं॒ दि॒वो॒ अ॒स्य॒ पतिं॑ ।
शू॒रो॒ यु॒त्सु॒ प्रथ॑मः पृ॒च्छते॒ गा॒ अ॒स्य॒ च॒क्षसा॑ परि॒ पा॒त्यु॒क्षा ॥३॥
सिंहं॒ न॒संत॒ । मध्वः॑ । अ॒यासं॑ । हरि॑ । अ॒रुषं॑ । दि॒वः । अ॒स्य॒ । पतिं॑ ।
शू॒रः । यु॒त्सु॑ । प्र॒थमः॑ । पृ॒च्छते॒ । गाः । अ॒स्य॑ । च॒क्षसा॑ । परि॒ । पा॒ति॒ । उ॒क्षा ॥३॥

सिंहं शूचूणां हिंसकं सिंहसदृशं मध्व उदकखायासं प्रेरकं हरिं हरितवर्णमस्य दिवो युलोकास्य पतिं
पालकं सोमं नसंत । व्याप्तवति यजमानाः । युत्सु संयामेषु शूरः प्रथमो देवानां मध्ये मुख्यः सोमो गाः
पणिभिरपहृताः पृच्छते मार्गज्ञानं । पणीन् हत्वा गा लब्धुं गोमार्गं पृच्छतीत्यर्थः । किंवास्य चक्षसा सामर्थ्ये-
नोषा सेक्ता देविन्द्रः परि पाति विश्वं ॥

मधु॑पृ॒ष्ठं घो॒रम॒यास॑म॒श्वं रथे॑ युं॒जंत्यु॑रु॒च॒क्र ऋ॒ष्वं ।
स्व॒सार॑ ई॒ जा॒मयो॑ म॒र्जय॑न्ति॒ सना॑भयो॒ वा॒जिनं॑मूर्जयन्ति ॥४॥
मधु॑ऽपृ॒ष्ठं । घो॒रं । अ॒यासं॑ । अ॒श्वं । रथे॑ । युं॒जंति॑ । उ॒रुऽच॒क्रे । ऋ॒ष्वं ।
स्व॒सारः॑ । ई॒ । जा॒मयः॑ । म॒र्जय॑न्ति । सऽना॑भयः । वा॒जिनं॑ । ऊ॒र्जय॑न्ति ॥४॥

मधुपृष्ठं मधुरपृष्ठभागं घोरं भयानकमयासं गंतारमृष्वं दर्शनीयमुक्तलक्षणाश्चस्थानीयं व्याप्तं सोममुचक्रे
प्रभूतचक्रे रथे यथाश्वं रथे युंजन्ति रथिकाः तद्वत् प्रभूतचरणे रथे रंहणस्य साधने यज्ञाख्ये रथे युंजन्ति ।
योजयंत्यध्वर्यादयः । किंचिमेतं सोमं स्वसारः स्वयंसारिणः परस्परं स्वस्वभूता वा जामयो बंधुभूता
अंगुलयः । एकहस्तानिष्पन्नत्वात् स्वस्वत्वं जामित्वं च । एवंभूता मार्जयन्ति । शोधयन्ति । तदेवाह । सनाभयः
समानबंधना वाजिनं बलवतं सोममूर्जयन्ति । बलिनं कुर्वन्ति ॥

च॒तस्र॑ ई॒ घृ॒त॒दु॒हः॑ स॒चंते॒ समा॑ने॒ अ॒ंतर्ध॑रुणे॒ निष॑त्ताः ।
ता ई॒मर्ष॑न्ति॒ नम॑सा पु॒ना॒नास्ता॑ ई॒ विश्व॑तः॒ परि॑ षन्ति॒ पूर्वीः॑ ॥५॥
च॒तस्रः॑ । ई॒ । घृ॒त॒ऽदु॒हः॑ । स॒चंते॒ । समा॑ने । अ॒ंतः । ध॒रुणे॑ । निऽस॑त्ताः ।
ताः । ई॒ । अ॒र्षन्ति॑ । नम॑सा । पु॒ना॒नाः । ताः । ई॒ । विश्व॑तः । परि॑ । सं॒ति॒ । पूर्वीः॑ ॥५॥

चतस्रो घृतदुहो घृतदोग्ध्यो गाव ईमेनं सोमं सचन्ते । सेवन्ते । कीदृशस्ताः । समान एकस्मिन्चरणे सर्वेषां
धारकैऽंतरिचे निषत्ता निषत्ताः । ता घृतदुह ईमेनमर्षन्ति प्राप्तवन्ति नमसानेन पुनानाः पूयमानाः सत्वः ।
ताः पूर्वीर्बह्वः प्रभूता गावो विश्वतः सर्वतः परि षन्ति । परिभवन्ति ॥

विष्टंभो दिवो धरुणः पृथिव्या विश्वा उत क्षितयो हस्ते अस्य ।

असत्त उत्सो गृणते नियुत्वान्मध्वो अंशुः पवत इन्द्रियाय ॥ ६ ॥

विष्टंभः । दिवः । धरुणः । पृथिव्याः । विश्वाः । उत । क्षितयः । हस्ते । अस्य ।

असत् । ते । उत्सः । गृणते । नियुत्वान् । मध्वः । अंशुः । पवते । इन्द्रियाय ॥ ६ ॥

अयं सोमो दिवो बुभोक्तुश्च विष्टंभभूतः । यथा गृहस्य संभस्तद्वत् । तथा पृथिव्या धरुणो धारकः । उतापि च विश्वाः सर्वाः क्षितयः प्रजा अस्य सोमस्य हस्ते भवन्ति । उत्सः । उत्सरंत्वस्मात्कामा इत्युत्सः सोमः । स गृणते सुवते ते तुभ्यं नियुत्वानश्चवानसत् । भवतु । स सोमो मध्वो मधु ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ मधुररसोऽंशुः सोमः । अंशुः शमष्टमाशो भवतीति यास्कः । नि० २. ५. । इन्द्रियाय पवते । पूयते । अभिषूयते ॥

वन्वन्वातो अभि देववीतिमिन्द्राय सोम वृचहा पवस्व ।

शग्धि महः पुरुश्चंद्रस्य रायः सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ ७ ॥

वन्वन् । अवातः । अभि । देवऽवीतिं । इन्द्राय । सोम । वृचऽहा । पवस्व ।

शग्धि । महः । पुरुऽचंद्रस्य । रायः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ ७ ॥ ॥ २५ ॥

प्र हिन्वान इति षड्रुचं पंचमं सूक्तं मैत्रावरुणैर्वसिष्ठस्यार्थं षैष्टुभं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्र हिन्वानः षड्रुच इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र हिन्वानो जनिता रोदस्यो रथो न वाजं सनिथन्नायासीत् ।

इंद्रं गच्छन्नायुधा संशिशानो विश्वा वसु हस्तयोरादधानः ॥ १ ॥

प्र । हिन्वानः । जनिता । रोदस्योः । रथः । न । वाजं । सनिथन् । अयासीत् ।

इंद्रं । गच्छन् । आयुधा । संऽशिशानः । विश्वा । वसु । हस्तयोः । आऽदधानः ॥ १ ॥

हिन्वानः प्रेर्यमाणोऽध्वर्धादिभिर्जनितोत्पादयिता रोदस्योर्वावापृथिव्योः । तयोर्जनयितुत्वं वृष्टिप्रदान-हविष्प्रापणाभ्यां । तादृक्सोमो वाजमन्नं सनिथन्दास्यन् प्रायासीत् । प्रयच्छति । इंद्रं गच्छन्नामुवन्नायुधायु-धानि संशिशानः सम्यक् तीक्ष्णोर्जुर्वसिंद्रसाहाय्यगमनार्थं तीक्ष्णायुधः सन् विश्वा सर्वाणि वसु वसूनि हस्तयोरादधानोऽस्मभ्यं दानाय । एवं कुर्वन् प्रायासीत् ॥

अभि चिपृष्ठं वृषणं वयोधामांगूषाणांमवावशंत वाणीः ।

वना वसानो वरुणो न सिंधून्वि रत्नधा दयते वार्याणि ॥ २ ॥

अभि । चिऽपृष्ठं । वृषणं । वयःऽधां । आंगूषाणां । अवावशंत । वाणीः ।

वना । वसानः । वरुणः । न । सिंधून् । वि । रत्नऽधाः । दयते । वार्याणि ॥ २ ॥

चिपृष्ठं । चीणि पृष्ठानि स्तोत्राणि द्रोणकलशादिस्थानानि वा सवनानि वा यस्य स तथोक्तः । तं वृषणं वर्षकं वयोधामन्नस्य दातारं सोममांगूषाणामाघोषवतां स्तोत्राणां वाणीर्वाचोऽभवावशंत । शब्दयते । वना वनान्युदकानि वसान आच्छादयन् वरुणो न वरुण इव सिंधूनाच्छादयति तद्वत् । रत्नधा रत्नानां दाता सोमो वार्याणि धनानि दयते । प्रयच्छति स्तोत्रुभ्यः ॥

शूर्यामः सर्ववीरः सहावाञ्जेता पवस्व सनिता धनानि ।

तिग्मायुधः क्षिप्रधन्वा समस्वषाऽहः साहान्पृतनासु शचून् ॥३॥

शूरऽयामः । सर्वऽवीरः । सहावान् । जेता । पवस्व । सनिता । धनानि ।

तिग्मऽआयुधः । क्षिप्रऽधन्वा । समत्ऽसु । अषाऽहः । साहान् । पृतनासु । शचून् ॥३॥

हे सोम पवस्व त्वं । कीदृशस्त्वं । शूरयामः । शूराणां यामः संघो यस्य सः । सर्ववीरः । सर्वे वीरा यस्य स तथोक्तः । सहावान् सहनवान् जेता जयशीलः सनिता संभक्ता धनानि तिग्मायुधस्तीक्ष्णप्रहरणसाधनः क्षिप्रधन्वा क्षिप्रसहनशीलधन्वा समत्सु संघामेष्वषाऽहोऽसोढः साहान्भिवन् । कुञ्च । पृतनासु शत्रुसेनासु । कान् । शचून् ॥

उरुगव्यूतिरभयानि कृण्वन्समीचीने आ पवस्वा पुरंधी ।

अपः सिषासन्नुषसः स्वर्गाः सं चिक्रदो महो अस्मभ्यं वाजान् ॥४॥

उरुऽगव्यूतिः । अभयानि । कृण्वन् । समीचीने इति संऽईचीने । आ । पवस्व ।

पुरंधी इति पुरंऽधी ।

अपः । सिषासन् । उषसः । स्वर्गाः । गाः । सं । चिक्रदः । महः । अस्मभ्यं । वाजान् ॥४॥

हे सोम उरुगव्यूतिर्विस्तीर्णमार्गस्त्वमभयानि स्रोतुभ्यः कृण्वन् कुर्वन् पुरंधी । इदं बावापृथिव्योर्गाम । ते समीचीने संगते कुर्वन्ना पवस्व । आश्वर । अप उषसः स्वरादित्यं गा रश्मीश्च सिषासन् पृथ्व्यर्थं संभक्तमिच्छन् सं चिक्रदः । संक्रदसे । महो महतो महाति वाजान्गान्यस्मभ्यं दातुमिति शेषः ॥

मत्सि सोम वरुणं मत्सि मिचं मत्सींद्रमिंदो पवमान् विष्णुं ।

मत्सि शर्धो मारुतं मत्सि देवान्मत्सि महामिंद्रमिंदो मदाय ॥५॥

मत्सि । सोम । वरुणं । मत्सि । मिचं । मत्सि । इंद्रं । इंद्रो इति । पवमान् । विष्णुं ।

मत्सि । शर्धो । मारुतं । मत्सि । देवान् । मत्सि । महं । इंद्रं । इंद्रो इति । मदाय ॥५॥

हे पवमान् पूयमानिंदो सोम त्वं वरुणादीन् मत्सि तर्पय तेषां मदाय । इंद्रस्य प्राधान्याद्विरभिधानं ॥

एवा राजेव क्रतुमाँ अमेन विश्वा घनिघ्नदुरिता पवस्व ।

इंदो सूक्ताय वचसे वयो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव । राजाऽइव । क्रतुऽमान् । अमेन । विश्वा । घनिघ्नत् । दुःऽइता । पवस्व ।

इंदो इति । सुऽउक्ताय । वचसे । वयोः । धाः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

अनया सुतिमुपसंहरन् फलमाशस्ति । हे सोम एवैव सुत इति शेषः । क्रतुमाँस्त्वं राजैवामेन बलेन विश्वा सर्वाणि दुरिता दुरितानि घनिघ्नद्विनाशयन् पवस्व । हे इंदो दीप्त सोम सूक्ताय शोभनमुदिताय वचसे ऽश्वाकं सोचाय तद्वचो विमृष्टार्थवदवगत्य वयो धाः । अत्रं धेहि । अन्नलाभस्य सुतिनिमित्तकत्वात्तस्य सुतिवचसः प्राधान्येनोक्तिः । शिष्टं सिद्धं ॥ ॥२६॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्वरुरो देवाद्विवातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धमूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये सप्तमाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
तुतोयं श्रुतितत्त्वज्ञः सप्तमस्याष्टकस्य सः । व्याख्याय सायणामात्यश्वतुर्थं व्याचिकीर्षति ॥

तत्रासर्जति षड्रुचं षष्ठं सूक्तं मारीचस्य कश्यपस्यार्थं वैपुत्रं पवमानसोमदेवताकं । असर्जि कश्यप इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

असर्जि वक्त्रा रथ्ये यथाजौ धिया मनोता प्रथमो मनीषी ।
दश स्वसारो अधि सानो अय्येऽर्जति वह्निं सदनान्यच्छ ॥१॥
असर्जि । वक्त्रा । रथ्ये । यथा । आजौ । धिया । मनोता । प्रथमः । मनीषी ।
दश । स्वसारः । अधि । सानो । अय्ये । अर्जति । वह्निं । सदनानि । अच्छ ॥१॥

वक्त्रा शब्दायमानः ॥ वच परिभाषणे । वनिष् ॥ एतादृशः पवमानः सोम आजौ । अर्जति कर्मार्थमृत्विज इत्याजिर्यज्ञः । तस्मिन्धिया कर्मणा स्तोत्रेण वा साकमसर्जि । सृज्यते पात्रेष्विति । तत्र दृष्टांतः । रथ्ये यथा रथार्हं आजौ । संग्रामनामैतत् अर्जति प्रक्षिपंत्यायुधान्यत्रेति । तस्मिन्नथो यथा धियांगुल्या सृज्यते तद्वत् । कोदृशः । मनोता यस्मिन्देवानां मनांस्योतानि प्रोतानि सः । तथा च ब्राह्मणं । तस्मिन् हि तेषां मनांस्योतानि । ऐ० ब्रा० २. १०. । इति । प्रथमः सर्वेषां देवानां मुख्यः मनीषी । मनस ईषा मनीषा सुतिः । तद्वान् । दश स्वसारो दशसंख्याका अंगुलयः सदनानि यज्ञगृहाण्यच्छाभिमुखीकृत्य वह्निं वोढारं सोमं सानो समुच्छ्रिते । अधिः सप्तम्यर्थानुवादकः । अय्येऽविभवेऽविवालेन कृते पवित्रेऽर्जति । प्रेरयति ॥ अज गतिशेषणयोः ॥

वीती जनस्य दिव्यस्य कथ्यैरधि सुवानो नहुषेभिरिंदुः ।
प्र यो नृभिरमृतो मर्त्येभिर्मर्मृजानोऽविभिर्गोभिरद्भिः ॥२॥
वीती । जनस्य । दिव्यस्य । कथ्यैः । अधि । सुवानः । नहुषेभिः । इंदुः ।
प्र । यः । नृऽभिः । अमृतः । मर्त्येभिः । मर्मृजानः । अविऽभिः । गोभिः । अतऽभिः ॥२॥

कथ्यैः साधुभिः स्तोत्रभिर्नृषेभिर्मनुष्यैः सुवानोऽभिषूयमाण इंदुः सोमो दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य देवगणस्य वीती ॥ मुपां मुनुगिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदोषः ॥ सोमभक्षणार्थं यज्ञमधिगच्छति । किंचामृतो मरणधर्मरहितो यः सोमो नृभिः कर्मनेतृभिर्मर्त्येभिर्मर्त्यैरविभिरविमयैः पवित्रैः तथा गोभिरानडुहैरधिषवणचर्मभिः यद्वा गोविकारैः चीरादिभिः अङ्गिर्वसतीवर्थादिभिर्दकैश्च मर्मृजानो भृशं शोधमानः सन् यज्ञं प्रति गच्छति । उपसर्गश्रुतेर्योग्याक्रियाध्याहारः ॥

वृषा वृष्णे रोरुवदंशुरस्मै पवमानो रुशदीर्ते पयो गोः ।
सहस्रमृक्का पथिभिर्वचोविदध्वस्मभिः सूरौ अखं वि याति ॥३॥
वृषा । वृष्णे । रोरुवत् । अंशुः । अस्मै । पवमानः । रुशत् । ईर्ते । पयः । गोः ।
सहस्रं । मृक्का । पथिऽभिः । वचःऽवित् । अध्वस्मऽभिः । सूरः । अखं । वि । याति ॥३॥

वृषा कामानां वर्षको वृषेवाचरन्वा रोरुवदंशुः शब्दायमानोऽंशुः सोमः पवमानः पूयमानः सन्नखी वृष्णे वर्षकायेंद्राय तदर्थं रुशत् ॥ रोचतेरिदं रूपं ॥ आरोचमानं श्वेतं गोः पय आश्रयणद्रव्यमीर्तिं । गच्छति ॥ ईर गतौ । आदादिकः ॥ किंच अक्का ॥ कंदसीवनिपावति मत्वर्थीयो वनिष् ॥ स्तोत्रवान् अत एव वचोवित् स्तुतोनां ज्ञाता सूरः सुवीर्यः सर्वेषामपिष्टोमादिकर्मणि प्रेरकः सोमोऽध्वस्मभिर्ध्वंसनवर्जितैर्हिंसारहितैः सहस्रं पथिभिर्नृषेभिर्मर्त्यैरखं सूक्ष्मच्छिद्रं पवित्रं वि याति । अतोत्य द्रोणकलशं गच्छति ॥

रुजा दृह्णा चिद्रक्षसः सदांसि पुनान इंद ऊर्णुहि वि वाजान् ।
 वृश्चोपरिष्ठात्तुजता वधेन ये अंति दूरादुपनायमेषां ॥४॥
 रुज । दृह्णा । चित् । रक्षसः । सदांसि । पुनानः । इंदो इति । ऊर्णुहि । वि । वाजान् ।
 वृश्च । उपरिष्ठात् । तुजता । वधेन । ये । अंति । दूरात् । उपनायं । एषां ॥४॥

हे सोम दृह्णा चिद्रुहान्यपि परिरंगतव्यत्वेन रक्षसो राक्षसस्य सदांसि स्थानानि पुराणि वज । विनाशय ॥
 वृजो भंगे तीदादिकः ॥ किंच हे इंदो पवमानः पुनानः पवित्रादिभिः पूयमानस्त्वं वाजांसिस्थानानि तस्य
 बलानि वीर्णुहि । आच्छादय । आहरेत्यर्थः । तथा ये राक्षसा उपरिष्ठादूर्ध्वदेशादागच्छन्ति ये वात्यंतिके
 समीप आगच्छन्ति ये च दूरादूरदेशादागच्छन्ति तेषां राक्षसानामुपनायमुपनेतारं स्वामिनां तुजता । तुजति-
 हिंसाकर्मा । हिंसकेन वधेन हननसाधनेनायुधेन त्वं वृश्च । किंधि ॥ ओत्रश्चु केदने तीदादिकः ॥

स प्रान्नवन्नर्थसे विश्ववार सूक्ताय पथः कृणुहि प्राचः ।
 ये दुःसहासो वनुषा बृहंतस्तांस्ते अश्याम पुरुकृत्पुरुक्षो ॥५॥
 सः । प्रान्नऽवत् । नर्थसे । विश्वऽवार । सुऽउक्ताय । पथः । कृणुहि । प्राचः ।
 ये । दुःसहासः । वनुषा । बृहंतः । तान् । ते । अश्याम । पुरुऽकृत् । पुरुक्षो इति पुरुऽक्षो ॥५॥

हे विश्ववार विश्वैः सर्वैर्वरणीय हे सोम स तादृशस्त्वं प्रतवत् पुराण एव स्थितस्त्वं नव्यमे नवोयसे
 नवतराय ॥ नवशब्दादीयसुनीकारलोपस्छांदसः ॥ तस्मै सूक्ताय शोभनस्तुतिकाय मह्यं पथो मार्गान् प्राचः
 प्राचीनान् कृणुहि । कृष । सर्वत्र गमनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥ ऋषि हिंसाकरणयोः । धिन्विष्णव्योरच्चेत्युप्रत्ययः ॥ हे
 पुरुकृत्पुरुकर्मन् हे पुरुषो ॥ दुष्णु शब्दे । मितद्रूादित्वाद्बुप्रत्ययः । पा० ३. २. १८०. १. ॥ बङ्गविधं शब्दायमान
 हे सोम दुःसहासो रक्षोभिः सोढुमशक्याः अत एव वनुषा । वनर्तिर्हिंसार्थः । हिंसया युक्ता बृहंतो महान्तो
 ये त्वदीया अंशाः संति तांस्ते तव स्वभूतानंशान्वयं यज्ञेऽश्याम । प्राप्नुयाम ॥

एवा पुनानो अपः स्वर्गा अस्मभ्यं तोका तनयानि भूरि ।
 शं नः क्षेत्रंमुरु ज्योतीषि सोम ज्योक्ः सूर्यं दृश्ये रिरिहि ॥६॥
 एव । पुनानः । अपः । स्वः । गाः । अस्मभ्यं । तोका । तनयानि । भूरि ।
 शं । नः । क्षेत्रं । उरु । ज्योतीषि । सोम । ज्योक् । नः । सूर्यं । दृश्ये । रिरिहि ॥६॥

हे सोम एवैवं पुनानः पूयमानः पवित्रादिभिरस्मभ्यं रिरिहि । प्रापय । प्रयच्छ । किं तत् । अपः । अप
 इत्यंतरिक्षनाम । आप्नोति सर्वमपि । अंतरिक्षं स्वः स्वर्गं युक्तोकं गाः । सर्वैर्गम्यतेऽत्रेति गावः पृथिव्यः । ताः
 पृथिवीश्च भूरि ॥ सुपां मुलुगिति द्वितीयाया लुक् ॥ बह्वंस्तोका पुत्रांस्तनयानि । तन्वति कुलमिति तनयाः
 पात्राः । तांश्च तथा नोऽस्मभ्यं क्षेत्रं शं सुखकरं कृष । हे सोम ज्योतीषि नक्षत्राण्युरुक्षुष्यंतरिक्षे विस्तीर्णानि
 कृष । तथा नोऽस्मभ्यं सूर्यमादित्यं ज्योक् । चिरनामेतत् । चिरकालं वृश्ये द्रष्टुं कृष ॥ ११ ॥

परि सुवान इति षड्चं सप्तमं सूक्तं मारीचस्य कक्षपस्थार्थं त्रैष्टुभं पवमानसोमदेवताकं । परि सुवान
 इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

परि सुवानो हरिरंशुः पवित्रे रथो न संजिं सनये हियानः ।
 आपच्छोकमिन्द्रियं पूयमानः प्रति देवां अजुषत् प्रयोभिः ॥१॥

परि । सुवानः । हरिः । अंशुः । पवित्रे । रथः । न । सर्जि । सनये । हियानः ।
आपत् । श्लोकै । इंद्रियं । पूयमानः । प्रति । देवान् । अजुषत् । प्रयःऽभिः ॥१॥

सुवानोऽभिषूयमाणो हियान ऋत्विग्भिः प्रेर्यमाणो हरिर्हरितवर्णोऽंशुः सोमः पवित्रेऽविषालेन कृते दशापवित्रे परि सर्जि । परिरुज्यते । किमर्थं । सनये धनलाभाय देवानां संभजनाय वा । तत्र दृष्टान्तः । रथो न रथो यथा युद्धे शत्रुवधार्थं शत्रुधनहरणार्थं वा रुज्यते तद्वत् । किंच पूयमानः पवित्रेण सोऽयं सोम इंद्रियमिंद्रिगमिंद्रस्य पर्याप्तं वा श्लोकं श्लोचमापत् । आप्नोति ॥ आप्नु व्याप्नो । लेख्यडागमः ॥ तथा स सोमः प्रयोभिः प्रीणयितुमिर्हवीरूपैरर्द्धैवान्प्रत्यजुषत । प्रतिसेवते ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः ॥

अच्छा नृचक्षा असरत्पवित्रे नाम दधानः कविरस्य योनौ ।

सीदन्होतेव सद्ने चमूषूपैमगमन्मृषयः सप्त विप्राः ॥२॥

अच्छं । नृचक्षाः । असरत् । पवित्रे । नाम । दधानः । कविः । अस्य । योनौ ।

सीदन् । होताऽइव । सद्ने । चमूषु । उपं । ईं । अगमन् । ऋषयः । सप्त । विप्राः ॥२॥

नृचक्षा नृणां द्रष्टा कविः क्रांतप्रज्ञः सोमो नाम वसतीवर्याख्यमुदकं दधानो धारयन्नस्तीतावृशस्यात्मनो योनौ स्थाने पवित्रेऽच्छासरत् । अभितः सरति । ततः सद्ने । सीदत्येति सदनो यज्ञः । तस्मिन् होतेव होता यथा देवान् श्रोतुमुपविशति तद्वद्देवानांगंतुमुपविशन् सोमश्चमूषु । चमंति चम्बो ग्रहादयः । तेष्वभि-सरति । अनंतरं सप्तसंख्याका विप्रा मेधाविनः भरद्वाजः कश्यपो गोतमोऽत्रिर्विश्वामित्रो जमदग्निर्वीसष्ठ इत्येते ऋषय ईमेनं सोममुपागमन् । श्लोचैरुपगच्छंति ॥

प्र सुमेधा गातुविश्वेदेवः सोमः पुनानः सद् एति नित्यं ।

भुवश्चिष्वेषु काव्येषु रंतानु जनान्यतते पंच धीरः ॥३॥

प्र । सुऽमेधाः । गातुऽवित् । विश्वेऽदेवः । सोमः । पुनानः । सद् । एति । नित्यं ।

भुवंत् । विश्वेषु । काव्येषु । रंतां । अन्तु । जनान् । यतते । पंच । धीरः ॥३॥

सुमेधाः ॥ नित्यमसिच् प्रजामेधयोः । पा० ५. ४. १२२. । इत्यसिच्समासांतः ॥ शोभनप्रज्ञो गातुविश्वार्गस्थ वेत्ता । यद्वा । गातवः श्रोतारः । तेषां धनस्य संभयिता । विश्वदेवः सर्वदेवोपगतः । यद्वा । देवो देवनं दीप्तिः । व्यापकदीप्तियुक्तः । एतादृशः सोमः पुनानः पूयमानः सन्नित्यमविनश्चरं सद्ः स्थानं द्रोणकलशं प्रैति । प्रगच्छति । ततो विश्वेषु सर्वेषु काव्येषु कविकर्मसु श्लोत्रेषु रंता भुवत् । रमणशीलो भवति ॥ रमेस्ता-च्छीलिकलृण् ॥ तथा धीरः प्राज्ञः सोऽयं पंच अनाग्निषादपंचमांश्चतुरो वर्णाननु यतते । अनुगंतुं प्रयत्नं करोति । अनुगच्छतीति यावत् ॥

तव त्ये सोम पवमान निण्ये विश्वे देवास्त्रय एकादशासः ।

दश स्वधाभिरधि सानो अय्ये मृजंति त्वा नद्यः सप्त यद्हीः ॥४॥

तव । त्ये । सोम । पवमान । निण्ये । विश्वे । देवाः । त्रयः । एकादशासः ।

दश । स्वधाभिः । अधि । सानौ । अय्ये । मृजंति । त्वा । नद्यः । सप्त । यद्हीः ॥४॥

हे पवमान पूयमान हे सोम तव स्वभूतास्त्ये ते प्रसिद्धास्त्रय एकादशासः ॥ पूरणार्थं उट्प्रत्ययः ॥ त्रयस्त्रिं-शत्संख्याका विश्वे सर्वे देवा निष्ये । अंतर्हितनामितत् । अंतर्हिते स्थाने बुद्धौके वर्तते । तादृशं त्वां दशसंख्याका

अंगुलयोऽधि सानावधिकं समुच्छ्रितेऽवेऽविमये पवित्रे स्वधाभिर्दकैर्मृजति । शोधयति । किंच यद्गीः ॥ वा
कंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ यद्गो महत्यः सप्तसंख्याका गंगाद्या नवस्त्वा त्वां मृजति । वसतीवर्यात्मकैरेकध-
नात्मकैश्च स्वीयेषुदकैस्त्वां मार्जयंतीत्यर्थः ॥

तन्नु सत्यं पवमानस्यास्तु यत्र विश्वे कारवः संनसंत ।

ज्योतिर्यदहे अकृणोदु लोकं प्रावन्मनुं दस्यवे कभीकं ॥ ५ ॥

तत् । नु । सत्यं । पवमानस्य । अस्तु । यत्र । विश्वे । कारवः । संनसंत ।

ज्योतिः । यत् । अहे । अकृणोत् । ऊं इति । लोकं । प्र । आवत् । मनुं । दस्यवे । कः ।

अभीकं ॥ ५ ॥

सत्य सत्यभूतं तत्प्रसिद्धस्य पवमानस्य सोमस्य स्थानं नु चिप्रमस्माकमस्तु । यत्र यस्मिन् स्थाने विश्वे सर्वे
कारवः स्तोतारः संनसंत स्तोतुं संगच्छंते तत् स्थानमस्तु । अस्य सोमस्य यज्योतिरङ्गे दिवसाय लोकमालोकं
प्रकाशमकरोत् करोति । उ इत्यवधारणे । तज्ज्योतिर्मनुमेतन्नामानं राजर्षिं प्रावत् । प्रकर्षेणारक्षत् । तथा
सोमः स्वीयं तेजो दस्यवे सर्वस्वोपक्षपयित्रेऽसुरायाभीकमभिगमनशीलं कः । अकार्षीत् ॥ करोतिर्बुद्धिं मंत्रे
घसेति त्रैलोक्यं ॥

परि सद्यैव पशुमांति होता राजा न सत्यः समितीरियानः ।

सोमः पुनानः कलशां अयासीत्सीदन्मृगो न महिषो वनेषु ॥ ६ ॥

परि । सद्यऽइव । पशुऽमंति । होता । राजा । न । सत्यः । संऽइतीः । इयानः ।

सोमः । पुनानः । कलशान् । अयासीत् । सीदन् । मृगः । न । महिषः । वनेषु ॥ ६ ॥

होता देवानामाह्वातर्त्विक् पशुमंति पशुमतः सद्यैव यज्ञगृहान्यथोपगच्छति किंच राजा न यथा राजा
सत्यः सत्यकर्मा सन् समितीः । संयामनामैतत् सम्यक् प्राप्यते योद्धुभिरत्रेति । तान्संयामानियानो गच्छन्
भवति तथा पुनानः सोमो वनेषु वननीयेषु वसतीवर्याख्येषूदकेषु सीदन् मृगो न महिषो महिषाख्यो
मृग इवोदकेषु तिष्ठन् कलशान् द्रोणाभिधानानयासीत् । परियाति । यद्वा । महिषो महान्यूज्यो वा सोमः
कलशान्परिगच्छतीति ॥ ॥ २ ॥

साकमुष इति पंचर्चमष्टमं सूक्तं । गीतमस्य नोधस आर्षं । पूर्ववच्छंदोदेवते । तथा चानुक्रम्यते । साकमुषः
पंच नोधा इति ॥ गतो विनियोगः ॥

साकमुषो मर्जयंत स्वसारो दश धीरस्य धीतयो धनुचीः ।

हरिः पर्यद्रवज्जाः सूर्यस्य द्रोणं ननक्षे अत्यो न वाजी ॥ १ ॥

साकंऽउषः । मर्जयंत । स्वसारः । दश । धीरस्य । धीतयः । धनुचीः ।

हरिः । परि । अद्रवत् । जाः । सूर्यस्य । द्रोणं । ननक्षे । अत्यः । न । वाजी ॥ १ ॥

साकमुषः सह युगपत्सिंचत्यः ॥ उच्च सेचने । क्विपि रूपं ॥ तादृशः स्वसारः कर्मकरणार्थमतस्ततः सुषु
गच्छत्योऽंगुलयो मर्जयंत । सोमं शोधयति ॥ मृजू शौचालंकारयोः ॥ तथा दश दशसंख्याका धीतयः ।
अंगुलिनामैतत् । अंगुलयो धीरस्य समर्थस्य प्राज्ञस्य वा देविर्धातव्यस्य काम्यमानस्य वा सोमस्य धनुचीः
प्ररथिञ्चो भवन्ति । ततो हरिर्हरितवर्णः सोमः सूर्यस्य जाः प्रादुर्भूता जाया दिशसाः पर्यद्रवत् । परितो

गच्छति । सूर्यतेजसा ह्याविर्भवतीति दिशां तस्य जालं । अतोऽतनशीलो वाजी नाश्च एव स्थितः सोमो द्रोणं कलशं ननचे । व्याप्नोति । नक्षत्रियाप्रिकर्मा ॥

सं मातृभिर्न शिशुर्वावशानो वृषा दधन्वे पुरुवारो अङ्गिः ।

मर्यो न योषामभि निष्कृतं यन्त्सं गच्छते कलश उस्त्रियाभिः ॥२॥

सं । मातृऽभिः । न । शिशुः । वावशानः । वृषा । दधन्वे । पुरुऽवारः । अत्ऽभिः ।

मर्यैः । न । योषां । अभि । निऽकृतं । यन् । सं । गच्छते । कलशैः । उस्त्रियाभिः ॥२॥

वावशानो देवान्कामयमानो वृषा कामानां वर्षकः अत एव पुरुवारो वज्रभिर्वरणीयः सोमोऽङ्गिर्मातृभूताभिर्वसतीवरीभिः सं दधन्वे । संधार्यते । तत्र दृष्टांतः । मातृभिर्न शिशुः कामयमानः पुत्रो यथा मातृभिः पयःप्रदानेन संधार्यते ॥ धविर्गत्वर्थः । कर्मणि लिटि रूपं ॥ मर्यो न मनुष्यो यथा योषां युवतिमभिगच्छति तद्वन्निकृतं संस्कृतं स्वस्थानमभि यन्नभिगच्छन् कलशे द्रोणाभिधान उस्त्रियाभिरङ्गिर्गोविकरिः चीरादिभिर्वा सं गच्छते ॥ गमेरकर्मकात् समो गम्यच्छोत्यात्मनेपदं ॥

उत प्र पिप्य ऊधरघ्नाया इंदुधाराभिः सचते सुमेधाः ।

मूर्धानं गावः पयसा चमूष्वभि श्रीणंति वसुभिर्न निक्तैः ॥३॥

उत । प्र । पिप्ये । ऊधः । अघ्नायाः । इंदुः । धाराभिः । सचते । सुऽमेधाः ।

मूर्धानं । गावः । पयसा । चमूषु । अभि । श्रीणंति । वसुऽभिः । न । निक्तैः ॥३॥

उतापि चाघ्नायाः । अघ्न्यति गोनाम । अहंतयाया गोरूधः पयःस्थानं सोमः प्र पिप्ये । औषध्यादिषु सोमः प्रविश्य प्रकर्षेणाप्याययति ॥ प्यायतेर्लिटि लिङाङोश्चेति पीभावः ॥ सुमेधाः शोभनप्रज्ञः सोऽयमिंदुः सोमो धाराभिः सचते । समवैति । संगच्छते । ततो गावश्चमूषु । चमति भक्षयत्यत्र सोममिति चम्बो ग्रहादयः । तेषु स्थितं मूर्धानं समुक्चितमिमं सोमं पयसा श्वेतेनाभि श्रीणंति । अभित आच्छादयति । तत्र दृष्टांतः । निक्तैः प्रक्षालितैर्वसुभिर्न वस्त्रैर्यथाच्छादयति तद्वत् ॥

स नो देवेभिः पवमान रदेदो रयिमश्विनं वावशानः ।

रथिरायतामुशती पुरंधिरस्मद्यै गा दावने वसूनां ॥४॥

सः । नः । देवेभिः । पवमान । रद् । इंदो इति । रयिं । अश्विनं । वावशानः ।

रथिरायतां । उशती । पुरंऽधिः । अस्मद्यैक् । आ । दावने । वसूनां ॥४॥

हे पवमान पूयमान सोम स तादृशस्त्वं नोऽस्मभ्यं देवेभिर्देवैः सह रद् । प्रयच्छ । किं तत् उच्यते । हे इंदो पात्रेषु चरन् सोम वावशानः कामयमानः सन्नश्विनमश्ववंतं रयिं धनं प्रयच्छति । किंच रथिरायतां । रथो येषामस्तीति रथिराः ॥ मेधारथाभ्यामितीरचप्रत्ययः ॥ तद्वदाचरतस्तानिच्छतो वा पुरुषानुशती कामयमाना पुरंधित्वदीया वज्रविधा धीर्वसूनां धनानां दावने दानायास्तद्यगस्तदभिमुख्यागच्छतु । यद्वा । रथिरायतामिति धनानां विशेषणं । बलवतां धनानामिति ॥ अस्मद्यैक् । विष्वग्देवयोश्च टेरञ्चतावप्रत्यये । पा० ६. ३. ९२. । इत्यद्यादेशः । अद्रिसधोरंतोदात्तत्वनिपातनादुदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितः ॥

नू नो रयिमुप मास्व नृवंतं पुनानो वाताप्यं विश्वश्रंद्रं ।

प्र वैदितुरिंदो तार्यायुः प्रातर्मसू धियावसुर्जगम्यात् ॥५॥

नु । नः । रयिं । उप । मास्व । नृऽवन्तं । पुनानः । वाताप्यं । विश्वऽचंद्रं ।
 प्र । वंदितुः । इंदो इति । तारि । आयुः । प्रातः । मक्षु । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥ ५ ॥

हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्मभ्यं नू शिप्रं नृवंतं मनुषैर्युक्तं ॥ इंद्रसं मतुपो वल् ॥ तादृशं रयिं धनमुप मास्व । उपनिर्मिमीष्व । उपकुर्वित्यर्थः । किंच विश्वचंद्रं सर्वेषामाह्लादकं वाताप्यं । उदकनामितत् । उदकं च कुर्व । तथा हे इंदो सोम वंदितुस्तव स्तोत्रायुर्जीवनं प्र तारि । त्वया वर्धितमसु । सोऽयं सोमो धियावसुर्वृद्ध्या कर्मणा वा प्राप्तधनः प्रातःकाले वा सवने वा मनु शीघ्रमस्मदीयं यज्ञं प्रति जगम्यात् । आगच्छेत् ॥ गमेर्लिङ्गि बज्रलं कंदसीति शपः सुः ॥ ३ ॥

अधि यदिति पंचचं नवमं सूक्तं । आंगिरसस्य कण्वस्यार्थं । तथानुक्रम्यते । अधि यत्कस्य इति । पूर्ववच्छंदोदेवते ॥ गतो विनियोगः ॥

अधि यदस्मिन्वाजिनीव शुभः स्पर्धते धियः सूर्ये न विशः ।

अपो वृणानः पवते कवीयन्त्रजं न पशुवर्धनाय मन्म ॥ १ ॥

अधि । यत् । अस्मिन् । वाजिनिऽइव । शुभः । स्पर्धते । धियः । सूर्ये । न । विशः ।

अपः । वृणानः । पवते । कविऽयन् । व्रजं । न । पशुऽवर्धनाय । मन्म ॥ १ ॥

यद्यदास्मिन्सोमे वाजिनीव शुभोऽश्वे यथा वस्त्रप्रभृत्यलंकारा भवन्ति । यदा वास्मिन्सोमे सूर्ये न यथा सूर्ये विशो ररमय उदिता भवन्ति । तदा धियोऽंगुलयोऽधि स्पर्धते । अहं पुरसाच्छोधयाम्यहं पुरः शोधयामीत्यहमहमिकयोपतिष्ठति । ततोऽयं सोमोऽपो वसतीवरीवृणान आच्छादयन् पवते । पात्रेषु क्षरति । कलशानधिगच्छति । कीदृशः । कवीयन् कविरिवाचरन् । यद्वा । कवयः स्तोतारः । तानिच्छन् । तत्र दृष्टान्तः । व्रजं न मन्म मननीयं गवां गोष्ठं पशुवर्धनाय पशूनां वर्धनाय गोपालः परिगच्छति । तथा देवानां प्रीणनाय पात्राणि प्रति पवत इति ॥

द्विता बूर्खन्नमृतस्य धामं स्वर्विदे भुवनानि प्रथंत ।

धियः पिन्वानाः स्वसरे न गावं ऋतायंतीरभि वावश्चे इंदुं ॥ २ ॥

द्विता । विऽऊर्षन् । अमृतस्य । धामं । स्वःऽविदे । भुवनानि । प्रथंत ।

धियः । पिन्वानाः । स्वसरे । न । गावः । ऋताऽयंतीः । अभि । वावश्चे । इंदुं ॥ २ ॥

अमृतस्योदकस्य धाम धारकं स्थानमंतरिचं सोमो द्विता द्विधा बूर्खन्नभयतः स्वतेजसाच्छादयन् मध्येन गच्छति । ततः स्वर्विदे सर्वज्ञाय तस्मै सोमाय भुवनानि प्रथंत । विस्तीर्णानि भवन्ति । तस्य ररमीनां संचरणार्थं प्रथंत इत्यर्थः । अथ पिन्वानाः प्रीणयिष्यो धियः सुतिलक्षणवाच ऋतायंतीर्यज्ञमिच्छन्त्यः सत्यस्तमिमिंदुं सोममभिलक्ष्य स्वसरे यागाहनि वावश्चे । शब्दायते । यद्वा । सोमं कामयते । तत्र दृष्टान्तः । गावो न यथा पिन्वमानाः पयः क्षरन्त्यो गावः स्वसरे । सुष्ठुसन्ति प्रथंते गावोऽनेति स्वसरो गोष्ठं । तस्मिन्नच्छाभिलक्ष्य शब्दं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

परि यत्कविः काव्या भरते शूरो न रथो भुवनानि विश्वा ।

देवेषु यशो मर्तीय भूषन्दक्षाय रायः पुरुभूषु नव्यः ॥ ३ ॥

परि । यत् । कविः । काव्या । भरते । शूरः । न । रथः । भुवनानि । विश्वा ।

देवेषु । यशः । मर्तीय । भूषन् । दक्षाय । रायः । पुरुऽभूषु । नव्यः ॥ ३ ॥

कविः क्रांतप्रज्ञः सोमः काव्या काव्यानि कवेः कर्माणि स्तोत्राणि यद्यदा परि भरते परितो विभर्ति । परिगच्छतीति यावत् । कथमिव । शूरो न यथा शूरः शत्रूणां बाधको रथसदीयो विश्वा भुवनानि संयामिकाणि भूतानि परिधाति तद्वत् । तदानो देवेषु स्थितं यशो व्यापकं धनं मर्ताय मनुष्याय सोचे भूषणं ॥ भवतेरंसर्भावितर्थास्तनि रूपं ॥ भावयितुमिच्छन् सोमो राय आत्मना दत्तस्य धनस्य दद्याय वृद्धार्थं पुरुभूपु बङ्गुपु यज्ञभवनेषु नमः स्तोतव्यो भवति ॥ शु स्तुतौ । अचो यत् ॥

श्रिये जातः श्रियं आ निरियाय श्रियं वयो जरितृभ्यो दधाति ।

श्रियं वसाना अमृतत्वमायुर्भवति सत्या समिथा मितद्रौ ॥४॥

श्रिये । जातः । श्रिये । आ । निः । इयाय । श्रियं । वयः । जरितृभ्यः । दधाति ।

श्रियं । वसानाः । अमृतत्वं । आयन् । भवति । सत्या । संऽइथा । मितद्रौ ॥४॥

स सोमः श्रिये जातः संपदर्थं प्रादुर्भूतो भवति । तदेवाह । श्रिये श्रियमेवा निरियाय । अंशुभ्य आभिसुखेन निर्गच्छति । निर्गतश्च स सोमो जरितृभ्यः स्तोत्रुभ्यः श्रियं वयोऽन्नं जीवनं वा दधाति । विदधाति । प्रयच्छति । तेन दत्तां श्रियं वसाना आच्छादयंतः स्तोतारोऽमृतत्वं देवत्वमरणं वायन् । प्राप्नुवन् । तस्मिन्मितद्रौ मितगमने सोमे समिथा । युद्धनामैतत् सम्यक् प्राप्यतेऽचेति ॥ समोणः । ७०२. ११. इत्येतिः सम्पूर्वस्य थकप्रत्ययः ॥ तानि युद्धानि सत्या सत्यानि यथार्थानि भवन्ति न तु वितथानि । तेन सोमेन पराजितानि भवतीत्यर्थः ॥

इषमूर्जमभ्यर्षाश्वं गामुरु ज्योतिः कृणुहि मत्सि देवान् ।

विश्वानि हि सुषहा तानि तुभ्यं पवमानं बाधसे सोमं शत्रून् ॥५॥

इषं । जज्ञं । अभि । अर्षे । अश्वं । गां । उरु । ज्योतिः । कृणुहि । मत्सि । देवान् ।

विश्वानि । हि । सुऽसहा । तानि । तुभ्यं । पवमानं । बाधसे । सोमं । शत्रून् ॥५॥

हे सोम इषमूर्जमन्नरसं चास्त्रभ्यमभ्यर्षे । अभिगमय । किंचाश्वं वाहनं गां पयःप्रदानेन यज्ञस्य साधनभूतां गां च । तथोरु महज्ज्योतिः सूर्याख्यं कृणुहि । जगदालोकनार्थं कुरु । किंच देवानिन्द्रादीन् मत्सि । सोमेन तर्पय ॥ मदर्षेति बज्रं छंदसीति विकरणस्य लुक् । वाक्यभेदादधिघातः ॥ अपि च हे सोम तुभ्यं विश्वानि सर्वाणि रक्षांसि सुषहा सुसहान्यनायासेनैवाभिमवितुं शक्यानि भवन्ति । हिरवधारणे । अत एव हे पवमान पूयमान हे सोम सर्वाश्शत्रून्बाधसे । जहि ॥ ॥४॥

कनिक्रतीति पंचर्षं दशमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य प्रस्कण्वस्यार्थं । तथानुक्रम्यते । कनिक्रति प्रस्कण्व इति । पूर्ववच्छंदोदेवते ॥ गतो विनियोगः ॥

कनिक्रति हरिरा सृज्यमानः सीदन्वनस्य जठरे पुनानः ।

नृभिर्यतः कृणुते निर्णिजं गा अतो मतीर्जनयत स्वधाभिः ॥१॥

कनिक्रति । हरिः । आ । सृज्यमानः । सीदन् । वनस्य । जठरे । पुनानः ।

नृऽभिः । यतः । कृणुते । निऽनिजं । गाः । अतः । मतीः । जनयत । स्वधाभिः ॥१॥

सृज्यमान आ समंताद्विसृज्यमानोऽभिषूयमाणो हरिर्हरितवर्णः सोमः कनिक्रति । पुनःपुनः शब्दायते ॥ क्रंदतेर्यङ्लुकि तिपीडभावि दाधर्ति दधतीत्यादिना निपातनादभ्यासस्य निगागमः । अभ्यस्तस्वरः ॥ तथा पुनानः पूयमानो वनस्य वननीयस्य द्रोणकलशस्य अठरे सीदन्पविशश्शब्दायते । किंच नृभिः कर्मनेतृभिर्च-

त्वग्भिर्भयतः संयतः सोमो गा गोविकारान् शीरादीन्याच्छाद्यन्निर्णिजमात्मनो रूपं कृणुते । यहादिषु करोति । अतोऽस्मि सोमाय मतीर्मननोयाः स्तुतोः स्वधाभिर्हविर्भिः सह जनयत । स्तोतारोऽजनयन् ॥ मखांतादेशाभावश्चादसः ॥ यद्वा । हे स्तोतारः अस्मि सोमाय स्तुतीर्जनयत । उत्पादयत । कुरुतेति यावत् ॥

हरिः सृजानः पृथ्यामृतस्येयति वाचमरितेव नावँ ।

देवो देवानां गुह्यानि नामाविष्कृणोति बर्हिषि प्रवाचे ॥२॥

हरिः । सृजानः । पृथ्याँ । ऋतस्य । इयति । वाचँ । अरिताऽइव । नावँ ।

देवः । देवानाँ । गुह्यानि । नाम । आविः । कृणोति । बर्हिषि । प्रऽवाचे ॥२॥

सृजानः सृज्यमानो हरिर्हरितवर्णः सोम ऋतस्य सत्यभूतस्य पृथ्यां पथि भवां वाचं दैवीमियति । प्रेरयति । तत्र दृष्टांतः । अरितेव जनांस्तीरं प्रापयन्नाविको नावं यथा प्रेरयति तद्वत् ॥ ऋ गती जीहोत्यादिकः । अर्तिपिपत्योरित्यभ्यासस्त्वैल ॥ ततो देवो दीप्यमानः सोमो देवानामिन्द्रादीनां गुह्यान्वर्हितानि नाम नामानि शरीराणि प्रवाचे प्रकर्षेण वाचयित्वा स्तोत्रे बर्हिषि यज्ञ आविष्कृणोति । स्तोतुमाविष्करोति ॥

अपामिवेदूर्मयस्तर्तुराणाः प्र मनीषा ईरते सोममच्छ ।

नमस्यंतीरूपं च यंति सं चा च विशंत्युशतीरुशंतं ॥३॥

अपांऽइव । इत् । उर्मयः । तर्तुराणाः । प्र । मनीषाः । ईरते । सोमँ । अच्छ ।

नमस्यंतीः । उपँ । च । यंति । सं । च । आ । च । विशंति । उशतीः । उशंतं ॥३॥

अपामिव यथोदकानामूर्मयस्त्वरंते । इदिति पूरणः । तद्वत्तर्तुराणाः कर्मणि देवांस्तोतुं त्वरमाणाः ॥ तुर त्वरणे जीहोत्यादिकः । यद्भुगंतस्य शानचि रूपं । अभ्यासस्त्वारणश्च रेफादेशश्चादसः । अभ्यस्तस्वरः ॥ तादृशा ऋत्विजो मनीषा मनस ईश्वरीः स्तुतोः सोममच्छ सोमं प्रति प्रेरते । प्रेरयति । नमस्यंतीर्नमस्यंत्यः सोमं पूजयंत्यः सत्यस्तमुप यंति चोपगच्छंति तमेव सं यंति च ॥ चवाद्योगे प्रथमेति न निघातः ॥ तत उशतीः कामयमानाः स्तुतय उशंतं कामयमानं सोममा विशंति च ॥

तं मर्मृजानं महिषं न सानावंशुं दुहंत्युक्ष्णं गिरिष्ठां ।

तं वावशानं मतयः सचंते चितो विभर्ति वरुणं समुद्रे ॥४॥

तं । मर्मृजानं । महिषं । न । सानौ । अंशुं । दुहंति । उक्ष्णं । गिरिऽस्यां ।

तं । वावशानं । मतयः । सचंते । चितः । विभर्ति । वरुणं । समुद्रे ॥४॥

मर्मृजानं यष्टृभिः परिचर्यमाणं महिषं न महिषाख्यं मृगमिव सानौ समुच्छ्रिते देशे वर्तमानमुक्ष्णं कामानां सेत्तारं गिरिष्ठामभिषवार्थं यावसु निष्ठितं तं तादृशं प्रसिद्धमंशुं सोमं दुहति । ऋत्विजो दुहति । यावाणो वत्सा ऋत्विजो दुहति । तै० सं० ६. २. ११. ४. इति तैत्तिरीयब्राह्मणं । तं तादृशं वावशानं कामयमानं सोमं मतयो मंतव्याः स्तुतयः सचंते । समवर्यति । सेवंत इति यावत् । ततस्त्रितस्त्रिषु स्थानेषु वर्तमान इन्द्रो वरुणं शत्रूणां निवारकमेवं सोमं समुद्रेऽंतरिक्षे विभर्ति । शत्रुवधार्थं धारयति । यद्वा । चितस्त्रिषु स्थानेषु द्रोणाधवनीयपूतभुदाख्येषु कलशेषु ततो विततः सोमः शत्रूणां निवारकमिन्द्रं बुलुके विभर्ति । पोषयति ॥

इथन्वाचमुपवक्तेव होतुः पुनान इंदो वि षा मनीषां ।

इंद्रश्च यत्क्षयंश्चः सौभगाय सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥५॥

इयन् । वाचं । उपवक्त्रा ऽइव । होतुः । पुनानः । इंदो इति । वि । स्य । मनीषां ।
इंद्रः । च । यत् । क्षयथः । सौभगाय । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ ५ ॥

हे इंदो सोम वाचं स्तुतिमिष्यन् प्रेरयन् होतुर्पवक्त्रेव यथाध्वर्युः प्रतिगरं कुर्वन् प्रोत्साहयति तद्वत्सोतृणां
शंसनाय प्रोत्साहं कुर्वन् पुनानः पूयमानस्त्वं मनीषां बुद्धिं वि ष्य । विमुंच । किंतु बुद्धिं धनप्रदानाभिमुखीं
कुरु । किंच यवर्देन्द्रस्य त्वं सह यज्ञे क्षयथः निवसथः तदा सोतारो वयं सौभगाय सौभगाय स्याम । किंच
सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतस्य धनस्य पतयः स्वामिनः स्याम । भवेम ॥ ५ ॥

प्र सेनानीरिति चतुर्विंशत्युचमेकादशं सूक्तं दिवोदासपुत्रस्य प्रतर्दनाख्यस्य राजर्षेरिदं वैष्टुभं पवमान-
सोमदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । प्र सेनानीसतुर्विंशतिर्दिवोदासिः प्रतर्दन इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

प्र सेनानीः शूरो अग्रे रथानां गव्यन्नेति हर्षते अस्य सेना ।

भद्रान्कृण्वन्निंद्रहवान्सखिभ्य आ सोमो वस्त्रा रभसानि दत्ते ॥ १ ॥

प्र । सेनाऽनीः । शूरः । अग्रे । रथानां । गव्यन् । एति । हर्षते । अस्य । सेना ।

भद्रान् । कृण्वन् । इंद्रहवान् । सखिभ्यः । आ । सोमः । वस्त्रा । रभसानि । दत्ते ॥ १ ॥

सेनानीः सेनानामय उपनेता शूरः शत्रूणां बाधकः सोमो गव्यञ्छत्रूणां गा इच्छन् । यद्वा । यजमानानां
पश्चादिकमिच्छन् । रथानामग्रे रथानां पुरतः प्रैति । प्रकर्षेण संग्रामं गच्छति । अस्य सोमस्य सेना च हर्षते ।
हृष्यति ॥ वाक्यभेदादनिघातः ॥ किंच सखिभ्यः समानख्यानेभ्यो यजमानेभ्य इंद्रहवांसिः कृतानीन्द्रस्याह्वानानि
भद्रान्कृण्वानि यथार्थानि कृण्वन् कुर्वन् । आहृतो हींद्रः सोमं पीत्वा कामान्प्रयच्छतीति रभसानिंद्रस्य
वशेनागमने निमित्तानि वस्त्राणाच्छादकानि पयःप्रभृतीन्वाश्रयणान्या दत्ते । आगृह्णाति ॥

समस्य हरिं हरयो मृजंत्यश्वह्यैरनिशितं नमोभिः ।

आ तिष्ठति रथमिंद्रस्य सखा विद्वाँ एना सुमतिं यात्यच्छ ॥ २ ॥

सं । अस्य । हरिं । हरयः । मृजंति । अश्वऽह्यैः । अनिऽशितं । नमःऽभिः ।

आ । तिष्ठति । रथं । इंद्रस्य । सखा । विद्वान् । एन् । सुऽमतिं । याति । अच्छ ॥ २ ॥

हरयः हरंत्यभिषुष्वंति सोममित्युत्विजोऽंगुलयो वा हरिं हरितवर्णमस्य सोमस्य कारणमंशुं सं मृजंति ।
सम्यगभिषुष्वंति । ततः सोमो नमोभिर्नामयितृभिरश्वह्यैर्वीप्तिरप्यनिशितमसंस्कृतमयुक्तमननुगतं रथं रमण-
साधनमात्मीयं दशार्पवच्रमा तिष्ठति । आसीदति । अनंतरमिंद्रस्य सखा सखिभूतो विद्वाँ प्राज्ञः सोम
एनैतेन रथेन पवित्रेण सुमतिं शोभनस्तुतिकं सोतारमच्छ याति । अभिगच्छति । तस्मिन्काले तेन क्रियमाणं
स्तुतिमभिगच्छतीत्यर्थः ॥

स नो देव देवताते पवस्व महे सोम प्सरसे इंद्रपानः ।

कृण्वन्पो वर्षयन्ध्यामुतेमामुरोरा नो वरिवस्या पुनानः ॥ ३ ॥

सः । नः । देव । देवऽताते । पवस्व । महे । सोम । प्सरसे । इंद्रऽपानः ।

कृण्वन् । अपः । वर्षयन् । द्यां । उत । इमां । उरोः । आ । नः । वरिवस्य । पुनानः ॥ ३ ॥

हे देव द्योतमान हे सोम स तादृश इंद्रपान इंद्रेण पातयस्त्वं नोऽस्माकं स्वभूते देवताते देवसते वितते
यज्ञे महे महते प्सरसे भक्षणाद्येन्द्रस्य पानाय पवस्व । ग्रहादिषु चर । किंचाप उदकानि कृण्वन् कुर्वन् उतापि

च वामिमां वावापृचिन्वी वर्षयन् । भूमिं पर्जन्यरूपेण तर्पयति बुलोकमप्रिरूपेणेति । भूमिं पर्जन्या जिन्वति दिवं जिन्वत्यप्रयः । अ० १. १६४. ५१. इति श्रवणात् । उरोर्विस्रोणीदंतरिषादागच्छंस्त्वं पुनामः पूयमानः समोऽस्मान्परिवस्य । धनादिप्रदानेन परिचरेति ॥

अजीतयेऽहंतये पवस्व स्वस्तये सर्वतातये बृहते ।

तदुशंति विश्वे इमे सखायस्तद्दहं वशिम पवमान सोम ॥ ४ ॥

अजीतये । अहंतये । पवस्व । स्वस्तये । सर्वऽतातये । बृहते ।

तत् । उशंति । विश्वे । इमे । सखायः । तत् । अहं । वशिम । पवमान । सोम ॥ ४ ॥

हे सोम अजीतये यथा वयं शत्रुभिरजिता भवेम तथा तेषामजयाय अहंतये यथा तिरहताः स्वाम तस्यै च अत एव स्वस्तयेऽविनाशाय किंच बृहते सर्वतातये सर्वैरिन्द्रादिभिर्देवैः स्तूयमानाय यज्ञाय एतदर्थं पवस्व । अस्मद्भिमुखमागच्छ । परिवर्तितकर्मा । विश्वे सर्व इमे मदीयाः सखायः स्रोतारस्तत्त्वदीयं रक्षणमुशंति । कामयन्ति । हे पवमान सोम तद्रक्षणमहमपि वशिम । कामये ॥

सोमः पवते जनिता मतीनां जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः ।

जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेन्द्रस्य जनितोत विष्णोः ॥ ५ ॥

सोमः । पवते । जनिता । मतीनां । जनिता । दिवः । जनिता । पृथिव्याः ।

जनिता । अग्नेः । जनिता । सूर्यस्य । जनिता । इंद्रस्य । जनिता । उत । विष्णोः ॥ ५ ॥

सोमोऽभिषूयमाणः पवते । पात्रेषु चरति । कोदृशः । मतीनां बुद्धीनां यद्वा मननीयानां स्तुतीनां जनिता जनयिता ॥ जनिता मंत्रे । पा० ६. ४. ५३. इति निपातनास्मिन्लोपः ॥ किंच दिवो बुलोकस्य जनिता प्रादुर्भावयिता तथा पृथिव्या जनयिता अग्नेर्जनयिता प्रकाशयिता सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य जनिता इंद्रस्य जनिता पानेन मदस्य जनयिता उतापि च विष्णोर्व्योपकस्य जनिता जनयिता । एतत्सर्वं सोमेऽभिषूयमाणे भवतीति । सोमो हि देवानाप्याययतीति ॥ ६ ॥

देवसुवां हविःषु सोमस्य वनस्यतेर्ब्रह्मा देवानामिति याज्या । सूत्र्यते च । त्वं च सोम नो वशो ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनां । आ० ४. ११. इति ॥

ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणां ।

श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥ ६ ॥

ब्रह्मा । देवानां । पदऽवीः । कवीनां । ऋषिः । विप्राणां । महिषः । मृगाणां ।

श्येनः । गृध्राणां । स्वऽधितिः । वनानां । सोमः । पवित्रं । अति । एति । रेभन् ॥ ६ ॥

सोम एवरूपो भवति । देवानां स्तोत्रकारिणामृत्विजां ब्रह्मा ब्रह्मास्वर्त्विक्स्थानीयो भवति । यद्वा । देवानां श्रोतमानानामिन्द्रादीनां ब्रह्मा राजा भवति । तथा कवीनां क्रांतप्रज्ञानां पदवीः । स्वर्षति पदानि साधुत्वेन यो योजयति स पदवीः ॥ वी गत्यादिविष्वेत्स्वात्स्क्रिपि रूपं ॥ तथा विप्राणां मेधाविनां मध्य अग्निर्भवति । यः परोचं पश्नति स अग्निः अग्निर्दर्शनात् । नि० २. ११. इति । मृगाणां महिषो भवति । महिषास्त्रो बलवान्राजा भवति । तथा गृध्राणां पक्षिविशेषाणां श्येनः शंसनीयः पक्षिराजो भवति । वनानां वनतिर्हिसाकर्मा । हिंसकानां छेदकानां मध्ये स्वधितिरेतन्नामकच्छेदकोऽसि । एवंप्रभावः सोमो रेमञ्शब्दायमानः सन् पवित्रमूर्त्तिसुक्तेन छतमत्येति । अतिगच्छति ॥

प्रावीविपद्वाच ऊर्मि न सिंधुर्गिरः सोमः पर्वमानो मनीषाः ।
 अंतः पश्यन्वृजनेमावराण्या तिष्ठति वृषभो गोषु जानन् ॥७॥
 प्र । अवीविपत् । वाचः । ऊर्मि । न । सिंधुः । गिरः । सोमः । पर्वमानः । मनीषाः ।
 अंतरिति । पश्यन् । वृजना । इमा । अवराणि । आ । तिष्ठति । वृषभः । गोषु । जानन् ॥७॥

पवमानः सोमो मनीषा मनस ईशिता हृदयंगमा गिरः स्तुतीः प्रावीविपत् । प्रकर्षेण वेपयति । प्रेरयति । कथमिव । सिंधुः खंदमाना नदीव वाचः शब्दस्त्रोर्मि न संचं यथा प्रेरयति तद्वत् । किंच वृषभः कामानामुदकानां वा वर्षकः सोमोऽंतरंतीर्हितं वसुजातं पञ्चमवराणि दुर्वलीवारयितुमशक्नोतीमा वृजनेमानि बलान्या तिष्ठति । आसीदति । किं ऊर्मन् । गोषु जानन् गवां जानानः सन् परबलानि प्रविशति ॥

स मत्सरः पृत्सु वन्वन्वातः सहस्रेता अभि वाजंमर्ष ।
 इंद्रयिंदो पर्वमानो मनीष्यंशोरूर्मिमीरय गा इषयन् ॥८॥
 सः । मत्सरः । पृत्सु । वन्वन् । अवातः । सहस्रेताः । अभि । वाजं । अर्ष ।
 इंद्राय । इंद्रो इति । पर्वमानः । मनीषी । अंशोः । ऊर्मि । इरय । गाः । इषयन् ॥८॥

मत्सरो मदकरः पृत्सु संयामेषु वन्वञ्चून् हिंसन् अत एवावातोऽन्यैर्गुणशक्वः सहस्रेताः सहस्रोदकधारीपेतः स सोमो वाजं शत्रूणां बलमभ्यर्ष । अभिगच्छ । हे इंद्रो सोम पवमानः पूयमानो मनीषी प्राङ्गस्त्वं गा इषयञ्छब्दान्प्रेरयन् । यद्वा । यजमानानां यज्ञसाधनभूता गाः प्रेरयन् । इंद्रयिंद्राथंमंशोरभिषूयमाणस्य सोमस्त्रोर्मि संचमीरय । प्रेरय ॥

परि प्रियः कलशे देववात इंद्राय सोमो रण्यो मदाय ।
 सहस्रधारः शतवाज इंद्रवाजी न सप्तिः समना जिगाति ॥९॥
 परि । प्रियः । कलशे । देवऽवातः । इंद्राय । सोमः । रण्यः । मदाय ।
 सहस्रेऽधारः । शतऽवाजः । इंद्रुः । वाजी । न । सप्तिः । समना । जिगाति ॥९॥

प्रियः प्रीणयिता अत एव देववातो देवैरभिगतो रण्यो रमणीयः सोम इंद्रयिंद्रस्य मदाय मदार्थं कलशे द्रोणाभिधाने परि जिगाति । परिगच्छति । कीदृशः । सहस्रधारो बहुविधधारोपेतः शतवाजो बहुबल इंद्रुः पात्रेषु हरन् । तत्र दृष्टांतः । वाजी न यथा वाजी बलवान् सप्तिरश्वः समना । संयामनामैतत् ॥ सम एव अवैक्ये ॥ समंति धृष्टा भवंति योद्धारोऽचेति । तस्मिन्संयामे यथाश्वो जिगाति गच्छति तद्वत् ॥

स पूर्व्यां वसुविज्जायमानो मृजानो अप्सु दुदुहानो अद्रौ ।
 अभिशस्तिपा भुवनस्य राजा विद्वान्तुं ब्रह्मणे पूयमानः ॥१०॥
 सः । पूर्व्यः । वसुऽवित् । जायमानः । मृजानः । अप्सु । दुदुहानः । अद्रौ ।
 अभिशस्तिऽपाः । भुवनस्य । राजा । विद्वत् । गातुं । ब्रह्मणे । पूयमानः ॥१०॥

पूर्व्यः पुराणो यद्वा पूर्वैः कृतोऽभिषुतो वसुविद्वानां संभक्तो जायमानोऽप्सु वसतीवर्यास्त्रेषूदकेषु मृजानो मृज्यमानोऽद्रावभिषवघाषणि दुदुहानो दुह्यमानोऽभिश्शस्तिपाः । अभितः शस्तिर्हिंसा येषां ते

ऽभिश्स्तयः श्रवः । तेभ्यः परिरचको भुवनस्य भूतजातस्य राजा स्वामी एवंविधः स तादृशः सोमो ब्रह्मणे कर्मार्थं पूयमानः सन् गातुं मार्गं समीचीनं विदत् । यजमानेभ्यः प्रयच्छति ॥ ७ ॥

महापितृयज्ञे पितरः सोमवन्त इत्यस्य द्वितीयानुवाक्या त्वया हि नः पितर इत्येषा । सूत्रितं च । पितरो ऽपिष्वाप्ता यम उदीरतामवर उत्परासस्त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे । आ० २. १९. इति ॥

त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः ।

वन्वन्वातः परिधीरपोर्णु वीरेभिरश्वैर्मघवा भवा नः ॥ ११ ॥

त्वया । हि । नः । पितरः । सोम । पूर्वे । कर्माणि । चक्रुः । पवमान । धीराः ।

वन्वन् । अवातः । परिऽधीन् । अपः । ऊर्णु । वीरेभिः । अश्वैः । मघऽवा । भवा । नः ॥ ११ ॥

हे पवमान पूयमान सोम धीराः कर्माणि कुशलाः प्राज्ञा नोऽस्माकं पितरः पूर्वे पुरातना अंगिरसस्त्वया । हिरवधारणे । त्वया सहायेनैव कर्माण्यपिष्टोमादीनि चक्रुः । कृतवन्तः । किंच वन्वन् स्रोतुन्संभजन् । यद्वा । वनतिर्हंसार्थः । शत्रुन्हिंसन् । अवातसौरभिगतस्त्वं परिधीन् । परिधीयत एभिः सर्वमिति परिधयो राक्षसाः । तानपोर्णु । अपोर्णुहि । अपच्छादय । जहीति यावत् ॥ ऊर्णोतेषोऽपि च्छादसो हेर्चुक् ॥ एतादृशस्त्वं नो ऽस्माकं पुत्रादियुक्तं धनं प्रयच्छेत्पर्यः ॥

यथापवथा मनवे वयोधा अमित्रहा वरिवोविद्धविष्मान् ।

एवा पवस्व द्रविणं दधान इद्रे सं तिष्ठ जनयायुधानि ॥ १२ ॥

यथा । अपवथाः । मनवे । वयऽधाः । अमित्रऽहा । वरिवऽवित् । हविष्मान् ।

एव । पवस्व । द्रविणं । दधानः । इद्रे । सं । तिष्ठ । जनय । आयुधानि ॥ १२ ॥

हे सोम यथा पुरा त्वं मनवे राज्ञे वयोधा अन्नस्य धाता तथामित्रहा शत्रूणां हन्ता वरिवोविद्धनस्य संभयिता हविष्मान् पुरोडाशादियुक्तः सन्नपवथाः तस्मै धनादिकं प्रदातुं यथागच्छः एवमस्मभ्यमपि द्रविणं धनं दधानः प्रयच्छन् पवस्व । अस्मादभिमुखमागच्छ । किंचास्माभिर्दीयमानस्त्वामिद्रे सं तिष्ठ । सम्यक् तिष्ठ । अपि चायुधानि त्वदीयानि जनय । तस्मै प्रकाशय ॥ वाक्यभेदादनिघातः ॥

पवस्व सोम मधुमाँ ऋतावापो वसानो अधि सानो अर्थे ।

अव द्रोणानि घृतवाँति सीद मदिंतमो मत्सर इद्रपानः ॥ १३ ॥

पवस्व । सोम । मधुऽमान् । ऋतऽवा । अपः । वसानः । अधि । सानौ । अर्थे ।

अव । द्रोणानि । घृतऽवाँति । सीद् । मदिन्ऽतमः । मत्सरः । इद्रऽपानः ॥ १३ ॥

हे सोम मधुमान्मदकररसोपेत ऋतावा यज्ञवान् ॥ इन्द्रसीवनिपाविति वनिष्मत्वर्थीयः ॥ तादृशस्त्वमपो वसतीवरीरेकधनाश्च वसान आच्छादयन्नध्यधिकं सानौ समुच्छ्रितेऽब्धेऽविभवे पवित्रे पवस्व । अर । ततो मदिंतमोऽतिशयेन मदकर इद्रपान इद्रेण पातव्यो मत्सरो मादयिता सोमो घृतवंतुदक्वतो द्रोणानि द्रोणकलशानव सीद । अवतिष्ठस्व ॥

वृष्टिं दिवः शतधारः पवस्व सहस्रसा वाजयुर्देववीतौ ।

सं सिंधुभिः कलशै वावशानः समुच्छ्रियाभिः प्रतिरन् आयुः ॥ १४ ॥

वृष्टिं । दिवः । शतऽधारः । पवस्व । सहस्रऽसाः । वाजऽयुः । देवऽवीतौ ।
सं । सिंधुऽभिः । कलशे । वावशानः । सं । उस्त्रियाभिः । प्रऽतिरन् । नः । आयुः ॥१४॥

हे सोम शतधारी बङ्गधारीपेतस्त्वं दिवोऽतरिचादादित्याद्वा वृष्टिं पवस्व । कुरु । यद्वा । शतधारी बङ्ग-
धात्मीयधारीपेतस्त्वं दिवो व्योतमानात्पवित्रादृष्टिमविच्छिन्नधारां पवस्व । पात्रेषु कुरु । कोदृशः । देववीतौ ।
देवानां वीतिर्हविर्भक्षणं यस्मिन् स देववीतिर्यज्ञः । तस्मिन्सहस्रसा यजमानानां सहस्रस्य धनस्य दाता
वाजयुक्तेषामग्नं कामयमानस्त्वं सिंधुभिः स्वंदमानाभिर्वसतीवरीभिः कलशे द्रोणाभिधानि संगच्छस्व । तथा
स्वं गोऽस्माकमायुर्जीवनं प्रतिरन्वर्धयन्नुस्त्रियाभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिश्च कलशे संगच्छस्व ॥

एष स्य सोमो मतिभिः पुनानोऽत्यो न वाजी तरतीदरातीः ।
पयो न दुग्धमदितेरिषिरमुर्विव गातुः सुयमो न वोऽह्ना ॥१५॥
एषः । स्यः । सोमः । मतिऽभिः । पुनानः । अत्यः । न । वाजी । तरति । इत् । अरातीः ।
पर्यः । न । दुग्धं । अदितेः । इषिरं । उरुऽइव । गातुः । सुऽयमः । न । वोऽह्ना ॥१५॥

एष एतादृशः स्य स सोमो मतिभिर्मनसाधनैः स्तोत्रैः पुनानः पूयमानो भवति । यः सोमोऽत्यो
नातनशीलो वाज्यश्च इव संग्रामेऽरातीररातीञ्चञ्चूत्तरति । इद्वधारणे । तरत्येव हिनस्त्येव ॥ यदृत्तयोगा-
दनिघातः ॥ किंचादितेः । गोनामैतत् । अदीनाया गोरिषिरमन्विषणीयं दुग्धं पयो न क्षीरं यथा पूतं भवति
एवं सोमः परिशुद्धः । अपि चोर्विव ॥ सुपां सुलुगिति सोर्लुक् ॥ उर्विस्तीर्णो गातुर्मार्ग इव सर्वैः समाश्रय-
णीयस्तथा वोऽह्ना वोढाश्चः सुयमः सुपु नियन्तुं शक्नो यथा भवति तद्वदयं सोमः स्तोत्रभिर्नियंतव्यो
भवति ॥ ८ ॥

स्वायुधः सोतृभिः पूयमानोऽभ्यर्षे गुह्यं चारु नाम ।
अभि वाजं सप्तिरिव श्रवस्याभि वायुमभि गा देव सोम ॥१६॥
सुऽआयुधः । सोतृभिः । पूयमानः । अभि । अर्षे । गुह्यं । चारु । नाम ।
अभि । वाजं । सप्तिः । इव । श्रवस्या । अभि । वायुं । अभि । गाः । देव । सोम ॥१६॥

स्वायुधः शोभनायुधोपेतः । यद्वा । यज्ञे स्फ्यकपालादीनि दशायुधानि संति । तद्वा । सोतृभिरभिषु-
खद्भिः पूयमानस्त्वं गुह्यं गुहायां निहितं चारु कमनीयं नाम त्वदीयं रसात्मकं शरीरं स्तुतिभिः सहाभ्यर्षे ।
कलशादीन्यभिगमय । किंच सप्तिरिवाश्च इव वर्तमानस्त्वं श्रवस्या ॥ सुपां सुलुगिति सप्तम्या आज्ञादेशः ॥
अस्मदीयायामन्त्रेच्छायां वाजमन्नमस्यभ्यमभिगमय । अपि च हे देव स्तोतव्य हे सोम वायुं प्राणं जीवनमभि-
गमय । गाः पशून्वास्त्रभ्यमभिगमय ॥

शिष्टुं जज्ञानं हर्यतं मृजंति श्रुभंति वह्निं मरुतो गणेन ।
कविर्गीर्भिः कार्थेना कविः सन्सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥१७॥
शिष्टुं । जज्ञानं । हर्यतं । मृजंति । श्रुभंति । वह्निं । मरुतः । गणेन ।
कविः । गीऽभिः । कार्थेन । कविः । सन् । सोमः । पवित्रं । अति । एति । रेभन् ॥१७॥

शिष्टुमिदानीमुत्पन्नत्वाच्छिशुवत्तिष्ठतं । यद्वा । पापानि तन्मूर्खतं विनाशयंतं । जज्ञानं प्रादुर्भूतं अत एव
हर्यतं ॥ हर्यं गतिकालोः । भृमृदृशीत्यादिनातच् ॥ सर्वैः काम्यमानं सोमं मृजंति । मरुतः शोधयति । किंच
वह्निं वोढारं सोमं गणेनात्मीयेन सप्तसंख्याकेन गणेन श्रुभंति । अलं कुर्वति । ततः कविः क्रांतप्रज्ञः सोमः

काव्येन कविकर्मणैव कविः शब्दोपेतः सत्रेभ्यश्चायमानो गीर्भिः स्तुतिभिः सह पविचमत्येति । अतीत्य गच्छति ॥

ऋषिमना य ऋषिकृत्स्वर्षाः सहस्रणीथः पद्वीः कवीनां ।

तृतीयं धाम महिषः सिषासन्सोमो विराजमनु राजति ह्यु ॥१८॥

ऋषिऽमनाः । यः । ऋषिऽकृत् । स्वऽसाः । सहस्रऽनीथः । पद्वीः । कवीनां ।

तृतीयं । धाम । महिषः । सिषासन् । सोमः । विराजं । अनु । राजति । स्तुप् ॥१८॥

ऋषिमनाः सर्वदर्शनशीलमनस्कः अत एवर्षिकृत् सर्वस्य दर्शनकर्ता प्रकाशनस्य कर्ता स्वर्षाः सर्वस्य सूर्यस्य वा संभक्ता सहस्रणीथः । नीथा स्तुतिः । बहुविधस्तुतिकः कवीनां क्रांतप्रज्ञानां मध्ये पद्वीः स्वल्पतां पदानां साधुत्वेन संयोजयिता यः सोमो विद्यते स महिषो महान् पूज्यो वा सोमस्तृतीयं धाम दुर्लोकं सिषासन् संभक्तमिच्छन् स्तुप् स्तूयमानः सन्विराजं विशेषेण राजतं दीप्यमानमिन्द्रमनु राजति । प्रकाशयति ॥

चमूषच्छयेनः शकुनो विभृत्वा गोविन्दुद्रप्स आयुधानि विभ्रत् ।

अपामूर्मि सचमानः समुद्रं तुरीयं धाम महिषो विवक्ति ॥१९॥

चमूऽसत् । श्येनः । शकुनः । विऽभृत्वा । गोऽविन्दुः । द्रप्सः । आयुधानि । विभ्रत् ।

अपां । जूर्मि । सचमानः । समुद्रं । तुरीयं । धाम । महिषः । विवक्ति ॥१९॥

चमूषत् । चमति भक्षयत्यत्रेति चम्बश्चमसाः । तेषु सीदन् । यद्वा । चम्बावधिषवणफलके । तयोर्वर्तमानः । श्येनः शंसनीयः शकुनः शक्तः सामर्थ्यकारी विभृत्वा ॥ हरतेरातो मनित्रित्यादिना क्लानि ॥ पात्रेषु विहरण-शीलः गोविन्दुर्यजमानानां गवां संभक्तः ॥ विन्दुरिच्छुः । पा० ३. २. १६९. । इत्युप्रत्ययांतत्वेन निपातितः ॥ द्रप्सो द्रवणशीलः आयुधानि स्फ्यकपालादीनि विभ्रञ्जारयन् अपामुद्रकानामूर्मिं प्रेरकं समुद्रं । अंतरिक्षना-मैतत् । अंतरिक्षलोकं सचमानः सेवमानः महिषो महान् य एवविधः सोमः स सोमस्तुरीयं चतुर्थं धाम चांद्रमसं स्थानं विवक्ति । सेवते । सूर्यलोकस्योपरि चंद्रमसो लोको विद्यते इति यमः पृथिव्या अधिपतिः स मावत्वित्यादिभिश्चंद्रमा नक्षत्राणामधिपतिः स मावत्वित्यंतेर्मंत्रिज्ञायते । तै० सं० ३. ४. ५. १. ॥

मर्यो न शुभ्रस्तन्वं मृजानोऽत्यो न सृत्वा सनये धनानां ।

वृषेव यूथा परि कोशमर्षेकनिऋदस्त्रम्बोऽरा विवेश ॥२०॥

मर्यैः । न । शुभ्रः । तन्वं । मृजानः । अत्यः । न । सृत्वा । सनये । धनानां ।

वृषाऽइव । यूथा । परि । कोशं । अर्षेन् । कनिऋदत् । चम्बोः । आ । विवेश ॥२०॥

शुभ्रो दीप्यमानोऽलंछतो मर्यो न मनुष्य इव तन्वमात्मीयं शरीरं मृजानो वसतीवरीभिः शोधयन् किंच धनानां सनये संभजनाय लाभायात्यो नातनशीलोऽश्च इव खत्वा सरणशीलः अपि च वृषेव वृषा यथा यूथानि प्रतिगच्छच्छब्दं करोति तद्वत् कोशमधिषवणचर्मणा कृतं पाचं पर्यर्षेन् प्रतिगच्छन् सोमः कनिऋदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन्स्वोरधिषवणफलकयोरा विवेश । आविशति ॥ कनिऋदत् । क्रदेर्यङ्स्तुकि दाधर्ति दधर्तीत्यादिना निपातनाद्भ्यासस्य निगागमः । तस्य शतर्यभ्यस्तानामादिरित्यायुदात्तत्वं ॥ १९ ॥

पर्वस्वेदो पर्वमानो महोभिः कनिऋदत्परि वाराण्यर्ष ।

क्रीळश्चम्बोऽरा विश पूयमान इंद्रं ते रसां मदिरो संमत्तु ॥२१॥

पवस्व । इंदो इति । पवमानः । महःऽभिः । कनिक्रदत् । परि । वाराणि । अर्ध ।
क्रीळन् । चम्बोः । आ । विश् । पूयमानः । इंद्रं । ते । रसः । मदिः । ममत्तु ॥२१॥

हे इंदो सोम महोभिः पूजकैर्ऋत्विग्भिः पवमानः पूयमानस्त्वं पवस्व । चर । ततः कनिक्रदद्भृशं शब्दं कुर्वन् वाराण्यदेवीलानि पवित्राणि पर्यर्ष । परिगच्छ । किंच पूयमानस्त्वं चम्बोरधिषवणफलकयोः क्रीळन् संक्रीडमानः सप्ता विश् । पात्राणि प्रविश । अनंतरं मदिरो मदकरस्ते त्वदीयो रस इंद्रं ममत्तु । मोदयतु ॥ मायतेर्बहुलं कंदसीति झुः ॥

प्रास्य धारां बृहतीरसृयन्नक्तो गोभिः कलशाँ आ विवेश ।
सामं कृण्वन्सामन्यो विपश्चित्क्रंदन्नेत्यभि सख्युर्न जामिं ॥२२॥
प्र । अस्य । धाराः । बृहतीः । असृयन् । अक्तः । गोभिः । कलशान् । आ । विवेश् ।
सामं कृण्वन् । सामन्यः । विपःऽचित् । क्रंदन् । एति । अभि । सख्युः । न । जामिं ॥२२॥

अस्य सोमस्य बृहतीर्बृहत्यो महत्यो धाराः प्रास्यन् । प्रसृज्यते ॥ सृजेः कर्मार्थे लङि व्यत्ययेन श्वरनादेशः । बहुलं कंदसीति बहुगमः ॥ ततः सोऽयं सोमो गोभिर्गोविकारिः क्षीरादिभिरक्तः सन् कलशाद्रोणाभिधानाणां विवेश । आविशति । साम सामानि कृण्वन् कुर्वन् सोमः सामन्यः सामगानकुशलः । सुष्ठु शब्दायमान इत्यर्थः । विपश्चित् सर्वं जानानः सोमः क्रंदन् देवानाद्भयन्नभ्येति । यहादीनि त्वरयाभिगच्छति । तत्र दृष्टान्तः । सख्युर्न सख्युर्जामिं जायां यथेतरो खंपटो वेगेनाभिगच्छति तद्वत् ॥

अपघ्ननेषि पवमान् शत्रून्प्रियां न जारो अभिगीत इंदुः ।
सीदन्वनेषु शकुनो न पत्वा सोमः पुनानः कलशेषु सत्ता ॥२३॥
अपऽघ्नन् । एषि । पवमान् । शत्रून् । प्रियां । न । जारः । अभिऽगीतः । इंदुः ।
सीदन् । वनेषु । शकुनः । न । पत्वा । सोमः । पुनानः । कलशेषु । सत्ता ॥२३॥

हे पवमान पूयमान सोम अभिगीतः क्षीरभिरभिष्टुत इंदुः पात्रेषु चरस्त्वं शत्रून्पघ्नन्नपहिसन्नेषि । आगच्छसि । कथमिव । जारः प्रियां न प्रियतमामसतीं स्त्रीमन्याम्बाधमानः सन्वधाभिगच्छति तद्वत् । पत्वा पतनशीलः शकुनो न यथा शकुनो वनेषु वृक्षेषु सीदन्भवति तद्वत् पतनशीलः । पुनानः पूयमानः सोमः कलशेषु सत्ता सदनशीलो निषण्णो भवति ॥ सदेस्ताच्छीलिकसृन् । एकाच इतीदृप्रतिषेधः ॥

आ ते रुचः पवमानस्य सोम योषेव यंति सुदुर्घाः सुधाराः ।
हरिरानीतः पुरुवारो अप्स्वचिक्रदत्कलशे देवयूनां ॥२४॥
आ । ते । रुचः । पवमानस्य । सोम । योषाऽइव । यंति । सुऽदुर्घाः । सुऽधाराः ।
हरिः । आऽनीतः । पुरुऽवारः । अप्ऽसु । अचिक्रदत् । कलशे । देवऽयूनां ॥२४॥

हे सोम पवमानस्य पूयमानस्य ते तव स्वभूता योषेव स्त्री यथा पुत्राणां पयो दोग्धि तद्वयजमानानां धनादिकस्य सुष्ठु दोग्ध्यः सुधाराः शोभनधारीपेता इत्यो दीप्तय आ यंति । पात्रादीन्यागच्छति । किंच हरिर्हरितवर्ण आनीत अर्त्विग्भिः पुरुवारो बहुधा वरणीयः सोमोऽप्सु वसतीवरीषु देवयूनां देवानिच्छतां यजमानानां स्वभूते कलशे द्रोणाख्ये चाचिक्रदत् । पुनःपुनः क्रंदते । शब्दायते ॥ १० ॥ ५ ॥

षष्ठेऽनुवाके सप्त सूक्तानि । तत्रास्य प्रेषित्यष्टापंचाशद्वचं प्रथमं सूक्तं चैष्टुभं पवमानसोमदेवताकं । तत्रास्य

तृचस्य मैत्रावरुणो वसिष्ठ ऋषिः । द्वितीयस्येन्द्रप्रमतिर्नाम । तृतीयस्य वृषगणः । चतुर्थस्य मन्युः । पंचमस्योप-
मन्युः । षष्ठस्य व्याघ्रपातः । सप्तमस्य शक्तिः । अष्टमस्य कर्णश्रुत् । नवमस्य मृच्छीकः । दशमस्य वसुकः । एते सर्वे
वसिष्ठगोत्राः । एवं त्रिंशद्बृचो गताः । अथ चतुर्दशानामृचां शक्तिपुत्रः पराशर ऋषिः । शिष्टानामांगिरसः
कुत्सः । तथानुक्रम्यते । अस्य प्रेषाष्टापंचाशदाद्यं तृचं वसिष्ठोऽपञ्चदुत्तरान्नव पृथग्वसिष्ठा इंद्रप्रमतिवृषगणो
मन्युश्चपमन्युर्व्याघ्रपाच्छक्तिः कर्णश्रुत्मृच्छीको वसुक इति चतुर्दश पराशरोऽत्याः कुत्स इति ॥ गतो विनियोगः ॥

अस्य प्रेषा हेमना पूयमानो देवो देवेभिः समपृक्त रसं ।

सुतः पवित्रं पर्येति रेभन्मितेव सद्यं पशुमांति होता ॥ १ ॥

अस्य । प्रेषा । हेमना । पूयमानः । देवः । देवेभिः । सं । अपृक्त । रसं ।

सुतः । पवित्रं । परि । एति । रेभन् । मिताऽइव । सद्यं । पशुऽमंति । होता ॥ १ ॥

अस्य सोमस्य प्रेषा ॥ प्रेषतिर्गत्यर्थः । क्विपि रूपं । साविकाच इति विभक्तिरुदात्तत्वं ॥ प्रेषा प्रेरकेण हेमना
हिरण्येन पूयमानः । हिरण्यपाणिारभिषुणोतीति हिरण्यसंबंधः । तादृशो देवो दीप्यमानांशु रसमात्मीयं
देवेभिर्देवैः सह समपृक्त । संपर्चयति । संयोजयति ॥ पृची संपर्के ॥ ततः सुतोऽभिषुतः सोमो रेभन्शब्दाद्य-
मानः सन् पवित्रमूर्णान्मुक्तेन निर्मितं पर्येति । परिगच्छति । कथमिव । होता देवानामाह्नातर्ल्विष्णुतेषु
निमित्तान् पशुमंति बह्वपशून् सद्यं सदनानि यज्ञगृहान्यथा पर्येति तद्वत् ॥

भद्रा वस्त्रा समन्याऽ वसानो महान्कविर्निवचनानि शंसन् ।

आ वच्यस्व चम्बोः पूयमानो विचक्षणो जागृविर्देववीतौ ॥ २ ॥

भद्रा । वस्त्रा । समन्या । वसानः । महान् । कविः । निऽवचनानि । शंसन् ।

आ । वच्यस्व । चम्बोः । पूयमानः । विऽचक्षणः । जागृविः । देवऽवीतौ ॥ २ ॥

भद्रा भद्राणि कल्याणानि समन्या । समनमिति संग्रामनाम ॥ तत्र साधुरिति यत् ॥ संग्रामयोग्यानि
वस्त्रा वस्त्राण्याच्छादकानि तेजांसि वसान आच्छादयन् महाकविः क्रांतदर्शी अत एव निवचनानि नितरां
वक्तव्यान्वृत्तिकृतानि स्तोत्राणि शंसन् विचक्षणो विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा जागृविर्जागरणशीलः सोमस्त्वं देववीतौ ।
देवानां वीतिभंक्षणं यस्मिन् स देववीतिर्ध्वजः । तस्मिंश्चम्बोरधिषवणफलकयोरा वच्यस्व । पात्राण्या विश ॥
वचिर्गत्यर्थः । व्यत्ययेन श्यन् ॥ पूयमानः सन् ॥

समु प्रियो मृज्यते सानो अय्ये यशस्त्रो यशसां क्षैतो अस्मे ।

अभि स्वर धन्वा पूयमानो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

सं । ऊं इति । प्रियः । मृज्यते । सानौ । अय्ये । यशऽत्रः । यशसां । क्षैतः । अस्मे इति ।

अभि । स्वर । धन्व । पूयमानः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

यशसां यशस्विनां मध्ये यशस्त्रोऽतिशयेन यशस्वी क्षैतः क्षितौ भवः प्रियः प्रीणयिता सोमः सानौ
समुच्छ्रितेऽयेऽविमये पवित्रेऽस्त्रे अस्त्रदर्थं सं मृज्यते । अस्त्रिभिः परिपूयते । उ अन्वधारणे । पूयमानस्त्वं
धन्वांतरिक्षेऽभि स्वर । अभितः शब्दय । यूयं ॥ पुजायां बह्ववचनं ॥ हे सोम त्वं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्या-
णतमैः पालयैः सदा सर्वदा पात । रक्षत । पालयत ॥

प्र गायताभ्यर्चाम देवान्त्सोमं हिनोत महते धनाय ।

स्वादुः पवाते अति वारमव्यमा सीदाति कलशं देवयुनः ॥४॥

प्र । गायत । अभि । अर्चाम । देवान् । सोमं । हिनोत । महते । धनाय ।

स्वादुः । पवाते । अति । वारं । अव्यं । आ । सीदाति । कलशं । देवऽयुः । नः ॥४॥

हे स्तोतारः प्र गायत । सोमं प्रकर्षेणाभिपुत । तथा देवानभ्यर्चाम । अभ्यर्चत ॥ पुरुषव्यत्ययः ॥ यद्वा । वयं देवानभिपुतः यूयं सोमं सुतेति । किंच महते महत्प्रभूतं धनाय धनं प्राप्तुं सोमं हिनोत । अभिषवार्थं प्रेरयत ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिन इति धनशब्दस्य चतुर्थी ॥ ततः स्वादुः स्वादुकरः सोमोऽव्यम-विभवं वारं वाचं पवित्रमति पवाते । अतीत्य पवते । किंच देवयुदेवान्कामयमानो नोऽस्यदीयः सोमः कलशं पात्रमा सीदाति । आसीदति । प्रविशति ॥ उभयत्र लेख्यडागमः ॥

इंदुर्देवानामुप सख्यमायन्तसहस्रधारः पवते मदाय ।

नृभिः स्त्वानो अनु धाम पूर्वमगन्दिंद्रं महते सौभगाय ॥५॥

इंदुः । देवानां । उप । सख्यं । आऽयन् । सहस्रऽधारः । पवते । मदाय ।

नृभिः । स्त्वानः । अनु । धाम । पूर्वं । अगन् । इंद्रं । महते । सौभगाय ॥५॥

देवानामिंद्रादीनां सख्यं सखिभावमुपायन्नुपगच्छन् सहस्रधारो वज्रविधधार इंदुः सोमो मदाय देवानां मदार्थं पवते । कलशादिषु चरति । नृभिः कर्मनेतृभिः स्त्वानः स्तूयमानः सोमः पूर्वं पुरातनं धाम युजोकमनुगच्छति । तदेवाह । महते प्रभूताय सौभगाय सौभाग्ययिंद्रमगन् । गच्छति । सोम इंद्रेण पीते सति यजमानानां महत्सौभाग्यं भवति खलु ॥ अगन् । गमिर्नुडि मंत्रे घसेति ऋनुक् । सो नो धातो रिति नत्वं ॥ ॥ ११ ॥

स्तोत्रे राये हरिरर्षा पुनान इंद्रं मदो गच्छतु ते भराय ।

देवैर्याहि सरथं राधो अच्छा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

स्तोत्रे । राये । हरिः । अर्ष । पुनानः । इंद्रं । मदः । गच्छतु । ते । भराय ।

देवैः । याहि । सरथं । राधः । अच्छ । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

हे सोम हरिर्हरितवर्णः पुनानः पूयमानस्त्वं स्तोत्रेऽस्माभिः क्रियमाणे सति राये धनार्थमर्ष । आगच्छ । ततस्ते त्वदीयो मदो मदकरो रसो भराय ॥ भू भर्त्सने ॥ भर्त्सयंति शत्रून् च योद्धार इति भरः संयामः । तदर्थमिंद्रं गच्छतु । किंच सरथं देवैः समानं रथमास्थाय राधोऽच्छास्माकं धनार्थं याहि । आगच्छ । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सदा पात । त्वं रथ ॥

प्र काव्यमुशनेव ब्रुवाणो देवो देवानां जनिमा विवक्ति ।

महिं व्रतः शुचिबंधुः पावकः पदा वराहो अभ्येति रेभन् ॥७॥

प्र । काव्यं । उशनाऽइव । ब्रुवाणः । देवः । देवानां । जनिम । विवक्ति ।

महिंऽव्रतः । शुचिंऽबंधुः । पावकः । पदा । वराहः । अभि । एति । रेभन् ॥७॥

उशनेवैतन्नामक ऋषिरिव काव्यं कविकर्म स्तोत्रं ब्रुवाण उच्चारयन् देवः स्तोतायमृषिर्ब्रुवणो नाम

देवानामिन्द्रादीनां जनिम जन्मानि प्र विवक्ति । प्रकर्षेण ब्रवीति ॥ वच परिभाषणे । व्यत्ययेन विकरत्वात्
सुः । बज्रं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं ॥ महिप्रतः प्रभूतकर्मा शुचिबंधुः । बध्नति शत्रूनि तेषां बलानि
वा । दीपतेजस्कः पावकः पापानां शोधको वराहः । वरं च तदहश्च वराहः ॥ राजाहःसखिभ्यष्टजिति टच्स-
मासांतः ॥ तस्मिन्नहन्यभिषूयमाणत्वेन तद्वाग् ॥ अर्शआदित्वात्त्वर्थीघोऽच् ॥ तादृशः सोमो रेभञ्छब्दं
कुर्वन्पदा पदानि स्थानानि पात्राण्यभ्येति । अभिगच्छति । यद्वा । यथा कश्चन वराहः पदा पादेन भूमिं
विक्रममाणः शब्दं करोति तद्वत् ॥

प्र हंसासंस्तृपलं मन्युमच्छामादस्तं वृषगणा अयासुः ।

आंगूथं पवमानं सखायो दुर्मर्षं साकं प्र वदंति वाणं ॥ ८ ॥

प्र । हंसासः । तृपलं । मन्युं । अच्छं । अमात् । अस्तं । वृषऽगणाः । अयासुः ।

आंगूथं । पवमानं । सखायः । दुःमर्षं । साकं । प्र । वदंति । वाणं ॥ ८ ॥

हंसासः शत्रुभिर्हन्यमाना हंसा इव चरंतो वा वृषगणा एतन्नामका ऋषयोऽमाच्छत्रुणां बलात्तासिताः
संतृपलं । तृपलशब्दः क्षिप्रवाची । तदुक्तं यास्केन । तृपलप्रभर्मा क्षिप्रप्रहारीति । नि० प. १२ । क्षिप्रप्रहारिणं
मन्युं शत्रून्भिमन्वमानं सोममच्छामिलक्ष्यासं यज्ञगृहं प्रायासुः । प्रायासिषुः । प्रगच्छंति । ततः सखायः
सुखसोतृत्वलक्षणेन संबन्धेन सखिभूताः स्तोतार आंगूथं सर्वैरभिगतव्यं । यद्वा ॥ घोशब्दस्य पृषोदरादि-
त्वाद्गू इत्यादेशः । आङ् अनुनासिकच्छांदसः ॥ स्तोत्राहं दुर्मर्षं शत्रुभिर्दुर्धरं दुःसहं एवंविधं सोमं पवमानमु-
द्दिश्य वाणं वाद्यविशेषं साकं सहैव प्र वदंति । प्रवादयति । तदुपलक्षितं गानं कुर्वतीत्यर्थः ॥

स रंहते उरुगायस्यं जूतिं वृथा क्रीळंतं मिमते न गावः ।

परीणसं कृणुते तिग्मशृंगो दिवा हरिर्ददृशे नक्तमृजः ॥ ९ ॥

सः । रंहते । उरुऽगायस्यं । जूतिं । वृथा । क्रीळंतं । मिमते । न । गावः ।

परीणसं । कृणुते । तिग्मऽशृंगः । दिवा । हरिः । ददृशे । नक्तं । मृजः ॥ ९ ॥

स सोमो रंहते । अतिशीघ्रं गच्छतीत्यर्थः । उरुगायस्य बज्रभिः सुखस्यात्मनो जूतिं गतिमनुसरन् । तं
वृथानायासेन क्रीळंतं विहरंतं गच्छंतं सोमं गावोऽन्ये गंतारो न मिमते । न परिच्छिंदति । तमनुगंतुं न
शक्नुवतीत्यर्थः । किंच तिग्मशृंगः । शृंगंति हिंसति तमांसीति शृंगाणि तेषां । तीक्ष्णतेजस्कः परीणसं ।
बज्रनामेतत् । बज्रविधं तेजः कृणुते । करोति । अंतरिक्षे वर्तमानो यः सोमो दिवाहनि हरिर्हरितवर्णो
ददृशे दृश्यते । न प्रकाशत इत्यर्थः । नक्तं रात्रौ खृज् अजुगामी विसृष्टः प्रकाशयुक्तो दृश्यते ॥ दृशेः कर्मणि
लिटि रूपं ॥

इंदुर्वाजी पवते गोन्वोघा इंद्रे सोमः सह इन्वन्मदाय ।

हंति रक्षो बाधते पर्यरातीर्वरिवः कृण्वन्वृजनस्य राजा ॥ १० ॥

इंदुः । वाजी । पवते । गोऽन्वोघाः । इंद्रे । सोमः । सहः । इन्वन् । मदाय ।

हंति । रक्षः । बाधते । परि । अरातीः । वरिवः । कृण्वन् । वृजनस्य । राजा ॥ १० ॥

इंदुः चरणशीलो वाजी बलवान् गोन्वोघा गमनशीलनीचीनायरससंघात इंद्रे सहो बलकररसमिन्वन्
प्रेरयन् सोमो मदाय तस्य मदार्थं पवते । चरति । किंच रक्षो रक्षःकुलं हंति । हिंसति । किंचारातीरराती-
श्चत्रुन्यपरि बाधते । परितः संहरति । कीदृशः । वरिवो वरणीयं धनं कृण्वन् सोतृणां कुर्वन् वृजनस्य बलस्य
राजेशिता सोम इति ॥ १२ ॥

अध॒ धार॑या॒ मध्वा॑ पृ॒चा॒नस्ति॒रो रोम॑ पवते॒ अद्रि॑दुग्धः ।
 इ॒न्दुरि॑न्द्रस्य स॒ख्यं जुषा॑णो दे॒वो दे॒वस्य॑ मत्स॒रो मदा॑य ॥११॥
 अध॑ । धार॑या । मध्वा॑ । पृ॒चा॒नः । ति॒रः । रोम॑ । प॒वते॑ । अद्रि॑दुग्धः ।
 इ॒न्दुः । इ॒न्द्रस्य॑ । स॒ख्यं । जुषा॑णः । दे॒वः । दे॒वस्य॑ । मत्स॒रः । मदा॑य ॥११॥

अधाथानंतरमद्रिदुग्धो यावभिर्दुग्धोऽभिषुतः सोमो मध्वा मदकारिणा धारया पृचाणो देवान् संपर्चयन् संयोजयन् रोमाविरोमभिः कृतं पवित्रं तिरस्तिरस्कृत्य व्यवधायकं कृत्वा पवते । कलशेषु चरति । किंचिन्द्रस्य सख्यं सखिभावं कर्म वा जुषाणः सेवमानो देवो द्योतमानो मत्सरो मदकर इन्दुः सोमो देवस्येन्द्रस्य मदाय मदार्यं पवते । चरति ॥

अभि॒ प्रिया॑णिं पवते पु॒ना॒नो दे॒वो दे॒वान्स्वेन॑ रसे॒न पृ॑चन् ।
 इ॒न्दुर्ध॑र्माण्यु॒तथा॑ वसा॒नो द॑श॒ क्षि॒पो अ॒व्यत॑ सानो॒ अर्थे॑ ॥१२॥
 अभि॑ । प्रिया॑णिं । प॒वते॑ । पु॒ना॒नः । दे॒वः । दे॒वान् । स्वे॒न । रसे॑न । पृ॑चन् ।
 इ॒न्दुः । ध॑र्माणि । अ॒नु॒त् ॥ यथा॑ । वसा॒नः । द॑श । क्षि॒पः । अ॒व्यत॑ । सानो॑ । अ॒र्थे ॥१२॥

प्रियाणि प्रीणयितृणि धर्माणि धारकाणि तेजांस्युतथा काले वसान आच्छादयन्निन्दुः सोमः पुनानः पूयमानः सप्तभिः पवते । कलशानभिलक्ष्य चरति । कीदृशः । देवः संक्रीडनशीलः खेनात्मीयेन रसेन देवानिन्द्रादीन्पृचन् संपर्चयन् संयोजयन् । तमिमं दश दशसंख्याकाः क्षिपः । अंगुलिनामैतत् । कर्मार्थं प्रेर्यत इति । तत्संख्याका अंगुलयः सानो समुच्छ्रितेऽर्थेऽविभवे पवित्रेऽव्यत । गमयति । यद्वा । तत्र पवित्रे पूयमानं सोममव्यत । गच्छति ॥ वी गत्यादिषु । लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥

वृषा॑ शो॒णो अभि॑कनि॒क्रद्ग॑ना न॒दय॑न्नेति पृथि॒वीमु॑त द्यां ।
 इ॒न्द्रस्ये॒व व॒मु॒रा शृ॑ण्व॒ आजौ॑ प्र॒चेत॑यन्म॒र्षति॑ वाच॒मेमां॑ ॥१३॥
 वृषा॑ । शो॒णः । अभि॑ऽकनि॒क्रद्ग॑त् । गाः । न॒दय॑न् । ए॒ति॒ । पृथि॒वीं । उ॒त । द्यां ।
 इ॒न्द्रस्य॑ऽइव । व॒मुः । आ॑ । शृ॒ण्वे । आ॒जौ । प्र॑ऽचे॒तय॑न् । अ॒र्षति॑ । वाच॑ । आ॑ । इ॒मां ॥१३॥

शोणः शोणवर्णो वृषा कश्चिद्वृषभो गाः पशूनभिकनिक्रद्गत् । अभिलक्ष्य शब्दं करोति । एवं गाः सुतीर्षित्रयणार्थं पयसो दोग्धीर्धेनूषाभिकनिक्रद्गदभिः शब्दायमानः । तदेवाह । नदयञ्छब्दमुत्पादयन् सोमः पृथिवीमुतापि च द्यां एती लोकावेति । गच्छति । किंच वमुः । वाङ्मैतत् । तस्य वाक् शब्द आजौ संग्राम इन्द्रस्येव इन्द्रस्य शब्द इवा शृण्वे । सर्वैः श्रूयते । ततः प्रचेतयन्नात्मानं सर्वेषां प्रज्ञापयन्निमां वाचमर्षति । समंताद्गमयति । उषैः शब्दायत इत्यर्थः ॥

र॒साय्यः॑ प॒यसा॑ पि॒न्व॒मान॑ इ॒रय॑न्नेषि॒ मधु॑मंत॒मंशुं॑ ।
 प॒व॒मानः॑ संत॒नि॒मेषि॑ कृ॒ण्वन्नि॑न्द्राय सोम॒ परि॑षि॒च्यमा॑नः ॥१४॥
 र॒साय्यः॑ । प॒यसा॑ । पि॒न्व॒मानः॑ । इ॒रय॑न् । ए॒षि॒ । मधु॑ऽमंतं । अंशुं॑ ।
 प॒व॒मानः॑ । सं॒ऽत॒निं॑ । ए॒षि॒ । कृ॒ण्वन् । इ॒न्द्राय॑ । सो॒म॒ । प॒रि॑ऽसि॒च्यमा॑नः ॥१४॥

हे सोम रसाय्यः ॥ रसेरौणादिक आस्यप्रत्ययः ॥ आस्वावः पयसा पिन्वमानः चरस्वमीरयञ्छब्दं

प्रेरयन् मधुमंतं माधुर्वीपितमंशुं रसभावमेषि । प्राप्नोषि । अंशुः शमष्टमाचो भवतीति यास्तः । नि० २. ५. ।
अनेन सोमरसोऽभिधीयते । किंच हे सोम परिषिच्यमानोऽग्निः परिषिक्तस्त्वं पवमानः पवित्रे पूयमानः सन्
संतनिं ॥ तनु विस्तारि । इप्रत्ययः ॥ संततां धारां कृण्वन् कुर्वन्निद्रार्थेन्द्रार्थमेषि । गच्छसि ॥

एवा पवस्व मदिरो मदायोदयाभस्य नमयन्वधस्त्रैः ।

परि वर्णं भरमाणो रुशंतं गव्युनीं अर्ष परि सोम सिक्तः ॥ १५ ॥

एव । पवस्व । मदिः । मदाय । उदऽयाभस्य । नमयन् । वधऽस्त्रैः ।

परि । वर्णं । भरमाणः । रुशंतं । गव्युः । नः । अर्ष । परि । सोम । सिक्तः ॥ १५ ॥

हे सोम मदिरो मदकरस्त्वमुदयाभस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । पा० १. ४. ३२. १. ।
चतुर्थ्यर्थे बङ्गलं । पा० २. ३. ६२. । इति षष्ठी ॥ उदयाभमुदकयाहिणं मेघं वधस्त्रैर्हैननसाधनैरायुधिर्नमयन्
वृथ्यर्थं प्रङ्गीकुर्वन् मदाय मदार्थमेव पवस्व । एवं पात्रेषु चर । किंच रुशंतमारोचमानं श्वेतं वर्णं परि
भरमाणः परितो बिभ्रत् सिक्तः पवित्रे सिच्यमानस्त्वं गव्युनींऽस्त्राकं गा इच्छन् पर्यर्ष । परिगच्छ ॥ १५ ॥

जुष्टी न इंदो सुपथा सुगान्युरौ पवस्व वरिवांसि कृण्वन् ।

घनेव विष्वग्दुरितानि विघ्नन्धि षुनां धन्व सानो अर्थे ॥ १६ ॥

जुष्टी । नः । इंदो इति । सुऽपथा । सुऽगानि । उरौ । पवस्व । वरिवांसि । कृण्वन् ।

घनाऽइव । विष्वक् । दुऽइतानि । विऽघ्नन् । अधि । सुना । धन्व । सानो । अर्थे ॥ १६ ॥

हे इंदो दीप्त पवमान जुष्टी ॥ स्नात्स्यादयश्चेति निपातितः ॥ स्तुतिभिः प्रीतो भूत्वा नोऽस्त्राकं सुपथानि
वैदिकमागोन् तथा वरिवांसि वरणीयानि धनानि सुगा सुगमनानि सुप्राप्तव्यानि कृण्वन्कुर्वन्तुरौ विस्तीर्णे
द्रोणकलशे पवस्व । चर । किंच घनेव घनीभूतेन लोहमयेनायुधिनेव विष्वक् सर्वतो दुरितानि दुष्प्राप्त-
व्यानि रक्षांसि विघ्नन् हिंसन् सानो समुच्छितेऽर्थेऽविभवे सुना स्रवता धारासंधिनाधि धन्व । अधिगच्छ ।
धविर्गत्वर्थः ॥

वृष्टिं नो अर्ष दिव्यां जिगत्सुमिळावतीं शंगयीं जीरदानुं ।

स्तुकेव वीता धन्वा विचिन्वन्बंधूरिमाँ अवरौ इंदो वायून् ॥ १७ ॥

वृष्टिं । नः । अर्ष । दिव्यां । जिगत्सुं । इळाऽवतीं । शंऽगयीं । जीरऽदानुं ।

स्तुकाऽइव । वीता । धन्वा । विऽचिन्वन् । बंधून् । इमान् । अवरान् । इंदो इति ।

वायून् ॥ १७ ॥

हे सोम नोऽस्त्राकं वृष्टिमर्षं । गमय । कीदृशीं । दिव्यां दिवि भवां जिगत्सुं गमनशीलामिळावतीमज्ञवतीं
शंगयीं सुखस्य निवासभूतां जीरदानुं क्षिप्रदानोपेतां । किंच हे इंदो त्वं स्तुकेव वीता कांतानि । स्तुकाशब्दो
ऽपत्यवचनः । अपत्यानि यथा विचिनोषि तद्वद्धून् स्तुत्यस्तोतृत्वेन बंधुभूतामवरानवरदेशे स्थितान्पार्थिवा-
न्वायूंस्त्वामभिगच्छत इमानस्मान्विचिन्वन्धनादिप्रदानार्थं गवेषमाणः सन् धन्व । गच्छ ॥

यंथिं न वि थं यथितं पुनान ऋजुं च गातुं वृजिनं च सोम ।

अत्यो न क्रंदो हरिरा सृजानो मर्यो देव धन्व पस्त्यावान् ॥ १८ ॥

यंथिं । न । वि । स्य । यथितं । पुनानः । ऋजुं । च । गातुं । वृजिनं । च । सोम ।
अन्यः । न । क्रदः । हरिः । आ । सृजानः । मर्यः । देव । धन्व । पस्त्यऽवान् ॥ १८ ॥

पुनानः पूयमानस्त्वं यथितं पापैर्बद्धं मां वि ष्य । मुंच । पापेभ्यो विश्लेषय । कथमिव । यंथिं न यथा कश्चिद्द्वयं विश्लेषयति ॥ षो अंतकर्मणीत्वस्य लोटि रूपं ॥ किंच हे सोम त्वमृजुमवक्रं गातुं मार्गं च वृजिनं बलं च मह्यं देहि । हरिर्हरितवर्णस्त्वमा सृजानः पात्रेष्वसृज्यमानः सप्तत्यो नातनशीलोऽश्च इव क्रदः । क्रंदसि । शब्दायसे । किंच हे देव मर्यो मनुष्यहितो मारको हिंसको वा शत्रूणां पस्त्यवान् । पस्त्यं गृहं । तदांस्त्वं धन्व । मामभिगच्छ कलशान्वा ॥

जुष्टो मदाय देवतात इंदो परि षुना धन्व सानो अर्थे ।
सहस्रधारः सुरभिरदंभ्यः परि स्रव वाजसातौ नृषह्ये ॥ १९ ॥
जुष्टः । मदाय । देवऽताते । इंदो इति । परि । सुना । धन्व । सानो । अर्थे ।
सहस्रऽधारः । सुरभिः । अदंभ्यः । परि । स्रव । वाजऽसातौ । नृऽसह्ये ॥ १९ ॥

हे इंदो मदाय जुष्टः पर्याप्तस्त्वं देवताते देवैस्सते यज्ञे सानो समुच्छ्रितेऽद्येऽविभवे पवित्रे सुना स्रवण-शीलेन धारासंधेन सह परि धन्व । परिगच्छ । सहस्रधारो बद्धधारोपेतः सुरभिः सुगंधिस्त्वमदंभ्यो न कैश्चिद्विसितः सन् वाजसातावन्नलाभनिमित्ते नृसह्ये नृभिः सोढव्ये युडे परि स्रव । परितो गच्छ ॥

अरश्मानो येऽरथा अयुक्ता अत्यासो न संसृजानासं आजौ ।
एते शुक्रासो धन्वन्ति सोमा देवासस्तौ उप याता पिवधै ॥ २० ॥
अरश्मानः । ये । अरथाः । अयुक्ताः । अत्यासः । न । संसृजानासः । आजौ ।
एते । शुक्रासः । धन्वन्ति । सोमाः । देवासः । तान् । उप । यात । पिवधै ॥ २० ॥

अरश्मानो रश्मिवर्जिताः । रज्जुरहिता इति यावत् । अरथा रथवर्जिता अयुक्ताः कुत्रापि न नियुक्ताः । अरश्मा इत्यर्थः । एतादृशा य आजौ युडे ससृजानासः सृज्यमाना अत्यासो नाश्वा यथा त्वरया लक्षं गच्छति तददाजौ । अजंति कर्मकरणार्थमृत्विजोऽचेत्याजिर्यज्ञः । तस्मिन्सृज्यमानाः शुक्रा दीप्यमाना एते सोमा धन्वन्ति । क्षिप्रं कलशानभिगच्छन्ति । अथ प्रत्यचः । हे देवासो देवाः तानागच्छतः सोमान्पिवधै पानायोप यात । उपगच्छत ॥ ॥ १४ ॥

एवा न इंदो अभि देववीतिं परि स्रव नभो अर्णोश्चमूषु ।
सोमो अस्मभ्यं काम्यं बृहंतं रयिं ददातु वीरवैतमुयं ॥ २१ ॥
एव । नः । इंदो इति । अभि । देवऽवीतिं । परि । स्रव । नभः । अर्णोः । चमूषु ।
सोमः । अस्मभ्यं । काम्यं । बृहंतं । रयिं । ददातु । वीरऽवैतं । उयं ॥ २१ ॥

हे इंदो सोम गोऽस्रदीयमेव देववीतिं । देवानां वीतिर्भक्षणं गमनं वा यस्मिन् स देववीतिर्यज्ञः । तमभिलक्ष्य नभो नभसो दुर्लोकार्ण उदकं । अनेन पवित्रान्निर्गतः सोमरसोऽभिधीयते । तं रसं चमूषु चमसेषु परि स्रव । परितः चर । ततः सोमः काम्यं काम्यमानं बृहंतं प्रवृद्धं वीरवैतं पुत्रयुक्तमुपमुनूर्णवत् रयिं धनमस्मभ्यं ददातु । प्रयच्छतु ॥

तक्षद्यदी मनसो वेनतो वाग्ज्येष्ठस्य वा धर्मणि क्षोरनीके ।

आदीमायन्वरमा वावशाना जुष्टं पतिं कलशे गाव इदं ॥२२॥

तक्षत् । यदि । मनसः । वेनतः । वाक् । ज्येष्ठस्य । वा । धर्मणि । क्षोः । अनीके ।

आत् । इ । आयन् । वरं । आ । वावशानाः । जुष्टं । पतिं । कलशे । गावः । इदं ॥२२॥

वेनतः । वेनो वेनतेः कांतिकर्मण इति यास्कः । नि० १०. ३८. । कामयमानस्य मनसः । मन्यतेः स्तुति-
कर्मणः । स्तोतुर्वाक् स्तुतिलक्षणा यद्येनं तन्न संस्कारोति । वाग्ज्येष्ठस्य उपमार्थे । यथा धर्मणि ॥ निमित्तात्कर्म-
संयोगे । पा० २. ३. ३६. ६. । इति सप्तमी ॥ धारकं योगक्षेमविषयं कर्मोद्दिश्य चोः शब्दायमानस्यानीके मुखे
तत्र स्थितस्य जानपदिकस्य वाग्ज्येष्ठस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । प्रशस्त्यतमं राजानं यथा स्तौति तथा स्तोतुर्वाक्
सोमं स्तौतीत्यर्थः । आदन्तरमेव वरं वरणीयं जुष्टं देवानां मदाय पर्याप्तं पतिं सर्वस्य पालकं कलशे स्थित-
मिन्दुमीमेनं सोमं वावशानाः कामयमाना गाव आयन् । पयसा स्वीयेन मिश्रयितुमागच्छति ॥

प्र दानुदो दिव्यो दानुपिन्व ऋतमृताय पवते सुमेधाः ।

धर्मा भुवद्वृजन्यस्य राजा प्र रश्मिभिर्दशभिर्भारि भूम ॥२३॥

प्र । दानुऽदः । दिव्यः । दानुऽपिन्वः । ऋतं । ऋताय । पवते । सुऽमेधाः ।

धर्मा । भुवत् । वृजन्यस्य । राजा । प्र । रश्मिऽभिः । दशऽभिः । भारि । भूम ॥२३॥

दिव्यो दिवि भवो दानुदो दानुभ्यो धनादीनां दाता । तदेवाह । दानुपिन्वः ॥ पिवि सेचने । कर्मण्यण
। पा० ३. २. १. । इत्यण ॥ दानुभ्यः कामानां चारयिता सुमेधाः शोभनप्रज्ञः सोम ऋताय सत्यभूतार्थेन्द्रायतं
सत्यभूतमात्मीयं रसं पवते । प्रकर्षेण चरति । राजा दीप्यमानः सोमो वृजन्यस्य साधुवलस्य धर्मा धारयिता
भुवत् । भवति । किंच दशभिरेतत्संख्याकामो रश्मिभिः कर्मकरणार्थमश्रुवानाभिरंगुलिभिर्मूम प्रभूतं प्र भारि ।
प्रधार्यते ॥ चिणि रूपं ॥

पवित्रेभिः पवमानो नृचक्षा राजा देवानामुत मर्त्यानां ।

द्विता भुवद्रयिपती रयीणामृतं भरत्सुभृतं चार्विदुः ॥२४॥

पवित्रेभिः । पवमानः । नृऽचक्षाः । राजा । देवानां । उत । मर्त्यानां ।

द्विता । भुवत् । रयिऽपतिः । रयीणां । ऋतं । भरत् । सुऽभृतं । चारु । इदं ॥२४॥

पवित्रेभिः पवित्रैः पवमानः पूयमानो नृचक्षा नृणां फलाफलयोर्द्रष्टा तथा देवानामिन्द्रादीनामुतापि च
मर्त्यानां मनुष्याणां एवमुभयेषां जनानां राजा रयिपतिर्धनस्य पतिः न स्वल्पस्य पतिः किंतु रयीणां बहूनां
धनानां स्वामी । वृत्त्यवृत्तिभ्यां स्वामित्वं बाहुल्यं च विवक्ष्यते । इदृशः सोमो द्विता द्विधा देवेष्वपि च
मनुष्येषु भुवत् । भवति । सोऽयमिदुः सोमः सुभृतं संभृतं चारु कल्याणमृतमुदकं भरत् । विभर्ति ॥

अर्वा इव श्रवसे सातिमच्छेंद्रस्य वायोरभि वीतिमर्ष ।

स नः सहस्रा बृहतीरिषो दा भवा सोम द्रविणोवित्पुनानः ॥२५॥

अर्वान्ऽइव । श्रवसे । सातिं । अच्छं । इंद्रस्य । वायोः । अभि । वीतिं । अर्ष ।

सः । नः । सहस्रा । बृहतीः । इषः । दाः । भव । सोम । द्रविणऽवित् । पुनानः ॥२५॥

हे सोम अत्रार्थं युद्धेऽर्वानिवाद्यो यथा गच्छति तद्वत्त्वं श्रवसेऽस्माकमत्रार्थं तथा सातिमच्छं धनज्ञानं

प्रतीद्रस्य वायोश्च वीतिं पानमभ्यर्ष । अभिगच्छ । ऐंद्रवायवयहे हींद्रवायू सह सोमं पिबत इत्यत्र सहोपादानं । स त्वं सहस्रा सहस्राणि बज्रविधानि बृहतीर्बृंहितानि प्रवृद्धाणीषोऽन्नानि नोऽस्माभ्यं दाः । प्रयच्छ । हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्माभ्यं द्रविणोविह्वनस्य लंभयिता भव ॥ द्रविणशब्दात्सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां सुवक्तव्यः । का० ७. १. ५१. ३. । इति सुगागमः ॥ ॥ १५ ॥

देवाव्यो नः परिषिच्यमानाः क्षयं सुवीरं धन्वंतु सोमाः ।

आयज्यवः सुमतिं विश्ववारा होतारो न दिवियजो मंद्रतमाः ॥ २६ ॥

देवऽन्नय्यः । नः । परिऽसिच्यमानाः । क्षयं । सुऽवीरं । धन्वंतु । सोमाः ।

आऽयज्यवः । सुऽमतिं । विश्वऽवाराः । होतारः । न । दिविऽयजः । मंद्रऽतमाः ॥ २६ ॥

देवाव्यः ॥ अवतिस्पर्षणार्थस्य अविस्मृतं चिभ्य ररितीप्रत्ययः । उदात्तस्वरितयोर्यण इति जसः स्वरितत्वं ॥ देवानां तर्पयितारः परिषिच्यमानाः परितः पात्रेषु सिच्यमानाः सोमा नोऽस्माकं सुवीरं शोभनपुत्रं क्षयं गृहं धन्वंतु । प्रेरयंतु । कीदृशाः । होतारो न होतारो यथा देवानिंद्रादीन्सुवति एवं दिवियजो दिवि बुल्लोके स्थितानिंद्रादीन्देवान्यजंतः ॥ दिव्यशब्दे तत्पुरुषे कृति बज्रलमिति सप्तम्या अलुक् ॥ मंद्रतमा अत्यंतं मदकराः ॥

एवा देव देवताते पवस्व महे सोम प्सरसे देवपानः ।

महश्चिद्धि स्मसि हिताः समर्ये कृधि सुष्ठाने रोदसी पुनानः ॥ २७ ॥

एव । देव । देवऽताते । पवस्व । महे । सोम । प्सरसे । देवऽपानः ।

महः । चित् । हि । स्मसि । हिताः । सऽमर्ये । कृधि । सुस्थाने इति सुऽस्थाने । रोदसी इति । पुनानः ॥ २७ ॥

हे देव बोतमान स्रोतव्य वा हे सोम देवपानो देवैः पातव्यस्त्वं देवताते देवैस्तते वितते यज्ञे महे महते प्सरसे भक्षणाय देवानां पानार्थैवैवं पवस्व । चर । ततो वयं हितास्त्वया प्रेरिताः संतः समर्ये मरणधर्मसहिते संयामे महश्चिद्धहतो बलाधिकानपि शत्रून् स्मसि हि । अभिभवेम खलु । किंच पुनानः पूयमानस्त्वं रोदसी वावापृथिवी सुस्थाने अस्माकं शोभनावासस्थाने सखी कृधि । कुरु ॥

अश्वो न क्रदो वृषभिर्युजानः सिंही न भीमो मनसो जवीयान् ।

अर्वाचीनैः पथिभिर्ये रजिष्ठा आ पवस्व सौमनसं न इंदो ॥ २८ ॥

अश्वः । न । क्रदः । वृषऽभिः । युजानः । सिंहः । न । भीमः । मनसः । जवीयान् ।

अर्वाचीनैः । पथिऽभिः । ये । रजिष्ठाः । आ । पवस्व । सौमनसं । नः । इंदो इति ॥ २८ ॥

हे सोम वृषभिर्हृत्विग्भिः सोममभिषुखल्लिर्युजानो योज्यमानस्त्वमश्वो नाश्व इव क्रदः । क्रदसि । शब्दायसि । कीदृशः । सिंही न सिंह इव भीमः शत्रूणां भयंकरः तथा मनसोऽपि जवीयान् वेगवन्तरः । अर्वाचीनैरभिसुखैः पथिभिर्मार्गैर्ये मार्गा रजिष्ठा अत्यंतमृजवो भवंति ॥ विभाषर्जोऽस्मिंदसीत्युक्त्वारस्य रादेशः ॥ हे इंदो दीप्यमान सोम तैर्मार्गैर्नोऽस्माकं सौमनसं सौमनस्यमा पवस्व । आप्रापय ॥

शतं धारा देवजाता असृयन्त्सहस्रमेनाः कवयो मृजन्ति ।

इंदो सनिचं दिव आ पवस्व पुरएतासि महतो धनस्य ॥ २९ ॥

शतं । धाराः । देवऽजाताः । असृयन् । सहस्रं । एनाः । कवयः । मृजंति ।
इंदो इति । सनिचं । दिवः । आ । पवस्व । पुरःऽएता । असि । महतः । धनस्य ॥२९॥

हे सोम देवजाता देवार्थं प्रादुर्भूताः शतं शतसंख्याकास्वदीया धारा अस्वयन् । सृज्यंति । ततः कवयः क्रांतदग्निं ऋत्विजः सहस्रं बह्विधा एनास्वदीया धारा मृजंति । अलंकुर्वन्ति । यद्वा । सहस्रमनेकधा मृजंति । शोधयन्ति । हे इंदो सनिचं भजनसाधनं धनं दिवो बुल्लोकादस्त्राकं पुत्रादीनां चा पवस्व । आप्रापय । कुतोऽस्य धनमिति चेत् तत्राह । महतः प्रभूतस्य धनस्य पुरएता पुरतो गन्तासि । भवसि । तस्माद्दिहीति ॥

दिवो न सर्गा अससृयमहं राजा न मिचं प्र मिनाति धीरः ।
पितुर्न पुत्रः क्रतुभिर्यतान आ पवस्व विशे अस्य अजीतिं ॥३०॥
दिवः । न । सर्गाः । अससृयं । अहं । राजा । न । मिचं । प्र । मिनाति । धीरः ।
पितुः । न । पुत्रः । क्रतुऽभिः । यतानः । आ । पवस्व । विशे । अस्यै । अजीतिं ॥३०॥

दिवो न यथा दिवो द्योतमानस्यादित्यस्त्राहं संबन्धिनः सर्गा ररमयोऽसृज्यं विष्टज्यंते तद्वत्सोमस्य सर्गाः । सृज्यंत इति सर्गा धाराः । विष्टज्यंति ॥ सृजेर्व्यत्ययेन कर्मार्थे लङि बह्वलं कृंदसीति शस्य सुः । शेरमादेश्छांदसः ॥ धीरः प्राज्ञो राजायं सोमो मिचं सखायं न प्र मिनाति । न हि नस्ति । क्रतुभिः कर्मभिर्यतानो यतमानः पुत्रः पितुर्न पितुर्यथापराभवं करोति तद्वत् कर्मभिर्यतमानस्वमस्यै विशे प्रजाया अजीतिमपराभवमा पवस्व । आप्रापय । यथा न पराजिता भवन्ति तथा कुर्वित्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

प्र ते धारा मधुमतीरसृयन्वारान्यतूतो अत्येथव्यान् ।
पवमान पवसे धाम गोनां जज्ञानः सूर्यमपिन्वो अर्केः ॥३१॥
प्र । ते । धाराः । मधुऽमतीः । असृयन् । वारान् । यत् । पूतः । अतिऽएषिं । अव्यान् ।
पवमान । पवसे । धाम । गोनां । जज्ञानः । सूर्ये । अपिन्वः । अर्केः ॥३१॥

ते तव स्वभूता मधुमतीर्मधुमत्वो धाराः प्रास्वयन् तदा प्रसृज्यंते यद्यदा पूतो वसतीवरीभिस्त्वमव्यान्-विभवान्वारान्वालान्पवित्राण्येथिषि । अतीत्य गच्छसि । किंच हे पवमान धाम धारकं गोनां गवां पयो लबीकृत्य पवसे । ततो जज्ञानो जायमानस्वमर्केः रचनीयेः स्वतेजोभिः सूर्यमादित्यमपिन्वः । पुरयसि ॥

कनिक्रदन्तु पंथांमृतस्य शुक्रो वि भास्यमृतस्य धाम ।
स इंद्राय पवसे मत्सरवान्हिन्वानो वाचं मतिभिः कवीनां ॥३२॥
कनिक्रदत् । अन्तु । पंथां । ऋतस्य । शुक्रः । वि । भासि । अमृतस्य । धाम ।
सः । इंद्राय । पवसे । मत्सरऽवान् । हिन्वानः । वाचं । मतिऽभिः । कवीनां ॥३२॥

अभिषूयमाणः स सोम ऋतस्य सत्यभुतस्य यज्ञस्य पंथानं मार्गमभि कनिक्रदत् । पुनःपुनः शब्दायते । अथ प्रत्यक्षः । अमृतस्यामरणधर्मस्य धाम स्थानभूतः । मत्सररहित इत्यर्थः । तादृशः शुक्रः शुक्लवर्णस्त्वं वि भासि । विशेषेण राजसि । मत्सरवान् मदकररसयुक्तः स त्वमिन्द्रायिन्द्रार्थं पवसे । चरसि । कीदृशः । कवीनां स्तोतृणां मतिभिः सह वाचं शब्दं हिन्वानः प्रेरयन् पवसे ॥

दिव्यः सुपर्णोऽव चक्षि सोम पिन्वन्धाराः कर्मणा देववीतौ ।
 एंदो विश कलशं सोमधानं क्रंदन्निहि सूर्यस्योप रश्मिं ॥३३॥
 दिव्यः । सुऽपर्णः । अव । चक्षि । सोम । पिन्वन् । धाराः । कर्मणा । देवऽवीतौ ।
 आ । इंदो इति । विश । कलशं । सोमऽधानं । क्रंदन् । इहि । सूर्यस्य । उप । रश्मिं ॥३३॥

हे सोम दिव्यो दिवि भवः सुपर्णः सुपतनस्त्वमव चक्षि । अवसात्पश्य ॥ चष्टेल्लटि सिपि व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥
 किं कुर्वन् । देववीतौ देवानां हविर्मन्त्रणस्थाने यज्ञे कर्मणा धाराः पिन्वन् चरन् । किंच हे इंदो सोमधानं
 कलशमा विश । क्रंदन्ञ्छब्दायमानस्त्वं सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य रश्मिं कांतिमुपेहि । उपगच्छ ॥

तिस्रो वाच ईरयति प्र वह्निर्ऋतस्य धीतिं ब्रह्मणो मनीषां ।
 गावो यन्ति गोपतिं पृच्छमानाः सोमं यन्ति मतयो वावशानाः ॥३४॥
 तिस्रः । वाचः । ईरयति । प्र । वह्निः । ऋतस्य । धीतिं । ब्रह्मणः । मनीषां ।
 गावः । यन्ति । गोऽपतिं । पृच्छमानाः । सोमं । यन्ति । मतयः । वावशानाः ॥३४॥

वह्निर्वोढा यजमानस्त्रिस्रो वाच ऋग्यजुःसामात्मिकाः स्तुतीः प्रेरयति । तथर्तस्य यज्ञस्य धीतिं धारयित्रीं
 ब्रह्मणः परिवृढस्य सोमस्य मनीषां मनस ईश्वित्रीं कल्याणीं वाचं च प्रेरयति । किंच गोपतिं वृषभं यथा
 गावोऽभिगच्छन्ति तद्गवाम् स्वामिनं सोमं गावः पृच्छमानाः पृच्छन्त्यः सत्यो यन्ति । स्वपयसा मिश्रयितुमभि-
 गच्छन्ति । तथा वावशानाः कामयमाना मतयः स्तोतारः सोमं यन्ति । स्तोतुमभिगच्छन्ति ॥

सोमं गावो धेनवो वावशानाः सोमं विप्रा मतिभिः पृच्छमानाः ।
 सोमः सुतः पूयते अज्यमानः सोमे अर्कास्त्रिष्टुभः सं नवंते ॥३५॥
 सोमं । गावः । धेनवः । वावशानाः । सोमं । विप्राः । मतिभिः । पृच्छमानाः ।
 सोमः । सुतः । पूयते । अज्यमानः । सोमे । अर्काः । त्रिऽस्तुभः । सं । नवंते ॥३५॥

धेनवः प्रीणयित्री गावः सोमं वावशानाः कामयमाना भवन्ति । विप्रा मेधाविनः स्तोतारो मतिभिः
 पृच्छमानाः पृच्छन्तो भवन्ति । अज्यमानो गोभिः सिच्यमानः सुतोऽभिषुतः सोम ऋत्विग्भिः परिपूयते । तथा
 त्रिष्टुभस्त्रिष्टुभ्रूपा अर्का अस्माभिः क्रियमाणा एते मंत्राः सोमे सं नवंते । संगच्छन्ते ॥ ॥१७॥

एवा नः सोम परिषिच्यमानं आ पवस्व पूयमानः स्वस्ति ।
 इंद्रमा विश बृहता रवेण वर्धया वाचं जनया पुरंधिं ॥३६॥
 एव । नः । सोम । परिऽसिच्यमानः । आ । पवस्व । पूयमानः । स्वस्ति ।
 इंद्रं । आ । विश । बृहता । रवेण । वर्धय । वाचं । जनय । पुरंधिं ॥३६॥

हे सोम परिषिच्यमानः परितः पात्रेषु सिच्यमानः पूयमानस्त्वं वोऽस्माकमेव स्वस्त्वविनाशमा पवस्व ।
 आप्रापय । किंच बृहता महता रवेण शब्देन संहंद्रमा विश । प्रविश । तथा वाचं स्तुतिलक्षणां वर्धय ।
 किंच पुरंधिं ब्रह्मधिं प्रज्ञानं जनय । अस्मभ्यसुत्यादय ॥ वाक्यभेदादनिघातः ॥

आ जागृविर्विप्रं ऋता मतीनां सोमः पुनानो असदश्चमूषु ।
 सपतिं यं मिथुनासो निकामा अध्वर्यवो रथिरासः सुहस्ताः ॥३७॥
 आ । जागृविः । विप्रः । ऋता । मतीनां । सोमः । पुनानः । असदत् । चमूषु ।
 सपतिं । यं । मिथुनासः । निऽकामाः । अध्वर्यवः । रथिरासः । सुहस्ताः ॥३७॥

जागृविर्जागरणशील ऋता ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठा आकारः ॥ ऋतानां सत्यानां मतीनां सुतीनां विप्रो
 ज्ञाता स सोमः पुनानः पूयमानः संश्रमूषु चमसेष्वासदत् । आसोदति । मिथुनासः परस्परं संगता निकामा
 नितरां कामयमाना रथिरासो यज्ञस्य नेतारः सुहस्ताः कल्याणपाणयोऽध्वर्यवः पवित्रे यं सोमं सपतिं
 स्पृशति ॥ षप समवाये । सपतिः स्पृशतिकर्मेति निरुक्ताः । नि० ५. १६. ॥

स पुनान उप सूरै न धातोभे अप्रा रोदसी वि ष आवः ।
 प्रिया चिद्यस्य प्रियसासं ऊती स तू धनं कारिणे न प्र यंसत् ॥३८॥
 सः । पुनानः । उप । सूरै । न । धाता । आ । उभे इति । अप्राः । रोदसी इति । वि ।
 सः । आवरित्यावः ।

प्रिया । चित् । यस्य । प्रियसासः । ऊती । सः । तु । धनं । कारिणे । न । प्र । यंसत् ॥३८॥

पुनानः पूयमानः स सोम इन्द्र उपगच्छति । तत्र दृष्टान्तः । सूरै न यथा सूर्ये धाता संवत्सर उपगच्छति ।
 संवत्सरो वै धाता संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्रजनयतीत्याम्नातात् । तै० ब्रा० १. ७. २. १. । किंचोमि रोदसी
 व्यावापृथिव्यावाप्राः । स्वमहिम्नापूरयति । तथा स सोमो व्यावः । स्वतेजसा तमांसि विवृणोति ॥ वृषो-
 तेभ्ये घसेति त्रैलुक् । कंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः । पूर्वपदादिति स इत्यस्य साहितिकं षत्वं ॥ प्रिया ॥
 षष्ठा आकारः ॥ प्रियस्य यस्य सोमस्य यद्वा प्रियाणि प्रयच्छतो यस्य सोमस्य प्रियसासोऽत्यंतं प्रियतमा
 धारा जलूत्यै रक्षणाय भवति । स तु चिप्रमस्त्रभं धनं प्र यंसत् । प्रयच्छतु ॥ यच्छतेर्लेटि सिष्यडागमः ॥
 तत्र दृष्टान्तः । कारिणे न भृतकाय भृतिं यथा प्रयच्छति तद्वत् ॥

स वर्धिता वर्धनः पूयमानः सोमो मीढ्वान् अभि नो ज्योतिषावीत् ।
 येना नः पूर्वे पितरः पदज्ञाः स्वर्विदो अभि गा अद्रिमुष्णन् ॥३९॥
 सः । वर्धिता । वर्धनः । पूयमानः । सोमः । मीढ्वान् । अभि । नः । ज्योतिषा । आवीत् ।
 येन । नः । पूर्वे । पितरः । पदऽज्ञाः । स्वऽविदः । अभि । गाः । अद्रि । उष्णन् ॥३९॥

वर्धिता देवानां स्वकलाप्रदानेन वर्धयिता वर्धनः स्वयं वर्धमानः पवित्रेण पूयमानो मीढ्वान् कामानां
 सेक्ता स सोमो नोऽस्माञ्ज्योतिषा स्वतेजसाभ्यावीत् । अभिरक्षतु । येन सोमेन पदज्ञाः पणिभिरपहतानां
 गवां पदानि जानतः स्वर्विदः सर्वज्ञाः सूर्यं जानतो वा नोऽस्माकं पूर्वे चिरंतनाः पितरोऽगिरसो गाः
 पशूनभिलक्ष्याद्रिमुष्णन्शिलोच्चयमुष्णन् । सोमतेजसांधकारावृतं शिलोच्चयं गत्वा पशुनाहरन्नित्यर्थः ॥ उषि-
 रिह मुष्णातिसमानकर्मा । यद्वा । मुष्णातेर्लेटि वर्णलोपः ॥

अक्रान्तसमुद्रः प्रथमे विधर्मञ्जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा ।
 वृषा पवित्रे अधि सानो अय्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इंदुः ॥४०॥

अक्रान् । समुद्रः । प्रथमे । विऽधर्मन् । जनयन् । प्रऽजाः । भुवनस्य । राजा ।
वृषा । पवित्रे । अधि । सानौ । अय्ये । बृहत् । सोमः । ववृधे । सुवानः । इंदुः ॥४०॥

समुद्रो यस्मादापः संद्रवंति स समुद्रोऽपां वर्षको राजा सोमः प्रथमे विसृति भुवनस्योदकस्य विधर्मन्
विधारकेऽंतरिक्षे प्रजा जनयन्त्यादयन्नक्रान् । सर्वमतिक्रामति ॥ क्रमतेर्मुडि तिपीडभावे वृद्धौ च कृतायां
सिञ्जोपि मकारस्य मो नो धातोरिति नकारे रूपं ॥ वृषा कामानां वर्षिता सुवानोऽभिपूयमाण इंदुर्दीप्तः स
सोमोऽध्यधिकं सानौ समुच्छ्रितेऽब्धेऽविभवे पवित्रे बृहत्प्रभूतं ववृधे । वर्धते ॥ ॥१८॥

महत्तसोमो महिषश्चकारापां यन्नर्भोऽवृणीत देवान् ।
अदधादिंद्रे पवमान् ओजोऽजनयत्सूर्ये ज्योतिरिंदुः ॥४१॥
महत् । तत् । सोमः । महिषः । चकार । अपां । यत् । गर्भः । अवृणीत । देवान् ।
अदधात् । इंद्रे । पवमानः । ओजः । अजनयत् । सूर्ये । ज्योतिः । इंदुः ॥४१॥

महिषो महान्पूज्यो वा सोमो महत्प्रभूतं तत्कर्म चकार । अकरोत् । किं तत् । अपां गर्भ उदकानां
गर्भभूतो जनयितृत्वाञ्जन्यत्वाच्च स सोमो देवानवृणीत समभजतेति यत्तत्कृतवानिति । किंच पवमानः
पूयमानः सोम ओजः सोमपानेन जन्यं बलमिंद्रेऽदधात् । अदधात् । तथेदुः सोमः सूर्ये ज्योतिस्तोऽजनयत् ॥

मत्सि वायुमिष्टये राधसे च मत्सि मित्रावरुणा पूयमानः ।
मत्सि शर्धो मारुतं मत्सि देवान्मत्सि द्यावापृथिवी देव सोम ॥४२॥
मत्सि । वायुं । इष्टये । राधसे । च । मत्सि । मित्रावरुणा । पूयमानः ।
मत्सि । शर्धः । मारुतं । मत्सि । देवान् । मत्सि । द्यावापृथिवी इति । देव । सोम ॥४२॥

हे सोम त्वं वायुं मत्सि । मादय । किमर्थं । इष्टयेऽस्माकमेषणायात्राय राधसे धनाय च । तथा
पूयमानः पवित्रेण त्वं मित्रावरुणा मित्रावरुणा च मत्सि । तर्पयसि । किंच मारुतं मरुतां स्वभूतं शर्धो बलं
च मत्सि । तथा देवानिंद्रादीन्मत्सि । हर्षयसि । हे देव स्रोतव्य हे सोम द्यावापृथिवी च मत्सि । मादय ।
एतान्हर्षयुक्तान्कृत्वास्मभ्यं धनं प्रयच्छेत्पर्यः ॥

ऋजुः पवस्व वृजिनस्यं हंतापामीवां बाधमानो मृधश्च ।
अभिऽश्रीणपयः पयसाभि गोनामिंद्रस्य त्वं तव वयं सखायः ॥४३॥
ऋजुः । पवस्व । वृजिनस्यं । हंता । अप । अमीवां । बाधमानः । मृधः । च ।
अभिऽश्रीणन् । पयः । पयसा । अभि । गोनां । इंद्रस्य । त्वं । तव । वयं । सखायः ॥४३॥

हे सोम ऋजुर्ऋजुगमनः सन् पवस्व । अर । किं कुर्वन् । वृजिनस्योपद्रवस्य हंता । अमीवां रोगरूपं
राक्षसमप बाधमानः । तथास्मदीयान्मृधो हिंसकाञ्शत्रूञ्च बाधमानः सन् पवस्व । ततः पय आत्मीयं रसं
गोनां गवां पयसा क्षीरेणाभिऽश्रीणन्नभिसंयोजयन् पात्राण्यभि गच्छसि । अपि च त्वमिंद्रस्य सखासि हे सोम
तव वयं सखायः स्तुत्यस्तोतृत्वयष्टयष्टव्यत्वलक्षणेन सखिभूताः स्मः ॥

मध्वः सूदं पवस्व वस्व उत्सं वीरं च न आ पवस्वा भगं च ।
स्वदस्वेद्राय पवमान इंदो रयिं च न आ पवस्वा समुद्रात् ॥४४॥

मध्वः । सूदं । पवस्व । वस्वः । उत्सं । वीरं । च । नः । आ । पवस्व । भगं । च ।
स्वदस्व । इंद्राय । पवमानः । इंद्रो इति । रयिं । च । नः । आ । पवस्व । समुद्रान् ॥४४॥

हे सोम मध्वो माधुर्यस्य सूदं चारयितारं घनीभूतं वा वस्वो वसुनो धनस्योत्समुत्सदकं रसं पवस्व । किंच नोऽस्त्रभ्यं वीरं पुत्रमा पवस्व । आप्रापय । तथा भगं भजनीयं धनं च देहि । हे इंद्रो पवमानः पूयमानः सन्निद्राय स्वदस्व । रुचितो भव । ततस्त्वं नोऽस्त्रभ्यं समुद्रादंतरिचाद्रयिं धनं पुत्रं वा । राति ददाति क्षीरमिति रयिर्गोवी । तां वा पवस्व । देहि ॥

सोमः सुतो धारयात्यो न हित्वा सिंधुर्न निम्नमभि वाज्यक्षाः ।

आ योनिं वन्यमसदत्पुनानः समिंदुर्गोभिरसरत्समङ्गिः ॥४५॥

सोमः । सुतः । धारया । अन्यः । न । हित्वा । सिंधुः । न । निम्नं । अभि । वाजी । अक्षारिति ।

आ । योनिं । वन्यं । असदत् । पुनानः । सं । इंद्रुः । गोभिः । असरत् । सं । अत् । ऽभिः ॥४५॥

सुतोऽभिषुतः सोमो धारया स्वीययात्यो नातनशीलोऽश्च इव हित्वा गत्वा ॥ हिनोतेः क्वनिपि रूपं ॥ किंच वाजी बलवान् सोमः सिंधुर्न यथा सिंधुः खंदमाना नदी निम्नं प्रदेशमभिगच्छति तद्वन्निम्नमधरभाविनं कलशमभ्यक्षाः । अभिचरति । ततः पुनानः पूयमानः सोमो वन्यं वृचभवं योनिं योनिस्थानं कलशमासदत् । आसीदति । सोऽयमिंदुः सोमो गोभिर्गोविकारिः क्षीरादिभिः श्रयणैः समसरत् । संसरति । तथाऽन्नैर्वसती-वरीभिश्च संगच्छते ॥ ॥१९॥

एष स्य ते पवत इंद्र सोमश्चमूषु धीरं उशते तवस्वान् ।

स्वर्चक्षा रथिरः सत्यश्रुषुषुः कामो न यो देवयतामसर्जि ॥४६॥

एषः । स्यः । ते । पवते । इंद्र । सोमः । चमूषु । धीरः । उशते । तवस्वान् ।

स्वः । ऽचक्षाः । रथिरः । सत्यऽश्रुषुषुः । कामः । न । यः । देवऽयतां । असर्जि ॥४६॥

हे इंद्र उशते कामयमानाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीरः प्राज्ञस्तवस्वान्विगवान् स्य स एष सोमश्चमूषु चमसेषु पवते । चरति । स्वर्चक्षाः सर्वदर्शनी रथिरो रथवान् सत्यश्रुषुषो यथार्थबलो यः सोमो देवयतां देवानिच्छतां यजमानानां कामो न कामद् इवासर्जि । अस्त्वयत । अदीयतेत्यर्थः ॥

एष प्रत्नेन वयसा पुनानस्तिरो वर्षासि दुहितुर्दधानः ।

वसानः शर्मं चिक्वृथ्यमप्सु होतेव याति समनेषु रेभन् ॥४७॥

एषः । प्रत्नेन । वयसा । पुनानः । तिरः । वर्षासि । दुहितुः । दधानः ।

वसानः । शर्मं । चिक्वृथ्यं । अप् । ऽसु । होताऽइव । याति । समनेषु । रेभन् ॥४७॥

प्रत्नेन पूर्वकालीनेन वयसान्नेन पुनानः पूयमानः । अन्नात्त्रिकया धारया चरन्तित्यर्थः । तादृशी दुहितुः सर्वस्य दोग्ध्याः पृथिव्या वर्षासि । वर्ष इति रूपनाम वृणोति शरीरमिति । रूपाणि तिरो दधानः स्वतेजसा तिरस्कुर्वन्नाच्छादयन् तथा चिक्वृथ्यं चिभूमिकोपेतं । यद्वा । चयः शीतातपवर्षाः । तेषां निवारकं । शर्मं यज्ञगृहं वसान आच्छादयन्नप्सु वसतीवरीषु स्थित एष सोमो होतेव यथा होता क्षुतिध्वनिं कुर्वन्वृक्षेषु याति तद्वद्रेभञ्छब्दायमानः सन् समनेषु । समंति कर्माणि धृष्टाः प्रगल्भा चंयन्तेति समना यक्षाः । तेषु याति । गच्छति ॥

नू नस्त्वं रथिरो देव सोम परि स्रव चम्बोः पूयमानः ।

अप्सु स्वादिष्ठो मधुमाँ ऋतावा देवो न यः सविता सत्यमन्मा ॥४८॥

नु । नः । त्वं । रथिरः । देव । सोम । परि । स्रव । चम्बोः । पूयमानः ।

अप्सु । स्वादिष्ठः । मधुमान् । ऋतवा । देवः । न । यः । सविता । सत्यमन्मा ॥४८॥

हे देव काम्यमान हे सोम रथिरो रथवांस्त्वं नोऽस्माकं स्वभूते यज्ञे चम्बोरधिषवणफलकयोः पूयमानः सप्तसु वसतीवरीषु नु क्षिप्रं परि स्रव । परितः चर । स्वादिष्ठः स्वादुतमः अत एव मधुमान्माधुर्ययुक्त ऋतावा यज्ञवान्सविता सर्वस्य प्रेरको यस्त्वं देवो न देव इव सत्यमन्मा सत्यसुतिको भवसि स त्वं परि-
स्रवेति ॥

अभि वायुं वीत्यर्षा गृणानोऽभि मित्रावरुणा पूयमानः ।

अभी नरं धीज्वनं रथेष्टामभींद्रं वृषणं वज्रबाहुं ॥४९॥

अभि । वायुं । वीती । अर्ष । गृणानः । अभी । मित्रावरुणा । पूयमानः ।

अभि । नरं । धीऽज्वनं । रथेऽस्थां । अभी । इंद्रं । वृषणं । वज्रऽबाहुं ॥४९॥

हे सोम गृणानः स्तूयमानस्त्वं वीती ॥ सुपां मुलुगिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ वीत्यै पानाय वायु-
मभ्यर्ष । अभिगच्छ । तथा पवित्रेण पूयमानस्त्वं मित्रावरुणा मित्रावरुणा च पानायाभिगच्छ । किंच नरं
सर्वस्य नेतारं धीज्वनं बुद्ध्या समं वेगं कुर्वाणं रथेष्टां रथेष्टां रथे तिष्ठतं । अनेनाश्विनावभिधीयते । एकवचनं
प्रत्येकविवक्षया समुदायविवक्षया वा । एतादृशावश्विनी चाभिगच्छ । तथा वृषणं कामानां वर्षकं वज्रबाहुं
वज्रयुक्तबाहुमिंद्रं च त्वं पानायाभिगच्छ ॥

अभि वस्ता सुवसन्नान्यर्षाभि धेनूः सुदुघाः पूयमानः ।

अभि चंद्रा भर्तवे नो हिरण्याभ्यश्चान्धिनो देव सोम ॥५०॥

अभि । वस्ता । सुऽवसन्नानि । अर्ष । अभी । धेनूः । सुऽदुघाः । पूयमानः ।

अभि । चंद्रा । भर्तवे । नः । हिरण्या । अभि । अश्चान् । रथिनः । देव । सोम ॥५०॥

हे सोम त्वमस्माकं सुवसनानि सुपरिधानानि वस्ता वस्ताख्यभ्यर्ष । अभिगमय । यद्वा । सुवसनानि शोभ-
नवस्त्रसहितानि वस्ताच्छादकानि धनान्यभिगमय । किंच पूयमानः पवित्रेण त्वं सुदुघाः सुपु पयसो दोग्धीर्धि-
नूर्गवप्रसूतिका गा अभिप्रापय । अपि च चंद्रा चंद्राख्याह्लादकानि हिरण्या हिरण्यानि भर्तवे भरणाय पोष-
णाय नोऽस्माकमभिगमय । तथा हे देव स्तोतव्य हे सोम रथिनो रथवतोऽश्वानस्माकमभिप्रापय ॥ ॥२०॥

अभी नो अर्ष दिव्या वसून्यभि विश्वा पार्थिवा पूयमानः ।

अभि येन द्रविणमश्रवांमाभ्यर्षियं जमदग्निवन्नः ॥५१॥

अभि । नः । अर्ष । दिव्या । वसूनि । अभी । विश्वा । पार्थिवा । पूयमानः ।

अभि । येन । द्रविणं । अश्रवांम । अभी । अर्षियं । जमदग्निऽवत् । नः ॥५१॥

हे सोम पवित्रेण पूयमानस्त्वं दिव्या दिव्यानि दिवि भवानि वसूनि धनानि नोऽस्माकमभ्यर्ष । अभिगमय ।
तथा पार्थिवा पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि विश्वा सर्वाणि धनान्यभिगमय । तथा येन त्वदीयेन सामर्थ्येन

द्रविणं धनं वयमभ्यश्रवाम अभिव्याप्नुयाम तत्सामर्थ्यमभिगमय । किंचार्षेयमार्षाणामृषिपुत्राणां योग्यं धनं जमदप्रिवञ्जमदपेर्यथा त्वं प्रापयः एवं नोऽस्माकमप्यभ्यर्ष । यद्वा । अर्षेयमार्षाणां योग्यं मंत्रं जमदपेः स्वभूतं मंत्रं यथा स्वादुतममकार्षीः एवमस्माकं तादृशं मंत्रं स्वादुतमं कुर्वति कुत्सो नामर्षिः प्रार्थयते ॥

अ॒या प॒वा प॑वस्वै॒ना वसू॑नि माँश्च॒त्वे इँदो॑ सर॒सि प्र॑ ध॒न्व ।

ब्र॒ध्नश्चि॒द्व वातो॑ न जू॒तः पु॒रु॒मेधश्चि॒त्तक॑वे॒ नरँ॑ दा॒त् ॥५२॥

अ॒या । प॒वा । प॑वस्व । ए॒ना । वसू॑नि । माँश्च॒त्वे । इँदो॑ इति । सर॒सि । प्र । ध॒न्व ।

ब्र॒ध्नः । चि॒त् । अ॒र्षे । वा॒तः । न । जू॒तः । पु॒रु॒ऽमेधः । चि॒त् । त॒क॒वे । न॒रँ । दा॒त् ॥५२॥

हे सोम अयानया पवा पवमानया धारया सहैनेनानि वसूनि धनानि पवस्व । चर ॥ पवा । पूङ् पवने । अन्विभ्योऽपि दृश्यंत इति विचप्रत्ययः । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । सविकाच इति तृतीयाया उदात्तत्वं ॥ तथा हे इँदो त्वं माँश्चत्वे मन्यमानानां चातके सरस्युदके वसतीवर्षाख्ये प्र धन्व । प्रगच्छ । ततोऽवास्मिन्सोमि पुयमाने सति ब्रध्नश्चित् सर्वेषां प्रज्ञापको मूलभूतो वादित्योऽपि वातो न वात इव जूतो वेगितः सन् किंच पुरुमेधश्चिद्वृद्धविधयश्च इँद्रश्चिदँद्रोऽपि तक्वे ॥ तर्कतिर्गतिकर्मसु पठितः । अस्मादीणादिक उन्प्रत्ययः ॥ सोममभिगच्छते स्तुतिभिर्मह्यं नरं कर्मनेतारं पुत्रं दात् । प्रयच्छतु । हे सोम त्वया तर्पितौ संतापिंद्रादित्यौ मह्यं पुत्रं प्रयच्छतामित्यर्थः ॥

उ॒त न॑ ए॒ना प॑व॒या प॑वस्वाधिं श्रु॒ते अ॒वाय्य॑स्य ती॒र्थे ।

ष॒ष्टिं स॒हस्रा॑ नैगु॒तो वसू॑नि वृ॒क्षं न॑ प॒क्कं धू॒नव॑द्र॒णाय ॥५३॥

उ॒त । नः । ए॒ना । प॑व॒या । प॑वस्व । अ॒धि । श्रु॒ते । अ॒वाय्य॑स्य । ती॒र्थे ।

ष॒ष्टिं । स॒हस्रा॑ । नैगु॒तः । वसू॑नि । वृ॒क्षं । न । प॒क्कं । धू॒न॒वत् । र॒णाय ॥५३॥

हे सोम उतापि च अवाय्यस्य सर्वैः श्रवणीयस्य सोमस्य तव श्रुते प्रसिद्धे । यद्वा । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । श्रुतस्य शब्दस्य तीर्थे स्थानि नोऽस्माकं स्वभूते यज्ञ एनानया पवया पुयमानया धारयाध्यधिकं पवस्व । चर । नैगतः । नीचीनं गवते शब्दायंत इति निगतः शचवः । तेषां हंतुत्वेन संबन्धो सोऽयं सोमः षष्टिं सहस्रा षष्टि-संख्याकानि सहस्राणि वसूनि धनानि रणाय शत्रूणां जयार्थं धूनवत् । अस्माकमकंपयत् । प्रायच्छदिति यावत् । कथमिव । वृक्षं न पक्कं पक्कफलं वृक्षं यथा कंपयति फलार्थी तद्वत् ॥

म॒हीमे॑ अ॒स्य वृ॒षना॑मं श्रू॒षे माँश्च॒त्वे वा॒ पृ॒शने॑ वा॒ वध॑चे ।

अ॒स्वा॒पय॑न्नि॒गुतः॑ स्ने॒हय॑च्चा॒पामि॑त्राँ॒ अपा॑चितो॒ अचे॑तः ॥५४॥

म॒हि । इ॒मे इति॑ । अ॒स्य । वृ॒षना॑मं । श्रू॒षे इति॑ । माँश्च॒त्वे । वा॒ । पृ॒शने॑ । वा॒ । वध॑चे॒ इति॑ ।

अ॒स्वा॒पय॑त् । नि॒ऽगु॒तः । स्ने॒हय॑त् । च॒ । अ॒प॒ । अ॒मि॒त्रान् । अ॒प॒ । अ॒चितः॑ । अ॒च॒ । इत् ॥५४॥

महि महती प्रभृते वृषनाम ॥ सुपां मुलुगिति सुपो लुक् ॥ वृषनामनी वर्षणमने । शराणां वर्षणं शत्रूणां नमनं । इमे एते द्वे कर्मणी अस्य सोमस्य श्रूषे सुखकरि भवतः । ये च कर्मणी माँश्चत्वे । अश्वनामैतत् मनु चरतीति । अश्वैः क्रियमाणे युद्धे । तत्साध्यत्वायुद्धमिह गृह्यति । वापि वा पृशने स्पर्शनसाध्ये बाहुयुद्धे वधने शत्रूणां हिंसनशीले भवतः । सोऽयं निगतो नीचीः शब्दायमानाऽशत्रूनस्वापयत् । ताभ्यामसूपुपत् । अश्वधो-दित्यर्थः । किंच स्नेहयत् प्राद्रवयत्संयामाच्छत्रून् । अथ प्रत्यचकृतः । हे सोम स त्वममित्राऽशत्रून्पाच । अपगमय । तथाचितोऽभिचयनमकुर्वतो नास्तिकांश्चेतोऽस्तकाशाद्पाच । अपगमय । अचतिर्भतिकर्मा ॥

सं ची पवित्रा विततान्येथन्वेकं धावसि पूयमानः ।
 असि भगो असि दात्रस्य दातासि मघवा मघवद्भ्य इंदो ॥५५॥
 सं । ची । पवित्रा । विततानि । एषि । अनु । एकं । धावसि । पूयमानः ।
 असि । भगः । असि । दात्रस्य । दाता । असि । मघवा । मघवत्ऽभ्यः । इंदो इति ॥५५॥

हे सोम विततानि विसृतानि ची चीणि पवित्राण्यग्निवायुसूर्यात्मकानि पवित्राणि समेषु । सम्यक् प्राप्नोषि । किंच पूयमानस्त्वमेकमविवालेकृतं पवित्रमनु धावसि । अनुगच्छसि । किंच त्वं भगो भजनीयोऽसि । तथा दात्रस्य देयस्य धनस्य दातासि । कथमस्य धनदत्वमिति चेत् तदुच्यते । हे इंदो सोम मघवद्भ्योऽन्वेभ्यो ऽपि त्वं मघवासि । अतिशयेन धनवान्भवसि ॥ २१ ॥

एष विश्ववित्पवते मनीषी सोमो विश्वस्य भुवनस्य राजा ।
 द्रुप्साँ ईरयन्विदथेष्विदुर्वि वारमर्थ्यं समयति याति ॥५६॥
 एषः । विश्वऽवित् । पवते । मनीषी । सोमः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ।
 द्रुप्सान् । ईरयन् । विदथेषु । इदुः । वि । वारं । अर्थ्यं । समयति । याति ॥५६॥

विश्ववित् सर्वस्य वेत्ता अत एव मनीषी मेधावी विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य राजा स्वाम्येष सोमः पवते । चरति । एतदेव विवृणोति । विदथेषु । विदति जानत्यत्र देवानिति यद्वा विदति लभंत इति विदथा यद्वाः । तेषु द्रुप्सान्सकणानीरयन् प्रेरयतिदुः सोमोऽव्यमविभवं वारं वारं पवित्रं समयोभयतो व्यति याति । व्यतीत्य गच्छति ॥

इदुं रिहंति महिषा अदब्धाः पदे रेभंति कवयो न गृध्राः ।
 हिन्वति धीरां दशभिः क्षिपाभिः समंजते रूपमपां रसेन ॥५७॥
 इदुं । रिहंति । महिषाः । अदब्धाः । पदे । रेभंति । कवयः । न । गृध्राः ।
 हिन्वति । धीराः । दशऽभिः । क्षिपाभिः । सं । अंजते । रूपं । अपां । रसेन ॥५७॥

महिषा महान्तः पूज्या वा अत एवादब्धाः कैश्चिदप्यर्हिसिता देवा इदुं सोमं रिहंति । लिहंति । आस्वादयन्ति । किंच देवाः सोममुशंतः संतः पदे तस्यास्य सोमस्य धारास्थाने रेभन्ति । शब्दायन्ति । तत्र दृष्टान्तः । कवयो न गृध्राः । धनमभिकांचमाणाः कवयः स्रोतारो यथा सुवन्तः शब्दायन्ति तद्वत् । धीराः कर्मणि कुशला अस्त्रिजो दशभिरेतत्संख्याकाभिः क्षिपाभिरंगुलीभिस्तमिमं सोमं हिन्वति । अभिषवार्थं प्रेरयन्ति । अपि च रूपं सोमस्य रूपमंशुमपां वसतीवर्याख्यानां रसेन समंजते । सम्यक् सेवयन्ति ॥

त्वया वयं पवमानेन सोम भरे कृतं वि चिनुयाम् शश्वत् ।
 तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः ॥५८॥
 त्वया । वयं । पवमानेन । सोम । भरे । कृतं । वि । चिनुयाम् । शश्वत् ।
 तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहंतां । अदितिः । सिंधुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥५८॥

हे सोम पवमानेन पवित्रेण पूयमानेन त्वया सहायेन भरे । संयामनाम । संयामे शश्वद्भ्य इतं कर्तव्यं वयं वि चिनुयाम् । विशेषेण कुर्याम । यस्मान्त्व साहायेन कर्माणि कुर्मः तत्तस्मात्तोऽस्मान् मित्रो वरुणो

ऽदितिरेतन्नामकाः सिंधुरितदमिधाना च पृथिव्युतापि च बीः एते मित्रादयो नोऽस्मान्नामहंतां । पूजयंतु धनादिदानेन ॥ २२ ॥

अभि न इति द्वादशर्चं द्वितीयं सूक्तं । वृषागिरो रात्रः पुत्रोऽंबरीषो भरद्वाजपुत्र ऋजिश्चोमी सहिता-
वस्यर्षी । इदमुत्तराणि च त्रीणानुष्टुभानि । अत्र त्वेकादशी बृहती । पवमानः सोमो देवता । तथा चानु-
क्रम्यते । अभि नो द्वादशांबरीष ऋजिश्चा चानुष्टुभं ह बृहत्युपात्येति ॥ गतो विनियोगः ॥

अभि नो वाजसातमं रयिमर्षं पुरुस्पृहं । इंदो सहस्रभर्णसं तुविद्युन्नं विभ्वसहं ॥ १ ॥
अभि । नः । वाजऽसातमं । रयिं । अर्षं । पुरुऽस्पृहं । इंदो इति । सहस्रऽभर्णसं ।
तुविऽद्युन्नं । विभ्वऽसहं ॥ १ ॥

हे इंदो दीप्त वाजसातममत्वंतं बलप्रदमन्नप्रदं वा रयिं धनं पुत्रं वा नोऽस्माकमभ्यर्ष । अभिगमय ।
कीदृशं । पुरुस्पृहं ब्रह्मिः स्युहणीयं सहस्रभर्णसं ब्रह्मविधभरणं । अनेकपोषणयुक्तमित्यर्थः । तुविद्युन्नं । बुद्धं
योततेर्यशो वासं वेति यास्कः । नि० प. प. । ब्रह्मन्नं ब्रह्मयशोयुक्तं वा विभ्वसहं । विभ्व इति महत्ताम ।
महतोऽभिभवितारं ॥

परि थ सुवानो अव्ययं रथे न वर्माव्यत ।
इंदुरभि द्रुणा हितो हियानो धाराभिरक्षाः ॥ २ ॥
परि । स्यः । सुवानः । अव्ययं । रथे । न । वर्मं । अव्यत ।
इंदुः । अभि । द्रुणा । हितः । हियानः । धाराभिः । अक्षारिति ॥ २ ॥

सुवानः सूयमानः स्य स सोमोऽव्ययमविमयं पवित्रं परि पक्ते । तत्र दृष्टांतः । रथे न यथा रथे
स्थितः पुरुषो वर्मं कवचमव्यत परिव्ययति ॥ व्यतेर्भुङ्ङि वर्णोपोपस्कांदसः ॥ अभि हितोऽभितः प्रेरितः यद्वा
स्रोतुभिरभिष्टुतः स इंदुः सोमो द्रुणा द्रुममयेन द्रोणकलशेन हियानः ॥ हि गतीं वृद्धीं च ॥ तेन पूर्यमाणः
सन् धाराभिरक्षाः । चरति ॥ चरतेर्भुङ्ङि रूपं ॥

परि थ सुवानो अक्षा इंदुरथे मदच्युतः ।
धारा य ऊर्ध्वो अर्ध्वरे भ्राजा नैति गव्ययुः ॥ ३ ॥
परि । स्यः । सुवानः । अक्षारिति । इंदुः । अर्थे । मदऽच्युतः ।
धारा । यः । ऊर्ध्वः । अर्ध्वरे । भ्राजा । न । एति । गव्यऽयुः ॥ ३ ॥

सुवानः सूयमानः स्य स इंदुः सोमो मदच्युतो मदार्थं देवैः प्रेरितः सन्नव्येऽविभवे पवित्रे पर्यक्षाः ।
परितः चरति । अर्ध्वर ऊर्ध्वः समुच्छ्रितः सर्वेषां मुख्यो यः सोमो गव्ययुर्गोकामः यद्वा क्षीरादिकं कामय-
मानः सन् धारा धारया सहैति गच्छति । भ्राजा न भ्राजमानया दीप्त्या यथांतरिचे गच्छति तद्वत् ॥

स हि त्वं देव शश्वते वसु मर्तीय दाश्रुषे ।
इंदो सहस्रिणं रयिं शतात्मानं विवाससि ॥ ४ ॥
सः । हि । त्वं । देव । शश्वते । वसु । मर्तीय । दाश्रुषे ।
इंदो इति । सहस्रिणं । रयिं । शतऽआत्मानं । विवाससि ॥ ४ ॥

हे देव सोम स त्वं शश्वते पुत्रादिमत्त्वेन बह्वे मर्त्याय मनुष्याय दामुषे हविर्दत्तवते यजमानाय वसु धनं मह्यं च विवाससि । प्रेरयसि । एकवाक्यतापत्ते हि तिङन्तस्य द्वियोगादनिघातः स्यात् ॥

वयं ते अस्य वृत्रहन्वसो वस्वः पुरुस्पृहः ।

नि नेदिष्ठतमा इषः स्याम सुम्नस्याधिगो ॥५॥

वयं । ते । अस्य । वृत्रऽहन् । वसो इति । वस्वः । पुरुऽस्पृहः ।

नि । नेदिष्ठऽतमाः । इषः । स्याम । सुम्नस्य । अधिगो इत्यधिऽगो ॥५॥

हे वृत्रहन्वसोः हतः सोम अस्तीतादृशस्य ते तव स्वभूता वयं स्मः । ततो हे वसो वासयितः पुरुस्पृहो बज्रभिः स्पृहणीयस्य वसो वसुनो धनस्य त्वया दीयमानस्य वयं नि नितरां नेदिष्ठतमा अत्यन्तमतिक्रमताः स्याम । तथेषोऽत्रस्य किंच हे अधिगो अधृतगमन सोम सुम्नस्य सुखस्य वयमतिक्रमताः स्याम । भवेम ॥

द्वियं पंच स्वयंशसं स्वसारो अद्रिसंहतं । प्रियमिंद्रस्य काम्यं प्रस्नापयंत्यूर्मिणीं ॥६॥

द्विः । यं । पंच । स्वऽयंशसं । स्वसारः । अद्रिऽसंहतं । प्रियं । इंद्रस्य । काम्यं ।

प्रऽस्नापयंति । ऊर्मिणीं ॥६॥

द्विः पंच दशसंख्याकाः स्वसारः कर्मकरणार्थमितस्ततो गच्छन्तोऽंगुलयः स्वयंशसं स्वभूतयशस्कमद्रिसंहतं यावभिरभिषुतमिंद्रस्य प्रियं काम्यं सर्वैः काम्यमानमूर्मिणीं धाराभिस्तद्वतं यं सोमं प्रस्नापयंति वसतीवरीभिः प्रकर्षेण सेचयंति यजमानाः तं पुनंतीत्युत्तरच संबंधः ॥ २३ ॥

परि त्यं हर्यंतं हरिं बभ्रुं पुनंति वारिण । यो देवान्विश्रवाँ इत्परि मदेन सह गच्छति ॥७॥

परि । त्यं । हर्यंतं । हरिं । बभ्रुं । पुनंति । वारिण । यः । देवान् । विश्रवान् । इत् ।

परि । मदेन । सह । गच्छति ॥७॥

हर्यंतं सर्वैः स्पृहणीयं हरिं हरितवर्णं बभ्रुं बभ्रुवर्णं च त्यं तं सोमं वारिण वालिन पवित्रेण परि पुनंति । परिशीलयंति । यः सोमो विश्रवान् सर्वानिंद्रादीन् देवानि देवानिव मदेन मादकेन रसेन सह परि गच्छति ॥

अस्य वो ह्यवसा पांतो दक्षसाधनं । यः सूरिषु श्रवो बृहद्दधे स्वर्णं हर्यंतः ॥८॥

अस्य । वः । हि । अवसा । पांतः । दक्षऽसाधनं । यः । सूरिषु । श्रवः । बृहत् । दधे ।

स्वर्णः । न । हर्यंतः ॥८॥

वः ॥ छांदसो वसादेशः ॥ हिरवधारणे । वो यूयमस्य सोमस्यावसा रक्षणेन दक्षसाधनं बलस्य साधनं रसं पांतः पिबंतो भवथ । स्वर्णादित्य इव हर्यंतः सर्वैः काम्यमानो योऽयं सोमः सूरिषु सोत्राणि प्रेरयत्सु सोतृषु बृहन्महत्प्रभूतं श्रवोऽन्नं दधे विदधे । स्थापयतीति यावत् ॥

स वां यज्ञेषु मानवी इंदुर्जनिष्ट रोदसी । देवो देवी गिरिष्ठा अस्त्रेधन्तं तुविष्वणिं ॥९॥

सः । वां । यज्ञेषु । मानवी इति । इंदुः । जनिष्ट । रोदसी इति । देवः । देवी इति ।

गिरिऽस्थाः । अस्त्रेधन् । तं । तुविऽस्वनिं ॥९॥

हे मानवी मानवी मनोः स्वभूते हे देवी शीतमाने हे रोदसी बावापुत्रिण्यौ वां युवयोर्धनुषु स इंदुः

सोमो जनिष्ट । अजनि । अंतरिक्षे देवः स्वतेजसा सर्वं प्रकाशयन् पृथिव्यां गिरिष्ठा यावसु तिष्ठन् । तं ज्ञातं सोमं तुविष्वणि बह्वस्वन् उपरे यज्ञे वासेधन् । अत्विजो यावभिरघ्नन् । अभ्यषुण्वन्निति यावत् ॥

इंद्राय सोम पातवे वृचग्ने परि षिच्यसे । नरे च दक्षिणावते देवाय सदनासदे ॥१०॥
इंद्राय । सोम । पातवे । वृचग्ने । परि । सिच्यसे । नरे । च । दक्षिणाऽवते । देवाय ।
सदनासदे ॥१०॥

हे सोम वृचग्ने वृचस्व हंच इंद्राय । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । इंद्रस्व पातवे पानार्थं परि षिच्यसे । परितः पात्रेषु सिच्यसे । वसतीवरीभिर्वा । किंच दक्षिणावत ऋत्विग्भ्यो दक्षिणादानेन तद्वते देवाय देवार्थं हवीषि दातुं सदनासदे यज्ञगृहे सीदते नरे मनुष्याय यजमानाय तस्मै फलप्रदानार्थं परि षिच्यसे ॥

ते प्रत्नासो व्युष्टिषु सोमाः पवित्रे अक्षरन् ।

अपप्रोथंतः सनुतहुरश्चितः प्रातस्ताँ अप्रचेतसः ॥११॥

ते । प्रत्नासः । विऽउष्टिषु । सोमाः । पवित्रे । अक्षरन् ।

अपऽप्रोथंतः । सनुतः । हुरःऽचितः । प्रातरिति । तान् । अप्रऽचेतसः ॥११॥

व्युष्टिषुषसां व्युच्छेषु प्रकाशेषु प्रत्नासः प्रत्नास्ते सोमाः पवित्रेऽक्षरन् । चरन्ति । ये सोमाः सनुतरंतर्हितानप्रचेतसः प्रज्ञानरहितान् ऊरश्चितः । स्तेननामेतत् कौटिल्येन चिन्वन्तीति । तान्मायाविनः स्तेनान्प्रातः प्रातःकाल एवापप्रोथंतः । अपप्रोथनं चापप्ररणं । अपप्ररयंतः शब्देन निराकुर्वन्तो भवन्ति । ते चरन्तीति समन्वयः ॥

तं सखायः पुरोरुचं यूयं वयं च सूरयः । अश्याम वाजगंधं सनेम वाजपस्त्यं ॥१२॥

तं । सखायः । पुरःऽरुचं । यूयं । वयं । च । सूरयः । अश्याम । वाजऽगंधं । सनेम ।

वाजऽपस्त्यं ॥१२॥

हे सखायः स्रोतारः सूरयः प्राज्ञा यूयं वयं च यजमानाः पुरोरुचं पुरतो रोचमानं वाजगंधं बलकर-साधुगंधोपेतं सोममश्याम । अश्याम । पिबेम । किंच वाजपस्त्यमन्नयुक्तगृहसहितं यदा बलकरं सोमं सनेम । संभजेमहि । सोमेन बलान्नगृहादीनि भवन्तीत्यर्थः ॥ ॥२४॥

आ हर्यतायेत्यष्टचं तृतीयं सूक्तं । कश्यपगोत्री रेभसून् एतत्संज्ञी द्वावृषी । आद्या बृहती सप्तानुष्टुभः । पवमानसोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । आ हर्यतायाद्यौ रेभसून् काश्यपी बृहत्याद्येति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ हर्यताय धृष्णवे धनुस्तन्वन्ति पौंस्यं ।

शुक्रां वयंत्यसुराय निरिणैर्जं विपामये महीयुवः ॥१॥

आ । हर्यताय । धृष्णवे । धनुः । तन्वन्ति । पौंस्यं ।

शुक्रां । वयन्ति । असुराय । निःऽनिर्जं । विपां । अये । महीयुवः ॥१॥

हर्यताय सर्वैः स्पृहणीयाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणाशीलाय सोमाय पौंस्यं पुंस्त्वस्त्राभिर्ब्रजकं धनुरा तन्वन्ति । धनुषि ज्यां कुर्वन्तीति । सोमस्व धाराविसर्गार्थं वितायमानं पवित्रमभिधीयते । तदेव विवृणोति । महीयुवः पूजाकामा अत्विजो विपां मेधाविनां देवानामये पुरस्ताच्छुक्रां शुक्लवर्णां निर्णयं यथा सोमो निर्णयते तामसुराय बलवते वयन्ति वितन्वन्ति । दशापवित्रं विस्वारयन्तीत्यर्थः । वयतिर्गतिकर्मा ॥

अधं क्षपा परिष्कृतो वाजाँ अभि प्र गाहते ।
 यदी विवस्वतो धियो हरिं हिन्वन्ति यातवे ॥२॥
 अधं क्षपा । परिऽकृतः । वाजान् । अभि । प्र । गाहते ।
 यदि । विवस्वतः । धियः । हरिं । हिन्वन्ति । यातवे ॥२॥

क्षपा ॥ सुपां सुजुगिति पंचम्या आकारः ॥ क्षपाया राचिरधानंतरं प्रातःकाले परिष्कृतः ॥ भूषणार्थं
 संपर्युषेभ्य इति करोतिः सुडागमः ॥ अङ्गिरलङ्कतः । यद्वा । क्षपयित्र्यां सेनायामलङ्कतः । सोमो वाजागन्तानि
 बलानि वाभिलक्ष्य प्र गाहते । प्रगच्छति । विवस्वतः परिचरणवतो यजमानस्य धियः कर्मसाधनभूता
 अंगुलयो हरिं हरितवर्षामेतमंशुं यातवे पात्राण्यभिगमनाय यदि हिन्वन्ति प्रेरयन्ति तर्हि सवगानि गच्छतीति ॥

तमस्य मर्जयामसि मदो य इद्रपातमः । यं गावं आसभिर्दधुः पुरा नूनं च सूरयः ॥३॥
 तं । अस्य । मर्जयामसि । मदः । यः । इद्रऽपातमः । यं । गावं । आसऽभिः । दधुः ।
 पुरा । नूनं । च । सूरयः ॥३॥

अस्य सोमस्य तं रसं मर्जयामसि । मर्जयामः । शोधयामः । अलं कुर्मो वा । यो मदो मदकरो रस
 इद्रपातम इद्रेणात्यंतं पातव्यो भवति । किंच गावो गंतारः सूरयः स्तोतारः पुरा च नूनमिदानीं च यं
 सोमरसमासभिरास्त्रिर्दधुः धारयन्ति । पिबन्तीति यावत् । यद्वा । गावो धेनवो यं सोमं तुणादिष्ववस्थितमा-
 सभिरास्त्रिर्दधुः धारयन्ति तुणरूपेण भक्षयन्ति ॥

तं गार्थया पुराण्या पुनानमभ्यनूषत ।
 उतो कृपंत धीतयो देवानां नाम बिभ्रतीः ॥४॥
 तं । गार्थया । पुराण्या । पुनानं । अभि । अनूषत ।
 उतो इति । कृपंत । धीतयः । देवानां । नाम । बिभ्रतीः ॥४॥

पुनानं पूयमानं तं सोमं पुराण्या पुरा कृतया गार्थया स्तुत्याभ्यनूषत । स्तोतारोऽभिष्टुवन्ति ॥ नू सवने ।
 लुङि रूपं ॥ उतो अपि च नाम कर्मार्थं नमनं बिभ्रतीर्बिभ्राणा धीतयोऽंगुलयो देवानां सोमरूपहविष्प्रदा-
 नाय कृपंत । कल्पयन्ति । समर्था भवन्ति ॥ कृपु सामर्थ्यं ॥

तमुक्ष्माणमव्यये वारिं पुनन्ति धर्णसिं । दूतं न पूर्वचित्तये आ शासते मनीषिणः ॥५॥
 तं । उक्ष्माणं । अव्यये । वारिं । पुनन्ति । धर्णसिं । दूतं । न । पूर्वऽचित्तये । आ ।
 शासते । मनीषिणः ॥५॥

उक्षमाणमङ्गिः सिच्यमानं धर्णसिं सर्वस्य धारकं सोममव्ययेऽविमये वारिं वासि पवित्रे पुनन्ति । शोध-
 यन्ति । ततो मनीषिणो मेधाविनो यजमानास्तमिमं सोमं दूतं न दूतमिव पूर्वचित्तये देवानां पूर्वमेव प्रज्ञा-
 पनाया शासते । प्रार्थयन्ते ॥ ॥२५॥

स पुनानो मदिंतमः सोमश्चमूषु सीदति ।
 पशौ न रेत आदधत्पतिर्वचस्यते धियः ॥६॥

सः । पुना॒नः । म॒दिन्ऽत॑मः । सोमः । च॒मूषु॑ । सी॒दति॑ ।
प॒शौ । न । रे॒तः । आ॒ऽदध॑त् । पतिः । व॒च॒स्य॑ते । धि॒यः ॥ ६ ॥

मदितमोऽत्वंतं मादयिता स सोमः पुनानः पूयमानः संक्षमूषु चमसेषु सीदति । ततः पशौ न यथा पशौ कश्चिद्वृषभो रेत आदधाति तद्वक्षमसादिषु रेतः स्वीयं रसमादधदादधानो धियः कर्मणः पतिः पालयितायं सोमो वचस्यते । अभिष्टूयते ॥

स मृ॒ज्यते॑ सु॒कर्म॑भिर्दे॒वो दे॒वेभ्यः॑ सु॒तः । वि॒दे॒ यदा॑सु॒ संद॑र्दिर्म॒हीर॑पो वि गा॒हते ॥ ७ ॥
सः । मृ॒ज्यते॑ । सु॒कर्म॑ऽभिः । दे॒वः । दे॒वेभ्यः॑ । सु॒तः । वि॒दे । यत् । आ॒सु । सं॒ऽददिः॑ ।
म॒हीः । अ॒पः । वि । गा॒हते ॥ ७ ॥

देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिषुतो देवो द्योतमानः स्रोतव्यो वा स सोमः सुकर्मभिर्द्विग्विभर्मृज्यते । परिपूयते । यद्यदायं सोम आसु प्रजासु संददिः सम्यग्धनदानशील इति विदे ज्ञायते तदानो महीर्महतीरपो वसतीवरीर्वि गाहते । विशेषेणाभिगच्छति । यदा सोममभिषुष्वति तदा तेभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

सु॒त इ॒दो प॒वित्र॑ आ॒ नृभि॑र्यतो वि नी॒यसे॑ । इं॒द्राय॑ मत्स॒रि॑न्म॒मूष्वा॒ नि षी॑दसि ॥ ८ ॥
सु॒तः । इ॒दो इति॑ । प॒वित्रे॑ । आ॒ नृऽभिः॑ । य॒तः । वि । नी॒यसे॑ । इं॒द्राय॑ । म॒त्सरि॑न्ऽत॑मः ।
च॒मूषु॑ । आ॒ नि । सी॒दसि॑ ॥ ८ ॥

हे इदो सुतोऽभिषुतो यत आयतः सर्वतो विसृतस्त्वं नृभिः कर्मणेतुभिर्द्विग्विभः पवित्रे वि नीयसे । विशेषेण नीयमानो भवसि । ततो मत्सरितमोऽतिशयेन मादयिता त्वमिन्द्रायेंद्रार्थं चमूषु चमसेष्वानि षीदसि ॥ २६ ॥

अभी नवंत इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तं । पूर्ववद्दृषिदेवते । सर्वा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रम्यते । अभी नवंत नवेति ॥ गतो विनियोगः ॥

अ॒भी न॑वंते अ॒दुहः॑ प्रि॒यमि॑न्द्र॒स्य का॒म्यं । व॒त्सं न॑ पूर्वं आ॒युनि॑ जा॒तं रि॑हंति मा॒तरः॑ ॥ १ ॥
अ॒भि । न॑वंते । अ॒दुहः॑ । प्रि॒यं । इं॒द्रस्य॑ । का॒म्यं । व॒त्सं । न । पूर्वं । आ॒युनि॑ । जा॒तं ।
रि॑हंति । मा॒तरः॑ ॥ १ ॥

यथा मातरो गावः पूर्वे प्रथम आयुनि वयसि जातं वत्सं रिहंति लिहंति तथाद्रुहोऽद्रोहा वसतीवरीव्याख्या आप इन्द्रस्य प्रियं काम्यं सर्वैः काम्यमानं सोममभि नवंते । अभिगच्छति ॥

पु॒ना॒न इ॒दं वा॒ भर॑ सोमं द्वि॒बर्ह॑सं र॒यिं । त्वं व॑सू॒नि पु॒ष्यसि॑ वि॒श्वानि॑ दा॒शुषो॑ गृहे ॥ २ ॥
पु॒ना॒नः । इ॒दो इति॑ । आ॒ भर॑ । सोमं । द्वि॒ऽबर्ह॑सं । र॒यिं । त्वं । व॑सू॒नि । पु॒ष्यसि॑ ।
वि॒श्वानि॑ । दा॒शुषः॑ । गृ॒हे ॥ २ ॥

हे इदो दीप्यमान हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वं द्विबर्हसं द्वयोः स्नानयोः परिवृंहणशीलं रयिं धनमस्यभ्यमा भर । आहर । देहि । त्वं हि दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे स्थित्वा विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि पुष्यसि । पोषयसि ॥

त्वं धियं मनोयुजं सृजा वृष्टिं न तन्यतुः ।

त्वं वसूनि पार्थिवा दिव्या च सोम पुष्यसि ॥३॥

त्वं । धियं । मनःऽयुजं । सृज । वृष्टिं । न । तन्यतुः ।

त्वं । वसूनि । पार्थिवा । दिव्या । च । सोम । पुष्यसि ॥३॥

हे सोम त्वं मनोयुजं मनसा युज्यमानां मनोवेगां धियं ध्यातव्यां धारां सृज । पात्रेषु विस्वज । तत्र दृष्टान्तः । वृष्टिं न तन्यतुः ॥ तनु विस्तारि । अतन्यंजीत्यादिना यतुचप्रत्ययः ॥ तनोति विस्तारयतीति तन्य-
तुर्मेषः । यथा मेघो वृष्टिं सृजति तद्वत् । ततो हे सोम त्वं पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि धनानि तथा
दिव्यानि दिवि भवानि धनानि च पुष्यसि । अस्मभ्यं पोषयसि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

परि ते जिग्युषो यथा धारां सुतस्य धावति ।

रंहमाणा व्यव्ययं वारं वाजीव सानसिः ॥४॥

परि । ते । जिग्युषः । यथा । धारां । सुतस्य । धावति ।

रंहमाणा । वि । व्यव्ययं । वारं । वाजीव । सानसिः ॥४॥

सुतस्य ते स्वदीया सानसिः संभजनशीला यद्वा स्तोत्रभिः संभजनीया रंहमाणा वेगं कुर्वाणा धाराव्यय-
मविमयं वारं वालं पवित्रं वि परि धावति । विशेषण परितो गच्छति । तत्र दृष्टान्तः । जिग्युषः शत्रूणां
अतुर्वीरस्य वाजीवाश्वो यथा युद्धं परितो धावति तद्वत् ॥ अयतेः क्लसौ सन्निटोर्जेरिति कुलं । यथेति पूरकः ॥

ऋत्वे दक्षाय नः कवे पवस्व सोम धारया । इंद्राय पातवे सुतो मित्राय वरुणाय च ॥५॥

ऋत्वे । दक्षाय । नः । कवे । पवस्व । सोम । धारया । इंद्राय । पातवे । सुतो । मित्राय । वरुणाय । च ॥५॥

वरुणाय । च ॥५॥

हे कवे क्रांतदर्शन हे सोम नोऽस्मभ्यं ऋत्वे प्रज्ञानाय दक्षाय बलाय च त्वं धारया पवस्व । चर । कीदृशः ।
इंद्राय पातवे पानार्थं तथा मित्राय वरुणाय च सुतोऽभिषुतः खलु ॥ ॥२७॥

पवस्व वाजसातमः पवित्रे धारया सुतः । इंद्राय सोम विष्णवे देवेभ्यो मधुमत्तमः ॥६॥

पवस्व । वाजऽसातमः । पवित्रे । धारया । सुतः । इंद्राय । सोम । विष्णवे । देवेभ्यः ।

मधुमत्तमः ॥६॥

हे सोम वाजसातमोऽतिशयेनात्रस्य दाता सुतोऽभिषुतस्त्वं पवित्रे धारया सह पवस्व । चर । ततो हे
सोम स्वमिंद्राय विष्णवे चान्येभ्यो मित्रादिभ्यो देवेभ्यश्च मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्योपेतो भव ॥

त्वां रिहंति मातरो हरिं पवित्रे अद्रुहः । वत्सं जातं न धेनवः पवमान विधर्मणि ॥७॥

त्वां । रिहंति । मातरः । हरिं । पवित्रे । अद्रुहः । वत्सं । जातं । न । धेनवः । पवमान । विधर्मणि ॥७॥

विधर्मणि ॥७॥

हे पवमान सोम विधर्मणि विविधं हविषां धारके यज्ञेऽद्रुहो द्रोहवर्जिता मातरो मातृभूता वसती-
वर्यो हरिं हरितवर्यं त्वां पवित्रे स्थितं रिहंति । लिहंति । आस्तादयंति । कथमिव । यथा धेनवो जातं वत्सं
लिहंति तथा ॥

पर्वमान॒ महि॒ अ॒व॒श्चि॒त्रेभि॒र्यासि॒ र॒श्मिभिः॑ ।
 श॒र्ध॒न्त॒मांसि॒ जिघ्न॑से॒ विश्वा॑नि॒ दा॒शुषो॑ गृहे ॥८॥
 पर्वमान॑ । महि॑ । अ॒वः । चि॒त्रेभिः॑ । या॒सि । र॒श्मिऽभिः॑ ।
 श॒र्ध॒न् । त॒मांसि॑ । जिघ्न॑से॒ । विश्वा॑नि । दा॒शुषः॑ । गृहे ॥८॥

हे पवमान महि महच्छवः अवणीयमंतरिक्षं चित्रेभिश्चित्रीनामाविधेयायनीयैर्वा रश्मिभिः परि यासि । परिगच्छसि । तथा शर्धन् वेगं कुर्वस्त्वं दाशुषो हृविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे स्थित्वा विश्वानि सर्वाणि तमांसि तमोरूपाणि रक्षांसि जिघ्नसे । हंसि । एवं व्यावापृथिव्योर्वर्तस इत्यर्थः ॥

त्वं द्यां च महि॒व्रत॑ पृथि॒वीं चा॒तिं ज॒भिषे॑ ।
 प्रति॑ द्रा॒पिम॑मुंचथाः॒ पर्व॑मान॒ महि॒त्वना॑ ॥९॥
 त्वं । द्यां । च । महि॑ऽव्रत॑ । पृथि॒वीं । च । अ॒तिं । ज॒भिषे॑ ।
 प्रति॑ । द्रा॒पिं । अ॒मुंच॑थाः । पर्व॑मान॒ । महि॑ऽत्वना॑ ॥९॥

हे महि॒व्रत॑ महाकर्मन् ब्रह्मविधकर्मन् सोम त्वं द्यां द्युलोकं च पृथिवीं चाति जभिषे । अत्यंतं विभर्षि ॥ दुभृञ् धारणपोषणयोः । तस्य च्छांदसे लिटि सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वाद्देहागमः ॥ अंतरिक्षे सोमात्मनेति पृथिव्यां जतरूपेणैव लोकद्वयवर्तित्वं । हे पवमान चरन् सोम त्वं महित्वना महत्त्वेन युक्तः सन् द्रापिं कवचं प्रत्यमुंचथाः । प्रतिमुंचसि । संवृणोषि ॥ ॥२८॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरभुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये सप्तमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्भमे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
 विज्ञातवेदगांभीर्यसुर्यं व्याख्याय सप्तमे । सायणार्थसतोऽध्यायं पंचमं व्याचिकीर्षति ॥

तत्र पुरोजिती व इति षोडशर्चमनुवाकापिषया पंचमं सूक्तं । आद्यस्य तुचस्य श्वावाश्चपुत्रोऽधीगुर्नामर्षिः । द्वितीयस्य नङ्गषस्य राज्ञः पुत्रो ययातिर्नाम । तृतीयस्य मनोः पुत्रो नङ्गषो नाम राजर्षिः । चतुर्थस्य संवरणाख्यस्य राज्ञः पुत्रो मनुः । एवं द्वादश गताः । शिष्टस्य चतुर्ध्वचस्य वाचः पुत्रो वैश्वामित्रो वा प्रजापतिर्ध्वषिः । द्वितीयातृतीये गायत्री शिष्टाश्चतुर्दशानुष्टुभः । तथा चानुक्रम्यते । पुरोजिती षोडश श्वावाश्चिंरंधीगुर्ययातिर्नाङ्गषो नङ्गषो मानवो मनुः सांवरेण इति तुचाः शेषे प्रजापतिरूपाद्ये गायत्र्याविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

पुरोजि॑ती वो॒ अंध॑सः॒ सुता॑य॒ माद॑यि॒त्नवे॑ ।
 अप॒ श्वानं॑ अ॒थिष्ट॑न् सखा॒यो दी॑र्घजि॒ह्वं ॥१॥
 पुरःऽजि॑ती । वः । अंध॑सः । सुता॑य॒ । माद॑यि॒त्नवे॑ ।
 अप॑ । श्वानं॑ । अ॒थिष्ट॑न् । सखा॒यः । दी॑र्घ॒ऽजि॒ह्वं ॥१॥

हे सखायः खल्विभूताः समागच्छाना वा हे स्तोतारः वो द्यूधं पुरोजिती ॥ षष्ठाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ पुरः-
खितजयस्थांधसोऽदनीयस्य सोमस्य खभूताय सुतायाभिषुताय मादयित्वेऽत्यंतं मदकराय रसाय दीर्घ-
जिह्वं । दीर्घा जिह्वा यस्य सः ॥ दीर्घजिह्वी च च्छंदसि । पा० ४. १. ५९. । इति ङीघंतत्वेन निपातितः ॥ तादृशं
श्चानमप अथिष्टन । अपप्रथयत । अपनाध्वं । यथा आ राससा वा सुतं सोमं न लिहति तथा कुरुतेत्यर्थः ॥

पवित्रेष्वां द्वितीयस्याज्यभागस्य यो धारयेत्पिषानुवाक्या । सूत्रितं च । पावकवतावाज्यभागवप्री रचांसि
सेधति यो धारया पावकया । आ० २. १२. । इति ॥

यो धारया पावकया परिप्रस्यंदते सुतः । इंदुरश्वो न कृत्यः ॥ २ ॥

यः । धारया । पावकया । परिऽप्रस्यंदते । सुतः । इंदुः । अश्वः । न । कृत्यः ॥ २ ॥

सुतोऽभिषुतः कृत्यः । कृतीति कर्मनाम । कर्मणि साधुर्य इंदुः सोमः पावकया पापानां शोधकया
धारया परिप्रस्यंदते परितः प्रचरति । कथमिव । अश्वो नाश्वो यथा वेगेन प्रगच्छति तद्वत् ॥

तं दुरोषमभी नरः सोमं विश्वाच्या धिया । यज्ञं हिन्वंत्यद्रिभिः ॥ ३ ॥

तं । दुरोषं । अभि । नरः । सोमं । विश्वाच्या । धिया । यज्ञं । हिन्वंति । अद्रिऽभिः ॥ ३ ॥

नरः कर्मनेतार ऋत्विजो दुरोषं ॥ रोषतेर्हिंसार्थस्य रेफलोपे दीर्घाभाव ओषतेर्दीहार्थस्य वा खलि
रूपमिति संदेहादनवग्रहः ॥ तं दुर्देहं दुर्वधं वा यज्ञं यष्टव्यं तं सोमं विश्वाच्या सर्वाङ्कामानंचिच्या धिया
बुद्ध्याद्रिभिर्घोवभिरभि हिन्वंति । अभिप्रेरयंति । अभिषुखंतीति यावत् ॥

पृथ्वस्य षष्ठेऽहनि ब्राह्मणाच्छंसिश्त्रे सुतास इति तिस्रः । सूत्रितं च । दधिक्राव्योऽकारिषमित्यनुप
सुतासो मधुमत्तमा इति च तिस्रः । आ० ८. ३. । इति ॥

सुतासो मधुमत्तमाः सोमा इन्द्राय मंदिनः ।

पवित्रवंतो अक्षरन्देवान्गच्छंतु वो मदाः ॥ ४ ॥

सुतासः । मधुमत्तमाः । सोमाः । इन्द्राय । मंदिनः ।

पवित्रऽवंतः । अक्षरन् । देवान् । गच्छंतु । वः । मदाः ॥ ४ ॥

मधुमत्तमा अतिशयेन माधुर्योपेताः अत एव मंदिनो मदकराः सुतासोऽभिषुताः सोमाः पवित्रवंतः
पवित्रे वर्तमानाः संत इन्द्रायेंद्रार्थमक्षरन् । पात्रेषु चरंति । अथ प्रत्यक्षतः । वो युष्माकं मदा मदहेतवो
रसा देवान्द्रादीन्गच्छंतु ॥

इंदुरिन्द्राय पवते इति देवासो अब्रुवन् ।

वाचस्पतिर्मखस्यते विश्वस्येशान् ओजसा ॥ ५ ॥

इंदुः । इन्द्राय । पवते । इति । देवासः । अब्रुवन् ।

वाचः । पतिः । मखस्यते । विश्वस्य । ईशानः । ओजसा ॥ ५ ॥

इंदुः सोम इन्द्रायेंद्रार्थं पवते कलशे चरतीति देवासः सुतिकाारिणः स्तोतारोऽब्रुवन् । वदंति । यदा
स्तोतार एवं वदंति तदानीं वाचः सुतेः पतिः पालयिता । यद्वा । शब्दस्य स्वाम्यत्यंतं शब्दायमान इत्यर्थः ।
तादृशः सोमो मखस्यते । सुतिभिः पूजामिच्छति ॥ जालसायां सुगागमः ॥ ऋदृशः । ओजसा बलेन विश्वस्य
सर्वस्वेषानः प्रभुः ॥ ११ ॥

सहस्रधारः पवते समुद्रो वाचमीखयः । सोमः पती रयीणां सखेद्रस्य दिवेदिवे ॥ ६ ॥
 सहस्रधारः । पवते । समुद्रः । वाचं ईखयः । सोमः । पतिः । रयीणां । सखा ।
 इद्रस्य । दिवेदिवे ॥ ६ ॥

सहस्रधारो ब्रह्मविधधारोपितः सोमः पवते । चरति । कीदृशः । समुद्रः । यस्मात्समुद्रवन्ति रसाः । सरःस्थानीयः वाचमीखयः ॥ ईखतेर्खंतस्य सुप्युपपदे खचप्रत्ययः ॥ सुतीनां प्रेरयिता रयीणां धनानां पतिः प्रभुः । यद्वा । रयीणां हविषो दातृणां यजमानानां पतिः पालयिता । दिवेदिवे प्रत्यहमिन्द्रस्य सखा मित्रभूतः सोमः पवते ॥

अयं पूषा रयिर्भगः सोमः पुनानो अर्षति ।
 पतिर्विश्वस्य भूमनो अख्यद्रोदसी उभे ॥ ७ ॥
 अयं । पूषा । रयिः । भगः । सोमः । पुनानः । अर्षति ।
 पतिः । विश्वस्य । भूमनः । वि । अख्यत् । रोदसी इति । उभे इति ॥ ७ ॥

पूषा पोषकः सर्वेषां भगो भजनीयो रयिर्धनहेतुरयं सोमः पुनानः पवित्रेण पूयमानः सन्नर्षति । कलशमभिशङ्कति । तथा विश्वस्य सर्वस्य भूमनो भूतजातस्य पतिः पालयिता सोम उभे रोदसी यावापृथिवी व्यस्यत् । स्वतेजसा प्रकाशयति । अनेन लोकद्वयवर्तित्वं सूचितं ॥

समु प्रिया अनूषत गावो मदाय घृष्वयः ।
 सोमासः कृष्वते पथः पवमानास इंदवः ॥ ८ ॥
 सं । ऊं इति । प्रियाः । अनूषत । गावः । मदाय । घृष्वयः ।
 सोमासः । कृष्वते । पथः । पवमानासः । इंदवः ॥ ८ ॥

प्रियाः प्रियतमा घृष्वयोऽत्वंतं दीप्ताः । यद्वा । अहं प्रथमतः स्त्रीमि अहं पुरस्तात्स्त्रीमीति परस्परं स्पर्धमानाः । गावः सुतिलक्षणा वाचः सोमस्य मदार्यं समनूषत । संसुवन्ति । उः प्रसिद्धौ । यद्वा । गावो धेनवः सोमस्य मदाय शब्दायन्ते । ततः पवमानासः पूयमाना इंदवो दीप्ताः सोमासः सोमाः पथो मार्गाः कृष्वन्ते । चरणार्थं कुर्वन्ति ॥

य ओजिष्ठस्तमा भर पवमान अवाय्यं । यः पंच चर्षणीरभि रयिं येन वनामहै ॥ ९ ॥
 यः । ओजिष्ठः । तं । आ । भर । पवमान । अवाय्यं । यः । पंच । चर्षणीः । अभि ।
 रयिं । येन । वनामहै ॥ ९ ॥

हे पवमान पूयमान सोम ओजिष्ठ ओजस्वितमो यस्वदीयो रसोऽस्ति तं अवाय्यं अवाणीयं रसमा भर । अस्त्रमाहर । किंच यो रसः पंच चर्षणीः पंच जनाभिषादपंचमांश्चतुरो वर्णानभि तिष्ठति । अपि च येन रसेन वयं रयिं धनं च वनामहै संभजामहे । यद्वा । येन त्वां रयिं याचामहे तमा भर ॥

सोमाः पवन्त इंदवोऽस्मभ्यं गातुवित्तमाः ।
 मित्राः सुवाना अरेपसः स्वाध्यः स्वविदः ॥ १० ॥

सोमाः । पवन्ते । इन्दवः । अस्मभ्यं । गातुवित्ऽतमाः ।

मिचाः । सुवानाः । अरेपसः । सुऽआध्यः । स्वऽविदः ॥१०॥

गातुवित्तमा अतिशयेन मार्गस्य लंभका इन्दवो दीप्ताः सोमाः पवन्तेऽस्मभ्यमस्मदर्थं चरन्त्यागच्छन्ति वा ।
कीदृशाः । मिचा देवानां सखिभूताः सुवाना अभिषूयमाणा अरेपसः पापरहिताः अत एव स्वाध्यः शोभन-
ध्यानाः स्वविदः सर्वज्ञाः सर्वप्रापका वा ॥ १०॥

सुष्वाणासो व्यद्रिभिश्चिताना गोरधिं त्वचि ।

इषमस्मभ्यमभितः समस्वरन्वसुविदः ॥११॥

सुस्वानासः । वि । अद्रिऽभिः । चितानाः । गोः । अधि । त्वचि ।

इषं । अस्मभ्यं । अभितः । सं । अस्वरन् । वसुऽविदः ॥११॥

गोरनडुहोऽधि त्वच्यधिवषणचर्मणि चिताना ज्ञायमाना अद्रिभिर्यावभिर्विविधं सुष्वाणासः सूयमाना
वसुविदो वसुनो लंभका एते सोमा अस्मभ्यमिषमन्नमभितः समस्वरन् । सम्यक् शब्दयति । प्रयच्छन्तीति यावत् ॥

एते पूता विपश्चितः सोमासो दध्याशिरः ।

सूर्यासो न दर्शतासो जिगन्तवो ध्रुवा घृते ॥१२॥

एते । पूताः । विपऽचितः । सोमासः । दधिऽआशिरः ।

सूर्यासः । न । दर्शतासः । जिगन्तवः । ध्रुवाः । घृते ॥१२॥

पूताः पवित्रेण परिपूता विपश्चितो मेधाविनो दध्याशिरो दध्यामिग्रणा घृते वसतीवर्याख्य उदके
जिगन्तवो गमनशीला ध्रुवास्तत्र स्त्रीयेण वर्तमाना एते सोमासः सोमाः सूर्यासो न सूर्या इव दर्शतासः पात्रेषु
सर्वेदर्शनीया भवन्ति ॥

प्र सुन्वानस्यांधसो मर्तो न वृत तद्वचः ।

अप श्वानमराधसं हता मखं न भृगवः ॥१३॥

प्र । सुन्वानस्यं । अंधसः । मर्तः । न । वृत । तत् । वचः ।

अप । श्वानं । अराधसं । हत । मखं । न । भृगवः ॥१३॥

सुन्वानस्याभिषूयमाणस्यांधसोऽदनीयस्य सोमस्य तत् प्रसिद्धं वचो वचनं घोषं मर्तो मारकः कर्मवि-
घ्नकारी अत्र न प्र वृत । न मज्जतां । न शृणोत्विति यावत् । तथा हे स्तोतारः अराधसं संसाधककर्मरहितं तं
श्वानमप हत । तत्र दृष्टांतः । मखं न यथा पुरापरार्द्धं मखमेतन्नामानं भृगवोऽपहतवतः तथाप हतेत्यर्थः ॥

आ जामिरत्के अव्यत भुजे न पुत्र ओण्योः ।

सरज्जारो न योषणां वरो न योनिमासदं ॥१४॥

आ । जामिः । अत्के । अव्यत । भुजे । न । पुत्रः । ओण्योः ।

सरत् । जारः । न । योषणां । वरः । न । योनिं । आऽसदं ॥१४॥

आमिर्वधुभूतो देवानां सोमोऽत्क आच्छादके पवित्र आव्यत । आवृणोति । संबद्धो भवति । तत्र दृष्टांतः । भुजे न यथीष्यो रत्नकयोर्मातापित्रोर्भुजे पुत्र आवृणोति तद्वत् । ततः सोऽयं सोमो योनिं स्वस्थानभूतं कलशमासदमासत्तुं सरत् । सरति । तत्र दृष्टांतद्वयं । जारो न यथा जारो योषणामसतीं स्त्रियं प्राप्तुं सरति । यथा वा वरः कन्यां प्राप्तुं गच्छति तद्वत् ॥

स वीरो दृष्टसाधनो वि यस्तस्तंभ रोदसी ।

हरिः पवित्रे अव्यत वेधा न योनिमासदं ॥ १५ ॥

सः । वीरः । दृष्टसाधनः । वि । यः । तस्तंभ । रोदसी इति ।

हरिः । पवित्रे । अव्यत । वेधाः । न । योनिं । आऽसदं ॥ १५ ॥

दृष्टसाधनो बलसाधनः स सोमो वीरः समर्थो भवति । यः सोमो रोदसी यावापृथिवी वि तस्तंभ स्वतेजसा व्यस्रभात् । आच्छादयतीत्यर्थः । किंच हरिर्हरितवर्णः सोमो वेधा न विधाता यजमानो यथा स्वगृहमासीदति तद्वयोनिं स्वस्थानं कलशमासदमासत्तुं पवित्रेऽव्यत । आवृणोति । संबद्धो भवति ॥

अव्यो वारिभिः पवते सोमो गव्ये अधि त्वचि ।

कनिक्रदवृषा हरिरिंद्रस्याभ्येति निष्कृतं ॥ १६ ॥

अव्यः । वारिभिः । पवते । सोमः । गव्ये । अधि । त्वचि ।

कनिक्रदत् । वृषा । हरिः । इंद्रस्य । अभि । एति । निःऽकृतं ॥ १६ ॥

अयं सोमोऽव्योऽवेर्वारिभिर्बालैः पवित्रैः तेभ्यः पवते । कलशं प्रति चरति । किंच गव्य आनदुहेऽधि त्वचि चर्मणि कनिक्रदच्छ्वायमानो वृषा कामानां वर्षको हरिर्हरितवर्णः सोम इंद्रस्य स्वभूतं निष्कृतं संस्कृतं स्थानमभ्येति । अभिगच्छति ॥ ३ ॥

क्राणा शिशुरित्यष्टर्चं षष्ठं मूक्तं । आप्यस्य चितस्यार्षं । इदमुत्तराणि चत्वारि मूक्तान्यौष्णिहानि । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रम्यते । क्राणाष्टौ त्रित श्रीष्णिहं वा इति ॥ गतो विनियोगः ॥

क्राणा शिशुर्महीनां हिन्वन्नृतस्य दीधितिं । विश्वा परि प्रिया भुवर्द्ध द्विता ॥ १ ॥

क्राणा । शिशुः । महीनां । हिन्वन् । नृतस्य । दीधितिं । विश्वा । परि । प्रिया । भुवत् ।

अर्द्ध । द्विता ॥ १ ॥

क्राणा ॥ करोतिः शानचि बङ्गलं कंदसीति विकरणस्य लुक् । सुपां सुलुगिति सुप आकारादेशः ॥ यत्तं कुर्वाणो महीनां महतीनां मंहनीयानां वापां शिशुः पुत्रस्थानीयः सोम अतस्य यत्तस्य दीधितिं प्रकाशकं धारकं वा स्त्रीयं रसं हिन्वन् प्रेरयन्विश्वा सर्वाणि प्रिया प्रियाणि हवीषि परि भुवत् । परिभवति । व्याप्नोति । अधापि च द्विता द्विधा भवति । दिवि च पृथिव्यां च वर्तत इत्यर्थः ॥

उपं चितस्य पाथोऽरभक्त यद्गुहा पदं । यज्ञस्य सप्त धामभिरर्धं प्रियं ॥ २ ॥

उपं । चितस्य । पाथोः । अरभक्त । यत् । गुहा । पदं । यज्ञस्य । सप्त । धामऽभिः ।

अर्धं । प्रियं ॥ २ ॥

चितस्य मम यज्ञे गुहा गुहायां हविर्धाने वर्तमानयोः पाथोः पाषाणवद्दृढयोरधिषवणफलकयोः पदं

स्थानं सोमो यद्यदोपाभक्त समभजत अधानंतरं यज्ञस्य धामभिर्धारकैः सप्त सप्तभिस्त्वंदीभिर्गायत्र्यादिभिः
प्रियं प्रीणयितारं सोममभिष्टुवंत्वृत्विजः । अपि वा । सप्त सर्पणशीलैर्वसतीवर्यादिभिश्चदकैः सोममभिषुष्वन्ति ॥

चीणिं चितस्य धारया पृष्ठेष्वेरया रयिं । मिमीति अस्य योजना वि सुक्रतुः ॥३॥
चीणिं । चितस्य । धारया । पृष्ठेषु । आ । ईरय । रयिं । मिमीति । अस्य । योजना ।
वि । सुऽक्रतुः ॥३॥

हे सोम चितस्य मम यज्ञस्य स्वभूतानि चीणिं सवनानि धारयात्कीयया विधारय । किंच पृष्ठेषु सामसु
रयिं दातारमिन्द्रमेरय । आगमय । सुक्रतुः सुप्रज्ञः स्तोतास्त्रिंशस्य योजना योजनानि योजनकारीणि
स्तोत्राणि वि मिमीति । करोति । यस्मादेवं तस्मादिन्द्रं सामसु प्रेरयेत्पर्यः ॥

जज्ञानं सप्त मातरौ वेधामंशासत श्रिये । अयं ध्रुवो रयीणां चिकेत यत् ॥४॥
जज्ञानं । सप्त । मातरः । वेधां । अशासत । श्रिये । अयं । ध्रुवः । रयीणां । चिकेत । यत् ॥४॥

जज्ञानं प्रादुर्भूतं वेधां कर्मणो विधातारं सोमं सप्त सप्तसंख्याका मातरौ गंगाद्या नद्यः सप्त च्छंदांसि
वा श्रिये यजमानानामैश्वर्यार्थमशासत । अनुशासन्ति । अनुशासनं कुर्वन्ति ॥ शास्त्रिलेखि व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥
यद्यस्माद्भुवोऽयं सोमो रयीणां धनानि चिकेत जानाति तस्मादस्यानुशासने कृते यजमानानां धनादिस-
मृद्धिर्भवति ॥

अस्य व्रते सजोषसो विश्वे देवासो अद्रुहः । स्याहो भवन्ति रंतयो जुषन्त यत् ॥५॥
अस्य । व्रते । सऽजोषसः । विश्वे । देवासः । अद्रुहः । स्याहोः । भवन्ति । रंतयः । जुषन्त । यत् ॥५॥

अद्रुहो द्रोहवर्जिता विश्वे सर्वे देवासो देवा अस्य सोमस्य व्रते कर्मणि सजोषसः संगताः संतः स्याहोः
स्यृहणीया भवन्ति । रंतयो रमणशीला देवाः सुतमेनं सोमं यद्यदि जुषन्त सेवन्ति तर्हि स्यृहणीया भवन्ति ॥ ४॥

यमी गर्भमृतावृधो दृशे चारुमजीजनन् । कविं मंहिष्ठमध्वरे पुरुस्पृहं ॥६॥
यं । ईमिति । गर्भं । अतऽवृधः । दृशे । चारुं । अजीजनन् । कविं । मंहिष्ठं । अध्वरे ।
पुरुऽस्पृहं ॥६॥

अतावृधो यज्ञस्य वर्धयित्री वसतीवर्याख्या आपो गर्भं गर्भस्थानीयमीमेनं यं सोममध्वरे यज्ञे दृशे
दर्शनायाजीजनन् उदपादयन् । कीदृशं । चारुं सर्वेषां कल्याणरूपं कविं क्रांतप्रज्ञं मंहिष्ठं पूज्यतमं दातृतमं
वा अत एव पुरुस्पृहं बह्वभिः स्यृहणीयं सोमं देवाः सेवन्त इति पूर्वेण समन्वयः ॥

समीचीने अभि त्मना यद्ही अतस्य मातरा । तन्वाना यज्ञमानुषगयदंजते ॥७॥
समीचीने इति संऽईचीने । अभि । त्मना । यद्ही इति । अतस्य । मातराः । तन्वानाः ।
यज्ञं । आनुषक् । यत् । अंजते ॥७॥

स सोमः समीचीने परस्परं संगते यद्ही महत्यावृतस्य यज्ञस्य मातरा निर्मात्र्यौ वावापृथिव्यौ त्मनात्मना
स्वयमेव तदाभिगच्छति । यद्यदा यज्ञं तन्वाना अध्वर्यव आनुषगनुषक्तं वसतीवरीभिरंजते सोमं मिश्रयन्ति
तदा स्वयमभिगच्छति ॥

क्रत्वा शुक्रेभिर्क्षभिर्चृणोरपं व्रजं दिवः । हिन्वन्नृतस्य दीधितिं प्राध्वरे ॥ ८ ॥
 क्रत्वा । शुक्रेभिः । अक्षऽभिः । चृणोः । अपं । व्रजं । दिवः । हिन्वन् । चृतस्य । दीधितिं ।
 प्र । अध्वरे ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं क्रत्वा कर्मणा ज्ञानेन वा शुक्रेभिः शुक्रेदीप्यमानैरक्षभिर्क्षैरिन्द्रियैरिवाश्रुवानैः स्वतेजोभिर्ब्र-
 जमंधकारसमूहं दिवोऽंतरिक्षादपणीः । अपगमय । विनाशय ॥ अणु गतो तानादिकः ॥ किं कुर्वन् । अध्वरे
 हिंसारहिते यज्ञ चतस्र यज्ञस्य दीधितिं धारकं स्वीयं रसं प्र हिन्वन् प्रेरयन् । अनेन लोकाद्वयवर्तित्वम-
 मिहितं ॥ ॥ ५ ॥

प्र पुनानायेति षड्वचं सप्तमं सूक्तमाप्त्यस्य द्वितस्वार्थं । पूर्ववच्छंदोदेवते । तथा चानुकम्यते । प्र पुनानाय
 षड् द्वित आप्त्य इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र पुनानाय वेधसे सोमाय वच उद्यतं । भृतिं न भरा मतिभिर्जुजोषते ॥ ९ ॥
 प्र । पुनानाय । वेधसे । सोमाय । वचः । उत्ऽयतं । भृतिं । न । भर । मतिऽभिः ।
 जुजोषते ॥ ९ ॥

द्वितो नामार्थः स्वात्मानं प्रत्याह । पुनानाय पवित्रेण पूयमानाय वेधसे कर्मणो विधात्रे मतिभिः स्तुतिभि-
 र्जुजोषते प्रीयमाणाय यद्वा मतिभिः स्तोत्रभिः सह जुजोषते प्रीणयित्रे सोमायोद्यतमुद्युक्तं वचः प्र भर ।
 प्रकषेण संपादय । अभिष्टुहीत्यर्थः । तच्च दृष्टान्तः । भृतिं न यथा भृतका भृतिं संपादयति तद्वत् ॥

परि वाराण्यव्यया गोभिरंजानो अर्षति । ची षधस्था पुनानः कृणुते हरिः ॥ १० ॥
 परि । वाराणि । अव्यया । गोभिः । अंजानः । अर्षति । ची । सधऽस्था । पुनानः ।
 कृणुते । हरिः ॥ १० ॥

गोभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिरंजानोऽव्ययमानः सोमोऽव्ययाविमथानि वाराणि वालानि पवित्राणि
 पर्यर्षति । परिगच्छति । अपि च हरिर्हरितवर्णः सोमः पुनानः पूयमानः संस्त्री चीणि सधस्था । सह तिष्ठत्य-
 चेति सधस्थं स्थानं । द्रोणकलशाधवनीयपूतभृदात्मकानि चीणि स्थानानि कृणुते । करोति ॥

परि कोशं मधुश्चुतमव्यये वारे अर्षति । अभि वाणीर्क्षुषीणां सप्त नूषत ॥ ११ ॥
 परि । कोशं । मधुऽश्चुतं । अव्यये । वारे । अर्षति । अभि । वाणीः । क्षुषीणां ।
 सप्त । नूषत ॥ ११ ॥

स सोमोऽव्ययेऽविमये वारे वाले पवित्रे मधुश्चुतं मधुररसस्य आवयितारं द्रोणकलशं प्रत्यात्मीयं रसं
 पर्यर्षति । गमयति । तमिमं सोममृषीणां सप्त वाणीर्क्षुषीणां नूषत । अभिष्टुषति ॥ नू क्षवने कुटादिः ॥

परि नेता मतीनां विश्वदेवो अदाभ्यः । सोमः पुनानश्चम्बोर्विशद्हरिः ॥ १२ ॥
 परि । नेता । मतीनां । विश्वऽदेवः । अदाभ्यः । सोमः । पुनानः । चम्बोः । विशत् ।
 हरिः ॥ १२ ॥

हरिर्हरितवर्णः स सोमः पुनानः पूयमानः संश्वसोरधिषवणफलकयोः परि विशत् । परिविशति ।

कीदृशः । मतीनां सुतीनां नेता यद्वा मतीनां स्तोतृणां स्वकर्मक्षुपनेता विश्वदेवः सर्वदेवः । सोमेऽभिषूयमाणे सतीन्द्रादयः सर्वे देवाः सोमं प्रत्यागच्छन्ति खलु । तस्मात्सर्वदेवोपेतः अत एवादाभ्योऽर्हिसितः कैश्चिदपि ॥

परि दैवीरनुं स्वधा इद्रेण याहि सरथं । पुनानो वाघद्वाघञ्जिरमर्त्यः ॥ ५ ॥
परि । दैवीः । अनुं । स्वधाः । इद्रेण । याहि । सरथं । पुनानः । वाघत् । वाघत्ऽभिः ।
अमर्त्यः ॥ ५ ॥

हे सोम त्वमिद्रेण सरथं समानं रथमारुह्य दैवीदेवानां संबन्धीनि स्वधा बलान्यनु देवसेनाः परि याहि । परिगच्छ । कीदृशः । पुनानः पूयमानो वाघञ्जिः । वाघत् इत्युत्प्लुङ्गाम् । हविषां प्रेरकैर्चत्विग्भिर्वाघ-
दृह्यमानोऽमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितः । यद्वा । वाघञ्जिर्चत्विग्भिः पुनानः पूयमानो वाघत् स्तोतृणां यष्टृणां
धनादीनि प्रापयन् परिगच्छ ॥

परि सप्रिर्न वाजयुर्देवो देवेभ्यः सुतः । व्यानशिः पवमानो वि धावति ॥ ६ ॥
परि । सप्रिः । न । वाजऽयुः । देवः । देवेभ्यः । सुतः । विऽआनशिः । पवमानः ।
वि । धावति ॥ ६ ॥

सप्रिर्नाश्च इव वाजयुर्दमिच्छन् देवो दीप्यमानो देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिषुतो व्यानशिः पात्रेषु व्यापी
पवमानः पवित्रेण पूयमानः एतादृशः सोमः परि धावति । परितः पात्राण्यभिगच्छति ॥ व्यानशिः ।
असू व्याप्तौ । आदृगमहनेत्यत्रोत्सर्गस्कंदसि सदादिभ्यो दर्शनादिति क्लृप्तत्थयः । अत्रोतिशेति गुडा-
गमः ॥ ६ ॥ ६ ॥

सप्तमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र सखाय इति षड्वचं प्रथमं सूक्तं । काण्वी पर्वतनारदावृषी । अथवा
कश्यपस्य पुत्र्यौ शिखंडिन्याख्ये द्वे अप्सरसावस्य सूक्तस्य द्रष्टव्यौ । पूर्ववच्छन्दोदेवते । तथा चानुक्रम्यते । सखायः
पर्वतनारदौ काण्व्यौ द्वे शिखंडिन्यौ वाप्सरसाविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

सखाय आ नि षीदत पुनानाय प्र गायत । शिशुं न यज्ञैः परि भूषत श्रिये ॥ १ ॥
सखायः । आ । नि । षीदत । पुनानाय । प्र । गायत । शिशुं । न । यज्ञैः । परि ।
भूषत । श्रिये ॥ १ ॥

हे सखायः सखिभूताः स्तोतार च्छ्विजः आ नि षीदत । स्तोतुमुपविद्यत । अथ पुनानाय पूयमानाय
सोमाय प्र गायत । प्रकर्षेण गायत । तमभिषुत । ततोऽभिषुतं सोमं यज्ञैर्यजनीयैर्हविर्भिर्मिश्रणैश्च श्रिये
शोभनार्थं परि भूषत । परितोऽलंक्रुवत । तत्र दृष्टान्तः । शिशुं न यथा शिशुं बालं पुत्रं पितर आभरणैरलं-
क्रुवति तद्वत् ॥

प्रवर्गेऽभिष्टवे समी वत्समितिका । सूचितं च । समी वत्सं न मातृभिः सं वत्स इव मातृभिः । आ०
४. ७. इति ॥

समी वत्सं न मातृभिः सृजता गयसाधनं । देवाभ्यं १ मदमभि द्विशंवसं ॥ २ ॥
सं । इमिति । वत्सं । न । मातृभिः । सृजतं । गयऽसाधनं । देवऽअभ्यं । मदं ।
अभि । द्विऽशंवसं ॥ २ ॥

हे अस्विजः गयसाधनं गृहस्य साधनमीमेनं सोमं मातृभिर्मातृभूताभिर्वसतीवरीभिः सं सृजत । संमि-
श्रयत । कथमिव । वत्सं न यथा वत्सं मातृभिर्गोभिः संयोजयति तद्वत् । कीदृशं । देवाद्यं देवानां रषकं
मदं मदनहेतुं द्विश्रवसं द्विगुणवेगमतिश्रयितवत्सं वा । यद्वा । द्वयोर्लोकयोस्तत्र स्थिता देवमनुष्या इत्यर्थः ।
तेषां हविर्धनप्रदानेन वर्धयितारं । तं सोममभि सं सृजत ॥

पुनातां दक्षसाधनं यथा शर्धाय वीतये । यथा मित्राय वरुणाय शंतमः ॥ ३ ॥

पुनात । दक्षसाधनं । यथा । शर्धाय । वीतये । यथा । मित्राय । वरुणाय ।

शंतमः ॥ ३ ॥

दक्षसाधनं बलस्य साधनं धनादिवृद्धेर्वा साधकं सोमं पुनात । पवित्रेण पुनीत ॥ पूञ् पवने क्रयादिः ।
तस्माज्जोति तन्नप्रनथनाश्चेति तस्य तवादेशः । पित्र्वादीत्वाभायः ॥ असौ सोमः शर्धाय वेगार्थं वीतये
देवानां पानार्थं यथा भवति यथा वा मित्राय वरुणाय च शंतमोऽतिशयेन सुखं करोति तथा पुनीतित्यर्थः ॥

अस्मभ्यं त्वा वसुविदमभि वाणीरनूषत । गोभिष्टे वर्णमभि वासयामसि ॥ ४ ॥

अस्मभ्यं । त्वा । वसुविदं । अभि । वाणीः । अनूषत । गोभिः । ते । वर्णं । अभि ।

वासयामसि ॥ ४ ॥

हे सोम वसुविदं धनस्य दातारं त्वा त्वामस्मभ्यं धनादिप्रदानार्थं वाणीरस्मादीया वाचोऽभ्यनूषत ।
अभिष्टुवति ॥ नू स्तवने ॥ वयं ते तव वर्णमावरकं रसं गोभिर्गोविकरिः क्षीरादिभिरभि वासयामसि ।
अभिवासयामः । अभित आच्छादयामः ॥

स नो मदानां पते इंदो देवप्सरा असि । सखेव सख्ये गातुवित्तमो भव ॥ ५ ॥

सः । नः । मदानां । पते । इंदो इति । देवऽप्सराः । असि । सखाऽइव । सख्ये ।

गातुवित्तमः । भव ॥ ५ ॥

नोऽस्मादीनां मदानां मदकानां पते स्वामिन् हे इंदो सोम स त्वं देवप्सरा असि । प्सर इति
रूपनाम । दीप्तरूपो भवसि । स त्वं सखेव यथा सखा सुहृत् सख्ये मित्राय सख्यं मार्गं ज्ञापयति तद्वदस्मा-
कमपि गातुवित्तमोऽत्यंतं मार्गस्य लभको भव । ज्ञापको भव ॥

सनेमि कृध्यस्मदा रक्षसं कं चिदचिणं । अपादेवं इयुमंहो युयोधि नः ॥ ६ ॥

सनेमि । कृधि । अस्मत् । आ । रक्षसं । कं । चित् । अचिणं । अप । अदेवं । इयुं ।

अंहः । युयोधि । नः ॥ ६ ॥

हे सोम अस्मदस्मासु सनेमि । पुराणनामितत् । पुराणं सख्यं कृधि । कृष । आ अपि चाचिणमदनशीलं
कं चिद्रक्षसमपयुध्यस्व । कीदृशं । अदेवमदेवनशीलं इयुं इयवतं सत्यागुतयुक्तं वाह्याभ्यंतरमायायुक्तं वा ।
किंच नोऽस्माकमंहः पापं चाप युयोधि । संप्रहृत् ॥ युध्यतेर्ब्रह्मं कंदसीति शपः सुः । वा कंदसीति हेर्ब्रह्म-
भावाद्गुणः । धक्षोपस्कांदसः । यौतेर्वा सौ पूर्ववद्रूपं ॥ ७ ॥

तं व इति षडृचं द्वितीयं सूक्तं । पर्वतनारदयोरार्षं । अन्यत्पूर्ववत् । तं व इत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तवि-
नियोगः ॥

तं वः सखायो मदाय पुनानमभि गायत । शिश्रुं न यज्ञैः स्वदयंत गूर्तिभिः ॥ १ ॥
 तं । वः । सखायः । मदाय । पुनानं । अभि । गायत । शिश्रुं । न । यज्ञैः । स्वदयंत ।
 गूर्तिभिः ॥ १ ॥

हे सखाय ऋत्विजः वो यूयं मदाय देवानां मदार्थं पुनानं पूयमानं तं सोममभि गायत । अभिष्टुत ।
 तमिमं सोमं शिश्रुं न शिश्रुमिवाङ्कारैः चीरादिभिश्च यथा स्वादूकुर्वन्ति तद्वद्यज्ञैर्हविर्भिर्मिश्रणीर्गूर्तिभिः
 क्षुतिभिश्च स्वदयंत । स्वादूकुर्वन्ति ॥

प्रवर्ग्यैऽभिष्टुते सं वत्स इव मातृभिरित्येका । सूत्रं च समी वत्समित्यनया सहोक्तं ॥

सं वत्स इव मातृभिरिदुर्हिन्वानो अज्यते । देवावीर्मदो मतिभिः परिष्कृतः ॥ २ ॥
 सं । वत्सः । इव । मातृभिः । इदुः । हिन्वानः । अज्यते । देवः । अवीः । मदः । मतिभिः ।
 परिष्कृतः ॥ २ ॥

हिन्वानः प्रेर्यमाण इदुः सोमो वसतीवरीभिः समज्यते । सम्यक् सिक्तो भवति । तत्र दृष्टान्तः । वत्स इव
 वत्सो यथा मातृभिर्गोभिः समक्तो भवति तद्वत् । कीदृशः । देवावीर्देवानां रक्षको मदो मदकरो मतिभिः
 क्षुतिभिः परिष्कृतोऽलङ्कृतः ॥ भूषणार्थं संपर्युपेभ्य इति सुडागमः । परिनिविभ्यः । पा० ८. ३. ७०. । इति
 सुटः षत्वं ॥

अयं दक्षाय साधनोऽयं शर्धाय वीतये । अयं देवेभ्यो मधुमत्तमः सुतः ॥ ३ ॥
 अयं । दक्षाय । साधनः । अयं । शर्धाय । वीतये । अयं । देवेभ्यः । मधुमत्तमः ।
 सुतः ॥ ३ ॥

अयं सोमो दक्षाय बलाय वर्धनाय वा साधनः साधयिता भवति । तथायं सोमः शर्धाय वेगार्थं
 वीतये देवानां भक्षणार्थं च भवति । सुतोऽभिष्टुतोऽयं सोमो देवेभ्य इन्द्रादिभ्यो मधुमत्तमोऽतिशयेन
 माधुर्ययुक्तो भवति । अत्यंतं मदकरो भवतीति वा ॥

गोमन्न इदो अश्ववत्सुतः सुदस धन्व । शुचिं ते वर्णमधि गोषु दीधरं ॥ ४ ॥
 गोऽमत् । नः । इदो इति । अश्वऽवत् । सुतः । सुऽदस । धन्व । शुचिं । ते । वर्णं ।
 अधि । गोषु । दीधरं ॥ ४ ॥

हे सुदस सुबल हे इदो सोम सुतोऽभिष्टुतस्त्वं नोऽस्माकं गोमद्यज्ञसाधनगोयुक्तमश्ववदश्वयुक्तं धनं धन्व ।
 गमय ॥ धविर्गन्त्यर्थो भूवादिः ॥ ततोऽहं शुचिं पूतं दीप्यमानं वा ते तव वर्णं रसं गोषु गन्धिषु चीरादिष्वधि
 दीधरं । अधिधारयामि । मिश्रयामि ॥

स नो हरीणां पत इदो देवप्सरस्तमः । सखेव सख्ये नर्यो रुचे भव ॥ ५ ॥
 सः । नः । हरीणां । पते । इदो इति । देवप्सरः । तमः । सखाऽइव । सख्ये । नर्यः ।
 रुचे । भव ॥ ५ ॥

हे हरीणां पते नोऽस्मदीयानां हरितवर्णानां पशूनां स्वामिन् हे इदो सोम देवप्सरस्तमोऽतिशयेन

दीप्तरूपोपेतः स त्वं नर्थः कर्मनेतुभ्य ऋत्विग्भ्यो हितः स त्वं नोऽस्माकं वचे भव । दीप्तिकरो भव । क्षिप्रिव । सखेव यथा सखा सखे मित्राय दीप्तिकरो भवति तद्वत् ॥

सनेमि त्वमस्मदाँ अदेवं कं चिदचिणं । साह्राँ इंदो परि बाधो अपं ह्युं ॥ ६ ॥
सनेमि । त्वं । अस्मत् । आ । अदेवं । कं । चित् । अचिणं । सह्रान् । इंदो इति ।
परि । बाधः । अपं । ह्युं ॥ ६ ॥

हे सोम त्वं सनेमि पुराणं सख्यमस्मदस्मानु कुब । आ अपि चादेवमदेवमशीलं कं चिदप्यचिणमदनशीलं राक्षसमस्मदस्मत्तोऽपगमय । किंच हे इंदो साह्राञ्चूजमिभवनं बाधो बाधमानान्परि जहि । तथा ह्युं ह्यवतं सत्यामृतयुक्तं वाह्याभ्यंतरमायाद्वयोपेतं वा राक्षसमस्मत्तोऽपगमय ॥ ८ ॥

इंद्रमच्छेति चतुर्दशर्षं तृतीयं सूक्तमौष्णिहं पवमानसोमदेवताकं । प्रथमस्य तुचस्य चतुराख्यपुत्रोऽपि-
च्छेपिः । द्वितीयस्य मनुपुत्रश्चतुर्नामा । अप्सुनाम्नः पुत्रो मनुसृतीयस्य । एवं नवर्षो गताः । शिष्टानामपि
पंचानां चापुषोऽपिः । तथा चानुक्रम्यते । इंद्रमच्छेत्कूनापिश्चापुषश्चतुर्भानवो मपुराप्यव इति तुषाः पंचा-
पिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

इंद्रमच्छं सुता इमे वृषणं यंतु हरयः । श्रुष्टी जातास इंदवः स्वर्विदः ॥ १ ॥
इंद्रं । अच्छं । सुताः । इमे । वृषणं । यंतु । हरयः । श्रुष्टी । जातासः । इंदवः ।
स्वःऽविदः ॥ १ ॥

श्रुष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रं जातासो जाता इंदवः पात्रेषु चरंतः स्वर्विदः सर्वज्ञा हरयो हरितवर्णाः
सुता अभिषुता इमे सोमा वृषणं कामानां सेत्तारमिंद्रमच्छं यंतु । अभिगच्छंतु ॥

अयं भराय सान्सिरिंद्राय पवते सुतः । सोमो जैचस्य चेतति यथा विदे ॥ २ ॥
अयं । भराय । सान्सिः । इंद्राय । पवते । सुतः । सोमः । जैचस्य । चेतति । यथा ।
विदे ॥ २ ॥

भराय संयामाय तदर्थं सान्सिर्भजनीयः सुतोऽभिषुतोऽयं सोम इंद्रधिंद्रायं पवते । गृह्यादिषु चरति ।
ततः सोमो जैचस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा चतुर्थ्यर्थे बज्जलमिति षष्ठी ॥ जयशीलमिंद्रं
चेतति । जानाति । यथेंद्रो विदे लोकेर्ज्ञायते तथा जानाति ॥

अस्येदिंद्रो मदेष्वा याभं गृभ्णीत सान्सिं । वज्रं च वृषणं भरत्समप्सुजित् ॥ ३ ॥
अस्य । इत् । इंद्रः । मदेष्वा । याभं । गृभ्णीत । सान्सिं । वज्रं । च । वृषणं ।
भरत् । सं । अप्सुऽजित् ॥ ३ ॥

आ अनंतरमिंद्रोऽस्येदस्य सोमस्यैव मदेषु संजातेषु सान्सिं सर्वैः संभजनीयं याभं याहं यहीतत्वं धनु-
गृभ्णीत । गृह्णाति ॥ ह्यग्रहोर्भ इति भलं ॥ किंचाप्सुजिदुदकार्थं वृचस्य जेता । यद्वा । आप इत्यंतरिक्षनाम ।
अंतरिक्षेऽहिनामकस्य जेता । इंद्रो वृषणं वर्षितारं वज्रं च सं भरत् । संबिभर्तु ॥ बिभर्तेर्लैव्यङ्गागमः ॥

प्र धन्वा सोम जागृविरिंद्रायेंदो परि स्रव । द्युमंतं शुष्ममा भरा स्वर्विदं ॥ ४ ॥
प्र । धन्व । सोम । जागृविः । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव । द्युऽमंतं । शुष्मं ।
आ । भर । स्वःऽविदं ॥ ४ ॥

हे सोम जागृविर्जागरणशीलस्त्वं प्र धन्व । प्रचर । हे इंदो सोम इन्द्राय परि चर । परितः पात्रेषु चर । किंच युमतं दीप्तियुक्तं स्वर्विदं सर्वस्य लंभकं शुभं शत्रूणां शोषकं बलमा भर । आहर ॥

इंद्राय वृषणं मदं पवस्व विश्वदर्शतः । सहस्रं यामा पथिकृच्चिच्छरणः ॥ ५ ॥
इंद्राय । वृषणं । मदं । पवस्व । विश्वऽदर्शतः । सहस्रंऽयामा । पथिऽकृत् ।
विऽच्छरणः ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं वृषणं वर्षितारं मदं मदहेतुं रसमिन्द्रायिन्द्रायं पवस्व । चर । कीदृशः । विश्वदर्शतः सर्वैर्दर्शनीयः सहस्रयामा बज्रमार्गः पथिकृच्चजमानानां सन्मार्गकरणशीलो विचक्षणः सर्वस्य विद्रष्टा ॥ ॥ ५ ॥

अस्मभ्यं गातुवित्तमो देवेभ्यो मधुमत्तमः । सहस्रं याहि पथिभिः कर्निक्रदत् ॥ ६ ॥
अस्मभ्यं । गातुवित्ऽतमः । देवेभ्यः । मधुमत्ऽतमः । सहस्रं । याहि । पथिऽभिः ।
कर्निक्रदत् ॥ ६ ॥

हे सोम अस्मभ्यं गातुवित्तमोऽत्यंतं मार्गस्य लंभकः तथा देवेभ्यश्च मधुमत्तमोऽत्यंतं स्वादुकारी त्वं कर्निक्रदच्छब्दं कुर्वन् सहस्रं पथिभिर्वज्रभिर्मर्गैर्याहि । कलशमागच्छ ॥

पवस्व देववीतये इंदो धाराभिरोजसा । आ कलशं मधुमान्तोम नः सदः ॥ ७ ॥
पवस्व । देवऽवीतये । इंदो इति । धाराभिः । ओजसा । आ । कलशं । मधुऽमान् ।
मोम । नः । सदः ॥ ७ ॥

हे इंदो सोम देववीतये देवानां भक्षणाधीजसा बलेन धाराभिरात्मीयाभिः पवस्व । चर । हे सोम मधुमान्मदकररसवास्त्वं नोऽस्मदीयं कलशं द्रोणाभिधानमा सदः ॥ सदर्शुञ्जि रूपं ॥ आसीद ॥

तव द्रप्सा उदमुत इंद्रं मदाय वावृधुः । त्वां देवासो अमृताय कं पपुः ॥ ८ ॥
तव । द्रप्साः । उदऽमुतः । इंद्रं । मदाय । वावृधुः । त्वां । देवासः । अमृताय । कं ।
पपुः ॥ ८ ॥

उदमुतो वसतीवर्थाख्यमुदकं प्रति गच्छंतः । यद्वा । उदकस्य निर्गमयितारः । तव स्वभूता द्रप्सा द्रुतगामिनो रसा मदाय मदार्थमिंद्रं वावृधुः । वर्धयति । ततो देवासो देवा इन्द्रादयः कं सुखकरं त्वाममृताया-मरणार्थं पपुः । पिबन्ति ॥

आ नः सुतास इंदवः पुनाना धावता रयिं । वृष्टिद्यावो रीत्यापः स्वर्विदः ॥ ९ ॥
आ । नः । सुतासः । इंदवः । पुनानाः । धावता । रयिं । वृष्टिऽद्यावः । रीतिऽआपः ।
स्वःऽविदः ॥ ९ ॥

हे सुतासोऽभिपूयमाणा हे इंदवो दीप्ताः पात्रेषु चरन्तो वा हे रीत्यापः दैः पृथिवीं प्रति स्रवणशीला आपः कृताः तादृशा हे सोमाः पुनानाः पूयमाना धृतं नोऽस्मभ्यं रयिमा धावत । आगमयत । कीदृशाः । वृष्टिद्यावो वृष्टिमभि बीर्यैः क्रियते वृध्यभिमुखयुक्तीकवतः स्वर्विदः सर्वस्य लंभकाः ॥

सोमः पुनान ऊर्मिणाभ्यो वारं वि धावति । अग्रे वाचः पवमानः कर्निक्रदत् ॥ १० ॥
 सोमः । पुनानः । ऊर्मिणा । अर्थः । वारं । वि । धावति । अग्रे । वाचः । पवमानः ।
 कर्निक्रदत् ॥ १० ॥

पुनानः पूयमानः सोम ऊर्मिणा स्वीयया धारयाभ्योऽवेवारं वालं पवित्रं वि धावति । विविधं गच्छति । कीदृशः सोमः । पवमानः पूतो वाचः स्तोत्रस्थाये कर्निक्रदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन्वि धावति ॥ १० ॥

धीभिर्हिन्वन्ति वाजिनं वने क्रीळंतमत्यविं । अभि चिपृष्ठं मतयः समस्वरन् ॥ ११ ॥
 धीभिः । हिन्वन्ति । वाजिनं । वने । क्रीळंतं । अतिऽअविं । अभि । चिऽपृष्ठं । मतयः ।
 सं । अस्वरन् ॥ ११ ॥

वाजिनं बलवतं वने वननीये वसतीवर्याख्य उदके क्रीळंतं संक्रीडमानमत्यविं । अविशब्देन तद्रोमकृतं पवित्रमभिधीयते । अतिक्रांतपवित्रं सोममृत्विजो धीभिः स्तुतिभिर्हिन्वन्ति । वर्धयन्ति । यद्वा । धीभिः ॥ वर्णलोपस्कान्दसः ॥ धीतिभिरंगुलीभिर्हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति ॥ हि गती वृद्धौ च स्वादिः ॥ किंच चिपृष्ठं । चीणि पवित्राणि द्रोणकलशाधवनीयपूतभृदाख्यानि पात्राणि सृशतीति चीणि सवनानि वा सृशतीति स तथोक्तः । तं सोमं मतयः स्तुतयोऽभि समस्वरन् । अभितः संसुवन्ति ॥

असर्जि कलशां अभि मीळे सप्रिर्न वाजयुः । पुनानो वाचं जनयन्नसिष्यदत् ॥ १२ ॥
 असर्जि । कलशान् । अभि । मीळे । सप्रिः । न । वाजऽयुः । पुनानः । वाचं । जनयन् ।
 असिस्यदत् ॥ १२ ॥

वाजयुर्थजमानानामन्नमिच्छन् स सोमः कलशानमिलक्ष्य कलशेष्वसर्जि । सृज्यते । तत्र दृष्टांतः । सप्रिर्न यथाश्चो मीळे । संग्रामनामैतत् । संग्रामे सृज्यते तद्वत् । ततः पुनानः पूयमानः सोमो वाचं शब्दं जनयन्नुत्पादयन्नसिष्यदत् । पात्रेषु खंदते ॥

पवते हर्यतो हरिरति हूरांसि रंह्या । अभ्यर्षन्स्तोतृभ्यो वीरवद्यशः ॥ १३ ॥
 पवते । हर्यतः । हरिः । अति । हूरांसि । रंह्या । अभिऽअर्षन् । स्तोतृऽभ्यः ।
 वीरऽवत् । यशः ॥ १३ ॥

हर्यतः सृहणीयो हरिर्हरितवर्णः सोमो रंह्या ॥ तृतीयाया आकारः ॥ साधुवेगेन हूरांसि कुटिलान्यनुजूनं पवित्राण्यति पवते । अतीत्य गच्छति । किं कुर्वन् । स्तोतृभ्यो वीरवत् पुत्रयुक्तं यशोऽभ्यर्षन्नभिगमयन् पवते ॥

अया पवस्व देवयुर्मधोधारां असृक्षत । रेभन्पवित्रं पर्येषि विश्रतः ॥ १४ ॥
 अया । पवस्व । देवऽयुः । मधोः । धाराः । असृक्षत । रेभन् । पवित्रं । परि । एषि ।
 विश्रतः ॥ १४ ॥

हे सोम देवयुर्देवान्कामयमानस्त्वमयानया धारया पवस्व । षर । ततो मधोर्मदकरस्व तव धारा आत्मीया अहृक्षत । सृज्यन्ते । अगन्तरं रेभच्छब्दायमानः पवित्रं विश्रतः पर्येषि । सर्वतः परिगच्छसि ॥ १११ ॥

परीत इति षडङ्गिश्लेषं चतुर्थं सूक्तं । त्वं सोमासि । ऋ० ९. ६७. इत्यचोक्ता भरद्वाजकश्यपाद्याः सप्तर्षयः ।
आद्या बृहती द्वितीया सतोबृहती । अयमेकः प्रगाथः । परि सुवान इत्येषा तृतीयैकविंशत्यक्षरा भुरिभिराङ्
द्विपदा । नृभिर्येमान इति षोडशी विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् । चतुर्थ्यादिद्वी प्रगाथी । दशम्यादित्रयः
सप्तदश्यादिपंच प्रगाथाः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रम्यते । परीतः षडङ्गितिः सप्तर्षयः प्रागाथं
तृतीयाषोऽक्षी द्विपदे अष्टम्याद्ये बृहत्याविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

परीतो षिंचता सुतं सोमो य उंमं हविः ।

दधन्वाँ यो नर्यो अप्स्वंपतरा सुषाव सोममद्रिभिः ॥ १ ॥

परि । इतः । सिंचत । सुतं । सोमः । यः । उत्तमं । हविः ।

दधन्वान् । यः । नर्यः । अप्ऽसु । अंतः । आ । सुसाव । सोमं । अद्रिऽभिः ॥ १ ॥

हे अखिजः सुतमभिषुतं सोममित अस्मात्कर्मण ऊर्ध्वं अथवास्मात्प्रदेशादूर्ध्वं परि षिंचत वसतीवरीभिः ॥
इतो षिंचतेत्यत्र संहितायां कंदसीति रोक्त्वं । आदेशप्रत्यययोरिति षत्वं ॥ यः सोमो देवानामुत्तमं प्रशस्त्रं
हविर्भवति आ अपि च नर्यो मनुष्यहितो यश्च सोमोऽप्सु वसतीवरीष्वंतरिक्षे वांतर्दधन्वान्गच्छन्भवति तं
सोममद्रिभिर्थावभिरध्वर्युः सुषाव । अभिषुतं चकार । तं परि षिंचतेति समन्वयः ॥

नूनं पुनानोऽविभिः परि स्रवादब्धः सुरभितरः ।

सुते चिच्चाप्सु मंदासो अंधसा श्रीणंतो गोभिरुत्तरं ॥ २ ॥

नूनं । पुनानः । अविऽभिः । परि । स्रव । अदब्धः । सुरभितरः ।

सुते । चित् । त्वा । अप्ऽसु । मंदासः । अंधसा । श्रीणंतः । गोभिः । उत्तरं ॥ २ ॥

हे सोम अदब्धः कैश्चिदप्यहंसितः सुरभितरोऽत्यंतं सुगंधिस्त्वं नूनमिदानीं पुनानः पूयमानः सन्नविभि-
रविवाल्कलैः पवित्रैस्तेभ्यः परि स्रव । परितः क्षर । सुते चिदभिषुते सत्यंधसा सकृत्कृत्वाणान्नेन गोभिर्गो-
विकारैः क्षीरैः क्षीरादिभिः श्रीणंतो मिश्रयंतो वयमुत्तरमुन्नततरमप्सु वसतीवरीषु संस्थितं त्वां मंदासः ।
मंदासहे । सुमः ॥

परि सुवानश्चक्षसे देवमादनः क्रतुरिदुर्विचक्षणः ॥ ३ ॥

परि । सुवानः । चक्षसे । देवऽमादनः । क्रतुः । इदुः । विऽचक्षणः ॥ ३ ॥

सुवानोऽभिपूयमाणः सोमश्चक्षसे सर्वेषां दर्शनाय परि स्रवति । कीदृशः । देवमादनो देवानां तर्पयिता
क्रतुः कर्ता इदुः पात्रेषु क्षरणशीलो दीप्तो वा विचक्षणः सर्वस्य विद्वष्टा ॥

पुनानः सोम धारयापो वसानो अर्षसि ।

आ रत्नधा योनिमृतस्य सीदस्युत्तो देव हिरण्ययः ॥ ४ ॥

पुनानः । सोम । धारया । अपः । वसानः । अर्षसि ।

आ । रत्नऽधाः । योनिं । मृतस्य । सीदसि । उत्तः । देव । हिरण्ययः ॥ ४ ॥

हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वमप उदकानि वसतीवर्याख्यानि वसान आच्छादयन् धारयार्षसि । पवित्रं
गच्छसि । ततो रत्नधा रत्नानां दाता त्वमृतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमा सीदसि । हे देव वीतमान

सोम उतसः प्रसंदनशीलस्त्वं हिरण्ययो हिरण्यमयो हिरण्यस्योत्पत्तिस्थानं खलु । यद्वा । देवानां हितरमणीयो भवसि ॥

दुहान ऊर्धदिव्यं मधु प्रियं प्रत्नं सधस्यमासदत् ।

आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यर्षति नृभिर्धूतो विचक्षणः ॥ ५ ॥

दुहानः । ऊर्धः । दिव्यं । मधु । प्रियं । प्रत्नं । सधऽस्यं । आ । असदत् ।

आपृच्छ्यं । धरुणं । वाजी । अर्षति । नृऽभिः । धूतः । विऽचक्षणः ॥ ५ ॥

मधु मदकरं प्रियं प्रीणनकारि दिव्यं दिवि भवमूधः सोमवल्लीलक्षणं दुहानः सोमः प्रत्नं पुरातनं सधस्यं । सह तिष्ठत्येति सधस्यं स्थानं । अंतरिक्षमासदत् । आसीदति ॥ सदेर्नुडि रूपं ॥ तत आपृच्छ्यं कर्मण्याप्रष्टव्यं धरुणं कर्मणो धारयितारं यजमानं वाज्यज्ञवान्तोमोऽर्षति । तस्मा अन्नं दातुमभिगच्छति । कीदृशः । नृभिः कर्मनेतृभिर्द्ध्विभिर्धूतोऽदाभ्यग्रहे परिशोधितः । तैरेनं चतुराधूनीति पंचकलः सप्तकलो वेत्यापसंभेन सूचितं । विचक्षणः सर्वस्य विद्वष्टा ॥ ॥ १२ ॥

पुनानः सोम जागृविरव्यो वारे परि प्रियः ।

त्वं विप्रो अभवोऽंगिरस्तमो मध्वा यज्ञं मिमिक्ष नः ॥ ६ ॥

पुनानः । सोम । जागृविः । अव्यः । वारे । परि । प्रियः ।

त्वं । विप्रः । अभवः । अंगिरःऽतमः । मध्वा । यज्ञं । मिमिक्ष । नः ॥ ६ ॥

हे सोम जागृविर्जागरणशीलः प्रियः प्रीणयिता त्वं पुनानः पूयमानः सन्नव्योऽवेधेरे वाले पवित्रे परि चरसि । किंच विप्रो मेधावी त्वमंगिरस्तमोऽंगिरसां वरिष्ठः पितृणां नेताभवः । भवसि । स त्वं नोऽस्मदीयं यज्ञं मध्वा मधुनात्मीयेन रसेन मिमिक्ष । सिंच ॥ मिहेः सेचनार्थस्य सनि रूपं ॥

सोमो मीढ्वान्पवते गातुवित्तम ऋषिर्विप्रो विचक्षणः ।

त्वं कविरभवो देववीतम आ सूर्यं रोहयो दिवि ॥ ७ ॥

सोमः । मीढ्वान् । पवते । गातुवित्ऽतमः । ऋषिः । विप्रः । विऽचक्षणः ।

त्वं । कविः । अभवः । देवऽवीतमः । आ । सूर्यं । रोहयः । दिवि ॥ ७ ॥

मीढ्वान् कामानां सेक्ता सोमः पवते । चरति । कीदृशः । गातुवित्तमोऽत्यंतं मार्गस्य लंभक ऋषिः सर्वस्य प्रदर्शको विप्रो मेधावी विचक्षणो विद्वष्टा । किंच कविः क्रांतप्रज्ञस्त्वं देववीतमोऽत्यंतं देवकामोऽभवः । भवसि । अपि च दिवि बुलोके सूर्यमा रोहयः । प्रादुर्भावयसि ॥

सोम उ सुवाणः सोतुभिरधि णुभिरवीनां ।

अश्वयेव हरिता याति धारया मंद्रया याति धारया ॥ ८ ॥

सोमः । ऊं इति । सुवानः । सोतुऽभिः । अधि । सुऽभिः । अवीनां ।

अश्वयाऽइव । हरिता । याति । धारया । मंद्रया । याति । धारया ॥ ८ ॥

सोतुभिरभिषुण्वन्निर्द्ध्विभिः सुवानोऽभिषूयमाणः सोमोऽवीनां सुभिः ॥ मांस्युत्सूनामुपसंख्यानं । पा० ६. १. ६३. १. इति सानुशब्दस्य सुभावः ॥ समुच्छित्तैर्वालिः पवित्रैरधि याति । अधिकं गच्छति । उ

परीत इति षड्विंशत्युचं चतुर्थं सूक्तं । त्वं सोमासि । ऋ० ९. ६७. इत्यचोक्ता भरद्वाजकश्यपाद्याः सप्तर्षयः ।
आद्या बृहती द्वितीया सतोबृहती । अयमेकः प्रगाथः । परि सुवान इत्येषा तृतीयैकविंशत्यक्षरा भुरिभिराड्
द्विपदा । नृभिर्येमान इति षोडशी विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् । चतुर्थ्यादिद्वी प्रगाथी । दशम्यादित्रयः
सप्तदश्यादिपंच प्रगाथाः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रम्यते । परीतः षड्विंशतिः सप्तर्षयः प्रागाथं
तृतीयाषोऽक्षी द्विपदे अष्टम्याद्ये बृहत्याविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

परीतो षिंचता सुतं सोमो य उतमं हविः ।

दधन्वाँ यो नर्यो अप्स्वंपतरा सुषाव सोममद्रिभिः ॥ १ ॥

परि । इतः । सिंचत । सुतं । सोमः । यः । उतऽतमं । हविः ।

दधन्वान् । यः । नर्यः । अपऽसु । अंतः । आ । सुसाव । सोमं । अद्रिऽभिः ॥ १ ॥

हे अखिजः सुतमभिषुतं सोममित अस्मात्कर्मण ऊर्ध्वं अथवास्मात्प्रदेशादूर्ध्वं परि षिंचत वसतीवरीभिः ॥
इतो षिंचतेत्यत्र संहितायां कंडसीति रोक्त्वं । आदेशप्रत्यययोरिति षत्वं ॥ यः सोमो देवानामुत्तमं प्रशस्त्रं
हविर्भवति आ अपि च नर्यो मनुष्यहितो यश्च सोमोऽप्सु वसतीवरीष्वंतरिक्षे वांतर्दधन्वान्गच्छन्भवति तं
सोममद्रिभिर्थावभिरध्वर्युः सुषाव । अभिषुतं चकार । तं परि षिंचतेति समन्वयः ॥

नूनं पुनानोऽविभिः परि स्रवादब्धः सुरभितरः ।

सुते चिच्चाप्सु मंदासो अंधसा श्रीणंतो गोभिरुत्तरं ॥ २ ॥

नूनं । पुनानः । अविऽभिः । परि । स्रव । अदब्धः । सुरभितरः ।

सुते । चित् । त्वा । अपऽसु । मंदासः । अंधसा । श्रीणंतः । गोभिः । उतऽतरं ॥ २ ॥

हे सोम अदब्धः कैश्चिदप्यहंसितः सुरभितरोऽत्यंतं सुगंधिस्त्वं नूनमिदानीं पुनानः पूयमानः सन्नविभि-
रविवाल्कलैः पवित्रैस्त्रैः परि स्रव । परितः क्षर । सुते चिदभिषुते सत्यंधसा सकृत्कृत्वाणान्नेन गोभिर्गो-
विकारैः क्षीरैः क्षीरादिभिः श्रीणंतो मिश्रयंतो वयमुत्तरमुन्नततरमप्सु वसतीवरीषु संस्थितं त्वां मंदासः ।
मंदासहे । सुमः ॥

परि सुवानश्चक्षसे देवमादनः क्रतुरिदुर्विचक्षणः ॥ ३ ॥

परि । सुवानः । चक्षसे । देवऽमादनः । क्रतुः । इदुः । विऽचक्षणः ॥ ३ ॥

सुवानोऽभिपूयमाणः सोमश्चक्षसे सर्वेषां दर्शनाय परि स्रवति । कीदृशः । देवमादनो देवानां तर्पयिता
क्रतुः कर्ता इदुः पात्रेषु क्षरणशीलो दीप्तो वा विचक्षणः सर्वस्य विद्वष्टा ॥

पुनानः सोम धारयापो वसानो अर्षसि ।

आ रत्नधा योनिमृतस्य सीदस्युत्तो देव हिरण्ययः ॥ ४ ॥

पुनानः । सोम । धारया । अपः । वसानः । अर्षसि ।

आ । रत्नऽधाः । योनिं । मृतस्य । सीदसि । उत्तः । देव । हिरण्ययः ॥ ४ ॥

हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वमप उदकानि वसतीवर्याख्यानि वसान आच्छादयन् धारयार्षसि । पवित्रं
गच्छसि । ततो रत्नधा रत्नानां दाता त्वमृतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमा सीदसि । हे देव वीतमान

हे सोम देववीतये देवानां पानाय तदर्थमर्षासा वसतीवर्याखीनोदकेन प्र पिथे । प्रथायसे । तत्र दृष्टांतः । सिंधुर्न यथा सिंधुदकेन प्रपिथे प्रथायते तद्वत् ॥ घायतेर्लिटि लिङ्ग्रोडोश्चेति पीभावः ॥ ततः स त्वं मदिरो न मदकरः सुरादिरिव जागृविर्जागरणशीलः । यद्वा । नः संप्रत्यर्थे । इदानीं मदकरो जागरणशीलस्त्वं । अंशोर्लताखंडस्य पयसा रसेन मधुस्रुतं रसस्य चारयितारं कोशं द्रोणकलशमच्छाभिगच्छसि ॥

आ ह॒र्यतो अ॒र्जुने॒ अ॒र्त्के॒ अ॒व्यत॒ प्रि॒यः॒ सू॒नुर्न॒ म॒र्ज्यः॒ ।

तमीं॑ हि॒न्व॑न्त्य॒पसो॒ यथा॒ रथं॑ न॒दीष्वा॒ गभ॑स्त्योः ॥ १३ ॥

आ । ह॒र्य॑तः । अ॒र्जु॑ने । अ॒र्त्के॑ । अ॒व्य॑त् । प्रि॒यः॑ । सू॒नुः॑ । न । म॒र्ज्यः॑ ।

तं । इ॒ । हि॒न्व॑न्ति । अ॒पसः॑ । यथा॑ । रथं॑ । न॒दीषु॑ । आ । गभ॑स्त्योः ॥ १३ ॥

हर्यतः सृहणीयः प्रियः प्रीणयिता सूनुर्न सूनुरिव मर्ज्यो मार्जनीयः सोमोऽर्जुनेऽर्जुनवर्णेऽत्कि रूपे पवित्र आव्यत । आवृणोति । तमीमिनं सोममंगुलयो नदीषु नदमानामु वसतीवरीषु गभस्त्योर्बाह्वोराभिमुख्येन हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । तत्र दृष्टांतः । अपसो यथा वेगवन्तो जना रथं संग्रामेषु प्रेरयन्ति तद्वत् ॥

अ॒भि सो॒मास॑ अ॒यवः॒ पव॑न्ते॒ मद्यं॑ म॒दं ।

स॒मु॒द्र॒स्याधि॑ वि॒ष्टपि॑ म॒नीषि॒णो म॒त्स॒रासः॑ स्व॒र्वि॒दः॑ ॥ १४ ॥

अ॒भि । सो॒मा॑सः । अ॒य॑वः । पव॑न्ते । मद्यं॑ । म॒दं ।

स॒मु॒द्र॒स्य॑ । अ॒धि॑ । वि॒ष्टपि॑ । म॒नी॒षि॒णः॑ । म॒त्स॒रा॑सः । स्वः॑ऽवि॒दः॑ ॥ १४ ॥

आयवो गमनशीलाः सोमासः सोमा मद्यं मदकरं मदमात्मीयं रसमभि पवन्ते । अभितो निर्गमयन्ति । कुचेति उच्यते । समुद्रस्यांतरिक्षस्याधि विष्टप्यधिकं समुच्छ्रिते पवित्रे । यद्वा । समुद्रस्य । समुद्रवन्त्यस्माद्रसाः । तस्य कलशस्याधुपरि विष्टपि स्थाने पवित्रे निर्गमयन्ति । कीदृशाः । मनीषिणो मनस ईशितारो मत्सरासो मदकराः स्वर्विदः सर्वस्य संभक्ताः ॥

तर॑त्समु॒द्रं प॒र्वमा॑न॒ ऊ॒र्मि॒णा॒ राजा॑ दे॒व ऋ॒तं बृ॒हत् ।

अ॒र्षे॑न्मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्य॒ धर्म॑णा॒ प्र हि॒न्वा॒न ऋ॒तं बृ॒हत् ॥ १५ ॥

तर॑त् । स॒मु॒द्रं॑ । प॒र्व॑मा॒नः॑ । ऊ॒र्मि॒णा॑ । राजा॑ । दे॒वः॑ । ऋ॒तं॑ । बृ॒हत् ।

अ॒र्षे॑त् । मि॒त्र॒स्य॑ । वरु॑णस्य । धर्म॑णा । प्र । हि॒न्वा॒नः॑ । ऋ॒तं॑ । बृ॒हत् ॥ १५ ॥

पवमानः पूषमानो देवो द्योतमानो बृहदत्यंतमृतं सत्यभूतो राजा सोमः समुद्रमंतरिक्षं कलशं वोर्मिणा धारया तरत । तरति । हिन्वानः प्रेर्यमाणं ऋतं बृहदत्यंतं सत्यभूतः स सोमो मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्धर्मणा धारणार्थं प्रार्थत् । प्रगच्छति ॥ ॥ १५ ॥

नृ॒भि॒र्ये॒मानो॑ ह॒र्यतो॑ वि॒चक्ष॒णो॒ राजा॑ दे॒वः स॒मु॒द्रि॒यः॑ ॥ १६ ॥

नृ॒ऽभिः॑ । ये॒मा॒नः॑ । ह॒र्य॑तः । वि॒ऽच॒क्ष॒णः॑ । राजा॑ । दे॒वः॑ । स॒मु॒द्रि॒यः॑ ॥ १६ ॥

नृभिः कर्मभेदुभिर्येमानो नियम्यमानो हर्यतः सृहणीयो विचक्षणो विद्रष्टा देवो दीप्यमानः समुद्रियो ऽंतरिक्षे भवो राजा सोम इन्द्रार्थं पवत इत्युत्तरेण संबन्धः ॥ समुद्राभाह इति भवार्थे चप्रत्ययः ॥

इंद्राय पवते मद्ः सोमो मरुत्वते सुतः ।

सहस्रधारो अत्यथ्यमर्षति तमी मृजंत्यायवः ॥१७॥

इंद्राय । पवते । मद्ः । सोमः । मरुत्वते । सुतः ।

सहस्रधारः । अति । अथ्यं । अर्षति । तं । इमिति । मृजति । आयवः ॥१७॥

मदो मादकः सुतोऽभिषुतः सोमो मरुत्वते मरुत्सिद्धत इंद्रायेंद्रार्थं पवते । चरति । ततः सहस्रधारो बहुधारोपेतः सोमोऽव्यमविमयं पवित्रमत्यर्षति । अतिगच्छति । तमिमं सोममायवो मनुष्या ऋत्विजो मृजति । शोधयति ॥

पुनानश्चमू जनयन्मतिं कविः सोमो देवेषु रण्यति ।

अपो वसानः परि गोभिरुत्तरः सीदन्वनेष्वयत ॥१८॥

पुनानः । चमू इति । जनयन् । मतिं । कविः । सोमः । देवेषु । रण्यति ।

अपः । वसानः । परि । गोभिः । उत्तरः । सीदन् । वनेषु । अयत ॥१८॥

चमू ॥ सप्तम्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ चखोरधिषवणफलकयोः पुनानः पूयमानोऽभिषूयमाणो मतिं स्तुतिं जनयन्त्यादयन् कविः क्रांतप्रज्ञः एतादृशः सोमो देवेष्विन्द्रादिषु रण्यति । किंचापि वसतीवरीर्वसान आच्छादयन् वनेषु काष्ठेषु पात्रेषु सोदन् सोमो गोभिर्गोविकारिः बीरादिभिः पर्ययत । परिदीयते । आच्छादयते ॥

तवाहं सोम रारण सख्य इंदो दिवेदिवे ।

पुरूणि बभ्रो नि चरन्ति मामव परिधीरति ताँ इहि ॥१९॥

तव । अहं । सोम । रारण । सख्ये । इंदो इति । दिवेऽदिवे ।

पुरूणि । बभ्रो इति । नि । चरन्ति । मां । अवं । परिऽधीन् । अति । तान् । इहि ॥१९॥

हे इंदो हे सोम तव सख्ये सखिकर्मण्यहं दिवेदिवेऽन्वहं रारण ॥ रणेर्लियुत्तमे णलि रूपं ॥ हे बभ्रो बभ्रुवर्णं सोम पुरूणि बह्वनि रचांसि मां तव सख्ये स्थितं न्यव चरन्ति । नीचीनं चरन्ति । बाधते । ये मां बाधते तान्परिधीन्नाबसांस्त्वमतीहि । अतीत्य गच्छ । जहीति यावत् ॥

उताहं नक्तमुत सोम ते दिवा सख्याय बभ्र ऊधनि ।

घृणा तपंतमति सूर्यं परः शकुना इव पप्रिम ॥२०॥

उत । अहं । नक्तं । उत । सोम । ते । दिवा । सख्याय । बभ्रो इति । ऊधनि ।

घृणा । तपंतं । अति । सूर्यं । परः । शकुनाःऽइव । पप्रिम ॥२०॥

हे बभ्रो बभ्रुवर्णं हे सोम उतापि च नक्तमुतापि च दिवाहोरात्रयोः सख्याय सख्याय तवोर्धनि समीपि इहं रम इति शेषः । ते वयं घृणा दीप्त्या तपंतं ज्वलंतं परः परमस्थानस्थितं सूर्यं तदात्मकं स्वामति पप्रिम । तत्र स्थितं त्वां प्राप्तमतिपतिम । कथमिव । शकुना इव यथा सुपर्णादयः पक्षिणः सूर्यमतिगच्छन्ति तद्वत् ॥ पतू गती । अस्माच्छांसे लिटि तनिपत्योः ऋदसोत्युपधालोपः ॥ १५ ॥

यावसोचेऽभिरूपकरणे सोमे मृज्यमान एकसृष्टः । तत्र मृज्यमान इत्येषा तृतीया । सूचितं च । मृज्यमानः
सुहस्त्या दशभिर्विवस्वतः । आ० ५. १२. । इति ॥

मृज्यमानः सुहस्त्य समुद्रे वाचमिन्वसि ।
रयिं पिशंगं बहुलं पुरुस्पृहं पवमानाभ्यर्षसि ॥ २१ ॥
मृज्यमानः । सुहस्त्य । समुद्रे । वाचं । इन्वसि ।
रयिं । पिशंगं । बहुलं । पुरुस्पृहं । पवमान । अग्नि । अर्षसि ॥ २१ ॥

हे सुहस्त्य । हस्ते भवा हस्त्या अंगुलयः । शोभनांगुलिक सोम मृज्यमानः शोधमानस्त्वं समुद्रेऽंतरिक्षे
कलशे वा वाचं शब्दमिन्वसि । प्रेरयसि । किंच हे पवमान पूयमान सोम पिशंगं हिरण्यैः पिशंगवर्णं बह्वलं
प्रभूतं पुरुस्पृहं बह्वभिः स्पृहणीयं रयिं धनमभ्यर्षसि । स्तोतृणामभि चरसि । प्रयच्छसि ॥

मृजानो वारे पवमानो अय्यये वृषाव चक्रदो वने ।
देवानां सोम पवमान निष्कृतं गोभिरंजानो अर्षसि ॥ २२ ॥
मृजानः । वारे । पवमानः । अय्यये । वृषा । अवं । चक्रदः । वने ।
देवानां । सोम । पवमान । निःऽकृतं । गोभिः । अंजानः । अर्षसि ॥ २२ ॥

हे सोम वृषा वर्धिता त्वं मृजानो वसतीवरीभिर्मृज्यमानोऽलंक्रियमाणोऽव्ययेऽविमये वारे वाले पविचे
पवमानः पूयमानः सन् वने वननीय उदके काष्ठे कलशे वाव चक्रदः । अवक्रंदसि । शब्दायसे । ततो हे सोम
हे पवमान त्वं गोभिर्गवैः बीरादिभिरंजानोऽज्यमानः सन्निष्कृतं संस्कृतं देवानां स्थानमर्षसि । गच्छसि ॥

पवस्व वाजसातयेऽभि विश्वानि काव्या ।
त्वं समुद्रं प्रथमो वि धारयो देवेभ्यः सोम मत्सरः ॥ २३ ॥
पवस्व । वाजसातये । अग्नि । विश्वानि । काव्या ।
त्वं । समुद्रं । प्रथमः । वि । धारयः । देवेभ्यः । सोम । मत्सरः ॥ २३ ॥

हे सोम विश्वानि सर्वाणि काव्या कविकर्माणि स्तोत्राण्यभिलक्ष्य वाजसातयेऽन्नलाभाय पवस्व । चर । हे
सोम देवेभ्यो देवानां मत्सरो मदकरः प्रथमः सर्वदेवानां मुख्यस्त्वं समुद्रमंतरिक्षं कलशं वा वि धारयः ।
विशेषेण धारयसि ॥

स तू पवस्व परि पार्थिवं रजो दिव्या च सोम धर्मभिः ।
त्वां विप्रासो मतिभिर्विचक्षणं शुभ्रं हिन्वति धीतिभिः ॥ २४ ॥
सः । तु । पवस्व । परि । पार्थिवं । रजः । दिव्या । च । सोम । धर्मैऽभिः ।
त्वां । विप्रासः । मतिभिः । विऽचक्षणं । शुभ्रं । हिन्वति । धीतिभिः ॥ २४ ॥

हे सोम तादृशस्त्वं पार्थिवं रजो लोकं प्रति दिव्यानि च रजांसि प्रति धर्मभिर्धारकैः सह तु चिप्रं परि
पवस्व । परितः चर । हे विचक्षणं विद्वष्टः सोम विप्रासो विप्रा मेधाविनो मतिभिः स्तुतिभिर्धीतिभिरंगुली-
भिश्च शुभ्रं श्वेतवर्णं त्वां हिन्वति । प्रेरयति ॥

पवमाना असृष्टत पवित्रमति धारया ।

मरुत्वतो मत्सरा इन्द्रिया हया मेधामभि प्रयांसि च ॥ २५ ॥

पवमानाः । असृष्टत । पवित्रं । अति । धारया ।

मरुत्वतः । मत्सराः । इन्द्रियाः । हयाः । मेधां । अभि । प्रयांसि । च ॥ २५ ॥

पवमानाः पृथमानाः सोमा धारयात्मीयया पवित्रमतीत्यासृष्टत । सृज्यंते । कीदृशाः । मरुत्वतो मरु-
च्चिर्युक्ता मत्सरा मदकरा इन्द्रिया इन्द्रजुष्टाः । मेधां सुतिं प्रयांस्यन्नानि चाभिलक्ष्य स्रोतृभ्य उभयं कर्तुं वा
हया गंतार एते सृज्यंते ॥

अपो वसानुः परि कोशमर्षतीर्दुर्हियानः सोतृभिः ।

जनयज्ज्योतिर्मंदना अवीवशद्गाः कृण्वानो न निर्णिजं ॥ २६ ॥

अपः । वसानुः । परि । कोशं । अर्षति । इंदुः । हियानः । सोतृभिः ।

जनयन् । ज्योतिः । मंदनाः । अवीवशत् । गाः । कृण्वानः । न । निःऽनिजं ॥ २६ ॥

अपो वसतीवरीर्वसान आच्छादयन् सोतृभिरभिपुण्वज्जिर्हियानः प्रेर्यमाण इंदुः सोमः कोशं कलशं
पर्यर्षति । प्रति गच्छति । किंच ज्योतिर्दीप्तिं जनयन्नुत्पादयन् गा गव्यानि क्षीरादीनि निर्णिजमात्मनो रूपं
कृण्वानः कुर्वन् मिश्रयन् सोऽयं सोमः । नः संप्रत्यर्थं । इदानीं मंदनाः सुतीरवीवशत् । कामयते ॥ वश
कांती । लुडि चडि रूपं ॥ १६ ॥

पवस्वेति षोडशर्चं पंचमं सूक्तं । आबृहचस्य गौरिवीतिर्नाम शक्तिपुत्र ऋषिः । तृतीयायाः शक्तिर्नाम
वासिष्ठः । ततः पंचानां वृचानामूर्ध्वनामांगिरस ऋजिश्चा नाम भारद्वाज ऊर्ध्वसदा नामांगिरसः कृतयशा
नाम कश्चित् सोऽप्यांगिरस ऋणचयो नाम राजर्षिरित्येते क्रमेणर्षयः । एवं त्रयोदश गताः । ततस्त्रिंशत्
वासिष्ठः शक्तिः । प्रथमातृतीयाद्या अयुजः ककुभः । द्वितीयाचतुर्थ्याद्या युजः सतीवृहत्त्वः । स सुन्वे यो
वसूनामित्थेषा तु यवमध्या गायत्री । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रम्यते । पवस्व षोडश गौरिवी-
तिर्दुर्हियं शक्तिरेकामूर्च्छजिश्चोर्ध्वसदा कृतयशा ऋणचय इत्यृषयो वृचास्त्रिंशः शक्तिः काकुभाः प्रगाथाः स
सुन्वे गायत्री यवमध्येति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व मधुमत्तम इंद्राय सोम क्रतुवित्तमो मदः । महि द्युक्षतमो मदः ॥ १ ॥

पवस्व । मधुमत्तमः । इंद्राय । सोम । क्रतुवित्तमः । मदः । महि । द्युक्षतमः ।

मदः ॥ १ ॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्योपेतस्त्वमिंद्रायिंद्रार्थं मदो मदकरः सन् पवस्व । अर । कीदृशः ।
क्रतुवित्तमोऽत्यंतं प्रज्ञायाः कर्मणो वा संभको महि महान् मंहनीयो वा बुधतमोऽत्यंतं दीप्तो मदो मदहेतुः ॥

यस्य ते पीत्वा वृषभो वृषायतेऽस्य पीता स्वर्विदः ।

स सुप्रकेतो अभ्यक्रमीदिषोऽच्छा वाजं नैतशः ॥ २ ॥

यस्य । ते । पीत्वा । वृषभः । वृषायते । अस्य । पीता । स्वःऽविदः ।

सः । सुऽप्रकेतः । अभि । अक्रमीत् । इषः । अच्छ । वाजं । न । एतशः ॥ २ ॥

वृषभः कामानां वर्षक इन्द्रो यस्य ते त्वां पीत्वा वृषायते वृषभवदाचरति । किंश्च स्वर्गः सर्वस्य दर्शक-
स्यास्य ते तव पीता पाने सति सुप्रकेतः सुप्रज्ञः स इन्द्र इषः शत्रूणामन्तान्यभ्यक्रमीत् । अभिक्रामति । तत्र
दृष्टान्तः । वाजं जैतशः । एतश् इत्यञ्चनाम । यथाश्चो वाजं संयाममभिगच्छति तद्वत् ॥

त्वं ह्यं॑ ग॒ दैव्या॒ प॒र्व॒मान् ज॒नि॒मानि॒ द्यु॒म॒त्त॒मः । अ॒मृत॒त्वाय॑ घो॒षयः॑ ॥ ३ ॥

त्वं । हि॒ अ॒ंग॒ । दै॒व्या॒ । प॒र्व॒मान् । ज॒नि॒मानि॒ । द्यु॒म॒त्त॒मः । अ॒मृत॒त्वाय॑ । घो॒षयः॑ ॥ ३ ॥

हे पर्वमान पूयमान सोम द्युमत्तमोऽतिशयेन दीप्तिमांस्त्वं हि त्वमेव दैव्या देवसंबंधीनि जनिमानि
जन्मानि । देवानित्यर्थः । तानभिलक्ष्यामृतत्वाय तेषाममरणायांग चिप्रं घोषयः । शब्दायसे ॥ घुषिर्
विशब्दने । षंतस्य लेटि रूपं । हियोगादनिघातः ॥

येना॒ न॒व॒ग्वो॒ द्ध्य॒ङ्क॒पोरु॑ते येन॒ वि॒प्रा॒स आ॒पिरे॑ ।

दे॒वानां॑ सु॒म्ने अ॒मृत॑स्य॒ चारु॑णो॒ येन॒ श्रवा॑स्यान॒शुः ॥ ४ ॥

येन॑ । न॒व॒ऽग्वः॑ । द्ध्य॒ङ् । अ॒प॒ऽऊ॒रु॑ते । येन॑ । वि॒प्रा॒सः । आ॒पिरे॑ ।

दे॒वानां॑ । सु॒म्ने । अ॒मृत॑स्य । चारु॑णः । येन॑ । श्रवा॑सि । आ॒न॒शुः ॥ ४ ॥

नवग्वो नवमीयगतिः यद्वा नवभिर्मासैः सत्त्वस्यागुघाता दध्यङ्कृतनामकोऽंगिरा येन सोमेन पणिभिरप-
हृतानां गवां द्वारमपोरुते अपाच्छादयति विवृतमकार्षीत् विप्रासस्तन्मुखाः सर्वे मेधाविनोऽंगिरसो येन च
सोमेनापिरे एतैरपहता गा आप्नुवन् किंच देवानामिन्द्रादीनां सुम्ने सुखे यज्ञेन संजाते सति चारुणः
कल्याणस्यामृतस्योदकस्य संबन्धीनि श्रवांस्यन्नानि येन च सोमेन यजमाना आनशुः आप्नुवन् अलमंत स त्वं
देवानाममृतत्वाय शब्दायस इति पूर्वेण समन्वयः ॥

ए॒ष स्य॑ धार॒या सु॒तोऽव्यो॑ वारै॒भिः प॒वते॑ म॒दित॑मः । क्री॒ळन्मि॑रि॒रपामि॑व ॥ ५ ॥

ए॒षः । स्यः॑ । धार॒या । सु॒तः । अ॒व्यः॑ । वारै॒भिः । प॒वते॑ । म॒दि॒न्ऽत॑मः । क्री॒ळन् ।

ज॒र्मिः । अ॒पां॑ऽइ॒व ॥ ५ ॥

स्य स एष सुतोऽभिपुतः सोमोऽव्योऽवेर्वरिभिर्वास्त्रिभ्यः पवित्रेभ्यो धारयात्वीयया पवते । कलशमभिलक्ष्य
चरति । क्रीडशः । मदितमो मादयितुतमोऽपामिवोदकानामूर्मिः संघात इव क्रीळन्नितसतः संक्रीडमानः
पवते ॥ ॥ १७ ॥

य॒ उ॒स्रिया॑ अ॒प्या अ॒न्तर॑श्म॒नो॒ निर्गा॑ अ॒कृत॑दो॒जसा॑ ।

अ॒भि ब्र॒जं त॑न्निषे॒ गव्य॑म॒श्व्यं व॒मी॑व॒ धृष्णो॑वा रु॒ज ॥ ६ ॥

यः । उ॒स्रियाः॑ । अ॒प्याः॑ । अ॒न्तः । अ॒श्मनः॑ । निः । गाः । अ॒कृत॑त् । अ॒जसा॑ ।

अ॒भि । ब्र॒जं । त॑न्निषे॒ । गव्यं॑ । अ॒श्व्यं॑ । व॒मी॑ऽइ॒व । धृष्णो॑ इति॑ । आ॒ । रु॒ज ॥ ६ ॥

यः सोम उस्रिया उत्तरणशीला अप्याः ॥ अप इत्यंतरिच्यनाम । तस्मान्नवे कंदसीति यत् ॥ अंतरिच्यस्या
अहिप्रभृतिभिरसुरैरपहृत्य निहिता गा अपोऽश्मनः । मेघनामितत् । मेघादंतरोजसा बलिन निरकृतत्
निरच्छिनत् । अंतरिचादृष्टिमकार्षीदित्यर्थः । स त्वमसुरैरपहृतं गव्यं गोसंबन्धिनमश्व्यमश्वेषु भवं ब्रजं समूहमभि
तन्निषे । अभितो व्याप्तोपि ॥ तनु विस्तरि । क्वांदसे लिटि तनिपत्योऽकंदसीत्युपधालोपः ॥ किंच हे धृष्णो
शत्रुधर्षणशील सोम स त्वं वमीव कवचीव शूर आ रुज । असुरानाजहि ॥

आ सोता परि षिंचताश्च न स्तोममभूरं रजसुरं । वनक्रक्षमुदप्रुतं ॥७॥

आ । सोत । परि । सिंचत । अश्चं । न । स्तोमं । अपऽतुरं । रजऽतुरं । वनऽक्रक्षं ।
उदऽप्रुतं ॥७॥

हे अत्विजः आ सोत । सोममभिषुणुत ॥ षुञ् अभिषवे । लोटि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तनथ-
नाशेति तस्य तबादेशः ॥ किंच परि षिंचत । परितस्तं वसतीवर्यादिभिः सिंचत । कीदृशं । अश्चं नाश्वमिव
वेगिनं स्तोमं स्तोतव्यमभूरमंतरिक्षस्थितानामुदकानां प्रेरकं रजसुरं तेजसां च प्रेरकं । वनश्चमुदकानामर्षकं ।
यद्वा । काष्ठेषु पात्रेषु विप्रकीर्णं । उदप्रुतमुदके गच्छंतं प्लवमानं सोममभिषुणुतमभिषिंचत च ॥

सहस्रधारं वृषभं पयोवृधं प्रियं देवाय जन्मने ।

ऋतेन य ऋतजातो विवावृधे राजा देव ऋतं बृहत् ॥८॥

सहस्रऽधारं । वृषभं । पयऽवृधं । प्रियं । देवाय । जन्मने ।

ऋतेन । यः । ऋतऽजातः । विऽवृधे । राजा । देवः । ऋतं । बृहत् ॥८॥

सहस्रधारं बहुधारोपितं वृषभं कामानां वर्षकं पयोवृधमुदकानां वर्षकं प्रियं प्रीणयितारं तं सोमं देवाय
देवसंबन्धिने जन्मने देवेभ्यस्तदर्थमभिषुणुत । ऋतजात उदकाज्जातो यो राजा सोम ऋतेन वसतीवर्याख्यो-
दकेन विववृधे विशेषेण वर्धते । कीदृशः । देवो द्योतमानः स्तोतव्यो वा ऋतं सत्यभूतः सन् बृहत्प्रहान् ।
तमामुनुतेति पूर्वेषु समन्वयः ॥

अभि द्युम्नं बृहद्यश इषस्पते दिदीहि देव देव्युः । वि कोशं मध्यमं युव ॥९॥

अभि । द्युम्नं । बृहत् । यशः । इषः । पते । दिदीहि । देव । देवऽयुः । वि । कोशं ।
मध्यमं । युव ॥९॥

हे इषस्पतेऽन्नस्य पते हे देव स्तोतव्य सोम देवयुर्देवकामस्त्वं द्युम्नं द्योतमानं बृहत्प्रभूतं यशोऽन्नमस्रभ्य-
मभि दिदीहि । अभिमुख्येन प्रकाशय । प्रयच्छेत्यर्थः ॥ आमंत्रितस्त्राविद्यमानवत्त्वेन पादादिस्त्रादिनिघातः ॥
किंच मध्यममंतरिक्षस्थितं कोशं मेघं वि युव । वृष्यर्थं विगमय । विसृषय ॥

आ वच्यस्व सुदक्ष चम्बोः सुतो विशां वह्निर्न विशपतिः ।

वृष्टिं दिवः पवस्व रीतिमपां जिन्वा गविष्टये धियः ॥१०॥

आ । वच्यस्व । सुऽदक्ष । चम्बोः । सुतः । विशां । वह्निः । न । विशपतिः ।

वृष्टिं । दिवः । पवस्व । रीतिं । अपां । जिन्वा । गोऽइष्टये । धियः ॥१०॥

हे सुदक्ष सुबल सोम चम्बोरधिषवणफलकयोः सुतोऽभिषुतस्त्वं विशां प्रजानां वह्निर्न वोढा विशपती
राजिव सर्वासां प्रजानां वोढा त्वमा वच्यस्व । आगच्छ । कलशमापवस्व ॥ वचेर्गत्वर्थस्य व्यत्ययेन श्लानि रूपं ॥
किंच त्वं वृष्टिं वृष्यमाणामपामुदकानां रीतिं गतिं दिवो बुल्लोकात्पवस्व । कुरु । ततो गविष्टये गामात्मन
इच्छते यजमानाय धियः कर्माणि जिन्वा । आपूरय ॥ ॥१०॥

एतमु त्यं मद्च्युतं सहस्रधारं वृषभं दिवो दुहुः । विश्वा वसूनि विभ्रतं ॥११॥

एतं । ऊं इति । त्यं । मद्ऽच्युतं । सहस्रऽधारं । वृषभं । दिवः । दुहुः । विश्वा ।
वसूनि । विभ्रतं ॥११॥

दिवः देवाकामयमाना ऋत्विज एतं त्वं तमिमं सोममेव दुः। दुःदुः। दुःहति । यावाणो वत्सा
ऋत्विजो दुहंतीति तैत्तिरीयकब्राह्मणं । तै० सं० ६. २. ११. ४. । कीदृशं सोमं । मदच्युतं मदस्य प्रेरकं सहस्रधारं
वज्रधारं वृषभं कामानां वर्षकं विश्वा सर्वाणि वसूनि धनानि विभतं धारयतं सोमं दुहति ॥

वृषा वि जज्ञे जनयन्नमर्त्यः प्रतपञ्ज्योतिषा तमः ।

स सुष्टुतः कविभिर्निर्णिजं दधे त्रिधात्वस्य दंससा ॥१२॥

वृषा । वि । जज्ञे । जनयन् । अमर्त्यः । प्रतपन् । ज्योतिषा । तमः ।

सः । सुऽस्तुतः । कविऽभिः । निऽनिजं । दधे । त्रिऽधातु । अस्य । दंससा ॥१२॥

वृषा कामानां वर्षकोऽमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितः सोमो वि जज्ञे । विश्वायते । किं कुर्वन् । जनयञ्छब्दं
ज्योतिर्वीत्यादयन् ज्योतिषा स्वीयेन तमः प्रतपन् प्रज्वलयन् विनाशयन् प्रादुर्भवति । ततः कविभिर्मेधाविभिः
सोतुभिः सुष्टुतः स सोमो निर्णिजं निर्णेजनहेतुं मिश्रणं गव्यं दधे । धारयति । अथ त्रिधातु त्रिषु सवनेषु
देवानां पोषकं । यद्वा । त्रयः सोमधारका द्रोणकलशादयो यस्मिन् । तद्यज्ञार्थं कर्मास्य सोमस्य दंससा
कर्मणा ध्रियते खलु ॥

स सुन्वे यो वसूनां यो रायामानेता य इठानां । सोमो यः सुक्षितीनां ॥१३॥

सः । सुन्वे । यः । वसूनां । यः । रायां । आऽनेता । यः । इठानां । सोमः । यः ।

सुऽक्षितीनां ॥१३॥

स सोमः सुन्वे । अभिसुषुव ऋत्विग्भिः । यः सोमो वसूनां धनानामानेता यश्च रायां । रांति प्रयच्छंति
शीरादिकमिति रायो गावः । तेषामानेता यश्चेठानामन्तानां च यश्च सोमः सुक्षितीनां मुनिवासानां शोभ-
नमनुष्ययुक्तानां गृहाणामानेता विद्यते सोऽभिषुतोऽभूदिति ॥

यस्य न इन्द्रः पिबाद्यस्य मरुतो यस्य वार्यमणा भगः ।

आ येन मित्रावरुणा करामहे एन्द्रमवसे महे ॥१४॥

यस्य । नः । इन्द्रः । पिबात् । यस्य । मरुतः । यस्य । वा । अर्यमणा । भगः ।

आ । येन । मित्रावरुणा । करामहे । आ । इन्द्रं । अवसे । महे ॥१४॥

नोऽस्मदीयं यस्य यं सोममिन्द्रः पिबात् पिबति ॥ पा पाने लेख्यडागमः ॥ यं च सोमं मरुतः पिबंति
वापि चार्यमणैतन्नामकेन देवेन सह भगो देवो यं सोमं पिबति येन सोमेन मित्रावरुणा मित्रावरुणी वयमा
करामहे अभिसुखीकुर्महे तथा महे महतेऽवसे रक्षणाय येन च सोमेनेन्द्रमभिसुखीकुर्महे स सोमोऽभिषूयते ॥

इन्द्राय सोम पातवे नृभिर्यतः स्वायुधो मदिंतमः । पवस्व मधुमत्तमः ॥१५॥

इन्द्राय । सोम । पातवे । नृऽभिः । यतः । सुऽआयुधः । मदिन्ऽतमः । पवस्व ।

मधुमत्ऽतमः ॥१५॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्योपेतस्वमिन्द्राय पातवे पानार्थं पवस्व । कलशे चर । कीदृशः ।
नृभिः कर्मनेतृभिर्हृत्विग्भिर्यतः संयतः स्वायुधः शोभनस्फ्यकपालाद्यायुधोपेतो मदिंतमो मादयितुतमः ॥

इंद्रस्य हार्दिं सोमधानमा विश समुद्रमिव सिंधवः ।
 जुष्टो मित्राय वरुणाय वायवे दिवो विष्टंभ उन्नतः ॥१६॥
 इंद्रस्य । हार्दिं । सोमधानं । आ । विश । समुद्रं । इव । सिंधवः ।
 जुष्टः । मित्राय । वरुणाय । वायवे । दिवः । विष्टंभः । उन्नतः ॥१६॥

हे सोम त्वमिन्द्रस्य हार्दिं हृदयगमं हृदयभूतं वा सोमधानं । सोमो निधीयतेऽस्मिन्निति सोमधानः कलशः । तमा विश । प्रविश । तत्र दृष्टांतः । समुद्रमिव यथा समुद्रं सिंधवो नद्यः प्रविशन्ति तद्वत् । कीदृशस्त्वं । मित्राय वरुणाय वायवे च तेभ्यो जुष्टो दिवो बुलोकस्य विष्टंभो विष्टंभयिता स्थापयितोत्तमः सर्वेषामुत्कृष्टतमस्त्वं कलशमा विश ॥ ॥१६॥

परि प्रति द्वाविंशत्युचं द्वैपदं षष्ठं सूक्तं । यज्ञे सदस्यवस्थितहोत्रीयादिधिष्णोपिता अग्रयो नामेश्वरपुत्रा ऋषयः । विंशतिका द्विपदा विराजः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । परि प्र द्वाधिक्राययो धिष्ण्या ऐश्वरा द्वैपदमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

परि प्र धन्वेद्राय सोम स्वादुर्मित्राय पूष्णे भगाय ॥१॥
 परि । प्र । धन्व । इंद्राय । सोम । स्वादुः । मित्राय । पूष्णे । भगाय ॥१॥

हे सोम स्वादुः स्वादुरसस्त्वमिन्द्राय मित्राय पूष्णे भगायैतेभ्यो देवेभ्यः परि प्र धन्व । परितः पात्रेषु प्रचर ॥

इंद्रस्ते सोम सुतस्य पेयाः क्रत्वे दक्षाय विश्वे च देवाः ॥२॥
 इंद्रः । ते । सोम । सुतस्य । पेयाः । क्रत्वे । दक्षाय । विश्वे । च । देवाः ॥२॥

हे सोम सुतस्याभिपुतस्य ते तव स्वं भागमिन्द्रः पेयाः । पेयात् । पिबन्तु ॥ पातेराशीर्लिङ्गि रूपं । पुरुषव्यत्ययः ॥ किमर्थं । क्रत्वे क्रतवे प्रज्ञानाय दक्षाय बलाय च । किंचामी विश्वे सर्वे देवाश्च त्वदीयमंशं पिबन्तु ॥

एवामृताय महे क्षयाय स शुक्रो अर्धं दिव्यः पीयूषः ॥३॥
 एव । अमृताय । महे । क्षयाय । सः । शुक्रः । अर्धं । दिव्यः । पीयूषः ॥३॥

हे सोम शुक्रो दीप्तो दिव्यो दिवि भवः पीयूषो देवैः पातव्यः स त्वममृतायामरणाय महे महते चयाय निवासाय चैवार्धं । एवं पवस्व । चर ॥

पवस्व सोम महान्तसमुद्रः पिता देवानां विश्वाभि धामं ॥४॥
 पवस्व । सोम । महान् । समुद्रः । पिता । देवानां । विश्वाभि । धामं ॥४॥

हे सोम महान् देवेभ्यो दीयमानत्वेन महत्त्वयुक्तः समुद्रः समुद्रनः । यस्मात्समुद्रवृत्ति रसास्तादृशः । पिता सर्वेषां पालयिता त्वं देवानां विश्वा विश्वानि सर्वाणि धाम धामानि शरीराण्यभिलक्ष्य पवस्व ॥

शुक्रः पवस्व देवेभ्यः सोम दिवे पृथिव्यै शं च प्रजायै ॥५॥
 शुक्रः । पवस्व । देवेभ्यः । सोम । दिवे । पृथिव्यै । शं । च । प्रजायै ॥५॥

हे सोम शुक्रो दीप्तस्त्वं देवेभ्यो देवार्थं पवस्व । चर । किंच दिवे पृथिव्यै च बावापृथिवीभ्यां च ततः प्रजायै प्रजाभ्यश्च शं सुखं च कुरु ॥

दिवो धर्तासि शुक्रः पीयूषः सत्ये विधर्मन्वाजी पवस्व ॥६॥

दिवः । धर्ता । असि । शुक्रः । पीयूषः । सत्ये । विधर्मन् । वाजी । पवस्व ॥६॥

हे सोम शुक्रो दीप्तः पीयूषः पातव्यस्त्वं दिवो बुलोकस्य धर्ता धारकोऽसि । वाजी बलवान् स त्वं सत्ये सत्यभूते विधर्मन् विधर्मणि । विविधकर्माण ऋत्विजो यस्मिन् । यद्वा । विविधसोमादिहविषां धारके । अस्मिन्यज्ञे पवस्व । चर ॥

पवस्व सोम द्युम्नी सुधारो महामवीनामनु पूर्यः ॥७॥

पवस्व । सोम । द्युम्नी । सुधारः । महानां । अवीनां । अनु । पूर्यः ॥७॥

हे सोम द्युम्नी । द्युम्नं द्योततेर्यशो वाजं वेति यास्तः । अन्नवान् यशस्वी वा सुधारः शोभनधारायुक्तः पूर्यः पुरातनस्त्वं महानां महतामवीनां रोम्णां रोमभ्यः सकाशादनुक्रमेण पवस्व । चर ॥

नृभिर्यमानो जज्ञानः पूतः क्षरद्विश्चानि मद्रः स्ववित् ॥८॥

नृभिः । येमानः । जज्ञानः । पूतः । क्षरत् । विश्वानि । मद्रः । स्वःऽवित् ॥८॥

नृभिः कर्मनेतृभिर्ऋत्विग्भिर्यमानो नियम्यमानो जज्ञानो जायमानः पूतः पवित्रेण शोधितो मद्रो मोदमानः स्ववित्सर्वज्ञः एतादृशः सोमो विश्वानि सर्वाणि धनान्यस्मभ्यं चरत् । चरतु । ददातु ॥

इदुः पुनानः प्रजामुराणः करद्विश्चानि द्रविणानि नः ॥९॥

इदुः । पुनानः । प्रजां । उराणः । करत् । विश्वानि । द्रविणानि । नः ॥९॥

पुनानः पूयमान उराणः । उराण उरु कुर्वाणः । नि० ६, १७ । इति यास्तः । देवान् बज्र कुर्वाण इदुः सोमो नोऽस्माकं प्रजामपत्यादिकां विश्वानि व्याप्तानि द्रविणानि धनानि च करत् । करोतु ॥ करो-तेर्लङि रूपं ॥

पवस्व सोम क्रत्वे दक्षायाश्चो न निक्तो वाजी धनाय ॥१०॥

पवस्व । सोम । क्रत्वे । दक्षाय । अश्वः । न । निक्तः । वाजी । धनाय ॥१०॥

हे सोम अश्वो नाश्व इव निक्तो वसतीवरीभिरङ्घ्रिनिक्तो वाजी वेगवांस्त्वं क्रत्वे क्रतवे प्रज्ञानाय दक्षाय बलाय धनाय धनार्थं च पवस्व । चर ॥ ॥२०॥

तं ते सोतारो रसं मदाय पुनन्ति सोमं महे द्युम्नाय ॥११॥

तं । ते । सोतारः । रसं । मदाय । पुनन्ति । सोमं । महे । द्युम्नाय ॥११॥

सोतारोऽभिषोतार ऋत्विजो हे सोम ते तव स्वभूतं रसं मदाय मदार्थं पुनन्ति । तदेवोच्यते । महे महते द्युम्नाय । द्युम्नं द्योततेर्यशो वाजं वा । अन्नाय यशसे वा सोमं पुनन्ति । शोधयन्ति । यद्वा । सोममभिवूयमाणं तं रसं पुनन्तीत्येकवाक्यतया योजनीयं ॥

शिष्टुं जज्ञानं हरिं मृजन्ति पवित्रे सोमं देवेभ्य इदुं ॥१२॥

शिष्टुं । जज्ञानं । हरिं । मृजन्ति । पवित्रे । सोमं । देवेभ्यः । इदुं ॥१२॥

शिष्टुमपां पुत्रभूतं जज्ञानं जायमानं हरिं हरितवर्णमिदुं दीप्तं सोमं देवेभ्यो देवार्थं पवित्रे मृजन्ति । ऋत्विजो मार्जयन्ति ॥

इंदुः पविष्ट चारुर्मदायामुपस्थे कविर्भगाय ॥१३॥

इंदुः । पविष्ट । चारुः । मदाय । अपां । उपस्थे । कविः । भगाय ॥१३॥

चारुः कल्याणरूपः कविः क्रांतप्रज्ञ इंदुरपामुदकानामुपस्थ उपस्थानेऽंतरिक्षे पविष्टे वा मदाय मदार्यं भगाय भजनीयधनार्थं च पविष्ट । पवते ॥

विभर्ति चाविंद्रस्य नाम येन विश्वानि वृत्रा जघान ॥१४॥

विभर्ति । चारु । इंद्रस्य । नाम । येन । विश्वानि । वृत्रा । जघान ॥१४॥

स सोमश्चाह कल्याणमिंद्रस्य नाम शरीरं विभर्ति । धारयति । पोषयति । येन शरीरेखेंद्रो विश्वानि सर्वाणि वृत्राणि पापरूपाणि रचांसि जघान हतवान् ॥

पिबंत्यस्य विश्वे देवासो गोभिः श्रितस्य नृभिः सुतस्य ॥१५॥

पिबन्ति । अस्य । विश्वे । देवासः । गोभिः । श्रितस्य । नृभिः । सुतस्य ॥१५॥

विश्वे सर्वे देवासो देवा गोभिर्गोविकारैः श्रितस्य मिश्रितं नृभिः कर्मणेतृभिर्च्चल्विग्भिः सुतस्याभिषुतम-
स्यामुं सोमं पिबन्ति । द्वितीयार्थे षष्थः ॥

प्र सुवानो अक्षाः सहस्रधारस्तिरः पवित्रं वि वारमव्यं ॥१६॥

प्र । सुवानः । अक्षारिति । सहस्रधारः । तिरः । पवित्रं । वि । वारं । अव्यं ॥१६॥

सुवानोऽभिषूयमाणः अत एव सहस्रधारो बज्रधारायुक्तः सोमोऽव्यमविभवं वारं वालं पवित्रं तिरो
व्यवधायकं कुर्वन् प्राचाः । विविधं प्रचरति ॥ चरतेर्लुङि रूपं ॥

स वाज्यक्षाः सहस्रेता अङ्गिर्मृजानो गोभिः श्रीणानः ॥१७॥

सः । वाजी । अक्षारिति । सहस्ररेताः । अत्तुभिः । मृजानः । गोभिः । श्रीणानः ॥१७॥

वाजी वेगवान्बलवान्वा स सोमोऽचाः । चरति । कीदृशः । सहस्रेता बज्ररेतस्को बहदकोऽङ्गिर्वसती-
वरीभिर्मृजानो मृज्यमानो गोभिर्गोविकारैः श्रीरादिभिः श्रीणानः श्रीयमाणः ॥

प्र सोम याहींद्रस्य कुक्षा नृभिर्येमानो अद्रिभिः सुतः ॥१८॥

प्र । सोम । याहि । इंद्रस्य । कुक्षा । नृभिः । येमानः । अद्रिभिः । सुतः ॥१८॥

हे सोम नृभिर्च्चल्विग्भिर्येमानो नियम्यमानोऽद्रिभिर्यावभिः सुतोऽभिषुतस्त्वमिंद्रस्य कुक्षा ॥ सप्तम्या
डादेशः ॥ कुक्षापुदरभृते कलशे वा प्र याहि । प्रकर्षेण गच्छ ॥

असर्जि वाजी तिरः पवित्रमिंद्राय सोमः सहस्रधारः ॥१९॥

असर्जि । वाजी । तिरः । पवित्रं । इंद्राय । सोमः । सहस्रधारः ॥१९॥

वाजी बलवान्वेगवान्वा पवित्रं तिरस्कुर्वन् सहस्रधारो बज्रधारः सोम इंद्रायेंद्रार्थमसर्जि । हज्यते ॥

अंजत्येनं मध्वो रसेनेंद्राय वृष्ण इंदुं मदाय ॥२०॥

अंजन्ति । एनं । मध्वः । रसेन । इंद्राय । वृष्णे । इंदुं । मदाय ॥२०॥

वृष्णे कामानां वर्षिच इन्द्रायिन्द्रस्य मदाय मदार्यं मध्वो मधुनो रसेन गव्येनैमिदुं सोममृत्विजोऽञ्जति । संयोजयति ॥

देवेभ्यस्त्वा वृथा पाजसेऽपो वसानं हरिं मृजति ॥ २१ ॥

देवेभ्यः । त्वा । वृथा । पाजसे । अपः । वसानं । हरिं । मृजति ॥ २१ ॥

हे सोम अप उदकानि वसानमाच्छादयंतं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वां वृथानायासेनर्त्विजो मृजति । शोधयति । किमर्थं । देवेभ्यो देवानां पानार्थं पाजसे तेषां बलार्थं ॥

इंद्रुरिंद्राय तोशते नि तोशते श्रीणन्नुयो रिणन्नपः ॥ २२ ॥

इंद्रुः । इंद्राय । तोशते । नि । तोशते । श्रीणन् । उयः । रिणन् । अपः ॥ २२ ॥

इंद्रुः सोम इंद्रायिंद्रार्थं तोशते । हन्यते । अभिषूयति । नि तोशते । नितरामभिषूयति । तोशतिर्वधकर्म । कीदृशः । श्रीणन् प्रेरयन् सोमोऽभिषूयते ॥ २१ ॥

पर्यु प्विति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तं । अरुणत्रसदस्यू राजर्षी अस्य सूक्तस्य द्रष्टारौ । आदितस्त्रिः पिपीलिकमध्या अनुष्टुभो द्वादशकाष्टकद्वादशकवत्यः । ततः षडूर्ध्ववृहत्यो द्वादशकत्रयवत्यः । अथ दशम्याबासिस्रो विराजः । पवमानः सोमो देवता । तथा चागुक्रांतं । पर्यु षु द्वादश अरुणत्रसदस्यू तिस्रोऽनुष्टुभः पिपीलिकमध्याः षडूर्ध्ववृहत्यस्त्रिः विराज इति ॥ गतो विनियोगः ॥

पर्यु षु प्र धन्व वाजसातये परि वृचाणि सक्षणिः ।

द्विषस्तरध्या ऋणया न इयसे ॥ १ ॥

परि । ऊं इति । सु । प्र । धन्व । वाजसातये । परि । वृचाणि । सक्षणिः ।

द्विषः । तरध्या । ऋणयाः । नः । इयसे ॥ १ ॥

हे सोम सु सुष्ठु वाजसातयेऽस्मभ्यमन्नदानायैव परि प्र धन्व । परितः प्रगच्छ । यद्वा । वाजसातये ऽत्रलाभाय संग्रामं प्रगच्छ । किंच सक्षणिः सहजशीलस्त्वं वृचाणि शत्रून्परि गच्छ । तदेवोच्यते । नोऽस्माकमुणया ऋणानां यापयिता त्वं द्विषः शत्रून्तरध्या तरीतुं हंतुमीयसे । परिगच्छसि ॥

अनु हि त्वा सुतं सोम मदांसि महे समर्यराज्ये ।

वाजाँ अभि पवमान प्र गाहसे ॥ २ ॥

अनु । हि । त्वा । सुतं । सोम । मदांसि । महे । समर्यराज्ये ।

वाजान् । अभि । पवमान । प्र । गाहसे ॥ २ ॥

हे सोम सुतमभिषुतं त्वा त्वां वयमनु मदांसि हि । अनुमदामः । अनुक्रमेणाभिष्टुमः खलु । हे पवमान सोम स त्वं महे महति समर्यराज्ये महत्समनुषं त्वदीयं राज्यमनुपालयितुं वाजाञ्शत्रुबलान्यभिलक्ष्य प्र गाहसे । प्रगच्छसि ॥

अजीजनो हि पवमान सूर्यं विधारे शक्राना पयः ।

गोजीरया रंहमाणः पुरंध्या ॥ ३ ॥

अजीजनः । हि । पवमान् । सूर्ये । विऽधारे । शक्नना । पयः ।

गोऽजीरया । रंहमाणः । पुरंऽध्या ॥३॥

हे पवमान सोम त्वं पयः पयस उदकस्य विधारे विधारकेऽंतरिक्षे शक्नना समर्थेन बलेन सूर्यमजीजनो हि । उत्पादितवान्भवसि खलु । कीदृशः । गोजीरया स्तोत्रभ्यो गवां प्रेरकेण । स्तोत्राणां प्रेरितपशुकेनेत्यर्थः । तादृशेन पुरंध्या बह्विधप्रज्ञानेन युक्तो रंहमाणो वेगं कुर्वाणस्त्वं सूर्यमजीजनः ॥

अजीजनो अमृतं मर्त्येष्वौ ऋतस्य धर्मन्मृतस्य चारुणः ।

सदासरो वाजमच्छा सनिष्यदत् ॥४॥

अजीजनः । अमृतं । मर्त्येषु । आ । ऋतस्य । धर्मन् । अमृतस्य । चारुणः ।

सदा । असरः । वाजं । अच्छ । सनिष्यदत् ॥४॥

हे अमृत मरणधर्मरहित सोम त्वमृतस्य सत्यमृतस्य चारुणः कल्याणस्यामृतस्योदकस्य धर्मन्धारकेऽंतरिक्षे सूर्यमजीजनः । किमर्थं । मर्त्येषु मनुष्येष्वभिमुखीभवनाय । किंच सनिष्यदत् संभजन् स त्वं वाजमच्छ संयाममभिलक्ष्य सदासरः । सरसि । गच्छसि ॥

अभ्यभि हि अवंसा ततर्दिथोत्सं न कं चिज्जनपानमक्षितं ।

शर्याभिर्न भरमाणो गर्भस्त्योः ॥५॥

अभिऽअभि हि । अवंसा । ततर्दिथ । उत्सं । न । कं । चित् । जनऽपानं । अक्षितं ।

शर्याभिः । न । भरमाणः । गर्भस्त्योः ॥५॥

हे सोम त्वं अवंसान्नेन हेतुनाभ्यभि ततर्दिथ हि । पवित्रमभितुष्णवानसि । क्षिन्नवानसि । तत्र दृष्टान्तद्वयं । उत्सं न यथा कश्चिज्जनपानं । अस्त्रिज्जना उदकं पिबन्ति । तमश्चितमशीणं कं चित् कंचनोत्समुत्तरणशीलं वायादिकमभितुणन्ति । अथवा कश्चिन्नमस्त्योर्बाहोः शर्याभिरंगुलीभिरभरण उदकं संभरन् कंचिदभितुणन्ति तद्वत् ॥

आदीं के चित्प्रशयमानास आप्यं वसुरुचो दिव्या अभ्यनूषत ।

वारं न देवः सविता व्यूर्णते ॥६॥

आत् । ईं । के । चित् । प्रशयमानासः । आप्यं । वसुरुचः । दिव्याः । अभि । अनूषत ।

वारं । न । देवः । सविता । वि । व्यूर्णते ॥६॥

आदन्तरं पश्यामानास एनं पशन्तो दिव्या दिवि मवा वसुरुचो नाम के चिदाप्यं बंधुं साधुमीमेनं सोममभ्यनूषत । अभ्यसुवन् । कस्मादन्तरमिति उच्यते । देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य प्रेरकः सूर्यो वारमावरकमंधकारं न व्यूर्णते । नापगमयति । तदेनमसुवन् । सूर्योदयात्प्रागेव हि सोमं सुवंति खलु ॥ २२ ॥

त्वे सोम प्रथमा वृक्तर्बर्हिषो महे वाजाय अवंसे धियं दधुः ।

स त्वं नो वीर वीर्यीय चोदय ॥७॥

त्वे इति । सोम । प्रथमाः । वृक्तऽर्बर्हिषः । महे । वाजाय । अवंसे । धियं । दधुः ।

सः । त्वं । नः । वीर । वीर्यीय । चोदय ॥७॥

हे सोम प्रथमाः पुरातनाः । यद्वा । यष्टुलेन सर्वेषां जनानां मुख्याः । वृक्तबर्हिषः । वृक्तं क्षिप्तं बर्हिषैर्य-
ज्ञार्थमिति वृक्तबर्हिषो यजमानाः । महे महते वाजाय बलाय अयसेऽज्ञाय च धियं बुद्धिं त्वे त्वयि दधुः ।
निहितवंतः । तस्मात् हे वीर समर्थ सोम स तादृशस्त्वं नोऽस्मानपि संयामे वीर्याय सामर्थ्याय चोदय ।
प्रेरय । यद्वा । वीर्याय वीरे पुत्रे भवाय सुखायास्मान्प्रेरय ॥

दिवः पी॒यूषं॑ पू॒र्यं॑ यदु॒क्थ्यं॑ म॒हो गा॒हाद्वि॒व आ॑ निर॒धुक्षत॑ ।

इं॒द्रं म॒भि जा॒यमानं॑ सम॒स्वरन् ॥ ८ ॥

दिवः । पी॒यूषं॑ । पू॒र्यं॑ । यत् । उ॒क्थ्यं॑ । म॒हः । गा॒हात् । दि॒वः । आ॑ । निः । अ॒धुक्ष॑त ।

इं॒द्रं । अ॒भि । जा॒यमानं॑ । सं । अ॒स्वर॑न् ॥ ८ ॥

दिवो बुलोकात् तत्र स्थितेर्देवैः पीयूषं पातत्वं पूर्यं प्रत्नं यत्सोमरूपमज्ञमुक्थं प्रशस्त्रमस्ति तं सोमं महो
महतो गाहात्तद्वनाद्विवो बुलोकात्निरधुक्षत । अभिमुख्येन निर्दुहति । ततो दुग्धमिन्द्रमभिलक्ष्य आयमानं तं
सोमं समस्वरन् । स्रोतारः संसुवति ॥

अ॒ध॒ यद्वि॒मे प॑वमान॒ रोद॑सी इ॒मा च॑ वि॒श्व्वा भु॑व॒नाभि॒ म॒ज्मना॑ ।

यू॒षे न॑ नि॒ष्ठा वृ॑ष॒भो वि॑ ति॒ष्ठसे ॥ ९ ॥

अ॒ध॒ । यत् । इ॒मे इति॑ । प॒व॒मान॑ । रोद॑सी इति॑ । इ॒मा । च॑ । वि॒श्व्वा । भु॑व॒ना । अ॒भि ।
म॒ज्मना॑ ।

यू॒षे । न॑ । निःऽस्थाः । वृ॑ष॒भः । वि॑ । ति॒ष्ठसे ॥ ९ ॥

हे पवमान सोम अधानंतरं यद्यथेमे रोदसी यावापृथिव्याविमेमानि विश्वा विश्वानि भुवना भूतजातानि
च मज्मना बलेनाभि तिष्ठसि स त्वं तथा कुर्वन् भुवनेषु वि तिष्ठसे । तत्र दृष्टान्तः । यूषे न यथा कश्चिद्वृषभो
गवां यूषे वृदे निष्ठा निःष्ठितो वर्तते तद्व्यूषस्थानीयेषु भूतजातेषु निःष्ठितो भवसि ॥

सोमः पु॒नानो॑ अ॒व्यये॑ वा॒रे शि॒शुर्न॑ क्री॒ळन्प॑व॒मानो॑ अ॒क्षाः ।

स॒हस्र॑धारः श॒तवा॑ज॒ इंद्रुः॑ ॥ १० ॥

सोमः । पु॒नानः॑ । अ॒व्यये॑ । वा॒रे । शि॒शुः । न॑ । क्री॒ळन् । प॑व॒मानः । अ॒क्षारि॑ति ।

स॒हस्र॑ऽधारः । श॒तऽवा॑जः । इंद्रुः॑ ॥ १० ॥

पुनानः पूयमानः पवमानः पूतः सोमोऽव्ययेऽविमये वारे वाले पवित्रे शिशुर्न शिशुरिव क्रीळन्नितस्तः
संक्रोडमानः सन्नचाः । चरति । कीदृशः । सहस्रधारो वज्रधारायुक्तः शतवाजी वज्रवज्र इन्द्रदीप्तः ॥

ए॒ष पु॒नानो॑ म॒धुमाँ॑ ऋ॒तावे॑न्द्रा॒येन्द्रुः॑ प॒वते॑ स्वा॒दुर्मु॑र्मिः ।

वा॒ज॒स॒निर्व॑रि॒वोवि॒ह्वयो॑धाः ॥ ११ ॥

ए॒षः । पु॒नानः॑ । म॒धुऽमान् । ऋ॒ताऽवा॑ । इंद्रा॒य । इंद्रुः॑ । प॒वते॑ । स्वा॒दुः । उ॒र्मिः ।

वा॒ज॒ऽस॒निः । व॒रि॒वऽवित् । व॒यऽघाः॑ ॥ ११ ॥

पुनानः पूयमानो मधुमान् माधुर्योपेत ऋतवर्तवान् यज्ञवाग्भिदुः चरन्शीलः स्वादुः स्वादुकर

जमिरेष रसधारासंघ इन्द्रार्थेन्द्रार्थं पवते । चरति । कीदृशः । वाजसनिरस्य दाता वरिवोविद्वनस्य संभको वयोधा आयुषो दाता ॥

स पवस्व सहमानः पृतन्यूनसेधन् रक्षांसि दुर्गहाणि ।

स्वायुधः सासहान्तसोम शचून् ॥१२॥

सः । पवस्व । सहमानः । पृतन्यून । सेधन् । रक्षांसि । अयं । दुःऽगहानि ।

सुऽआयुधः । ससहान् । सोम । शचून् ॥१२॥

हे सोम स तादृशस्त्वं पवस्व । किं कुर्वन् । पृतन्यून ॥ कव्यध्वरपृतनस्त्वर्चि लोप इति क्वचि परतो ऽकारलोपः ॥ संयामकामाञ्चवृन् सहमानोऽभिभवन् तथा दुर्गहाणि केषिदपि दुर्गमाणि रक्षांस्यप सेधन्नप-गमयन् हिंसन् । किंच स्वायुधः शोभनायुधः सञ्चवृन्तासहानभिभवन्नमितपन् पवस्व ॥ २३ ॥

अया इति तुचमष्टमं सूक्तं परुच्छेपपुत्रस्यानानताख्यस्वार्धमत्यष्टिच्छन्दस्कं । पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । अया इति तुचमनानतः पारुच्छेपिरात्यष्टमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अया रुचा हरिण्या पुनानो विश्वा द्वेषांसि तरति स्वयुग्वभिः सूरौ न स्वयुग्वभिः ।

धारा सुतस्य रोचते पुनानो अरुषो हरिः ।

विश्वा यदूपा परिंयानृक्कभिः सप्तास्येभिर्ऋक्कभिः ॥१॥

अया । रुचा । हरिण्या । पुनानः । विश्वा । द्वेषांसि । तरति । स्वयुग्वऽभिः । सूरः ।

न । स्वयुग्वऽभिः ।

धारा । सुतस्य । रोचते । पुनानः । अरुषः । हरिः ।

विश्वा । यत् । रूपा । परिंयति । ऋक्कऽभिः । सप्तास्येभिः । ऋक्कऽभिः ॥१॥

पुनानः पूयमानः सोमो हरिण्या हरितवर्णयायानया इति रोचमानया धारया विश्वा सर्वाणि द्वेषांसि द्वेषुणि रक्षांसि तरति । विनाशयति । तत्र दृष्टांतः । सूरौ न यथा सूर्यः स्वयुग्वभिः स्वयं युक्ते रश्मिभिस्तमांसि हिनस्ति तद्वत् । स्वयुग्वभिरिति द्विरुक्तिरादरार्थः । यद्वा । धारया युक्तः सोमः स्वीयेभ्युक्ते-स्तेजोभो रक्षांसि तरति । तस्य सुतस्वाभिषुतस्य सोमस्य धारा रोचते । दीप्यते । पुनानः पूयमानो हरिर्हरि-तवर्णः सोमोऽरुष आरोचमानो भवति । यद्यः सोमः सप्तास्येभो रसहरणशीलास्त्रीर्ऋक्कभिः कुतिमग्निर्ऋक्क-भिस्तेजोभिर्विश्वा विश्वानि व्याप्नानि रूपा रूपाणि नक्षत्राणि परिवर्ति गच्छति व्याप्नोति ॥

त्वं त्यत्पणीनां विदो वसु सं मातृभिर्मर्जयसि स्व आ दमं ऋतस्य धीतिभिर्दमे ।

परावतो न साम तद्यत्वा रणंति धीतयः ।

त्रिधातुभिररुषीभिर्वयो दधे रोचमानो वयो दधे ॥२॥

त्वं । त्यत् । पणीनां । विदुः । वसु । सं । मातृऽभिः । मर्जयसि । स्वे । आ । दमे ।

ऋतस्य । धीतिऽभिः । दमे ।

पराऽवतः । न । साम । तत् । यत् । रणंति । धीतयः ।

त्रिधातुऽभिः । अरुषीभिः । वयः । दधे । रोचमानः । वयः । दधे ॥२॥

हे सोम त्वं त्वत्पत्नीनां वसु षणिभिरपहतं गवात्मकं धनं विदः । अलभथाः । आ अपि षर्तस्व यज्ञस्व धीतिभिर्धात्रोभिर्मातृभिर्वसतीवरोभिः स्व आत्मीये दमे गृहभूते दमे यज्ञे सं मर्जयसि । सम्यक् शुद्धो भवसि । परावतो न दूरस्थाद्देशाद्यथा साम सामध्वनिः श्रूयते तथा तव तत्सामध्वनिः सर्वैः श्रूयते । असौ सोमाभिषवाभिप्रायेणोक्तः । यत्र यस्मिञ्शब्दे धीतयः कर्मणो धर्तारो यजमाना रणाति रमंते । रोचमानः सोमस्त्रिधातुभिस्त्रयाणां लोकानां धारयित्रीभिर्मातृभिर्वसतीवरोभिररुषीभिरारोचमानाभिर्दीप्तिभिर्वचोऽन्नं दधे । सोतुभ्यः प्रयच्छति । पुनर्वचो दधे इत्यादरार्थं ॥

पूर्वा॒मनु॑ प्र॒दिशं॑ याति॒ चे॒कित॑त्सं र॒श्मिभि॑र्यतते दर्श॒तो रथो॑ दै॒व्यो दर्श॑तो रथः ।

अ॒ग्मन्नु॑क्थानि॒ पौ॒स्येन्द्रं॑ जैत्राय॒ हर्ष॑यन् ।

वज्र॑श्च॒ यद्भव॑थो॒ अन्न॑पच्युता॒ सम॑त्स्वनपच्युता ॥३॥

पूर्वा॑ । अनु॑ । प्र॒दिशं॑ । या॒ति । चे॒कित॑त् । सं । र॒श्मिऽभिः । य॒तते॑ । दर्श॑तः । रथः ।

दै॒व्यः । दर्श॑तः । रथः ।

अ॒ग्मन् । उ॒क्थानि॑ । पौ॒स्या । इन्द्रं॑ । जैत्राय॒ हर्ष॑यन् ।

वज्रः॑ । च । यत् । भव॑थः । अन्न॑पऽच्युता । सम॑त्ऽसु । अन्न॑पऽच्युता ॥३॥

चेकितज्जानानः सोमः पूर्वा प्राचीं प्रदिशं प्रकृष्टां दिशमनु याति । अनुगच्छति । किंच दर्शतः सर्वैर्दर्शनीयो दैव्यो देवेषु भवस्तव रथः सूर्यरश्मिभिः सं यतते । संगच्छते । पुनर्दर्शतो रथ इत्यादरार्थं । ततः पौस्या पुंस्त्वावगमान्युक्थानि स्तोत्राण्यगमन् । इन्द्रं गच्छति । तथा जैत्राय जयार्थं तानि स्तोत्राणीन्द्रं हर्षयन् । हर्षयति । तथा तस्य वज्रश्च तमिन्द्रं गच्छति । यद्यदा समत्सु संग्रामेष्वनपच्युतानपच्युती शत्रुभिरपराजिता सोम त्वं चन्द्रश्च युवां सह भवथः तदा स्तोत्रागमनादीनि भवति । पुनरनपच्युतेत्यादरार्थं ॥ २४ ॥

जानानमिति चतुर्द्वयं नवमं सूक्तमांगिरसस्य शिशुनाम्न आर्षं । पंचपदा पंक्तिरुक्कंदः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । नानानं चतुष्कं शिशुः पांक्तं हीति ॥ गतो विनियोगः ॥

ना॒ना॒नं॑ वा उं नो॒ धियो॑ वि॒ व्रतानि॑ ज॒नानां॑ ।

त॒क्षा रि॒ष्टं रु॒तं भि॒षक् ब्र॒ह्मा सु॒न्वंत॑मिच्छ॒तीन्द्रा॑येदो॒ परि॑ स्रव ॥१॥

ना॒ना॒नं॑ । वै । ऊं इति॑ । नः । धियः॑ । वि । व्र॒तानि॑ । ज॒नानां॑ ।

त॒क्षा । रि॒ष्टं । रु॒तं । भि॒षक् । ब्र॒ह्मा । सु॒न्वंत॑ । इच्छ॒ति । इन्द्रा॑य । इंदो॑ इति॑ । परि॑ । स्रव॒ ॥१॥

अपिरेतदादिभिस्त्रिभिः सूक्तेरपरिस्रवतः सोमस्त्राजामित्वाय मनसो विनोदनं कुर्वन्नाह । हे सोम नो ऽस्माकं धियः कर्माणि नानानं नानाजातीयकानि बह्वनि भवति । वैशब्दः प्रसिद्धार्थदोतनार्थः । उ इति पूरणः । तथान्येषामपि जनानां व्रतानि कर्माणि विविधानि भवति । तथा त्वष्टा रिष्टं दाहृतचणमिच्छति । तथा भिषक्वैद्यश्चिकित्सको हतं रोगमिच्छति । ब्रह्मा ब्राह्मणः सुन्वंतं सोमाभिषवं कुर्वतं यजमानमिच्छति । तथाहं त्वत्परिस्रवणमिच्छामि । तस्मान्ने इंदो सोमिन्द्रायेन्द्रार्थं परि स्रव । परितः स्रव ॥

ज॒र॒तीभि॑रोष॒धीभिः॑ प॒र्येभिः॑ शकु॒नानां॑ ।

का॒र्मारो॑ अ॒ग्मन्भि॑र्द्युभि॒र्हिर॑ण्यवंतमिच्छ॒तीन्द्रा॑येदो॒ परि॑ स्रव ॥२॥

जरतीभिः । ओषधीभिः । पर्णेभिः । शकुनानां ।

कार्मारः । अश्रमंऽभिः । द्युऽभिः । हिरण्यंऽवंतं । इच्छति । इंद्राय । इंद्रो इति ।

परि । स्रव ॥२॥

जरतीभिर्जीर्णाभिरोषधीभिरिषवः क्रियन्ते तथा शकुनानां पर्णेभिरिषूणां पक्षभूतेः पर्णेभ्यः क्रियन्ते तथा बुभिर्दीप्ताभिरिषूणां तेजनाथीभिरश्रमभिः शिलाभिश्च क्रियन्ते । एतैः कार्मारोऽयस्कारो हिरण्यवंतमाढं पुरुषमिच्छति । तथाहं स्वप्निरस्रवणमिच्छामि । तस्मादिंद्रो इंद्राय परि स्रव ॥

कारूरहं ततो भिषगुपलप्रक्षिणी नना ।

नानाधियो वसूयवोऽनु गा इव तस्थिमेंद्रायेंद्रो परि स्रव ॥३॥

कारुः । अहं । ततः । भिषक् । उपलऽप्रक्षिणी । नना ।

नानाऽधियः । वसुऽयवः । अनु । गाःऽइव । तस्थिम । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥३॥

अधिः प्रवृत्तसोमयागः सन् दशापवित्रात्सोमे चरति प्रतिबंधकपापापगुत्तये पुरश्चरितानुकीर्तनपुरः-सरमध्येषणां चकार । तावदहं कारुः स्तोमानां कर्तास्मि । तत इति संताननाम । तन्वतेऽस्मादिति ततः पिता । तन्वतेऽसाविति वा ततः पुत्रः । भिषग्भेषजज्ञत् । यज्ञस्य ब्रह्मेत्यर्थः । सर्वं चय्या विद्यया भिषज्यतीति श्रुतेः । तथोपलप्रक्षिणी । उपलेषु वालुकामु प्रक्षिणीति यवान्हिनस्ति भृञ्जतीति । यद्वा । दृषदादिपूपलेषु भृष्टान्यवान्हिनस्ति चूर्णयतीति । अथवा धानासक्तकरंभादीनां कारिका वा । असौ नना माता दुहिता वा । नमनक्रियायोग्यत्वात् । माता खल्वपत्यं प्रति स्ननपानादिना नमनशीला भवति । दुहिता वा शुश्रूषार्थं । एवं सर्वेषां परिचरणेन नानाधियो नानाकर्माणो वसूयवो धनकामा वयमनु तस्थिम । लोकमन्वास्थिताः स्मः । तत्र दृष्टान्तः । गा इव ॥ क्वांसो जसः शसादेशः ॥ गावो यथा गोष्ठमनुतिष्ठति स्वपयःप्रदानेन परिचरन्ति वा एवं वयमपि परिचरामः । एतज्ज्ञात्वा हे इंद्रो सोम इंद्राय परि स्रव । दशापवित्रात्चर । एवमेषाध्येषणा सत्कारपूर्विका व्यापारणा । अत्र निरुक्तं । उपलप्रक्षिणीत्युपलेषु प्रक्षिणात्युपलप्रक्षेपिणी वा । कारूरहमस्मि कर्ता स्तोमानां ततो भिषक् तत इति संताननाम पितृवा पुत्रस्य वा । उपलप्रक्षिणी सक्तकारिका नना नमतेमाता वा दुहिता वा । नानाधियो नानाकर्माणो वसूयवो वसुकामा अन्वास्थिताः स्मो गाव इव लोकं । नि० ६. ५. इति ॥

अश्वो वोऽह्नां मुखं रथं हसनामुपमंत्रिणः ।

शेषो रोमखंतौ भेदौ वारिन्मंडूक इच्छतींद्रायेंद्रो परि स्रव ॥४॥

अश्वः । वोऽह्नां । सुऽखं । रथं । हसनां । उपऽमंत्रिणः ।

शेषः । रोमखंऽवंतौ । भेदौ । वाः । इत् । मंडूकः । इच्छति । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥४॥

वोऽह्ना लक्षं देशं प्रापयन्नश्वः मुखं कल्याणं रथमिच्छति । उपमंत्रिण उपमंत्रवन्तो नर्मसचिवा हसनामुपहसनां वाचमिच्छति । तथा शेषः । शेषो वैतस इति पुंस्प्रजननस्वेति यास्कः । नि० ३. २९. यथा शेषो रोमखंतौ भेदाविच्छति । मंडूको वारित् । इदवधारणे । उदकमेवेच्छति । तथाहं स्वप्निरस्रवणमिच्छामि । तस्मादिंद्रायेंद्रो परि स्रवेति ॥ ॥२५॥

शर्यणावतीत्येकादशर्चं दशमं सूक्तं मारीचस्य कश्यपस्यार्थं । पूर्वत्र हीत्युक्तत्वादिदमुत्तरं च पाठं । पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । शर्यणावतीत्येकादश कश्यप इति ॥ गतो विनियोगः ॥

शर्यणावन्ति सोममिन्द्रः पिबतु वृषहा ।
 बलं दधान आत्मनि करिष्यन्वीर्यं महदिन्द्रायिंदो परि स्रव ॥ १ ॥
 शर्यणाऽवन्ति । सोमं । इन्द्रः । पिबतु । वृषऽहा ।
 बलं । दधानः । आत्मनि । करिष्यन् । वीर्यं । महत् । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ १ ॥

शर्यणावन्ति । शर्यणावन्नाम कुर्वन्नेत्यस्य अघनाधे सरः । तत्र स्थितं सोमं वृषहेन्द्रः पिबतु । कीदृशः ।
 आत्मनि बलं दधानो बलं निदधानः अत एव महदीर्यं करिष्यन्शत्रुप्रति । तस्मादिन्द्रायिंदो परि स्रव ॥

आ पवस्व दिशां पत आर्जीकास्तोम मीढुः ।
 ऋतवाकेन सत्येन अद्भया तपसा सुत इन्द्रायिंदो परि स्रव ॥ २ ॥
 आ । पवस्व । दिशां । पते । आर्जीकात् । सोम । मीढुः ।
 ऋतुऽवाकेन । सत्येन । अद्भया । तपसा । सुतः । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ २ ॥

हे दिशां पते प्राच्यादीनां दिशां प्रकाशकत्वेन स्वामिन् हे मीढुः कामानां सेक्तेर्हे सोम आर्जीकात् ।
 ऋजीकानामदूरभव आर्जीको जनपदः । तस्मादा पवस्व । अस्मद्यज्ञं प्रत्यागच्छ । यद्वा । आर्जीकादृजोरजु-
 टिलात्यविचात्सर । कीदृशः । ऋतवाकेनतस्य वषणेन सत्येन । सत्यर्थयोरत्यो भेदो द्रष्टव्यः । अद्भया तपसा
 युक्तिर्दीक्षितैः सुतोऽभिषुतस्त्वं पवस्व ॥

पर्जन्यवृद्धं महिषं तं सूर्यस्य दुहिताभरत् ।
 तं गंधर्वाः प्रत्यगृभ्णन्तं सोमे रसमादधुरिन्द्रायिंदो परि स्रव ॥ ३ ॥
 पर्जन्यऽवृद्धं । महिषं । तं । सूर्यस्य । दुहिता । आ । अभरत् ।
 तं । गंधर्वाः । प्रति । अगृभ्णन् । तं । सोमे । रसं । आ । अदधुः । इन्द्राय । इंदो इति ।
 परि । स्रव ॥ ३ ॥

सूर्यस्य दुहिता । अद्वा वै सूर्यस्य दुहितेति वाजसनेयकं । शत० १२. ७. ३. ११. सा पर्जन्यवृद्धं पर्जन्यव-
 त्समर्थं । यद्वा । पर्जन्येन तत्कार्यत्वेनोदकेन प्रवृद्धं । महिषं महान्तं पूज्यं वा तं सोममाभरत् । आहरत् ।
 बुलिकादाहृतवती । तमाद्भियमाणं सोमं गंधर्वा विश्वावसुप्रभृतयः प्रत्यगृभ्णन् । प्रत्यगृह्णन् । प्रतिगृहीतवतः ॥
 ह्यहोर्भः ॥ ततो गंधर्वाः प्रतिगृहीतं रसं सोमे प्रत्यक्षमादधुः ॥ दधातेर्लङि ॥ तस्मात्परि स्रव ॥

ऋतं वदन्तद्युम्न सत्यं वदन्तसत्यकर्मन् ।
 अद्भ्यां वदन्तोम राजन्धाचा सोम परिष्कृत इन्द्रायिंदो परि स्रव ॥ ४ ॥
 ऋतं । वदन् । ऋतुऽद्युम्न । सत्यं । वदन् । सत्यऽकर्मन् ।
 अद्भ्यां । वदन् । सोम । राजन् । धाचा । सोम । परिऽकृतः । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ४ ॥

हे ऋतद्युम्नेन योतमान सत्ययशस्क वा सत्यकर्मन्व्यधार्थकर्मन् हे सोमाभिषूयमाण राजन् सर्वेषां
 यज्ञनिष्पादकत्वेन स्वामिन् हे सोम ऋतं यज्ञं वदन् सत्यं वदन्नुच्चारयन् अद्भ्यां यज्ञमानानामात्मनोपेक्षितां
 वदन् धाचा कर्मणां धारकेण देवानां पोषकेण वा यज्ञमानेन परिष्कृतोऽलङ्कृतस्त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥
 संपर्युपेभ्य इति भूषणार्थं करोतिः सुट् ॥

सत्यमुयस्य बृहतः सं स्रवन्ति संस्रवाः ।

सं यन्ति रसिनो रसाः पुनानो ब्रह्मणा हर इन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ ५ ॥

सत्यंऽउयस्य । बृहतः । सं । स्रवन्ति । संऽस्रवाः ।

सं । यन्ति । रसिनः । रसाः । पुनानः । ब्रह्मणा । हरे । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ५ ॥

सत्यमुयस्य संगामे सखिन शत्रूणामुन्नारयितुः । यद्वा । उन्नूर्णसत्यस्य । यद्वा । यथार्थभूतमुन्नूर्णं बलं यस्य तस्य ॥ पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः ॥ बृहतो महतः सोमस्य तत्र संस्रवाः सम्यक्स्रवणशीला धाराः सं स्रवन्ति । सम्यग्गच्छन्ति । किंच रसिनो रसवतस्तत्र स्वभूता रसाः सं यन्ति । संगच्छन्ति । तस्माद्दे हरे हरितवर्णं सोम ब्रह्मणा ब्राह्मणेन मंत्रेण वा पुनानः पूयमानः स त्वमिन्द्रार्थं परि स्रव ॥ २६ ॥

यत्र ब्रह्मा पवमान छंदस्यांश्च वाचं वदन् ।

याव्णा सोमे महीयते सोमेनानंदं जनयन्निन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ ६ ॥

यत्र । ब्रह्मा । पवमान । छंदस्यां । वाचं । वदन् ।

याव्णा । सोमे । महीयते । सोमेन । आऽनंदं । जनयन् । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ६ ॥

हे पवमान पूयमान सोम त्वदर्थं छंदस्यां सप्तच्छंदोभिः कृतां तेषु भवां वाचं स्तुतिं वदन्नुच्चारयन् सोमे सोमाभिषवार्थं याव्णाभिषवं कुर्वता युक्तस्तेनाभिषुतेन सोमेन देवानामानंदं संतोषं जनयन्नुत्पादयन्ब्रह्मा ब्राह्मणो यत्र यस्मिन्देशे महीयते देवैः पूज्यते तत्र हे सोम त्वं परि स्रव ॥

यत्र ज्योतिरजसं यस्मिन्लोके स्वर्हितं ।

तस्मिन्मां धेहि पवमानामृते लोके अक्षित इन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ ७ ॥

यत्र । ज्योतिः । अजसं । यस्मिन् । लोके । स्वः । हितं ।

तस्मिन् । मां । धेहि । पवमान । अमृते । लोके । अक्षिते । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ७ ॥

हे पवमान यत्र यस्मिन्लोके ज्योतिः सर्वं तेजोऽजसं सर्वदाविनश्यत्वं वर्तते । यस्मिन् लोके स्वरादित्याख्यं ज्योतिर्हितं निहितमस्ति । तस्मिन्मृते मरणधर्मरहिते अत एवाचितेऽक्षीणे लोके मां सोमाभिषवं कुर्वतं धेहि । निधेहि । तस्मान्नामुत्तमलोकं प्रापयितुं त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥

यत्र राजा वैवस्वतो यत्रावरोधनं दिवः ।

यत्रामूर्यहतीरापस्तत्र माममृतं कृधीन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ ८ ॥

यत्र । राजा । वैवस्वतः । यत्र । अवरोधनं । दिवः ।

यत्र । अमूर्यः । यहतीः । आपः । तत्र । मां । अमृतं । कृधि । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ८ ॥

यत्र यस्मिन्लोके वैवस्वतो विवस्वत्युचो राजा भवति । यत्र च लोके दिव आदित्यस्वावरोधनं भूतानां प्रवेशनं । किंच यत्र लोके यहतीर्महत्त्वोऽमूरिमा गंगाद्या आपस्तिष्ठति । तत्र तादृशे लोके माममृतं मरणधर्मरहितं कृधि । कुरु । मम देवत्वं प्रापयेत्यर्थः । ततः कारणात्परि स्रव ॥

यचानुकामं चरणं त्रिनाके त्रिदिवे दिवः ।

लोका यत्र ज्योतिष्मन्तस्तत्र माममृतं कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥९॥

यत्र । अनुऽकामं । चरणं । त्रिऽनाके । त्रिऽदिवे । दिवः ।

लोकाः । यत्र । ज्योतिष्मन्तः । तत्र । मां । अमृतं । कृधि । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥९॥

यत्र त्रिदिवे तृतीयस्थां दिवि दुलोके त्रिनाके । तत्राधरमध्यमोत्तमभावेन त्रीणि स्थानानि संति । तत्र तृतीये नाक उत्तमे स्थाने दिव आदित्यस्थानुकामं कामानुगुणं चरणमस्ति । किंच यत्र यस्मिँल्लोके लोका ज्योतिष्मन्तो ज्योतिर्युक्तास्तिष्ठन्ति । तत्र तावृशे लोके माममृतं छधि । यथा ममोत्तमलोको भवति तथा त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥

यत्र कामां निकांमाश्च यत्र ब्रध्नस्य विष्टपं ।

स्वधा च यत्र तृप्तिश्च तत्र माममृतं कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥१०॥

यत्र । कामाः । निऽकामाः । च । यत्र । ब्रध्नस्य । विष्टपं ।

स्वधा । च । यत्र । तृप्तिः । च । तत्र । मां । अमृतं । कृधि । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥१०॥

यत्र यस्मिँल्लोके कामाः काम्यमाना देवा निकांमा नितरामवशं प्रार्थ्यमाना इंद्रादयश्च विद्यन्ति । - - - यद्वा । सूर्येण विना कर्माणि न घटन्त इति सर्वेषां कर्मणां मूलभूतस्यादित्यस्य विष्टपं सहस्थानं यत्र विद्यते तत्र लोके । स्वधान्नं स्वधाकारेण वा दत्तमन्नं तृप्तिस्वर्पणं हर्षणं हर्षश्च यत्र विद्यते तत्र लोके माममृतं छधि ॥

यचानंदाश्च मोदाश्च मुदः प्रमुद आसन्ते ।

कामस्य यचाप्राः कामास्तत्र माममृतं कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥११॥

यत्र । आऽनंदाः । च । मोदाः । च । मुदः । प्रऽमुदः । आसन्ते ।

कामस्य । यत्र । आप्राः । कामाः । तत्र । मां । अमृतं । कृधि । इंद्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥११॥

यत्र यस्मिँल्लोक आनंदादय आसन्ते । तेषामल्यो भेदो द्रष्टव्यः । यत्र च लोके कामस्य काम्यमानस्य देवस्य सर्वे कामा आप्राः प्राप्ता भवन्ति तत्र माममृतं छधि । एतन्नु त्वया विना न घटत इति हे सोम त्वं परि स्रव ॥ ॥२७॥

य इंदोरिति चतुर्ध्वचमेकादशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । तथा चानुक्रम्यते । य इंदोश्चतुष्कमिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

य इंदोः पर्वमानस्यानु धामान्यक्रमीत् ।

तर्माहुः सुप्रजा इति यस्ते सोमाविधन्मन् इंद्रियेदो परि स्रव ॥१॥

यः । इंदोः । पर्वमानस्य । अनु । धामानि । अक्रमीत् ।

तं । आहुः । सुऽप्रजाः । इति । यः । ते । सोम । अविधत् । मनः । इंद्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥१॥

पवमानस्य पृथमानस्येदोः सोमस्य धामानि स्थानानि द्रोणकलशादीनि यद्वा धामानि तेजांसि यो ब्राह्मणोऽन्वक्रमीत् अनुक्रामति अनुगच्छति तं जनं सुप्रजाः शोभनप्रजननः कल्याणपुत्रादिप्रजायुक्त इत्याहुः ॥ नित्यमसिच् प्रजामेधयोरित्यसिच् समासांतः ॥ यः सोममभिषुणोति स पुत्रादियुक्तो भवतीत्यर्थः । किंच हे सोम यो मनुष्यस्ते त्वदर्थं मनोऽविधत् करोति । यद्वा । ते त्वदीयं मनोऽविधत् परिचरति । विधतिः परिचरणकर्मा । तमपि कल्याणजननमित्याहुः । तस्मात्त्वं परि स्रव ॥

ऋषे मंचकृतां स्तोमैः कश्यपोद्धर्धयन्गिरः ।

सोमं नमस्य राजानं यो जज्ञे वीरुधां पतिरिंद्रायेंदो परि स्रव ॥२॥

ऋषे । मंचऽकृतां । स्तोमैः । कश्यप । उत्ऽवर्धयन् । गिरः ।

सोमं । नमस्य । राजानं । यः । जज्ञे । वीरुधां । पतिः । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥२॥

ऋषिः स्वात्मानं प्रत्याह । हे ऋषे मूक्तद्रष्टृहे कश्यपात्मन् त्वं मंचकृतामृषीणां स्तोमैः सोमैर्गिरः सुतिरूपा वाच उद्धर्धयन्पयुंपरि वर्धयन्राजानं सर्वेषां स्वामिनं तं सोमं नमस्य । पूजय ॥ नमसः पूजायां नमोपरिव इति क्वच् ॥ यः सोमो वीरुधां वनस्यतीनां पतिः पालको जज्ञे जातः तं नमस्य । हे सोम यथात्मना सुतो भवसि तथा परि स्रव ॥

सप्त दिशो नानासूर्याः सप्त होतार ऋत्विजः ।

देवा आदित्या ये सप्त तेभिः सोमाभि रक्ष न इंद्रायेंदो परि स्रव ॥३॥

सप्त । दिशः । नानाऽसूर्याः । सप्त । होतारः । ऋत्विजः ।

देवाः । आदित्याः । ये । सप्त । तेभिः । सोम । अभि । रक्ष । नः । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥३॥

सप्त दिशः । सोमो यस्यां दिशि वर्तते तद्यतिरिक्ताः सप्त भवति । ता नानासूर्या नानाविधिः सूर्यैरधिष्ठिता ऋतवो भवति । नानालिंगत्वाद्गतूनां नानासूर्यत्वमित्याम्नानात् । यद्वा । नानासूर्या इति दिव्यशेषणं । तथा होतारो वषट्कारो होत्रादयः सप्तर्त्विजो भवति । किंच सप्तादित्या अदितेः पुत्रा धात्रादयो मार्तण्डवर्जिता ये सप्त देवाः संति । एतत्त्वष्टी पुत्रासो अदितेः । ऋ० १०. ७२. ८. इत्यत्र प्रपंचयिष्यते । हे सोम तेभिसीर्दिगादिभिः सर्वैर्नोऽस्मानभि रक्ष । एतन्तु त्वया विना न घटत इति तस्मादिंद्रायेंदो परि स्रव ॥

उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलाबांतहोमे यत्ते राजन्नित्येषा । सूत्रितं च । यत्ते राजञ्कृतं हविरिति वृचाः समानी व आकूतिरित्येका । आ० गृ० ३. ५. ७. इति ॥

यत्ते राजञ्कृतं हविस्तेन सोमाभि रक्ष नः ।

अरातीवा मा नस्तारीन्मो च नः किं चनाममदिंद्रायेंदो परि स्रव ॥४॥

यत् । ते । राजन् । शृतं । हविः । तेन । सोम । अभि । रक्ष । नः ।

अरातिऽवा । मा । नः । तारीत् । मो इति । च । नः । किं । चन । आममत् । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥४॥

हे राजन् सर्वेषां कर्मसाधनत्वेन स्वामिन् हे सोम ते त्वदर्थं शृतं पक्कं यद्दविरसि ॥ शृतं पक्कं । पा०

६. १. २७.। इति निष्ठायां निपातितः ॥ तेन हविषा नोऽस्मानमि रच । अभिपालय । तस्मान्त्वदभिरचितान-
स्मानरातीवारातिवाञ्छुर्नोऽस्मान्मा तारीत् । मा वधीत् । किंच नोऽस्माकं किं चन किंचिदपि धनादिकं
शत्रुर्मो आममत् । मा हिंसीत् । यदेतदेतैः सूक्तेषु तं तद्यथास्माकं भवति तथा हे इदो इन्द्राय परि स्रव ।
एवं स्वादिष्ठयेत्यादिभिरितदेतैः सूक्तेर्बहुविधं सोममाहात्म्यमभ्यधायि । तस्माद्देहिकामुष्मिकफलसिद्धये सोम-
यागः करणीय इत्युक्तं भवति ॥ २८ ॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वाशतत्या नवमे मंडले सप्तमोऽनुवाकः समाप्तं
च नवमं मंडलं ॥

B. G. 2594

Received on 12 MAR 1962
Acknowledged on, 12 MAR 1962

